TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT VIII

ANKARA 1956 — MAARİF BASIMEVİ

TÜRK ANSİKLOEDİSİ MERKEZ HEYETİ

GENEL SEKRETER: Avni YUKARUÇ
BAŞ MÜŞAVİR : A. DİLÂÇAR

MÜŞAVİRLER: Perihan ÇELEBİ, Dr. János ECKMANN, Refik EPİKMAN, Beşir GÖĞÜŞ, Namık KATOĞLU, Afif OBAY, Vedat ÖRS, İsmail ULÇUGÜR, Fethi YÜCEL.

HARİTA İŞLERİ: Fazıla AKBAL, Mazhar YURDERİ.

FOTOĞRAF İŞLERİ: Öğretici Filimler Merkezi.

SEKİZİNCİ CİLDDE YAZILARI BULUNANLAR

Türker ACAROĞLU, Prof. Dr. Rasim ADASAL, Prof. Dr. Bekir AL..N, Prof. Dr. Şinasi ALTINDAĞ, Dr. Fahir ARMAOĞLU, Doç. Dr. İlhan ARSEL, Emek. Kur. Alb. Sadık ATAK, Yük. Zir. Müh. Muzaffer ATİK, Prof. Dr. Haydar BAĞDA, Prof. Tevfik BAŞER, Doç. Dr. Muhtar BAŞOĞLU, Prof. Dr. Selâhattin BATU, Doç. Dr. Bahattin BAYSAL, Ord. Prof. Dr. Kadri BİLGEMRE, Prof. Pertev BORATAV, Doç. Dr. Bedia BOZKURT, Yük. Zir. Müh. İhsan BOZYİĞİT, Prof. Dr. Emin BURAD, Perihan ÇELEBİ, A. DİLÂÇAR, Prof. Dr. Muhittin DİLEMRE, Doç. Dr. Sabri DİLMEN, Necati DOLUNAY, Rüstem DUYURAN, Dr. János ECKMANN, Yük. Mak. Müh. M. Fettah EGE, Refik EPİKMAN, Doç. Dr. Enis ERDİK, Muh. Bnb. Şükrü ERDİREN, Prof. Dr. Hasan EREN, İzzet ERKSAL, Prof. Dr. Recai ERMİN, Doç. Dr. Celâl ERTUĞ, Doç. Dr. Adnan ERZİ, Abdullah EVRENOS, Doç. Dr. Semavi EYİCE, Prof. Dr. Reşat GARAN, Doç. Abdülbaki GÖLPINARLI, Hüseyin GÖNÜLTAŞ, Hayri GÜDENOĞLU, Yük. Zir. Müh. Ekrem GÜNAY, Kemal GÜNGÖR, Doç. Dr. Feza GÜRSEY, Selma İNAL, Prof. Dr. Halil İNALCIK, Abdülkadir İNAN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Prof. Dr. Tevfik O. KABAKÇIOĞLU, Ruşen KAM, Süleyman KARA, Prof. Hakkı KARAFAKIH, Doç. Dr. Baki KASAPLIGİL, Dr. Demirtaş KOCAÇİTAK, Muhlis KORDORUK, Dr. H. KRISTINUS, Yük. İnş. Müh. Muhittin KULİN, Doç. Dr. İlhan LÜTEM, Prof. Dr. Kâmile MUTLU, Afif OBAY, Mevlûd OĞUZ, Prof. Tayyib OKİÇ, Prof. Dr. Sabih OKTAY, Doç. Dr. Bahattin ÖGEL, Prof. Yaşar ÖNEN, Vedat ÖRS, İbrahim ÖZTOPCU, Doç. Dr. Mahir PAMUKÇU, Mehmet E. RESULZADE, Dr. Mehmet SANDIKÇIOĞLU, Ferruh SANIR, Prof. Dr. Kemal SERAV, Dr. Mesude SEREN, Dr. Niyazi SEZEN, Cevdet SOLOK, Doç. Dr. Faruk SUMER, Kemal S. SUNAR, Dr. Faik SUNGU, Orhan ŞAMHAL, Prof. Dr. Muzaffer ŞENYÜREK Doç. Dr. Ali TANMAN, Prof. Dr. Celâl TARIMAN, Prof. Dr. Sait TEKELİ Esat TEKELİ, Dr. Ahmet TEMİR, Dr. Fethi TEVETOĞLU, Cemâl TURAL, Doç. Dr. Şerafettin TURAN, Prof. Dr. A. Nevzat TÜZDİL, İsmail UĞUZ, İsmail ULÇUGÜR, Şerife ULUDAĞLI, Faik Reşit UNAT, Dr. Suavi YALVAÇ, Halil Bediî YÖNETGEN, Fethi YÜCEL.

B

BOZ AYI (Ursus arctus), ayılar (Ursidae) familyasından bir tür. İri vücutlu, ağır hareketli olan B. A. nın alnı basık, gözleri küçüktür (resim için bk. AYI). Boyu 2 m ve ağırlığı 300 kg kadar olabilir. Postu koyu veya açık esmer renklidir; seyrek olarak da siyahımtırak, siyah veya kül rengi olabilir. Bacakları kuvvetlidir, ayaklarında beş parmak vardır, tırnakları iridir. Beyaz ayının aksine olarak tabanları çıplaktır. Kuyruğu kısadır. İyi tırmanır. Tabanları üzerinde yürüdüğü için hareketleri ağırdır. Yalnız dik yerlere hızla çıkabilir. Daha ziyade bitkilerle, ağaç kökleriyle, meyvalarla geçinir. Balı sever. Fakat aç kaldığı zaman memeli hayvanları parçalar, kızdırılınca insana da saldırabilir. İki ayağı üzerinde durarak ön ayaklarını savunma aleti olarak kullanır. Dağlık yerlerde, ormanlarda yaşar; kışı, daha alçak yerlere inerek inlerde uyku halinde geçirir. B. A. lar terbiye edilebilir, sokaklarda yavruları oynatılır, taklitler yaptırılır. Mayıs ve Haziran aylarında çiftleşirler ve dişileri 1 - 3 yavru doğururlar. B. A. Avrupada, Kafkasyadan Japonyaya kadar bütün Asyada, Suriye, Filistinde ve İranda yaşar. Türkiyede dağlık bölgelerde, ormanlarda her zaman raslanan bir hayvandır.

BOZ IRK (Zootek.), *Bos taurus primigenius* ailesinden bir sığır ırkı. Daha ziyade iş hayvanı olarak kullanılan ve Türkiyede, daha çok, Trakya ve Batı Anadoluda yayılmış bulunan bu ırk, step ırkı adını da alır. Balkan memleketleriyle Macaristan ve Rusyada geniş ölçüde yetiştirilmektedir. Bizde en mükemmel nümuneleri Biga ve Balyada bulunur. Trakyada da büyük ölçüde yetiştirildiği gibi Batı Anadoluda iş hayvanı olarak yayılmıştır. Kars bölgesinde yetiştirilen malakan sığırları, vaktiyle Güney Rusyadan bu bölgeye getirilmiş olan step sığırı melezlerinden ibarettir. Balıkesirde Balya kasabasında yetiştirilen nümune, o mıntakanın dağlık arazisindeki bakım şartlarının çok geri olması dolayısiyle küçük ve iptidaidir.

B. I. Anadoluda, iş hayvanı olarak iyi bir istikbale

BOZ IRK

maliktir. Esasen devlet de B. I. ın yayılmasına ve ıslahına ehemmiyet vermekte, muhtelif yerlerde, bilhassa Çifteler, İnanlı, Çanakkalede inekhaneler açarak halka B. I. damızlıkları teminine çalışılmaktadır.

Eskişehir vilâyetinde ve batısında da step ırkı dikkate değer bir önem gösterir. Bu bölgeye Balkan yarımadasından hicret eden muhacirler tarafından ithal edilmiştir. Yerli kısa boynuzlu ırkla (yerli karalarla) bu ırk arasında melezlemeler yapılmış, bugün de yer yer yapılmaktadır. Halen Çifteler harasında boz step sığırları üzerinde önemle çalışılmaktadır. Bunlar daha ziyade Biga ve Balya havalisiyle Trakyadan mubayaa edilerek Çifteler harasına getirilen hayvanlardır. Mera vaziyetin'n iyi olması ve hayvanlara gelişme devresinde kâfi miktarda süt ve kesif yem verilmesi sayesinde bu yetiştirme son zamanlarda çok inkişaf etmiş, hayvanların ağırlıkları, verimleri artmıştır.

B. I. yetiştirmesi Bulgaristanda da devlet tarafından teşvik edilir. Bilhassa Klementina harasında bu ırkın güzel örnekleri bulunmaktadır, ve daha ziyade süt veriminin artırılmasına gayret edilir. Bununla beraber Çifteler sürüsündeki bozları, gayrimüsait gıda şartları altında yetiştirilen Bulgaristan yerli boz step sığırlariyle mukayese edersek, muhtelif vücut ölçüleri itibariyle Bulgar yerli bozlarının Çiftelerde yetiştirilen hayvanlara göre bâriz şekilde küçük oldukları görülür.

Eskişehirin batısına düşen vilâyetlerde, ziraatin günden güne inkişafı, kuvvetli çeki hayvanlarına olan ihtiyacın çoğalması dolayısiyle boz step ırkı bu bölgelerde gittikçe ehemmiyet kazanmaktadır.

Başlıca özellikleri: B. I. step sığırlarında renk açık gümüşiden koyu kül rengine kadar değişir. Çoğu açık renktedir ve inekler boğalara göre çok defa daha açık renkte olur. Boyun, yanlar ve bacaklar vücudun başka yerlerine göre daha koyu renktedir. Boğalarda gözlerin etrafında siyah bir halka (gözlük) bulunur. Fazla olarak merme hududunda da çok defa siyah bir halka görülür. Kulakların iç yüzleri koyu renkli tüylerle örtülüdür; kulağın kenarlarındaki kaba kıllar açık renktedir. Deride muntazam dağılmış koyu renkte pigment (boya maddesi) mevcuttur. Merme, tırnaklar ve boynuz uçları siyah renktedir. Nadiren bütün boynuz siyah olur. Umumiyetle boynuzun mesnet kısmı sarımsı veyahut kül rengidir. Bu ırkın boynuzları bizim başka yerli ırklarımıza göre daha uzundur. Umumiyetle öne, yana ve yukarı doğru muntazam bir kavis yapar. Dış memleketlerde, daha çok, Macaristan ve Rusyada yetiştirilenlerde boynuz çok uzundur, bir metreye yaklaşabilir. Vücut yükseklikleri ortalama 120 - 122 cm arasındadır. Bir iş hayvanı olan B. I. ta süt verimi umumiyetle azdır. Bununla beraber süt yönünden yapılan seleksiyonlar iyi netice vermekte, Eskişehirde ve Klementina harasında görüldüğü gibi, süt verimleri artabilmektedir.

Devlet müesseselerinde yetiştirilen bozlardan, yılda ortalama 1270 kg süt alınmaktadır. Verim, köylü elinde ortalama 400-500 kg dır. Sütteki yağ nispeti ortalama % 4,3-3 6 arasında değişir. Bazı sürülerde 2050 kg süt veren ineklere de raslanmaktadır. Umumiyetle iş yönünde geliştirilen ırklarda olduğu gibi B. I. ta da et verimi az ve etin kalitesi düşüktür.

Kemik yapısı umumiyetle kuvvetli, bacaklar, eklemler sağlam, tırnaklar çok mükemmel evsaftadır. Kaslar iyi gelişmiş, sert, özlü ve kuvvetlidir. Göğüs yapısı bilhassa iyidir. Omuzlar, butlar ve sağrı yapısı mükemmel teşekkül etmiştir.

BOZ MADDE veya **GRİ MADDE** (Fr. Matière grise), omuriliğin ortasını, beyin yarımkürelerinin ve beyinciğin yüzeyini, arka, orta, ön beyin yapısındaki çekirdekleri yapan boz renkli cevher. Umumiyetle sinir hücrelerinden meydana gelmiştir. İçerisinde sinir iplikleri az miktarda bulunur. B. M. beyin yarımkürelerinin yüzeyinde *beyin kabuğu*nu, içerisinde *çizgili cisimi*; beyincik yüzeyinde *beyincik kabuğu*nu, içerisinde de *beyincık çekirdekleri*ni yapar. B. M. omurilik ve beyin kesitlerinde renginin griliği dolayısiyle, beyaz ipliklerden yapılı olan ak maddeden gözle kolayca ayırdedilebilir.

BOZA, Türkiyede umumiyetle darı, başka memleketlerde yapıldığı yerin başlıca mahsulüne göre mısır, arpa, çavdar, yulaf, buğday karabuğday, arnavut darısı, gernik gibi hububatın unu, bazen de pirinç ve ekmek, nadir olarak da kenevir unu ve karamuk tahammür ettirilmek suretiyle hazırlanan ve asit laktik ihtiva eden, ferahlatıcı ve besleyici, çok hafif alkollü, açık bej renginde koyu bir içki. Şıraya benziyen mayhoş bir tadı vardır. Bira (b. bk.) cinsinden olan içkilerden başlıca farkı, terkibinde şerbetçi otu bulunmamasıdır.

Bizde B. nın hazırlanmasında darı değirmende öğütülür, kepeği çıkarılır, kazanda kavrulur, az su ile koyuca pişirilir, elekten geçirilerek öz haline getirilir ve eski B. veya hamur mayası ile mayalandırılarak serin yere B. haline gelmek üzere bırakılır. İçilmeden önce içerisine şeker katılarak ekşimesi sağlanır. Türk B. larında bu sebepten asit laktik miktarı % 1 e kadar yükselmekte ve alkol miktarı % 2 den az bulunmaktadır (başka memleketlerde bu miktar % 6 ya kadar yükselir). Balkan B. sının, eski ölçülerle, bir tarifi de şudur: 8 okka suya 1 okka öğütülmüş darı ile 120 dirhem kepek katılır. Darı ile kepek bir arada suya atılarak karıştırıldıktan sonra ateşe konur, darı ununun pıhtılaşmaması ve yanmamasına dikkat edilir. Mayi koyulaşınca ateş hafifletilir, 3 saat bu şekilde bırakıldıktan sonra kab ateşten indirilerek soğumağa bırakılır. Mayi büsbütün soğumadan, tahta tekneye boşaltılarak içine 40 dirhem maya karıştırılır. Tekneden yine tahta kablara alınır ve orada tahammür etmek üzere 3 saat kadar bırakılır. Sonra, tahammür etmiş mayi süzgeçten geçirilerek kepek ve tortu kısmı alınır. Bu ilk günkü mayi tatlı olur, sonra ekşimeğe başlar. Ekşimeye yardım etmek üzere içine 150 dirhem şeker veya pekmez katılır. Soğuk tutulmazsa B. 4 günden fazla dayanmaz. Bu sebepten dolayı, B. eskiden umumiyetle kışın yapılırdı; şimdi yazın buz dolabında günlerce saklamak kabildir. B. umumiyetle cam bardaklarla, üzerine tarçın serpilerek ve leblebi ile içilir. Bazı memleketlerde, gıda olarak ekmekle de yenir. B. nın asıl mevsimi kış aylarıdır; sıcaktan fazla ve çabuk ekşir, halbuki B. nın içindeki dekstrin ve şekerli maddelere uygun bir ekşilikte bulunması gerekir. Bakır B. yı bozabildiği için, B. güğümlerde saklanmaz, dükkânlarda sürahilerle teşhir edilir, ancak sokakta satılacağı zaman kısa bir müddet için madenî kablara konur.

B. Türkiyeden başka Kırım, Volga çevresi, Kafkaslar, Türkistan, Macaristan ve bütün Balkanlar, Mısır ve diğer Arap memleketlerinde ve İranda da yapılıp içilmektedir. Kırımda B. darı veya buğday unundan yapılır; Kazan'da darı kullanılır; Kafkaslardaki Oset'lerde, kızartılmış ekmek tahammür ettirildikten sonra buna arpa maltı katılır, alkol miktarı da % 4-6 arasında olur; Çerkezlerde B. nın esası darıdır; Türkistanda iri öğütülmüş pirinç unu kullanılır B. nın rengi de süt beyaz olur. Kırgızlar buğday yarması, Tobol Türkleri de arpa kullanır. Mısırda B. darı ununun üzerine kaynar su dökmek ekşitmek, içine de kabız verici maddeler katılmak suretiyle yapılır. Yugoslavyada B. mısırdan yapılır, su yerine kısmen veya tamamen kayınağacı özü kullanılır. Rusların *braga*, Rumenlerin de *bragă* dedikleri içki sarı buğdaydan, arpadan veya darıdan yapılan bir nevi B. dır; Rumenler *bragă*yı umumiyetle darı unundan ve ekmek kırıntılarından yaparlar. Rusların arpadan veya çavdardan yaptıkları *kvas* da esas itibariyle B. ya benzer. Kendir unundan ve bilhassa karamuktan yapılan B. çarpar ve zehirlidir.

Bazı etimoloji sözlüklerine göre (K. Lokotsch: *Etymologisches Wörterbuch der europäischen Wörter orientalischen Ursprungs*, 1937, s. 31), B. sözünün aslı Farsçada «darı» mânasına gelen *büze* kelimesidir. Fakat Asım Efendinin *Burhan-ı Katı* tercümesinde Farsça *būze* kelimesine «darı» değil, sadece «pirinç ve darı unundan imal edilen içki» mânası verilmiştir; P. Horn'un Farsça etimoloji sözlüğü (*Grundriss der neupersischen Etymologie*, 1893) de *būze* kelimesini almamıştır. *Boza* kelimesi (Cağatay. *būza*) Arapçaya *būza*, Türkçeden Bulg., Sırp.-Hırv., Mac. ve Arnav. dillerine aynen *boza*, Rumen. ye *bozan*, Yeni Yun. ya *bozas* [*mpozas*], İng. ye *boza* veya *bosa* (millet beer), Rus., Pol. Çek. dillerine *buza*, Fr. ya *bouza* veya *bosan* (bière blanche), Alm. ya *Busa* (Hırsenbier), İtal., İsp. ve Port. dillerine de *buza* şeklinde geçmiştir. Batı kaynaklarında, tercüme yoliyle, Mısır B. sı imalinin tarifi Silvestre de Sacy'nin *Relation de l'Egypte par Abd-allatif* (1805-1818) adlı eserinde verilmiştir (s. 572).

B. nın esasını darıya bağlarsak, B. nın tarihi de kısmen darı nebatının tarihine bağlanmış olur. Yeryüzünde bulunan belli başlı 4 darı cinsinden adi darı (*Panicum miliaceum*) nın ana yurdu Mısır ve Arabistan olsa gerek; tarihten önceki devirlerden beri Mısır, Asya ve güney Avrupada yetiştirilmektedir. «Türkistan darısı» da denilen *Setaria italica* cinsinin ana yurdu Asyadır. Türkistanda, Çinde ve Hindistanda geniş ölçüde yetiştirilir. «İnci darısı» denilen *Pennisetum glaucum* veya *P. typoideum*, yine Orta Asya, Hindistan (Hintçe adı: *bajri*) ve Mısırda yaygındır. Dördüncü cinsi teşkil eden *Echinochloa frumentacea*, Orta Asya, Çin, Japon ve Hindistanda da mevcuttur. Bundan anlaşıldığına göre B. nın esasını teşkil eden darı, Doğunun malıdır. Eski Mısır ile Yakın Doğuda B., adi darıdan yapılırdı. M. Ö. 401 yılı sonunda Ksenophon (*Anabasis*, 4. kitap), Doğu Anadoluda B. yapıldığını, hazırlandıktan sonra, çömlekçi çamurundan yapılan kabların yere gömüldüğünü görmüştür. Yine İlkçağda, arpa, darı ve diğer hububattan tahammür suretiyle yapılan ve Latincede *cervisia* veya *cerevisia* (Fr. cervoise) denilen içki, türlü isimlerle

Mısırda, Asyada, Thrakia'da yayılmıştır; Yunanlılar, Romalılar, Keltler ve Germenler bunu çok severlerdi. Mahmut Kaşgarinin 1074 yılına ait *Divan-ü Lûgat-it-Türk* (I, 485-1) ünden, Karahanlıların B. ya *buhsum* dediklerini ve bunu darıdan imal ettiklerini öğreniyoruz; bu içkinin Arapça karşılığı aynı eserde *mizr* şeklinde gösterilmiştir, ki bunun da darı, arpa veya mısırdan yapıldığını Asım Efendinin *Kamus* tercümesi açıklar. Ortaçağ sonunda Venedikli seyyah Giosaphat Barbaro (*Viaggi fatti da Venetia alla Tana, in Persia*, bas. 1543), 1436 yılında, merkezî Rusyanın Ryazan şehrindeki Türklerin B. içtiğini ve bu içkiye *bossoi* dediklerini kaydetmiştir. Rus askerlerinden Filipp S. Efremov, 1775 te Buhara Özbeklerinin B. yı sarı buğdaydan yaptıklarını görmüştür. Alman seyyahlarından Carsten Niebuhr (*Reisebeschreibung nach Arabien und anderen umliegenden Ländern* 1774-1778; ilâvesi olan 3. cilt 1837 de), 1761-1767 yıllarında yaptığı seyahatte B. nın Kahirede, Basrada ve Doğu Anadoluda içildiğini müşahede etmiştir. Osmanlı devleti teşkilâtında (J. von Hammer - Purgstall: *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 10 cilt 1828 - 1835; II. cilt, s. 31), küçük esnafın teşkil ettiği 12 *ocak*tan sonuncusu *bozacılar ocağı* idi (öbürleri: sebzeci, habbazı has [has ekmekçi], makyan füruş [tavukçu], mastger [yoğurtçu], kassab [kasap], sakka [saka], şemager [mumcu], simidger [simitçi], helvacı, aşsab [kökçü], ve kalayger [kalaycı]).

B. nın modası geçmemiş hâlâ devam etmektedir. Gündüz satıldığı gibi, geceleri de seyyar esnaf B. satışına çıkarlar. B. cıların sesi, kış gecelerinin bir hususiyetini teşkil eder.

BOZALAN, Muğlanın Milas ilcesi Ören bucağına bağlı köy. Nüfusu 801 (1950) dir. B., Kerme körfezinin kuzey kıyısı boyunda, denizden 3 km içerde Ören ile Bodrum arasındadır. Çevresine toprak yollarla bağlıdır. Etrafı tepeliktir. Kuzeyinde ve doğusunda güzel ormanlar ve çevresinde makilerle fundalıklar vardır. Meyva, sebze yetiştirilir, hububat ekilir, hayvan beslenir. Balıkçılık ve süngercilik işlerinde çalışanlar da vardır. Kaynak sularından fay dalanılır.

BOZAN, Afyonkarahisarın Dinar ilcesinin Dazkırı bucağına bağlı köy. Nüfusu 506 (1950) dır. B., Acıgölün 9 km kuzeyinde, Dinar - Denizli demiryolu yakınındadır. Halk, çiftçilik ve hayvan yetiştirmekle geçinir. Kaynak ve dere sularından faydalanılır.

BOZAN, Eskişehirin Alpu bucağına bağlı köy. Nüfusu 1 734 (1950) tür. B., Alpu ovasında, Porsuk çayı ile Eskişehir - Ankara demiryolunun 8 km kuzeyindedir. Yakınından Özlen çayı geçer. En yakın demiryolu istasyonu Alpudur. Geniş düzlükler ortasında bulunan B., çevresindeki köy ve kasabalara 6 muhtelif yolla bağlıdır. Köy arazisi 50 000 dönümden fazladır. Buğday, arpa ekilir; pancar ve bir miktar sebze yetiştirilir; hayvan beslenir. Küçük bir çarşısı vardır. 20 - 25 km kuzeybatısında lületaşı yatakları ve bu taşın çıkarıldığı ocaklar mevcuttur. Su ihtiyacı kuyu ve derelerden sağlanır. Köyün içinde ve batısında toprak kazılırken bazı mezarlardan eski ziynet eşyaları ve toprak kaplar çıkarılmıştır.

BOZANTI: bk. POZANTI.

BOZARMUT, Muğlanın Yatağan ilcesine bağlı köy. Nüfusu 792 (1950) dir. B., Yatağan kasabasının 4 km güneydoğusunda, Muğla - Aydın şosesinin 1 km doğusunda Ahıköy çayı vâdisindedir. Çevresi düzlük ve tepeliktir. 6 km kadar batısında Eskihisar harabeleri (bk.) vardır. Dere ve kaynak sularından faydalanılır; hububat, sebze, meyva yetiştirilir; hayvan beslenir.

BOZAT, Giresunun Bulancak ilcesi Piraziz bucağına bağlı köy. Nüfusu 1 056 (1950) dır. B., denizden 15 km kadar içeride, tepelik bir yerde ve mahalleler halindedir. Çevresi sık ormanlıktır. Ekilebilir arazi azdır. Dere ve kaynak sularından faydalanılır. Kıyı boyuna araba yoliyle bağlıdır.

BOZBELEN, Kütahyanın Tavşanlı ilcesi Domaniç bucağına bağlı köy. Nüfusu 503 (1950) tür. B., Tavşanlının 15 km kuzeybatısında tepelik bir yerde vâdi içerisindedir. Denizden yüksekliği 1 000 m dir. 7 km güneydoğusunda Tunçbilek linyit işletmeleri vardır. B., buraya araba yoliyle bağlıdır. Ziraat, hayvancılık ve maden işletmelerinde işçilik başlıca geçim kaynağıdır. Dere ve kaynak sularından faydalanılır.

BOZBURUN: 1. Gemlik ve İzmit körfezleri arasında uzanan Armutlu yarımadasının Marmaraya doğru en çok sokulmuş çıkıntısı. İmralı adasından uzaklığı 20 km dir. Kayalık olan bu burunun 40° 31′ enlem ve 28° 48′ boylamındaki yerine 1949 da bir fener konmuştur. Fenerin görüş mesafesi 10 deniz mili kadardır.

2. Türkiye kıyılarında B. adını taşıyan daha birtakım kıyı çıkıntıları vardır; başlıcaları Saros körfezinin güneyindeki Ece limanının batısında, Karabiga yakınında, Edremit körfezinin güneyinde (Armutovanın kuzeybatısında) Köyceğiz gölü ayağının denize döküldüğü yerin güneyindedir.

BOZBURUN, Muğlanın Marmaris ilcesine bağlı bucak ve merkezi. Bucak nüfusu 3884 (1950). 6 koyü vardır. B. (1040 nüfuslu), Daraçya ve Reşadiye yarımadaları arasındaki Sömbeki körfezinin kuzey kıyısı yakınındadır. Sünger avcılığı yapılır.

BOZCAADA, Çanakkale boğazının güneybatısında bir ada ve Çanakkale iline bağlı bir ilce. Yüzölçümü 40 km², nüfusu 1 781 (1950), nüfus sıklığı 44 tür. Hemen bütün nüfus, aynı addaki küçük bir limanda toplanmıştır. Anadolu kıyısından 5 km kadar uzakta olan adanın batı kıyıları sığ ve kayalıktır. Adanın jeoloji yapısı Anadolununkine çok benzer. Burada da temeli, kristalin şistler teşkil etmekte; Miyosen tabakaları geniş yer tutmakta, kuzeydoğu ucunda da volkanik kütleler bulunmaktadır.

B. kasabasının iki mahallesi, 500 evi vardır. B. da bağcılık ve şarapçılık ileri gitmiştir. Yılda 1 200 000 kilo

Bozcaadada bir mahalle

şaraplık üzüm, 500 000 kilo çavuş üzümü, 700 000 kilo şarap elde edilir; yıllık satış tutarı 1 milyon liraya yaklaşır. Oldukça refah içinde yaşıyan halkın bir kısmı balıkçılıkla geçinir, bal elde edilir. Mazotla işliyen bir un değirmeni vardır. 1924 te B. da belediye teşkilâtı kurulmuştur. Kasabada kurtuluş anıtı bulunan bir meydanla 1944 te düzenlenmiş bir park vardır. 1 500 m uzunluğundaki suyolları, 10 kadar çeşme. 1 hamam bulunmaktadır. Kasabanın yakınında 1942 de yapılmış bir mezbaha vardır.

Devlet Denizyolları vapurları B. ya uğrarlar. İkisi taş, biri tahta olmak üzere üç iskelesi vardır. Kasaba yakınında eski bir kale ve bu kale ile limanın önündeki küçük kayalık bir adada, bir fener mevcuttur.

BOZCAARMUT, Bileciğin Bozüyük ilcesinin Pazarcık bucağına bağlı köy. 70 yıl önce, Bulgaristan göçmenleri tarafından kurulmuştur. Nüfusu 729 (1950) dur. B., Pazarcık kasabasının 12 km güneybatısında, Ahıdağının güney eteğinde, 1 000 m yüksekliğinde, ormanlık, dağlık, tepelik bir yerdedir. Güneyinde Yırca dağları (1 900 m) yükselir. Buğday, arpa, yulaf ekilir. Hayvan beslenir. Su ihtiyacı kaynak ve derelerden sağlanır.

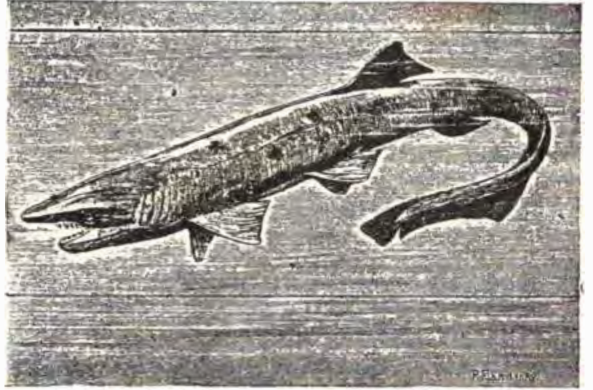
BOZCABEY (Baba, Babaköy), Balıkesirin Susurluk ilcesine bağlı köy. Nüfusu 1 061 (1950)dir B., Susurluk kasabasının 12 km güneyindedir. 3 km doğusundan Simav çayı. batısından Balıkesir - Bandırma şosesi ve demiryolu geçer. Birkaç kilometre kuzeyinde Sultançayır maden işletmesi vardır. Çevresi düzlük ve kısmen tepeliktir. Çeşitli ziraat mahsulleri elde edilir, hayvan beslenir. Kuyu ve kaynak sularından faydalanılır.

BOZCALI, Sabiha Rüştü (doğ. 1905), Türk kadın ressamı. İstanbulda doğmuştur. Önce hususi resim dersleri almış, sonra Güzel Sanatlar Akademisinde çalışmış, daha sonra da tahsiline Berlin, Münih ve Pariste devam etmiştir. Berlinde ressam Louis Corinth'in atölyesinde bir yıl çalıştıktan sonra (1919) Münih Güzel Sanatlar Akademisinde Prof. Moritz Haymann'ın atölyesinde, daha sonra da Pariste Fransız ressamı Paul Signac'ın yanında üç yıl çalışmıştır. Pariste bağımsız ressamlar sergisine katılmış, Braun galerisinde eserlerini teşhir etmiştir. Türkiyede de sergiler açmış, birlik sergileriyle resmî sergilere de katılmıştır. Usta bir teknikle meydana getirdiği eserleri, çok bağlı kaldığı tabiatın inceden inceye araştırılmasına dayanmaktadır. Hele portrelerinde benzetiş kudreti göze çarpar. İstanbul Resim ve Heykel Galerisinde eserleri vardır. Eserleri arasında «Mandolinli kadın», «Dikiş diken kadın», «Kendi portresi», «Demir ve çelik fabrikası (Karabük)» ve Boğaziçinden manzaraları anılmağa değer.

S. BOZCALI'nın kendi tarafından yapılmış portresi

BOZCAMGÖZ (Hexanchus griseus), kıkırdaklı balıklar (Elasmobranchii) alt sınıfından, köpekbalıkları (Selachii) takımının, heksankide (Hexanchidae) familyasına mensup bir köpekbalığı türü. Vücudu ince, uzun,

BOZCAMGÖZ

birinci sırt yüzgeci anüs yüzgeci hizasındadır. İkincisi ise küçük olup kuyruğa kadar alçalarak uzanır. Karın ve anüs yüzgeçleri birbirine yakındır. Başın iki tarafında ve baş ile göğüs yüzgeci arasında altışar tane solungaç yarıkları vardır. Umumiyetle gri - kahverengindedir. Karın tarafı beyazdır. Derisi, ince bir zımpara kâğıdına benzer. Her iki çenede destere gibi sivri dişler vardır. 4, hattâ 8 m uzunluğunda olabilir. Akdeniz ve Atlas okyanusunda yaşar. Yavrularını canlı olarak doğurur. Denizlerin derinlerinde yaşadığından hayatları hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.

BOZCAYAKA, İzmirin Ödemiş ilcesine bağlı köy. Nüfusu 478 (1950). Bu köyün Işık Karayürük aşiretleri tarafından kurulduğu söylenmektedir.

Köyün batısında bulunan dağda mika madeni tahmin edilen bir maden bulunmaktadır.

Balabanlı köyü ile B. arasında Balabanlı burnu denen tepenin üzerinde büyük bir kale bulunmaktadır.

Köyün en önemli ürünü tütündür. Son yıllarda zeytincilik de gelişmektedir.

BOZÇALI, Tokatın Reşadiye ilcesi Bereketli bucağına bağlı köy. Nüfusu 1484 (1950) tür. B.. 18 km kuzeyinde bulunduğu Reşadıyeye, Kelkit vâdisindeki kasabalara şose ile bağlıdır. Denizden yüksekliği 1260 m dir. Kuzeyinde 1500 - 1709 m yüksekliğinde yer yer iyi yetişmiş çam ve meşe ormanlariyle kapl dağlar uzanır. Çok yerde hafif dalgalı olan bu dağlar üzerinde tarlalar oldukça geniş yer tutar. B. da birkaç dükkân vardır. Köylüler alışverişlerini en çok Reşadiye pazarında yaparlar. Hububat ekilir, hayvan beslenir, dere ve kaynak sularından faydalanılır.

BOZÇAY (Boz Çayı, Gebrençay; eski adı Lysis) Burdur gölüne güneyden dökülen bir çay. Uzunluğu 60 km dir. B., Tefenni kasabasının güneyindeki dağlardan doğar, Tefenni ovasının güney bölümünden geçer, Pınarbaşı sazlığının bulunduğu ovacığı dolaşır, Burdur gölünün güney kıyısındaki Yazı ovasında akar ve göle dökülür. Çay, yer yer ovalardan ve dar vâdilerden geçer.

B., her mevsimde akan kuvvetli bir deredir. Sulama zamanında bütün yolu boyunca sularından faydalanılır Sulama işlerinde çok harcandığından, suyu bu gibi mevsimlerde Burdur gölüne birkaç kilometre kala tükenir. Kabarık zamanlarında B. genişler, yatağının yüzlek olduğu yerlerde ovayı basar, yazın yolu boyunca yer yer bataklıklar kalır.

BOZDAĞI, İzmirin Ödemiş ilcesi Birgi bucağına bağlı köy. Nüfusu 1483 (1950) tür. B., Gediz ve Küçük Menderes ovaları arasında yükselen Bozdağ (2137 m)ın batı tarafındadır. Denizden yüksekliği 1250 m kadar olup çevresi dağlık ve ormanlıktır. Bu dağlarda yaylalar da vardır. B., Salihliyi Ödemişe bağlıyan ve Bozdağ ile Geyik dağı arasındaki boyundan geçen şose üzerinde oldukça işlek bir uğrak yeridir. Ormandan faydalanma, hayvancılık, ziraat, meyvacılık (elma, ceviz, kestane) ve alışveriş başlıca geçim kaynaklarıdır. Ödemişin patates ihtiyacını bu köy karşılar. Kaynak sularından faydalanılır (bk. BİRGİ).

Köyde eski saray, han, hamam, çeşme yıkıntıları, bir Fatih medresesi vardır. B, çevredeki şehir ve kasabaların yazlığıdır.

BOZDAĞLAR, Konya ovasını kuzeyinden sınırlıyan dağlar. Konya ve Tuz gölü çevrekleri arasındadır. B.. Permokarbonifer'e ait olduğu tahmin edilen kalkerlerden meydana gelmiş eski ve yıpranmış dağlardır. Aynı yapı Konya ovasının doğu sınırının büyük bölümünde de görülür. Konya-Afyon demiryolu üzerinde, Sarayönü ile Konya arasında bulunan Bozdağ istasyonu, adını bu dağlardan almıştır.

BOZDOĞAN, eskiden savaş aleti olarak kullanılan gürzün Türkçe adı. Buna topuz ve şeşper de denilmektedir. Piyadelerin B. ları hafif, süvarilerinki ağır olurdu. Som demirden yapılan B. lar olduğu gibi, ağaç saplı olanlar da vardı.

B. kelimesi, *buzogány* [buzoğāñ] şeklinde Macarcaya da geçmiştir.

BOZDOĞAN, Ege bölgesinde Nazillinin 29 km güneyinde bir kasaba ve ilce merkezi. Nüfusu 4614 (1950) tür. Denizden yüksekliği 203 m dir. B., Büyük Menderes ırmağına güneyden karışan Akçayın geçtiği Bozdoğan ovası (b. bk.) nın batı kenarında, Madranbaba dağının eteğinde kurulmuştur. Akçay, kasabanın 5 km doğusundan geçer. B. ın içinden geçen küçük dere üzerinde 1938 de beton bir köprü yapılmıştır. Kasabanın evleri kerpiç, tuğla ve taştan olup, çoğu iki katlı ve damları çatılıdır. Kasabanın suyu, Madran dağındaki kaynaklardan, 12 km uzaktan beton boru ve künklerle getirtilmiştir. Suları kireçlidir. Aydınlatma işi lüks ve gaz lâmbalariyle yapılır. Yılda 3 500 kadar hayvan kesilen bir mezbahası da bulunmaktadır.

B. halkı, çiftçilikle, meyvacılıkla geçinir. Yılda ortalama 700 ton pamuk 100 ton susam, 250 ton fıstık, 2 000 ton mısır, 500 ton buğday, 2 500 ton incir, 3 000 ton zeytin, 100 ton ceviz, 25 ton badem, 50 ton kestane, 15 ton armut elde edilir. Haftada bir gün (salı günleri) pazar kurulur. B. da Ziraat Bankası şubesi vardır. Belediyesi 1886 da kurulmuştur.

B. ile Nazilli istasyonu arasında 30 km uzunluğunda düzgün bir şose vardır. Bu şosenin orta bölümünde (Akçay ile Büyük Menderesin geçtiği yerlerde) 10 kadar köprü bulunmaktadır. Bu yolda sık ve düzenli olarak türlü taşıtlar işler, B. ve çevresini demiryolu istasyonuna bağlar. Kasabayı başka yerlere bağlıyan yollar, dar araba yollarıdır.

Aydın iline bağlı bulunan B. ilcesinin nüfusu 36 757 (1950), yüzölçümü 677 km² olup, ilceye bağlı 1 bucak (Yenipazar) ve 53 köy vardır. İlce sınırları içindeki ortalama nüfus sıklığı 49 dur.

BOZDOĞAN KEMERİ, İstanbulun Bizans devrindeki su tesislerinin bir parçası olarak, şehrin üçüncü ve dördüncü tepeleri, yani Beyazıt ile Fatih arasındaki çukur sahada uzanan su kemeri. Batı arkeologları buna «Valens su kemeri» adını vermektedirler. B. K. nin ilk yapılışı hakkındaki bilgiler henüz kesin olmamakla beraber, daha Roma devrinde İstanbulda İmparator Hadrianus zamanında, 123 e doğru birtakım su tesislerinin kurulduğu bilinmekte, fakat bu tesisler ile B. K. nin ne dereceye kadar ilgili olduğu henüz kesin surette anlaşılamamaktadır. Şehir 330 da yeniden kurulduktan sonra, bu tesisler de yenilenmiştir. Umumiyetle B. K. nin kurucusu olarak İmparator Valens (364 378) gösterilmektedir. Belki Hadrianus tesislerinden de istifade edilerek, 368-378 yılları arasında şimdiki B. K. ile bunun doğu tarafındaki ucuna, şimdiki Üniversite bahçesinin olduğu yerde, şehrin belediye âmiri Clearchus tarafından, «nymphaeum majus» veya «nymphaeum maximum» olarak adlandırılan büyük bir başhavuz yaptırılmıştır B. K. nin yapılmasında, bir ayaklanma hareketine teşebbüsten dolayı cezalandırılan Khalkedon (Kadıköy) şehrinin surlarının yıktırılması suretiyle elde edilen malzemeden istifade olunduğu yolundaki iddiayı destekliyen müspet hiçbir delil yoktur. Diğer taraftan B K. nin Hadrianus ve I. Theodosius (378-395) tarafından yaptırılan şehir dışı su tesislerine bağlandığı muhakkak olmakla beraber, Belgrad ormanı bölgesinden beslenen bu tesislerin hiçbir kalıntısına raslanmaması, B. K. nin ait olduğu su sistemi yolunun anlaşılmasını imkânsız kılmaktadır. Şu muhakkak ki, B. K. nin vazifesi, Roma devrinin su tesislerinde âdet olduğu üzere, toprak altı büyük dehlizlerle getirilen suyu, seviyesini muhafaza ederek, çukur bir arazide nakletmekten ibaretti.

BOZDOĞAN KEMERİ

B. K. nin Bizans devrinde tamir edildiği muhakkak olmakla beraber, 1019 da II. Basileios tarafından yaptırılan kısım istisna edilecek olursa, bu hususta fazla bir şey bilinmemektedir. B. K. nin Bizansın son zamanlarında, dolaylarındaki bağ ve bahçelerin sulanmasına yaradığı İspanyol elçisi Clavijo (b. bk.) nun hâtıratından öğrenilmektedir. Fetihten sonra B. K., şehrin yeni su tesislerine bağlanmış ve Halkalı sularının nakline yarar bir hale getirilmiştir. Fatih Vakfiyelerinde sadece «kemer» adı ile belirtilen bu eserin bugünkü adını ne zaman ve ne münasebetle aldığı ise şimdilik aydınlanamamaktadır. II. Bayezid (1481-1512) ve I. Süleyman (1520-1566) zamanlarındaki yeni su tesislerinde de B. K., üzerinden yeni su yolları geçirilmek suretiyle tekrar kullanılmıştır. B. K. nin Şehzade camii yakınındaki kısmının öteden beri zannedildiği gibi, camiin manzarasını bozduğu için yıktırılmadığı, büyük bir depremde yıkıldığı 1607 tarihli bir su yolu haritasından anlaşılmaktadır. B. K nin kuzey cephesinde, 45. payenin üzerindeki bir kitabeden öğrenildiğine göre, bu kısım 1697 de II. Mustafa tarafından tamir ettirilmiştir. B. K. bugünkü hali ile tamam değildir Her iki ucundan ve ortasından parçalar eksiktir. Yakın zamanlarda Fatih tarafındaki ucundan, 50 m lik bir parçasının eksildiği bilinmektedir. B. K. nin bugün duran parçaları, Fatih tarafından itibaren, 1 den 40 a ve 46 dan 51 e kadar olan gözleri Valens devri yapısıdır; 52-56. gözler I. Süleyman, 41 45. gözler ise II. Mustafa devrindeki tamirler ile ilgilidir. B. K. nin Şehzade camii sokağı ile Delikanlı sokağı arasındaki parçasından ise toprak üstünde hiçbir iz kalmamıştır. En üst kenarı deniz seviyesinden 61 m yüksekte olan B. K. nin 1-17. gözleri tek sıra, 18-73. gözleri ise çift sıra halindedir; diğer uçta gözlerin yine tek sıra halini aldığı görülmektedir. B. K. nin genişliği Fatih tarafında 3 m 40 ile başlamakta, gözlerin çift kat olduğu yerde 5 m 65 i bulmakta ve doğu ucuna yaklaştıkça 4 m 30 a inmektedir. Aslında su, B. K. nin üstünden açık bir kanal ile geçirildiğinden bu kalınlık tabiîdir. B. K. nin şimdiki yük sekliği bazı kısımlarında 20 m yi aşmakta; uzunluğu ise, Fatihten Şehzade camiine kadar olan parçası 592 m 40, Beyazıt tarafındaki parçası 199 m 28 olduğuna göre, aradaki eksik kısım ile batı ucunda yıkılan parça da eklendiği takdirde 971 m yi bulmaktadır. Muntazam kesme taştan yapılmış olan B. K. nin orijinal teknik özellikleri, en iyi muhafaza edilmiş olan 25. gözde kendisini gösterir. B. K.-nin üzerinden son zamanlara kadar borularla sevkedilen sulardan biri Süleymaniye suyu, diğeri ise, Beyazıttan itibaren yeraltı kanalı ile Ayasofya taksimine ve buradan da Topkapı sarayına giden sudur. Bk. K. Olof Dalman: *Der Valens-Aquädukt in Konstantinopel*, «Istanbuler Forschungen, 3», Bamberg 1933.

BOZDOĞAN OVASI, Ege bölgesinde, Büyük Menderesin kollarından Akçayın geçtiği ova. Hemen hemen kuzey-güney istikametinde uzanan ovanın Direcik ve Kazandere köyleri arasındaki uzunluğu 25 km, ortalama genişliği 8 km kadardır. Yüzölçümü 104 km², denizden yüksekliği 100 m dir. Ova bir dikdörtgeni andırır. B. O., üzeri alûvyonlarla örtülmüş bir çöküntü ovasıdır. Batısında 1 500 m yüksekliğindeki Madranbaba (Madran) dağı, doğusunda Karıncalı dağı (1 699 m) yükselir. Bu dağların yapısı kristalin şistlerden, en başta gnayıslardan meydana gelir. Ovanın kenarlarında ve dipte Neojen tabakaları vardır. Toprakları bereketlidir.

BOZEMAN [*bouzmın*], **Nathaniel** (1825 - 1905), Amerikalı bir cerrah. Buttler (Alabama) de doğmuştur. New York'ta yerleşerek kadın hastalıklarında ihtısas sahibi olmuş, yeni metotlar icadetmiş, mevcut aletleri ıslah etmek suretiyle de doktorluğun bu şubesine çok büyük hizmetler yapmıştır.

Bozeman ameliyatı: rahim boynu (cervix uteri) nu mesanenin içine çevirip oraya dikme ameliyatı. Buna histerosistoklez (hystérocystoclèse; Yun. *histera* = rahim, *kystis* = mesane, *kleisis* = kapama) de denir. Bu ameliyat umumiyetle, mesane - rahim - dölyolu fistülü ile idrar borusu - rahim fistülünde hastayı ıstıraptan kurtarmak için yapılır.

Bozeman sondası: rahim için kullanılan iki akıntılı sonda. Buna Bozeman - Fritsch sondası da denir.

Bozeman vaziyeti: hastanın, ameliyat masasına diz - dirsek vaziyetinde bağlanması.

BOZEN, Balıkesirin Susurluk ilçesine bağlı köy. Nüfusu 504 (1950) tür. B., Susurluk kasabasının 11 km güneydoğusunda tepelik bir yerdedir. Ziraat ve hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. Kaynak sularından faydalanılır.

BOZGUN (Fr. Déroute), muharebede yenilen ordunun muntazam çekilme kudretini ve mâneviyat (moral)ını kaybederek telâşla ve gelişi güzel kaçması. Bunun son haddi, askerin kendi canını kurtarmadan başka bir kaygusu olmama hali (Fr. Sauve qui peut) dir. Bazı hallerde ordunun bu kaçışına halk da «kaç, kaç» ve panik halinde iştirak eder ki asıl tehlikeli olanı budur. Girişilmiş olan harbin halkça benimsenmemiş olması da B. larda önemli bir rol oynar. B., ricat (Fr. retraite) ve hezimet (Fr. défaite) ten farklıdır; ricat, stratejik sebeplerle bir ordunun muntazam şekilde geri çekilmesi, hezimet de, bir ordunun B. na uğramadan harb meydanında ağır mağlubiyete uğramasıdır. B. ları önlemek, ikinci bir cephe tutmak suretiyle vaziyeti kurtarmak bazı defalar mümkün olmuş ise de, B. halk kütlelerine intikal ettiği vakit kesin bir felâketin önünü almak mümkün olmamıştır. Bu itibarla harblerde muvaffakiyetin en önemli faktörlerinden biri olarak moral eğitimi gelmektedir. Bunun ilk şartı ise orduya ve halka harb şuurunu aşılamaktır.

BOZHÜYÜK, Afyonkarahisarın Eğret bucağına bağlı köy. Nüfusu 905 (1950) tir. B., Afyonkarahisar şehrinin 22 km kuzeyinde olup Eynehan dağlarının güney sırtlarındadır. Eski bir iskân bölgesidir. 7 km batısından Afyon - Eskişehir demiryolu geçer. En yakın demiryolu istasyonu Hamam'dır. Karahisar maden suyu, bu köyün 8 km batısındadır. Çevresi hafif dalgalı, düzlük ve tepeliktir. Başlıca geçim kaynağı ziraat (buğday, arpa, haşhaş) tır. Kuyu sularından faydalanılır.

BOZHÜYÜK, Denizlinin Çivril ilcesi Homa bucağına bağlı köy. Nüfusu 833(1950) tür. B., Dinar'ın 14 km kuzeybatısındadır. 2 km güneyinden Afyonkarahisar-Denizli demiryolu geçer. 5 km kadar kuzeyinde Gök gölü denilen bir yer vardır, burası sular taşınca bataklık halini alır. Ziraat (bilhassa hububat yetiştirme) ve hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. B. çevresindeki yerler eski yerleşme alanlarındandır. Bu çevrede hüyükler vardır.

BOZHÜYÜK, Adıyaman ilinin Çalgan bucağına bağlı köy. Nüfusu 558 (1990) dir. B., Adıyaman kasabasının 15 km güneyinde, Fıratın kollarından olan Çakalderesi ile Kalburcu suyu vâdileri arasındaki bir

plâto üzerindedir. Denizden yüksekliği 540 m dir. Adıyamana araba yolu ile bağlıdır. Anadolunun eski iskân alanlarından olan bu çevrede tabiî ve suni mağaralar bulunduğu gibi hüyükler de vardır. B. te ziraat ve davarcılık başlıca geçim kaynağıdır. Kuyu ve kaynak sularından faydalanılır.

BOZHÜYÜK, Maraşın Göksun ilcesine bağlı köy. Nüfusu 824 (1950) tür. B., Göksun kasabasının 12 km kuzeyinde Binboğa dağları (2 750) nın güney eteğindedir. Dağlık bir yerde ve Göksun çayı ile Göksu ırmağı arasındaki geçit yerindeki köylerden biridir. Maraş-Göksun-Sarız-Pınarbaşı-Kayseri şosesi 2 km kadar batısından geçer. Çevresi tarla, daha uzakça yerleri orman ve fundalıktır. Birkaç km batısındaki Kırdağda güzel yetişmiş çam ve meşe ormanları vardır. Davarcılık ve ziraat başlıca geçim kaynağıdır. Kaynak sularından faydalanılır. B., hüyüklerin çok bulunduğu bir bölgenin yakınındadır.

BOZHÜYÜK, Sıvasın Gürün ilcesi Göbekviran bucağına bağlı köy. Nüfusu 699 (1950) dur. B., Gürün ile Sarız arasında Kılcançalı adı verilen dağlık ve çalılık bir arazinin güney bölümündedir. Bu çevrede bulunan birçok hüyüklerden biri de bu civardadır. Deniz yüzünden 1 550 m yüksekliktedir. B. de buğday, arpa, çavdar ekilir, davar beslenir. Kaynak sularından faydalanılır. Gürün ve Sarıza araba yolu ile bağlıdır.

BOZKIR (Batı dillerindeki karşılığı *steppe* olup dilimizde *step* ve *istep* olarak kullanılmaktadır. Aslı Rusça *step*tir. Bozkır kelimesi, stepin geçmeğe başlamış, solmuş bozlaşmış bir hal ve anını ifade ederse de, son zamanlarda bu kelimenin anlamı genişlemiş ve step karşılığı olarak kullanılmağa başlanmıştır. Böylece meselâ «İç-Anadolu stepleri» sözü ile «İç Anadolu bozkırları» aynı anlamda kullanılmaktadır), sert çayırlarla otların, bunlar arasına serpilmiş çalılarla dikenlerin meydana getirdiği bir bitki topluluğu. B. lar astropik kuşakta geniş yer tutar, fakat bir yandan ılık iklim bölgelerine, öte yandan tropik kuşağa doğru da yer yer sokulurlar. B., yaz yağışlarının, sıcaklık derecesine göre az bulunduğu, böylece ağaçların, yumuşak çayırların, çimenlerin yetişmesine yarıyacak nemliliğin yeter derecede bulunmadığı alanlarda meydana gelir Yazın yağışı az olan bu gibi yerlerde yetişebilen bitkiler, bu iklim şartlarına uymuş, kurakçıl (xérophile) bir yapı göstermiş, böylece yaprakları küçülmüş, yaprakların üstü mumlu bir özellik kazanmış, meşin gibi sert, tüylü bir durum almış, toprak altından su çekebilmek üzere kökleri derinlere inmiş, soğanlı yahut yumrulu kökler meydana gelmiştir. Soğuklara karşı ise daha dayanıklı olan B. bitkileri örtüsü, B. lar ortasında yükselen dağlarda (Orta Asyada, İç Anadoluda olduğu gibi) yer yer Alp bitkileri kuşağına kadar tırmanmaktadır.

B. lar ilkbaharda, kısa müddet yemyeşildir; otlar diz boyu büyür, hattâ bazı yerlerde adam boyunu geçer lâle (Tulipa), süsen (Iris), sümbül (Hyacinthus) gibi soğanlı bitkiler parlak renkli çiçekleriyle geniş yerler kaplar. Renk renk çiçekleriyle bu güzel görünüşlü bitki örtüsü, ilkbahar sonuna doğru yeşilden sarıya değişmeğe başlar, bu arada yer yer pembe, kırmızımsı renklere bürünür, yaz ortalarında sarı ve boz bir renk bütün bu alanlarda göze çarpar. İşte yılın hemen hemen dörtte üçünde görülen bu renkten ötürü bu bitki örtüsüne B. adı verilmiştir.

B. lar, dünyanın türlü yerlerinde, birbirine yakın özellikte olarak, ayrı ayrı adlarla anılır: Macaristanın Puszta'ları, Güney Rusyanın Kazak stepleri, Batı Sibiryanın güneyinde ve Türkistanın kuzeyindeki Kırgız stepleri, Güney Amerikanın Pampa'ları, Kuzey Amerikanın Prairie'leri gibi. Buralarda yetişen bitkilere göre türlü B. lar ayırdedilir: 1. Otluk-çayırlık B. lar ki, bunlar asıl B. lardır ve Güney Rusyanın stepleri, Puszta'lar, Prairie'ler, Pampa'lar, İç ve Doğu Anadolunun bir kısım B. ları gibi. 2. Otluk-dikenlik B. lar ki, otlarla karışık çalıların bulunduğu ve meselâ yavşanotu (Artemisia) ile kevenlerin (Astragalus) geniş yer tuttuğu B. lardır (Batı Asyanın, İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu B. ları gibi). 3. Tuzlu B. lar ki, buralarda tuzcul (halophile) bitkiler yetişir. Bu gibi B. ların çıplak bir görünüşü olduğundan (İç Anadolunun Tuz gölü çevresinde olduğu gibi) bunlara «dazkır» da denir. 4. Çalılık B. lar ki, buralarda otlarlarla birlikte dikenli çalılar önemli yer tutar (bk. BİTKİ TOPLULUĞU, ÇÖL, ORMAN).

BOZKIR (eski adı: Siristat), Konyaya bağlı bir ilce merkezi. Nüfusu 1750 (1950) dir. Konyanın 85 km güneyindedir. Denizden yüksekliği 1 200 m dir. Kasaba Konyaya 110, Kaşınhan istasyonuna 90 km uzaklıktadır. Bu istasyonlarla B. arasında bazan her gün, bazan da iki günde bir yolcu ve yük otobüsleri işler. Kasabada 4 mahalle, 350 ev vardır. B., Hadım, Gündoğmuş, Akseki kasabalariyle çevrelerini kuzey ve doğudaki şehirlere bağlıyan bir yerde bulunduğundan, pazar yeri olarak önemi vardır. Bu ilcelerin ürünleri, her hafta cuma günleri kurulan pazarda satılır. B. ve çevresinde bağcılık ve meyvacılık gelişmiştir. Tahıl ve baklagiller de yetiştirilir. Pazar kurulan yerin etrafında 30 kadar dükkân vardır.

Kasabanın imar plânı yapılmıştır. B. dan, Konyaya ve Seydişehire birer şose uzanır. Kasabadan geçen Çarşamba çayı üzerinde Selçuklular devrinden kalma bir köprü vardır. Aynı su üzerinde bir elektrik santralı kurulmaktadır. Hükümetönü meydanı, Cumhuriyet meydanı ve bir park vardır. Kasabanın orta ve yukarı mahallelerinde 1,5 km kadar uzaktan beton ve demir borularla getirtilmiş kaynak sularından, aşağı mahallede ise kuyu sularından faydalanılır. Kasaba, petrol lâmbalariyle aydınlatılmaktadır. Suğla gölü B. ın 25 km kuzeybatısındadır.

Konya iline bağlı B. ilcesinin yüzölçümü 1 633 km², nüfusu 47 714 (1950) tür İlcede km² ye 29 kişi düşer. B. ilcesinin 3 bucağı vardır: Belviran, Üçpınar, Ahırlı. B. merkez ilcesinin 27 köyü bulunmaktadır.

Tarih: B. Eskiçağda İsauria bölgesi içindeydi. Bölgenin adını da taşıyan şehir, şimdiki Bozkır kasabasıdır. Daha sonra kasabanın kuzeydoğusunda yapılan büyük bir kaleye de Isauria nova (yeni İsauria) denilince, kasabaya Leontopolis ve sonra Tris-maden adları verilmiştir. Son zamanlara kadar halk kasabaya Siristat diyordu ki, kelimenin gerçek söylenişiyle anlamı, henüz kesin olarak bilinmiyor (ilcenin eski çağlardaki tarihi için bk. İSAURIA).

Hemen tamamiyle dağlık, ârızalı, fakat bağlık bahçelik olan bu bölgede kasabanın B. adını taşıması, hem bölgede oturanlarda, hem de gelen yabancılarda hayret uyandırmakta idi. Fakat yeni araştırmalar sonunda anlaşılmıştır ki, bu ad Selçuklular zamanında bölgenin hâkimi bulunan Bozkır adlı bir beyden gelmektedir. Bu beyin hayatı hakkında da hiçbir bilgi yoktur. Yalnız, halk arasında Yazıkolu denilen, kasaba ve etrafındaki köylerle Soğla gölü arasındaki oldukça az ârızalı alanda hâkim olduğu, adını da buraya verdiği anlaşılıyor. Osmanlı vergi defterlerinde, bu ilce adiyle, bölgenin yalnız yukarıda söylenilen batı tarafı, kuzey ve güney havalilerinin bir

kısmı kastolunmuştur. İlcenin Çumra, Karaman ve Hadime komşu olan kısmı ise XV. - XVIII. yüzyıllarda Belviran adlı ayrı bir ilce idi. Halk şimdi buraya Dağkolu demektedir. Meşhur Selçuklu tarihçisi İbn Bîbî, II. İzzeddin Keykâvus'un 1256 da Konya üzerine gelmekte olan Moğol komutanı Bayçu Noyan'ı karşılamak için asker toplanmasını emrettiğini, bunun üzerine uç (sınır) bölgelerinden, B. dağlarından Bulgar, Güknar ve başka yerlerden Konya ovasına kalabalık bir asker toplandığını yazmaktadır. Karaman Beyliğinin tarihi olan Şikârî'nin eserinden XIV. yüzyılın sonlarında B. kasabasında Galencan adlı bir beyin hâkim olduğu anlaşılıyor.

Osmanlı devrinde, B. idare bakımından boyuna değişiklik geçirmiştir. XV. ve XVI. yüzyıllarda Yazıkolu bölgesinde bulunan bazı topraklar Bozkır Bey çocuklarının elinde idi. Gene vergi defterlerinden anlaşıldığına göre, aralarında tek bir Hıristiyan bulunmıyan B. halkının büyük bir çoğunluğu çiftçilik. sayısı epey tutan bir kısmı da, sipahi ve müsellim olarak devlet hizmetinde veya sekban ve saruca adları ile beylerbeyi ve sancak beylerinin yanlarında ücretle askerlık ederlerdi. XVII. yüzyılın ilk yarısının ortasında B., Dereli Halil ve Bademlili Hüseyin gibi zorbaların eline düşmüştü. Lâkin B. sipahilerinin önemli bir kısmı bu sırada Osmanlı hassa atlı kuvvetlerinin en büyük âmiri Seydişehirli Dağlar Delisi'nin emrinde idi. Asıl adı Süleyman olan Dağlar Delisi, barış zamanında kalabalık adamları ile Seydişehrinde oturur, ayrıca Beyşehri ve B. ilcelerine de hükmederdi. Dağlar Delisi ve yeğeni Deli İlâhî öldükten sonra Dereli Halil, Deli İlâhî Bey'in oğlunu Seydişehrinden çıkararak buraya hâkim olmuştur. Dereli Halil, nisbesinden de anlaşılacağı üzere, kasabaya bir buçuk saat uzaktaki Dere köyündendi. I. Ahmet devri sekban bölükbaşlarından olan Halil, rakîbi Bademlili Hüseyin'i öldürdükten sonra Seydişehre yürüyerek buraya hâkim olmuştur. Lâkin Dereli Halil 1631 de üzerine gönderilen Çerkes Ahmet Paşa'nın baskınına uğrıyarak onun tarafından öldürülmüştür. Aynı yüzyılın ortalarında *Cihannüma* adiyle coğrafyasını yazmış olan Kâtip Çelebi, B. dan «armudu çok, fakat üzümü yok» diye söz etmektedir. B da gümüşlü kurşun madeninin XVIII. yüzyıl sonlarında işletildiği bilinmektedir. Kasabada işlenen gümüşle kurşun, develere yükletilerek Alaiye'ye, oradan da gemiyle İstanbula sevk edilirdi. B., Belviran, Kaşaklı, Seydişehir ve Gücüdeki maden ocaklarının işletilmelerine nezaret eden maden eminliğinin merkezi idi. II. Selim zamanında B maden imalâthanesi Altıparmak, sonra Yunus adlı şakilerin taarruzlarına uğramıştır. Yine bu zamanda B. da altın madeni bulunduğu da arşiv belgelerinden anlaşılıyor. Ama işletilip işletilmediği bilinmiyor. Maden imalâthanesi XIX. yüzyılın ortalarında kapatılmış, bir daha da açılmamıştır.

BOZKIR (Çaltı ve Çaltıbozkır adları da kullanılır), İçelin Silifke ilcesine bağlı köy. Nüfusu 1258 (1950) dir. B., Silifkenin 15 km kuzeyindedir. Çevresi dağlık ve tepeliktir. Deniz yüzünden yüksekliği 900 m kadardır. Çevresi orman ve fundalıktır. 4 km doğusundan Karaman - Kırobası - Silifke yolu geçer. Ayrıca Silifkeye araba yoliyle de bağlıdır. Hayvancılık ve kısmen ziraat başlıca geçim kaynağıdır. Az miktarda el dokumaları yapılır. Dere ve kaynak sularından faydalanılır.

BOZKİREÇ: bk. KİREÇTAŞI.

BOZKÖY, Aydının Germencik ilcesi Ortaklar bucağına bağlı köy. Nüfusu 546 (1950)dır. B., Aydın şehrinin 20 km kuzeybatısında, İzmir - Aydın demiryolunun 7 km kuzeyindedir. Çevresi dağlık ve tepelik olup yalnız güney tarafında Büyük Menderes ovasının bir kısmı uzanır. En yakın demiryolu istasyonu Germenciktir. Ortaklar ve Germencik kasabalarına araba yollariyle bağlıdır. İçme ve kullanma suyu dere ve kaynaklardan sağlanır. Köyün çevresinde meyva ve sebze bahçeleriyle tarlalar vardır. B. ün 2 km kadar güneyinde Elengüllü (Alangüllü) kaplıcası bulunmaktadır. Deniz yüzünden 150 m yüksekte ormanlık ve güzel manzaralı bir yerde bulunan bu kaplıcanın suyu 60° sıcak olup, bu kükürtlü sular birkaç kaynak halinde çıkmaktadır. Kaplıcanın etrafında ziyaretçiler için küçük kulübeler vardır.

BOZKURT, Kök - Türk sülâlesinin menşeine dair rivayet edilen efsanelerde çok önemli bir mitolojik unsur. Çin kaynaklarında tesbit edilen rivayete göre, Kök - Türklerin ilk hakanı olan Asina (bk) yahut A - çine bir dişi bozkurttan türemişti. Bu hakanın tabiatüstü bir kudreti vardı; rüzgârlara, yağmurlara hükmü geçerdi. Bu efsanenin başka bir şekline göre, Kök - Türkler batı denizinin batı kıyılarında otururlardı. Komşuları olan düşman bir ulus onları mahvetti. Bu kırımdan yalnız bir çocuk kaldı. Onu bulan düşman askeri öldürmeğe kıyamadı, ellerini, ayaklarını kesip bir bataklığa bıraktı. Bu çocuğu bir dişi kurt besledi ve bu oğlandan gebe kaldı. Düşmanların hânı bu kötürüm prensi öldürtmek için adamlarını gönderdi. Kurt, oğlanı oradan aldı, doğuya gidip bir mağaraya sığındı ve orada bir oğlan doğurdu. Türk hakanları her yılın belli bir ayında özel bir memur gönderip bu mağarada atalarının ruhuna kurban kestirirler ve tören yaptırırlardı. Bu mağaraya Türkler «Budun inli» (ulusu koruyan tanrı) derlermiş. Kök - Türk hakanları karargâhlarının kapısına, B. un andacı olarak, kurt başlı sancak dikerlerdi. Orta Asyada hükümdarlık eden başka Türk sülâlelerinin menşeleri hakkındaki rivayetlerde de B. motifine raslanır. IV. yüzyıldan beri Çinlilerin tanıdıkları Gav - çiğ (Uygur) lerin menşeine dair Çin kaynaklarında tesbit edilen rivayet, yine B. efsanesidir. Bu rivayete göre, Hun hakanlarından birinin çok güzel iki kızı vardı. Devlet adamları bu kızların tanrıçalar olduğuna inandılar. Hakan bu kızları, tanrıya sunmağa karar vererek ıssız bir yerde yaptırdığı çok yüksek bir kuleye kapattı. K u l e n i n çevresinde bir kurt peyda o l d u. K ı z-lardan biri, bu kurdu tanrıdan gelmiş bilerek onunla evlendi. İşte bu kurtla güzel Hun prensesinden Uygurlar türedi Kök - Türklerden eğemenliği alan Uygur hakanları da kurt başlı sancak kullanmışlardır. Uygurların büyük hakanı Moyun-çur, bir Çinli generale kurt başlı sancağı önünde zorla secde ettirmiştir (Hyacinth, I, 386). Moğol istilâsından sonra eski Türk sülâlelerinin menşei hakkında söylenen gelenekleri Çingiz sülâlesi de benimsemiştir. Moğol İmparatorluğuna giren Türk ulusları da hakanlar sülâlesine dair rivayetleri Çingiz Hana mal etmişlerdir. Kıpçak grupuna giren Türk uluslarında Çingiz sülâlesinin menşeine dair iki efsane, *Çingizname* (bk.) adlı bir eserde tesbit

Posta idaresının 1922 de çıkardığı bozkurt resimli pul

edilmiştir. Bunlardan biri Çin kaynaklarındaki Uygur efsanesine çok yakın bir rivayettir. Bu rivayete göre, «Akdeniz hanı Altun hanın Ulamelik (Moğol rivayetindeki Gua-Maral olsa gerek) adlı güzel bir kızı vardı. Bu kız o kadar güzeldi ki, gülünce kurumuş ağaçlar yapraklanır, çorak yere bakınca otlar biterdi. Babası kızı, aya ve güneşe göstermemek için yüksek bir saraya kapattı. Bir gün kız pencereden bakarken üzerine güneş ışığı düştü ve bu ışıktan gebe kaldı; günü gelip bir oğlan doğurdu. Buna Dobun-Bayan adını verdiler. Dobun Bayan Çingiz'in atalarından biridir. Bu rivayette B. yoktur. İkinci rivayet Alangua efsanesidir. Alangua dul kaldıktan sonra «güneş olup giren, yeleli B. olup çıkan ışık» tan gebe kalıp Çingiz'i doğurmuştur. Bu efsanede B. la ışık birleşmiştir. Moğol sülâlesi tarihini yazan Müslüman tarihçilerin hiçbiri kurttan bahsetmiyorlar. Birçok «Çingizname» ler gördüğünü söyliyen ve sülâlesinin geleneklerine bağlı olduğu anlaşılan Ebu'l-gazi Han bile, Reşîdüddin gibi, Börte Çine (Moğolca B.) yi ancak bir şahıs adı olarak kaydediyor. Bu Müslüman tarihçilere göre Alangua gökten inen bir ışık içindeki insandan gebe kalıyor. İslâm kültürü tesiri altında kalan Moğol hanları, menşe efsanesindeki kurdu beğenmemiş olsalar gerektir Maniheizmi kabul ettikten sonra Uygur hanlarının da B. u unutmuş oldukları anlaşılmaktadır (bk. BÖGÜ HAN [TEGİN] EFSANESİ). Gardezî'nin naklettiği bir Tokuz-Oğuz (Uygur) rivayetinde elleri ayakları kesilmiş prensi besliyen kurt yerine Mani rahibi anılmaktadır. Bazı rivayetlerde kurt, Türklere yol gösterip kılavuzluk etmektedir. Uygur harfleriyle yazılan Oğuz Kagan menkıbesinde bu motife raslandığı gibi Kurban Ali Hâlidî'nin *Tevârîh*inde nakledilen Başkurt rivayetinde de aynı motif görülüyor. Türklerin, daha doğrusu türlü Türk uluslarında hakanlık eden Türk sülâlelerinin menşelerine dair söylenen efsanelerdeki B. motifinin totemcilik devri karanlıklarına kadar indiğine şüphe yoktur. En eski devirlerde bu «kurt», bildiğimiz canavarın ta kendisi olmuştur. Fakat Türk ulusları kültürce yükseldikçe, bu kurt bayağı kurt değil, kurt şekline girip gökten inen tanrı, ışık sayılmağa başlamış, ancak daha sonra kendisine kılavuzluk rolü verilmiştir. Bununla beraber bazı hikâyelerde (Dede Korkut hikâyelerinden birindeki «kurdun yüzü mübarek», «kara başım kurban olsun kurdum sana») ve şaman dualarında B. kültü izlerine raslanır.

Posta idaresinin 1926 da çıkardığı bozkurt resimli pul

Türkiyat Enstitüsünün bozkurt sembolü

BOZKURT, Denizlinin Honaz bucağına bağlı köy ve demiryolu istasyonu. Nüfusu 1 246 (1950) dır. B., Denizlinin 30 km kuzeydoğusunda. Denizli-Afyonkarahisar demiryolu boyundadır. Doğusunda Acıgöl, güneyinde bir kısmı bataklık ve çayırlık olan ve Hambatkırı adı verilen geniş yüksek düzlükler uzanır. Bu çevrede davar sürüleri önemli yer tuttuğu gibi hububat da ekilir. Su ihtiyacı dere ve kaynaklarla kuyulardan sağlanır. B. un çevresindeki dağlarda yaylalar vardır.

BOZKURT [Agrotis], kelebekler (Lepidoptera) takımının noktuide (Nuctuidae) familyasına bağlı bir cins. Türleri çoktur. Halk arasında öteki adları toprak kurdu, toprak tırtılı, kurak kurdudur. Bunlar daha çok kumsal, gevşek topraklarda yaşar. Vücutları semiz, tüysüzdür; boz, gri, toprak renklidir. Ayakları vardır. Vücudun üst yüzünde noktalar, çizgiler bulunur. Tamamiyle geliştiğinde boyu 4-5 cm dir. İlkbaharı kurak geçen yıllarda daha çok zarar yaptığı için Orta Anadoluda (Niğde) buna kurak kurdu adı verilmiştir. Gündüz toprak içinde kıvrılıp yatarlar. Gece dışarıya çıkıp çeşitli bitkilerin fidelerini toprakla bir hizada koparıp gövdelerini kemirirler. Tebelleş olduğu bitkilerin başlıcaları yabani otlar, ekinler, patates, pamuk, tütün, şeker pancarı, çimler, çiçekler, bağ filizleri, meyva fidanları, bütün sebzeler v. b. dır. Zararları yaz sonuna kadar sürer. İlkbaharda havalar ısınınca zarara başlarlar, bir müddet sonra toprakta krizalit olur, çıkan kelebekler yazın uçarlar. Yumurtalarını tarla içinde ve çevresindeki çeşitli yabani otlara, öteki bitkilere koyarlar. Çıkan tırtıllar hemen zarara başlar ve gittikçe gelişir, sonra toprakta kışlar. Kelebeğin vücudu kalın, boyu 2, kanadları gerildiğinde 4-5 cm dir. Birinci çift kanadı üzerinde gri esmer ve karakteristik işaretler bulunur. Ikinci çift kanadı açık gri, kenarları bazen esmerdir. Kelebekleri lâmbalar üzerine üşüşürler. Yurdumuzda çok raslanan türleri şunlardır: *Agrotis ypsilon*, *A. pronuba*, *A.* (*Euxoa*) *segetum*, *A. exclamationis*, *A. tirıtici.*

1

2

BOZKURT (Agrotis segetum) 1. Tırtıl halinde, 2. Kelebek

Çare: tarla içinde ve çevresindeki bütün yabani otları yok etmeli, toprakları iyi işlemeli. B. ları zehirlemek için çeşitli yem ilâçlar vardır. Buğday kepeği, arsenikli ilâçlar (sodyum arsenit) veya bariyum fluorsilikat ve su ile karıştırılıp akşam üzeri tarlaya serpilir (kepek 20 kg; sodyu marsenit 500 gr; su 15 - 20 l.). Geceleri dışarı çıkan B. lar bu zehirli yemleri yerler. Sebze bahçelerinde Rotenon, D. D. T. veya Gammexane toz ilâçları iyi netice verir. Büyük tarlalarda yabani otlarla savaş yapılır. Bitkiler kuvvetlendirilir, tarlalara gübre verilir.

BOZKURT, Mahmut Esat (1892 - 1943), Türk devlet adamı ve milliyetçisi. Kuşadası ilcesinde doğmuş, İstanbulda ölmüştür. Çiftçilik ve ticaretle uğraşan, İzmir Umumi Meclis âzalığında bulunmuş Hasan Beyin oğludur. İlk tahsilini Kuşadasında yapmış. bu yıllarda dedesinden dinlediği muhacir hikâyelerinden yurt ve millet sevgisi telkinleri almıştır. İdadi tahsiline İzmirde başlamış, iki yıl sonra tahsil ve terbiyesinde babası kadar tesiri görülen dayısı hürriyet mücahidi Ubeydullah Efendi ile İstanbula geldiğinden idadiyi burada tamamlıyarak, 1908 de Hukuk Fakültesine girmiş, mezun olduktan sonra İsviçrede Lausanne ve Freiburg üniversitelerini de bitirerek kapitülâsyonlar üzerindeki önemli teziyle hukuk doktoru olmuştur.

Millî mücadelede B., arkadaşları Şükrü Saraçoğlu ve Kâzım Nuri ile birlikte vatana dönmeğe karar verip yola çıkmışlardır. Yunan hükümeti, Millî Mücadeleye iştiraklerini önlemek için telgrafla İtalyan hükümetine başvurmuşsa da muvaffak olamamıştır. Yurda kavuşan bu gençler Kuşadası bölgesinde efelerle birlikte millî savaşa katılmışlardır.

B., Millî Mücadele sona erince Ankaraya gelmiş, bir müddet «Yenigün» ve «Hâkimiyet i Millive» gazetelerinde çalışmış, bir taraftan da İzmirdeki «Ahenk», «Sada yı Hak» ve «Anadolu» gazetelerine Millî Mücadelenin ruhunu ifade eden yazılar yazmıştır. Nihayet İkinci Büyük Millet Meclisine İzmir mebusu olarak katılmış, pek genç yaşta iken önce iktisat vekili, Cumhuriyetin ilânından sonra da Fethi Bey kabinesinde adliye vekili (1924) olmuştur. İsmet Paşa kabinesinde de aynı vekilliği muhafaza etmiştir. Zamanında Ankara Hukuk Mektebi kurulmuş, medeni kanun ile ceza, icra, iflâs, deniz ve kara ticaret kanunları kabul edilmiştir.

Lahay Adalet Divanında Bozkurt-Lotus dâvası (b. bk.) nı kazanmıştır. Sonra Bozkurt soyadını almıştır.

1930 da Adlıye Vekilliğinden çekilerek, Siyasal Bilgiler Okulu ile Hukuk Fakültesinde esasiye ve devletler hukuku profesörlüğü yapmış, İstanbul Üniversitesinde de yıllarca Türk inkılâbı tarihi okutmuştur.

B., hukuk, edebiyat ve tarih bilgisinden başka, üstün hitabet kudreti ve milliyetçiliği ile tanınmış bir fikir adamıdır. *Türkçülüğün prensipleri* adiyle verdiği seri konferansları basılmamıştır.

İstanbulda bulunduğu sırada, beyin kanamasiyle birdenbire hastalanan B., 21 Aralık 1943 te gözlerini yummuş, vasiyeti üzerine Kuşadasına (Selçuka) nakledilerek çiftliklerindeki aile kabristanında gömülmüştür.

Basılan eserleri şunlardır: *Lotüs Dâvasında Türkiye-Fransa müdafaaları* (1927), *Avrupa ve Amerika umumi hukuk-ı düvel mebdeleri* (Karl Strupp'tan tercüme) [1929], *Türk köylü ve işçilerinin hakları* (1939), *Devletler arası hak* (1940), *Atatürk İhtilâli* (1940), *Aksak Tımür'ün devlet politikası* (1943).

BOZKURT - LOTUS [*lotüs*] **DÂVASI,** Bozkurt vapurumuzun «Lotus» adlı Fransız posta vapuru ile 2 Ağustos 1926 da Adalardenizinde Sığrı açıklarında bir çarpışma sonunda batması üzerine başlıyan milletlerarası bir dâva. Sekiz kişinin boğulmasına sebebolan Lotus, İstanbula gelince Türk hükümeti, «Bozkurt» kaptanı ile beraber, çarpışma sırasında Fransız vapurunun nöbetçi kaptanı olan Desmon'u da tevkif ederek takibata girişmiştir Fransız hükümeti, bu yolda tek yetkili devletin Fransa olduğunu, Türk hükümetinin devletler hukukuna aykırı hareket ettiğini ileri sürerek buna itiraz etmiş, Türk hükümeti ise bu iddiayı kabul etmediğinden anlaşmazlığın halli için Milletlerarası Adalet Divanına başvurulmuştur. 12 Ekim 1926 tarihli hakem anlaşmasiyle halledilmesi iştenilen mesele şu idi: Türkiye, Fransız kaptanı hakkında takibata geçmekle devletler hukukuna aykırı hareket etmiş midir? Fransa hükümeti, açık denizlerde işlenen bu gibi suçlar hakkında yalnız geminin bağlı olduğu devletin takıbatta bulunabileceğini iddia etmişse de Adalet Divanı, bunun mecburi ve mutlak bir kaide olmadığını ileri sürmüş, ayrıca suçun tesiri Türk gemisinde görüldüğünden Türk hükümetinin ilgilenme hakkını, yetkisini tanımıştır. Böylece Fransız veya Türk hükümetlerinin tek başına yetkili oldukları tezi reddedilmiş. bu kararla devletin yabancı memleketlerde işlenen suçlardan dolayı takibata girişmek yetkisi kabul edilmiştir.

Milletlerarası Adalet Divanı B. - L. D. hakkındaki 9 numaralı kararını 6 aleyhte oya karşı 6 lehte oyla vermiştir. Divan başkanı, Türkiyenin, Fransız kaptanı hakkında takibata girişmekle devletler hukukuna aykırı hareket etmiş olmadığı fikrine katıldığından Türkiye, dâvayı kazanmıştır. Bu dâvada Mahmut Esat Bozkurt Türk haklarını başariyle savunmuştur. Bk. BOZKURT, Mahmut Esat.

BOZKUŞ, Karsın Sarıkamış ilcesi, Selim bucağına bağlı köy. B., Karsın 28 km batısında, Bakir dağı (3024 m) nın güney yamacında, denizden 2100 m yükseklikte bir yerdedir. 20 km güneyindeki Selim köyüne araba yoliyle bağlıdır. Nüfusu 873 (1950) tür. Başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Bir miktar da buğday, arpa, çavdar ekilir. Dere ve kaynak sularından faydalanılır.

BOZKUŞ, Uşak vilâyetinin merkez ilcesine bağlı köy. Nüfusu 1070 (1950) tir. B , Uşak şehrinin 8 km doğusunda, Uşak - Banaz şosesi üzerindedir. 2 km güneyinden demiryolu geçer, çevresi düzlüktür. Hububat, şeker pancarı, bazı sebze ve meyvalar yetiştirilir, hayvan beslenir; dere, kuyu ve kaynak sularından faydalanılır.

BOZLAK, Orta ve Güney Anadolunun bazı bölgelerinde bir türkü makamı, bu makamla söylenen, konusu acıklı türküler. B , «ağlamak, sızlanmak, feryadetmek» anlamındaki *bozlamak* kelimesinden gelmedir. B., havasının hazin karakteriyle çok defa acıklı maceraları anlatan güftelere bağlandığı için böyle adlanmış olmalıdır. B. melodileri, birçok çeşitleri bulunan «uzun havalar» grupuna girer. Musiki folklorunda, muntazam fâsılalı, belli bir ritmi olmıyan melodilere bu ad verilir.

Güney Anadolu Toroslar bölgesinde, Türkmen boyları arasında, hüsranla, ölümle sona eren hazin maceraları anlatan türkülere, türkünün konusunu aydınlatan kısa hikâyesiyle birlikte B. adı verildiği de olur: Ahmet Bey bozlağı, Ofo ile Iraz'ın bozlağı, Cin Yusuf'un bozlağı gibi.

BOZLANBAÇ (bazı kaynaklarda Bozlambaç, haritalarda Bazlamaç), Yozgadın Çekerek ilcesine bağlı köy. Nüfusu 1 512 (1950) dir. B., Çekerek kasabasının 10 km

batısındadır. Çevresindeki kasabalara araba yollariyle bağlıdır. Hububat ekilir, az miktarda kavun, karpuz ve sebze yetiştirilir, davar beslenir. Kaynak sularından faydalanılır.

BOZLAR, Maraşın Pazarcık ilcesine bağlı köy. Bir saray harabesi bulunduğu için B. a Saray da denilmektedir. Nüfusu 683 (1950) tür. B., Pazarcık kasabasının 8 km kuzeydoğusunda, Ceyhan nehrinin kollarından olan ve Aksuya karışan Ilıkdere boyundadır. 1 km kadar güneyinden Adana - Malatya demiryolu ve Aksu geçer. En yakın demiryolu istasyonu Pazarcıktır. Çevresi hafif tepelik ve düzlüktür. Kuzeyinde Kandil dağı (1955 m) yükselir. Bütün çevresinde fundalıklar (meşe kısmen çam) geniş yerler kaplar Az miktarda orman da vardır. Çeltik ziraatı yapılır. B. ın bulunduğu yerde bir şehir kalıntısına raslanmıştır. Eskiden kalma su tesisleri ve kalıntılar vardır.

BOZMA (Huk.): 1. Kazai bir merci tarafından verilen kararın temyizi üzerine üst mahkemece kanunda yazılı belli sebeplerle hüküm kaldırılması. Usul kanunlarımızda geçen «nakz» terimi karşılığı olarak kullanılmaktadır.

2. Bir akit veya mukavelenin kanunda yazılı şekiller, şartlar içinde ortadan kaldırılması. Borçlar ve ticaret hukukunda geçen rücû, fesih, ikale kavramlarının karşılığıdır.

3. Nişanlılardan birinin sebepsiz veya kusuru ile nişan münasebetine son vermesidir, ki Medenî Kanunda «nişan bozma» diye vasıflandırılmıştır.

4. Bir kimsenin 15 yaşını dolduran bir kızı alacağım diye kandırıp kızlığına tecavüz etmesidir ki ceza hukukunda «kızlığı bozma» suçu adını alır ve eski kanunlardaki «va'd-i izdivac ile izale-i bikr» teriminin karşılığıdır.

BOZMA, İstanbula kolayca, kısa zamanda gelemiyen Kapıkulu süvarilerinin yılda dört defa aldıkları maaşlarını (ulûfe) kırdırmalarına verilen ad. Kapıkulu süvarileri, ellerindeki, ibtida denilen «tevcih» kâğıtlarını veya «rüûs» larını İstanbuldaki arkadaşlarına bırakırlardı. Maaş dağıtılırken B. yaptıran süvarinin adı okununca arkadaşı «merd-i garibdir» diyerek taşrada olduğunu söyler ve elindeki belgeyi göstererek onun parasını alırdı. B., yalnız barış zamanında yapılabilirdi. Bu işlem, sonraları kötüye kullanılmış ve ölmüş olan birçok Kapıkulu süvarisi adına para çekilmiştir.

BOZO, Sudan - Guinea dil ailesinin Niger - Senegal grupundan bir dil. Boso, Sorko (Sorogo) veya Korongoy da denir. Fransız Batı Afrikasında, Timbuktu'dan Dienné (Macina bölgesi) ye kadar Niger nehri kıyılarında, kuru göllerde ve kanallarda konuşulan bu dil, Sarakolle (veya Soninke) ve Azer (veya Acer [Adžer], Girganha, Masīn) dilleriyle birlikte, grupun Kuzey alt - bölümünü meydana getirir. Başka tasniflere (W. Schmidt 1926, E. Kieckers 1931) göre, bu dil, Sudan dillerinin Ngonke grupunun Soninke alt - grupundan (öbür alt - gruplar: 1. Songhai, 2. Bambara, 3. Mandingo, 4. Mende) olup, Soninke (veya Sarakolle) ve Somono dillerinin yakın akrabasıdır. Bk. NİGER - SENEGAL DİLLERİ.

BOZOĞLAN DAĞLARI: 1. Bolkar dağları (b. bk.)-nın başka bir adı. 2. Saimbeyli ile Feke arasında, Torosların bir bölümü. Yüksekliği 2 400 m dir. Batısından Yanıkçayı, doğusundan Çataksuyu geçer. Ormanlıktır. Yer yer maden damarları vardır.

BOZOK, yirmi dört Oğuz boyundan on ikisinin taşıdığı ad. Geri kalan on iki boya da Üçok adı veriliyordu. Bu kelimenin menşei ve mânası henüz kesin olarak açıklanamamıştır. Câmi'ü't - tevârih yazarı Reşidüddin'e göre, Türklerin efsanevi hükümdarı Oğuz Han cihan fâtihi olup, ana vatana döndükten sonra, Gün, Ay, Yıldız adlı üç büyük oğlu ile Gök, Dağ, Deniz adlı üç küçük oğlu hep birlikte avlanırken bir altın yay ile üç altın ok buluyor, babalarına getirerek «nasıl pay edelim» diye soruyorlar. Oğuz Han, yayı büyük oğullarına, üç oku da küçük oğullarına veriyor. Yayı verdiklerine Bozok, okları verdiklerine de Üçok lâkabını takıyor. Ordunun sağ koluna Bozokların, sol koluna da Üçokların kumanda etmesini, kendisinden sonra gelecek hanların da Bozoktan olmasını emrediyor. Oğuz Han öldükten sonra, Bozoktan olan en büyük oğlu Gün hükümdar oluyor. Reşidüddin, sonra da ona dayanarak Yazıcıoğlu Ali, Bozokun parçalamak mânasına geldiğini söylemişlerse de bunun, ilmî bir kıymeti olmadığı anlaşılmıştır. Bugün en yeni kanaata göre bu ad, Boz ve Ok kelimelerinden meydana gelmiştir. Oğuz geleneğine göre, Bozok kolundaki boylar, siyasi ve içtimai mevkii bakımından Üçoklardan daha önde, daha asîl sayılmaktadır. Bu sebeple destanlarda, çoğu Oğuz hükümdarlarının Kayı, Bayat, Beydili, Avşar gibi Bozok kolu kabîlelerinden çıktığı belirtilmekte. Bozokların siyasi toplantılarda, şölenlerde, toylarda, savaşlarda, şerefli sayılan sağ tarafta yer aldıkları da söylenmektedir. Bozokların siyasi üstünlük sembolü yay, ötekilerin tâbilik durumu sembolü de oktur. Bu nokta bütün Türklerde yay'ın hâkimiyet, okun da tâbilik sembolü sayılmasiyle ilgilidir. Ama yine destanlardan anlaşılıyor ki, Üçok kolu boylarından da hanlar çıkmış, bir zaman gelmiş Üçoklar, Bozoklardan tamamiyle üstün tutulmuştur. Dede Korkut hikâyelerinin esası da işte bu zamanın hâtıralarıdır. Bu hikâyelerde hâkim Üçoklar İç Oğuz, tâbi Bozoklar da Dış Oğuz diye geçmektedir. Oğuzların Bozok, Üçok kollarına ayrılması, tarihe uygundur. Selçuklu ailesinin bağlı olduğu Kınık boyu, Üçok kolundandı. XII. yüzyıl ortalarında Sultan Sancar'ı yenip esir ederek Horasan Selçuklu Devletini ortadan kaldıran Oğuzların Bozok ve Üçok adları ile iki kola ayrıldığı bilinmektedir. Maraş bölgesindeki Dulkadırlı Türkmen devletini kuran ailenin Bozoklardan, Adana havalisindeki Ramazanlı Beyliğinin başında bulunan ailenin ise Üçoklardan olduğunu Arap tarihçileri yazarlar. Bugünkü Yozgat vilâyetinin eskiden Bozok adını taşıması, Dulkadırlı devleti idaresindeki Bozok kolundan Türkmen kabîlelerinin XV. yüzyıl başlarında, bu bölgeye yerleşmesinden ileri gelmiştir.

BOZOVA, Akdeniz bölgesinde, Korkutelinin hemen kuzeydoğusunda bir ova. Aşağı yukarı kuzey-güney doğrultusunda uzanan ovanın genişliği 8. uzunluğu 25 km, yüzölçümü 100 km^2 kadardır. Denizden yüksekliği 950 m dir. B., Burdur gölü ile Antalya arasındaki kalker bölgede, birbirinden alçak sırtlar yahut tepeliklerle ayrılmış bir sıra ovalardan (kuzeyden güneye Çeltikçi, Kestel, Zivint, Bozova, Bademağacı, Korkuteli ovaları) biridir. Kalkerin erimesinden doğan yerşekillerinin (pürtük, dolin, polje..) görüldüğü bu karst bölgesindeki ovalardan biri olan B. nın üstten dışarıya akışı yoktur. Buralarda yeraltı su akıntıları önemli yer tutar. B. dan geçen Bağırsak deresi ve çevredeki başka ovalardan gelen dereler, ovanın kuzeydoğusunda ve Kestel gölünün hemen güneyindeki Kırağan dağının güneydoğu köşesi yakınında bir düden (b. bk.) den yeraltına batar. Bu düdenin zaman zaman tıkanması ve dere sularının artması halinde, ovayı su basar. B. nın tabanı, alûvyon ve molozlarla örtülüdür.

BOZOVA, Antalyanın Korkuteli ilcesine bağlı bucak. Merkezi olan Zivint 1 258 (1950) nüfusludur. Bucak merkezi, dağlar arasındaki bir düzlükte, karstik bir yörede, 910 m yükseklіktedir. Sular bu çevrede yere batıp çıkarak akar. Zivintten etraftaki köylere doğru dar araba yolları vardır. Korkuteline 20 km uzunluğundaki böyle bir yolla bağlıdır. Halk çiftçilik yapar, hayvan yetiştirilir

B. bucağının nüfusu 9 901 (1950) dir. Bucağa bağlı 12 köy vardır ki, bunlardan ikisi 1 750 den fazla (Çomaklı, Yelten), biri de 1 200 e yakın nüfuslu (Yavuz) dur.

BOZOVA (eski adı Yaylak, merkezin bulunduğu yerin adı Hüvek), Urfa vilâyetine bağlı bir ilce ve kasaba. Urfanın 35 km güneybatısında bulunan B. nın nüfusu 2 496 (1950) dır. Denizden yüksekliği 530 m dir. 15 km kuzeyinden Fırat nehri, 4 km doğusundan bu nehrin kollarından küçük bir dere geçer. Arazi hafif dalgalı düzlüklerle tepelikler halindedir. Hayvancılık ve ziraat başlıca geçim kaynağıdır. Yün ve yapağıdan küçük ölçüde el dokumaları yapılır. Yağ ve peynir çıkarılır. Küçük bir çarşısı vardır. Çevresindeki şehir ve kasabalara olan bağlantısı az olup Urfaya bir toprak yolla bağlıdır. Kuyu ve kaynak sularından faydalanılır.

B. ilcesinin nüfusu 27 867 (1950) dir, yüzölçümü 1514 km² dir. İlcede nüfus sıklığı 18 dir. B. ilcesine bağlı 2 bucak (Baziki, Kanlıavşar) ve 74 köy vardır.

BOZTAHTA, Seyhan ilinin Kozan ilcesine bağlı köy. Nüfusu 1 014 (1950) tür. B., Kozan kasabasının 30 km kadar güneybatısında, Seyhan nehrinin sağ kıyısından 2 km kadar uzakta, küçük bir derenin vâdisi içinde sıralanmıştır. Birbirinden 300 m kadar aralıklı üç parçadan mürekkeptir. Bu köy ormanlar içerisinde açılmış bulunan bir alanda büyümüştür. Şoselerden uzakça bir yerdedir. Ziraat ve hayvancılık yapılır. Kaynak ve dere sularından faydalanılır.

BOZTEKKE, Giresun vilâyeti merkez kazasına bağlı köy. Nüfusu 981 (1950). Giresun şehrinin güneybatısında ve kıyı şosesinden 3 km kadar içeridedir. Köy toprakları doğudan Büyükküre, batıdan Küçükküre dereleriyle sınırlanmıştır; kuzeyde deniz kıyısından 7 km içerilere kadar uzanır Köyde, iki kale (köyün doğusunda mihrap, batısında Kurdağa kaleleri), 10 çeşme, 19 kuyu vardır. Başta fındık olmak üzere mısır, fasulye, bakla, kara lâhana, soğan ve çeşitli meyva yetiştirilir.

BOZTEPE, Antalyanın Serik ilcesine bağlı köy. Nüfusu 590 (1950) dır. B., Antalyanın 17 km doğusundadır. Batısından Aksu geçer, hemen doğusunda birkaç göl vardır. Köy, Antalya-Serik şosesinin 3 km güneyindedir. Meyva ve sebze bahçeleri vardır. Hububat da ekilir. Dere ve kuyu sularından faydalanılır.

BOZTEPE (haritalarda Boztepeköy), Kırşehir vilâyetinin merkez ilcesine bağlı köy. Nüfusu 1800 (1950)dür. B., Kırşehirin 17 km kuzeydoğusunda Sife gölünün 10 km batısındadır. Denizden 1180 m kadar yükseklikte, dalgalı düzlükler ortasında bulunan B de buğday, arpa, yulaf ekilir, davar beslenir. Yün ve yapağı elde edilir. Bazı el dokumaları yapılır. Kuzeydoğusunda Hashüyük adındaki eski bir yerleşme yeri ve güneyinde tarihî harabeler vardır. Kırşehir-Yerköy şosesine araba yoliyle bağlıdır. Köyde birkaç dükkân vardır. Kuyu ve kaynak sularından faydalanılır.

BOZTEPE, Kocaelinin Akyazı ilcesine bağlı köy. Nüfusu 1562 (1950) dir. B, Adapazarı ovasının güneydoğusundaki Akyazının 15 km güneydoğusundadır. Çevresi dağlık ve tepeliktir. Denizden yüksekliği 600 m dir. Birkaç km batısından Bolu-Adapazarı şosesi geçer. Yakınında iyi yetişmiş çam ormanları ile meşe fundalıkları vardır. Ziraat ve hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. Kaynak ve dere sularından faydalanılır. Bazı el dokumaları yapılır.

BOZTEPE, Ordu vilâyetinin merkez ilcesine bağlı köy. Nüfusu 1.00 (1950) dür. B, Ordu şehrinin 2 km kadar batısında tepelik bir yerdedir. Yakınından Ağcaova deresi geçer. Ordu-Samsun şosesinin 3 km güneyindedir. Birkaç mahallesi vardır. Çeşitli sebze, meyva ile mısır ve fındık elde edilir. Kaynak sularından faydalanılır.

BOZTEPE, Halil Nihat (1882-1949). Türk mizah şairi. Trabzonda doğmuş, İstanbulda ölmüştür. Trabzon Askerî Rüştiyesinde ve Trabzon İdadisinde okumuştur. Düyun-u Umumiye idaresine memurlukla giren B., 1903 te Düyun-u Umumiye müskirat şubesi mübeyyizliği ile Istanbula gitmiş, aynı idarede zamanla terfi ederek komiserlik kalemi müdürlüğüne (1922) kadar yükselmiş ve Düyun-u Umumiye kaldırılınca, Osmanlı borçları meselesinin halli için Parise gönderilen heyete üye olarak katılmış (1925), Büyük Millet Meclisinin üçüncü döneminde Gümüşhaneden ondan sonraki dönemlerde de hep Trabzondan milletvekili seçilmiştir (1927-1949).

1908 den sonra çeşitli dergi ve gazetelerde yazıları yayımlanan B, mizahi şiir alanında ün almıştır. Çoğu divan şiirlerine nazire olarak yazılmıs olan hezel yolundaki şiirleri: *Sihâm-ı İlham* (1921), *Âyine-i Devran* (1924), *Mâhitab* (1924) ve *Ağaç Kasidesi* (1947) adlı kitaplarda toplanmıştır.

Tercüme alanında da çalışan B., Alphonse Daudet'den *Tartarin de Tarascon* (Tarascon'lu Tartarin) [1932], *Les lettres de mon moulin* (Değirmenimden mektuplar. «Şehbal» dergisinde). *Le Petit chose* (Küçük efendi, «Vakit» gazetesinde tefrika) adlı eserleri Türkçeye çevirmiş; ayrıca, *Nedim Divanı* (1921) nı Nedim-i Kadîm divaniyle bir arada yayımlamıştır.

BOZTOPRAK, açılmamış, yani hiç sürülmemiş toprak. Bu gibi toprakları açmada düşünülecek nokta, arazinin tarıma elverişli olması ve yapılacak masrafı korumasıdır. Açmalar birkaç türlüdür: a. boş arazi ve fundalık açmaları; b. otlak ve çayır açmaları; c. orman açmaları (bu, memleketimiz için çok zararlı bir şekildir).

BOZULUS, Osmanlı devrinde Anadoludaki Türkmen il (ulus) lerinden birisi. «Boz» sıfatını neden aldığı bilinmiyor. Bu teşekkülün Akkoyunlu ilinin Anadoludaki en önemli kalıntısı olduğu kesin olarak bilinmektedir.

Kabîle durumu: B., XVI. yüzyılda eski Akkoyunlu yurdu olan Diyarbakır bölgesinde bulunduğu zaman Diyarbakır Türkmenleri, Dulkadırlı ve Şam Türkmenleri olmak üzere başlıca üç kola ayrılıyordu. Diyarbakır kolunda, B un asıl Akkoyunlu topluluğundan gelen başlıca teşekkülleri şunlardır: Musullu, Hamza Hacılu, Koca Hacılu, Türnek, Hüseyin Hacılu. Yurtçu, Alpavut ve Oğul Beylü. En başta Musullu ve Türnek aşiretleri, Akkoyunlu siyasi faaliyetinde önemli roller oynamışlardır. Aynı kolda, Avşar, Beydili, Karken, Bayat ve Döğer gibi Oğuz boylarından oymaklar da bulunmaktadır. B. un Dulkadırlı kolu ise Cirid Sultan Hacılu, Dokuz Kavurgalu, Akçalu Küşne,

Momalu, Kızıl Kocalu şubeleriyle Avşar, Eymir ve Şam Bayadı'nın oymaklarından toplanmıştır. Bütün bu toplulukların asıl büyük kabîleleri, Maraş, Sıvas ve Bozok bölgelerine yayılmış olan Dulkadırlı ili arasında bulunmaktadır. B. un üçüncü kolu olan Şam yani Suriye Türkmenleri, Köpeklü Avşaru, Harbendelü, Beydili, Ulaşlu, Avcı, Eymir, Karakoyunlu ve İnallu topluluklarından meydana gelmiştir. Bunların da asıl önemli teşekkülleri, Kuzey Suriye ile Güney Anadoluda yaşıyan Halep Türkmenleri içindeydi. Gerek Dulkadırlı, gerek Halep Türkmenleriyle bunlara bağlı zümrelerin B. arasında bulunması, Akkoyunlu siyasi faaliyeti ile ilgilidir. XVI. yüzyılın başına kadar B. u meydana getiren toplulukların başında çoğu kethüda unvanını taşıyan kimseler bulunuyordu. XVII. yüzyılda ise, toplulukları idare edenlerden birçoklarının «beg» unvanlı olduğu görülmektedir. İstanbul Başvekâlet Arşivinde bulunan 15›9 tarihli bir vergi tahrir defterinde B. un Şam Türkmenleri kolu dışında, öbür iki koldan vergi veren evli bekâr kişilerin sayısı 8013 tür. Bu rakama göre B. un XVI. yüzyılın birinci yarısında 40 binden fazla nüfusu olduğu söylenebilir. Aynı yüzyılın sonlarında ise bu sayının yüzbine yaklaştığı anlaşılmıştır.

İktisadi hayat: Genel olarak Türk göçebe hayatında gezi hareketinin başlıca yaylak ve kışlak arasında geçtiği bilinmektedir. B. da bunu devam ettirmekte, kışın Mardinden Suriyedeki Deyrzar'a kadar uzanan geniş çöl (beriyye) bölgesinde kışlamakta, yazın da Diyarbakır ve Erzurum bölgelerindeki yüksek yaylalarda yaylamaktadır. Yaylakta iken bazan batıda Erzincan civarına doğuda Gürcistan ve İran sınırlarına kadar yayılmakta idi bu ikinci yayılma hareketi bazı sınır hâdiselerine sebebolu-yordu. Nitekim 1583 yılında B. un Çıldır civarındaki Canbaz çukurunda bulunan toplulukları üzerine İran uç beyleri bir baskın yaparak çok sayıda mallarını, davarlarını yağmalamışlardır. B. un yaylakla kışlağının birbirinden bu kadar uzak alanlarda bulunması, ayrıca her iki alan arasındaki arazinin sarp, ârızalı oluşu yüzünden bu il her yıl çok güç bir yolculuğa katlanmaktadır. Şu var ki B., yaylak ve kışlak yaşayışı, iktisadi hayatının temeli olduğu, bir yandan da toplu bir halde yaşamak istediği için her yıl bu çetin yolculuğa katlanmak zorundaydı. XVI. yüzyılın ortalarında B. un elindeki koyun sayısı, kuzuları ayrı, 2 milyon kadardı, ortalama nüfus başına 250 koyun düşüyordu. B. koyunculuğunun yünü, yapağısı, peyniriyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu iktisadi hayatında büyük bir yeri vardı. 1578 tarihli bir arşiv belgesinde, devletin İstanbuldaki et sıkıntısını gidermek için, Ulus Türkmenlerinden koyun getirilmesine kalkışıldığı yazılıdır. Bu ilde çok sayıda at, deve, katır, hattâ sığır da vardı. İl teşekküllerinin yaylakta iken ellerinde bulunan iyi cins at, katır ve deveyi Azerbaycan ve Gürcistana götürüp sattıkları arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Anadoludaki öbür iller, aşiretler gibi, malî bakımdan padişaha bağlanmış olan B., kanunnamesindeki kayıtlara göre, resm-i kışlak, âdet-i çoban begi ve resm-i yaylak olmak üzere başlıca üç vergi vermektedir. İlin vergilerini emîn denilen devlet tahsildarları topluyorlardı. Ama gerek bunlar, gerek başta sancak beyi ve beylerbeyi de olmak üzere bütün memurlar tarafından bu ilden kanun dışı birçok vergiler alınırdı. Bundan başka B. un devletçe gösterilmiş yaylakları da sancak beyleri ve beylerbeyleri tarafından kendi reayalarına kiraya verilmekteydi. Bu yüzden yaylaksız kalan ulusun bir kısım toplulukları İrana göç etmek zorunda kalmışlardır.

Siyasi hayat: B. un başından geçen ilk siyasi hâdise, şüphesiz, bölgenin Osmanlılar eline geçmesidir. Lâkin Osmanlı devleti, XVI. yüzyılda B. sınır bölgesinde bulunmasına rağmen, askerî bakımdan ondan faydalanmamıştır. Hattâ bu yüzden Kanunî'nin 1554 Nahçivan seferinde, İranlılar bu ilin bazı teşekküllerini kendilerinden yana faaliyete geçirmişlerdir. Devletin, bu ilin korunması yolunda aldığı tedbirler, sadece hazineye zarar gelmemesiyle ilgili idi. Ama devletin bu Türkmen ilini iç, dış tehlikelere karşı savunamadığı görülmektedir. Nitekim Ulus, bir yandan memurlar tarafından soyulup, yaylakları da ellerinden alınırken bir yandan da Safevî uç beylerinin en elverişli akın ve yağma hedefiydi. XVI. yüzyılın sonlarında, nüfusu bir buçuk misli artan B , yaylak sıkıntısı çekmekte idi. Ayrıca devlet memurlarının baskılariyle Iranlıların baskınlarından usanç getiren B., XVII. yüzyılın başlarında dağılmak, çoğu Anadolunun batı taraflarına doğru göç etmek zorunda kalmıştır. 1613 tarihli belgelerde B. topluluklarının Anadolu ve Karaman eyaletlerinde kışlayıp yaylamağa başladıkları, Sıvasın güneyindeki Yeni-il teşekküllerinin de Orta Anadoluya geldikleri öğreniliyor. Bütün bu aşiretlerin eski yurtlarına gönderilmeleri hakkında divandan çıkan birçok hükümlerin hiç tesiri olmamış, tersine aşiretlerin batıya göç etme hareketleri daha da artarak devam etmiştir. B. un Orta Anadoluya gelen topluluklarının çoğu, Akşehir Afyon ve Kütahya arasında yurt tutmuşken devletin vergi almak için sıkıştırması üzerine 1672-1673 yıllarında Karasi, Saruhan, Aydın ve Menteşe bölgelerine dağılmışlar, bazıları denizi bile geçerek Rodos, Istanköy v. b. adalara gitmişlerdir. Bu yüzyılın sonlarında B., başlıca Akşehir, Ankara, Kütahya ve Aydın bölgelerinde, çeşitli kısımlara ayrılmış, bu kısımlar, oturdukları yerlerin adlarını almışlardır. B un belgelerde «Bozulus mandesi» diye geçen bir şubesi de göç etmiyerek Diyarbakır bölgesinde kalmıştır. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Rakka taraflarında yerleştirilmek istenen Türkmen aşiretleri arasında bulunan B. mandesi, öbür Türkmen teşekkülleri gibi Rakkada yerleşmeyi istememiş, cemaat cemaat kaçarak Orta ve Batı Anadoludaki ulusdaşlarına katılmışlardır. İkinci Viyana Muhasarasından sonraki savaşlarda asker sıkıntısı çeken devlet, aşiretlerden de faydalanmak istemiştir. Bu sebeple 1690 seferine katılmak üzere B. boybeyleri ile kethüdaları Konyaya çağrılmış ve bu sefere geleceklerine kendilerinden söz alınmıştır. O sıralarda artan haydutlarla zorbaların tepelenmesinde B. tan faydalanılmıştır. Orta ve Batı Anadoludaki B. kolları malî bakımdan kadılar ve voyvoda da denilen Türkmen ağalarının emrinde idi.

B. teşekkülleri, Orta ve Batı Anadoluda XVIII. yüzyıldan itibaren yerleşmeğe başlamışlar, ertesi yüzyılda göçebe yaşayışını bırakarak oturak hayata geçmişlerdir.

BOZÜK ILICASI (Girme Ilıcası), Muğlanın Yatağan ilcesine bağlı Bağyakası köyündeki kaplıca. Yatağan kasabasına 6 km mesafededir. Aydın-Muğla şosesinden ayrılan bir yol, Süleyman Bey köyünden geçerek buraya uzanır. Sık ormanlık yerler ortasında, granitler arasından kaynıyan bu suyun üstü ahşap bir çatı ile örtülmüştür. Soyunma yeri, havuzu, barakaları ve çardaklı bir kahvehanesi vardır. Ilıcanın çevresi turistleri çekecek güzelliktedir. Suyu 35° sıcaklıkta, serbest karbon asidince zengin ve bol (sani-

yede 5 litre) dur. Yolu boyunca demir tortuları bırakmıştır. Şimdilik sönük bir halde bulunan ılıcaya yılda 3000 kadar ziyaretçi gelir. Bu ılıca, kalb hastalıklarına, damar sertliklerine, sinir hastalıklarına yaradığı gibi cilde güzellik vermesi, yorgun vücutları dinlendirmesi bakımından da değeri vardır.

BOZÜYÜK, Bilecik ile Eskişehir arasında bir kasaba. Aynı adı taşıyan ilcenin merkezi. Nüfusu 7 630 (1950) dur. Haydarpaşa - Ankara demiryolu boyundaki başlıca istasyonlardan biri olan B., aynı addaki derenin kuzeyinde, Düzdağın güney eteğindedir. Denizden yüksekliği 743 m dir. Demiryolu istasyonu kasabanın içindedir. Bursa - Eskişehir şosesi de B. ün içinden geçer, bu yolda düzenli şekilde otobüsler, kamyonlar işler.

Kasabada 4 mahalle, 2 600 ev vardır. Bir kısım evleri tuğla, kerpiç ve taş duvarlı, bir kısmı da ahşap olup, damları çatılı ve çoğu kiremitle örtülüdür. Zarif minareli camiler (Kasımpaşa Kerimpaşa camileri gibi), sıra sıra kavak ve söğüt ağaçları, Cumhuriyet meydanı, fidanlığiyle B. güzel görünüşlü kasabalardandır. Yollarının bir kısmı parke döşelidir. Belediyesi 1890 da kurulmuştur. Kasabanın haritası ve 1944 te yapılmış imar plânı vardır. Kasabaya, Erikli adı verilen su, 1928 de 500 m uzaklıktan demir borularla getirilmiştir. Kasabadaki elektrik tesisleri (hidrolik santral) 1931 de yapılmıştır. Hamam, kanalizasyon yapılmıştır.

Kasaba ekonomisinin başlıca kaynağı, çevredeki zengin ormanlarla pancar mahsulüdür. Bir miktar da tahıl elde edilir. İlce içindeki Karaköy ve Karasuda 2 un fabrikası, Devlet Demiryolları kireç fabrikası, mozaik fabrikası, 5 kereste yapımevi, Devlet Orman İşletmesi, Toprak Mahsulleri Ofisi teşkilâtiyle Ziraat Bankası şubesi vardır. Her hafta salı günleri pazar kurulur.

Bilecik iline bağlı bulunan B. ilcesinin nüfusu 54 911 (1950), yüzölçümü 1 633 km² olup, ilceye bağlı 3 bucak (Dodurga, İnönü, Pazarcık) ve 81 köy vardır.

Tarih: B., Phryg'ler zamanından beri bir iskân merkezidir (bk. LAMUNİA). Selçukluların Anadoluyu istilâlarında Sultanönü (b. bk.) Uc'unun nahiyelerinden biri olmuş ve Osmanlı Beyliğinin ilk kuruluşu zamanlarında da Sultanönü arazisiyle birlikte Osmanlılara geçmiştir. Vilâyetler kuruluncaya kadar Anadolu eyaletinin Sultanönü sancağının kaza merkezlerinden biri, İstanbuldan gerek İzmit, gerek Bursa yolu ile Anadoluya inen ana karayolu üzerinde bulunduğu için demiryolu yapılıncaya kadar da bir durak yeri olarak önemini kaybetmemiştir. *Cihannüma* ikinci adını İnönü olarak yazdığı gibi (s. 642), bazı eski kayıtlarda da B. in adı Bozöyük Maa İnönü şeklinde geçmektedir. 1865 te vilâyetler kurulurken Hüdavendigâr vilâyeti (b. bk.) merkez sancağının Söğüt kazasına bir nahiye merkezi olarak bağlanmış, daha sonraları Ertuğrul Sancağı (b. bk.) kurulunca Söğütle birlikte buraya bağlanmış ve İkinci Meşrutiyet devrinde bu sancak bağımsız hale getirilirken B. de kaza merkezi olmuştur.

İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Kumandanlığının ilk kuruluşu (24 Haziran 1920) günlerinde bir müddet cephe karargâhı olmuş ve halkının gösterdiği vatan sevgisi ve fedakârlıkla 1920 Haziranında başlıyan ve Bursanın düşmesiyle neticelenen ilk düşman taarruzunun Eskişehire doğru ilerlemesini durdurmakta ordumuz için bir dayanak teşkil etmiştir. İnönü muharebeleri (bk. İSTİKLÂL HARBİ) sırasında kısa bir müddet işgale uğramış ve 1921 de Ankaraya yöneltilen büyük yaz taarruzunda 15 Temmuzda düşman eline geçmiş ve büyük taarruzdan sonra 5 Eylûl 1922 de ordularımız tarafından kurtarılmıştır.

BOZÜYÜK, Muğlanın Yatağan ilcesine bağlı köy. Nüfusu 765 (1950) tir. B., Yatağan kasabasının 5 km güneyinde Büyük Menderesin kollarından olan Ahıköy çayı vâdisinde, yamaçtadır. 3 km doğusundan Muğla - Yatağan - Aydın şosesi geçer. Batısında ormanlarla örtülü olan Bencik dağı yükselir. Birkaç km kuzeyinde Eskihisar harabeleri (bk.) vardır. Hububat, sebze, meyva yetiştirilir; davar beslenir. Kaynak ve dere sularından faydalanılır.

BOZVİRAN, Balıkesirin İvrindi ilcesine bağlı köy. Nüfusu 789 (1950) dur. B., İvrindi kasabasının 8 km güneybatısında Koca Afşar deresi yakınındadır. Çevresi dağlık ve tepeliktir. Bu dağlarda orman ve fundalıklar vardır. Köy arazisinde hububat ekilir, hayvan beslenir.

BOZYAKA, Antalyanın Manavgat ilcesine bağlı Beşkonak bucağının merkezi. Nüfusu 954 (1950) tür. Bu kasabaya yerleşen halk, önceleri göçebe bir halde yaşardı. B., Antalyanın 50 km kuzeydoğusunda dağlık bir yerdedir. Toroslardan inen Köprü çayı buradan geçer. Bu çaydan kereste nakliyatında istifade edilmektedir. Romalılar zamanından kalma büyük taş köprüden ötürü, çay bu adla anılır. Köprüden şimdi de faydalanılmaktadır. Köy tamamen ormanlık içindedir. Çam, meşe, katran çoktur. Bilhassa nar ağacı boldur. Topraklarında, meyva yetiştirilir, buğday ekilir. Köyde hayvan beslenmez, mera da yoktur. Dere ve kaynak sularından faydalanılır.

BOZZANO [*botstsāno*] (1862 - 1943), İtalyan filozofu ve yazarı. Cenovada doğmuş, Savona'da ölmüştür. Birçok yazılarında parapsikolojik olaylarla uğraşır. Başlıca eserleri şunlardır: *Per la difesa dello spiritismo* (İspirtizmanın müdafaası için) [1927] *La crisi della morte e le descrizioni dei defunti comunicanti* (Ölüm buhranı ve haber getiren ölülerin tarifleri) [1930], *Le facoltà supernormali* (Normalüstü kabiliyetler) [1940] *Popoli primitivi e manifestazioni supernormali* (İptidai kavimler ve normalüstü belirtiler) [1941].

BOZZETTO [*botstsetto*] (İtal.), heykeltıraşlıkta bir eseri hazırlamak üzere yapılan ilk plâstik ve kaba taslak model. Bazen yine bu maksatla çizilen resimlere yardımcı olur, bazen de bunların yerine geçerdi. Bu heykelcik, hakiki heykelden çok daha küçük yapılırdı. Madde ucuz plâstik ve kolayca değişmeye müsait olmalı idi. En çok kullanılan madde cinsleri şunlardır: kumlu balçık, balmumu, alçı, tebeşir, papier maché (ezme kâğıt), stuk. Almanyada yumuşak tahta (bilhassa ıhlamur tahtası) tercih olunurdu. B. usulü İtalyada ilk Rönesans devrinde başlamış (Verrocchio) ve en çok barok devrinde yayılmıştır.

BOZZOLO [*botstsolo*], **Camillo** (1845 - 1920), İtalyan klinik doktoru ve vatanseveri. 1866 da İtalyanın birliği için, 1870 te de Dijon'da çarpışmıştır. Çok genç iken doktor unvanını kazanan B., Avrupanın en büyük kliniklerinde çalışarak Viyanada Oppolzer ve Rokitansky, Berlinde de Virchow ve Traube tarafından takdir edilmiştir. 1878 de Torino'da bir propedeutik tıbbi klinik kürsüsü kurmuş. 1882 de de Torino üniversitesine kilinik tıp öğretimini düzenlemek için çağrılmıştır. Birçok eserleri vardır.

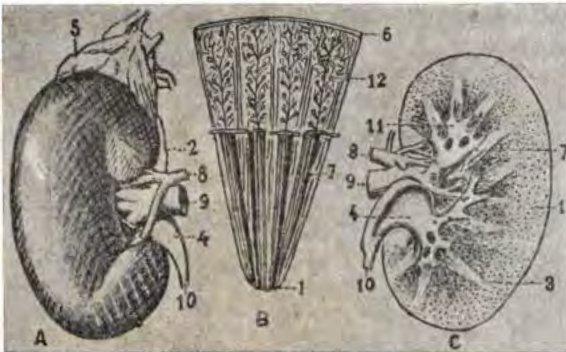
Maden işçilerinde görülen ankilostomo-anemi'nin tetkiki ile tanınmıştır. Bu hastalığın timolo ile tedavisini tavsiye etmiştir. 1910 da senatör olmuştur.

Bozzolo arazı: Burun deliklerindeki atardamarların gözle görülür şekilde atması. Bunun, torasik aorta'da bir anevrizme işaret olduğu söylenir.

BÖBLINGER [*böblingır*], **Hans** (ölm. 1482), Alman taşçısı. Böblingen'de doğmuştur. Esslingen Meryem Ana kilisesinin inşasında 1440 tan itibaren işçi, 1463 ten sonra da ustabaşı olarak çalışmıştır. Binanın inşasına kendisinin ölümünden sonra oğlu Marx devam etmiştir.

BÖBLINGER [*böblingır*], **Matthäus** (ölm. 1505), Alman taşçısı, Hans Böblinger'in oğlu, Esslingen civarında Altbach'ta doğmuş, Esslingen'de ölmüştür. 1478 den itibaren Ulm kilisesinin inşasında mimar olarak çalışmıştır. Fakat 1493 te, 237 ayak yüksekliğindeki kule yıkılma tehlikesi gösterince şehirden kovulmuştur. Bu kule ancak XIX. yüzyılda onun plânlarına göre tamamlanmıştır. Sonraları B., «kilise ustası» olarak Esslingen kilisesi korosunun inşaatında çalışmıştır.

BÖBREKLER (Lat. *ren*, Yun. *nephros* = böbrek) [Anat.], kuru fasul·e biçiminde, karnın arka duvarında, omurganın yanlarında, son iki sırt ve ilk üç bel omurları hizasında, kanın atılması gereken maddelerini ayırarak idrar yapan bir çift organ. Böbreğin uzunluğu 12. genişliği 6, kalınlığı 3 cm, ağırlığı 140 gr kadardır. Rengi esmer kırmızıdır. Ön ve arka iki yüzü, iç ve dış iki kenarı, üst ve alt iki ucu vardır. Ön yüzü, sağda onikiparmak barsağı, karaciğer ve sağ kolon dirseği ile, solda midenin arka yüzü, pankreas, sol kolon dirseği ile komşudur. B. periton boşluğunun dışında olup periton her iki böbreğin ön yüzlerinin bazı bölümlerini örter. B. in arka yüz komşulukları sağda ve solda aynıdır. Bu komşuluk, diafragma, sonuncu kaburga kemiği, bel kare kası, iliopsoas kas, küçük ve büyük abdominojenital ve on ikinci kaburgalar arası sinirleriyledir. Böbreğin iç kenarının konkav olan orta bölümüne böbrek göbeği denir. Göbeğin dudakları arasından giren boşluk böbrek sinüsü'dür. Böbrek sinüsü içinde böbrek sapı adını alan böbrek damarları ile sinirler ve böbrek kesecikleri, böbrek leğeni vardır. Sinüs'ün duvarında böbrek papillaları bulunur. B. in üst uçları böbreküstü bezleri ile komşudur (bk. ANATOMİ, lev. 11, şek. 3). Yapı bakımından B., fibröz bir gömlekle böbrek paranşim'inden yapılmıştır. Böbrek paranşim'inde santral ve periferik iki madde vardır. Santral madde, sayısı on kadar, renkleri koyu kırmızı, tepeleri böbrek sinüsündeki böbrek papillalarına uyan Malpighi piramitlerinden yapılmıştır. Periferik maddenin Malpighi piramitleri arasında bulunan bölümüne Bertin kolonları, Malpighi piramitleri tabanı ile böbrek yüzeyi arasındaki bölümüne Ferrein piramitleri, Ferrein piramitlerini birbirinden ve böbrek yüzeyinden ayıran bölümüne (Bertin kolonları da dahil olmak üzere) böbrek lâbirenti denir. Malpighi cisimcikleri böbrek lâbirentinde bulunurlar. Her Malpighi piramidi ile çevresindeki periferik doku bir böbrek lobu'nu yapar. Loblar lobcuk'lara ayrılır. Lobcuklar böbrek borucuğundan yapılmıştır. Borucuk B. de sayısı 2 milyon kadar olan, çevresinde bir kapsülü, içinde kıl damar yumağı, kan getiren ve götüren birer atardamarcığı bulunan Malpighi cisimciklerinden başlar. Bu cisimciklerden sonra borucuk değişik yönde ve kuturda 6-8 cm lik bir gidişten sonra kollektör kanallarda toplanır. Kollektör kanallar da birleşerek Malpighi piramitlerinin tepesinde bulunan, her böbrek papillasından sayıları 20 kadar olan papilla deliklerine açılır. Bu deliklerden akan idrar evvelâ böbrek keseciklerine, oradan leğenine geçerek idrar kesesi yönüne gider. Böbreğin kanı aortadan birinci bel omuru hizasından çıkan 7 mm kutrundaki böbrek atardamarı ile gelir. Toplardamarları kapaksızdır. Böbrek toplardamarlarında toplanarak alt ana toplardamarına dökülür (bk. ANATOMİ lev. 3, şek. 1).

B Ö B R E K L E R

A. Sağ böbrek, B. Böbrek yapısının şeması C. Böbreğin kesiti(arkadan görünüş), 1. B. Papilla, 1. C. Kortikal madde, 2. Göbek, 3. Bertin kolunu, 4. Pelvis (leğen), 5. Böbreküstü bezi, 6. Fibröz kapsül, 7. Malpighi piramitleri, 8. Böbrek atardamarı, 9. Böbrek toplardamarı, 10. İdrar borusu, 11. Kalis, 12. Malpighi cisimcikleri.

Fizyolojisi: B. önemli ıtrah organlarıdır. Kandaki azotlu maddeleri, tuzları, yabancı cisimleri ve suyu ıtrah ederek kanın izotoni, izoiyoni ve izohidrisini korumağa çalışırlar.

B. in en mühim ödevi, metabolizma artıklarını organizmadan atmasıdır. Bu vazifeye diğer organlar da iştirak ederler. Meselâ: akciğerler karbondioksidi, kalın barsaklar Ca, Mg, Fe gibi ağır madenleri, salgı bezleri de su ve suda eriyen maddeleri atarlar. Üre ve tuz gibi maddeler ise B. den ıtrah edilirler. Vücuda lüzumlu cisimler muayyen bir eşiği aşmadan çıkmazlar. Lüzumsuz cisimlerle, organizmaya zararlı ve yabancı olan maddelerin ıtrah edilmesinde ise bu cisimlerin kandaki kesafetlerinin önemi yoktur.

B. su ve tuz metabolizmasında regülatör rolünü oynarlar. Ayrıca kanın osmotik basıncının normal kalmasını temin ederler. Böbrekler kanın alkali ve asit dengesini sağlarlar.

B. in iki önemli faaliyeti vardır: 1. Koyulaştırma (concentration): Plazmada sulu mahlûl olan cisimler koyu mahlûl halinde ıtrah edilir. Kanın donma noktası -0,56°, idrarınki- 2 5° dir. Konsantrasyon her cisim için başka başkadır. Üre kanda Lt 0,30 gr iken, idrarda Lt 18 gr dır, yani 60 defa teksif edilmiştir. Ürik asit, 12 defa; NaCl, 2 defa teksif edilir. Şeker ve albümin normal halde idrarla ıtrah edilmez.

2. Sulandırma (Dilution): Bir anda çok miktarda su içildikten sonra yoğunluğu düşük, âdeta su gibi idrar çıkar; donma noktası da -0,11° dir. Böylece kandaki kesafetten daha aşağı kesafette ıtrah husule gelmiştir. İdrarın teşekkülü: İdrarın teşekkülü hakkında çeşitli fikirler vardır. Glomerüllerden geçen kanda bulunan maddeler süzülme mekanizması ile tübüllere geçerler. Tübüllerde bazı mad-

deler tekrar geri emilir. Bazıları da üriner sisteme dökülen nihai idrarla dışarı atılırlar. Böylece idrar teşekkülünde iki faktör bahis mevzuudur: 1. Süzülme (filtration); 2. Geri emilme (réabsorption).

Bir günde normal olarak erişkin bir insan 1500 cc idrar çıkartır. Bu miktar 500 cc e kadar inebildiği gibi 2000-3000 cc ye de çıkabilir. 24 saatte alınan mayilerin %40 60 ı idrarla çıkar. İdrar miktarı şu faktörlere tâbi olarak değişir: alınan mayi miktarı, gıda, muhit sıcaklığı ve rutubeti, şahsın ayakta veya oturur vaziyette oluşu, adele faaliyetleri, yaş, cins ve ağırlık, bazı hormonlar (bk. ŞEKERSİZ DIYABET). İdrar, şarap sarısı renginde olup açık sarıdan koyu sarıya kadar değişir. Bu rengi üroponfirin, ürokrom ve üroeritrin maddeleri verir.

İdrarın kesafeti: Normal olarak 1015-1025 arasındadır. İçindeki sulp cisimlerin miktarına bağlıdır. Umumiyetle normal olarak idrarın miktarı çok olursa kesafet düşük, az olursa kesafet yüksek olur. Patolojik hallerde idrar miktarı ile kesafeti arasındaki bu münasebet ortadan kalkar. Meselâ şekerli diyabette idrarın miktarı çok ve kesafeti yüksektir. İdrar reaksiyonu: normal olarak asittir. Gıdalarla reaksiyon değişebilirse de pek az inhiraf bulunur. Bk. İDRAR.

Böbreğin muayenesi: B., bakma, elleme, vurma, radyografi ve böbreğin çalışma durumunu tetkik ile, nihayet böbreği ameliyatla meydana çıkarıp gözden geçirmek suretiyle muayene edilir. Bakma ile böbrek hastalıkları ancak bel-karın bölgesinde göze çarpacak derecede bir şişlik husule getirdiği zaman (meselâ böbrek tümöründe veya böbrek etrafındaki cerahatli yangı hallerinde olduğu gibi) görülebilir. Aksine olarak gezgin böbrekte o taraf böbrek nahiyesinde çöküntü vardır. Elleme ile normal ve zayıf şahıslarda yalnız sağ böbreğin alt kutbu ele gelir. Bütün böbreğin iki el arasına gelmesi patolojik bir haldir. Böbreği büyüten sebepler çoktur: hidronefroz, taşlı ve taşsız piyonefroz, tüberküloz, tümör, polikistik böbrek, böbrek hidatik kisti gibi. Elleme ile böbrek, ya hastayı arka üstü yatırarak iki elle veya tek elle; yahut hastayı yan yatırarak iki elle (Israel usulü) muayene edilir. Küçük çocuklarda böbreğin elleme ile muayenesi çocuğu arkadan iki elle belinden yakalıyarak yapılır. Annesi tarafından her zaman böyle tutulmağa alışık olan çocuk bu usulle muayeneden korkmaz. Böbrek büyüyüp de kısmen karın içine doğru uzandığı zaman bir kabarıklık husule getirir; bu kabarıklığın önünde kalın barsak bulunduğundan vurma ile sonorite alınır ve bu da böbrek tümörlerinin bir arazını teşkil eder.

Radyografi: Doğrudan doğruya, ilâçsız grafi ile böbreğin yeri ve az çok sınırları, böbrekteki taşlar ve kireçlenmeler görülür. Röntgen ışınına karşı koyu gölge veren bazı ilâçlarla yapılan radyografilerde böbreğin sınırları, kalisler sisteminin ve pelvisin şekli, böbreğin fonksiyon derecesi tetkik edilir; böbreğin herhangi bir hastalığı ve şekil bozuklukları hakkında bilgi elde edilir.

Böbreğin çalışma durumunun tetkiki: Bazı hastalıklar yüzünden böbreğin idrar yapması aksayabilir. Bunun için türlü metodlarla böbreğin çalışma kabiliyeti ölçülür. Röntgen, idrarla yapılan birçok deneyler böbreğin görevlerini tâyine yarar. Böbreğin hastalığını anlamak için bazan da ameliyatla meydana çıkarılarak tetkiki gerekir.

Böbrek hastalıkları: Bunlar genel olarak iki büyük bölüme ayrılır: 1. Cerrahi böbrek hastalıkları; 2. Tıbbi böbrek hastalıkları.

Tıbbi böbrek hastalıkları müelliflere göre değişen türlü bölümlemelere ayrılarak incelenir.

Hâd böbrek iltihabı (Glomérulonéphrite arguë): Hastalığın başlangıcı bazan sinsidir ve hastalar husule gelen arızaların farkına varmazlar. Çok defa sabahları göz kapaklarının şişmesinden, yüz ve vücutlarında ödem (oedème) denen dokular arasına su birikmesinden ileri gelen şişliklerden veyahut et suyu çalkantısı renginde idrar yapmadan şikâyetçi olarak hekime müracaat ederler. Bazı hallerde beyinde de aynı şekilde ödem olarak beyin içi basıncı artar ve hastada âni görmemezlik veya sara şeklinde ihtilâç nöbetleri olur. Şayet hastanın gırtlağında ödem teşekkül ederse boğulmalara sebebolur. Hastanın cildi kurudur, soluk renktedir. Çocuklarda bulantı, kusma, ishal ve kabız gibi arızalar olur. Umumiyetle hastanın ateşi yoktur. Bazan hafif bir ateş yükselmesi olur. Bazı hastalarda da çok yüksek bir ateşlenme olabilir. Hastalarda kan basıncı yükselir. Kan basıncının yükselmesi vücuttaki kılcal damarların bazı sebeplerden dolayı büzüşmesi neticesinde. kılcal damarlarda mukavemet artmasından ileri gelir. Kan basıncı çocuklarda, zayıf kimselerde, veremlilerde ve dolaşım yetmezliği olanlarda yükselmiyebilir.

İdrar, et yıkama suyu rengindedir, kan işeme, vardır. Ağır vakalarda böbrek glomerüllerinin (böbrek kıl damar yumakları) kılcal damarları tıkalı olduğundan kan işeme azdır, hastalık iyileştikçe çoğalır İdrarda albümin görülür. İdrar miktarı azdır, bazan hiç yoktur. Böbrek ödevleri bozulmadığı takdirde idrarın yoğunluğu yüksektir. Hastaların idrarında silendrüri (cylindrurie) denen silindir şeklinde idrar elemanları bulunur. Hastalığın başlangıcında alyuvar ve hiyalin silindirleri, sonra granülö, yağ, epitel ve balmumu silindirleri görülür. Hastanın kanında proteinsiz azot, üre, ürik asit ve kreatinin maddelerinin miktarı çoğalır. Plazma proteinlerinden serin denilen madde azalır ve fibrinojen miktarı artar. Böbrek vazifeleri bozulunca böbreğin sulandırma ve yoğunlaştırma kudreti azalır ve hastalığın sonlarında üremi meydana gelir. Hastaların gözleri muayene edilirse retina denilen göz dibi tabakasının atardamarlarında daralma, toplar damarlarında dolgunluk görme sinirinde şişme ve kanama vardır. Hastanın kan basıncı yüksek olduğundan kalbi de hastalanır. Kalbinin çapları büyür. Hastada nefes darlığı, çarpıntı, akciğer ödemi ve kalb astması denilen arızalar husule gelebilir.

Bu hastalığa çocuklarda ve erkeklerde daha çok tesadüf edilir, bazı ailelerde akut glomerülonefrite karşı bir istidat vardır.

Hastalığın teşekkülünde yukarı solunum yollarına ait intan hastalıklarının çok büyük rolü vardır. Hastalar önce anjin geçirirler. Anjin iyileştikten 1 - 8 hafta sonra hâd glomerülonefrit ismi verilen bu böbrek hastalığı başlar. Genel olarak bu hastalık streptekok ismindeki mikroplarla husule gelen hastalıklardan sonra görülür: Meselâ kızıl, anjin gibi. Ayrıca leptospiroz (leptospirose) adı verilen hastalık amilleri ve pnömokok, gonokok, menengokok mikropları da bu hastalığın etkenidirler. Tıfo, tifüs, kolera, difteri, çiçek aşılarından sonra da hastalık husule gelebilir.

Hâd glomerülonefrit tedavisinin esası açlık ve susuzluk diyetidir.

Kronik glomerülonefrit: Hâd glomerülonefrit iyi olmazsa, hastalık devam ederek müzminleşir ve kronik

glomerülonefrit denilen tablo husule gelir. Kronik glomerülonefritli bazı hastalarda ödem görülür. Bazı hastalarda da ödem yoktur. Genel olarak hastalığın başlangıcında ödem bulunur. Hastalık eskidikçe ödem kaybolur. Hastanın kan basıncı yüksektir. Kalbi büyümüştür. Bunun neticesi olarak hastada akciğer ödemi ve kalb astması gibi arızalar gösteren dolaşım yetmezliği başlar, bundan sonra hastanın kan basıncı düşer. Hastalığın başlangıcında beyinde ödem teşekkül ettiğinden ve beyin içi basıncı arttığından hastada sara şeklinde ihtilaçlar ve âni görme kaybı olur. Bazı hastalarda şiddetli bel ağrıları ve kan basıncı yüksek olduğundan baş ağrıları vardır. Ciltleri kuru ve soluk renktedir. Bu hastalık çocuklarda kemik bozukluğu ve gelişme gerilikleri yapar. Çocukların boyları kısadır. Buna böbrek cüceliği derler. Bazı yetişkin şahıslarda da kemik bozuklukları görülebilir; hastalarda anemi denilen kansızlık mevcuttur. Hastanın idrarında albümin vardır. Böbrekte vazife bozuklukları ilerledikçe idrarda albümin miktarı azalır. Hastalarda kan işeme ve idrarlarında her nevi silindirler mevcuttur. İdrar yoğunluğu, böbrek yetmezliği ilerledikçe azalır. Hasta gözünün önünde siyah lekeler uçuştuğundan şikâyet eder. Görme bozuklukları vardır. Hastanın gözü muayene edilirse gözün retina tabakasında değişiklikler görülür, atardamarlar daralmıştır, gümüş tel gibidir. Toplar damarlar genişlemiştir. Atardamarlarla toplardamarların çaprazlaştığı yerlerde toplardamar da daralmıştır. Hastada göz dibinde bu gibi bozuklukların görülmesinden itibaren hastanın yaşama müddeti en fazla 23 aydır. Bu arızaların mevcudiyeti hastalığın sonunun fena olduğunu gösterir. Kronik glomerülonefrit denilen bu hastalığın sonunda üremi görülür.

Nefrotik sendrom (Syndrome néphrotique): Nefroz (néphrose) lar, böbrek glomerüllerinin bazal mambran denen zarının kalınlaşmasına bağlı bir hastalıktır. Ağır veya hafif bir seyir gösteren, hâd ve kronik birçok böbrek hastalıkları bu isim altında toplanır: Nefrotik sendromda hastada dokularda fazla miktarda su birikmesinden dolayı ödem (oedème) ismi verilen yaygın şişlikler görülür, idrarında fazla miktarda albümin bulunur; kan proteyinleri azalmış, kandaki yağ ve kolesterin miktarı artmıştır. Hastanın tansiyonu yüksek değildir. Nefrotik sendrom ismindeki bu klinik tablo amiloid nefroz, lipoit nefroz ve nefroz belirtileri gösteren glomerüller nefrit gibi böbrek hastalıklarında görülür.

Lipoit nefroz: Hastalar birdenbire yüz ve ayaklardan başlıyan şişliklerden şikâyetle hekime müracaat ederler. Zamanla şişlik vücudun diğer kısımlarına yayılır. Umumiyetle ödem ağrısızdır. Nadiren ağrılı olur. Hastanın karnında, akciğerlerinde su toplanır. Sonra yavaş yavaş halsizlik belirir, zayıflama, iştahsızlık olur, bulantı ve kusmalar da bu arazlara katılır.

Hastanın idrar miktarı az, idrar yoğunluğu yüksektir, idrarda fazla miktarda albümin bulunur, tuz azdır. Geçici olarak idrarda şeker bulunur. İdrar çöküntüsü akyuvar, hiyalin, yağlı ve granüllü silindirler ihtiva eder. Alyuvar bulunmaz. İdrarın mikroskop muayenesinde serbes halde veyahut silindirlerde yağ taneleri görülür.

Bu hastaların kanı fazla miktarda yağ ihtiva ettiği için kan, süt gibi bulanıktır. Kanlarında kolesterin miktarı çoğalmıştır. Kan basınçları yüksek değildir. Bu şahısların intan hastalıklarına karşı mukavemetleri azalır, göz dibi muayenelerinde bozukluk görülmez. Böbrek ödevleri bozulmamıştır.

Lipoit nefroz çocuklarda daha çok, yetişkinlerde daha seyrek görülür. Hastalığın sebebi belli değildir; bunu bazı müellifler frengi ve pnömokok mikroplarına atfederler.

Lipoit nefrozun bu saf şeklinden başka bir de karışık şekli vardır. Bu klinik tabloda hastada ödem, idrarında albümin, kan proteinlerinde azalma ve idrarın mikroskopik muayenesinde al yuvarlar görülür. Hastalık ilerlerse göz dibinde bozukluk meydana gelir. Kan basıncı normaldir. Böbrek vazifesini yapamaz, böbrek yetersizliği teessüs eder. Kanda azotlu maddeler birikir. Lipoit nefroza tutulan çocuklarda iyileşme büyüklerden daha sık görülür.

Amiloid nefroz (Néphrose amyloïde): Böbrekte azotlu ve albüminli bir birleşik olan amiloidin toplanması şeklinde beliren hastalık.

Hastalık sinsi başlar, farkına varılmaz. Akciğerinde kavern olan ve uzun zamandan beri hasta olan veremlilerde vücutlarında ödem hâsıl olması, idrarlarında yüksek miktarda albümin bulunması, ve fazla miktarda idrar işemekle meydana çıkar. İdrar çöküntüsünde silindirler az bulunur. Kanda yağ çoğalmaz. Böbrek yetmezliği sık görülmez, ödem ayaklardan, bazen dizden başlar. Nadiren karında ve akciğerlerde su toplanır. Amiloid karaciğer, dalak, barsaklarda da oturabilir. O zaman hastanın karaciğer ve dalağı büyür, sertleşir, yağlı isal olur. Kan basıncı yüksek değildir. Amiloid nefroza kemik ve mafsal vereminde, kavernli akciğer vereminde, kronik sıtma ve frengide tesadüf edilir.

Nekronefroz (Nécronéphrose): Böbrekte bazı hücrelerin ölmesiyle meydana gelen hastalık.

Civa nefrozu: Kazaen veya intihar maksadı ile süblime ile zehirlenmeden sonra ağızda madeni bir lezzet ve karın ağrısı başlar. Kan ihtiva eden kusmalar, ağızda yaralar, kanlı ishal, ıkıntı görülür. Birkaç saat sonra idrarda albümin bulunur, idrar miktarı azalır, sonra hiç idrar gelmez, idrar bulanıktır, yoğunluğu başlangıçta yüksektir, sonra düşer. İdrar çöküntüsünde silindirler mevcuttur, idrar miktarı azalınca kanda proteinsiz azot yükselir. Kan basıncı pek yükselmez, ekseriya hastalarda öfori (euphorie = bulunduğu durumdan memnun olma) denilen hal vardır veya hasta kendini bilmez koma halinde ölür. Böylece süblime zehirlenmesi neticesinde akut böbrek yetersizliği ve üremi tablosu husule gelir.

Nefroskleroz (Néphrosclérose): Böbrekte büyük harabiyet meydana getirdiği bu kısmı büzülmüş nedbe dokusu haline koyarak büzüşmeye, küçülmeye sebebolan böbrek hastalığı.

Başlangıcında hemen hiç araz bulunmaz. Hastaların bir kısmı o zamana kadar hiçbir böbrek hastalığı geçirmemiştir. Bazı hastalar daha önce kronik nefrit geçirmişlerdir.

Hastaların başında ağırlık, baş ağrısı, baş dönmesi, iştahsızlık, sık sık burun kanamaları olur. Bazı vakalarda vakit vakit nefes darlığı nöbetleri gelir. Bazan ayaklarda inatçı şişlikler olur. Dikkatli olan hastalar geceleri idrarın fazlalığının, renginin açık olduğunun farkına varırlar. Kan basıncı çok yüksektir. Kalpte büyüme vardır. Hastalığın son devirlerinde idrarda az miktarda albümin, idrar çöküntüsünde biraz şekilli elemanlar bulunur; idrar yoğunluğu çok düşüktür. Böbrek yetersizliği üremi ile sonuçlanır.

Bu hastalık kadınlardan ziyade erkeklerde olur. En çok (50 - 70) yaş arasında görülür. Daha genç yaşlarda da olur. Diğer böbrek hastalıkları kurşunla zehirlenme, akolizm, frengi nefrosklerozun sebepleridir.

Üremi (Urémie): Böbrek yetersizliği neticesinde idrar maddelerinin vücutta birikmesinden ileri gelen hastalık. Üremi ekseriya sinsi başlar.

Hastada yorgunluk hali, başında ağırlık, uykuya meyil vardır. Uykuları kısadır. Konuşma güçleşir, başağrısı da görülen arazlardandır. Adele çekilmeleri ve göz bebeği ufalmaları çok görülür. Bulantı, iştahsızlık hastanın başlıca şikâyetlerindendir. Bazı üremili hastalar mide şikâyetleriyle doktora müracaat ederler. Bazı yemeklere, bilhassa ete karşı isteksizlik fazladır kusma vardır. Hastaların dilleri kurudur, boğazları yanar, ağızda yaralar görülür. Diş etlerinde kanama, dilde kuruluk ve kahverengi pas vardır. Hastada kanlı sulu, balgamlı ishal olur. Hastaların nefesleri amonyak kokar. Solunumu boşlangıc devrinde derin, yavaş ve seslidir. Hastalığın son zamanlarında önce küçük ve yavaş olan teneffüs sonra derinleşir, tekrar küçülür, bir zaman için durur. Tekrar küçük ve yavaş olarak başlar, derinleşir, küçülür, bir an için durur. Solunum bu şekilde devam eder.

Hastada kan basıncı yükselmesi, kalpte büyüme görülür. Üreminin son devirlerinde kalp zayıfladığından kan basıncı düşer.

Bazan kalp bölgesinde ağrı ve nefes darlığı olur. Bu halde kalp zarlarında hastalık vardır. Kalp zarlarında az miktarda sıvı da bulunabilir. Hastanın derisi kuru, kirli sarı, esmer renktedir. Böbreklerden ıtrah edilemiyen maddeler ciltte bazı arazlar meydana getirir, döküntüler ve kaşıntılar olur. Kansızlık ve ileri derecede zayıflama vardır. Görmede bozukluk mevcuttur.

Üremi diğer böbrek hastalıklarının son safhasıdır.

Piyelit (Pyélite): Böbrek pelvisinin iltihabı Hâd veya kronik şekilde seyreder.

Hâd piyelit hastalık birden bire titreme, ter ve yüksek ateşle başlar, ateş 41 dereceye yükselebilir. Bel ağrıları vardır, dil kurudur, susuzluk hissi fazladır. Ateş, terleme ile düşer, ateşin inip yükselmeleri tekrarlar ve hastayı bitkin bir hale getirir, hastada daha önce geçirilmiş idrar yolları hastalıklarına ait şikâyetler mevcuttur. Hastalık başladıktan birkaç gün sonra idrar çıkarken yanma olur; idrar sıklaşır. 4 - 5 gün sonra idrar irinli bir görünüştedir. Kanda ekyuvarlar 10 000 - 20 000 arasında yükselir. İdrar muayenesinde bol miktarda koli basıli, anterokok, proteus vulgaris, stafilokok, streptokok, mikropları bulunur. İştahsızlık, bulantı, kusma, ishal gibi miğde barsak belirtileri vardır. Miğde - barsak belirtilerinin fazla olduğu vakalarda hekim yanılabilir. Hastalık tedavi edilirse ölüm nadirdir, ateş 1 - 2 haftada düşer. Hâd devreden sonra idrarın irinli olması devam eder. Nekahat devrinde yorgunluk, halsizlik ve çalışma isteksizliği vardır.

Kronik piyelit: bu şekil ya hâd piyelitin kronik safhaya girmesi ile husule gelir veya sessizce kronik olarak başlar.

Hastalar bazan hazım bozukluğu, baş ağrısı, kırgınlık, halsizlik, kabız, ishal, karın şişkinliğinden şikâyet ederek hekime müracaat ederler, yani belirtiler aldatıcıdır. Hastaların yüzleri soluk, zayıftır, çok terlerler, genel durumları bozuktur. Bazan kansızlık belirtisi ön plânda görünür. Kronik piyelitlerde idrarda irin, kan ve mikrop bulunur. Hastalık böbrek pelvisinden böbreğin diğer kısımlarına yayılmışsa böbrek pelvis ve kalisleri genişler.

Piyelitlerde böbrek iltihabına sebebolabilecek taş, ur ve tıkayıcı diğer idrar yolları hastalıkları aranmalıdır. Her yaşta görülürler. Çocuk yaşlarında daha çok görülürler. 10-20 yaşlarında azalır, 20 yaştan sonra tekrar sık görülür, kadınlarda erkeklere nazaran daha fazladır. Kız çocuklarda ve gebelerde sık görülür.

Hemoglobinüri (Hémoglobinurie): Hemoglobin işeme. Bir erginde, günde vücuttaki bütün alyuvarların % 1 i harabolur ve bir günde 14 gr hemoglobin (kanın renkli maddesi) açığa çıkarak biluribine çevrilir. Çok miktarda alyuvarların harabolması hemoglobinemi (kanda hemoglobin artması) yapar. Hemoglobinemi yeter derecede olunca hemoglobin idrara geçer (hemoglobinüri). Hemoglobin glomerülden ıtrah edilir, eşiği yüksektir.

Kan naklinde, kan grupları uygun değilse kan vericinin al yuvarlarını kan alıcının plasması hemeolize eder (alyuvarlarını eritir), bu halde hemoglobinemi, hemoglobinüri görülür. İdrar tepkisi alkalen ise hemoglobin erimiş halde ıtrah edilir, idrar tepkisi asit ise hemoglobin çöker, tübüllerini tıkar, üremi meydana gelir.

Paroksistik hemoglobinüri: herhangi adeli bir faaliyetten sonra husule gelir veyahut şahıs soğuğa mâruz kalınca teessüs eder. Bu hastalığın sebebi muhtemelen frengidir. Burada düşük ısı derecesinde kanda bulunan bir otohemolizin alyuvarlarla birleşir.

Genç, kâhil erkeklerde yürümeden ve koşmadan sonra hemoglobinüri görülür. Yürüyüş hemoglobünirisi ismi verilir. Bir nöbet esnasında 6-40 cc kanın alyuvarları harabolur. Bu şahısların hemoglobin eşiği normalden daha aşağıdır. Bazı hastalarda yürüme esnasında beldeki lordos (belkemiği kavsinin içeri doğru çökük olması) un önemli olduğu sanılmaktadır.

Çok şiddetli yanıklarda hemoglobinemi, hemoglobinüri ve böbrek yetersizliği olur.

Bazan hâd glomerülonefritlerde ve potasyum klorat, fenil hidrazin terebentin, oksalik asit, kromik asit gibi organik, inorganik zehirlenmelerde de hemoglobinüri görülür.

Böbrek taşları: Böbreğin çok görülen hastalıklarından biri. Böbrekte taş teşekkülü bugün de tamamiyle izah edilememiş bir problem halindedir. Taş teşekkülündeki karışık biyolojik hâdiselerde birçok faktörlerin rolü vardır. Eskiden soya çekim, iklim, ırk ve beslenme şartları sebep olarak gösterilirdi. Bugünkü düşünceler böbrekte taş teşekkülünün genel ve lokal değişmelere bağlı bir olay olduğu merkezindedir. İdrar, içinde birçok cisimler bulunan bir eriyiktir. Kondroitin sülfirik asit, nükleik asit gibi stabil; albümin, müsin gibi labil kolloitleri, bol miktarda kristalloitleri havidir. Kristallerin erimiş halde tutulmasında üre, hipürik asit, salisilik ve mandalik asit gibi hidrotrop cisimlerin de rolü vardır. Her bir kristalloit için (oksalat, ürat, fosfat) optimal bir PH. derecesi kabul edilir. Bu muvazenenin bozulması taş teşekkülüne götürür. Epitelleri koruyan ve enfeksiyonları önliyen A vitamini eksikliği, kemik kırıklarında ve hiperparatiroidizmde olduğu gibi kanda kalsiyum miktarının artarak böbreklerden fazla süzülmesi de taş yapma sebebi olarak gösterilmiştir. Su ve gıdadaki fazla kalsiyumun taş teşekkülündeki rolü önemli değildir. Bu hususta gıdadaki magnezyum, kalsiyumdan daha çok önemlidir. Fokal enfenksiyonlar da alarjik tesirle veya böbrek vazomotör sinirlerini tahriş etmekle taş teşekkülünde âmil olur. Bir telâkkiye göre taşın teşekkülüne sebeb böb-

reğin kendisidir. Glomerulus filtrası ile tübülilerdeki akış süratı arasındaki muvazene bozulursa ve bundan başka id rarın akışı hidrodinamik tesirle maniaya uğrarsa çöküntü olur ve taş teşekkül eder. B. T. bir veya iki taraflı, tek veya çok, ufak veya büyük enfekte veya nonenfekte olup oksalat ürat, fosfat veya bunların karışığı, seyrek olarak da sistinden müteşekkil olur. Yeni doğan çocuklarla en çok 20 - 40 yaşları arasında ve erkeklerde biraz fazla görülür. Çok defa tek taraflı, % 15-20 iki taraflıdır. Böbrekte taş şiddetli böbrek sancısı (kolik), kunt böbrek ağrıları, kan işeme (makroskopik, mikroskopik, provoke), bazen refleks anüri ile kendini gösterir. Bazan sancı sağlam böbrekte duyulur. Taş nadiren tüberküloz veya tümörle bir arada bulunabilir. Taşın büyük veya küçük olmasının önemi yoktur. Küçük bir taş dahi böbreği harabedebilir. Taş sebebiyle böbrekte idrar birikmesi ve genişleme, cerahatlanma ve büzülme olur. Akut enfeksiyonlarda hayat için tehlikeli nefritis apostematoza ve böbreğin kabuk kısmında milyer apseler teşekkül eder. Kronik enfekte vakalarda piyonefroz olur. Sancı ve kan işeme ile kendini gösteren vakalarda evvelce taş düşürme vakası varsa teşhis kolaydır. Diğerlerinde direkt grafi ve piyelografi ile teşhis konur. Gölge vermiyen taşlar da vardır. Tedavi, küçük olanları düşürmeğe çalışmak, böbreğe zarar verenleri ameliyatla çıkarmaktır. Gerek tedavi, gerekse yeniden taş teşekkülüne mâni olmak için hastaların gıda durumları düzeltilir ve ilâçla yardım edilir.

Böbrek tümörleri: Böbreklerde husule gelen iyi veya kötü tabiatlı urlar. İyi tabiatlılardan, kötüye çevrilmeğe müıemayil olanları da vardır. İyi tabiatlı olanlardan lipon, fibron, mikzon gibileri az büyürler, belirsizdirler. Hemanjiyonlar büyük kanamalar yaparak tehlikeli olabilirler. Kötü tabiatlı urlar bağdokusu veya epitelyal menşelidirler, histolojık yapılarına bağlı olmaksızın özellikle akciğer ve kemiklerde metastas yaparlar: 2 - 3 yaşındaki çocuklarda raslanan sarkon tabiatındaki embriyonal karışık tümörler çok kötüdür. Yaşlılarda hipernefron ve adenokanserle medüller karsinomlara raslanır. En çok hipernefromlar görülür (% 60 - 70). B. T. nin 1 - 2 yıl süren belirtisiz bir devresi vardır ve ancak gerçek bir büyüme gösterdikten veya bir damara açıldıktan sonra böbreğin büyümesi, ağrı ve kan işeme gibi belirtiler mey dana gelir. Bazı çocuklar, böbrekte tümörle doğarlar. 2 - 3 yaşlarında ve çok seyrek olarak 8 - 12 yaşlarındaki çocuklarda da tümör görülebilir. Büyüklerdeki tümörler 30 - 50 yaşları arasında meydana gelir. Erkeklerde kadınlardan 1/4 nispetinde fazladır. En çok görülen belirti böbreğin büyümesi olup bunu çokluk, kan işeme takip eder. Kan işeme en önemli bir belirtidir. Birden bire ağrısız, sızısız başlar, idrarda kan ve kan pıhtıları görülür. Kan işeme 2 - 3 gün devam ettikten sonra yine birden bire durur. Teşhis için hastaları kanama esnasında muayene etmek daha iyi olur. Böbreğin büyümüş olduğu elle anlaşılır, idrar tahlilleri ayırıcı teşhise yardım eder. Bazı vakalarda varikosel görülür. Teşhiste röntgen en önemli vasıtadır. Böbreğin çalışma durumunun araştırılması ve entravenöz piyelografi ikinci derecede kalır. Teşhis bazan böbrek kistleri ile karışabilir. Bu ve bu gibi seyrek vakalarda böbreği ameliyatla meydana çıkarıp tetkik etmek icabeder. Tümör, seyrek olarak taş veya tüberkülozlarla da bırlikte bulunabilir.

Tedavi: Böbreği, kapsülleri ve hilustaki lenf bezleriyle birlikte çıkarmaktan ibarettir. Mühim olan tümörün ameliyatla çıkarılıp çıkarılamıyacağının tâyinidir. Ne kadar erken teşhis edilirse, çıkarılması o kadar kolay olur. Geçikmiş, metastas yapmış vakalarda hastalar ameliyata rağmen 1 - 2 yılda ölürler. Tümörlerde ameliyattan sonra ölüm diğer böbrek ameliyatlarına göre biraz fazladır. Başarının ilk şartı erken teşhistir. Tümör çıkarıldıktan 2 - 5 yıl sonra nüküs görülmezse hastalık geçmiş sayılır. Ameliyattan sonra, bazı kere ve daha ağır vakalarda ameliyattan evvel ve sonra ışın tedavisi yapılır. Bazan tümör böbreğin havuzcuğunda olur. Bunlar özel tipte çok defa papilömatöz tümörler vasfında, karnıbahar manzarasında veya papiller kanser tabiatındadırlar. Bir üçüncü grup da hakiki kanserlerdir. Belirtileri B. T. ndekinin aynıdır. Farkları, daha çok şiddetli böbrek sancılarına sebep olmalarıdır. Teşhis yalnız piyelografi iledir ve bazan güçtür. Tedavi ameliyattır.

Böbrek tüberkülozu: Tüberküloz basillerinin vücudun başka bir yerinde çok defa akciğerlerle lenf bezlerinde bulunan bir tüberküloz fuaye (odak) sinden kan yoliyle böbreğe geçmesinden meydana gelen kronik bir hastalık. Akut bir şekil olan miliyer tüberkülozda böbrekler de hastalanır. Bu şekil verem, çok zaman öldürür. Kronik B. T., 20 - 50 yaşları arasında ve erkeklerde kadınlardan daha fazla görülür. Çok zaman bir, seyrek olarak iki taraflıdır. Böbreklerden biri kana katılarak gelen mikropla hastalandıktan sonra ve bu böbrekten hastalık üreter yolu ile mesaneye de indikten sonra diğer üreter yolu ile bu defa aşağıdan yukarıya ikinci böbreğe de geçebilir. İlk odak böbreğin papillarındadır. Böbrek dokusunu eriterek yavaş yavaş ilerler ve böbrekte peynirleşmiş cerahatla dolu boşluklar meydana getirir. Kapsül altında miliyer tüberküllere de raslanır. Başlangıçta gece ve gündüz sık ve ağrılı idrar şikâyetleri olur. Vakaların % 5 inde sebepsiz bol kan işeme ilk belirti olarak görülür. Sonraları hafif bir ateş, böbrekte ağrı ve büyüme dikkati çeker. Kan işeme ile kendini gösteren vakalarda hastalık ilerlediği nispette kan işeme fasılaları uzar ve her defasında idrara karışan kan miktarı gittikçe azalır. Buna karşılık idrardaki cerahat gitgide artar. Kan işeme, cerahat işme, böbrek fonksiyonunun azalması B. T. nun üç önemli belirtisidir.

Teşhis: Hastadaki şikâyetlerin analize edilerek kıymetlendirilmesi, böbrekten başka bir yerde bir tüberküloz odağı olup olmadığının araştırılması, ürolojik muayene (her iki cinste böbrek ve tenasül cihazlarının muayenesi, sistoskopi ile mesane ve üreter deliklerinin, kromosistoskopi ile böbrek fonksiyonunun tetkiki; aşağıdan üreterlere sonda konarak şüphe edilen böbrek idrarının ayrı toplanması ve tetkiki; direkt grafi; retrograd ve entravenöz piyelografi; idrar muayenesi) ile anlaşılır.

Tedavi: B. T. kendiliğinden şifa bulmaz, şifa bulmuş gibi görünen vakalarda iyilik görünüştedir. Eskiden beri tatbik edilen tüberkülin güneş ve iklim, röntgen ve serum tedavilerinden büyük bir fayda elde edilemiyor. Vücutta faal bir tüberküloz odağı bulunmamak ve diğer böbrek sağlam olmak şartiyle tüberkülozlu böbrek çıkarılır. İki taraflı tüberkülozda yüksek ateş yapan ve kapalı bir piyonefroz halinde bulunan taraf böbreğini çıkarmak zorunda kalınabilir. Bugün 60 - 90 - 120 gr gibi yüksek miktarlarda streptomisin ve daha yüksek miktarlarda ami-

nasıl ile B. T. na tesir etmek mümkündür. Bir taraflı olanlarda hasta böbreği ameliyatla çıkardıktan sonra streptomisin tatbik etmeyi daha doğru bulanlar da vardır. Şifa bulmıyanların ölümüne akciğer veremi, beyin zarı tüberkülozu, böbrek üstü bezi tüberkülozu ve yaygın miliyer tüberküloz sebebolur. Ameliyattan sonra böbrek yatağında tüberküloz fistül, kalan üreterde ve diğer böbrekte tüberküloz faaliyeti, sistit görülebilir. Sistit yani idrar kesesi yangısı uzun devam eder. Streptomisin tedavisinden ve metilen mavisi enstilasyonlarından çok istifade edilir.

(Vet.): Hayvanlarda glomerülonefritler, insanlara nazaran az görülmekle beraber, yaygın (diffus) olanları bilhassa köpek, kedi, at, sığır ve domuzda müşahede edilmiştir. Hayvanlarda görülen bu nefritin allerjik bir sebepten ileri geldiği zannedilmektedir. Mahdut (disséminé) glomerülonefrit hayvanlarda pek az görülür. Bilhassa domuzda ve az olarak da sığırda raslanmıştır.

İnterstisyel (Interstitiel) nefritler, hayvanlarda en çok görülen böbrek iltihabıdır. Halbuki glomerülonefrit daha az görülür. Bu hastalıkta her iki böbrekte iltihap görüldüğünden hastalık yapan toksinin kanla böbreklere geldiği zannedilmektedir. İnterstisyel nefrit bütün hayvanlarda görülürse de en fazla köpekte raslanır, ve bilhassa 8 yaşını geçirmiş köpeklerde görülür.

İrinli nefritler, irin yapan mikropların böbreklere gelmesiyle husule gelir. Bilhassa tay ve buzağılarda çokca görülür.

İnsanlarda görülen primer tabiatta damar sertliğine bağlı nefroskleroz (néphrosclérose) şimdiye kadar hayvanlarda müşahede edilmemiştir.

Hayvanlarda nefralji (néphralgie) bağırsak kolikleri ile kolayca karıştırılır. Yalnız idrarda görülen değişiklikler teşhise yardım eder.

BÖBREKÜSTÜ BEZLERİ (Capsules surrénales), her iki böbreğin üst ucu üzerine külâh gibi oturtulmuş, 10 - 16 gr ağırlığında, iki küçük bez.

Anat.: Sağdaki biraz daha küçüktür. Bu bezlere tıp dilinde «sürrenal» (surrénal) adı verilir. Sürrenal içinde morfoloji, fonksiyon ve embriyolojik gelişme bakımından, birbirinden farklı iki iç salgı bezi toplanmıştır. Sürrenalin dış kısmında kabuk (cortex), iç kısmında ilik (medulla) vardır. Kabuk kısmı daha büyük, daha kıvamlı ve sarı renklidir. İlik daha damarlı, daha yumuşak ve koyu kırmızı renklidir; içinde pek çok sinir lifleri vardır. Sürrenal iliği, bütün sempatikus siniri boyunca adacıklar halinde dağılmış olan birtakım küçük bezciklerle fonksiyonel bir birlik halindedir. Bunların teşkil ettiği sisteme paraganglion'lar, veya kromafin (chromaphine) sistemi ismi verilir.

Fizy.: Sürrenaller hayat için çok lüzumludur. Bu bezler olmadan yaşamak kabil değildir. Sürrenalin en önemli ve hayat için en lüzumlu kısmı kabuktur.

Kabuk (cortex): Kabuk, birçok hormonlar yapmaktadır. Bunlar arasında en önemli ve en tesirlisi dezoksikortikosteron (désoxycorticostérone)dur. Bu maddenin şırınga edilmesiyle böbreküstü bezi çıkarılmış hayvanları hayatta tutmak ve sürrenalin yokluğu ile meydana çıkmış olan belirtileri yok etmek kabildir. Dezoksikortikosteron kimya bakımından, steroid'lerdendir. Yapısı bakımından, kolesterin ile jenital hormonlara çok benzer. Kolesterinden, gerek jenital hormonları, gerek dezoksikortikosteron'u sentez yoliyle elde etmek kabildir. Vücutta da maddelerin birbirine değişmesi ihtimali vardır. Kabuk hülâsaları şırınga ederek dişi farelerin erkekleşmesi, kabuk urlarında kadınların kullanmasiyle, erkekleşme belirtileri göstermesi, nadir bazı müşahedelere göre erkeklerin kadınlaşması, sürrenal kabuğunda jenital hormonların husule gelmesi için gerekli ana maddenin hazırlanmakta olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.

Sürrenal kabuğu, sodyum iyonu ve sodyum klorür metabolizmasında pek önemli bir rol oynar. Böbreküstü yetersizliklerinde sodyum, idrarla bol miktarda dışarı atılır, kandaki miktarı azalır. Buna karşılık kanda potasyum ve magnezyum yükselir. Kanda sodyumun azalması, vücuttan suyun ve klorürün de dışarı atılması sonucunu verir. Bu yüzden şiddetli bir su kaybı, kuruluk (déshydratation) olur. Bazan metabolizma düşer, vücut harareti normalin altına iner. Kanda, üre gibi azotlu artık cisimler artar. Halsizlik ve düşkünlük baş gösterir, kas kuvveti azalır. Sürrenalleri çıkarılmış hayvanları kabuk hormonu verilmeden, yalnız sodyum ve klor bakımından zengin, fakat potasyumu fakir yiyecekler vermek suretiyle uzunca bir müddet yaşatmak kabildir. Bu da, sürrenalin en önemli görevinin tuzu vücutta tutmak olduğunu gösteriyor. Sürrenal kabuğu, şeker metabolizmasında da önemli bir rol oynar. Sürrenal kabuğu yetersizliklerinde kanda şeker miktarı normalin altına düşer. Bu yüzden kan şekeri azlığı yüzünden bayılma şeklinde krizler baş gösterir. Sürrenallerin C vitaminini depo etmek görevleri de vardır. Sürrenalin bazı zehirleri tadil edici (detoksike edici) tesiri de vardır.

İlik: Sürrenal iliği adrenalin (b. bk.; veya suprarenin) isimli bir hormon yapar. Sürrenal iliğinin, derinin rengini veren boyalı madde, yani melanin metabolizmasiyle de ilgisi vardır. Sürrenal yetersizliklerinde bu görev gereği gibi yapılamadığından vücut rengi esmerleşir.

Son zamanlarda, insanı kötürümleştiren, müzmin romatizmanın tedavisinde, böbreküstü bezinden çıkarılan bazı ilâçlar (cortisone, cortone v. b.) la parlak sonuçlar alınmaktadır.

Böbreküstü bezi hastalıkları: Başlıcaları şunlardır:

1. *Sürrenal yetersizliği* (Bk. ADDISON HASTALIĞI).

2. *Sürrenal kabuğunun fazla çalışması* (hiperfonksiyonu): Buna «adrenojenital sendrom» (Syndrome adrénogénital) adı da verilir. Erkekleşme (virilisme), jenital organların erken gelişmesi veya psödohermafrodizm (pseudohermaphrodisme = yalancı hünsalık) ile kendini gösterir. Seyrek olarak kadınlaşma da görülebilir. Başlıca sebep sürrenal urudur. Bu belirtilerin görülmesine, yumurtalık ve hipofiz bezlerinin de işe karışması sebebolabilir. Hastalık doğuştan olursa psödohermafrodizm görülür. Yani jenital organların dış görünümü ve ruhî durum kızlarda olduğu gibidir. Fakat aynı zamanda kısmen gelişmiş testis (erkek üretim bezi) ler bulunur. Ayrıca fazla kıllanma (hirsutizm) vardır. Böbreküstü hiperfonksiyonu 10 yaşına kadar olan çocuklarda husule gelirse, gerek kız gerek erkek çocukta erkeklik belirtileri meydana çıkar, ve fazla şişmanlama olur, üretim organları süratle büyür. Kızlar erkenden âdet görürler, fakat erkeklık vasıfları ön plândadır, fazla kıllanma vardır. Hastalık erginlerde husule gelirse, yine erkekleşme ve kıllanma temayülü görülür.

Tedavi: Ameliyat ve bundan sonra sürrenal hormonları zerkinden ibarettir. Bu vakalar çok seyrektir.

3. *Böbreküstü bezinin ilik urları*: Çok seyrek olan bu vakaların ancak küçük bir kısmı hasta yaşarken farkedilir. Hastalık, kanda şeker yüksekliği, idrarda şeker çıkarma,

zaman zaman kan basıncı yükselmesi, çocuklarda göz fırlaklaşması, hasta taraf böbrek görevlerinde bozukluklar belirir. Hasta yaşarken teşhis konursa ameliyat yapılabilir. Fakat genel olarak hastalık bir otopsi bulgusundan ibarettir.

BÖCEKBAŞI, Osmanlı Devleti teşkilâtında emniyet âmiri. B. yakaladığı suçluları, suçlarına göre Ağakapısına, Yeniçeri ağasına veya İhtisap nazırına gönderir ve suçlarına göre cezalarını yerine getirirdi. B. idam cezalarını da tatbik ederdi.

BÖCEKÇİL BİTKİLER (Insectivorae), droserase (Droseraceae), ibrikotugiller (Nepenthaceae), sarraseniyase (Sarraceniaceae) ve utrikulariyase(Lenticulariaceae = Utriculariaceae) familyalarından, çoğu sıcak memleketlerde olmak üzere takriben 500 e yakın türü bulunan bitki grupu. Yeşil yapraklı, çiçekli yüksek bitkiler oldukları ve kendi kendilerine özümleme yapıp, normal olarak beslenebildikleri halde umumiyetle yetiştikleri bataklık ve kumluk topraklarda yeter derecede, bilhassa azot ve fosforlu, besin tuzları bulamadıklarından, bu maddeleri, özel organları ile tuttukları sinek veya küçük hayvanları (=Etçil bitkiler = Carnivorae) sindirmek suretiyle temin ederler. Böcek tutan organlar, umumiyetle yapraklardan veya yaprak kısımlarından ibarettir. Bunların bazıları parlak sarı veya kırmızı renkleri; bazıları da, parlak renkli salgı veya balözleriyle böcekleri cezbederler. Böylece yakalama organına gelip konan böcek, ya Pinguicula ve Drosophyllum bitki cinslerinde olduğu gibi yakalama organındaki yapışkan sıvıya yapışır, veya Utricularia, Cephalotus, Nepenthes (ibrikotu) ve Carracenia cinslerinde olduğu gibi özel çukur organlara girerek bir daha çıkamaz ve burada su içerisinde boğulup kalır; veyahut Dionaea aldrovanda bitkilerinde olduğu gibi özel organlar üzerine konar konmaz, yapraklar ortasından ikiye katlanarak yakalanır. Yakalama, Drosera'da olduğu gibi tentakül denen organlarla da olur. Böylece yapışıp kalmış veya tutulmuş sinek, ya normal olarak kendiliğinden, yani bakterilerin etkisi altında çürür, veya yakalama organında bulunan bezlerin bilhassa proteinleri parçalıyacak mayaları ihtiva eden sindirim sulariyle eritilir. Bu suretle bitki için alınabilecek duruma getirilmiş olan azot ve fosforlu besin tuzları, yine özel emici organlar ile bitki vücuduna alınır. Bu bitkilerin yetiştikleri topraklara yeter derecede N ve P lu besin tuzları verilirse böcek tutmadan normal olarak büyüyüp geliştikleri ve çiçek açtıkları görülür. Bunlardan yurdumuzda Pinguicula vulgaris, Utricularia vulgaris türlerine dere ve göl kenarlarında raslanmaktadır.

Böcekcil bitkiler: Drosera

BÖCEKÇİLLER (Insectivora), plasentalı memeliler (Monodelphia, Placentalia) in bir takımı. Vücut yapılışlarında birçok ilkel vasıflar bulunur. Çıplak tabanlar üzerinde yürürler. Çoğu beş parmaklıdır. Tırnakları kuvvetli ve çengel şeklindedir. Hemen hepsi eski dünya hayvanlarıdır. Yalnız birkaç cinsi Kuzey Amerikada yaşar. Küçük hayvanlarla, bilhassa böcek ve solucanlarla geçinirler. Misal: köstebek (*Talpa europaea*), kirpi (*Erinaceus europaeus*).

Böcekcil bitkiler: İbrikotu (Nepenthes)

BÖCEKÇİN ÇİÇEKLER (Fr. Entomophile), tozlaşması böceklerle olan çiçekler. Böcekler, çiçeklere, çok defa besin almak, bazan da üremek için yumurta koymak maksadiyle gelirler. B. Ç., ya parlak renkleri veya hem renkleri, hem kokulariyle veyahut da sadece kokulariyle böcekleri cezbederler. Besin olarak da, balözü veya çiçek tozu verirler. Çiçek tozları, yumurtaakı, yağ ve karbonhidrat maddeleri bakımından zengin olduklarından, böceklerce makbul bir besindir. Gül, manisalâlesi, gelincik çiçeklerinde olduğu gibi, sadece çiçek tozu veren çiçeklere böcekler gelip çiçek tozlarını toplarken, diğer çiçekten getirmiş oldukları tozları da bulunduğu çiçeğin dişi organının tepeciğine bulaştırır ve bu suretle farkında olmadan tozlaşmaya sebebolurlar. Fakat genel olarak böcek ler, çiçeklere, şekerli maddelerce zengin olan balözü almak için gelirler. Gelen böcek, çiçeğin alt kısmındaki özel yerlerde toplanmış olan balözünü almak için hortumunu sokarken, başı, hattâ bazan vücudu ile aynı çiçeğin dişi organının tepeci-

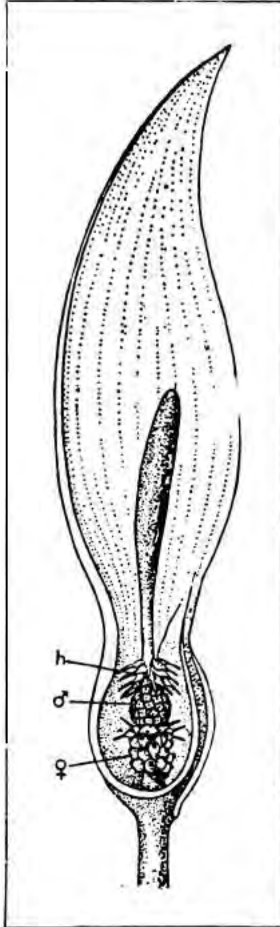

Böcekçin çiçekler: Bir arı türü çiçekten hortumiyle balözü alırken, başiyle tozlaşma yapıyor

Böcekçin çiçekler: kelebek, hortumiyle balözü alırken

ğine sürtünür, böylece başka çiçekten getirdiği çiçek tozlarını bulaştırır ve aynı zamanda bulunduğu çiçeğin tozları kendisine bulaşmış vaziyette çiçekten çıkıp, diğer bir çiçeğe yollanır. Fakat yılanyastıkları (Arum) çiçeklerinde olduğu gibi bazı çiçekler, gelen sineğe balözü, çiçek tozu gibi bir madde vermedi i halde, pislik gibi kokuları ile sinekleri cezbederek, yine tozlaşma yapmış olurlar. Hattâ bazı bitkilerin çiçeklerinde (loğsaotu = Aristolochia) bulunan özel tertibat (tüylerin yönü) çiçeğe giren sineğin, çiçekten tozlaşma olmadan çıkmasına engel olur. Tozlaşmayı müteakıp, tüylerin yönü değişerek, boru gibi çiçeğin içerisinden sineğin dışarı çıkması mümkün olur ve aynı zamanda bu çiçeğin tozları ile bulaşmış olan sinek bundan sonra bir başka çiçeğe girer. Bir üçüncü grup sinekler vardır ki, bunlar üremek ve bu maksatla yumurta koymak için çiçekleri ziyaret ederler. Bu takdirde yumurtayı gelişigüzel bir çiçeğe değil, muayyen çiçeklere bırakırlar Meselâ incirsinekleri, erkek incirlerin içerisindeki küçük dişi çiçeklerde bulunan yumurtaları çatlayıp, larva ve nihayet sinek olup dışarı çıkarken, aynı incir içerisinde bulunan erkek çiçeklerin tozlariyle vücutları bulaşmış olur. Fakat bu durumda dışarı çıkan sineklerden bir kısmı, yediğimiz dişi incirlere girip de, bu incir içerisindeki dişi çiçeklere yumurtasını koymak istediği zaman, bu çiçeklerin tozlaşmasına sebebiyet verir (bk. İNCİR). Burada enteresan bir nokta da, sineğin yumurtadan çıkması, büyümesi ve nihayet yumurta koyma zamanlarının ilgili çiçeğin normal inkişafı ile denk gelişidir. Bu hal hiçbir zaman şaşmaz ve daima zamanında vuku bulur.

Böcekçin çiçekler
yılan yastığı: h. böceğin çıkmasına engel olan tüycükler; ♂ erkek çiçek, ♀ dişi çiçek

BÖCEKLEME [Zir.], böceklerin tabiî düşmanlariyle imhası. Bu yol, zamanımızda en ziyade başarı gösteren, en ekonomik ve en kolay bir usul olduğundan gittikçe yayılmaktadır. Böceklerin birçoğunun iki kanadlı, zarkanadlı veya sertkanadlı böcekler tarafından öldürüldükleri görülmektedir. Umumiyetle küçük olan bu sınıf böceklerin diğerlerinin kâhil veya tırtıllarını sokarak derileri altına yumurtalarını bıraktıkları ve bu yumurtalardan çıkan kurtların da olgun veya tırtılların vücutlariyle beslendikleri bilinmektedir. Nitekim lâhana kurdunun Microcaster glomeratus denilen ufak bir sineğin hücumuna uğrıyarak hiçbir uyku geçirmeden mahvolduğu ve kendisinin yerinde küme halinde 20 - 30 ufak koza kaldığı görülür ki, bunlardan çıkan sinekler de lâhana kurtlarına musallat olarak onları imha eder. Portakallarımızda pek çok tahribat yapan Iceria Purchasi denilen bir çeşit bit vardır ki, bunların önüne ancak İtalyadan getirtilen Novius cardinalis adındaki böceklerle geçilmektedir. Bu faydalı böcek senede birçok nesil verir ve kısa bir zamanda gelişen kurtları portakal bitlerini yiyerek ortadan kaldırır. Dut ağaçları üzerinde de Diaspis pentagona denilen birçok beyaz böcekler görülür, bunların da Prospatella Berlesei adındaki sinekler tarafından imha edildiği tesbit edilmiştir. Pamuklara musallat olan Earias insulana kelebeği Microbracon Lefroyi denilen böceklerle imha edilmektedir.

Böcekçin çicekler
Bir lohusa otu çiçeğinin sinek ile tozlaşması

BÖCEKLENME, bitkilerde zararlı böceklerin peyda olması. Tarıma zararlı olan böceklerin kanadlı olanları (öbürleri için bk. KURTLANMA) yedi sınıfa ayrılır: 1. kınkanadlılar (mayısböceği); 2. düzkanadlılar (çekirge); 3. zarkanadlılar (arı ve karınca); 4. sinirkanadlılar (beyaz karınca); 5. pulkanadlılar (güve); 6 ikikanadlılar (sinekler); 7. yarımkanadlılar (armut yaprağı bitleri) gibi.

Böceklerin ağaçlara ve bitkilere musallat olarak onları kurutmasının veya verimsiz bir hale getirmesinin önüne geçmek için birçok usuller vardır:

1. **Böceklerin tabiî usullerle öldürülmesi:** A. *Mantarlarla*: Böceklerin nebati olan asalaklarla hastalandırılıp öldürülmesi bazı hususi şartlar içinde mümkündür, fakat bu usul, tatbikatta çok defa başarısızlıkla neticelenmiştir; B *Tabiî düşmanlariyle*: Böceklerin tabiî düşmanlariyle öldürülmesi usulü, zamanımızda çok muvaffak olan, en ekonomik ve en kolay bir usul olduğundan gittikçe yayılmakta ve bu uğurda pek çok çalışılmaktadır (bk. BÖCEKLEME).

2. **Böceklerin suni usullerle öldürülmesi:** A. *Toplama*: Böceklerin öldürülmesi için en iptidai şekil toplama usulüdür; B. *Ezme*: Böceklerin bitkiyi tamamen kapladığı zamanlarda bazan hususi aletlerle ezme usulü uygulanır; C. *Silkme*: Ağaçlarda görülen (badem tırtıllariyle karaağaç böcekleri gibi) birtakım tırtılları veya erişkin böcekleri öldürmek için ağaçlar silkilerek böcekler düşürülür, sonra toplanıp ezilir veya çeşitli ilâçlarla öldürülür; Ç. *Tuzak*: Böcekleri toplamak için çeşitli tuzaklar kurulur: a. Gölgeli tuzaklar, b. Kokulu tuzaklar, c. Işıklı tuzaklar, ç. Kuşak tuzakları; D. *Isı*: Böcekler ısı ile, meselâ sıcak bir levha veya buharla öldürülebilir, bunun için birçok usuller ve aletler kullanılır; E. *Tütsüler*: Böceklerin kükürtlü hidrojen, nikotin, kükürt, kükürt dioksit, karbon sülfür tütsüsü v. b. tütsülerle öldürülmesi mümkündür; F. *Tuzlar veya sulu ilâçlar*: Böcekleri öldürmek için birçok tuzlar veya sulu ilâçlar vardır ki, bunlar ya sâf halde veyahut da sulandırıldıktan sonra kullanılır. Zamanımızda birçok tecrübeler neticesinde kesin olarak tesbit edilmiş ve kullanma şekli açıklanmış müstahzar ilâçlar vardır. Bunları kullanarak ağaç ve bitkileri böceklenmekten korumak veya böceklendikten sonra temizlemek mümkündür.

Tohumluklar da, bir kimyevi maddeyi ihtiva eden su içerisine batırarak tâkim edilebilir. Bunun için sabunlu, sülfirik asitli, süblimeli sular kullanılabilir.

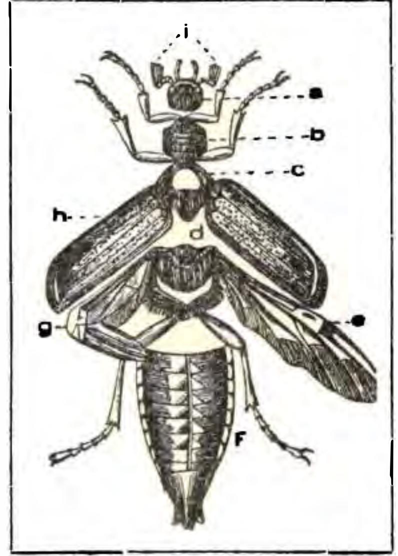
BÖCEKLER (Insecta), hava ile soluyan oynakbacaklılar (Arthropoda) ın bir sınıfı. Böcek sınıfı çok geniştir. Şimdiye kadar 550 000 den fazla böcek türü bulunmuştur. Bunlar dünyanın her tarafına yayılmışlardır. Tropik bölgeler tür bakımından daha zengindir. B. aslında kara ve hava hayvanlarıdır. Bununla beraber bir kısmı ya tamamen suda yaşar, ya da yalnız gençlik safhaları (yani larva halinde bulundukları günler) suda geçer. Bir kısmı da yüksek organizasyonlu hayvanlarda ektoparazit (dış parazit) tir. B. in, böyle çeşitli hayat şartlarına göre, vücut yapıları ve gelişmeleri birçok farklar gösterir. Bununla beraber vücut yapılarının ana hatları hepsinde birdir.

B. in vücudu birçok segmentlerden (bölme, metamer) yapılmıştır ve dış taraftan da içinde kitin bulunan sert bir iskelet ile kaplanmıştır. Dış iskelet, deri (epidermis) hücrelerinin bir salgısıdır. Bu hem vücudu korumağa yarar, hem de vücut kaslarına destek olur. Dış iskeletin vücut hareketlerine mâni olmaması için segment aralarında ince deri kıvrımları (intersegmental deri) teşekkül etmiştir. Dış iskelet, büyümeye mâni olmamak için de zaman zaman atılır ve yeni iskelet teşekkül edinceye kadar yumuşak kalan vücut bu kısa zamanda bir parça büyür. Bir müddet sonra deri hücrelerinin salgısiyle yeni bir iskelet teşekkül eder. İşte gelişme esnasında bu dış iskeletin böyle zaman zaman atılmasına deri değiştirme denir.

B. in vücudu baş, göğüs (toraks) ve karın (abdomen) olmak üzere üç bölümden yapılmıştır. Her bölümde bulunan segment sayısı muayyendir.

Baş: Vücudun ön tarafında bulunur. En az dört segmentin birleşmesinden meydana gelmiştir. Başın ön tarafında bir çift anten (duyarga), yanlarında bir çift petek gözler (bileşik gözler = faset gözleri), alt tarafında ve ağızın etrafında da besin almağa yarıyan üç çift ağız aletleri bulunur. Ağız aletlerinin birinci çifti, üst çene (mandibül); ikinci çifti, alt çene (birinci maksil); üçüncü çifti de alt dudak (ikinci maksil) tır. Ağız aletlerinin, çeşitli besin alma tarzlarına uygun olmak üzere, dört tipi vardır: 1. çiğneyici (çekirgeler, hamam böcekleri), 2. yalayıcı-emici (yaban arıları, eşek arıları, bal arıları), 3. delici-emici (sivrisinekler, tahtakuruları), 4. emici (kelebekler).

Göğüs (Toraks): Üç segmentten yapılmıştır. Her segmentte bir çift ekstremite bulunur (yani hepsi 6 tane). Bu sebepten böceklere 6 ayaklılar mânasına Hexapoda da denir. Her ekstremite, birbirleriyle mafsallı 5 parçadan yapılmıştır (coxa, trochanter, femur, tibia, tarsus). Bunlardan yalnız tarsus beş parçalıdır. Böceklerin hareket ve yaşayış tarzlarına uygun olarak ekstremite'lerinde de bazı değişiklikler husule gelir. En çok değişikliğe uğrıyan ön veya arka ekstremitelerdir. 6 çeşit ekstremite tipi ayırdedilir: 1. yürüyücü veya koşucu (hamamböceği), 2. sıçrayıcı (çekirgelerin arka ekstremiteleri), 3. yüzücü (Dytiscus), 4. kazıyıcı (danaburnu = Gryllotalpa vulgaris'in ön ekstremiteleri), 5. yakalayıcı (peygamberdevesi = Mantis religiosa'nın ön ekstremiteleri), 6. toplayıcı (bal arılarının arka ekstremiteleri).

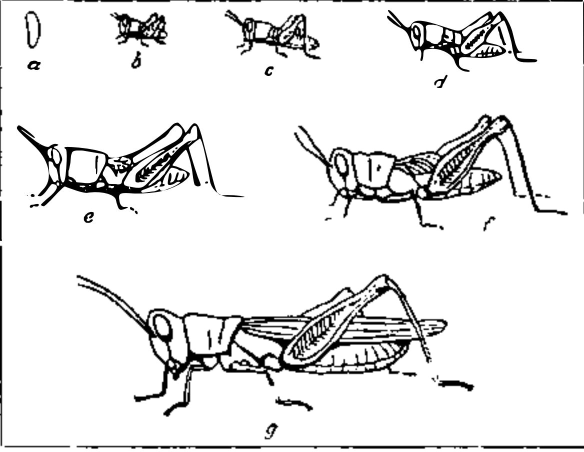

Mayısböceğinin vücut parçalarına ayrılışı: a. baş, b, c, d. birinci, ikinci, üçüncü göğüs (toraks) halkaları, e. ikinci kanad çifti, F. karın (abdomen), g. ikinci çift kanadların böcek istirahat halindeyken kıvrılışı, h. birinci kanad çifti (örtü kanadları; elitra), i. anten (duyarga)

Toraksın 2. ve 3. segmentlerinde çokluk birer çift kanad vardır. Kanadlar yalnız ergin B. de bulunur. Yalnız bazı böcek gruplarının erginlerinde kanad yoktur (meselâ bitler, pireler, tahtakuruları). Fakat bunlarda kanadlar (büyük bir ihtimalle parazit yaşamalarının neticesinde) sekunder olarak kaybolmuştur. Kanadlar iki katlı bir deri çıkıntısından meydana gelmiştir. Bu iki deri tabakası arasında kitin kanallar görülür. Bu kanalların şekli her böcek türünde aynı kaldığından bunlar, sistematikte mühim bir vasıf teşkil ederler.

Karın (Abdomen): Birbirleriyle eklemli 11 segmentten yapılmıştır. Fakat bu segmentlerin bir kısmı (2 veya 3 tane) sonradan körelmiştir. Ergin böceklerin abdomen segmentlerinde ekstremite yoktur.

Duygu organlarından daha çok gözler, çok iyi gelişmiştir. Basit nokta gözleri (ocellus'lar) daha ziyade böceklerin larvalarında görülür. Fakat çok zaman ergininde de başın tepesinde ve larvadaki sayısının iki üç misli olarak bulunur. Genel olarak B. de petek gözler çok iyi gelişmiştir. Ses çıkarma özelliği bulunan B. de (meselâ çekirgelerle cırcır böcekleri ve ağustosböcekleri) vücudun çeşitli yerlerinde işitme organı (tympanal organ) bulunur. Yoklama organı antenlerde, kanad ve ekstremitelerle vücut

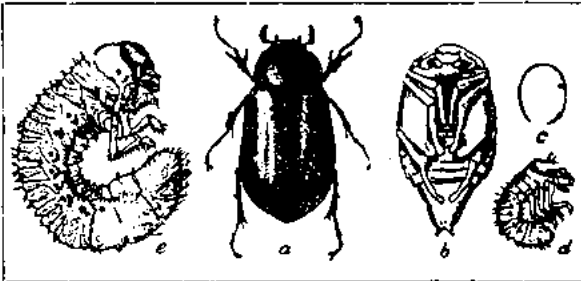

H e m i m e t a b o l a

Çekirgenin gelişmesi: a. yumurta, b-f. gelişmekte olan larvalar, g. ergin böcek

yüzeyinde; koku alma organı daha ziyade antenlerde; tat alma organı ise ağız boşluğunda, alt çene ve alt dudakta, muayyen birkaç gündüz kelebeği (Pyrameis, Vanessa) ile karasineklerde ise ekstremitelerin son kısmı olan tarsus'ta yer almıştır.

B. ayrı cinslidirler ve ekseriya çiftleşmek suretiyle, cinsî yolla, çoğalırlar. Bu takdirde yumurtalar vücut içinde döllenir. Ekseri B. yumurtlarlar. Yumurtadan çıkan yavruların gelişmesi kanadsız B. de çokluk doğrudan doğruya (ametabola) dır. Yani yavrular yumurtadan çıkar çıkmaz erginlere tamamen benzerler. Yalnız bunların üreme organları teşekkül etmemiştir. Vücutları da erginlere göre daha küçüktür. Bunlar sadece büyümek için zaman zaman deri değiştirirler (mesalâ bitler). Bazılarının ise gelişmelerinde metamorfoz görülür. Metamorfoz da iki türlüdür: 1. Larva her deri değiştirişinde ergine biraz daha benzer. Son deri değiştirmesinde de kanadlar teşekkül eder. Kanadlı B. artık deri değiştiremezler. Bu tarz gelişmeğe hemimetabola denir (meselâ çekirgeler, hamamböcekleri). 2. Larva ile ergin (yani imago) arasında pupa denilen bir sükûnet safhası bulunur. Pupa safhasında hayvan dışardan besin almaz ve çokluk hareket de etmez. Larvanın bu dış hareketsizliğine karşı, içinde büyük bir faaliyet vardır. Larvanın organlarını teşkil eden bütün hücreler parçalanır. Bunların yerine ergin böceğin organları teşekkül eder. İşte bu tarz gelişmeğe de holometabola denir (meselâ arılar, kelebekler, kınkanadlılar, sinekler). Bu gelişme şekillerinden başka bir de kınkanadlılar (Coleoptera) ın Meloidae familyasına mensup böceklerde görülen bir gelişme tarzı daha vardır. Buna da hipermetabola denir. Bu tarz gelişmede muhtelif şekilde 3 larva tipi ve hakiki pupa safhasından başka pupa'ya benzeyen ve sükûnet halinde bulunan bir safha daha mevcuttur. Bu bakımdan Meloidae'lerin gelişmesi, holometabol gelişen böceklerden biraz başkadır. Hipermetabol tarzındaki bir gelişme şekli, bu familyaya mensup böcek larvalarının, zarkanadlılar (Hymenoptera) ın yuva veya kovanlarında parazit olarak yaşamalariyle ilgilidir.

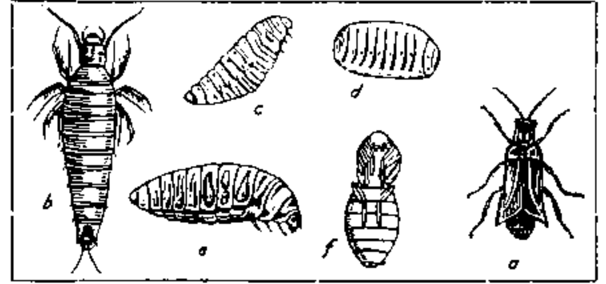

H o l o m e t a b o l a

Mayısböceğinin gelişmesi: a. ergin böcek, b. pupa, c. yumurta, d. yumurtadan yeni çıkmış bir larva, e. yaşlı larva

B. in içgüdü (instinct) leri de çok iyi gelişmiştir. Meselâ besin alma, yuva kurma, yavru bakma ve topluluk kurma içgüdüleri insanı şaşırtır.

B. arasında faydalıları bulunduğu gibi zararlıları da pek çoktur. B. le uğraşma ilmine Entomoloji denir.

H i p e r m e t a b o l a

Kınkanadlılar (Coleoptera) dan Meloidae familyasına mensup Apolus (Sitaris) muralis'in gelişmesi: a. ergin böcek, b, c, e. üç muhtelif larva tipi, d. pupaya benziyen safha, f. hakiki pupa, b. yirmi defa büyütülmüş

B. in sistematiği: B. 17 takıma ayrılır:

1. Orthoptera (Düzkanadlılar): Hemimetabol.
2. Corrodentia (Termitler, bitler): Ametabol, Hemimetabol.
3. Thysanoptera: Hemimetabol.
4. Embidaria: Hemimetabol.
5. Plecoptera: Hemimetabol.
6. Odonata (Kızböcekleri): Hemimetabol.
7. Ephemeroidea (Birgün böcekleri): Hemimetabol.
8. Neuroptera (Sinirkanadlılar): Holometabol.
9. Panorpatae: Holometabol.
10. Trichoptera: Holometabol.
11. Lepidoptera (Kelebekler): Holometabol.
12. Diptera (İkikanadlılar = sinekler): Holometabol.
13. Aphaniptera = Siphonoptera (Pireler): Holometabol.
14. Coleoptera (Kınkanadlılar): Holometabol.
15. Strepsiptera (Yelpazekanadlılar): Holometabol.
16. Hymenoptera (Zarkanadlılar): Holometabol.
17. Rhynchota (Gagalı böcekler): Ametabol, Hemimetabol, pek azı Holometabol.

Paleontolojik vesikalar Hemimetabol böceklerin Holometabol böceklerden daha eski olduklarını göstermektedir. Meselâ Birinci Zamanın Karbon ve Perm devirlerinde Hemimetabol böcek fosillerine raslanmıştır (termitler = Isoptera, düzkanadlılar = Orthoptera, birgün böcekleri = Ephemeroidea). İkinci Zamanın Trias devrinde kınkanadlılar = Coleoptera, Jura devrinde kızböcekleri = Odonata,

tahtakuruları = Hemiptera ve sinirkanadlılar = Neuroptera. Üçüncü Zamanda ise zarkanadlılar = Hymenoptera kelebekler = Lepidoptera ve ikikanadlılar = Diptera gelişmişlerdir.

BÖCKH [*bök*], **August** (1785 1867), Alman klâsik diller filologu. Karlsruhe'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. Halle üniversitesinde F. A. Wolf'un talebesi olarak Eski Yunanca ve Latince üzerinde çalışmış, 1807 de Heidelberg, 1811 de de Berlin üniversitesinde profesör olmuştur. Çalışmalarını daha çok Yunanca alanına hasreden B., filolojinin esas vazifesini şekil anlayışında gören Gottfried Hermann'a uymıyarak, klâsik eskilikleri anlıyabilmek için bütün klâsik kültür tarihini incelemek gerektiğini söylemiş ve böylece filoloji sahasında yeni bir çığır açmıştır. Eski Yunanlılardan bize intikal eden bütün malzemeyi incelemiş olan B. ün *Pindar* (Pindaros) [2 cilt, 1811-1821; Latince tercümesi, haşiye ve notlarla birlikte] adlı eseri, bu şairin bilhassa metriğinin ve inşa sanatının incelenmesi bakımından çok önemlidir. *Der Staatshaushalt der Athener* (Atinalıların devlet ekonomisi) [1811] B. ün şaheserini teşkil eder. *Corpus Inscriptionum Graecarum* (Yunanca yazıtlar külliyatı) [1825 te 1. ve 2. ciltlerini kendisi çıkarmış, sonra bunu talebeleri devam ettirmişlerdir] adlı eseriyle de Yunan epigrafisinin kurucusu olmuştur. Bunlardan başka şu eserleri de anılmağa değer: *Philolaos* (1819), *Metrologische Untersuchungen* (Vezin bilgisi araştırmaları) [1838], *Zur Geschichte der Mondzyklen bei den Hellenen* (Yunanlılarda kamer siklusların tarihine dair) [1855], *Enzyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften* (Filolojik ilimler ansiklopedisi ve metodolojisi) [1877, Bratuschek tarafından yayımlanmıştır; 2. bas. 1886]: ayrıca *Gesammelte kleine Schriften* (Toplanmış küçük yazılar) [7 cilt 1852-1872].

BÖCKLIN [*böklin*], **Arnold** (1827-1901), İsviçreli resssam. Basel'de doğmuş, Fiesole (İtalya) de ölmüştür. Schirmer'in talebesidir. Düsseldorf akademisinde yetişmiştir. Weimar'da kaldığı iki yıl içinde (1860) güzel sanatlar mektebinde manzara dersi vermiş, daha sonra İtalyaya yerleşmiştir (1867). İnceleme gezileri yapmak üzere Holânda, Belçika ve Parise de gitmiştir. Çok değişik eserler vücuda getiren ve resimlerinde sert kontraslara yer veren B. in çoğunlukla kuvvetli bir şiir havası içinde hoş renklerle işlenmiş resimleri vardır. Fakat bazı hayat ve tarihi tablolarında zevk eksikliği belli olur. İlk yaptığı Roma manzaraları ve tarihi tablolarında Fransız ressamı Poussin'in tesiri açık olarak görülür. B., mitoloji konularını da işlemiştir; bu resimlerinde cesaretle konulmuş canlı sıcak renkler, bir nevi dehşet tesiri yaratan şenlik havası içinde, üstün bir durumdadır. B. in, Alman resmi, hususiyle Münih mektebi üzerinde çok büyük tesiri olmuştur. Başlıca eserleri arasında: «İlkbahar günü» (Berlin), «Kentauros ve nymphe» (Berlin), «Dalga oyunları» (Münih Pinakothek'i),

A. BÖCKLIN

A. BÖCKLIN: «Vita Somnium Breve = Hayat kısa bir rüyadır» (1888, Basel müzesi)

«Ölüler adası» ile «Venus genetrix» (Basel müzesi), «Ölü ile kendi portresi» (Berlin), «Vita Somnium Breve = Hayat kısa bir rüyadır» (Basel müzesi) vardır. Birçok eserleri bütün büyük Alman galerilerinde ve hususiyle Basel müzasinde yer almıştır.

BÖDIKER [*bödikir*], **Johann** (1641-1695), Alman gramercisi. Stettin (şimdi Polonyada Szczecin) yakınında doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1675 te Berlindeki Kölln gymnasium'una rektör seçilmiş ve orada Schottelius'un *Ausführliche Arbeit von der teutschen Hauptsprache* (Alman edebî dili hakkında mufassal eser) [1663] adlı kitabiyle ilgili olarak, *Grund-Sätze der deutschen Sprachen* (Alman dilinin esasları) [1690] başlıklı bir gramer yazmıştır. Kuzey ve Orta Almanyada, Alman dilinin grameri ve imlâsı için esas sayılan bu eser 1701 de oğlu Karl Eduard B., 1723 te J. L. Frisch, 1748 de de J. J. Wippel tarafından yenilenmiştir. B., hazırlamakta olduğu mufassal bir Almanca sözlükten 1694 te örnek parçalar da yayınlamıştır.

BØDTCHER [*böthir*], **Ludvig Adolph** (1793-1874), Danimarkalı lirik şair. Kopenhagda doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Öğrenimini Kopenhagda yapmıştır. Bir zaman heykeltıraş Thorwaldsen'e kâtiplik etmiştir. Şiirleri daha çok aşka dairdir. Birçoğu klâsik şekillerde, hepsi de ahenkli, titizce işlenmiş ve mükemmeldir. Felsefesi epikürcülük ve ketizmdir. Şiirleri *Digte* (Şiirleri) adı altında, 1856 ve 1875 yıllarında basılmıştır.

BØDTKER [*bötkır*], **Sigurd** (1866-1928), Norveçli yazar. Throndhjem'de doğmuş, Oslo'da ölmüştür. 1891-1896 yılları arasında Leith ve Hamburg'ta konsolos kâtıplığı yapmıştır. B., 1888 de *Elskov* adlı bir şiir antolojisi yayımlamıştır. 1896 da «Morgenbladet», sonraları da «Verddens Gang», «Aftenposten», «Tidens Tegen» gibi gazete ve dergilerde tiyatro tenkidleri yazmağa başlamış ve kısa zaman zarfında Norveçin en değerli tiyatro münekkidi olarak tanınmıştır. Makalelerinin çoğu *Kristianiapremièrer 30 aar* (30 yıl süresince Kristiania tiyatrosunda ilk temsiller) [2 cilt, 1923-1924] da toplanmıştır. B, 1905 te *Straks* (Hemen) adlı bir broşüründe İsveç ile Norveç arasındaki birliğin bozulması için çalışmıştır.

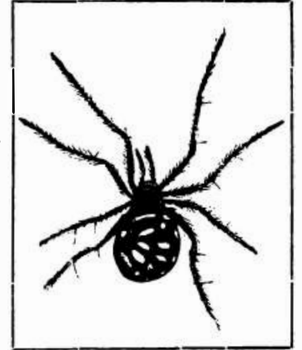
BÖG veya **BÖGÜ**, halk arasında zehirli veya görünüşleri korkunç olan örümceklere verilen ad. Yani B. adı altında belli bir örümcek türü yoktur Aslında bütün örümcekler zehirlidir. Bunlar avlarını evvelâ keliser (chelicer = ağız altlarının birinci parçası) leri ile ısırırlar ve bunların içinde bulunan zehir bezlerinin salgısını da avlarının vücuduna akıtmak suretiyle onları meflûç bir hale getirirler. Fakat bazı örümcek türlerinin zehiri insanlara da tesir eder, hattâ onları öldürebilir. Halkın B. diye korktuğu bu zehirli örümcekler, muhtelif familyalardan ve muhtelif cinslere ait olabilir. Meselâ, Theridiidae familyasından çok zehirli ve insanlar için de tehlikeli olan Latrodectes cinsi vardır. Bu cinsin önemli bir türü L. tredecimguttatus (= İtalyan malmignatası) dır. Bunun vücudu siyahtır ve abdomeninin üst kısmında 13 tane kan kırmızısı leke vardır. Ayaklarının son kısımları da esmer kırmızıdır. Dişileri 7 5 mm büyüklüğündedir. Bütün Akdeniz memleketlerinde yaşar. Bunların keliserleri insan derisini delebilecek şekilde sivridir. Zehiri vücutta çok çabuk yayıldığından ısırdığı kimselerde en fazla 2 saat zarfında ağrı, umumi halsizlik ve çok zaman felç alâmetleri hissedilir. L. conglobatus (=Yunan malmignatası) da. İtalyan malmignatası kadar zehirli ve tehlikelidir. Fakat Latrodectes cinsinin en tehlikeli türü, Orta Asyada aşiret halinde yaşıyan Kırgızların karakurt adını verdikleri L. lugubris'tir. Karakurtlar, Karadeniz ve Hazer denizi etrafındaki steplerde yaşarlar. Fakat Orta Asyaya kadar da yayılmışlardır. Büyüklüğü 19 mm, rengi ise, isminden de anlaşılacağı gibi, simsiyahtır. Karakurtlar çok zehirlidirler. Bilhassa steplerde yaşıyan göçebe insanlarla sığır, deve, at gibi hayvan sürüleri için çok tehlikelidirler. Bunlar, toprağın hemen üstüne kurdukları ağlarına basan insan ve hayvanları bacaklarından sokarlar. Isırdığı kimselere derhal doktor müdahale etmezse bunlar 1-2 gün içinde ölebilirler. Yalnız koyunlar karakurttan müteessir olmazlar. Çünkü karakurtlar koyunun yün kokusunu sevmediklerinden bunlardan kaçarlar. İşte Orta Asya Kırgızları bunu bildiklerinden, yer değiştirirlerken gidecekleri yerlere evvelâ koyun sürülerini götürürler ve yine bu maksatla yatacakları yerlere koyun postları sererler.

Bög: Aranea diademata

Bög: Hogna tarentula

Bu türlerden başka Argiopida familyasından haçlı örümcek = Aranea (Epeira) diademata da oldukça zehirlidir. Haçlı örümcek, Latrodectes cinsi kadar tehlikeli ve zehirli olmamakla beraber halk bundan da çok korkar. Haçlı örümceklerin dişisi 15, erkeği 10 mm büyüklüğündedir. Vücut renkleri sarı kırmızımsı kahverengi ve siyah arasında değişir. Abdomenlerinin üstünde haç şeklinde beyaz bir leke vardır. Kırlarda ve bahçelerde, taş ve duvarlar arasına ağını kuran dişiler, yuvanın ortasında baş aşağı eğilmiş bir vaziyette avlarını beklerler. Erkekler daima yuvanın dışında kalır.

Halk arasında korkulan bir başka örümcek de Lycosidae familyasından Hogna cinsidir. Bu cinsin Doğu Avrupa steplerinde yaşıyan bir türü Hogna (Trochosa) singoriensis, bir diğer türü de Hogna (Lycosa) tarentula = tarantel'dir. Taranteller, Güneydoğu Avrupada toprak içine kazdıkları çukurlarda yaşarlar. Dişileri 3 - 5 cm büyüklüğündedir. Vücut rengi esmer gri olup abdomenin üstünde kırmızı lekeler vardır. Taranteller büyük olduklarından korkunç görünürler. Fakat Latrodectes'ler kadar zehirli değildirler. Isırdıkları yerlerde ancak hafif bir kızartı ve kabartı husulüne sebebolurlar.

Bög: Latrodectes tredecimguttatus

Aslında hakiki örümceklerden olmıyan, fakat görüldüğü zaman müthiş bir korku ve heyecan uyandıran bir tür de örümcekler (Arachnoidea) lerin, silindir örümcekler (Solifugae) takımına mensup Galeodes araneoides'tir. Bu tür Güney Rusya. Türkiye, İran ve Türkistanda yaşar. 5 - 6 cm büyüklüğündedir. Vücudu ve ayakları uzun kıllarla kaplıdır. Hakiki örümceklerden farklı olarak bunların sefalotorakslarındaki son 2 segment serbesttir. Yani başla

Bög: Galeodes araneiodes

birleşmemiştir. Bundan başka abdomenleri de segmentlidir. Galeodesler kumlu ve sıcak yerleri severler. Geceleri avlanırlar. Halk arasında bunların ısırmasından çok korkulur. Halbuki zehir bezleri olmadığından ısırmaları da tehlikeli değildir.

BØGH [*böğ*], **Erik Nicolai** (1822 - 1899), Danimarkalı şair ve tiyatro yazarı. Kopenhagda doğmuştur. İlkin öğretmen olarak hayata atılmış; sonradan aktör ve ressam olarak da çalışmıştır. Kopenhagdaki Casino tiyatrosunda *Nytaarsnat 1850* (1850 yılbaşı gecesi) adlı piyesini oynattıktan sonra, yıllarca bu tiyatro için piyes yazmağa devam etmiş; ayrıca 1855 ten 1860 a kadar bu müessesenin müdürlüğünü etmiştir. En çoğu vaudeville olan 100 den fazla piyes bırakmıştır. Telif ettiklerinden en zikre değeri *Fastelavnsgildet* (Karnaval ziyafeti) [1855] adını taşır. Konusunu başkasından alıp yeni bir şekle koyduğu piyeslerden de şunlar mühimdir: *Jomfruen* (Kız), *Grevinden og hendes Søskendebarn* (Kontes ve yeğeni). Bu piyeslerin her ikisi de 1859 da oynanmıştır.

B., gazetecilik yapmış; şiir ve roman da yazmıştır. Gazete yazıları, *Dit og Dat* (Şundan bundan) [1881] adı altında 25 ciltlik bir eser halinde toplanmıştır. Şiirleri *Halvandet Hundrede Viser* (150 şarkı) [1881] adiyle neşrolunmuştur. *Jonas Tværmoses Ærgrelser* (J. T. un üzüntüleri) adlı romanı, dikkate değer bir eserdir.

BÖĞRÜLCE: bk. BÖRÜLCE.

BÖGÜ HAN - TEGİN veya **BOKU HAN - TEGİN**, Uygur hakanları sülâlesinin menşeine dair Alâüddin Cüveynî tarafından tesbit edilen efsanenin kahramanı. Bu efsaneye göre Uygurlar, Togla ile Selenga ırmaklarının birleştiği yerde, Kumlancu denilen bölgede, yüzyıllardan beri göçüp konarlardı. Kumlancu'da birbirine yakın iki ağaç vardı. Bir gece, bu ağaçların arasında bulunan tepeye gökten bir ışık sütunu indi. Bu tepe ışıktan gebe kalarak günden güne büyüdü. Bir müddet sonra tepede bir kapı açıldı ve tepenin içinde beş çadır göründü; her çadırda bir erkek çocuk bulunuyordu. Oralarda yaşıyan Uygurlar bu çocukları büyüttüler. İsimlerini Sungur Tegin, Kotur Tegin, Kökel Tegin, Or Tegin ve Boku (Bögü) Tegin koydular. Bu çocuklar büyüdükten sonra babalarını ve analarını sordular. Uygurlar onlara iki ağacı gösterdiler. Bu çocuklardan en küçüğü Bögü Tegin çok akıllı ve bilgin idi. Uygurlar onu kendilerine han seçtiler. Bögü Tegin'in üç kargası vardı. Bu kargalar her yerde olup biteni ona haber verirlerdi. B. H. bir gece uyumak için yatağına girmişti, birdenbire pencerenin açıldığını, içeriye güzel bir kızın girdiğini gördü. B. H korktu, ses çıkarmadı, gözlerini kapıyarak kendini uyur gibi gösterdi Kız onu uyandırmağa çalıştıysa da muvaffak olamadı, tekrar pencereden çıkıp gitti. İkinci gece kız yine geldi. Han yine derin uykuda imiş gibi yattı. Kız yine çekilip gitti. Sabah olunca han bu olayı vezirine anlattı. Vezir bu olayı iyi bir işaret sayarak o kızı saygı ile karşılamayı tavsiye etti. Üçüncü gece güzel kız yine geldi. Han onu saygı ile karşıladı. Bu kız, hanı Kut Dağına götürüp ona yeni bir din öğretti, dünyaya egemen olacağını bildirdi. Bundan başka B. H. bir gece rüyasında beyazlar giyinmiş bir erenin kendisine din öğrettiğini görmüştü. B. H dan sonra Uygur halkı birçok yıllar çok iyi yaşadı. Fakat bir zaman Uygurlara uğursuzluk geldi. Kumlancu'daki hayvanlar, kuşlar, hattâ küçük çocuklar bile «göç, göç» diye bağrışmağa başladılar. Uygurlar göçtü. «Göç, göç» sesi susuncuya kadar göçüp nihayet Balasagun şehrine gelip yerleştiler.

Bu efsanenin başka bir varyantı Çinlilerin yazdıkları Moğol sülâlesi tarihi (*Yüan ç'ao pi-şi*) nde bulunmaktadır. Bu rivayete göre Uygurların yaşadıkları yerde Ho-lin denilen bir dağ vardı. Selenga ve Togla ırmakları bu dağdan çıkardı. Bu iki ırmak arasında bir ağaç vardı. Bir gece bu ağaca garip bir ışık indi. Uygurlar bu ağaçta bir budağın peyda olduğunu gördüler. Ağacın gebe olmuş gibi bir hali vardı. Dokuz ay ve on gün sonra budak açıldı, buradan beş erkek çocuk çıktı. Çocukların en küçüğü Bögü (sinologlar Büke yahut Buci okuyorlar) adını aldı ve Uygurların hakanı oldu. B. H. ı takiben otuz hakan gelip geçtikten sonra Yolun Tegin hakan oldu. Bu hakan Tan sülâlesiyle savaşlar yaptı. Çinliler, Uygurların kudret ve talihlerinin Kut Dağ'nda bulunduğunu biliyorlardı. Uygur hakanı Yolun Tegin'e bir prenses vererek Kut Dağına alıp götürdüler. Uygurlara türlü türlü felâket geldi. Yolun Tegin yedi gün sonra öldü. Bütün ülkedeki kuşlar, hayvanlar bağrışmağa başladılar. Uygurlar anayurtlarında kalamıyarak, göçtüler. Koço ve Besbalık kentlerine gelip yerleştiler. Cüveynî'nin rivayetiyle Çin kaynağının rivayeti arasında pek az fark vardır. Her iki rivayetin müşterek bir kaynaktan alınmış olduğuna şüphe yoktur. Cüveynî bu rivayeti Karakorum'da bulunduğu sıralarda Uygur bilginlerinden yahut rahiplerinden işitmiş olacaktır. Cüveynî, Horasan ve Mazenderan emîri Argun ile beraber birkaç defa Karakorum'da bulunmuş, bazan da bir yıldan fazla Moğolistanda kalmıştır. Onun dediğine göre bu efsane bir taş üzerine yazılmış ve Hıta kamları tarafından böylece okunmuştur. Bu yazılı taşın Karabalgasun'da bulunan Uygur yazıtı olduğuna şüphe yoktur. Tarih ilmini seven Cüveynî, muhakkak ki, bu yazılı taşla ilgilenmiştir.

Efsanenin kahramanı B H tarihî bir şahıstır. Cüveynî'nin bahsettiği Karakorum (Karabalgasun) yazıtında gerçekten onun adı geçmektedir. B H. 760-780 yıllarında hakanlık etmiş, 763 yılında Mani dinini kabul ederek bu dini Uygurlar arasına yaymıştır. Efsanedeki «beyazlar giyinmiş erenler» B. H. a Maniheizmi öğreten Maniheist rahiplerin gölgeleridir. B. H. efsanesi bu tarihî zemin üzerinde meydana gelmiştir. Şamanizm Maniheizm ve Budizm unsurları birbirine karışarak B. H. ın tarihî şahsiyetini sarmıştır.

BÖĞÜRDELEN, Belgradın batısında ve Sava nehri üzerinde bulunan Osmanlı serhad kalesi. Macarlar tarafından Szabács [ok. *sobaç*] Hırvat ve Sırplar tarafından da Šabac [ok. *Şabats*] diye adlandırılan bu kale, 1470-1471 yılında Fatih Mehmet tarafından, Belgradı baskı altında bulundurabilmek için inşa ettirilmiş ve «yandan vuran tabya» mânasına gelen «Böğürdelen» adı verilmiştir. Bununla beraber Osmanlı kaynaklarında msl. Peçevî'de, bu kalenin adına Şabaç şeklinde de tesadüf edilir; hattâ Şaban adında birisi tarafından yaptırıldığı hakkında bir rivayet de vardır.

B , inşasından az sonra Macarların eline geçmiş (1476), fakat Kanunî Sultan Süleymanın Belgrad seferi esnasında, 7 Temmuz 1521 de geri alınarak imar edilmiştir. 1683 te başlıyan Nemçe - Osmanlı savaşı sırasında da elden çıkmış ve yıkılmış, 1690 da Fazıl Mustafa Paşa tarafından yine Osmanlı ülkesine katılmıştır. Kalenin bundan sonraki tarihi Belgradın mukadderatına bağlıdır. Bk. BELGRAD.

BÖĞÜRTLEN (eski adı Göğlü), Urfanın Birecik ilcesine bağlı bucak. Aynı adı taşıyan ve Birecik kasabasının 18 km kuzeydoğusunda bulunan bucak merkezinin nüfusu 366 (1950) dır. B., 500-600 m yükseklikteki düzlüklerdedir. Halk çiftçilik ve davarcılık yapar. Güneyinden Gaziantep-Urfa şosesi geçer.

B. bucağının nüfusu 7 233 (1950) tür. Bucağa bağlı 21 köy vardır.

BÖĞÜRTLEN (Rubus), gülgiller (Rosaceae) familyasından, dünyanın muhtelif yerlerinde 300 den fazla türü yetişen bir bitki cinsi. Çoğu ağaççık olan bu bitkilerin topraküstü gövdeleri dik veya yatık, bazı türlerde sarılgandır. Ekseriya gövde ve yaprak sapları dikenlidir. Yaprakların pek azı dilimsiz, çoğu 3-5 yaprakcıktan ibaret bileşik yapraktır. Bazı türlerin yaprakları kışın da dökülmez. Çiçekler erselik, 5 çanak, renkleri beyaz ile kırmızı olan 5 taç yapraklı, çok erkek organlı salkım veya bileşik salkım durumundadır. Bir çiçekte birçok dişi organ bulunduğundan, meyva olgunlaşınca sarı, pembe, kırmızı veya mavi renkli toplu bir meyva hâsıl olur; bu toplu meyvayı teşkil eden her bir meyvacık birer zeytinsi meyvadır. B. meyvasını insan ve hayvanlar zevkle yerler. Yurdumuzda dere, tarla ve bilhassa sulak hendek kenarlarında *Rubus tomentosus, R. idaeus, R. caesius, R. anatolicus* gibi birçok türleri yabani olarak yetişmektedir.

İki böğürtlen türü: 1. *Rubus Caesius* (dikenli böğürtlen): 1 a. çiçekli dal; 1 b. meyvanın kesiti; 1 c. meyva taneciği. 2. *Rubus odoratus* (kokulu böğürtlen): 2 a. çiçekli dal; 2 b. bezli tüylü çiçek sapı

BÖHLAU [*bǫlau*], **Helene** (1859-1940), Alman kadın yazarı. Weimar'da doğmuş, Münih yakınında Widdersberg'de ölmüştür. Naşir ve kitapçı Hermann Böhlau'ın kızıdır. B., edebî çalışmalarında kendine yol gösteren ve bir Rus Yahudisi olan hekim ve filozof Dr. Friedrich Arndt'a, kendinden çok yaşlı olmasına rağmen, âşık olmuş ve onun arkasından İstanbula kaçmıştır. İstanbulda, 1886 da, ihtida ederek Ömer Raşit (Alm. Omar al Raschid Bey; ölm. 1910; eseri: *Das hohe Ziel der Erkenntnis* [Bilginin nihaî gayesi], bas. 1922) adını alan ve devlet hizmetine giren bu adamla evlenmiş ve Türkiyede bir müddet kaldıktan sonra, kocasiyle birlikte Münih'e dönerek orada yerleşmiştir. B., birçok hikâye ve roman yazmıştır. 1911 de kaleme aldığı *Isebies*te otobiyografik unsurlar vardır. Gençlik hâtıraları ve ailevi gelenekler ise daha ziyade Goethe zamanına ait hâtıralarını teşkil eden *Ratsmädelgeschichten* (Belediye üyelerinin kızları hakkında hikâyeler), adlı eserinde yer almıştır. B. nun edebî üslûbu ve bu üslûbun gösterdiği gelişme, bilhassa *Der schöne Valantin* (Güzel Valantin) [1888] adlı hikâyesiyle *Rangierbahnhof* (Manevra istasyonu) [1896] adlı romanında görülür. B., idealist ve heyecan dolu bir kadın ruhunun hakikat karşısında uğradığı büyük inkisarı *Halbtier* (Yarı hayvan) [1899] romanında orijinal bir surette aksettirmiştir; *Das Recht der Mutter* (Ana hakkı) [1897] de bu arada anılabilir. Diğer bir eseri *Das Haus zur Flamm* (Alevli ev) [1907] da ise sakin bir görüş ve olgun bir tasvir göze çarpar.

H. BÖHLAU

BÖHM [*bōm*], **Dominikus** (doğ. 1880), Alman mimarı. Mindel kıyısındaki Jettingen'de doğmuştur. 1908-1926 yılları arasında Offenbach a. M. da yapı ve sanat okulunda öğretmenlik etmiş, 1926 dan sonra Köln teknik okulunda profesör olmuştur. B., Katolik kilise yapı tarzında zamanımıza uygun yenilikler yapmağa çalışmaktadır.

BÖHM [*bōm*], **Ermolli Eduard, Freiherr von** (1856-1941), Avusturya-Macaristan generali, Ancona'da doğmuş, Troppau'da ölmüştür. 1911 den itibaren I. Kolordunun kumandanı ve Krakow garnizonu kumandanı olmuş; Birinci Dünya Harbinin başlangıcından itibaren 2. Ordu kumandanı olarak evvelâ Sırbistanda, sonra da Galiçyada çarpışmış, 22 Haziran 1915 te Lemberg (Rus. Lvov) i geri almıştır. 1916-1917 yıllarında Brusilov ve Kerenskiy'in taarruzunu geri atmıştır. 1917 de Galiçyada Ruslara karşı yaz taarruzuna başlamış, 2 Şubat 1918 de feldmareşal olmuş ve Şubat sonlarında Podolya'nın istilâsını idare etmiştir. 9 Nisan 1918 de Ukraynada başkumandan olmuştur.

BÖHM [*bōm*], **Georg** (1661-1733), Alman bestekâr ve organisti. Ohrdruf civarında doğmuş, Lüneburg'da ölmüştür. 1698 den itibaren Lüneburg'da organist olarak çalışmış; piyano süiti ve orgla birlikte icra edilecek koro eserlerinde Bach'tan önce büyük kabiliyet göstermiştir. Koro parçalarını süslü kantus firmus ile takviye eder. J. S. Bach üzerinde tesiri olmuştur.

BÖHM [*bōm*] **Károly** (1846-1911), Macar filozofu, modern Macar felsefesinin kurucusu. Besztercebánya (şimdi Çekoslovakyada Baňská Štiavnica) da doğmuş, Kolozsvár (şimdi Rumanyada Cluj) da ölmüştür. Peşte, Göttingen, Tübingen ve Berlin üniversitelerinde okumuş, 1896 da Kolozsvár üniversitesi felsefe profesörlüğüne tâyin edilmiş, aynı yılda Macar İlimler Akademisine üye seçilmiştir. Başlıca eserleri: *Az ember és világa* (İnsan ve dünyası) [3 cilt, 1883, 1892, 1906], *Az értékelmélet föladata s alapproblémái* (Değer teorisinin vazifesi ve esas meseleleri) [1900]. 1881 de kurduğu «Magyar Philosophiai Szemle» (Macar Felsefe Dergisi) de çıkan yazılarından şunlar anılmağa değer: *A lélektan ismeretelméleti alapja* (Psikolojinin bilgi teorisi bakımından temeli), *A tudat keletkezése* (Şuurun meydana gelmesi), *A nö lélektanától* (Kadın psikolojisi hakkında), *Pozitivizmus és kriticizmus* (Pozitivizm ve kritisizm).

BÖHM [*bōm*] **Pál** (1859 - 1905), Macar ressamı. Nagyvárad (bugünkü Oradea - Mare) da doğmuş, Münihte ölmüştür. Kendi kendine yetişmiş olan B., evvelâ dükkân levhaları ve kulisler üzerine resimler hazırlamakla hayatını kazanmış, sonra Arad (bugün Rumanyada) da bir ressam okulu açmıştır. Öğrencileri arasında daha sonra tanınmış Macar peyzajcısı Paál László da vardı. 1871 de Münihte yerleşen B., Macar köylü ve balıkçıları ile Çingenelerin hayatını canlandıran tablolariyle şöhret kazanmıştır. Hayat tablolarını realizm, manzara resimlerini pitoresklik karakterize eder.

BÖHM [*bōm*], **Theobald** (1794 - 1881), Alman flütisti. Münihte doğmuş, aynı yerde ölmüştür. B., ağaçtan nefesli sazlar, bilhassa akustik kanunlara dayanan ve «B. flütü» diye tanınmış olan flütler yapmış ve rahatlıkla kullanılabilen bir ses kapağı icadetmiştir.

BÖHM - BAWERK [*bōm bavîrk*], **Böhm von Bawerk, Eugen** (1851 - 1914), Avusturya - Macaristan ekonomisti. Brünn'de doğmuş, Viyanada ölmüştür. Inssbruck ve Viyanada ekonomi profesörlüğü ederek (1895), iki defa (1897 - 1898, 1900 - 1904) Maliye nazırı olmuştur. Menger tarafından kurulan Avusturya ekonomi okulunun (Grenznutzenschule) en karakteristik temsilcisidir. Bunun prensiplerini bilhassa faiz meselesine tatbik etmiştir. En önemli izahları şunlardır: fiyat teorisi, gelirin tevzii teorisi, sermayenin faizi hakkında yeni bir teori (sermayeyi, mevcut ve gelecek malların mübadelesi olarak tasavvur eder). Başlıca eserleri şunlardır: *Kapital und Kapitalzins* (Sermaye ve sermaye faizi) [2 cilt, 1884 - 1889], *Einige streitige Fragen der Kapitalstheorie* (Sermaye teorisine ait bazı münakaşalı meseleler) [1900], *Macht oder ökonomisches Gesetz?* (Kuvvet mi, ekonomik kanun mu?) [1924].

BÖHME [*bōme*], **Franz Magnus** (1827 - 1898), Alman öğretmen ve koro şefi. Weimar civarında Willerstedt'te doğmuş, Dresden'de ölmüştür. Frankfurt a. M. da Hoch konservatuvarında kontrpuvan ve müzik tarihi doçentliği yapan B., Alman halk şarkıları üzerinde çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Altdeutsches Liederbuch* (Eski Alman şarkıları) [1877, 2. bas. 1913, 3. bas. 1925], *Deutscher Liederhort* (Alman şarkı hazinesi) [3 cilt, 1893 ve sonrası], *Deutsches Kinderlied und Kinderspiel* (Alman çocuk şarkıları ve çocuk oyunları) [1897], *Geschichte des Tanzes in Deutschland* (Almanyada dansın tarihi) [1886].

BÖHME [*bōme*], **Jacob** (1575 - 1624), Alman mistik mütefekkiri. Görlitz yakınında Altseidenberg'de doğmuş, Görlitz'te ölmüştür. Zengince bir çiftçinin oğludur. Sağlık durumunun tarımla meşgul olmağa elverişli olmamasından ötürü kunduracılığa başlamış ve az zamanda kunduracı ustası olmuştur. Daha genç yaşta, yukarıdan gelen birtakım sesleri duyduğunu iddia etmeğe ve yazmağa başlamışsa da, şehrin Protestan papazlarının tehdidi üzerine papazların da susması şartiyle susacağını bildirmiş, fakat beş yıl sükûttan sonra rahiplerin hâlâ atıp tutmağa devam ettiklerini görünce kalemi yeniden ele almıştır. *Der Weg zum Christo* (İsaya götüren yol) [1623] adlı eseri, kendisine hayran olan bir Alman asılzadesi tarafından kısmen basılınca, Görlitz şehri belediyesi B.yi 26 Mart 1624 te Dresden yüksek mahkemesine vermiş; fakat mahkeme onu simyacı sanarak kendisinden faydalanmak istemiş ve böylece B., beraet etmiştir. Hayranlarından bazı asılzadeler, dönerken onu kaçırmışlardır. Çoktan beri hasta olan B., bu meşakkatlara dayanamıyarak 17 Kasım 1624 te ölmüştür.

J. BÖHME

B.ye göre insan, kendini içinde yanan ışığa bırakmalıdır. Çünkü bu ışığı Tanrı koymuştur. Böylece insan Tanrıyı, kelâmı, ruhu, hattâ arzı ve bütün yaratıkları kendi içinde görür. Tanrıdan gelen bu iç ışık sayesindedir ki, hakikat bir mâna kazanır. B., 3 ana konuyu işlemiştir: Tanrı, tabiat, insan. Bu üç konuyu iç ışıkla kavramağa çalışır. *Tanrı*, her şeydir. Onun karşısında yaratıklar birer hiçten ibarettir. Tanrı, mutlak irade olarak kaostan fışkırmıştır. Hakkında hiçbir müspet şey söylenemez. O, zamandan, mekândan, iyilikten, kötülükten, parçalanmadan, sevinçten, hiddetten münezzeh tam bir birliktir. Bu menfi kavramdan B., Hıristiyanlığın teslisini, yani iradeyi, kalbi, aklı çok karışık ve çapraşık bir şekilde geliştirmektedir. *Tabiat*, Tanrının kendi kendini görmek isteği üzerine bir izdüşüm olarak Tanrının kendinden çıkmıştır. *İnsan*, tabiatın küçültülmüş bir kopyasıdır. İlkin, yere göğe kumanda etmek için Tanrının içinden meydana gelmiş, fakat ilk günahtan ötürü Tanrıdan ayrılmıştır. Mesih (İsa) ona gidilecek yolu göstermektedir: İnsan, kendi içine kapanıp Tanrının sesini duymağa gayret ederse, İsa gibi göğün yolunu bulur.

Bu fikirler, birtakım simyacı düşünceleri ile karışık olarak sunulmaktadır. Fakat B.yi zamanında, bilhassa Orta Avrupada sayısı çok olup çoğu şarlatandan başka birşey olmıyan mistik simyacılardan ayıran nokta, ciddîliği, samimîliği ve gerçek heyecanıdır. Bu fikirler aslında pek fazla bir şey ifade etmemekle beraber, sonraki Alman felsefesinde bunların derin izlerine raslanacaktır. Bu bakımdan büyük bir önem taşımaktadırlar. Sonra, B., eserlerini Almanca yazmış olan ilk Alman düşünürüdür («Philosophus Teutonicus» lâkabı bundan gelir). Üslûbu açık ve sadedir, hattâ biraz çocukçadır. Başlıca eserleri: *Morgenröte im Aufgang* (Seher vaktinin başlangıcı) [1612], *Von den drei Prinzipien göttlichen Wesens* (İlâhî mahiyetin üç prensipi hakkında) [1619], *Von dreifachen Leben des Menschen* (İnsanın üçer katlı hayatı hakkında) [1619 - 1620], *Vierzig Fragen von der Seelen* (Ruh hakkında kırk soru) [1620], *Von der Geburt und Bezeichnung aller Wesen* (Bütün var olanların doğması ve işaretlenmesi hakkında) [1622], *Von der Gnadenwahl* (Tanrı lûtfu için seçilme hakkında) [1623] ve *Mysterium Magnum* (Büyük sır) [1623].

BÖHMER [*bōmîr*], **Eduard** (1827-1906), Alman Romanoloji âlimi ve ilâhiyatçısı. Stettin'de doğmuş, Baden-Baden civarındaki Lichtenthal'da ölmüştür. 1854 te Halle'de ilâhiyat doçenti olan B., 1868 de yine Halle'de ve daha sonra 1872-1879 arasında Strasbourg'da Roman dilleri profesörü olmuştur. B., ilâhiyat ilmi ile ilgili yazılar yazmış, 1852 de Spinoza'nın *Tractatus de Deo et homine* (Allah ve insan üzerinde inceleme) sini, Juan de Valdes'in basılmamış eserlerini (2 cilt, 1874-1883) ve *Sleidanus, Reden an Kaiser und Reich* (S. un İmparator ve İmparatorluğa

hitabeden nutuklar) [1879] ı yayımlamıştır. Ayrıca K. Witte ile birlikte Alman Dante Kurumunun yıllığını (1867-1870) çıkarmıştır. B., Romanoloji alanında, bilhassa İtalyan edebiyatı tarihi (Dante) ve Retoroman dili üzerine etütler yapmıştır.

BÖHMER [*bǭmır*], **Johann Friedrich** (1795-1863), Alman tarihçisi. Frankfurt a. M. da doğmuş, yine orada ölmüştür. B., 1930 dan itibaren Frankfurt'ta kütüphanecilik etmiş ve Pertz'in yanında *Monumenta Germaniae Historica* (Almanya tarihi kaynakları) serisini idare etmiştir. Onun en büyük başarısı *Regesta imperii* (İmparatorluk vesikaları külliyatı) [6 cilt, 1830 ve sonrası] adı altında, XIV. yüzyıla kadarki Alman İmparator ve kırallarına ait vesikaları bir külliyat halinde bir araya toplamış olmasıdır. B. bu külliyatın yeniden gözden geçirilmesini ve diğer yüzyıllar boyunca da devam ettirilmesini sağlamak amaciyle bir vakfiye tesis etmiştir. Diğer önemli eserleri şunlardır: *Fontes rerum Germanicum* (Alman tarihi kaynakları) [4 cilt, 1842-1868] ve Frankfurt şehrine ait bir arşiv rehberi (cilt I, 1836, Lau tarafından yeni tabı, cilt I-II, 1901-1905).

BÖHMER [*bǭmır*], **Johann Samuel Friedrich** (1704 1770), Alman hukukçusu. Halle'de doğmuş, Frankfurt a. d. Oder (Oder nehri kıyısındaki Frankfurt) da ölmüştür. B., Halle'de profesörlük ederken, billhassa Almanyaya girmiş bulunan Roma hukukuna dayanarak genel suçlara ait mevcut bilgileri geliştirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Elementa iuris criminalis* . (Ceza hukuku özeti) [1732] *Observationes ad Carpzovii praxim rerum criminalium* (Carpzovius'un ceza işlerindeki usulü hakkında mülâhazalar) [1759], *Meditationes in Constitutionem Criminalem Carolinam* (Büyük Karl'ın Ceza Kanunu üzerinde düşünceler) [1770].

BÖHMER, Karoline: bk. SCHELLİNG, Karoline.

BÖHMER WALD: bk. BOHEMYA DAĞLARI.

BÖHMERİYA (Boehmeria; Alman botanikçisi G. R. Böhmer [1723-1803] in adına bağlanmıştır), ısırgangiller (Urticaceae) famılyasından, çoğu sıcak memleketlerde olmak üzere 45 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bu bitkilerin çiçekleri erkek ve dişi olmak üzere ayrı eşeyli (cinsiyetli) olup çiçekler yumak gibi toplu bulunur. *B. nivea* ve *B. viridis* türlerinin gövdelerinden çıkarılan 26 cm uzunluğunda teller endüstride kullanıldığından, bu türler, İndonezya, Çin, Japonya gibi tropik ve mutedil Asya memleketlerinde yetiştirilir. *B. nivea*nın yapraklarının alt tarafı çok tüylü olduğundan yaprakları boz görünenleri ve *B. Chinensis* denilen, Çinde yetişen yapraklarının alt yüzü az tüylü olanları vardır; *B. indıca* çeşidi ise Hindistanda eskiden beri yetiştirilmektedirler. Bunların kaba tellerine ticarette Çinotu, bu tellerden yapılan fabrika mahsullerine ise Rami denir. Bu tellerden, ketene benzer kumaşlar, perdelikler ve lüks lâmbaları için gömlekler yapılır. Rami dokuları ketenden daha incedir.

Böhmeriya

BÖHNER [*bǭnır*], **Johann Ludwig** (1787 - 1860), Alman piyanist ve organistı. Töttelstedt (Gotha) te doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. İstidatlı bir bestekâr olan B. birçok ses musikisi, piyano, orkestra ve oda musikisi eserleri meydana getirmiştir. Hoffmann, Kapellmeister Kreissler tipini B. ın şahsından ilham alarak yaratmıştır.

BÖHTLINGK [*bǭtlink*], **Otto von** (1815-1904), Alman dilci, Sanskritist ve Türkologu. Petersburg'da bir Alman-Rus ailesinden doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. Rus İlimler Akademisine 1842 de muhabir, 1855 te de asli üye olduktan sonra, 1868 de Almanyaya gelerek önce Jena'da, 1885 te de Leipzig'de yerleşmiştir. Asıl ihtısası olan İndoloji alanında başlıca eserleri şunlardır: F. Bopp (b. bk.)un Sanskritçe hakkındaki görüşlerini tenkid etmek amaciyle yayımlanan ve ünlü Hint Pāṇini (M. Ö. IV. yüzyıl) gramerinin yayımı ve tercümesi olan *Pāṇini's acht Bücher grammatischer Regeln* (Pāṇini'nin sekiz kitaplık gramer kuralları) [2 cilt, Bonn 1839-1840] bunun ikinci basımını teşkil eden *Pāṇini's Grammatik mit Übersetzung* (Pāṇini'nin grameri, tercümesiyle beraber) [2 cilt Leipzig 1887], başka bir Hint grameri olan *Vôpadêva's Mugdhabodha* (Vōpadēva'nın Mugdhabodha adlı grameri) [Petersburg 1847], ayrıca *Sanskrit Chrestomathie* (Sanskrit krestomatisi) [Petersburg 1845; 3. bas. R. Garbe tarafından, 1909], *Indische Sprüche* (Hint vecizeleri) [2 cilt, Petersburg 1870-1873; 2 bas. 1878; endeks A. Blau tarafından, 1893], Sanskrit klâsiklerinden şair Dandin'in bir eseri olan *Kâvyâdarça. Poetik* (Kāvyādarśa şiir sanatı) [metin ve tercüme, Leipzig 1890], ve nihayet, İndoloji tarihinde büyük bir anıt sayılan *Sanskrit-Wörterbuch* (Sanskrit sözlüğü) [R. Roth ile beraber, 7 cilt, Petersburg, 1852-1875] ve bunun muhtasarı olup tek başına B. tarafından yazılan *Sanskrit-Wörterbuch in kürzerer Fassung* (Muhtasar Sanskrit sözlüğü) [2 cilt, Petersburg 1879-1889; yeni bas. Leipzig 1923-1925, ilâve cildi R. Schmidt tarafından 1928]. Türkoloji alanında, B. in ortaya koyduğu *Über die Sprache der Jakuten* (Yakut'ların dili hakkında) (Gramer, metin ve sözlük, Petersburg 1851] adlı eser, Türk diyeleklerinden birini ilmî olarak ele alıp gramerini yapan ilk eserdir ve Türkoloji klâsıklerinin başında yer almıştır.

O. BÖHTLINGK

BÖKARNEA (Beaucarnea), zambakgiller (Liliaceae)-den, Meksika'da müteaddit türleri yetişen bir bitki cinsi. Bilhassa büyük, güzel yapraklarından dolayı *Beaucarnea recurvata*, *B. stricta*, *B. gracilis* gibi bazı türleri soğuk camekânlarda süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

BÖKLEN, Ernst (1863-1939), Alman mitolog, folklorcu ve dinler tarihi uzmanı. Stuttgart'ta doğmuş, Murrhardt (Württemberg) ta ölmüştür. Doktorasını yaptıktan sonra rahip olmuş, mukayeseli mitoloji, efsane ve etnografi üzerinde çalışmıştır. *Die Verwandtschaft der*

jüdisch - christlichen mit der parsischen Eschatologie (Musevî - Hıristiyan ve Parsî ahiret bilgilerinin birbiriyle olan akrabalığı) [1902], *Sintflutsage* (Tufan efsanesi) [1903] *Adam und Qain* (Âdem ile Kabil) [1907] ve *Unglückszahl Dreizehn* (Talihsizlik sayısı 13) [1913] gibi eserlerden sonra yayımladığı *Die Entstehung der Sprache im Lichte des Mythos* (Mitolojinin ışığı altında, dilin menşei meselesi) [1922] adlı kitap, dilin menşei meselesinin tarihinde bizim için ilgi verici bir merhale teşkil eder. Bernhard Marr'ın *Die Symbolik der Lunation. Von der Entstehungsursache des Sprach- und Sagenschatzes der Gesammtmenschheit* (Ay safhalarının semboliği Beşeriyetin dil ve efsane hazinesini doğuran sebepler) [1905] adlı eserine dayanan bu kitapta. Ay - Dil denebilecek bir teori ortaya atılmıştır. Buna göre. önce işaret diliyle konuşan ve ay kültüne bağlı bulunan ilk insanlar bir ağıza benzettikleri hilâli ve ayın bedire kadar geçirdiği safhalarını, dinî bir âyin kabilinden, önce mimik ve jestle sessiz olarak, sonra da sesle taklidedek, sözlü dili icadetmişlerdir. Bk. AY, dil; ve GÜNEŞ - DİL TEORİSİ.

BÖLEN veya **BÖLÖN** (eski Tibetçe *blon*, yeni Tib. *lon* = vekil nazır), eski Türkçede «yüksek memur, vekil, nazır» mânasında kullanılan bir unvan. Bu kelime Kültegin yazıtında, Kültegin'in cenaze törenine katılan ecnebi elçiler arasında Tibet kaganının temsilcisinin unvanı olarak kaydedilmiştir (Hüseyin N. Orkun: *Eski Türk yazıtları*, İstanbul 1936, cilt I, s. 52). Bazıları B. kelimesinin has isim olduğunu ileri sürmüşlerse de, bu kelimenin bir unvandan başka bir şey olmadığı anlaşılmıştır (bk. V. Thomsen: *Alttürkische Inschriften aus der Mongolei*, çeviren: H. H. Schaeder, «Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft»ta, cilt 78, s. 171; Louis Ligeti: *Histoire du lexique des langues turques*, «Rocznik Orientalistyczny» de, cilt XVII, Kraków 1953, s. 89).

BÖLEN (Diviseur) [Arit.]. verilen bir tam sayıyı kalansız olarak bölen tam sayı (bk. BÖLME).

Asal B. ler (asal çarpanlar): Verilen bir tam sayıyı bölen asal sayılara denir. 30 un B. leri: 1. 2, 3, 5. 6, 10, 15, 30; asal bölenleri: 1, 2, 3, 5 tir. Bir tam sayının 1 ve kendisinden ibaret en az iki B. i vardır.

Bir sayının asal B. lerinin bulunması (bk. SAYI, Asal).

Bir sayının bütün B. lerinin bulunması: Buna ait kaide şu teoreme dayanır: Bir B sayısının, Bir A sayısısının B. i olabilmesi için, B nin bütün asal çarpanlarının A nın da asal çarpanları olması ve B nin asal çarpanlarının üslerinin en fazla A nın asal çarpanlarının üslerine eşit bulunması gerektir ve yetişir. Misal: $B = 360 = 2^3 \cdot 3^2 \cdot 5$ sayısı $A = 5040 = 2^4 \cdot 3^2 \cdot 5 \cdot 7$ sayısının bir B. dir.

Kaide: $A = a^\alpha \cdot b^\beta \ldots L^\lambda$ şeklinde asal çarpanlarına ayrılmış bir sayının bütün B. leri,

$$(1 + a + a^2 \ldots + a^\alpha)(1 + b + b^2 + \ldots\ldots + b^\beta) \ldots (1 + l + l^2 + \ldots + l^\lambda)$$

çarpımının açınımından elde edilen aritmetik çokterimlinin terimlerini teşkil eden sayılardır; bunların miktarı,

$$N = (\alpha + 1)(\beta + 1) \ldots (\lambda + 1)$$

dır. A bir tam kare ise N tek, diğer hallerde N çifttir. Bu kaidenin pratik uygulanması; Misal: $A = 810$.

		1
810	2	2
405	3	3, 6
135	3	9, 18
45	3	27, 54
15	3	81, 162
5	5	5, 10, 15, 30, 45, 90, 135, 270, 405, 810
1		

810 sayısı asal çarpanlarına ayrılır; bunların sağına ikinci bir düşey doğru daha çizilir; en üste 1 yazılır; bu, ılk asal çarpan 2 ile çarpılır ve 2 nin hizasına yazılır. İkinci asal çarpan olan 3 ile, önce yazılan sayılar çarpılır ve kendi hizasına yazılır (3, 6). Üçüncü asal çarpan 3 ile yalnız hemen kendinden önceki sayılar çarpılır ve kendi hizasına yazılır (9, 18). [Daha sonrakilerle çarpmaya lüzum yoktur çünkü bunlarla çarpımları daha önce bulunmuştur.] Bu işleme 3 çarpanları tükeninceye kadar devam olunur. 5 gibi yeni bir çarpan gelince, bununla kendinden önce bulunmuş olan bütün sayılar çarpılır ve kendi hizasına yazılır. Bu suretle elde edılen sayılar 810 nun B leridir; miktarları: $N = (1 + 1)(4 + 1)(1 + 1) = 20$ dir.

Ortak Bölen [Arit]: O. B. iki ve daha fazla sayıyı aynı zamanda bölen sayıdır. 1, 2, 3, 4, 6, 12 sayılarından her biri 60 ile 72 nin ortak B. idir.

En Büyük Ortak Bölen: E. B. O. B; iki ve daha fazla sayının ortak B. leri içinde en büyüğüne denir. 60 ile 72 nin E. B. O. B. i 12 dir.

E. B. O. B. i bulmak için iki kaide vardır: 1. Sayıların asal çarpanlarına ayrılması yolu ile: Bu kaide şu teoreme dayanır: D gibi bir sayının iki ve daha fazla sayının O. B. ni olabilmesi için D nin bütün asal çarpanlarının. verilen sayıların da asal çarpanları olması. bundan başka, D nin çarpanlarının üslerinin, sayıların asal çarpanlarının üslerinden küçük veya en fazla eşit olması gerektir ve yetişir.

Kaide: A, B, C, . . . gibi sayıların E. B. O. B. i şöyle bulunur: Önce bu sayılar asal çarpanlarına ayrılır; sonra. hepsinde ortak olan asal çarpanlar en küçük üsleriyle alınarak çarpılır; elde edilen sayı, A, B, C . . nin E. B. O. B. olan D sayısını verir. A, B C, . . . nin E. B. O. B. ni, sembolik olarak $D = (A, B, C, \ldots)$ şeklinde gösterilir.

Misâl:

$$A = 720 = 2^4 \cdot 3^2 \cdot 5$$
$$B = 504 = 2^3 \cdot 3^2 \cdot 7$$
$$C = 432 = 2^4 \cdot 3^3$$
$$D = (720, 504, 432) = 2^3 \cdot 3^2 = 72.$$

2. Mütaakıp bölme işlemleri yolu ile: Bu kaide şu teoreme dayanır: Bir bölme işleminde,

$$A = BQ + R \quad R < B.$$

A ile B nin her ortak B. i, B ile R nin de bir ortak B. idir, karşıt olarak B ile R nin her ortak B. i A ile B-nin de ortak B. idir.

Kaide: İki sayının E. B. O. B. i şöyle bulunur: Verilen sayılardan büyüğü küçüğüne bölünür; eğer bir kalan sayı olursa, küçük sayı bu kalanla bölünür; eğer bir kalan olursa, birinci kalan, bu ikinci kalanla bölünür, . . . böy-

lece, kalan sıfır çıkıncaya kadar devam edilir. En son B. verilen iki sayının E. B. O. B. idir. Misâl:

	1	2	3
720	504	216	72
504	432	216	
216	72	000	

(720, 504) = 72 dir.

(Bölümler sayıların üstüne yazılır)

Verilen sayılar ikiden fazla ise, önce bunlardan her hangi ikisinin E. B. O. B. i bulunur, bununla üçüncü bir sayının E. B. O. B. i bulunur ve böylece devam edilir; en son bulunan E. B. O. B. verilen sayıların E. B. O. B. i-dir. Misal: 720, 504, 420 sayılarının E. B. O. B. i (720, 504) = 72 idi.

	5	1	5
420	72	60	12
360	60	60	
60	12	00	

(72, 420) = 12 dir.

o halde: (720, 504, 420) = 12 dir.

E. B. O. B. nin özellikleri: 1. İki veya ikiden fazla sayının ortak B. leri, bu sayıların E. B. O. B. lerinin B. leridir.

2. İki veya ikiden fazla sayı her hangi başka bir sayı ile çarpılır veya bölünürse (tam bölüm) elde edilen sayıların E. B. O. B. i verilen sayıların E. B. O. B. inin aynı sayı ile çarpım veya bölümüne eşittir.

3. İki veya ikiden fazla sayı E. B. O. B. leri ile bölünürse elde edilen bölümler aralarında asaldır.

Cebir: Bölen, O. B.; E. B. O. B. anlamları «sayı» terimi yerine «cebir ifadesi» terimini koymak şartiyle aynıdır.

$B = 2ax^2$ ifadesi, $A = 6a^2x^3$ ifadesinin bir B. idir. $C = x^2 + x - 1$ ifadesi de $D = x^4 + x^3 + x - 1$ ifadesinin bir B. idir.

Cebir ifadelerinin E. B. O. B. ni bulma kaidesi, sayılarınkine parelel olarak, iki türlüdür: 1. Verilen ifadeler çarpanlarına ayrılır ve aynı kaide uygulanır:

$$A = a\,(x-1)^2\,(x+y)^3$$
$$B = a^2b\,(x-1)\,(x+y)^2\,(y-1)$$
$$C = ab^2\,(x-1)^3\,(x+y)^2\,(y-1)^2$$
$$(A, B, C) = a\,(x-1)\,(x+y)^2$$

2. Verilen ifadelerden derecesi büyük olan, derecesi küçük olana bölünür, B. elde edilen kalana bölünür: $A = x^3 - 1$ $B = x^2 - 1$ in E. B. O. B. i, sayılardaki gibi bulunur:

	x	$x + 1$
$x^3 - 1$	$x^2 - 1$	$x - 1$
$\mp x^3 \pm x$	$\mp x^2 \pm x$	
$x - 1$	$x - 1$	
	$\mp x \pm 1$	
	0	

$(A, B) = x - 1$

Bölenler metodu: Bir kapitalin faizini çabuk hesaplamakta kullanılan bir metottur (bk. FAİZ).

Bölünebilme kaideleri [Arit.]: Sayıların verilen bir sayı ile bölme işlemi yapmadan, kalansız olarak, bölünüp bölünemediğini anlamak için uygulanan kaidelerdir. Bu kaideler, sayıların verilen bir sayı ile bölünebilmesi için gerek ve yeter şartların ifadesidir.

Verilen bir sayının: 1. 2 ile bölünebilmesi için, sağdan ilk basamağının (birler basamağı) 0 veya çift bir sayı olması gerektir ve yetişir. Misal: 203 146, 2 170 sayıları 2 ile bölünebilir; 14 301, 691 365 sayıları 2 ile bölünemez.

2. 5 ile bölünebilmesi için sağdan ilk basamağının 0 veya 5 olması gerektir ve yetişir. Misal: 8 230, 3 495 sayıları 5 ile bölünebilir; 2 483, 71 809 sayıları 5 ile bölünemez.

3. 4 ile bölünebilmesi için, sağdan ikinci basamağının (onlar basamağı) 2 katı ile birinci basamağının toplamı 0 veya 2 nin katı olması gerektir ve yetişir. Misal: 7 352 sayısı 4 ile bölünebilir, çünkü, $2 \cdot 5 + 2 = 12$ sayısı 4 ün katıdır. 6 900 sayısı da 4 ile bölünebilir. 10 431 sayısı 4 ile bölünemez, çünkü $2 \cdot 3 + 1 = 7$ sayısı 4 ün katı değildir.

4. 25 ile bölünebilmesi için sayının 00, 25, 50, 75 ile nihayetlenmesi gerektir ve yetişir. Misal: 4 300, 8 725, 48 650, 104 375 sayıları 25 ile bölünebilir. 2 301, 102 495 sayıları 25 ile bölünemez.

5. 3 veya 9 ile bölünebilmesi için sayının rakamları toplamının 3 veya 9 un katı olması gerektir ve yetişir. Misal: 712 035 sayısı hem 3 hem de 9 ile bölünebilir, çünkü $7 + 1 + 2 + 0 + 3 + 5 = 18$ sayısı hem 3 ün, hem de 9 un katıdır. 21 027 sayısı 3 ile bölünebilir, fakat 9 ile bölünemez, çünkü $2 + 1 + 0 + 2 + 7 = 12$ sayısı 3 ün katıdır, fakat 9 un katı değildir. 540 176 sayısı 3 ile de, 9 ile de bölünemez.

6. 11 ile bölünmesi için sayının sağdan itibaren tek sıradaki basamaklarının toplamı ile, çift sıradaki basamaklarının toplamları arasındaki farkın 0 veya 11 in katı olması gerektir ve yetişir. Misal: 1 245 706 sayısı 11 ile bölünebilir, çünkü, sayının tek sıradaki basamaklarının toplamı olan $6 + 7 + 4 + 1 = 18$ sayısı ile çift sıradaki basamakların toplamı olan $0 + 5 + 2 = 7$ sayısı arasındaki fark $18 - 7 = 11$ dir.

Cebir: Bir A çokterimlisi ile, bir B çokterimlisi verilmiş olsun. Özdeşleyin $A = BQ$ olacak şekilde üçüncü bir Q çokterimlisi bulunabilirse, A tam çokterimlisi B tam çokterimlisiyle bölünebiliyor denir. Bu çokterimliler bir veya birkaç değişken kapsıyabilir. Eğer $A = O$ denklemi, $B = O$ denkleminin bütün köklerini aynı kat dereceleriyle kabul ederse (iki kat kök, üç kat kök gibi), x değişkenli A çokterimlisi, B çokterimlisiyle bölünebilir.

x e göre bir çokterimlinin $x - a$ ile bölünebilme şartı çok önemlidir. İspat edilir ki, x e göre bir tam çokterimlinin $x - a$ ile bölünmesinden kalan çokterimlide x yerine a koyarak bulunan sonuca eşittir. O halde: x e göre bir çokterimlinin $x - a$ ile bölünebilmesi için, çokterimlinin $x = a$ konunca 0 değerini alması gerektir ve yeter.

BÖLGE (Mat.): bk. CÜMLE.

BÖLGE (Fr. Région) [Coğ.], yeryüzünün tabiî, beşerî veya ekonomik hususiyetlerine göre sınırlandırılmış bir bölümüne verilen ad. Bu sınır, bazı hallerde kesin olduğu halde, bazı hallerde yer yer oldukça belirsiz bir durum gösterebilir.

B. kelimesi, aşağı yukarı 15-20 yıldan beri çok kullanılır bir terim olmuştur. Daha önce, *mıntaka* kelimesi kullanılırdı. Bu kelime, bugün de kullanılmakta ise de, B. ye göre daha geniş bir sahayı ifade etmektedir. Meselâ: Türkiye 7 coğrafi mıntakaya ayrılmıştır: Marmara, Karadeniz, Ege, Akdeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu mıntakaları. Bunlardan her biri birkaç B. yi içine alır. Meselâ: İç Anadolu mıntakasının 4 bölgesi vardır: Yukarı Sakarya Bölgesi, Orta Kızılırmak Bölgesi, Konya Bölgesi, Yukarı Kızılırmak Bölgesi. Buna göre, B. mıntakadan daha küçük bir sahayı ifade ediyor demektir. Böylece mıntaka, bir bakıma, büyük bölge anlamına gelmektedir.

Mıntakadan da geniş ve devamlı olan sahalara *kuşak* (Fr., İng. Zone, Alm. Gürtel) adı verilir. Meselâ: Sıcak Kuşak veya Tropikal Kuşak (Ekvatorun her iki tarafında uzanan ve her iki dönence arasında bulunan, yeryuvarını çeviren geniş saha), Ilıman Kuşak (her iki yarımkürede dönencelerle kutup daireleri arasında uzanan iki kuşak), Soğuk kuşak (her iki yarımkürede kutup daireleri ile kutup noktaları arasında kalan sahalar) gibi. Ayrıca bu kelime, yeryüzünün dağlık kuşakları, deprem kuşakları şeklinde de kullanılır.

Mıntaka ve kuşağın, her birinde çeşitli derecelerden B. ler bulunur. Bölge taksimatının küçükleri de vardır ki, bunlar *çevre* (Alm. Gegend) ve *yöre* (Alm. Landschaft) kelimeleriyle ifade olunur. O halde yeryüzünün bir bölümünü ifade etmesi bakımından, B. nin yerini, daha geniş ve daha dar sahalı bölümlerden ayırdedebilmek için, büyüklük derecesine göre, şu sıra içinde gözönüne almak mümkündür: Kuşak, mıntaka, bölge, çevre, yöre.

Bugün, saha ifade eden bütün bu kelimeler içinde en çok kullanılanı B. dir. Meselâ: Iklim B. leri veya iklimin bir elemanı esas alındığına göre kurak B. ler, yağışlı B. ler, karlı B. ler; bitki örtüsüne göre orman B. leri, bozkır B. leri, çayır-mer'a B. leri; yerşekilleri esas alındığına göre dağlık B., ovalık B.; yükseklik esas alınırsa alçak B., çukur B., yüksek B.; doğal bir olaya göre düşünülürse karstik B., volkanik B., deprem B. leri; ekonomik esasa göre ziraat B. si, karayolları B. si; nüfusa göre kalabalık B., tenha B., sıtma savaş B. si; siyasi esasa göre tarafsız B., v. b. gibi. Bk. ÇEVRE, KUŞAK, MINTAKA, YÖRE.

BÖLGEAĞAÇ (Bölceağaç), Balıkesirin Manyas ilcesine bağlı köy. Nüfusu 1 068 (1950) dir. B., Manyas gölünün 6 km güneyinde, Kocaçay boyundadır. Çevresi aluvyal düzlükler halindedir. Köyün önünde Kocaçayın setleri vardır. Tarım ve hayvancılık yapılır. Dere ve kuyu sularından faydalanılır.

BÖLME (Septum) [Bot.], hücreleri uç uca gelmek suretiyle ip gibi ince uzun organları (hyphe) bulunan bitkilerin (gerçek mantarlar = Eumycètes) hücreleri arasındaki yatık zarlara verilen ad.

BÖLME İŞLEMİ (Fr. Division) [Arit.] tam sayılarla bölme işlemi: a ve b gibi iki tam sayı verilmiş olsun; b ile çarpıldığında a dan çıkarılabilen en büyük çarpım veren q gibi bir tam sayı bulmak için yapılan işlem. a ya bölünen, b ye bölen, q ye bölüm denir. B. İ., a ile b arasına (:, ÷) işaretleri konarak veya kesir şeklinde $\left(\frac{a}{b}\right)$ gösterilir.

B. İ. nde iki hal vardır: 1. $b \cdot q = a$. Bu halde, a sayısı b ile bölünebilir veya a, b nin katıdır denir; q ye de tam bölüm adı verilir. Bu takdirde B. İ., iki çarpanlı bir çarpma işleminde, çarpım ve çarpanlardan biri belli iken diğer çarpanı bulmak için yapılan işlemdir. Yani, B. İ., çarpma işleminin tersi olur. Misal: $40:5 = 8$ veya $8 \cdot 5:40$ tır.

2. $b \cdot q < a$. Bu halde, a sayısı b ile tam olarak bölünemez veya a, b nin katı değildir denir. q ye eksik taraftan bire yakın hata ile yaklaşık bölüm, $a - b \cdot q = r$ ye de kalan adı verilir.

Her iki hali de ihtiva etmek üzere, B. İ., aşağıdaki ifade takımlarından biri ile tarif olunur:

(I) $b \cdot q \leqslant a < b\,(q + 1)$

(II) $a = bq + r \quad r < b$

Bu iki tarif, mantık bakımından, birbirinin aynıdır; yani B. İ., (I) ifadeleri ile tarif edilmişse, (II) ifadeleri bundan çıkarılabilir, diğer bir deyimle (II), (I) in mantıkî bir sonucudur, bunun karşıtı da doğrudur.

Misal:

1. $a = 28 \quad b = 7$ olsun. $7 \cdot 4 = 28$ yani $q = 4 \quad r = 0$
2. $a = 30 \quad b = 7$ olsun. $7 \cdot 4 < 30 < 7\,(4 + 1)$ dir. $q = 4;\ r = 30 - 4 \cdot 7 = 2$ dir.

Bölümün basamak miktarı: İki sayının bölümünün basamak miktarı, bölünenden büyük olması için, bölen önüne konulması gerekli olan en az sıfır sayısına eşittir.

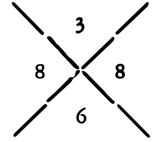
Misal:

345 872 nin 2 961 ile bölümü 3 basamaklıdır:

$296\,100 < 345\,872 < 2\,961\,000$.

B. İ. nin pratik olarak yapılışı: herhangi iki sayıyı birbirine bölmek için (misal, 92 357: 345) bölünenin solundan, bölenden büyük, fakat 10 katından küçük olmak üzere bir kısım ayrılır (923); bu sayı bölenle bölünür (923: 345); elde edilen sayı (2), bölümün soldan ilk rakamıdır; bu rakam bölenle çarpılır ($345 \cdot 2 = 690$), bu çarpım, bölünenden ayrılan kısımdan çıkarılır; bulunan farkın ($923 - 690 = 233$) önüne, bölünendeki ayrılan kısmın sağındaki rakam (5) indirilir; bu suretle meydana gelen sayı (2 335), bölenle bölünür (2 335: 345), elde edilen sayı (6), bölümün ikinci rakamıdır. Her defasında bölünenin bir rakamı indirilerek böylece işleme devam edilir; en son rakam (7) indirildikten sonra, işlem bitmiş olur. Bölüm $q = 267$, kalan $r = 242$ dir.

92357	345
690	267
2335	
2070	
2657	
2415	
242	

Bölmenin sağlaması: 1. Bölenle bölüm çarpılıp buna, kalan eklenir, elde edilen sayı bölüneni vermelidir: $245 \times 267 + 242 = 92\,357$. 2. 9 la sağlama: bölenin ve bölümün rakamları toplanır ($3 + 4 + 5 = 12$; $2 + 6 + 7 = 15$), bunların 9 la kalanları bulunur (bk. bölünebilme) (3, 6). Bu kalanların çarpımına ($3 \cdot 6 = 18$), kalanın rakamları toplamının ($2 + 4 + 2 = 8$) 9 ile kalanı eklenir ($18 + 8 = 26$); bu sayının 9 ile kalanı, bölünenin rakamları toplamının ($9 + 2 + 3 + 5 + 7$) 9 ile kalanına eşit çıkmalıdır.

(Cebir): Üslü kemiyetlerin bölümü: merfuları aynı olan üslü kemiyetlerin bölümü, bölünenin üssü ile bölenin üssünün farkını aynı merfua üs vererek elde edilir: $a^m : a^n = a^{m-n}$.

Tekterimlilerde B. İ.: Bölünenin katsayısı, bölenin katsayısı ile, bölünendeki üslü kemiyetler, bölendeki benzer üslü kemiyetlerle bölünür ve sonuçlar çarpılır. Misal:

$$15\,a^2 b^3 c : 5\,a^2 b = \frac{15}{5} \cdot \frac{a^2}{a^2} \cdot \frac{b^3}{b} \cdot c = 3\,b^2\,c.$$

Çokterimlinin tekterimli ile bölünmesi: Çokterimlinin her terimi, ayrı ayrı tekterimli ile bölünür, sonuçlar toplanır: $(18\,a^4\,x - 12\,a^3\,x^2 - 15\,ax^4) : 3\,ax = 6\,a^3 - 4\,a^2x - 5x^3$.

Çokterimlinin çokterimli ile bölünmesi: f (x) ve φ (x) verilmiş iki çokterimli olsun. f (x) ifadesini φ (x) ifadesiyle bölmek demek,

$$f(x) = \varphi(x) \cdot Q(x) + R(x) \qquad \delta^\circ R(x) < \delta^\circ \varphi(x)$$

bağıntılarına uyan bir Q (x) çokterimlisi bulmak demektir. Buradan $\delta^\circ R(x)$ sembolü «R (x) in derecesi» demektir. f (x) bölünen, φ (x) bölen, Q (x) bölüm, R (x) kalandır.

B. İ. nin pratik olarak yapılma kaidesi: önce bölünecek ifadeler x in azalan kuvvetlerine göre düzenlenirler. Misal: $f(x) = 3\,x^4 + 6\,x^3 - 2\,x^2 + 5\,x - 3$; $\varphi(x) = x^2 - 2x + 1$.

Bölünenin en yüksek dereceli terimi $(3\,x^4)$, bölenin en yüksek dereceli terimi (x^2) ile bölünür; elde edilen ifade $(3\,x^4 : x^2 = 3\,x^2)$ bölümün en yüksek dereceli terimini veya birinci terimini verir. Bu terim bölenle çarpılır ve çarpım: $[(x^2 - 2\,x + 1) \cdot 3\,x^2 = 3\,x^4 - 6\,x^3 + 3\,x^2]$ bölenden çıkarılır. Elde edilen farkın en yüksek dereceli terimi $(12\,x^3)$ yine bölenin aynı terimiyle bölünür, elde edilen ifade $(12\,x^3 : x^2 = 12\,x)$ bölümün ikinci terimini verir. Böylece, derecesi bölenin derecesinden küçük bir ifade kalıncaya kadar devam olunur.

$3x^4 + 6x^3 - 2x^2 + 5x - 3$	$x^2 - 2x + 1$
$\mp 3x^4 \pm 6x^3 \mp 3x^2$	$3x^2 + 12x + 19$
$12x^3 - 5x^2 + 5x$	
$\mp 12x^3 \pm 24x^2 \mp 12x$	
$19x^2 - 7x - 3$	
$\mp 19x^2 \pm 38x \mp 19$	
$31x - 22$	

Bölüm: $A(x) = 3\,x^2 + 12\,x + 19$, kalan: $R(x) = 31x - 22$.

İki çokterimli, x in çoğalan kuvvetlerine göre düzenlendikten sonra da birbiriyle bölünebilir. Bu halde, işlem, dereceleri en küçük terimlerden başlamak suretiyle, aynı tarzda yapılır. Fakat bu sefer, bölüm, terim sayısı sonsuz olarak bir çokterimlidir veya seridir, işlem hiçbir zaman sona ermez, kalanın derecesi de bölenin derecesinden büyüktür. Rasyonel kesirlerin serilere açınımında bu türlü bölmeden faydalanılır.

Misal:

1	$1 - x$
$\mp 1 \pm x$	$1 + x + x^2 + x^3 + \ldots$
x	
$\mp x \pm x^2$	
x^2	
$\mp x^2 \pm x^3$	
x^3	
$\mp x^3 \pm x^4$	
$x^4 \ldots$	

$|x| < 1$ olmak şartiyle, $n = \infty$ için aşağıdaki eşitlik yazılabilir:

$$\frac{1}{1-x} = 1 + x + x^2 + \ldots + x^n + \ldots$$

Vektörel bölme: bk. VEKTÖR.

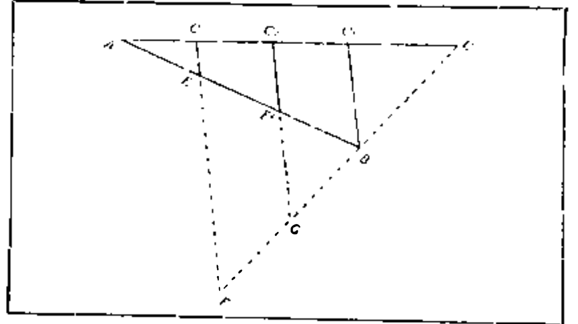
Yayların bölünmesi: bk. MOİVRE FORMÜLÜ.

Açıların bölünmesi: Misal: $98^\circ\ 25'\ 15'' : 3$.

İşleme soldan başlanır. 98° nin 3 ile bölümü 32° dir; 2° artar. 2° dakikaya çevrilir, $25'$ eklenir. Elde edilen toplam 3 ile bölünür; kalan saniyeye çevrilir, buna $15''$ eklenir ve toplam 3 e bölünür.

98°	$25'$	$15''$	3
9			$32^\circ\ 48'\ 25''$
08°			
6			
$2^\circ \times 60' =$	$+120'$		
	$145'$		
	12		
	$25'$		
	24		
	$1' \times 60'' =$	$+60''$	
		$75''$	
		6	
		$15''$	
		$15''$	
		00	

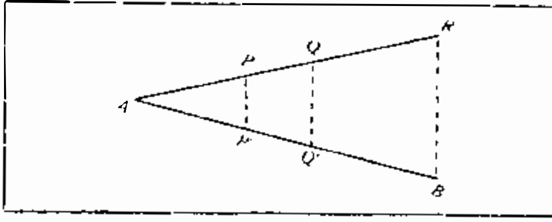
Bir doğrunun eşit parçalara bölünmesi: Meselâ, bir A B doğrusunu üç eşit parçaya bölmek istiyelim. Bu doğrunun A ucundan herhangi bir A C doğrusu çizer, üzerine birbirine eşit AC_1, C_1C_2, C_2C_3 doğru parçaları taşırız; C_3 B yi birleştirir, C_1, C_2 noktalarından C_3 B ye paraleller çizeriz; E_1 ile E_2, AB yi üç eşit parçaya böleceklerdir. Bunun gibi AC üzerinde (şek. 1) eşit üç doğru parçası alınacak yerde AC_1; C_1C_2, C_2C_3 gibi dört eşit parça

Şekil: 1

alınabilir, C B birleştirilir ve C B = B G = G F olacak şekilde uzatılır; C_2 G, C_1 F birleştirilmekle bu doğrular da A B yi E_1 ve E_2 de üç eşit parçaya bölmüş olurlar.

Bir doğrunun verilmiş uzunluklarla orantılı parçalara bölünmesi: Bölünecek doğru A B olsun, A ucundan herhangi bir A R doğrusu çizelim; bu doğru üzerinde verilen uzunluklara eşit A P, P Q, Q R parçalarını taşıyalım(şek. 2), R B yi birleştirelim ve R B ye

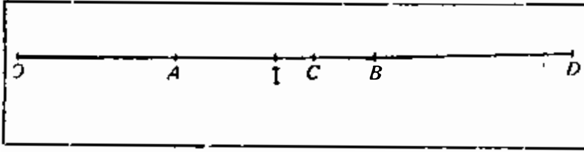

Şekil: 2

paralel P P′, Q Q′ çizelim:

$$\frac{AP'}{AP} = \frac{P'Q'}{PQ} = \frac{Q'B}{QR} \text{ olacaktır.}$$

Harmonik bölme: Bir doğru üzerinde A, B, C, D gibi dört nokta olsun. Eğer C, D noktalarının A ve B noktalarına oranları *mutlak değerce* birbirine eşitse, A B doğrusu C, D noktalarında *harmonik* olarak bölünmüştür denir (şek. 3).

Şekil: 3

Bu tanıma göre $\frac{CA}{CB} = \frac{DA}{DB}$, yahut doğruları işaretleriyle birlikte alınırsa:

$$\frac{\overline{CA}}{\overline{CB}} = -\frac{\overline{DA}}{\overline{DB}} \text{ yazılır.}$$

Hormonik bölmeye misal olarak, bir A O B üçgeninin A B tabanının uçlariyle, O açısının iç ve dış açı ortaylarının bu tabanı kestiği C, D noktaları zikredilebilir.

1° A B C D doğrusu üzerinde herhangi bir O noktasını başlangıç olarak seçelim,

$$\overline{OA} = a, \ \overline{OB} = b, \ \overline{OC} = c, \ \overline{OD} = d$$

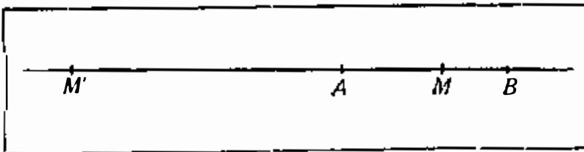
diyelim. O zaman bir harmonik bölme teşkil eden dört noktanın apsisleri arasındaki bağlantı olarak $2(ab + cd) = (a + b)(c + d)$ bulunur.

2° Eğer O başlangıç AB nin I ortasında alınırsa bu bağıntı $\overline{IA}^2 = \overline{IC} \cdot \overline{ID}$ şekline girer. C ve D noktaları A B nin I ortasına nazaran aynı taraftadırlar.

3° Eğar O başlangıcı A ya konursa aynı bağıntı

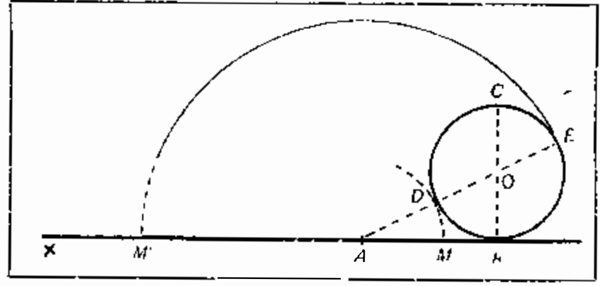
$$\frac{2}{\overline{AB}} = \frac{1}{\overline{AC}} + \frac{1}{\overline{AD}} \text{ verir.}$$

Orta ve yan oranı üzerine bölme: Bir doğru ikiye bölündüğü zaman büyük parça, bütün doğru ile küçük parça arasında orantılı orta olursa, bu doğru, orta ve yan oranı üzerine bölünmüştür denir (şek. 4).

(Şekil: 4)

Verilen A B doğrusu üzerinde bu tarife uyan M, M′ gibi iki nokta vardır. Her ikisi için de $\overline{MA}^2 = AB \cdot MB$, $\overline{MA'}^2 = AB \cdot M'B$ dir. (şek. 5).

(Şekil: 5)

M, M′ noktalarını bulmak için, B noktasından A B ye bir dik çıkılır ve bunun üzerinde B C = A B alınır; BC çap olmak üzere bir o dairesi çizilir; sonra A D O E keseni çizilir; nihayet A B üzerine AM = A D ve A X üzerine A M′ = A E uzunlukları taşınır: böylece bulunan M, M′ noktaları aranan noktalardır.

Bir dairenin R = A B yarı çapı M, M′ noktalarında, yukarıda anlatıldığı gibi orta ve yan oranı üzerine bölünürse, A M kenarı daire içine çizilen konveks düzgün on kenarlının, A M′ de yıldızlı düzgün ongenin kenarları olur.

BÖLSCHE [*bölşe*], **Wilhelm** (1861 - 1939), Alman yazarı. Köln'de doğmuş, Oberschreiberhau'da ölmüştür. Darwin ve Haeckel'in fikirlerine katılarak zamanının tekâmül nazariyesinin âdeta bir dünya görüşü haline gelmesi için hararetle çalışmıştır. B. nin fikirleri zamanının bütün monizm cereyanlarına tesir etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Das Liebesleben in der Natur* (Tabiatta aşk hayatı) [3 cilt, 1898 - 1902 ve birçok yeni baskılar), *Vom Bazillus zum Affenmenschen* (Basilden mavmun insana kadar) [1899], *Von Sonnen und Sonnenstäubchen* (Güneş ve güneş ışınları arasındaki tozlar hakkında) [1902].

BÖLÜK, askerî teşkilâtta, içinde teknik ve idari faaliyetler cereyan eden esas savaş birliğidir Piyade bölüğü, süvari bölüğü, tank bölüğü, istihkâm bölüğü, muhabere bölüğü, ulaştırma bölüğü, tayyare bölüğü... gibi.

Bir piyade bölüğü; B. karargâhı, üç piyade takımı ve bir silâh takımı ile B. kademesinden teşekkül eder. B. karargâhı; bölüğün sevk ve idaresiyle ilgili hususları tanzim eder, tatbik sahasına koyar. B. kademesi; bölüğün ikmal işleriyle (cepane, yiyecek ve giyecek...) meşgul olur. Her iki kademe kumandanları. B. kumandanının yakın yardımcılarıdırlar. B. silâh takımı; takım karargâhiyle hafif havan ve roket atan silâhlardan müteşekkildir. Silâh takım kumandanı, takımının kullanılması hakkında B. kumandanına tekliflerde bulunur ve doğru emirleriyle takımını sevk ve idare eder. Silâh takımı, ateşiyle, piyade bölüğünü destekler. (Ağır makineli tüfeklerle orta çaptaki havanlara malik olan ağır silâh bölüğü. piyade takımının ateş desteğini sağlar. Ağır havan bölüğü de piyade alayına ateş desteği yapar.)

Piyade bölüğünün vazifesi; taarruzda düşmana sokulmak, onu imha veya esir etmektir. Savunmada; düşman hücumunu ateşi veya yakın muharebe ile geri atmaktır. Piyade bölüğü, ateş ve müsademe kuvvetleriyle hareket kabiliyetini birlikte kullanarak döğüşür. Ateşi ile düşmana zayiat verdirir ve onun muharebe gücünü zayıflatır; hareketle düşmana sokulur, kendi ateşini daha tesirli kılar ve darbe tesiriyle de yakın muharebede onu yok eder.

B., Tanzimattan sonra bir yüzbaşı kumandasın-

daki piyade veya süvari birliğine verilen ad. Osmanlıların eski askerî teşkilâtında, kapıkulu ocakları ile eyalet askerlerinde B. kullanılmıştır. İlk yeniçeri ocağında 100 er mevcutlu 10 B., Gelibolu acemi ocağında da 50 şer kişilik 80 B. vardı. B. kumandanlarına *çorbacı* denirdi. İstanbuldaki acemi ocağı 31 B. idi. Bunun birinci B. üne *ağa bölüğü* adı verilir ve B. ayrıca 9 B. e bölünürdü. Bu 9 B. e birden kumanda edene *başbölükbaşı* denirdi. Önce 10 B. olan yeniçeri ocağı sonradan 101 B. olmuştur. Orta ve cemaat adı da verilen bu B. lerden her birinin ayrı adı ve görevi vardı. Fatih devrine kadar ayrı bir ocak olan *segbanlar* da bu devirde 65 B. olarak ocağa katılmıştır. Segbanlar kendi iç kuruluşlarını 34 B. halinde korumak suretiyle yeniçeri ocağına katılmışlardır.

II. Beyazit veya I. Selim devirlerinde yeniçeri ocağında bazı karışıklıklar çıkması üzerine, ocağa ağa B. leri adiyle ve saraydan atanan bir yeniçeri ağasının kumandasında 61 B. daha katılmıştır. Kapıkulu süvari ocağında da 6 B. vardı. Hükümet bütün bu B. lere zamanına göre ayrı gözle bakar ve birbirinden farklı muamele ederdi.

B. bugün iki veya daha fazla takımdan kurulmuş ve B. kumandanı denilen bir subayın (yüzbaşı) emrinde bulunan kıtadır.

Baş B. : Kapıkulu süvarisinin silâhdar, sipahi, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ gureba, sol gureba adında altı bölüğünden baştaki ikisine baş B. ler, diğerlerine bölükât-ı erbe'a denirdi.

B. ağası: Osmanlıların 1843 ten 1870 e kadar olan zaptiye (jandarma) teşkilâtında B. kumandanlarına verilen ad.

Bölükât-ı erbe'a sancağı: Kapıkulu süvarisinin sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ gureba, sol gureba adındaki dört bölüğüne verilen alaca sancak. (Baş B. ler denilen silâhdar bölüğüne sarı, sipahi bölüğüne de kırmızı sancak verilirdi.)

B. başı: Osmanlı Devletinin askerî teşkilâtında ağa bölüklerinin kumandanlarına, mülkî teşkilâtta da çeşitli işçi gruplarının başkanlarına verilen ad. B. B. lar atlı olup, atlarının üzerinde bir demir gürz ile bir kalkan asılı dururdu. Padişahlar camiye giderken B. B. lar süslü elbiseler ve başlarına değerli taşlarla süslü başlık giyerler, ellerinde mızrak gibi uzun kamışlar tutarak alayda bulunurlardı. XVI. yüzyılda ağa bölüğü B. B. larının sayısı 58 olup gündelikleri 9 akçe idi. Sonraları sayıları ve gündelikleri artmıştır. Bunlar kale muhafızlığı göreviyle ve 8 000 - 15 000 akçe dirlikle timara çıkarlardı.

B. emini: Onbaşı ile çavuş arasında bir rütbe. Bu göreve okur yazarlar tâyin edilir ve B. E., bölüklerin, taburların yazıcılığını yapardı.

B. kolu: Bölüğün takımlarının yürüyüş kolunda birbirlerinin yanında belirli aralıklarla dizilmeleri şekli.

B. halkı: Osmanlı Devletinin askerî kuruluşunda ebna-yı sipahiyan, silâhdâran, ulûfeciyan-ı yemin, ulûfeciyan-ı yesar, guraba-i yemin, guraba-i yesar isimlerini taşıyan altı bölüğe verilen ad.

Bölüklüler: Osmanlı Devletinin askerî kuruluşunda ağa bölüklerine verilen ad. Devletin askerî teşkilâtı ilk defa kurulduğu zaman yeniçerilerin sayısı 1000 kadardı. Sonraları bu teşkilât genişlemiş ve ortaların sayısı 196 ya çıkmıştır. Bunlardan 1.-61. ortalara ağa bölükleri denilirdi.

B. mihveri: Taarruz eden bir tank B. ünün taarruza çıkış yerinden hedefine uzandığı kabul edilen hat.

BÖLÜKBAŞI, Ağrı ilinin Karaköse ilcesine bağlı köy. Nüfusu 768 (1950) dir. B., Aleşkirt kasabasının 30 km batısındadır. Halkının başlıca geçim kaynağını hayvancılık teşkil eder. Yağ ve peynir yapılır, yün ve yapağı istihsal olunur. Az miktarda tarım da vardır. Su ihtiyacı kaynak ve derelerden sağlanır. Ağrı - Erzurum şosesine bir araba yoliyle bağlıdır.

B. adiyle, yine Ağrının merkez ilcesine bağlı bir köy (nüfusu 275) vardır ki, Karaköse kasabasının 6 km kuzeydoğusundadır.

BÖLÜKBAŞI [Filozof], **Rıza Tevfik** (1868-1949), Türk şairi. Bulgaristanın Cisr-i Mustafa Paşa (Tsaribrod) kasabasında doğmuş, İstanbulda ölmüştür. Hoca Mehmet Tevfik Efendi adlı bir kaza kaymakamının oğludur. İstanbulda Musevi Alliyans okulunda, bir ara da Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) de okumuş, sonra Gelibolu rüşdiyesini bitirerek Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi)ye girmiştir. Edebiyatla ilk defa burada uğraşmağa başlıyan B., Namık Kemal'in şiirlerini ve *Rüya*sını arkadaşlarına okuması ve okulda gazete çıkarması yüzünden, dördüncü sınıfta iken kovulmuş, bir yıl sonra Tıbbiye-i Mülkiye'ye girmiş, burada da birkaç defa okuldan çıkarılma ve yeniden girmelerden sonra doktorluk diplomasını alabilmiştir. Tıbbiyeyi bitirince Gümrükte doktorluk etmiş ve Cemiyet-i Tıbbiye'ye üye olmuştur. İkinci Meşrutiyet (1908)e kadar bu görevde çalışan B., aynı zamanda Edebiyat-ı Cedide topluluğuna katılarak «Servetifünun»da şiir ve makaleler yayımlamış, 1908 den sonra siyaset hayatına atılarak ilk Meclis-i Mebusana Edirneden mebus seçilmiş, Mütareke yıllarında Damat Ferit kabinesinde Maarif nâzırı olmuş, Şûray-ı Devlet başkanlığı etmiş, Osmanlı İmparatorluğu murahhası sıfatiyle Sèvres antlaşmasını imzalamış (1920), Darülfününda felsefe müderrisliği ve Robert College'de öğretmenlik yapmış, Anadoludaki Kurtuluş Savaşına aykırı bir siyaset güttüğünden, öğrencilerin isyanı üzerine Darülfünundan ayrılmış (1921) ve Kurtuluş Savaşı sona erince memleketten kaçmıştır. Adı «150 likler» listesine yazılan B., 1938 de çıkan af kanunundan sonra tekrar memlekete dönmüştür (1943).

R. T. BÖLÜKBAŞI

İlk zamanlarda aruz vezniyle ve Edebiyat-ı Cedide şairleri yolunda şiirler yazan B., 1908 den sonra, hece vezni taraftarlığı etmiştir. Bu vezinle, lâdinî halk edebiyatı yolunda koşmalar ve tekke edebiyatı yolunda nefesler yazan B. nın şiirleri şekil, dil, üslûp, hattâ mecaz bakımından bu iki edebiyatın bütün özelliklerini taşır. Koşmalarının bazılarında Karacaoğlan, Dertli, v. b. gibi saz şairlerinin, nefeslerinin bazılarında da Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, v. b. gibi tekke şairlerinin açık etkisi vardır.

Mehmet Eminin *Türkçe şiirler* [1900] adlı kitabına yazdığı bir takrizde, millî şiirin «parmak hesabiyle tertibedilip mümkün olduğu kadar Türkçe ve vasf-ı terkîbî-

siz yazılmış olmasını arzu ettiğini» bildiren B., «millî Türk vezninde, millî Türk şeklinde, İstanbul şivesiyle ve zevkiyle» (*Serâb-ı Ömrüm*, 1934) yazdığı şiirlerinde, o zamana kadar bazı şairlerin elinde ahenksiz bir nazım ölçüsü halinde görünen hece veznini ustalıkla kullanmış ve kendinden sonra yetişen ilk hececi şairlerden bazılarına da (Faruk Nafiz Çamlıbel, v. b.) tesir etmiştir. Bu veznin şairler tarafından kabul edilerek kullanılmasının genel bir akım halini almasında onun önemli yeri vardır.

Şiirlerini *Serâb-ı Ömrüm* [Kıbrıs, Lefkoşe 1934, 2. bas. İstanbul 1949] adlı bir kitapta toplıyan şairin *Abdülhak Hâmid ve Mülâhazat-ı felsefiyesi* [1913] adlı bir tenkid eseri ile, *Felsefe dersleri* [1914], *Mufassal Kamus-ı Felsefe*, I. [1914] adlı iki felsefe kitabı ve *Rubaiyyat-ı Ömer Hayyam* [1922, Hüseyin Daniş'le beraber] adlı bir tercümesi vardır.

BÖLÜM (Ask.), yürüyüş veya muharebe maksadına göre bir birliğin çeşitli küçük birliklerle kuvvetlendirilmesi suretiyle tertiplenmesi.

BÖLÜM (Maliye; eski terim: Fasıl, Fr. Chapitre), devlete ait gider bütçelerinde birbiriyle ilgili maddeler topluluğu. Devlet bütçeleri, millet meclislerince B. ler halinde tasdik olunur. Millet meclisleri, bir B. e koyduğu ve tasdik ettiği ödenekle, hükümete ancak bu ödenek kadar harcayabileceği yetkisini vermiş olur. Hükümet, bir B. e konan ödenekten fazla masraf yaparsa, millet meclisinin veya iki meclisli olan memleketlerde parlâmentonun herhangi bir iş için para harcama hususunda verdiği müsaadeyi aşmış olur. Meselâ Türkiyenin 1951 yılına ait devlet bütçesinde Adalet Vekâleti kısmında 201 inci B. ünde memur aylık ve ücretleri olarak 25 312 953 lira görülür. Hükümet - Büyük Millet Meclisinden çıkacak yeni bir kanunla ödeneğin artırılmasını sağlamadıkça - Adalet Vekâleti memurları aylıkları için 1951 yılında bu miktardan fazla para harcıyamaz.

Adı geçen 201 inci bölümün içinde dört tane madde vardır:

Birinci madde	Merkez	memurları	aylığı		2 373 106
İkinci madde	İller	»		»	22 929 847
Üçüncü madde	Merkez	»	açık	»	2 000
Dördüncü madde	İller	»	»	»	8 000
					25 312 953

Bu dört madde bir «bölüm» teşkil eder. Görülüyor ki, maddelerdeki giderlerin hepsi memur aylığı ile ilgilidir.

1050 sayılı ve 1927 Mayıs 26 tarihli muhasebe - i umumiye kanununa göre, bir B. ün ödeneğinin artırılmasında olduğu gibi, bir B. deki ödeneğin başka kir B. e aktarılması da kanunla olur. Fakat, bir B. içinde bulunan maddelerin ödenekleri arasında aktarma yapılması için kanuna lüzum yoktur. Bu aktarma maliye vekilinin muvafakatiyle yapılabilir.

BÖLÜMLÜ ÖNERME (Mantık): 1. *Klâsik mantık*: Konusu, belirli bir sınıfın birkaç ferdini, yahut -tasrih edilmemişse- bir tek ferdini ifade eden önerme. Yüklem konuda olanı tasdik ederse, B. Ö. a. müspettir; yüklem konuda olanı red (selb) ederse, B. Ö. b. menfidir. a. ya misal: Bazı kuşlar suda yüzerler, b. ye misal: Bazı insanlar iyi seciyeli değildirler.

2. *Yeni mantık*: Önünde varlık işareti bulunan bir önerme fonksiyonu, B. Ö. dir: (E x) f (x). Müspet ile menfiyi burada ayırmanın mânası yoktur, zira müspetlik menfilik, f (x) in bir fonksiyonudur ve f (x) meselâ *x insandır* demekse o zaman E x konmakla, hiç olmazsa bir insan vardır denmiş, yani müspet bir önerme elde edilmiş olur; bu önerme de selbedilince menfi önerme elde edilmiş olur; f (x) meselâ *x kuş değildir* demek ise, o zaman klâsik mantıktaki menfi önerme (E x) f (x) ile, müspet önerme ise bunun selbi ile elde edilmiş olur.

BÖLÜNEBİLME: bk. BÖLEN.

BÖLÜNGENDOKU (Fr. Méristème), içerisi plazma ile dolu, ince zarlı, umumiyetle küp şeklinde, süratle bölünen, etkin bitki hücreleri topluluğuna verilen ad. Bunlar süratle üriyerek, sürel hücreler meydana getirir. Bitkide bulundukları yer ve ilk meydana geliş tarzlarına göre ikiye ayrılırlar: 1. *Primer B.*: İlk defa yumurta hücresinin üremesiyle genç embriyonun hemen hepsini teşkil ettikleri halde, sonra embriyonun büyümesi ve bitki olmasiyle bu hücreler artık sürel hücreler şekline geçerek, yalnız kök ve dal uçlarında kalırlar ve buralarda bölünerek bu organların uzunluğuna büyümesini sağlarlar (bk. BOTANİK, KÖK, DAL); 2. *Sekunder B.*: Bitkilerin belli yerlerindeki genç süreldoku hücrelerinin yeniden bölünme faaliyeti göstermesiyle sekunder B. hücreleri meydana gelir. Bu doku hücreleri (meselâ gövdeyi enliliğine kalınlaştıran büyütgendoku [cambium], ağaçların dışını örten mantar tabakasını meydana getiren [mantar kambium hücreleri], otları boğum aralarından büyüten doku hücreleri gibi) bitki vücudunda her çeşit yeni gelişmeleri sağlarlar.

BÖLÜNTÜ, Aydının Çine ilcesi Akçaova bucağına bağlı köy. Nüfusu 570 (1950) tir. Çevresi tepelik ve kısmen düzlük olan B. de tahıl, sebze, meyva yetiştirilir. Dere ve kaynak sularından faydalanılır. Yakınındaki kasabalara araba yollariyle bağlıdır.

BØNNELYCKE [*bönnelüke*], **Emil** (doğ. 1893), Danimarkalı yazar. Aarhus'ta doğmuştur. B., konularını tercihan büyük şehir hayatından almıştır. Eserleri şunlardır: *Ild og Ungdom* (Ateş ve gençlik) [1917], *Asfaltens Sange* (Asfalt şarkıları) [1918], *Taarer* (Göz yaşları) [1918], *Festerne* (Bayramlar) [1918], *Duer og Staal* (Yay ve çelik) [1919], *Gadens Legende* (Sokak efsanesi) [1920], *Lokomotivet* (Lokomotif) [1933], *Stilheden* (Sessizlik) [1938], *Lovsang til Døden og Kristussonetter* (Ölüme methiye ve İsa soneti) [1940].

BÖNNİNKHAVSENİYA (Boenninghausenia), sedefotugiller (Rutaceae) familyasından Doğu Asyada bir türü yetişen bir bitki cinsi.

BÖÖK [*bök*], **Fredrik** (doğ. 1883), İsveç edebiyat tarihçisi ve hikâyecisi. Kristianstad'ta doğmuştur. B., 1920-1923 yılları arasında Lund'ta üniversite profesörlüğü yapmıştır. Tanınmış muhafazakâr bir tenkidçi olan B., aynı zamanda İsveç akademisinin nüfuzlu bir üyesi sıfatiyle Nobel mükâfatlarının verilmesinde önemli rol oynar. B., eserlerinde daha ziyade Güney İsveç motiflerini tercih etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: İlmî eserler: *Stagnelius* (isim) [1919], *Resa kring svenska parnassen* (İsveç Parnassos'unun etrafında gezinti) [1926], *V. v. Heidenstam* (isim) [2 cilt, 1945-1946], *Es. Tegnér* (isim) [2 cilt, 1946]; etütler: *Essayer och kritiker* (Denemeler ve tenkidler) [6 cilt, 1913-1923), *Svensk vardag* (İsveçte iş günü) [1922], *Från åttiotalet* (1880 yıllarından) [1926], *Furstar och*

rebeller (Prensler ve âsiler) [1930]; seyahat hâtıraları: *Resa i Sverige* (İsveçte seyahat) [19.6], *Resa till Schweiz* (İsviçreye seyahat) [1932]; hikâyeler: *Sommarleken* (Yaz oyunları) [1927], *Historier från Hallandsåsen* (H. den hikâyeler) [1934], *Viktor Lejon* (isim) [1935], *Storskolan* (Büyük okul) [1940].

BÖREK: bk. HAMUR İŞLERİ.

BÖRGEN [*börgin*], **Karl Nikolaus Jensen** (1843-1909). Alman astronomu. Schleswig'de doğmuş Wilhelmshaven'de ölmüştür. 1874 te Wilhelmshaven'daki Denizcilik Rasathanesinin müdürü olmuştur. İlk Alman kutup seyahatine (1869-1870) katılarak Doğu Grönlandiyaya gitmiştir. Meddücezir teorisine dair önemli yazılar bırakmıştır.

BÖRİ veya **BÖRÜ,** Oğuzlardan başka bütün Türk lehçelerinde (Bulgar Türk. *veri*) «kurt» a verilen ad. Eski Türkçede de «kurt» yerine B. kullanılmıştır. Oğuzların da B. kullandıklarını, tarih eserlerindeki şahıs adlarından anlamak mümkündür. Oğuz boylarında B. kelimesi yerine «kurt» kelimesinin yayılmasına, bir zamanlar bazı klânlarda B. kelimesinin bütün Türklerce, tabu sayılmış olması sebebolmuştur.

Bazı çoban uluslarda son zamanlara kadar geceleri B. söylenmediği, bunun yerine «kuş-kurt» denildiği tesbit edilmiştir (bk. BOZKURT).

BÖRİ, b. Eyyub Tac-ül-Mülûk Need-üd-din (ölm. 1183), Salâhaddin Eyyubî'nin kardeşi. B., 1182 seferi başlayınca Salâhaddin tarafından ordunun ağırlıkları ile Şam'a gönderilmiştir. B. aynı yıl Musul kuşatmasında da bulunmuş, fakat şehir alınamamıştır. Daha sonra Haleb'in alınması ile biten savaşta aldığı bir yara B. nin ölümüne sebebolmuştur. B. iyi kalbli, cesur bir kumandan olarak tanınmıştır.

BÖRİ, Tac-ül-Mülük (ölm. 1132), Tuğ Tigin'in oğlu ve Şam emîri. B. küçük yaşından beri Haçlılarla yapılan savaşlarda kendini göstermiş, babasına önemli yardımlarda bulunmuştur. 1128 yılında babasının ölümü üzerine emîr olmuştur. B. nin veziri Tâhirü-'l-Mezdegâni, İsmailîlerle anlaştığından, Şam'da bu zümrenin nüfuzu çok artmıştır. İsmailîler B. yi gafil avlayıp Şam'ı Haçlılara vermek ve karşılığında Sur şehrini almak istemişler ve bunda vezir Tâhir ile anlaşmışlardır. B. bunu anlamış, önce veziri öldürmüş, sonra da İsmailîlerden 20 000 kişiyi kestirmiştir. Şam'ı da şiddetle savunarak Haçlıları çekilmek zorunda bırakmıştır. İsmailîler çok geçmeden B. den intikam almışlardır. Bir fedai B. yi pusuda vurmuş ve B. aldığı yaradan bir yıl sonra ölmüştür.

BÖRİ TİGİN, Karahanlı hükümdarlarından. Yazmalarda Bör-Tigin şeklinde kaydedilen bu hükümdarın adına, ilk defa, 1037-1038 olayları anlatılırken *Tarih-i Beyhaki*de raslanmaktadır. Bu eserin verdiği bilgiden, B. T. Ebu Ishak İbrahim ile Maveraünnehr'i alan İlig Nasr'ın oğlu Tamgac Han İbrahim'in aynı adam olduğu anlaşılmaktadır. B. T. in hayatının ilk yılları hakkındaki bilgimiz, Ali Tigin'in oğullarının onu hapiste bıraktıklarıdır. B. T. buradan kaçmış ve Fergana'daki kardeşi Aynü'd-devle'nin yanına gitmiştir. Fergana'dan Gazneli Mesud'un vezirine yazdığı mektup üzerine, Sultan tarafından kendisine emîrlik verilmiştir. B. T. bir müddet sonra Çaganiyan'ın kuzeyindeki dağlarda oturan yarı vahşi Kumîci'lerin yanına gitmiş ve onlardan sağladığı 3 000 kişilik kuvvetle Gaznelilere ait olan Vahş ve Hutlân taraflarına saldırmıştır. Gaznelilerin buraya kuvvet göndermesi üzerine B. T. Kumîcilerin yanına çekilmiştir. Sultan Mesud B. T. e karşı burada bir kış seferi yapmak istemiş ve Amu Deryadan geçerek, Çaganiyan'a girmiştir. Daha kuzeye gitmeğe hazırlanırken aldığı haberler üzerine Gazne'ye dönmüş ve mevsimin şiddetinden çok kayıp vermiştir. Bu durum üzerine B. T. atlı kuvvetleri ile Mesud'un ordusunu çok sarsmış ve Mesud, eşyalarının ve ağırlıklarının bir kısmını bırakarak zorlukla Amu Derya'yı tutabilmiştir. Bundan sonra B. T. in ünü artmış ve taraftarı çoğalmıştır. Sultan Mesud, B. T. in, Ali Tigin oğullarını yenerek bütün Maveraünnehr'i ele geçirdiği haberini almıştır (22 Ekim 1039). Tuğrul ve Çağrı Bey kumandasındaki Selçuklu kuvvetler Dandanakan savaşında (1040) Mesud'u yendikleri zaman, zafer haberinin hem B. T. e, hem de Ali Tigin'in oğullarına gönderilmiş olması, bütün Maveraünnehr'in B. T. eline geçtiği yolundaki haberde mübalâğa olduğunu göstermektedir. Bu olay B T. hakkındaki son haberdir. Bu tarihten sonra B. T. yerine Tamgaç Han İbrahim b. Nasr görülmektedir. 1041-1042 yıllarında Buhara'da basılan paralarda İbrahim b. Nasr adı yazılıdır. Bu şahsın B. T. ile aynı adam olduğu kaydına hiçbir yerde raslanmamışsa da, olaylar bunların aynı şahıs olduğunu göstermektedir.

BÖRİ-BARS, b. Alp Arslan (ölm. 1095), Alp Arslan'ın oğlu. B.-B. Berkıyaruk tarafından, Horasan'da bağımsız bir devlet kurmak istiyen, Alp Arslanın oğlu Arslan Argun'a karşı gönderilmiştir. B.-B. ilk savaşı kazanmışsa da, ikinci savaşta yenilmiş ve esir alınarak öldürülmüştür.

BÖRİLER, Şam atabegleri. B. 1109-1154 yıllarında Şam'da bağımsız olarak saltanat sürmüşlerdir. B. in kurucusu Tuğ Tigin, Tutuş'un azatlı kölesi olup Selçuk ordusunda bir kumandandı. 1095 yılında Tutuş'un küçük yaştaki oğlu Dakak'a, sonra da kardeşi Bektaş'a atabeg olmuştur. Tuğ Tigin, Dakak'ın, ölümünden sonra hükümeti zorla alarak Şam Atabegleri devletini kurmuştur. Devletin adı, Tuğ Tigin'in oğlu Böri'nin ismine bağlanarak B. olmuştur. Böri'nin torunu Mücir-üd-din Abak (1139-1154) kendisine en sadık olan adamları bile öldürecek kadar değersiz ve zalim bir hükümdar olduğundan, Haçlılara bel bağlamış ve kendi sülâlesinin mahvına sebebolmuştur. Şam'ın Haçlılar eline düşeceğini anlıyan Nureddin Zengi, Şam'ı almış ve Abak'ı Humus'a göndermiştir. Abak bir müddet sonra Humus'u da bırakmak ve uzakta bulunan Balis'e çekilmek zorunda kalmıştır.

BÖRJESON [*böryîson*], **Johan Laurentius Helenus** (1836-1910), İsveçli heykeltıraş. Halland'da doğmuş, Stockholmda ölmüştür. İsveç heykeltıraşlığına realizmi sokmuştur. Stockholmda ve Romada okumuş, Stockholmda profesörlük etmiştir. Rönesans etkileri taşıyan anıtlar, heykeller ve portreler yapmıştır. Eserleri arasında X. Karl Gustaf'in Malmö'deki atlı heykeli (1896) ve Magnus Stenbock'un Hälsingborg'daki heykeli anılabilir.

BÖRJESSON [*böryîsson*], **Johan** (1790-1866), İsveçli şair ve tiyatro yazarı. Gençliğinde Uppsala'daki Romantik «Aurora» birliğine katılmış, fakat şair olarak başarı elde edememiştir. 25 yıl sonra, edebiyattan vazgeçerek rahip olan B., *Erik XIV* (XIV. E.) adlı ve Shakespeare'in etkisini gösteren bir tragedya ile büyük başarı kazanmıştır. Sonraki tragedyaları bu başarıya erişememiştir. 1861 de Akademi üyeliğine seçilmiştir. Diğer tragedyaları şunlar-

dır: *Erik XIV 's Son* (XIV. Erikin oğlu) [1847], *Solen sjunker* (Güneş batarken). En çok tanınan lirik şiiri *Blommor och Târar ha en Dotters Graf* (Bir kızın mezarına çiçek ve gözyaşları dökülür) [1854] adını taşır.

BÖRK (Kaşgari, Codex Cumanicus, İbni Mühenna, Et-Tuhfet v. b. *börk*; bazı Türk lehçelerinde, sonradan türemiş bir vokalin ilâvesiyle *börük*, *börik*), başa giyilen başlık, külâh ve benzeri. Yazılı kaynaklardan ilk defa *Divanü Lûgat-it-Türk*te tavsif edilmiştir. Bu sözlüğün yazarı olan Kaşgarlı Mahmudun yaşadığı devirde - yani XI. yüzyılda - şu tip B. lerin bulunduğunu biliyoruz:

1. Sukarlaç B.: Bir çeşit uzun külâh.

2. Kızıglıg B.: Kıyılı B., kenarlı külâh, kendisine kıyılık dikilmiş külâh demektir. Bu kıyının, yalnız kenara dikilmiş bir şerit olması da muhtemeldir. Bununla beraber «şapka kenarı» mânasına da gelebilir. İkinci ihtimal daha az akla gelmektedir.

3. Kuturma B.: Önde ve arkada iki kanadı bulunan bir B. çeşididir. Bu tip şapkaları şimdi Şiraz civarındaki Kaşkaî adlı Türk aşiretleri de giymektedir. Kışın bu kanadlar aşağı indirilir ve bu suretle kulak soğuktan korunurdu. Kaşkaî'ler bu kanadları, güneş için de kullanırlar. Kaşkaî şapkaları keçedendir.

4. Kıymaç B.: Bu başlık tipi Çigil adlı Türklere mahsustur. Bunlar, tiftikten mamul keçelerle yapılırdı. Rengi beyazdı.

B. ler üzerlerine altın dikilmek suretiyle süslenirdi. Bu ameliyeye, Kaşgarlı Mahmut «türtelemek» veya «burtalamak» demektedir. Bu altınların bugün Anadoluda olduğu gibi sikke mi, yoksa altın kırıkları mı olduğunu bilmiyoruz.

B. lerin belli sanat sahipleri tarafından yapıldığını ve bunlara «börkçi» dendiğini biliyoruz. O zamanlar «kelin geleceği yer börkçü dükkânıdır» diye bir ata sözü de kullanılırdı. B. lerin kalıbı da vardı. Buna «börk yangı» denirdi. Kaşgarlı Mahmut, bu kelime ile daha ziyade ölçü ve kâğıt patronlarını kastetmiş olsa gerek. Harezmşahlar devrinin dilini temsil etmesi çok muhtemel olan Zemahşerî'nin *Mukaddimet-ül edeb* adlı eserinin Türkçe kısmında börkçü'ye «börük tikküçi» denmektedir. Bu eserde «börk», «pörük» diye de geçmektedir. Aynı eserde «külâh» kelimesi de geçtiğine göre, börkle külâh arasında bir fark bulunması çok muhtemeldir.

Zemahşerî «zahidlarnıng börki» diye din adamlarına mahsus bir B. ten de bahsetmektedir. Ayrıca «başbağı», «bakladı başını serbend birle» tâbirleri de geçtiğine göre bu serpuşun sarıklı olmadığı da düşünülebilir.

Dede Korkut kitabında «kafalu börklü» diye bir tâbir geçmekte ise de bunu tefsir edememekteyiz. «Has bay börkleı» tâbiri de geçmektedir. Metinden, iyi cins ve yüksek tabakaya mahsus B. ler olduğu anlaşılmaktadır. «Baş esen olsa B. bulunmaz mı?» gibi ata sözlerine de raslanır.

Osmanlı devrinde «ak B.» yüksek tabakaya, ümeraya; «kızıl B.» ise avama ve yeniçerilere mahsustu. Yeniçerilerin giydikleri B. lerin ön kısmında sonradan ilâve edilen bir de kaşık yeri bulunurdu. XV. yüzyıl Osmanlı metinlerinde - meselâ, Oruç Bey'in Osmanlı tarihinde - «kamu leşkerlerin kızıl börk giysinler, sen ak börk giygil» denmektedir. Umumiyetle başa giyilen şey mânasına kullanılan B. kelimesi şu metinlerde kullanılmıştı:

1. Hükümdar B. ü: Meselâ, Naima tarihinde: «nice sultanların başı börksüz»; Baki divanında: «nice sultan börkün atmıştır bad-ı hazan» ve buna benzer sözler, hükümdarlar için B. ün bir nevi taç karşılığı olarak kullanıldığını da gösteriyor.

2. Köroğlu'nun «başına urunmuş bektaşi börkü» mısraından din erbabının giydikleri şeylere de umumiyetle B. dendiğini anlıyoruz.

3. Lamiî'nin «lâlenin başında lâ'lin tâç börk-ü Erdebil» mısraındaki B. le, Şiilerin, Kızılbaşların B. ü kastedilmektedir. Bilindiği üzere, Erdebil Safevilerin atası Şeyh Safiyeddin'in oturduğu yerdir.

4. «Nevruzî börk» tâbiri Yazıcızade Ali'nin *Selçuknamesinde* geçmektedir. Nevruzî denmesi, renginden mi, yoksa İran geleneğindeki Nevruz gününden mi geldiğini bilmiyoruz.

5. «Börke, börkecük» tâbirleri XV. yüzyıl Aydınlı şairlerden Ruşenî'nin divanında geçmektedir. Başa giyilen şeyi ifade eden bu kelimelerin tam izahı şimdilik güçtür.

Kaynaklarda «keçe B.» ten de bahsedilmektedir.

6. Av doğanlarının başına giydirilen başlığa da B. denirdi. Av yerine gelen avcılar, başlığı doğanın başından çıkarır ve avını gösterirlerdi.

Anadoluda ve diğer Türk lehçelerinde bu kelime hâlâ başa giyilen şey mânasına gelir. Antalyada, Kaş civarında evlerin ortasına atılan kalın direğe; Tekirdağ ve Edirne civarında arı peteklerinin ağzını muhafaza eden örtüye; Eğridir ve İsparta civarında bacaların üzerine ilâve edilen tahta kısımlara da B. denir. Bu kullanış yerleri B. ün esas mânası ile ilgilidir. «Börkenek» kelimesi de, Malatya civarında uçları uzun yün başlıklar için kullanılır. Osmanlı tarihinde geçen «Börklice Mustafa» nın lâkabının B. le ne derece ilgili olduğunu tesbit edememekle beraber, Elazığ civarında kurutulmuş patlıcana «börklice» dendiğini de ilâve etmeği faydalı buluyoruz.

BÖRKENEK: bk. BÖRK.

BÖRK - İ HORASANÎ, Osmanlı Devletini kuran Osman Beyin giydiği bağlığın adı. Kırmızı kadifeden veya çuhadan yapılan bu başlığın üstüne sarık sarılırdı.

BÖRKLÜCE MUSTAFA [Dede Sultan] (ölm. 1419), Şeyh Bedreddin'in müritlerinden. Şeyh Bedreddin Simavî'nin kazaskerliği sırasında kethüdası bulunan B. M., Bedreddin İznikte ikamete memur edilince İzmir kazalarından Karaburun taraflarına giderek, şeyhi namına propaganda faaliyetine girişmiş ve bir hayli taraftar toplamağa muvaffak olmuştur. Çelebi Mehmet'in Selânik fethi ile meşgul olduğu sıralarda durumu müsait görerek 5000 e yakın müridiyle isyan eden B. M., üzerine gönderilen Saruhan valisi Aleksandır (b. bk.; III. İvan Şişman'ın oğlu) a galip geldiği gibi, onu öldürmeğe de muvaffak olmuştu. Aleksandır'ın yerine Saruhan valisi olan Timurtaş Paşazade Ali Bey de B. M. karşısında ağır bir yenilgiye uğrayınca, isyanın korkunç ve tehlikeli bir şekle girdiğini gören Çelebi Mehmet, Şehzade Murat (II. Murat) ı, beraberine vezir - i âzam Bayezit Paşa'yı da vererek, büyük kuvvetlerle isyancılar üzerine yollamıştı. Bu kuvvetler, B. M. yı mağlûp ederek birçok taraftarlariyle beraber öldürmüştür.

B. M. nın arkadaşlarından Yahudi dönmesi Torlak Kemal de başına topladığı 3000 kişi ile Manisada isyan etmiş ise de, bu isyan evvelkisi kadar korkunç olmamıştır. Bayezit Paşa, Manisa civarında bunları mağlûp etmiş; Torlak Kemal de tutularak asılmıştır. Bk. BEDREDDİN, Simavna Kadısıoğlu.

BÖRNE [*bǫrnĭ*], **Karl Ludwig** (1786 - 1837), Alman siyasi yazar ve hicivcisi. Frankfurt - am - Main'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Aslen Yahudi olup Löb Baruch adını taşıyan B., Markus Herz adındaki bir doktorun öğrencisi olarak Berlinde tıp tahsil etmiş, 1807 den itibaren de Heidelberg ve Giessen'de teşkilâtı esasiye hukuku ve ekonomi okumuştur. 1811 de Frankfurt'a geri gelince polis aktueri olmuş ve 1814 e kadar bu şehirde kalmıştır. 1818 de Lutherci Protestanlığı kabul ederek dini ile beraber adını da değiştirmiştir. 1818 - 1821 yıllarında «Die Wage» (Terazi) başlıklı dergiyi çıkarmış, fakat polis bunu yasak etmiştir. Fikirlerini *Briefe aus Paris* (Paristen mektuplar) adlı eserinde açıklıyarak Alman milletini her çeşit fenalık ve gafletle ittiham eder. Pariste veremden ölen B., Heinrich Heine'nin büyük düşmanı idi.

BÖRNER [*bǫrnĭr*], **Carl** (doğ. 1880), Alman biyologu. Bremen'de doğmuştur. B., bağlara ârız olan filoksera üzerine ve üzüm kütüklerini hastalıktan koruyacak tedbirlere dair yaptığı araştırmalariyle Alman bağcılığına büyük faydalar sağlamıştır; ayrıca yaprak tetkikçisi olarak da tanınmıştır.

BÖRNSTEIN [*bǫrnştayn*], **Richard** (1852 - 1913), Alman fizikçi ve meteorologu. Königsberg (Prusya)de doğmuş. Berlinde ölmüştür. 1881 den itibaren Berlindeki Yüksek Ziraat Okulunda profesörlük etmiş, oradaki meteoroloji rasathanesini kurmuştur. Fennî meteoroloji yayımlarına ve hava seyahatlerine katılmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Leitfaden der Wetterkunde* (Kısa meteoroloji el kitabı) [3. bas. 1913], *Physikalisch - chemische Tabellen* (Fiziko - kimya cetvelleri) [Londolt ile birlikte, 5. bas. 1923].

BÖRTEÇİNE, Reşideddin (*Cam'üt-tevariḫ*) ile Ebulgazi (*Şecere-i Türk*) ye göre, Türkleri Ergenekon esaretinden kurtaran bir kahramanın adı. Bu tarihçiler B. kelimesinin anlamını açıklamamıştır. B. Moğolcada, harfi harfine «boz kurt» anlamına gelir. *Manghol-un Niuça Tobça'an* (Moğolların gizli tarihi) [1240] a göre «Cengiz hakanın ceddi, yüksek Tanrının iradesiyle yaratılmış «Borte çino (Bozkurt) idi». Herhalde «börteçine» veya «bozkur» menkıbesi, bütün Altay uluslarının beraber veya aynı kültür dairesinde yaşadıkları devrin hâtırası olsa gerektir (bk. BOZKURT).

BÖRÜLCE veya **BÖĞRÜLCE** (Fr. Vigna veya Haricot à œil noir, İng. Cowpea, Alm. Kuhbohne), baklagiller (Leguminosae - Papilionaceae) den, küçük bir fasulyaya benzer, bir tarafında koyu renkli bir benek bulunan bir tohum. Botanikteki adı *Vigna sinensis*tir; Dolichos cinsine çok yakındır ve çok kere bununla bir sayılır (= *Dolichos melanophthalmus* [siyah gözlü]). Buna Anadoluda «karnıkara» da derler. İhtiva ettiği yüksek besleyici maddelerden ve lezzetinden dolayı fasulya kadar sarf edilen gıda maddelerimiz arasındadır. Azotça zengindir, C vitamini ihtiva eder. Tazesi ve kurusu etle, zeytinyağı ile pişirilir.

B. ılık iklimlerde yetişen bir sebzedir. Memleketimizin sahil iklimleriyle beraber yüksek yayla iklimlerinde de ekilir. Sıcaktan hoşlanır, dondan çok zarar görür. B. nin yetişmesine en elverişli toprak tinli - kumlu topraklardır. Çok kuru ve çok ıslak toprakları sevmez. Asitli topraklarda yetişmez.

Gübre ihtiyacı: Esas gübresi çiftlik gübresidir. B. yetiştirilecek toprağa gübre sonbaharda dönüm başına 2 500 - 3 000 kilo atılır ve hemen toprağa gömülür. B. kimyevi gübreyi de sever. İlkbaharda tohum ekilmeden 14 - 15 gün evvel dönüm başına 50 kg, % 40 potaslı gübre, 40 kg soyer fosfat serpmelidir. B. tohumlarının toprağa en erken ne zaman ekileceğini bölgenin iklim ve hava durumu gösterir. Meselâ Antalya ve Mersinde Şubat ayı içerisinde ekilmeğe başlanır.

BÖRÜLCE
1. bitki, 2. tohum zarfı, 3. börülce tanesi

Toprağın hazırlanması: Küçük sebze bahçelerinde toprak, çatal veya kürek belle bellenir. Sonbaharda toprak bellenirken aynı zamanda da gübre atılır. Büyük sebze tarlalarında toprak, sapan veya pulluklarla sürülür. Fasulye ve diğer baklagillerde olduğu gibi tımar ve bakım işleri yapılır. Kemale gelince ya yeşil olarak yenmek üzere toplanır veya bir müddet daha bekletilir, danelerini almak için harman yerinde dövülür. Yabancı dillerden tercüme yoliyle, bazen, *Dolichos biflorus* (Fr. grain de cheval, İng. horse - gram, Alm. Pferdekorn) a «at börülcesi», *Dolichos bulbosus* (Fr. dolique bulbeux. İng. tuberous gram) a «köklü börülce» denilmektedir. *Dolichos lubia* (Alm. Schwarzäugige Bohne) nın karşılığı da bazen B. olarak gösterilmiştir.

BÖSENDORFER [*bǫzĭndorfĭr*], **Ignaz** (1796 - 1859), Avusturyalı piyano fabrıkatörü. Viyanada doğmuş ve ölmüştür. 1828 de Viyanada sonradan çok büyük önem kazanan bir piyano fabrikası kurmuştur. B. ın ölümünden sonra oğlu *Ludwig* (1835 - 1919) fabrikayı devam ettirdiği gibi, 1872 de de Viyanada bir konser salonu açmıştır.

BÖSZÖRMÉNY: bk. HAJDUBÖSZÖRMÉNY.

BÖTTCHER [*bötḫĭr*], **Christian Eduard** (1818-1889), Alman ressamı. Imgenbroich'ta doğmuş, Düsseldorf'ta ölmüştür. Hıldebrand ve Schadow'un talebesi olan B., başlangıçta minyatürler yapmıştır. Sonraları yaptığı Ren bölgesi halkının günlük hayatını tasvir eden resimler bilhassa rağbet görmüştür. «Lahn nehri kıyısında ot biçimi», «Rende akşam», «Rende yaz gecesi» (Köln Wallraf - Richartz Müzesi), «Bağ bozumu yolculuğu», «Rende pazar günü» v. b.

BÖTTCHER [*bǫtḫĭr*], **Maximilian** (1872 - 1950), Alman halkçı yazarı. Schönewald (Mark) da doğmuştur. Hayatı Eisenach'ta geçmiştir. Romanlar ve piyesler yazmıştır. En tanınmış eseri: *Krach im Hinterhaus* (Arka evde kavga) [1934, komedya; 1936 da roman olarak da çıkmıştır].

BÖTTGER [*bǫtgĭr*], **Hermann Julius** (1843-1917), Alman eczacısı. Strelno (Polonya) da doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1886 dan itibaren «Pharmazeutische Zeitung» (Eczacılık dergisi)u idare etmiş, bunun dünyaca tanınmasını ve takdir edilmesini sağlamıştır. Hukuki eczacılık ala-

nında hâkim bir rol oynamıştır. Başlıca eseri *Die reichsgesetzlichen Bestimmungen über den Verkehr mit Arzneimitteln* (Alman devletinin ilâçlara ait faaliyetlere dair ahkâmı) [4. bas. 1902] adını taşımaktadır.

BÖTTGER [*bötgîr*] veya **BÖTTCHER, BÖTTIGER, Johann Friedrich** (1682-1719), Alman simyacısı. Schleiz'te doğmuş, Dresden'de ölmüştür. Porseleni icadettiği rivayet olunur. Altın yapmağa çalıştığından dolayı, 1701 de Prusyadan kaçmak zorunda kalmış, Kuvvetli August'un himayesi altında Dresden'de yerleşerek simya tecrübelerine devam etmiş ve çok para sarf etmiştir. 1707 de, Avrupada ilk defa beyaz porselen imaline muvaffak olan fizikçi E. v. Tschirnhaus (1657-1708) un emrine verilmiştir. Tschirnhaus'un ölümünden sonra B. bu işlere devam ederek 1710 da kurulan Meissen porselen fabrikasını ölünceye kadar idare etmiştir.

BÖTTGER [*bötgîr*] **TESTİ,** Alman kimyageri Rudolf Böttger (1806-1881) ın adı ile ilgili ve karbon monooksit mevcudiyetini anlamakta kullanılan test. Palladyum klorit solüsyonu ile (100 cc suda 0, 0002 gr) ıslanmış olan kâğıt, bir şeyde karbon monooksit varsa siyahlaşır.

BÖTTICHER, Hans: bk. RINGELNATZ, Joachim.

BÖTTIGER [*bötigîr*], **Karl August** (1760 - 1835), Alman arkeologu. Reichenbach (Vogtland) da doğmuş, Dresden'de ölmüştür. 1790-1804 yıllarında Weimar'da lise müdürlüğü etmiş ve burada Goethe'ye, eski eserler koleksiyonunu zenginleştirmekte yardım etmiştir. 1814-1821 yıllarında Dresden'de Eski Eserler Müzesinin başmüfettişi olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Sabina oder Morgenszenen in Putzzimmer einer reichen Römerin* (Sabina veya zengin bir Romalı kadının tuvalet odasından sabah sahneleri) [1803, 3. bas. 1878], *Amalthea oder Museum der Kunstmythologie und bildlichen Altertumskunde* (Amalthea veya sanat mitolojisi ve resimli Eskiçağ bilgisi müzesi) adlı dergiyi 1820-1825 yıllarında çıkarmıştır.
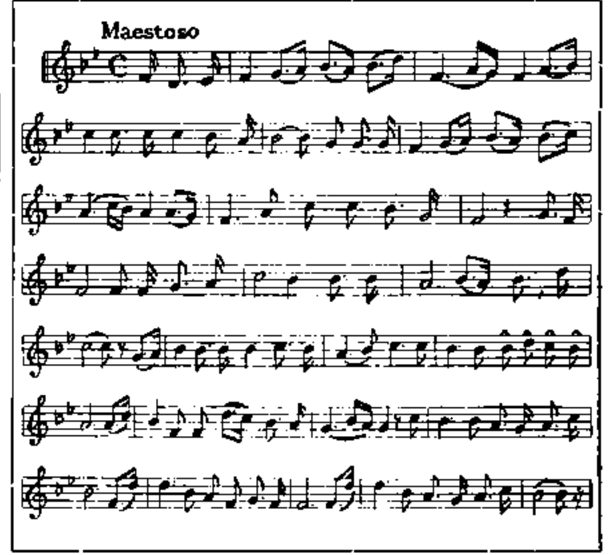
BÖTTIGER [*böttigîr*], **Lars Fredrik Carl Wilhelm** (1807 - 1878), İsveçli şair. Västerås'ta doğmuş, Uppsala'da ölmüştür. 1845 ten itibaren Uppsala'da modern diller ve edebiyatlar profesörlüğü etmiş ve başlangıçta hissî ve lirik şiirlerinde Tegnér'i taklidetmiştir. Tanınmış eserleri şunlardır: *Ungdomsminnen från sångens stunder* (Şarkı anlarında gençlik sevgisi) [1830] *Nyare sånger* (Yeni şarkılar) [1833], *Lyriska stycken* (Lirik parçalar) [1837 - 1839]. Bestelenen birçok şiirleri çok sevilir. Toplanmış eserleri *Samlade skrifter* adiyle 1856 - 1881 yıllarında 6 cilt olarak çıkmıştır. Seçme şiirleri birkaç defa basılmıştır (son yayımı 1895).

BÖVONAJ (Fr. Boeuvonnage veya Boeuvonage), ineğin semirmesini kolaylaştırmak maksadiyle, yumurtalıklarının alınması. Yumurtalıkları alınmış olan ineğe de *bövon* (Fr. boeuvonne) denir.

BR (Kim.), Brom elementi için kullanılan sembol.

BRAATEN [*brǫtîn*], **Oskar** (1881 - 1939), Norveçli yazar. Kristiania (Oslo) da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. İşçi hayatını tasvir eden eserler yazmıştır, realizmi biraz kabadır. Başlıca eserleri: Romanlar: *Kring fabrikken* (Fabrikanın etrafında) [1910], *Ulvehiet* (Kurt ini) [1919], *Matilde* (isim) [1920], *Prinsessen Terese* (Prenses T.) [1931], *Masken* (Küspe) [1933], *Fugleburet* (Kuş kafesi) [1937]; dramlar: *Ungen* (Çocuk) [1911], *Borgen* (Kefalet) [1915], *Den store barnedåpen* (Büyük çocuk vaftizi) [1925].

BRABANÇONNE [*brabãsǫn*] (= Brabant'lı), Belçika millî marşı. Bu marş, Belçikanın Holândadan ayrılmasiyle neticelenen 1830 Ekim ihtilâlinde Belçikalı ses sanatkârı François van Campenhout tarafından bir Polon-

B R A B A N Ç O N N E

yalı Ulan (b. bk.) marşı örnek alınarak bestelenmiştir. Güftesi bu ihtilâlde faal rol oynıyarak Anvers'de bir çarpışma esnasında ölen Fransız aktörü Louis - Alexandre Déchet (takma adı: Jennevol) e ait idi. Bu güfte 1860 da Ch. Rogier tarafından değiştirilmiş, bestesi aynen kalmıştır.

BRABANT [Fr. *brabã*, Flam. ve Fel. *brabānt*], Belçikanın kuzey ve doğusunda, Holândanın ise güneyinde, Maas (Fr. Meuse) ile Schelde (Fr Escaut) ırmakları arasında bulunan bir tarihî bölge (eski dukalık; bk. tarih kısmı), Bugün Belçikaya ait olan kısım, güneyde Ardenne dağlarının eteğine kadar inen arazi, ortadaki tersiyer topraklar, kuzeybatı ve kuzeydeki Kempen adını taşıyan kumlu topraklariyle, Holândaya ait ve başlıca Kempen'lerden ibaret kısımdan, şekil itibariyle çok daha zengindir. Belçika B. ı bu memleketin merkezî bölgesinde bir vilâyet teşkil eder. Yüzölçümü 3283 km², nüfusu da 1 755 942 kadardır. Halkının % 37 sinin anadili Flamanca, % 28 ininki Fransızca (Wallon) dır; kalan kısım da her iki dili kullanır. B., pek derin olmıyan vâdilere ayrılmış (nehirler: Senne, Dyle, Demer) bir düzlük olup bunun en büyük kısmı mümbit «balçıklı» Orta Belçikaya aittir; buğday, şalgam ve şerbetçiotu yetişir. Kuzeydoğu kısmındaki eskiden ormanlık Hageland bölgesiyle, kuzeybatı kısmını teşkil eden Brabanter Kempen bölgesi, «kumlu» Aşağı Belçikaya aittir; burada çavdar ve patates yetişir. Şehirler hariç, az endüstrisi vardır; dantelâsı meşhurdur. B. üç kazaya ayrılır: Bruxelles, Louvain ve Nivelles. Birinci ve ikincisinde Flamanlar, üçüncüsünde Wallonlar yaşar. Flamanlar bütün Belçika nüfusunun hemen hemen yarısını teşkil eder. Holânda B. ı (yeni Kuzey B.) için bk. NOORDBRABANT.

DİL. Tarihî B., hemen bütünlüğü ile, dil bakımından, Batı Germencenin Aşağı Germen bölümü sahasındadır. V. yüzyılda burası, Aşağı Frankçanın yurdu idi; B. da şimdi de. Aşağı Frankçadan olma dil ve lehçeler konuşulmaktadır. IX. yüzyılda Lothringia'yı da ihtiva ettiği devirde, Almancanın Rhein Frankçasına bağlı Pfalz (Palatinat) Almancasının bir kolu olan Lothringen lehçesi, kısmen de Ripwar ve Mosel (Luxemburg lehçesi dahil) Frankçaları, B. ın sınırları içerisine alınmış olan diller arasında bulunmuşlardır. B. ın güney kısımlarında, siyasi gelişimlere göre, bir aralık, Fransızcanın kuzeydeki Artésien, Picard, Champenois, Lorrain, kısmen de Bourguignon lehçeleri de konuşulmuştur.

Bugün B. ın kuzey kısmında, yani Holândadaki Noordbrabant bölümünde Felemenkçe (yerli dilde: eskiden Duutsch, sonra Nederduitsch; kuzeyde Hollandsch; şimdi bütün memlekete şamil olarak Nederlandsch) nin bir lehçesi konuşulmaktadır. Maas (Fr. Meuse) nehrinin güneyinde, batıda Schelde (Fr. Escaut) ve Leie (Fr. Lys) nehirlerine kadar yayılmış olan ve Brabant lehçesi denilen bu lehçe, Doğu Frankçadan olma Limburg Batı Frankçadan olma Flamanca ve asıl Felemenkçe (Kuzey ve Güney Holland bölümleri ile Utrecht, Zeeland, ve Gelderland'ın Veluwe kısmı) ile birlikte, Eski Aşağı Frankça (Alm. Altniederfränkish) nın ahfadıdır. Holândanın kuzey kısmında (Groningen, Drenthe, Gelderland ve Overijssel bölümleri) konuşulan lehçeler, Frankçadan değil, Saksoncadan ileri gelmişlerdir; Frissland bölümü (güneybatı kısmı müstesna) ile Fries adalarında konuşulan dil ise, Aşağı Batı Germencenin içinde, fakat Felemenkçenin dışında kalan müstakil Fries dilidir.

B. ın güney kısmında, yani Belçika B. ında konuşulan dil, aynı Eski Aşağı Frankçanın Batı (Batı Frankça) bölümüne giren ve umumiyetle Felemenkçenin bir lehçesi sayılabilecek derecede ona yakın olan Flamanca (yerli dilde: Vlaamsch) dır, ve Doğu, Batı olmak üzere iki lehçeye ayrılır. Yalnız, Belçika B. ının güney bölümü yani batıda Ypres (Flam. Yperen) — doğuda Tongres çizgisinin, dolayısıyle de Bruxelles (Flam. Brussel) in güneyinde kalan ve içine Wavre Ramillies, Ottignies, Quatre Bras, Nivelles gibi kasaba ve tarihî mevkileri içine alan (Waterloo, Flaman bölümündedir) bölümü, Wallon lehçesi sahasında kalır. Eski Picard lehçesinden meydana gelmiş olan. merkezi de Liége'de bulunan bu dil, Germen grupundan olmayıp, Fransızcanın kuzey lehçeleri arasındadır. Bk. BELÇİKA, dil.

Tarih: Roma idaresinin yıkılmasından sonra Frankların bir eyaleti haline gelen Bracbantum, 870 te Lotharingia (Lorraine) ile birlikte Almanyaya verilmiş ve Niederlotheringen (Aşağı Lotharingia; Fr. Lothier) dukalığına katılmıştır. Bu dukalığın tacı İmparator IV. Heinrich tarafından 1089 da Godefroi de Bouloge (Bouillon) a verilmiş. Lovain (Flam. Leuven) kontları 1106 da dukalığa yükseldikten sonra III. Godefroi (le Courageux = cesur) ilk olarak 1191 de B. dukası unvanını almıştır. I. Johann 1288 de kazandığı Worringen zaferiyle Limburg dukalığını da elde etmiştir. Bu hanedana mensup son duka III. Johann (Jean) 1355 te ölmüş, kızı B. lı Johanna (Jeanne) kocası Luxembourg'lu Wenceslas'ı kaybettikten sonra 1403 te halefi olarak Philippe le Hardi'nin oğlu Bourgogne'lu Antoine'ı tâyin etmiştir. Bu zat 1415 te ölmüştür. Memleket, İmparator IV. Karl tarafından 1349 da hukuk ve muhakeme usulleri bakımından dış bağlardan kurtarılmış, 1356 da dukalar esnaf anayasasını kabul etmişlerdi (Joyeuse entrée). Antoine'dan sonra, 1415 te büyük oğlu Jean (1403 - 1427), ondan sonra da ikinci oğlu Philippe (1404 - 1430) duka olmuş, bu zat çocuk bırakmadan ölünce B. meclisi 1430 da Bourgogne dukası Philippe le Bon (= iyi Ph.) u dukaları olarak kabul etmiştir. 1477 de B., Bourgogne'lu Marie, Avusturyalı Maximilian ile evlenince, Habsburg hanedanının eline geçmiş ve 1553 te de bu hanedanın Avusturya - Macaristan koluna geçmiştir. Habsburg'ların idaresi altında Bruxelles (Flem. Brussel) idare merkezi Anvers (Flam. Antwerpen) te bir dünya limanı haline gelmiştir. B. XV. ve XVI. yüzyıllarda Holânda kültürünün merkezi olmuştur. B. ın güney kısımları Holânda generalstaaten'ı tarafından zaptolunarak 1618 den itibaren Generaliteitslanden adı altında idare olunmuştur. Memleketin güneyi ise İspanyol Felemenki (Çukur Ülkeler [Felem., Flam Nederland] = Alçak memleketler; bunlar 1714 ten itibaren Avusturya Felemenki adını almıştır) ne dahil olarak idare edilmekte devam etmiştir. B., 1789 da II. Joseph'e karşı yapılan ihtilâlin (B. İhtilâli) merkezi olmuştur. 1794 - 1814 yıllarındaki Fransız idaresi altında B. üç département'a ayrılmıştır. Bunlar: Belçikanın B. ve Anvers eyaletleriyle Holânda'nın Noordbrabant eyaletini teşkil eder. 1830 da gerek Bruxelles, gerek Liége (Flam. Luik), ihtilâlin merkezi haline gelmiş ve B. yeni Belçika kırallığının merkez eyaleti olmuştur.

B. sanatlar tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Bruxelles ve Anvers isimleri büyük sanatkâr gruplarını hatıra getirir. Bundan başka B. Flaman dilinde yazmış olan müverrih ve şairler yetiştirmiştir: Van Heelu, Van Welthem, Van Boendale. Boendale Fransızlarda «le clerc d'Anvers» adını taşır.

İçtimai ve siyasi bakımdan B., Flandra'nın Fransadan ayrılması ile düştüğü felâketten istifade etmişti. O zamandan beri Bruges (Flam. Brugge) ve Ypres (Flam. Yperen) in refahı Anvers ve Bruxelles'e geçmiştir. Eski B. dukalığını teşkil etmiş olan memleketler şimdi de Belçika kırallığına hâkimdir. Bu inkişaf, kısmen de bazı B. dukalarının siyasi ruhundan ileri gelmiştir.

BRABANT [Fr. *brabã*, Flaman. *brabānt*] (Zootekni.), Belçikada yetişen, eti çok lezzetli bir tavuk ırkı.

BRABEUT'LAR (Yun. *brabeus*, *brabeutēs* = hakem; Lat. *brabeuta*, *brabifer*, *bravifer*), Eski Yunanistanda ve Romada müsabaka hakemleri. Müsabakaların tertibi ve mükâfatların (Yun. *brabeion*, *āthlon* veya *nikētērion*; Lat. *brabeum*, *bravium*) dağıtılması da B. ın vazifelerindendi. Agōn (b. bk.) larda bu vazifeleri yapan memura daha çok *agōnothetēs* veya *āthlothetēs* denirdi. B. stadyumda yerde oturarak müsabakaları takibederlerdi.

BRAČ [*braç*] (İtal. Brazza, Roma devrinde Brattia), Yugoslavyada Dalmaçya kıyılarının en büyük adası. Yüzölçümü 396 km², nüfusu 14 700 (1948) [26 300 (1938)] dür. En yüksek yeri 778 m dir. Şarap, zeytin, krizantem ihraç eder. Asfalt yatakları ve mermer ocakları vardır. Başlıca kasabaları Bol, Milna, San Pietro'dur.

BRACCATA [*brakkāta*] veya **GALLIA BRACCATA** (Lat. = pantolonlu G.), Gallia Narbonnensis'e, halkının geniş pantolon (Lat. *braccae*, *bracae*, *braces*) giymesinden dolayı, Romalılar tarafından verilen ad.

BRACCIANO [*braççano*], 1. (eski adı Lacus Sabatinus), İtalyanın Roma çevresinde bir göl. Yüzölçümü 57 km², en derin yeri 164 m dir. Çeşitli ve bol balığı vardır. Orrone suyu yoliyle denize bağlıdır.

2. Aynı addaki gölün batı kıyısında bir şehir. Nüfusu 7 200 (1951) dür. Roma - Viterbo demiryolu boyundadır. Demir fabrikası, kayalıklar üzerinde bulunan heybetli Orsini sarayı (1480 de yapılmış) vardır.

BRACCIOLINI [*braççolini*], **Francesco** (1566 - 1645), İtalyan şairi. Pistoia'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Sonradan VIII. Urbanus adiyle papa olan Kardinal M. Barberino'nun kâtibi idi. B. nin hem kahramanlık, hem de komik unsurlar taşıyan manzum destanları, kısmen Tasso'ya dayanır. Başlıca eserleri şunlardır: *La Croce racquistata* (Geri alınan haç) [1605], son şekli 35 şarkı halinde toplanmıştır (1611), *Lo scherno degli Dei* (Tanrılarla alay etme) [1618, genişletilmiş bas. 1626].

BRACCIOLINI, Poggio: bk. POGGIO BRACCIOLINI.

BRACCO [*brąkko*], **Roberto** (1862 - 1943), İtalyan dram yazarı. Napolide doğmuş, Sorrento'da ölmüştür. B. nun sahnede muvaffakiyet kazanan dramları Ibsen'in tesiri altındadır. Sosyal ve psikolojik konular üzerinde yazılmış 5 ciltten ibaret hikâyeleri, zamanında büyük başarı kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Maschere* (Maskeler) [1890], *Infedele* (Vefasız) [1900], *Don Pietro Caruso* (ad) [1895], *Tragedia dell'anima* (Ruh trajedisi) [1901], *Sperduti nel buio* (Karanlıkta kaybolanlar) [1900], *Il frutto acerbo* (Buruk meyva) [1902], *La piccola fonte* (Küçük kaynak) [1905], *I fantasmi* (Havaletler) [1908], *Nellina* (ad) [1909], *Il piccolo santo* (Küçük aziz) [1911]; hikâyeleri dramlarına göre daha az okunmuştur. B., 1924 - 1926 yılları arasında parlâmentoda liberal muhalefet mebusu idi. B. nun tiyatro eserleri 10 cilt halinde [1908, ve sonrası], hikâyeleri de 4 cilt halinde [1910] toplanmıştır. Külliyatı *Tutte le opere* (Bütün eserler) [25 cilt, 1935 1942] adiyle yayımlanmıştır.

BRACELLI [*braçelli*], **Giacomo** (ölm. 1460), Cenovalı tarihçi ve Cenova şansöliyesi. Sarzana'da doğmuş, Cenovada ölmüştür. Kendini tamamen Cenovaya hasretmek üzere, vatandaşı Papa V. Nicolaus'un kâtipliğini yapmayı reddetmiştir. Cenova hakkında birçok eserler yazmıştır. Bilhassa şu iki eseri sayılabilir: *De bello hispano* (İspanya harbi hakkında) [Milano 1477; Cenevizlilerin V. Alfonso de Aragón'a karşı yaptığı savaş hakkında yazılmış olan bu eseri, Beroaldo, Caesar'ın *Commentarii*si ile mukayese etmiştir], ve *De praecipuis Genvensis Urbis familiis* (Cenova şehrinin seçkin aileleri hakkında).

BRACHET [*braşe*], bugün brak adı ile anılan av köpeği ırkının Fransızcadaki eski adı.

BRACHET [*braşe*], **Auguste** (1844-1898), Fransız yazarı ve dilcisi. Tours'da doğmuş, Cannes'da ölmüştür. Paristeki École de Chartes'tan mezun olduktan sonra, 1870 te École des Hautes Études'de filoloji profesörü olmuş, 1873 te de École Polytechnique'te Almanca profesörlüğüne getirilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Études sur les trouvères tourangeaux du XIII e siècle* (XIII. yüzyıl Tours ozanları hakkında incelemeler) [1865], *Du rôle des voyelles latines atones dans les langues romanes* (Latincedeki vurgusuz vokallerin Roman dillerindeki rolü hakkında) [1866], *Dictionnaire des doublets* (Duble kelimeler sözlüğü) [1867], *Grammaire historique de la langue française* (Fransız dilinin tarihî grameri) [1867], *Dictionnaire étymologique de la langue française* (Fransız dilinin etimoloji sözlüğü) [1870], *Nouvelle grammaire française fondée sur l'histoire de la langue* (Dilin tarihî esaslarına göre Fransızcanın yeni grameri) [1874]. Uzun zaman kaldığı İtalya hakkında da, münakaşalara yol açan şu eserleri vardır: *Essai sur l'histoire du caractère italien* (İtalyan karakterinin tarihi üzerinde denemeler) [1877], *Tableau comparatif du caractère français et du caractère italien* (Fransız ve İtalyan karakterlerinin mukayeseli tablosu) [1879], *L'Italie qu'on voit et l'Italie qu'on ne voit pas* (Görünen İtalya ile görünmiyen İtalya) [1881].

BRACHVOGEL [*brąhfogil*], **Albert Emil** (1824-1878) Alman romancısı ve dram yazarı. Breslau'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Önce gravürcülük ve heykeltıraşlıkla, sonra da edebiyatla iştigal etmiş; şiir, hikâye, roman ve dramlar yazmıştır. Tarihî romanlarından *Friedemann Bach* (3 cilt, 1858), bugün de okunmaktadır; ayrıca filme alınmıştır. *Narziss* (Nergis) [1857] adlı dramı, bir aralık büyük bir rağbet görmüştür. Romanları, hikâyeleri ve dramları 10 cilt halinde 1879-1883 yılları arasında yayımlanmıştır.

BRACKENBURY [*bräkinberi*], **Sir Henry** (1837-1914), İngiliz generali ve yazarı. Bolingbroke (Lincolnshire) ta doğmuştur. 1856 da topçu alayına katılmış ve İng. sepoy denilen yerli Hint sipahilerinin isyanında (Indian Mutiny) Orta Hindistanda hizmet görmüştür. 1870-1871 yıllarında Fransa ile Almanya arasındaki harbde hasta ve yaralıları kurtarmak için çalışmıştır. 1874 te Ashanti muharebelerine katılmış, 1879-1880 yıllarında da Zulu harbinde erkânıharb reisliği etmiştir. 1884 - 1885 yıllarında Sudan seferinde nehir koluna kumanda etmiş ve tuğgeneralliğe terfi etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *The Last Campaign of Hanover* (Son Hannover seferi) [1870], *Narrative of the Ashanti Column* (Ashanti kolonunun hikâyesi) [1885], *Some Memorials of My Spare Time* (Boş zamanıma ait bazı hâtıralar) [1909].

BRACKETT [*bräket*] **SERİSİ**: Spektroskopi matematiğinde bir serinin adı. Hidrojen atomunun verdiği spektrumdaki çizgiler,

$$\tilde{\nu} = R_H \left(\frac{1}{n_1^2} - \frac{1}{n_2^2}\right)$$

formülüne uyarak seri teşkil ederler. Bu formülde spektrumdaki çizginin frekansını R_H, hidrojen atomu için Rydberg sabitini (bk. RYDBERG) n_1 ve n_2 ise tam sayıları gösterir. B. S. nde $n_1 = 4$ tür. N_2, 5, 6, 7... değerlerini alır. Bu serinin çizgileri spektrumun kızıl ötesi bölgesine düşerler ve 1922 yılında F. S. Brackett tarafından bulunmuşlardır. Bk. SPEKTROSKOPİ.

BRACKLESHAM [*bräklsim*] **YATAKLARI** (Geol.), Bagshot yataklarının bir alt sınıfı. B. yatakları, Orta Eosen teşkiline ait tabakalardan fosil taşıyan yataklardır. İngilterede, Bracklesham (Sussex) etrafındaki kayalıklar ile Wight adasında bulunur.

BRACKLEY, Viscount, Egerton: bk. EGERTON AİLESİ.

BRACKMANN [*brakman*], **Albert** (1871-1952), Alman tarihçisi. Hannover'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1905 te Marburg, 1913 te Königsberg, 1922 de de Berlin üniversiteleri profesörlüğüne getirilen B., 1929 - 1936 yılları arasında Prusya Devlet Arşivi umum müdürlüğünü yapmıştır. B., diğer taraftan Papalığa ait vesikalar yayımlamış, Ortaçağ Kaiserlik devrine ve doğuda Alman yayılışına ait araştırmalar yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Germania pontificia* (Papalık Almanyası) [4 cilt, 1910 - 1927], *Magdeburg als Hauptstadt des deutschen Ostens* (Doğu Almanyanın başşehri Magdeburg) [1937], *Zantoch* (1936), toplanmış makaleleri (1941).

BRACQUEMOND [*brakîmõ*], **Félix** (1833 - 1914), Fransız ressam ve hakkâki. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Ticaret litografyası tahsili gördükten sonra Guichard'ın atölyesinde çalışmıştır. 1853 yılına doğru kendini hak ve ofort (eau forte; çinko üzerine kazı) işlerine vermiş ve Fransada hemen hemen unutulmuş olan ofort sanatının ihyasında parlak ve nâzım bir rol oynamıştır. 800 resim yapmıştır ki bunlar portre, peyzaj, yaşadığı zamanın hayatına ait sahneler ve kuş etütlerini ihtiva eder. Bu arada bilhassa Meissonier, Gustave Moreau ve Corot'nun eserlerini hak tekniği ile işlemiştir. İmpresyonistler'in resimde yapmak istediklerini hak'de yapmak istiyen B., bilhassa Manet ve Whistler ile sıkı dostluk münasebetleri kurmuştur. Renkli hak yapmağı denediği gibi, keramik süs eşyası, emay, cilt kapakları ve kumaşlar için motifler de çizmiştir.

Muhtelif tarihlerde derece derece birçok madalyalar alan B., 1884 te bir sanatkâr için en güzel resmî mükâfat olan Salon'un şeref madalyasiyle taltif edildiği gibi 1889 da da «Officier de la Légion d'Honneur» payesini ihraz etmiştir.

Lecture de la Bible (Kitabı Mukaddes kıraati) [pastel, Louvre müzesi], *Frégate au bord de la Seine* (Seine nehri kenarında bir fırkateyn) [sulu boya], *Les Vauneaux* (Kız kuşları) [kara kalem], *Portrait d'homme* (Erkek portresi) [kara kalem ve lavi] başlıca eserleri arasındadır.

BRACTON [*brąktîn*], **Henry de** (ölm. 1268), İngiliz kilise adamı ve hâkimi. Asıl adı Bratton idi. Bratton Clovelly veya Bratton Fleming(Devonshire) de doğmuş. Exeter'da ölmüş ve şehrin katedralinde gömülmüştür. Oxford üniversitesinde tahsil etmiş ve hukuk doktoru olmuştur. 1245 te bölge hâkimliğine tâyin edilmiş ve sanıldığına göre 1248 den sonra İngilterenin güneybatısında temyiz hâkimliği yapmıştır. Kısa bir müddet için vekâleten İngiltere başhâkimliği de etmiş olduğu sanılır. 1246 da B. Barnstable archdeacon (piskopos vekili) tâyin olunmuş ve Exeter katedralinin başkâtibi olmak üzere istifa etmiştir. Bu mevkiini ölümüne kadar muhafaza etmiştir. Şöhreti *De legibus et consuetudinibus Angliae* (İngilterenin kanun, örf ve âdetleri hakkında) adlı Latince eserine dayanmaktadır. Bu eser Richard Tottel tarafından 1569 da çıkarılmıştır (Sonraki bas. 1640, 1878 - 1883 [İngilizce tercümesiyle], 1915 - 1922; birçok el yazmaları da vardır). İngiliz amme hukukunu tasvir ve tarif için yapılan birinci teşebbüstür. B., Ortaçağda, İngiliz hukukunun en büyük tedvin edicisidir. İngilterede, XVII. yüzyılın ilk yarısındaki Puritan ihtilâlinde, Sir Edward Coke ve diğer hukukçular, kırala karşı yaptıkları mücadelede B. ın kitabındaki hükümleri delil olarak kullanmışlardır.

BRAÇA [*brąsa*], Portekiz ve Brezilyada kullanılan bir uzunluk ölçüsü = 2,198 m. *B. quadrata* = 4,8312².

BRADDOCK [*brądîk*], Amerika Birleşik Devletlerinin Pennsylvania devleti topraklarında bir şehir. Nüfusu 16 488 (1950). B. de yüksekfırınlar vardır. Çelik endüstrisi gelişmiştir. İngiliz generali Edward Braddock 1775 te burada Fransızlara mağlup olmuştur.

BRADDON [*brądîn*], **Mary Elizabeth** (1837-1915), İngiliz kadın romancı. Londrada doğmuştur. İlk rağbet gören romanı *Lady Audley's Secret* (L. A. in sırrı)[1862] olmuştur. Bunu *Aurora Floyd* (isim) [1863], *Eleanor's Victory* (E. ın zaferi) [1863] ve *Henry Dunbar* (isim) [1864] takibetmiştir. Bütün bu eserler, «sansasyonel» ve «melodramatik» roman nev'inden olup, mahirane icadedilmiş, heyecan verici, beklenmedik gelişmelerle dolu olaylara dayanır. 70 roman yazan B., yüksek bir romancı sayılmazsa da büyük bir kabiliyet göstermiştir. 1910 da çıkan *Beyond these Voices* (Bu eserlerin gerisinde) adlı eseri tenkidciler tarafından yazarın evvelki romanları kadar takdir olunmuştur. Sonraki ihtiyarlık eserleri arasında şu ikisi kayde değer: *The Green Curtain* (Yeşil perde) [1911], *Miranda* (isim) [1913].

BRADFORD [*brądfîrd*], Amerika Birleşik Devletlerinin Pennsylvania devleti topraklarında bir şehir. Nüfusu 17 354 (1950). Zengin bir petrol bölgesinde bulunan B. de birçok tasfiyehaneler vardır. Madenî eşya ve kimya sanayii de önemlidir.

BRADFORD [*brądfîrd*], İngilterenin kuzeyindeki Yorkshire kontluğunun West Riding bölümünde bir şehir. Nüfusu 292 400 (1951). Leeds'in batısında, Aire nehrinin küçük bir ayağı üzerinde, Pennin dağlarının eteğindedir. Bir Anglikan piskoposluğu merkezidir. Şehir, 1066 daki Norman fethinden evvel mevcutmuş. Eski kiliseleri (St. Peter, eski bir Norman kilisesinin yerinde 1485 te yapılmıştır) ve başka büyük yapıları (Belediye, Borsa v. b.) vardır. İngiliz mensucat endüstrisinin (yün, pamuk, ipek, suni elyaf v. b.) merkezlerinden biri olan B. da, teknik okullar ve resim müzeleri bulunmaktadır. İlk mensucat fabrikası 1798 de kurulmuştur; 1311 de burada dokuma tezgâhlarının bulunduğu eski kayıtlardan anlaşılmıştır. B. ın Güney Amerika ve Avustralya ile olan yün ticareti önemlidir. Şehir, bütün dünyada yün tarama ve eğirme endüstrisinin en büyük merkezidir. Deri, makine, otomobil ve kimya endüstrisi de vardır. Yakınında taş ocakları ile kömür ve demir madenleri bulunmaktadır.

BRADFORD [*brądfîrd*], **Andrew** (1686 - 1742), Amerikalı kitap basıcısı ve kitapçı. Kitap basıcısı William B. un oğlu. 1719 da, Pennsylvania'da ilk gazete olan «American Weekly Mercury» adlı dergiyi çıkarmağa başlamıştır. 1741 de çıkarmağa başladığı «American Magazine» 6 ay devam etmiştir.

BRADFORD - ON - AVON [*brądfîrd ɔn eyvîn*], Kuzey İngilterede Avon üzerinde bir şehir. Nüfusu 5 600 (1951). VII. yüzyıldan kalma en eski Sakson kilisesi buradadır.

BRADİARTRİ (Bradyarthrie; Yun. *bradys* = ağır, yavaş, *arthrein* = boğumlama), bir dil hastalığı. Telâffuzda seslerin normalden çok yavaş boğumlanma (b. bk.) sı şeklinde belirir. Sebebi motor tenbihlerin beyinden dile ağır ve yavaş nakledilmesidir. Bk. AFAZİ, ANARTRİ.

BRADİESTEZİ (Bradyesthésie; Yun. *bradys* = ağır, yavaş, *aisthēsis* = duyma, hissetme), duyguları ağır idrak etme hali.

BRADİFAZİ (Bradyphasie; Yun. *bradys* = ağır, yavaş, *phasis* = söz), beynin korteks merkezinde meydana gelen herhangi bir bozukluktan doğan yavaş ve heceleri çeke çeke konuşma hastalığı. Bu terim çok kere bradifrazi (b. bk.), bradiloji (b. bk.) ve bradifemi (b. bk.) ile aynı mânada kullanılır. Bk. AFAZİ.

BRADİFEMİ (Bradyphémie; Yun. *bradys* = ağır, yavaş, *phēmē* = söz), organik veya ruhi bir hastalık neticesinde anormal olarak yavaş konuşma. Bk. BRADİFAZİ, AFAZİ, AFEMİ.

BRADİFRAZİ (Bradyphrasie; Yun. *bradys* = ağır, yavaş, *phrasis* = telâffuz, belirtme), yavaş konuşma şeklinde beliren bir dil hastalığı. Beynin çalışma sisteminde meydana gelen herhangi bir bozukluk buna sebebolabilir. Bk. BRADİFAZİ, AFAZİ, AFRAZİ.

BRADİFRENİ (Bradyphrenie; Yun. *bradys* = ağır yavaş, *phrenia* [kökü: *phrēn* = zihin, zekâ]), kelime mânâsiyle ağır düşünme hali. Bazıları bunu ruh geriliği mânasına kullanırlar.

BRADİGLOSİ (Bradyglossie; Yun. *bradys* = ağır, yavaş, *glossa* = dil), umumiyetle dil ağırlığına verilen ad. Dili dudakları ve ağız çevresini idare eden kasların bozulması veya koordinasyon sisteminin aksaması yüzünden ileri gelir. Bk. AFAZİ.

BRADİKARDİ (Bradycardie; Yun. *bradys* = ağır, yavaş, *kardia* = yürek), kalbin yavaş çarpması. Yetişkin bir insanda kalb atımları sayısı 60 tan aşağı olursa B. den bahsedilir.

Kalbin çalışmalarını iki sinir düzenler. Parasempatik sinirlerden nervus vagus çalışmayı azaltır, daha ziyade koruyucu bir rol oynar. Sempatik sinir olan nervus accelerans ise çalışmayı çabuklaştırır. Bu iki sinir birlikte normal çalışmayı temin eder.

B., nervus vagus'un tembihinden husule gelir. Buna mukabil sempatik sinirin felci ile husule gelen B. bilinmemektedir.

Kalbi her zaman dakikada 50 veya daha aşağı atan sağlam insanlar vardır. Bu şahısların vagus tonus'ları yüksektir.

Nervus depressor ve nervus trigeminus refleks yolu ile tembih edilince, karın organları hastalıklarından bilhassa mide ülseri, ileus, safra taşı ve böbrek taşı koliklerinde şiddetli ağrı olunca, şahıs korkunca, karotit sinus'una veya gözlerin üstüne basılınca nabız yavaşlaması olur. Beyin tümörü, hidrosefali, beyin ödemi, kanama ve menenjit hallerinde nervus vagus merkezinin tembihi ile B. görülür. Bir de toksik tesirlerle teessüs eden B. mevcuttur. Sarılık, üremi gibi hastalıklarda ve digital tesiri ile nabız yavaşlar. Boğulma hallerinde kanda biriken karbon dioksit, vagus çekirdeğini tembih eder ve nabzı yavaşlatır. Aort anevrizması ve mediasten tümörleri nervus vagus'u sıkıştırarak siniri tembih ederse nabız yavaşlar. Aort stenozunda da B. vardır.

Kalbin vazifevi veya anatomik hastalıklarının doğrudan doğruya Keith Flack düğümüne tesiri ile B. husule gelir. Sinustan çıkan tembihler dakikada 60 tan az olursa sinus B. husule gelir. Sarılık, kafaiçi basıncının artması hallerinde, ihtiyarlarda, arteriosklerozda, tifo, influenza, açlık, gebelik, miksödem, digital ve kinidin gibi ilâçlarla da sinus B. si teessüs eder. Sinus B. lerinde egzersiz, amilnitrit ve atropin ile kalb hızı artar.

Sinus B. si elektrokardiyogramında P QRS T kompleksi normaldir. PP aralıkları bir saniye veya daha fazladır. TP mesafesi uzamıştır (elektrokardiyogram [b. bk.] da P = kulakçıkların takallûsuna bağlı *oriküler kompleks*, Q, R, S, T = karıncıkların hareketine bağlı *Vantriküler kompleks*).

B. istirahat halinde bir belirti vermez. Önemli B. lerde beyne yeter miktarda kan gidemez, şahısta baş dönmesi ve bayılma görülür.

BRADİKİNETİK (Bradycinétique; Yun. *bradys* = ağır, yavaş, *kinēsis* = hareket) TİTREME, bütün hareketlerinde büzülmeden dolayı yavaşlık ve ağırlık görülen, bilhassa Parkinson'luklardaki titreme şekli (bk. PARKINSON HASTALIĞI).

BRADİKİNEZİ (Bradykinésie; Yun. *bradys* = ağır, yavaş, *kinein* = hareket ettirmek), bütün vücut karakterlerinde, yavaş ve ağır hareket etmek hali. Bilhassa ansefalit (daimî) ve erken bunamanın katotoni (muvakkat) şekillerinde görülür.

BRADİLALİ (Bradylalie; Yun. *bradys* = ağır, yavaş, *lalein* = konuşmak), bir dil hastalığı. Heceleri fazla ayırarak, aynı tonla ve anormal bir şekilde yavaş konuşma şeklinde belirir. Bu dil nevrozunun sebebi, periferik organlarda meydana gelen herhangi bir bozukluk olabildiği gibi, ruh çöküntülerinden doğan sinir bozukluklarında da aranabilir. Bk. AFAZİ.

BRADİLEKSİ (Bradylexie; Yun. *bradys* = ağır, yavaş, Lat. *legere* = okumak), zekâsı ve görme kabiliyeti yerinde olduğu, alfabeyi de bildiği halde bir ferdin anormal bir şekilde yavaş okuması. Organik veya ruhi sebeplerden ileri gelebilir. B. hastasının konuşması normal süratte olabilir. Bazılarında da hem konuşma, hem okuma anormal bir şekilde yavaşlar. Bk. AFAZİ ve ALEKSİ.

BRADİLOJİ (Bradylogie; Yun. *bradys* = ağır, yavaş, *logos* = söz, akıl, idrak): 1. Anormal olarak yavaş konuşma şeklinde beliren bir dil hastalığı. Serebrum korteksinde tembihlerin koordinasyon sisteminin bozulmasından ve yavaş düşünmeden ileri gelir. Bk. BRADİFAZİ ve AFAZİ.

2. Muhakemede yavaşlama hali. Beynin organik ve fonksiyonel hastalıklarında ve psikozlarda görülür.

BRADİORNİS (Bradyornis), ötücü kuşlar (Passeres) ın, sinek yutanlar (Muscicapidae) familyasına mensup bir cins. Orta ve Güney Afrikada yaşar.

BRADİPODİDE (Bradypodidae = tembel hayvanlar; Yun. *bradys* = yavaş, *pus* = ayak), memelilerin, dişsizler (Edentata) takımına mensup bir familya. Bu familyadaki hayvanların başları yuvarlak ve kısa; ön ekstremiteleri çok uzundur. Üst çenede 10, alt çenede 8 diş vardır; dişlerinde mine tabakası ve kök yoktur. Kuyrukları körelmiştir. Hakiki ağaç hayvanlarıdır. Ormanlarda ağaçlar üzerinde yaşıyarak meyva, tomurcuk ve yapraklarla geçinirler. Ön ekstremiteleri 2 - 3, arka ekstremiteleri 3 parmaklıdır. Çengel şeklindeki kuvvetli tırnakları ile ağaç dallarına, gövdeleri aşağıya sarkık bir halde, asılır ve bu vaziyette dallar üzerinde yavaş yavaş hareket ederler. Zeminde pek güçlükle ve pek acemice yürürler. Yalnız Güney Amerikada yaşarlar. Misal: Bradipus (Bradypus).

BRADİPODİKOLA (Bradypodicola), kelebeklerin, piralide (Pyralidae) familyasına mensup bir cins. Ön kanadları üç köşeli, arka kanadları yuvarlaktır. Güney Amerikada tembel hayvanların (bk. BRADİPODİDE) postu üzerinde yaşar ve büyük bir ihtimalle burada gelişen yosun ve mantarlarla geçinirler. Bu sebepten bunlara tembel hayvan kelebekleri de denir. Boyları 17 - 18 mm dir. Vücudu yassıdır ve kahve renginde parlak tüylerle örtülmüştür. Hortumları kısadır. Bu kelebeklerin tırtılları da yine tembel hayvanların postu üzerinde yaşar.

BRADİPORUS (Bradyporus); böceklerden, düzkanadlılar (Orthoptera) takımının, tettigoniide (Tettigoniidae) familyasına mensup bir çekirge cinsi. Vücudu kaba yapılıdır. Kanadları yoktur. Bu cinsin bir türü olan *B. radyporus dilatatus* Orta Anadoluda yaşar.

Bradyporus dilatatus'un ergin (dişi) ve larvasının üstten ve yandan görünüşü

BRADİPRAJİ (Bradypragie; Yun. *bradys* = ağır, yavaş, *prattein* [kökü: *prag* -] = yapmak), genel olarak, insicamlı fizik hareketlerde yavaşlama. Kasların koordinasyonunda vuku bulan bozukluktan ileri gelir.

BRADİPTERUS (Bradypterus), ötücü kuşlar (Passeres) ın, ötleğen kuşlar veya çalı bülbülleri (Sylviîdae) familyasına mensup bir cins. Orta ve Güney Afrikada yaşar.

BRADİPUS (Bradypus). Bradipopide (b. bk.) familyasının tipik cinsi. En tanınmış olan türü *B. tridactylus* (3 parmaklı B.) tur.

BRADİSAURUS (Bradysaurus), fosil bir reptil cinsi. Birinci Zamanın (Paleozoik) sonunda ve İkinci Zamanın (Mezozoik) başında yaşamıştır. Güney Afrika ve Rusyanın Perm ve Triyas devirlerine ait tabakalarında, tam olarak fosil halinde iskeletleri bulunmuştur. Bunun boyu 3 m idi. İskeletinde balık ve amfibium vasıfları göze çarpar. Bazı özellikleriyle de memelılere yaklaşır.

BRADİSELLUS (Bradycellus), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in, koşucu böcekler (Carabidae) familyasına mensup bir cins. Kahve renginde veya kızılımsı küçük hayvanlardır. Kuzey Yarımküresine yayılmışlardır. Sıcak ve rutubetli yerleri severler.

BRADLEA (Bot.): bk. LASER.

BRADLEY [*brædli*], **Edward** (1827 - 1889), İngiliz yazarı. Kidderminster'da doğmuş, Lenton'da ölmüştür. Cuthbert Bede takma adı ile yazan B., «Punch» ve «Leisure Hour» dergilerinde yazı yazmıştır. Zamanında çok sevilen bu yazar, ölümünden sonraki şöhreti ancak şu eseri sayesinde kabil olmuştur: *Adventures of Mr. Verdant Green, an Oxford Freshman* (Oxford'a yeni talebe yazılan Mr. V. G. in maceraları) [1853]. Oxford'da bulunmamış bir insan tarafından yazılan bu roman çok tuhaftır ve Oxford hayatını çok hakikate uygun bir şekilde tasvir eder.

BRADLEY [*brædli*], **Francis Herbert** (1846 - 1924), İngiliz filozofu. Glasbury'de doğmuş, Oxford'da ölmüştür. Oxford üniversitesi profesörlerinden idi. B. nin felsefesi için idealist derler, fakat kendisi bu sıfatı kabul etmemiştir. Bu felsefeye iki fikir hâkimdir: 1. Münasebetlerin, kategorilerin, kavramların, mutlak gerçeği belirlemek için kifayetsizliği, 2. Mutlakla, duyumlarımız yardımiyle doğrudan doğruya temas edebileceğimiz. Birinci fikir, Hume ve Kant'tan beri, münasebetler hakkında câri olan görüşlerin boşluğu ile desteklenmektedir. Gerçekten, bu düşünürler, münasebetten o münasebetin bağladığı gerçeğin dışında birşey anlamaktadırlar. Yani bunlara göre, münasebet gerçeğe yabancı bir kalıptan başka bir şey değildir. O halde böyle dıştan münasebet yoktur ve gerçek, her tarafı, içten birbirine uygun bir bütündür. Gerçek, bir süje - obje ikiliğinde değil, bir bütün olarak ve vasıtasız yaşamış tecrübeye uymaktadır *ve ferdîdir, birdir*. Bütün olan ve ancak yaşanmış tecrübe ile, bütün zenginliği ile kavranabilen bu gerçek, Hegel'in «Geist» (bk. HEGEL) ına pek yakındır. B. de de görünüş ile gerçek arasında münasebet parça ile tek bütün arasındaki münasebettir, fakat burada bütünü parçalardan müteşekkil olarak görmemek gerekir; aksine parça, diskürsif (b. bk.) aklın, bütünün içinden suni olarak ayırdığı bir unsurdur. Başlıca eserleri şunlardır: *The Principles of Logic* (Mantığın prensipleri) [1883, yeni basım 1922]. *Appearance and Reality* (Görünüş ve gerçek) [1893], *Essays on Truth and Reality* (Hakikat ve gerçek hakkında denemeler) [1914].

BRADLEY [*brædli*], **Henry** (1845 - 1923), İngiliz filologu ve leksikografı. Manchester'da doğmuş, Oxford'da ölmüştür. Kendi kendini yetiştiren bir dilcidir. Chesterfield «grammar school» (İngiltere orta öğreniminde, başlıca Latince ile Eski Yunancaya önem veren okul tipi) unu bitirdikten sonra, önce öğretmen olmuş, daha sonra da Sheffield'de bir ticarethanede çalışmıştır. Aynı zamanda edebî dergilere yazı yazmağa başlamış ve 1883 te Londraya giderek orada yerleşmiştir. «The Athenaeum» ve «The Academy» gibi ciddî dergilere tenkidî makaleler yazarken, «Academy» nin teklifi üzerine, Philological Society tarafından yayınlanan *The New English Dictionary on Historical Principles* (Tarihî esaslara göre yeni İngilizce sözlük) ın yeni çıkmış olan ilk fasikülüne ait yazdığı tenkidî yazı, sözlük başredaktörünün dikkatini çekmiş, 1888 de B. sözlüğün tahrir heyetine alınmış, 1896 da da Oxford'a taşınarak orada yerleşmiştir. İngilizcenin tarihî ve filolojik muazzam sözlüğü olup, hazırlıklarına 1857 de, yayınlanmasına da 1884 te başlanan (hepsi 10 büyük cilt, 1884 - 1928; sonra Oxford üniversitesine geçerek *Oxford English Dictionary* [Oxford İngilizce sözlüğü] adını almış, tashihli yeni baskısı çıkmıştır, 13 cilt, 1933; üçer sütunlu 16 492 büyük sayfa, madde başı olarak 418 825 kelime, ve 1 300 filologun işbirliği ile toplanan 3 500 000 tanığı ihtiva etmektedir) bu eserin başredaktörü Sir James Murray'nin ölümü üzerine, B. 1915 te başredaktör olmuş ve ölümüne kadar bu vazifede kalmıştır (ölümünden sonra, tamamlanıncaya kadar sözlük 2 başredaktör daha görmüştür). B. ye İngilterede Oxford, Durham, Sheffield, Almanyada da Heidelberg üniversiteleri fahrî doktorluk payesini tevcih etmişler, Britanya Akademisi (British Academy) de onu

üye seçmiştir. B. 1913 te Society for Pure English (temiz İngilizceyi koruma derneği) i kurânlar arasında bulunmuş, Prof. Walter W. Skeat'le birlikte Orta İngilizce ve bilhassa Chaucer üzerinde araştırmalar yapmış, Franz H. Stratmann'ın *Middle English Dictionary* (Orta İngilizce sözlüğü) sini tashihli olarak yeniden çıkarmış (1891), müstakil olarak da *The Goths* (Gotlar) [1888; «The Story of the Nations» serisinde], *The Making of English* (İngilizcenin teşekkülü) [1904], ve *English Place-names* (İngilizce yer adları) [1910] adlı eserleri ortaya koymuştur. *Collected Essays* (Denemeler külliyatı) adlı eseri, ölümünden sonra tertiplenerek, büyük şair Robert Bridges'in bir hâtıra yazısiyle birlikte 1927 de yayımlanmıştır.

BRADLEY, James (1692 [3?] - 1762), İngiliz astronomu. Shireborn (Gloucestershire) da doğmuş, Chalford (aynı eyalette) ölmüştür. Balliol College (Oxford) de okumuştur. Tahsilli bir astronom olan dayısı James Pound (1669 - 1724) un rehberliği ile ilk astronomik tarassutlarını yapmıştır. Kasım 1718 de Royal Society üyeliğine seçilmiştir. 1719 da Bridstow papazlığına aday gösterilince rahip olmuş, fakat 1721 de Oxford'da astronomi profesörlüğüne (Savilian professor) tâyin olununca, rahiplikten çekilmiştir. 1729 dan 1760 a kadar Ashmolean Museum'da fizik profesörü (experimental philosophy) olmuştur. B., bilhassa Ocak 1729 da Royal Society'ye verdiği ışık aberasyonu üzerindeki raporu dolayısiyle anılır. 1742 de Edmund Halley'in yerine astronomer royal (Kıraliyet astronomu) ve Greenwich rasathanesi müdürü tâyin olunmuştur. 1748 de, ayın düğümleri (node; bir uydu dönencesinin kendi gezegeni dönencesinin dairesini kestiği noktaların her biri) nin tam bir devri boyunca (18,6 yıl) yaptığı tarassutlar neticesinde, ay nütasyon'unu keşfetmiştir. 1752 de kendisine 250 sterlinlik bir emekli maaşı bağlanmıştır. 1761 de hastalanarak Chalford (Gloucestershire) a çekilmiştir. Sabit yıldızlar hakkında zamanı için fevkalâde kesin olan tarassutları şimdi de esas kataloglarda kullanılır. Rigaud 1832 de B. nin *Miscellaneous Works, Correspondence* (Karışık yazı ve muhabere) ini neşretmiş ve 1833 te bu esere bir ek katmıştır.

J. BRADLEY

BRADLEY [*brǣdli*], **Omar Nelson** (doğ. 1893), Amerikalı asker. Clark (Montana) ta doğmuştur. 1915 te, Amerikan Harb Akademisi (West Point) nden mezun olup piyade teğmeni olarak orduya girmiştir. Amerika Birleşik Devletlerde çeşitli askerî kamplarda hizmet gördükten sonra 1919 da South Dakotadaki State College'de askerî bilgi ve taktik profesörü olmuştur. 1920 de Amerika Harb Akademisine matematik okutmanı olmuş, piyade okuluna girip 1925 te yüksek kurstan mezun olduktan sonra Hawaii'de bir gezi yapmakla görevlenmiştir. 1929 da da Kumanda ve Erkânı Harb okulundan mezun olarak Piyade Okuluna okutman (instructor) tâyin olunmuştur. B. 1934 te Ordu Harb Kolejinden mezun olup West Point'ta görevlendirilmiştir. 1937 de West Point'ta taktik okutman idi. 1938 de Washington'a naklolunarak Ordu Erkânı Harbiyei Umumiyesinde hizmet almış ve Temmuz 1939 da bu müessesenin yardımcı sekreteri (assistant secretary) olmuştur. 1941 de Fort Benning Piyade Okuluna kumandan tâyin olunmuştur. 1941 de tuğgeneralliğe terfi etmiştir.

O. N. BRADLEY

Amerika Birleşik Devletlerinin İkinci Dünya Harbine karışmasından sonra tümgeneralliğe terfi ederek Louisiana'da yapılan tatbikata katıldıktan sonra, Şubat 1943 te general Dwight Eisenhower'e sahra yardımcılığı (field aid) vazifesiyle Kuzey Afrikaya gönderilmiştir. Orada, Tunus seferinde, II. Korun kumandanı olarak general George S. Patton'un yerine geçmiştir. Bizerte'nin zaptında bu mevkii işgal ediyordu. Korgeneralliğe terfiinden sonra Sicilyanın fethinde II. Kor. a kumanda etmiştir. Bundan sonra İngiltereye naklolunarak, 1944 te yapılması mukarrer Batı Avrupa istilâsına iştirak edecek Amerikan Kara kuvvetlerine tâyin olunmuştur. Normandiya seferinde I. Orduya kumanda ederek düşmanın bozgununu hızlandıran St. Lo hücumunu hazırlamıştır. Ağustos 1944 te Batı Avrupada Müttefikler XII. Ordu Grupunun kumandanlığına yükselmiş ve bu grupu, Almanyanın tamamen yenilmesiyle neticelenen hareketler esnasında idare etmiştir. Bir zaman işgal ordusu ile Almanyada kaldıktan sonra Amerikaya gitmiş ve Haziran 1945 te Eski Muharip (Veteran) ler idareciliğine tâyin olunmuştur. Mart 1945 te muvakkat olarak orgeneralliğe terfi etmiş ve 1947 nin sonlarında Ordu Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi olarak Eisenhower'in halefi olmuştur. Ocak 1949 da Kongrenin hususi bir kararı ile daimi olarak orgeneralliğe yükselmiştir. Ağustos 1949 da yeni kurulan Müşterek Erkânı Harbiyeler Reisliğine tâyin olunmuş, 1950 de «beş yıldızlı general» (general of the army) liğe yükseltilmiş ve 1953 e kadar bu vazifede kalmıştır. 1953 ten beri «Bulova Research and Development Laboratories» şirketinin idare meclisi reisidir. *A Soldier's Story* (Bir askerin hikâyesi) [1951] adlı bir eseri vardır.

BRADSOT veya **BRAASOT** veya **BRAXY**, koyunlarda görülen ve kısa zamanda ölüme sebebolan, habis bir salgın (épizootie). Bunun amili Bradsot basilidir. Norveç, İrlanda, İskoçya ve Kuzey Almanyada görülmüştür. Uzun zaman şarbon ile karıştırılmış olan ve esasen buna yakın olan bu hastalık, katana (veya şerden [Fr. caillette]) ve onikiparmak bağırsağında bir iltihapla belirir. Neticede midenin serosa'sı mavimtırak kırmızı bir renk alır. Hayvan leşleri de çok çabuk tefessüh eder. Bilhassa Norveç, Danimarka, Islanda ve İskoçyada büyük zararlara sebebolan bu hastalık aşı ile önlenebilir.

BRADWARDINE [*brǣduerdin*] veya **BREDWARDINE, Thomas** [Doctor profundus = derin bilgili öğretmen diye anılır] (yaklaşık olarak 1290 - 1349), İngiliz iskolâstik filozofu, teolog ve matematikçisi. Hartfield (Sussex) de, başka bir kaynağa göre Chichester'de doğmuştur. Öğrenimini Merton College (Oxford) de yapan B., 1325 sıralarında Oxford üniversitesi kançılarlığı ve teoloji profesörlüğüne getirilmiş, Londra ruhani idare bölgesi kançılarlı-

ğına seçildikten sonra Kıral III. Edward'ın günah çıkaran papazı olmuş, kırala Fransa Seferinde refakat etmiş ve Calais'nin alınmasında hazır bulunmuştur. İngiltereye dönünce Lincoln piskoposu (1347), nihayet ölümünden 40 gün önce Canterbury başpiskoposu olmuştur. Başlıca eseri *De causa Dei contra Pelagium* (Pelagius'a karşı Tanrı işi hakkında) [ilk bas. 1618] adını taşır. B. bu eserinde, Duns Scotus'un tesiri altında bulunmakla beraber, Duns Scotus'un Pelagiusçuluğa (bk. PELAGIUSÇULUK) kaçan doktirinine karşılık, Tanrının sonsuz iradesi karşısında insanın hür iredesinin çok mahdut olduğu tezini savunmaktadır.

BRAECKEL [*brąkīl*] (Zootekni.) orta boylu, Leghorn ve Hamburg tavuklarına benziyen, iyi yumurtlıyan bir tavuk ırkı. Belçikadan elde edilmiş ise de şimdi komşu memleketlerin çoğunda yetiştirilmektedir. Piliçleri besiye çok elverişlidir. 1,5 - 2,5 kilo ağırlığında olan B. tavukları senede her biri 50 gr ağırlığında 120 - 200 yumurta verir.

BRAEKELEER [*brąklēr*], **Ferdinand de** (1792-1883), Belçikalı ressam. Anvers'de doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. M. I. van Bree'nin talebesi olan B., Romaya giderek orada kendisini daha iyi yetiştirmiştir. B., başlangıçta tarihî resimler yapmış, 1823 ten itibaren ise hemen hemen yalnız ahlâk ve âdapla ilgili tablolar resmetmiştir: «Altın düğün» (1839, Bruxelles müzesi) «Yemekten sonra sohbet» (1840, Hamburg Sanat Galerisi), «Köy okulu» (Anvers müzesi).

BRAEKELLER [*brąkilēr*], **Henri de** (1840 - 1888), Belçikalı ressam. Anvers'de doğmuş ve orada ölmüştür. Leys'in talebesidir. Belçika empresyonistlerinden, modern ve çok ince duygulu bir sanatkârdır. Bolca bir boya hamuru ve dikkatli olduğu kadar kuvvetli bir işleyişle meydana gelen eserlerinde, altın sarısı renginde sıcak ve sihirli aydınlıklar, refleler canlandırmıştır. Daha önceleri çalıştığı tarihî kompozisyonları bırakarak, alışılmış konuları, ev içlerine ait küçük sahneleri, sevimli ve hoş görünüşleri, büyük bir dikkatle ve canlı renklerle işlemiştir. Resimlerinde önemli bir yer tutan natürmort (ölü tabiat) kısımlarının büyük bir sabır ve samimiyetle işlenmiş olması, B. in meşhur ressam Vermeerden faydalandığını açık olarak belirtmektedir. Başlıca eserleri şunlardır: «Birahane salonu», «Pencerede adam» (Bruxelles müzesi), «Kahvehane» (Anvers müzesi), «Masa başında içenler», «Ateş karşısında ihtiyar», «İskemlede oturan adam» (Anvers müzesi).

BRAESİA, Yunan mitolojisine göre Kypros (Kıbrıs) kıralı Kinyros'un kızı. Aphrodite'nin takibinden kurtulmak için Mısıra kaçmıştır.

BRAGA, Portekizde B. yönetim bölümünün (2738 km², 1940 ta 483 000 nüfuslu) merkezi. B. Minho bölgesinde demiryolu boyunda, verimli Cavado vâdisinde, denizden 208 m yüksekliktedir. Nüfusu 19 100 (1950). Katedrali, güzel meydanları, eski şato ve sarayları vardır. Canlı bir ticaret ve mahallî değerde endüstri merkezidir. Yakınında, üzerinda ziyaret yeri olan bir kilisenin bulunduğu 564 m yükseklikte bir tepe vardır. Buraya, dişli demiryolu ile çıkılır. Roma devrinde *Bracara Augusta* adını taşıyan bu yer, Sueb'lerin başşehri idi.

BRAGA, Gaetano (1829 - 1907), İtalyan viyolonselisti ve kompozitörü. Giulianova (Abruzzo) da doğmuş, Milanoda ölmüştür. Napoli konservatuvarında öğrenim görmüştür. *Saul* adlı bir kantat, dört sesli bir Messe (kilise âyini) ve Fando tiyatrosunda 1853 te ilk olarak temsil ettirdiği *Alina* adlı bir opera yazmış, sonra virtüoz olmuş ve 1855 te Pariste büyük bir şöhret kazanmıştır. B. nın meşhur bir *Serenata*sı vardır. *Reginella* (Lecco, 1871) hariç tutulursa, B. nın dramatik eserleri pek az muvaffakiyet kazanmıştır.

BRAGA, Joaquim Teófilo Fernandes (1843 - 1924), Portekiz edibi ve filozofu. Ponta Delgada (Asor [Açores] adalarından São Miguel'de) da doğmuş, Lizbon (Lisboa) da ölmüştür. Pek genç yaşta manzum eserler yazmağa başlamıştır. Coimbra'ya yerleşmiş, bir edebî harekete baş olmuş, 1872 de Lizbon'da edebiyat fakültesinin edebiyat profesörlüğü kürsüsünü işgal etmiştir. Yazdığı sayısız eserler arasında *Visão dos tempos* (Zamanların hayali) [1864], canlı bir muvaffakiyet kazanan üç şiiri, *Tempestades sonoras* (Gürültülü fırtınalar) [1864], *Ondina do lago* (Göl perisi) [1866], *Torrentes* (Sağnak) [1869] anılmağa değer.

B., Portekiz edebiyatı tarihi ve halk şiiri araştırmalarının kurucusudur. Bu alandaki başlıca eserleri şunlardır: *Cancioneiro e romanceiro portuguez* (Portekiz halk şarkıları ve destan külliyatı) [1867], *Contos populares do Archipelago Açoriano* (Asor takımadaları halk hikâyeleri) [1869], *Trovadores galecio - portuguezes* (Gallego - Portekiz ozanları) [1871], *Historia de Camões* (C. in tarihi) [3 cilt, 1873 - 1875], *Historia do theatro portuguez* (Portekiz tiyatrosunun tarihi) [3 cilt, 1870 - 1871], *Theoria da historia da litteratura portugueza* (Portekiz edebiyatı tarihi teorisi) [1881], *Historia do romantismo em Portugal* (Portekizde romantizmin tarihi) [1880], *Historia da poesia popular portugueza* (Potekiz halk şiirinin tarihi) [1867], *Contos tradicioneis do povo portuguez* (Portekiz halkının ananevî hikâyeleri) [2 cilt, 1883], *O povo portuguez* (Portekiz halkı) [2 cilt, 1885], *Historia da litteratura portugueza* (Portekiz edebiyatı tarihi) [32 cilt, 1870 ten itibaren] adlı eseri edebiyat tarihine ait monografiler serisinden meydana gelmiştir. Ayrıca, *Traços geraes da philosophia positiva* (Müspet felsefenin ana hatları) [1877] adlı bir eseri de vardır.

T. BRAGA

Portekiz Cumhuriyetçi partisine girmiş olan B., 5 Ekim 1910 da Lizbon'da Cumhuriyet resmen ilân edildiği vakit, muvakkat hükümet reisliğine getirilmiş (1910 - 1911), 1915 (Mayıs - Ekim) te de muvakkat reisicumhur olmuştur.

BRAGADINO, eski bir Venedik asilzade ailesi. Birçok tüccar, devlet adamı, idareci ve asker yetiştirmiştir. Bu ailenin en meşhur şahsiyeti 1576 Osmanlı - Venedik harbinde (b. bk.) Marcantonio (1523 - 1571) olup, Mustafa Paşa kumandasında bir Türk donanması Kıbrısa asker çıkarınca (Haziran 1570) Magosa (b. bk.) kumandanı olarak burayı müdafaa etmiş; kale Türkler tarafından alınınca esir olmuştur. Esareti esnasında İstanbulda ölmüştür.

BRAGAFULL veya BRAGARFULL, mitolojiye ait ve eski bir İskandinav âdeti. Hususi törenlerde, daha çok, ziyafetlerde, kısa bir zaman içinde bir iş yapmağa yemin etmek demektir. Yemin ederken bir dolu kupa tutulurdu.

BRAGAGLIA [*bragalya*], **Anton Giulio** (doğ. 1890). İtalyan tiyatro idarecisi. Frosinone'de doğmuştur. Gençliğinde ilk fütürist (bk. FÜTÜRİZM) hareketlere «fotodinamismo» (b. bk.) denilen tekniği ile iştirak etmiştir. 1916 da «Le Cronache d'attualità (Aktüel yazılar) adlı bir dergi çıkarmış (1916-1922); 1918 de de Romada ileri sanat hareketleri için bir teşhir yeri ve konferans salonu olması maksadiyle Casa d'arte B. (B. sanat evi) yi kurmuştur. Nihayet 1921 de Via Avignonesi'de bulunan Palazzo Tittoni'nin bir bodrumunda, kendi imar ettiği eski bir Roma hamamının enkazı içerisinde Teatro degli Indipendenti (Müstakiller tiyatrosu) adlı müesseseyi kurmuştur. Birçok Avrupa memleketlerindeki studio'lar, «istisnai tiyatro»lar modeline uyan bu sahnede, çok zaman amatör aktörlere, eski ve modern piyesler temsil ettirmişlerdir. Çeşitli sanat anlayışları taşıyan eserler arasından seçilen bu piyesler, bazen müzikli, danslı ve mimikli olup genel olarak sentetik bir karakter taşımaktadır. Bunların çoğu moderndir teknik ve mâna bakımından en cüretli modern İtalyan veya yabancı genç yazarların eserleridir. Birçok yazılar arasında bilhassa şunlar anılabilir: *La maschera mobile* (Müteharrik maske) [1926], *Scultura vivente* (Canlı heykeltıraşlık) [tarihsiz], *Del teatro teatrale, ossia del teatro* (Tiyatro tiyatrosu veya tiyatro hakkında) [1929].

BRAGANÇA [*bragãra*] veya **BRAGANZA:** 1. Portekiz'in kuzey doğusunda, İspanya sınırı yakınında B. yönetim bölümünün (6543 km²; 1940 ta 213 000 nüfus) merkezi. Trásos-Montes (Dağların gerisi) bölgesindedir. Nüfusu 6 900 (1950). Şehir surlarının içerisinde Bragança dukalarının şatosu vardır. Dokuma ve zentinyağı endüstrisi vardır. Kasaplık hayvan, tahıl da yetiştirilir.

2. Kuzey Brezilya'da Pará devletinde bir şehir. Belém'e bir demiryolu ile bağlıdır. 1753 te kurulmuştur. Nünusu 50 000 (1935). Çevresinden pirinç, şekerkamışı, pamuk ve manyoka elde edilir ve ihraç olunur.

3. Brezilya'nın São Paulo devletinde şehir. Bragantina demiryolu üzerindedir. 1765 te kurulmuştur. Nüfusu 65 000. Hastahanesi, çevresinde geniş kahvelikler vardır.

BRAGANÇA [*bragãsa*], 1640-1853 yılları arasında Portekizde ve 1889 a kadar da Brezilyada hüküm sürmüş olan hanedanın adı. Bu adı Bragança şehri ile ilgili olarak taşıyan bu hanedan, Kıral I. João'nun gayrimeşru oğlu I. Affonso (1442 B. dukası) tarafından kurulmuştur. Hükümdar ailesi ile olan yakın akrabalıkları ve büyük servetleri sayesinde B. dukaları, kısa zamanda büyük bir itibar kazanmışlardır. Portekizin 1640 ta İspanya hâkimiyetinden kurtulmasından sonra II. João B., IV. João adı ile tahta çıktı. 1807 de I. Napoléon, B. hanedanını tahttan indirdi. Kıral VI. João Brezilyaya kaçtı. Napoléon'un yenilmesinden sonra, 1814 te B. hanedanı yine hâkimiyetine kavuştu; fakat VI. João ancak 1821 de Portekize geldi ve sonradan müstakil Brezilyanın imparatoru olan en büyük oğlu I. Pedro'yu orada bıraktı. Pedro, babasının ölümünden sonra 1826 da, kızı Maria da Gloria lehine Portekiz tahtından, 1831 de de yegâne oğlu II. Pedro lehine Brezilya tahtından feragat etti. 1891 de II Pedro'nun ölümünden sonra ise tahta vâris veliaht mevcut olmadığından bu kol sona ermiş oldu. I. Pedro'nun erkek kardeşi Dom Miguel, 1826 da Portekiz tahtının vârisi Maria de Gloria ile nişanlanarak kendisini kıral ilân etti ise de 1834 te memleketten kovuldu. Dom Miguel, B. hanedanının erkek nesli olarak devam eden biricik kolu, prens kolunun kurucusudur. 1910 yılına kadar Portekizde hüküm süren Sachsen-Coburg-Bragança kolu, 1836 da Sachsen-Coburg-Koháry Prensi ile evlenen Maria da Gloria'dan neşet etmiştir. Kıraliçenin ölümüyle Portekizde B. hanedanı sona ermiştir. Bu izdivaçtan dünyaya gelenler 1910 Ekim inkılâbına kadar hüküm sürmüşler, kıralın en büyük oğlu daima Bragança dukası unvanını taşımıştır.

BRAGG [*bræg*], **Sir William Henry** (1862-1942), İngiliz fizikçisi. Wigton (Cumberland) da doğmuş, Londra'da ölmüştür. 1886 dan 1908 e kadar Avustralyada Adelaide üniversitesinde matematik ve fizik profesörü olmuş, 1909-1915 yıllarında İngilterede Leeds üniversitesinde bulunmuş, 1915-1923 yıllarında Londra üniversitesinde fizik profesörlüğü yapmıştır. 1923 te Büyük Britanya Kıraliyet Enstitüsü (Royal Institution) ve Davy-Faraday Araştırma Enstitüsü müdürlüklerine getirilmiş, 1935-1940 yıllarında Royal Society'nin başkanı olmuştur. Kendisine, 1930 da şövalyelik (Sir ünvanı) tevcih edilmiş, 1931 de İngilizlerin en yüksek

Sır W. H. ve Sir W. L. BRAGG

bir taltif nişanı olan Order of Merit (Liyakat madalyası) madalyası verilmiştir. İlim incelemelerine radyoaktivite üzerinde araştırmalarla başlamış, X ışınları ile billûrların yapılarını incelemiş ve billûr yapısı için X ışınları metodunu geliştirmiştir. İngiliz ilim dergilerinde yayınlanan yazılarından başka başlıca eserleri şunlardır: *Studies in Radioactivity* (Radyo aktivite üzerinde incelemeler) [1912], *The World of Sound* (Ses dünyası) [1920], *Concerning the Nature of Things* (Nesnelerin mahiyetine dair) [1925], *The Universe of Light* (Işık kâinatı) [1933], *Introduction to Crystal Analysis* (Billûr analizine giriş) [1929], *X-Rays and Crystal Structure* (X ışınları ve billûr yapısı) [oğlu ile birlikte. 1915]. 1915 te oğlu ile birlikte Nobel fizik mükâfatını kazanmıştır.

BRAGG [*bræg*], **Sir William Lawrence** (doğ. 1890). İngiliz fizikçisi. Avustralyanın Adelaide şehrinde doğmuş, Adelaide ve Cambridge üniversitelerinde okumuştur. Fizikçi Sir W. H. Bragg'ın oğludur. 1919 - 1937 yıllarında Manchester'de Victoria üniversitesine fizik profesörü olmuştur. 1938 den beri Cambridge üniversitesinde tecrübî fizik profesörüdür. 1941 de kendisine şövalyelik («Sir» unvanı) tevcih edilmiştir. Babası ile birlikte billûr yapıları üzerinde çalışmış, 1915 te kendisine Nobel fizik mükâfatını kazandıran meşhur denklemi bulmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: X-*Rays and Crystal Structure* (X ışınları ve billûr yapısı) [babası ile birlikte, 1915], *The Crystalline State* (Billûr hali) [1934], *Elektricity* (Elektrik) [1936], *The Atomic Structure of Minerals* (Madenlerin atom yapısı) [1937].

Bragg denklemi: Bir billûrun, üstüne düşürülen x ışınları demetine karşı üç boyutlu bir difraksiyon şebekesi olarak hareket ettiği ilk önce 1913 yılında W. L. Bragg tarafından keşfedilmiştir. X ışınları demetinin billûr yüzeyi ile bir Θ açısı yapmak üzere billûr üzerine düşürüldüğünü farz edelim. Billûr içindeki bütün atomlar X ışınlarını yansıtır, yansıyan ışınlardan aralarındaki yol farkı dalga boyunun n katı olanlar birbirlerini şiddetlendirir. Bu şart altında paralel billûr düzlemlerinden yansıtılan ışınlar

$$n \lambda = 2 d \sin \Theta$$

denklemini gerçekleştirir. Burada λ düşürülen X ışınlarının dalga boyu, d paralel billûr düzlemleri arasındaki uzaklık, Θ gelen ve yansıyan ışınların billûr düzlemi ile yaptığı açı ve n bir tam sayıdır.

Bragg x ışını metodu: Billûrların iç yapılarını incelemek gayesi ile x ışınları difraksiyonundan faydalanmak için muhtelif metotlar geliştirilmiştir. Bunların içinde Laue diagramları (bk. LAUE, Max von) tarihî sıra bakımından birinci yeri muhafaza eder. W. H. Bragg tarafından kurulmuş olan X ışınları spektrometresi ise basit molekül yapılarını aydınlatmada çok pratik bir yol sağlamaktadır. Bragg metodunda, bir X ışınları tüpünden (A) elde edilen, dalga boyları belirli X ışınları bir yarıktan (B) geçirildikten sonra olduğu yerde döndürülebilen bir billûr üzerine düşürülür. Yansıyan ışınlar (E) iyonlaşma odasına girer. Bu küçük odacığın çeperleri izole edilmiş ve bir yüksek voltaja bağlanmıştır. X ışınları buradaki gazı iyonlaştırır ve bir elektrometre ile ölçülen bir elektrik akımı meydana getirirler. C. billûrunun döndürülmesi ile, billûr ve ışınlar arasındaki açı D verniyesinden okunur. C. billûru. Θ açısı kadar döndürüldüğünde, E iyonlaşma odasını ihtiva eden kolun 2 Θ açısı kadar dönmesi sağlanmıştır. Akım, X ışınları ile billur arasında çok küçük Θ açıları ile ölçmeğe başlanır, Θ açısı arttırılarak her kademeye tekabül eden akım elektrometreden okunur. Keskin yansımaların maksimum olduğu Θ açıları için $2 d \sin \Theta = n \lambda$ Bragg denklemi gerçekleşmektedir.

Bu bağıntıdan billûr içinde, paralel yüzeyler arasındaki d uzaklıkları bulunur. Bu metotla basit billûrların örgü noktaları arasındaki uzaklıklar 1913 yılında W. H. Bragg ve oğlu W. L. Bragg tarafından hesaplanmıştır.

BRAGI [*bragi*] (IX. yüzyılın birinci yarısı), milletlerarası şöhret kazanan ilk Norveç şairi. Babası Boddi'dir. Eserlerinden *Ragnarsdrapa* adlı manzumesinin bir kısmı mevcuttur. IX. yüzyıl şairleri onu ilâhlaştırmışlardır. Snorri'de 12 ilâh grupunda yer almaktadır.

BRAHE, Polonyanın kuzeybatısında Vistul (Pol. Wisła) nehrinin soldan aldığı kollardan birisi. Uzunluğu 195 km; çevreği 4650 km^2. Arka Pomeranyadan doğar; birtakım göllerden geçer. Büyük ağaç gövdelerinin akıtılması suretiyle taşında faydalanılır. Aşağı bölümünde, 15 km lik bir mesafede su taşıtlarının işlenmesine elverişlidir. Bydgoszcz (Alm. Bromberg) kanalı ile Notec (Alm. Netze) e ve oradan da Oder (Pol. Odra) nehrine bağlıdır.

BRAHE, Per, Kont (1602 - 1680), İsveçli asker ve devlet adamı. Kıral Gustaf Adolf'un emrinde hizmet etmiş (1626 - 1632); Lehistan ile barış konuşmalarını idare etmiş (1635), Finlandiya genel valisi olmuş (1637 - 1640; 1648 - 1654), 1640 ta Turku(Åbo) üniversitesini kurmuş ve 1646 - 1680 yıllarında bunun sekreterliğini yapmıştır. 1641 de İsveç Yüksek İcra Memuru olmuş. Christina'nın (1632 - 1644) ve XI. Karl'ın (1660-1672) çocukluk zamanlarında naiplik meclisi üyesi olmuştur.

BRAHE, Tycho [*Tyge*] (12 Aralık 1546 - 24 Ekim 1601), Danimarkalı astronom. Eskiden Danimarkaya ait olan Knudstrup'ta doğmuş, Pragda ölmüştür. B., 1562-1565 yılları arasında Leipzig'de hukuk ve astronomi tahsil etmiş, bir müddet kendi memleketinde istirahat ettikten sonra 1566 dan 1570 e kadar Wittenberg, Rostock Basel ve Augusburg'da çalışarak bilgisini artırmıştır. 1571 de tekrar Danimarkaya döndüğü zaman babası ölmüş ve kendisine oldukça mühim bir servet bırakmıştı. 1575 te İsviçre ve İtalyaya bir seyahat yapan B., yolda Kassel şehrinde Hessen kontu Wilhelm'in rasathanesini ziyaret etmiştir. Kont, Danimarka Kıralı II. Friedrich'e B. yi hararetle tavsiye etti; bu tavsiyeden sonra Kıral, kendisine, sonradan büyük Uranienburg rasathanesini yaptırdığı, şimdi İsveçe ait bulunan Hven im Sund adasını timar olarak vermişti. Bu rasathanenin mükemmel aletleri kendi atelyelerinde imal edilmişti. 1588 de II. Friedrich'in ölmesi üzerine B. nin geliri daralmış, hattâ kendisini istemiyenlerin teşviki neticesi, onun Danimarkada oturmasına mâni olunmağa çalışılmıştır. Bu yüzden B., 1597 de Kayser II. Rudolf'un davetini kabul ederek Praga gitmiştir. B., burada da bir rasathane kurmuş ve Kepler gibi bir de yardımcı bulmuştu; fakat bir sene sonra öldü.

T. BRAHE

B. nin en büyük hizmeti, astronomik ölçülerin hassasiyetini sağlamak olmuştur. Sonraları Kepler, bu sayede gezegen yıldızların hareketlerine dair kanunları keşfetmeğe muvaffak olmuştur. B., Ptolemaios (Batlamyus) ve Copernicus'un dünya sistemi hakkındaki görüşlerini birleştirmeğe çalışmıştır. B. ye göre ay ve güneş, dünyanın etrafında ve bütün diğer gezegenler. ise onların etrafında dönüyordu. Sabiteler âlemi ise günlük bir devir yapmaktaydı. B., dünyayı, duygularımızın bize gösterdiği gibi, sabit kabul ediyordu ve onu ağır, kaba, hareket kabiliyeti bulunmıyan bir kitle olarak izah ediyordu. Başlıca eserleri şunlardır: 1572 de kendisi tarafından keşfedilen yıldıza dair yazısı *De nova stella* (Yeni yıldız hakkında) [Kopenhag 1573; 1901 de Kıraliyet İlim Akademisi tarafından yeni baskısı], kendi aletlerine ait diğer bir eseri *Astronomiae instauratae mechanica* (Yeniden kurulan astronominin mekaniği) [Nürnberg 1602; Hasselberg tarafından yeni bas. Stockholm 1901], *Opera omnia* (Bütün eserler) [Prag 1611, Frank-

furt 1648; Dreyer tarafından yeni baskısı, cilt I, Kopenhag 1913]. B. nin bütün aletleri ve ilmî yazmaları, ölümünden sonra, Kayser Rudolf tarafından 20 000 talere (takriben 60 000 mark) satın alınmıştır. Bu aletlerin büyük bir kısmı Bela Hora muharebesinden sonra imha edilmiştir. Yalnız bir büyük, bir de küçük sekstant halen Pragda bulunmaktadır.

BRAHE AİLFLERİ, birbirlerivle akraba olan, Danimarkalı ve İsveçli iki aile. Danimarka kolu bilhassa XVI. yüzyılda **Axel B.** (ölm. 1551) ile tanınmıştır, mensupları arasında şunlar savılabilir: **Tycho B.** (b. bk.), meşhur astronom; **Steen B.** (1547 - 1620), kıraliyet müşaviri; **Jørgen B.** (1585-1661), şövalye ve Rigsdag (Danimarka parlâmentosu) üyesi geniş arazileri sebebiyle küçük Fyn (Fionie) kıralı adını almıştı. Bu aileden iki mühim kadın yetişmiştir. **Sophie B.** (1556 - 1643), seçkin soy bilgisi mütehassısı (jenealojist), bilhassa fal, büyü gibi gizli bilgilerle şöhret bulmuştu; **Karen** veya **Catherine B.** (1657 - 1736), Odensee asîl genç kızlar enstitüsünün kurucusu. Bu kol 1789 da sönmüştür.

İsveç kolunun en meşhur fertleri arasında ise şunlar sayılabilir: **Gustaf B.** (1558 - 1615), feldmareşal; **Kontes Ebba B.** (1596 - 1674), Gustaf Adolf'un dostu olmuş, mareşal Jacques de la Gardie ile evlenmiştir. **Per B.** (1602 - 1680) [b. bk] **Magnus B.** (1790 - 1844), 1826 da Petersburg fevkalâde elçisi, sonra kırallık mareşali ve genel kurmay başkanı olmuştur.

BRAHEA, hurmagiller (Palmae) familyasından, Meksika ve Güney Teksas'ta 4 kadar türü yetişen bir bitki cinsi Hepsi ağaç olan bu bitkilerin yaprakları yelpaze gibidir. Bunlardan, aslında 4 - 8 m boyu olan *B. dulcis* türü, soğuk serlerde süs ağacı olarak yetiştirilir.

BRAHİSEMA (Brachysema), baklagiller (Leguminosae) familyasından, Avustralyada 14 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar küçük ağaççıklar olup yaz kış yapraklarını dökmezler. *B. lanceolatum* türü süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

BRAHM [*brām*], **Otto** (1856 - 1912), Alman edebiyat tarihçisi ve sahne idarecisi. Hamburg'da doğmuş Berlinde ölmüştür. Scherer'in talebesi ve o zamanın edebî bir cereyanının (Ibsen, Gerhart Hauptmann) öncüsü olan B., 1889 dan itibaren Berlinde kendisinin de kurucuları arasında bulunduğu «Freie Bühne» (Hür sahne) yi idare etmiş ve 1890 - 1891 yıllarında aynı adı taşıyan bir dergiyi yayımlamıştır. B., 1894 - 1904 arasında Alman ve 1904 ten itibaren de Lessing tiyatrolarının müdürlüğünü yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Das deutsche Ritterdrame des 18 Jahrhunderts* (XVIII. yüzyıl Alman şövalye dramı) [1880], *H. v. Kleist* (isim) [1884, 3. bas. 1892], *Schiller* (isim) [1888 - 1892], *K Stauffer - Bern* (isim) [1892, 2. bas 1903], *Kritische Schriften* (Kritik yazıları) [P. Schlenther tarafından yayımlanmıştır, 1913 - 1914].

BRAHMA (Sanskr. *brih* = genişleme, dağılma), geniş mânada Hinduizmin inkişafı boyunca, yani M. Ö. 1000 tarihinden bugüne kadar raslanan Sanskritçe bir terim Fakat bu inkişafın en eski safhalarının işareti olan *Veda* (b. bk.) lar (M. Ö. 1000 den önce) ile *Brāhmaṇa* (b. bk) larda (M Ö 1000 - 800) B. sözünün mânası dua, mukaddes söz, mukaddes bilgidir; halbuki Brahmanizm (b. bk.) in ikinci tâli safhasının başlangıcına işaret olan *Upanişad* (b. bk.; Skr. Upanişad) lar (M. Ö. 800 - 600) da, katî olarak, bağımsız, sonsuz, ebedi ve ezeli, her yerde mevcut ve gayrişahsi, en yüksek varlık kavramını alır. İlk zamanların politeizmi yerine panteizmi koyan bu ilâhi varlık kavramına *ātma* adı verilir ki bu sözün mânası ruh, nefes olup, Farsca *āsmān* (= gök), Yun. *atmos* (= duman) ve *anemos*, (= rüzgâr), Lat. *animus*, *anima* (= ruh), Alm. *Atem* (= nefes) e bağlıdır. Bütün kâinatı canlandıran, dünyadaki sonsuz çeşitlilik ve daimi değişme hayali (māyā) dışında değişmez, biricik hakikat olan, her şeyin içerisinde olduğu gibi insanın da yüreğinde yaşıyan B. - atma ile esas birliklerini idrak eden insanlar, «tekrar doğma» dan kurtulur. Yoga (b. bk.) denilen usul ise bu yolun rehberidir. Dar mânada Hinduizmde (Milâttan beri), yani geniş mânada Hinduizmin son safhasında, bir inkişaf görülür: gayrişahsi olması sebebiyle adı gramer itibariyle nötür (neutrum) olan B., üç şahsi ilâh halinde tecelli eder: Brahmā (erkek), yaratıcı ilâh; Vişnu (b. bk. Skr. Viṣṇu) koruyucu, terkibedici ilâh, Şiva (Skr. Śiva) yıkıcı, tahlil edici ilâh. Bu üçlük, *trimūrti* adını taşır.

BRAHMA (Zootekni), Amerikada çok sevilen ve et için yetiştirilen paçalı, Asya kökenli bir tavuk ırkı. Vücudunun büyüklüğü, ağırlığı, derisinin açıklığı ve etinin gevrekliği dolayısiyle et tavukları arasında hemen en makbulüdür. Renkleri pek çeşitli ise de, açık B. daha fazla tutulmaktadır. Büyümesini bitirmiş olanlar 5,5 - 8 kilo kadar gelir. Büyümeleri yavaş olduğundan, ancak 7 10 ayda yumurtaya gelirler ve senede orta ağırlıkta kırmızımtırak renkli 90 - 110 yumurta verirler. Et için yetiştirilen bütün tavuklar gibi B. da kuluçka olmakta, fakat çok defa iyi yavru çıkarmamaktadır. Ağır vücutlu ve dikkatsiz olduğundan yumurtalara oturup kalkarken çoğunu kırar.

Koyu Brahma

BRĀHMA SAMĀJ [*brāhma samāc*] (Sanskr. = Tanrı birliği), Bengalli bir Brahman olan Rām Mohan Roy (1772 - 1833 tarafından Hinduizmi ıslah etmek maksadiyle 1828 de Kalkutta'da kurulan bir dinî teşekkül. M. Ö. 557 den beri birbirini takıbeden bu cins ıslah teşebbüslerinden Hıristiyanlıktan ilham alan birinci teşebbüs bu olmuştur. Bu teşebbüslerin en önemlilerini yapanlar ve neticede kurulan dinler şunlardır: M. Ö. 557: bir raca oğlu Mahāvīra (Cainizm [Jainisme]); M. Ö. 525: yine bir raca oğlu Gautama Buddha (Buddhizm); 1469 - 1538 arasında yaşamış Pencaplı bir vaysya (vaiśya) olan Nanak (Sikhizm; Nanak, İslâm dininden ilham almıştır).

Hinduizmde Roy'un, kaldırılmasını veya değişmesini istediği hususlar şunlardır: putlara tapınma ve çoktanrılılık; dulların yakılması veya tekrar evlenmelerinin yasak edilmesi; erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesi; kast sisteminin sıkılığı; millî ve dinî izolasyonizm; halka zorla bazı tahditlerin kabul ettirilmesi. Bazı *Upanişad* [Skr. Upanişad] ları ilk olarak İngilizceye çeviren ve *The Precepts of Jesus, the Guide to Peace and Happiness* (İsanın dersleri; sulh ve saadete götüren bir rehber) başlığı altında Ahd-ı cedid'den bir antoloji çıkaran Roy'un ölümünden sonra (1833), B. S. hareketi bir buhran geçirmiş ve 1843 te Devendra Nath Tagore'un tesiriyle, Hindu

karakterini kuvvetlendiren ve onu Hıristiyanlıktan uzaklaştıran bir yenilemeye tâbi tutulmuştur. 1864 ve 1878 yıllarında iki defa parçalanan bu hareket, bugün üç tarikata ayrılmış olup 183 cemaat ve ancak 5504 üyeye sahiptir.

BRAHMA SŪTRALAR veya **BRAHMA MĪMĀṀSĀ** (Sanskr. *Brahma* = tanrı; *sūtra* = rehber iplik; *mīmāṁsā* = araştırma), Hindu edebiyatında, Tanrının mahiyetini araştıran bazı el kitaplarına verilen ad. Bunlar, *Upanişad* (bk. BRAHMANİZM) lara dayanan, öğretmenin sözlü izahlarını, sanki üzerine dizmeğe mahsus iplik vazifesini gören çok kısa özetler idi. IV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olduğu sanılan Bādarāyana'ya atfolunan B. S. dan başka hepsi kaybolmuştur. Şankara (Shankara, doğ. 788) nın bu eser hakkındaki bhāsya (mülâhazat) sı meşhurdur. Şankara ise, Tanrı ve insan ruhunun esas itibariyle aynı olduğunu öğreten Vedānta (Sankr. *veda* = bilgi; *anta* = son, yani Veda'dan çıkan son ders) felsefesinin en büyük otoritesi sayılır.

BRAHMAGUPTA (doğ. M. S. 598), Hint matematikçisi ve astronomu. Zamanın matematiğe ait bilgilerini, *Brahma-sphuṭa-siddhānta* (İlâhî çiçek açma yoliyle mükemmeliyete erişme; yani Brahma'nın ıslah edilmiş sistemi) adı altında matematik ve astronomi üzerine bir nevi ders kitabı mahiyetinde olan 628 de yazdığı eserinde ortaya koymuştur. Bu eserin aritmetik ve astronomiye ait 12. bölümü ile gayrimuayyen analitiğe ait 18. bölümü İngilizceye çevrilmiştir.

BRAHMA-LOKA veya **SATYA-LOKA** (Sanskr. *Brahma* = tanrı; *loka* = yer; *satya* = hakikat), *Veda* (bk. BRAHMANİZM) lar mitolojisine göre dünya kursunun ortasında yükselen ve bu kursun en yüksek dağı olup, gök kubbesini taşıyan Meru dağının zirvesi, ki Brahmā, Indra ve bütün büyük tanrıların ikametgâhı burada bulunur. Kıymetli maden ve taşlardan yapılmış olan Meru dağı, bir yandan Yunan tanrılarının saraylarını taşıyan Olympos dağını, diğer yandan da Dante Alighieri'nin üstünde Paradiso terrestre (dünyevi cennet, cenneti alâ) bulunan Purgatorio (Ârâf) dağını andırır.

Buddhistler B. L. ya sembolik bir mâna ile, bu adı şekiller diyarının alt katına verirler.

BRAHMANABAD, Haydarabad (Hindistan) ın kuzeydoğusunda bulunan, yıkıntı halinde bir şehir. Sind (Indus) nehrinin eski bir yatağı üzerinde yükselirdi. Surlarının çevresi 6,8 km idi. Yapılan kazılar, Pompeii'de olduğu gibi her şeyin eski halinde kalmış olduğunu göstermiştir. Bundan dolayı, şehrin âni bir felâket neticesinde harabolduğu ve bu felâketin aynı zamanda Sind'in seyrini değiştirdiği tahmin olunuyor. İnanışa göre şehir, 9 yüzyıl önceki kroniklerde adı geçen Dolora adında bir kıralın fenalıklarını cezalandırmak için tanrılar tarafından tahribolunmuştur.

BRĀHMAṆA'LAR (= Brahman'lara ait yazılar), Hindu dininin ikinci tarihî safhası olan Brahmanizm (b. bk.) e hâkim olan yazılar grupuna verilen isim. M. Ö. 1 000-800 yıllarında Sanskrit diline nesir olarak yazılan B., Hind-Avrupa dillerinin en eski nesir yazılarıdır. B. ın ruhu saserdotalizm (sacérdotalisme; Lat. *sacerdos* = rahip; rahiplerin otoritesinin ve halkın hayatında oynadıkları rolün kuvvetlendirilmesi) olarak vasıflandırılabilir. Bütün âyinlere ve bilhassa kurban kesme âyinlerine büyük önem verilir. Bunların tesirini sağlamak için kullanılması gereken sözler, bunların telâffuz tarzı ve hareketler uzun uzadıya sayılır. Rahipler kurban kesmeyi ihmal ederlerse güneşin doğmıyacağı kanaati taşınır. Kurban kesme âyinlerinin en önemlisi *Aśvaḥ-mēdha* (at kurbanı) dır. Hazırlığı bütün bir yıl süren ve yüzlerce atın kesilmesiyle neticelenen bu âyinin tesiri sonsuzdur, yani tanrılar bunu yaptıranın hiçbir arzusunu reddedemez, her günahını affeder. Bu suretle rahipler tanrılara bile faik bir mevkie yükseltilmiş olmaktadır, buna mukabil sudra (śūdra) ların itibarı daha da azalır. Tekrar dünyaya geliş fikri ilk defa B. da açıkça ifade edilir; sığır etinin yenmesi bazı tahditlere tâbi tutulur ve karıların kocalariyle birlikte yemek yemeleri de bazı hallerde yasak edilir. B., *Veda* (b. bk.) lara dayanmakla ve bunların otoritesini kuvvetlendirmek iddiasında bulunmakla beraber, Vedizm (b. bk.)in tanrılarını kıymetten düşürür ve bunların yerine Brahman (b. bk.) ların hâkimiyetini kurar. Aynı yıl *Upanişad* (Sanskr. Upanişad; b. bk.)lar, sözde B. a felsefî bir ek teşkil etmeği iddia etmekle beraber, âyinlerin ve dolayısiyle rahiplerin rolünü zayıflatmakla B. ın hâkimiyetine karşı bir reaksiyon teşkil eder. *Sūtra* (kitap) denilen yazılar, B. ın derslerini özetliyen el kitaplarıdır.

BRAHMANİ, Hindistanın kuzeydoğu bölümünde Bihar ve Orissa bölgesinde nehir. Uzunluğu 440 km. Yukarı ve orta bölümlerinde taşıma ve sulama bakımından faydalanılmaz. Deltasında Mahanadi nehrine bir kanal ile bağlıdır. Cuttack kuzeyinde Bengal körfezine dökülür.

BRAHMANİZM (Sanskr. *brahma* = mukaddes söz, tanrı; *brahman* = rahip), Hinduların, yani Hindavrupai veya Ari Hintli dininin ikinci tarihî safha (takr. M. Ö. 800-M. S. 1.) sına, Brahman (b. bk.) ların bu safha boyunca hâkim bir nüfuz sahibi olmaları dolayısiyle, Batılılar tarafından verilen ad. Batılılar, bu dinin birinci safhasına Vedizm, üçüncüsüne de (dar mânada) Hinduizm derler. Hindularsa, gelişme safhalarına ayırmaksızın, kendi dinlerine Ārya-Dharma, yani Ari dini adını verirler. Yine bu dine Batılılar, bazen de (geniş mânada) Hinduizm derler. B. i lâyıkiyle anlıyabilmek için, ortanca safhasından ayırmaksızın incelemek lâzımdır. Geniş mânada Hinduizm, takriben M. Ö. 1500 den beri mevcut olduğundan, dünyanın teşkilâtlanmış en eski dinidir. Hindistanda ona inananların sayısı takriben 220 milyondur (1921). En belli hususiyeti, kast sistemidir. Ayrıca birçok (2000 den fazla) tâli kastlara da ayrılan dört büyük kast vardır: 1. Brahman, yani rahip ve aydınlar; 2. Kşatriya (Skr. kṣatriya), yani devlet adamları ve askerler; 3. Vaysya (Skr. vaiśya), yani çiftçi, zanaatçı ve tüccarlar; 4. Sudra (Skr. śūdra), yani köylü, uşak ve hizmetçiler. Sudralara «alçak kast» adı da verilir; fakat bu sınıftan da aşağı sayılan, çok hakir görülen ve kast sistemine girmiyen bütün insanları ihtiva eden bir sınıf da vardır ki, buna Parya (pariah) denir.

Her kastın üyeleri ancak kendi aralarında evlenir; başka kast üyeleriyle beraber yaşamaları, yemek yemeleri ve hattâ ellerinden su içmeleri yasaktır. Kast, tarihi bilinmiyen bir geçmişte Orta Asyadan veya Doğu Avrupadan gelerek Pencap'ı istilâ eden, oradan yavaş yavaş bütün Hindistana yayılan, Sanskritçe konuşan Hindavrupai (Ari) bir milletin, fethettiği topraklarda kendini yerlilerden ayırmak ve bunlar üzerindeki tahakkümünü devam ettirmek maksadiyle başvurduğu bir çaredir. (Çeşitli kastlarda deri renginin, yukarı sınıftan aşağıya doğru koyulaşması da buna işarettir. Brah-

manlar ve Kşatriyalar hemen hemen Güney Avrupalılar gibi beyaz, Vaisyalar çok esmer, Sudralar bundan daha da koyu, Hintli Paryalar ise hemen hemen simsiyahtır.) Dinî inançlarda görülen gelişme de, müstevli millet dininin yerli dinlerle mücadelesini ve bunlarla yavaş yavaş karışmasını gösterir. Bu gelişmeyi, Hinduların nesir veya nazım, Sanskritçe kutsal yazılar zincirine dayanarak takibedebiliriz.

Hinduların bütün kutsal yazılarına *Veda* (tanrısal bilim, krş. Yun. *idea* = fikir, Lat. *videre* = görmek, Alm. *Wissen* = bilmek) denirse de, bu isim dar mânada bu kitapların en eskilerine verilir. Bu safhaya *Vedizm* (b. bk.) deniyor. Batılı bilginler Vedaların tarihini M. Ö. 2000-1000 olarak tesbit etmişlerdir. Vedaların en eski ve önemlisi olan *Rıg Veda* (Şiir veya mezamir Vedası) göke, güneşe, aya, rüzgâra, yağmura ve diğer tabiat unsur ve kuvvetlerine hitabederek bunlardan uzun ömür, çok çocuk, sıhhat ve zenginlik diliyen *mantra* (ilâhi) lardan mürekkeptir. Dört kastın adı ilk defa burada geçer: buna göre ilâhi vücudun ağzından Brahmanlar, kollarından Kşatriyalar, bacaklarından Vaisyalar, ayaklarından da Sudralar çıkmıştır. Vedizmin esası, tabiatın çeşitli olaylarına tapınmak (politeizm) la beraber, bunların gerisinde bir tek sebebin varlığına, insan ruhunun bununla bir olduğuna ve ebediyen yaşıyacağına, nihayet insanların dua kuvvetiyle kurtulacaklarına, yani saadete kavuşacaklarına inanmaktır.

Daha sonraları (M. Ö. 1000-800) *Brāhmaṇa* (b. bk.; Brahmanlara ait yazılar) adını taşıyan eserlerle karşılaşırız. Vedalardaki nispeten sade ve serbest din duygusu giriftleşir, sertleşir; âdeta askerî bir teşkilât kazanır. Bu safhaya *Brahmanizm* deniyor. Brahmanalarda kast sisteminde en yüksek yeri alan Brahmanlar lehine kurulmuş bir tahakküm düzeni ile karşılaşırız. Nesir olarak yazılmış olan Brahmanalar, Brahman sınıfının başlıca imtiyazı olan din öğretmenliği ve rehberliğinin, yalnız bu sınıf tarafından tertip ve idare edilen kurban kesme ayinlerinin önemini belirtir. Vedalarda büyük bir rol oynıyan tanrılar, tanrıçalar önemlerini kaybederler ve bunların yerine, âdeta bir tanrı karakteri kazanan Brahmanlar geçer. Brahmanların tanrılaşmasiyle de kast sisteminin iç sınırları daha geçilmez bir hale gelir ve bilhassa Sudraların itibarı düşer. Ruhların tekrar dünyaya gelişi ilk defa burada açıkça ifade olunur. B. in bu ilk tâli safhasının başlıca özelliği, rahiplere ve bilhassa bunların idare ettiği kurban âyinlerine verilen büyük kıymet ile, insanların ancak Brahmanların himmetiyle selâmete kavuşabileceklerine dair inançtır.

Batının Katolikliğini andıran Saserdotalizm (b. bk.) safhasından sonra buna, Protestanlığı hatırlatan bir reaksiyon olarak *Upanişad* (Skr. Upanişad = oturum) lar (M.Ö. 800-600) hâsıl olmuştur. Veda ve Brāhmaṇalar, Hıristiyanlığın Eski Ahdi ile, Upanişadlar da Yeni Ahdi ile mukayese edilebilir. Hinduların felsefi spekülâsyona olan sevgileri bu yazılarda görülür. Erkekler gibi kadınların ve hattâ gençlerin de katıldıkları bu oturumlarda metafizik ve mistik konular görüşülür. Veda ve Brāhmaṇalarda dua ve mukaddes söz mânasında kullanılan *brahma* sözü, Upanişad'larda en yüksek varlık, yani biricik tanrı mânasını alır. Bu kavram B. in ikinci safhasına hâkimdir. Diğer bir ismi de *ātman* (= ruh) olan bu kâinat ruhunun ön plâna geçmesiyle eski (zahirî de olsa) politeizmin yerine panteistik bir monoteizm geçer. Fenomenler dünyası, *māyā* (= hülya), bir rüya olup, ferdî ruhlar, Brahma'nın birer zerresi olduklarını idrak etmedikçe, bu rüya içerisinde doğumdan ölüme, ölümden yeni bir doğuma sürüklenir dururlar. Tefekkür ve temaşaya dayanan bir nevi ruh ve beden jimnastiği olan yoga da, insanlara bu kurtarıcı bilgiyi kazanmakta yardım için bir metottur. Upanişadlar, kast sistemini tasdik etmekle beraber, buna daha ziyade mânevi bir karakter verirler. B. in bu safhasına hâkim fikir, insanların ancak bilgi yolu ile kurtulabilecekleri, selâmete kavuşabilecekleri fikridir.

Mānava-Dharma Śāstra (Manu'nun Kanun Kitabı) [takr. M. Ö. 250] denilen metinlerse, B. in kanunî, şer'î cephesini temsil eder. Manu adını taşıyan bir tanrı veya azize atfolunur. Genel olarak Vedaların otoritesini takviye eden bu eser, müminlerin hayatını dört safhaya ayırır: talebelik, evlilik, münzevilik ve nihayet din uğruna dilencilik safhaları. Günlük hayatta yapılacak ve yapılmıyacak şeyler belirtilir. Manu kanunlarında karşılaşılan diğer yenilikler şunlardır: Mabetler ve mabet rahipleri, putlar, yenmesi caiz ve yasak olan gıdalar, kabahatlerle bunlara ait cezalar. Manu'ya göre selâmet, her şeyden evvel şeriata ve ayrıca kast kanununa itaat etmekle elde edilir.

B. in sonuncu tarihî safhası olan *Bhakti* (sevgi, sofuluk) safhasını açan, *Bhagavad-Gītā* (Tanrısal şarkı) [takr. M. S. I.] adını taşıyan dramatik, yani konuşmalı şiir, Hindularca en çok hürmet edilen mukaddes eserdir. Bu şiirin başlıca şahsı Krişna (Skr. Kṛişṇa) dır; bu zat ise tanrı Vışnu (Skr. Vişṇu) nun bir avatar (şahıslanışı) ıdır. Kendisinin bildirdiğine göre, iyileri korumak, fenaları yoketmek ve dünyada dindarlığı hâkim kılmak için insan şekline girmiştir. Her kim ona tam bir Bhakti ile taparsa, selâmete erişecektir. Bhagavad-Gītā da kastların lüzumuna işaret eder ve Kşatriyaların harbde insan öldürmekte haklı olduklarını ifade eder; çünkü öldürülen esasen fani olan bedendir, ruh ise ebedî olup hiç zarar görmez. B. in bu safhasında selâmete, bir şahıs olarak tasavvur edilen tanrıya karşı duyulan sevgi yolu ile erişilir.

M. S. 1-250 yıllarında yazılan iki büyük destan olan *Mahābhārata* (Büyük Bh. harbi) ve *Rāmāyaṇa* (Tanrı Rama'nın macerası), Hinduların dinî gelişmesinde üçüncü büyük safhayı teşkil eder ve *Hinduizm* (b. bk.) adını alır. Bu eserler *Purāṇa* (Eski hikâyeler) adını taşıyan dinî efsanelerle başlar ve şimdiye kadar süregelir. Hinduistler, kast sistemine sadık kalmış, fakat inanç ve ahlâk bakımından çeşit çeşit ve birbirine zıt birçok tarikatlara ayrılmışlardır. Hinduizmde putlara, mabetlere, mukaddes yerlere ve ırmaklara, çeşitli dinî törenlere raslanır. Hinduizm, aşığı tabaka halkının bâtıl inançlarını içine almış, çığırından çıkmış bir B. olarak vasıflandırılabilir.

BRAHMAN'LAR (Sanskr. *Brahmā* = Tanrı; *brāhman* = Tanrıya ait, rahip, brahmin), Hinduizmin, yani Hind-Avrupa Hintlileri dininin, Vedizm adiyle anılan en eski devrinden bugüne kadar yaşıyan mümeyyiz vasfı olan kast sisteminin en yüksek sınıfını teşkil eden rahip ve aydınlar sınıfı. Diğer sınıfları şunlardır: Kşatriya (Sanskr. kşatriya) lar, yani devlet adamları ve askerler; Vaysya (Sanskr. vaisya) lar, yani köylüler ve zanaatçılar; Sudra (śūdra) lar, yani hizmetçi ve uşaklar; bunların dışında beşinci bir sınıf olarak Parya (pariah) lar. Hinduizmin en eski (M. Ö. 1000 den önce) mukaddes yazısı olan *Rig Veda* (Sanskr. *rig* = şiir, mezamir; *Veda* = bilgi), kast sisteminin kuruluşunu tasvir ederken, kurban edilen ilk efsanevi insanın ağzından B., kollarından Kşatriyalar, bacaklarından Vaysya'lar, ayaklarından da Sudra'ların hâsıl

olduğunu bildirir. Dine ve felsefi spekülasyona öteden beri düşkün bir cemiyette, tabiî olarak, daima önemli rol oynayan B., bilhassa Hinduizmin, Brahmanizm (b. bk.) adını taşıyan ve Brahmanalar (b. bk.) ın çıkmasiyle başlıyan (M. Ö. 1 000) ikinci tarihî safhasında, büyük nüfuz sahibi olmuşlar ve bu nüfuzu dinin dar mânada Hinduizm adını taşıdığı üçüncü safhası boyunca da, yani son iki bin yıl içerisinde, hemen hemen tam olarak muhafaza etmişlerdir.

Dua eden Brahman, şeytanın müdahalesine meydan vermemek için, alçak dua iskemlesine oturmuş, çıngırak, kitap ve kandiliyle tanrılarına dua (puca [Skr. puja]) ediyor

BRAHMA - PURĀṆA veya **ĀDI PURĀNA** (Sanskr. *Brahmā* = Tanrı; *purāṇa* = eski yazı; *ādi* = başlangıç), dar mânada Hinduizm (bk. BRAHMANIZM) in mukaddes yazılarını teşkil eden ve ilk defa VI. yüzyılda yazılmış olduğu sanılan *Purāṇa* adlı eserlerin en önemlilerinden biri. Meşhur *Mahābhārata* ve *Rāmāyaṇa* (bk. BRAHMANIZM) destanları da *Purāṇa*lara dahildir.

BRAHMAPUTRA (Sanskr. = Brahmanın oğlu), Güney Asyanın en büyük nehirlerinden biri. Uzunluğu 3 000 km. sularını topladığı yerlerin yüzölçümü 670 000 km² dir. B., Hımalaya dağlarının 6 000 m yi bulan yerlerinden ve Güney Tibetteki Manasorovar gölleri çevresinden çıkar, yukarı bölümünde Tsangpo adını alır. Buradan doğuya doğru, yaklaşık olarak 1 500 km boyunca Himalayalar arasındaki uzunlama vâdiden geçer. Bu bölümünde B., gemi işlemesine yer yer elverişlidir. Doğuda keskin bir dirsekle güneye döner ve 2 500 m yükseklikte aktığı yerden 160 m yükseklikteki Assam ovasına kadar dar ve derin bir yarmavâdiden geçer. Oraya indiği zaman B. kollara ayrılır; ilkbaharda ve güzün her iki yakasında 40 km uzaklara kadar taşar. Assam ovasında kuzeydoğu - güneybatı istikametinde akan B., Dhubri yakınında yine güneye yönelir ve buradan itibaren Jamma adıyle geniş bir nehir halinde akar; Goalunde yakınında Ganga'ya karışır. B. nın 1 100 km lik yerinde gemiler işler.

BRĀHMĪ YAZISI (Skr. Brāhmī lipi), Hindistandaki iki ana alfabeden birine (öbürü: Kharoṣṭhī [b. bk.]) ve bunun Uygur Türkçesinde kullanılmış olan şekline verilen ad. Bazı (S. Langdon, G. R. Hunter, J. H. Hutton, v. b.) ve bilhassa Hintli (Pran Nath, K. N. Dikshit, v. b) bilginler, menşe itibariyle bu yazıyı, M. Ö. IV. - III. binyılda Sind (İndos) vâdisinde vesikalar bırakmış olan Mohenjo - Daro ve Harappa resim - yazısına yaklaştırmak istemişlerse de, gerek kronoloji, gerek filoloji bakımından buna imkân görülememektedir. Bu yazı bazılarının zannettiği gibi Drāviḍ veya Yunan asıllı da değildir. Samî asıllı olmasına şimdi muhakkak gözüyle bakılmakla beraber, doğrudan doğruya Fenike, Akkad (çiviyazı) veya Güney Samî (Himyerî) yazılarından bir alıntı olmasa gerek. Gerek tarihî, gerek kültürel deliller, bu yazının prototipini Samîlerin Aramî kolunda aramamızı gerektirir.

B. Y. Milâttan önceki VIII. - VII. yüzyıllarda Hindistana batıdan veya kuzeybatıdan girmiş, VII. - VI. yüzyıllarda da gelişerek sistemleşmiştir. Bunun en eski örnekleri IV. - III. yüzyıllardan kalma Sohgaura bakır levhası (Gorakhpur bölgesinde). Eran sikkesi (Saugar bölgesinde), Nadaya (Namdaya) ile Agapalasa (Amgapalassa) mühürleri ve Mahasthan yazıtı gibi kalıntılarda görülüyorsa da, M. Ö. V. yüzyılda yaşamış olan büyük Hint gramercisi Pāṇini (III, ii, 21) *lipi* (= yazı) den bahsetmektedir; *lipi*nin İranca asıllı (Skr *lipi* Doğu İranca yoliyle <Avesta. *dipī* [= yazı] < Akkad. *ṭuppu* [= tablet yazı, mektup] < Sumer *dub* = kilden tablet) bir kelime olması, yazının bu yoldan Hindistana girdiğine bir delil sayılmaktadır. Böyle olmakla beraber, Hint ananesi, bu yazının mucidi olarak Brahma'yı tanımakta, onun adına bağlı olarak da yazıya M. S. III. - IV yüzyıldan beri Brāhmī demektedir.

Hece (yani konson + vokal) değerinde olan işaretlerle soldan sağa yazılan B. Y., Hind'de M. Ö III. yüzyıl ortalarında kıral Aśoka (b. bk.) devrinde önemli yazıtlarda kullanılmıştır. Eski B. Y erken bir devirde çeşitlenmeğe başlamış (Kistna bölgesinde Drāviḍī [veya Ḍamiḷī M. Ö. 200] tipi; eski Maurya tipi [M Ö. III yüzyıl]; eski Kalınga tipi [M. Ö. 150]; eski Batı Dekkan veya Āndhra tipi [Milât sıraları]; muahhar Maurya tipi [M. S. I. - II. yüzyıllar], Śuṅga tipi [III - IV. yüzyıllar]), IV. yüzyılda

Vokaller

a	ā	(aya =)ä	ī = i	u	ū	(uyu =)ü
e	(eya =)ë	ai	o	(oya =)ö	(oyo =)ȫ	

Konsonlar

Gırtlak	ka	kha	ga	gha	ṅa
Damak	ca	cha	ja		ña
Damak tepesi					ṇa
Diş	ta	tha	da	dha	na
Dudak	pa	pha	ba	bha	ma
Yarım vokal	ya	ra	la	va	
Fışırtı, Soluk	śa	ṣa	sa	ha	
Vokalsiz Kelime sonu	-k	-p	-m	-r	
	-l	-ś	-ṣ	-s	
Yeni işaretler	qa	ġa	ba	dza (?)	wa
	za	ża			

TÜRK BRÂHMÎ YAZISI

kuzey ve güney olmak üzere ikiye bölünmüştür (tarihçesi ve çeşitleri için bk. ALFABE, yayılışı ve örnekler levhaları I. ve II.; ayrıca bk. D. Diringer: *The Alphabet*, 1949)

Bunlardan kuzey kolu IV. yüzyılda, Gupta sülâlesi devrinde aynı adı taşıyan yazı tipini doğurmuştur. Eski bir örneği Allahabad'da bir sütun üzerinde görülen bu yazının kürsif (el yazmalarına elverişli) şekilleri IV.-VI. yüzyıllarda Buddhizmle birlikte Orta Asyaya (bugünkü Doğu Türkıstan) geçmiş ve orada dört dile tatbik edilmiştir:

1. Kuça ile Karaşahr bölgelerinde konuşulan ve Hind-Avrupa dillerinin müstakil bir kolunu temsil eden Toḫar (Uygur. Toḫrı) dilinin iki lehçesine (Tokhār A, Tokhār B), ki bazılarına göre iki ayrı dildir: a. Karaşahrî (Qaraśahrī; yerli dilde: Agni [Fr. Agnéen] veya Tuyre [bu ad son zamanlara kadar Ārśi zannedilmiştir]), b. Kuçî (Kučī [Fr. Koutchéen]; Uygur. Küşen veya Kösen). Kuça yazısı Karaşahr yazısından daha kürsiftir. Her iki yazının tipine İng. Central Asian Slanting Gupta (Orta Asya yatık Gupta) denmektedir; kıdemi IV. yüzyıla kadar çıkar. Yazı örneği için bk. ALFABE, örnekler levhası I.; ayrıca bk. TOḪAR DİLİ ve E. Sieg - W. Siegling: *Tocharische Grammatik*, 1931. Kalıntıları 1890 dan itibaren ortaya çıkarılmıştır.

2. Kalıntıları 1897 den beri, başlıca Kaşgar'ın doğusundaki Maralbaşı (Barçuk) ve Çin'in Kansu bölgesinin Tun-huang mevkiindeki Ch'ien fo-tung (= 1000 Buddha'lar mağarası) dan elde edilen ve Orta İrancanın bir lehçesini teşkil eden Ḫotanī - Saka diline (Fr. Khotanais; Ḫotan veya Khotan = Sanskrit. Gaustana, Tibet. Khu-then, yerli dilde: Hvatana). Bu yazı tipine İng. Central Asian Cursive Gupta (Orta Asya kürsif Gupta) denmektedir; kıdemi II. yüzyıla kadar çıkarılırsa da, sistemleşmesi VI.-VII. yüzyıllarda olmuştur. Yazı örneği için bk. ALFABE, örnekler levhası I.; ayrıca bk. ḪOTANĪ - SAKA DİLİ ve S. Konow: *Khotansakische Grammatik*, 1941. Gerek Ḫotanī-Saka, gerek Toḫar ve gerek Orta İrancanın öbür lehçelerinden Suğdî (Uygur. Soġdıġ; Fr. Sogdien), Harezmî (Ḫwarizmī; Fr. Chorasmien), Kuşāna (Hint-İskit veya Hephtalite) ve Turfan Pehlevî (Pahlavīk) dilleri Orta Asyada Türkçe tarafından söndürülmüştür.

3. Çinceye: biricik kalıntısı, Ḫotanī - Saka yazısına benzer kürsif bir alfabe ile yazılı ve VIII.-IX. yüzyıllara ait Buddhist bir metindir (bk. F. W. Thomas: *A Buddhist Chinese Text in Brahmi Script*, «Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft» ta, 91, 1937, s. 1-48).

4. Metinlerin büyük bir kısmı Turfan şehrinden çıkarılan Uygur Türkçesine. B. Y. esas itibariyle Brahma dinine has bir yazı olmakla beraber, zamanla Buddhistler de onu kabul etmiş, ve Brāhmī'den olma bir yazı (Devanāgarī) kullanan Sanskritçe Hindistanın İslâm çağına kadar bütün memleketin klâsik dili olduğu devirde, Buddhist misyonerler Sanskritçe dinî eserlerle birlikte B. Y. nı da Uygurlara getirmişlerdir. Toḫarlarda ve Ḫotanī-Sakalarda da olduğu gibi, Uygurlarda Brāhmī alfabesi Türk diline uydurulmuş ve yedi yeni işaret icadedilmiştir (altısı Ḫotanī-Saka'dan alınma). Berlin kolleksiyonunda bu alfabe ile yazılı ve Buddha dinine ait 100 kadar Uygurca metin vardır. Dine, tıbba ve takvime ait bu yazılardan çoğu iki dil (Sanskritçe ve Uygurca) üzerine olup, Türkçe kısmı Sanskritçenin kölecesine bir tercümesidir. Talebe vazifelerine benziyen bu tercümeler, ana dilleri Türkçe olmıyan misyonerlerin işi olsa gerek; bu yüzden imlâ da karışık ve bozuktur, meselâ *yālińus* (*yalaŋuz* = yalınız), *pligsiz* (*biligsiz* = bilgisiz), *olorop* (*olurup* = oturup), *kröp* (*körüp* = görüp), v. b. bizzat Türkler, bu yazıyı nadiren kullanmışlardır.

Uygur B. Y. nın modeli, Ḫotanī - Saka B. Y. ndan ziyade, daha muahhar olan Toḫar B. Y. olsa gerek. Böyle olmakla beraber, Uygur B. Y. nın kendine has «dest üslûbu» (ductus) vardır. Kök-Türk ve Uygur (yani Suğdî yazısından olma klâsik Uygur yazısı) alfabelerinde o ve u ile ö ve ü farkları hususi işaretlerle belirtilmemiş olmasına karşılık, Uygur B. Y. nda bunlar gösterilmiştir, ki Uygur vokalizminin tesbiti bakımından çok önemlidir; uzun ve kısa vokaller için de ayrı işaretler vardır. Bundan başka, açık e (= ä), kapalı e (= e) den ayırdedilmiş, yalnız mücerret olarak ı ile i aynı işaretle gösterilmiştir (bazı yerlerde ı vokali, işaretlerin üstüne konan çift noktalarla belirtilmiştir). Uygurca için icadedilen işaretler, B. Y. daki bazı işaretlerin terkibinden meydana gelmiştir, meselâ ä için aya, ö için oya terkipleri v. b. Vokal sistemindeki bu ince tefriki, konson sisteminde aşırı bir derecede görüyoruz. Bunun sebebi, Sanskritçenin çeşitlendirilmiş konson sistemini gösteren işaret zenginliğidir. Bu dildeki aspire (bh, dh, v. b. gibi), serebral (= damak tepesi, Fr. cérébrale, Sanskrit. mūrdhanya = kafa sesi, Alm. Kopflaut; meselâ ṇ, ṣ gibi), palatal (ś gibi), vokal ṛ, ḷ ve Türkçede müstakil fonem halinde bulunmıyan seslere birer ayrı işaret tahsis edilmiştir. Bu işaretlerin çoğu, meselâ dza, źa, gha, v. b., yabancı kelimeler için konmuşsa da, çok kere Türkçe kelimelerde de görünüyorlar: meselâ *ḳapıġ* (= kapı) yerine *ḳaphag*, *kiṣi* yerine *kṣi* gibi. Bu inceliğe karşılık, öz Uygurcadaki kalın ḳ sesi çift kk ile gösterilmiş, kalın ġ (γ) ile ince g seslerinin işaretleri birbirine karıştırılmıştır. Sanskritçede anusvāra denilen ve ṃ değerinde olan nazal işareti n olarak alınmış, ve meselâ *tiṃ* şeklinde yazılan kelime *tin* (= nefes) okumuştur.

Uygur B. Y. soldan sağa yazılır. Konson işaretleri tek sesleri değil, konson + a şeklinde heceleri gösterir; a konsonunu düşürmek (Skr. virāma) için, öndeki işaretin üstüne ufkî bir çizgi, asıl işaretin altına da bir nokta konur; a yerine başka bir vokal kullanılacağı zaman, işarete hususi katmalar yapılır. Türkolojide Uygur B. Y. nın Latin harflerle transkripsiyonu Sanskritçeye göre yapılır, meselâ ca (= bizde: ça), ja (bizde: ca); transkripsiyonda altları noktalı harfler serebral, üstü vurgulular palatal (fakat ś = bizdeki ş karşılığı), altları çizgililer de kelime sonu vokalsiz konsonlar olup, bazen konson + ı değerindedirler, rı, lı, gibi. Uygur B. Y. ndaki işaretler çok kere birleşerek ligatür (Osm. vesak) ler meydana getirir, nya, plu, tkü, gibi. Vokal değiştirme işaretleri de bu ligatürlere katıldığı zaman, harfler genişlemiş ve yukarıdan aşağıya sarkmış mudil şekiller alır.

B. Y. ile yazılmış olan Uygurca metinler, umumiyetle Uygurcanın y- lehçesi (öbürü: n- lehçesi) ne yakındırlar, meselâ «kim?», «hangi?» mânasına *ḳāyū* (*kayu*; n-lehçesinde: *ḳanyu*, *ḳanu*). Bk. UYGUR TÜRKÇESİ, ayrıca bk. A. v. Gabain: *Alttürkische Grammatik*, 1941, 2. bas. 1950; aynı müellif: *Alttürkisches Schrifttum*, Berlin Akad. 1950.

BRAHMİN: bk. BRAHMAN'LAR.

BRAHMS [*brāms*], **Johannes** (7 Mayıs 1833-3 Nisan 1897), Alman kompozitörü. Hamburgda doğmuş, Viyanada

ölmüştür. Hamburg şehir tiyatrosu orkestrasında kontrbas çalan babası, küçük Brahms'a ilk müzik derslerini vermiş; sonraları, oğlunun müzik terbiyesini, Eduard Marxsen isminde ciddî ve değerli bir müzik öğretmenine tevdi etmiştir. Çocuk bu suretle erkenden iyi bir müzik terbiyesi almaya muvaffak olarak 13-14 yaşlarında kendisini piyanist olarak tanıtacak bir seviyeye yükselmiş, hattâ 13 yaşında hayatını kazanmak için piyano çalmaya mecbur olmuştur. 15 yaşında ilk piyano resitalini verdi, aynı yaşta bestecililiğe de başlamış bulunuyordu. 20 yaşında Ede Reményi adlı bir Macar kemancının davetine icabet ederek refakat piyanisti olmuş, onunla turneye çıkmıştır. Bu turnede ikisi beraber meşhur keman virtüozu Joachim'i ziyaret ettiler. Joachim, takdim ve tavsiye mektuplariyle B. ı o zaman Weimar'da bulunan Liszt'e ve Düsseldorf'ta bulunan Schumann'a göndermiştir. Brahms bu suretle Liszt, Joachim ve Schumann'ın takdirlerini kazanmış; bilhassa Schumann'ın 1853 te «Neue Zeitschrift für Musik» adlı dergide B. ve müziği hakkında çok sitayişkâr yazılar yazması, onu hararetle tavsiye etmesi, birçoklarının dikkatini B. üzerine çekmeye vesile olmuştur. Bu suretle Schumann ve Klara Schumann gibi iki büyük ve aziz dost kazanan B., Schumann'ın vefatından sonra Detmold'te Lippe prensinin sarayında Klara'nın yerine geçmiş, orada müzik öğretmeni ve orkestra şefi olarak üç, dört sene faaliyette bulunmuştur. Bu suretle mesut bir hayat yaşıyarak eserlerini rahatça, besteledi; kitaplardan, muhtaç olduğu ansıklopedik bilgileri almak fırsatını buldu. B. bir ara İsviçreye gitmiş. orada besteci Theodor Kirchner'i tanımış. Hamburg'a dönmüş, büyük bir gayretle kendisini eski üstatların eserlerini tetkike ve genel kültürünü tamamlamaya vermiştir. B. 1862 de, yani 29 yaşında Viyanaya g e l d i, o tarihten sonra Viyana, ikinci vatanı oldu. Orada bir sene kadar Singakademi'yi (1863-1864), sonra, 1871 den 1874 yılına kadar müzik dostları kurumunun konserlerini idare etmiştir. Birkaç zaman için Viyana'yı terk etti, fakat 1878 yılına doğru, bu defa kati surette yerleşmek üzere Viyanaya döndü. B. a 1877 de Cambridge fahri müzik doktoru, 1881 de Breslau(şimdi Wrocław) üniversitesi de B. a fahri felsefe doktoru payesini vermiştir. B., sonradan Berlin Güzel Sanatlar Akademisi azalığına, 1896 da Paris Güzel Sanatlar Akademisi muhabir azalığına seçilmiştir. 3 Nisan 1897 de Viyanada kanserden ölmüştür. 1906 da Berlinde, B ın eserlerini yaymak, tanıtmak vazifesini üzerine alan, Alman Brahms cemiyeti «Deutsche Brahms-Gesellschaft» adı altında bir cemiyet kuruldu. Bu cemiyet 1909 da Münih (München), 1912 de Wiesbaden'da mühim müzik festivalleri tertipliyerek B. ın eserlerini tanıtmaya çalışmıştır.

J. BRAHMS

Ömrü boyunca bekâr yaşıyan, serazat bir hayatı evliliğe tercih eden hiçbir bağlılığa tahammülü olmıyan, sosyeteden kaçan parlak sosyetelerin, salon hayatının âdeta düşmanı olan, mahdut birkaç dostu ile beraber bulunmaktan büyük bir zevk duyan B. sade ve samimî bir insandı. Viyanadaki küçük odasında rahatça çalışabildiği, dinlenmek için civarda uzun yürüyüşler yapabildiği ve sayılı dostları arasında bulunabildiği zamanlar kendini çok mes'ut sayardı.

B., Schumann'ın tavsiyeleri sayesinde birçok kimselerin dikkatini üzerine çektiyse de asıl «Alman Rekviyemi» (Ein deutsches Requiem) adlı büyük eserinin 1868 de icrasından sonra büyük kitle onun önem ve değerini idrake başlamıştır. Bazılarına göre B. ın en şahsi, en kuvvetli eserleri lied'leri ve oda müziği eserleridir. B., eserleriyle önce orta Avrupada tanınmış; onun bestecilik değeri, Fransa ve Belçika gibi memleketlerde ancak, bazı münekitlerin, yazarların devamlı gayretleri ve bazı orkestra şeflerinin ve virtüozların, üstadın en mühim eserlerini halka tanıtması sayesindedir ki gereği gibi anlaşılabilmiştir.

Alman Requiem'i çok asîl, tesirli, kudretli ve lâtif bir eserdir. Bilhassa Kuzey Almanyada parlak bir başarı kazanmış ve B. a önceleri bir koral müzik üstadı olarak şöhret sağlamıştır. B. sonraları yavaş yavaş, başarılarından cesaret alarak müzik besteciliğinin daha yüksek formlarına doğru yönelmiştir. Eserlerinde hayrete şayan bir form-şekil hâkkâklığı göstermiş olan B. ın müzik dili doğru, seçkin, heyecan verici ve asîl edalıdır. Orkestrasyonu nefis bir şekilde tınlar.

B. esaslı bir Alman bestecisidir. hattâ bazılarına göre birçok Alman bestecilerinden daha Almandır. Sanati tok ve kesiftir. Senfonileri büyük genişlikte eserlerdir. Bunlar, kuvvetli bir müzikal mimari ve inşa bilgisi, incelik, hemen daima derin bir melânkolinin hâkim bulunduğu melodik bir asalet arzederler. Lied'leri de ince ifade nüanslan ile doludur. B., halk ezgilerini kullanırken büyük bir başarı göstermiştir. 1872-1897 yılları arasında Viyanadaki ikameti esnasında çok kere Macar müzisyenleri ve çiganlarla ve onların özel sanatları ile yakından temasa gelmiş, onların sanatlerine meftun olmuştur. Tuna'nın ötesinden toplanan birçok oyun ezgilerini iki veya dört el piyano için tertiplemiş, bu karakteristik temleri klâvye tekniğine büyük bir maharet ve başarı ile tatbik etmiş ve onları, bünyelerine çok uygun bir teknikle işlemiştir.

Almanyada oldukça umumileşmiş bir kanaat, Bach, Beethoven ve Brahms gibi isimleri, B harfiyle başlıyan üç besteciyi «3 B ler» adı altında birleştirmiştir. B ın, Bach ve Beethoven'lar sırasında anılması, onun modern besteciler arasında klâsik bir besteci olarak telâkki edilmiş olduğunu da ifade etse gerektir. 3 B ler'in sonuncusu olan B., gerçekte klâsik geleneklere dayanarak eserler yaratmış bir bestecidir; bu, onun esas özelliğidir.

Kıyas kabul etmez incelikte bir ritim zenginliğine malik olan B., klâsik şekli yeni bir dille diriltmeğe çalışmış sonat şeklinde skolastik, fakat son derece mahir bir tematik çalışma özelliği göstermiş, sahne eserleri müstesna, hemen her çeşit müzik eserleri yaratmıştır.

Eserleri:

A. *Orkestra eserleri*: 2 serenatr (opus 11, re majör, büyük orkestra için; op. 16, la majör, küçük orkestra için); 4 senfoni (op. 68, do minör; op. 73, re majör: op. 90, fa majör; op. 98, mi minör); bir Haydn temi üzerine variyasyonlar (op. 56); Akademik Tören Uvertürü (op. 80, kendisine fahri felsefe doktorluğu payesini veren Breslau üniversitesine teşekkür makamında bestelenmiştir); Trajik Uvertür (op. 81).

B. *Konçertolar*: 2 piyano konçertosu (op. 15, re mi-

nör-ilk icrası: Hannover, 22 Ocak 1859; op. 83, si bemol majör); bir keman konçertosu (op. 77, re majör); keman ve viyolonsel için bir dubl konçerto (op. 102, la minör).

C. *Ses ve orkestra eserleri*: Ave Maria, kadın sesleri orkestra veya org için (op. 12); Begräbnisgesang, erkek sesleri ve nefesli sazlar için(op. 13); Ein deutsches Requiem, sololar, koro ve orkestra için (op. 45); Triumphlied, 8 sesli koro ve orkestra için (op. 55); Schicksalslied, koro ve orkestra için (op. 54); Gesang der Parzen, 6 sesli koro ve orkestra için (op. 89); Rinaldo, erkek korosu, tenor solo ve orkestra için (op. 50); Rhapsodie, alto solosu, erkek koro ve orkestra için (op. 53); Nänie, koro ve orkestra için (op. 82). Bundan başka B., Schubert lied'lerinin bazılarını orkestre etmiştir.

D. *Oda müziği eserleri*: 2 yaylı sazlar sekstürü (op. 18, si bemol majör; op. 36, sol majör); 2 kentet (op. 88; fa majör; op. III, sol majör); yaylı sazlar ve klarnet için kentet (op. 115); 3 yaylı sazlar kuvarteti (op. 51, do minör ve la minör, op. 67, si bemol majör); piyano ve yaylı sazlar kenteti (op. 34, fa minör); 3 kuatüor (op. 25, sol minör; op. 26, la majör; op. 60, do minör) 4 trio (op. 8, si majör, op. 40, mi bemol majör; op. 87, do majör; op. 101, do minör); bir piyano, klarnet ve viyolonsel triyosu (op. 114); 2 viyolonsel sonatı (op. 38, mi minör; op. 99, fa majör); 3 keman sonatı (op. 78 sol majör; op. 100, la majör; op. 108 re minör); 2 klarnet sonatı (op. 120, I ve II, fa minör ve mi bemol majör).

E. *Piyano eserleri*: a. 4 el piyano için: bir Schumann temi üzerine variyasyonlar (op. 23); Valsler (op. 39); Macar dansları (4 defter, 1852-1869); b. 2 el piyano için: 3 sonat (op. 1, do majör; op. 2, fa diyez minör. op. 5, fa minör); 4 ballad (op. 10); Scherzo (op. 4); 2 rapsodi (op. 79); piyano parçaları: Capricci ve Intermezzi (op. 76); Fanteziler (2 defter, op. 116); Intermezzi (op. 117); 6 piyano parçası (op. 118); 4 piyano parçası (op. 199); variyasyonlar: op. 9 (Schumann temi üzerine), op. 21, op. 24 (Haendel temi üzerine), op. 35 (bir Paganini temi üzerine etütler) ve opus sayısı olmıyan 51 egzersiz (1893); etütler: bir Chopin etüdü üzerine, Weber'in Perpetuum mobile'si üzerine, Bach'tan bir presto, Bach'tan re minör chaconne (yalnız sol el için) ve Gluck'tan bir gavot.

F. *Koral eserler*: a. dinî eserler: Geistliches Lied (op. 30, org'la); 13 Psalm (op. 27, kadın sesleri ve org için); Marienlieder (op. 22); 2 motet (op. 29, 5 sesli); 2 motet (op. 74; 4 ve 6 sesli); kadın sesleri için 3 koro (op. 37). 3 motet (op. 110; 4 ve 8 sesli); Deutsche Fest- und Gedenksprüche, iki koro için (op. 109); b. profan eserleri: op. 31 (piyanolu 3 kuatüor); op. 42 (6 sesli 3 koro); op. 62 (7 şarkı); op. 64 (piyanolu 3 kuatüor); op. 92 (piyanolu 4 kuatüor); op. 93 (4 sesli 6 şarkı ve romans); op. 93 b (6 sesli Tafellied); Liebeslieder-Walzer (op. 52 ve 65; 4 el piyano refakatiyle); Zigeunerlieder (op. 103 ve 112); op. 17 (2 korno ve harpa refakatiyle kadın sesleri için 4 şarkı); op. 44 (kadın sesleri için 12 şarkı ve romans); op. 41 (erkek sesleri için 5 şarkı); op. 104 ve 110 (a cappella karışık koro); op. 113 (13 kanon, 3 sesli kadın sesleri için) ve opus numarası olmıyan Alman halk şarkıları (1864, 2 defter).

G. *Düolar*: op. 20 (soprano ve alto için 3 düo); op. 28 (alto ve bariton için 4 düo); op. 61 (soprano ve alto için 4 düo); op. 66 (soprano ve alto için 5 düo); op. 75 (ballad ve romanslar).

H. *Şarkılar*: op. 3, 6, 7, 14, 19, 32. 33 (Magelone romansları). 43, 46, 47, 48, 49, 57, 58, 59, 63, 69, 70. 71, 72, 84, 85, 86, 91 (viola alta refakatiyle), 94, 95, 96 97, 105, 106, 107, 109, 121 (Vier ernste Gesänge, B.ın son eseridir), ve opus sayısı olmıyan çocuk halk şarkıları (1858, çocuklara ithaf edilmiştir), Alman halk şarkıları (1894, 7 defter) ve Mondnacht.

I. *Org eserleri*: la minör prelüt ve füg, la bemol minör fug II koral prelüdü.

Bunlara B. ın ölümünden sonra yayımlanan şu eserler de ilâve edilmelidir: Sonatensatz (piyano ve keman için, 1853 te bestelenmiştir), Beethoven'in sol majör piyano konçertosu için 2 kadans, Regenlied (ses ve piyano için), Schubert'ten Ellens zweiter Gesang (soprano, kadın korosu, ve nefesli sazlar için tertiplenmiştir.)

BRĀHŪĪ DİLİ, Batı Pakistanın Belucistan bölümünün kuzeydoğu kısmında, biraz Sind bölümüne taşmak üzere, Kelat şehri dolayları ile Sarāwān ve Jhalawān bölgeleri arasında, Brāhō'lar tarafından konuşulan bir dil; buna bozuk bir ad olarak Brohī de denir. İran ve Hind-Arya dilleri ile çevrili ise de, kendisi Drāvīḍī dil ailesindendir. Brāhō'ların bugünkü sayısı 225 0 0 (Belucistanda: 153 000; Sind'de: 72 000) olduğu halde, bunlardan ancak 207 000 kişi kendi ana dilini konuşur, 1/3 i de iki dillidir; B. D. nden başka, İran grupundan Beluç (Balōchī) ve Peştu (Paṣhtō) yani Afgan, Hint grupundan da Sindhī ve Jaṭkī (Batı Panjābī ve Lahndā) dillerinden birini de kullanır.

B. D., Drāvīḍī ailesinden olmakla beraber, Dekkan yarımadasındaki ana kitleden yüzlerce km uzakta bir adacık teşkil eder. Eski bir devirde bu adacık, ya kuzeye doğru göç etmiş veya daha kuvvetli bir ihtimalle, kendisi yerinde kalarak ana kitle güneye çekilmiştir. Bu son nazariyeye göre, eskiden Hindistanın kuzey bölgelerinde yayılmış olan Drāvīḍī dilleri, Arya dillerinin akını üzerine güneye çekilirken B. D. ayrılarak kuzeyde kalmıştır. Bu dillerin mukayeseli gramerinde, B. D. nin, Dekkan'daki Drāvīḍī dillerinin merkezî Hindistanda serpili olan kuzey bölümüne giren Kuṛukh (veya Orāōn), Maltō, Gōṇḍī, Kuī (veya Khond), ayrıca da kuzeybatıdaki Kanara (Kannaḍa) ve Tuḷu dilleriyle müşterek vasıfları vardır; güney gruptaki Tamil (veya Kāḷiṅgī), Telegu (veya Telugu) ve Malayāḷam dillerinden fonetik ve gramer bakımından uzaktır. Bu olay, B. D. nin, ana kitledeki sınır dilleriyle olan bağını ve aralarındaki mesafeye rağmen Brāhūī-Drāvīḍī dillerinin coğrafî birliğini de gösterir. Meselâ, Brāhūī dahil olmak üzere kuzey grupta kelime başlarında bulunan b-'ye karşılık güney grupta v-vardır, «ağız» mânasına Brāhūī *bā*, Kuṛukh *baī*, Kanara ve Tuḷu *bāyi*, fakat Tamil ve Malayāḷam *vāy*, Telegu *vāyi*, gibi. İkinci bir vasıf olarak, kelime başlarında Brāhūī'deki ḫ'nın karşılığı Kuṛukh'ta aynen ḫ, Kanara'da k, fakat güney grupta č (= bizdeki ç) dir, «kulak» mânasına Br. *ḫaf*, Kur. *ḫebdā*, Kan. *kivi*, Tul. *kebi*, Gōṇ *kawī*, Malt. *qethwu*, fakat Tam., Mal., ve Tel. *čevi*. B. D fonetik bakımından kuzey gruptan en çok Kuṛukh, Gōṇḍī ve Maltō, bunlardan da bilhassa Kuṛukh diline yakındır, meselâ karşılaştır: «göz» mânasına ḫ ile Br. *ḫān*, Kuṛ. *ḫann*, fakat k ile Kuī. *kanu*, Malt. *qanu*. Kan., Tuḷ., Tam., Mal. *kaṇ*, Tel. *kannu*. Buna Karşılık, gramer bakımından da B. D. ile bilhassa Gōṇḍī arasındaki yakınlık göze çarpar: meselâ, çoğul eki olan-k, «gözler» mânasına Br. *ḫan-k*, Gon.

kan - k (bu ek güney grupta-lu şeklindedir); bu ekten evvel gelen r'nin düşmesi, Br. *māṛ* = «oğul». *māk* = «oğullar», Gōṇ. *miār* = «kız evlât», *miāhk* = «kız evlâtlar», gibi. B. D. ile Drāvīḍī dillerinin kuzey grupu arasında morfoloji bakımından daha birçok müşterek vasıflar vardır: isim çekiminde şahıs eki olan -sk, fiil çekiminde şimdiki zaman eki -i-, geçmiş zaman eklerinden -k ile -t-, gelecek zaman eki -o-, v. b. Kelime hazinesinde. yalnız Brāhūī ile Kuṛukh ve Maltō'ya, veya Brāhūī ile Gōṇḍī ve Kuī'ye münhasır olan kelimelere raslanmaktadır: meselâ, «tuz» mânasına Br. *bē* Kuṛ. *bēk*, Malt *bēku* (Tam., Mal., Kan., Tul «tuz» = *uppu*); «gitmek» mânasına Br. ve Gōṇ *hin*, Kuī *han-* (Malt., Kuṛ «gitmek» = *kāl-*). B. D. ni Drāvīḍī ailesine bağlıyan vasıflar leksikal olmaktan daha ziyade gramatikal cinstendir. Kelime hazinesine pek çok İranca (Fars [dolavısiyle de Arap], Beluç ve Peştu) ve Hintçe (Sindhī Urdū, Jaṭkī) unsurlar karışmıştır. Meselâ, Farsçadan *sardār* (serdar), *lashkar* (leşker), *tahsīldār* (Arap. + Fars.); 1 (*asi*), 2 (*irā*), 3 (*musi*) ten sonra gelen sayı adları hep Farsçadan alınmadır, *čār* = 4 (Tamil. *nalū*), *dah* = 10 (Tamil *pattu*) gibi; bu arada *pulūs* (< İng *police* = polis). *gilās* (< İng. *glass* = bardak) gibi bazı İngilizceden alınma kelimeler de zikredilebilir. Buna karşılık Brāhūī'den Beluç diline geçmiş olan bazı unsurlara da raslanmaktadır, -nk isim eki gibi, meselâ Bel. *burvānk* = kaş, *ādēnk* = ayna.

Hind - İran dilleriyle çevrili olmasına ve kelime hazinesinin yabancı unsurlarla yüklü bulunmasına rağmen B D., gramerinin millîliği ve bilhassa kadınların muhafazakârlığı sayesinde, kendi hüviyetini korumakta ve canlı bir dil olarak yaşamaktadır. Bk. Sir Denys Bray: *The Brahui Language*, 2 cilt, Kalkutta 1909, Delhi 1934. Ayrıca bk. DRĀVĪḌĪ DİLLERİ.

BRĀHŪĪ'LER veya **BRĀHŌY'LER,** Belucistan'da Bolan geçidinden Umman denizindeki Monze burnuna kadar uzanan Brāhūī tepelerinde yaşıyan Müslüman (Sünnî) bir kabîle konfederasyonu. Bu konfederasyon içerisinde hakiki B. lerden başka Beluc, Afgan, Pers ve Cat asıllı kabîleler de vardır. Hakiki B. ler bu konfederasyonun 1/11 ni teşkil ederler. Kelat hanına bağlıdırlar. Hazreti Peygamberin amcası Hamzanın ahfadı olduklarına inanırlar. Sekiz klana ayrılmışlardır. Hâkim klan Ahmetzai klanıdır. Bilinen tarihleri Kelatın Babüriler tarafından işgali ve Afgan yardımı ile bu şehrin geri alınması ile başlar. Bu parlak zamanlar han unvanını alan Nasır zamanı olup bunun ölümünden sonra kabîleler arasında ayrılık ve çarpışma hareketleri d a i m i bir şekil almıştır.

BRAHUİ tipi

B. ler Beluç ve Afganlara nisbetle kısa boylu, gürbüz yapılı yuvarlak ve sert çehreli esmer renkli göçebeler olup keçi kılından yapılmış çadırlarda yaşarlar. Sürülerinin mahsulü ile geçinirler. Cömert ve dürüst insanlardır.

BRAIBANT [*brebā*], **Charles** (doğ. 1889), Fransız yazarı ve arşivcisi. Villemomble (Seine) da doğmuştur. Eski École des Chartes öğrencisidir. 1914 - 1918 harbine katılmış, 1919 da Bahriye Arşiv ve Kütüphaneler Servisi şefi olmuş, 1944 e kadar bu vazifede kalmıştır. 1944 te Fransa Arşivler genel müfettişi, 1948 de Fransa Arşivler müdürü olmuştur. Avrupada, Kuzey Afrikada ve Asyanın bir kısmında seyahatleri vardır. Yayımladığı eserler arasında, *Le roi dort* (Kıral uyuyor) [1933], *Le soleil de mars* (Mart güneşi) [1938] *Le rire des Dieux* (Tanrıların gülüşü) [1941], *Irène Soubeyran* (isim), [1946] gibi romanlar, *Resplendine et d'autres victimes* (R. ve diğer kurbanlar) [1934] adlı bir hikâye külliyatı, *Le secret d'Anatole France* (A. F. ın sırrı) [1935], *Lumière Bleue* (Mavi ışık) [1940], *Mer franque* (Frank denizi), *La Guerre à Paris* (Paris savaşı) [1945]. *Le métier d'écrivain* (Muharrirlik mesleği) [1951] gibi denemeler, arşiv envanterleri, arşivler ve kütüphaneler hakkındaki yayımları sayılabilir.

BRAID [*breyd*], **James** (1795-1860), İngiliz hekimi. Rylawhouse (Iskoçya) da doğmuş, Manchester'de ölmüştür. İlk zamanlar Lanarkshire'de Leads - Hill maden ocaklarında doktorluk etmiş, sonraları Manchester'e yerleşmiştir. B., 1841 de burada, parlıyan bir cisme uzun müddet bakıldığı zaman uykulu hali andıran tuhaf bir durumun meydana geldiğini keşfetmiş ve bundan sonraki bütün çalışmalarını bu meseleyi araştırmağa ve bu olaydan sinir hastalıklarının tedavisinde istifade etmeğe hasretmiştir; öyleki hipnotizmanın ilk bulucusu olarak kabul edilebilir. Nitekim hipnotizma, Durand ve Gros tarafından Braid'izm olarak da adlandırılmıştır. B., o devirde mesmerizm (b. bk.) adiyle tanınan manyatizmada telkinin rol oynadığını ve manyatizma yapandan medyuma miknatisî hiçbir etki geçmediğini göstermiştir. Bu hâdiseyi adlandırmak için de mesmerizm ve manyatizma yerine *neurohypnotisme* (= sinir uyuması) kelimesini icat etmiş, ki sonra *hypnotisme* şeklinde kısaltılmıştır. Bu yoldaki çalışmalariyle B. şuurdışı (inconscient) kavramlarının da öncüsü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır; *Neurypnology or the Rationale of Nervous Sleep, Considered in Relation With Animal Magnetism* (Sinir uyuması ilmi veya hayvanî miknatisiyet bakımından sinir uykusu prensipleri) [1843], *Observations on Trance or Human Hybernation* (Vecit veya beşerî kış uvkusu hakkında müşahedeler) [1850], *Magic, Witchcraft, Animal Magnetism, Hypnotism and Electro - Biology* (Sihir, büvücülük, hayvanî miknatisiyet, hipnotizma ve elektro-biyoloji) [1852].

BRAID'İZM [*breydizm*] (Braidisme), Fansız fizyolog ve filozofu Durand de Gros tarafından, J. Braid (b. bk.) in adına bağlanarak hipnotizmaya ve hipnoz tedavisine verilen ad.

BRĂILA: bk. İBRAİL.

BRĂILEANU [*brïylyanu*], **Traian** (doğ. 1882), Rumen sosyolog ve devlet adamı. Bilca (Cernăuti) da doğmuştur. Demir Muhafızlar (Garzi de Fier) ın nazariyecisi olup Cuza ve Codreanu'nun Yahudi düşmanlığı hareketlerine karışmıştır. Cernăuti ve Bükreş üniversitelerinde siyasi - sosyal bilgiler profesörlüğü yapan B., «Legionar» hükümetinde maarif vekili olmuştur. Ocak 1941 ayaklanmasında hapsedilmiş, fakat sonra da affedilmiştir. Ion Anto-

nescu'ya karşı düsmanca bir tavır takınmasına rağmen 1946 mağlubiyetinden sonra kurulan hükümet zamanında yargılanarak müebbet kürek cezasına çarptırılmıştır. *Introducere în sociologie* (Sosyolojiye giriş) [923], *Sociologia generalâ* (Umumi sosyoloji) [1926] eserleri arasındadır.

BRAILLE [*bray*], **Louis** (1809 1852). Paris Körler müessesesi (Institution des aveugles) öğretmeni. Coupvray (Seine-et-Marne) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Üç yaşında kör olmuş 1819 da Körler müessesesine kabul edilmiştir. Kendini müziğe veren B., Paristeki birçok kiliselerde org çalmıştır. Körler müessesesine öğretmen olunca öğretimi kolaylaştırmak için eserler yazmış ve öğrencilerin derste not tutmalarını, imlâ ve kompozisyon vazifelerini çabuk yapmalarını sağlıyan, kabarık noktalar halinde, yeni bir yazı sistemi bulmuştur. Bugün bütün dünyada başka sistemlere tercih edilen bu sistemi, rakamlara ve daha sonra müzik notalarına da tatbik etmiştir. B ın hâtırasına, 1877 de Coupvray'de millerçe yapılan ve Etienne Leroux'nun eseri olan bir âbide dikilmiştir. Bk KÖRLER EĞİTİMİ.

L. BRAILLE

BRĂILOIU [*brîılọyu*], **Constantin** (doğ. 1893), Rumen müzik etnologu ve kompozitörü. Bükreşte doğmuştur. B., «Archives internationales de musique populaire» (Milletlerarası halk müziği arşivi) [Cenevre 1944] in organizatörüdür. Eserleri arasında *Esquisse d'une méthode de folklore musical* (Müzik folkloru metodu denemesi) [1932], *Bocete din Ouaş* (Ouaş'tan gelen ölü feryatları) [1936] anılmağa değer.

BRAIN TRUST [*brẹyntrast*] (İng. «beyin» [akıl] trösti, şirketi), Anglosaksonlarda, kendilerinden bilgi istenilen herhangi bir konu ile uğraşmak veya ortaya çıkan problemlere cevaplar bulmak üzere toplanan bir eksper grupuna halk tarafından verilen isim. Bu tâbir, ilk defa, Amerika Birleşik Devletleri Cumhurreisi F. D. Roosevelt tarafından üniversite profesörleri arasından seçilmiş müşavirler grupu için kullanılmıştır. Bunlar 1932 seçim kampanyasında Roosevelt ile müşavere ederek, sonradan New Deal teorisini formüle etmek için kendisine yardım etmişlerdir Bu ilk B. T. ün başlıca üyeleri şunlardır: Raymond Moley, Rexford Tugwell ve J. J. Berle. Bunların üçü de Columbia University profesörlerindendi, sonradan şunlar da katılmışlardır: G. F. Warren, F. A. Pearson W. J. Myers. Bu üç şahıs Cornell üniversitesi ekonomi profesörlerindendi. Sonradan, B T. tâbiri B. B. C. tarafından da kullanılmış ve bu suretle daha yayılmıştır. 1 Ocak 1941 de bu kurum, her hafta «Any Questions» (her soruyu cevaplandırırız) başlıkl bir saat tertibetmiş ve buna sonraki yıllarda devam etmiştir. İngiltere radyo şirketi (B. B. C.) nin ilk B. T. ü şu bilginlerden mürekkepti: Dr. Julian Huxley, Prof. C. E. M. Joad, Commander A. B. Campbell. Bu grupun «Question master» (soru müdürü) Donald McCullough idi. Bu zatın işi, halk tarafından grupa sorulan soruları grupa bildirmekti. Sorular önceden üyelere bildirilmiyor ve cevaplar hazırlıksız veriliyordu. İlk yıl içinde B. B. C. 900 000 soru ile karşılaşmış bunların 400 ünü B. T. cevaplamıştır. Bu yayımlarda söz alan bilginlerin şahsiyeti, bunların fikir teatileri ve çekici bir şekilde arz olunan derin bilgi B. T. saatine daima 10 milyonluk dinleyici kıtlesi sağlamıştır.

BRAINERD [*brẹynîrd*], Amerika Birleşik Devletlerinin Minnesota Devleti topraklarında, Mississippi'nın sol yakasında bir endüstri ve ticaret şehri. Nüfusu 12637 (1950) dir. Demiryol malzemesi endüstrisi, kereste ve kömür ticareti önemlidir.

BRAITHWAITE [*brẹythweyt*], **John** (1797-1870), İngiliz mühendisi. 1820 de Lordlar Kamarasının havasını hava tulumbaları ile değiştirmiştir. 1822 de «donkey engine» (eşek lokomotifı) adını taşıyan makineyi yapmıştır. Kent dukasının Portland Place (Londra) te dikilen heykelini döktürmüştür. B. ilk ateşli buhar lokomotifini ve Ericsson'la birlikte Stephenson'lar için «Novelty» adlı lokomotifi yapmıştır. 1829 da yapılan bu lokomotif, ılk olarak dakikada 1,5 km yol almıştır. Vignoles ile birlikte E. Cos. demiryolunu yapmıştır (1836-1843). B ve Ericsson kanallarda işlemek için yapılmış bir gemiyi pervane ile techiz etmişlerdir. Bu gemi, kanal üzerinden, Londradan Manchester'e gitmiş, Thames yolu ile dönmüştür. B. Robertson ile birlikte «Railway Times» i kurmuştur (1837). 1819 da F. S. A., 1838 de de M. I. C. E. olmuştur Başlıca eserleri şunlardır: *Supplement to Capt. Sir John Ross's Narrative of a Second Voyage in Search of a North-West Passage* (Kuzeybatı geçidini bulmak için kaptan Sir John Ross'un yaptığı ikinci seyahat hakkındaki seyahatnameye ilâve) [1830], *Minutes of Proceedings of Institution of Civil Engineers* (Sivil mühendisler Enstitüsünün zabıtları) [1870].

BRĀJ-BHĀSHĀ [*brāc bhāşā*], modern Hint dillerinin batı grupundan olan Batı Hindī dilinin bir lehçesi. Brāj-Bhākhā veya Anterbēdī de denir. Dilin yayılma alanının orta kısmında Himalaya eteklerinden başlıyarak Bareilly (Bareli), Bulandshahr, Budaun, Aligarh, Mainpuri, Muttra, Bharatpur (Bhurtpore), Agra, Dholpur, ve Krauli (Kerowli) bölgelerini içine alır. Bunlar bugün Hindistan (Bhārat) cumhuriyetinin Uttar-Pradesh ve Rajastan bölümleri çerçevesi içindedir. B.-B. lehçesinin kuzeyinde, aynı Batı Hindī dilinin Hindōstānī (Urdū, Rēkhta, Dakhinī, Hindī şekilleri) ile Bāngarū, doğusunda Kanaujī. güneyinde Bundēlī lehçeleri vardır; batı sınırı Modern Hint dillerinden Rājasthānī diline dayanır. Delhi başşehri, kuzeybatı sınırında, ve lehçenin dışındadır. B.-B. lehçesi, yayılma alanının güneybatı kısmında birçok alt-lehçelere ayrılmıştır: Doğu Agra. Sikārwārī, Jadōbātī, Dhang Bhang, Kalimal, Dungarwā ā ve daha yaygın olarak Dangī. Bk. HİNDĪ DİLİ, Batı.

BRAK: bk. TELL BRAK.

BRAK (Fr. Braque), av köpeği ırkı. B. köpekleri avlarını görünce, avcının haberi oluncıya kadar hiç kıpırdamadan hareketsizce durur. Başları geniştir. alından buruna geçerken dik açı şeklinde bir kırılma gösterir. Kulaklar orta uzunlukta ve sarkık, gözler küçük, baş ve kulak üstündeki tüyler çok ince ve sık, beden üstünde daha kısa, kuyruk üzerinde ise daha uzun ve kalıncadır.

Alman B.ı: Kuvvetli bir vücut yapısına malik olup renkleri esmerdir. Bazan esmer renk üzerinde beyaz lekeler, bazan da beyaz üstünde esmer lekeler vardır.

Ariège B.ı: Şekil ve görünüş itibariyle Saint Germain'e çok benziyen bu köpek eski Fransız B.ı ile Saint Germain'in birleşmesinden elde edilmiştir.

Auvergne'in mavi B.ı: Kafa biraz daha geniş, yüz nis-

Türk alfabesine göre harfler

A B C Ç D E F G Ğ H İ I J K L

M N O Ö P R S Ş T U Ü V Y Z Â Î Û

Noktalama işaretleri

, ; ! ( ) « »

Rakamlar

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Romen rakamlar

I II III IV V VI VII VIII IX X

Notalar

Birlik — DO RE MI FA SOL LÂ SI

İkilik — DO RE MI FA SOL LÂ SI

Dörtlük — DO RE MI FA SOL LÂ Sİ

Sekizlik — DO RE MI FA SOL LÂ SI

Sükûtlar

Birlik İkilik Dörtlük Sekizlik

Sol ve Fa anahtarları

Sol Fa

SİSTEMİN TÜRKÇEYE TATBİK EDİLİŞİ: Alfabe, noktalama işaretleri, rakamlar, notalar

peten kısadır, kuvvetli bir kas yapısına maliktir. Renkleri gene beyaz olup mavimtırak yansımalar gösteren siyah leke ve benekleri vardır.

Auvergne Brak'ı

Bracoïde: B. a benziyen veya B. melezi köpeklere verilen isim.

Dupuy B ı: Pointer ırkı ile Poitou bölgesinde yetiştirilen B. ların birleşmesinden elde edilmiştir. Baş düz, yüz uzundur. Rengi gene beyaz olup kestane renginde lekeleri vardır. Boyları 65 - 68 cm ye varır.

Fransız B. ı: Kuvvetli, iri, boyları 55 - 65 cm ye varan hayvanlardır. Baş hafif söbe ve tümsektir; kulaklar orta büyüklükte, burun üstündeki kırılma çok keskin değildir. Renkleri umumiyetle beyaz olup açık kahverengi lekeler ve benekler vardır.

İtalyan B. ı: 66 - 70 cm yüksekliktedir. Kestane renginde küçük lekeleri ve benekleri vardır. Çok zeki ve sadıktırlar.

Kuyruksuz Bourbonnais B. ı: Kuyrukları kısa olduğu için bu ismi almışlardır. Öteki ırklara benzer. 55 - 60 cm boyundadır.

Saint Germain B. ı: Ortalama 62 cm yükseklik gösteren bu köpeklerin başları daha incedir. Renkleri gene beyaz olmakla beraber bedende ve çok zaman yalnız kulaklar üstünde portakal sarısı renginde benekler vardır. Burun uçları pembe renktedir.

Württemberg B. ı: Öteki ırklardan başlıca farkı üç renkli oluşudur. Beden, mavimtırak renkte olup koyu esmer ve ateş renginde lekeler taşır. Gözlerinin üstünde ateş lekeleri denen açık kahverengi kıllar vardır.

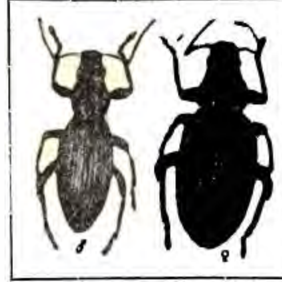
BRAKHYLLES (M. Ö. III - II. yüzyıl), Boiotia başbuğu. Babası Neon, büyükbabası da Askondas'tır. Bunlar gibi B. de Boiotia Makedon Partisi liderliğini yapmıştır. Makedonya kıralı Antigonos Doson, babasının yaptığı bir hizmet karşılığında, genç B. i mühim bir mevkie tâyin etmiş; Sparta'nın fethinden (M. Ö. 222) sonra da onu bu şehrin *epistatēs* (başkan) i yapmıştır. B. in bundan sonraki hayatının 25 yıllık devresi hakkında malûmat yoktur. M. Ö. 197 de, V. Philippos'un dostu olarak onun Nikaia (İznik) da Flaminius ile yaptığı görüşmede B. de hazır bulunmuştur. Aynı yılda Kynoskephalai'da Philippos'un müttefiki olarak Boiotialıların başında savaşan B. Romalılara esir düşmüşse de, Flaminius, Boiotialıları kazanmak ümidiyle onu serbest bırakmıştır. Bundan sonra *boiōtarkhos*luğa (bk. BOİOTİA, Tarih) seçilen B., çok geçmeden, Boiotiadaki Roma Partisinin ücretle tuttuğu bir katil tarafından öldürülmüştür.

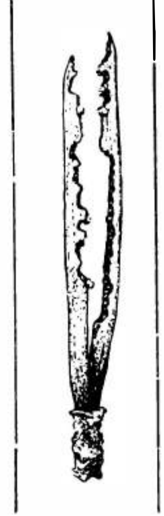
BRAKİDAKTİLİ (Brachydactylie; Yun. *brakhys* = kısa, *daktylos* = parmak), el ve ayak parmaklarının herediter, konjenital kısalığı. Çok defa birer parmakta veya bütün parmaklarda simetriktir, yani iki taraflıdır. B., konjenital parmak ampütasyonunu ifade eden perodaktiliden ayrıdır. Kısalık parmakların bütün kısımlarında değildir, belli bir parçasına inhisar eder. B. nin morfolojik şekilleri ancak röntgen muayeneleri ile tefrik edilebilir. B. de aile araştırmalarının yeri önemlidir, çünkü dominant ve herediter bir vasıftır. Morfolojik olarak bradidaktilinin şu tipleri tefrık edilir:

1. Kısalık falankslarda olduğu takdirde, brakifalanji denir. Bk. BRAKIFALANJİ.

2. Kısalık falankslarda olmayıp metakarp veya metatarslarda ise brakimetapodi (Brachymétapodie) denilir ki bunlar da ikiye ayrılır: a. brakimetakarpi (Brachymétacarpie); b. brakimetatarsi (Brachymétatarsie).

BRAKİDERES (Brachyderes), kınkanadlı böcekler (Coleoptera)in, hortumlu böcekler (Curculionidae) familyasına mensup bir cins. Avrupa ve Kuzey Afrikada yaşar. Bilhassa meşe ve çam ağaçlarında bulunur.

BRAKİDERES
Solda erkek, sağda dişi böcek

BRAK DERES
Böceğin kemirdiği çam iğne yaprakları (kertik halinde)

BRAKİDESMUS (Brachydesmus), diplopodlar (Diplopoda) takımının, polidezmide (Polydesmidae) familyasına mensup bir cins. Gözleri körelmiştir. Vücut halkası sayısı, 19 - 20 dir. Yer altında yaşar.

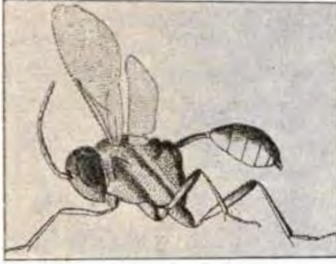
BRAKİELİTRA (Brachyelytra), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in, stafilinide (Staphilinidae) familyasına verilen isim. Bu familyadaki böceklerin ön kanadları (bunlara örtü kanadları veya elitra denir) kısadır ve hayvanın karın (abdomen) kısmını örtmez.

BRAKİFALANJİ (Brachyphalangie; Yun. *brakhys* = kısa, *phalanks* = parmak kemiği), el ve ayak parmakları kemik falankslerinin kısalığı. İrsi bir şekilde intikal eden ve aynı soyun fertlerinde görülen bir karakteri vardır. B. nin şu morfolojik tipleri mevcuttur: 1. brakitelefalanji (brachytéléphalangie); 2. brakimezofalanji (brachymésophalangie); 3. brakibazofalanji (brachybasophalangie); 4. brakihipofalanji (brachyhypophalangie); 5. brakıhiperfalanji (brachyhyperphalangie).

Brakihipofalanjide kısalıkla beraber falanks sayısında eksiklik, brakihiperfalanjide kısalıkla beraber falanks sayısında fazlalık mevcuttur. Kısalık 1., 2., 3. falanksta olduğuna göre brakitelemezofalanji (Brachytélémesophalangie) veya brakibazofalanji denir ve bulunduğu parmağa göre de başparmaktan itibaren sayılmak üzere I. V. numarası ilâve edilir. Bk. BRAKİDAKTİLİ.

BRAKİGALBA (Brachygalba), kuşların, gugukgiller (Coccygomorphae) takımından, galbulide (Galbulidae) familyasına mensup bir cins. Kolumbiya'dan Amazon'a kadar uzanan sahada, ormanlarda ağaçlar üzerinde yaşarlar. Sırtları yeşil ve kahverengi, karın tarafları ise kahverengi, siyah ve beyaz olmak üzere renk bakımından büyük bir tahavvül gösterirler. 6 türü bilinmektedir.

BRAKİGASTER (Brachygaster), böceklerden, zarkanadlılar (Hymenoptera) ın, evaniide (Evaniidae) familyasına mensup bir cins. Dişilerinin yumurtlama borusu (terebra) abdomenin arka tarafında uzanır ve vücudun içine çekilmez. Abdomenleri ince bir sap vasıtasiyle üçüncü göğüs (toraks) segmentine sırt taraftan birleşmiştir. Bu sebepten ilk bakışta B. lerin abdomenleri yokmuş zannedilir. Bu cinsin bir türü olan *Brachygaster minutus* Avrupada yaşar. Fundalıklar ve kuru otlar arasında görülür. Alplerde 1000 m yüksekliklerde de bunlara raslanmıştır. Larvaları çeşitli hamam böcekleri cinslerinde parazit olarak yaşar.

BRAKIGASTER

BRAKİGLOSSUM (Brachyglossum), kelebeklerin, sfingide (Sphingidae) familyasına mensup bir cins. Avustralyada yaşar.

BRAKİGRAFİ (Brachygraphie; Yun. *brakhys* = kısa. *graphein* = yazmak), kelime kısaltmaları veya kısaltma işaretleri kullanmak suretiyle yazma sanatı. İstenografi (sténographie) nin eski bir adıdır. Daha ziyade, dar mânada, 1778 de İngilterede J. Gurney tarafından bu adla icadedilen istenografi sistemi için kullanılır (bk. İSTENOGRAFİ).

BRAKİKAVDUS (Brachycaudus = Anuraphis), gagahortumlu böcekler (Rhynchota) takımının yaprak bit leri (Aphididae) familyasına bağlı bir cins. Vücutları iri, renkleri parlak karadır. Meyvalarda ve yabani otlarda yaşarlar. Önemli türleri: *B helichrisi* yeşil renklidir. boyu 1,3 - 2 mm dir. Erik yapraklarını kıvırıp büker. Yılda birkaç döl verir. Sonbaharda sarıpatlara ve yabani otlara girer. *B. amygdali* badem yapraklarını kıvırır. *B. persicae* parlak karadır. Şeftali yapraklarının alt yüzünde toplu bir halde yaşar. Kiraz, çakal eriği çeşitlerinde yaşıyan türleri de vardır.

Çare: İlk göründüğü zaman ağaçlara nikotinli, sabunlu sular veya piyasaya yeni çıkan Parathion v. b. gibi ilâçlar püskürtmelidir.

BRAKİKOLEUS (Brachycoleus scriptus), gagahortumlu böcekler (Rhynchota) takımının kapside (Capsidae) familyasına bağlı bir tür. Vücutları yumuşaktır. Kanadları üzerinde geniş sarı, kara ve uzun seritler bulunur. Göğsü sarıdır. Üzerinde 4 uzun çizgi vardır. Boyu 7 - 10 mm dir. Yurdumuzda az bulunur, çayır ve otlaklarda yaşar.

BRAKIKOLEUS (Scriptus)

BRAKİKOM (Brachycome), bileşikgiller (Compositae) familyasından, çoğu Avustralya, Tasmanya ve Yeni Zelanda'da olmak üzere 50 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu, bir yıllık bitkiler olup gövdeleri az yapraklı, yaprakları dar ve uzundur. Bunlardan *B. iberidifolia* türünün mavi ve beyaz renkte bol çiçek açan çeşitleri. süs bitkisi olarak çiçek tarhlarının veya büyük boylu çiçek gruplarının kenarlarına dikilir.

BRAKİKOM

BRAKİLOJİ (Brachylogie; Yun. *brakhys* = kısa, *logos* = söz): 1. Gramerde iki mânada kullanılan bir terim. Geniş mânasiyle, cümle yapısının tam olabilmesi için lüzumlu olan bir kelimenin veya kelime takımının atılmasiyle kısaltılmış söz demektir. Meselâ, «bardağı aldı ve (suyu) içti»; «suyu» veya «şarabı» v. b. kelimesi atılırsa cümlede bir B. olur. «Haklı olduğumu zannediyorum» yerine «haklıyım zannediyorum» denildiği zaman da B. vardır. Dar mânasiyle B., cümlede evvelce geçen bir kelimenin tekrarlanması gerekirken, bunun tekrarlanmadığını anlatır. Meselâ, «on kişi birden gitsek çoktur, iki az olur»; cümlenin son kısmında «iki (kişi gitsek) az olur» bir B. dir.

2. Atasözü gibi kısa, derli toplu ve özlü söz; lakonizm. Retorikte B. vecize ve maksim (maxime) lerle yüklü veya lüzumundan fazla tıkız yazı ve söz üslûbuna denir.

BRAKİMİRMEKS (Bracymyrmex), zarkanadlı böcekler (Hymenoptera) in karıncalar (Formicidae) familyasına mensup bir cins. Bütün türleri Amerikada yaşar.

BRAKİNEMA (Brachynema), gagalı böcekler (Rhynchota) den, tahtakuruları (Hemiptera) alt takımının, pentatomide (Pentatomidae) familyasına mensup bir cins. Antenleri uzundur. Bu cinsin bir türü olan *Brachynema quadripustulata* Meksikada ve Kuzey Amerikanın güneyinde yaşar.

BRAKİNOT (Brachynot), sterküliase (Sterculiaceae) familyasından, Avustralyada 11 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. *B rupestris*, gövdesi şişe gibi şişkin olan bir ağaçtır *B. acerifolius* türü ise, parlak kırmızı renkte çiçekler açan bir ağaçtır.

BRAKİNUS (Brachinus veya Brachynus), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in, koşucu böcekler (Carabidae) familyasına mensup bir cins. Avustralya hariç, dünyanın her tarafına yayılmışlardır Bunlara taşlar altında gruplar halinde raslanır B. lara bombardıman böceği de denir. Çünkü bunlar tehlike anlarında anüslerinden sesi işitilebilecek bir tarzda 3 - 4 defa mavimsi bir duman halinde bir sıvı çıkarırlar. Bu sıvının terkibi katî bir şekilde bilinmemekle beraber asit nitriğe çok benzer ve asit reaksiyonu verir; hava ile temasa gelince de bir bomba gibi infilâk eder. Bu cinsin Avrupada yaşıyan bir türü *B. achinus crepitans*tır. Bunun boyu 6 - 9 mm dir. Başı ve bacakları tuğla kırmızısı rengindedir; üzerinde ince çizgiler halinde oluklar bulunan örtü kanadları ise, koyu mavidir.

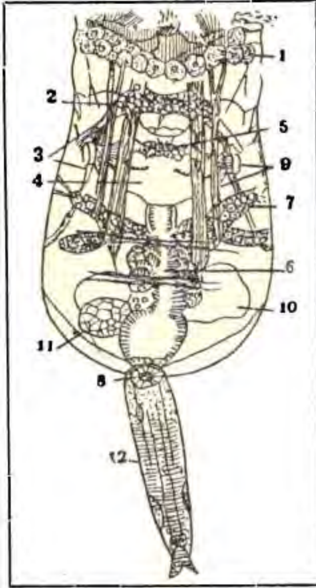

BRAKİNUS (Bombardıman böceği)

BRAKİODONT (Brachyodont), kökü iyi gelişmiş, fakat taç (kron) kısmı kısa olan diş. Memeli hayvanların ekserisinde dişler bu tiptendir.

BRAKİOLARİA (Brachiolaria), birçok deniz yıldızları (Asteroidea) nın serbest yüzen larvalarına verilen isim. Bunların tepe uzantılarında üç küçük kol ve kolların uçlarında da larvayı tesbit etmeğe yarıyan çukurlar bulunur.

BRAKİONUS (Brachionus), yuvarlak kurtlar(Nemathelminthes = Aschelminthes) sınıfından, Rotatoria (Rotifera) takımının brakionide (Brachionidae) familyasına mensup bir cins. Mikroskopik bir hayvandır. Vücudu çömlek şeklinde ve baş, gövde, ayak olmak üzere üç bölgelidir. Başta, kenarı kirpiklerle çevrilmiş bir safiha bulunur. Bu kirpikli safiha harekete ve besin almağa yarar. Gövde bölgesinde ayakla başı içine alan bir zırh bulunur. Ayağı koni şeklindedir. Birçok türleri vardır. Ekserisi tatlı sularda yaşar. Misal: *B. achionus plicatilis.*

BRAKİONUS

1. Silli organa ait hücreler, 2. Beyin gangliyonu, 3. Dokunum organlarına giden sinirler, 4. Öğütücü mide, 5. Tükrük bezleri, 6 Mide, 7. Eklenti bezleri, 8. Kloak deliği, 9. Kaslar, 10. Ovaryum, 11. Mesane, 12. Ayak

BRAKİOPA (Brachyopa), böceklerden, düzkanadlılar (Orthoptera) takımının, sirfide (Syrphidae) familyasına mensup bir cins Bu cinsin bazı türleri Avrupada yaşar.

BRAKİOPA

BRAKİOPODA (Brachiopoda; Yun. *brakhiōn* = kol, *pus* = ayak; yani kolları yumuşakçaların ayaklarına tekabül eder), Molluscoidea kladus (Lat. *cladus* = filiz, dal) unun bir sınıfı. Denizlerde yaşarlar. Hepsi sesil (yani vücutlarını bir yere tesbit ederler) dir. Ekserisinde vücudu tesbit etmeğe yarıyan ince bir sap bulunur. Biri dorsalde, diğeri ventralde ve kalsiyum karbonattan yapılmış iki kabukları vardır. Kabukları monta denilen bir deri kıvrımı meydana getirir. Kabuklar ya yalnız adalelerle veya bundan başka ayrıca bir kilit vasıtasiyle de birbirleriyle birleşirler (kilit: bir kabuktaki dişlerin, diğerindeki girintilere girip intibak etmesiyle meydana gelir). Vücutları, kabuk parçaları arasında kalan küçük bir kısmı işgal eder. Önde iki tane helezoni kıvrılmış ağız kolları vardır. Ağız kollarının üzerinde kirpikli epitelle kaplı birçok küçük tentaküller bulunur. Kirpiklerin hareketiyle vücut içine doğru bir su cereyanı hâsıl olur. Bu su cereyanı ile birlikte kolların arasında bulunan ağıza küçük mikroskopik organizmalar yem olarak sürüklenir. Ayrı cinslidirler. Gelişmeleri metamorfozla olur. Larvaları kirpiklidir ve serbest yüzer. B. ların bugün yaşıyan türleri azdır (150 kadar). Fosil formları ise tür bakımından hem daha çeşitli, hem de daha büyüktür. Kambriyumdan Tebeşir Devrine kadar çok zengin fosilleri bulunmuştur. Iki takıma ayrılırlar:

BRAKİOPODA (Lingula)

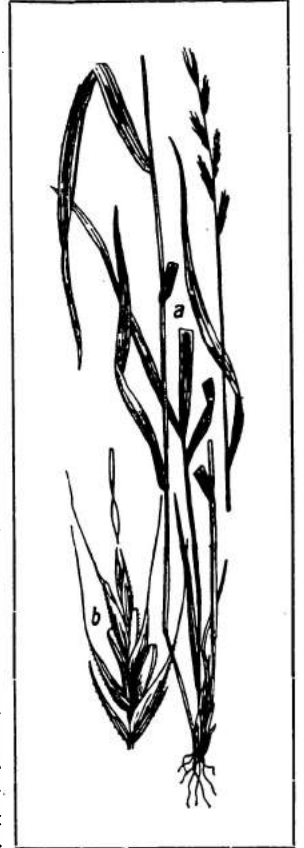
1. *Ecardines*: Kabuk parçaları birbirine eşittir, kilit yoktur. Barsakları anüsle manto boşluğuna açılır; misal, Lingula anatina. Kabuk uzunluğu 3-5 cm dir. Filipin ve Molük adaları civarında kuma gömülü borular içinde yaşar. Lingula'lar, Silur Devrinden zamanımıza kadar hiç değişmemişlerdir.

2. *Testicardines*: Kabuk parçaları birbirine eşit değildir. Kilit vardır. Anüs yoktur. Barsakları ikinci karın boşluğunda ucu kapalı nihayetlenir. Misal Terebratula.

B. lar ilk bakışta midyelere çok benzerler. Fakat midyeler ayrı bir organizasyona malik oldukları gibi kabukları da vücudun sağ ve solunu örter.

BRAKİOSAURUS (Brachiosaurus), bir fosil olup İkinci Zaman (Mezozoik) ın Triyas ve Jura Devirlerinde yaşamış büyük cüsseli Dinosaurus'lardan bir reptil cinsi. Bunun ön ekstremiteleri arka ekstremitelerinden daha uzun idi.

BRAKİPODİYUM (Brachypodium), buğdaygiller (Gramineae) familyasından, dünyanın çeşitli bölgelerinde ancak 7 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar bir yıllık veya uzun ömürlü otsu bitkilerdir. Yurdumuzda *B. silvaticum* türüne raslanmaktadır.

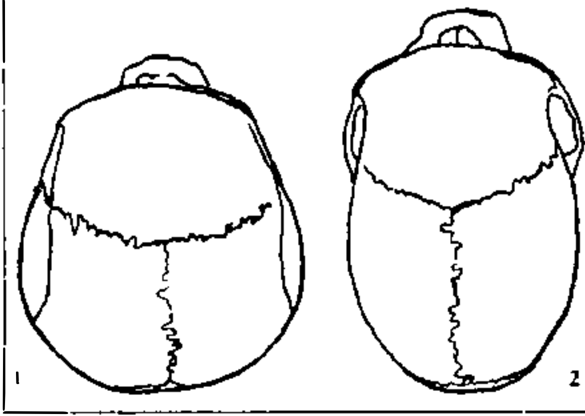

BRAKİPODİYUM
a. Bitki, b. Başak

BRAKİPTERASİAS (Brachypteracias), kuşların, gugukgiller (Coccygomorphae) takımından, mavi kuzgunlar (Toracıidae) familyasına mensup bir cins. Madagaskar'da yaşar.

BRAKİPTERUS (Brachypterus), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in, nitidulide (Nitidulidae) familyasından bir cins. Vücutları küçük, antenleri 11 parçalı, ayakları ve örtü kanadları (birinci çift kanadları = elitraları) kısadır. Bu bakımdan kınkanadlıların stafilinide (Staphylinidae) familyasındaki böceklere benzerler. Bunlar bılhassa ısırgan yaprakları üzerinde yaşarlar.

BRAKİSEFAL (Brachycéphale; Yun. *brakhys* = kısa, *kefalē* = kafa, baş), antropolojide kafatası şekillerinden birine verilen ad. Bizde, Türkçe *kısakafalı* karşılığı da kullanılmıştır. Antropologlarca insan ırklarının tasnifinde kullanılan endislerden biri olan kafa endisi (indice céphalique), kafatasının, burun kökü üzerinde ve kaş kavisleri arasında bulunan, glabella noktasından ölçülen en büyük ön-arka kutru ile, buna dikey alınan en büyük genişlik ölçüsünden hesaplanır. Kafatasının maksimum genişliğini, maksimum uzunluğun yüzdesi olarak ifade eden kafa endisi, 80 den

B R A K I S E F A L
1. Brakisefal, 2. Dolikosefal

fazla olan, yani genişliği nisbeten büyük olan, kafataslarına brakisefal (brachycéphale) ve bu duruma da brakisefali (brachycéphalie) denilmektedir. Genişliği nisbeten dar olan kafataslarına gelince, antropologlar kafa endisi 75 ile 79.9 arasında bulunan kafataslarına mezosefal (mesocéphale) ve endisi 74.9 dan daha küçük olanlara da dolikosefal (dolichocéphale) demektedirler. Yukarıda ana hatları bıldirilen tasnif, sadece kafataslarına aittir. Bilindiği gibi canlılarda, kasların dağılış tarzı dolayısiyle, kafa endisinin tasnifi, kafatasındakinden biraz farklıdır. Rudolf Martin (*Lehrbuch der Anthropologie*, 1928, s. 198) canlılarda 75.9 dan küçük olan endisleri dolikosefal, 76 ile 80.9 arasında bulunanları mezosefal ve 81 den yüksek olan endisleri de brakisefal olarak kabul etmektedir. Bazı antropologlar, endisi 80. 1 - 83 arasında olanlar için subrakisefal (sous-brachycéphale = alt-brakisefal), 83. 1 - 85 arasında olanlar için brakisefal, 85 ten fazla olanlar için de hiperbrakisefal (hyperbrachycéphale = üst brakisefal) terimlerini kullanmaktadırlar.

Brakisefali'ye beyaz, sarı ve siyah insan grupları içinde bazı ırklarda tesadüf edilmektedir. Bundan dolayı kafa endisinin brakisefal olması, bir kafatasının beyaz, sarı ve siyah insan gruplarından hangisine ait olduğunu tesbit etmek için kâfi değildir. Antropologlar, ırkları, kafa endisini, baş ve vücut üzerinde alınan diğer ölçülerle ve müşahede edilen özelliklerle birlikte kullanmak suretiyle tasnif etmektedirler. Bk. ETNOLOJİ, ANTROPOLOJİ, ANTROPOMETRİ. Türklerdeki brakisefali için bk. TÜRK'LER.

BRAKİSEFALİ (Brachycéphalie, Yun. *brakhys* = kısa, *kephalē* = kafa, baş), enine kutru, uzunlamasına kutrundan daha uzun olan kafa biçimi.

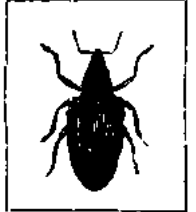
BRAKİSEFALUS (Brachycephalus), kuyruksuz kurbağalar (Anura) takımının brakisefalide (Brachycephalidae) familyasına mensup bir cins. Brezilyada yaşar.

BRAKİSERA (Brachycera), kısa antenliler: Genel olarak antenleri kısa olan sineklere denir (meselâ, at sineği, karasinek gibi). Bundan başka iki kanadlılar (Diptera) ın, fazla özellik gösteren sineklerini ihtıva eden bir grupuna da B. denir. Bu grup, birçok sinek familyalarını ihtiva eder. Bu familyalara mensup sineklerin antenleri kısa ve ekseriya 3 halkalıdır.

BRAKİSERUS (Brachycerus), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) takımının hortumlu böcekler (Curculionidae) familyasına bağlı bir cins. Akdeniz dolaylarında yaşar. Kanadlarının üzeri buruşuk ve çıkıntılıdır. Boyu hortumu ile birlikte 14 - 14,5 mm dir. Larvaları toprakta yaşar. Yabani ve ehlî (kültürel) birçok soğan çeşitlerine zarar verir. Erginleri ilkbaharda çıkar. Türleri çoktur. Yaşayışı iyi bilinmemektedir. Önemli türleri şunlardır: *B. undatus* 7, 5 - 15 mm dir. Ada soğanlarında yaşar. *B. algirus* 5, 5 - 11 mm dir. Öteki türleri: *B. sinuatus*, *B. foveicollis*, *B. albidentatus*, *B. pradieri* ... dir.

Çare: Hastalıklı soğanları söküp yakmalıdır.

BRAKİSOMUS (Brachysomus), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in, hortumlu böcekler (Curculionidae) familyasına mensup bir cins. Avrupada yaşar. Çürük bitkiler içinde bulunur.

BRAKISOMUS

BRAKİSTOKRON (Brachistochrone), A noktasında bulunan bir maddi noktanın ağırlığı etkisi altında sürtünme olmadan, B noktasına en kısa zamanda gelebilmesi için takibedeceği yörünge.

Bu problem 1696 da Jean Bernoulli tarafından ortaya atılmış, kendisi ve kardeşi, ayrıca Newton, Leibniz ve Euler tarafından çözülmüştür. B. aranılan eğri açık olarak A ve B den geçen düşey düzlem içindedir. B. problemi ise bu eğri boyunca hesabedilen $\int_A^B \frac{ds}{v}$ zaman integralini minimum kılmaktan ibarettir.

$$v = \sqrt{2gy}, \quad ds = \sqrt{dx^2 + dy^2} \text{ olduğundan}$$

$$\int_A^B \frac{ds}{v} = \int_A^B \frac{\sqrt{1 + y'^2}}{\sqrt{2gy}} dx$$

bulunur. Integraldeki kesri F ile gösterelim, integralin maksimum veya minimum için, variyasyon hesaplarında gösterildiği gibi eğriyi gösteren $y = f(x)$ fonksiyonu

$$d\left(F - y' \frac{\delta F}{\delta y'}\right) = 0$$

Euler gerek şartını veyahut aynısı olan

TEKİRDAĞ
Marmaraereğlisi
Silivri
Barbaros
MARMARA
DENİZ
Marmara Ad.
Şarköy
Mürefte
Ada Bur.
Bakla Bur.
İnce Bur.
Klarya Bur
Karabiga
Erdek
Erdek Körfezi
Bandırma
Bandırma Körfezi
Kapıdağ Bur.
Gelibolu
Lapseki
Manyas G.
Manyas
Gönen
Susurluk
Balya
BALIKESİR
Bigadiç
Sındırgı
Soma
Savaştepe
Burhaniye
Ayvalık
Edremit Körfezi
Altınoluk
Kara Bur.
Kepsut
Dursunbey
Durak
Yenice
Biga
Mağara Bur.
27
28
30
40
41

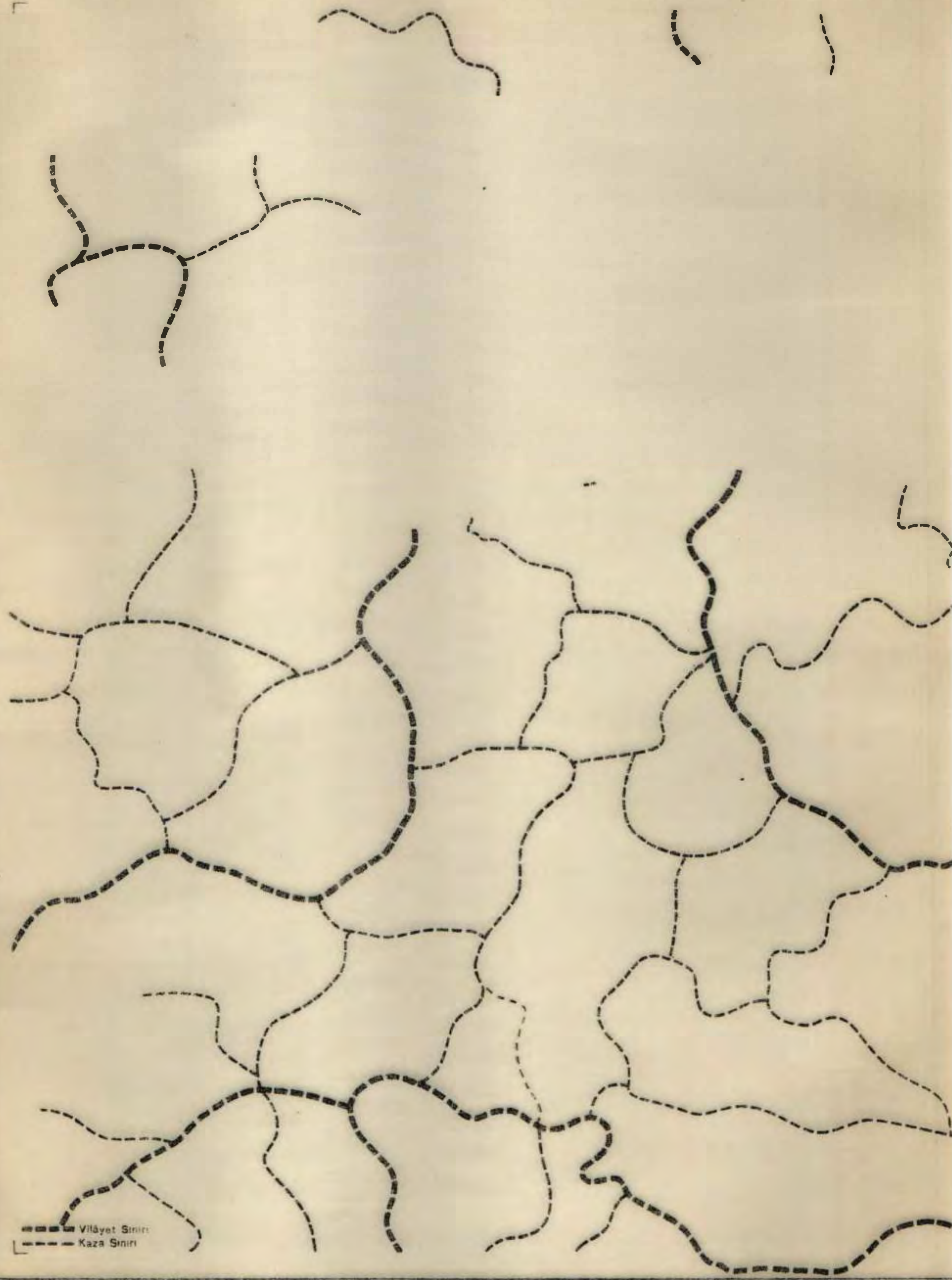
2000 m den yüksek	
1500 - 2000	
1000 - 1500	
500 - 1000	
250 - 500	
0 - 250	
0 - 200	
200 - 1000	
1000 m den derin	

Demiryolu
Asfalt yol
Şose
Yapılmakta olan şose
Araba yolu
Harabe
İşleyen maden
İşlemeyen »
Kaplıca
Muvakkat Göl
Bataklık

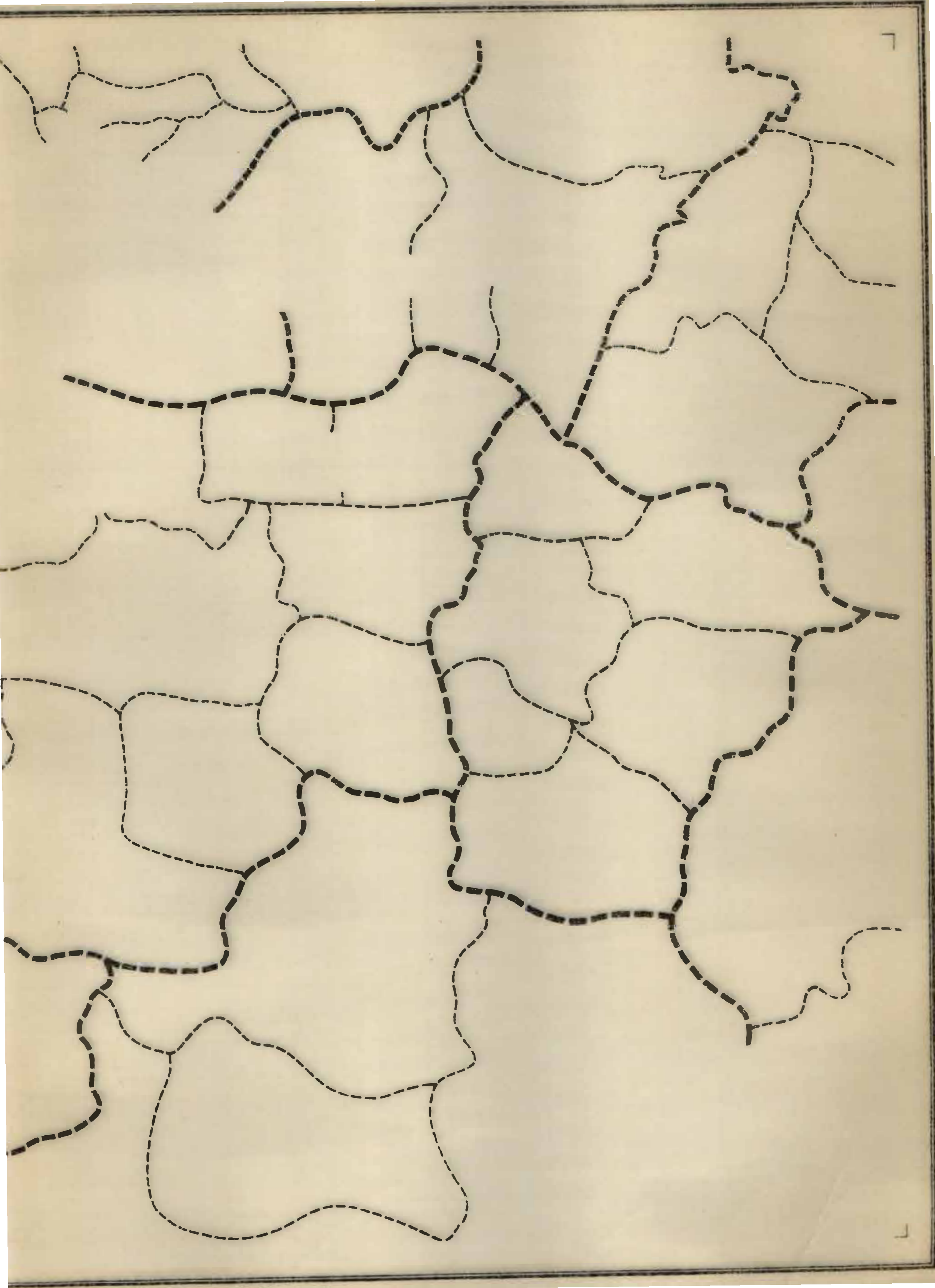
100 000 den fazla nüf. yer
50 000 - 100 000
20 000 - 50 000
10 000 - 20 000
5 000 - 10 000
2 000 - 5 000
1 000 - 2 000
1 000 den az

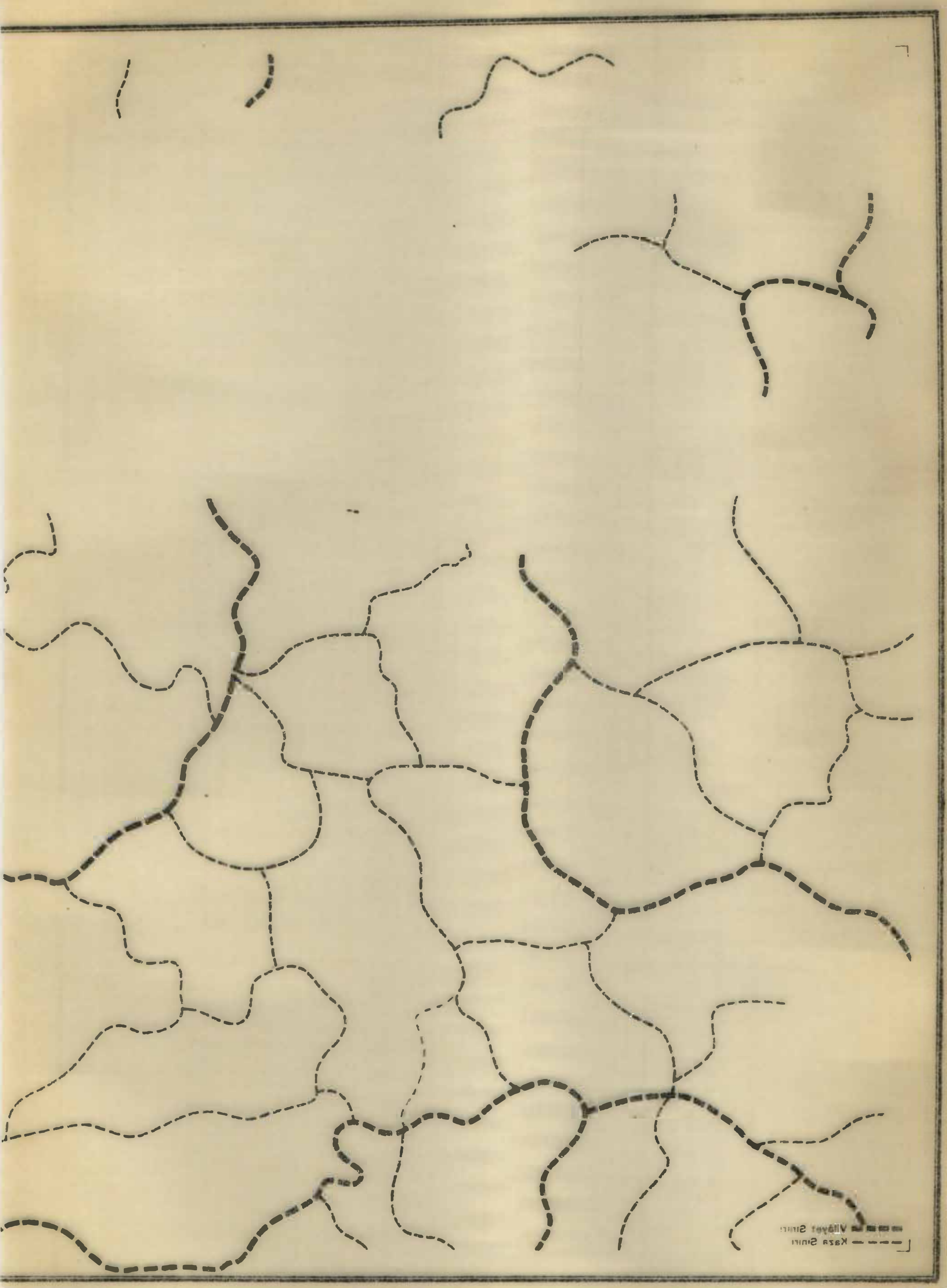
Vilâyet merkezi ESKİŞEHİR
Kaza » Ayvalık
Nahiye » Ilıca
Köy Voyvoda

Ölçek 1:1 000 000

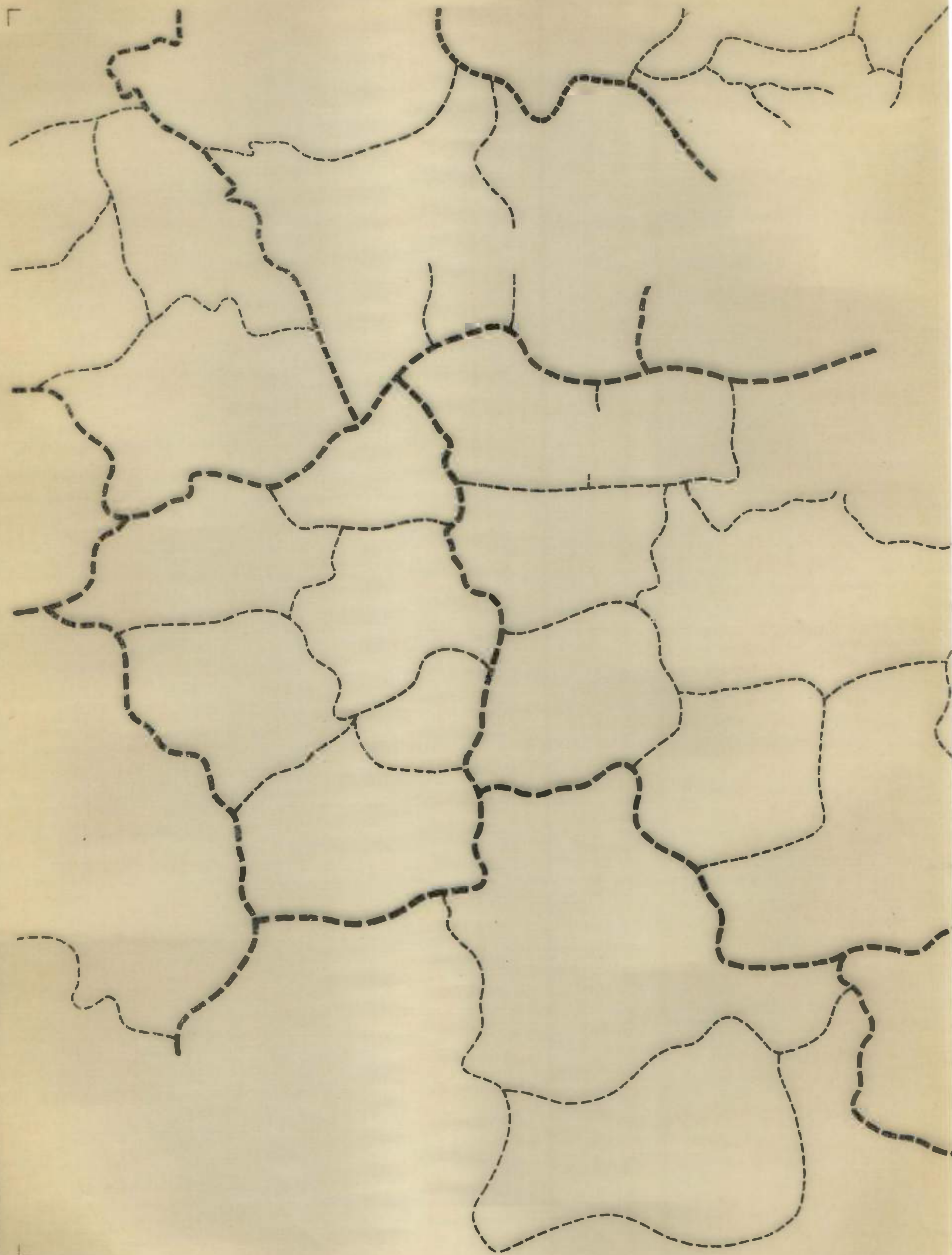

Vilâyet Sınırı
Kaza Sınırı

Vilâyet Sınırı
Kaza Sınırı

$$F - y' \frac{\delta F}{\delta y'} = C$$

diferansiyel denklemini sağlamalıdır [Bu denklemden

$$x = \int_0^y \frac{C\sqrt{2gy}}{\sqrt{1-2C^2gy}} dy \text{ ve } y = \frac{1}{2gC^2} \sin^2 \theta$$

yazılırsa

$$x = \frac{1}{gC^2} \int_0^\theta \sin^2 \theta \, d\theta$$

bulunur: B. eğrisi A ve B den geçen bir *sikloid* yayıdır]. Bu denklem belli usullerle halledilirse, meselâ:

$$y^1 = \frac{\sin u}{1 + \cos u}$$

vaz ederek, görülür ki, A ve B den geçen yörünge bir sikloid yayıdır.

BRAKİSTOMA (Brachystoma), ikikanadlı böcekler (Diptera) in, empide (Empidae) familyasına mensup küçük bir sinek cinsi. Antenleri kısadır (Brachycera). Avrupanın güneyinde yaşar.

BRAKİTARSUS (Brachytarsus), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in, antribide (Anthribidae) familyasından küçük vücutlu bir cins. Kuzey Yarımküresinde bulunur. Larvaları, hortumlu böceklerin (Rhynchota) kokside (Coccidae) familyasına mensup böceklerde parazit olarak yaşar.

BRAKİTELES (Brachyteles = Miriki), maymunlar (Anthropoidea = Simiae) takımının sebide (Cebidae) familyasına mensup bir cins. Burun delikleri arasındaki septum geniştir (Platyrhina). Yeni dünya maymunlarındandır. Bu cinsin yalnız bir türü vardır. Bu da, *Brachyteles arachnoides*tir. Vücut uzunluğu 130 cm yi geçmez. Kuyruğu uzundur. Başı küçük, kol ve bacakları uzun ve kalındır. Rengi ekseriya sarımsı, gri-kahverengi arasında değişir. Vücudu yumuşak kıllarla kaplıdır. Yüzü çıplak ve et rengindedir. Eğer maymun kızdırılırsa yüzünün rengi, kan hücum ettiğinden, daha da kızarır. Baş parmakları körelmiş veya tamamen kaybolmuştur, yalnız bu türün en dikkate değer tarafı, baş parmaklardaki körelişin veya kayboluşun muhtelif hayvanlarda, hattâ aynı hayvanın muhtelif başparmaklarında başka başka oluşudur. Meselâ bir elin başparmağı tırnaksız ve bir çıkıntı halinde olduğu halde, diğerindeki tamamen kaybolmuş olabilir. Demek oluyor ki, uzuvların (burada başparmak) kayboluşu bu türde âdeta gözümüzün önünde vukua gelmektedir. B. ler Güney Amerikada, Amazon nehri çevresindeki ormanlarda toplu bir halde yaşarlar. Ağaçların zirvelerinde meyva ve böcek yiyerek geçinirler. Yere pek az inerler.

BRAKİTELES

BRAKİTESİUM (Brachytecium), karayosunları sınıfının brakitesiyase (Brachytheciaceae) familyasından 230 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Bunlardan *B. rutabulum*, *B. populeum* ve *B. velutinum* ağaç kökleri ve gövdeleri üzerinde bulunur.

BRAKİTESİYASE (Brachytheciaceae), bitki sisteminde 535 kadar türü bulunan, karayosunları (Musci) sınıfının bir bitki familyası. Bu familyada bulunan yosunlar gevşek dallı, ipek gibi parlak görünüşlü, sürüngen gövdeli, yuvarlak yapraklıdır. Yapraklar bir sıra hücreden yapılmıştır. Kapsul, biraz eğri ve eşit uzunlukta çift peristomludur. Kapsul üstündeki kapak yuvarlaktır ve çok defa gaga gibi bir çıkıntısı vardır. Bu familyada, kaya, ağaç ve orman toprakları üzerinde yetişen birçok karayosun cinsleri bulunmaktadır.

BRAKİTRİPES (Brachytrypes), düzkanadlı böcekler (Orthoptera) in, cırcır böcekleri (Grillidae) familyasına mensup bir cins. Başları çok büyük, örtü kanadları (birinci çift kanadlar) çok uzundur. Abdomeni aşarlar. Bu cinsin türleri Avrupanın en büyük cırcır böceklerini teşkil ederler. Meselâ, Sicilyada yaşıyan *Brachytrypes megacephalus*un boyu 5 cm dir. Bunların erkekleri bir mil mesafeden duyulan ses çıkarırlar, bunun için de örtü kanadlarını birbiri üzerine sürterler. Bu esnada bir örtü kanadının iç kenarındaki kitin damarlardan bir tanesinin üzerinde bulunan diş şeklindeki çıkıntılar, diğer kanadın yine iç kenarındaki bir kitin çubuğa sürtülür ve böylece ses husule gelir.

BRAKİURA (Brachyura [Yun. *brakhys* = kısa, *ura* = kuyruk] = yengeçler), kabuklular (Crustacea) dan, malakostraka (Malacostraca) takımının, önayaklılar (Decapoda) alt takımına mensup bir grup. Bk. YENGEÇLER.

BRAKİURUS (Brachyurus = Cacajao = Ouakaria), maymunlar (Anthropoidea = Simiae) takımının, sebide (Cebidae) familyasına mensup bir cins. Burun delikleri arasındaki septum geniştir (Platyrhina). Yeni dünya maymunlarındandır. Kuyrukları kısa, başı uzunca bir yumurta şeklindedir. Yüzü oval ve yassı, burun delikleri uzunca ve yanlardadır. Parmaklarında dar ve uzun tırnaklar vardır. Boynu çıplak, ağızı büyüktür ve seyrek kıllarla çevrilmiştir. Başındaki kıllar sert ve kısadır. Fakat vücudu uzun ve ipek gibi yumuşak kıllarla kaplıdır. Rengi gri veya esmer kırmızıdır. Bu cinsin üç türü vardır. Bunlar da yine Brakiteles (b. bk.) ler gibi Amazon nehri çevresindeki ormanlarda ağaçlar üzerinde toplu olarak yaşarlar. Meyva ve böcek yerler.

BRAKİURUS (Ouakaria)

BRAKİYAL NÖRALJİ (Neuralgie brachiale), ense,

omuz, kol ve parmakların bütününü veya yalnız bir kısmını kaplıyan sinirsel tabiatlı bir ağrı. Bu ağrı hastalığı yapan afetin yer ve cinsine göre değişiktir. Sürekli veya nöbetler halinde, hafif veya şiddetli olur. Şeritvari kol sinirleri boyunca yayılır. Belirli sinir noktaları tazyikle ağrılıdır. Eski ve ileri vakalarda muhitî felç belirtileri de görülebilir.

Kol sinirleri 5, 6, 7, 8. boyun ve 1. göğüs omurilik köklerinden çıkarlar ve kol sinir ağı (plexus brachialis) nı yaptıktan sonra uç ve yan dallara ayrılırlar. Kol sinir ağının göğüs organları ve büyük damarlarla önemli komşulukları vardır. Omurilikten kolun muhitî sinirlerine kadar herhangi kısımda bulunan bir afet, nöralji husule getirebilir. Bu yüzden brakiyal ağrıların omurilik urları, menenj kalınlaşmaları, bel kemiği veremi, kanser ve kırıkları, ganglion afetleri (zona), akciğer zirvesi, mediasten hastalıkları, köprücük ve kol kemiklerinin kırıkları, omuz mafsallarının çıkıkları, doğum manevraları, dış zehirlenmeler (kurşun, alkol v. b.) gibi çeşitli sebebleri vardır. Romatizmal denilen ve soğuğa bağlanıp hakikatte sebebi iyice bilinemeyen şekli en çok görülenidir. Sempatik sinirlerin afete uğradığı vakalarda ağrılar çok şiddetli ve yakıcıdır.

Tedavi: Sebebe göre değişmekle beraber bütün vakalarda teskin edici ilâçlar verilir; tıbbi tedaviler, fizik ve kaplıca tedavileri yapılır.

BRAKNA'LAR, Berberî ırkın bir kolu. Bunlara Senegal'in sağ kıyısında, Fouta'nın kuzeyinde raslanır. Zenaga ailesine bağlanmakla beraber, daha çok Arap ve zenci kanındandırlar. Gürültücü insanlar olan B. lar, muharip kabîleler ve sofu derviş (murabıt) kabîleler olarak ayrılmışlardır. Bütün Mağrıplılar gibi mahir bir şekilde deri ve maden işleri, tahta üzerine güzel kakma işleri yaparlar. İslâm dinine mensupturlar. Fransaya karşı uzun zaman mücadele ettikten sonra, yarbay Faidherbe tarafından itaat altına alınmışlardır.

BRAKON (Bracon), zarkanadlı böceklerin Terebrantia alt takımının brakonide (Braconidae) familyasına bağlı bir cins. Türleri 200 den fazladır. Boyları 2 - 9 mm dir. Anteni uzun, iplik gibidir. Renkleri kara veya esmerdir. Larvaları açık renkli ve ayaksız olup kelebek tırtılları yaprak bitleri, kınkanadlılar, zarkanadlılar ve öteki böceklerde asalak olarak yaşarlar.

BRAKONİDE (Braconidae), böceklerden, zarkanadlılar (Hymenoptera) takımının bir familyası. Bu familyaya mensup böceklerin antenleri ince uzun ve ekseriya kıl şeklindedir. Dişilerinin yumurtlama borusu (terebra) abdomenin arka tarafında uzanır ve vücudun içine çekilmez. Larvaları, diğer böceklerin larva, tırtıl ve erginlerinde parazit olarak yaşar. Dünyanın her tarafına yayılmışlardır. Bilhassa Kuzey Yarımküresinde bulunurlar. Başlıca cinsleri Bracon, Apanteles (Microgaster) ve Aphidius'tur.

BRAKONİDE

BRAKONİKS (Brachonyx), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in, hortumlu böcekler (Curculionidae) familyasına mensup bir cins. Bu cinsin bir türü olan *Brachonyx pineti* Avrupada yaşar, çamlar üzerinde bulunur.

BRAKONİKS

BRAKPAN, Güney Afrika Birliğinde Witwatersrand'da, Transvaal devletinde Johannesburg'un 37 km doğusunda şehir. Nüfusu 83 500 (1946). Çevresinde zengin altın alanları vardır; 1919 da Benoni'den ayrılmıştır.

BRAKTE (Bractée): bk. BÜRGÜ.

BRAKTEAT (Alm.; Fr. *bractéate*; Lat. *bractea* = ince madenî levha), XII. - XIV. yüzyıllarda kullanılan, yalnız bir tarafı basılı, ince madenî levhadan Alman bozuk parası. Çapı 50 mm ye kadar olan B. lar vardı. Daha kalınları yanında, ağırlıkları aynı olan ve kâğıt kadar ince yapılmış bulunan daha büyük B. lar da kullanılmıştır. B. lar ilk defa Halle'de Başpiskoposluk darphanesinde basılmıştır. Bu tip paralar buradan önce Meissen, Oberlausitz ve Thüringen'e yayılmış; 1140 tan sonra da Magdeburg'da, Halberstadt'ta, Aşağı Saksonyanın Weser'e kadar uzanan kısmında ve Kuzey Wetterau hariç Hessen'de de tedavüle çıkarılmıştır. Bundan başka Güney Almanyada, İsviçrenin büyük bir kısmında, Alman Şövalye Tarikatı memleketinde, İskandinavyada ve bir zamanlar Kuzey Bohemyada da basılmıştır.

BRAKTEAT
1. Atina Brakteati, 2. Zürich B. ı (St. Felix'in başı), 3. Hildesheim B. ı (piskopos Herbert'in resmi)

Yüzü normal paralarınkinden daha geniş olduğu için, B. lar, üzerine resimler çizmek bakımından daha elverişli idi. Bu resimler arasında yalnız parayı bastıranın portresi değil, hukuk âdetlerini, kilise merasimlerini, azizlerin hayatından alınan sahneleri, kuş avını v. b. canlandıranları da vardır. Bazı B. lar sanat bakımından büyük bir değer taşırlar. Bunların Roman sanatı tarihi bakımından önemi henüz iyice araştırılmamıştır. B. ların parlak devri XII. yüzyılın ikinci yarısıdır. XIII. yüzyılda resimlerin üslûbu gittikçe kötüleşmiştir. XIV. yüzyılın ortasından sonra B. lar basılmamıştır.

BRAKTEOL (Bractéole): bk. BÜRGÜCÜK.

BRAMA, yüzgeçleri dikenli balıklar (Acanthopterygii) ın, bramide (Bramidae) familyasına mensup bir cins. Bu cinsin bir türü olan *Br. raji*nin uzunluğu en fazla 70 cm, vücudu koyu mavidir. Fakat karın tarafına doğru gittikçe beyazlaşır. Başın, ağız ve burun deliklerini ihtiva eden ön kısmı tunç rengindedir. Atlantik okyanusunda ve Akdenizde yaşar.

BRAMAH [*bræmi*], **Joseph** (1748 - 1814), İngiliz mucit ve mühendisi. Bir Yorkshire çiftçisinin oğlu olan B., kaza neticesinde çiftlikte çalışamıyacak duruma girdiğinden marangoz çırağı olmuş ve sonradan bir dükkân açmıştır. En çok muvaffak olan icadı, kendi adını taşıyan kilittir. Bunun beratı 1778 de alınmıştır. Yedi yıl sonra

B. presesi (b. bk.) adını taşıyan alet için berat almıştır. İngiltere Bankası için banknotlar basan ve numaralıyan bir makine de icadetmiştir. Başka icatları da vardır; bunlar arasında bir gazoz makinesiyle bir kâğıt makinesi anılmağa değer. 1785 te gemilerin pervane ile işletilmesi fikrini ortaya atmıştır.

Bramah presesi (Cenderesi): Bir su makinesi. Yağlı tohum gibi bazı maddeler üzerine büyük bir basınç yapmak veya ağır eşyayı yükseğe çıkarmak için kullanılır. Esas itibariyle, dik, büyük ve sağlam bir silindirden ibarettir. Bunun içinde hareket eden bir piston, pistonun tepesinde bir düz tabla vardır. Basınç yapılacak eşya bunun üzerine konur. Silindir, daha küçük bir silindirle birleştirilmiştir. Bu küçük silindirde elle veya bir küçük motorla işletilen bir küçük piston vardır. Küçük silindirin dibi, bir boru ile su deposuna bağlanmıştır. Bu boruya depodan çekilen suyun inmesine mâni olan bir supap konmuştur. İki silindiri birbirine bağlıyan boruda da, suyun küçük silindire doğru akmasına mâni olan bir supap vardır. Küçük piston yukarı hareket edince, küçük silindir suyu depodan emer; aşağı hareket edince, su büyük silindire geçer. Bu suretle büyük silindirdeki su artar ve büyük piston yavaş yavaş yükselir. Meselâ büyük silindirin çapı 30, 48 cm, küçüğünki de 0. 635 cm olsun. İki yüzey arasındaki orantı 1/2304 olur. Yani küçük piston aşağı doğru 2304 cm hareket etmekle, büyük pistonu 1 cm yükseltir. Fakat büyük silindir de elin veya motörün küçük pistona verdiği basıncın 2304 misli bir basınç yapar.

BRAMANTE, asıl adı: **Donato d'Angelo Lazzari** (1444-1514), İtalyan mimarı ve ressamı. Urbino yakınında Fermignano'da doğmuş, Romada ölmüştür. Önceleri resme çalışmıştır. Doğduğu şehirde mimar Luciano Laurana ile tanışmış, 1476 da Milanoya gitmiş ve 1499 a kadar Duka Lodovico ile Moro'nun sarayında çalışmıştır. Burada sanatını borçlu olduğu Leonardo da Vinci'ye raslamış ve Milano katedralinin mimarı Bernardino de Trevi ile tanışmıştır. B. mimarlıkta bu devreden sonra daha gayretli çalışmaya başlamıştır. İtalyanın birçok şehirlerindeki âbideleri dikkatle incelemiş ve Padovada ressam Mantegna ile tanışarak eserlerine büyük bir sevgi göstermiştir. B. ın ressam olarak değeri, yalnız tablolarında ve fresko resimlerinde değil, mimarlığa uyguladığı alçak kabartma ve heykel tesiri veren resimlerinde de açık olarak görülür. Bu resimlerden, Milano evlerindeki birkaç dekorasyondan başka örnek kalmamıştır. Klâsik ahenge karşı büyük bir sevgi ile bağlı bulunan mimar Leon Battista Alberti, B. üzerinde en çok tesir yaratan bir sanatçı olmuştur. Antik sanat, B. nin eserlerinde teşvik edici bir rol oynamıştır. 1476 dan bu yana Milanoda bulunduğu müddetçe resme ve mimarlığa ait eserler vermiştir. Bu şehirde S. Ambrosio manastırını Santa Maria della Grazie kilisesinin kubbesini, San Satıro manastırı ile bu manastırın, o zamana kadar görülmemiş bir şekilde mevzun ve ahenklı kemer gözlerinden müteşekil koro mahallini inşa etmiştir. 1499 da Romada yerleşen B., San Giovanni in Laterano basilikası içine fresko resimleri yapmış, Kardinal Oliviero Caraffa tarafından S. Maria della

D. BRAMANTE

BRAMANTE: San Pietro kilisesi (Roma)

Pace manastırının hücreleri bulunan kapalı dehlizin inşası işiyle vazifelendirilmiş ve bu eserinden dolayı VI. Alexander tarafından himaye edilmiştir. Ayrıca Trastevere çeşmesi, sonradan büyük değişikliklere uğramış olan San Pietro meydanı işlerinde de ikinci planda bir mimar olarak çalışmıştır. San Lorenzo e Damaso kilisesinin yapılışında da büyük emek harcamış olan B. birçok saraylar da inşa etmiştir (Kardinal Adriano di Corneto'nunki ile kançılarlık sarayları bunlar arasındadır). Vatikan'ın eski sarayına Belvedere'yi bağlamak için II. Julius tarafından vazifelendirilen B., bu iki binayı, üst üste konulmuş üç kat üzerine dorik, iyonik ve korent nizamında kemerli sütunlardan müteşekkil iki yan galeri ile birleştirmiştir. Kendisine büyük bir şöhret kazandıran San Pietro in Montorio kilisesi, etrafı dorik sütunlarla çevrili küçük bir antik mabedine benzer (1502). San Pietro eski basilikasının yeniden inşası için (1503) II. Julius tarafından açılan müsabakayı kazanmış. XVI. yüzyıl İtalyan mimarlığının en büyük bir eseri olacak olan S. Pietro kilisesinin inşasını idare işi de kendisine verilmiştir. B. projesinde Yunan salibi şeklinde bir plân üzerine büyük ve yüksek bir kubbe teklif etmiştir. Plânın Latin veya Grek salibi şeklinde olması hususundaki tereddütlerle uzun bir zaman geçmiş ve B. ancak kubbeyi tutacak olan dört kalın sütuna başlayabilmış, bu kiliseyi bitirmeden ölmüştür.

B. mimarlıkta İtalyan rönesans sanatının büyük bir üstadı olarak yer almıştır. Papalık için yaptığı başka binalar arasında Raphaele ait saray (çok güzel ve tuğladan yapılmış olan bu bina, San Pietro meydanındaki sütunların inşası sırasında yıkılmıştır), Quercia manastırının kilisesi (Viterbo), Madonna kilisesi (Todi) vardır. B. San Pietro kilisesinde gömülüdür.

BRAMANTINO, asıl adı: **Bartolommeo Suardi** (XVI. yüzyıl), İtalyan ressamı ve mimarı. Aslen Milano'lu olup adı 1503 - 1536 yılları arasında geçer. B., bir müddet Bramante'ye kalfalık yapmış (bundan dolayı Bramantino [= küçük Bramante] adını almıştır) ve 1508 de onun arkasından Romaya giderek 1512 ye kadar orada kalmıştır. Tabloları ise fazla ilgi görmemiş olup ekserisi Milanodadır: « Madonna'lı Triptychon » (Ambrosiana'da), «İsanın çarmıha gerilişi» ve freskler (Brera'da), «İsanın tedfini» ve diğerleri.

BRAMER [*bramîr*], **Leonard** (1596 - 1674), Holândalı ressam. Delft'te doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. B., Romada Elsheimer ile münasebet tesis etmiş, biraz kaba şekilde ve yeşilimsi kahverengi mahallî renklerle *İncil*den ve tarihten sahneler tersim etmiştir. Eserleri, Madrid, Dresden («İsa ile istihza») ve Braunschweig («Tapınakta İsa») dadır.

BRAMUGLIA [*bramulya*], **Juan Attilio** (doğ. 1903), Arjantinli siyaset adamı. Chascomus (Buenos Aires) ta doğmuştur. La Plata üniversitesinde okumuş, 1925 te doktorasını yapmıştır. Hukuk mesleğine giren B., 1929 da maden işçileri sendikası müdürü, 1946 da çalışma nazırı ve reisicumhur Perón'un sosyal işler müşaviri olmuştur. B., Buenos Aires eyaletinin organize edilip geliştirilmesi işini üzerine almış, 1946 - 1949 yılları arasında hariciye nazırı olmuş, 1947 de Rio de Janeiro'da toplanan Amerika kıtası devletleri arası müdafaa konferansı (Inter - American Defense Conference) nda Arjantini temsil etmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Meclisinde (Security Council) Berlindeki Sovyet ablukasının kaldırılması tezini savunanlara katılmıştır.

BRANCO, RIO (= Portekiz. = aksu; yerli dilinde Quecëuene), Güney Amerikada Amazon nehrinin kollarından Rio Negro'ya karışan bir akarsu. Serra Parima'dan doğar, Uraricoéra adiyle doğuya doğru 780 km lik bir yataktan aktıktan sonra Brezilya Guyanası'nın balta girmemiş ormanlarından geçer. B. adını Tacutú nehri ile birleştikten sonra alır ve kavşaktan sonra güneye yönelir. Yatağının bu bölümünün uzunluğu 560 km dir. Mouro yakınında Rio Negro'ya dökülür. 250 km lik bölümü taşına elverişlidir. Tacutú kavşağı yakınında Rio B. adında bir de kasaba vardır.

BRÂNCOVEANU [*brînkovyanu*] veya **BRINCOVEANU, Constantin** (1654 - 1714), Eflâk (Valachia) prensi (hük. 1688 - 1712). Kendisinin aynı zamanda Cantacuzino, Brâncoveanu ve Basarab ailelerinden geldiğini iddia ediyordu. Constantin Cantacuzino'nun kızı prenses Elena ile evlenmiş, kayınbiraderlerinin yardımiyle Padişah II. Süleyman'dan Eflâk prensliğini elde etmiş ve o zaman Cantacuzino adını almıştır. Fakat bu adı bırakmak zorunda kalınca, birçok hükümdar yetiştirmiş olup uzun zamandan beri sönmüş bir halde bulunan ve çok eski bir Eflâk ailesi olan Basarab ailesinin adını almıştır. Bu aileden hiç kimse hayatta olmadığından bu yeni ünvanını endişesizce kullanabilmiştir. Rusya ile Türkiye arasındaki harb esnasında, 1710 da, Buğdan (Moldova) ve Eflâk prenslerinin sadakatinden emin olmak istiyen Bab ı Âli, Eflâk eyaletinin idaresini Dimitrie Cantemir'e vermek istemiştir. Bunu haber alan B., kendisine inecek darbeye mâni olmak ve darbenin hedefini değiştirmek için çalışmış, rakîbini Türkiyenin gizli bir düşmanı olarak göstererek padişahın gözünden düşürmeğe muvaffak olmuştur. Sadrazamın, Cantemir'i Sakız adasına sürmesini temin etmiştir. Bunu vaktinde haber alan Cantemir, Fransız elçisi Kont de Fériol'e sığınmıştır. Elçi Cantemir'e sığınak temin etmiş ve misafirperverlik gösterdiği prensin, B. nun gönderdiği adama teslimini şiddetle reddetmiştir. Bu sırada B., XII. Karl'ın müttefiki olan Kazak reisi (hetman) Mazeppa tarafından, Rusya ile gizli münasebetlerde bulunmakla itham edilmiştir; düşmanının ithamlarına göre B., Ruslara Dnyestr'i geçtikten sonra 30 000 kişilik bir yardım teminini vadetmiş ve Çardan, ittifakının delili olarak Svyatoy Andrey koliyesini almıştı. Padişah III. Ahmet bu sözlere ilgisiz kalmamış, B. ya karşı Dimitrie Cantemir'i tutmuştur. Ölümünü istiyen Eflâk prensine karşı beslediği kin, Cantemir'i, padişahın görüşlerini desteklemeye sevkediyordu. Dimitrie, Kasım 1710 da, Buğdan hospodarlığı ile vazifelendirilmiş ve Bab-ı Âliden B. yu ele geçirmek ve İstanbula göndermek emrini almıştır. Fakat işler tahmin edildiği gibi olmamıştır; Çar ile ittifaka karar vermiş olan Cantemir, onunla bir antlaşma imzalamıştı; B. da Çara yiyecek ve asker va'dinde bulunmuştu; fakat tahminlerinin tahakkuk etmiyeceğini anlıyan Cantemir, Bab-ı Âlinin menfaatlerine dönmüş, Türklerin toplanması için zaman kazanmak ve Rusyanın yürüyüşünü geciktirmek üzere Rusyaya sulh teklif etmiştir Prut savaşından sonra yenilerek sulhü kabul etmek zorunda kalan Çar Deli Petro (Pëtr Velikiy), Türkiyeye teslim etmek istemediği ve sadakatinden dolayı mükâfatlandırdığı Dimitrie Cantemir ile birlikte memleketine dönmüştür. İhanetle itham edilmiş ve dört oğlu ile birlikte 1714 te İstanbulda Yedikulede öldürülmüştür.

BRÂNCUŞI [*brînkuş*], **Constantin** (doğ. 1876), Rumen heykeltıraşı. Peştişanî (Gorj) de doğmuştur. Craiova sanat ve Bükreş Güzel Sanatlar okullarında öğrencilik ettikten sonra Parise giderek Güzel Sanatlar okuluna girmiş (1904), fakat Rodin'in tavsiyesi üzerine bu okuldan ayrılmıştır. Birkaç yıl sonra, üzerinde çalışmakta olduğu Musa'nın Kızıl Deniz geçişine ait bir heykeli, realizme karşı duyduğu âni infial neticesinde kırarak heykeltıraşlıkta orijinal bir soyut üslûp kullanmağa başlamıştır. Bu çığırda çalışan ilk heykeltıraşlardan biri olan B., resimde görülen kübizm ve diğer soyut sanat hareketlerinin başka heykeltıraşlara göre daha az tesiri altında kalmış ve eserleriyle modern heykeltıraşlık üzerine önemli bir tesir yapmıştır.

B., bütün realist ayrıntıları atarak, şekil veya kavramı tasavvur edebildiği en sade geometrik esasa irca eder. «Sonsuz sütun», «Adem ile Havva» ve «Uçan kuş» adlı eserlerinde belirttiği gibi, ritmik tekerrür ile çok ilgilenir. Eserleri için kullandığı maddelerin, duygulara tesir edecek

BRÂNCUŞI: «Uçan kuş»

vasıflarını daha fazla belirtmeğe önem verir: cilâlı gibi parlıyan, dümdüz taş veya maden ve kabaca kesilmiş, çatlaklı, iklimin etkisiyle aşınmış tahta satıhlarına karşı za'fı vardır. Birçok hallerde aynı şekli başka başka maddelerde tekrar eder ve maddelerin tesirini böylece sağlanan tezatlarla artırır: meselâ yumurta gibi dümdüz işlenmiş bir mermer «kafa» yı koyu renkte bir kadife yastığa yaslar; dümdüz ve parlak maden veya kaynak taşından yapılmış bir balığı yumurta şeklinde bir temelin üzerine yerleştirir.

BRAND: bk. IBSEN, Henrik.

BRAND, Adam (doğ. 1650 sıralarında), Alman Asya seyyahı. Lübeck'te doğmuştur. Tüccar olarak Rusyaya giden B., 1692 - 1694 yılları arasında Çine giden bir elçi heyetine katılmıştır. B., sonraları Prusya Sarayı ticaret müşaviri olmuştur. Çin seyahatına ait hâtıraları 1697 de, Frankfurt'ta yayımlanmıştır (son bas. Lübeck 1734).

BRAND, Ernst (1827 - 1897), Alman hekimi. Feuchtwangen (Mittelfranken) da doğmuş, hekim olarak çalıştığı Stettin'de ölmüştür. B., doktorların dikkatlerini, ateşli ve bulaşıcı hastalıklarda, bilhassa tifüste, soğuk su tedavisi üzerine çekmiş ve bu konu ile ilgili, *Die Hydrotherapie des Typhus* (Tifüsün su ile tedavisi) [1861, ikinci bas. *Die Wasserbehandlung der typhösen Fieber* (Tifüs ateşinin su ile tedavisi) adı altında 1877], *Die Heilung des Typhus* (Tifüs tedavisi) [1868] gibi eserler yayımlamıştır.

Brand banyosu: Bilhassa tifo ateşinin soğuk su (20° C) banyosu ve masajı ile tedavisi. Bu usul, hastanın ateşi tehlikeli bir şekilde, çok yüksek devam ettiği zaman, birçok hummalarda tatbik edilir. B. B., tifoda, bilhassa suyun sıcaklık derecesi bakımından, hafifletilmek suretiyle değişikliklere uğratılmıştır. B. B., bu usulü ilk olarak 1861 de tatbik eden Alman hekimi Ernst Brand'ın adiyle anılmaktadır.

BRAND, Hennig (XVII. yüzyıl), Alman simyageri. Hamburg'ta yaşamıştır. İlk zamanlar asker, sonraları hekim olan B., 1669 (Leibniz'e göre 1677) da idrar üzerinde yaptığı tecrübeler esnasında fosforu keşfetmiştir. B., yaptığı bu tecrübelerden elde ettiği sırrı doktor Kraft'a satmış, Kraft da bunu İngilterede bulunan dostları Kunckel ve Robert Boyle'a bildirmiştir. B., fosforu bulmakla ateşi sâf olarak ayırabildiğine inanıyordu ve buna «soğuk ateş» adını vermişti. Leibniz'in delâletiyle Hannover'e davet edilmiş ve maaşla çalışarak fosfor imal etmiştir.

BRAND, Sir Jan Hendrik (1823 - 1888), Güney Afrikalı politikacı. Cape Town'da doğmuş, Bloemfontin'de ölmüştür. Babası Cape House of Assembly (Meclis) nin başkanı idi. Hukuk tahsil etmiştir. 1863 te Oranje cumhurbaşkanı olmuş ve 4 defa bu mevkie seçilmiştir (1869, 1874, 1879, ve 1886), 1876 da bir Güney Afrika Birliği kurmak için yapılan konferansa katılmak üzere İngiltereye gitmiştir. B., teklif olunan plâna karşı cephe almış ve bu plân kabul olunmamıştır. İngiltere ile Transvaal arasında kopan 1880 harbinde tarafsız kalmış ve 1881 de toplanan sulh konferansında aracılık etmiştir. 1882 de kendisine şövalyelik (Sir) unvanı tevcih edilmiştir.

BRANDA veya **BURANDA** (İtal. *branda* = gemici yatağı, İng. Hammock), denizcilikte ve bilhassa harb gemilerimizde kullanılan içi şilteli asma yatak. Baş ve ayak uçlarından asılı olup havada sallanabildiği için hamak'a benzer, fakat ağ şeklinde örülmüş değildir; *B. bezi* denilen gayet sık dokunmuş, su geçirmez, kalın ve beyaz bir bezden yapılır. Eni 1 m, boyu da 1.80 m olan bu yatakların baş ve ayak uçlarına delikler açılarak, bezin yırtılmaması için bunlara matafyon denilen madenî büyük kapsüller geçirilir; bu matafyonlara da ipler bağlanarak kaz ayağı denilen üç uçlu halatlar meydana getirilir, bunlar da halkalara düğümlenerek *B. şıpkaları* denilen şekilde birleştirilir; halkalar da, tavandaki kemere denilen döşeme potrelleri boyunca konmuş olan delikli *B. tirizlerine* bağlanır. B. ların asılı vaziyette iken köşelerini açmak için en son matafyonlardan *B. kulağı* denilen halat tertibatı (lentiye) vardır. B. ların altlarına efradın numarası (*B. numarası*) siyah bir daire üzerine beyaz boya ile yazılır. B. ları kirletmemek için, bunlar gündüzün *B. bağı* ile sarılarak *B. kılıfı* denilen torbalara konur, ve bütün. B. lar gemi küpeştelerindeki parampet (İng. parapet) lere veya başka münasip yerlerdeki *B. lıklara* istif edilir. Yıkanmış B. lar, geminin başından çanaklık ortalarına kadar gerilen ve *B. kasavelesi* denilen kalın halatlar üzerinde kurutulur.

BRANDAN [*brændın*] veya **BRENDAN** (484 - 577), İrlanda azizlerinden ve Clonfert piskoposu. Adı Borandon, Brenainn şekillerinde de yazılır. İrlanda'da doğmuş, 553 sıralarında, Batı İrlanda'nın Galway şehri köylerinden olan Clonfert'ta meşhur bir manastır kurmuştur. Efsaneye göre 565 - 573 yıllarında, azizlerin mevut diyarı (cennet) sayılan «batı adaları» na seyahat etmiştir. Bu efsanevi adaya «B. adası» (Île de Brandan) da denir. Ortaçağda bu efsane, *Navigatio St. Brendani* (St. B. ın deniz seferi) [1050 sıraları; 1871 de C. Schröder tarafından yayımlanmıştır] adlı manzum eserde anlatılmış ve halkça çok beğenilmiştir. Yeni tenkide göre, B. ın «cennet» ini Kanarya adalarında aramak gerekir. Bu B., İrlandalı aziz Brendan of Birr (490? - 573) den farklıdır.

BRANDÃO [*brãdãu*], **Raúl** (1867 - 1930), Portekizli yazar. Foz do Douro'da doğmuş, Porto'da ölmüştür. B., bilhassa Portekiz kıyılarında ve Azor adalarında yaşıyan balıkçıların hayatını tasvir etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Os pescadores* (Balıkçılar) [1922], *As ilhas desconhecidas* (Bilinmiyen adalar) [1926].

BRANDEIS [*brændis*], **Louis Dembitz** (1856 - 1941), Amerikalı hukukçu. Louisville (Kentucky) de doğmuş, Washington'da ölmüştür. Aslen Yahudi olan B., Almanyada ve Harvard üniversitesinde okumuştur. 1879 - 1916 yıllarında Boston (Massachusetts) da avukatlık etmiştir. Birçok meselelerde yıllarca halk menfaatlerini savunan B., en başta kadınları 10 saatlik çalışma gününe tâbi tutan Oregon ve Illinois kanunlarının ve Ohio'daki 9 saatlik çalışma ve asgari ücret kanunlarının Teşkilâtı Esasiye Kanununa uygun olup olmamaları, New England (Yeni İngiltere) devletlerinde New Haven demiryolunun nakliyat tekeline iddiası gibi meseleler üzerinde durmuştur. Cumhurreisi Wilson onu nüfuzlu reaksiyonerlerin mukavemetine rağmen Supreme Court (Yüksek Mahkeme) a (Ocak 1916) tâyin etmiştir. Bu suretle Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesine giren ilk Yahudi olmuştur. Yüksek Mahkemedeki çalışmalarının belli başlı hususiyeti Hâkim Oliver Wendell Holmes ile birlikte Amerika liberalizmi adına hâkim fikirlere birçok defalar cephe almasıdır. Heyecanlı bir siyonist olan B., Amerika genel efkârına Balfour Beyannamesi lehine tesir etmiştir. Mütareke esnasında Filistini gezmiş ve o zaman Londrada toplanan siyo-

nist konferansında önemli bir rol oynamıştır. Sulh konferansındaki siyonist Amerikalı mümessillerini B. seçmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Other People's Money* (Başkaların parası) [1914], *Business as a Profession* (Meslek olarak ticaret) [1914].

BRANDENBURG [*brąndînburg*], eski bir Prusya eyaleti, 1947 - 1952 yılları arasında da bir Alman «memleket» (Land)i. 1939 da yüzölçümü 38278 km², nüfusu 3 007 933, «land» olarak da yüzölçümü 26976 km², nüfusu da 2,515,000 idi. Yeryüzü, Diluvyum buzullarının etkisiyle şekillenmiştir. Dip ve uç morenleri, sanderler geniş alanlarda görülür. O çağda açılmış büyük nehir yataklarının bölümleri şimdi göller (600 den fazla) halindedir. Otlaklar ve ekim dikim alanları geniştir; arazi genel olarak düz, kısmen de kumluktur. Havel, Spree ve Oder nehirleri tarafından sulanan B. un başlıca ürünleri tahıl, patates, yem bitkileri, tütün, şeker pancarı ve sebzedir. Fakat madenlerin azlığı yüzünden endüstri pek gelişmemiştir. Kara yolları, kanallar ve demiryolları Berlin'in ihtiyaçlarını karşılamak üzere ayarlanmış ve düzenlenmiştir. Yükseklik ortalama 60 m kadardır. Linyit yatakları vardır; tuz da istihsal edilir.

Berlin B. ta olduğu halde, idari bakımdan bunun bir kısmını teşkil etmez; bk. BERLİN. Diğer şehirleri şunlardır: Oder üzerinde Frankfurt (Frankfurt an der Oder), Brandenburg ve Cottbus. Aşağı Lausitz'teki Spree ormanında İslavca konuşan Wend (Sorab) ler yaşar. Bunlar memleketi, XII. yüzyılda Ayı Albrecht (Albrecht der Bär) in eline geçtiği zaman tam olarak iskân eden halkın kalıntılarıdır. İslav prenslikleri Büyük Karl tarafından fethedilmiş, fakat sonradan bağımsızlıklarını tekrar elde etmiştir. I. Heinrich bu bölgeyi eline geçirmiş ve ona Kuzey Mark (Nord Mark) adını vermiştir; bu da 1134 te Ayı Albrecht'e verilmiştir. Hakikatte B., son İslav prensleri bunu Albrecht'e miras olarak bıraktığı zaman Almanlaşmış ve Hıristiyanlaşmıştır. Albrecht'in torunları, hanedanın 1320 de sönmesine kadar, memleketi idare etmiştir. Wittelsbach hanedanına mensup olan İmparator IV. Ludwig boş kalan tahtı kendi hanedanına mensup şahıslara vermiştir. İmparator IV. Karl ise B. markgraflarını Mukaddes Roma İmparatorluğu seçmen prensleri (Kurfürst) arasına resmen almış, fakat Wittelsbach'ları memleketi iadeye zorlamış ve bunu 1373 te kendi oğlu Wenzeslaus (Çek. Václav, Alm. Wenzel) a vermiştir. Wenzeslaus 1378 de Alman kıralı olunca B. u erkek kardeşi (sonradan imparator) Sigismund'a vermiş, bu zat da 1415 te Hohenzollern ailesine mensup I. Friedrich'e hediye etmiştir. Friedrich'in ilk halefleri arasında Albrecht Achilles ile II. Joachim (1535 - 71) zikre değer. Birincisi, Hohenzollern ailesinin veraset kanununu kabul ettirmiş, ikincisi de 1538 de Reformasyonu memlekete sokmuştur. 1614 te B. Cleves dukalığı ile Batı Almanyada başka topraklar kazanmıştır. 1618 de de Prusya dukalığını (yani kabaca sonraki Doğu Prusya eyaletini) ele geçirmiştir. Otuz yıl Harbinde çok zarar görmüş olmasına rağmen B., Büyük Seçmen (Grosser Kurfürst) Friedrich Wilhelm idaresinde bir askerî kuvvet olarak belirmiştir. Bu zat Pomeranya (Pommern)yı ele geçirerek Prusyayı Lehistan metbuiyetinden kurtarmıştır. Oğlu Seçmen III. Friedrich 1701 de I. Friedrich adı altında Prusya kıralı ünvanını almıştır. B. un bundan sonraki tarihi, Prusyanınkine karışır. Prusyanın 1815 teki yeni teşkilâtı neticesinde B., Potsdam ve Frankfurt an der Oder idare bölümüne katılmış, 1920 de de Berlin müstakil bir bölüm olarak B. dan ayrılmıştır. İkinci Dünya Harbi sonunda, 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 teki Potsdam Konferansının karariyle B. un Oder - Neisse hattının doğusunda kalan toprakları nihai anlaşmaya kadar Polonyanın idaresine teslim olunmuştur. Prusya Şubat 1947 de resmen ilga edildikten sonra, Rusyanın işgali altında bulunan B., Doğu Almanyanın 5 «memleket» (Land) inden birini teşkil etmiş, Potsdam da bunun başkenti olmuştur (24 Temmuz 1947). B. «Land» ı da 1949 da Doğu Almanyanın teşkil ettiği Alman Demokrat Cumhuriyeti (Deutsche Demokratische Republik) ne girmiştir. 23 Temmuz 1952 de B. «Land» ının teşkilât-ı esasiye kanunu değiştirilerek B. parçalanmış ve arazisinden Potsdam, Frankfurt an der Oder, kısmen de Cottbus idare bölümleri meydana getirilmiştir; Berlin, eskisi gibi, yine müstakil bir bölüm olarak kalmıştır.

Yeni Brandenburg için bk. NEUBRANDENBURG.

BRANDENBURG [*brąndînburg*] (Brandenburg an der Havel), aynı adı taşıyan eski Prusya eyaletinde (Doğu Orta Almanyada) endüstrisiyle tanınmış bir şehir. B., Berlinin 60 km batısındadır. Hafif dalgalı bir ovada, Havel ırmağının üç kolu üzerinde kurulmuştur. İslâv Wend (Sorab) lerin Brennabor dedikleri bu şehir, 927 - 928 yılında Alman kıralı I. Heinrich tarafından fethedilerek Nord Mark'ın merkezi olmuş, 983 - 1138 yıllarında yine Wend'lerde kalmış ve nihayet 1134 ten itibaren «Ayı»

B R A N D E N B U R G

Seçmen Prensler evi, arkada Sta. Katarina kilisesi

Albrecht (Albrecht der Bär) burasını fethe başladıktan sonra Brennabor adını Brennaburg'a çevirmiş, kendisini B. markgrafı ilân etmiştir ki, sonra bu isim B. olmuştur. Brennabor 928 yılına kadar Wend'lerin Havaller (Alm. Havelland) bölümünün merkezi idi. Birçok defa tamir olunan, XII. yüzyıldan kalma ve Roma üslûbunda bir büyük kilisesi (bir Havel adası üzerinde), ayrıca da kısmen XIV. yüzyıldan kalma bir Sancta Catharina kilisesi ile belediye binası vardır. Şehirde bisiklet, madenî (bilhassa demir ve çelik) eşya, mensucat, deri, çocuk arabaları ve kimyevi maddeler yapılır. Nüfusu 83 700 (1939 ve 1949). Halkının hemen hemen hepsi Protestandır. Yüksek okul ve meslekî okulları, kütüphaneleri, bir şehir tiyatrosu ve

bir yurt müzesi vardır. 1848 de Prusya Millet Meclisi burada toplanmağa başlamıştır. Prusya hanedanı da eskiden burada oturmuştur.

BRANDENBURG [*brąndînburg*], **Erich** (1868 - 1946), Alman tarihçisi. Stralsund'da doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1899 dan 1937 ye kadar Leipzig'de profesörlük yapmış olan B., devlet kurma ve Birinci Dünya Harbinden evelki tarih konuları üzerine yazdığı eserlerde takındığı mutedil ve objektif tenkidçi tavriyle tanınmıştır. B., Meinecke ve Srbik gibi bazı şahsiyetler tarafından temsil edilen «fikir tarihi»(Indeengeschichte) ni reddetmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Moritz von Sachsen, 1* (ad) [1895], *Die Reichsgründung* (Devlet kurma) [2 cilt, ikinci bas. 1924], *Von Bismarck zum Weltkieg* (Bismark'tan Birinci Dünya Harbine kadar) [üçüncü bas. 1939], *Die Ahnentafel Friedrichs des Grossen* (Büyük Friedrich'in şeceresi) [1934], *Das Nachkommen Karls des Grossen* (Büyük Karl'ın torunları) [1935].

BRANDENBURGI, Katalin, Alm. adı: **Katharina von Brandenburg** (1604 - 1644), kadın Erdel beyi (hük. 1629 - 1630). Brandenburg seçmen prensi Georg Wilhelm'in kızı olan B., 1626 da Erdel beyi Bethlen Gábor'la evlenerek, aynı yılda toplanan Erdel meclisinde, çocuğu olmıyan beye halef seçilmiştir. Bethlen Gábor'un ölümü (1629) üzerine Erdel tahtına geçmekle beraber, kısa bir müddet sonra tahttan indirilmiştir. 1631 de Macaristanda yerleşen B., 1633 te Katolikliği kabul etmiş, 1639 da da Saksonya-Lauenburg prensi Franz Karl ile evlenmiştir.

BRANDENSTEIN [*brąndînştayn*], **Conrad Georg von** (doğ. 1910 ?), Alman Hititolog ve arkeologu. Berlin üniversitesinde Hans Ehelolf'un yanında yetişmis, doktorasını Leipzig üniversitesinde *Götterbilder in hethitischen Texten* (Hititçe metinlerde ilâh tasvirleri) adlı eseriyle yapmıştır. 1943 te «Mitteilungen der Vorderasiatisch - Aegyptischen Gesellschaft» (= MVAG, Hethitische Texte No. 8) serisinde (cilt 46,2) *Hethitische Götter nach Bildbeschreibungen in Keilschrifttexten* (Çiviyazılı metinlerde Hitit ilâhlarının tasviri) başlığiyle de yayımlanan bu eserde B., o zamana kadar müphem kalmış olan Hitit ilâhlarının şekil tasvirlerini, filoloji ile arkeolojiden bir sentez yapmak suretiyle açıklıyabilmiştir. Başlıca Hurri dilini araştıran B. ın öbür eserleri arasında şunlar da vardır: *Kultische Texte in hethitischer und churrischer Sprache* (Hitit ve Hurri dillerinde ibadete ait metinler) [«Keilschrifturkunden aus Boghazköi», = KUB, serisinde. No. 27, Berlin 1934], *Zum Churrischen aus Ras - Schamra Texten* (Ras Şamra metinlerinde kullanılan Hurri dili hakkında) [«Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft» ta, 91, 1937], *Zu den hethitischen Jahreszeiten* (Hitit mevsimlerine dair) [«Orientalia» dergisinde, yeni seri No. 8, 1939], *Zum churrischen Lexikon* (Hurri sözlüğü hakkında)[«Zeitschrift der Assyriologie» 46, yeni seri 12, 1940].

BRANDENSTEIN [*brąndînştayn*], **Wilhelm** (doğ. 1898), Avusturyalı dilci. Salzburg'da doğmuştur. Viyana üniversitesinde okuduktan sonra, 1935 te Graz üniversitesinde İndogermanistik doçenti, 1941 de aynı üniversitede Mukayeseli Linguistik profesörü olmuş, sonra Viyana üniversitesine geçmiştir. Başlıca çalışma alanı Eski Yakındoğu ve Akdeniz dilleri olup A. Pauly - G. Wissowa: «Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft» adlı, klâsik çağlara ait ihtisas ansiklopedisinde Eski Küçük Asya(Kleinasiatisch), Thrak, Kıbrıs, Karia, Kappadokia, Tyrrhen, Picen. Pict v. b. diller hakkında toplu görüşler ortaya koyan makaleler yazmıştır. Bu alanda öbür başlıca eserleri şunlardır: *Die lydische Sprache* (Lyd dili) [«Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes» te, 1929 ve 1931], *Die tyrrhenische Stele von Lemnos* (Limni'deki Tyrrhen dikilitaşı) [1934], *Die Erforschung der Ortsnamen in Altkleinasien* (Eski Küçük Asyadaki yer adlarının araştırılması) [«Zeitschrift für Ortsnamenforschung» da, 1935], *Die Sprachschichten im Bereich der Ägäis* (Ege mıntakasında dil tabakaları) [«Germanen und Indogermanen» = Festschrift H. Hirt adlı eserde, 1936], *Die erste 'indogermanische' Wanderung* (İlk «Hind - Avrupa» göçü) [1936], *Etrüsklerin ve Tyrrhenlerin en eski tarihine ait dil tetkikleri* (II. Tarih Kurultayımızda okuduğu tez, 1937), *Die Herkunft der Etrusker* (Etrüsklerin menşei) [1937], *Völkerschichten in Troia* (Troia'da halk tabakaları) [«Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft» ta, 1938]. Pisid dili ve Eski Farsça yazıtlar üzerinde de araştırmaları vardır. Umumî linguistik alanında başlıca şu eserleriyle tanınmıştır: *Das Problem der Impersonalien* (Germerde şahıssız unsurlar meselesi) [«Indogermanische Forschungen» da, 1928], *Zur historischen Phonologie* (Tarihî fonoloji hakkında) [1948], *Einführung in die Phonetik und Phonologie* (Fonetik ve fonolojiye giriş) [1950]. B., bugün, antropolojiyi de hesaba katan Viyana dil ekolünün ileri gelen temsilcisidir.

BRANDES [asıl soyadı: **Cohen**], **Georg** (1842-1927), Danimarkalı estetikçi, tarihçi ve edebiyat tarihçisi. Kopenhag'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. B., ilk önce Hegel'in anlayışına uygun olarak «tarihî roman» ve «antik trajedide mukadderat kavramı» üzerine yazdığı ilmî yazılariyle kendisini tanıttı; sonra da Taine'in heyecanlı bir talebesi oldu ve onun edebî felsefesini geliştirdi: *Æsthetiske Studier* (Estetik incelemeleri) [1868], *Kritiker og Portræter* [1870], *Den franske Æstetik i vore Dage* (Günümüzdeki Fransız estetiği) [1870]. B., aynı zamanda devam edegelmekte olan Hegel felsefe ve estetiğine, bilhassa Rasmus Nielsen'in *Om Dualismen i vor nyeste Filosofi* (En yeni felsefemizdeki dualizm hakkında) [1866] sine karşı şiddetli bir polemiğe girişti. Tabiî ilimlerle meşgul olmadığı halde İngiliz, Fransız ve Alman materyalizminin, bilhassa edebiyat sahasında müdafaacısı olan B., yeni görüşlerini, daha ziyade «XIX. yüzyıl edebiyatında başlıca cereyanlar» adı altında verdiği derslerinde ortaya koymuştur. *Hovedstrømninger i det nittende Aarhundredes Litteratur* (XIX. yüzyılda başlıca edebî cereyanlar) [6 cilt, 1872 - 1890] adiyle yayımlanan bu derslerinde B., bilhassa edebiyatta ve politikada taklitçi romantizme cephe almıştır. Onun böyle hareket etmesi, romantiklerin kendisine şiddetli bir savaş açmasına sebebolmuş, üniversitede kalması tehlikeye girmiş ve neticede 1877 yılında Berline gidip oraya yerleşmek zorunda kalmıştır. Ibsen, Strindberg, Jacobsen, Drachmann, Jørgensen, Schandroph

G. BRANDES

ve diğer birçokları kendisinden esaslı fikirler almışlardır. Böylece B., yalnız edebî ve felsefi sahada değil, aynı zamanda sosyal-politik alanda da büyük İskandinav «Gjennembrud» (= delerek zuhur etmek) hareketine zemin hazırlamıştır. Daha 1869 da, Stuart Mills'in *Subjection of Woman* (Baskı altında kadın) ını tercüme etmek suretiyle kadın meselesi, genel olarak aşk meseleleri üzerine açık tartışmalara yol açmıştır. B., Berlinde ikameti esnasında, bilhassa sosyal ve kültürel konularla ilgilenmiştir: *Ferdinand Lasalle* (isim) [1877], *Lord Beaconsfield* (isim) [1879], *Berlin* [1885], *Eindrücke aus Polen und Russland* (Polonya ve Rusyadan intibalar) [1885 ve 1888]. B., 1883 te tekrar Danimarkaya dönmüş, fakat kendisine resmî bir görev verilmemiştir. Şahsına yapılan şiddetli hücumlara rağmen B. nin uluslararası edebiyat üzerinde geniş etkisi olmuştur. Bununla beraber yavaş yavaş ferdiyetçi (individüalist) görüşe kaymış ve büyük monografiler yazmıştır: *Shakespeare* [1895-1896], *Goethe* [1915], *Voltaire* [1916-1917], *Michel Angelo* [1921], *Julius Caesar* [1924]. 1889 da ilk defa görüşleri kendininkilere uygun olan Nitzsche üzerine ders vermiştir. B., hayatının sonlarına doğru neşesini kaybetmiş; fakat yine de her yerde tamamen tarafsız bir durum almağa çalışmıştır; bu husus, bilhassa Birinci Dünya Harbinde Clemenceau'ya (*Verdenskrigen* [Cihan Harbi] 1916) karşı takındığı tavır ve diğer polemiklerinde göze çarpar. B., son yıllarında Hıristiyanlığa karşı savaşa geçmiştir: *Die Sage von Jesus* (İsa efsanesi) [1925]. Diğer başlıca eserleri şunlardır: *Esias Tegnér* (isim) [1878]. *Julius Lange* (isim) [1889], *Det moderne Gjennembruds Maend* (Modern yenileşmenin insanları) [1883], *Ludwig Holberg* (isim) [1885], *F. W. Dostojewski* (isim) [1889], *Søren Kierkegaard* (isim) [1877], *Danske Digtere* (Danimarkalı şairler) [1884], *Bjørnson og Ibsen* (B. ile I.) [1882], *Henrik Ibsen* (isim) [1898], B., *Levnet* (Hayat) [üç cilt, 1905-1908] adlı eseriyle kendi hayatını yazmıştır.

BRANDES, Heinrich Wilhelm (1777-1834), Alman astronomu ve fizikçisi. Groden'de doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1826 dan itibaren Leipzig'de fizik profesörlüğü yapmış olan B., akan yıldızlar üzerinde çalışmış ve bunların menşeinin ay ile ilgili olmadığını ispat etmiştir. B., aynı zamanda meteoroloji ile de uğraşmış ve ilk olarak sinoptik hava haritaları yapmıştır.

BRANDES, Johannes Christian (1735-1799), Alman dram ve komedi şairi. Stettin'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. Macera dolu bir hayat sürmüş ve sefalet içinde ölmüştür. Karakterleri çok iyi gösteren, tabiî üslûplu komediler yazmıştır. En ünlü eseri *Ariadne auf Naxos* (N. ta A.) [1774; 1778 de Benda, 1780 de de Reichhardt tarafından bestelenmiştir] adlı melodram (b. bk.) dır. Alman edebiyatında bu edebî çeşidin ilk temsilcisi B. tir. Bundan başka *Meine Lebensgeschichte* (Hayatımın tarihi) [3 cilt, 1799-1800; yeni bas. 1924) adlı otobiyografisi de anılmağa değer.

BRANDI, Karl (1868-1946), Alman tarihçisi. Meppen'da doğmuş, Göttingen'da ölmüştür. 1897 de Marburg ve 1902 den itibaren de Göttingen üniversitelerinde profesör olan B., «Vesika Araştırma Arşivi» ni kurmuş, sonraları bilhassa rönesans tarihi ve mezhep ayrılıkları üzerine tetkikler yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Die Renaissance in Florenz und Rom* (Floransa ve Romada rönesans) [1900, 7. bas. 1927], *Deutsche Geschichte* (Alman tarihi) [1918, 3. bas. 1923], *Deutsche Reformation und Gegenreformation* (Alman reformasyonu ve karşıreformasyonu) [2 cilt, 1927-1930, 2. bas. 1941], *Kaiser Karl V.* (Kaiser V. Karl) [2 cilt. 1937-1941], *Ausgewählte Aufsätze* (Seçilmiş yazılar) [1938].

BRANDIS, Christian August (1790-1867), Alman klâsik filologu ve felsefe tarihçisi. Hildesheim'da doğmuş, Bonn'da ölmüştür. Kopenhagda ve Berlinde doçentliklerde bulunduktan sonra, 1821 de Bonn üniversitesinde ordinaryus profesör olmuştur. B., Yunan filozoflarının metinlerini yayımlamakla şöhret kazanmıştır. *Aristotelis Metaphysica* (Aristo'nun metafiziği) [1823; Theophrastos'a ait metafiziğin kalıntı parçaları ile birlikte], *Scholia in Aristotelem* (Aristo tefsirleri) [1836], ve *Scholia graeca in Aristotelis metaphysicum* (Aristo metafiziği üzerinde Yunanca tefsirler) [1837] bunların başlıcalarıdır. B., Niebuhr ile birlikte 1827-1830 yıllarında «Rheinisches Museum für Philosophie» (Rhein felsefe müzesi) adlı kolleksiyonu yayımlamıştır. Felsefe alanında B., Schleiermacher'ın ve Schelling'in tesiri altında kalmıştır. Felsefe tarihi olarak, *Handbuch der Geschichte der griechisch-römischen Philosophie* (Yunan-Roma felsefesi tarihi el kitabı) [3 cilt, 1835-1860], ve *Geschichte der Entwickelungen der griechischen Philosophie* (Yunan felsefesinin gelişme safhaları tarihi) [2 cilt, 1862-1864] adlı eserleri meydana koymuştur. Ayrıca, modern Yunanistana ait *Mitteilungen über Griechenland* (Yunanistan hakkında tebliğler) [3 cilt, 1842] başlıklı bir eseri de vardır.

BRANDL, Alois (1855-1940), Avusturyalı filolog ve Anglist. Innsbruck'ta doğmuş, Berlinde ölmüştür. B., 1895 te Berlinde profesör olmuş, 1893-1919 yılları arasında «Shakespeare-Jahrbuch» (Shakespeare Yıllığı) u çıkarmıştır. B., diyalektoloji de dahil olmak üzere, İngiliz dili ve edebiyatı tarihi üzerinde çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Geschichte der altenglischen (und mittelenglischen) Literatur* (Eski ve [Orta] İngiliz edebiyatı) [1893; I. kısım, 2. bas. 1908], *Shakespeare* [1894; 5. bas. 1937], *Zur Geographie altenglischer Dialekte* (Eski İngiliz diyelekleri coğrafyası) [1915], *Forschungen und Charakterististiken* (Araştırmalar ve tasvirler) [1936].

BRANDON [*brændın*], Kanadanın Manitoba yönetim bölümünde bir şehir. Assiniboine nehri, B. dan sonra taşına elverişli bir durum alır. B., çevresinin önemli tahıl pazarlarından biridir. Demiryolları kavşağındadır. Yerliler için sanat okulu, devlet deneme çiftlikleri vardır. Yılda iki defa panayır kurulur. Nüfusu 20 598 (1950) dir.

BRANDSTETTER [*brandştetlr*], **Renward** (1860-1942), İsviçreli dilci. Beromünster (Luzern kantonu) de doğmuş, Lugano'da ölmüştür. 1884 te Luzern'deki kanton okulunda profesör olmuş, önce kantonun tarihi ve oradaki Alman dili ile uğraşmış, *Geschichte der deutschen Sprache in Luzern* (Luzern'deki Alman dilinin tarihi) [1883 ten itibaren «Geschichtsfreund» dergisinde] adlı eseri meydana getirmiş, sonra İsviçredeki Retoromanş dilini ele alarak *Rätoromanische Forschungen* (Retoromanş araştırmaları) [1905] i yazmış, daha sonra da asıl şöhretini sağlıyacak olan İndonezya dilleri alanına girmiştir. Bu dilleri her bakımdan esaslı bir şekilde tahlil eden ve ara sıra mukayese için Hind-Avrupa dillerine de başvuran broşürlerini başlıca *Monographien zur indonesischen Sprachforschung* (İn-

donezya dil araştırmaları üzerinde monografiler) [19 kısım, 1893 - 1920] ve *Wir Menschen der indonesischen Erde* (Biz, İndonezya topraklarının adamları) [11 kısım, 1920 - 1939] başlıkları altında toplanmıştır.

BRÄNDSTRÖM [*brẹndström*], **Else** (1888 - 1948), İsveçli hayırsever kadın. Petersburg'da doğmuş, Cambridge (Massachusetts, Amerika)te ölmüştür. İsveç elçisinin kızı olan B., 1908 den itibaren Petersburg'da yaşamış ve 1914 te hayatını Sibirya ve Rusyadaki Alman esirlerinin hizmetine vererek, «Harb esirlerini koruma» teşkilâtının kurulmasına yardım etmiştir. B., meşhur tifüs salgınında Alman esirlerine bakmış ve 1920 ye kadar Sibirya esirlerinin yanlarında kalmıştır. *Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien* (Rusya ve Sibiryadaki harb esirleri arasında) adlı bir eser yayımlamış olan B., eserinin geliriyle Alman harb esirleri için bir iş sanatoryomu (Arbeitssanatorium) ve Saksonyada, harbde ölenlerin çocukları için bir yetimler evi yaptırmıştır.

BRANDT [*brant*], **Geeraerdt** (1626 - 1685), Holândalı şair ve tarihçi. Amsterdam'da doğmuş, Rotterdam'da ölmüştür. B., ilk önce saatçilik yapmış, sonra da ilâhiyatçı olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Poëzy* (Şiirler) [3 kısım, 1725], Holândalı ediplerin biyografyaları olan *Hooft* [1667] ile *Van den Vondel* [1682], ayrıca amiral *De Ruyter* [1685],

BRANDT [*brant*], **Georg** (1694 - 1769), İsveçli kimyacı. Riddarhytta'da doğmuş, Stockholm'da ölmüştür. Leyden (Holânda) de, Boerhaave'nin talebesi olarak tababet ve kimya tahsil ettikten sonra, Stockholmdaki Maden Ocakları Bürosu kimya laboratuvarının müdürü olmuştur. 1730 yılına doğru kobaltı keşfetmiştir. Çalışkanlık ve metinliği ile bütün çağdaşlarının hayranlığını kazanmıştır.

BRANDT [*brant*], **Wolfgang** (doğ. 1908), Alman teknikçisi. Bernburg'da doğmuştur. B. ın deniz ve hava yolculuklariyle harb tekniğinde faydalanılan telsiz ve telsiz ölçme aletlerinin (radar) gelişmesinde geniş ölçüde payı vardır. 1923 - 1945 yılları arasında Telefunken şirketinde çalışmış olan B., 1949 a kadar Düsseldorf münakalesinin tekrar kurulmasında ve daha sonra da Ruhr bölgesinin elektriklenmesi ve koordinasyonu işleriyle Alman Demiryolları idaresinin tekrar teessüsünde mühim rol oynamış ve vekâletlerde müdür olarak bulunmuştur.

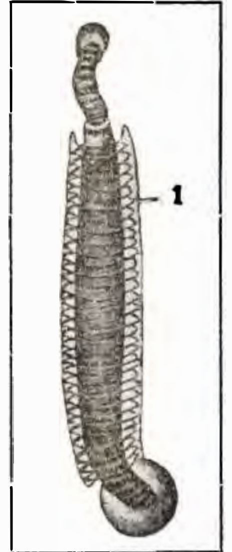
BRANDTS - BUYS [*brạnts - böys*], **Jan** (doğ. 1868), Holândalı kompozitör. Zutphen'de doğmuştur. Holândalı bir müzisyen ailesine mensup olan B., Frankfurt a. M. konservatuvarında okumuştur. 1920 den sonra Ragusa'da yaşamıştır. B., ilk defa 1897 de verdiği bir piyano konseriyle dikkati çekmiş ve sonra operalar bestelemiştir. Başlıca operaları şunlardır: *Der Schneider von Schönau* (Schönau terzisi) [1916], *Der Eroberer* (Fatih) [1918], *Aschermittwoch* (Karnavaldan sonraki çarşamba) [1919], *Der Mann im Mond* (Aydaki adam) [1922].

BRANGAS, Yunan mitolojisinde Thrakia kıralı Strymon'un oğlu, Olynthos'un kardeşi. Bir av sırasında ölen kardeşinin hâtırası için Khalkidike'de kurduğu bir şehire Olynthos adını vermiştir.

BRANGWYN [*brængwin*], **Sir Frank** (doğ. 1867), İngiliz ressamı ve hakkâki. Belçikada Brugge (Bruges) de doğmuştur. Kensington Art School'un ve William Morris'in talebesi olan B., Fransaya, İtalyaya ve Doğuya yaptığı seyahatlarla kendisini yetiştirmiştir. B. in, donuk renkli tezyinî resimleri gobelin intibaı vermektedir. Yaptığı birçok duvar resimleri Londrada (Borsa, Lloyds Hall, Skinners Hall), orta boyda sehpa tabloları da Münih, Stuttgart, Paris (Luxembourg), Sydney, Venedik galerilerindedir. Aynı zamanda hakkâk da olan B., kezzap usuliyle hakkedilmiş birçok resimler ve mimarî motifleri bulunan litograflar yapmıştır. B., E. W. Lane'in *Arabian Night Entertainments* (Binbir gece hikâyeleri) [1896] eserine resimler yapmıştır. 1941 de kendisine şövalyelik (Sir unvanı) tevcih edilmiştir.

BRANIEWO [*branyẹvo*] (Alm. Braunsberg), Polonyanın Gdańsk idare bölümünde bir şehir. Mierzeja Wiślana (Alm. Frisches Haf, Rus. Frişes Gaf) deniz kulağının kıyısına yakın bir yerdedir. Nüfusu 21 143 (1946) tür. Alman idaresi zamanında, Doğu Prusya'da Königsberg (şimdi Sovyet Rusyada: Kaliningrad) bölümünde Ermland'ın merkezi iken teoloji ve felsefe fakültelerinden müteşekkil bir akademisi (kuruluşu: 1569), sanat enstitüleri ve müzeleri vardı. B. 1241 de kurulmuş, piskoposluk merkezi ve Hansa'nın bir bölümü olmuş, 1454 - 1772 de Lehistan topraklarında kalmış, bu tarihten sonra Prusya'ya geçmiş, 1945 te Polonyaya katılmıştır. Tütün, deri ve bira sanayii vardır.

BRANKELLİON (Branchellion), halkalı kurtlar (Annelida) ın, kıllı kurtlar (Chaetopoda) sınıfından, sülükler (Hirudinea) takımının, balık s ü l ü k l e r i (Ichthyobdellidae = Piscicolidae) familyasına mensup bir cins. Vücudunun yanlarında yaprak şeklinde solungaçlar vardır. Balıklarda parazit olarak yaşarlar. Bu cinsin bir türü olan *B. torpedinis* Atlas okyanusunda ve Akdenizde elektrikli kedi balıkları (Torpedo marmorata) nın üzerinde parazit olarak yaşar.

BRANKELLİON
1 Solungaç

BRANKHİD'LER (Yun. *Brankhidai*, Lat. *Branchidae* = Brankhos torunları), eski Anadoluda Miletos (şimdi Balat, Aydın ili) yakınındaki Didyma (Yenihisar) da Brankhos tarafından Apollon kültü için inşa edilen tapınağın rahipleri. Bunların kehanetlerine büyük kıymet verilirdi. Didyma tapınağını yağma eden Kserkses, B. i Sogdiana'ya götürmüştür. B., burada Büyük İskender devrine kadar Apollon kültünü yapmışlardır. Didyma tapınağı Roma devrine kadar kalmıştır. Bk. DİDYMA.

BRANKHİOS (Yun. = Brankhos ile ilgili), Didyma tapınağında Brankhid'ler tarafından kültü yapılan Apollon'un sıfatı. Bk. BRANKHİD'LER, BRANKHOS.

BRANKHOS, Yunan mitolojisinde Apollon'un oğlu, Brankhid'lerin atası. Didyma'da Apollon kültü için yaptığı tapınakta kehanetlerde bulunurdu. Bk. BRANKHİD'LER.

BRANKİATLAR (Branchiata): 1. trakelerle soluyan oynak bacaklılar (Arthropoda) dan ayırmak için solungaçlarla soluyan kabuklulara (Crustacea); 2. devamlı veya hayatlarının bir kısmında solungaçlarla soluyan omurgalılara (balıklar. kurbağalar) verilen genel isim.

BRANKİOBDELLA (Branchiobdella) halkalı kurtlar (Annelida) ın, kıllı kurtlar (Chaetopoda) sınıfından, Oligochaeta takımının, Branchiobdellidae familyasına mensup bir cins. Sülüğe benzer. Arka taraflarında birer vantuz vardır. Boyları 3-12 mm arasında değişir. Birçok türleri vardır. Meselâ: *B. parasita* tatlı su istakozları (Astacus fluviatilis) nın solungaçlarında ve abdomeninde parazit olarak yaşar.

BRANKİOBDELLİDE (Branchiobdellidae), halkalı kurtlar (Annelida) ın, kıllı kurtlar (Chaetopoda) sınıfından, Oligochaeta takımının bir familyası. Bu familyaya mensup hayvanların vücutları kısa vesegment sayısı da azdır. Sonda üç segmentleri değişerek vantuz meydana getirmişlerdir. Ağız boşluklarında iki kitin çene bulunur, tatlı su kabuklulari üzerinde parazit olarak yaşarlar (bk. BRANKİOBDELLA).

BRANKİOMERİ (Branchiomérie), bütün omurgalı hayvanların embriyonlarında solungaç yayları ve solungaç yarıkları taslaklarının segmental sıralanışı yüzünden solungaç barsağının da metamerik (segmental) oluşu.

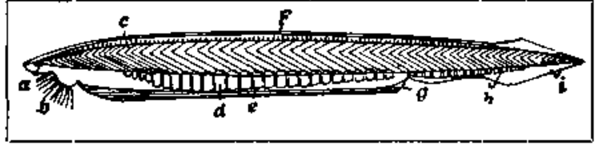
BRANKİOMMA (Branchiomma), halkalı kurtlar (Annelida) ın, kıllı kurtlar (Chaetopoda) sınıfından, Polychaeta takımının, Sabellidae familyasına mensup bir cins. Bu cinsin bir türü olan *B. vesiculosum*un boyu 14, genişliği 1 cm dir. Tentaküllerinde faset gözler (mürekkep gözler) vardır. Avrupa denizlerinde yaşar.

BRANKİOPODA (Banchiopoda), kabuklular (Crustacea) ın ilkel bir grupu. Ekstremiteleri iki kollu ve yaprak şeklindedir. Kaidelerinde de harice doğru uzanan ince cidarlı solungaç keseleri bulunur. Bu ekstremiteler yakalamağa yarıyacak şekilde de değişebilirler. Bu grup birçok sistematikçiler tarafından çeşitli tarzda kıymetlendirilmiştir. Meselâ bir kısım sistematikçiler bu grupu kabukluların bir alt sınıfı, bir kısmı Entomostraca'nın, supireleri (Cladocera) ni ihtiva eden bir takımı, bir kısmı supireleri hariç, yaprakayaklılar (Phyllopoda) ın bir alt takımı ve nihayet bir kısmı da Phyllopoda'nın bir sinonimi olarak kabul etmişlerdir.

BRANKİOSAURUS (Branchiosaurus), kurbağalar (Amphibia) sınıfının stegosefalya (Stegocephalia) takımına mensup fosil bir cins. Semender'e benzer. Birinci zaman (Paleozoik) ın Karbon ve Perm devirlerinde yaşamıştır.

BRANKİOSERİANTUS (Branchiocerianthus), sölenterat'lar (Coelenterata) dan, Hydrozoa sınıfının, Tubulariidae familyasına mensup soliter (münferit) yaşıyan, bilateral simetrili bir polip cinsi. Bir sap vasıtasiyle vücudunu zemine tesbit eder. Japonya civarında ve 5 000 m derinliklerde yaşar.

BRANKİOSTOMA (Branchiostoma = Amphioxus = neşterbalığı), kordalı hayvanlar (Chordata) ın, başsızlar (Acrania) grupundan, Branchiostomidae familyasına mensup bir cins. Bu cinsin en önemli ve en çok tanınmış bir türü olan *B.* (*Amphioxus*) *lanceolatum*, Kuzey denizi ve Akdenizin sahillerinde ve en fazla 60 m derinliklerde yaşar. Vücudu 5 - 6 cm uzunluğunda, şeffaf sarı renklidir. İki ucu sivri ve yanlardan basıktır. Normal halde vücudunun arka kısmını kumun içine gömer. Yalnız ön kısmı dışarıda kalır. Kafatası, omurga ve ekstremiteleri yoktur. İskelet olarak yalnız korda dorsalis'leri vardır. Ağzı önde ve karın tarafındadır. Ağzın etrafında at nalı şeklinde dudaklar, bunların kenarında da dudak tentakülleri bulunur. Vücudu, ön kısımdan başlıyarak dorsal kısmı kuşatan ve ventralde porus abdominalis'te nihayetlenen şerit şeklinde bir yüzgeçle çevrilmiştir. Bu yüzgeç kuyruk bölgesinde genişliyerek kuyruk yüzgecini meydana getirir. Ventralde porus abdominalis'ten ağzı kadar iki sıralı metapleural adı verilen deri kıvrımı bulunur. Dorsalda sinir sistemi olarak nevral boru (medulla spinalis), onun altında da korda vardır. Kanı renksizdir. Kan, kapalı borular içinde seyreder. Kalbi ve beyni yoktur. Gözleri, nevral boru içinde basit pigment gözleri halindedir. Nevral borunun önünde bulunan ve kirpikli hücrelerle kaplı bir çukur. koku alma organıdır. Kasları ve gonadları (cinsiyet bezleri) segmental sıralanmıştır. Ayrı cinslidir. Yumurtaları deniz suyunda döllenir. B. lar birçok omurgalı ve omurgasız hayvanlara has vasıfları aynı zamanda ihtiva ettiklerinden çok önemli hayvanlardır ve mantolu hayvanlar (Tunicata) ile omurgalılar arasında âdeta bir ara form teşkil etmektedirler.

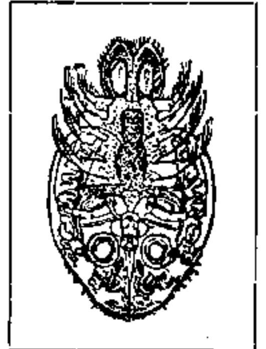

BRANKİOSTOMA

a. Korda, b. Dudak tentakülleri, c. Segmental kaslar, d Gonatlar, e. Metapleural deri kıvrımı, f. Dorsal yüzgeç, g Porus abdominalis, h. Anüs, i. Kuyruk yüzgeci

BRANKİPUS (Branchipus), kabuklular (Crustacea) dan, yaprakayaklılar (Phyllopoda) takımının, *Branchipodidae* (Anostraca) familyasına mensup tipik bir cins. Vücudu uzun, kabuğu yoktur. Başı, vücuddan bâriz bir şekılde ayrılmıştır Gözleri başın yanlarında ve birer sap üzerindedir. Avrupa tatlısularında ve bataklıklarda yaşar. Bataklık kuruduğu zamanlarda bunların yumurtaları ölmez. Uygun şartlar bulunca derhal gelişirler.

BRANKİURA (Branchiura), kabuklular (Crustacea) sınıfının bir takımı. Bu familyanın yalnız bir tek sazan bitleri (Argulidae) familyası vardır. Bu familyaya mensup hayvanlar balıkların derilerinde ve solungaç boşluklarında parazit olarak yaşarlar. Vücutları yassı, kabukları zırh şeklindedir. Abdomenleri solungaç vazifesini gören ince, yüzgeç şeklinde yassı iki safihadan ibarettir. Bu sebepten bu takıma solungaç kuyruklular mânasına Branchiura denmiştir. Ağzı hortum şeklinde uzamıştır. Ağız p a r ç a l a r ı delici-emici tiptendir. Ayrı cinslidirler. Gelişmeleri metamorfozla olur. Birçokları tatlısularda, b i r k a ç ı denizlerde yaşar. Misal: *Sazan biti* (Argulus foliaceus) 6 - 8 mm

BRANKİURA
Argulus foliaceus, erkek, karın taraftan görünüş

boyundadır. Ağızın iki tarafında, birinci çift çene ekstremi telerinin değişmesinden meydana gelmiş vantuzlar bulunur. Tatlısu balıklarında parazit olarak yaşar.

BRANKOVIĆ [Sırp. *brąnkovit'*, Hırv. *brąnkoviç*] (Brankooğlu) **AİLESİ**, XIV. yüzyılın sonlarından XV. yüzyılın sonlarına kadar Sırp tarihinde mühim rolü olan ve Türklerle de sıkı münasebetlerde bulunan bir aile.

Bu ailenin tanınmış bellibaşlı simaları şunlardır:

1. **B., Vuk** (ölm. 1398), Branko Mladenović'in oğlu. Sırp despotlarından Kıral Uroš'un 1367 de evlât bırakmadan ölümü üzerine kırallığa seçilen Knez Lazar Hrebeljanović'in kızı Mara ile evli idi. Bilhassa Uroš'un ölümünden sonra müstakil olarak hüküm süren Vuk, Lazar ile birlikte Kosova (15 Haziran 1389) muharebesine katılarak Sırp ordusunun sağ cenahına kumanda etmiştir. 1392 tarihinde Üsküp (Skoplje) ü Osmanlılara teslim etmek mecburiyetinde kalan Vuk, Osmanlılara haraç vermeği taahhüdetmişti. Buna rağmen tutunamadı ve 1396 tarihinde Sultan Bayezid tarafından topraklarını terke mecbur edildi ve iki sene sonra öldü. Ancak Vučitrn ve Trepča havalisi, karısı Mara ile çocuklarına bırakıldı. Topraklarının diğer kısımları, Lazar'ın karısı ile çocuklarına verildi. Halk edebiyatında (şiir ve hikâyelerde) mürtetliği yüzünden Kosova (Kosovo) muharebesini Türklerin kazandıkları iddia edilerek Vuk takbih edilmiştir ki, onun böyle bir hareketi tarihçe sabit değildir.

2. **B., Đurađ** [Gjuragj; Osmanlı tarihlerinde Vilkoğlu veya Vulkoğlu] (hük. 1427-1456), Sırp despotu. Vuk Branković ile Knez Lazar'ın kızı Mara'nın oğlu olan Đurađ, ilkin Türk taraftarlığı ile tanınmıştır; bu yüzden, Ankara muharebesinden sonra, dayısı Stepan ile arası açılmış ve Süleyman Çelebiye iltica etmeğe mecbur kalmıştır. Bu şehzadenin yardımı ile ve Lazar'ın dul karısı Milica'nın ölümünden sonra Sırbistanın güney bölgelerini elde etmiştir. Musa Çelebi ile Mehmet Çelebi mücadelelerinde Mehmet Çelebinin tarafını tutmuştur. Kantakuzenos'un kızı ile evli idi. 1426 tarihinde Srebrnica'da toplanan mecliste despotluk veliahtlığına seçilen Đurađ, bu seçimi -bazı şartlara bağlı olarak- Macarlara tanıtmağa muvaffak olmuştur. Ertesi sene S. L. ın ölümü (19 Haziran 1427) üzerine Đurađ despot olmuştur.

Belgrad (Beograd) ı Macarlara teslim etmek mecburiyetinde kalan Đurađ Semendire (Smederevo) kalesini inşa ettirmiştir. Macarların vasali bulunan Đurađ, bir müddet sonra Türk hükümranlığını da kabul etmek ve 50 000 duka altını haraç vermeği, Macarlarla münasebeti kesmeyi, Türk ordusuna asker göndermeyi taahhüdetmek zorunda kalmıştır. Böylece, bir müddet iki devletin vasalı olarak kalmıştır. Kızı Mara, Sultan II. Murad (1435) ın, diğer kızı Katarina da Macar kıralı Zsigmond'un akrabasından Cillei Ulrik'in zevceleri olmuştur. Zsigmond'un ölümü (1437) üzerine, Türk ordusu Sırbistanı istilâ edip, Semendire'yi 1439 tarihinde zaptetmiştir. Đurađ da Macarlara iltica etmiştir.

Osmanlıların Macaristan akınları sırasında Sibin (Alm. Hermannstadt, Mac. Nagyszeben, Rumen. Sibiu) ve güney Erdelde mağlup olmaları üzerine aleyhlerine Papanın da teşvikiyle bir ittifak meydana getirilmişti. Leh-Macar kıralı Ulászló (Władysław) ile János Hunyadi (Hunyadi János) nin başında bulundukları müttefik ordusuna Đurađ da katılmıştı. Haçlıların galebesi üzerine akdedilen Segedin (Szeged) muahedesinin yapılmasında (1444) aracılık yapan Đurađ, Osmanlılarla Macarlar arasında iki taraflı bir politika takibetmiş ve bu muahede ile Semendire merkez olmak üzere ihya edilen Sırp despotluğuna Osmanlılara vergi vermek şartiyle nail olmuştu. Macarlar, bir az sonra muahedeyi bozup Türklere karşı hücuma geçmişlerse de Varna muharebesinde hezimete uğramışlar ve Kıral Ulászló (Władysław) cephede ölmüştür (1444). Đurađ, Macar kıralına sulhu bozmamasını tavsiye ettiği gibi, harb hazırlığından Osmanlıları da haberdar etmişti. Đurađ 1448 senesinde cereyan eden Türk-Macar muharebesine (II. Kosova) iştirak etmemek suretiyle tarafsız kalmakla beraber, fırsattan istifade ederek Osmanlıların elinde bulunan bazı kaleleri işgal etmiş, fakat aynı zamanda da János Hunyadi'yi Kosovadaki hezimetinden sonra hapsetmiş ve ancak verilen garantiler üzerine serbest bırakmıştır.

Đurađ, İstanbulun alınmasından sonra Edirnede bulunan Fatih Sultan Mehmed'e bir heyet göndererek fethi tebrik ile beraber Osmanlılardan elde ettiği bazı kalelerin anahtarlarını da yollamış ise de; diğer taraftan Papanın teşvikiyle hazırlanmak istenen yeni bir haçlı seferi için Macarlarla temasta bulunduğu öğrenildiğinden, Sırp heyetinden evvelce Osmanlılara ait başka kaleler de istenmiş ve ret cevabı alındığından 1454 yılı ilkbaharında Sırbistana sefer açılmıştır. Harbin başlangıcında János Hunyadi'nin yardımlariyle Türk akınlarını karşılamak mümkün olmuş ise de, Fatih Sultan Mehmed'in bizzat sefere çıkması üzerine, ki bu sıralarda Hunyadi de Macaristana avdet etmiş bulunuyordu Đurađ zaptedilen kaleler Türklerde kalmak, senede 30.000 altın vergi ve icabında lüzumu kadar asker göndermek şartiyle Osmanlılarla anlaştı (1454). Fakat, ertesi sene (1455), Türk askeri tekrar harekete geçti, Novo Brdo ile Sırbistanın güney kısımlarını zaptetti. Bunun üzerine, yardım istemek üzere, Đurađ Macaristana ve Avusturyaya gitmişti. Fakat dönüşte, Macarların hücumuna uğradı. Yaralı ve esir olan Đurađ ancak kıralın tavassutu ile serbest bırakılmıştır. Sultan ise, Đurađ a sulh teklitinde bulunarak (1456), kendisine Alacahisar (Kruševac) ın kuzeyindeki Sırbistanı terk etti. Aynı sene Türk ordusu Macaristan seferine çıktı ve Sırp topraklarından geçti. Fakat Semendire ile Belgradı zaptedememişti. Đurađ aynı senenin sonunda ölmüştür.

3. **B., Lazar** (hük. 1456-1458), Sırbistan despotu. Đurađ'ın üçüncü oğlu. Lazar tahta geçince iki kardeşi öldürülmekten korkarak Sırbistandan kaçmışlardı. Annesi Jerina'yı ise zehirletmişti. Đurađ her sene 20 000 altın vergi vermeği ve Osmanlı yüksek hâkimiyetini kabul etmişti. 1458 de öldü.

4. **B., Despot Vuk** (hük. 1471-1485), Despot Đurađ'ın oğlu olan kör Grgur'un oğludur. Halk destanlarında «Zmaj Ognjeni Vuk» adiyle bir kahraman olarak anılmaktadır.

Vuk, önceleri Türk taraftarı idi. 1465 tarihinde, sulh teklifi maksadiyle Belgrad'a gelen bir Türk heyetine katılmış iken, orada Macar kıralı Mátyás'ın hizmetine girmiş ve bir Sırp müfrezesinin kumandasını üzerine almıştır. Macarlarla birlikte Çek, Leh ve Avusturyalılara karşı savaşan Vuk, bilhassa Tüklere karşı düşmanlığını açıkça göstermiştir. 1471 tarihinde Sırp despotluğuna tâyin edilmiş, Macar kıralları tarafından büyük arazi ile taltif olunmuştur. 1476 senesinde Srebrnica, Šabac ve Semendire'ye kadar akın yapan Vuk, 1480 tarihinde Bosnasaray (Sarajevo)a kadar uzanıp şehre girmeğe muvaffak olmuş ve şehri soyup tahribettikten sonra geri çekilmiştir. 1481

tarihinde Sırbistanda tekrar savaşan Vuk, Kruševac civarında 50 000 kadar Sırbı Macaristana göç ettirmiş ve Temeşvar (Mac. Temesvár, şimdi Rumen. Timişoara) civarında yerleştirmiştir. 1485 tarihinde ölmüştür.

BRANLE [*brãl*] (eski imlâsı *bransle*, İt. *brando*; Fr. *branler* = hareket etmek), çift zamanlı (duple time) yani 2/4 ölçüsü üzerinden dans edilen ve orta (moderate) tempolu eski bir rond(round)dansı. Fransızların en eski halk ve sosyete dansıdır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Fransa ve İngilterede çok sevilirdi. Bu dansın XV. yüzyılda Fransada branle, İngilterede ise brawl adını taşıyan ve sonradan alçak dans (basse danse) adını alan dansın çeşitli kısımlarının sonunu teşkil eden bir adımın gelişmesinden ibaret olduğu sanılır. Çiftlere ayrılan dansör ve dansözler, «önderi takibet» (follow the leader) oyununda olduğu gibi, önderlerin hareketlerini taklidederler. 19 çeşit B. mevcut olduğu söylenir: sade B. (B. simple), neşeli B. (B. gay) ve saire. Bunların her biri ayrı bir ad taşırdı. Fransanın her eyaletinde hususi bir karakteri olan B., çok zaman herkesçe bilinen havalarla oynanırdı.

BRANLY [*brãli*], **Édouard Eugène Désiré** (1844-1940), Fransız fizikçisi. Amiens'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1873 te fen, 1882 de tıp doktoru unvanlarını almış, 1876 da Paris Katolik üniversitesinde fizik profesörü olmuştur. 1897-1916 yıllarında elektroterapi üzerinde tıp profesörlüğü yapmış, 1911 de Fransız İlimler Akademisine üye seçilmiştir. İlmî çalışmalara elektriksel olayları ve pilleri incelemekle başlamış, elektrometrik ölçüler üzerinde araştırmalar yayınlamıştır. Telsiz telgrafın temeli sayılan radyo-iletkeni (cohéreur) bulmuş olduğu, kabul edilir; Marconi bundan istifade etmiştir. 1903 te Curie (bk. CURIE, Pierre) ile birlikte Osiris mükâfatını kazanmış, 1905 te radyo iletken üzerinde bir uygulama yaparak telemekanik probleminin genel bir çözümünü vermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Problèmes de physique. Énoncés et solutions* (Fizik problemleri. Şartlar ve çözümleri) [1901-1914], *Cours élémentaire de physique* (İptidai fizik dersleri) [1907], *La T. S. F., Télégraphe et Téléphone sans fil* (Telsiz telgraf ve telefon) [1925].

E. BRANLY

BRANNER [*brannīr*], **Hans Christian** (doğ. 1903), Danimarkalı yazar. Kopenhagda doğmuştur. Tiyatro ve radyo piyesleri, hikâyeler ve romanlar yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: romanlar: *Legetøj* (Oyuncak) [1936], *Barnet leger ved Stranden* (Çocuk kıyıya yakın bir yerde oynuyor) [1937], *Drømmen om en Kvinde* (Bir kadına dair rüya) [1939]; hikâyeler: *Historien om Børge* (B. hikâyeleri) [1948], *Rytteren* (Atlı) [1949], *To Minutters Stilhed* (İki dakika sükût) [1944].

BRANSFIELD [*brænsfīld*] **BOĞAZI,** Antarktikada Güney Shetland adaları ile Grahamland arasındaki boğaz.

BRANT veya **BRANDT** [*brant*], **Sebastian** (1458-1521), Alman şair ve nesir yazarı. Strassburg (Strasbourg)da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Basel'da matbaacılar yanında müşavir olarak çalışmış; Basel üniversitesinde parlak bir tahsilden sonra 1489 da hukuk doktoru olmuş ve aynı üniversitede profesörlük etmiştir. Avukatlık etmek üzere Strassburg'a dönerek orada 1500 de hukuk müşaviri ve 1503 te de belediye kâtibi olmuştur. İmparator Maximilian onu saray kontu (comes palatinus, Pfalzgraf) yapmıştır. Wimpfeling ve Geiler von Kaisersberg ile birlikte Yüksek Renaniyada humanizmanın mümessilidir. Hukuk ilmine dair yazıları ve 1498 de çıkan Latince şiirleriyle de şöhret kazanmış ise de başlıca etkisi Almanca yazılı ahlâki hicviyeleri ve risaleleri yolu ile olmuştur. Bu yazılarında muayyen hâdiseleri ele almaktadır. En iyi bilinen ve hemen hemen bütün Avrupa dillerine tercüme olunan eseri, *Das Narrenschiff* (Deliler gemisi) tir. Zamanının en çok şöhret kazanan eserlerinden biri olan bu kitap, sanat bakımından oldukça değersiz ve kabalıklarla dolu olmasına rağmen, halk tarafından çok beğenilmiştir. B., bu fikri, muhtemel olarak bazı merasimlerde gezdirilen bir gemiden almıştır. 113 fasıl ihtiva eden ve gravürlerle süslü olan bu eserde B., günahları, delilikleri, muhtelif meslekleri ve insan özelliklerini birer birer ele alarak bunlarla alay etmektedir. Geiler, bu eseri 1498 de çıkan vaızlarına esas olarak almıştır. Erasmus'a da *Laus Stultitiae* (Çılgınlığın methiyesi) adlı eserini ilham etmiştir Alexander Barclay bunun *Shyppe of Fooles* (Deliler gemisi) [1509] adı ile şiir olarak İngilizceye serbest bir tercümesini yapmıştır. Henry Watson da 1517 de kısaltarak, nesir halinde tercüme etmiştir.

S. BRANT

BRANTA, kuşlardan, süzgeçgagalılar (Lamellirostres) takımının, ördekler (Anatidae) familyasına mensup bir cins. Bu cinsin Avrupada en çok raslanan bir türü *B. bernicla*dır. Kuzey kutup bölgesine yakın yerlerde yaşar ve 60-80 inci arz daireleri arasındaki kıyılarda ve adalarda kuluçkaya yatar. Uzunluğu 58-60 cm dir. Başı, boynu ve göğsünün ön kısmı siyah; sırtı, karnının ön kısmı ve göğsü koyu gri-kahverengi, karnının kuyruğa yakın kısmı beyazdır. Bundan başka boynunun iki tarafında hilâl şeklinde, enine birer beyaz leke vardır. Göçücü bir kuştur. Her sene Güneye doğru göç eder ve göç esnasında daha ziyade kıyıları takibeder. Besinlerini deniz bitkileriyle, midye ve yengeç gibi hayvanlar teşkil eder. Türkiyede bu türün bir ırkı olan *B. bernicla bernicla* yaşar.

BRANTA

BRANTFORD [*bræntfīrd*], Kanadanın Ontario eyaletinde bir şehir. Nüfusu 37 000 (1950) dir. Grand River üzerinde, Huron ve Ontario gölleri arasındadır. Çeşitli endüstrisi, tarım makineleri fabrikası ve ticareti vardır.

BRANTING, Karl Hjalmar (1860-1925), İsveçli devlet adamı. Stokholm'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Babası jimnastik öğretmeni Lars Gabriel B., anası da tanınmış bir ses sanatkârı idi. Tahsilini 1877 ye kadar Stockholmdaki Beskow okulunda, sonra da Uppsala'da yapmış, Latince ve matematikte bilhassa başarı kazanmıştır. 1882 de Stokholm rasathanesine girmiş, fakat çok geçmeden astronomiyi terk ederek kendini siyasete vermiştir. Evvelâ «Tidan» gazetesini, 1886 dan 1917 ye kadar da «Socialdemokraten» gazetesini çıkarmıştır. Az okunan bir haftalık olan «Socialdemokraten», onun himmetiyle meşhur bir günlük gazete haline gelmiştir. İşçi partisinin kuruluşunda (1889) başlıca rolü oynıyan B., 1907 de bunun başına geçmiştir. İlk sosyalist olarak ikinci meclise girmiş (1896), 1917 de bir zaman liberal-işçi koalisyon hükümetinde maliye vekili, ilk defa 1920 de, sonra 1924-1925 yıllarında başvekil olmuştur. Milletler Cemiyeti'nin en hararetli bir taraflısı idi ve 1922 de bu teşkilâtın konseyine seçilmiştir. Åland (Fin. Ahvenanmaa) ve Spitsbergen (Norv. Svalbard) meselelerinin halli için Pariste toplanan konferansa İsveç delegesi olarak katılmıştır. 1921 de Nobel sulh mükâfatını almıştır.

K. BRANTING

BRANTÔME [*brãtôm*], **Pierre de Bourdeilles** [*burdęy*], **Brantôme seigneur ve abbé'si** (1535?-1614), Fransız tarihçisi ve biyografi yazarı. Bourdeilles (Dordogne) de doğmuş, Brantôme'da ölmüştür. Bourdeille baronunun üçüncü oğludur. Annesi ve anneannesi, Marguerite de Valois sarayına mensupturlar. Marguerite 1544 te ölünce B. Parise ve daha sonra öğrenimini tamamlamak için Poitiers'ye gitmiştir (1555). Kendisine birçok gelirler verilmiştir; bunların en önemlisi Brantôme manastırıdır. Fakat dine hiç meyli olmadığından asker olmuştur. İtalyanın her tarafını gezmiş, I. François'dan dul kalan Mary Stuart'a İskoçya seyahatinde refakat etmiştir. 1561 ve 1579 yıllarında İngilterede yaptığı seyahatlerde Kıraliçe Elizabeth'i görmüş, 1564 te Fas'a gitmiştir. İspanya ve Portekizde de seyahatler yapmıştır. Malta tarikatına ait harb gemilerinde muharebelere katılmış ve en iyi arkadaşı olan Fransız kumandanı Philippe Strozzi'ye (İtalyan generali Filippo Strozzi'nin torunu ve Piero'nun yeğeni) refakat etmiştir. B., IX. Charles idaresinde yapılan dinî harblerde Katolikler safında savaşmış, fakat fikren Protestanlık taraftarlarının etkisi altında kalmıştır.

Edebiyat tarihinde, derin bir müşahedeye dayanan *Vies des hommes illustres et des grands capitaines* (Meşhur adamlarla büyük kumandanların hayatı)[4 cilt, 1666], *Vies des dames illustres* (Meşhur kadınların hayatı)[1665] ve *Vies des dames galantes* (Hafifmeşrep kadınların hayatı) [1666] adlı eserleriyle tanınmıştır. Bu son iki eserin adları sonradan naşirler tarafından verilmiştir. B. bunları bir arada ve *Recueil des dames* (Tarihten seçilmiş kadınlar) başlığı altında yazmıştır.

BRANTZKY [*brantski*], **Franz** (1871-1945), Alman mimar, ressam ve heykeltıraşı. Köln'de doğmuş, Dinkelsbühl'de ölmüştür. Köln ve Münihte tahsil etmiş ve Köln'de mimar, ressam ve heykeltıraş olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: Köln'de Kunstgewerbemuseum (Zanaatlar Müzesi), Schnütgen Müzesi, Museum für Ostasiatische Kunst (Doğu Asya Sanat Müzesi), Möhne ovası barajı (Westfalya).

BRAQUE [*brak*], **Georges** (doğ. 1882), Fransız ressamı, kübizm (b. bk.) in başlıca mümessillerinden biri. Argenteuil (Seine-et-Oise) de doğmuştur. Charles Braque'ın oğludur. Çocukluk devri ve gençliğinin ilk yılları Havre'da yapı boyacılığı işlerini idare eden babasının yanında geçmiştir. Havre'da bulunduğu zaman liseye ve güzel sanatlar okuluna devam etmiştir. Yirmi yaşında Havre'dan ayrılan B., resim tahsili için Parise gelmiş, Julian akademisinde eskiden tanıdığı ressam Othon Friesz ile buluşmuş (1905), Fauve'lar (b. bk.) grupuna katılmıştır. B., 1908 sonbaharında açılan Paris sergisine resimler yollamış, geometrik bir üslûpla yapılmış olan bu resimler ve hususiyle Estaque'tan yaptığı manzara resmi, jüri tarafından tenkide uğramış ve reddedilmiştir. Fauve'ların öncüsü olarak tanınan Matisse (b. bk.) in de bulunduğu bu jürinin toplantısı bittikten sonra, Matisse, sergiye alınmasını jüriye kabul ettiremediği bu resimler üzerinde tenkidçi Louis Vauxcelles ile konuşurken şekilleri kübe benzetmiş, sanat diline kübizm ilk defa bu şekilde girmiştir. B., 1909 a kadar kübist anlayışta birçok manzara resimleri meydana getirmiştir.

G. BRAQUE

1911 de resimlerini toptan satın alan tablo satıcısı Kahnweiler delâletiyle Pablo Picasso ile tanışmıştır. Bu dostluk 1914 e kadar çok sıkı bir çalışma havası içinde geçmiştir.

B. ın, natürmortlarında görülen tahta taklidi ve basılı yazı motiflerine, sonradan kâğıt yapıştırmaları da katılmıştır; ayrıca eserlerinde kumla karışık boya da kullanmıştır. Birinci Dünya Harbine piyade subayı olarak katılan B., başından tehlikeli bir yara alarak silâhsıza ayrılmış, harbden sonra çalışmaya ancak 1917 de başlıyabilmiştir. Bu tarihten itibaren dolgun bir harç kullanmayı ve şekilleri geometrik bir nizam içinde parçalamayı bırakmış, eserlerini derinliği olmıyan renkli lekelerle terkibetmiş, ince bir harç kullanmıştır. Artık natürmort resimlerinde sağlam renk ahengi

BRAQUE: «Şömine»

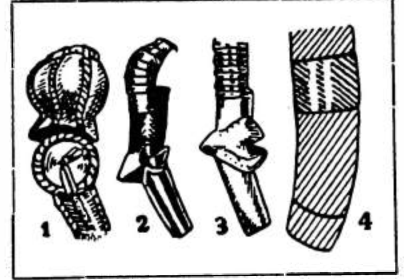

B R A Q U E: «L i m a n»

ve terkip düşüncesi, pipo, kitara, üzüm salkımı, içki bardağı, meyva tabağı gibi şekillerden daha önemli tutulmuştur. Esmer kırmızılar, gri yeşiller, limon sarısı açık yeşiller, tatlı griler, derin ve koyu siyahlar eserlerindeki ince ahengi sağlamıştır. B., eserin, tabiatta görülenlerin tekrarlanmasiyle değil, şahsi duygularla meydana geleceğine, renk ve şekillerin ise sanatçıya duygu ve ruh halini ifade edebildiği nispette faydalı olabileceğine inanır. B. ın «heyecanı tashih eden kaideyi severim» sözü. sanatının tam bir ifadesidir. B., Serge de Diaghilev bale heyeti için kostüm ve dekorlar yapmıştır. Kendi yazı ve desenlerinden meydana gelen karnesinde sanata dair düşüncelerini ifade etmiştir. 1939 da Carnegie mükâfatını, 1940 ta San Francisco'da milletlerarası sergi mükâfatını almıştır. 1948 de Arjantin Güzel Sanatlar Akademisi muhabir üyeliğine seçilmiş ve aynı yıl milletlerarası büyük resim mükâfatını kazanmıştır (Biennale di Venezia).

B. ın eserleri, birçok müzelerde ve hususi kolleksiyonlarda yer almıştır. En önemli eserleri Paris Modern Sanat Müzesinde hususi bir salonda bulunmaktadır. Bunlar arasında: «İspanya, iskele» (1906), «Oyun kâğıtlı kompozisyon» (As de trèfle) [1911], «Tezgâh üzerinde natürmort» (1919), «Mermer masalı natürmort» (1923), «Salon» (1944), «Yeşil halı» (1945), «Bilardo» (1945). New York Modern Sanat Müzesinde: «Kitaralı adam» (1911), «Mandolinli kadın» (1937) vardır.

BRASAR (Fr. Brassard), eskiden zırhların kollarını muhafaza eden kısmı. XVI. yüzyıldan evvel «avant-bras», «bracelet», veya «garde-bras» adı verilen B., kolu koruyan demir parçalarından ibaretti. Önceleri örme zırhtan yapılmış bileklikler üzerine bağlanan maden kaplamalı yarım oluk şeklinde parçalardan meydana gelen B. a, XVI. yüzyıl başında dirseği de korumak için kanadlı dirseklik ilâve edilmiştir. 1350 den 1660 a kadar B., üç kısımdan ibaretti: omuzluğun alt kısmındaki bükülebilir maden safihalarına bağlanan ve omuzdan dirseğe kadar olan kısım; zırh dirseklik; dirsekten bileğe kadar olan kısım. Koruma, bilekte zırh eldiven ile tamamlanır. XV. yüzyılda turnuva zırhlarındaki B. lar, çok defa maden veya keçe kaplı, deriden veya yan yana konmuş küçük tahta çubuklardan yapılıyordu. Sadece dirsek ile bilek arasının alt kısmına takılan, oluk şeklinde bir çelikten ibaret B. lar, Kuzey Hindistanda hâlâ kullanılmaktadır.

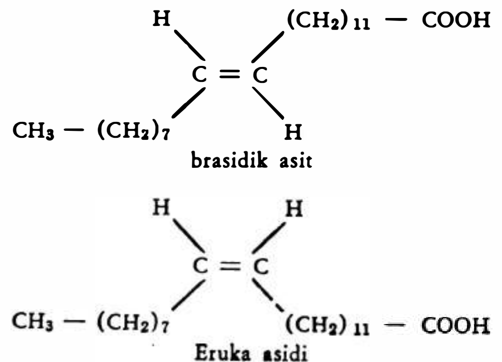

B R A S A R
1. Harb oyunu B. ı, 2. XV. yüzyıl B. ı, 3. 1590 yılı B. ı, 4. Yas B. ı
B. lar dizgini tutan sol kola takılır.

BRASCASSAT [*braskasa*], **Jacques-Raymond** (1804-1867), peyzaj ve hayvan resimleri yapan Fransız ressamı. Bordeaux'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Hersent'in atölyesinde çalışmıştır. Bordeaux galerisinde bulunan «Meleagros'un avı» eseriyle Roma mükâfatını almıştır (1825). Fakat İtalyaya ait birkaç peyzaj teşhir ettikten sonra, hayvan resimleri yapmakla nam almıştır. B., tarzı biraz sert ve kuru olmasına rağmen, Fransız ressamlarından Troyon ile Rosa Bonheur'ün yol göstericisi olmuştur. Louvre'da «Boğa»; Bordeaux'da «Kalydon yabandomuzunun ölümü» ve «Sorrento manzarası»; Montpellier'de «Otlakta inekler»; Nantes'da «Boğaların savaşı» adlı tabloları bulunmaktadır.

BRASENİYA (Brasenia), nilüfergiller (Nymphaeaceae) familyasından, Afrika, Avustralya ve Amerikada yalnız bir türü (Brasenia Schrebri) bulunan bir bitki cinsi. Otsu, uzun ömürlü bir su bitkisi olup yaprakları kalkan şeklinde, çiçekleri küçük ve kırmızı renklidir.

BRASİDAS (ölm. M. Ö. 422), Spartalı general, Peloponnesos Harbi (431-404) nin ilk safhasında Sparta ordusunun başkumandanı. Daha bu harbin başlangıcında büyük yararlıklar göstererek, Methone'yi kuşatan Atinalıların hücumlarını geri püskürtmüş (M. Ö. 431) ve Khalkidike halkını Atina hâkimiyetine karşı ayaklandırmıştır. M. Ö. 425 te, Atina idaresindeki Güney Thrakia'yı işgal etmekle vazifelendirilen B., Amphipolis'i hiçbir mukavemetle karşılaşmadan almış (M. Ö. 424) ve iki yıl sonra bu şehrin yakınında Kleon'un idare ettiği Atina ordusunu yenmişse de (M. Ö. 422), ağır surette yaralanarak az sonra ölmüştür. Sonradan Amphipolis'te, heros (yarı tanrı) olarak tanrılaştırılan B. şerefine Brasidai yortusu kutlanagelmiştir. Bk. AMPHİPOLİS, PELOPONNESOS HARBİ,

BRASİDİK ASİT, eruka (Eruca) asidi (b. bk.) nin stereo isomerisi (Trans şekli).

Tabiatta bulunmaz, eruka asidinin nitröz asit ile ısıtılmasından meydana gelir, e. n: 65°, k. n: 256° C. dir.

BRASİL veya **BRAZİL:** bk. BREZİLYA.

BRASSAI [*brạşşại*] **Sámuel** (1800 - 1897), Macar bilgini. Torockó (Erdel) da doğmuş, Kolozsvár (şimdi Rumanyada Cluj) da ölmüştür. Macar İlimler Akademisi fahrî üyelerindendi. 1872 de Kolozsvár üniversitesi matematik profesörlüğüne getirilmiş, fakat matematik dışında kalan birçok başka ilim kollariyle de meşgul olmuş ve çesitli konulara ait pek çok eser meydana getirmiştir. Bunlar arasında Macar dılıne ait olanları en önemlileridir: *A magyar mondat* (Macar cümlesi) [1860 - 63, Akademi], *A magyar bövitett mondat* (Macarcada genişletilmiş cümle) [1870, Akademi], *A neo - és palaeologia ügyében* (Neo - ve paleoloji hakkında) [1875, Akademi], *A nyelvújítás és Ballagi* (Macar dil devrimi ve B.) [1881], *A mondat dualizmusa* (Cümlenin dualizmi) [1884, Akademi], *Szórend és accentus* (Kelime sırası ve vurgu) [1888]. Birçok edebî ve ilmî dergileri de idare eden B., temiz Macar dilinin hararetli propagandacısıdır.

BRASSAVOLA (Brassavola; İtalyan botanikçisi Antonio Brassavola'nın [b. bk] adına bağlanmıştır), salepgiller (Orchidaceae) familyasından, Güney Amerika ve tropik memleketlerde 15 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Otsu olan bu bitkiler, üstbitken bitki (Epiphyt) halinde, yani ağaç gövdeleri üzerinde tutunmuş olarak yaşar. Bunlardan *B. cucullata, B. Digbyana, B. glauca, B. Perrinii* gibi bazı türleri, çiçeklerinin güzel kokulu olması dolayısiyle süs bitkisi olarak ağaç kabukları veya ağaçtan yapılmış saksılar içerisinde yetiştirilir.

BRASSAVOLA veya **BRASAVOLA, Antonio Musa** (1500 - 1555), İtalyan doktoru. Ferrara'da doğmuş ve ölmüştür. Manardo'nun öğrencisidir. Zamanında bütün dünyaca beğenilen *Examen omnium simplicium medicamentorum* (Bütün sade ilâçlara dair araştırma) adlı bir eser yazmıştır. Burada, zamanında hüküm süren fikirler bakımından çok büyük bir cüretle, yepyeni fikirler ortaya atarak Dioskorides, Theophrasto ve Plinius'un yer yüzünde mevcut bitkilerin yüzde birini bile tarif etmediklerini iddia etmiştir. Papanın başdoktoru ve Ferrara üniversitesinde eczacılık profesörü olan B., bu alanda geniş bilgiye sahip olmakla tanınmıştır. Şöhretinin başlıca sebebi, botanik ilmini tababetten ayırarak bağımsızlaştıran hareketin öncüsü olmasıdır.

BRASSEUR [*brasör*], **Pierre** (doğ. 1905), Fransız aktörü ve dram yazarı. Pariste doğmuştur. Tristan Tzara'nın ve Strawinsky'nin sürrealist piyeslerini oynıyan ve sürrealizmin gayretli bir canlandırıcısı olan B., bu çığırda yedi piyes meydana getirmiştir: *L'encre noire* (Siyah mürekkep), *Hommes du Monde* (Dünyanın insanları), *Coeur à gauche* (Solda kalb), *Grisou* (Grizu), *Un ange passe* (Bir melek geçiyor), *Sainte Cécile, Le Mascaret.* B. 1927 de *Madame sans gêne* (Sıkılmaz kadın) ve *Feu* (Ateş) adlı iki sessiz filimle sinema sahasında çalışmağa başlamış ve yirmi dört kadar film çevirmiştir. *Quai des Brumes* (Sisler rıhtımı) [1938] filmi B. ün meslek hayatında dönüm noktası teşkil eder. Bundan sonra, *Les enfants du Paradis* (Cennetin çocukları) [1943], *Jericho* (Eriha) [1945], *Les amants de Vérone* (Verona âşıkları) [1949], *L'homme de la Jamaïque* (J. lı adam) [1950], *Barbe - Bleue* (Mavi sakal) [1951], *Les mains sales* (Kirli eller) [1951] gibi birçoğu sinema tarihinin büyük eserleri arasında sayılan tesirli filmler çevirmiştir. B. 1949 da *Folies, Bout de Bois, Notre Femme qui êtes aux Cieux* (Ey gökteki kadınımız) ve *Le Marchand d'Etoiles* (Yıldız tüccarı) adlı üç tiyatro piyesi yazmıştır.

BRASSEUR DE BOURBOURG [*brasör dı burbür*], **Charles Etienne** (1814 - 1874), Fransız seyyahı ve yazarı. Bourbourg (Nord departmanı) da doğmuş. Nice'te ölmüştür. 1845 te papaz olmuş ve Katolik propagandacısı olarak Kuzey Amerikaya gitmiş, Meksikadaki Fransız elçiliği rahibi sıfatiyle de Kızılderililer arasında çalışmış ve bunları incelemiştir. 1855 te Salama bölümünde Quiche, Mame dilleri ve Kızılderililerin eski medeniyetini araştırmış. 1862 de Orta Amerikaya gitmiş, 1864 te de Meksikada arkeoloji araştırmaları yapmağa gelen Fransız ilmî heyet - i seferiyesine katılmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Histoire du Canada* (Kanadanın tarihi) [2 cilt, 1852], *Histoire des nations civilisées du Mexique et de l'Amérique centrale* (Meksika ve Orta Amerikadaki medenî milletlerin tarihi) [4 cilt, 1857 - 1859], *Popol - Vuh* (yerli dilde fakat Latin harfleriyle yazılı Quiche - Maya tarihi) [1861], *Collection de documents dans les langues indigènes...* (Yerli dillerde vesikalar kolleksiyonu) [4 cilt, 1861 - 1868], *Monuments anciens du Mexique* (Meksikadaki eski abideler) [Waldeck ile birlikte, 1864 - 1866], *Manuscrit Troano. Etudes sur le système graphique et la langue des Mayas* (T. el yazması. Mayaların yazı sistemi ve dili üzerinde incelemeler) [2 cilt, 1869 - 1870], *Bibliothèque Mexico - Guatémalienne* (Meksika - Guatemala kütüphanesi) [1871]. B. d. B. un ortaya koyduğu nazariyelerin ispatı umumiyetle çok güçtür. Hikâye ve tarihî romanlarını kısmen imzasız, kısmen de Etienne Charles de Ravensberg takma adiyle yayımlamıştır.

BRASSİKA (Brassica), turpgiller (Cruciferae) familyasından, Akdeniz, Avrupa ve Asyada 50 kadar türü yetişen ve çoğunun vatanı Akdeniz bölgesi olan bir bitki cinsi. Bir yıllık veya uzun ömürlü ve hepsi otsu olan bu bitkilerin birçok türleri sebze ve sanayi bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Bundan dolayı çok eski zamanlardan beri birçok türleri dünyanın her tarafına yayılmış bulunmaktadır. *B. napus var. annua* (yazlık kolza), *B. n. var. oleifera* (kolza), *B. nigra* (siyah hardal), *B. oleracea var. acephala f. procera* (hayvan yemi lâhanası), *B. oleracea var. botrytis* (karnıbahar), *B. oleracea var. capitata f. alba* (başlâhana), *B. oleracea var. capitata f. rubra* (kırmızı başlâhana). *B. oleracea var. gemmifera* (Bruxelles lâhanası), *B. oleracea var. gongyloides* (alabaş), *B. oleracea var. sabauda* (kıvırcık yapraklı başlâhana), *B. rapa var. esculenta f. erythroplax* (yuvarlak şalgam), *B. r. var. e. f. jodopyrgus* (uzun şalgam), *B. rapa var. oleifera* (yağ şalgamı) bu cinsin tanınmış başlıca sebze ve sanayi bitkileri türleridir.

B R A S S İ K A T Ü R L E R İ

1. Hayvan yemi lâhanası, 2. Karnıbahar, 3. Şalgam, 4. Kırmızı başlâhana, 5. Bruxelles lâhanası, 6. Alabaş, 7. Kıvırcık başlâhanası, 8. Başlâhana

BRASSIN [Alm. *bıąsin*, Fr. *brasẽ*], **Ludwig** [aslı: Louis de Brassine] (1840-1884), Belçika aslından, Alman piyanist ve bestekârı. Aachen'da doğmuş, Petersburg'da ölmüştür. Leipzig konservatuvarında tahsil eden B., Berlin, sonradan Bruxelles ve nihayet Petersburg konservatuvarlarında profesörlük etmiştir. Dikkate değer bir virtüoz olan B., piyanoya mahsus birçok parçalar yazmıştır. *École moderne du piano* (Modern piyano okulu) adı altında oniki piyano etüdü çıkarmıştır. Birkaç lied ve iki opereti de vardır: *Der Thronfolger* (Veliaht) ve *Der Missionar* (Misyoner).

Kardeşi ve öğrencisi **Leopold** (1843 - 1890) Coburg'ta saray piyanisti olmuştur. Diğer bir kardeşi **Gerhard** (1840 - 1885 ?) da kemancı ve solo bestekârı olmuş, Göteborg (İsveç) da konser orkestra şefliği, Berlinde (1874 - 1875) profesörlük, Breslau'da (1875 - 1880) da orkestra şefliği etmiştir.

BRASSİSELLA (Brassicella), turpgiller (Cruciferae) familyasından, hemen hepsi Batı Avrupada 6 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar bir yıllık veya uzun ömürlü otsu bitkilerdir.

BRASSİYA (Brassia), salepgiller (Orchidaceae) familyasından, Meksikadan Bolivyaya kadar tropik Amerika bölgelerinde, Güney Brezilyada 38 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu ve üstbitken (Epiphyt) bitki olarak ağaç gövdeleri üzerinde yetişen bu cinsin, *B. brachiata*, *B. keiliana*, *B. lanceana*, *B. maculata*, *B. verrucosa* gibi bazı türleri, bol çiçek açtıklarından, serlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

BRASSOKATLELİYA (Brassocattlaelia) salepgiller (Orchidaceae) familyasından, brassavola (Brassavola) × katleya (Cattleya) × leliya (Laelia) cinsleri arasında yapılan melezleme sonucunda elde edilen bir bitki cinsi. Çiçekleri güzel ve iri olduğundan süs bitkisi olarak yetiştirilir.

BRASSOKATLEYA (Brassocattleya), salepgiller (Orchidaceae) familyasından, brassavola (Brassavola) × katleya (Cattleya) cinsleri arasında yapılan melezleme sonucunda elde edilen bir bitki cinsi. Çiçekleri iri ve güzel olduğundan serlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

BRASSOKATLEYA

BRASSOLELİA (Brassolaelia), salepgiller (Orchidaceae) familyasından, *Brassavola* ve *Laelia* cinsleri arasında yapılan bir melezleme sonucu elde edilen bir bitki cinsi. Süs bitkisi olarak serlerde yetiştirilir.

BRASSOLİS, kelebekler (Lepidoptera) takımının nimfalide (Nymphalidae) familyasına mensup, büyük ve güzel bir kelebek cinsi. Güney Amerikada yaşar. Gündüz kelebeklerinden (Rhopalocera) olmasına rağmen gündüzleri istirahat eder. Alaca karanlıkta canlanarak uçmaya başlar.

BRAS - SPUNGS (= pirinç yığını), Tibet'te büyük manastır ve Dalaï - Lama'ların yaz ikametgâhı. Lhassa'nın 8 km kadar batısındadır ve 1414 yılına doğru Tsong - Khapa tarafından tesis edilmiştir. İtizale yer vermiyen Gelugpa tarikatına aittir. Tibetin en zengin ve en kalabalık manastırlarından biridir.

BRAŞOV, (Macar. *Brassó*, Alm. *Kronstadt*, Osmanlı tarihçilerinde *Braşo*), Rumanyanın Transilvanya bölümünde bir şehir. Nüfusu 85 000 (1940) dir. B., Güney Transilvanyanın en önemli ticaret ve endüstri şehri, çevresindeki geniş bir bölgenin kültür ve yönetim merkezidir. Ortaçağdan kalmış tahkimli bir kalesi ve kuleleri vardır. Sanat eseri sayılabilecek kiliseleri bulunmaktadır. Çeşitli endüstrisi arasında bez, maden, çini, ağaç, deri fabrikaları başta gelir. Birçok yolların kavşak yerinde bulunduğu için, B. işlek bir ticaret merkezi olmuş, çevresinde çeşitli güzelliklerin bulunmasından da turistik bir şehir özelliği kazanmıştır. Şehirde Macarlarla Almanlar çoktur. 896 dan itibaren Macaristan idaresinde kalmış bulunan B., 1920-1921 de Rumanyaya verilmiştir.

BRĂTESCU - VOINEŞTI [*brıteşku voyneştī*], **Ion** (doğ. 1868), Rumen hikâyecisi. Târgovişte'de doğmuştur. Hayata avukat olarak atılan B., küçük şehir ve köy sakinlerini tasvir eder; bilhassa modern hayat şartlarına uyamıyarak sönüp giden, buna rağmen insanlardaki iyiliğe inancını kaybetmiyen babacan Boyar tiplerini gösterir. Başlıca eserleri şunlardır: *In lumea Dreptăţii* (Adalet diyarında) [1908], *Intuneric şi lumină* (Karanlık ve aydınlık) [1912], *In slujba Păcii* (Sulh hizmetinde) [1919].

BRATHWAITE [*brædhweyt*] veya **BRATHWAYTE, Richard** (1588 - 1673), İngiliz şairi ve yazarı. Kendal'da doğmuş, Richmond'da ölmüştür. Yazdığı türlü konulardaki şiirleri içinde en çok tanınmış olanı *Barnabee's Journall* (B. nın günlük hâtıra defteri) [1638] adlı eseridir ki Latince kaidelerine göre yazılmış manzum bir hicivnamedir. Ayrıca, İngiliz gençliğinin ahlâkı üzerine yazdığı *The English Gentleman* (İngiliz centilmeni) [1630] ve *The English Gentlewoman* (Kibar İngiliz kadını) [1631] adlı iki eseri ciddî bir araştırma sonucudur ve derin bir görüş ifade eder.

BRĂTIANU [*brıtiānu*], Eflâk (Rumen. *Tării - Românești*) - Rumen aslından bir boyar ailesi. Fransada tahsil görmüş ve, kısa inkıtalar müstesna, 1866 - 1927 yılları arasında Rumen devletinin siyaseti ve idaresinde birinci derecede rol oynamış olan millî - liberal devlet adamları yetiştirmiştir. Başlıcaları şunlardır:

Dimitrie B. (1818 - 1892), Rumen siyaset adamı. Ion B. nun büyük kardeşi. Bununla birlikte Parise giderek 1848 ihtilâl hareketine katılmış, Londrada beynelmilel ihtilâlci komitenin üyesi olmuştur. 1857 de kendi memleketine dönmeğe muvaffak olmuş ve milletvekili seçilmiştir. 1858 de Rumanyanın İstanbul elçisi idi. Sonraları hükümet reisi ve Millet Meclisi reisi de olmuştur. Kardeşinin siyasetine inatla muhalefet etmiştir.

George I. B. (doğ. 1898), Rumen tarihçisi ve siyaset adamı. Ioan B. nun oğlu, Pariste hukuk ve edebiyat tahsil etmiş ve Yaş (Iaşi), sonradan da Bükreş üniversitelerinde tarih profesörlüğü etmiştir. Birinci Dünya Harbine katılmış. 1927 ve 1928 de liberal milletvekili seçilmiş. 1930 da ikinci bir liberal parti kurmuştur. II. Carol'un on yıllık idaresi ve Antonescu hükûmeti sırasında (1940 - 1944) siyasetten çekilmiştir. 1944 te Rusya ile işbirliği yapmış, fakat Antonescu'nun sorumsuzluğunu mahkeme karşısında müdafaa etmiştir. Groza hükümetine muhalefet etmiştir. Tarih eserlerinin çoğunu, Fransızca yazmıştır. En önemlileri şunlardır: *Origines et formation de l'unité roumaine* (Rumen birliğinin kökleri ve teşekkülü) [1943], *Le problème de la continuité daco - roumaine* (Dako - Rumen gelişmesi problemi) [1944]. Birinci Dünya Harbine ait Rumence yazılı günlük hâtıraları şu başlık altında çıkmıştır: *File ripte din cartea războiului, 1918 - 1919* (Harb kitabından koparılmış yapraklar, 1918 - 1919) [1922].

Ion Constantin B. (1821 - 1891), Rumen devlet adamı. Piteşti (Tării - Românești) [Eflâk] de doğmuş. 17 yaşında orduya girmiş. Birkaç yıl sonra tahsil maksadiyle Parise gitmiş. Orada ileri fikirli liberallerle tanışarak onların ideallerini memleketine getirmiş, 1848 de Rumen ayaklanmasına katılarak geçici hükümet zamanında Bükreş polis müdürü olmuştur. Ayaklanma bastırılınca, arkadaşlariyle birlikte Parise kaçmış. Cumhuriyetçi propagandaya devam ettiğinden dolayı, ihtilâlci olarak 1854 te para cezasına çarpılarak hapsedilmiştir. 1856 da memleketine dönerek liberal liderler arasında yer almıştır. 1866 da Prens Karl von Hohenzollern - Sigmaringen'in Rumanya tahtına seçilmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. 1870 e kadar vekilliklerde bulunmuştur. 1876 da başvekil olmuştur. 1877 Osmanlı - Rus harbinde Rumanyanın başında bulunuyordu. B., 1888 e kadar başvekil olarak iş başında kalmıştır. Bu müddet içinde, bilhassa maarif ve ticaret alanında birçok ıslahat yapılmıştır. Muhafazakâr partinin iktidara dönmesinden sonra, 1890 da muhakeme olunmaktan zor kurtulmuştur. B., devlet işlerinde oynadığı rolden başka sıyasi yazar olarak da tanınmıştır.

Ion (Ionel) B. (1864 - 1927), Rumen devlet adamı. Florica'da doğmuş, Bükreş (Bucureşti) te ölmüştür. 30 yıl (1867 - 1868, 1867 - 1888) Rumanya başvekilliği eden Ion Constantin B. (b. bk.) nun en büyük oğludur.

Paris Polytechnique okulunda tahsil eden B., Rumanya demiryolları hizmetine girmiştir. 1895 te liberal milletvekili olmuş ve Dimitrie Sturdza hükümet rejiminde dahiliye vekilliği etmiştir. 1909 da, Sturdza çekildikten sonra B., başvekil olmuş, aynı zamanda liberal partinin başında kalmıştır. Babasının siyasetini devam ettirerek orta şehirli sınıfın gelişmesine çalışmıştır. İki yıl çalıştıktan sonra istifa etmiş, fakat Ocak 1914 te tekrar başvekil olmuştur. Birinci Dünya Harbi esnasında Rumanya hükümetinin başında bulunmuş, 29 Ocak 1918 de de Almanyanın, mağlup Rumanyaya zorla kabul ettirdiği şartlara imzasını koymamak için istifa etmiştir. Müttefikler, Kasım 1918 de harbi kazandıktan biraz sonra B. tekrar başvekil olmuş ve evvelce imzalanan hususi sulhu reddetmiştir. Ertesi yıl Rumanyanın başdelegesi olarak Paris sulh konferansına katılmıştır. Fakat tekrar muhalefete geçmesi mukadderdi. Anlaşmanın Temeşvar (Rumen. Timişoara, Mac. Temesvár) - Banat (Rumen. Banatul Timişan) sınır eyaletinin bir kısmını Yugoslavyaya veren maddelerini protesto ederek anlaşmayı reddetmiştir. İstifa ettikten sonra birkaç yıl muhalefetin başında kalmıştır. 1922 de tekrar idareyi ele alarak, 1926 da kısa bir müddet müstesna, 1922 den ölüm tarihi olan 1927 ye kadar iktidarı muhafaza etmiştir. Kardeşi Vintila B. (b. bk.) nun yardımiyle B., büyük malikâneleri dağıtmak, Yahudi problemini halletmek ve umumi rey hakkına dayanan bir seçim esası kurmak için çok müessir bir şekilde çalışmıştır. Prens Carol'un tahta çıkmasına muhalefet etmiştir. Umumiyetle memleketinin ticaret ve iş menfaatlerini temsil etmekle beraber yabancı sermayeden korkmuş ve yabancı para yatırımlarına, imtiyazlara muhalefet etmiştir.

ION BRĂTIANU

Vintilă B. (1867 - 1930), Rumen siyasi lider. Florica'da doğmuş, Miraeti (Bükreş civarı) de ölmüştür. Liberal lider Ion Constantin B. nun üçüncü oğlu olan V., kardeşi Ion gibi Fransada okumuş, Rumanyaya dönmüş ve orada mühendis olarak hayata atılmıştır. Siyasi hayata Londrada başlamış ve 42 yaşında iken kardeşinin başkanlık ettiği liberal partinin ekonomi ve maliye müşaviri olmuştur. Birinci Dünya Harbinde cephane vekili, harbden sonra, 1922 de, maliye vekili olmuş ve 6 yıl bu mevkii muhafaza etmiştir. Ion 1927 de ölünce, onun yerine başvekil olmuş, fakat 1928 in sonlarına doğru istifaya mecbur kalmıştır. Yerine Millî Köylü hükümeti reisi Dr. Iuliu Maniu geçmiştir.

Kardeşi Ion gibi V. da orta ticari sınıfa yardım etmek için çalışmıştır. Rumanyanın iktisadi bağımsızlığını sağlamak için iç endüstriyi teşvik etmiş ve yüksek gümrük setleri kurmuştur. İki kardeş yabancı menfaatlere karşı mücadele etmiştir.

BRATISLAVA (Alm. *Pressburg*, Macar. *Pozsony*), Slovakyanın başşehri. Nüfusu 172 000 (1949) dir. İkinci Dünya Harbinden önceki sayımlara göre şehirde 33 000 Alman, 19 000 Macar, 4 800 Yahudi bulunuyor; geri kalanını Çek ve Slovaklar teşkil ediyordu. Bugün de B. da azınlıklar oldukça önemli yer tutmaktadırlar. Tuna'nın sol yakasında, Küçük Karpatların güneydoğu eteğinde kurulmuş bulunan B., birçok yolların kavşak yeri ve Tuna boyunun işlek limanlarından biridir. Şehrin ortasında barok ve rokoko tarzında yapılmış saray (XIII. yüzyıl) ve kiliseler mevcuttur. Karpatların eteğinde köşklerle süslenmiş bağlar vardır. B. da bir üniversite (kuruluşu: 1919), birçok kültür kurulları bulunmaktadır. Ekonomi bakımından B., hem önemli bir endüstri merkezi (dokuma, maden, silâh fabrikaları), hem de hayvan ve tarım ürünlerinin satıldığı bir ticaret merkezidir.

B., Roma devrinde kurulmuş, Pressburg adını IX. yüzyılda almış, şehrin beratı da 1291 de verilmiştir. Gotik katedralinin inşaatı 1090 da başlamış, bina 1845 - 1867 yılları arasında yeniden yapılmıştır; Macaristan kıralları eskiden burada taç giyerlerdi. XVIII. yüzyıldan kalma başpiskoposluk sarayı şimdi belediye binası olarak kullanılmaktadır. B., 1541 den 1784 e kadar Macaristanın başşehri olmuş; 1526 - 1848 yılları arasında Macaristan Diyet'i de toplantılarını bu şehirde yapmıştır. 26 Aralık 1805 te bu şehirde Fransa ile Avusturya arasında yapılan bir antlaşma (Pressburg Antlaşması) ile, Avusturya epey arazi kaybetmiş, Napoléon'u da İtalya kıralı olarak tanımıştır. 1918 de kurulan Çekoslovakya devletine verilen Slovakya bölümünün merkezi olmuştur (1918 - 1939). 1939 - 1945 yılları arasında da, Alman himayesi altında kurulan Slovakya (Slovensko) devletinin başşehri olmuş, İkinci Dünya Harbinden sonra yine Çekoslovakyaya katılmıştır.

BRATISLAVA
Tunadan eski saraya doğru bir bakış

BRAUCHITSCH [*brauhiç*], **Walther von** (1881 - 1948), Alman askeri. Berlinde doğmuş, Munsterlager'da ölmüştür. Uzun zamandan beri asker yetiştiren asîl bir Prusyalı aileye mensup idi. 1900 de Grenadier muhafızlar alayında teğmen oldu ve az zaman sonra topçu sınıfına girdi. 1912 de erkânı harbiye - i umumiyeye geçerek Birinci Dünya Harbinde orada hizmet gördü. Mütarekeden sonra orduyu terke zorlandı; fakat 1919 da Alman ordusu, sulh anlaşması şartlarına göre yeniden teşkilâtlanınca, orduya binbaşı olarak tekrar girdi. 1922 de Millî müdafaa vekâletinin topçuluk şubesi başına getirildi; 1930 da da albay oldu ve askerî talim ve terbiyeye memur edildi. 1931 de tuğgeneral ve topçuluk âmiri, 1933 te de Doğu Prusya askerî bölgesinin kumandanı oldu. Adolf Hitler'e hayran olup plânlarını

tasvibeden B., bu şahsın kolayca itimadını kazanmış ve 1937 de Leipzig askerî bölgesinin başına getirilmiştir. Şubat 1938 de Hitler, B. i Alman ordusu başkumandasına yükselterek onu dış siyaset gizli şûrası üyeliğine seçmiştir. 1938 de Avusturyanın işgalinde B., askerlerini şahsen sevk ve idare etmiş ve bu rolu Sudet memleketi Çekoslovakyanın işgali hâdiselerinde de oynamıştır. 1 Eylûl 1939 da Hitler, Polonyayı işgale karar verince B., Polonyayı 19 günde işgal etmiş; bunu 1940 ilkbaharında Fransa, Belçika ve Holândanın işgalleri takibetmiştir. Bu zaferlerinden sonra B. feldmareşal olmuş (19 Temmuz 1940); 1941 de Balkan hareketlerini idare etmiş ve biraz sonra askerlerini Sovyetlere karşı sevk etmiştir. Moskova karşısındaki başarısızlığından sonra Hitler B. in istifasını kabul ederek kumandayı kendisi ele almıştır (20 Aralık 1941). B., Almanyanın Müttefikler tarafından işgalinden sonra tevkif edilmiştir. Harb suçlusu olarak muhakemesini beklerken, 18 Ekim 1948 de Hamburg'taki bir İngiliz askerî hastahanesinde ölmüştür.

BRAUCHLE [*braublî*], **Alfred** (doğ. 1898), Alman doktoru. Schopfheim (Baden) da doğmuştur. 1943 ten beri Schönau (Schwarzwald [Karaorman]) daki Park sanatoryumu başdoktorudur. Tıpta Naturheilkunde (tabiat tebabeti) fikrini temsil eder. Tabiat tebabeti ile tabiat bilgilerine dayanan tebabet ve psikoterapinin sentezini yerine getirmek maksadiyle birçok yazılar neşretmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Handbuch der Naturheilkunde* (Tabiat tebabeti el kitabı) [1933], *Ergebnisse der Gemeinschaftsarbeit zwischen Naturheilkunde und Schulmedizin* (Tabiat tebabeti ile okul tebabeti arasındaki işbirliğinin neticeleri) [L. R. Grote ile birlikte, 1938 - 1940; 3 cilt].

BRAUER [*brauîr*], **Ludolph** (1865 - 1951), Alman doktoru. Rittergut Hohenkaus (Thorn) da doğmuş, Münih (München) te ölmüştür. 1919 - 1934 te Hamburg'ta profesörlük etmiştir. Veremle mücadelede, yani bu hastalığın gerek teşhisinde, gerek tedavisinde (pneumothorax) başarılar kazanmıştır. Gerek Überdruckatmung (fazla basınçla nefes alma) veya Druckdifferenzverfahren (basınç farkına dayanan usul) adını taşıyan metotla, gerek kalbe yardım olarak göğsün ön cidarından bir kemik alma metodu ile, thorax (göğüs) cerrahisinde öncülük etmiştir.

BRAULA: bk. ARIBİTİ.

BRAUN [*braun*], **Alexander** (1805 - 1877), Alman botanikçisi. Regensburg'ta doğmuş, Berlinde ölmüştür. Kurduğu bitki tasnif sistemi, A. Brongniart'ınkine dayanır ve şimdi Almanyada kullanılan Eichler sisteminin öncüsüdür. B., Bryophyta (basit kriptogamlar), Cormophyta (yüksek kriptogamlar) ile Anthophyta (çiçekli bitkiler) yı birbirinden ayırır. Zamanında, tohum şekillerinin mahiyeti, koniferlerin kozalağı ve partenojenez hakkındaki morfolojik araştırmalariyle dikkati çekmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Vergleichende Untersuchung über die Ordnung der Schuppen an den Tannenzapfen* (Çam kozalaklarında pulların tanzimi hakkında mukayeseli araştırma) [1828], *Betrachtungen über die Erscheinung der Verjüngung in der Natur* (Tabiatta gençleşme hâdisesine dair düşünceler) [1851], *Parthenogenesis bei Pflanzen* (Bitkilerde partenojenez) [1857].

BRAUN [*braun*], **Eva** (1910 - 1945), Hitler'in eşi. Münihte doğmuş, Berlinde ölmüştür. Önce Hitler'in fotografçısı ve samimî dostu Hoffmann'ın sekreteri olmuş, sonra Hitler ile birlikte yaşamıştır. 1945 Nisanında, «yıllar süren sadıkane ahbaplıktan sonra» Eva, Hitler'in akıbetini paylaşmak üzere, düşman orduları tarafından kuşatılmış bulunan Berline girmeğe muvaffak olmuş, 29 Nisanda Hitler, Eva ile evlenmiş, o akşam düğün yemeği birkaç davetli ile birlikte yenmiş, ertesi gün, 30 Nisan öğleden sonra yeni evliler Şansöliyelik binasının sığınağında intihar etmişlerdir. Elde bulunan kuvvetli delillere göre, Hitler, intiharından evvel genç karısını tabanca ile öldürmüştür. Beraber siyanit zehiri içmiş olmak ihtimali oldukça zayıftır. Eva'nın cesedi Hitler'inki ile birlikte hemen binanın avlusuna çıkarılarak benzinle yakılmıştır. Bu cesetler Müttefiklerin eline geçmemiştir. Hitler'in, Eva'nın, iki şahidin ve nikâh memurunun imzalarını taşıyan vesika, ayrıca da Eva'nın fotograf albümü Bavyerada bulunmuştur.

BRAUN [*braun*], **Friedrich** (1862 - 1939), Alman Germanisti ve İslâvisti. Petersburg (Leningrad) da doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1882 de Petersburg üniversitesinde Germen filolojisi doçenti, 1890 da profesörü, 1900 de de ordinaryus profesörü olmuş, Birinci Dünya Harbi sırasında, 1915 te emekliye ayrılmıştır. Harbden sonra Almanyaya dönerek 1920 de Leipzig üniversitesinde doçent, 1930 da da ordinaryus profesör olmuş, 1932 de emekliye ayrılmıştır. Nikolay Yakovleviç Marr'ın Yafetitoloji (b. bk.) çığrının Almanyadaki başlıca temsilcisi olarak tanınmıştır. Bu nazariye alanında, N. Y. Marr'la anlaşarak, Leipzig'de «Japhetitische Studien zur Sprache und Kultur Eurasiens» (Avrasya'nın dil ve kültürü üzerinde Yafetit incelemeleri) yayın serisini kurmuş, ilk olarak *Die Urbevölkerung Europas und die Herkunft der Germanen* (Avrupanın en eski sekenesi ve Germenlerin menşei) [Stuttgart 1922] adlı eseri meydana koymuş, sonra N. Y. Marr'ın «Yafetiçeskiy Kavkaz i tretiy etniçeskiy element v sozdanii sredizemnomorskoy kulturı» adlı eserini *Der japhetitische Kaukasus und das dritte ethnische Element im Bildungsprozess der mittelländischen Kultur* (Yafetit Kafkas, ve Akdeniz kültürünün teşekkülündeki üçüncü etnik unsur) [Stuttgart 1923] başlığiyle Almancaya çevirmiştir. Yafetitoloji bakımından dağ, nehir, ulus ve maden adları üzerinde de çalışmaları vardır.

BRAUN [*braun*], **Heinrich** (1854 - 1927), Alman içtimai siyaset adamı. Peştede doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1883 te «Neue Zeit» (Yeni zaman) dergisinin kurucuları arasında bulunuyordu. 1888 - 1903 te «Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik» (İçtimai kanunlar ve istatistik arşivi) i; 1892 - 1895 te «Sozialpolitisches Zentralblatt» (İçtimai siyaset hakkında merkezî dergi) ı, 1905 - 1907 de «Neue Gesellschaft» (Yeni cemiyet) ı, 1911 - 1913 te «Annalen für Sozialpolitik und Gesetzgebung» (İçtimai siyaset ve kanunlar yıllığı) u çıkarmıştır.

BRAUN [*braun*], **Heinrich** (1862 - 1934), Alman cerrahı. Rawitsch (Şimdi Polonyada: Rawicz [Poznań] bölümü) te doğmuş, Überlingen'de ölmüştür. 1905 te Leipzig'de cerrahlık profesörü olmuş, 1906 - 1928 yıllarında da Zwickau vakıf hastahanesi tıp müdürlüğünü yapmıştır. B. un en önemli çalışma alanları şunlardır: narkoz, mahallî uyuşturma, yaralı veya hasta kol ve bacakların yerleştirilmesi, hastahane yapısı. Başlıca eserleri arasında *Die örtliche Betäubung, ihre wissenschaftlichen Grundlagen und praktische Anwendung* (Mahallî uyuşturma, ilmî esasları ve pratik tatbikatı) [1905 - 1925], *Die Lagerung verletzter und erkrank-*

ter Gliedmassen (Yaralanmış ve hastalanmış uzuvların yerleştirilmesi) [1928], *Selbstbiographie* (Otobiyografi) [«Medizin der Gegenwart» (Bugünün tababeti) 5 cilt, 1925] zikredilebilir.

BRAUN [*braun*], **Hugo** (doğ. 1881), Alman bakteriyologu. Prag'da doğmuş, tıp öğrenimini Prag üniversitesinde tamamlıyarak 1907 de doktor çıkmıştır. 1912 ye kadar Prag, Brennen, Berlin ve Frankfurt'ta asistan olarak ihtısas yapan B., 1912 de Frankfurt hijiyen enstitüsü bakteriyoloji bölümü direktörlüğüne getirilmiş ve 1933 yılında Hitler'in Yahudi ırkından olanları Almanyayı terke mecbur ettiği zamana kadar bu enstitüde çalışmıştır.

1912 - 1913 yıllarında Alman hükümeti tarafından tripanozom (b. bk.) araştırmaları için Doğu Afrika Alman sömürgesine gönderilmiş olan B., Birinci Dünya Harbinde Frankfurt üniversitesi hijiyen enstitüsünde ordinaryus profesör vekili ve 18. Kolordu hijiyen mütehassısı olarak vazife görmüş, 1916 da Frankfurt üniversitesi hijiyen ve bakteriyoloji doçenti, 1918 de profesör olmuş, bu üniversitedeki başarılı çalışmaları ve keşifleriyle 1931 de Paul Ehrlich mükâfatını kazanmıştır.

1933 te İstanbul üniversitesi Tıp Fakültesinin mikrobiyoloji ve salgınlar bilgisi ordinaryus profesörlüğüne getirilen B., öğretici ve araştırıcı olarak Türk tıbbına on altı yıl süren büyük hizmetlerde bulunmuş, milletimize birçok değerli doktorlar ve bakteriyologlar yetiştirmiştir. 1936 da Londra Milletlerarası Mikrobiyoloji Kongresine yaptığı Anaerobiose hakkındaki, 1939 New York Milletlerarası Mikrobiyoloji Kongresine kendi doçenti Ziya Öktemle birlikte yaptığı difteri basillerinin metabolizması hakkındaki tebliğleriyle Üniversitemizin ilmî itibarının dış memleketlerde yükselmesinde de yardımcı olmuştur. Yeniden açılan Münih Tıp Fakültesinin daveti üzerine 3 Mart 1950 de bu Fakültenin Hijiyen ve Mikrobiyoloji Enstitüsü direktörlüğüne giden B., sekiz önemli eser, yüz kırk ilmî araştırma ve dört önemli tebliğ yayımlamıştır.

H. BRAUN

Başlıca eserleri şunlardır: *Versuche zur Immunisierung gegen Trypanosomen* (Tripanosomlara karşı muafiyet için deneyler) [1912], *Die Methoden tierexperimentellen Wundinfektionen* (Hayvanlar üzerinde yapılan yara enfeksiyonlarına ait deney metodları) [1927], *Die Vererbungsfrage in der Lehre von der Immunität gegen Infektionskrankheiten* (Bulaşık hastalıklara karşı muafiyet bilgisinde veraset meselesi) [1929], *Grip etiyolojisi hakkında rapor* (1937 Millî Türk Tıp Kongresine tebliğ), *Mikrobiyoloji ve Salgınlar Bilgisi*, I, II, III, [1937 - 1941].

BRAUN [*braun*], **Karl Ferdinand** (1850 - 1918), Alman fizikçisi. Fulda (Hessen) da doğmuş, Birinci Dünya Harbinde enterne edildiği New York şehrinde ölmüştür. Öğrenimini Marburg ve Berlin üniversitelerinde tamamladıktan sonra 1870 te Quincke'nin asistanı olmuş, 1876 da da Marburg üniversitesi fizik profesörlüğüne getirilmiştir. Sırasiyle Strasbourg (Strassburg), Karlsruhe ve Tübingen üniversitelerinde de bu vazifede bulunduktan sonra 1895 te yine Strasbourg'a geçmiştir. Asıl ihtısası elektrik sahasında olup, adının da katıldığı Le Châtelier - Braun prensipi ile tanınmıştır (bk. LE CHÂTELIER). Yine kendi adiyle anılan elektrometrenin ve tüpün (1897) mucididir. Radyo telgraf sahasında kapalı titreşim daireli akuple verici aleti icadetmiş, ve ilk olarak elektrik dalgalarını belli bir istikamete doğru sevk etmeğe çalışmıştır. Telsiz telgraf sahasındaki değerli çalışmaları üzerine 1909 da G. Marconi ile birlikte Nobel fizik mükâfatını kazanmıştır. Akustik ve termodinamik üzerinde de çalışmaları vardır.

K. F. BRAUN

Braun elektroskopu: Elektrostatik ölçülerde kullanılan bir elektrometre. Dış etkilerden korunması için iletken bir zarf içine konulmuştur. Bir düşey iletken çubuk ile buna bitişik ve yatay bir eksen etrafında dönebilen iletken bir dilimden meydana gelmiştir. Bu dilim, üzerinde taksimat bulunan bir kadran etrafında hareket eder. Birinci çubuk elektrikle yüklü bir cisme dokunursa, aynı yükle yüklenecek olan dilim, kadran üzerinde yürür.

Braun tüpü: İçinde katot ışınlarının meydana getirildiği cam bir boru. Son kısmı kesik bir koni şeklinde olup koninin dibi fluoresan bir madde ile örtülüdür. B. T. içinde ilerliyen katot ışınları (bk. KATOT IŞINLARI) elektronlardan, yani kütlesi pek küçük partiküllerden ibaret olduğundan, bir mıknatıs veya elektrik alanının etkisinde derhal saparlar. Bu olaydan, pek küçük akım veya gerilim değişikliklerini ölçmek için istifade edilir. Saniyenin milyonda biri kadar küçük bir zamandaki akım değişiklikleri katot ışınlarının yollarına tesir eder. Işınların fluoresan levha üzerindeki lekeleri B. T. nün dışarısındaki döner bir ayna ile incelenir.

BRAUN [*braun*], **Lily** (1865 - 1916), Alman kadın yazar. Halberstadt'ta doğmuş, Berlin - Zehlendorf'ta ölmüştür. Heinrich B. (b. bk.)ın karısı, General Hans von Kretschman'ın kızıdır. Kadınların siyasi haklarına dair mücadelede başrolü oynamıştır. Hâtıra yazarı olarak dikkati çekmiştir. Birinci Dünya Harbinde ölen oğlu **Otto B.** (1898 - 1918) ın yazılarını J. Vogelstein şu başlıkla çıkarmıştır: *Aus nachgelassenen Schriften eines Frühvollendeten, 1919* (Genç yaşta mânevi olgunluğa erişmiş bir şahsiyetten kalma yazılar) [1919]. Başlıca yazıları şunlardır: *Die Frauenfrage* (Kadınlar problemi) [1901], *Aus Goethes Freundeskreisen* (Goethe'nin arkadaşları arasından) [L. B. un büyükannesi Jenney von Gustedt'in hâtıralarından parçalar, 1892], *Im Schatten der Titanen* (Devlerin gölgesinde) [1908], *Memoiren einer Sozialistin* (Bir sosyalist kadının hâtıraları) [iki cilt, 1909 - 1911], *Gesammelte Werke* (Toplanmış yazıları) [5 cilt, 1923].

BRAUN [*braun*], **Otto** (doğ. 1872), Prusyalı devlet adamı. Königsberg (şimdi Kaliningrad) da doğmuştur. Demiryolu memurunun oğlu idi. Matbaacı ve litograf olarak hayata atıldı, sonra redaktör ve matbaa ustası oldu. Doğu Prusya ziraat işçileri hareketi başkanı olmuştur. 1913 te Prusya parlâmentosuna sosyal demokrat üye ola-

rak seçilmiştir. Kasım 1918 de Prusya ziraat vekili olmuş. 1919 da Weimar Millî Meclisi üyesi olmuş, 1920 de de Reichstag'a seçilmiştir. Mart 1920 de ziraat vekilliğine ilâveten Prusya başvekili olmuş, 1921 de yerini Zentrum fırkası lideri Stegewald'a terk etmek zorunda kalmış, Kasımda büyük koalisyon hükümetinin başkanı olarak tekrar eski yerine geçmiştir. Ebert'in ölümünden sonra, cumhurreisliği için sosyal demokrat namzet olarak gösterilmiş ve ilk seçimde 8 000 000 a yakın oy toplamıştır. İkinci seçimde ise sosyal demokratlarla Zentrum'cular cumhuriyetçi partilerin müşterek namzedi olarak Wilhelm Marx'a rey vermişlerdir. B., Landtag tarafından tekrar Prusya başvekili seçilerek başarısızlığı teselli edilmiştir. 1933 e kadar bu mevkiini muhafaza etmiş ve Hitler iktidarı eline alınca B., İsviçreye giderek Locarno'da yerleşmiştir. Başlıca eseri *Von Weimar zu Hitler* (Wiemar'dan Hitler'e kadar) [1940, 1949] dir.

BRAUN [*braun*], **Wernher, Freiherr von** (doğ. 1912), Alman füze konstrüktörü. Wirsitz (Poznań) te doğmuştur. Uzayda yolculuğa ait araştırmaların gelişmesinde önemli rolü vardır. 1942 de Fernrakete A 4 (Uzağa giden füze A 4) ü yapmıştır, bu alet ise 1944-1945 te V 2 adı altında İngiltereye karşı kullanılmıştır. 1952 den beri Amerika Birleşik Devletlerinde çalışmaktadır. Bk. V 2.

BRAUNAU [*braunau*], Avusturyanın Innviertel bölümünde, Inn ırmağı boyunda bir şehir. Nüfusu 11 600 (1951) dür. B., Hitler'in doğduğu yerdir.

BRAUNE [*braunĭ*], **Wilhelm** (1850-1926), Alman dilcisi ve Germanisti. Grossthiemig (Saksonya) de doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. 1877 de Leipzig'de, 1880 de Giessen'da, 1888-1919 yıllarında da Heidelberg üniversitesinde Germanistik profesörü olmuştur. 1874 ten itibaren (Hermann Paul ile birlikte; 1891 de Eduard Sievers da katılmıştır) «Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur» (Alman dili ve edebiyatı tarihine yardımcı malzeme), 1876 dan itibaren «Neudrucke deutscher Literaturwerke des 16. und 17. Jahrh.» (XVI. ve XVII. yüzyıllara ait Alman edebî eserlerinin yeni basımları), 1880 den itibaren de «Sammlung kurzer Grammatiken germanischen Dialekte» (Germen lehçelerinin kısa gramerleri kolleksiyonu) adlı serileri yayımlamış, bu son seri için bizzat *Gotische Grammatik* (Gotça gramer) [1880; 12. bas. 1947] ile *Althochdeutsche Grammatik* (Eski Yüksek Almanca grameri) [1886; 5. bas. 1936] adlı eserleri yazmıştır; bunlara *Althochdeutsches Lesebuch* (Eski Yüksek Almanca okuma kitabı) [1875; 11. bas. 1949] u da katmak gerekir. *Handschriftenverhältnisse des Nibelungenliedes* (Nibelungenlied el yazmalarının birbiriyle olan münasebeti) [1900], *Über die Einigung der deutschen Aussprache* (Almanca telâffuzunun birleştirilmesi üzerinde) [1901], *Reim und Vers* (Kafiye ve nazım) [1916] adlı eserleri de vardır.

BRAUNER [*braunĭr*], **Bohuslav** (1855-1935), Çek kimyageri. Prag'da doğmuş, Heidelberg'de Bunsen'in öğrencisi olarak kimya tahsil ettikten sonra İngiltereye giderek yine o alanda Roscoe'nun öğrencisi olarak çalışmıştır. 1882 de Paris üniversitesinde kimya okutmağa başlamış, 1890 da doçent, 1897 de de profesör olmuştur. İnorganik kimyada başlıca otoritelerden biri olmuş ve gerek Mendeleev'in periyodik sistemi ile atomik ağırlıklar alanında, gerek element analizlerinde dikkate değer çalışmalarda bulunmuştur. 1902 de, 61. elementin mevcudiyetini haber vermiştir; bu tahmin sonradan gerçekleşerek, 1926 da B. S. Hopkins ve arkadaşları tarafından bulunan elemente önce Florentium, 1949 da da Promethium adı verilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Fluorescence* (Fluoresans) [1877], *Über das Atomgewicht des Berylliums* (Berilyumun atomik ağırlığı hakkında) [1878], *Chemistry of the Rare Earths* (Nadir topraklar kimyası) [1882], *Experimentalní studie o periodickém zákonu* (Periyodik sisteme dair tecrübi araştırmalar) [1889], *Observations on Argon* (A. hakkında müşahedeler) [1895].

BRAUNFELS [*braunfels*], **Walter** (doğ. 1882), Alman kompozitörü. Frankfurt-am-Main'da doğmuştur. J. Kwast, T. Leschetizky (Leszetycki), L. Thuille'in öğrencisidir. Mükemmel bir piyanistti. 1925 ten 1950 ye kadar Köln konservatuarını idare etmiştir. Geç romantik üslûpta opera, koro, orkestra ve oda musikisi eserleri bestelemiştir. Romantik hareketten ilham alan modern musiki şubesinin başlıca mümessillerindendir. Başlıca eserleri şunlardır: operalar: *Falada* (isim), *Prinzessin Brambilla* (Prenses B.) [bu iki eser, peri masalı operası sınıfına girer], *Ulenspiegel* (isim), *Die Vögel* (Kuşlar) [hepsi 1920], *Don Gil von den grünen Hosen* (Yeşil pantolonlu D. G.) [1924]; orkestra eserleri: *Variationen über ein altfranzösisches Kinderlied* (Fransızların eski bir çocuk şarkısı üzerinde variasyonlar), *Serenade* (Serenad), *Phantast* (Muhayyileci), *Erscheinungen eines Themas von Berlioz* (B. un bir teminin muhtelif cepheleri), *Don Juan, eine klassisch-romantische Phantasmagorie* (D. J., klâsik-romantik bir hulya); koro eserleri: *Offenbarung Johannis* (Yuhannanın vahyi), *Te Deum* (Katolik kilisesinde hamd ilâhisi), *Die Ammenuhr* (Sütnine saati), *Grosse Messe* (Büyük Kuddas âyini); piyes için musiki eserleri, masala dayanan *Der gläserne Berg* (Camdan dağ) [1928]; şarkılar, orkestra şarkıları ve piyano parçaları.

BRAUNİT, mangan oksid ve mangan silikat ($3 Mn_2O_3 \cdot MnSiO_3$) bileşiminde tetragonal mineral. Esmer siyah renktedir. Sertliği 6-6,5 tir. Çok defa metamorfoz sonucunda meydana gelen kireçtaşı veya dolomitlerde bir mangan filizi halinde; nadiren pek küçük oktaederler görünüşünde, metal parıltısı bulunan dipiramidal kristaller halinde bulunur.

BRAUNSCHWEIG [*braunşvayg*] (eski Alm. *Brunswich*, İng. ve Fr. *Brunswick*), Almanyada aynı addaki bölümün merkezi. Nüfusu 233 100 (1952). Ortaçağdan beri önemli bir ticaret merkezidir. Makine ve konserve endüstrisi gelişmiştir. Yüksek teknik okulu vardır. XII. yüzyıldan kalma kiliseleri, XIII.-XIV. yüzyıllara ait ve gotik üslûbunda bir belediye binası (Rathaus) mevcuttur; Collegium Carolinum binası da 1745 te yaptırılmıştır.

Tarih: Efsaneye göre, takr. 861 de, Bruno tarafından kurulan B. şehri, Dankwarderode kalesinin etrafında yapılan muhtelif iskânlardan doğmuş ve şehir haklarını burada ölen (1195) «Arslan» Heinrich (Heinrich der Löwe) ten elde etmiştir. 1247 de Hanse'ye katılmış ve tedricen Welf dukalarının hâkimiyetinden kurtulmağa muvaffak olmuştur. Reformasyonda Schmalkald birliğine katılmıştır. 1671 de B. Wolfbenbüttel dukalığına verilmiş, 1753 te de idare merkezi olmuştur. Mühim bir endüstri merkezi olduğu için (harb uçakları fabrikaları) İkinci Dünya Harbinde 1943-1945 yıllarında Müttefikler tarafından havadan bombalanmış ve 13 Nisan 1945 te Amerikalılar tarafından zaptolunmuştur.

BRAUNSCHWEIG [*braunşvayg*] (Fransız ve İngiliz kaynaklarında *Brunswick*), Almanyada Oker ırmağının yukarı bölümü boyunda, Elm tepelik yöresi ve çevresinde uzanan bir bölüm. Yüzölçümü 3 572 km², nüfusu 603 000 (1942) dir. Ovalık yerlerde tahıl ve şekerpancarı ekilir. B. şehri çevresinde sebze yetiştirilir. Endüstrileşme dolayısiyle tarım alanları daralmıştır. Oker vâdisi boyunda potas, Schöningen yakınında kayatuzu, kuzeyde linyit, yer yer demir yatakları vardır. Evvelce Harz'taki maden işletmeleri (kurşun, gümüş, bakır) önemli yer tutuyordu. Bad Harzburg'da madensuyu vardır.

Tarih: B., Welf (Guelf) lerin asıl memleketi ve 1180 den sonra ellerinde kalan yegâne topraktır. Duka «Genç» August (A. der Jüngere) [1634 - 1666] ın şahsında Braunschweig - Lüneburg - Dannenberg sülâlesi idareyi eline almıştır. Asıl aile 1735 te sönünce, yan kolu olan B. - Bevern sülâlesi bunun halefi olmuştur. İdare merkezi 1753 te Wolfenbüttel'den B. şehrine naklolunmuştur. 1807 - 1813 yıllarında B. Napoléon'un kurduğu Westfalen kırallığı ile birleştirilmiştir. Duka Wilhelm'in idaresinde, 1844 te B., Alman Gümrük Birliğine, 1866 da da Kuzey Alman Birliğine girmiştir. 1884 te Welflerin B. sülâlesi sönünce evvelâ Prusya prensi Albrecht (1885 - 1906), sonra Mecklenburg dukası Johann Albrecht (1907 - 1913) naipliği üzerine almıştır. 1913 te, Cumberland dukasının oğlu Ernst August (yine bir Welf), B. dukası olarak idareyi ele almıştır. 1918 de vuku bulan ihtilâl onu idareden feragate zorlamıştır. 1945 e kadar B. Alman Reich'inin bir memleketi olarak yaşamıştır. 1945 ten beri memleketin büyük kısmı Niedersachsen (İngiliz bölgesi) a, bazı küçük kısımları da Sachsen-Anhalt (Sovyet bölgesi) a bağlıdır.

BRAUNSCHWEIG - LÜNEBURG [*braunşvayg lüneburg*], Orta Almanyada bir dukalık. Eskiden beri Welf (Guelf) ailesine ait olup 1235 te II. Friedrich tarafından Otto das Kind (Çocuk Otto) için kurulmuştur. Bu zat B. şehrinde ve etraf topraklarına hâkim idi.

Hanedana ait topraklar tedricen genişlemiş ve B. hanedanının muhtelif kolları arasında taksim olunmuştur. B. - L. hanedanından Ernst August 1692 de seçmen prens (Kurfürst) olmuş ve bunun oğlu Georg Ludwig «Georg I» adiyle İngiltere tahtına oturarak 1714 ten 1901 e kadar süren Hanover (Alm. Hannover) hanedanının kurucusu olmuştur. B. - L. 1807 - 1813 Westfalya Kırallığına katılmış, 1815 te de tekrar bağımsız devlet haline getirilmiştir. 1844 te Almanya Zollverein (gümrük birliği) ına katılmış, 1866 da Kuzey Alman Konfederasyonuna girmiş, 1871 de de Alman İmparatorluğunun bir devleti olmuştur. Son hükümdarı Ernst August, 1918 de tahttan feragat etmiş ve aynı yılda cumhuriyet ilân olunmuştur. 1934 kanuniyle B. egemenlik haklarını 3. Reich'a bırakmıştır.

BRAUNSCHWEIG-WOLFENBÜTTEL: bk. BRAUNSCHWEIG.

BRUNSWICK: bk. BRAUNSCHWEIG.

BRUNSWICK-LÜNEBURG: bk. BRAUNSCHWEIG - LÜNEBURG.

BRAURŌN, eski Yunanistanda Attike'nin doğu bölgesinde bir şehir. Bugünkü Haliki tuz gölü kıyısında Raphina yakınında bulunuyordu. Stephanos Byzantios, B. adının Braurōn isminde bir *hērōs* (yarı tanrı) tan alındığını söylemektedir. Philokhoros'a göre, B. Atina'nın efsanevi kıralı Kekrops tarafından kurulan 12 şehir ittifakının doğu grupuna dahil idi. B. da Atinalılar tarafından kültü yapılan Artemis Brauronia'ya ait meşhur bir tapınak vardı. Bu şehirde Artemis yortularından başka, beş yılda bir, Dionysia'lar (Dionysos yortuları) da tertiplenirdi.

BRAURONİA, aslında yalnız Braurōn'da beş yılda bir kadınlar tarafından Artemis Brauronia şerefine kutlanan yortu. Bu yortu, safran renkli elbiseler giymiş 5 - 10 yaşında Attike kızlarının merasimle sundukları bir kurbanla başlardı. Bu münasebetle *rhapsōdos* (destancı) müsabakaları da tertiplenirdi. B. ların tertibi ile 10 *hieropoios* (kurban işlerine bakan memur) meşgul olurdu. B. yortularının daha sonra Atina Akropolis'indeki Artemis Brauronia tapınağında da tertiplendiği kuvvetle tahmin edilebilir.

BRAURONİON, eski Atinada, Akropolis'in batı bölümünde, tanrıça Artemis Brauronia kültüne tahsis edilen bir tapınak. Bk. BRAURON, BRAURONİA.

BRAUWER: bk BROUWER.

BRAVA, Cabo Verde (Yeşilburun) adalar topluluğunun güney adası. Yüzölçümü 60 km², nüfusu 8 700 dür. En yüksek yeri 920 m dir. Birçok maden suları vardır. Kahve yetiştirilir. Merkezi São João Baptista (6 000 nüfuslu) dır.

BRAVA veya **BARAVA,** Afrikada, şimdi Birleşmiş Milletler adına İtalyan vesayeti altında bulunan Somali (eski Somalia Italiana) nin güneydoğu kıyısında bir liman. Mogadiscio'nun 150 km güneybatısında olup, nüfusu Arap, Somali ve Bantu olmak üzere 5000 kadardır. Radyo istasyonu vardır. Deri, bitki boyaları (orseille), susam, kauçuk ve çömlek eşya ihraç olunur. Başlıca ticareti Zengibar (Zanzibar) iledir.

DİL. B. limanı tamamiyle, Hamî - Samî - Kuşî dil ailesinin Kuşî kolundan olan Somali dilinin yayılma alanında bulunmakla beraber, bu sahilde, ana kitleden binlerce km kuzeyde tecridedilmiş bir adacık halinde, Bantu dilleri (b. bk.) nin Sevâhilî (Swaheli) grupundan farklı, fakat yine onun gibi Afrikanın doğu sahiline has olan lehçeler bölümüne giren Ki-mballazi dili konuşulur. Birçok dilciler, bu olayı, eskiden Bantu dillerinin çok daha kuzeyde bulunduğuna ve başka dillerin akını üzerine güneye çekilmiş olduğuna bir delil saymaktadırlar.

BRAVAIS [*bravę*], **Auguste** (1811 - 1863), Fransız fizikçisi ve mineralojisti. Annonay (Ardèche) de doğmuş, Versailles'da ölmüştür. Deniz subayı olan B., Lyon'da astronomi okutmuş, 1846 da Paristeki École Polytechnique'te fizik profesörü olmuş, 1854 te de İlimler Akademisine üye seçilmiştir. Çeşitli bilimler alanında çalışmıştır: 1840 ta yüzen cisimler muvazenesini, 1841 de Norveç kıyısının yükselme ve çökme hareketlerini, 1843 te atmosferde yükselen cereyanları ve yer yüzünün hareketlerini, 1845 te beyaz gökkuşaği ile haloları, 1854 te de sesin hızını ve yerin dönmesinin konik rakkasın hareketi üzerindeki tesirini incelemiştir. Fakat bilhassa dikkat ve zamanını hasrettiği alan kristalografi olmuştur. Evvelâ simetrik poliedrlerle meşgul olmuş (1849), ışığın çift kırılması üzerine araştırmalar yapmış (1851) ve bilhassa billûrlaşmış maddenin küçük küçük kısımlardan yapılmış bünyesini incelemiştir. Zamanında doğru olarak kabul olunan teorilere dayanarak «théorie des réseaux» (şebekeler teorisi) adını taşıyan teoriyi ortaya atmış ve 1849-

1851 yıllarında neşrettiği *Études cristallographiques* (Kristalografi araştırmaları) adlı eserinde arz etmiştir. B., yedi sisteme tekabül eden yedi tip şebeke ve bu ilk yedi tipten çıkarılabilen yedi tip daha bulmuştur. Bununla beraber bu on dört şekil, meroedrik sınıfları izaha yetmiyordu. Her şeye rağmen şebekeler teorisi birçok olayları izah edebilmiştir: Meselâ billûrlarda yüzlerin «özel ağırlığı» mefhumunu ilme sokan B., yarılma yüzeylerinin yüksek özel ağırlıklı yüzlere tekabül ettiğini; keza, Haüy kanunu ile şu olayın birbirini izah edip aydınlattığını göstermiştir: sade indekslere tekabül eden şebeke yüzeyleri, ve binaenaleyh yüzlerin, özel ağırlıkları genel olarak en yüksek özel ağırlıklarıdır. Mallard tarafından müdafaa edilerek yayılan B. teorisi, sonraki şebeke araştırmalarının esası olmuştur.

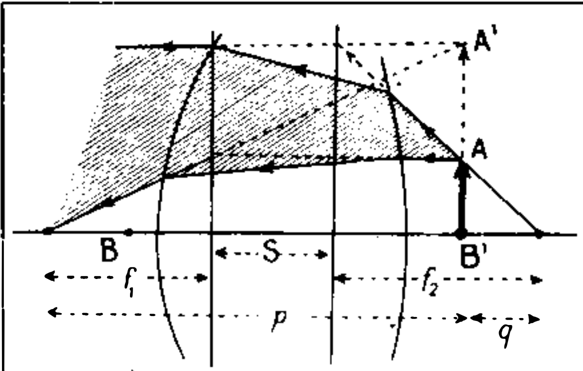
Öbür başlıca eserleri şunlardır: *Mémoire sur le mouvement propre du soleil dans l'espace* (Uzayda güneşin hareketi hakkında inceleme) [1843], *Notice sur les parhélies qui sont situées à la même hauteur que le soleil* (Güneşle aynı yükseklikte bulunan parheliler hakkında) [1845], *Notice sur l'arc-en-ciel blanc* (Beyaz gök kuşağı hakkında) [1845], *Mémoire sur les halos et les phénomènes qui les accompagnent* (Hâleler ve meydana getirdikleri optik olaylar) [1847], *Études sur la cristallographie* (Billûrlaşma hakkında incelemeler) [1851], *Mémoire sur l'influence qu'exerce la rotation de la terre sur le mouvement du pendule conique* (Konik sarkacın hareketi üzerinde arzın dönmesinin etkisi) [1854].

Bravais düzlemleri: Cisimle görüntüsünün birlikte üzerinde bulundukları düzlemlerdir. Dar açılı aynalarda B. düzlemleriyle asal düzlemler, aynanın tepe noktasındaki teğet düzlemi ile çakışıktır. İnce merceklerde, B. düzlemleri optik merkezinden asal eksene dik olarak geçen düzlemdir. Şekilde kalın bir merceğin B, B', B düzlemleri gösterilmiştir. f_1, f_2, odak uzaklıklarını; p, q bir B. D. nin odak noktalarına olan uzaklıklarını; δ, asal düzlemler arasındaki uzaklığı göstersin.

$$p + q = f_1 + f_2 + \delta, \quad pq = f_1 f_2 \text{ olduğundan}$$

$$p \text{ ve } q,\ x^2 - (f_1 + f_2 + \delta)\, x + f_1 f_2 = O$$

denkleminin kökleridir.

Şekil: 1

$$(f_1 + f_2 + \delta)^2 - 4 f_1 f_2 = (f_1 - f_2)^2 + 2\delta(f_1 + f_2) + \delta^2$$

olduğundan B. D. nin bulunmaları için

$$\delta,\ x^2 + 2x(f_1 + f_2) + (f_1 - f_2)^2 = O$$

denkleminin kökleri arasında bulunmamalıdır.

Bravais kompansatörü: bk. KOMPANSATÖR.

Bravais teoremleri: Kırılma indisi n olan bir prizma üzerine düşen ve asal kesit düzlemi içinde bulunmıyan S I ışını, I I' ve I' S' doğrultularında kırılsın. Bu ışınlar Descartes kanunlarına uyduğundan, doğrultularını bulmak için A noktası merkez olmak üzere 1 ve n yarı çaplı küreleri çizelim.

A E, gelen S I ışınına paraleldir, 1 yarı çaplı küreyi E noktasında keser. Bu noktadan AA'xx' yüzü üzerine E P dikmesini indirelim. Bu dikme n yarı çaplı küreyi H noktasında keser. Bu noktadan AA'yy' üzerine indirilen H P' dikmesi 1 yarı çaplı küreyi E' de keser. A H, I I' ye; A E', I' S' ye paraleldir.

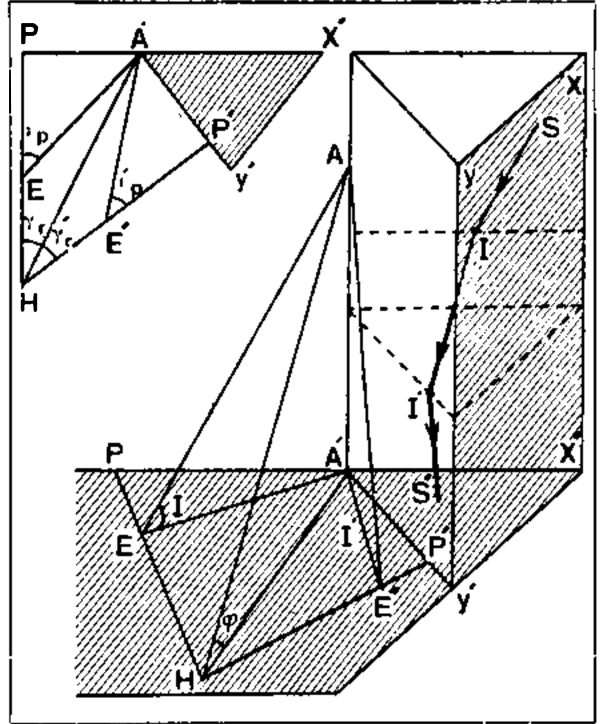
$$A A' = A E \sin\Sigma = A E' \sin\Sigma'$$

$$A E = A E' = 1$$

olduğundan

$$\Sigma = \Sigma'$$

dür, yani gelen S I ışını ile çıkan I' S' ışını asal kesit düzlemi ile aynı açıyı meydana getirirler (teorem I).

Şekil: 2

$$\widehat{PEA'} = i_p, \quad \widehat{PHA'} = r_p$$

$$\widehat{P'E'A'} = i'_p, \quad \widehat{P'HA'} = r'_p$$

yazalım,

$$\sin\Sigma = n \sin\varphi$$

$$\sin i_p = \frac{n\cos\varphi \sin r_p}{\cos\Sigma}$$

$$\sin i'_p = \frac{n\cos\varphi \sin r'_p}{\cos\Sigma}$$

bağıntıları vardır.

$$\widehat{PHP'} = \widehat{A'} = r_p + r'_p$$

olduğundan, kırılma indisi olarak $n\cos\varphi/\cos\Sigma$ alınırsa, prizma üzerine düşen ışınla kırılan ışınların asal kesit düzlemi üzerindeki izdüşümleri arasındaki bağıntılar âdi prizma formüllerinin aynıdır (teorem II).

BRAVLİDE (Bravlidae = arıbitleri veya sinekleri), ikikanadlılar (Diptera) takımının bir familyası. Bu familyaya mensup hayvanların başları enine oval ve büyüktür. Gözleri, kanadları ve halterleri yoktur. Ayakları kuvvetli ve tarak şeklindeki dişli çengellerle nihayetlenir. Bal arılarının üzerinde parazit olarak yaşarlar. Misal: *Braula coeca* (bk. ARIBİTİ).

BRAVOA (Bravoa), nergisgiller (Amaryllidaceae) familyasından, Meksikada 4 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkilerin kökleri soğanlı, gövdeleri yumrumsu, yaprakları dar ve uzunca, çiçekleri salkım durumunda olup salkımı teşkil eden çiçekler birbirlerinden oldukça uzakta ve ikişer ikişer bulunurlar. Yazın güzel kırmızı çiçekler açan *B. geminiflora* türü, süs bitkisi olarak daha çok kumlu topraklarda yetiştirilir.

BRAVUR (Fr. Bravoure = cesurluk), müzikte, bilhassa teknik güçlükleri yenen, parlak bir edim (exécution); çalım. Teknik bakımından çok güç olup ancak virtüozların çalabileceği parçalara «B. parçaları», «B. aryaları» denir.

BRAWE [*brąve*], **Joachim Wilhelm von** (1738-1758), Alman dram şairi. Weissenfels'te doğmuş, Dresden'de ölmüştür. *Der Freigeist* (Hür fikir sahibi) [1756] ve ölümünden sonra yayımlanan *Brutus* [1768] adlı iki trajedi bırakmıştır ki, bunlardan *Brutus* sahnede büyük bir başarı kazanmıştır.

BRAY [*bre*], Fransanın Oise departmanında bir yöre. Yüzölçümü 1 200 km^2, nüfusu 150 000. B. Fransanın en önemli hayvan yetiştirme yerlerinden biridir.

BRAYA, turpgiller (Cruciferae) familyasından, Avrupa, Asya ve Amerikada 8 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar otsu bitkilerdir.

BRAYER [*brayẹ*], **A.**, XIX. yüzyılın ilk yarısında, İstanbul ve Türkler hakkında kıymetli bilgiler veren bir kitap yazmış olan Fransız doktoru. B., 1815 ten itibaren İstanbulda dokuz yıl oturmuş ve bu süre içinde gerek şehrin topografyası, gerek ahalisi üzerinde araştırmalar yapmıştır. Türklerin yaşayış ve karakterlerini de inceliyen B., bir taraftan da veba hakkında geniş ölçüde bilgi toplamıştır. *Neuf années à Constantinople, observations sur la topographie de cette capitale, l'hygiène et les moeurs de ses habitants, l'Islamisme et son influence. La peste, ses causes, ses variétés, sa marche et son traitement, la non-contagion de cette maladie* (İstanbulda dokuz yıl, bu başkentin topografyası, halkının hijyen ve âdetleri, İslâmiyet ve tesirleri hakkında müşahedeler. Veba, sebebi, çeşitleri ve ârazı, tedavisi ve bu hastalığın sâri olmadığı) adını taşıyan, A. Tardieu tarafından çizilmiş iki harita ile birlikte, Pariste 1836 da basılan iki ciltlik eserinin ilk cildi, şehrin topografyasına, halkın örf, âdet, gıda, hijyen ve karakterine dair bahislere ayrılmış, diğer ciltte ise, veba hastalığı üzerinde durulmuştur. B. nin ayrıca Parisde 1843 te yayımlanan, *Voyage en Bulgarie* (Bulgaristanda seyahat) adlı bir eseri daha vardır. Gülgillerden Habeşistanda raslanan ve barsak solucanlarına karşı (anthelmintique; bk. KUSSO) şifalı hassaları olan bir bitki, 1811 de Lamarck tarafından *Hagenia abyssinica* adiyle tesbit edilmiş ise de, B. tarafından Fransaya gönderilerek tanıtıldığından Alman botanikçisi K. Kunth buna *Brayera anthelmintica* (= *Brayera abyssinica* Mog.) adını vermiştir.

BRAYER [*brayẹ*], **Yves** (doğ 1907), Fransız, gravürcüsü ve suluboya ressamı. Versailles (Seine-et-Oise) da doğmuştur. Ressam Lucien Simon'un atölyesinde çalışmıştır. Daha genç yaştan geçmişteki büyük ustaların eserlerini örnek almış ve bunlardan aldığı dersler, modern anlayışına daima rehber olmuştur. Bütün eserlerinde inşa sanatı, başta gelen bir özellik taşımaktadır. İlk İspanya seyahati (1927) devresinde yapmış olduğu resimlerde bu husus açık olarak görülür. 1930 da kazandığı Roma büyük mükâfatı, Romada uzun bir zaman çalışma ve tetkik imkânları sağlamıştır. Bu devrede guaş (gouache) tekniğiyle bir seri figürlü manzara resimleri yapmıştır. Roma dönüşünde (1934) Charpentier galerisinde mühim bir sergi açmış, dört yıl sonra da aynı yerde Venedik, Verona, Padova'dan yaptığı eserleri teşhir etmiştir. 1940 ta Cordes'da yerleşen B., oranın mahallî mimarisine ait birçok eserler meydana getirmiş ve bunları Berri galerisinde açtığı bir sergide göstermiştir (1942). 1944 ten sonra da uzun zaman Provence ve Camargue'da, sonra yeniden İspanyada çalışmıştır. Bu devreye ait eserlerini Elysée galerisinde 1946,1949 yıllarında teşhir etmiştir. Opera ve opera komik için bale kostümleri, dekor maketleri, duvar dekorasyonları ve goblen (Gobelin), Aubusson halı imalâthaneleri için karton resimleri yapmıştır. Birçok kitapları resimlemiş olan B., Villon'un eserleri ile Henry de Montherlant'ın *Malatesta* adlı eserine renkli litografya resimleri yapmıştır. B. müstakil sanatçılar komitasında üye ve sonbahar sergisi idareci üyesi olmuş, Grande-Chaumière akademisinde profesörlük etmiştir. Birçok eserleri arasında İtalya manzaraları kayda değer. Bunlardan «Verona'da Senyörler meydanı» (1937), «Romada halk meydanı» (1934) vardır. Guaş ve suluboya resimlerinden de «Zenci balosu» (guaş), «Meknès'te okul» (suluboya).

Y. BRAYER: «Mes'ut günler»

B. ın birçok eserleri devlet ve Paris şehri namına satın alınmıştır. Albi, Cezayir, Avignon, Cambrai, Castres, Grenoble, Montauban, Montpellier müzeleriyle Paris Modern Sanat Müzesinde eserleri vardır.

BRAY-STEINBURG [*bray-ştaynburk*], **Otto, Graf von** [Kont] (1807-1899), Bavyeralı siyaset adamı. Berlinde doğmuş, Münih (München) te ölmüştür. 1846-1847 ve 1848-1849 yıllarında hariciye vekili, sonra da Petersburg ve Viyanada elçi olmuştur. Mart 1870 te başvekil olmuş ve bu yılın Kasımında Versailles'da Bismarck ile Bavyeranın Alman İmparatorluğuna girişine dair anlaşmayı akdetmiştir. 1871-1896 yıllarında Viyanada elçi olmuştur. Eseri: *Denkwürdigkeiten* (Hatırlanmağa değer hâdiseler) 1901 de çıkarılmıştır.

BRAZ PEREIRA GOMES [*braş pereyra gomes*], **Wenceslau** (doğ. 1868), Brezilyalı devlet adamı. Itajuba (Minas Gerais) da doğmuştur. Avukat olarak hayata atılmış, sonra dahiliye vekili (1898 - 1902), Minas Gerais bölümünün reisi (1908 - 1910), Brezilya cumhurreisi yardımcısı (1910 - 1914), 1914 ten 1918 e kadar da Brezilya cumhurreisi olmuştur. Mahir siyaset adamı ve mükemmel idareci olan B., memleketinin iktisadi durumunu geniş ölçüde ıslah etmiş ve başka alanlarda da büyük ıslahlar yapmıştır. Samimî bir sulhçu olmasına rağmen, bazı Brezilya gemilerinin Alman denizaltıları tarafından batırılması üzerine 1917 başlarında Almanya ile münasebetlerini kesmek zorunda kalmıştır.

BRAZIL veya **BRASIL**: bk. BREZİLYA.

BRAZİLİN, büyük organik bir molekül. Alkolden beyaz veya açık sarı rombik iğneler şeklinde billûrlanır. Brezilya ormanlarındaki ağaçlarda bulunur. W. Perkin ve R. Robinson tarafından sentez edilmiştir. Kalevi çözeltileri koyu karmen kırmızısı rengindedir.

BRAZOS (Brazos River), Amerika Birleşik Devletlerinin Texas devleti topraklarından geçen bir ırmak. Uzunluğu 1 350 km dir. Kaynağını batıdaki Llanos Estacados'tan alır, Quintina kasabası yakınında Meksika körfezine dökülür. Birdenbire kabararak çevresine taşması ve ağzında setler meydana gelmiş olması yüzünden büyük gemilerin işlemesine elverişli değildir.

BRAZZA, Dalmaçya kıyılarındaki Brač (b. bk.) adasının İtalyanca adı.

BRAZZA [*braza*], **Pierre Paul François Camille Savorgnan de** [asıl adı: Brazza Savorgnani] (1852 - 1905), Fransız kâşifi. Roma yakınında Castel Gandolfo'da doğmuş, Fransız Batı Afrikasında Dakar'da ölmüştür. İtalyan olarak doğan ve 1868 - 1870 tarihlerinde Bahriye mektebi öğrencisi olan B., 1874 te tanındığı isimle Fransız tebaasına geçmiş ve bahriyeye girmiştir. 1875 ten 1877 ye kadar, Afrikada Gabon nehri kıyılarından giderek Ogôoué nehrinin yukarısına doğru çıkmış, hangi ırmağın munsapları olduklarını anlıyamaksızın Alima ve Licona nehirlerine varmıştır. Avrupaya dönüşünde Stanley'in keşifleriyle aydınlanan B., Ekvator Afrikasına tekrar gitmiş, Ogôoué ve Alima yoliyle Congo'ya vâsıl olmuş, Kıral Makoko'nun bütün devletlerini Fransanın himayesine almış ve Stanley Pool gölü üzerinde Brazzaville'i kurmuştur (1879 - 1882). Daha sonraki seyahatlerinde Ogôoué ve Alima yoliyle Congo'ya deniz yolunu açmak istemiş (1883 - 1885), hükümet genel komiseri olarak (1887 - 1897) önce Batı Afrika, sonra Fransız Congo'su (bugün Fransız Ekvator Afrikası) denilen koloniyi kurmuş ve memleketin geniş topraklarını keşfe devam ederek (bilhassa Sangha nehri ve munsapları) bu koloninin tesisini tamamlamıştır. 1897 de vazifesinden alınmış, 1902 de millî şeref maaşı bağlanmış olan B., koloninin vaziyeti ve orada yapılacak reformlar üzerinde araştırmalarda bulunmak üzere 1905 te tekrar Ekvator Afrikasına gönderilmiş ve bu seyahattan dönüşünde, keşifleri hakkında tafsilâtlı bir yazı neşretmeden ölmüştür.

P. BRAZZA

BRAZZAVILLE [*brazavil*], Fransız Ekvator Afrikasının başşehri. Nüfusu 40 000 (1950). Stanley Pool'ün sağ kıyısında bulunan B. in tanınmış bir radyo istasyonu vardır. Pointe Noire limanına bir demiryolu ile bağlıdır. B., 1880 de Brazza (b. bk.) tarafından kurulmuştur.

BRÉA [*brea*], **Louis** (takr. 1443 - 1520 veya 1523), İtalyan ressamı. Nizza (Nuce) da doğmuştur. Gotikten Rönesansa uzanan devrede meydana çıkmış olan Nizza resim okulunun en önemli sanatkârı olan B., çocukluğunda Miraiheti'nin tesiri altında kalmıştır. Nizza ve civarında çalıştıktan sonra 1480 de Cenovaya giderek orada İtalyanın en meşhur ressamlık okulunu kurmuştur. En meşhur eseri bir «Annunziazione» (Meryeme tebşir) dir.

BRÉAL [*breal* ok.], **Michel** (1832 - 1915), Fransız dilci ve mitolog. Landau (Ren Bavyerasında) da Fransız ana babadan doğmuş, Pariste ölmüştür. Weissenberg'de, Metz'te ve Pariste okuduktan sonra, 1852 de École Normale'e girmiş, 1855 te de Berline giderek F. Bopp ile A. Weber'dan Sanskritçe öğrenmiştir. Fransaya döndüğünde önce Bibliothèque Impériale'deki Doğu el yazmaları şubesinde çalışmış, sonra 1864 te Collège de France'ta mukayeseli gramer profesörlüğüne getirilmiş, 1875 te Académie des Inscription et Belles-Lettres (Yazıtlar ve güzel yazılar akademisi) e üye seçilmiştir. Fransa Eğitim Bakanlığında da hizmetleri vardır. Dilcilik tarihinde, *Essai de sémantique. Science des significations* (Semantik denemesi. Anlam bilgisi) [Paris 1897; 7. bas. 1924] adlı eseriyle semantik ilminin kurucusu olarak tanınmıştır; *Grammaire comparée des langues indo-européennes* (Hint-Avrupa dillerinin mukayeseli grameri) [5 cilt, Paris 1867 - 1872] adlı kitabı, F. Bopp'un bu konu hakkında ilk olarak ortaya koyduğu Almanca eserin tercümesidir; ayrıca Kıbrıs yazıtlarının çözümü üzerinde de çalışmıştır (*Sur le déchiffrement des inscriptions cypriotes*, Paris 1877). Diğer mühim eserleri şunlardır: *Études des origines de la religion zoroastrienne* (Zerdüşt dininin menşei hakkında etütler) [Paris 1862], *Hercule et Cacus* (Hercules ile Cacus) [Paris 1863], *Des noms perses chez les écrivains grecs* (Yunan yazarlarında Farsça adlar) [Paris 1863], *Le mythe d'Oedipe* (Oidipus miti) [Paris 1863], *Mélanges de mythologie et de linguistique* (Mitoloji ve dilcilik hakkında karışık yazılar) [Paris 1878; 2. bas. 1882], *Dictionnaire étymologique latin* (Latince etimolojik sözlük) [Paris 1885], *La réforme de l'orthographe française* (Fransız imlâsının ıslahı) [Paris 1890], *Pour mieux connaître Homère* (Homeros'u daha iyi anlamak için) [Paris 1906].

M. BRÉAL

BREASTED [*brested*], **James Henry** (1865 - 1935), Amerikalı Egiptolog, arkeolog ve tarihçi. Rockford (Illinois) da doğmuş, New York'ta ölmüştür. Öğrenimini Amerikada Chicago ve Yale, Almanyada da Berlin üniversitesinde tamamladıktan sonra, 1894 te Chicago üniversitesinde Egiptoloji asistanı, 1905 te de Egiptoloji ve Eski Doğu tarihi profesörü ve Eski Doğu Müzesi müdürü olmuştur. Mısır ile Sudan'da (1905 - 1907) arkeoloji araştırmaları

yapmış, Alman akademileri hesabına da (1900), Eski Mısırcanın ilk sözlüğüne hazırlık olmak üzere, Avrupa müzelerinde bulunan bu dildeki yazıtların suretlerini çıkararak düzenlemiştir. 1919 da John D. Rockefeller'ın para bağışiyle, Chicago üniversitesinin meşhur Doğu Enstitüsü (Oriental Institute) nü kurmuş ve bunun yayın serisini idare etmeğe başlamıştır. 1919 - 1920 yıllarında, Karadenizden Yukarı Mısıra kadar, Yakın Doğu memleketlerinde arkeoloji araştırmaları (Filistinde: Megiddo [eski Armageddon]; Mısırda Luxor, v. b.) yaparken, Anadoluda Hitit medeniyetinin kalıntılarını da incelemiştir. Eski Yakın Doğu arkeolojisi ve tarihi sahasında Amerikalıların o zamanki en büyük bilgini olan B., 1919 da Amerikan Doğu Cemiyeti (American Oriental Society) nin, 1927 de de Amerikan Tarih Derneği (American Historical Association) nin başkanlığına getirilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Ancient Records of Egypt: Historical Documents from the Earliest Times to the Persian Conquest* (Eski Mısır kayıtları: En eski zamanlardan İranlıların fethine kadar tarihî vesikalar) [5 cilt, 1905 - 1907], *A History of Egypt* (Mısır tarihi) [1906; Fr., Alm., ve Rus. ya tercüme edilmiş, körler alfabesiyle de yayınlanmıştır], *Development of Religion and Thought in Ancient Egypt* (Eski Mısırda dinin ve düşüncenin gelişmesi) [1912], *Ancient Times* (Eski zamanlar) [1916; yeni bas. ın başlığı: *The Conquest of Civilization* = Medeniyetin fethi, 1926], *History of Europe, Ancient and Medieval* (Eskiçağ ve Ortaçağ Avrupa tarihi) [J. H. Robinson ile birlikte, 1920], *The Dawn of Conscience* (Vicdanın şafağı) [1933], ihtısas incelemeleri olarak da *The Battle of Kadesh* (Kadeş muharebesi) [1903] ile *Edwin Smith Surgical Papyrus* (Edwin Smith cerrahî papirusu) [1930].

J. H. BREASTED

BREAZUL [*bryazul*], **George** (doğ. 1887), Rumen musiki bilgini. Amarastiide - jos (Küçük valakya) ta doğmuştur. Bükreşteki fonogram arşivini kurmuştur. Bu müessesede 8 000 disk vardır. B. bilhassa Rumen halk şarkılariyle uğraşmıştır.

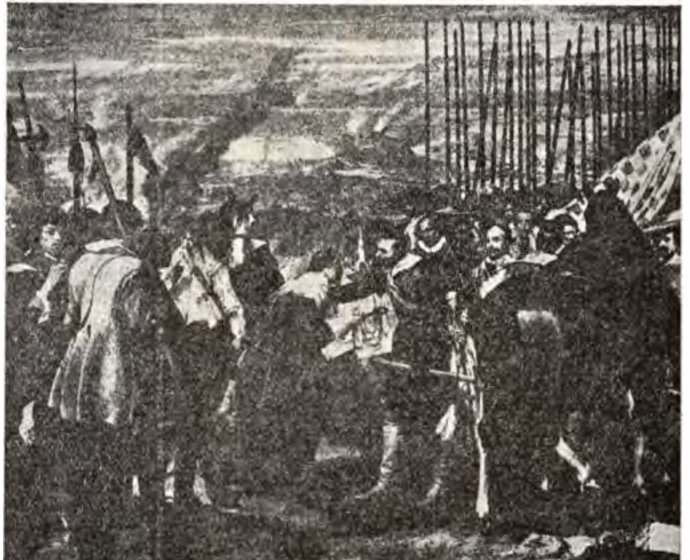
BRECA [*breka*], İskandinav mitolojisinde Bronding'lerin prensi olan Beanstan'ın oğlu. Efsâneye göre, Beowulf' a, Norveç sahilinden tâ Lappland'a kadar beş gün süren bir yüzme yarışı yapmış ve Beowulf'a yenilmiştir.

BRECHT [*breht*], **Bert** [old], (doğ. 1898), Alman yazarı. Augsburg'ta doğmuştur. Tabiat bilgisi ve tababet tahsil etmiş, sonra piyes yazmağa başlamıştır. 1933 te Danimarka ve Finlandiya yolu ile Kaliforniya'ya gitmiş, 1945 te de yine Berline dönerek oradaki Deutsches Theater (Alman tiyatrosu) de çalışmıştır. Şöhreti *Dreigroschenoper* (3 kuruşluk opera; müzik: Kurt Weill [John Gay'in *Beggar's Opera* = Dilencinin operası, 1727, adlı eserinden mülhem]) adlı eseri sayesindedir. Alman ekspresiyonizminin ileri gelen temsilcilerindendir. Başlıca eserleri şunlardır (sahne eserleri): *Trommeln in der Nacht* (Geceleyin davul sesleri) [1922; Kleist mükâfatını kazanmıştır], *Mann ist Mann* (Erkek erkektir) [1927], *Das Verhör des Lukullus* (L. un duruşması) [1941] bu eser opera olarak yeni bir şekle girmiş ve *Die Verurteilung des Lukullus* (L. un mahkûmiyeti) başlığı altında Paul Dessau'un musikisiyle 1951 de oynanmıştır; *Mutter Courage* (Ana Cesaret) [1941], *Herr Puntila und sein Knecht* (Bay P. ile uşağı) [1948] *Galileo Galilei* (ad) [1942, 1948]. (Şiir): *Hauspostille* (Ev vaizleri külliyatı) [1927].

BRECKNOCKSHIRE [*breknîkşir*], İngilterenin Wales bölümünde bir kontluk. Yüzölçümü 1899 km², nüfusu 56 500 (1951). Dağlık bir yöre olan B. da hayvan yetiştirilir, dokumacılık yapılır. Merkezi, eski bir kültür şehri olan Brecknock veya Brecon (6 500 [1951] nüfuslu) dur.

BREDA, Holândanın Kuzey Brabant eyaletinde bir şehir. Nüfusu 89 300 (1949). Eski bir ticaret merkezi ve ırmak limanıdır. Suni ipek, makine, çikolata ve tütün endüstrisi vardır.

Tarih: B. baronluğu, 1404 te evlenme yolu ile Nassau ailesine geçmiş ve bu ailenin Holândada ilk mülkü olmuştur. 1252 de şehir hakları kazanmış olan B., 1534 te tahkim edilmiştir. Şubat 1566 da B. da, B. Anlaşması (Kompromiss) adını taşıyan anlaşma imzalanmıştır. Holânda asılzadeleri arasında yapılan bu mukavele, İspanyolların tahakkümüne karşı yapılan ayaklanmanın ilk işaretidir. B, 1590 da Oranje'li Maurice, 1625 te İspanyol generali Spinola (Velasquez'in, B. nın teslimini tasvir eden bir tablosu vardır), 1637 de de tekrar Oranje'li Frederik Hendrik tarafından zaptolunmuştur. 31 Temmuz 1667 de imzalanan B. sulhu ile ikinci İngiltere - Holânda Deniz Harbine son verilmiş ve Holânda, Yeni Amsterdam (New York) ı İngilizlere terk etmiştir. 1793 ve tekrar 1795 te Fransızlar şehri almış, fakat 1813 te B. da yapılan ayaklanma şehri kurtarmıştır.

VELASQUEZ: «Breda şehrinin teslimi» (Prado Müzesi, Madrid)

(Zootekni), Holânda menşeli bir tavuk ırkı. Arduvaz renkli olanı çok yayılmıştır.

Siyah Breda horozu

BREDA, Achille (1850 - 1934), İtalyan doktoru. Padova'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Padova üniversitesinde dermatoloji profesörü olmuştur. Kendi adını taşıyan hastalıkla tanınmıştır.

Breda hastalığı (Bouba brasiliana), sıcak bölgelerde görülen bir treponematoz şekli. Yüz, eller ve ayaklar üzerinde ve dış tenasül organlarının etrafında peyda olan ağaç çileği şeklinde sivilceler bu hastalığın semptomudur. Bu sivilceler sonradan mantara benzer kitleler halinde birbiriyle birleşebilir, püstül veya ülserler teşkil edebilir. Hastalığın sebebi Treponema pertenue'dir. Bu hastalık frambesia, pian, yaws, perangi ve bubas adlarını da taşır.

BREDAEL [*bredal*] veya **BREDA, Jan - Frans van** («ihtiyar» [le vieux]; 1686 - 1750), Flaman ressamı. Anvers'te doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Ressam **Alexandre van B.** (1663 - 1720) in büyük oğlu ve talebesidir. Daha sonra Jacob de Witte'den ders almış ve bu atölyede ressam Breughel ve Wauwermans'in eserlerini kopya etmiş, üslûplarını benimsemiştir. B. heykelci Rysbrokla birlikte İngiltereye giderek asiller için birçok tablolar yapmıştır. Anvers'e döndüğü 1725 yılında, esnaf loncasının en kıdemlisi olmuştur. Tablolarından birini Louis XIV satın almıştır (1746). Eserleri arasında «Atını nallayan süvari», «Erkek avcının yanında, at üzerinde kadın» (Dresden müzesi), «Askerî kamp» (Louvre müzesi), «Holânda çiftlik avlusu» (Viyana Akademisi) anılmağa değer. Bir sanatçı ailesi olan B. ailesine mensup birçok sanatçılar vardır. B. in oğlu ressam **Jan - Frans van B.** («genç» [le jeune]) [1729 - ?] Anvers'te doğmuştur. Alexandre'ın babası **Peeter van B.** (1629 - 1719) ve **Jozef van B.** (1688 - 1739) de kayda değer.

BREDERO, Gerbrand Adriaensz (1585 - 1618), Holândalı şair. Amsterdam'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Komedi ve fars yazarı olarak tanınmış ve sevilmiştir. Amsterdam hayatını fevkalâde iyi bilen B., gerek edebiyat, gerek medeniyet tarihi bakımından önemlidir. Başlıca eserleri şunlardır: *De Koe* (İnek) [fars, 1612], *Het Moortje* (Arapçık) [komedi, Terentius'un komedisi olan *Eunuchus* (Haremağası) a dayanır, 1615], *De spaensche Brabander* (İspanyol serserisi) [komedi, Mendoza'nın romanı olan *La vida de Lazarillo de Tormese* dayanır, 1618]. Şiirleri 1622 de *Boertigh, Amoureus en Aendachtigh Groot Liedt - Boeck* (Köy hayatına, aşka ve dine ait büyük şarkı kitabı) adı altında çıkarılmıştır.

BREDERODE [*bredîrodî*], **Frans van** (1466-1490), Holândalı politikacı. Egmont'lar tarafından idare edilen Kabeljaux (Fr. Cabillauds = morina balığı) lara karşı, *Jean d'Aversnein* ve Hoeck (Fr. Hameçons = olta iğnesi) lerin tarafını tutmuş ve Rotterdam'ı ele geçirmiştir. Az sonra muhasara altında kalan ve teslim olmak mecburiyetiyle karşılaşan B. kaçmıştır; fakat bir vuruşmada yaralanarak hapsedilmiş ve aldığı yaralar yüzünden ölmüştür.

BREDERODE [*bredîrodî*], **Hendrik van Kont** (1531 - 1568), Holândalı bir asılzade. Holândalı kontların torunu. Bruxelles'de doğmuş, Recklinghausen sarayında ölmüştür. Çukur ülkeler (Fel. Nederland) de Reformasyonu kabul edip İspanyolların buradaki hâkimiyetlerine karşı cephe alan ilk şahsiyet olmuştur. Gueux (dilenci) lerin (bu adı kendisi teklif ettiği söylenir) başına geçmiş, 1566 da asılzadeler «uzlaşma»sının metnini (Inquisition'un kaldırılmasına dair; Breda uzlaşması) hazırlıyanlar arasında bulunmuş. Parma'lı Margherita'ya arz olunan şikâyetlere katılmış; Anvers'te bir ordu toplamağa çalışmış, fakat başarı elde etmemiştir. 1567 de Almanyaya kaçmıştır.

BREDIG, Georg (1868 - 1944), Alman kimyacısı. Glogau şehrinde doğmuş, 1894 te Leipzig'de doktorasını yapmış, 1901 yılında Heidelberg üniversitesinde fizikokimya profesörü olmuş, 1910 da Zürich'e geçmiş, 1911 - 1933 yılları arasında da Karlsruhe üniversitesinde okutmuştur. Heterogen kataliz, elektro kimya ve kolloid kimya konularında araştırmalar yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Anorganische Fermente* (İnorganik fermentler) [1901], *Elemente der chemischen Kinetik* (Kimyasal kinetiğin esasları) [1902]; ayrıca *Handbuch für angewandte physikalische Chemie* (Tatbikî Fiziko - kimya el kitabı) [14 cilt, 1905 - 1926] adlı eseri tertipliyerek yayımlamıştır.

Bredig Kolloidi: B., bir madeni, bir sıvı faz içinde kolloid halde elde etmek için çok uygun bir metot bulmuştur. Kolloid halde elde edilmek istenilen madenin iki çubuğu arasında, sıvı içinde bir ark yapılır. Kolloidal büyüklükteki maden parçaları, sıvı içinde bir sol teşkil ederek dağılırlar. Bu sol'ün tanecikleri muhtelif büyüklükte ve kısmen de oksitlenmiş olarak elde edilir. Bredig kolloidi, T. Svedberg (b. bk.) tarafından mükemmelleştirilmiştir. Bu yeni metotta ark, bir kuvars tüp içinde teşekkül ettirilir ve tanecikler bir delikten azot cereyanı ile sıvı içine üflenir. Hemen hemen bütün madenlerin bu metotla kolloidal solleri elde edilebilir. Kararsız olan Bredig kolloidini kararlı hale geçirmek için suya uygun stabilizatörler katmak gerektir.

BREDİHİN, Fëdor Aleksandroviç (1831 - 1904), Rus astronomu. Nikolayev'de doğmuş, Petersburg'ta ölmüştür. 1865 te Moskova üniversitesinde astronomi profesörü, 1873 te de Moskova rasathanesi müdürü, 1890 da Pulkova rasathanesi müdürü olmuş, fakat 1895 te sıhhi sebeplerden dolayı istifa etmiş ve İlim Akademisi üyesi olarak Petersburg'da oturmuştur. Kuyruklu yıldızların kuyruklarını teşkil eden madde parçacıklarının, az bir süratgüneşten ve kuyruklu yıldızdan uzaklaştığını ve böylece nihayet kaybolup gittiğini ispat etmiş ve kuyruk şeklinin güneşin çekici ve itici kuvvetleri arasındaki nispet tarafından tâyin olunduğunu göstermiştir. B. in kuyruklu yıldız şekilleri ve meteorların meydana gelmesi hakkındaki yazıları şu eserlerinde toplanmıştır: *O hvostah komet* (Kuyruklu yıldızların kuyruğu hakkında) [Moskova 1862, 2. bas. 1934], *Vozmuşçeniya komet, ne zavisyaşçie ot planetnıh prityajeniy* (Kuyruklu yıldızların düzensiz hareketleri gezegenlerin çekimine bağlı değildir) [1864], *B.'s mechanische Untersuchungen über Kometenformen* (B. in kuyruklu yıldız şekilleri hakkındaki mekanik araştırmaları) [R. Jaegermann tarafından çıkarılmıştır 1903], *Études sur l'origine des météores cosmiques et la formation de leurs courants* (Kosmik meteorların menşei ve akıntılarının husule gelmesi hakkında incelemeler) [1903].

BREDIUS, Abraham (1855-1946), Holândalı sanat tarihçisi. Amsterdam'da doğmuş, Monaco'da ölmüştür. 1889-1909 yıllarında Lahey'deki Kıraliyet Tablolar Müzesinin müdürü olmuştur. Holândanın sanat tarihini ve bilhassa XVII. yüzyılın sanat tarihi ile Rembrandt'ın sanatini incelemiştir.

Başlıca eserleri şunlardır: *Die Meisterwerke des Rijksmuseums in Amsterdam* (Amsterdamdaki Devlet Müzesinin şaheserleri) [1887-1889], *Die Meisterwerke der Königlichen Gemäldegalerie im Haag* (Lahey'deki Kıraliyet Tablolar Müzesinin şaheserleri) [1890], *Künstlerinventare* (Sanatkâr envanterleri) [7 cilt, 1915-1922], *Jan Steen* (isim) [1925].

BREDOW [*bredo*], **Hans** (doğ. 1879), Alman mühendisi ve teşkilâtçısı. Schlawe (Pomeranya) de doğmuştur. 1903 te AEG (= Allgemeine Elektricitats-Gesellschaft = Umumi elektrik şirketi) şirketine mühendis olarak katılmış, 1908 de Telefunken G. m. b. H (Radyo limited şirketi) un idare meclisi üyesi sıfatiyle Der deutsche Schiffs-und Überseefunkdienst (Gemilere ve deniz aşırı memleketlere mahsus Alman radyo servisi) i teşkilâtlandırmıştır. 1919 dan itibaren Posta Vekâletinde Vekâlet müdürü olarak telsiz telgraf kurumunun yükünü hafifletmek maksadiyle, bir telsiz telgraf şebekesi kurmuştur. 1921 den itibaren B., muhabere müsteşarı (Staatssekretär für Fernmeldewesen) olarak Alman Radyosunun teşkilâtçısı ve «babası» olmuştur. 1926-1933 yıllarında Reichs-Rundfunk-Kommissar (Reich Radyo Komiseri) olmuştur. 1945 te kendisine Regierungspräsident payesi verilmiştir.

BREDSDORFF [*bredsdorf*], **Jakob Hornemann** (1790-1841), Danimarkalı dilci ve mukayeseci İndogermanist. Vester-Skerninge'de doğmuş, Sprogmand'da ölmüştür. Sjælland (Alm. Seeland) adasında, Roskilde şehri katedraline bağlı okulda öğretmen iken, 1821 de, *Om Aarsagerne til Sprogenes Forandringer* (Dildeki değişimlerin sebepleri hakkında) adlı küçük eseri çıkarmıştır (yeni bas. 1886, V. Thomsen tarafından). Bu eserde B., mukayeseli İndogermanistiğin kurucusu olan Danimarkalı Rasmus Rask'tan sonra, Germen dillerindeki ses değişimleri (Alm. Lautverschiebung) meselesini ele alarak, Alman dilcisi Jakob Grimm (b. bk.) den bir yıl önce, Hind-Avrupa dillerinin Yunan, İtalik, Germen v. b. gibi kolları arasında görülen ve sonra Grimm'in adiyle anılan fonetik kanunların esasını tesbit etmiştir: Yunan p> Germen f; k>h; t>th; b>p; g>k; d>t; ph>b; kh>g; th>d. Bk. GRIMM KANUNU. 1870-1880 yılları arasında Danimarkalı Karl Verner ile başkaları arasında cereyan eden uzun münakaşalardan sonra tesbit edilen tamamlayıcı fonetik kanunların esaslarını da B. un bu eserinde bulmak kabildir. Bk. VERNER KANUNU. B., aynı zamanda bir tabiiyeci, kartograf, üniversitede de mineraloji lektörü olmuştur.

BREFELD, Oscar (1839-1925), Alman botanikçisi. Telgte (Vestfalya) de doğmuş, Schlachtensee (Berlin) de ölmüştür. Prusyalı devlet adamı Ludwig B. in kardeşi olan bu zat, eczacı olarak hayata atılmış, 1878 de Eberswalde Ormancılık Akademisinde profesör olmuş, 1884 ten itibaren de Münster Akademisinde profesörlük etmiştir. 1898-1906 yıllarında Breslau (şimdi: Wrocław) Botanik Enstitüsünün profesörü ve müdürü olmuştur. Mantarların tetkikine kültür (yetiştirme) metotlarını sokmuştur. *Untersuchungen aus dem Gesamtgebiete der Mykologie* (Genel mikoloji alanında araştırmalar) [12 fasikül, 1872-1895] adlı eseriyle tabiî mantar sistemini kurmuştur.

BREFOS (Brephos), kelebekler (Lepidoptera) takımına mensup bir cins. Avrupada yaşar. Bu cins hem geometride (Geometridae) hem noktuide (Noctuidae) familyalarının vasıflarını ihtiva ettiğinden bunu bazan birinci, bazan ikinci familyadan sayarlar.

B R E F O S

BREGALNIČKA [*bregalnıçka*], Güneydoğu Makedonyada, Yugoslavya topraklarında bir yönetim bölümü (oblast). Yüzölçümü 4 956 km², nüfusu 105 000 dir. Merkezi 12 000 nüfuslu İştip (Štip) şehridir. B. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Üsküp sancağı içinde idi. Buradan Vardar ırmağının bir kolu olan Bregalnica (Bregalniçe) deresi geçer. 1913 te, Balkan Harbi sırasında B., Sırp ve Bulgar orduları arasında burada kanlı bir muharebeye sahne olmuştur.

BREGENDAHL [*brigındāl*], **Marie** (1867-1940), Danimarkalı bir kadın yazar. Fly (Jylland) de doğmuş, Kopenhag'da ölmüştür. Jeppe Aakjær'in birinci karısıdır. Romanlarında fakir kuzey Jylland (Jutland) lı köylülerin ruhiyatını tasvir eder. Başlıca eserleri şunlardır: *Billeder of Södalfolkenes Liv* (Göl vâdisi sakinlerinin hayatından tasvirler) [1914-1923], *Holger Hauge og hans husfru* (H. H. ile karısı) [1934-1935].

BREGENZ [*bregents*], Avusturya federasyonunu teşkil eden memleketlerden Vorarlberg'in merkezi. Bodensee (Konstanz gölü) nin doğu ucunda, çok güzel bir mevki işgal eder. Ormanlık Pfänder dağı (1064 m, füniküler) ile onun önünde yükselen Gebhardsberg (600 m) in altında hacıların ziyaret ettiği bir kilisesi (Wallfahrtskirche) vardır. Eski Hohenbregenz kalesi yıkıntı halindedir. Nüfusu: 21200 (1950). Bodensee üzerindeki seyrüseferin doğudaki terminüsü ve Alplerin kapısı olarak B. turistleri çeker. Eski bir kilisesi ile Roma eski eserleri müzesi zikre değer eserlerdir. Elektrik enerjisi, elektroteknik ve kimya aletleri, madenî eşya, ayakkabı, saat ve dokuma endüstrisi ile gıda maddeleri ticareti vardır. Yakınında kömür madenleri de bulunur.

B. eski bir Kelt iskân merkezi idi. Kelt-Roma devrinde Brigantium (eski şehrin güneyinde) adı ile önemli bir kavşak noktası halinde bulunuyordu. Ortaçağda B., evvelâ B. kontlarının, sonra da Montfort kontlarının elinde bulunmuştur. 1523 yıllarında Habsburg'lar B. i Montfort'lardan satın almışlardır. 1647 de İsveçlilerin akınına uğramış, 1805-1814 yılları arasında da Bavyeralıların idaresine geçmiştir.

BRÉGUET [*brēge*], ünlü fen adamları yetiştiren bir Fransız ailesi. Başlıca üyeleri şunlardır: 1. **Abraham Louis B.** (1747-1823), saatçi ve makine mütehassısı. Neuchâtel (İsviçre) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Aslen Picardie'li olup Nantes fermanının ilgasında İsviçreye sığınmış bulunan bir ailedendir. On beş yaşında Versailles'da bir saatçinin yanına girmiş, ailesini ve ustalarını hayrette bırakan bir öğrenme kabiliyeti göstermiştir. B., 1780 de, Fransız saatçiliğini otomatik cep saatleri sahasında umulmadık başarılara eriştiren meşhur müesseseyi

kurmuştur. Bundan başka, denizciliğe, astronomiye, fiziğe tatbik edilen zaman ölçüsü ilmini astronomik saatler, deniz saatleri, kronometreler, madenî termometre v. b. gibi birçok kıymetli aletlerle zenginleştirmiş, Chappe havai telgraflarının makine tertibatını yapmıştır. Cep saatlerinde sürtünen kısımlar için yakut taşlar kullanmıştır. Saatçiliğe ait geniş bir eser üzerinde çalışırken ölmüştür. Bureau des Longitudes ve Académie des Sciences (İlimler akademisi) üyesi olmuştur (1816).

2. **Louis François Clément B.** (1804 - 1883), fizikçi ve saatçi. Abraham'ın torunudur, Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. Birçok fen aletlerini harikulâde bir sarahatle yapmıştır: Kaydedici silindirli Marey Sfigmograf (sphygmographe) ı, Bouquet de la Grye sismografı, Fleuriais kronograf (chronographe) ı, Graham Bell fotofon (photophone) u v. b. gibi. Rouen demiryolu hattı üzerine ilk elektrikli telgraf tesisatını yapmakla görevlendirilmiş olan B., müteharrik telgraf (Foy - Bréguet) ile kadranlı telgrafı icadetmiştir. Bundan başka, telgraf bürolarındaki yıldırım siperini, bir merminin süratini ölçen aleti, vakti mesafeye nakleden elektrikli saatler sistemini keşfetmiştir. Bureau des Longitudes üyesi (1862) ve Académie des Sciences (İlimler akademisi) müstakil üyesi (1874) olmuştur.

3. **Antoine** (1851 - 1882), fizikçi. Yukarıdakinin oğlu, Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. Babası B. yi atölyelerinin başına geçirmiştir. B. elektriğe ait bütün ilmî ve sınai meseleleri etüt etmiştir. Elektrikle işliyen kaydedici bir anemometre (1875) ile civalı bir telefon (1878) icadetmiştir; kuvvet çizgileri üzerindeki araştırmalarından başka, *Théorie de la machine de Gramme* (G. aleti nazariyesi) [1879], *Sur le téléphone Bell et le téléphone à ficelle* (B. telefonu ile iplikli telefon hakkında) [1878), *Sur un nouveau téléphone à mercure* (Cıvalı yeni bir telefon hakkında) [1878] adlı yazıları vardır.

4. **Louis Charles** (doğ. 1881), uçak mühendisi ve pilot. Pariste doğmuştur. İlk uçak ve helikopter yapanlardan biridir; Pelletier - Doisy'nin 1924 teki Paris - Tokyo seyahatinde bindiği uçağı da bu zat yapmıştır. Balon İnşaatı İnzibat Meclisi reisidir.

BRÉHIER [*brēyē*], **Emile François Désiré** (1876 - 1952), Fransız filozofu ve felsefe tarihçisi. Bar - le - Duc'te doğmuş, Pariste ölmüştür. Muhtelif fakültelerde felsefe okutmuştur. 1940 da «Revue Philosophique»in müdürü olan B., 1944 te Académie des sciences morales et politiques (Manevi ve siyasi ilimler akademisi) üyesi, 1950 de aynı Akademinin başkanı olmuştur. Tarihe ve felsefeye ait birçok eserleri vardır. Bilhassa şu eserleri sayılabilir: *Les idées philosophiques et religieuses de Philon d'Alexandrie* (İskenderiyeli Philon'un felsefi ve dinî görüşleri) [1907], *La théorie des incorporels dans l'ancien stoïcisme* (Eski Stoa felsefesinde vücutsuzlar teorisi) [1907], *Chrysippe* (Khrysippos) [1910), *Schelling* (isim) [1912]. *Histoire de la philosophie allemande* (Alman felsefesi tarihi) [1921], *La philosophie de Plotin* (Plotinos'un felsefesi) (1928], *La philosophie du moyen âge* (Ortaçağ felsefesi) [1937], *La philosophie et son passé* (Felsefe ve geçmişi) [1940], *Science et Humanisme* (İlim ve humanizma) [1948], *Transformation de la philosophie française* (Fransız felsefesinin yenileşmesi) [1950], ve en kıymetli eseri olan *Histoire de la philosophie* (Felsefe tarihi) [1926 - 1932].

BRÉHIER [*brēyē*], **Louis** (1868 - 1951), Fransız tarihçisi ve arkeologu. Brest'te doğmuş, Reims'de ölmüştür. Bizans tarihi ve Ortaçağ sanatı hakkında mühim eserleri vardır. Hayatı boyunca fâsılasız bir faaliyet göstermiş, 1935 te Académie des Inscriptions et Belles - Lettres (Yazıtlar ve güzel yazılar akademisi) üyesi seçilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır:

Bizans ve Haçlı Seferleri hakkında: *Le Schisme oriental du XI e siècle* (XI. yüzyılda Doğu Kilisesinin Batı Kilisesinden ayrılması) [1899], *La querelle des images* (Resim kavgası = İkonoklâzm) [1904], *L'Eglise et l'Orient au moyen - âge: les croisades* (Ortaçağda Kilise ve Doğu: Haçlı Seferleri) [1907], *Etudes sur l'histoire de la sculpture byzantine* (Bizans heykeltıraşlığı tarihi üzerinde araştırmalar) [1911 - 1913], *Les patries de l'art: l'art byzantin* (Sanatın vatanları: Bizans sanatı) [1924], *Histoire anonyme de la première croisade* (Birinci Haçlı Seferinin anonim tarihi) ın neşri ve tercümesi [1924], *Le Monde byzantin: I. Vie et mort de Byzance* (Bizans dünyası: I. Bizansın hayatı ve ölümü) [1947], *II. Les Institutions byzantines* (Bizans müesseseleri) [1948], *III. La Civilisation byzantine* (Bizans medeniyeti) [Bu son eseri Doğu Roma İmparatorluğu hakkında mühim bilgi verir, konunun işlenişi ve bibliografyanın ehemmiyeti bakımından araştırıcıların daima başvuracağı bir kitaptır].

Batı Ortaçağı hakkında: *L'Auvergne* [1912], *La cathédrale de Reims* (R. katedrali) [1916], *L'art chrétien, son développement iconographique* (Hıristiyan sanatı, mukaddes resim sanatının gelişmesi) [1918], *L'art en France des invasions barbares à l'époque romane* (Barbar akınlarından Roma devrine kadar Fransa sanatı) [1929], *Riom, Royat, Volvic* [1932], *Le style roman* (Roman üslûbu) [1941].

BREHM [*brēm*], **Alfred Edmund** (1829 - 1884), Alman zoologu. Neustadt (Orla) yakınındaki Rhenthendorf'ta doğmuş, yine aynı yerde ölmüştür. Ornitolog **Christian Ludwig B.** (1787-1864) in oğludur. Babasının ornitoloji çalışmalarını merakla takibeden B. de, daha çocukken büyük bir tabiat sevgisi uyanmıştır. B., önce mimar olmak istemiş; fakat 1847 de Afrikanın o zaman henüz tanınmayan bölgelerine yapılan bir zooloji seyahatine katılması, onun meslek hayatının değişmesine büyük bir tabiat araştırıcısı olmasına yol açmıştır.

Afrika seyahatinden dönüşünde (1852) Jena ve Viyana üniversitelerinde Tabiiye tahsiline başlıyan B, tahsilini *Reiseskizzen aus Nordafrika* (Kuzey Afrikadan Seyahat Notları) [3 cilt, 1855] adlı doktora teziyle ikmal ettikten sonra, başlıcaları İspanya, İskandinavya, Afrika, Sibiryaya olmak üzere birçok ilmî seyahatler yapmıştır. 1863 te Hamburg Hayvanat Bahçesi Müdürlüğüne, 1866 da da yeniden kurulması istenen Berlin Akvaryumu Müdürlüğüne getirildi. 1869 da açılışı yapılan ve 1875 yılına kadar B. in bilgili ve yapıcı idaresinde kalan Berlin Akvaryumu dünya ölçüsünde şöhret kazandı.

Meslekî dergilerde çıkan sayısız, münferit yazıları

A. E. BREHM

Ergebnisse einer Reise nach Habesch (Bir Habeşistan seyahatinin neticeleri) [1863] gibi birçok seyahat kitaplarından başka *Das Leben der Vögel* (Kuşların hayatı) [1861], *Gefangene Vögel, ein Hand- und Lehrbuch für Liebhaber und Pfleger einheimischer und fremdländischer Käfigvögel* (Tutulmuş kuşlar; yerli. yabancı kafes kuşlarını sevenler ve besliyenler için bir bilgi ve el kitabı) [2 cilt, 1872-1876], *Die Tiere des Waldes* (Orman hayvanları) [2 cilt, 1866-1867; Rossmässler ile birlikte], *Süsswasser-Aquarium* (Tatlısu akvaryumu) [1875] ve bilhassa ilk baskısı (1864-1869) 6 kalın cilt halinde yazılan dünyaca meşhur klâsik *Tierleben* (Hayvan hayatı) başlıca eserleridir. Eserleri akıcı, sürükleyici müstesna bir üslûpla kaleme alınmış olup meraklı tabiat müşahedelerinden başka mahallî örf ve âdetlere dair değerli etnolojik bilgileri de ihtiva eder. B. *Tierleben*i muhteva bakımından iki misli genişleterek 12 cilt halinde ikinci defa yayınlamıştır. Bu eserin 4. baskısı 13 cilt halinde O. Zur strassen tarafından 1911-1918, jübile baskısı 8 cilt halinde C. W. Neumann tarafından 1928 de, halk baskısı da 1952 de yapılmıştır.

BREHMER [*brēmīr*], **Hermann** (1826 - 1889), Alman tıp âlimi, Kurtsch (Strehlen yakınında Silezya) ta doğmuş, Görbersdorf'ta ölmüştür. Veremin metodik fizik-dietetik tedavisi (= B. metodu) nin kurucusudur. 1855 te Görbersdorf'taki sanatoryumu açmış, bu müessese bütün sonraki ciğer hastalıkları sanatoryumlarına örnek olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Die Gesetze und die Heilbarkeit der chronischen Tuberkulose der Lunge* (Kronik ciğer vereminin kanunları ve iyi edilebilir oluşu) [1856], *Die Therapie der Lungenschwindsucht* (Ciğer vereminin tedavisi) [1887]. Petri, B. in kronik ciğer vereminin etyoloji ve tedavisine dair fikirlerini kısaltılmış bir şekilde yayımlamıştır (1902).

BREIDABLIK, İskandinav mitolojisinde Baldr'in Asgardr'daki ikametgâhı. Bk. ASGARD, BALDR.

BREISGAU [*brąysgąu*], Batı Almanyanın Baden-Württemberg (Südwest-Staat) bölümünde, Yukarı Ren ile Karaorman arasında eski bir yöre. Yüzölçümü 3 800 km², nüfusu 400 000 dir. Ren ovasının buraya düşen bölümü ile Kaiserstuhl ve Karaormanın güneybatı bölümü, B. içine girer. Merkezi Freiburg'dur.

Tarih: B. Almanyada eski bir eyalet idi ve eskiden Yukarı Ren ile Kara orman arasındaki topraklarda bulunuyordu. B. adı şimdi Freiburg şehrinin etrafındaki, Katoliklerle meskûn topraklara verilmektedir. Alemanlarla meskûn B. un kontları, XI. yüzyıldan beri Zähringer ailesine mensup idi. Bu aile 1218 de sönünce, Baden-Hachberg margravları olan Kyburg ve Urach kontları B. u tevarüs etmişlerdir. Kyburg'lara ait kısmı Kıral Rudolf, 1264 te evlenme yoliyle Habsburg ailesine kazandırmıştır. Habsburg'lar 1368 de Freiburg şehrini satın almış, eğemenliği plânlı bir şekilde geliştirmiş ve B. u, a Vordere Lande (ön topraklar) yani ön Avusturyanın merkezi haline getirmiştir. 1469 da B. Burgund (Bourgogne) a terhin edilmiştir. Fakat 1474 te asılzadeler ve orta sınıf ayaklanmış ve Deli Karl (Karl der Kühne, Charles le Téméraire) in elçisi Peter von Hagenbach öldürülmüştür. Bu hâdiseden beri B., ayrı bir meclis ile kendisini idare etmiştir. Lunéville sulhu (1801) ile B., Modena dukasının hâkimiyetine girmiştir. 1805 te B., Baden ve Württemberg'e verilmiş, Württemberg de payını 1810 da Baden'e terk etmiştir.

BREITHAUPT [*bręytkąupt*], **Johann August Friedrich** (1791 - 1873), Alman mineralogu. Probstzella (Thüringen) da doğmuş, Freiberg'de ölmüştür. 1827 - 1866 yılları arasında Freiberg Madencilik Yüksek Okulunda profesörlük etmiştir. İlme olan başlıca hizmeti, bir taraftan zamanında bilinen minerallerın hemen hemen hepsini tetkik etmiş olması, diğer taraftan da Zwickau civarındaki büyük kömür buluntularını işletmeye açmış olmasıdır. Başlıca eserleri şunlardır: *Vollständige Charakteristik des Mineralsystems* (Minerallerin tam karakteristikleri) [1820], *Vollständiges Handbuch der Mineralogie* (Mineraloji el kitabı) [3 cilt, 1836-1847], *Die Paragenesis der Mineralien* (Minerallerın parajenezi) [1849].

BREITHAUPT [*brąythaupt*], **Johann Christian** (1736 - 1799), Alman makine mühendisi. Bickembach yakınında Hartenauer Hof'ta doğmuş, Kassel'de ölmüştür. 1762 de Kassel'de bir makine imal atölyesi kurmuş. Bu müessese, şimdiki Fabrik Geodätischer Instrumente F. W. B. und Sohn haline gelmiştir. 1767 de Hofmechanikus (saray mühendisi) ünvaniyle kont Friedrich'in sarayına gelerek bu hükümdarın fizik ve astronomik aletler kolleksiyonunu idare ile görevlendirilmiştir. B. ilk olarak Kleinschmidt'in mesafe ölçen aletini (Distanzmesser) imal etmiş, 1785 te de bir duvar kvadrantı (Mauerquadrant) yapmıştır.

B. ın büyük oğlu **Heinrich Carl B.** (1775 - 1856) maden ocağı teodolit'ini icadetmiş (1798), o da babası gibi saray mühendisi ve sonradan Bückeburgta profesör olmuştur. İkinci oğlu **Friedrich W. B.** (1780 - 1855) daire bölen makineyi (Kreisteilmaschine) icadetmiş, saray mühendisi ve Kassel'de Darphane müdürü olmuştur. Torunu **Georg-August B.** (1806 - 1888) bir uzunlama bölücü makine (Längenteilmaschine) yapmış ve devrilen cetveller (Kippregeln), teodolitler ve diğer aletler imal etmiştir.

Torununun oğlu **Wilhelm B.** (1841 - 1931) B. un priz tesisini (Steckhülseneinrichtung) ıslah etmiş, Seibt'in icadettiği ince tesviye aletini (Feinnivellierinstrument) [1894] ve Heim ile beraber geolog pergelini imal etmiştir.

BREITHAUPT [*brąythąupt*], **Rudolf Maria** (1873-1945), Alman piyano pedagogu. Braunschweig'de doğmuş, Ballenstedt'te ölmüştür. Yazıları ile piyano öğretiminin ıslahında öncülük etmiştir. Piyano çalma tekniğinde vücudun belden yukarı kısmının tabiî bir şekilde işbirliği yapmasını savunmuştur. Başlıca eseri *Die natürliche Klaviertechnik* (Tabiî piyano tekniği) [1905] adını taşır.

BREITINGER [*brąytingīr*], **Johann Jakob** (1701-1776), İsviçreli bilgin ve yazar. Zürich'te doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Zürich lisesinde (Gymnasium) İbranca ve Yunanca profesörü olan B., Johann Jakob Bodmer (b. bk.) ile işbirliği yapasak «Discoursen der Mahlern» (Ressamların araştırmaları) adlı ahlâkla uğraşan bir haftalık mecmua çıkarmış (1740) ve burada yeni bir şiir sanatının prensiplerini yaymıştır. Bu prensipler şöyle hulâsa olunabilir: Hakikat olmayıp da ancak mümkün olanın ve

J. J. BREITINGER

sihirlinin de şiir konusu olarak kabulü. Asıl fikir, Bodmer'den gelmekle beraber bu fikirleri B. işlemiş, tanzim ve ifade etmiştir. 1740 ta çıkardığı *Kritische Dichtkunst* (Tenkidli şiir sanatı) [2 cilt] başlıklı eserinde B., Gottsched'in temsil ve müdafaa ettiği Fransız edebî örneklerine hücum ederek İngiliz edebiyatını tercih ettiğini ilân etmiştir. Bu suretle İngiliz edebiyatının Alman edebiyatına tepkisini hazırlamıştır.

BREITKOPF [*braytkopf*], basın ve yayın işleriyle uğraşmış bir Alman ailesi. Başlıca üyeleri şunlardır: **Bernhard Christoph B.** (1695 - 1777), Leipzig'te olup 1795 ten sonra B. und Härtel firması adı ile tanınan nota basımevi ve musiki yayınevinin ilk sahibi. Bu müessese 1540 ta kurulmuş bir atölyenin gelişmesi ile meydana gelmiş olup basımevi olarak 1719 dan beri, yayınevi olarak da 1725 ten beri mevcuttur.

Johann Gottlob Immanuel B. (1719 - 1794), Bernhard Chr. un oğlu ve 1745 ten sonra halefi. Basım işleri mütehassısı. 1750 de müteharrik nota tipleri icadetmiştir. Nota basım usulünü ve Almancanın matbaa harf tiplerini ıslah etmiştir. Keza harita basımını ihdas etmiş ve Çince müteharrik matbaa harflerini icadetmiştir. Bu çalışmaları, nota ve bilhassa piyano notası basımını ucuzlatmıştır. Musiki antolojileri, nota katalogları çıkarmış ve basım sanatına dair eserler yazmıştır. Oğlu **Christoph Gottlob** (1750 - 1800), müessesenin üçüncü sahibi, müesseseyi 1795 (veya 1800) te Gottfried Härtel (1763 - 1827) e bırakmıştır. B. und Härtel firması, Bach und Händel Gesellschaft (B. ve H. cemiyeti) in kurucuları arasında yer alır. Büyük üstadların eserlerini tenkidli metinler halinde çıkarmıştır.

BREITNER [*breytnır*], **George Hendrik** (1857-1923), Holânda ressamı. Rotterdam'da doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. Lahey ve Delft akademilerinde çalışmış, sonradan Willem Maris'ın talebesi olmuştur. B. Holândanın en ünlü empresyonist ressamı olarak tanınmıştır. 1889 da Parise giderek orada çalışmış ve o zamanlar aynı şehirde yaşıyan Macar ressamı Mihály Munkácsy'nin kuvvetli tesiri altında kalmıştır. Çok sayıda eserleri arasında hususiyle Amsterdam'dan yaptığı resimler kayda değer: «Hafif topçu», «Yağmur ve rüzgâr» (Amsterdam müzesi), «Amsterdam'da kanal», «Toprakta çalışma», «Çıplak», «Hadım» (Amsterdam Belediye Müzesi), «İstikşaf» (Mesdag Müzesi, Lahey) vardır.

BREITSCHEID [*braytşayt*], **Rudolf** (1874 - 1944), Alman sosyal demokrat siyaset adamı. Köln'de doğmuş, Buchenwald temerküz kampında öldürülmüştür. Evvelâ liberal, sonra sosyal demokrat olmuş, 1915 ten itibaren «Bağımsızlar»ın sol kanadında, 1920 1933 te Reichstag üyesi ve sosyal demokrat grupunun dış siyaseti alâkadar eden meselelerde sözcülüğünü etmiştir. Başlıca eseri *Der Bülowblock und der Liberalismus* (Bülow bloku ile liberalizm) [1908] adını taşır; Bağımsızların mecmuası olan «Der Sozialist» (Sosyalist)in redaktörlüğünü etmiştir. (1915-1933).

BREKELENKAM [*brekilinkam*] veya **BREKELENK, Quiring Gerritsz van** (1620 - 1668), Holândalı «genre» (konuları günlük hayattan alınmış resimler) ressamı. Leyden yakınında Zwammerdam'da doğmuş ve Leyden'de ölmüştür. Gerard Dou'nun talebesi olduğu tahmin edilmektedir. Leyden'e geldiği 1648 yılında bu şehrin esnaf loncasına girmiş, aynı yıl evlenmiş ve ölümüne kadar burada çalışmıştır. Eserlerinde her çeşit günlük olaylar yer almıştır. Mütevazi şartlar içinde yaşayan insanlar, iş adamları, burjuva aile hayatı, ev içi hayatı işlediği konular arasındadır. Tabiatın dikkatli bir tetkikine dayanan kompozisyonları büyük bir ifade kudreti taşır. Eserlerinde ünlü Holânda ressamı Rembrandt'ın ışık gölge sanatının tesirleri yanında, sıcak renk ahenklerine karşı gösterdiği sevgi de yer almıştır. Çoğu Avrupa müzelerinde bulunan eserleri arasında «sigara ve içki içen iki ihtiyar», «Büyücü kadın», «Okuyan», «Ev içi», «Taşçı atölyesi» (Amsterdam müzesi), «Sebzeci» (Berlin müzesi), «Natürmort», «Balıkçı» (Breslau [şimdi: Wrocław] müzesi), «Çocuğunu emziren kadın» (Dresden müzesi), «Bir Holânda mağazasının içi» (Génève müzesi), «İskemlede uyuyan kadın», «Ev içi hayatı» (Londra Millî Galerisi), «Örgü ören ihtiyar kadın» (New York Metropolitan müzesi), «Muayene» (Louvre), «İstiridye satan adam» (Viyana) vardır.

BREKER [*brekır*], **Arno** (doğ. 1900), Alman heykeltıraşı. Elberfeld'de doğmuştur. Düsseldorf akademisinde tahsilini bitirdikten sonra Pariste inkişafına devam etmiş ve orada bilhassa Despiau'nun tesirini almıştır. 1933 te Berline gitmiş. Nasyonalsosyalizmin teşviki ile kahramanlık abideleri yaratmıştır.

BREKİTES (Brechites = Aspergillum), midyeler (Lamellibranchiata) in Heterodonta alt takımından, klavagellide (Clavagellidae) familyasına mensup bir cins. Denizlerde yaşarlar. Bu cinsin bir türü olan *B. vaginiferus*un uzunluğu 13 - 16 cm dir. Kabukları köreldiğinden küçüktür ve uzun silindir şeklinde bir kireç boru ile çevrilmiştir. Bu borunun ön ucu ince delikli bir safıha ile kapanmıştır. Ayağı körelmiştir. Taşları delerler ve oralarda yerleşirler.

BREKİTES

BRELAN [*brilã*] (XIV. ve XV. yüzyıllarda, zar oyunu oynanan masaya verilen *brelen*, *breleng*, *berlenc* veya *bellent* adlarından; Brockhaus'a göre Alm *Brettling* sözünden gelir), 2, 3, 4 veya 5 oyuncu ile oynanan oyun. Bunların her birine bir piket oyunundaki gibi, üçer iskambil dağıtılır. Oyunun oynanması buyyot (bouillote) oyununun aynıdır; esasen buyyot oyunu, B. ın değişik bir şeklidir. Buyyotun icadından beri (XVIII. yüzyıl) B. artık oynanmamaktadır. Bk. BUYYOT (Bouillote).

BREMEN [*bremin*]: 1. **Freie Hansestadt Bremen** (Bremen serbest Hansa şehri), Almanya Federal Cumhuriyeti (Batı Almanya) nde, Weser ırmağının aşağı kesiminde bir yönetim bölümü (Land). B. toprakları, Oldenburg ve Hannover topraklariyle Weser'in sağ yakasındaki Vegesack ve Bremerhaven arasında uzanır. Yüzölçümü 404 km², nüfusu 592 700 (1952) dür. B. topraklarında çayırlıklar geniş yer tutar. Buralarda hayvan yetiştirilir. Elverişli yerlerinde meyva - sebze bahçeleri ile tarlalar yer tutar. B. in şehir ve kasabalarında oturanlar ise ticaretle geçinir.

BREMEN arması

2. **Bremen** şehri aynı addaki serbest Hansa şehri bölümünün merkezi. Nüfusu 472 000 (1952) dir. Weser ırmağı kenarında gelişmiş bulunan B., Almanyanın Hamburg'dan sonra ikinci büyük deniz ticareti merkezi ve yabancı memleketlere yapılan göçler bakımından en önemli limandır. Şehir, Aşağı Weser'in 130 km genişliğindeki bölümünde, gelgit olayının etkisiyle burada huni biçimli bir haliç teşkil eden ırmağın ağzındaki Roter Sand deniz fenerinden 133 km içeride kurulmuştur. B. de 12 liman yeri bulunduğu gibi, en büyük gemi işletme şirketleri (Norddeutscher Lloyd, Hansa Alman gemi işletme şirketi, v. b.) nin merkezidir. Pamuk borsası vardır. B. in başlıca ticaret eşyası başta pamuk, yün, tahıl, tütün gelmek üzere ipek, şarap, pirinç, çimento, kereste, mantar, bira, çeşitli yağlar, kahve, çay, türlü meyvalardır. Pek işlek bir ticaret limanı ve şehri olan B. de çeşitli endüstri de gelişmiştir. Bunlar arasında geniş ölçüdeki tersaneleri, demirhaneleri, tahıl ve yağ değirmenleri, otomobil ve vagon fabrikaları, tütün işliyen, jüt dokuyan, yün eğiren fabrikaları, bira ve çikolata fabrikaları başta gelir. B., çok canlı bir pazar yeri ve birçok endüstri kollarının gelişmiş bulunduğu bir fabrika şehri olduğu halde, sıkıcı olmıyan, güzel görünüşlü, bir veya iki ailenin oturabileceği bahçeli evlerden meydana gelmiştir. Çevresinde meyva bahçeleri çok yer tutar.

B. de gemicilik okulu ile yüksek teknik okulları, rasathane, devlet kütüphanesi, devlet tiyatrosu, Alman sömürgeler ve deniz aşırı ülkeler müzesi, nebatat bahçesi vardır.

B R E M E N
Belediye binası (solda) ve büyük kilise

Tarih: B. adına 782 den itibaren bazı vesikalarda tesadüf edilmekle beraber, genel olarak 845 te kurulduğu kabul edilir. 965 te piyasa hakkını (Markrecht) elde eden B., Başpiskopos Adalbert (1043 - 1072) zamanında İskandinavya, İslanda, Grönland Weser ile Elbe arasındaki geniş toprakların sahibi bulunan B. Başpiskoposluğunun merkezi bulunuyordu. İktisadiyatının gittikçe gelişmiş olması bu şehrin Başpiskoposlukta mümtaz ve müstakil bir mevki işgal etmesinin başlıca sebebi olmuş, bu sayede B., Hansa birliğinin kuvvetli üyelerinden biri haline gelmiş, 1646 da da serbest imparatorluk şehri payesini almıştır. 1648 Vestfalya (Westfalen) antlaşması ile Başpiskoposluk topraklarının İsveçe terk edilmesi B. nin durumuna tesir etmedi. Yine 1719 da Hannover hanedanına geçmesi de B. i müşkül bir duruma sokmadı. Ticareti gittikçe gelişen B. Bremerhaven (liman) in kurulması ile bilhassa Alman deniz ticaretinde hâkim bir rol oynamış, 1815 te de serbest Hansa şehri olarak Alman Konfederasyonuna katılmıştır.

Alman İmparatorluğunda, Weimar Cumhuriyetinde ve Hitler rejiminde daima birinci plânda kalan B., İkinci Dünya Harbinden sonra Amerikan işgali altına girdi. 1948 den beri de Batı Almanya devletleri (Land) nden biridir.

Gotik belediye sarayı (XV. yüzyıl), 1404 te şehrin hürriyetinin bir sembolu olarak dikilen Roland heykeli, Sankt Petri (St. Petrus) büyük kilisesi, kısmen harab olmuş iki kilise (Liebfrauenkirche [XIII. yüzyıl], Johanneskirche [XIV. yüzyıl]), B. in başlıca sanat eserleridir.

BREMEN MAVİSİ (Bremen yeşili, suni malahit mavisi, bakır azütit, azür mavisi isimlerini de alır), mavi bir toz. Yüksek sıcaklık teknolojisinde pigment madde olarak kullanılır. Bakır, renkli mücevherlere B. M. halinde sokulur. Bakır hidroksit veya bazik bakır karbonattan özel yollarla elde edilir.

BREMEN YEŞİLİ: bk. BREMEN MAVİSİ.

BREMER [*bręmİr*], **Fredrika** (1801 - 1865), İsveçli kadın yazar. Tuorlagård (Finlandya) da doğmuş, Årsta (Stockholm) da ölmüştür. İsveçte aile romanı ile kadın hareketini kurmuştur. İsveçte aile ve cemiyet hayatını tasvir eden *Teckningar ur hvardagslifvet* (Günlük hayat hakkında kısa tasvirler) [1828 den itibaren] adlı b i r i n c i eseri ve bilhassa *Presidentens döttrar* (R e i s i n k ı z l a r ı) [1834], *Grannarne*(Komşular) [1837] ve *Hemmet* (Yurt) [1839] başlıklı romanlariyle bütün dünyada şöhret kazanmıştır. Sonraki eserleri ve bilhassa *Herta eller ve själs historia* (H. veya bir ruhun hikâyesi) [1856] adlı romanında kadının istiklâli için mücadeleye başlamış ve gittikçe daha fazla ahlâk hocalığına kalkışmıştır. 1849 - 1851 yılları arasında Amerika Birleşik Devletlerini gezmiş, keza 1856 - 1861 yılları arasında da İsviçre, İtalya, Filistin, Yunanistanı ziyaret etmiştir. 1884 te kurulan Fredrika Bremer Förbundet (F. B. birliği) İsveç kadınlar hareketinin merkezi olmuştur.

F. BREMER

BREMER [*brēmİr*], **Otto** (1862 - 1936), Alman dilcisi ve Germanisti. Stralsund (eski Westpommern) [şimdi Rostock] bölümünde) da doğmuş, Halle'de ölmüştür. 1888 de Halle üniversitesinde Germanistik doçenti, 1905 te profesör, 1928 de de ordinaryüs olmuş, aynı yıl emekliliğe ayrılmıştır. En çok Almancanın lehçe ve ağızları, ayrıca da Fris dili üzerinde çalışan B. ın başlıca eserleri şunlardır: *Föhringer Plattdeutsch* (Föhring Aşağı Almancası) [1887], Doğu Frisçeye ait *Wurstener Wörterverzeichnis* (Wursten ağzından seçilmiş kelime listesi) [1888], Kuzey Frisçeye ait *Einleitung zu einer amringisch - föhringischen Sprachlehre* (Amring - Föhring ağzı gramerine giriş) [1888], *Mundarten und Schriftsprache in Bayern* (Bavyera'da ağızlar ve edebî dil) [1890], esaslı bir eser olarak *Deutsche Phonetik* (Almanca fonetik) [1893], *Grundzüge der geschichtlichen Grammatik der deutschen Sprache* (Alman dili tarihî gramerinin ana hatları) [1896], *Ethnographie der*

germanischen Stämme (Germen boylarının etnografyası) [1900, 2. bas. 1904], *Die lautlichen und geschichtlichen Grundlagen unserer Rechtschreibung* (İmlâmızın fonetik ve tarihî esasları) [1902], *Deutsche Lautlehre* (Almancanın sesbilgisi) [1918]. Bundan başka, 1893 ten itibaren *Sammlung kurzer Grammatiken deutscher Mundarten* (Almanca ağızlarının kısa gramerleri kolleksiyonu) adlı seriyi çıkarmıştır; yukarıda anılan *Deutsche Phonetik* bu serinin birinci cildini teşkil etmiştir.

BREMER [*bremir*] **TESTİ**, şeker hastalığına dair bir kan testi. Kan, boyanmak üzere hazırlandıktan sonra sıcak hava sterilizatöründe kurutulur ve metilen mavisi ve eosin ile boyanır. Normal kanın kırmızı korpüskülleri kahverengi bir renk alır; şeker hastalığı olan insanınki ise yeşilimtırak sarı bir renk alır. Bu test, Amerikalı hekim Ludwig Bremer (1844 - 1914) ın adiyle anılmaktadır.

BREMERHAVEN [*brēmīrhāfın*], Batı Almanyada Freie Hansestadt Bremen bölümünde bir şehir. Nüfusu 120 700 (1952) dür. Bremen'in 68 km kuzeyinde, Weser'in sağ yakasında kurulmuştur. B. hemen bitişiğindeki Wesermünde (b. bk.) şehriyle kaynaşmıştır. Deniz aşırı memleketlerle olan ticaretinde tahıl, kereste, pamuk, tütün, meyvalar, soğutulmuş et başta gelir. B., açık deniz balıkçılığının merkezi, Almanyanın en büyük ve en modern yolcu vapurları limanıdır. 2 deniz garı ve uçak meydanı, 6 liman yeri, birçok yükleme ve boşaltma tesisleri vardır. B. de balık konserve fabrikaları, tersaneler, maden ve ağaç endüstrisi bulunmaktadır. Meslek okulları, gemi mühendisliği okulu, şehir tiyatrosu, etnografya müzesi, akvaryumu vardır.

1827 de Bremen, Hannover'den bir liman yeri elde etmiş, 1830 da temeli atılan liman çevresinde bu şehir gelişmiştir.

BREMIKER [*bremikır*], **Karl** (1804 - 1877), Alman astronom ve geodeti. Hagen in der Mark'ta doğmuş, Berlinde ölmüştür. Berlin geodezi enstitüsünde şube reisi olarak çalışan B., Encke kuyruklu yıldızına dair hesaplar yapmış, 1840 IV kuyruklu yıldızını keşfetmiş, 24 akademik yıldız haritalarının 5 ini yapmıştır. Başlıca eserlerinden biri 1869 da çıkan *Studien über höhere Geodäsie* (Yüksek geodeziye ait araştırmalar) olmakla beraber, en çok tanınan eseri 1852 de çıkan ve 1869 dan beri stereotipe edilen 6 rakamlı logaritmeleridir.

BREMİYA (Bremia), Bazitlimantarların peronosporase (peronosporaceae) familyasından bir bitki cinsi.

BREMOND [*brīmõ*], **Henri, Abbé** (1865 - 1933), Fransız edebiyat tarihçisi. Aix-en-Provence'ta doğmuş, Arthez-d'Asson (Basses-Pyrénées) da ölmüştür. 1905 te papaz olarak Katolik mistisizmini entellektüalizm ve yeni klâsisizme karşı müdafaa etmek maksadiyle jezüit tarikatını terk etmiştir. 1924 te Académie Française'e üye olmuştur. Académie'nin 4 mükâfatını kazanmıştır. Eserleri: *L'inquiétude religieuse* (Dinî endişe) [2 cilt, 1901-1909], *Apologie pour Fénelon* (F. un müdafaası) [1910], *Pour le romantisme* (Romantizm için) [1923), *La poésie pure* (Sâf şiir) [1926], *Prière et poésie* (Dua ve şiir) [1926], *Divertissements devant l'arche* (Mukaddes sandık karşısında şenlikler) [1930], *Newman* (ad) [4 cilt, 1906 - 1932), *Histoire littéraire du sentiment religieux en France depuis la fin des guerres de religion jusqu'à nos jours* (Din duygusunun Fransada, din harblerinden zamanımıza kadar olan edebî tarihi) [12 cilt, 1916 1936], *Autour de l'Humanisme* (Humanizma hakkında) [1937]. Sıf edebiyata ait eserleri şunlardır: *Henri Bordeaux* (ad) [1924]. *Roger Martin du Gard* (ad) [1927] *Charles du Bos, Approximations VII* (ad - yaklaşmalar) [1937].

BRÉMULE [*brēmül*], Vexin Normand'da Gaillardbois (Eure) nahiyesinde bir yer. B. de Fransa kıralı Şişman VI. Louis (Louis le Gros), İngiltere kıralı I. Hanry tarafından bozguna uğratılmıştır (20 Ağustos 1119). B. e uzun zaman, yanlış olarak, Brenneville adı verilmiştir.

BRENDAN: bk. BRANDAN.

BRENET [*brīnę*], **Marie Bobillier** [daha çok **Michel** takma adı ile tanınır] (1858 - 1918), Fransız kadın müzikologu. Lunéville'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Müzik tarihi hakkında mühim eserler meydana getirmiştir: *Histoire de la symphonie à orchestre jusqu'à Beethoven* (Orkestra için senfoninin B. e kadar tarihi) [1882], *Grétry, sa vie et ses oeuvres* (G., hayatı ve eserleri) [1884], *Jean de Okeghem* (ad) [1893], *Sébastien de Brossard* (ad) [1896], *Claude Goudimal* (ad) [1898], *Notes sur l'histoire de luth en France* (Fransada «luth»ün tarihine ait notlar) [Turin, 1899], *Les concerts en France sous l'ancien régime* (Fransada ihtilâlden önceki konserler) [1900], *La jeunesse de Rameau* (R. nun gençliği) [1903], *Palestrina* (ad) [1905] *Notes sur l'introduction des instruments dans les églises de France* (Fransa kiliselerine müzik aletlerinin girmesine ait notlar) [1909], *Musique et musiciens de la vieille France* (Eski Fransanın müziği ve çalgıcıları) [1911], *Dictionnaire pratique et historique de la musique* (Pratik ve tarihî müzik sözlüğü) [ilk bas. 1926].

BRENNAN [*brenın*], **Louis** (1852 - 1932), İrlandalı bir mucit. Castlebar (Mayo kontluğu) da doğmuş. 1861-1880 yılları arasında Melbourne (Avustralya) da yaşamıştır. 1882 de, icadetmiş olduğu ve kıyıdan, bir makaradan çözülen teller vasıtasiyle idare olunan torpedo, İngiliz hükümeti tarafından limanların müdafaası için kabul edilmiştir. 1887 - 1896 hükümete ait B. Torpedo Fabrikasına müdürlük etmiştir; 1895 - 1907 aynı müessesenin mühendislik müşaviri olmuştur. 1892 de C. B. payesini kazanmış, 1896-1912 de motörlü tren tecrübeleri yapmıştır. 1907 de Royal Society huzurunda muvaffakiyetli bir sergi açmıştır.

BRENNE [*bren*], Fransanın Berry (Indre departmanı) yöresinden bir bölüm. Creuse ve Claise ırmakları arasında, birçok gölcüklerin serpilmiş olduğu bir alandır.

BRENNER [*brenır*], **Sophia Elisabeth** [kız ismi: **Weber**] (1659 - 1730), İsveçli kadın şair. Stockholm'da doğmuş ve yine orada ölmüştür. «En ileri İsveçli kadın şair» olarak tanınmıştır. Ahlâkî konularda ve şeklen mükemmel şiirler yazmıştır. Külliyatı *Poetiske Dikter* (Şiir yazıları) adı altında, iki kısım olarak 1709 ve 1732 de çıkarılmıştır. Kocası **Elias B.** (1647 - 1717), Finlandiyada doğmuştur. Arkeolog ve nümismat olarak tanınmıştır.

BRENNER FORMÜLÜ (veya testi). dışkulak yolu üzerinde yapılan bir test. Eğer normal insanın iki kulak sayvanı (tragus) üzerine elektrotlar konursa, akım kesilince anot tarafında bir patlama sesi işitilir; akım verilince hiçbir şey işitilmez. Katot tarafında ise durum bunun tam aksidir; akım geçmeğe başlayınca kuvvetli bir ses işitilir;

bu ses akımın devam ettiği müddetçe, gittikçe azalır, kesilince de hiçbir şey duyulmaz. Bu test Petersburg'da, sonra da Merseburg'da çalışmış olan Alman hekimi Rudolf Brenner (1821 - 1884) in adiyle anılmaktadır.

BRENNER GEÇİDİ (İt. Brennero), Tirol'de, Doğu Alpler üzerinde geçit. Deniz seviyesinden yüksekliği 1362 m. Stubai Alpleri ile Zillertal Alpleri arasında, Sill (Inn) ve Eisack (Etsch) vâdilerinin ve dolayısiyle Karadeniz (Tuna) ile Akdenizin su bölümü çizgisi üzerindedir; fakat Sill ve Eisack vâdileri arasında yer şekilleri, iklim ve bitkiler, ahali, yerleşme ve lehçe bakımından bir ayrılık yoktur. B. G. nden Romalılar zamanından beri faydalanılmıştır. 1772 de düzenli bir yolun (18 km) ve 1864 - 1867 de demiryolunun (Brenner demiryolu) yapılması ile Münih, Innsbruck ve İtalya arasında en kısa bağlantı iyi bir şekilde sağlanmış oldu.

BRENNER GEÇİDİ

B. G., İtalyanın 1919 da çizilen sınırı üzerindedir. Geçidin en yüksek noktası Brenner istasyonu ile birlikte İtalyaya aittir; bunun kuzeyinde bir göl (Brenner gölü), güneyinde kaplıca (21°; Brennerbad, İt. Bagni yahut Terme del Brennero) vardır. Burada bulunan Brennersee istasyonu da 1928 de Avusturyalılar tarafından inşa edilmiştir. Brenner demiryolu (22 tünel) şimdi elektrikle işlemektedir. İkinci Dünya Harbinde B. G., Hitler ile Mussolini'nin buluşma yeri olmuş ve Almanya ile İtalya arasındaki bağlantının güçleştirilmesi için müttefiklerin hava hücumlarına hedef teşkil etmiştir.

BRENNER TÜMÖRÜ, yumurtalıklarda görülen selim, katı veya sistvari fibroepitelyomlar. Bunlar Walthard hücre adalarından türer. Küçük iken fibrom'a benziyebilir; büyüyünce sist - adenomu andırabilir. Sist cidarında tümörün nodüler kitleleri (Brenner nodülleri) bulunur. Alman patalogu Fritz Brenner'in adiyle anılan bu tümöre *Brenner oophoroma folliculare* adını vermiştir.

BRENNEVİLLE MUHAREBESİ: bk. BREMULE.

BRENNUS (M. Ö. IV. yüzyıl), yarı efsanevi Gallia'lı başbuğ. İtalyayı istilâ ederek, Allia yakınında bir Roma ordusunu bozguna uğrattıktan sonra, Roma şehrini yağma etmiş ve yakmıştır (takr. M. Ö. 387). Bu sırada Capitolium'u muhasara ederek 1000 libra altınlık bir kurtuluş akçası karşılığı zaptetmekten vazgeçmiştir. Rivayete göre, bu altınlar tartılırken, bir Romalı tribunus, Gallia'lıların sahte tartı kullanmasına itiraz etmiş, bunun üzerine B., kılıcını terazinin kefesine atarak «Vae victis» (= veyl mağlûplara) diye bağırmıştır.

BRENOIS [*brenua*] (Lat. Pagus Breonensis), Karoling'ler zamanında Gallia'da bir bölge. Lugdunensis quarta (Quatrième Lyonnaise) da Civitas Tricassium'un bir kısmını meydana getiriyordu. Merkezi Brienne - le - Château idi.

BRENTA, Kuzey İtalyada nehir. Uzunluğu 160 km, çevreği 2 600 km^2 dir. B., 450 m yükseklikte ve Trento'nun güneydoğusunda bulunan Caldonazzo gölünden doğar; Sugana vâdisinden akarak Bassano yanında Venedik düzlüğüne girer. Setler arasından akarak Padova ve Chioggia güneyinden, suni yatağı yoliyle Adriya denizine dökülür. Fusina yakınındaki eski ağzının değiştirilmesi ile Venedik'in batısındaki denizkulağının dolması önlenmiştir. B., kanallarla komşu nehirlere, Padova ve Venedik'e bağlanmıştır.

BRENTA ALPLERİ, Güney Tirol'de, Güney Kalker Alpler'den bir grup. Yüksekliği Cima Tosa'da 3 176 ve Cima Brenta'da 3 155 m dir.

BRENTANO, Clemens (1778 - 1842), Alman şair ve romancısı. Ehrenbreitstein'da doğmuş, Aschaftenburg'da ölmüştür. Kızkardeşi Bettina von Arnim, Goethe ile muhabere etmiştir. Halle ve Jena'da okuduğu zamanlarda Schlegel kardeşlerle, Hardenberg ve Tieck ile tanıştı. Daha sonra Heidelberg, Viyana ve Berlin'de oturdu. 1818 de huzursuz ve istikrarsız olan hayatından bıkarak Roma Katolik kilisesine intisabetti ve Dülmen manastırına çekilerek orada mutlak bir inziva içinde yaşadı. Hayatının son zamanlarını Rosenberg, Frankfurt ve Münih'te Katolik propagandası yapmakla geçirdi. İlk eserlerini «Maria» takma adı ile çıkaran B., Alman romantik yazarlarının Heidelberg grupuna dahildir. Eserleri, fevkalâde garip hayalleri, haşin ve acayip ifade tarzlariyle dikkati çeker. Fakat, büyük bir şiir dehasına sahip olmamakla beraber, Alman edebiyat tarihinde mühim bir yer almıştır. *Des Knaben Wunderhorn* (Oğlanın sihirli boynuzu) [1805 - 1808] adlı eserini, kitabı basanla ortak olarak çıkarmıştır. Bu eserle romantik hareketin yeni karakteri ortaya çıkmıştır. İlk romantiklerin tipik hususiyetlerinden olan müphem bir derinlik yerine, bu eserde biz B. nun fevkalâde bir maharetle kullandığı lirik halk türkülerinin sadeliğini görürüz. Eserlerinin diğer bir cephesi de hiciv ruhunu taşımasıdır. Bu ruh, bilhassa nesirlerinde mevcuttur. Çıkardığı ilk eserler arasında *Satiren und poetische Spiele* (Hicivler ve şiir oyunları) [1800] ve *Godwi* destanı [1801 - 1802] vardır. Dramları arasında en iyileri *Ponce de Léon* [1804], *Victoria und ihre Geschwister* (V. ve kardeşleri) [1817] ve *Die Gründung prags* (Pragın kuruluşu) [1813] adlı olanlarıdır. Bütün eserlerin içinde en nefis olanı *Romanzen vom Rosenkranz* (Tespih romansları) kolleksiyonudur. Bu kolleksiyon kendisi öldükten sonra basılmıştır. Kısa hikâyeleri arasında *Geschichte vom braven Kasperl und dem schönen Annerl* (Namuslu K. ile güzel A. hikâyesi)[1838] ve *Die mehreren Wehmüller* (W. lerin çoğu) [1817] anılmağa değer. *Gockel, Hinkel und Gackeleia* (G., H. ve G.) adlı masalı 1838 de, diğer masalları ölümünden sonra yayımlanmıştır.

C. BRENTANO

BRENTANO, Franz (1838-1917), Avusturyalı filozof. Marienberg (Boppard yakınında) de doğmuş, Zürich'te ölmüştür. Şair Clemens B. nun yeğenidir. 1864 te Katolik papası, 1872 de Würzburg üniversitesinde profesör olmuş, ertesi yıl papazlığı terk etmiş, 1874 ten 1880 e kadar Viya-

na üniversitesinde ordinaryus olmuş, sonra profesörlükten istifa ederek, 1895 e kadar aynı üniversitede doçent olarak çalışmıştır. Bundan sonra Floransa ve Zürich'te yaşamıştır. B. bir fikrin mantık bakımından muteber olmasını, onun psikolojik inkişafından ayırdeder; bu itibarla, psikolojizmin ve Kant'çılığın en büyük muarızlarındandır. B. bilginin temelinde tecrübenin bulunduğunu ileri sürer ve Kant ile idealizmi terk edip Aristoya dönüşü tavsiye eder. B. parlak ve canlı bir müellif olduğu kadar, son derece cazip ve yeni fikirlerle dolu bir hocadır. Yetiştirdiği talebelerin birçoğu (Husserl, Marty, von Meinong, Kastil, Oscar Kraus, Ehrenfels) psikoloji ve felsefede yeni cereyanlar yaratmışlardır. B. nun başlıca eserleri şunlardır: *Psychologie vom empirischen Standpunkt* (Tecrübe nokta-i nazarından psikoloji) [1874; O. Kraus tarafından yeniden çıkarılmıştır, 1924], *Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis* (Ahlâki bilginin menşeine dair) [1889; O. Kraus tarafından yeniden çık. 1922], *Versuch über die Erkenntnis* (Bilgi üzerine deneme) [A. Kastil tarafından çık. 1925], *Kategorienlehre* (Kategoriler teorisi) [A. Kastil tarafından çık. 1925], *Aristoteles und seine Weltanschauung* (Aristo ve onun dünya görüşü) [1911].

BRENTANO, Heinrich von (doğ. 1904), Alman politikacısı. Yazar Bernhard von B. nun küçük kardeşi. Offenbach'ta doğmuştur. 1945 e kadar avukatlık etmiş ve bu tarihte Hessen Landtag (Memleket meclisi) ına üye olmuştur. Bundan sonra Parlâmento Konseyinin ve sonradan da Hıristiyan - Demokrat Birliği (Christlich - Demokratische Union = CDU) partisinden Bundestag'a üye seçilmiştir. Adenauer'ın halefi olarak Hıristiyan - Demokrat Birliği ile Hıristiyan - Sosyal Birliği (= CSU) fraksiyonunun reisi olmuş ve Haziran 1950 de de Avrupa Konseyi (b. bk.; Council of Europe) ne üye seçilmiştir.

BRENTANO, Lujo [Ludwig Joseph] (1844 - 1931), Alman iktisatçısı. Aschaffenburg'ta doğmuş, Münih (München) te ölmüştür. Breslau (şimdi Wrocław), Strasbourg, Viyana, Leipzig (1872 - 1891) ve Münih (1891 - 1914) üniversitelerinde profesör olmuştur. Ekonomi hareketinin sosyal politik istikametine mensup olup (bunlara Kathedersozialist [= kürsü sosyalisti] denirdi) Verein für Sozialpolitik (Sosyalpolitik Birliği) in kurucuları arasındadır (1872). 1868 de İngiliz sendikalizmini tetkik ettikten sonra, işçi sınıfının koruyucusu olarak tanınmıştır. Serbest ticareti benimsemiş ve Wage Fund Theory (ücret fonu teorisi) ye muhalefet etmiştir. Barışçılık hareketinde önemli bir rol oynamış ve 1927 de Nobel barış mükâfatını kazanmıştır.

BRENTANO, Maximiliane (1756 - 1793), Alman edebiyatında ad kazanmış bir kadın. Mainz'ta doğmuş, Frankfurt'ta ölmüştür. Mainz'lı nazır Kont Stadion ile bir Fransız kadınının gayrımeşru oğlu olması muhtemel olan Georg Michael Laroche ile Sophie Laroche (kız adı Gutermund)un kızıdır. Wieland'ın gençlik arkadaşı idi. Tüccar Pietro Antonio B. ile evlenmiş, fakat mesut olamamıştır. Goethe'nin alâka ile takibettiği bu evlilik hayatı *Werther* adlı romanın yazılışında müessir olmuştur.

BRENTANO, Théodore Funck: bk. FUNCK - BRENTANO, Théodore.

BRENTFORD AND CHISWICK [*brentfırd ænd çizik*], Güneydoğu İngilterede, Middlesex kontluğunda bir şehir. Brent nehrinin Thames nehrine karıştığı yerde, Londranın 16 km batısındadır. Şimdi, Büyük Londra (Greater London) nın tamamlayıcı bir kısmını teşkil eder. Nüfusu 59 400 (1951). Sabun, malt ve bira sanayii vardır. Chiswik House adını taşıyan müze büyük sanat eseri kolleksiyonlarını ihtiva eder. Bu şehirde 1016 da Edmund Ironside, Danimarkalıları; 12 Kasım 1642 de de Prens Rupert, Parlâmento taraftarlarını mağlûp etmiştir.

BRENTİDE (Brenthidae), böceklerden, kınkanadlılar (Coleoptera) takımının bir familyası. Başları öne doğru hortumu meydana getirecek şekilde uzamıştır (Rhynchophora). Bu familyaya mensup böcekler genel olarak kahverengi veya kırmızımsı - kahverengidir. Vücutları uzun, antenleri düz ve 9 - 11 segmentlidir. Ağaçların kabukları altında ve ekseriya toplu bir halde bulunurlar. Ekserisi tropik bölgelerde (bk. BRENTHUS), *Amorphocephalus coronatus* türü ise Güney Avrupada yaşar.

BRENTON [*brentın*], **Sir Jahleel** (1770 - 1844), İngiliz amirali. Rhode Island'da doğmuştur. Amerika bağımsızlık harbinin başında İngiliz donanmasında teğmen iken ailesiyle beraber İngiltereye gitmiş, Chelsea denizcilik okulunda tahsil etmiştir. Bir zaman İsveç donanmasında Rusyaya karşı hizmet eden B., Cap Saint - Vincent (1797), Algeciras (1801) ve Cebelüttarık (1801) deniz çarpışmalarına katılmış, Cherbourg (1803) da da içinde bulunduğu gemi batırılmıştır. 1810 da Fransız ve Napoli kırallığı donanmasını yenmiştir. Bu zafer en büyük başarısıdır.

BRENTOPARA (Trakça *para* = pazar), Bizans İmparatorluğunun Thrake eyaletinde bir şehir. Bulgaristanda Filibe bölgesinde, şimdiki Hisar'ın yakınında bulunuyordu.

BRENTOS, Yunan mitolojisinde Herakles'in oğlu. İtalyadaki Brentesion (Lat. Brentesium, daha sonra Brundusium, Brindes, bugünkü Brindisi) şehrinin kurucusu ve heros eponymos (ad veren yarı tanrı) udur.

BRENTUS (Brenthus), böceklerden, kınkanadlılar (Coleoptera) takımının brentide (Brenthidae) [bk. BRENTİDE] familyasına mensup bir cins. Vücutları oldukça büyük ve uzundur. Bilhassa başın ön kısmı hortumu meydana getirmek üzere çok fazla uzamıştır. Asya ve Amerikanın tropik bölgelerinde, ölü ağaç kütüklerinin içinde ve ağaç kabuklarının altında yaşarlar. Bu cinsin Brezilyada yaşıyan bir türü *B. anchorago*dur. Bu türün bilhassa erkeklerinde hortum çok uzundur.

BRENTUS

BRENZ [*brents*], **Johann** (1499 - 1570), Lutherci bir Alman reformatörü. Wiel der Stadt (Württemberg) ta doğmuş, Stuttgart'ta ölmüştür. Heidelberg'te okumuş ve orada Luther'in va'zlarını dinlemiştir. Bunun üzerine samimî bir Reformasyon taraftarı olmuştur. *Syngramma Suevicum* (Schwabenlı yazı) adlı eserinde Luther'in eucharistia (Kuddas = İsanın bedenini ve kanını temsil eden ekmek ve şarap âyini) hakkındaki fikirlerini anlatır. Samimî Reformasyon taraftarlığına rağmen, şiddete dayanan metotlara muhalif olup, bunları *De haereticis, an sint persequendi?* (Dinî dalâlette olanlar hakkında: bunlar tazyik edilmeli midir?) [1554] adlı eserinde açıkça takbih

etmiştir. «Württemberg İnanç İlânı»nı hazırlıyanlar arasında bulunmuştur. Din dersleri Lutherinkilerden sonra en mükemmel eser olarak telâkki edilir.

BRENZ (Alm. = yanma) **REAKSİYONU,** aseton elde etmek için kullanılan bir metot. Odunun damıtılması ile ham odun ruhu elde edilir. Sıvı halde bulunan bu maddenin içinde su, metilalkol, asetik asit ve aseton bulunur. Ham odun ruhu kireç taşı ile muamele edilip metilalkol ve asetonu ayrılırsa geriye kalan maddeye «boz kireç» denir. Ham kalsiyum asetattan ibaret bulunan bu madde kuru kuruya ısıtılırsa aseton elde edilir. Bu son kademe B. R. dur.

BRÉQUIGNY [*brekini*] **Louis Georges Oudard Feudrix de** (1714 - 1794), Fransız âlimi. Montivilliers (Seine - Inférieure) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1759 da Académie des Inscriptions et Belles - lettres (Yazıtlar ve güzel yazılar akademisi) üyesi, 1772 de de Fransız Akademisi üyesi olmuştur. B. XVIII. yüzyılın hemen hemen bütün müşterek ilmî eserlerine ve ayrıca şu ikisine katılmıştır: *Recueil des lois et ordonnances des rois de la 3e race* (Üçüncü hanedan kırallarının kanun ve kararnameler külliyatı) ile *Diplomata, chartae, epistolae et alia monumenta ad res francicas spectantia* (Fransaya ait diploma, ferman, mektup ve başka vesikalar). Müslümanlığı ve Çin tarihini tetkik ederek Müslümanlığa ait birçok yanlış fikirleri tashih etmiştir. Yunan tarihçileri ve Cenova tarihi ile de meşgul olmuştur. Londradan Fransaya, Fransa tarihini alâkadar eden birçok vesikaların kopyalarını getirmiştir. Başlıca yazıları arasında şunlar anılmaya değer: eski Fransızcaya ait kelime ve tâbir lûgati ile Amyot'nun *Mémoire sur les Chinois* (Çinlilere ait muhtıra) sının son kısmı.

BRERA SARAYI (İtal. Palazzo di Brera), Milano'da bir saray. Eskiden Jesuit okulu olan bu bina 1776 dan beri Güzel Sanatlar Akademisine verilmiş olup içinde bir madalya kolleksiyonu, bir rasathane. meşhur bir tablo müzesi ile bir kitaplık (Biblioteca Nazionale Braidense) bulunmaktadır. «Ilimler, Edebiyat ve Sanatlar sarayı» adını da taşır.

BREREWOOD [*brirwud*], **Edward** (1565 - 1615), İngiliz matematikçisi, arkeologu ve dilcisi. Chester'da doğmuş, Londrada ölmüştür. 1596 dan itibaren Gresham College'de anatomi de okutmuştur. Dilcilik tarihinde başlıca *Enquiries Touching the Diversity of Languages and Religions Through the Chief Parts of the World* (Dünyanın başlıca kısımlarındaki dillerin ve dinlerin türlülüğü hakkında araştırmalar) [1614] adlı eseriyle tanınmıştır. Zamanında çok alâka uyandıran bu eser 1663 te *Recherches curieuses sur la diversité des langues et religions en toutes les principales parties du monde* başlığı ile Fransızcaya çevrilmiştir; Latince ve Almanca tercümeleri de vardır. Tasvirî olmakla beraber, menşe bahsini de ele alan bu eserin, XVII. yüzyıl başlarında çıkmış olan benzerleri gibi (J. J. Scaliger'inkiler müstesna), bugün için ancak tarihî bir değeri vardır. Böyle olmakla beraber, B. un Amerika Kızılderililerini «Tatar ırkı» dediği Altaylılara bağlamış olması kaydedilmeğe değer.

BRESCHET [*breşe*], **Gilbert** (1784 - 1845), Fransız hekimi. Clermont - Ferrand'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Parisin büyük hastahanesinde cerrah ve Tıp fakültesinde de profesör olmuştur. Académie des Sciences üyesi idi (1835). Eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Recherches anatomiques, physiologiques et pathologiques sur le système nerveux* (Sinir sistemi üzerinde anatomi, fizyoloji ve patoloji araştırmaları) [1827 - 1830], *Le système lymphatique* (Lenfatik sistem) [1836], *Recherches anatomiques et physiologiques sur l'organe de l'ouïe dans l'homme et les animaux vertébrés* (İnsanla omurgalı hayvanların işitme organı üzerinde anatomi ve fizyoloji araştırmaları) [1836].

B. kanalı: Diploe (Yun. kıvrım; kafatası kemiklerinin iki safihası arasında bulunan gevşek ve kemiksi doku) kanalı.

B. damarları: Diploe'deki damarlar.

BRESCIA [*breşşa*], Kuzey İtalyada Lombardia yöresinde şehir. B. yönetim bölümünün (yüzölçümü 4 699 km², nüfusu 711 000) merkezidir. B., Po ovasının kuzey kenarında, Ön Alplerin eteğinde, deniz seviyesinden 150 m yüksekte, Trompia vâdisinin ağzında, demiryolları kavşağındadır. Nüfusu 141 800 (1951). Yüksek okulları, ticaret odası, kuvvetli bir garnizonu, kuzeyindeki tepeler üzerine dağılmış bağlar, parkları ve villaları, eski eserleri (kilise ve saraylar), zengin müzeleri, kütüphanesi, akademisi ve tiyatroları vardır. Elektrikli tramvaydan başka, gü-

B R E S C I A
Belediye binası

zel otomobil yolları ile yakın ve uzak çevresine bağlıdır. Verimli bir çevrede canlı bir ticaret, dokumacılık, demir, silâh, otomobil endüstrisi merkezidir.

Tarih: Eskiçağda Brixia adını taşıyan B., Kelt Cenoman kabilesinin başşehri idi. Cenoman'lar M. Ö. 225 te Roma'nın müttefiki olmuştur. Galip bir ihtimalle Augustus zamanında colonia (b. bk.) mertebesinde tanınan Brixia, çok geçmeden iyice kalkınmıştır. Kavimler göçü bittikten sonra B. bir Langobard dukalığının merkezi olarak yeniden önem kazanmıştır. 774 ten sonraki yıllarda, önce Frank kontlarının, daha sonra piskoposların idaresinde idi. XI. yüzyılda Lombardia'nın en önemli serbest şehri olan B., XII. - XIII. yüzyıllarda Guelf'ler (Papalık taraftarları) in tarafını tutmuştur. 1258 den sonra B. yı elde etmek için İmparator II. Friedrich'in damadı Ezzelino da Romano, İmparator VI. Heinrich, Napoli kıralı Roberto, Bohemya kıralı Jan ve Visconti ve Malatesta aileleri birbiriyle savaşmışlar, nihayet 1428 de B. Venedik hâkimiyetini tanımıştır. 1439 da B. yakınında yapılan bir savaşta Sforza'lar Venediklileri yenmişlerdir. 1512 de Gaston de Foix ordusunda hizmet gören Bayard, şehri hücumla almış-

tır. 1797 de B. Napoléon'un kurduğu Cisalpin cumhuriyetine, sonra İtalya krallığına, 1815 te de Avusturyaya katılmıştır. 1848 Martında İtalyan ihtilâli başlayınca B. lılar şehirdeki Avusturyalı garnizonu teslim olmaya mecbur etmişler; 1849 da bir daha ayaklanmışlarsa da, Novara savaşından (1849) sonra şehir tekrar Avusturyalılar tarafından işgal edilmiş ve General Haynau («B. sırtlanı») B. da çok sıkı bir yönetim kurmuştur. B. 1859 dan beri İtalyadadır.

BRESLAU: bk. WROCŁAW.

BRESLAU [*breslau*] **METODU,** bilhassa adlî tıp bakımından, çocuğun nefes alıp almadığını, yaşayıp yaşamadığını tesbit etmek üzere kullanılan bir metot. Çocuk yaşamış, yani soluk almışsa, akciğerlere girmiş havanın bir kısmı da mide ve bağırsaklara kaçmıştır. Sonradan hava akciğerlerden çıksa da, mide ve bağırsaklarda kalır. Mide, kardiya ve pilorus'undan (bk. MİDE), ayrıca rektum (bk. KALIN BAĞIRSAK) çift bir iple bağlanır veya penslerle sıkıştırılarak çıkarılır. Bunlar suya bırakıldıkları zaman yüzerse çocuk yaşamıştır.

BRESSANONE (Alm. Brixen), Güney Tirol'da aynı addaki vâdide Brenner geçidinin güney ucunda bir şehir. İtalyanın Venezia Tridentina bölgesinde, Bolzano vilâyetindedir. Nüfusu 10 500 (1948) dür. B., tanınmış bir turist şehridir. 1919 da Almanya tarafından İtalyaya terkedilmiştir. Nüfusunun çoğunluğu Almanca konuşur.

BRESSE [*bres*], siyah, beyaz veya gümüşü renkli bir Fransız tavuğu. Siyah renkteki horozların kulakçıkları beyaz, sakalları çok uzun, ibikleri baltadır. Nispeten ince olan ayaklar kurşuni renklidirler. Siyah B., herbiri senede 60 gr ağırlığında 150 yumurta verir. Gümüşü B. daha dayanıklı ve daha fazla yumurta verirse de eti, siyah B. kadar lezzetli değildir.

B R E S S E
Siyah horoz ve tavuğu

BRESSE [*bres*], **LA** (eski adı *Brixia* yahut *Bressia*), Fransada Jura dağlarının batı kenarında Doubs, Saône, Dombes ve Revermont arasında bir yöre. *B. bressane*, *B. chalonnaise* ve *B. louhannaise* olmak üzere üç kısma ayrılır. Yüzölçümü 2 500 km², nüfusu 200 000. Saôn-et-Loire yönetim bölümünün ve Jura'nın bölümlerini ihtiva eder. Başlıca Tersiyer killerinden meydana gelmiş, zengin ormanların ve birçok göllerin bulunduğu tepelik bir yöredir. Mısır ziraati yapılan ve kümes hayvanları yetiştirilen bir alandır. Merkezi Bourg-en-Bresse'tir.

BRESSLAU [*breslau*], **Harry** (1848-1926), Alman tarihçisi. Dannenberg (Hannover) de doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. Berlin ve Strasbourg (Strassburg) üniversitelerinde profesör olmuştur. Ortaçağı araştıran tarihçilerin en ilerilerinden biridir. Başlıca eserleri şunlardır: *Jahrbuch des deutschen Reichs unter Heinrich II und unter Konrad II* (II. Heinrich ve II. Konrad idaresinde Alman imparatorluğuna ait salname) [1875 ve 1879-1884, 2 cilt], *Handbuch der Urkundenlehre* (Vesikalar bilgisi el kitabı) [1912 ve 1915-1931], *Geschichte der Monumenta Germanicae Historiae* («Almanya tarihi Vesikaları» nın tarihi) [1921].

BREST, Fransanın kuzeybatısında, Bretagne yarımadasının batı ucunda, Breton kıyılarında önemli bir harb limanı ve şehir. B. şehri, karaya doğru çok sokulmuş ve birçok kolları bulunan bir körfezin kuzey kıyısında, Penfeld nehrinin iki yanındaki tepeler üzerinde kurulmuştur. Nehrin ağzında 5 km lik bir bölümün genişliği 100 m kadar olup derinliği, kabarık ve inik deniz zamanlarında 9-16 m arasında değişir. B. körfezinin ağzı (Gaulet de

B R E S T
Kaleden bir görünüş

Brest) 5 km uzunluğunda, bazı bölümlerinde ancak 2 km genişliğinde olup kuvvetli bir şekilde tahkim edilmiştir. B. Finistère yönetim bölümünün merkezidir. Nüfusu 75 000 (1946). Şehir nüfusunun çoğunluğu Fransız deniz kuvvetlerinde çalışır. B. te garnizon, yüksek okullar, deniz okulu, değerli bir sanat müzesi, kütüphane, nebatat bahçesi, rasathane vardır. Kuzey Amerikaya, Fransız kolonilerine, İngiltereye kablolarla bağlıdır. Ticareti daha çok toprak ürünlerine ve balıkçılığa dayanır. Dericilik, bazı dokuma işleri ve halat yapılır. B. II. Dünya Harbinde çok fazla tahribata uğramıştır.

BREST: 1. (eskiden Rus. **Brest-Litovsk,** Pol. önce *Brześć Litewski* [= Litvanya B.], sonra *Brześć nad Bugiem* [= Bug üzerinde B.], daha eski adı: Berestov veya Beresti [Rus. *berest* = karaağaç]), Beyaz Rusyada şehir. Nüfusu 50 800 (1939; 1937 de nüfusun % 57 si Yahudi idi). Polonya sınırı üzerinde, Bug nehrinin sağ kıyısında, bu nehirle onun ayaklarından olan Muhavets (Pol. Muchowiec) in kavşak noktasındadır. Aynı adı taşıyan idare bölümü (Rus. oblast') nün merkezidir. Kuzeydeki Białystok'tan, kuzeydoğudaki Baranoviçi'den, güneydeki Ulodava'dan, güneydoğudaki Kovel'den ve doğudaki Luninets'ten gelen demiryolları birbirine burada kavuşur. Dnyepr-Bug kanalı (b. bk.; Rus. Dneprovsko-Bugskiy Kanal) nın başlangıç noktasıdır. Şehrin meşhur bir kalesi ve askerî tesisleri, deri, kumaş, sabun ve tütün fabrikaları, yağhaneleri, değirmenleri vardır; ayrıca da kereste, huş katranı, keten, ketentohumu, kendir, domuz kılı ve tahıl ticareti yapılır. XI. yüzyılda (1017) müstahkem bir şehir olarak tanınan B., 1241 de Altın Ordu, XIV. yüzyılda (1379) Teuton Şövalyeleri, XV. yüzyılda da Kırım Türklerinin, 1657 de ve 1706 da da İsveçlilerin akınlarına mâruz kalmış, XVI. yüzyılda (1569 Lublin Anlaşması) Litvanyanın Lehistan ile birleşmesi üzerine Litvanyalı Radziwiłł sülâlesi prenslerinin merkezi olmuş (Pol. Litewski, Rus. Litovk [= Litvanyalı] adı bundandır), 1596 da Lehistandaki Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesine dair

anlaşma burada imzalanmıştır. B., Lehistanın üçüncü taksiminde (1795) Ruslara geçmiş, 1831 de yeniden tahkim edilmiş, Birinci Dünya Harbinde 26 Ağustos 1915 te Almanlar tarafından zaptedilmiş, 1918 de Brest Litovsk Antlaşmaları (b. bk.) na sahne olmuş ve bir aralık Sovvet - Polonya harbinde çetin çarpışmalara da sahne olduktan sonra 18 Mart 1921 Riga Barış Antlaşmasiyle Polonyaya bırakılarak Polesie idare bölümünün merkezi olmuştur. İkinci Dünya Haıbinde, 1939 - 1941 yılları arasında önce Almanlar (28 Eylûl 1939), sonra da, Polonyanın bö lünmesi üzerine Ruslar tarafından işgal edilmiş, 24 Haziran 1941 de Almanlara geçmiş ve 18 Temmuz 1944 te yeniden Ruslar tarafından işgal edilerek Yalta (11 Şubat 1945) ve Potsdam (2 Ağustos 1945) Anlaşmaları gereğince Beyaz Rusya topraklarına katılmıştır. Stratejik durumundan dolayı B., şimdi de mühim askerî bir noktadır.

2. Beyaz Rusyada bir idare bölümü (Rus. *Brestskaya oblast'*). Yüzölçümü 13 500 km². Memleketin güneybatı ucunda, güneyi Ukraynaya, batısı da Polonyaya, dayanmıştır. Kuzeyinde Grodno, kuzeydoğusunda Baranoviçi. doğusunda da Pinsk idare bölümleri vardır. Polonyanın eski Polesie bölümüne tekabül eder. Merkezi Brest şehridir. Öbür şehirleri şunlardır: Bereza, Vısokoe, Kobrin, Kossovo, Prujanı.

BREST - LITOVSK (Coğ.): bk. BREST.

BREST-LİTOVSK ANTLAŞMALARI (Rus. Brestskiy Mir), Birinci Dünya Harbinin son yılında, bir taraftan Almanya, Avusturya - Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu, Bulgaristan, öbür taraftan da evvelâ Ukrayna (9 Şubat 1918), sonra da Sovyetler (3 Mart 1918), arasında imzalanmış olan barış antlaşmaları.

1917 yılı başında Rus ordusu çok kötü bir durumda bulunuyordu. Orduda bir taraftan silâh ve mühimmat noksanı, diğer taraftan da şiddetli bir disiplinsizlik hüküm sürüyordu. Memleketin iç durumu da bundan iyi değildi. Bu şartlar altında vukubulan Şubat ihtilâllerini müteakıp Çar II. Nikolay 12 Mart 1917 de tahttan feragat etmişti. Bundan sonra idareyi ele alan gerek Prens Georgi E. Lvov'un liberal hükümeti ve gerekse A. F. Kerenskiy'in sosyalist hükümeti harbe devama karar vermişlerdi. Fakat hükümeti ellerine geçirmek istiyen Bolşevikler şiddetli bir harb aleyhtarlığı propagandasına başlamışlardı. 4 Nisanda Rusyaya gelen Lenin, orduda vukubulan devamlı firar hâdiseleri karşısında, «askerler ayakları ile barış için oylarını kullanıyorlar» diyor ve «açlara ekmek, köylüye t o p r a k ve herkese barış» diye propaganda yapıyordu. Nihayet Bolşevikler Ekim 1917 ihtilâli ile idareyi ellerine alıp Sovyet rejimini kurunca, 8 Kasım 1917 de, İkinci Sovyetler Kongresinin bir kararı ile «ilhaksız ve tazminatsız» bir barış talebinde bulundular.

Rusyanın müttefiki bulunan Fransa, İngiltere ve İtalya, yeni Sovyet hükümetinin bu teklifini, Rus orduları başkumandanı Gen. N. N. Duḫonin nezdinde protesto ettiler ve bunun üzerine Gen. Duḫonin ordularına harbe devam emrini verdi. Sovyet hükümeti Duḫonin'i azletti ve yerine tâyin edilen ve kendisi de bir ihtilâlci olan Gen. N. V. Krılenko 26 Kasımda merkezî devletlerden mütareke talebinde bulundu. Almanya ve Avusturya - Macaristan 28 Kasım 1917 de bu talebi kabul ettiler.

Mütareke görüşmeleri 2 Aralık 1917 de Brest-Litovsk'ta başladı. Sovyetlerin mütareke şartlarına göre, mütareke altı ay için aktedilecek, bütün cephelerde muhasemata son verilecek, Almanlar Riga körfezinin kuzeyindeki Moonsund (Eston. Muhu Väin, Rus. Şiftet) adalarını tahliye edecekler ve doğu cephesindeki kıtalarını mütareke esnasında batı cephesine nakletmiyeceklerdi. Bilhassa bu son şartı Almanların kabul etmemesi üzerine görüşmeler kesildi ise de, 13 Aralıkta yeniden başlıyan görüşmeler sonunda, 15 Aralık 1917 de, mütareke imzalandı. Buna göre, mütareke 28 gün devam edecek ve o sırada başlamış olan transfer müstesna, Almanlar doğu cephesinden batı cephesine yeniden asker nakletmiyeceklerdi.

Mütarekenin imzasını müteakıp, 22 Aralık 1917 de yine Brest - Litovsk'ta barış konferansı açıldı. Konferansta Almanyayı Hariciye Müsteşarı Baron Richard von Kühlmann ve Doğu Alman ordusu Erkân-ı Harbiye Reisi Gen. Max von Hoffmann; Avusturya - Macaristanı Hariciye Nazırı Kont O. Czernin; Osmanlı Devletini Sadrazam Talât Paşa, Harıciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, İbrahim Hakkı Paşa ve Ahmet İzzet Paşa; Bulgaristanı Başvekil Vasil Radoslavov, Andrey Toşev, Albay Gançev ve Teodor Anastasov; Rusyayı A. A. İoffe, L. M. Karaḫan, L. B. Kamenev, G. Ya. Sokol'nikov. M N. Pokrovskiy, A. A. Bitsenko, bir işçi, bir köylü, bir kara ve bir deniz eskeri temsil ediyordu.

Konferansa gelirken, bilhassa Alman Erkân-ı Harbiyesi, Rusların her halükârda barış imzalamak istediklerini düşünerek bu durumu mümkün olduğu kadar istismar etmek istemiştir. Ona göre barış bir an önce imzalanmalı ve 1918 baharında batıda yapılacak taarruz için, doğuda serbest kalan kuvvetler derhal batıya sevkedilmeliydi. Diğer taraftan, Almanyanın doğu sınırlarını genişletmek ve halkının büyük bir kısmı aslen Alman olan Baltık memleketlerini de İmparatorluğa katmak için iyi bir fırsat çıkmıştı. Ayrıca. Ukraynanın buğdayını ve sair gıda maddelerini temin ederek itilâf devletlerinin ablukasını tesirsiz

Brest - Litovsk barış konferansından bir satha (solda, başta oturan zat Talât Paşadır)

bırakmak da gerek Almanların ve gerekse Avusturyalıların güttükleri bir gaye idi. Bolşeviklere gelince, onlar daha ziyade sosyal barış, proletarya diktatörlüğü ve dünya ihtilâli peşinde koşmuşlar ve bunun için de görüşmelerde istical göstermeyip, mümkün olduğu kadar görüşmeleri uzatmağa çalışmışlar ve bu suretle vakit kazanmağa gayret etmişlerdir. Bu taktiğin şampiyonu, bilhassa, 9 Ocak 1918 den itibaren Rus delegasyonunun başkanlığını yapan L. D. Trotskiy olmuştur. Trotskiy o sırada gerek Almanyada ve gerekse Avusturya - Macaristanda bir komünist ihtilâlinin patlak vereceğine kuvvetle inanmış ve bunun için de her türlü propagandaya başvurmuştur.

2 Aralıkta başlıyan barış görüşmeleri birkaç defa kesintiye uğramıştır. Bu kesintilerin sebebi, Almanya ile Rusya arasındaki sınırın tesbitinde, bilhassa bu iki devletin anlaşamaması olmuştur. Almanlar işgalleri altında bulunan Polonya, Litvanya, Livonya ve Kurland'ı terk etmek istememişler, Ruslar ise, Bolşevik ihtilâlinin, milletlerin kendi mukadderatlarını kendilerinin tâyin etmesi hakkını tanıdığını ileri sürerek bunu kabul etmemişlerdir. Bu yüzden 28 Aralıkta, Rusların talebi üzerine, görüşmelere on gün ara verildi. Ruslar propagandalarını şiddetlendirmek için vakit kazanmağa çalışıyorlardı. 9 Ocak 1918 de görüşmeler yeniden başladığı zaman, her iki taraf da artık maskelerini çıkarmıştı. Bu defa Rus delegasyonuna Bolşevik propaganda makinesini kuran ve işleten Trotskiy başkanlık ediyordu. 9 Ocakta başlıyan görüşmelerde de yine arazi meselesinde anlaşmazlık devam ettiğinden, görüşmeler 18 Ocakta yine kesintiye uğradı. Trotskiy meseleyi Komünist Partisi Merkez Komitesine getirdi ve Petrograd'da 21 ve 22 Ocak günlerinde hararetli münakaşalar yapıldı. Bu münakaşalarda V. İ. Lenin, bazı toprakların kaybı pahasına da olsa behemahal barış yapılmasını, Trotskiy ise, orduyu terhis etmekle beraber, teklif edilen barışın imza edilmemesini ileri sürdü. Bu iki teklif oya konunca Lenin 15, Trotskiy 16 oy almıştı. Fakat Lenin gerilememiş, tezini müdafaada ısrar etmiş ve Almanyada vukuu umulan ihtilâl için ihtimal mevcut olmadığını, ilk önce Rusyada sosyalist temellerin kurulması için serbest kalınması gerektiğini ileri sürmüştü. Bunun üzerine yeniden oya baş vuruldu, 9 oy Trotskiy lehine, 9 oy da Trotskiy aleyhine verilmişti. 12 oy da müzakerelerin uzatılmasını istiyordu. Bu sarahatsizlik dolayısiyle, Trotskiy barış görüşmelerine avdet ederken elleri yine serbest bulunuyordu.

29 Ocak 1918 de tekrar başlıyan görüşmelerde, Almanya ve Avusturya, Trotskiy'in görüşmeleri uzatmak hususundaki manevrasına, mukabil bir manevra ile cevap vererek, Çarlığın sukutundan sonra kurulmuş bulunan bağımsız Ukrayna hükümeti (Rada) ile 9 Şubat 1918 da ayrı bir barış imza ettiler. Bu antlaşmaya göre dört müttefik devlet Ukraynayı bağımsız bir devlet olarak tanıyorlar ve ayrı bir barış imza etmiş oluyorlardı. Bununla beraber, antlaşmanın en önemli noktası, tarafların ekonomik münasebetlere girişmeleri, Almanya ve Avusturya - Macaristanın o sırada sıkıntısını çektikleri birçok gıda maddelerini Ukraynadan temin etmeleriydi. İktisadi münasebetleri tanzim eden hükümler, antlaşmanın siyasi hükümlerinden çok daha genişti.

Bu barış antlaşması üzerine Trotskiy, Rusyanın barış imzalamaktan vazgeçtiğini, harbi sona ermiş telâkki ettiğini ve ordusunu terhis edeceğini bildirerek, 10 Şubatta görüşmeleri terk etti. Bu garip bir durumdu. Ne barış ve ne de harb demekti. Görüşmeler bir kere daha kesilmişti.

Bu durum karşısında Almanya, 13 Şubatta, muhase mata devama karar vererek, 17 Şubatta mütarekenin son erdiğini bildirdi ve harekâta başladı. Alman orduları Pet rograd'a yönelmişlerdi.

17 Şubatta Komünist Partisi Merkez Komitesi Lenin' in karargâhı olan Smolnıy'da toplandı. Lenin ve G. E Zinov'ev Almanlardan barış istenmesi, Trotskiy ve N. İ Buharin ise istenmemesi fikrini müdafaa ettiler. Mesel oya konduğunda Lenin 6, Trotskiy 7 oy almıştı. Lâkir Almanların Ukraynaya doğru ilerledikleri haberi gelinc Trotskiy de Lenin tarafına geçti. Bu suretle Lenin fikrin kabul ettirmiş oluyordu. 19 Şubatta Gen. Hoffmann'a ba rış imzalamağa hazır olunduğu bildirildi. Almanlar 23 Şu batta barış şartlarını bildirdiler. Lenin'in ısrarı üzerin Komünist Partisi Merkez Komitesi bu şartları kabule kara verdi.

Konferans 1 Mart 1918 de Brest - Litovsk'ta yenide toplandı. Bu sefer Trotskiy ve İoffe yoktu. Sovyetleri So kol'nikov ve G. V. Çiçerin temsil ediyordu.

9 Şubat 1918 de Ukrayna ile imzalanan Brest - Litovsk Antlaşmasının imzalar kısmı (son üç imza: Talât [Paşa], İbrahim Hakkı [Paşa], Ahmet Nesimi [Bey])

3 Mart 1918 günü öğleden sonra saat 5,'0 de, Sovyet Rusya ile Almanya Avusturya - Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu, Bulgaristan arasında Brest - Litovsk'ta barış antlaşması imzalanmıştır.

Barış antlaşmasını Almanya adına Hariciye Nezareti Müsteşarı Baron Richard von Kühlmann, Dr. H. von Rosenberg. Gen. M. von Hoffmann ve Albay Horn; Avusturya - Macaristan adına Hariciye Nazırı Kont Ottokar Czernin, Mérey de Kaposmérő ve Gen. Maximilian Csicserics (Csicserics Miksa) von Bacsányi; Osmanlı Devleti adına Berlin sefiri İbrahim Hakkı Paşa ve Zeki Paşa; Bulgaristan adına Viyana sefiri Andrey Tosev, Albay Petir Koaçev ve Dr. Teodor Anastasov ve Sovyet Rusya adına da Merkez Komünist Partisi üyelerinden G. Ya. Sokol'nikov, L. M. Karahan, Hariciye Halk Komiser Muavini G. V. Çiçerin ve Dahiliye Halk Komiseri G. İ. Petrovskiy imza etmişlerdir.

Barış antlaşmasını teşkil eden vesikalar, bir taraftan dört müttefik devlet ile, diğer taraftan Sovyet Rusya arasında imzalanan bir barış antlaşması ve buna ek olarak imzalanan Rus - Alman, Rus - Avusturya - Macaristan, Rus-Osmanlı ve Rus - Bulgar antlaşmalarından ibarettir.

Barış antlaşmasının hükümleri şöyle özetlenebilir: Taraflar arasında harb sona ermiştir; taraflar birbirlerinin «hükümeti veya teşkilât-ı düveliye ve askeriye» leri aleyhine hiçbir tahrik ve teşvikte bulunmıyacaklardır; Rusyanın Almanya ve Avusturya - Macaristana terk ettiği arazideki ahali, «tabiiyet-i sabıkalarından dolayı Rusya Devletine karşı her türlü mükellefiyetten vâreste olacaklar» ve bu arazinin mukadderatı bura ahalisi ile Almanya ve Avusturya - Macaristan tarafından «bilittifak tâyin» edilecektir; Rusya Ardahan, Kars ve Batum sancaklarını «bilâ teehhür» Osmanlı Devletine terk ve tahliye edecektir; Rusya bütün ordularını terhis edecek ve harb gemileri de ya derhal silâhsız hale konacak veya genel barışın imzasına kadar limanlarında muhafaza edilecektir; Rusya bağımsız Ukrayna devletini ve bu devletin dört müttefik devletle imzalamış olduğu barış antlaşmasını tanıyacak ve Ukraynadaki askerlerini derhal geri çekecek ve bu devlet aleyhine hiçbir tahrikâtta bulunmıyacaktır; Rusya keza Estonya, Litvanya, Finlandiya ve Åland (Fin. Ahvenanmaa) adalarındaki askerlerini geri çekecek, Åland adalarındaki istihkâmlar yıkılacak, bu adaların «ademi tahkimi» için bilâhare Almanya, Finlandiya, Rusya ve İsveç arasında bir «İtilâf - ı mahsus imzalanacaktır»; Rusya «Finlandiyanın hükümet ve teşkilât-ı umumiyesi aleyhine her türlü tahrikât ve teşvikata nihayet verecektir»; taraflar İran ve Afganistanın bağımsızlık ve toprak bütünlüklerine riayet etmeği taahhüt etmektedirler; taraflar harb esirlerini karşılıklı olarak iade edeceklerdir; harbden doğan zararların tazmininden taraflar karşılıklı olarak feragat etmektedirler; antlaşmanın tasdikini müteakıp taraflar arasında diplomasi ve konsolosluk münasebetleri tekrar kurulacaktır; iktisadi münasebetler, dört müttefik devletin ayrı ayrı olarak Rusya ile imzalamış oldukları ek antlaşmalardaki hükümlere göre tanzim edilecektir; umumi ve hususi hukuk münasebetleri ile sivil ve askerî esirlerin iadesi, genel af gibi meseleler en kısa zamanda yapılacak ayrı anlaşmalarla halledilecektir.

Merkezî Devletlerin Rusya ile ve bilhassa Ukrayna ile barış yapmaları Rumanyayı nazik bir duruma soktu. Ukraynadan geçen Almanlar, Rumanyayı arkadan vurabilirlerdi. Bu sebeple Rumanya kıralı Ferdinand, Merkezi İmparatorlukların 1 Mart 1918 de verdikleri ültimatomu kabul ile Buftea'da mütareke yapmış ve 7 Mayıs 1918 de de Bükreşte barış antlaşmasını imzalamıştır.

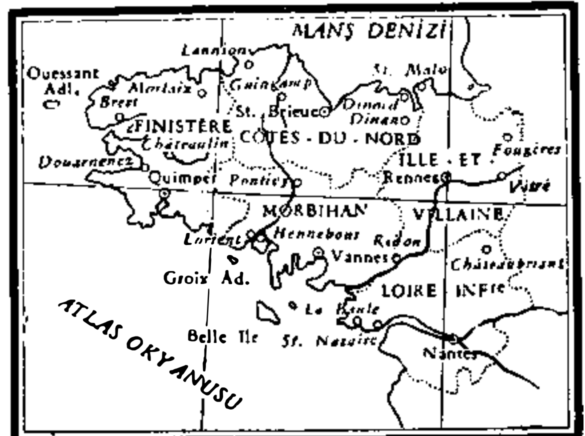
BREST - LITOVSK KANALI: bk. DNYEPR - BUG KANALI.

BREŞ (İt. breccia; Fr. brèche; Alm. Brekzie veya Bresche eski yazılışı Breccie), taş ve minerallerden kopmuş köşeli parçaların herhangi bir çimento ile birleşmesinden meydana gelmiş külteler. Meselâ yamaç döküntüleri, kalker yahut kuvars gibi bir birleştirici madde ile birbirine yapışırsa B. meydana gelir. Deniz ve göllerde yaşıyan kavkılı hayvanların kabukları böyle bir madde ile birleşirse «kavkı breşi», kemik parçaları birleşirse «kemik breşi» teşekkül eder. Bir de «volkan breşleri» vardır. Çatlaklarda meydana gelen «damar breşleri» kırık yerlerinde beliren «kırık breşleri», «sürtünme breşleri» başlıca B. çeşitlerindendir.

Cilâlanabilen taş parçalarından meydana gelmiş bulunan ve hususiyle damarlı olan B. ler, yapılardaki süslü bölümler (sütun, döşeme v. b.) için çok aranır. Ekseriya yapılardaki mozayiklerde B. lerin görünüşü taklidedilir.

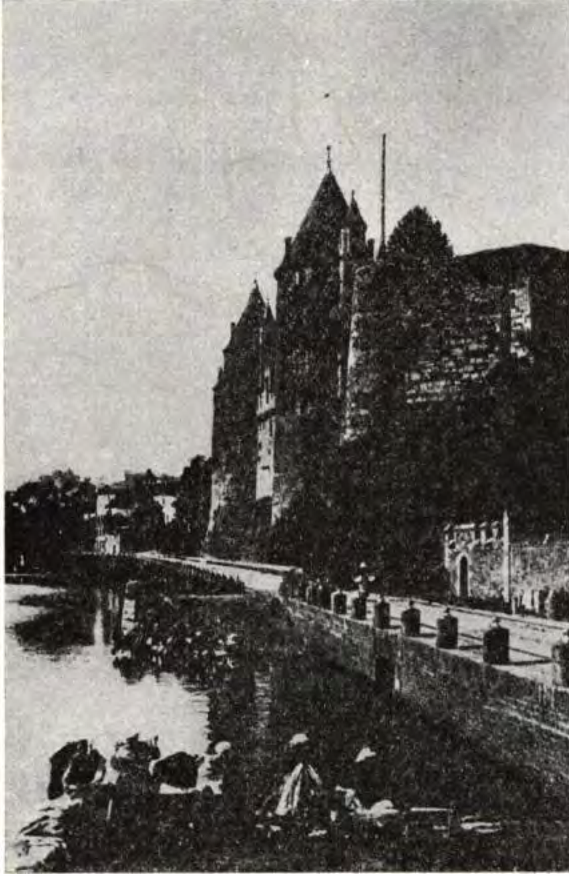
BREŞKO - BREŞKOVSKAYA, Ekaterina Konstantinovna (1844 - 1934), Rus ihtilâlci kadın. Beyaz Rusyanın Vitebsk şehri yakınında doğmuş, Prag'da ölmüştür. Polonyalı bir asılzade ailesinden türemiş bir Rusun kızı olup iyi talim ve terbiye görmüştür. Kiev'de bir ihtilâlci grupa katılmış, fakat jurnal edilerek muhakeme edilmiş ve Sibirya maden ocaklarına sürülmüştür (18'8). Ancak 1896 da serbest bırakılınca, para toplamak üzere Amerikaya gitmiştir. Rusyaya döndükten sonra tekrar jurnal edilerek sürülmüş ve ancak 1917 ihtilâlinden sonra geri dönebilmiştir. Yurt dışında yaşadığı zamanlarda da uzaktan ihtilâl için çalışmağa devam etmişti. Fakat hakikatta B. - B. bir menşevik idi. Rusyada bolşevik rejimi kurulunca Prag'a gitmiş ve son günlerini orada geçirmiştir. Rus ihtilâlinin «babuşka» (büyük anne) sı olarak tanınmıştır.

BRETAGNE [*brötañ*], Fransanın kuzeybatısında, Atlas Okyanusuna doğru uzanan yarımada. Yüzölçümü 35 000 km², nüfusu 3 milyon kadardır. Halkın çoğu Katoliktir (bk. BRETONLAR). B. kıyılarında, karanın sonradan alçalmasiyle meydana gelmiş birçok körfezler, koylar ve adalar vardır ve yarımada bir yontukdağdan ibarettir. Granitler ve Paleozoik şistlerle bunların üzerinde yer almış kumtaşları bulunur. Granitlerin oldukları yerlerde birtakım alçak sırtlar; şistlerin olduğu yerlerde ise, derin kazılmış vâdiler ve turbaların teşekkül ettikleri çukurlar görülür.

B R E T A G N E (bugünkü)

Iklim nemli ve sislidir. İç bölümlerde hayvancılık, meyvacılık, ziraat (hususiyle çavdar) mümkündür. Çukur ve muhafazalı yerlerde (Bocages) topraklar daha verimlidir. Böyle bir çukurlukta bulunan Rennes, B. ın en büyük şehridir (95 800 nüfuslu). Kıyılar yerleşmeye daha elverişlidir. Derin körfezlerin güneye bakan yamaçlarında turfanda sebzecilik yapılmakta ve böyle yerlerde incir ve mersin (Akdeniz bitkilerinden) yetişebilmektedir. Kıyı halkı balıkçılık ve denizcilikle geçinir. Buradaki Brest ve Lorient, Fransanın önemli harb limanlarıdır.

BRETAGNE
Josselin şehri

B. Fransanın şimdiki Ille-et-Vilaine, Loire-Inférieure, Côtes-du-Nord, Morbihan, Finistère departmanlarına tekabül eder; merkezi Rennes şehridir. Breton'lar memleketlerini ananevi olarak Armor (sahil kısmı) ve Argoat (iç memleket) bölümlerine ayırırlar.

Tarih: Çok eski zamanlardan itibaren meskûn olan B. da birçok menhir ve dolmenlere tesadüf edilmektedir. B. ın bilinen en eski sakinleri, kabîleler halinde yaşıyan Keltler olup bunlar kendilerinden evvel burada bulunanların kalıntıları ile karışmışlardır. B. tarihi, Venet'lerin Julius Caesar'a karşı savaşlariyle başlar. Bu savaşlarda Venet'ler mağlup olduğundan B. da Roma hâkimiyeti kurulmuştur. Roma devrinde Armorica adını taşıyan B., Provicia Lugdunensis'e dahildi. Kelt ırkına mensup olan ahalisi Redon'lar (Redones), Curiosolit'ler (Curiosolitae), Venet'ler (Veneti) ve Namnet'ler (Namnetes) gibi kabîlelere ayrılıyordu. Başlıca şehirleri Vorganium veya Vorgium (Carhaix ?), Cesocribate (Brest) Dariorigum (Vannes), Condate (Rennes) ve Ingena (Avranches) idi. V. yüzyıldan sonra buraya Romalıların B. yı boşaltmasından da istifade ederek, Anglo-Saksonların baskısı üzerine Cornwall (İngiltere) ı terk etmek zorunda kalan Breton'lar yerleşmişlerdir. Bu muhacerete kadar köylüler ekseriyetle paganizma'ya sadık kalmışlardır. Fakat Britanya ve İrlanda'dan gelen muhacirler tedrici bir surette burada Hıristiyanlığı hâkim kılmışlardır. Franklar B. ı ele geçirmeyi defalarca denemişlerse de, sık sık çıkan ayaklanmalar yüzünden burada sağlam bir hâkimiyet kuramamışlardır. Büyük Karl, Bretonların akınlarına karşı, Nantes, Rennes ve 754 te fethedilen Vannes şehirlerini içine alan «Breton marş (= askerî bölge) ı» nı kurmuştur. IX. yüzyıla kadar birçok küçük müstakil prenslikler halinde idare edilen B., bu yüzyılda Normanlar tarafından istilâya başlanınca Nominoë adlı bir kahraman, memleketi birleştirmiş ve Normanlara karşı Karollu (Karoling) lar İmparatoru Dindar Louis (Louis le Pieux) nin hâkimiyetini tanımış ise de kısa bir müddet sonra Daz Charles (Charles le Chauve) a isyan ederek memleketi tekrar bağımsızlığa kavuşturmuştur. X. yüzyılın ikinci yarısında Rennes'li Conan. B. ya hâkim oldu ve oğlu Geoffroi ise duka unvanını aldı. B. yı da futuhatına katmak için Normandiyalı Guillaume'un giriştiği teşebbüse dukalar muvaffakiyetle karşı koymuşlardır. 1166 da Duka IV. Conan, kızı Constance'ın drahoması olarak, B. ı İngiltere kralı II. Henry'nin oğluna vermek zorunda kalmıştır. B. tarihinde II. Geoffroi adiyle tanınan bu duka, 1171 den 1186 ya kadar hükümdarlık etmiştir. Halefi ve oğlu I.

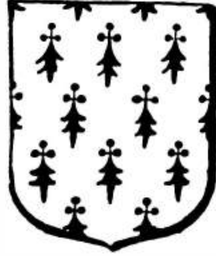

BRETAGNE
Quimper şehri

BRETAGNE
Kayalık sahillerinden bir görünüş

Arthur (hük. 1187 - 1203) - ki İngiltere tahtının da varisi idi - Fransa kıralı II. Philippe Auguste tarafından desteklendiği için, Arslan Yürekli Richard'ın ölümünden sonra amcası kıral John tarafından öldürülmüştür. 1213 te Constance'ın kızı Alice'in kocası, Capet sülâlesinden Pierre de Mauclerc, B. kontu olmuştur (ölm. 1250). Pierre'in torunu II. Jean, 1297 de «duka» unvanını almıştır. B. sülâlesinin erkek kolu, Duka II. François (hük. 1458 - 1488) nın ölümü ile sönmüştür (1488). François'nın kızı Anne (A. de Bretagne) 1491 de Fransa kıralı VIII. Charles (ölm. 1498), 1499 da da XII. Louis ile evlenmiş, kızı Claude (C. de France) ise 1514 te daha sonraki Fransa kıralı I. François'nın zevcesi olmuştur. B. dukalığı 1532 de Fransa ile birleştirilmiş ise de, Fransız ihtilâline kadar bir nevi muhtariyetten faydalanmıştır. İhtilâl zamanında kıralcıları tutan B., kanlı iç savaşlara sahne olmuştur. Bk. CHOUANS.

Bretagne arması

BRETAGNE (dil): bk. BRETON DİLİ.

BRETAGNE [*brıtañ*] **VERASET HARBİ,** Bretagne dukası III. Jean'ın evlât bırakmadan 1341 de ölmesi üzerine vârisleri arasında dukalık için cereyan eden, araya İngiltere ve Fransa kırallarının da karıştığı, Yüzyıl Harbinin bir kısmı. Bk. YÜZYIL HARBİ.

BRETANNOS veya **BRETTANOS,** Britann'ların efsanevi ceddi. Yunan mitolojisine göre, Herakles'in sevgililerinden Keltine veya Kelto, B. un kızıdır. Bk. KELTİNE.

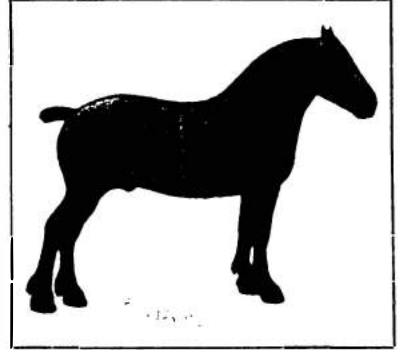
BRÉTEUIL [*brĕtöy*], **Louis Auguste Le Tonnelier, Baron de** (1730 - 1807), Fransız diplomatı ve nazırı. Azay - le - Féron şatosunda (Indre) doğmuş, Pariste ölmüştür. Önce askerdi, sonra diplomat olmuştur. Kopenhag, Stockholm, Viyana, Napoli elçiliklerinde Fransayı temsil etmiş ve büyük bir başarı kazanmıştır. 1783 te, XVI. Louis tarafından kıraliyet saray nazırı tâyin edilmiş ve 1788 e kadar bu vazifede kalmıştır. «Intendant» lara 1785 tamimini göndermiş, kıralın mührünü havi tevkif veya nefiy emirleri usulüne bilkuvve son vermiş, Vincennes kulesini kapattırmıştır. Calonne'a muhalif olan B., Marie Antoinette'in müdafaa ettiği mutlakiyet taraftarı feodal mukavemetin esaslı rüknü olmuştur. 12 Temmuz 1789 da tekrar nazırlığa dönmesi, Bastille'in halk tarafından zaptına sebep olan olaylardan biridir. B., Fransadan kaçarak önce İsviçrede, sonra Hamburg'da yaşamıştır. 1802 de Fransaya dönmüş, fakat artık siyasi bir rol oynamamıştır.

BRETHOLZ [*bretholts*], **Bertold** (1862 - 1936), Bohemyalı Alman tarihçisi. Přibor (Alm. Freiberg) da doğmuş, Brno'da ölmüştür. 1908 den sonra Moravya memleket arşivinin müdürü ve Brno teknik üniversitesinde profesör olmuştur. Sudet Almanlarının birçoğunun İslâvlardan önceki sakinlerin torunları olduğuna dair teorisi, hararetli bir ilmî münakaşa doğurmuştur. En önemli eserleri şunlardır: *Geschichte Mährens* (Moravya tarihi) [2 cilt, 1893 - 1895], *Geschichte der Stadt Brünn* (Brno şehri tarihi) [1 cilt, 1911], *Geschichte Böhmens und Mährens bis 1306* (Bohemya ve Moravyanın 1306 ya kadar tarihi) [1912], *Neuere Geschichte Böhmens* (Bohemyanın yeni zamanlar tarihi) [1 cilt, 1920], *Geschichte Böhmens und Mährens* [Boh. ve Mor. tarihi) [4 cilt, 1922 - 1924].

BRÉTIGNY [*bretiñi*] **MUAHEDESİ,** 8 Mayıs 1360 ta imzalanan ve Yüzyıl Harbinin ilk kısmına son veren muahede. Bk. YÜZYIL HARBİ.

BŘETISLAV [*brjetislav*], Přemyslid'ler hanedanına mensup Bohemya dukaları. I. **Břetislav** (1034 - 1055) prens iken 1029 da Moravyayı fethetmiş, 1039 da da Polonyayı kendisine tâbi kılmıştır. 1041 de İmparator III. Heinrich'in timar sahibliğini tanımağa mecbur olarak Polonyayı iade etmek zorunda kalmıştır. B. tarafından kurulan tahta veraset kaidesi, birçok kavgalara sebebolmuştur.

BRETON, Fransada yetiştirilen bir at ırkı. Bu at topluluğu çok çeşitlidir; Finistère departmanının kuzeyinde ve Côtes - du - Nord'un kıyı bölgesinde yetiştirilen ağır koşum atları, Paris mıntakasında, Beauce'ta, Poitou'da ve Midi'de oldukça beğenilir. Finistère (Brest ve Morlaix kazaları) ile Côtes - du - Nord (Loudéac kazası) da da hafif koşum hayvanı olan, kuvvetli ve zarif bir at yetiştirilir (Breton menzil hayvanı). Guingamp (Côtes - du - Nord) kazasının güneyinde, Quimper, Quimperlé, Châteaulin kazalarında, Morbihan (Hennebont mıntakası)ın bir kısmında üçüncü bir cins at yetiştirilir ki bu, İngiliz - Norman, sâfkan veya yarımkan İngiliz atlarından elde edilen melez attır. Askerî işlerde kullanılan bu at (cheval d'armes) oldukça kıymetlidir. Corlay mıntakasında zarif binek atları ve hafif araba atları yetiştirilir (Corlay midillileri).

Breton at ırkı

BRETON, Fransada yetiştirilen bir inek ırkı. B. ismi, eski Bretagne eyaletinde, bilhassa Finistère, Morbihan ve Côtes - du - Nord'da bulunan ineklere verilir. Bu topluluğu muhtelif ırklara ayırmak istemişlerdir. Burada, siyah alacalı olan çeşitlerden bahsedilecektir. (Diğer iki çeşit kırmızı alacalı ve açık turuncu renklidir.) Bu ırktan

Breton ineği buzağısiyle beraber

olan hayvanların başı küçük ve incedir, boynuzları ince uzun ve rübap şeklindedir, boyunları dardır, boyun sarkıklıkları azdır veya hiç yoktur, göğsü iyi inkişaf etmiştir, vücudu iyi adalelidir, kalçaları geniştir, sağrısı kısa ve çıkıntılıdır, kol ve bacakları kısa ve incedir, boyu kısadır. Derisi ince ve yumuşak olup, elle dokunulunca yağlı hissi verir; rengi, bariz şekilde hudutlanmış siyah lekeler hâkim olmak üzere siyah ve beyazdır; burun ucu, göz kapakları ve tırnakları siyahtır, meme uçları beyazdır. Siyah lekeleri bulunmıyan meme büyük, bariz damarlı, sarı derili, yumuşaktır; meme civarı tüylüdür. Bu ırk çok kanaatkârdır; öküzlerinin kuvveti azdır, fakat kolay semirir. İnekler fevkalâde çok süt verir (yılda % 5 - 6 yağlı 2400 - 2600 kilo).

BRETON [*brıtõ*], **André** (doğ. 1896), Fransız yazarı. Tinchebray (Orne) da doğmuştur. Tıp tahsiline başlayıp Freud'un çalışmalarını kavradıktan sonra, kübist şair Guillaume Apollinaire'in dostu olan B., 1919 da ilk şiir mecmuası «Mont de piété» yi neşretmiştir. Aynı sene Louis Aragon ve Philippe Soupault ile birlikte «Littérature» mecmuasını kurmuştur. Tristan Tzara'nın yarattığı «Dada» hareketinin organı olan bu mecmuada Philippe Soupault ile beraber yazdığı ve ilk sürrealist eser olan *Les champs magnétiques* (Mıknatıslı alanlar) [1920] adlı yazısı çıkmıştır. 1924 te *Manifeste du surréalisme* (Sürrealizmin manifestosu) i yayımlamış, şuuraltı ilhamiyle yazmayı ve yerleşmiş sanat kanunlarını hiçe saymayı müdafaa eden «Révolution surréaliste» adlı derginin müdürlüğünü almıştır. 1928 de *Nadja* (isim) yı yayımlamıştır. Sürrealizmin klâsik eseri sayılan bu şairane romanda, hayatını, hayalî bir plâna göre değiştirip tefsir ederek anlatır; sonra, 1930 da *Second manifeste du surréalisme* (Sürrealizmin ikinci manifestosu) i yayımlamıştır. Bu eserinde, hareketin felsefi mânasını derinleştirdikten sonra, politik mahiyette her türlü dış tazyike karşı isyan eder. 1935 te komünist partisiyle arası açılmıştır. Vichy hükümeti *Anthologie de l'humour noir* (Siyah mizahın antolojisi) [1940] adlı eserini yasak edince, 1941 de Amerikaya iltica etmiştir. 1946 da Parise dönmüş ve ertesi sene milletlerarası bir sürrealizm sergisi tertibetmiştir. Eserleri arasında şunlar da sayılabilir: *Clair de terre* (Toprak aydınlığı) [1923], *Les pas perdus* (Kaybolan adımlar) [1924; denemeler] *Le surréalisme et la peinture* (Sürrealizm ve resim sanatı) [1928]. *Les vases communicants* (Mütevasıl kablar) [1932] ve *Point du jour* (Seher) [1932], *Qu'est - ce que le surréalisme?* (Sürrealizm nedir?) [1934], *L'amour fou* (Delice aşk) [1937], *Fata Morgana* (Serap) [1942], *Arcane 17* (Gizli 17) [1945], *La lampe dans l'horloge* (Saat içinde lâmba) [1948], *Entretiens* (Sohbetler) [1952] v. b.

A. BRETON

BRETON [*brıtõ*], **Jules Adolphe** (1827-1906), Fransız ressam ve yazarı. Courrières (Pas - de - Calais)de doğmuş, Pariste ölmüştür. F. de Vigne ile Drolling'in talebesi. Köylülerin hayatını tasvir etmiştir. Sert realizm yolunda çalışmakla beraber birçok hallerde lirizm, bazen de yumuşaklık gösterir. Bu vasıfları bilhassa köy ve kır hayatından alınmış tablolarında görürüz. Başlıca resimleri şunlardır: «Başak toplıyan kadınlar» (1855), «Bir calvarium'un dikilmesi», «Başak toplıyan kadınların tarladan dönüşü», «Tarlaların takdisi», «Tarla kuşunu dinliyen kadın». Şiir (*Les champs et la mer* [Tarlalar ve deniz], 1875) ve birkaç mensur eser de çıkarmıştır: *La vie d'un artiste* (Bir sanatkârın hayatı) [1890], v. b.

J. BRETON
«Başak taşıyan kadın»

BRETON DİLİ (yerli dilde: Brezoneg; Fr. Langue bretonne veya Bas - Breton), Fransanın kuzeybatı ucundaki yarımadayı teşkil eden ve Bretagne (b. bk.; Eski Fr. Bretaigne, İng. Brittany, yerli dilde: Breiz) denilen tarihî bölgede (merkezi: Rennes [yerli dilde: Roazon]) konuşulan bir dil.

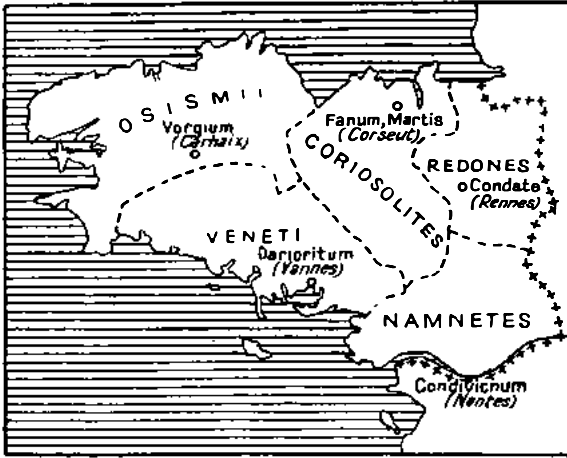
Adı, yayılma sahası, akrabaları, tarihçesi: B. D. bugün bu sahanın ancak yarısını kaplıyan Finistère (< Lat. Finis terrae = karanın sonu [krş. İngilterenin güneybatı ucunda aynı mânadaki Land's End burnu]; merkezi: Quimper [Bret. Kemper = nehir ayağı]), Morbihan (Bret. *mor* = deniz, *bihan* = küçük; merkezi: Vannes [Bret. Gwened < Venet = eski Armorica'da bir kabîle adı; Roma devrinde: Darioritum]), kısmen de Côtes - du - Nord (merkezi: Saint-Brieuc [Bret. Sant Brieg]) departmanlarında konuşulmaktadır. Bretagne bölgesi daha eskiden Armorica adını taşıdığı için, B. D. ne bazen Armorika dili (Fr. Armoricain) de denilmektedir.

Hind - Avrupa dil ailesinin Kelt (yerli dilde = «yükselmiş») kolunun «Adalar Keltçesi» (Fr. Celtique insulaire; öbür bölüm, yalnız Gallia dili [Fr. Gaulois; Kelt. *gall* = yabancı] ni ihtiva eden «Kara Keltcesi» [Fr. Celtique continental]) bölümünden olup, İngilterenin Gal (yerli dilde: Cymru; İng. Wales, Fr. Galles) eyaletindeki Gal veya Kimri (yerli dilde: Cymraeg; İng. Welsh, Fr. Gallois), Cornwall (yerli dilde: Kernóu, Kimri. Cernyw, krş Lat. Cornubia) bölgesindeki Korn (yerli dilde: Kernûak; İng. Cornish, Fr. Cornique; XVIII. yüzyılda sönmüştür), şüpheli olarak da İskoçyadaki eski Pikt (İng. Pictish, Fr. Picte; İr. Cruithni = Pikt'lere verilen ad, Lat. Picti [= boyalı]; Kimri. Prytein, Anglo - Sakson. Peoht, İskoç. Pecht [krş. Gallia'da Romalıların Pictavi veya Pictones dedikleri kabîle adı]) dilleriyle birlikte, bu bölümün Brythonik (İng. Brythonic, Fr. Brittonique) grupunu meydana getirir (öbür grup: Goidelik [Ing. Goidelic, Fr. Goïdélique] = İrlandada İr [yerli dilde: Gaélig, İng. Irish, Fr. Irlandais], Man adasında Manks [yerli dilde: Manks, İng. Manx, Fr. Mannois], İskoçyada da Ers [yerli dilde: Erse İng. Scottish Gaeliç, Fr. Gaélique d'Écosse]); Gallia dili ile Brythonik grupu arasında yakınlık vardır; gerek bu mesele, gerek Brythonik ve Goidelik grupları arasındaki farklar için bk. BRYTHONİK, GOIDELİK, ve KELT DİLLERİ.

Kelt dillerinde Brythonik gruptan olanlara Brit (Kimri.

Bryth [kollektif: Brython], Korn. Breth, Bret. Breiz; Anglo-Sakson. Bret, İng. Briton, Lat. cemi: Britanni veya Brittani, sonra Brittones [müfret: Britto], Yun. Brettanoi), yurtlarına Bretta veya Britania (Eski Kimri. Pretania, Yeni Kimri. Prydain, Korn. Brethon, Bret. Breiz, İr. Bretan, Lat. Britannia, Yun. Brettania, Anglo-Sakson. Breoton, Orta İng. Bretagne, İng. Britain, Fr. Bretagne), dillerine de Bretoneg (Kimri. Brythoneg, Korn. Brethonec, Bret. Brezoneg; İr. Bretnas, Anglo-Sakson. Brettisc, İng. British) demişlerdir. Bir etimolojiye göre, Kelt dillerinde *brit-* / *prit-* kökü «kil, balçık» mânasınadır, Kimri. *pridd*, Bret. *pri* = kil (krş. Lat. *crēta* = tebeşir, balçık), *Britannia* = «kil memleketi» gibi. İkinci bir etimoloji, Pikt'lere Keltlerce Cruithni / Prytein (yukarıya bk.) denildiği için, *Brit-* adını İr. *Cruith-*, Kimri *Pryt-* (Goidel. k ∾ Bryth. p tebadülü için bk. BRYTHONİK ve GOIDELİK) köklerine ve bunların muhtemel tercümesi sayılan Lat. *Pict-* = «boyalı» veya «şekilli», «şekillenmiş» mânasına bağlamak istemektedir.

B. D., Avrupa kıtasında bulunuyorsa da, Kelt ailesinin «Kıta dilleri» bölümüne girmez ve Gallia dilinin bir kalıntısı değildir. Eskiden Britannia adasının güneybatı kısımlarında (kuzey Gal [İng. North Wales, Lat. Cornovia] ve Devonshire ile Cornwall [Lat. Dumnonia]) bulunuyordu. Bundan dolayı B. D., Kelt ailesinin «Ada dilleri» bö-

Eski Bretagne'da Kelt kabîleleri

lümüne girer. Bir bakımdan, tarih başlangıcında bütün Keltler Avrupa kıtasında bulundukları, «Ada Keltleri» denilen kısım da sonradan, yani Tunç çağında, adalara geçtiği için, B. D., Gallia ile Britannia adaları arasında bir gidiş - dönüş yapmış sayılabilir. Anglo - Saksonların Büyük Britannia adasına akın etmeleri üzerine B. D., V. ve VI. yüzyıllarda adayı bırakarak Avrupa kıtasına geçmiş ve önce Cornu Galliae (= «Gallianın boynuzu»; bugün Fr. Cornouaille, Bret. Kernew) denilen bölgeye sığınmıştır; bugün dahi bütün Keltler İngilizlere «Sakson» (İr. Sasanach, Kim. Sais, Korn. Sows, Bret. Saos [cemi: Saozon]) derler. B. D. nin sığındığı yer, kıta Keltlerinin memleketi olan Gallia'nın kuzeybatı bölgesi idi. Iulius Caesar'dan evvel bu bölgeye Kelt asıllı Armorica (veya Aremorica; Gallia. ve Bret. *are* = üzerinde, Gallia. *more-* [Bret. *mor*] = deniz, *morica* = bahrî; Breton'lar, memleketlerini bugün dahi Armor [= sahil] ve Archoat [= ormanlık] olarak ikiye bölerler) adı verilmişti ve burada, adları Latince olarak Osismii, Coriosolites, Veneti, Redones, Namnetes şeklinde tarihe geçmiş olan Kelt kabîleleri oturuyordu (bk. harita). Iulius Caesar M. Ö. 56 da Venet'leri itaat altına aldıktan sonra, idare bakımından burası merkezi Lugdunum (Fr. Lyon) şehri olan Lugdunensis bölümüne katılmıştır. Briton veya Breton'lar (yerli dilde: Breizad) buraya yerleştikten sonra bu bölgeye Latince Britannia Minor (Bret. Breiz - Vihan = Küçük Britanya [Britannia Maior, Bret. Breiz - Veur = Büyük Britanya'dan ayırmak için]), sonra da Fransızca olarak Bretagne dendi.

Yer adlarından anlaşıldığına göre, B. D. buraya tamamiyle yerleştiği zaman, şimdikinden daha geniş bir saha kaplıyordu. Bretagne'ın bugünkü bölümlerinden olan Ille-et-Vilaine (merkezi: Rennes [Bret. Roazon] < Redones kabîle adından; Roma devrinde: Condate) ile Loire Inférieure (merkezi: Nantes [Bret. Naoned] < Namnetes kabîle adından; Roma devrinde: Condivicnum) de bu dilin yayılma sahası içinde idiler. Fransızcanın gittikçe artan baskısı üzerine, XI. yüzyıldan itibaren, B. D., yayılma sahasının bu doğu bölgelerinden çekilmek mecburiyetinde kalmıştır (bu bölgelerde artık Fransızca konuşan Breton'lara «Yukarı Breton» [Fr. Hauts - Bretons; yerli dilde: Breiz - Uheliz], batıdaki alçak arazide Bretonca konuşanlara da «Aşağı Breton» [Fr. Bas - Bretons; yerli dilde: Breiz-Izeliz] denir; Côtes - du - Nord'da Fransızcanın bir bozuntusunu konuşan Breton'ların adı da Gallot [< Lat. Gallus = Gallia'lı; krş. Bret. Gall = Fransız, kollektif: Gallaoued; Galleg = Fransızca; Bro - c'hall = Fransa, *bro* = memleket, *c'hall* < *gall* = Gallia'lı, Fransız] dur). Eski Bretagne dukalığının idare merkezi ve aynı zamanda Breton kültürünün başlıca şehirlerinden olan Rennes, bugün B. D. sınırının dışında kalmıştır. B. D. nin bugünkü sınırı, kuzeyde Côtes - du - Nord departmanı kıyılarının ortasında bulunan Plouha (Bret. Plouc'ha) kasabasından hemen hemen dik bir çizgi ile güneye doğru inerek Morbihan departmanının güney ucunda Vilaine (< Lat. Vicinonia) nehrinin ağzına varır. Arazi kaybı % 50 ye yakındır. Bugün Finistère, Côtes - du - Nord ve Morbihan departmanlarında yaşıyan 1 500 000 kadar Breton'dan, Fransızca bilmeyip yalnız Bretonca konuşanların sayısı 100 000, Fransızca bilip de Bretoncayı tercih edenler (Fr. Bretonnant; yerli dilde: Breyzad) inki 700 000, Bretoncayı da bildikleri halde Fransızca konuşanlarınki de 300 000 dir. 1938 sayımında Bretonca bilenlerin sayısı 1 000 000 kadardı. Ana dillerini unutmuş olan Breton'ların sayısı da bir o kadar olsa gerek.

Grup içerisindeki hususiyetleri, yapısı ve lehçeleri: Brythonik grupun içerisinde, B. D. gerek fonetik, gerek morfoloji ve gerek kelime hazinesi bakımından, Kimri dilinden daha ziyade Korn diline yakındır ve ikisi birden Brythonik grupun Güney bölümünü meydana getirirler. Meselâ, her iki dil de, s + konson şeklinde başlıyan kelimelerin önüne, Kimri dilinin yaptığı gibi bir y- öneki getirmezler; örnek: «kalay» mânasına Bret. *sten*, Korn. *stên*, fakat Kim. *ystaen* (krş. İr. *stân*; Lat. *stagnum*, *stannum*, Fr. *étain*). Belli şartlar altında Kimri dilindeki h sesine karşılık Bret. ve Korn. dillerinde z/s buluruz, meselâ «Haziran» mânasına Bret. *mezeven*, Korn. *misefan*, fakat Kim. *mehefyn* (krş. İr. *meithean*). Yine bu h sesi hususunda, başka durumlarda da B. D. ile Korn. dili, Kimri'ye karşı birleşir, meselâ «balta» mânasına Kim. *bywell*, Eski Korn. *bahell*, Mod. Bret. *bouhal* (krş. İr. *biail*). Buna karşılık, birçok hallerde de B. D. Korn. dilinden ayrılarak Kimri'ye yaklaşır. Meselâ, kelime sonunda

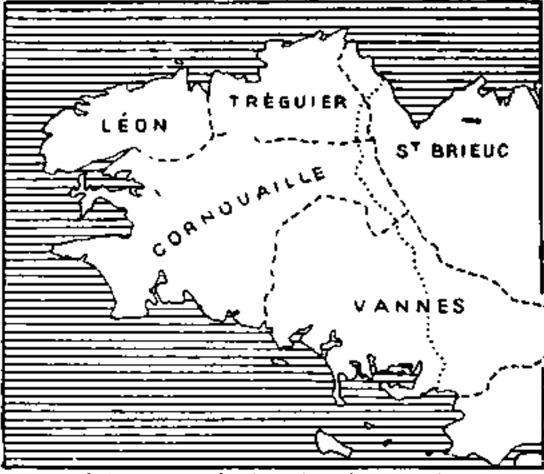
ve belli şartlar altında Korn. dilinde d/t sesleri s'ye çevrildiği halde, B. D. nde ve Kimri'de bunlar muhafaza edilir, «sert» mânasına Kim. *caled*, Bret. *kalet*, fakat Korn. *cales* (krş. İr. *calath*, Gallia. *calet*). Korn. dilindeki bu s'lemeye karşılık B. D. nde de meşhur bir z'leme olayı vardır ki, bu dili akrabalarından ayıran başlıca hususiyetlerden birini teşkil eder. Meselâ, kelime içi ve sonunda Kimri dd: Korn. th: Bret. z karşılıklarına göre, «gündüz» mânasına Kim. *dyddwaith*, Korn. *dethwyth*, fakat Bret. *dezvez*, Bret. Léonard lehçesi *dervez* (Kimri dili imlâsında: dd = *dh*; th = *th*; ff = f; f = v; ch = ẖ; w = u; y = ï; ll = tumturaklı l; Breton imlâsında: ch = ş; c'h = ẖ; y = y; j = ž [bizdeki j]; ñ.= arka geniz n'si; ou veya w = u; u = ü). Bu z'lemede Korn. dili de ara sıra B. D. ne iştirak eder, meselâ, «çiçek» mânasına Kim. *blawd*, Eski Korn. *blodon*, Orta Korn. *blez*, Orta Bret. *bleuzuenn*, Mod. Bret. *bleun* (krş. İr. *bláth*). Korn. dilindeki s'leme bazen B. D. ndeki d sesinin karşılığı olarak z'leme şekline doğru gitmiştir, meselâ «baba» mânasına Kim. *tād*, Bret. *tad*, Eski Korn. *tat*, Orta Korn. *tas* (ki esas şekil sayılır), Mod. Korn. *tāz*. B. D. ndeki z'leme de benzer bir istihale (d > *dh* > z) nin neticesinden başka bir şey olamaz; bazı hallerde ve bilhassa dr terkibinde bu z sıfır dereceye de iner, yani büsbütün kaybolur, meselâ «teyze» mânasına Kim. *modryb*, Korn. *modereb*, Eski Bret. *motrep*, Orta Bret. *mozrep*, Mod. Bret. *moereb* (krş. İr. *máthir* = ana); «kardeş» mânasına Kim. *brawd*, Korn. *broder*, Eski Bret. **breudr*, Orta Bret. *breuzr*, Mod. Bret. *breur* (krş. İr. *bráthir*, Gallia. *bratron*). Belli şartlar altında kr terkibinin de Bretoncada önce z'ye, sonra da bir vokale çevrildiğini görürüz, meselâ «gözyaşı» mânasına Kim. *daigr*, Korn. *dagr*, Eski Bret. *dacr-*, Orta Bret. *dazr-*, Mod. Bret. *daer* (krş. İr. *dér*, Ana Keltçe **dakru*, Yun. *dakry-*, Lat. *dacrima/lacrima*, Got. *tagr*). B. D. nde belli şartlar altında, kelime içlerinde b, f, v dudak sesleri de vokalleşmiş veya düşmüştür, meselâ «derin» mânasına Gallia. *dubno-*, Kim, *dwfn*, Korn. *down*, fakat Bret. *don* (krş. İr. *domain*); «dil» mânasına Kim. *tafod*, Korn, *tavas*, fakat Orta Bret. *teaut*, Mod. Bret. *teod*. B. D. ni hususiyetlerinden biri de basitleşme olayıdır; meselâ «yumurta» mânasına Kim. *wy*, Korn. *uy*, Eski Bret. *vi*, fakat Mod. Bret. *u* (ü ok.; krş. İr. *og*); «güvercin» mânasına Kim. *colommen*, Korn. *colom*, fakat Bret. tek heceli *koulm*; «küçük» mânasına Kim. *bychan*. Korn. *beghan*, fakat k > ẖ > h zayıflamasiyle Bret. *bihan* (krş. İr. *becc*).

B. D. nin tarihi üç safha geçirmiştir: 1. Eski Bretonca veya Armorica Bretoncası (Fr. Vieux-breton veya Breton-armoricain): dilin XI.-XII. yüzyıllardan evvelki durumudur. Başlıca kalıntıları VII. yüzyıldan itibaren raslanan yer ve insan adları ile Latince metinlerde geçen Bretonca kelimelerden ibarettir. 2. Orta Bretonca (Fr Moyen-breton): XII.-XVII. yüzyıllar arasında uzunca metinlerde ve edebî eserlerde (bk. BRETON EDEBİYATI) görülen Bretoncadır. İmlâsı XIII.-XVI. yüzyıl Fransızcasına göredir. 3. Modern Bretonca (Fr. Breton-moderne): Breton Jesuit papazı Julien Maunoir'ın eserleriyle başlar (1642 de: ilâhiler; 1659 da: Bretonca gramer ve sözlük). Modern devirde B. D. nin imlâsı ıslah edilerek, eskiden nazalleştirmek için kullanılan çift ff yerine n konmuş, daha sonra Le Gonidec'in gününde (1807 de gramer; 1824 te: sözlük) bugünkü imlânın temelleri atılmıştır. Tarihi boyunca B. D. imlâ ve kelime hazinesi bakımından gitgide Fransızcanın tesiri altına girmiş, meselâ ü sesini Fransızcada olduğu gibi u harfiyle göstermiş, u sesi için de ou terkibini kullanmıştır. Aynı şekilde, ş sesi için Fransızcada kullanılan ch terkibini kabul etmiş, ẖ sesi için de c'h şeklinde itibarî bir terkip kullanmak zorunda kalmıştır; k sesi için eskiden kullandığı c ve qu harfleri yerine son zamanlarda k'yı kabul etmekle Fransızcanın imlâsından hiç olmazsa bir noktada ayrılmıştır. Aşağıda bu değişiklikleri gösteren misallerde aynı zamanda B. D. nin basitleşmeye doğru gittiğini, ses değişimlerine ve metatezlere uğradığını ve ses katmaları yaptığını da görebiliriz. Meselâ, «sevimli» mânasına Eski Bret. *cum*, Orta Bret. *cuff*, Mod. Bret. *kun* (ff yerine n); «köpek» mânasına Orta Bret. *quy*, Mod. Bret. *ki* (okunuş aynıdır); «tepe» mânasına Eski Bret. *cnoch*, Orta Bret. *knech*, Mod. Bret. n > r değişimi ile *kréac'h*; «yulaf» mânasına Orta Bret. *querch*, Mod. Bret. *kerc'h* (okunuş aynıdır); «saman» mânasına Orta Bret. *coloenn*, Mod. Bret. *kolo* (basitleşme); yer adı olarak Eski Bret. - Lat. *Tigernomaglus*, Orta Bret. *Tiernmal* (vokaller arası g düşmesi); «deniz yanında» mânasına Eski Bret. *armor*, m > v değişimi ile Mod. Bret. *arvor*; «benzer» mânasına Eski Bret. *hemel*, Orta Bret. *haual*, Mod. Bret. *henvel* (ortada nazalleşme; imlâda n ilâvesi; krş. Kim. *hafal*, Korn. *haval*; İr. *samail*); «kömür» mânasına Eski Bret. *glaou*, Orta Bret. *glou*, Mod. Bret. *glaon* (sonda nazalleşme; krş, Kim. *glo*, Korn. *glow*); «kırkma makası» mânasına Eski Bret. *altin*, Orta Bret. (l > u değişimi ile) *autenn*, Mod. Bret. *aóten* (krş. İr. *altain*, Kim. *ellyn*, Korn. *elinn*); «müstahkem tepe» mânasına Gallia. *dunum*, İr. *dún*, Kim. *din*, Korn. *din* ve *dun* (dun ok), fakat Bret. *dun* (dün ok.; krs. Fr. *dune*); «gök» mânasına Orta Bret. *neff*, Mod. Bret. *env* (metatez; krş. Kim. ve Korn. *nef*, İr. *nem*); «değer» mânasına Eski Bret. *uuert*, Mod. Bret. g ilâvesiyle *gwerz* (krş. Kim. ve Korn. *gwerth*, Got. *vaírþs*, Eski Nord. *verðr*)! «çekiç» mânasına Eski Bret. *ord*, Mod. Bret. h ilâvesiyle *horz* (krş. Kim. *g-ordd*, Korn. *ord*; İr. *ordd*); «keçi» mânasına *gabr*, *gaffr*, *gavr*, *gaour* (dudak sesi tereddüdü; krş. Kim. *gafr*, Korn. *gauar*; İr. *gabar*).

Bütün Kelt dillerinde olduğu gibi B. D. nde de mütasyon (mutation) denilen olay vardır; B. D. ndeki sistem daha geniş ve mudildir. Buna göre, kelime başlarında bulunan bazı konsonlar, kendilerine bağlı olan harfı tarif, sıfat, zamir ve edatlardan sonra geldikleri zaman, belli şartlar altında, k > g, p > b, t > d; g > c'h, gw > w, b(m) > v, d > z; k > c'h, p > f, t > z; g > k, b > p, d > t değişimleri (mutation) meydana gelir, meselâ: «kalb» = *kalon*, «kalbim» = *va c'halon*, «kalbi» = *e galon*; «ana» = *mamm*, «ihtiyar» = *koz*, «ihtiyar ana» = *ar vamm goz*; «büyük» = *bras*, «çok büyük» = *re vras*; *unan brao* = «bir güzel» (erkek), *unan vrao* = «bir güzel» (kadın; «benim olacak» = *am bezo*, «senin olacak» = *az pezo*.

B. D. nde isim tasrif edilmez, yani haller yoktur; bu işi edatlar görür, meselâ genitif için *eus*, ablatif için *diouz*, datif için *da*, instrumental için *gant*; içine, içinde: *e*, *en*; ... e doğru: *ouz*, üstünde: *war*, üstünden: *diwar*, için: *evit*, altında: *dindan*, vasıtasiyle: *dre*, -sız: *hep*, v. b.; meselâ, *e ti* = evde, *diouz taol* = masadan, *gant kleiz* = tebeşirle, *hep arc'hant* = parasız. İsim tamlaması şu şekillerde yapılabilir: meselâ, genitifsiz tamlama olarak *pajennou va levr* = kitabımın sayfaları *pajenn* = sayfa, *va* = benim, *levr* = kitap), *koad an daol* = masanın tahtası

(*koad* = tahta, *an* = harfı tarif, *daol* [< *taol*] = masa); genitifli tamlama olarak da *frouez eus va liorz* = bahçemin yemişleri (*frouerz* = meyvalar, *eus* = genitif unsuru, *va* = benim, *liorz* = bahçe). Müzekker ve müennes olmak üzere iki gramatikal cins vardır; harfı tarif *an* olup. terkiplerde *ar*, *al* şekillerine de girer Cemi, -i (*bleiz* = kurt, *bleizi*), -ou (*gwele* = yatak, *gweleou*), -ier (*foenneg* = tarla, *foenneier*), -ien (*barner* = hâkim, *barnerien*), -ed (*merc'h* = kız, *merc'hed*) gibi eklerle yapılırsa da, iç büküne uğrıyan şekiller de vardır, meselâ *yar* = tavuk, *yér* = tavuklar, *troad* = ayak, *treid* = ayaklar; cemi iç bükünlü ve ekli de olabilir, *kaz* = kedi, *kizier* = kediler, gibi; kollektif isimlerden umumiyetle -enn eki ile müfret yapılır, meselâ *gwez* = ağaçlar, *gweznn* = bir tek ağaç Sıfat umumiyetle isimden sonra gelir (meselâ. *mor bihan* = küçük deniz), sayı ve cins bakımından onunla uyuşmaz; nitelik sıfatları zarf olarak da kullanılabilir; üstünlük -oc'h, en üstünlük derecesi de -a ekiyle yapılır, *desket* = bilgin, *desketoc'h*, *an desketa*, gibi. Mülkiyet sıfatları şahıslara göre *va* (*ma*), *da*, *e* (müzekker), *he* (müennes), cemi olarak da *hon*, *ho*, *o*, şahıs zamirleri de aynı sıraya göre *me*, *te*, *hêñ*, *hi*, cemi olarak *ni c'houi*, *i* şeklindedir; soru olarak da: *piou* = kim?, *petra* = ne?, *pehini* = hangi? Sayı, adları 1 den 10 a kadar şöyledir: *unan daou tri*, *pevar*, *pemp*, *c'houec'h*, *seiz*, *eiz*, *nao*, *dek*. Kıyaslı ve kıyassız fiil tasrifi ve sintaks oldukça mudildir. Meselâ «imek» (masdar: *beza*) fiilinin şimdiki zamanı için iki-üç şekil vardır: 1. «Gayrı sahsî», yani şahıs zamirlerine katılan ve şahıslara göre değişmiyen bir şekille. Bunun da

Breton dilinin bugünkü lehçeleri (. . . . . = Breton dilinin sınırı; - - - - - = Breton diyosezi [diocèse] sınırı)

iki çeşidi vardır: a. Genel şekil (*me a zo* = im, *te a zo* = sin, v. b.), b. İtiyat kavramını gösteren şekil (*me a vez* = im, *te a vez* = sin, v. b.), meselâ, *hêñ a zo klanv* = hastadır, *hêñ a vez aketus* = çalışkandır (mûtat olarak); 2. «Şahsî», yani şahıs zamirini almıyan ve şahıslara göre ayrı şekillerde olan çeşit: *oun* = im, *out* = sin, *eo* = dir, *omp* = iz, *oc'h* = siniz, *int* = dirler. Mülkiyet fiilinin şimdiki zamanı «bende var», «bendedir» mânalarını veren perifrastik şekillerle ifade edilir, müfret: *am eus*, *ac'h eus*, *en deus*, *he deus*, cemi: *hon eus hoc'h eus*, *o deus* bunlarda *am ac'h*, v. b., şahıs zamirlerinin tasrife uğramış şekilleridir). Fiilin menfi şekli *ne... ket*, soru şekli de başa getirilen *ha* katmasiyle yapılır, meselâ *me a lenn* («gayrı şahsî») veya *lennan* («şahsî») = okurum. *ne lennan ket* = okumam, *ha me a lenn?* = okur muyum? B. D. nde vurgu, sondan evvelki heceye isabet eder.

B. D., bölgelere göre şu dört lehçeye ayrılmıştır: 1. Finistère'de Léon lehçesi (Fr. léonard; yerli dilde: yez Leon [*yez* = dil]), 2. Cornouaille ile Finistère'in bir kısmında Cornouaille lehçesi (Fr. cornouaillais; yerli dilde; yez Kerne). 3. Côtes-du-Nord'da Tréguier lehçesi (Fr. trégorois; yerli dilde: yez Treger), 4. Morbihan'da Vannes lehçesi (Fr. vannetais; yerli dilde: yez Gwened). Bunlara, şimdi sınır dışı olarak St. Brieuc bölgesinde konuşulan ve Goelo denilen ağzı da katmak gerekir. Şimdi birleştirilmiş olan edebî dilin esasını Léon lehçesi teşkil eder; ikinci gelen Tréguier lehçesi bundan çok farklı sayılamazsa da, bazı hususiyetleri dikkati çeker: Léon lehçesinde h sesi işitilmez gibidir, w de ü veya v değerine kaymıştır; halbuki Tréguier'de h kuvvetli bir soluk sesidir, w de u değeriyle telâffuz edilir. Bazen edebî dildeki ae diftongu Léon'da ea, Tréguier'de ve Cornouaille'da ê değerine geçer, meselâ «süt» mânasına sırasiyle *laez*, *leaz*, *lêz*, Vannes'da da *leah*. Tréguier'de çok kere kelime sonu z'leri okunmaz, bazen bu z kelime içlerinden de atılır veya r'ye çevrilir, meselâ «yeni» mânasına *nevez*, Trég. *newe* (*z*); «geç» mânasına *diwezat*, Trég. *diweat*; «Perşembe» mânasına *diziou*, Trég. *diriou*, Corn. *diriaou*, Vann. *dirieu*. Buna karşılık Tréguier'de bazen kelime sonları n alır, «ikinci» mânasına *diweza*, Trég. *diwean*. Mütasyon sahasında Léon lehçesi için ch > j, Tréguier için de gou > ou değişimlerini listeye katmak gerekir. Tréguier lehçesinde mülkiyet sıfatı «benim» mânasına *va* yerine *ma* kullanılır. Kelime hazinesinde de farklar vardır, meselâ «öğle veya akşam yemeği» ne Léon'da *lein*, Tréguier'de ise *merenn* denir. Vannes lehçesi, en çok farklılaşmış olan lehçe olup, sintaksi Fransızcanın tesiri altındadır. Böyle olmakla beraber, bazı arkaizmler ve edebî dildeki şekillerden daha aslî ve doğru unsurları muhafaza etmiştir, meselâ «beni dinleyiniz» mânasına *va selaouit* yerine Vann. *selaouit-me* (*cheleuit-me*), «getirmek» mânasına *digas* yerine *degas*. Léon (ve edebiyat) lehçesine nazaran Vannes lehçesinin başlıca fonetik hususiyetleri şunlardır: belli şartlar altında, eu (= ö) yerine e («kardeş» *breur*: *brer*), o yerine ou (= u; «ihtiyar» *koz*: *kouh*), e yerine i («kelime» *gér*: *gir*), u (imlâda: ou) yerine o («mum» *goulou*: *geleu*, krş. Trég. *golo*), oa yerine e («saban» *araer*: *arer*); ea ve ou diftongları için yukardaki misallere bk.; sk yerine ch (= ş; «yorgun» *skuiz*: *chueh*), s yerine ch («işte» *setu*: *chetu*), c'h (= ḫ) yerine h («kız evlât» *plac'h*: *plah*), z yerine yine h («Bretonca» *brezonek*: *brehonek*).

Bibliyografya: H. Pedersen: *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, 2 cilt, 1909-1913. H. Lewis ile H. Pedersen: *A Concise Comparative Celtic Grammar*, 1937. H. Hubert. *Les Celtes*, 2 cilt, 1932, yeni bas. 1951. F. Falc'hun. *L'histoire de la langue brotenne d'après la géographie linguistique* 1951; aynı yazar: *Le système consonantique du breton*, 1951. J. F. M. Le Gonidec: *Grammaire celto-bretonne*, 1807, yeni bas. 1847. J. Loth: *Les langues bretonne et romane en Armorique*, 1910. E. Ernault: *Petite grammaire bretonne*, 1897. M. Guieysse: *La langue bretonne*, 1936. F. Vallée: *La langue bretonne en 40 leçons*, 9. bas. 1935. R. Hémon: *La langue bretonne*, 1948. D. W. F. Hardie: *Handbook of modern Breton*, 1948. F. Gourvil: *Langue et littérature bretonnes*. 1952. L. Le Clerc: *Gammaire bretonne du dialecte de Tréguier*,

2. bas. 1911. A. Guillevic ile P. Le Goff: *Grammaire bretonne du dialecte de Vannes*, 2. bas. 1912. A. Sommerfelt: *Le Breton parlé à Saint-Pol-de-Léon*, 1920. P. Le Roux: *Atlas linguistique de la Basse-Bretagne* (1925 ten beri basılmakta). J. Loth: *Vocabulaire vieux-breton*, 1884. E. Ernault: *Glossaire moyen-breton*, 2. bas. 1895; aynı yazar: *Gériadurig brezonek-gallek*, 1927. G. de Rostrenen: *Dictionnaire François-celtique*, 1732. J. F. M. Le Gonidec: *Dictionnaire celte-breton*, 1824; aynı yazar: *Dictionnaire français-breton*, 1847. V. Henry: *Lexique étymologique des termes les plus usuels du breton moderne*, 1900. R. Hémon: *Dictionnaire breton-français*, 1931. F. Vallée: *Grand dictionnaire français-breton*, 1931. E. Ernault: *Dictionnaire breton-français du dialecte de Vannes*, 1904. A, Troude: *Nouveau dictionnaire français et breton du dialecte de Léon, avec les acceptions diverses dans les dialectes de Vannes, de Tréguier et de Cornouailles*, 1869, yeni bas. 1886.

BRETON EDEBİYATI, Breton dili, şimdi Bretagne denilen ülkeye yerleştikten sonra bu dilde yazılan edebiyat. Fransızcanın kuvvetli baskısı altında bulunan bu edebiyat, verim bakımından Kelt edebiyatları arasında orta bir yer işgal eder; Brython (bk. BRYTHONİK) grupu içerisinde, Güneybatı İngilteredeki Korn edebiyatından (XVIII. yüzyılda ölmüştür) daha zengin, fakat Gal (İng. Wales) eyaletindeki Kimri edebiyatından daha fakirdir.

VIII.-XV. yüzyıllar: V.-VI. yüzyıllar arasında Büyük Britanya (Lat. Britannia Maior; Bret. Breiz-Veur) dan Kuzeybatı Gallia'daki, sonradan Küçük Britanya (Lat. Britannia Minor; Bret. Breiz-Vihan) ve nihayet Bretagne (Bret. Breiz) denilen Armorica bölgesine sığınan Breton dili, XIV. yüzyıla kadar, edebî eser şöyle dursun, herhangi bir metin de bırakmamıştır. XII. yüzyıla kadar devam eden Eski Bretonca (Fr. Vieux-breton; bk. BRETON DİLİ) bütün devir boyunca, XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan Orta Bretonca (Fr. Moyen-breton)da devrin ortasına kadar, sadece yer adları ile, Latince, kısmen de Fransızca eserlerde geçen Bretonca münferit kelime, insan ve yer adları ve tâbir (satır aralarına veya kenarlara konan «glosse») gibi kırıntılar bırakmıştır. Eski Bretonca devrine ait Latince eserlerde ve beratlarda geçen bu unsurların çoğu, XIII.-IX. yüzyıllardan kalmadır; en eskileri, VIII.-IX. yüzyıllara ait olmak üzere, Bretagne'daki Redon ve Landévennec manastırlarındaki «beratlar mahzeni»nde (Lat. chartularium) saklı yazmalarda görülmektedir. Öbürlerine, yazmaların bulunduğu yerlere göre, Oxford (Eutykhios metnine ait), Luxemburg, Bern (Vergilius metnine ait), Cambridge (Amalarius metnine), Paris (*Collationes Canonum* = kilise kanunları metinlerinin karşılaştırılması) . . . gloss'ları adı verilir. J. Loth bunları *Vocabulaire vieux-breton* (Eski Bretonca kelime listesi) [1884], has isimleri de *Chrestomathie bretonne* (Breton antolojisi) [1891] adlı eserinde toplamıştır. Edebiyattan ziyade filolojiyi ilgilendiren bu unsurlardan bazısı da XIII.-XV. yüzyıllara ait Fransızca eserlerde geçer. Orta Bretonca devrinde bu adlar, Quimperlé manastırı beratı gibi yazmalarda görünmeğe devam etmiştir. Kelt hurafe ve destanlarının bir yurdu da Bretagne olmasına rağmen, Arthur (Bret. Arzur) ve Yuvarlak Masa (Fr. Table Ronde; Bret. Taolroont), Tristan v. b. destanların kalıntılarına Bretagne'da raslanmamıştır; Kimri edebiyatının şaheserlerinden olan *Mabinogion* (Mabinogi'ler) hikâyelerinin Breton muadilleri de yoktur. Sihir ve din adamları olan druid (Bret. druez) lerin ve bard (Bret. barz) denilen ozanların ilâhi ve şarkıları bile kaleme alınmamıştır. Sonraki devirlerde olduğu gibi, bu devirde de birçok Breton edipleri Fransızcayı tercih etmişlerdir. XII. yüzyılda yaşamış olan Fransız kadın şair Marie de France, «lais breton» (Breton şiirleri) dan, XIII. yüzyılda *Chanson des Saisnes* (Saksonların şarkısı) adlı eseri yazan şair de, destan konularını gruplarken «matière de Bretagne» (Bretagne konusu) dan bahsetmiştir.

Breton dilinin en eski metnini, bir tesadüf eseri olarak, XIV. yüzyılın ortalarına ait Latince bir eserde serpiştirilmiş halde buluruz. Vincent de Beauvais'ye ait *Speculum historiale* (Tarih aynası) adlı bu Latince eserin Breton asıllı yazıcısı, kendiliğinden, satırlar arasına yer yer bazı Bretonca aşk mısraları ilâve etmiştir. Kafiyenin mısra sonlarında olmayıp, aynı mısra içinde geçen kelimelerin sonunda (iç kafiye) bulunması, Breton şiirinin bir hususiyetini teşkil eder. B. E. ndaki bu verimsizlik XV. yüzyılda giderilerek 1450 den itibaren müstakil eserler görünmeğe başlamışsa da, bunların çoğu din sahasına bağlı kalmış, estetik ilham ve yaratıcı muhayyile ile yazılmış sanat eserleri yine yazılamamıştır. Dinî eserlerin çokluğunu, Bretonların mutaassıp Katolik ve mistik ruhlu oluşunda, ilham kıtlığının bir sebebini de bu devirde şehirli Bretonların artık Fransızcaya meyletmiş olmalarında aramak gerekir. XV. yüzyıla ait ve kayda değer ancak üç dört eser vardır. Bunlardan biri, 1450 sıralarında «kıral şarkısı» (chant royal) nazmında yazılmış 247 mısralı bir şiirdir; tarihî ve edebî değeri pek mahdut olan bu eser, kıral Arthur ile Guinclaff adında bir din adamı arasında geçen bir diyalogdan ibarettir. 1456 yılına ait Fransızca dinî bir piyeste de Credo (Hıristiyanların iman ikrarı) nun Bretonca manzum bir tercümesi yer almıştır. *Buez Santez Nonn* (St. Nonna [Davud'un annesi] nın hayatı) başlıklı başka bir eser, 1475 yıllarına ait olup biraz daha olgundur. Matbaa 1484 te Bretagne'a girmişse de, ilkin yalnız Fransızca eserler basılmıştır. Breton dilinde basılan ilk eser, 1464 yılında Jehan Lagadeuc tarafından yazılan ve 1499 da Tréguier'de basılan *Catholicon* adlı 5 500 kelimelik Bretonca-Fransızca-Latince sözlük olmuştur.

XVI.-XVIII. yüzyıllar: Bu yüzyıllarda B. E. kısırlıktan biraz kurtulabilmişse de, yine orijinal eserler verememiştir. Nevi ve kalıp bakımından Fransız edebiyatına bağlı kaldığı için de, bu eserler Breton milletinin etnik ruhunu aksettirememişlerdir. Eserlerin çoğu yine dinî ve didaktik sınıfa girer. Matbaanın Bretagne'da yerleşmesinden sonra didaktik olmıyan cinsinden basılan ilk eser, Fransız yazarı Arnoul Gresban'dan veya Jean Michel'den adapte edilerek 1530 da Léonard Yves Quillevéré tarafından yayımlanan bir Passion (İsa'nın ölümü ve kıyamı) piyesidir; La Villemarqué 1865 te bunu yeniden *Burzud Bras Jesuz* (Fr. *Le Grand Mystère de Jésus* = İsa'nın hayatından alınma büyük piyes) başlığı ile yayımlamıştır. *Buhez Santez Barba* (St. Barba'nın hayatı) [1557] ile *Buhez an itron Santez Cathell* (Hanımımız St Catharina'nın hayatı) [1576] gibi piyesleri de bu grupa katmak gerekir. Çoğu çiftçi ve köy esnafı tarafından yazılan ve yine köylü aktörler tarafından oynanan bu popüler dinî piyeslerin sayısı sonrakiler de dahil olmak üzere 100 kadardır; bunların yanı başında Huon de Bordeaux, Guillaume de Poitou, Robert le Diable gibi kahramanları ve umumiyetle şövalyeliği konu almış olan piyeslere de raslanmaktadır; *Ar*

farvel goapaër (Alaycı soytarı), *Ian Mêlargé* (Fr. başlığı: *Mardı - gras* = Karnaval'ın son günü), *La vie de Mallargé, de Tristamine sa femme, et de ses enfants* (M. nin, karısı T. in ve çocuklarının hayatı) gibi farslar da ayrı bir grup teşkil eder; piyeslerin uzunluğu 5 000 - 9 000 mısra arasındadır. *Mellezour an Maru* (Fr. *Mirouer de la Mort* = ölümün aynası) [yaz. 1519, bas. 1575], Maestre Jehan an Archer Coz tarafından Latin - Fransız modellere göre ölüm ve ahiret hakkında kaleme alınmış 3 602 mısralık yavan bir şiirdir. Bunlardan başka XVI. yüzyıl ortalarına ait Meryem konulu şiirler, ayrıca türlü ilâhiler, Noel şarkılarına da raslarız. Bir Horarium (dua saatleri), Katolik Missale (kuddas âyini kitabı) sinden mensur bir hulâsa ile yine mensur bir kateşizm de XVI. yüzyılın malıdır.

XVII. yüzyılda B. E büyük bir değişikliğe uğramamış, eski neviler aynı şekilde devam etmiştir. Dinî eserlerden, her ikisi de Tanguy Guegnen tarafından tercüme yoliyle meydana getirilen *An Mirouer a Confession* (Günah itirafının aynası) [1621] ile *Doctrin an Christenien* (Hıristiyanların doktrini) [1622] zikredilebilir. Guegnen'in ayrıca 1650 yılına ait *Nouelou ancien ha devot* (Eski ve imanla dolu Noel şarkıları) adlı bir eseri de vardır; Cadec'in 1651 deki dinî ve manzum düşünceler kitabı da bunun yanında yer alır. Lâik eserler arasında Quiquer de Roscoff'un 1626 da çıkardığı Fransızcadan Bretoncaya sözlük göze çarpar. *Cantiques bretons* (Breton şarkıları) [1642] adlı eserde de birçok Breton şarkılarının isimleri geçer. Bunlardan başka, bilhassa Bretagne'ı ziyaret eden Fransız tüccarları için hazırlanmış olan birçok Fransızca - Bretonca *Colloques* (Mükâleme kitapları) vardır. XVII. yüzyılın ortalarında, Jesuit Breton papazı Julien Maunoir (1606 - 1683), 1642 deki *Canticon spirituel* (Dinî şarkılar) adlı ilâhiler toplamasından sonra, 1659 da yayımlanan ve Fransızca - Bretonca sözlük (Bret. gériadur) ile bir gramer (Bret. yezadur) da ihtiva eden *Kenteliou Christien ens ar Cholach - Sakr* (Fr. *Sacré Collège de Jésus* = Jesuit kutsî collegium'u) adlı eseriyle Breton dilini imlâ, gramer ve kelime hazinesi bakımından ıslah etmiş ve Modern Bretonca devrini açmıştır. Bu yüzyılın son eserlerinden biri de, 1693 te Vannes lehçesi üzerine tanzim edilmiş dinî tenbihler formüleridir.

XVIII. yüzyılda taklitçilikle tercümecilik aynı şekilde devam etmiş, üstelik Breton şiirinin orijinal bir süsü olan iç kafiyeden de vazgeçilmiştir. Dinî eserlerden birçoğu basılmış, birçoğu da yazma halinde kalmıştır; Rennes, Quimper, Paristeki National kütüphaneleri ve Morlaix'deki şatolar bunlarla doludur; yazmalar arasında, yukarıda karakteri açıklanan piyesler de vardır. Devrin biricik dünyevî yazarı Claude Marie Le Laë (1745 - 1791), avukatlık ve hâkimlik ederken, bir yandan da *C'hy* (Köpek) adlı uzunca satirik şiiri meydana getirmiştir; Fransızcadan taklidedilen *Mikel Morin* (isim) başlıklı eseri, orta değerdedir. Fransız İhtilâli günlerinde yapılan Breton ayaklanmaları, edebiyatta bir ilham kaynağı olamamış, ancak sürgüne giden papazlara ağıtlar yazılmıştır. Bu yüzyılın sonunda, «céltomanie» (Kelt'lik deliliği) denilen hareket başlamış, yeryüzü cennetinin eskiden Bretagne'da kurulmuş olduğuna, Breton dilinin de ana dil sayılabileceğine inananlar olmuş, bunlar arasında Le Brigant, de Pontrieux, La Tour d'Auvergne, le Clec'h, de Plougasnou gibi Fransızca yazan edipler de bulunmuştur. Bu sahada ortaya konulan eserlerden, P. Pezron'un *Les antiquités de la nation et de la langue des Celtes* (Kelt milletinin ve dilinin eskiliği) [1703] ile teolog Bullet'nin *Mémoires sur la langue celtique* (Kelt dili hakkında muhtıralar) [1754 - 1760] adlı yazıları misal olarak gösterilebilir.

XIX. - XX. yüzyıllar: XIX. yüzyılın başlarında Breton dili imlâ ve gramer bakımından ikinci bir ıslahat görmüş, küçük bir memur olan François Le Gonidec (1775 - 1838), *Grammaire celto - bretonne* (Kelt - breton grameri) [1807] ve *Dictionnaire celto breton* (Kelt - breton sözlüğü) [1821] adlı eseriyle bu işi başarmıştır. «Kitab-ı Mukaddes» tercümesi de Le Gonidec tarafından hazırlandıktan sonra 1868 de basılmıştır. Le Gonidec'in talebesi ve Breton asıllı meşhur Chateaubriand'ın akrabası olan Vikont Hersart de La Villemarqué (1815 - 1895), B. E. nda bir dönüm noktası teşkil eden *Barzaz - Breiz* (Breton ozanları; Fr. başlığı: *Chants populaires de la Bretagne* = Bretagne halk şarkıları) [1839, 2. bas. 1845, yeni bas. 1929] adlı eserin yazarıdır. Breton ozanlığı hakkında 82 sayfalık bir giriş. Bretoncanın dört lehçesinden de alınan, notlarla takviye edilen, Fransızca tercüme kısmı da bulunan, mitolojik, epik ve lirik nevilerinden 540 sayfalık şarkı, 44 sayfalık da nota ihtiva eden bu eser, Fransız Akademisinin mükâfatını kazanmış, müellifi de çok geçmeden Akademi üyesi olmuştur. Fakat eserin uydurma olduğuna, yani İskoçyalı şair James Macpherson 1760 da *Ossian*ı kendi yazdığı halde eski bir eserden tercüme diye takdim ettiği gibi, bu toplamanın da La Villemarqué'nin kaleminden çıkmış bulunduğuna dair tenkidler görünmeğe başlamış, müellif bunlardan hiçbirini cevaplandırmadığı için, keyfiyet zımnen kabul edilmiş, Breton halkı da Fransızca kısımdan dolayı eseri tutmamıştır; hakikatte müellif eserini Bretoncayı kendisinden daha iyi bilen iki abbé'nin yardımiyle meydana getirmişti. Böyle olmakla beraber, La Villemarqué Breton millî hareketinin ve uyanışının başlarından biri sayılır. Bir taraftan Abbé Henry (*Kanaouen nou Santel* = Dinî şarkılar), Abbé Le Joubioux (*Doué ha mem Bro* = Allah ve yurdum), Abbé Durand (*Ar Feiz hag ar Vro* = İman ve yurt) Abbé Guillôme (*Levr el labourer* = Çiftçinin kitabı [1849, Vannes lehçesinde]) gibi papazlar dinî ve popüler eserler meydana koyarken, öbür taraftan, tıpkı Güney Fransadaki Provence edebiyatında 1854 te F. Mistral'ın etrafında Félibrige birliği kurulduğu gibi, Bretagne'da da A. Brizeux, P. Proux, F. M. Luzel, G. Milin, Le Scour, J. - M. Le Jean ve başka şairler La Villemarqué'nin etrafında toplanarak «Breuriez Breiz» (Bretagne kardeşliği) i kurmuş ve B. E. nda millî çığırı açmışlardır. Önce Farnsızlar tarafından sadece «bölgeci» (régionaliste) göziyle bakılan bu hareket gitgide ve bilhassa XX. yüzyıldaki harbler sırasında koyu milliyetçilik ve «ayrılmacılık» (séparatisme) temayülleri göstermiştir.

Yukarıda anılan ediplerden, daha ziyade bir Fransız şairi olarak tanınan Auguste Brizeux (1806 - 1858), B. E. na *Kanaouennou* (Şarkılar) [1837] *Furnez Breiz* (Breton hikmeti) [1840], *Telen Arvor* (Armorica arpı) [1844], Fransızca olarak da *Les Bretons* (Bretonlar) [1845], Prosper Proux (1812 - 1873) *Canaouonno grét gant eur C'hernewod* (Bir Corneuaille'lı tarafından tertiplenen şarkılar) [1838] ile *Ar bombard Kerne* (Cornouaille zurnası) [1866], G Milin de *Marvaillou grac'h koz* (Eski hayvan masalları) [1867] adlı manzum eseri bırakmıştır. Bunlar arasında François - Marie Luzel (1821 - 1895) aynı zamanda folklorcu da olduğu için hususi bir yer işgal eder. Breton folk-

lorunda halk şiiri iki sınıfa ayrılır: 1. mevziî tarih ve cinayet, dinî menkıbe, bâtıl itikatlar ve umumi folklor gibi konuları ele alan dramatik üslûplu *gwerziou* (şikâyetler; Bret. *gwerz*, Lat. *versus* = mısra, şiir), 2. aşk, düğün ve Noel şarkıları ile yermelerden ibaret lirik *soniou* (şarkılar; Bret. *sone*, Lat. *sonus* = ses, şarkı) sınıfı. Luzel, eski Bretagne'ı özliyen ve tabiatı terennüm eden şiirlerini *Bepred Breizad* (Fr. *Toujours Breton* = Daima Breton) [1864] ve *Keranborn* (1890) adlı eserlerinde toplamakla kalmıyarak, halk şiirlerini ve masallarını da bir araya getirmiştir: *Gwerziou Breiz-Izel* (Fr. *Chants populaires de la Basse-Bretagne* = Aşağı-Bretagne epik halk şarkıları) [2 cilt, 1868-1874], *Soniou Breiz-Izel* (Fr. *Chansons populaires de la Basse-Bretagne* = Aşağı-Bretagne lirik halk şarkıları) [2 cilt, 1890], *Contes bretons* (Breton masalları) [1870], *Veillées bretonnes* (breton geceleri) [1879], *Légendes chrétiens de la Basse-Bretagne* (Aşağı-Bretagne Hıristiyanlık menkıbeleri) [2 cilt, 1881; A. Le Braz ile birlikte], *Contes populaires* (Halk masalları) [1887]. Masallar, A. Toude (*Ar marvailler brezounek* = Breton masalları) [1870], C. M. Le Prat *Marvailhou ar Vretoned* = Breton masalları) [1907], A. Le Moal (*Pipi Gonto*) [2 cilt, 1902, 1908] ve başkaları tarafından da toplanmıştır; bu arada Anatole Le Braz (1859-1926)ın *Vielles histoires du pays Breton* (Breton ülkesinin eski hikâyeleri) [1897) ve Bretonların «an ankou» (ölüm) hakkındaki inançlarını inceliyen *La légende de la mort en Bretagne* (Bretagne'da ölüm hurafesi) [1893] adlı eserlerini de anmak gerekir. Breton şairlerinin ilk antolojisi olan *Bleuniou Breiz* (Breton antolojisi) [1862] de, ikincisi de 1902 de çıkmıştır. XIX. yüzyıl sonlarında Rennes'de Fransızca olarak çıkmağa başlıyan «Hermine» dergisi, Bretonca şiirler de yayımladığı için, bazı edipler bunun etrafında da toplanmışlardır. Bu gelişmeler sırasında, eski ananelerine bağlı kalan Breton köylüleri, din adamlarının takbihine rağmen, halk tiyatrosunu ihmal etmemiş, Anatole Le Braz, Charles Le Goffic ve Cloarek gibi ediplerin yardımı ile 1898 yılı Ağustosunda, Morlaix yakınındaki Ploujean'da Breton halk tiyatrosunu kurmuş, ve *Buhez santez Gwenole* (St. G. nin hayatı) adlı piyesi sahneye koymuştur. 1902 de de, «Job er Glean» adiyle tanınan, şair ve dram yazarı Abbè Joseph Le Bayon'un ve «Pautred Sant Guigner» (St. Guigner [Morbihan'da bir köy] gençleri) adını alan aktörler trupunun gayretleriyle, Sainte-Anne-d'Auray tiyatrosu da meydana getirilmiştir; Le Bayon'un burada sahneye konulan, Vannes lehçesindeki *En Eutru Keriolet* (Bay K.) [1902] adlı piyesi bir zafer havası yaratmıştır. Le Bayon, *Nicolazic* (Küçük Nicolas) [1909] adlı piyesin, *Sonnenneu hur Bro-ni* (Yurdumuzun şarkıları) [1910] başlıklı eserin de müellifidir. Yukarıda anılan ve daha ziyade Fransız edibi ve Akademi üyesi olarak tanınan Charles Le Goffic (1863-1932) in *L'âme bretonne* (Breton ruhu) [4 cilt, 1902-1910] u da ayrıca anılmağa değer. Mensur eserlerden Fañch Al Lay'nin *Bilzig* (isim)i de bu devrin verimleri arasındadır. Bretagne'ın son gezgin ozanı Marc' Larit Fulup'un 1910 da ölmesiyle, «bard» ananesi sona ermiştir. Nacisse Quellien (1848-1902), Breton aşkını terennüm eden *Annaïk* (Küçük Anna) [1880] ve *Breiz* (Bretagne) [1898], Charles Gwennou (1851-1920) da *Nozveziou Breiz* (Breton hikâyeleri) [1895] adlı eserleriyle XIX. yüzyılı kapıyan büyük yazarlardır; bunların yanıbaşında J. Coquart ve J. Cuillandre gibi şairleri de anmak gerekir.

XX. yüzyıl başlarında, millileşme ve modernleşme cereyanı B. E. nda kendini daha kuvvetli bir şekilde hissettirmiş, 1912 de Saint Brieuc'te Breton Akademisi kurularak, bilhassa umumi kâtibi François Vallée ile Prof. Emile Ernault'nun çalışmalariyle, Léon lehçesi esası üzerine birleştirilmiş bir Breton edebî dilinin (meselâ, «efendi» mânasına Léon. *aotrou*, Corn. *otrou*, Trég. *otro*, Vann. *eutru*) meydana getirilmesine başlanmışsa da, bu birlik ancak 1941 de sağlanabilmiştir. François Vallée ile talebesi René Le Roux arkeoloji sahasında da çalışarak Meven Mordiern ve Abherve takma adlariyle önce *Notennou diwar-benn ar Gelted Koz* (Eski Keltler hakkında notlar) başlıklı 6 ciltlik eseri, sonra da Roma ordusunda ücretle askerlik eden eski bir Keltin hâtıralarını anlatan ve Breton romancılığının şaheseri sayılan *Sketla Segobrani* (isim) [3 cilt, 1920-1925] adlı «arkeolojik» romanı meydana getirmişlerdir. R. Le Roux, ayrıca İrlanda ve Gal (Kimri) edebiyatlarından Bretoncaya tercümeler yapmış ve bugünkü Keltler arasındaki bağları kuvvetlendirmeğe çalışmıştır. Aynı zamanda bir şair de olan E. Ernault, *Gwerziou barz ar Gouet* (Ozan şarkıları) adlı eserini Tréguier lehçesinde yazmıştır. Aynı lehçeyi, Breton «bölgecilik» hareketinin elebaşlarından olan Erwan Berthou da *Dihun Breiz* (Bretagne'ın uyanışı) ve *Dre an Delen hag ar C'horn-boud* (Arp ve cenk borusu ile) adlı eserlerinde de kullanmıştır. Bu devirde aynı ruhla faaliyet gösteren ediplerden biri de, «Taldir» takma adiyle yazı yazan Fanch Jaffrennou (doğ. 1879) olmuş, bunun *Bro Goz ma Zadou* (Atalarımın eski yurdu) adlı şiiri Bretagne millî marşının güftesi olarak kabul edilmiştir. Jaffrennou, şiirlerini *An Hirvoudou* (Hüsran) [1899] ve *An Delen Dir* (Çelik arp) [1900] başlıkları altında toplamış, ayrıca *Breiziz 1810-1910* (Bretonlar: 1810-1910) [1912] i yazmış ve «An Oaled» adlı dergiyi çıkarmıştır. Bretagne'ın en büyük şairi sayılan, denizi ve ölümü terennüm eden ve muharebe meydanında can veren Yann Per Calloc'h (1888-1917), Vannes lehçesinde yazılmış *Ar en deulin* (birleştirilmiş dilde: *War an daoulin* = Diz çökmüş; Fr. terc. *A genoux*, 1921) [1917] adlı lirik eseriyle tanınır; Roparz er Mason da aynı lehçede yazan bir şairdir. Xavier de Langlais ile Louis Le Floc'h hem şair hem nesircidirler. Hikâyecilerden Loeiz ve Loeiza Herrieu, Jakez Rion, ve Youenn Drezenn (bilhassa *Itron Varia Garmez* [Bigouden başlıklı hanımımız Maria: Fr. terc. *Notre-Dame Bigoudenne*] adlı romanı) bu arada anılabilir. Piyes yazarlarının başında, milletlerarası bir şöhrete sahip olan Tanguy Malmanche (doğ. 1885) gelir. Léon lehçesinde yazılı *Ar Baganiz* (Paganlar) ve *Gurvan, ar marc'hek estranjour* (Yabancı şövalye Gurvan) gibi piyesleri Fransızcaya ve başka dillere de çevrilmiştir. Filolog F. Gourvil, *Kanaouennou Breiz-Vihan* (Küçük Britanya şarkıları) [1911; H. Laterre ile birlikte] adlı toplamanın müellifidir. Şair ve edip Roparz Hemon, bilhassa, çok önemli bir rol oynamış olan «Gwalarn» (Kuzeybatı) [1925-1944] adlı edebiyat dergisinin muharriri olarak tanınmıştır. Eskiden beri Pariste ve Rennes'de Fransızca olarak çıkan «Revue Celtique», «Etudes Celtiques», «Annales de Bretagne», «Nouvelle Revue de Bretagne» gibi dergilerden başka, Bretonca olarak «Buhez-Breiz» (Breton hayatı) adlı bir dergi de yayımlanmaktadır; 1928 1930 yılları arasında «Kornog» adlı bir sanat dergisi de çıkmış, 1931 de bunu «Keltia» takibetmiştir. Fransada Kelt ve Breton etütlerinin merkezi olan Rennes üniversitesinin bulunduğu yer-

de kurulan «Breiz Atao» (Daima Breton) yayınevi, Breton dilini ve kültürünü yaymakta devam etmektedir.

Bibliyografya: H. Zimmer: *Die keltische Bewegung in der Bretagne* («Preussische Jahrbücher» 99 [1900] s 454 ve devamı). H. Gaidoz ile P. Sébillot: *Bibliographie des traditions et de la littérature populaire de la Bretagne* («Revue Celtique» V, 1881 - 1883, s. 277 - 338). G. Dottin: *Les littératures celtiques*, 1924. J. Loth: *Chrestomathie bretonne*, 1891. L. Ch. Stern: *Die bretonnische Literatur* («Kultur der Gegenwart» adlı seride, Kıs. I, Böl. XI, 1. s. 132 - 137). J. Rousse: *La poésie bretonne au XIXe siècle*, 1895. Le Mercier d Erm: *Les bardes et poètes nationaux de la Bretagne armoricaine*, 1918. M. Le Goff: *Petite histoire littéraire du dialecte de Vannes*, 1924. A. Le Braz: *Le théâtre celtique*, 1905. M. Guieyesse: *La langue bretonne*, 1936. R. Hémon: *La langue bretonne*, 1947. F. Gourvil: *Langue et littérature bretonnes*, 1952. H. Lewis: *Breton Literature* («Encyclopaedia Britannica» 1929). J. Dunn: *Breton Literature* (J. T. Shipley: «Encyclopedia of Literature» adlı eserde, 1946). M. Richards: *Breton Literature* (S. H. Steinberg: «Cassell's Encyclopaedia of Literature» adlı eserde, 1953). T. Jones: *Breton Literature* («Chambers's Encyclopaedia», 1950).

BRETÓN DE LOS HERREROS [*bretọn de los erreros*], **Manuel** (1796 - 1873), İspanyol şairi. Quel (Logroño) de doğmuş, Madrid'de ölmüştür. 1812 - 1822 yılları arasında askerdi, sonra sivil idare makamlarına geçmiştir. 1823 te liberal fikirlerinden dolayı azledilmiştir; 1834 te yeni bir memuriyet almıştır. 1836 da kütüphaneci, 1837 de Akademi üyesi, 1847 de Millî Kütüphane müdürü olmuştur. 1824 ten beri telifleri, mevcut eserleri işlemesi ve tercümeleriyle tiyatro alanında çok verimli bir faaliyet göstermiştir. B. nun orta sınıf hayatına ait komedyalarından şunlar kaydolunmağa değer: *Marcela* (isim) [1831], *Me voy de Madrid* (Madrid'den ayrılıyorum) [1828], *A Madrid me vuelvo* (Madrid'e dönüyorum) [1836], *Muérete y verás!* (Öl de gör!) [1837], *Obras* (Eserler) [5 cilt, 1850 den itibaren].

BRETÓN Y HERNÁNDEZ [*bretọn i ernạndeth*], **Tomas** (1846 - 1923), İspanyol kompozitörü. Salamanca'da doğmuş, Madrid'te ölmüştür. İlk şöhretini 1875 - 1895 yılları arasında çalınmış olan «zarzulea» lariyle kazanmıştır. *Los amantes de Teruel* (T. âşıkları) [Madrid, 1889] ve *Garin* (Barcelona, 1896) adlı eserlerle opera sahasında da (daha zayıf olmakla beraber) başarı kazanmıştır. Senfonik eserleriyle oda müziği eserleri mühimdir: *Escenas andaluzas* (Endülüs sahneleri) [orkestra süiti], *Los galeotes* (Kürek mahkûmları) [poem senfonik], *Apocalipsis* (bk. APOKALYPSİS) [oratoryo], keman konçertosu, bir kentet, üç quatuor, bir trio (bu serinin en iyi eseri olarak tanınır), v. b Madrid millî konservatuvarında kompozisyon öğretmeni, sonra aynı müessesenin müdürü olan B., XX. yüzyılın ilk çeyreğinde şöhret kazanmış İspanyol kompozitörlerinden büyük bir kısmına emek harcamıştır.

BRETON'LAR, Fransanın eski Bretagne (Bretanya) bölgesinin halkı. B. ın esas kütlesi Finistère, Morbihan ve Côtes - du - Nord departmanlarında yaşamaktadır. Takriben 1 200 000 kadardırlar. Aslen bir Kelt kabilesi olan B., V. ve VI. yüzyıllarda, Anglosakson'ların baskısı üzerine Cornwall (Ingiltere) dan Bretagne'a göçmüşlerdir.

Bretanyada dinî duygular, eski âdetler, giyiniş ve

Breton köy evi

bâtıl inanışlar ve dil özellikleri Fransanın başka bölgelerinden daha çok muhafaza edilmiştir. Çarşılarda, «pardon» adını taşıyan işlemeli korsajlı, rengârenk önlüklü, başlarında dantelâlı hotozlar bulunan kadınlarla, geniş şalvarlı, kısa fistanlı, sarkık kadife kordelâlarla süslü şapkalar giyinmiş erkeklere raslanır.

Breton köylüleri, uzun zamandan beri dünya ile ilgilerini kesmiş olduklarından ve köy ekonomisi şartları içinde yaşadıklarından dolayı muhafazakârdırlar. İskân şekli de Orta Fransanınkinden çok farklıdır: Bretanyada köyler toplu olmayıp, serpilmiş çiftlikler halindedir. Her aile kendi işlediği çiftliğin içinde oturur ve topraktan bütün ihtiyaçlarını sağlar: tahıl olarak bir zamanlar yalnız hinddarısı ile çavdar, sebze olarak patates ve bilhassa lâhana yetiştirilirdi. Her aile 5 - 10 inek de beslerdi. Memleketin iç bölgelerinde Breton hayatı şimdi de böyledir. Bununla beraber, taşıma vasıtalarında gelişmenin bir sonucu olarak, kimyevi gübrelerle beraber tarım usulleri de memlekete girmiş ve bu sayede çayırlar bollaşarak hayvan yetiştirme yayılmıştır.

Memleketin kıyı bölgesine gelince, burada oturanlar

Breton kadınları sardalya hazırlarken

esasen iç Bretonlardan daha müteşebbis ve daha zengin olduklarından, bu bölgede çok daha önemli değişmeler olmuştur.

Tarihçilere göre eskiden yalnız kıyılarda insan otururdu. Şimdi memleket iki kısma ayrılır: kıyı kısmına Armor (deniz bölgesi), içerilere de Arcouet veya Arcoat (orman bölgesi) denir.

Armor'un nüfusu çok kesifrir. E. Robert'e göre, memleketin, denizden en çok 10 km uzak bulunan bölgelerinde km² başına 100 - 200 insan düşer; iç bölgelerde ise bu sayı 30 a iner. Memleket yüzeyinin 1/5 ini teşkil eden Armor'da Bretanya nüfusunun yarısına yakın bir kısmı yaşar. Hemen bütün şehirler Armor'dadır; küçük mülkler burada ekseriyeti teşkil eder ve toprak fiyatları, memleket içerisine göre yirmi mislidir. Armor bu değerini Atlantik Okyanusuna borçludur, çünkü deniz yolu ile taşıma, karaya göre daima daha kolaydır; kıyıdaki her köy bir balıkçı limanıdır. Bretonlar güney kıyılarında sardalya, Gaskonya körfezinde ve İspanya ile Fas kıyılarında ton balığı; Newfoundland ve İslanda yakınlarında ise morina balığı avlarlar. Meddin girdiği nehir ağızlarının fırtınaya karşı sığınak halinde oluşu, birçok küçük ve büyük limanların kurulmasına imkân vermiştir. Bunların en önemlileri şunlardır: Saint-Malo, Paimpol, Roscoff, Brest, Lorient. Saint - Malo, İngiltereden taş kömürü getiren gemilerin boşalması için techiz edilmiştir; Saint - Brieuc, Paimpol ve Roscoff İngiltereye turfanda sebze, yemiş, ayrıca yumurta ve piliç gönderir; Brest, Batı Fransanın en büyük tersanesi olup, büyük gemi inşa kızaklarına sahiptir. Morbihan körfezinin dibinde bulunan Vannes'da istiridye yetiştirme havuzları vardır.

Fakat deniz hayatı Armor'un zenginliğinin biricik kaynağı değildir: buradaki insanlar tarım ile de daima

Breton gelin güveği

Breton halk dansı

uğraşmışlardır. Tarımın bu derece canlı olması, sadece iklimin yumuşak olmasiyle de izah olunamaz: denizden gelen gübrelerin de bunda etkisi vardır. Bu gübreler iki çeşittir: *tangue* denilen ve nehir ağızlarında toplanan kalkerli çamurlar; *goëmon* adı verilen ve kayaların üzerinde biten bazı alglar.

XIX. yüzyılda kıyı Bretanyadaki tarım değişmiştir: Kıyı boyunca yapılmış olan demiryolları (Paris - Saint-Brieuc-Brest ve Paris - Vannes - Quimper), taze olarak sevkedilebilen sebze ve meyva yetiştirilmesine ve modern endüstrinin rekabetine dayanamıyan keten işlemesinin terkedilmesine sebebolmuştur.

Münakale vasıtalarının gelişmesiyle, memlekette bir kazanç kaynağı daha hâsıl olmuştur: turizm. Yazın denize girmek için birçok seyyahlar kıyı boyunca toplanırlar, onun için burada otel ve villâlar gittikçe çoğalmaktadır.

Rennes, bölgenin başkentidir. Bretanya nüfusunun bir kısmı her zaman Parise ve Fransanın güneybatısına doğru göç eder, bununla beraber halkı çoğalmaktadır.

BRETONNEAU [*brïtonọ*], **Pierre Fidèle** (1778 - 1862), Fransız doktoru. Saint - Georges-sur-Cher (Loir - et - Cher) de doğmuş, Passy (Paris) de ölmüştür. Tours umumi hastahanesinde başhekim ve profesör olarak çalışmıştır. 1825 te yutak difterisinde ilk muvaffakiyetli trakeotomi ameliyatını yapmış, çift kanülü icadetmiştir, kızıl (scarlatine) ile difteriyi birbirinden tefrik etmiştir. Difteri kavramını ilk defa tarif etmiş ve bu kelimeyi ilk defa kullanmıştır, tifoid'i dothiénentérie adı altında tarif etmiştir. Sonradan Pasteur'ün çalışmalariyle ispat edilen mikrop teorisini «doctrine de la spécificité» adı altında hazırlamıştır. Şöhret kazanmış olan şu doktorlar onun talebeleridir: Trousseau, Volpeau, Baillarger. Pariste bir çocuk hastahanesi B. nun adını taşır. Başlıca eserleri şunlardır: *Des inflammations spéciales du tissu muqueuse, et en particulier de la diphthérite ou inflammation pelliculaire* (Mukoza nescinin hususi iltihapları ve bilhassa difterit veya peliküler iltihaplar hakkında) [1826], *Traités de la dothiénentérie et de la spécificité* (Tifoid ile spesifisite [mikrop teorisinin ilk şekli] hakkında araştırmalar). Bu eser ölümünden sonra neşrolunmuştur.

B. anjini veya hastalığı: Bir çeşit yutak difterisidir. Yukarıya bk.

BRETSCHNEIDER [*brętşnaydïr*], **Carl Gottlieb** [Theophil] (1776 - 1848), Alman Protestan teologu. Gersdorf (Erzgebirge) ta doğmuş, Gotha'da superintendent olarak ölmüştür. B. *Corpus Reformatorum* (Islahçılar külliyatı) adlı eseri kurmuş (1843 ten itibaren) ve bunda bizzat Melanchthon'un yazılarını bastırmıştır. İoannes İncilinin sıhhatini inkâr eden B., bu tezini ispat için şimdi de kıymetlerini muhafaza eden deliller ileri sürmüştür. Sonradan karşılaştığı kuvvetli mukavemet karşısında bu tezinden vazgeçmiştir.

BRETŞİNAYDERA (Bretschneidera), bretşinayderase (Bretschneideraceae) familyasından, Güney ve Batı Çinin dağ ormanlarında yalnız bir türü bulunan bitki cinsi. Bu tür bileşik yapraklı bir ağaç olup, çiçekleri büyükçe ve pembe renklidir.

BRETŞİNAYDERASE (Bretschneideraceae), bitki sisteminde yalnız bir cinsi bulunan küçük bir bitki familyası.

BRETTİA: 1. Yunan mitolojisinde bir nympha (peri). Eski Kuzeybatı Anadoludaki Mysia ülkesinin Abrettene bölgesinin adı, bu nympha'nın adından gelir.

2. Eskiçağda Magna Graecia (Büyük Yunanistan = bugünkü Güney İtalya) nın Bruttium (bugün Calabria) bölgesinin Yunanca adı.

BRETTON WOODS [*bretïn wụdz*], Amerika Birleşik Devletlerinde lüks otelleriyle tanınmış bir dinlenme yeri. Coos kontluğunda, New Hampshire'in kuzeyinde, Littleton'un aşağı yukarı 18 mil güneydoğusundadır. Birleşik Milletlerin 1 - 22 Temmuz 1944 tarihli para ve maliye konferansı burada toplanmıştır. Bu konferansta milletlerarası para fonu kurulmuştur. Bk. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER PARA VE MALİYE KONFERANSI.

BRẸTTOS, Yunan mitolojisine göre, Herakles ile Baletos'un kızı Baletia'nın oğlu. Tyrrhenia'da kendi adını taşıyan bir şehir kurmuştur.

BRETZNER [*bretşnïr*], **Christoph Friedrich** (1748-1807), Alman tiyatro yazarı. Leipzig'de doğmuş, aynı şehirde tüccar olarak ölmüştür. Zamanının modasına uygun, eğlendirici piyesler yazmıştır. Yazmış olduğu, *Belmont und Constanze* (B. ile C.) türkülü piyesi, rızası olmaksızın, Mozart tarafından *Die Entführung aus dem Serail* (Saraydan kız kaçırma) [1781] operası için kullanılmıştır.

BREUER [*brọyïr*], **Josef** (1842 - 1925), Avusturyalı fizyolog ve hekim. Viyanada doğmuş ve orada ölmüştür. Sinir sistemi ile ilgili solunum fizyolojisi ve denge hissi üzerinde araştırmalar yapmıştır. Freud'un histerik hastalarda suni uyutma metotlarından ilhamlar almış ve Freud ile birlikte *Studien über Hysterie* (Histeri üzerinde araştırmalar) [1895] adlı bir eser meydana getirmiştir.

BREUER [*brœyer*, Alm. telâffuzu *brọyïr*], **Marcel Lajos** (doğ. 1902), Macar mimarı. Pécs (Macaristan) te doğmuştur. M. A. (Magister Artium) ünvanına sahiptir. Weimardaki Bauhaus sanat okulunda tahsil etmiş (1924), Dessau'da bulunmuştur (1925 - 1928), Berlin'de mimar olarak çalışmış (1928 - 1931), Avrupada seyahat etmiştir (1931 - 1935), Londrada çalışmış (1935 - 1937), Harvard üniversitesinde profesör (1937) olmuştur. Bauhaus'taki eski hocası Walter Gropius ile Birleşik Amerikada beraber çalışmaktadır. B., Gropius'a dayanarak, bütün pratik ve teknik problemleri, şeklin mutlak kıymeti yolu ile halleden bir mimariyi gerçekleştirmeğe çalışmıştır. «Tam bir ifade olarak mimari» prensipine uyan B., urbanizm (Spandau - Hasselhorst iskân evleri ile Londra civarında bir bahçe şehri), endüstri mimarlığı (Frankfurt'ta Fuld dairelerine dair proje), tiyatro mimarlığı (Ḫarkov'daki «faal tiyatro» projesi, 1930), mobilya (kromlu demirden boruların mefruşata tatbikinde öncülük etmiştir) alanlarında çalışmıştır. Başlıca mimarlık eserleri şunlardır: Paristeki Alman Fuarı (1930), sporcu evi (1931), Wiesbaden'de bir ev (1932), Zürich'te Giedion evi (1935). *Wo stehen wir?* (Şimdiki durumumuz nedir?) [1935] adlı bir yazısı da vardır.

BREUGHEL: bk. BRUEGHEL.

BREUIL [*bröy*], **Henri, Abbé** (doğ. 1877), Fransız tarih öncesi araştırıcısı ve sanat tarihçisi. Mortain (Manche departmanı) de doğmuştur. Ruhban sınıfına girdikten ve bir aralık botanikle meşgul olduktan sonra tarih öncesi araştırmalarına başlamış, Fransız ve İngiliz üniversitelerinde yetişmiştir. 1905 te İsviçredeki Freiburg üniversitesinde, tarih öncesi etnografyası sahasında doçentlik habilitasyonunu yapmış, 1910 da Pariste yeni kurulan Beşerî Paleontoloji Enstitüsü (Institut de Paléontologie Humaine) ne profesör tâyin edilmiştir. 1929 - 1947 yılları arasında da Collège de France'ta aynı disiplinin kürsüsünü işgal etmiştir. 1937 de İstanbula gelerek II. Tarih Kurultayına iştirak etmiş ve *La Turquie, point de jonction entre L'Europe, l'Asie et l'Afrique* (Avrupa, Asya ve Afrika arasında iltihak noktası Türkiye) başlıklı tebliğini okumuştur. Yontmataş çağı kronolojisinin esaslarını kuran B. ün bu sahadaki yazıları dergilerde (bilhassa «L'Anthropologie») ve kongre tebliğleri zabıtlarında çıkmıştır. B., aynı çağa ait Fransa (Mas d'Azil mağarası [1902] v. b.) ve İspanya (Altamira [1906] ve Pasiega [1913] mağaraları) mağaralarındaki duvar resimlerini de inceliyerek tarih öncesi sanatının tarihini tesbit etmiştir; 1949 dan itibaren Güney Afrika mağaralarında da araştırmalarda bulunmuştur. Bu sahadaki başlıca eserleri şunlardır: *La caverne d'Altamira* (A. mağarası) [1906; F. Cartailhac ile birlikte], *L'art à ses débuts* (Başlangıçta sanat) [1906], *L'évolution de l'art Quaternaire* (Dördüncü zaman sanatının istihalesi) [1909], *Les peintures rupestres schématiques de la péninsule ibérique* (İber yarımadasında kaya yüzlerine boyanmış şematik resimler) [4 cilt, 1933 - 1935], *Quatre cent siècles d'art pariétal* (Kaya yüzü sanatının 40 000 yılı) [1952].

BRẸUS BENİ, kadınlarda yumurta (ovum) nın kusurlu bir teşekkülüne verilen ad. Döllenmiş yumurtadaki dışzarın altında (subchoriale) teşekkül eden bir kanlı tümör (hématome) den ibarettir. Avusturyalı doğum hekimi **Carl Breus** (1852 - 1914) un adiyle anılır. Bazı dillerde buna «kan beni» (hematomole) veya «kabarcıklı kan beni» (tuberous hematomole) de denir.

BREÜNING VON UND ZU BUOCHENBACH [*bröyning fon und tsu buoḫïnbaḫ*] (XVI. yüzyıl sonu - XVII. yüzyıl başı), Alman seyyahı. Yakın Doğuda dolaşmış ve bu arada 1579 - 1580 yılları arasında Türkiyeyi de ziyaret etmiştir. Almanyaya dönüşünde, 1612 de Strasbourg'da *Orientalische Reyse* (Doğu seyahati) adlı bir eser yayımlamıştır.

BRẸVE (Lat. = kısa), papa fermanlarının kısa ve basit şekli. B. lere 1390 dan itibaren raslanırsa da, muhteşem bir şekilde tanzim edilen «bulla» lar yerine B. lerin

kullanılması ancak XV. yüzyıldan sonra yayılmıştır. XVI - XIX. yüzyıllarda B. lerin tanzimi için Vatikanda «B. Sekreterliği» denilen ayrı bir kalem vardı. 1908 den beri B. ler Vatikan kardinal müsteşarı tarafından imza edilirler. Hükümdarlarla yüksek rütbeli ruhani şahsiyetlere gönderilen B. ler, XVI. yüzyılda ihdas edilmiş olup, bugüne kadar faaliyette olan «Hükümdar B. leri Sekreterliği» tarafından çıkarılır. B., yüksek ruhani mevkilere tâyin, papalık unvan ve nişanlarının verilmesi, «mutlular sırasına çıkarma» (bk. AZİZLER) v. b. gibi vesilelerle kullanılır. Üzerindeki damga, papanın yüzüğündeki mührün kırmızı mürekkepli kopyasıdır. Zamanımızda «breve» kelimesi az kullanılmaktadır. Bu tarz papa fermanlarına daha çok «litterae apostolicae» (Lat. = havari mektubu) denir. Bk. BULLA 3.

BREVE: bk. BREVIS.

BREVIARIUM (Lat. *brevis* = kısa), «hülâsa», «toplu el kitabı», «kolleksiyon» mânalarında kullanılan Latince bir terim.

1. Tarihte ün almış iki eserin adı. Bunlardan Augustus zamanında meydana getirilen *B. Augusti* (Augustus B. u) ve bunun devamı olan *B. Imperii* (İmparatorluk B. u), Roma İmparatorluğu istatistik bilgilerini içine alır. İkinci eser, *B. Alaricianum* (Alarik B. u) dur. *Liber legum* (Kanunlar kitabı), *Lex Romana Visigothorum* (Batı Gotlarının Roma kanunu), *Liber Aniani* (Anianus kitabı) v. b. adlarla da anılan bu mühim eser, 506 da Batı Got kıralı II. Alarik'in emriyle, Batı Got İmparatorluğu için hazırlanmış olan bir Roma hukuku el kitabıdır. Kaynakları, büyük Roma hukukçularının (Gaius, Paulus, Papinius) yazıları, Gregorius ve Hermogenes kodeksleri ve bilhassa *Codex Theodosianus* (bk. BİZANS HUKUKU) ile Theodosios ve haleflerinin ek kanunlarıdır. Alarik B. u Gallia'da ve komşu memleketlerde uzun zaman kullanılmıştır. Son bas. M. Conrat (Cohn): *B. Alaricianum* (1903).

2. (Fr. Bréviaire, Alm. Brevier, Breviarium, İng. Breviary, İt. İsp. Breviario, Mac. Breviárium, Çek. Breviář), aslında Katolik duaları hülâsası, Katolik papazlarının her gün okumak mecburiyetinde oldukları duaları içine alan kitap. B. un menşei meselesi müphemdir. Hıristiyanlarda günün muayyen saatlerinde muayyen duaların, bilhassa mezmurların okunması âdeti çok eski bir tarihe çıkar. II. yüzyıl sonlarından itibaren günün üçüncü (*tertia hora* veya kısaca *tertia* = saat 9), altıncı (*sexta* = saat 12) ve dokuzuncu (*nona* = saat 15) saatlerinde dualar okunduğu hakkında kayıtlar vardır. Bundan başka bayram arifesi gecesinde (*vigilia nocturna*) dinî metinler ve mezmurlar okunurdu. Rahiplik kurulup teşkilâtlandırıldıktan sonra, bu dualar dahâ kesin bir şekil almış, rahipler de günün, tarikat nizamnamesinde tesbit edilen saatlerinde bu duaları okumakla mükellef tutulmuşlardır. Böylece şu mecburi dualar teşekkül etmiştir: gece duası (*matutina*), seher duası (*laudes* = hamd u senalar) ve gündüz duaları (*prima* = birinci saatte, yani işe başlarken okunan dua, *tertia, sexta, nona*). Bunlara zamanla akşam duası (*vespera*) ve yatmadan önce okunan *completorium* (tamamlayıcı dua) katılmıştır.

Rahiplerin okudukları dualar çok uzun ve karışık olduğu için Papa VII. Gregorius bunlardan bir hülâsa hazırlattı. Bu kolleksiyon *B. Curiae Romanae* (Vatikan kabinesi B. u) adını taşımaktadır. Bu B. defalarca kontrolden geçirilerek düzeltilmiş ve birkaç kere neşredilmiştir. Papa V. Pius'un 1568 de neşrettiği B., Trento konsili kararlarına uygundu. VIII. Clemens, V. Urbanus ve XIII. Leo tarafından bazı düzeltmeler gören bu B., 1913 e kadar yürürlükte idi. Bu tarihte X. Pius'un emriyle yeni bir B. yayımlandı. Bu B. bugün bütün Batı Katolik Kilisesinde kullanılmaktadır. Ancak bazı tarikatlar kendi eski B. larını okumak hakkını muhafaza etmişlerdir. Bugün tarikatlara mensup bütün rahipler her gün B. okumakla mükelleftirler. Yalnız gözle değil, sesle okumak mecburiyeti vardır. Matutina ve laudes umumiyetle öğleden sonra veya bir evvelki günün akşamı okunur, diğerleri ise sabahleyin.

B. un her saati içinde mezmurlar (*psalmi*), bunlardan sonra ilâhiler (*hymni*) ve dualar (*orationes*) vardır. Sabahleyin bundan başka Kitab-ı Mukaddesten ve Kilise Babalarının eserlerinden parçalar, azizlerin yortusunda da o azizin menkıbesi (*legenda*) veya biyografyası okunur.

BREVIÈRE [*brïvyẹr*], **Louis Henri** (1797 - 1869), Fransız gravürcüsü. Forges - les - Eaux'da doğmuş, Hyères'de ölmüştür. Tahta üzerine gravürü 1815 te tekrar kullanmış ve planşlarını elyaf boyunca (bois de fil) değil, elyaf uçları (bois de bout) üzerine kazmıştır. Eserleri 3 000 planşa yükselir. Gaillon sarayındakilerle, Rouen şehrinde Voûte de la Grosse Horloge'dakiler ayrıca kayda değer. Lüks basımlar için birçok resimler yapmıştır. *Notice sur la xylographie* (Tahta oymacılığı hakkında) [1833] başlıklı bir yazı da yayımlamıştır.

BREVİKORİNE (Brevicoryne brassicae) lâhana yaprak biti; gaga hortumlu böcekler (Rhynchota) takımının yaprak bitleri (Aphididae) familyasına bağlı bir tür. Boyu 2, genişliği 1 mm dir. Rengi kirli beyaz yeşildir, hafif sarıya çalar. Başı karadır. Vücudun üst yüzü pudra gibi ince mum tozlariyle örtülmüştür. Lâhana yapraklarının üst ve alt yüzünde toplu olarak yaşarlar. Yaprakları sokup emerek, gelişmesine engel olurlar; yapraklar sararır ve kurur. Hele genç lâhanaların göbek yapraklarında zararları çoktur. Lâhananın çiçek saplarında, karnıbaharda ve yabani turpgiller (Cruciferae) e de zarar verirler. Kanadları yoktur. Kanadlıları sonbaharda görülür. Partenojenez olarak ürer, yılda 5 - 10 döl verir. Orta Anadoluda zararı yazın ve sonbaharda görülür.

BREVİKORİNE (Kanadsız, dişi)

BREVİKORİNE (Lâhana yaprağında koloni yığınakları)

Çare: Kışın tarlaları yabani otlardan temizlemeli; bozulmuş, hastalanmış lâhana yapraklarını ve lâhana kalıntılarını, yabani turpgilleri yoketmeli. Lâhanaları nikotinli sabunlu sularla bolca yıkamalıdır. Bu böceklerin vücutları mumlu ve yağlı olduğundan, ilâcın böcek vücuduna iyi temas etmesi lâzımdır.

BRÉVıLLE [*brēvịl*], **Pierre Onfroy de** (1861 - 1949), Fransız kompozitörü. Bar - le - Duc'te doğmuş, Pariste ölmüştür. T. Dubois ile César Franck'ın talebesidir. Schola Cantorum'da öğretmen, «Mercure de France»ta müzik tenkidçisi olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Eros vainqueur* (Muzaffer E. [= aşk tanrısı]) [üç perdelik lirik dram, 1910 da Bruxelles Monnaie tiyatrosu tarafından temsil edilmiştir], *Sainte Rose de Lima* (Lima'lı Azize R.) [oratoryo], *Hymne à Vénus* (Venus'a ilâhi) [orkestra], Maeterlinck'in *Les sept princesses* (Yedi prenses) i için bir sahne müziği uvertürü, yine Maeterlinck'in *La Princesse Maleine* (Prenses M.) i için bir uvertür, *Stamboul* (İstanbul) [orkestra süiti (önce piyano süiti)], birçok piyano eserleri, bilhassa *Portraits de maîtres* (Üstad portreleri) adlı bir süit; müteaddit melodi serileri.

BRẸVIS (Lat. = kısa; İtal. Breve), çift tam nota. Nota kıymeti ⩩, 2 tam notaya eşittir. Ortaçağın ölçü musikisinde (Mensuralmusik), B. bir kısa nota olup, bunun mukabili Longa (= uzun) bir uzun notadır. Longa 2 veya 3 B. e eşittir. B. in süresi XIV. yüzyıldan beri, küçük nota kıymetlerinin tercihan kullanılması neticesinde gittikçe artmıştır. XVI. - XVII. yüzyıllarda B., takt işareti olarak başta ¢ işareti konulduğu takdirde takt birimi sayılırdı. Bk. ALLA BREVE.

BREVİSEPS (Breviceps = kısa başlı; Lat. *brevis* = kısa, *caput* = baş), kuyruksuz kurbağalar (Anura) takımının brevisipitide (Brevicipitidae) familyasına mensup bir cins. Başı çok kısa olduğundan hayvan istirahat halinde

B R E V İ S E P S

iken bir balona benzer. Bu cinsin bir türü olan *B. mossambicus* 5 cm büyüklüğünde, burnu yassı, gözleri öndedir. Ağzının içinde ve çenelerinde diş yoktur. Dili uzun ve ovaldir ve alt taraftan tamamen ağzın içine tespit edilmiştir. Ekstremiteleri çok kısadır. Arka ekstremitelerinde ve ayak parmaklarının kaidesinde toprağı kazmağa yarıyan kürek şeklinde oldukça büyük bir nasır bulunur. Derisi düzdür. Sırtı kırmızımsı - kahverengi, yanları ise sarımsı - kahverengidir. Gözlerinin altından aşağıya ve arkaya doğru şerit şeklinde birer siyah leke uzanır. Ağzın altında da yine büyük siyah bir leke bulunur. Karnı kirli beyazdır. B. ler diğer kurbağalar gibi sıçramaz, sürünerek gayet yavaş yürür. Doğu Afrikada yaşar.

BREVORTİYA (Brevoortia), zambakgiller (Liliaceae) familyasından, Kuzey Amerikada sadece bir türü (Brevoortia coccinea) yetişen bir bitki cinsi. Soğanlı, otsu bitkiler olup, kan kırmızısı renkte güzel çiçeklerinden dolayı bahçenin az güneş gören yerlerine süs bitkisi olarak dikilir.

BREWER [*brūır*], **Ebenezer Cobham** (1810-1897), İngiliz kilise adamı ve yazarı. Kaynak değeri taşıyan birçok eserler hazırlamış ve bunların bazıları tekrar tekrar basılmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *A Guide to Scientific Knowledge* (İlmî bilgiye bir rehber) [1850], *Dictionary of Phrase and Fable* (Tâbirler ve masallar lûgati) [1870], *Reader's Handbook of Famous Names in Fiction* (Okuyucunun, hikâyelerde geçen meşhur isimlere dair elkitabı) [1880], *Historic Note Book* (Tarihî not defteri) [1891].

BREWER [*brūır*], **George Emerson** (1861-1939), Amerikalı cerrah. New York'ta çalışmıştır. Tıp tarihinde, B. ın adına bağlanmış olan şu terimler vardır:

B. ameliyatı: Muayyen bir lastik yakı ile atardamarlardaki yaraların kapatılması.

B. infarktus'u: Bir çeşit böbrek infarktusu. Piyelonefrit hastalığına tutulmuş bir böbreğin kesitinde görülen infarktusa benzer koyu kırmızı, kama şeklinde bazı yüzeylerden ibarettir.

B. noktası: Kaburga - omurga açısının muayyen bir noktası. Burada görülen yumuşaklık böbrek intanına işaret eder.

BREWSTER [*brūstır*], **Sir David** (1781 - 1868), İngiliz fizikçisi. Jedburgh (İskoçya) de doğmuş, Melrose civarında Allerly'de ölmüştür. Edinburgh'daki Royal Society'nin ikinci reisi, 1859 dan itibaren de Edinburgh üniversitesinin rektörü olmuştur. Optik alanında çok başarılı araştırmalar yapmıştır. En önemli buluşlarından biri, adını taşıyan polarizasyona ait kanundur. Bütün isotrop olmıyan maddelerin çift kırma gösterdiklerini keşfettiği gibi optik bakımdan tek ve çift eksenli billûrlar arasındaki farkı meydana çıkarmıştır. Keza, tazyik altındaki cam ile çabuk soğutulan camdaki çift kırılmayı keşfetmiştir. Keza billûrların pleokroizm (pléochroisme) ini meydana çıkarmıştır. B., Wheatstone tarafından icadedilen stereoskopu ıslah etmiş ve kaleidoskopu icadetmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Letters on Natural Magic* (Tabiî sihire dair mektuplar) [1831], *Treatise on Optics* (Optik ana kitabı) [1832], *Life of Sir Isaac Newton* (S. I. N. un hayatı) [1855, 2 cilt; bu eser 1855 te genişletilmiş ve şu başlık altında çıkmıştır: *Memoirs of the Life, Writings and Discoveries of Sir Isaac Newton* (S. I. N. un hayatı, yazıları ve keşifleri hakkında hâtıralar)], *Martyrs of Scien-*

D. BREWSTER

ce (İlim kurbanları) [1841]. 1808 den 1830 a kadar Edinburgh ansiklopedisi (*Edinburgh Encyclopaedia*) ni çıkarmıştır.

Brewster kanunu: tgi = n olursa yansıyan ve kırılan ışınlar birbirine diktir ve her ikisi de tam olarak polarılmıştır. i, saydam orta üzerine düşen ışının gelme açısı; n, kırılma indisidir. Âdi cam ve sarı ışık için i = 56° dir.

BREYSIG [*brąyzik*], **Kurt** (1866 - 1940), Alman tarihçisi ve tarih felsefecisi. Posen (Poznań) da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Berlin üniversitesinde 1892 de doçent, 1896 da profesör, 1923 te de ordinaryus profesör olmuştur. B., tarihte yüzyıl hesabı yerine, gelişmeye dayanan bir hesap usulü kullanmıştır. B., insanlık tarihinde hiçbir şey ile kıyas edilmez bir gelişme görür. Bu gelişmenin hususi kanunları vardır. Muhtelif halk tabakaları paralel bir şekilde gelişir ve B. bu gelişmenin kanunlarını tesbite çalışır. Teorisi, Spengler'in kültür morfolojisi üzerine etki yapmıştır.

Başlıca eserleri: *Kulturgeschichte der Neuzeit* (Yeni zamanlara ait kültür tarihi) [2 cilt, 1900 - 1901], *Vom geschichtlichen Werden* (Tarihî gelişme hakkında) [3 cilt, 1925 - 1928], *Der Stufenbau und die Gesetze der Weltgeschichte* (Dünya tarihinin basamaklı bünyesi ve kanunları) [1927], *Vom Sein und Erkennen geschichtlicher Dinge* (Tarihî olayların varlığı ve tanınması hakkında) [4 cilt, 1935-1943], *Die Geschichte der Menschheit* (İnsanlık tarihi) [2 cilt, 1930 - 1939], *Gestaltungen des Entwicklungsgedankens* (Gelişme fikrinin aldığı şekiller) [1940].

BREYTFUS (Alm. *Breitfuss*), **Leonid** (1864 - 1950), Rus kutup seyyahı. Petersburg'da doğmuş, Bad Pyrmont'ta ölmüştür. 1898 - 1908 yıllarında vuku bulan Murman seyahatine katılmıştır. Başlıca eseri şudur: *Arktis - The Arctic. Der derzeitige Stand unserer Kenntnisse über die Erforschung der Polargebiete* (Arktik - Kutup bölgesinin tetkikine dair şimdiki bilgilerimiz). Bu eser 1939 da Almanca ve İngilizce olarak da çıkmıştır.

BREZİLYA (República dos Estados Unidos do Brasil; İng. Brazil, Fr. Brésil, Alm. Brasilien), Güney Amerikanın en büyük devleti. Yüzölçümü 8 516 037 km², nüfusu 52 645 500 (1950) dür. B., 1822 ye kadar Portekizin sömürgesi olmuş, bu tarihten sonra müstakil bir imparatorluk haline gelmiş, 1889 dan beri de cumhuriyetle idare edilen birleşik bir devlet olmuştur.

Yeri: B., büyüklük bakımından, muayyen bir sahada uzanan dünya devletleri arasında üçüncü gelir (Sovyetler Birliği ve Kanadadan sonra) ve Türkiyeden yaklaşık olarak 11 defa büyüktür. B., Güney Amerika kıtasının kuzeydoğu bölümünü ve bu kıtanın doğu yarısını kaplar. Şili ile Ekvador hariç, bütün Güney Amerika devletleriyle sınırı vardır ki, bu da B. nın dış siyaseti bakımından önemlidir. Sınırları bugün türlü anlaşmalarla tesbit edilmiştir.

Yapı, yer şekli: B, dağlık kültesini, Amazon çukurelinin çoğunu, Guyana dağlık bölgesinin güney tarafını içine alır. Amazon çukur bölgesi, geniş ölçülü bir çöküntü çanağı olup, çok yeri alûvyonlarla örtülü bir birikinti sahasıdır. Bu çukur saha, Mato Grosso eşik arazisinin güneyinde, Gran Chaco'nun kuzey ucu ile birleşir. Atlas okyanusundan itibaren B. dağlık bölgesi ve masa yapılı arazisi Madeira'ya, güneyden gelen Amazon nehri kollarının son çağlayanlı basamağından La Plata'ya kadar, takriben 30 enlem ve boylam derecesi arasında uzanır, Arkaik kültelerden yapısı bulunan bir yontuk külte halinde yükselir. Uzun zamanlar aşınmış ve düzleşmiş bulunan bu külte, zaman zaman deniz altında kalmış, böylece Aşağı Paleozoikten Mezozoik sonuna kadar, yer yer aralarına melafirlerin de sokulduğu tortul tabakalarla örtülmüştür. Bu yontuk külte, doğuya doğru bir kubbeleşme gösterir ve Atlas okyanusuna dik bir şekilde iner. Bu kubbeleşme alanında bu dağlık yerin en yüksek dorukları (Pico da Bandeira 2 884 m) bulunur. Hemen hemen yatay bir şekilde bulunan tabakaların aşınma ve taşınmaları yüzünden burada birbirlerinden dik yamaçlar veya hafif eğimli yerlerle ayrılmış düzlüklerin (chapadas) uzandığı tabaka basamaklı yöreler teşekkül etmiştir. Alçak yerlerden bakıldığı zaman bu türlü yöreler birer dağ görünüşü gösterir ve Serra adiyle anılır. Buradaki asıl dağlar ise yalnız Serra do Mar ve bundan bir çöküntü hendeği ile ayrılmış bulunan Itatiaya dağlık kültesidir. Halbuki Serra da Mantiqueira, Serra do Espinhaço yükseklikleri gerçekte dorukları bulunmıyan yüksek düzlüklerdir. Bu yontulmuş düz arazi, kuzeye doğru gittikçe alçalır. Güneyde kum taşlarından bir üstyapısı bulunan altında da arkaik eski tabakalar uzanan platolar, denize kadar devam eder. Bununla beraber 30 güney enleminin aşağısında bunun kenarı büyük bir tabaka basamağı halinde batıya doğru bükülür (Serra Geral) ve Rio Grande do Sul'un güneyi (Campanha) oldukça düz veya tepelik bir biçim gösterir. Burada birçok büyük deniz kulaklarının (lagünlerin) bulunduğu alçak bir kıyı bölgesi uzanır.

Sular: B. sularının dörtte üçü Amazon ve La Plata nehir ağlarına bağlıdır. Öyle ki, B. nın yüzölçümünün % 60 ındaki suları Amazon, % 15 indekileri La Plata boşaltır. Geri kalan % 25 inin sularını daha küçük ırmaklarla kıyı dereleri boşaltır. Bütün nehir ve ırmakların suları,

Amazon nehrinden bir manzara

gemi işlemesine yetecek kadar boldur. Fakat nehir boylarında sıra sıra basamakların bulunması, tabaka basamaklarının birçok yerlerde mevcut olması, türlü büyüklükte pek çok çağlayan ve çavlanların teşekkül etmesine sebebolmuş, bu hal gemi işlemesini güçleştirmiştir. B. daki en büyük çavlanlar São Francisco boyunda 81 m lik Paulo Affonso çavlanları, Arjantin sınırı yakınındaki Iguassú (50 m) çavlanıdır. Deniz kulaklarının kapanmasından doğmuş bulunan göllerle Amazon ve Paraguay nehirlerinin boyundaki su baskınlarından doğmuş birçok göller dışında B. nın başlıca gölleri yalnız Maranhão ve Piauí'dir.

Madenler: B. nın henüz sömürge olduğu sıralarda ve XIX. yüzyıldaki kadar altın ve elmas cevherleri kalmamış, işletilme yüzünden bunlar gittikçe azalmış ise de, yine bugün de yılda 3-5 ton kadar altın istihsali ve ihraç maddesi teşkil edecek kadar elmas vardır. 1917 den beri altın

1

3

2

4

5

6

7

1. São Paùlo şehri, 2. Rio de Janeiro körfezi, 3. Rio de Janeiro'da bir palmiye yolu, 4. Tijuca gölü ve ormanı, 5. Santa Catarina arokarya ormanı, 6. Iguassú şelâlesi, 7. Maribonda şelâlesi

ihracatı durdurulmuştur. Mücevher ve yarı mücevher maddelerinin istihsali de önemlidir. Memleketin geleceğinde ve bilhassa endüstri sahasında faydası görülecek madenler henüz yeter derecede işletilmemektedir. Bu arada güneyde manyetit ve hematit soyundan demir cevherleri zengindir. En zengin demir bölgesi Minas ve çevresindedir ki, burası 500 km uzunluğunda ve 50 km genişliğinde büyük bir sahadır ve demir rezervinin de 20 milyar ton olduğu tahmin olunmuştur. Manganez cevherleri de zengindir ve 40 milyar ton rezervi tahmin olunmuştur. En zengin kömür yatakları Rio Grande do Sul ve Santa Catarina'dadır. Ancak, B. kömürlerinin çoğunda fazla kükürt ve kül vardır. Linyitleri de fazladır. Bitümlü şistlerinden petrol elde edildiği nispette B. nın dışarıdan petrol alma ihtiyacı azalabilecektir. Bakır, kurşun, kaolen de vardır. B. dünyanın en zengin monazit kumu yataklarına sahiptir. Mermer de çoktur. Kaplıca ve maden suları bakımından da B. zengindir.

Iklim: 30 enlem arasında uzanan B. 3 iklim kuşağında yayılmıştır: Ekvator kuşağı, güneyde São Roque burnundan São Lourenço ırmağının Paraguay nehrine döküldüğü yer arasındaki çizgiye kadar uzanır. Bu kuşakta yıllık ortalama sıcaklık 25°yi geçer. Sıcaklık yıl boyunca hemen aynı kararda gider. Bol yağmurlu zaman, kıyı boyunda ve Amazon bölgesinde, Ocaktan Mayısa kadar sürer; güney taraflarında ise Ekimden Nisana kadar devam eder. Buralara göre biraz kurakça bulunan kuzeydoğu taraflarında da Aralıktan Hazirana kadar sürer. Güneydoğu alizelerinin estiği yerlerde yağmurlu mevsim Ocaktan Ağustosa kadardır. Burada yıllık yağış tutarı ortalama 200 cm dir.

Astropikal kuşak, yükseklik faktörünün tesiriyle (denizden 500 - 1000 m yüksekliğindeki arazi) kuzeye doğru çok sokulur. Burada yıllık sıcaklık ortalaması 20 25 derecedir. Yarı nemli kıyı bölgesinde kış aylarında bâriz bir serinlik olur ve böylece iklim, insan üzerinde gevşetici bir tesir yapmaz. Yazın da tesirini sık sık hissettiren güney atlantik antisiklonu oldukça bâriz bir şekilde sıcaklığın düşmesine yol açar.

Mutedil kuşak, Güney B. ya düşer(yıllık sıcaklık ortalaması 20° den aşağı). Burası Avrupadan gelenlerin en iyi şekilde barınabileceği yerdir. Bu iklim kuşağında üç güney devletinden başka, São Paulo yüksek arazisi, Rio de Janeiro dağlık bölgesi, güney ve orta Minas platolar sahası bulunur. Bu mutedil bölgenin kuzey taraflarında sıcaklık, yalnız yüksek yerlerde 0° den aşağı düşebildiği halde, güney kısımlarında geceleri donmalar olur ve bazan da kar yağar. B. nın en yüksek meteoroloji istasyonu(2 180 m) Itatiaya'dadır ki, burada yıllık sıcaklık ortalaması 11°, yağış 250 cm dir.

Bitkiler, hayvanlar: Bitki örtüsü bölgeleri iklim kuşaklarına uyar. Amazon çukur bölgesinde geniş ölçüde balta girmemiş ormanlar uzanır. Yalnız Rio Branco'nun orta taraflarında araya otluk savanlar girer. Su baskınına uğrıyan bölgelerde palmiyelerle otlar özel bitkileri teşkil ettikleri halde geniş yapraklı ağaçlar önemli yer tutmaz. Terra firme adı verilen yerlerde (subaskınına uğrıyan yerlerden yüksekte kalmış bulunan yerlerde) palmiyeler daha az çeşitli, fakat epifitler o nispette fazladır. Bu ormanlarda brezilyacevizi adı verilen ve ekonomik değerde bir yağ çıkarılan pek büyük Bestholletia excelsa ağaçlariyle bir çeşit lifli maddeler çıkarılan Attelea funifera ağaçları bulunur. Büyük ekonomik değeri olan kauçuk ağacı (Hevea brasiliensis) bilhassa Amazon bölgesinin güney yakasındaki alüvyonlu topraklarda geniş ölçüde yetişir. Her biri geniş bir oda büyüklüğündeki yaprakları ve ortasında da çok zarif küçük çiçekleriyle bir tabiat garibesi olan ve yapraklarını durgun suların üzerine bir tepsi gibi seren Victoria regia bitkisi, Amazonun kolları boyunda ve göller üzerinde geniş yerler kaplar, buralara özel bir görünüş verir.

Doğu kıyıları boyundaki gür yağmur ormanları São Francisco'dan Santa Catarina'ya kadar uzanır. Bu ormanlarda çok miktarda kıymetli ağaçlar (sedr, peroba jakaranda, v. b) vardır.

Kuzeydoğudaki kurakça bölgenin özel bir bitki örtüsü vardır. Ve böylece yüksek platolar bölgesinin orta taraflarındaki campos (b. bk.) lardan ayrılır. Bu kurak bölgeye hususiyet veren ağaç, gövdesi fıçıya benziyen Chorisia ventricosa'dır. Burada bundan başka kauçuk elde edilen manihot türleri etli bir bünye gösteren kaktüsler de yetişir. Catinga (b. bk.) adiyle anılan seyrek çalılık ormanlarda sık ve birbirine karışmış dikenli çalılıklar geniş yer tutar. Campos'ların ara yerlerinde öbek öbek orman adaları (capão) vardır. Irmaklar boyunda galeri ormanları uzanır. Güney B. nın yüksek bölgesinde campos'lar arasındaki geniş araukarya ormanları, bölgeye özel bir görünüş verir. Vâdiler boyunda ve Paraná'ya dönük olan yamaçta geniş yapraklı ağaçlar çok yer tutar. Araukarya (bizde: salon camı) ormanlarında mate denilen bir nevi çayın istihsal edildiği Ilex paraguayensis yetişir. Ziraat bitkileri arasında B., Güney Amerika kıtasında yetişebilen hemen her çeşit bitkileri ve bitki bölgelerini kendinde toplamıştır. Bugün bunların başında kahve gelmektedir. Dünya ölçüsünde bir istihsal kaynağı olan bu maddeden sonra şeker kamışı, pamuk, pirinç, mısır, kakao, tütün, mandiyoka, yağlı bitkiler, lifli bitkiler, meyva, patates, tahıl yetişir.

Hayvan topluluğu son derece zengin ve çeşitli olan bu bitki örtüsüne uymuştur. Burada Amazon bölgesi hayvanlariyle Atlas okyanusu kıyısının favnası, yüksek platoların ve La Plata bölgesi favnasının birbirinden farkı vardır. En büyük memeli hayvanlar tapir ile jagar (Amerikan kaplanı) dır. Bu sonuncu yırtıcı hayvandan başka, yine yırtıcılar arasında puma ile yaban kedisi, kurt, tilki ve sansar gelir. Buradaki maymunlar küçüktür. Yarasa soyundan olan vampirler de bu memleketin özel hayvanlarındandır. B. de çeşitli ayılar da yaşar. Pampa geyiği ve Brezilya karacası da B de yer yer görülür.

Suda yaşıyan memeliler arasında Amazon bölgesinde lamantin ile bir nevi tatlı su yunusbalığı yaşar. Muhteşem renkli kuşların da çeşitleri (kolibri, papağan ...) pek çoktur. Büyük ırmaklarda çeşitli kaymanlar (Brezilya timsahı) yaşar. Vücutları pullu hayvan soylarından B. da 120 çeşit sayılmış, dünyanın en büyük yılanları burada görülmüş, su içinde ve su kenarlarında yaşıyan zehirsiz Anakonda yılanları da bu memlekette çok bulunmuştur. Nadir olmakla beraber, B. da zaman zaman görülen en korkunç yılanlar Surucucu, Jararaca, Urutu ve mercanyılanıdır. Bu zehirli yılanlarla mücadele etmek üzere B. da yılan zehiri enstitüleri bile kurulmuştur.

Balık bakımından da B. çok zengindir. Amazon nehrinde 3 m boyunda Piracuru (b. bk.) lar yaşar. B. ormanlarındaki çeşitli ve fevkalâde güzel renkli böcekler, bu arada büyük kelebekler, 60 çeşit arı, türlü türlü karıncalar (ağaçları tahribeden termitler), zehirli ve zehirsiz örümcekler vardır.

Nüfus: Amerikanın keşfi sırasında B. da Tupi, Gês, Bororó, Aruak, Karaib adlı kavimlerle bunların yanında

birçok boylar yaşıyordu. Birbirine hayli kaynaşmış bulunmakla beraber, bugün de bu kavimler ve boylardan gelme insanlar vardır. Zamanımızda B. nın türlü bölgelerinde (Mato Grosso, Goiás, Maranhão, Amazon bölgesi), en eski hallerinde yaşamakta devam eden kızılderililerin sayısının 300 000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Amerikanın en eski sakinleri olan bu kızılderililer, balta girmemiş ormanların kenarında yaşar, yalnız avlanmak, balık tutmak, meyva toplamak için savanlara ve kıyılara giderlerdi. Deniz kıyıları Portekizliler tarafından ele geçirilince, buralarda yavaş yavaş melezler meydana gelmeğe başlamıştır.

B. ya Portekizlilerle birl kte 1640 a kadar birçok da İspanyalı göçmüştür. Zenciler ise 1850 de, altın çıkarılan yerlerde ve plantaj sahalarında çalıştırılmak üzere köle olarak B. ya getirilmeğe başlanmış, beyaz ırkın ve melezlerin çoğalmasiyle özelliklerini gittikçe kaybetmişlerdir. B. ya İber yarımadası dışında kalan Avrupa memleketlerinden göç 1817 de başlamıştır. Buraya önceleri Almanlar, daha sonra İtalyanlar, Polonyalılar, Ukraynalılar, Suriyeliler, Litvanyalılar göç etmişlerdir. Burada ırklar birbirine son derece karışmış ise de, gittikçe bir «Akdeniz insanının tipine yaklaşma», asıl zenci tipinin gittikçe ortadan kaybolması şeklinde bir gelişme vardır. Beyazlarla kızılderililerin karışmasından doğan melezler (Caboclos), Amazon, Pará, Maranhão, Ceará, Piauí, Goiás, Mato Grosso'daki nüfusun çoğunu teşkil eder. Beyazlarla zencilerden doğmuş bulunan melezler (Mulatto) ise B. nın kuzey ve orta bölümlerinde önemli yer tutar. São Paulo'dan itibaren güneye doğru da beyaz soydan olan nüfus fazlalaşır. Genel olarak B. nüfusunun % 5 i kızılderili, % 10 u zenci, % 85 i beyaz ırktan insanlarla bunların özelliğine yaklaşmış melezlerden mürekkeptir. Umumi dil, Portekizcedir.

B. da nüfus henüz pek seyrektir. Ortalama nüfus sıklığı km² ye 6 kişidir (bu miktar 1900 de 2 idi). Nüfusun çoğu güneydeki devletlerin topraklarında ve kıyı bölgelerinde toplanmıştır. Amazon havzası, Goiás ve Mato Grosso'da ise nüfus pek seyrektir. Buralarda hemen hemen insan bulunmıyan yerler de vardır. B. da nüfus gerek göçlerle ve gerekse doğumla gittikçe artmaktadır. Gerçekten B. nın nüfusu son 150 yıl içinde hızla çoğalmış, 1776 da 1 900 000, 1808 de 4 milyon, 1854 te 7 700 000, daha 1900 de 17 300 000 iken bu miktar bugün üç mislini aşmış ve 52 600 000 i bulmuştur.

B. nın büyük şehirleri Atlas okyanusu kıyı bölgesinde ve mutedil iklim kuşağında toplanmıştır. B. nın başlıca şehirleri şunlardır: nüfusu 2 milyondan fazla olan Rio de Janeiro ile São Paulo; 500 000 den fazla olan Recife; 200 000 den fazla olan Salvador, Pôrto Alegre, Belo Horizonte, Belém, Fortaleza, Santos; 100 000 den fazla olan Niterói, Curitiba, Manáus, Moceió, Campinas. 1950 de 52 milyon nüfusun % 63,5 u köylerde, % 36,5 u da şehirlerde oturuyordu (% 15 i, nüfusu 100 000 den fazla olan büyük şehirlerde). İç bölgelerde seyrek halde kasaba ve köy yerleşmeleri bulunmaktadır. Yeni yeni yerleşilen sahalarda tek tek çiftlik binaları ve köy evleri yerleşmenin çekirdeğini teşkil etmektedirler. Plantaj sahalarında idare makamlarına ait binalarla toprak sahiplerinin evleri yanında hepsi birbirine benziyen işçi evleri yapılmıştır.

Ekonomi: Tabiî durumu itibariyle B., dünya pazarlarına ham madde ve yiyecek maddeleri yetiştiren bir ziraat memleketidir. Amazon ormanlarında bilhassa kauçuk elde edildiği gibi, bütün B. da sayıları gittikçe artan plantajlarda kahve, şekerkamışı, portakal, muz, kakao, tütün, pamuk yetiştirilir. Elde edilen mısır, pirinç, manyok, nohut ve çeşitli sebzeler en çok memleket içinde harcanır. Bu arada şeker ve ancak fiyatın yüksek olduğu senelerde para getirebilen pamuk istihsaline karşılık memleketin başlıca ihracat maddesini kahve teşkil eder. Kahve fiyatları B. hükümetinin satın alıp stok yapmalariyle ayarlanmakta (bu iş Departamento Nacional do Café teşkilâtı eliyle yapılır) ve böylece fiyat yüksek tutulmaktadır. Fakat Orta Amerika, Kolombiya, Venezuela'da yetiştirilen kahve mahsulü için bu türlü kayıtlar alınmadığından B. nın bu kahve monopolü durumu gittikçe zayıflamıştır.

B. nın en büyük istihsal ve ihraç malı olan kahve (ihracatın % 45 i), São Paulo, Minas Gerais, Rio de Janeiro, Espirito Santo eyaletlerinde, 1,5 m derinliğindeki Terra roxa denilen kırmızı toprakta büyük bir bereketle yetişir. Ana yurdu Arabistan olan kahve, B. ya Cayenne'den getirilmiş, 1730 da Amazona yakın eyaletlerde, 1762 de Rio de Janeiro'da ekilmiştir. Önceleri lüks bir madde sayılan ve B. nın ekonomik durumunda mühim bir rol oynamayan kahve, XIX. yüzyıl başında değer ve miktarı bakımından büyük önem kazanmış, bu yüzyılın ikinci yarısında B. dünyanın kahve müstahsili haline yükselmiştir. B. nın kahve ürünü, İkinci Dünya Harbinden önceki yıllarda dünya istihsalinin % 70 ini teşkil etmiş, bütün dünyanın istihlâk ettiği 24 milyon çuval kahvenin (1 çuval = 60 kilo), 17 milyon çuvalını B. vermiştir. İhracatın % 70 e yakını Santos'tan, % 20 si Rio de Janeiro'dan yapılır. Santos, dünyanın kahve ihraceden en büyük limanıdır. Bu limanda her şey kahveye göre ayarlanmıştır: Trenler, kamyonlar, vapurlar hep kahve taşır. Her yerinde kahve depoları, çuval ve yığınları görülür. Hemen herkes kahveden bahseder. Limandan günde 15 kadar vapur kahve yüklü olarak çıkar.

Kahvenin gerek yetiştirilmesinde, gerekse ihracındaki kolaylık ve fazla kazanç, kahve yetiştiricilerini, tarlalarını durmadan genişletmeğe ve daha çok kahve fidanı yetiştirmeğe sevk etmiştir. Ancak, bu düzensiz fazla istihsalin önüne zamanında geçilememiş, B. geniş ölçüdeki kahve ürününü dış piyasalara tamamiyle satamaz olmuş, kahve memlekette birikmiş, bu yüzden iktisadi buhranlar çıkmıştır. Bu buhranları önlemek için depolara yerleştirilen çok miktardaki kahve karşılık gösterilerek dış ve iç istikrazlar yapılmış, bu da buhranı önliyememiştir. Çünkü, bir yandan kahve birikmekte devam etmiş, bir yandan da fiyat düşmüştür. B. parası olan milreis'in değerini, kahvenin dünya piyasasındaki fiyatı tâyin ettiğinden, kahve fiyatı düşünce B. parasının da değeri düşmüştür. B. ekonomisinin dayandığı bu tek büyük mahsul, B. parasını kendine bağladığından, kahve piyasasında ufak bir düşme, paranın değerinde de hemen bir düşüklük yapmaktadır. Nihayet, buhrana bir çare bulmak üzere fazla kahvenin yokedilmesine karar verilmiş, hükümetçe kahve istihsali kontrol edilmeğe başlanmış ve fiyatı yüksek tutmak için her yıl kahvenin bir kısmı yakılarak yokedilmek yoluna gidilmiştir. Feda edilecek kahve hükümetçe satın alınır, depolarda biriktirilir, yakılır yahut denize dökülür. Tahribe yalnız hükümetin hakkı vardır. Ve bu iş millî kahve idaresince düzenlenir. Yokedilmesi gereken kahve miktarı, her yıl ihracedilebilen 17 milyon (yaklaşık olarak) çuvaldan fazlasıdır ki, bu da istihsalin pek fazla olduğu yıllarda güçlük doğurmuş ve meselâ 1933 mahsulü 29 milyon çuvalı geçtiğinden, 12 milyon çuval kahve ihracattan arta kalmıştır.

İkinci Dünya Harbinden önce B. kahvesinin % 60 ını Amerika Birleşik Devletleri, % 10 unu Fransa, % 10 unu Almanya alıyordu. 1941 de 14 Amerika Devleti arasında yapılan bir anlaşma ile kahve kontenjana tâbi tutulmuştur ki, kahve yetiştiren memleketlerin dışarıya satabilecekleri kahve miktarını bu anlaşma tâyin etmiştir. Kahve yetiştiren memleketlerden her biri, büyük müstehlik Amerika Birleşik Devletlerine gönderecekleri kahvenin belirli bir miktarda olmasını kabul etmişlerdir. 1941 de Amerika Birleşik Devletlerinin aldığı kahve miktarı 16 milyon çuval olup bunun 9 milyon çuvalını B. göndermiştir.

B. da facenda denilen büyük kahve tarlalarında ekseriya hahve ve bazan da değişik olarak pamuk ve şekerkamışı yetiştirilir. Facendeiro (= toprak sahibi) ve işçileri bütün yıl burada yaşarlar. İşçilerin kendi evleri ve bahçeleri vardır. Fakat az para aldıklarından dolayı, bu işçilere tarlada mısır ve pamuk ekmelerine de imkân verilmiştir. Bir çiftlik görünüşünde olan büyük bir facenda'da dükkânlar, kilise, okul bulunduğu gibi, daha büyüklerinde lokanta, çarşı, hastane, sinema bile vardır.

São Paulo bölümünde kahve rekoltesi

B. mukadderatına tesir eden kahve işini düzenlemek için gayret sarfetmekte, kahvenin yakılmasını önleme çarelerini aramaktadır. Bu arada tek taraflı ziraat (kahve yetiştirme) yüzünden zaman zaman beliren ekonomik buhranların önüne geçmek veya hiç olmazsa hafifletmek üzere, çok geniş yer tutan tek ziraat (monokültür) usulü yerine çeşitli ziraat (polikültür) e doğru bir değişme belirmiş bulunmaktadır.

Önceleri geniş ölçüde olan kauçuk istihsali de Birinci Dünya Harbinden beri azalmıştır. Yarım asır önce B., dünyanın en çok ve hattâ biricik kauçuk yetiştiren memleketi idi ve dünyanın en iyi cins kauçuğu burada kendiliğinden yetişen ve hevea denilen kauçuk ağaçlarından elde ediliyordu. Amazon bölgesinin yerlileri, kauçuk ağacının yapışkan maddesini biliyor ve bazı işlerde de kullanıyorlardı. Fakat bu madde çok sıcağa ve çok soğuğa dayanamadığından endüstride faydalanılamıyordu. Ancak 1839 da bu yumuşak maddeye kükürt katmak suretiyle soğuk ve sıcaktan az müteessir olan bir madde haline getirilince, kauçuk endüstride büyük yer tutmuş, B. ya bol miktarda para girmiştir. Öyle ki, B. ya bu yüzden çok para girdiği sıralarda kauçuk ticareti merkezi olan Amazon nehri kenarındaki ve balta girmemiş ormanlar ortasındaki Manáus şehrinde 10 milyon dolar sarfiyle büyük bir opera binası yapılabilmiş, buraya Avrupanın en tanınmış sanatkârları getirtilmiş, o vakit 200 dolar eden bir B. konto'su ufak para gibi harcanmıştır. Ancak, B. nın kauçuktan gelen bu refahı uzun sürmemiş, kauçuk tohumları başka memleketlere kaçırılmış, Malezyada, Seylan, Sumatra, Cavada kauçuk ormanları yetiştirilmiş, verim daha fazla olmuş, B. kauçuğu 5-10 yıl içinde düşmüş, kauçuk ticareti Brezilyalıların elinden çıkmıştır. Bugün kauçuk istihsali ve ticaretinin yeniden kalkındırılması için çeşitli yollara baş vurulmaktadır.

Brezilya'da kauçuk rekoltesi

Memleketin içinde nüfusun satınalma gücü fazla olmadığından, ihracatta da türlü güçlükler belirmektedir.

B. da Baía, Mato Grosso, São Paulo çayırlık ve otluk bölgelerinde davar sürüleri yetiştirilir. Etler kurutulur. Son zamanlarda da etler konserve haline getirilmeğe başlanmıştır. Hayvan derileri kısmen harice satılır, kısmen tabakhanelerde işlenir.

Endüstrinin başında dokumacılık (hususiyle pamuk) gelir. Ayrıca ayakkabı fabrikaları, biracılık, şeker fabrikaları (338 şeker fabrikası), diğer yiyecek maddeleri ve ağaç endüstrisi de gelişmiştir. 1914 ten beri B. nın büyük şehirlerinde çeşitli endüstri kollarında gelişmeler olmuştur. B. nın ihracatı ile ithalatı birbirine aşağı yukarı denktir. İthal edilen başlıca mallar makine, maden eşyalar, kimya maddeleri, kömür, buğdaydır. Bankacılık B. yı teşkil eden devletlerin başşehirleriyle limanlarda inkişaf etmiştir. Bu arada memleketin Merkez Bankasının (Banco do Brasil), B. içinde birçok şubeleri vardır.

Taşın: B. da deniz aşırı ve kıyı boyu seferlerinin yapılmasına imkân veren birçok iyi limanlar vardır. Amazon ve Paraguay nehirleri, vapurların işliyebildiği büyük su yollarıdır. Diğer nehirlerde işliyen gemiler ise mahalli taşıma işinde büyük yer tutar. B. nın en büyük deniz yolları şirketi Lloyd Brasiliero olup, idaresi Brezilya Birleşik Devletine aittir ve Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri arasında seferler yapan 70 ten fazla gemiye sahiptir. B. da çeşitli demiryolları vardır. Raylarının aralıkları yer yer değişen demiryollarının bir kısmı Brezilya Birleşik Devletine, bir kısmı bu devleti teşkil eden devletlerden her birine, bir kısmı da özel işletmelere bağlıdır. Büyüklü küçüklü limanlardan içerilere doğru, muayyen bir yere kadar demiryolları uzanır. Yalnız Rio de Janeiro ile São Paulo çevresinde sık demiryolu ağları vardır. Rayların farklı açıklıkta olması çeşitli güçlükler doğurmaktadır. Kıyı yakınında geniş, içerlerde ise dar hatlar çoktur. Bir ana demiryolu, São Paulo'dan başlar, Mato Grosso üzerinden Paraguay kenarındaki Corumbá'ya uzanır. Bu hattın, Bolivyadan geçerek kıtanın batısındaki demiryolu ağlarına birleştirilmesine çalışılmaktadır. Uçak seferleri gittikçe daha geniş yer tutmakta ve bu sayede B. nın hiç yerleşilmemiş veya pek az nüfuslu yerlerine sokulmak kolaylaşmaktadır. Kıyı boyundaki şehirlerde ve Amazonas'ta birçok radyo istasyonları vardır. Denizaltı kabloları bir İngiliz, bir Amerikan ve bir İtalyan şirketi tarafından idare edilir. Motorlu taşıtların işliyebileceği birçok şoseler yapılmıştır. Öküz arabalarının işlediği dar yollar da çoktur. Dağlık yerlerde katır sırtında eşya taşınır.

Yönetim: B. 20 devlet (estado) ile 5 ülke (territorio) ve 1 federal bölge (districto federal; Rio de Janeiro içinde) nin birleşmesinden meydana gelmiş bir birleşik devlettir. Bu devlet ve idare bölümleri cetvelde toplu olarak gösterilmiştir.

Estado'lar	Yüzölçümü km²	Nüfusu (1950)	Merkezi
Alagôas	23 500	1 106 500	Maceió
Amazonas	1 592 600	530 900	Manáus
Baía	563 800	4 900 400	Salvador
Ceará	153 200	2 735 700	Fortaleza
Espírito Santo	40 900	871 000	Vitória
Goiás	622 500	1 234 700	Goiânia
Maranhão	334 800	1 600 400	São Luiz
Mato Grosso	1 262 600	528 500	Cuiabá
Minas Gerais	582 000	8 001 900	Belo Horizonte
Pará	1 216 700	1 142 800	Belém
Paraíba	56 300	1 730 800	Jcão Pessoa
Paraná	201 300	2 149 500	Curitiba
Pernambuco	97 000	3 430 600	Recife
Piauí	249 300	1 064 400	Teresina
Rio de Janeiro	42 600	2 326 200	Niterói
Rio Grande do Norte	53 000	983 600	Natal
Rio Grande do Sul	282 500	4 213 300	Pôrto Alegre
Santa Catarina	94 400	1 578 200	Florianópolis
São Paulo	247 200	9 242 600	São Paulo
Sergipe	21 100	650 100	Aracajú
Territorîo'lar			
Acre (1903 te Bolivyadan alınmıştır)	153 200	116 100	Rio Branco
Amapá (1943 te kurulmuştur)	137 400	38 400	Macapá
Fernando de Noronha (1942 ye kadar Pernambuco'ya dahildi)	27	700	
Guaporé (1943 te kurulmuştur)	254 200	37 400	Pôrto Velho
Rio Branco (1943 te kurulmuştur)	214 300	17 600	Bôa Vista
Fedaral Bölge	1 400	2 413 200	Rio de Janeiro
	8 516 000	**52 645 500**	

Anayasa: 24 Eylül 1946 tarihli Esas Teşkilât Kanununa göre, Brezilya, Cumhuriyet rejimine bağlı federal bir devlettir. Hâkimiyet millete ait olup, millet bu hakkını temsilcileri vasıtasiyle kullanır. Teşrii organı Millî Kongre adı altında Mebuslar Meclisi (Camara de Deputados) ve Senato (Senado) dan teşekkül eder. Mebuslar Meclisi halkın, nispî seçim usulü ile seçmiş bulunduğu temsilcilerden; Senato ise, federasyonu teşkil eden devletlerden gelen üçer üyeden müteşekkildir. Mebuslar Meclisi dört, Senato ise sekiz senelik bir devre için seçilir. Senatonun üçte bir âzası her dört senede bir yeni seçime tâbidir.

Millî Kongrenin yetkileri bütçeyi tasdik, vergiyi tesbit, muahedeleri tasdik, harb ilânı, sulh akdi. v. b. gibi hususlardır.

Cumhurreisinin, vekillerin ve Federal Mahkeme üyelerinin cezai mesuliyetten dolayı yargılanmaları, Senatonun yetkisine girer.
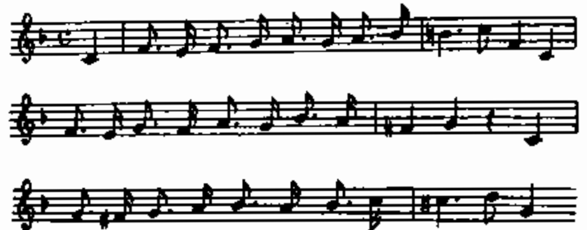
İcra kuvveti, beş senelik bir devre için seçilen bir cumhurreisi tarafından kullanılır. Cumhurreisi, vekiller heyetini tâyin eder ve memleketin siyasetini onlarla birlikte yürütür. Vekiller yalnız cumhurbaşkanına karşı mesuldürler ve onun tarafından azledilebilirler.

Kaza kuvveti, Federal yüksek mahkeme, federal temyiz mahkemesi, askerî mahkeme ve adlî mahkemeler vasıtasiyle kullanılır. Federal yüksek mahkeme âzalarını cumhurreisi, Senatonun tasvibi ile tâyin eder. Brezilya Esas Teşkilât kanununun arzettiği hususiyetlerden biri. millet vekilleri seçimlerine ait anlaşmazlıkların hususi seçim mahkemeleri tarafından halledilmesi usulüdür.

Arma ve Bayrak: 1889 tarihinde kabul edilen B. armasının esasını, Brezilya Birleşik Devletlerinin Rio de Janeiro'daki Federal Bölge (Distrite Federal) sinin remzi olan, beş köşeli ve altın renginde bir yıldız teşkil eder; sağ yarısı yeşil, sol yarısı da sarı olan her köşenin kenarını içeriden, dar bir kırmızı çizgi pervazlar. Yıldızın tam ortasına mavi zeminli bir teker konmuş, bunun kenarına da gümüş renginde bir çerçeve içerisinde yine mavi zemin üzerinde, memleketin o zamanki bölümleri (estado'lar) nin sayısına göre, gümüş renginde yirmi tane küçük yıldız dizilmiş, tekerin ortasına «Güney Haçı» denilen burcun beş yıldızı yer almıştır; armayı teşkil eden büyük yıldızın yanlarından da altın renginde ince şualar fırlamıştır. Bunların üzerinden ve yıldız uçlarının altından, kahve ve tütün yapraklarından yapılmış yeşil bir çelenk geçirilmiştir. Bu çelengin altta düğümlendiği yerde, yukarıya doğru dikilmiş yalın bir kılıcın kabzası, korkuluğu ve bir kısmı görülmektedir. Bunun altında da, iki ucu içeriye doğru kıvrılarak ikinci bir hat teşkil etmek üzere, koyu mavi bir bir şerit vardır; bunun üzerinde *Estalos Unidos do Brasil*, kıvrılmış kısımlarda da *15 de Novembro de 1889* (Brezilya Birleşik Devletleri, 15 Kasım 1889) ibaresi yazılmıştır.

Brezilya arması

B. cumhuriyeti bayrağının esasını yeşil bir zemin, sarı bir main ve mavi bir küre teşkil eder. Main, yeşil zeminin ortasına uzunluğuna konmuş, küre de mainin or-

Brezilya marşının başlangıcı

tasına alınmıştır. Kürenin ekvatorunda, soldan sağa sarkan beyaz bir kuşak üzerine *Ordem e Progresso* (Nizam ve ilerleme) vecizesi yazılmıştır. Kuşağın yukarısında birliği temsil eden tek bir yıldız yer almış, aşağısına da, birliği meydana getiren devletlerin sayısına (şimdi: 20 «devlet» [estado] ve 5 «ülke» [territorio]) göre yine 20 yıldız gruplanmıştır. İmparatorluk devrinde B. bayrağının esas rengi yine yeşildi; ortasında da boydan boya, uzunluğuna konmuş daha büyük bir main vardı, Mainin ortasında, imparatorluğun, yarısına kadar yeşil çelenkle çevrili, tepesi de taçlı arması (yeşil zemin üzerine, ortası haç, kenarları da yıldızlarla süslü mavi teker) yer almıştı. İmparatorluk ve cumhuriyet devirlerinin bayrakları için bk. BAYRAK, levha 2 ve 6.

Maarif: İlkokula devam mecburiyeti mevcut ise de, kanun her yerde tatbik edilemiyor. Okuma yazma bilmiyenlerin sayısı henüz nisbeten yüksektir. İlk ve orta okullardan başka birçok mesleki okullar vardır. Ziraat, ticaret, endüstri, madencilik sahasında, milletlerarası şöhreti olan şu iki enstitü kaydedilmeli: Oswald Cruz ve Bututan enstitüleri (tababet ve eczacılık). Üniversiteler şu şehirlerdedir: Rio de Janeiro (1920 kurulmuş), Bahia, Minas Gerais, Paraná, Recife, Rio Grande do Sul ve São Paulo. Ayrıca Rio de Janeiro, São Paulo ve Rio Grande do Sul'da birer Katolik üniversitesi vardır.

Gazetecilik: Çok gelişmiştir. 1950 de 300 günlük gazete ve 254 (6 sı devlete ait, 248 i hususi) radyo istasyonu vardı. Yılda ortalama 15 film yapılır. Gazetelerin en çoğu Portekiz dilinde çıkar. En eskisi 1825 te kurulan «Diario de Pernambuco» (P. Gazetesi), en önemlisi Rio de Janeiro'da çıkan «Correio de Manhã» (sabah havadisleri) dir. Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, İspanyolca ve Japonca olarak çıkan gazeteler de vardır. 1951 den beri biri Rio, diğeri de São Paulo'da iki televizyon istasyonu da vardır.

Din: Brezilyalıların ezici bir çoğunluğu Katoliktir (1940 ta % 95). 1940 sayısına ait diğer rakamlar şunlardır: 1 milyon Protestan (ki bunlardan 450 000 i Luterci olup hemen hemen hepsi Almanlardan türemiştir), 38 000 Ortodoks, 56 000 Musevi, 123 000 Buddhist. Devlet ve kilise anayasa mucibince ayrıdır.

DİL. Dünyada yüzölçümünün genişliği bakımından üçüncü devlet olan B., aynı zamanda dil çeşitliliği bakımından da ön safta bir yer işgal eder. Fakat bu çeşitlilik, yalnız yerli dillerde görülmektedir. B. daki diller, yerli ve göçmen olarak iki sınıfa ayrılır. Yerli diller, Amerika kıtasına has olan Kızılderili dilleridir; göçmen diller de başlıca Hind - Avrupa, ikinci derecede de Afrikadaki Sudan - Guinea ve Asyadaki Altay (Japon) ailelerine mensuptur. B. nın nüfusu da, beyaz, zenci, sarı ve kızılderili olmak üzere, bu dilleri konuşanların bir halitası haline gelmiş bulunuyor. Beyazlar kitle halinde, memleketin güney kısımlarında hâkimdirler; kuzeyde Zenci ve Kızılderililer çoğunluğu teşkil eder, merkezde de türlü melezler vardır. Eskiden Avrupalı göçmenler arasında pek az kadın bulunduğu için, erkekler önce Kızılderili, sonra da Zenci kadınlarla evlenmeğe başlamış ve bu karışmadan «mestizo» ve «mameluco» denilen melez sınıf meydana gelmiştir. Bugün bu melezler B. da şöyle adlandırılır: beyaz × zenci melezi = mulato; beyaz × kızılderili melezi = caboclo; zenci × kızılderili melezi = cafuso. İstatistikler pek katî değilse de, resmî rakamlara göre memleket nüfusu (52 600 000) nun % 63,5 u beyaz (33 400 000), % 21 i melez (11 050 000), % 14,5 u Zenci (7 630 000), % 1 i de Kızılderili ve Asyalı (520 000) dır. Dil çeşitliliği de bu durumla ters orantılıdır, yani çoğunluğu teşkil eden kütlede az, azınlığı teşkil eden kütlede çoktur.

B. nın resmî dili, XVI. yüzyıl başlarından itibaren sömürgeciler tarafından buraya getirilmiş olan Portekizcedir. Zamanla Avrupa Portekizcesinden bazı bakımlardan ayrılmış olduğu için, buna şimdi Brezilya Portekizcesi (O Portugûes Brasileiro) denmektedir; bk. BREZİLYA PORTEKİZCESİ. Melezlerin ve göçmenlerin bir kısmı (1820 - 1944 yılları arasında, B. ya 4 674 438 göçmen gelmiştir) da bu dili benimsemiştir. Hind - Avrupa grupuna giren öbür göçmen diller İtalyanca, Almanca, Polca ve Rusçadır. Önce 1817 de bazı İsviçreliler buraya gelerek yerleşmiş, 1825 te de Alman göçü başlamış, daha sonra İtalyanlar, 1870 ten itibaren de Polonyalılarla bazı Ruslar buraya göç etmişlerdir. Almanca 1 000 000 luk bir kitle tarafından, başlıca Santa Catarina bölümünde, İtalyanca (1 500 000) da São Paulo bölümünde konuşulur; birkaç 100 000 Polonyalı ile Rus da Başlıca Paraná bölümünde kendi dillerini kullanırlar. 1908 de başlıyan Japon göçünün neticesi olarak bugün B. da 200 000 kişi Japonca konuşur. Bunlardan başka Yahudi, Suriyeli v. b. olmak üzere küçük topluluklar da vardır.

Brezilya yerlileri: Bakairi tipi

Zenci diller, XVI. yüzyılda başlıyan köle ticareti (1831 de resmen yasak edilmesine rağmen 1850 ye kadar devam etmiştir) dolayısiyle B. ya gelip yerleşmişlerdir. Ekseriyetle Sudan - Guinea dillerinin batı gruplarına mensup olan bu dillerden Brezilya Portekizcesine epey kelime geçmiş bulunmaktadır.

Kızılderili dillerine gelince, bunların çok çeşitli olmasına rağmen konuşanların sayısı mahduttur. Gen. Mariano da Silva Randon'ın 1910 daki rakamlarına göre, B. da 1 500 000 kadar Kızılderili vardı; en son tahminler bu sayıyı 300 000 e kadar indirmektedir; melez çoktur. Eskiden, Portekizlilerin yerleşmesinden evvel, B. da 5 000 000 kadar Kızılderili vardı. Bunlar tarih başlangıcından beri memleket dahilinde türlü göçler yapmış, gruplar karışmış veya birbirinden ayrılmış, birbirine girişmiş ve neticede geniş arazi kaplıyan dil topluluklarından başka, serpili birçok adacıklar da meydana gelmiştir. Pek çok karışık olan bu manzara bugün kısaca şöyle tarif edilebilir: İkinci Dünya Harbinden evvelki tasniflere göre, Güney Amerika (Antiller dahil) Kızılderili dillerinin sayısı 783 olup, bunlar 77 aileye ayrılmışlardı. Şimdiki bilgimize göre ise, bu ailelerin sayısı 108 dir ve bunun 58 i B. da temsil edilmiştir; çoğu da yalnız bu memlekette yaşamaktadır; bazı aileler ya tamamiyle sönmüş veya bir iki üye ile kalmıştır. B. da konuşulan Kızılderili dillerinin sayısı 350 den fazla olup, ölü diller de bu sayıya dahildir.

B. Kızılderili dil ailelerinin en önemlisi Tupi - Guaraní olup, B. daki başlıca üyeleri şöyle sıralanır (*işaret-

li diller şimdi yaşamıyor): doğu sahilleri boyunca güneyden kuzeye doğru Aré, *Tape, *Cariyó, *Tamoyo, *Tupinikin, *Tupinamba, Potyuára, *Caite, *Taramembe, *Ñengahiba, Manaje, Miraño, Tembé, Urubú, Anambé v. b.; iç bölgelerde asıl Tupi, Chirpa, Caingua; daha kuzeyde Amazon'a doğru Canoeiros, Tapirape, Camayura, Auetó, Manitsauá Tapuñuma, Apiacá, Gurunå, Curuahé, Munduruca, Mauhe, Takuñupa, Acipaya, Miránya; batıda Parentintin, Turá, Rama-Rama, Nıógapid; doğuda adacık halinde Gujajará; Amazon'un kuzeyinde de Oyampí ile Emerilhon. Bunlardan Tupi (veya Ñeêngatu), birinci derecede önemli bir dildir. Güney Amerika Kızılderili dillerinden Peru'da Quichua, Bolivya'da Aymara, Paraguay'da da Guaraní birer «umumi dil» (lingua franca) haline gelmiş olduğu gibi, B. da da Tupi, misyonerler tarafından işlenerek gerek Zenciler, gerekse Zencilerle beyazlar arasında müşterek bir anlaşma vasıtası (Port. lingua gerel = «umumi dil») olmuş, Brezilya Portekizcesine birçok kelime vermiştir, Bk. TUPI - GUARANÍ.

Brezilya yerlileri: Yamamadi

İkinci büyük aile olarak, doğuda Tupi - Guaraní sahasının ortasında, Gês [Že] - Tapuya yer alır. Bir iki istisna ile bütün üyeleri B. da bulunan bu ailenin B. daki üyeleri kuzeyden güneye doğru şunlardır: Timbirá, *Sacamecran, Aponegicran, Capiecran, Apinage, Caraho, Canelha, Macamecran, Acroá, Geico, Chavante, Cherente, Chicriana, Cayapó (Eochavante), v. b.

Antillerle Güney Amerika Kızılderili dillerinin iki büyük ailesini teşkil eden ve ağırlık merkezleri kuzeyde bulunan Aravak (Arawak) ve Karib (Carib) aileleri B. içlerine doğru sarkmıştır. Aravak ailesi B. da Amazon'un kuzeyinde toplu olarak başlıca Aruá, Marawan, Arawak, Mapidia, Atorai, Wapichána, Manáo, Kauichána, Ticuna, Passé, Yumána, Uainumá, güneyde de Arauá, Canamari, Yuberi, Pammari, Yamamadí, Ipuriná, Pamana, Pama, Culina, Maniteneri v. b., daha aşağıda adacıklar halinde Paressi, Custenaú, Yaulapíti, Mehinacú, Guana, Quiniquinao, Chané, v. b. dilleriyle temsil edilmiştir. Karib dil ailesinin B. daki temsilcileri başlıca Amazon'un kuzeyindedirler: Apalai, Bonari, Pauxi, Purucutó, Cachuena, Chiquena, Saluma, Pianocotó, Urucuina (Oyana), Paravilhana, Saparå, Wayumará, Crichaná, Wayewe, Yauapeıí v. b.; bu nehrin güneyinde de, kuzeyde Arára, Yuma, Pariri, Apiacá merkezde Nahuquá Arumá ve bilhassa Bacairi (Bakairi), batıda Palmella, doğuda da yine adacık halinde Pimenteira dili vardır.

Öbür dil topluluklarından, Mato Grosso'nun merkezinde Bororó, biraz yukarıda Rio das Mortes boyunca Caraya (Karaca), üyelerinin büyük kısmı Kolombiya'da bulunan Tucáno (veya Betoya), bir de Arjantin - Paraguay'dan B. ya sarkan Guaycuru ailelerini önemle anmak gerekir; oldukça büyük bir topluluğun dili olan Botocudo (Botokudo), Aymoré ailesindendir.

Kalan dil aileleri küçük olup şöyle gruplanabilir: Amazon'un kuzeyinde Venezuela sınırında Chiriana, Waíka, Carimé; Kolombiya sınırında Macú, Catawichi, Mura; Amazon'un güneyinde, doğuda, güneye doğru sahil boyunca serpili olarak Gamella, Arañi, Guanare, Caninde, Payacú, *Tarairiú, Panatí, Patacho, Paraitó Chucuru, Fulnio, Garañum, Pancarurú, Natú, Trumai; Rio Grande do Norte bölgesinde *Cariri; Baía dolaylarında Camacán (üyeleri: *Cotaxo, Maxacara, v. b.); Arjantin - Uruguay sınırında Caingän (üyeleri: Camé, Bugre, Chocren, v. b.) ile *Chirino; Uruguay sınırında da Guenoa; Minas Gerais bölgesinde Maxagali (üyeleri: *Maxagali, *Malali, *Pañáme, v. b.); batıda Kolombiya sınırında Catuquina ve yine batıda Amazonas bölgesinde Chapacura ile Matanawí; Peru sınırında Arikem; Bolivya sınırında ve Rio Madeira'nın güneyinde Chiquito, Nambiquára pano (kısmen), Samucu (kısmen), Puruborá, Tuparí, Amniapé, Gwarategaja, Capichana, Macuráp - Wayoró, Yabuti, Huari, Machubi, Sansimoniano; Paraguay sınırında, Paraná nehri çevresinde de Guató, Opaie, Curcuiá ve *Otí. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

Tarih: *Keşfi ve yerleşme devri*: 22 Nisan 1500 de Pedro Álvarez Cabral, Vasco da Gama'dan sonra batıdan Hindistana varmak isterken Brezilya topraklarına raslamıştır. Portekiz kıralı Manoel adına bu toprakları zapteden Cabral çıktığı limana Vera Cruz veya Santa Cruz adını vermişti; çok geçmeden Portekizliler boyacılıkta kullanılan kor renginde (Port. *braza*, Fr. *braise*; bk. BREZİLYA AĞACI) ağaçları olmasından dolayı buraya Brazil (sonraki imlâsı: Brasil) dediler. Cabral'den önce, yine 1500 de, Columbus'un arkadaşı, Vicente Yáñez Pinzón adlı bir İspanyol da B. nın kuzey kıyılarına varmıştır. Cabraldan sonra Amerigo Vespucci, Calho da bu topraklarda bazı yerler keşfettiler. İspanyollardan 1508-1526 arasında Solis, Magellan (Magalhães), Cabato da B. topraklarında güneye kadar birçok yerleri gördüler.

Portekizliler, Doğuda meşgul oldukları için, yıllarca yeni sömürgelerini ihmal ettiler. İspanyollar Rio-de-la-Plata'ya yerleşmek için teşebbüse geçince, kıral III. João Amerikadaki sömürgesini iskâna karar vermiş ve bu maksatla 1531 de Martim Affonso de Souza kumandasında bir ordu B. ya gelmiştir. Madeira'dan ilk şeker kamışını getiren bu zattır. São Paulo, Pernambuco civarındaki Olinda ve Baía (eski imlâ: Bahia) şehirleri de bu sıralarda kurulmuştur. Altın aramak üzere içerilere sokulmak isterken yerliler tatarafından, emrindeki küçük bir kuvvetle beraber imha edilmiştir. Harekâta ve keşiflerine kardeşi Thomé de Souza devam etmiştir. 1550 den sonra Jesuitler, Nobrega ve Anchieta adındaki iki rahibin idaresi altında bölgeyi Hıristiyanlaştırmakla meşgul idiler. Sömürgeleştirme işi Portekizliler için güçlük arz etmedi, çünkü karşılarında Guaraní veya Tupi kabîlelerine mensup teşkilâtsız bir yerli kitlesi buluyordu.

Fakat başka milletler de yeni sömürgeyi ele geçirmeğe teşebbüs ediyorlardı. Tâ 1541 de Orellana adındaki İspanyol seyyahı Amazon nehrini ağzına kadar takibetmişti. 1580 de Portekiz kıralı Sebastião, Alcaçar - Quivir muharebesinde ölünce, B. Portekizle birlikte İspanyol idaresine geçti. Nicholas de Villegaignon'un rehberliği altında bulunan Fransız Protestanları (Huguenot) 1555 te Rio de Janeiro civarında yerleşerek o bölgeye Terre des Perroquets (papağanlar diyarı) veya France Antarctique (Güney Yarımküre Fransası) adını verdiler. Fakat çok geçmeden oradan kovuldular. Diğer taraftan başka Fransızlar da 1560 ta

Maranhão'da yerleşmeğe çalışmışlarsa da buna muvaffak olamadılar. 1582 de Catherine de Médicis B. yı fethetmek maksadiyle Strozzi'nin kumandası altında bir sefer tertibetmiş ise de, bu donanma Açores muharebesinde Alvaro de Bazan'ın kumandası altında bulunan İspanyol donanması tırafından mağlûp edildi. Holândalılar daha büyük muvaffakiyet göstererek 1624 te bir zaman için Baía'yı zaptettiler ve Maurice van Nassau'un komutası altında 1637 de Pernambuco'da yerleşerek 1654 e kadar bu şehirde tutundular.

1640 ta tekrar Portekizin idaresine geçen B. uzun zaman korsanlara karşı müdafaa zorunda kaldı. 1710 da bir Fransız filosu Rio'yu ele geçirmek için başarısız kalan bir teşebbüste bulundu. 1711 de Duguay - Trouin daha büyük başarı göstererek bu şehri ele geçirdi ve bundan çok yüksek bir fidye i necat aldı.

Sömürgelik devri: Memleket başlangıçta başlıca zirai alanda sömürüldü. XVIII. yüzyılın ortasında altın ve elmas ocakları bulununca, Minas Gerais va Mato Grosso illeri büyük bir gelişme göstermeğe başladı.

Fakat başka bir güçlük kaynağı belirdi: İspanyol ve Portekiz sömürgelerinin sınırları Tordesillas anlaşmasına dayanıyordu (1494), fakat katî şekilde tesbit olunmamıştır. XVIII. yüzyılın sonuna kadar iki memleket arasında durmadan ihtilâflar doğuyordu. 1680 de B., Plata nehri üzerinde, şimdiki Uruguay'ın başlangıcını teşkil eden Sacramento sömürgesini kurdu; fakat bu sömürge uzun zaman geçmeden İspanyollar tarafından zaptolunarak buradaki tesis'er toprak ile bir edildi.

Portekiz kıralı II. José ile nazırı Pombal'ın devrinde B. geliştikçe gelişti: halkın oraya gidip yerleşmesi kolaylaştırıldı, bayındırlık ve öğretim işlerine hız verildi. 1755 te yerlilerin serbestliği ilân olundu, fakat Jesuitlerin kovulması bazı güçlükler doğurdu.

Fransa ihtilâli B. da büyük bir tepki yaratmadı. 1789 da patlıyan Tiradentes ayaklanması çabuk bastırıldı. 1808 de, Fransız istilâsından kaçan Portekiz kırallık hanedanı B. ya iltica etti. Bu hâdise memleketin inkişafına büyük bir hız verdi. Basım evleri, bankalar, gazeteler türedi. B. İngiltere ile ticaret serbestliğine kavuştu. Başyurt haline gelen sömürge, artık eski haline dönmeğe razı olamazdı.

İmparatorluk devri: 1821 de kıral VI. João 1820 de kopan ihtilâl hateketi tarafından çağırılarak Portekize dönünce, büyük oğlu Pedro'yu naip unvaniyle B. da bıraktı. Bu tarihten üç yıl önce Pernambuco ile kuzey illerde kopan bir cumhuriyetçi ayaklanması oldukça kolay bastırılmıştı. Fakat eski haklarını tekrar istiyen Portekizin durumu B. yı kızdırdı. 1822 de bizzat Pedro Ipiranga'da memleketin bağımsızlığını ilân ederek imparator ünvanını aldı ve 1824 te memlekete bir liberal meşrutiyet verdi. Portekiz mukavemet etmişse de pek çok gayret göstermemiştir, çünkü VI. João'nun ölümünden sonra iki tacın aynı baş üzerinde birleşeceğini umuyordu. Fakat babası 1826 da ölünce I. Pedro, Portekiz tacını giydikten sonra, kızı Maria lehine Portekiz tahtından feragat etmiş ve B. ya dönerek 1831 e kadar memleketi idare etmiştir. Fakat mütemadiyen çıkan ayaklanmalara karşı mücadele etmekten usanan imparator, 1831 de oğlu II Pedro lehine B. tahtından da feragat ederek kardeşi Miguel'e karşı kızının haklarını müdafaa etmek üzere Avrupaya dönmüştür.

B. nın eski Uruguay sömürgesini tekrar eline geçirmek için yaptığı son bir teşebbüs bu devrede yer almıştır. 1816 da vatansever Artigas bu maksatla hayli uğraşmış ise de, Arjantinin müdahale zorunda kalması üzerine, Alvear 1827 de Ituzaingo muharebesini kazanarak B. nın iddialarına son vermiştir.

II. Pedro'nun uzun idaresi muhafazakârlarla liberaller arasında cereyan eden mücadelelerle doludur. İki dış harb de vuku bulmuştur: bunların biri Arjantin diktatörü Rosas'a karşı 1850 de başlamış ve aynı yıl bitmiş; ikincisi de 1865 ten 1870 e kadar sürmüştür. Bu ikinci harb, Arjantin ve Uruguay'la beraber Paraguay zalim diktatörü Lopez'e karşı yapılmıştır. 1888 de esirlik yokedilmiştir. 1889 da patlıyan ihtilâl II. Pedro'yu tahttan feragata zorluyarak cumhuriyeti ilân etmiştir.

Cumhuriyet: 24 Şubat 1891 tarihinde Kurucu Meclis Brezilya Birleşik Devletlerinin yeni anayasası hakkında karar vermiş ise de, ilk hükümetler ordu veya donanmada çıkan isyanlar neticesinde birbirini takibeden askerî diktatörlüklerden ibaret kalmıştır. Ancak ilk reisicumhur Prudente de Moraes (1894 - 1898) in devletin başına gelmesiyle iç siyaset durumu istikrar bulmaya başlamıştır. Mali durum, imparatorluğun sukutunda, çok feci iken, reisicumhur Manuel Ferraz de Campos Salles (1898 - 1902) bunu ıslah etmiştir. Francisco de Paulo Rodrigues Alves (1902-1906) başkentin limanını yaptırmıştır. Affonso Penna (1906-1909) memleketin iktisadi inkişafı için çok çalışmıştır. Dış siyaset alanında, ki buna Baron de Rio Branco (1902 1912) Dış İşleri Vekili sıfatiyle hâkim idi, gerek doğrudan doğruya yapılan konuşmalarla akdolunan anlaşmalar neticesinde, gerek hakem karariyle, B. ile Arjantin, Fransız ve İngiliz Guyanası, Bolivya, Peru ve Uruguay arasında mevcut ihtilâflar umumiyetle B. lehine hallolunmuştur. Birinci Dünya Harbinde, sınırsız denizaltı harbi ve B. lı gemilerin batırılması neticesinde 26 Ekim 1917 tarihinde B., Almanyaya harb ilân etmiştir. Dış ticaretin inkitaa uğraması neticesinde B. entansif bir şekilde hububat, mısır, pirinç ve diğer mahsullerin memleket ziraati tarafından yetiştirilmesini temin ederek tek taraflı kahve plantajı iktisadının tehlikesinden kurtulmuştur. Epitacio da Silva Pessoa (1919-1922) devrinde münakalat işleri gelişmiş ve neticede harb esnasında başlıyan endüstriyel gelişme devam ettirilmiştir. B., Milletler Cemiyeti Konseyinde bir yer elde etmiştir. Reisicumhur Arthur da Silva Bernardes (1922-26) mütemadiyen ordu ve donanmada kopan ayaklanmalarla karşılaşmış ve genel düzeni ancak istisnai hal ilân etmek suretiyle muhafaza edebilmiştir. Harb sonrası yıllarında baş gösteren iktisadi depresyon büyük mali güçlükler tevlid etmiş ve reisicumhur bununla mücadele etmek üzere bir İngiliz mütehassıs komisyonunu çağırmağa zorlanmıştır. Reisicumhur Luis Pereira de Sousa (1926 - 1930) nın idaresinde, 1928 ile 29 yıllarında görülen çok büyük kahve rekolteleri ve dünya piyasalarında vuku bulan kahve fiatı düşüşü, kahveye dayanan kalkınma plânını bozmuş ve kahve mustahsiller ve tüccarlarının mali durumunu müthiş sarsmıştır. 24 Ekim 1930 da Getulio Vargas bir ihtilâl neticesinde reisicumhur olmuştur. Bu zat liberal ittifakın başkanı olup ilkbahar 1930 seçimlerinde namzetliğini koymuş fakat seçilmemişti. Mali buhranı yenmek için çok gayret sarfetmiş, fakat muvaffak olamamıştır. 1931 de devlet borçları için üç yıllık bir moratoriyum ilân etmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda halkın alt tabakalarının iktisadi durumunu düzeltecek bazı ıslahata da baş vurmuştur. 1933 te bir Kurucu Meclis seçilmiştir. 16 Temmuz 1934 te yeni Esas Teşkilât Kanunu ilân edilmiş, Vargas da reisicumhur seçilmiştir. Buna rağmen iç gergin-

likler devam etmiş, ifratcı partiler, komünistlerle İntegralist adını taşıyan bir milliyetçi-faşistler partisi, siyasi hayatta gittikçe fazla belirmiştir. Kasım 1935 te Vargas bir komünist ayaklanmasını silâh kuvvetiyle bastırmıştır. 10 Kasım 1937 de 1934 Esas Teşkilât Kanununu kaldırmış, bir yenisini koymuştur. Bu Kanun devletin demokratik-parlâmenter karakterini önemli ölçüde azaltarak icrai kuvveti takviye ediyordu. Yeni Esas Teşkilât Kanunu bir plebisite arz edilecekti, fakat bu yapılmamıştır. Bu hükümet darbesinden az sonra Vargas bütün siyasi partileri dağıtmıştır. Aynı zamanda Portekizce konuşmıyan halk grupları ve bilhassa Almanlarla İtalyanların otonomisine karşı cephe alarak bunların temessülünü hızlandırmağa çalışmıştır. 7 Nisan 1938 tarihli kanun, tedris dili olarak sırf Portekizceyi tanımıştır. İkinci Dünya Harbinin başında da B. bitaraflığını ilân etmiş, iki tarafın B. yi kazanmak için sarfettiği gayrete mukavemet göstermiş ve duruşunu açıkca bildirmekten çekinmiştir. Fakat Pearl Harbour baskınından sonra Almanya ve İtalya ile münasebetlerini kesmiş ve 22 Ağustos 1942 de bu iki devlete harb ilân etmiştir. B. nın hava meydanları Amerika Birleşit Devletleri için büyük bir stratejik önem kazanmış, Brezilyalı askerler de İtalyada kullanılmıştır. Harb sona erince Vargas'a karşı mukavemet ve husumet memlekette daha da artmış ve Esas Teşkilât Kanununa döneceğine dair söz vermek zorunda kalmıştır. Fakat bunu yapmaktan çekinmiştir. Nihayet 29 Ekim 1945 te çıkan bir ihtilâl onu istifaya zorlamıştır. Halefi olarak general Enrico Gaspar Dutra (1946-1950) reisicumhurluğa seçilmiştir. Yeni Esas Teşkilât Kanunu tekrar demokratik cumhuriyeti ilân etmiştir. Mayıs 1947 de Yüksek Mahkeme komünist partisini kanun dışı ilân etmiştir. Ekim 1947 de B. Sovyetler Birliği ile diplomatik münasebetlerini kesmiştir. Ekim 1950 deki seçimleri yine Vargas kazanmış ve bir sosyal ıslahat programı ilân etmişse de yine eski güçlükler başgöstermiş ve nihayet Vargas 24 Ağustos 1954 te intihar etmiştir. Yerine reisicumhur vekili Joao Filho geçmiştir.

BREZİLYA (Brazil veya Brasil) **ADASI,** Atlas okyanusunda bir efsanevi ada. Bu ad, Ortaçağda kullanılan kırmızı renkli tahtalara (Port. *braza,* Fr. *braise* = ateş koru, köz, kor rengi) verilirdi. Plinius, Insulae purpurariae (erguvani boya çıkan adalar) adını taşıyan bazı adaları zikreder. Adanın ismini ilk olarak, I. de Brazi şeklinde, Venedikli Andrea Bianco'nun haritası (1436) nda, Asor adalarının en büyüklerinden birinin ismi olarak rastlanır. Asorlar (Port. Açores) daha iyi tanınınca, bu adanın ismi Terceira (üçüncü) olmuştur. Güney Amerikanın renkli tahtalar istihsal eden geniş bölgesi keşfolununca, belki esasen mevcut olan bu coğrafi isim, buraya verilmiştir. Bununla beraber İrlanda'nın birkaç yüz bin mil batısındaki Brazil adası, gerek gemici dilinde, gerek haritalar üzerinde, ismini muhafaza etmiştir.

BREZİLYA AĞACI (Bois de Brésil), baklagiller (Leguminosae)den Haematoxylon brasiletto adlı küçük ağaçtan elde edilen renkli kereste. Renkli kerestenin en çoğu Nicaragua'dan gelir, fakat bu bitki Meksikadan Kolombiya ve Venezueleya kadar uzanan bölgede yetişir. Brezilya ağacı adı, aynı familya (baklagiller) dan olan başka bitkilerin (bilhassa Brezilyanın Pernambuco bölümünde yetişen Caesalpina echinata; Antillerde yetişen bir Caesalpina türüne de C. brasiliensis denir; bizde B. A. na bazen bakkam ağacı veya kızıl ağaç denmiştir) ticari bakımdan daha az önemli, renkli tahtalarına da verilir. B. A.; boyacılarca kullanılmak üzere büyük boyda dilimler halinde idhâl olunur. Kesif bir tahta olup rengi kırmızımtırak kahve rengidir. Kesildiği zaman parlaktır, fakat hava ile temas ettikten sonra donuk bir renk alır. B. A. nın renk veren maddesi, brazilin ($C_{16}H_{14}O_5$) 1 1/2 H_2O ile billûrlaşır ve suda erir. İri toz haline getirilmiş tahtaların enfüzyon (infusion = haşlama) u veya dekoksiyon (décoction = kaynatma) u yolu ile elde edilir. Hazırlandıktan az sonra üsare sarımtıraktır, fakat hava ile temas edince veya kalevi bir çözelti katılınca kiremit rengi olur. Bu olay, boyacıların kullandığı renk maddesi olan brazilein ($C_{16}H_{12}O_5 \cdot H_2O$) in teşekkülünden ileri gelir.

BREZİLYA AĞACI
Caesalpina echinata: a. Erkek organ, b. Ovaryumun uzunlama kesiti, c. açılmış tohum zarfı

BREZİLYA CEVİZİ (İng. Brazilian walnut), Brezilyada yetişen ve kerestesi siyah cevize benziyen Cordia goldieana ağacının ticarette adı.

BREZİLYA EDEBİYATI: bk. LATİN AMERİKA EDEBİYATI.

BREZİLYA FASULYASI (Alm. Brasilische Bohne, İng. Pichurim bean), tropikal bir bahar. Brezilyada yetişen bir ağaç olan Nectandra puchury'nin çeneklerinden elde edilir. Bu çenekler vanilya ve hindistancevizi (Fr. muscade, İng. nutmeg)nin yerine de yerliler bunları münebbih bir kuvvet ilâcı olarak da kullanırlar.

BREZİLYA FINDIĞI (İng. Brazil nut), Güney Amerikada yetişen Bertholletia excelsa adındaki büyük bir ağacın yenilebilen, tatlı tohumu. Ağacın kerestesi de kullanışlı ve kıymetlidir. Brezilyanın Amazon nehri boyunca yetişen bu ağaç, simetrik ve çok yüksek olup, büyük yaprakları vardır. Krem renginde çiçek açar. Bu meyva yuvarlak olup 10-15 cm (4-6 inç) çapındadır. Hindistancevizine benzeyen bu meyvanın kabuğu sert olup, içerisinde yan yana sıralanmış, kestane veya fındığa benzer üç köşeli ve buruşuk yüzlü 8-24 tohum vardır. Bunların kabuğu da sert ve koyu kah-

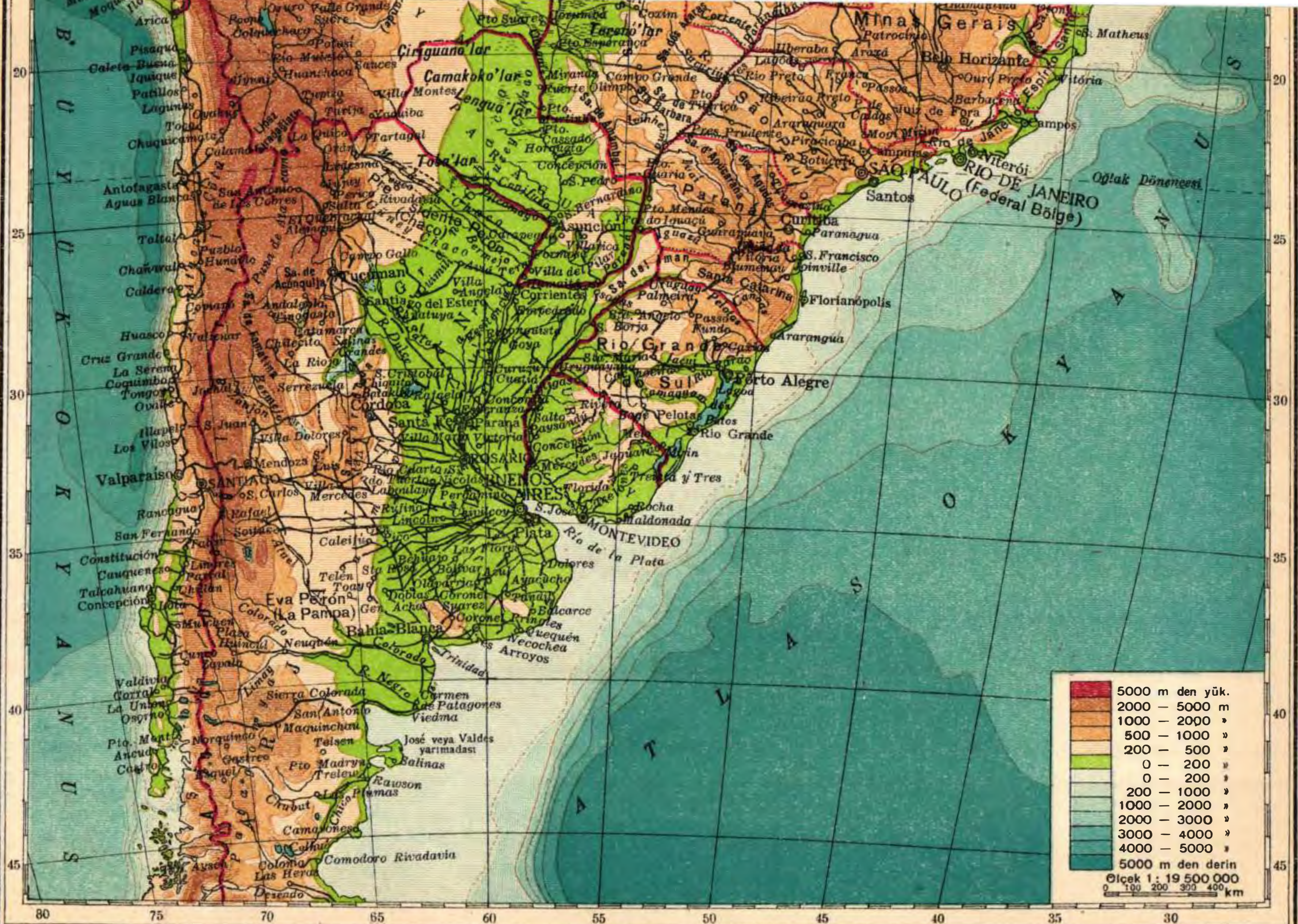

BREZİLYA FINDIĞI

BREZİLYA

Port of Spain
Trinidad (Brit.)
Georgetown
Paramaribo
Cayenne
Oyapock
Brezilya Guyanası
Ekvator
Belém (Pará)
São Luiz
Fortaleza (Ceará)
Fernando de Noronha
Maranhão
Ceará
Rio Grande do Norte
Natal
João Pessoa (Parahiba)
Recife (Pernambuco)
Alagoas
Maceió
Aracajú
São Salvador (Bahia)
Manáos
Santarém
Barcellos
Humaitá
Porto Velho
Santo Antonio do Rio Madeira
Rio Branco
Maracaibo
Barquisimeto
Valencia
Ciudad Bolivar
San Cristóbal
Bucaramanga
Tunja
Villavicencio
Iquitos
Tabatinga
São Paulo de Olivença
Marajó Adası
Amazon nehri
Mato Grosso
Oeste Platosu

Arica
Pisagua
Iquique
Tocopilla
Chuquicamata
Calama
Antofagasta
Aguas Blancas
Taltal
Chañaral
Caldera
Copiapó
Huasco
Vallenar
Cruz Grande
La Serena
Coquimbo
Tongoy
Ovalle
Illapel
Los Vilos
Valparaiso
SANTIAGO
Rancagua
San Fernando
Constitución
Cauquenes
Talcahuano
Concepción
Valdivia
Corral
La Unión
Osorno
Pto. Montt
Ancud
Castro
Oruro
Valle Grande
Sucre
Potosi
Rio Mulato
Huanchaca
Uyuni
Tupiza
Tarija
Villa Montes
Ciriguano'lar
Camakoko'lar
Lengua'lar
Toba'lar
Tartagal
Oran
Ledesma
Jujuy
Salta
San Antonio de los Cobres
Tucuman
Santiago del Estero
Catamarca
Chilecito
La Rioja
Andalgala
Tinogasta
Salinas Grandes
Córdoba
Santa Fe
Paraná
ROSARIO
Villa Maria
Villa Dolores
Mendoza
S. Juan
S. Luis
S. Carlos
S. Rafael
Mercedes
Rio Cuarto
Laboulaye
Rufino
Lincoln
BUENOS AIRES
La Plata
Bahia Blanca
Eva Perón (La Pampa)
Santa Rosa
Neuquén
Colorado
R. Negro
Carmen de Patagones
Viedma
San Antonio
Sierra Colorada
Maquinchao
Norquinco
Telsen
Pto Madryn
Trelew
Rawson
José veya Valdes yarımadası
Chubut
Camarones
Comodoro Rivadavia
Colonia Las Heras
Deseado
Aysen
Necochea
Quequén
Tres Arroyos
Balcarce
Dolores
Olavarria
Azul
Tandil
Ayacucho
Bolivar
Corrientes
Resistencia
Goya
Concordia
Concepción
Salto
Paysandú
Mercedes
Florida
MONTEVIDEO
Maldonado
Rocha
Rio de la Plata
Treinta y Tres
Melo
Rivera
Asunción
Villarica
Concepción
Pto. Casado
Pedro Juan Caballero
Encarnación
Posadas
Pilar
Rio Grande do Sul
Porto Alegre
Pelotas
Rio Grande
Santa Maria
Uruguaiana
Passo Fundo
Santa Catarina
Florianópolis
Blumenau
Joinville
S. Francisco
Araranguá
Paraná
Curitiba
Paranaguá
Ponta Grossa
Guarapuava
SÃO PAULO
Santos
Campinas
Botucatu
Piracicaba
Araraquara
Ribeirão Preto
Franca
Bauru
Marilia
Pres. Prudente
Campo Grande
Corumbá
Miranda
Aquidauana
Uberaba
Araxá
Patrocinio
Minas Gerais
Belo Horizonte
Ouro Preto
Barbacena
Juiz de Fora
Campos
Espirito Santo
Vitória
S. Matheus
Niterói
RIO DE JANEIRO (Federal Bölge)
Oğlak Dönençesi
BÜYÜK OKYANUS
ATLAS OKYANUSU
Gran Chaco
Pampa
Patagonya
5000 m den yük.
2000 — 5000 m
1000 — 2000 »
500 — 1000 »
200 — 500 »
0 — 200 »
0 — 200 »
200 — 1000 »
1000 — 2000 »
2000 — 3000 »
3000 — 4000 »
4000 — 5000 »
5000 m den derin
Ölçek 1 : 19 500 000
0 100 200 300 400 km
20
25
30
35
40
45
80
75
70
65
60
55
50
45
40
35
30

verengindedir. İçi beyaz, tatlı ve yağlıdır. Rekolte, Ocaktan Hazirana kadar yapılır. Ağaç dona dayanmaz. Florida'ya getirilmiş ise de, yetişmemiştir. İngiliz İmparatorluğunun çeşitli yerlerinde tecrübe ediliyorsa da, tohumu geç ve az yetiştirmesi bakımından kârlı görülmüyor.

BREZİLYA PORTEKİZCESİ (O Português Brasileiro, Lingua brasiliana), Portekizcenin XVI. yüzyıl başından beri Brezilyada konuşulan şekline verilen ad. Avrupanın İber yarımadasındaki Portekizcenin denizaşırı bir kolu olarak sömürgeciler tarafından Brezilyaya yayılan B. P., ana vatandaki Portekizceden telâffuz, imlâ, gramer, sintaks ve kelime hazinesi bakımından gitgide uzaklaşmış, İngilizce ile Amerika İngilizcesi ve Avrupa İspanyolcası (Castellano) ile Amerika İspanyolcası arasında da olduğu gibi, yeni şekiller meydana getirmiştir. Bugün B. P. nin Rio de Janeiro bölgesinde konuşulan şekline Carioca, memleketin güney kısımlarına has olan şekline de Paulista denir. B. P. hususiyetlerinin adı da «brasileirism» dir.

B. P., telâffuz bakımından Portekiz dilinin ana şekline, Avrupa Portekizcesinden daha sadık kalmıştır. Brezilyada telâffuz daha net, daha yavaş ve daha ahenklidir. Bunun başlıca sebebi, vurgunun daha zayıf olması, vurgusuz vokallerde aslî lâhnin muhafaza edilmesidir. Buna karşılık Avrupa Portekizcesinde, telâffuz bu vokaller üzerinden kaymış, bazen de bunları büsbütün düşürmüştür, meselâ «falcı kadın» mânasına, telâffuzda B. P. *adivinha*, Port. *ad'vinha*, «köprü» mânasına B. P. *ponte*, Port. *pont'* gibi. B. P. nin fonetik hususiyetleri başlıca s konsonu ile bazı vokallere inhisar eder; şöyle ki:

1. c, f, p, q, t'den evvel gelen s konsonu Portekizcede ş, B. P. nde ise s değerindedir; kelime sonlarında da durum çok kere böyledir. Meselâ, erkek adı olarak *Álvares* (Port. ok. *ąlvīriş*, B. P. ok. *ąlvīris*). Bu olay, yani s sesinin muhafazası, Amerika İspanyolcasında da vardır (Avrupa İsp. *th*: Amerika İsp. s), meselâ aynı adın İspanyolcası olan *Álvarez*in telâffuzunda olduğu gibi (Avr. İsp. ok. *ą'vareth* Amer. İsp. ok. *ąlvarēs*; Amerika İspanyolcasındaki bu olaya «seseo», yani s'leme denir).

Aynı s konsonu, b, d, g. l, m, n, r, z'den evvel Avrupa Portekizcesinde ž (bizdeki j), B. P. nde ise z değerinde olur, meselâ «en güzel» mânasına *mais belo* (Port. ok. *mayj bęlu*, B. P. ok. *mayz bęlu*).

2. m, n, nh'den evvel gelen vurgulu a, Portekizcede ĭ, B. P. nde ise e şeklinde telâffuz edilir, meselâ «yatak» mânasına *cama* (Port. ok. *kĭmĭ*, B. P. ok. *kęmĭ*.

3. j, j, x, ch, lh, nh'den evvel gelen vurgulu e vokali Portekizcede ĭ, B. P. nde ise e değerinde olur, meselâ «ayna» mânasına *espelho* (Port. ok. *ĕşpĭlyu*, B. P. ok. *ispęlyu*).

4. ei diftongu ile kelime sonlarında bulunan -em ve -ens nazal terkiplerindeki e, Portekizcede a'ya kaçar, B. P. nde ise olduğu gibi muhafaza edilir, meselâ «öpücük» mânasına *beijo*, ve «dahi» mânasına *tambem* kelimelerinde olduğu gibi.

5. B. P. nde, kelime sonlarında -s veya -z'den evvel gelen vurgulu vokallere birer y sesi katmak temayülü vardır, meselâ «insan sesi» mânasına *voz* (ok. *voyz*) gibi.

6. Portekizcenin ai, ei, ou diftonglarının son unsuru B. P. nde umumiyetle düşer, meselâ «birinci» mânasına *prmeiro* (ok. *primero*).

7. B. P. nde, kelime sonlarındaki -r'ler umumiyetle düşer, Portekizcede ise bunlara bir -i katılarak birer hece daha ilâve edilir, mesela «konuşmak» mânasına *falar* (Port. ok. *fĭląri*, B. P. ok. *fĭlą*).

8. B. P. nin Paulista ağzında te, ti ile de, di terkipleri aynen telâffuz edildiği halde, bunlar Carioca (Rio) ağzında sırasiyle şe, şi, ve je, ji değerlerine kayarlar, «evvel» mânasına *antes* (Carioca ok. *anşes*) ve «gün» mânasına *dia* (Carioca ok. *jia*) kelimelerinde olduğu gibi.

Portekizcenin çok karışık olan imlâsı Avrupada son olarak 1911 de ıslah edildikten sonra, B. P. bu bakımdan da Avrupa Portekizcesinden ayrılmış bulunuyordu. Birçok tecrübelerden sonra, 29 Aralık 1943 te Lisbon İlimler Akademisi ile Brezilya Sanatlar Akademisi arasında yapılan bir anlaşma neticesinde ve 1911 de Portekizde yayımlanmış olan *Vocabulário Ortográfico de Língua Portuguesa* (Portekiz dilinin imlâ kılavuzu) adlı eserdeki esaslara göre, her iki memleket için imlâ birliği hiç olmazsa resmen sağlanabilmiş, ve Atlas okyanusunun her iki tarafında konuşulan bu dile müştereken *idioma nacional* (millî dil) denebilmiştir. Bu anlaşmayı kanun haline getiren Brezilya hükümeti, birçok yer adlarının imlâsını da bu esaslara göre değiştirmiştir, meselâ *Parahyba* yerine *Paraíba*; *Bahia* («koy») yerine *Baía*; *Minas Geraes* («umumi maden ocakları») yerine *Minas Gerais*; *Matto Grosso* («büyük orman») yerine *Mato Grosso*, v. b. 1945 te tamamlayıcı bir anlaşma da yapıldığı halde, imlâ meselesi katî olarak bir türlü halledilememiş, etimoloji ve fonetik prensipleri birbiriyle çarpışmakta devam etmiş ve 1944 te kurulan Brezilya Filoloji Akademisi (Academia Brasileira de Filologia), Mart 1955 te çıkan «Revista Filológica» adlı dergisinde, bu meseleyi yeniden ele almıştır.

Gramer ve sintaks sahasında başlıca fark olarak şu nokta göze çarpar: Avrupa Portekizcesinde olumlu bir cümlede tümleç, zamir, fiilden sonra, B. P. nde ise evvel gelir, meselâ «ona kitabı verdim» mânasına Port. *Eu deilhe o livro*, B. P. *Eu lhe dei o livro*. Olumsuz bir cümlede ise Avrupa Portekizcesinde tümleç zamir, fiilden evvel gelir; B. P. nde bu tümleç fiilden sonra da konabilir, meselâ «kitabı ona vermedim» mânasına Port. *Não lhe dei o livro*, B. P. *Não dei-lhe o livro*.

Kelime hazinesinde, aynı mefhum için Avrupa Portekizcesinde ve B. P. nde birbirinden farklı kelimelerin kullanıldığı görülür, meselâ «kız» mânasına Port. *rapariga*, B. P. *moça*; «tramvay» mânasına Port. *carro elétrice*, B. P. *bonde*. Aynı kelime her iki memlekette birbirinden farklı mânalara gelebilir, meselâ *moço* (Port. = «delikanlı», B. P. «garson») ve *fumo* (Port. = «duman», B. P. «tütün» [B. P. «duman» = *fumaça*]) kelimeleri gibi. B. P.-nde birçok arkaik şekiller saklıdır, meselâ «sonra» mânasına Port. *depois*, B. P. *despois*. B. P. küçültme eklerini pek çok kullanır, meselâ «hasta» mânasına *doente* yerine -inho ekiyle *doentinho*, «şimdi» mânasına *agora* yerine *agorinha*. B. P. nin başlıca hususiyetlerinden biri de kelime hazinesine Kızılderili (Tupi-Guaraní, v. b.) ve Zenci dillerinden birçok kelimelerin karışmış olmasıdır, meselâ Tupi-Guaraní'den *jacá* (sepet), *mandioca* (bir sebze adı), *sabiá* ile *urubu* (kuş adları), *caipora* (bedbaht insan), *carioca* (< *ca-Rio-ca* = «Rio'ya ait»; şimdi bizde bir dans ve bir kumaş adı); Zenci dillerinden de *maxixe* ile *samba* (dans adları), *zumbi* (hayalet), *quilombo* (Zenci toplulukları), *senzala* (köle kulübesi) v. b. Bk. I. J. da Fonseca: *Noçoes de philologia accomadados á lingoa brasiliana* (Rio de Janeiro 1885); anonim: *O idioma do hodierno*

Portugal Comparado com o do Brazil (Rio de Janeiro 1879); *Diccionario brazileiro da lingua portuguesa* (Rio de Janeiro 1888); J. Leite De Vasconcellos: *Esquisse d'une dialectologie portugaise* (Paris 1901); J. Ribeiro: *A lingua nacional* (Rio de Janeiro 1921, 2. bas. 1934); A. Nascentes: *O idioma nacional* (5 cilt, Rio de Janeiro 1930 - 1935), aynı yazar: *Dicionário etimológico de língua portuguesa* (Rio de Janeiro, 1932); ayrıca bk. PORTEKİZ DİLİ.

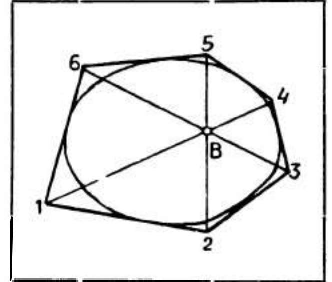
BŘEZINA [*brjezina*], **Otakar** (1868-1929; asıl adı: Václav Jebávy), Çek şairi ve deneme yazarı. Tábor yakınında Počátky'de doğmuş, Jaroměřice (Moravya) de ölmüştür. Moravya'da öğretmen olarak hayata atılmış, 1886 da V. Danšovský takma adiyle şiir yazmağa başlamış, bu yazılar da «Niva» (Tarla), «Vesna» (Bahar), «Moravská Orlice» (nehir adı [= «Moravya kartalı»]), «Moderní Revue» (Modern dergi) ve «Ruch» (Hareket) adlı dergilerde yayımlanmış, kendisi de 1893 te Otakar Březina takma adını almıştır. B., Çek edebiyatında, Antonín Sova ile birlikte, empresyonizm ve sembolizm çığırlarının başlıca temsilcisidir. B. nın sembolizmi daha mistik bir felsefeye bürünmüş olduğu için, kendisi «metafizik şair», «sentetik yaratıcı», «sembolist ideolog» gibi tâbirlerle vasıflandırılmıştır. Şiirlerinden kafiyesiz olanları, büyük mistik İngiliz şairi Robert Blake (b. bk.)i andırır; aynı zamanda, bunlarda Maurice Maeterlinck'in felsefi denemelerinin etkisi de görülmektedir. Şiirlerinin ilk toplaması *Tajemné dálky* (Esrarlı uzaklıklar) başlığı altında 1895 te çıkmış, bunu *Svítání na západě* (Batıda şafak) [1896], *Větry od pólů* (Kutup rüzgârları) [1897], ve *Stavitelé chrámu* (Tapınak yapanlar) [1899] başlıklı toplamalar takibetmiş, son toplama da *Ruce* (Eller) [1901] adı altında 1901 de yayımlanmıştır. B., deneme sahasında da şöhret kazanmıştır. *Hudba pramenů* (Pınarların musikisi) başlığı altında toplanan denemeleri 1903 te çıkmış, 1919 da buna *Zrcadlení v hloubce* (Derinlikte akisler), *Přitomnost* (Hali hazır), ve *Jediné dílo* (Biricik eser) adlı yazılar da eklenmiştir. Yukarıda anılan beş şiir toplaması 1926 da *Básnické spisy* (Şiir külliyatı) başlığı altında birleştirilmiştir. Seçilmiş şiirleri başlıca Avrupa dillerine çevrilmiş bulunuyor.

O. BŘEZINA

BRIALMONT [*brialmõ*], **Henri Alexis** (1821-1903), Belçikalı general. Venloo'da doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Napoléon'un generallerinden Lorenzo'nun oğludur. Asker olmuş, istihkâmcı olarak orduda hizmet etmiş, Belçika kaleleri umumi müfettişi olmuştur. İstihkâm sanatında 1830 - 1840 yıllarından 1880 - 1890 yıllarına kadar yapılan ilerlemelerin çoğu onun eseridir. Siperlerle ve ayrı ayrı inşaat gruplariyle mücehhez ordugâhı icadetmiş, silâhlanmada zırh ve müdevver kuleleri daha uygun bulmuştur. 1864 te Diest ve Anvers'i tahkim etmiştir. (Anvers'in istih kâmları 1900 de yıktırılarak yerine daha geniş ve sağlam istihkâmlar yaptırılmıştır.) Liége ve Namur'ün istihkâmları hakkında bir proje ve hükümetin ricasiyle Rumanyanın müdafaasına dair esaslar hakkında bir rapor hazırlamıştır. Birçok tarihî ve daha fazla da teknik eserler yazmıştır. Başlıca yazıları şunlardır: *La défense des états et la fortification à la fin du XIX e siècle* (XIX. yüzyılın sonlarında devletlerin müdafaası ve istihkâm tekniği) [1895], *La défense des côtes et les têtes de ponts permanentes* (Kıyılar müdafaası ve daimi köprü başları) [1896], *Progrès de la défense des états et de la fortification permanente depuis Vauban* (Vauban'dan beri, devletlerin müdafaasında ve daimi istihkâmlarda yapılan ilerlemeler) [1898].

BRIAN BORU [*brayın bıru* veya *breyn bıroụ*], veya **BRIAN BOROIMHE** (İr. = inek sayımı [*boroma*] Brian'ı; tahsil ettirdiği bir vergiye binaen) [962? - 1014], İrlanda yüksek kıralı. Munster kıraliyet hanedanına mensup olan B., önce Clare ve Zipperary kontluklarını idare etmiş, fakat sonra idaresini bütün Munster'e yaymış ve daha sonra da Leinster'ı almıştır. 1002 de de fetih hakkına dayanarak İrlanda yüksek kıralı olmuştur. İktidarı arttıkça, İrlandanın kıyısına hâkim olan Norveçli hükümdarlarla münasebetleri bozulmuş; Dublin Norveçlileri Kıralı Sitric, B. a karşı bir ittifak kurmuştur. Bu ittifak, İrlanda Norveçlileri, Hebrid adaları, Orkney adaları, Islanda ve B. ın İrlandadaki düşmanları arasında akdedilmiştir. 23 Nisan 1014 te B., müttefikleri Dublin civarındaki Clontarf'ta mağlubetmiştir. Az zaman sonra çadırında öldürülmüştür. B. ın zaferi Norveçlilerin İrlandadaki hâkimiyetine son vermiş, fakat aynı zamanda kurduğu birliği de yoketmiştir.

BRIANCHON [*briãşõ*], **Charles Julien** (1785-1861), Fransız matematikçisi. Sèvres'de doğmuş, Versailles'da ölmüştür. 1818 de muhafız topçu okuluna profesör tâyin edilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Surfaces du second degré* (İkinci derece yüzeyleri) [1808; bir koniğe dıştan teğet olan altıgene ait meşhur teorem bu kitaptadır), *Mémoires sur les lignes du second ordre* (İkinci derece eğrileri üzerine araştırmalar) [1817), *Application de la théorie des transversales* (Kesenler teorisi üzerine tatbikat) [1825, bu B. un en tanınmış eseridir], *Essai chimique sur les réactions foudroyantes* (Âni reaksiyonlar üzerine kimya denemesi) [1825].

Bir koni kesitinin teğetler altıgeni; B = Brianchon noktası

Brianchon teoremi ve noktası: Kenarları bir koniğe teğet olan bir altıgende karşılıklı köşeleri birleştiren doğrular aynı noktada kesişir (Brianchon teoremi). Bu kesim noktasına Brianchon noktası denilmektedir.

BRIANCHON [*briãşõ*], **Maurice** (doğ. 1899), Fransız ressamı. Fresnay - sur - Sarthe (Sarthe) ta doğmuştur. Daha 1918 de Dekoratif Sanatlar Okulunda, Eugène Morand'ın talebesi iken Sonbahar Sergisi (Salon d'Automne) ne eserinin kabul olunuşu (1920), Sonbahar Sergisi cemiyeti üyeliğine seçilmesini sağlamıştır. B., 1924 te Blumenthal bursunu ve 1939 da da Carnegie mükâfatını almıştır. B., Tuileries sergisinin (Salon des Tuileries) kurucu üyesi olmuş ve sergi komitesi üyeliğine getiril-

miştir (1941). Millî sanatçılar sergisi (Salon des artistes nationales des Beaux Arts) nde de eser teşhir etmiş olan B., Fauve'lar (bk. FAUVISME) gibi empresyonistlerin (bk. EMPRESYONİZM) de başlangıçta severek çalıştıkları Seine nehri manzaralariyle ilgilenmiş, fakat kendisiyle aynı nesilden olanların ileri anlayışları tesiri altında da kalmamıştır. B. tabiata sadık kalmakla beraber, daha çok bir empresyon ressamı olarak tanınmıştır. Eserlerine değer veren özellik renkçiliğidir. B.ın eserlerinde, fırçanın bol bir boya hamuru ile vuruluşu ve malzeme zenginliği büyük bir rol oynar; her şey, eserinde titreşen bir tesir yaratır. B. Etienne okulunda, yetiştiği Dekoratif Sanatlar okulunda profesör olmuş, Venedik (Triennale), Anvers, Rio de Janeiro, New York, Madrid, Bruxelles, Stockholm'da açılmış olan büyük sergilere de iştirak etmiştir. B., devlet siparişi olarak konservatuvar için üç büyük pano (1942) ve daha önce de Chaillo sarayı ile Janson de Sailly lisesine duvar resimleri yapmıştır. Eserleri arasında: «Tuvalet», «Model», «Atölye», «Canbazlar», «Fransız Cancan'ı», «İstirahat», «Plaj», «Boulogne ormanı», karısı ile birlikte portresi vardır. Eserleri, Modern Sanat Müzesi (Musée d'Art Moderne), Petit Palais, Cezayir, Honfleur, Nantes, Anvers, Bruxelles, Amsterdam müzelerinde bulunmaktadır. B. 1937 den bu yana Güzel Sanatlar Okulunda (Paris) profesördür.

BRIANCHON: «Beyaz iskemleler»

BRIANÇON [*briãsõ*], Fransanın Hautes - Alpes departmanında bir kaza merkezi. Nüfusu 6700 (1949). Denizden 1320 m yükseklikte olup Avrupanın en yüksek şehirlerinden biridir. Bazıları 4 000 m yüksekliğe erişen dağlar arasında, Durance vâdisinin genişlediği bir noktada (Briançonnais) bulunur. B., Genèvre dağının Po ovasına inen yamacına hâkim, kuvvetli bir kaledir. İpekli ve çorap endüstrisiyle kömür ocakları vardır.

BRIANÇONNAIS [*briãsonę*] (veya Briançon memleketi), Fransada Yukarı Dauphiné'de, Hautes - Alpes departmanında bir memleket. Araba yollarını havi yüksek geçitler B.yi Savoie'ya (Galibier geçiti) ve Dauphiné'ye (Lautaret geçiti) bağlar. Akdenize müteveccih bir Alp memleketi olan, fakat çok sert bir iklime sahip bulunan B., Queyras ve İtalya tarafındaki maileye yakın vâdilerle birlikte bir nevi federasyon teşkil etmiş ve XVIII. yüzyıl başına kadar muhtar bir hayat sürmüştür. Bu tarihte Dauphiné'ye bağlanmıştır. İtalya ile ve komşu memleketlerin büyük bir kısmiyle demiryolu irtibatı bulunmaması, B. nin gerilemesine sebebolmuştur.

BRIAND [*briã*], **Aristide** (1862 - 1932), Fransız devlet adamı. Nantes'ta doğmuş, Pariste ölmüştür. Avukat olarak hayata atılan B., 1891 de Parise giderek sosyalist gazetelerde yazılar neşretmiş ve 1902 de mebusluğa seçilmiştir. Aynı yılda devleti kiliseden ayıran kanunun hazırlanmasında önemli bir rol oynadığı için ve bunu tatbik etmek üzere Mart 1906 da maarif nazırlığına (ilkin Sarrien, sonra Clémenceau kabinesinde) getirilmiştir. Clémenceau'nun istifasından sonra B., ilk defa olarak başvekil olmuş (Temmuz 1909 - Şubat 1911), aynı zamanda dahiliye ve maarif nazırlıklarını da üzerine almıştır. 1906 dan beri burjuva kabinelere girdiği için B., Sosyalist Partisinden çıkarılmışsa da, sosyal görüşlerini değiştirmemiş, ve liberal fikirlerinden dolayı bütün ömrü boyunca gerek sağ, gerek sol temayüllü cereyanların hücumlarına maruz kalmıştır. Başvekilliği esnasında Sosyal Cumhuriyetçiler tarafına geçen B., 1912 de Poincaré kabinesinde adliye nazırı, Ocak - Mart 1913 te de tekrar başvekil olmuştur. B. sulh taraftarı olduğu halde, Birinci Dünya Harbinin başlangıcında, Ağustos 1914 te Viviani kabinesinde adliye nazırı olmuş, iki defa da (1915 - 1917), Clémenceau'ya mağlup oluncaya kadar Koalisyon kabinelerine riyaset etmiş, hariciye nazırlığını da üzerine almıştır. Sulh müzakerelerine girişme lehine yaptığı başarısız bir müdahaleden ve Selânik seferinin muvaffakiyetsizliğinden sonra çekilmiştir. Harbden sonra B., milletlerarası işbirliği prensipinin sözcüsü olarak yine sahneye çıkmış, Ocak 1921 de tekrar başvekil ve hariciye nazırı olmuş ve Washington Silâhsızlanma Konferansına katılmıştır. Fakat Versailles Barış Antlaşmasını tenkid etmesi, ve Cannes Konferasında Almanya ile anlaşmağa meyletmesi hoş görülmediği için 12 Nisan 1922 de Poincaré tarafından devrilmiştir. B., mutedil davranmakla beraber, Fransanın emniyeti için yapılan talepleri daima desteklemiştir. Siyasi hayatı süresince 11 defa başvekil olan B., Sol Kartel'in zaferinden sonra, Nisan 1925 te Painlevé kabinesine hariciye nazırı olarak girmiş ve Kasım 1925 te başvekil olmuşsa da, para kıymetinin düşmesine mâni olamadığı için Temmuz 1926 da çekilmiş, fakat yeni Poincaré kabinesinde yine hariciyeyi ele almıştır. Hariciye nazırı sifatiyle Locarno Paktı (b. bk. 1925) ve Kellogg - Briand Paktı (b. bk., 1928) gibi milletlerarası anlaşmalarda önemli bir rol oynamış, 1926 da da Nobel Sulh mükâfatını Alman başvekili Gustav Stresemann ile paylaşmıştır. 1928 Eylülünde Almanyanın, Renanyanın tahliyesi ve silâhsızlanma için sarfettiği gayretlere müzaheret etmiştir. Kuvvetli bir hatip olan B., Milletler Cemiyetinde de önemli rol oynamış, umumiyetle sulhçu bir politika takibetmiş ve bir Avrupa Birleşmiş Milletleri (États - Unis d'Europe) topluluğunu kurmak için ortaya atılan plânları desteklemiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Rapport sur la séparation des églises et de l'État* (Kiliselerle devletin ayrılmasına dair rapor) [1906]. *La séparation* (Ayrılma) [1908], *France et Allemagne* (Fransa ile Almanya) [1928], *Paroles de paix* (Sulh sözleri) [1928].

A. BRIAND

BRIAND-KELLOG PAKTI: bk. KELLOG-BRIAND PAKTI.

BRIANZA [*brįantsa*]. İtalyada Lombardia'da, Como, Lecco ve Monza arasında bir yöre. Yüzölçümü 450 km², nüfusu 300 000 dir. Como gölünün güneye doğru uzanan iki kolu arasındaki B. dağlık ve tepelik, mülâyim iklimi olan verimli bir yerdir. Bağcılık ve tarım, halkın başlıca geçim kaynağıdır. B. Milanoluların çok geldikleri bir yazlıktır.

BRIAREA, mantar cinsi. Fries tarafından Monilia'ların yanında tasnif edilmiş ve Corda tarafından da iyi bir şekilde anlatılmıştır. Mycelium (filizlenme uzvu) u yerde sürünür. Çiçeklik lifi renksiz, basit, dik ve bölmeli olup, üst kısmında doğrudan doğruya, sterigmat (spor kesesini taşıyan ince lif) ve renflement (şişkin kısım) olmaksızın, yayılmış, deste şeklinde sıralanmış spor tanelerini taşır. Bu cins, Penicillium cinsine yaklaşır; fakat onun gibi, toprağa tesbit edildiği kısmın üstünde kısa dallar bulunmaz. B. nın tanınmış iki nev'i, *B. elegans* ve *B. orbicula*dır.

BRİAREŌS: bk. BRİAREUS.

BRİAREUS, nadiren **BRİAREŌS,** Yunan mitolojisinde 50 başı ve 100 kolu olan bir dev, Uranos (gök) ve Gē (Gaia = toprak) veya Titeia'nın oğlu. B. adı, tanrılar tarafından kullanılan bir isimdi, insanlar kendisine Aigaiōn derlerdi. B., kardeşleri ile birlikte Zeus'a karşı ayaklandığı için, Zeus da onları Tartaros (altdünya)a kovmuş, fakat daha sonra Titan'larla yaptığı savaşta B. tan yardım istemiştir. Başka bir efsane şekline göre, Zeus'un çapkınlıklarından usanan Hera, Poseidon ve Athene ile birlikte, Zeus'u tahttan indirmek için bir komplo hazırlamış, fakat Thetis, B. u Zeus'un yardımına getirince, komplocular maksatlarından vazgeçmişlerdir. Khalkis ve Karystos (Euboia) ta B. a ait birer kült yeri mevcuttu.

BRİAREUS (Yun. mitolojik bir devin ismi), bir virus nevi. *B. morbillorum* kızamığın, *B. varicellae* da su çiçeği ile herpes zoster (sinir düğümleri iltihabı) virusudur.

BRİAREUS SÜTUNLARI (Yun. *Briareō stēlai*), Herakles sütunları (Yun. *Hēraklęūs stēlai*) nın başka bir adı, şimdiki Cebelitarık.

BRİBRİ, Amerika Kızılderili dillerinin Antiller ve Güney Amerika bölümüne giren Chibcha (Çibça) ailesinden bir dil. Blancos, Biseita, Valientes de denilen bu dil, Merkezî Amerikada Kostarika ile Panama sınırlarında konuşulur. Ailenin Talamanc-Barbacóa grupundan olup, Guetare, Cabecar, Terraba, Boruca v.b. dillerle birlikte bu grupun Talamanc alt-grupunu meydana getirir. Bk. CHIBCHA.

BRİÇ (İng. Bridge = köprü; eski şekli: Biritch [kelimenin menşei karanlıktır]), dört oyuncu tarafından 52 iskambille oynanan bir oyun. Whist oyunundan çıkmış olan bu oyun, 1875 e doğru İngiltere salonlarında görülmüştür (Bridge whist). İsmin kendisi, İstanbul frenklerinin kullandığı levantin bir kelimenin adaptasyonudur: gerçekten bu oyun, bazı kaynaklara göre, İstanbulun asılzade muhitlerinde başlamıştır. XX. yüzyılın başlangıcından beri çok sevilen ve oynanan bu oyun, birkaç çeşittir: 1. Açık artırma B.i (İng. Auction bridge, Fr. Bridge aux enchères), 2. Plâfon B.i (Fr. Bridge plafond [*plafond* = tavan]), 3. Kontrat B.i (İng. Contract B., Fr. Bridge contract [*contract* = mukavele]), 4. Tekerrürlü B. (Fr. Bridge duplicate).

Oyuncular iki grupa ayrılır. Kâğıdın kim tarafından dağıtılacağı kura ile tesbit edilir. Kâğıt yapan oyuncu, kâğıtları birer birer ve soldan dağıtır. Her oyuncuya 13 kâğıt düşer. İskambillerin sırası, normal sıradır: birli, papaz, kız, oğlan, onlu (bunlara onör [honneur] denir), dokuzlu, sekizli...

Açık artırma B.i: Dağıtıcı, kendi eline göre, seçtiği kozu bildirir. Eğer tercih ederse oyunu sanzatu (sans à tout = kozsuz) olarak da ilân edebilir. İsterse deklarasyon (déclaration = söz)u sonraki oyuncuya bırakabilir. Her oyuncu, sıra ile «artırma» yapmakta veya deklarasyonu başkasına bırakmakta serbesttir. Eğer «artırma» yaparsa, oyuncu bir muayyen sayıda trik (trick = fazla) yapmak taahhüdüne girmiş olur (6 dan fazla kart çekişe «trik» adı verilir). Eğer bu taahhüdünü yerine getiremezse bazı cezalara maruz kalır. Bu kart çekişleri, koza göre, şu kıymetleri taşır:

Her trik sanzatu olarak 10 puvan kıymetindedir.
Her trik Pik (pique = karamaça) olarak 9 puvan kıymetindedir.

»	» Kör (coeur = kupa)	»	8	»	»
»	» Karo (correau = orya)	»	7	»	»
»	» Trefl (trêfle = sinek)	»	6	»	»

Her «isteme» evvelkine göre daha fazla olmalıdır. Farz edelim birinci oyuncu karo deklâre etsin: bu, koz, karo olduğu için yedi kere «kart» çekişi taahhüdettiği mânasına gelir (6 çekiş + 1 munzam çekiş). Sonraki oyuncu bir kör, bir pik veya bir sanzatu deklâre etmekte serbesttir; çünkü bu renklerdeki «trik»in kıymeti, karonunkinden yüksektir. Bir trefl deklâre edemez, fakat eli buna müsait ise, iki trefl deklâre edebilir: bu deklârasyon 8 «kart çekişe» denktir (6 çekiş + 2 munzam çekiş).

Son artırıcıyı müteakip üç deklârasyon daha yapıldıktan sonra oyun başlar. Son artıran, oyunu idare eder; ortağı ise mor (mort = ölü) rolü oynar. Fakat en yüksek artırmayı deklâre eden oyuncu, ikinci artırmayı ortağı yapsa bile, oyunu idare eder.

En yüksek artırmada ilk istemeyi yapan oyuncunun solunda oturan ilk oyuncu, bir kâğıt atar. Bunun üzerine mor, kozlar sağda olmak üzere, elini açar; yani kâğıtlarını masa üzerine yayar ve artık oyuna karışmaz. Oyuncular sıra ile kâğıt atarlar; morun kâğıtları ise ortağı tarafından oynanır. Oyunda eğer istenilen renk elde mevcut ise, ondan vermek mecburiyeti vardır. Fakat yükseltmek (monter) ve kesmek (couper) için bir mecburiyet yoktur.

Oyun 30 puanlık iki manş (manche) üzerinden ve icabında bir bien (= iyi, başka memleketlerde belle = güzel) üzerinden oynanır. Oyuncu «kontratını» veya trik yapmış ise, trik'ler sayısını rengin kıymetine çarparak maş'ta kaydeder. Ortaklaırn bir elinde veya iki elinde bulunan onörler ayrıca hesaplanır, kart çekişleriyle beraber hesaplanmaz; ancak oyun (robre = 2 manş)un sonunda, trik'ler sayısına katılır. Bunun haricinde, birinci manş 100 fazla puvan, ikincisi 200, oyun ise 100 fazla puvan verir. 13 kart çekişi (büyük şilem [grande chelem]) yapan ortaklar, kart çekiş puvanlarına ilâve olarak 40 puvan fazla alır. Küçük şilem (petit chelem) denilen 12 çekiş, 20 puvan getirir. Oyun sonunda, iki kayıt arasın-

daki fark, kazanılan veya kaybedilen puvanları teşkil eder.

Plâfon B. i: Bu oyun yukarıda tarif olunan ve rağbetinden biraz kaybetmiş olan oyunla bazı farklar göstermektedir.

Artırmalar esnasında triklerin sayısı, rengin kıymetiyle çarpılmaz. Yeterki oyuncu daha kıymetli bir renkte, aynı trik sayısını veya daha az kıymetli bir renkte bir trik fazla istesin. Meselâ «4 trefl» (24), «3 pik» (27) ten; «3 trefl» (18) de «2 sanzatu» (20) dın aşağıdır.

Kayıt (marque), bir çizgi ile yatay olarak ikiye ayrılmış bir sütun üzerine yapılır. Aşağı kısma manş puvanları, çizgi üstüne de plâfon puvanları yazılır. Manş olarak ancak istenilip yapılmış olan trikler yazılır. Fazla olarak yapılmış çekişler ancak plâfona yazılır. Bir manş, bir veya birkaç oyunda kazanılabilir. İstenilip yapılan «3 sanzatu» (3 x 10), «4 pik» (4 x 9) veya «4 kör» (4 x 8) manş kazandırır; «4 karo» (4 x 7) manşa girmek için yetmez. Manşı kazanan takımın 30 dan fazla puvanı, hasım takımınki gibi, gelecek oyun için muteber olmaz.

Onörler sütununda plâfon puvanları hesaplanır. Evvelâ, yapacağını taahhüdettiği çekişleri yapan takıma 50 puvan yazılır; sonra fazla olarak yaptığı her çekiş için 50 puvan ilâve edilir. Bu taahhüt yerine getirilemezse hasımlar eksik çekiş başına 100 puvan yazar. Manş kazanılınca 100 puvan ilâve eder, bien ise 400 puvan getirir. Büyük şilem 200 puvan, küçük şilem ise 100 puvan olarak sayılır.

Onörler şöyle hesaplanır: aynı elde 4 koz onörü ve ortağın elinde bulunan 5. bir onör = 150 puvan; aynı elde 4 koz onörü = 100 puvan; aynı elde 5 koz onörü veya kozsuz olarak 4 birli = 200 puvan.

Hasımlar tarafından bir «kontr» (contre) yapılırsa, manş puvanları ve fazla olarak yapılmış katlarınki iki misli olur. Düşüş katlarının puvanları da icabında aynı muameleyi görür. Eğer bu kontra bir sürkontr ile mukabele edilmiş ise, bu puvanlar 4 ile çarpılır. Her iki halde de diğer puvanlar (onör ve saire) değişmez.

Kontrat B. i: Buna Amerika B. i de denir. Bu oyun evvelki (Plâfon B. i) nden gerek kayıt (marque) gerek deklârasyon şekli bakımından ayrılır. Bununla beraber, Plâfon B. indeki ilân şeklini muhafaza etmekle beraber, kontrat B. ine has kaydı kullanmak da mümkündür.

Oyuncu takımına, bir manşa malik olduğu zaman «zona girilir» (vulnérable) denir. Bu zona girmenin ifadesi, kayıtta yapılan bazı değişmeler olup, neticede zona giren takım daha ihtiyatlı davranmak zorunda kalır. Kontrat B. inde oyuncunun menfaati, yapabileceğini tahmin ettiğinin en yüksek derecesini istemesini gerektirir. Filhakika, fazla olarak yapılan trikler büyük kıymet ifade etmez, halbuki istenen ve muvaffakiyetle yapılan bir şilem çok büyük bir menfaat sağlar. Manşta ancak istenen ve yapılan trikler sayılır:

Treflli	her	bir	trikin	kıymeti	20	puvandır.
Karolu	»	»	»	»	20	»
Körlü	»	»	»	»	30	»
Pikli	»	»	»	»	30	»
Sanzatu	birinci	»		»	40	»

Bunu takibedenlerin her birinin kıymeti 30 puvandır.

Kontr halinde bu kıymetler iki misline çıkar; sürkontr halinde de dört misline. Oyun 10 puvan üzerinden oynanır.

Onörler sütununda kayıt şöyledir:

Fazla olarak yapılan her trik, trikin kıymetiyle kaydolunur. Fakat kontr halinde trik 100 puvan olarak ve oyuncu takımının zona girmesi halinde de 200 puvan olarak kaydolunur.

Eksik olan her trikin kıymeti 50 puvan olarak sayılır. Fakat kontr halinde birincisi 100, ikincisi 150, üçüncüsü 200, dördüncüsü de 250 puvan olarak kaydolunur ve bu artış böyle devam eder. Bu son puvan sayısı, oyuncu takımının zona girmesi halinde ilk olarak tatbik olunur. Eğer bu şartlar içerisinde kontr yapılırsa, puvanlar iki misline çıkarılır ve eksik olan ilk çekiş için 200 puvanlık bir ceza, ikincisi için 300, üçüncüsü için 400 ve ilh., alınır.

İstenip muvaffakiyetle yapılan büyük şilem 750 puvan olarak sayılır, fakat eğer takım zona girmiş bir takım ise 1500 puvan olarak, küçük şilem 500 ve zona girmişse 750 puvan olarak sayılır.

Onörler ancak aynı elde bulundukları takdirde sayılır: bir koz renginde 4 onör, 100 puvan kıymetindedir; bir koz renginde 5 onör, 150 puvan kıymetindedir; kozsuz olarak 4 birli 150 puvan kıymetindedir.

100 er puvanlık iki manş ile kazanılan bir oyunun kıymeti 700 puvandır; üç manş ile kazanılmış ise, kıymeti 500 puvandır.

Bu kıymetlere göre, deklârasyonların önemi aşikârdır. Bu deklârasyonlar, körü körüne yapılmamalıdır. Birinci manşı kazanarak zona girebilir duruma düşen oyuncu takımı, ancak oyunculardan birinin nispeten çok kuvvetli bir ele sahip olması halinde açabilir (aksi takdirde elin o derece kuvvetli olmasına hacet yoktur). Bütün taktik şundan ibarettir: evvelâ elinin kıymetini mümkün mertebe kesin olarak takdir etmek ve bunu ortağının eli ile mümkün mertebe iyi bir şekilde birleştirmek. Bunu yaparken, deklârasyonlardan elde edilen bilgilere ve sonradan oynanan kâğıtlara dikkat edilmesi gerekir. Sanzatu halinde yapılan tahminde, yalnız onör çekişleri hesaba katılır: bu çekişler, elde bulunan onörlere dayanılarak yapılırsa emindir. Aşağıdaki cetveli Culbertson yapmıştır.

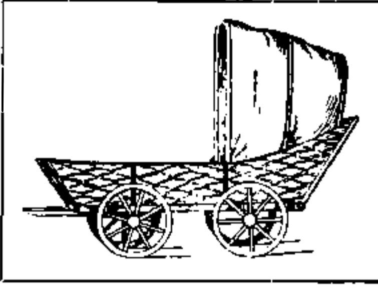
İki çekiş	Bir buçuk çekiş	Bir çekiş	Yarım çekiş
A - R	A - D	A	R refakat altında
	A - V - on	R - D	D - V refakat altında
	R - D - V	R - V refakat altında R ve D iki çeşitli renk refakatı altında	D refakat altında ve V iki çeşitli renk refakati altında
	R - D - on		

Bir kozla olursa, tevzi çekişlerini de hesaba katmak gerekir. Bir kısa renk (elde az bulunan renk), bir veya iki iskambil kesme yolu ile yapılacak çekişleri sağlar. Bir uzun renk (elde çok bulunan renk) ise, artık koz kalmadığı zaman çekişleri temin eder. Kozlu bir uzun renk (meselâ altı iskambil), deklârasyon yapanın menfaatine üç çekiş sağlar, fakat aynı durum morun elinde olursa ancak iki çekiş sağlar. Kısa rengin veya şikan (chicane [bir renkten hiç kâğıt bulunmaması])in kıymeti beraberinde olan kozların sayısiyle değerlenir. Bu suretle, onör çekilişleri için olduğu gibi, tevzi çekilişlerinin sayısı da muhtemel olarak evvelden hesaplanabilir.

Deklârasyon sahibi ilk deklârasyonu yaptıktan sonra, ortağı, onu istenilen renkle destekleyip destekliyemiyeceğini kestirmelidir. Bunu yapmadan önce, eğer kendi eli buna müsait ise ortağına kendi rengi hakkında malûmat verir.

Tekerrürlü (*Duplicate*) *B.*: Aynı elleri, başka başka oyunculara vererek oyunu tekrar etmek enteresan bir fikirdir. Şöyle bir fikir de alâka uyandırabilir: aynı oyunu, hasmın elini alarak tekrar oynamak. Böyle bir deneme sonunda değer takdiri, ellerin aynı olmasiyle beraber, çeşitli ellerin, hiç olmazsa bir hakemce bilinmesine de bağlıdır. Bu maksatla, her elin 13 er iskambilini ihtiva edebilen uzun poşet (pochette = çanta)ler kullanılır. Oynanan her iskambil derhal poşetine konur ve bir anlaşma ile bunun çekişi yapıp yapmamış olduğu da gösterilir. Bu poşetler saklanır, uzun veya kısa bir fasıladan sonra aynı oyunu tekrar oynamak imkânı hâsıl olur. Bu suretle, tesadüfe karşı tedbir aldıktan sonra, oyuncunun hâfızasının oynayabileceği rolü de ortadan kaldırmak mümkün olur.

BRİÇKA, tek atlı, dört tekerlekli, gövdesi bazen hasır örme, ön tarafının üstü açık, arka kısmının üstü körüklü, bazen de boydan boya tenteli, yolculukta içinde uzanıp yatılabilecek şekilde yapılmış hafif bir araba çeşidi. Kelimenin aslı Polcada briçka şeklinde telâffuz edilen *bryczka* olup, «yük arabası» demek olan *bryka* (brika ok.) nın küçültmeli ismidir. Bu araba tipi, adiyle beraber (Rus. *briçka*) Rusyaya geçmiş ve kışın kızak haline konmuştur. Almanyaya (Alm. *Britschka*) ve Macaristana (Mac. *bricska*) da geçen bu araba, XIX. yüzyıl başlarında Fransada (Fr. *briska*) ve İngilterede (İng. *britzka, britska*) de kullanılmıştır. Bizde, bilhassa Rumelide de kullanılan B., şekil bakımından bazı değişikliklere uğramıştır. XIX. yüzyıl Rus ve Leh romanlarında bu tip araba adına raslandığı gibi, edebiyatımızda Ömer Seyfeddin'de de geçer. B. ARABA.

B R İ Ç K A

BRİDELİYA (Bridelia), sütleğengiller (Euphorbiaceae) familyasından eski dünyanın sıcak bölgelerinde 40 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

BRIDGE [*bric*], **Frank** (1879 - 1941), İngiliz musikicisi ve orkestra şefi. Brighton'da doğmuş, Eastbourne'de ölmüştür. Royal College of Music'te keman tahsil etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: Oda musikisi: *Three Novelettes for String Quartet* (Saz kvarteti için üç hikâyecik) [1904], *Phantasy Quartet for Strings* (Saz için fantazi kvartet) [1905], *Londonderry Air for Quartet* (Kvartet için Londonderry havası) [1908]; orkestra için: *Isabella, Symphonic poem* (I., senfonik şiir) [1907].

BRIDGE [*bric*], **Sir Cyprian Arthur George** (1839 - 1924), İngiliz amiralı. St. John's (Newfoundland) ta doğmuştur. 1853 te donanmaya katılmış, 1892 de koramiral olmuştur. 1904 te emekliye ayrıldığında, Çin stasyonunun başkumandanı idi. Bazı komisyonlara katılmıştır: Patlayıcı maddeler, haritacılık v. b. komisyonları, 1904 Kuzey denizi hâdisesi komisyonu ve 1916 da kurulan Mezopotamya (Irak) seferini tetkik komisyonu.

BRIDGEMAN [*bricmın*], **William Clive, Leigh Vikontu** (1864-1935), İngiliz devlet adamı. Londrada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Eton ve Cambridge'de tahsil eden B., Sömürgeler Nazırı Lord Knutsford (1889-1892) a ve Sir Michael Hicks - Beach (1895-1897) e hususi sekreterlik etmiştir. Oswestry (Shropshire) yi mebus olarak Parlâmentoda temsil etmiş (1906 - 1929), Koalisyon hükümetinde hazine nazırı yardımcısı olmuş ve muhtelif nazaretlerin parlâmento kâtipliğini yapmıştır. 1920 de Privy Councillor (hususi müşavir) olmuş. Muhafazakâr hükümetlerde dahiliye nazırlığı yapmıştır (1922 - 1924). Muhafazakârlar iktidara gelince (Kasım 1924) Amirallik Birinci Lordu (Bahriye Nazırı) olmuş ve Singapore bahri üssünün inkişafında çok faal bir rol oynamıştır. 1929 da vikont olmuştur.

BRIDGEPORT [*bricport*], Amerika Birleşik Devletlerinden Connecticut'ta şehir ve Long Island Sund'da güzel bir liman. Pequonnock nehrinin ağzındadır. Nüfusu 158 700 (1950). Canlı ve önemli bir ticaret (kömür, demir, kereste) ve endüstri merkezidir; makine ve hususiyle dikiş makineleri (Singer), yazıbane makineleri (Underwood), silâh, demiryolu arabaları, elektrik âletleri (General Electric) ve kauçuk eşya fabrikaları, demir ve bronz dökümhaneleri vardır.

BRIDGES [*bricez*], **Calvin Blackman** (1889 - 1938), Amerikalı genetikçi ve sitolog. Schuyler Falls (New York) da doğmuş, Columbia üniversitesinde okuyarak, 1916 da doktorasını yapmıştır. Çalışmalarında T. H. Morgan, A. H. Sturtevant ve H. J. Muller ile işbirliği yapmış ve bunlarla beraber Drosophila adlı yemiş sineğini tetkik ederek modern genetikin birçok mefhumlarını ortaya koymuştur. 1919 dan itibaren, Washington'daki Carnegie Institution'da araştırıcı olarak Morgan grupu ile çalışmakta devam etmiştir. Modern genetiğe hizmetleri şunlardır: Verasete ait kromozom teorisinin doğruluğunun ve genlerin kromozomlarda bulunduğunun ispatı; genik muvazene ve cinsiyet teorisinin formülleştirilmesi; genlerin durumuna göre dev tükrük kromozomlarının ayrıntılı tetkiki (bunların haritasını da çizmiştir). Başlıca eserleri şunlardır: *The Mechanism of Mendelian Heredity* (Mendel verasetinin mekanizması) [başkalariyle beraber, 1915], *The Mutants of Drosophila melanogaster* (D. m. in mutant'ları) [K. S. Brehme ile beraber 1944].

BRIDGES [*bricez*], **Robert Seymour** (1844-1930), İngiliz şairi. Walmer'de doğmuş, Oxford'da ölmüştür. Oxford'da okumuş, sonra tıp öğrenimi görmüş, önce bir çocuk hastahanesinde ve Great Northern Hospital'de çalışmış (1875-1882), sonra hekimliği bırakarak edebiyatla uğraşmağa başlamıştır. 1884 ile 1898 arasında bazı manzum piyesler yayımlamıştır: *Prometheus the Firegiver* (Ateş verici P) [1884], *The Feast of Bacchus* (Bakkhos'un ziyafeti) [1889], *Nero* [1890], *Palicio* [1890], *The Return of Ulysse* (Odysseusun dönüşü) [1890], *The Christian Captives* (Hıristiyan esirler) [1890], *Achilles in Scyros* (Akhilleus Skyros'ta) [1890], *Humours of the Court* (Saray mizahı) [1898], *Demeter* (Demetrios) [1905]. B., vezin ve dil konulariyle yakından ilgilenmiş, 1913 te bazı arkadaşlariyle Society for Pure English (Temiz İngilizce Kurumu) i kurmuştur; *English Pronunciation* (İngi-

lizce telâffuz) [1913] da kelimelerin yazılış ve okunuş şekilleri arasında yakınlık olması fikrini savunmuştur. Şiirde, dilin tabiî vurgularına uygun düşen bir nazım tekniği aramış ve serbest nazım kullanmıştır. Şekil kusursuzluğuna büyük bir önem vermiştir. Birinci Dünya Harbinden önce yayımladığı şiir kitapları *The Growth of Love* (Aşkın büyümesi) [1876], *Eros and Psyche* (Eros ve Psykhe) [1885], *Shorter Poems* (Kısa şiirler) [1890] v. b. dır.

R BRIDGES

1913 te «saray şairi» (Poet Laureate) olmuştur. Birinci Dünya Harbi içinde yayımladığı *The Spirit of Man* (İnsan ruhu) [1916] adlı nazım ve nesir antolojisi çok ün kazanmıştır. Harb şiirlerini *October and Other Poems* (Ekim ayı ve diğer şiirler) [1920] de toplamış, *New Verse* (Yeni şiirler) [1925] de yeni ölçüler denemiştir. 1926 da yazmağa başladığı son büyük şiiri *The Testament of Beauty* (Güzelliğin vasiyetnamesi) [1929], şairin en önemli eseri sayılmaktadır. Daha çok, hayatın tatlı tarafını işlemiş olan B. in şiirlerinde genel olarak iyimser bir hava vardır. «İngiltere manzaraları şairi» diye adlandırılmıştır. Kısa lirik şiirleri daha kuvvetli ve daha tabiidir.

Nazımda birtakım vezin ve şekil denemelerine girişerek ifade imkânlarını genişletmeğe çalışan B., nesir alanında *Milton's Prosody* (M. nazmı)[1893] ve *John Keats, a Critical Essay* (J. K., bir tenkid denemesi) [1895] adlı iki eser vermiştir.

BRIDGES [*bricez*], **Sir William Throsby** (1861-1915), İngiliz generali. Greenock'ta doğmuş. Ryde (Wight adası) de tahsil etmiştir. Greenwich'teki kıraliyet Bahriye okulunda okumuş, ailesi Kanadaya taşınınca, Trinity College (Port Hope. Ontario) ve Canadian Military College Kingston) da öğrenimine devam etmiştir. Ebeveyni ile tekrar New South Wales'e giderek Devlet Yol ve Köprü Dairesinde (Government Roads and Bridges Department) çalışmıştır. 1885 te New South Wales'in daimi topçu alayında teğmen olmuş, 1899 - 1900 yıllarında Güney Afrikada hizmet görmüş, 1902 de Commonwealth (Avustralya) askerî kuvvetlerinin dairesi reisi olmuştur. 1905 te istihbarat şefi, 1909 da Erkâni Hatbiyei Umumiye reisi olmuştur. 1910 - 1914 yıllarında Duntroon'da kendi kurduğu Royal Military College'in kumandanı olmuştur. Birinci Dünya Harbinde ilk gelen Avustralya ordusuna tümgeneral olarak katılmış ve Geliboludaki birinci Avustralya tümenine kumanda ederken 15 Mayıs 1915 te ağır olarak yaralanmış ve 20 Mayısta gemide ölmüştür.

BRIDGETOWN [*bricta*u*n*], Antil adalarından İngiltereye ait olan Barbados'un başşehri. Nüfusu 13 500 (1949). Şeker, şeker pekmezi ve rom (İng. rum denilen içki) ihraç eder.

BRIDGEWATER: bk. BRIDGWATER.

BRIDGEWATER [*bricwotır*] **KANALI**, İngilteredeki en eski kanallardan birisidir (1758-1771). Worsley kömür ocakları ile Manchester ve Mersey arasındadır. 1894 te Manchester Shipcanal sistemi içine alınmıştır.

BRIDGEWATER KONTLARI VE DUKALARI: bk. EGERTON AİLESİ.

BRIDGMAN [*bricmın*] veya **BRIDGEMAN, Frederic Arthur** (1847 - 1928), Amerikalı ressam ve desinatör. Tuskegee (Alabama) da doğmuştur. Önceleri Amerikan banknot şirketinde gravürcü olarak (1863), sonra da çelik üzerine hâk işlerinde çalışmıştır. B. Brooklyn sanat okulunda ve Millî Desen Akademisinde (National Academy of Design) kısa bir müddet çalışmıştır. 1866 da Parise giden B., az sonra güzel sanatlar okulunda ressam Gérome'un atölyesine girmiştir. 1871 e kadar Bretagne'da bulunmuş, Cezayir'e ve Mısıra gitmiştir (1873 - 1874). Bu devre, B. ın sanatında yeni gelişmelere yol açmış, tarz ve renklerinde büyük değişmeler olmuştur. Hususiyle Mısırda yaptığı resimlerde bu memleketin hususiyetlerini, büyük kompozisyonlarla ifade etmiştir. 1877 Paris sergisinde teşhir ettiği «Nil üzerinde mumyaya yapılan cenaze merasimi» büyük ilgi toplamıştır. B. ın Doğuya ait sahneleri ustalıkla işlemesi, Doğu ile ilgilenen sanatkârlar arasında yer almasını sağlamıştır. B. sanata dair birçok eserler de yazmıştır. Fransa hükümeti tarafından 1878 de Légion d'honneur nişaniyle mükâfatlandırılmış, 1907 de bu nişanın «officier» rütbesini de almıştır. New York Millî Akademisi (1881) ve Paris Sanatçı Ressamlar Cemiyeti üyesi olmuştur. Kırallık Akademisinde (Londra), Suffolk - Street'te (1871) ve Paris sergisinde eser teşhir etmiş, milletlerarası sergilerde gümüş madalyalar almıştır (1878, 1889, 1900). Eserleri arasında: «Posta arabası» (Liverpool), «Kızıl Firavunun boğuluşu», «Cezayir sahili», «Sükûnet» (Leningrad), «Normandiyada bir Amerikan sirki», «Apis boğası şerefine merasim alayı» (Corcoran sanat galerisi, Washington) vardır.

BRIDGMAN [*bricmın*] veya **BRIDGEMAN, Laura** (1829 - 1889), Amerikalı kör, sağır - dilsiz bir kız. Hanover (New Hampshire) da doğmuş, 2 yaşına kadar normal büyümüş, sonra bir hastalık neticesinde kör ve sağır olmuştur. 8 yaşında körlere mahsus Perkins Institution'a kabul olunarak okuma öğrenmiş ve sonra yüksek cebir, coğrafya ve basit astronomi öğrenmiştir. B., sistematik bir talim ve terbiyenin muvaffak olduğu ilk kör ve sağır - dilsiz çocuktur. Şiir yazmıştır. Charles Dickens onunla Amerikada görüşmüş ve *American Notes* (Amerika seyahat hâtıraları) [1842; III. fasıl] de ondan bahsetmiştir.

BRIDGMAN [*bricmın*], **Percy Williams** (doğ. 1882), Amerikalı fizikçi. Cambridge (Massachusetts) de doğmuştur. Harvard üniversitesinde tahsil ederek 1904 te B. A. (bk. BAKALORYA), 1908 de de doktor olduktan sonra, aynı üniversitede 1919 da fizik, 1926 da da matematik profesörlüğü etmiştir. 1946 da yüksek basınç üzerindeki çalışmalarından dolayı Nobel fizik mükâfatını kazanmıştır. Bilhassa metallerin elektriği nakil kabiliyeti ve billûrların özelliklerine dair olan birçok çalışmaları arasında, su hariç, sıvıların viskozitesinin yüksek basınç altında büyük nispette arttığını deneme yolu ile göstermiştir. 1921 de fosforu, 12 000 atmosfer basıncı altında, 200° C e kadar ısıtarak yeni bir fosfor cinsi elde etmiştir. Bu fosfor siyah ve grafite benzer olup, yanmaz ve elektriği nakleder. Yüksek basınç (500 000 KP/cm²) ve termodinamik alanlarındaki çalışmaları olağanüstü neticeler doğurmuştur. İlim nazariyecisi olarak «operasyonalizm» (operationalism) görüşünü ortaya koymuştur. Bu fikre göre, fizikî mefhumların mânası, bunların müşahhas durumlara tatbikini

ihtiva eden operasyon (ameliye) larda aranmalıdır. Başlıca eserleri şunlardır: *Dimensional Analysis* (Dimansiyonel analiz) [1922], *The Logic of Modern Physics* (Modern fiziğin mantıkı) [1927], *The Physics of High Pressure* (Yüksek basınç fiziği) [1931], *Thermodynamics of Electrical Phenomena in Metals* (Madenlerdeki elektrik fenomenlerinin termodinamiği) [1934], *The Nature of Physical Theory* (Fizik nazariyesinin mahiyeti) [1936], *The Nature of Thermodynamics* (Termodinamiğin mahiyeti) [1941], *Reflections of a Physicist* (Bir fizikçinin düşünceleri) [1950], *The Nature of Some of Our Physical Concepts* (Bazı fizikî kavramlarımızın mahiyeti) [1952].

P. W. BRIDGMAN

BRIDGWATER [*briçuotır*], İngilterenin Somerset idare bölümünde, nakliyata elverişli Parrett nehri üzerinde şehir ve nehir limanı. Nüfusu 22 200 (1951). Eski gotik tarzda bir kilisesi (St. Mary; XV. yüzyıl), kil ve maden endüstrisi, yakınında Kanada ve Güney Afrikaya telsiz telgraf istasyonu vardır.

BRIDIE [*braydi*], **James**, asıl adı: **Osborne Henry Mavor** (1888 - 1951), İskoçyalı dram yazarı. Glasgow'da doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. Glasgow Academy ve Glasgow üniversitesinde okumuştur. Tıp tahsil ederek doktor olmuş ve Glasgow'daki Victoria Infirmary hastahanesinin fahri doktoru ve yine Glasgow'daki Anderson College'e tıp profesörü tâyin edilmiştir. Londrada oynanan ilk piyesi *The Anatomist* (Anatomist) [1931] olmuştur. Bunu takibeden iki piyes *Tobias and the Angel* (Ṭōbhīyāh ile melek) [1931], *Jonah and the Whale* (Yunus ile balina) [1932] B. nin orijinal ve eğlendirici bir tiyatro yazarı olarak şöhretini artırmıştır. Yazdığı diğer piyeslerin çoğu hem oynanmış, hem de basılmıştır. B., League of British Dramatists (İngiliz tiyatro yazarları birliği) üyesi olup İskoç tiyatrosunun tekrar canlandırılmasında önemli rol oynamıştır. Piyeslerinin çoğu İskoçyadan alınan konuları sert bir realizm ile işlemiştir. Bazen de sert İskoçyalı humoru ile, zamanın gülünçlüklerine çatar. Diğer piyesleri şunlardır: *The King of Nowhere* (Ülkesiz kıral) [1938], *Susannah and the Elders* (Suzan ile ihtiyarlar) [1940], *It depends what you mean* (İfade etmek istediğiniz mânaya göre) [1944], *Daphne Laureola* (ad) [1949].

BRIDLINGTON (veya Burlington) [*bridlingtın* veya *bırlingtın*], İngilterenin York yönetim bölümünde liman ve deniz banyosu yeri. Flamborough burnunun güneyindedir. Nüfusu 24 800 (1951). XII. yüzyıldan kalma kilisesi, ve güzel bir limanı vardır. Demiryolu üzerindedir.

BRIDPORT [*bridpourt*], **Alexander Hood, Vikont** (1727 - 1814), İngiliz amirali. Thornecombe (Devonshire)-da doğmuş, Bath'ta ölmüştür. İngiliz bahriyesine birçok meşhur amiraller vermiş olan Hood ailesinden olup, Samuel Lord Hood'un küçük kardeşidir. Ocak 1741 de bahriyeye girmiş ve altı yıl sonra Bridgewater gemisine yüzbaşı olarak tâyin olunmuştur. Saunders'in emri altında Akdenizde, Hawke'un emri altında da Quiberon körfezinde (20 Kasım 1759) hizmet etmiştir. 1778 de Ouessant (Ushant) muharebesine «Robust» gemisi ile katılmış ve bundan sonra kurulan harb divanında Keppel aleyhine şahitlik etmiştir. İki yıl sonra tuğamiral ve Howe'nun üstsubayı olarak, Kempenfeldt'ın halefi olmuştur. Bu sıfatla «Queen» gemisinde, Cebelüttarık'ın kurtarılması (1782) na katılmıştır. 1793 te Fransa ile harb başlayınca B. Howe'nun ikinci kumandanı sıfatiyle, Glorious First of June (Şanlı 1 Haziran) muvaffakiyetine götüren hareketlere katılmıştır. Bunun mükâfatı olarak Baron Bridport of Cricket St. Thomas (Somerset) adı altında Irlanda lordlar sınıfına girmiştir. Bundan sonra B. müstakil denebilecek bir kumandanlık sahibi olmuştur. 1795 te Belle-Ile açığında girişilen ve sonradan çok tenkid olunan 23 Haziran tarihli kısmi hareketi idare etmiştir. Lordluğu İngiliz sınıfına geçirilmiş ve İngiltere oramiralı olmuştur. 1796 - 1797 yıllarında B. harbi hemen hemen Londradan idare etmiştir. Ertesi yıl denize açılacağı sırada Spithead filosunda isyan kopmuştur. Bundan sonra B., başkumandan olarak filoyu denize çıkarmış ve 1798 - 1800 yıllarında Brest ablukasını şahsen idare etmiştir. 1800 de yerine St. Vincent geçmiş ve B, faal hizmetten ayrılmıştır. B. nin ölümü ile İngiliz lordlar sınıfında vikontluk sönmüştür. İrlanda baronluğu ise, kardeşinin familyasının genç koluna geçmiş ve 1868 de vinkontluk tekrar kurulmuştur.

BRIE [*bri*], Fransada Seine havzasında bir yöre. Parisin doğusundadır. Seine - et - Marne yönetim bölümünü ihtiva eder. Üstün olarak kalkerlerden meydana gelmiş, yükseklik farkları az olan bir alındır. Hususiyle güneybatı bölümünün toprakları verimlidir. Tahıl, ziraatı ile hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. Parise süt ve peynir (fromage de Brie; % 40 yağlı) verir.

Brie: Bu bölgede yetişen uzun ve bukleli, Fransız çoban köpeği.

BRIE köpeği

BRIEFS [*brifs*], **Götz** (doğ. 1889), Alman ekonomisti. Eschweiler (Renanya) de doğmuştur. Münih, Bonn ve Freiburg üniversitelerinde tahsil etmiştir (1908 - 1912). 1934 ten beri Washington'da yaşamaktadır. Dinden ilham alan bir sosyal muhafazakâr hareket kurmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Untersuchungen zur klassischen Nationalökonomie* (Klâsik yurt ekonomisine ait araştırmalar) [1915], *Das moderne Proletariat* (Modern proletarya) [«Grundriss der Sozialökonomie» adlı eserde, 9 cilt, 1926], *Probleme der sozialen Betriebspolitik* (Sosyal işletme siya-

setinin problemleri) [1930]. *The Proletariat* (Proletarya) [1937], *Between Capitalism and Syndicalism* (Kapitalizm ile Sendikalizm arasında) [1952].

BRIEG: bk. BRZEG.

BRIEGER [*brīgır*], **Ludwig** (1849 - 1919), Alman doktoru. Glatz'ta doğmuş, Berlinde ölmüştür. Berlindeki Institut für Infektionskrankheiten (Sari hastalıklar enstitüsü) hastahanesinin başhekimliğine ve 1900 de fizik - dietik tedavi profesörlüğüne tâyin olunmuştur. Şu alanlarda araştırmalar yapmıştır: fizyoloji, patolojik kimya, farmakoloji, bakteryoloji, hidroterapi, ışıkla tedavi. B. Doğu Afrikalı zencilerin oklarını zehirlemek için kullandıkları zehirin müessir elemanlarını öğrenmiş, toksinlerin mahiyet ve tesir şeklini araştırmış ve muafiyet (immunité) teorisini inkişaf ettirmiştir. *Untersuchungen über Ptomaine* (Ptomainler hakkında tetkikler) [3 kısım, 1885 - 1886] isimli bir eser çıkarmıştır. Tıp tarihinde, adiyle anılan bir basil, bir test, bir de reaksiyon vardır.

B. basili: Bacillus cavicidus'un başka bir adı. Veba basili, tülaremi (tularémie) basili gibi, basillerin Pasteurella sınıfından olduğu halde, insan ve hayvanda hastalık yapmaz. Kobay gaitasında bulunan saprofit (saprophyte = çürükçül) bir basildir.

B. testi: 1. idrarda bulunan pirokateşin (pyrocatéchine) için yapılan bir test. Saat camı üzerinde, 1 damla çok sulu demir klorürü çözeltisine, 1 damla idrar katılırsa pirokateşin, zümrüd yeşil bir renk hâsıl eder. Çok sulu bir sodyum bikarbonat veya amonyom karbonat çözeltisi katılırsa, sıvı eflâtunlaşır, asetik asit katıldığında tekrar yeşil olur.

2. Striknin (strychnine) için yapılan bir test. İçinde striknin bulunan bir maddeye saf kromik asit katılırsa eflâtun bir renk hâsıl olur.

B. Kaşeksi reaksiyonu: Habis bir hastalıkta (carcinome) veya karakteristiği kaşeksi (cachexie = sıskalık) olan herhangi bir hastalıkta kan seromunda görülen antitriptık (trypsin'e karşı) kudret artması.

BRIENNE veya **B. - LE - CHÂTEAU** [*brien - lī şatō*] (Lat. Briona), Aube departmanında ve Bar - Sur - Aube'dan 24 km uzaklıkta eski kontluğa ait bir şehir. Nüfusu 1972 (1946). Napoléon'un okuduğu (1779 - 1784) harb okulu buradadır. Bu okul Napoléon'un 29 Ocak 1814 te Blücher'e karşı kazandığı küçük bir başarı esnasında kısmen yıkılmıştır. Yeni olan şatosu, Bauffremont prenslerine aittir. XIV. ve XVI. yüzyıllara ait kiliseleri vardır.

B. Muharebesi: Fransanın 1814 te, Müttefiklere karşı kazandığı bir muharebe. Leipzig muharebesinden sonra iki düşman ordusu Fransayı istilâ etmişti. Bohemya ordusu (Avusturya ve Ruslar) Schwarzenberg'ın kumandası altında Basel ve Belfort'dan geçerek Seine boyunca ilerliyor, Blücher'in kumandası altındaki Silezya ordusu da (Rus ve Prusyalılar) Mainz'tan geçerek Mosel ve Marne boyunca ilerliyordu. Napoléon, bunların birleşmesine mâni olmak için 25 Ocak 1814 tarihinde Châlons'a gelmiştir. 27 Ocakta Blücher'e karşı Saint - Dizier'de taarruza geçmiştir. Blücher'i takibederek 29 unda Brienne'in önünde ona yetişmiştir. Büyük orduda hizmet görmüş muhariplerle çerçevelenmiş ve Ney'nin emirlerinde bulunan genç askerler şiddetle harbetmişlerdir. Düşman piyadesi Brienne'e doğru gerilemek zorunda kalmıştır. Ney, B. i almış, Duhesme ise şato üzerinden bir çevirme hareketi yapmıştır. Şatoda bulunan Blücher esir düşmekten zor kurtulmuştur. Blücher akşamın 11 inde Brienne'i geri almak için bir teşebbüse girişmiş, fakat muvaffak olamamıştır. Karanlık bastığı için, Blücher, Bar - Sur - Aube'a çekilirken takibedilememiştir.

BRIENNE [*brien*], Atina dukaları:

1. **V. Gautier de B.** (1257 - 1311), Brienne ve Lecce (Puglia, İtalya) kontu, Atina dukası (hük. 1308 - 1311). Babası Lecce kontu Hugues de Brienne, annesi Atina dukası Guillaume de la Roche'un dul karısı Helene Dukas'tır. Babasının ölümünden (1296) sonra Lecce kontu ve Thebai'ın yarısının sahibi, üvey kardeşi II. Guy de la Roche'un ölümünden (1308) sonra ise Atina dukası olmuştur. B. daha Fransada iken, Fransa connétable'ı Gaucher de Saint - Pol - Château - Porcien'in kızı Jeannne de Châtillon ile evlenmiştir. 1309 da Atinaya varan B., çok geçmeden Bizans imparatoru ve Epeiros prensesi ile harbe tutuşmuştur. Bunlar kendisinin Thessalia sebastokratoru II. İoannes Dukas'a naipliğini tanımıyorlardı. B. Katalanların yardımiyle rakîplerini Thessaliadan kovmuş, fakat gayesine eriştikten sonra, ücretlerini vermeden Katalanların bir kısmını terhis etmiştir. Bunlar, kendisinden öç almak için, harb hazırlıklarında bulunmuşlar ve 1311 Martında B. in ordusunu yoketmişlerdir. B. savaşta ölmüştür. Bundan sonra Katalanlar Thessalia, Attike ve Atinayı işgal ederek Atinada Aragón soyundan bir dukalık kurmuşlardır (bk. ALMOGÁVARLAR). B. in karısı Jeanne de Châtillon, oğlu Gautier ve kızı Isabelle ile birlikte İtalyaya kaçmağa muvaffak olmuştur.

2. **VI. Gautier de B.** (XIV. yüzyılın başı - 1356), öncekinin oğlu, Lecce kontu, Fransa connétable'ı. Babasının ölümünden sonra annesi tarafından Napoli ve Sicilya kıralı Roberto yanına götürülmüştür. Sarayda yetişen B., Roberto'nun yeğeni ve Taranto'lu Filippo'nun kızı Beatrice ile evlenmiştir. 1326 da Calabria dukası tarafından Floransa şehrinin idaresi ile vazifelendirilmiş ve bu vazifesini büyük bir başarı ile yapmıştır. 1331 de Fransız ve İtalyan ücretlileri ile Atina dukalığını ele geçirmeyi denemişse de, muvaffak olamamış, biricik oğlunu da kaybettikten sonra Fransaya gitmiş, Philippe de Valois'nın hizmetine girmiş ve 1339 - 1340 yıllarında İngilizlere karşı savaşmıştır. 1342 de Avignon'da rasladığı Floransalı tüccarların ricası üzerine Floransaya giden B., şehirde hâkim olan anarşiden faydalanarak, signoria (diktatörlük) yı kendisine verdirmiş (7 Eylül 1342), fakat zalimane idaresine karşı ayaklanan halk, kendisini istifaya mecbur etmiştir (26 Temmuz 1343). Bologna'ya, oradan da Venediğe kaçan B., Napoli, Avignon ve Pariste boşuna yardım aramış, nihayet Fransa kıralı Jean le Bon'un hizmetine girmiş, connétable'lığa tâyin edilmiş (1356) ve az sonra Poitiers meydan savaşında ölmüştür.

BRIENNE, Étienne Charles Loménie de: bk. LOMÉNIE.

BRIENNE [*brien*], **I. Jean, Comte de** (1148-1237), Kudüs kıralı (hük. 1210 - 1225) ve İstanbul Latin imparatoru (hük. 1229 - 1237), Brienne kontu II. Erard ile Agnès de Montbéliard'ın üçüncü oğlu. Büyük kardeşleri: Gautier ve Guillaume. Babasının ölümünden (1192) sonra Brienne kontluğunun bir kısmına miras yoliyle nail olmuş, bir kısmını da galip bir ihtimalle Guillaume'un ölümünden (takr. 1200) sonra elde etmiştir. 1205 te Gautier de ölünce, B. Brienne kontu olmuş ve bu unvanı Gautier'nin oğlu ergin oluncaya kadar (1221) muhafaza etmiştir. Bun-

dan sonra ömrünün büyük bir kısmı Fransa dışında geçen B., Fransa kıralı Philippe Auguste'ün müsaadesi ile 1210 da Akkâ'da Kudüs kıraliçesi Marie de Montferrat ile evlenmiş ve az sonra Sur şehrinde kırallık tacını giymiştir. 1212 de Marie ölünce B., küçük kızları Yolande adına Kudüs kırallığı naibi olmuş ve çok geçmeden Ermenistan kıralı I. Levon'un kızı Zabel ile evlenmiştir.

B. 1211 de Mısır sultanı Melik-ül-Âdil ile altı yıllık bir mütareke imzalamıştır. 1217 sonbaharında, tam bu mütareke sona erdiği zaman, Beşinci Haçlı Seferi orduları Akkâ'ya varmış, ancak şefler, üç başarısız meydan muharebesinden sonra, aralarındaki rekabet yüzünden birbirlerinden ayrılmışlardır. Kıbrıs kıralı ile Macar kıralı András, Antakya kıralı Bohémond yanına gitmişler; buradan András çok geçmeden Macaristana dönmüş, 22 yaşındaki Kıbrıs kıralı da ölmüştür (Ocak 1218). Bunun üzerine B. Filistindeki bütün haçlıları kendi idaresi altında birleştirerek Mısır üzerine yürümüş (1218 sonunda) ve 17 ay süren bir muhasaradan sonra Dimyat'ı zaptetmiştir. 1219 Eylülünde Dimyat'a gelen papa elçisi Kardinal Albano'nun, Kudüs kıralının elinden başkumandanlığı almak istemesi üzerine, haçlı ordusu ikiye ayrılmış ve aralarında bazen kanlı kavgalar olmuştur. Bu arada Ermenistan kıralı II. Levon ölmüştü (Mayıs 1219). 1220 sonlarında Dimyat'tan ayrılan B., Ermenistanı ele geçirmeyi denemişse de, muvaffak olamamış ve Akkâ kalesine çekilmiştir. Bu sıralarda ikinci karısı ile bundan doğan oğlu ölmüşlerdir. 1221 Haziranında B. Mısır üzerine yürüyen haçlılara katılarak onlarla birlikte Nil deltasına kadar gitmiştir. Fakat haçlı ordusu, başarı elde edemeyince, Dimyat'ın teslimi ve Mısır'ın boşaltılması şartiyle Melik-ül-Kâmil ile sekiz aylık bir mütareke akdetmek zorunda kalmıştır (1221).

Ertesi yıl B., memleketin idaresini Eudes de Montbéliard'a bırakarak, yardım aramak üzere İtalya, Fransa ve İspanyaya gitmiş, İspanyada León kıralı IX. Alfonso'nun kızı Berengere ile evlenmiştir. Buradan Romaya giden B., Papa III. Honorius'u bir haçlı seferi hazırlamağa ikna etmiştir. Papa, kendisini İtalyadan uzaklaştırmak maksadiyle, İmparator Friedrich'i bir haçlı seferine çıkmağa zorlamıştır. Nihayet 1223 Martında Ferentino'da toplanan mecliste, Friedrich'in, Agnès de Montferrat'nın kızı 11 yaşındaki Yolande ile evlenmesi ve iki yıl zarfında Filistine gidip son zamanlarda elden giden toprakları geri alması, B. in de ölümüne kadar Kudüs kıralı unvanını muhafazası hususunda bir anlaşmaya varılmıştır. Fakat Friedrich çeşitli bahanelerle Filistine gitmeyi geciktirmiş, Yolande'ı getirmek için Filistine bir elçilik heyeti göndermiş ve 9 Kasım 1225 te İtalyadaki Brindisi'de kızla evlenmiştir. Nikâh töreni sırasında, 1227 Nisanında Filistine gideceğini vâdeden Friedrich, Kudüs kıralı unvanının hemen kendisine verilmesi üzerinde ısrar etmiştir. Buna itiraz eden B., razı olmaktan başka bir şey yapamayınca, III. Honorius'un yanına gitmiş, 1227 de de, Friedrich ve Papa IX. Gregorius arasında anlaşmazlık çıkınca, papanın Almanları Napoli kırallığından atmağa yönelen teşebbüsünü desteklemiştir. Nihayet 1228 de Friedrich Filistine gitmiş, Mısır sultanı ile yaptığı anlaşma neticesinde Kudüsü, Beytüllehemi ve Genezareth (El-Guver) i elde etmiş ve sekiz aylık bir gaybubetten sonra İtalyaya dönerek (1229), Capua önünde B. in idare ettiği papa ordusunu bozguna uğrattıktan sonra, IX. Gregorius ile barış yapmıştır (1230).

Bu barış yapılmadan biraz önce B., İstanbul Latin İmparatorluğu baronları tarafından, o zaman on yaşında olan II. Baudouin'e naiplik yapmağa davet edilmişti. B. papanın müsaadesi ile bu daveti kabul etmiştir. Rieti'de yapılan anlaşmaya göre (19 Nisan 1229) Baudouin'in, Berengere'nin kızı Marie (veya Marthe) ile evlenmesi, B. in de, damadı yirmi yaşına girinceye kadar imparator unvanını taşıması kararlaştırılmıştır. Anlaşma imzalanır imzalanmaz B. yeni devletini Bizanslılara karşı müdafaa edebilmek için Fransa ve İtalyada yardım toplamıştır. Nihayet 1231 Eylülünde deniz yoliyle İstanbula varan B., büyük bir ihtişamla karşılanmış ve Ayasofya kilisesinde taç giymiştir. 1233 te İoannes Batatzes'e karşı harb açmışsa da önemli bir başarı elde edememiş, yalnız Kyzikos (Balkız) yakınındaki Keramis kalesi ile Pegai (Biga) kalesini zaptedebilmiştir. Bulgar çarı Asen ile ittifak eden Batatzes, 1235 kışında Latin İmparatorluğuna saldırarak, Venediklilerden Kallipolis (Gelibolu) i aldıktan sonra Propontis (Marmara denizi) sahilinde ilerlemiş ve bu arada imparatorluğun kuzey eyaletlerini yağma eden Çar Asen ile İstanbul surları önünde birleşerek şehri muhasaraya başlamışlardır. Fakat B., muhasara edenleri püskürtmüş ve gemilerinden 24 tanesini iğtinam etmiştir. Ertesi yıl Asen ile Batatzes İstanbulu bir daha muhasara etmişlerse de, B. Akhaia prensi Geoffroy de Villehardouin'in yardımı ile onları geri çekilmeğe mecbur etmiştir (1236). Fakat bu başarılara rağmen İstanbulun durumu çok kötü idi. Şehrin dışındaki hemen bütün topraklar, Bulgarlarla Bizanslıların eline geçmiş bulunuyordu. B., Batıdan yardım temin etmek maksadiyle genç Baudouin'i Romaya, oradan da Fransaya göndermiştir. Fakat IX. Gregorius ile Saint Louis'nin topladığı haçlı ordusu İstanbul yoluna çıkmadan önce, İstanbuldan B. in ölümü haberi gelmiştir.

B. hakiki şövalye tipi, becerikli ve zeki bir hükümdar, cesur ve güvenilir bir adam idi. Bu vasıflar kendisine iki taç kazandırmıştır. Zamanımıza kadar gelen bazı şiirleri, nazım ve şekil mükemmelliği ile temayüz eder.

BRIENNE [*briẹn*] **KONTLARI**, Fransa tarihinde mühim bir rol oynıyan Brienne kontluğu sahipleri. 837 de Sofu Louis, Brienne kontluğunu oğlu Daz Charles'a vermiştir. Bu kontluğun merkezi olan Brienne (veya Brienne-le-Château) da, şehire hâkim olan tepede, bu sıralarda bir kale inşa edilmişti. 858 de Alman Louis (Ludwig) bu kaleyi Daz Charles'dan almıştır. X. yüzyılda Engilbert ile Gosbert adında iki maceracı kardeş, Brienne'i fethetmişler; az sonra Louis d'Outre-mer'e yenilmişlerse de, 987 de Hugues Capet'nin tahta çıkması neticesinde hâsıl olan kargaşalıklardan faydalanarak Brienne kalesine kesin olarak sahip olmuşlardır. Gosbert'in ölümünden sonra Engilbert Brienne sülâlesini kurmuştur. Bu sülâle, Fransa connétable'ı VI. Gautier'nin ölümü ile sona ermiştir (1356). Yüz Yıl Harbi sırasında Brienne kalesi İngilizlerin elinde idi. 1451 de VII. Charles kaleyi muhasara ettikten sonra yıktı. 1587 de Brienne kontluğu Charles de Luxembourg'a verilerek «duché-pairie» (dukalık-paire'lik) payesine çıkarılmıştır. Luxembourg düşesi Marguerite Charlotte, Brienne kontluğu topraklarını Louise de Béon du Massez'ye satmış, Louise'in de 1623 te Henri de Loménie ile evlenmesi sonunda bu topraklar Loménie ailesi eline geçmiştir.

BRIENNE [*briẹn*] **KONTLUĞU**, Fransanın kuzey doğusundaki Troyes şehrinin 37 km kuzeydoğusunda bulunan eski bir kontluk. Bu kontluk X. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonuna kadar Brienne ailesinin elinde bu-

lunmuştur. Bu kontlar kudretli ve faal idiler, Lorraine sınırında ve doğuda hayli harbler yapmışlardır. Bunların en meşhuru, haçlı seferine katılan ve Kudüs krallığı (1210-1225) yapan Jean de Brienne (1148-1237) dır.

BRIENZ [*brints*], İsviçrenin Bern kantonunun Interlaken kazasında bir köy. B. gölünün üst kıyısındadır. 570 m deniz seviyesi üstünde. Nüfusu 2 900 (1950). Eski bir kilisesi vardır, peynir çıkarılır, tahta yontma sanatı tanınmıştır. B. gölü (yüzeyi 29 km², en derin yeri 262 m)-nden, Brienzer Grat (Brienzer Rothorn, 2 353 m dağ demiryolu) tan Faulhorn sıradağlarına kadar Aar nehri akar. B. gölünü Lütschine deltası Thun gölünden ayırır.

Brienz gölü: İsviçrede Berner Oberland'da göl. Yüzölçümü 29,2 km²; derinliği 262, deniz seviyesinden yüksekliği 567 m. Teşekkülünde Thun gölü ile birleşik iken Lutschin deltası ile ayrılmıştır. Alplerin tipik göllerinden birisidir. B. G. nün kuzeydoğu kenarında, Rothorn'un (2 350 m; demiryolu var) eteğinde 2 900 (1950) nüfuslu Brienz kasabası vardır.

BRIERLEY [*bra̧yirli*], **Sir Oswald Walter** (1817-1894), İngiliz deniz ressamı. Chester'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Önce Bloomsbury de Henry Sass okulunda çalışmış, sonra da deniz resimleri yapmak üzere Plymouth'a gitmiştir. İlk defa krallık akademisinde gemi resimleri (gravür) teşhir etmiştir. Bir dünya seyahatinde, Auckland'da birkaç yıl kalmıştır. İngiltereye döndüğü zaman (1851), Baltık'ta İngiliz donanmasına girmiş, Wales prensinin Mısır seyahatinde bulunmuştur. Daha sonra Edinburgh dükünün maiyetiyle birlikte dünya seyahati yapmıştır (1867-1868). Krallık sulu boya cemiyeti (Royal Water-Colour Society) üyeliğine alınmış (1782), Kraliçe Victoria'nın deniz ressamlığına getirilmiştir (1874). B. Greenwich resim müzesi (Painted Hall) konservatörlüğüne tâyin edilmiş (1881) ve kendisine şövalyelik («Sir» unvanı) tevcih edilmiştir (1885). Eserleri arasında: «Amiral Blake'in beş gemiyle prens Rupert'in kumandasındaki krallık filosunu Tejo'da abluka edişi» [1650] (Melbourne müzesi), «Deniz», «Yağmurdan sonra açan hava» (Venedik), «Ümit Burnundan hareket ederek kazaya uğrıyan bir gemi mürettebatını kurtaran balina sandalı», «Cenup denizinde balina avı», «Donanmanın hezimeti» (suluboya), «1842 de Sydney» vardır.

BRIERLEY HILL [*bra̧yirli hil*], İngilterede, Staffordshire kontluğunda, Stourbridge'den 3 km uzaklıkta, Black Country (Kara ülke) de bulunan bir şehir. Nüfusu 48 900 (1951). Çok faal bir endüstriye sahiptir. Kömür ocakları, demir madenciliği (yüksek fırınlar), cam fabrikaları ve çömlekçiliği vardır.

BR ESEN: bk. BRZEZNO.

BRIEUX [*briö*], **Eugène** (1858-1932), Fransız tiyatro şairi. Pariste doğmuş, Nice'te ölmüştür. Bir mobilyacının oğlu olan B., bir ticaret firmasında memur olarak hayata atılmış ve tiyatro yazarı olarak Salandri ile beraber yazdığı iki kısa piyes ile tanınmaya başlamıştır: *Bernard Palissy* (ad) [1880] ile *Le Bureau des divorces* (Boşanma bürosu) [1881]. On yıl kadar gazetecilik yaptıktan sonra tekrar tiyatroya dönmüş ve hemen hayatının sonuna kadar buna sadık kalmıştır: *Ménages d'artistes* (Sanatçi evliler) [1890], *Blanchette* (ad) [1892]. Théâtre-Libre'de oynanan bu iki piyes şöhretinin temel taşı olmuştur. Sonraki piyesleri aynı kalitede olup şöhretini artırmıştır. Bunlar şunlar dır: *M. de Réboval* (ad) [1892], *L'engrenage* (Dişli çarklar) [1894], *Les bienfaiteurs* (Velinimetler) [1896], *L'évasion* (Kaçış)[1896], *Les trois filles de M. Dupont* (M. D. un üç kızı) [1897]. 1900 de oynanan *La robe rouge* (Krmızı elbise) en iyi piyesi sayılmakta olup şöhretini çok artırmıştır. Bundan sonraki piyesleri şunlardır: *Les avariés* (Bozuklar [yani frengililer]) [1901], *Les remplaçantes* (Başkalarının yerini tutanlar [yani sütnineler]) [1901], *Petite amie* (Dost küçük kız) [1902], *Maternité* (Analık) [1903; Sigaux ile beraber], *La déserteuse* (Kaçak kadın) [1904], *L'armature* (Şasi) [1905], *Les hannetons* (Mayıs böcekleri) [1906], *Simone* (ad) [1908], *La foi* (İnanç) [1912], *La femme seule* (Yalnız kadın) [1912], *Le bourgeois aux champs* (Orta sınıf kırlarda) [1914], *Les Américains chez nous* (Bizde Amerikalılar) [1920], *L'avocat* (Avukat) [1922], *L'enfant* (Çocuk) [1923], *La famille Lavolette* (L. ailesi) [1926]. B., piyeslerinin çoğunda, pek önemli sosyal ve ahlâki problemlerle uğraşmıştır. Bunları, tam bir samimiyet ve doğrulukla halle çalışmıştır. Piyesleri sade ve sağlam bir yapı gösterir. B., kabiliyetli bir yazar olduğu kadar, doğruyu söylemekten de çekinmiyen ve bunu birçok hallerde belâgatle ifade eden bir moralisttir. Piyesleri geniş ve asîl insani hislerle doludur. Bu mükemmel ahlâk tasvircisine, ancak bir kabahat bulunabilir: Yarattığı şahıslar pek canlı değildir. 1909 da B, Fransız Akademisine seçilmiştir.

E. BRIEUX

BRIGADERE, Anna (1861-1933), Letonyalı kadın şair. Kurland'ta doğmuş, Semgallen'de ölmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Spridītis* (Parmak çocuk) [masal, 1904; Almancaya *Der Däumling* adı altında çevrilmiştir], *Pie Latviešu miljonāra* (Letonyalı milyoner yanında) [komedi, 1909; Almancaya *Beim lettischen Millionär* adiyle çevrilmiştir], *Raudupiete* (Raudupe köylü kadını) [1914; Almancaya *Raudupebäuerin* adı altında çevrilmiştir].

BRİGANDİN (Fr. Brigandine; *brigand*=eşkıya), XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar kullanılan küçük zırhlı gömlek. Hafif zırh olup XIII. yüzyıl sonunda meydana çıkan B. veya «jaque d'escailles», XIV. yüzyıl ortasında umumileşmiş ve XVI. yüzyıla kadar devam etmiştir. B., dıştan deri veya kumaş (kadife atlas v. b.) üzerine tesbit edilmiş kaplamalı maden parçalarından müteşekkildir. Bu dış kaplamadan başka, içte bir keçe kısmı bulunur ve alttaki elbiseler üzerine sürtünmeyi azaltır.

BRİGANTİN (Brigantine; *brig*'in küçültmeli şekli), iki direkli bir gemi; öndeki direk bir brig (bk. BRİK)inki gibi, arkadaki ise bir schooner'inki gibi techiz edilmiştir. Bundan dolayı B. e İngilizcede «hünsa» (hermaphrodite) brig de denir. Çeçitli memleketlere mensup denizciler bu ismi çeşitli gemilere verir. Eskiden bu isim hafif, yassı, açık, her yanı 10-15 kürekle mücehhez, aynı zamanda yelken taşıyan ve 100 insandan fazla alabilen bir gemiye verilirdi. Kürekçiler aynı zamanda asker olduğundan fitilli

tüfek(mousquet)leri kolayca alınabilmek için tahta sıralarının altına konurdu. B. ler çok süratli oldukları için bilhassa Akdenizde korsanlık maksadiyle kullanılırdı. İsim bundan ileri gelir (İtal. *brigante* = şaki).

B R İ G A N T İ N

BRİGANT'LAR, Roma devrinde Britannia (İngiltere) nın York, Lancaster, Westmoreland ve Cumberland kısımlarında yaşıyan ve Kelt ırkına mensup bir halk topluluğu. M. Ö. 71 senesinde Cercalis tarafından idare edildikleri malûmdur. Merkezleri Eburacum (bugünkü York) idi. Domitianus zamanında Agricola'ya yenilerek, Roma hâkimiyeti altına girmişlerdir (M. S. 79 - 80).

BRIGETIO (*Bregentio, Brecentio, Brigantio*; Yun. *Brigaition, Bergitiōn* şekillerinde de geçer), Roma İmparatorluğunun Pannonia (şimdi Batı Macaristan ve Doğu Avusturya) eyaletinde önemli bir şehir ve kamp yeri (Lat. *castrum*). Strateji bakımından mühim bir noktada, Tunanın sağ kıyısında, Küçük Tuna kolunun esas Tuna ile birleştiği yerin karşısında kurulmuştur. Burası Romalılardan önce de meskûn bir yer idi. M. S. I. yüzyıl sonlarına doğru, bugünkü Slovakyadan gelerek Tuna kıyılarına inen Quad'lara karşı tahkim edilmiş olması muhtemeldir. Traianus zamanında, 114 - 117 arasında, legio prima adiutrix (birinci yardımcı ordu), Dakia'daki Apulum (Transilvanyada bugünkü Albă - Iulia) dan B. ya nakledilmiş ve Roma hâkimiyetinin sonuna kadar burada kalmıştır. Tuna donanmasının da B. da bir üssü vardı. Pannonia ikiye bölününce B. Pannonia superior (Yukarı, yani Batı Pannonia)da kalmış, fakat 214 te Pannonia inferior (Aşağı, yani Doğu Pannonia)a katılmıştır. Askerî kamp etrafında, çok geçmeden, askerle birlikte gelen tüccar, esnaf ve veteran'lar (Lat. *veteranus* = askerlik hizmetini bitirmiş olan kimse) ile meskûn bir mahalle (Lat. *canabae* = barakalar) kurulmuştur. İlkin bu mahallenin ve yerlilerin oturdukları kısmın belediye teşkilâtı yoktu. Daha sonra her iki mahalle *municipium* (serbest şehir) veya *colonia* (ahalisi Roma vatandaşlığına kabul edilen şehir) unvaniyle tek şehir şeklinde birleştirilmiştir. B. nun izleri bugünkü Ószőny (Macaristan)ün doğusunda hâlâ mevcuttur.

BRIGG [*brig*] **KANUNU,** Amerika Birleşik Devletlerinin birçok bölümlerinde suçluların yargılanmalarından önce bir akli muayene raporu düzenlenip mahkemeye verilmesini emreden kanun. İlk defa Vernon Brigg tarafından mucip sebepleri ile Massachusetts devletine sunulmuş olduğundan bu ismi taşır. Bu kanuna göre, borçlarını ödemiyen veya ihtilâslarda bulunanlar müstesna, bütün suçlular ruhi muayenelere tâbi olmalı ve sonuçlar rapor halinde mahkemelere verilmelidir.

BRIGGS [*brigz*], **Henry** (1561 - 1630), İngiliz matematikçisi. Warley - Wood (Yorkshire) da doğmuş, Oxford'da ölmüştür. Cambridge üniversitesinde okumuş, Londradaki Gresham College'de geometri (1596 - 1619), Oxford üniversitesinde de astronomi (1619 dan itibaren) profesörü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Arithmetica logarithmica* (Logaritma ile hesaplama) [1624], *Trigonometria britannica* (Britannia trigonometrisi) [1630; H. Gellibrand tarafından tamamlanmıştır]. B., bilhassa logaritmalar üzerindeki çalışmalariyle tanınmıştır. John Napier 1614 te logaritmaya ait eserini yayımladıktan sonra. B. 10 kaidesi üzerine kurulan ilk logaritma cetvelini (30 000 tabiî sayı: 14 haneye kadar) hazırlamış ve bunun için on iki yıl uğraşmıştır. Logaritma hesabında «karakteristik» kelimesini de ilk kullanan odur. B. ondalık logaritmasına «bayağı logaritma» (İng common logarithm) denir.

Briggs Logaritması: bk. LOGARİTMA.

BRIGHT [*brayt*], **John** (1811 - 1889), İngiliz politikacısı. Rochdale yakınında Greenbank (Lancashire) te doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Fabrika sahibi bir quaker'in oğludur. 1843 te liberal Avam Kamarası üyesi ve Cobden ile birlikte serbest ticaret taraftarı tanınan Manchester partisinin önderi olmuştur. Kırım Harbine muhalefetinden dolayı halkın sevgisini kaybetmiştir. Yeni bir parlâmento ıslahı taraftarı olarak 1867 de muhafazakâr Derby kabinesinin bu husustaki kanun lâyihası lehine oy vermiştir. 1868 - 1870 yıllarında ticaret vekili olmuştur; 1880 - 1882 yıllarında da, Gladstone idaresi altında Lancaster dukalığı kançıları olmuştur. Gladstone'ın İrlandaya ait Home Rule politikası onu 1886 da liberal ünyonistlerin tarafını tutmağa sevk etmiştir. B. büyük bir halk hatibi ve muvaffakiyetli bir sosyal politikacı idi. İngiltere dış politikası alanında hiç ayrılmadan sulhcu bir politika takibetmiştir. Başlıca eserleri: *Speeches on Parliamentary Reform* (Parlâmentonun ıslahı hakkında nutuklar) [1867], *Speeches on Questions of Public Policy* (Amme politikası hakkında nutuklar) [1869, 2 cilt], *Public Addresses* (Halka hitabeler) [1879], *Public Letters* (Açık mektuplar) [1885].

BRIGHT [*brayt*], **Richard** (1789 - 1858), İngiliz doktoru. Bristol'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Edinburgh, Berlin ve Viyana üniversitelerinde tıp tahsil etmiş, 1827 de *Reports of Medical Cases* (Doktorluğa ait haller hakkında raporlar) başlıklı bir eser çıkarmıştır ki bu, hidropizi (Fr. hydropisie, İng. dropsy = istiska, su toplanması)ye ait araştırmalarının ilk yazısını teşkil eder. Şimdi B. in adı anılınca ilk olarak bu araştırmalar akla gelir. B. in, hidropizinin merkezi böbrek olduğuna dair keşfi, XIX yüzyılın en önemli keşiflerinden biridir.

R. B R I G H T

Bright hastalığı: Çeşitli nefrit şekillerine verilen isim. Bu şekiller had olabildiği gibi müzmin de olabilir. İdrarda albümin, bazen de kan ve pıhtı parçaları bulunur. Bu hastalığın karakteristik semptomları arasında ödem (œdème = deride hâsıl olan ağrısız şiş), hidropizi ve tansiyon vardır. Bu hastalık çeşitli sebeplerden doğar: bunların bazıları bakteriler veya başka mikroorganizmler (meselâ skarlatin, verem ve bazı nefes yolları hastalıklarına sebebolan mikroorganizmler) veya bütün bunların toksinleri tarafından tevlidolunur.

BRIGHT [*brayt*], **Sir Charles Tilston** (1832-1888), İngiliz mühendisi. Wanstead (Essex) de doğmuş, Londra yakınında Abbey Wood'da ölmüştür. 1853 te mühendis olarak Magnetic Telegraph Company'nin hizmetine girmiş ve Büyük Britanya ile İrlanda arasındaki ilk derin su kablosunun Portpatrick (İskoçya) ten Donaghaetee (İrlanda)ye yerleştirilmesine nezaret etmiştir. Field ve Brett ile birlikte Atlantic Telegraph Company'yi kurmuş (1856) ve kendisi bunun başmühendisi olmuştur. İki başarısız teşebbüsten sonra, İrlanda ile Ternöv arasında bir denizaltı kablosu yerleştirmeğe muvaffak olmuştur (Avrupa ile Amerika arasındaki ilk kablo bu olmuştur). Bu ilk kablo 68 gün çalıştıktan sonra kazaya uğramıştır. Bundan sonra B., Akdenizde, Basra körfezinde ve Antil adalarında kablolar kurmuştur. Clark ile birlikte denizaltı kablolarını tecridetmek için daha iyi metotlar keşfetmiştir. Bu iki bilgin'in elektrik ölçüleri hakkındaki yazısı, bu konuya müteallik British Association Committee'nin kuruluşuna yol açmıştır. 1858 de şövalyeliğe(«Sir»unvanı) yükselmiş. 1865-1868 yıllarında Greenwich'ten liberal milletvekili çıkmıştır.

BRIGHT [*brayt*], **Timothy** (1551?-1615), İngiliz istenografi mucidi. Hekim olarak yetiştikten ve bir müddet hekimlik ettikten sonra, din adamı olmuş ve bu arada modern bir istenografi sistemi icadetmiştir. 1580 de Kraliçe I. Elizabeth'ten, bu sisteme göre 15 yıl istenografi öğretme ve istenografi işaretlerini matbaada kullanma imtiyazını almıştır. Eseri, *Characterie: an Arte of Shorte, Swifte, and Secrete Writing by Character* (Karakteri: işaretlerle kısa, çabuk ve gizli yazma sanatı) [1588] adını taşır. Bu sistem, eski Yunan ve Latin taşigrafi (tachygraphie = çabuk yazma; stenographie = dar yazma; İng. Shorthand, Alm. Kurzschrift = kısa yazma) metotlarından sonra, Avrupada modern bir dile (İngilizceye) tatbik olunan ilk istenografi sistemidir. B. sisteminde her işarete dört meyil (eğiklik) verilebildiği gibi, sonları, yani bitim çizgileri değiştirilmek suretiyle de her dört meyil 12 değişik şekle sokulabilmiş ve böylece her ana işaretten 4 × 12 = 48 değişik şekil türetilebilmiştir. B. tan sonra J. Willis 1602, kelimelerdeki vokalleri, okunmıyan harfleri atmak, harf şekillerini basitleştirmek suretiyle alfabetik veya ortografik denilen sistemi kurmuş ve bu sistem 1750 yılında W. Tiffin tarafından ortaya konulan fonetik esaslı sistemin yerleşmesine kadar, İngilterede birçokları (bu arada Th. Selton [1630], J. Byrom [1767], S. Taylor [1786]) tarafından adapte ve ıslah edilmiştir. Gerek bu alfabetik sistemler, gerekse yine İngilterede XIX. yüzyılda başlıca I. Pitman (1837) ve J. R. Gregg (1888) tarafından geliştirilen fonetik sistemler, esas ve prensiplerini, B. ın kurmuş olduğa ana sisteme borçludur.

BRIGHTON [*braytn*], İngilterede, Manş kıyısında bir plaj ve sayfiye şehri. Nüfusu 156 400 (1951) dür. B., Londralıların yazın çok geldikleri bir yerdir. Balıkçılık gelişmiştir.

BRIGHTON
(Gezi yerleri ve parklar)

BRIGIDA, St.: bk. BIRGITTA.

BRIGNOLES [*brinol*] (Lat. Brinolium veya Brinonia), Fransada Var kantonu merkezi. Toulon'dan 43 km mesafede, Argens'ın munsabı olan Carami nehri üzerindedir. Draguignan'dan 45 km uzaklıkta, bir demiryolu istasyonudur. Nüfusu 5 218. Zeytinyağı, şarap, likör, meyva ticareti yapılır (Brignoles eriği denilen erikler, bilhassa Digne'den gelir). Tabakhaneleri ve ayakkabı fabrikaları vardır. Civarda pek mühim oksit filizleri ve mermer ocakları bulunur.

B., Provence kontlarının yazlık ikametgâhlarından biri olmuştur. Saray, kaymakamlık binası haline getirilmiştir. Kantonda 6 nahiye vardır, nüfusu 8 853.

BRİGOUNGPA, Tibette Budist tarikatı. Mistik Rnyig-ma-pa ekolüne veya «Kızıl mezhep» e mensup Budist rahibi Padma-ling-pa tarafından 1166 da kurulmuştur. B. adı, Doğu Tibette Lhassa'nın 100 km kadar kuzeydoğusunda bulunan Brigoung manastırından alınmıştır.

BRİGU, Hindistanda *Veda*lar devrinde kurban kesen rahipler sınıfına verilen büyük unvanlardan biri ve unvana sahip kimselerin adı. B. ların ataları, *Rig Veda*da mukaddes ateşin yakıcıları olarak zikredilirler.

BRIGUE [*brig*] (Alm. Brig, İtal. Briga), İsviçrede Valais kantonunda küçük bir turistik şehir. Rhône ile Saltine'nin kavşak noktasında bulunur. Nüfusu: 3 100. I. Napoléon'un emri üzerine yapılmış olan Simplon yolunun ayrılma noktasında ve Paris-Milano hattı üzerindeki Simplon tünelinin ağzındadır.

BRIGUE [*brig*] ve **TENDE** [*tãd*] (İtal. Briga ve Tenda), Fransanın güneydoğusunda İtalyan sınırı üzerindeki Alpes Maritimes (Deniz Alpleri) departmanında, iki küçük bölüm (yüzeyi, 523 km²; 1936 sayımına göre nüfusu, 4 274). Bunları İtalya, Fransaya 1947 tarihli Paris antlaşmasiyle, Mont Cenis ve Mont Blanc bölgelerinde bulunan birtakım küçük topraklarla beraber terk etmiştir. B. ve T. halkının büyük kısmı Fransızca konuşur. 1947 sınırı stratejik önemi haiz olan ve Piemonte'yi Fransız Riviera'sına bağlıyan Col de Tende (İtal. Colle di Tenda = T. geçidi) i keser.

BRİHAD ĀRAṆYAKA UPANİṢAD, Brahmanizmin mukaddes kitaplarından olan *Upaniṣad* (Sanskrit. Upaniṣad) ların en eskisi (takriben M. Ö. VI. yüzyıl). *Śatapatha Brāhmana*nın bir kısmını teşkil eder. Bk. UPANİṢAD.

BRİHASPATİ (Sanskrit. Bṛhaspati = dua efendisi), Hintlilerin *Rig Veda* adlı mukaddes kitabında zikredilen Vedizm ilâhı, kurban tanrısı. B. nin, bir «rişi» (Sanskrit. ṛşi), ilâhiler veya eski bir kanunlar mecmuası yazarı olduğu da söylenir. Daha sonra B., kendi adını taşıyan seyyarenin (Jüpiter) idarecisi haline getirilmiş ve güzel söz söylemesi sebebiyle «sözün efendisi» ünvanını almıştır.

BRİHAT-SAMHİTĀ, Hint astronomi kitabı. VI. yüzyılın ikinci yarısında Varāha Mihīra tarafından meydana getirilmiştir.

BRIJON [*briyon*] **ADALARI** (Hırvat. Brijonski Ostrova; İtal. Isole Brioni), Adriya denizinin kuzey bölümünde, İstirya'daki Pulj (İtal. Pola) limanının hemen kuzeybatısında adalar topluluğu. Yüzölçümü 10 km², nüfusu 500 dür. 1945 te İtalyadan alınarak Yugoslavyaya katılan B. adalarında Adriya'nın en tanınmış plajları bulunmaktadır. Mermer ihraç edilir.

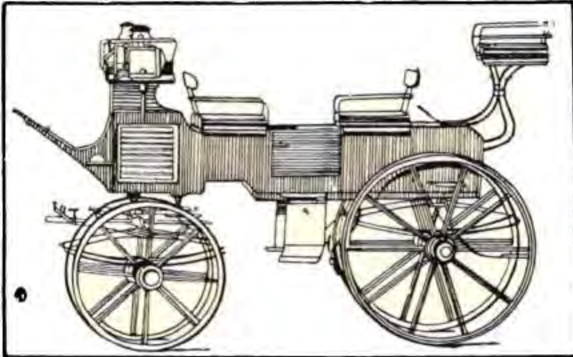
BRİK (İng. Brig, Fr. Brick, Alm. Brigg), alçak tonilâtolu, hacmine göre büyük direkli ve çok yelkenli bir çeşit gemi. Hakikî B. lerin iki kare tam direği, 3 flok (İng. jib, Fr. foc = cıvadaraya çekilen üç köşe yelken) ve bir randa (İng. spanker, Fr. brigantine = en gerideki yan yelken) sı vardır. Grandi direği ekseriya arkaya doğru meyillidir; büyük kare yelken sabit olarak serene bağlanmıştır. Tonilâtoları çok değişken olmakla beraber 300 ü nadiren geçer. Harb bahriyesinde B. leri taşıdıkları top sayısına göre 12 lik ve 20 lik B. olarak isimlendirirlerdi. Hafif ve süratli olup emir taşımak için kullanılan bazı gemilere Avizo B. (Fr. brick - aviso) adı verilirdi. Ticaret gemilerine refakat etmeğe mahsus bir cins küçük kruvazöre de topçeker - B. (Fr. canonnière - brick) adı verilirdi.

B R İ K

Yelkenleri daha zayıf olup grandisi kare olmıyan B. lere goelet - B. (Fr. brick - goélette) denir: bu halde arka direğinde ancak bir randa yelkeni ve bir pik yelkeni (İng. gaff topsail, Fr. voile de flèche = randa yelkeninin yukarısına gerilen üçköşe yelken) ve nadiren kare bir fırtına yelkeni taşır.

BRİK (İng. Break veya Brake [*breyk* ok.]), dört tekerlekli, öndeki yeri çok yüksek olup arkadaki yerleri uzunlamasına tertibolunmuş bir cins araba. Başlıca iki şekli vardır: break - phaeton, break - omnibus. Bunlar birbirinden büyüklük ve arkadaki yerlerin sayısı bakımından fark gösterir.

B R İ K

BRİKE (Fr. Briquet), küçük boyda av köpeği. Düzgün bacaklı Basset (b. bk.) ile Chien d'ordre (koşucu Norman av köpeği) arasında yer alır. Rolü, avı yerinden çıkarmak, takibetmek ve avcının önünden geçirmektir. En çok hususiyet arz eden çeşidi Artois B. leridir.

B R İ K E

BRİKET (Briquette), toz halinde bulunan bir veya daha fazla mineral veya madenden basınç altında teşkil edilen yarı - yapışmış kütle. Briketlendirme ameliyesi birçok maddelere tatbik edilir. Briketlendirilecek maddeye esas itibariyle fazlaca yabancı bir madde katılmaz. Bazan nemlendirici ve bağlayıcı olarak ucuz bir madde karıştırılabilir. Atölyelerde biriken maden tanecikleri ve tozları da B. haline sokulur. Bu suretle nakliye ücretleri düşürüleceği gibi zamandan da kazanılmış olur. Bazı kömürler hiçbir ilâve madde kullanılmaksızın B. teşkil ederler. Bu maksatla cm² başına yaklaşık 2 tonluk bir basınç gerektir.

Kömür tozları 400 ilâ 450° de basınç altında B. verirler. Genel olarak kömür veya kok tozlarından B. yapmak için çok muhtelif bağlama maddeleri kullanılmaktadır. Az miktarda katılan bu maddeler arasında kömür katranı, zift ve reçine sayılabilir. Bu katılma maddesinin nispetine göre muhtelif özelliklerde B. elde edilmektedir.

BRIL, XVI. yüzyılda Flamand ressam ailesi. En tanınmış üyeleri:

1. **Matys** veya **Mattheus B.** (1550 - 1584), manzara ressamı. Anvers veya Breda'da doğduğu tahmin edilmektedir. Romada ölmüştür. Mattheus (le vieux) B. in oğlu ve Paul B. in büyük kardeşidir. B. in ismi hakkında Anvers ve diğer Flandra şehirlerinde bir kayda raslanmayışı onun çok genç yaşta İtalyaya gitmiş olabileceği hususundaki tahminleri kuvvetlendirmiştir. B. in Vatikan'da yaptığı freskler ve iki salon dekorasyonu dolayısiyle tanındığı söylenir. B. ın Palazzo Ducale (Duka sarayı) de başladığı bir iş, ölümü ile yarıda kalmış, bu işe kardeşi Paul devam etmiştir. B., kardinaller meclisi salonuna (consistorio) mevsimleri gösteren dört tablo yapmıştır. Eserleri arasında şunlar vardır: «Ala geyik avı», «Geyik avı» (Louvre), «İsa'nın ayak ucunda Meryem» (Colonna, Roma), «Manzara» (Toulouse), «Keşişin mağarası» (Kırallık galerisi), «Venedik».

2. **Paul B.** (1556 - 1626), Anverste doğmuş, Romada ölmüştür. Mattheus B. in kardeşidir. Hayatı hakkında pek çok şey bilinmemektedir. B., meslek hayatına, Damien Oortelman adlı Anversli bir ressamdan ders alarak başlamıştır. B., kardeşi gibi, genç yaşta yurdundan ayrılarak Romaya gitmiş ve orada kardeşinin nezareti altında çalışmıştır. Kardeşi Mattheus'un ölümü ile yarı kalan eserleri bitirmek işi papa tarafından B. e verilmiştir. Sonradan gelen papalar da B. e birçok önemli işler vermişlerdir. Vatikan'ın dekorlarını tamamlamak, Laterano, Santa Cecilia, Santa Maria Maggiore kiliseleri dekorları bunlar arasındadır. Eserleri arasında: «Deliyi iyi eden İsa» [1601] (Pinakothek, Münih), «Dağlık manzara» [1608] (Dresden), Rospigliosi sarayı dekorları (Roma), Ambrosiana Kütüphanesinde (Milano) de geniş kompozisyonlar halinde yapılmış güzel manzara resimleri bulunmaktadır.

BRILL [*bril*], **Alexander von** (1842 - 1935), Alman matematikçisi. Darmstadt'ta dogmuş, Tübingen'de

ölmüştür. Sırasiyle Giessen üniversitesinde doçent (1867), Darmstadt (1869) ve Münih (1875) yüksek teknik okullarında, Tübingen üniversitesinde (1884-1918) profesörlük etmiştir. B., eserinde, Clebsch yoluyle Riemann'dan ilham almıştır. Cebrik eğri ve yüzeylere ait geometrinin ilk geliştirici ve inceleyicileri arasındadır. M. Noether'le birlikte yazdığı şu muhtıra klâsiktir: *Über die algebraischen Funktionen und ihre Anwendung in der Geometri* (Cebrik fonksiyonlarla bunların geometride kullanılmaları hakkında) [«Mathematische annalen»da, VII, 1873, sayfa 269-313]. Bu eserde, Riemann'ın cebrik fonksiyonlarla bunların integrallarının incelenmesi için gösterdiği metot, Clebsch'in sonradan geliştirdiği usullere dayanarak, geometrik bir şekle konulur ve cebrik fonksiyonların tetkiki yerine, eğri üzerindeki nokta gruplarının lineer serilerinin tetkiki vaz olunur. Öbür başlıca eserleri şunlardır: *Graphische Darstellungen und Modelle zur reinen und angewandten Mathematik* (Saf ve tatbikî matematik sahasında grafik şekil ve modeller) [1874-1894], *Vorlesungen über Mechanik raumerfüllender Massen* (Yer kaplıyan kitlelerin mekaniği üzerinde takrirler) [1909], *Das Relavitätsprinzip* (Relatiflik prensipi) [1912], *Vorlesungen über allgemeine Mechanik* (Umumi mekanik takrirleri) [1928].

BRILL [*bril*], **Nathan Edwin** (1860-1925), Amerikalı hekim. New York'ta doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. New York üniversitesinde tıp tahsil ettikten sonra 1883 ten itibaren Mount Sinai hastahanesi hizmetinde bulunmuş, 1910 dan itibaren de Columbia'da profesör olmuştur. Tıp tarihinde kendi adiyle anılan bazı hastalıklar vardır.

Brill hastalığı: Salgın halinde görülen tifüs'ün hafif bir şekli. Amerikanın kuzeybatı kıyısındaki şehirlerde görülür. B. hastalığına evvelce tifüs geçirmiş şahıslar tutulur. Bu hastalığa B. hastalığı ismi, B. tarafından, kolayca teşhis olunacak şekilde tarif edildiği için verilmiştir.

Brill-Summers hastalığı: B. ile Douglas Summers (çağdaşı, New Yorklu patolojist) tarafından keşfedilen dev folikküllü bir lenfadenopati (Lymphadénopathie = akkan [lenf] bezleri iltihabı).

BRILLANTE (İtal. = parlak; Fr. brillant), genel olarak, bilhassa romantik devreye ait piyano musikisine dair eser isimlerinde kullanılan bir söz. B., besteleme ve çalmadaki üslûbu ifade eder. Başlıca misaller şunlardır: Weber, *Rondo brillante* (op. 62), Chopin, *Variations brillantes* (op. 12).

BRILLAT-SAVARIN [*briya-savarē*], **Jean Anthelme** (1755-1826), Fransız hâkimi ve siyaset adamı. Belley'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1789 da Millî Meclis'te mebus, 1793 te Belley belediye reisi ve millî muhafaza kumandanı olmuş, Terreur idaresinde sürülerek İsviçreye, sonra Amerikaya iltica etmiştir. 1797 de Fransaya dönmüş Direktoir idaresinde Alman ordusunda komiser, sonra Versailles'da hükümet komiseri olmuş, Konsüllük idaresinde Temyiz Mahkemesine müşavir tâyin edilmiştir. Çeşitli yayınları arasında şunlar sayılabilir: *Vues et projets d'économie politique* (Siyasi iktisada dair görüş ve projeler) [1801], *De la Cour Suprême* (Temyiz Mahkemesi hakkında) [1814], *Essai historique et critique sur le duel* (Düello üzerine tarihî ve tenkidî deneme) [1819]. B. bilhassa yemek ihtısasına ait olan *La physiologie du goût* (Tatma duygusunun fizyolojisi) [1825] adlı eseriyle tanınmıştır. Bu eser gastronomi'nin başlıca klâsiği sayılır.

J. BRILLAT-SAVARIN

BRILLOUIN [*brīywē*], **Louis Marcel** (1854-1948), Fransız fizikçisi. Saint Martin-lés-Melle (Deux-Sèvres) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Collège de France'ta fizik matematik profesörü olmuş, 1921 de, G. Lippman'ın yerine İlimler Akademisi (Académie des Sciences) ne üye seçilmiştir. Katı cisimlerin terkibi, telsiz telgraf v. b. hakkında dergilerde çıkan, birçok çalışmaları vardır. Başlıcaları şunlardır: *Recherhes sur la structure des cristaux et l'anisotropie des molécules* (Billûrların yapısı ve moleküllerin anizotropisi üzerinde araştırmalar), *Travaux sur la viscosité des liquides et des gaz* (Sıvılarla gazların yapışkanlığı hakkında çalışmalar) [2 cilt], *Étude des conditions de similitude dans le champ électrique* (*application à étude de la radiotélégraphie*) [Elektrik alanında benzerlik şartları üzerinde araştırma (radyotelegrafi araştırılmasına tatbik)], *Études théoriques sur l'élasticité des solides isotropes* (Katı izotropların elâstikiyeti üzerinde teorik araştırmalar), *Travaux sur la relativité: les points singuliers de l'univers d'Einstein* (İzafiyet üzerinde çalışmalar: Einstein kâinatının müfret noktaları).

BRİMŌ (= korkunç; Yun. *bremein* = gürlemek, *brimē* = kuvvet), Yunan mitolojisinde Hekate, Persephone, Demeter ve Kybele'ye verilen ad. Hekate'ye verilen B. adında, karanlık gökteki ayın bazı korkunç görünüşlerine telmih vardır. Thessalia'da B., bir ay tanrıçası olan Pherai'lı Artemis ile aynı kişi sanılmıştır. Eleusis'te B., Demeter'in sıfatıdır. Bir efsane şekline göre, Zeus'un tecavüzüne uğrıyan Demeter B., Persephone'yi doğurmuştur. Başka bir hikâyeye göre, Demeter, deniz tanrısı Poseidon'un tecavüzüne uğrıyarak Arion adlı atı dünyaya getirmiştir.

BRIN, Benedetto (1833-1898), İtalyan bahriye mühendisi ve devlet adamı. Torino'da doğmuş, Romada ölmüştür. Yeni İtalyan harb donanmasının asıl yaratıcısı olmuş, Livorno tersanesi müdürlüğü, bahriye genel müfettişliği ve önce 1876 dan 1878 e kadar, sonra 1884 ten 1891 e kadar ve nihayet 1896 Martından ölümüne kadar işgal ettiği bahriye vekilliği vazifeleriyle 1866 dan itibaren fâsılasız olarak bu donanmanın teşkiline çalışmıştır. 1873 te Castellamare'de kızağa konan «Duillius» adlı gemi, harb gemisi inşaatı ananelerinin terkiyle beraber, B. in madencilik sanatında mühim yenilikler istiyen modern harb gemisinin meydana getirilmesi için sarf ettiği gayreti gösterir. Kıymetli bir hatip olan B., mühim siyasi bir rol de oynamıştır ve 15 Mayıs 1892 den 28 Kasım 1893 e kadar hariciye vekilliği yapmıştır. İtalyanın denizcilik şartları hakkında iki eseri vardır: *La nostra marina militare* (Harb denizciliğimiz) [Roma, 1881], *La nostra marina mercantile* (Ticaret denizciliğimiz) [Roma, 1881].

BRIN OLAYI, baryum peroksidin tersine bozunması ile havadan oksijen elde edilmesi. Isıtılmış baryum oksit üzerinden basınç altında hava geçirilir. Oksijen, baryum peroksit teşkil ederek tutulur. Basıncın düşürülmesi ile,

bağlanmış bulunan oksijen serbest hale geçer. Bu olay 1880 yılında L. O. Brin ve A. Brin isimli iki kardeş İngiliz kimyacıları tarafından sanayie tatbik edilmiştir.

BRINCKMAN [*brinkman*], **John** (1817 - 1870), Alman lirik şairi ve hikâyecisi. Rostock'ta doğmuş, Güstrow'da ölmüştür. B., eserlerini Aşağı Almanca (Plattdeutsch) diyeleğiyle yazmıştır. Yedi yıl New York'ta Brezilya Elçiliği kâtipliğinde bulunmuş olan B., 1846 da tekrar Mecklenburg'a dönmüş ve burada öğretmen olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Kasper Ohm un ick* (Kasper amca ve ben) [hikâye 1855; 1868 de genişletilmiştir], *Vagel Grip* [şiirler, 1859]. Külliyatı 5 cilt halinde O. Weltzien tarafından 1903 te yayımlanmıştır.

BRINCKMANN [*brinkman*], **Justus** (1843 - 1915), Alman sanat tarihçisi. Hamburg'da doğmuş, Bergdorf'ta ölmüştür. Başlangıçta avukatlık ve muharrirlik yapmış olan B., Hamburg Güzel ve Küçük sanatlar müzesinin kurulmasında büyük gayret sarfetmiş ve 1877 de bu müzeye müdür tâyin edilmiştir. B., sanat eserleri hakkında mükemmel bir bilgiye sahipti. Başlıca eserleri şunlardır: *Kunst und Handwerk in Japan* (Japonyada sanat ve el işi) [1889], *Das Hamburger Museum für Kunst und Gewerbe* (Hamburg Sanat ve Endüstri Müzesi) [2 cilt 1894], *Beiträge sur Geschichte der Töpferkunst in Deutschland* (Almanyada seramik tarihine ait yeni malzeme) [1896].

BRİNDABAN, Hindistanda Cumna ırmağı boyunda. Delhi'nin 135 km güneyinde, tanınmış Hindu ziyaretgâhı. Nüfusu 17 000. Burada ünlü Govind tapınağı vardır.

BRINDISI [*brindizi*], 1. Güney İtalyada, Adriya denizi boyunda Apulia eyaleti (regione) nin bir idare bölümü (provincia). Yüzölçümü 1960 km², nüfusu 240 090 dır.

2. Güney İtalyada aynı addaki eyaletin merkezi ve çok elverişli doğal bir liman. Nüfusu 62 500 (1950) dür. İtalyanın, Adriya denizinin batı sahilindeki en iyi limanıdır. Şehir, liman ortasına dil şeklinde uzayan üstü yassı bir tepe üzerinde yapılmıştır. Hava limanı, Eski Eserler Müzesi ve yeni bir katedrali vardır. Liman ana demiryollariyle iç bölgelere bağlıdır. Hava meydanı vardır.

Eskiçağda B., Brundisium adı altında M. Ö. 266 dan itibaren Romaya aitti. Via Appia'nın son noktası ve diğer

B R I N D I S I (Kale)

taraftan Doğu ile olan münakale için İtalyanın başlıca limanı olmasına binaen fevkalâde inkişaf etmiştir. VI. yüzyılda Bizansa ait idi. Muvakkat olarak Langobardlar ve Araplar, 868 de İmparator II. Ludwig, 1071 de de Normanlar tarafından zaptolunmuştur. İmparator II. Friedrich büyük kaleyi inşaya başlamıştır. Hohenstauffen'lar devrinden sonra şehir uzun zaman tedenniye uğramış, fakat 1860 tan itibaren İtalyanın Doğu ile ticaretinin merkezi olarak yeniden yükselmeğe başlamıştır. B. Süveyş kanalının açılmasından beri (1869) Ortadoğu ve Hindistana giden gemiler için bir hareket noktası olmuştur.

BRINELL [*brinel*], **Johann August** (1849 - 1925), İsveçli mühendis. Bringetofta'da doğmuş, Stockholm'da ölmüştür. İsveç demir fabrikaları başmühendisi olan B., ilk defa olarak Paris Dünya Sergisi (1900) nde gösterdiği «sertlik tesbit usulü» ile şöhret kazanmıştır. Bu usul, madencilikte, güç olan, madenlerin sertliğini tesbit etme meselesinin bir hal sureti olarak sevinçle karşılanmış ve kısa zamanda bütün maden endüstrisinde kabul olunmuştur.

Brinell sertlik derecesi: Madenlerin serliklerini ölçmek için standart bir metot. Madenlerin düz ve parlak yüzleri üzerinde basınç altında tutulan bir çelik bilya ile iz bırakma deneyleri yapılır. Standart zaman ve basınç miktarı, yumuşak madenler için 60 saniye ve 500 kg, sert madenler için 30 saniye 3000 kg dır. Bu yükler altındaki maden yüzeyinde belirecek olan izlerin çapları özel bir mikroskop ile tâyin edilir. B. sertlik derecesi, bu değerleri kullanarak âletle birlikte verilmiş olan cetvelden okunur.

BRINK, Bernhard ten (1841 - 1892), Holânda aslından Alman dilci ve Anglisti. Amsterdam'da doğmuş, Strasbourg'da ölmüştür. Almanyada Düsseldorf, Münster ve Bonn üniversitelerinde okuduktan sonra, 1870 - 1873 yılları arasında Marburg üniversitesinde Modern Diller, 1873 ten 1892 ye kadar da Strasbourg (Strassburg) üniversitesinde İngilizce profesörü olmuştur. 1874 ten itibaren, W. Scherer, E. Martin ve E. Schmidt ile birlikte «Quellen und Forschungen zur Sprach - und Kulturgeschichte der germanischen Völker» (Germen halk toplulukları dil ve kültür tarihlerinin kaynakları ve bu tarih üzerinde araştırmalar) adlı dergiyi çıkarmıştır. Anglistik alanında başlıca şu eseriyle tanınmıştır: *Chaucer* (isim, İngiliz edibi) [1870], *Geschichte der englischen Literatur* (İngiliz edebiyatı tarihi) [2 cilt, 1877 - 1893; en tanınmış eseri olan bu tarih İng. edebiyatını 1547 yılına kadar getirir, eser bitmemiştir; 2. bas. 1899 - 1912], *Chaucers Sprache und Verskunst* (Chaucer'ın dili ve nazım sanatı) [1884, 3. bas. 1920], *Beowulf - Untersuchnngen* (Beowulf epopesi üzerinde araştırmalar) [1888], *Shakespeare, Fünf Vorlesungen* (Shakespeare hakkında beş konferans) [1893].

BRINK, Jan ten (1834 - 1901), Holândalı yazar ve edebiyat tarihçisi. Appingedan'da doğmuş, Leiden'da ölmüştür. 1884 ten ölümüne kadar Leiden üniversitesinde profesörlük yapmış olan B., daha talebe iken *Gerbrand Adriaensen Brederoô* (ad [Holândalı edip]) [1859] adlı eserini yazmış ve bu eseri birincilik mükâfatını kazanmıştır. B., sonraları Batavia'da hususî öğretmenlik yapmıştır. İlk hikâyeleri şunlardır: *Oost - Indische dames en heeren* (İndonezyalı bayanlar ve baylar) [2 cilt, 1866], *Het vuur, dat niet wordt uitgebluscht* (Sönmiyen ateş) [1868], *Net verloren Kind* (Kaybolan çocuk) [1879]. Bunları Fransız tesiri altında Lahey sosyal hayatına dair yazdığı romanlar takibetmiştir: *De Schoonzoon van Mewrouw de Roggeven* (Bayan R. in damadı) [2 cilt, 1871 - 1873] ile *Nederlandsche dames heeren* (Holândalı bayanlar ve baylar) [1873], *De eerste liefde van G. A. Brederoô* (G. A. B. nun ilk aşkı) [1874] gibi bilhassa kısa kikâyeleri ile de tanınmıştır. Edebiyat tarihi ile ilgili eserlerinin başlıcaları şunlaıdır: *Emile Zola* (ad) [1879], *Literarische schetsen en kritieken*

(Edebî makaleler ve tenkidler) [17 kısım, 1882 - 1888], *Nieuwe romans* (Yeni romanlar) [1883], *Geschiednis der Noord - Nederlandsche letteren in de XIX e eeuw* (XIV. yüzyıl Kuzey - Nederland [Holânda] edebiyatı tarihi) [3 cilt, 1888 - 1889], *De roman in brieven 1740 1840* (Mektup şeklinde roman 1740 - 1840) [1889].

BRINKMAN, Karl Gustav, Baron von (1764 - 1847), İsveçli diplomat ve yazar. Nacka'da doğmuş, Stockholmda ölmüştür. Halle'de felsefe ve siyasi ilimler tahsil etmiş olan B., 1792 - 1796 ve 1801 - 1805 yılları arasında, önce İsveç Elçiliği kâtipliği, sonraları Berlinde maslâhatgüzarlık yapmıştır. B., Berlinde Schleiermacher, Humboldt kardeşler v. b. gibi büyük Alman mütefekkirleriyle tanışmıştır. Prusya sarayında ve Londrada elçiliklerde bulunduktan sonra Stockholma dönmüştür. İlk eserleri Almancadır: *Gedichte von Selmar* (Selmar şiirleri) [1879, mersiyeler], *Philosophische Ansichten* (Felsefi görüşler) [1806] v. b. gibi. Ancak 1821 de İsveç şairi olarak ortaya çıkan B. nın şiir antolojisi ve yerli, yabancı büyük şahsiyetlerle olan mektupları önemlidir. G. Andersson, bunların bir kısmını yayımlamıştır (2 cilt, 1859 - 1865).

BRIKMANN [*brinkman*], **Albert Erich,** (doğ. 1881), Alman sanat tarihçisi. Norderney'de doğmuştur. Kolonya, Berlin ve Frankfurt üniversitelerinde profesörlük yapmış olan B., halen Kolonyada bulunmaktadır. B., bilhassa Barok üzerine araştırmalar yapmıştır, ayrıca Avrupa fikir tarihi ile ilgili eserleri de vardır. Başlıca eserleri: *Platz und Monument* (Meydan ve abide) [1908], *Baukunst des 17. u. 18. Jhs. in den romanischen Ländern* (XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Latin memleketlerinde mimari sanatı) [1915, 5. bas. 1930], *Barockskulptur* (Barok heykeltıraşlığı) [2 cilt 1919, 3. bas. 1931], *Barock - Bozzetti* (Barok resim taslakları) [4 cilt 1923 - 25], *Spätwerke grosser Meister* (Büyük üstatların son eserleri) [1925], *Theatrum novum Pedemontii* (Pedemontius'un yeni tiyatrosu) [1931], *Filippo Juvarra, Disegni* (F. J., resimler) [Milano, 1938], *Die Kunst des Rokoko* (Rokoko sanatı) [1940], *Watteau* (1943), *Europageist und Europäer* (Avrupa ruhu ve Avrupalı) [1948], *Europäische Humanitas von Dürer bis Goya* (D.den G.ya kadar Avrupada insanlık fikri) [1950], *Welt der Kunst* (Sanat dünyası) [1951] dergisi, 36 cilt (1916 - 1939).

BRINKMANN [*brinkman*], **Carl** (doğ. 1885), Alman sosyolog ve iktisatçısı. Tilsit'te doğmuştur. Tübingen'de profesör olan B., aynı zamanda sosyolojik ve tarihî bakımdan ele alınan millî ekonomi görüşünün mümessilidir. Başlıca eserleri şunlardır: *Weltpolitik und Weltwirtschaft im 19. Jh.* (XIX. yüzyılda dünya politikası ve dünya iktisadiyatı) [2. bas. 1936], *Englische Geschichte 1815 - 1914* (1815 - 1914 arasında İngiliz tarihi) [2. bas. 1936], *Gustav Schmoller und die Weltwirtschaftslehre* (G. Sch. ve dünya iktisadiyatı bilgisi) [1937], *Wirtschaftsformen und Lebensformen* (İktisat ve hayat şekilleri) [1944, küçük yazılar külliyatı], *Soziologische Theorie der Revolution* (İnkılâbın sosyal teorisi) [1948], *Wirtschaftstheorie* (İktisat teorisi) [1948].

BRINKMANN [*brinkman*], **Theodor** (1877 - 1951), Alman ziraat bilgini. Vestfalya'da Marl'da doğmuş, Bonn'da ölmüştür. B., modern ziraat ilminin önemli mümessillerindendir; zirai işletme bilgisinin sistemli bir ilim seviyesine yükselmesine geniş ölçüde yardım etmiştir; bilhassa ziraatte «teksif ve tesis yeri» konusunda ortaya attığı fikirlerle tanınmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Ökonomik des landwirt Schaftlichen Betriebs* (Zirai işletme bilgisi) [1922], *Das Fruchtfolgebild des deutschen Ackerbaus* (Alman ziraatının verim tablosu) [1950].

BRINTON [*brintın*], **Daniel Garrison** (1837 - 1899), Amerikalı dilci, arkeolog ve etnolog. Thornburg (Pennsylvania) da doğmuş, Philadelphia'da ölmüştür. Yale üniversitesini bitirdikten sonra Paris ve Heidelberg'de tıp tahsil etmiş, 1862 - 1865 yıllarında askerî hekim olmuş, sonra istifa ederek 1887 de «Medical and Surgical Reporter» (Tıp ve cerrahi haberleri) adlı dergiyi çıkarmağa başlamıştır. Daha sonra etnografya, arkeoloji, dilcilik ve bilhassa Amerikanın Columbus'tan evvelki özellikleri üzerinde çalışmıştır. 1886 dan ölümüne kadar Pennsylvania üniversitesinde linguistik ve arkeoloji profesörü olmuştur. Eserlerinde, Nahua (Aztek) ve Maya asıllı Kızılderililerin Asyadan göç etmiş olduklarına inanan tezi müdafaa etmiştir. Filoloji sahasındaki başlıca eserleri *Library of American Aboriginal Literature* (Amerika yerlileri edebiyatı kütüphanesi) [8 cilt, 1882 - 1890] başlığını taşıyan seriyi meydana getirmiştir: *The Maya Chronicles* (Maya kronikleri) [1882], *The Iroquois Book of Rites* (Iroquois'ların âyin kitabı) [1883], *Aboriginal American Authors and their Production* (Yerli Amerikan müellifleri ve bunların eserleri) [1883], *A Migration Legend of the Creek Indian* (Kızılderili Creek'lerin bir göç efsanesi) [1884], *The Lenape and their Legends* (Lenape'ler ve efsaneleri) [1885], *The Annals of the Cakchiquels* (Cakchiquel'lerin yıllıkları) [1885], *Ancient Poetry Containing the Nahuatl Text of XXVII Ancient Mexican Poems* (27 eski Meksika şiirinin Nahuatl dilindeki metnini ihtiva eden eski şiir kolleksiyonu) [1887], *Sacred Songs of the Ancient Mexicans* (Eski Meksikalıların kutsi şarkıları) [1890]. Bunlardan başka, B. şu eserleriyle de tanınmıştır: *The Floridian Peninsula* (Florida yarımadası) [1859], *The Myths of the New World* (Yeni dünya esatirleri) [1868], *The Religious Sentiment* (Din duygusu) [1876], *American Hero Myths* (Amerikanın kahramanlık esatirleri) [1882], *A Grammar of the Cakchiquel Language of Guatemala* (Guatemala'daki Cakchiquel dilinin grameri) [1884], *Races and Peoples* (Irklar ve halk toplulukları) [1890], *The American Race* (Amerikan ırkı) [1891], *Anthropology* (Antropoloji) [1892], *Religions of Primitive Peoples* (İlkel halk topluluklarının dinleri) [1897].

BRINTON [*brintın*] **HASTALIĞI,** midenin mukoza (mucosa) altı bağlayıcı nescinin fazla büyüme (hypertrophie) si. Bunun neticesi olarak midenin kenarları deriden bir çanta gibi sert, kalın ve katı bir hal alır. Bu hastalığın diğer isimleri şunlardır: Linitis plastica (Yun. *linon* = nesic, *itis* = ufunetlenme, Lat. *plastica* = teşkil edici); hipertrofik gastrit, gastrik skleroz, mide sirozu, fibromatosis ventriculi, gastrit siroz, İng. leather bottle stomach (deri çanta midesi). Bu hastalık, onu tanıtmış olan İngiliz hekimi William Brinton (1823 - 1867) ın adiyle anılmaktadır.

BRINVILLIERS [*brēvilyē*], **Marie Madeleine Marguerite d'Aubray, Marquise de** (takr. 1630 - 1676), ailesinden birkaç kişiyi zehirlemekle tanınan bir Fransız kadını. Pariste doğmuş, aynı şehirde başı kesilerek idam edilmiş ve cesedi yakılmıştır. Pariste bir lieutenant civil

(yüksek hâkim) in kızı olan B., 1651 de B. markisiyle evlenmiştir. 1659 da marki, Godin de Sainte-Croix adında bir genç süvari subayını evine alınca, karısı buna âşık olmuştur. Kendi eğlenceleriyle meşgul olan marki buna hiç ehemmiyet vermemiş, fakat markizin erkek kardeşleri müdahale etmiş ve babası 1665 te Sainte-Croix'yı alenen B. nin arabasında iken tevkif ettirerek Bastille'e kapattırmıştır. Bir yıl kadar mahpus kalan Sainte-Croix, orada bir İtalyan ile tanışmış ve ondan zehir yapma sanatını öğrenmiştir. Hapisten çıkınca bu sanatı sevgilisine öğretmiştir. B., bundan sonra görünüşte sofu ve iyiliksever bir hayat sürmeğe, hastahaneleri ziyaret edip hastalara bakmağa başlamış, böylece ailesiyle barışmış, fakat babasının hakaretini unutmamış ve intikamını almayı tasarlamıştır. Sainte-Croix, belki para yüzünden, sevgilisiyle işbirliği yapmış ve buna zehirler tedarik etmiştir. Markiz bunları evvelâ hastahanedeki hastalar üzerinde denemiş, sonra babasını sekiz ay müddetle zehirliyerek şüphe uyandırmadan öldürmüştür. B., kardeşlerini de hizmetlerine soktuğu Lachaussée adındaki, Sainte-Croix'nın eski bir uşağı vasıtasiyle zehirlemeğe muvaffak olmuştur. Sainte-Croix ile evlenmek maksadiyle kocasını da zehirlemeğe çalışmış, fakat buna muvaffak olamamıştır. Bundan sonra Sainte-Croix birdenbire ölmüştür; ölümünün sebebi çok tesirli bir zehiri hazırlarken kullandığı bir cam maskenin ansızın yüzünden düşmesi olduğu söyleniyor. Suikasti, içinde birtakım zehirlerle bunların tesirlerini tarif eden bir kâğıt bulunan ve B. ye gönderilmiş olan bir paket ortaya çıkarmıştır. B. nin mektupları arasında, Sainte-Croix'ya, çalışmasının karşılığı olarak 30 000 lira va'dinde bulunan bir yazı da bulunmuştur. B., Liége'e kaçmış, güya kendisine âşık birisinin hilesi ile Parise getirilmiştir. Kendi ve Lachaussée'nin itiraflarına dayanılarak idam edilmiştir. Araştırmalar neticesinde, zehirlemelerde bir rol oynamış olduğu anlaşılan Voisin adında diğer bir kadın da yakalanmıştır.

BRIO [İtal. = ateş], musikide kullanılan, icraya ait tâbirlerde geçen bir kelime. *Con brio* = ateş ile, *brioso* = ateşli, canlı, parlak.

BRION, Friederike (1752 - 1813), Goethe'nin sevgilisi. Niederrödern (Alsace)da doğmuş, Lahr civarındaki Meissenheim'da ölmüştür. B., Sesenheim'da oturan rahip Johann Jakob Brion'un kızıdır. Goethe, Strassburg'da tahsilde iken 1770 te Frederike B. ile tanışmıştı. Goethe'nin *Dichtung und Wahrheit* (Şiir ve hakikat) adlı eserinin en güzel bölümleri bu aşktan bahseden bölümdür. 1771 Ağustosunda, bu aşkın sona ermesinde Goethe kendisini suçlu hissetmiş ve bu his uzun zaman devam etmiştir (*Faust*taki Gretchen, Frederike'yi canlandırır). Goethe'nin «Frederike şarkıları», yeni bir tabiat hissinin doğuşunu anlatır ve Alman lirizminin yeni bir devrini açar. Bu konuda Lehár'ın, sonradan filmi de çevrilmiş olan bir opereti vardır.

BRIÓN [*briọn*], **Luis** (1782 - 1820), Güney Amerikalı denizci. Holânda asıllıdır. Curaçao'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Tahsilini Holândada yapmış, Amerikada da denizcilik tahsil ettikten sonra Curaçao'da yerleşerek (1804) büyük bir tesir elde etmiştir. 1808 de Güney Amerikanın istiklâl dâvasını benimsemiş ve 1816 da Bolívar'a geniş yardımda bulunmuştur. Bir flotillâ ile Cayes seferine katılarak (1816 - 1817) başarı kazanmıştır. Colombia (Venezuela ve Yeni Granada) nın istiklâlini ilân eden Angostura Kongresine iştirak etmiştir.

BRION [*briõ*], **Marcel** (doğ. 1895), Fransız yazarı. Marsilya'da doğmuştur. Roman ve kısa hikâyelerinde, derin bir ruh bilgisiyle kuvvetli bir muhayyeleye dayanan icat kabiliyeti birleşir. Tarihçi, sanat ve edebiyat münekkidi olarak, yabancı kültür eserlerini Fransaya tanıtmaya çalışmıştır. İki dünya harbi arasında «Les Nouvelles Littéraires» mecmuasında «Les lettres étrangères» (Yabancı edebiyatlar) başlıklı kısmı yazmıştır. 1934 te Provence büyük edebiyat mükâfatını kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Bartholomé de las Casas* (ad) [1927], *Turner* (ad) [1929], *La folie Céladon* (C. köşkü) [1935], *Le théâtre des esprits* (Ruhlar tiyatrosu) [1941], *Un enfant de la terre et du ciel* (Yer ve gök çocuğu) [1943], *Château d'ombres* (Gölgeler şatosu) [1943], *Génie et destinée* (Deha ve mukadderat) umumi başlığı altında, *Laurent le Magnifique, Michel-Ange, Rembrandt*, v. b. (1937 - 1945), *Goethe* (1949). Ayrıca *La vie d'Attila* (A. nın hayatı) [1928; Türk. terc. *Attilâ* 1931] ve *Attila et la vie des Huns* (A. ve Hunların hayatı) [1931] adlı eserleri de vardır.

BRION - KAYSER [*briõ kąyzır*] **HASTALIĞI,** paratifo (Tip A = Paratyphus abdominalis) nun başka bir adı. Srasbourg'lu Fransız hekimi Albert Brion (doğ. 1874) ile Stuttgart'lı Alman hekimi Heinrich Kayser (doğ. 1876) in adlariyle anılmaktadır. Bk. PARATİFO.

BRIOSCO [*briọsko*], **Andrea** [Riccio lâkabiyle de anılır] (1470 - 1532), İtalyan mimarı ve heykelcisi. Padova'da doğmuş, Venedikte ölmüştür. Heykelci (Bartolomeo) Bellano'nun talebesidir. B., XV. yüzyıl Padova okulunun en güzel eserleri arasında yer alan birçok bronz anıtlar yapmıştır. Hususiyle bronz dökümü üzerinde gayret harcamış olan B. nun, S. Antonio (Padova) kilisesi koro mahalline yapmış olduğu, Hıristiyanlığa ve şirke ait birçok konular üzerinde, fevkalâde teferruatlı ve aşırı süslerle işlenmiş dört metre yüksekliğindeki büyük bronz şamdan, Rönesansın en meşhur eserleri arasında yer almıştır (1507 - 1516). B. nun S. Antonio (Padova) kilisesine yaptığı «David ile Goliath'ın döğüşmesi» ve «Vesayayı aşere sandığı önünde dans» adlı bunlardan iki alçak kabartmada ünlü heykelci Donatello'nun etkisi görülür. B., San Fermo (Verona) kilise-

A. BRIOSCO
Tunç şamdan (Sant' Antonio kilisesi, Podova)

sinde Della Torre ailesinden iki doktorun mezarına, Marcantonio della Torre'nin menkıbelerine ait alçak kabartmaları işlemiştir. Bu eser bugün Louvre (Paris) müzesindedir. Venedik Akademisindeki bronzdan birçok küçük alçak kabartma dekorasyonların B. tarafından yapılmış olduğu sanılmaktadır. Mimar olarak da B. Santa Giustina kilisesinin kubbesini inşa etmiştir.

BRIOT [*brio*], **Charles Augustin Albert** (1817 - 1882), Fransız matematikçisi. Saint - Hippolyte (Doubs) te doğmuş, Bourg d'Ault (Somme) da ölmüştür. Yüksek Öğretmen Okulu mezunlarındandır; önce taşrada, bilâhara Paristeki Bonaparte ve Saint - Louis liselerinde öğretmenlik ettikten sonra, öğretmen okulu konferans öğretmeni (1855), ve fen fakültesi profesörü (1870) olmuştur. Birkaç hâtıra eserinden başka, B. nun ekseri yeniden tabedilen eserleri arasında bilhassa şunlar sayılabilir: *Leçons de géometrie analytique* (Analitik geometri dersleri) [Bouquet ile birlikte, 1865], *Cours de cosmographie* (Kozmografya kursu) [1866], *Leçons d'algèbre* (Cebir dersleri) [1854 - 1855], *Théorie des fonctions doublement périodiques et en particulier des fonctions elliptiques* (Çift periyodik ve hususiyle elliptik fonksiyonlar teorisi) [Bouquet ile birlikte, 1859], *Leçons de mécanique* (Mekanik dersleri) [1861], *Essais sur la théorie mathématique de la lumière* (Işığın matematik teorisi denemesi) [1864], *Théorie mécanique de la chaleur* (Isının mekanik teorisi) [1869].

BRIOT [*brio*], **François** (takr. 1560 - XVII. yüzyıl başı), Fransız heykeltıraşı, oymacısı, madalya gravürcüsü ve kalay işlemecisi. Damblain en Battigny (Lorraine) de doğmuştur. 1615 te Besançon darphanesine girmiştir. En mühim eseri, leğen ile birlikte bir ibriktir. Orijinali, yaldızlı gümüşten yapılmış ve Rouen darphanesinde dökülmüş olan bu eserin kalaydan birçok röprodüksiyonları vardır. Leğenin ortasında çıplak bir kadın motifi, etrafında «Temperentia» kelimesi görülür. Arka tarafında, bir madalyon içinde sanatkârın kendi portresi bulunmaktadır.

BRIOT [*brio*], **Nicholas** (ölm. 1650 ye doğru), 1609 dan 1625 e kadar Fransa para gravürcüsü. Para kesmek için darphane makinesini B. nun icadettiği söylenir. Bu makineyi Paris Darphanesine kabul ettiremediği için 1625 te İngiltere kıralı I. Charles'a takdim etmiş, London Tower'ın başgravürcülerinden biri olmuştur. Mümtaz bir sanatkâr olarak güzel madalyalar meydana getiren B. nun bir kitabı da vardır: *Raisons, moyens et propositions pour faire toutes monnaies du royaume, à l'avenir, uniformes, et faire cesser toutes falsifications* (İleride, Fransa kırallığının bütün paralarının aynı şekle sokulması ve her türlü kalpazanlıklara son verilmesi için sebep, vasıta ve teklifler) [1615].

BRIQUET [*brike*], **Paul** (1796 - 1881), Fransız hekimi. Akademi âzası olmuş ve başlıca histeri sinir ve ruh hastalıkları üzerinde çalışmıştır. Bir ataksi (ataxie; adele düzensizliği) ile bir sendrom bu hekimin adına izafe edilmiştir.

Briquet ataksisi: deri ve bacak adelelerinin duymazlığı (anestezi) ile vasıflanan histerik bir hal. Bu hastalığa yakalanmış olan bir kimse ayak adelelerinin hareketini düzenliyemediği için ayakta duramaz.

Briquet sendromu: karınzarı (diaphragme) nın histerik felci neticesinde nefes kısalığı ve ses yitimi (aphonie).

BRISBANE [*brizbın* veya yerli telâffuzla: *brizbeyn*], Avustralyada Queensland devletinin başşehri. Nüfusu 402 000 (1947) dir. Aynı addaki ırmak boyunda kurulmuş bulunan B., verimli ve sık nüfuslu bir bölgede gelişmiştir. Gemiler, Brisbane ırmağı ağzından 40 km içerilere kadar işliyebildiğinden B. iyi bir liman olmuştur. Bu limandan en çok buğday, tropikal bölge meyvaları, yün, altın ihraç olunur. Şeker ve tütün endüstrisi gelişmiştir.

B. 1824 te mahkûmların sürüldüğü bir sömürge kasabası olarak kurulmuş iken, 1842 de menfa olmaktan çıkması ve bir yerleşme yeri haline gelmesi, B. ın hızla büyüme ve serpilmesine imkân vermiştir. Üniversitesi vardır. Piskoposluk merkezidir.

BRISBANE [*brizbın* veya *brizbeyn*], **Sir Charles** (1769 - 1829), İngiliz amirali. 1779 da bahriyeye girmiş, deniz subay namzedi (midshipman) olarak 1782 de, Antillerde Dominica açığında «Azizler Muharebesi» (Battle of the Saints) ne katılmıştır. B., Rodney, Hood ve Nelson'un emirleri altında hizmet etmiştir. 1796 da, Cenova açıklarında vuku bulan Bridport çarpışmasında bulunduktan sonra, bağımsız bir birlik kumandanlığına getirilmiştir. Saldanha körfezinde Holândalı gemileri zaptetmesi üzerine deniz yüzbaşısı olmuştur. «Arethusa» gemisine kumanda etmiş ve «Anson» gemisiyle işbirliği yaparak İspanyol Pomona gemisiyle 10 gambotu tahribetmiştir (Havana açıklarında, 1806). En önemli hareketi 1807 de Curaçao ve birkaç Holândalı gemiyi zaptetmektir. Bu muvaffakiyetinden dolayı Kıral III. George tarafından şövalyelikle taltif olunmuştur. 1815 te K. C. B. (Knight Commander of the Bath) nişanını almıştır. 1820 de tümamiral, 1808 - 1829 yıllarında St. Vincent valisi olmuştur.

BRISBANE [*brizbın* veya *brizbeyn*], **Sir James** (1774 - 1826), İngiliz deniz subayı. Sir Charles B. (b. bk.)-in kardeşi. Howe'nun 1 Haziran 1794 zaferinde «Queen Charlotte» gemisinde deniz subay namzedi (midshipman) idi. Yüzbaşı olarak Ümit Burnu'nun zaptında hizmet görmüştür. 1801 de Kopenhag bombardımanına iştirak etmiş bunun üzerine de bir mevkie tâyin olunmuştur. 1808 de Korfo'yu abluka eden gemilere kumanda etmiştir. Fransızlardan «Var» gemisini almıştır (1809). Yunan adalarının (Ionian Islands) zaptı ve Yedi Ada Cumhuriyetinin kurulmasiyle neticelenen hareketlerde rol oynamıştır. 1816 da Cezayir'in bombardımanında yardım etmiştir. Hindistanda başkumandan olarak birinci Birmanya harbine son vermiştir (1825).

BRISBANE [*brizbın*, bazen *brizbeyn*], **Sir Thomas Makdougall** (1773 - 1860), İskoçyalı asker ve astronom. Largs (Ayrshire) da doğmuş ve aynı yerde ölmüştür. Parlak başarılar sonunda 1813 te tümgeneralliğe yükselmiş, 1821 - 1825 yıllarında New South Wales (Avustralya) valisi olmuştur. Avustralyada iken Sydney civarında Paramatta'da bir rasathane kurmuştur (1822). Burada, 7 385 yıldız ihtiva eden B. katalogunu hazırlamıştır. İskoçyaya döndükten sonra Roxburgshire'da kurduğu Makerstoun manyetik rasathanede çalışmalarına devam ederek bu alanda önemli neticeler elde etmiştir. Avustralyadaki B. şehrine, onun adı verilmiştir.

BRISCOE [*brıskou*], **Henri Vincent Aird** (doğ. 1888), İngiliz kimyacısı. Hackney (Londra) de doğmuştur. Londrada tahsil ettikten sonra B. orada ve sonradan Armstrong College (Newcastle - on - Tyne) de kimya dersleri

vermiştir. Imperial College of Science'ın inorganik ve fizikî kimya lâboratuarları müdürü olmuştur. İnorganik kimya alanında bilhassa bor, renyum (rhenium) ve selenyum (selenium) hakkında birçok orijinal çalışmaları vardır.

BRİSÊİS, Yunan mitolojisine göre Kariadaki Leleg'lerin kıralı Briseus'un kızı, Akhilleus'un gözde cariyesi (Homeros: *İlias* I, 184 v. d.). Troia üzerine yürüyen Yunanlılar, Leleg'lerin başşehri Pēdasa'yı zaptettikleri zaman, B., kura ile Akhilleus'un hissesine düşmüş, fakat Agamemnon onu Akhilleus'un elinden zorla almıştır. Buna çok kızan Akhilleus, çadırına çekilerek savaşlara iştirak etmeyi reddetmiş; nihayet iki kahraman barıştıktan sonra B., Akhilleus'a iade edilmiştir. *İlias* hikâyesinin hareket noktasını, işte Akhilleus'un bu kızgınlığı teşkil eder. Pompei'de bulunmuş güzel bir duvar freski, B. in Akhilleus yanından ayrılmasını gösterir. Başka bir rivayete göre, B., Lyrnessos'lu bir rahibe ve Mynes'in karısı olup Akhilleus tarafından öldürülmüştür. B. (= Briseus kızı), adı aile adıdır; kızın hakiki ismi Hippodamia'dır.

BRISEUX [*brizö̜*], **Charles Etienne** (1680 - 1754), Fransız mimarı. Baumeles - Dames'da doğmuş, Pariste ölmüştür. B., daha çok, estet ve nazariyeci olarak tanınmış, mimarlığa dair yazdığı eserlerde bu hususa ait fikirlerini açıklamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *L'architecture moderne ou l'art de bien bâtir pour toutes sortes de personnes* (Modern mimarlık veya her seviyede insan için iyi inşa sanatı) [2 cilt, 1728], *L'art de bâtir des maisons de campagne où l'on traité de leur distribution, de leur construction, de leur décoration* (Sayfiye evlerinin dağılışını, inşasını, süslerini ilmî bakımdan inceliyen inşa sanatı) [2 cilt, 1743], *Traité du beau essentiel dans les arts, appliqué particulièrement à l'architecture, suivi d'un traité des proportions harmoniques* (Güzel sanatlara, hususiyle mimarlığa tatbik edilmiş esas güzelliğe ait temel bilgiye ilâve olarak ahenk nispetleri temel bilgisi) [1752] vardır.

BRİSİNGA, derisidikenliler şubesi, denizyıldızları sınıfının, brisingide (Brisingidae) familyasından bir cins. Vücutlarının kurs kısmı küçük, kolları fazla sayıda (7 - 15) ve yılansı yıldızları (Ophiuri) andıracak şekilde uzundur. Denizlerin çok derinlerinde yaşar. Kuzey Avrupa denizlerinde raslanan *Brisinga coronata* türü vardır.

BRISINGAMEN, Freyja isminde bir İskandinav ilâhesinin mücevheratının adı. Bu, Loki tarafından çalınmış ise de sonradan Heimdallr tarafından geri getirilmiştir. Güney Alman efsanesinde Ermanarich'in hazinesinin bir parçasını teşkil eden B., Heime tarafından çalınmıştır.

BRISSAC [*brisak*], **Charles (I. Charles) de Cossé, Kont** (takr. 1505 - 1563), Fransa mareşali. Anjou'da doğmuş, Pariste ölmüştür. İlk olarak seigneur de Brissac ünvanını taşıyan René de Cossé'nin büyük oğludur. Hem asker, hem de mahir bir diplomat olan B., Napoli ve Piemonte harblerinde kendini göstermiş ve bilhassa Napoli muhasarasında (1528), Passo di Susa muharebesinde ve Susa ile Veillane'ın zaptında parlak bir rol oynamıştır. 1541 de albay olarak Perpignan muharebesinde dikkati çekmiştir. Keza 1542 ile 1556 arası askerî hareketlere katılmış, 1550 de mareşal olmuş ve Le Havre'ın İngilizlerden geri alınmasında (1563) kendini göstermiştir. Tophane mareşali olduktan sonra Piemonte valiliğine tâyin olunmuş, Bilâhare Fransaya dönerek Picardie valisi sıfatiyle bu eyalete büyük hizmetlerde bulunmuştur.

BRISSAUD [*briso̜*], **Edouard** (1852 - 1909), Fransız patolojik anatomi ve sinir mütehassısı. Besançon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Charcot ve Lasègue ile beraber çalıştıktan sonra hastane hekimi, üniversitede önce tıp tarihi, sonra dahilî patoloji profesörü olmuştur. Sinir anatomisi ve fizyolojisi etüdünde ihtısas kazanmış ve bu konuda birçok çalışmalar yayımlamıştır. «Revue Neurologique»in kurucusudur. *Leçon sur les maladies nerveuses* (Sinir hastalıkları hakkında dersler) [1893 - 1894] ü yazmış ve Charcot ile Bouchard'ın çıkardıkları *Traité de médecine* (Büyük tıp kitabı) [1886 - 1890] adlı esere mühim nispette iştirak etmiştir.

B. hastalığı: alışkanlık ispazmozu (spasme d'habitude, spasme mimique, maladie des tics). Bu bir asabi, bazen de irsî ruh hastalığıdır (Psycho névrose). Umumiyetle genç yaşta başlar; hasta, durduğu yerde gayrı ihtiyari olarak âni ve sert hareketler yapar.

B. infantilizmi: tiroyid (kalkansı) bezinin çocuklukta hâsıl olmuş bozukluğundan ileri gelen infantilizm (infantilisme = çocukluk vasıflarının kâhillikte de devam etmesi); başka bir adı myxœdème infantile'dir. Kalkansı bezin iyi işlememesi yani kifayetsizliği (hypothyroidisme) yüzünden, yüz ve eller şişer, nabız yavaşlar, deri kuruyup büzülür, saç dökülür, dimağ iyi çalışmaz, tembellik basar ve metabolizma bozulur.

B. refleksi: ayağın altı gıdıklandığında, uyluk üst gerici kası (tensor fasciae femoris) nın kasılma (contraction) sı.

B. skolyozu: siyatik skolyozu (scoliose = omurganın eğrilmesi) nun başka bir ismi. Bk. SKOLYOZ.

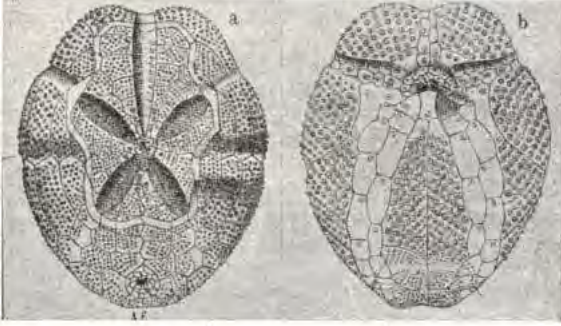
Brissaud - Marie sendromu: B. ile Pierre Marie (1853 - 1940) tarafından tarif edilmiş olan histerik tabiatlı dudak - dil spazmı.

BRISSON [*briső̜*], **Adolphe** (1860 - 1925), Fransız edebiyatçısı. «Annales politiques et littéraires» in kurucusu olan Jules Brisson'un oğludur ve 1895 te başmuharrir olarak babasının yerine geçmiştir. Muhtelif gazete ve mecmualarda çalışmış, «Temps» gazetesinde «Promenades et Visites» başlığı altında yayımladığı, meşhur adamlarla yaptığı mülâkatlar kendini tanıtmıştır. B. un şu eserleri sayılabilir: *Portraits intimes* (Samimî portreler) in muhtelif ciltleri (1894 - 1901), *La Comédie littéraire* (Edebî komedi) [1895], *Pointes sèches* (Kuru nükteler), *Au coin du Parnasse* (P. ın köşesinde) [1898], *Les prophètes* (Peygamberler) [1908], *Paris intime* (P. in samimî hayatı), *L'envers de la gloire* (Şan ve şerefin tersi) [1904], *Florise Bonheur* [roman, 1902]. B., 1903 ten 1923 e kadar «Temps» gazetesinin tiyatro münekkidi olmuştur.

BRISSON [*bri.ő̜*], **Eugène Henri** (1835 - 1912), Fransız siyaset adamı. Bourges'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1870 te Paris belediye reis muavini tâyin edilmiş, Millî Mecliste halk temsilcisi seçilmiş ve aşırı solcular kısmına girmiştir. 1876, 1877 ve 1881 de Paris mebusu olmuş, Mebusan Meclisi reisi seçilmiş, 1885 e kadar bu vazifede kalmış, bu tarihte Ferry kabinesinin yerine bir kabine kurmuştur. 1894 te Burdeau'nun yerine Meclis reisi seçilmiştir. 1898 de tekrar mebus olmuş, Parlâmento açılınca reisliğe B. yerine Paul Deschanel geçmiştir. Birkaç gün sonra Méline kabinesi istifa edince B. radikal bir kabine kurmuş, dahiliye vekilliği vazifesini de üzerine almıştır (1898 yılı, Temmuzdan Ekime kadar). 1904 te tekrar

Meclis reisi olmuş ve 1906 dan ölümüne kadar da bu vazifede bulunmuştur. B., ruhban sınıfına aleyhtarlığı ve şiddeti ile tanınmıştır.

BRİSSOPSİS, derisidikenliler şubesi, denizkestaneleri sınıfının irregüler grupuna giren spatangide (Spatangidae) familyasından bir cins. Vücut şekli familyanın karak-

B R İ S S O P S İ S

a. üstten görünüş, b. alttan görünüş, Af. anüs

terine uygun olarak biraz yassılaşmış ve yürek şeklini almıştır. Altyüzde bulunan ağız yerini ön kenara doğru kaydırmış, anüs de vücut kabuğunun arka kenarında yer almıştır. Cinsi temsil eden *Brissopsis lyrifera* Atlantik denizinde yaşar.

BRISSOT [*brisǫ*], **Jacques Pierre** [asıl soyadı Warville] (1754 - 1793), Fransız politika adamı. Chartres'-da doğmuş, Pariste idam edilerek ölmüştür. Gazeteci ve hicviyeci olan B., *Le diable dans un bénitier* (Mukaddes su kabında İblis) adlı yazısı yüzünden 1784 te Bastille'e hapsedilmiştir. 1785 te Orléans dukasının bürolarında bir memuriyet bulmuş, 1788 de Zencileri Sevenler Cemiyetini tesis etmiş, «Patriote français» yi kurmuştur. Bastille galiplerinden biri olarak, Teşriî Meclise kolaylıkla Paris mebusu seçilmiştir. Bu mecliste siyasi komiteye hâkim olmuş, arkadaşlarını harb fikrine sürüklemiştir. Eure - et - Loir departmanı tarafından Convention meclisine mebus gönderilmiş ve orada Gironde Partisinin şeflerinden biri olmuştur. Hakkında 2 Haziran 1793 te, tevkif kararnamesi çıkan B. kaçmış, Moulins'de yakalanmış ve Parise getirilerek giyotinle idam edilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Théorie des lois criminelles* (Cinai kanunlar teorisi) [1781], *Les moyens d'adoucir les rigueurs des lois pénales en France* (Fransada ceza kanunları şiddetinin hafifletilmesi vasıtaları) [1781], *Bibliothèque philosophique du législateur, du politique et du jurisconsulte* (Kanuncu. politikacı ve hukukçunun felsefi kütüphanesi) [1782 - 1785], *De la France et des Etats - Unis* (Fransa ve Birleşik Devletler hakkında) [1787], *A mes commettants* (Müekkillerime) [1793], *Memoires sur ses contemporains et la Révolution française* (Çağdaşları ve Fransız ihtilâli hakkında hâtıralar) [1830].

BRİSSUS, denizkestaneleri sınıfı irregüler familyalarından spatangide (Spatangidae) lerden bir cins. Esmer sarı renkte ve yürek şeklinde küçük bir hayvandır (*Brissus unicolar*). Atlantikte, Akdenizde yaşar.

BRISTOL [*bristıl*]: 1. Batı İngilterenin Gloucestershire kontluğunda büyük liman ve endüstri merkezi. Nüfusu 442 300 (1951) dür. Avon vâdisinin ağzına yakın bir yerde kurulmuştur. Denizin med zamanında gemiler B. limanına sokulabilir. B., İngilterenin başta gelen limanlarındandır. Bu limandan en çok Amerikan malları ithal olunur. İhracat malları ise İngiltere fabrikalarında yapılan makine, maden eşyalar, cam, şeker, kimyevi maddeler ve ayakkabıdır. Şehir ve limanın pek yakınında kömür madenlerinin bulunması, B. ın ileri bir endüstri merkezi halinde gelişmesine yol açmıştır. Asma köprüleri, üniversitesi, sanat akademisi, gotik kiliseleri, ticaret ve gemicilik okulu, teknik okulu, resim galerisi, rasathanesi, yoksul ve düşkünler için barınma yerleri vardır.

Yaklaşık olarak Milâdın 1000. yılında kurulmuş bulunan B., önce İrlanda ile yün ticareti yapan bir pazar yeri olmuş, XIV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar önemli bir dokumacılık merkezi haline gelmiş, ticaret alanını XV. yüzyılda Avrupa içerilerine, daha sonra da Amerikaya kadar genişletmiştir. Bu arada, XVII. yüzyılda, Antillere doğru, şeker ile değişme şeklinde yapılan zenci köle ticareti de yer tutmuştur. XIX. yüzyılda B., Liverpool'un hızlı gelişmesi karşısında eski önemini kaybetmiştir.

B R I S T O L

Sanat galerisi, müze ve üniversite

Tarih: B. adı ilk defa 1052 de geçer. Kıral Knut devrinden itibaren bir ticaret merkezi olarak gelişmeğe başlıyan B., başlangıçta bilhassa İrlanda ile yün ticareti yapmakta iken sonradan Baltık memleketleriyle de ticari münasebet kurmuş ve 1373 te müstakil idareye kavuşmuştuş. Birçok Gotik kiliseler ve binalar; bu ilk inkişaf yıllarında meydana gelmiştir: Katedral (Normanlar devrinden, XII. ve XIV. yüzyıl), XIII. yüzyılda yapılan St. Mary Redcliff, 1225 te inşa edilen St. Mark kiliseleri ile Belediye binası gibi. İkinci inkişaf devri, 1552 de tesis dilen Society of Merchant Venturess, Afrika ile esir ticaretinin ve Batı Hindistan ile tütün ve şeker ticaretinin yapıldığı devirlerde olmuştur (Borsa binası, 1740). Avon'un sağında bulunan «eski şehir» XIX. ve XX. yüzyıllarda modern banliyölerle gelişmiş olmasına rağmen Livorpool, B. ü geride bırakmıştır.

2. Amerika Birleşik Devletlerinde B. adını taşıyan başlıca şehirler şunlardır:

a. Connecticut devleti topraklarında Hartford'un 29 km güneybatısında bir şehir. Nufusu 35 961 (1950) dir. Saatçılık ileri gitmiştir.

b. Pennsylvania devleti topraklarında Delaware ırmağı üzerinde bir endüstri şehri. Nüfusu 12 710 (1950) dur. Philadelphia şehrinin 34 km kuzeydoğusundadır. Uçak fabrikası ve gemi tezgâhları vardır.

c. Rhode Island devleti topraklarında. Narrgansett körfezinde bir liman. Nüfusu 12 320 (1950) dir. Tersanesi vardır.

ç. Tennessee ile Virginia devletleri sınırında bir şehir. Nüfusu 32 715 (1950)tir. Yakınında kömür yatakları vardır. Kâğıt fabrikası ile demiryolu malzemesi atelyeleri bulunmaktadır.

BRISTOL [*brịstıl*], **Mark Lambert** (1868 - 1939), Amerikan denizcisi ve politika adamı. New Jersey'de, Glassboro'da doğmuştur. Amerika Birleşik Devletleri Deniz Akademisi'ni bitirerek 1889 da donanmaya katılmış, 1898 Amerika - İspanya savaşında bulunmuştur. Donanmada modern topçuluğun ve torpidoculuğun gelişmesindeki çalışmalariyle tanınmıştır. Birici Dünya Harbinde Avrupaya yollanan ordu birliklerinin konvoylarını sevk etmiştir. İngilterede Plymouth deniz üssü kumandanı olmuş ve amiralliğe yükselmiştir. Kasım 1918 de Belçikadaki mütareke komisyonuna üye, 1919 başında da Amerikanın Akdeniz filosuna kumandan olmuş ve 28 Ocak 1919 da filosiyle İstanbula gelmiştir. 12 Ağustos 1919 da aynı zamanda Osmanlı Devleti nezdine Yüksek Komiser tâyin edilmiştir. Ağustos - Ekim 1919 aylarında Paristeki Yüksek Sulh Meclisi tarafından İzmir ve havalisinde Yunan işgalinden doğan vaziyetin tahkikine memur edilen komisyona başkanlık etmiş ve Türklerin uğradıkları zulüm ve haksızlıkları büyük bir tarafsızlıkla ortaya koymuştur. İstanbulda bir Türk dostu olarak tanınmıştır. 1921 de İstanbul Amerikan Kız Koleji kendisine doktora Payesi vermiştir. Lausanne Konferansının ilk safhasında (23 Kasım 1922 - 5 Şubat 1923) Amerika Birleşik Devletleri delegesi olarak bulundu. 1923 Ekim ayında Türkiye - Amerika arasında Lausanne'da 6 Ağustos 1923 te imzalanan muahedenameyi tamamlamak üzere İstanbulda başlıyan ve 24 Aralık 1923 te biten müzakereleri idare etmiştir. 7 Nisan 1924 ten 29 Nisan 1927 tarihine kadar Türkiye Cumhuriyeti nezdinde yüksek komiser sıfatiyle Amerika Birleşik Devletlerini temsil etmiştir. Lausanne Antlaşmasının Amerika senatosunca tasdik edilmemesi dolayısiyle iki devlet arasında başlıyamıyan resmî münasebetleri kuran muahedename 17 Şubat 1927 de Ankarada devleti adına onun tarafından imzalandıktan sonra karşılıklı büyük elçilerin tâyini üzerine siyasi hayattan ayrılarak Amerikanın Asya Filosu kumandanı olmuştur. 1930 - 1932 yıllarında Amerikan Deniz Kuvvetleri Genel Meclisi Başkanlığı'nı yaptıktan sonra emekliye ayrılmıştır. 13 Mayıs 1939 dan ölümüne kadar Türkiye - Amerika arasındaki bağların kuvvetlenmesine çalışmış ve öncülük etmiş bir Türk dostudur.

M. BRISTOL

BRISTOL [*brịstıl*] **KANALI** (Bristol Channel), İngilterenin batı kıyılarının güneyinde Wales ile Devon - Somerset arasında körfez. Severn nehrinin geniş ağız hunisinin devamı halindedir ve denize doğru ilerledikçe genişler (8 - 70 km), uzunluğu 128 km dir, derinliği 70 m yi bulur. Deniz nakliyatı için elverişli körfezleri vardır. Burada Birinci ve İkinci Dünya Harbinde, muvakkat olarak harb gemilerine ve hususiyle denizaltılara karşı kuvvetli savunma tesisleri vücuda getirilmiştir.

BRISTOL KÖRFEZİ (Bristol Bay [*brịstıl bey*]), Bering Denizinin, Alaska'ya doğru derin ve geniş bir girintisi. Bk. BERİNG DENİZİ.

DİL. Bristol koyu (Bristol Bay) sahillerinde konuşulan dil, Amerika Kızılderili dillerinden olan Eskimo - Aleut ailesinin Eskimo (İnuit) bölümüne aittir. Alaska'nın Kodiak adası, Yukon nehri ağzı, Norton Sound, Kotzebue Sound, Barrow Burnu ve Kuzey Kanadanın Mackenzie nehri ağzı bölgelerinde konuşulan lehçelerle birlikte Eskimo dilinin Chugach (Çugaç) denilen Batı lehçeler grupunu meydana getirir. Bk. ESKİMO DİLİ.

BRITANNIA (nadiren *Brittania*, Yun. *Brettania* veya *Pretanikai nēsoi* = Briton adaları), Brit adalarının en büyüğünün klâsik Eskiçağdaki adı, Roma eyaleti. B. nın mediterran ırkına mensup en eski ahalisi, M. Ö. VIII. yüzyılda Avrupa kıtasından buraya göç eden Keltler (Britann veya Briton'lar) içinde yavaş yavaş tamamiyle erimiştir. Bu sıralarda «Kalay adaları» (*Kassiteridai nēsoi* = galip bir ihtimalle bugünkü Scilly yahut Sortlingues adaları)nı ziyaret eden Fenikeli tüccar - seyyahlar vasıtasiyle B. hakkında Akdeniz kültür milletlerine ilk haberler gelmişti. M. Ö. VI. yüzyılda Kartacalı Himilkon ve bir Yunan seyyahı B. ya kadar gitmişlerdi. Verdikleri seyahat raporlarının bazı kısımları, Rufius F. Avienus'un eseri ile zamanımıza kadar gelmiştir. Kartacalılar Batı Akdenizi yabancı gemilere kapattıktan sonra, Yunan tüccarları Massilia (Marseille) dan Gallia yoliyle B. ya seyahat ederlerdi. M. Ö. 325 sıralarında Massilialı Pytheas da bu yoldan B. ya varmış ve 40 günde etrafını dolaşarak burasının ada olduğunu ortaya koymuştur. Pytheas, B. nın kuzey ucundan yola çıkarak Thule (belki Shetland)yi keşfetmiştir. Ancak Pytheas'ın seyahatnamesi, içinde masal unsuru fazla yer tuttuğu için, güvenilir bir kaynak sayılamaz.

Romalılar B. ile ilk defa Caesar zamanında ilgilenmeğe başlamışlardır. Caesar, Britann'ların Gall'ları desteklemesine mâni olmak için, M. Ö. 55 te Manş denizinden geçmiş, ertesi yıl ise Tamesis (Thames)i geçerek Britann prensi Cassivellaunus'a Roma hâkimiyetini kabul ettirmiştir. Bununla beraber B. nın Romalılar tarafından fethi ancak M. S. 43 te Claudius zamanında gerçekleşmiştir. Fethin sebepleri arasında, Romanın fütuhat politikasından başka Roma dostu prens Cunobelin (edebiyatta Cymbeline)in ölümünden sonra tahta çıkan iki oğlu Caractacus ile Togodumnus'un Roma aleyhtarı politikası ve Roma dostluğu yüzünden bunların takibine uğrıyan bir Britann prensinin Romaya sığınması vardı. Aulus Plautius idaresinde 40 000 kişilik bir Roma ordusu Kent'te karaya çıktıktan sonra Londinium (Londra) üzerine yürümüştür. Burada İmparator Claudius da sefere katılmıştır. Bundan sonra Tamesis'i geçen Roma ordusu B. nın başşehri Camulodunum (Colchester)u zaptetmiştir. Bu arada Vespasianus (daha sonraki imparator) idaresindeki 2. legio (ordu) memleketin güney kısmını, 14. ve 20. legiolar memleketin orta kısmını, 9. legio da doğu kısmını işgal etmişlerdir. Bu kısımlarda Romalılar fazla bir mukavemetle karşılaşmamışlardır. Buna

mukabil Wales ve Yorkshire kabîlelerinin itaat altına alınması uzun süren savaşlardan sonra ancak 79 da mümkün olmuştur. İşgalin merhaleleri iyice bilinmemektedir. Romalılar işgal ettikleri yerlerin stratejik noktalarında 500-1000 er kişilik garnizonlar kurmuşlardır. Camulodunun legioların başkarargâhı, Londinium donanma üssü ve gümrük istasyonu olmuştur. Kıraliçe Boadicea (b. bk.) nın idare ettiği ayaklanma Suetonius Paulinus tarafından bastırıldıktan sonra B. valisi Gnaeus Iulius Agricola (77-84) Roma hâkimiyetini Caledonia (İskoçya)nın dağlık bölgesine kadar yaymıştır. Agricola'nın damadı ve Roma tarihçisi Tacitus tarafından kaleme alınan biyografyası, B. hakkında kıymetli etnografya bilgisi vermekte ve bu bakımdan Caesar'ın eserini (*Commentarii de bello Gallico* [Gal harbi hakkında açıklamalar]) tamamlamaktadır. Fakat Caledonia kabîlelerinin sık sık ayaklanmaları Roma hâkimiyeti için ciddi bir tehlike idi. Bu durum, İmparator Hadrianus'u 122 de, sınırın gerisinde, Newcastle-Carlisle hattında bir limes (sınır suru) yaptırmak zorunda bırakmıştır. Bu surun bazı kalıntıları hâlâ duruyor. İmparator Antoninus Pius zamanında Romalılar karşı hücuma geçerek Agricola hattına kadar ilerlemişler ve Vali Lollius Urbicus, 142 de burasını bir toprak tabya ile tahkim etmişse de, Caledonialılar çok geçmeden Romalıları geri atmağa muvaffak olmuşlardır. Nihayet İmparator Septimius Severus, 208-211 yıllarında, Hadrianus surunu tahkim etmiş ve B. nın kuzey ucuna kadar ilerlemiştir. Severus, B. superior (Yukarı = Batı B.) ve B. inferior (Aşağı = Doğu B.) olmak üzere memleketi ikiye bölmüştür. Bu sıralarda B. nın askerî müdafaası 3 legio tarafından temin edilmekte idi. Severus 211 de Eburacum (York)da ölmüş; oğlu Caracalla Caledonia'yı boşaltmıştır.

B. nın parlak devri III. yüzyıla raslar. Memleketin Romalılaşması hızlanmıştı. Camulodunum, Londinium ve Eburacum yanında Glevum (Gloucester), Lindum colonia (Lincoln), Aquae Sulis veya calidae (Bath) ve Verulamium (St. Albans) gibi şehirler de önem kazanmışlardı. Diocletianus (284-305) zamanında, bütün Roma İmparatorluğunda yeni bir idari teşkilât kurulduğu sıralarda, B. da dört idare bölgesine ayrılmıştır: B. prima, B. secunda, Maxima Caesariensis, Flavia Caesariensis. IV. yüzyılda B. kuzeyden Pikt'lerin, İrlandadan Skot'ların ve Jutland'dan Saks'ların hucumlarına uğramıştır. Bu hücumlar I. Valentinianus zamanında, 368-370 yıllarında, geri püskürtülmüş, hattâ kuzeyde Provincia Valentia adiyle yeni bir eyaletin kurulması da mümkün olmuştur. IV. yüzyılın sonlarında B., taht dâvacılarının sık sık ayaklanmalarına sahne olmuştur. Bu duruma son vermek için İmparator Honorius, 407 de halkın arzusu hilâfına Roma kıtalarını B. dan çekmiştir. Bundan sonra şehirler kendi müdafaalarını bizzat teşkilâtlandırmak zorunda kalmışlardır. Londinium hepsinden uzun müddet, ta Aëtius zamanına kadar (takr. 450) tutunabilmiştir. Bu sıralarda B. kıtadan gelen Anglosaks'ların kesin işgaline uğramıştır.

BRITANNIA MINOR (Lat. = küçük Britanya), Ortaçağda Fransanın Bretagne bölgesine verilen ad. Britannia maior (= büyük Britanya) da Brit adalarının adı idi.

BRITANNICUS (Racine): bk. RACINE.

BRITANNICUS [*britannikus*], asıl adı: **Claudius Tiberius Germanicus** (takr. 41-55), Roma imparatoru Claudius ve üçüncü karısı Messalina'nın oğlu. Britannia tam onun doğumu sıralarında fethedildiği için, Senatus kendisine «Britannicus» (= Britannialı) ismini vermiştir. Annesinin idamına (48) kadar B. a taht vârisi göziyle bakılmışsa da, Claudius'un yeni karısı Agrippina çok geçmeden imparatoru, kendisinin bundan önceki kocasından olan oğlu Lucius Domitius (daha sonraki Nero) u evlât edinmeğe ikna etmiştir. Nero tahta çıktıktan sonra Agrippina, iktidarı elden kaçırdığını görünce, oğlunu B. u tahta çıkarmakla tehdidetmiş, Nero da bir ziyafet sırasında B. u zehirletmiştir. İmparator Titus, genç prensin şerefine bir altın heykel diktirmiştir.

BRITANN'LAR (Lat. *Britanni*) veya **BRITON'LAR** (Lat. *britones*), Eskiçağda Britannianın Keltoraman ahalisi B. ın başlıca kabîleleri şunlardı: Canti'ler (Cantii) [Kent, Canterbury], Trinovant'lar (Trinovantes) [Camulodunum (Colchester), Londinium (Londra)], Dumnoni'ler (Dumnonii) [Corwall], Silur'lar (Silures) [Wales], Coritan'lar (Coritani) [Lindum colonia (Lincoln)], Brigant'lar (Brigantes) [Eburacum (York)] ve Caledon'lar (Caledones veya Caledonii) [Iskoçyanın dağlık bölgesi]. Bu kabîleler siyasi bir birlik meydana getirmiyorlardı. Kabîle reisleri ile asılzadeler ve halk arasında bir nevi maiyet münasebeti teşekkül etmişti. Eski müşterek iktisadi hayatın bazı izlerini gösteren topluluk hayatı, köy ve müstahkem yerlerde (oppida) cereyan etmekte idi. Avcılık ve ziraatten başka madencilik ve mübadele (trampa) ticareti halkın başlıca geçim kaynağı idi. Dinî hayatta druid'ler (b. kk.) önemli bir rol oynuyorlardı. II. yüzyıldan itibaren Britannia'da Hıristiyanlık yerleşmeğe başlamıştır. V. yüzyılın ortalarında kıtadan gelen Germen boyları (Angl, Saks, Jut'lar) önünden B. ın bir kısmı batıdaki dağlık bölgeye sığınmış, bir kısmı Bretagne yarımadasına göç etmiş, geri kalan kısmı da müstevliler içinde erimiştir.

BRİTANYA ADALARI (The British Isles), Avrupanın batısındaki ada toplulukları. Bu topluluk içerisinde Büyük Britanya ve İrlandadan başka Shetland, Orkney, Hebrid ada gruplariyle Man, Anglesey, Wight adaları da vardır. Yüzölçümü 312 785 km², nüfusu 53 230 000 dir. Bu adalar topluluğunun kuzey-güney uzunluğu (Shetland-Scilly adaları arası) 1300 km, doğu-batı mesafesi 850 km dir.

B. A., Avrupanın kuzeybatısında, âzami derinliği 200 m ye kadar inen ve 100 m ye kadar olan derinlikleri çok yer tutan sığ bir denizde bulunurlar ki, adaların dayandığı bu sahaya Britanya şelfi denir. Öyle ki, burada deniz yüzü 40 m alçalsa, bu adalar yer yer Belçika ve Fransa kıyılarına bitişir. Bu şelf (sığdeniz sahası) bölgesinin yakın çevresinde ise 2000-3000 m ve daha derin okyanus çanakları uzanır. Bu şelf, bir yerinde, denizaltı eşiği yoliyle İzlanda adasına bağlanır. Şelfin kuzeydoğu kenarında ise Norveç oluğu (300-800 m) uzanır. B. A. nın temeli olan bu şelf, her yerinde, deniz suları altında yeni kalmış bir kara hususiyeti gösterir ve Avrupa kıtasına doğruca bitişir. Kuzeyde Hebridlerle İskoçya arasındaki Minch boğazı, Wales ile İrlanda arasındaki St. Georges Channel birer çöküntü hendeğidir. Hebridlerin öte tarafında üç basamaklı bir kıyı plâtformu uzanır. Bunlar ve daha birtakım deliller, evvelce daha geniş olan kara kütlesinin türlü sebeplerle deniz altına dalmış olduğunu gösterir. Manş ve Kuzey denizleri de, karalara mahsus birçok yeryüzü şekillerinin bulunduğu sığ denizlerdir. Meselâ, Doggerbank'ın güneyinde bugün deniz dibi olan Outer Silver

Pit, Orta Avrupadan yönelen en eski bir nehrin yatağıdır. Zuidersee üzerinden uzanan bu nehir, Kuzey Denizinin henüz sular altında bulunmıyan bir bölümünden geçiyor, bu ana vâdiye Wash, Humber vâdileri ile Firth of Forth ve Moray Forth'ün uzantıları birleşiyordu. Dover (Pas de Calais) boğazının bulunduğu yer ve çevresinde bir kara köprüsü bulunuyordu.

Bütün bu şelf bölgesi, yakın jeoloji devirlerinde deniz istilâsına ve çekilmesine uğramıştır. Bu arada Pliyosen devri sonuna doğru Kuzey Denizinin suları kuzeye çekilmiş, bu denizin güney bölümü kuru hale gelmiştir. Dover boğazının yerinde bir akarsu vâdisinin bulunduğu, böylece en eski Kuaternerde de henüz bir boğaz mevcut olmadığı kabul edilmektedir. Kuaterner boyunca glasyal östatik sebepler ve başka seviye değişiklikleri yüzünden mevcut kara bağlantısına ve Kuzey Denizinin güney bölümüne doğru deniz istilâsı olmuştur. Son Buzul devrinde (aşağı yukarı 20 - 30 bin yıl önce) burada yine bir kara köprüsü bulunmuştur ki, bu hal İngiltere ve İrlandadaki Mamut fosilleri ve başka Paleolitik buluntulardan anlaşılmaktadır. Son deniz istilâsı ile, Buzul devri sonunda, eski Dover kara köprüsü sular altında kalmış, belki de Neolitik başlangıcında bugünkü boğaz durumunu almıştır. Bu sıralarda İrlanda da büyük Britanya adasından ayrılmıştır.

Jeoloji: B. A. nın jeolojik yapısı birbirinden çok farklı iki bölüm gösterir: Adalar topluluğunun takriben dörtte üçü (bu arada bütün İrlanda, Büyük Britanya adasının dağlık yerleri) Paleozoik taşlardan bir yapı arzeder. Geri kalan dörtte biri (güneydoğudaki kısım) Mezozoik-Tersiyer devirlerine ait hafif eğimli, hattâ kısmen yatay duruşlu tabakalardan müteşekkildir. Eski devirlere ait bölgeler, Devon devrinden önce vukua gelmiş bulunan Kaledonya kıvrımları sahasıdır. Burada bugünkü Hebrid adalarının bulunduğu saha ve yakın çevresi en eski Avrupa (Arkeo - Avrupa) adı verilen sahadır ki, Antekambiuma aittir. Bunun güneydoğusunda, bir ucu Norveç dağlık yerleri boyunca uzanan, Kaledonya kıvrım kuşağı yer alır ki, buraya eski Avrupa (Paleo - Avrupa) denir. Daha güneydeki nispeten küçük bir kısım (Güney İrlanda, Güney Wales, Cornwall) ise, doğu - batı istikametli Armoriken kıvrımlarına dahil olup, burası da Meso - Avrupanın küçük bir bölümüdür.

Paleozoik tabakaları uzun zamanlar boyunca aşınmış, bir kısım arazi yükselmiş (İskoçya dağlık bölgesi gibi), bir kısmı kubbeleşmiş (Pennin dağları gibi), bu arada granit ve gabrointrusion sahaları, sert oldukları için, yer yer kabarıklıklar (sertgenler) teşkil etmiş, Tersiyere ait bazalt örtüleri de bazı yerleri kaplamıştır. Batı İskoçya ve Kuzey İrlandada uzun süren bazalt püskürmeleriyle karaya yeni parçalar eklenmiştir.

Dördüncü zamanda, Güney İngiltere hariç, B. A. nın hepsi, Thames'ın hemen kuzeyine kadar, buzullarla örtülmüştür. Bu buz yığınları, kısmen kutuptan buraya uzanmış (ki bunlara içbuzul veya inlandsis denir), kısmen de mevziî buz teşekkülü şeklinde olmuştur. B. A. nda geniş yer tutmuş olan mevziî buzullaşmalar, bilhassa şu dört merkezden etrafa yayılmıştır: Kuzey, Orta, Güney İskoçya ve Kuzey İrlanda. İkinci derecede buzullaşma merkezleri de belirmiştir: Cumberland, Pennin dağları, Wales, Güneybatı İrlanda. Bütün bu merkezlerde biriken buz yığınları, her yana doğru araziyi istilâ etmişlerdir. İskandinavya tarafından yönelen buzullar da adalara uzanmış, bu mevziî buzullarla birleşmişlerdir. Shetland adaları yalnız İskandinavyadan uzanan buz kütleleriyle örtülmüştür. Hebrid adaları ise İskoçya dağlık bölgesinden inen ve batıya doğru hareket eden buz kütleleriyle kaplanmıştır. Bu sırada İrlanda ile Büyük Britanya adası arasındaki sahada da kuzeyden, batıdan ve doğudan ilerliyen buz kütleleri toplanmış, böylece İrlanda Denizi Buzulu (Irish Sea Glacier) meydana gelmiştir. Bu buzulun deniz yüzünden yüksekliği kuzeyde 900 m yi bulmuş, Man adası buzlarla örtülmüş, daha güneydeki Anglesey adasında bu kıymet 500 m olmuş, nihayet buz kütleleri Güney İrlanda ile Cornwall arasında güneye doğru, şelf boyunca, geniş bir yelpaze halinde uzanmış ve sona ermiştir. İskandinavyadan yönelen buzullarla Büyük Britanya adasındaki buz yığınları ise, Pennin dağlarından inenlerle birleşerek Doğu İngiltere Buzulu (East Anglian Glacier) nu teşkil etmiştir. Böylece B. A. nda, buzularası devreleriyle birbirinden ayrılmış dört buzul devri belirmiştir ki, bunun önemli jeolojik ve morfolojik tesirleri olmuştur. Bu arada İskoçyadaki Lowlands'te, Mersey halicinde, Wales ve Cornwall'de eski vâdiler buzul molozlariyle dolmuştur ki, bunlar bugünkü deniz yüzünden 80 - 140 m derindedir. Herhalde buzul devrinde östatik müspet kıyı hareketleri (deniz dibinin ve hidrosferin yer yer değişikliğe uğraması) tekerrür etmiştir.

B. A. nın uzandığı sahalardaki ve çevrelerindeki çöküntüler, çok girintili çıkıntılı kıyıların teşekkülüne yol açmış; fjord, rias, haliç tipindeki kıyıların doğmasına sebebolmuş; bazı yerler karadan ayrılmış (Wight adası gibi), eski sığ şelf sahasını deniz suları kaplamıştır. Son çöküntülerden az önce (denizin henüz alçak bir seviyede bulunduğu sırada), son defa olarak İrlanda ile Büyük Britanya adası ve bununla da Avrupa kara kütlesi henüz bitişik bulunuyordu. Böylece buzul sonrası (Postglasyal) canlıları bu kara yolundan geçebilmişlerdir. Çöküntülerle derin vâdilerin aşağı bölümleri deniz dibine batmış, buralardaki orman ve bataklıklar yeni tortullarla örtülmüştür. Tarih çağlarında ise, deniz seviyesi oynamalarının duraklamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu devrede şiddetli dalgalar ve gelgit akıntılariyle kıyılar kemirilmiş, yarlar teşekkül etmiştir.

Yerşekilleri: Birçok yerlerinde dik ve yüksek kıyılarla denizden ayrılmış bulunan B. A. nda yassı dağlar geniş yer tutar. Bu dağların yüksekliği orta derecededir: İskoçyanın en yüksek doruğu 1343 m (Ben Nevis tepesi), Wales'in 1085 m (Snowdon tepesi), İrlandanın ise 1040 m dir. Diğer küçük adaların yüksekliği bunlardan da azdır. Büyük Britanya adasında dağlık yerler kuzeyde ve batıda toplanmıştır (ortalama 700 - 1000 m). Bu adanın güneydoğu ve doğusunda ise alçak, düz veya hafif dalgalı yerler (150 m den alçak) çoktur. İrlandanın ortası alçak (30 - 80 m) ve düz, etrafı yüksekliklerle çevrilidir (500-700 m). Aslında fazla olmıyan bütün bu yükseklikler, deniz kıyıları boyunca uzandıklarından, nispî yükseklikleri çok kere birer dağ hususiyeti gösterirler.

Bu dağların çoğu, uzun zamanlar boyunca iyice yontulmuş, aşınmış, yer yer tekrar yükselmiş sahalardır. Bu dağlık yerler arasında bâriz ve ekseriyetle devamlı çukurluklar uzanır ki, bunların bir kısmı bugünkü deniz boğazları, bir kısmı sıra sıra göllerin bulunduğu uzun çukurluklar, bir kısmı da alçak dalgalı düzlüklerdir. B. A. kuzeyden güneye kadar katedilirse, bu sahanın 7 derinlik kuşağı ile muhtelif bölümlere ayrıldığı görülür; 1. Kuzeyde Minch ve Pentland Firth boğazları, Shetland, Orkney, Hebrid

adalarını ve dolayısiyle dağlık sahalarını Kuzey İskoçya dağlık bölgesinden ayırır; 2. İskoçyada Glen More çukurluğu (denizden az yüksek, bir ucu Moray Firth, öteki ucu Firth of Lorne'e uzanır, ara yerde Loch denilen birçok göller vardır. Bu çukurlukta Kaledonya kanalı açılmıştı), Kuzey İskoçya ile Grampian dağlık yerini ayırmıştır. 3. Forth Clyde kanalının geçtiği Orta İskoçya çukur bölgesi, Highland ile Güney İskoçya dağlık bölgesini birbirinden ayırır; 4. Solway Firth ile Newcastle'ı birleştiren Tyne Gap çukurluğu, Güney İskoçya dağlık bölgesiyle Pennin dağlarını birbirinden ayırır; 5. Midland Gap çukur sahası, Pennin ve Wales dağlık yerlerini ayırır; 6. Bristol kanalı, Wales ve Cornwall dağlık sahalarını ayırır; 7. Manş deniziyle Büyük Britanya adası Avrupa karasından ayrılmış bulunur. Bu çukurlukların çoğu çöküntü sahalarıdır.

B. A. ve bunların dayandığı şelfte vukua gelen ve zamanımızdaki yeryüzü şekillerine tesir etmiş olan çökme ve yükselmeler Tersiyerde ve daha sonra olmuştur. B. A. ndaki dağların üstü, dalgalı ve basamaklı yontukdüzler (Peneplen) dir. Doğu ve Güneydoğu İngilterede ise hafif kıvrılmış veya bir yana eğilmiş Mezozoik - Tersiyer tabakalarının aşınmasiyle meydana gelmiş tabaka basamaklı arazi (cuesta) topografyası vardır.

B. A. nın çok yeri, izleri bugün de iyice belli buzul aşındırma ve biriktirme şekilleriyle doludur. Buzul devri birikintileriyle birçok yerlerde tepelikler teşekkül etmiş, hisarlar biçiminde uzanan ve bilhassa Orta İrlandada çok yer tutan tepeler (esker'ler) meydana gelmiştir. Dağlık yerlerde çok sayıda buz yalakları (cirque) ve buzul vâdileri (olukvâdi), derin buzul çanakları (İskoçyada loch, İrlanda da lough), bu çanakların devamı şeklinde deniz girintileri (firth) görülür. Yer yer görülen uzun çanaklardan her biri eski bir buzul yatağına tekabül eder.

B. A. nda, gerek buzul aşındırma ve oymasının şiddetli olması, gerekse burada gelgit olayının önemli tesirler yapması dolayısiyle çok girintili çıkıntılı kıyılar meydana gelmiştir. Bu adalarda kıyıların uzunluğu 8 000 km ye yaklaşır. Okyanusta gelgit genliği (met - cezir vüsatı) 1 m kadar olduğu halde, burada koylarla ırmak ağızlarında bu miktar 8 - 12 m yi bulur. Bu şiddetli gelgit olayının tesiriyle ırmak ağızlarında derin ve geniş haliçler teşekkül etmiştir: Severn, Mersey, Wash, Thames haliçleri gibi. Adaların bilhassa batı taraflarında dalgalar çok şiddetli tesir icra eder. Buralarda kıyı boyunca birçok kayalıklar sıralanmıştır. Kıyıların bu derece girintili çıkıntılı olması, kuytu körfez ve koyların, haliçlerin çok bulunuşu, bu adalarda gemiciliğin gelişmesine yardım etmiştir. Denizin kabarık olduğu zamanlarda gemiler, ırmakların ağzından çok içerlere kadar girebilirler.

Iklim: B. A. nda tam bir okyanus iklimi hüküm sürer. Adaların yerşekilleri ve hususiyle körfez ve haliçlerin çokluğu denizin tesirinin her tarafa sokulmasına imkân vermiştir. Bu adalarda kışlar mülâyim, yazlar serin geçer. Yazın kuzeybatıdan, kışın güneybatıdan esen ve batı rüzgârları adiyle anılan rüzgârlar yaz mevsiminde bu adalara serinlik getirir, kış mevsiminde ise havanın ılık geçmesine yardım ederler. Gulf Stream deniz akıntıları da aynı şekilde mülâyimleştirici tesir yaparlar. Büyük Britanya Adasının yalnız güneydoğu bölümü, Avrupa karasına pek yakın olduğu için, adaların başka yerlerine göre, biraz kurakçadır. Deniz suyu güz mevsiminin ortalarına kadar 10 - 15° gibi ılık bir durum gösterdiğinden, kıyılarda birçok plajların ve kış mevsiminde dinlenme yerlerinin gelişmesi mümkün olmuştur. Kar örtüsü, dağlık yerler bir yana bırakılırsa, yerde pek az kalır. Don olayı, çukur yerlerde nadiren olur. Dağların doğu ve batı yamaçlarında yağış miktarı bakımından fark vardır. Batıya bakan yamaçlar, çok miktarda yağış aldığı halde (İskoçyada yıllık yağış tutarı 3 000 - 4 000 mm yi bulur, senenin 200 - 270 günü yağışlı geçer), doğuya dönük yamaçlarda yağış daha azdır (Lincoln da yıllık yağış 500 mm). Bununla beraber en az yağmur alan yerlerde bile senenin 180 günü yağışlı geçer. Güz sonu ve kış mevsimi boyunca hava ekseriya bulanık ve fırtınalı, yağışlı geçtiği halde, ilkbaharda günlerce süren güzel havalara çok raslanır. Havanın nemliliği fazla olduğu için ekseriya koyu sisler teşekkül eder. Bu hal bilhassa kıyılarla dağlık yerlerde şiddetli olur. Yazın da ince bir tül perde gibi hafif bir sis birçok yerleri örter. Kışın sarımtırak renkte koyu sisler, hususiyle endüstri bölgelerinde, sık sık etrafı kaplar. Bu sis, büyük fabrika şehirlerinde daha da artar, hattâ evlerin içine sokulur, bu yüzden gündüzleri bile ortalık karanlık olur, sokaklarda göz gözü görmez bir hal belirir, seyrüsefer güçleşir.

Akarsular: Bol yağışlı olan B. A. nda akarsular çoktur. Fakat suların türlü yönlere dağılmasına sebebolan dağlık yerler denizlere pek yakın olduğu için, bu akarsuların boyları kısadır. Ancak, bunlar devamlı yağmurlarla beslendiğinden en küçükleri bile geniş ve derindir. Ekseriya az eğimli yerlerde aktıklarından akışları da sakin ve düzenlidir. Bu akarsular umumiyetle az alûvyon getirir ve nadiren taşarlar. Bu hususiyetlerinden ötürü gemi işlemesine elverişlidirler. Irmakların havzaları, birbirinden sadece yassı eşiklerle ayrıldığı için, aralarında kolayca kanallar kazılabilmiş; bunların çoğu birbiriyle birleştirilmiş, böylece ırmaklar üzerindeki nakliyat da önem kazanmıştır. Bu ırmaklar açık deniz ticaretine hizmet ederler. Çünkü bunların hemen hepsi derin ve geniş haliçlerle denize ulaşırlar. Büyük gemiler bu ağızlardan içeri kolayca girer ve çok içerlere kadar sokulabilirler.

Bitki örtüsü: B. A. nın bitki örtüsü, Avrupanın geniş yapraklı ormanlar bölgesinin Atlantik bölümüne dahildir (bk. AVRUPA). Fakat insanın tesir ve müdahelesi dolayısiyle bu orman ortadan silinmiş ve meselâ Büyük Britanya Adasının yüzölçümünün % 5 ine, İrlandanın ise % 1,5 una düşmüştür. Bunun yerini, iklime uyar şekilde, daha ziyade çayır ve tarlalar almıştır. Tabiî şartlara uygun olarak bu adalar, yüksek moor'lar (devamlı olarak nemli, çamurlu, yarı çürümüş bitki kalıntılariyle örtülü, yer yer küçük bataklıklarla bunlar arasında çayır ve yosunlardan müteşekkil bitki adacıkları bulunan bir çeşit bitki örtüsü. Yüksek moor'lar bitki kalıntılarının ve hususiyle sphagnum denilen turba yosunlarının birikmesiyle oldukça yükselmiş olan bu türlü yerlerdir) ve heide'ler (bu iklime uyan bir çeşit çalılık) ile örtülü bulundukları için, buraları zamanla geniş çayırlık ve otlaklar haline gelmiş ve bunlar B. A. nın esas çehresini teşkil etmiştir. Yalnız Doğu İngilterede 10, Doğu İskoçyada 6 kontlukta tarlalar, yüzölçümünün % 40 ını bulur.

Nüfus: B. A. nın nüfusu son yüzyıllar içinde denizaşırı memleketlere olan çok sayıdaki göçlere (doğumun fazlalığı, eski tezgâhlar yerine makinelerin geçmesi, sömürgelerde kıymetli madenlerin keşfi, büyük harblerden sonra beliren işsizlik gibi sebeplerle bilhassa Amerikaya ve Avus-

tralya ile Yeni Zelanda'ya olan göçler) rağmen, yine geniş ölçüde artmıştır. Gerçekten bu adalardaki nüfus 1700 yılında sadece 7,6 milyon iken, 1801 de 16 milyona yaklaşmış, 1851 de 27,4 milyonu bulmuş, 1901 de 41,5 milyonu geçmiş, 1951 de ise 53,3 milyona yaklaşmıştır. Esas ekonomik kaynakları ziraata dayanan İrlandada nüfus süratle azalırken ve böylece 1846 dan beri 8,5 milyondan 4,3 milyona düşerken, endüstrisi gittikçe gelişen Büyük Britanya adasında nüfus hızla artmış ve daha 1810 da 10,5 milyon nüfusa sahip iken, bu miktar şimdi 49 milyona yükselmiştir. Böylece B. A. bugün dünyanın en kalabalık yerlerinden biri olmuştur. Ancak, adaların her yerinde nüfus sıklığı, ekonomik şartlara bağlı olarak, farklıdır: İskoçya, Wales ile Shetland, Orkney, Hebrid adalarında ve İrlandanın bazı yerlerinde nüfus seyrektir (km² ye 10-30 kişi). Buraları dağlık, çayırlık veya bataklıktır. Ziraat sahaları ise buralara göre kalabalıktır (Büyük Britanya Adasının güney ve orta bölümünün ve İrlandanın ziraat bölgeleri gibi [km² ye 50 - 80 kişi]). Maden havzalariyle endüstri bölgelerinde nüfus çok sıktır (Wales'in maden kömürü havzaları, Orta ve Kuzeybatı İngiltere, Glasgow çevresi gibi [km² ye 200 - 600 kişi]). Büyük şehirler de buralardadır. B. A. nda nüfusu 100 bini geçen 50 kadar şehir vardır. Bu arada Londra şehrinin çevresiyle birlikte nüfusu 8 milyonu geçer.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda B. A. sadece bir ziraat ve hayvancılık memleketi iken, XVIII. yüzyıldan sonra endüstrileştikçe nüfus sıklığı da artmıştır. Bu artış doğumla olduğu gibi (yıllık artış 400 bin kişi), köylülerin endüstri sahalarına göç etmeleriyle de olmuştur. Köylü nüfus, kırlardan maden sahalarına ve fabrika merkezlerine doğru akmış, daha 1800 de şehirler ahalisi bütün nüfusun ancak yarısı iken, 1900 de bu miktar % 77 yi bulmuş, sonraları bunu da geçmiştir. Bu nüfus hareketi, arazinin bölünme tarzında da tesirini göstermiş, XVIII. yüzyıl ortalarına kadar küçük arazi sahipleri çok yer tutarken, sonraları geniş malikâneler ve büyük çiftlikler çoğalmış; evvelce ekilen yerler, çoğunlukla, otlak ve çayır sahası olmuştur.

B. A. nda nüfus eski yerlilerle (Pict'ler, Scot'lar ve Kelt'ler), Germanyadan gelmiş olan türlü kavimlerle Dan'ların karışmasından inen Anglo - Sakson'lardan müteşekkildir. Nüfusun hâkim ve faal unsurunu bunlar teşkil eder. Bu adalarda İngilizce konuşulur. Eski yerli lehçeler bunun yanında sönükleşmiştir.

B. A. nda yaşıyan ahali, XVI. yüzyıla kadar Katolik iken, bu tarihlerde Protestanlığın özel bir şekli olan Anglikan mezhebi resmî din olmuş, İskoçyada Presbitanizm yerleşmiş, Kuzey İrlanda halkı Protestanlığı kabul etmiş, yalnız serbest İrlanda halkı Katolik olarak kalmıştır.

Ekonomi: Ortaçağda bir ziraat, hayvancılık, el tezgâhları memleketi olan B. A., coğrafya keşiflerinden sonra denizcilikte ileri gitmiş, buharın keşfinden sonra da büyük endüstri ülkesi olmuştur. Ortalama bir değerle, B. A. nın % 15 i tarla, % 65 i otlak, % 5 i orman, % 15 i işe yaramaz arazidir. B. A. na yiyecek maddelerinin çoğu dışarıdan gelirse de, en yeni usullerle topraktan istifade cihetine de gidilmiştir. Başlıca ekin bölgesi Güneydoğu İngilteredir.

Hayvan yetiştirme, daha önemli yer tutar. İskoçyanın doğu ve güney bölümü, Pennin dağlık sahası, Wales ve Cornwall'ın mühim bir kısmı, İrlanda, hayvancılık sahalarıdır. Buralarda en yeni usullere göre hayvan cinsleri ıslah edilmiştir: İngiliz beygirleri. Durham sığırları, Devon inekleri, Cheviot ve güney Down koyunları bunlardandır.

Balıkçılık, B. A. ahalisinin önemli geçim kaynaklarındandır. Adaların çevresindeki sığ denizlerde balık çoktur. Bütün kıyılarda balıkçılık yapılır (en çok Kuzey Denizinde). Balıklar bilhassa iki büyük limanda (Aberdeen, Grimsby) toplanır, buralardan, başka yerlere sevk olunur.

B. A. nda bilhassa endüstri gelişmiştir. Bunun başlıca sebebi maden kömürü ve demirin çokluğudur. Birçok maden ve dokuma fabrikaları vardır (bk. BÜYÜK BRİTANYA).

B. A., demiryolu, suyolu ve denizyolu bakımından dünyanın en canlı yerlerinden biridir. Denizyolları, bunlar arasında en önemlisidir. Dünyanın hemen hiçbir yerinde kıyı nakliyatı (kabotaj) buradaki kadar önemli değildir. B. A., deniz yoliyle, dünyanın her tarafına (bu arada geniş ölçüde Amerika Birleşik Devletlerine, Güney ve Orta Amerika memleketlerine, Güney Afrikaya, Orta ve Uzak Doğuya) bağlanmış; böylece, birçok memleketlerle münasebeti ve ticareti gittikçe gelişmiştir. Bu adalar, dünyanın birçok memleketlerine hava yollariyle de bağlanmıştır. Bk. İNGİLTERE, BÜYÜK BRİTANYA, İRLANDA.

DİL. İspanya - Portekiz - Fransa - İngiltere - İrlanda blokunun bir kısmı olarak B. A. nı, tarih başlangıcında, Eski Küçük Asya dilleri (Altkleinasiatisch, Asianique, Anatolic) ve Ön - Asya dilleri (Asie antérieure) nin Akdeniz - Atlas uzantısının bir kolunu teşkil eden İber dili kaplamıştır. Bazılarına göre, eski İskoçyadaki Pikt (Pict) dili de bu grupun malıdır. Aynı devirde, Avrupa kıtasında Hind - Avrupa dillerinin göçü başlamış ve şimdiki Köln'den itibaren Ren (Rhein) in her iki tarafında olmak ve doğuda München - Nürnberg - Erfurt çizgisine kadar uzanmak üzere batı ve güneybatı Almanyayı Kaplıyan Kelt kolunun batı bölümü, Tunç çağında, yani, M. Ö. VI. yüzyılda, önce batıya, Belçikaya, Fransaya, İspanyaya, sonra da B. A. na akın etmiştir. Fakat M. S. V. yüzyılda Anglo - Saksoncanın Kuzey Almanyadan bu adalara saldırması üzerine Keltçe, adaların batı ve kuzey kısımlarına (Goidel denilen kolu: İrlandaya, Man adasına ve İskoçyaya; Brython denilen kolu: İngilterenin Gal [İng. Wales, yerli dilde: Cymru] eyaletiyle güneybatıdaki Cornwall bölgesine [sonra da Fransadaki Bretagne bölgesine]) sığınmıştır. Cornwalldaki dil (İng. Cornish, yerli dilde: Kernûak), XVIII. yüzyılda İngilizce tarafından söndürülmüştür. İskoçyada pek az kalıntı bırakmış olan ve umumiyetle Kelt dillerinin Brython kolundan sayılan Pikt dili de pek erken bir çağda ölü diller sırasına geçmiştir. Iulius Caesar'ın M. Ö. 55 yılında Britaniayı fethinden M. S. 410 yılında Roma ordularının bu adadan çekilmesine kadar süren devrede, Latin dili de B. A. nda izini bırakmıştır. IX.-XI. yüzyıllarda Danimarkalıların yaptıkları akınlar sebebiyle Dan dili de bu adaları müteessir etmiştir. Hind - Avrupa ailesinden olan Germen dillerinin Batı kolunun Aşağı bölümüne giren Anglo - Sakson dili, Anglo, Sax, ve Jut lehçelerinden mürekkep olarak B. A. na gelmiş ve orada, kuzeyde Anglia ile Northumbria, merkezde Mercia, Güneyde Batı Sax (West - Saxon), Güneydoğu ucda da Kent lehçelerini meydana getirmiştir (700 - 1150). «Eski İngilizce» (Old English [Anglisc]) veya «Anglo - Sakson» (Anglo - Saxon) denilen bu devirden sonra, XI. yüzyılda Anglo - Norman dilinin Fransadan akın etmesiyle bu iki unsur birbiriyle yuğrularak «Orta İngilizce» (Middle English; 1150 - 1500) meydana çıkmış ve Kuzey, Orta (Mid

land) ve Güney lehçeleri şeklinde dallanmıştır. Edebî İngilizce XIV. yüzyılda Midland lehçeleri grupundan inkişaf etmiş bir şekildir. İngilizce, Kelt dillerini baskısı altına alarak Brython kolunu Gal eyaletine sıkıştırmış, Goidel kolu ile İrlandada da savaşa girişmiş, bir kısmını da İskoçyaya sürmüştür. Bu arada, Norveççenin yakın bir akrabası olan Norn dilinin konuşulduğu Hebrid (Norn. Suđroyiar), Orkney (Norn. Orknøyiar), ve Shetland (Norn. Hialtland) adalarına da geçerek, bu dili de XVI. yüzyılda söndürmüştür. 1500 sıralarında başlıyan «Modern İngilizce» (Modern English), bugün Güney, Kent, Midland ve kuzey lehçelerine ayrılır; İskoçya ovaları(Lowland)nda, «Scottish» veya «Scots English»(İskoçya İngilizcesi) denilen arkaik bir şekil de vardır; İrlandada Wexford kontluğunun güneyinde (Forth ve Bargy bölümleri) XII. - XIX. yüzyıl ortalarına kadar arkaik bir İngiliz lehçesi konuşulmuştur. B. A. nda bugün İngilizce konuşanların sayısı 50 milyon kadardır. Bk. ANGLO - SAKSON DİLİ, ANGLO - NORMAN DİLİ, İNGİLİZ DİLİ. B. A. ndaki Kelt dilleri bugün yine eskisi gibi, Goidel ve Brython olmak üzere iki kola ayrılmıştır. İrlandadaki İr dili (İng. Irish, yerli dilde: Gaélig; lehçeleri: güneyde Munster ile Leinster, batıda Connacht ve Arran adaları, kuzeyde Donegal ile Ulster), Man adasının dili olan Manks (İng. Manx, yerli dilde: Manks) ve İskoçya Gaelcesi (İng. Scottish Gaelic, yerli dilde: Erse) birinci kola, Gal eyaletindeki Kimri (İng. Welsh, yerli dilde: Kymraeg; lehçeleri kuzeyde Anglesey, Carnarvon, Merioneth, güneyde Cardigan, Carmarthen, Glamorgan) de ikinci kola girer. Bunlardan, İrlanda Cumhuriyetinin resmî dili olan İrce 1954 te 667 000 (cumhuriyetin nüfusu: 3 milyon) kişi tarafından konuşuluyordu. İskoçya yaylaları (Highland) nda Erse dilini konuşanların sayısı 136 000, Manks dilini konuşanlarınki de 50 000 kadardır. Gal eyaletinde kültür ve üniversite dili de olan Kimri, 200 000 kişinin ana dilidir. B. A. ndaki Keltlerin çoğu iki dilli (bilingue) olup, hem Keltçeyi (İrce, Kimri dili, v. b.), hem İngilizceyi kullanır. Fakat İrlanda Cumhuriyeti okullarında İrce mecburi olarak okutulmaktadır. Bk. KELT DİLLERİ, İR DİLİ, KİMRİ DİLİ, v. b.

BRİTANYA AKADEMİSİ (British Academy; kısaltması: B. A.), Londrada, kıral beratiyle 1902 de kurulmuş olan bir müessese. Gayesi, «tarih, felsefe, hukuk, politika, ekonomi, arkeoloji ve filoloji de dahil olmak üzere, mânevi ve siyasal bilgilerin tetkikini teşvik etmek»-tir. Bir başkan ile 15 kişilik bir heyet tarafından idare olunur. Bu 15 kişi her yıl Akademinin 100 üyesinden (fellow) seçilir. B. A. nin yüksek sayılı neşriyatı arasında şunlar bilhassa önemlidir: *Proceedings of the British Academy* (B. A. nin çalışmaları), *Social and Economic Records* (Sosyal ve ekonomik kayıtlar), *Schweich Lectures on Biblical Archaeology* (Kitab ı Mukaddes arkeolojisine ait S. konferansları) [bu son ikisi 1908 de kurulmuştur], *The Shakespeare Lecture* (Sh. hakkında dersler). İngiliz şiir edebiyatına dair *Warton Lecture* (W. dersleri), tarih hakkında *Raleigh Lecture* (R. dersleri), *Philosophical Lecture* (Felsefe dersleri), *Master Mind Lecture* (Hâkim zekâlar hakkında dersler), *Lecture on Aspects of Art* (Sanatın çeşitli cepheleri hakkında dersler), *Italian Lecture* (İtalya hakk. dersler), *Lecture on English Philology and Literary History* (İngiliz filoloji ve edebiyat tarihi dersleri). B. A. bazı mükâfatlar da verir: meselâ Yunanistana ait araştırmalar için Cromer mükâfatı ile İngiliz edebiyatına ait araştırmalar için Rose Mary Crawshay mükâfatı. Bu son mükâfat 100 İng. liralık olup herhangi bir millete mensup bütün kadınlara verilebilir.

BRİTANYA ANSİKLOPEDİSİ (Encyclopedia Britannica), 1768 den beri muhtelif basımları çıkan büyük İngiliz ansiklopedisi. Kıral III. George'un gününde, Amerikan İstiklâl Harbinin arefesinde, 1768 - 1771 yılları arasında, Edinburgh'da İskoçyalı bir cemiyet(Society of Scottish Antiquaries)tarafından ve William Smellie'nin başredaktörlüğü ile 3 cilt halinde çıkan ilk basımı, modern ilim metodunun kurucusu olan İngiliz filozofu Sir Francis Bacon'ın prensiplerini ve bu esasa göre 1728 de hazırlanmış olan 2 ciltlik *Chambers's Cyclopaediayı* göz önünde bulundurmuş, Diderot ile d'Alembert'in meşhur *Encyclopédie* (35 cilt, 1751 - 1780) sinin de çağdaşı olmuştur. Öbür basımları şu tarihlerdedir: 2. 1777 - 1784 (10 cilt), 3. 1788 - 1797 (18 cilt + 2 ilâve cildi), 4. 1801 - 1810 (20 cilt), 5. 1815-1817 (20 cilt + 6 ilâve cildi 1816 - 1824), 6. 1823 - 1826 (25 cilt), 7. 1830 - 1842 (21 cilt), 8. 1853 - 1860 (21 cilt), 9. 1875 - 1889 (24 cilt), 10. 1902 (9. bas. ın 24 cildi + 11 ilâve cildi), 11. 1910 - 1911 (29 cilt), 12. 1922 (11 bas. ın 29 cildi + 3 ilâve cildi), 13 1926 (12. bas. ın 32 cildi + 3 ilâve cildi), 14. 1929 (24 cilt); devamı için aşağıya bak.

B. A., ilk basımından itibaren iddialı bir eser («Anatomi» maddesi 166 sayfa, «Cerrahlık» maddesi 238 sayfa) olmuşsa da, Avrupada meşhur Fransız ansiklopedisinden başka Zedler'ın Almanca *Universal Lexicon* (64 cilt, 1732-1756; 4 ilâve cildi 1751 - 1754) u da bulunduğu için, dünya çapında itibar bakımından ikinci plânda kalmıştır. Fakat 1784 te Diderot'nun ölümünden sonra, B. A. her sahada salâhiyet sahibi sayılmağa başlamış, 3. bas. da daha hacımlı olarak çıkmıştır. Napoléon harblerinden İngilterenin galip olarak çıkması bu itibarı arttırmış ve 1815 teki 5. basımı Londra'daki meşhur Archibald Constable yayınevi tarafından çıkarılmıştır. 1859 da Darwin nazariyesi ortaya atıldıktan ve 1870-1871 deki Prusya - Fransa harbini takip eden senelerde Avrupada her sahada birer yeni çığır açıldıktan sonra, B. A. nin 1875 teki 9. basımı daha iddialı bir eser olarak ortaya konmuştur. «Alimler ansiklopedisi» şeklinde vasıflandırılabilen bu eserde hacımlı bir önsöz ansiklopedicilik ilmini tedvin, «cihanşümul bilgi» (universal knowledge) yi de tahlil ve tasnif etmiş, büyük mütehassıslar tarafından teknik bir üslûpla yazılmış ve imzalanmış uzun makaleler kendi kolları için yenilikler getirmiş, böylece de ansiklopedi en yüksek müracaat kitabı haline gelmiştir. Zaten B. A. hiçbir zaman sözlük mahiyetini taşımadığı için, onda yalnız ansiklopedik maddelere yer verilmiştir.

Bundan sonraki mühim merhaleyi 1910 - 1911 deki 11. basım teşkil eder. B. A. nin en hacımlı basımı ve birçok bakımlardan da en iyi redaksiyonu budur. 29 cilt üzerine tertiplenmiş olan bu basım H. Chisholm'ın başredaktörlüğüyle çıkmış, zaten 9. basımdan itibaren B. A. ile işbirliği yapan Amerikalı mütehassıs F. H. Hooper da Ansiklopedinin Amerika ile ilgili kısmını idare etmiş, basımı da Cambridge üniversitesi üzerine almıştır. Eskiden, B. A. ciltleri hazırlandıkça fasiküller halinde piyasaya çıktığı halde (meselâ 9. basımı teşkil eden ciltler: 1875 - 1889) bu 11. basımın tabı işi 1910 yılı sonları ile 1911 yılı başları arasında tamamlanmıştır. Birinci Dünya Harbinden sonra, 11. basıma 1922 de 3 cilt eklenerek 12. bas. denmiş, 1926 daki 13. bas. da yine 3 cilt eklenmek suretiyle meydana ge-

tirilmiştir. 1929 da J. L. Garvin'in başredaktörlüğü (Amerikan redaktörü: yine F. H. Hoopar) ile çıkan 24 ciltlik 14. bas. bir şirket (The Encyclopaedia Britannica Co. Ltd.) tarafından idare edilmiştir. Bu basımı ile B. A. artık «alimler ansiklopedisi» olmak iddiasından vezgeçerek halka daha yaklaşmış ve böylece «humanize» edilmiştir. Böyle olmakla beraber, esaslı makaleler, öbür ansiklopedilerdeki benzerlerine nazaran, yine uzunca yazılmış; zengin bibliyografyalar eskisi gibi devam etmiştir.

14. tabı (edition), 1932 ve 1936 yıllarında hafif düzeltmelerle tekrarlandıktan sonra, 1938 den itibaren, bir evvelki yılın yeniliklerini içine alan ve «Book of the Year» denilen yıllıklar eklenmiştir. Bu eklemeler 1942 ye kadar devam etmiş, fakat 1940 ta İkinci Dünya Harbi dolayısiyle B. A. nin redaksiyonu ve idaresi Amerikadaki Chicago üniversitesine geçmiş, bazı sahifeler değiştirilmek veya eklenmek suretiyle her yıl 24 er ciltlik yeni basımlar yapılmıştır, ki bunlar yeni bir harman (edition) demek değildir. Bundan başka, eskiden de olduğu gibi, her yıl «Book of the Year» yıllığı, buna ilâveten de telif ve tahrir heyetine gönderilen ansiklopedik şahsi soruların cevaplarını ihtiva eden «Library Research Service» (Kütüphane araştırma servisi) başlıklı bir cilt, bir de fizikî ve siyasi haritalar, coğrafî mukayeseler, coğrafya terimleri sözlüğü, yer adları listesi, önemli bölgelerin plânlarını ihtiva eden büyük ölçüde bir atlas (Encyclopaedia Britannica World Atlas) yayınlanmıştır. 1950 den beri, B. A. nin merkezi yine Londra olmakla beraber, Amerika (Chicago üniversitesi) ve Kanada (Toronto) ile işbirliği yapılmaktadır. Son olarak 41 000 maddeyi ihtiva eden 25 cilt (23 cilt + 1 atlas ve coğrafya endeksi + 1 umumi endeks) üzerine tertiplenen ve 4 400 uzmanın iş ve el birliğiyle hazırlanan B. A., 1929 dan beri yeni bir redaksiyon ve harman yapılmadığı için, hâlâ 14. basımındadır.

B. A. nin 1 000 er sayfalık ciltleri, iki sütun üzerine dizilmiş ve büyük ebatta olup, ince mat kâğıt üzerine basılmıştır (kütüphaneler için kalın kâğıt üzerine basılan takımlar da bulunduğu gibi, cilt tipleri de çeşitlidir), bu sebeple metin içi resimleri az ve tire usuliyledir, metin dışı levhalara kuvvet verilmiştir. Metinde rumuzla gösterilen imzaların ayrıca endeksi vardır. B. A. nde eskiden Sir Humphry Davy, James Mill, Ricardo, Malthus, Sir David Brewster, Sir John Herschel, Sir Walter Scott, Lord Macaulay gibi türlü kollarda şöhret sahibi olan ilim, sanat ve kalem adamlarının imzası bulunduğu gibi, son basım için de Nobel mükâfatı kazanmış olan İngiliz ve Amerikalı ilim adamlarından başka, Einstein, Madam Curie, Niels Bohr, Duc de Broglie, Jean Perrin, Mareşal Foch, Stresemann, Masaryk gibi mümtaz yabancı şahsiyetler de makale yazmışlardır. 14. basıma yazı yazanlar arasında bizden A. A. Adnan (Adıvar) vardır. B. A. gerek isminin tipi, gerek metodu, tertip kalıbı ve birçok hususiyetleri bakımından Amerikalıların *Encyclopedia Americana* (14 cilt, 1839 - 1846; son bas. 30 cilt, 1949) sına ve İtalyanların *Enciclopedia Italiana* (35 cilt + 1 ilâve + 1 endeks, 1929 - 1939 + 2 ilâve cildi 1949) sına örnek olmuştur. Bk. ANSİKLOPEDİ, ve ansiklopedimizin 1. cildindeki «Önsöz».

BRİTANYA BATI AFRİKASI (British West Africa veya West African Colonies and Protectorates), Britanyanın Batı Afrikadaki sömürge ve protektoraları olan Gambia, Altın Kıyısı, Nigeria ve Sierra Leone ile idare bakımından Altın Kıyısı ve Nigeria ile birleştirilmiş bulunan Kamerun ve Togo'nun vesayet altındaki topraklarına verilen müşterek ad. Aralarında Fransız sömürgeleri ve Liberya Devleti toprakları bulunan bu birbirinden ayrı bölgeler, 1913 ten beri müşterek bir para sistemi bölgesi halinde birleştirilmiş ve Britanya para sistemi örnek alınarak, merkezi Londrada olan bir idare kurulmuştur. Ekonomik, sosyal, kültürel sahalardaki müşterek çalışmaları kolaylaştırmak üzere 1945 yılında bir Batı Afrika Meclisi (West African Council) teşkil edilmiştir. Bu mecliste 4 vali ile devamlı bir sekreterlik vardır. Burada sömürgeler nazırı başkan olmak üzere, Nigeria, Altın Sahili, Sierra Leone ve Gambia valileri vazife almıştır. Bu ayrı bölgelerdeki anayasa hukukunun gelişmesine uyar şekilde Afrikalı unsurların da mevziî müşterek çalışmalarda bulunmaları için, bu meclis 1952 de yerini Batı Afrika, Ülkelerarası Konferansı (West African Interterritorial Conference) adındaki meclise vermiştir. Bu meclis, Nigeria valisinin başkanlığında toplanan ve her birinin 2 mümessili bulunan 4 icra heyetinden teşekkül etmektedir ki, bu heyet içinde kısmen Afrikalılar da bulunmaktadır.

BRİTANYA BATI HİNDİSTANI (British West Indies): bk. ANTİLLER.

BRİTANYA BEÇUANALANDI (British Bechuanaland), Güney Afrikada Beçuanaland'ın güney bölümünü içine alan arazi. Orange ve Molopo ırmakları arasında olup güneydoğuda Batı Griqualand (Griqualand West) e dayanır. 1885 te Beçuanaland protektorası (Bechuanaland Protectorate) nın bir kısmı olarak kurulmuştur. 1895 te bu sömürge Kap (Cape of Good Hope) a bağlanmış, daha sonraki yıllarda Güney Afrika Birliğinin bir parçası olmuştur. Başlıca şehirleri kuzeyde Mafeking, bunun güneyinde Vryburg ve evvelce misyonerlerin toplu bir halde bulunduğu Kuruman'dır. Bk. BEÇUANALAND.

BRİTANYA DOĞU AFRİKASI (British East Africa), Afrikadaki Kenya, Tanganyika, Uganda bölgelerinin üçüne birden verilen idari bir ad. Bu bölgeler, 1922 den beri Londranın malî ve ekonomik idaresi altında bulunmuş, 1927 de aralarında bir gümrük birleşmesi yapılmıştır. Doğu Afrikanın bu üç büyük bölgesindeki idare durumunu kolaylaştırmak için, diğer bazı hususlar da birleştirilerek bu memleketlerin Doğu Afrika Yüksek Komisyonu (East African High Commission) tarafından idare edilmesi kararlaştırılmış ve 1 - 1 - 1948 den beri bu yolda yürünmeğe başlanmıştır. Kenyanın Nairobi şehrinde toplanan bu komisyon, üç validen müteşekkildir. Bunlar memleketin maliye, yol ve münakale, savunma işlerini birlikte ve birbirine bağlı olarak idare ederler. Bunun yanında 24 üyeden meydana gelen teşriî bir meclis(East Africa Central Legislative Assembly) vardır ki, bu meclisin muvafakatiyle, Doğu Afrika Yüksek Komisyonu tarafından her üç bölgeye şamil kanunlar çıkarılabilir. Böylece, 1949 dan beri, Doğu Afrika demiryolu işleri, liman, posta - telgraf ve gümrük idareleri birleştirilmiştir. Polis, sağlık ve eğitim, orman, veteriner gibi işler ise mahallî idarelerce yürütülür. 1921 de kurulmuş ve 1951 de yeniden düzenlenmiş olan Nairobi'deki Doğu Afrika istinaf mahkemesi (East African Court of Appeal) nde her üç bölgeye ait müşterek dâvalar halledilir. Doğu Afrika ordusu içerisinde Zengibar, Kuzey Rhodesia, Nyassaland, Nauritius, Seychelle adaları da yer alır.

B. D. A. nın ithal ettiği başlıca mallar, pamuklu

dokumalar, benzin, gazyağı, demir ve çelik, makine ve aletler, motorlu vasıtalardır. Başlıca ihracat eşyası ise kahve, çay, deri, pamuk sisal, elmastır. Doğu Afrika demiryolu ve limanlar idaresince Viktoria, Kioga, Albert, Tanganyika göllerinde ve Nil nehrinde vapur seferleri yapılır. Kenyanın 8, Tanganyikanın 4 limanı vardır. Demiryollarının uzunluğu 4914 km dir.

BRİTANYA GUYANASI (British Guiana), Güney Amerikada Britanyanın yarı muhtar sömürgesi. Yüzölçümü 215 000 km², nüfusu 437 022 (1951) dir. Bu nüfusun yarısı zenci ve mulatteler ile Hintlilerdir. 1845 te zenci esareti kaldırıldığı zaman, bunların yerine işçi olarak Hintliler getirilmiştir. Başşehri George Town, 87 279 (1951) nüfuslu modern bir şehirdir. B. G. Venezuela ile Brezilya arasında kalan Guyana arazisinin en çok ilerlemiş ve mamur kısmıdır. 1953 tarihine kadar B. G. nda geniş icra yetkileri bulunan bir genel vali ile bir meclis bulunuyordu. 1953 te yeni bir idare tarzı kurulmuştur. Buna göre iki meclis vardır: Biri Mebusan Meclisi (House of Assembly) olup müntehap âzalardan mürekkeptir. Diğeri Devlet Şurası (State Council) olup 9 üyesi vardır. İcra kuvveti (Executive Council) 11 âzadan ibarettir. Bu 11 âzanın yedisi vekildir.

B. G. nin 3 tabiî bölümü vardır: 1. Kıyı bölgesi ki, burası 50 km kadar genişliğinde bir ziraat sahasıdır; 2. Ortada bir tepelik arazi uzanır ki, burada çeşitli madenler ve ormanlar vardır; 3. Daha geride oldukça dağlık ve otluk bozkırlar halindeki topraklar mevcuttur. Burada 2 yağmur mevsimi vardır: Nisandan Ağustos ortasına ve Ekim ortasından Ocak sonuna kadarki zaman. İstihsal edilen başlıca mahsuller şeker kamışı (şeker imal edilir), pirinçtir. Hindistancevizi, kahve, kakao, kauçuk ve çeşitli sıcak memleket meyvaları da yetiştirilir. 1950 de 166 000 sığır, 2 500 at, 50 000 koyun ve keçi, 28 000 domuz vardı. B. G. nda altın madenleri zengindir ve 1884 ten beri işletilmektedir. Elmas, manganez, mika, boksit madenleri de vardır. Petrolun da bulunduğu sanılmaktadır. Ormanları 166 000 km² lik arazi tutar ki, bunun bir kısmı henüz araştırılmamıştır.

B. G. nın ithal ettiği başlıca maddeler: makineler, pamuklu dokumalar, madenî eşya, her türlü yağ, gübre, tütün, taze sebze, ipekli eşyalar, kâğıt, eczadır. İhracatı arasında ise şeker, rom, pirinç, kereste, altın, elmas, boksit, kauçuk, melas başta gelir. Ticaret yaptığı başlıca memleketler İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanadadır. B. G. nın su yolları 490 km, kanalları 23 km dir. Buralarda işliyen gemiler önemli yer tutar: 1951 de bu su yollarından 3 174 gemi gelip geçmiştir. Demiryollarının uzunluğu 150 km dir ve George Town'ın iki tarafına doğru uzanır. Şoseleri 510 km olup motorlu taşıtlar işler. B. G., hava yollariyle Amerikalılaıın başlıca yerlerine bağlıdır. B. G. nda 350 kadar okul vardır. Bu okullarda 1 800 den fazla öğretmen ve 64 000 öğrenci bulunmaktadır. 1952 de 42 sineması vardı.

B. G. bölgesi 1620 de ilk defa olarak Holânda Batı Hindistanı (Antilleri) şirketi tarafından kısmen iskân edilmiştir. 1796 da bu bölgenin bir kısmı ve 1814 te bütünü İngilizlerin eline geçmiştir. Bk. GUYANA.

DİL. B. G. (British Guiana; eski adı: Demerara)-ndı, Kızılderili dillerini konuşanların sayısı, memleket nüfusunun 2/5 si kadardır. Bu diller Güney Amerika ve Antiller Kızılderili dillerinin Aravak, Karib ve Teruma ailelerine girer. Aravak ailesinden olanlar akalliyeti teşkil edip, daha çok, sahilde (Luccunu denilen asıl Aravak) ve merkezde (Wapichána, Atorai) adacıklar halindedir. Başlıbaşına bir aile teşkil eden Toruma dili de merkezde konuşulur. Ekseriyeti teşkil eden Karib (Carib) dilleri, kuzeyden güneye doğru şöyle sıralanır: sahilde Acawai, Caliña. Seregong; merkezde Macuchi, Cumayena; batıda Arecuna ile Camarocoté; doğuda Tirió (veya Rangu), güneyde de Uruquéna, Chiquéna, Cachuéna, Crichána, Wayawai, Pianacotó. B. G. nda bunlardan başka, Afrikadaki Sudan - Guinea ailesine bağlı Zenci dilleri (120 000 kişi), Antillere bağlı Melez (créole, yeni İspanyolca ve Fransızca bozuntusu; 124 000) diller ve Portekizce (11 600) de konuşulmaktadır. Sömürgenin resmî dili İngilizcedir.

BRİTANYA GÜNEY AFRİKASI (British South Africa), Güney Afrikada Basutoland bölgesi, Beçuanaland protektorası ve Swaziland bölgesine verilen ad. Bu üç memleket yanyana olmayıp aralarında Transvaal, Orange ve Natal toprakları vardır. Bu üç memleket Güney Afrika Birliğine dahil olmayıp Britanya Milletler Topluluğu işleriyle uğraşan makam (Commonwealth Relations Office) adına Kıraliçenin tâyin ettiği bir yüksek komiser tarafından idare edilir. Bu, aynı zamanda, Güney Afrika Birliğindeki Büyük Britanya yüksek komiseridir. Bu komiser, adı geçen üç bölgenin teşri yetkisini haiz memuru olup, aşağı yukarı bir sömürge valisinin bütün yetkilerine sahiptir. Ancak, Commonwealth Münasebetleri nazırına karşı sorumludur. İdari sahadaki günlük işlerde 3 mahallî komiser (Resident Commissioners) vazifelendirilmiştir. Her üç bölge 1910 dan beri Güney Afrika Gümrük Birliğine dahildir. Bk. BEÇUANALAND, BASUTOLAND, SWAZİLAND, GÜNEY AFRİKA BİRLİĞİ.

BRİTANYA GÜNEY MERKEZÎ AFRİKASI (British South Central Africa), Güney Afrikanın orta bölümündeki Güney Rhodesia, Kuzey Rhodesia, Nyasaland sömürgelerinin hepsine verilen ad. Bu ülke, kuzeyde Belçika Kongosu ve Tanganyika, doğuda Mozambik, batıda Angola ve Beçuanaland (Bechuanaland), güneyde Transvaal ile çevrilidir. Esasen bu üç bölge, Güney Rhodesia'nın hâkimiyeti altında bulunan bir para birliği teşkil etmektedir (para, İngiltereninkinin örneğine uydurulmuştur). İki Rhodesia'lar, Güney Afrika Gümrük Birliğine dahildir. 1939 dan beri de Rhodesian and Nyasaland Court of Appeal (Rhodesia ve Nyasaland Ceza Mahkemesi) her üç bölge için hukuk merciidir. Beraber çalışmayı teşvik etmek için Mart 1945 te bir Central African Council (Orta Afrika Konseyi) kurulmuştur. Bu konsey, üç vali, Güney Rhodesia başvekili ve tâyin olunan başka üyelerden mürekkep olup bir daimi sekretarya ile mücehhezdir. 1952 de de bu Konseyin yerine Rhodesian - Nyasaland Interterritorial Conference (R. - N. bölgeler arası konferansı) geçmiştir. Bu meclis, Kuzey Rhodesia ile Nyasaland valileri ile Güney Rhodesia başvekilinden mürekkep olup konseyin daimi sekreterliğini de üzerine almıştır. Bahis mevzuu bölgeleri bağlıyan kararlar alamaz. İngiltere hükümeti, 1951 Victoria Falls Konferansında üç böleye bir federasyon teşkil etmelerini teklif etmiştir. Bu federal hükümet, bir milletvekili meclisi (35 üye; bunların 17 si Güney Rhodesia, 11 i Kuzey Rhodesia, 7 si de Nyasaland'e ait) ve Zenciler lehine bazı kanunî garantiler (İngiliz hükümeti için veto hakkı) derpiş olunuyordu. Kuzey Rhodesia ve Nyasaland Zencilerinin teşkilâtlandırılmış kısımları bu plâna mu-

haliftir, çünkü Avrupalı elemanların sayıca hâkim olduğu Güney Rhodesia'nın nüfuzundan korkmaktadır. Güney Rhodesia'da da muhalefet mevcuttur, çünkü gelişme bakımından geri olan kuzey bölgelerle birleşmelerinin dominyon olmalarını geciktireceğinden korkuyorlar. Böyle olmakla beraber, 1948 de bu ülkelerin federasyonu için gereken plânlar hazırlanmış ve nihayet 23 Ekim 1953 te, Güney Afrika Birliği modeline göre, Orta Afrika Federasyonu (Cental African Federation) kurulmuştur. Bk. ORTA AFRİKA FEDERASYONU, ayrıca bk. GÜNEY RHODESIA, KUZEY RHODESIA, NYASALAND.

BRİTANYA HONDURASI (British Honduras), Orta Amerikanın doğu kıyısında Britanya sömürgesi. Yüzölçümü 23 000 km², nüfusu 70 741 (1951) dir. Başşehri Belize (b. bk.) dir. Kuzeyinde Meksika, batısında Guatemala ile çevrilidir. Güneydeki Honduras Devleti arazisinden Guatemala toprakları ve Honduras körfeziyle ayrılmıştır. Deniz kıyıları boyunda sıralanan çok sayıdaki mercan ve mangrov adaları gidiş gelişi güçleştirir. Memleketin kuzeyi bataklık, güneyi dağlıktır (Victoriapeak 1 128 m). Henüz iyice araştırılmamış olan iç kısımlarında gür tropikal yağmur ormanları vardır. Nüfusun bir kısmı, bu balta girmemiş ormanlarda yaşıyan kızılderililerdir. 600 kadar da beyaz insan vardır ki, bunlar zenci ve melezlerle birliktedir. Kısmen İngilizce, kısmen de İspanyolca konuşurlar.

Kıyı boyundaki topraklarda muz yetiştirilir. İhracedilen mallar arasında muz, hindistancevizi, kıymetli kereste, çiklet (chiclé) başta gelir. İthalât arasında işlenmiş maddeler (bilhassa dokumalar, madenî eşya) mühim yer tutar. Belize şehri, su ve kara yollariyle memleketin birçok yerlerine bağlıdır. B. H. da 92 okul (9 550 öğrenci) vardır. Okulların çoğu kilisenin idaresi altındadır. B. H., mahdut muhtariyetli bir İngiliz sömürgesidir. 6 idare bölümüne ayrılmıştır. Para işleri, Kanada Devlet Bankasınca kontrol edilir.

B. H., ilkönce 1638 de, muhtemel olarak, Jamaikalı oduncular tarafından iskân edilmiştir. 1798 tarihine kadar, bunlar İspanyolların rekabetine rağmen orada tutunabilmiş ve oldukça bir refah seviyesine de ulaşmışlardır. 1786 da Britanya hükümeti buraya bir kilise kethudası tâyin etmiştir. B. H., 1862 de Jamaika'ya bağlı bir Britanya sömürgesi olmuş, 1884 te müstakil bir sömürge haline gelmiştir. Bk. HONDURAS.

DİL. B. H. (British Honduras; eski adı: Belize veya Balize) nda resmî dil İngilizce olmakla beraber, halk (67 000 kişi) umumiyetle İspanyolca da kullanır. Bunların yanı başında, Afrikadaki Sudan-Guinea ailesine bağlı Zenci dilleriyle, Antillerden göç yolu ile gelen Melez (créole; İspanyolca ve Fransızca bozuntusu) diller, ayrıca Kızılderili dilleri de konuşulur. Bu sonuncular, Amerika Kızılderili dillerinin Meksika ve Merkezî Amerika kolunun büyük Maya-Soke ailesine giren Maya-Quiché dillerinin Maya (İsp. Yucateco; yerli dilde: Mayat'an) bölümündendir. Bu bölüm tek bir dilden ibaret olup, eski Maya medeniyetini kuranların ahfadı tarafından konuşulmaktadır. B. H. nda daha ziyade, bu dilin güney lehçesi olan Mopan şekli yayılmıştır. Bu ülkede eskiden, Chol (Çol) bölümüne giren diller de konuşulmuştur. Bk. MAYA DİLİ.

BRİTANYA İMPARATORLUĞU (The British Empire, Fr. Empire Britannique, Alm. Britisches Weltreich), temelleri XI. yüzyılda İngilizler tarafından atılan, XVI. yüzyılda gelişmeğe başlıyan ve günümüze kadar devam eden, «yedi deniz» ve altı kıtaya yayılmış bir imparatorluk. Geniş mânasiyle, Birleşik Kırallığın, muhtar dominyonların ve türlü derecelerle Britanya Parlâmentosunun murakabesi altında bulunan münferit coğrafî veya siyasi birliklerin bir araya gelmesiyle teşekkül etmiş, geniş veya mahdut muhtariyetli ülkeleri, kendi kendini idare eden veya merkezden idare edilen sömürgeleri, himayeli devletleri, himayeli sömürgeleri veyahut ülkeleri (eski mandat'lar), mülhakatı ve kondominyumları içine almış bulunan bir topluluktur. Dar mânasiyle alındığı zaman, idareleri bakımından vesayet şartlariyle veya başka devletlerle yapılan anlaşmalarla tahdidedilmiş bulunan vesayet ülkeleri (trust territory), himayeli devlet (protected state) ve kondominyum (condominium) lar, devletler hukukuna göre, B. İ. nun malı sayılamaz. B. İ. 1947 ye, yani Hindistanın dominyon oluşuna kadar, içinde şu dört siyasi teşekkülü toplamış bulunuyordu: 1. Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Kırallığı, 2. Muhtar Dominyonlar, 3. Britanya Hindistan İmparatorluğu, 4. Britanya Sömürgeler İmparatorluğu. Dominyonlar tam mânasiyle birer millet haline geldikten sonra, B. İ. tâbiri yerine «Britanya Milletler Topluluğu ve İmparatorluğu» (The British Commonwealth of Nations and Empire) tâbiri daha münasip görülmüş, hattâ daha ince bir ayırt yapılarak, Birleşik Kırallık (The United Kingdom) tan başka, müşterek menfaatleri için eşit haklarla ve ihtiyari olarak bir araya gelen ve bu bağın sembolü olan Britanya Tacı (British Crown) na sadakat vaadeden muhtar dominyonları da içine alan topluluğa «Britanya Milletler Topluluğu» (The British Commemwealth of Nations) denmiş, Birleşik Kırallığa tâbi olup Londradaki Sömürgeler Nezareti (Colonial Office) tarafından idare edilen kısımlara da, bazen dominyonların mülhakatı da dahil olmak üzere, «Britanya Sömürgeler İmparatorluğu» (The British Colonial Empire) adı verilmiştir. «Dominyon» (İng. dominion = hâkimiyet, tahakküm) kelimesinden hoşlanmıyan, «Britanya» adını da kullanmak istemiyen bazı dominyonlar, «Milletler Topluluğu» veya «Commonwealth Devletleri» (The Commonwealth of Nations) tâbirini tercih etmektedirler. B. İ., Roma İmparatorluğu (İmperium Romanum) ndan sonra, kuvvetli bir donanma sayesinde kurulmuş olan, misli görülmemiş bir «Denizler İmparatorluğu» (Sea Empire) dur. XX. yüzyılın başlarına raslıyan en geniş devrinde, yüzölçümü 52 000 000 km² (1919; yani yeryüzünün hemen hemen 1/4 i), nüfusu da 500 000 000 idi. Merkezi Londra şehri olan B. İ. nda insanlığın beyaz, siyah, sarı ve kırmızı ırkları, bütün dinler, yüzlerce dil ve yamyamlıktan medeniyetin en yüksek derecelerine kadar çeşitlenen kültür seviyeleri temsil edilmiştir.

Genişleme ve yayılma tarihçesi: İşgal, göç, fetih, veraset, harb tazminatı, himayeye alma, anlaşma gibi yollarla genişlemiş ve bütün dünyaya yayılmış olan B. İ. nun resmî tarihi, «Britanya İmparatorluğu» tâbiri ilk defa 1604 te (J. Dee: «This Brytish Empire»), yani İngiltere ve İskoçya taçlarının birleşmesinden bir yıl sonra kullanıldığı için, ancak XVII. yüzyılın ilk senelerinden başlar. Kıral veya kıraliçeye verilen unvanlar arasına «imparator» veya «imparatoriçe» (İng. emperor, empress) tâbiri de sonraki devirlerde katılmış ve bu unvan ilk olarak 1 Ocak 1877 de Victoria'ya verilmiştir (Empress of India = Hindistan İmparatoriçesi). Böyle olmakla beraber, İngiltere tarihinde

imparatorluğun fiili olarak kurulması pek eski devirlere kadar çıkar. Bu gelişmenin hazırlayıcı safhasını, İngiltere'nin Britanya adaları (The British Isles) sınırları içerisinde, yani bu adalarda yaşıyan fakat İngiliz olmıyan devlet ve halk topluluklarının İngiltere tacına bağlanmasında görüyoruz. Bu bakımdan Birleşik Kırallık (b. bk., The United Kingdom) ın tarihçesi de B. İ. tarihinin bir iç safhası olarak düşünülebilir.

449 dan 1603 e kadar: Bugünkü İngiliz milletinin nüvesini teşkil eden Anglo-Saksonlar (Anglo'lar, Saxon'lar, ve Jute'lar) 449 dan itibaren Hengist ve Horsa'nın önderliğiyle kuzey Almanyadan gelip Büyük Britanya (Lat. Britannia Maior) nın güney kısımlarına yerleştikten sonra, adanın sakinleri olan Kelt asıllı Briton'ları itaat altına almış ve yedi Anglo Sakson devleti (İng. Anglo-Saxon Heptarchy: Northumbria, East Anglia, Mercia, Essex, Sussex, Wessex, Kent) kurmuştur. Germen asıllı Anglo'larla ilgili olarak adanın güney kısmına İngiltere (England; Eski İng. Engla land) denmişse de, mağlup halk topluluklarını da içine alan adanın adı Britanya (İng. Britain, sıfatı: British) olarak kalmıştır. Normandie dukası II. Guillaume (İng. William the Conqueror = Fatih Guillaume) un önderliğiyle, Normanlar İngillerenin Hastings (Senlac) mevkiinde 14 Ekim 1066 tarihinde vuku bulan muharebeyi kazanarak İngiltereye yerleşmiş, Anglo-Sakson ve Norman unsurlarının karışmasiyle de İngiliz milleti ve devleti yeniden kurulmuştur. Bu fütuhat neticesinde, Fransanın kuzey sahili açıklarındaki Norman Adaları (Fr. Îles Normandes; İng. Channel Islands: Jersey, Guernsey, Alderney, v. b.), I. William'ın torununun oğlu olan II. Henry'nin gününde (1154-1188), Norman mirası olarak İngiltereye ilhak edilmiş ve bu memleketin ilk denizaşırı parçasını teşkil etmiştir. Hattâ İngiltere kıralları bu devirde Normandiya (İng. Normandy) dukası unvanını da taşıdıkları için, bu memleket de İngilterenin bir mülkü sayılmış, fakat kıral John (Fr. Jean Sans Terre [İng. Lackland = Topraksız]) zamanında, 1204 te, adalardan başka bütün arazi Fransaya geçmiştir. İngiltere kırallarının diğer bir unvanı da Aquitania (İng. Guienne, Fr. Guyene) dukası olduğu için, 1152-1453 yılları arasında bu ülke de Ingiltereye bağlanmıştır.

II. Henry 1154 te tahta çıktığı zaman, İngilterenin St. Albans şehrinde doğmuş olan Papa IV. Hadrianus, Hıristiyanlaştırılan her memleketi kendi mülkiyetine geçmiş saydığı için, İrlandayı bu kırala «hediye» ettiğinden, Henry 1169 da İrlandaya giderek şahsan bu adanın fethine başlamıştır. Keltlerle meskûn olan Gal (İng. Wales; yerli dilde: Cymru) e gelince, I. Edward önce bu memleketin kuzey kısmını 1277-1284 yılları arasında fethettikten sonra, 1284 teki Gal Statüsü (Statute of Rhuddlan) ne göre burası bir prenslik haline getirilmiş, 1301 den itibaren de İngiltere veliahtları Gal Prensi (İng. Prince of Wales) unvanını taşımışlar ve nihayet VIII. Henry zamanında, 1536 da Gal prensliği İngiltere ile birleştirilmiştir (Act of Union). İrlanda ile İskoçya arasında bulunan ve eskiden beri İskoçyalılar tarafından idare edilen Man (eski adı: Manopia) adası, yüzyıllar boyunca istiklâllerini İngilizlere karşı müdafaa edebilen İskoçyalılardan, 1346 daki Neville's Cross muharebesinin ganimeti olarak İngilizlere geçmiştir. Fransa ile yapılan Yüzyıl Harbi (İng. The Hundred Years War; 1337-1453) sırasında, 24 Haziran 1340 daki Sluys (Fr. Écluse) deniz muharebesinde Fransız donanması yok edildikten sonra, III. Edward aynı yılda «Fransa kıralı» unvanını da almış, 1415 te Normandie yine ele geçirilmiş, 1420 deki Troyes Antlaşması ile İngiltere kıralı V. Henry, Fransa kıralı VI. Charles tarafından naib ve Fransa tahtı varisi olarak tanınmış, fakat harb sonunda İngiltere Fransadaki topraklarını kaybetmiştir. Bu mücadelede ve bilhassa İki Gül Harbi (İng. The War of the Roses; 1455-1584) denilen iç harbde yıpranan İngiltere, Avrupa kıtasında yapmak istediği fütuhattan vazgeçerek, gözlerini denizaşırı ülkelere çevirmiştir. Fransada yalnız Calais şehri 1558 e kadar İngiliz idaresinde kalmış, İngiltere kıralları, III. George (hük. 1760-1820) zamanına kadar «Fransa kıralı» unvanını muhafaza etmişlerdir.

VII. Henry 1497 de İngiliz seyyahı John Cabot'ın Newfoundland'e yaptığı istikşaf seferlerini desteklemişse de, Papa VI. Alexander'ın 1493 te tesbit ettiği çizgi (İng. Line of Demarcation) ye göre Yeni Dünyanın İspanyollarla Portekizliler tarafından fethedilip paylaşılmasına İngiltere umumiyetle seyirci kalmıştır. Ancak XVI. yüzyılın ortalarından sonradır ki İngilizler, İspanyol sömürgelerinin etrafını dolaşarak Çine varmak için bir kuzey yolu (Kuzeydoğu ve Kuzeybatı geçitleri [İng. Northeast and Northwest Passages]) aramağa koyulmuşlar ve bu şekilde Arktik bölgelere girmişlerdir. Çin ve Hindistan yolunu sağlıyan kuzeydoğu geçidini bulmak üzere, John Cabot'ın oğlu Sebastian Cabot tarafından 1553 te yola çıkarılan Sir Hugh Willoughby ve Richard Chanceller adında iki maceraperest denizci, Beyaz denizdeki Arhangel limanına kadar açılarak Rusya ile ticarete başlamışlar ve bunun neticesi olarak da ertesi yıl İngilterede «Moskofya Şirketi» (Muscovy Company) kurulmuştur. İngiltere devleti Tudor'lar devrinde ana yurttaki vaziyetini kuvvetlendirdikten sonra, I. Elizabeth'in gününde (hük. 1558-1603), İngiliz tüccarları Avrupa ticaretinde faal bir rol oynamaya başlamışlardır. «Merchant Venturers» (Tüccar Müteşebbisler) [1552] ile yukarıda anılan «Muscovy Company» ayrıca «Levant Company» (Yakın Doğu Şirketi) [1581], «Morocco Company» (Fas Şirketi) [1585], «Guinea Company» (Gine Şirketi) [1588] gibi ticaret şirketlerinin kuruluşu bu devrin arefesine raslar. Bu teşebbüslerin neticesi olarak memlekette refah artmış, devlet zenginleşmiş ve İngiltere, yüzyıllardan beri verimsiz bir şekilde takibedilen Avrupa kıtasına bağlı kalma siyasetini terketmiştir. Fakat İngiltere denizaşırı ülkelere baktığı zaman, karşısında, bu ülkelerin büyük bir kısmını zaten zaptetmiş olan İspanya ve İspanya Amerikası (İng. The Spanish Main = Meksika da dahil olmak üzere Merkezî ve Güney İspanyol Amerikası) nı görmüştür. Bununla mücadele etmek maksadiyle de denizaşırı üsler kurmayı, önce müdafaada kalmayı, sonra taarruza geçmeyi tasarlamış, bu işleri yapabilmek için de her şeyden evvel bir deniz kuvveti meydana getirmeğe koyulmuştur. Böyle olmakla beraber, İspanyanın tatbik ettiği metodun aksine olarak, buna devlet tarafından plânlaştırılacak ve devamlı şekilde himaye altına alınacak bir iş diye girişilmemiş, teşebbüsü Sir Walter Raleigh, Sir Francis Drake v. b. gibi denizciler, maceracı seyyahlar, ticaret şirketleri ve göçmenler ele almış, devlet de ara sıra bunlarla iş birliği yapmıştır.

Denizcilerden ilk olarak Sir John Hawkins, köle ticareti yapmak maksadiyle ve silâhlandırılmış gemilerle 1562 de önce Afrikaya, sonra da Antillere (İng. West In-

dies = Batı Hindistanı) uzanmış, bu seyahati 1564 te tekrarlamış, 1567 de yaptığı üçüncü seferde Meksika açıklarındaki San Juan de Ulúa adasında İspanyollarla çarpışmıştır. Yine denizcilerden Sir Martin Frobisher 1576 - 1578 yıllarında, yukarıda anılan kuzeybatı geçidini bulmak üzere, Kanadanın kuzey sahillerine ve Grönland'a kadar açıldıktan sonra, daha güneydeki Hudson boğazı yakınında bulunan ve şimdi Frobisher Bay denilen koya girmiştir. İngilterenin büyük deniz kumandanlarından sayılan Sir Francis Drake, 1573 te Antillerde dolaştıktan sonra Panama'da karaya çıkarak Pasifik okyanusunu görmüş ve yıllarca korsan (İng. corsair, privateer, buccaneer = hükümet hesabına çalışan korsan; İng. pirate = çapulcu korsan) olarak İspanyol gemileriyle çarpışırken İspanyol donanmasının zayıf taraflarını anlamıştır. 1577 de gemileriyle dünya turuna çıkan Drake, Kanarya adalarından güneye inip Magellan (Port. Magalhães) boğazını geçtikten, Güney Amerikanın batı sahillerini tarayarak bugünkü Kaliforniyaya kadar geldikten ve buraya İngiliz bayrağını diktikten sonra Pasifiğe açılmış, İndonezya - Ümit Burnu yoliyle, İspanyol gemilerinden aldığı altın ve gümüş ganimetleriyle yüklü olarak İngiltereye dönmüştür (1580). John Cabot'ın 1497 deki keşfinden sonra İspanyol, Fransız ve İngiliz balıkçıları tarafından müşterek bir üs olarak kullanılan Newfoundland'i 1583 te Humphry Gilbert, İngiltere adına işgal ederek ilk İngiliz sömürgesini burada kurmuşsa da çok geçmeden ana vatana dönmek zorunda kalmıştır. Denizcilerden Sir Walter Raleigh, Amerikanın şimdi Kuzey Carolina denilen bölümünde, 1584 te karaya çıkarak burasını kıraliçenin şerefine Virginia (İng. virgin = bakire) şeklinde adlandırmış ve bir sömürge merkezi yapmak istemişse de, bu da geçici olmuştur. Drake'in 1585 te Antillere yaptığı akından sonra İspanya kıralı II. Felipe'nin gününde, 1588 de nihayet İngiltere - İspanya harbi patlamış, aynı yılın 21 - 29 Temmuzunda Manş Denizi (İng. Engilsh Channel) nde vuku bulan çarpışmada, Amiral Duka Medina - Sidonia'nın kumandasındaki 130 gemilik İspanyol «Yenilmez Armada» (İsp. La Invencible Armada, İng. The Invincible Armada) sı, tam bir hezimete uğramış ve ancak 52 gemi perişan bir halde İspanyaya dönebilmiştir. Ertesi yıl, 1589 da, bu akına bir mukabele olmak üzere İngiliz donanması İspanyaya asker çıkararak şehirleri yakmıştır. 1591 de Sir Richard Granville, 1595 te de Sir John Hawkins ile yine Sir Francis Drake İspanyolları Amerikada ve denizlerde hırpalamışlardır. Gerek Armada'nın yenilmesi, gerek bu çarpışmalar, artık B. İ. nun kurulması için, Antillerde ve Amerika kıtasında meydanı serbest bırakmışlardır. Böyle olmakla beraber İngilizler XVIII. yüzyılın ortalarına kadar (William Dampier'in 1679 - 1681 deki Antiller seferi, amiral Lord Anson'un 1740 taki Güney Amerika seferi) İspanyanın Amerikadaki sömürgeleriyle uğraşmışlardır.

1603 ten 1814 e kadar: I. Elizabeth'in ölümünden sonra 1603 te yüzyıllar boyunca birbiriyle çarpışmış olan İngiltere ile İskoçyanın taçları birleştirilerek (Union of Crowns) İskoçya kıralı VI. James İngilterenin I. James'i olmuş, daha sonra 1707 de, her iki memleketin parlâmentoları da birleştirilmiştir (Union of Parliaments; bk. BİRLEŞİK KIRALLIK). Daha evvel Hebrid (Eski Norv. Suðrøyiar) adaları 1266 da, Orkney (Eski Norv. Orknøyiar) ve Shetland (Eski Norv. Hialtland) adaları da 1472 de Norveçlilerden alınarak İskoçyaya ilhak edilmişlerdi. XVII. yüzyılda bir taraftan İngiltere nüfusunun bunaltıcı bir şekilde artması, öbür taraftan da din kavgaları İngilterenin yurtdışı yayılma hareketinde yeni bir âmil olmuş, Katolikler, Puritan'lar, başka mezhep ve tarikatlara mensup olanlar, siyasî ve içtimai şartlar dolayısiyle göç etmeğe başlamışlardır. Aynı zamanda 1600 de «Doğu Hindistan» (East India Company), 1606 da Virginia (Virginia Company), 1670 te de Hudson koyu şirketi (Hudson's Bay Company) gibi büyük sermaye sahibi olan ticaret şirketleri kıraldan imtiyaz beratı (İng. charter) alarak, doğuya (Hindistan) ve batıya (Amerika) olmak üzere denizaşırı teşebbüslerde bulunmuş ve oralarda iskân merkezleri kurmuşlardır. Öbür taraftan denizciler de eskisi gibi kuzeybatı geçidini bulmak üzere Kanada'nın kuzey kısımlarına kadar sokulmuş, bu arada Henry Hudson, 1607 de sonra kendi adiyle anılan Hudson nehrini, 1610 - 1611 yıllarında Hudson koyunu, William Baffin de 1612 - 1616 da Kuzey Kanadada şimdi kendi adını taşıyan Baffinland'i ortaya çıkarmışlardır. Bu teşebbüslerin neticesi olarak, «Batı Hindistan» (= Antiller) denizyolu üzerinde bulunan Bermuda adaları 1609 - 1612 yılları arasında işgal ve iskân edilmiş, asıl Antillerde de arka arkaya Barbados (1605 - 1626), St. Lucia (1605-1638), Tobago (1616), St. Kitts (= St. Christopher, 1623), St. Vincent (1627), Nevis (1628), Bahama (1629-1666), Montserrat (1632), Antigua (1632), Jamaica (1655), Virgin (1666 - 1672), Türk ve Caicos (1678) adaları, Merkezî Amerika kıtasında da Honduras (1638) işgal veya fethedilmiştir. Bundan başka, verimsiz diye İspanyollar tarafından bir tarafa bırakılmış olan Kuzey Amerikanın doğu sahillerine de göçmenler gönderilmiş, bu arada 1607 de Captain John Smith'in başkanlığında Virginia'da ilk daimî sömürge Jamestown şehrinde kurulmuştur. Virginia'ya gelen göçmenler daha ziyade kıral taraftarı (Cavalier), maceracı ve sermaye sahipleri olup burada plântaj (Fr. plantage, İng. plantation) kurmuşlardır. 1602 de tarihî «Mayflower» gemisiyle, daha kuzeyde şimdiki Massachusetts bölümünde Boston yakınındaki Plymouth'a gelen «Göçmen Ataları» (Pilgrim Fathers) ise din ve vicdan hürriyeti için bu göçü yapmışlardır. Daha sonraları, 1682 de, Quaker tarikatından olan William Penn'in önderliğiyle şimdi kendi adiyle Pennsylvania denilen bölümde kurulan iskân merkezi de din saikiyle meydana getirilmiştir. Amerika sömürgesinin çekirdeğini teşkil eden bu üç yerleşmeden başka daha birçok bölgelere İngiliz göçmenleri gelmiştir. 1633 te I. Charles'in Lord Baltimore'a Kuzey Amerikada ihsan ettiği arazi sonradan Maryland olarak tanınmış, 1634 te Connecticut, 1636 da Rhode Island, 1641 de New Hampshire, II. Charles'ın beratı ile de 1663 te Carolina (kuzey ve güney bölümleri bir arada) kurulmuş, Holânda harbleri sonunda da, 1664 te Delaware, New York ve New Jersey İngiltereye geçmiştir. Böylece «13 Amerikan Sömürgesi» (The Thirteen American Colonies: New Hampshire, Massachusetts, Rhode Island, Connecticut, New York, New Jersey, Pennsylvania, Delaware, Maryland, Virginia, North Carolina, South Carolina, Georgia [1732 de kurulmuştur]) aden 12 si Stuart hanedanı zamanında B. İ. na katılmıştır. Kuzeydoğuda bulunan sömürgelere «Yeni İngiltere» (New England: Maine [1652 - 1820 arasında Massachusetts'e aitti], New Hampshire, Vermont [1724 - 1760 arasında Fransızlardan alınmıştır], Massachusetts, Rhode Island, Connecticut) adı verilmiş, İngiltere hükümeti bunun büyük bir kısmını 1634 te «Yeni İngiltere Dominyonu» (Do-

minion of New England) adı altında teşkilâtlandırmıştır. Daha kuzeyde, Kanadanın doğu bölümlerinde İngiltere, Fransa ile karşılaşmıştır. Fransa kıralı IV. Henri zamanında Fransız denizcisi Samuel de Champlain 1603 te «Yeni Fransa» (La Nouvelle France) adı altında Fransız Kanadasının temellerini atmış ve 1635 e kadar Quebec'te sömürgenin valisi olarak oturmuştur. 1628 de İngiliz sömürgesi olarak kurulan Nova Scotia, 1632 de Fransızlara geçmişse de (1713 te İngilizler geri almıştır), Kanadanın kuzeydoğu bölgesinde, yukarıda anılan «Hudson Koyu Şirketi», etraftaki Kızılderililerle ticaret yaparak mevkiini takviye etmiştir. Newfoundland (Fr. Terre-Neuve) de balık avının paylaşılması İngiltere ile Fransa arasında daimî bir çekişme konusu olmuş ve ancak 1713 te Fransanın iddialarından vazgeçmesiyle bu sömürgede İngiltere katî hükümranlığını kurabilmiştir. İspanyol sömürgelerini ikiye bölmek maksadiyle İngilizler 1698 de Merkezî Amerikanın Darien berzahında bir sömürge kurmuşlarsa da 1700 de terketmek zorunda kalmışlardır.

Doğuya döndüğümüzde B. İ. nun Afrikada ve Hindistanda da yerleştiğini görürüz. Amerika sömürgelerinde Zenci köle kullanmak bütün sömürgecilerin âdeti olduğu için, İngilizler de 1618 den itibaren Batı Afrikadaki Gambia'yı, 1650 sıralarında da Altın Sahili (İng. Gold Coast) ni idareleri altına almışlardır. Güneybatı Afrika açıklarında bulunan St. Helena adası da 1651 de «Doğu Hindistan Şirketi» ne geçmiştir. Hindistanda, İngilizler 1612 de Bombay bölümündeki Surat şehrine yerleşmişler, «Doğu Hindistan Şirketi» 1608 de Bombay şehri ile ticarete başlamış, 1661 de Portekizliler burasını Portekizli bir prenses ile evlenen II. Charles'a çehiz olarak terketmiş, şehir 1668 de şirkete geçmiştir (Portekizliler aynı çehize dahil olarak Afrikadaki Tanca [İng. Tangier] limanını da vermişlerse de İngiltere kıralı bunu 1683 te Magrebîlere satmıştır; İspanyaya karşı yapılan harbde 1654 te Dunkerque [İng. Dunkirk] şehri İngiliz hâkimiyetine geçmiş, fakat II. Charles bunu 1662 de Fransaya satmıştır). Aynı şirket 1633 te Bengal bölgesiyle de teması sağlamış, 1690 da Kalkutta şehri İngilizler tarafından kurulmuş, 1699 da da Bengal bölümü bir eyalet (Presidency = başkanlık) haline getirilmiştir. Şirket 1639 da Madras'ta yerleşerek oralarını tahkim etmeğe başlamıştır. İngiliz sömürgeciliği, 1664 te Colbert'ın idaresi altında Fransız «Doğu Hindistan Şirketi» (Compagnie des Indes Orientales) nin kurulmasiyle, Fransayı Hindistanda da rakîp olarak karşısında bulmuştur. İngilizlerin Arap âleminde kurdukları ilk sömürge güneybatı Yemen'de, kahvesiyle meşhur olan Muha (İng. Mocha) limanıdır. 1620 de ele geçirilen bu liman 1640 sıralarında terk edilmiştir. Basra körfezi ağzındaki Hürmüz bölgesini Portekizlilerden almaları için İranlılara yaptıkları yardımın karşılığı olarak İngilizler İranın Bender Abbas limanında 1622 de küçük bir sömürge kurmuşlarsa da bunu 1650 de bırakmışlardır.

Cromwell zamanında, 1651 de kabul edilen (sonra 1660 ta da yenilenen) deniz seferleri hakkındaki merkantilist kanunla (Navigation Act), bütün İngiliz sömürgeleriyle yapılan ithalât ve ihracat ve her türlü deniz seferleri İngilizlerin inhisarı altına alınmıştır. Bilhassa Holândalıları hedef tutan bu tedbir İngiliz deniz ticaretini takviye ettiği gibi, serpili olarak şurada burada İngiliz sömürgelerinin kurulmasını teşvik etmiş, hususiyle Kuzey Amerika sahilleri boyunca İngiliz yerleşmelerinin çoğalmasını da sağlamıştır. Fakat, XVI. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere, denizlerdeki başlıca rakîbi olan İspanyayı mağlûp ettikten sonra, XVII. yüzyılda yeni bir denizci devlet olarak beliren Holândayı karşısında bulmuştur. Bunlar XVII. yüzyıl başlarında «Doğu Hindistan Şirketi» (Nederlandsch Oost Indie Maatschappij) ve «Batı Hindistan Şirketi» (Nederlandsch West Indie Maatschappij) adiyle iki şirket kurarak, 1603 ten itibaren «Holânda Hindistanı» (Nederlandsch Indie; şimdi: Indonesia) nı, 1620 den itibaren de Güney Amerikadaki Holânda Guyanası (Fel. Suriname) nı ve Curaçao adasını (1634) idareleri altına almışlardır. Guyana'nın bir kısmına 1650 de İngilizler de yerleşmişlerse de, burasını Holândalılara terk etmek zorunda kalmışlar, 1667 deki Breda Antlaşması bu değişikliği tasdik etmiş, İngilizler şimdiki Britanya Guyanası (British Guiana) nı ancak 1803 te ele geçirerek, bu ilhakı 1814 teki Paris Konferansında tasdik ettirmişlerdir. Kuzey Amerikaya kadar uzanan Holândalılar orada 1613 te, merkezi «Yeni Amsterdam» (şimdiki New York şehri) olan «Yeni Holânda» (Fel. Nieuw Nederland) yı kurmuşlar, fakat bu sömürge 1664 te İngilizlere geçmiştir. Bundan başka bilhassa yukarıda anılan «Navigation Act» dolayısiyle başlıyan «Holânda Harbleri» (Dutch Wars: 1652-1654; 1664-1667; 1672-1678) sırasında Maarten Tromp, Michiel de Ruyter, Cornelis Tromp gibi Holândalı amiraller, İngiliz donanmasını oldukça hırpalamış, fakat uzun çarpışmalardan sonra Holânda deniz kuvveti İngilizler için zararsız bir hale getirilerek Holânda sömürgeciliği tahdidedilmiştir. Kuzey Amerikaya giden İsveçli göçmenler 1638 de başlıca Deleware bölgesinde yerleşerek burada «Yeni İsveç» (Ny-Sverige) i kurmuşlar, bu sömürge 1655 te Holândalılara, 1664 te de İngilizlere geçmiştir. 1666 da Antillerde kurulan «Danimarka Batı Hindistanı» (Dansk-Vestindien) B. İ. ile çarpışmamış, Portekiz deniz kuvveti ve sömürgeciliği de İngilizler için büyük bir engel teşkil etmemiştir.

XVIII. yüzyılda B. İ. kendi inkişafı için, İspanya ve Holândadan sonra Fransa ile ciddî bir mücadeleye girişmiş ve bilhassa XIV. ve XV. Louis'lerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Avrupa kıtasında arka arkaya zuhur eden harbler, istisnasız olarak, sömürgeler ve bilhassa Amerika ile Hindistana da aksetmiş ve Fransa Avrupadaki bu harblere daha sıkı bağlandığı için İngiltere bu durumdan istifade etmeyi bilmiştir. Avrupada cereyan eden Büyük İttifak Harbi (İng. Grand Alliance: 1688-1697) nden Yedi Yıl Harbi (1756-1763) nin sonuna kadar Amerikada ve bilhassa Kanadada İngilizler Fransızlarla çarpışmışlar ve bu sürekli çarpışmalara «Fransız ve Kızılderili Harbleri» (İng. French and Indian Wars: 1689-1763) denmiştir. Bu harblerin birincisinde Fransızlarla Amerikadaki İngiliz sömürgeleri arasında yalnız sınır çarpışmaları olmuş, fakat İspanya Veraset Harbi (1701-1713) nin sonunda, Utrecht Barış Antlaşmasiyle Fransa hükümeti Yeni İskoçya (Nova Scotia), Newfoundland ve Hudson körfezi hususunda ileri sürdüğü hak iddiasından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu harb esnasında İngilizler Cebelüttarık'ı ele geçirmişler (1704), barış antlaşması kendilerine ayrıca Akdenizde Minorca adasını da vermiştir (son olarak 1802 de İspanyaya bırakılmıştır). 1714 te Alman asıllı, Hannover seçmen prensinin I. George unvaniyle İngiltere tahtına çıkmasiyle, 1714-1837 yılları arasında Hannover (İng. Hanover) da İngiltere tacına şahsi bir bağla bağlanmıştır. Lehistan Veraset Harbi (1733-1738) nden sonra, İngiltere-Fransa rekabetinde sömürge meseleleri başlıca rolü oynamağa başlamış, Avusturya Veraset Harbi (1740-1748) nde İngilizler Kanadada Louisburg şehrini ele geçirmişlerse de, Aix-La-Chapelle (Aachen) Barış Antlaşması (1748) gereğince

bunu geri vermişlerdir. Nihayet Yedi Yıl Harbinde İngilizler Kanadada Fransaya son darbeyi indirebilmişler ve 13 Eylül 1759 da Quebec yakınındaki Abraham Ovası (Plains of Abraham) muharebesinde İngiliz generali James Wolfe, Fransız generali Montcalm'ı mağlûp ederek Quebec'i zaptetmiş ve 1763 teki Paris Barış Antlaşmasiyle Fransa bütün Kanadayı (Ontario ile Quebec, ayrıca Yeni Brunswick [1713], Nova Scotia [1714]; daha eskiden Newfoundland [1623]; Labrador [1759]; öbür bölümlerden Saskatchewan 1774 te, Alberta 1788 de, Manitoba 1811 de iskân merkezleri olmağa başlamışlardır) İngilizlere teslim etmiş ve Fransa için Batı ülkesi kapanmıştır; Antillerdeki birkaç ada, Newfoundland açıklarında da St. Pierre ve Miquelon adaları, Fransız Amerikasının önemsiz kalıntılarıdır. Bu son harb devam ederken, İngiltere 1758 de Kanadada Nova Scotia'nın kuzeyinde bulunan St. Jean adası (Fr. Île-St. Jean; yeni İng. adı: Prince Edward Island) ayrıca Antillerde Dominica (1759), Grenada (1762) ve Virgin (1773) adalarını da zaptetmiş ve Güney Amerikanın güney ucu açıklarındaki Falkland adalarına da göçmen göndermiştir (1765). Dünya ticareti, artık bütün denizlere hâkim olan ve en büyük ticaret filosunun sahibi bulunan İngilizlerin eline geçmişti. İngiliz şairi Th. Campbell'ın İngiliz denizciliğini metheden bir şiirinde geçen meşhur «Britannia rules the waves» (Britanya dalgalara hâkimdir) mısraı bu yıllarda, 1801 de yazılmıştır.

Hindistanda, Türk-Moğol İmparatorluğu kuvvetini muhafaza ettiği müddetçe İngilizler ihtiyatlı davranarak içerilere sokulmamış ve faaliyetlerini ticaret sahasına hasretmişlerdir. Fakat XVIII. yüzyılda Hintli unsurların, bilhassa Rajput'larla Mahratta'ların devamlı isyanları Türk-Moğol İmparatorluğunu zayıflatmış, İngilizlerle Fransızlar da bundan istifade etmişlerdir. Bunlar 1746-1763 yılları arasında, bir taraftan yerli hükümdarları kazanmağa çalışmış, öbür taraftan da hem birbirleriyle (1745-1761), hem de yerlilerle çarpışmışlardır. Bu arada, 1708 den itibaren idare merkezleri Bombay şehrinde bulunan İngilizler, Robert Clive'ın kumandası altında 1748 de Pondichéry'de Fransız kumandanı Dupleix'i hezimete uğratmış, 23 Haziran 1757 de Plassey mevkiinde Bengal nevvabını da mağlûp ettikten sonra Hindistanda B. İ. nu fiilen kurmuş, 1763 Paris Barış Antlaşması da, bir iki şehir müstesna, Fransızların kazançlarını İngilizlere devretmiştir. Fransızları gerek Kanadada gerek Hindistanda mağlûp etmekte Chatham Lordu William Pitt'in takibettiği siyaset büyük rol oynamıştır (oğlu William Pitt de Napoléon ile mücadele etmiştir). Clive 1765 te Bengal valisi iken Bihar'ı, Orissa'yı, 1766 da da Haydarabad'ı kazanmış, 1764 ten itibaren Agra ve Oudh Birleşik Vilâyetleri (İng. United Provinces of Agra and Oudh, şimdi Hindî. Uttar Pradesh) ni de teşkil etmeğe başlamıştır. Halefi, yine «Doğu Hindistan Şirketi» mensuplarından olan Warren Hastings, 1774 te Hindistanın ilk umumi valisi olmuş ve memleketi Bengal'den idare etmiştir. Bunun gününde Hindistan halkına karşı aşırı derecede sert davranıldığı için Hastings ağır ithamlarla Divan-ı Âli'ye verilmiş ve 1773 ten beri şirketi Parlâmento murakabesine tâbi tutan İngiltere hükümeti 1784 te şirketin imtiyazlarını tahdidetmek zorunda kalmıştır. Malabar sahili (1792), Kanara (1799), Carnatic (1801) de bu sıralarda B. İ. na katılmıştır. Bu arada o zamana kadar Holândalıların elinde bulunan Seylan (Ceylon) adası, mülhakatı olan Maldiv adaları ile birlikte 1795 te İngilizlere geçmiştir. 1802 de Hindistanda Nagpur çevresindeki «Merkezî Vilâyetler» (İng. Central Provinces; şimdi Hindî. Madhya Pradesh) in teşkiline başlanmıştır; 1805 yılına doğru Maysur (Maysore) ve Mahratta'lar da dahil olmak üzere Hindistanın büyük bir kısmı B. İ. na geçmiş bulunuyordu (Gwalior 1782, Cochin 1791, Travancore 1795, Baroda 1802, Delhi 1803), yalnız Rajputana, Sind ve Pencap (Punjab) müstakil idiler.

Bu kazançlar elde edilirken, İngiliz hükümeti tarafından Amerikadaki 13 sömürgeye tatbik edilen ve merkantilizm prensiplerine bağlı bulunan siyaset, Britanya parlâmentosunda Edmund Burke'ın uzlaştırıcı nutuklarına (*American Taxation* = Amerikaya vergi tarhı [1774], *Conciliation with the Colonies* = Sömürgelerle uzlaşma [1775]) rağmen bu ülkede anavatana karşı hoşnutsuzluk ve ayrı bir benlik hissini uyandırmıştır. Parlâmentoda temsilcileri bulunmadan vergi vermeyi kabul etmiyen Amerikalılar birleşerek 4 Temmuz 1776 da istiklâllerini ilân etmiş ve George Washington'un kumandası altında yaptıkları uzun ve çetin bir mücadeleden sonra 17-19 Ekim 1781 de İngiliz generali Cornwallis Yorktown'da mağlûp olarak Amerikalılara teslim olmuş, İngiltere de 3 Eylül 1783 teki Paris Barış Antlaşmasiyle anavatandan ayrılan Amerika Birleşik Devletlerinin hükümranlığını tanımak zorunda kalmış, «Eski İmparatorluk» (Old Empire) devri kapanarak «Yeni İmparatorluk» (New Empire) devri (1783-1870) açılmıştır. 1812-1814 yıllarında İngiltere bu devletle yeniden çarpışmış, fakat durum değişmemiştir. Bu çarpışma sırasında, İngiliz donanması denizlere hâkim olduğundan Kanadayı yeniden ele geçirmek için fırsat kollayan Fransa harb durumundan istifade edememiştir. Bu yıllarda Antillerde Trinidad (1787) ve Britanya Guyanası (1803) da B. İ. na katılmışlardır. Denizci James Cook'un 1768-1779 yıllarında Pasifikte yaptığı seferler buralarını İngiliz halkına tanıtmış, Avustralyanın New South Wales ve Victoria bölümleriyle Norfolk adası 1788 de iskâna açılmış, fakat pek cazip olmıyan Avustralya ancak XIX. yüzyılın ortalarına doğru göçmen çekmeğe başlamıştır. Güney Pasifikte Pitcairn adasındaki yerleşme 1790, Batı Avustralya (Western Austiralia) daki de 1791 tarihindedir. Tasmanya (eski adı: Van Diemen's Land) 1803 te Holândalılardan alınmıştır. Malakka boğazındaki sömürge (Straits Settlements) ile Penang 1786 da kurulmuş, 1793-1811 yılları arasında da İndonezya'da İngilizlerle Holândalıların mücadelesi sonunda büyük adalar İngilizlere geçmiştir; bunlardan Java 1816 da Holândalılara iade edilmiş, 1824 te geri verilen Sumatra'ya karşılık Malakka'da arazi alınmıştır. Napoléon Avrupa kıtasında Holândayı işgal etmiş bulunduğu için, Fransa ile harb halinde bulunan İngilizler, 1806 da Afrikada Hindistan yolunun önemli bir kilit noktası olan Kap (Cape of Good Hope = Ümit Burnu) ülkesini düşman toprağı sayarak Holândalılardan ele geçirmiş, ve 1814 Paris Antlaşmasında bunu tasdik ettirmişlerdir. Bundan başka 1787 de yine Afrikada Sierra Leone. azadedilmiş Zenciler için bir melce olarak yeniden kurulmuştur. Eskiden beri Fransızların idaresinde bulunan Seychelle (1806), Rodrigues (1809) ve Maurice (İng. Mauritius; 1810) adaları da Napoléon harbleri sırasında, Güney Atlantikdeki Ascension ve Tristan da Cunha adaları da 1815 te İngilizlere geçmiştir. İrlandayı Napoléon'a karşı koruyabilmek için, İngilizler 1 Ocak 1801 de, bu ülke zaten sık

sık çıkan isyanların da gösterdiği gibi anavatana pek bağlı olmadığından, İngiltere - İskoçya Birleşik Kırallığına katmışlar ve ondan sonra anavatana «Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Kırallığı» (The United Kingdom of Great Britain and Ireland) adını vermişlerdir. Napoléon harbleri sırasında İngiltere Kuzey denizde, Danimarkalıların malı olan Heligoland adasını da ele geçirmiştir (1807). Akdenizde, İngiliz amiralı Horatia Nelson 1 Ağustos 1798 de Nil deltasının yakınlarında, Ebukır (Aboukir) da Fransız donanmasını, 21 Ekim 1805 te Cebelüttarık boğazı yakınında Trafalgar burnu açıklarında da Fransız ve İspanyol donanmalarını hezimete uğratmış ve zaten 1704 ten beri Cebelüttarık'ı tutan İngilizler 1800 de Malta adasını da ele geçirdikten ve 1815 te İon Adaları Protektorasını da üzerlerine aldıktan (1864 te bırakılmıştır) sonra, B. İ. Akdenize de hâkim bir kuvvet haline gelmiştir. Böylece Napoléon harbleri sonunda B. İ. nun bütün denizleri tutması için lüzumlu olan başlıca üsler ve kilit noktaları ele geçirilmiş bulunuyordu.

1814 ten 1921 e kadar: Napoléon harblerinden sonra iki nesil süresince B. İ. na, bilhassa Güney Asyada yeni kazançlar katılmıştır: 1816 da Himalayalarda Bhutan ile Nepal arasındaki Sikkim bölgesi bir Hint devleti olarak himaye altına alınmış, yine Hint devlet veya ülkelerinden Acmir - Mervara (Ajmere - Merwara, 1818), Indore (1818), Maysur (Maysore, 1831), Kurg (Coorg, 1834), Sind (1843), Cemmu ve Keşmir (Jammu and Kashmir, 1846), Pencap (Punjab, 1849), Berar ve Nagpur (1853), Oudh (1856) B. İ. na alınarak, 1854 te himaye altına girmiş devletlerden Orta Hindistan Ajansı (Central Indian Agency) kurulmuş, 1858 de Hint denizindeki Andaman ve Nikobar adaları da Britanya Hindistanına eklenmiştir. Bu sıralarda, 1824 te, Birmanya (Burma) ile çarpışma başlamış ve yapılan üç harbin (1824 - 1826; 1852 - 1853; 1886) neticesi olarak bütün memleket Britanya Hindistanının bir vilâyeti şeklinde B. İ. na geçmiştir. Aynı zamanda Birinci Birmanya Harbinin sonunda, 1826 da, Kuzeydoğu Hindistanın Assam bölgesi Birmanyalılardan alınmıştır. «Doğu Hindistan Şirketi» artık yeni şartlara elverişsiz bir hale geldiği için, Hindistanda yeni bir tanzimata lüzum görülmüş, İngiltere hükümeti 1833 te şirketin ticaret inhisarını geri almış ve 1856 - 1858 deki Sipahi (Sepoy) isyanını bastırdıktan sonra, şirketi dağıtarak bunun elinde bulunan bütün araziye el koymuş, buralarda sömürge teşkilâtı kurmuş ve memleketi bir hıdiv (viceroy) le mahdut sayıda memur ve askerle idare etmeğe (1858), 222 muhtelif dil konuşan birkaç yüz milyonluk Hindistan halkını da artık resmî ve cari dil haline gelen İngilizceye alıştırmağa başlamıştır. 1854 te fethine başlanan Britanya Belucistanı da 1876 da B. İ. na bağlı bir ülke haline getirildikten sonra, 1887 de Britanya Hindistanının bir vilâyetini teşkil etmiştir. Bu sıralarda, Kuzeybatı Hindistan ile Afganistanda İngiliz ve Rus menfaatleri çatıştıkları için, zaten 1837 - 1842 yıllarında Rusların teşvikiyle Peşaver'i geri almak istiyen Afganlarla harb etmiş olan Britanya, 1878 - 1880 de yine aynı teşviklerle hareket eden Afganlarla ikinci defa olarak çarpışmış ve Kâbil'e, Kandahar'a kadar ilerledikten sonra, Afganistanda İngiliz menfaatlerine uygun bir nizam kurdurarak Hayber (Khyber) geçidini emniyet altına almıştır.

Malakka yarımadasında, 1786 da Malakka Boğazı Yerleşmeleri (Straits Settlements) nin bir devamı olarak, 1818 de asıl Malakka denilen bölümde bir sömürge kurulmuş, 1819 da buna Singapur'un (Sir Thomas Raffles tarafından Johore Sultanından alınarak), 1848 de de Borneo adasının batısındaki Labuan adasının katılmasiyle Boğazlar yerleşmelerini meydana getiren birliklerin sayısı dörde çıkmış (Singapore, Pehang [Wellesley vilâyeti ile birlikte], Malacca, Labuan), daha sonra Kokos (Cocos veya Keeling, 1857) adaları ile Christmas adası (1888) Singapur'a bağlanmıştır. Zaten yakınındaki Labuan adasını ellerinde bulunduran İngilizler 1842 de Borneo adasının kuzeybatı kısmındaki Sarawak'ı da himaye altına almışlar (Borneo sultanına askerî yardımda bulunan İngiliz Sir James Brooke bu sultan tarafından Sarawak racalığı ile mükâfatlandırılmıştır), bu himayeyi 1888 de bitişiğindeki Bruney (Brunei) Sultanlığına da teşmil etmişler, ayrıca 1881 de adanın kuzeydoğu bölümünü teşkil eden Britanya Kuzey Borneosu (British North Borneo) da, aynı yılda kurulan «Britanya Kuzey Borneo Şirketi» ne bırakılmış, 1886 da da himayeli ülke, sonra da sömürge olmuştur. Uzak Doğuda, 1839 da işgal ettiği Hong Kong adası için 1841 de Çinin muvafakatini almakla B. İ. bu sularda da bir kilit noktası kazanmış, bu araziye 1860 ta Kowloon yarımadası da eklenmiştir. Güneybatı Asyada, XVII. yüzyıldan beri San'a Sultanı tarafından idare edilen Aden'i 1839 da İngilizler ele geçirerek Kızıldeniz methalinin kilit noktası olan bu şehrin idaresini Hindistana bağlamışlar, buna 1857 de, zaten Napoléon harbleri zamanında, 1799 da asker çıkardıkları Perim adası da eklenmiştir. Ayrıca 1854 te Hadramut sahili yakınındaki Kuria Muria adaları Maskat sultanından, 1876 da da Sokotra adası Kişin sultanından alınarak B. İ. na katılmıştır. Umman'ın Korsanlar Kıyısı (Pirate Coast. şimdi: Trucial Omman = Umman - ül Mütesalih) da 1820 de İngiliz idaresine geçmiş, Aden bölgesi de gitgide doğuya ve içerilere doğru genişliyerek ayrıca, batı kısmı 19, doğu kısmı da 5 sultanlık (Seyyun [Seiyun], Şihr [Shihr], Mukalla; Kişin [Kishn], v. b.) ihtiva eden Aden Protektorası meydana gelmiştir. Güney Afrikada Boer'ların yerleşmiş oldukları Natal ülkesi 1840 tan itibaren harble alınmış, 1843 te bir Britanya sömürgesi haline getirildikten sonra, 1844 te Ümit Burnu Sömürgesi (Cape Colony) ne bağlanmışsa da 1856 da yine ayrı bir sömürge olmuştur. Misyoner David Livingstone'un Bechuanaland'deki faaliyeti (1841 - 1852) bu yıllardadır. Orta Afrika sömürgelerinden Altın Sahili (Gold Coast) 1821 de sömürge haline getirilmiştir (buna 1896 da Aşanti [Ashanti], 1897 de de Kuzey ülkeler [Northern Territories] eklenmiştir). Kanadada yerleşme batıya doğru genişlemiş, Umumi Vali Lord Durham'ın gününde (1838) Kanadada Fransız milliyetçiliği kırılmış, 1839 da yayımlanan meşhur raporu sayesinde birlik sağlanmış, 1849 da Britanya Kolombiyası (British Columbia) nın kurulması ve Vancouvar adasının katılması ile Pasifiğe erişilmiştir. Avustralyada da başlıca Charles Sturt'ın keşifleri (1828 - 1845) sayesinde yayılmalar olmuş ve bu adanın Queensland (1824), Kuzey Ülke (Northern Territory, 1827), Güney Avustralya (Sout Australia, 1836) bölümleri kurulmuş, 1840 ta da Yeni Zelanda B. İ. na katılmıştır.

Bu yayılmalar esnasında 1860 a doğru, İngiliz sömürgeciliğinde yorgunluk alâmetleri belirmiş, hattâ pek verimli olmıyan Batı Afrika (Altın Sahili, Sierra Leone, Gambia, v. b.) sömürgelerini terketme fikri zihinleri kurcalamıya başlamıştır. Bunun başlıca sebeplerinden biri 1807 de köle ticaretinin, 1833 te de köle kullanmanın yasak edilmesiyle XVIII. yüzyılda İngilterenin, kendi kuvvetini ve refahını

temin etmiş olan önemli bir kaynaktan mahrum edilmiş olmasıdır. Öbür taraftan endüstrileşme sahasında kaydedilen ilerlemeler, Merkezî ve Güney Amerikalarda, Çinde (1842), Japonyada (1853) ve yeryüzünün başka yerlerinde temin edilen yeni pazarlar, İngiliz ticareti ve ekonomisi bakımından, bilhassa 1846 da serbest ticaret (Free Trade) esasına dönüldükten sonra Afrikadaki sömürgelerin önemini olduk ça azaltmıştır. Böylece İngilizlerde sömürgecilik prensipi zayıflıyarak, onun yerine «Milletler Topluluğu» (Commonwealth) fikri belirip kuvvetlenmeğe başlamıştır. 1783 te Edmund Burke, Kuzey Amerikanın kaybedilişini bir ibret konusu olarak ileri sürmüş, sömürgelerin dostluğunu kazanabilmek için, onlara hürriyet vermenin zaruri olduğunu belirtmişti. Bundan sonra, 1820 yıllarından itibaren E. G. Wakefiel'din önderliği ile «Sömürge Islahatçıları»(Colonial Reformers), anavatanla sömürgeler arasında bir «verme ve alma» münasebetinin tanzim edilmesini istemişlerdir. Bu düşünceler 1847 den itibaren, en çok ilerlemiş olan sömürgelerde gitgide «kendi kendini idare» (Self - government) esasının tatbikine yol açmıştır. Amerikanın Ayrılma Harbi (War of Secession, Civil War) sonunda, 1866 da Kuzey devletlerin galebe çalması üzerine, günün birinde Kanadanın da bunlara katılabilmesi ihtimali gözönünde bulundurularak, 1867 de artık bütün tereddütler bertaraf edilmiş, «Self - Government» prensipinde karar kılınmış ve hemen tatbikine geçilmiştir. Ontario ile Quebec vilâyetleri, Nova Scotia ve New Brunswick ile birleştirilerek federal esaslara göre 1 Temmuz 1867 de Kanada Dominyonu (Dominion of Canada) meydana getirilmiş, İngiltere tacının bu memleketteki hakları da bir umumi vali (General governor) tarafından temsil edilmiştir (bu birliğe 1870 te Manitoba, 1871 de Britanya Kolombiyası, 1873 te Prens Edward Adası [Prince Edward Island], 1876 da Alberta ile Saskatchewan, 1898 de Yukon Ülkesi [Yukon Territory], 1905 te Kuzeybatı ülkeleri [Northwest Territories], 1949 da da Newfoundland katılmıştır [Labrador ülkesi Newfoundland ile Quebec arasında taksim edilmiştir]). Böylece, zaten 1855 te Newfoundland'e tatbik edilmeğe başlamış olan «Self - Government» prensipi, denizaşırı ülkeleri onların gitgide birbirinden farklılaşan hayat şartlarına ve gelişme şekillerine rağmen, B. İ. na bağlamak için pratik bir prensip ve sistem sayılmıştır. Bu prensiple, hattâ İngiliz aslından oldukları halde muhtelif kıtalara dağılarak zamanla içlerinde ayrı bir milliyet hissi uyanan topluluklardan başka, yabancı asıldan olup farklı dil kullanan toplulukları da İngiliz hükümranlığına ve tacına bağlamak imkânı bulunmuştur. 1870 - 1921 yılları arasındaki devreye «İmparatorluk Commonwealth'i» (Empire Commonwealth) denir.

1850 yıllarından itibaren edebiyatta Carlyle, Froude ve Kingsley gibi yazarlar, serbest ticaret esaslarına dayanan dar hesaplı hareketlere ve çekingenliğe karşı cesaret prensipini ve atılganlığı yeni bir tonla belirtmeğe başlamışlardır; 1868 de de emperyalist devlet adamlarından Charles Dilke, 1866 daki Amerika - Yeni Zelanda - Avustralya - Seylan - Hindistan - Mısır seyahatinden sonra, *Greater Britain* (Daha Büyük Britanya) adlı eserini yayımlıyarak «günden güne İngilizleşen dünya» nın tablosunu çizmiş, «dünyayı sarmış bulunan İngiliz ırkının haşmeti» ni millettaşlarına duyurmak istemiştir. 1870-1871 Prusya-Almanya muvaffakiyetiyle beliren yeni bir rakip karşısında bu zihniyet kuvvetlenmiş ve İngiltere başvekili Disraeli 1875 te Süveyş Kanalı (Suez Canal) nın satınalınmasını, 1878 de de Kıbrıs'ın (Cyprus; 1878 deki Berlin Konferansında ayrı bir anlaşma ile; 1914 te ilhak edilmiş; 1925 te de sömürge olmuştur) da Osmanlı Saltanatından İngilizlere geçmesini sağlamıştır. Halefi Gladstone, genişlemeğe muhalif ve liberal sayıldığı halde, 1882 de Mısırı işgal ettirmiş, böylece de Hindistan yolunu kısaltan ve Cebelüttarık - Malta - Aden'den geçen hattın ortasında bir kilit noktası olan Süveyş Kanalının etrafı emniyet altına alınmıştır. Bundan sonra Sudanın fethine geçilmiş ve 1877 de Gen. Gordon'un askerî bir idare kurmuş olduğu bu ülkede, ancak 1898 de Mehdiler Lord Kitchner tarafından mağlûp edildikten sonra 1890 da bir İngiliz - Mısır Kondominyumu (Anglo - Egyption Sudan) kurulabilmiştir. Birçok devletler muhafazakâr gümrük siyaseti (Protection, Tariff System) ne döndükleri halde, İngiltere, türlü faydalarını görmüş olduğu serbest ticaret esasından ayrılmamıştır; böyle olmakla beraber, endüstrileşen İngiltere ticaret filosiyle yalnız nakliyeci bir devlet olmakla kalmayıp, aynı zamanda «dünya çapında bir atölye» (İng. Workshop of the World) haline de geldiği için ihracatçı bir devlet de olmuştur. Bu sebeple gerek ham madde, gerekse mallarına pazarlar temin edebilmek için, yeryüzü Fransadan başka Almanya ve İtalya gibi yeni sivrilmekte olan sömürgeci devletler tarafından da taksim edilmeden önce, başka araziler elde etmeğe çalışmıştır. İngiliz emperyalizminin karşısına, önce, Avrupada zayıflamış olan durumunu takviye etmek üzere sömürgelerini genişletmek ihtiyacını duyan Fransanın emelleri, sonra da Alman sömürgeciliğini kurmak istiyen Bismarck'ın beklenmiyen ve aşırı talepleri çıkmıştır.

Afrikada henüz Avrupalıların eline geçmemiş bulunan araziyi «kapışma yarışı» (scramble for Africa) nda, İngilizler arka arkaya güney Afrikada Kaffraria'yı (1846 - 1850), Basutoland'i (1868), Griqualand'i (1871), Bechuanaland'i (1885 - 1895), Stellaland Boer Cumhuriyetini (1885), Zululand'i (1887), Swaziland'i (1888), Rhodesia'yı (Güney [Southern Rhodesia] 1888, Kuzey [Northern Rhodesia] 1889), Nyasaland'i (Portekizlerden 1889), Tongaland'i (1890) elde etmiş, öbür taraftan da 1887 de «Britanya Doğu Afrika Şirketi» (British East Africa Company) ni kurdurarak, Doğu Afrikada Kenya'yı (1887 de Zengibar Sultanından alınarak şirkete verilmiş, 1890 da Doğu Afrika Protektorası [East Africa Protectorate] adını almıştır; 1895 te buna içlerde bulunan Kenya Sömürgesi [Kenya Colony] katılmıştır), Zengibar Protektorasını (Zanzibar, 1890; Alman ihtiraslarını tatmin etmek için, buna karşılık İngiltere Avrupada Heligoland adasını aynı yılda Almanyaya bırakmıştır) ve Uganda'yı (1894) da B. İ. na katmıştır; daha kuzeydeki Britanya Somalilandi 1884 te Mısırlılardan alınmıştır. Birçoğu vadeli olan bu işgaller zamanla daimileşmiş ve «himayeli ülke» (protectorate) ler sömürge haline getirilerek B. İ. na ilhak edilmişlerdir. Batı ve Merkezî Afrikada, Nigeria'da Lagos 1861 de, asıl Nigeria da 1886 da fethedilerek 1899 da kuzey ve güney himaye ülkelerine bölünmüş (Protectorates of Northern and Southern Nigeria), 1914 te bunlar birleştirilmiştir. Afrikada Fransızların Niger'den doğuya, İngilizlerin de Nil boyunca güneye doğru gelişen yayılma hareketleri 1898 de güney Sudan'daki Faşoda (Fashoda, şimdi: Kodok) da birbiriyle çatışmış ve ancak Fransızların geri çekilmesiyle harb önlenebilmiştir. J. R. Seeley, *The Expansion of England* (İngilterenin yayılışı) [1883] ve *The Growth of British Policy*

(Britanya siyasetinin gelişmesi) [1895] adlı eserleriyle edebiyatta İngiliz emperyalizminin mücahidi olmuş, bu hareketin Afrikadaki öncüsü olan Cecil Rhodes da Kap'ı Kahire'ye aralıksız olarak uzanan bir İngiliz sömürgeler dizisi ile bağlamak hayalini kurmuştur. Bu plânın gerçekleştirilmesi için, 1899 da «Britanya Güney Afrika Şirketi» (British South Africa Company) kurulmuş ve anavatanda yapılan şiddetli tenkidlere rağmen, 1899 - 1902 yıllarında Güney Afrikada Boer harbi (South African War) ne girişilerek, önce 1852 deki Sand River Konvansiyonu ile hükümranlığı İngiltere tarafından tanınmış olan Oranj Serbest Devleti (Afrikaans Oranje Vrystaat) ve 1881 deki Pretoria Konvansiyonu ile hükümranlığını kazandıktan sonra 1886 da altın madenleri ihtiva ettiği anlaşılan Güney Afrika Cumhuriyeti (Afrikaans, Suid Afrikaansche Republiek) çetin çarpışmalardan (İngilizlerin Mafeking'de Kimberley'de ve Ladysmith'te kuşatılması, 1899 - 1900) sonra mağlûp edilerek 1900 de B. İ. na Oranj Nehri Sömürgesi (Orange River Colony) ve Transvaal Sömürgesi adı ile ilhak edilmişlerdir.

Bu sıralarda Asya da ihmal edilmiyerek, Malakka yarımadasında 1874 te Müslüman sultanlıklardan Perak, Selangor, Negri Sembilan, 1877 de Pahang himaye altına alınmış, bunlar 1895 te Federe Malaya Devletleri (Federated Malay States) ni meydana getirmiş, ayrıca 1895 te himaye altına alınan Johore ile 1909 da Siyam (şimdi Tayland) dan alınarak himaye altına giren Kedah, Perlis, Kelantan ayrıca da Trengganu, federe olmıyan Malaya devletleri (Unfederated Malay States) topluluğunu teşkil etmiştir. Çinde de Wei - hai - wei limanı ve havalisi, Afyon Harbi (Boxer Rebellion) nin başlangıcında, 1898 de, «Port Arthur Rusların elinde kaldığı müddetçe» kaydı ile, önemli bir deniz üssü olarak Çinlilerden İngilizlere geçmiştir. Pasifikte birçok adalar arka arkaya B. İ. na ilhak edilmişlerdir: Fiji (1874), Gilbert ve Ellice (1877), Kermadec (1887), Cook (1888), Britanya Solomon adaları (British Solomon İslands, 1893), Tonga ve Niue adaları (1899), Auckland adaları (1901), v. b. Pasifikteki adalardan bazısı (Christmas, Fauning, Penrhyn [veya Tongareva], Suvarov v. b.) 1898 de Pasifik denizaltı kablosunun konması dolayısiyle işgal edilmişlerdir. 1902 de de Yeni Hebrid (New Hebrides) adaları İngiliz - Fransız kondominyumu olarak idare edilmeğe başlamıştır. Bu arada Yeni Gine'nin güneydoğusunun üçte biri (British New Guinea) de B. İ. na katılmıştır. Weddell Quadrant (1823), Graham Land (1832), Victoria Land (1839 - 1843), Ross Quadrant (1841), King Edward VII Land (1902) gibi ülkeleri de ilhak etmekle B. İ. Antarktik ve Güney Kutbuna kadar yayılmıştır (Antarktika'nın 5/8 i, yani 8 500 000 km^2 B. İ. na aittir; gerek Britanya Antarktikasına gerek Falkland adalarına Arjantin hak iddia etmektedir). Bu yayılışın ve ihtişamın doruk noktasına, kıraliçe Victoria'nın, oğlu Gal Prensi Edward'ın 1875 te Hindistanı ziyaretinden sonra 1 Ocak 1877 de Delhi'de «Hindistan İmparatoriçesi» (Empress of India) ilân edilmesiyle varılmıştır. «Yedi Deniz» (Seven Seas) e hâkim B. İ. artık yeryüzünün ve dünya nüfusunun 1/4 ini ihtiva ediyor, bütün ırklar, dinler ve kültür seviyeleri onun hudutları içerisinde temsil edilmiş bulunuyor ve bu imparatorluk üzerinde artık «güneş batmıyor» du. Bombayda doğmuş meşhur bir İngiliz edibi olup «imparatorluk şairi» (Poet of the Empire) diye tanınan Rudyard Kipling, kıraliçe Victoria'nın ikinci jübilesi dolayısiyle 17 Temmuz 1897 tarihli «The Times» gazetesinde *Recessional* (Rücu) başlıklı meşhur şiiri yayımlıyarak «hurma ülkelerinden çam ülkelerine kadar yayılmış olan ve ateş hattı denizaşırı arazilerde bulunan» bu imparatorluğun selâmeti ve gururdan rücu edilerek Allah huzurunda tevazu ile idare edilmesi için münacatta bulunmuş, *The White Man's Burden* (Beyaz insanın yükü) başlıklı başka bir şiirinde de, bütün bu insanları bir arada tutabilmek için bunların her bakımdan ilerlemesini sağlamak gerektiğini, bunun da İngilizlerin vazifesi olduğunu belirtmiştir. Kıraliçe Victoria'nın doğum günü olan 24 Mayıs 1902 den beri «İmparatorluk günü» (Empire Day) olarak kutlanmaktadır.

Bu yolda atılan bir adım olarak 1 Ocak 1901 de Avustralya sömürgeleri Kanada örneğine göre Avustralya Commonwealth'i (The Commonwealth of Australia: New South Wales, Queensland, South Australia, Tasmania, Victoria, Western Australia; ülke olarak da Northern Territory ile Papua Territory [1906; eski British New Guinea ve civardaki adalar]) adı altında ve federal esaslara göre birleştirilmiş, 26 Eylül 1907 de de zaten 1852 de «self - government» hakkını elde etmiş olan Yeni Zelanda (New Zealand: North Island, South Island, civardaki Stewart, Chatham, Campbell, Auckland, Macquerie, Cook, Manihiki v. b. adaları; 1887 de Kermadec adaları da Yeni Zelandaya bağlanmıştır; 1926 da Gilbert ve Ellice adalarından Tokalau [veya Union] grupu ayrılarak Yeni Zelandaya verilmiştir) sömürgesine dominyon (Dominion of New Zealand) statüsü verilmiştir. Afrikada, önce, şimdi Transkeian Territories denilen Kaffraria (Doğu Griqualand dahil) 1865 te, Griqualand 1880 de, Stellaland 1885 te, Beçuanaland de 1895 te Kap Sömürgesi (Cape Colony) ne, Zulaland (1897) ile Tongaland (1898) de Natal sömürgesine ilhak edildikten sonra, 31 Mayıs 1910 da bu iki sömürge Transvaal ve Oranj sömürgeleriyle birleştirilerek, federal esaslara göre «Güney Afrika Birliği» (İng. Union of South Africa; Afrikaans. Unie van Suid - Afrika) meydana getirilmiş, Beçuanaland ikiye bölünerek güneydeki Britanya Beçuanaland'i (British Bechuanaland) Kap sömürgesinin bir kısmı olarak birliğe alınmış, kuzeydeki kısım da Beçuanaland Protektorası (Bechuanaland Protectorate) adı altında Britanya himayesine katılmıştır; coğrafî olarak Kap ülkesinin sınırları içinde bulunan Basutoland ülke statüsü ile, Transvaal - Natal sınırındaki Swaziland de protektora statüsü ile doğrudan doğruya Britanya idaresine bağlıdırlar.

Bu federal birlikler kurulurken, geniş ölçüde hürriyet verilmesinin B. İ. nun gevşemesine değil, bilâkis hususi menfaatlerinin gitgide fazlalaşmasına rağmen, üyelerin imparatorluk çerçevesi içerisinde kalmalarına yaradığı görülmüştür. İngiltere bu yolda yalnız Hindistanda muvaffak olamamıştır. İngilizlerin en geniş ve en zengin sömürgesi olan Hindistan ile kıraliçenin şahsi bağları bulunduğunun bir sembolü olarak Victoria'ya İmparatoriçe unvanı verilmiş, oğlu VII. Edward «. . . . Allahın inayetiyle, Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Kırallığının ve bütün Denizaşırı Britanya Dominyonlarının Kıralı, Dinin Müdafii, Hindistan İmparatoru» (. . . by the Grace of God, of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, and of all the British Dominions beyond the Seas, King, Defender of the Faith, Emperor of India) unvanını aldıktan ve 1902 de İngilterede bu sıfatla taç giydikten sonra, bu taç

giyme 1 Ocak 1903 te Delhi'de resmen ilân edilmiştir; bunun oğlu V. George ise, İngilterede taç giydikten sonra Kıraliçe Mary ile birlikte bizzat Hindistana giderek 12 Aralık 1911 de Delhi'de Hindistan İmparatoru ilân edilmiştir. «Britanya Hindistanı» (British India) bir hıdiv ve umumi vali (viceroy and governor general) tarafından idare edilmiş ve yüzlerce mihrace himaye altına alınarak yanlarında birer İngiliz müşavir bulundurulmuştur. «Kendi kendini idare» (Self - government) ye doğru atılan ilk adım olarak, 1861 de teşri işlerinde hıdiv ve mahallî idare âmirlerine, hıdiv tarafından seçilen Hintli müşavirler heyeti (Legislative Council) tâyin edilmiş ise de, dominyon statüsünü elde etmek için Hintliler 1885 te Hint Millî Kongresi (Indian National Congress) ni toplamışlardır. Hıdiv Lord Curzon'ın 1905 te, halkın reyini almadan Bengal'i ikiye bölmesi hoşnutsuzluk yaratmış, Britanya hükümeti 1909 da istişarî teşri heyetini seçme sistemini ıslah ederek halkın serbest reyine biraz daha geniş yer verilmiş, Müslüman ve Hindu topluluklar ayrı seçim bölgelerine ayrılmışlardır. Pencap'tan ayrılarak 1901 de, merkezi Peşaver (Peşhawar) olan Kuzeybatı Sınır Vilâyeti (North - West Frontier Province) teşkil edildikten sonra, Hindistanın idare bölümleri şöyle olmuştur: A. 11 muhtar vilâyet (Assam, Bengal, Bihar, Bombay, Merkezî vilâyetler ve Berar, Madras, Kuzeybatı Sınır Vilâyeti, Orissa, Pencap. Sind ve Birleşik Vilâyetler) ile Hindistan Komiserliğine tâbi 6 vilâyeti (Acmir - Mervara, Andaman ve Nikobar adaları, Britanya Belucistanı, Kurg, Delhi, Panth Piploda) ihtiva eden «Britanya Hindistanı» (British India); B. 562 himayeli devleti ihtiva eden «Hint Devletleri» (Indian States [Rajpramukh]): Baroda, Cochin, Gwalior, Haydarabad, Cemmu ve Keşmir, Maysur, Travankor, v. b. ve Merkezî Hindistan, Pencap Devletleri, Rajputana, Batı Hindistan Devletleri [Western India States, 1924] gibi münferit ajans [agency]-lar şeklinde gruplanan devletler). Birinci Dünya Harbinde, Hindistan B. İ. na tam sadakat göstermiş ve bundan dolayı mükâfatlandırılacağını ummuşsa da, Kongre lideri Mahatama Gandhi 1919 da İngiltere Parlâmentosu tarafından hazırlanan Hindistan Esas Teşkilât Kanunu (Montagu - Chelmsford Raporu) nu tatmin edici bulmadığı için, aynı yılda «pasif mukavemet» (non - cooperation, civil disobedience) hareketini başlatmıştır. Himalaya eteklerindeki Nepal ve Bhutan devletleri de bu yıllarda birçok bakımlardan B. İ. na bağlı bulunmuşlardır.

Birinci Dünya Harbi (1914 - 1918), B. İ. için bir sömürge harbi de olmuş, bu sefer denizlerde ve sömürge bölgelerinde B. İ., karşısında Almanyayı bulmuştur. Zaten sömürge meselesi bu harbin başlıca sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Büyük Britanya harbe girdiği zaman, dört dominyon ile Hindistan da anavatanın yanında yer almışlardır. Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği, Avrupa kıtasına ve öbür cephelere asker göndermiş, harb masraflarını paylaşmış ve «İmparatorluk Harb Kabinesi» (Imperial War Cabinet) nde başvekillerini temsilci sıfatiyle bulundurmakla imparatorluk siyasetine iştirak etmişlerdir; bu kabineye Hindistandan da bir temsilci alınmıştır. Bunların mutemedi olarak, eski Boer generallerinden Smuts, Lloyd George kabinesine alınmış, Çanakkale, Filistin ve Irak cephelerinde Hintli ve B. İ. nun türlü bölümlerine mensup kıtalar İngilizlerle birlikte yan yana çarpışmışlardır. Harb esnasında, 1914 te, Mısır, Kuveyt, Bahreyn adaları, 1916 da da Katar, Britanya himayesine alınmış, zaten öteden beri birçok bakımlardan Hindistana bağlı bulunan Maskat ve Umman Sultanlığı, Umman - ül Mütesalih (Trucial Oman), Bahreyn adaları ve Kuveyt için, «Basra Körfezi İdaresi» (Persian Gulf Residency) kurulmuştur. Aynı zamanda Kızıl denizde, Yemen sahilleri açıklarında bulunan Kamaran adası da alınarak Aden idaresine bağlanmıştır. T. E. Lawrence'ın Arabistandaki faaliyeti bu yıllara raslar. Bütün harb süresince, Alman denizaltılarına rağmen, B. İ. denizlere hâkim olmuş, ve mütareke şartlarına göre Alman donanmasının 1919 da Scapa Flow'da teslim alınmasiyle, B. İ. bu rakîbinden de kurtulmuştur. Harb esnasında sömürgelerde müşkülât çıkmamasını İngiltere, «Sömürge ıslahatçıları» nın prensiplerine uygun gelen bir siyaset takibedilmesine borçludur. Bu harbde B. İ. na mensup birlikler Alman sömürgelerini zaptetmişler, yalnız Alman Doğu Afrikasında çarpışmalar harb sonuna kadar sürmüştür. 1919 daki Versailles Barış Antlaşmasında, bütün Alman sömürgeleri Milletler Cemiyetinin mandaları olarak, galip devletlere dağıtıldığı zaman, Büyük Britanyadan başka, dominyonlar da manda kabul etmişler, Büyük Britanyaya Afrikada Tanganyika (eski Alman Doğu Afrikası [Alm. Deutsch - Ostafrika]), Togoland ile Kamerun (Cameroons) un birer parçası; Güney Afrika Birliğine Alman Güneybatı Afrikası (Alm. Deutsch Südwestafrika, İng. South West Afrika), Avustralyaya Alman yeni Ginesi (Alm. Kaiser Wilhelms - Land), Bismarck adaları ve Solomon adaları (hepsi birden Territory of New Guinea'yı teşkil etmişlerdir), Yeni Zelandaya da Batı Samoa (West Samoa) düşmüş, Nauru adasını da Büyük Britanya, Avustralya ve Yeni Zelanda müşterek idareleri altına almışlardır. Bu barış antlaşmasının altına, Birleşik Kırallıktan başka, dominyonların temsilcileri de imzalarını atmış, ayrıca bu dominyonlarla Hindistan müstakil üye olarak Milletler Cemiyetine de girmişlerdir. Büyük Britanyaya, yine manda olarak Osmanlı İmparatorluğunun bir kısmı da verilmiş ve bu topraklar Irak (Iraq), Maverai Ürdün (Transjordan), Filistin (Palestine) olmak üzere üçe ayrılmıştır.

XIX. yüzyıl başlarında İngiliz sömürgeler âlemi devamlı bir şekilde genişliyerek bu ölçüyü bulduğu zaman, bir müddetten beri umumiyetle kullanılmakta olan «İmparatorluk» (empire) kelimesi kendiliğinden kabul edilmiş sayılmıştır. Aynı zamanda dominyon prensipinin de kuvvetlenmesi, bu imparatorluğun mahiyet ve esas bakımından yeniden ele alınarak incelenmesini gerektirmiştir. Sömürgeler nazırı Joseph Chamberlain, serbest ticaret esasından ayrılan yeni bir gümrük birliği sistemi tasarlamış ve müşterek bir müdafaa sisteminin de buna katılmasiyle B. İ. na daha sağlam bir şekil verebileceğini düşünmüştür. Fakat tasarladığı gümrük sistemini tatbik edemediği için, 1903 te çekilmek zorunda kalmıştır. Bu arada liga (league) lar, birlik (association) ler, cemiyet (society) ler, meslekî ve iktisadî teşekküller ve gazeteler tarafından imparatorluk fikrini yaymak için yapılmakta olan propaganda durmadan genişlemiştir. Bunda milliyetçilik unsurunun da mevcudiyeti sezilmiştir. Öbür taraftan, B. İ. na bağlı öbür üyelerin de iştiraki arzu edilmiş ve bunları imparatorluğa bağlama işinde İngilterenin rolü ve aracılığı, imparatorluğun tesanüdü için zaruri olan asgari hadde indirilmeğe çalışılmıştır. O ana kadar anavatanın rolü bir vesayet (trusteeship) ten ibaret olduğu kanaati hâkimken, bunun yerine imparatorluk üyelerinin birer «topluluk» (community) ve hep beraber bir «topluluklar topluluğu» (community of communities) meydana getirdikleri kanaati yerleşmeğe başlamış, bundan da

«milletler topluluğu» (commonwealth) fikri doğmuştur. Bu tâbir 1883 te Lord Rosebery tarafından ayrı ayrı dominyonlar için kullanıldıktan ve «emperyalizm» fikrini telkin eden «imparatorluk» kelimesini yavaş yavaş arka plâna atarak onun yerine kaim olduktan sonra, yeni mânasiyle ilk defa Lionel Curtis tarafından ortaya atılmıştır.

Siyasi sahada B. İ. 1887 den itibaren sık sık toplanan «İmparatorluk Konferansları» (Imperial Conference; ilk adı: «Sömürgeler Konferansı» [Colonial Conference 1887 - 1905])sayesinde, bünyesinde tam bir tesanüt temin edilebilmiştir. Anavatanın ve dominyonların ileri gelen devlet adamlarının iştirak ettikleri konferanslarda(1887, 1894 [Ottawa], 1897, 1902, 1907, 1911, 1917) günün meseleleri görüşülmüş, 1917 de Hindistanın da bu konferanslara katılması kararlaştırılmış, denizaşırı dominyonlarla böylece iyi geçinildiği halde, Birleşik Kırallığın bir parçası olan İrlandanın Katolik kısmı (kuzeydoğudaki Ulster kısmı Protestandır) yüzyıllar boyunca bir türlü rahat edememiş ve «evine hâkim olma» (Home Rule) hürriyetine kavuşamamıştır. 1870 sıralarında Charles Parnell'ın önderliğiyle Home Rule partisi kurulmuş, liberal başvekil Gladstone'ın gününde ve daha sonra (1886, 1893, 1912) Home Rule kanunu parlâmentodan çıkarılmak için çalışılmış, ve nihayet 1914 te, Dünya Harbinden sonra tatbik edilmek şartiyle bu kanun parlâmentodan geçirilmişse de asla tatbik edilmemiştir. 1900 sıralarında Arthur Griffith tarafından kurulan müfrit Sinn Fein (İr. = biz yalnız) partisi, harb devam ederken, 24 Nisan 1916 da geniş ölçüde bir ayaklanma yaptırmışsa da, kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Harbden sonra 1920 de verilen Home Rule'u parti reddederek tam bir istiklâl istemiş, 1919 - 1921 yıllarında bir iç harbi vukụ bulmuş, ve millî lider Eamon de Valera nihayet 6 Aralık 1921 de, dominyon statüsü seviyesinde olan «İrlanda Serbest Devleti (Irish Free State; İr. Saorstat Eirann) nin teşekkülünü sağlıyabilmiş, adanın kuzeydoğu kısmında bulunan 6 kontluk da Birleşik Kırallığa bağlı Kuzey İrlanda (Northern Ireland) birliğini meydana getirmiştir. O tarihten itibaren de Birleşik Kırallığın resmî adı «Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Kırallığı» (The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland) olmuştur. Bu küçük ülke, yani Kuzey İrlanda, İngiliz parlâmentosuna temsilci göndermekle kalmayarak, kendi parlâmentosunu da kurmuştur.

İrlanda statüsünü tâyin eden kanun metninde resmen ilk defa olarak «Britanya Milletler Topluluğu» (British Commonwealth of Nations)tâbiri kullanıldığı için, bu tarih, yani 6 Aralık 1921, Commonwealth'in resmî başlangıcını gösterir (dominyonların bundan sonraki tarihçesi için bk. BRİTANYA MİLLETLER TOPLULUĞU). Bu tâbirle, birbirinden farklı ve hususileşmiş hayat şartlarına sahip olan üyelerin artık birer millet olma mertebesine (nationhood) erişmiş oldukları keyfiyeti belirtilmek istenmiştir. Bu arada bazı bölgelerde yerli halk muhtelif derecelerde ilerlemiş oldukları için, kültür seviyelerine ve olgunluklarına göre, sömürgeler derecelendirilmeğe başlamış, ve idare işlerine hiç iştirak etmiyen yerlilerden tâ serbest seçimle parlâmento kuran topluluklara kadar kademeli bir sınıflama meydana gelmiştir.

1921 den 1955 e kadar: Commonwealth devletlerinin böylece resmî bir tâbirle tefrik edilmesiyle, 1921 den sonra B. İ. nu «Britanya Milletler Topluluğu» veya (Commonwealth Devletleri» (Commonwealth of Nations) ile «Britanya Sömürgeler İmparatorluğu» (British Colonial Empire) şeklinde iki ayrı topluluk halinde mütalâa etmek doğru olur. B. İ. tarihinde, 1921 - 1947 yılları dördüncü, 1947 den sonrası da beşinci bir devri teşkil ederler. Sömürge imparatorluğu bakımından 1921 den sonraki yıllar, XX. yüzyıl başlarında genişlemesinin en son derecesine varmış olan B. İ. için bir duraklama, sonra da bir inhitat devri olmuştur. B. İ. XVIII. yüzyılda, şimdi Amerika Birleşik Devletlerinin en önemli kısmını teşkil eden Amerikan Sömürgelerini kaybederken, Hindistanda elde ettiği arazi kazançları ile bunu telâfi etmişti. XX. yüzyıldaki arazi kaybı ise, telâfisiz kalmıştır. Bu devirde arazi kaybına ilâveten, B. İ. başka fedakârlıklara da katlanmak zorunda bulunmuştur. Sömürge halkının her bakımdan ilerlemesi, milliyet şuurunun gelişmesi, 1919 da Milletler Cemiyeti, 1946 da da Birleşmiş Milletler teşkilâtlarının ileri sürdükleri halk topluluklarının ana hakları prensipleri, Amerika gibi bir devletin sömürgecilik aleyhtarı olması, buna ilâveten de İkinci Dünya Harbinden İngilterenin her bakımdan zayıflamış olarak çıkmış bulunması, bu fedakârlıkları icap ettirmiştir. B. İ. nun çözülüp dağılmasını önlemek için de birçok sömürgelerin statüsü kendi halkları lehine değiştirilmiş, yerlilere daha geniş ölçüde teşri ve idare hakları verilmiş ve bilhassa «uyanan» Afrikada bazı sömürgeler federasyon şeklinde gruplandırılmağa çalışılmıştır. Fakat, bu olaylar B. İ. nun sömürgecilik hakkında resmen ortaya koymuş olduğu ana prensiplere esas bakımından aykırı düşmemiştir. Afrika sömürgelerini iyi tanıyan Lord Lugard, Versailles Barış Konferansı mandaları tevzi ettikten sonra, 1922 de *Dual Mandate* (İkili manda) başlığiyle bir eser yayımlıyarak, sömürgelerin anavatan için sırf sömürülmeğe mahsus birer yer olduğu fikrini reddetmiş, anavatanın bir vasi sıfatiyle sömürge ahalisinin maddî ve manevî gelişmesini sağlamak mesuliyetini de üzerine almış olduğunu belirttikten sonra, mandanın bu kadarla kalmadığını, anavatanın sömürgeleri geliştirip onların her türlü kaynaklarını, ortaklaşa, bütün dünyanın istifadesine sunmak işini de yüklenmiş bulunduğunu ilâve etmiştir. Yani, buna göre, artık sömürgecilik işi hem bir vesayet (trusteeship), hem de bir ortaklık (partnership) haline gelmiştir. Lord Lugard, daha sonra 1941 de, sömürgeleri federasyon şeklinde birleştirme meselesini de *Federation and the Colonies* (Federasyon ve sömürgeler) adlı eserinde ele almıştır. Bu yolda, İngiliz parlâmentosu ilk olarak 1929 da «Sömürgeleri geliştirme kanunu» (Colonial Development Act) nu kabul ettikten sonra, sömürgelerin sanayi ve zıraat sahalarındaki gelişmelerine 1.000.000 sterlinlik bir tahsisat ayırmış, 1940 ta «Sömürgeleri geliştirme ve refaha kavuşturma» (Colonial Development and Welfare Act) adını alan ikinci bir kanunla bu işe 10 sene için yılda 5.000.000 (araştırma işleri için de 500.000) sterlin, 1945 te de üçüncü bir kanunla 10 sene için toptan 120.000.000 sterlin tahsis etmiştir. 1943 te de «Sömürge Mahsullerini Araştırma Konseyi» (Colonial Products Research Council) kurulmuştur. 1948 de Sömürgeler Nezareti (Colonial Office) de ıslah edilerek, kabine üyesi olan Sömürgeler Nazırı (Secretary of State for the Colonies) ndan başka, bu nezaretle sömürgeler arasında bir nevi «irtibat subayı» vazifesini görmek üzere, «Sömürge İşleri Nâzırı» (Minister of State for Colonial Affairs) unvaniyle bir makam ihdas edilmiştir. Birçok sömürgeler - arası (intercolonial) konferanslar da toplanmıştır.

1921 den sonraki arazi kaybının başında, Birleşik Kırallığın bir kısmını teşkil eden İrlanda, sömürgelerden Birmanya, protektoralardan da Mısır gelir; manda arazi-

lerinden Irak, Maverai Ürdün ve Filistin'i de bu araya katmak gerekir. Bunlardan Irak, 1922 de İngiltereye bağlı ve yine manda olan bir kırallık haline getirilmiş, 1925 te Milletler Cemiyetinin kararıyle Musul da buna ilhak edilmiş, 4 Ekim 1932 de de hükümran bir devlet olmuştur. Maverai Ürdün (Arap. Şark-ül Ürdün) 1921 de Filistin mandasından ayrılmış ve 1923 te yine manda olarak bir emirlik haline getirilmiş, 22 Mart 1946 da hükümranlığını kazanarak kırallık olmuş, Filistinin bir kısmı bu ülkeye 24 Nisan 1950 de ilhaktan sonra da Haşimî Ürdün kırallığı adını almıştır. 1897 de Theodor Herzl tarafından Yahudiler için Filistinde bir «millî yurt» meydana getirmek gayesiyle bir hareket başlamış, 2 Kasım 1917 de Britanya hükümeti adına Lord Balfour bu istek hakkında vaitte (Balfour Declaration) bulunmuş, buna itiraz eden Araplarla Yahudiler arasında kanlı çarpışmalar başlamış, 1937 de Britanya hükümeti, Filistin'i bu iki unsur arasında taksim etmeği tavsiye etmiş, İkinci Dünya Harbinden sonra, 1947 de, Birleşmiş Milletler bu bölünmeyi prensip itibariyle kabul etmiş, bu kargaşalıklar arasında, mandaları 14 Mayıs 1948 de sona erdiği için İngiliz kuvvetleri çekilmiş ve çarpışmalar devam ederken 15 Mayıs 1948 de, Filistinin bir kısmında İsrail cumhuriyeti (İsrael) kurulmuş, öbür kısım Araplara kalmıştır (Ürdüne Nablus, Latrun, Hebron ve Kudüs'un bir kısmı, Mısır'a Gazze bölgesi; mütarekeler: 24 Şubat 1949 da Mısırla 3 Nisan 1949 da Ürdünle). Bu çekilme ile de B. İ. çok karışık olan bir bölgeden kurtulmuştur.

Birinci Dünya Harbi başlarında, 18 Aralık 1914 te, Mısırda protektora ilân etmiş olan İngilizler, milliyetçi Veft (Wafd) partisinin baskısı altında, 22 Şubat 1922 de Mısırda kırallığın ilânına müsaade etmek zorunda kalmış, fakat bütün memlekette ve bilhassa Suveyş kanalı bölgesinde, asker bulundurmağa devam etmişlerdir. 26 Ağustos 1936 daki İngiliz-Mısır antlaşması ile, İngiltere, askerlerini çekmeği taahhüt etmişse de, Suveyş bölgesinde daha 20 yıl asker bulunduracağını Mısırlılara kabul ettirmiştir (1869 da Suveyş kanalının imtiyazı 99 sene için [yani 1968 e kadar] verilmişti). 1937 de Mısırda ecnebi imtiyazlar kaldırılmış, Sudan üzerine tam hak iddia eden Mısır, meseleyi 1947 de Birleşmiş Milletlere getirdikten ve müspet bir netice alamadıktan sonra, 16 Ekim 1951 de Kıral Faruk, İngiltere ile 1899 da Sudan kondominyumu hakkında yapılmış olan antlaşmayı bozarak «Mısır ve Sudan Meliki» unvanını almış, Suveyş kanalı hakkındaki 1936 antlaşmasını da feshetmiştir. Ocak 1952 de başlıyan çarpışmalar, Faruk tahtan çekildikten sonra, General Nagib'in zamanında da devam etmiş, nihayet 1956 da Sudanda bir plebisit yapılması hususunda 1953 te İngiltere ile bir anlaşmaya varılarak 31 Mart 1953 te Sudana iç muhtariyet (self-government) verilmiş, Mısırla birleşme taraftarı Millî-Ünyonist partisinin lideri İsmail el-Ezherî Sudan başvekili olmuş, Suveyş kanalının 20 ay içinde boşaltılması üzerinde de 27 Ağustos 1954 te Mısırlılarla İngilizler arasında bir anlaşma yapılmıştır. Mısırda, umumiyetle Arap memleketlerinin çoğunda da olduğu gibi, İngilterenin itibarı eskisi gibi kalmamış, 1918 Mütarekesi günlerinde kazandığı nüfuz, kısmen Amerikanın rekabeti yüzünden, bilhassa petrol istihsal edilen bölgelerde zayıflamıştır. İranda da İngiliz nüfuzu ve sermayeleri güçlüklerle karşılaşmışlardır. İran başvekili Musaddık (Mossadeğ), 30 Nisan 1951 de petrol endüstrisini millileştirerek İngiliz petrol kuyuları ile tasfiyehanelerine el koymuştur. İngiliz protestoları fayda etmemiş ve 3 Ekimde tasfiyehaneler İngilizler tarafından tahliye edilmiştir. Ancak 1953 te kabinenin değişmesinden sonra, 5 Ağustos 1954 te bu hususta bir anlaşmaya varılabilmiştir.

Daha doğuda, 1923 te Birmanya, Hindistan topluluğu içinde kalmakla beraber, başlı başına bir vilâyet olmuş, 1937 de Hindistandan ayrılarak iç işlerde dominyon statüsü olan müstakil bir sömürge haline getirilmiş, ve Londradaki India Office'ten ayrı olarak kurulan Burma Office tarafından idare edilmeğe başlamıştır. İkinci Dünya Harbinde, 8 Mart 1942 de Rangoon'un Japonlar tarafından işgali (ki B. İ. nu önemli bir petrol kaynağından mahrum etmiştir) ve Birmanya yolunun kesilmesi üzerine, Japonlardan teşvik gören milliyetçiler 1 Ağustos 1942 de Birmanyanın istiklâlini ilân etmişler, İngilizler memleketi 1943-1945 yıllarında Japonlardan yavaş yavaş geri almışlarsa da, harbden sonra ayrılmayı tercih eden Birmanya ile İngiltere arasında bir antlaşma imzalanmış ve 4 Ocak 1948 de memleket B. İ. ndan çıkarak «Birmanya Birliği» (İng. Union of Burma; yerli dilde: Pyi-Daung-Su Myanma-Nainggan) adı ile federal bir cumhuriyet olmuştur.

Anayurtta da B. İ. kendi bir parçasını feda etmek zorunda kalmıştır. 1921 de, dominyon statüsü ile kurulan Serbest İrlanda Devleti, anavatandan gitgide soğumuş, 1927 de kurulan Fianna Féil (= Kader mücahitleri) partisinin lideri De Valera 1932 de iktidara geldikten sonra, 29 Aralık 1937 de yeni bir teşkilât kanunu ile İrlandaya eski adı olan «Eire» iade edilerek bir cumhuriyet haline getirilmiştir. İkinci Dünya Harbinde tarafsızlığını ilân eden İrlanda, B. İ. nu teşkil eden milletlerin safında çarpışmamış ve nihayet 18 Nisan 1949 da İrlanda B. İ. dan tamamiyle ayrılarak «İrlanda Cumhuriyeti» (İng. Irish Republic, yerli dilde: Pablacht-Eireann) adı ile hükümran bir devlet olmuştur.

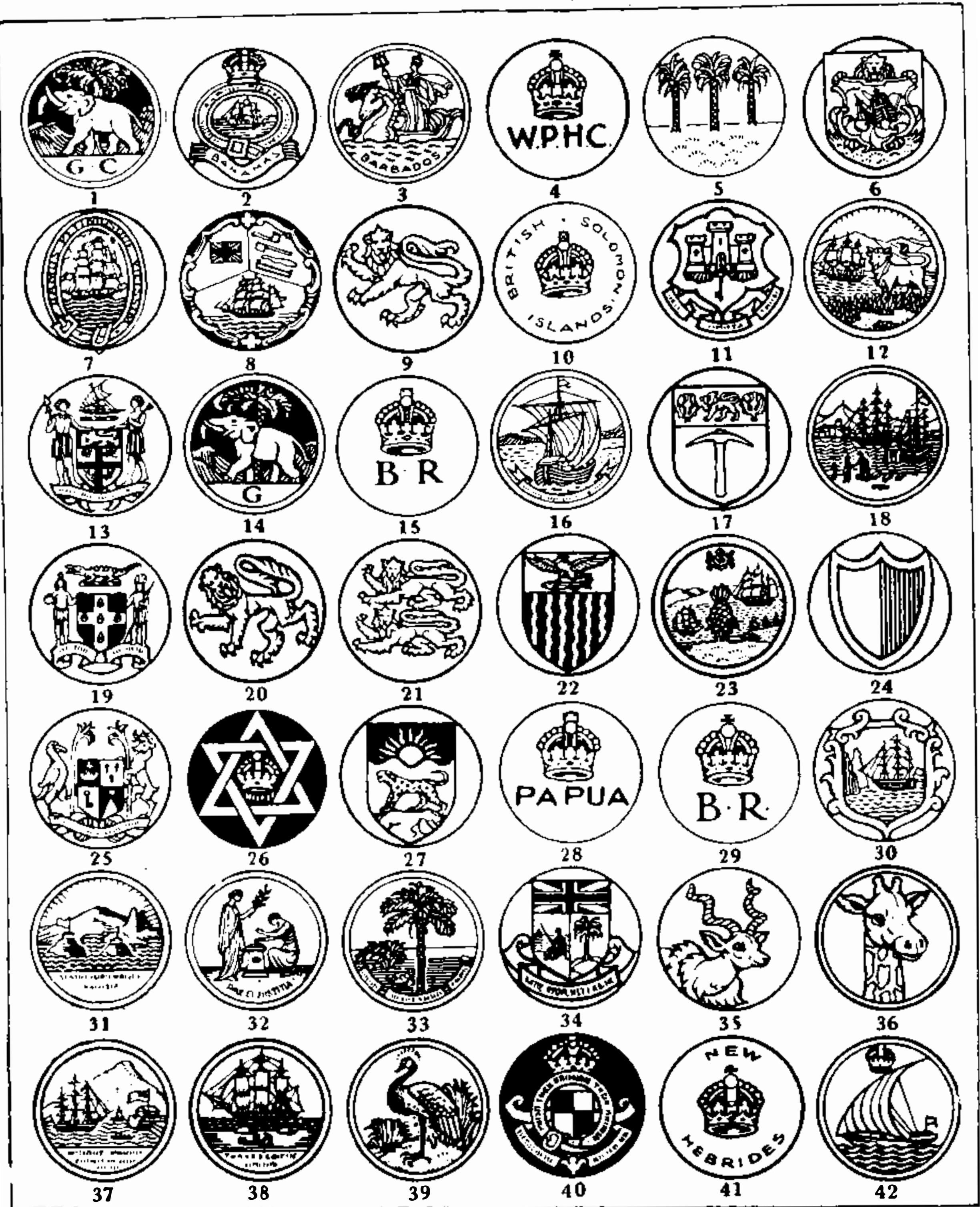
Öbür ufak tefek arazi kayıpları şöyle hulâsa edilebilir: Afrikada Kenya'nın bir parçası olan Jubaland veya Transjuba (İtal. Oltre-Giuba), İşçi Partisinin iktidarda olduğu zaman, 15 Temmuz 1924 te İtalyaya bırakılmış; Uzak Doğu üslerinden olan Wei-hai-wei 1930 da, Kuling de 1936 da Çine iade edilmiş, 1943 te Çinde yabancı imtiyazların kaldırılması üzerine, İngilizler Şangay (Shanghai) ile Amoy'dan da çekilmişlerdir. Himalaya eteklerinde, haricî temsilini İngiltereye bırakmış olan Nepal 1934 te bu hakkını geri alarak, tamamiyle hükümran olmuş ve yabancı devletlere elçi göndermeğe başlamıştır. 1939 da B. İ. nun Pasifikteki Phoenix adaları sömürgesinden Canton ve Enderbury adaları 50 yıl için İngilizlerle Amerikalıların müşterek idaresine girmiş, Amerikalılara burada hava üsleri yapmak hakkı verilmiştir.

İkinci Dünya Harbi sırasında, B. İ. nun Avrupa, Afrika, Asya ve Okyanusyada bulunan muhtelif kısımları düşman işgali altına alınmıştır. Fransanın kuzeyindeki Norman adaları (Channel Islands) nı Almanlar 30 Haziran 1940 tan 9 Mayıs 1945 e kadar işgal etmişler, Afrikada İtalyanlar 16 Ağustos 1940 tan 16 Mart 1941 e kadar Britanya Somaliland'ini aynı şekilde idareleri altına almışlar; Japonlar ise 1942-1945 yılları arasında B. İ. nun güneydoğu Asya, kısmen de Okyanusyadaki arazilerini ellerinde bulundurmuşlardır. 8-9 Aralık 1941 de başlıyan Japon akını, Birmanyadan başka, Hong Kong'u (25 Aralık 1941), Britanya Malakkasını, Singapur'u (15 Şubat 1942; Jap. yeni adı: Shonan), Britanya Borneosunu, Papua ülkesinin

bir kısmını (Yeni Gine'de Milne Bay ve Buna - Gona), Pasifikteki Gilbert adalarını, Britanya Solomon adalarını (bilhassa Guadalcanal) da arka arkaya işgal etmiş, bu arada İngiliz donanmasına ağır kayıplar verdirmişler; fakat 7 - 8 Mayıs 1942 deki Mercan Denizi (Coral Sea) ve 3-6 Hazirandaki Midway deniz ve hava muharebeleriyle Amerikan kuvvetleri Japon yayılmasını durdurmuşlar, İngiliz amirali Lord Mountbatten'ın emrindeki kuvvetler de, Japonların teslim tarihi olan 14 Ağustos 1945 e kadar İngiliz sömürgelerini yavaş yavaş kurtarmışlardır (Singapur ile Hong Kong'un kurtuluşu: 2 - 5 Eylül 1945). Bu harbden sonra, 1946 da, 1919 dan beri B. İ. nun idare ettiği mandalar, Birleşmiş Milletler tarafından «vesayet ülkeleri» (trust territory) olarak yine B. İ. devletlerine verilmiştir. İkinci Dünya Harbi esnasında, 1940 Eylülünde B. İ. deniz kuvvetlerinin çok sıkışık bir durumda olduğu bir sırada Amerikanın verdiği müstamel muhriplere karşılık olarak, bu devlete, Bermuda, Antillerden Bahama, Jamaica, St. Lucia, Trinidad, Antigua adalarında ve Güney Amerikadaki Britanya Guyanasında: ayrıca karşılıksız olarak da Kuzey Amerikadaki Newfoundland'de 99 yıl vâde ile deniz ve hava üsleri kurmak hakkı verilmiştir. Bundan başka, üs işgali meselesini düzenlemek üzere 2 Mart 1942 de «İngiliz - Amerikan Karib Denizi Komisyonu» (Anglo - American Caribbean Commission) kurulmuştur. B. İ. bu harbden sağ salim çıkabilmişse de, Britanya donanmasının verdiği ağır kayıpları (3 saffı harb gemisi, 2 harb kruvazörü, 7 uçak gemisi, 23 kruvazör, 139 muhrip, 76 denizaltı, v. b. hepsi 2831 gemi). Amerikanın yaptığı gibi süratle telâfi edemediği için, birinciliği elden kaçırmış, ayrıca hariçte ve bilhassa Çinde bulunan sermayesini ve pazarlarının büyük bir kısmını kaybetmiş, İmparatorluk Amerikanın malî yardımına muhtaç olmuş (8 Nisan 1948 - 30 Haziran 1954 arasında Britanyaya yapılan Marshall yardımı: 3 585 000 000 dolar) ve bütün bu sebeplerle B. İ. harbden sonra müdafaada kalmayı, Uzak Doğuda tavizkâr olmayı, Birleşmiş Milletlerin 7 Temmuz 1950 de Kuzey Koreye karşı açtıkları savaşa katılmakla beraber, 6 Ocak 1950 de (Hindistan 30 Aralık 1949 da tanımıştır), Sovyet nüfuziyle kurulmuş olan Çin Halk Cumhuriyetini tanımayı uygun bulmuştur.

İmparatorluk bünyesinin içinde yapılan tavizlere gelince, en büyük değişikliğin Hindistanda yapıldığını görürüz. 1922 de Hindistanda, mevcut Kongre partisinden başka, Svarac (Svaraj = başına buyruk olma) partisi kurulmuş, 1924 te İngilizler Batı Hindistan Devletleri İdaresi (Western Indian States Agency) ni meydana getirmişler, 1927 de Hindistan statüsünde ne gibi ıslahat yapılabileceğini incelemek üzere bir komisyon kurulmuş, 1930 dan itibaren Hintlilerin de iştirakiyle Londrada arka arkaya üç Yuvarlak Masa (Round Table) konferansı toplanmış ve nihayet 1935 te İngiliz Parlâmentosu Hindistan için yeni bir Esas Teşkilât Kanunu kabul etmiştir. Bununla, Birmanya Hindistandan ayrıldıktan sonra, müdafaa ve hariciye işleri müstesna, Britanya Hindistanı ile Hint Devletleri için federal bir teşriî meclise karşı mesul, yine federal esaslara göre bir hükümetin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu tavizler Hint Kongre partisini tamamiyle tatmin etmediği gibi, Müslüman Liga da mecliste ve hükümette daima akalliyette kalacağından korkarak, ayrı bir Pakistanın meydana getirilmesini istemiştir. 1939 da İkinci Dünya Harbi başladığı zaman, İngiltere harb sonrası Hindistanı için tasavvurlarını iyice açıklamadığından, Hindular bunu protesto ederek 11 mahallî hükümetin 8 inden kendi nazırlarını çekmişlerdir. Bu arada harici temsil hakkını da alan Hindistan, 1941 de Washington'a ilk elçisini göndermiştir. 1941 - 1942 yıllarında, gerginliği yatıştırmak maksadiyle, hıdivin icra konseyindeki (Executive Council) üyelerin sayısı 7 den 12 ye, sonra da 15 e çıkarılmış, Hintli bir temsilci de Britanya harb kabinesine alınmıştır. 1942 de Mührühas Nazırı Sir Stafford Cripps, Hindistana giderek harbden sonra Hindistanda fedaral esaslara göre bir birlik meydana getirilerek buna dominyon statüsü verileceğini bildirmiş, istemiyen Hint devletlerine bu birliğin dışında kalmak hakkı verileceğini, akalliyetler hakkının da korunacağını bildirmiş ise de, Hintlilerin bu teklifi kabul etmemeleri üzerine Britanya hükümeti bunu geri almıştır. Bu redden sonra, Kongre partisi mücadelesini şiddetlendirmiş, bir ayaklanmadan korkan İngilizler de Gandhi'yi, Nehru'yu ve partinin reisi olan Mevlânâ Ebul Kelâm Azad'ı hapse atmışlardır. Açlık grevi yapan Gandhi birkaç kere hapse girmiş çıkmış (1944), arkadaşları daha sonra serbest bırakılmışlardır. Dünya Harbinde Hintliler B. İ. safında sadakatle hizmet ettikten sonra da İngilizlerle anlaşamamışlar, 1946 da, iktidarı ele almış bulunan İngiliz İşçi partisi (Labour Party) hükümeti tarafından Cripps ve arkadaşları (Lord Pethick - Lawrence, A. V. Alexander) Hindistana giderek Kongre partisiyle Mohammed Ali Cinna (Jinnah) nın Müslüman partisine işçi partisi hükümetinin Hindistan işlerini Hintlilere «devretmek» niyetinde olduğunu bildirmişler ve Hindistanı ikiye bölme esası üzerinde anlaşmışlardır. Lord Mountbatten umumi valiliğe getirildikten sonra işler gelişerek bu bölümün din esasına göre yapılması karar altına alınmıştır. Nihayet 15 Ağustos 1947 de Hindistan bölünerek iki dominyon meydana getirilmiştir. Hindular İngilizlerle arası pek iyi olmayan Pandit Jawaharlal Nehru'nun idaresinde «Bhārat» denilen büyük Hindistanı elde etmişler, 30 Ocak 1948 de Gandhi'nin katlinden sonra da lider olarak Nehru kalmış, 26 Kasım 1949 da, yine B. İ. çerçevesi içerisinde kalan Hindistan, cumhuriyet olmuştur. Hindistanın Müslüman kısmı da, birbirinden ayrı iki parçalı (batıda Belucistan, Pencap ve Sind, doğuda da Doğu Bengal [batı kısmı Hindistana geçmiştir]) Pakistan dominyonunu kurmuşlardır. Kuzeydeki Keşmir bölgesi, mihrace Sir Hari Singh'in davetiyle ve Pakistanın protestosuna rağmen 26 Ekim 1947 de Hindu askerler tarafından işgal edilmiş, Pakistan askerleri de batıdan bu bölgeye girmişler, 1948 de ancak Birleşmiş Milletlerin aracılığı ile harb önlenebilmiş, 3 Kasım 1949 da mütareke sınırı çizilmiş ve iş ilerde yapılacak plebisite bırakılmıştır. Nüfusunun % 77 si Müslüman olan bu bölge hakkında müzakereler henüz devam etmektedir. 1947 de, İngiltere kıralı VI. George'un unvanlarından «Hindistan İmparatoru» ibaresi kaldırılmış, Himalayalarda o zamana kadar idareleri kısmen Britanyaya bağlı bulunan Sikkim bölgesi ile Bhutan devleti de 1947 de devren Hindu Hindistan ile aynı şekilde antlaşmalar yapmışlardır. Fransızlar 1950 de Chandernagore'u, 1 Kasım 1954 te de bütün «Fransız Hindistanı» (Pondichéry, Karikal, Mahé, Yanaon) nı Hintlilere devretmişlerse de, Portekizliler «Portekiz Hindistanı» (Goa, v. b.) nı muhafaza etmek niyetinde olduklarını bildirmişlerdir.

Hindistandan sonra Seylan (yerli adı: Simhalam [aslan adası]; Arap Serendib, Sanskritçe: Lanka) meselesi ele alınmıştır. 1802 den beri sömürge olan bu adaya 1931 de iç

Sömürge rozetleri

1. Altın Sahili, 2. Bahama, 3. Barbados, 4. Batı Pasifik adaları, 5. Batı Samoa, 6. Bermuda, 7. Britanya Guyanası, 8. Britanya Hondurası, 9. Britanya Kuzey Borneo Şirketi, 10. Britanya Solomon adaları, 11. Cebelüttarık, 12. Falkland adaları, 13. Fiji, 14. Gambia, 15. Gilbert ve Ellice adaları, 16. Grenada, 17. Güney Rhodesia, 18. Hong Kong, 19. Jamaica, 20. Kenya, 21. Kıbrıs, 22. Kuzey Rhodesia, 23. Leeward adaları, 24. Malta, 25. Mauritius, 26. Nigeria, 27. Nyasaland, 28. Papua, 29. Pasifik adaları, 30. St. Helena, 31. St. Lucia, 32. St. Vincent, 33. Seychelle, 34. Sierra Leone, 35. Somaliland, 36. Tanganyika, 37. Trinidad ve Tobago, 38. Türk ve Caicos, 39. Uganda, 40. Windward adaları, 41. Yeni Hebrid'ler, 42. Zengibar (Zanzibar; Aden'in rozeti de buna benzer)

işlerde muhtariyet verilmiş, 1937 de bu hürriyet biraz daha genişletilerek idaresi dominyon statüsüne yaklaştırılmış, İkinci Dünya Harbi yıllarında da harbden sonra dominyonluk vaadedilmiş ve nihayet 4 Şubat 1948 de Seylan dominyon olmuştur. 1785 ten beri protektora olup Seylan adasına bağlı bulunan Maldiv adaları sultanlığı, 1 Ocak 1953 te, yine protektora statüsü ile, cumhuriyet olmuşsa da 8 Mart 1954 te sultanlık yeniden kurulmuştur. Adaların idaresi 1953 te Seylandan ayrılarak doğrudan doğruya Britanyaya bağlanmıştır. 1950 yılında, Seylanın merkezi olan Colombo şehrinde Hindistan, Pakistan ve Seylan hariciye vekillerinin yaptıkları toplantılarda kararlaştırılan ve 1 Temmuz 1951 de yürürlüğe giren Colombo Plânı, Commonwealth'in malî ve teknik yardımiyle bu memleketlerin iktisadi kalkınması için 6 yıllık bir program çizerken B. İ. nun güneydoğu Asya sömürgelerini (Malaya Fedarasyonu, Singapur, Britanya Kuzey Borneosu, Bruney ve Sarawak) de bu plâna dahil etmiştir. Daha sonra Birmanya ile İndonezya'nın da bu plâna girmesiyle Hindistan, Pakistan, Seylan, Birmanya, İndonezya devletlerine «Colombo Plânı Devletleri» denmiştir.

Sömürgelerin kendi kendilerini idare etmesi yolunda da ilerlemeler kaydedilerek Kenyada (1919), Tanganyika'da (1926), Britanya Guyanasında (1928), Sierra Leone'de (1951) v. b. mahallî teşri konseyleri (Legislative Council) kurulmuş, ayrıca da sömürge teşri meclislerinin yanı başında Kenyada (1924), Altın Sahilinde (1925), Nigeria'nın Batı Vilâyetlerinde (1937) birer «Yerliler Konseyi» (Native Council) ihdas edilmiştir.

Kıtalar ayrı ayrı ele alınınca şu değişikliklerin yapıldığı göze çarpar: Avrupada, Malta adasına 1922 de Self-government hakkı verilmiştir, 1936 da İtalya - Habeşistan harbi sıralarında İtalya lehine nümayişler yapıldığı ve kargaşalıklar çıktığı için, muhtariyeti geri alınan ada yine sömürge olmuş, fakat İkinci Dünya Harbinde yapılan 1200 den fazla hava akınına feragatle mukavemet ettiği için 1947 de mükâfat olarak adaya yine self - government, yani dahilî muhtariyet verilmiştir. Yakın Doğuda, 1925 te sömürge haline getirilen Kıbrıs'a verilen bazı iç muhtariyet hakları, 1931 de çıkan kargaşalıklar yüzünden geri alınarak seçim hakkı tahdit edilmiştir. İkinci Dünya Harbinden sonra, Oniki Adanın Yunanistana ilhakı, Kıbrısta da bu istikamette bir hareket meydana getirmiş, «Enosis» (birleşme, ilhak) teşkilâtı kurulmuş, 1954 - 1955 te bu teşkilâtın haksız ve mesnetsiz istekleri yüzünden şiddetlenen kargaşalıklara ve silâhlı ayaklanmalara karşı Britanya cezri tetbirler almağa mecbur olmuştur. Daha doğuda, Aden idare bakımından Hindistandan ayrılarak başlı başına bir sömürge ve protektora olmuş, güneydoğu Asyada da Labuan adasının idaresi 1946 da Malakka Boğazı yerleşmeleri (Straits Settlements) nden alınarak Britanya Kuzey Borneosuna bağlanmıştır; aynı adada Bruney (Brunei) sultanlığı protektora olmuş, Sarawak racalığı ise, İngiliz asıllı Raja Sir Charles Vyner Brooke'tan alınarak, 1946 da sömürge haline getirilmiştir. Malakka yarımadasında Müslüman devletleri 1 Nisan 1946 da «Malaya Birliği» (Union of Malaya) ni kurmuşlarsa da, 1 Şubat 1948 de, federal olan veya olmıyan 9 devlet (Pahang, Perak, Selangor, Negri Sembilan; Johore, Kedah, Kelantan, Perlis, Trengganu) birleşerek, «Malakka Boğazı Yerleşmeleri» nden Malakka (Malacca) ile Penang'ı da alarak, Britanya protektorası altında, «Malaya Federasyonu» (Federation of Malaya) nu meydana getirmişlerdir. Bunun üzerine Malakka Boğazı Yerleşmeleri (Straits Settlesments) adiyle tanınan sömürge teşkilâtı lâğvedilerek, Singapur ve mülhakatı, sömürge olmuştur. B. İ. bir aralık Malakka yarımadasında komünistlerle çarpışmak zorunda kalmıştır. Singapur'a bağlı bulunan Cocos veya Keeling adalarının idaresi 1953 te Avustralyaya geçmiştir. Aynı şekilde, güney Afrika açıklarındaki Marion ve Prens Edward adalarının idaresi de 1947 de Güney Afrika Birliğine bırakılmıştır. Güney Afrika ile Güney Amerika arasındaki Gough adası da 1938 de B. İ. na ilhak edilmiştir.

Amerika kıtasında, Newfoundland'in 1855 ten beri devam etmekte olan muhtariyeti geri alınarak ada 1934 te sömürge olmuştur. Malî sıkıntıdan dolayı muhtariyet haklarından feragat eden Newfoundland nihayet bir plebisit neticesinde 31 Mart 1949 da Kanada birliğine katılmıştır. Antillerde (British West Indies), Zenci ahalinin muhtariyet talepleri şiddetlenerek Leeward (1935), Jamaica (1937) ve Trinidad (1938) adalarında kargaşalıklar çıkmıştır. Bunun neticesi olarak, 1943 te Bahama, Barbados, Bermuda, Jamaica ve Leeward adalarında daha demokrat birer idare kurulmuş, 1948 de de Jamaica dahilî muhtariyet statüsünü kazanmıştır. Britanya Antillerinde, Antigua, Montserrat, St. Kitts. Britanya Virgin adaları ve bunların mülhakatı zaten Leeward (Yel - altı) Adaları adı ile federe bir grup teşkil ediyor, daha güneydeki St. Lucia, St. Vincent, Grenada, Dominica adalariyle bunların mülhakatı da Windward (Yel - üstü) Adaları adı altında gruplanarak idareleri birleştirilmişti. Federasyon plânı İkinci Dünya Harbinden evvel de ortaya konmuşsa da, bu mesele esaslı bir şekilde, 19 Ağustos 1947 de Jamaica'nın Montego Bay şehrinde toplanan Karib Denizi Konferansı (Caribbean veya Montego Bay Conference) nda ele alınmış, burada kararlaştırılan esaslara göre bir komisyon (Caribbean Commission), Avustralya federasyonu örneğine göre, Barbados, Britanya Guyanası, Britanya Hondurası, Jamaica, Trinidad ve Tobago, Leeward ve Windward adalarını içine alan fakat Avustralya federasyonundan daha mahdut salâhiyeti olan Britanya Karib Federasyonu (British Caribbean Federation) için bir teşkilât plânını hazırlamıştır. Öbür taraftan, 1 Nisan 1953 te, Britanya Guyanasına parlâmentolu ve senatolu iç muhtariyet verilmişse de, komünistlik kargaşalıkları çıktığı için, bu muhtariyet 9 Ekim 1953 te geri alınmıştır. Pasifikte, Niue (veya Savage, 1922) ve Tokelau (veya Union, 1926) adalarının, Antarktik'te Ross Dependency (1923) nin idaresi Yeni Zelandaya geçmiş, 1933 te de Avustralya Antarktik Ülkesi (Australian Antarctic Territory) kurulmuş, Pasifikteki Ashmore ve Cartier adaları da Avustralyaya verilmiştir (1934). Kuzey Pasifik bölgesindeki adalar için de umumi bir komiserlik (South Pasific Commission) meydana getirilmiştir.

Bu yıllarda üzerinde en çok durulan kıtalardan biri de Afrika olmuştur. Tanca (İng. Tangier) 1923 te bir milletlerarası bölge haline getirildiği zaman, Britanya da idareye iştirak etmeğe başlamıştır. Yine 1923 yılında, Güney Rhodesia'ya iç muhtariyet verilmiş ve idaresi Sömürgeler Nezareti (Colonial Office) nden alınarak Dominyonlar Nezareti (Dominion Office) ne bağlanmış, 1937 de bu muhtariyet genişletilerek hemen hemen dominyon statüsüne eşit kılınmıştır. 1928 de Uganda ve Kenya protektoraları ile Tanganyika mandasını birleştirerek bir Doğu Afrika Federasyonu (East African Federation) kurmak için bazı plânlar hazırlanmışsa da bu mesele harb senelerinde bir tarafa bırakılmış, harbden sonra, 1 Ocak 1948 de bu üç

ülke için, merkezi Nairobi (Kenya) de bulunan Doğu Afrika Yüksek Komiserliği (East Africa High Commission) meydana getirilerek, bunlar birbiriyle federal bağlarla bağlanmış ve müşterek bir teşriî meclis kurulmuştur. B. İ., ayrıca Kenya'da, 1953 te Kikuyu kabîlesine mensup Maumau teşkilâtının isyanı ile karşılaşmıştır. Nyasaland'de isyanlar, Altın Sahilinde de grevler vuku bulmuştur. 1945 te Gambia, Sierra Leone, Altın Sahili ve Nigeria'ya de federasyon prensiplerini tatbik etmek maksadiyle Batı Afrika Konseyi (West African Council) kurularak Altın Sahilinin Accra şehrinde işe başlamıştır. Güney Afrikada faaliyet daha ciddî ve hareketli olmuş ve ekvatordan Kap'a kadar yayılmış bulunan 30 milyonluk Bantu asıllı Zenciler, burada kendilerini göstermişlerdir. Afrika kıtasında, Zenci memleketi olan Liberia'nın zaten hükümran bir devlet olması, ayrıca Libya'nın 1952 de hükümranlığa kavuşması, Sudana muhtariyet verilmesi, şimdi vesayet altında bulunan eski İtalyan Somalisinin 1959 da hükümran devletler sırasına geçmesinin karara bağlanmış bulunması, ayrıca Fransız kuzey Afrikasında istiklâl için yapılan mücadelenin şiddetlenmesi, B. İ. nun Afrikada daha tavizkâr olmasını gerektirmiştir. Böyle olmakla beraber, Zenci ile beyaz tefriki kendini Antillerden daha ziyade burada hissettirmiş, Güney Afrikadaki Boer asıllı beyazlar, «Apartheid» (= ayrı gelişme) dedikleri prensipe göre, beyazlarla Zenciler arasında coğrafi, iktisadi, içtimai ve siyasi sahalarda kesin bir ayırt ve ayrılım bulunmasını istemektedirler. 1948 yılında seçim hakkı olan beyazların oyu ile Güney Afrika Birliği başvekilliğine getirilen Boer asıllı D. F. Malan, Milliyetçi Parti tarafından desteklenen ve eski «Segregation» (=ayrılma) hareketinin yeni bir şekli olan bu prensipi tatbik etmeğe başlamış ve bu cereyan 1950 den sonra şiddetlenmiştir. Muhalefet Partisi olan United Party (= birleşik parti) nin lideri Strauss, bu prensipi tenkid etmekte ise de, o da Zencilerin siyasi haklarını tahdit etme taraftarı olduğu için, bu zümre tarafından tutulmamaktadır. Bu prensip sebebiyledir ki, Güney Afrika Birliğinin coğrafi sınırları içerisinde adacıklar halinde bulunan Britanya Güney Afrika Protektorları (British South African Protectorates: Basutoland, Swaziland, ve Bechuanaland Protectorate), birliğe dahil olmayıp, bir Yüksek Komisere tâbi ve hususi bir statü ile «Commonwealth Münasebetleri Nezareti» (Commonwealth Relations Office) ne bağlıdır. Buna karşılık, Güney Afrika Birliği, 1919 da manda olarak kendisine verilen Güneybatı Afrikasının birliğe ilhakını istemişse de, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı bunu 14 Aralık 1946 da reddedmiştir. Ekim 1948 de Londrada ilk Afrika Sömürgeleri Konferansı (African Colonial Conferance) toplanmış, bütün sömürgelerden gelen 70 kadar temsilci iktisadi ve sosyal meseleleri görüşmüşlerdir. Güney Afrika Birliğinin kuzey komşusu olan Güney Rhodesia, Britanya Orta Afrikası (British Central Africa) adı altında gruplanan Nyasaland, Kuzey Rhodesia ve Güney Rhodesia topluluğunun önderliğini yapmış başvekili Sir Godfrey Higgins'in gayretleriyle 1945 te Orta Afrika Konseyi (Central African Council) kurularak, 1948 de bu ülkelerin federasyonu için gereken plânları hazırlamış ve nihayet 23 Ekim 1953 te, Güney Afrika Birliği modeline göre, Orta Afrika Federasyonu (Central African Federation) teşekkül etmiş ve federal bir hükümet faaliyete geçmiştir. Zenci - Beyaz meselesi bu federasyonda da aynen mevcuttur.

Son zamanlarda, ilerisi için stratejik bir ehemmiyet kazandığı anlaşılan, gitgide «çözülüp açılan» ve her ormanına balta giren Afrika kıtasına yalnız B. İ. değil, doğu milletleri de önem vermektedir. 18 - 24 Nisan 1955 te Java adasının Bandung şehrinde toplanan Asya - Afrika Konferansı (Asiatic - African Conference) na, Sudana ilâveten, B. İ. nun Afrikadaki sömürgelerinden Altın Sahili ile yeni kurulan Orta Afrika Federasyonunun davet edilmesi, bunun bir nişanesi sayılabilir. Colombo Plânı Devletleri başvekillerinin 28 - 29 Aralık 1954 te yaptıkları Bogor Konferansında toplanması kararlaştırılan Bandung Konferansında, Türkiye de dahil, Asyalı ve Afrikalı 29 devlet veya ülke, sömürgeciliği tenkid etmiştir.

Tenkid edilmekle beraber, B. İ., kuruluşunda, yayılışında ve idaresinde silâh ve cebir de kullandığı halde, yine de idaresi altına aldığı ülkelerde emniyet ve nizam esaslarının kurulmasında, yerli halk topluluklarının hayat seviyesinin yükseltilmesinde ve bunların önüne medeniyet ve irfan yollarının açılmasiyle kendi kendilerini idare edebilir hale getirilmesinde kuvvetli bir âmil olmuştur.

Sömürgeler imparatorluğunun idare sistemi: Bugün, Birleşik Kırallık ve Commonwealth Devletleri (Kanada, Avustralya, Güney Afrika Birliği, Yeni Zelanda, Hindistan, Pakistan, Seylan) nden başka, B. İ. na bağlı bulunan ve Britanya Sömürgeler İmparatorluğunu meydana getiren 40 sömürge (2 si Avrupada, 6 sı Asyada, 9 u Afrikada, 10 u Amerikada, 10 u Okyanusyada, 3 ü Antarktikada), 15 protektora (5 i Asyada, 8 i Afrikada, 2 si Okyanusyada), ayrıca da 2 kondominyum (1 i Afrikada, 1 i Okyanusyada), 7 vesayet ülkesi (4 ü Afrikada, 3 ü Okyanusyada), ve 5 himayeli devlet (hepsi Asyada) vardır. Bunlardan 3 sömürge ile 1 vesayet ülkesi Avustralyaya, 6 sömürge ile 1 vesayet ülkesi Yeni Zelandaya, 1 vesayet ülkesi Güney Afrika Birliğine, 1 protektora Hindistan cumhuriyetine, 1 vesayet ülkesi de Birleşik Kırallık - Avustralya - Yeni Zelandanın müşterek idaresine bağlı olup, kalan 31 sömürge, 14 protektora, 2 kondominyom, 3 vesayet ülkesi ve 5 himayeli devlet doğrudan doğruya Birleşik Kırallığın idaresi altındadır. Büyük Britanya (İngiltere, Gal, İskoçya) ve Kuzey İrlanda Birleşik Kırallığının çerçevesi içerisinde, Kuzey İrlandanın başlı başına, Man adası ile Norman adalarının da Büyük Britanya tacına bağlı olarak, dahilî muhtariyetleri vardır.

Britanya Sömürgeler İmparatorluğunun idaresi, Londradaki Sömürgeler Nezareti (Colonial Office) ne bağlı olup, sömürgeler de Britanya hâkimiyeti altındadır. Hukukan, sömürge arazileri İngiliz toprağı sayılır, ahalisi de Britanya tebasıdır. Bunları hariçte Britanya hükümeti temsil eder. En yüksek teşriî makam Britanya Parlâmentosu olup, sömürgelerin teşriî faaliyeti buna tâbidir. Britanya tacı (crown) na, muhtelif sömürgelerin, statü, teşriî («sömürge kanunu» [Colonial Law]), icra ve kaza işlerini tanzim etmek salâhiyeti verilmiştir (bundan dolayı eskiden hususi şirketlerin idaresinde bulunan sömürgelere sadece «sömürge» [colony], son Britanya tacının idaresine geçen sömürgelerce de «taç sömürgesi» [crown colony] denmiştir). Britanya tacı, sömürgelerde Vali (Governor); bunların maiyetinde de: Vali Vekili (Lieutenant Governor) veya Yüksek Komiser (High Commissioner) ler tarafından temsil edilir (Orta Afrika Federasyonunda dominyonlarda da olduğu gibi Umumi Vali [Governor General] vardır); kıral veya kıraliçe tarafından tâyin edilen bu şahıslar, sömürgeler Nezaretinin memurlarıdır. Sömürgelerin Londradaki temsilcilerine de «Sömürge ajanı» (Colonial agent) denir. İdare hukukuna göre sömürge ve protektoraları Britanya tacına bağlıyan bağlar derecelendirilmiş olup, bazıla-

rına geniş veya iç muhtariyet hakları da verilmiştir. Ara kademeleri de bulunan bu münasebet şekilleri başlıca dört tipe ayrılır:

I. Sömürgeler (Colony): 1. Muhtariyetsiz (Nonself-governing) ülkeler: bunlarda teşri ve icra kuvvetlerinin hepsi vali (governor) nin eline verilmiştir. Onun tâyin ettiği Danışma Meclisi (Advisory Council) oy sahibi olmayıp sadece istişareye katılmak hakkına sahiptir. Misal olarak Cebelüttarık, Hong Kong, Falkland Adaları gösterilebilir. 2. Mahdut muhtariyetli ülkeler: bu tipte, kıral veya kıraliçe tarafından tâyin edilen valiye, sadece icra salâhiyeti verilmiştir, istişaresi için de bir Danışma Meclisi (7-9 üyeli Executive Council = icra konseyi) vardır. Teşri işlerinde valinin Teşriî Meclis (13-25 üyeli Legislative council = teşri konseyi) in muvafakatını alması gerekir. Meselâ Britanya Hondurasında, Britanya Kuzey Borneosunda durum böyledir. 3. Geniş muhtariyetli ülkeler: Burada da icra salâhiyeti yine, kıral tarafından tâyin edilen valinin elindedir; fakat Danışma Meclisinin üyeleri, kısmen, Temsilciler Meclisi (House of Assembly)nden seçilir. Kanunlar, iki kamaralı (yani senato ve parlâmento) esas üzerine teşkil edilen teşri heyetinin tasvibinden geçirilerek yapılır. Bu kamaralardan biri Devlet Meclisi (State Council) olup, üyeleri vali tarafından seçilir; ikincisi de Temsilciler Meclisidir, ki bunun üyelerinin çoğunu halk seçer, meselâ Antillerde, Leeward adalarında olduğu gibi. 4. Kendi kendini idare eden (self-governing) ülkeler: bunda, kıral tarafından tâyin edilen valinin salâhiyetleri çok tahdit edilmiştir. İcra salâhiyeti, Temsilciler Meclisine karşı mesul olan bir kabine (Ministry) ye verilmiş olup, bunun başında da bir başvekil (Prime Minister) vardır. Teşrî salâhiyeti yine Temsilciler Meclisi ile Devlet Meclisi müştereken deruhde etmişlerdir. Malta, Altın Sahili, Orta Afrika Federasyonu, Barbados, ve Jamaicanın statüleri şimdi böyledir.

II. Protektora, yani himaye altında bulunan ülkeler (Protectorate): Teşkilât ve idare hukukuna göre bunlar Britanya toprağı sayılmaz. Bu ülkelerin ahalisi Britanya tebası olmamakla beraber, yabancı memleketlerde tebalar gibi Britanyanın diplomatik himayesini görürler. Bundan başka bu ahali teşri bakımından Britanya parlâmentosuna da tâbi değildir. Haricî temsil, teşri, icra ve kaza hakları, protektora mukavelesine göre, türlü derecelerle, munhasıran Britanya tacına terkedilmiş olur. Bu şekillere göre protektoralar şu iki tipe ayrılmıştır: 1. Sömürge protektoraları, (Colonial Protectorate): bunlar umumiyetle sömürgeler gibi idare edilmekte olup, Britanya Sömürgeler Nezaretine tâbidirler; meselâ Bechuanaland, Kenya, Kuzey Rhodesia ve Somaliland gibi. Bu gibi protektoralara muhtelif derecelerde iç muhtariyet hakkı verilmiş olabilir, meselâ Britanya Somaliland'ı muhtariyetsiz, Uganda mahdut muhtariyetli, Bechuanaland geniş muhtariyetli protektoralardır; Nyasaland gibi bir protektora ise, bugün kendi kendini idare eden (self-governing) bir birlik olan Orta Asya Federasyonunun bir bölümünü teşkil eder. Kenya, Gambia, Nigeria, Sierra Leone ve Aden ülkelerinin sömürge ve protektora kısımları bulunduğu için bunlara «Sömürge ve protektora» (colony and protectorate) denmektedir; Altın Sahili ülkesi de asıl Altın Sahili ile Ashanti Sömürgelerinden Kuzey Ülkeler (Northern Territories) protektorasından ve Togland vesayet ülkesinden müteşekkildir. Malaya Federasyonunu meydana getiren 11 birlikten 9 u protektora, 2 si de sömürgedirler; bu federasyonun Yüksek Komiseri (High Commissioner), güneydoğu Asya Umumi Komiseri (Commissioner) ne tâbidir, ülkede ayrıca federal icra meclisi ile federal teşri meclisi de vardır. 2. Himayeli devletler (Protected State): bunlarda, devlet reisliği yerli hükümdarlara bırakılmıştır; Britanyalı bir müşavir (Resident) de, protektora antlaşmasına göre, Birleşik Kırallık tacının hukukunu korur. Meselâ, Kuveyt, Maskat ve Umman, Zengibar (Zanzibar), Bruney ve Maldıv adalarında birer sultan (1946 ya kadar da Sarawak'ta bir raca[raja]), Bahreyn ile Katar'da birer şeyh, Umman-ül-Mütesalih (eskiden: Korsanlar Sahili)te 7 şeyh, Tonga adasında da bir kıraliçe vardır. 24 sultanlığı ihtiva eden Aden protektorası ile 9 sultanı olan Malaya Federasyonu, yerli hükümdarları bulunduğu halde, himayeli devlet sayılmayıp, protektora statüsüne göre idare edilmektedirler; Zengibar ve Maldıv sultanlıkları ile Tonga kırallığı da bu şekilde muamele görmekte ve yalnız Basra körfezi bölgesindeki 5 Arap devleti, himayeli devlet sınıfından sayılmaktadır.

III. Vesayet ülkeleri (Trust Territory): bunlar Britanya ve Commonwealth toprağı sayılmaz, Birleşmiş Milletlerce tesbit edilen vesayet anlaşmalarına göre ve onun murakabesi altında, vasiler tarafından (Birleşik Kırallık, Avustralya, Güney Afrika Birliği, Yeni Zelanda) sömürge gibi idare edilir ve idarenin başında umumiyetle bir administratör (Administrator) bulunur. Vesayet ülkelerinden Tanganyika'da administratör bulunmayıp, ülke Kenya ve Uganda ile birlikte Doğu Afrika Yüksek Komiserliği (East Africa High Commission) ne bağlıdır. Aynı şekilde birer vesayet ülkesi olan Togoland ile Kamerun'dan birincisi Altın Sahili, ikincisi de Nigeria idaresine bağlanmıştır; Pasifikteki vesayet ülkelerinden eski Alman Yeni Ginesi ile civardaki adaların idaresi 1949 da Avustralya tarafından Papua ülkesine bağlanmıştır (Papua and New Guinea Territory).

IV. Kondominyumlar (Condominium); bunlar, iki devletin birer yüksek komiseri tarafından müştereken idare edilir, Sudan kondominyumu Mısırla, Yeni Hebridler (New Hebrides) kondominyumu da Fransa ile İngiliz-Mısır-Sudanında bir İngiliz Umumi Valisi vardır ve buranın idaresi Britanya Hariciye Nezareti (Foreign Office) tarafından tanzim ve kontrol edilir. Muhtariyeti olan Sudan'ın kabinesine yerli bir başvekil riyaset eder.

Britanya sömürgeler İmparatorluğunun müdafaa işlerine Birleşik Kırallık bakar. Her sömürge ve protektoranın hususi bir rozeti (badge) vardır. Daire şeklinde olan bu rozet mavi İngiliz bayrağının sağ alt köşesine konarak sömürge ve protektoralarda kullanılır.

Bibliyografya: *The Cambridge History of the British Empire*, 8 cilt, 1929-1940. A. J. Williamson: *A Short History of the British Expansion*, 2 cilt, yeni bas. 1945; aynı yazar: *The Ocean in English History*, 1941; aynı yazar *Great Britain and the Empire*, 1945. W. Woodward: *A Short History of the Expansion of the British Empire*, yeni bas. 1931. Sir J. A. R. Marriott: *The Evolution of the British Empire and Commonwealth*, 1939. R. Muir: *A Short History of the British Commonwealth*, 2 cilt, 1922; aynı yazar: *The British Empire*, 1940. Sir Ch. Lucas: *The Story of the Empire*, 1924. B. Williams: *The British Empire*, yeni bas. 1944. D. C. Somervell: *The British Empire*, 1930. H. Bolitho: *The British Empire*, 1948. W. E. Simnett: *The British Colonial Empire*, yeni bas. 1949. C. Clark: *The Crown Colonies and Their History*, 1939. Sir E. Grigg (Lord Altrincham): *The Bri-*

tish Commonwealt, 1948. J. T. Adams: *Empire on the Seven Seas: the British Empire 1784 - 1939*, 1940; aynı yazar: *Building the British Empire*, 2 cilt, 1938. A. P. Newton:*The British Empire to 1783*, 1935; aynı yazar: *A Hundred Years of the British Empire*, 1940; aynı yazar ve J. Ewing: *The British Empire since 1783*, 1929. W. Y. Elliott: *The New British Empire*, 1932. P. Knaplund: *The British Empire, 1815 - 1939*, 1942. A. E. Zimmern: *The Third British Empire*. 1926. H. V. Hodson: *Twentieth Century Empire*, 1948. W. K. Hancock: *Survey of the British Commonwealth Affairs*, 2 cilt, 1937 - 1941; aynı yazar: *An Argument on Empire*, 1943. A. J. Sargent: *Seaways of the Empire*, yeni bas. 1930. L. C. A. Knowles: *The Economic Development of the British Overseas Empire*, 3 cilt, 1928 - 1936. F. V. Meyer: *Britain's Colonies in World Trade*, 1948. S. B. Leacock: *The British Empire, Its Structure, Its Unity, Its Strength* 1940. E. A. Walker: *The British Empire: Its Structure and Spirit* 1943. H. E. Egerton: *A. Short History of British Colonial Policy, 1606 - 1909*, yeni bas. 1932; aynı yazar: *British Colonial Policy in the Twentieth Century*. 1922. G. L. Beer: *The Old Colonial System, 1660 - 1754*, 1912. A. B. Keith: *Selected Speeches and Documents on British Colonial Policy, 1763 - 1917*, yeni bas. 1948; aynı yazar: *Speeches and Documents on the British Dominions, 1918 - 1931*, 1932; aynı yazar: *The Governments of the British Commonwealth*, 1935; aynı yazar: *The Dominions as Sovereign States: Their Constitutions and Government*, 1938. Royal Institute of International Affairs: *The Colonial Problem*, 1937; aynı müessese: *The British Empire, A Report* 1938. Lord M. Hailey: *The Position of the Colonies in a British Commonwealth of Nations*, 1941; aynı yazar: *Colonies in the Commonwealth*, 1941. F. G. Marcham: *The British Commonwealth: an Experiment in National Self-government and International Co - operation*, 1941. W. B. Willcox: *Star of Empire. 1485 - 1945*, 1950. Sir E. Barker: *The Ideas and Ideals of the British Empire*, yeni bas. 1946. J. Coatman: *Magna Britannia*, 1936. E. Jenks: *The Government of the British Empire*, yeni bas. 1937. D. Tangye: *One King: A Survey of the British Empire*, 1944. W. Layton: *The British Commonwealth and World Order*, 1944. Lord G. Elton: *Imperial Commonwealth*, 1945. G. Bennett (toplıyan): *The Concept of Empire*, 1952. Ayrıca, metinde geçen eser adlarına bk.

BRİTANYA KAFRARYASI (İng. British Kaffraria), Güney Afrikada Britanya İmparatorluğuna dahil eski bir arazi. 1847 de kurulan bu bölgenin merkezi 1865 e kadar Kingwilliamstown idi. B. K. 1865 te Kap kolonisine, sonra da Güney Afrika Birliğine dahil edilmiştir; şimdi Kâp vilâyeti (Cape Province) nde bulunmaktadır. Asıl Kafrarya (Şimdiki adı: Transkeian Territories) nın güneybatı kısmını teşkil eden bu arazi, büyük Kei (Great Kei) ve Büyük Fish (Great Fish) ırmakları arasında olup, Natal'a kadar, Drakensberg dağlık bölgesi ve kıyı boyunca uzanır. Nüfusun çoğunu Kaffir'ler (Kâfirler) teşkil eder ki, bunlar bu bölgenin esas halkıdır, ve Bantu Zenci soyundandırlar. Sayıları 1 000 000 kadar olan Kaffirler çalışkan ve muharip Zencilerdir. Bunlarda toprağı kadınlar sürer, erkekler hayvancılık işlerinde ve savaşta vazife alırlar. Bk. KAFRARYA.

BRİTANYA KOLOMBİYASI (British Columbia), Kanadanın Pasifik kıyısındaki bir eyaleti. Yüzölçümü 948 600 km², nüfusu 1 165 210 (1951) dur. Nüfus 1941 den beri süratle artmıştır (1931 de 694 000, 1941 de 818 000). Bu artış % 42 dir. Eyaletin merkezi Victoria şehridir (nüfusu 51 331, yakın çevresiyle birlikte 105 000). Diğer şehirleri Vancouver (asıl şehrin nüfusu 345 000, yakın çevresiyle birlikte 531 000), Penticton, Prince Rupert, Kelowna, Kamloops'tur.

B. K., dağlık bir bölgedir. Kuzey Amerikanın batısında boydan boya uzanan dağlık kuşağın bir bölümü de buradadır. Dağların yamaçları ekseriya dik ve sarptır. Dar ve derin vâdiler çoktur. Birbirine paralel olarak uzanan dağ sıraları arasında otluk ve çalılık yüksek platolar vardır (1 000 m yüksekliğindeki Fraser yüksek platoları gibi). Bu dağlık yerler Pasifik kıyısına kadar uzanır. Burada çok girintili çıkıntılı, adalar ve boğazlarla dolu, Norveç kıyılarını andıran bir kıyı bölgesi vardır. Adaların en büyüğü Vancouver (b. bk.) dir.

Kıyıya yakın yerlerdeki dağlar zengin ve ekonomik değeri çok olan ormanlarla kaplıdır. İktisadi kaynakların % 60 ını ormanlar sağlar. İkinci derecede, balıkçılık (bilhassa som balığı) mühim yer tutar. Ziraat sadece güney taraflarındaki bazı vâdilerde yapılır ve sulama suretiyle sebze, meyva yetiştirilir. Halkı kısmen hayvancılıkla da meşgul olur. Madenleri (bu arada uranium), gemi inşaatı, tayyare endüstrisi vardır. Demiryollarının uzunluğu 9 646 (1951) km dir. Şoselerinin uzunluğu 3 850 km yi bulur.

B. K. nda 1872 de din öğretimine bağlı olmıyan okul tarzı kurulmuştur. İlköğretim mecburidir. Lise ve enstitü muadili okulların sayısı çoktur. Üniversitesi 1908 de kurulmuş, 1915 te öğretim faaliyetine başlamıştır. 1953 te 5 000 talebesi vardı.

B. K. (evvelce Yeni Kaledonya) ve Vancouver adası başlangıçta Hudson - Bay - Company'ye ait bulunuyordu. 1849 da Vancouver, 1858 de B. K. Kırallığa bağlanmış, 1866 da her ikisi birleştirilmiştir. 1871 Temmuzunda B. K. Kanada birliğ'ne girmiş, orada 6 senatör ve 18 mebusla temsil edilmiştir. 5 senede bir mebus seçimi yapılır. Son seçimler 1952 de yapılmış ve 48 mebus seçilmiştir.

BRİTANYA KUZEY BORNEOSU (British North Borneo veya North Borneo), Borneo adasının kuzey bölümünde İngiliz himaye bölgesi. Bu bölgenin batısında Brunei ve Sarawak devletleri vardır. Yüzölçümü 76 109 km², nüfusu 334 141 (1951) dir. Bunun 243 000 i yerli, 74 374 ü Çinli, 1214 ü Avrupalıdır. Yerli halk ziraat ve balıkçılıkla geçinen Malaya boylarından meydana gelmiştir. Üç tarafı denizle çevrili olan B. K. B. nun kıyılarının uzunluğu 1 448 km yi bulur. Başlıca şehirleri kıyı boyundadır. Başşehir Jesselton'dan başka diğer şehirler Kudat, Sandakan, Lahad Datu, Tawau, Labuan adasındaki Victoria'dır.

B. K. B. nun iç kısımları dağlıktır (Kinabalu dağı 4 100 m). Iklim sıcak ve bol yağışlı olup zengin ve gür ormanları vardır. Ticaretini Singapur ve Hong Kong yoliyle yapar. Başlıca ihraç malları kauçuk, kıymetli kereste, balık, tütün, kopradır. İthal malları arasında işlenmiş maddeler başta gelir. Demiryollarının uzunluğu 154 km dir. Bu yol Jesselton'dan kıyı boyuna ve içerlere uzanır. 378 km uzunluğunda şose vardır. B. K. B., hava yollariyle birçok memleketlere bağlıdır: Bu bölge ile Singapur arasında haftada 5 defa, Hong Kong ve Manila arasında 2 defa, Sidney, Hong Kong arasında 1 defa hava seferleri vardır.

1888 den beri Kuzey Borneo Şirketinin himayesinde bir bölge olan B. K. B., 15/VII/1946 da Britanya tacına devrolunmuş mahdut muhtariyetli bir sömürgedir. Bu ta-

Siyasî Bölüm	Yüzölçümü km²	Nüfus	Merkez
I. Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı			
A. *Anavatan*			
1. Büyük Britanya			
İngiltere ve Gal			
İngiltere	131 761	41 448 000[3]	Londra
Gal	19 535	2 617 000[3]	(Caernarvon)
İskoçya (Hebrid, Orkney ve Shetland adaları dahil)	77 171	5 146 000[3]	Edinburgh
2. Kuzey Irlanda	13 566	1 381 000[3]	Belfast
Man adası	572	55 200[1]	Douglas
Norman adaları (Jersey, Guernsey, Alderney, Sark, v. b.)	195	102 800[1]	St. Heliers (Jersey) ve St. Peter Port (Guernsey)
Toplam	**242 800**	**50 750 000**	
B. *Sömürgeler İmparatorluğu*			
1. Sömürgeler:			
Cebelüttarık	6	22 848[1]	Cebelüttarık (Gibraltar)
Malta	316	320 613[3]	Valletta
Kıbrıs	9300	510 000[3]	Lefkoşa (Nicosia)
Aden (Perim adası dahil)	200	100 000[2]	Aden
Singapur ve mülhakatı (Christmas adası ve başka adalar)	740	1 123 172[3]	Singapur
Britanya Kuzey Borneosu (Labuan dahil)	71 900	355 000[3]	Jesselton
Sarawak	121 900	592 000[3]	Kuching
Hong Kong	1 000	2 250 000[3]	Victoria
Gambia (protektora dahil)	10 500	278 000[2]	Bathurst
Sierra Leone (protektora dahil)	72 400	2 000 000[2]	Freetown
Altın Sahili (Togoland hariç)	204 100	4 063 000[3]	Accra
Nigeria (Kamerun hariç)	876 900	30 330 000[3]	Lagos
Doğu Afrika Yük. Komiserliği: Kenya (protektora dahil), Uganda (bk. Protektoralar), Tanganyika (bk. Vesayet ülkeleri)	582 600	5 851 000[3]	Nairobi
Orta Afrika Federasyonu: Güney Rhodesia, Kuzey Rhodesia (bk. Protektoralar), Nyasaland (bk. Protektoralar)	389 000	2 259 900[3]	Salisbury
Mauritius ve mülhakatı (Rodrigues, Diego Garcia, Chagos)	2 100	524 867[3]	Port Louis
St. Helena ve mülhakatı (Ascension, Tristan da Cunha, Gough)	400	5 355[3]	Jamestown
Seychelle'ler ve mülhakatı (Amirantes, Aldabra, Agalega, Providence)	405	37 129[2]	Port Victoria
Bermuda'lar	54	39 983[3]	Hamilton
Bahama'lar	11 400	84 841[3]	Nassau
Jamaica ve mülhakatı (Türk ve Caicos adaları, Cayman adaları, v. b.)	12 200	1 473 000[2]	Kingston
Leeward [Yel-altı] adaları (Antigua, Montserrat, St. Kitts, Nevis, Britanya Virgin adaları, v. b.	1 100	119 700[2]	St. John's
Windward [Yel-üstü] adaları (St. Lucia, St. Vincent, Grenada, Dominica, v. b.)	2 100	290 000[2]	St. George's
Barbados	400	222 942[3]	Bridgetown
Trinidad ve Tobago	5 100	678 300[3]	Port of Spain
Britanya Hondurası	23 000	75 778[3]	Belize
Britanya Guyanası	215 000	463 000[3]	Georgetown

Siyasi Bölüm	Yüzölçümü km²	Nüfus	Merkez
Falkland adaları ve mülhakatı (Güney Georgia, Güney Sandwich, Güney Shetland, Güney Orkney'-ler, v. b.)	15 700	3 713[3]	Stanley
Antarktik ülke (Falkland mülhakatının güneyinde Weddel Quadrant: Coats Land, Hearst Land, v. b.)	1 650 009	—	—
Fiji adaları	18 200	312 678[2]	Suva
Pitcairn adaları	5	134[1]	(Adamstown)
Batı Pasifik adaları: Gilbert ve Ellice adaları ve mülhakatı (Phoenix adaları, v. b.)	1 900	38 000[2]	Ocean Island
Britanya Solomon adaları (bk. Protektoralar)	—	—	—
2. Protektoralar:			
Aden (Hadramut [Seyyun, Şihr, Mukalla, Kişin, v. b.], Kuria-Muria adaları, Kamaran adası, Sokotra adası dahil)	290 000	800 000[2]	Aden
Malaya Federasyonu: (9 protektora [Pahang, Perak, Selangor, Negri Sembilan, Johore, Kedah, Kelantan, Perlis, Trengganu] ve iki sömürge (Malacca, Penang)	131 000	5 705 952[3]	Kuala Lumpur
Maldiv adaları	300	100 100[3]	Male
Bruney	5 800	50 000[2]	Bruney
Somaliland	176 100	640 000[2]	Hargeisa
Uganda	243 000	5 343 000[3]	Entebbe
Nyasaland	96 800	2 463 785[2]	Zomba
Kuzey Rhodesia	745 000	2 015 000[3]	Lusaka
Zengibar (Pemba adası dahil)	2 600	272 000[2]	Zengibar (Zanzibar)
Britanya Güney Afrika Protektoraları:			
Basutoland	30 300	583 000[2]	Maseru
Bechuanaland	712 200	292 000[2]	Mafeking
Swaziland	17 400	202 000[2]	Mbabane
Britanya Solomon adaları	30 300	99 000[2]	Tulagi
Tonga (Friendly) adaları	700	51 402[3]	Nukualofa
3. Kondominyumlar:			
Sudan (Mısır ile)	2 505 800	8 766 000[2]	Hartum (Khartoum)
Yeni Hebrid'ler (Fransa ile)	14 800	53 000[2]	Vila
4. Vesayet ülkeleri			
Togoland (Altın Sahile bağlı)	33 800	415 000[3]	(Ho)
Kamerun (Nigeria'ya bağlı)	88 300	1 170 000[3]	(Buea)
Tanganyika (Doğu Afrika Yük. Komiserliğine bağlı)	932 000	8 069 000[3]	Dar-üs Selâm
Nauru (Avustralya ve Yeni Zelanda ile müşterek olarak)	21	3 300[1]	Nauru
5. Himayeli Devletler:			
Kuveyt	20 700	205 000[2]	Kuveyt
Bahreyn adaları	600	112 000[2]	Manama
Katar	22 000	25 000[2]	Doha
Umman-ül-Mütesalih (eski Korsanlar Sahili, v. b.)	654 000	95 000[2]	Şerce (Sharjah)
Maskat ve Umman (hepsi Basra Körfezi İdaresi [Persian Gulf Residency] ne bağlı)	212 000	550 000[2]	Maskat
Toplam	**11 266 447**	**92 504 392**	

Siyasi Bölüm	Yüzölçümü km²	Nüfus	Merkez
II. Kanada Dominyonu (Newfoundland, Labrador dahil)	9 960 600	14 780 000[3]	Ottawa
Toplam	**9 960 600**	**14 780 000**	
III. Avustralya Commonwealth'i			
A. *Ana ülke* (Tasmania dahil)	7 703 992	8 917 763[3]	Camberra
B. *Mülhakat* (*sömürgeler*)			
Norfolk adas (Ashmore, Cartier v. b. adalar dahil)	39	1 140[0]	Kingston
Papua ve Yeni Gine ülkesi:			
Papua ülkesi	234 500	920 000[1]	Port Moresby
Yeni Gine ülkesi (bk. Vesayet ülkesi)	—	—	—
Cocos (Keeling) adaları	2	1200	—
Avustralya Antarktikası (Enderby Land, Wilkes Land, v. b.)	6 400 000	—	—
C *Vesayet ülkesi*			
Yeni Gine ülkesi (Bismarck takımadaları, [eski Alman] Solomon adaları v. b. dahil)	241 000	552 000[1]	Lae
Toplam	**14 579 533**	**25 172 103**	
IV. Yeni Zelanda			
A. *Ana ülke* (Stewart ve Chatham adaları dahil)	278 189	2 062 925[4]	Wellington
B. *Mülhakat* (*sömürgeler*)			
Cook adaları (Manihiki adaları dahil)	264	17 500[4]	Rarotonga
Tokelau (Union) adaları	11	1 800[4]	Fakaofo
Niue (Savage) adası	269	5 500[4]	Alofi
Kermadec adaları	35	15[4]	Raoul
Açıktaki adalar (Auckland, Campbell, v. b.)	826	—	—
Antarktik Ross mülhakatı	453 240	—	—
C. *Vesayet ülkesi*			
Batı Samoa	3 048	85 416[2]	Apia
Toplam	**735 882**	**2 173 156**	
V. Güney Afrika Birliği			
A. *Ana ülke*	1 223 000	13 153 000[3]	Pretoria
B. *Mülhakat* (*sömürge*)			
Marion ve Prens Edward adaları	143	—	—
C. *Vesayet ülkesi*			
Güneybatı Afrika	822 900	430 354[1]	Windhoek
Toplam	**2 046 043**	**13 583 354**	
VI. Hindistan Cumhuriyeti			
A. *Ana ülke*	3 041 477	357 579 389[1]	Yeni Delhi (New Delhi)
«Vilâyetler» bölümü (eski Governors' States: Assam, Bihar, Bombay, Madhya Pradesh [eskiden: Central Provinces; Eastern States dahil], Madras [Lakkadiv adaları dahil], Andhra, Orissa, Pencap [Punjab], Uttar Pradesh [eskiden: United Provinces], Batı Bengal [1950 de Fransızların iade ettiği Chandernagore dahil])	(1 985 338)	(279 407 440[1])	—

Siyasi Bölüm	Yüzölçümü km²	Nüfus	Merkez
«Devletler» bölümü (eski Indian States [Rajpramukh]: Haydarabad, Maysur [Mysore]; 275 «Devlet» in birleşmesinden meydana gelen şu 5 «devlet»: Madhya Bharat [eskiden: Gwalior, Indore, v. b., «Malwa Union»], Pepsu [= Patiala ve Doğu Pencap], Racastan [Rajasthan], Saurashtra, Travancore - Cochin)	(852 150)	(67 886 500[1])	—
Merkezden idare edilen bölüm (eski Chief Commissioners' States: Acmir [Ajmere], Kurg [Coorg], Delhi, eski «devlet» lerden Kuç [Cutch], Manipur, Tripura, Bhopal; ve «devlet» birleşmeleri olan Himachal Pradesh [21 devlet; Bilaspur dahil], Vindhya Pradesh [35 devlet])	(195 157)	(9 971 749[1])	—
1954te Fransızlardan teslim alınan arazi (Pondichéry, Karikal, Mahé, Yanaon)	(505)	(282 700)	—
B. *Mülhak ülke*			
Andaman ve Nikobar adaları	(8327)	(31 000[1])	Port Blair
C. *Pakistanla ihtilâflı bölüm*			
Keşmir (Jammu and Kashmir; «devletler» bölümündendir)	240 300	4 400 000[1]	Srinagar
Ç. *Protektora*			
Sikkim	7 107	136 000[1]	Gantok
D. *Himayeli devlet (dış işlerde)*			
Bhutan	(47 000)	(300 000[1])	Punakha
Toplam	**3 290 379**	**361 832 689**	
VII. Pakistan	944 648	75 842 165[1]	Karaçi (Karachi)
Batı Pakistan (eski «vilâyet» lerden Pencap [Punjab; eski «devlet» lerden Bahawalpur, Khairpur dahil] ın batı kısmı, Kuzeybatı Sınır vilâyeti [North - West Frontier Province, eski «devlet» lerden Chitral, Dir, Swat, Amb dahil], Sind, Belucistan [eski «devlet» lerden Kelât, Las - Bela, Kharân, Mekrân dahil])	(803 494)	(33 779 555[1])	—
Doğu Pakistan (Doğu Bengal), Assam'ın Sylhet bölümü, ayrıca Chittagong bölgesi	(141 154)	(42 062 610[1])	Dakka
Toplam	**944 648**	**75 842 165**	
Hindistan Cumhuriyeti ile ihtilâflı bölge: Keşmir (bk. Hindistan kısmı; bu bölgenin kuzey ve batı kısımları 1950 de, Pakistanla birleşmek istiyen «Azad Keşmir Hükümeti» nin idaresine girmiştir)	—	—	—
VIII. Seylan	65 608	8 103 648[3]	Kolombo (Colombo)
Toplam	**65 608**	**8 103 648**	
Genel Toplam	**43 132 445**	**645 024 207**	
Himayeli devletler ve kondominyumlar hariç	39 702 545	635 218 207	
Vesayet ülkeleri de hariç	37 581 476	624 493 137	
Antarktika bölgeleri de hariç	29 078 236	624 493 137	

Not: Nüfus sayıları sonundaki üsler, 1950 - 1954 arasındaki sayım yıllarını gösterir; [c] = 1950, [1] = 1951, [2] = 1952, [3] = 1953, [4] = 1954.

rihten beri 10 km kadar kuzeybatıdaki Labuan adası da Kuzey Borneo'ya dahildir. B. K. B. nda devleti temsil eden, icra yetkisini haiz ve Kıraliyet tarafından tâyin olunan validen başka, teşriî yetkisi bulunan bir meclis vardır. 1950 den beri bu meclisin 22 kişiden ibaret olan üyeleri tâyin edilir. Bu meclisin kararlariyle kanunlar hazırlanır. İcra heyeti 9 kişiden terekkübeder.

B. K B., 1942 Ocak ayından 1945 Eylülüne kadar Japonların işgali altında kalmış, harbden çok zarar görmüş, bütün şehir ve kasabalarla köylerin çcğu harap olmuştur. O zamandan beri yeniden birçok inşaat işlerine girişilmiş, demiryolları yapılmış ve oldukça kalkınılmıştır. 1952 den beri bu sömürgenin hukuki işleri ve idare tarzı yeniden gözden geçirilmeğe başlanmıştır. Labuan adasında umumiyetle Straits Settlements hukuku hüküm sürmektedir. Yerli mahkemeler daha ziyade İslâm hukukuna göre iş görürler. Bk. BORNEO, BRUNEY, SARAWAK.

DİL. bk. BORNEO, dil.

BRİTANYA MADENİ (İng. Britannia Metal), kalay ve antimuandan mürekkep bir beyaz halita. En çok kullanılan formül şudur: kalay % 90; antimuan % 7,5; bakır % 1,5; bizmut % 1. Bizmut, erime hassasını artırır. Kurşun ve kalay halitasının yerine kaim olan B. M., şimdi yerini nikel-gümüş halitasına terk etmektedir.

BRİTANYA MALAYASI (British Malaya), Britanyanın Malakka yarımadası üzerindeki arazisi. 1948 den beri burası Malaya Birliği (Federation of Malaya) adını almıştır. Bu federasyon içinde Malaya yarımadasının 9 devleti vardır: Cohor (Johor) Pahang, Negri Sembilan, Selangor, Kedah, Perlis, Kelantan, Trengganu ve Perak ile Britanyanın iki iskân sahası olan Penang ve Malakka. Malakka boğazında eski bir yerleşme yeri olan Singapur ise Kırallığa bağlı bir kolonidir. İngiliz kıraliçesi ve Malaya prenslerinin karşılıklı anlaşmalariyle bu birliğe diğer bazı bölgeler de katılabileceklerdir. Memleketin idaresi bir yüksek komiserin (High Commissioner) uhdesinde olup, ayrıca Birlik İcra Heyeti (Federal Executive Council) ve Birlik Mebusan Meclisi (Federal Legislative Council) vardır. Bk. MALAYA BİRLİĞİ, SİNGAPUR.

BRİTANYA MERKEZÎ AFRİKA PROTEKTORASI (İng. British Central Afrika Protectorate), 1893-1907 yılları arasında Britanya Merkezî Afrikası adiyle anılan bölgedeki himaye arazisi. Bugün buraya Nyassaland adı verilmektedir. Yüzölçümü 96 796 km², nüfusu 2 400 000 kadardır. Bu arazi Britanya sömürge idaresinin bir valisi ve bir kumandan tarafından idare edilir. Bir de meclisi vardır. Bk. NYASSALAND.

BRİTANYA MİLLETLER TOPLULUĞU (The British Commonwealth of Nations), Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Kırallığı (The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland; bk. BİRLEŞİK KIRALLIK) ile dominyon statüsünü kazanmış olan denizaşırı ülkelerin topluluğuna resmî olarak 1921 den beri verilen ad. Britanya Sömürgeler İmparatorluğu (The British Colonial Empire; bk. BRİTANYA İMPARATORLUĞU [The British Empire]) bu topluluğa dahil olmakla beraber, üye statüsünü haiz değildir. Bugün bu topluluğu meydana getiren siyasi birlikler, Birleşik Kırallıktan başka, giriş sırasiyle şunlardır: Kanada Dominyonu (Dominion of Canada, 1867), Avustralya Commonwealth'i (The Commonwealth of Australia, 1901), Yeni Zelanda (New Zealand, 1907), Güney Afrika Birliği (İng. Union of South Afrika; Afrikaans. Unie van Suid Afrika, 1910), Hindistan (İng. India; Hindî. Bhārat, 1947; 1949 da Hindistan Cumhuriyeti [The Republic of India]), Pakistan (1947) ve Seylan (İng. Ceylon; Singhalî. Simhalam, 1948). Bunlardan Kanada, Avustralya, Güney Afrika Birliği, Hindistan ve Pakistan federal devletlerdir. Statüleri dominyon durumuna muadil olan Birmanya (Burma) ile İrlanda (Eire), sırasiyle 1948 ve 1949 yıllarında bu topluluktan çıkarak birer ayrı devlet olmuşlardır. B. M. T. nu teşkil eden birliklerden çoğu «Britanya» kelimesinin kaldırılmasiyle «Milletler Commonwealth'i» (The Commonwealth of Nations) şeklinin kullanılmasını, «dominyon» yerine de «Commonwealth milleti» (Commonwealth Nation), «Commonwealth devleti» (Commonwealth State) veya «Commonwealth memleketi» (Commonwealth Land) denmesini tercih etmektedirler.

Tarihçesi: Bu birliklerin dominyonluktan Commonwealth durumuna erişme tarihi 1921 den çok evvel başlar ve başlıca iki devreye ayrılır. 1926 yılına kadar devam eden birinci devrede, «dominion» ve «commonwealth» kelimelerinin gitgide terimleştiğini ve 1907 de başlıyan İmparatorluk Konferanslarında Commonwealth mefhumunun ve haklarının nazari ve amelî gelişmesini görürüz. İkinci devre, 1926 daki İmparatorluk Konferansında, Commonwealth mefhumunun formüle bağlanmış katî bir tarifi ile başlar ve günümüze kadar devam eder.

1867 den 1926 ya kadar: «Mülk, mülkiyet, hâkimiyet» mânasına gelen İngilizce *dominion* (<Lat. *dominium* [<*dominus* = efendi, sahip]) kelimesi, 1512 den itibaren İngilterede «derebeylerine ait mülk, arazi» mânasına da gelmiş, «eyalet» mânasiyle resmî bir terim olarak 1606 da Amerikadaki Virginia sömürgesi, 1623 te Gal (Wales) ülkesi için kullanılmıştır. Daha esaslı bir şekilde teşkilât hukukuna ait bir terim olarak kullanılması 1867 dedir. 1840 ta birleştirilmiş olan İngiliz asıllı Yukarı Kanada (Upper Canada, yani Ontario) ile Fransız asıllı Aşağı Kanada (Lower Canada, yani Quebec), 1 Temmuz 1867 de yeni İskoçya (Nova Scotia) ve Yeni Brunswick (New Brunswick) sömürgeleriyle de birleşerek Kanada Dominyonunu meydana getirmişlerdir. Bu husustaki kanun metni aynen şöyledir: «Kanada, Yeni İskoçya ve Yeni Brunswick vilâyetleri, Kanada adı altında bir tek dominyon [eyalet] teşkil edeceklerdir» (The Provinces of Canada, Nova Scotia and New Brunswick shall form One Dominion under the Name of Canada). Bu metne göre, ülkeye «Kanada Dominyonu» şeklinde bir ad verilmemişse de daha sonra bu tâbir yerleşerek resmileşmiştir. «Dominyon» un lûgat mânası böyle olmakla beraber, «dominyon statüsü» (dominion status) teriminin muhtevası bambaşka olup, «kendi kendini idare eden, muhtar topluluk» (self-governing autonomous community) mânasına gelir. 1926 dan sonra muhtevası daha da genişliyen bu fikri ilk defa, 1837 de kargaşalıklara sahne olan Kanadanın durumunu incelemeğe memur edilen Durham kontu John George Lambton, 1839 da kıraliçe Victoria'ya sunduğu *Report on the Affairs of British North America* (Britanya Kuzey Amerikası [= Kanadanın eski adı] ndaki ahval hakkında rapor) adlı yazısında ileri sürmüştür. «Anavatanla olan münasebetleriyle ilgisi olmıyan işlerde, onların dahilî kanunlarına müdahele etmemek gerekir...; lüzumsuz müdahalelerden kaçınmak, anavatanla bunlar arasındaki his ve ilgi bağlarını kuvvetlendirecektir...; bu bağların daimî ve isti-

fadeli olması, eşitlik, hürriyet ve mahallî bağımsızlığın artırılmasiyle kabildir» şeklindeki tavsiyeleri ihtiva eden bu rapor, aynı zamanda Commonwealth'in de temellerini atmıştır. «Dominyon» terminin, Kanadadan başka ülkeler için de kullanılması, 1901 yılına raslar. Aynı yılda Avustralya Commonwealth'i de kurulduktan sonra, 4 Kasım 1901 de VII. Edward kendi unvanını resmen ilân ettiği (proclamation) zaman «. . . ve denizaşırı Britanya Dominyonlarının [Kıralı]» (Lat. «. . . et terrarum transmarinarum quae in ditione sunt Britannicâ [Rex]» tâbirinin İng. karşılığı olarak «. . . and of the British Dominions beyond the Seas [King]») ibaresini formüllemiştir. 1887 de, kıraliçe Victoria'nın 50 nci saltanat yılı jubilesi münasebetiyle Londrada ilk olarak toplanan Sömürgeler Konferansı (Colonial Conference), 1894 [Ottawa'da], 1897 ve 1902 yıllarında devam ettikten sonra, bu toplantıların adı 1907 de İmparatorluk Konferansı (Imperial Conference) şekline çevrildiği zaman, artık «kendi kendilerini idare eden dominyonların başvekilleri» (the Prime Ministers of the Self-governing Dominions; «The Times» gazetesi, 22 Nisan 1907) nden bahsedilmeğe başlamıştır.

Commonwealth kelimesine gelince, «halk hükümeti, müşterek devlet» mânasiyle bu tâbiri ilk defa 1883 te, Gladstone'ın İrlanda'ya vermek istediği muhtariyet (Home Rule = evine hâkim idare; bu terim 19 Mayıs 1870 ten itibaren yalnız İrlanda için kullanılmış ve millî bir parlâmento marifetiyle idare edilme, kendi evine sahip olma prensipini ifade etmiştir) sistemini destekliyen Rosebery kontu Archibald Philip Primrose, Britanyanın denizaşırı ülkelerinin statüsü münasebetiyle kullanmışsa da, bu terim 1921 den evvel resmiyete girmemiştir. Esas mânası «Umumun refahı» (Fr. bien publique; İng. *common* = müşterek, umumi, *wealth* [< Anglosakson. *wela*] = refah, servet) «umumun devleti» (Arap. *devlet* = refah, saadet; > siyasi mânada «devlet»; krş. Alm. *Reich* = servet, ve siyasi mânada «devlet») demek olan *Commonwealth*, İngilizcede 1470 sıralarında bu mânada kullanıldıktan sonra, 1577 de Sir Thomas Smith tarafından «devlet halinde millet» (eser adı: *The Commonwealth of England* = Lat. *De republica Anglorum*), 1667 de Samuel Pepys tarafından «cumhuriyet» (krş. Eflâtun'un çok kere «Cumhuriyet» [Lat. Res publica = halk mülkü] diye tercüme edilen *Politeia* [= Devlet] sına nazire ve «ideal devlet» tablosu olarak J. Harington'un 1656 da yayınladığı *The Commonwealth of Oceania*), 1690 da John Locke tarafından «bağımsız topluluk» (İng. Independent Community; Lat. Civitas) mânalariyle alınmış, 1649 - 1660 yıllarında (1653 - 1659 arasında İngiltere, Cromwell'lerin idaresinde Protectorate = protektora olmuştur), kıralın idamından ve Lordlar kamarasının tasfiyesinden sonra «milletin yüksek hâkimiyeti» altında kurulan cumhuriyet rejimini adlandırmıştır. 1796 da Edmund Burke, Avrupa milletleri topluluğunu bir Commonwealth addettiği zaman, bunu «umumi kanunları aynı esasa dayanan, taşraya ait örf ve âdetleri ile mahallî müesseseleri çeşitli, büyük bir devlet» olarak vasıflandırmıştır; «milletler topluluğu» (Commonwealth of nations) tâbirinin ilk kullanılışı ve tarifi, Burke'ın bu tarihteki *On the Proposals for Peace With the Regicide Directory in France* (Fransadaki kıral kaatili Directoire ile sulh teklifleri hakkında) adlı mektubunda geçmektedir. 1 Ocak 1901 de kurulan Avustralya federal birliği de Avustralya Commonwealth'i adını aldıktan sonra, Commonwealth tâbiri biraz daha iyice yerleşmiş ve nihayet 6 Aralık 1921 de dominyon statüsünü alan İrlanda Serbest Devleti (İng. Irish Free State; İr. Saorstát Eireann) ile Britanyanın imzaladığı İngiliz - İrlanda antlaşmasında, bu terim ilk defa olarak resmî bir vesikada kullanılmış ve 1922 de İngiliz parlâmentosunda İrlandanın yeni Esas Teşkilât Kanunu kabul edilirken, aynı tâbir tekrarlanmıştır. Buna göre, Commonwealth'in tarihi resmen 1921 de başlamış demektir (Britanya İmparatorluğunun çerçevesi içerisinde Kanadanın, Avustralyanın, Yeni Zelandanın, Güney Afrika Birliğinin 1921 den, Hindistan ile Pakistanın 1947 den, Seylanın 1948 den evvelki, ayrıca da Birmanya ile İrlandanın 1948 ve 1949 a kadar olan tarihleri için bk. BRİTANYA İMPARATORLUĞU).

1921 yılı resmî bir başlangıç sayılmakla beraber, Commonwealth'in fiilî başlangıcını 1907 yılına kadar geri götürmek doğru olacaktır. 1907 yılı, Sömürgeler Konferansı tâbirinin İmparatorluk Konferansı şekline çevrildiği tarihtir, ki Kanadanın, Avustralyanın ve aynı yılın 26 Eylülünde dominyon statüsü kazanmış olan Yeni Zelandanın artık sömürge, hattâ self-government'i olan ülke dahi sayılmadığına, bunların müstahdemlikten ortaklığa yükselmekte olduğuna işaret eder. Fakat dominyonluk hakları birdenbire 1907 de elde edilmiş değildir; çetin didinmelerle azar azar koparılan bu hakların tarihçesi 1850 yıllarından başlar. Esas teşkilât kanunu, ticaret, müdafaa ve dış münasebetlere ait bu hakların kazanılması şu şekilde hulâsa edilebilir. 1850 yılına kadar, muhtar olan veya olmıyan sömürgelerin anayasaları Britanya parlâmentosu tarafından kaleme alınırdı. Fakat 1850 de yeni bir kanunla durum değişmiş, Avustralyanın muhtelif bölümleri 1853 - 1855 yılları arasında anayasalarını kendileri yaparak 1855 - 1856 yıllarında Britanya parlâmentosuna tasdik ettirmişler; bunun arkasından, Kanadada «Federasyonun Babaları» (Fathers of Confederation) denilen heyet 1864 te, Amerika Birleşik Devletleri anayasasının plânına göre federal esaslı bir anayasa yaparak, Britanya parlâmentosundan geçirmiştir. Anavatanın serbest ticaret esasına bağlı olmasına rağmen, 1859 da Kanada hükümeti Amerika Birleşik Devletlerinden ithal edilen mallardan gümrük resmi almağa başlamıştır. Gümrük sistemini anavatana karşı da tatbik etmek istediği zaman Britanyanın protestosu ile karşılaşmış, fakat Kanada maliye nazırı Sir Alexander T. Galt'ın «Eğer İmparatorluk Hükümetinin görüşleri Kanada halkının görüşlerine tercih edilirse, Self-government tamamiyle yok olur» şeklindeki ihtarı üzerine, Britanya baş eğmek zorunda kalmış ve bu hâdise dominyonların muhtariyeti tarihinde önemli bir hamle teşkil etmiştir. Böyle olmakla beraber, 1897 den itibaren Kanada ve öbür dominyonların gümrüklerinde İngiliz mallarına tenzilâtlı tarife (preferential tariff) tatbik edilmiştir. Askerlik işlerine gelince, Kanada ordusu 1868 de teşekkül etmiş, aynı yılda İngiliz kuvvetleri, Yeni Zelandadan çekilmiş, 1870 te bunlar Avustralyadan, 1871 de Kanadadan da ayrılmışlardır. Kanadada yalnız Halifax ve Esquimalt mevkilerinde Britanya 1905 e kadar deniz üsleri bulundurmuş, o tarihte bunları Kanadalılar işgal etmiştir. Mecburi askerlik hizmeti 1909 da Avustralya ile Yeni Zelandada, 1912 de de Güney Afrika Birliğinde kabul edilmiştir. Bütün XIX. yüzyıl süresince sömürge sahilleri Britanya donanması tarafından müdafaa edildikten sonra, 1865 teki «Sömürgelerin Bahrî Müdafaası Kanunu» (Colonial Naval Defence Act), icabında Britanya hükümetinin emrinde bulundurulmak şartiyle, muhtar sömürge-

lere donanma teşkil etmek hakkını vermiştir. 1887 ve 1897 Sömürgeler Konferanslarında Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Sömürgeleri donanma masrafının bir kısmını üzerlerine almışlar, 1902 de bu ülkeler yardım miktarını artırmağa hazır olduklarını bildirmiş, fakat Kanada bu yardıma katılmıyarak kendine mahsus bir donanma meydana getirmeği tercih etmiştir. Böyle olmakla beraber, kendine mahsus bir dominyon donanmasını meydana getiren ilk ülke 1909 da Avustralya olmuştur. Yeni Zelanda, Britanya donanmasına bir saffı harb gemisi hediye ettikten sonra, 1913 te kendi donanmasını kurmağa başlamıştır. Aynı yolda, Kanada 1910 da faaliyete geçmiş, Güney Afrika Birliği ise yardımını devam ettirmiştir. 1901 - 1902 yıllarında, dominyon temsilcilerinin de iştiraki ile İmparatorluk Müdafaa Komitesi (Committee of Imperial Defence) kurulmuş, bu arada dominyon kıtaları imparatorluk harblerine katılmağa başlamıştır. 1885 teki Sudan seferine Kanadadan ve Avustralyadan asker gelmiş, 1899 - 1902 Boer harbine de aynı memleketlerden gelen 30 000 asker iştirak etmiştir. Haricî münasebetler kurmakta ilk adım 1871 de atılmıştır. Bu yılda, Kanada başvekili Sir John A. Macdonald, Kanadayı da alâkadar eden bir meselenin görüşüldüğü Washington Konferansına iştirak etmiş, 1884 te bu gibi hallerde Britanya heyetlerinin yanı başında Kanadalı bir temsilcinin de bulundurulması karar altına alınmıştır.

1887 - 1902 yılları arasında toplanmış olan dört Sömürgeler Konferansının başlıca konusunu imparatorluğun müdafaası ve bu işte sömürgelerin yapabileceği maddi ve nakdi yardım teşkil etmişken, 1907 de yine Londrada toplanan Sömürgeler Konferansı, adını İmparatorluk Konferansına çevirdikten sonra, ekonomi meselelerini de ele alarak, imparatorluk dahilinde muhtelif ülkelerin karşılıklı ekonomik korunması ve yabancı memleketlerden yapılan ithalâttan gümrük resmi alınması, imparatorluk memleketlerine ise tenzilâtlı tarife tatbik edilmesi hakkındaki «İmparatorluk tercihi» (Imperial preference) prensipi kabul edilmiştir. Kap Sömürgesi (Cape Colony) ile Transvaalın da iştirak ettiği 1907 konferansının bu kararına yalnız Birleşik Kırallık itiraz etmiş ve devlet hazinesinin sistemine dokunmak istememiştir. Aynı konferans, İmparatorluk Konferanslarının teşkilâtına ait şu kararları almıştır: dört yılda bir toplanacak olan bu konferanslara İngiltere başvekili sıfatsız (ex officio) olarak riyaset edecek; üyelerden, Dominyonlar Nazırı (sonraki ünvanı: Commonwealth Münasebetleri Nazırı) başvekile vekâlet edebilecektir; dominyon başvekilleri ve icabında Birleşik Kırallığın ve dominyonların başka nazırları da üye olarak katılacak; konferansın hususi müsaadesi alınmadan, görüşülen bir meselede aynı hükümetten ikiden fazla üye münakaşalara karışamıyacak; her hükümet yalnız bir rey sahibi olacak; konferanslar arasındaki yıllarda, hükümetlerle teması sağlamak üzere, Dominyonlar (Commonwealth Münasebetleri) Nazırının murakebesi altında daimî bir büro bulundurulacaktır. 1907 konferansından sonra 1909 da, Müdafaa Konferansı (Defence Conference) adı altında hususi bir toplantı yapılarak deniz kuvvetlerinin takviyesi, dominyonların iştiraki ile karar altına alınmıştır.

Resmen İmparatorluk Konferansı adı ile açılan ilk konferans 1911 yılının Mayıs - Haziran aylarında toplanmıştır. 31 Mayıs 1910 da kurulan Güney Afrika Birliğinin de bu sıfatla katıldığı bu konferansta, İmparatorluk Konferansları anayasasının tasdikinden sonra, antlaşmalar yapılırken imparatorluğa dahil hükümetler arasında danışma esası, ayrıca göç, vatandaşlığa alınma, dominyonlarda Britanya tebaası Hintlilerin durumu, haberleşme, deniz ticareti gibi işler görüşülmüş, Britanya dış siyasetinin gizli tarafları ilk defa olarak dominyon hükümetlerine açıklanmış ve imparatorluğun tabii servetlerini incelemek üzere bir Kıraliyet Komisyonu (Royal Commision) nun teşekkülüne karar verilmiştir (1893 te kurulan Imperial Institute, 1925 te meydana getirildikten sonra 1926 ve 1930 daki İmparatorluk Konferanslarınca salâhiyetleri genişletilen Imperial Economic Committee ve bunun tavsiyesiyle 1926 da faaliyete geçen Empire Marketing Board [İmparatorluk Pazarları İdare Heyeti; 1933 te dağılmıştır], bu yoldaki çalışmaları takviye etmiştir). Konferanstan sonra, dominyonlar milletlerarası bir kongreye ilk defa olarak 1912 de (radyotelegraf), ikinci defa da 1913 - 1914 te (Denizlerde Hayat Emniyeti [Safety of Life at Sea]) iştirak ettirilmişti. 1914 te Britanya parlâmentosunun çıkardığı «Britanya Tebaalığı ve Yabancıların Statüsü» adlı kanunla, Britanya topraklarında dominyonlarda ve sömürgelerde doğan her şahsın Britanya tebaası (British subject) olduğu kabul edilmiştir.

1915 te toplanması gereken İmparatorluk Konferansı, harb dolayısiyle geri bırakılmış, 1917 de Lloyd George'un riyasetinde ve dominyon devlet adamlarının da iştirakiyle kurulan İmparatorluk Harb Kabinesi (Imperial War Cabinet) bunun bir nevi telâfisi sayılmıştır. İmparatorluk Konferanslarının kanuni bir hükmü olmadığı gibi, tek bir parlâmento yerine 6 farklı parlâmentoya karşı mesul ve bir nevi «hükümetler kabinesi» olan bu kabinenin de durumu teşkilât kanunu bakımından münakaşaya açık bulunmuştur; kaldı ki bu kabineden başka, Birleşik Kırallığın, resmî mesuliyeti üzerine almış olan ve Londrada her gün toplanan meşru bir kabinesi (Koalisyon Kabinesi [Coalition Cabinet]) de vardı. Böyle olmakla beraber, 1917 den itibaren Hindistanın da bir temsilci ile katıldığı bu kabine, harbi ve Britanya siyasetini idare etmiş, zaman zaman toplanarak ana prensipleri çizmiş, bütün dominyonlar ve Hindistan harb cephelerinde yanyana çarpışmış ve harb masraflarını paylaşmışlardır. Irak ve Filistin cephelerinde Hintlilerin, Çanakkale cephesinde de Anzac (Australian and New Zealand Army Corps [Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu]) ların çarpışması bu iştirakın bir misalidir. Bütün cepheler için, Hindistan hariç, yalnız dominyonlar 1 460 321 asker çıkarmış, ölü ve yaralı sayısı 503 751 olmuştur. İmparatorluk Harb Kabinesinin 1917 deki toplantısında, Kanada başvekili Sir R. L. Borden'ın teklifi üzerine, önemli bir karar da alınarak, İmparatorluğun bir federasyon olduğunu, ileri süren tez reddedilmiş, bunun yerine «eşit milletlik» (equal nationhood) esasına göre, dominyonların «mevcut self - government salâhiyetlerinin devamı» gerektiği ve bu toplulukların «bir imparatorluk Commonwealth'ının muhtar milletleri» (autonomous nations of an imperial Commonwealth) olduğu kabul edilmiştir.

Birinci Dünya Harbi sona erer ermez, 1918 Kasımında, bütün dominyonların temsilcileri sulh müzakerelerini görüşmek üzere Londraya davet edilerek, barış konferanslarına iştirak ettirilmiş, bunlara antlaşmaları kendi hükümetleri namına imza etmek hakkı verilmiştir; Birleşik Kırallık, bütün imparatorluk adına, Hindistan da kendi adına imzalamış, o zaman dominyon statüsü olan Newfoundland (1949 da Kanada ile birleşmiştir), küçük olduğu için bunlara katılmamıştır. Dominyonların talebi üzerine, barış antlaşmaları-

Dominyon bölümlerine, mülhakata ve eski sömürgelere ait rozetler

1. Kuzey İrlanda, 2 Man adası, 3. Guernsey, 4. Jersey, 5. Alderney, 6. Filistin, 7. Hindistan, 8. Hindistan Sahil Hükümetleri, 9. Seylan, 10. Cochin, 11. Baroda, 12. Malakka Boğazı Yerleşmeleri (Straits Settlements), 13. Quebec, 14. Ontario, 15. Manitoba, 16. Saskatchewan, 17. Alberta, 18 Britanya Columbiyası, 19. Nova Scotia, 20. Yeni Brunswick, 21. Prens Edward adası, 22. Newfoundland, 23. Avustralya, 24. New South Wales, 25. Queensland, 26. Victoria, 27. Batı Avustralya, 28. Güney Avustralya, 29. Tasmanya, 30. Yeni Zelanda.

nın yürürlüğe girebilmesi için, kendi hükümetleri tarafından da bunların ayrı ayrı tasdiki şart koşulmuştur. Ayrıca, dominyonlarla Hindistan üye olarak Milletler Cemiyeti (League of Nations) ne girmiş, teşkilâtın Konsey (Council)ine de seçilebilmişlerdir (Kanada, 1927). Kazanılan bu hak da «dominyon statüsü» denilen durumun bir nevi tasdik ve teyidi olmuştur. Yine 1918 yılında, Kanada parlâmentosu artık Kanadalılara lordluk unvanları vermemesini, başka nişan ve paye vereceği zaman da Kanadanın muvafakatini almısını Britanya kıralından istemiştir.

Barış antlaşmalarından sonra, 1921 de toplanan İmparatorluk Konferansında, «eşit milletlik» meselesi yeniden bahis konusu olmuşsa da, imparatorluk dahilinde karşılıklı münasebetlerin o anda ele alınması arzu edilmemiş, bunun yerine imparatorluğun dış siyaseti, bilhassa Milletler Cemiyetinin teşkilâtında İmparatorluk üyelerinin durumu ve Japonya ile olan askerî ittifakın yenilenmesi meselesi görüşülmüştür. Bunun neticesi olarak, Pasifikteki deniz kuvvetleri meselesini ele alan Washington Konferansına (1921 - 1922) dominyonlar da katılmıştır. «Commonwealth» tâbirinin resmen kabul edilmesi, yukarıda açıklandığı gibi, 1921 yılına tesadüf eder. 1921 de kurulan İrlanda Serbest Devletinin Birleşik Kırallığın «birlik bayrağı» (Union Jack)ndan üstün, ayrı bir bayrak ve ayrı bir vatandaşlık (citizenship) esasını kabul etmesi, 1924 te de Amerika Birleşik Devletlerine bir ortaelçi göndermesi, bu ülkeye verilen muhtariyeti birdenbire genişletmiştir. Aynı 1921 yılında Kanada da «Kanada Vatandaşlığı» esasını kabul etmiş, fakat kendisine 1920 de verilen haricî temsil hakkını ancak 1926 da kullanmıştır. 1922 de Britanya parlâ-

mentosunun kabul ettiği «İmparatorluk Yerleşme Kanunu» (Empire Settlement Act)ile İngiltereden imparatorluğun muhtelif bölümlerine göç edecek olanlara hükümet tarafından maddî yardım yapılması karar altına alınmıştır (1930 - 1932 ekonomi buhranına kadar devam etmiştir). Yine 1922 yılında anavatan - dominyon münasebetleri oldukça şiddetli bir buhran geçirmiştir. Türkiyenin İstiklâl Harbi sırasında, Britanya başvekili Lloyd George, Commonwealth devletlerinin kendi «Çanakkale Siyaseti» (Chanak Policy)ni desteklemelerini istediği zaman, Akdeniz yolu kendilerini alâkadar ettiği için Avustralya ile Yeni Zelanda buna muvafakat etmişler, fakat Kanada ile Güney Afrika Birliği, imparatorluğu bu çıkmaza sokan siyaset hakkında evvelce kendi reyleri alınmamış olduğu için, askerî yardımda bulunmaktan imtina etmişlerdir. Ertesi yıl, 1923 te, Kanada ile Britanya arasında yine bir hâdise çıkmış, balıkçılık hakkında Amerika Birleşik Devletleri ile imzaladığı bir antlaşmayı, sadece bu iki memleketi ingilendirdiği için, Kanada hükümeti Britanyanın tasvibine sunmak istememiş (1895 ten beri bu âdet yerleşmişti) ve ısrara rağmen sözünü geçirmiştir.

1923 teki İmparatorluk Konferansına İlk defa olarak İrlanda Serbest Devleti de davet edilmiş, bu devlet ayrıca Milletler Cemiyetine de alınmıştır. Konferansta, imparatorluk deniz kuvvetlerinin diğer herhangi bir devletinkinden aşağı olmaması, bu arada Singapur deniz üssünün takviyesi, ayrıca, antlaşmalar yapılırken kendilerini ilgilendiren Commonwealth devletlerinin de müzakerelere davet edilmesi tekrar karar altına alınmıştır. Aynı yılda Türkiye ile yapılan Lausanne Barış Konferansına, imparatorluktan yalnız Büyük Britanya temsilcilerinin iştirak etmesi, bu devletler arasında bir mesele olmuş, İngiltere bu ihmali «müessif bir anlaşmazlık» diye vasıflandırmış ve neticede, 1924 te Kanada bu antlaşmayı «mesuliyeti ve vecibeleri Britanya hükümetine ait olmak» şartiyle tasdik etmiştir. 1921 de İrlanda Serbest devleti kurulurken, esas teşkilât kanununa konulan bir madde ile, İrlanda, akına uğrama hali müstesna kendi parlâmentosunun kararı olmadan, Britanya saffında harbe girmiyeceğini bildirmişti. Bu doktrini Kanada ve öbür Commonwealth devletleri de kabul etmişler, bu prensipe göre bu devletler daha çekingen davranmışlar ve 1925 teki Locarno Paktına eklenen bir madde ile bunlar, paktın yüklediği vecibelerden muaf tutulmuşlardır. 1924 te Ramsay MacDonald'ın başvekilliğe geçmesi (24 Ocak - 4 Kasım) ile ilk defa olarak Britanya siyasetini ele alan İşçi Partisi (Labour Party) nin, Güney Afrika Birliğinde koyu milliyetçi partinin lideri olan Gen. J. Hertzog ile işbirliği yapması neticesinde, İngilizlerin mutemedi olan Gen. Jan Smuts aynı yılda iktidarı kaybetmiş ve Hertzog iş başına geçmiştir. Ertesi yıl Britanyanın kabine teşkilâtında bir değişiklik yapılarak dominyonların idaresi o zamana kadar bağlı bulunduğu Sömürgeler Nezareti (Colonial Office, kuruluşu 1854) nden ayrılmış ve bunlar için bir Dominyonlar Nezareti (Dominion Office) ihdas edilmiş, Sömürgeler Nezaretine yalnız sömürgelerle protektoralar bırakılmış, fakat güney Afrikada mahdut muhtariyetli Güney Rhodesia sömürgesi ile Basutoland, Bechuanaland ve Swaziland protektoralarının idaresi Dominyonlar Nezaretine geçmiştir; Hindistan işleri, eskisi gibi Hindistan Nezareti (India Office, kuruluşu 1858) ne bırakılmış, 1937 de Birmanya için de Birmanya Nezareti (Burma Office) kurulmuştur.

1926 dan 1955 e kadar: Bu değişikliklerden sonra, Ekim 1926 da toplanan İmparatorluk Konferansında, dominyonların, Kanadadan başka bilhassa Güney Afrika Birliğinin (Gen. Hertzog) yaptığı baskı altında statü meselesi esaslı bir şekilde ele alınarak, bunu formüllemek için, eski başvekillerden Lord Balfour'un başkanlığı ile kurulan bir komisyona havale edilmiş, bu heyetin hazırladığı «İmparatorluk - arası münasebetlere dair Rapoı» (Inter - Imperial Relations Report), dominyonların durumunu ve Birleşik Kırallıkla olan karşılıklı münasebetleri şöyle tarif etmiştir: Bunlar (yani gerek Birleşik Kırallık gerek dominyonlar), Britanya İmparatorluğu dahilinde, statüleri birbirine eşit olan, iç ve dış işlerinde hiçbir veçhile birbirine tâbi olmıyan, aynı zamanda müşterek bir biatla Taca bağlı bulunan ve Britanya Milletler Topluluğunun üyeleri olarak serbestçe bir birlik kurmuş olan muhtar halk topluluklarıdı», rapor «eşit» kelimesinin yalnız statüleri vasıflandırdığını, fakat fonksiyona teşmil edilmediğini de tasrih ettikten sonra, her imparatorluk üyesinin kendi mukadderatına hâkim olduğunu ve birliğin cebre tâbi olmadan gönül rızası ile kurulmuş bulunduğunu da ilâve etmiştir. Oy birliği ile kabul edilen bu formül, B. M. T. nun temel taşlarından biri olmuştur. Önce Güney Afrika Birliği için «müstakil» bir dominyon statüsü istemiş olan Gen. Hertzog, ancak bu şartlarla imparatorluk dahilinde kalacaklarını bildirmiştir. Raporun tavsiyesi üzerine, kıralın unvanını, Irlandanın yeni durumuna uydurabilmek için, ihtiva ettiği «Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Kırallığı» tâbiri «Büyük Britanya ve İrlanda» şekline çevrilmiştir. Bundan başka heyet, dominyonlardaki «Umumi vali» (governor general) lerin mevkiinin, kıralın Büyük Britanyadaki mevkiine muadil olduğunu, bunların Britanya Hükümetinin temsilcileri veya ajanları olmadığını, bundan dolayı bunların dominyon hükümetleriyle Britanya hükümeti arasında bir vasıta olamıyacağını, bundan sonra dominyon hükümetlerinin doğrudan doğruya Britanya hükümeti ile temas etmeleri gerektiğini kabul etmiştir. Görüşülüp kabul edilen öbür maddelerden ikisi yine statüyü alâkadar ediyordu. Bunlardan biri, Britanya hükümetinin tavsiyesi üzerine, kıralın dominyon kanunlarını menetme (disallowance) veya şarta bağlama (reservation) hakkının kaldırılması idi. Öbürü de dominyon mahkemelerinden, Britanya kıralının Meclisi Has (Privy Council) ına bağlı Adlî Komite (Judicial Committee) ye başvurma hakkına taallûk ediyordu. Bilhassa İrlanda Serbest Devleti ile Kanada, bu hakkın «eşit statü» prensipi ile telif edilemiyeceğini ileri sürerek, bunun da kaldırılmasını istemişlerdir. Britanya hükümeti, dominyonların da arzusuna göre hareket edilmek taraftarı olduğunu bildirmekle beraber, 1641 yılından beri yerleşmiş olan bu âdet bütün imparatorluğu ilgilendirdiği için biraz daha incelenmesine lüzum gördüğünü söyliyerek kararı tehir ettirmiştir. Dış işler görüşülürken, harb ilânında olduğu gibi, yabancı devletlerle antlaşmalar yapılmazdan evvel de dominyonlarla istişarede bulunulma zarureti bir kere daha belirtilmiş, muvafakatları alınmadan yapılan taahhütler için dominyonlara hiçbir fiilî vecibe terettüp etmiyeceği de açıklanmıştır. Bundan başka dominyonlar, Londra ile dominyon hükümetleri arasındaki temasın muhabere ile değil, şahsî temaslarla temin edilmesini istemişlerdir (bunun üzerine, Britanya hükümeti temsilcisi olarak 1927 de Yeni Zelandaya, 1928 de Kanada ile Güney Afrika Birliğine birer daimî ajan gönderilmiştir). Kanada hükümeti 1926 yılında Washingtonda bir ortaelçilik ihdas etmiş, sonra (1943) bu makamı büyükelçiliğe yükseltmiş 1928 de de Parise ve Tokyoya birer orta elçi göndermiştir.

1926 konferansının doğurduğu bazı meseleleri incelemek üzere, 1929 da Londrada bir konferans toplanarak dominyon kanunlarının tatbik şeklini, ayrıca ticarî denizcilik konularını da müzakere ettikten ve İşçi Partisi yine iktidara geldikten sonra, Ekim 1930 da mutat İmparatorluk Konferansı açılmıştır. Bu konferans, imparatorluk - arası münasebetlerini ele alarak, bu husustaki Raporu yeniden münakaşa etmiş ve bundan 1931 de Westminster Kanunnamesi (Westminster Statute; aşağıya bk.) doğmuştur. Konferansta bundan başka commonwealth dahilinde, yukarıda açıklanan tenzilâtlı gümrük tarifesinin 3 yıl daha uzatılması da karar altına alınmıştır. Bu arada, 1927 de Gen. Hertzog'un ağır basması üzerine Güney Afrika Birliği için de Britanya «birlik bayrağı» ndan çok farklı bir bayrak kabul edilmiştir.

Britanya parlâmentosu tarafından kabul ve 11 Aralık 1931 de de kıral tarafından tasdik edilen Westminster Kanunnamesi, 1865 teki Sömürge Kanunları Muteberlik Kanunu (Colonial Laws Validity Act) nun birçok maddelerini iptal ederek, Britanya parlâmentosunun dominyonlar için kanun yapma ve dominyon kanunlarını kendi vetosuna tâbi tutma hakkını kaldırmıştır. Bundan başka dominyon parlâmentolarına, Britanya parlâmentosunca dominyonlar için yapılmış olan herhangi bir kanunu tadil veya iptal etmek hakkı verilmiştir. Westminster Kanunnamesine göre, dominyonlar Britanya tacına artık sadece sembol olarak bağlı, kendileri için kendi parlâmentoları vasıtasiyle kanun, yabancı devletlerle de müstakil antlaşmalar yapabilen, Britanya hükümetine tâbi olmıyan, kendi ordu ve donanmalarına sahip olan Britanyanın menfaatlerini düşünmeden kendi gümrük tarifelerini tesbit eden, icabında Britanya tebaası göçmenleri de reddeden, Britanya askerlerini ancak harb zamanında ve parlâmento karariyle kendi topraklarına sokan, yabancı devletlere elçi gönderen, kendi sömürge mülhakat ve mandalarını kendileri idare eden, Milletler Cemiyetine üye olan birer bağımsız devlet haline gelmişlerdir; kıral bir dominyona kendi şahsî temsilcisi olarak bir umumi vali (İrlandada buna sadece «Temsilci [Representative] denmiştir) göndermek istediği zaman, Britanya hükümetinin değil, ilgili dominyonun muvafakatini almağa mecbur tutulmuştur. Dominyonlar Londraya ve birbirine elçi yerine, birer Yüksek Komiser (High Commissioner) göndermek hakkını kazanmış ve teşrifatta bu temsilcilere büyükelçi payesini verdirmişlerdir. 1936 da kendi kıralları da olan VIII. Edward'ın tahttan feragatiyle dominyonlar da yakından ilgilenmiş ve bu husustaki kararı imzalamışlardır. Dominyonlar milletlerarası antlaşmalara daha geniş salâhiyetlerle katılmağa başlamışlardır. 1928 deki Kellogg - Briand Paktı (Britanya kanunlarına göre: Milletlerarası Anlaşmazlıkları Barış Yoluyla Halletme Kanunu [Pacific Settlement of International Disputes Act]) nı ve 1930 daki Londra Donanma Antlaşması (Naval Treaty) nı dominyonlar grup halinde imzaladıktan sonra, 1936 daki Donanma Antlaşmasına Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Hindistan ayrı ayrı imzalarını atmışlardır (Güney Afrika Birliği ile İrlanda Serbest Devleti çekinser kalmışlardır); fakat gerek 1938 deki Münih (München) Paktına gerekse Polonyaya verilen «garanti»ye karışmamışlardır.

1930 - 1932 yıllarındaki ekonomi buhranının sonunda serbest ticaret esasından ayrılarak gümrük esasına dönen (1902 - 1903 te Joseph Chamberlain'in gününde de bir aralık bu esasa dönülmüş fakat başarı elde edilememişti) ve ekonomisi biraz düzelen Britanya ile dominyonlar, 1932 Temmuzunda Britanya Maliye Nazırı (Chancellor of the Exchequer) Neville Chamberlain'in riyasetinde Ottawa İmparatorluk Ekonomi Konferansı (Ottawa Imperial Economic Conference) nı toplıyarak birtakım ticarî ve ekonomik anlaşmalar arasında commonwealth ve imparatorluk dahili tenzilâtlı gümrük sistemini (Imperial and Commonwealth Preferences) de yeniden düzenlemişler, dominyonlar arasında müşterek altın ve döviz ihtiyatı (Sterling pool) meselesini de görüşmüşlerdir.

1937 de VI. George'un taç giyme merasimi dolayısiyle Londrada toplanmış olan dominyon devlet adamları, 14 Mayısta, İkinci Dünya Harbinden evvel son defa olarak bir İmparatorluk Konferansı kurmuş ve başlıca İrlanda meselesiyle uğraşmışlardır. 1933 te İrlanda Serbest Devleti parlâmentosu, kendi üyelerini kırala sadakat yemininden affetmiş ve İrlanda mahkemelerinden kıralın Meclis - i Has'ına bağlı Adlî Komiteye başvurma hakkını kaldırmıştır (aynı yılda Kanada da cinayet dâvaları için aynı yasağı koymuştur). 1936da İrlanda Britanyadan artık «kıral temsilcisi» yani umumi vali istememiş, VIII. Edward'ın feragatinden sonra, 1937 de, İrlanda Serbest Devleti, Eire adı altında bir cumhuriyet olarak, Britanya tacına artık sadece «dış bağlar» (external association) la bağlanmış, fakat yabancı devletlere gönderdiği elçilerin itimatnameleri, «Dış Münasebetler Kanunu» (External Relations Act) na dokunulmamış olduğu için, kıral adına verilmiştir. Eire, 1937 konferansına temsilci göndermemiş (dominyon statüsünden 1934 te feragat etmiş olduğu için Newfoundland'den de temsilci gelmemiş), buna karşılık, iç muhtariyet hakkını kazanmış olan Güney Rhodesia ile Birmanyanın temsilcileri ilk defa olarak iştirak etmişler, siyasi durum göz önünde bulundurularak umumiyetle Commonwealth'in ve imparatorluğun müdafaası meselesi görüşülmüştür. Aynı yılda İmparatorluk Parlâmentoları Birliği (Empire Parliamentary Association), dominyon parlâmentoları temsilcilerini, İmparatorluk Konferansından evvel, Londrada toplantıya davet etmiştir. 1937 de VI. George, taç giyme yemininin formülünde, artık ayrı ayrı dominyonların da kıralı olduğu için, ilk defa olarak Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Birliğinin adlarını birer birer saymıştır.

1939 Eylülünde Britanyanın İkinci Dünya Harbine girmesiyle B. M. T. otomatik olarak harbe katılmış sayılmadıkları için, Commonwealth devletleri, Eire (İrlanda) hariç, birer birer harb ilân etmişlerdir. Avustralya ile Yeni Zelandanın harb ilânı Britanya ile aynı günde olmuş, Kanada kendi parlâmentosunun kararını aldıktan sonra bunlara katılmıştır. Güney Afrika Birliğinde, başvekil Gen. Hertzog'un partisi harbe girmek istememiş, fakat İngiliz dostu Gen. (1941 de Mareşal) Smuts taraftarları çoğunluğu kazanarak iktidarı ele aldıktan sonra bu birlik de harbe girmiştir. İrlanda tarafsız kalmayı tercih etmiş ve bütün harb müddetince, şiddetli baskılara rağmen, müttefiklere üs vermemiştir; böyle olmakla beraber, 80 000 kadar İrlandalı, Britanya ordularına gönüllü yazılmışlardır. Harbe giren Commonwealth devletlerinin kara ordusunun istatistiği şöyledir (Güney Afrika Birliği ordusu gönüllülerden teşekkül etmiştir):

	Seferber mevcut	Ölü ve kayıb	Yaralı
Britanya	5 896 000	403 195	369 267
Hindistan	2 000 000	24 338	64 354
Kanada	1 021 820	42 043	53 145
Avustralya	1 000 000	33 826	180 864
Güney Afrika Birliği	302 128	10 845	14 363
Yeni Zelanda	194 000	11 671	17 000

Hava kuvvetlerini başlıca Britanya ile Kanada tedarik etmişler, ayrıca Kanadada pilot yetiştirmek için teşkilât yapılmıştır. Britanya donanmasına dominyonların deniz birlikleri de katılmış, Avustralya 1942 de Filipinlerden çekilen Amerikalı Gen. D. MacArthur'ın karargâhı olmuştur. Bu harbde, Birinci Dünya Harbinde olduğu gibi Londrada İmparatorluk Harb Kabinesi kurulmamış, bunun yerine, dominyonların Londradaki temsilcileri olan Yüksek Komiserler, ayrıca da münavebe ile dominyonlardan gelen devlet adamları Londra ile teması ve iş birliğini sağlamışlardır (harbin sömürgelere taallûk eden kısmı için bk. BRİTANYA İMPARATORLUĞU). Harb devam ederken Kanadada Liberal (başvekil W. L. Mackenzie King), Güney Afrika Birliğinde Unionist (başvekil Mareşal Jan Smuts), Avustralya ile Yeni Zelandada da İşçi (Labour) partileri iktidarda bulunmuşlardır. Yukarıda adı geçen iki devlet adamı, Britanya başvekili Winston Churchill'i desteklemişler, ayrıca Mareşal Smuts, *Holism and Evolution* (Bütüncülük ve tekâmül) [1926] adlı eseriyle Commonwealth kudretinin nazariyecisi olmuştur (bu doktrine göre, bir organizmanın değeri, bütünlüğünden dolayı, kısımlarının toplamından fazladır; en parlak misali de Britanya Commonwealth'idir; tekâmül bütünlüklerden doğan daha büyük bütünlüklerin teselsülüdür). Harb esnasında Washingtonda kurulan Pasifik Harb Konseyi (Pacific War Council)ne ilgili commonwealth devletleri de katılmışlardır. Japonyanın teşviki ile Birmanya 1 Ağustos 1943 te İstiklâlini ilân etmişse de, harbin ikinci safhasında bu memleket geri alınarak Britanya Birliğine iade edilmiştir. Yine, harb devam ederken, 1 Ocak 1942 de kurulmakta olan Birleşmiş Milletler Teşkilâtı (United Nations Organization)nın Beyannamesini, Birleşik Krallıktan başka, Hindistan, Kanada, Avustralya, Güney Afrika Birliği, Yeni Zelanda da imzalamışlar, bunlar, zaferden sonra, 26 Haziran 1945 te San Francisco Konferasına da iştirak ederek, teşkilâtın kurucu üyeleri arasında yer almışlardır (1948 de, yeni kurulan Pakistan da girmiş, fakat aynı yılda Seylanın müracaatı Sovyetler Birliğinin vetosuna uğramıştır). Milletler Cemiyeti tarafından Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Birliğine manda olarak verilmiş olan eski Alman sömürgeleri, Birleşmiş Milletler tarafından şimdi birer «vesayet ülkesi» (Trust territory) olarak yine aynı devletlere bırakılmıştır.

Dünya Harblerinin birincisinden olduğu gibi, ikincisinden de Britanya ile Commonwealth devletleri galip olarak, Commonwealth'in kendisi de dağılmadan çıkmışlarsa da, bu son harbde bilhassa Britanya çok bitkin bir hale gelmiştir. Donanması ve maliyesi zayıflamış, batı âlemindeki liderlik Amerika Birleşik Devletlerine geçmiş, kendini toparlamak için Britanya bir müddet teşebbüsü bırakıp müdafaada kalmağı uygun görmüştür. Harb daha Asyada devam ederken, 26 Temmuz 1945 te Churchill'in muhafazakâr (Conservative) partisi iktidarı kaybederek, yerini Clement Attlee'nin İşçi Partisine bırakmıştır. Bu arada Commonwealth devletlerinde de iktidar partileri değişmiştir. En önemli değişikliği geçiren Güney Afrika Birliğinde, Smuts'ın Union partisi 1948 de çekilerek, Milliyetçi-Afrikalı (Nationalist-Afrikander) koalisyonu iş başına gelmiş, 1951 de bu iki parti birleşmiş, İngilizlere pek bağlı olmıyan, aynı zamanda Zencilere karşı da Apartheid (= ayrı gelişme) denilen siyaseti tatbik eden D. F. Malan idareyi ele almış, 1953 seçimlerini yine bu parti kazanmıştır. 1949 da Avustralya ile Yeni Zelandada İşçi partileri iktidarı kaybederek, bunların yerine Avustralyada Liberal (başvekil: R. G. Menzies), Yeni Zelandada Millî (National; başvekil: S. G. Holland) parti geçmiştir. Kanadada Mackenzie King 1948 de çekilmiş, yerine aynı Liberal partiden Fransız asıllı L. S. St. Laurent gelmiş, 1953 seçimini yine bu parti kazanmıştır. 31 Mart 1949 da Newfoundland'ın Kanada ile birleşmesinden sonra, o zamana kadar Kanada umumi valiliğine İngiltere hanedanına mensup bir zat veya başka bir lordu tâyin etme ananesi terk edilerek 1952 de aslen Kanadalı olan Vincent Massey bu makama getirilmiştir. Bu arada, 1946 da Kanada parlâmentosu «Kanadalılar hem Kanada vatandaşı (citizen), hem Britanya tebaası (subjec)dır» dedikten sonra, 1947 de vatandaşlık, milliyet ve tebaalık meselelerini görüşmek üzere Commonwealth Milliyet ve Vatandaşlık Konferansı (Commonwealth Conference of Nationality and Citizenship) toplanmış, bunun neticesi olarak da 1948 de Londrada Britanya Milliyeti Kanunu (British Nationality Act) kabul edilerek «dominyon halkından olan bir ferdin dominyon vatandaşı olması keyfiyeti onu aynı zamanda Britanya tebaası da yapar» esası kabul edilmiştir (milliyet [nationality] ve tebaa [subject] kelimeleri müteradif olarak kullanılmıştır). Bunun üzerine Yeni Zelanda (1948), Avustralya (1949) ve Güney Afrika Birliği (1949) de aynı mealde kanunlar* çıkarmıştır (yalnız Hindistan, «Hindistan vatandaşlığı [citizenship]» terimini kullanmış, Britanya tebaalığını zikretmemiştir). Böyle olmakla beraber, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Birliği, Commonwealth'in Asyalı (Hindistan, Pakistan, Seylan) üyelerine mensup olan kimselerin kendi memleketlerine girmesini tahdit etmişlerdir. Bu arada «dominyon» kelimesi artık kulakları tırmaladığı için, Dominyonlar Nezareti (Dominion Office)nin adı 1947 de Commonwealth Münasebetleri Nezareti (Commonwealth Relations Office) şekline çevrilmiştir.

İşçi partisinin hükümeti 1946 da «Hindistan işlerini Hintlilere devretmek» siyasetini kabul ettikten sonra (teferruat için bk. BRİTANYA İMPARATORLUĞU), 15 Ağustos 1947 de Britanya parlâmentosu Hindistan İstiklâli Kanunu (Indian Independence Act) nu çıkarmış, Hindu Hindistan (Bhārat) ile Müslüman Pakistan da Commonwealth çerçevesi içersinde birer ayrı devlet haline getirilmiş, bunlar yerli unsurlardan birer umumi vali (Hindistan: önce 1 yıl için Lord Mountbatten, fakat 1948 de Chakravarthi Rajagopalachari; başvekil: Pandit Jawaharlal Nehru. Pakistan: Mohammed Ali Cinna [Jinnah]; başvekil: Liyakat Ali Han) idaresine verilmiş, Britanya askerleri 1947-1948 yıllarında Hindistandan ayrılmış, Britanya kıralının unvanlarından da «Hindistan İmparatoru» tâbiri kaldırılmıştır. Seylan adasında, 1947 de Birleşik Milliyetçi (United Nationalist) partisi seçimleri kazanmış (1952 seçimlerini de aynen) ve ada 2 Şubat 1948 de istiklâline kavuşarak Commonwealth'in 8 inci üyesi olmuştur (başvekil: Dudley Senanayake). Britanya askerleri bu adadan da çekilmişler, ancak Seylan'ın müsaadesi ile Britanya, adanın Trincomalee mevkiindeki deniz üssünü muhafaza etmiştir (aynı şekilde Güney Afrika Birliğinde, hususi müsaade ile Britanya Simonstown'da bir dok bulundurmaktadır). Bu arada Birmanya, Commonwealth'in kabul ettiği «ayrılma hakkı» (right to secede) ndan istifade ederek 4 Ocak 1948 de B. M. T. dan tamamiyle ayrılmış, hükümran bir federal cumhuriyet (Pyi-daung-su Myanma-Nainggan) haline gelmiştir. Zaten Commonwealth'le bağları gevşemiş olan

İrlanda (Eire), 1948 de, elçi itimatnamelerinin artık kıral tarafından imzalanmamasını istedikten sonra, «ayrılma hakkı»nı kullanarak, 18 Nisan 1949 da Commonwealth birliğinden tamamiyle çıkmış ve hükümran İrlanda Cumhuriyeti (Pablacht na Eireann) ni teşkil etmiştir. Böyle olmakla beraber, Britanya, müstakil İrlandayı büsbütün yabancı bir devlet saymamaktadır. Britanya - İrlanda münasebetlerine Londrada Hariciye Nezareti (Foreign Office) değil, Commonwealth Münasebetleri Nezareti bakar; Britanya topraklarında da İrlandalılar, Britanya vatandaşı muamelesi görürler. Fakat bu ayrılmalar karşısında, Britanya devlet adamları, «ayrılma hakkı» nı ret ve inkâr etmemekle beraber, Commonwealth'te uzun vadeli plânların tahakkuku için, birliğin devamlı olmak zaruretini belirtmekten kendilerini alamamışlardır.

Bu değişikliklerden sonra, Ekim 1948 de, Hindistan, Pakistan ve Seylan da dahil olmak üzere, Commonwealth başvekilleri Londrada toplanmışlardır (artık İmparatorluk Konferansı denilemiyen bu toplantıya sadece Başvekiller Konferansı [Prime Ministers Conference] veya Commonwealth Konferansı [Commonwealth Conference] adı verilmiştir). Bu konferansta, artık Britanya dış siyaseti Commonwealth devletleri tarafından da kontrol edildiği için, başlıca Britanyanın Batı Avrupa Birliği (Western Union of Europe) ne girmesi meselesi görüşülmüştür. Britanyanın 17 Mart 1948 de Fransa, Belçika, Holânda ve Luxemburg ile imzaladığı Bruxelles Antlaşması ile kurulan teşkilât (Brussels Treaty Organization) tasvip edilmiş, bundan sonra Kanadanın terviç ettiği Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilâtı (North Atlantic Treaty Organization = NATO)na 4 Nisan 1949 da Commonwealth'ten Britanya ile Kanada girmiş, ayrıca Britanya 5 Mayıs 1949 da Avrupa Konseyi (Council of Europe) ne de dahil olmuştur. 1948 de Hindistanda Gandhi, Pakistanın ayrılmasını protesto eden müfrit bir milliyetçi tarafından öldürülmüş, Pakistanın kurucusu, Müslüman Ligası lideri ve memleketin umumi valisi Mohammed Ali Cinna da aynı yılda vefat etmiştir. Kongre partisi lideri Nehru'nun idaresinde bulunan Hindistan 1949 da rejimini değiştirerek cumhuriyet olmak niyetini Commonwealth üyelerine bildirmiştir. Bunun üzerine, 27 Nisan 1949 da başvekiller, Commonvealth Konferansı halinde yeniden toplanarak bu isteği kabul etmişler, 26 Ocak 1950 den muteber olmak üzere 26 Kasım 1949 da Hindistan Cumhuriyeti ilân edilmiştir. Bunun neticesinde, Dr. Rajendra Prasad reisicumhur seçilmiş, Nehru başvekillikte kalmış ve memlekette bir reisicumhur bulunduğu için Hindistan, Britanya tacına sadakat yemini etmemiş, fakat tacdarı «Commonwealth'in başı» (Head of the Commonwealth) olarak tanımıştır. Buna göre, Hint vatandaşları ile Britanya hükümdarı arasında doğrudan doğruya hiçbir bağ yoktur; Britanya hükümdarı Hindistan Cumhuriyetinin başı değildir; Hindistan ancak toplu olarak Commonwealth'e bağlıdır (Commonwealth'in öbür üyeleri için, Britanya hükümdarı aynı zamanda kendilerinin de devlet reisidir). Şimdi Hindistanda Hindî dili ile birlikte resmî dillerden sayılan İngilizce, 1965 ten sonra bu sıfatını kaybedecek, o zamana kadar memlekette Hindî dilini esas alan müşterek bir dil meydana getirilmiş olacaktır. Pakistanda da Cumhuriyet kurulması için bir cereyan başlamış ve bilhassa 1 Kasım 1953 te nümayiş yapılmıştır. Hindistanla Pakistan ayrılırken, Müslüman çoğunluğu bulunan Haydarabad ve Keşmir bölgeleri hakkında aralarında anlaşmazlık çıkmış, Keşmir meselesi 1948 de Birleşmiş Milletlere aksetmiş, her iki taraf da bu bölgede askerî hareketlerde bulunmuş ve neticede, plebisite karar verilerek mütareke yapılmış, görüşmelere başlanmıştır (bk. BRİTANYA İMPARATORLUĞU, ve KEŞMİR); bu arada, 1951 de Keşmir mihracesi çekilerek 17 Kasım 1952 de memlekette cumhuriyet ilân edilmiş ve mihracenin oğlu Karansinghji Bahadır reisicumhurluğa (serdar-ı riyaset) getirilmiştir. 1951 de, Pakistan başvekili Liyakat Ali Han, Afganlı kabîlelerle meskûn bölgeye muhtariyet verilmek taraftarı olan bir Afganlı tarafından öldürülmüştür.

Kanada ile Güney Afrika Birliğinden sonra, 1950 de Hindistan, Pakistan ve Seylan da kendi mahkemelerinden Britanya Kıralının Meclisi Has'ına bağlı Adlî Komiteye başvurma hakkını kaldırmışlar, bu âdete yalnız Avustralya ile Yeni Zelandada bağlı kalınmıştır (bu iki memlekette ve Kanadanın büyük bir kısmında, kanunlar, İngiliz hukukunu [Common Law] esas almışlardır; Kanadanın Quebec bölümü Fransız kanununa [Code Civile] bağlıdır; Güney Afrika Birliği kanunlarının esasını Roma - Holânda hukuku teşkil eder; Hindistan, Pakistan ve Seylanda yerli kanunlar caridir). Yine 1950 yılında başlıyan Kore Savaşında Birleşmiş Milletler ordusuna, Hindistan, Pakistan, Seylan hariç, bütün Commonwealth devletleri askerî birlikler göndermiştir. Ayrıca Avustralya ile Yeni Zelanda devlet adamları Eylül 1951 de Amerika Birleşik Devletlerinin temsilcileriyle San Francisco'da toplanarak Pasifik Güvenlik Paktı (Pacific Security Pact) nı imzaladıktan sonra, 4 - 6 Ağustos 1952 toplantısında ANZUS (Avustralya, New Zealand, United States adlarının baş harflerinden meydana gelmiş bir kısaltma) denilen Pasifik Güvenlik Konseyi (Pacific Security Council) bu üç devlet arasında kurulmuş, Avustralya, Yeni Ginenin kuzeyindeki Manus adasında Amerikaya üs vermiştir (Britanyanın Amerikaya verdiği üsler için bk. BRİTANYA İMPARATOLUĞU). Yine, Ocak 1950 de, Güney ve Güneydoğu Asyada siyasi istikrarı ve iktisadi gelişmeyi temin etmek maksadiyle, Seylanın merkezi olan Colombo'da, İşçi partisi hükümetinin hariciye nazırı Ernest Bevin'in de iştirakiyle, başvekiller toplanmış, bundan da «Güney ve Güneydoğu Asyanın Ekonomik Gelişmesi için Commonwealth İstişare Komitesi» (Commonwealth Consultative Committee on Economic Development in South and Southeast Asia) adı verilen heyet doğmuştur. İlk toplantısını aynı yılın Mayısında Avustralyada yapan bu heyet, Amerikanın malî ve iktisadi yardımı, Britanyanın, Avustralyanın, Yeni Zelandanın, Kanadanın, Hindistanın, Pakistanın, Seylanın, sömürge ve protektoralardan da Malaya Federasyonunun, Singapurun iştiraki Kuzey Borneo ile Sarawak'ın da işbirliği ile, Güney ve Güneydoğu Asyanın iktisadi kalkınması için Kolombo Plânı (Colombo Plan) denilen 6 yıllık proğramı çizmiş, Birmanya, Tayland (Siam) ve İndonezya'yı da iştirake davet etmiş, aynı yılın sonbaharında Londrada ikinci bir toplantı yaparak plânı karara bağlamıştır. Ayrıca, Nehru'nun gayretleriyle, Hindistan, Pakistan ve Seylan Commonwealth devletleriyle Birmanya ve İndonezya cumhuriyetleri arasında iş birliği temin edilerek, bu devletlere Kolombo Devletleri denmiştir. 1951 Eylülünde Londrada toplanan Commonwealth Konferansı, başlıca ham ve işlenmiş maddelerin istihsali ve mubadelesi meselesiyle uğraşmış, 1952 Kasımında yine Londrada toplanan Commonwealth Ekonomi Konferansı önemli bir karar alarak, Amerikayı misillemeye sevketmemek için, gerek Commonwealth dahili «tenzilâtlı tarife» esasını, gerekse Britanya İmparatorluğunu Avrupadan ayı-

ran ekonomik bir blokun teşekkülünü reddetmiştir. Bu konferans toplandığı zaman, II. Elizabeth tahta çıkmış bulunduğundan, commonwealth başvekilleri kıraliçenin unvanını da münakaşa ederek, Hindistan, Pakistan, Seylan gibi Asyalı olup Britanyalı sayılmıyan toplulukların da Commonwealth'e dahil olduğunu gözönünde bulundurarak, artık «British» (Britanyalı) sıfatının bu mânada kullanılmamasını, «denizaşırı dominyonlar» tâbirinin de kaldırılmasını istemişler ve bu unvan için şu formülü teklif etmişlerdir: «İkinci Elizabeth, Allahın inayetiyle, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Kırallığının ve öbür ülke ve toprakların (Realms and Territories) Kıraliçesi, Commonwealth'in Başı (Head of the Commonwealth), Dinin Müdafii». Bunun üzerine, 2 Haziran 1953 teki taç giyme merasiminde bu formül kullanılmıştır (İskoçyadaki durum için bk. BİRLEŞİK KIRALLIK). Şimdi, Commonwealth dahilinde Müslüman, Hindu ve Buddhist üyeler de bulunduğu için, «Dinin Müdafii» tâbirinin de unvan formülünden çıkarılması teklif edilmektedir.

1951 - 1952 seçimlerinde iktidarı yeniden sağlıyan Nehru, Commonwealth içerisinde çekinser kalmış, Çin Halk Cumhuriyetini 30 Aralık 1949 da Britanyadan evvel tanımış (sonra Pakistan ile Seylan da tanımışlardır), Kore Savaşına katılmıyarak Batı bloku ile Sovyet âlemi arasında bir nevi aracı ve nâzım rolünü oynamak istemiş, bu arada, Haziran 1955 te Moskovayı ziyaret etmiştir. Ayrıca, Hindistanın da dahil bulunduğu Kolombo Devletlerinin 28-29 Aralık 1954 te Bogor'da yaptıkları konferansta, toplanması kararlaştırılan Asya - Afrika Konferansı (Asiatic and African Conference), Türkiyenin de dahil olduğu 29 milletin temsilcileriyle 18 - 24 Nisan 1955 te Java'nın Bandung şehrinde toplanmış ve bunda Hindistan aynı tavrı takınmıştır. Kolombo Devletleri, 26 Nisan 1954 te Cenevrede 19 milletin iştirakiyle toplanan Asya Konferansına da katılmış, Kore ve Viet-nam meselelerini görüşmüşlerdir. Yine 1954 yılının Nisanında Pakistan, Türkiye ile bir pakt imzalamış, Mayıs ayında da Amerika ile bir anlaşma yaparak malî yardım görmeğe başlamış, Hindistan böyle bir yardımı reddetmiştir.

Donanmanın tek başına artık bir hâkimiyet silâhı olmadığını, hava kuvvetlerini ve atom bombalarını da hesaba katmak gerektiğini anlıyan Commonwealth devletleri, İkinci Dünya Harbinden sonra, kara, deniz ve hava kuvvetlerini yeniden tanzim etmeğe başlamışlardır. Bu kuvvetler, devletlere göre müstakil, fakat Commonwealth'e göre, Britanyanın idaresiyle koordonedir. 1954 te bırakılan Süveyş Kanalı hariç, deniz yollarının öbür kilit noktaları olan Cebelüttarık, Malta, Aden, Singapur, St. Helena, Tristan de Cunha, Bermuda gibi yerler yine Britanyanın elinde bulunmakta, Ana vatan, Atlantik, Akdeniz, Hint denizi, Afrika, Uzak Doğu, Amerika ve Antiller ve Pasifik filoları eskisi gibi kadrolarını muhafaza etmektedirler. Hava kuvvetlerinde Kanada gitgide önemli bir rol oynamakta olup, 1952 - 1953 yıllarında bu memlekette ve Avustralyada uranyum madenleri keşfedilmiş 1951 de de Avustralyada atom bombası tecrübeleri yapılmıştır. Sömürgelerden Doğu Afrikada, Batı Afrikada, Antiller'de ve Malaya'da kara ve hava birlikleri vardır. 1953 durumuna göre, Commonwealth donanmasında, fırkateyn ve küçük gemiler hariç, Britanya'nın 135 parça deniz üstü, 57 parça da denizaltı harb gemisi (krş. deniz üstü: Amerika 544, Sovyetler 126; denizaltı: Amerika 201, Sovyetler 370), Kanadanın 1 uçak gemisi, 2 kruvazörü, 5 muhribi, Yeni Zelandanın 2 kruvazörü, 6 refakat muhribi, Hindistanın 1 kruvazörü, 3 muhribi, 8 fırkateyni, Pakistan'ın 4 muhribi, 2 şalupası, 2 fırkateyni, 6 mayin tarayıcısı, Güney Afrika Birliğinin de 60 parça ufak teknesi vardır; Seylan, müdafaası için Britanya ile bir anlaşma yapmıştır.

Commonwealth devletleri, tesanütlerini ve kalkınmalarını sağlamak için, aralarında sık sık ilim, muhabere, sosyal yardım, eğitim, ziraat, maliye, teknik konferansları da yapmaktadırlar. Bu konferansları, gerek İşçi Partisi, gerek arka arkaya 1951 ve 1955 seçimlerini kazanmış olan Muhafazakâr Parti tarafından iş başına getirilen hükümetler terviç ve himaye etmişlerdir.

Bu Commonwealth, bir federasyon olmadığı için, federal anayasası, federal merkezî hükümeti, müşterek kanunları v. b. yoktur. Birleşmiş Milletler Teşkilâtı gibi mukavelename ile birbirine bağlanmadıkları için, umumi kâtiplik gibi bir makam da mevcut değildir. Commonwealth, birlik kuvvetinin ve tesanüdün bahşettiği fayda ve karşılıklı menfaat prensipi üzerine kurulmuş ve bu sayede, mütecanis olmıyan birçok unsurları bir araya getirmiş bulunan serbest bir topluluk olup, 1946 da Fransızlarla Asyalı ve Afrikalı milletler arasında kurulan Fransız Birliği (Union Française) ne, 1950 de de Holânda kıraliçesi ile İndonezya Cumhuriyeti arasında teessüs eden «şahsi birlik» (Union personnelle) e, örnek olmuştur. İstikbali, sadece bu müşterek menfaatlerin devamına ve istifadenin derecesine bağlı bulunmaktadır.

İstatistik ve bibliyografya için bk. BRİTANYA İMPARATORLUĞU.

BRİTANYA MİLLETLER TOPLULUĞU VE İMPARATORLUĞU: bk. BRİTANYA MİLLETLER TOPLULUĞU ve BRİTANYA İMPARATORLUĞU.

BRİTANYA MUHAREBESİ (Battle of Britain), 1940 Ağustos - Ekim aylarında Britanyayı Almanların, havadan istilâ teşebbüsüne verilen ad. Bu muharebede 2375 Alman uçağı (belki daha fazla) imha olunmuş, İngilizlerden ise 375 pilot ölmüş, 358 i yaralanmıştır. Gündüz akınlarında, hemen hepsi sivil olmak üzere 1700 insan ölmüş, 3360 ı ağır yaralanmış; gece akınlarında 12581 kişi ölmüş, 16965 i de yaralanmıştır. Almanların açıkça ilân ettikleri maksat, harbi 1940 yılının sonundan önce bitirmekti. Bunun için de İngilterenin zaptı lâzımdı. Fakat Alman ordusunun İngilterede karaya çıkabilmesi için İngiliz ticaret ve harb donanmasını ve hava kuvvetlerini felce uğratmak lâzımdı. Bu gayelere göre, B. M. şu dört safhaya ayrılabilir: 1. safha (8 - 18 Ağustos) da Almanlar, 3000 m yüksekten avcı uçakları ile himaye edilen kitle halinde bombardıman uçakları gönderdiler. Almanlar bu şekilde 26 taarruz yaptılar. Hedefleri ilk defa gemiler, limanlardı; sonra memleketin güneyinde ve doğu güneyindeki avcı hava meydanları oldu. Bu safhanın en büyük akını 15 Ağustosta yapıldı ve büyük hasara sebeboldu, fakat bu akında Almanlar 180 uçak kaybettiler. Böylece birinci safha bitti. Beş gün sonra Goering taktiğini değiştirerek tekrar faaliyete geçti. 2. safha (19 Ağustos - 5 Eylül) da akınlar daha geniş bir cephede ve şu taktikle yapıldı: Almanlar, bombardıman uçaklarını koruyan avcıların sayısını artırdılar, fakat bombardıman uçaklarının sayısını azalttılar. Bu safhada 35 kadar büyük akın yapıldı. Bunların hedefi, kıyılardan uzak olan avcı hava meydanları ile uçak fabrikaları idi. Bununla beraber Almanlar Kent, Thames ağzı ve Essex'teki iskân merkezlerini de bombaladılar. Bu safha, Almanlara 562, İngilizlere de 219 uçağa

mal olmuştur. İngilizler, müdafaa hatlarını mümkün mertebe ileriye almağa çalıştılar. 6 Eylülde Almanlar, ya İngiliz müdafaasını kâfi derecede zayıflatmış olup artık müdafaasız bir Londrayı bombalarla teslime zorlayabileceklerini ümidederek veya evvelden hazırlanmış bir plânı otomatik olarak tatbik ettikleri için, akınların ağırlık merkezini Londraya çevirdiler ve gerek oradaki, gerek eyaletlerdeki endüstri merkezlerini bombaladılar. 3. safha (6 Eylül - 5 Ekim), 7 Eylülde başlıca Londraya yöneltilmiş ağır bir akınla başlar. 7 Eylülden 5 Ekime kadar sürer. Bu akınlar, Almanlar tarafından büyük metanet ve cesaretle devam ettirilmiş olup bütün muharebenin en korkunç epizodu ve Almanlarca zaferi kazanmak için yapılan son ümitsiz gayrettir. Bu safhada 38 büyük akın yapılmıştır. Bu akın zincirinin zirvesini 15 Eylül akını teşkil eder: sabahleyin 150, öğleden sonra tekrar 150 Alman uçağı, Hammersmith'den Dungeness'e, Bow'dan da Fransa kıyılarına kadar İngiliz Hurricane ve Spitfire'larla durmadan çarpışmıştır. Yalnız o gün 185 Alman uçağı düşürülmüştür. Yüksek kayıplarına rağmen muvaffak olamadıklarını gören Almanlar, 6 Ekimden itibaren taktiklerini yine değiştirmişlerdir. 4. ve sonuncu safha (6 - 31 Ekim) nın özellikleri şunlardır: Almanlar uzun menzilli bombardıman uçaklarını muharebeden hemen hemen çekerek, avcı ve avcı - bombardıman uçakları kullanmış ve geceleyin çok yüksekten uçan uçaklarla Londraya taarruza devam etmişlerdir. Almanların gece akınlarına başvurmaları, İngiliz müdafaa ve karşı taarruzunun tesirini göstermeğe kâfidir. Birçok hallerde Almanların hedeflerine erişmeden önce bombalarını atıp İngilizlerden kaçtıkları da görülmüştür. Bu safha ilerledikçe Londra başlıca hedef olmaktan çıkmış ve birçok eyalet merkezleri de bombalanmıştır. Coventry, gelişi güzel bombalanmış hedeflere en mükemmel bir misaldir. B. M. birdenbire bitmemiş, bir ateş gibi yavaş yavaş sönmüştür. İkinci Dünya Harbinin seyri üzerine yaptığı maddi ve mânevi tesiri mühimsememek mümkün değildir.

BRİTANYA PASİFİK ADALARI (Pacific Islands), Büyük Okyanusta İngiliz idaresi altında bulunan adalar. Bunların sayısı pek çok olup yer yer ada toplulukları halindedir. Bunların bir kısmı Britanya sömürgesi, bir kısmı da himaye bölgesi şeklinde idare edilmektedir. En önemli ada toplulukları şunlardır: Gilbert ve Ellice adaları sömürgesi, Britanya Solomon adaları himaye bölgesi, Yeni Hebrid adaları, Tonga adaları, Pitcairn adası. Bu ada topluluklarının hemen hepsi Büyük Okyanusun batı bölümüne serpilmiştir. Bunların kuzeyinde Amerika Birleşik Devletlerine ait adalar, güneyinde ve doğusunda, iki ayrı parça halinde, Fransaya ait ada toplulukları vardır. Britanyaya ait adalar aynı bölge içindedir. Yalnız en doğudaki Pitcairn adası ile bunlar arasında Fransaya ait adalar vardır. B. P. A. nın yayıldığı pek geniş sahanın doğu - batı uzunluğu takriben 5 000 km, kuzey - güney mesafesi 2 000 km dir.

Britanya idaresindeki Pasifik adaları bir yüksek komiser (High Commissioner for the Western Pacific) tarafından idare edilir. Bu memur Avustralya, Yeni Zelanda ve diğer devletlere ait olmıyan Pasifik adalarının idare âmiridir. 1922 den beri Yeni Hebridlerle bunların kuzeyindeki Banks ve Torres adaları da bu sahaya alınmıştır. Bu ada topluluklarından olan Fici (Fiji Islands) de ise (yüzölçümü 18 223 km², nüfusu 298 100, ada sayısı 322) bir vali ile 9 üyeli bir icra heyeti vardır. Bu heyet, muhtar idarenin yüksek mercii (Fijian Affairs Board) olup (6 sı yerli üye), bunun yanında yerlilerin işleriyle meşgul olan ve 25 üyeden teşekkül eden bir kabîle reisleri meclisi bulunmaktadır. Adliye işlerinde yerliler için yerli mahkemelere, Avrupalılar ve Hintliler için yüksek mahkemeye (Supreme Court) başvurulur. Bu sonuncu mahkeme hepsi için aynı zamanda en yüksek mercidir.

BRİTANYA SOLOMON ADALARI PROTEKTORASI (British Solomon Islands Protectorate), Solomon adalar topluluğu içinde İngiliz himaye bölgesi ve sömürgesi. Merkezi, Tulagi adasındaki Tulagi limanıdır. Burada çok sayıda adalar ve ada grupları vardır. Başlıcaları: Guadalcanal, Malaita, Bauro, Ysabel, Tulagi, Choiseul, Russel, Rennel'dir. Bütün bu adaların yüzölçümü 29 784 km², nüfusu 98 600 dür. Büyücek adalar dağlık ve ormanlıktır. Adaların en büyüğü Guadalcanal (6 475 km²), en çok nüfuslusu Malaita (40 000 nüfuslu) dır. Bataklıktan ileri gelen hastalıkların tesiri fazladır. Eğitim işleri misyonerlerin elindedir. Ancak 1950 de Malaitadaki Auki'de hükümet tarafından bir okul açılmıştır.

İstihsal maddeleri arasında hindistancevizi, ananas, kopra vardır. Kopra, buraya hariçten para getiren başlıca mahsuldür. İthal edilen mallar arasında yiyecek maddeleri, gaz yağı, tütün, ipek ve pamuklular başta gelir. İhracat İngiltereye, Avustralyaya ve Amerika Birleşik Devletlerine yapılır. Bu memleketlere bilhassa kopra, kereste, inci gönderilir. İkinci Dünya Harbinde, bilhassa Guadalcanal, şiddetli çarpışmalara sahne olmuştur.

Bu adalar 1568 de Álvaro de Mendana tarafından keşfolunmuş, 1893 - 1899 da İngilizlerin eline geçmiştir. Solomon (Fr. Salomon) adalarının kalan kısmı (Bougainville, Buka v. b) Fransaya aittir. Bk. SOLOMON ADALARI.

BRİTANYA SOMALİSİ (İngiliz Somalisi, Britanya Somaliland'ı, Somaliland Protectorate veya British Somali Coast Protectorate), Afrikanın doğusunda Somali yarımadasının kuzey bölümünde, Aden körfezinin güney kıyısı boyundaki Britanya himaye bölgesi. Yüzölçümü 176 100 km², nüfusu 700 000 kadardır. Bu nüfusun çoğu göçebe olup Müslümandır.

B. S. nin iç tarafları dağlıktır (600 - 2 000 m yüksekliğindeki dağlar). Arazi kıyıya doğru alçalır, düzlükler artar. Bitki örtüsü cılız ve seyrek olup, sadece deve, koyun ve keçilerin beslenmesine elverişlidir. Kıyı bölgesinin iklimi üzerinde güneybatı musonlarının tesiri büyüktür. Bu rüzgârlar Mayıstan Eylüle kadar eser ve yağış getirirler. Kışın ise, bilhassa Kasımdan Marta kadar, kuzeydoğu musonları eser. İç bölgeler denizden yüksek olduğu için buralarda serin ve sağlam bir hava vardır.

Ana çizgileriyle bozkırlar sahası olan B. S. nin ekonomik değeri azdır. Fakat bu memleket Hint okyanusuna giden deniz yolu üzerinde ve Kızıl denizin ağzında bulunduğu için stratejik önemi fazladır. İcra ve teşri yetkileri bulunan bir valinin idaresindeki B. S., 6 idare bölümüne ayrılmıştır. Bunların merkezleri olan şehir ve kasabalar şunlardır: Berbera (yazın 15 000, kışın 30 000 nüfuslu), Hargeisa (30 - 40 bin nüfuslu), Burao (10 bin nüfuslu), Borama (4 000), Erigavo (3 000), Las Anod (2 000 nüfuslu)-dur. İdare merkezi Hargeisa, başlıca limanları Berbera ve Zeilah'dır.

Çoğu göçebe olan halk bilhassa hayvancılıkla geçinir. Yağışın ve su durumunun elverişli bulunduğu yerlerde az miktarda ziraat yapılır. Batıda bilhassa darı, doğuda mürri-

safi denilen zamk elde edilir. Kıyı boylarında balıkçılık gelişmiştir. İç bölgelerde maden ve hususiyle petrol bulunduğu tahmin edilmektedir. Başlıca ihraç malları et, canlı hayvan, deri, zamk ve iç yağıdır. En ziyade İngiltereden yapılan ithalât arasında dokumalar, pirinç, şeker, hurma vardır.

B. S. nin her idare bölümünde bir okul vardır. İlk meslek okulu 1952 de Borama'da açılmıştır. Mahalle mektebi halinde olan ve din kaidelerini öğreten birçok okullar, eğitim sisteminin esasını teşkil etmektedir. B. S., Aden'e hava yolu ile bağlanmış, böylece dünyanın başka memleketleriyle olan irtibatı sağlanmıştır. Yelkenli birçok gemiler (dhau), bu bölgeyi Aden'e ve Güney Arabistana bağlamıştır. Yolları iyi değildir. Yalnız kurak mevsimde nakil vasıtalarının işliyebileceği şekilde yapılmış 3 200 km uzunluğunda âdi yol vardır.

B. S., Britanya İmparatorluğuna bağlı bir protektora olup, umumi vali kıral tarafından tâyin edilir. Ayrıca, vali tarafından muhtelif halk gruplarını ve kabîleleri temsil eden mümessiller tâyin edilmek suretiyle bir istişari meclis (Advisory Council) de kurulur.

B. S., 1884 te ve Mehdi isyanı sırasında, Aden'den Zeilah'a gönderilen askerî kıtalar tarafından işgal edilmiş, 1886 ya kadar Zeilah'ın doğusunda bulunan kabîlelerle himaye antlaşmaları aktedilmiştir. 1887 de İngiltere, Cibuti yakınındaki dağlık araziden doğudaki Bender Saida'ya kadar olan yerde bir himaye bölgesi tesis etmiş, bu bölge 1898 de İmparatorluğa bağlanmıştır. 1899 - 1904 ve 1907 - 1920 arasındaki yıllarda yer yer ayaklanmalar olmuş, şiddetli bir mukavemet belirmiş, Mehdi, Muhammed bin Abdullah veya Mad Molla kuvvetleriyle İngiliz kıtaları arasında çetin mücadeleler olmuş, İngilizler kıyıya çekilmişlerdir. Uzun süren mücadelelerden sonra 1920 de savaşlar, İngilizlerin galebesiyle sona ermiştir. İkinci Dünya Harbinde, 1940 - 1941 senelerinde, B. S. İtalyanlar tarafından geçici olarak işgal edilmiştir.

DİL. B. S. (British Somaliland) nde resmî dil İngilizce olmakla beraber, halkın (700 000 kişi) ekseriyeti Hamî - Samî - Kuşî dillerin, Hamî koluna bağlı Kuşî dillerin aşağı bölümüne giren Somali dilinin türlü lehçelerini konuşur: batıda İsâk, kuzeyde ʿİsa, merkezde Dorod, güneyde de Maceertēn. Halk Müslüman olduğu, Somali de Arap âlemiyle eski bağlarla bağlı bulunduğu için, bilhassa sahil bölgelerinde Arapça da kullanılmaktadır. Bk. SOMALİ DİLİ.

BRİTANYA SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU: bk. BRİTANYA İMPARATORLUĞU.

BRİTANYA VIRGIN [*vırcîn*] **ADALARI** (British Virgin Islands [İng. *virgin* = bakire]), Orta Amerikada Büyük Antil adalarının doğu ucundaki Virgin adalarının Büyük Britanyaya ait olanları. Virgin adalarının diğerleri ise Amerika Birleşik Devletlerine ait olup bunlara Virgin Islands of the United States denir. Bunları Amerikalılar 1917 de Danimarkalılardan satın almışlardır. Başlıcaları St. Thomas, St. Croix, St. John olan bu adaların yüzölçümü 344 km², nüfusu 25 000 dir. Bu adaların stratejik değerleri büyüktür. Bk. ANTİLLER, VİRGİN ADALARI.

B. V. A. nda çok sayıdaki kayalıklar ve mercan adacıkları hariç olmak üzere 36 ada vardır. Bunların da onbirinde yerleşilmiştir ki, başlıcaları: Tortola (5 800 nüfusu vardır), Virgin Gorda, Anegada, Jost Van Dykes, Peter ve Normandır. Bütün bu ada ve adacıkların yüzölçümü 150 km², nüfusu 7 000 (1951) dir. Tortola adasındaki Road Town (nüfusu 800), bu adaların idare merkezi ve gemi uğrağıdır. Elde edilen başlıca mahsuller meyva, sebze, odun kömürüdür. Bir miktar davar, balık ve kümes hayvanları ticareti de yapılır. İdare cihazı, tâyin edilen bir icra heyeti ile kısmen tâyin edilen, kısmen de seçilen 8 üyeli bir teşriî meclis ve bir başkandan ibarettir.

BRİTANYA YENİ GİNESİ, Yeni Gine adasının güneydoğu bölümüne verilen ad ve 1906 dan beri Papua denilen saha. Bk. PAPUA (Territory of Papua).

DİL. B. Y. G. (British New Guinea; yeni adı: Territory of Papua), hemen hemen tamamiyle, Papua (Malayca *papawah* = kıvırcık saçlı) dil ailesinin sahası içindedir. Adanın bu kısmında 300 000 kadar kişi bu aileye giren 60 çeşit dil konuşur: Torres boğazı bölgesindeki adalarda Miriam, Kiwai v. b; sahilde Kunini, Tirio Goaribari (veya Kerewa), Namau, Orokolo, Toaripi (veya Motumotu), Magi (veya Mailu), Mulaha; içlerde Binandele Ambo (veya Afoa), Fuyuge (veya Mafulu), Koiari, Kwale, v. b. Bunlardan başka, B. Y. G. nin bazı kısımlariyle civardaki adalarda, Melanezya ailesine mensup diller de konuşulmaktadır: Papua körfezinin doğusunda Motu ile Keapara; güneydoğu uçtaki adalarda Daui (veya Suau), Tubetube, Panaieti, Kiriwina, Buaidoga, Dobu, Tavora, Uedau, Mukao (veya Kapikapi). Resmî dil İngilizcedir. Bk. PAPUA DİLLERİ, MELANEZYA DİLLERİ.

BRİTANYA - KARAYİB BİRLİĞİ (British - Caribbean Federation), Orta Amerika ile Antil (İng. West Indies) adaları bölgesinde ve Güney Amerikadaki İngiliz sömürgelerinin birleştirilmesiyle meydana getirilmesi düşünülen birlik. Böyle bir birlik içinde yer alacak olan bölgeler ve adaların hepsi Karayib denizi etrafında sıralanmış olup, yalnız Britanya Guyanası bu çevrenin dışında ise de, buraya (hususiyle Trinidad'a) pek yakındır. Bu sebeple bu mutasavver birliğe bazı yeni eserlerde B. - K. B. denilmektedir.

Britanyanın bu çevrede bulunan ada ve ada toplulukları halindeki arazisi (West Indies), birbirlerinden ayrı ayrı olup aralarında deniz ve boğazlarla başka memleketlere ait topraklar vardır. Bu araziyi şu gruplarda toplamak mümkündür: Bahama adaları, Barbados, Jamaika, Leeward Islands, Trinidad ve Tobago, Windword Islands. İşte Britanyanın bu arazisi ve bu çevredeki diğer topraklarının, amme hukuku esaslarına göre, birleştirilmesi yoluna gidilmiş, böyle bir birlik içinde Barbados, Britanya Guyanası (b. bk.), Britanya Hondurası (b. bk.), Jamaika Trinidad ve Tobago, Küçük Antiller (Leeward Islands, Windward Islands) bulunması düşünülmüştür. Britanya hükümetinin birliğin teşekkülü hakkındaki teklifi 19 Eylül 1947 de bu sömürgelerin Montego Bay (Jamaika) daki toplantılarında (Conference on the Closer Association of the British West Indian Colonies) kabul edilmiş ve B. K. B. ne girecek yerlerin daha sıkı temaslarının sağlanması ve bir gümrük birliği meydana getirilmesinin denenmesi cihetine gidilmiştir. Bu konferansta ayrılan komisyon bu hususta anayasa taslağı halinde bir rapor hazırlamış, 1951 Ocak ayında bu rapor yayınlanmıştır. Buna göre, Avustralya anayasasına benzer şekilde birliğin idare organları bulunacak, gümrük birliği bu bölgelerin değerini artıracak, yerli sanatların gelişmesi temin olunacak, karşılıklı alış veriş artacaktır. Bu gelişmeler, siyasi bağlantı olsa da, olmasa da mümkün ola-

bilecektir. Montego Bay Konferansının teklifiyle 1951 de müşterek para sistemi bölgesi teşekkül etmiştir. Bu teşekküle Barbados, Britanya Guyanası, Britanya Hondurası, Trinidad, Jamaika (Cayman ve Caicos adaları hariç), Winward Islands (Britanya Virgin adaları hariç) katılmıştır. Müşterek para sistemi idaresi Port of Spain (Trinidad ve Tobago'nun merkezi) de teşekkül etmiştir. Para birimi Britanya - Karayib Federasyonu dolarıdır. Antil adalarını içine alan bir saha için (Britanya Hondurası ve Jamaika hariç) zaten 1920 den beri bir istinaf mahkemesi (Westindian Court of Appeal) vardı. Bu birlik içine girecek sahalar için bir gümrük birliği, müşterek ekonomik ve ticari işleri yürütecek bir idare heyetinin teşekkülü derpiş edilmiştir. Bk. ANTİLLER.

BRITISH AND FOREIGN BIBLE SOCIETY: bk. KİTAB-I MUKADDES CEMİYETLERİ.

BRITISH ASSOCIATION [*briṭiş isoṷsiẹyşın* = Britanya derneği], bütün ilim kollarının ilerlemesini teşvik etmek gayesini güden bir İngiliz bilginler derneği. Bu dernek birkaç kola ayrılır; bunların herbirinin birer başkanı ve üyeleri vardır. Bu kollar şunlardır: 1. Matematik ve fizik; 2. Kimya; 3. Jeoloji; 4. Zooloji; 5. Coğrafya; 6. Ekonomi ve istatistik; 7. Mühendislik; 8. Antropoloji; 9. Fizyoloji; 10. Botanik; 11. Pedagoji. Başlıca kurucusu Sir David Brewster'dır. Bununla beraber birçok yüksek bilginler B. A. nın kuruluşunda rol oynamışlardır. İlk toplantısı 1831 de York'ta yapılmıştır. Bu toplantıda derneğin esas kanunu kararlaştırılmıştır. Ertesi yıl Oxford'da evvelce tesbit olunmuş konular hakkında raporlar okunmuştur. Dernek, toplantılarını Birleşik Kırallık veya İngiltereye ait deniz aşırı dominyonlarda yapar, toplanma şehri de iki yıl evvelden kararlaştırılır ve bildirilir. Dernek, 1884 te toplantısını Montreal (Kanada) da yapmıştır. Geleneğe göre, yıllık toplantılar Londrada yapılmayıp, çeşitli taşra şehirlerinde yapılır: Meselâ 1926 da Oxford'da, 1927 de Leeds'de, 1928 de Glasgow'da, 1930 da da Bristol'da yapılmıştır. Bir istisna olarak yüzüncü yıl toplantısı 1931 de Londrada yapılmıştır. Yıllık toplantıları Ağustos ve Eylülde yapılır, çünkü o aylarda Parlâmento toplantı halinde olmadığı için memlekette bir haber azlığı hüküm sürer. Bu sayede toplantıya ait haberler basında daha geniş yer alır ve Birliğin gayelerinden biri olan, halk arasında ilme dair ilginin artmasına hizmet edilmiş olur. Raporlar gerek teorik ilim, gerek tatbiki ilim üzerinde hazırlanır. Mühendislik, jeoloji, ziraat ve ekonomi şubelerindeki konuları, ticaret alanını da ilgilendirir. 1926 da Oxford'da yapılan toplantı önemlidir, çünkü bu toplantıya Gal Prensi başkanlık etmiştir. Bu prens, 1859 da başkanlık vazifesi görmüş olan Prens Albert'ın izini takibeden ilk kıral ailesi üyesi olmuştur. Derneğin üye sayısı 7000 dir. Dernek araştırmalar için ödenekler de dağıtır. Sir Richard Gregory 1940 - 1945 teki toplantıya başkanlık etmiştir. Şimdiki başkan Sir Henry Tizard'dır. Bürosu Burlington House (Londra) dadır.

BRITISH BROODCASTING CORPORATİON: bk. B. B. C.

BRITISH COUNCIL [*briṭiş kaṷnsıl* = Britanya konseyi], İngiliz kültür heyeti. İngiliz hariciyesinin teşebbüsü üzerine Kasım 1934 te kurulmuş olup doğrudan doğruya kırala bağlıdır. Gayesi, İngiltere ve İngiliz kültürü hakkında bütün dünyaya bilgi vermek ve İngiliz dilini yaymaktır. Aynı zamanda dış ülkeler ile İngiliz Milletler Topluluğu arasındaki kültür münasebetlerini sıklaştırmağa çalışır. Her ne kadar teberrüler kabul ederse de, masraflarını Parlâmentonun verdiği bir ödenekle karşılar: B. C. in başında bir icra komisyonu bulunur. Bu komisyonun üyeleri İngiltere hükümetinin çeşitli kolları tarafından tâyin edilir. B. C. in çalışma konuları arasında, Floransa ve Atinadaki İngiliz enstitülerini ve buna benzer kurumları teşvik ve yenilerini yaratmak da vardır. Şimdi bütün dünyada bunlara benzer 34 enstitü vardır. Bunların 25 i, Orta ve Yakın Doğudadır. İkinci Dünya Harbinin başlangıcından az önce B. C., faaliyetini İngiliz topraklarına da yaymıştır: İngiliz bayrağı altında açılan enstitülerin birincisi 1938 de Malta'da kurulmuştur. 1940 ta B. C., Kıbrısta çalışmağa başlamış; 1945 e kadar orada 5 enstitü kurmuştur. B. C. in yardımiyle İngilizce öğrenen yetişkinlerin sayısı 1940 ta 10 000 iken, 1944 e kadar 60 000 e yükseldi. B. C. yüzlerce okulda da çalışmıştır. B. C., «British Life and Thought» (İngiliz yaşayışı ve düşünüşü) ve «Britain Advances» (Br. ilerliyor) adlı iki broşür serisi çıkardığı gibi (Bunların on iki çeşitli dillerde çıkarılmış 2 000 000 kadar nüshası 1943 - 1945 yıllarında dış memleketlerde dağıtılmıştır). «Britain Today» (Bugünkü Br.), «Monthly Science News» (Aylık ilmî haberler) ve «British Medical Bulletin» (Brit. tıp bülteni) adları altında aylık dergiler de çıkarır. B. C. bizzat yaptırdığı dokümanter filimler gösterir. 40 tan fazla memlekette İngiliz musikisine ait kitaplıklar ve plâk kolleksiyonları da kurmuştur. Tablo, desen ve kültür sergileri de açar. B. C., 1940 ta «İngiliz Kültür Heyeti» adiyle Türkiyede de faaliyete başlamıştır. Ankara ile İstanbulda teşkilâtı vardır.

BRITISH EXPEDITIONARY FORCE [*briṭiş ekspidişınıri fọrs*; kısaltması: B. E. F. = İngiliz seferî kuvveti], başka memleketlerde yapılması gereken askerî hareketler için İngiliz Ordusunun 6 piyade tümeni ile bir süvari tümeninden mürekkep seferî kuvveti. Piyade tümenlerinin her biri 598 subay ile 18077 erden mürekkeptir. Bu piyade tümenlerinde 54 sahra topu, 18, 4,5 lik havan topu ve 4 ağır 60 librelik toplar bulunur. Süvari tümeni ise 485 subay ile 9412 erden müteşekkil olup 24 suvari topu vardır. Bunlara yardımcı elemanlar da katılmıştır (istihkâm, işaretçi, pilot ve muhabereci). Birinci Dünya Harbinde general Sir John French'in kumandası altında Fransaya gönderilen B. E. F. un, 150 000 mevcudu vardı. İkinci Dünya Harbinde ise Lord Gort'un kumandası altında bir B. E. F. Eylül 1939 da Fransada karaya çıkarılmış, fakat 3 Haziran 1940 ta Dunkerque'ten tekrar İngiltereye dönmüştür. B. E. F., askerî hareketler esnasında takviye edilebilir.

BRITISH MUSEUM [*briṭiş Myūẓịım*], Londrada ünlü bir kütüphane ve müze. B. M. Sir Hans Sloane'in nadir kitap, el yazması, acibe ve sanat eserleri kolleksiyonu satın alınmak için Parlâmento tarafından 1753 te 20 000 İngiliz lirası tahsis edildiği zaman kurulmuş sayılabilir. Montague House 10 250 İng. lirasına satın alınarak bu kolleksiyon oraya yerleştirilmiştir. Buna çeşitli başka kitap kolleksiyonları ilâve olunduktan sonra 1759 da Montague House B. M. adı altında resmen açılmıştır. Bu kolleksiyonlar, hediye edilen veya satın alınan birçok başka kolleksiyonlarla zenginleştirildikten sonra dar gelen Montague House yerine Sir Robert Smirke'e bir bina yaptırılmıştır. 1847 de biten bu bina, şimdiki B. M. binası-

British Museum'un görünüşü

dır. Karakteristik *İon* sütunları ile süslenen ve Russell Street'in büyük bir kısmını teşkil eden bu binanın batı ve doğusunda müzenin başlıca memurlarına mahsus ayrı konut binaları bulunur. B. M. basılı kitap şubesinin müdürü olan bir İtalyan mültecisi Antonio Panizzi'nin müzeye büyük hizmetleri olmuştur. Durmadan artan okuyucular için Panizzi tarafından büyük ve kubbeli bir okuma salonu plânı yaptırılmış ve bu salon, Sir Robert Smirke tarafından inşa ettirilerek 1857 de açılmıştır. Bu salon 300 okuyucu alır. Kataloglar yuvarlak salonun merkezindedir. Bu okuma salonunda takr. 20.000 kitap vardır. B. M. de bulunan kitapların toplamı şimdi 6 000 000 kadardır. Tabiat ilimlerine mahsus kütüphane ve hayvan kolleksiyonları ayrıca bir müze teşkil eder. Bu müze, 1881 de biten Kensingtondaki Natural History Museum (Tabiat tarihi müzesi) dur. Sonradan hediye edilen ve satın alınan kolleksiyonlar için ayrıca binalar yaptırılmıştır. B. M. şu şubelere ayrılır: 1. basılı kitaplar; 2. el yazmaları; 3. gravür ve desenler; 4. Doğu eski eserleri; 5. Yunan ve Roma eski eserleri; 6. para ve madalyalar; 7. Britanyaya ait ve Ortaçağ eski eserleri. Basılı kitaplar şubesinin kataloglarına büyük itina gösterilmiştir. Hususi konulara mahsus birçok kataloglar vardır. El yazmaları arasında fevkalâde değerli eserler bulunur: iki orijinal Magna Carta, en eski *İlias* ve *Odysseia* el yazmaları, M. S. V. yüzyıla ait bir Kitab-ı Mukaddes, 1933 te satın alınan Codex Sinaiticus. Gravür ve desenler şubesinde Raffaello, Michelangelo, Leonardo da Vinci, Rembrandt, Hogarth ve birçok başka sanatkârlara ait eserler bulunur. Doğu eski eserleri arasında hiyerogliflerin anahtarını teşkil eden Rosetta taşı, Layard, Rassam, Loftus ve Rawlinson tarafından Nimrud, Khorsabad, Koyuncuk ve başka yerlerde yapılan kazılarla elde edilmiş eserler; klâsik (yani Yunan-Roma) eski eserler arasında Atina Parthenon'undan gelen Elgin mermerleri, Bodrum (Halikarnassos) ve başka Anadolu şehirlerinden gelen eserler ve eşsiz vazo, heykel v. b. eserler bulunur. Para ve madalya kolleksiyonları Yunan, Roma, İngiltere, yabancı memleketlere ait olup bütün devirleri ihtiva eder. Her iki dünya harbinde B. M. nin en kıymetli eserleri başka yerlere kaçırılarak korunabilmiştir. İkinci Dünya Harbindeki kayıpları nispeten ehemmiyetsizdir.

Londrada British Museum kütüphanesinin büyük okuma salonu

BRITISH SOUTH AFRICA [*britiş sauth æfrikī*], Britanya güney Afrikası. Britanyanın Basutoland, Beçuanaland (Bechuanaland), Kap Sömürgesi (Cape Colony), Natal, Oranje Serbest Devleti (Orange Free State), Kuzey Rhodesia (*Northern* Rhodesia). Güney Rhoeesia (*South* Rhodesia) ve Transvaal sömürgelerine eskiden verilen müşterek ad.

BRITISH THERMAL UNIT [*britiş thörmıl yūnit*; kısaltması: B. Th. U. = Britanya ısı birimi], bir libre suyun ısısını 1° Fahrenheit artırmak için gereken ısı miktarı. *Gas Therm* = 100 000 B. Th. U. Eğer V = istihlâk olunan ayak³ miktarı; H = şirketin gazının, ayak³ başına B. Th. U. ifade olunmuş ısıtıcı kudreti; P = Therm'in penny ile kıymeti ise,

$$B = \frac{V \times H \times P}{100\,000} \text{ olur.}$$

Buna göre, 1000 ayak³ ün penny ile kıymeti şu formülle ifade edilir:

$$\frac{B \times 1000}{V} = \frac{H \times P}{100}, \text{ Bk. KALORİ.}$$

BRİTİSİZM (İng. Briticism), İngilizcenin, İngilizlerce konuşulan şeklinin hususiyetleri (İskoçyadaki, Gal [Wales] eyaletindeki, İrlandadaki, Amerika Birleşik Devletlerindeki, Kanadadaki, Avustralya ile Yeni Zelandadaki, Güney Afrika Birliğindeki, Hindistandaki ve Zenci topluluklarındaki hususiyetlerine, sırasiyle, Scotticism, Anglo-Cymricism, Anglo-Irishism, Americanism, Canadianism, Australism, Africanism, Anglo-Indianism ve Negroism denir). Anglisizm (b. bk.; Anglicism), bu iç ayrılıklara bakmadan, bir tüm olarak İngilizcenin, başka bir dile uymıyan ve o dile düzgün bir ifade ile kelimesi kelimesine tercüme edilemiyen hususiyetleri (Fr. idiotisme: Yun. *idios* = hususi, mahsus) dir. Meselâ İngilizcede «nasılsınız?» demek olan fakat «nasıl yaparsınız?» lûgat mânasına gelen *how do you do?* deyimi, İngilizcenin bütün şekillerine şamil bir Anglisizmdir. Yalnız İngiltere İngilizcesine has olan ve umumiyetle Amerikanizmle karşılaştırılan B., bu dilin anavatandaki şekli olduğu için aslı sayılır, öbür ülkelerde sonradan meydana gelen hususiyetlere de inhiraf göziyle bakılır.

B., telâffuz, imlâ, gramer, sintaks, kelime hazinesi ve deyim sahalarında kendini gösterir. Amerika İngilizce-

sine bakarak, İngiltere İngilizcesinin telâffuzu daha duru ve vazıh olup, «genizleme» (nasal twang) ile «vokalleri çekme» (Yankee draw) âdeti yoktur; birçok hallerde ve bilhassa hece sonlarında r sesi telâffuz edilmez, damak tepesi r sine (rétroflexe r = ṛ) de çevrilmez, bu ses düşmesi. r den evvel gelen vokalin uzatılmasiyle telâfi edilir, meselâ «kız» mânasına gelen *girl* kelimesinin İng. telâffuzu *gə : l*, Amer. telâffuzu da *gəṛl*dır (ə = ön ı [ĭ], ə : = uzun ə); kelime ortalarında h sesi ekseriya düşmez, meselâ «yasak» mânasına *prohibition*ın İng. telâf. ekseri = *prouhibişın*, Amer. telâf. = *proibişın*; *new* (= «yeni»; Amer. telâf. çok kere = *nu*) ve *duty* (= «vazife»; Amer. telâf. çok kere = *duti*) tipinde olan kelimelerde, baştaki n ve d sesleri, damaktan, yani ny (ń) ve dy (d') şeklinde telâffuz edilir; wh terkibi, normal olarak w (çift = dudak v si) şeklinde söylenir, meselâ «ne?» mânasına *what*ın İng. telâf. = *wot*, Amer. telâf. = *hwat*; *either* (= «ya... [ya]»; İng. telâf. = *ayḍhı*, Amer. telâf. = *īḍhır*) kelimesinde olduğu gibi, diftonglar daha iyi muhafaza edilmiştir; Fransızcadan alınma kelimeler umumiyetle bu dile göre telâffuz edilir, meselâ «hatlar» mânasına olan *trait*ın İng. telâf. = *trey*, Amer. telâf. = *treyt*, *tret*; kelimeler umumiyetle aslî vurgularını muhafaza eder ve kelime ortasında umumiyetle hece düşmez, meselâ «laboratuvar» mânasına olan *laboratory*nin İng. telâf. = *lïborïtïri*, Amer. telâf. = *læbrıtori*, «aluminyum» mânasına İng. *aluminium*, fakat Amer. *aluminum*. Telâffuz için krş. D. Jones: *An English Pronouncing Dictionary*, 9. bas., Londra 1948 ve J. S. Kenyon ile Th. A. Knott: *A Pronouncing Dictionary of American Engilish*, yeni bas. Springfield, Mass., U. S. A. 1949.

İmlâ bahsinde de İngiltere İngilizcesi daha muhafazakâr, Amerika imlâsı ise daha fonetiktir. Bu sahada başlıca B. ler şu birkaç noktada toplanabilir: 1. Kelime sonlarındaki -our, -ce unsurları daima, -ise unsuru da umumiyetle aynen kalır, -or, -se, -ize şekillerine çevrilmez, meselâ «renk» mânasına İng. *colour*, Amer. *color*, «müdafaa» mânasına İng. *defence*, Amer. *defense* (İngilterede -ce/-se farkı bazan ismi fiilden ayırdetmek için kullanılır, *practice* = mümarese, *practise* = âdet edinmek, gibi), «tanımak» mânasına İng. *recognise*, Amer. *recognize* 2. -el şeklinde biten kelimelere bir hece daha ilâve edilirken l harfi ikizlenir, meselâ «seyyah» mânasına İng. *travell-er-*; fakat Amer. *travel-er* (buna karşılık, mürekkep kelimelere giren unsurların sonundaki çift ll lerin her ikisi de tekleşir, meselâ «ifa etmek» mânasına İng. *fulfil* [full + fill], fakat Amer. *fulfill*). 3. Kelimelerdeki bazı etimolojik unsurlar okunmadıkları halde daima muhafaza edilir, meselâ «içinden» mânasına İng. *through* (ok. *thru*), Amer. çok kere *thru*, «cereyan» mânasına İng. *draught* (ok. *draft*), Amer. *draft*, «Allaha ısmarladık» mânasına İng. *good-bye*, Amer. *good-by*; bazı kelimelerin de arkaik imlâsı hâlâ tutunmuştur, meselâ «hapishane» mânasına İng. *gaol* (ok. *ceyl*), Amer. *jail*, «set» mânasına İng. *dyke*, Amer. *dike*, «yaya kaldırımı kenar taşı» mânasına İng. *kerb*, Amer. *culb*, «kurs» mânasına İng. *disc*, Amer. *disk*, «gri» mânasına İng. *grey*, Amer. *gray*, «otomobil lâstiği» mânasına İng. *tyre*, Amer. *tire*, «pijama» mânasına İng. *pyjamas*, Amer. *pajamas*, «kalıp» mânasına İng. *mould*, Amer. *mold*, «şüpheci» mânasına İng. *sceptic*, Amer. *skeptic*, v. b. 4. Fransızcadan alınma kelimelerin sonundaki -re unsuru -er'e çevrilmez, -gue, -mme, -ette, -ee unsurları da aynen muhafaza edilir, meselâ «merkez» mânasına İng. *centre*, Amer. *center*, «katalog» mânasına İng. *catalogue*, Amer. *catalog*, «program» mânasına İng. *programme*, Amer. *program*, «sigara» mânasına İng. *cigarette*, Amer. *cigaret*, «garanti» mânasına İng. *guarantee*, Amer. *guaranty*; Yunanca-Latince asıllı kelimelerde de bu esasa riayet edilir, «ansiklopedi» mânasına gelen İng. *encyclopædia* (Amer. *encyclopedia*) kelimesinde olduğu gibi, Fransızcadan alınma kelimelerdeki é ile ê nin aksanları da muhafaza edilir, meselâ «kahvehane» mânasına İng. *café* (İng. kahve = coffee), fakat Amer. *cafe*, «bayram» mânasına İng. *fête*, Amer. *fete*. 5. Mürekkep kelime değerinde olan kelime takımları biribirile umumiyetle bir tire (-; İng. hyphen) ile birleştirilir, bazen de bir arada yazılır, meselâ «yemek odası» mânasına İng. *dining-room*, Amer. *dining room*, «posta kartı» mânasına İng. *postcard*, Amer. *post card* (buna karşılık Amerika İngilizcesinde *breakfasttime* [= kahvaltı zamanı. İng. *breakfast time*], *antiaircraft* [= uçaksavar, İng. *anti-aircraft*] şeklinde birleştirmeler de vardır), bk. A. M. Ball: *The Compounding and Hyphenation of English Words*, New York 1951.

Gramer ve sintaks sahasında İngiltere İngilizcesi, öteden beri yerleşmiş olan kaidelere ve kullanılış tarzlarına hâlâ sadık kalmaktadır, meselâ 1. «... dükkânı» mânasına gelen isim tamlamalarında genitif eki olan 's daima konur, meselâ *butcher's shop* veya sadece *butcher's* (= kasap dükkânı; Amer. *butcher shop*). 2. Sayı adlarında yüzlerle onlar arasına daima, «ve» mânasına olan *and* kelimesi katılır, *therec hundred and twelve* (= 312; Amer. *three hundred twelve*) gibi. 3. Zaman gösteren kelimelere daima *on*, *at* veya *in the* edatları eklenir, meselâ *on Monday morning* (= Pazartesi sabahı; Amer. *Monday morning*). 4. Gelecek zamanı göstermek için, 1. şahıslarda yardımcı fiil olarak *shall* (geçmişteki geleckte: *should*), 2. ve 3. şahıslarda da *will* (ve *would*) kullanılır, azim gösteren hallerde de bunun tam aksi olur, meselâ «gitmek niyetindeyim, gideceğim» mânasına İng. *I shall go* (Amer. umumiyetle *I will go*). 5. Fiil zamanları ve partisipleri daha doğru olarak kullanılır, meselâ «telegrafın tam şimdi geldi» mânasına İng. *Your cable has just come*, fakat Amer. umumiyetle *Your cable just came* «adamı orada çömelmiş gördüm» mânasına İng. *I saw the man squatting there*, fakat Amer. *I saw the man squatted there*. 6. Tek heceli olan ve -t ile biten fiillerin geçmiş zamanı tam olarak gösterilir, meselâ «dudaklarını ıslattı (yaladı)» mânasına İng. *he wetted his lips*, fakat Amer. *he wet his lips*. 7. Fiillere refakat eden edat ve zarflar, klâsik kaidelere daha riayet edilerek seçilir, meselâ «sofraya hizmet etmek» mânasına İng. *to wait at table*, fakat Amer. *to wait on table* (İng. *to wait on* = bir şahsa hizmet etmek), «birine darılmak, kızmak» mânasına İng. *to be angry with a person*, fakat Amer. *to be angry at a person* (İng. *to be angry at a thing* = bir şeye kızmak), «bir formüleri doldurmak» mânasına İng. *to fill in a form*, fakat Amer. *to fill out a form*; Amerika İngilizcesinde *inside* (içine, içinde) ve *outside* (dışına, dışında) kelimeleriyle fazla olarak *of* edatı kullanılır, meselâ *to go inside of a house* (= bir evin içine girmek; İng. *to go inside a hause*), buna karşılık çok kere, aynı edat, *out* (dışarı) kelimesine refakat etmesi gerektiği halde, atılır; meselâ «pencereden dışarı bakıyordum» mânasına *I was looking out the window* (İng. *I was looking out of the window*). 8. Cümle içerisinde cümlecikleri birbirine bağlıyan unsurlar umumiyetle atılmaz, meselâ «yatakta kalmasında ısrar ettim» mânasına İng.

I insisted that he should remain in bed (Amer. *I insisted he remain in bed*), «kaçmaması için onu bağla» mânasına İng. *tie him up so that he can't get away* (Amer. *tie him up so he can't get away*), «atına eyer vurulmasını emretti» mânasına İng. *he ordered his horse to be saddled* (Amer. *he ordered his horse saddled*). 9. Ettirimli (factitif, causatif = illî) fiillerde *make* (yapmak, kılmak), *let* (bırakmak), *get . . . to* (ettirmek) unsurları kullanılır, meselâ «öğretmen onu bize yüksek sesle okuttu» mânasına İng. *the master made us read it aloud* (Amer. *the master had us read it aloud*), «doktora bir reçete yazdırdım» mânasına İng. *I got my doctor to make out a prescription* (Amer. *I had my doctor make out a prescription*). 10. «Malik olmak» mânasına gelen *to have* fiili, mâna incelikleri bakımından daha itina ile kullanılır, meselâ İng. *have you any sugar in your tea?* = çayınıza şeker koydunuz mu?, fakat *do you have any sugar in your tea* = çayı şekerli mi içersiniz? (Amer. aynı mânada *do you take sugar in your tea?*). Buna göre, «çocuğunuz var mı?» mânasına İng. *have you any children?*, fakat Amer. *do you have any children?* (krş. «çok vaktimiz yok» mânasına İng. *we haven't [got] much time*, Amer. *we don't have much time*). Bk. O. Jespersen: *A Modern English Grammar*, 7 cilt, Heidelberg 1909 - 1949; H. W. Fowler: *The King's English*, Oxford 1906; aynı müellif: *A Dictionary of Modern English Usage*, Oxford 1926; H. W. Horwill: *A Dictionary of Modern American Usage*, Oxford 1935; G. P. Krapp: *The English Language in America*, 2 cilt, New York 1925; C. C. Fries: *American English Grammar*, New York 1940; G. V. Carey: *American into English*, Londra 1953.

Kelime hazinesi ile deyim sahasında B. ler yine esas, Amerikanizmler de yeniliklerinden dolayı inhiraf sayılır. Amerikada, «zannederim, ümit ederim» mânasına olan İng. *I think* (= «düşünürüm») yerine *I guess* (= esassız tahmin) tâbirinin, «sonbahar» mânasına da İng. *autumn* (< Fr. *automne*) yerine *fall* (= «düşme» [mevsimi]) kelimesinin kullanılması bunun delilleri arasındadır. Yine *corn* kelimesinin İngilterede «tahıl», Amerikada ise «mısır» (İng. «mısır» = *Indian corn*) mânasında kullanılması, coğrafi ve tarihî sebeplere bağlıdır. *Store, biscuit, lumber* kelimelerinin de İngilterede sırasiyle «depo», «bisküvi» ve «artık eşya, öteberi», Amerikada ise «dükkân» (İng. «dükkân» = *shop*), «çörek» (Amer. «bisküvi» = *cracker*) ve «kereste» (İng. «kereste» = *timber*) mânalarına gelmesi de aynı şekilde mütalâa edilmelidir. B. ile Amerikanizmlerin karşılaştırılmasına şunlar misal teşkil edebilir: uçak = İng. *aeroplane*, Amer. *airplane*; bagaj = İng. *luggage*, Amer. *baggage*; konserve kutusu = İng. *tin*, Amer. *can*; demiryolu = İng. *railway*, Amer. *railroad*; vagon = İng. *coach*, Amer. *car*; müslin = İng. *muslin*, Amer. *cheesecloth*; gazete kupürü = İng. *cutting*, Amer. *clipping*; dolap = İng. *cupboard*, Amer. *closet*; kuştüyü örtü = İng. *eiderdown*, Amer. *comforter*; kondüktör = İng. *guard*, Amer. *conductor*; yatak takımı = İng. *bedcloths*, Amer. *covers*; jaketatay = İng. *tail - coat*, Amer. *cutaway*; smokin = İng. *dinner jacket*, Amer. *tuxedo*; deste (oyun kâğıdı) = İng. *pack*, Amer. *deck*; melon (bombe) şapka = İng. *bowler-hat*, Amer. *derby*; çekişme (pazarlıkta) = İng. *haggle*, Amer. *dicker*; çocuk arabası = İng. *perambulator*, Amer. *babycarriage*; güneşlik = İng. *blinds*, Amer. *shades*; perde = İng. *curtains*, Amer. *drapes*; eczahane = İng. *chemist's shop*, Amer. *drugstore*; kumaşçı dükkânı = İng. *draper's shop*, Amer. *dry goods store*; hırdavatçı = İng. *ironmonger*, Amer. *hardware dealer*; ayakkabı boyama = İng. *boot polish*, Amer. *shoe shine*; odacı = İng. *caretaker*, Amer. *janitor*; kızak = İng. *sledge*, Amer. *sled*; yaz saati = İng. *summer time*, Amer. *daylight time*; hizmetçi kadın = İng. *maid servant*, Amer. *hired girl*; kâğıt sepeti = İng. *waste-paper basket*, Amer. *waste basket*; asansör = İng. *lift*, Amer. *elevator*; musluk = İng. *tap*, Amer. *faucet*; zemin kat = İng. *ground floor*, Amer. *first floor* (lûgat mânası = birinci kat); apartman dairesi = İng. *tenement*, Amer. *flat*; jartiyer = İng. *suspenders* (kadınlarda), *sock - suspenders* (erkeklerde), Amer. *garters*; askı = İng. *braces*, Amer. *suspenders*; gaz yağı = İng. *petrol*, Amer. *gasoline*; ana cadde, şose = İng. *main road*, Amer. *highway*; adam tutmak = İng. *to engage*, Amer. *to hire*; cenaze kaldırıcı = İng. *undertaker*, Amer. *mortician*; çamurluk = İng. *wings*, Amer. *mudguards*; meraklı hikâye = İng. *thriller*, Amer. *mystery story*; paket = İng. *parcel*, Amer. *package*; pantolon = İng. *trousers*, Amer. *pants*; don = İng. *pants*, Amer. *underpants*; tezgâhtar kız = İng. *shop - girl*, Amer. *salesgirl*; yaya kaldırım = İng. *pavement*, Amer. *sidewalk*; etiket = İng. *label*, Amer. *tag*, *sticker*; tramvay = İng. *tramcar*, Amer. *streetcar*; yıkmak = İng. *to pull down*, Amer. *to tear down*; pünez = İng. *drawing pin*, Amer. *thumbtack*; palto = İng. *overcoat*, Amer. *topcoat*; peron = İng. *platform*, Amer. *track*; süprüntü, saçma söz = İng. *rubbish*, Amer. *trash*; kamyon = İng. *lorry*, Amer. *truck*; marşandiz vagonu = İng. *truck*, Amer. *freight car*; yeraltı tüneli, metro = İng. *underground*, Amer. *subway*; yeraltı geçidi = İng. *subway*, Amer. *underpass*, yelek = İng. *waistcoat*, Amer. *vest*; iç gömlek = İng. *vest*, Amer. *undershirt*; ze (z harfinin adı) = İng. *zed*, Amer. *zee*. Bk. *Oxford English Dictionary*, 13 cilt, Oxford 1933; *A Dictionary of American English*, 4 cilt, Chicago 1936 - 1944; *Webster's New International Dictionary*, 2. bas. Springfield, Mass. U. S. A. 1934, ilâveli bas. 1955; *Funk and Wagnalls New Standard Dictionary*, yeni bas New York 1952, ilâveli bas. 1955; H. C. Wyld: *The Universal English Dictionary*, 7. bas. Londra 1952; H L. Mencken: *The American Language*, 1. ve 2. ilâve ciltleriyle beraber 4. bas., New York 1943 - 1952. Ayrıca bk. AMERİKA İNGİLİZCESİ, ve İNGİLİZ DİLİ.

BRITO, Frei Bernardo de (1569 - 1617), Portekiz tarihçisi ve rahibi. Rahip olmadan önceki adı Baltasar de Brito de Andrade idi. Villa de Almeida'da doğmuştur. Büyük bir *Historia de la monarqua lusitana* (Portekiz kırallığı tarihi) ya başlamıştır (1597 - 1609). Bu eseri sonradan Antonio Brandão devam ettirmiştir. Bu kitap birçok merak uyandırıcı vesikaları ihtiva eder.

BRİTOA (Britoa), mersingiller (Myrtaceae) familyasından bir bitki cinsi. Güney Afrikada yetişen *Britoa Sellowiana* türünün üzümsü meyvaları yenir. Bunlar hepsi ağaççık olan bitkilerdir.

BRİTOMARTİS, Yunan mitolojisinde Giritli bir tanrıça. Giritten başka Argos ve Aigina'da da kültü yapılırdı. Daha sonraki bir rivayete göre, Minos'un takiplerinden kaçan B., denize atlamış, fakat bir ağa takılarak kurtulmuştur. B. in *Diktynna* (Yun. *diktyon* = ağ; belki halk etimolojisidir) lâkabı belki bundan gelir. B.. avcıların ve bilhassa balıkçı ve denizcilerin koruyucusudur. Rivayete göre ağı da o icadetmiştir. Daha sonra av tanrıçası Artemis (Lat. Diana) ile B. aynı şahıs sayılmıştır.

BRİTONNİK: bk. BRYTHONİK.

BRITOVIUS, Romalıların savaş tanrısı Mars'ın Keltçe adı.

BRITTAIN [*britin*] **USULÜ,** karnın alt sağ nahiyesinin ellenmesinde sağ taşağın geri çekilmesi. Bu, gangrenli apandisit işaretidir. Bu usulü çağdaş Amerika hekimi Robert Brittain bulmuştur.

BRITTEN [*britin*] **Edward Benjamin** (doğ. 1913), İngiliz bestekârı. Lowestoft (Suffolk) ta doğmuş, Gresham's School (Holt) ile Royal College of Music'te okumuş ve burada kompozisyon için burs almak hakkını kazanmıştır. G. P. O. film birliğinde (1935 - 1937) ve Amerikada (1939 - 1942) çalışmıştır. 1941 de Coolidge Medal nişanını almıştır. İlk olarak yayımladığı eser *Sinfonietta* (oda orkestrası için küçük senfoni) [1932] dır. Çok işlenmiş, refakatsız koro variyasyonlar takımı olan *A Boy was Born* (Bir oğlan doğdu) [1932 - 1933] adlı eseriyle B., üzerine dikkati çekmiştir. Bunu birçok eserler takibetmiştir. Bunlar arasında şarkılar, koro musikisi parçaları, orkestra musikisi, stilize olunmuş halk şarkıları v. b. vardır. 1936 daki milletlerarası Barselona müzik festivalinde *A Suite for Violin and Piano* (Keman ve piyano için süit) [1934-35] su çalınmıştır. Diğer eserleri şunlardır: *Our Hunting Fathers* (Avcı babalarımız) [1935] ve *Symphonic Cycle* [W. H. Auden ile birlikte, 1940], *Hymn to St. Cecilia* (Azize C. ya bir ilâhi) [W. H. Auden ile birlikte, 1942], *Prelude and Fugue for 18-part String Orchestra* (18 parçalık yaylı saz orkestrası için prelüd ve füg) [1943], *Peter Grimes* (ad) [1944] adlı 3 perde ve prologlu operasiyle şöhret kazanmıştır. *The Rape of Lucretia* (L. nın kaçırılması) [Ronald Duncan ile birlikte, iki perdelik opera, 1946], *Albert Herring* (ad) [komik opera, 1947].

E. BRITTEN

BRITTON [*britin*], **John** (1771-1857), İngiliz topograf ve arkeologu. Chippenham, Wiltshire civarında doğmuş, Londrada ölmüştür. 1801 de Brayley ile birlikte *The Beauties of Wiltshire* (W. güzellikleri) adlı bir fasikül serisi çıkarmış, bu yayınlar halk tarafından çok sevilmiştir. Bu eser, *The Beauties of England and Wales* (İngiltere ve Gal memleketlerinin güzellikleri) adlı daha geniş bir eserin ilk kısmı olmuştur (1801 - 1815). Bu eserinin 9 cildi B. ve arkadaşı tarafından yazılmıştır. Çok rağbet gören *Beauties of Bedfordshire* (B. güzellikleri) adlı eser de bu 9 cilde dahildir. *The Cathedral Antiquities of England* (İngilterenin eski katedralleri) [14 cilt, 1814 - 1835] adlı büyük bir eseri de vardır.

BRİTTONASTRUM (Brittonastrum), ballıbabagiller (Labiatae) familyasından bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkilerden, Amerikada yetişen *Brittonastrum Mexicanum* türünün yapraklarında limon gibi kuvvetli koku olduğundan evvelce ekilirdi.

BRİULA, eski Anadoluda, Asia eyaletinin Karia bölgesinde, Antiokheia (Çiftlik) nın kuzeydoğusunda ve Maiandros (Büyük Menderes) un kuzeyinde bir yer, şimdiki Bilara (Aydın vilâyeti). Plinius'a göre Ephesos «conventus iuridicus» (mahkeme bölgesi) una bağlı idi. Burada bulunmuş olan paralar B. da Apollon, Kybele ve Dionysos kültünün yapıldığını gösterir. Hıristiyanlık devrinde B. bir piskoposluk merkezi olmuştur.

BRIVE (Brive - la - Gaillarde) [*brīv la gayard*], Fransada Corrèze yönetim bölümünün merkezi. Denizden yüksekliği 112 m. Nüfusu 33 500 (1946). Ortaçağ özelliklerini kaybetmemiş olan B. de şato, eski kilise (St. Martin; XI. - XII. yüzyıldan), garnizon, yüksek okullar, kütüphane, müze ve çevresinde şist ve değirmen taşı ocakları vardır. Halkı, kümes hayvanları ve turfanda sebze yetiştirir.

BRIXELLUM, Gallia Cisalpina (Lat. = Alplerin birisindeki Gallia, şimdi Kuzey İtalya) da Padus (şimdi Po) kıyısında bir şehir, bugünkü Brescello (Emilia eyaleti, Reggio kazası). M. S. 69 da Betriacum meydan savaşında Aulus Vitellius'a yenilen Roma imparatoru Marcus Salvius Otho, burada intihar etmiştir.

BRIXEN: bk. BRESSANONE.

BRİYA (Brya), baklagiller (Leguminosae) familyasından, Antillerde 3 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi ağaç olan bu bitkilerin vatanı Batı Hindistan olan *Brya ebenus* türünden Amerikan abanoz kerestesi elde edilir.

BRİYANTİN (Brillantine; Fr. *brillant* = parlak), saçlara, bazen de sakala parlaklık ve yumuşaklık vermek için kullanılan yağlı veya yağsız, güzel kokulu bir madde. Katılığı türlü derecelerde olabildiği için, sıvı, merhem ve yumuşak macun katılığında daha koyu B. ler vardır. Eskiden bunların esasını daima vazelin, badem yağı, hintyağı, susam yağı, parafin, içyağı, domuz yağı, lanolin, gliserin gibi yağlı bir madde teşkil ederdi, ki B. e parlaklığını veren de bunlardır. Şimdi, saçlara yumuşaklık veren, ondüleleri muhafaza eden ve tüplerle satılan yağsız B. ler de vardır. Yağlı B., eskiden katı olarak, küçük cam ve porselen kablarda muhafaza edilirdi. Şimdi, saça göre beyaz, sarı, mavi v. b. renklerde, reçineli ve yağsız, sıvı B. şişelerle satılmaktadır. Vitaminli yağ kullanılabildiği gibi, besleyici madde olarak B. e ayrıca konsantre F vitamini de katılabilir. Saçları tutmak için B. e biraz yapışkanlık vermek üzere, sıcak suda eritilmiş balmumu veya alkolde eritilmiş kitre zamkı ilâve edilir. Bunlardan başka, metiloselüloz (méthylocellulose: tylose) da kullanılabilir, ki hem yoğurucu, hem de saçları temizleyici bir maddedir. Sıvı B. lere 60° - 90° lik alkol, kolonya veya su konur. B. lere hoş bir koku vermek için terkibe limon veya lâvanta esansları, gülyağı, amber tentürü gibi maddeler katılır. Kınakına hülâsası hem koku verir, hem de saçları kuvvetlendirir, safran tentürü ise hem koku, hem de sarı bir renk veren maddedir.

Aşağıda birkaç basit B. formülü verilmiştir:

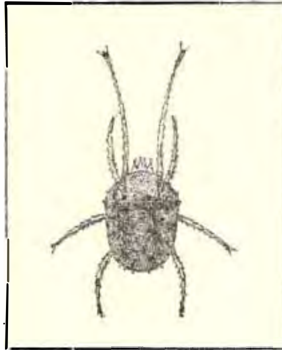
I. *Sıvı B.*: 1. Tatlı badem yağı 50 gr, amber tentürü 0,40 gr, limon esansı 0,25 gr; 2. Metiloselüloz 5 gr, vazelin yağı 20 gr, gliserin 40 gr, su 35 gr; 3. Kınakına hülâsası 5 gr, gülyağı 1 gr, hintyağı 25 gr, alkol 100 gr; 4. Parafin yağı 90 gr, vitaminli yağ 10 gr, F vitamini hülâsası 0,20 gr, lâvantalı yağ 0,20 gr.

II. *Katı B.*: 1. Parafin yağı 10 gr, lanolin 25 gr, safran tentürü 10 gr, birkaç damla lâvanta esansı; 2. Gliserin 1 ölçü, kitre zamkı 1 ölçü, su 9 ölçü; 3. Domuz yağı 50 gr, parafin yağı 50 gr, badem yağı 50 gr, balmumu 15 gr, istenilen herhangi bir koku esansı.

BRİYANTUS (Bryanthus), fundagiller (Ericaceae) familyasından, Kamçatka ve Bering adalarında sade bir türü (*Bryanthus Gemelini*) yetişen bir bitki cinsi. B., yaz ve kış yapraklarını dökmiyen bodur bir ağaççık olup, pembe renkli güzel çiçeklerinden dolayı funda topraklı saksılarda süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir.

BRİYASE (Bryaceae), bitki sisteminde 1350 kadar türü olan bir bitki familyası. Bu familya karayosunlarının (Musci) bir familyası olup, bulundukları kaya veya ağacı âdeta çimen gibi kaplarlar. Umumiyetle armut şeklinde olan kapsülleri, çok defa uzunca bir seta'ya tutunmuş ve sarkık durumdadır.

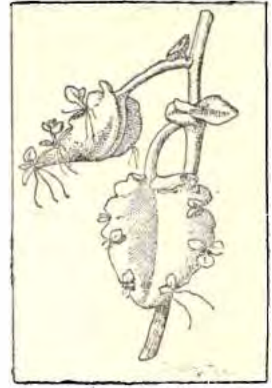
BRİYOBİA (Bryobia), bektaşiüzümü kırmızı örümceği. Örümcekgiller (Arachnoidea) sınıfının akarina (Acarina) takımının tetranikide (Tetranychidae) familyasına bağlı bir cinstir. Avrupa, Asya ve Amerikaya yayılmıştır. Türleri çoktur. Önemlisi *Bryobia praetiosa*dır. Vücudu yumuşak, tombulca, boyu 0,7 mm, ağzı sokucu-emici, rengi kırmızı, ayağı 4 çift olup birinci çifti çok uzundur. Vücudun üst yüzünde enine derin çizgiler bulunur. Yumurtaları kırmızı yuvarlak, çapı 0,1 mm olup kışı ufak gruplar halinde dalların ve tomurcukların girinti çıkıntılarında, yarıklarda geçirir. İlkbaharda çıkan larvaları açık kırmızı renkli, ayağı 3 çifttir. Henüz patlıyan tomurcukları, sonra yaprakları sokup emer. Sonbahara kadar birkaç döl verir. Sıcak memleketlerde kışın dahi üremesine devam eder. Elma, armut, kayısı, incir, bektaşiüzümü, yonca ve öteki birçok bitkilerin yapraklarını sokup emerler. Yapraklar buruşur, sararır. lekelenir ve kuruyarak dökülür, filizler çarpılır ve meyvalar da zayıflar ve düşer. Yapraklarda öteki kırmızı örümceklere göre pek az ağ yaparlar. Üremeleri ve zararları kurak ve sıcak havalarda çoktur.

BRİYOBİA

Çare: Yumurtalarına karşı kışın ağaçlar uyku halinde iken % 6-7 oranında, meyva ağacı karbolineum emülsiyonları, ilkbahar ve yazın kükürtlü toz ilâçlar, Kaliforniya bulamacı, nikotinli, sabunlu sular atılır.

BRİYOFİLLUM (Bryophyllum), damkoruğugiller (Crassulaceae) familyasından, çoğu Madagaskar ve pek azı tropik memleketlerde olmak üzere 20 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar yüksek gövdeli, alt kısımları odunlaşmış, etlimsi gövde ve yapraklı otsu veya ağaççık olan bitkiler olup, yaprakları karşılıklı durumda, yaprak sap ve ayaları etlimsidir. Yaprak ayasının kenar dişlerinden, tomurcuklanma suretiyle köklü küçük bitkicikler hâsıl olup, bunlar toprağa düşünce derhal tutarak büyümeğe başlarlar. Çiçekleri oldukça büyük olup, beyaz, yeşilimtırak veya kırmızı renktedir ve salkımı andıran bileşik şemsiye durumundadır. *Bryophyllum crenatum*, *B. pinnatum*, *B. proliferum*, *B. unifolium*, *B. calycinum* gibi bazı türleri, bilhassa güzel yapraklarından dolayı süs bitkisi olarak serlerde, yurdumuzda odalar ve apartman antrelerinde saksılar içerisinde çok yetiştirilmektedir.

BRİYOFİLLUM
B. calycinum'un iki yapraklı bir dalı, yaprak kenarlarından köklü bitkicikler meydana gelmiştir

BRİYOFİTLER (Bryophyta): bk. KARAYOSUNLARI.

BRİYOKARİS (Bryocharis), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in stafilinide (Staphylinidae) familyasından bir cins. Etçil ve çürükçül küçük bir böcek olup, Avrupada karayosunlarının altında yaşar.

BRİYOKSİFİASE (Bryoxiphiaceae), bitki sisteminde karayosunlarından (Bryophyta), 3 kadar türü olan küçük bir bitki familyası.

BRİYONİYA (Bryonia), kabakgiller (Cucurbitaceae) familyasından Akdeniz bölgesinde 8 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu ve sülükleriyle sarılgan olan bu bitkilerin kökleri, pancar gibi yumrumsu ve boğumlu, yaprakları 3-5 dilimlidir. Bunlar uzun ömürlü ve zehirli bitkilerdir. Çiçekleri erkek ve dişi olmak üzere birer eşeyli olup, her iki çiçek ya aynı veya başka başka bitkiler üzerinde bulunur. Yurdumuzda sulu hendek, dere kenarlarında, çok defa çitlere sarılmış olarak *Bryonia alba*, *B. dioica* türlerine raslanır.

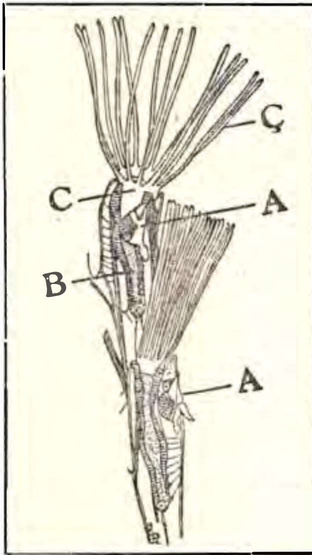

BRİYONİYA
a. Çiçekli ve meyvalı dal, b. Ana kök, d. Dişi çiçek e. Erkek,

BRİYONOPSİS (Bryonopsis), kabakgiller (Cucurbitaceae) familyasından, tropik Asya ve Afrikada 2 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bir yıllık tırmanıcı otsu bitkiler olup, yaprak ayaları derin bir şekilde 5 dilimli, çiçekleri küçük ve sarımtırak yeşildir. Bunlardan 2-3 metre yüksekliğe kadar tırmanan *Bryonopsis laciniosa* türü ve çeşitleri, güzel yaprakları ve çizgili, renkli meyvalarından dolayı süs bitkisi olarak da serlerde ve güneşli duvar kenarlarında yetiştirilir.

BRİYOZOA (Bryozoa), tentaküllüler (Tentaculata) hayvan şubesi sınıflarından biri. B. sınıfına giren hayvanlar tatlı sularda, ekseriyetle denizlerde sabit ve koloni halinde yaşarlar. Ağaç veya yosun şeklini andıran (bu sebeple yosun hayvancıkları adını almışlardır) kolonilerinin boyu birkaç santimetreyi geçmez. Koloninin her hayvanı kalkerli boynuz maddesinden yapılmış boru şeklinde birer kabukla örtülür. Vücutlarının ön kısmında ve ağızlarının etrafında bulunan daire veya atnalı biçimindeki tentakül çelengi suyu barsağın içine sevk etmeğe, dolayısiyle hayvanın beslenmesine ve solunumuna hizmet eder. Barsak U şeklinde kıvrıktır. Anüs ağız tarafında yer alır. Dolaşım sistemleri yoktur. Sinir sistemleri de körelerek tek bir sinir boğumuna inhisar etmiştir. B. lar erselik (hermaphrodite) tirler. Vücut boşluğu epitelinden meydana getirilen eşeysel hücreler ağızla anüs arasındaki boşaltım işini de gören bir delikten çıkarılır. Çoğalmaları tomurcuklanma şeklinde eşeysiz de olmaktadır. Bu çeşit çoğalma koloni teşekkülüne yol açar. B. lar iki alt sınıfa ayrılır: 1. Lofopoda (Lophopoda)lar: Tatlı su B. larıdır. Tentakül çelenkleri atnalı şeklindedir. Kışın, hâsıl ettikleri statoblast denilen tomurcuklarından gayrı vücut kısımları ölür. İlkbaharda statoblastlardan yeni B. lar çıkar. 2. Stelmatopodalar: İstisnasız denizde yaşarlar. Tentakül çelenkleri daire şeklindedir. Bazı deniz B. larında koloni fertlerinden bir kısmı normallerine benzemez, şekil değişikliği gösterir (dimorphoisme). Meselâ *Bugula* cinsinde avicularia adını alan fertlerin barsakları ve tentakülleri yoktur, şekilleri de tıpkı kuş başını andırır. Bunlar küçük avlarını yakalamaya, koloninin temizlenmesine ve müdafaasına yararlar.

B R İ Y O Z O A
(Lophopus cristallinus) kolonisi,
S. Statoblastlar

B R İ Y O Z O A
Bugula kolonisinden iki fertli bir parça: A. Avicularia, B. Barsak, C. Ağız, Ç. Tentaküller

BRİYUM (Bryum), briyase (Bryaceae) familyasından, birçokları ıslak, kumlu ve tınlı topraklar üzerinde olmak üzere 800 den fazla türü yetişen bir yosun cinsi.

BRİZA, buğdaygiller (Gramineae) familyasından, Avrupa, Kuzey Afrika, Asyanın mutedil bölgelerinde ve Güney Amerikada 12 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkilerin başakları âdeta küçük birer zembil gibi göründüğünden, bazı kitaplarda buna zembilotu denmektedir. Başaklar, i n c e saplarla ana çiçek salkımına tutunmuş olduğundan, hafif rüzgârda bile titrer, bundan dolayı bazı Batı memleketlerinde buna itrekot adı da verilmiştir. Yurdumuzda sulak çayır, hendek, hattâ kıraç çakıllı yamaçlarda, *Briza maxima*, *B. media*, *B. spicata* gibi türlerine çok raslanır. Bunlardan büyük başaklı *B. maxima* ile *B. minor* türleri parklara gruplar halinde süs bitkisi olarak da ekilir.

B R İ Z A

B R İ Z - BİZ (Fr. Brise-bise = rüzgâr kesen), yarım perde. Pencerelerin aşağı kısımlarına düz veya hafif büzgülü olarak konan perde. Kumaş, tül veya örme dantel olabilir.

BRIZEUX [*brizö*], **Julien Auguste Pélage** (1806-1858), Breton aslından Fransız şairi. Lorient'da doğmuş, Montpellier'de ölmüştür. 1825 e doğru Parise gitmiş, tabiî, sade ve hassas ekloglardan meydana gelen *Marie* adlı eseriyle derhal kendini tanıtmıştır. Auguste Barbier ile birlikte İtalyaya yaptığı bir seyahatten sonra B., ilkönce *Les Ternaires* (Üçlüler), hemen sonra da *La fleur d'or* (Altın çiçek) [1841] adını verdiği ikinci şiir külliyatını, cezbedici bir idil olan *Primel et Nola* (P. ve N.) yı, Fransız Akademisi tarafından mükâfatlandırılan güzel köy epopesi *Les Bretons* (Bretonlar) [1848] u ve *Histoires poétiques* (Manzum hikâyeler) [1856] i çıkarmıştır. B., Dante'nin *Divina Commedia* (İlâhi komedya) sını Fransızcaya çevirmiştir. *Kanaouennou* (Şarkılar) [1837], *Furnez Breiz* (Breton hikmeti) [1840], ve *Teler Arvor* (Armorica arpı) [1844] adlı eserlerini de Bretonca olarak yazmıştır.

BRİZOMANSİ (Fr. Brizomancie; Yun. *brizein* = uyumak ve *manteia* = kehanet), uyku tanrıçası Brizo'nun verdiği ilhamlar olarak tasavvur edilen rüyaların bıraktığı intıbalar üzerine dayanarak yapılan kehanet. Çok defa anahatlar üzerinde duran B., bir rüyanın en ince ayrıntılarının tefsiriyle meşgul olan oniromansi (b. bk.) den ayrılır.

BRNO (Alm. Brünn), Çekoslovakyada, Moravya bölgesinin başlıca şehri. Nüfusu 273 000 (1948) dir. Denizden 220 m yüksekte ve Svittava ile Gvratka ırmaklarının birleştiği yerde bulunan B., Çekoslovakyanın ikinci büyük şehri ve ana demiryollarının birleştiği işlek bir yol kavşağıdır. Şehrin yanında, üzerinde eski bir kalenin bulunduğu Spielberg tepesi yükselir. Tepenin eteğindeki şehrin eski bölümünde barok tarzında yapılmış saraylar ve kiliselerle belediye dairesi (1511 den kalma) vardır. Şehrin çevresi tepeliktir. Yalnız güneyindeki ırmak boyunda genişçe düzlükler bulunmaktadır.

B R N O
Hürriyet meydanı

B. da bir üniversite (kuruluşu: 1918), veteriner, tarım yüksek okullariyle teknik okulu, ticaret akademisi, meslek ve öğretmen okulları vardır. Tiyatrosu ile radyo istasyonu tanınmıştır. B. önemli bir endüstri merkezidir: dokuma, makine fabrikaları vardır. Deri, kimyasal maddeler, kâğıt ve yiyecek endüstrisi gelişmiştir.

Tarih: B.nun ilk olarak Keltler tarafından iskân edilmiş olması muhtemeldir. Kale olarak, adı ilk defa 1091 de geçer. 1243 te I. Václav, şehre güney Alman (Iglau) şehri haklarını vermiştir. Şehre hâkim olan Spielberg tepesi 1349-1411 yıllarında Moravya markgrav'larının merkezi idi. Sonradan bir kale haline getirilmiş ve istihkâmların 1809 da Fransızlar tarafından havaya atılmasından sonra da Avusturyalılar tarafından devlet hapishanesi olarak kullanılmıştır. Şehir 1428 de Hussitler, 1464 te Poděbrad'lı Jiří ve 1645 te de İsveçliler tarafından neticesiz olarak muhasara edilmiştir. Eski şehir Spielberg'in doğusunda inkişaf ederek «yukarı» Kraut-Markt (sebze çarşısı) ve buradaki barok çeşme ve Teslis sütunundan «aşağı» barok Meryem sütunlu Freiheits-Platz'a doğru yayılmıştır. Eski şehirde dar, ticarete münhasır sokaklarla barok saraylar ve birçok amme binaları görülür. Bunlardan birkaçı: A. Pilgram tarafından inşa olunmuş, kuvvetli bir muhayyilenin tesirini gösteren bir kapı ile mücehhez belediye binası (1511); Moravya Memleket Müzesi (tabiat bilgisi ve folklora ait kolleksiyonları vardır); Almanların gotik St.-Jakobskirche (Aziz Yakub kilisesi) si; Altbrünner Zisterzienserinnenkirche adlı kilise (1322 den beri mevcut); Domikanerkloster (manastır, 1237 den beri); Augustiner Kirche (1356 dan beri mevcut, barok üslûbunda tekrar inşa olunmuştur); Petersberg üzerindeki eski İslâv mahallesinde Dom (büyük kilise) [XIV. yüzyıl].

B., 1800 de 33 000, 1857 de de 59 000 nüfusa sahip idi. 1860 ta surlar yıkılarak yerine kavis şeklinde sokaklarla bahçeler yapılmıştır. Altstadt (eski şehir) 1918 e kadar Alman görünüşünü muhafaza etmiş, yeni semtler ve banliyölerde ise, bilhassa 1919 da yapılan büyük birleştirmeden sonra (nüfusu 1914 te: 131 000; 1921 de: 222 000) Çekler ekseriyeti teşkil etmişlerdir (1921 de % 25,1; 1930 da % 20,3 Alman). Alman halkı 30 Mayıs 1945 te Avusturya sınırına sevk olunmuştur.

BRO (Fr. Broc), şarap veya su koymağa mahsus kulplu bir çeşit kabın Fransızca adı. Küçük «güğüm». Aynı zamanda eskiden ağaçtan, demir çemberli bir nevi hacım ölçüsü idi.

BROACH: bk. BROAÇ.

BROAÇ (türlü kaynaklarda Broach, Bharûç, Bharuç, Bharotsch şeklinde geçer, eski adı: Barugaza), Hindistan Cumhuriyetinin Bombay vilâyetinde, Bombay ile Ahmedâbâd arasında bir idare bölümü (3814 km², nüfusu: 400 000) ve bir şehir. Şehrin nüfusu 55 810 (1941). Narbada çayının sağ yakasında bulunan bu şehir denizden 48 km içeride olup eski bir limandır. B. eski el sanatları dokumacılığı, örgü işleriyle tanınmıştır. B., eskiden 1572 de Türk Moğol İmparatorluğuna geçmişti.

BROAD [*brɔd*], **Charlie Dunbar** (doğ. 1887), İngiliz filozofu. Cambridge'de profesördür. Tahlilci olarak tanınmıştır. Tabiî ilimlerle ilgili tefekkürün tahlili, onu duyular verisi (Sinnesdaten) nazariyesine, zamanı mekân karşısında yönlü görmeye ve neticede H. Bergson ve S. Alexander gibi, kendisinin emergent materyalizm diye adlandırdığı, yeniden yaratma (Emergenz) teorisine ulaştırmıştır. Bu teori bir yandan mekanizm-vitalizm tenavübünü aşacak, fakat öbür taraftan da parapsikolojik fenomenleri göz önünde bulunduracaktır. Başlıca eserleri şunlardır: *Scientific Thought* (İlmî düşünce) [1923], *The Mind and its Place in Nature* (Zekâ ve tabiattaki yeri) [1925-1929], *Examination of McTaggart's Philosophy* (McT. felsefesinin gözden geçirilmesi) [2 cilt, Cambridge 1933-1938], *Ethics and the History of Philosophy* (Etik ve felsefe tarihi) [1952].

BROAD CHURCH [*brɔdçîrç*; İng. = geniş kilise], Anglikan kilisesinin bir şubesine verilen ad. Bu şubenin özelliği, dogma aleyhtarı geniş fikirlilik (latitudinarizm) ile nefsi murakabe etmeğe gösterilen müsamahadır. XIX. yüzyılın ortalarında başgösteren bu hareket, kısmen XVIII. yüzyılda İngilterede mevcut olan Latitudinarian'lardan ilham almakla beraber, daha ziyade XIX. yüzyıl Almanyasının rasyonalizm ve tenkidine dayanmaktadırlar. Kitleler üzerinde az etki bırakmış olan bu hareket, Kitab-ı Mukaddes tenkidi tetkikinde, mukayeseli din tarihinde ve sosyal ahlâk meselelerinin tetkikinde başarı göstermektedir.

BROADBENT [*brɔdbent*], **Sir William Henry** (1835-1907), İngiliz doktoru. Huddersfield yakınında Lindley'de doğmuş, Londrada ölmüştür. Manchester'deki Owen's College'i bitirdikten sonra, Pariste okumağa devam etmiştir. 1858-1896 yıllarında, Londradaki St. Mary's Hospital'in faal doktorlarındandır. Tababet okulunda, fizyoloji, zooloji ve mukayeseli anatomi profesörlüğü etmiş ve kendisini fevkalâde iyi bir klinik öğreticisi olarak tanıtmıştır. 1860-1879 yıllarında Londradaki Fever Hospital'da çalışmıştır. Clarence dukasına da, bu

zatın ölümüne kadar (1892) doktorluk etmiştir. Keza Kıraliçe Victoria, VII. Edward ve V. George muhtelif zamanlarda sıhhatleri için kendine müracaat etmişlerdir. Felcin hemipleji şeklinde gayrimuntazam tevziini izah eden hipotezi hâlâ tekzibolunmamıştır. İlk olarak, fikrin teessüsü için ayrı bir merkez bulunduğunu salâhiyetle iddia etmiştir. British Medical Benevolent Fund (İngiliz doktorları hayırsever fonu) başkanı olmuş ve kendini iyi bir konferansçı olarak tanıtmıştır.

B. felci: Karıncık dışında başlayıp, karıncığın içerisine kadar tedricen yayılan bir beyin kanaması.

B. işareti: Arkada ve solda on birinci ve on ikinci kaburgaya yakın bir noktada görülen, perikardial adhezyondan ileri gelen bir geriye çekilme (retraction).

B. ters işareti: Sol kulakçığın anevrizmi halinde, göğsün arka yan kenarında, karıncık sistoli ile senkronize atmalar (pulsation).

BROADSTAIRS AND SAINT PETER'S [*brǭdstærz ənd seynt pītırz*], İngilterenin güneydoğu kıyısında, Kent idare bölümünde şehir. Ramsgate kuzeyindedir. Nüfusu 15 082 (1951). Deniz banyosu vardır.

BROADWAY [*brǭdwey*], yeryüzünde en uzun sokak (250 km; esas kısmı 30 km). New York şehrinin güneyinden kuzeyine uzanır. Şehrin 1664 ten evvel Holândalıların elinde bulunduğu ve Yeni Amsterdam (Fel. Nieuw Amsterdam, İng. New A.) adını taşıdığı devirde açılan bu sokağa, «geniş yol» mânasına Felemenkçe *Breede weg* denmiş, bu isim sonra İngilizceye tercüme edilerek, B. şeklini almıştır. Fakat şimdi, sokağın bilhassa şehir merkezindeki kısımları, artık trafik için hiç de «geniş» sayılmıyacak derecede dardır. B. üzerinde ilk parselleme 1643 yılında yapılmıştır. Bu yılda Martin Kregier tarafından burada bir kabare kurulmuştur, ki sonradan «Burns Office House and Atlantic Gardens» adını almıştır.

Güneyde Manhattan adasının güney ucundaki Bowling Green'de başlıyan B., 14. sokağa kadar kuzeye doğru uzandıktan sonra batıya yönelerek 78. sokağa kadar gelir, oradan yine kuzeye dönerek, 103. sokağa varır. Sonra yine batıya yönelen B., 108. sokağa kadar uzanır, buradan yine kuzey istikamete dönerek eski Albany posta yolunu takibeder ve bundan sonra türlü isimler alarak, 242. sokakta Yonkers'a, sonra da Hudson nehri üzerindeki Albany'ya iner. New York şehrinin kuzey sınırı resmen 263. sokak ise de, B. adı Westchester kazasında kuzeye doğru devam eden caddeye de verilen bir addır. B. boyunca birçok meydan (square) lar vardır: 14. sokakta Union Square, 23. sokakta Madison Square, 42. sokakta Times Square, 59. sokakta da Columbus Circle. Güneyde, Wall Street'te B., şehrin borsa ve bankalar semtinden geçer, Union Square'in kuzeyinde de elbise ve türlü eşya satan dükkânlar vardır. Madison Square'in güneyindeki kısım başlıca resmî binalara ve toptancı müesseselerine tahsis edilmiştir. Son zamanlara kadar buralarda bulunan dükkânlar, kuzeyde 34. sokağa taşınmıştır. Tiyatro ve sinemaların çoğu 42. ve 50. sokaklar arasındadır; garaj, otel, lokanta ve eğlence yerleri 59. sokağa kadar devam eder. Central Park'ın güney sınırını teşkil eden 59. sokaktan yukarı da, 78. sokaktan itibaren Fifth Avenue ve Park Avenue ile paralel olmak üzere, büyük apartman ve ikametgâhlar semti başlar. Hemen hemen bütün B. boyunca, Battery Park'tan yukarı, yeraltı trenleri vardır. B., Brooklyn'e bir köprü ve bir yeraltı treni ile bağlıdır. B. in Times Square'deki kısmına gece elektrik ışıklariyle yapılan ilânların parlaklığından dolayı, Great White Way (Büyük beyaz yol) denir. B. boyunca, dikkati çeken başlıca binalar, parklar ve abideler, güneyden kuzeye doğru şunlardır: güney uçta Battery Park; Belediye binası (City Hall) nın yanında, şehrin en eski kilisesi olan St. Paul's Chapel; sonra dev binalardan Woolworth Building (Barclay sokağında); Flatiron Building (23. sokakta); Columbus abidesi (Columbus Square'de); Columbia üniversitesi (116. sokakta); şehrin ilk «gök tırmalayıcı» (skyscraper) kilisesi olan Brodway Temple (174. sokakta); Van Cortlandt parkı (şehrin kuzey ucunda). Columbus Circle'dan şehrin büyük bahçesi olan Central Park'a girilir. New York'un meşhur binalarından Empire State Building, New York Umumi Kütüphanesi (New York Public Library), Rockefeller Center, Carnegie Hall, Tabiiye Müzesi (Museum of Natural History) B. in doğusuna, eski New York üniversitesi ile Metropolitan Opera House da batısına düşer. Caddenin batısında Pennsylvania Station, doğusunda da Grand Central Terminal istasyonları vardır. Bk. S. Jenkins: *The Greatest Street in the World*, New York 1911.

B R O A D W A Y
New York'un tiyatro ve lokanta merkezi Times Square. Arkada solda Broadway, sağda Seventh Avenue

BROADWOOD [*brǭdwud*], **John** (1732 - 1812), İngiliz piyano fabrikatörü. Berwickshire (İskoçya) de doğan ve marangoz olmak üzere yaya olarak Londraya gelen B., orada İsviçreli Burkhard Tschudi (Burkat Shudi adı altında daha fazla tanınmıştır) ile birlikte evvelce Tschudi tarafından kurulmuş olan (1728) bir piyano fabrikasını ortak olarak işletmiş ve 1783 te bunun tek sahibi olmuştur. Piyano mekanizmasında yenilikler yapmıştır. Oğulları ve torunları bu işe devam etmiştir.

BROADWOOD [*brǭdwud*], **Robert George** (1862 - 1917), İngiliz askeri. 1881 de orduya giren B., 1898 de Mısır harbinde hizmet görmüş ve Atbara ve Hartum muharebelerine katılmıştır. Keza Güney Afrika ve Güney Çinde tuğgeneral olarak çarpışmıştır.

BROCA [*broka*], **Paul** (1824 - 1880), Fransız doktoru ve antropologu. Sainte - Foyla - Grande (Gironde) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Paris Tıp Fakültesi cerrahi kliniğinde profesör ve Académie de médecine (Tıp Akademisi) üyelerinden idi. Cerrahide zamanının en büyük otoritelerinden biri olarak kabul olunurdu. Daha sonra kendini antropolojiye vererek 1859 da Société d'Antropologie de Paris (Paris Antropoloji Kurumu) yi kurmuş ve ölümüne kadar bunun daimi genel sekreteri olarak kalmıştır. Bu kurum tarafından çıkarılan «Revue» de ve «Bulletin» lerde birçok yazılar yazmıştır. 1867 de Laboratoire d'Anthropologie (Antrop. Laboratuarı) yi kurmuş, bu kurum da 1876 da bir École d'Anthropologie (Antrop. Okulu) ye bağlanmıştır. 1872 de B., Association française pour l'avancement des sciences (Bilgilerin ilerlemesi için Fransız birliği) ı kurmuş; Ocak 1880 de kaydihayat şartiyle senatör tâyin olunmuştur. Tababete ait başlıca eserleri şunlardır: *De l'étranglement dans les hernies abdominales* (Karın fıtıklarında boğulmalar) [2. tab. 1856], *Des anévrysmes et de leur traitement* (Anevrizmler ve tedavisi) [1856]. *Traité des tumeurs* (Urlar hakkında ana kitap) [2 cilt, 1865 - 1869]. Beau ve Bonamy ile birlikte, *Atlas d'anatomie descriptive du corps humain* (İnsan bedeninin tasvirî anatomi atlası) [4 cilt, 1841 - 1866] i hazırlamıştır. Bundan başka fizyolojiye dair eserler de yazmıştır. Antropoloji sahasında birtakım alet ve ölçüler icadetmiştir. B., ilk olarak, konuşma melekesinin ön beyinin bir sirkonvolüsyonunda lokalize olduğunu tesbit etmiştir. Buna «B. sirkonvolüsyonu» adı verilmiştir. B. nın kafatasının iç hacmi, beyinin kafatasına göre teşekkülü, kafatası üzerinde yapılacak açı ölçmeleri hakkında v. b. araştırmaları mühimdir. Antropoloji sahasındaki başlıca eserleri şunlardır: *L'ethnologie de la France* (Fransa etnolojisi) [1859], *Instructions générales pour les recherches anthropologiques* (Antropoloji araştırmalarına dair umumi talimat) [2. bas. 1879], *Mémoires sur les caractères physiques de l'homme préhistorique* (Prehistorik adamın fizik karakterleri hakkında muhtıralar) [1869], *Mémoires d'anthropologie* (Antropoloji muhtıraları) [5 cilt, 1871 - 1888]. *Correspondance de Paul B., 1841 - 1857* (P. B. nın mektupları 1841 - 1857) [2 cilt, 1886] isimli bir eser de çıkmıştır. Paristeki École de Médecine (Tababet Okulu) önünde 1887 de P. Choppin'in eseri olan B. heykeli dikilmiştir.

P. BROCA

Broca afazisi: Broca bölgesi denen konuşma merkezinin türlü sebeplerle işlememesi ve konuşamamak hali. 1861 de Bicêtre hastanesi cerrahı iken Paul Broca, sağ hemipleji ile birlikte afazi gösteren 51 yaşındaki hastanın otopsisinde sağ dimağda lokalize yumuşama ve atrofi tesbit ederek konuşma bozukluğunun dimağdaki anatomoklinik yerleşimine dikkati çekmiştir. Broca konuşma bölgesinin çeşitli sebeplerle âfete uğraması ile meydana gelen afazi, evvelâ artikülasyon (boğumlanma, b. bk.) yani telâffuz bozukluğu (anartri) gibi telâkki edildiği (sâf motris afazi) halde, sonra beyindeki iç konuşma (langage intérième) merkezinde bozukluk bulunacağı, dolayısiyle yazma ve konuşma kabiliyetinde bozukluk görüleceği fikri kabul edilmiştir. Böyle hastalar düşünce ve tasavvurlarını, Broca merkezinde kelime haline getiremediklerinden, söyliyemezler. 1906 da Pierre Marie, tek bir sansoryel Wernicke kabul ederek anartri'yi solda, insula ve corpus striatum'u içine alan dörtkenar bir bölgenin âfetiyle izaha çalışmış, bu bölgenin âfetleri Wernicke merkezine de yayılırsa, tam B. A. nden bahsedilebileceğini kabul ve iddia etmiş, bu suretle de afazide yeni araştırmalar hazırlanmıştır. Çeşitli sebeplerle meydana gelen B. A. nin tıbbi ve fizik tedavileri yanında yeniden alıştırmanın önemi büyüktür. Bk. AFAZİ.

Broca bölgesi ve hastalıkları: Broca tarafından gayet dar ve sıkı bir şekilde sol beyinde 3. gyrus frontalis (gyrus = büklüm) ayağına yerleştirilen Broca merkezi, P. Marie'nin çalışmalarından sonra dahi buradan söküləüp atılamamıştır. Yalnız Broca bölgesinin, adı geçen yeri çok taşarak 3. frontal gyrusun başını, 2. frontal gyrusun ayağını ve Sylvius yarığının etrafiyle insula'nın ön kısımlarını içine aldığı kabul edilmektedir. Genel olarak bu bölgenin hastalıklarında (beyin damar âfetleri, travma, ur, intan ve zehirlenme gibi) çeşitli tesirler sebebolabilir ve daha çok konuşma bozukluğu (afazi) ârazı ön plândadır.

BROCARDUM [*brokardum*], çoğulu: *brocarda* veya *brocardica* (Fr. *brocard*, İt. *bocardo*), Ortaçağ Avrupasının hukuk dilinde «atasözü şeklinde hukuk kaidesi» veya «bir hukuk meselesi ile ilgili atasözü» mânasında kullanılan bir terim. XI. - XII. yüzyıllarda kilise hukukçularının yaptıkları bu kelime, Worms piskoposu Burchard (ölm. 1025) ın adından gelir. Burchard'ın meydana getirdiği kilise kanunları kolleksiyonunda hukuk kaidelerinin çoğu atasözü şeklindedir (bk. BURCHARD). B. kelimesi sonradan laik hukuk diline de geçmiştir. Konu bakımından B. lar çok çeşitlidir. Birkaç misal: *Qui fait la faute, il la boit* (Fr. = Kabahati işliyen, cezasını çeker); suç ortaklığı da cezalandırılır: *Mitgegangen, mitgefangen, mitgehangen* (Alm. = Birlikte suç işlemeğe gidenler, birlikte yakalanıp asılırlar); evlilik: *Boire, manger, coucher ensemble, c'est le mariage, ce me semble* (Fr. = Birlikte içmek, yemek, yatmak, evlilik zannımca budur), *Au coucher, gagne la femme son douaire* (Fr. = Kadın, yatmak suretiyle nafakasını kazanır) v. b. B. ların bir grupu, Ortaçağ adalet sisteminin noksanları, hâkimlerin sertliği veya para hırsı, şahitlerin yalancılığı v. b. ile alay eder, meselâ: *Ein neuer Richter, ein neuer Galgen* (Alm. = Yeni hâkim, yeni dar ağacı), *Qui mieux abreuve, mieux preuve* (Fr. = Kim şahitlerine daha fazla içki içirirse, o dâvasını daha iyi ispat eder).

Brocardum iuris (hukuki atasözü) hiçbir zaman *regula iuris* (hukuk kaidesi) kuvvetinde değildi. Bununla beraber, B. ların, Avrupa hukukunun gelişmesi üzerinde önemli tesiri olmuştur.

BROCCHI [*brokki*], **Giovanni Battista** (1772 - 1826), İtalyan tabiat bilgini. Bassano'da doğmuş, Hartum (Sudan) da ölmüştür. Brescia'da botanik profesörlüğü yapan B. 1809 da Milano'da maden ocakları müfettişi olmuştur. Sonradan Mısırda mühendis olarak çalışmıştır. Bazı önemli eserler yazmıştır: *Conchiologia fossile subappennina* (Apeninler altı fosiller konkolojisi) [1814], *Dello stato fisico del suolo di Roma* (Roma toprağının fizik durumu hakkında) [1820].

BROCCHI [*brọkki*], **Virgilio** (doğ. 1876), İtalyan yazarı. Orvinio (Pieti) da doğmuştur. B. nin birçok hikâye ve romanları Zola'nın etkisi altındadır ve aşırı natüralist tasvirleriyle basit bir sosyalist iyimserliği temsil etmektedir. Başlıca eserleri şunlardır: *La Gironda* (2. bas. 1925), *Il labirinto* (Lâbirent) [1914], *Il sapore della vita* (Hayatın tadı) [1928], *Gli occhi limpidi* (Berrak gözler) [1930], *Il tramonto delle stelle* (Yıldızların batması) [1938], *La gran voce* (Büyük ses).

BROCH [*broḫ*], **Hermann** (1856-1951), Avusturyalı yazar. Viyanada doğmuş, New Haven'de ölmüştür. Viyanada bir mensucat birliğinin müdürü sıfatiyle uzun müddet endüstri sahasında faaliyet göstermiş olan B., 1938 de Princeton'da kütle psikolojisi üzerine araştırmalar yapmak için davet edilmiş bulunduğu Amerikaya göç etmiştir. B., J. Joyce'nin etkisini gösteren roman, piyes ve denemeler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: Romanlar: *Die Schlafwandler* (Uyurgezenler), *Pasenow oder die Romantik* (P. yahut romantik) [1888, 2. bas. 1931], *Esch, oder die Anarchie* (E. yahut anarşi) [1903, 2. bas. 1931], *Huguenau oder die Sachlichkeit* (H. yahut âfakilik) [1918, 2. bas. 1932], *Die unbekannte Grösse* (Meçhul büyüklük) [1934], *Der Tod des Vergil* (Vergilius'un ölümü) [1946]; tiyatro eserleri: *Denn sie wissen nicht, was sie tun* (Zira onlar ne yaptıklarını bilmezler) [1932], *Die Entsühnung* (Kefaret) [1933]; deneme: *James Joyce und die Gegenwart* (J. J. ve zamanımız) [1936].

BROCH [*broḫ*], **Olaf** (doğ. 1867), Norveçli dilci ve İslâvist. Kristiania (şimdiki Oslo) da doğmuştur. Alman üniversitelerinde yetiştikten sonra, 1900 den itibaren Oslo üniversitesinde İslâv dilleri profesörlüğünde bulunmuştur. Muhtelif İslâv memleketlerini gezerek İslâvcanın lehçelerini tetkik etmiş ve çoğu Almanca olarak başlıca şu eserleri yayımlamıştır: *Zum Kleinrussischen in Ungarn* (Macaristandaki Ukraynca hakkında) [2 kısım, 1894], *Studien von der Slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn* (Doğu Macaristanda Slovakca-Ukraynca sınırı hakkında incelemeler) [2 kısım, Kristiania Akad., 1897-1898], *Die Dialekte des südlichen Serbiens* (Güney Sırbistandaki lehçeler) [1903], *Ugrorusskoye narěçiye* (Ugro-rus lehçesi) [1900], *Oçerk fiziologii slavyanskoy rěçi* (İslâv dili fizyolojisinin ana hatları) [1910], en çok tanınan eseri olarak da *Slavische Phonetik* (İslâvcanın fonetiği) [Heidelberg üniv., 1911].

BROCHARD [*broşār*], **Victor** (1848-1907), Fransız filozofu. Quesnoy-sur-Deûle'de doğmuş, Pariste ölmüştür. İlkçağ felsefesi tarihinde Fransanın en büyük üstatlarından sayılır. Gençliğinde, Renouvier'nin tesiri altında yazdığı *De l'Erreur* adlı kitapta, yanlışın hakikatten esas itibariyle ayrı olmadığını, hakikatin tahakkuk etmiş bir varsayım, yanlışın ise çürütülmüş bir varsayım olduğunu ileri sürmüştür. B. a göre tahkik faaliyeti, gerçek ve yanlışın kriter (ölçü) idir. Başlıca eserleri şunlardır: *De l'Erreur* (Yanlış hakkında) [1879, Türk. terc. Yanlış üzerine deneme, Ankara 1943], *Les sceptiques grecs* (Yunan şüphecileri) [1887, 2. bas. 1923], *Études de philosophie ancienne et moderne* (Eski ve yeni zamanlar felsefesi üzerinde inceleme'er) [1930, ölümünden sonra yayımlanmıştır].

BROCK [*brok*], **Sir Thomas** (1847-1922), İngiliz heykeltıraşı. Worcester'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Londrada Royal Academy üyesi idi. 1868 den itibaren Royal Academy'de birçok eserlerini teşhir etmiştir. Eserlerini Pariste Louvre Galerisinde de teşhir eden B., 1900 deki Dünya sergisinde büyük mükâfatlardan birini kazanmıştır. Muhtelif eserleri arasında şunlar sayılabilir: «Herakles'in Antheus'u boğması», R. Bonter'in ve R. Temple'in (Bombayda) heykelleri, Longfellow J. J. Colman ve Lord Leighton'un büstleri, Londrada Buckingham Sarayı karşısındaki Kıraliçe Victoria âbidesi, v. b.

BROCKDORFF [*brọkdorf*], **Baron Kay von** (1874-1946), Alman filozofu. Itzehoe'de doğmuştur. 1921 den sonra Kiel'de profesör olan B., Hobbes üzerine araştırmaları teşvik etmiş ve Hobbes Cemiyeti başkanlığını yapmıştı. 1893 te doğmuş olan karısı Gertrud (takma adı: Gertrud Stendel) romanlar yayımlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Hobbes als Philosoph, Soziologe und Pädagoge*, (Filozof, sosyolog ve pedagog Hobbes) [1930]. Hobbes Cemiyeti yayımları, bunlar arasında Hobbes: *Of Liberty and Necessity* (Hürriyet ve zaruret hakkında) [1938].

BROCKDORFF-RANTZAU [*brọkdorf-rạntsau*], **Ulrich, kont** (1869-1928), Alman devlet adamı. Schleswig'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1912 de Danimarka elçisi olarak hariciye mesleğine giren B., 1918 de Hariciye Vekâleti müsteşarlığına ve 1919 da da hariciye vekilliğine tâyin edilmiştir. B., Versailles'da Alman heyetinin başkanı sıfatiyle, sulh şartlarını hafifletmek için boş yere büyük bir gayret sarf etmiş, fakat sonunda antlaşmayı imzalamak istemediği için 21/6/1919 da istifasını vermiştir. 1922 sonlarından itibaren Moskova elçiliğine getirilen B., başlangıçta Seekt'in devam edegelen niyetlerine muarız olarak, Sovyet Rusya ile iyi münasebetler kurulmasında başarı göstermiştir. B., Locarno siyasetine karşı mütereddit bir tavır takındı. *Dokumente und Gedanken um Versailles* (Versailles etrafında vesikalar ve düşünceler) [1920, 3. bas. 1925] adlı bir eseri de vardır.

BROCKELMANN [*brọkilman*], **Carl** (doğ. 1868), Alman dilci, Semitist ve Türkolog. Rostock'ta doğmuştur. Breslau üniversitesinde 1893 te doçent, 1900 de profesör, 1903 te Königsberg'de, 1910 da Halle'de, 1922 de Berlinde, 1923 te de Breslau üniversitesinde Samî Dilleri Filolojisi ordinaryus profesörü olmuştur. Bütününe hâkim olduğu Semitistik alanındaki en önemli eseri, şimdiye kadar bir ana kitap sayılan *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen* (Samî dilleri mukayeseli gramerinin ana hatları) [2 cilt, Berlin 1908-1913] adlı eseridir, ki F. Bopp'un Hint-Avrupa dilleri için yaptığı mukayeseli gramerin Semitistikteki karşılığı sayılır. Bu gramerin muhtasarını (*Kurzgefasste vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen*, Berlin 1908) ve daha kısasını (*Semitische Sprachwissenschaft*, Leipzig 1906, 2. bas. 1916; Fr. tercümesi W. Marçais ile M. Cohen tarafından: *Précis de linguistique sémitique*, Paris 1910) da yazmıştır. Aynı zamanda «Zeitschrift für Semitistik» (Semitistik dergisi) i de idare etmiştir (Leipzig). Sür-

C. BROCKELMANN

yanca alanında başlıca *Syrische Grammatik mit Paradigmen, Literatur, Chrestomathie und Glossar* (Süryanca gramer, emsile, bibliyografya, krestomati ve lûgatçe ile beraber) [Berlin 1899; 6. bas. 1951] ve *Lexicon Syriacum* (Süryanca sözlük) [Berlin 1895; 2. bas. 1928] adlı eserleri vermiştir. Arapça alanındaki önemli eserleri ise ünlü *Geschichte der arabischen Literatur* (Arap edebiyatı tarihi) [2 cilt, Weimar ve Berlin 1898 - 1902, ilâve ciltleri I - III, Leiden 1937 - 1942; 2. bas. Leiden 1943 - 1949] ile *Arabische Grammatik* (Arapça grameri) [A. Socin'in 1885 te çıkardığı gramerin yeni basımı, son bas. 1951] tir. İslamistik alanında da *Geschichte der islamischen Völker und Staaten* (İslâm halk ve devletleri tarihi) [Münih 1939] adlı eseri vardır. Bundan başka, *Ullsteins Weltgeschichte* (Ullstein kitabevi tarafından çıkarılan Dünya Tarihi) adlı eserde *Der Islam von seinen Anfängen bis zur Gegenwart* (İslâm, başlangıcından günümüze kadar) [Berlin 1910] başlıklı bölümü, *Literaturen des Ostens* (Doğu edebiyatları) adlı seride de *Arabische Literatur* (Arap edebiyatı) [Leipzig 1906; 2. bas. 1909] başlıklı kısmı yazmıştır. Türkoloji alanında *'Alī's Qiṣṣa'i Jūsuf* (Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u) [Berlin Akad. 1917] ve hususiyle *Mitteltürkischer Wortschatz* (Orta Türkçenin kelime hazinesi) [Peşte - Leipzig 1928] adlı eseriyle tanınmıştır, ki Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı *Divanü Lûgat - it - Türk*teki kelimelerin diğer kaynaklarla karşılaştırılmış endeksinden ve bunların Almanca karşılıklarından ibarettir. Kaşgarlı'nın eseri hakkında B. şu yazıları da yayımlamıştır: *Mahmūd al-Kaschgaris Darstellung des türkischen Verbalbaus* (Kaşgarlı Mahmud'un Türkçe fiil yapısının tarifi) [«Keleti Szemle» dergisinde, cilt XVIII, 1919, s. 29 - 49], *Altturkestanische Volksweisheit* (Eski Türkistan halkının hakîmane sözleri) [«Ostasiatische Zeitschrift»te, cilt VIII, 1920, s. 49 - 73], *Mahmūd al-Kaschgari über die Sprachen und Stämme der Türken im XI. Jahrhundert* (Kaşgarlı Mahmud'da XI. yüzyıl Türk dilleri ve boyları) [«Kőrösi Csoma - Archivum» da, cilt I, 1921, s. 26 - 40], *Altturkestanische Volkspoesie* (Eski Türkistan halk şiiri) [«Asia Major» da, deneme cildi, s. 3 - 24 ve cilt I, 1924, s. 22 - 24], *Volkskundliches aus Altturkestan* (Eski Türkistandan etnografik malzeme) [«Asia Major» da, cilt 2, 1925, s. 110 - 124]. Son eserlerinden biri, Orta Asyadaki Doğu Türkçesi (İslâmiyetin kabulünden XIX. yüzyıla kadar: Hakanî - Harezmî - Çağatay - Özbek başlangıcı) ne hasredilmiştir. Kitap şu başlığı taşır: *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens* (Orta Asyanın İslâm devrinde gelişmiş olan Doğu Türk edebiyat dillerinin grameri) [7 fasikül, Leiden 1951 - 1954]. B. ın son eserlerinden bir başkası yine Semitistik alanına aittir. Bertold Spuler'in idaresinde çıkan *Handbuch der Orientalistik* (Şarkıyat el kitabı) adlı serinin 3. cildini teşkil eden *Semitistik* (1. bölüm 1953, 2. - 3. bölüm 1954) te Kenan lehçeleri ile Ugarit dili, İbranca, Aramca ve Süryanca, Arapça ve lehçeleri ve Arap edebiyatı tarihi başlıklı kısımlar B. tarafından yazılmıştır.

BROCKEN [*brọkĭn*], Almanyada Harz'ta en yüksek doruk (1 142 m). B. granit yapılı ve kubbe görünüşlüdür. Iklimi sert, bitkileri subalpindir. Meteoroloji istasyonu ve demiryolu vardır.

BROCKES [*brọkĭs*], **Berthold Heinrich** (1680 - 1747), Alman şairi. Hamburg'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Doğduğu şehrin idaresinde, muvakkaten de Ritzebüttel zamanında faal bir rol oynıyan B., Teutsch - Übende (sonradan Patriotische) Gesellschaft (Almanca yazan [Vatanseverler] derneği) ın kurucusudur. B. nin en büyük eseri, birçok lirik şiirlerini ihtiva eden *Irdisches Vergnügen in Gott* adını taşır. Varlıklı ve meşhur bir aileye mensup olan şair, kendisini çok sevdiği tabiata vererek, küçük ve ehemmiyetsiz gibi görünen şeyler üzerinde yaptığı müşahadelerden, Allahın mevcudiyetinin fizyo - teolojik delilini görmek suretiyle faydalanmıştır. B. in dilinde barok devrinin mistiği kendini gösterir. Başlıca eserleri şunlardır: *Irdisches Vergnügen in Gott* (Tanrıdaki dünyevi zevk) [9 cilt, 1721 - 1748], *Der Schöpfunsgarten* (Hilkat bahçesi) [bas. 1917], *Der Ring des Jahres* (Yılın halkası) [şiirler, R. von Delius tarafından bas. 1920], *Selbstbiographie* (Otobiyografi) [J. M. Lappenberg tarafından «Zeitschrift für Hamb. Geschichte» 2 (1847) de yayımlanmıştır].

BROCKHAUS [*brọkhaus*], tanınmış bir basın ve yayınevini kuran ve idare eden Alman ailesi. Kurucuları **Friedrich Arnold B.** (1772 - 1823), Vestfalya'nın Dortmund şehrinde doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1805 te Amsterdam'da kitapçı olarak yerleşip F. A. Brockhaus firmasını kurduktan sonra, 1796 da G. R. Löbel ile Ch. W. Franke tarafından başlanan *Conversationslexikon* adlı ansiklopediyi 1808 de satın almış ve tamamlıyarak *Brockhaus' Konversations - Lexikon* adı altında (6 cilt, 1796 - 1808; 2 ilâve cildi: 1809 - 1811) halk arasında yaymış, 1812 de de aynı ansiklopedinin 2. basımına başlamıştır.

1811 de Altenburg'a, 1817 de de Leipzig'e taşınan B., orada bir matbaa kurarak birçok edebî eserler, halk kitapları, seyahat rehberleri, yıllıklar, dergiler ve ansiklopedik cep kitapları çıkarmıştır. Bunlardan kendisinin 1820 den itibaren idare ettiği «Hermes» adlı edebiyat yıllığı, ayrıca da «Literarisches Konversationsblatt» (Edebî ansiklopedik dergi; sonradan «Blätter für literarische Unterhaltung» [Edebî müsahabe dergisi] adını almıştır), Raumer'ın *Geschichte der Hohenstaufen* (H. ların tarihi) ı ve Ebert'ın *Allgemeines bibliographisches Lexikon* (Umumi bibliyografik ansiklopedi) ı, *Zeitgenossen* (Çağdaşlar) ı anılmağa değer. Oğulları **Friedrich B.** (1800 - 1865) ile **Heinrich B.** (1804 - 1874; [küçükleri Hermann B. için ayrı maddeye bk.]) aynı işi devam ettirmekle beraber, 1827 de kitap komisyonculuğuna da başlamışlar, bu arada J. S. Ersch ile J. G. Gruber'ın 1818 de başladıkları *Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste* (Umumi ilim ve sanat ansiklopedisi) yi 1856 dan itibaren devam ettirmişlerdir (bk. BROCKHAUS, Hermann). Fr. v. Raumer'ın *Historisches Taschenbuch* (Tarih cep kitabı) [62 yıl, 1830 - 1892] ile Hitzig ve Häring'in *Der neue Pitaval* (Yeni P. = meşhur dâvalar) [60 kısım, 1842 - 1891] serileri, ayrıca da «Leipziger Allgemeine Zeitung» (1837; 1843 ten sonraki adı: «Deutsche Allgemeine Zeitung» = Almanca umumi gazete) da bunların gününde yayınlanmağa başlamıştır. Heinrich'in halefleri, oğulları **Eduard B.** (1829 - 1914)

F. A. BROCKHAUS

ile **Rudolf B.** (1838 - 1898) olmuşlardır. Bunlardan, Rudolf'un oğlu **Max B.**, 1893 te Leipzig'de bir müzik yayınevi kurmuş, Eduard 1894 e kadar Leipzig Kitapçılar Cemiyetinin, 1872 ye kadar da Alman Kitap Tabileri Cemiyetinin, 1892 - 1895 yılları arasında Alman Kitapçıları Borsa Birliğinin reisliklerinde bulunmuş, 1871 - 1878 de Nasyonal - liberal partinin üyesi olarak Reichstag'a girmiştir. 1890 da Petersburg'da «Brockhaus ve Efron» adı altında kardeş bir firma kurularak B. ansiklopedisi Rusçaya adapte edilmiştir (*Entsiklopediçeskiy Slovar'*, 41 cilt + 2 ilâve cildi, 1890 - 1906; yeni bas. 1935). 1895 te B. firması Eduard'ın büyük oğlu **Albert B.** (1855 - 1921; kardeşi Heinrich B. için ayrı maddeye bk.) ile Rudolf'un oğlu küçük **Rudolf B.** (1889 - 1943) a geçmiştir. Bunlar B. ansiklopedisinin yeni basımlarını çıkarmışlar (14. neşri, 17 cilt, 1908 - 1910; yeni bas. 1920; 2 ciltlik *Kleines Konversationslexikon* [Küçük ansiklopedi] nin 5. bas. 1911), Albert'in ölümünden sonra yerine küçük kardeşi **Fritz B.** (1874 - 1954), 1914 ten sonra da Albert'in oğlu **Hans B.** (doğ. 1888) geçmiştir. 1921 - 1923 yıllarında 4 ciltlik *Brockhaus, Handbuch des Wissens* (B. bilgi el kitabı), 1925 te de *Der Kleine Brockhaus* (Küçük B.) çıkarılmıştır. 1928 - 1935 yıllarında *Der Grosse Brockhaus* (Büyük B.) adını alan B. ansiklopedisi 15 bas. olarak 21 cilt halinde çıkmış, 1936 - 1938 de 4 ciltlik *Der Neue Brockhaus* (Yeni B.) yayımlanmış, Hitler rejimine uydurulmak istenen büyük ansiklopedi 1. cildini 1939 da yayımladıktan sonra harb dolayısiyle durmuş, İkinci Dünya Harbinden sonra, 1951 de B. firması Doğu Almanyada Leipzig'de yed-i emine bırakılmıştır. Bunun yerine 1945 te, Batı Almanyada, Wiesbaden'da «Eberhard Brockhaus» firması kurularak, idareyi Hans B., **Eberhard B.** (1920-1947) ve Leipzigdeki ortakları Karl Jäger ele almışlardır. Bunlar, 1949 - 1950 de iki ciltlik *Der Kleine Brockhaus* (Küçük B.) u çıkardıktan sonra, 1952 de *Der Grosse Brockhaus*un 12 cilt tutacak olan 16. basımına başlamışlardır (1955 sonbaharına kadar 8 cilt çıkmıştır; eser 1956 sonunda tamamlanacaktır). 1938 den beri **Wolfgang B.** (doğ. 1903), Stuttgart'ta kitap komisyon ve ihracatçılığiyle meşgul olan bir B. firmasının başındadır. B. müessesesinin *Der Volks - Brockhaus* (Halk B. u = küçük ansiklopedi) [1931, 10. bas. 1943], *Der Sprach - Brockhaus* (Dil B. u = resimli Alm. sözlük) [1935, 6. bas. 1953], *Brockhaus der Naturwissenschaften und der Technik* (Tabiiye ve teknik B. u) [1950, 3. bas. 1954] ve *Der Gesundheits - Brockhaus* (Sağlık B. u) [1951] gibi birer ciltlik yayınları da vardır.

B. ansiklopedisi, esas itibariyle, halk için ve basit bir dille yazılmış, günlük hayatta ve konuşmalarda (Alm. Konversation) lâzım olan umumi bilgiyi sağlıyan bir «Konversations - Lexikon» dur. Bir madde hakkında teksif edilmiş, kısa, derli toplu malûmat verdikten sonra, bibliyografya göstererek okuyucuyu bu eserlere sevkeder. Ansiklopedi olmaktan daha ziyade leksik mahiyette olan madde leri de ihtiva etmesi (12 ciltte 145 000 maddde, krş. 24 ciltlik «Encyclopaedia Britannica» da 41 000 madde) bakımından sözlüğe de benzer. Teknik bilgisi kuvvetli olmakla beraber, kültür bakımından *Meyer* ansiklopedisi seviyesinde değildir. Bk. ANSİKLOPEDİ ve ansiklopedimizin birinci cildindeki «Önsöz» kısmı.

BROCKHAUS [*brǫkhaus*], **Heinrich** (1858 - 1941), Alman sanat tarihçisi. B. ailesinden Eduard B. un küçük oğludur. Leipzig'de doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1892 - 1913 yılları arasında Leipzig üniversitesinde sanat tarihi profesörü olmuş, 1897 - 1912 yıllarında da Floransadaki Sanat Tarihi Enstitüsünün müdürlüğünde bulunmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Die Kunst in den Athosklöstern* (Aynaroz manastırlarında sanat) [1891], *Unsere heutige Baukunst* (Bugünkü mimarimiz) [1895], *Arnold Böcklin* (ad) [1901], *Forschungen über Florentiner Kunstwerke* (Floransa sanat eserleri üzerinde araştırmalar) [1902], *Michelangelo und die Medicikapelle* (M. ve Medici kilisesi) [1909].

BROCKHAUS [*brǫkhaus*], **Hermann** (1806 - 1877), Alman müsteşriki, İranisti ve İndologu. B. firmasını kuran Friedrich Arnold B. un küçük oğlu olup, Amsterdam'da doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1841 de Leipzig üniversitesinde profesör olan B., Sanskrit, Pehlevî, Fars dil ve edebiyatları üzerinde çalışmış, Alman Doğu Cemiyeti (Deutsche Morgenländische Gesellschaft) ni kuranlardan biri olmuş ve 1857 - 1865 yıllarında bu cemiyetin dergisini (Zeitschrift) idare etmiştir. Birçok Sanskritçe ve Farsça eserlerin modern nüshalarını bastırmıştır: Somadeva masal kolleksiyonunun ilk beş kitabı olan *Kathā - Sarit Sagara* (1839), Krişnamiśra'nın *Prabodha - Chandrodaya* adlı piyesi (1845), Hâfız'ın gazelleri (3 cilt, 1854 - 1861; 1 cilt halinde yeni bas. 1863). B., ayrıca J. S. Ersch ile J. G. Gruber tarafından 1818 de başlanan *Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste* (Umumi ilim ve sanat ansiklopedisi) nin 1. bölümdeki 62. - 99. (son) ciltlerinin redaktörlüğünü de yapmıştır (eser, 167. cildini verdikten sonra 1889 da yarıda kalmıştır).

BROCKMANN [*brǫkman*], **Johnn Franz Hieronymus** (1745 - 1812), Avusturyalı aktör. Graz'da doğmuş, Viyanada ölmüştür. B., 1771 yılında Hamburg'a, Schröder'in yanına gitmiş; burada Almanca olarak Hamlet'i ilk defa B. oynamıştır. 1778 den itibaren Viyanada Burgtheater (Saray Tiyatrosu) da oynamağa başlıyan B., 1789 - 1792 arasında bu tiyatroyu idare etmiştir.

BROCKTON [*brǫktın*], A. B. D. inden Massachusetts'te şehir. Boston'un güneyindedir. Nüfusu 62 800 (1950). Ayakkabı, deri, kâğıt ve kauçuk endüstrisi önemlidir.

BROCKVILLE [*brǫkvil*], Kanadanın doğu bölümünde bir şehir. Nüfusu 11 342 (1941) dir. Bir hudut şehri olan B., Ontario gölünü St. Frangis gölüne bağlıyan işlek suyolu boyunda ve Toronto - Montreal ana demiryolu üzerindedir. Canlı bir ticaret merkezidir. Çeşitli endüstrisi vardır.

BROCKY [*brǫkki*], **Károly** (1807 - 1855), Macar ressamı. Temesvâr (şimdi Rumanyada Timişoară)da doğmuş, Londrada ölmüştür. Viyana Güzel Sanatlar Akademisinde okumuş ve bilhassa portreleriyle ün kazanmıştır. İmparator I. Franz'ın portresini de yapmıştır. 1830 dan itibaren bir müddet İtalyada ve Pariste yaşadıktan sonra İskoç aristokratı Munro of Novar'ın daveti üzerine Londrada yerleşmiş ve çok geçmeden kıral ailesi ile İngiliz aristokrasisinin ressamı olmuştur (Kıraliçe Victoria, Prens Albert, Miss Liddel'in portreleri). Portrelerden başka tarihî («Macar kıralı II. András ve Altın Mühür adlı anayasanın ilânı»), mitolojik («Psykhe», «Cupido» v. b.) ve dinî konularda tabloları da vardır.

BROCQ [*brok*], **Louis** (1856 - 1928), Fransız hekimi. Laroque - Timbaut (Lot - et - Garonne)da doğmuştur,

Cilt hastalıkları üzerinde ihtısas yapmış ve Fransız dermatoloji okulu şeflerinden biri olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Traité des maladies de la peau* (Cilt hastalıkları ana kitabı) [1890], *Traitement des dermatoses par la petite chirurgie et les agents physiques* (Cilt hastalıklarının küçük cerrahi ameliyatları ve fiziki tesirlerle tedavisi) [Dr. Jacquet ile birlikte 1898], *Précis élémentaire de dermatologie* (İlk muhtasar dermatoloji kitabı) [1906].

Brocq hastalığı: Parakeratosis psoriasiformis'e verilen isim. Bu hastalık, cildin stratum corneum'unda görülür ve hücrelerin keratin imaline mâni olan hücreler arası ödemden ileri gelir. Psoriasis (pullu kırmızı lekelerle beliren bir cilt hastalığı) te görülen pullara benziyen, pullar görülür.

BROD (Sırp.-Hırvat = geçit), Yugoslavyanın Slavonya bölgesinde, Osijek idare bölümünde şehir. Deniz seviyesinden yüksekliği 90 m. Sava nehrinin solunda, önemli yolların kavşağında bulunan bir köprü kasabası ve tahkimli yerdir. Nüfusu 15 200 (1948). Ticaretin ve nehir üzerinde buharlılarla yapılan nakliyatın canlı olduğu bir kasabadır. B. un karşısında Bosna Brod'u (Bosanski Brod, Türkçede Busud) diye anılan ve Banja Luka idare bölümünde bulunan bir kasaba daha vardır. Bunun nüfusu 5 000 (1950) dir, (1/3 ü Müslüman). Demiryolu istasyonu ve birçok camileri vardır.

BROD, Max (doğ. 1884), yazar. Pragda doğmuştur. Franz Werfel, hususiyle Franz Kafka ile dost idi. B., Kafka'nın bıraktığı eserlerini ve biyografisini onun ölümünden sonra yayımladı. 1939 da Avusturyadan hicret eden B., Tel Aviv'de Habimah Tiyatrosunun müdürüdür. Başlıca eserleri şunlardır: Romanlar: *Tycho Brahes Weg zu Gott* (Brahe'nin Tanrıya giden yolu) [1916], *Reubeni, Fürst der Juden* (Yahudilerin prensi R.) [1925], *Galilei in Gefangenschaft* (G. esarette) [1948] (bu üç roman bir triloji teşkil eder), *The Master* (Üstat = İsa) [New York 1952]; şiirler: *Tagebuch in Versen* (Manzum hâtıra defteri) [1910], *Die Höhe des Gefühls* (Duygu yüksekliği) [1913], *Neue Gedichte* (Yeni şiirler) [1949]; etütler: *Heidentum, Christentum, Judentum* (Putperestlik, Hıristiyanlık, Yahudilik) [2 cilt, 1921], *Diesseits und Jenseits* (Dünya ve ahiret) [2 cilt, 1947].

BRODARICS [*brodoriç*] **István** (takr. 1490 - 1539), Macar tarihçisi. Macaristanın Szerémség (Drava, Sava ve Tunanın teşkil ettiği köşe, şimdi Yugoslavyada) bölgesinde bir yerde doğmuş, Budapeştenin kuzeyindeki Vác'ta ölmüştür. Papaz olmuş, önce Kıral II. Lajos'un saray kâtipliğini yapmış, kıralın ölümünden (1526) sonra da Vác piskoposluğuna tâyin edilmiştir. Lehistan kıralı Zygmunt'un isteği üzerine, kendisinin de katıldığı Mohaç (Mohács) meydan savaşı hakkında *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz verissima descriptio* (Macarların Mohaçta Türklerle yaptıkları savaşın en gerçek tasviri) [Kraków 1527, defalarca basılmıştır] adiyle mühim bir kaynak eser meydana getirmiştir.

BRODE: bk. BRODERİ.

BRODERİ (Fr. Broderie; Fr. *broder* = kumaş üzerine nakış işlemek < Kelt. ve Germen. *brozd* = sivri uc), muhtelif dokuma ve kumaşlar üzerine iğne veya tığla türlü ipliklerle (keten, yün, ipek, altın, gümüş, v. b.) işleme. Eskiden bu tip işlemeye doğrudan doğruya «beyaz işleme» veya «beyaz iş» denirdi. Fakat bu tâbir, bugünkü çalışma tarzının tam bir ifadesi değildir. Çünkü aynı çalışma pekâlâ renkli ipliklerle de yapılmaktadır. Buna rağmen bu tarz çalışmalara verilen en doğru isim, yine «broderie blanche» veya «broderie sur blanc» (beyaz iş veya beyaz üzerine işleme) dır. Beyaz iş makinede de yapılmakla beraber, elde yapılanı daha sanatkârane ve daha pahalıdır. Diğeri ise, daha basit ve ucuzdur.

Kullanıldığı yerler ve çeşitleri: Çamaşırlarda, elbiselerde ve ev eşyasında. B. üç nev'e ayrılır: 1. Beyaz iş, 2. Renkli iş (fantazi işler, altın, gümüş iplerle işlenen işler), 3. Kanaviçe işi.

1. *Beyaz iş* (broderie blanche): Beyaz işte muhtelif iğneler kullanıldığı gibi, bu işin değişik işleniş tarzları da vardır. Bu işleniş tarzlarının başlıcaları şunlardır: Düz ince sarma, kabartma (relief) fisto, çeşitli dolgu, filtire, dolgulu ve zemini ajurlu İsviçre işi (Saint-Gall), sarma ve fistolu ciğerdeldi (broderie madère), İngiliz işi (broderie anglaise), rönesans, rişliyö (Richelieu), kolber (Colbert) ve Venedik dantelini taklideden Venedik işlemesi. En sonda Venedik danteli (dentelle de Venise) gelir ki, bu, beyaz işin en artistik çalışmasını teşkil eder.

2. *Renkli iş veya işleme*: Herhangi bir kumaş üzerinde her çeşit malzeme ve çeşitli puanlarla yapılan bir işlemedir. Pase işlemesi, aplikasyon ve altın işlemelerini ihtiva eder. Bazen sutaşı işlemesi, incili, pullu ve tığlı işlemeler de (Lunéville) bu grupa sokulur.

3. *Kanaviçe işi* (canevas): Haç, goblen, küçük Macar puanlarından müteşekkildir. Bu puanlar da daha birçok fantazi puan çeşitlerine ayrılır. Bu iş muhtelif kalınlıkta kanaviçeler üzerinde yün, pamuk ve ipek ipliklerle yapılır.

Kasnak ve gergefin faydaları ve hazırlanması: Kasnak ve gergefler işlenecek kumaşın gerilmesine, daha kolay çalışılmasına ve işlenen işin daha düzgün çıkmasına yararlar. Elde işlenen işler, tuvalsire (toile cirée) [«mumlu telâ»] denilen muşambamsı bir bezin üstüne teyellenir ve sonra işlemeğe başlanır. Kasnak ve gergefteki işleniş kadar düzgün olmaz.

Kasnak: İç içe geçen ve aralarından kumaş geçirilen iki çemberden müteşekkildir. Kumaş, içte kalacak çemberin üstüne konur ve ikinci ve biraz daha büyük olan çember, kumaşın üstüne geçirilerek gerilir. Kumaşın zedelenmemesine dikkat etmek şarttır. Kasnak küçük boydaki işler için kullanılır.

Gergef: Uçlarında lâtaların geçmesi için boşlukları olan ve kenarlarını teşkil eden iki traversten müteşekkil dikdörtgen bir çerçevedir. Lâtalar çerçevenin alt ve üst kenarlarını teşkil ve traverslerin açıklığını muhafaza ederler. Bunun için lâtalarda muayyen mesafelerde ağaç kamaların sokulduğu delikler vardır. Her bir travers üzerine işlenecek kumaşı tutmağa yarıyacak keten bir band çivilenmiştir. İlk olarak işlenecek kumaşın iki kenarına 3 - 4 cm genişlikte ve hususi bir şekilde hazırlanmış bir bez şerit, sonra da kumaşın serbest kalan diğer kenarları traverslerin keten bezleri üzerine dikilir. Şayet kumaş gerildiğinde traversler lâtaların uzunluğundan daha fazla açılırlarsa, kumaş, işlenecek kısmı üstte kalacak ve lâtalar traverslerin istenilen açıklığını muhafaza edebilecek şekilde traverslerin üzerine sarılır. Ağaç kamalar sayesinde gerilme sabitleşir. Kumaş bu suretle bir istikamette gerilmiş olur. Kumaşı öbür istikamette germek için bir sicim hususi bir

iğneyle bez şeritten batırılarak lâtanın etrafından, bir traversten ötekine doğru münavebeyle geçirilir. Gergef umumiyetle iki sehpa üzerine yerleştirilir.

İşlenecek desenin kumaş üzerine çizilme veya kopya şekilleri: 1. İnce, şeffaf kâğıt üzerine çizilmiş desen hususi makine ile delinir. Delinmiş desenin en ve boy hatları, işlenecek kumaşın teyellenerek işaretlenmiş en boy hatlarının üstüne gelmek üzere ve kaymıyacak bir şekilde iğnelenir. İçinde mavi pudra bulunan bezden ponpon, delinmiş desenin üzerinden bir kere gezdirilir. Desen kâğıdı, kaldırılır ve kumaş üzerinde fazla pudra varsa, üflenir. Üstüne temiz ve kuru ütübezi konarak hafifçe ütülenir, böylelikle pudra sabitleşir.

2. Kâğıdın deseni ihtiva eden yüzü kumaşın üzerine gelmek üzere iğnelenir. İğneleme şekli deminkinin aynıdır. Kalemle üstünden desenin aynı çizilir. Desen istenildiği gibi çıktıktan sonra, kâğıt, kumaşın üstünden kaldırılır.

3. Çizili desen kâğıdı ile kumaş arasına istenilen renkte kopya kâğıdı konarak ikinci usulün aynı tatbik edilir.

4. Kumaşın üzerine, desen çizili kâğıt iğnelenir ve desen teyel ile kumaşa çıkarılır.

Bu şekillerden birincisi tercih edilir, çünkü hususi delme makinesiyle aynı desenin birçok defa kopyası mümkündür. Diğer şekillerde ise, bu mümkün değildir. Aynı zamanda birinci şekil zaman ve kâğıt tasarrufunu sağlamaktadır.

Beyaz işlemeler: *Makine dikişi veya kum iğnesi* (point de piqûre ou point de sable) [levha I, 1]: Sağdan sola doğru yapılır. Çoklukla beyaz işte, zemin doldurmak veya süslemek için kullanılır. Tek sıra halinde olduğu zaman «makine dikişi» adını alır. Sıralar birbirine yakın ve birden fazla olursa «kum iğnesi» denir.

Sap iğnesi (point de tige ou point de coulé) [levha I, 2]: Soldan sağa doğru işlenir ve çizgisiz de yapılabilir. İğne alttan üste doğru kumaşa batırılır ve sağa doğru dört veya altı iplikten sonra bu sefer iğne üstten kumaşa batırılarak sola doğru ve işlenen hattın tam yarısına tesadüf eden yerden işin yüzüne çıkarılır. Bu şekilde birbirlerinin ortalarından geçmek üzere işe devam edilir. Sap iğnesinin tersi makine dikişidir.

Baş harflerde (monogram), örtü, havlu, peçetelerde ve bilhassa fantazi işlerde yerine göre çok kullanılır.

İnce düz sarma (cordonnet droit) *ve ince verev sarma* (cordonnet oblique) [levha I, 3-4]: Teyel şekli: Oyulgama iğnesiyle ve ipliğin kumaşın üstünde daha çok görünmesi şartiyle sağdan sola doğru çizginin üstünden teyellenir.

Sarılması: Soldan sağa doğru teyel altta kalmak üzere istenildiği gibi düz veya verev olarak sarılır. Sarmanın daha kalkık ve düzgün olması için işlenirken teyellenmiş çizginin üstünden teyelden başka bir iplik yürütülebilir.

Düz fisto iğnesi (point de languette ou point de feston) [levha I, 5]: Fisto iğnesi hemen hemen daima bir kenar üzerine yapılan bir ilmik iğnesidir. Teyel, ince sarmadakinin aynıdır. Fisto iğnesi soldan sağa doğru işlenir, iplik sol elin başparmağı altından geçer, iğne kumaşın üstünden ve çizginin altına batırılarak işliyenin tarafına doğru çıkar, bu şekilde istenilen ilmik elde edilir ve iplik kumaşı büzmiyecek şekilde çekilir. İşlerken iğne yerlerinin imkân nispetinde birbirlerine yakın ve düzgün olmasına dikkat edilmelidir. Bu iğne bebe takımları, iç çamaşırlarında ve örtülerde herhangi bir işin bitimini teşkil eden kenarlarda yapılır.

Değişik şekillerde fistolar: Büyük yuvarlak fisto (grand feston rond) [levha I, 6]: Desen ütülenmiş kumaş üzerine çizilir. Kumaş elde işlenirken, büzülmiyecek ve kaymıyacak bir şekilde tuvalsire üzerine düzgünce teyellenir.

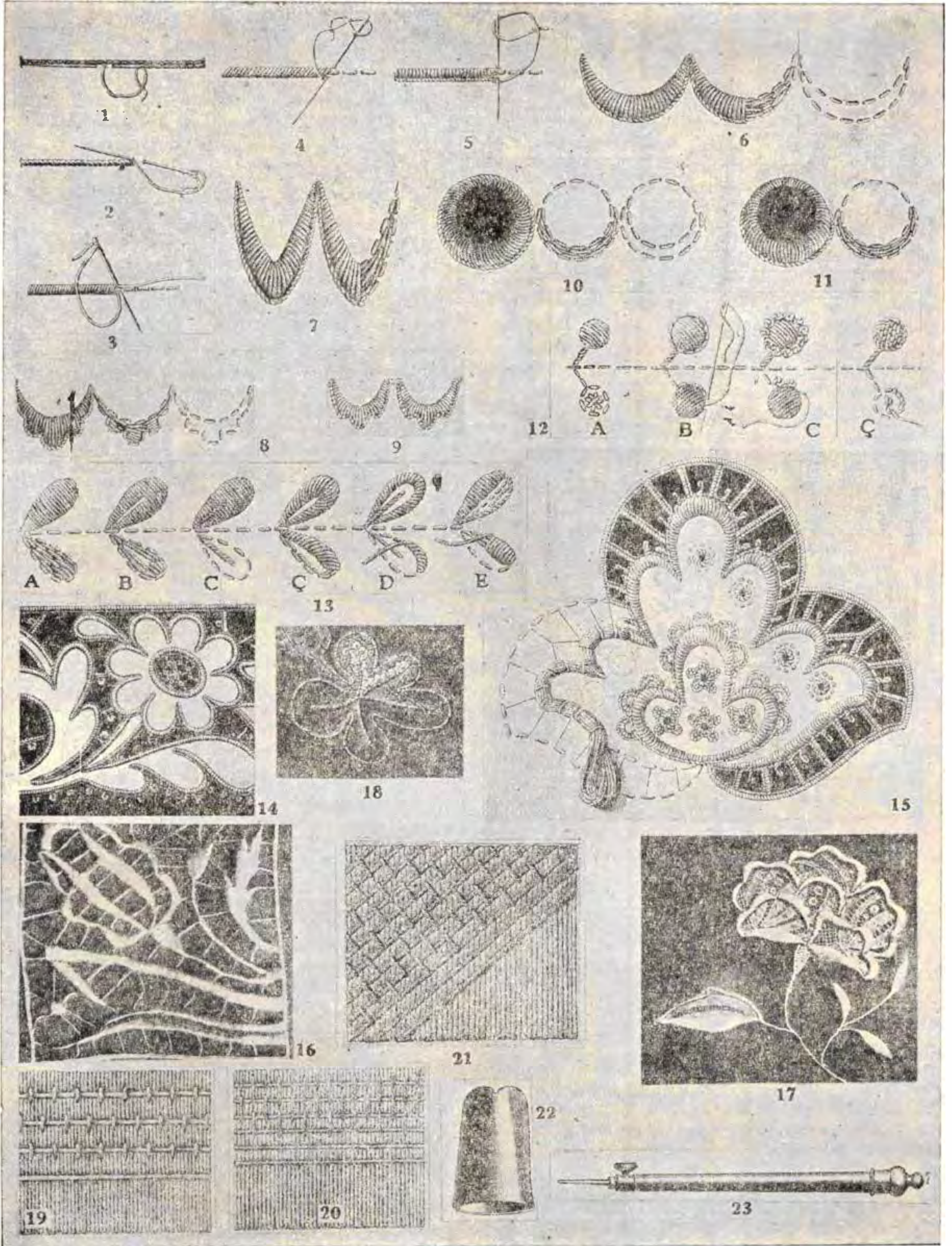
Yuvarlak fistonun teyellenmesi ve içinin doldurulması: İplik oyulgama iğnesiyle bir iki kere kumaşa tutturulur ve asla düğüm yapılmaz. Desen aynı iğne ile sağdan sola doğru teyellenir. Fistonun kabarıklığını verebilmek için, dış hatları bittikten sonra, bu hatların arası oyulgama ile gidiş ve geliş olmak üzere doldurulur. Bu doldurma işi ne kadar muntazam olursa, fisto iğnesi de o nispette düzgün olur. Bu bakımdan işlemelerin iyi yapılabilmesi için desenin hatlarını tamamiyle takibetmek ve iç dolgularını düzgün yapmak şarttır.

Fistonun işlenişi: Desenin içi iyice doldurulduktan sonra kumaşın işlenecek kısmı sol elin işaret parmağının üzerine yerleştirilir. Desen kısmı başparmakla, kumaşın geri kalan kısmı da diğer parmaklarla tutulur. Desenin çizgileri iyice takibedilerek soldan sağa doğru çalışılır. İplik, fistonun hazırlanmış iç dolgusuna bir iki oyulgama iğnesiyle tutturulur ve düğüm yapılmdan, fistonun dış hattının sol tarafına çıkarılır. İplik, sol elin başparmağı ile tutulur. İğne önce fistonun iç hattına, kumaşın üstünden batırılır; sonra alttan fistonun dış hattına ve işliyenin tarafına doğru, kumaşın yüzüne çıkarılarak başparmağın altında bulunan ipliğin üstünden ve kumaşı büzmiyecek şekilde çekilir. Çalışmaya böylece devam edilir. Yalnız yuvarlak fistonun iç hattında iğnelerin birbirine daha yakın ve sık, dış hatlarda ise daha seyrek olması lâzımdır, ki fistonun tam şekli verilebilsin. İpliği bitirmek için henüz işlenmemiş dişlere doğru iplik kaydırılır. Fisto iğnesi zincir iğnesinden gelir. Bu hakikatte bukle (bouclé) iğnesidir. Yapılan iş bitince kumaş ütülenir ve keskin makasla fistonun dış kenarları itina ile kesilir.

Büyük sivri fisto (grand feston pointu): Teyellenişi, iç dolgusu ve işlenişi yuvarlak büyük fistonun aynıdır (levha I, 7).

Gül fisto (feston de roses): 1. Yuvarlak dişli gül fisto (feston de roses à dents rondes): Küçük yuvarlak dişlerden mürekkep olduğundan gül fisto adını almaktadır. İşlenişi diğerlerinin aynıdır (levha I, 8). 2. Sivri dişli gül fisto (feston de roses à dents pointus): Küçük sivri dişlerden müteşekkil olup birbirlerine düz bir hatla bağlıdırlar. İşlenişi diğerlerinin aynıdır (levha I, 9).

Ciğerdeldi (oeillet): 1. İnce sarma ile ciğerdeldi («delik» veya «küçük göz». Fr. oeillet au point de cordonnet) [levha II, 24]: Oyulgama iğnesiyle sağdan sola doğru ciğerdeldi teyellenir; teyelin iç kısmında kalan kumaş ince bir makasın sivri ucu ile veya çelik kalemle delinir. İğnenin ucu ile kumaş bir kere daha içeri doğru kıvrılır. Soldan sağa doğru deliğin sarmasının yapılmasına başlanılır. İğnelerin birbirine yakın ve düzgün olmasına dikkat edilir. Bütün bir sıra ciğerdeldi yapmak için yuvarlakların yalnız yarıları teyellenir ve bunların temas noktalarında birinden ötekine geçilir. Dönüşte ilki ile çatışılır. Sarması da teyelin yapıldığı şekilde olur. Bu usul, ciğerdeldilerin ayrı ayrı yapılması ve birinden diğerine kumaş altından geçilmesi haline göre daha sağlamdır. 2. Fisto iğnesiyle ciğerdeldi (oeillet au point de festons) [levha II, 25]: İnce sarmalı

1. Makine dikişi veya kum iğnesi, 2. Sap iğnesi, 3. İnce düz sarma, 4. İnce verev sarma, 5. Düz fisto iğnesi, 6. Büyük yuvarlak fisto, 7. Büyük sivri fisto, 8. Yuvarlak dişli gül fisto, 9. Küçük sivri dişli fisto, 10. Gölgeli fisto iğnesiyle ciğerdeldi, 11. Gölgeli fisto iğnesiyle ince sarma ve fisto iğnesiyle ciğerdeldi, 12. Dolgu puanlar, 13. Dolgu yapraklar, 14. Rişliyö, 15. Venedik motifi, 16. Breton işlemesi, 17. Turen işlemesi, 18. Tchum iğnesi, 19-20-21. Şark puanları, 22. Yüksük, 23. Tığ

24. İnce sarmalı ciğerdeldi, 25. Fistolu ciğerdeldi, 26. İngiliz işi, 27. Mader işlemesi, 28. Ellerin ilk durumu, 29. Ellerin ikinci durumu, 30. Türk usulü gergef üzerine tığla dal işleme, 31. Başakların yapılışı, 32. Yaprakların yapılışı, 33. Türk ajuru, 34. Şiş (broche), 35. Çelik delici, 36. Çin tarzı işleme, 37. Tırtılla çalışma şekli, 38. İp zemin üzerine ve yatırılmış iplikli altın ve gümüş süslemeler, 39. Çift kat iplikle çalışma, 40. Tek kat iplikle çalışma, 41. Sicimle çalışma, 42. Sicimli dolgunun gümüş iplikle süslenmesi, 43. Haç iğnesi, 44. Küçük iğne, 45. Düz goblen, 46. Verev goblen

ciğerdeldinin aynı olup basit fisto iğnesiyle yapılır. Fistonun ilmikleri işin kumaş kısmına dönük olur. 3. Gölgeli fisto iğnesiyle ciğerdeldi (oeillet ombré au point de festons) [levha I, 10]. 4. Gölgeli ince sarma ve fisto iğnesiyle ciğerdeldi (oeillet ombré au point de festons et au point de cordonnet) [levha I, 11]: Gölgeli ciğerdeldilerin yukarı kısımları daha dar, aşağıları ise daha geniş ve kabarık olarak işlenir. Ekserisi fisto iğnesiyle yapılır. Bazen bu ciğerdeldilerin yukarı kısımları sarma ile, aşağıları da fisto iğnesiyle işlenir.

Dolgu (plumetis): Dolgu iğnesi, desenlerinin içi daima doldurulan ve üzerine düz veya sarma yapılan bir iştir. Kabarık işlemenin klâsik kısmını gösterir ve hafif işlemelerle birleştirilmesi tercih olunur. Meselâ İngiliz işi (broderie anglaise) ile dolgu olacak desenin içi boyuna oyulgama iğnesiyle doldurulur. Ve aksi istikamette, yani enine sarılır. Desen hazırlanır, çizilir ve fistodaki gibi teyellenir. İşlemenin motifleri ayrı ayrı oyulgama iğnesi ile doldurulur. Daha kabarık olması lâzım gelen kısımlar kuvvetlendirilir. Soldan sağa doğru çalışılır. İpliği, fistoda da olduğu gibi, motiflerin dolgusunda kaydırılır. İğne önce kumaşa batırılarak işlenmeye hazırlanmış desenin sol üst tarafına, sonra da sağa doğru, desenin dibinden yine kumaşa batırılarak sola çıkarılır. Kumaşı büzmiyecek şekilde iplik çekilerek sıkılır. İğnelerin yanyana ve düzgün olmasına dikkat edilmesi lâzımdır. Desenin şeklinin işlenirken bozulmamasına ihtimam etmek gerekir. Çalışmaya bu şartlar dahilinde devam edilir.

Yarma dolgu (plumetis coupé ou fendu): Motiflerin aynı istikamette birbirine zıt olmak üzere iki defada işlenmesi demektir.

Dolgu puanı (pois): İyi yapılmış dolgu puanları bilhassa işlenirken muhtelif iğneler kullanıldığından işin güzelleşmesine çok yardım ederler.

Bazı çeşitleri (levha I, 12 a, b c, ç): 1. Levha I, 12 a daki dolgu puanı basit sarma ile yapılmıştır. Puanlar çizilir, teyellenir ve içleri doldurulur. Soldan sağa doğru üstten sarılır. Dolgu puanının iç dolgusunun yapılış şekilleri: a. İç dolgusu üst işleme ipliklerinin aksi istikametinde yapılır. b. İç dolgusu çapraz veya gülümsü şekilde doldurulur. 2. Levha I, 12 b deki dolgu puanı öncekinin aynıdır. Yalnız çevresinin hemen dip kısmına bir sıra makine dikişi iğnesi yapılmıştır. 3.Levha I, 12 c de birincisinin aynı olup yalnız etrafı tohum iğnesi ile süslenmiştir. 4. Levha I, 12 ç deki puanın iç kısmı kum iğnesiyle doldurulup dış çizgisi ince sarma ile yapılmıştır.

Dolgu yapraklar (levha I, 13 a, b, c, ç, d, e): 1. Levha I, 13 a da yapraklar çok kullanılan zarif yatak süslemeleridir. Basit veya yarık olarak kenarı çevrilerek veya çevrilmeden yapılır. Yapılışı: Desen çizilir, teyellenir, istenilen kabarıklığı elde edinceye kadar içi doldurulur. Yaprağın yukarı ucundan ve soldan sağa doğru olmak üzere işlenmeğe başlanır. İpliğin kumaşın büzülmiyeceği şekilde çekilmesi, iğnelerin yanyana ve düzgün olmasına dikkat edilmesi lâzımdır. Çalışma istikameti düzdür. 2. Yarma dolgu yaprak (levha I, 13 b): Yaprak öncekinin aynı olup ortasında ince bir sarmanın yapılacağı kadar ince kumaştan bir nervür (nervure) kalmıştır. 3. Levha I, 13 c deki dolgu yaprak ikincisinin aynı olup ortasının açık kalan kısmına ince sarma yapılmıştır. 4. Levha I, 13 ç de yaprağın etrafı, verev ve geniş sarma ile işlenmiştir. 5. Şekilli dolgu (levha I, 13 d): Yaprağın etrafı verev ve dar sarma ile, içi ince sarma ile süslenmiştir. 6. Levha I, 13 e de yaprağın yarısı düz dolgu, yarısı kum iğnesiyle ve etrafı ince sarma ile çevrilmiştir. Yukarıda çeşitleri gösterilen dolgu yapraklardan istenileninin herhangi bir desene ve işlemeye tatbiki mümkündür. Desen ister tabiattan alınmış, ister tamamiyle fantazi olsun.

Harfler ve monogramlar: Dolgu ve kabarık işleme bilhassa monogramlarda çok kullanılır. İşleme şekilleri işliyenin zevkine ve işlemeye ayrılan zamana göre değişir (bk. MONOGRAM).

İsviçre işi (broderie Saint-Gall) [levha III, 8, 9]: Dolgu ve ajurun birleşmesinden meydana gelen bir işlemedir. İnce kumaşlar tercih edilir. Önce desenin ajur olacak kısımları işlenir, sonra ince sarma ve kabarık dolguları yapılır.

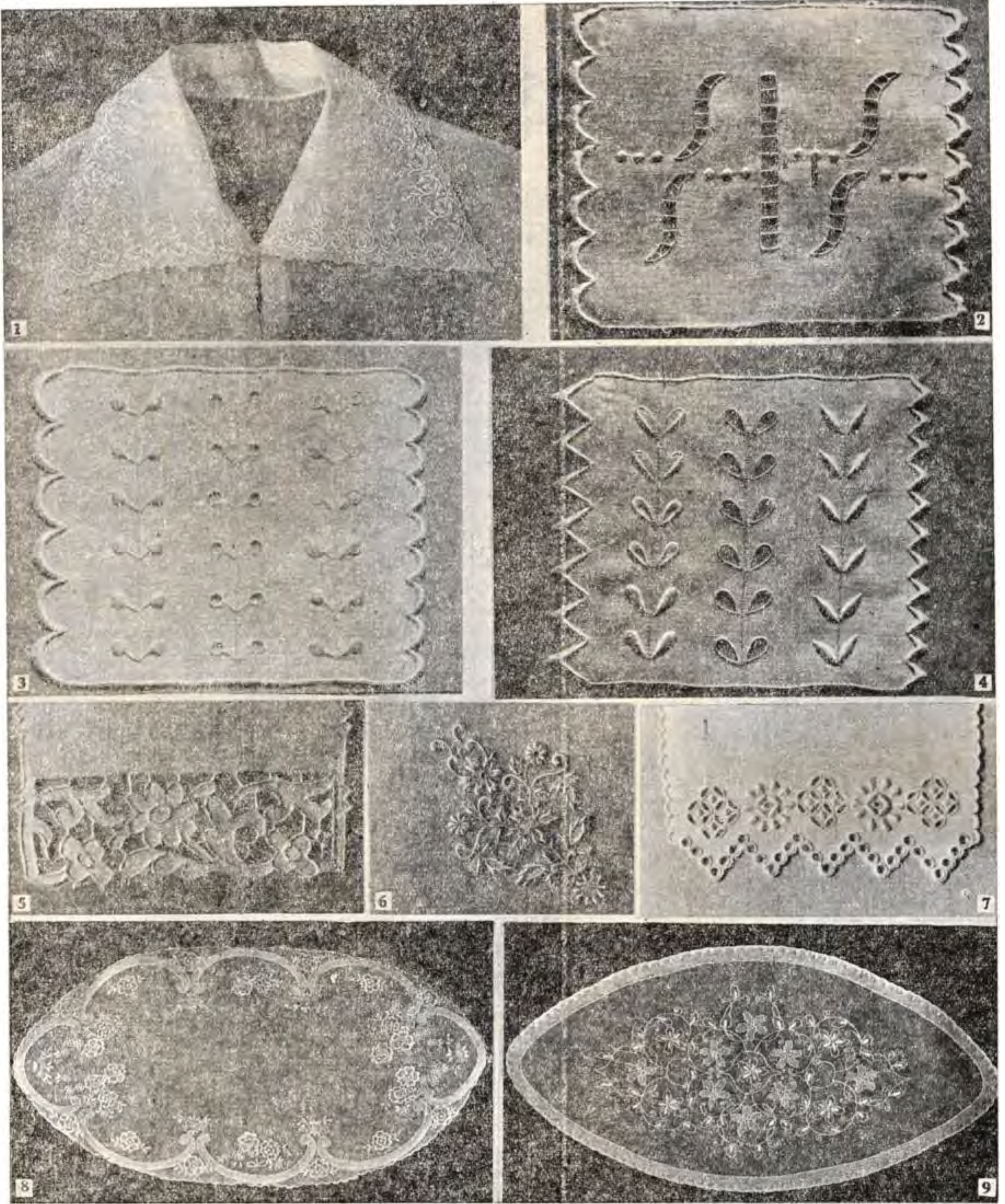
İngiliz işi (broderie anglaise) [levha II, 26]: İngiliz işinin karakteristik tarafı, içi kesilmiş badem şeklinde küçük yapraklar veya küçük ciğerdeldilerdir. Etrafları ince sarma ile sarılmıştır ve daima beraberlerinde dolgu yaprak veya dolgu puan alırlar. Yalnız cigerdeldi olarak işlenirse, mader işlemesi (broderie madère) adını alır.

İşlenişi: Desen kumaşa çizilir ve tuvalsire üzerine teyellenir. Desen oyulgama iğnesiyle teyellenir. Keskin bir makasla motifin boyunca bir yarık açılır. Şayet bir ciğerdeldi veya yuvarlak diğer bir motif yapılacaksa, kumaşın ortası haç şeklinde kesilir. Sonra iğnenin ucu ile kumaşın kenarları motifin çevresince içeriye doğru kıvrılır ve sarmasına soldan sağa doğru çalışmağa başlanılır. İğnelerin birbirine yakın ve düzgün olmasına itina edilmelidir. Bu iş bilhassa iç çamaşırlarında bulûzlarda kullanılır.

Mader işlemesi (broderie madère) [levha II, 27]: Yanyana yapılmış ciğerdeldilerden motifler teşkil eder. Orijinal bir işlemedir. Gölgeli ciğerdeldiler işlemenin daima kenar kısmını teşkil ederler. Ciğerdeldilerden müteşekkil olan bu işleme fistoya çok yaklaşır. Fakat görünüşü itibariyle karıştırıldığı İngiliz işine çok yakındır.

Kolber işi (broderie Colbert) [levha III, 2]: Basit bir iştir. Desen, kumaş üzerine çizilip tuvalsire üzerine yerleştirildikten sonra oyulgama iğnesiyle sağdan sola doğru teyellenmeğe başlanır. Desenin ilk kenarı bittikten sonra ikinci kenarına geçilir ve atkı yerine gelince atkının iplikleri kenar çevresinde iki iplik üzerine tutturularak atılır ve serbest kalan iplikle atılanın sarması soldan sağa ve yukardan aşağıya doğru yapılmağa başlanır. Atkıları atarken ipliklerini ne fazla çekmek, ne de bol bırakmak doğru değildir. Aksi takdirde desenin şekli bozulur. Atkıların kalınlığı kenar sarmasiyle ahenk teşkil edecek şekilde olmalıdır. Bunların sarması bittikten sonra ikinci kenarın teyeli de tamamlanır, keskin ve sivri bir makasla desenin ortasından kumaş kesilir ve icabettiği yerlerde kumaş çıtlatılır. İğne ucu ile kesilen kumaşın kenarları motifin çevresince içeri doğru kıvrılır ve sarmasına soldan sağa doğru ve muntazam iğnelerle çalışır.

Rişliyö işi (broderie Richelieu) [levha I, 14]: Pikolu atkılarla süslenmiş bir fisto işidir. Desen kumaşa çizilip tuvalsire üzerine yerleştirildikten sonra kenar hatları oyulgama iğnesiyle teyellenir. Bu çalışma bittikten sonra kenar çevresinin fistosuna başlanır. Soldan sağa ve ilmikleri kesilecek tarafa doğru gelmek üzere işlemeye devam edilir. Atkıların ikinci kenarının fistosuna başlanıldığı ve atkının bulunduğu yere gelindiği zaman atkıyı yapmak için karşı

Beyaz işler

1. Organtin bulûz yakası, dolgu işi (Kız Teknik Öğretmen Okulu. 1953 - 1954), 2. Kolber işi, dolgu puan, yuvarlak ve sivri dişli gül fisto (K. T. Öğ. Ok. 1952 - 1953), 3. Yuvarlak fisto, ciğerdeldi ve çeşitli dolgu puanlar (K. T. Öğ. Ok. 1952 - 1953), 4. Sivri fisto, İngiliz işi ve çeşitli dolgu yapraklar (K. T. Öğ. Ok. 1952 - 1953), 5. Rönesans işi (K. T. Öğ. Ok. 1952 - 1953), 6. Yarma dolgu yaprak çeşitleri (K. T. Öğ. Ok. 1952 - 1953), 7. İngiliz işi örtü (K. T. Öğ. Ok. 1952 - 1953), 8. Organtin üzerine İsviçre işi, Saint - Gall (K. T. Öğ. Ok. 1950 - 1951), 9. Organtin üzerine İsviçre işi, Saint - Gall (K. T. Öğ. Ok. 1950 - 1951)

çevrenin fistosuna iplik atılır. Serbest kalacak ipliğin yukarıda ve solda olması şarttır. Çalışma soldan sağa doğru yapılmağa başlanır. Atkının tam ortasına gelindiğinde piko şöyle yapılır: İğne yarıya kadar en son ilmik puanına sokulur, iğnenin ucuna iplik birkaç kere sarıldıktan sonra iğne çekilir. Atkının yarı kalan fistosu yapılır ve atkı bitirilir. Atkılarla ikinci kenarın bitimine kadar çalışmaya devam edilir. İşleme sona erdiğinde kumaş tuvalsireden çıkarılır, ütülenir ve sivri uçlu bir makasla atkılara dokunmadan bunların altındaki kumaş kesilir, böylece çalışma sona erer.

Rönesans işi (broderie Renaissance) [levha III, 5]: Rişliyönün aynıdır, atkılarının pikosuz oluşiyle fark gösterir.

Venedik motifi işlemesi (motif Vénitien) [levha I, 15]: Geniş ve kabarık kenarlı fisto iğnesiyle, süslü Venedik dantel kumaşları motiflerinin birer kopyasıdır. Venedik fistosu veya Venedik işlemesi adını alır. Esas kumaşa ben zemesi için ekseri motifin iç kısımları ajurla süslenir. Damase veya fantazi iğneler kullanılır. Atkılar pikolu veya pikosuzdur. Motifin bilhassa fisto ile işlenecek kısmı imkân dahilinde kabarıklık elde etmek için iyice doldurulur. Fistolu çevreler ayrıca pikolarla süslüdürler.

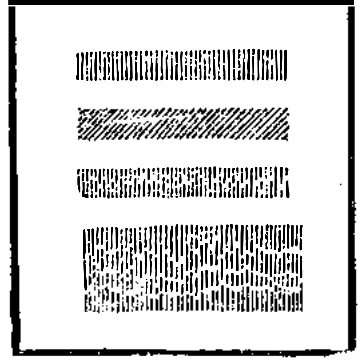
Breton işlemesi (broderie bretonne) [levha I, 16]: Dolgulu motiflerle teşekkül eden ve örümcek ağı şeklindeki atkılarla birbirinden ayrılan çok ince bir işlemedir. İşin sağlamlığını temin etmek için örümcek ağı şeklindeki bütün iplikler sarılır.

Yapılışı: Desen kumaşa çizilir ve tuvalsire üzerine teyellenir. İplikler bir motiften ötekine gerili olmalarına dikkat edilerek atılır. Motifler lüzumu kadar kabarıklığı elde etmek için doldurulur ve bunların üstü sarılır. İpliklerin ve dolgu motiflerinin sarılması bittikten sonra kumaş tuvalsireden çıkarılır, ütülenir ve kesilir. Bu iş çok nazik olup ekseri ince kumaşlar üzerine yapılması tercih edilir.

Turen işlemesi (broderie de Touraine) [levha I, 17]: Dolgu ve dantel işinin birleşmesinden vücuda gelen bir işlemedir. İşlemenin bu ismi taşımasının sebebi, Touraine köylü kadınlarının çoğunun başlıklarını süslemesindendir. Motiflerinin iyi durması için, en çok müslin veya ince keten üzerine işlenir. Önce desen çizilir, ve sonra valansiyen (valenciennes) dantelinin, bilhassa çiçeklerinin ajurlarını temin edecek şekilde teyellenir. Dantelin ipliklenmemesine dikkat etmek lâzımdır. Bu dantel işe hafiflik verir ve dolguların kabarıklığını da artırır. Bu işlemenin karakteristiğini dantelin mevcudiyeti teşkil eder. Valansiyen, kumaşın tersine konur ve tuvalsire üzerine gergince teyellenir, hatları ince sarma ile ve kabarık kısımları doldurulup sarılır. Bütün çalışma bittikten sonra dantel bulunan kısımların kumaşı, altta bulunan dantele zarar vermeden, dikkatle kesilir.

Renkli işlemeler: *İpek, kadife ve modern dokumalar üzerine renkli işleme*: Birçok güzel, parlak kumaşların zenginliğinin herhangi bir süsleme ile artırılamıyacağına inanmak kolaydır. Bununla beraber lüks hayat icapları dolayısiyle bu gibi kumaşların kıymetlerini zengin işlemelerle artırmak yoluna da gidilmiştir.

Bunların en tanınmış olanı pase (passé) işlemesidir. Bu da işleniş şekillerine göre şu adları alır: Gölgesiz Çin iğnesi (basit Çin iğnesi, Fr. broderie au passé non nuancée), gölgeli Çin iğnesi (broderie au passé nuancée), çift yüzlü pase (Çin pase işlemesi veyahut iğne ile renkli resim, Fr. peinture à l'aiguille) [şekil 1].

Şekil: 1

Çeşitli paseler

Pase işlemesi için desen: Renkli ipliklerle gölgeli pase iğnesi deseninin hazırlanması desinatörler için daha kolaydır. Zira bu çeşit işleme ile tabiatı ifade etmek mümkündür. Zaten bunun içindir ki, bu işlemeye iğne ile yapılan resim (peinture à l'aiguille) denilmiştir.

Net pase işlemesi, gölgeli römordü (remordu, passé empiétant) iğnesiyle yapılır. Pase işlemesinin tersli ve terssizi veya gölgesizi, bir nevi yassı işlemedir. Gölgesiz pase işlemesinde, muhtelif istikametlerde uzun, eğik ve verev iğnelerle çalışılır. Süslere ve yapraklara uçtan başlanır. Yapraklar ortalarında belirli bir nervür olmak üzere iki kısımda ve yatık iğneler dışa doğru açılarak işlenir. Bu işleme bazen terssiz olarak yapılır. İpliklerin tutturulmasında ihtimam göstermek lâzımdır. Tersi olmıyan bu işleme Çinden gelmiştir. Bilhassa iki tarafı görülmesi zaruri eşyalarda bu tarz işleme çok lüzumludur. Meselâ perde, şal, yelpaze v. b.

Pase iğnesi çalışmalarında dikkat edilecek hususlar: 1. Pase iğnesine bir çiçeğin dip veya uç kısımlarından başlanır, asla ortasından başlanmaz. 2. İpek geçirilmiş iğne, daima işlenmiş puanların arasına üstten batırılarak kumaşın altına geçirilir ve daima işlenmemiş kumaş kısmından işin yüzüne çıkarılır. Bu şekilde işlenmiş kısım bozulmaz ve düzgün bir işleme elde edilir. 3. Pase işlemesinde kullanılacak iğne ince ve uzun olmalıdır. İşlerken kumaşta yer bırakmamalıdır. Gölgeli pase işlemesi için ince, düz, az bükümlü ipekler tercih edilmelidir. 4. İşe başlarken ipeğin ucu desenin dışında bırakılır ve işlemenin bitiminde serbest kalan bu uç işlenmiş işin alt kısmına kaydırılır ve asla düğüm yapılmaz.

Gölgesiz Çin iğnesi veya basit Çin iğnesi (broderie au passé non nuancée) [levha IV, 7]: Gümüş şeritlerle süslü siyah bir paravan. Geniş ve dar gümüş şeritlerin arasında kalan kumaş kısımları, yeşil ve mavi renkli ipeklerle (gölgesiz Çin iğnesi) veya basit Çin iğnesiyle işlenmiştir.

Gölgeli Çin iğnesi (broderie au passé nuancée) [levha IV, 8]: Fantazi siyah bir cep kapağı üzerine büyüklü küçüklü papatyalar işlenmiştir. Papatyalar beyaza bakan gri serisi ipeklerle işlenmiştir. Çiçekler ince simle bulonya (Boulogne) puaniyle çevrilmiştir. Papatyaların ortası sarı rengin iki tonu ve tohum iğnesiyle süslenmiştir. Dekoratif şekildeki yaprak ve saplar işlemede hafiflik temini için çift yüzlü pase puaniyle seyrek olarak işlenmiş ve bunların kenarları da simle çevrilmiştir.

İğne resmiyle kır çiçekleri buketi (bouquet de fleurs des champs en peinture à l'aiguille) [levha IV, 2]: Bilhassa küçük torba şekerlik gibi şeylerin süslemesinde kullanılan bu güzel model ince ipekle yapılır. Haşhaş çiçekleri mor, karanfiller pembe renkli işlenir. Büyük yapraklar için sarımsı bir yeşil, otlar için canlı bir yeşil ve başaklar için sarı renk kullanılır.

Tohum iğnesi (point d'armes tortillé) *ile gölgeli çalışma* (levha I, 18): Japon ve Çin işlemelerinde bilhassa

tohum iğnesine çok raslanır. Renklerin birbirine ahenkli karışması bakımından gölgeli işlemelerin yapılışında tohum iğnesi kolaylık temin eder. Umumiyetle Japon işlerinde tohum iğnesinin kullanıldığı desenlerin hatları bulonya iğnesiyle, sim veye renkli ipekle çevrilir. Desenlerin içinde aynı rengin seri halinde çeşitli tonlarındaki ipeklerle gölgeli tohum iğnesi yapılır.

Şark puanları (levha I, 19, 20, 21): Bu puanlar her zaman işleme sanatında ilerde olmuş olan Asyalılardan Batı memleketlerine geçmiş ve bunlara Batılılar tarafından points d'Orient adı verilmiştir. Bu puanlar ancak muayyen büyüklükteki desenler için kullanılır, büyük hatlar halinde ve tek renkle yapılır. Bâriz bir şekilde çevrelenirse, bu çeşit işlemeye Arap işlemesi denir. Şayet hatlar gölgeli şekilde işlenir ve desenin motifleri çevrelenmezse, buna rönesans işi denir. Yalnız bunu beyaz üzerine yapılan rönesans işi ile karıştırmamak lâzımdır.

Evvelâ puanlar uzunluk istikametlerinde oturtulur. Şayet iplik yumuşak ise, tasarruf ve işlemeyi ağırlaştırmamak için, iğne son puanın hemen yanından çıkarılır. İplik sert ve bükülmeye müsait olduğu takdirde ise, ilk kısmı ve fonu teşkil eden bütün puanlar yukarıdan aşağı doğru gelecek şekilde iğne kumaşın altından geçirilir ve ilk puanın hareket çizgisine getirilir. Hareket tarzı levha I, 19, 20 için aynıdır.

Bütün şakuli iplikler yerleştirildikten sonra aralarında altışar şakuli iplik kalacak şekilde münferit puanlarla tesbit edilen ufki bir iplik çekilir. Levha I, 19 da görüleceği üzere ufki hatların tesbit (arrêt) puanlarından ilk yapılanlar münavebeli bir şekil gösterirler.

Levha I, 20 deki puanı yapmak için evvelkinin aynı bir fon hazırlanır, ufki hatlar levha I, 19 a nazaran daha yaklaştırılır, tesbit puanları iki ufki puan üzerinden atılır.

Levha I, 21 deki puanı yapmak için bir evvelkinin aynı bir fon hazırlanır, ufki hat yerine verev hatlar çekilir ve aynı istikamette tesbit puanlariyle iki verev hat üzerinden atılır.

Kasnak iğnesi (crochet sur métier) [levha I, 22,23; levha II, 28, 29]: Büyük ebatta ve çok çeşitli renkler istiyen işler iğneyle olan zincir (chaînette) puaniyle değil, tığla olan zincir puaniyle yapılır. Bu, yapılacak işin büyüklüğüne göre bir gergef üzerinde de olabilir. Tığla meydana getirilen ilmik veya zincir iğneler levha I, 23 te görüldüğü ve pikte (piqueter) iğnesinde olduğu gibi tığın sapına vidalanan hususi bir alete ihtiyaç gösterir. Sağ elin işaret parmağına her parmağa uyabilmesi için yanı açık bir nevi yüksük takılır. Terzilerinkinde olduğu gibi bunun üzeri açıktır. Kenarında, işleme esnasında tırnağın üzerine yerleştirilen bir kertik mevcuttur. Yüksüğün üst tarafı verev kesilmiş olduğundan parmağın dışına gelen kısım, içine gelen kısımdan biraz daha uzundur

Bu yüksük kumaş üzerinde tığla çalışırken inme ve çıkma hareketlerinin süratlenmesine çok yardım eder. İpliği geçirdikten sonra tığ yüksükteki kertiğin içinde kalır ve vida, başparmak tarafında olmak üzere gerilmiş kumaşa batırılır, sol elde tutulan iplik tığın üzerine atılır ve işaret parmağındaki yüksük geri çekilen ve bu suretle bir zincir ilmiği meydana getiren tığ vasıtasiyle kalkmaması için kumaşa bastırılır. Bu işte karşılaşılan yegâne güçlük, mekik oyası ve muşabak (macramé) işinin ilk denemelerinde de olduğu gibi el hareketlerinin karıştırılmasıdır. Tığın çekilmesi ve kumaşın bastırılması hareketlerinin aynı zamanda yapılmasına dikkat ederek kısa zamanda büyük bir ustalık temin etmek mümkündür. Bu çeşit iş için tığın dağıtamıyacağı kuvvetli bükülmüş bir iplik tercihan kullanılmalıdır. Dantel için kullanılan iplikler tavsiye edilebilir.

Türk usulü gergef üzerine tığla dal işleme (levha II, 30, 31, 32): Yapraklar ve başaklardan müteşekkil bu dal, altın ve gümüşle işlenmiş modern bir Türk örtüsünden kopye edilmiştir. Gergef üzerinde tığla nasıl çalışıldığını izah ettik. Ayrıca daima kenarlardan başlanması, sonra varsa, nervürlerin yapılması ve dolgu işinin de en sona bırakılması gerektiğini ilâve edeceğiz. Levha II, 31 başağın bir parçasını göstermektedir. Çevre bitmiş ve dolgu işine başlanmıştır. Levha II, 32 çıkıntılı kenarlı yaprak yapılışını göstermektedir. Sağdaki yaprağın sağ kısmı bitmiştir. Sol kısımda dolgu işinin nasıl zikzaklı bir şekilde ve çevreyi takibederek yapıldığı görülmektedir. Soldaki yapraklar bir defa daha çevre ve nervürlerin yapılış şeklini göstermektedir. Büyük yaprak çevreleri altın sarısı, nervürler külrengi ve dolgu işi de mavi ve yeşil, küçük yapraklarda yeşil ve siyah kotonperle (coton perlé) ile yapılmıştır. Başak çevrelerinde külrengi, dolguda da münavebe ile siyah ve kırmızı kullanılır. Madenî ipliklerle bu cins gergef üzerinde tığ işi, çok kıymetli eşyalar için yapılır.

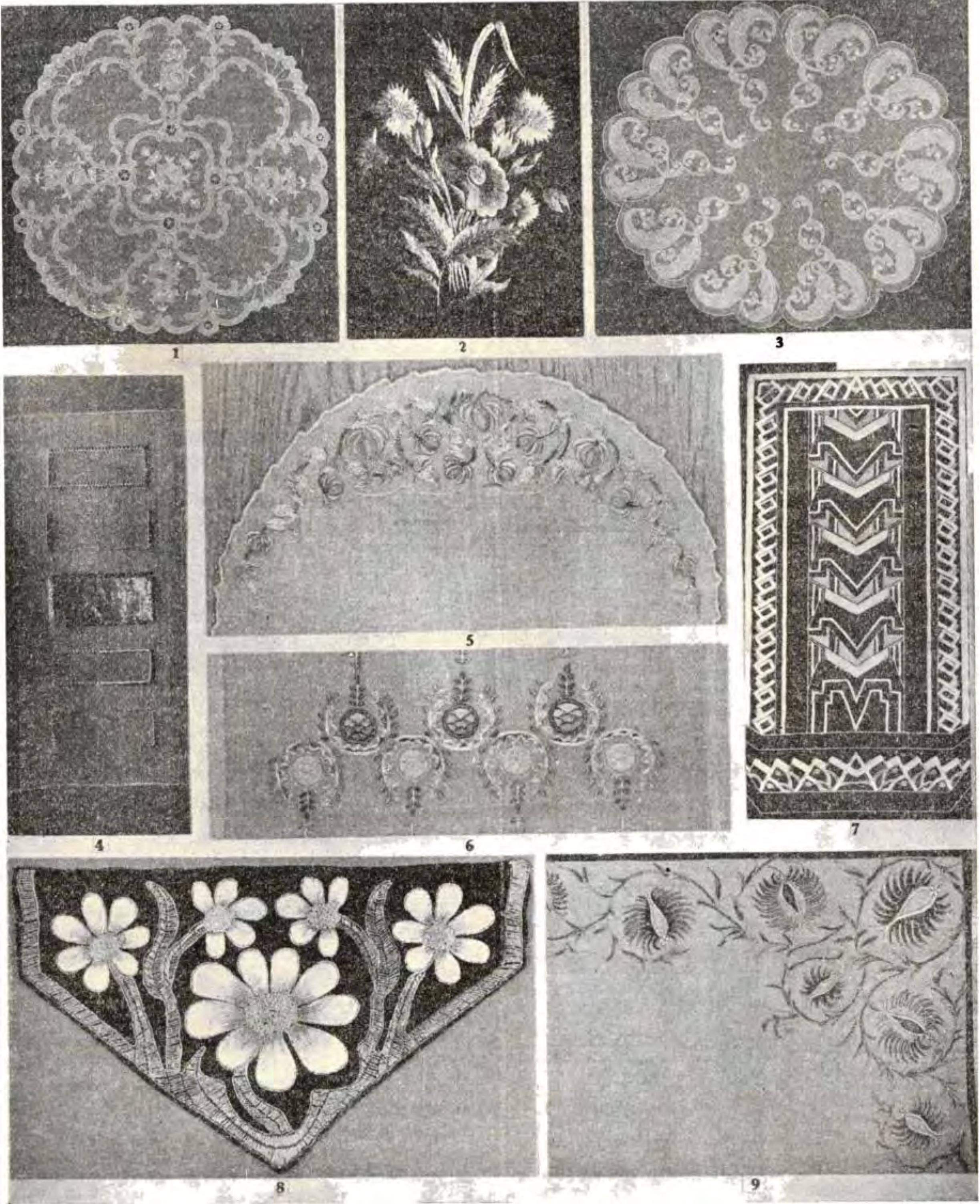
Eskiden baş ve elbise süslemelerinde bu iş çok revaçta idi. Başörtülerinin kenarlarına ince bordürler yapılırdı. Daha büyük desenler şal ve yelpazelerde kullanılır.

Aplikasyon işlemesi: Bu işleme, bir fon kumaş üzerine başka bir kumaşın parçalarının muhtelif işleme puanlariyle tesbitinden ibarettir. Bu şekilde muhtelif renkte işlemeler yapılması, daha pase puanı için bütün lüzumlu malzemenin mevcut olmadığı Ortaçağda dahi biliniyordu.

Desen: Aplikasyon işlemesinin kompozisyonu makine ile yapılacaksa ciddi güçlükler gösterir. Elde yapılması daha kolaydır. Deseni yapan kesilecek kumaş parçalarının çevrelenerek tutturulacağını göz önünde bulundurmalı, bunun için de çok ince desenlerden kaçınmalıdır.

Aplikasyon işlemesinin yapılışı: Aplikasyon işinde desen iki yere çıkarılır: 1. Gergefte gerili ve fonu teşkil edecek kumaş üzerine, 2. Masaya yayılı, aplike edilecek kumaş üzerine.

Kadife ve gevşek dokulu kumaşların tersine çok ince ipek kâğıdı yapıştırılır. Bu iş için un kolası kullanılır. Geniş fırça ile kâğıdın üzerinden kola geçirildikten sonra kumaşın kırışık yapmamasına dikkat edilerek kâğıt, kumaşa yapıştırılır. İyi bir yapışma olması için temiz bir bezle kumaş dokuma istikametinde bastırılır, sonra da iki karton arasına konularak sıkıştırılır. Yapıştırma kadifenin tüylü kısmında olmadığından zarar vermez. Sıkıştırma en az on iki saat sürmelidir. Tatbik edilecek kumaş tamamiyle kuruduktan sonra desen kumaşın tersine çıkarılır, sonra da dikkatle kesilir. Aplike edilecek parçalar fon kumaşı üzerinde yerlerine konur (fon kumaşı ve aplike edilen parçaların istikametleri göz önünde tutulmalıdır). Evvelâ toplu iğne, sonra da küçük puanlarla tesbit edilir. Çevreleme işi ince sarma, geniş sarma, bulonya iğnesi, zincir puanları şeritler veya sırma vasıtasiyle yapılır. İnce kumaşların aplikelerinde, bilhassa beyaz işlemede, tül, organza, organtin ve kadın çamaşırlarında, diğer puanlardan başka Türk ajuru ve Paris puanları kullanılır. İcabında aplikelerin içinde fantezi puanlar kadar pase puanı gölgeli ve gölgesiz ola-

Aplikasyon ve renkli işler

1. Tül üzerine organza aplike örtü (Kız Tek. Öğ. Ok. 1952 - 1953), 2. Çin iğnesi (iğne ile renkli resim) [K. Tek. Öğ. Ok. 1953 - 1954], 3. Tül üzerine organza aplike örtü (K. Tek. Öğ. Ok. 1952 - 1953), 4. Organtin üzerine aplike çeşitleri (K. Tek. Öğ. Ok. 1954 - 1955), 5. Organza üzerine renkli ipek ve simle «Çin işlemesi» örtü (K. Tek. Öğ. Ok. 1952 - 1953), 6. Organza örtü, çift yüzlü pase ve bulonya iğneleriyle işlenmiş (K. Tek. Öğ. Ok. 1952 - 1953), 7. Dekoratif bir paravanın orta panosu (K. Tek. Öğ. Ok. 1952 - 1953), 8. Gölgeli Çin iğnesiyle işlenmiş fantezi bir cep kapağı (K. Tek. Öğ. Ok. 1952 - 1953), 9. Abiye bir gece mantosu. İç kenar kısmı altın iplikle sarma, bulonya iğnesi ve motifleri seri tonlarla gölgeli tohum iğnesi ile işlenmiştir (K. Tek. Öğ. Ok. 1953 - 1954 yılı defilesinden bir model)

rak kullanılır, işlemenin zenginliği bu suretle bir kat daha artmış olur.

Mobilyacılık işlerinde ise aplike edilecek parçalar, baskı aletleri ile fon kumaşına yapıştırılır. Tamamiyle kuruduktan sonra çevreleme işi yukarıda anlatıldığı gibi yapılır.

İnce ipekli kumaş üzerine ipekli ve kadife aplike, muhtelif işleme puanlariyle işleme şekilleri (levha IV, 4):

1. Aplike edilecek parça fon kumaşı üzerine yerleştirilir, iğnelenir ve küçük oyulgama ile çevresince oyulganır. Türk ajuru ile tesbit edilir, aynı zamanda süslenir. Bu çalışmalar tuvalsire üzerinde yapılır.

Türk ajurunun yapılışı (levha II, 33): Dört veya altı iplikle yahut göz karariyle yapılır. Aşağıdan sağdan başlıyarak kumaşın altı ipliği üzerinde soldan sağa iki makine dikişi iğnesi, sonra altı iplik yükseklikte ve üç iplik genişlik üzerinde sağa doğru yatık 2 puan daha yapılır. Üst kısımda iki makine dikişi iğnesi daha yapıldıktan sonra başlangıç hattına gelmek için 6 iplik yükseklik ve 3 iplik genişlik üzerinden sağa doğru yatmış iki puan yapılır. Bu şekilde devam ile puanları kuvvetle sıkılırsa ajurlar kendiliklerinden meydana çıkarlar.

2. Türk ajuru ile yapılan aplikenin aynıdır. Yalnız desenin çevreleri Paris puanı ile süslenmiş ve tesbit edilmiştir (şekil 2).

Şekil: 2

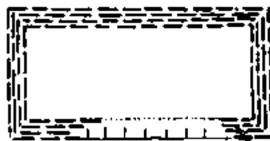
3. Aplike edilecek parça fon kumaşı üzerine yerleştirilir, iğnelenir ve teyellenir. Aplike parçanın kenar çevrelerinden üçer mm içeri doğru olmak üzere makine dikişi yapılır. Üzeri ince sarma ile sarılır.

4. Geniş sarma ile yapılan aplikasyon da bundan evvelkinin aynı olup, yalnız çevre sarması daha geniş işlenir (şekil 3).

Şekil: 3

5. Bulonya (Boulogne) iğnesiyle yapılan aplikasyonda önce aplike edilecek aprelenmiş kadife, fon kumaşı üzerine yerleştirilir, sonra iğnelenir ve küçük puanlarla soldan sağa doğru çalışılarak aplike parçanın tesbiti yapılır. Küçük puanların üstünün kapanması ve aplikasyon işinin daha güzel bir şekilde görünmesi için bulonya iğnesiyle süslenir (şekil 4).

Şekil: 4

Çift kat sim yanyana gelmek üzere aplikenin kenarı üstüne yerleştirilir ve muntazam mesafelerle renkli bir ipekle dik ve küçük puanlarla tutturulur, sağdan sola doğru çalışılır. Sol elle çift kat sim ve sağla da ipek geçmiş iğne tutulur. Bu çalışmanın kasnakta yapılması zaruridir.

Tül, organza ve organtin gibi ince kumaşlar üzerine yapılan aplikelerde, ekseri desenin büyüklüğü kadar aplike edilecek kumaş lâzımdır. Aplike edilecek kumaş, fon kumaşı üzerine konur ve işleme bittikten sonra icabeden kısımları ince sivri uçlu bir makasla kesilir. Bu şekil küçük örtülerde ve desenleri çok ince olan işlerde tatbik edilir.

Altın işleme: Altın, gümüş, çelik gibi madenî ipliklerle yapılan işlemelere verilen umumi isimdir. Yaptıkları tesirler bakımından muhtelif iğne işleriyle mukayese edilirse, şüphesiz birincilik altın ve gümüş ipliklerle yapılan ve umumiyetle «altın işleme» denilen işe verilir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bu sanat, bilhassa Avrupa memleketlerinde kilise elbise ve eşyalarında görülmüş ve XVIII. yüzyıldan itibaren, bu sanatı meslek edinenlerden başka kimseler tarafından yapılmamağa başlanmıştır. Çünkü uzun bir çıraklık devresine ihtiyaç gösteriyordu. Fakat son zamanlarda, iğne şekillerinin artması, artistik işlerde altın ipliklerin diğer malzemelere tercih edilmesi gibi sebeplerle bu işle meşgul olanlar çoğalmıştır.

Kumaş: Altın işleme işi daima sağlam ve dayanıklı kumaşa lüzum gösterir. Umumiyetle muhtelif cinslerde ipekli kumaş, kadife, sırmalı ipek kumaş (brocard) aynı zamanda da dra (drap) ve deri kullanılır.

Malzeme: Bu iş için muhtelif kalınlıkta hafif bükümlü altın ve gümüş iplikler tavsiye edilir. Deseni göstermek için çevreler, altın kordone ile kaplanır. Muhtelif nüanslarda bulunabilen şin (chine) ipliği, işlemenin çeşitli renklerle tesirinin artırılması arzu edilen yerlerinde kullanılır. Tatbik olunacak puan çeşidine göre altın ve gümüş iplikler yanında bunları tesbite yarıyan diğer renkli bir iplikle de çalışılabilir.

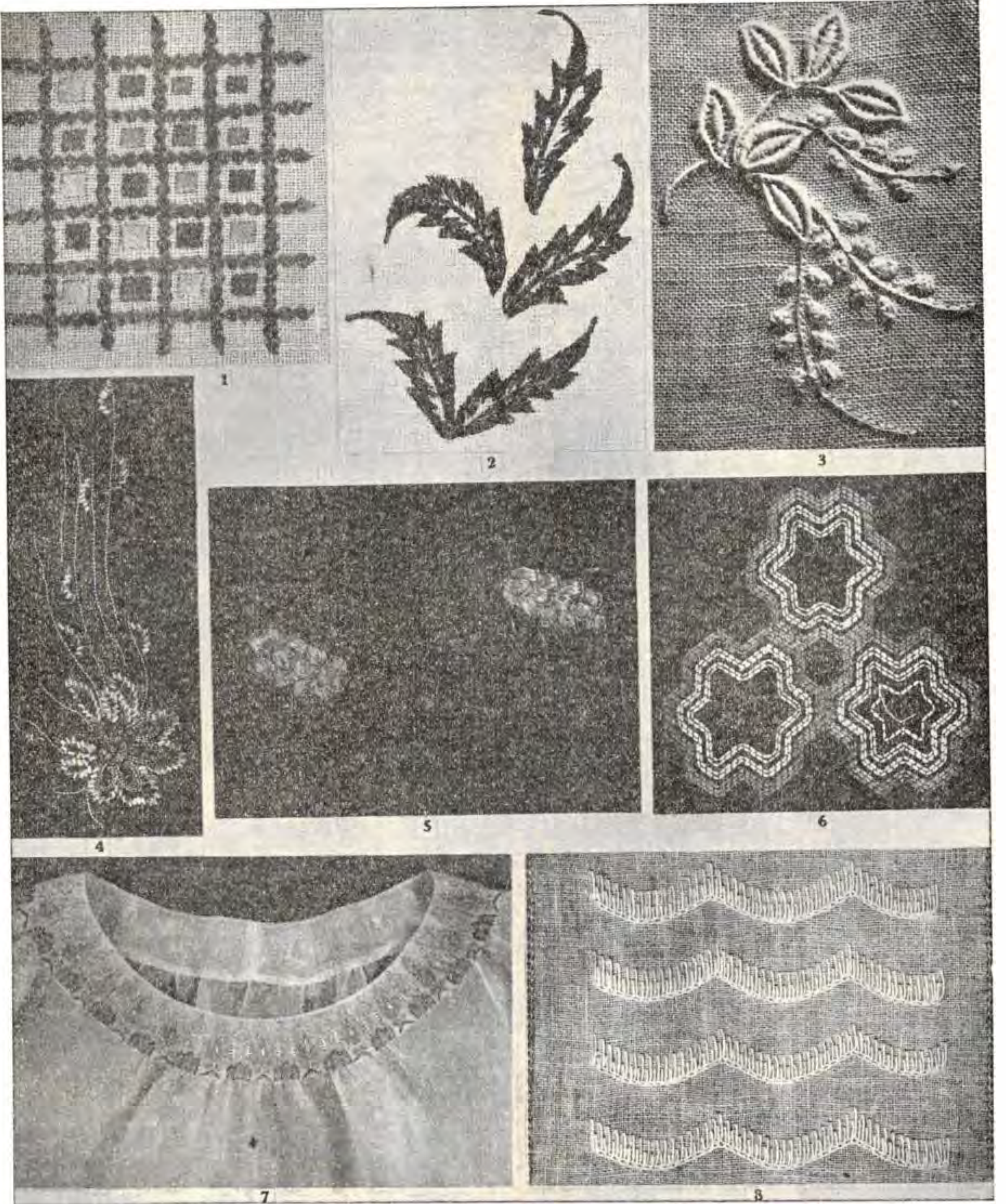
Aletler: En lüzumlu olanı kumaşı germek için kullanılan gergeftir. Bazı cins puanlar için de bir şiş (broche), gayet ince bir delici (poinçon) ve bir alet kutusu. Şiş, sert ağactan bir alettir, 23 cm uzunluktadır. Üzerine madenî ipliğin sarılmasına ve böylelikle işleme esnasında elle temas neticesi kirlenmesine mâni olur. Sapı ve çatal kısmı evvelâ sarı veya gri kotonperle ile kaplanır. Bu bir ilmik ile nihayetlendirilir. Buna iplik veya altın ipliği bağlanır. İplik umumiyetle şişe çift kat olarak sarılır (levha II, 34).

Çelik delici (poinçon) [levha II, 35]: İğnenin geçişi, bu çelik delici ile temin edilir. Bir sap ile buna tesbit edilmiş bir iğneden ibarettir. Yumuşak kumaşlarda bu kullanılmasa da olur. Kalın kumaşlarda deride, kadifede bu çelik deliciyi kullanmak ve iğne geçiş yerlerini belirsiz bir şekilde açmak zaruridir.

Malzeme kutusu: Bir tahtada veya kalın bir kartonda ne kadar malzeme kullanılacaksa heıbiri için ayrı ayrı birer bölüm hazırlanır. Zira yalnız altın, gümüş iplikler değil, muhtelif şekillerde pul, inci, mat veya parlak tırtıl (cannetille) da kullanılmaktadır. Yalnız tırtıllar birkaç bölme işgal eder. Muhtelif büyüklükte olanlar ayrı ayrı bölmelere konur. Kutunun dibi kalın tüylü bir kumaşla kaplıdır. Bu sayede malzeme hem yerinden oynamaz ve hem de iğne ile alınması kolay olur.

İhzari çalışma: Yapılacak iş çeşidi ve kumaş ne olursa olsun evvelâ gergef üzerine astar, sonra da bu astarın üzerine işlenecek kumaş iyice gerilir. Desen çizilir çizilmez, doldurma istemiyen, yani yassı işi şekillerinde hemen işlemeye başlanabilir. Kabartma şekiller için doldurma ameliyesi beyaz iş bahsindeki gibi yapılacaktır. Kabartma şekillerde doldurma yapılmadığı takdirde desenli kesilmiş karton da kullanılabilir. Desenin şeklinde karton kesilmesi çok dıkkat ve itina ister. Diğer şekil ise daha az zahmetlidir.

Altın işlemenin muhtelif cinsleri: Altın işleme, yapılış şekline göre aşağıdaki sınıflara ayrılmıştır: 1. Çin işlemesi (broderie genre chinois), 2. İpli zemin üzerine çalışma (broderie sur fond de cordes), 3. Şekilli düz yassı sarma (broderie piquée), 4. Yatırılmış iplikli işleme (broderie à fils couchés), 5. Fantezi işleme, pul, boncuk ve tırtıl (broderie de fantaisie avec paillettes cannetilles).

F a n t e z i   i ş l e r

1. Sarı bej keten üzerine taba sarısı ipekle damase ve fantezi puanlarla işlenmiştir, 2. Gri keten üzerine siyah ipekle çift yüzlü pase iğnesiyle çalışılmıştır, 3. Beyaz keten üzerine beyaz gipür (guipure) dantel aplike ve tohum iğnesi, makine dikişi ile süslenmiştir, 4. Siyah tafta üzerine yuvarlak ve uzun boncuklarla, makine dikişi ile çalışılmıştır, 5. Siyah ipek kadife üzerine altın iplikle dolgu yapılmıştır, 6. Siyah keten tül üzerine seri tonlarla oyulgama iğnesiyle motifler işlenmiştir, 7. Organza bulûzun yakası gölgeli tohum iğnesiyle işlenmiştir, 8. Mavi keten üzerine beyazla basit fisto iğnesiyle çalışılmıştır (K. Tek. Öğ. Ok. öğrencilerinden bazılarının şahsi etütleri)

Çin işlemesi (levha II, 36): 1. Bu işlemenin bütün motiflerinin içi altın ve gümüş simle yanyana sıkı bir şekilde kaplanmıştır. Madenî iplikler işin isteğine göre renkli veya kendi renginden ipeklerle bulonya puaniyle tutturulmuştur.

2. İpli zemin üzerine işleme: Bu cins işlemenin de çalışma şekli Çin işlemesinin aynıdır. Yalnız bu işlemedeki motiflerin içi, önceden sicimle doldurulur. Bu doldurma işi bittikten sonra, sicimle dolgulu motiflerin üzerine altın veya simle yanyana ve sıkı bir şekilde bulonya iğnesiyle kaplanır. Bu tip çalışmaların altına madenî iplik geçmediğinden az malzeme sarfiyatı olur.

3. Şekilli düz yassı sarma: Bütün desenin altın ve gümüş simle işlenmesidir. İlk önce desenin kabarıklığı temin edilir. İçi dolmuş desenin üstü madenî iplikle lüzumuna göre verev veya düz olarak iç dolgusunun zıt istikametinde sarılır. Bu çalışmada madenî iplik işin tersinden de geçer. Desenin gösterdiği lüzuma göre, yassı puanla (point plat) işlenecek motifin içi doldurulmadan da madenî iplikle sarılabilir.

4. Yatırılmış iplikli işleme· Bu işlemede karton veya kumaş gibi müsavi kalınlık veren bir malzeme ile desen doldurulur. Madenî iplik, bu doldurulan kısmın üstünden götürülüp getirilir. Yani soldan sağa ve sağdan sola doğru dolgunun üstünden çalışılır. Gidiş gelişte iplik dolgunun kenarında bir pikür (piqûre) iğnesiyle tesbit edilir. Bu iş için çift iplik, şiş ve çelik deliciden istifade edilir.

5. Tırtıl (cannetille) ve pullarla fantezi işleme: Fazla zaman sarfı istemiyen altın işlerinde pullar ve tırtıllar kullanılır. Çok zaman taklit taş ve inciler de kullanılır. Altın işlemeye fantezi işleme de ilâve edilebilir. Bu türlü işlerde hareket serbestisi vardır. Klâsik puanlar kendi icadedeceklerimizle karıştırılarak hoş tesirler elde edilebilir. Fantezi işlemeler ev eşyasında ve bilhassa giyecek elbiselerde çok kullanılmaktadır. Bu cins işlemelerde çok zevkli ve yaratıcı olmak icabeder.

Tırtılla çalışma şekli (levha II, 37): Tırtıl parçalarının her biri, birkaç mm lik gayri müsavi parçalara ayrılır, ince ipek iplikli iğne bunlardan birine geçirilir ve kumaştaki deseni örtecek veya bu tırtıllar yanyana gelecek şekilde işlenir. Beher tırtıl bir puan teşkil edecektir. Bu işleme desene göre doldurmasız veya müsavi ve yassı hafif bir kabarıklıkla yapılabilir. Zevkli ve gösterişi çok olan bir işlemedir.

İp zemin üzerine ve yatırılmış iplikli altın ve gümüş süslemeler (levha II, 38): Burada ip zemin üzerinde bir de yatırılmış iplikli bir işleme şekli vereceğiz. Bu metod pike (piquée) işlemesine nazaran daha az malzeme sarfına mucip olur. Zira altın ve gümüş iplikler daima kumaşın yüzünde kalır. Yapraklar, çift katlı, orta kalınlıkta gümüş ipliklerle işlenir. Bu işleme şekli karton şekiller üzerinde yapılır. Bu kartonlar bizzat hazırlanabilir. Desen beyaz bir karton üzerine çıkarıldıktan sonra şekiller kenarlarının bozulmasına meydan vermeden keskin bir bıçakla kesilir ve kumaşa yapıştırılır. Şayet işleme altın iplikle yapılacaksa, sarı karton kullanılır. Muhtelif şekillerdeki kartonlar fasılalı sürje (surjet) puanlariyle, küçük parçalar ise (meselâ küçük yapraklar) bir noktadan (meselâ uçlarından) tesbit edilir.

Gümüş iplik, çift kat alınır ve şişe sarılır, mumlanarak daha mukavim hale getirilen bir iplik de büyük bir iğneye geçirilir. Gümüş iplik yaprağın ucuna tutturulduktan sonra şeklin üzerine yatırılıp bir ucundan pikür (piqûre) puaniyle tesbit edilerek işe başlanır. Sonra şiş yardımiyle gümüş iplik ilk tutturulan tarafa götürülüp gene bir pikür puaniyle tesbit edilir. Ve böylece levha II, 39 da görüldüğü üzere desen kaplanır. Yaprağın sapla birleştiği uç, düz puanla işlenir ve birleşme noktasının gizli kalması için önce sap, sonra uç bitirilir. Petaller ince altın ipliğiyle ince sarı kartonlar üzerine yatık puanlarla (levha II, 40), çiçeklerin veya yaprakların sapları ise, kalın gümüş ipliğiyle işlenir. İki dal bağlantısı, ip zemin üzerinde çift kat altın iplikle yapılır. Bu iş için altın iplikle işlemeye başlamadan bütün desen aralıklı ufki puanlarla kaplanır. Bunlar kalın sicim veya kaytanla yapılır. Bunun üzerine sonra işleme yapılır. Sicimin yerleştirme şekli levha II, 41 de gösterilmiştir. Dayanıklı bir iplik alınır, daha sertleştirmek için mumlanır ve şekilde görüldüğü gibi gerilir. Bu yapıldıktan sonra altın veya gümüş iplik ufki puanlar üzerine, uzunluğuna çift katlı olarak yatırılır, ve her iki ufki puanda bir pikür puaniyle tesbit edilir. Bu iş için aynı renkte iplik kullanılır. Motifin sonuna gelince iplikle geriye dönülür. Müteakip sıralarda puanlar ilk sıradaki puanların aralarına yapılır. Şekilleri iyi doldurmak için işe tam orta yerinden başlamak ve sıra ile her iki yana doğru gitmek lâzımdır (levha II, 42). Büyük ebatlı desenlerde pikür puanlarının yerleştirilmesi için zemin modelleri tertibedilebilir.

Kanaviçe (tapisserie): Menşei en eski çağlara kadar uzanır. Her zaman hanımların tercih ettikleri bir meşgale olmuştur. Bugün kanaviçe adı altında puanların, işin üzerine yapıldığı kumaşı tamamen kapladığı ve iplikleri sayılan bütün işleme çeşitleri toplanmıştır.

Kanaviçede birçok iş çeşitleri vardır: Haç iğne (point de croix simple), küçük iğne (petit point), düz ve verev goblen iğne (point gobelin droit et oblique) Macar puanlı (point noué) ve triko puanlı işlemeler, v. b.

Kumaşlar: Kanaviçe işlerinin üzerinde yapıldığı kumaşa kanava denir. İki çeşit kanava vardır: Biri düz ve basit ipliklerle dokunmuştur; öbüründe ise, iplikler ikişer ikişer birleştirilmiştir. Bu iki kanava muhtelif büyüklüklerde imal edilmişlerdir. Kullanılacak puana göre kanavalardan biri tercih edilir. Mamafih bütün puanlar her iki çeşidinde de işlenebilirler.

İhzari çalışma: Kanaviçe işleri elde veya gergefte yapılır. Elde yapıldığı zaman kanava üzerine şeklini kaybetmemesi için kurşun konur. İşe başlamadan evvel puanların yerleri tesbit edilir.

İğneler: Kanaviçe işinde kullanılan iğneler sivri olmayıp uzun, dayanıklı ve dik kısmı ipliğin kolaylıkla geçebileceği şekilde yassıdır.

Malzeme: Uzun zaman kanaviçecilikte yalnız ipek ve yün kullanılmıştır. Fakat sonradan pamuk ipliği, imalâtı ve boyanmasında elde edilen büyük inkişaf dolayısiyle kanaviçe işlerinde mühim bir yer almıştır. İpek zengin işlemeler için her zamanki gibi rakîpsiz olmakla beraber sık sık kullanılacak eşyaların işlemesinde tavsiye olunmaz. İnceliği haricî tesirlere, zamanın aşındırıcı tesirlerine mukavemet edemez. Yünün ipeğe nazaran daha mukavim olmakla beraber tahripkâr güvelere melce teşkil etmek mahzuru vardır. Halbuki ipekten ucuz olan pamuk ipliği bir tahribe mâruz değildir. Ayrıca uzun bir kullanma neticesi parlaklığını kaybetse bile, bazı basit metodlar yardımiyle ilk güzelliğine kavuşabilir.

Haç iğnesi (point de croix simple) [levha II, 43): Mark (marque) puanı da denilen haç puanı bütün kanaviçe işlerinin temelidir. Bir gidiş ve gelişte yapılır. Gidişte iplik soldan sağa çapraz istikamette kanaviçenin bir çift ipliği üzerine atılır. Sonra iğne dik olarak çapraz bir çift iplik altından geçirilir. Dönüşte aynı iş sağdan sola yapılır. Karşılaşan iplikler haç puanını teşkil eder.

Küçük iğne (petit point) [levha II, 44]: Bu yalnız bir iplik üzerinden geçirilerek yapılmış haç puanından başka bir şey değildir. Küçük puan diğer puanlarla beraber yapılır (meselâ küçük yapraklar için ve insan şekillerinde).

Düz goblen (point gobelin droit) [levha II, 45]: Bunda daima ufki sıralar halinde çalışılır. İplik, kumaşın iki ipliği üzerinden ipliklere dik istikamette atılır ve her defasında puanlar arasında kumaşın bir ipliği bırakılır.

Verev goblen (point gobelin oblique) [levha II, 46]: Eğik goblen puanı düz kanava üzerine dik istikamette bir iplik, ufki istikamette iki iplik atlıyarak yapılır. Şayet iş gergef üzerinde ise, bu gidiş ve gelişte yapılır, değilse iş tersine çevrilir ve iğne son puanın arkasından çıkarılır. İş fasonlu kanava üzerinde yapılıyorsa daha kalın bir iğne kullanılarak kanavanın iplikleri arasından kolayca iplik geçirilmesi ve kullanılan ipliğin tüylenmemesi temin edilmelidir. Düz ve verev goblen puanları bilhassa eski goblen desenlerinin röprodüksiyonları için uygun düşer. Filhakika eskilerine çok benziyen taklitler elde edilmesini de sağlarlar. Bk. İŞLEME.

BRODERS [*brǫdırs*] **TASNİFİ veya ENDEKSİ** (Amerikalı patolojist Albert Ç. Broders [doğ. 1885] in adı ile ilgili olarak), habis urlar endeks veya kıstası. Şu kanuna dayanır: Bir urun hücreleri ne derece az tefrik edilmiş, yani embriyoner ise, ur o derece habistir. Buna göre 1. derecede hücrelerin 1/4 ü, 2. derecede 1/2 si, 3. derecede 3/4 ü, 4. derecede de hepsi tefrik edilmiştir.

BRODHEAD [*brǫdhed*], **John Romeyn** (1814-1873), Amerikalı tarihçi. Philadelphia (Pennsylvania) da doğmuştur. Avukatlık tahsilinden sonra New York'ta avukatlık etmeğe başlamış, fakat zamanını Amerika sömürgelik tarihine dair araştırmalara vermiş ve New York'un ilk zamanlarının tarihine dair malzeme toplamağa Avrupaya gönderilmiştir. Bu tarih 15 cilt olarak 1853-1883 yıllarında O'Collaghan ile Ferney tarafından çıkarılmıştır. B., *History of the State of New York* (N. Y. devleti tarihi) [2 cilt, 1853-1871] başlıklı bir eser de yazmıştır.

BRODI, Ukrayna'nın L'vov eyaletinde (oblast') şehir. Nüfusu 16400 (1939). Deniz seviyesinden yüksekliği 230 m olup bataklık ve çevresi ormanlarla kuşatılmış bir düzlüktedir. L'vov (Lemberg)-Dubno demiryolunun uğrağıdır. Geniş, fakat şehirlerin seyrek olduğu bir alanın merkezidir. B. 1584 te kurulmuş, 1684 te şehir haline gelmiş, 1779-1879 da serbest ticaret şehri olmuş, Birinci Dünya Harbinde Rusların elinde kalmış, sonra Polonyaya verilmiştir. 1944 ten beri Ukraynadadır.

BRODIE [*broudi*], **Sir Benjamin Collins** (1783-1862), İngiliz cerrahı. Winterslow Rectory (Wiltshire) de doğmuş, Broome Park (Surrey) ta ölmüştür. St. George's Hospital'da okumuş ve sonradan orada cerrahlık etmiştir. 1810 da Royal Society üyeliğine seçilmiş ve ertesi yıl bu cemiyet kendisine Copley madalyasını vermiştir. 1858 de de bu cemiyetin reisliğine seçilmiştir. IV. William ile Kıraliçe Victoria'ya doktorluk etmiştir. Bir otobiyografi yazmıştır. Bu eseri, tababete ait birçok yazılariyle birlikte 1865 te tam külliyat olarak çıkarılmıştır. B., homeopatiye karşı mücadele etmiş ve mafsal hastalıklarının ananevi şekilde tedavi edilmesini tavsiye etmiştir. Bu tedavi neticesinde kesme ameliyatlarının sayısı azalmıştır.

1. **B apsesi:** Herhangi bir kemiğin ve bilhassa tibia'nın başında görülen bir tüberkülöz iltihap veya ülserasyon.

2. **B. hastalığı:** Müzmin, bilhassa dizde görülen bir sinovit; tesiri altındaki kısım yumuşar ve pülpös bir dejenerasyon gösterir, buna B. dizi adı da verilir.

BRODIE [*broudi*], **William** (1815-1881), İskoçyalı heykeltıraş. Banff'ta doğmuş, fakat bütün hayatını Edinburgh'da geçirmiştir. 1877 de Royal Scottish Academy'nin sekreterliğine seçilmiştir. Portre-büstçü olarak tanınan B., şu meşhur insanların büstünü yapmıştır: Kıraliçe Victoria (Windsor sarayı), Baroness Burdett-Coutts, Sir James Simpson (Edinburgh, Princess Street bahçesi).

BRODİYE (Brodiaea), zambakgiller (Liliaceae) familyasından Güney ve Kuzey Amerikada 40 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkiler soğanköklüdür; gövdelerinin dip tarafları yapraklıdır; yaprak topluluğunun ortasından yükselen bir dal üzerinde çiçekler genel olarak şemsiye durumunda dizilmişlerdir. *Brodiaea grandiflora, B. californica, B. congreta, B. multiflora, B. uniflora* gibi bazı türleri, renkli ve güzel çiçeklerinden dolayı saksılarda süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir.

BRODKEN (Fr. Brodequin. İng. Brodekin, Brodkin), eskiden Avrupada giyilen ve bacağın aşağı kısmını hemen tamamen kaplıyan bir nevi ayakkabı, getr, mest.

BRODSKİY, Adolf (1851-1929), Rus kemancısı. Taganrog'da doğmuştur. Viyana konservatuvarında yetişmiş olan B., sonra burada Hellmesberg kuvartetinin ikinci kemancısı ve 1868 den 1870 e kadar da filârmonik orkestrasının bir üyesi olarak çalışmıştır. 1875-1879 yılları arasında Rusyada orkestra şefliği yapmış, müteaddit konserler vermiştir. 1883 ten 1891 yılına kadar Leipzig konservatuvarında ve daha sonra Amerikada öğretmenlik etmiş olan B., 1895 ten itibaren Manchester'de College of Music'in müdürü idi. B., bu kollejde birçok kuvartetler kurmuştur.

BRÓDY [*brōdi*] **Sándor** (1863-1924), Macar yazarı. Eger'de doğmuş, Budapeştede ölmüştür. Macar edebiyatında natüralist romanın kurucusu olan B., romanlardan başka hikâye ve piyesler de yazmıştır. Romanlarında bilhassa şehevi aşkı ve sefaleti tasvir etmiş, piyeslerinde ise modern sosyal problemleri ele almıştır. Başlıca roman ve küçük hikâyeleri: *Nyomor* (Sefalet) [küçük hikâyeler, 1884], *Faust orvos* (Hekim Faust) [roman, 1888], *Don Quixote kisasszony* (Bayan D. Q.) [roman, 1888], *A két-lelkü asszony* (İki ruhlu kadın) [roman, 1893], *Az egri diákok* (Eger öğrencileri) [gençliğe mahsus roman, 1894], *Hófehérke* (Pamuk prenses) [roman, 1894], *Az ezüst kecske* (Gümüş keçi) [roman, 1898], *A nap lovagja* (Günün kahramanı) [roman, 1902], *A hercegkisasszony és más elbeszélések* (Prenses ve başka hikâyeler) [küçük hikâyeler, 1908], *A felboncolt szív* (Teşrih edilmiş kalb) [roman, 1914]. Piyeslerinden *Hófehérke* (Pamuk prenses) [1901], *A dada* (Mürebbiye) [1902] ve *A tanítónő* (Bayan öğretmen) [1908], Macaristandan başka, Avrupa tiyatrolarında da büyük bir başarı kazanmıştır.

BRODZIŃSKI, Kazimierz (1791 - 1835), Polonyalı şair. Królówka (Bochnia) da doğmuş, Dresden'de ölmüştür. 1826 dan beri Varşova üniversitesinde Polonya edebiyatı profesörü olmuştur. Şiirleri arasında, Goethe'nin *Hermann und Dorothea*sını hatırlatan *Wiesław* (ad) başlıklı idili bilhassa sevilmiştir.

BROEDERLAM [*brūdīrlam*], **Melchior** (XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyıl başları), Flaman ressamı. Ypres'de doğmuştur. Flandra kontu Louis de Male ve Burgonya dukası Cesur Philippe'in ressamı olarak çalışmıştır (1385). Hususiyle Ypres'de çalışmıştır. Burgonya dukası tarafından sipariş verilmiş olan Dijon yakınındaki Champmol manastırının mihrabı üzerine konacak iki paravana resmi (retable) nin dış kanadlarını işlemiştir. Ypres'de yaptığı bu eser, 1399 da Champmol manastırına getirilmiş ve sonradan Dijon müzesine konulmuştur. Konusu dinî olan bu resimler, zamklı boya (détrempe) usuliyle işlenmiş ve etrafları ayrı bir sanatçı tarafından ağaç yontma ile süslenmiştir. Primitif Flaman resminde değerli bir yer alan bu eser, titiz işçiliği ve ince detaylariyle bir minyatürü andırır.

BROEKHUZIEN [*brūkhoyzīn*], **Joan Van** [Latinceleştirilmiş şekli Janus Broukhusius] (1649 - 1707), Holândalı şair. Amsterdam'da doğmuş, Amsterdam civarında Amstelveen'de ölmüştür. Hooft'u kendisine örnek ittihaz eden B., bilhassa Tibullus ve Propertius tarzında Latince şiirler yazmıştır; ana diliyle yazdığı şiirler pek azdır.

BROEMSER [*brömzīr*], **Philipp** (doğ. 1886), Alman hekim ve fizyologu. Rüdesheim (Hessen) da doğmuştur. Münih üniversitesinde tıp okuduktan sonra 1918 de aynı üniversitede fizyoloji doçenti, 1922 de de profesör olmuştur. 1925 te Basel üniversitesinde fizyoloji ordinaryüslüğüne getirilmiş, 1930 da Heidelberg'e geçmiştir. 1934 te Münih üniversitesine dönerek fizyoloji kürsüsünü işgal etmiş, aynı zamanda üniversitenin Fizyoloji Enstitüsü müdürlüğünü de üzerine almıştır. Asıl ihtısası sinir sistemi fizlojisi ile kan dolaşımı sahasında olan B., *Lehrbuch der Physiologie* (Fizyoloji ders kitabı) [1934] adlı eserin müellifidir; «Zeitschrift für Kreislaufforschung» (Kan deveranı araştırmaları dergisi) u da idare etmiştir. İkinci Dünya Harbinde, göz sinirini son derece uyaran ve *noktan* (Lat. *nox* = gece; genitifi *noctis*) denilen eczayı icadetmiştir. Vücutlarına noktan zerk edilen uçak pilotları ile kara taşıt vasıtaları şoförleri, karanlıkta, önlerini 2 400 - 2 900 m ye kadar görebilmişlerdir.

BROFELDT J.: bk. AHO, Juhani.

BROFFERIO, Angelo (1802 - 1866), İtalyan siyaset adamı ve yazarı. Castelnuovo Calcea (Piemonte) da doğmuş, Locarno'da ölmüştür. *Delle spade il fiero lampo* (Kılıçların çetin şimşeği) [1866] başlığını taşıyan millî marşın yaratıcısıdır. Piemonte lehçesinde yazılı siyasi şiirleriyle (*Canzoni piemontesi* [Piemonte'den şarkılar] 1849) iç ve dış birliği teşvik etmiş ve birbiriyle ahenkli bir şekilde mezcedilmiş realizm, alay ve hakiki vatanseverlik örnekleri vermiştir. Diğer eserleri: *I miei tempi* (Yaşadığım zamanlar) [8 cilt, 1847 - 1854, otobiyografi], *Il tartufo politico* (Siyasi madrabaz) [1859, Cavour'a karşı hicviye], *Storia del parlamento subalpino* (Alpler altı parlâmentosu tarihi) [6 cilt, 1865 - 1869].

BROGAN [*brougīn*], **Denis William** (doğ. 1900), İngiliz tarihçisi ve naşiri. Glasgow'da doğmuştur. Harvard'da ve Londra üniversitesinin çeşitli kollejlerinde profesörlük eden B. 1939 da, Cambridge üniversitesinde E. Barker'in halefi olarak siyasi bilgiler profesörü olmuştur. Derin ve metodik olmaktan ziyade velût ve okunması kolay bir yazar olan B., bilhassa Amerikalılarla meşgul olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *The American Political System* (Amerikanın siyasi sistemi) [yeni bas. 1943], *Lincoln* (ad) [1935], *U. S. A. An Outline* (Birleşik Amerika, kısa bir tasvir) [1940], *The American Problem* (Amerika meselesi) [1944], *Politics and Law in the United States* (Birleşik Amerikada siyaset ve kanun) [1945], *American Themes* (Amerika konuları) [1948], *Is Innocence Enough?* (Masumiyet kâfi mi?) [1941], *The English People* (İngiliz milleti) [1943]. Müesseselerin tarihini siyasi inançların tarihinden ayırmamağa meyleden B., Fransada, üçüncü cumhuriyetin tarihinde ancak bir partilerarası parlâmento kavgası görür ve İngiltere tarihinde, serb st devlet teorisini parlâmento usulleriyle karıştırır: *A Study of Politics* (Siyaset hakkında bir tetkik) [1945], *The Development of Modern France* (Modern Fransanın gelişmesi) [1940], *The Free State* (Serbest devlet) [1945]. Son çıkan eserinde (*French Personalities and Problems* [Fransız şahsiyetler ve problemleri], 1946) B., harb tecrübesinden bir tarih ve metot dersi çıkarmasını bilmiş ve Fransanın geçirdiği buhranın unsurlarını, Jaurès gibi cumhuriyetçiler ve Maurras gibi cumhuriyet aleyhtarı milliyetçilerde fertleştirmeğe muvaffak olmuştur.

BROGLIE [*broy*], **Louis Victor, prince de** (doğ. 1892), Fransız fizikçisi. Dieppe (Seine - Inférieure)te doğmuştur. Maurice B. un kardeşi ve Jacques Victor Albert B. un torunudur. Sorbonne üniversitesinde tarih lisansını yaptıktan sonra, H. Poincaré'nin ilim felsefesine dair eserlerinin tesiri ile kendini fiziğe vakfetmeğe karar vererek yeni baştan yüksek tahsile yazılmış ve 1913 te fen lisansını tamamlamıştır. Teorik fiziğin esas meselelerine, bu arada relativiteye ve 1911 deki Solvay kongresinde tartışma mevzuu olan kıvant (quanta) teorisine merak sardığı ve ağabeyinin yanında çalışmağa başladığı sırada askere çağırılmış; Birinci Dünya Harbi devamınca orduda telsiz uzmanı olarak vazife görmüş, 1919 da ağabeyinin lâboratuarına dönmüştür. 1924 te Sorbonne üniversitesi için hazırlamış olduğu *Recherches sur la théorie des quanta* (Kıvant teorisi üzerinde araştırmalar) adlı doktora tezinde dalga mekaniğinin temelini atmış, 1927 de Bruxelles'de toplanan 5. Solvay kongresinde madde dalgalarının mahiyeti hakkında açılan münakaşaya katılmıştır. 1929 da Sorbonne üniversitesine bağlı olarak kurulan ve yeni bir teorik fizik araştırma merkezi olan Henri Poincaré Enstitüsüne profesör tâyin edilen B. hâlâ aynı kürsüyü işgal etmektedir. O sene Fransız Akademisinin Henri Poincaré madalyasını kazandığı gibi kendisine fizikten Nobel mükâfatı da verilmiş (1929), 1933 te Fransız İlimler Akademisi üyeliğine, 1942 de de aynı akademinin daimî sekreterliğine, 1944 te de Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

L. V. de BROGLIE

B. un başlıca keşfi, maddenin dalga hassalarını nazari olarak haber vermek suretiyle dalga mekaniğini kurmuş olmasıdır (bk. DALGA MEKANİĞİ [Mécanique ondulatoire]). Bundan başka B. un meşgul olduğu konular arasında radyo dalgaları, elektron ve umumiyetle tanecik optiği, relativist termodinamik ve sahalar teorisi sayılabilir. Orijinal çalışmalarından başka B. modern teorik fiziğe dair verdiği dersleri birçok kitaplar halinde toplamıştır. İlim felsefesi de onu daima cezbeden bir konu olarak kalmıştır. Bu konuya ait kitaplarında kendi düşünce yollarını anlatmış ve modern fiziğin felsefi durumunu değişik yönlerden incelemiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Ondes et corpuscules* (Dalgalar ve cisimcikler) [1928], *Introduction à l'étude de la mécanique ondulatoire* (Dalga mekaniğinin incelenmesine giriş) [1930], *L'électron magnétique* (Manyetik elektron) [1934], *Matière et lumière* (Madde ve ışık) [1937], *La physique moderne et les quanta* (Modern fizik ve kıvant) [1937], *Une nouvelle théorie de la lumière* (Yeni bir ışık teorisi) [1940], *Continu et discontinu au physique moderne* (Modern fizikte süreklilik ve süreksizlik) [1941], *Théorie générale des particules à spin* (Spinli taneciklerinin umumi teorisi) [1943], *De la mécanique ondulatoire à la théorie du noyau* (Dalga mekaniğinden çekirdek teorisine) [1943], *Physique et microphysique* (Fizik ve mikrofizik) [1947].

BROGLIE [*broy*], **Maurice, duc de** (doğ. 1875). Fransız fizikçisi. Pariste doğmuştur. Kardeşi Louis Victor B. ile Bahriye okulunu birincilikle bitirdikten sonra 1904 te bahriyeden ayrılmıştır. Evvelâ Meudon rasathanesinde, sonra Collège de France'ta Langevin'in talebesi olarak, en sonra da Chateaubriand caddesindeki kendi lâboratuarında çalışmıştır. 1908 de fen doktoru ünvanını alan molekül fiziği üzerinde araştırmalar yapmış, 1913 te X ışınları spektrumunu ve döner kristal metodunu keşfetmiştir. Bilâhare, «de Broglie spektrumu» diye anılan tanecik spektrumlarını keşfi sayesinde atoma doğrudan doğruya nüfuz etmek imkânı elde edilmiştir. Kendisi 1924 te İlimler Akademisi, 1934 te de Fransız Akademisi üyeliklerine seçilmiştir. Kardeşi Louis Victor B. ile birlikte, *Introduction à la physique des rayons X et gamma* (X ve gamma ışınları fiziğine giriş) [1928] adlı eseri çıkarmıştır. Ayrıca, *Les spectres des rayons X* (X ışınlarının tayfları) [1918] ve *Atomes, radioactivité, transmutations* (Atomlar, rodyoaktivite ve transmütasyonlar) [1939] başlıklı eserleri de vardır.

M. de BROGLIE

BROGLIE [*broy*] **AİLESİ**, asîl Fransız ailesi. Menşei, Piemonte'de bulunan Barbania, Corio, Rivara v. b. senyörü Amaury Gribaldi'ye kadar çıkarılır. Asalet belgelerine sahip en eski senyör olan Amaury Gribaldi, X. yüzyılda yaşıyordu. Gribaldi ailesi XIII. yüzyılda üç kola ayrılmıştır; ikinci kol, Broglie de Gribaldenghis kolu idi. B. ailesinin teselsülü, Quiers (Lombardia'daki Chiari şehri) Yüksek Meclis senatörü Ubert Broglia ile başlamış olabilir (1254).

Ayrı maddeler halinde alınan Louis Victor ve Maurice'ten başka, B. A. nin en tanınmış üyeleri şunlardır:

1. **Victor Maurice, comte de B.** (1647 - 1727), Fransa mareşali (1724). XIV. Louis zamanında muharebelere iştirak etmiş, Cévennes'deki Protestanlık hareketlerini bastırmıştır.

2. **François Marie, duc de B.** (1671 - 1745), öncekinin oğlu, Fransa mareşali (1734). XIV. Louis zamanında Flandre, Almanya, İtalya muharebelerini yapmış, 1741 de Bohemya ordusuna kumanda etmiştir.

3. **Victor François, duc de B.** (1718 - 1804), öncekinin oğlu, Fransız mareşali (1762). Yediyıl Harbinde Bergen savaşını idare etmiş (1759), Korbach savaşını kazanmış (1760) ve 1789 Fransız ihtilâli başında, Versailles yakınındaki ordulara kumanda etmiştir. 1790 da Almanyaya iltica etmiş ve 1792 de Champagne'da ilk hareket eden muhacir kıtalarını idare etmiştir. Son yıllarını İngilterenin (1794) ve Rusyanın (1797) hizmetinde geçirmiştir.

4. **Charles François, comte de B.** (1719 - 1781), öncekinin kardeşi. Fransanın Polonya elçisi olmuş (1752), bir müddet Alman ordusunda hizmet etmiş ve Kassel müdafaasiyle dikkati çekmiştir (1761). Harbten sonra XV. Louis'nin gizli diplomasisinin idaresiyle meşgul olmuştur.

5. **Victor Claude, prince de B.** (1757 - 1794) Victor François'nın oğlu. États généraux'da mebus olmuş, önce ihtilâli müsait karşılamış, Amerika harbine iştirak etmiş, Rhin ordusunda tuğgenaral olmuş (1792) ve ihtilâl mahkemesi karariyle giyotinle idam edilmiştir.

6. **Achille Charles Léonce Victor, duc de B.** (1785 - 1870), öncekinin oğlu. Devlet Konseyine âza mülâzimi tâyin edilmiş (1809) ve bu sıfatla muhtelif diplomatik vazifeler ifa etmiştir. Napoléon'un düşmesinden sonra Âyan Meclisine çağırılmıştır ((1814). Burada mareşal Ney'i müdafaa etmeğe çalışmış, hürriyet taraftarı kanaatleri ve Restorasyon idaresiyle yeni Fransayı uzlaştırmak hususundaki gayretleriyle bir politikacı olarak temayüz etmiştir. 1830 dan sonra, Louis Philippe tarafından ilk teşkil edilen kabinede maarif vekilliğini kabul etmiştir (1830). 1832 kabinesinde önce hariciye vekili, sonra başvekil olmuştur (1835). İktidarda bulunduğu sırada, İngiliz başvekili ve hariciye vekili Palmerston ile Avrupa meselelerinde fikir beraberliği etmiştir. Mehmet Ali meselesinin ilk safhasında İngiltere ile Fransanın müşterek hareketleri de bu fikir beraberliğinin bir neticesidir. 1836 da Meclisin bir karariyle iktidardan düşmüştür. 1848 cumhuriyeti sırasında Millet Meclisinde kıral taraftarı ekseriyete dahil olmuştur. 2 Aralık 1851 deki hükümet darbesinden sonra tam bir inziva içinde yaşamış ve Académie Française'e girmesini sağlıyan etüdlerle meşgul olmuştur (1856). Eserleri arasında üç ciltlik *Discours* (Nutuklar) ile dört ciltlik *Souvenirs* (Hâtırat) sayılabilir. 1816 da Mme de Staël'in kızıyle evlenmiştir.

7. **Jacques Victor Albert, prince,** sonra **duc de B.** (1821 - 1901), öncekinin oğlu, devlet adamı ve tarihçi. Önce Madridde ve Romada sefaret kâtibi olmuş, 1856 da *L'Église et l'Empire romain au IVe siècle* (IV. yüzyılda Kilise ve Roma İmparatorluğu) hakkında bir eser yayımlamış, bu eser, Académie Français'e girmesini sağlamıştır (1862). 1871 de Millet Meclisine seçilmiş, hemen biraz sonra Londra sefiri tâyin edilmiş ve Thiers'nin cumhuriyet taraftarı politikasına karşı kıral taraftarı muhalefeti idare etmek üzere bir sene sonra Parise dönmüştür. Thiers'nin istifasını sağlamağa muvaffak olmuş (1873), halefi mareşal

Mac-Mahon'dan bir kabine teşkili vazifesini almış ve hariciye vekili olmuştur. İktidarda ancak bir sene kalabilmiş ve kıral taraftarı düşüncelere sahip olmasına rağmen, aşırı sağcıların kararıyle düşürülmüştür. 1875 te Eure senato âzası seçilmiş, 16 Mayıs 1877 kararına kadar silik bir rol oynamış, bu karardan sonra başvekil ve adliye vekili olmuş, Meclisin feshini ilân ettirmiştir (16 Haziran). 14 Ekimdeki yeni seçimlerden sonra politikasına aleyhtar bir Meclis teşekkül ettiğinden, iktidarı terk etmek zorunda kalmıştır (15 Kasım). Ocak 1885 teki yeni seçimde mevkiini kaybederek inzivaya çekilmiş ve çok sevdiği etütlerine dönmüştür. XI. Louis diplomasisi hakkındaki şu eserleriyle, en ileri siyaset tarihçilerinden sayılır: *Le secret du Roi* (Kıralın sırrı) [1878], *Frédéric II et Marie-Thérèse* (II. Friedrich ve Maria Theresia) [1883], *Frédéric II et Louis XV* (II. Friedrich ve XV. Louis) [1885], *Marie-Thérèse impératrice* (İmparatoriçe Maria Theresia) [1888].

BROHAN [*broã*], üç Fransız aktrisi: 1. **Augustine Suzanne B.** (1807-1887), Pariste doğmuş, Fontenay'de ölmüştür. On dört yaşında ilk komedi mükâfatını almış, önce taşrada, sonra sırayla Odéon ve Vaudeville tiyatrolarında oynamış ve Comédie-Française'e geçmiştir (1834). Burada, bilhassa *Tartufe*, *Les précieuses ridicules* (Gülünç kibarlar) ve *Le mariage de Figaro* (Figaronun düğünü) komedilerinde hizmetçi kız rollerini üstün bir maharetle oynamıştır. Bir hançere hastalığı yüzünden B., otuz beş yaşında sahneden çekilmek zorunda kalmıştır.

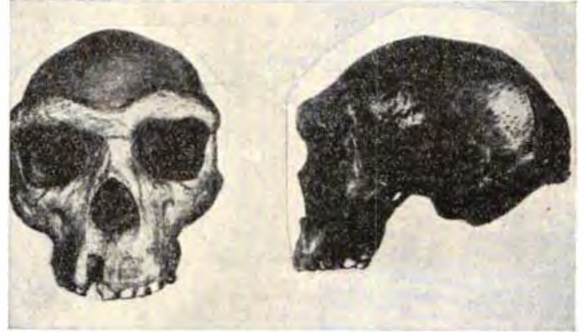
2. **Joséphine Félicité Augustine B.** (1824-1893), yukarıdakinin kızı. Pariste doğmuş, yine orada ölmüştür. İlk komedi mükâfatını 1840 tan sonra almıştır. Daha önce manastıra girmek istemiştir. 1841 de muvaffakiyetle Comédie-Française'de çalışmağa başlamış ve 1868 de sahneden çekilinceye kadar burada kalmıştır. Parlak bir zekâya, ateşin bir sanat şevkine sahip olan B., üstün bir maharet ve az raslanır bir cazibe ile hizmetçi kız rolleri oynamıştır. Rachel'in yerine konservatuvara öğretmen olmuştur. 1851 de Suzanne takma adiyle «Figaro» gazetesine nükteli Paris mektupları yazmıştır. Bundan başka tiyatro için *proverbe*ler (mesel piyesleri) de yazmıştır: *Compter sans son hôte* (Ev sahibini nazarı itibara almadan hesaplar yapmak), *Quitte ou double* (Ödeşme veya iki misli kazanç), *Qui femme a guerre a* (Evlenenin başı dertten kurtulmaz) gibi.

Emilie Madeleine B. (1833-1900), yukarıdakinin kızkardeşi. Pariste doğmuş, yine orada ölmüştür. 1850 de konservatuvarda ilk komedi mükâfatını almış, aynı sene *Contes de la reine de Navarre* (Navarre kıraliçesinin hikâyeleri) komedisinde oynıyarak Comédie-Française'de çalışmağa başlamıştır ve burada zarafeti ve güzelliği ile herkesin takdirini kazanmıştır. 1852 de Comédie-Française üyesi (Fr. sociétaire) olmuş, 1854 te Mario Uchard ile evlenmiş ve 1884 te ayrılmıştır. Karakter komedilerinde büyük kadın rolleri, sonra da anne rolleri oynamıştır.

BROKAR (Fr. Brocard, Alm. Brokat, Mac. Brokát, İt. Broccato, İsp. Brocado, Çek. Brokát), «diba» diye maruf ipek, ağır kumaşa Avrupalıların verdiği isim. B. altın veya gümüş tellerle dokunmuştur. Çok pahalı ve kıymetli olan B. dan âyin kaftanları, süs elbiseleri, döşeme yüzleri, ayakkapları v. b. yapılırdı. Bk. DİBA.

BROKEN HILL [*broukln hil*], Güney Afrikada şehir. Kuzey Rhodesia'da, Lusaka'nın kuzeyindedir. Deniz seviyesinden yüksekliği 1 180 m. Nüfusu 9 800. Burada 1921 de *Homo rhodesiensis* bulunmuştur.

B. H. kafatası: 1921 de Kuzey Rhodesia'nın Broken Hill mahallindeki maden ocaklarında, toprak sathından 20 m derinlikte, bir mağara içinde bulunan bir ilkinsan kafatası. Altçene kemiği ele geçmemiştir. Aynı mağarada, insana ait, fakat daha muahhar tipte başka kemikler, bu arada enteresan bir uyluk kemiği, taştan âletler, şimdi Herero'ların kullandığı küçük değirmen taşlarına benzer bir övütme âleti ve türlü hayvan kemikleri de bulunmuştur. Buna göre, bu mağara, eskiden ilkinsanlar tarafından kullanıldığı gibi son zamanlara kadar da daha muahhar insanların bir barınağı olmuştur. Bu buluntu hakkında ilk ihzari raporu V. E. Harris tanzim ettikten sonra, A. S. Woodward onu esaslı bir şekilde incelemiş (*A New Cave-Man from Rhodesia* = Rhodesia'da bulunan yeni bir mağara adamı [«Nature» dergisinde, cilt CVIII, s. 725-753, Londra 1921]), kafatası Londradaki British Museum'a gönderildikten sonra, Müze adına W. P. Pycroft, *Rhodesian Man and Associated Remains* (Rhodesia adamı ve bununla ilgili buluntular) [1928] adlı incelemeyi yayımlamıştır; ayrıca bk. A. Hrdlička: *The Rhodesian Man* (Rhodesia adamı) [«American Journal of Physical Anthropology» dergisinde, cilt IX, 1926]. Pycroft, bu maymunsu insanın Pithecanthropus erectus (= dik duran maymunsu insan) gibi dik duramadığına hükmettiği için, onu Homo, yani İnsan cinsine dahil etmiyerek, Cyphanthropus (= öne

B R O K E N H I L L
kafatasının cepheden ve yandan görünüşü

sarkık insan; Yun. *kyphos* = eğri, eğik, öne sarkık) şeklinde adlandırmış, R. Broom gibi bazı antropologlar da bu tâbiri kabul etmişlerdir. Fakat, daha ince bir tetkik neticesinde, artkafa (occipital) büyük deliğinin, maymunlarınkinden daha ortada bulunduğu anlaşıldığı için, bu mahlûkun oldukça dik durduğu kabul edilerek, Homo cinsine alınmış ve ona Homo rhodesiensis (Rhodesia adamı) adı verilmiştir. Fosil kafatasları Güney Afrikada ortaya çıkarılan Austropithecus africanus (Afrika güney maymunu; Bechuanaland'in Taungs mevkiinde bulunmuştur), Australopithecus transvaalensis (Transvaal güney maymunu; Transvaal'ın Sterkfontein mevkiinden; bulucusu R. Broom, ona sonradan Plesianthropus [yaklaşık insan] adını vererek, insanlığa doğru terfi ettirmiştir), Paranthropus robustus (Transvaal'ın Kromdraai mevkiinden), Paranthropus crassidens (Transvaal'ın Swartkrans mevkiinden), Australopithecus prometheus (Transvaal'ın Makapan mevkiinden) gibi insanımsı Prehominin (Hominoidea) maymunlardan çok üstün olan bu mahlûk, Yontmataş devrinin Orta-Paleolitik bölümünün Moustier çağında

Avrupada yaşamış olan Homo neanderthalensis'in ırk bakımından çok yakın bir akrabasıdır. Hattâ H. Weinert gibi bazı antropologlar, onun meydanda olmıyan altçene kemiğini Neanderthal tipinde olan bir kemikle gayet uygun bir şekilde tamamlıyabilmişlerdir. Fakat bazıları, kafatasının fosilleşmesi tam olmadığı için, bunun pek eski olmadığına, Moustier'den daha sonraki çağlara ait bulunduğuna, ve çoktan kaybolmuş bir ilkinsan ırkının Güney Afrikadaki mahallî bir arta kalımını (survivance) temsil ettiğine hükmetmişlerdir. Fılhakika bu kafatası, bugün Güney Afrikada yaşıyanların kafataslarına benzememekte, daha ziyade Avustralya yerlilerini andırmaktadır. Fakat, Proto-Australoid olması, onun Neanderthal insanına yaklaştırılmasına bir mâni teşkil etmez. Bu arada, 1913 te Transvaal'ın Boskop mevkiinde bulunan ve Homo capensis (Kap insanı) denilen ırkın kafatasının, insan ırkının daha mütekâmil Cro-Magnon türü tipinde olduğunu, bazı Zencimsi (négroïde) vasıflar taşıdığını ve Buşman (Bushman) ları andırdığını, 1932 de Kanjera'dan çıkan kafatasının ise tam mütekâmil Homo sapiens türüne uyduğunu burada kaydetmek gerekir. Proto-Neanderthal tipten olmayıp, Avrupada Alt-Paleolitik çağındaki Homo heidelbergensis'ten daha mütekâmil vasıflar taşımakla beraber, Broken Hill adamı, Neanderthal adamına nazaran daha kabadır: yüzü büyük, alnı alçak, burnu dar ve basık, yüzün burundan aşağı kısmı uzun, kafatası içinin hacmi de büyük (1280 cm^3) ve bilhassa kaş çıkıntıları çok fırlaktır; dişler iri olmakla beraber, insan dişlerine benzer. bir kısmı düşmüş, bir kısmı da çürümüştür. H. Weinert, Neanderthal tipini üçe ayırarak ve bu ismin yerine Homo primigenius (ilkinsan) terimini kabul ederek, Broken Hill insanını Homo primigenius africanus, asıl Avrupalı Neanderthal insanını Homo primigenius europeus, 1931 de Java'nın Ngandog mevkiinde bulunup Javanthropus soloensis denilen insanı da Homo primigenius asiaticus şeklinde adlandırmıştır. Buna göre, Broken Hill adamını bu tipin Afrikadaki mümessili olarak kabul etmek gerekir. Yeni bir sınıflamaya göre, bu ilkinsanların hepsi Hominidae'lerin Euhominin (= taminsan; krş. Prehominin = insan öncesi) sınıfından olup, Pithecanthropus (Java) ile Sinanthropus (Çin) bu sınıfın Archanthropin (= en eski insan), Javanthropus soloensis, Cyphanthropus klâsik Homo neanderthalensis de aynı sınıfın Palaeanthropin (= eski insan) takımına girerler. Klâsik Homo neanderthalensis'ten sonra gelenler Neanthropin sınıfını teşkil ederler; bunlardan Swancombe (İngiltere) ve Steinheim (Almanya) adamları bu sınıfın Praesapiens takımına mensuptur. daha sonraki Kanjera ve Cro-Magnon çeşitleri de Homo sapiens tipini meydana getirir.

2. Resmî adı: *Broken Hill and Willyama*, Australyada bir madencilik merkezi. New South Wales'in batısında, South Australia sınırına çok yakın, Barrier Range dağlarında Adelaide'in kuzeydoğusunda ve bu şehirden 260 mil uzaklıkta (trenle 335 mil). Nüfusu 26 921 (1947). Kurşun çinko ve gümüş ocaklarına sahip olan bu şehir, 1883 te o bölgede ilk gümüş madenleri bulunduktan sonra 1884 te kurulmuş ve çok çabuk gelişmiştir. Kurakça (subarid) bir bölgede, 300 m kadar yükseklikte olan B. H., Saint Vincent körfezindeki Port Pirie (madencilik merkezi) ve Sydney'ye şimendiferle bağlıdır.

BROKEN-ENGLISH [*broukin ingliş*; İng. = «kırık» yani bozuk İngilizce, İngilizce kırması], dilcilikte üç mânada kullanılan bir terim: 1. Geniş mânada, herhangi bir yabancının telâffuz, gramer ve sintaks bakımından bozuk olarak konuştuğu İngilizce.

2. Daha dar bir mânada, Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya yerlileri tarafından, kendileri ile Avrupalılar arasında bir *lingua franca* (müşterek anlaşma vasıtası) olarak konuşulan ve yerli unsurlarla karışmış bulunan İngilizce. Bunlarda umumiyetle İngilizce kelimeler bozuk bir telâffuzla alınır ve yerli dillerin kaidelerine ve sintaksine uydurulur. Bundan dolayı bu gibi dillere «karışık dil» (langue mixte) denir; bılhassa Antillerle Karib denizi sahillerinde konuşulan çeşitlerine de «kreol dil» (langue créole = Zencileşmiş melez dil) adı verilir. Bu mânadaki B.-E. in başlıca tipleri şunlardır: Singapur'la Çin sularındaki Pidgin-English (b. bk.; pidzin [*piçin* ok.] = İng. «iş, ticaret» mânasına gelen *business* kelimesinin bozuk telâfuzu), Afrikadaki asıl B.-E. (aş. bk.), Amerika Birleşik Devletlerinin kuzeybatı sahillerinde, bilhassa Oregon'da Kızılderililer tarafından son zamanlara kadar konuşulan Chinook-Jargon (b. bk.), aynı devletin Georgia ve Güney Carolina sahilleri ile yakınındaki adalarda Zenciler tarafından kullanılan Gulla-Negro (b. bk.), Güney Amerikada Holânda Guyanası (Suriname) kıyılarındaki Taki-Taki (b. bk.) veya Ningre-Tongo, aynı sömürgenin içlerinde Soramakka ırmağı sahillerindeki çalılık Zencilerinin kullandığı Jew-Tongo (b. bk.), güneybatı Pasifik adalarındaki Beach-La-Mar(b. bk.) veya Sandal wook English; bunlardan Gulla-Negro, Taki-Taki, ve Jew-Tongo, İngilizcenin kreolleşmiş şekilleridir. Avrupada, Almeria ve Malaga gibi Güney İspanya limanlariyle, Cebelüttarık yakınındaki La Linea'da İspanyolca ile karışık olarak liman ve gemi efradı tarafından konuşulan ve Ingles de escalerilla (b. bk.; İsp. = iskele İngilizcesi) denilen bozuk İngilizce de B.-E. grupuna katılabilir (öbür Akdeniz limanlarında, başlıca Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve Arapçanın karışmasından meydana gelmiş olan ve Sabir denilen karışık dil kullanılır).

3. En dar mânasiyle, Batı Afrikada, İngilizlerin Sierra Leone sömürgesiyle bitişiğindeki Liberia cumhuriyetinde, Zenciler tarafından konuşulan bozuk İngilizce. Sierra Leone (Port. Sierra Leone = aslan dağları). Amerika İstiklâl Harbinin sonunda, İngiliz ordu ve donanmasından terhis edilen Zenciler için 1786 da kurulan bir sömürgedir (merkezi olan Freetown [= hür kasaba] un taşıdığı mâna bunu sembolize eder). Buraya getirilip yerleştirilen Zenciler uzun zaman İngilizlerin hizmetinde bulunmuş oldukları için, misyonerler tarafından Hıristiyanlaştırılmış olup, İngilizceyi de kabul etmişlerdi. Liberia (= «azat edilmişlerin ülkesi») cumhuriyeti de buna benzer bir şekilde kurulmuştur. 1821 den itibaren Amerika Birleşik Devletlerinde azat edilen Zenci köleler, Amerikan Sömürge Cemiyeti (American Colonization Society) tarafından buraya getirilerek iskân ettirilmiş, 1847 de hükümran Liberia cumhuriyeti ilân edilmiştir. Resmî dili İngilizce olan bu cumhuriyette yerleştirilen Zenciler de, aynı şekilde misyonerler tarafından Hıristiyanlaştırılmışlardı ve birkaç nesilden beri aralarında İngilizce konuşuyorlardı. Gerek Sierra Leone'de, gerek Liberia'da bu unsurlar tarafından konuşulan İngilizce bozuk ve Sudan-Guinea ailesine giren türlü dillerden alınma kelimelerle karışık olduğu için, buna da B. E. denmiştir. Bu göçmenler, esasen, eskiden Afrikanın Fildişi Sahili, Dahomey ve umumiyetle Batı Afrika bölgelerinden

alınarak Amerikaya köle olarak götürülmüşlerdi, ana dilleri de Sudan-Guinea ailesindendi: geri gelen göçmenler her iki ülkeye de yerleştikten sonra, konuştukları B.-E., yerli Zencilerin kullandığı türlü dillerin tesiri altında, daha da değişmiştir. Bugün Amerika Birleşik Devletlerinde, Zenci unsurların konuştuğu İngilizce de bozuk olduğu halde, buna ancak 1. mânada yapılan tarife göre B.-E. denmektedir (Hindistanda Hintlilerin konuştuğu İngilizce de aynı tarife dahildir). Buna karşılık, B.-E. tâbiri, 3. mânasiyle, çok kere, Batı Afrikada, Sierra Leone'nin kuzeyinde, köle ticareti yapmak (1807 de kanunla yasak edilmiştir) maksadiyle 1618 de İngilizler tarafından kurulan Gambia, hattâ doğuda, Gine körfezindeki Altın Sahili (Gold Coast, kuruluşu 1651) ve Nigeria (kuruluşu 1884) sömürgelerinde, yani bütün İngiliz Batı Afrikası (British West Africa) nda Zencilerin kullandığı bozuk İngilizce için de kullanılmaktadır. Güney Afrikadaki Bantu asıllı Zencilerin konuştuğu bozuk İngilizce umumiyetle, bu 3. mânadaki B.-E. e dahil değildir. Bk. KARIŞIK DİLLER ve KREOL.

BROKHOFF (Prokop, Prokof), **Ferdinand Maximilian** (1688-1731), Bohemyalı heykeltıraş. Kuzeybatı Bohemyada doğmuş, Pragda ölmüştür. Heykeltıraş Johann B. (1652-1718) un oğlu ve talebesi olan B., Pragdaki Karl köprüsü ve Jakob kilisesi içindeki Mitrowicz mezar âbidesi için tezyini figürler yapmıştır. 1722 yılında Breslau (şimdi: Wrocław) başkilise (Dom) sindeki hususi prens kilisesinin heykeltıraşlık işleri B. a verilmişti. B., 1728 de Viyanadaki Karl kilisesinin yüksek mihrabını yapmıştır. B., eserleri Bohemya-Silezya barokunun kaba ağır üslûbunu taşır.

BROKHTHOİ veya **PROOKHTHOİ** (= sarp yamaçlar), Bizans devrinde Anadolu kıyısında Göksu deresi mansabı ile Vaniköy arasındaki dik yamaçlara verilen ad. İmparator I. İustinianos B. da, Bosporos boğazını koruması için «semavi orduların kumandanı» Hagios Mikhael şerefine bir kilise yaptırmıştır. Bu kiliseden başka B. da Hagios Thomas ve Hagios İulianos adlarına yapılmış iki manastır da vardı.

BROM, kimyasal sembolü Br olan halojenler grupundan bir element. Atom numarası 35, atom ağırlığı 79,916, koyu esmer kırmızı renkli, yoğunluğu 3,14, ergime noktası 7,3° C, kaynama noktası 58,8° C olan bir sıvıdır. Âdi sıcaklıkta bile şiddetle buharlaşır. Buharı esmer kırmızı, fena kokulu, zehirli ve pek tahriş edicidir. 100 000 defa seyreltilmiş B. buharının bile kokusu hissedilir ve 10 000 defa seyreltilmiş buharı uzun zaman solunursa tehlike doğurur. B. buharı bilhassa solunum organlarını ve gözleri şiddetle tahriş eder. B. buharı ikişer atomlu moleküllerden ibarettir. Şiddetle ısıtılırsa atomlarına ayrılır. 1 500° C da yuvarlak olarak B. moleküllerinin % 30 u atomlarına ayrılır. B., donunca esmer, hafif metalik parlaklıkta billûrlar meydana getirir. Bu billûrlar 252° C da tamamen renksiz hale gelir. B., suda takriben % 3,5 kadar çözünür. Bu doymuş çözeltiye bromlu su denir. Soğukta çözünürlük artar. 6° C ın altında B. ile sudan bromhidrat $Br_2 \cdot 10\ H_2O$ billûrları ayrılır. Bu da kolayca B. ve suya bozunur. Bromlu su, sarı kırmızımsı renktedir, lâboratuvarlarda yükseltgen olarak kullanılır. Isıtılmakla bütün B., buhar halinde kovulabilir. Uzun zaman güneş ışığında kalan bromlu su, oksijen çıkararak hidrobromik aside döner.

$$Br_2 + H_2O \rightarrow 2\ HBr + 0{,}5\ O_2$$

B., alkol, eter, kloroform, karbonsulfür gibi organik çözgenlerde kolayca çözünerek kahve rengi çözeltiler meydana getirir.

B., klor gibi kimyasal reaksiyonlara çok yatkın, yükseltgen bir elementtir. Organik boyarmaddeleri yükseltgeyerek renklerini giderir. Hemen hemen bütün elementlerle kolaylıkla birleşir. Potasyum, kalay, aluminyum, B. ile ateş olarak ve patlıyarak birleşirler. Hemen bütün organik bileşikler (bazı boyarmaddeler, yağlar, odun, mantar, kâğıt, nişasta) B. tarafından şiddetle tahribedilir. Bu sebeple B. şişelerinde daima cam kapak kullanılır. Sıvı B., deri üzerinde şiddetli ağrı veren yara husule getirir. B. damlaması gibi kazalarda deri, derhal petrol, benzin ile yıkanmalıdır.

B., hidrojen ve metallerle daima —1 değerlikli bileşikler verir (meselâ: hidrobromik asit H Br, sodyumbromür NaBr, potasyumbromür KBr...). Metal bromürler ve birçok organik B. bileşikleri sinir hastalıklarında teskin edici olarak verilir. Oksijenli bileşiklerinde B., değişik pozitif değerlikler alır: hipobromitlerde +1, bromatlarda +5.

B., 1826 yılında Balard tarafından deniz suyundaki tuzlardan elde edilmek suretiyle yeni bir element olarak keşfedilmiştir. Bu elemente, buharının kötü kokusundan dolayı Gay-Lussac, Yunanca «fena koku» anlamındaki *brômos* kelimesinden gelen B. adını vermiştir.

B., tabiatta klorürler yanında çok az miktarda, fakat yaygın olarak, bromürler halinde bulunur. Deniz suyunda % 0,01 kadar B. vardır. Stassfurt tuzlalarında karnalit ($KCl.\ MgCl_2\ 6\ H_2O$) yanında B. karnaliti ($KBr.\ MgBr_2.\ 6\ H_2O$) de bulunmaktadır. B., bazı hayvan ve bitkilerde organik bileşikleri halinde bulunur.

B., aşağıdaki denklem gereğince Br karnaliti çözeltisinden klor gazı geçirmek suretiyle elde edilir:

$$\overset{+}{K},\ \overset{++}{Mg},\ 3\ \overset{-}{Br} + 3/2\ \overset{o}{Cl_2} \rightarrow \overset{+}{K},\ \overset{++}{Mg},\ 3\ \overset{-}{Cl} + 3/2\ \overset{o}{Br_2}$$

Son zamanlarda Amerikada deniz suyundan da B. elde edilmektedir (1 m^3 deniz suyundan 65 gr B.).

Kullanılışı: Sâf halde ele geçen ilk B. preparatı, elementel B. olup hemen bütün B. bileşikleri bundan elde edilir. B., bromlu su halinde yükseltgen olarak kullanılır. B., birçok organik boyarmaddelerin (Eozin) sentezinde, müsekkin B. preparatları, bilhassa etil bromür ve gümüş bromürün elde edilmesinde çok fazla sarf edilmektedir. Gümüş bromür, fotograf cam ve kartları ile filmlerinin hazırlanmasında kullanılır. Etil bromür ise, vurma direncini artırıcı olarak, benzinlere karıştırılır.

Birçok B. tuzları, sinir sistemi üzerinde yatıştırıcı tesirlerinden ötürü, tababette kullanılırlar. Sentetik uyku ilâçları, organik tarzda bağlı B. ihtiva ederler. % 0,01 mahlulü antiseptik olarak difteri vakalarında, fırça ile sürülerek kullanılmıştı.

Kodekste bulunan ve tababette en çok kullanılan B. tuzları: Sodyum, potasyum, amonyum, kalsiyum, stronsyum tuzlarıdır. Sedobrol, Calcibronat ve Bromidia da tedavide çok kullaılan B. lu ilâçlardandır. B. iyi kapanmış zımpara kapaklı şişelerde veya ampullerde, su içerisinde ve çok serin yerde saklı tutulmalıdır. Şiddetli zehir olduğundan tamamiyle ayrı bulundurulur.

BROM DENEYİ: bk. FENOL, Zehirlenme.

BROMADAL (BROMADALUM): bk. ADALİN.

BROMALİN, heksa - metilen - teramin - etil - bromür $(CH_2)_6 N_4 C_2 H_5 Br$. Beyaz, suda çözünen, % 32 bromlu, billûri bir maddedir.

BROMARGİRİT: bk. BROMİT.

BROM - ASETİK ASİT ESTERİ: bk. GAZLAR, göz yaşartıcı.

BROMASETON: bk. GAZLAR, Göz yaşartıcı.

BROMATLAR, bromik asidin protonu yerine metal iyonlarının geçmesiyle meydana gelen tuzlar. Meselâ: potasyum bromat $KBrO_3$, sodyum bromat $NaBrO_3$, baryum bromat $Ba(BrO_3)_2$ v. b. Bunların her üçü de beyaz, billûri, suda çözünen bileşiklerdir. İçlerinden baryum bromat, bromik asidin elde edilmesinde kullanılır. Bromatların sudaki çözeltileri, asitli ortamda kuvvetli yükseltgen tesir gösterirler.

BROM - BENZİL SİYANÜR: bk. GAZLAR, Göz yaşartıcı.

BROMBERG: bk. BYDGOSZCZ.

BROME [*brūm*], **Richard** (ölm. 1652), İngiliz komedi muharriri. Önce Ben Jonson'ın hizmetkârı, sonra dostu olmuştur. 20 kadar tiyatro eseri meydana getirmiştir. Başlıcaları şunlardır: *The Northern Lasse* (Kuzeyli köylü kızı) [1632], *The Court Beggar* (Saray dilencisi) [1632], *The Antipodes* (Antipodlar) [1638], en başarılı piyesi olan *A Joviall Crew* (Neşeli bir grup) [1641], ki 1642 de parlâmentonun kararı ile İngilterede bütün tiyatrolar kapatılmadan önce oynanan son piyes olmuştur. B., Thomas Heywood'la da işbirliği yapmış, *The Late Lancashire Witches* (Müteveffa L. cadıları) [1634] adlı piyesi beraber yazmışlardır.

BROMELİT (Brommelite), İsveçli mineralojist Magnus von Brommel'ın adını taşıyan bir maden. Beyaz heksagonal billûrlar şeklinde görülen bir berillium oksidi.

BROMELİYA (Bromelia), bromeliyase (Bromeliaceae) familyasından, tropik Amerikada 23 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar, familyanın diğer birçok cinsleri gibi üstbitgen (épiphyte) bitki olmayıp yerde, toprakta yaşarlar. *Bromelia Morreniana*, *B. scarlatina*, *B. fastuosa* gibi birkaç türü bilhassa güzel yapraklarından dolayı serlerde, saksılarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.

BROMELİYA

BROMELİYASE (Bromeliaceae), 1 000 kadar türü olan bir bitki familyası. Bu bitkilerin hepsi, Amerikada ve bilhassa tropik bölgelerde yetişir. Çoğu üstbitgen (épiphyte) bitki olarak ağaç gövdeleri ve dallar üzerinde yaşarlar. Gövdeleri umumiyetle çok kısa olup üzeri geniş ayalı yapraklarla sık bir surette rozet durumunda örtülmüştür. Yaprak ayası genel olarak deri gibi sertçe, bazı türlerde yaprak kenarları dikenli, bazı türlerin yaprakları ise renkli olarak çizgilidir. Bir kısım türlerin yaprak ayalarını örten kalkan şeklindeki tüyler, yağan yağmur sularının tutunmasına sebep olur. Çiçekler başak veya bileşik salkım durumundadır. Meyvaları üzümsü veya kapsüldür. Bu familyadan Guzmannia, Tillansia, Vriesea, Pitcairnia, Aregelia, Nidularium, Greigia, Cryptanthus, Bromelia, Billbergia, Aechmea gibi birçok cinslerin türleri bilhassa güzel yapraklarından, pek azı da çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak serlerde yetiştirilir. Keza tanınmış bir meyva olan Ananas da bu familyaya ait bir bitkidir (Ananas sativus).

BROMELİYASE'lerden bazı süs bitkileri

BROMETİL: bk. ETİL BROMÜR.

BROMETOL (Kodeks) [Fr. Bromérhol, Solution de tribrométhylalcool], tribrometilalkol'un amilen hidratta eritilmesiyle yapılır. Tamamiyle kuru ve iyi kapalı kablarda, ışıktan korunmak suretiyle saklanır. Rutubetten müteessir olarak çabuk bozulur. Eczanelerde, ayrı bulundurulacak ilâçlardan biridir. Lavman için kullanılan mahlûlü, bir kısım B. un 39 kısım, 40° de ısıtılmış distile su ile karıştırılıp çalkanmısı ile hazırlanır. Kilo başına 0,10 gr hesaplanan bu mahlûl, kullanılmasından hemen evvel yapılmış olmalıdır.

BROMFIELD [*brǫmfīld*], **Louis** (doğ. 1896), Amerikalı gazeteci, kısa hikâye yazarı ve romancısı. Mansfield (Ohio) de doğmuştur. Columbia üniversitesinde tahsile başlamış olan B., Birinci Dünya Harbinde Fransız ordusuna katılan Amerikalı seyyar hastane müfrezesinde bulunarak, Fransada hizmet etmiştir (1917 - 1919). İlk romanı *The Green Bay Tree* (Yeşil defne ağacı) 1924 te çıkmış ve sonra *The House of Women* (Kadınlar evi) adı altında sahneye konmuştur. Bu eser, Amerikada bir çelik endüstri şehrinin hikâyesidir. Birinci Dünya Harbinden sonra her ne kadar daha çok Fransada yaşamış ise de, Amerikanın orta batısına olan ilgisini kaybetmemiştir. *The Farm* (Çiftlik) 1933 te çıkmıştır. En kuvvetli eseri *The Rains Came* (Yağmurlar gelince, Türk. terc. 1942) [1937], Hindistanda vukubulan bir tabiî felâketin tasviridir. Diğer başlıca romanları şunlardır: *Early Autumn* (Erken sonbahar) [1926, Pulitzer mükâfatını kazanmıştır], *The Strange Case of Miss Annie Spragg* (Bayan A.

L. BROMFIELD

S. ın meraklı hikâyesi) [1928], *Twenty-Four Hours* (24 saat; Türk. terc. Yaşamak hasreti, 1946) [1930], *Night in Bombay* (B. da gece; Türk. terc. 1945) [1943], *Wild is the River* (Nehir vahşidir; Türk terc. Vahşı Irmak. 1945) [1941], *Until the Daybreak* (Fecre kadar; Türk. terc. Gün doğmadan Paris 1946) [1942], *Mrs. Parkington* (ad; Türk. terc. 1945) [1943]. *What became of Anna Bolton* (A. B. ne oldu; Türk. terc. Anna Bolton, 1945) [1944], *The Wild Country* (Vahşî dıyar), *Mr. Smith* (ad) [1951], *Pleasant Valley* (Hoş vâdi) [1945]. Kısa hikâyeleri: *The World We Live in* (İçinde yaşadığımız dünya) [1944]. Piyesleri de vardır. Hâtıra ve mektupları: *Malabar Farm* (M. çiftliği) [1948].

BROMHİDRAT: bk. BROM.

BROMHİDRAT DAREKOLİN (Bromhydrate d'arécoline [Kodeks], Arekolin Hidrobromat, Lat. Arecolini hydrobromidum), formülü $C_8 H_{13} O_2 N \cdot HBr$ olan ince, beyaz, havada bozulmıyan billûrlar veya billûri toz. 0,5 kısım suda, 10 kısım alkolde erir. Eter ve kloroformda güç erir. Zehirdir. Veterinerlikte kullanılır.

BROMİDROZ (Fr. Bromidrose; Yun. *brōmos* = fena koku ve *hidrōs* = ter) [Hek.], fena kokulu ve fazla miktarda ter çıkarma hastalığı. Bazan bütün vücutta görülen B., çok defa koltuk altlarında ve ayaklarda görülür. B. un kısmen besin çeşidi ve sindirim durumu sebebiyle, organizmada hâsıl olan yağlı asitler neticesi meydana geldiği söylenebilir.

BROMİDROZİFOBİ (Bromidrosiphobie; Yun. *brōmos* = fena koku, *hidrōs* = ter, *phobos* = korku), vücudun fena kokularından duyulan marazi korku.

BROMİĒ (veya *Bromia*, *Bromē*) Yunan mitolojisine göre bir nympha (peri), Okeanos'un kızlarından biri. Kızkardeşleri ile birlikte Nysa dağında Dionysos'u terbiye etmiştir.

BROMİK ASİT (Acidum bromicum), $HBrO_3$ bileşiminde, renksiz bir sıvı. Sâf, susuz olarak elde edilmez. Çünkü sulu çözeltisi vakumda buharlaştırılırken konsantrasyon % 50 ye yükselince parçalanmağa başlar. B. in tuzlarına bromatlar (b. bk.) denir. B., çok kuvvetli bir yükseltgeme vasıtasıdır. Meselâ ince dağıtılmış kükürt, kükürtlü hidrojen, demir (II) bileşikleri, alkol, eter, okzalik asit ve benzeri maddeleri yükseltger.

B., bromlu sudan klor gazı geçirilmesi suretiyle ($Br_2^0 + 6\,H_2O + 5\,Cl_2^0 \rightarrow 2\,H\overset{+5}{Br}O_3 + 10\,H\overset{-1}{Cl}$) veya baryum bromata sülfürik asit etkisiyle [$Ba(BrO_3)_2 + H_2SO_4 \rightarrow BaSO_4 + 2\,HBrO_3$] elde edilir.

B., analitik kimyada yükseltgen olarak kullanılır.

BROMİOS (Lat. *Bromius*; Yun. *bromos* = gürültü, gümbürtü), Yunan mitolojisinde Dionysos'un lâkaplarından biri. B. adına bilhassa şiirlerde çok raslanır. Homeros'taki bir kayda göre, B. veya Eribromos lâkapları Dionysos'a, şerefine kutlanan bayram ve geçit resimlerindeki gürültüden dolayı verilmiştir. Bazı rivayetlere göre ise, kendisine bu lâkabın verilmesinin sebebi, doğumunda şimsek çakmış ve gök gürlemiş olması; başka bir efsaneye göre de onun Bromie (b. bk.) adlı bir nympha tarafından terbiye edilmiş olmasıdır.

BROMİSOVAL: bk. BROMÜRAL.

BROMİT (Bromyrit, Bromargyt, Bromspat adları da verilir), tabiî halde bulunan bir gümüş bromür ($AgBr_2$). Muntazam sistemde sarı-yeşilimtırak kristaller veya kabuklar teşkil eder. Şili ve Meksıkada bulunur.

BROMİZM, bromla zehirlenme. Müzmin şekli sık görülür. Deride döküntüler bulunur. Yüzde ve bütün kıllı yerlerde sık akne (sivilce) ler olur. Birkaçı bir arada çıkarak geniş zararlar yapar ve yerlerinde siyah lekeler bırakırlar. B. neticesi kurdeşen ve eritemalar da sık görülür. Hazım bozulur İştahsızlık, nefesin kokması, dilin paslanması, dişlerin çürümesi ve mide ağrıları husule gelir. Bulantı, kanlı kay, ishal ve yorucu bir öksürük başlar. B. in mühim bir kısım belirtileri de sinir sisteminde görülür. Hasta sersemleşir, düşünmesi güçleşir, anlayışı yavaşlar, güç konuşur, yürümesi bozulur. Titreme ve sendelemeler olur. Başdönmesi görülür. Adalelerin kuvveti azalır. Uykuya meyil artar. Nihayet hezeyanlar, sayıklamalar başlar. Hasta zayıflar. Mukavemeti azaldığından hasta pnömoni, bronşit veya kalb yetersizliği gibi bir hastalıkla ölür. B. tedavisinde müdrir (diurétique)ler, hintyağı faydalıdır. Gıdalardan süte fazla yer verilir.

BROMLEY [*bromli*], Londranın güney kenarında bir şehir. Nüfusu 64 200 (1951). B. Londranın ticaret bölümlerinde çalışan birçok halkın oturduğu yerdir. Şehirde, 1846 ya kadar Rochester piskoposlarının oturdukları eski bir saray vardır.

BROMLEY [*bromli*], **Sir Thomas** (1530-1587), İngiliz hâkimi. Kıraliyet müddei umumisi olarak Norfolk dukasını vatan hainliği ile ittiham etmiştir. Lord High Chancellor sıfatiyle Bacon'ın halefi olmuştur. İskoçya kıraliçesi Mary'nin idam kararını imzalıyan da odur (1586).

BROMME, Karl Rudolf [Brommy diye de anılır] (1804-1860), XIX. yüzyılın ilk Alman amirali. Leipzig civarında Anger'da doğmuş, Bremen yakınındaki St. Magnus'ta ölmüştür. Genç yaşında denizciliğe başlıyan B., 1827 de Yunan bahriyesine intisabetmiş, 1849 da Frankfurt Millet Meclisi tarafından yeni Alman filosunu organize etmeğe davet edilmiştir. B., 4 Haziran 1849 da bir Danimarka korveti ile yaptığı deniz savaşını kazanmış ve bunun üzerine tuğamiralliğe yükseltilmiştir. 1853 te filosu lâğvedilince B. de bahriyeden ayrılmış, 1857 de geçici olarak Avusturyada vazife almıştır. B., *Die Marine* (Bahriye) [yeni bas. 1877-1878] adlı bir eser de yazmıştır.

BROM-METİL-ETİL-KETON: bk. GAZLAR, Göz yaşartıcı.

BROMOFORM, Tri-brom-metan $CHBr_3$. Renksiz, kloroformu andıran kokuda, tatlımsı bir sıvıdır. Suda güç, alkol ve eterde kolay çözünür. Kaynama noktası 151° C, yoğunluğu 2,904 tür. Kireç süspansiyonu, brom ve asetondan elde edilir. Kireç sütü ile bromun muamelesinden meydana gelen kalsiyum hipobromit çözeltisi, süzüldükten sonra asetonla muamele edilir, meydana gelen B. distillenir (damıtılır).

Tıp: [Bromoformium] (Kodeks), küçük, kuru, koyu renkli, tamamen dolu, sıkıca kapalı ve üzeri deri veya kâğıtla bağlı şişelerde saklanmalı, ışıktan uzak tutulmalıdır. Fizyolojik tesiri kloroformunkine benzer. Zehirli olduğu için dikkatle ve ancak doktor tavsiyesi ile, boğmacalı çocukların öksürüğünü geçirmekte kullanılır. Şurup içine veya şekere damlatılarak verilir. Rengi kırmızılaşmış B. kullanılmaz. Gramı 40 damladır.

BROMOL, Tri-brom-fenol $C_6H_2Br_3OH$. Billûri, antiseptik, dezenfektan bir maddedir. Fenolün sudaki çözeltisine brom suyu ilâvesiyle elde edilir.

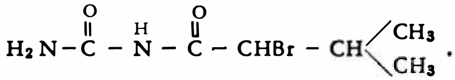
BROM-SİYAN: bk. GAZLAR, Öldürücü.

BROMUS (Bromus), buğdaygiller (Gramineae) familyasından, dünyanın ılık bölgelerinde, bilhassa çoğu kuzey bölgesinde olmak üzere 50 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkilerin *Bromus cappadocicus*, *B. commutatus*, *B. hordaceus*, *B. macrostachys var. lanuginosus*, *B. scoparius*, *B. sterilis*, *B. tectorum* gibi birçok türlerine yurdumuzda, çayır, mera, hendek ve yol kenarlarında çok raslanır. Bunların bazı türleri, süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

BROMUS: Sterilis

BROMÜRAL (Bromisoval), a-brom-isovaleryanil-üre:

$$H_2N-\overset{\overset{O}{\|}}{C}-\overset{H}{N}-\overset{\overset{O}{\|}}{C}-CHBr-CH\begin{matrix}\diagup CH_3\\ \diagdown CH_3\end{matrix}.$$

Beyaz, lezzeti acımsı, valeryanik asidi andıran kokuda, billûrsu bir maddedir. Bileşiminin yaklaşık olarak % 35 ini brom teşkil eder. 150° de erir, soğuk suda güç, sıcak suda, alkol, eter ve yağlarda kolay çözünür. Eczanelerde ayrı bulundurulacak uyku ilâçlarındandır. Ziyansızdır; kalbe ve teneffüse dokunmaz. Alışkanlık hâsıl etmez. Çocuklar da alabilirler. Boğmacada, deniz tutmasında ve birçok asabi ve spazmodik hallerde yatıştırıcı olarak veya uyku için kullanılır. Nevrasteni, histeri, âdet bozuklukları, âdet kesilmesi zamanı (bk. ÂDET ve KLİMAKTERYUM) nevrozlarında da verilen değerli bir ilâçtır.

BROMÜRLER, bir metal ile bromdan meydana gelen (Potasyum bromür KBr, Sodyum bromür NaBr, Bakır bromür $CuBr_2$ v. b.) veya organik bir kök ile bromdan ibaret (Metil bromür CH_3Br, Etil bromür C_2H_5Br v. b.) bileşikler. Metal bromürler, bromik asidin tuzlarıdır.

Tıp: B. yoğun eriyik halinde kullanılırsa tahriş eder. Sulu eriyikleri az tahriş eder. Tatları fena olduğu için güç alınır. B., midede çabuk sindirilir. Alındıktan 10 dakika sonra idrarda bulunur. İdrarla dışarı çıkmaları uzun sürer. Bir ay bromür verilip kesildikten sonra idrarda iki üç ay müddetle brom görülebilir. Salya, ter, mide ve barsak bezleri, safra ve süt vasıtası ile de az miktar brom dışarı atılır.

Tıpta kullanılan ve kodekse girmiş olan başlıca B. şunlardır:

Amonyum bromür (Lat. Ammonii bromidum, Fr. Bromure d'ammonium): Formülü NH_4Br olan beyaz, billûrsu, kokusuz, tuz lezzetinde, ısıtılınca uçan toz halinde cisim. İyice kapalı kablarda, ışıktan saklı tutulmalıdır. Nem çeker, hava ve ışıkta brom çıkarıp sararır. 1,5 kısım suda erir, suyun sıcaklığını düşürür. Alkolde ve eterde az erir. Asabi hallerde ve sar'a tedavisinde daha çok sodyum ve potasyum B. ile birlikte kullanılır.

Etil bromür: Bk. BROMETİL.

Kalsiyum bromür (Lat. Calcii bromidum, Fr. Bromure de calcium): Formülü $CaBr_2 + xH_2O$ olan, çok su çeken, beyaz, kokusuz, lezzeti acı tuzlu, yoğun parça veya billûrsu toz halinde cisim. 0,8 kısım suda ve 1 kısım alkolde erir. Nem almaması için iyice kapalı şişelerde saklanmalıdır. Çocuklarda tetani ve larenks spazmı tedavisinde ve âdet bozuklukları, rahim kanamaları gibi kadın hastalıklarında ağızdan verilen veya şırınga edilen eriyikleri kullanılır.

Potasyum bromür (Lat. Kalii bromidum. Fr. Bromure de potassium): Formülü KBr olan, renksiz, kokusuz, havada bozulmıyan, keskin tuz lezzetinde billûrlar veya beyaz billûrsu toz halinde cisim. 1,5 kısım suda, 200 kısım alkolde erir. İyi kapalı şişelerde saklanmalı ve eriyiği ışıktan korunmalıdır. Tıpta sedativ, antispazmodik, antiepileptik olarak, asabi kalb rahatsızlıkları, uykusuzluk ve baş ağrılarına karşı ve cinsî iştiha hâsıl etmekte kullanılır.

Sodyum bromür (Lat. Natrii bromidum, Fr. Bromure de sodium): Formülü NaBr olan, beyaz, billûrsu, tuzlu ve fena lezzetli toz halinde bir cisim. 1,2 kısım suda ve 12 kısım alkolde erir. Nem çekici bir cisim olduğundan iyice kapalı kablarda ve eriyiği ışıktan korunmalıdır. Sar'a tedavisinde, alınması kolay olduğu için, en çok kullanılan S. B. dür. Asabi çarpıntılarda, boğmaca öksürüğünde, korede ve astmada kullanılır.

BROMYUS (Bromius), kınkanadlılar (Coleoptera) takımının krisomelide (Chrysomelidae) familyasına bağlı bir cins. Küçük, kısa ve kabarık şekilli, soluk renklidir. Bu cinsin yalnız *Bromius vitis* türü, halk arasında asmaya verdiği zararlar dolayısiyle tanınır. Larva halindeyken toprakta yaşar ve asma köklerini kemirir; kâhil hale gelince asma yapraklarını tuhaf şekilde kesip parçalar.

BRONDGEEST [*brǫndgēst*], **Paul Guérin** (1835-1904), Holândalı hekim. Lahey'de doğmuş, Utrecht'te ölmüştür. Utrecht'te Psikoloji Enstitüsünde asistan ve aynı zamanda farmakoloji ve fizikî teşhis lektörü bulunan B., 1860 da kendi adı ile anılan Brondgeest fenomenlerini keşfetmiştir.

B. fenomeni: Daimî bir çalışma halinde bulunan, enine çizgili iskelet kasların kasılması (tonus, b. bk.). Beyni alınmış ve alt çenekemiğinden asılmış bir kurbağa, bacaklarını paçavra gibi sarkıtmayıp biraz bükülmüş bir durumda tutar. Fakat bu vaziyet ancak hassas omurilik kökleri muhafaza edildiği müddetçe devam eder. Bunlar kesilirse bacaklar paçavra gibi sarkar. Buna göre, bacak kaslarının tonusu genişlemiş kaslardaki his organlarının tahriki neticesinde omurilikte husule gelen bir refleks değişimi yolu ile vuku bulur (genişleme refleksi).

BRONEER, Oscar Theodore (doğ. 1894), İsveçli arkeolog. Bäckebo'da doğmuştur. Roma ve Atinadaki Amerikan arkeoloji okullarında okumuştur. 1940 tan beri Atinadaki okulda profesördür. Atina ve Korinthos'ta yapılan

bazı kazılara katılmıştır. Bilhassa eski Yunan medeniyeti ve sanatı üzerinde çalışmaktadır. Başlıca eserleri: *The «armed Aphrodite» on the Acrocorinth and the Aphrodite of Capua* (Akrokorinthos'taki «silâhlı A.» ile Capua'daki A.) [1930], *The Lion Monument at Amphipolis* (A. teki arslan âbidesi) [1941], *The Tent of Xerxes and the Greek Theater* (Kserkses'in çadırı ve Yunan tiyatrosu) [1944]. Korinthos kazıları hakkındaki yayınların bir kısmını B. yazmıştır: *Corinth*, III, 1 [1930], *Acrocorinth* IV, 2 [1930, başkalariyle birlikte], *Terracotta Lamps* (Terakota lâmbaları) X [1930], *The Odeum* (bina adı) [1932].

BRONGNIART [*brõñiār*], **Adolphe Théodore** (1801-1876), Fransız botanikçisi. Alexandre B. ın oğlu. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Botaniğe nebatî fizyoloji ve anatomi araştırmalariyle girmiştir. *Histoire des végétaux fossiles* (Fosil halindeki nebatlar tarihi) veya *Recherches botaniques et géologiques sur les végétaux renfermés dans les diverses couches du globe* (Yer yuvarlağının muhtelif tabakalarında bulunan nebatlar hakkında botanik ve jeoloji araştırmaları) [1828] adlı eseri hazırlamıştır; bu çok mühim eserin neşri tamamlanmamıştır. B. ın, nebat paleontolojisini kurduğu söylenebilir. 1833 te Tabiiye (Histoire Naturelle) müzesine nebatî fizyoloji ve anatomi profesörü tâyin edilmiştir. Andouin ve Dumas ile beraber «Annales des sciences naturelles» (Tabiî ilimler mecmuası) i kurmuştur. B. ın şu eserleri de sayılabilir: *Prodrome d'une histoire des végétaux fossiles* (Fosil halindeki nebatlar tarihine başlangıç) [1828], *Considérations sur la nature des végétaux qui ont couvert la surface de la terre aux diverses époques de sa formation* (Teşekkülünün muhtelif devirlerinde yeryüzünü kaplıyan nebatların mahiyeti hakkında düşünceler) [1838] ve ölümünden sonra yayımlanan *Recherches sur les graines fossiles silicifiées* (Silisle fosilleşmiş hububat hakkında araştırmalar). B, İlimler Akademisi üyesi (1834) ve aynı akademinin reisi olmuştur. B. Bernard Renault'yu yetiştirmiştir.

BRONGNIART [*brõñiār*], **Alexandre** (1770-1847), Fransız mineralog ve jeologu. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Pyrénées ordusunda askerî eczacı olarak hizmet etmiş, 1794 te maden ocakları mühendisi, 1796 da École Centrale des Quatre-Nations'da tabiî tarih profesörü, 1800 de Sèvres çini fabrikası müdürü olmuş ve burada, hemen hemen ortadan kalkmış bulunan cam üzerine resim yapma sanatını canlandırmıştır. Fen fakültesine profesör tâyin edilmiş, Tabiî Tarih Müzesinin mineraloji kürsüsünde Haüy'nin yerine geçmiş ve 1815 te İlimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. *Essai d'une classification naturelle des reptiles* (Sürüngenlerin tabiî tasnifi hakkında deneme) [1805] ile *Traité élémentaire de minéralogie* (İlk mineraloji anakitabı) [1807] yi yayımlamıştır. *Description géologique des environs de Paris* (Paris civarının jeolojik tasviri) [1822] adlı büyük eserin hazırlanmasına Cuvier ile birlikte katılmıştır. Bundan başka *Traité des arts céramiques* (Seramik sanatlar anakitabı) [1845, 2. bas. 1877] i çıkarmıştır. B.,jeolojide metot kurucusu olarak tanınır. Aynı tabakadaki hayvan kalıntılarının değişiklik göstermediğini ilk olarak B. meydana çıkarmış ve arazinin teşekkülünde tatlı sulara önemli bir rol vermiştir.

A. BRONGNIART

BRONKOGRAFİ (Bronchographie), akciğer içindeki nefes yollarının röntgen ışınını geçirmiyen bir madde ile doldurulduktan sonra, röntgen ile muayene edilmesi ve filminin çekilmesi. Çekilen filme bronkogram (bronchogramme) denir. B. nefes yollarındaki daralma ve genişlemelerin ve bilhassa kanserlerin erken teşhisinde, en kullanışlı bir usuldür. Bir ilâçla hastanın boğaz ve nefes borusunun duyarlığı kaldırıldıktan sonra, röntgen ışınını geçirmiyen madde, ya boğazdan hususi sonda veya boyundan iğne ile nefes borusuna akıtılır (şırınga edilir), sonra filim çekilir.

B. için kullanılan madde iyotlu yağ veya suda eriyen iyotlu maddelerdir. Birincisi ciğerde kalır, çıkarılamaz veya emilmez. Onun için ikincisi, yani suda eriyen kullanılmağa başlanmıştır.

BRONKORE (Bronchorrhée; Yun. *bronkhos* = bronş, *rheō* = akmak), bol miktarda bronş balgamı çıkarılması. Bu kelime bugün çok kullanılmıyor. En fazla, bronş genişlemelerinde, bronşların içinde toplanan balgamın bir öksürük nöbeti esnasında çıkışını ifade için kullanılır. Bu vakalarda umumiyetle geceleri bronşların içinde toplanan ve bazan 500 cc gibi büyük miktarlara kadar varabilen iltihabi ifraz sabahleyin kalkınca gelen bir öksürük refleksi ile çıkarılır.

BRONKOSEL (Bronchocèle; Yun. *bronkhos* = boğaz ve *kēlē* = şiş, ur), bir bronşla münasebeti olan gazımsı boyun tümörü.

BRONN [*bron*], **Heinrich Georg** (1800-1862), Alman zoolog ve paleontologu. Heidelberg civarında Ziegelhausen'de doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. En büyük eseri olan *Lethaea geognostica* (2 cilt, 1836-1838, 3. bas. atlasla birlikte 6 cilt, 1852-1856) yı yazarak kendisine büyük bir şöhret sağlamıştır. B., bu eserinde çeşitli formasyonlar için karakteristik taşlaşma olaylarını resimlerle tesbit etmiş ve lüzumlu izahlarda bulunmuştur. Darwin'in *On the Origin of Species by Means of Natural Selection* adlı eserini *Über die Entstehung der Arten durch natürliche Zuchtwahl* (Tabiî tekâmül yoliyle nevilerin meydana gelişi) [7. bas. 1880] adiyle Almancaya çevirmiş olan B., ayrıca 1830 dan beri Leonhard ile müştereken yayımladığı «Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Petrafaktenkunde» (Mineraloji, jeoloji ve paleontoloji yıllığı) de birçok etütler yazmıştır. Keferstein ve başkaları tarafından devam ettirilen ve hayvanların yapısı ve gelişmesi hakkındaki bilgiyi bir araya toplıyan *Klassen und Ordnungen des Tierreichs* (Hayvanlar âleminin tasnif ve tertibi) adlı büyük müracaat kitabını B. yayımlamağa başlamıştır.

BRONNEN [*bronĭn*], **Arnolt** (doğ. 1895), Avusturyalı yazar. Viyanada doğmuştur. Birinci Dünya Harbinden sonra Brecht ile birlikte Berlindeki ekspresyonist sahne avantgardist teşkilâtına girmiştir. Vakit vakit aşırı sağcılarla iş birliği de yapardı. Başlıca eserleri şunlardır: dramlar: *Vatermord* (Baba katli) [1920], *Geburt der Jugend* (Gençliğin doğuşu) [1922], *Exzesse* (Taşkınlık) [1923], *Anarchie in Sillian* (S. da anarşi) [1924], *Rheinische Rebellen* (Ren âsileri) [1925], *Ostpolzug* (Doğu kutbu seferi) [monodram, 1926]; romanlar: *O. S.* (Oberschlesien = Yukarı Silezya) [1929], *Rossbach* (ad) [1930], *Kampf im Äther* (Gökyüzünde savaş) [1935], *Film und Leben der Barbara la Marr* (Filim ve Barbara la Marr'ın hayatı) [1928, yeni bas. 1947].

BRONSART VON SCHELLENDORF [*bronzart fon şelindorf*], **Friedrich** (doğ. 1864), Prusya generali, Paul B. ın oğlu. Berlinde doğmuş olan B., 1882 de Prusya hassa alayına girmiş, 1904 - 1905 Rus - Japon harbine katılmış ve 1913 te Alman askerî heyetiyle Türkiyeye gelmiştir. Birinci Dünya Harbinin başından 1917 ye kadar Türk Ordusu Başkumandanlık erkânı harbiyesinde şef olarak çalışmıştır; 1918 den itibaren de Fransada bir Prusya piyade tümeninin kumandanlığını yapmıştır.

BRONSART VON SCHELLENDORF [*bronzart fon şelindorf*], **Paul** (1832 - 1891), Prusyalı general ve harbiye nazırı. Danzig'de doğmuş, Braunsberg civarındaki Schettnienen'de ölmüştür. B., genç yaşta erkânı harbiyei umumiyeye intisabetmiş, 1870 - 1871 harbinde Başkumandanlık erkânı harbiye heyetinde şef olarak çalışmış ve 1870 te Sedan önündeki müstahkem mevki teslim olunca, Fransızlarla ilk teslim şartlarını müzakereye memur edilmiştir. 1881 de tümgeneral olarak hassa tümeninin başına getirilen B., 1883 - 1889 arasında harbiye nazırı sıfatiyle ve 1887 Septennatsgesetz (Alman ordusunun yedi yıllık hazar gücü kanunu) üzerinde faydalı çalışmalarda bulunmuştur. B., ayrıca piyade kuvvetlerinin silâhlanma işini ıslah etmiştir. 1889 da I. kolordu kumandanlığına getirilen B., *Der Dienst des Generalstabs in Frieden und in Krieg* (Harbde ve sulhta erkânı harbiyenin vazifesi) [2 cilt, 1875 - 1876, 4. bas. 1905] adlı bir eser de yazmıştır.

BRONSART VON SCHELLENDORF [*bronzart fon şelindorf*], **Walter** (1833 - 1914), Prusyalı general ve harbiye nazırı, Paul B. in kardeşi. Danzig'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. B., 1864 ve 1866 seferlerine ve 9. kolordu erkânı harbiye şefi olarak da 1870 - 1871 harbine iştirak etmiştir. 1884 te tümgeneralliğe yükselen B., 1888 de 3. ve 1890 da da 10. kolordu kumandanlığına getirilmiştir. B., 1893 te işinden uzaklaştırılmış; fakat aynı yılın Ekim ayında harbiye nazırlığına tâyin edilmiştir. 1895 ihtilâlinin hazırlanmasında çalışmış olan B., Askerî Kabineyi Reichstag tarafından istenen askerî ceza kanununda reform yapmağa ikna edemeyince 1896 da harbiye nazırlığından istifa etmiştir.

BRONSTEIN: bk. BRONŞTEYN.

BRONŞ (Fr. Bronche, Lat. Bronchus, Yun. Bronkhos), soluk borusu (trachea) nun dördüncü göğüs omurunun alt kıyısı hizasında ikiye ayrılması ile başlayıp akciğerlere kadar giden kısımlarının her biri. Sağdakine *sağ B.*, soldakine *sol B.* denir. B. ların bir akciğer dışında, bir de akciğer içinde bulunan bölümleri vardır. Akciğer dışı bölümünde sağ B. sola göre daha kısa (sağ B. 3 cm, sol 4-5 cm), daha geniş ve daha dik olarak aşağı ve dışa doğru ilerler. Sağ B. u arkasından ve üstünden göğüs uzunlamasına sağ toplardamarı, sol B. u ise üstten aort yayı çaprazlar. Yemek borusu sol B. arkasında yer almıştır. Bundan başka her iki B. da akciğer atardamarları ile, soluk borusu ve bronş (trachéobronchial) üst ve alt akkan düğümleri ve otonom sinir sistemine ait sinir dalları ile, bilhassa akciğer sinir ağı ile komşudur.

Sağda, akciğer göbeğinde, akciğer atardamarları B. un önünde, toplardamarları ise bunların ön ve altında yer almıştır. Solda arter B. un üstünde, toplardamarlar ise yine aşağı ve önde yer almışlardır.

B. lar akciğer göbeğinde dallanırlar, sağda akciğer atardamarı ile B. çapraz yapmadan evvel, sağ akciğerin üst lobuna giden arter üstü dalını verir, sonra geri kalan kütük, dördü ön, dördü arka olmak üzere sekiz tane arter altı dalına ayrılır. Bunlardan birinci ön dal orta loba, geriye kalan bütün dallar da akciğer alt lobuna giderler. Solda arter üstü dalı yoktur. Arter altı dalları dördü ön, dördü arka dal halindedir. Ön dalın birincisi üst loba, geri kalan dalların hepisi alt loba giderler.

B. dalları akciğerin içerisinde ilerledikçe ince *bronşçuk* (bronchulus) lara ayrılır; en son kısmı 1 mm çapında olan bronşçukların her biri bir akciğer lobcuğu ile sona erer. Akciğer lobcuğu içinde bronşçuklar solunum bronşçuklarına ve nihayet onlar da alveollerde sonlanan ductuli alveolares'e ayrılır. B. ların yapısı soluk borusunda olduğu gibi bir kıkırdak iskeletle elâstik bağ örgüsünden ve düz kaslardan meydana gelir. B. ların içi çok katlı tüylü epitel ile döşenmiştir. Mukoza içerisinde ve altında seröz, muköz ve karışık salgı veren bezler bulunur.

B. ların akciğer dışındaki kıkırdak halkaları hemen hemen soluk borusundaki gibi U biçiminde oldukları ve kıkırdakların arka uçlarının arasını zar ve düz kastan ibaret yapı kapattığı halde akciğer içerisine giren B. larda bu şekil kaybolur. Bunların yerini kıkırdak plâkları alır ve aralarını da bağ örgüsünden ibaret bir zar ve düz kas yapısı işgal eder. Çapları 1 mm olan bronşçuklara kadar olan duvarda kıkırdak yapısı bulunur. Daha önce hava yollarında kıkırdak yapısı bulunmaz. Bk. ANATOMI, levha 6, şekil: 2.

BRONŞİAL ASTMA: bk. ASTMA.

BRONŞİT (Fr. Bronchite, Lat. Bronchitis), bronşların ekseriya soluk borusu (trachea) ile birlikte iltihaplanması.

1. *Hâd trakeo - bronşit*: Çocuklarla yaşlıların ilkbahar ve sonbaharda üşütmelerinden ileri gelen müstakil hastalık tablosu. Kızamık, boğmaca ve enflüenza hastalıklarında bu hastalıkların alâmeti (symptom) olarak görülür. Öksürük, balgam çıkarma, ekseriya ateş ve göğüs ağrıları ile belirir. Yatak istirahati, göğüs sargısı, inhalasyon (inhalation), kemoterapi (chémothérapie) ile tedavi edilir.

2. *Kapiller B.* (Bronchiolitis): Bronş ağacının en ince dallarında görülen iltihaplanma. Daha ziyade küçük süt çocuklarında görülen ve derhal doktor müdahalesini icabettiren tehlikeli bir hastalıktır. Hâd B. in veya arasıra da basit bir nezlenin ilerlemesinden meydana gelir. Burun kanadları solunumu (solunum esnasında burun kanadlarının açılıp kapanması), göğüs kafesinin alt kenar yanlarından ve göğüs kemiği (scapula) üst kısmından içeriye çekilmesi, soluk almada (inspiration) boğulurcasına öksürükle belirir. Küçük süt çocuklarında ekseriya ateş yükselmez. Hastalık esnasında çocuk açık havaya çıkarılmalı, sık sık ve azar azar beslenmeli ve penisilin verilmelidir.

3. *Müzmin B.*: İstidatlı olanlarda hâd B. ten meydana gelmekle beraber ekseriya kalb, akciğer hastalıklariyle meslek hastalıkları (meselâ taş kırıcıların akciğerlerinin tozlanması) gibi esas hastalıkların komplikasyonu olarak görülür. Tedavisi, esas hastalığın cinsine göredir.

4. *Balgamı taaffünlü B.* (Bronchitis foetida): Genel olarak bronşektazi (Bronchectasie) den ileri gelir.

Bronşektazi (Bronchectasie = bronchi - ectasie), fasulya büyüklüğünden yumurta büyüklüğüne kadar çeşitli boylarda bronş genişlemesidir. Bu genişleme ya müzmin B. ve akciğer genişlemesinde olduğu gibi silindiriktir veya zatürreeden sonra görüldüğü gibi kese şeklindedir. B. muhtevası

sümüksü, cerahatlı, bazan kanlı, ekseriya taaffünlü bir salgıdır. Bronş çeperinde akciğer kanamalarına yol açan (kanlı öksürük) çıbanlar teşekkül eder. Belirtisi müzmin B. ten farksızdır. Yalnız balgam daha çoktur ve balgamda biraz durduktan sonra üç tabaka hâsıl olur. Ekseriya parmak uçları şişer, parmaklar trampet çomağı şeklini alır. Tedavisinde terebentin yağı (huile de térébenthine) ve ökaliptus preparatları dahilen alınır veya inhalasyon şeklinde kullanılır. Salgıyı azaltmak için kuru yemek lâzımdır. Öksürürken biraz eğilmeli ve balgam boşaltılmalıdır. Pnömotoraks veya plâstik ciğer yoliyle cerrahi tedavi de yapılabilir.

BRONŞTẸYN, David İonoviç (doğ. 1924), Rus satranç şampiyonu. Belaya tserkov'da doğmuştur. B., 1951 de Botvinnik ile Moskovada dünya satranç şampiyonluğu için oynadığı oyunda berabere kalmıştır (12: 12).

BRONŞTẸYN (Alm. Bronstein), **Leyb** (Leib): bk. TROTSKİY, Lev (Leo).

BRONTAİOS (Yun. = gök gürletici), Zeus'un lâkaplarından biri. Aynı mânada Brontēsios ve Brontōn lâkapları da kullanılmıştır. Bk. BRONTĒSİOS, BRONTŌN.

BRỌNTE (Coğ.), Sicilyada bir şehir. Catania eyaletinde ve bunun merkezine göre Kuzeybatı yönünde, demiryolu ile 50 km uzaklığındadır. Etna yanardağının batı eteğindedir. Bu bölge şarap istihsal eder ve biraz yağ, ipek, yünlü ve kâğıt da ihraceder. 1799 da Lord Nelson'a Napoli kıralı IV. Ferdinando tarafından B. dukası unvanı verilmiştir.

BRONTĒ (Yun. = gök gürültüsü), Yunan mitolojisinde geçen iki ad: 1. Şahıslandırılmış olan yıldırım. Orpheus'a mal edilen şiirlerde (bk. ORPHİK ŞİİRLER) bu kelime çoğul olarak (*Brontai*) da geçmektedir. Plinius'a göre, Apelles, B. nin resmini hazırlamıştır.
2. Güneş tanrısı Helios'un adlarından biri.

BRONTË [*brọnti*], İngiliz şair ve romancısı üç kızkardeş:

1. **Charlotte B.** (1816 - 1855), Thornton (Yorkshire) da doğmuş, Haworth'ta ölmüştür. Babası Haworth papazı idi. Annesinin ölümü (1821) üzerine 6 kardeşiyle birlikte öksüz kalmıştır. Charlotte, iki ablası ve küçük kardeşi Emily ile birlikte Cowan's Bridge'deki Clergy Daughters' School (Papaz kızları okulu) a girmiş (1824), bir yıl sonra dördü de okuldan ayrılmıştır (1825). Charlotte çok sert bir disiplinle kötü bir şekilde idare edilen bu okulu *Jane Eyre* adlı romanında tasvir etmiştir. 1831 de Roe Head House (Dewsbury) da Margaret Wooler's School'a gitmiş, bir yıl sonra kardeşlerine bakmak için eve dönmüş, 1835 te aynı okulda vazife almış, 1838 de tekrar eve dönmüş, ailesinin geçimini sağlamak için bir özel okul açmayı düşünmüş, bunun için de, Fransızca öğrenmek üzere, kızkardeşi Emily ile birlikte Bruxelles'e gitmiş, Pensionnat Héger'e öğrenci olarak girmiş (1842), sekiz ay sonra teyzesinin ölümü üzerine İngiltereye dönmüş, öğrenimini tamamlaması için öğretmeninin daveti üzerine 1843 te tekrar Bruxelles'e gitmiş, fakat 1844 te artık büsbütün Haworth'a dönmüştür.

Ch. BRONTË

Charlotte, 1845 te kızkardeşi Emily'nin şiir yazdığını öğrenmiş, bundan sonra Charlotte, Emily ve Anne her üçü de şiir yazmağa başlamışlar, bir yıl sonra her üçü de şiirlerini bir arada yayımlamışlardır (1846). Bu kitapta «Currer, Ellis ve Acton Bell» takma adlarını kullanmışlardır. B. daha sonra, yine Currer Bell adıyle *The Professor* (Profesör) [yazılışı 1846, yayımı 1857] ve en ünlü romanı olan *Jane Eyre* (1847; Türk. terc. 1945) i yayımlamıştır. Bu romanla, Currer Bell adı çok ilgi toplamış ve yazarın kim olduğu merak edilmiştir. Bu sır, *Shirley* [1849; Türk. terc. 1955] yayımlanıncaya kadar gizli kalmıştır. Son romanı *Villette* (1853) tir. Yazar, *Jane Eyre* ve *Villette*te kendi hayatının hikâyesini hakikate sadık bir şekilde anlatmış, *Shirley*de de, kitabın başılışından bir yıl önce ölen kızkardeşi Emily'nin karakterini çizmeğe çalışmıştır. B., 1854 te Haworth'ın papazı Arthur Bell Nicholls ile evlenmiş, bir yıl sonra da, bir doğum sonucunda hastalanarak ölmüştür. *Jane Eyre*in kahramanı Jane, küçük yaşta yetim kalarak, Edward Rochester'ın himayesine girer. Aralarında aşk başlar, fakat ancak Rochester'ın mecnun karısı öldükten, bu arada Rochester da gözlerini kaybettikten sonra ikisi evlenebilirler.

2. **Emily** (1818 - 1848), Thornton'da doğmuş, Haworth'ta ölmüştür. Ablalariyle birlikte Clergy Daughters' School'da bir yıl okumuş (1824 - 1825), sonra, Charlotte ile Fransızca öğrenmek için Bruxelles'e gitmiştir. Emily B., edebiyat alanına ilkin şiir yazmakla girmiş ve bunları, kızkardeşleriyle birlikte bastırdığı kitapta «Ellis Bell» takma adiyle yayımlamıştır. Emily'nin şiirleri, kardeşlerinin şiirleri arasında en güzelleri ve en çok dikkate değer olanları idi. Emily, *Wuthering Heights* (1847; Türk. terc.: *Ölmiyen aşk* (*Anafor tepe*) [1942 - 1943], *Rüzgârlı bayır* [1946]) romanını yayımlamıştır. Emily'nin bu tek romanı şiddetli nefret ve intikam hislerini inceliyen çok kuvvetli, trajik bir eser olup, *Jane Eyre*e daha üstün tutulmaktadır. *Wuthering Heights*ın kahramanı Heathcliff, Yorkshire'ın rüzgârlı bataklıklarında Hindley ve Catherine Earnshaw ile birlikte büyür ve kızı sever. Catherine'in Edgar Linton'la evlenmesi üzerine, Heathcliff her iki aileden de intikamını alır. 1846 da *Poems by Currer, Ellis, and Acton Bell* (C., E. ve A. Bell kardeşlerin şiirleri) başlığı ile yayımlanan kitaptaki en iyi şiirler, Emily'nin kaleminden çıkmıştır.

E. BRONTË

3. **Anne** (1820 - 1849), Thornton'da doğmuş, Scarborough'da ölmüştür. Bu da, Charlotte ve Emily gibi ilkin şiir yazmış, bunları, ablalariyle birlikte bastırdığı kitapta «Acton Bell» takma adiyle yayımlamıştır. Romanları *Agnes Grey* (1847) ve *The Tenant of Wildfell Hall* (W. H. un kiracısı) [1848] dır. Anne'in romanları, kuruluş ve hareket bakımından, ablalarının eserlerinden daha zayıftır.

BRONTEİON (Yun. *brontē* = gök gürültüsü), antik tiyatroda gök gürültüsünü taklideden alet. Bu alet bronzdan yapılmış bir fıçı idi. İçine taş boşaltılarak gök gürültüsü sesi çıkarılırdı.

BRONTĒS (Yun. *brontē* = gök gürültüsü), Yunan mitolojisinde Kyklops'lardan biri, Uranos (gök) ile Gaia (toprak) nın oğlu. Okeanos kızlarından Metis'i hamile bırakmıştır. B. kardeşleri ile birlikte Apollon tarafından okla öldürülmüştür.

BRONTĒSİOS (Yun. = gök gürletici), Zeus'un lâkaplarından biri. Bu ad, Ankaradaki Monumentum Ancyranum (bk. AUGUSTUS VASİYETNAMESİ) un Yunanca metninde Lat. *Iuppiter Tonans*ın tercümesi olarak geçmektedir. Augustus, Romada Zeus B. (Iuppiter Tonans) un kültü için Capitolium tepesinde bir tapınak inşa ettirmiştir. Bk. BRONTAİOS, BRONTŌN.

BRONTEUS, Alt-Silurien'den Alt-Devonien'e kadar yaşamış bir fosil hayvan. Hypoparia grupundaki Trilobit'lerin Opistoparia sınıfına dahildir. Nispeten küçük ve arkaya doğru kaymış durumdaki gözleri, glabella ön yanak ve plevra uçlarının kısalığı karakteristiktir. Toraksta 10 adet segmenti bulunur. Pygidium kenarları çok defa değirmi ve bazan da dişlidir. Pygidium'u çok büyümüş ve yelpaze biçimini almıştır.

BRONTOFOBİ (Fr. Brontophobie; Yun. *brontē* = gök gürültüsü, *phobein* = korkmak) bazı nöropat hastalarda veya başlı başına olarak müşahade edilen gök gürlemesinden korkma halidir.

BRONTŌN (Yun. = gök gürletici), Zeus'un lâkaplarından biri. Yunanistanda kullanılmıyan bu lâkap, Anadolu kitabelerinde geçmektedir. Zeus B. un başlıca kült yeri, galip bir ihtimalle Dorilaion (Eskişehir) da idi. Bundan başka Phrygia ve Galatia'nın birçok yerlerinde de Zeus B. kültü yapılırdı. Hattâ bu kült galip bir ihtimalle azadedilmiş Phrygialı köleler sayesinde, erken bir tarihte Romada da yerleşmiştir. Romada Zeus B. bir nevi güneş tanrısı telâkki edilirdi.

BRONTOSAURUS, jeolojik ikinci (Mezozoik) zamanda yaşamış dev yapılı sürüngenlerden Dinosauria grupuna ait bir cins. B., gelişmesinin en yüksek derecesine Tebeşir devrinde ulaşmıştır. Dünya üzerinde şimdiye kadar görülen en büyük kara hayvanı idi. Boyu 20 m yi, yüksekliği 5 yi geçer, ağırlığı da 40 tonu bulurdu. Boynu ve kuyruğu çok uzundu. Uzun boynuna göre pek ufak olan başının içindeki beyni ise ancak yarım kilo gelirdi. Birbirine eşit, sütun şeklinde dört iri bacağı vardı. Ayakları filinki gibi küt tırnaklarla sonlanmıştı. B., zamanının tropik göl ve bataklıkları kenarında yaşar, su bitkileriyle beslenirdi. Karada ağır ve zorlukla hareket eder, suda iyi yüzerdi. B. un Kuzey Amerika Alt Tebeşir tabakaları arasında tam bir iskelet fosili bulunmuştur.

B R O N T O S A U R U S

BRONTOTHERIUM: bk. TITANOTHERIUM.

BRONX [*brɔŋks*], New York'un Harlem ve East River boyundaki kuzey bölümü. Nüfusu 1 450 000 (1950)-dir. Birçok parkların bulunduğu bir yerdir.

BRONZ: bk. TUNÇ.

BRONZ DEVRİ: bk. TUNÇ DEVRİ.

BRONZINO [*brondzīno*], **Agnolo di Cosimo** (II. Bronzino adiyle anılır] (1502-1572), İtalyan ressamı. Floransanın Monticelli kasabasında doğmuş, Floransada ölmüştür. Küçük yaştan başlıyan çizgi çizme merakı, ömrü boyunca meydana getirdiği eserlerinde üstün bir değer olarak yer almıştır. B. önce Raffaellino del Garbo'nun atölyesine girmiş, sonra da Jacopo Carrucci (da Pontormo) nun çalışma arkadaşı ve talebesi olmuştur. B. nun hususiyle portreleri ve dine ait resimleri meşhurdur, şair olarak da tanınır. Jacopo Carrucci'nin sevgisini kazanmış olan B. az zaman sonra hocasının çalıştığı en önemli işlerde değerli bir yardımcı olarak vazife almış ve San Lorenzo (Floransa) kilisesi dekorasyonlarında birlikte çalışmıştır. Hocasının ölümünden sonra da bu işleri kendisi tamamlamıştır. B. nun Floransa yakınında bir rahibeler manastırına (Badia di Firenze) yaptığı S. Benedictus'un hayat ve menkıbelerine ait fresko resimleri, Cosimo de' Medici'nın eski sarayında bir kilisenin süsleri ve ayrıca kilisenin büyük mihrabı üzerine yaptığı «Mezara konuluş» tablosu, tarzının en iyi örneklerinden biridir. Bu eserlerde bilgili çizgiler, üstün bir yer almıştır. B., eserlerinden büyük bir hayranlıkla bahseden ünlü yazar Vasari'nin samimî dostudur. B., Michelangelo'nun tesiri altında kalmıştır. Floransa ve Pisa'daki eserlerinde bu tesir açık ola-

A. B R O N Z I N O
«Toledo'lu Leonor (Eleonora), oğlu Ferdinando ile birlikte» (Uffizi galerisi, Floransa)

rak kendini gösterir.Büyük Duka I. Cosimo yanında büyük bir itibar kazanmış olan B., ustalığını gösterecek imkânlar bulmuştur. Yağlı boya, fresko ve komediler için dekorasyon ve halı karton resimleri gibi her çeşit işler üzerinde çalışmıştır. Portreleri, çıplak resimlerinden daha üstün bir değer taşır. Bunlar arasında çağdaşlarının portreleri, eski zaman şahsiyetlerinin birçok resimleri bulunmaktadır: Toscana büyük dukası I. Cosimo (Pitti galerisi, Floransa), Toledo'lu Leonor [Eleonora] (Uffizi galerisi, Floransa), Dante, Boccaccio, Petrarca'nın ve ayrıca dikkate değer bir ifade kudreti taşıyan çocuk Ferdinando de' Medici'nin portreleri vardır. B. allegorik resimler de yapmıştır. En meşhuru I. François'ya gönderilmiş olan ve çok ince bir düşünce mahsülü olan bu eserde Venus, aşk, cinnet ve zaman bir arada terkibedilerek realize edilmiştir (Millî galeri, Londra). Başka portreleri arasında: «Bir genç Medici'nin portresi» (Bern), «I. Cosimo'nun karısı Eleonora (Leonor) nın portresi» (Krallık galerisi), «I. Cosimo'nun oğlu prens Don Garcia» (Krallık galerisi), «Bir genç kemancı» (Prado, Madrid), «Meryeme görünen İsa», «Bir heykelci» (Louvre, Paris), «Mühendis Luc Martin» (Pitti, Floransa) portreleri vardır.

BRONZİT, $(Mg\,Fe)_2 \cdot Si_2\,O_6$ bileşiminde bir mineral. Piroksen ailesinin rombik sınıftan üyesi ve Orthangit grupunun tipik temsilcisidir. Rengi çok defa esmer yeşildir. Metalik parıltılı olanlarına daha sık tesadüf edilir. Sertliği 4 - 5, özgül ağırlığı 3 - 3,5 tir. Birçok püskürük kültelerin önemli bir rüknüdür. Çok defa talk veya serpantin haline geçmiş olarak bulunur.

BROOK FARM [*bruk farm*] (B. çiftliği), West Roxbury (Mass., Amerika) de kurulan ve 1841 - 1847 yıllarında refahlı bir gelişme gösteren bir ziraat ve terbiye müessesesi. İki transandantalist (Fr. transcendentaliste: 1836 da Locke'un sansüalizm ve materyalizmine karşı meydana çıkan metafizik bir cereyan), George Ripley ile karısı Sophia, B. F. ı «sade yaşamayı, yüksek düşünme» ile meczetmek için bir grup halinde yaşama denemesi olarak kurmuşlardır. 768 hektarlık çiftlik, her biri 500 dolarlık 24 aksiyonluk bir anonim şirketin malı idi. Bütün üyeler, elleriyle çalışarak grupu maddeten müstakil kılacaklar ve aynı zamanda kültür bakımından kendilerine bahşolunan menfaatlerden faydalanacaklardı. Grup üyeleri arasında Nathaniel Hawthorne, John S. Dwight, Charles A. Dana ve Isaac Hecker gibi adamlar bulunuyordu. Misafir olarak da Emerson, W. H. Channing, Margaret Fuller ve Orestes Berenson bulunmuş ve mânevi hayata revnak vermiştir. İktisadi bakımdan okul fevkalâde iyi idi, teşebbüsün en muvaffakiyetli kısmı bu olmuştur. Ziraat ise arazinin kumlu olması ve çiftçilerin tecrübesizliği yüzünden pek muvaffak olmamıştır. 1845 te o zaman Fourier'nin doktrini büyük şöhret kazanmış olduğu için, B. F. bir Fourier'ci falanj (Fr. phalange = grup) haline getirilmiştir. Fakat 1846 da, henüz bitirilmemiş ve sigorta edilmemiş olan merkezî binanın yanması, grupa çok ağır bir darbe vurmuş ve grup 1847 de dağılmıştır. 1845-1849 yıllarında B. F. da Ripley tarafından çıkarılan Harbinger mecmuası, grupun hususi organı olmaktan ziyade bir Fourier'ci haftalık gazete idi. 1847 den sonra Parke Godwin tarafından New Yorkta çıkarılmıştır.

BROOKE [*bruk*], **Arthur** (ölm. 1563), İngiliz şairi. Bandello'nun hikâyesini örnek alarak serbest nazımla *The Tragical History of Romeus and Juliet* (R. ile J. in trajik hikâyesi) [1562] adlı bir eser yazmıştır. Bu eser sonradan Shakespeare'in dramı için ana kaynak olmuştur.

BROOKE, Baron: bk. GREVILLE, Sir Fulke.

BROOKE [*bruk*], **Henry** (1703 - 1783), İrlandalı şair ve romancı. Cavan kasabasında doğmuş, Dublin'de ölmüştür. Dublin'de Trinity kolejinde okumuş, daha sonra Londraya giderek hukuk öğrenimi görmüştür. *Universel Beauty* (Umumi güzellik) [6 cilt, 1735] adlı çok uzun bir felsefi şiir yazmıştır. Tasso'nun *Gerusalemme liberata* (Kurtarılmış Kudüs) sının birinci ve ikinci bölümlerini tercüme etmiş (1738), ertesi yıl *Gustavus Vasa, The Deliverer of his Country* (Memleketinin kurtarıcısı G. V.) [1739] adlı bir tragedya yazmıştır. Bu piyeste, o devrin tanınmış kişilerinden birinin portresi çizilmiş olduğu için, eser Drury Lane'de beş hafta oynandıktan sonra yasak edilmiştir. Aynı eser, daha sonra *The Patriot* (Vatansever) adı altında İrlanda sahnesinde oynanmıştır. B., 1745 te meydana gelen Jacobite ayaklanmasında *Former's Six Letters to the Protestants of Ireland* (İrlanda Protestanlarına F. in altı mektubu) [bu mektuplar 1746 da bir araya toplanmıştır] ı çıkarmış, bu hizmetine karşılık Mullinger'da kışla müdürlüğüne tâyin edilmiş, ölünceye kadar orada kalmıştır.

B. ın en yaygın eseri *The Fool of Quality; or the History of Henry, Earl of Moreland* (Kaliteli deli veya Moreland kontu H. nin hikâyesi) [1765 - 1770] adlı romanıdır. Yazar, bu eserinde birçok sosyal meseleleri ele almıştır. Hisli ve ağlatıcı bir eser olan bu roman B. un mizaç ve inceliğini çok iyi aksettirmektedir. İkinci romanı *Juliet Grenville* (ad) [1774] dir.

BROOKE [*bruk*], **Rupert** (1887-1915), İngiliz şairi. Rugby'de doğmuş, Çanakkale harbi sırasında İskiro (Skyros) adasında (Ege denizi) güneş çarpması ve kan zehirlenmesinden ölmüştür. Rugby School'da ve Cambridge'deki King's College'de okumuştur. İlk edebî çalışmalarına şiir yazmak ve I. Elizabeth devri dramını incelemekle başlıyan B., 1911 de Münih ve Floransaya, 1912 de Berline gitmiş, daha sonra Amerika ve Yeni Zelanda'ya seyahat etmiştir (1913 - 1914). İlk şiirlerinde (1905-1908) şekle fazla önem veren B., daha sonraki şiirlerinde (1908 - 1911) büyük bir ilerleme göstermiştir. Başlıca şiir kitapları *Poems* (Şiirler) [1911], *1914 and Other Poems* (1914 ve diğer şiirler) [1914]dır. Birçok şiirlerinde hislilik ile mizahı birleştiren B., *Clouds* (Bulutlar) ve *Psychical Research* (Ruhî araştırma) ve *The Soldier* (Asker) sonelerinde sanatının doruğuna erişmiştir.

R. BROOKE

Kendini tiyatro yazarı olmak hevesine kaptıran B., bu alanda bir perdelik *Lithuania* adlı bir melodramdan başka bir şey yazmamıştır. Amerika hakkındaki görüşlerini anlatan ve birçok yerleri çok güzel olan *Letters from America* (Amerikadan mektuplar) [1916] adlı eseri,

ölümünden sonra yayımlanmıştır. «Harb nesli şairleri»nden olan ve genç yaşta ölen B., grupun en ileri gelen şahsiyeti olmuştur.

BROOKE [*bruk*], **Sir Alan Francis, Birinci Vikont Allanbrooke** (doğ. 1883), İngiliz askeri. Bagnères-de-Bigorre (Fransa)da doğmuştur. Babası, İrlandada Fermanagh kontluğundan gelen Sir Victor Brooke'tur. İngiltere dışında okuyarak, Woolwich'teki Royal Military College'de tahsilini bitirmiştir.

1902 de topçu alayına girmiş, 1914 te Secunderabad Cavalry Brigade (İskenderabad atlı tugayı) ile birlikte Fransaya gitmiştir. 1915 te Hindistanın 2. Kıraliyet Atlı Topçu Alayında yaver olmuş, 1918 de İrlanda Ordusu 1. Ordu Erk. Harb. Umumiye subayı, 1929-1932 yıllarında Topçu Okulunun kumandanı olmuştur. 1932-1934 yıllarında Imperial Defence College'de ordu müfettişi (1934-1935 8. Piyade Tugayı kumandanı, Royal Artillery Kıraliyet Topçu müfettişi), 1935-1936 Millî Müdafaa Vekâletinde askerî talim ve terbiye müdürü, 1937-1938 mütaharrik tümen kumandanı, 1941-1946 da İmparatorluk Erk. Harb. Umumiye reisi, 1944 te feldmareşal olmuştur. İkinci Dünya Harbinde Dunkerque çekilmesini himaye etmiştir. Harbden sonra İmparatorluk Erk. Harb. Umumiye reisi sıfatiyle Washington, Moskova (1942), Washington, Quebec, Kahire ve Tahran (1943) ve Moskova (1944) konferanslarına katılmıştır. 1944 te Suvarov nişaniyle taltif olunmuş, 1945 te baron, 1946 da vikont olmuştur. İngiltere kara kuvvetlerini teşkilâtlandırmış, bu alanda fevkalâde bir faaliyet göstermiş ve yerinde tedbirler almıştır. Meselâ Rommel'in ilerlemesi esnasında Nil'in alt vâdisinde müdafaa tertibatı almış ve 8. orduyu son bir çekilme için hazırlamıştır.

BROOKE [*bruk*], **Sir James** (1803-1868), Sarawak (Borneo) racası. Secrore (Benares) de bir İngiliz ana ve babadan doğmuş, Baraton (Devonshire) da ölmüştür. İngiliz Doğu Hint şirketinin memuru olarak hayata atıldıktan sonra 1825-1826 yıllarında Birmanyada faal serviste bulunmuş ve 1830 da Hindistan ordusundan ayrılmıştır. Doğu Hinde yaptığı bir seyahat esnasında, deniz haydutluğuna mâni olmak için bir plân tasarlamış, 1838 de yatiyle Borneo'ya giderek, adanın batı kıyısında, Bruney sultanının dayısı Muda Hassim'e, Dayak aşiretlerinin bir isyanını bastırmakta yardım etmiştir. Sultan onu mükâfatlandırmak için raca yapmış (1841) tır. Sarawak'ta hükümet kuran ve memleketi medenileştirmeğe çalışan B., 1850 de İngiltere, İtalya ve Birleşik Amerika tarafından tanınmış ve 1863 e kadar Sarawak'ı idare etmiş ve kafa avcılığı (b. bk.) ve deniz haydutluğuna karşı mücadele etmiştir. İngiliz hükümeti ona baronet ünvanını vermiş ve onu Labuan valisi yapmıştır. Çinli tüccarların 1867 de sebebolduklari isyan hareketinde Sarawak'ın başkenti Kuching yakılmıştır. Birçok aşiret isyanlarını bastırmıştır. Sarawak racası olarak 1863 te yeğeni **Sir Charles Johnson B.** (1829-1917) yerine geçmiştir. Bunun halefi de oğlu **Sir Charles Vyner B.** (doğ. 1874) olmuştur. Bu zat, 1888 den beri İngiliz himayesinde bulunan Sarawak'ı 1946 da İngiltereye taç sömürgesi olarak vermiştir.

BROOKE [*bruk*], **Stopford Augustus** (1832-1916), İngiliz kilise adamı ve yazarı. Letterkenny (Donegal, İrlanda) de doğmuş, Dublin'deki Trinity College'de okumuştur. Orada ilâhiyat ve İngilizce şiir mükâfatlarını kazanmıştır. 1857 de rahip olmuş ve çabucak ilerlemiştir. Londranın çeşitli semtlerinde rahip olarak çalıştıktan sonra 1863 te Berlinde kıralın büyük kızının husu i rahipliğine tâyin edilmiştir. İngiltereye döndükten sonra York Street'te St. James Chapel'ın rahibi olmuş ve bu mevkiini 1875 e kadar muhafaza etmiştir. Aynı sene Kıraliçe Victoria'nın chaplain (saray rahibi) i olmuştur. 1880 de Anglikan mezhebini terk etmiş ve 1894 e kadar Bedford Chapel'da Unitarian rahibi olarak çalışmıştır. Yazar olarak kısa zamanda büyük ün kazanmıştır. Başlıca neşriyatı şunlardır: *The Life and Letters of the Reverend F. W. Robertson* (Rahip F. W. R. un hayatı ve mektupları) [1865], *Freedom in the Church of England* (Anglikan mezhebinde hürriyet) [1871], *Theology in the English Poets* (İngiliz şairlerinde ilâhiyat) [1874], *English Literature* (İngiliz edebiyatı) [1876], *Riquet of the Tuft; a Love Drama* (Sorguçlu R.; aşk dramı) [1880], *The History of Early English Literature* (Eski İngiliz edebiyatı tarihi) [1892], *Tennyson* (ad) [1900], *The Poetry of Robert Browning* (R. B. in şiir sanatı) [1902], *On Ten Plays of Shakespeare* (S. in on piyesine dair) [1905], *Studies in Poetry* (Şiir sanatı hakkında incelemeler) [1907], *Ten More Plays from Shakespeare* (S. den on piyes daha) [1913]. İhtiyarlığında resme başlamış ve muvaffakiyetli tablolar vücuda getirmiştir.

BROOKE [*bruk*] **HASTALIĞI,** İngiliz cilt doktoru Manchesterli Henry Ambrose Grundy Brooke (1854-1919) un adı ile ilgili olarak, şu üç hastalığa verilen isim:

1. Psorospermosis veya Psorospermiasis: psorosperm adlı hayvani mikropların sebebolduğu bir cilt hastalığı.

2. Epithelioma adenoides cysticum: bir selim hücre adenomu, veya basal hücre karsinomu.

3. Keratosis follicularis contagiosa: sari olması muhtemel bir cilt sertleşmesi.

B. merhemi: Çeşitli cilt hastalıklarında kullanılır: 28 kısım civa oleatı, 14 kısım petrolatum, 1 kısım iktiyol. 7 şer kısım kola ve çinko oksidi, 1, 2 kısım salisilik asit.

B. uru: Epithelioma adenoides cysticum (yukarıda izah edilmiştir).

BROOKESİA, bukalemunlar (Chameleontidae) familyasından(b. bk.) bir cins. B. lar Madagaskar adasında yaşıyan ufak boyda bukalemunlardır. *B. minima* ancak 3, 3 cm, *B. spectrum* 7 cm uzunluğunda olup kuyrukları kısadır; kuyruklarını tutunma işinde kullanmazlar.

BROOKLYN [*bruklin*], King's County adı altında New York City'nin beş semtinden biri. B. Long Island'ın batı ucunda kurulmuştur. Nüfusu 2 716000 (1951). B. de Alman, Skandinav, Yahudi, İtalyan, Suriyeli mahalleleri bulunmaktadır. Manhattan'a bakan bölümde çok yüksek binalar vardır. B. in kuzeybatı kıyısı tam olarak, New York limanı ve endüstri semtinin bir kısmını teşkil eder. Burada her cinsten 7 000 işletme bulunduğu gibi bunların 700 ü büyük ve orta işletmelerdir. Bütün bu işletmelerde (1947) yaklaşık olarak 200 000 işçi çalışır. Güney kıyısı boyunca Coney Island halk plâjı uzanır. Birçok eğlence yerleri bulunan Coney Island bazı günlerde 1 000 000 insan tarafından ziyaret edilir.

1636 da Holândalılar (Jacob van Corlaer) tarafından kurulmuş olan B., 1646 da Breukelen (Breuckelen) köyü olarak tanınıyordu. Bu isim sonradan İngilizceleştirilerek Brooklyn olmuştur. 1655 te ilk kilise, 1801 de de devlete ait bir gemi tezgâhı kurulmuştur. 1834 te şehir olmuş,

1898 de de New York'a katılmıştır. B. e City of Homes (Yurtlar şehri) denmiş ise de aynı zamanda önemli bir endüstri bölgesidir: Makine, mensucat, kâğıt ve kimyevi maddeler imal eder. Birçok yüksek okulları, müze ve kütüphaneleri, bir de büyük parkı vardır.

BROOKS [*bruks*], **Maria** [kızlık soyadı: **Gowen**; edebiyatta takma adı: **Maria del Occidente**] (1794-1845), Amerikalı kadın yazar. Medford (Massachusetts, Amerika) da doğmuş, 1810 da John Brooks ile evlenmiştir. İngiliz şairi Robert Southey ile arkadaşlığı vardır. Southey, B. un yazılarını beğenirdi ve ona Maria of the West (Batılı M.) lâkabını vermiş, B. da bunun üzerine Maria del Occidente (bu adın İspanyolcası) imzasını kullanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Judith, Esther, and other Poems* (J., E. ve başka şiirler) [1820], *Zóphiël* (ad) [1834], *Idomen or the Vale of Yumuri* (I. veya Y. ovası) [1843].

BROOKS [*bruks*], **Phillips** (1835-1893), Amerikalı din hatibi ve yazar. Boston (Massachusetts) da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Protestan Episcopal Church'a girmiş ve evvelâ Philadelphia'da, sonrada Boston'daki Trinity Church'ın rahibi olarak (1869-1891) vaızlariyle büyük şöhret kazanmıştır. 1891 de Massachusetts piskoposu olan B., birkaç vaız külliyatı ve ilâhiler yayımlamıştır. *The Light of the World* (Dünyanın ışığı) [1890], *New Starts in Life* (Hayatta yeni başlangıçlar) [1896], *The Law of Growth* (İnkişaf kanunu) [1902], B. un tanınmış eserleridir.

BROOKS [*bruks*], **Van Wyck** (doğ. 1886), Amerikan edebiyat tarihçisi. Plainfield (New Jersey) de doğmuştur. İlk eserlerinde sanatkâr ile maddileşen medeniyet arasındaki tezat üzerinde durmuştur. B. un en büyük eseri, geniş bir kültür tarihini esas tutan 5 ciltlik Amerikan Edebiyatı tarihidir. Başlıca eserleri şunlardır: *America's Coming-of-Age* (Amerikanın rüşte ermesi) [1915], *Ordeal of Mark Twain* (M. T. in ordalia [b. bk.] sı) [1919], *The World of Washington Irving* (W. I. in dünyası) [1947], *The Flowering of New England* (Yeni İngilterenin gelişmesi) [1947], *The Confident Years* (Emin yıllar) [1952].

BROOKS [*bruks*], **William Robert** (1844-1921), Amerikalı astronom. İngilterede doğmuştur. 1857 de Amerikaya giderek teknik resim ve mekanik alanında sahip olduğu büyük bilgi ve mahareti astronomik araştırmalara hasretmiştir. Çok zaman bizzat yapmış olduğu teleskopları kullanmıştır. 1874 te Phelps (New York) te kurmuş olduğu Red House Observatory adlı rasathanede 11 kuyruklu yıldız bulmuştur. 1900 de Geneva (New York) daki Hobart College'e tâyin olunmuştur. Ömrü boyunca 27 kuyruklu yıldız keşfetmiştir. B., aynı zamanda gök fotoğrafı alanında bir öncü olmuştur.

1889 daki Brooks kuyruklu yıldızı

BROOKS [*bruks*] **SIRA DAĞLARI** (Brooks Range, jeolog Alfred H. Brooks'un adı ile ilgili olarak), Alaskanın kuzeyinde ve Yukon ırmağının havuzunu, Kuzey Buz Denizinin sularından ayıran sıradağlar. Sıradağlar ikinci derecede birçok sıradağları içine alır: Baird, Davidson, De Long, Endicott ve Melville. Yüksekliği ortalama 1650-2000 m dir. Bölgede az iskân edilmiş yerler olup nakliyat hemen hemen sırf havadan yapılır.

BROOM [*brūm*], **Robert** (doğ. 1866), Güney Afrikalı morfolog ve paleontolog. Paisley (İskoçya) de doğmuştur. Glasgow üniversitesinden tıp diplomasını aldıktan (1895) sonra Güney Afrikada Stellenbosch'taki Victoria College'de zooloji ve jeoloji profesörü olmuş (1903-1910), sonra Pretoria'daki Transvaal Müzesi müdürlüğüne geçmiştir. Mukayeseli anatomi ile omurgalılar paleontolojisi sahasındaki çalışmaları ve bilhassa Güney Afrikada meydana çıkarılan insanımsı maymun (1925 te, Bechuanaland'ın Taungs mevkiinde: Australopithecus africanus; 1936 da Transvaal'da: Australopithecus transvaalensis, v. b.) ve maymunsu insan (1913 te Transvaal'ın Boskop mevkiinde: Homo capensis; 1921 de Kuzey Rhodesia'nın Broken Hill mevkiinde: Homo rhodesiensis [Broom'a göre: Cyphanthropus rhodesiensis]) fosillerini bu bakımdan incelemeleriyle tanınmıştır. Bu kalıntılardan Australopithecus transvaalensis'i 1936 da Transvaal'ın Sterkfortein mevkiinde bizzat B. bulmuş, 1938 de iskeletin birkaç parçasını da ortaya çıkardıktan sonra mahlûk, maymundan daha ziyade insana benzediği için, B., Australopithecus (= güney maymunu) adını Plesianthropus (= yaklaşık insan) a çevirmiştir. Aynı yerin yakınında, Kromdraai'den bir öğrenci tarafından meydana çıkarılan ve Plesianthropus'a benziyen bir mahlûka da B., kol kemiklerinin iriliğinden dolayı, Paranthropus robustus (= güçlü kuvvetli insanımsı [hayvan]) adını vermiştir. B. daha sonra, 1952 de, Transvaal'ın Swartkrans mevkiinden Paranthropus crassidens dediği maymun adam cinsinin kalıntılarını da bulmuştur. B. un eserlerinden şunlar anılmağa değer: *The Evidence afforded by the Boskop Skull of a New Species of Primitive Man* (Boskop'ta bulunan kafatasının yeni bir ilkinsan türünün mevcudiyetine delâleti) [«Anthropological Papers - American Museum of Natural History» dergisinde, cilt XXIII, New York 1918], *The Origin of the Human Skeleton* (İnsan iskeletinin menşei) [1930], *The Coming of Man, Was it Accident or Design?* (İnsanın zuhuru, tesadüfe mi yoksa bir plâna mı bağlı idi) [1933], *Les Origines de l'Homme* (İnsanın menşei) [Paris 1934], *A New Fossil Authropoid Skull from South Africa* (Güney Afrikada bulunan yeni bir insanımsı kafatası fosili) [«Nature» dergisinde, Londra 1936], *On Australopithecus and its Affinities* (Australopithecus ve akrabalıkları) [Londra 1937], *The South African Fossil Ape-men* (Güney Afrika fosil maymun adamları) [G. W. H. Schepers ile birlikte, 1946], *Finding the Missing Link* (Eksik halkanın bulunması) [2. bas. 1951], *Swartkrans Ape-man, Paranthropus crassidens* (S. maymun adamı, P. c.) [1952].

BROOME [*brūm*], **William** (1689-1745), İngiliz şairi ve mütercimi. Halsington'da doğmuş, Bath'ta ölmüştür. Pope'un teşviki ile Homeros'un *Odysseia*sını İngilizceye tercüme etmiştir. Pope'un üslûbunu kusursuz taklid-etmiş, o da bundan muğber olarak onu *Dunciad* (Ahmakname) [1728] adlı eserinde gülünç mevkiye sokmuştur. B. un orijinal manzumeleri, tercümeleri kadar kıymetli değildir.

BROQUEVILLE [*brokvil*], **Charles, comte de** (1860-1940), Belçikalı devlet adamı. Moll'da doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. 1885 te Anvers vilâyet meclisi üyesi, 1892 de mebus, 1910 da Schollaert kabinesinde münakalât vekili olmuş, 1912 de başvekil seçilerek millî müdafaa vekilliğini de üzerine almıştır. Birinci Dünya Harbinde ordunun ıslahatçısı ve millî müdafaanın teşkilâtçısı olmuştur. 1917 de hariciye vekilliğini almış, bu vazifede ancak birkaç ay kalarak millî kalkınma vekilliğine geçmiştir. Carton de Wiart (1920), Poullet (1925) ve Brunet (1926) kabinelerinde devlet vekili olmuş, Jaspar kabinesinde tekrar millî müdafaa vekilliğine getirilmiştir (Mayıs 1926).

BROSAMER [*brọzamı̂r*], **Hans** (XV. yüzyıl), Alman ressamı ve kalkografı. Fulda'da doğmuş. 1537-1552 yılları arasında Erfurt'ta çalışmıştır. B., eserlerinde Saksonya Ekolü (mümessili ressam Cranach)nün ve kalkograf olarak kendisinin de mensup olduğu «Küçük sanatkâr» (Kleinmeister) sınıfının tesirlerini birleştirmiştir. B., kuyumculara, örnek olarak kullanılmış olan tahta üzerine bazı resimlerden mürekkep bir eser hazırlamıştır; bu eser 1878 de A. Frisch tarafından yayımlanmıştır.

BROSBØLL [*brọsböl*], **Carl** (1816-1900), Danimarkalı yazar. Fredericia'da doğmuş, Kopenhagda ölmüştür. B., Carit Etlar takma adiyle sürükleyici tarihî romanlar yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Göngehövdingen* (Gönge'li yüzbaşı) [1853], *Minder fortalt af ham selv* (Hâtıralar) [1896-1913].

BROSİMUM (Brosimum), dutgiller (Moraceae) familyasından, tropik Amerikada 8 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Merkezî Amerika ve Batı Hindistanda yetiştirilen *B. alicastrum* türünden kauçuk çıkarılır, bunun meyvaları da yenir. Venezuelada yetişen *B. galactodendron* türünden de yenilebilen, süt gibi, bir sıvı çıkarılır ki, bu sıvı kaynatılınca balmumu gibi bir mum elde edilir.

BROSKUS (Broscus), kınkanadlılar (Coleoptera) takımının karabide (Carabidae) familyasına bağlı bir cins. Siyah veya tunç renklidir; kumlu yerlerde, taşlar altında yaşar.

BROSMİUS, kemikli balıkların gadide (Gadidae = morina balıkları) familyasından bir cins. Sırt yüzgeci vücut boyu (60 cm) nun dörtte üçünü, anüs yüzgeci de bunun yarı boyunu bulur. Alt çenesinden bıyık şeklinde bir uzantı sarkar. Sırt rengi esmer gri, karın rengi parlak sarıdır. Amerika ve Avrupanın 60.-73. enlemleri arasındaki derin sularında yaşar. Eti oldukça sert, yağlı ve kuru olmakla beraber lezzetlidir. Tuzlanmış ve islendirilmiş halde satışa sevk edilir.

BROSSARD [*brosā̤r*], **Sébastien de** (1660-1730), Fransız rahibi, kompozitörü ve müzik yazarı. Meaux'da ölmüştür. Bossuet'ye ithaf ettiği *Dictionnaire de musique* (Müzik lûgati) [1703] adlı eseri Fransada yayımlanmış ilk müzik lûgatidir. Müzik sahasında bibliyografya ile ilk uğraşan da B. olmuştur.

BROSSE [*bros*], **Guy de la** (ölm. 1641), Fransız botanikçisi. Rouen'da doğmuş, Pariste ölmüştür. XIII. Louis'nin doktoru idi. Paris Jardin des Plantes (Bitkiler bahçesi)ın kurucusudur. Başlıca eserleri: *Description du Jardin Royal des plantes médicinales* (Tıpta kullanılan bitkiler bulunan kıraliyet bahçesinin tasviri) [1636], *Traité des vertus des plantes* (Bitkilerin hassaları anakitabı) [1626], *Recueil des plantes du jardin du Roy* (Kıralın bahçesindeki bitkiler dergisi), ki bu eser bakır üzerine kazılmış 50 planşlık bir derlemedir.

BROSSE [*bros*], **Salomon de** (1565-1627), Fransız mimarı. Verneuil-sur-Oise'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Mimar Jean de Brosse (ölm. 1585) un oğludur. Kıraliçe Marie de Médicis'nin mimarı olarak vazifelendirilmiş (1614) olan B., IV. Henri ve XIII. Louis saltanatı devirlerinde (1610-1626) birçok binalar yapmıştır. O devrin en önemli eserlerinden biri olan ve kıraliçe için yapılmış olan Luxembourg sarayından (1615-1620) başka, 1618 de yanmış olan adliye sarayının büyük bekleme salonunu, Charenton mâbedini, Arcueil su kemerini, Saint-Gervais (Paris) kilisesinin esas kapısını yapmış ve Coulommiers şatosu ile Rennes belediye dairesinin plânını hazırlamıştır.

BROSSES [*bros*], **Charles de** (1709-1777), Fransız siyaset adamı, tarihçi, coğrafyacı ve dilcisi. Dijon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Bourgogne parlâmentosu müşavirlerinden birinin oğlu olan B., 21 yaşında babasının vazifesine, 1775 te Bourgogne parlâmentonun reisliğine getirilmiştir; bundan dolayı çok kere «başkan B.» (président de B.) diye anılır. Buffon, Diderot, Voltaire gibi büyük edip ve filozoflarla arkadaşlık etmiş, bir alım-satım meselesinden dolayı incittiği Voltaire'in haksız muhalefeti yüzünden Fransız Akademisine girememiştir. XV. Louis'nin mutlakiyetine karşı mücadele ettiği için bir aralık sürülmüş, fakat XVI. Louis tarafından 1775 te yeniden iş başına getirilmiştir

B. ilim alanında birçok buluşların ve modern nazariyelerin öncüsü olmuştur. İtalyaya yaptığı bir seyahatten sonra yayımladığı *Lettres sur l'état actuel de la ville souterraine l'Herculée* (Yer altındaki Herculaneum şehrinin şimdiki durumu hakkında mektuplar) [1750] adlı eserde, ilim dünyasının dikkatini bu harabeye ilk olarak çekmiş, Buffon'un teşvikiyle çıkardığı *Histoire des navigations aux terres australes* (Güney ülkelere yapılan deniz seferlerinin tarihi) [2 cilt, 1756] adlı eserde, dikkati güney kıtasına çekerek buna Magellanie adını vermiş, bu arada Australie (Avustralya) ve Polynésie (Polinezya) terimlerini de icadetmiştir; coğrafyaya ait *Communication du Grand Océan des deux Indes avec les mers du Nord, vulgairement appelé détroit d'Anian* (İki Hindistan [1. Inde cisgangétique = Ganga nehri berisi Hindistanı, yani asıl Hindistan, 2. Inde transgangétique = Ganga ötesi Hindistanı, yani Çin Hindistanı] daki Büyük [Pasifik] Okyanusun, halkça Anian [şimdi = Bering] boğazı denilen kuzey denizleriyle olan irtibatı) [1761] adlı bir eseri de vardır. Etnografya ve din tarihi sahasında, B., *Du culte des dieux fétiches ou parallèle de l'ancienne religion de l'Egypte avec la religion actuelle de Nigritie* (Fetiş ilâhlar kültü veya Mısırlıların eski dini ile şimdiki Nigritia [= bugünkü Sudan] dini arasında bir mukayese) [1760] adlı eseriyle tanınmıştır. B. un tarih sahasında, Romalı tarihçi Sallustius'tan dağınık olarak kalmış olan 700 yazma parçacıklarını düzenlemek

Ch. de BROSSES

ve işlemek suretiyle meydana getirdiği eser *Histoire de la République Romaine dans le cours du septième siècle par Salluste* (Roma cumhuriyetinin Sallustius tarafından yazılan VII. yüzyıl tarihi) [4 cilt, 1777] adını taşır.

Dilcilik tarihinde B., meşhur Fransız «Encyclopédie» sine yazdığı makalelerle (bu arada: *Langues* = diller, *Etymologie* = etimoloji, *Onomatopée* = taklidî ses, yansıma, v. b.) ve bilhassa *Traité de la formation mécanique des langues et des principes physiques de l'étymologie* (Dillerin mekanik teşekkülü ve etimolojinin fizikî prensipleri hakkında ana kitap) [2 cilt, 1765, 2. bas. 1801] adlı eseriyle tanınmıştır. Uzun zaman otorite sayılan bu kitap, beşerî dili Allahın bir armağanı, fıtrî bir varlık veya suni bir icat saymıyarak, menşeini eşya ile adı arasında mevcut olan tabiî ve mekanik bir mutabakata bağlamaktadır. B. a göre, dilin esasını onomatope (onomatopée) denilen taklidî sesler, yansımalar teşkil eder, bunlar da «tabiî seslerin akisleri» (Lat. *vox repercussa naturae*) dir. Nidalardan sembolik onomatopelere kadar derecelenip altı sınıfa ayrılan kelimelerin hepsinde, ad ile mefhum arasında bir mutabakat vardır (bk. ANALOJİ, ANOMALİ); meselâ B. a göre, Fransızcada «kaba» mânasına gelen *rude* (*rüd* ok.) kelimesinin telâffuzunda kabalık, «lâtif» mânasına gelen *doux* (*dū* ok.) kelimesinin telâffuzunda da letafet sembolize edilmiştir. Eflâtundan beri sık sık ortaya atılan bu iddia, bugünkü ilme göre, tabiî, tek başına dilin menşeini izah edemez.

B. un ölümünden sonra yayımlanan *Lettres familières écrites d'Italie* (İtalyadan yazılmış teklifsiz mektuplar) [1799] adlı eseri, müellifin 1739 - 1740 yıllarında bu memleketi ziyareti esnasında İtalyan sanatı, edebiyatı ve yaşayışı hakkındaki müşahede ve tahassüslerini canlı bir dille anlatır.

BROSSET [*brosę*], **Marie Félicité** (1802 - 1880), Fransız müsteşriki ve Kafkasologu. Pariste doğmuş, Petersburg (Leningrad) da ölmüştür. Rahip olmak üzere Orléans ve Paris seminerlerinde tahsil gördükten sonra bu niyetinden cayan B., Sinolojiye ve Kafkasolojiye çalışmış ve Gürcü dilinden tercüme ederek 1830 da *Chronique géorgienne* (Gürcü kroniği), 1833 te de *Mémoires inédits sur la langue et l'histoire géorgiennes* (Gürcü diline ve tarihine ait henüz yayımlanmamış hâtıralar) adlı eserleri çıkarmış, bunları 1833 te otograf olarak yazdığı *Aperçu générale de la langue géorgienne* (Gürcü diline toplu bir bakış), 1834 te de *L'art libéral ou grammaire géorgienne* (Serbest sanat veya Gürcü grameri) adlı eserleri takibetmiştir ki, bu son kitap Gürcü dilinin ilk pratik grameridir (ayrıca 1837 de: *Eléments de la langue géorgienne* = Muhtasar Gürcüce gramer). 1836 da Petersburg'a gidip yerleşen B., 1837 de Rus İlimler Akademisine fevkalâde âza (alelâde âzalığı 1847 dedir) seçilmiş, üniversitede Gürcü ve Ermeni dilleri profesörlüğüne getirilmiş, 1842 de imparatorluk kütüphanesi müdürü, 1851 de Ermitage müzesinin Doğu meskûkâtı kısmı konservatörü, 1855 te de akademinin umumi kâtibi olmuştur. B. nin telif ve tercüme yoliyle meydana getirdiği öbür başlıca eserleri şunlardır: *Monographie des monnaies arméniennes* (Ermeni paraları üzerine bir monografi) [1839], *Description de la Géorgie de Wakhoucht* (W. un Gürcistanı tarif ve tasviri) [1842], *Histoire de la Géorgie* (Gürcistan tarihi [XIX. yüzyıla kadar]) [3 cilt 1849, ilâvelerle tasrihler 1851 de], *Rapport sur un voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie* (Gürcistan'la Ermenistanda yapılan bir arkeoloji seyahatine dair rapor) [1849 - 1851], *Histoire moderne de la Georgie* (Gürcistanın modern tarihi) [3 cilt, 1856-1858], *Correspondances des rois de Géorgie avec les souverains russes* (Gürcistan kırallarının Rus hükümdarlariyle yaptıkları muhaberat) [1861], *Les ruines d'Ani* (A. harabeleri) [1860 - 1861], *Histoire de Siounie de Stéphannos Orbélian* (S. O. ın Sünik tarihi) [1865 - 1866], *Histoire chronologique* (Kronolojik tarih) [Erm. den terc., 1869], *Deux historiens arméniens*: *Oukhtanès d'Ourha et Kiracos de Gantzac* (İki Ermeni tarihçisi: Urfalı Uhtanes ile Genceli Kirakos) [2 cilt, 1870 - 1871], *Collections d'historiens arméniens*: *Thomas Ardzrouni*, *Arakel de Tauriz*, *Johannès de Dzar*, *Zakaria*, *Esaï Hasan - Dchalaliantz*, *Abraham de Crète*, *Samuel d'Ani* (Ermeni tarihçileri kolleksiyonları) [2 cilt, 1874 - 1876]. Avrupada Gürcü etütlerinin kurucusu olan B., bunlardan başka, D. Çubinov'un *Gruzinsko - russko - frantsuskiy slovaŕ* (Gürcüceden Rusçaya ve Fransızcaya sözlük) [1840] adlı eserine de yardım etmiştir.

BROSUKH, Bizans kaynaklarında iki kişinin adı: 1. (1080 sıralarında), bir Türk komutanı.

2. (1150 sıralarında), Bizans ordusunun Türk asıllı bir komutanı.

B. adının Türkçe *Borsuk* adiyle aynı olduğu sanılmaktadır.

BROŞ (Fr. Broche), süslü bir levha ile mücehhez kalınca bir iğne. Ekseriya kadınların taşıdığı B., gerek göğüs veya omuz üstünde bir elbisenin iki kenarını birbirine bağlamak, gerek elbisenin bir yedek parçasını tutturmak için kullanılır. Süse bağlı olan iğnenin ucu, bir halka, kanca veya borucuk içinde bulundurulur.

B., prehistorik devirlerde dahi süs eşyası olarak kullanılmıştır. Kazılardan çıkarılan ve muhtelif devirlere ait (Bakır, Tunç, Demir) olan bakır, tunç, gümüş ve altından mamul fibula'lar B. tan başka bir şey değildir. Tabiîdir ki, zamanla form ve zevk inkişaf etmiş ve Ortaçağdan itibaren de B. ismini alarak kadın ziynet eşyası arasında önem ve rağbet kazanmıştır. Bk. FİBÜL, İĞNE.

BROŞÜR (Fr. Brochure; Fr. *brocher* = bir kitabın yapraklarını dikmek), ciltsiz küçük kitap. 120 - 150 sayfayı geçmiyen klâsik B. lerde, daha çok günlük bir konu ele alınır ve bir gazete veya dergi makalesinden daha geniş olarak işlenirdi. Şimdi birkaç formalık eserlere, ciltli de olsa, B. adı verilmektedir.

BROTOGERİS (Brotogerys), kuşlar sınıfı papağanlar (Psittaci) takımının psittaside (Psittacidae) familyasından bir cins. B. cinsinin, boyları sığırcık veya karatavuk kadar olan bir düzüne türü vardır. Üst gagaları dar, yandan basık, oldukça uzun ve ucu kıvrıktır. Ayakları zayıf, bacakları kısadır. Kanadları uzun ve sivridir. Kuyruk uzun koni şeklindedir. Vücut rengi düz yeşil olmakla beraber, gerdan ekseriya turuncumsu sarı, kanad örtü tüyleri sarı-

BROTOGERİS

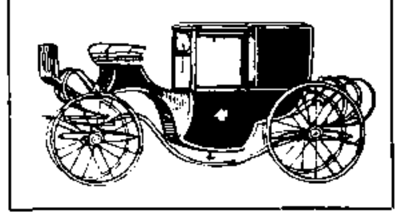
dır. B. cinsinin şimdiye kadar bilinen türleri, Güney Amerikada yaşarlar, hayat tarzları birbirlerine çok benzer. Sürü halinde gürültülü ve hareketli bir hayat sürerler.

BROUARDEL [*bruardẹl*], **Paul Camille Hippolyte** (1837 - 1906), Fransız hekimi. Saint Quentin (Aisne) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1869 da agreje, 1873 de hastane hekimi olmuş, 1879 da adli tıp profesörü tâyin edilmiştir. Sonra sırayla Tıp Akademisi üyesi ve Fen Akademisi serbest üyesi (1892), Adli Tıp Cemiyeti reisi ve Paris Tıp Fakültesi dekanı olmuştur. Adli tıp ve hıfzıssıha sahalarındaki sayısız eserlerinden şunlar anılabilir: *Étude médico - légale sur la combustion du corps humain* (İnsan vücudundaki yanma hakkında adli tıp araştırmaları) [1878], *Des causes d'erreurs dans les expertises relatives aux attentats à la pudeur* (Irza tasallut vakalarına ait bilirkişi raporlarındaki hata sebepleri hakkında) [1883], *De la réforme des expertises medico - légales* (Adli tıbba ait bilirkişi raporlarının ıslahı hakkında) [1884], *Rapport sur les essais de vaccination cholérique entrepris en Espagne par le docteur Ferran* (Doktor Ferran tarafından İspanyada yapılan kolera aşısı denemeleri hakkında rapor) [1885], *Le secret médical* (Hekimin sır saklaması) [1886], *Hygiène des ouvriers employés dans les fabriques d'allumettes chimiques* (Kimyevi kibrit fabrikalarında kullanılan işçilerin hıfzıssıhası) [1889] v. b. B., Gilbert ile birlikte «Traité de médecine» adlı bir yayımı idare etmiştir.

BROUCKÈRE [*brukẹ̄r*], iki Belçikalı devlet adamı: 1. **Charles Marie Joseph Ghislain de B.** (1796 - 1860). Bruges'de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Holânda ordusunda topçu subayı olmuş (1815), sonra istifa etmiş ve Belçika ihtilâlinde önemli bir rol oynamıştır (1830 - 1831). Müessisan Meclisine girerek temsilî saltanat lehinde rey vermiş, maliye vekili tâyin edilmiş (1831) ve kıral Léopold'un ilk kabinesinde dahiliye vekili sonra millî müdafaa vekili olmuştur. 1848 de Bruxelles şehri belediye reisi ve Temsilciler Meclisi üyesi seçilmiş ve burada Katolik partiye muhalif olarak kendini göstermiştir. B., iktisatta serbest mübadele ekolü taraftarı idi.

2. **Henri Marie Joseph Ghislain de B.** (1801 - 1891), yukardakinin kardeşi. Bruges'de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Belçika ihtilâli çıktığı sırada müddeiumumi idi (1830), sonra Bruxelles Temyiz Mahkemesinde müşavir olmuş, Millet Meclisi üyesi ve nihayet Temsilciler Meclisi üyesi seçilmiş ve burada mutedil liberal parti şeflerinden biri olarak çalışmıştır. Anvers valisi olmuştur (1840-1844). 1847 de devlet vekili, biraz sonra başvekil ve hariciye vekili tâyin edilerek 1855 e kadar aynı vazifede kalmıştır.

BROUGHAM [*brūm* veya *bruīm*], **Henry Peter, Lord Baron B. and Vaux** (1778 - 1868), İngiliz (İskoçyalı) hukukçusu, politika lideri ve yazarı. Edinburgh'da doğmuş, Cannes civarında ölmüştür. 1800 de avukat olmuş, 1802 de Sydney Smith ve Jeffrey ile birlikte «Edinburgh Review» yu kurmuştur. 1808 de İngiliz barosunda çalışmağa başlamış, 1810 da Whig olarak parlâmentoya seçilmiştir. Esir ticaretini gayrimeşru sayan kanun teklifini kabul ettirmiş; 1820 de Kıraliçe Caroline'in, Kıral IV. George'a karşı açtığı boşanma dâvasında avukat olmuştur. Halk eğitimi üzerinde çalışan B., 1826 - 1828 yıllarında Londra üniversitesinin kurulmasına iştirak etmiş ve 1828 de Katoliklerin kanun huzurunda eşitliği için mücadele etmiştir. 1830 - 1834 yıllarında, Lord B. and V. olduktan sonra Grey kabinesinde Lord Chancellor'luk etmiş, 1831 de söylediği meşhur nutuk, parlâmentonun ıslahına dair kanunu (Reform Bill) kabul ettirmekte müessir olmuştur. 1835 te entrikalariyle Whig hükümetinin düşmesine sebebolduğundan dolayı partisinden kovulmuştur. 1838 de esirliğin derhal lağvı için mücadele açmıştır. Lordlar kamarasında uzun zaman müstakil bir siyaset adamı ve parlak bir hatip olarak büyük bir rol oynamıştır. Başlıca eserleri: *Inquiry into the Colonial Policy of the European Powers* (Avrupa devletlerinin sömürgecilik siyasetine dair araştırma) [1803, 2 cilt], *Practical Observations upon the Education of the People* (Halkın eğitimi hakkında pratik mütalâalar) [1825], *Essay on the British Constitution* (İngilterenin anayasasına dair deneme) [1844], *Sketches of Statesmen of the Time of George III* (III. G. zamanındaki devlet adamlarının portreleri) [1839 - 1843, 3 cilt], *Lives of Men of Letters and Science who flourished in the Time of George III* (III. G. un zamanında yaşamış edebiyatçıların ve ilim adamlarının hayatları) [1845 - 1846, 2 cilt]. Fizik hakkında bazı araştırmaları da vardır. *Speeches* (Nutuklar) [1838, 1843, 4 cilt], *Critical, Historical and Miscellaneous Works* (Tenkide, tarihe ve çeşitli konulara ait yazılar) [1857, 10 cilt, 1872 - 1873, II cilt]. Bu eser kendisi tarafından çıkarılmıştır. Otobiyografisi *The Life and Times of Henry Lord B.* (Henry Lord B. ın hayatı ve zamanı) [1871, 3 cilt] adı altında çıkmıştır. Peacock'un *Crotchet Castle* (Delilik sarayı) adlı romanındaki «Learned Friend» (âlim, arkadaş) B. ı tasvir eder.

BROUGHAM arabası

Brougham: Hafif, kapalı bir çeşit araba. İki veya dört kişilik yerleri vardır. Ön tekerlekler, durduğu yerde dönebilecek şekilde yapılmıştır. Önünde arabacı için yüksek bir oturacak yer bulunur. Adını, Lord Brougham'dan almıştır.

BROUGHTON, John Cam Hobhouse, baron: bk. HOBHOUSE, John Cam.

BROUGHTON [*brọtın*], **Rhoda** (1840 - 1920), İngiliz kadın romancısı. Gal memleketinin kuzeyinde, Denbigh civarında Segıwyd Hall'da doğmuştur. Rahip Delves B. ın kızıdır. Henüz otuz yaşına varmadan halk romancısı olarak şöhret kazanmış ve yıllarca roman yazmağa devam etmiştir. Romanları arasında şunlar kayda değer: *Comes up as a Flower* (Bir çiçek gibi yükselir) [1867], *Not Wisely but too Well* (Akıllıca değil, fakat fazlasiyle iyi) [1870], *Joan* (ad) [1876], *Belinda* (ad) [1883], *Dear Faustina* (Sevgili F.) [1897], *Lavinia* (ad) [1902], *Concerning a Vow* (Bir ant hakkında) [1914], *A Fool in her Folly* (Deliliği içerisinde bir deli kadın) [1920].

BROUGPA, Buddhizm tarikatlarından biri. XII. yüzyıl ortalarına doğru, Mila - Raspa'nın müridi Dpag - bsan Dbang - po tarafından yukarı Tibet'te Raloung manastırında kurulmuştur. Mistik Rnyig - ma - pa okulu mezhebine bağlıdır.

BROUNCKER [*brụngkır*], **William, vikont** (1620-1684), İrlandalı matematikçi. Londrada ölmüştür. Oxford'da tahsil eden B., zamanının en parlak matematikçileri

arasında yer alır. Pepys'in arkadaşıdır. Royal Society'nin kurucularından biri ve birinci reisidir. Kıymetini tesbit edemediği büyüklükleri ifade etmek için sonsuz seriler kullanmıştır. Meselâ şu devamlı kesri geliştirmiştir:

$$\frac{\pi}{4} = \frac{1}{1+} \frac{1^2}{2+} \frac{3^2}{2+} \frac{5^2}{2+} \text{ v. b.}$$

BROUSSAIS [*bruse*], **François Joseph Victor** (1772 - 1838), Fransız hekimi ve filozofu. Saint - Malo'da doğmuş, Vitry'de ölmüştür. Napoléon'un ordularında askerî hekimlik, Val - de - Grâce askerî hastahanesinde ve Paris üniversitesinde profesörlük etmiştir. B. nin hayat anlayışı materyalisttir. Onca ruh, zekâ, kabiliyet gibi kavramlar birer metafizik kendilik (entité)ten başka bir şey değildir. Gerçek olan, bedendir; yani canlının maddi yapısıdır. Bütün olaylar, bu canlı üzerine yapılan etkilerin meydana getirdiği organik değişmelerden ibarettir. Psikolojik bir gerçek yoktur, ancak fizyolojik bir gerçek vardır. Başlıca eserleri şunlardır: *Histoire des phlegmasies ou inflammations chroniques* (Müzmin iç iltihapların tarihçesi) [1808], *Mémoire sur la circulation capillaire* (Kılcal kan dolaşımı hakkında muhtıra) [1809], *Examen de la doctrine médicale généralement adoptée* (Umumiyetle kabul edilen tıbbi doktrinin tetkiki) [1816], *Traité de l'irritation et de la folie* (Teheyyüç ve delilik hakkında kitap) [1828].

F. BROUSSAIS

Broussaisizm: Hastalığın teşhisinde, gıda kanalı mukozasında görülen hassasiyetin çok büyük bir önemi olduğuna dair kanaat. B. tarafından ifade olunan bu inancın asılsız olduğu sonradan anlaşılmıştır.

BROUSSONNET [*brusone*], **Pierre Marie Auguste** (1761 - 1807), Fransız hekimi ve natüralisti. Montpellier'de doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Collège de France'ta (1783) ve Veteriner okulunda (1784) Profesör Daubenton'a vekâlet etmiş ve İlimler Akademisi üyesi olmuştur (1785). Teşriî meclise mebus seçilmiş, Konvansiyon meclisi zamanında Jirondenler partisi taraftarı olmasından şüphelenildiğinden vatanını terk etmek zorunda kalmıştır. Fransaya dönünce (1796) Montpellier'ye botanik profesörü tâyin edilmiştir. Balıklar üzerindeki mühim çalışmaları ve botaniğe ait muhtelif eserleriyle ilmin zenginleşmesine hizmet etmiştir. Merinos koyunlarını ve Ankara keçilerini ilk olarak Fransaya sokan da B. olmuştur. Başlıca eseri *Elenchus plantorum horti Montispeliensis* (Montpellier botanik bahçesindeki bitkilerin kataloğu) [1805] dir.

BROUWER [*brauîr*] veya **Brauwer, Adriaen** (1605-1638), Flaman ressamı. Oudenaarde'de doğmuş, Anvers'de ölmüştür. Günlük hayata ait resimler ve manzaralar yapmıştır. Gençliğinde Brueghel'in etkisi altında kalmıştır. Sonraları Amsterdam'a ve Haarlem'e giderek meşhur ressam Frans Hals'ın atelyesinde çalışmıştır (1628). Dostu Graesbeeck ile birlikte çok sıkıntılı bir hayat sürmüştür. 1631 de Anvers'deki SaintLuc yardımlaşma cemiyetine alınmıştır. Eserlerinde, meyhane hayatını, fakir ve serserileri, Anvers'in acayip tiplerini, gülünç figürlerini işlemiştir. Konularını seçtiği sefahet ve sergüzeşt âleminde yaşadığı için çabuk yıpranmış ve genç yaşta ölmüştür. Vakitsiz ölümüne rağmen birçok eserler bırakmıştır. İyi bir renkçi olarak çağdaş Flaman sanatçılariyle birleşmekle beraber serbest ve süratli çalışmasiyle onların eserlerinde bulunan ince işçilik bakımından ayrılmaktadır. Hamle ile dolu eserlerinin teknik özelliğini Hals'ın atelyesinde kazandığı süratli ve bol boya ile çalışma alışkanlığı, serbest fırça vuruşları teşkil eder. İşlediği yüzlerde ve figürlerde hayat ve ifade kudreti görülür. Eserleri arasında: Frankfurtta Staedel enstitüsündeki «İçenler», Louvre müzesindeki «Sigara içenler», Amsterdamdaki «Köy meyhanesi», Münihte de «Karakol» ve «Kavga eden köylüler» vardır. Bu sonuncu B. ın en tanınmış tablosudur.

A. BROUWER

BROUWER [*brauîr*], **Luitzen Egbertus Jan** (doğ. 1881), Holândalı matematikçi ve mantıkçı. Overschie'de doğmuştur. 1909 dan beri Amsterdam'da profesördür. Geometri, topoloji üzerinde çalışmıştır. Entüvisyonizm (Intuitionisme) i ortaya atan B. dir. Bu entüvisyonizme dayanarak B. ile tilmizleri mantık ilkelerinden «3. halin imkânsızlığı» nın kesin muteberliğini reddetmiş, böylece, mantığın genişletilmesine yol açmışlardır. Bu husustaki tartışmalar halen devam etmektedir. Başlıca eserleri şunlardır: *Beweis der Invarianz der Dimensionszahl* (Buut sayısının değişmezliğinin ispatı) [1911], *Beweis des Jordan'schen Satzes für n - Dimensionen* (Jordan'ın *n* buut teorisinin ispatı) [1912], *Consciousness, Philosophy and Mathematics* (Şuur, felsefe ve matematik) [1948]. Ayrıca, mantık üzerine türlü küçük yazılar.

BROVALİYA (Browallia), patlıcangiller(Solanaceae) familyasından, tropik Amerikada 6 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu ve bir yıllık olan bu bitkilerin yaprakları sertçe, düz kenarlı, çiçekleri de mavi, menekşe veya beyazdır. Çiçekler dal uçlarında teker teker veya hafif salkım durumundadır. *Browallia demissa, B. elata, B. viscosa, B. grandiflora, B. speciosa* gibi güzel çiçekli bazı türleri sıcak serlerde, saksılarda süs bitkisi olarak yetiştirilir; bunlara iyi bakılırsa hemen bütün yıl çiçek açarlar. İlkbaharda veya sonbaharda sıcak yastıklara çelikleri dikilmek suretiyle üretilir.

BROVALİYA

BROWALLIUS [*bruvallius*], **Irja Agnes** (doğ. 1901), İsveçli hikâyeci kadın. Stockholm'da doğmuştur. Yaşamış olduğu köy hayatını ve çocukluğundan beri bildiği Stockholm'u kuvvetli bir realizmle tasvir eder. Başlıca

eserleri: *Josef Gipsmakare* (ad) [1935], *Elida från gårdar* (Çiftlikler E. sı) [1938], *Ringar på vattnet* (Suyun üzerinde halkalar) [1949], *En fågel i handen* (Elde bir kuş) [1952].

BROWN [*braun*], **Alexander Crum** (1838 - 1922), İskoçyalı kimyager. Edinburgh'da doğmuştur. Edinburgh, Londra, Heidelberg ve Marburg'da tahsil eden B., Edinburgh'da 1908 e kadar kimya profesörlüğü etmiştir. 1879 da F. R. S. (Fellow of the Royal Society = R. S. mensubu) olmuştur. Bilhassa izomerizm teorisi ve kükürdün organik bileşimleri hakkındaki çalışmalariyle şöhret kazanmıştır. Benzol müştaklarında sübstitüsyon hakkındaki kanun B. ın adını taşımaktadır. 1864 te modern strüktural formülleri icadetmiştir.

BROWN [*braun*], **Alice** (1857 - 1948), Amerikalı yazar. Hampton Falls (New Hampshire) da doğmuştur. Kısa hikâyeleriyle romanlarında ve bir piyesinde New England tiplerini tasvir etmekle şöhret kazanmıştır. Başlıca kısa hikâye kitapları şunlardır: *Meadow - grass* (Çayır otu) [1895], *Tiverton Tales* (T. hikâyeleri) [1899]. Piyesi: *Children of Earth* (Toprak çocukları) [1915]. Romanları: *The Story of Thyrza* (T. nın hikâyesi), *The Prisoner* (Esir) [1916]. B. aynı zamanda Mercy Warren (1896) ve arkadaşı Louise Imogen Guiney (1921) in biyografyalarını da yazmıştır.

BROWN [*braun*], **Charles** (1827 - 1905), İngiliz mühendisi. Londra yakınındaki Uxbridge'de doğmuş, Basel'da ölmüştür. Bir dişçinin oğlu olan B., buhar makinesi mühendisi olarak Londradaki meşhur Maudslay and Field fabrikasında çalışmıştır. 1851 de Jakob Sulzer'in, Winterthur'a gelmesi için yaptığı teklifi kabul ederek orada inşa ettiği mükemmel buhar makineleriyle Sulzer firmasının bu alanda şöhret kazanmasını sağlamıştır. 1871 de B. Sulzer'den ayrılarak Schweizerische Lokomotivfabrik (İsviçre lokomotif fabrikası) i kurmuş ve bunu 1884 e kadar idare etmiştir. Sulzer'le birlikte B. İsviçre makine endüstrisinin hakiki kurucusu olmuştur. Amerika için Corliss makinesinin oynadığı rolü Avrupada Brown - Sulzer buhar makinesi oynamış ve kıtanın makine alanındaki gelişmesine büyük bir etki yapmıştır.

BROWN [*braun*], **Charles Brockden** (1771 - 1810), Amerikalı romancı. Philadelphia'da doğmuş, aynı yerde veremden ölmüştür. Babası ve anası Philadelphia'lı Quaker (b. bk.) idiler. Bozuk sıhhatli olan B., kendini tahsile vermiştir. Daha küçük yaşta iken karışık (girift) mimari şekillerin tertibine büyük bir merak göstermiş ve bu merakını sonradan utopia şeklinde teşkilâtlandırılmış devlet hulyaları tasvirinde geliştirmiştir. Eserleri çok veciz bir üslûpla yazılı olup garip bir muhayyile mahsulüdür. Eserlerinden birkaçı: *Wieland* (ad) [1798], *Arthur Mervyn* (ad) [1799], *Ormond* (ad) [1799], *Edgar Huntley* (ad) [1801].

BROWN [*braun*], **Charles Eugène Lancelot** (1863 - 1924), İsviçreli mühendis, Winterthur'da doğmuş, Lugano civarındaki Montagnola'da ölmüştür. Elektroteknik mütehassısı olan B., 1890 sıralarında W. Boveri ile birlikte «Brown, Boveri und Co.» (Brown, Boveri ve ortakları) elektrik firmasını kurmuştur. B., bilhassa doğru ve dalgalı akım makinelerinin tekemmülünde ve bu akımların nakli sahasında takdire değer başarılar elde etmiştir.

BROWN [*braun*], **Clarence** (doğ. 1890), Amerikalı filim rejisörü. Clinton (Amerika) da doğmuştur. B., Greta Garbo'nun çevirdiği önemli filimlerin rejisörlüğünü yapmıştır (*Anna Christie*, *Anna Karenina*, *Conquest*).

BROWN [*braun*], **Ford Madox** (1821 - 1893), İngiliz ressamı. Calais'de doğmuş, Londrada ölmüştür. Preraphaelit adiyle anılan İngiliz resim mektebinin öncülerinden biridir. Bruges, Gand ve hususiyle Anvers'de, ayrıca Pariste çalışmıştır. Anvers'de Belçikalı ressam Baron Egide Wappers'in talebesi olmuştur. B. ın sanatı üzerinde Flamand sanatının esaslı tesirleri olmuş, Van Eyck, Matsys, Rogier van der Weyden, Memling gibi büyük sanatçıların eserleriyle yakından ilgilenmiştir. B. İtalyaya da bir gezi yapmıştır. Daha meslek hayatının başında, anne, hemşire ve karısının ölümü, babasının hastalığı gibi birbirini takibeden ailevi felâketler B. u çok sarsmış, güç şartlar içinde İngiltereye dönerek orada yerleşmiştir. Kırallık akademisine yolladığı eserleri hor muamele görmüş veya reddedilmiştir. B. ın sanatını takdir ederek talebesi olmak isteğini bir mektupla açıklıyan Dante Gabriel Rossetti ile başlıyan dostluk münasebeti, her iki sanatçı için faydalı olmuştur. Bu tarih preraphaelizm (b. bk.) in başlangıç noktasını teşkil eder (1848). Bu sanat hareketi içinde dikkate değer şahsiyetlerden biri olarak tanınmağa muvaffak olan B., 1855 ten sonra verilen siparişlerle, maddi durumunu sağlamış ve Londrada açtığı sergi (1865) ile de yeni İngiliz resim mektebinin şefleri arasında yer almağa hak kazanmıştır. Daha sonra da Manchester belediye dairesinin dekorasyonlarını yapmıştır (1878). Talebesi D. Gabriel Rossetti'nin yanında iki ünlü İngiliz ressamı John Millais ile Holman Hunt yer almıştır. Eserleri arasında: «Kıral Lear ve genç anne» (1849), «III. Edward'ın sarayında şiirlerini okuyan Chaucer» (1851, Sidney müzesi), «Paulus'un ayaklarını yıkayan İsa» (1852), «İngiliz foyer'si» (1853) ve hususiyle tarzının en çok tebarüz ettiği eserlerinden: «Cordelia ve Lear», «İngiltereye veda», «Çalışma», «Tristram'ın ölümü», «Elias ve dulun çocuğu», «Romeo ve Juliet», «Mezara konuluş» vardır.

BROWN [*braun*], **Francis** (1846 - 1916), Amerikalı dilci ve Hebraist. Hanover (New Hampshire) da doğmuş, New Yorkta ölmüştür. Hanover'daki Dartmouth College'den (1870) ve New Yorktaki Union Theological Seminary'den (1877) mezun olduktan sonra, tahsiline Almanyada devam etmiş (1877 - 1879), Seminary'ye dönerek öğretim heyetine katılmış, 1890 da İbranca ve Samî diller profesörlüğüne getirilmiş, 1908 de de Seminary'nin müdürlüğüne seçilmiştir. Amerikada Asurca okutan ilk profesör olmuştur. B., 1907 - 1908 yıllarında Filistindeki Amerikan Doğu Etütleri ve Araştırmaları Okulu (American School for Oriental Study and Research) müdürlüğünde bulunmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Assyriology: Its Use and Abuse in Old Testament Study* (Asiriyoloji: Ahd-i Atik etüdünde bunun faydası ve suiistimal edilmesi) [1885], W. Gesenius'un İbranca - Almanca sözlüğünü modernleştiren *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* (Ahd - i Atik için İbrancadan İngilizceye sözlük) [Oxford üniv. 1891 - 1905; S. R. Driver ve C. A. Briggs ile birlikte].

BROWN [*braun*], **George** (1818 - 1880), Kanadalı gazeteci ve siyaset adamı. İskoçyada doğmuş, 1838 de Birleşik Amerikaya gitmiştir. Toronto'da 1844 te «Globe» adında bir dergi çıkarmağa başlamış ve bunu Yukarı Ka-

nadanın en nüfuzlu siyasi dergisi haline getirmiştir. Sorumlu bir Kanada hükümeti kurulmasına çalışmış, 1851 de Reform (Islahat) partisine mensup bir üye olarak parlâmentoya seçilmiştir. Ontario'daki Katolik papazlarının imtiyazlarına karşı, bir millî okul sistemi, Kuzeybatı topraklarının satın alınması ve bilhassa seçim sisteminin değişmesi için mücadele etmiştir. 1864 te hükümete girmiş, 1865 te Kanada Konfederasyonunu temin etmek için İngiltereye gitmiş, aynı yıl hükümetten istifa etmiş, fakat 1873 te Senatoya seçilmiştir.

BROWN [*braun*], **George Douglas** (1869 - 1902), İskoçyalı romancı. Ayrshire'de doğmuştur. Oxford'da 1895 te tahsilini bitiren B., kendini Londrada edebiyata vermiştir. Eserleri: *Love and a Sword* (Aşk ve bir kılıç) [1899], *House with the Green Shutters* (Yeşil pancurlu ev) [1901]. George Douglas takma adı altında yazılmış olan bu eserler çok ilgi çekmiştir. İskoçya hayatının bazı sert cephelerini tasvir eden bu eserleri, Barrie ve Jan Maclaren'inkilerle karşılaştırmak faydalı olur.

BROWN [*braun*], **Henry Kirke** (1814 - 1886), Amerikalı heykeltıraş. Leyden (Amerika) da doğmuş, Brooklyn'de ölmüştür. Avrupada tahsil ettikten sonra, 1846 da memleketine dönmüş, mermer ve bronz üzerine birçok mühim eserler meydana getirmiştir. Şu eserleri sayılabilir: Washington'ın New Yorktaki ve general Scott'un Washington'daki atlı heykelleri, Hüküm meleğinin muazzam heykeli, Lincoln'un ve general Green'in heykelleri.

BROWN [*braun*], **James Dulff** (1862 - 1914), İngiliz kütüphanecisi. Halk kütüphanelerinde, okuyucuların kitapları doğrudan doğruya raflardan almalarına müsaade eden sistemi icat ve bu müesseselerde kullanılan usulleri ıslah etmiştir. *Manual of Library Economy* (Kütüphane iktisadı el kitabı) [1903] adlı eseri klâsik bir kitap olmuştur.

BROWN [*braun*], **John** (1735 - 1788), İngiliz hekimi. 1735 te İskoçyanın Berwick kontluğunda Buncle'da doğmuş, 1788 de Londrada ölmüştür. Edinburgh'da tahsilini tamamlamış ve gene orada takrirler yapmış olan B., *Elementa medicianae* (Tıbbın ana hatları) [2 cilt, Edinburgh, 1780, Londra 1788] adlı bir eser yayımlamıştır. B., bu eserinde kendi adı ile anılan Brownianizm denilen yeni bir tıbbi teori ortaya koymuştur. Bu teoriye göre canlılar cansızlardan, uyarılabilme kabiliyeti ile ayrılırlar; B. a göre dış etkinin, uzviyetin uyarılabilme kabiliyetine yaptığı etki, uyarımdır. Hayat aralıksız devam eden uyarımlar zinciridir. Sağlık, ancak muayyen bir derecedeki tenbih edilebilme kabiliyetinin mevcudiyetiyle mümkün ve mukayyettir. Hastalık ise, ya haddinden fazla (stenik durum), veya az tenbih edilebilme (astenik durum) neticesinde meydana gelir. İşte hastalık sebepleri, uyarma kabiliyetini anormal bir şekilde işgal eden böyle tenbihlerdir. Asthenie. uyarmayı kuvvetlendirecek ilâçlarla önlenebilen bir hastalıktır. Hastanın nabzı ve ateş vaziyeti gibi genel tezahürler hastalığın sthenie mi, yoksa asthenie mi olduğunu gösterir. Uyarım (tenbih bilgisi), İngiltere dışında da bilhassa İtalya ve Almanyada üzerinde çalışılan bir ilim dalı ve tıp tarihinde çok münakaşa edilen, fakat son zamanlarda tekrar değer kazanan bir konu olmuştur.

BROWN [*braun*], **John** (1800 - 1859), Amerikalı abolisyonist (esircilik aleyhtarı). Torrington (Connecticut) da doğmuş, Charlestown'da asılmıştır. Çok ciddî ve hemen hemen mutaassıp idi. Papazlık tahsiline başlamış, fakat bitirmemiş, sonra serseri olarak yaşamış, nihayet 1855 te Kansas'ta yerleşmiştir. Kansas, esircilik taraftarları ve aleyhtarları arasında bir muharebe meydanı haline gelmişti. Pattowatomie katliamında oynadığı rol, onu bütün Birleşik Devletlerde tanıtmıştır. Virginia dağlarında Harper's Ferry şehrine giderek orada kaçak esirler için bir iltica yeri kurmağa çalışmıştır. 16 Ekim 1859 da 13 beyaz ve 5 zenci ile birlikte bir cephaneliği zaptederek şehrin belli başlı simalarından bir kaçını rehine olarak almıştır. B., yaralanarak yakalanmış, oğullarının ikisi de ölmüştür. Muhakeme edilerek 2 Aralık 1859 da Charlestown'da asılmıştır. Bu suretle B. bir millî kahraman haline gelmiştir. Birkaç yıl sonra kopan dahilî harbde kuzeyli askerler yürüyüş esnasında şu marşı söylerlerdi:

J. BROWN

«John Brown's body lies mouldering in the grave,
But his soul goes marching on!»
(J. B. ın vücudu mezarda çürüyor,
Fakat ruhu yürümeğe devam ediyor).

BROWN [*braun*], **John** (1810 - 1882), İngiliz doktoru. Biggar (Lanark) da doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. Dr. John B. (1784 - 1858)ın oğlu olan B., hususi olarak ve sonradan Edinburgh'da tahsil etmiştir. Edinburgh üniversitesinde tanınmış cerrah Syme'in derslerinden faydalanmış ve sonraki yazılarında bu zatın meziyetlerini övmüş ve ondan sevgi ile bahsetmiştir. Çalışkan ve vicdanlı bir doktor olan B., hakikatte edebiyata hekimlikten daha ziyade düşkün idi. Bununla beraber edebî kabiliyetlerinden hiç de emin değildi. Az yazmıştır, fakat yazıları çok mükemmeldir. Başlıca eserleri şunlardır: *Horae Subsecivae* (Boş saatler) [1858 - 1882], *John Leech* (ad) [1877]. Bunların birincisi bir deneme kolleksiyonudur. İkincisinde bize, ilk olarak Londrada bir gül sergisi açanın kendisi olduğunu bildirir. Daha çok tanınmış ve sevilmiş olan denemeleri çok cazip ve garip üslûpla yazılı *Rab and his Friends* (R. ve arkadaşları) [1859] ile *Marjorie Fleming* (ad) [1863] dir. B., bütün ömrünü Edinburgh'da geçirmiştir.

BROWN [*braun*], **Robert** (1773 - 1858), İskoçyalı botanikçi. Montrose (İskoçya) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Edinburgh'da tıp tahsil ettikten sonra 1800 de Flinders'in Avustralyaya yaptığı tetkik seyahatine tabiatçi olarak katılmış ve oradan 4000 cins bitki getirmiştir. Yeni Holânda ve Van Diemens Land'in tabiat tarihi hakkında bir kitap yazmıştır. Linné sisteminin yerine tabiî tasnif sistemini kullanan ilk İngiliz yazarı B. dır. 1811 de F. R. S. (Fellow of the Royal Society = R. S. mensubu) olmuştur. 1827 de British Museum'un botanik şubesi müdürü

R. BROWN

olmuş ve aynı yıl, kolloidal çözeltilerde katı parçacıkların hareketini ilk olarak müşahede etmiştir. Sıvıların molekül bünyesinin dolayısiyle bir delili olan bu hâdiseye B. adı verilmiştir. 1839 da Copley madalyasını almıştır. Zamanının en bilgili botanikçisi olan B., hücre çekirdeği ve gimnospermi'yi keşfetmiş, sistematik ve çiçek bünyeleri hakkında birçok araştırmalar yapmıştır.

Brown hareketleri (Fr. Mouvement brownien): kendileri görülemiyen moleküllerin termik hareketler neticesinde, kolloit parçacıklarda husule getirdikleri tâli ve oldukça yavaş hareketler. İlk defa İngiliz botanikçisi Robert Brown tarafından keşfedilen bu hareketlere onun adı verilmiştir. 1827 den sonra «Philosophical Magazine» dergisinde «Sıvılar içindeki moleküllerin hareketleri üzerinde» başlığını taşıyan tarihî araştırmasını yayımlamıştır. Bir cismin molekülleri, mutlak sıfır noktasının üstündeki sıcaklıklarda hızı sıcaklıkla artan, termik hareketler yaparlar. Bu moleküllerin mütemadiyen birbirleriyle çarpışması neticesinde, zikzak şeklindeki hareketler husule gelir. Bir sıvıda bulunan kolloidal haldeki parçacıklar da, sıvı moleküllerinin intizamsız çarpışları tesiriyle, böyle zikzaklar şeklinde intizamsız hareketler yaparlar. Kolloidal parçacıkların hareketleri mikroskop yardımiyle takibedilir ve bunların uzun bir zaman zarfında çizdikleri yolların filmi alınır ve bu hareketin hızının ortalaması bir istatistik yardımiyle hesaplanırsa, bundan bir moldeki moleküllerin sayısı (Avogadro, Loschmidt sayısı) bulunur. Bu problemin teorik olarak ele alınışında kabul edilen temel hipotez, sıvı molekülleri aynı sıcaklıkta iken, süspansiyon halindeki partiküllerin aynı ortalama hareket enerjisi (kinetik enerji) göstermeleri, yani T mutlak sıcaklık ve k Boltzmann sabiti (bk. BOLTZMANN) olmak üzere bütün partiküllerin eşit $\frac{3}{2}$ k T değerine sahip olmalarıdır. Kütlesi m olan bir partikül için, $\bar{v}$ ortalama hızı götermek üzere, bu enerji $\frac{1}{2}$ m $\bar{v}^2$ dir. Bu iki bağıntıdan $\bar{v}^2 = 3\ kT/m$ olarak bulunur ki, ortalama hızın sıcaklıkla arttığını ve partikül kütlesi ile azaldığını ifade eder. Bu teorinin tahkiki iki çeşit deneye dayanır: 1. kütlesi bilinen partiküllerin ortalama yer değiştirmesi, 2. yer çekimi tesiri altında denge halinde bulunan süspansiyon partiküllerinin düşey olarak dağılımı. Bu ölçüler k nın denel olarak bulunmasını sağlar, k için elde edilen değerler tamamen farklı yollardan elde edilen değerlere uymaktadır. Brown bu hareketleri incelediği sıralarda bütün maddelerde ortak bir yapı taşı olan molekülleri bulduğuna inanmıştı. B. H. doğrudan doğruya, sıvı içinde moleküllerin ısı sebebiyle yaptıkları hareketlerin neticesi olup maddenin moleküler teorisi için kesin bir ispat teşkil eder.

BROWN [*braun*], **Sir John** (1816-1896), İngiliz çelik levha ve zırh levhası fabrikatörü. Sheffield'de doğmuş, orada ölmüştür. Babası siyah mermerci idi. 14 yaşında iken bir törpü ve sofra takımı fabrikasında çırak olarak çalışmış, birkaç yıl sonra bu fabrikanın müdürü olmuştur. Şimendifer vagonlarında kullanılan mahruti çelik tamponu icadetmiş, ilk olarak çelik raylar yapmış, Bessemer usulünü ıslah ederek geliştirmiş ve zırh levhalarını silindirlemek usulünü bulmuştur. O zamana kadar çekiçle döğülmüş levhalar kullanılmış idi, fakat B. usulü o derece muvaffak olmuştur ki, Bahriye nezareti kendisine mevcut gemilerin dörtte üçü için levha ısmarlamıştır. 1856 da büyük Atlas Works adlı fabrikayı açmış ve burada zırh levhaları, şimendifer tamponları, ağır çaplı toplara ait demir parçalar, şimendifer vagonuna mahsus mihver ve tekerlek çemberleri, çelik raylar imaline başlamıştır. 1867 de sir olmuş ve doğduğu şehirde çok iltifat görerek iki defa belediye reisi ve bıçakçılar loncası reisi seçilmiştir.

BROWN [*braun*], **Thomas Edward** (1830-1897), İngiliz şairi ve kilise adamı. Douglas (Man adası) da doğmuştur. Babası St. Matthew kilisesi papazı idi. Oxford'da King William's College ve Oriel College'de tahsil etmiştir. Gloucester'de kısa bir zaman okul müdürü olduktan sonra Clifton okulu müdürü Dr. Percival'in teklifini kabul ederek bu müessesenin modern şubesinde öğretmenlik yapmıştır. Başlıcaları Man adasının lehçesiyle yazılı manzum eserlerinden şunlar kaydolunabilir: *Fo'c's'le Yarns* (Gemici türküleri) [1881], *The Doctor and Other Poems* (Doktor ve başka şiirler) [1887], *The Manx Witch* (Man adası cadısı) [1889], *Old John* (İhtiyar J.) [1893]. Şiir külliyatı 1900 de çıkarılmıştır.

BROWN [*braun*], **Zenith** (doğ. 1898) [kızlık soyadı: **Jones**, takma adları: **Leslie Ford** ve **David Frome**], Amerikalı romancı kadın. Smith River (Kaliforniya) da doğmuştur. Ford K. Brown ile evlenmiştir. Polis romanları yazmış ve bilhassa Mr. Pinkerton adlı detektif tipini yaratmış olmakla tanınır. Başlıca eserleri: *Mr. Pinkerton Goes to Scotland Yard* (Bay P. Scotland Yard [Londranın polis teşkilâtı] a gidiyor) [1934], *Mr. Pinkerton Grows a Beard* (Bay P. sakal uzatıyor) [1935].

BROWNE [*braun*], **Edward Granville** (1862-1926), İngiliz müsteşriki. Uley (Gloucestershire) de doğmuş, Cambridge'de ölmüştür. Evvelâ Trinity College (Glenalmond)de, sonra da Eton ve Pembroke College (Cambridge) de tıp ve Doğu dilleri tahsil etmiştir. 1882 de İstanbulda kısa bir müddet kaldıktan sonra, Londrada tıp sahasındaki çalışmalarına devam etmiştir, fakat Doğu kültürüne, bilhassa İrana karşı duyduğu derin alâka yüzünden mesleğini terk ederek hayatına yeni bir istikamet vermiştir. 1887-1888 de İranda tetkiklerde bulunan ve çok değerli yazmalarla Londraya dönen B., *A Year Amongst the Persians: Impressions as to the Life, Character and Thought of the People of Persia* (İranlılar yanında bir yıl: İran halkının yaşayışı, karakteri ve düşünüşü hakkında intıbalar) [1893, 2. bas. 1926] adlı meşhur eserini yayımlamış, böylece İranı tanımak ve tanıtmak hususunda geniş ihatasını göstermek fırsatını bulmuştur. Bundan sonra çalışmalarına devam etmiş, 1902 de Cambridge üniversitesinde profesör olmuştur. 1904 yılından itibaren de Türk, Arap ve Fars eserlerinin yayımına tahsis edilen E. J. W. Gibb vakfının idaresi ile yakından meşgul olmuştur. Ölümüne kadar büyük bir gayretle çalışan ve pek çeşitli eserler veren B., çok kıymetli yazmalar da toplamıştır. Bu yazmaların katalogu ölümünden sonra yayımlanmıştır: *A Descriptive Catalogue of the Oriental Mss. belonging to the Late E. G. Browne* (Müteveffa E. G. Browne'a ait Doğu el yazmalarının tarifî katalogu) [R. A. Nicholson neşri, Cambridge 1932].

B. ın eserleri arasında en mühimi 4 ciltlik İran edebiyatı tarihidir: *A Literary History of Persia.* Vol. I. *From the Earliest Times until Firdawsi.* London 1902; Vol. II. *From Firdawsi to Sa'di.* London 1906; Vol. III. *Persian Literature under Tartar Dominion* (*A. D. 1265-1502*).

Cambridge 1920; Vol. IV. *Persion Literature in Modern Times .(A. D. 1500 - 1924)*. Cambridge 1924. (İran edebiyatı tarihi. Cilt I. En eski zamanlardan Firdevsi'ye kadar; Cilt II. Firdevsi'den Sa'di'ye kadar; Cilt III. Tatar hâkimiyeti altında İran edebiyatı; Cilt IV. Yeni çağ İran edebiyatı). Bundan başka çok mühim bazı tarihî ve edebî metinleri yayımlamıştır: Devletşah'ın *Tezkiret-uş - şuarâsı* London 1901; Avfî'nin *Lubâb-ul - elbâbı* (M. M. Kazvînî ile beraber, 2 cilt, Londra 1903 1906), muhtelif tercümeler yapmış, yazma katalogları vücuda getirmiştir: *A Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of The University of Cambridge* (Cambridge üniversitesi kütüphanesindeki Farsça el yazmalarının katologu) [1896], *A Hand - list of the Muhammadan Manuscripts in the Library of the University of Cambridge* (Cambridge üniversitesi kütüphanesindeki İslâmî el yazmalarının listesi) [1900]. *A Year Amongst the Persians* (İranlılar arasında bir yıl) [1893], *Recent Events in Persia* (İrandaki son olaylar) [1909], *History of the Persian Revolution 1905 - 1909* (1905 - 1909 İran ihtilâlinin tarihi) [1910] adlı eserleri de vardır.

BROWNE [*braun*], **George, count de** (1698-1792), maceracı bir İngiliz (Irlandalı) askeri. Camas (Limerick, İrlanda)ta doğmuştur. Limerick'te tahsilini bitirdikten sonra 1725 te Pfalz (Palatinat) seçmen prensinin hizmetine girmiştir. (Katolik olması dolayısiyle kendi memleketinde her memuriyete giremiyordu). Almanyadan Rus ordusuna geçmiş ve orada az zamanda kendini göstermiştir. İmparatoriçe Anna'ya karşı yapılan bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra, Polonya, Fransa ve Türkiyeye karşı harblere katılmıştır. Bütün hayatı maceralarla doludur: Türkler tarafından esir edilmiş, birkaç kere köle olarak satılmıştır. Sonradan Yedi Yıl Harbine katılarak Zorndorf'ta yaralanmıştır. III. Petro (Pëtr Velikiy), onu tümgeneral ve sonradan feldmareşal yapmıştır. Ömrünün son otuz yılında Litvanya ve Estonya valiliği etmiş, II. Katerina zamanında ihtiyarlığından dolayı bu vazifeden affedilmiştir.

BROWNE [*braun*], **George Elmer** (doğ. 1871), Amerikalı ressam. Peyzaj ve portre yapmıştır. New Yorktaki Central School of Art'ta profesör olup 1930 - 1937 yıllarında Allied Arts of America cemiyetine reislik etmiştir. Başlıca eserleri Amerikanın büyük müzelerinde ve Paris'in Luxembourg müzesinde bulunmaktadır.

BROWNE [*braun*], **Hablot Knight** [**Phiz** diye de anılır] (1816 - 1882), İngiliz sulu boya ressamı, desinatörü ve gravürcüsü. Kensington'da doğmuş ve Brighton'da ölmüştür. B. ilk gravür çalışmalarına ünlü gravürcü William Finden'ın yanında Londrada başlamış, bir müddet sonra, on dokuz yaşında buradan ayrılarak sulu boya üzerinde çalışmaktan büyük bir zevk duymuş ve Saint - Martin's Lane'de Güzel Sanatlar Okuluna girmiştir. B. ünlü yazar Charles Dickens'in değerli bir çalışma arkadaşı olmuş, onun eserlerinin büyük bir kısmını resimlemiştir. B. ın yaptığı ilk çizgi resimleri de «Sunday as it is» dergisinde çıkmıştır. Resimlediği Dickens'in eserleri arasında: *The Pickwick Papers, David Copperfield, Martin Chuzzlewit* vardır. Nicolas Nicklelny ile romancı Ainsworth, Lever ve Frank Smedley'in kitaplarını da resimlemiştir. Britanya Enstitüsünde ve Britanya Sanatçılar Cemiyetinde eser teşhir etmiş olan B., Sanat Cemiyetinin bir madalyasını da kazanmıştır.

BROWNE [*braun*], **Maximilian Ulysses von, kont** (1705 - 1757), Avusturyalı feldmareşal. Basel'da doğmuş, Prag'da ölmüştür. Almanyaya göç etmiş İrlandalı bir aileye mensup olan B., 1740 da Silezyada ordu kumandanı sıfatiyle Büyük Friedrich'in yürüyüşünü durdurmağa çalışmış ise de, buna muvaffak olamamıştır. B. bilhassa, Avusturya tacı için İtalya topraklarında yapılan harbte temayüz etmiş ve 1753 te feldmareşalliğe terfi ettirilmiştir. Yedi Yıl Harbinin başlangıcında Lobositz'te (1756) mağlûbiyete uğramış, nihayet Prag cıvarında yaralanıp ölmüştür.

BROWNE [*braun*], **Robert** (1550 - 1633), İngiliz ilâhiyatcısı, kongregasyonalizm denilen bir nevi Protestan mezhebinin kurucusu. Rutland kontluğundaki Tolethorpe'ta doğmuş ve Northampton'da ölmüştür. Tabiî haklara dayanan idealler hakkında vaizlere başlamış ve Anglikan piskoposlarının ve devlet kilisesinin nüfuzuna karşı savaşmıştır. B., 1581 de Brownistler adı verilen mensuplariyle birlikte Holândaya gitti, fakat 1583 te kendi cemaatini terk ederek İskoçya üzerinden tekrar Ingiltereye döndü ve burada 1586 da Devlet kilisesinde rahiplik aldı. B. ın ölümünden önce, 32 defa hapishaneye girdiğini söylediği rivayet edilir. Kendisinin hapishanede ölmüş olması çok muhtemeldir.

BROWNE [*braun*], **Sir Thomas** (1605 - 1682), İngiliz filozofu, hekimi ve edibi. Londrada doğmuş, Norwich'te ölmüştür. Serbest düşüncesiyle ün kazanmıştır. B., sistem sahibi bir filozof değildir. Bilhassa halk arasında yayılmış bâtıl inançlara karşı savaş açmıştır. B. düşündüğünü söylemekten çekinmiyen cesur bir mütefekkirdir. Felsefe sahasında başlıca eserleri şunlardır: *Pseudodoxia epidemica, or Treatise on Vulgar Errors* (Pseudodoxia epidemica, yahut alelâde hatalar [halk arasında yaygın hatalar]) [1646], *Christian Morals* (Hıristiyan ahlâkı) [1716, ölümünden sonra çıkmıştır]. Bu eser, bir aforizmalar (özdeyişler) dergisidir. B., İngiliz edebiyatında önemli bir yer işgal eder. Bu sahada şaheserleri olan *Religio Medici* (Hekimin dini) [1643] ile *Hydriotaphia or Urne Buriall* (Hidriyotafi veya vazo içine gömülme [ceset yakıldıktan sonra külün bir toprak vazo içine konulması]) [1658], XVII. yüzyıl İngiliz nesrinin en güzel örnekleri arasındadır.

Th. BROWNE

BROWNE, Thomas Alexander: bk. BOLDREWOOD, Rolf.

BROWNE [*braun*], **William** (1591 - 1643), İngiliz pastoral şairi. Tavistock (Devon)ta doğmuş, Oxford'da ölmüştür. Öğrenimini Oxford üniversitesinde yapan B. bütün eserlerini 20 ile 30 yaşları arasında yazmış ve Edmond Spenser'i kendine model edinerek kendini tamamiyle pastoral yazılar yazmağa vermiştir. B. İngilterede ilk klâsik yazarlardan biri diye tanınmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Britannia's Pastorals* (Britanya pastoral şiirleri) [3 cilt, 1613 (3. cilt, 1852)] ve *Shepherd's Pipe* (Çoban kavalı) [1616] tir.

BROWNE [*braun*], **William George** (1768 - 1813), İngiliz seyyahı. James Bruce'un *Travels* (Seyahatler) başlıklı eserini okuyarak seyahate heves duymuştur. Mısır, Darfur ve Suriyede seyahat etmiş (1792 - 1798) ve bu memleketler hakkında *Travels in Africa, Egypt and Syria* (Afrika, Mısır ve Suriyede seyahatler) başlıklı bir eser yayımlamıştır (1799). Kuru ve iddialı bir üslûpla yazılmış bu eser güç okunur. Türkiye ve Akdenizin doğusundaki memleketlere yaptığı bir seyahatten (1800 - 1802) sonra, 1812 de İrana hareket etmiş, fakat Tahrana giderken sanıldığına göre haydutlar tarafından katlolunmuştur. Bilime yardımı olmuştur; 1792 de, dikkatli tetkiklerden sonra, Siwah'taki harabelerin Jupiter Ammon mabedine ait olmadığı neticesine varmış; Darfur'a yaptığı seyahatte de (1793 - 1796) Nil'in seyrine dair inanılır bilgiler toplamıştır.

BROWNELL [*braunıl*], **William Crary** (1851 - 1928), Amerikalı tenkidci. Amherst College'de tahsil eden B., iki yıl (1879 - 1881) New York'ta çıkan «Nation» dergisinin sanat tenkidciliğini yapmıştır. 1890 dan itibaren Charles Scribner yayınevinin edebiyat müşaviri olmuştur. *French Traits* (Fransızların karakteristikleri) isimli birinci eserinde Fransız hayranlığı görülür. 1892 de çıkan *French Art* (Fransız sanatı) adlı eseri ise onu tanıtmış ve otorite sahibi tenkidciler arasına yükseltmiştir. İngiltere kıraliçesi Victoria devrine ait İngiliz nesir üstadları (1901) ile Amerikalı nesir üstadları (1909) hakkında birer derin ve kuvvetli araştırma yapmıştır. Diğer eserleri şunlardır: *Newport* (ad) [1896], *Criticism* (Tenkid) [1914], *Standards* (Örnek ve ölçüler) [1917], *The Genius of Style* (Üslûp dehası) [1924], *Democratic Distinction in America* (Amerikada demokratik nezaket) [1927].

BROWNING [*brauning*], **Elizabeth** [kızlık soyadı: **Barrett**] (1806 - 1861), İngiliz kadın şairi. Carlton Hall (Durham'da) da doğmuş, Floransada ölmüştür. On beş yaşında iken belkemiğini incitmiş, dört yıl kadar yarı hasta yaşamıştır. Eski Yunanca öğrenmiş, Latinceye çalışmış, Aiskhylos'un *Promētheus desmōtēs* (Zincire vurulmuş P.) ini *Prometheus Bound* [1833] adiyle İngilizceye çevirmiştir. Çok genç yaştan beri şiirle uğraşan B. in yayımladığı ilk önemli eser *The Seraphime and other Poems* (Seraf'lar [b. bk.] ve başka şiirler) [1838] dir. Şöhretinin yayılmasını sağlıyan eseri ise *Poems* (Şiirler) [2 cilt, 1844] dir. Bunun genişletilmiş şekli altı yıl sonra *Poems, by Elizabeth Barrett* (E. B. ten şiirler) [1850] adiyle basılmıştır. Bu kitap vesilesiyle, şair Robert Browning ile tanışmış ve artık iyileşmiş olduğu için 1846 da onunla evlenmiştir (hissî hayatları için bk. R. Besier: *The Barretts of Wimpole Street*, 1930 [piyes], A. Maurois: *Robert et Elizabeth Browning*, 1955). Bundan sonraki hayatı İtalya, Paris ve Londra arasında seyahatle geçmiştir. B., evlendikten sonra kocasından gizli olarak yazdığı *Sonnets from the Portuguese* (Portekizliden soneler [Elizabeth esmer olduğu için, Robert ona «küçük Portekizli» derdi]) [1847] de, hastalıklı bir kadının kocasına yük olması konusunu işlemiştir. B. in bastırmak için yazmadığı bu eserini kocası görünce çok beğenmiş ve bastırmıştır; bu eser, İngiliz şiirinin en güzel eserlerinden sayılır. 1847 de Floransadan ayrılarak Casa-Guidi'de yerleşmişler ve B., orada, *Casa Guidi Windows* (Casa Guidi pencereleri) [1851] adlı eserini yazmıştır; bu eserde, Floransalıların hürriyet mücadelelerine karşı yakınlık gösterir. 1853 te yazmağa başladığı *Aurora Leigh* (ad) [1856] manzum, sosyal bir roman sayılabilir. Romanın kadın kahramanı Aurora, yetim kalmış ve kalemiyle hayatını kazanmış, sonra, bir ıslahatçı olan kuzeni ile evlenmiştir. Büyük bir rağbet gören bu eser, arka arkaya birkaç kere basılmıştır. Son eseri olan *Poems before Congress* (Kongreden önce şiirler) [1860] de kocasının etkisi görülür. Ölümünden bir yıl sonra *Last Poems* (Son şiirler) [1862]i basılmıştır. B., İngiliz edebiyatının en yüksek kadın şairlerinden sayılmaktadır.

E. B. BROWNING

BROWNING [*brauning*], **John Moses** (1855 - 1926), Amerikalı küçük ateşli silâhlar mühendisi. Ogden (Utah) da doğmuştur. Mormon tarikatine mensup bir silâhcı Jonathan B. ın oğlu olan B., Winchester, Remington, Stevens ve Colt firmaları tarafından imal olunan av silâhlarının plânını çizmiştir. Kardeşi Matthew ile birlikte bir tüfek fabrikası kurmuştur. En çok tanınan otomatik 1911 modeli B. tabancasının mucidi olduğu gibi, 1917 modeli B. mitralyözünü ve 1918 modeli B. otomatik tüfeğini de icadetmiştir. Bunlar Birinci Dünya Harbinde çok kullanılmıştır.

BROWNING [*brauning*], **Oscar** (1837 - 1923), İngiliz tarihçisi, Londrada doğmuş, Eton'da ve Kings College (Cambridge)de tahsil etmiştir. Cambridge'de tarih profesörlüğü yapmıştır. Siyaset ilmine ve modern siyasi tarihe ilgi uyandırmıştır. 1906 da Chiristian Science (Hıristiyan Bilgisi) adlı tarikata katılmıştır. Modern tarihe dair başlıca eserleri şunlardır: *England and Napoleon in 1803* (1803 te İngiltere ve Napoléon) [1887], *The Flight to Varennes* (Varennes'e kaçış) [1892], *A History of the Modern World 1815 - 1910* (Modern dünyanın tarihi 1815 - 1910) [1912]. İtalya tarihiyle de uğraşmıştır: *Dante: his Life and Writings* (Dante: hayatı ve yazıları) [1891].

BROWNING [*brauning*], **Robert** (1812 - 1889), İngililiz şairi. Londrada Camberwell'de doğmuş, Venedikte ölmüştür. Bir banka memurunun oğludur. On dört yaşında okuldan ayrılarak iki yıl kadar bir Fransız mürebbinin nezareti altında kalmış, bir müddet de Londra üniversitesinde Yunanca derslerine devam etmiştir (1830), yirmi yaşında iken Avrupada seyahata çıkmış (1832), Rusya (1833) ve İtalyada (1834) bulunmuş, 1846 da Elizabeth Barrett [Browning, b. bk.] ile evlenerek Floransada yerleşmiş, karısının ölümüne (1861) kadar orada kalmış, bundan sonra Londraya dönmüştür (1861).

Çok küçük yaşta şiirler yazmağa başlıyan B. in 12 yaşında iken tamamladığı *Incondita* adlı şiir kitabı basılamamıştır. Basılan ilk eseri *Pauline* (ad) [1833], üslûp bakımından Shelley'nin etkisi altındadır. Uzun bir edebî hayatı olan B., bazı piyesler ve birtakım manzum hikâyeler yazmıştır. Genel olarak «dramatik lirik» adını verdiği bu hikâyelerde «dramatik monolog» denen yepyeni bir tarz kullanmıştır. *My Last Duchess* (Son düşesim), *Porphyria's Lover* (Porphyria'nın âşığı) ve *Johannes Ag-*

ricola (ad) adlı ilk dramatik liriklerini Rusya seyahatinde yazmıştır (1833, yayım. 1842). Daha sonra, beş kısımlık mizahlı manzum bir hikâye olan ve bir doktorun hayatını anlatan *Paracelsus* (ad) adlı eserini yazmış (1835), iki yıl sonra ilk trajedisi olan *Strafford* (1837) u tamamlamış ve aynı yıl içinde oynatmıştır. Daha sonra ikinci uzun şiiri olan *Sordello* (ad) [1840] yu yayımlamıştır; bu eser Dante'nin *Divina Commedia*sının «Purgatorio» bölümünde adı geçen bir şairin hikâyesidir. Bu nevi şiirlerini *Dramatic Romances and Lyrics* (Dramatik romanslar ve lirikler) [1845) adlı bir kitapta toplıyan B., 1841-1846 yılları arasında yazdığı *Pippa Passes* (Pippa geçiyor [1841], *The Return of the Druses* (Dürzülerin dönüşü) [1843], *A Blot in the 'Scutcheon* (Armadaki leke) [1843]. *Colombe's Birthday* (Colombe'un doğum günü) [1844], *King Victor and King Charles* (Kıral V. ile kıral Ch.) [1842] ve *Luria* (ad) [1846] piyeslerini, *Bells and Pomgranates* (Canlar ve narlar) adını verdiği kolleksiyona dahil etmiştir. Elizabeth Barrett'le evlendikten sonra İtalyada kaldığı zaman içinde *Christmas Eve and Easter Day* (Noel gecesi ve Paskalya günü) [1850], *Men and Women* (Erkekler ve kadınlar) [1855] eserlerini hazırlamıştır. *Andrea del Sarto*, *Fra Lippo Lippi* (ad), *Childe Roland* (ad), *Evelyn Hope* (ad), *One Word More* (Bir diyeceğim daha var) başlıklı şiirler, bu son kolleksiyona dahildir. Karısının ölümü üzerine Londraya döndükten sonra yayımladığı ve içinde *Abt Vogler* (ad), *Prospice* (İleriye bakış), *Rabbi Ben Ezra* (ad), *Death in the Desert* (Çölde bir ölüm) gibi psikolojik ve felsefî şiirler de bulunan *Dramatis Personae* (Dram eşhası) [1864] adlı eseriyle edebiyat alanında en olgun çağına girmiştir. B., birkaç yıl sonra, şaheseri sayılan ve yirmi bin mısralık uzun bir eser olan *The Ring and the Book* (Halka ve kitap) [1868-1869]u yayımlamıştır. Burada, bir kadının kocası tarafından öldürülüşü, ayrı ayrı kişiler tarafından ve herkesin kendi görüşüne göre başka başka varyantlarla 12 defa anlatılır. Çeşitli kişilerin arasındaki fark, çok başarılı bir sanat ve ustalıkla anlatılmış ve beşerî hükümlerin mutlak olmayıp izafî olduğu belirtilmiştir. B. in bundan sonraki eserleri III. Napoléon hakkında yazdığı *Balaustion's Adventure* (B. un macerası) [1871] ile onun devamı olan *Aristophanes' Apology* (Aristophanes'in müdafaası) [1875], ayrıca *Fifine at the Fair* (F. fuarda) [1872], *Red Cotton Night-Cap Country* (Kırmızı pamuk takke memleketi) [1873], *The Inn Album* (Han albümü) [1875], *Pacchiarotto and other Poems* (P. ve diğer şiirler) [1876], *La Saisiaz* (ad) [1878], dramatik lirik ve roman tarzında *Dramatic Idylls* (Dramatik idiller) [1879-1880], *Jocoseria* (ad; yarı şaka, yarı ciddi) [1883], şarktan ilhamlarla yazılmış *Ferishtah's Fancies* (Feriştehin yarı şaka yarı ciddî tahayyülatı) [1884], son olarak da *Asolando* (ad) [1889].

R. BROWNING

B. in türlü kolleksiyonlarında, yukarıda anılanlardan başka şu tanınmış şiirleri de yer almıştır: *How they brought the Good News from Ghent to Aix* (İyi haberin Gand'dan Aix'e getirilmesi), *The Lost Mistress* (Kaybedilen sevgili), *Home Thoughts from Abroad* (Gurbette vatan düşünceleri), *Love among the Ruins* (Harabeler arasında aşk), *The Last Ride together* (Birlikte son araba gezintisi), *A Grammarian's Funeral* (Bir gramercinin cenazesi) ve Halide Edip Adıvar'ın dilimize çevirdiği *The Pied Piper of Hamelin* (Hamelin'in alacalı kavalcısı, Türk. Fareli köyün kavalcısı).

B., çok uzun süren edebî çalışmalarının başından sonuna kadar imanı, ölümsüzlüğü ve iyiliği terennüm etmiştir. B., şiirlerinde karanlık ve anlaşılması güç noktalar bulunmakla beraber, olayları görüp yakalama kabiliyeti, bilgisi, mizahı, his âleminin genişliği ve ifade ustalığı ile tanınmıştır. XIX. yüzyılın ortalarında Darwin nazariyesi İngilizlerin fikir hayatında bir iman sarsıntısı meydana getirmiş, bunun neticesi olarak Th. Arnold gibi bazı şairler bedbinliğe kapılmışlardır. Bunlara karşı A. Tennyson lirizmi ile, B. de felsefesi ile nikbinliği müdafaa etmişlerdir. Bu bakımdan B., Victoria devrinin ve sonraki devirlerin en büyük İngiliz psikolog şairi olmuştur.

BROWNRIGG [*braunrig*], **William** (1711-1800), İngiliz kimyageri. High Close Hall (Cumberland) da doğmuş, Ormathwaite (Cumberland) te ölmüştür. Londra ve Leyden'de kimya tahsil ettikten sonra, doktor olarak Whitehaven'da yerleşmiş ve orada gazlara ait birçok araştırmalarda bulunmuştur. Fakat keşifleri hakkında fevkalâde büyük tevazu gösterdiğinden, bunlar ancak küçük bir muhitte biliniyordu. 1741 de, muhtemelen ilk olarak, gazları su üzerinde toplamak için pnömatik rop metodunu düşünmüştür. Yakınlarından birisinin kendisine Jamaicadan göndermiş olduğu bir platin nümunesini tarif eden ilk kimyagerlerden biridir.

BROWN-SÉQUARD [*braun-sekâr*], **Charles Edward [Edouard]** (1817-1894), İngiliz-Fransız fizyologu. Port-Louis (Mauritius adası) da doğmuş, Sceaux'da ölmüştür. Amerikalı ve Fransız aslından olan B. S., Paris ve Harvard'da tahsil etmiş, Birleşik Amerika ve Londrada sinir doktoru olarak çalıştıktan sonra 1878 de, Paris Collège de France'ında fizyoloji ve deneysel tıp profesörü olmuştur. Çalıştığı alanlar şunlardır: Kanın terkibi, hayvani ısı, fizyoloji, patoloji, sinir sistemi diyagnostiki. Omurilik üzerindeki çalışmaları mühim olmakla beraber kendisine en çok şöhret getiren araştırmaları iç salgılar hakkında olanlardır. Bunlar, neticede, miksödem (tiroid bezinin dejenerasyonu) in tedavisi için yeni bir usulün keşfine yol açmıştır. Yan böbreklerin ehemmiyetini belirtmiştir (1856). Bir taraflı omurilik felcinin simpton topluluğunu tarif etmiştir (1863). Bu hastalık kendi adı ile anılır. Bunun simptomları, omuriliğin enine yarısına kadar kesilmesinden hâsıl olan hareket ve his ârızalarıdır. Organ hulâsaları ile tedavi (organoterapi) nin kurucusudur. 1889 da sinir za'fının husye hulâsasiyle tedavisini tavsiye etmiştir. Ömrünün sonuna doğru, koyun husyelerinden çıkarılan hulâsanın ömrü uzatmak için kullanılmasına dair iddiaları başka fizyologlarca çok şiddetli ve haksız taarruzlara uğramıştır.

Ch. BROWN-SÉQUARD

Brown - Séquard paralizisi: İlk defa B.-S. tarafından tarif edilen yarım omur ilik felci. Bu organın yarım kesilme hallerinde aynı tarafta (bacakta) hareket tutukluğu ve derinin duyarlık bozukluğu, karşı tarafta ise sathi duygu yokluğu görülür.

BROWNSVILLE [*braunzvil*], 1. Amerika Birleşik Devletlerinin Texas devleti topraklarında bir şehir ve liman. Nüfusu 36 000 (1950) dir. B., Meksika sınırında, Meksika körfezine dökülen Rio Grande del Norte adlı ırmağın ağzından 40 km kadar içeridedir. Limana bir kanalla bağlıdır. Çevresi, sulama ile çeşitli ürünlerin yetiştirildiği bir bahçeler bölgesi halindedir. Buradan elde edilen çeşitli sebze, meyva ve pamuk, B. limanı yoliyle ihraç olunur.

2. Amerika Birleşik Devletlerinin Kentucky, Oregon, Tennessee devletleri topraklarında aynı adı taşıyan birer küçük şehir vardır.

BROYTELİYA (Breutelia), bartramiyase (Bartramiaceae) familyasından 105 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

BROZ, Josip: bk. TITO, Mareşal.

BROŽIK [*brojik*], **Václav** (1851-1901), Çek ressamı. Pilsen yakınında Tremosna'da doğmuş, Pariste ölmüştür. İlk tahsilini yaptıktan sonra çırak olarak bir litografyacının yanında çalışmış ve sonra da Smichov'da bir porselen fabrikasına girmiştir. Daha genç yaşta iken desen çizmede üstün bir istidat gösteren B., az sonra Prag resim akademisine girmiş (1869) ve Emil Lauffer'in talebesi olmuştur. B. «Eva Lobkovitz'in hapisteki babasını ziyareti» isimli ilk eserini 1871 de yapmıştır. B. tarihî resimlerde seçtiği enteresan konular ve hususiyle renklerinin çekici olması dolayısiyle büyük bir itibar sağlamıştır. B. Dresden ve Münih'te birçok eserler meydana getirmiştir. 1867 de Parise yerleşen B., Fransız ressamı Bonnat'nın yanında çalışmıştır. B. 1877 Paris sergisinde (Salon) «Prens Dagmar ve Danimarka kıralı II. Waldemar'ın düğünü» adlı eseriyle büyük bir ilgi sağlamış ve 1878 sergisinde ikincilik madalyasını kazanmış ve 1884 te de şeref nişanı (Légion d'honneur) ile mükâfatlandırılmıştır. Başlıca eserleri arasında «Messalina», «Satranç oyunu» (1879), «Christophorus Columbus» (1880), «Petrarca ile Laura» (1882), «Rubens'in evinde bir ziyafet», «Huss taraftarı bakire», «Babasının ölümünden sonra doğan kıral Vladislav'ın Fransadaki elçiliği» (1879) [Berlin müzesi tarafından satın alınmıştır], «Konstanz ruhani meclisinde Jan Huss» (bu tablo Avrupanın birçok şehirlerinde teşhir edilmiş ve Prag şehri tarafından satın alınmıştır) vardır.

BRÖGGER [*bröggır*], **Waldemar** (1851-1940), Norveçli mineralog ve jeolog. Oslo'da doğmuştur. 1881-1890 yılları arasında Stockholm'da ve 1890 dan 1917 ye kadar da Oslo'da profesörlük yapmış olan B., 1906-1909 arasında Parlamento üyesi olarak çalışmış ve 1915 ten itibaren de Norveç İlimler Akademisinin başkanlığını yapmıştır. B., 1917 de emekliye ayrılınca Parlamento kendisine, hizmetlerine karşılık ayrıca bir şeref maaşı bağlamıştır. Norveçte ilmî çalışmalar için maddi kaynak teşkil eden birçok vakıflar onun tesisleridir. B., *Die Apatitgänge Norwegens* (Norveç apatit damarları) [1874], *Die Mineralien der südnorwegischen Granitpegmatitgänge* (Güney Norveç granit pegmatit damarları) [kısım I, 1906, kısım II, 1922], *Die Eruptivgesteine des Kristianiagebiets* (Oslo bölgesinin volkanik alanı) [4 cilt, 1894-1921] adlı eserleri ve ayrıca paleontoloji ve jeoloji ile ilgili ilmî yazıları vardır.

Bröggerit: Bir radyoaktif mineral. Şimdilik uraninit'in bir cinsi olarak tasnif olunmuştur. Nadir olarak oktoedrik billûrlar teşkil eder. Ekseriya yeşilimtıraktan başlıyarak kapkara kitleler halindedir. Sertliği 5-6; özgül ağırlığı 8-9,7. Kimyevi terkibi: % 80 uranium oksidi, biraz kurşun ve thorium.

BRÖGGER [*bröggır*], **Waldemar Christopher** (doğ. 1911), Norveçli romancı. Norveçli arkeolog Anton Wilhelm B. (doğ. 1884) in oğlu. İkinci Dünya Harbi gençliğinin problemlerini araştıran *Den evige vilje* (Ebedi istek) [1932] adlı, oldukça karışık romanı ile edebiyata atılan B. ın ertesi yıl çıkardığı *Annen akt* (İkinci perde) [1933] adlı romanı daha sade ve açıktır. Sonraki eserlerinde modern maddiyatçı naturalizme karşı sert cephe almıştır: *Jeg opdager livet* (Hayatı keşfediyorum) [1934], *Når markerne plöies* (Tarlalar sürülürken) [1935]. Medeniyet felsefesini *Vår tids undergång* (Zamanımızın batması) [1935] adlı felsefi eserinde ve *Utav tåken* (Sisin içinden) [1936] romanında hülâsa etmiştir.

BRÖMSEBRO KONFERANSLARI VE SULHU, XVI. ve XVII. yüzyıllarda, İsveçin Kalmar eyaletinde Brömse nehri üzerindeki Brömsebro köyünde, İsveç ile Danimarka arasında yapılan bazı konferanslara ve akdolunan bazı antlaşmalara verilen ad. 1541 de İsveç kıralı Gustav Vasa ile Danimarka kıralı III. Kristian tarafından imzalanan ilk B. antlaşması ile, iki memleket arasında elli yıllık bir sulh tesis edilmiştir. 1645 te imzalanan ikinci B. antlaşmasiyle İsveç, Sund, Büyük Belt ve Küçük Belt boğazlarında verdiği mürüriyetlerden muaf tutulmuş; Danimarka, Jämtland ve Härjedalen eyaletleriyle Gotland ve Ösel (Eston. Saarema) adalarını İsveçe terketmiş, Halland'ı da otuz yıl müddetle İsveçe bırakmıştır.

BRØNDAL [*bröndal*], **Viggo** (1887-1942), Danimarkalı dilci ve Romanist. Kopenhag (København) da doğmuş, Charlottenlund'da ölmüştür. Danimarkanın büyük dilcilerinden Vilhelm Thomsen'la Otto Jespersen'ın öğrencisidir. Romanist olarak yetişmiş, fakat gitgide genel dilbilgisi meseleleriyle daha çok ilgilenmiştir. 1925-1928 yıllarında Paris üniversitesinde Danca lektörü olmuş, Kristoffer Nyrop'un ölümünden sonra da 1928 den başlıyarak Kopenhag üniversitesinde Romanoloji profesörlüğünde bulunmuştur. Genel dilbilgisi alanında dille psikoloji, hususiyle de dille mantık arasındaki münasebetleri incelemiştir. Felsefe bakımından, Danimarkalı filozof Harald Høffding'le Fransız Lévy-Bruhl ve Emile Meyerson'un tesiri altında kalmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Substrater og Loan i Romansk og Germansk. Studier i Lyd og Ordhistorie* (Roman ve Germen dillerinde alt-tabaka ve ödünçleme. Ses ve kelime tarihi üzerine etütler) [Kopenhag 1917], *Ordklasserne. Partes orationis. Studier over de sproglige*

V. BRØNDAL

Kategorier (Kelime sınıfları. Söz bölükleri. Linguistik kategoriler üzerine etütler) [Kopenhag 1928], *Morfologi og Syntax. Nye Bidrag til Sprogets Theori* (Morfoloji ve sintaks. Dil teorisine ait yeni malzeme) [Kopenhag 1932], *Praepositionernes Theori. Indleèdning til en rationel Betydningslaere* (Cümle teorisi. Rasyonel anlam bilgisine giriş) [Kopenhag 1941], ve gramer sistemi, sintaks otonomisi, morfolojinin tarifi, dil ve mantık, kelime yapısı, kelime türetimi, fiilin esas şekilleri gibi konular hakkında yazılmış olan ve türlü dergilerde çıkmış bulunan küçük etütlerini içine alan *Essai de linguistique générale* (Genel dilbilgisi denemesi) [Kopenhag 1943]. B., arkadaşı Louis Hjelmslev'le beraber 1931 de Kopenhag Dil Mahfili (Lingvistkredsen i København) nin başlıca kurucularından olmuş; 1936 da Kopenhagda toplanan Milletlerarası Dördüncü Dilciler Kongresine genel sekreter seçilmiş ve bu vesile ile, psikolojide Gestalt teorisinde olduğu gibi, yeni dilcilikte de dilin «strüktüral» kuruluşu meydana çıkarılmakta olduğuna işaret etmiştir. 1939 da L. Hjelmslev'le beraber «strüktüral dilcilik» (b. bk.; linguistique structurale) in organı olan «Acta Linguistica» adlı dergiyi kurmuştur.

BRØNDUM - NIELSEN [*bröndum - nīlsin*], **Johannes** (doğ. 1881), Danimarkalı dilci. Hejlskov'da doğmuştur. Kopenhag üniversitesinde Nordik diller ordinaryus profesörlüğünde bulunmuştur. Bu sahadaki başlıca eserleri şunlardır: *Sproglig Forfatterbestemmelse* (Dile bakarak müellif tesbiti) [1914], *Dialekter og Dialektforskning* (Lehçeler ve lehçe araştırılması) [1927], *Gammeldansk Grammatik* (Umumi Dancanın grameri) [1928 - 1935], *Studier og Tydninger* (Araştırmalar ve açıklamalar) [1951].

BRØNSTED - BJERRUM [*brǫnsted - byęrrum*] **DENKLEMİ**, çözeltilerde cereyan eden bir reaksiyonun hız sabitini, gaz fazında cereyan eden reaksiyonun hız sabitine bağlıyan bir denklem. Bu denklem, aktiflik katsayılarını içine alan ve kinetik aktiflik faktörü denilen bir terim ihtiva eder. Bu faktör sonsuz seyreltik çözeltilerde bire eşittir.

B. B. D. 1922 de J. N. Brønsted ve 1924 te N. Bjerrum tarafından ayrı ayrı yollardan çıkartılmıştır. Danimarkalı tanınmış iki fizikokimyacı olan Johannes Brønsted (doğ. 1879) ve Niels Bjerrum (doğ. 1879) 1908 de Kopenhagda doktora yapmışlar ve Danimarka üniversitelerinde profesör olarak fizikokimyanın birbirine yakın alanlarında çalışmışlardır. Elektrokimyanın türlü konularını incelemişler, asit - baz dengelerini geliştirmişler ve çözeltilerde cereyan eden reaksiyonların kinetiğini aydınlatan araştırmalar yapmışlardır. Bjerrum'un çözeltilerde hidrojen iyonu konsentrasyonunu tâyin için bulduğu ve kendi ismini taşıyan diagramlar meşhurdur.

BRÖVE (Fr. Brevet), devlet tarafından verilen ve bazı haklar tevcih eden berat, imtiyaz, ehliyetname.

Eskiden Fransada kıral tarafından mühürsüz ve kayıtsız olarak verilen Kıraliyet B. si (Brevet du roi), büyük rütbeler. lütuflar veya şahsi ihsanlar tevcihine yarıyordu. Yine eskiden parşömen kâğıdı üzerine yazılan hastalıkları iyileştirmeğe mahsus dualarla büyü formüllerine de B. denilirdi.

Bugün Fransada maarif sahasında verilen B. ler olduğu gibi hukuk sahasında da B. li mukavele (acte en brevet) ler yapılmaktadır. İhtira beratları (brevet d'invention) na da bröve denir. Bk. İHTİRA.

Birçok memleketlerde olduğu gibi bizde de çeşitli askerî B. ler vardır:

1. **Türk kara kuvvetlerinde kullanılan B. ler:**

a. *Uçucu subay ve astsubaylar*: Topçu atışının tarassut ve tanziminde kullanılan hafif uçaklarla uçan bu personeller, uçuş haklarını muhafaza ettikleri müddetçe ve uçuştan normal olarak ayrıldıkları takdirde dahi, hava kuvvetlerindeki muadilleri gibi, fakat sarı parlak madenden olan bir B. işaretini sol üst cepleri üzerinde taşırlar (şekil 1).

b. *Komando B. si*: Komando kursu geçirmiş olan subaylar renkli madenî bir B. yi sol üst cepleri üzerinde taşırlar (şekil 2). Erlere mahsus olanı ise düz ve sarı madenden olup aynı yerde taşınır (şekil 2 a).

Dağcılık eğitimi görmüş olanlar evvelce, şekil 3 te gösterilen B. yi taşırlardı. 1953 te bu B., kaldırılmak suretiyle gerilla ve dağcı B. leri birleştirilerek Komando B. si ihdas olunmuştur.

2. **Türk deniz kuvvetlerinde kullanılan B. ler:**

a. *Denizaltıcı B. si*: Denizaltıcılık kursunu bitiren subaylar, medenî bir B. yi sol tarafta göğsün alt kısmında taşırlar (şekil 4). Bu subaylar ileride denizaltıcılık dışında vazife alsalar bile, bu B. yi taşımakta devam ederler.

Cumhuriyet donanmasının ilk iki denizaltı gemisi olan I. ve II. «İnönü» denizaltılarının 1928 yılında Türk donanmasına katılmalarından sonra ihdas olunan bu Bröve, ilkin plâka şeklinde iken kısa bir müddet sonra bugünkü şeklini almıştır.

b. *Dalgıç B. si*: Dalgıç kursunu bitiren subaylar, şekil 5 te gösterilen madenî bir B. yi sol tarafta göğsün alt kısmında taşırlar.

Dalgıç subay, aşağıda yazılı dalgıç sınıflarından hangisine mensup ise buna ait olan işaret, Brövenin üstündeki dalgıç başlığı resminin altında bulunur.

Sınıflar	İşaret
Birinci sınıf dalgıç	1
İkinci sınıf dalgıç	2
Kurtarma dalgıcı	K
Baş dalgıç	BD

Bu bröve henüz ihdas olunmuştur.

3. **Türk hava kuvvetlerinde kullanılan B. ler:**

a. *Uçucular*: Hava Harb Okulundan diploma almış uçucular ile uçuştan normal olarak ayrılmış olanlar subay ve astsubaylar, sol üst cepleri üzerinde uçuculuk alâmeti olan gümüşten mamul bir B. takarlar (şekil 6).

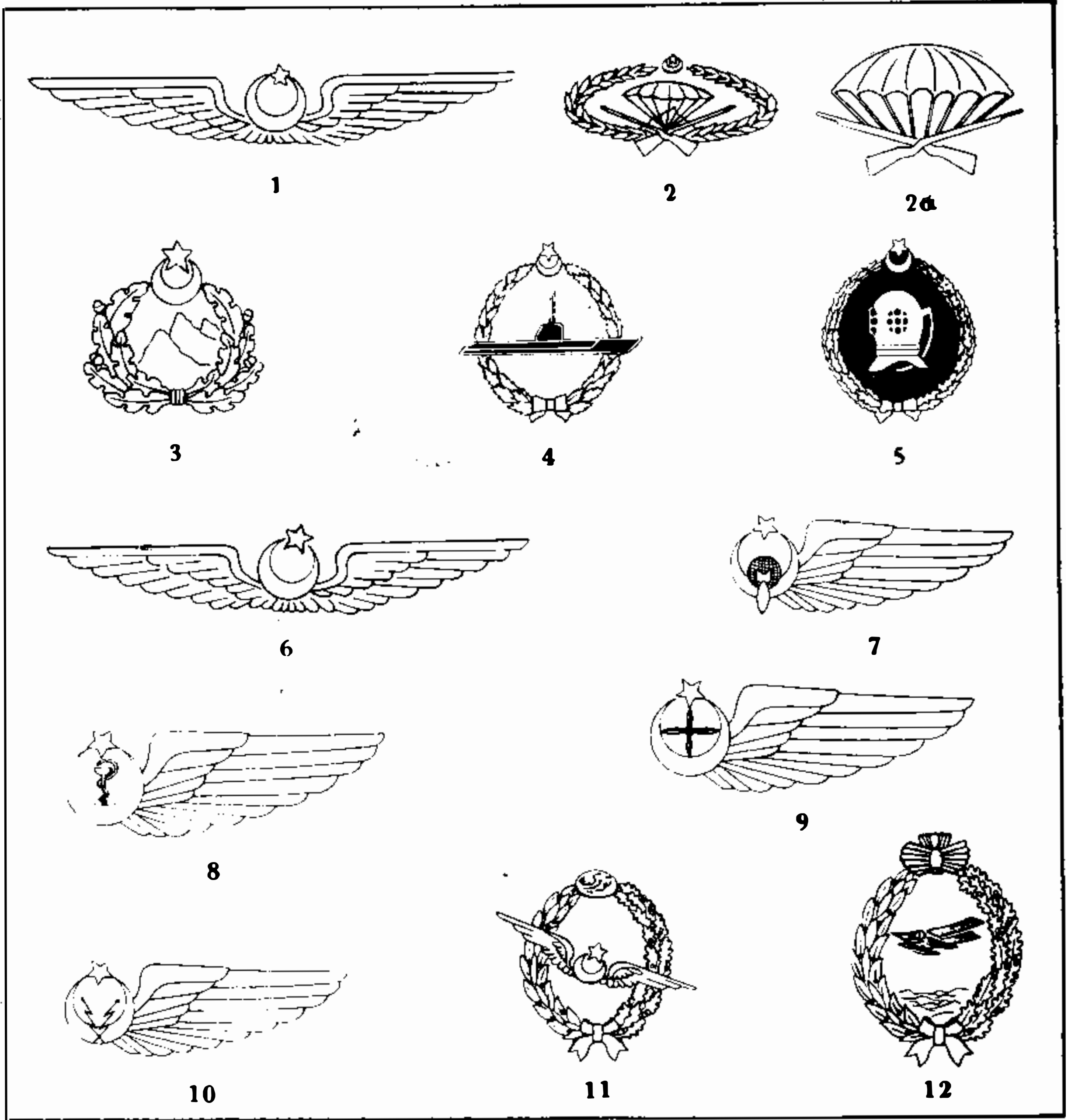
b. *Uçucu seyrüseferci subaylar*: Hava Harb Okulundan diploma aldıktan sonra sol üst cep üzerinde gümüşten mamul bir «yarım» B. taşırlar (şekil 7.)

c. *Uçuş doktorları*: Uçuş tababeti kursundan diploma almalarını müteakip sol üst cep üzerinde gümüşten mamul bir «yarım» B. taşırlar (şekil 8).

ç. *Uçucu makinist*: Hava makinist okulundan diploma alan bu astsubaylar sol üst cep üzerinde gümüşten mamul bir «yarım» B. taşırlar (şekil 9).

d. *Uçucu telsizci*: Hava telsiz okulundan diploma alan bu astsubaylar sol üst cep üzerinde gümüşten mamul bir «yarım» B. taşırlar (şekil 10).

Tarihçe: Birinci Dünya Harbinden biraz evvel ihdas olunan ve subaylarla astsubaylara mahsus olan hava B. si, biri kara uçucuları (şekil 11) ve diğeri deniz uçucuları (şekil 12) na mahsus olmak üzere iki çeşit idi.

TÜRK ORDUSUNDA BRÖVE İŞARETLERİ

A. *Kara Kuvvetleri*: 1. Uçucu, 2. Komando (subay), 2a. Komando (er), 3. Dağcı (kaldırılmıştır), B. *Deniz Kuvvetleri*: 4. Denizaltıcı, 5. Dalgıç, C. *Hava Kuvvetleri*: 6. Uçucu, 7. Seyrüseferci, 8. Uçuş doktoru. 9. Uçucu makinist, 10. Uçucu telsizci, 11. Kara uçucusu (kaldırılmıştır), 12. Deniz uçucusu (kaldırılmıştır)

İstiklâl Harbimizin sonuna kadar bu tarzda kullanılan bu iki B., sonradan her iki havacılığın birleştirilmesi üzerine tek B. ye inkılâp etmiş (şekil 11) ve 1930 da bu B. de değiştirilerek bugün kullanılan ve yukarıda izah edilmiş olan tam kanad şeklini (şekil 6) almıştır. Yarım B. ler ise, 1954 başında ihdas olunmuştur.

BRUANT [*brüā*], **Aristide** (1851 - 1925), Fransız şarkı şairi ve argocusu. Courtenay (Loiret) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Önce «Epoque» adlı müzikli kahvede şarkıcı olarak çalışmış, 1884 te eski «Chat - Noir» kabaresinde Salis'in yerine geçmiştir. Sert, hayasızca, argomsu bir lisanla kaldırım hayatına ve süflî hayata ait şarkılar söyliyerek, kendi idaresinde «Le Mirliton» adını alan bu kabareye halkı derhal çekmiştir. Birçok şarkı yazmış ve bestelemiştir. Şarkılariyle monoloğlarının büyük bir kısmı *Dans la rue* (Sokakta) başlığı altında neşredilmiştir (3 cilt, 1889 - 1895). Bu şehir şarkılarının yanıbaşında köy üslûbiyle de 1899 da *Sur la route* (Yolda) başlığı ile ikinci bir eser çıkarmıştır. *Les bas - fonds de Paris* (Parisin en aşağı tabakası) [1897 - 1899], *La Loupiote* (Serseri kadın) [1909]; *Les amours de la pouliche* (Küçük kısrağın [Fr. argosunda = hafif-

meşrep kadın] sevdaları) [1911], *La princesse du trottoir* (Kaldırım prensesi) [1925] gibi tefrika romanları da vardır. Bundan başka, A. Bernède ile birlikte *Coeur de Française* (Fransız kadının kalbi) [1912] adlı dramı yazmış, ayrıca da *Dictionnaire d'argot* (Argo lûgatı) [1901], başlıklı bir eser meydana getirmiştir.

BRUANT [*brüą̃*], **Libéral** (1637 - 1697), Fransız mimarı. 1663 te kırallık mimarı, 1670 te inşaat işleri başnezaretçisi olmuş ve Paristeki Hôtel des Invalides âbidesi, sonradan ilâve edilen kubbe hariç olmak üzere, B. ın plânlarına göre yapılmıştır. İngilteredeki Richemond şatosunun plânları da B. nın eseridir.

BRUAY - EN - ARTOIS [*brüe - an - artųa*], Fransanın kuzeydoğusunda, Pas de Calais idare bölümünde endüstri merkezi. Nüfusu 31 700 (1946) dür. Çevresinde zengin taşkömürü yatakları vardır.

BRUCE [*brūs*], **Charles Granville** (1866 - 1939), İngiliz generali ve alpinisti. Gal (Wales) eyaletinde doğmuş, Londrada ölmüştür. Lord Aberdare'in oğludur. İngiliz ordusuna girerek 1888 de Birmanyada vazife almış, Birinci Dünya Harbinde Mısırda ve Çanakkalede hizmet gördükten ve yaralandıktan sonra Kuzeybatı Hindistandaki Kuzey Veziristan kuvvetlerinin kumandanlığına getirilmiş, tuğgeneralliğe terfi ettikten sonra da 1920 de ordudan çekilmiş ve kendisini dağcılığa vermiştir. Asıl şöhreti bu sahada olan B., 1922 ve 1924 yıllarında Himalayalarda Everest tepesini (8840 m) kuzey, yani Tibet yoliyle fethetmeğe çalışan İngiliz heyetlerine başkanlık etmiştir. 1922 de 8292 m ye erişilmiş, 1924 te de 8573 m ye (o zamanın rekoru) varıldıktan ve daha yukarıya çıkmak üzere arkadaşlarından ayrılan G. H. Mallory ile A. Irvine'in kayboluşundan sonra geri dönülmüştür (Everest'in zirvesi ancak 29 Mayıs 1953 te İngiliz albayı John Hunt'ın idare ettiği heyetten Yeni Zelandalı Edmund Hillary ile Nepalli rehber Tensing Norkey tarafından fethedilmiştir). B. un Himalaya ile Everest'e ait başlıca eserleri şunlardır: *Twenty Years in the Himalayas* (Himalayalarda 20 yıl) [1910], *The Assault on Mount Everest* (E. dağına hücum) [1923], *The Himalayan Wanderer* (Himalaya gezgini) [1934]; bk. EVEREST.

BRUCE [*brūs*], **James** (1730 - 1794), İskoçyalı Afrika kâşifi. Stirlingshire'da doğmuş, Harrow okulu ile Edinburgh üniversitesinde tahsil etmiştir. Hukuk tahsiline başlamış ise de, bir şarap tüccarının kızını alınca, şarap ticaretiyle uğraşmış, evlenmesinin üzerinden bir yıl geçmeden karısı ölmüş ve neticede kendisi İspanya ve Portekizde seyahate çıkmıştır. Escurial sarayında bazı İngilizce elyazmalarını tetkiki neticesinde, hayatını keşfiyata hasretmeyi kararlaştırmıştır. Cezair İngiltere konsolosluğuna tâyin olunmuş ve aynı zamanda oradaki eski zaman kalıntılarını tetkik etmekle vazifelendirilmiştir. 1765 te Berberlerin memleketindeki kalıntıları tetkike başlamış, Doğu Cezairdeki kalıntıların birçoğunu tetkik ettikten sonra Tarablus'a ve sonradan da Kandya'ya gitmiştir. İçinde bulunduğu gemi batmış ve kıyıya yüzerek çıkmıştır. Bunun üzerine Suriyeyi gezmiş ve Palmyra ve Baalbekte uzunca zaman kalmıştır. 1768 de İskenderiyeye gelmiş ve 1770 te uzun zamandan beri yapmasını hasretle arzu ettiği bir keşif seyahatini muvaffakiyetle başarmıştır: Mavi Nilin kaynağının keşfi. 1768 den 1773 e kadar süren Habeşistan seyahati esnasında Ras - el - fil önderliği veya valiliğine tâyin edilmiştir. Bu hâdise, yabancı memleketlerde kolayca kazandığı nüfuzun bir delilidir. 1790 da çıkan *Travels to Discover the Source of the Nile* (Nilin kaynağını bulmak için yapılan seyahat) adlı eseri Latince ve Yunanca yazılı metinleri büyük kolaylıkla okuduğunu gösterir. Keşifleri Londrada şüphe ile kabul edilince, B. derin bir hayal kırıklığına düşerek Kinnaird'deki malikânesine çekilmiştir. Kendini beğenmesiyle maruf olan B., buna rağmen, aynı yılda, bütün seyahatlerine dair bir eser neşretmiştir. Bu eser de mütehassıslar tarafından hayal mahsülü olarak kabul edilmiş ve şiddetle tenkid olunmuşsa da, başlıca hâdiselerin doğruluğu bilâhere, bilhassa Kaymakam Playfair tarafından ispat olunmuştur. Bitiremediği otobiyografyası kısmen seyahatlerinin 1805 ve 1813 basımlarına katılmıştır.

BRUCE [*brūs*], **John Collingwood** (1805 - 1892), İngiliz Eskiçağ âlimi. Newcastle upon Tyne'da doğmuş, Londrada ölmüştür. B., bilhassa İngilterede İmparator Hadrianus'un yaptırdığı ve «Hadrianus suru» diye anılan eski kalıntılar hakkında arkeolojik eserler yazmış (*A Handbook to the Roman Wall* = Roma suru hakkında el kitabı [1863]) ve Kuzey İngilteredeki bütün eski Roma anıtlarına dair geniş bilgi vermiştir.

BRUCE [*brūs*], **Sir David** (1855 - 1931), İngiliz askerî hekim, bakteriyolog ve tropik hastalıklar mütehassısı. Melbourne (Avustralya) da doğmuştur. Stirling High School ve Edinburgh üniversitesinde tahsil etmiştir. 1883 te askerî doktor olarak orduya girmiştir. 1887 de ilk olarak Malta humması (buna Akdeniz humması Bruselloz ve dalgalı humma adı da verilir) adını taşıyan hastalığı tevlideden küçük bakteriyi tarif etmiş ve bunun Maltalı keçilerin südünden geldiğini göstermiştir. Güney Afrikada hizmet görmüş (1894 - 1901) ve nagana (b. bk.) ya sebebolan organizmayı, at ve büyük baş hayvanlara sirayet eden bu hastalığın nakil şeklini keşfetmiştir. Sir Aldo Castellani ve David N. Nabarro ile birlikte Afrika uyku hastalığının sebebini de bulmuştur. Ugandada uyku hastalığını (1903, 1908 - 1910) ve Malta'da Malta hummasını (1904 - 1906) tetkik etmek için teşekkül eden Royal Society komisyonuna riyaset etmiştir. Birinci Dünya Harbinde, Harbiye Nezaretinin patoloji komitesinin başkanı, 1924 te de British Association'ın başkanı olmuştur. Bk. BRUSELLOZ.

Bruce septisemisi: Malta hummasının başka bir adı.

BRUCE [*brūs*], **William Speirs** (1867 - 1921), İskoçyalı coğrafyacı ve kâşif. Edinburgh'lı bir cerrah olan Samuel Noble B. un oğlu. 1892 de Kuzey Buz denizi ile ona bağlı denizleri tetkike çıkan dört geminin birisi olan «Balæna» gemisinde tabiiyeci olarak yer almıştır. Bu seyahatın başlıca maksadı ticari olmakla beraber (kıymetli Grönlanda balinalarını aramak) Royal Society ve Meteorological Society, ilmî tetkikler için lâzım gelen alet ve zevatı da tedarik etmişti. B., 1902 de önder olarak başka bir seyahate katılmış ve bunun hakkında *The Scottish National Antarctic Expedition. Scientific Results of the Voyage of the S. Y. «Scotia» during the Years 1902 - 1904* (Millî İskoçya Antarktik seyahatı. S. Y. Scotia'nın 1902 - 1904 yıllarındaki seyahatinin ilmî neticeleri) başlıklı bir eser neşretmiştir. Bu seyahat esnasında Coats Land'ı keşfetmiştir. Sonraki tetkiklerini bilhassa Spitzbergen'e hasretmiştir. XIX. yüzyılın sonunda gezdiği bu adaları, 1906, 1914 ve 1919 yıllarında tekrar tetkik etmiştir.

BRUCE [*brūs*] **AİLESİ**, Norman ırkından türemiş eski bir İskoçya ailesinin soyadı. Bunu kuran I. Robert de Bruce (ölm. 1094 ?), Fatih Guillaume (William the Conqueror) un yardımcısı olarak İngiltereye gelip Yorkshire'deki bazı topraklarla mükâfatlandırılmıştır. B. A. nin başlıca üyeleri şunlardır:

1. **VI. Robert** (1210 - 1295): Babası V. Robert (ölm. 1245), anası İskoçya kıralı William the Lion (Arslan W.) un yeğeni Isabel. John de Baliol ile birlikte «Competitor» (musabık) lâkabiyle vasıflandırılmıştır; veliaht olarak tanınmıştır (1238 - 1241); III. Alexander'ın çocukluğunda hüküm süren onbeş naipten biri olmuş ve III. Henry ile birlikte baronlara karşı harb etmiştir; I. Edward'ın saltanat iddiasına dair hakemliğini kabul etmiş, Edward ise Baliol lehine karar vermiştir (1292).

2. **VIII. Robert** (1274 - 1329), İskoçya kıralı ve memleketinin kurtarıcısı; kendisine «the Bruce» lâkabı verilmiştir; VI. Robert'in torunu olup evvelâ babası VII. Robert (1253 - 1304) gibi o da İngiltere kıralı I. Edward'ı İskoçya kıralı olarak tanımış (1296); Edward'a karşı silâha sarılmış (1298); istilâ esnasında, Edward'a taraftar olduğunu ilân etmiştir (1302 - 1304); Baliol'ın yeğeni John Comyn'i katletmiştir (1306); I. Robert adı altında Scone'da İskoçya kıralı olarak taç giymiştir (1306); İngiliz ordusu tarafından Methven'da hezimete uğratılmış (1306) ve İrlanda sahiline kaçmıştır. Bunun üzerine nefiy ve kanun dışı ilân edilmiştir. 1307 de vatanına dönmüş ve iki yıl zarfında İskoçyanın büyük kısmını İngilizlerin elinden almıştır. II. Edward'ın ordusunu Bannockburn'da mağlûp etmiş (1314) ve Stirling kalesini zaptetmiştir. Hebrid adalarını eline geçirmiş (1316); İngilizleri tekrar memleketten kovmuş ve nihayet onlarla Northampton antlaşmasını imzalamıştır (1328); bu antlaşma ile III. Edward İskoçyanın istiklâlini tanımış ve B. un saltanat hakkını kabul etmiştir. Cüzzamdan ölmüştür.

3. **Edward** (ölm. 1318), Kıral Robert'ın küçük kardeşi. Galloway'i fethetmiş (1308); Bannockburn'da sağ cenaha kumanda etmiştir; Ulster başbuğlarına İngilizleri memleketten kovmakta yardım etmiştir; Irlanda kıralı olarak taç giymiştir (1315).

4. **David** (1324 - 1371), Kıral Robert'ın oğlu. II. David adı altında babasının halefi olmuştur (1329); zevcesiyle (İngiltere kıralı II. Edward'ın kızı Joan) beraber Scone'da İskoçya kıralı olarak taç giymiştir (1331); taraftarları Halidon Hill'de III. Edward tarafından dağıtılınca (1333) Fransaya iltica etmiştir. İngiltereyi istilâ etmiş ve Neville's Cross'ta esir düşmüştür (1346); 10 yılda ödenecek 100 000 marklık bir fidyeinecat mukabilinde kurtarılmıştır (1357); para cezasından affolunduğu takdirde tacını İngiltere kıralı III. Edward'ın oğluna bırakmasını teklif etmiştir. Çocuksuz ölmüştür.

BRUCE OF MELBOURNE [*brūs ïv mẹlbïrn*], **Sir Stanley Melbourne B.**, birinci Viscount Melbourne (doğ. 1883), Avustralyalı devlet adamı. Avustralya başvekili (1923 - 1929), Avustralyanın Milletler Cemiyeti Konseyinde temsilcisi (1933 - 1935) ve bu konseyin başkanı (1935). Avustralyayı İmparatorluk ve Dünya İktisadiyat Konferanslarında temsil etmiştir (1923 - 1933). 1933 ten itibaren Londrada Avustralya yüksek komiseri olmuş, Avustralyayı Haziran 1942 de Britanya Harb Kabinesinde de temsil etmiştir.

BRUCELLA [*brusẹlla*], parvobakteriyase (Parvobacteriaceae) familyasına mensup bir bakteri cinsi. İngiliz hekimi Sir David Bruce (b. bk.) un adiyle anılır. Kısa, beyzi, hareketsiz deynekçikler halinde olan bu bakteriler sütte alkalin (kalevi) bir reaksiyon yaratır. Şu türlere ayrılır:

B. abortus (yavru düşürten B.): Bu bakteri, sığır, kısrak, kuzu, tavşan ve Hindistan domuzunda (kobay) sari iskaticeninin sebebidir. İnsanda da bruselloz (b. bk.) meydana getirebilir. Bu bakteriye Bang (b. bk.) basili adı da verilir.

B. bronchiseptica: Bu tür birtakım hayvanların nefes alma cihazlarında sari hastalıklar tevlideder.

B. melitensis: İnsanda bruselloz, keçilerde de iskaticenin tevlideder. Ekseriya keçi sütü yolu ile naklolunur. Bunun başka isimleri şunlardır: *Bacillus melitensis* (Malta basili), *Bacterium melitense* (Malta bakterisi), *Micrococcus melitensis* (Malta mikrokoku), *Alcaligenes melitensis* (Kalevi tevlideden Malta mikrobu).

B. para-abortus, *B. paramelitensis*, *B. parasuis*: Bu çeşitler bilhassa kan serumu aglütinasyonunun kusurlu olması bakımından, öbür tiplerden ayrılır. Sadece bunların geniş ölçüde değişik şekilleri olmaları mümkündür.

B. suis: Domuzlarda iskaticenine sebebolur. İnsanlarda da bruselloz tevlidedebilir.

BRUCELLOSE: bk. BRUSELLOZ.

BRUCH [*bruḫ*], **Max** (1838 - 1920), Alman kompozitörü. Köln'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. Koblenz'de, Sondershausen'de, Berlinde, Liverpool'da ve Breslau'da orkestra şefliği yaptıktan sonra profesör olarak 1891 den 1910 a kadar da Berlin Akademisinde bir kompozisyon nümune sınıfını idare etmiştir. Zamanının klâsik temayüllü müzisyenler çevresinde muvaffak bir kompozitör olarak tanınmış olan B., kolayca anlaşılan eserlerini melodi bakımından çok zengin ve form itibariyle de çok temiz işlediği için herkes tarafından takdir kazanmıştır; bilhassa koro eserleri çok rağbet görmüştür. Karışık koro, solo ve orkestra için bestelediği başlıca eserleri şunlardır: *Odysseus* (1872), *Lied von der Glocke* (Çan şarkısı) [1878], *Achilleus* (1885), *Das Feuerkreuz* (Ateş haçı) [1889], *Gustav Adolf* (1898); erkek korosu ve orkestra için: *Frithjof* (1864, solo ile), *Salamis*, *Normanenzug* (Norman seferi) [bariton ile], *Rom-Triumphgesang* (Roma zafer şarkısı). Dünyaca tanınmış olan eserleri, Sol minör ve bunu takibeden iki Re minör ile çello ve orkestra için İbranca bir melodiye göre hazırladığı *Kol Nidrei* melodisidir.

M. BRUCH

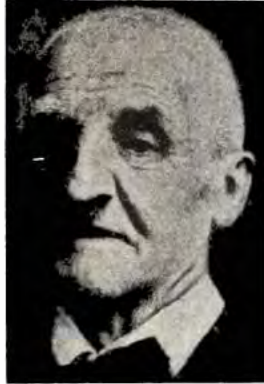
BRUCHIUM: bk. BRUKHİON.

BRUCK [*bruk*] **HASTALIĞI**, kemiklerin şekil değiştirmeleri, kırılmaların çokluğu, mafsalların ankilozu ve kasların atrofisi ile beliren bir hastalık. Alman hekimi Alfred Bruck (doğ. 1865)un adiyle anılmaktadır.

BRUCK [*bruk*] **TESTİ** veya **serokimyevi B. testi**, sifilis (frengi) in teşhisinde kullanılan ve Alman derma-

tologu Carl Bruck (1879 - 1944) un adiyle anılan bir test. Sifilisli kan serumuna azotik asit katılırsa bir çökelti hâsıl olur. B. un tekniğinin esası, 100 gramda 24,77 gr azotik asit ihtiva eden bir asit, veya 100 cm^3 de, 1,149 özel ağırlıkta azotik asitten 28,48 cm^3 ihtiva eden bir asittir. B., 0,3 cm^3 kullanır. 0,5 cm^3 berrak seruma 2 cm^3 taktir edilmiş su katılır. Bu karışım çalkalanır ve buna, standardize bir pipetle 0,3 cm^3 azotik asit katılır. Karışım tekrar çalkalanır ve oda suhunetinde on dakika bırakılır. Buna, 15° C de, taktir edilmiş 16 cm^3 su katılır ve yavaş yavaş köpürmemesine dikkat edilerek 3 - 4 defa çalkanır. Bu çalkama on dakika sonra tekrar edilir ve tüp yarım saat bırakılır. Eğer serum sifilisli ise, kar yağışını andıran bir bulanma göze çarpar. On iki saat sonra tüpün dibinde çökelti müşahede edilir. Eğer serum sifilisten âri ise, ne kadar durursa dursun hiçbir çökelti hâsıl olmaz.

BRUCKNER [*bruknĭr*], **Anton** (1824 - 1896), Avusturyalı kompozitör. Yukarı Avusturyada Ansfelden'da doğmuş, Viyanada ölmüştür. Kapalı kalmış bir köylü aileden neş'et eden B., daha on iki yaşındayken babası ölmüş, kimsesiz kaldığı için St. Florian manastırına kabul edilmiştir. B., burada «Singknabe» (şarkıcı çocuk) olarak çalışmağa başlamış ve kısa zamanda yetişerek öğretmen yardımcısı olmuştur. 1848 de aynı manastırın orgculuğuna tâyin edilen B., burada iki yıl süren bir Latince kursunu da bitirerek orta mektep öğretmenliğine tâyin edilmiştir. B., bunu müteakip orgculuk imtihanını vermiş ve bir yandan da B. Sechter'dan nazarî müzik dersleri almağa başlamıştır. 1856 da uzun tereddütlerden sonra Linz'te kilise orgculuğu vazifesini kabul etti. Bu iş onun zahirî muvaffakiyetler kazanmasına vesile oldu. Sechter'ın ölümü üzerine B., Viyana Konservatuvarında onun yerine bas, kontrapuvan ve org profesörü oldu. Konserler vermek üzere Paris ve Londraya yaptığı müteaddit seyahatler (1871 dünya sergisi) kendisinin Avrupa ölçüsünde şöhret kazanmasına yardım etti. 1875 te iyi bir ücret karşılığı üniversite lektörü oldu. B. ın sanatı muhitten hattâ İmparator ve hükümet tarafından takdir ve teşvik gördü. Sıhhati gittikçe bozulan B., 1891 de çeşitli memuriyetlerini bırakarak emekliye ayrıldı. B. in hakiki sahasını bulmada geç kalmış olmasının sebeblerini, kabına sığmıyan yaratılışı, başlangıçtaki hayat seyri, dünya gidişine yabancı kalmış olması ve biraz da kendi nefsine itimat göstermemesi gibi hususlarda aramak lâzımdır. Kendisinin de söylediği veçhile 1864 ten önceki eserleri kilise veya o zamanki muhiti için yazdığı tesadüfi eserlerdir ve orta derecede bir kabiliyet mahsulüdür. Kendisinin bizzat beğendiği eserleri, 9 senfonisi, 3 missa, yaylı sazlar kenteti, tebcil ilâhisi (Tedeum) ve 150. mezmur (*Psalm*) dur. Ayrıca bugün dahi dünyaca tanınan dinî şarkıları, erkekler için koro eserleri vardır. Ortalama bir saatten fazla süren eşsiz 9 senfoniden bilhassa 4., 7. ve 8. senfonileri çok mükemmel eserleridir. Bu eserde, meselâ klâsik vals (Ländler) gibi tekrarlanan ve dans tarzını andıran melodiler, geniş ve derin mânalı ağır yürüyüşler nazarı dikkati çeker. Missaları ve Tedeum'u ise, her türlü dünya bağlarından kurtulmuş imanını aksettirirler. Son zamanlarda B. senfonileri üzerinde çok tartışma yapılmıştır. Sonradan üzerinde çalıştığı veya başkaları tarafından işlenen senfonilerine tercih edilen ilk senfonilerinin orijinal şekilleri ancak kısmen tesbit edilebilmektedir, zira bizzat B., bu eserler üzerinde yıllarca büyük titizlikle durmuş ve işlemiştir.

A. BRUCKNER

Başlıca eserleri şunlardır: 1. do minör senfoni (1864), 2. do minör senfoni (1873), 3. re minör senf. (Wagner'e ithaftır, 1877), 4. mi bemol majör senf. (1883), 5. si bemol majör senf. (1894), 6. la majör senf. (1899), 7. mi majör senf. (1884), 8. do minör senf. (1892), 9. senf. (tamam değil). Üç büyük missa: koro, solo ve orkestra için re minör, mi minör ve fa minör missa; küçük dinî eserler: *Tedeum* (1885), 150. mezmur (1892). Lâdinî koro eserleri (erkekler için koro, kantatlar); fa majör yaylı saz kenteti (1879).

BRUCKNER [*bruknĭr*], **Ferdinand** [asıl adı: **Theodor Tagger**] (doğ. 1891), Avusturyalı yazar. Viyanada doğmuştur. Felsefe, filoloji ve müzik tahsil eden B., tiyatroya intisabetmiş, 1923 te Berlinde Renaissance Tiyatrosunu kurmuştur. B., başlangıçta ekspresyonist eserler, fakat sonradan F. B. takma adiyle psikoanalize dayanan realist dramlar yazmıştır. 1933 te memleketinden ayrılan B., 1936 dan itibaren Birleşik Amerikada oturmaktayken 1951 de Parise yerleşmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Krankheit der Jugend* (Gençliğin hastalığı) [1929], *Die Verbrecher* (Caniler) [1929], *Die Kreatur* (Mahlûk) [1930], *Elisabeth von England* (İngiltere kıraliçesi E.) [1930], *Timon* (ad) [1932], *Die Marquise von O.* (O. markizi) [1933], *Die Rassen* (Irklar) [1934], *Napoléon I.* (1937), *Simon Bolivar* [New York, 1945], *Fährten* (Av izleri) [1948], *Gesammelte Dramen* (Dram külliyatı) [1948].

BRUCKNER [*bruknĭr*], **Wilhelm** (1850 - 1922), Alman dilcisi. Strasbourg'da doğmuş, Basel'da ölmüştür. Germen asıllı kavimlerin güneye doğru yaptıkları göçlerde İtalyaya girip yerleşen Langobard (Longobard, Lombard) ların dil kalıntılarını incelemiş olmakla tanınmıştır: *Die Sprache der Langobarden* (Langobardların dili) [Strasbourg 1895] ve *Charakteristik der germanischen Elemente im Italienischen* (İtalyancadaki Germen unsurlarının karakteristiği) [Basel 1899]. B. ın araştırmaları, C. Meyer (*Sprache und Sprachdenkmäler der Langobarden* [Langobardların dili ve dil abideleri], Paderborn 1877) inkilerden üstündür.

BRUCTER [*brukter*] **LER** (Lat. *Bructeri, Brocteri*, Tabula Peutingeriana'da *Burcturi*, Yun. *Brukteroi, Brusakteroi*), eski Almanyanın kuzeybatı bölgesinde yaşamış kuvvetli bir Germen boyu. B. adı ilk defa Strabon'da kaydedilmiştir. Tacitus da onlardan bahsetmektedir. M. Ö. 12 sıralarında Ems'in orta bölümü ile Lippe'nin yukarı kısmı arasında oturuyorlardı. M. Ö. 8 de Lippe'nin orta bölümüne kadar ilerliyen B. in komşuları Friz'lerle Chauk'lar idi. Ptolemaios (M. S. II. yüzyılın ortaları) B. i iki grupa ayırır: «küçük B.» (Friz'lerin güneyinde ve Ems'in batısında) ve «büyük B.» (galip bir ihtimalle Ems'in doğusunda). Renden ne kadar uzakta oturduklarına dair elimizde malûmat yoktur.

B. in Romalılarla münasebeti düşmanlıkla başlar. M. Ö. 12 de Claudius Drusus, Ems kıyısında B. i bozguna uğratmıştır. Bundan sonra çok geçmeden B. Quinctilius Varus'u yenmişlerse de, Drusus'un oğlu Germanicus'un emriyle üzerlerine yürüyen Lucius Stertinius'a yenilerek Roma hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır (M. S. 14). Nero zamanında Tencter'ler ile B. in ayaklanması Avitus tarafında kısa bir zaman içinde bastırılmıştır. 69-70 yıllarında B., rahibeleri Veleda'nın teşviki ile, Civillis'in idaresinde Batavia ayaklanmasına katılmışlardır. 97 de Angrivari (Angrivarii) ve Chamav'lar (Chamavi)ın baskınına uğramışlardır. Ptolemaios zamanında daha eski topraklarında oturan B., bundan sonra iyice bilinmiyen bir tarihte Frank ve Chauk'lar tarafından iskân yerlerinden kovularak Lippe'nin ötesinde yerleşmişlerdir. IV. yüzyılın başında, başka kabîlelerle birlikte, Romalılara karşı ayaklanmışlarsa da, 310 da Constantinus'a yenilmişlerdir. IV.-V. yüzyıla ait kaynaklarda Roma ordusunda Bructer yardımcı kıtalarının da hizmet gördükleri kaydedilmektedir. Bructer kıtaları Attilâ ordusunda da vardı. Nihayet B. Frank hâkimiyeti altına girerek onlar içinde erimişlerdir.

BRUDI, Walter (doğ. 1907), Alman yazı ve baskı sanatkârı, Stuttgart'ta doğmuştur. F. H. Schneidler'ın talebesi olan B., Berlin ve Münih grafik okullarında bulunmuştur; 1948 den beri de Stuttgart'ta Güzel Sanatlar Akademisinde çalışmaktadır. B., bilhassa kitap basımı sanatında temayüz etmiştir. *Schriftschreiben und Schriftzeichen* (Yazı yazma sanatı ve yazı işaretleri) [1952] adlı bir de eseri vardır.

BRUDZIŃSKI [*bruciñski*], **Józef von** (1874-1917), Polonyalı hekim. Varşova (Warszawa) da çalışmış ve sinirden ileri gelen hastalıklarda ihtısas yapmıştır.

Brudziński işareti: Menenjitlerde bulunan kıymetli bir işarettir. Bu, hastaların başları göğüslerine doğru itildiği vakit alt taraflarda (diz ve ayaklarda) bir fleksiyon müşahede edilmesidir (hastalar dizlerini bükerler). İkinci bir işaret olarak da, bacaklardan biri kendiliğinden bir yana büküldüğü zaman, öbür bacakta da aynı hareket husule gelir; buna «contralatéral» işaret denir.

BRUEGHEL (Bruegel, Breughel) [*bröügil*], tanınmış Flaman ressam ailesi:

1. **Abraham B.** (takr. 1631-1690), «genç» Johann B. ın oğlu. Anvers'te doğmuş, Napoli'de ölmüştür. Parlak, dekoratif çiçek ve meyva resimleriyle ün kazanmıştır.

2. **Ambros B.** (1617-1675), «ihtiyar» Johann B. ın oğlu. Anvers'te doğmuştur. Daha çok çiçek ve meyva resimleri üzerinde çalışmıştır.

3. **Johann B.**, «İhtiyar» (1568-1625), «ihtiyar» Pieter B. ın oğlu. Bruxelles'de doğmuş, Anvers'de ölmüştür. Bu sanatçı «velur B. ı» veya «çiçek B. ı» adiyle daha çok tanınmıştır. İtalyada bulunduğu sıralarda (1593-1596) çeşitli konularda resimler yapmış, Anvers'e dönünce ünlü Flaman ressamı Rubens ile dost olmuştur. Dikkatli bir müşahedeye dayanan renklerin menazırını ve uzaklıkların renk tazeliğini ifade eden küçük manzara resimleri yapmıştır. Bu resimlerde figür ve şahıslar çok incelikle canlandırılmıştır. Birçok eserlerinde Cennet konusunu işlemesinden dolayı ona «cennet B. ı» takma adı verilmiştir. Lahey müzesinde «Âdem ile Havva», «Dört mevsim», «Mısırdan kaçış», «David ile Abigail'in birbirlerine raslayışı», «Venus ile Adonis», «Hadımın vaftizi» gibi tabloları vardır. «Cennet» ve «Arbelles harbi» adlı eserleri Louvre (Paris) müzesindedir.

4. **Johann B.**, «Genç» (1601-1678), «ihtiyar» Johan B. ın oğlu, Anvers'de doğmuştur. Babasının resim tarzını devam ettirerek manzara ve çiçek resimleri meydana getirmiştir.

5. **Johann Baptiste B.** (1670-1719), Anvers'de doğmuş, Romada ölmüştür. Bu sanatçı da çiçek ve meyva figürlerini ustalıkla işlemiştir.

6. **Pieter B.**, «İhtiyar» (1530-1569), bu ailenin atası, ressam ve gravürcü. Bruegel'da doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Önceleri Anvers'de ressam Pieter Kocke'nin, sonra da kıziyle evlendiği Couche van Aloost'un nezareti altında çalıştığı söylenir. Büyük üstatların eserlerini görmek maksadiyle hemen hemen bütün Avrupayı dolaşmış, sırasiyle Fransa, İtalya, Viyana ve İstanbula gelmiştir. Anvers'e döndükten sonra Bruxelles'de yerleşmiştir. B. daha çok köylü hayatına, âdetlerine ve oyunlarına karşı büyük bir ilgi göstermiştir. B., Antik eserlerle Rönesans eserlerinin sanat inceliğine erişememiş olan Flaman ressamlarından ayrılarak Flandra'nın gelenekçi realizmine bağlı kalmıştır. Köylü hayatına ait resimlerinde de, çevresinin renk ve atmosferini, köylülerin hayatını, tarlalara dahi girerek yaşamak suretiyle işlemiştir. Devrini yaşatan sanatı folklor bakımından da pek değerlidir. Zengin bir muhayyile ile meydana getirilmiş eserleri, usta işçilik, canlılık ve yaşanmış olmak bakımlarından değer taşır. B., din konuları yanında hayalî ve garip konuları da işlemiştir. Çizgi onun elinde hacmı ifade eden bir vasıta olarak ve büyük bir açıklıkla kullanılmıştır. Sarı, toprak rengi ve mavilerin

P. BRUEGHEL («İhtiyar»)

P. BRUEGHEL («İhtiyar»)
«Karda avcılar» (Viyana, Sanat tarihi müzesi)

üstünlüğü, bunlar arasında yer alan gti renkler, ustalıkla yerleştirilmiş kırmızıların değeri eserlerinin renk özelliğini teşkil eder. Köylü hayatını ifade hususunda gösterdiği ustalıktan dolayı ressama «köylü B.» takma adı verilmiştir. Eserleri arasında, «İsraillilerle Filistinliler arasında harb», «Haçın taşınması» (Viyana müzesi), «Atasözleri», «Babil kulesi inşaatı», «Karda avcılar», «İlkbahar», «Sonbahar», «Köylü düğünü», «Köy bayramı», «Yuva bozan». «Köylü dansı», «Köyden dönüş» (Louvre müzesi), «Körlerin köstekleni̇şi» (Napoli müzesi) vardır.

7. **Pieter B.**, «Genç» (takr. 1564 - 1638), «ihtiyar» Pieter B. ın oğlu. Bruxelles'de doğmuş, Anvers'de ölmüştür. Korku ve dehşet veren sahnelere karşı ilgi göstermiştir. Yangın resimlerini ve cehennem alevlerini işlemekte gösterdigi büyük ustalıktan dolayı ona «cehennem B. ı» takma adı verilmiştir. Eserleri arasında «Kermesse» (Köy bayramı) [Anvers müzesi], «Vergiliues ve Dante cehennemde» (Dresden müzesi) vardır.

BRUEYS D'AIGAÏLLIERS [*brüę degaȷē*], **François Paul** (1753 - 1798), Fransız tümamirali. Uzès'te doğmuş, Mısırda Ebukır (Aboukir) önünde çarpışırken ölmüştür. Amerika İstiklâl Harbinde bahriye yüzbaşısı olmuş, 1793 te vazifesinden uzaklaştırılmış, sonra tekrar vazifeye alınmış ve tuğamiralliğe terfi ettirilerek 1797 de Adriyatik filosuna, 1798 de de Mısır seferine tahsis edilen filoya kumanda etmiştir. Malta susturulduktan ve karaya asker çıkarıldıktan sonra B., donanmasiyle Mısır açıklarına giderek Ebukır (Aboukir) da beklemiş, İngiliz amirali Nelson'un hücumuna uğramış (1 Ağustos 1898) ve bir gülle isabetiyle ölmüştür.

BRUGGE (Flamanca = köprü; Fr. Bruges, Alm. Brügge), Belçikada bir şehir, Batı Flandra eyaletinin başşehri. Nüfusu 52 200 (1950); sakinlerin en çoğu Flaman asıllıdır. Kıyıdan 15 km uzaklıkta Marsch ile Geest arasındaki sınır üzerinde, deniz seviyesinden 8 m yükseklikte bulunan B., demiryolu kavşak noktası olup Gent (Fr. Gand), Sluis (Fr. Écluse), Oostende (Fr. Ostende) ve Zeebrugge'ye kanallar vasıtasiyle bağlanmıştır.

VII. yüzyılda ilk defa olarak B. nin adı *muncipium Brugense* olarak geçer. IX. yüzyılda burada Flandra kontları bir kale yapmış ve XI. yüzyıldan itibaren de burada ikamet etmişlerdir. Ta o zamanlarda bile B. İngiltere ile olan yün ticaretinin merkezi idi. 1100 den sonra B. nin nüfusu takriben 10 000 idi. XIII. yüzyılda B., Flandra Hansa'sının merkezi, Alman Hansa'sının da antreposu halinde idi. 1382 de şâşaa düşkünü Bourgogne dukalarının eline geçmiştir. XII. yüzyıldan sonra bazı imar nizamnamelerine tâbi olan inşa faaliyeti Bourgogne dukalarının idaresi altında en yüksek zirvesine erişmiştir. Ev cephelerinin altın ile süslenmesi nadir değildir. Etrafı kanallarla çevrildiği gibi içerisi de kanallarla kaplanan şehir «Kuzeyin Venediği» ve «Köprüler şehri» lâkablarını almıştır. Jan van Eyck 1429 da oraya yerleşmiş ve orada ölmüştür. Papa II. Pius, B. yi dünyanın en güzel üç şehrinden biri telâkki ederdi. 1450 de körfezin kumlanması başlar ve neticede tüccar ve bankerler şehri terk eder; onun yerine Anvers (Antwerpen) geçer. B. nin Ortaçağ karakterini bu derece katıksız muhafaza etmesi, bu hâdisenin neticesi olsa gerek. En parlak zamanının şahitleri şu yapılardır: Salvator kilisesi (esasen Gotik, fakat çan kulesi Roman üslûbunda); Notre Dame kilisesi (XII. - XIII. yüzyıl), 1188

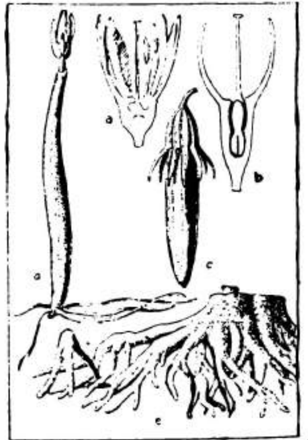
B R U G G E
Büyük meydan, hal ve tarassut kulesi (beffroi)

de kurulan St. Jean hastanesi, hal (XIII. yüzyıldan sonra, bu binanın 108 m yüksekliğindeki muhteşem beffroi [tarassut kulesi] sı şehrin sembolü haline gelmiştir), yontma eserlerle dolu belediye sarayı (XIV. yüzyıl), «B. serbest ülkesi» nin şöminesini ihtiva eden mahkeme binası (1529-1531), «Gruuthuus» (1420 de inşa edilmiş, şimdi müze) ve birçok başka yapılar. Bundan maada eski orta sınıf evleri ve eskiden mevcut 9 sur kapısından 3 ü hâlâ görülür.

«Bruges la morte» (ölü B.) yüzyıllarca sakin bir hayat sürmüş, fakat son yıllarda durgunluğundan uyanmıştır. Bu uyanışın başlıca sebebi, şehrin 10 km uzunlukta ve 8 metre derinlikte olup büyük gemiler (6 000 tonluk) in takibedebileceği bir kanalla Zeebrugge ve denize bağlanmasıdır. Eskiden meşhur olan mensucat endüstrisi (bilhassa tile) ehemmiyetini kaybetmiş ve yerine nehir gemisi tezgâhları, vagon fabrikaları, çiçek ve bilhassa orkide yetiştirme bahçe ve serleri geçmiştir. B., turizm ve ticaret merkezi olmuştur.

BRUGGE KANALI, Belçikada Brugge şehrini, Kuzey Denizi kenarında bulunan Zeebrugge'ye bağlıyan kanal. Uzunluğu 10 km, derinliği 8 m. 6 000 tonluk gemilerin geçmesine elverişlidir. Kanalın geç açılmış olması Brugge'nin gelişmesini geciktirmiştir.

B R U G İ Y E R A (Brugiera), r i z o f o r a s e (Rhizophoraceae) familyasından, tropik Asyadan Doğu Afrikaya kadar o l a n bölgelerde 5 k a d a r türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi ağaç olan bu bitkilerden *Bruguirea g y m n o r r h i z a* önemli bir mangrove'dir, yani tohumlar henüz dökülmeden, daha ağaç üzerinde iken çimlenir; kazık gibi kısa bir kök çıkarır ve bundan sonra düşerek toprağa saplanır. Bu suretle ağacın yetiştiği yerlerde, tohum sürüklenip gitmez. Bu ağacın bulunduğu

B R U G İ Y E R A
a. Genç bir çiçeğin uzunluğuna kesiti, b. Yaşlı çiçeğin uzunluğuna kesiti, c. Meyva, d. Çimlenmiş durumda bir meyva, e. Ana kök ve bu kökten hâsıl olan kıvrık hava kökleri

BRUEGHEL (İhtiyar): «Düğün Sofrası» (1566; Sanat Tarihi Müzesi, Viyana)

bataklık arazi oksijence fakir olduğundan köklerin bir kısmı, solunum için gereken oksijeni almak üzere, dirsekler halinde, toprak üstüne çıkar.

BRUGMANN [*brugman*], **Karl** (1849 - 1919), Alman dilci ve İndogermanist. Wiesbaden'da doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1877 de Leipzig üniversitesinde Sanskritçe ve Mukayeseli Dilbilgisi doçenti, 1882 de aynı üniversitede profesör olmuş, 1884 te de Freiburg im Breisgau'da ordinaryüslüğe yükselmiş, 1887 de aynı görevle Leipzig üniversitesine geçmiştir. Orada A. Leskien, E. Sievers, E. Windisch v. b. ile beraber sıkı bir dilcilik disiplini kurarak ve hususiyle fonetik kanunların istisnasız olduğunu ilân ederek, geniş prensipli Berlin ve Göttingen okulları (J. Schmidt, A. Bezzenberger, v. b.) ile tartışan Leipzig okulunu meydana getirmiş ve yıllar süresince burasını dilcilik dünyasının merkezi yapmıştır. Hocası G. Curtius, bu iddialı disiplinlerinden dolayı, alay maksadiyle, öğrencilerine «genç gramerciler» (Junggrammatiker [b. bk.], néogrammairiens) dediği, bunlar da bu sanı övünerek benimsedikleri için, B. ın kurduğu okul bu adla da tanınmıştır. F. Bopp'tan ve A. Schleicher'dan sonra Hind - Avrupa dillerinin üçüncü ve hâlâ en iyisi sayılan mukayeseli gramerini yazan (dördüncüsü H. Hirt tarafından, 1926 - 1937) B. ın başlıca eserleri şunlardır: Hind - Avrupa ana dilinde birçok kelimelerde vokal yerine n̥, m̥, (ve r̥, l̥) sonantlarının bulunduğunu meydana çıkaran *Nasalis sonans in der indogermanischen Grundsprache* («Curtius' Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik» te, cilt 9, s. 287 - 338, Leipzig 1876), disiplini kuran *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* (Hind - Avrupa dilleri alanında morfolojik araştırmalar) [6 kısım, Leipzig 1878 - 1910, H. Osthoff'la beraber], şaheseri olan *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (Hind - Avrupa dilleri mukayeseli gramerinin ana hatları) [3 ciltte 6 kısım, Strasbourg 1886 - 1900; sintaks kısmı B. Delbrück tarafından; 2. bas. 3 ciltte 7 kısım, 1897 - 1916], ayrıca *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen* (Hind - Avrupa dillerinin muhtasar mukayeseli grameri) [Strasbourg 1904, yeni bas. Berlin - Leipzig 1933], *Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft* (Dilbilgisinin bugünkü durumu hakkında) [Strasbourg 1885], *Griechische Grammatik* (Yunanca gramer) [Münih, 1885, 4. bas. A. Thumb tarafından 1913], *Zur Kritik der künstlichen Weltsprachen* (Yapma dünya dillerinin tenkidi hakkında) [A. Leskien'le beraber, Leipzig 1907]. 1892 de W. Streitberg'le beraber kurduğu *Indogermanische Forschungen* adlı dergiyi de (ölümüne kadar 38 cilt) idare etmiştir.

K. BRUGMANN

BRUGNATELLI [*brunatelli*], **Luigi Vincenzo** (1761 - 1818), İtalyan kimyageri. Pavia'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Midedeki usareler hakkında bir tez ile doktor olduktan sonra kendini tam olarak kimyaya vermiş ve 1796 da Pavia üniversitesinde kimya profesörü olmuştur. Kimya araştırmalarının İtalyadaki gelişmesinde büyük rol oynıyan B., bilhassa midedeki usareleri, toksikolojideki reajanları ve suberik asidin hazırlanmasını tetkik etmiştir. Volta'nın arkadaşı olan B., galvanoplâstik ile de uğraşarak bu tekniği geliştirmiş ve icatlariyle zenginleştirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Trattato di chimica generale* (Genel kimya ana kitabı) [2 cilt, 1795 - 1797] ve *Litologia umana* (Beşeri litoloji) [1819].

BRUGNONE [*brunone*], **Carlo Giovanni** (1741 - 1818), İtalyan doktor ve baytarı. Torino üniversitesinde profesör ve aynı şehrin baytar okulunun müdürü idi. *La mascalcia* (Nalbantlık) ve *Trattato delle razze dei cavalli* (At ırkları ana kitabı) başlıklı iki eseri zamanında büyük bir şöhrete sahibolmuştur. İkincisine klâsik nazariyle bakılmış ve birçok dillere çevrilmiştir.

BRUGSCH [*bruhş*], **Heinrich Karl** (1827 - 1894), Alman dilcisi ve Egiptologu. Berlinde doğmuş Charlottenburg'da ölmüştür. 1848 de, daha talebe iken, eski Mısırlıların demotik yazısını çözerek yayımladığı *Scriptura Aegyptiorum demotica ex papyris et inscriptionibus explanata* (Papirus ve yazıtlardan çözülerek açıklanan Mısır demotik yazısı) adlı eseriyle A. v. Humboldt'un takdirini kazanmıştır. 1853 te Mısıra giderek ilmî araştırmalarına başlamış ve elde ettiği neticeleri *Reiseberichte aus Ägypten* (Mısır seyahati raporu) [1855] adlı eseriyle yayımlamıştır. Almanyaya döndükten sonra Berlin üniversitesinde doçentlik habilitasyonunu yapmış, 1857 - 1858 yıllarında ikinci defa olarak Mısıra gittikten sonra, 1860 ta von Minutoli'nin başkanlığında İrana giden Prusya heyetine katılmış, 1864 te de Prusyanın Kahire konsolosluğuna tâyin edilmiş ve 1868 e kadar orada kalmıştır. 1868 de Göttingen üniversitesine profesör olarak girmişse de, 1870 te Hidiv İsmail Paşanın daveti üzerine, Kahirede açılan yüksek okulda Egiptolog olarak vazife almış, 1881 de kendisine paşalık pâyesi verilmiştir. 1883 - 1886 yıllarında yine Mısırı ve Yakın Doğuyu dolaştıktan sonra 1886 da Berlinde yerleşerek üniversitede profesör olmuşsa da, ara sıra yine Mısıra gidip gelmiştir. Çalışmalarının ağırlık merkezini demotik Mısırca ile Mısırın tarihî coğrafyası ve arkeolojisi teşkil eder. Bu sahadaki araştırmalarının bir kısmını *Grammaire démotique* (Demotik [Mısırca] gramer) [1855], *Geographische Inschriften altägyptischer Denkmäler* (Eski Mısır âbidelerinde coğrafi yazıtlar) [3 cilt, 1857 - 1860], *Recueil de monuments égyptiens* (Mısır âbideleri albümü) [2 cilt, 1862 - 1863; cilt 3-6 J. Dümichen tarafından, 1865-1885], *Hieroglyphische Grammatik* (Hiyeroglif Mısırcası grameri) [1872; Fr. olarak da çıkarmıştır: *Grammaire hiéroglyphique*, 1872], *Dictionnaire géographique de l'ancienne Egypte* (Eski Mısırın coğrafi sözlüğü) [2 cilt, 1877 - 1880] gibi eserleriyle ortaya koymuştur. Şaheserini *Hieroglyphisch - demotisches Wörterbuch* (Hiyeroglifik - demotik sözlük) [7 cilt, 1867 - 1882] teşkil eder. B. un, şimdi biraz eskimiş olan öbür eserleri arasında şunlar da anılmağa değer: *Histoire d'Egypte jusqu'à nos jours* (Günümüze kadar Mısır tarihi) [1859], *Geschichte Ägyptens*

H. K. BRUGSCH

unter den Pharaonen (Mısırın firavunlar devrindeki tarihi) [1877], *Religion und Mythologie der alten Ägypter* (Eski Mısırlıların dini ve mitolojisi) [1882, 2 bas. 1891], *Die Ägyptologie* (Egiptoloji) [1890], *Thesaurus inscriptionum Aegyptiacarum. Altägyptische Inschriften* (Mısır yazıtları mahzeni. Eski Mısırca yazıtlar) [2 cilt, 1883-1891]. *Mein Leben und Wandern* (Hayatım ve dolaşmalarım) [1894] başlıklı bir otobiyografisi de vardır. Egiptolojinin kurucularından biri olan B., 1863 te Leipzig'de «Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde» (Mısır dili ve eskilikleri dergisi) yi de kurmuştur.

BRUGSCH [*bruḫş*], **Theodor** (doğ. 1878), Alman dahiliye mütehassısı. Graz'da doğmuştur. Berlin ve Halle'de profesörlük yapmış olan B., sık sık başvurulan birçok öğretim ve el kitapları yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Ganzheitsproblematik* (Bütünlük problematiği) [1935], *Konstitutionslehre* (Bünye bilgisi) [1935], *Lehrbuch der Herz-und Gefässkrankheiten* (Kalb ve damar hastalıkları ders kitabı) [1927-1948], *Lehrbuch der inneren Medizin* (İç hastalıkları ders kitabı) [1931], 13. bas. 1948].

BRUHNS [*brūns*], **Karl Christian** (1830-1881), Alman astronomu. Polonyada doğmuş, Leipzig'te ölmüştür. Aslında bir çilingir olan B., 1860 ta astronomi profesörü ve kendi direktifine göre yeniden inşa edilen Leipzig rasathanesinin direktörü oldu. Altı tane kuyruklu yıldız keşfeden B., Saksonyada büyük bir meteoroloji istasyonu kurmuştur. Zikre değer eserleri şunlardır: *Die astronomische Strahlenberechung in ihrer historischen Entwicklung* (Tarihî gelişmesi bakımından astronomik ışın huzmelerinin hesabı) [1861], *Atlas der Astronomie* (Astronomi atlası) [1872], *Wissenschaftliche Biographie Alexander von Humboldts* (A. von Humboldt'un ilmî biyografisi) [3 cilt, 1872].

BRUHNS [*brūns*], **Leopold Paul** (Doğ. 1884), Alman sanat tarihçisi. Estonyada Nisi'de doğmuştur. B., 1927 de Leipzig'de profesörlük yapmıştır. 1934 ten itibaren de Romadaki Bibliotheca Hertziana araştırma enstitüsünde sanat tarihi direktörüdür. Başlıca eserleri şunlardır: *Grabplastik des ehemaligen. Bistuns Würzburg 1480-1540* (Eski Würzburg piskoposluğu mezar plâstiği 1480-1540) [1912]. *Würzburger Bildhauer der Renaissanse und des werdenden Barock* (Rönesans ve ilk barok devrinde Würzburg'lu heykeltıraşlar) [1923], *Deutsche Barockbildhauer* (Alman Barok heykeltıraşları) [1925], *Die Meisterwerke* (Üstat eserleri) [8 cilt, 1927-1934], *Kunstgeschichte der Stadt Rom* (Roma şehrinin sanat tarihi) [1950]. B., 1937 den beri «Das Kunstgeschtliche Jahrbuch der Bibliothek Hertziana» (B. H. Sanat Tarihi Yıllığı) yı yayımlamaktadır (sonradan bu yıllık «Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte» adını almıştır.)

BRUKENTALİYA (Bruckenthalia), fundagiller (Ericaceae) familyasından, Güneydoğu Avrupa ve yurdumuzda, yüksek dağlarda bir türü (*Bruckenthalia spiculifolia*) yetişen bir bitki cinsi. 10-20 cm yüksekliğinde bir ağaççık olan bu tür kışa dayanıklıdır. Pembe güzel çiçeklerinden dolayı bahçelerin serin, sulak yerlerine süs bitkisi olarak dikilir.

BRUKHİON (Lat. *Bruchium*), Ptolemaios'lar devrinde Aleksandreia (Şimdi İskenderiye) nın en önemli mahallesi. Güneyde, doğuda ve kısmen kuzeyde şehir surları ile çevrili idi. Müze, meşhur kütüphane ve Ptolemaios'ların müstahkem sarayı bu mahallede bulunuyordu. M. Ö. 48-47 de Iulius Caesar, ayaklanmış olan Aleksandreia halkına karşı kendini burada müdafaa etmiştir.

BRUKİDAE (Bruchidae = Lariidae) [tohum böcekleri], kınkanadlı böcekler (Coleoptera) takımına bağlı bir familya. Eski adı *Lariidae* dir. Vücutları uzun yumurta şeklinde, boyları 3-5 mm dir. Renkleri esmer olup vücudu yeşil kırmızıya çalan ince ufak tüylerle kaplıdır. Kanadları karnın ucunu tamamiyle kapatmaz. Larvaları beyaz, tombul, bacaksız olup karınları hafif kıvrıktır. Baş kapsülü serttir. Böcekler ilkbaharda çeşitli baklagiller (Leguminosae), tarlasarmaşığıgiller (Convolvulaceae), maydanozgiller (Umbelliferae) çiçeklerinde dolaşırlar. Yumurtalarını tohum kabukları üstüne koyarlar. Çıkan larvaları kabuğu delip taneye girer, içini kemirip oyar. Tanelerle harmana ve sonra ambarlara gelir. Zarar yapmakta devam eder. Tane içinde krizalit ve ergin olur. Ergin böcekler de yuvarlak bir delikten dışarıya çıkar. Bazı türleri ambarlarda da üremelerine devam ederler. Böcekler kışı tane içinde veya ambarın muhtelif yerlerinde veya toprakta geçirirler. Yılda bir döl, ambarda üreyen türleri ise birkaç döl verir. Böceklenmiş tanelerin ağırlığı, çimlenme kuvveti, besin kabiliyeti azalır. Tohum böcekleri dünyanın her tarafına, daha çok sıcak ve mutedil iklimlerine yayılmıştır. Beş cinsi ve 500 kadar türü vardır. Önemli cinsleri *Eruchus, Laria, Spermophagus*tur.

BRUKİT (Brookite: İngiliz mineralojisti H. J. Brooke [1771-1857] a atfen), titan diyoksit (TiO_2) çeşidi. Üç tabiî halde bulunur. Esmerimsi ve kırmızımsı renkte, eşkenar dörtgen kaideli dik prizmalar şeklinde billûrlaşır. Lâboratuvarda suni olarak, titan klorür üzerine subuharı tesiriyle elde edilir. Fransada, Saint-Gothard'da, İngilterede ve Ural dağlarında bulunur.

BRUKİYA (Bruchia), dikranase (Dicranaceae) familyasından, umumiyetle çayır ve hendek kenarlarında 22 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

BRUKOFAGUS [*gibbus*] (Bruchophagus = funebris) [yonca tohum arısı], zarkanadlı böceklerin Terebrantia alt-takımının Kalsidide (Chalcididae) familyasına bağlı bir tür. Yayılış alanı Amerika, Avrupa, Türkiye ve Rusyadır. Boyu ancak 2 mm, rengi kara, vücudu lekelidir. Lekeler önce beyaz, sonra esmer sarı olur. Başı göğsünden çok geniş, karnı iğ şeklindedir. Uçuşu ilkbahardan Ekim ayına kadar sürer. Yumurtalarını yonca, üçgül (tırfıl) lotus gibi birçok ehlî (kültürel) ve yabani baklagillerin yeşil kabuklarını delip içine koyar. Yumurtanın çapı 0,2 mm dir. Bir hafta sonra çıkan larvaları taneyi deler, içini oyar. Rengi parlak beyazdır, ayağı yoktur. Bir ay içinde tamamen g e l i ş i r. Bu süre içinde 2-3 taneyi delip bozar. Sıcak yerlerde y ı l d a 2-3 döl verir. Son dölün larvaları kışı ya ambarlardaki veya tarlalardaki tanelerin içinde geçirir. İlkbaharda krizalit, sonra ergin olur. Zararı

B R U K O F A G U S (gibbus)
a. Ergin, b. Larva, c. Krizalit

çoktur. Bazen yonca tohumlarının hemen hepsini bozar.

Çare: Kesin bir çare yoktur. Zararı azaltmak amaciyle kışın böcekli tohumlarla, yoncaların son biçimi yapıldıktan sonra tarlada kalan yonca sap ve artıklarını, hele yabani baklagilleri yoketmeli. Yoncaları vaktinden 2 hafta önce biçmeli. Üst üste 3 yıl bu yüzden zarar görülen tarlaya yonca ekmekten vazgeçmeli. Ekilecek tohumlar kızdırılırsa, içindeki böcekleri öldürmek mümkündür. Veya ekilecek tohumlar suya atılırsa sağlamları kabın dibine çöker. Böceklileri suda yüzeceğinden bunları alıp yoketmelidir.

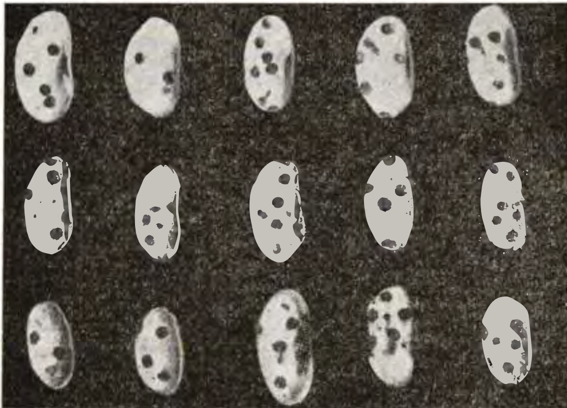
BRUKOFAGUS (gibbus)
Tohum arısının larvaları tarafından içi oyulmuş ve üzerinde arının uçuş deliği bulunan yonca tohumları

BRUKUS (Bruchus), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) takımının brukide (Bruchidae) familyasına bağlı bir cins. Vücutları kısa, kanadları düz veya dışbükey, renkleri esmerdir. Vücutları ince ve renkli kıllarla örtülüdür. Çiçeklerde gezerler. Larvaları çeşitli baklagil tanelerine zarar verirler. Türleri çoktur. Şimdiye kadar yurdumuzda 15 tür bulunmuştur. Ekonomik önemleri vardır.

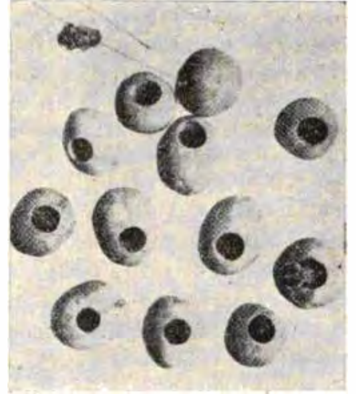

BRUKUS
(B. pisorum)
Bezelye tohum böceği

Önemlileri şunlardır: *Bruchus pisorum*, rengi karaya çalan esmer, boyu 4 - 5 mm dir. Kanadlarında beyaz lekeler bulunur. Yumurtalarını tarlada bezelyelere, nohutlara koyar, çıkan larvaları tanenin içini oyar. Yılda bir döl verir. Ambarda üremez. *Bruchus rufimanus*, fasulye, bezelye, soya ve baklada zarar yapar. *Bruchus lentis* mercimekte, *Bruchus brachialis* burçak ve yabani baklada, *Bruchus atomarius* bütün baklagil tanelerinde, *Bruchus nubilus* fiğde, *Bruchus lallemanti* akasyada, *Bruchus cisti* çit sarmaşığı, akasya, sarı salkım, katır tırnağı tohumlarında zarar yaparlar. Buraya kadar adı geçen türlerin salgını bahçe ve tarlada başlar ve ambarda larvaları zarara devam eder, fakat ambarlarda üremezler. Tohum böceklerinin en tehlikelisi fasulye tohum böceği *Acanthoscelides obsoletus* (*obtectus*) tur. Boyu 3 - 4 mm, rengi esmerdir. İlk zararı tarlada başlar, fakat böcek ambar ve depolardaki tanelerde de ürer ve çok zarar verir. Yaşamasına uygun yerlerde yılda 8 kadar döl verir. Fasulye, börülce, bazen bakla ve bezelye tanelerine zarar verir. Bir tanede 8 - 10 kadar larva yerleşir ve taneyi delik deşik ederek, işe yaramaz bir hale sokarlar. Yurdumuzun nemli sıcak bölgelerine yayılmıştır.

BRUKUS
Fasulye tohumu böceklerinin kuru fasulye tanelerindeki zararları

BRUKUS
Bezelye tohumu böceği ve larvalarının bezelye tohumlarında açtığı oyuklar. Larvaları tohum içinde yaşar

Çare: 1. Tarlaya ekilecek baklagiller tohumları böceksiz olmalı. Böcekli böceksiz tohumları ayırmak için tohumları suya veya tuzlu suya atmalı, böceklileri suyun yüzüne çıkar, sağlamları kabın dibine çöker. 2. Sıcak bölgelerde tohumları harmandan sonra güneşli bir yere yayıp kızdırmalı veyahut sıcaklığı 50 - 60 dereceyi bulan fırınlarda 3 - 4 saat bırakmalıdır. 3. Tohumlara yerleşmiş olan böcekler yılda yalnız bir döl veren türlerdense, bu tohumları iki yıl sonra ekmeli; çünkü bu zamana kadar böcekler ölür. 4. Çiçekten birkaç gün önce baklagillere birkaç defa D. D. T. li toz ilâçlar serpilirse böcekleri yumurtlamadan kaçırmak, yumurtlamış ise çıkan larvaların kabuğu delip taneye girmesine engel olmak veya onları öldürmek mümkündür. İkinci ilâçlama birinciden 5 - 10 gün sonra yapılır. 5. Ambarda üreyen böceklere karşı, tohumları kapalı mahallerde veya sandıklarda karbon sülfür ile gazlayıp 24 saat bırakmalıdır. 100 kilo tohum için 50 gr karbon sülfür alınarak tohumların üzerine geniş kaplara konur. Bu madde yanıcı ve patlayıcı olduğundan tedbir almalı ve bu işi bilenlere yaptırmalıdır. Bu madde böcekleri, yumurtaları ve larvaları öldürür, taneyi ve onun çimlenme kuvvetini bozmaz. Patlama tehlikesi olduğundan bunun yerine iki misli tetraklorkarbon alınabilir, sonuncu ilâç tehlikeli değildir. 6. Böceklerin yayılmasına ve üremesine engel olmak için ekilecek tanelerin 100 kilosuna 2 gr sâf D. D. T. hesap edilerek taneler D. D. T. li tozlarla veya Gammeksan tozlariyle iyice karıştırılır, veya eskiden olduğu gibi tohumlar ağırlığının iki misli sönmüş kuru kireç tozu Piretrum veya Derris tozlariyle de karıştırılabilir. Tozlanmış taneler yenilecek ise bunları pişirmeden önce iyice yıkamalıdır; fakat yenilecek taneleri D. D. T. ve Gammeksan ilâçları ile karıştırmamalıdır.

BRUKUS (Acanthoscelides obsoletus) fasulya tohumu böceği ve büyütümüş pulları (sağda)

BRULAT [*brülą*], **Paul** (1866 - 1940), Fransız romancısı. Saint - Jean - de - Muzols (Ardéche) da doğmuş, Chesnay'da ölmüştür. Hukuk tahsil etmiş ve önce gazetecilikle meşgul olmuştur. *L'âme errante* (Dolaşan ruh) [1892] adlı romanından sonra neşrettiği otuz cilt kadar eserden şunlar sayılabilir: *La rédemption* (Tahlis) [1895], *L'ennemie* (Düşman kadın) [1896], *Le reporter* (Muhabir) [1897] ve *La faiseuse de gloire* (Şöhret entrikacısı) [1900] (bu son iki eser, matbuata karşı, sert bir şekilde yazılmıştır), *Sous la fenêtre* (Pencere altında) [1897], *La gangue* (Gang, Acine) [1903] (bu heyecan verici eser halka B. nın psikolog hususiyetlerini göstermiştir), *Eldorado* [1904], *Rina* (ad) [1906], *Le nouveau Candide* (Yeni Candide) [1909], *Ne forçons pas notre destin* (Kaderimizi zorlamıyalım) [1926], *Devoir de vivre* (Yaşamak vazifesi) ve *Le passage dangereux* (Tehlikeli geçit) [1928], *Lumieres et grandes ombres* (Aydınlıklar ve büyük karanlıklar) [1931].

BRUM, Baltasar (1883 - 1933), Uruguaylı hukukçu, gazeteci ve siyasi lider. Maarif, hariciye ve dahiliye vekilliklerinde bulunmuş; Feliciano Viera'nın halefi olarak 1919 - 1923 yıllarında Uruguay reisicumhuru olmuştur. Uruguay'da işçiler lehinde bir siyasetin öncüsü olarak belirmiş ve Birinci Dünya Harbi esnasında İngiltere ve Fransa ile iyi münasebetlerin muhafazasına çalışmıştır. 1920 de söylediği bir nutukla bir «Amerika Milletler Cemiyeti» ne dair fikirlerini ilân etmiştir (B. doktrini).

BRUMAIRE [*brümēr*], Fransız ihtilâl takviminin ikinci ayı. 23 Ekimde başlayıp 24 Kasımda sona eriyordu.

BRUMALIA (Lat. - Yun.; bundan başka Lat. *Bruma*, *Brumae*, Yun. *ta Bruma*, *Brumalion* diye de anılır), eski Romada ve Bizansta bir bayram. Bilinmiyen bir tarihten itibaren Romada Kasımın 24 ünde *bruma* (24 Kasım - 24 Aralık arasındaki kışlık güneş durumunun değişmesi devresi) nın başlangıcı kutlanagelmiştir. Sonra 24 Kasım bayramı (Bruma bayramı) bruma devresindeki diğer bayramlarla birleştirilerek 24 gün süren bir bayram haline getirilmiştir. Brumae (*bruma* kelimesinin çoğulu) adının bu devre ait olması ihtimali vardır. Daha sonra Saturnalia (17 Kasım) da bu bayrama ilâve edilmiş ve bruma devresinin sonu 24 Aralıktan 17 Aralığa alınmış, Bruma veya Brumae adı da *Saturnalia*ya benzeşerek *Brumalia* şeklini almıştır.

Romada B. bayramında oyunlar oynanır, ziyafetler tertiplenir ve hediyeler dağıtılırdı. B. bilhassa II. yüzyılda büyük rağbet görmekte idi.

Bizansta hymnos (ilâhi) larla kutlanan B., uzun müddet fazla değişikliklere uğramadan, X. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bizanslılar, bu bayramın 24 günü ile Yunan alfabesinin 24 harfi arasında bir münasebet kurmuşlardır. İmparator, imparatoriçe, taht vârisi, senator ve patrikios'lar isimlerinin başlangıç harfinin rasladığı bayram gününü -*brumalistēs* (B. sahibi) sıfatiyle kendilerinin B. ları olarak kabul etmişler ve o günkü bayramın tertiplenmesini üzerlerine almışlardır. B. bilhassa sarayda büyük bir ihtişamla kutlanır: parlak ziyafetler tertiplenir, dans numaraları gösterilir, oyunlar oynanır, davetlilere kıymetli hediyeler veya para verilir, imparatorun sıhhatına içilir ve - imparatorun dünya görüşüne uygun olarak - Dionysos, Brumos veya Meryem Ana tebcil edilirdi. B. zamanla dinî karakterini kaybetmiş ve gürültülü bir eğlence haline gelmiştir. İmparator Romanos Lekapenos (920 - 944) B. yı kaldırmış, fakat Konstantinos Porphyrogennetos, yalnız sarayda tertiplenmek üzere, B. ya tekrar müsaade etmiştir. X. yüzyıldan sonraki kaynaklarda B. bahsi geçmemektedir.

BRUMMELL [*bramīl*], **George Bryan** [Beau B. (Güzel B.) lâkabını taşır] (1778 - 1840), İngiliz sosyete ve moda adamı. Londrada doğmuş, Caen (Fransa) da ölmüştür. Gal prensi (sonraki IV. George) nin arkadaşı olan B, bu sayede ve fevkalâde ince giyinme zevkinden dolayı Londra sosyetesinde büyük bir rol oynamıştır. Fakat arkadaşiyle bozuşmuş ve kumarda servetini kaybetmiş olan B., alacaklılarından kaçmak için Calais'ye gitmiştir (1816). Caen'da İngiltere konsolosluğu etmiştir (1830 - 1832). Sefalete düşen ve delilik emareleri gösteren B., bu şehirdeki bir hastanede ölmüştür.

BRUMPT, Emile (1877 - 1951), ünlü Fransız parazitologu. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Tahsilini Pariste yapan B., 1901 de Fen, 1906 da Tıp olmak üzere iki fakülteyi tamamlamıştır. Meslek hayatının ilk yıllarında yalnız zooloji ile uğraşmış, 1919 da profesör ve parazitoloji laboratuvarı şefi olarak hocası Raphaël Blanchard'ın yerine getirilmiştir. Hastalanıp çekildiği 1948 yılına kadar burada çalışmış ve basit bir laboratuvarı, dünyaca meşhur bir parazitolojik araştırma merkezi durumunda bir enstitü haline yükseltmiştir. B., Fransız Tıp Akademisi başkan vekili, Kolonial İlimler Akademisi ile Veteriner Tıp Akademisi âzası ve Pathologie Exotique Kurumu başkanı olmuş, birçok yabancı memleketler ilim akademilerine fahri âza seçilmiştir.

B., tripanozom (b. bk.) ların sıra ile fıkralı ve fıkrasız misafir uzviyetlerde geçen hayat siklusunu ilk defa göstermiştir. Patojen mikroorganizmlerin antropod sınıfından nâkiller vasıtasiyle sirayet tarzlarını gösteren ve Changas hastalığı (b. bk.) nın teşhisinde, bazı ara uzviyetlerden faydalanarak, xenodiagnosis metodunu bulan da B. dir. En meşhur eseri *Précis de parasitologie* (Parazitoloji el kitabı) dir. 1910 da çıkan bu eser 1949 a kadar altı defa basılmış, muhtelif dillere çevrilmiştir. *Annales de Parasitologie Humaine et Comparée*nin kurucusu ve nâşiri de B. dir.

BRUN [*brõ*] **Albert** (doğ. 1857), İsviçreli litologt ve volkanolog. Cenevre'de doğmuştur. Holânda hükümetinin yardımiyle birçok faaliyet halinde bulunan volkanları gezmiş ve topladığı malzemeyi Cenevre laboratuarında tetkik etmiştir. Bilhassa suyun volkanik hâdiselerde oynadığı rolü araştırmış ve indifai (erüptif) magmaların anidr (susuz) olduğuna dair bir teori kurmuştur. Başlıca eseri: *Recherches sur l'exhalaison volcanique* (Volkanlardan çıkan gazler hakkında araştırmalar) [1911].

BRUN, Friederike (1765 - 1835), Alman kadın şairi. Gräfentonna (Thüringen) de doğmuş, Kophenhagda ölmüştür. Daha genç yaşta iken babası Balthasar Münter ile Kopenhaga gelen B., burada müşavir-i has Konstantin B. ile evlendi. Kocası Danimarka konsolosu olarak Petersburga gittiğinde B. de ona refakat etti ve sonra da Güney Avrupa memleketlerinde bulundu. B., İsviçrede Madame de Staël ile dostluk bağları kurdu, 1810 da tekrar Kopenhaga döndü. *Nähe der Geliebten* (Sevgilinin yakınlığı) adlı şiiri Goethe tarafından da işlenmiştir; şiirleri umumiyetle Matthisson'un tesiri altındadır. B. tarafın-

dan yazılan uzun seyahatnameler, birçok tanınmış çağdaşları hakkında fikir verdiğinden değerlidir. Başlıca eserleri şunlardır: *Gedichte* (Şiirler) [1795], *Neue Gedichte* (Yeni şiirler) [1812], *Neueste Gedichte* (En yeni şiirler) [1820], *Episoden aus Reisen durch das südliche Deutschland etc.* (Güney Almanya v. b. seyahatinden epizodlar) [4 cilt, 1808 - 1818].

BRUN, Johan Nordal (1745 - 1816), Norveçli şair, Trondhjem civarında Bynesset'de doğmuş, 1804 ten beri piskopos olarak bulunduğu Bergen'da ölmüştür. 1771 - 1772 yıllarında Kopenhagda ikamet eden B., burada *For Norge* (Yaşasın Norveç) başlıklı Norveç vatan şarkısını yazmıştır. B., yine bu sıralarda *Zarine* (Çariçe) [1771] adlı trajedisi sayesinde birincilik mükâfatı kazanmış; fakat mevzuunu eski Germen saga'sından alan *Einer Tambeskjelver* (ad) [1772] adını taşıyan millî trajedisi ile Danimarkalıları hiddetlendirmiştir. B. un yazdığı vatan şarkıları hâlâ terennüm edilir; ilâhileri ise Norveç kilise şarkıları arasında önemli yer tutar.

BRUN, Johannes Finne (1832 - 1890), Norveçli aktör. Verdalen'de doğmuş Kristiania (Oslo) da ölmüştür. Ole Bull'un kurduğu Millî Tiyatronun açılışında, 17 yaşında olduğu halde, kendini tanıtmış ve bu tiyatroda, yedi yıl zarfında 186 rol oynamıştır. Kendisine zamanında Norveçin en büyük aktörü gözü ile bakılmıştır.

BRUNCA: bk. BORUCA.

BRUNDAGE [*brọndic*], **Avery** (doğ. 1887), Amerikalı spor adamı. Detroit'de doğmuştur. 1952 den beri Enternasyonal Olimpiyat Komitesinin başkanı olan B., Amerika Birleşik Devletlerinin spor şefidir. B., olimpiyat programının kısaltılmasını ve amatör çalışmaların artırılmasını müdafaa etmektedir.

BRUNEAU [*brünọ*], **Charles** (doğ 1883), Fransız dilcisi. Givet (Ardennes) de doğmuştur. Paristeki Sorbonne'da Ferdinand Brunot (b. bk.) nun talebesi olmuş, bu üniversiteyi bitirdikten sonra, bir aralık lise öğretmenliğinde bulunmuş, Nancy üniversitesinde Fransızca profesörlüğüne getirilmiş, hocasının çekilmesinden sonra da Sorbonne'da Fransız dili tarihi kürsüsünü işgal etmiştir. B., memleketi olan Ardenne'lerde diyalektoloji incelemelerinde bulunarak *Enquête linguistique sur les patois d'Ardennes* (Ardenne'lerdeki ağızlar hakkında linguistik bir anket) [2 cilt, 1913 - 1926] ile *La limite des dialectes Wallon, Champenois et Lorrain en Ardennes* (Ardenne'lerde Wallon, Champagne ve Lorraine lehçelerinin sınırı) [1915] adlı eserleri çıkarmıştır. Ayrıca *Manuel de phonétique* (Fonetik el kitabı) [1927] adlı bir eseri de vardır; O. Bloch, G. Ernault, G. Gougenheim, Ch. Guerlin de Guer ile birlikte de *Où en son les études du français?* (Fransızcaya dair etütler ne haldedir?) [1936, 2. bas. 1949] adlı tenkidli bibliyografya eserini yayımlamıştır. Hocası Brunot'nun *Précis de grammaire historique de la langue francaise* (Fransız dilinin muhtasar tarihî grameri) adlı eserini işliyerek yeniden yayımlamış (1933, 3. bas. 1949), yine hocasının, 1815 yılından sonraki kısmını bitiremediği *Histoire de la langue française des origines à 1900* (Fransız dilinin başlangıçtan 1900 yılına kadar olan tarihi) adlı eserine, 19. cilt olarak, *Le romantisme: 1815 - 1852* (Romantizm devri: 1815 - 1852) başlıklı kısmı eklemiştir (1949).

BRUNEAU [*brünọ*], **Louis Charles Bonaventure Alfred** (1857 - 1934), Fransız kompozitörü. Pariste doğmuş, yine orada ölmüştür. 1884 te *Ouverture héroique* (Kahramanlık uvertürü) ve senfonik eserlerle musiki hayatına atılmış ise de, ancak tekniği ve musikisi bakımından dikkate şayan operalariyle tanınmıştır. Bunların metinleri kısmen Zola'nın konularına dayanmaktadır, bazılarının librettolarını da bizzat Zola yazmıştır. Diğer parçaları arasında bilhassa *Requiem*(İstirahatı ruh ilahisi)[1896] çok sevilmiştir. Operaları şunlardır: *Le rêve* (Rüya) [1891], *L'attaque du moulin* (Değirmene hücum) [1893, bu en kuvvetli eseridir], *Messidor* (Haziran - Temmuz ayı) [1897], *L'ouragan* (Kasırga) [1901], *L'enfant roi* (Çocuk kıral) [1905].

BRUNEL [*brünel*; Fr. *brünel*], **Isambard Kingdom** (1806 - 1859), İngiliz mühendisi ve demiryolu ve buharlı gemicilik otoritesi; mühendis olarak aynı derecede meşhur Sir Marc J. B. (b. bk.) in oğlu. Portsmouth'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Pariste College Henri Quatre'da tahsil ettikten sonra babasının bürosunda çalışmıştır. İngilterede köprü ve doklar, İtalyada demiryolu inşa etmiştir. Avustralya ve Hindistanda da müşavir mühendis olarak çalışmıştır. Zamanının en büyük gemilerinin yapısını idare etmiştir: «Great Western» (1838; Atlantikte ilk muntazam seferi yapan buharlı gemi), «Great Britain» (1845; ilk uskurlu transatlantik), «Great Eastern» (1858; 18 914 ton 4 bacalı, 6 direkli, uzunluğu 211 m; zamanının en büyük gemisi).

B R U N E L
«Great Eastern» gemisi

BRUNEL [*brünel*; Fr. *brüuel*], **Sir Marc Isambard** (1769 - 1849), Fransız asıllı İngiliz mucidi ve mühendisi. Hacqueville (Eure) de doğmuş, Londrada ölmüştür. Fransa İhtilâlinden kaçan B. New York'a iltica etmiş (1793), orada mimar ve mühendis olarak çalışarak 1821 de yanan Bowery tiyatrosunu ve Champlain gölünü Hudson'a bağlıyan kanalı yapmıştır. 1799 da İngiltereye giderek orada gemi makaraları yapmak için bir usul icadetmiş ve Thames nehri altından geçen tüneli yapmıştır (1825 - 1843). 1841 de kendisine şovalyelik («Sir» unvanı) verilmiştir.

BRUNELLA (Brunella), ballıbabagiller (Labiatae) familyasından, dünyanın mutedil bölgelerinde 5 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi küçük boylu ve otsu, bir veya iki yıllık veya uzunca ömürlü olan bu bitkilerden *B. vulgaris*, *B. grandiflora*, *B. alba* türlerine yurdumuzda çayırlarda ve sulak hendek kenarlarında çok raslanır. Bun-

lardan ilk ikisi bazı bahçıvanlar tarafından süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir.

BRUNELLA
a. Bir tek çiçeğin önden,
b. Yandan görünüşü

BRUNELLESCI [*bruneleşki*] veya **BRUNELLESCHO** [*brunelleşko*], **Filippo** (1377-1446), İtalyan mimar, heykelci ve ressamı. Floransada doğmuş ve orada ölmüştür. İlk rönesansın en büyük mimarıdır. Tanınmış bir aileye mensup olan B , mühim diplomatik hizmetlerde bulunmuş bir noterin oğludur. Daha genç yaşta iken babası tarafından, altından süsleme işleri yapan bir kuyumcunun yanına çırak olarak verilmiş, burada XV. yüzyılın büyük ressam, heykelci ve mimarları arasında yetişmiştir. Genç B. burada kuyumculukta örnekler verirken bir taraftan da mimarlık ve heykelcilikte çalışmıştır. 1401-1402 yılları arasında Floransa vaftiz binası (battisterio)nın, kapıları için açılan müsabakada yaptığı «İbrahimin kurban sunuşu» adlı alçak kabartmasiyle birinciliği kazanmıştır. Bu müsabakada eşit mükâfatı alan Floransalı ünlü mimar ve heykelci Ghiberti'nin rakîbi olmuştur.

BRUNELLESCHI

B. önceleri kuyumculuk ve heykelcilikte çalışmış, daha sonra dostu ünlü heykelci Donatello ile birlikte eski sanatçıların mimarlık eserleri üzerinde araştırmalar yapmak üzere Romaya gitmiştir. Yunan - Roma mimari üslûbunu yeniden canlandırmış olan B., antik sanata karşı büyük bir ilgi göstermiş, hususiyle perspektif ve rakursi (racco ursi = kısa görünüş) dâvalarını vazetmiş ve bunlar hakkında dersler vermiştir.

BRUNELLESCHI
St. Maria del Fiore kilisesi kubbesi (Floransa)

Floransaya dönüşünde (1407), cesaret ve hamlenin büyük ölçüde yer aldığı bir eser olan Santa Maria dei Fiori (Floransa katedrali) nin kubbesini tamamlamıştır. B. hemen bütün ömrü boyunca bu eserle meşgul olmuştur. Dinî mimarlık eserlerinden Medici'ler için inşa edilmiş olan San Lorenzo bazilikası; plânlarını kendisi hazırladığı veya nezaret ettiği Santo Spirito bazilikası ölümünden çok sonra bitirilmiştir. Mimari zenginlik ve zarafet timsali olan Pazzi kilisesi, Pitti sarayı, Milano ve Pessaro tahkimatı, eskilerden alınan derslerle meydana getirilmiş olan bütün bu eserler, İtalyanın bir ucundan öteki ucuna, o zamana kadar revaçta olan üslûp ile tezat teşkil eden esaslı

BRUNELLESCHI
Pazzi kilisesinin cephesi (Floransa)

BRUNELLESCHI
Innocenti hastahanesinin revakı (Floransa)

BRUNELLESCHI
İbrahim'in kurban sunuşu (Floransa, millî müze)

ve cesaretli eserler olarak göze çarpar. Bunlardan başka, doğduğu şehirde, sivil mimariye ait eserleri arasında, önemli bir bina olan Ospedale degli Innocenti (1418) vardır.

B. nun yarattığı tesirler, yalnız zamanına münhasır kalmamış, XV. XVI. yüzyıla kadar yayılmıştır.

BRUNELLİASE (Brunelliaceae), bitki sisteminde bir cinsi ve 18 kadar türü olan küçük bir bitki familyası. Hemen hepsi Antil ve Andlardan Güney Amerikaya kadar olan bölgelerde yetişen bu bitkiler, ağaç ve ağaççıklar olup yaprakları karşılıklı veya halkamsı durumda dizilmiştir. Çiçekler küçük ve bileşik salkım durumundadır. Meyvalar, içerisi hava ile dolu ince bir derimsi kabuk ile örtülüdür.

BRUNELLİYA (Brunellia), brunelliyase (Brunelliaceae) familyasından, Antil, Andlar ve Güney Amerikada 18 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi ağaç ve ağaççık olan bu bitkiler karşılıklı yapraklı veya halkamsı durumda yapraklıdırlar.

BRUNET [*brünę*], **Jacques Charles** (1780-1867), Fransız bibliyografı. Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. B., *Manuel de libraire et de l'amateur des livres* (Kitapçılar ve kitap amatörleri için el kitabı) [3 cilt, 1810, 5. bas. 6 cilt, 1860-1865; 3 ciltlik hülâsası Deschamps ve Gustav B., tarafından 1870-1880 arasında yayımlanmıştır, ayrıca birçok yeni tabıları vardır] adlı bir bibliografya eseri vardır. Bu eser, çoğu Fransızca ve Latince olmak üzere, bütün ilim dallarında ve çeşitli devirlerde yayımlanmış, nadiren ele geçebilen kıymetli birçok kitapların, fiyatlarını da gösteren alfabetik bir listesini ihtiva etmektedir.

BRUNET - DEBAİNES [*brüne-dībęn*], **Charles Fortuné Louis** (1801-1862), Fransız mimarı. Vannes'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Kardeşi Claude François (1799-1855) ile birlikte Pariste birçok eserler meydana getirmiştir. Le Havre'daki müze, belediye, kaymakamlık v. b. binaları B. in eseridir. 1860 ta, Hôtel des Invalides mimarı olarak, I. Napoléon'un mezarının tezyinatını tamamlamıştır.

BRUNETIÈRE [*brünītyęr*], **Vincent de Paul Marie Ferdinand** (1849-1906), Fransız yazarı, tenkidcisi ve profesörü. Toulon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Yüsek Öğretmen Okuluna konferansçı öğretmen tâyin edilmiştir (1886). «Revue de Deux Mondes» un redaksiyon sekreteri, sonra aynı mecmuanın müdürü olmuştur (1893). Bilhassa edebî tenkid sahasında eserler vermiştir: *Études critiques* (Tenkid incelemeleri) [8 cilt, 1880-1907], *Questions de critique* (Tenkid meseleleri), *Nouvelles questions de critique* (Yeni tenkid meseleleri) [1890] gibi. Bundan başka sırayla şu eserleri yayınlamıştır: *Le roman naturaliste* (Naturalist roman) [1883], *Les époques du théâtre Français, 1636-1850* (Fransız tiyatrosunun devirleri, 1636-1850) [1892], *Essais sur la littérature contemporaine* (Muasır edebiyat üzerine denemeler) [1892], *L'évolution de la poésie lyrique en France au XIX e siècle* (XIX. yüzyılda Fransada lirik şiirin tekâmülü) [1894], *Éducation et instruction* (Eğitim ve öğretim) [1895], *La moralité de la doctrine évolutive* (Tekâmül doktrininin ahlâkiliği) [1896], *Manuel de l'histoire de la littérature française* (Fransız edebiyatı tarihi elkitabı) [1897]; daha mufassal bir *Histoire* (Tarih) [1904-1918] (yarım kalmış, esere talebeleri devam etmiştir), *Honoré de Balzac* (ad) [1906]. 1893 te Fransız Akademisi üyesi olmuştur. B., Darwin nazariyesine inanan, bunu edebiyata tatbik etmeğe çalışan ve Fransız romanındaki natüralizme aleyhtar olan bir münekkit olarak tanınmıştır. Bazı hükümlerinin esassız ve keyfî olmasına rağmen, birçok tezleri doğru olarak kalmış ve yanlış düşüncelerin değerden düşürülmesi bakımından faydalı bir rol oynamıştır. B., son yıllarını Katolik akidelerin ve ahlâkın müdafaasiyle geçirmiştir: *Les raisons actuelles de croire* (Zamanımızdaki inanma sebepleri) [1901], v. b. bu arada sayılabilir.

V. BRUNETIÈRE

BRUNETTE [*brünet*], zarif ve tabiî stilde, hemen daima hoş, ekseriya neşeli bir şarkı çeşidi. Melodisi basit ve ince olup ezberlenmesi kolaydı. B., XVIII. yüzyılda çok rağbet görmüş ve o tarihten sonra yerine romans geçmiştir.

BRUNEY (İng. Brunei [*brūnąy* veya *brūnęy*]), Borneo adasının kuzey kıyısında 4° ve 5° en'emler arasında, İngiliz protektorası altında bulunan bir sultanlık. (Borneo kelimesi, Brunei kelimesinden çıkmıştır.) İki ayrı toprak parçasından meydana gelmiştir. Her ikisi de, deniz kıyısına sahip olmakla beraber, diğer yanlarından İngilizlerin Sarawak sömürgesi ile çevrilmiştir. B. in nüfusu 48 634 (1946 tahmini), yüzeyi de 5 755 km² dir. Nüfusu, bütün ada nüfusunun % 2 si kadardır, yüzeyi ise bütün ada yüzeyinin % 1 inden azdır. Kıyı boyunca uzanan dar bir ova hariç, memleket dağlık olup, dağların yüksekliği güneye doğru yavaş yavaş artar, fakat 1 200 m ye pek az erişir. Yağışlar yüksekliğe göre değişir: ovada takriben 254 cm den, dağların bazılarında 310 cm den fazlaya yükselir. Yağışların daha çoğu Kasım ve Mayıs arasında olur,

fakat kurak mevsim yoktur. B., sıcaklık ve rutubet tesiriyle sık bir orman örtüsü ile kaplıdır. Bu ormanlardan kıymetli, sert kereste elde edilmekle beraber, taşıma güçlüklerinden dolayı, mahdut ölçüde faydalanılmaktadır. Yetiştirilen kauçuk ağaçlarından elde edilen kauçuk, kıymet itibariyle ihracatın % 10 unu teşkil eder. Ayrıca mahallî Jelutong kauçuğu ile mangrove ağacı kabuğundan yapılan Cutch adında bir tabaklama maddesi de ihraç edilmektedir. Petrol B. nin başlıca ihracat maddesi olup kıymet itibariyle memleket ihracatının % 80 ini teşkil eder. İkinci Dünya Harbinde Japon istilâsından doğan tahribata rağmen, 1948 de istihsal 3 000 000 tona erişmişti. İngiltere imparatorluğu toprakları içinde en çok petrol B. de çıkar. Gemi inşası ve balıkçılık ikinci derecededir. Petrol istihsalinin merkezi Seria'dır.

B. sakinlerinin en çoğu Malay ırkına mensuptur. Takriben 1 500 Çinli vardır, fakat iktisadi ehemmiyetleri, sayılarından daha çoktur. Hindli ve Avrupalı azdır. Ahalinin en çoğu Müslümandır; iç bölgelerde Paganlar da vardır.

Teşrii kuvvet, meclis (şûra) içerisinde bulunan sultanın elindedir. Şimdiki sultan 1924 te tahta çıkmış olan Altes Ahmed Tacuddin Ahazul Hayri Vad-din'dir. İdare, İngiliz resident (mümessil) i ve bir hükümet memurları grupunun elindedir. Şimdi bunlara birçok işlerde Sarawak hükümet memurları yardım eder; evvelce bu yardımı Malaya hükümet memurları yapardı. İngiliz residenti Sarawak valisine karşı sorumlu olup, bu vali aynı zamanda B. Yüksek Komiseri ünvanını taşımaktadır. Bu zat ise, İngilterenin Güneydoğu Asya Umumi Komiserine karşı sorumludur. Sultanlığın merkezi Brunei (Brunei Town = B. şehri) şehridir. Harita için bk. BORNEO.

DİL. Bruney (Brunei), Borneo adasında bulunduğu halde, burada Borneo yerlileri dillerinden ziyade, merkezi Malakka yarımadasında bulunan ve, ticaret ve medeniyet dili sıfatiyle, İndonezyanın da büyük bir kısmına hâkim olan Malay dili kullanılır. Bu dil, şimdi Indonezya Cumhuriyeti tarafından, bütün memlekete şamil müşterek bir dil olması için işlenmekte bulunan Bahasa Indonesia (İndonezya dili) nın esasını teşkil etmektedir. B. sultanlığı da Malakkadaki yerli devletler gibi Müslüman olduğu için, Arapçanın tesiri de burada kendini göstermektedir. B. de resmî dil İngilizce olup, memleketin içlerinde Borneo yerlileri dilleri de kullanılır. Bk. BORNEO, dil.

Tarih: B. sultanlığının tarihi, ilgi çekicidir. B. veya yerlilerin verdikleri adlara göre Bruni veya Dar-ül-salam (= selamet şehri) da, memleketi idare etmiş sultanların şeceresini gösteren, Malay harfleriyle, Hicri 1221 (Milâdi 1804) de kazılmış bir taş levha vardır. Ayrıca mevcut şecere kitabını sultan sarayında saklar. Yine sarayda saklanıp sultandan sultana geçen şu kıymetli eşyalar da bulunmaktadır: Nobab Nagara (iki kıraliyet davulu), ki bunların biri Johore, öteki de Menang-Kabau'dan gelir; Gunta Alamat (alamet çanları), ki bunlar Johore veya Malaka sultanı Bahkei'yin hediyesidir.

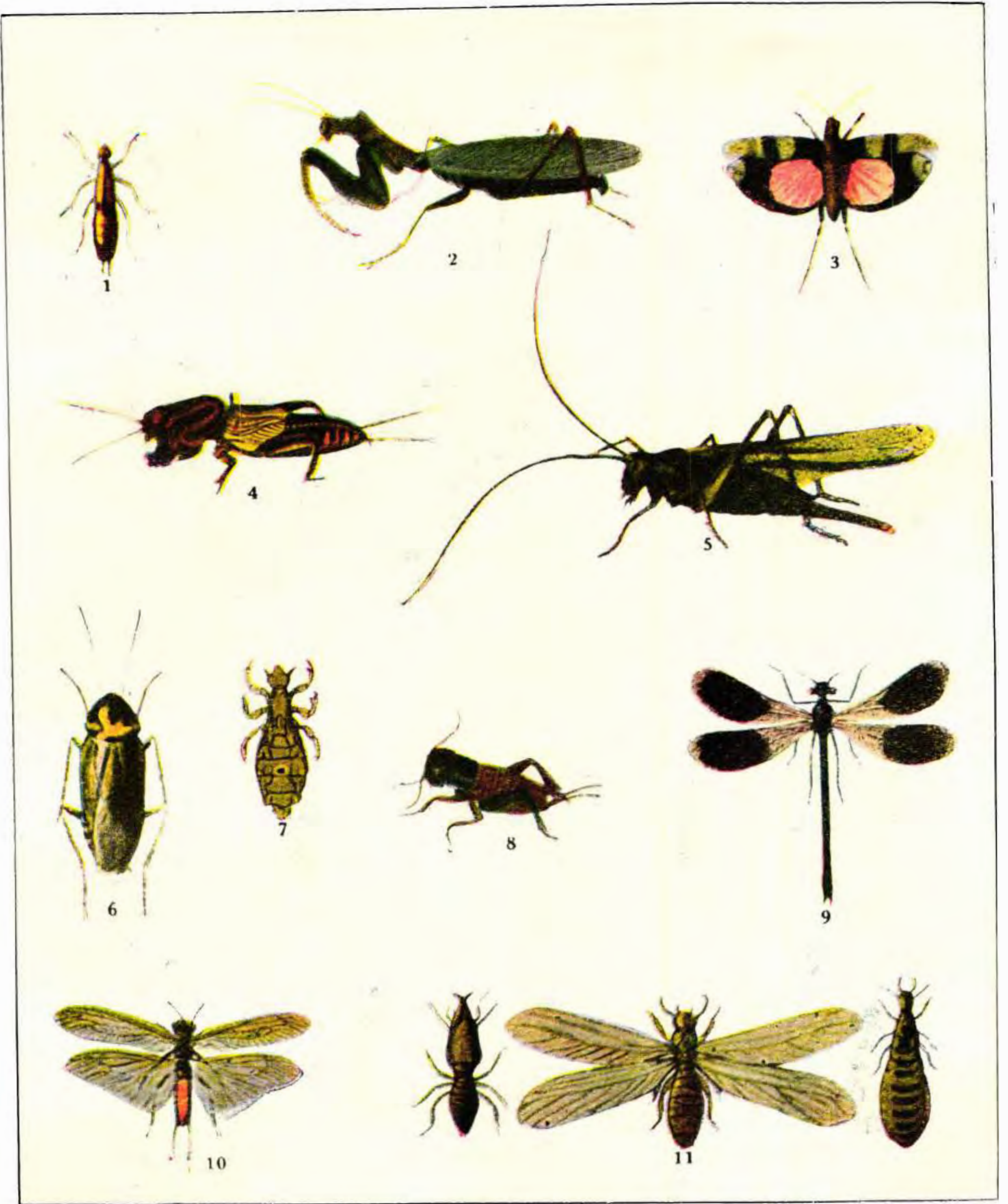
Birinci B. sultanı, Alak-ber-Tata adında, muhtemelen Bisaya ırkından bir zat idi. İslâmlığın memlekete girmesinden önce, XV. yüzyılda hüküm sürmüştür. Müslüman olunca Mohammed adını almıştır. Malay yarımadasına yaptığı bir seyahat esnasında İslâmlığı kabul etmiştir. O zamanlarda B., Majapahit (Cava) e tabi olup yıllık vergi olarak, para kıymeti olmayan, bir küp areca (areka hurması) üsaresi öderdi. Majapahit Hindu kırallığı 1478 de Müslümanlar tarafından yok edilmiştir. B., Cava tarihinde, Angra Wijaya'nın generali, Adaya Mingrat tarafından fetholunan memleketlerden biri olarak zikrolunur.

Arabistanın Taif bölgesinden gelen ve yüksek rütbeli bir Arap şeyhi olan sultan Berket, Alak-ber-Tata'nın yeğeniyle evlenmiş, büyük bir cami yaptırmış, İslâmiyeti memlekete zorla kabul ettirmiş ve Çinlilerin yardımiyle, Kaya Drang ve Chermin adaları arasında bugün de görülen taş duvarı yaptırmıştır. Bu duvar için B. ırmağının munsabı karşısına kayalarla dolu 40 Junk (mavnaya benzer gemiler) batırmıştır. Bu iş 1521 de gelen Pigafetta'nın gelişinden önce bitmiştir. Sultan Bulkeiah'ın idaresi zamanında Magellan (Magalhães) in gemileri Ağustos 1521 de B. ırmağının munsabı önünde demir atmıştır. Bu gemilerde bulunan Pigafetta, Borneo başkentinin parlak sarayından ve bir imparatora lâyık olan ihtişamından bahseder.

Sultan Bulkeiah, Nakoda Ragam adı altında da anılır. B. in en büyük cenkçisi olup, Cava, Malakka, Luzon'a ve Borneo'nun bütün kıyılarına askerî seferler yapmıştır. Taştan yapılmış zarif türbesi B. de hâlâ durmaktadır. Malaylar bunu sık sık ziyaret ederler, türbeye para ve çeşitli hediyeler bırakırlar; türbeye gelen başka Malaylar buldukları hâtıra ve muska olarak götürürler.

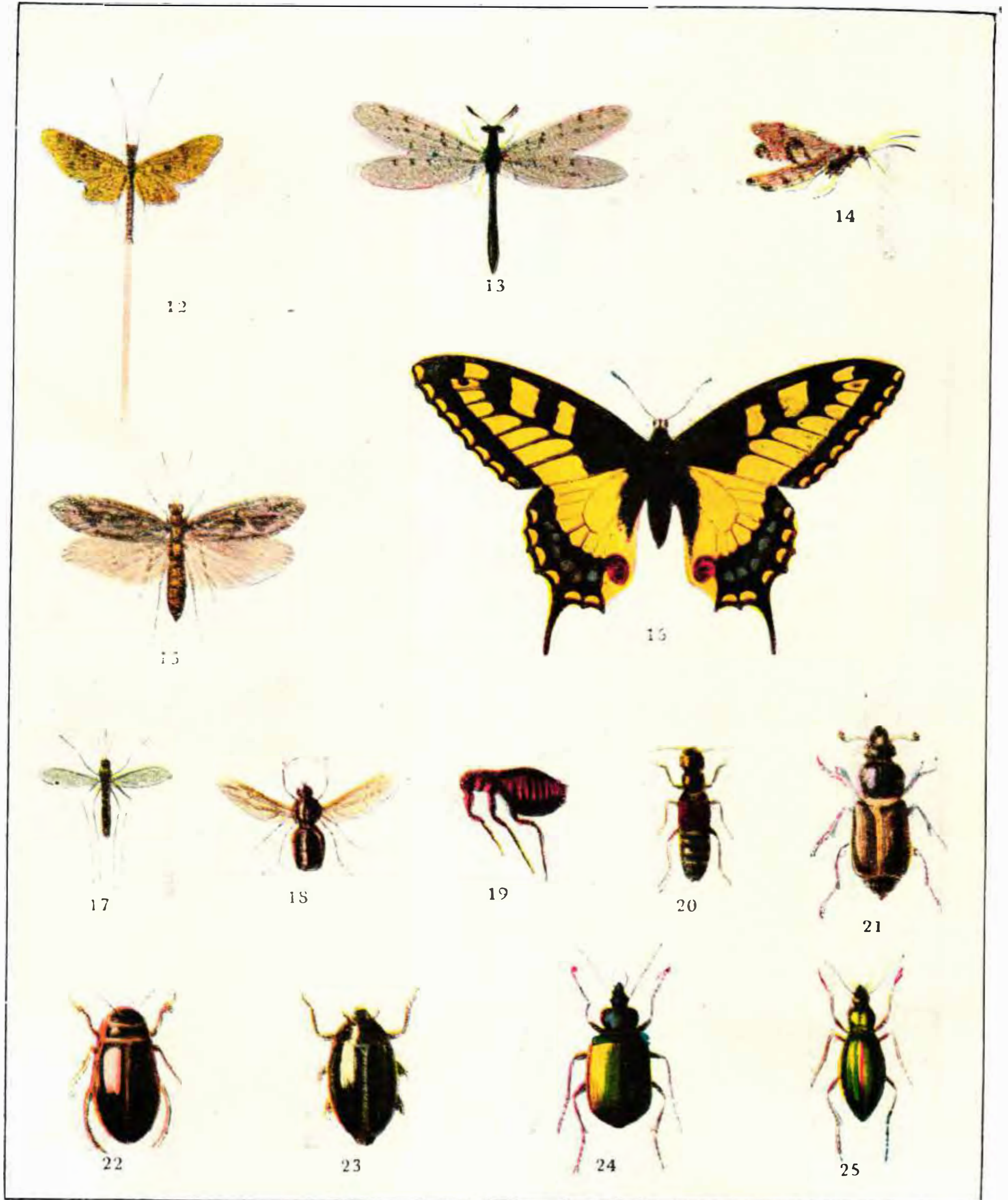
İspanyollar 1580 de B. i zaptetmiş, o zamanki sultan da saraydakilerle birlikte Suai (Baram bölgesi) ye çekilmiştir. Buna rağmen müstevliler geri çekilmeğe mecbur kalmışlardır. Fakat artık B. yavaş yavaş çökmeğe başlamıştı. XVIII. yüzyılda East India Company (Doğu Hindistan şirketi), şehirde bir fabrika kurmuş, fakat ticaret çok geri olduğundan bu fabrika terk edilmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında B. korsan yatağı ve esir pazarı haline gelmişti. 1840-1850 yıllarında Captain (yüzbaşı) Keppel (sonra amiral olmuştur) ve başka İngiliz deniz subayları civarda hüküm süren korsanlığın önüne geçmişlerdir. 1841 de Sultan, güneybatıda çıkan bir ayaklanmayı bastırmakta kendisine yardım eden James Brooke (b. bk.) adında maceracı bir İngilizi mükâfatlandırmak için ona Sarawak bölgesini ve Sarawak racası unvanını vermiştir. Bundan sonra, «Beyaz Racalar» sülâlesi yeni yeni topraklar kazanmağa muvaffak olmuştur. Nihayet Sarawak, B. in etrafını çevirmiştir. 1847 de İngiltere hükümeti, kıyı boyunca soygunculuk yapan korsanları yok etmek maksadiyle B. Bay (B. Körfezi) deki Labuan adası üzerinde hususi haklar temin etmiştir. 1881 de British North Borneo Company (İngiliz Kuzey Borneo Şirketi) bir Royal Charter (Kıraliyet beratı) elde etmiş ve o da arasıra Sultanın topraklarından parçalar koparmağa başlamıştır. 1888 de İngilizler, Sultanlık toprakları üzerine himayelerini kurmuş ve 1906 da bunun hem iç, hem de dış işlerini idare hakkını (Malay Gümrükleri ile İslâmlık işleri hariç) elde etmiştir. 1931 de B. de petrol bulunmuş ve memleketin iktisadi durumu birden bire değişmiştir. 1942-1945 arası memlekete Japonlar hâkim olmuş ve neticede petrol kuyuları ve kauçuk tarlaları çok büyük hasar görmüştür. 1946 da İngiliz sivil idaresi yine hâkim olmuş, 1948 de de İngiliz residenti, Sarawak valisinin otoritesi altına girmiştir. Sarawak 1946 da, yüzyıldan fazla bir zaman Brooke ailesinin devleti ve çiftliği olarak yaşadıktan sonra, İngiltereye teslim olunmuştur. B. ile Sarawak arası münasebetler daima çok sıkı olarak devam etmiştir.

BÖCEKLER I

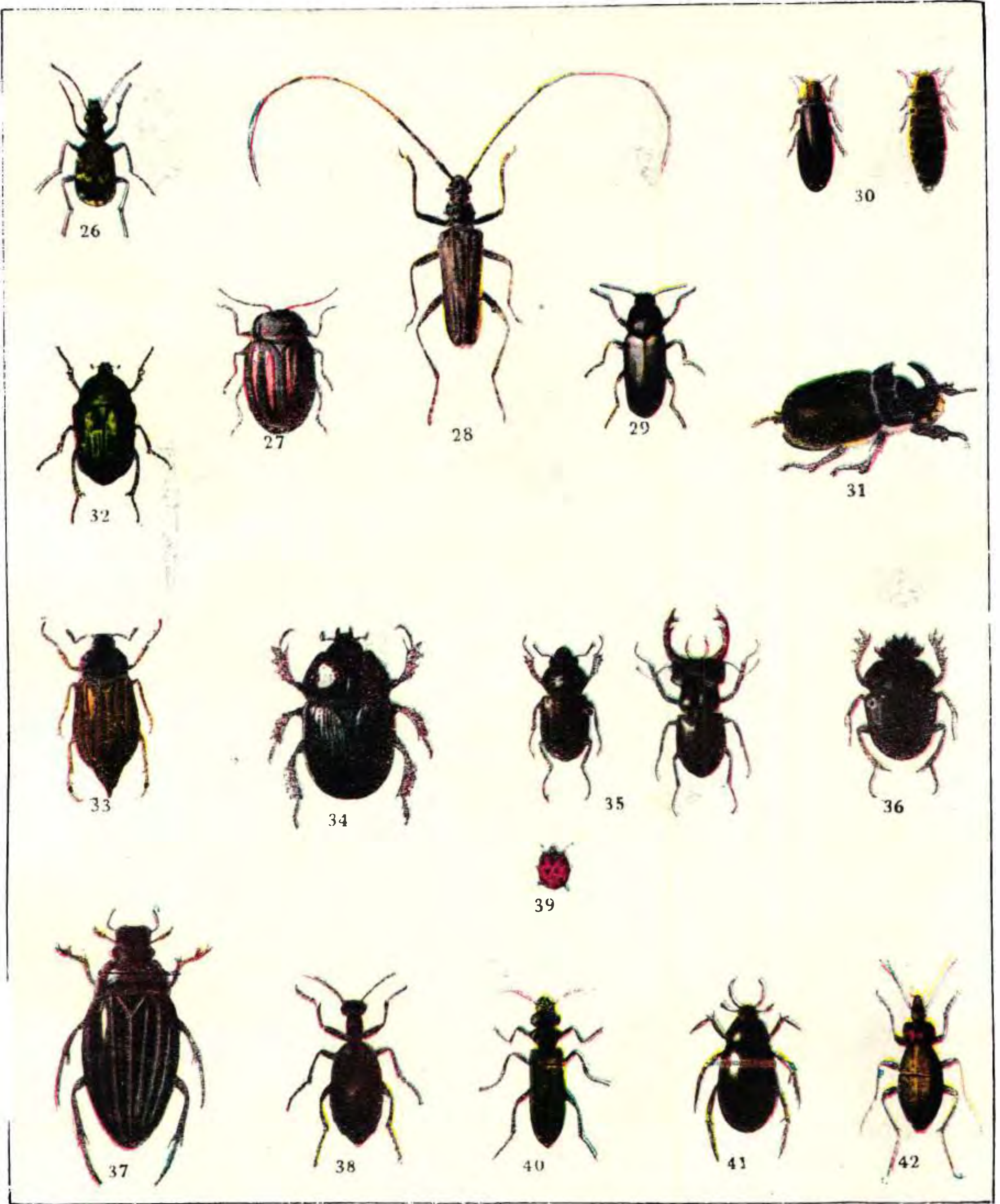

Düzkanadlılar (Orthoptera) : 1. Forficula auricularia (Kulağa kaçan) 2. Mantis religiosa (Peygamber devesi). 3. Oedipoda miniata 4. Gryllotalpa vulgaris (Danaburnu), 5. Locusta viridissima (Çekirge). 6. Periplaneta americana (Hamamböceği), 8. Gryllus campestris (Cırcırböceği) ***Corrodentia :*** 7. Pediculus vestimenti (Elbise biti). 11. Leucotermes lucifugus (Termit ; asker, erkek, dişi). ***Plecoptera :*** 10. Perla maxima. *Kızböcekleri* (Odonata) : Calopteryx splendens.

BÖCEKLER II

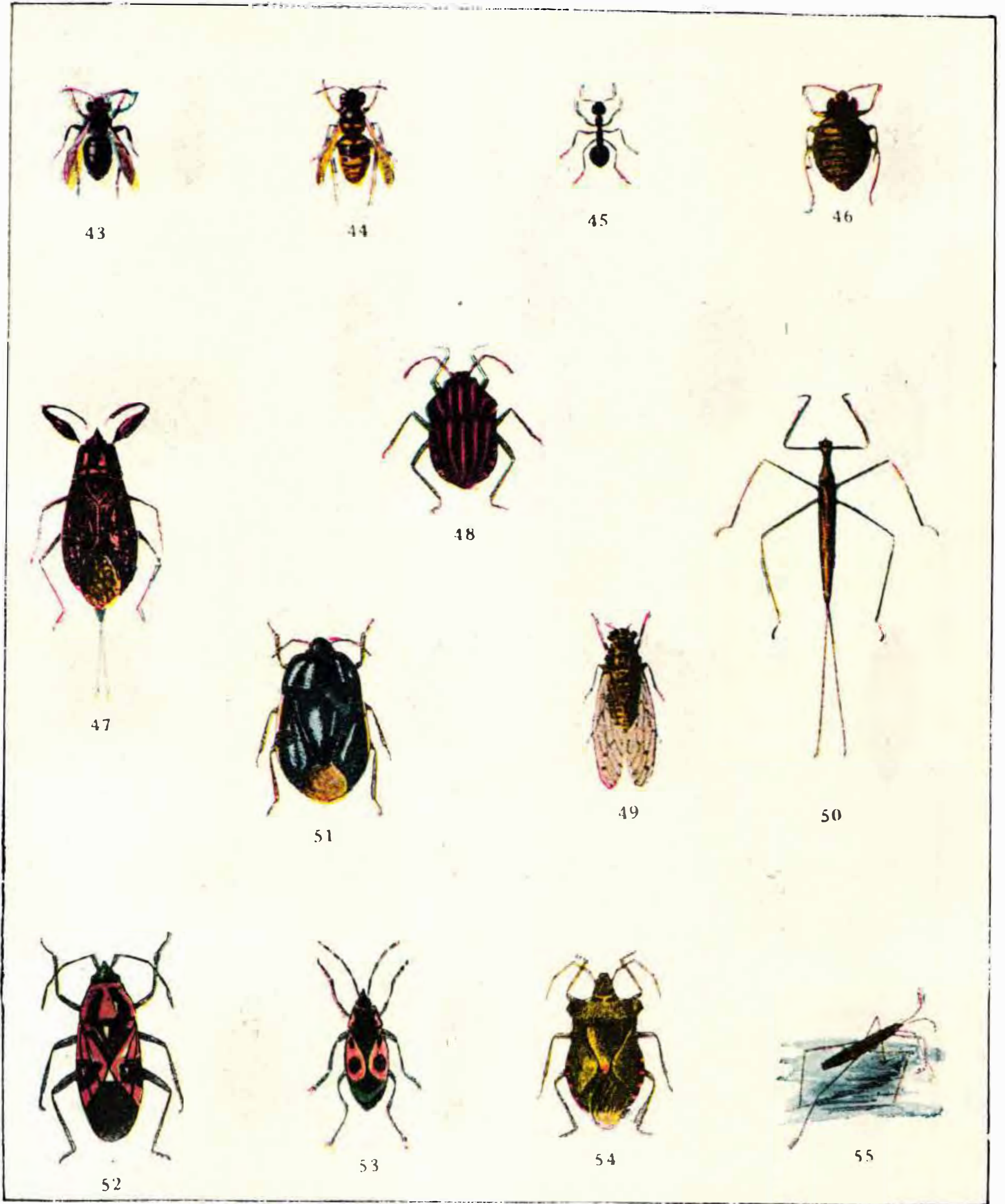

Birgünböcekleri (Ephemeroidea) : 12. Ephemera vulgata (Birgün böceği). *Sinirkanadlılar* (Neuroptera) : 13. Myrmeleon formicarius (Karınca aslanı). *Panorpatae :* 14. Panorpa communis (Akrep böceği). *Trichoptera :* 15. Phryganea grandis. *Kelebekler* (Lepidoptera) : 16. Papilio machaon (Makahon) *İkikanadlılar* (Diptera ; Sinekler) : 17. Culex pipiens (âdi Sivrisinek). 18. Hippobosca equi (At sineği). *Pireler* (Aphaniptera) : 19. Pulex irritans (İnsan piresi) *Kınkanadlılar* (Coleoptera) : 20. Staphylinus caesareus. 21. Necrophorus germanicus. 22. Dytiscus marginalis. 23. Gyrinus substriatus. 24. Calosoma sycophanta. 25. Carabus auratus (Yaldızlı karap).

BÖCEKLER III

Kınkanadlılar (Coleoptera), devam: 26. Cicendela hybrida. 27. Chrysomela cerealis. 28. Cerambyx cerdo (Büyük meşe böceği). 29. Tenebrio molitor (Un böceği). 30. Lampyris noctiluca (Ateşböceği). 31. Oryctes nasicornis (Gergedan böceği). 32. Cetonia aurata (Zinaböceği veya Gülböceği). 33. Melolontha melolontha. 34. Geotrupes (Scarabaeus) stercorarius (Gübre böceği). 35. Lucanus cervus (Geyik böceği, dişi ve erkek). 36. Ateuchus (Scarabaeus) sacer (Mukaddes hap böceği). 37. Hydrous (Hydrophilus) piceus Büyük balık böceği). 38. Meloë violaceus (Mavi yağböceği). 39. Coccinella septempunctata (Uğur böceği veya Gelinböceği), 40. Lytta (Cantharis) vesicatoria (İspanyol sineği). 41. Hydrophilus caraboides. 42. Carabus cancellatus.

BÖCEKLER IV

Zarkanadlılar (Hymenoptera) : 43. Apis mellifica (Bal arısı) 44. Vespa vulgaris (âdi Yaban arısı). 45. Formica rufa (Kırmızı orman karıncası). *Gagalı böcekler* (Rhynchota) : 46. Cimex lectularius (Tahtakurusu). 47. Nepacinerea (âdi Su akrebi) 48. Graphosoma lineatum (kırmızı - siyah çizgili tahtakurusu). 49. Tettigia (Cicada) orni (Ağustos böceği). 50. Ranatra linearis. 51. Legnotus limbosus. 52. Lygaeus leucopterus 53. Pyrrhocoris apterus. 54. Pentatoma rufipes (âdi Ağaç tahtakurusu). 55. Hydrometra paludum.

BRUNFELS [*brųnfilz*], **Otto** (1488-1534), Alman ilâhiyatçı ve nebatatçısı. Mainz'ta doğmuş, Bern'de ölmüştür. B., ilâhiyat tahsil etmiş, rahip olmuş, daha sonra da Protestanlığı kabul edip vâizlik yapmağa başlamış, fakat neticede tıp mesleğine intisabetmiştir. B., ilâhiyat, pedagoji ve eczacılık üzerine eserler yazmıştır. *Contrafayt Kreuterbucb* (Resimli [tıpta kullanılan] otlar kitabı) [2 kıkım, 1532-1537; 1546 da Latince tercümesi basılmış] adlı kitabı Almanyada yetişen bitkileri resimlerle açıklıyan ilk eserdir. Kendisine «botaniğin babası» adı verilmiştir.

BRUNFELZİYA (Brunfelsia), patlıcangiller (Solanaceae) familyasından, Orta ve Güney Amerikada 20 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunların hepsi az yapraklı ağaç ve ağaççıklar olup yaprakları deri gibi sertçedir. Çiçekleri büyüktür ve beyaz, sarı veya menekşe rengindedir. Çiçekler teker teker veya bileşik salkım durumunda bulunur. Meyvaları deri gibi sert veya etlimsi olup tohumları büyüktür. Beyaz veya sarı çiçekli *Brunfelsia americana*, *B. jamaicensis*, *B. undulata*, mor veya menekşe renginde çiçekli *B. acuminata*. *B. calycina*, *B. confertiflora*, *B. latifolia* gibi bazı türleri güzel büyük çiçeklerinden dolayı, bilhassa sıcak serlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Vatanı Brezilya olan *B. hopeana* türünden Manaca kökü elde edilir ki, bunda Manacein maddesinden başka, kramp yapıcı tesiri olan diğer bir alkaloid daha bulunur. Bu bitki köklerinden elde edilen madde, Brezilyada uzun zamandan beri yılan ısırmalarına, frengiye karşı ve sürgün ilâç olarak kullanılır. Bundan başka *B. ramosissima* türünde de alkaloid vardır.

BRUNFELZİYA

BRUNHES [*brün*], **Jean** (1869-1930), Fransız coğrafyacısı ve profesörü. Toulouse'da doğmuş, Boulogne-sur-Seine'de ölmüştür. Beşerî coğrafyanın kurucularından biridir. 1896 dan itibaren İsviçredeki Fribourg ve Lausanne üniversitelerinde coğrafya tedrisatında bulunmuş, 1912 de Collège de France'ta beşerî coğrafya profesörlüğüne getirilmiştir. Avrupada, Akdeniz kıyılarında, Uzakdoğuda, Kuzey Amerikada birçok seyahatler yapmış ve şu eserleri neşretmiştir: *L'irrigation dans la péninsule ibérique et dans l'Afrique du Nord* (İber yarımadasında ve Kuzey Afrikada sulama) [1902], *La géographie humaine* (Beşerî coğrafya) [1910], *La géographie de l'bistoire* (Tarihî coğrafya) [1921] ve *La géographie humaine de la France* (Fransanın beşerî coğrafyası) [1926]. B., 1927 de Manevi ve Siyasi İlimler Akademisi üyesi olmuştur.

BRUNHILDE (veya Brünhild, Brünhilt, Brunhild; eski İskandinav dilinde Brynhilt = zırh içinde savaşan kız), Germenlerdeki Nibelungen efsanesinin muhtelif şekillerinde raslanan mitolojik kahraman kız. Nibelungen efsanesinin şekillerinde Odin'in kızı olan B., bir valkyrie (bk. WALKÜR'LER) olarak gösteriliyor. B., ceza olarak, ıssız Hindarfjell kayasında, talihin seçtiği kahraman, kendisini çeviren ateşten duvarı aşıncaya ve kendisi uyandırılıncaya kadar uyuyacak. *Edda*nın Völsungasaga'sına göre B., pek şiddetli bir aşk ve izzetinefis faciasının kahramanıdır. Sigurd tarafından büyülü uykudan uyandırılmış ve terk edilmiş, hile ile yenilmiş ve Gunnar (b. bk.) la evlendirilmiş olan B., kıskançlık ve ümitsizlik yüzünden, vaktiyle pek sevdiği Sigurd'dan intikam alıyor, onu öldürtüyor ve kendi canına kıyıyor. B., *Nibelungen* destanında ise, nispeten soluk bir rol oynar. Bu destanda B., Isenstein adlı sarayında oturan Islant (Isenlant) kıraliçesidir. İnsan-üstü kuvvetlere sahiptir. Ancak, çabukluk ve kuvvet bakımından kendinden üstün bir erkeğin karısı olabileceğine yemin eder. Siegfried'in hilesi ve kuvveti sayesinde Burgund kıralı Gunther'ın eşi olur. Amma, kullandıkları hileyi keşfedince Siegfried'i, Hagen vasıtasiyle öldürtür. *Nibelungen* destanının şairine göre B., yaşamağa devam etmektedir.

BRUNHILDE, Brunichilde (ölm. 613), Frank kıraliçesi. Batı Got kıralı Athanagild'in kızı olan B., 567 yılında Austrasia'lı Sigibert ile evlenmiştir. B. nin kızkardeşi Galswintha, kocası Neustria'lı Chilperich tarafından, Fredegunda yüzünden öldürülünce ortaya bir kan dâvası harbi çıkmış ve bu arada 575 te kocası Sigibert, 584 te de Chilperichler katledilmişlerdir. Bunun üzerine B., torunu adına hüküm sürmeğe başlamıştır; fakat 613 te Fredegunde'nin oğlu II. Chlotar'ın yardımı ile memleketin büyükleri tarafından tahtından indirilerek idam edilmiştir.

BRUNI, Leonardi (1369-1444), İtalyan humanisti. Arezzo'da doğmuş (bundan dolayı kendisine Aretino adı verilmiştir), Floransada ölmüştür. B., Floransada hukuk tahsil etmiş, sonradan Khrysoloras'ın teşviki ile klâsik ilimleri de okumağa başlamış ve 1404 yılına kadar Medici hanedanının yanında kalmıştır. 1405 ten itibaren Vatikan kâtibi olan B., 1415 te Konstanza giden heyetle birlikte Papa XXIII. Johannes'e refakat etti. B., *Historiarum Florentinarum libri XII* (12 bölümlük Floransa tarihi) [bas. Strassburg 1610] adlı eserini yazdıktan sonra Floransa yurttaşlığına kabul edildi; ve 1427 de başvekil oldu. B., Eflâtun (Platon), Demosthenes, Plutarkhos ve bilhassa Aristoteles'ten Latinceye yaptığı gayet güzel tercümeleriyle Yunan edebiyatı tahsil edeceklere bu vâdide büyük faydalar sağlamıştır. Humanist felsefi yazıları (mektuplarının ve eserlerinin kronolojisi ile birlikte) Baron tarafından yayımlanmıştır (1928). Diğer önemli eserleri şunlardır: *De bello Italico adversus Gothos* (Got'lara karşı yapılan İtalya harbi hakkında) [1471], *Libellus de temporibus suis* (Kendi çağı hakkında küçük bir kitap) [1485].

BRUNIERA: bk. VOLFİYA (Wolfia).

BRUNİYA (Brunia), bruniyase (Bruniaceae) familyasından, 3 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bazı türleri, soğuk camekânlarda süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

BRUNİYASE (Bruniaceae), bitki sisteminde, 75 kadar türü bulunan ve hepsi de Güney Afrika, hususiyle Kap bölgesinde yetişen uzun ömürlü, kalın gövdeli otsu bitkiler. Bunlar dar yapraklı, küçük çiçekli olup, meyvaları etlimsi bir kısım (arillus) ile sarılmıştır.

BRUN'LAR, Hindiçinînin yerlilerinden bir Moï kabîlesi. Umumiyetle kısa boylu ve dolikosefaldirler. Derileri güneş yanığı esmer veya kırmızımtıraktır.

BRUNN [*brun*]. **Albert** (1849 - 1895). Alman hekimi. Bılhassa anatomiye dair araştırmalariyle şöhıet kazanmıştır.

Brunn zarı: Burnun olfaktif (koku alma) bölgesinin epitelyom'una verilen ad.

Brunn'un epitelyal yuvası: İdrar yollarında normal uretra (ihlil, sıyek) da toplu veya dallanmış bir halde görülen hücre yığınlarına verilen ad.

BRUNN [*brun*], **Heinrich von** (1822 1894). Alman arkeoloğu. Wörlıtz (Anhalt) de doğmuş, Schliersee'de ölmüştür. 1856 da Roma Alman Arkeoloji Enstıtüsü müdürü, 1865 te Münih'te profesör olan B., klâsik arkeoloji alanında sanat tarihi ve üslûp kritiği bakımından yeni bir çığır açmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Geschichte der griechischen Künstler* (Yunan sanatkârları tarihi) [2 cılt, 1888 - 1889], *Denkmäler griechischer und römıscher Skulptur* (Yunan ve Roma heykeltıraşlık âbideleri) [1888 v. d. P. Arndt ve G. Lippoldt tarafından devam ettirilmiştir], *Griechische Götterideale* (Yunanlılarda tanrı idealleri) [1893], *Grıechische Kunstgeschichte* (Yunan sanat tarihi) [2 cilt, 1893 - 1897], *Kleine Schriften* (Küçük yazılaı) [1898 - 1906, H. Brunn ve H. Bulle tarafından yayımlanmıştır].

BRUNNER [*brünîr*], **Constantin** (1862 İkinci Dünya Harbi sırasında Potsdam'da ölmüştür, yılı kesin olarak bilinmiyor), Alman filozofu. Altona'da doğmuştur. Kant'ın teorisi ile mantığının şiddetli muarızıdır. Spinoza'nın metafiziğini tutmakla beraber idealisttir. Fakat bu idealizminin sırf düşünce alanında kalmasını istememekte ve felsefenin, hayatı ıslah etmesini şart koşmaktadır. Başlıca eserleri şunlardır: *Spınoza gegen Kant* (Kant'a karşı Spinoza) [1909], *Der Judenhass und die Juden* (Yahudi düşmanlığı ve Yahudiler) [1918], *Unser Christus, oder das Wesen des Genies* (Mesih'imiz, yahut dehanın mahiyeti) [1921].

BRUNNER [*brünîr*] **Emil** (doğ. 1889), İsviçreli Luther'ci ilâhiyatçı. Winterthur'da doğmuştur. 1924 te Zürih'te profesör olan B., Karl Barth'ın yanında dialektik ilâhiyatın kurucularından biridir. B., reformist mânada günahtan tebriyeyi, Allahın günahkâr insana karşı hususi hareket tarzı olarak kabul ediyordu. *Christolog* (İsa bilgisi) adlı eserinde eski çift tabiat teorisini tekrar ihya etmek cesaretini gösterdi. Karl Barth ile aralarında, Hıristiyanlığın tamiminde takibedilecek hareket tarzı, insanın Allahın tam benzeri olduğu keyfiyeti ve kilisenin bazı pratik vazifeleri gibi hususlarda kanaat ayrılığı vardır. B in, okuyucular üzerinde derin bir tesir bırakan eserleri Protestanlar tarafından büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Die Grenzen der Humanität* (İnsanlığın hudutları) [1922], *Erlebnis, Erkenntnis und Glaube* (İntıba, idrak ve iman) [19 1, 5. bas. 1933], *Die Mystik und das Wort* (Mistizm ve söz) [1924 2. bas. 1928], *Religionsphilosophie evangelischer Theologie* (Protestanlığın din felsefesi) [1927], *Das Wort Gottes und der moderne Mensch* (Allah kelâmı ve modern insan) [1937] *Gerechtigkeit* (Adalet) [1943], *Dogmatik* [2 cilt, 1946 ve devamı], *Das Missverständnıs der Kırche* (Kilisenin yanlış anlayışı) [1951].

BRUNNER [*brünîr*], **Heinrich** (1840 - 1915), Alman hukuk tarihçisi, Wels'te doğmuş, Kıssingen'da ölmüştür. 1865 ten berı Vıyana, Lemberg(Lwów), Prag ve Strasbourg'da ve 1873 ten itıbaren de Berlinde hocalık yapan B., Alman hukuk tarihini, geniş kaynak etütleri ve metotlu ifade tarzı ile geliştirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Zur Rechtsgeschıchte der römischen und germanischen Urkunde* (Germen ve Roma vesikalarının hukuk tarihi hakkında) [188], *Forschungen zur Geschichte des deutschen und französischen Rechts* (Alman ve Fransız hukuku üzerine araştırmalar) [894], *Deutsche Rechtsgeschichte* I (Alman hukuk tarihi) [1887, 2. bas. 1906] II (1892; 2. bas. 1928) *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte* (Alman hukuk tarihinin ana vasıtları) [1901, 8. bas. 1930].

BRUNNER [*brünîr*], **Johann Conrad** (1653 - 1727), İsviçreli anatomist. Diessenhofen'de doğmuş, Mannheim'da ölmüştür. J. J Wepfer'in talebesidir. Diessenhofen'de hekimlik etmiş, 1686 da Heidelberg'de profesör olmuştur. Duodenum (12 parmak barsağı) un kendi adını taşıyan bezlerini bulmuştur (1687). Hazım bezleri (pankreas) hakkında araştırmaları da vardır.

Brunner bezleri: Duodenum'un mukoza altı tabakasında bulunan salkım şeklinde bazı bezlere verilen ad.

BRUNNER [*brünîr*] **Karl** (doğ 1887), Avusturyalı dilci ve Anglist. Prag yakınında Karolinenthal (Çek. Karlin ; 1920 de Prag [Praha] ile bırleştirilmiştir) da doğmuştur. Innsbruck, Berlin ve Viyana üniversitelerinde Anglistik okuduktan sonra 1915 te Viyana üniversitesinde doçent olmuştur. 1924 ten beri Innsbruck üniversitesinde İngiliz filolojisi profesörüdür. Başlıca eserleri şunlardır: *Der mittelenglische Versroman über Richard Löwenherz* (Aslan yürekli R. hakkında Orta İngilizce manzum roman) [tenkidî neşir. 191.], *Seven Sages of Rome* (Roma'nın yedi hâkimi) [Oxford 1933]. *Abriss der mittelenglischen Grammatik* (Muhtasar Orta İngilizce gramer) [2 bas. 1948], E. Sievers'in *Altenglische Grammatik* (Orta İngilizce gramer) adlı eserinin yeniden işlenmiş 2 basımı [1951], *Die englische Sprache* (İngiliz dili) [2 cilt 1950-1951], ki bu dili en esaslı bir şekilde inceleyip gösteren bir eserdir.

BRUNNER [*brünîr*], **Sebastian** (1814 - 1893), Avusturyalı Katolik ilâhiyatçı ve kilise politikacısı. Viyanada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. B., 1838 de vaiz olmuş, 1856 ya kadar kendisini ruhaniyete vakfetmiş; fakat bu tarihten itibaren yalnız yazar olarak çalışmıştır. 1843 - 1848 yılları arasında Metternich ile sıkı bir iş birliği yapan B., bütün Alman kültürü dâvalariyle yakından ilgilenmesi, daha sonra da geniş ölçüde polemiği ve hiciv yazılariyle matbuatta gösterdiği faaliyet sayesinde XIX. yüzyılda Katolik ceryanının önderlerinden biri olmuştur.

BRUNNGRABER [*brüngrābîr*], **Rudolf** (doğ. 1901), Avusturyalı yazar. Viyanada doğmuştur Avusturya Sosyalist Yazarlar Birliğinin başkanı olan B., 1950 de Viyana şehri edebiyat mükâfatını kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Radium* (1936), *Die Engel in Atlantis* (Atlantis melekleri) [1936], *Opiumkrieg* (Afyon harbi) [1933], *Zucker aus Kuba* (Kuba şekeri) [1941]. *Irrelohe* (ad) [1947], *Prozess aus Tod und Leben* (Hayat memat meselesi) [1948], *Der Weg durch das Labyrinth* (Labirentten geçen yol) [1949].

BRUNNOV, Filipp İvanoviç, baron, sonra **kont** (1797 - 1875), Rus diplomatı. Dresden (Almanya) da doğmuş Darmstadt'ta ölmüştür Fransanın fikri alınmaksızın, Rusya, Avusturya, Prusya ve İngiltere tarafından aralarında

akdolunan Doğu işlerinin halline matuf 1840 tarihli muahedeyi hazırlıyanlardan biridir. 1860 ta büyük elçi olmuştur. Pariste (1870) ve Londrada (1871) büyük elçilik ettikten sonra, 1874 te emekliye ayrılmıştır.

BRUNO veya BRUN (925 - 965), Alman rahibi, Köln başpiskoposu ve Loren kontu. Reims'te ölmüştür. Büyük Otto'nun en küçük kardeşi olan B., 940 ta *Cancellarius* (Kanzler), 953 te başpiskopos ve Loren eyaleti valisi olmuştur. B nun 953-954 isyanından sonra bu eyaletin Alman devletine bağlı kalması hususunda çok yardımı dokunmuştur. B., aynı zamanda manastırların ıslahında ilim ve irfanın gelişmesinde de çok faydalı rol oynamıştır.

BRUNO, Giordano (1548 - 1600), İtalyan filozofu. Nola'da doğmuş, Romada ölmüştür. Asıl adı Fılippo'dur. Hayatı maceralarla geçmiş ve bir facia şeklinde sona ermiştir. Daha 16 yaşında iken, bulunduğu manastırda dinin dogmalarına aykırı hareketleriyle âmirlerinin şüphelerini üzerine çekmiş; teoloji tartışmalarında, Üçlü Tanrı Sisteminde Oğulun, yani İsanın Baba ile aynı cevherden olduğunu iddia etmek suretiyle kilisenin esas umdelerinden ayrılmıştır. Bundan sonra rahipliği terkederek Avrupada dolaşmış sükûnetsiz ve serserice bir hayat geçirmiştir. Bir sıra Calvinci olmuş; fakat Calvin'e bağlı Protestanların serbest düşünceye düşmanlığını görünce, bu mezhebi nefretle terketmiştir. Zengin bir delikanlının daveti üzerine Venediğe, felsefe okutmağa gelmiş; fakat az sonra bu delikanlı kızarak onu Engizisyon mahkemesine şikâyet etmiş; dinî mahkemenin verdiği ölüm kararı üzerine B., 17 Şubat 1600 de kazığa bağlanarak alenen yakılmıştır. 1889 da, Romada B. nun yakıldığı yerde onun hâtırasına bir heykel dikilmiştir.

G. BRUNO

B., fevkalâde cevval zekâlı, fakat muvazenesiz bir mütefekkirdir. Kendisi bir sistem bırakmamış; fakat önce Yeni Eflâtunculuğa, sonra da Stoacılığa (Revakiliğe) intisabetmiş ve böylece maddeye dayanan bir panteizmi şiddetle savunmuştur. İlkin kendisine aykırı görünen Kopernik (Copernicus) in, güneşi kâinatın merkezine koyan dünya sistemini, sonraları her yerde savunmuştur. Hattâ B., Kopernik gibi kâinatı, güneş mesleğinden ibaret saymayıp, sayısız güneşler bulunduğunu, her birinin etrafında da gezegenler dolaştığını ileri sürmüştür. Leibniz metafiziğinin ana kavramı olan monade (b. bk.), ilk defa B. da geçer. B. ya göre monadelar asıl varlıklardır. Başlıca eserleri şunlardır: *De monade, numero et figura* (Monad, sayı ve şekil hakkında), *De triplici minimo* (Üç sonsuz küçükler hakkında). *De immenso et innumerabilibus* (Ölçülmede sayılmazlar hakkında) başlıklı üç Latince şiir, *Cena delle Ceneri* (Küllerin taamı) [Londra 1584], *De la causa, principio ed uno* (Neden, ilke ve bir'e dair) [Londra 1584; en önemli eseri], *Del'infinito, universo e mondi* (Sonsuzluk, kâinat ve dünyalar hakkında) [Londra 1584].

BRUNO, St. (takr. 1032 - 1101), Alman rahibi, Chartreux rahipleri tarikatının kurucusu. Köln'de doğmuş, La Torre (Calabria, İtalya) de ölmüştür. Hartenfaust ailesi mensubu olan B., Köln'de St. Cunibert ve Reims'te başkilise okullarında bulunduktan sonra, tahsilini kuvvetli bir ihtimalle Paris üniversitesinde tamamlamıştır. Reims okulunda hocası Hermann'a halef olmuştur. Talebeleri arasında daha sonraki papa II. Urbanus da vardı. Reims kilisesi kançıları olunca, ruhani mevkileri para ile satan Gournay piskoposu Manassès'ye karşı amansız bir mücadeleye başlamış ve onu vazifesinden atmağa muvaffak olmuştur (1080). Bundan sonra rahip olmuş, Saisse (veya Sèche) - Fontaine (Langres ruhani bölgesi) e çekilmiş, Chaise - Dieu başpapazı ve Miribel'li Humbert'in malî yardımından faydalanarak 6 arkadaşı ile birlikte Grenoble yakınında Grande - Chartreuse manastırını kurmuştur (1084). Papa II. Urbanus. öğütlerinden istifade için, B. yu Romaya çağırmıştır. B bir müddet Romada kaldıktan sonra Calabria'ya gitmiş, La Torre'de bir manastır kurmuş ve Grande - Chartreuse'e dönemeden orada ölmüştür B., kurduğu rahip tarikatı için ayrı bir *regula* (tarikat nizamnamesi) hazırlamamıştır. Tilmizleri bazı tadilâtla St. Benedictus regulasını kabul etmişlerdir. B. devrinin en okumuş, en bilgin adamlarındandı. İki mektubu ve Mezmurlar ile İncil'deki St. Paulus mektupları üzerindeki mistik tefsirleri zamanımıza kadar gelmiştir. Yortusu 6 Ekimdedir.

Fransız ressamı Eustache Le Sueur, Paristeki Chartreux manastırı için B. nun hayatı ve ölümüne dair 22 tablodan ibaret olan meşhur bir seri meydana getirmiştir. Bu tablolar şimdi Louvre müzesinde saklıdır.

BRUNO VON MAGDEBURG [*bruno fon magdeburh*] (= Magdeburg'lu B) [XI. yüzyıl], Alman tarihçisi ve din adamı. B., 1082 de Saksonyalıların IV. Heinrich'e karşı yaptıkları savaşı, daha çok Saksonya tarafını tutarak anlatan *Liber de bello Saxonico* (Saksonya harbi hakkında kitap) adı altında bir eser yazmıştır. Bu eser, «Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum» da 1880 de neşredilmiştir. Wattenbach tarafından Almancaya da çevrilmiştir (2. bas. 1893).

BRUNONİYA (Brunonia), brunoniyase (Brunoniaceae) familyasından Avustralyada 1 türü yetişen bir bitki cinsi.

BRUNONİYASE (Brunoniaceae), bitki sisteminde tek bir cinsi (Brunonia) ve bir türü olan küçük bir bitki familyası.

BRUNOT [*brünọ*], **Ferdinand** (1860 - 1938), Fransız dilcisi. Saint - Dié (Vosges) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1876 - 1879 yıllarında Almanyada dilcilik tahsil ettikten sonra Parise dönerek 1882 de École Normale Supérieure'den mezun olmuş, 1891 de de doktorasını yapmıştır. Profesörleri arasında meşhur İsviçreli dilci Ferdinand de Saussure de vardır. B., 1883 te Lyon üniversitesinde öğretim görevlisi olduktan sonra, 1891 de Sorbonne'a geçmiş, 1901 de orada Fransız dili tarihi kürsüsüne getirilmiş, 1919 - 1928 yılları arasında edebiyat fakültesi dekanlığında bulunmuş, 1936 ya kadar da öğretime devam etmiştir. *Moeurs des Germains* (Germenlerin örf ve âdetleri) [1884], *La doctrine de Malherbe* (M. in doktrini) [1891: doktora tezi] gibi ilk yazılarını teşkil eden eserler arasında, Fransız Akademisi tarafından mükâfatlandırılan

Précis de grammaire historique de la langue française (Fransız dilinin muhtasar tarihî grameri) [1887, 4. bas, 1899; talebesi Ch. Bruneau'nun işbirliği ile yeni bas. 1933, bunun 3. bas. 1949] i de buluruz. B., dil öğretimi meselesini ele alarak, *La réforme de l'orthographe* (İmlâ ıslahatı) [1905] adlı eseri, ilköğretim müfettişi Bony ile birlikte de *Méthode d'enseignement de la langue française* (Fransızcanın öğretim metodu) [1909] i çıkardıktan sonra, dil psikolojisi ve pedagojisi sahasındaki incelemelerini derinleştirerek, şaheserlerinden biri olan *La pensée et la langue.Méthode, principes et plan d'une théorie nouvelle du langage appliquée au français* (Düşünce ve dil. Fransızcaya tatbik edilen yeni bir dil nazariyesinin metodu, prensipleri ve plânı) [1922, 3. bas. 1936] adlı eseri vermiştir. Bunda B., gramer öğretimini mantıkçılıktan, «söz bölümleri» (aksam-ı kelâm, Fr. parties du discours) denilen külçeleşmiş kalıplardan kurtararak, dilin gerçek atmosferi olan psikolojiye bağlamak, dil olaylarını kelime kategorilerinden daha ziyade düşünce kategorilerine göre öğretmek, buna göre de cümle bahsini öne almak, gramatikal kategorileri ve bunların kalıplarını morfoloji esasına göre göstermekle kalmayıp fonksiyonların incelenmesine önem vermek istemiştir. Fransada dört öğretmenin meydana getirdiği *Grammaire Larousse du XXe siècle* (XX. yüzyıl L. Grameri) [1936], bizde de A. Cevat Emre'nin *Yeni bir gramer metodu hakkında lâyiha I.* (1931) adlı eseri, B. dan alınan ilhamla yazılmıştır (Fransızcanın yeni terimlerle daha etraflı bir tahlili için bk. J. Damourette ve F. Pichon: *Essai de grammaire de la langue française*, 7 cilt, 1927 - 1950). 1925 te Fransız Akademisine seçilen B., aynı müessese tarafından 1932 de çıkarılan *Grammaire de l'Académie Française* (Fr. Akad. grameri [Abel Hermant'ın başkanlığı ile]) de bulduğu «yanlış kaideler» (fausses règles)i *Observations sur la grammaire de l'Académie Française* (Fr. Akad. grameri hakkında mülâhazalar) [1932] adlı eserinde tenkid etmiştir. B. nun asıl şaheseri, 1905 te hazırlamağa başlayıp 1913 te neşir sahasına koyduğu *Histoire de la langue française, des origiens à 1900* (Fransız dilinin başlangıçtan 1900 yılına kadar olan tarihi) [18 cilt, 1913 - 1937] adlı muazzam eseridir. Bu tarihi 1900 yılına kadar getirmesine B. nun ömrü yetmediği için, eser 1815 yılında kalmıştır. İkinci Dünya Harbinden sonra B. nun talebesi Ch. Bruneau (b. bk.), bu tarihin Romantizm (1815 - 1852) devrine ait olan kısmını da yayımlıyarak (1949) esere eklemiştir.

F. BRUNOT

BRUNS, Carl Georg (1890 - 1931), Alman devletler hukuku âlimi, Karl Georg B. un torunu. Kiel'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1919 Posen (Şimdi Pol. Poznań) da Alman halk meclisleri adli müşaviri olan B., 1923 te Avrupadaki Alman halk toplulukları birliğinin genel sekreteri ve «Nation und Staat» (Millet ve devlet) dergisinin yazı işleri müdürü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Minderheitenrecht als Völkerrecht* (Devletler hukuku olarak azınlıklar hukuku) [1928], *Grundlagen und Entwicklung des internationalen Minderheitenrecht* (Enternasyonal azınlıklar hukukunun esası ve inkişafı) [1929].

BRUNS, Heinrich (1848 - 1919), Alman riyaziyecisi ve astronomu. Berlinde doğmuş, Leipzig'te ölmüştür. B., 1872 - 1873 yılları arasında Petersburg (Leningrad) yakınındaki Pulkovo rasathanesinde riyaziyeci, 1873 ten 1876 ya kadar da Dorpat rasathanesinde râsıt olarak çalışmış, aynı zamanda üniversitede doçentlik yapmıştır. 1876 da Berlinde matematik profesörü olan B., 1882 de astronomi ordinaryüs profesörü ve rasathane müdürü olarak Leipzig'e davet edilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Die Figur der Erde* (Arzın şekli) [1878], *Über die Integrale des Vielkörperproblems* (Çok vücutluluk meselesinin integralı hakkında) [1887], *Grundlinien des wissenschaftlichen Rechnens* (İlmî hesabın ana hatları) [1903], *Wahrscheinlichkeitsrechnung und Kollektivmasslehre* (Hesabı ihtimali ve kollektif kütle bilgisi) [1905].

BRUNS, Karl Georg (1816-1880), Alman hukukçusu. Helmstedt'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. Rostock, Halle, Tübingen ve 1861 den itibaren de Berlin üniversitelerinde profesörlük yapan B., yeni tarih ekolünün önderlerindendir. Başlıca eserleri şunlardır: *Das Recht des Besitzes im Mittelalter und in der Gegenwart* (Ortaçağda ve halıhazırda Mülkiyet hakkı) [1848], *Fontes iuris Romani antique* (Eski Roma hukukunun kaynakları) [1860, 7. bas. 1909].

BRUNS, Paul von (1846 - 1916), Alman cerrah. Viktor von B. un oğludur. Tübingen'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. B., 1882 den itibaren Tübingen'da babasının kürsüsünde profesör olarak çalışmıştır. Başlıca ihtısas sahaları şunlardır: Hançere, kol ve bacak gibi uzuvlar cerrahisi, cerrahî tüberküloz, harb cerrahisi.

BRUNS, Viktor (1884 - 1943), devletler hukuku âlimi. Tübingen'da doğmuş, Königsberg (Doğu Prusya; şimdi: Kaliningrad) de ölmüştür. 1910 da Cenevre'de, 1912 de Berlinde profesörlük yapan B., ölümüne kadar bizzat idare ettiği Berlindeki Kaiser - Wilhelm yabancılar amme hukuku ve devletler hukuku enstitüsünü kurdu. B., Alman Hariciye Vekâletinin devletler hukuku müşavirliğini yapmış, Almanyada ve milletlerarası teşekküllerde devletler hukuku mütehassısı olarak önemli rol oynamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Sondervertretung deutscher Bundesstaaten bei den Friedensverhandlungen* (Sulh müzakerelerinde Federal Alman Devletlerinin hususi bir şekilde temsili) [1918], *Völkerrecht als Rechtsordnung* (Hukuk nizamı olarak devletler hukuku) [1920], *Der internationale Richter* (Enternasyonal hâkim) [Uppsala 1933], *Der internationale Schutz des Privateigentums* (Ferdî mülkiyetin milletlerarası himayesi) [1933], *Die politische Bedeutung des Völkerrechts* (Devletler hukukunun siyasi önemi) [1935]. B., ayrıca önemli hukuk dergileri neşretmiştir.

BRUNS, Viktor von (1812 - 1883), Alman cerrahı. Helmsted'de doğmuş, Tübingen'da ölmüştür. 1839 da Braunschweig'da anatomi ve cerrahi enstitüsünde, 1843 te de Tübingen'da profesörlük yapan B., ameliyat tekniğini ve hançere hastalıklarının tedavisini geliştirmiştir.

BRUNS HASTALIĞI, pneumopaludizm (ciğer sıtması) e verilen diğer bir isim. Amerikalı hekim John Dickson Bruns (1836 - 1883) adiyle anılır.

BRUNS İŞARETİ VE SENDROMU, bilhassa anî kafa hareketlerinde, şok şeklinde baş dönmesi, başağrısı ve kusma. Kalpteki 4. karıncık (Ventricule) ta cysticercus kurdunun türemesiyle meydana gelir. Bu işaret ve sendrom, Hannover'li Alman sinir hekimi Ludwig Bruns (1858-1916) un adiyle anılmaktadır.

BRUNSCHVICG [*brõnsvik*], **Leon** (1869-1944), Fransız filozofu. Ünlü felsefe hocalarındandır. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. İlkin lise öğretmeni olan B., 1909 dan itibaren Sorbonne'da felsefe dersleri vermeğe başlamıştır. 1919 da Almanlardan tekrar Fransızlara geçen Strasbourg şehri üniversitesinde ilk defa felsefe dersi vermek şerefi onundur. Fransız Enstitüsü üyesi olmuş, birçok memleketlere ve bu arada Türkiyeye de seyahat etmiş ve hem iyi hoca, hem iyi insan olarak büyük şöhret kazanmıştır.

B., aslen matematikçidir; felsefede ilkin ilimlerin tahlilini yapmış, sonra müspet ilimlerin tarihine dayanarak insan zihnini incelemiş ve buradan da cezrî bir felsefi idealizme varmıştır. B. in özelliği fikirlerini daima derin ve geniş bir bilgi malzemesine dayandırmış olmasıdır. Öyle ki, sistematik gayelerle yazılmış eserleri, istenirse tenkidli birer ilim tarihi olarak da ele alınabilir.

Başlıca eserleri şunlardır: *Spinoza et ses contemporains* (Spinoza ve çağdaşları) [1894], *La modalité du jugement* (Hükmün kipleri) [1897], *Introduction à la vie de l'esprit* (Ruh hayatına giriş) [1900], *Indéalisme contemporain* (Çağdaş idealizm) [1905], *Les étapes de la philosophie mathématique* (Matematik felsefesinin merhaleleri) [1912], *Nature et liberté* (Tabiat ve hürriyet) [1921], *L'expérience humaine et causalité physique* (Beşer tecrübesi ve fizik sebeplilik) [1922], *Le génie de Pascal* (P. ın dehası) [1924], *Le progrès de la conscience dans la philosophie occidentale* (Batı felsefesinde şuurun terakkileri) [2 cilt, 1927], *La connaissance de soi* (Nefsi bilme) [1931], *La raison et la religion* (Akıl ve din) [1939], *Descartes et Pascal lecteurs de Montaigne* (M. in okuyucuları D. ve P.) [1944].

BRUNSVİKİYA (Brunswigia), nergisgiller (Amaryllidaceae) familyasından, Güney Afrikada 13 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu ve soğanlı olan bu bitkilerin yaprakları hemen toprağın üst kısmındadır. Çiçekleri uzunca bir sap üzerinde salkım durumunda sıralanmış olup renkleri kırmızı veya pembedir. Bunlardan kırmızı çiçekli *Brunswigia Josephinae*, *B. gigantea* türleri bahçelerin bol güneşli, sıcak yerlerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

BRUNSWICK: bk. BRAUNSCHWEIG.

BRUNSWICK [*brunsvik*], **Therese** (1771-1861), Alman kontesi. Beethoven'ın talebesi olan B., rivayetlere rağmen onun «ölümsüz sevgilisi» değildir (Beethoven'in 6 Temmuz 18·· tarihli mektubu). Beethoven fa diyez majör sonatını B. T. e ve Appasionata'sını da kardeşi Franz'a ithaf etmiştir. Bk. BEETHOVEN.

BRUNTON [*brantın*], **Sir Thomas Lauder** (1844-1916), İskoçyalı hekim. Roxburghshire'da doğmuştur. Edinburgh üniversitesinde okumuştur. 1870 te Middlesex hastahanesinde mevadı tıbbî (materia medica) ve eczacılık öğretmenliği yapmıştır. 1871 de St. Bartholomew's Hospital adlı hastanede buna benzer bir mevki işgal etmiştir. 1874 te bu son hastanede yardımcı tabip ve 1895 te de hekim olmuştur. 1905 te istifa etmiş ve aynı hastanede müşavir hekim olmuştur. 1886 da, kuduz hastalığının tedavisi hakında bir rapor hazırlamakla mükellef bir komisyona âza olmuş ve Pasteur'ün sistemini tetkik etmek üzere Parise gitmiştir. İlâçların tesiri ve bunların tıpta kullanılışını ayrıca incelemiş ve angina pectoris (göğüs anjini) tedavisinde âmil nitratın kıymetini keşfetmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Pharmacology and Therapeutics* (Farmakoloji ve tedavi usulleri) [1880], *The Bible and Science* (Kitab-ı Mukaddes ve ilim) [1881]. *Disorders of Digestion* (Sindirim bozulmaları) [1886], *A Textbook of Pharmacology, Therapeutics and Materia Medica* (Farmakoloji, tedavi usulleri ve mevadı tıbbî ana kitabı) [3. bas. 1893], *Collected Papers on the Circulation and Respiration* (Kan dolaşımı ve solunum hakkında toplanmış yazılar) [1906].

BRUSCHETTINI [*bruskettini*] **SERUMU,** vereme karşı kullanılan bir serum aşısı. Bazı hayvanları, endotoksinleri tedricen artırarak imünize etmekle elde edilen bir serum olup bir bakteryel aşı ile karıştırılır. Bu endotoksinler ise, tavşanlara aleuronat (nişastasız un) ve tüberküloz basillerini şırınga ile aşılıyarak elde edilen plevral ekssüdat (akciğer zarı tereşşühleri) tan alınır. Bu serum, İtalyan (Cenovalı) hekim Bruschettini'nın adiyle anılır.

BRUSEA (Brucea), simarubyase (Simarubiaceae) familyasından, tropik Afrika ve Avustralyada 7 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi ağaç ve ağaççık olan bu bitkilerden Hindistan Malayasında yetişen *Brucea amarissima*, *B. Sumatrana* ve tropik Afrikada, hususiyle Habeşistanda yetişen ve küçük bir ağaççık olan *B. antidysenterica* türlerinin çok acı olan kabuk ve meyvaları, yerliler tarafından, mide kuvvetlendirici, ishal kesici, ateşli hastalıklara ve kurt dökme gibi çeşitli dertlere karşı ilâç olarak kullanılır.

BRUSELLOZ (Brucellose; İng. hekimi Sir David Bruce [b. bk.] adiyle anılır), insanlarda ve hayvanlarda bir bulaşıcı hastalık. Latince *febris melitensis* (Malta humması), *febris undulans* (Dalgalı humma), *septicemia melitensis* (Malta septisemisi), *melitococcosis* gibi adlar da verilir. Bunu tevlideden Brucella (b. bk.) mikropları şunlardır: *Brucella melitensis* (keçide), *Br. abortus bovinus* (sığırda), *Br. suis* (domuzda). İnsanda bu hastalık şu arazı yaratır: ateş (gizli, devamlı ve bilhassa azalıp çoğalma şeklinde dalgalı çeşitleri), kanda akyuvar (leucocyte) azalması, kırıklık, ensede ve oynaklarda ağrı, başağrısı, terleme, kabız, zaıf ve anemi, bazen de dalak şişmesi. B., brucella mikrobunu ihtiva eden süt ve süt mamulleri yemekle veya bu mikrobu taşıyan ete temas etmekle insana geçer; doğrudan doğruya insandan insana geçmez. Nadir olmakla beraber ölüm, aşırı zayıflama veya hastalığın kalbe vurması (endocardite) yüzünden vuku bulabilir. Hastalığın hâd devresi birdenbire başlıyabildiği gibi, müzminleşmesi de kabildir, ki bu takdirde senelerce sürebilir. B. un teşhisi için şu üç laboratuvar ameliyesine baş vurulur: Kan kültürü (hémoculture), kan seromu aglütinasyonu (séroagglutination), adaleye mélitine zerk edilme reaksiyonu (Intra-dermo-réaction).

Tedavi: Hâd devresinde yatakta istirahat ve bol vitamin. Oreomisin, kloromisetin, terramisin ve streptomisin gibi antibiyotikler; en çok oreomisin + streptomisin katışığı müessirdir. Müzmin B. un tedavisi güç olup antibiyotiklerin tesiri azdır; en çok terramisin kullanılır.

BRUSH [*braş*], **Charles Francis** (1849 1929), Amerikalı elektrikçi ve mucit. Euclid (Ohio) da doğmuş, Cleveland'de ölmüştür. Michigan üniversitesinde okumuş ve 1869 da oradan maden mühendisi diplomasını almıştır. Adını taşıyan dinamoyu icat ve ayrıca da seri ark lâmbası (bk. ARK LÂMBASI) nı (1878) ıslah etmiştir. Bundan başka 50 den fazla ihtira beratı almıştır. Cleveland'deki B. elektrik şirketini kurmuştur. Elektriğe ait icatları için 1881 de Fransa hükümeti ona Légion d'Honneur nişanını; 1899 da Amerika Sanat ve İlimler Akademisi, Rumford madalyasını; 1913 te de Amerika Elektrik Mühendisleri Enstitüsü de, Edison madalyasını vermiştir. 50 000 dolarlık bir sermaye ile, insan ırkının ıslahı için bir enstitü kurmuştur. Birçok ilmî yazılar bırakmıştır.

BRUSH [*braş*], **George de Forst** (1855 - 1941), Amerikalı ressam. Shebyville (Tennessee) de doğmuş, Hanover (New Hampshire) da ölmüştür. Pariste Gerôme'-un talebesi olmuştur. 1883 te teşhir ettiği Kuzey Amerika Kızılderililerine ait resimlerle dikkati çekmiştir, fakat sonradan kendini çocuk ve aile kompozisyonlarına ve portrelere hasretmiştir. Resimlerine ekseriya karısı ve çocukları model olmuştur. Uzun zaman Dublin'de yaşamıştır. En sevilen eserleri arasında şunlar sayılır: Kızılderili resimleri, «Sona eren sükût», «Heykeltıraş ve kıral» «Geyik avı»; bu resimler Washington National Gallery'sindedir. «Ana ve çocuk» (Museum of Fine Arts, Boston», «Bahçede» ile «Henry George'un portresi» (Metropolitan Museum), «Ana ve çocuklar» (Pasadena Academy of the Fine Arts), «Ana ve çocuk» (Corcoran Gallery), «Genç kemancı» (Worcester Art Museum), «Aile grupu» (Art Institute, Chicago) da anılabilir.

BRUSİLOV, **Aleksey Alekseeviç** (1853 - 1926), Rus suvari generali. Kutais (Kafkas) te doğmuş, Moskovada ölmüştür. Birinci Dünya Harbinde Galiçyayı istilâ eden ordu (1914) ile Volhınya'da mukabil taarruza geçen orduya (1915) kumanda etmiş ve Pripyat (Pripet) bataklıkları güneyindeki bütün Rus ordularının başkumandanı olarak General İvanov'un halefi olmuştur (1916). Avusturyalılara karşı Haziran - Kasım 1916 taarruzunu muvaffakiyetle idare etmiştir. Koalisyon Kabinesi tarafından başkumandan tâyin olunmuştur (1917). Bolşevik rejimini kabul etmiş, fakat faal olarak ona, hizmet etmemiştir. 1924 te azil ve tekaüt edilmiştir. Dünya tarihi bakımından oynadığı rolün ehemmiyeti, Rus İhtilâlinden sonra da, büyük taarruzu ile Alman ordularının Rusyadan Batı cephesine çekilmesine mâni olmasındadır.

BRUSİN (Brucine) çok zehirli bir madde olan striknin'in bir türevi, di-metoksi-striknin $C_{21}H_{20}(OCH_3)_2O_2N_2$. Striknin ile birlikte B. Hindistanda (Bombay. Madras) yetişen *Strychnos nux vomica* adlı bitkinin tohumunda % 2,5 oranında bulunur. Bu oranda B., strikninden pek az fazla olup umumiyetle buradan elde edilir. Bundan başka *Strychnos Ignatii*nin tohumunda da % 0,5 kadar B. vardır.

B. de, striknin gibi alkoloid olup daha az zehirlidir. Beyaz, lezzeti acı, billûri; suda az, eter, alkol ve kloroformda daha iyi çözünür.

BRUSİT (Brucite), bir maden. Bileşimi, $Mg(OH)_2$. Sistemi, çeşitlidir. En çok romboeder biçimli düzeyler ile sınırlanmış kristallerine raslanılmaktadır. Yaprak ve pul biçimli, ender olarak da telsel biçimli olanları görülmektedir. Sertliği 2,5; yoğunluğu 2,4. Yaprak halinde olanları eğilip bükülebilir Beyaz, yeşilimsi, cam gibi ve saydam renklerde bulunabilir. Kırılan yeri sedef ışıldamı gösterir. Hafif asitlerde kolaylıkla erir. Dış görünüşü jips ve talk minerallerini andırır. Mn ve Fe ile karışık çeşitleri fazladır. Serpantinler içerisinde. damarlarda (Amerikada Texas), kalker kayalarında ve kontakt sahalarda (İtalyada Predazzo) bulunmaktadır. Quebec'te 50 cm uzunluğunda telsel olanlarına da raslanılmıştır.

BRUSQUEMBILLE [*brüskãbıl*] (XVI. yüzyıl Fransız komedi yazarı ve aktörü Bruscambılle'ın adından). ıki, üç, dört ve beş kişi ile oynanan kâğıt oyunu; bu oyunda onlularla birlilere verilen ad (Briscambille de denir). B., oynıyanların sayısı çift ise, otuz ikilik bir deste (piquet) ile oynanır, tek ise kırmızı ve siyah iki yedili çıkarılır. Dört kişi olduğu zaman oynıyanlar, ikişer ikişer birleşip, kâğıtlarını birbirlerine söyliyebilirler. Birliler ve onlular esas kâğıtlardır; birli, onludan büyük değerdedir. Her oyuncuya üç kâğıt verilir. Kâğıt dağıtandaki üç kâğıttan sonuncusu kozdur. İlk oynıyan, herbangi bir kâğıt atar, diğerleri aynı cins bir kâğıtla mukabele ederler; aynı cinsten yoksa, koz veya başka bir kâğıt oynarlar. Birisi kâğıt kırdığı zaman yerden bir kâğıt çeker, diğerleri de onu takiben kâğıt çekerler. Yerdeki kâğıtlar bitinceye kadar oyuna bu şekilde devam edilir, sonra eldeki kâğıtlar oynanır. En sonunda herkes aldığı kâğıtların sayısını hesaplar ve buna birli ve onluların sayısını ekler.

Birli, on bir sayı değerindedir ve iki fiş kazanır; onlu. on sayı değerindedir ve bir fiş kazanır; papaz dört sayı. kız üç sayı, oğlan iki sayı değerindedir. Birlilerden biri kırılmışsa, onu yerleştiren. herkese iki fiş verir. En çok sayı alan. oyunda kazanmış olur. Bk. İSKAMBİL.

BRUSSONETİYA (Broussonetia), durgiller (Moraceae) familyasından bilhassa Japonyada 2 türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi ağaç olan bu bitkilerin *Broussonetia papyrifera*, *B. Kaempferi* türlerinin kabuklarındaki lifler den kâğıt imal edilir ve buna Japon kâğıdı denir. Avrupada ve yurdumuzdaki bazı parklarda *B. papyrifera* türüne süs ağacı olarak raslanmaktadır. Yaprakları duta çok benzediğinden (fakat yapraklar ve gövde daha koyu renkli, dallar tüylüdür) buna, bazı bahçıvanlar karadut da derler.

BRUSSONETİYA
a - b. Dişi çiçekli ve çeşitli yapraklı bir dal, g. Erkek çiçekli dal

BRUT ROMANLARI, bazı eski İngiliz manzum kroniklerine verilen isim. Bunlar, Geoffrey of Monmouth (1100 ? - 1154) ın *Historia regum Britanniae* (Britanya kırallarının tarihi) adlı eserine dayanarak, İngilterenin en eski tarihinden ve Aeneas'ın torununun oğlu ve Britanyalıların ceddi olduğu rivayet olunan efsanevî Troia'lı Bru-

tus'tan bahseder. Bu isim, Bryt (Britanya) ile Brutus'un karışmasından hâsıl olmuştur. En tanınmış Brut romanı Layamon'un 32,250 alliteratif (bk. ALLİTERASYON), yer yer de kafiyeli mısra ihtiva eden *Brut* adlı Orta İngilizce şiiridir (XIII. yüzyıl başı) ki bunun da esası Wace'ın *Le Roman de Brut* veya *Brut d'Angleterre* (B. romanı, veya İngiltereli B.) adlı 14 000 mısralık Anglo-Norman şiirinde (1150 sıraları) görülmektedir. Bk. LAYAMON, ve WACE.

BRUTIUM veya **BRUTTIUM**, Eskiçağda Magna Graecia (Lat. = büyük Yunanistan, şimdi Güney İtalya)nın batı yarımadası, bugünkü Calabria. Başlıca şehirleri Cosentia (Cosenza), Rhegium (Reggio Calabria), Mamertum veya Mamertium (Oppido), Locres (Locri), Scylacium (Squillace) ve Croton (Crotone) idi. B., M. Ö. 270 te Roma hâkimiyeti altına girmiştir. Ahalisine Brutian'lar (Brutiani), Bruttian'lar (Bruttiani) veya Bruti'ler (Brutii), Brutti'ler (Brutti) denirdi.

BRUTTİ'LER (Lat. *Bruttii, Brutii, Bruttiani, Brutiani,* Yun. *Brettioi*), eski İtalyanın Bruttium (şimdi Calabria) bölgesinde yaşamış bir kavim. M. Ö. VIII. yüzyılda Bruttium'da Yunanlılar yerleşerek sahil bölgesinde mamur koloniler kurmuşlar, daha sonra memleketin içlerine de sokularak yerli ahaliyi tamamen Yunanlaştırmışlardı. B. hakkındaki ilk kayıtlar M. Ö 420 yıllarına aittir. Bu sıralarda Lukan'larla siyasi bir birlik teşkil eden B., Sila (şimdi Aspromonte) ormanında oturmakta idiler. Takriben M. Ö. 353 te, B., Lukan'lara karşı ayaklanarak, kendilerini müstakil ilân etmişlerdir. Lukan'lar, B. i yola getirmeyi denemişlerse de, muvaffak olamıyacaklarını anlayınca, Yunanlılara karşı onlarla bir ittifak akdetmişlerdir. Bu sıralarda Yunan kolonileri, aralarındaki rekabet yüzünden çok kötü bir duruma düşmüş idiler. Lukan'larla birleşen B., Tempsa, Terina ve Vibo'yu zaptettikten (M. Ö. 356) bir müddet sonra, Kroton (şimdi Crotone) u da ele geçirmek maksadiyle şehri muhasara etmişler, fakat Kroton'lular, Syrakusai'lıların yardımiyle B. i büyük bir bozguna uğratmışlardır (takr. M Ö 318). 303 sıralarında Sparta'lı Kleonymos, B. le bir ittifak yaparak Güney İtalyayı işgal etmek istemişse de, kabalığı yüzünden müttefikleriyle bozuşarak İtalyayı terk etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonraki yıllar B. in bir yandan Lukan'larla, öte yandan da bunların Yunanlılarla yaptıkları harblerle geçmiştir. B., bu karışık durumdan faydalanarak, o sıralarda Syrakusai tyrannos (diktatörı) u Agathokles'in elinde bulunan Kroton'u ele geçirmeyi bir daha denemişlerdir. Bunun üzerine Agathokles, Bruttium'a saldırarak sahildeki şehirleri zaptetmişse de (M. Ö 301), ertesi yıl Korkyra (Korfu) seferinde bulunduğu sırada filosu ayaklanmıştır. Nihayet 296 da B., Kroton'u, az sonra da bütün Yunan şehirlerini ele geçirmişlerdir.

M. Ö. III. yüzyılda B. in iktidarı, zirvesine ulaşmış bulunuyordu. Başlıca merkezleri Cosentia (Cosenza), Petelia (Strongoli yakınında) ve Clampetia (Amantea) idi. B. üzerinde Yunan tesiri büyüktü. B. in. anadilleri yanında Yunanca da konuştukları kaynaklardan anlaşılıyor. Roma şairi Ennius, B. i *bilingues* (iki dilli) olarak vasıflandırmaktadır.

B. in Romalılarla arası, ilk defa Roma - Epeiros harbi zamanında açılmıştır. Romalılar, Epeiros kıralı Pyrrhos'a yardım ettikleri için, B. in Sila ormanındaki topraklarının yarısını ellerinden almışlardır (M. Ö. 270). İkinci Pun Harbinde (M. Ö. 218 201), Cannae savaşından (M. Ö. 216) sonra B., Hannibal tarafını tutmuşlar ve Hannibal harbin son safhasında başkarargâhını Bruttium'da kurmuştur. Hannibal'ın hezimetiyle B. in istiklâli de sona ermiştir. Romalılar Bruttium'u işgal ederek B. i kendilerine köle yapmışlar ve şehirlerine kendi ahalisini yerleştirmişlerdir. M. Ö. 132 de konsül Publius, Popillius, Vibo ve Cosentia'dan da geçen Capua - Rhegium anacaddesini inşa ettirmiştir. B. ne iç harbde, ne de uzun müddet Sila ormanında karargâhı bulunan Spartacus'un ayaklanmasında (M. Ö. 71) kavim olarak bir rol oynıyamamışlardır. 42 - 36 yıllarında Octavianus, Sextus Pompeius'la yaptığı savaşlarda Vibo'yu deniz üssü olarak kullanmıştır.

B. ve Bruttium adları VI. yazyıldan sonraki kaynaklarda geçmektedir. Bu tarihten itibaren Bruttium adı yerine Calabria adının kullanıldığı görülür.

BRUTUS AİLESİ, Eski Romada meşhur bir aile, Iulius ailesi (gens Iulia) nin bir kolu. En tanınmış üyeleri şunlardır:

1. **Lucius Iunius B.** (ölm. takr. M Ö. 510), Lucius Iunius ile Kıral Tarquinius Superbus'un kızkardeşlerinden birinin oğlu. Tarihte Roma Cumhuriyetinin kurucusu olarak gösterilir. Bir rivayete göre, Tarquinius Superbus kendisi için tehlikeli görünen akrabalarını öldürdüğü zaman, B. kendini deli göstermek suretiyle ölümden kurtulmuştur (Brutus = kalın kafalı, sersem, deli adı bundan gelir). Bundan sonra Tarquinius Superbus'un oğulları ile birlikte Delphoi'a giderek Apollon'a, içi altınla doldurulmuş bir sopayı adak olarak sunmuştur. Kâhine Pythia'nın, annesini ilk olarak öpecek olana hükümdarlık geçeceğini söylemesi üzerine, B. bütün insanların müşterek annesi olan toprağı öpmüştür. Tam bu sıralarda Tarquinius oğullarından Sextus'un tecavüzüne uğrıyan Lucretia'nın intiharı üzerine B. Tarquinius'lara karşı Roma halkını ayaklandırmış, kırallığın kaldırılmasına ve kıral ailesinin sürülmesine dair karar çıkartmıştır. Patricius (asılzade) lar arasından her yıl seçilen iki konsül (consul), devletin idaresi ile vazifelendirilince, B. ile Lucretia'nın kocası Tarquinius Collatinus Romanın ilk konsülleri olmuşlardır. Amma sürülen kıral, Romanın asılzade gençlerini cumhuriyete karşı ayaklanmağa teşvik ettiği zaman, B. un iki oğlu da onlara katılmış, fakat Vindex adında bir kölenin B. a haber vermesi üzerine, bütün suikastçılar onun huzurunda idam edilmişlerdir. Tarquinius Superbus, Etrusk'ların yardımiyle topladığı ordu başında Romaya yürüdüğü zaman, B., Arsia ormanında Aruns Tarquinius ile yaptığı düelloda yaralanarak ölmüştür. B. un ölümü ile B. A. nin patricius kolu sönmüştür.

B. ismi Roma tarihinde prensipleri uğruna her şeyi feda eden koyu cumhuriyetçi tipi olarak anılır. B. un Eskiçağa ait güzel bir büstü Napoli Millî Müzesindedir. B. ile oğullarının hikâyesini konu olarak alan tablo ve edebî eserlerden bilhassa şunlar anılabilir: David: «Brutus'a oğullarının cesetlerini getiren lictor'lar» (tablo, 1789), Lethier «Oğullarını ölüme mahkûm eden Brutus» (tablo, 1812 Louvre); Voltaire: *Brutus* (5 perdelik munzum trajedi, ilk temsil 1730), Alfieri: *Bruto il primo* (Birinci Brutus) ve *Bruto il secondo* (İkinci Brutus) [trajediler, 1786].

2. **Lucius Iunius B.**, M. Ö. 493 te Roma halkının Mons Sacer'e çekilişini idare edenlerden biri. Halkın menfaatlerini koruyacak olan tribunatus ihdas edilince ilk iki tribunus'tan biri B. olmuştu.

3. **Iunius Decimus Gallaecus B.**, M. Ö. 138 de Roma konsülü. Güney Hispania'da Lusitan'ların akınlarını durdurmuş ve esir ettiği Lusitan'ları kurduğu Valencia şehrinde yerleştirmiştir.

4. **Lucius Iulius B. Damasippus,** Marius partisine mensup bir praetor. M. Ö. 82 de Sulla tarafını tutan senatorları öldürtmüş, fakat Sulla'nın intikamından korkarak 79 da intihar etmiştir.

5. **Marcus Iunius B.**, Caesar'ın katilinin babası. Karısı Servilia, Utica'lı Cato'nun üvey kızkardeşi idi. B., önce Marius tarafını tutmuşsa da, Sulla zamanında Gallia Cisalpina valisi olmuş, Sulla'nın ölümünden sonra da Lepidus tarafına geçmiştir. Pompeius, B. un karargâhı olan Mutina (Modena) yı zaptetmiş ve B. u idam ettirmiştir.

6. **Marcus Iunius B.** (M. Ö. 85 - 42), öncekinin oğlu, Caesar'ın katillerinden biri. Romada doğmuş, Atinada felsefe tahsil etmiş ve Cicero gibi politikayı retorik (belâgat) ve felsefe zaviyesinden tablile çalışmıştır. B. çalışkanlığı, ciddiliği ve karakterinin sertliği ile, sefih bir hayat süren o zamanki Roma gençlerinden ayrılıyordu. Siyasetten uzun zaman uzak kalan B., M. Ö. 53 te kayınpederi prokonsül Appius Claudius ile birlikte Kilikia'da bulunmuş. sonra Yunanca konuşulan Doğu eyaletlerini gezmiştir. *De officiis* (Vazifeler hakkında), *De virtute* (Fazilet hakkında) ve *De patientia* (Sabır hakkında) adlı eserlerini bu seyahati sırasında yazmış olması ihtimali vardır. B., amcası, sonra kayınpederi Cato (B. un ikinci karısı Porcia, Cato'nun kızıdır) ile birlikte, cumhuriyetin korunmasını programına alan Pompeius tarafını tutmuş ve Pharsalos (Thessalia) meydan savaşına da katılmıştır (48). Bununla beraber Caesar, Romaya dönen B. u iltifatla karşılamıştır. Cicero da B. ile samimî bir dostluk peyda etmişti. B. 45 Eylülünde Romaya dönen Caesar'ı monarşi kurmak fikrinden vazgeçirmeyi denemişse de, muvaffak olamamış, bu arada cumhuriyetçilerin, en çok da Cassius'un kışkırtmaları üzerine Caesar'ı öldürmeğe razı olmuştur (15 Mart 44). Dostu B. u da katiller arasında gören Caesar'ın *Et tu, Brute!* (Sen de mi, Brutus?) sözü meşhurdur. Bu cinayet Roma halkında büyük bir infial yaratmış, bunu Antonius'un, Caesar'ın mezarı başında söylediği nutuk da körüklemiştir. Umumi efkârın suikastçılar aleyhine büsbütün dönmesi üzerine, bunlar Romayı acele terk etmek zorunda kalmışlardır. B. Makedonyaya gitmiş, buradaki orduyu ele almış ve Anadoluda Triumvir'lere karşı asker toplıyan Cassius'un ordusu ile birleşmiştir. Antonius ile Octavianus, Senatus tarafından lânet edilen cumhuriyetçiler üzerine Doğuya yürüdükleri zaman, B. da Cassius ile birlikte Makedonyaya dönmüş ve iki ordu Philippoi (Lat. Philippi, Makedonya) yakınında karşılaşmıştır. B. Octavianus'u yenmiş, fakat Cassius Antonius'a yenilerek intihar etmiştir. Takriben 20 gün sonra, Antonius B. ile çarpışarak onu bozguna uğratmış, B. da üzüntüsünden intihar etmiştir (24 Ekim sonu).

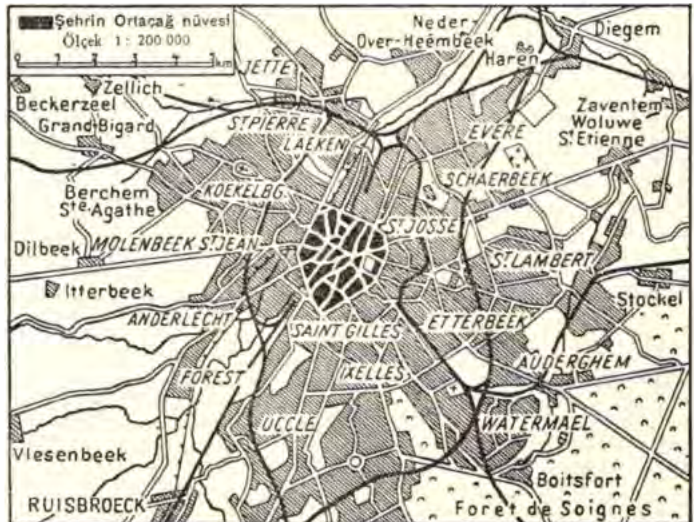
M. I. BRUTUS

B., adı geçen eserlerinden başka diğer felsefi eserler de meydan getirmiş, ancak bunlar kaybolmuştur. Yalnız Cicero'ya yazdığı mektupların bazıları zamanımıza kadar gelmiştir.

7. **Decimus Iunius B. Albinus** (takr. M. Ö. 84 - 43), Caesar'ın en kabiliyetli subaylarından biri. Önce Gallia'da savaşmış, sivil harb sırasında 49 da Massilia (Marseille) yı muhasara eden donanmaya kumanda etmiş ve iki deniz savaşında zafer kazanmıştır. Caesar, 48 de kendisini Gallia valiliğine tâyin etmiştir. Buna rağmen B. da suikastçılara katılmış, fakat bundan sonraki karışıklıkta Gallia'ya gitmiş ve Mutina (Modena) yı kahramanca müdafaa etmişse de, Lepidus tarafından desteklenen Antonius'a karşı yeter derecede kuvvetli olmadığı için, Marcus Brutus ve Cassius ile birleşmek üzere Makedonyaya gitmek istemiştir. Fakat askerleri tarafından terk edilerek Antonius'un emriyle öldürülmüştür.

BRUUN [*brūn*], **Laurids** (1864 - 1935), Danimarkalı yazar. Odense'de doğmuş, Kopenhag'da ölmüştür. Tarihî, hayalî - romantik ve modern hikâyeler, seyahatnameler ve aile romanları yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Kronen* (Taç) [1902] *Alle Synderes Konge* (Bütün günahların kıralı) [1904], *Den evige* (Ebedî) [1905], ve bilhassa *Van Zantens lykkelige Tid* (Van Zanten'in mesut zamanı) [1908].

BRUXELLES (Fr. *brüsel*, mahallî olarak *brüksel*; Flam. Brussel, Alm. Brüssel, İng. Brussels. Bu ad Flam. *bruoc* veya *brök* [= bataklık çayır] ve *selle* yahut *sele* [= ev] den gelir; Brussel kelimesi «bataklık çayırlarda yerleşme» demektir), Belçika kırallığının başkenti. Aynı zamanda Brabant vilâyetinin de merkezidir. Deniz seviyesinden 15 - 80 m yüksekte bulunan B., Belçikanın ortasındadır. B. belediyesi sınırları ancak eski şehri içine alır, ki nüfusu 185 100 (1950) dür (1938: 191 700). *Agglomération Bruxelloise* (B. e bitişik semtler) adını taşıyan bütün şehir ise uzun zamandan beri eski şehirle kaynaşmış olan 18 kasaba ile birlikte yaklaşık olarak 1 000 000 luk bir nüfus barındırır. Bu kasabaların başlıcaları şunlardır: kuzeyde Schaerbeek, nüfusu: 125 500; doğuda Etterbeek,

BRUXELLES şehrinin plânı

nüfusu: 50 500; güneydoğuda Ixelles, nüfusu: 92 400; güneyde Saint-Gilles, nüfusu: 61 100; batıda Anderlecht ile Molenbeek, nüfusları 86 700 ve 63 700. Yalnız kuzeydeki Laeken, kırala ait şatosu ve bazı yakın semtleriyle birlikte, 1921 de B. in içerisine alınmıştır. B. in iç tarafları iş merkezi, dolayisiyle de pahalı olduğu için sakinlerini yavaş yavaş kaybetmektedir (1926: 214 000).

B. aynı zamanda memleketin kültürel merkezidir. Burada Devlet üniversitesi (1834 te kurulmuş), Teknik üniversite (1873), Kıraliyet Akademisi (1772), meşhur bir kütüphane, ilim cemiyetleri, sanat ve meslek okulları, konservatuvar, Kongo müzesi, Bitkiler bahçesi, Akvaryum, Tabiiye müzesi, önemli sanat abideleri, eski ve yeni sanat müzeleri, pek çok tiyatrolar vardır.

Bunlardan başka B. de, Millî Banka, birçok önemli

BRUXELLES: St Gudule kilisesinin ön cephesi

millî veya milletlerarası endüstri ve ticaret kurumları merkezi bulunmaktadır. B., Belçika demiryollarının milletlerarası ve kıtalararası hava yollarının kavşak noktasıdır (hava limanı Haren'dedir). B., deniz kanalı adını taşıyan kanal (3000 tonluk deniz gemileri bunu kullanabilir) ile Anvers (Antwerpen) e birçok küçük kanallar ile de Charleroi endüstri bölgesine bağlıdır. Canlı bir ticaret merkezi olup birçok endüstrileri vardır: mensucat (ipek, keten, pamuk, «B. dantelaları»), madencilik, otomobil imali, moda, biracılık ve kimyevî maddeler. Son zamanlarda, kanallar boyunca maden ocakları açılmış ve ağır endüstri tesisleri de kurulmuştur.

B. in adı, tarihte ilk defa 870 te Brosella, 966 da Bruocsella (Bruchsal ile mukayese edilebilir) olarak geçmiştir. Şehir, Louvain kontları (ki bunlar sonradan Brabant kontları olmuştur) ına ait olup Senne ırmağının bir adası üzerindeki bir kalenin etrafında kurulmuştur. Senne ırmağının üstü, 1872 - 1874 yıllarında hemen hemen tamamen örtülmüş olup, mezkûr ada şimdi Saint Géry meydanını teşkil eder. Köln'den Flandra'ya giden yol, bataklık ovada bu noktadan geçerdi. Bu şehir topluluğuna XI. yüzyıldan itibaren Kondenberg (şimdi Palais Royal) üzerinde yükselen bir kale katılmıştır. Bu iki kale arasında da alt şehir hâsıl olmuştur.

B., Flandra şehirlerinkinden daha geç inkişaf etmiştir. Çuha endüstrisi burada ancak XII. yüzyılın ortasından sonra gelişmiştir (bilhassa Bourgogne idaresi altında). XIV. yüzyılın sonunda B., inkişaf bakımından Louvain'den daha ileri olup, şimdi Brabant'ın başkenti olmuştur. Dış bulvarların teşkil ettiği geniş ve muhteşem başkent XIV. yüzyıl surlarını takibeder. Alt şehrin en canlı noktası, eski çarşı meydanı olan Grand Place, şimdi biraz sönmüştür. Bu meydan eskiden turnuva (şovalyelerin at üzerinde birbirini devirmek için yaptıkları oyun) ların ve idamların vuku bulduğu yerdi. 5 Haziran 1568 de burada Egmont ve Horn kontları idam edilmiştir. Burada şu meşhur yapılar vardır: Geç gotik üslûplu belediye sarayı (XIV. - XV. yüzyıllar); Maison du roi (= kıral evi) veya Broodhuis (= ekmek evi); 1695 ten sonra barok üslûpta tekrar inşa edilen lonca binaları. Alt şehirde bulunan kiliseler, ki bunlar arasında begin (bir sınıf Belçikalı rahibe) lere ait muhteşem bir Barok kilisesi de vardır, alt şehrin doğusunda uzanan üst şehirdeki büyük Sainte Gudule kilisesi (XVIII. - XV. yüzyıllar) ile kıyas olunamaz.

Habsburgların idaresi altında B., 1530 dan itibaren yeniden tahkim olunarak alçak ülkelerin başkenti ilân olunmuştur. 30 Ocak ve 7 Şubat 1522 de B. de, V. Karl (= I. Carlos) ile kardeşi Ferdinand arasında, Habsburglara ait toprakları bu hanedanın Alman ve İspanyol kolları arasında paylaştıran ve «B. Antlaşmaları» adını taşıyan anlaşmalar imzalanmıştır. 1576 da, B. alçak ülkelerde baş gösteren ayaklanmaya katılmış ve ancak 1585 te Alessandro Farnese'nin kumandası altında İspanyollar tarafından tekrar zaptolunmuştur. XIV. Louis'nin İspanyollara karşı yaptığı harblerde B. çok hasar görmüş, 1695 te, Villeroi tarafından topa tutulunca, Ortaçağdan kalma alt şehir hemen hemen yanmıştır. Avusturya idaresi altında (1713 - 1794) B. yeniden inkişaf ederek XVIII. yüzyılın sonunda nüfusu 80 000 e yükselmiştir.

1815 - 1830 yıllarında B. ve Lahey, münavebe ile kıralın ikametgâhı ve parlâmentonun toplantı yeri olmuştur. 1830 da B. de başlıyan Belçika ihtilâli sonunda şehir Belçika kırallığının başkenti olmuştur. Aynı zamanda surları yıktırılmıştır. B., tipik bir «city» (yani para işleri merkezi) olup, dar ve iğri büğrü sokakları bulunan alt şehrin büyük bir kısmı Paris örnek alınarak modernleştirilmiştir. Kuzey istasyonunu güney istasyonuna bağlıyan bulvar, yanı sıra uzanan birçok sokaklarla alt şehirden geçer: bu bulvar ile sokaklar şehrin başlıca iş merkezidir. İkisi arasında Borsa ile Palais de Midi yükselir. Üst şehirde, Koudenberg (Place Royale) in etrafında şu binalar bulunmaktadır: Kıraliyet sarayı (XVIII. yüzyıla ait; birkaç defa genişletilmiş ve şekli değiştirilmiştir); güzel bahçeler içerisinde Akademi sarayı, Vekâletler, Üniversite bütün B. e hâkim olan muhteşem adliye sarayı (1883 te bitmiştir). Eski şehrin doğusunda, XIX. yüzyılın ikinci yarısında hâsıl olan aristokratik Quartier Léopold uzanır. Buradaki Parc Léopold'da müzeler ve ilmî enstitüler bulunur. Aynı semtteki Parc du Cinquantenaire'de büyük müze ve sergi sarayı yükselir.

BRUXELLES: Kıral sarayı

Bu sarayda 1897 ve 1910 da dünya sergileri açılmıştır. B., Flaman - Wallon dil sınırının kuzeyinde bulunup aslında bir Flaman şehri olmasına ve resmen iki dil konuşmasına rağmen şimdi dil bakımından geniş ölçüde Fransızlaşmış bir haldedir B. Birinci ve İkinci Dünya Harblerinde Almanlar tarafından işgal edilmiştir (1914 - 1918 ve 1940 - 1944).

B. de, bilhassa XIX. yüzyılın ortasından sonra birçok milletlerarası kongreler ve konferanslar toplanmış ve türlü antlaşmalarla anlaşmalar imzalanmıştır. 1874, 1889 - 1890 1900, 1902, 1913, 1920, ve 1948 tarihlerindeki kongreler veya konferanslar için aşağıya bk ; 1522 deki B. Antlaşmaları için de yukarıya bk Bunlardan başka, B. de toplanan konferanslar şunlardır: 1. 1876 da: Afrika'nın istikşafı, Avrupa medeniyetine ve ticaretine açılması hususunu görüşmek üzere, büyük devletlerin temsilcileri kıral II. Léopald tarafından gayrı resmî olarak B. de bir toplantıya davet edilmiş, bunun neticesi olarak da Afrika'da Belçika kıralının şahsi mülkü olan Kongo Serbest Devleti (Etat Indépendant du Congo: 1908 de Belçika devletine geçerek «Belçika Kongosu» [Fr. Congo Belge, Flam. Belgisch Kongo] adını almıştı) kurulmuştur. 2 1891 de: İkinci Milletlerarası İşçi Kongresi (bk MİLLETLERARASI İŞÇİ KONGRELERİ). 3. 1892 - 1893 te: Milletlerarası Meskûkat Konferansı. 4. 1910 da: Milletlerarası Denizcilik Konferansı.

BRUXELLES ANLAŞMASI (14 Aralık 1900), Fransa, Belçika Brezilya İspanya, Guatemala, İtalya, Holânda, Portekiz, Salvador Sırbistan ve İsviçre devletlerinin, sınai mülkiyet ve ihtira haklarının korunması hakkında, 20 Mart 1883 te Pariste imzaladıkları 19 maddelik bir anlaşma. Bu anlaşma ile sınaî mülkiyet ve ihtira haklarının korunması hususunda müşterek tedbirler alınıyor ve bu tedbirlerin yürütülmesi için de merkezi İsviçrede bulunmak üzere bir «Sınai Mülkiyetin Korunması Birliği Milletlerarası Bürosu» kuruluyordu. Anlaşmanın 14. maddesinde tatbikatın ortaya çıkaracağı ihtiyaçlara göre daha müessir hale getirilmesi gayesiyle, bu anlaşma hükümlerinin ve alınan tedbirlerin zaman zaman gözden geçirilmesi derpiş edilmişti. Bu maksatla 1886 da Romada ve 1890 - 1891 de de Madridde birer konferans toplanmışsa da, 1883 anlaşmasında yapılacak değişiklikler hakkında bir görüş birliğine varılmamıştır. Yalnız Madrid Konferansında yukarıda adı geçen devletlerden bazıları «Madrid Birliği» adiyle mahdut bir birlik kurmuşlardı. Bundan sonra, Guatemala ile Salvador'un katılmadığı, fakat anlaşmayı ilk imzalıyan devletlere ilâveten Danimarka, Dominika Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Japonya, Norveç, İsveç ve Tunus'un katıldığı bir konferansta, Bruxelles'de 14 Aralık 1900 de, eski anlaşmayı tâdil eden yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Bu yeni anlaşma ile 1883 tarihli anlaşmanın 3,4, 9 11 ve 16. maddeleri tâdil edilmiş ve bazı yeni hükümler konmuştur.

BRUXELLES DANTELİ (Bruxelles iğnesi veya Bruxelles aplıkasyonu da denilir), hususi bir keten iplikle ve tığla yapılan dantel. Çeşit olarak Alençon iğnesine yakındır, fakat kabarık olmayıp, daha hafıf, daha ince bir desen arz eder. Pamuk ipliği ile meydana getirilen süsler ayrıca yapılır, sonra sayısız zikzaklar halinde birbirine eklenir.

B D., Binche danteli şeklinde de yapılır. B. aplikasyonunda, tül üzerine aplike edilen süsler bulunur.

BRUXELLES DEKLÂRASYONU (27 Ağustos 1874), harb kanun ve âdetleri hakkında imzalanmış bir deklârasyon. Harb esirlerinin durumunu ıslah gayesiyle Pariste kurulmuş olan bir cemiyet bu hususta bir proje hazırlamış ve bunun müzakeresi için 1874 başlarında milletlerarası bir konferansı toplantıya çağırmıştı. Lâkin Rusya da bu sırada aynı mevzuda bir proje hazırlamış olduğundan ve resmî bir konferans için teşebbüse geçtiğinden bu cemiyet hazırlamış olduğu konferanstan, Rusyanın talebi üzerine vazgeçmiştir. Türkiyenin de dahil bulunduğu 15 Avrupa devletinin iştirak ettiği konferans 27 Temmuz 1874 te Bruxelles'de toplanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ile Güney Amerika devletleri bu konferansa iştirak etmemiştir. Konferans, bir ay çalıştıktan sonra 27 Ağustos 1874 te bir «Harb Kanun ve Âdetlerine Dair Milletlerarası Deklârasyon Tasarısı» kabul etmiştir. 56 maddeden ibaret olan tasarının ihtiva ettiği hususlar şunlardır: Düşman arazisi üzerinde askerî otorite (madde 1-8), muharip taraf olarak tanınma (9-11), düşmana zarar verme vasıtaları (12 - 14), muhasara ve bombardımanlar (15 - 18). casuslar (19 - 22) harb esirleri (23 34), hasta ve yaralılar (35), hususi şahıslar üzerinde askerî yetki (36 - 39), askerî masraflara iştirak (40 - 42) parlâmento üyeleri (43 - 45), teslim olma (46), mütareke (47 52), tarafsız memleketlerde enterne edilen muharipler ve tedavi gören yaralılar (53 - 56).

Bu deklârasyon tasarısı, birçok bakımlardan eksik bulunuyordu. Meselâ deniz harblerine mukabele bilm sile, harbin nasıl başlayıp nasıl sona ereceğine dair hiçbir kaide tesbit edilmemişti. Bu deklârasyon tasarısı kesinleşip yürürlüğe girmemiştir.

Harb kanun ve âdetlerine ve bu arada harb esirlerine tatbik edilecek muameleye ait kaideler esaslı olarak 1899 ve 1907 Lahey Sulh Konferanslarında tesbit edilmiştir.

BRUXELLES EMTİA LİSTESİ KONFERANSI, dış ticaretin tasnifi ve teşkilâtlandırılması maksadiyle milletlerarası teşekkü ler tarafından hazırlanıp 1913 te Bruxelles'de kabul olunan bir milletlerarası liste. Bu sayede, dış ticaretin neticelerini milletlerarası bakımdan birbirleriyle mukayese etmek imkânı hâsıl olmuştur. Bu liste, 186 çeşit emtia tefrık eder. Bunlar da başlıca beş grupa ayrılır. Bu gruplar şunlardır: Canlı hayvanlar, gıda maddeleri ve içk ler, ham maddeler ve yarı işlenmiş emtia, tam işlenmiş emtia, altın ve gümüş.

«Bruxelles listesi», bazen de «Cenevre listesi» adını taşıyan milletlerarası ikinci bir vesika ise, 1927 de Milletler Cemiyetinin isteği üzerine bir bilirkişi komitesi tara-

fından hazırlanıp, makul bir tanzim ve tasnıf metodu ile istihsalde beliren teknik terakkivi aksettirmek maksadını güden bir gümrük tarifesi lâyihasıdır. Oynadığı roller arasında Benelux (b. bk.) memleketlerinin gümrük birliği için bir örnek vazifesini de görmüştür.

BRUXELLES HALISI, Jacquard tezgâhları üzerinde, madenî çekiş telleriyle işliyen bir nevi makine ile yapılmış halı. Üzerinde renkli desenleri vardır; yüzü düzdür. Fonu jüt keten veya yünle dokunur, kamgarn yün ipliğinden havı da dokuma tezgâhındaki madenî teller vasıtasiyle çekilerek ilik halkaları meydana getirilir ve kesilmez (B H na benziyen Tournay halısında, hav iplikleri kesilir). Bobınlerin sayısına göre, B. H na 3,4 veya 5 «tezgâhlı» halı denir. Bu bobinlere renkli deseni dokuyacak olan renkli atkı iplikleri sarılır. Bruxelles «duvar halıları» denilen çeşitleri, tek tezgâhlı ucuz halılardır; bunlar renkli iplıklerle dokunduğu gibi, çok kere dokunduktan sonra basma usulıyle de resimlenebilir.

BRUXELLES KANALI (Willebroeck kanalı). Bruxelles'i, Boom'da Rupel nehrine bağlıyan kanal. 1550-1561 yıllarında inşa edilmiştir. Yükseklik farkı 10 m dir. İki büyük bendi vardır Uzunluğu 28 km, derinliği 6,5 m dir. 3000 ton kadar olan gemiler için elverişlidır.

BRUXELLES KONFERANSI (1889 - 1890) veya **BRUXELLES UMUMİ AKDİ** (2 Temmuz 1890), zenci ticaretini kaldıran konferans.

1815 Viyana Kongresinde 1833 ve 1841 de imzalanan antlaşmalarda zenci tıcaretinin ilgasına çalışılması hususunda bazı tedbirler alınmıştı Fakat bu tedbirler gereği gibi yürütülememişti Afrikadaki müstemleke meselelerini tanzim eden 1884 - 1885 Berlin Konferansı ve bu konferans sonunda imzalanan Berlin Umumi Akdinın 6 ve 9 maddelerin e de, yine zenci esaret ve ticareti meselesi ele alınmış ve bunu imzalıyan devletler, zenci tıcaretine mâni olunması için gayret sarf edeceklerini taahhüdetmişlerdi Afrikada Kongo gibi geniş bir sömürgeye sahıp olan ve bu mesele ile yakından ilgili bulunan Belçika, bütün ilgili devletleri, 1889 Eylülünde. zenci ticaretinin tamamen men'i için Bruxelles'de bir konferansa davet etmiştir Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğunun da dahil bulunduğu 16 devletin iştirak ettiği bu konferans, bir seneye yakın bir zaman çalıştıktan sonra. 2 Temmuzda, 1 0 maddeden ibaret olan Bruxelles Umumi Akdi imzalanmıştır.

B. U. A., zenci esaret ve ticaretini tamamen menediyor ve genel olarak şu tedbirleri alıyordu: Sömürgelerde idari, adli dinî ve askerî hizmetlerin tedrici surette inkişafı, askerî tesisler kurarak «ınsan avı» na mâni olunması, sömürgelerde her türlü münakale vasıtalarının geliştirilmesi, sömürgelere ateşli silâhlar ithalinin men'i, yerli kabîleler arasındaki iç mücadeleleri azaltmak ve yerlileri ziraat ve sanate alıştırmak, ticarî işletmelerle yerliler arasındaki hizmet akitlerinde taraflar arasında eşitliği temin için kontrol tesisi, kaçırılıp da bulunan zencilerin memleketlerine iadesi, her devletin zenci ticaretini meneden kanunlar çıkarması, bu tedbirlerin iyi bir şekilde tatbiki için Zengibar'da bir Mılletlerarası Büro kurulması.

B. G. A., kendisinden önceki teşebbüslerden çok daha fazla müessir olmus ve zenci ticaretinin tamamen ortadan kalkmasını temin etmiştir.

BRUXELLES KONFERANSLARI (1914 Harb sonu), 1920 de yapılan B K., İtilâf (Entente) devletleri tarafından toplanılıp tazminat meselesi hakkında cereyan etmiştir 2 - 3 Temmuzda toplanan birinci konferans, Almanyanın vereceği harb tazminatının yarısını Fransaya vadetmiş ve Belçikanın rüchan hakkını tanımıştır İkinci konferans (24 Eylül - 8 Ekim) Milletler Cemiyetinin teşebbüsü ile toplanmış ve Avrupanın malı durumunu müzakere etmiştir. Üçüncü konferansa (16 22 Aralık) Alman mütehassısları da davet edilmişti: bu konferansta Fransa, tazminat meselesinin, Almanya tarafından yapılacak 3 milyarlık, yıllık ödemeler yolu ile halledılmesini teklif etmiştir. Bu üçüncü konferans, 1921 de Paris ve Londrada toplanan konferanslara bir hazırlık teşkil etmiştir.

BRUXELLES KÖPEĞİ, Belçika menşeli cüce köpek. Tel gibi sert tüylü cinsine «grıffon bruxellois», kara veya kırmızı - kahverengi tüylüsüne «griffon belge» kısa tüylüsüne «brabançon» denir. Yüzünün hemen hamen insani ifadesiyle meşhurdur. Bk. GRIFFON.

BRUXELLES LÂHANASI: bk. BRASSİKA.

BRUXELLES PAKTI veya **ANTLAŞMASI** (17 Mart 1948). Bruxelles'de, Benelux Devletleri denen Belçika, Holânda, Luxemburg ile Fransa ve İngiltere arasında imzalanmış bır antlaşma. İkinci Dünya Harbi esnasında Batı demokrasileri ile Sovyetler Birliği, müşterek düşmana karşı sıkı bir işbirliği yapmışlardı. Bu işbirliğinin harbden sonra da devam edeceği umuluyordu Fakat bu ümitlerin yerinde olmadığı, Sovyetler Birlığinin daha harbin son yılından itibaren yapmağa başladığı birtakım hareketlerle anlaşılmağa başladı. 1947 yılı sonunda, eski müttefikler olan Batı demokrasıları ile Sovyetler Birliği arasındaki uçurum artık tamamen belirli bir hal almıştı. Bunu gösteren hâdiseler şöylece sıralanabilır: 1 Aralık 1947 de toplanan Dört Harıcıye Vekilleri Konferansı akamete uğramış ve Sovyetler Bırlığı emellerini açık bir şekilde ortaya koymuştu. 2. Harbden sonra Avrupa devletlerinın içine düşmüş oldukları iktisadi sıkıntıyı gidermek maksadiyle Amerika Harıcıye Vekili Marshall tarafından teklıf edilen plân, Sovyetler ve peykleri tarafından reddedilmisti. 3. 22 ve 23 Eylül 1947 de Silezyada Wıliza Gora'da Sovyetler Bırlığı Yugoslavya, Polonya. Bulgarıstan, Rumanya Macaristan, Fransa, İtalya ve Çekoslovakya komünist partilerinın iştirakiyle yapılan toplantı sonunda Kominform kurulmuştu ki, bu teşekkülün gayesi yalnız Sovyetler Birliği ve komünizme hizmet etmekti. 4. 1947 Kasım ayında Fransa ve İtalyada geniş çapta grevler ve ayaklanmalar olmuştu. Bunlar Moskovanın emriyle komünist partileri tarafından meydana getirilmişti. 5. Harbi takibeden bir iki yıl içinde Rumanya, Bulgaristan, Macaristan ve Polonyada, komünist partileri gayrimeşru vasıtalarla idareyi ellerine almışlardı. 1948 Şubatında da Çekoslovakya aynı akıbete uğramıştı. 6. Bir taraftan komünistlerin Yunanistanda meydana getirdikleri isyan ve diğer taraftan Sovyetlerın Türkiyeden toprak taleplerinde bulunmaları. Doğu Akdenizde büyük bir tehlike yaratmış ve durum Başkan Truman'ı «Truman doktrını» adıyle anılan yardım programını açmağa sevketmişti.

Bütün bu hâdiseler Doğu ve Batı adiyle iki blokun meydana gelmesine sebep olmakla kalmamış, Sovyetler Birliğinin tecavüz emellerini de ortaya koymuştu. İşte bu vaziyet karşısında Batı Avrupa devletleri, Sovyetler Birliğine karşı birleşmek lüzumunu hissettiler. Bilhassa 1947 yılında vukubulan hâdiseler bu birleşmenin en büyük âmili olmuştur.

Belçika, Holânda ve Luxembourg 5 Eylül 1944 te aralarında bir gümrük birliği kurmuşlardı ki, buna «Benelux» deniyordu. Diğer taraftan Fransa ve İngiltere de 4 Mart 1947 de Dunkerque'te bir karşılıklı yardım ve ittifak antlaşması imzalamışlardı. Fakat bu antlaşma sadece müstakbel bir Alman tecavüzüne karşı imzalanmıştı. Bu suretle bu devletler arasında bir anlaşma için müsait bir zemin mevcut bulunuyordu.

İngiliz Hariciye Vekili Bevin'in, Doğu teşkilâtlanmış olduğuna göre, Batının da teşkilâtlanması gerektiği hususunda 22 Ocak 1948 de Avam Kamarasında söylediği nutuk, Batının da Sovyet blokuna karşı teşkilâtlanması fikrini geniş ölçüde tahrik ve teşvik etmiştir. Belçika Başvekil ve Hariciye Vekili Spaak, 5 Şubat 1948 de Bruxelles'de ve Fransız Hariciye Vekili Bidault da 13 Şubat 1948 de Fransız Millî Meclisinde verdikleri nutuklarda Bevin'in işaret ettiği zarurete iştirak ettiler. Bu sırada 13 Şubatta Çekoslovakyada meydana gelen kabine buhranı Başkan Beneš'in, Sovyetlerin tazyikiyle, 20 Şubatta iktidarı komünistlere vermesiyle neticelendi ve böylece Çekoslovakya da Sovyet peykleri arasına katıldı. Çekoslovakyanın bir komünist darbesine mâruz kalması bütün Avrupada umumi bir heyecan ve bilhassa İngilterede geniş akisler yaptı. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa 26 Şubatta müşterek bir deklârasyonla bu hâdiseyi protesto ettiler.

Çekoslovak darbesi, Batı Birliği üzerindeki çalışmaları süratlendirdi ve 17 Mart 1948 de İngiltere, Fransa, Belçika, Holânda ve Luxemburg arasında Bruxelles'de bir «İktisadi, Sosyal ve Kültürel İşbirliği ve Kollektif Müdafaa Antlaşması» imzalandı.

On maddeden ibaret olan antlaşmanın gerekçesi okunursa, müdafaa meselesi bakımından, bunun bir Alman tecavüzüne karşı imzalandığı sanılır. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi, Fransanın o sırada Almanyaya karşı duyduğu korkudur. Yani Almanyanın zikredilmesi Fransanın ısrarı ile olmuştur. İkincisi de, Antlaşmanın Sovyetler Birliğine karşı imzalandığının açıkça zikredilmesinden çekinilmesidir. Mamafih antlaşmanın 4. maddesinde «Avrupada bir silâhlı taarruz» hali düşünüldüğüne göre, bunun sadece bir Alman tecavüzünü istihdaf etmediği anlaşılmaktadır.

50 yıl için imzalanmış olan antlaşma, aynı zamanda, bu beş devlet arasında geniş çapta iktisadi, sosyal ve kültürel işbirliğini de içine almaktaydı.

Antlaşma konusu olan mesele ve münasebetlerin hal ve tanzimi için de, bazı organların kurulması derpiş edilmiştir. Bunların başında 7. maddede zikredilen «İstişare Meclisi» gelir. Bu, beş devletin hariciye vekillerinden terekkübeder.

İstişare Meclisi, 17 Nisan 1948 de Pariste yaptığı toplantı sonunda, bu Meclisin daimî bir organı olarak bir Daimî Komite ile, askerî, iktisadi ve mali meseleleri inceliyecek birer askerî ve iktisadi komite kurulmasına karar verdi. Daimî komite dört devletin Londradaki büyük elçileriyle İngiliz hükümetinin tâyin edeceği bir temsilciden mürekkep olacaktı.

Bunun üzerine, beş devletin maliye vekilleri 30 Nisan 1948 de iktisadi ve mali meseleleri tetkik etmek üzere Bruxelles'de toplandı ve birtakım kararlar aldı ki, bunların en önemlisi Marshall Plânının tatbiki dolayısiyle kurulan Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilâtı (İng. Organization for European Economic Co-operation; kısaltması O. E. E. C.) ile sıkı işbirliği yapılması kararıdır.

Aynı zamanda, yine 30 Nisanda, Londrada toplanan beş devletin müdafaa vekilleri bir askerî komite kurulmasına karar verdiler. Ayrıca bütün bu komiteler de kendi içlerinde teşkilâtlanmışlardır.

B. A. bu şekilde faaliyette bulunurken, Mart 1948 de Sovyetlerin Berlin ablukası meydana gelmiş ve buhran büyüyerek Sovyet - Amerikan münasebetleri gergin bir hal almıştı. Bu hava içindedir ki, Amerikan Âyan Meclisi, 11 Haziran 1948 de Vandenberg Kararları denilen kararları kabul etti. 6 maddeden ibaret olan bu kararların 3. maddesi «Anayasa usullerine uygun olarak» Amerika Birleşik Devletlerinin kollektif bölge müdafaa sistemlerine katılmasını ve bunlara yardım etmesini tavsiye ediyordu. Bu, Amerikanın, Sovyet Rusya karşısında daha müessir tedbirlere başvurması demekti.

B. A. üyeleri, kuruluşundan itibaren, faaliyetleri hakkında Amerika Birleşik Devletleri ile daimî temasta idiler. Bunun da sebebi, ağır askerî masrafların karşılanmasında Amerikan yardımının zaruri olması idi. Berlin buhranı ve Vandenberg kararları üzerine, Amerika 1948 yazında B. A. nı bütün Kuzey Atlantik bölgesine yayma hususu üzerinde çalışmağa başladı. 26 Ekim 1948 de Pariste toplanan B. A. İstişare Meclisi, Kuzey Atlantik bölgesinin emniyeti meselesini de inceliyerek, bunun bir an önce gerçekleştirilmesine karar verdi. Bundan sonra, B. A. üyeleriyle Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada arasında Aralık 1948 de başlıyan resmî görüşmeler neticesi olarak 4 Nisan 1949 da Kuzey Atlantik Paktı doğdu. Bu pakta, sonraları Türkiye ve Yunanistan da katıldı.

Kuzey Atlantik Paktının çok daha şumullü olması ve bilhassa Sovyetler Birliği karşısında direnebilecek yegâne kuvvet olan Amerikanın liderliğinde bulunması ve diğer taraftan B. A. devletlerinin de buna katılmış bulunması dolayısiyle, B. A. önemini kaybetti ve unutuldu.

Kuzey Atlantik Paktının kurulmasından sonra Batılı devletleri meşgul eden mesele, Batı Almanyanın Batı savunmasına katılması ve bunun için de ne şekilde silâhlandırılacağı idi. Almanyanın silâhlanması konusunda en büyük itiraz Fransadan geliyordu. 27 Mayıs 1952 de ortaya atılan Avrupa Müdafaa Camiası (İng. European Defence Community) projesine ilk önce yanaşan Fransa, sonradan buna muhtelif itirazlarda bulunmuş ve bunun tasdikini geciktirmekte devam etmişti. Halbuki artan Sovyet tehlikesi karşısında bilhassa Amerika Birleşik Devletleri, Almanyanın silâhlandırılmasını zaruri görüyordu. Nihayet Fransa, 30 Ağustos 1954 te, Avrupa Müdafaa Camiası projesini katî olarak reddedince, İngiltere Hariciye Vekili Eden, Almanyanın kontrollü bir şekilde silâhlandırılmasının 17 Mart 1948 tarihli B. A. çevresi içinde yapılmasını teklif etmiş ve bu teklif Fransa tarafından da kabul edilmiştir. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Kanada, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Holânda ve Luxemburg'un iştirakiyle 28 Eylül 1954 te Londrada toplanan Dokuzlu Konferans, 3 Ekim de nihai bir karara varmıştır. Bu karara göre Almanya ve İtalya B. A. na katılmışlar ve Almanyanın silâhlanması meselesi de bu antlaşma çerçevesi içinde NATO yani Kuzey Atlantik Paktı Teşkilâtı vasıtasiyle kontrol altına alınmıştır. Londrada verilen kararlar. 23 Ekim 1954 te Pariste imzalanmış ve yine aynı gün NATO Konseyinin karariyle Batı Almanya NATO üyeliğine kabul edilmiştir.

Bu suretle, gerekçesinde ileride bir Alman tecavüzü-

ne karşı yapıldığı bildirilen B. A., oldukça garip gelişmeler geçirerek, başka bir maksada hizmet etmiş, bir zaman unutulduktan sonra bu sefer Almanyayı da bir üye olarak içine almak suretiyle yeniden canlanmıştır. Bk. NATO.

BRUXELLES ŞEKER ANTLAŞMASI, 1902 de Bruxelles'de Almanya, Avusturya, Macaristan, Fransa, İngiltere, Belçika, Holânda, İtalya ve İsveç arasında imzalanan bir antlaşma. Bu memleketlerde şeker ihracatçılarına yapılan resmî yardımlar ve şeker ithalinde ödenen gümrük resimleri ve ihracat primi birbirinin aşırı derecede yükselmesine sebebolduğundan, bunların toptan kaldırılması kararlaştırılmıştır. Birinci Dünya Harbi başlayınca B. Ş. A. feshedilmiş ve yenilenmemiştir.

BRUYN [*bröyn*], iki Alman ressamı: 1. **Bartholomäus B.** (1493 - 1555), Köln'de ölmüştür. Jan Joest ve Joos van Cleve'nin talebesi olan B., Anvers romantizmini Köln'e getirmiş ve 1515 ten itibaren burada altar (sunak) ve portre ressamı olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: Essen kilisesinin başsunağı (1522 - 1527), Xanten kilisesinin başsunağı (1529 - 1534), Köln St. Severin kilisesinde İsanın son akşam yemeği tablosu; türlü portreler (Berlin, Frankfurt, Köln).

2. **Bartholomäus B.** (tak. 1530 - 1610 dan önce), öncekinin oğlu. Köln'de ölmüştür; babasının yolunda yürümüştür.

BRUYN [*bröyn*], **Kornelis Philander de** [bazen soyadına Brun ve Bruin, şahsi adına da Cornelius şeklinde raslanır] (1652? - 1726? [1719?]), Holândalı ressam ve seyyah. Laheyde doğmuştur. Roma ve Venedikte resme çalıştıktan sonra Anadolu, Mısır, Rusya ve İranı gezmiştir. Bu memleketlerde yaptığı resimlerini ve seyahat hâtıralarını iki ciltte toplamıştır. Bunların kıymeti bilhassa resimlerdedir. Başlıca eserleri şunlardır: *Voyage to the Levant* (Yakındoğu memleketlerine deniz seyahati) [1698, 200 den fazla gravür ihtiva eder], *Travels in Muscovy, Persia* (Rusya ve İrana seyahatler) [1711, bu eser 300 levha ile süslüdür]

BRUYS [*brüi*] veya **BRUIS, Pierre de** [Lat. **Petrus Brusius**] (ölm. takr. 1126), Fransız din ıslahatçısı. Abélard'ın talebesidir. Çocukların vaftiz edilmesine, ölüler için okunan dualara, istavroza gösterilen hürmete ve kilise binalarına karşı cephe almıştır. Müritleri, Petrobrusian'lar adı ile tanınmıştır. Sapık diye yakılmıştır.

BRUZOS, Eski Anadoluda Asia eyaletinin Phrygia Salutaris bölgesinde Diokleia (İhsaniye) ve Otrus (Çorhisar?) arasında bir kasaba. Yeri katî olarak tesbit edilememiştir. Şimdiki Karasandıklı olması muhtemeldir.

BRÜCKE, Die [*di brüke*; Alm. = köprü], Alman ekspresyonistlerinin 1905 te Dresden'da kurmuş oldukları birlik. Bu birlik, Dresden yüksek teknik okulunda okudukları sırada Karl Schmidt - Rottluff, Erich Heckel, Ernst Ludwig Kirchner tarafından ve Fritz Bleyl'in yardımiyle kurulmuştur. B. nin gayelerinden biri, bütün inkılâpçı unsurları etrafına toplamaktı. Empresyonizm (b. bk.) e karşı meydana gelmiş olan bu Ekspresyonizm (b. bk.) tepkisinde, Fransız ressamı Cézanne, İsviçreli ressam Hodler, Flaman Ensor ve hususiyle Holândalı Van Gogh'un büyük etkisi olmuştur. Daha sonra Gauguin, İsviçreli Cuno Amiet, Emil Nolde, Max Pechstein, Finlandiyalı Akseli Gallén - Kallela da bu harekete katılmıştır (1906) ve o sırada Pariste ileri bir durumda olan Holândalı ressam Kees van Dongen de, yapılan teklif üzerine bu grupa girmiştir. Son olarak ressam Otto Müller bu grup içinde yer almıştır (1910). Grupun Berline yerleşmesinden (1910) önce birlik içinde ihtilâf çıkması üzerine Nolde, Bleyl, 1912 de de Pechstein bu topluluktan ayrılmışlardır. B., 1913 te resmen kapanmıştır. Heykel, tahta üzerine kazı, resim gibi çeşitli vasıtalarla meydana getirilmiş eserler yanında litografya, ofort, ofiş, kumaş üzerine baskı gibi birbirine çok benziyen teknikler ve görüşler B. nin ilk üslûbunun başlıca vasfını teşkil etmiştir. Almanyada modern sanatın başlangıcı olarak kabul edilmekte olan bu hareket geniş tesiri altında kaldığı Fransız Fauvisme (b. bk.) inin muadili olarak belirmekle beraber şiddetli bir ekspresyonnist ve içtimai ifade taşımaktadır. Dramatik manzara resimleri, çıplaklar, mistik ve hayalî kompozisyonlar, köy, sokak, canbazhane, şarkılı kahve sahneleri bu hareket içinde yer alan ressamların baslıca konularını teşkil etmiştir. Grupun Berline nakletmesinden sonra üslûplar birbirinden farklı olmağa başlamıştır. Heckel ve Kirchnel'in ifadelerine aşırı kırık ve sivri şekiller, kasvetli ve ahenksiz renkler hâkim olmuştur. Birinci Dünya Harbinin arifesinde topluluk dağılmış ve üyelerinin her biri çalışmalarına kendi sanat anlayışlarına göre devam etmişlerdır.

BRÜCKE [*brüke*], **Ernst Wilhelm von** (1819-1892), Avusturyalı fizyolog ve fonetikçi. Berlinde doğmuş, Viyanada ölmüştür. 1849 da Viyana üniversitesinde fizyoloji profesörlüğüne getirilen B., kan dolaşımı, sindirim sinir sistemi, duyu organları ve ses cihazının mikroskopik anatomisi ile fizyolojisi üzerinde çalışmış ve bilhassa insan gözünün ışık alması bahsindeki çalışmalariyle göz aynasının icadı yolunda esaslı bilgiler ortaya koymuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Anatomische Beschreibung des Augenapfels* (Göz yumurtasının anatomik tarifı) [1847], *Physiologie der Farben* (Renklerin fizyolojisi) [1867], *Vorlesungen über Physiologie* (Fizyoloji takrirleri) [1887], *Schönheit und Fehler der menschlichen Gestalt* (İnsanda vücut şeklinin güzelliği ve kusurları) [1891, 2. bas. 1893]. Fonetik sahasında B. şu eserleriyle tanınmıştır: *Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute für Linguisten und Taubstummenlehrer bearbeitet* (Dil sesleri fizyolojisi ile sistematiğinin ana hatları. Dilciler ve sağır - dilsiz öğretmenleri için hazırlanmıştır) [1856, 2. bas. 1876], *Eine neue Methode der phonetischen Transcription* (Fonetik transkripsiyon için yeni bir metot) [1863], *Die physiologischen Grundlagen der neuhochdeutschen Verskunst* (Yeni-Yüksek Almanca nazım sanatının fizyolojik esasları) [1871].

Brücke kası: Kirpik kasının tûlânı kısmı.

BRÜCKNER [*brüknır*], **Alexander** (1834 - 1896), tarihçi, Petresburg'da doğmuş, Jena'da ölmüştür. B., 1861 de Petresburg'da, 1867 de Odesa'da ve 1872 de Dorpat'ta profesör olmuştur. 1891 de Almanyaya hicret eden B. ın bilhassa şu eserleri anılmaya değer: *Iwan Possoschkow. Ideen und Zustände in Russland im Zeitalter Peters des Grossen* (Büyük Petro devrinde Rusyada muhtelif fikirler ve durum) [1878], *Peter der Grosse* (Büyük Petro) [1880], *Der Zarewitsch Alexei* (1880), *Katharina II.* (1883), *Beiträge zur Kulturgeschichte Russlands im 17. Jahrhundert* (XVII. yüzyıl Rus kültür tarihine ait tetkikler) [1888], *Geschichte Russlands bis zum Ende des 18. Jahrhunderts* (XVIII. yüzyıl sonuna kadarki Rus tarihi) [cilt 1, 1896, cilt 2, 1913].

BRÜCKNER [*brüknir*], **Alexander** (Pol. Aleksander; 1856 - 1939) Avusturya (Alman) aslından Polonyalı İslâvist. Galiçyada Tarnopol (şimdi: Ukraynada Ternopol) da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Lemberg (Pol Lwów) ve Berlin üniversitelerinden mezun olduktan sonra, 1878 de Viyana ve Lemberg üniversitelerinde İslâvistik doçenti, 1881 de Berlin üniversitesinde profesör, 1892 - 1924 yıllarında da aynı üniversitede İslâv dil ve edebiyatları ordinaryüsü olmuştur Çalışmalarını başlıca Pol dili ve edebiyatına hasreden B., bilhassa Ortaçağ Lehistanının kültürü ile ilgilenmiştir. Pek velût bir muharrir olan B ın başlıca eserleri şunlardır: *Litu-slawische Studien: Die slawischen Fremdwörter im Litauischen* (Litvan - İslâv etütleri: Litvancada İslâvcadan alınma kelimeler) [1877], *Altslawische Siedlungen in der Altmark* (Altmark'ta eski İslâv yerleşmeleri) [1879]. *Böhmische Studien* (Bohemya etütleri) [«Archiv für Slavische Philologie» de X-XIV, 1887-1892], *Średniowieczna poezja łacińska w Polsce* (Lehistanda Latin dilinde Ortaçağ şiiri) [169 1894] *Geschichte der polnischen Literatur* (Pol edebiyatı tarihi)[1901, yeni bas 192], *Literatura religijna w polsce średniowiecznej* (Ortaçağ Lehistanında dinî edebiyat) [1902 - 1904]. *Geschichte der russischen Literatur* (Rus edebiyatı tarihi) [1905, 2. bas. 1909], *Russlands geistige Entwicklung im Spiegel der schönen Literatur* (Rusyanın edebiyatta aksettirilen mânevi gelişmesi) [908]. *Dzieje polskiej literatury w zarysie* (Ana hatlariyle Pol edebiyatı tarihı) [2 cilt, 1908] *Dzieje języka polskiego* (Pol dili tarihi)[1914], *Mitologja słowiańska* (İslâv mitolojisi) [915 , *Geschichte der älteren polnischen Literatur* (Eski Pol edebiyatının tarihi) [1922]. *Historia literatury rosyjskiej* (Rus edebiyatı tarihi) [2 cilt, 1922 - 1923], *Początki słowiańszczyzny zachodniej* (Batı İslâvlığın başlangıcı) [«Slavia» da, I 1922 1923] *Średniowiedzna pieśń religijna polska* (Ortaçağ Leh dinî şarkısı) [922], *Geschichte der älteren polnischen Schriftsprache* (Eski Pol yazı dilinin tarihi) [1922], *Die Slawen. Religionsgeschichtliches Lesebuch* (İslâvlar Din tarihi okuma kitabı) [1926]. *Słownik etimologiczny języka polskiego* (Pol dilinin etimoloji sözlüğü) [1927] *Studja staropolskie* (Eski Pol etütleri) [1928]. *Zarys dziejów literatur i języków literackich słowiańskich* (İslâv edebiyat ve edebî dillerinin muhtasar tarihleri) [T Lehr - Spławiński ile birlikte, 1929], *Dzieje kultury polskie* (Pol kültürünün tarihi) [3 cilt, 1930 - 1931], *Encyclopedia staropolska* (Eski Pol ansiklopedisi) [18 fasikül, 1938].

BRÜCKNER [*brüknir*], **Eduard** (1862 - 1927), Alman coğrafyacısı ve meteorologu. Jena'da doğmuş. Viyanada ölmüştür. 1888 de Bern, 1904 te Halle, 1906 da Viyanada profesör olan B., bilhassa, klimatoloji, morfoloji ve buzullar üzerinde çalışmıştır. B., 1906 da «Zeitschrift für Gletscherkunde» (Buzullar bilgisi) adlı bir dergi çıkarmağa başladı; 1910 dan beri Alman-Avusturya Alp Cemiyeti Esas Komisyonunun ilmî müşaviridir. B., 35 senelik bir iklim peryodu (Brückner peryodu) nu tesbit etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Klimaschwankungen seit 1700* (17 0 den beri iklim tahavvülleri) [1890], *Die feste Erdrinde und ihre Formen* (Arzın kabuğu ve şekilleri) [«Unser Wissen» dergisinde 1897], *Die Alpen im Eiszeitalter* (Buz devrinde Alpler) [3 cilt 1901 1909, Albrecht Penck ile birlikte].

BRÜES, Otto (doğ. 1897), Alman yazarı. Krefeld'de doğmuştur Halk Sahne Birliğinin kurucularından olan B., İkinci Dünya Harbine kadar «Kölner Zeitung» (Köln gazetesi) un yazı işleri müdürü idi; 1952 den beri Düsseldorf'ta oturmaktadır. B., hikâye ve dram alanlarındaki eserleriyle ve lirizmiyle tanınmıştır; eserlerinde Ren'lilere has mizahi masalcılık, şen bir saflıkla birleşir. Başlıca eserleri şunlardır: *Gedichte* (Şiirler) [1926], *Die Brunnenstube* (Kuyulu oda) [şiirler, 1948]. Hikâye ve romanları: *Zwei Novellen. Klas Pottbäcker. Michael Brausewetter* (İki hikâye. K. P., M B) [1924] *Das Mädchen von Utrecht* (Utrecht'li kız) [1933], devamı: *Die Affen des grossen Friedrich* (Büyük Fr. in maymunları) [1939], *Der schlaue Herr Vaz* (Kurnaz Bay Vaz) [1937] *Mutter Annens Sohn* (Anna ananın oğlu) [3 bas 1648], *Simon im Glück* (Bahtiyar Simon) [1949], *Der Silberkelch* (Gümüş kadeh) [2 cilt, 2. bas. 1949].

BRÜGGEMAN, Hans (doğ takr. 1480), Alman heykeltıraşı. Walsrode'de doğmuştur. 1514 1521 yılları arasında Bordesholm'daki manastır kilisesinin başsunağını yapmıştır (bu sunak 1666 dan beri Schleswig kilisesindedir). 12,50 m yüksekliğindeki bu sunakta 22 bölme üzerin de İsanın çektiği ıztırap sahneleri, kurban âyinleri kıyamet günü ve Meryem (hemen hemen 400 figür) tasvir edilmektedir. Husum şehrindeki eski Meryemana Kilisesinde onun yaptığı bir tabernaculum (b bk) ve bir St. Georgius heykel grupu vardır B., sanatında Aşağı Saksonya ve Holânda oymacılığı ile kısmen Dürer'in tesiri birleşir.

BRÜHL [*brül*], **Heinrich, Graf von** (1700 - 1763), Yukarı Saksonyalı devlet adamı. Gangloffsömmern (Thüringen) de doğmuş, Dresden'da ölmüştür. 1720 de August der Starke'nin hizmetine giren B., fazla bir tahsili olmadığı halde çok çabuk terfi ederek 1733 te meclis reisi 1746 da ise hükmü altına aldığı III. August'un başvekili olmuştur B., birçok önemli devlet memuriyetlerini eline almağa muvaffak olmuş; bu suretle bir yanda devlet idaresi çökerken o, çok büyük bir servet sahibi olmuştu. B Yedi Yıl Harbinde kıral ile birlikte Lehistana kaçmış ve geri döndükten biraz sonra ölmüştür.

BRÜHL [*brül*]. **Karl, Graf von** (1772 - 1837), Alman tiyatro idarecisi Heinrich Brühl'ün torunu Pförten (Lausitz) de doğmuş, Berlinde ölmüştür B., 1798 de Weimar Hususi Tiyatrosuna girmiş ve 1815 - 1828 arasında Berlinde Kıraliyet Tiyatrosunu idare etmiştir. B., burada bilhassa tarihî ve hakiki dekorlar tesisi için gayret sarf etmiştir.

BRÜHLMANN [*brülman*], **Hans** (1878 - 1911), İsviçreli ressam. Amriswil'de doğmuş, Stuttgart'ta ölmüştür. B., Marées ve Hodler'in tesiri altında büyük boy duvar resimleri yapmıştır. B. ın eserleri, bilhassa sert kompozisyonu ve Cézanne'ınkini andıran renkleri ile tanınır.

BRÜKSEL: bk. BRUXELLES.

BRÜKSOMANİ (*Bruxomanie*; Yun. *brykhō* = diş gıcırdatmak), dişleri normal çiğneme hareketleri dışında tık halinde gıcırdatma ve vurmaktan ibaret bir sinirlilik itiyatı.

BRÜNHILD: bk. BRUNHILDE.

BRÜNIG, İsviçre Alplerinde geçit. Berner Oberland'ı Dört Kanton Gölü (Vierwaldstätter See) çevresine bağlar. 1857 de yol geçirilmiş, 1889 da inşa edilmiş olan demiryolu 1941 de elektrikle işler hale getirilmiştir.

BRÜNING, Heinrich (doğ 1884), Alman devlet adamı ve iktisatçısı. Münster'da doğmuştur. Strasbourg'da tarih ve edebiyat, Münster ve Bonn'da da siyasi bilgiler tahsil etmiştir. Gönüllü olarak askerî hizmet yaparak, makineli tüfek subaylığı etmiş ve sonradan Winterfeldt'in «intihar grupu» na katılmıştır. Harb ona, nefse itimat hissi vermiş ve 1918 de üniversite tipi aydınlara içtimai alâka telkinine çalışan bir grupa katılmıştır. Katolik sendikalizm hareketinin kurucusu ve Prusyanın içtimai refah vekili Stegerwald'a kâtiplik etmiş ve bu zat Prusya başvekili olunca, B. Katolik sendikalarının başkanı olarak onun yerine geçmiştir. 1924 te Stegerwald B. in Breslau (şimdi: Wrocław) millet vekili olarak Reichstag'a seçilmesini temin etmiştir. Çok geçmeden B. bahsettiği vakıayı ve ona ait rakamları mükemmel bilen ve kullanan bir hatip olarak şöhret kazanmıştır 1929 da Katolik Merkez Partisinin parlâmentoda liderliğine seçilmiştir ki, bu hâdise sosyalist aleyhtarı sağ cenahın bir zaferi olmuştur. 1932 de Hindenburg onu şansölye (Reichskanzler = Almanya başvekili) yapınca, bu mevkii işgal etmiş olanların en genci idi. Reichstag'da hiçbir partinin normal çalışmayı mümkün kılacak bir çoğunluğu temin edemiyeceğini gören B., «zaruret kararları» na dayanan bir diktatörlük hükümeti kurmuştur. Fakat birkaç aydan fazla iktidarda kalamamıştır. Düşüşünün açık olarak gösterilen sebebi, Doğu Prusyada küçük mülk sahipleri hakkında ki plânı olmuştur. Bu plân alâkadarların husumetini uyandırmış ise de, B in vazifesinden uzaklaştırılmasının hakiki sebebi, nazi aleyhtarı olup nazilerin taşkınlıklarını bastırmak için teşebbüse geçmesidir. B. in tarihî rolünü şöyle tarif olunacağı muhtemel görünüyor: Almanyada demokratik müesseselerin devrilmesi ve Eflâtun'un *Politeia* (Devlet) adlı eserinde gösterilen prensiplerin bozuk bir şekline dayanan bir idarenin kurulması için sorumlu bir filozof-iktisatçı. Buna rağmen B. in vicdan sahibi bir kançılar olup Hıristiyanlığa dayanan prensiplerinin samimiyeti ve iyi niyetlerinden şüphe edilemediği kabul olunmalıdır.

H. BRÜNİNG

Nazi hâkimiyetinin ikinci yılının başında B. Almanyayı bırakmıştır. 1937 de Oxford'daki Queen's College'de fevkalâde fellow (= mensup) ve siyasi teori doçenti, daha sonra da Amerikaya giderek Harvard üniversitesinde iktisat tarihi doçenti ve tutor'u olmuştur. 1952 de Almanyaya dönmüş ve Köln üniversitesinde bir profesörlüğü üzerine almıştır.

BRÜNING, Kurt (doğ. 1897), Alman coğrafyacısı. Magdeburg'da doğmuştur. Braunschweig ve Göttingen'da profesörlük etmiş olan B., 1933 ten beri Reichsarbeitergemeinschaft für Raumforschung (devlet arazi tetkik cemiyeti) da çalışmıştır. 1945 ten itibaren de Akademie für Raumforschung (Arazi tetkiki akademisi) un başkanıdır. Başlıca eserleri şunlardır: *Atlas Niedersachsens* (Aşağı Saksonya atlası) [1944], *Landeskunde von Asien* (Asya coğrafyası [6. bas 1936], *Raumordnung und Raumordnungspläne* (İmar ve imar plânları) [1943], *Neubildung des Landes Niedersachsen* (Aşağı Saksonya memleketinin yeniden teşkili) [1946], *Wirtschaftsgeographie und Landesplanung von Niedersachsen* (İktisadi coğrafya ve Aşağı Saksonya gelişme plânı) [1949].

BRÜNN: bk BRNO.

BRÜNNOW [*brünō*], **Franz Friedrich Ernst** (1821-1891), Alman astronomu. Berlinde doğmuş Heidelberg'de ölmüştür. 1854 te Ann-Arbor (Michigan) rasathanesinin müdürü olan B., 1863 te tekrar Avrupaya dönmüş ve 1866 1874 yılları arasında Dublin rasathanesi müdürlüğünü yapmıştır B., *Lehrbuch der sphärischen Astronomie* (Kürevi astronomi ders kitabı) adlı çok kullanılan bir eser de yazmıştır.

BRÜTT [*brüt*] **Adolf** (1855-1939), Alman heykeltıraşı Husum'da doğmuş Weimar civarında Bad Berka'da ölmüştür. «Halâs bulan» adlı ilk tunç grupu (Berlin, Nationalgalerie) 1887 de açılan sanat sergisinde büyük ilgi topladı. B., muhtelif çıplak kadın figürleri ve birçok heykeller yaratmıştır: «Çocuklarıyle Havva» (1890, Berlin, Nationalgalerie) «Kılıçlı dansöz» (Tunç heykeli, 1890), İmparator I Wilhelm'in at üstünde heykeli (1896 Kiel'de), Bismarck'ın ayakta tunç heykeli (1898 Altona'da), Berlin Siegesallee (Zafer Bulvarı) deki Otto der Faule (Tembel Otto) nin (1899) ve II Friedrich Wilhelm'in (1900) mermer heykelleri, Breslau (şimdi Pol. Wrocław) da İmparator III. Friedrich'in at üstünde heykeli (1901), Diana'nın bir mermer figürü (1903, Berlin Nationalgalerie).

BRÜX: bk. MOST.

BRY [*brī*], **Théodore de** [Isme Brie Theodorus (Dirk) şeklinde de raslanır] (1528-1598), Flaman veya Alman gravürcü ve neşriyatcısı. Liège'de doğmuş, en çok Frankfurt'ta bulunmuştur Epey bir zaman Londrada da çalıştığı biliniyor. Çeşitli eserleri için çok zarif gravürler yapmış ve bunları bazen adlarının birinci harfleriyle, bazen bir monogramla, bazen de Toreumas Brianceus takma adiyle imzalamıştır. Resimleriyle süslü başlıca eserlerden biri şudur: *Collectiones peregrinationum in Indiam Orientalem et Indiam Occidentalem* (Doğu ve Batı Hindistana seyahatlere ait külliyat). Bunun metinlerini İngiliz coğrafyacısı Richard Hakluyt ile iş birliği yaparak toplamıştır.

BRYAKSİS (M Ö. IV. yüzyıl), Yunan heykeltıraşı. M. Ö. 350 sıralarında inşa edilen ve «acaib-i seb'a-ı âlem» (dünyanın yedi şaşılacak şeyi) den olan Halikarnassos (Bodrum) taki türbenin cephesinde bulunan heykelleri Skopas, Leokhares ve Timotheus ile birlikte B hazırlamıştır Kendisine mal edilen diğer eserler arasında birkaç heykel daha vardır: Antiokheia (Antakya) yakınındaki Daphne mağarasındaki Apollon heykeli gibi. B. in başlıca eseri sayılan Aleksandreia (İskenderiye) daki Serapis heykelinin yalnız ufak mermer kopyeleri zamanımıza kadar gelmiştir. 1891 de Atinada bir tripod (üç ayak) un kaidesinde B. imzası keşfedilmiştir. Bu kaidenin kabartmalarında atlı figürler görülür.

BRYAN [*brayin*], **William Jennings** [The Commoner (Vatandaş) takma adiyle de tanınır] (1860-1925), Amerikalı hukukçu ve siyasi lider. Salem (Illinois) de doğmuş Dayton (Tennessee) da ölmüştür Illinois College'de okumuştur (1881). Temsilciler Meclisi üyesi (1891-1895) iken gümüşün serbest bırakılmasını istiyenlerle birleşmiştir (1894-1896); Chıkago Demokrat partisi toplantısında

söylediği meşhur «Cross-of-gold» (Altın çarmıhı), yani altın standardı aleyhindeki nutku onun reisicumhur namzetliğine seçilmesine sebebolmuştu (1896). McKinley'e yenilmiştir. Tekrar namzet olan B. (1900) anti-expansionist ve anti-imperialist (genişleme ve emperyalizm düşmanı) olarak seçim mücadelesine katılmış ise de McKinley-Roosevelt listesine mağlûbolmuştur. 1901 den itibaren «The Commoner» (Vatandaş) başlıklı haftalık gazeteyi çıkarmıştır. Üçüncü defa olarak reisicumhur namzetliğine seçilen B. (1908), Taft'a yenilmiştir. 1912 Demokrat toplantısında Woodrow Wilson'ın namzet olarak seçilmesine sebebolmuş. Hariciye vekili olmuş (1913-1915) tur. «Lusitania» gemisinin Almanlar tarafından batırılmasından sonra Wilson'ın takibettiği siyaseti tasvibetmediğinden istifa etmiştir. Mecliste Wilson'ın tekrar seçilmesi için uğraşmıştır (1916); Chautauqua circuit (öğretim meselelerini konuşmak için yapılan bir toplantı serisi) ve dinî toplantılara katılmış; Evrim (évolution) fikrine karşı mücadele etmiştir. Meşhur Dayton'lı öğretmen John T. Scopes'in muhakemesinde (1925) [sınıfta evrim teorisini okutmakla ittiham edilmişti] B. müddeilerden biri idi. Müdafaa avukatı Clarence Darrow tarafından sorgura çekilen B. in modern ilmin keşiflerinden haberi olmadığı meydana çıkmıştır. Muhakeme neticesinden birkaç gün sonra füc'eten ölmüştür.

BRYANSK, Sovyetler Birliğinin Rus Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyetinde bir şehir ve idare bölümü (oblast'). 1944 te kurulan bölüm, Orel bölümünün batı kısmından meydana getirilmiştir. Yüzölçümü 34 800 km², merkezi de B. şehridir. Kuzeyde Smolensk ile Kaluga (Kalujskaya), doğuda Orlov (Orlovskaya) ile Kursk bölümleri, güneyde Ukrayna, batıda da Beyaz Rusya Cumhuriyetleri ile çevrilidir.

B. şehri, Moskovanın güneybatısında, Orel'in de 346 km batısında, Desna nehri üzerinde, bir ticaret şehri, nehir nakliyat merkezi ve demiryolu kavşağıdır. Nüfusu 87 500 (1939). Kereste, orman mahsulleri ve kocabaş hayvan ticareti vardır. Şehirde birçok değirmen, bıçkı fabrikaları, taktirhaneler bulunur. Maltsevsk denilen kuzey banliyösünde demir, çelik, lokomotif, cam ve halat fabrikaları kurulmuştur. Eskiden beri bir kültür merkezi de olan B., 1146 da kurulmuş, 1356 yılına kadar müstakil bir prenslik olmuş, daha sonra Litvanyaya tâbi bulunmuş XVII. yüzyılda da Rusyaya geçmiştir. İkinci Dünya Harbinde 1941-1943 yılları arasında Almanlar tarafından işgal edilmiştir.

BRYANT [*brąyînt*], **William Cullen** (1794-1878), Amerikan şair ve gazetecisi. Cummington (Massachusetts) da doğmuş, New York'ta ölmüştür. Fizikçi ve cerrah Peter Bryant'ın oğludur. Hukuk öğrenimi görmüş, 1815 te baroya girmiş, ilkin Plainfield'de, sonra Great Barrington'da avukatlık etmiş (1815-1825); hayatını yazar olarak kazanmak isteğiyle avukatlıktan ayrılarak 1825 te New York'ta yerleşmiş, ilkin «New York Review»ya müdür olmuş, daha sonra «New York Post» un müdürlüğünü almış ve ölünceye kadar o vazifede kalmıştır (1829-1870). Çok genç yaşta şiir yazmağa başlıyan B. in başlıca manzum eserleri şunlardır: *Thanatopsis* (Ölüm görüşleri), *To a Waterfowl* (Bir sukuşuna) [her ikisi de «North American Review» de yayımlanmıştır, 1817], *Rizpah* (ad), *Monument Mountain* (Anıt dağ), *Forest Hymn* (Orman ilâhisi) [«United States Literary Gazette» de yayımlanmıştır, 1824-1825], *Fountain, and Other Poems* (Kaynak ve diğer şiirler) [1844], *The Flood of Years* (Yılların seli) [1876] v. b. Homeros'tan yaptığı *Iliad* (İlias) [1870] ve *Odyssey* (Odysseia) [1872] manzum tercümeleri çok değerlidir.

W. C. BRYANT

Gazetecilik hayatında kölelik aleyhinde mücadele etmiş. Bu husustaki makaleleri sade, fakat müessir bir üslûpla yazılmıştır. Mensur eserleri *Letters of a Traveller* (Bir gezginin mektupları) [1850], *Letters from Spain and Other Countries* (İspanya ve başka memleketlerden mektuplar) [1859], *Letters from the East* (Doğudan mektuplar) [1869] v. b dir. B., Amerikan edebiyatında beliren ilk büyük şairdir. Tabiat şairi olarak, ilk İngiliz romantiki William Wordsworth'un tesiri altındadır.

BRYCE [*brays*], **David** (1803-1876), İskoçyalı mimar. Edinburgh'lıdır. Halk hizmetine mahsus çeşitli üslûplarda, birçok binaların plânlarını çizmiştir. Bunların en iyi bilinenleri şunlardır: Fettes College (okul), Edinburgh Royal Infirmary (hastane), Bank of Scotland (banka), The Sheriff Court (mahkeme), Lanark Infirmary (hastane). Birçok kiliseler de yapmıştır. B., gotiğin Scottish Baronial adiyle bilinen çeşidinde ihtısas sahibi idi. İnşa ettiği hususi köşkler, şatolar ve yaptığı ek ve ıslahlar arasında şunlar da anılabilir: Panmure (Dalhousie kontu için), Mozole (Hamilton dukası için), Kinnaird Castle (Southesk kontu için şato).

BRYCE [*brays*], **James, Viscount B. of Dechmont** (1838-1922), İngiliz devlet adamı ve yazarı. Belfast (İrlanda) ta doğmuş, Sidmouth (Londra) ta ölmüştür. 1867 de avukat, 1870-1893 yıllarında da Oxford üniversitesinde medenî hukuk profesörü olmuştur. 1880 de Avam Kamarasında liberal millet vekili seçilmiştir. 1892-1894 te Lancaster dukalığı kançıları, 1894-1895 te ticaret vekili, 1905-1906 da İrlanda müsteşarı, 1907-1913 te Washington'da büyükelçi, 1913 te de Lahey Milletlerarası Adalet Divanında âza olmuştur. 1914-1915 te Almanların Belçikada işlediği iddia olunan zalimane hareketler hakkındaki raporları toplayıp neşretmekle muvazzaf komisyona başkanlık etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Flora of the Isle of Arran* (Arran adası bitki örtüsü) [1859], *The Holy Roman Empire* (Mukaddes Roma İmparatorluğu) [1864], *The American Commonwealth* (Amerika Cumhuriyeti) [1881; 2. bas. 1910, bu esere klâsik gözü ile bakılır], *Two Centuries of Irish History* (İki yüzyıllık İrlanda tarihi) [1888], *Transcaucasia and Ararat* (Maverai Kafkas ile Ağrıdağı) [1896], *Impressions of South Africa* (Güney Afrika intıbaları) [1897], *Studies in History and Jurisprudence* (Tarih ve hukuk bilgisi hakkında araştırmalar) [1901], *Studies in Contemporary Biography* (Çağdaş biyografya hakkında araştırmalar) [1903], *Modern Democracies* (Modern demokrasiler) [1921]. B., 1876-1877 yıllarında İstanbulu ve Anadoluyu da ziyaret etmiş ve Ağrı dağına tırmanmıştır.

BRYDGES, James: bk. CHANDOS.

BRYENNİOS, Philotheos (1833-1917). Rum ilâhiyatçısı. İstanbulda doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Heybeli Ada büyük Rum mektebinin müdürü olan B., 1875 te Ortodoks mezhebinin Katolik mezhebiyle birleştirilmesi için Bern'de toplanan Unio (Lat. = birleşme) müzakerelerine katılmış, aynı sene içinde Serez ve 1877 de İzmit metropoliti olmuştur. B., 1873 te, İstanbulda 1056 yılında tamamlanmış olan başka yazılarla birlikte «Barnabas Mektubu» (bk. BARNABAS YAZILARI) [1877 de Hilgenfeld tarafından kritiği yapılarak değerlendirilmiştir] ile o zamana kadar kaybolmuş sanılan, on iki havarinin düsturu (*Didakhē*) nu da ihtiva eden parşömen el yazmasını bulmuştur. Bu yazmaya dayanarak B., 1875 te Klēmēs (Clemens) mektubunu ve 1883 te de *Didakhē*'yi yayımlamıştır.

BRYENNİOS AİLESİ (XI.-XII. yüzyıl), Bizans tarihinde önemli bir rol oynıyan aile En tanınmış üyeleri şunlardır:

1. **Nikephoros B.** (XI. yüzyıl), Konstantinos Monomakhos (1042-1055) zamanında Makedonya ordusu kumandanı. Daha sonra gözden düşen B., İmparatoriçe Theodora tarafından sürgüne gönderilmiş, fakat Mikhael Stratiotikos (1056-1057) tarafından, Kappadokia (Orta Anadolu) da Türklerle yapılan savaşlarda Bizans ordusuna kumanda etmek üzere, geri çağırılmıştır. B., Bizans generallerinin İsaakios Komnenos'u tahta çıkarmak maksadiyle tertipledikleri komploya katılmış, bu sebeple Anadoluda bir isyan çıkarmışsa da, imparatorun sadık adamlarından patrikios Lykandros tarafından yakalanarak gözlerine mil çektirilmiştir (1057).

2. **Nikephoros B.**, öncekinin oğlu, kuropalates (saray memuru). Birçok zaferler kazanmıştır.

3. **Nikephoros B.**, öncekinin oğlu, taht dâvacısı. Romanos Diogenes (1067-1071) zamanında Türklere karşı yapılan savaşlarda kendini göstermiştir. 1075 te Mikhael Dukas, B.u caesar unvaniyle saltanat ortaklığına yükseltmeyi düşünmüşse de, sonunda bundan vazgeçmiş ve onu Bulgaristan dukalığına tâyin etmekle iktifa etmiştir. B., Bulgaristandan Sırpları kovduktan sonra, Dyrrhakhion'da Hırvatları birkaç kere yenmiştir. Ama Mikhael Dukas, B. tan şüphelenmeğe başlamıştır. B, 1077 de kardeşi İoannes ile birlikte ayaklanmış ordu tarafından imparator ilân edilerek İstanbul üzerine yürümüş, fakat askerlerinin İstanbul varoşlarında yaptıkları yağmacılık yüzünden halkın teveccühünü kaybetmiş ve bu arada ikinci bir taht dâvacısı olarak ortaya çıkan Nikephoros Botaneiates'e yenilmiştir (1078). Botaneiates, B a caesar unvanını ve bazı şartlarla ailesine taht verasetini teklif etmişse de, görüşmeler bir netice vermemiştir. B., imparator tarafından üzerine gönderilen Aleksios Komnenos'a yenilerek yakalanmış ve gözlerine mil çektirilmiştir. Daha sonra Aleksios Komnenos, imparator olunca, B.a mülklerini iade etmiş ve kendisini yüksek memurluklara tâyin etmiştir.

4. **Nikephoros B.** (1062-1137), öncekinin oğlu, tarihçi ve prenses Anna Komnena'nın kocası. Hadrianopolis (Edirne) te doğmuştur. Babası, bir evvelki N. B.tur. İmparator I Aleksios genç B.u çok sevmiş ve onu kızı Anna ile evlendirerek caesar sanını vermiştir (1097). B. 1097 de Geoffroy de Bouillon'un haçlı ordusuna karşı İstanbulun müdafaasını idare etmiş, 1108 de İmparator Aleksios ile Bohemund arasında barış aracılığı yapmıştır. Aleksios'un ölümünden (1118) sonra B.u tahta çıkarmak için karısı Anna Komnena ile ana imparatoriçe epeyce çalışmışlarsa da muvaffak olamamışlardır. B. İmparator II. İoannes Komnenos zamanında da devlet işlerinde önemli bir rol oynamış ve Suriye seferinde imparatora refakat etmiştir (1137). Az sonra da ölmüştür.

B. ana imparatoriçe Eirene'nin teşvikiyle, 1070-1079 yılları olaylarını içine alan *Hylē historias* (Tarihin cevheri) adlı bir eser kaleme almıştır. Ön sözde belirttiği gibi B. bu eserinde İmparator Aleksios'un yaptığı işleri yazmak istemiş, fakat ölümü. eserini bitirmesine engel olmuştur (devamını karısı yazmıştır, bk. ANNA KOMNENA). İlk iki kitabı (kısmı) imparator daha sağken yazmış olması ihtimali vardır, fakat III. ve IV. kitap imparatorun ölümünden sonra hazırlanmıştır. Bu eser bir aile tarihidir. Çünkü müellifi, tarihî olaylardan ziyade, Komnenos sülâlesi ilgilendirmiştir. Bununla beraber, kısmen resmî belgelere, kısmen daha yaşlı çağdaşlarının hikâyelerine, kısmen de yazılı kaynaklara dayanan bu eser çok değerli malzeme ihtiva etmektedir. B. I. kitapta Psellos ve Skylitzes'in eserlerinden, II.-IV. kitaplarda ise bunlardan başka Mikhael Attaleiates'ten faydalanmıştır. Dili, zamanında konuşulan dil değil, fakat klâsik Yunancadır. Bununla beraber Anna Komnena'nın dili kadar arkaik değildir. Örneği Ksenophon'un eserleridir.

B. un eseri, Selçuk egemenliğinin yayılmasına ve Selçuk-Bizans savaşlarına dair kıymetli bilgiler vermektedir. Bundan başka Peçenek Türklerinin Balkanlara saldırışlarından ve Bizans hizmetinde bulunan Peçeneklerden de bahsetmektedir.

B. un eserini ilk defa P. Possinus (1661, ikinci basımı 1729), sonra A. Meineke (*Nicephori Bryenni commentarii* [Bonnae 1836]) ve Migne (Patrologia Graeca 127 [1864] st 124-216) tarafından yayımlanmıştır.

5. **Aleksios B.**, öncekinin oğlu. Annesi Anna Komnena'ya izafeten kendisine Aleksios Komnenos adı verilmiştir. Manuel Komnenos (1143-1180) zamanında megaduks (büyük amiral) olmuş, 1154 te donanma ile Sicilyalı Guillaume üzerine gönderilmiş, fakat elde ettiği bazı başarılardan sonra esir düşmüştür. Daha sonra İstanbula dönebilmiştir. Oğlu Andronikos Komnenos, imparatorluğu ele geçirmeyi denemişse de, muvaffak olamamıştır.

BRYGOS (M Ö. V. yüzyılın ilk yarısı). Yunan vazocusu. Attike'de yaşamıştır. Zamanımıza kadar gelen en güzel eserleri Louvre (Paris) da, British Museum (Londra) da ve Alman müzelerinde saklanmaktadır. B. a, imzasını taşıyan 5 vazodan başka 50 kadar vazo daha mal edilmektedir. Bu vazolar ekseriyetle mitoloji veya günlük hayattan alınan sahnelerle süslenmiştir. Troia savaşını canlandıran sahneler de çoktur. Figürlerin canlılığı ve sahnelerin dramatikliği göze çarpar. Teferruata büyük bir önem veren sanatkâr, figürlerde bilhassa adeleleri mükemmel surette belirtmiştir. En çok kullandığı renkler kırmızı ile beyazdır.

BRYNHILT: bk. BRUNHILDE.

BRYOPHYTA: bk. KARAYOSUNLARI.

BRYSON, üç Yunan filozofu: 1. **B.** veya **Brysson** (M. Ö. VI. yüzyıl), Pythagoras'ın talebesi. *Oikonomikos* (Ev idaresine dair) adlı eserinin bazı parçaları Bizanslı bilgin İoannes Stobaios'un *Eklogōn apophthegmatōn kai hypothēkōn biblia tessera* (Dört bölümlük seçme özdeyiş ve öğütler) adlı derlemesi içinde zamanımıza kadar gelmiştir.

2. **Akhaia'lı B.** (M. Ö. IV. yüzyıl) kinik (kelbî) filozoflardan Thebai'lı Krates ile karısı Hipparkhia'nın hocası. Kendisinin de kinik olduğu sanılmaktadır.

3. **Herakleia'lı B.** (M. Ö. III. yüzyıl), sofist filozof. Herakleia (Karadeniz Ereğlisi) lı tarihçi Herodotos'un oğlu, Eukleides'in talebesi ve Pyrrhon'un - galip bir ihti malle ilk - hocasıdır. B. Eukleides ile birlikte *eristikē dialektikē* (münazaraya dayanan muhakeme ilmi) yi kurmuştur. Bize kadar gelmiyen eserlerinden Platon da faydalanmıştır.

BRYTHONİK (İng. Brythonic, Fr. Brittonique), Kelt dillerinin ana bölümlerinden biri. Brython (Kimri. Bryth [kollektifi Brython], Korn. Breth, Breton. Breiz; İr. Cruith-; Lat. Britann-, Britton-) adı, bu gruptan olan Kimri dilindeki *pridd* (Kim. *pry*, Breton. *pri*, İr. *cruth* = şekil; krş. Lat. *creta* = tebeşir, balçık) kelimesinin delâletiyle, «kil, balçık, şekil» mânasına bağlanmaktadır; bk. BRETON DİLİ.

Bir sınıflamaya göre, Kelt dilleri «Kara Keltçesi» (Fr. Celtique continental: yalnız Gallia dili) ile «Ada Keltçesi» (Fr. Celtique insulaire: Goidelik ve Brythonik gruplar) şeklinde ikiye ayrılırsa da, Gallia dili (Fr. Gaulois) bazı bakımlardan B. grupa yaklaştığı için (aşağıya bk.) Kelt dillerini sadece Goidelik ve B. kollara ayırmakla iktifa eden dilciler de vardır. Bunlara göre, eskiden İskoçyada yaşamış olan Pikt dili (b. bk.; bunu konuşanlara Kim. Prytein, Prydain, Ir. Cruithni, Lat. Picti [= döğmeli, boyanmış] adı verilirdi) de Keltçe olup B. grupun malıdır. Yine aynı dilcilere göre Goidel ve B. grupların ayrılmaları, Tunç devrinde (M. Ö. VI. yüzyıl) Keltlerin Britannia adalarına yaptıkları göçten evvel vuku bulmuş, bu istihaleden Gallia dili de müteessir olmuştur. Bir üyesini Avrupa kıtasında bırakarak adalara geçen B. kolu, İrlandaya kadar gitmeyip Büyük Britanya adasında yerleşmiş, ilk olarak Pikt dili kuzeye doğru İskoçyaya çekilmiş ve erken bir çağda ölmüştür. Kalan öbür üyeler (1. Gal [Fr. Galles. İng. Wales, yerli dilde: Cymru] bölgesinde: Kimri dili [yerli dilde: Cymraeg, İng. Welsh. Fr. Gallois]; 2. Güneybatı Britanniada Breton [yerli dilde: Brezoneg, Fr., İng. Breton]; 3. Cornwall bölgesinde de Korn dili [yerli dilde: Kernuak, İng. Cornish, Fr. Cornique]) Büyük Britanya adasının güney kısmını işgal etmişlerdir. V. yüzyılda Anglo-Saksonların akını üzerine B. dil grupu adanın batı kısımlarına çekilmiş bu arada V.-VI. yüzyıllarda Breton dili adayı bırakarak Kuzeybatı Fransadaki Armorica (şimdi Bretagne) bölgesine sığınmıştır. XVIII. yüzyılda İngilizcenin baskısı altında Korn dilinin ölmesiyle Britanya adalarında B. gruptan yalnız Kimri dili kalmıştır. Gerek Breton, gerek Kimri dilleri birer edebiyat dili mertebesine yükselebilmişlerdir. Bugün İngilterede Gal eyaletindeki Aberystwyth, Bangor, Cardiff ve Swansea üniversite kolejleri (university college) hep birlikte, Gal üniversitesini (University of Wales) teşkil ederler; Fransanın Rennes şehri üniversitesinde de Breton ve Kelt dilleri kürsüsü vardır. Bk. BRETON DİLİ, KİMRİ DİLİ, KORN DİLİ.

Goidelik (İng. Goidelic, Fr. Goïdélique; üyeleri: 1. İrlandada İr [yerli dilde: Gaélig, İng. Irish, Fr. Irlandais]; 2. Man adasında Manks [yerli dilde: Manks, İng. Manx, Fr. Mannois]; 3. İskoçyada da Ers [yerli dilde: Erse, İng. Scotch Gaelic, Fr. Gaélique d'Ecosse]) kolu ile B. kolu arasındaki başlıca fonetik fark, belli şartlar altında Goidelik kolundaki k (< Hind - Avrupa q̑u) sesine karşılık B. kolda p sesinin bulunmasıdır, meselâ «dört» mânasına Eski İr. *ceth(a)ir*, Yeni İr. *ceithre*, Ers. *ceithir*, Manks, *kiare*, fakat Eski Kim. *pedguar*, Yeni Kim. *pedwar*. Korn. *peswar*, Bret. *pevar* (krş. Gallia. *petor*); «beş» mânasına Eski İr. *cóic*, Yeni İr. *cúig*, Ers. *coig*, Manks. *queig*, fakat Eski Kim. *pimp*, Yeni Kim. *pump*, Korn. *pymp*. Bret. *pemp* (krş. Gallia. *pempe*. Bu k: p karşılaşması aynen İtalik dillerde de görülmektedir, meselâ «dört» mânasına (Ana Hind-Avrupa **q̑uetq̑uor* [Ana Kelt. **qetveres*]) Lat. *quattuor*, fakat Osk. *petora*, Umbr. *petur* (krş. Homer. Yun. *tessares*, Attika Yun. *tettares*, Boiotia Yun. *pettares*, Aiol. Yun. *pisyres*), «beş» mânasına (Ana Hind-Avrupa **peq̑que* [Ana Kelt. **qenqe*]), Lat. *quinque*, fakat Osk. *pompe*, Umbr. *pumpe* (krş. Umumi Yun. *pente*, Aiol Yun. *pempe*). Aynı k: p karşılaşmasının izlerine Hellenik (meselâ «ne çeşit?, nasıl?» mânalarına Homer. Yun. ve İon Yun. *koios*, *kōs*, fakat koinē Yun. *poios*, *pōs*) ve İllyr (meselâ yer adlarından Venet. *Aroukıa*, Balkan İllyr. *Arupı*) kollarında da raslandığı için, bu olayın yalnız Keltçede değil, Hind-Avrupa ailesinin bazı kollarında da bir temayül halinde bulunduğuna hükmedilebilmektedir. Bu karşılaştırmadan anlaşıldığına göre, k: p meselesinde Gallia dili de B. koluna iştirak etmektedir; bunu yer adlarında da görmekteyiz, meselâ eski Germania topraklarında Gallia asıllı yer adlarından Alm. *Finne* < Gallia. *pennos* = baş (krş. aynı mânada ve yine p ile Kim., Korn. *pen*, Bret. *penn*, fakat k ile İr. *cenn*). Artdamak seslerinin dudak seslerine çevrilmesi (labialisation des vélaires: k > p [daha doğrusu labiovélaire'lerin labial'leşmesi: Hind-Av. q̑u > p]) denilen ve bir nevi konson yumuşaması veya zayıflaması olan bu hâdise, bazı dilcilere göre Goidelik ve B kolları daha Avrupa kıtasında iken vuku bulmuş, başkalarına göre adalarda, fakat eski bir devirde meydana gelmiş, daha başkalarına göre de çok muahhar olup Milâdın ilk yüzyıllarına aittir. Gallia dilini B. koldan ayırmak taraftarı olanlar da bu dildeki p esasını, müstakil olarak meydana gelmiş bir paralelizm saymaktadırlar. Goidelik kolda bu yumuşama yoktur; İr. dili bilâkis, başka dillerden aldığı kelimelerdeki p'leri de çok kere k'ye çevirmekte veya atmaktadır, meselâ «firfir» mânasına Lat. *purpura* > İr. *curcur* (c harfi k okunur), «papaz» mânasına Lat. *presbyter* > İr. *cruinth r*, «mezmur kitabı» mânasına Lat. *psalterium* > İr. *saltir* (başta Hind-Avrupa p'sinin düşmesi veya başka şekillere çevrilmesi, umum Keltçeye şamil bir hâdisedir: «yanında» mânasına Yun. *para*, fakat Gallia. *are*, Kim. *ar*, İr. *air*; «üstünde» mânasına Yun. *hyper*, Lat. *super*, fakat Gallia. *ver*, Kim. *gor*, İr. *for*).

B. grupun ikinci bir hususiyeti de, Hind-Avrupa ana dilinde kelime başı s sesinin, Goidelik grupta aynen s olarak kaldığı halde, B. te h'ye çevrilmesidir (paralelizm için krş. Hind ve İran dillerinde s: h, *Sind*: *Hind* gibi): meselâ, «uzun» mânasına Gallia *setu*, İr. *sith*, fakat Kim. *hyd*, Korn. *hês*, Bret. *hed* (krş. Lat. *saetius*); «ihtiyar» mânasına Gallia. *seno*, İr. *sen*, fakat Kim., Korn., Bret. *hen* (krş. Lat. *senior*, *senex*). Yine s sesi bahsinde, bunun bilhassa başta terkip halinde bulunduğu zaman s(p)l > l; sp > f; sr > fr; sn > n; sv/sw > chw/cho değişikliklerine uğraması, B. kolun bir karakteristiği sayılır, meselâ «vurmak, öldürmek» mânasına İr. *slaid*, Kim. *lládd*, Bret. *lad* (krş. Eski Sakson *spildian*); «yenmek» mânasına Ana Keltçe **spak*, Korn. *fethe*, Bret. *faezaff* (krş. Latvia. *spêks* =

kuvvet); «nehir, sel» mânasına İr. *sruth*, Kim. *ffrwd* Korn. *frot*, Bret. *froud* (krş. Sanskrit. *sruta*); «korumak» mânasına İr. *snâd*, Kim. *nawdd*, Eski Bret. *nod*; «kızkardeş» mânasına Gallia. *svior*, İr. *siur*, fakat Kim. *chwaer*, Korn. *hoer*, Bret. *c'hoar* (ch, c'h = ḫ; krş. Lat. *soror*). Yukardaki *setu* ve *svior* misallerinde Gallia dilinin B. kolundan ayrıldığı görülüyor. Bu ayrılık, bazı hallerde başa eklenen h'de de göze çarpmaktadır, meselâ «demir» mânasına Gallia. *isarno*, İr. *iarn*, fakat h ilâvesiyle Kim. *haiarn*. Korn. *hoern*, Bret. *houarn* (krş. Got. *aisarn*). Goidelik ve B. kolları arasında bulunan diğer bir fark da, Goidelik kolda nt terkibinden n'nin düşmesidir: meselâ «100» mânasına Gallia. *canton*, İr. *cét*, Ers. *ceud*, Manks. *keead*, fakat Kim. *cant*, Korn. *cans*, Bret. *kant* (krş. Lat. *centum*); «yol» mânasına Gallia. *sento*, İr. *sét*, fakat Kim. *hynt*, Korn. *hins*, Bret *hent* (krş Got. *sinþs*). Her iki misalde de, Gallia dilinin, B. te olduğu gibi, nt terkibini muhafaza ettiği görülmektedir. B. kolu Goidelikten ayıran farklar arasında, patlayıcı fonemlerin sızıcılar sınıfına kayması da vardır (t/d > th/z; b > f/v gibi): meselâ «sekiz» mânasına Gallia. *octo*, İr. *ocht*, Ers. *ochd*, Manks. *hoght* fakat Kim. *wyth*, Korn. *eath*. Bret. *eiz* (krş. Lat. *octo*; bu misallerde, ayrıca Goidelik grupta kelime ortasında bulunan ch/gh gırtlak fonemlerinin B. grupta yumuşadığını ve Gallia dilinin her iki hususta da B ten ayrıldığını görüyoruz); «keçi» mânasına Gallia. *gabro*, İr. *gabar*, Ers. *gabhar*, Manks. *goayr*, fakat Kim. *gafr*, Korn *gauar*, Bret. *gavr* (krş Lat. *capra*). Latinceden B. dillere geçen kelimelerin ortasında bulunan patlayıcı çift konsonların tekleşmesi (pp > f; cc > ch/c'h; tt > th/z) de aynı hâdisenin bir değişiğidir, meselâ «kütük» mânasına Lat. *cippus* > Kim. *cyff*, Bret. *kef*; «yanak» mânasına Lat. *bucca* > Kim *boch*, Bret. *boc'h*; «kedi» mânasına Lat. *cattus* > Kim. *cath*, Bret. *kaz*. Aynı dilden B. koluna geçen kelimelerdeki pt sesinin ct merhalesinden geçerek sızıcıya çevrilmesi de bu arada mütalâa edilebilir, «esir» mânasına Lat. *captus* > İr. *cacht*, Kim. *caeth*, Bret. *kaez* (= biçare), gibi.

B. kolunun son bir hususiyeti de «kelime başı değişimi» (mutation initiale) denilen, nev'ine mahsus ve mudil bir hâdisedir. Kimri dilinde p, t, c (k), b, d, g, ll, rh, m, Korn dilinde fazla olarak ch, j. f, h, s, Breton dilinde de bunlara ilâveten c'h, v, w, z sesleri ile başlıyan kelimeler, kendilerinden evvel gelen harf-ı tarif, sıfat, zamir, sayı adı, edat ve fiillerin nev'ine ve bu unsurların sırasına ve durumuna göre, ilk seslerini değiştirirler (ekseri «ötümlü» [sonore] ve «ötümsüz» [sourd], patlayıcı ve sızıcı değişikliği; Bretoncada ikinci bir «mutation» da vardır; bk. BRETON DİLİ, ayrıca bk. KİMRİ DİLİ, KORN DİLİ, MÜTASYON), meselâ Kim. ve Korn. *pen*, Bret. *penn* = «baş», fakat «benim başım» = Kim. *fy mhen*, Korn. *ow fen*, Bret. *va fenn*, «onun başı» = Kim. *ei phen*, Korn. *e ben*, Bret. *e benn*, yani *pen* kelimesi aynı dilde yerine göre *ben*, *phen*, *mhen* şekillerine de girer. Goidelik kolda «küsuf» (éclipse, bk. İR DİLİ) denilen bu hâdise daha basittir, İr dilinde kelime başı b, c (k), d, f, g, p, s, t sesleri belli şartlar altında, basit bir değişiklik geçirir ve kelimeler bu bakımdan yalnız bir tek değişik şekil arz eder, meselâ İr. *cenn* = «baş», «benim başım» = *mo cenn*, fakat «onların başı» = *a gcenn* (*gen* ok.; c [k] sesi «küsuf» a uğramış olduğu için, yazıldığı halde okunmaz, öndeki g okunur). Bk. GOIDELİK, ve KELT DİLLERİ. Ayrıca bk. H. Pedersen: *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, 2 cilt, 1909 - 1913; H. Lewis ile H. Pedersen: *A Concise Comparative Celtic Grammar*, 1937; H. Hubert: *Les Celtes*, 2 cilt 1932, yeni bas. 1951.

BRYTON, arpadan hazırlanan eski Yunan içkisi. Bir nevi bira idi.

BRYULLOV, Aleksandr Pavloviç (1798 - 1877), Rus mimarı, Karl Pavloviç B. un ağabeyi. Petersburg (Leningrad) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Petersburg, İtalya ve Pariste tahsil etmiş bulunan B., saray mimarlığına tâyin edilmiş, 1832 den itibaren de Petersburg Akademisine profesör olmuştur. B., Pulkovo rasathanesini, Büyük Erkân - ı Harbiye binasını ve Petersburgdaki Petros (Pëtr) kilisesini inşa etmiştir. Ayrıca kısmen yanmış bulunan Kış Sarayının, Mermer Köşkün ve Mihayloviç Tiyatrosunun inşasını tamamlamıştır.

BRYULLOV, Karl Pavloviç (1799 - 1852), Rus ressamı, Aleksandr Pavloviç B. un kardeşi. Petersburg (Leningrad) da doğmuş, Roma civârında Marciano'da ölmüştür. B.. Petersburg Sanat Akademisine devam etmiş, 1823 te Romaya giderek orada 1833 te, «Pompei'nin son günü» (Petersburg, Rus müzesi) adlı, çağdaşları tarafından hayranlıkla takdir edilmiş olan muazzam tabloyu yapmıştır. 1836 da tekrar Petersburg'a dönen B , burada Akademi profesörü olarak çalışmış, fakat 1849 yılında sağlık sebebiyle İtalyaya yerleşmiştir. Çok velût bir ressam olan B., antik, mitolojik, allegorik ve dinî eserler yaratmıştır. B., portre ressamı olarak da tanınmıştır. Petersburgdaki İsak katedralinin büyük kubbesindeki tavan resmi mühim bir eser olarak takdir kazanmıştır. Eserlerinin çoğu Petersburg Rus müzesindedir. Bunlar arasında «Iñes de Castro'nun ölümü» ve «Pskov'un muhasarası» tabloları anılmaya değer.

BRYUSOV, Valeriy Yakovleviç (1873 - 1924), Rus şairi ve edibi. Moskovada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Rus sembolizminin en ileri gelen şahsiyetidir. 1881 den itibaren yazdığı şiirler, daha üniversite talebesi iken, 1894 te, *Russkie sinvolisti* (Rus sembolistleri) başlıklı antolojide yayımlanmıştır. 1904 te «Vesı» (Terazi) adlı sembolist dergisini çıkarmağa başlamış, 1910 - 1921 yılları arasında «Russkaya Mısl» (Rus düşüncesi) adlı derginin edebiyat kısmını idare etmiş, Birinci Dünya Harbinde harb muhabiri olmuş, Rus İhtilâlinden sonra, Maarif Komiserliğinde vazife almış, 1921 de Moskovadaki Edebiyat Enstitüsünü kurmuştur. B. Batı sembolizminin tesiri altında olup, Baudelaire'den, Rimbaud'dan, Verlaine'den, Mallarmée'den, Verhaeren'den, Maeterlinck'ten, Oscar Wilde'dan, Edgar Allen Poe'dan, D'Annunzio'dan tercümeleri vardır; Goethe'nin *Faust*unu Rusçaya çevirmiş, Vergilius'tan da tercümeler yapmıştır. B. un başlıca şiir kitapları şunlardır: *Chefs d'oeuvre* (Şaheserler) [1895], *Tertia vigilia* (Üçüncü karakol) [1900], *Kamenşçik* (Duvarcı) [1902], *Kinjal* (Hançer) [1903], *Urbi et orbi* (Şehire ve dünyaya) [1903], *Gryaduşçie gunnı* (Geleceğin Hunları) [1905], en tanı-

V. Y. BRYUSOV

nan eseri olan *Stefanos* (Çelenk) [1906], *Zerkalo tèney* (Gölgeler aynası) [1912], *Rabota* (İş) [1917], *Tretı'ya ösen* (Üçüncü sonbahar) [1917 - 1920]. *V takie dni* (Bu gibi günlerde) [1919 - 1921], *Poslednie meştı* (Son arzular) [1920], *Mig* (Bir an) [1922] *Dal'* (Uzaklık) [1922]; türlü metrik denemelerini içine alan *Opıtı* (Denemeler) [1918] adlı bir kitabı da vardır. Nesir sahasında *Zemnaya os* (Arzın mihveri) [1907] ile *Noçi i dni* (Geceler ve gündüzler) [1910] hikâye kitapları. *Ognennıy angel* (Ateş meleği [XVI. yüzyıl Almanyası]) [1908] ile *Altar pobedi* (Zafer sunağı [IV. yüzyıl Roması]) [1913] da tarihî romanlardır. *Dalekie i blizkie* (Uzaktakiler ve yakındakiler) [1912] adlı eseri Rus şiirinin tenkidine hasredilmiştir; bu sahada Puşkin'i inceliyen bir eseri de vardır. Piyesleri arasında *Zemlya* (Arz) [1904] en başarılı olanıdır. B. un hâtıraları *Dnevniki. 1891 1910* (Günlük hâtıra defteri, 1891 - 1910) [1927] ile *İz moey jizni* (Hayatımdan) [1927] adlı eserlerde toplanmıştır.

BRZEG [*bjeg*] (Alm. Brieg), Polonyanın Aşağı Silezya bölgesinde şehir. 1945 e kadar Almanyaya mensuptu. Oder'in sol kıyısında. Wrocław (Breslau)ın 45 km yukarısında, denizden 148 m yüksekte bir Oder geçiti üzerindedir. 1939 daki nüfusu 39 700 idi. Nüfusunun çoğu Protestandır. B., 1945 e kadar çeşitli makamların merkezi olmuştur. Liseleri, kütüphaneleri, arşivleri. vakıfları ve bir eski zaman müzesi vardır. Şehirde şeker, makine ve kâğıt eşya endüstrileri de gelişmiştir.

B. için 1250 de Magdeburg şehir hukuku kabul edilmiştir. Ortaçağdan kalan elips şeklindeki şehir nüvesinin etrafı, eski tahkimat (gezinti yerleri) ile çevrilmiş olup, burada geç gotik Hedwig kilisesiği (1369) ve gotik Protestan St. Nikolaus kilisesi (1370 - 1417) vardır. Son harbde içi yanmıştır.

Hussit harblerinde B. harabolmuş, tekrar yapılırken II. Georg (1547 - 1580) bu şehre bir İtalyan rönesans şehri özelliği vermiştir. Bununla beraber şehir orijinal bir rönesans üslûbu göstermektedir. Eski dukalar sarayının içi yanmış ise de dışı kalmıştır; belediye sarayı muhafaza olunmuştur. Oder Kapısı (1595) ve birçok orta sınıf halka mahsus evler hâlâ durur. Piast sülâlesine mensup duka III. Bolesłav (1291 - 1352), Liegnitz - B. dukalar hanedanını kurmuştur. 1537 de II. Friedrich (1521 - 1547) ile Brandenburg seçmen prensi II Joachim arasında Erbverbruderungsvertrag (kardeşleşme miras mukavelesi) yapılmıştır. Hohenzollern'lerin dukalığı almak için sonradan ileri sürdükleri iddialar bu mukaveleye dayanır (II. Friedrich 1524 te Protestanlığı sokmuştur). Dukalık 1675 te Avusturyaya verilmiş, birinci Silezya harbinden sonra da, 1742 de Prusyanın eline geçmiştir. 1806 da Fransızlar istihkâmları yıktırmıştır. 1945 te Silezya için yapılan mücadele esnasında kısmen tahribolunmuş ve 1945 sonundan beri bir sovyet garnizonu ve askerî hava meydanı yapılmıştır ve Polonyalılar tarafından idare edilmektedir.

BRZEŚĆ NAD BUGIEM: bk. BREST.

BRZEZINY [*bjezını*], Polonyanın Lodz voyvodalığında bir şehir. 1946 daki nüfusu 6 000 (1939 daki nüfusu 13 000 idi). B. de mensucat endüstrisi vardır.

BRZEZNO [*bjęzno*] veya **WABRZEZNO** (Alm. Briesen). Polonyaya ait Bydgoszcz (Alm. Bromberg) voyvodalığında bir şehir. İki göl arasında ve Wisła (Vistula) nın bir ayağı olan Drewenz'in çıktığı göl üzerinde bulunan bu şehrin 1931 de nüfusu 5 200 idi. Birinci Dünya Harbinden önce Alman köylerinin merkezi idi. Makine fabrikaları, bira fabrikaları, değirmenleri vardır. Domuz ve hububat ticareti ile uğraşırlar. 1414 te Polonyalılar ve Litvanyalılar tarafından yakılmıştır.

B. T. U., B. Th. U.: bk. BRITISH THERMAL UNIT.

BU, Japon uzunluk ölçüsü = 3 036 mm. 10 B. = 1 Sun; 100 B. = 1 Şaku (kadem). 1872 ye kadar Japonyada basılan dört köşeli gümüş paranın adı *İdzibu* (bir B.) idi.

BUA veya **BWA,** Afrikada birbirinden farklı dil ailelerine giren birkaç dilin müşterek adı.

1. Sudan - Guinea ailesinin Volta grupundan bir dil. Bobofi da denilen ve 100 000 kişi tarafından konuşulan bu dil, Sankura ve Nyenege olmak üzere iki lehçeye ayrılır. Fransız Batı Afrikasının Yukarı Volta (Haute Volta) bölümünde, İngiliz Altın Sahili sömürgesinin kuzeybatı sınırlarına yakın bir bölgede. Kara Volta (Volta Noire) nehrinin kıvrımı içerisinde. Gana şehri dolaylarında konuşulur. Bk. VOLTA DİLLERİ.

2. Sudan - Guinea ailesinin Şari (Charie) grupundan olan bir dil. Boa da denir. Fransız Ekvator Afrikasının Çad bölümünde, Çad gölünün güneydoğusunda, Şari ve Bahr - es Selâmat nehirleri kavşağının kuzeyinde Korbol bölgesinde konuşulur. Bk. ŞARİ DİLLERİ.

3. Güney Afrikadaki Bantu (b. bk.) dil ailesinin Kuzey kolunda bir dil grupu. Orta Afrikada, Belçika Kongosunun kuzey bölgelerinde, Bantu ailesinin en kuzeyde, Sudan - Guinea dilleri sınırında bulunan dillerini ihtiva eder. B. grupu, hepsi Uelle ve Kongo nehirleri arasındaki arazide konuşulmak üzere, şu üç alt - grupa ayrılır: 1. Yeu - Bua (diller: asıl Yeu - Bua, Ganzulu, Bimba, Kiba, Gingita, Ndongvali, BaYua, Ndingima, Kuama, Tuvi, Kuangula); 2. Asıl Bua (diller: IiBua, Ndongvali - BoBua, Lungua, Bongono); 3. Doğu alt - grup (Doğu AbaNgvinda, v. b.). Bantu dil ailesinin Kuzey kolunu B. ve Ngvinda grupları müştereken meydana getirdikleri. dolayısiyle de bu iki grup birbirinin yakın akrabası oldukları için, Ngvinda grupundan bazı diller de B. adiyle vasıflandırılmaktadır. Bua - Bati/Butu, Bua - Bati/İbembo gibi, ki her iki dil de Ngvinda grupuna giren Batı dilinin lehçeleri olup B. dili ile karışmıştır ve aynı bölgede kullanılırlar. Bk. NGVİNDA.

BUACHE [*büaş*], **Jean Nicolas** (1781 - 1825), Fransız coğrafyacısı. Neuville - au - Pont'da doğmuş, Pariste ölmüştür. B., sık sık başvurulan *Géographie élémentaire ancienne et moderne* (Eski ve yeni coğrafya el kitabı) [2 cilt, 1769 - 1772] adlı bir eser yazmıştır.

BUACHE [*büaş*], **Philippe** (1700 - 1773), Fransız coğrafyacısı ve bilgini. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1729 da kıraliyet coğrafyacısı, 1730 da İlimler Akademisi üyesi olmuş ve bir *Atlas physique* (Fizikî atlas) [1754] çizmiştir. Sıra dağlarla sınırlanmış nehir ve deniz havzaları sisteminin bulucusudur.

BUADÜVALYA (Boisduvalia), küpeçiçeğigiller (Oonotheraceae) den takriben sekiz türü olan bir cins. Gövdeleri dik, yaprakları helisel dizilmiş, beyaz veya mor çiçekli, bir senelik bitkilerdir. Taç yaprakları dört tane ve ikişer dilimlidir. Erkek organların sayısı sekizdir. Güney Amerikada Şili ve Peru'da, Kuzey Amerikada Kaliforniya ve Oregon'da yayılmışlardır. *Boisduvalia densiflora* ve *B. concinna* türleri makbul süs bitkileri olarak yetiştirilmektedir.

BUAİDOGA veya **BWAİDOGA,** Okyanusyada, Melanezya dillerinden biri. Yeni Gine grupundan olup, bu adanın güneydoğu sahilleri açıklarındaki D'Entrecasteaux takımadalarına giren Goodenough (veya Morata) ve Ferguson (veya Kaluwawa) adalarında 12 000 kişi tarafından konuşulur. Bk. MELANEZYA DİLLERİ.

BUANDİK, Avustralya dillerinden biri. Bu dil topluluğunun Güney grupunun eski tabakasından olup, adanın Victoria bölümünün doğu kısmında konuşulur. En yakın akrabaları, Piangil, Koliyon, ve Kulin dilleridir. Bk. AVUSTRALYA DİLLERİ.

BUASİYERA (Boissiera), buğdaygiller (Gramineae) den bir senelik bir bitki. Yalnız bir türü bilinmektedir: *Boissiera bromoides*. Gövdesi basık tüylerle örtülü ve diktir. Başakları ters yumurta biçimindedir. Tohumlarının ucu tüylüdür ve karın tarafında yarık gibi bir çizgi vardır. Mısır, Arabistan, Suriye, İran ve Afganistan çöllerinde yetişmektedir. Bitkinin yayılma sahası Türkistana kadar uzanmaktadır. *Glabriflora* varyetesi Güney Anadoluda Birecik civarında yetişmektedir.

BUBA (Bubas, Fr. Pian, İng. Yaws; Lat. Framboësia tropica, Fr. *framboise* = ağaççileği), Asya, Afrika ve Amerikanın sıcak bölgelerinde görülen çok bulaşıcı hastalık. B., insandan insana temasla geçer. Tropik memleketlerde elbise giyilmediğinden çıplak vücutların birbirlerine dokunması ile hastalık çok yayılmaktadır. İlk defa İtalyan müellifi Castellani 1905 yılında hastalığın âmillerini insan kanında görmüş, buna *Spirochete treponema peltenue* ismini vermiştir.

B. ateşli bir hastalıktır. Hastalığın meydana gelmesi için parazitin vücutta 3 - 6 hafta kalması lâzımdır. Parazitin vücuda temas ettiği yerde 1 cm çapında bir kabarcık husule gelir. Kabarcığın üstü kuru bir kabukla örtülür ve kabuğun altından treponemaları ihtiva eden bir sıvı sızar. Bu çıban genel olarak bacaklarda, nadiren üreme organlarında yerleşir. Önce yerel, daha sonra bütün vücut lenf bezlerinde büyüme görülür.

Çıban husule geldikten 1 - 1,5 ay sonra tekmil vücutta döküntüleri belirmeğe başlar. Evvelâ iğne başı kadar kaşıntılı papüller, sonra çilek büyüklüğünde kırmızı renkte papüllomlar ve nihayet hiperkeratoz elementleri görülür. Bu ikinci devrede sindirim bozuklukları, kemik ve adele ağrıları da olur. Birkaç ay veya birkaç sene sonraki ilerlemiş vakalarda osteit ve periostitlere raslanır. Pian'da daha geç görülen diğer arazlar gangosa (burun, damak, boğaz ülseri), oynak bitişiği düğümcükler (nodules juxta - articulaires) ve gundu (burun periostiti) dur.

Korunmanın başlıca şartları beden temizliği, sineklere karşı savaş, hastalarla temas etmemektir.

B. selim bir hastalıktır, ölüm pek nadirdir.

BUBACENE, Romalı coğrafyacı Plinius'a göre Orta Asyanın batı kısmındaki Bactriana ülkesinin güneydoğu bölümü. Bugünkü Buhara, bu bölüme dahildir.

BUBALİNE (Bubalinae), memelilerin toynaklılar (Artiodactyla) alttakımı boşboynuzlular (Cavicornia = Bovidae) familyasının bir altfamilyası. İnek antilopları adiyle de anılan bu familya hayvanlarında vücut iri, ağzın ön kısmı çıplak, burun delikleri çevresi kıvrımlı kuyruk ucu püsküllüdür. Dişilerinin dört memesi vardır. Erkeği ve dişisi boynuzludur. Arabistan da dahil olmak üzere bütün Afrikada yayılmıştır.

B. altfamilyasının başlıca üç cinsi vardır: 1. Damaliskus (Damaliscus), 2. Bubalis, 3. Gnu (Connochaetes).

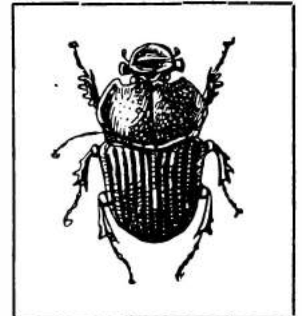
BUBALİS (Alcelaphus), bubaline (b. bk., Bubalinae) altfamilyasından, vücut şekli en ziyade ineğe benziyen bir antilop cinsi. Hakiki inek antilopları olarak kabul edilen bu antilop cinsinde vücut iri ve kaba yapılıdır. Sırtında hörgücü andıran dik bir çıkıntı bulunur. Boynu kısa, i n e ğ i n k i n e benziyen ağzının ön kısmı çıplak burun delikleri çevresi kıvrımlıdır. Erkek ve dişide bulunan boynuzları umumiyetle tabanından halkalı, uçları arkaya doğru k e s k i n kıvrıktır. İnek a n t i l o p l a r ı A f r i k a n ı n ağaçsız b ö l g e l e r i n d e ve Arabistanda sürüler halinde yaşarlar. Kuzey Afrika inek antilopları (*Bubalis* [*alcelaphus*] *boselaphus*) türünün nesli birçok yerlerde hemen hemen tükenmek üzeredir. B. cinsini bugün hakkiyle temsil edebilecek bir tür, kama (*Bubalis caama*) vardır. Parlak kırmızı - kahverenkli güzel bir hayvan olan kama türüne Güney Afrikada raslanır. Afrikanın en süratlı, dayanıklı ve düşmanları (arslan, leopard, insan) karşısında çok dikkatli hareket eden yabani hayvanlarındandır. Sürü otlarken daima içlerinden birisi yüksek bir yerde, ekseriya bir termit yuvası üzerinde gözetleyici olarak bekler.

B U B A L I S

BUBALUS (Buffelus): bk. MANDA.

BUBAN HAME ILICASI, Elâzığın Palu kazasında, Buban köyünün Hame mevkiinde kaplıca. Burası Palu kasabasının 20 km güneybatısında ve Külüşkür demiryolu istasyonunun birkaç km güneyindedir. Çevresine araba yolları ile bağlıdır. Etrafı meşeliktir ve doğusunda Serindağ yükselir. Kaplıcanın suyu ılıktır (26° C). Su, serbest kükürtlü hidrojenli ve karbondioksit gazlıdır. Buraya halk çok rağbet gösterir. Bugün bir kaplıca binası yoksa da, evvelce mevcut olduğu ve sonradan yıkıldığı anlaşılmaktadır. Çevre halkı romatizma, siyatik ve türlü sızılardan kurtulmak için buraya çok gelir, sulariyle yıkanır, çamurlarını sürünürler. Kaplıcaya gelenler yarım saat mesafedeki Buban köyünde kalırlar. Kaplıcanın suyu pek boldur. Yedi yerden kaynar. Aktığı yerde kireç ve demir tortuları bırakır. Kaplıca sahasında eski bir şehir harabesi vardır.

BUBAS, böceklerin (Insecta) kınkanadlılar (Coleoptera) takımı skarabeıde (Scarabaeidae) familyasından bir cins. B. siyah renkli gübre böceğidir. Erkeğinin başında iki boynuz bulunur. *B. bubalus B. bison* cinsin tanınan iki türüdür.

B U B A S

BUBASTİS (eski Mısır dilinde *Per Bastet* = Bastet'in evi; Ahd - ı Atîk [Hezekiel XXX, 17] te *P'i - Be-*

seth), eski Aşağı Mısırda aynı adı taşıyan eyaletin merkezi, XXII. sülâlenin payıtahtı. Nil deltasında, şimdiki Tell Basta'nın yerinde bulunuyordu. B., tanrıça Bastet'in başlıca kült yeri idi. Bk. BASTET.

BUBE, Afrikadaki Bantu (b. bk) dil ailesinin Batı kolunun kuzeybatı ucundaki Kundu grupunun bir bölümü. Gine körfezindeki Fernando Po adasında, kuzeyde Bani (veya Ediya), batıda Bateti, doğuda da Boloko dillerini ihtiva etmektedir. Grup içerisinde en yakın akrabaları, Nigeria'daki Bantu dilleridir. Bk. BANTU DİLLERİ.

BUBER [*bubîr*], **Martin** (doğ. 1878), Avusturyalı Yahudi din felsefecisi. Viyanada doğmuştur. 1924 - 1933 yılları arasında Frankfurt a. M. de Yahudi din ve ahlâk ilimleri fahri profesörlüğü yapan B., 1938 den beri Kudüs üniversitesinde sosyal felsefe ve genel sosyoloji profesörüdür. B., aynı zamanda tanınmış bir siyonisttir. Birçok khassidizm akide ve menkıbeleri onun tarafından meydana çıkarılmıştır. B., Franz Rosenzweig ile birlikte yeni bir Kitabı Mukaddes tercümesi yapmıştır (*Die Schrift*, 15 cilt, 1925 - 1938). Başlıca eserleri: *Ich und Du* (Ben ve sen) [1923] *Zwiesprache* (Muhavere) [1932], *Königtum Gottes* (Tanrı ülkesi) [1936], *Dialogisches Leben* (Muhavereli hayat) [1947], *Das Problem des Menschen* (İnsanın problemi) [1948], *Der Glaube der Propheten* (Peygamberlerin imanı) [1950], *Die Erzählungen der Chassidim* (Khassid'lerin hikâyeleri) [1950], *Israel und Palästina* (İsrail ve Filistin) [1950], *Pfade in Utopia* (Utopya âleminde yeni yollar) [1950] *Gottesfinsternis* (Tanrı zulmeti) [1952], *Die chassidische Botschaft* (Khassidizim müjdesi) [1952], *An der Wende, neue Reden über das Judentum* (Dönüm noktasında, Yahudiliğe ait yeni nutuklar) [1952].

BUBNA von LITIC veya **BUBNA - LITTITZ** [*bubna fon litits*], **Ferdinand, kont** (1772 - 1825), Avusturyalı feldmareşal. Jamersk (Bohemya) te doğmuş, Milanoda ölmüştür. Türklere karşı 1788 seferini, sonra Fransaya karşı ihtilâl muharebelerini yapmış, Wagram'da yüksek feldmareşal rütbesini kazanmış (1809), 1813 te bir zaman için Paris büyük elçisi olmuş, Lützen, Bautzen, Dresden ve Leipzig savaşlarına katılmıştır. 1818 de Lombardia'nın idaresini almış ve 1821 de Piemonte karışıklıklarını bastırmıştır.

BUBO (Puhu kuşu): bk. BAYKUŞLAR.

BUBON, eski Anadoluda Lykia'nın kuzeyinde eski bir Kabalia şehri. Kibyra (Horzum) şehirler topluluğuna dahildi. Sonradan, Mithradates (b. bk) savaşları sırasında, Lykia ile birleştirilmiştir.

Lykia'da bulunan eski şehir kalıntıları arasında, büyüklük ve önem bakımından pek geride kalan B. un harabeleri Fethiye kazasına bağlı İbecik köyü yakınındadır. Şehir. İbecik köyünün bir çeyrek saat kadar güneyinde bulunan bir tepenin yamacında kademe şeklinde inşa edilmişti. Tepenin üstü, eski şehrin akropolisini teşkil ediyor ve burası bir duvarla çevrili bulunuyordu. Kalıntılar arasında oldukça iyi bir şekilde korunmuş olan tiyatrosu, kaba kum taşından yapılmış olup Lykia'daki eski tiyatroların hemen en küçüğü idi.

BUBON (Hıyarcık), akkan (lymphe) bezlerinin herhangi cerahat yapan (progène) bir hastalık âmili (agent pathogène) vasıtasiyle iltihaplanarak ileri derecede büyümesi. Ekseriya tek bir akkan bezi iltihaplanır. Eni boyundan daha büyük olduğu için halk arasında hıyarcık diye tanınır. Cerrahi bir müdahale yapılmadığı takdirde, kendiliğinden cilde açılarak fistülize olur. B., başlı başına bir hastalık ünitesi olmayıp akkan bezleri ile ilgili birçok hastalıkların seyri esnasında görülen bir semptomdur. En meşhuru vebada görülenidir. Veba mikrobunun (Pasteurella pestis) vücuda giriş yerine göre akkan damarlarının toplandığı nahiyedeki akkan bezinin süpürasyonu ile teşekkül eder. En çok kasık nahiyesinde olmak üzere, koltuk altı ve boyun akkan bezlerinde görülür. Bu şekil vebaya B. vebası denir.

Yine aynı grup bakterilerden Pasteurella tularensis'in sebep olduğu tularémie'de de, mikrop girmiş olduğu nahiyenin akkan damarlarındaki akkan bezlerinde B. teşekkülüne sebebolan hastalığın klinik şekillerini meydana getirir. Zührevi hastalıklardan yumşak şankr (chancre moux) ın seyri esnasında, lymphogranuloma inguinale (Nicolas Faure hastalığı) de B. teşekkül eder.

İyi tedavi edilmediği takdirde alelâde bir lenfanjitten sonra da, lenfanjite sebep olan bakterilerin tesiriyle o nahiyedeki lenfa bezlerinde B. teşekkül edebilir.

BUBONA (Lat. *bos* = öküz, *a bubus* = öküzlerden), Romalılarda sığırların koruyucu tanrıçası. *Bubetii ludi* bayramının B. şerefine kutlanmış olması ihtimali vardır.

BUBULCUS: bk. ÖKÜZ BALIKÇILI.

BUCA, İzmirin 3 km güneydoğusunda bir nahiye merkezi. Nüfusu 17 106 (1950) dır. İzmir - Aydın demiryolundan ayrılan kısa bir hat B. ya uzanır. Ayrıca İzmirle B. arasında düzgün yollar vardır. Denizden yüksekliği 90 m olup kuzey ve güneyinde yüksekliği 250 m kadar olan ağaçlık tepelikler uzanır. Havası güzel ve suları iyi olan B., gittikçe gelişerek İzmire doğru büyümüş ve bu şehrin bir mahallesi haline gelmiştir. Belediye teşkilâtı da vardır. Birçok güzel evleri bulunan B., İzmirin sayfiyesi durumundadır. Kasaba ile İzmir arasında sık sık tren, otobüs ve otomobiller işler.

İzmirin merkez kazasına bağlı olan B. nahiyesinin nüfusu 19 102 (1950) dir. Nahiyeye bağlı 4 köy vardır.

BUCAGO'LAR, Afrika zenci kabîlelerinden biri. Gine körfezi civarında Rio - Geba'nın Doğu cephesindeki Bissago adalarında yerleşmişlerdir. B. kısmen vahşi haldedirler. Vücutlarını kırmızı aşı boyası ile boyarlar. Eskiden zehirli oklar kullanırlardı. Çok cesur ve kuvvetli insanlardır. Bugün Portekiz tüccarlarının idaresi altında kısmen yatışmışlardır. Bucago cemiyetinde kadınlar çok serbestirler. Kocalarının bilgi ve müsaadesi altında fuhuş umumidir. Ailede bir nevi anaerkil (matriarkal) idare hâkimdir.

BUCAK: bk. NAHİYE.

BUCAK, Burdura bağlı kaza merkezi. Eski adı Oğuzhan'dır. Nufusu 5 509 (1950) dur. B. kasabası, Burdurla Antalya arasında ve bu iki şehri birbirine bağlıyan şosenin 3 km doğusundadır. Denizden yüksekliği 950 m dir. Çevresi dağlıktır (doğusunda Boğadiç dağı, güneyinde Katran dağı v. b.). Kasabanın 10 km güneybatısında Kestelgölü ve bataklıkları vardır. Bu çevrede arazi birçok yerde kalkerlerden meydana gelmiş olduğudan, sular bazı yerlerde yerüstünde, bazı taraflarda da yeraltında akar. Yüksek dağlar arasında çanak biçimli küçük düzlükler sıralanır. Dağlık bir bölgedeki bu kasabaya, Burdur istasyonundan (uzaklığı 45 km), Antalya limanına (90 km) uzanan şoseden gidilir. Bu yollarda her zaman işliyen otobüs ve kamyonlar vardır.

B. ta 7 mahalle, 2 000 ev vardır. Evler bir veya iki katlıdır. Cumhuriyet, Spor, Pazar meydanlariyle bir park, büyükçe bir fidanlık bulunmaktadır. Kasabada 4 otel, 6 lokanta, 3 fırın, 3 han, tarihî eserler arasında Selçuklulara ait bir han, ilkokul vardır. Kasabanın suları, eskiden, 7 km uzaktan künklerle getirtilmiştir. Kasaba elektrikle aydınlatılır (1934 ten beri), bir kısım evlerde gaz lâmbaları kullanılır. B. ta 1 doktor ve dispanser vardır.

B. ve çevresinde en çok arpa, buğday ekilir. Yılda 500 ton kadar da Virginia tütünü elde edilir. Ziraat Bankasının bir şubesi vardır. Her hafta Perşembe günleri pazar kurulur.

B. kazasının nüfusu 24 268 (1950), yüzölçümü 1 553² olup kazaya bağlı 3 nahiye (Merkez Kızılkaya Melli) ve 37 köy vardır. Kaza sınırları içindeki ortalama nüfus sıklığı 14 tür.

BUCAK, Urfanın Siverek kazasına bağlı nahiye. B. nahiyesinin merkezi 558 (1950) nüfuslu Fak köyüdür. B., araba yollariyle çevresindeki kasabalara ve bu arada Siverek'e bağlıdır. Halk çiftçilik yapar ve hayvan yetiştirir.

B. nahiyesinin nüfusu 6 095 (1950) tir. Nahiyenin 8 köyü vardır.

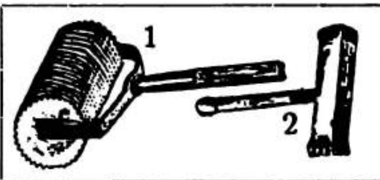
BUCAK (= köşe; Rus. Budjak, Budjakskaya step'; Rum. Bugeac, Stepă din Bugeac = B. bozkırı), Sovyetler Birliğinde Moldavya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin güney kısmında uzanan bir alçak ova; B. ın büyük bir kısmı bu cumhuriyetin İsmail (Rus. İzmail) bölümündedir. Karadeniz ile Tuna ve Dnyestr arasında uzanan B., bir yandan da Prut ırmağına kadar varır. B. ın güneyinde birçok göller sıralanmıştır: Kagul, Yalpuḫ, Kugurluy, Katlabuḫ, Kitay gölleri. B. ın killi (balçığı havi) ve lösümsü toprakları, kahverengi hümüs tabakasiyle kaplıdır. Halkın başlıca geçim kaynakları, buğday ve mısır ziraati, hayvancılık ve bağcılıktır.

1940 ta Rus işgaline uğrayan B. ı 1841 de Rumenler geri almışlarsa da 1944 te burası Besarabya ile beraber yeniden Rusların eline geçmiştir.

B., Rumanyanın elinde iken Besarabyanın güney kısmındaki Tighina (Bender), Cetatea Albă (Akkerman), Cahul (Kahul), İsmail vilâyetlerini ihtiva ediyordu. Bu dört vilâyetteki nüfus tutarı 1 200 000 e yaklaşıktı. Bu nüfusun 500 000 kadarı Rumen, 250 000 i Ukraynalı, 178 000 i Bulgar, 106 000 i Türk (Gagauz), 80 000 i Almandı. Bir miktar da Kırım Türkü vardı.

BUCARAMANGA [*bukaramanga*], Güney Amerikada Kolombiya'da Santander Sur eyaletinde Lebrija nehri üzerinde bir şehir. Nüfusu 73 000 (1949) dir. Magdelena nehrine bir demiryolu ile bağlıdır. Kahve pazarıdır. Yakınlarında bol miktarda altın, bakır ve demir madenleri bulunmaktadır. Yaprak sigara yapılır. 1900 de muhafazakârlarla liberaller arasındaki kanlı bir boğuşmaya sahne olmuştur.

BUCARTA (Fr. Boucharde), üstü muntazam ve küt piramit şeklinde çentikli taşçı çekici. Aynı şekilde çentikli beton merdanesi.

B U C A R T A
1. Çimento için, 2. Taş için

BUCCHERO [*bukkero*; İt. = güzel kokulu kil] (M. Ö. VII.-IV. yüzyıllar), Etrusk çanak çömlekçiliğinin bir eseri. B. vazoların karakteristik vasfı, önce verilen grimsi renk üzerinde daha sonra dumana tutularak elde edilen siyah renktir (*B. nero* = siyah kilden yapılmış vazo). Elle hazırlanmış olan kaba B. lar, ilkönce hendesi figürlerle, daha sonra hayvan ve insan resimleriyle süslenirdi. M. Ö.

B U C C H E R O
1. Testi (Yun. oinokhoē), 2. Tas (Her ikisi de Vatikan Etrusk müzesinde)

VII. yüzyılın sonlarına doğru, Yunan ve Doğu tunç vazoları örnek tutularak hazırlanan B. larda hayvan ve insan figürleri çok incelmiştir. Daha sonra, 1 m yükseklikte vazolar da yapılmıştır.

BUCCINA [*bukkina*] veya **BUCINA** [*bukina*] (Yun. *bykanē*), eski Romalılarda bakırdan yapılmış nefesli saz, boru. Kadehe doğru iyice genişliyen ve deniz kabuğunu andıran gövdesi ya düz veya bükülmüş idi. Çok defa *cornu* (b. bk.) ile karıştırılan B., ordu ve bahriyede haber verme veya emir bildirme vasıtası olarak kullanıldığı gibi, çoban borusu da olurdu. Roma şairi Ovidius (*Metamorphoses* I. 385) a göre B., Herakles'in oğlu Tyrrhenos tarafından icadedilmiştir.

B. çalarak işaret veren askere *buccinator* veya *bucinator* (= borazan) denirdi.

BUCER veya **BUTZER** [*butsır*], **Martin** [asıl soyadı **Kuhhorn**] (1491-1551), Alman Protestan din ıslahatçısı. Dominikan tarikatinde bulunan (1506-1521) B., Luther'in doktrinlerini kabul etmiş (1518 den itibaren), Strasbourg (1523), Ulm ve Köln'de ıslahat doktrinlerini yaymakla meşgul olmuş, Luther ile Zwingli taraftarları arasındaki fikir ayrılıklarını gidermek için aracılık etmiş, Augsburg diyeti için Dört Şehir Beyannamesinin kaleme alınmasına katılmış (1530), Luther ile güney Almanlar arasındaki Wittenberg Konkordasını yapmış (1536). Ratisbon (Regensburg) diyetinde (1541) Protestanlarla Katolikleri birleştirmeğe çalışmıştır. Augsburg interim'ini imza etmeyi reddeden (1548) B., Cranmer'ın daveti üzerine Cambridge üniversitesinde teoloji (ilâhiyat) profesörlüğü etmiş (1549-1551) ve İngilterede dinî ıslahat fikirleri için çalışmıştır. Mezamir'e dair, Aretius Felinus takma adı ile bir eser yazmıştır (1529).

BUCH [*buḫ*], **Christian Leopold,** Gelmersdorf, Schöneberg v. b. baronu (1774-1753), Alman jeolog ve paleontologu. Angermünde (Uckermark) civarında Stolpe'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. B., Avrupayı baştan aşağı dolaşmış, önemli ve rehberlik edecek mahiyette jeolojik,

paleontolojik etütler yayımlamıştır; bu arada Almanyanın jeolojık bir haritasını da yapmıştır. Eserleri Ewald, Roth, Eck, Dames tarafından yayımlanmıştır (4 cilt, 1867 - 1885). B., zamanının ve Almanyanın en büyük jeologu olarak tanınmıştır; Alman Jeoloji Cemiyetinin bir altın madalyası onun adını taşımaktadır.

BUCHAN [*bąkîn*; İskoç telâffuzu: *bąhın*], **Alexander** (1829 - 1907), İskoçyalı meteorolog. Kınneswood'ta doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. B., 1860 tan itibaren İskoçya Meteoroloji Cemiyetinin kâtipliğini yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Hand - Book of Meteorology* (Meteoroloji el kitabı) [1867 2. bas. 1868], *The Mean Pressure and Prevailing Winds over the Globe* (Yeryuvarlağının üzerinde basınç ortalaması ve hâkim rüzgârlar) [Transactions of the Royal Society'de, cilt 25] Bu eser atmosfer âleminde yeni bir çığır açmıştır.

BUCHANAN [*byųkænîn*], **George** (1506 - 1582), İskoçyalı humanist. Killearn (Stirlingshire) de doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. B., Pariste Reformasyonla yakından temasa gelmiş, uzunca bir müddet Bordeaux'da ve Portekizde oturmuş ve nihayet 1560 ta İskoçyaya dönerek burada alenen Protestanlığı kabul etmiş, Saint Andrews üniversitesi başkanlığına getirilmiştir. B., 1568 den itibaren Maria Stuart'ı muhaheme için kurulan komisyonda âza idi. Yeni Latince ile yazdığı şiir ve trajedilerinden sonra en tanınmış eseri *Rerum scoticarum historia* (İskoçya tarihi) [1582; İng. 2 cilt 1690 ve 1722] dır. *B. De iure regni apud Scotos* (İskoçyalılarda devlet hukuku hakkında) [1579] adlı eserinde halk hâkimiyeti ve zulmün kaldırılması fikrini müdafaa etmiştir.

BUCHANAN [*byųkænîn*], **James** (1791 - 1868), Amerika Birleşik Devletlerinin 15 inci cumhurreisi. Mercersburg (Pennsylvania) daki Dickinson College'i bitirmiştir (1809). Lancaster'da avukat olmuş (1812), 1812 harbine gönüllü olarak katılmıştır. Temsilciler Meclisi üyesi (1821 - 1831) olan B., Amerıka Birleşik Devletlerini Rusyada elçi olarak temsil ettikten (1832 - 1834) sonra, senatör (1834 - 1845), hariciye nazırı (1845 - 1849), İngilterede elçi (1853 - 1856), nihayet Amerika Birleşık Devletleri cumhurreisi (1857 - 1861) olmuştur. B., South Carolina'nın ayrılmasına (20 Aralık 1860) mâni olamamış ve iç harbin önüne geçmeğe çalışmıştır.

J. BUCHANAN

BUCHANAN [*byukænîn*], **Lord George William** (1854 - 1924), İngiliz diplomatı. Kopenhagda doğmuş, Londrada ölmüştür. 1903 - 1908 yılları arasında Sofya elçisi ve 1910 - 1917 arasında da Petresburg elçisi olan B., Birinci Dünya Harbinde liberal Rus burjuvasiyle iş birliği yaparak, çarlık devrildikten sonra dahi Rus harb taraftarlarını (Kerenskiy) ayakta tutmağa çalışmıştır. B., 1919 - 1921 arasında Romada elçi olarak bulunmuştur; *My Mission to Russia and other Diplomatic Memories* (Rusyadaki vazifem ve diğer diplomatik hâtıralarım) [1923] adlı bir eseri de vardır.

BUCHANAN [*byukænın*], **Robert Williams** (1841 - 1901), İngiliz şair, romancı ve dram yazarı. Caverswall (Staffordshire) da doğmuş Streatham'da ölmüştür. Glasgow üniversitesinde okumuştur. 1863 te *Undertones* (Fısıltılar) adlı eserini bastırmıştır. Bundan sonra *Idylls and Legends of Inverburn* (I. idilleri ve efsaneleri) [1865] ve *London Poems* (Londra şiirleri) [1866] adlı eserlerini yayımlamıştır. *London Poems*te Londranın fakir ve zengin tabakasının hayatından bahseder. B. ın başka manzum eserleri: *The Book of Orm* (O. un kitabı) [1870], *Balter the Beautiful* (Güzel B.) [1877], *The City of Dreams* (Rüyalar şehri) [1888] ve *The Wandering Jew* (Serseri Yahudı) [1893] dir.

B. ın başlıca başarılı dramı, Fielding'ın *Tom Jones* adlı romanından adapte ettiği *Sophia*dır. Ohnet'nin *Le Maître de Forges* adlı eserinden adapte ettiği *Lady Clare* ile Fielding'in *Joseph Andrews*undan adapte ettiği *Joseph's Sweetheart* (Joseph'in âşığı) adlı eseri de iyi sayılabilir. Kendine şöhret sağlıyan romanları, ilk ve en iyi romanı olan *The Shadow of the Sword* (Kılıcın gölgesi) [1876] ile *God and the Man* (Allah ve insan) [1881], *Alone in London* (Londrada yalnızlık) [1884], *The Charlatan* (Şarlatan) [1894], *The Strange Adventures of Miss Brown* (Miss Brown'ın garip maceraları) [1895] ve *The New Rome* (Yeni Roma) [1899] dır.

BUCHANIST [*bakînist*] **LER** veya **BUCHANITE'-LER**, İskoçyada Elspeph Buchan (1738 - 1791) tarafından kurulan bir tarikatın mensupları. Dünyanın sonunun yakında geleceğini bekliyen B. evlenmezler, birlıkte yaşarlar ve hiçbir ücret kabul etmiyerek az çalışırlardı. Tarikatları, kurucusunun ölümünden sonra pek az devam etmiştir.

BUCHENWALD [*buhînvalt*]. İkinci Dünya Harbinde şöhret bulan bir Alman temerküz kampı. Orta Almanyada, Weimar yakınında idi. Kamp, Nisan 1945 te müttefik orduları tarafından işgal edilince, orada, iskelet halinde 20 000 esir bulunmuştur. Bunlar bir ay önce kampın defterlerine kaydedilen 82 000 esirden geri kalanları teşkil ediyordu. Sadist bir zulm ve kitle halinde öldürme izleri göze çarpıyordu. Erkek ve kadın cesetleri, kampı yer yer kaplamış ve bazı yerlerde de cesetler odun gibi istif edilmişti. Amerikalı askerler, inanılması güç işkence ve öldürme aletleri ve tesisatı bulmuşlardır; bunlar B daki esir işçiler ile siyasi mücrimlere tatbik olunurdu. Cesetleri yakmak için büyük fırınlar da bulunmuştur. 32 705 insanın sözde «fenni» usullerle öldürüldüğü tesbit olunmuştur.

BUCHER [*buhîr*], **Lothar** (1817 - 1892), Alman siyasi yazar ve diplomatı. Neustettin'de doğmuş. Montreux civarında Glion'da ölmüştür. 1848 den itibaren Prusya Millet Meclisinde Radikal Parti mebusu olan B., 1850 de Londraya kaçmağa mecbur oldu. B., Londrada yavaş yavaş radikallikten ayrıldı ve 1861 de tekrar Almanyaya dönerek 1864 - 1886 yılları arasında Hariciye Nezaretinde raportör müşavir olarak çalıştı. B., Bismarck ile Lassalle'ın birleşmesini temin etti. Bismarck'a çok bağlı ve onun en yakın iş arkadaşı olan B., 1870 te İspanyada, 1871 de Versaillesda ve 1878 de Berlin Kongresinde bulunmuştur. B., Bismarck'ın *Gedanken und Erinnerungen* (Düşünceler ve hâtıralar) [1898] adlı eserinin hazırlanmasına yardım etti.

BUCHEZ [*büşę*], **Philippe** (1796 - 1866), Fransız filozofu. Matagne - la - Petite'te doğmuş, Rodez'de ölmüştür.

Koyu Katolik olarak yetişen B., bir müddet Saint-Simon'culuk cereyanına katılmış, sonra bu cereyanı terk edip «Européen» (Avrupalı) adlı Katolik gazetesini idare etmiştir. Fikirleri, Saint-Simon'culukla Bonald ve Lamennais gibi mütefekkirlerin fikirlerinden kurulmuş, dikkate değer bir halitadır. B. ye göre tarihî tekâmül Hıristiyanlık tarafından geliştirilmiş olan beşeriyetin vahdeti ile terakki kavramlarına dayanmaktadır. İnsanlığın terakkisi denen tarihî tekâmül, doktrinci bir Hıristiyanlıkta en yüksek noktasına erişmiş olacaktır. Başlıca eserleri şunlardır: *Introduction à la science de l'histoire* (Tarih ilmine giriş) [1833], *Traité complet de philosophie* (Tam felsefe kitabı) [1840].

BUCHHEIM [*buhhaym*], **Rudolph** (1820-1879) Alman eczacısı. Bautzen'da doğmuş, Giessen'da ölmüştür. 1867 de Giessen'da profesör olan B., farmakolojinin tecrübî ilimler safına katılması hususunda ilk adımı atmıştır. Onun bu vâdideki çalışmaları, talebesi meşhur Schmiedeberg tarafından devam ettirilmiştir.

BUCHMAN [*bukmîn*], **Frank Nathan Daniel** (doğ. 1878), «Moral Re-Armament» (tekrar mânevî silâhlanma) adını taşıyan cihanşümul hareketin Amerikalı kurucusu. Pennsburg (Pennsylvania) da doğmuş, Muhlenberg College'de okumuş, daha sonra Cambridge üniversitesinde tahsıl etmiştir (1921-1922). İçtimai faaliyetine Philadelphia'da erkek çocuklara mahsus bir düşkünler evinin kurulmasiyle başlamış. 1909-1916 yıllarında Pennsylvania State College'de Y. M. C. A. (Young Men's Christian Association = genç erkekler Hıristiyan birliği) nın sekreteri olmuş ve Birinci Dünya Harbinde kendisini harb esirlerine hasretmiştir. 1916-1921 yıllarında Hartford Theological Foundation profesörü olarak Avrupa ve Asyayı gezmiş ve 1921 den itibaren bütün zamanını mânevi silâhlanma hareketine hasretmiştir. Bu hareketin parolası: «World changing through life-changing» (insanlar hayat tarzlarını değiştirmekle dünyayı değiştirebilirler) dir. Her memlekette, aşağıdaki prensipleri yayan önder grupları yetiştirmeğe çalışmıştır: «absolute honesty, purity, unselfishness and love» (mutlak namusluluk, iffet, benlikten feragat ve sevgi) ile «the guidance of God» (Tanrı tarafından sevk ve idare). Bu hareket, B. nın yedi yıl Oxford'da oturup ilk müritlerini orada yetiştirdiğinden dolayı Oxford Group (O. grupu) adını taşımış, fakat 1938 de şimdiki adını almıştır. B. 1949 da Yunan hükümeti, 1950 de de Fransa hükümeti tarafından Avrupada demokrasiye hizmeti için nişan ile taltıf edılmıştir.

BUCHMANN, Theodor: bk. BIBLIANDER, Theodor.

BUCHMAYER [*buhmayîr*], **Richard** (1856-1934), Avusturyalı piyanist ve müzik tetkikçisi. Zittau'da doğmuş, Salzburg civarındaki Tams'ta ölmüştür. B. ın tetkik sahaları şunlardır: Bach ve Bach'tan önceki piyano müziği; Shakespeare devrinin ve XVII. yüzyıl Fransasının dansları ve koreografisi (dans ilmi).

BUCHNER [*buhnîr*], **Eduard** (1860-1917), Alman kimyageri, Hans Buchnerin kardeşi. Münihte doğmuş, harb meydanında aldığı bir yara neticesinde Focşani (Rumanya) sahra hastanesinde ölmüştür. B., 1893 te Kiel'de, 1896 da Tübingen'de profesör olarak çalışmış. 1898 de ise Berlin Yüksek Ziraat Enstitüsü ordinaryüs profesörlüğüne tâyin olunmuştur. Bundan sonra 1909 da Breslau (şimdi: Pol. Wrocław), 1911 de Würzburg'ta çalışan B nin başlıca çalışma konusu mayalanma (fermentation) kimyası idi. B., şekerin alkalik mayalanması. nın, maya hücrelerinin hayati faaliyetine tâbi olmayıp, bilâkis bu hücrelerin ihtiva ettiği ve onlardan ayrılabilen enzim (zymase) in tesiri ile meydana geldiğini keşfetmiştir. B., mayalanma kimyası üzerindeki çalışmaları ile 1907 de Nobel mükâfatını kazanmıştır. Kardeşi Hans B. ve Martin Hahn ile birlikte *Zymasegärung* (Mayalanma) [1903] adlı bir eser yazmıştır.

E. BUCHNER

Buchner süzgeci: Büyük çökelekleri süzmek için kullanılan porselenden yapılmış bir çeşit süzgeç. Üst tarafı silindir şeklinde olup silindirin dibi düzdür. Bu düz yerde birçok delikler bulunur. Süzgecin alt kısmı huni şeklinde daralışır. Yuvarlak bir süzgeç kâğıdı deliklerin üstüne yerleştirilir ve süzülecek sıvı bunun üstüne dökülür. B. S. i daima bir su trompu veya emme pompası ile birlikte kullanılır. Bugün kullanılan daha mütekâmil modellerinde, süzgeç kâğıdı ile deliklerin yerini özel olarak hazırlanmış bir cam tabakası almıştır. Bu cam tabaka, büyüklükleri kontrol edilen toz halinde cam parçacıklarının basınç altında kaynatılmaları ile elde edilir.

BUCHNER [*buhnîr*], **Hans** (1850-1901), Alman hıfzıssıhhacısı Eduard B. ın kardeşi. Münihte doğmuş aynı yerde ölmüştür. 1894 te Münihte profesör olan B., muayyen şartlar içinde üreme neticesinde meydana gelen virus azalmasını, şarbon bakterilerini üretmek suretiyle ispat etmiş ve normal kan seromunda, vücude giren bakterilere karşı uzviyeti koruyan muayyen cevherlerin mevcut olduğunu göstermiştir.

1. **B. lekeleme metodu:** Anaerobik kültürler için gevşek pamuk tıpalı inoküle edilmiş çapraz bir tüp daha büyük, mühürlü bir tüpe konur. Bu büyük tüpteki oksijen, 6 gm pirogalol ve 1 000 cc potasyum hidroksidi karışığı yolu ile emilir. Çapraz tüp redükliyen karışım üzerinde bir iğri tel ile tutturulur.

2. **B. teorisi:** Bir bulaşmadan kurulan bir bedenin hücrelerinin, bunu benzer bulaşmalara karşı koruyacak bir reaktif değişmeye tâbi olduğuna dair teori.

3. **B. tüberkülini:** Tuberküloplasmin'in başka bir adı.

BUCHNER [*buhnîr*], **Johan Andreas** (1783-1852), Alman eczacı ve kimyageri. Münihte doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Landshut'ta eczacılık profesörü olmuş ve üniversite ile birlikte Münihe naklemiştir. Gehlen tarafından başlanan «Repertorium für Pharmazie» (Eczacılık repertuarı) yi 1815 te üzerine almış ve ölümüne kadar devam etmiştir. Bundan gayrı yazıları arasında en önemlileri şunlardır: *Erster Entwurf eines Systems der chemischen Wissenschaft* (Kimya ilmi sisteminin ilk projesi) [1815], *Inbegriff der Pharmazie* (Eczacılık hulâsası), *Lehrbuch der analytischen Chemie und Stöchiometrie* (Analitik kimya ve istikiyometri ders kitabı) [1836]. Salisin ve berberin'in keşfi kendisine mal edilir. Yazılarında eczacılığı fennî bir temel üzerine kurmuştur.

BUCHNER [*buḫnīr*], **Max** (1846-1921), Alman Afrika seyyahı. Münihte doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Başlangıçta Almanyadaki «Afrika Cemiyeti» namına 1878 de gemi doktoru olarak Batı Afrikada Mussumba (Lundarlich) ya giden B., 1884 te Nachtigal ile birlikte Almanyanın Batı Afrikadaki Togo ve Kamerun sömürgelerini kurmuştur. 1888-1890 yılları arasında, kolleksiyonlar yapmak maksadıyle Ayustralyaya, Alman Yeni Ginesine ve Doğu Asyaya seyahat etmiştir.

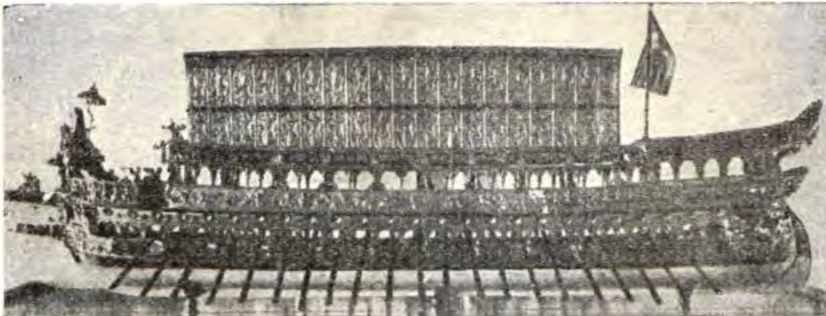
BUCHOLTZ, Buchholtz [*buḫoltṣ*], **Andreas Heinrich** (1607-1671), Alman Protestan dın adamı. Braunschweig'da ölmüştür. Son zamanlarda kilise kethudası idi. Maneviyatı takviye edici ve dinî edebiyata müteallik eserleri yanında, *Herkules und Valiskas Wunder-Geschichte* (H ile Valiska'nın acayip hikâyesi) [1659], *Herkuliskus und Herkuladislas Wunder-Geschichte* (H. ile H.ın acayip hikâyesi) [1665] adlı iki romanı Barok devrinin yiğitlik, zerafet romanlarının bir başlangıcı olarak çok önemlidir.

BUCHSER [*buḫ·ır*], **Frank** (1828-1890), İsviçreli portre, janr (genre), manzara ressamı ve gravürcü. Feldbrunnen (Soleure) de doğmuş ve orada ölmüştür. B. yalnız hayret veren birçok janr ve manzara resimleriyle değil, canlı ve hareketli geçen hayatı dolayısiyle de dikkat çekmiştir. B., 1847-1849 yılları arasında İtalyada resme çalışmıştır. İspanya ve Fas'ı ziyareti sıralarında (1859), İspanyalılar tarafında, ressam olarak İspanya-Fas savaşını takibetmiştir. B. İngilterede oturmuş ve Amerika Ayrılma Harbinde (1861) Kuzey Amerika hükümetleri şahsiyetlerinin resimlerini yaparak büyük bir itibar kazanmıştır. Bu arada zencilerin hayatına ait sahneler de işlemiştir. Baştan başa dolaştığı Amerika Birleşik Devletlerindeki intıbalarından en tanınmış tablolarında faydalanmıştır. B. Avrupaya dönüşünde İsviçre sanatçılar birliğini kurmuş. Güney Avrupada uzun bir geziye çıkarak Yunanistan, Korfu, Dalmaçya ve Karadağa gitmiştir. Birçok eserleri Basel (Bâle) ve Solothurn (Soleure) da bulunmaktadır. Londrada iken yapmış olduğu eserler arasında «Banyoda Elénore» (1853) adlı bir tablosu da vardır.

BUCINARI [*buçināri*] **ADALARI** (Maddalena adaları), Sardinya adasının kuzeyinde, Bonifacio boğazında, İtalyaya ait adalar. Yüzölçümleri toplamı 50 km², nüfusları 10 000. Halkı balıkçılıkla geçinir. Bu adalardan Maddalena bir deniz üssüdür; yakınındaki Caprera adasında da Garibaldi'nin mezarı vardır.

BUCINTORO [*buçintoro*, İtal. = altın kadırga; Fr. Bucentaure], Venedik docu (hükümet reisi) nun denizle evlenme töreni gününde bindiği gemi. Aynalı ve yaldızlı büyük bir kadırga olan B. nun bütün teçhizatı da yaldızlıydı. Venedik docu, her sene, İsanın uruç (Ascension) yortusu gününde Adriyatik denizi ile evlenmesini yenilemek için B. ya binerdi. Lido geçitine gelince, şu sözleri söyliyerek denize, takdis edilmiş bir halka atardı: «Desponsamus te, mare, in signum veri perpetuique dominii» (Ey deniz, hakiki ve daimî hükümdarlık işareti olarak seninle evleniyoruz). Bütün hükümdarların elçileri ve Papanın vekili bu sembolik evlenme töreninde hazır bulunurlardı. Bu tören, Papa III. Alexander'in, Venedikte bulduğu melce'e karşı minnettarlığını bildirmek üzere doca söylediği: «Bir kadın kocasına nasıl tâbi olursa, deniz de size öyle tâbi olsun» sözlerinin tatbikatını teşkil ediyordu.

Antonio Canaletti'nin muhtelif tabloları, XVIII. yüzyılda da tesidine devam edilen bu bayram günü hakkında mükemmel bir fikir verir.

B U C I N T O R O
(Son olarak 1729 da yapılmıştır; modeli Venedik tersanesi müzesindedir)

BUCK [*bak*] **Carl Darling** (doğ. 1866), Amerikalı dılci. Orland (Maine bölümünde) de doğmuştur. Yale üniversitesinin dilcilık şubesinden 1886 da mezun olduktan sonra orada doktorasını yapmış, daha sonra Atinadaki American School of Classical Studies'de, ayrıca da Leipzig'de ihtısasını derinleştirmiştir. 1892 de Chicago üniversitesinde profesör, 1900 de de aynı üniversitede Sanskrit dili ve Mukayeseli Hind-Avrupa Dilciliği ordinaryüs profesörü olmuş ve 1933 e kadar bu görevde bulunmuştur. Asıl ihtısası olan İtalik dilleri alanındaki başlıca eserleri şunlardır: *Der Vokalismus der oskischen Sprache* (Osc dilinin vokalizmi) [Leipzig 1892], *The Oscan-Umbrian Verb System* (Osc ve Umbr dillerinin fiil sistemi) [Chicago 1895], tanınmış bir klâsik olan *A Grammar of Oscan and Umbrian* (Osc ve Umbr dillerinin grameri) [Boston 1904; Alm. tercümesi E Prokosch tarafından: *Elementarbuch der oskisch-umbrischen Dialekte*, Heidelberg 1905] Ayrıca Yunan diyelekleri hakkında da tanınmış bir eseri vardır: *Introduction to the Study of the Greek Dialects* [Yunan diyeleklerinin etüdüne giriş) [New York 1910; yeni bas. 19 8]. Son bir eseri de *A Comparative Grammar of Greek and Latin* (Yunan ve Latin dillerinin mukayeseli grameri) [1933] adını taşımaktadır.

BUCK [*bak*], **Pearl Sydenstricker** (doğ. 1892), Amerikan kadın romancısı. Hillsboro (Batı Virginia) da doğmuştur. Anası ve babası misyonerdi. B., daha dört aylıkken ailesiyle Çine gitmiş, on yedi yaşına kadar Çinli bir mürebbiye tarafından yetiştirilmiş, bir yandan da annesinden ders görüp kolleje hazırlanmıştır. Öğrenimini tamamlamak için Amerikaya gitmiş (1909), Virginia'da Randolph-Macon College'de okumuş, öğrenimini bitirince (1914) tekrar Çine dönmüş, orada misyoner Dr. John Lossing Buck ile evlenmiş (1917), kocası ile birlikte Kuzey Çinde beş yıl kadar kaldıktan sonra Nanking üniversitesinde İngiliz edebiyatı okutmuş, bir ara kocası ve iki kızı ile birlikte Amerikaya gitmişse de (1932), orada çok kalmıyarak tekrar Çine dönmüşlerdir. B., daha sonra yalnız olarak Amerikaya gitmiş (1934), kocasından ayrılarak Richard J. Walsh ile evlenmiştir (1935). National Institute of Arts and Letters (Millî sanat ve edebiyat enstitüsü) e üye olmuştur.

B., hemen bütün eserlerinde, çok iyi bildiği Çin hayatını anlatmıştır; birçokları Türkçeye de çevrilmiş bulunan eserleri şunlardır: *East Wind - West Wind* (Şark rüzgârı, garp rüzgârı; Türk. terc. 1941) [1930] *The Young Revolutionist* (Genç ihtilâlci) [1931], *The Good Earth* (İyi toprak; Türk. terc. Sarı esirler. 1940) [1931], *Sons* (Oğullar) [1932], *The First Wife and Other Stories* (İlk zevce ve başka hikâyeler; Türk. terc. Birinci karısı. 1946) [1933], *The Mother* (Ana; Türk. terc. 1940) [1934]. *A House Divided* (Tesanütsüz ev) [1935], *House of Earth* (Toprak ev) [1935] *The Exile* (Sürgün; Türk terc. Gurbetteki kadın, 1945) [1936], *Fighting Angel* (Döğüşen melek; Türk. terc. Hak yolcusu 1945) [1936]. *This Proud Heart* (Bu mağrur kalb; Türk. terc. 1947) [1938], *The Patriot* (Vatansever; Türk tec. Vatan sevgisi, 1949) [1939], *Other Gods* (Başka Allahlar; Türk. terc. Bir aşkın romanı, 2 cilt, 1944) [1940], *Stories for Little Children* (Küçük çocuklara hikâyeler) [1940], *Today and Forever* (Bugün ve ebediyen; Türk. terc. Şimdi ve daima, 1949) [1941], *Of Men and Women* (Kadınlar ve erkekler hakkında) [1941], *China Sky* (Çin gökü, Türk. terc. Çin ufukları 1945) [1941]. *Dragon Seed* (Ejder tohumu; Türk. terc. Canavar tohumu, 1943) [1942], *The Chinese Children Next Door* (Kapı komşu Çinli çocukları; Türk. terc. 1947) [1942], *The Promise* (Vaad; Türk, terc. 1946) [1943], *The Dragon Fish* (Ejder balık) [1944], *Portrait of a Marriage* (Bir izdivacın portresi; Türk. terc. 1946) [1945] *Pavilion of Women* (Kadınlar pavyonu; Türk 1947) [1946] *Far and Near* (Uzakta ve yakında) [1947], *The Big Wave* (Büyük dalga) [1948], *Peony* (Şakayık) [1948], *Kinfolk* (Akrabalar] [1949], *One Bright Day* (Parlak bir gün) [1950], *The Child Who Never grew* (Hiç büyümiyen çocuk) [950], *God's Men* (Allahın adamları) [1951], *Love and the Morning Calm* (Aşk ve sabah sükûneti; Türk. terc. Şafak vakti seviştiler, 1951) [1951], *The Hidden Flower* (Gizlenmiş çiçek) [1952].

P. S. BUCK

B., *The Good Earth* romanı ile 1932 de Amerikanın pulitzer mükâfatını; 1935 te, Amerikan sanat ve edebiyat akademisinin beş yıl içinde yazılmış olan en güzel Amerikan romanına verdiği Howells madalyasını, 1938 de de Nobel edebiyat mühâfatını almıştır. Sonra piyes şekline de konan, ayrıca filme de alınan bu romanda fakir çiftçi Wang Lung'un, çalışkanlık, cesaret, sebat, toprağa bağlılık ve muhabbet sayesinde, karısı O-lan ile birlikte hayatta yükselişini ve arazi sahibi oluşunu görürüz.

Din ve politika alanında liberal düşünceli bir yazar olan B., İkinci Dünya Harbi boyunca ekonomi ve siyaset alanında başka ırkların eşitliği fikrini savunmuştur.

BUCKINGHAM [*bąkingĭm*], İngiliz kontluk ve dukalık unvanı, 1444-1521 yılları arasında Stafford ve 1623-1687 arasında da Villiers aileleri, bir dukanın unvanı olan Buckingham'ı taşıyorlardı. 1784 te Grenville ailesinden Carl Temple, B. markiliğine yükseltildi ve 1822 de de oğlu B. dukası unvanını aldı.

BUCKINGHAM [*bąkingĭm*], İngilterede Buckinghamshire eyaletinin güney doğu kısmında bir şehir. Londradan trenle 80 km mesafede, Oxford'un kuzeydoğusunda ve 32 km mesafede. Ouse ırmağının üzerinde bulunmaktadır ve etrafı bu nehirle hemen hemen çevrilmiştir. Üç köprüsü vardır. Eski bir şehir olup adı, Fatih William (William the Conqueror) ın hazırlattığı tapu kadastro kitabı (Domesday Book) nda bir kasaba olarak geçer. Eski B. dukalarına ait Stowe malikhanesi ve meşhur bahçeleri buradadır. VI. Edward adını taşıyan bir Grammar School (Latinceli okul) u vardır. Kireç ocakları, buğday değirmenleri, yün, kendir v. b. ticareti. Nüfusu 3944 (1951).

BUCKINGHAM [*bąkingĭm* veya *bąkinghĭm*], İngiliz dukaları:

1. **Georg Villiers** (1592-1628), birinci B. dukası, devlet adamı. Brooksby'de doğmuş, Portsmouth'da ölmüştür. I. James ve I. Charles'ın nüfuzlu gözdesi olan B., 1619 da Amirallik lordu ve 1623 te duka oldu. B.. I. Charles'ın ilk senelerinde görülen ihtilâflı dış siyasetten ve kıral ile parlâmentonun arasındaki anlaşmazlıklardan birinci derecede sorumlu idi. 1625 te La Rochelle'deki Huguenot'lar (Fransız Protestanları) a karşılık Fransız hükümetine İngiliz gemileri verdi; sonraları 1627 de Huguenot'ları himaye için bizzat yaptığı bir sefer ise tam bir başarısızlığa uğradı. Onu şikâyet eden parlâmento iki defa dağıtıldı. B., La Rochelle'e yapmayı tasarladığı seferin hazırlıklariyle meşgulken katledildi. B., görünüşte göz kamaştıran bir tipti; fakat hakikatte çabuk değişen bir karakteri vardı.

BUCKINGHAM DUKASI
(Rubens'in tablosu; Uffizi galerisi, Floransa)

2. **George Villiers** (1628-1687), ikinci B. dukası, öncekinin oğlu, devlet adamı. Londrada doğmuş, Kirkby (Yorkshire) de ölmüştür. Babasının ölümünden sonra I. Charles'ın çocuklariyle birlikte büyütülmüştür. 1648 de kıralcılara katılmış malları müsadere edilmiştir. II. Charles ile birlikte Worcester muharebesine katılarak hayatını onun gibi mucizevi bir şekilde kurtarabilmiştir. 1657 de LordFairfax'ın kızıyle evlenmiş. Restoration (kıraliyetin tekrar kurulması) esnasında malları kendisine iade edilmiştir. 1671 de Shrewsbury kontunu sevgilisi kontesin de bir paj (iç oğlanı) kılığında hazır bulunduğu düelloda öldürmüştür. İhtirasının kendisine telkin ettiği gülünç icraat yüzünden dört defa, Londra kalesine hapsedilmiştir. Clarendon'un düşmesinden en çok B. sorumludur. Fena şöhret kazanan «Cabal» (kabineye alınan Clifford of Chudleigh, Ashley [Lord Shaftesbary], Buckingham [George Villiers]. Arlington [Henry Bennet] ve Lauderdale [John Maitland] in isimlerinin ilk harflerinden meydana gelen bir ad) hükümetine katılmış (1669-1673), fakat 1673 te kendisini ka-

rakterize eden sebatsızlığı ile, hararetli bir demokrasi taraftarı olmuştur. Kıralın ölümünden sonra para sıkıntılarına düşen B , Helmsley (Yorkshire) ye çekilerek oradaki hayatını av ile geçirmiştir. İğrenç bir şekilde ölmesine rağmen Westminster Abbey'de gömülmüştür. Fevkalâde zeki ve istidatlı olduğu şüphe götürmez. *Rehearsal* (Tiyatro provası) [1671] adlı piyesi bunun bir belgesidir. Bu piyeste, Dryden'ın iddialı bir üslûpla yazılmış trajedileriyle alay etmiştir. Fakat prensipsiz olup, ahlâksızlığı ile meşhur bir sarayın en ahlâksız saraylılarından biri idi. Dryden *Absalom and Achitophel* (adlar) başlıklı hicviyesinde, B. la Zımri adı altında alay etmiştir.

BUCKINGHAM [*bąkingîm*], **James Silk** (1786 - 1855), İngiliz seyyah ve yazarı Falmouth yakınında doğmuştur. Bir çiftçinin oğludur. Pek çok deniz seyahati yapmış, 1818 de Hindistanda «Calcutta Journal» gazetesini kurmuştur. B., çok tutunan bu gazetede, basın hürriyeti ve başka reformlar hakkında yazdığı yazılar ve East India Company (Doğu Hindistan Şirketi) hakkındaki tenkidleri yüzünden 1823 te Hindistandan çıkarılmıştır. B. ın dâvası parlâmentoya aksetmiş ve East India Company'nin B. a yılda 200 dolar tazminat ödemesine hükmolunmuştur. İngiltereye dönünce «Oriental Herald» ı kurup idare etmiş (1824 - 1829), buradaki yayımlariyle kumpanyanın kaldırılmasına çalışmıştır. Sheffield mebusu olarak parlâmentoda bulunduğu yıllarda (1832 - 1837) sosyal reform için çalışmıştır.

Birçok seyahat kitapları ve bir otobiyografya yazmıştır. Bunların içinde bilhassa *Travels in Mesopotamia including a Journey from Aleppo, across the Euphrates to Orfah, through the Plains of Turcomans to Diarbekr in Asia Minor* (Irakta seyahat; Halepten Fırat ötesindeki Urfaya ve Türkmen ovalarından Anadoludaki Diyarbakıra yapılan bir gezi dahil) [Londra, 1827] da Anadolu arkeolojisi ile ilgili önemli bilgiler vardır.

BUCKINGHAM [*bąkingîm*] **SARAYI** (Buckingham place), Londrada bir saray. Londrada Westminister semtinde, St. James parkının batı ucundadır. Sir George Goring (sonradan Norwich kontu olmuştur) tarafından, I James idaresi zamanında yaptırılmış, 1674 ve 1703 te Normandy markisi John Sheffield (1703 te B. dukası olmuştur) tarafından tekrar inşa ettirilmiş ve 1761 de III. George tarafından satın alınmıştır. 1825 te mimar Sir John Nash tarafından B. a yeni bir şekil verilmiş ve 1837 den beri İngiltere kırallarının Londra ikametgâhı olmuştur. Doğu kanadı 1846 da Edward Blore tarafından ilâve edilmiş ve böylece saray, büyük bir dörtgen şeklini almıştır. 1912 ve 1913 te Blore'ın cephesi yıktırılarak, Sir Aston Webb tarafından şimdiki cephe inşa edilmiştir. Büyük balo salonu 1856 da tanzim olunmuştur. Sarayda büyük bir sanat eserleri kolleksiyonu vardır. Bu kolleksiyonda bazı kıral portreleri de dahil olmak üzere, 300 tablo vardır. Bahçeler takriben 20 hektardan fazla bir yer kaplar. I James tarafından 1609 da tanzim ettirilip XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ediblerin çok sevdiği bir yer olan Mulberry Garden (Dut bahçesi) bu bahçenin içerisine alınmıştır. Sarayın önünde Kıraliçe Victoria adına dikilmiş bir âbide vardır. İkinci Dünya Harbinde Alman uçaklarının yaptığı akınlarda (1940 - 1941 ve 1944) saray kısmen hasara uğramışsa da, sonradan tamir ettirilmiştir.

BUCKINGHAM sarayı
(önde Victoria âbidesi)

BUCKINGHAMSHIRE [*bąkingîmşî*] veya **BUCKINGHAM** [*bąkıngîm*] kısaltılmış olarak **BUCKS**, İngilterede Thames, Ouse ve Thame nehirleri bölgesinde idare bölümü (kontluk). Yüzölçümü 1940 km²; nüfusu 386 200 (1951). Kuzeyde Northamptonshire, doğuda Bedfordshire, Hertfordshire ve Middlesex, güneyde Surrey ile Berkshire, batıda da Oxfordshire kontluklariyle çevrilidir. Yüksekliği ancak 276 m yi bulan kretase kalkerlerinden meydana gelmiş Chiltern sırtlarının iki yanında, geniş otlakların bulunduğu tepelik ve dalgalı bir yöredir. B. de koyun, domuz ve kümes hayvanları beslenir. Merkezi Aylesbury (20 000 nüfuslu) dır.

BUCKLAND [*bąklînd*], **William** (1784 - 1856), İngiliz jeologu ve Westminster dean (papazlar meclisi reisi) i, Axminster (Devonshire) da doğmuş. Londra yakınında Clapham'de ölmüştür. Winchester ve Corpus Christi (Oxford) de okumuştur. 1813 te Oxford üniversitesindeki jeoloji kürsüsüne Dr. Kidd'in halefi olarak tâyin edilmiş ve aynı yıl, aynı üniversitede yeni kurulan jeoloji lektörlüğünü de kabul etmiştir. Orada verdiği ilk ders, din ile jeoloji arasındaki münasebetleri tetkik eder. *Vindiciae geologicae* (Jeolojinin iddiaları) başlığı altında 1820 de çıkmıştır. Sonradan Oxford üniversitesine verilen jeoloji müzesini de teşkilâtlandırmıştır. 1823 te *Reliquiae diluvianae* (Tufan kalıntıları) başlıklı eserini çıkarmış ve 1829 da az zaman önce keşfolunmuş olan Pterodactylus macronyx (Yun. *pteron* = kanad *daktylos* = parmak, *makros* = uzun, *onyks* = tırnak) e bu adı vermiştir. 1825 te Stoke Charity (Hampshire) rektörü, 1845 te de Westminster dean'i olmuştur.

Bucklandit [*bąklendit*]: William Buckland'a atfen gerek bir epidot çeşidine, gerek buna yakın olan allanit'in bir çeşidine verilen isim.

BUCKLE [*bakl*], **Henry Thomas** (1821 - 1862), İngiliz kültür tarihi yazarı ve filozofu Lee (Kent) de doğmuş, Şamda tifodan ölmüştür. Sıhhatsizliği yüzünden tahsilini evde yapmış sonradan Hallam tarafından Eski Eserler Cemiyeti ve Kırallık Edebiyat Cemiyetine takdim olunmuş, ileri gelen birçok şahsiyetlerin dostluklarını kazanmıştır. 1857 de *History of Civilisation in England* (İngiltere medeniyet tarihi) adlı eserinin birinci cildi çıkmıştır (bir cilt halinde yeni bas. 1904). Bu eser, önce bütün Avrupayı içine alması düşünülmüşken, sonradan yalnız İngiltereye münhasır kalmıştır. Eserin ikinci cildi hastalık ve ailevi sebepler yüzünden ancak 1861 de çıkabilmiştir. Tarih «kanun» larını meydana çıkararak tarihi hakiki bir ilim olarak tanıtmak istiyen bu eser, zamanında büyük bir şöhret kazanmış ise de, sonradan tarihî araştırmalarda kaydo-

lunan ilerlemelerle, B. ın üniversite tahsilinden mahrum olmasından dolayı eserindeki noksanlıklar meydana çıkmıştır. Buna rağmen B. büyük edebî kabiliyete ve geniş bilgiye malikti. B., Comte (b. bk.) un tilmizi savılabilir. Ona göre tarih, tabiat bilimleri gibi ele alınmalıdır. *Miscellaneous Works* (Çeşitli eserler) i 1872 de yayımlanmıştır.

BUCKLER [*bąklïr*]. **William Hepburn** (doğ. 1867), Amerikalı arkeolog ve dilci. Lyd dilinin kalıntılarını yayımlamış olmakla tanınmıştır. Eski Anadolunun Ege bölgesindeki Lydia devletinin merkezi olan Sardeis (Eski Fars. Sparda, yerli dilde: Śfard-) şehrinin 1910-1914 ve 1922 yıllarında H. C. Butler'ın idaresi altında Amerikalılar (American Society for the Excavation of Sardis) tarafından yapılan kazıdan ve başka yerlerden çıkan Lyd yazıtlarının külliyatını yayımlamıştır: *Lydian Inscriptions* (Lyd yazıtları) [Leiden 1924, A. E. Cowley'nin iştiraki ile; *Sardis* serisinin VI. cildidir]. M. Ö. IV. yüzyıla ait olan bu 51 yazıt (bu arada bir Lydce-Aramca metin) ın bir kısmı (13 tanesi) 1916 da Semitist Enno Littmann tarafından yayımlanmışsa da, B. bunları yeni bir transkripsiyonla eserine katmıştır. B., D. M. Robinson ile birlikte, 1932 de, aynı seride VII. cildin 1 kısmını teşkil eden *Greek and Latin Inscriptions* ([Sardeis'ten çıkan] Yunanca ve Latince yazıtlar) adlı eseri de yayımlamıştır.

BUCKLEY [*bąkli*]. **Arabella Burton** [evlilik adı **Fister**] (1840-1929), İngiliz kadın terbiyecisi. Brighton'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Paddington Protestan papası J. W. Buckley'nin kızıdır. 1876-1883 yıllarında tabiat ilimleri hakkında konferans vermiştir. Eserleri sevilir ve gençler için bilhassa uygundur. Şunlar sayılabilir: *A Short History of Natural Science* (Kısa tabiat ilmi tarihı) [1876], *The Fairyland of Science* (İlmin perili diyarı) [1878] *Life and her Children* (Hayat ve onun çocukları) [1881], *Winners in Life's Race* (Hayat koşusunda kazananlar) [1883], *Moral Teachings of Science* (İlmin ahlâk dersleri) [1891], *Eyes and no Eyes* (Gözü olanlar ve gözü olmıyanlar) [1901].

BUCKNILL [*bąknil*]. **Sir John Charles** (1817-1897), İngiliz doktoru. University College'de tıp tahsil etmiş ve oradaki College of Physicians and Surgeons (Tabip ve cerrahlar kolleji) de councillor (müşavir), censor (sansör) ve Lumleian lecturer (Lumley kürsüsü konferansçısı) olmuştur. Sinir hastalıkları hakkında büyük otoriteye sahip olan B., Devon County Asylum (Devon kontluğu tımarhanesi) ın başmürakip doktoru (1844-1862) ve saralıları, lord chancellor adına teftiş eden hekim olmuştur (1862-1876). 1894 te Sir payesini almıştır. B., «Journal of Medical Science and Brain: a Journal of Neurology» (Tababet ilmi ve beyin: Sinir ilmi mecmuası) adı altında bir mecmua kurmuş ve bir zaman bunun muharrirliğini yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Unsoundness of Mind in Relation to Criminal Acts* (Ruh hastalıkları ve bunların mücrimane hareketlerle münasebeti) [1857], *The Psychology of Shakespeare* (S. in psikolojisi) [1859], *The Medical Knowledge of Shakespeare* (S. in tıbbi bilgisi) [1860], *Notes on Asylums for the Insane in America* (Amerikadaki tımarhaneler kakkında notlar) [1776], *Habitual Drunkenness and Insane Drunkards* (İçki âdeti ve sinir hastası ayyaşlar) [1878], *Care of the Insane and their Legal Control* (Delilerin tedavisi ve bunlara kanunla tahakküm) [1880].

BUCKY [İng. *bąki*, Alm. *bụki*], **Gustav** (doğ. 1880), Alman doktoru ve radyolojisti. Leipzig'de doğmuş, Amerika vatandaşlığına geçmiştir. 1910-1923 yıllarında Berlinde doktor olarak çalışmıştır, 1923 ten beri New Yorkta çalışır ve N. Y. üniversitesinde profesörlük eder. Röntgenografide çok kullanılan bir diyaframı icadetmiştir. Almanyada yayımladığı bazı eserlerden başka, Amerikada, O. Glasser ve O. Becker ile birlikte, *Grenz Ray Therapy* (Sınır şuaları tedavisi) [1925] adlı bir eser çıkarmıştır.

Bucky diyaframı: B.-Potter diyaframı veya Potter-B. diyaframı da denilen bu diyafram, röntgenografide kullanılır. Sekunder (tâli) ışınların plâka vâsıl olmalarına mâni olan bu diyafram, böylece daha iyi tezatlar ve sınırlamalar sağlar.

B. ışınları veya grenz (sınır) **ışınları:** İnfra röntgen (r. altı) ışınlarını takriben 2. A. U. dalga uzunluğunda elektro-magnetik ihtizaza sahibolan çok yumuşak ışınlar. Röntgen ışınları ile ültraviyole ışınları arasında bulunur.

BUCUK, Ankaranın merkez kazasında Zir nahiyesine bağlı köy. Nüfusu 762 (1950) dir. B., Ankara-Ayaş şosesi yakınında, bu şosenin 2 km kuzeyinde, Zir kasabasının 7 km kuzeybatısındadır. Mürted ovası kenarındaki köylerden biridir. Köyün batısında Ahmaşık dağı (1 260 m) vardır.

BUCUREŞTI, Bükreş şehrinin Rumence adı; bk. BÜKREŞ.

BUCZACZ: bk. BUÇAÇ.

BUÇAÇ (Pol. Buczacz, Türk. Bucaş). Sovyetler Birliğinde, Batı Ukraynada bir şehir. Strypa ırmağı üzerinde, Ternopol (evvelce Polonyanın Tarnopol eyaletinde) un güneybatısında ve Ternopol'dan 52 km mesafede. Nüfusu 11 120. Artistik duvar halıları imâl edilir; ziraat, at yetiştirimi ile uğraşılır, taktirhaneleri vardır. Burada 1672 de Polonya ile Türkiye arasında bir muahede imzalanmıştır, bk. BUÇAŞ ANTLAŞMASI. Birinci Dünya Harbinde (Aralık 1915 Ocak 1916, ve tekrar Brusilov taarruzunda, Haziran 1916) bir kilit noktası rolü oynamıştır.

Bucaş (Rus. Buçaç, b. bk. [Pol. Buczacz]) **Antlaşması,** Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında 1672 yılında imzalanan antlaşma. Ukrayna'da yaşıyan Sarıkamış Kazakları Osmanlı himayesini kabul etmişlerdi. Bu Kazakların hatmanı Doroşenko'ya sancak beyliği payesi verilmişti. Lehistanın bu kazaklara saldırması üzerine Osmanlı Devleti, Lehistana karşı harb açmıştır. Osmanlı orduları Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın kumandasında Lehistana girmiş ve Podolya'nın merkezi Kamaniçe (Kamaniec) yi almıştır (1672). Bu sefere hükümdar IV. Mehmet de katılmıştır. Osmanlı ordusu Galiçyaya da girerek Lemberg (Lvov) ve Lublin şehirlerini almıştır. Lehistanın barış istemesi üzerine Bucaş (Buçaç; b. bk.) ta antlaşma imzalanmıştır (18 Ekim 1672). Bu antlaşmaya göre, Galiçya yıllık 22 000 lira vergi karşılığında Lehistana bırakılacak, Podolya Osmanlı Devletine katılacak, Ukrayna Osmanlı himayesini kabul etmiş olan Sarıkamış (Jëltıe Vodı) Kazaklarının elinde kalacaktı. Bu antlaşmanın imzalanmasından kısa bir müddet sonra Lehistan kıralı Michał Wiśniowiecki ölmüş ve Jan Sobieski kıral seçilmiştir. Sobieski B. A. ndaki vergi kaydını kabul etmiyerek antlaşmayı tanımamıştır. Bunun üzerine iki devlet arasında yeniden harb başlamıştır. Fazıl Ahmet Paşa hasta olduğundan ordusunun başında bulunamamış ve bu yüzden harb dört yıl sürmüştür. Sonunda B. A. nın vergi maddesinden vazgeçilerek 16 Ekim 1676 da Zuravna (Zurawna) da, antlaşmanın diğer maddeleri yeniden imzalanmıştır.

BUÇU, Güney Afrikada yaşıyan zenci kabîleleri arasında cildi ve saçları güzelleştiren kozmetik ve ilâç olarak kullanılan bitki yaprakları.

BUÇUK VERMEK, yeniçerilere terakki şeklinde yapılan günlük yarım akçelik zammın adı. Bunu alan yeniçerinin odabaşısına 50 akçe vermesi usuldendi.

BUÇUKÇU, Osmanlı padişahları alayla herhangi bir merasime çıktıkları zaman sadaka dağıtan askerî memurlara verilen ad. Rüûs-ı hümâyun denilen berat ile tâyin edilen B. lar, Kapıkulu süvarilerinden Silâhdar bölüğü mensuplan arasından seçilirdi. Gedik usulüne göre başka bir yere gönderilinceye kadar vazifelerini yaparlardı; sayıları artıp eksilmezdi.

BUDA [*buda*], Hun Türk hükümdarı Bleda'ya Hun-Macar efsanelerinde ve Macar edebiyatında verilen ad (bk. BLEDA 1). B. adı Macarlarda meydana gelmiştir. Macarcada bir B. şahıs ve yer adı vardı ve Macarlar yanlışlıkla *Bleda* adını bununla aynı sanmışlardır (bk. Németh Gyula: *A hunok nyelve* [Hunların dili], Németh'ın derlediği «Attilâ és hunjai» [Attilâ ve Hunları] adlı eserde, Budapest 1940, s. 221, Türkçesi: «Türk Dili Belleten» ında, seri III, sayı 12-13 [1949], s. 110).

BUDA HALÂLA (Mac. = Buda'nın ölümü), Macar şairi J. Arany (b. bk.) ın Hunlar hakkındaki epopesi. 12 bölümlük bu epope 1864 te basılmıştır. Konusu şudur: Hun milletinin yaşlı ve kudretsiz kıralı Buda (bk. BLEDA 1), küçük kardeşi kuvvetli ve azimkâr Etele (= Attilâ) yi saltanat ortağı olarak yanına alır ve onu Hun ordusunun idaresi ile vazifelendirir. Fakat yaptığından çabuk pişman olur. Hunlar arasında bir kardeş kavgasının patlamasına çalışan Got kıralı Bernli Detre, Buda'nın şüphelerini körükler. Etele yeni vazifesi gereğince muazzam manevralar tertibeder. Bu manevralardan sonra başlıyan av eğlencesine Buda da katılır, vuramadığı bir bizon tarafından yere yatırılır, fakat Etele tarafından kurtarılır. Bir akşam, avdan sonra Buda'nın çadırında toplanan davetliler, bir ozanın kopuz refakatiyle terennüm ettiği «Mucizeli geyik» destanını dinlerler. — Bu destana göre, Menrot ile güzel Eneh'in oğulları Hunor ve Macar, bir gün ellişer yiğitle avlanırken, önlerinde bir geyik çıkıverir. Avcılar hayvanın peşinden koşarlarsa da, onu bir türlü vuramazlar. Nihayet geyik, avcıları Don ve Azak denizi bölgesine götürdükten sonra kaybolur. Hunor ve Macar, otlak, av ve balık bakımından zengin olan bu yerde kalmağa karar verirler. Bir gece güzel müzik sesleri duyunca kalkarlar ve sesleri takibederek ormanda nedimeleriyle birlikte eğlenen Kıral Dul'un iki ve Kıral Belar'ın on iki kızına raslarlar. Avcılar bir baskın yaparak kızları kaçırırlar. En güzelleri olan Dul'un kızları, Hunor ve Macar'ın karıları olurlar, geri kalanlariyle de yiğitler evlenirler. Hunor ile yiğitlerinin torunlarından Hun milleti, Macar ile yiğitlerinin torunlarından da Macar milleti doğar. Bu iki millet çoğalınca bütün Skythia'yı fethederler. — Etele'nin şöhreti kısa bir zamanda etrafa yayılır. Öyle ki, Hunlardan yardım istiyen Bizans elçilik heyeti de önce Buda ile değil, Etele ile görüşür. Etele bir rüya görür: Hunların tanrısı Hadur bir kılıç getirir ve onu beline bağlar. Baş şaman bu rüyayı, sahibine dünya hâkimiyetini sağlıyan «Tanrı kılıcı» nın yakında bulunacağı şeklinde yorar. Nitekim çok geçmeden bir çoban bu kılıcı bulup Etele'ye götürür (bk. ATTİLÂ, Hun efsanelerinde A). Bu kılıç sayesinde Etele'nin son derece artan itibarına Buda dayanamıyarak, Etele düşmanla savaştığı sırada, onun sarayından bu sihirli kılıcı çaldırtır ve taraftarlarını yeni inşa ettirdiği Buda kalesine çağırır. Bunu haber alan Etele, ordusu ile hemen memlekete döner ve Tanrı kılıcını geri almak için Buda kalesine gider. Buda kılıcı iade etmek istemez, başlıyan kavgada onu çekip Etele'nin üzerine yürür, fakat elinde bu sihirli kılıç bayağı bir kılıç haline gelir. Etele kaçan Buda'yı arkadan vurur. Bunu gören Hadur, Hun milletine ağlar. Zira Etele'nin işlediği cinayetten dolayı Hun milleti yok olmağa mahkûmdur.

Bu epope, şairin tasarladığı büyük bir Hun trilojisinin birinci kısmıdır. İkinci kısım Attilâ'nın fütuhatını, üçüncü kısım ise Attilâ'nın ölümünü ve Hun İmparatorluğunun parçalanmasını hikâye edecekti.

BUDA PARALARI, Attilâ paraları çeşidinden ve aynı darphanede Hun-Türk hükümdarı Buda (Bleda) nın şerefine basılmış gümüş ve bakır hâtıra paraları. İşçiliği kaba olan bu paraların ön tarafında Buda'nın resmi ve etrafında «BVDA DVX HVNNORVM» (Lat. = Hun'ların önderi Buda) kelimeleri görülür, arka tarafında ise «AR. BVDA 441» yazısı vardır. Bk. ATTİLÂ PARALARI.

BUDAGOV, Lazar Zaharoviç (1815-1892), Rus Türkologu Ejderhan (Astrahan) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Ermeni aslındandır. Ejderhan gimnazını bitirdikten sonra, Moskova üniversitesine devam etmiş, Kazan üniversitesinden mezun olmuştur. Üç yıl Tiflis (Tbilisi) gimnazında Türkçe ve Farsça öğretmeni olarak bulunmuş, 1845 te Petersburg üniversitesinin Doğu Fakültesinde Türk dilleri kürsüsünün Azerî Türkçesi doçenti olmuş 1870 e kadar bu vazifede kalmakla beraber Rus hariciyesinde Asya şubesi tercümanı olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: Tiflis'te iken yazdığı *Kratkiy uçebnik tatarskago yazıka* (Tatar [= Azeri] dilinin muhtasar ders kitabı) [1844], Robertson dil öğretimi metoduna göre yazılmış *Praktiçeskoe rukovodstvo k turetsko-tatarskomu aderbeydjanskomu nareçiyu* (Türk Tatar Azerbaycan lehçesine ait pratik el kitabı) [1857], *Sravnitel'nıy slovar' turetsko-tatarskih nareçiy* (Türk-Tatar lehçelerinin mukayeseli sözlüğü) [3 cilt, 1868-1870], ki bu sahada ilk eser olup V. V. Radlov'un aynı konudaki eserinin (*Opıt slovarya tyurkskih nareçiye* = Türk lehçeleri sözlüğü denemesi, 4 cilt, 1888-1911) öncüsü olmuştur. B. un *Ob uçenii Magometa i priçinah bıstrago ego rasprostraneniya* (Muhammed peygamberin doktrini ve onun hızla yayılmasının sebebi hakkında) başlıklı bir konferans yazısı da vardır.

BUDAI-DELEANU, Joan (1760-1820), Rumen leksikograf ve şairi. Cigmău (Hunedoara, Transilvanya) da doğmuş, Lemberg (şimdi: Rus. Lvov) de ölmüştür. *Ţiganiada* (Çingene destanı) [«Buciumul Român» dergisinde II. cilt, 1877, kitap şeklinde ancak 1925 te çıkmıştır] başlıklı heroi-komik şiiriyle meşhur olmuştur.

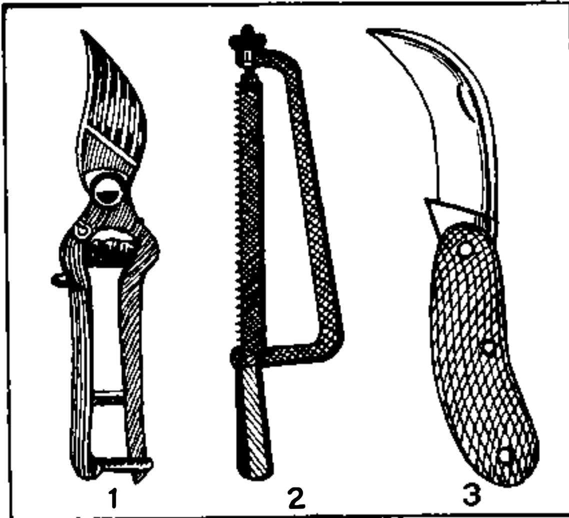
BUDAK, Mile (1889-1945), Hırvat yazar ve devlet adamı. Sveti Rok (Lika) ta doğmuştur. Çok genç iken Hırvatların «Hak» adını taşıyan milliyetçi hareketine katılmıştır. 1932-1937 yıllarını mülteci olarak İtalyada geçirmiştir. Kısa ömürlü Hırvat devletinin evvelâ maarif nazırı, sonradan da Berlin büyük elçisi olmuştur. 1945 te ölüme mahkûm edilerek kurşuna dizilmiştir. Birçok romanlar yazmıştır. Bunlardan, *Rascvjetana trešnja* (Çiçek açmış kiraz ağacı) [1939] ile *Direktor Križanić* (Müdür K.) [1938]

gibi bazıları şehir ve kır hayatının tezatlarını basma kalıp bir şekilde belirtiyorsa da, 1938 de çıkan *Ognjište* (Ocak) adlı uzun hikâyesi, samimî ve yerli lehçeden ilham alan kuvvetli bir sanatla, memleketindeki Hırvat köylüsünün hayatını tasvir eder. Bu çok başarılı eserin bazı kısımları âdeta bir destan intibaı verir. B. ın bu şaheserine, ancak birkaç kısa hikâyesi erişebilir. Bunlar da Lika köylülerinin bazen basit, bazen de girift maceralarından ilham alır. En kayda değerleri şunlardır: *Opanci dida Vidurine* (V. De denin çarıkları) [1933], *Pod gorom* (Dağın altında)[1930].

BUDAK (Pir): bk. PİR BUDAK.

BUDAMA, ağaca faydasız dalların ve maksada göre fazla kısımların kesilmesi. B., espalyelerde ve muntazam şekil verilmiş ağaçlarda çok mühimdir. Ağaçların yüksek boylu olması istenirse gencken budanmaları gerektir; bu ağaçlarda B., üç dört senede bir, sık ve kuru dalların kesilmesinden ibaret bir «ayıklama» dır. Halbuki espalye ve muntazam şekilli ağaçlar her sene budanır. Doğru bir şekilde yapılan B. nın pek çok faydaları vardır: 1. Doğru B. ile her yıl ağaçlardan meyva alınabilir. Hiç budanmadan, kendi haline bırakılan ağaç bir sene çok, ertesi sene az meyva verir. Meyvanın çok olduğu sene ağaç bütün ihtiyat besinlerini sarf eder, bu suretle gelecek sene kâfi miktarda «meyva tomurcukları» meydana getiremez. 2. B. ile daha büyük ve daha nefis meyvalar elde edilir. 3. B. sayesinde, serbest ve muntazam şekilde yetiştirilen meyva ağaçlarının ve espalye ağaçlarının kendilerine ayrılan mahdut yerleri tamamen doldurması sağlanır. Meselâ espalyelerde ağaç hiç budanmazsa, duvar boyunu aşarak duvarın tesirinden faydalanamaz 4. Budanan her dal üzerinde boylu boyunca meyva dalları hâsıl olur ve bunlar hem mahsuldar, hem uzun ömürlü olur. 5. B. ile ağaca istenilen şekil verilir. 6. B. ile ağacın bütün kısımları arasında muvazene ve bunun devamı sağlanır.

Ağaçları ne zaman budamalı: Espalye ve muntazam şekildeki ağaçlar, her yıl kışın budanır. B. zamanı, yaprak dökümünden ilkbahara kadardır. Fakat kışın şiddetli geçtiği yerlerde meyva ağaçları daha ziyade ilkbaharda budanır; buralarda B. ya şiddetli soğuklar ve don geçtikten sonra Şubatta başlanır. Önce az büyüyen ve meyva vermeğe başlamış olanlar, sonra iyi büyüyen, genç ve henüz meyva vermiyen ağaçlar budanmalıdır.

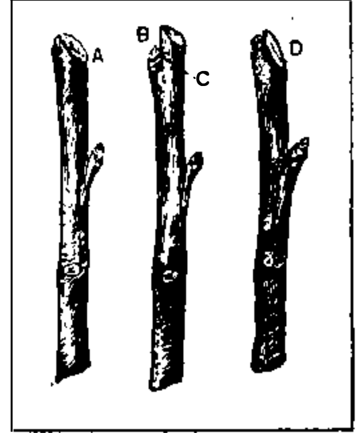

B U D A M A: 1. Makas, 2. Testere, 3. Bıçak

Budama araçları: *B. çakısı: serpet (serpette)*: aşıda kullanılan serpet, B. ya da yarar. Bunun 7 - 8 cm boyunda ay şeklinde ve keskin ağızlı olması lâzımdır. Sapı ağaçtan ve 10 - 12 cm olup avucu iyice doldurmalıdır.

B. makası: İki ağızlı olup âdi makasa benzer. Bir yay, bu iki ağzı birbirinden ayırır. Makasın çok çeşit ve şekilleri vardır.

B. testeresi: Makas ve serpetlerin kesemiyecekleri kalın dallar testere ile kesilir. Testere yaraları çok pürüzlü olduğundan bunların derhal serpetle temizlenmesi ve perdahlanması lâzımdır.

B da dikkat edilecek noktalar: Ağaçlar budanırken açılan yara mümkün olduğu kadar küçük olmalıdır; yara ne kadar büyük olursa, ağaç bunu kapatmak için o kadar fazla kuvvet sarf eder. Yaranın kesiti düz ve pürüzsüz olmalı. Bunun için de B. aletleri keskin olmalıdır. Dal üzerinde her bir gözün üstünde hiç bir parça (tırnak) bırakmaksızın hemen dalı kesmelidir. Kesit eğik olmalı ve eğik olan kesit gözün karşı tarafında bulunmalıdır ki, düşecek yağmur suları gözün üzerine akmasın. Bir de gözün pek altından B. yı yapmak da doğru değildir.

Bir dalın göz üzerinden budanması A. Doğru yapılmış budama, B. Gözün üzerinde tırnak, parça bırakıldığından yanlıştır. Nokralı çizgi doğru budamanın istikametini gösterir. C. Pek derin yapılmış olduğundan yara büyük ve yanlıştır. D. Noktalı çizgi doğru budamanın istikametini gösterir

Budama nasıl yapılır: Kışın bir ağacın dalları incelenirse, üzerinde iki türlü tomurcuk görülür; bunlardan bir kısmı sert ve sivricedir ki, bunlar filiz verirler; ikincileri ise yumuşak ve yumurta biçiminde olup çiçek ve meyva verirler.

Şeftali ve kayısı gibi (sert çekirdekli) ağaçların budanması: 1. Bu ağaçların ürünleri mutlaka bir sene evvelki dallarda bulunur. Onun için bu sene mahsul veren dallar ertesi kış kesilmelidir. 2. 25 - 30 cm uzunluğunda bulunan ve dibinde birkaç tane filiz tomurcuğundan sonra meyva tomurcuğu bulunan dallar dipten itibaren birkaç tomurcuk bırakılıp üst tarafı kesilmelidir. 3. 30 - 35 cm uzunluğunda ve baştan aşağı meyva tomurcuklarını ihtiva eden dallar kesilmez. 4 Budakların dibinde bulunan tepeli yuvarlak 2 - 3 cm uzunluğundaki meyva dallarını da kesmemelidir. Bunlara «Mayıs demeti» denir. 5. Bir yıl evvel kısa budanarak bir meyva dalı meydana getirmiş olan dallar dördüncü gözün üstünden kesilmelidir. Çatal olan dalların biri kaldırılır. 6. Boydan boya yaprak tomurcuklariyle donanmış olan dallar iki göz üzerinden kesilir. 7. Pek ziyade uzamış ve dallanmış olup üstünde meyva bulunmıyan dallar da 4 - 5 tomurcuk üstünden kesilir.

Elma, armut gibi ufak çekirdekli ağaçların budanması:

1. Bu ağaçların meyvası 3 - 4 yaşındaki eski dallar üzerinde hâsıl olur 2. Ucu sivri ve 1 cm uzunluğunda olup ertesi sene kargı (harbe) dalını husule getirecek olan tomurcukların B. esnasında düşmemesine dikkat etmelidir. 3. Uzunluğu 3 - 8 cm ve öteki dallara göre daha kalın olan kargı dallarını kesmemelidir. 4. İnce ve cılız olup geçen seneden kalmış ve çiçek tomurcuğu vermemiş olan 5 - 10 cm uzunluğundaki dalları budamıyarak yukarıya doğru çevirip budağın bir tarafına bağlamalıdır. 5. Üzerinde kargı tomurcuğu bulunmıyan yahut boydan boya kargı tomurcuğu vermiş, fakat henüz çiçek tomurcuğu vermemiş dallara gelince bunlar üç göz üstünden kesilmelidir. Eğer bu üç göz yazın kargı dalı olursa bırakılır. Eğer üçü de dal sürerse, altta ki dalın üstünden kesilir. Eğer iki dal ve bir kargı çıkarsa, üstteki dal kesilir. ikinci dal ertesi sene iki göz üstünden kesilir. Nihayet bir dal ile iki kargı hâsıl olursa, ertesi sene ilkbaharda bu dal bir göz üstünden kesilir.

BUDAPEST: bk. BUDAPEŞTE.

BUDAPEŞTE (Mac. Budapest [*budɔpæşt*]), Macaristanın baş şehri. Yüz ölçümü 520 km², nüfusu 1 600 000 (1950) dir. B. Tunanın, Macar Orta dağlarından çıktığı yerin ağzında kurulmuş, burada 300 - 500 m kadar genişlikte olan ırmağın iki yakasında gelişmiştir. Şehrin doğu ve güneyinde geniş Alföld (b. bk.) düzlükleri (80 - 120), batısında ise Bakony dağları (713 m) uzanır. Tunanın sağ yakasındaki kalker kayalıkların (150 m) yamacında Buda (eski Budin, Almanların Ofen adını verdiği şehir) vardır. Kıral sarayı, Mátyás kilisesi ile birçok devlet binalarının, Gellérthegy (= Gellért tepesi) [235 m] üstündeki eski içkalenin bulunduğu Buda, Ortaçağın ticaret ve sanat şehirlerindendir. Bu eski şehir bölümünün çevresindeki vâdilerle yamaçlarda bağ ve bahçeler arasında serpilmiş köşklerin bulunduğu mahalleler sıralanmıştır.

B U D A P E Ş T E: Bugünkü şehrin plânı

Tunanın sol yakasında ise Buda'dan çok daha geniş yerlere yayılmış bulunan Peşte (Pest) şehri gelişmiştir. Buda ve Peşte şehirleri, 9 büyük köprü ile birbirine bağlanmıştır. Peşte'nin çekirdeği, Tuna kıyısında ve Buda'nın hemen karşısındadır. Bugün ticaret şehri ve B. nin merkezi durumunda bulunan bu eski bölüm, Alföld bölgesinin pazar yeri olmuştur. Nehrin kıyısında parlâmento binası ile Bazilika kilisesi yükselir. Bu eski şehir bölümünü, geniş birçok caddeler daire biçiminde çevreler, buradan etrafa doğru kilometrelerce cadde ve bulvarlar, çok yayılmış bulunan kenar mahallelere doğru uzanırlar. Peşte'nin bu eski kısmında ve buna yakın çevrelerde opera, süslü meydanlar, güzel parklar vardır.

Peştenin kuzey ve güneyinde yeni endüstri şehir ve mahalleleri yeralmış, doğudaki düzlüklerde düzgün caddeleri bulunan yeni banliyö şehirleri serpilmiştir. Kuzeyde ve hemen Tuna boyunda Ujpest (Yeni Peşte), güneyde Kispest (küçük Peşte) ile doğuda Rákosszentmihály, Rákoskeresztúr. Rákoscsaba, Cinkota bunlardandır. Öyle ki, şehir Buda'nın batısındaki mahallelerden, Peştenin doğusuna olan uzaklık 15 - 20 km yi bulacak şekilde büyümüş ve yayılmıştır. (Bu banliyö şehirleri, 1949 sonunda B. ile birleştirilmiştir.)

B., Macaristanın siyaset, kültür, ticaret merkezi ve birçok yolların birleştiği bir kavşak yeridir. Şehirde 1635 te kurulan bir üniversite, teknik üniversitesi, veteriner, müzik, sanat yüksek okulları, İlimler Akademisi, askerî akademi, ziraat enstitüsü, zengin kütüphaneler (10 kadar), müzeler (20 kadar), tiyatro (14 kadar) ve 2 radyo istasyonu vardır. B. deki tarım müzesi, dünyanın en zengin müzelerindendir. Macarlar, B. nin her bakımdan ilerleme ve gelişmesi yolunda çok çalışmış, coğrafya şartları çok elverişli bulunan bu şehri. Viyana ile yarış edercesine büyültmeğe ve güzelleştirmeğe uğraşmışlardır.

Birçok bankaların da bulunduğu B. büyük bir tahıl ve hayvan pazarıdır. Şehir ve çevresinde çeşitli endüstriler de gelişmiştir ki başlıcaları şunlardır: Un fabrikaları, konservecılik, bira fabrikaları, maden eşyaları, makine, dokuma kimya elektrik endüstrisi. B. nin 4 büyük demiryolu istasyonu, uçak meydanı ile Csepel adasında bir nehir limanı vardır.

B. ve çevresinde 50 kadar çesitli özellikte kaplıca vardır. Bunlar arasında kükürtlü kaplıcalarla çamur banyoları çok tanınmıştır.

Tarih: B. nin tarihi Keltler devrine kadar çıkar. Keltler, daha Milâttan önce, Tunanın sağ kıyısında, bugünkü Obuda'nın yerinde *Ak - ink* (= bol su) şehrini kurmuşlardır. M. S. II. yüzyılda burayı işgal eden Romalılar, şehrin adını *Aquincum* (b. bk) a çevirmişlerdir. Hadrianus zamanında municipium Septimius Severus zamanında da colonia mevkiine yükseltilen Aquincum Tunanın karşı yakasındaki Contraaquincum'a, gemilere bindirilmiş bir köprü ile bağlanmıştı. Kavimler göçü devrinde Aquincum önce Hunların, sonra sırasiyle Doğu Got, Langobard, Avar ve İslâvların eline geçti. *Buda* (Türk. Budin) ve *Pest* [*pæşt* ok.] (Türk. Peşte) adlarının ortaya çıkması da bu zamanlara aittir. Macar tarihçisi Anonymus (b. bk.)

BUDAPEŞTE: Budin tepelerinden Peştenin görünüşü ve Erzsébet (Elisabeth) köprüsü

bir efsaneye dayanarak Attilânın Aquincum'u tamir ettirerek payıtaht yaptığını, daha sonra Macarların buraya *Buda vára* (= Buda kalesi) adını verdiklerini kaydetmektedir. (bk. ATTİLÂ, Macar efsanelerinde A). *Pest* (İsl. = ocak, fırın) adı ise, eskiden Aquincum'da bulunan tuğla ve kireç imal edilen ocaklardan alınmıştır. Bugünkü Macaristanı işgal eden (896) Macarlar, *Pest* adını ancak Aquincum'un güneyinde, şimdiki Tabán ve Gellérthegy (= Gellért tepesi) civarında kurulan yeni iskân yeri için kullanmak suretiyle muhafaza etmişlerdir. Çok geçmeden, karşı yakada, Macar Ovasından gelen yolların Tunadan geçmek üzere birleştiği yerde, bugünkü Eskü - tér (= E. meydanı) civarında Peştenin bir mahallesi kurulmuştur. Bu yeni mahalle hızla gelişerek az zamanda mühim bir ticaret şehri haline gelmiş ve *Pest* adını almış, asıl Peşteye de *Kispest* (= Küçük Peşte) denmiştir. Aquincum'un yerinde kurulan Buda 1156 da piskoposluk merkezi olmuştur. 1241 Nisanında Moğollar Peşteyi yağma edip halkını kılıçtan geçirmişler, aynı yılın kışında da buz tutmuş Tunadan geçerek Budayı da Peştenin âkıbetine uğratmışlardır. Moğollar Macaristandan çekildikten (1242) sonra Kıral IV. Béla, Tunanın müdafaa bakımından haiz olduğu büyük önemi anlıyarak Tuna kıyısındaki tepede (şimdi Várhegy = Kale tepesi) bir kale inşa ettirmiş (1250 sıralarında) ve Buda ile Peştenin Moğolların katliamından kurtulan halkını, Almanyadan çağırdığı göçmenlerle birlikte, burada yerleştirmiştir. O zamandan beri bu kaleye ve etrafında kurulan şehre Buda, asıl Budaya da Óbuda (= Eski Buda) adı verilmektedir. 1279 da Papa III. Nicolaus'un elçisi olan Fermo piskoposu Filippo'nun, Macaristan kıralının haklarını tahdit için Budada topladığı ruhani meclis, halk tarafından dağıtılmış, bu sebeple şehir Kıral Kun László'nun teveccühünü kazanmıştır. İlk defa Budada bir millet meclisi toplıyan, bu kıraldır (1286). XIV. yüzyılda Budanın önemi gittikçe arttı ve Kıral Róbert Károly (1308 - 1342) bugünkü kıral sarayının yerinde bir kale daha inşa ettirdi. Halefi Nagy Lajos (1342 - 1382) zamanında Buda iyice kalkınmıştır. Ekseriyetle Budada oturan Lajos, 1347 de şehire bir imtiyaz vesikası ve gümrük alma hakkı vermiş, ana kıraliçenin oturduğu Óbudayı da «kıral şehri» mevkiine yükseltmiştir. Kıral Zsigmond (1387 - 1437; Alman tarihinde İmparator Sigismund) Budadaki kıral sarayını yeniden inşa ettirmiş ve Alman imparatoru seçildikten sonra da burada oturmayı tercih etmiştir. Buda ve Peştenin parlak devri Kıral Mátyás (1458 - 1490) zamanına tesadüf eder. Mátyás Peşteyi kuvvetli surlarla çevirdi ve Buda surlarını da tahkim ettirdi. Mátyás'ın Budadaki sarayının parlaklığı asılzadeleri ve yüksek rütbeli papazları da muazzam saraylar yaptırmağa sevk etti. Bu kıral, daha Zsigmond zamanında Budada kurulan üniversite için yeni bir bina yaptırmış, çağının meşhur yabancı ve yerli âlim ve sanatkârlarını Budaya çağırmış, bir matbaa ve çok meşhur bir kütüphane (Bibliotheca Corviniana) kurmuştur. Bu devirde ticaret de çok gelişmişti. Mátyás'ın ölümünden sonra inhitata yüz tutan Budanın varoşları 1514 te György Dózsa'nın idare ettiği isyancılar tarafından yağma edilmiştir. 1526 da Kanuni Süleyman, Mohaçta Macar ordusunu yok ettikten sonra, mukavemetle karşılaşmadan Budaya girmiştir. Türkler çekildikten sonra, Mohaç savaş meydanında ölen II. Lajos yerine seçilen Kıral János Szapolyai (Zápolyai) şehri işgal etmişse de, rakîbi Ferdinand'ın baskısı üzerine 1527 de Budayı terk etmek zorunda kalmıştır. Kanuni Süleyman 1529 da Budayı tekrar işgal ederek onu János'a verdi, János da Peşteyi zaptetti. János'un ölümünden (1540) sonra Ferdinand'ın ordusu Peşteyi aldı. János'un küçük oğlunun naibi rahip György Martinuzzi, Budayı 25 000 kişilik ordusu ile muhasara altına alan Ferdinand'ın generalı Roggendorf'a karşı Padişahın yardımını istedi; az sonra yetişen Türk ordusu Roggendorf'un ordu-

BUDAPEŞTE: Eski Budin surlarından bir görünüş

sunu büyük bir bozguna uğratarak önce Peşteyi, 2 Eylül 1541 de de Buda kalesini işgal etti. Bu tarihten 1686 ya kadar Buda ve Peş'te Türk hâkimiyeti altında idi. Bu devrenin tarihi için bk. BUDİN, ve BUDİN EYALETİ.

Türk hâkimiyetinden sonra Buda ve Peştenin tarihinde yeni bir devir başladı. 1703 te Kıral I. Lipót (İmparator Leopold) Peşteyi «serbest kıral şehri» mevkiine yükseltmiştir. Prens II. Rákóczi'nin Habsburglara karşı açtığı hürriyet savaşı sırasında Peşte büyük tahribata uğramış, üstelik veba da şehri hırpalamıştır. Öyle ki, 1710 da Peştenin nüfusu üç yüz kişiden ibaretti. XVIII. yüzyılda Buda ve Peşteye kütle halinde Almanlar yerleştirildi. Macarların yerleşmesi ancak daha sonra başlıyabilmiştir. XVIII. yüzyılın başlarında eyalet merkezi yapılan Peşteye 1723 te yüksek mahkemeler nakledilmiştir. Kıraliçe Mária Terézia (Maria Therese) zamanında bugünkü kıral sarayı yapıldı ve Buda ile Peşte arasında dubalara bindirilmiş daimî bir köprü inşa edildi. Nagyszombat (şimdi Slovakyada Trnava) üniversitesinin 1777 de Budaya, 1784 te de Peşteye nakli mühim bir hâdisedir. Bu sıralarda Tunanın sol kıyısında Lipótváros (= Lipót şehri; bu ad İkinci Dünya Harbinden önce Szent István-város'a çevrildi; şimdi B. nin V. idare bölgesi) meydana geldi. 1795 da büyük belediye hastanesi (şimdi Rókus-kórház = R. hastanesi), 1799 da Városliget (= Belediye korusu) ve 1802 de Macar Millî Müzesi kuruldu. 1800 yıllarından sonra Budaya nispetle Peştenin hızla artan bir önem kazandığını görüyoruz. 1808 de kurulan İmar Cemiyetinin teşebbüsü üzerine Peştenin eski surları yıktırılmış ve bunların yerinde geniş cadde ve bulvarlar açılmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Peşte Macaristanın en mühim pazar yeridir. Şehrin iktisaden gelişmesi memleketin mânevi kuvvetlerini, muharrir, âlim ve sanatkârları da çekmeğe başladı. 1825 te Peştede Macar İlimler Akademisi, 1836 da Konservatuvar, 1837 de de Millî Tiyatro kuruldu. 1838 de Tunanın taşması Peşteyi tahribetmişse de, şehir az sonra kalkınmış, ilk modern köprü (Lánchid = asma köprü) yapılmıştır. 1846 da Teknik Üniversite açılmış ve Peşteden Vác ve Szolnok şehirlerine giden ilk demiryollarının inşaatı tamamlanmıştır. 1848 hürriyet hareketlerinde Buda ve Peştenin oynadığı rol önemli idi. 15 Mart 1848 de Peşte gençliği tarafından kaleme alınan ve Macar milletinin arzularını ihtiva eden hürriyet vesikası Pozsony (Macaristanın eski payıtahtı, şimdi Slovakyada Bratislava) meclisinde kıral tarafından tasdik edilmiş, ayrıca «Budapest» (bu mürekkep ad ilk defa bu mecliste kullanılmıştır) Macaristanın yeni payıtahtı olarak ilân edilmiştir. Fakat az sonra Macaristan ve Avusturya arasında patlıyan harbin sonunda Buda ve Peşte Avusturyalıların işgaline uğramıştır (1849).

BUDAPEŞTE: Margıt adası ve Tuna nehri üzerindeki tombaz köprünün Türkler zamanındaki görünüşü (1620)

BUDAPEŞTE: Şehrin Türkler zamanında umumi görünüşü

B. nin modern büyük şehir halinde gelişmesi hakikatte 1872 de Buda, Óbuda ve Peşte şehirlerinin «Budapest» adiyle birleştirilmesinden sonra başlar. Bu sıralarda B. artık Macaristanın en büyük şehri ve her bakımdan merkezi idi. Memleketin ana demiryollarının hepsi B. den geçerdi. Şehrin nüfusu da hızla arttı. Buda ve Peştenin nüfusu 1720 de 12 000 iken, 1810 da 60 000, 1850 de 143 000, 1872 de 300 000, 1900 de 733 000 ve 1920 de 929 000 idi. Bu rakam 1930 da bir milyonu geçmiş. 1950 de ise banliyö şehirleri de B. ye katıldıktan sonra 1,6 milyona yükselmiştir. İkinci Dünya Harbinin sonunda, Rusların 7 hafta (25 Aralık 1944 - 12 Şubat 1945) süren muhasarası neticesinde B. nin büyük kısmı haraboldu, meşhur Tuna köprüleri de geri çekilen Almanlar tarafından havaya uçuruldu. Harb harekâtı bitince tamir işleri hemen başladı. Bugüne kadar tamir edilmemiş olan âbideler arasında kıral sarayı ve Erzsébet köprüsü vardır.

BUDAUN: 1. Hindistan Cumhuriyetinin Uttar Pradesh (eski United Provinces = Agra ve Oudh birleşik vilâyetleri) kısmında bir idare bölümü. Ganga nehrinin kuzey bölümünde bulunan B. un yüzölçümü 5 216 km², nüfusu 1 000 000 kadardır. Sulama yoliyle topraklarının birçok yerinde iyi ürün elde edilmektedir.

2. Aynı addaki idare bölümünün merkezi. Nüfusu 52 077 (1941) dir. Dokumacılık ve ticaret şehridir. M. S. 905 yıllarında kurulmuş olan şehirde eski bir kalenin harabeleri ve XIII. yüzyılda bir Hindu mâbedinden çevrilmiş güzel bir cami vardır. Şehir 1196 yıllarında Türk Moğollarına, 1801 de de İngilizlere geçmiştir.

BUDD [*bad*], **George** (1808 - 1882), İngiliz hekimi. Londrada, başlıca karaciğer hastalıkları üzerinde çalışmıştır. Adiyle anılan bir siroz, bir de sarılık çeşidi vardır.

B. sirozu: Bağırsak zehirlenmesi neticesinde hâsıl olan müzmin karaciğer genişlemesi.

B. sarılığı: Had paranşimatöz hepatit, yani karaciğerin had sarı atrofisi.

BUDD [*bad*], **William** (1811 - 1880), İngiliz doktoru. Londra, Edinburgh ve Pariste okumuş, 1838 de Edinburgh'da tababet doktoru unvanını kazanmıştır. Hâd romatizma hakkında bir yazısı için altın nişan almıştır. 1839 da, bu tarihten sonraki araştırmalarının başlıca konusu olan

tifonun sebebi ve sirayeti ile uğraşmağa başlamıştır. 1842 de Bristol'da yerleşmiş, 1847 - 1862 yıllarında oradaki Royal Infirmary hastanesine doktor olmuştur. Bristol'un su işlerini ve sıhhi tesisatını ıslah için çok gayret sarf etmiştir. 1873 te sıhhatı bozularak doktorluk sanatını artık yapamaz olmuştur. Sari hastalıkların yayılmasının önüne geçmek için dezenfeksiyonu tavsiye etmiştir. Tavsiye ettiği tedbirler sayesinde, Bristol'da bir Asya kolerası salgınının ve 1866 dı bütün İngilterede sığır hummasının önü alınmıştır. Tifonun sari hastalık olduğunu ispat etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Typhoid Fever, its Nature Mode of Spreading, and Prevention* (Tifo mahiyeti, sirayet şekli ve ona karşı gelme işi) [1873] *Malignant Cholera* (Habis kolera) [1849]. *Siberian Cattle Plague* (Sibirya sığır salgını) [1865], *Cholera and Disinfection* (Kolera ve dezenfeksiyon), *Scarlet Fever and its Prevention* (Kızıl ve bununla mücadele) [ikisi de 1871].

BUDDE, Emil Arnold (1842 - 1921), Alman fizikçisi. Geldern'da doğmuş, Feldafing'de ölmüştür. 1869 da Bonn üniversitesinde doçent, 1892 de Siemens und Halske firmasının Charlottenburg (Berlin) taki laboratuvarının müdürü, bir yıl sonra da bütün fabrikanın reisi olmuştur. Büyük enerji santralları yaptırmış ve ilk madenî iplikli elektrik ampullarından birini icadetmiştir. Akustik araştırmaları da yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Zur Kosmologie der Gegenwart* (Zamanımızın kozmolojisi hakkında) [1872], *Lehrbuch der Physik für höhere Lehranstalten* (Yüksek okullara mahsus fizik el kitabı) [1879].

BUDDE, Ludwig (doğ. 1913), Alman arkeologu. Werne (Ren nehrinin kollarından Lippe civarında) de doğmuştur. Sinopta kazılar yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Studien zur italiotischen Vasenmalerei* (İtaliot vazo tezyinatı üzerine tetkikler) [1947], *Die attischen Kuroi* (Attik Kuroi) [1939], *Das kleinasiatischen Bildnis des 3. Jahrhundert nach Christo* (İsadan sonra III. yüzyılda Küçük-Asya resmi) [1939], *Ein Ornamentmeister des breiten Stils* (Yayık üslûbun tezyin üstadı) [1946 - 1947].

BUDDEUS, Johann Franz (1667 - 1729), Alman ilâhiyatçısı. Anklam'da doğmuş, Gotha'da ölmüştür. 1705 ten itibaren Jena'da profesör olan B., Ortodoksluktan Pietizm ve Aydınlanmaya doğru başlıyan dinî cereyanın ilk mümessillerindendir.

BUDDHA [Sanskr. = uyanık] (M. Ö. takr. 560 - M. Ö. takr. 480), Buddhizm (b. bk.) in kurucusuna verilen başlıca lâkap. Hakiki ismi Gautama (Sanskritcede) veya Gōtama (Pāli dilinde) idi. Kendisine Siddhârta (Skr. = maksatları tahakkuk olan) ismi de verildiği gibi, Śakyamuni (Śakya aşiretine mensup keşiş veya veli), Bhagavat (efendi) ve Tathāgata (eren) lâkaplariyle de anılmaktadır. B. nın tarihî bir şahsiyet olduğundan şüphe edilmişti, fakat kıral Aśoka tarafından M. Ö. takriben 1250 de B. nın doğum yeri Kapilavastu (Benares'in 160 km kuzeyinde) da dikilen sütun 1896 da keşfolununca, bu şüphe ortadan kalkmıştır. B. hakkında Palice yazılı en eski kaynaklardan elde ettiğimiz tarihî bilgi şundan ibarettir: Gōtama, Hindistanın güneydoğusunda hüküm süren bir büyük prensin oğlu olarak Kapilavastu'da M. Ö. takr. 560 da dünyaya gelmiştir. 35 yaşında iken (525) geçirdiği bir dinî buhran neticesinde bambaşka bir insan olmuştur. Vardığı dinî veya felsefi hakikati yaymak maksadiyle va'zederek memleketi dolaşmış ve 80 yaşında (480) Kusingagara'da ölmüştür. Bu tarihî bilgilere yüzyıllar boyunca katılarak B. nın romantik cazibesini artıran efsanevi unsurların başlıcaları şunlardır: Gōtama'nın anası kıraliçe Māya, uzun zaman kısır kaldıktan sonra, çok büyük bir şahsiyetin anası olacağına dair bir rüya görür, Gōtama'nın doğumundan birkaç gün sonra da ölür. Himalayadan inen bir münzevi, çocuğu görür ve bunun büyük bir din öğretmeni olacağını bildirir. Bundan memnun olmıyan babası, çocuk on iki yaşına gelince bir brahman meclisi toplar ve bunlarla genç şehzadeyi kıral olmaya hazırlamak için gereken tedbirleri görüşür. Hayatın ıstırapları ve problemleri kendisinden saklanmağa karar verilir. Az zaman sonra genç prens evlendirilir, zevk ve safa içinde yaşamağa teşvik olunur. Fakat şehirde yaptığı gezintiler esnasında, babasının bu hususta aldığı tedbirlere rağmen, çok ihtiyar bir adamla, bir hasta ve bir cenaze alayı ile karşılaşır ve bu suretle gençliğin, güzelliğin ve sıhhatin geçici kıymetler, ihtiyarlık, hastalık ve ölümün ise kaçınılmaz felâketler olduğunu idrak eder. Bu sırada

BUDDHA'nın bilinen heykellerinin en büyüğü. Bronzdan olup Yokohama (Japonya) civarındadır

BUDDHA heykeli (V. yüzyıl)

bir oğlu doğduğu halde, saray hayatını terk ederek kendini ebedî problemlerin halline verir. Yedi yıl inzivada yaşıyarak birkaç arkadaşiyle birlikte fevkalâde çetin bir çileye girer; hayatın ıstıraplarını yenmenin çaresini arar, fakat hiçbir netice elde edemez. Ömrünün sonuna doğru yanlış yoldan gittiğini, bedenin her zevkini temin etmek kadar onu her ihtiyaçtan mahrum etmenin de mânevi kuvveti kırdığını, zekâyı körlettiğini anlar. Bu ikinci ifrata da son verdikten sonra, bir ağacın altında bağdaş kurarak mürakabeye daldığı bir sırada, vecit içinde, aradığı sırra erer: gözleri açılır, uyanır. Evvelki hayatını hatırlıyan, tekrar tekrar dünyaya gelmekle çekilen ıstırabın sebebini anlıyan ve bunu gidermenin çaresini keşfeden B., bu kurtarıcı sırrı ifşa edip etmemek hakkında kısa bir tereddüt geçirdikten sonra, bütün gayretiyle kendini, insanları kurtarmağa vermiştir. Etrafında toplanan insan kitlelerine verdiği derslerden bir yeni din olarak Buddhizm

Buddhist keşişler, Nanking tapınağında bir ain esnasında

çıkmıştır. Ölümünden sonra müritlerinin toplanarak B. nın akıllarında kalan bütün sözlerini yazmış oldukları rivayet olunur. Öleceğini evvelden haber veren B., en sevdiği müridi Ananda ile konuşarak ölmüştür. Öldüğü zaman yer sarsılmış, güneş ve ay tutulmuş ve orman titremiş. Bedeni yakılarak külleri sekiz kırallığa gönderilmiş ve her birinde bu külü muhafaza etmek üzere birer anıt kurulmuştur.

BUDDHAGHŌSA [= Buddha'nın sesi] (M. S. V. yüzyıl), Pāli dilinde yazan bir Hintli Buddhist tefsircisi. Aynı adı taşıyan başka kişilerden ayırdedilmek üzere «Büyük B.» olarak da anılır. Kuzey Hindistanda, Buddha Gaya'daki büyük Bō ağacına yakın bulunan Brahman adlı yerde doğmuş, yine Buddha Gaya'da ölmüştür. Öğretmeni Rēvata'nın telkini ile Buddhizmi kabul eden B., yine onun arzusunu yerine getirmek üzere Seylan adasındaki Anuradhapura manastırına giderek, Buddhist kanonu hakkında birçok tefsirler ve Buddhizm ansiklopedisi olarak vasıflandırılan *Visuddhi Magga* (Saffet yolu) adlı eserini yazmıştır. Dhammapada tefsirinde, Buddhaya dair çok beğenilen şu hikâyeyi anlatır: Kisāgōtamī adında bir kadının çocuğu ölür. Bu hakikati kabul edemiyen ana, Buddha'dan çocuğunu iyi etmesini ister, o da bunu ancak kadının kendisine hiç kimsenin ölmemiş olduğu bir evden bir avuç hardal tohumu getirmesi şartı ile kabul eder. Kisāgōtamī bunu başaramayınca hakikati anlar ve Buddha'nın gösterdiği yolu takibedenlere katılmakla teselli bulur.

BUDDHİST SANATI, Büyük İskenderin İranı egemenliği altına alması ve Hint kapılarına dayanması ile, bu yabancı istilâsına karşı Hindistanda millî bir aksülamel meydana geldi. Bu suretle tezahür eden askerî ve siyasi bir birleşme ile Maurya Devleti doğdu (M. Ö. 322 - 185). Bu devlet, Buddha'nın yaşadığı ve her tarafı onun hâtıraları ile dolu olan bir bölgede kurulmuştu. Meşhur hükümdarları Aśoka zamanında (M. Ö. 274 - 237 veya 268 - 232) Buddhizmi resmî din olarak kabul eden bu devlet, bundan sonra gerek fikir ve gerekse sanat bakımından Buddhizmin bir öncüsü olmuştur. Aśoka, Buddhizmin büyük önderi olarak dinî ve büyük kitabeler yazdırmış; Buddha'yı her bakımdan tecessüm ettirmeyi bir gaye edinmişti. Bu memleket, âbideleriyle Buddhizmin bir nevi fizyonomisi olmuştu. İnsanlara birbirlerini sevmeyi ve hayvanları himaye etmeyi emreden Buddhizm, bu suretle insan ve hayvan hastahaneleri ve bakım evlerinin açılmasını da teşvik etmişti. Bu suretle yeni bir sivil mimari cereyanı kuvvetlenmişti.

Maurya devri B. S. nda, Yunan tekniği ve Persepolis'ten gelen İran tesirleri kendilerini açık olarak göstermektedir. Bunlardan başka Yakın Doğu ve Mezopotamya sanatının da pek çok unsurlarını görmekteyiz. Maurya devri B. S. hayvan tasvirlerinin bolluğu bakımından Asur ve Babili hatırlatır. Büyük sütunlar Mısırın, taş kabartmalar ise İonya sahillerinin üslûp ve havasını taşır. Hattâ bazı delillere göre Aśoka Antakyalı işçiler bile getirtmiştir. Buddhizmin hayvanlara karşı şefkat prensibi için, Önasya sanatının hayvan kabartmaları bir kaynak olmuştu. Fakat, Ganga nehri kıyılarında Asur sanatının sert hatları daha yumuşadı. Asurluların sert ve haşin realizmi, Hindistanın ılık havasında yerini hür bir natüralizme bıraktı.

Maurya sülâlesinin sonlarına doğru, sanat eserlerinde yerli Hint sanatkârlarının kendi üslûpları hâkim olmağa başlamıştır. Maurya sülâlesi yerine Śuṅga'lar geçince (M. Ö. 185 - 73) Hint B. S. Bhācā, Bedsā, Bhārhut, Kārli v. b. mekteplerîyle en yüksek seviyesini buldu. Bununla beraber B. S. nın esas prensipleri Maurya devrinde konmuştur.

B. S. nın bu ilk devresine ait mimari eserlerini, şekil bakımından başlıca üç tip halinde mütalâa edebiliriz. Bu tipler zamanımıza kadar devam eden Buddhist mâbet nevileridir:

1. *Stūpa'lar*: Bunlara sonradan pagoda da denmiştir. Eski stūpa'lar ekseriyetle yuvarlak bir taban üzerinde yükselen kulelerdir. Tepedeki sunak yerine çıkmak için helezoni bir yolu vardı. Klâsik stūpa tipinin bütün hususiyetlerini taşıyan en eski eser meşhur Sāñcī stūpasıdır. Maurya devrine aittir.

2. *Mağara mâbetleri*: Maurya devri mağaralarına at-

Bir Buddhist mağara mâbedinden Kızıl Vâdi'nin görünüşü

nalı bir kemerle süslenmiş küçük bir pencereden girilirdi. Üzeri beşik tonozla - yani yarım daire bir kemerle - kaplanmıştı. Her iki tarafında ziyaretçilerin geçmesi için ara yollar, orta ve ön kısmında ise sunak gibi bir yer vardı. Mağaranın duvar ve kenarları freskolarla süslenirdi. Cepheleri de genel olarak süslü idi. Bu süsler, daha ziyade ağaç yapı tarzının bir taklidi gibi görünmektedir. Mağara mâbetleri Uygurlarda da çok görülmüştür.

3. *Manastırlar*: Genel olarak dört köşeli idiler. Başlangıçta ancak birkaç hücreden müteşekkil olan manastırlara sonradan dua yerleri, yemekhaneler, merasim salonları, küçük mescit, mahzen ve diğer binalar da katıldı. Çin ve Japon manastırları gerek siyaset ve gerekse din tarihinde büyük rol oynamışlardır. Manastırlar bir ibadet yeri olmakla beraber, yüksek din doktrinlerinin konduğu ve din adamlarının yetiştiği mektep olmak bakımından da önemli idi. Sanatkârlar da bu manastırlardan yetişmekte idiler.

Taş oymacılığı bu devirde daha ziyade insanı tasvir eden bir karakter arzederdi. Dinî ve içtimai hayatın bir aynası idi. Aśoka devri üslûbunu eski gelenekten ayıran başlıca iki özellik vardı. 1. Eserlerin gayet natüralist olarak işlenmesi, 2. Sütun ve başlıkların titizlikle gayet muntazam olarak oyulmuş ve cilâlanmış bulunması. Aynı titizlik heykeltıraşlıkta da görülmektedir. Buddha'nın hayatını tasvir eden kabartmalar çoğalmış, kabartmalarda devrin siyasi şahısları da tasvir edilmiştir.

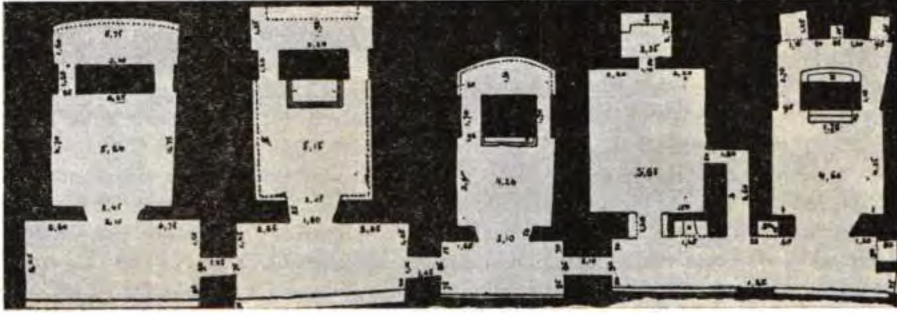
Kuşanlar ve Buddhist sanatı: Kuşan Devleti, Büyük Hun hükümdarı Mav - dun (Mao - tun) un mağlûp ettiği Yüe - çi'lerin, Batı Türkistan ve Kuzey Afganistana gelerek kurdukları devlet idi. Bu devletin batı sanat merkezleri Mathura ve Sârnâth idi. Bu merkezlerin kırmızı ve güzel taşı, Kuşan taş oymacılığını tanıtan en önemli belgedir. Bu devir B. S. nı Mathurā ve Sārnāth şehirleriyle Amrāvatī bölgesi temsil eder. İlk iki şehir Afganistan, ikincisi ise Hint mektebinin mümessilleridir. Buddha'nın hayatı ve Buddhizmin mukaddes sahneleri birçok alçak kabartmalarla tasvir edilmiştir. Afganistan mektebinde en çok görülen sahne, İndra'nın İndraśila mağarasına giderek Buddha'yı ziyaret etmesidir. Dağlık mıntakalar ve kayalık yerler, mağaralarla delik deşik edilmiş, süslü mâbetlerle dolmuştur. Rani Gumpha mağarası, Cain stūpası ve Mathurā'da Torana kapı alınlığı Kuşan taş oymacılığının güzel örnekleridir. Bu eserlerde Maurya devrinin hayvan şekilleri ve stilize motifleri yerine bitki şekilleri ve daha realist bir üslûp görülür. Amrāvatī'nin şöhreti daha ziyade British Museum'a götürülen taş oyma bir stūpa kabartmasındandır. Eski stūpa'lar şimdi bu örneğe göre restore edilmektedirler. Bundan başka, elde edilmiş olan mermer heykeller Hint sanatının en yüksek örnekleri olarak kabul edilmektedir. Kuşan devri, Hint B. S. nın en yüksek devridir.

Gandhāra Buddhist sanatı: Buradaki sanat eserleri, Hint ve Afganistan için olduğu kadar Çin, Japon, Orta Asya B. S. larını anlamak için de en önemli ölçüdür. Gandhāra, bugünkü Peşaver eyaletine bağlı, Kâbil vâdisinde, İndus ile Celum nehirleri arasında ve Pencabın batı kısmındadır. Gandhāra eserlerinin kronolojisi henüz halledilmiş değildir. Kanişka'nın merkezi olan bu şehir İsadan önceki yüzyıllarda kurulmuş olmasına rağmen elde edilen eserlerin M. S. 50 ile 150 - 200 arasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Hint Mathurā ve Amrāvatī sanatı ve Romada Flavius devirleriyle eşzamandır. Burada eski eserler Yunan ve daha sonraki eserler de Hint karakterlidir. Bulunan bütün eserlerin Buddhizm ile ilgisi de göze çarpar. Gandhāra'nın siyah mermerleri sanatkârlar için bir hazine olmuştu. Alçı stükolar yapmağa da çok hevesli idiler. Sonradan Turfan ve civarında bol miktarda çıkan alçıdan Buddha başlarının mahiyetini anlıyabilmek için, Gandhāra'daki alçıdan Buddha başı depolarını hatırlamak lâzımdır. Taş oymacılığına tamamen hâkim olan Yunan üslûbunun, mimaride bulunmaması da üzerinde durulması gereken bir noktadır. Yalnız. sütun başları Yunan tesirlerini taşır. Kabartma ve heykeller üzerinde çalışan bilginlerin bir kısmı eserleri tiplere ayırarak ikonografisini yapmış; din tarihi ile uğraşanlar, sahnelerin Buddhizm bakımından ifade ettikleri mânayı izah etmişler ve hattâ bu sahnelerden o devrin hayatı hakkında bir fikir çıkarmağa çalışanlar bile olmuştur. Fakat bizim için en önemli nokta bu sanatın tesirlerinin Orta Asya ve Çine nasıl yayıldığıdır. Bu büyük sanat okulunun inkişafına en büyük yardımı Kuşan devlet reisleri yapmıştı. Gandhāra üslûbunu, daha evvel Kuşan hükümdarlarının paraları üzerinde buluyoruz. İran minyatürcülüğü Babürden sonra Hindistana girerek nasıl bir Hint çeşnisi almışsa, Gandhāra üslûbu da Hindistana girince değişmiştir. Gandhāra eserlerinin kronolojisi Hint tesirlerine göre yapılır. Tesir az ise eser yenidir; çok ise eskidir. Gandhāra üslûbu Pencab bölgesinde yaygın ve hâkim bir halde iken, Ganj havzasında da millî bir Hint üslûbu, Gupta ananesi hâkim olmağa başlamıştır.

Gupta Buddhist sanatı: Gandhāra okulunun sona ermesinden sonra, yani M. S. 226 da doğan karışıklıklar ve millî cereyanın bir neticesi olarak meydana geldi. Karışıklıklar bir asır sürdükten sonra M. S. 320 de Gupta Devleti kuruldu. V. yüzyılın son çeyreğinde Orta Asyalı Akhun'ların gelmesiyle Gupta Devleti ve ananesi alt üst oldu ise de, M. S. 528 de Hunların hâkimiyetine son verilince tekrar canlandı. Gupta sanatının karakterleri, bugün elde bulunan eserlerin azlığı dolayısiyle, maalesef iyice tanınmamıştır. Bu husustaki bilgimiz kazılara dayanmaktadır. Bu devirde Buddhizm kadar Brahman dininin de yaygın olduğu görülür. Ağaç işçiliği daha fazla revaçtadır. V. yüzyıla ait Buddha heykelleri bu devri karakterize eden eserlerdir. Aśoka devrinin büyük sütunlu yapı tarzı devam eder. Fakat sütun başlıkları Hintlileşmiştir.

Mağara mâbetlerine Gupta devrinde çok raslanır. Acanta, Bagh, Drunkerd mağaraları meşhur eserlerdendir. Şunu da ilâve etmek lüzumludur ki, bu mağaralar Buddhizm için olduğu kadar Hinduizm, Brahmanizm, Cainizm için de yapılmıştı. Çoğu taş oymalarla tasvir edilmiş olan dinî sahneler kronoloji bakımından üç devreye ayrılmıştır. Birincisi V., ikincisi VI. yüzyılın ikinci yarısı ve üçüncüsü ise VIII. yüzyılın ikinci yarısına ait mağara ve kabartmalardır. İlk iki grup Buddhist, son grup ise daha ziyade Brahman mağaralarıdır. İlk grup Guptalara aittir.

Orta Asyada Buddhist sanatı: Orta Asya denince Tibetten Baykal gölüne kadar olan bölge hatıra gelir. Halbuki Tanrı dağları, bu bölgeyi birbirinden tamamen ayrı iki parçaya ayırmaktadır. Bu iki parçada yaşıyan topluluklar IX. yüzyıla kadar ırk, dil ve kültür bakımından olduğu kadar mizaç bakımından da ayrı idiler. Bu bölgenin güneydoğu kısmı olan bugünkü Doğu Türkistan, Batı ile Çin yolunun tam ortasında bulunuyor ve Batıdan Çine

Kuça civarında Kumtura Uygur mağara mâbetleri

geçen her şey bir defa bu potanın az çok rengini alıyordu. Tanrı dağlarının kuzeyinde Türkler bulunuyordu. Türkler göçebe idiler. M. S. VI. yüzyıldan itibaren Türklerin Doğu Türkistanın kuzeyinde yerleşmeğe başladıkları görülmektedir. Daha evvel de Doğu Türkistan uzun zaman Türk kavimlerinin hâkimiyetinde kalmıştı.

B. S. eserleri Tanrı dağlarının kuzeyinde, Türk kavimlerinin bulunduğu bölgede, ilk defa M. Ö. 120 de görülmektedir. Hunlara karşı gönderilmiş bir Çin ordusu Hun ordusunu mağlûp ettikten sonra üç metre boyunda, altından yapılmış bir Buddha heykeli elde ediyor. Hun Buddhizmi hakkındaki tek kayıt budur. Hun prenslerinin mezarlarında da bir şey bulamıyoruz. Esasen hayvanları yememeyi emreden Buddhizm, çoban ve göçebe Türklerin ananeleriyle kabili telif değildi. Bu sebeple Hun ve Köktürk ileri gelenleri Buddhizmi reddetmişlerdi. Bu hususu tarihçiler Çin kaynaklarında mufassal olarak yazmışlardır.

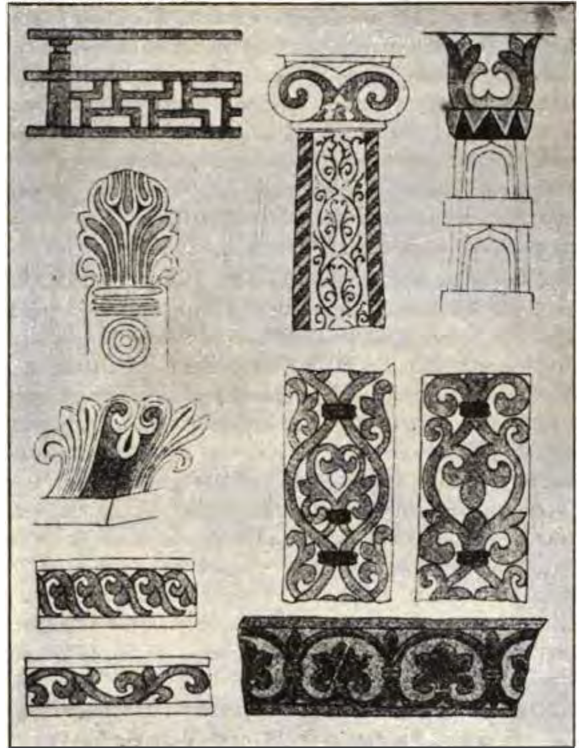
B. S. nın Doğu Türkistana girişi, Afganistandan Maveraünnehir ve Kaşgar yolu ile olmuş ve Kaşgardan itibaren güney ve kuzey olmak üzere iki yayılma yolu takibetmiştir. Güneydeki Buddhist merkezleri başta Hotan olmak üzere Yotkan ve Niya; kuzey merkezleri ise sırasiyle Kuça, Karaşar, Turfan, Kızıl, Kumtura, Serçuk v. b. dir. Kuzey ve güney yolları üzerinde bulunan bu merkezler doğuda Loulan'da birleşirler. Ortada kalan kısım Taklamakan çölüdür. Loulan'la Çin arasındaki en önemli irtibat merkezi Bin Buddha Mâbetlerinin bulunduğu Dunhuang'dır. Buddhist anane ve Buddhist hacıları iki bin seneden beri bu yolu takibederlerdi. Doğu Türkistanda B. S. nın yayılış merhaleleri şunlardır:

1. *Yunan-Roma üslûbu ile yayılışı*: Bu üslûp güney yolu merkezlerinde Milâdın ilk yüzyılında görülür. Kuzey yolu boyunca ise M. S. III. yüzyıldan itibaren görülmeğe başlar. VII. ve VIII. yüzyıla kadar devam eder. Bu üslûbun esas merkezi Afganistanda Kâbil civarındaki Hadda idi. Hadda kültürü esas itibariyle Gandhāra kültürünün bir devamıdır. Kazılarını Fransızlar yaptılar. Hadda'daki Buddha heykelleri Hotan civarındaki Ravak heykellerine çok benzerler. Milâdî I. yüzyıla ait olmaları muhtemeldir.

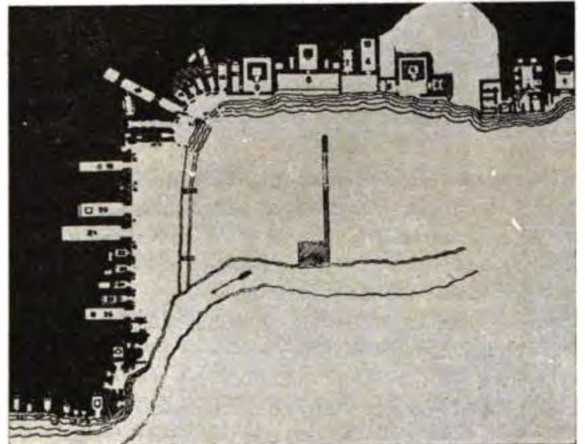
Hadda üslûbu Hotan civarında IV. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. III. yüzyıl sonunda Niya şehri artık terk edilmiş ölü bir şehir haline gelmiştir. Daha doğuda, Lobnor gölü kenarlarında da aynı yüzyıllarda Hadda kültürü yaşamaktadır. Meşhur Aurel Stein'ın bol miktarda bulduğu freskolarda yalnız Buddhist tanrılarına değil, Yunan ve Roma mitolojisinin kahramanlarına da raslamaktayız.

Doğu Türkistanın kuzey şehirlerinde Hadda kültürünün tesirleri M. S. III. yüzyılda başlarsa da, asıl inkişafını VII. ve VIII. yüzyıllarda bulur. Bilhassa alçıdan yapılmış Buddha heykelleri Hadda kültürünün karakteristik örnekleridir. Kızıl, Sorçuk, Tumşuk, Kuça, Karaşar şehirleri bu kültürün tanınmış şehirleridir. Orta Asya şehirleri şüphesiz bu tesiri kendi üslûpları ile birleştirmişlerdir. Bu birleştirme, henüz heykeller üzerinde gösterilememiştir. Fakat freskolar üzerinde daha açık olarak görmekteyiz.

Turfan ve civarında - yani İdikut şehri, Murtuk, Bezeklik, Hoço, Yarhoto v. b. da - bu heykel geleneği Uygurlar zamanında, IX. yüzyıla ve daha sonraki zamanlara kadar devam etmiştir.

Buddhist sanatına geçmiş Yunan motifleri

Bezeklikte Uygur mağara mâbetleri

2. *Hint Gupta üslûbu ile yayılışı*: VI. yüzyıldan sonra güney yolu şehirlerinde karakteristik Hint tesirleri kendini gösterir. Bu yayılışın ilk mümessilleri Dandan Uyluk ve civarındaki buluntu yerleridir. Kuzey yolu merkezlerinden Kuça ve Karaşar'da VII. ve VIII. yüzyılda başlar. Bu eserlerde çıplaklık derecesi fazlalaşır, hatlar yumuşak ve kıvrık olur, tropik memleketlerin meyva ve çiçekleri görülür, jest ve hareketler zarafet peyda eder.

3. *İran üslûbu ile yayılışı*: B. S. nın en önemli merkezi olan Afganistan ve Horasan M. S. 230 da Sasanî hâkimiyetine girmiş ve İran kültürü buralarda bir buçuk asır yayılmıştı. Bundan sonra Akhun'ların gelmesi ve daha sonra da Kök - Türk hâkimiyeti dolayısiyle İran siyasi nüfuzu az olmuşsa da İran kültürü siyasi sınırları tanımadan yayılmıştır. İran üslûbu, bilhassa güney yolunda biraz da yerli üslûplarla karışarak belli özellikler kazanmıştır. Kuzey yolu üzerindeki şehirlerde ise bu özellikler daha ziyade resmî törenleri aksettiren sahnelerde görülür. Meselâ Kumtura'daki meşhur kılıçlı süvariler freskosu bunlardandır. Bu eserdeki şahıslar, bilhassa uzun ve geniş, köşeli yakalı, kruvaze ve kemerli elbiseler giymişlerdir, uzun dizlik veya çizmeler de görülür. Kızıl'da bu freskoları yapan bir sanatkâr da tasvir edilmiştir, kıyafeti tarif ettiğimiz gibidir. Umumiyetle uzun boylu ve güzel insanlar olan bu aristokrat tabaka, Kuça şehrine hâkim olan bir zümre idi. Bunları, haklı olarak şövalye adı ile adlandıran Avrupalı bilginler de vardır. Bunların Maniheist olmaları muhtemel değildir.

Buddhist Uygur sanatı: Uygurlar kuzeyde, Orhon nehri kenarlarında, merkezi Karabalgasun olan bir devlet kurmuşlardı. M. S. 840 ta Kırgızlara mağlûp olan Uygurlar, Turfan dolaylarına göçtüler. Esasen bu zamana kadar Doğu Türkistanın kuzey yolu şehirleri, Uygur hâkimiyetinde bulunuyordu. Bu göçün bir devlet merkezi değiştirmek gibi anlaşılması da mümkündür. Uygur Devletinin resmî dini Maniheizm idi. Devletin sıklet merkezinin Turfan dolaylarına kayması üzerine Buddhizm ile sıkı münasebete girildi. IX. yüzyıl sonlarında burayı ziyaret eden Vang Yen - tö adlı bir Çin seyyahı, Uygur kağanı ve maiyetinin Buddhist olduğundan ve mağara tapınaklarında ibadet ettiklerinden bahsetmekle beraber göçebe ve harbçı karakterleri üzerine de dikkat çekmektedir. Kuça'da VIII. yüzyılın ortalarına ait Uygurca Buddhist metinleri bulunmuştur. Bunlar Uygurların güneye inmeden önce Türkistan şehirleri ve Buddhizm ile ilgilerini gösterir. Uygurlar zamanında Turfan'da türlü dinlerden insanlar ve bunların mâbetleri vardı. Buddhizm şüphesiz başta gelmekte idi. Mâbetlerden çıkarılan freskolar, Buddha ve etrafındaki azizleri, büyük rahipleri ve prensleri göstermektedir, prensler sol ellerinde lotus çiçeği tutmaktadır.

Uygurlardan evvel bu şehirlere bir Tibet üslûbunun tesir ettiği görülürse de, Uygurların gelmesiyle bu tesir yavaş yavaş ortadan kalkar. Uygur Buddhist sanatı başlıca iki devre içinde mütalâa edilebilir:

1. *Yurt kurma devri Uygur sanatı*: VIII. yüzyılın ortasından itibaren başlıyan bu üslûp, başlangıçta Orta Asya şehirlerinin eski kültürünü yalnız taklit suretiyle kendini gösterir ve zaman geçtikçe kendi karakterini kazanmağa muvaffak olur. Orta Asya şehirlerinin eski eserlerindeki çivit mavisi ve kiremit kırmızısı renkleri yerine yavaş yavaş daha açık ve soğuk renkler hâkim olur. Kenar ve elbise süslerinde bitkiler daha fazla yer tutmağa başlarlar. Mağara mâbetlerinin plânları Aśoka devri B. S. bahsinde anlattığımız gibi idi. Yalnız yapı bakımından tek tonozlu, kubbeli ve çok tonozlu olmak üzere üç tip gösterirlerdi. Koridorun ortasında veya son kısmında sunak yeri bulunurdu. Sunak yerinin etrafını koridorlar çevirirdi. Bu koridorlar da yan ve arka olmak üzere iki kısma ayrılırlardı. Bu devre ait heykeller bulunamamıştır.

2. *Turfan'da Uygur Devleti Buddhist sanatı*: Doğu Türkistanda, Uygur kültür merkezinin Turfan olmasına rağmen, kaynaklarımız Kuça'nın da devlet merkezi olduğundan bahsetmektedir. Bu sebeple Uygur tarihi henüz işlenmeğe muhtaç bir durumdadır. Biz burada Uygurlara aidiyeti pek muhtemel olan merkezleri gözden geçireceğiz. Meselâ Uygur Buddhist rahiplerinin freskolarının çıktığı Karaşar civarındaki bir Sorçuk mağarası, sunağın ön ve arka kısmı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ön kısmın üzerini kaplıyan büyük bir beşik tonozdan sonra, sunağın iki yan koridorunu kaplıyan küçük tonozların altından geçilerek arka kısma gelinir. Arka kısım da çapraz bir tonozla kaplanmıştır. Fakat tek tonozla kaplanmış mağaralar ekseriyeti teşkil ederler. Bazan bu mâbetler, iç içe, bazan da içten yollarla birbirlerine bağlanmıştır. Freskolar dinî ve dinî olmıyan eserler olmak üzere iki kısma ayrılır. Dinî olmıyan eserlerden prens portrelerinde de prensin sol elinde, Buddhist bir sembol olan lotus çiçeği görülür. Buddhist rahipleri, tek, çift veya grup halinde olmak üzere tasvir edilirler. Kıyafetleri genel olarak geniş bir kaftan ve bunun üzerine takılan asîl madenlerle süslü bir kemerdir. Kemerden süslü uçlar sarkar. Kemerin bir tarafına küçük ve eğri bir hançer, diğer tarafına ise pirinç yemek için iki tane çubuk asılmıştır. Bazan küçük bir çanta da görülür. Kaftanlar yandan yırtmaçlıdır. Sakallar sivri veya top kesilmiştir. Sakalsız veya çenesinin altında küçük bir sakal bırakmış şahıslara da raslanmaktadır. İkisi arkadan, ikisi önden olmak üzere dört ince saç örgüsü sarkıtırlardı. Kulaklarına da büyük küpeler takmayı çok severlerdi. Bıyıkları ekseriyetle bükülerek sivriltilmişti. Başlık tipleri pek çeşitli idi, ve çoğu, boyuna bir iple bağlanırdı.

Uygur Buddhist rahipleri ve prensleri kolaylıkla tanınabilmektedirler. Bezeklikte bulunmuş olan ve oturan iki Buddha'yı tasvir eden fresko renk harmonisi bakımından çok beğenilmiştir. Bu eser Çin ve Hint Buddha tasvirlerinden birçok yerlerde ayrılır. Buddhist mitolojisini tasvir eden sahnelere de raslanır. Denizdeki ejderhayı ihtiva eden fresko da bu meyanda sayılabilir.

Uygur sanatını, o devirdeki Çin eserleriyle mukayese ederek benzerlik bulanlar varsa da, itiraf etmelidir ki, Çinde bu devirden kalan boyalı resim çok az bulunmaktadır.

Çinde Buddhist sanatı: Çinlilerin Buddhizm ile ilk karşılaşması Hunlara karşı yapılan seferde ele geçirilen altın Buddha heykeli ile olmuştur. Bu zamana kadar Hindistan ve Yakın Doğu hakkında, hattâ Doğu Türkistan hakkında bile mazbut bilgileri yoktu. İlk olarak M. Ö. 122 de Hunları arkadan vurmak için Doğu Türkistandaki Yüe - çi'lerle bir anlaşma yapmak üzere Cang Çien adlı bir elçi gönderildi. Batı hakkındaki ilk bilgiler bu zamandan itibaren başlar. M. Ö. 65 te Buddhizm ile münasebetler kurmak için resmen ikinci bir heyet gönderildi ise de M. S. V. yüzyıla, yani Toba Devletinin kuruluşuna kadar Buddhizm ve B. S. Çine müessir bir şekilde giremedi. Çinli olmayıp Türk aslından gelen Toba hükümdarlarının, Buddhizmi ve B. S. nı yerli Çin kültürüne tercih etmiş olmaları da çok muhtemeldir. Hindistanda Gupta sanatının son devirlerine raslıyan Toba devri üslûbu, ilhamını daha

1

2

3

4

5

6

1. Hoço şehrinde bir Uygur mâbedi harabesi, 2. Bir Uygur heykel başı, 3. Bezeklikte kumların istilâ ettiği Buddhist mağara mâbetleri, 4. Turfan'da bulunmuş bir Uygur heykel başı, 5. Uygur freskolarında Hint Buddhist rahipleri (IX. yüzyıl), 6. Uygur freskolarında Orta Asyalı Buddhist rahipleri

ziyade Türkistan yolu ile almıştı. Yukarıda söylediğimiz gibi bu sırada Doğu Türkistanda Gandhāra ve Hadda kültürleri -yani Greko Buddhist Afganistan üslûbu- mevcuttu. Bu sebeple Toba devri B. S. bu kültürlerle mukayeseli bir şekilde mütalâa edilmelidir.

Çinde Toba'ların ilk Buddhist eserleri Yün-gang'daki kayalar üzerine yapılmış kabartmalardır. M S. V. yüzyılın 90 senesi bu kayaları oymakla geçmiştir. Bu kabartmalar, bundan sonra gelmiş olan Buddhist sanatkârlar için bir ilham kaynağı olmuştu. Yün-gang eserleri on mağara mâbedi ile Buddha ve havarilerinin hayatını tasvir eden 30 metrelik bir kabartmadan müteşekkildir. Bu eserin özelliği tasvir edilen tiplerin Çinli asıldan olmamalarıdır. Bu kabartmalar vasıtası ile Çine pek çok Yunan sembol ve motifleri de girmişti. Hermes'in başlığı, Dionysos'un âsası ve Poseidon'un çapası bunlardandır.

İkinci büyük Buddhist Çin kabartması, Kuzey Çinde Lung-men civarındadır. Eser, yalın bir kaya üzerine yapılmış, oturan Buddha heykellerinden müteşekkildir. Kabartmanın bulunduğu mahalde bu devirden kalması muhtemel mâbet, ev ve kule bakiyelerine de raslamaktayız. Bu devirde Japonyaya B. S. yayılmış bulunuyordu Bu sebeple Lung men mağaraları üslûbu, Japon sanatı için de bir miyar olmaktadır.

Üçüncü olarak Bin Buddha Mâbetleri gelir. Türk kültür tarihî bakımından büyük bir ehemmiyeti vardır. Doğu Türkistan ile Çin arasındaki yolun üzerinde bulunan Dun-huang'daki bu mağara mâbetleri Çin ve Orta Asya kültürünün en eski yazma ve minyatürlerini ihtiva etmekte idi.

Buddhist heykeller umumiyetle bronzdan yapılmıştı. Ve V. yüzyıldan itibaren görülmeğe başlar. Estetik bakımdan güzel olmasına çok dikkat edilmekteydi. Hattâ heykeltıraş bir prens, metre boyunda. bronzdan bir Buddha heykeli dökmüş, fakat belinin başına göre nispetsizliğinin farkına vararak eserini kırmıştır. Gelenek. sanat eserlerinin güzel olması idi. 749 da artık 16 m yüksekliğindeki Japon heykellerine raslanır Çin freskolarındaki motif ve teknik Gandhāra'da doğarak inkişaf etmiş, oradan da Hindistana yayılmıştı Hint ve Gandhāra karışık üslûbu, Orta Asya yolu ile Çine geçmiş ve Japonyaya kadar yayılmıştı.

Bu devir, Çin B. S. nda görülen başlıca özellikler şunlardır: İleriye doğru çıkmış kalçalar, cezbedici kollar, küçük bir lotus taht, başın etrafını çevreliyen hale, aleve benzetilmiş süslerle süslenmiş mücevherler, elde tutulan lotus çiçeği, taçla süslenmiş ve yukarı kısmı açık saç v. b Bunlar Çine, Hindistandan geçmiş B S eserler dir. Bunlar Çin ananesinde yoktu. Buddha'nın oturduğu taht Hindistanda genel olarak lotus yaprakları ile çevrilmişti. Halbuki Çinde, Gandhāra'da olduğu gibi bir nevi kürsü meydana çıkmıştı. Saçlar Hint B. S nda kıvırcık olarak yapılırdı. Gandhāra'da dalgalı ve örülmüş saçlara daha fazla itibar edilmekte idi. Çinde bu her iki tipi de görebiliyoruz. Türkistan plâstiği Çinde esas hatları ile aynı kalmakta ise de, heykelin elbise ve eşyaları Çin modasına göre donatılmakta idi Meselâ Hotan'da bulunmuş olan bir heykelin çizmeleri deri olduğu halde aynı tipteki Çin heykelinin çizmeleri keçedendir. Toba'lara ait Da-dung kabartmalarında, Buddha iskemle üzerinde oturmuş ve ayaklarını çapraz olarak tutmaktadır. Sonraki Buddhist Çin sanatında bu şekilde oturma âdeti unutulmuştur. Bu oturuş Çinde B. S. nın ilk giriş devirlerine aittir. Elbiseler başlıca iki tipe ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, Gandhāra'daki gibi iki omuzu da örten elbiseler; ikincisi ise, tek omuzu örten Hint tipi elbiselerdi.

İşte bu suretle Çine giren B. S. nın unsurlarından bir kısmı zamanımıza kadar devam etmiş; bir kısmı da yerli sanatın motifleriyle yer değiştirmişti.

Yukarda B. S. nın doğuş, olgunlaşma ve yayılma devrini gözden geçirdik. Sonraki B. S. bu ana unsur ve hatlar içinde kalmıştır. Birinci devir, Türk sanatı bakımından büyük bir önem taşır.

Güney Hindistanda Buddhist sanatı: Bu sanata Dravid sanatı adı da verilirdi. Mimari eserlerin kuzeydekilerden farkı çatılarının çok yüksek ve sivri olması ve büyük avluları bulunmasıdır. Çatı, seki şeklinde kademelerle süslenmiştir. Taş oymacılığı ise, yukarıdakinin aksine olarak tam mânasıyle, Kuzey Hint mektebini takibetmiştir. Eserler, kuzeydekilere göre daha büyükse de, estetik bakımından geridir. Yalnız şahıslar yerli ananeye uygun olarak tasvir edilmiştir. VII. yüzyılda Pallava sülâlesiyle kuvvetlenen bu üslûbun, ilk eserlerinden Mamallapuram kabartmaları X yüzyıl eserlerinden Atakur kabartmaları; Cola sülâlesinden Maysor mâbetleri; XIV. yüzyılda Vijayanagar sülâlesine ait Hazara v. b. kabartmaları ve XVII yüzyıl eserleri kayda değer.

Seylan'da Buddhist sanatı: İki merkezi vardı: Anuradhapura ve Polonnaruwa. Bu iki merkezin birincisi Aśoka devrinden başlar, ikincisi ise M. S XII. yüzyılda kuvvetlenir. Buddhist mâbetleri, tuğla ve taştan yapılırdı ve kare şeklinde idi. Mâbedin önünde büyük bir methal bulunurdu ve umumiyetle tek kapıları vardı. Alçı tezyinata çok önem verilmiş, sütun ve sütun başlıklarının çokluğu Seylan sanatının karakteristik bir vasfı olmuştur. Bakır dökümcülüğü de çok önemlidir. Bilhassa çok küçük ve çok büyük heykeller, Seylan B. S. nı tanıtan unsurlardır.

Cava ve Okyanus adalarında Buddhist sanatı: Hindistandan göçmüş olan Hintliler tarafından temsil edilmiştir. Henüz dünya tarihinin karanlık bir safhasını teşkil eden bu göçlerin Milâdın ilk yüzyıllarında olduğu anlaşılmaktadır. Madagaskar'da ilk yerleşme, bu zamana tesadüf etmektedir. Siyam Kamboç Cava. Sumatra Bali, Borneo, Malaya adalarına da göç edilmişti. Bu bölgelerdeki Buddhizme Hīnayāna -yani Güney Buddhizmi- denir. Fakat bu bölgelerde, Buddhist ilâhlarının ekserisi Hindu ve Brahman dinine mensuptur. Yani Buddhizm Hindu ve Brahman dinleri içinde kaynaşmıştır. Cavada en meşhur Buddhist âbidesi Borobodur adı ile anılır. Cava heykeltıraşlığı Güney Hindistan Buddhist tesirinde çok kalmıştır.

Japon Buddhist sanatı: Bunun inkişaf devreleri ve umumi karakterleri Çin sanatı ile aynıdır. Fakat yeni zamanlarda Japon B S Çin karakterinden süratle kurtulabilmiştir. Buddhist ananesi Japonyaya Kore yolu ile girmişti. Bu sebeple geçiş devri ananelerini Kore'de görmekteyiz. Buddha heykelleri gerek Çinde ve gerekse Japonyada hakikate daha uygun olarak yapılmış, üslûplandırılmış ve lüzumsuz süsler ortadan kalkmıştır. Gözler daha canlı ve duruşları daha hareketli olarak tasvir edilmiştir. Ortazaman Buddhist heykellerinde olduğu gibi hakikate aykırı vücut nispetsizliklerine de raslamamaktayız. Çin tasvirlerinden kurtularak kendi kendine millî bir mektep yapan ilk Japon heykeltıraşı, Joho idi. XI. yüzyıldan başlayıp iki asır devam eden bu mektep kamakura devrinde (XIV. yüzyıl) gene Çinlileşti. Bu asırdan sonra Maske

1

2

3

4

6

5

1. Restore edilmiş Sanchi stūpa'sı (M. Ö. I. yüzyıl), 2. İran ve Orta Asya tesirlerini taşıyan ve Toba Türklerine ait Yun-hang mağarası (VI. yüzyıl), 3. Buddhist sanatında İran tesirlerini gösteren bir sütun başı (M. Ö. III. yüzyıl), 4. Çinde görülen ilk Buddha heykellerinden biri (VIII. ve IX. yüzyıl), 5. Bir Japon Buddha heykeli (VIII. yüzyıl), 6. Eski bir Japon pagoda'sı (restore edilmiş şekli).

yapıcılar büyük bir rağbete mazhar olmuşlardı. Mimaride duvar v. b. ni kaplamak için dokunan kumaşlar büyük bir yer tutardı. Japon Buddhist mâbetleri plân itibariyle Çin ile aynı ise de, çan ve davul çalınan kuleler ve büyük kuleler, avlular biraz da Japon millî ananesine göre yapılmıştı.

BUDDHİZM, Buddha (b. bk.) nın doktrinine verilen isim. Buddha'ya bir önder, bir kurtarıcı ve hattâ bazen de Tanrı gözü ile bakan bir cemaatin kurulmasına sebebolduğu için, bu doktrini bazıları bir din olarak vasıflandırır; bazıları ise bunu, Tanrıdan hemen hiç bahsetmeyip, metafizik ve mistik elemanlardan âri olduğu için, bir felsefi sistem olarak görmeyi tercih eder. Geleneğe göre B. in kurucusu Gautama (Pāli dilinde Gōtama) M Ö. 525 te Kuzey Hindistandaki Buddh Gaya köyünde bir ağacın altına oturmuş, murakabe yolu ile tabiatın sırrını bulmağa, hayatın getirdiği ıstırapları yenmeğe çalışırken vecde dalıp Buddhalığa erişmiş (yani gızli hakikata gözleri açılmış) ve hayatın ıstıraplarından kurtulmak için bir çare keşfetmiştir. Buddha'nın, altında murakabeye daldığı ağaca (ficus religiosa) Buddhistlerce Bodhi rukkha (Pāli dilinde «malûm olma ağacı») veya kısaca Bō ağacı adı verilir ve bu ağaç kutsal sayılır Böylece sulh ve selâmet yolunu bulan Buddha, kısa bir tereddütten sonra, bunu bütün insanlara bildirmeğe karar vererek evvelâ Hinduizmin merkezi olan Benares'e gitmiş, sonradan hayatının sonuna kadar Kuzey Hindistanı durmadan gezerek doktrinini yaymış ve bir cemaat kurmuştur. Buddhistlerin «kelimei şahadeti» şu dur: «Buddha'ya sığındım, doktrin veya kanun (dhamma)a sığındım, cemaat (sangha) a sığındım».

B. in doktrini: *I. Dört yüksek hakikat*: 1. Hayat esasen ıstırapla doludur, zevk ve sefası bir hayal, aldatıcı bir rüyadır; doğum, ihtiyarlık, hastalık ve ölüm ise korkunç birer hakikattir. 2. Bu ıstırabın asıl sebebi, cehaletin sebebolduğu bütün hevesler ve bilhassa yaşama arzusudur. 3. Istırabı yenmek için, bütün heveslerle beraber, yaşama hevesini de söndürmek gerekir. 4. Yaşama hevesinin yok olmasiyle insan, Pālice nibbana, Sanskritçe nirvana denilen daimî sulh ve saadete kavuşur ve ölünce de bu halde kalarak, tekrar dünyaya gelip (tenasüh) yine bu ıstıraplara duçar olmak zaruretinden kurtulur. Daha kesin bir ifade ile, insan, yaşama hevesinin sönmesiyle nirvana'ya, ölünce de parinirvana'ya girer.

II. *Sekiz kat yol* (yani sekiz merhaleli «Orta yol»): Dört yüksek hakikati idrak etmiş olup, nirvanaya kavuşmak istiyen insan, zevk ve sefadan kaçınmalıdır; fakat ifratlı bir cebrinefsten, çile zihniyetinden de aynı titizlikle çekinmelidir. Bu zıt iki tehlikenin her ikisinden de aynı derecede uzak kalarak, «orta» yoldan yürümelidir. Dört yüksek hakikatin bir insan tarafından teorik bakımdan kabulü, şu sekiz pratik neticeyi doğurmalı: 1. doğru anlayış, 2. doğru his, 3. doğru söz, 4 doğru hareket. 5. doğru yaşama, 6. doğru gayret, 7. doğru düşünme ve 8. doğru murakabe. Görüldüğü gibi vahye ve nirvanaya götürecek yol, bu maksadın ve buna erişmek için baş vurulacak çarelerin zekâ tarafından lâyıkiyle kavranmasiyle başlar. Bu teorik anlayışın his ve isteklere tesir etmesi, insanın zevk ve sefa hayatından ayrılarak hiçbir yaratığa karşı düşmanlık hisleri beslemez bir hale gelmesi (çünkü düşmanlığın, nefretin kökü daima bencilikte, eğlenceye düşkünlükte aranmalıdır), ikinci merhaleyi teşkil eder. Üçüncü merhale, yalan, iftira, küfür, dedikodu ve gevezelikten, kurtulmaktan ibarettir. Dördüncü merhaleyi teşkil eden doğru hareket, alelumum ahlâki hayatı kast etmekle beraber, bilhassa hiçbir yaratığı öldürmemek, çalmamak, sıkı bir cinsi disiplin, his hayatına hâkim olmaktır. Doğru yaşama, hiçbir yaratığa zarar vermiyecek mesleklerin seçilmesi demektir (kasap veya balıkçı olmak, alkol ve uyuşturucu maddeler ticareti yapmak caiz değildir). Doğru gayret merhalesi, ruhu daha sıkı bir umumi disiplin altına sokar: insan düşüncelerine hâkim olmalı, bunları daima takibettiği maksat üzerinde toplıyarak tembellikten, dalgınlıktan sakınmalıdır. Doğru düşünme ruhun bedene tam mânasiyle hâkim olmasını; sonuncu merhale olan doğru murakabe ise, vahiy yolu ile Buddhalığa, nirvanaya kavuşmayı ifade eder.

B., Protestanlık gibi, doğduğu esnada hüküm süren dinin doğurduğu infialden, bunlara karşı yükselen protestodan doğmuştur. Gerek B., gerek Protestanlık birer ıslahatçı harekettir. Bunları iyice anlıyabilmek için, XVI. yüzyıl Katolikliğini ve M. Ö. V. yüzyıl Brahmanizmini hatırlamak lâzımdır. İngiliz yazarı Gough'ın nükteli tarifine göre B., Upanişad (bk. BRAHMANİZM) felsefesinden Brahman (yani Tanrı kavramı) ı çıkarınca kalan şeydir. Bu felsefeye göre Brahman, dünyada karşılaştığımız geçici ve binaenaleyh asılsız, aldatıcı varlıklar (daha doğrusu yokluklar) altında gizli biricik hakiki varlıktır. Insan ruhu da bu varlığın bir parçası olup, deryadan ayrılmış bir damlaya benzer. Ruh bu halini idrak etmedikçe, hayallere kapılmağa devam ettikçe, kıymetsiz, aldatıcı zevkler ve çetin ıstıraplar içerisinde doğumdan ölüme, ölümden de yeni bir doğuma sürüklenir durur. Ancak hakıki durumunu anladıktan sonra, kurtuluşu için çalışmağa başlıyabilir. Yoga adını taşıyan bedenî ve mânevi disiplin de dünyadan kurtulmayı, Tanrıya kavuşmayı kolaylaştırmağa matuf bir metottur. Fakat bu felsefeyi candan kabul eden, yogaya baş vuran gayretli ve ciddî insanların sayısı tabiatiyle pek azdı. Kastlara ayrılmış bir cemiyetin alt kast mensuplarına esasen tam insan gözü ile bakılmaz; onların saadeti. selâmeti düşünülmez idi. Kastın üst tabakasını teşkil eden brahmanlarla kşatriyalar, yani bir taraftan rahip ve aydınlar, diğer taraftan hükümet adamları ve askerler ise, Tanrının özellikleri ve mahiyeti hakkında sonsuz münakaşa ve spekülâsyonlarla oyalanır mânevi hayatlarında rahiplerin benci diktatörlüklerine (saserdotalizm) boyun eğerdi. B., ondan bir az önce çıkan Cainizm (Jainism) gibi, bu duruma karşı cephe alan bir ıslahatçı harekettir. Kastları reddeder, bütün insanlar için eşit haklar iddia eder (demokrasi); en akıllı, en ciddî, en gayretlilerin üstünlüğünü ilân eder (mânevi, ferdî aristokrasi). Rahiplerin otoritesini tanımadığı gibi temsil ettikleri Tanrıyı inkâr eder (ateizm), hiç değilse ondan bahsetmemekle onu kıymetten düşürür ve onun yerine Buddhist efsanesinde Mara adı altında müşahhas bir şekil alan o yaşama hevesini bir nevi İblis olarak gösterir. Sözlerini insanların ayrı ayrı her birine tevcih eder (fertçilik) ve bunların sağduyusuna baş vurarak (rasyonalizm), her ferdi kendi kurtuluş yolunu bizzat tâyine ve o yoldan yürümeğe teşvik ederdi (liberalizm).

B. in bu umumi prensiplerine, bazı özellikleri de katmalıdır. Burada birbiriyle zor uyuşan çeşitli Buddhist okulları arasında münakaşa konusu teşkil eden bazı hususlarla da karşılaşılır:

1. *Kamma* (*Karma*) *kanunu* (*kamma* [Pāli dilinde], *karma* [Skr.] = iş, hareket; krş. Farsça aynı mânayı ta-

şıyan *kâr, kerden*), bir ferdin önce hayatında yaptığı iyi veya fena hareketler, onu bu hayatta işgal ettiği mevkie getirmiştir. Böylece, iyi hareketleri için mükâfatlanır fena hareketlerinin de cezasını görür. Karma kanunu, monoteist dinlerin şahsi Tanrısını andıran bir rol oynar, fakat gayrimüşahhas bir adalet prensipi olup, kaçınılmaz, amansız bir ahlâki telâfi unsurudur. Böylece, bir ferdin duçar olduğu felâketin sebebi, veraset cemiyet, o ferdin alın yazısı, Tanrı veya şeytan olmayıp, bu ferdin ta kendisidir. Bir fert bugün iyilik yaparak gelecekteki durumunu ıslah edebilir; varlıklar merdiveninde yükselerek hattâ tanrılar seviyesine erişebilir; fakat öyle de olsa. hayatın çeşitli sıkıntılarından ve esas ıstırapları olan doğum. hastalık, ihtiyarlık ve ölümden kurtulamaz, ve yükseldikten sonra tekrar alçalabilir, denizin dibinde sürünen hayvanların seviyesine kadar düşebilir. (Buddhistler, Tanrıyı, dünyalara hâkim, biricik en yüksek varlık olarak tanımazlarsa da, Hinduizmin tanrıla rını kabul eder, ancak bunlara ehemmiyet vermezler. Hayvanlar, insandan daha alçak varlıklar olduğu gibi, tanrılar da insandan daha yüksek, daha akıllı ve kudretli varlıklardır fakat insana esaslı bir yardımda bulunamazlar, onlar da ölüm ve karma kanununa tâbidirler. Buddhalığa erişen bir insan, tanrıların fevkine yükselir.)

2. *Benlik hayali*: Kurtuluş yolunu tutmuş olan insan, benciliği yüreğinden söküp atmalıdır. Esasen benlik, aldatıcı bir hayal, bir büyük tehlikedir. Fertlerin «ben» dedikleri nesne, hakiki bir şahsiyet, bir varlık olmayıp, geçici, biçare bir istek ve ruhi temayüller demetinden başka bir şey değildir.

3. *Mevcudiyetin üç karakteri*: Mevcut olduğu iddia olunan her varlık her şey, hakikatte durmadan değişmekte olup, harabolmağa doğru gider durur. Mevcudiyetin üç vasfı geçicilik, bıçarelık, gayrımuşahhaslıktır.

4 *Tenasüh*: Tenasüh, yani canlı varlıkların, öldükten sonra başka başka şekillerde tekrar dünyaya gelişi, motoru karma olan bir makineye benzerilmiştir. «Benlik geçici bir hayalden ibaret ise, ölümden sonra tekrar vücut bulan nedir?» diye soranlar olmuştur. Metafizik münakaşalardan kaçınan Buddha, bu mantıki güçlüğe dair hiçbir söz söylememiş ise de, problem belki şöyle çözülebilir: Benliğin bulanık ve durmadan değişen kabuğu altında bir ebedî değişmez varlık saklıdır. Tenasühe duçar olan işte budur.

5. *Nibbāna* veya *Nirvāṇa*: Buddhanın izini takibederek yaşama isteğini yüreğinden söküp atan insan, tenasühten kurtularak nibbānaya kavuşur. Nibbānanın mahiyeti hakkında otoriteler, fikir ayrılığı gösterir: Bazıları bunda. sözün etimolojik mânasına uyarak, bir yok olma görür; başkaları da bunun, şuurun sönmesini değil, bilâkis genişliyerek evrenselleşmesı, ferdî hayatın evrensel hayatla kaynaşması olduğunu iddia eder (bir su damlasının deryaya karışması gibi). Bu son izah daha makul görünüyor, çünkü Buddha'nın insanlara, en yüksek gaye olarak, varlıkların imhasını vadetmesi ve bu va'din bu derece iyi karşılanması hakikaten pek muhtemel değildir.

Buddha, doktrinini dikte etmemiş; Sokrates ve İsa gibi vaız vermekle yetinmiştir; doktrini ve bunun hakkındaki izahları ancak ölümünden çok sonra hâtıraya dayanarak kaleme alınmıştır. Fakat Buddha, Paulos'un İsa için yaptığını bizzat ele alarak, cemaatini kendi kurmuştur. Bu cemaat iki kısma ayrılır: 1. Dünyadan çekilen, sekiz kat yoldan mümkün mertebe çabuk ilerlemeyi kararlaştırmış olan rahip veya keşişler, 2. Buddha'nın doktrinini kabul etmekle beraber, bunun hayatlarına tam mânasiyle tatbikini geleceğe bırakarak, şimdilik dünyada kalan Buddhistler. Bittabi keşişler, diğer Buddhistlerden daha sıkı bir disipline tâbidirler. Her iki kategori için de öldürmek, hayvan eti yemek çalmak, keyif verici ve uyuşturucu maddeler kullanmak, oburluk etmek, başkalarına karşı fena hisler beslemek yasak ise de, keşişler, yirmi dört saatte ancak bir defa yemek yer ve cinsî hayattan tam olarak feragat ederler. Diğer Buddhistler ise evlenebilir, fakat gayrimeşru cinsî temas ve hareketlerden çekinmelidirler. Keşişler diğer Buddhistlere bir örnek ve hoca olmakla iktifa eder, hayatlarına karışmazlar. Bunlar da keşişlere karşı sevgi ve hürmetten daha ileri giden hisler beslemezler. Âyinler esas itibarıyle Buddha'nın heykeli veya resmi karşısında, ona karşı beslenen bağlılık hislerinin formüllerle izharı ve doktrinine karşı işlenen suçların itirafı ile geçer. Bilhassa en eski B. i teşkil eden Hīnayāna tarikatinde âyinler böyle idi; fakat doktrinin yayılmasiyle hâsıl olan diğer tarikatler bu esaslardan şu hususlarda uzaklaşmıştır:

B., az zamanda bütün Hindistan yarımadasına yayılarak, M. Ö. III. yüzyılın ortalarında yaşıyan İmparator Aśoka'nın şahsında büyük bir mürit ve hami bulmuştur. M. Ö. III. yüzyılda Seylan'a geçmiş, M. S. V. yüzyılda Birmanyaya, M. S. VII. yüzyılda da Siyam (Tayland) a varmıştır. Siyamdan, tedricen Kamboca ve Malay takımadasına yayılmıştır. İkinci bir hareket, B. i Orta Asya, Çin veya Japonyaya götürmüş, daha sonra da üçüncü tâli bir cereyanla Tibet, Moğolistan ve yine Çine geçmiştir. Ta Aśoka devrinden itibaren Buddhist misyonerlerinin Batı Asya ve Kuzey Afrikaya da gittiği söylenir, fakat B. oralarda tutunamamıştır. Asıl Hindistanda da B., yayılması M. S. V. yüzyılda azami haddine eriştikten sonra, gerilemiş ve XIII. yüzyıla kadar Hinduizm ve İslâmiyete mağlûp olup, ancak Hindistanın kuzeyinde, Nepal'da ve güneyinde, Seylan'da şimdiye kadar tutunabilmiştir. Buna rağmen, Asyanın en yayılmış dini olarak kalmıştır ve Asyalılar arasında bir bağ rolü oynamaktadır. Bu kıtada takriben 150 milyon Buddhistin yaşadığı sanılır. Bazı otoriterler de, Buddhistlerin sayısının 500 milyon olduğunu iddia etmişlerdir. Rakamlarda görülen bu büyük fark şöyle izah olunur: B., çok müsamahakâr olup, başka dinlerle beraber yaşamayı, onlarla karışmayı hoş görür. Böylece bir Çinli hem Buddhist, hem de Konfusyusçu veya Taoist olabilir, Japon bir Buddhist ise aynı zamanda Şintoist dinine inanabilir. Neticede B., teori ve pratik bakımından çeşitli memleketlerde çeşitli elemanları içerisine almış ve değişmiştir. Tanrıdan bahsetmiyen Buddha'ya biricik Tanrı olarak tapınan Buddhistler vardır. Oynadığı rolü sadece bir rehberlik olarak telâkki eden bu gurursuz ve iddıasız şahsiyet dünyanın kendisine en çok heykel dikilen büyük bir siması olmuştur.

M Ö. II. yüzyıldan itibaren toplanan Buddha'ya ait Pāli dilinde yazılı metinler, Pāli. *Tipiṭaka*, Skr. *Tripiṭaka* (= 3 sepet, yani ruhi cevher mahfazası) adı altında, B. in en eski şeklinin kanon'unu, yani mukaddes kitabını teşkil eder. (Buddha bizzat Pālice değilse de, buna yakın bir lehçe konuşmuştur.) Bunun en mühim kısmı *Dhammapada* (Fazilet veya kanun yolu) ilk Buddhist metin olarak Max Müller tarafından 1870 te İngilizceye tercüme edilmiştir Bu Pālice kanon yukarda sözü geçen *Hīnayāna* (= küçük - nirvanaya götüren - taşıt) tarikatinin esasını teşkil eder ve Seylan, Birmanya, Tayland ve Kamboç Buddhistlerince kabul edilir. Diğer iki tarikat, Nepal, Tibet,

Çin ve Japonya Buddhistlerince kabul edilen *Mahāyāna* (= büyük taşıt) tarikatidir ki, bunda, küçük taşıtın daha ziyade menfi iyilik ideali (öldürmemek, fenalık yapmamak) yerine müspet bir ideal geçmiştir (insanları sevmek onlara yardım etmek). *Vacrayāna* (= elmas taşıt) adını taşıyan üçüncü Buddhist tarikatine de en çok Orta Asyada ve Tibette raslanır. B. in bu şekline pek çok sihir ve bâtıl itikat karışmıştır,

XIX. yüzyılın ikinci yarısında B , Batıya da yayılmağa başlamıştır. Londra, Paris, Berlin gibi başlıca başkentlerde Buddhist cemaatleri ve mâbetleri hâsıl olmuştur. Teozofi hareketinde de başka dinî elemanlarla kaynaşmış olarak, kendisini Batı âlemine tanıtmış ve sevdirmiştir.

B. lerin mukaddes yazıları şunlardır:

A. *Hīnayāna* (Küçük veya aşağılık taşıt), yani Güney Buddhistlerine ait yazılar: *Tipiṭaka* (Pâlice; Skr. = *Tripiṭaka* = Üç sepetler, yani velilik sepetleri, külliyatları):

I. *Vınayapiṭaka* (Disiplin sepeti), Buddhist rahiplerine ait nizamnameler.

II. *Suttapiṭaka* veya *Suttāntapiṭaka* (= Öğretim sepeti).

Buddhanın vaızları ve onun doktrinine ait en eski gelenekler. Tâli taksimlerinin başlıcaları: 1. *Kuddhaka-pāṭha* (Kısa şiir ve nesir parçaları), 2. *Dhammapada* (Ahlâka ait vecizeler demeti), 3 *Udāna* (Buddhanın lirik izharatı), 4. *Itivuttaka* (Üstadın sözleri), 5. *Sutta-Nıpāta* (Öğretici şiirler), 6. *Vimāna-vatthu* (Semavi ikametgâhlara dair hikâyeler), 7. *Peta-vatthu* (Hortlak ve şeytan hikâyeleri), 8. *Thera-gāthā* (Rahip şarkıları), 9 *Therī-gāthā* (Rahibe şarkıları), 10. *Jātaka* (Doğum hikâyeleri, masal ve diğer hikâyeler), 11 *Niddesa* (Sariputra'nın Sutta-Nipāta hakkında bir izahı), 12. *Paṭisambhidā* (Azizlerin meziyetleri hakkında), 13, *Apadāna* (Efsaneler). 14 *Buddha-vaṃsa* (24 Buddhaların şeceresi), 15. *Cariyā-piṭaka* (Buddhanın, Bodhisattva olarak geçirdiği hayatı esnasında işlediği sevaplar hakkında kısa bir rapor).

III. *Abhidhammapiṭaka* (= Yüksek doktrin sepeti veya metafizik sepet).

B. *Mahāyāna* (Büyük veya ulvi taşıt) ve *Vajrayāna* (Elmas taşıt), yani Kuzey Buddhistlerine ait yazılar. Başlıca kısımları şunlardır: 1. *Prajñā-Pāramitā* (= Mükemmel velilik) Buddha doktrinin aynı zamanda felsefi ve mistik, idealist ve materialist bir açıklaması. Prajñā burada hem bir umumi tabiat tanrıçası ve mevcut bütün maddi ve mânevi kuvvetlerin kaynağı, hem de ebedi velilik olarak tasvir olunur. Başlıca Buddha, diğer Buddha ve Bodhisattva'lar ve bunların müritleri bundan çıkmıştır, 2. *Saddharma Puṇḍarīka* (= doğru dharma lotosu; dharma = kanon, hık yol) Hulya tasvirleri ve konuşmalardan mürekkep olup Buddhayı bir tanrı olarak tarif eder, 3. *Lalita Vıstara* (= oyunların gelişmesi) Buddhanın heyecanlı bir efsanevi biyografyası, 4. *Saddharma-Lankāvatāra* (= Doğru kanonun Seylan'da ifşası) Mevcut görünen şeylerin hakikaten mevcut olmadığının isbatı, 5. *Suvarṇa-prabhāsa* (= altın parıltısı; Uygur, Altun Yaruk) Bodhisattva faziletlerini, Buddhayı, Mahāyāna'yı metheder, 6. *Ganda-Vyūha* (= Bir su tomurcağı gözü ile bakılması gereken dünyanın bünyesi) İfratlı bir şekilde idealist bir tasvir: Mevcut sanılan her şey ancak bir iç temaşaya dayanır, buna ise ancak bir Buddha muktedirdir, 7. *Tathāgataguna Jñāna* (= Tathāgata, yani Buddha'nın özelliklerine dair bilgi). Buddhayı müşahhas «düşünme» olarak tasvir eden anlaması güç bir okkült yazı, 8 *Samādhi-rāja* Ruhu, yüksek mânevi sahalara yükseltmeye yarayan dinî vecit hakkında, 9. *Daśabhūmīśvara* (= on basamaklar efendisi) On Bodhisattvalık kademesine, yani on dünyaya ait.

Bu dokuz başlıca yazıya umumi adı Sūtra veya Sūtrānta olan şu yazılar da katılır: 10. *Nirvāṇa-Śāstra*: Liyakatler hakkında, Buddha'lığa erişmiş bir ferdin varlığı hem iddia hem de inkâr olunur, 11 *Vimala Kīrti*: Bütün canlı varlıkların tam olarak nâmevcut olmalarına dair, 12. *Sandhi-Nirmocana*: Bir nevi «sade şuur tenkidi», 13. *Karanda-Vyūha* (= Arıkovanının, yani kâinatın, kuruluşu Her şeyin bir Âdi-Buddha, yani bir ilk, asıl B. dan itibaren gelişmesini izah eden bir kosmoloji, 14 *Aṅgulımāli-Sūtra* (= a hakkında ders) a. adındaki bir haydut ve katilin Buddhizmi kabul etmesini anlatır. a'nın bizzat bir Buddha olduğu meydana çıkar, 15. *Karuṇā-Puṇḍarīka* (= Şefkat lotos'u) Bin Buddhlara ait hikâyelerle bizzat bir Buddha olmak için gidilecek yolun izahı, 16. *Ratna-Kūta* (= Mücevherler dağı) 49 mistik ve felsefi yazı külliyatı, 17. *Avatamsaka* (= Taç) kendini, tabiatin güzel görünüşlerinde gösteren Buddhanın aynı zamanda her yerde bulunması ve mucizevi iktidarı hakkında, 18. *Sarvabuddha-vishayāvatāra* Bütün B. ların bölgesine dair bilgiye giriş, 19. *Mañjuśrī-Vikrīdita* (= M. nin oyunu, yani M. nin kullandığı garip görünüşler). Bir fahişenin M. tarafından Buddhizmin hakikatinden ikna edilmesine dair müstehcen bir hikâye, 20. *Mahā Bheri* (= Büyük davul) Buddha'da müşahhas şuur ve bunun ancak dünya ile temas neticesinde kararan saadeti hakkında idealist araştırma, 21 *Mahā-Samaya*: Samādhi yolu ile kazanılan, mucize yaratmak iktidarına dair iki eser.

Bu eserlerin en çoğuna, tâli kısım olarak, *Dhāraṇī* adını taşıyan bazı yazılar katılmıştır. Bunlar muska olarak kullanılan ve batıl itikada dayanan sihir formülleridir.

Bu septik-materyalist tabiat felsefesi kaidesi üzerinde bilhassa Vajrayāna'yı karakterize eden Tantra doktrini kuruludur. Bu doktrin, sihir formülleriyle, maddi ve mânevi kıymetleri elde etmek için yol gösterir. Meselâ *Mahākāla Tantra* adlı eserde, gizli defineler bulmak kıral olmak, sevdiği kadınla evlenmek, bir ilâç hazırladıktan sonra bunu kendi gözlerine sürerek başkalarının gözlerinden kaybolmak gibi marifetler öğrenilir.

Türklerde B.: Orta Asya ve bilhassa Uygur B. ini anlıyabilmek için Tobalar devrine inmek ve Toba B. ini anlamak lâzımdır. Tobalar Çine hâkim olduktan sonra kendilerini Çinlilerden ayırabilecek yeni bir dine ihtiyaç duydular. Bu sırada, Çinde henüz B. yayılmış değildi. Aslen Türk olan Tobalar. birkaç sene daha eski Şaman dinine devam ettiler. Bir yandan eski Şaman âdetlerini muhafaza ederlerken, diğer yandan da Buddhist âyinlerine katılıyorlardı. Buddhist rahiplerinin büyük ekseriyeti Orta Asyadan gelmişlerdi. Orta Asyada ve Hindistanda tamamen müstakil olarak faaliyette bulunan Buddhist kilisesi Tobalar devletinde hükümdarı bir hami reis olarak kabul etmek zorunda kalmıştı. Hükümdar Buddha'nın bir tenasühü idi. Bu suretle B., Toba devletinin millî bir dini haline geldi. Tobaların eski Şamanizm âyinleri de bir Buddhist âyini hüviyetine girdi. Mağara mâbetlerine büyük bir ehemmiyet verilmesinin sebebi bazılarınca, biraz da Tobaların ve diğer Türk toplulukları menşelerinin mağaralarla ilgili olması ile de tefsir edilmektedir Görülüyor ki, Türklerin B. i ile, esas B. arasında bazı farklar vardır.

Bu suretle B., devlet otoritesiyle birleşince ağır vergiler altında ezilen halk kitleleri, devlete olduğu gibi B. e karşı da cephe almağa başlamışlardı. Bazı Buddhist rahipleri devlet manastırlarından ayrılarak halk saflarına geçmişler ve halkı, Buddha'nın sayesinde bu kötü günlerin geçip iyi günlerin geleceğine inandırmığa çalışmışlardı. Bu suretle bir halk B. i meydana gelmişti. B. in bu koluna «Maitreya tarikatı» denirdi. Tobalar hâkimiyetinde bulunan yalnız Çinliler değil, bilhassa Hun kabileleri de sık sık büyük isyanlar çıkarmışlardı.

B., M. S. VIII. yüzyıldan itibaren esaslı bir şekilde teşkilâtlanmış ve toprak sahibi olmuştu. Buddhist mabetleri, o devrin hakiki bir bankası haline gelmişti. Bu devir bilhassa Uygurların kalkınma devrine tesadüf ettiğinden tetkike değer (Uygur Türkçesinde Buddha'nın adı Burkan'dır). Buddhist manastırları hem Orta Asyada ve hem de Çinde çok zengin idiler. Çinin batı ticaretini elinde tutan tüccarlar manastırlarla işbirligi yaparlardı. Büyük arazi satın alıyorlardı. Yüzyıllardan beri hibe olarak verilen bronz veya diğer kıymetli madenlerden yapılmış Buddha v. b. heykellerine karşılık olarak sikkeler bastırabiliyor ve devletlerin iktisadi siyasetlerine hükmedebiliyorlardı. Çinden İrana, Hındistana ve hattâ Avrupaya mal götüren tüccarlar, yanlarında Buddhist hacılarını da götürüyorlardı Meşhur Hüan-Tsang'ın seyahatnamesi bu seyahatlar sırasında yazılmıştır. Bu ticaret yolu Çin hudulundan çıktıktan sonra Tun-Huang, Turfan, Karaşar, Kuça, Kâşgar gibi tanınmış Uygur merkezlerinden geçiyordu. VIII yüzyılda Uygurlar henüz daha bu şehirlere inmemişlerdi. Bu şehirler Tıbetlilerle Uygurlar arasında el değiştirmişlerdi. Turfan bozkırlarında Uygur sürülerinin otladığı muhakkaktır denebilir. İlk defa, VIII. yüzyıl sonunda Türk dili ile yazılmış bir vesika, Kuça'da bulunmuştur. Bu vesikanın, Uygur kültür ve B. i bakımından büyük bir ehemmiyeti vardır. Bu sırada Çinde, Hintçeden Çinceye büyük bir tercüme faaliyeti başlamış ve B. in bütün ana kitapları Çince ye tercüme edilmişti. Uygurcaya tercüme edilen kitapların bir kısmı işte bu tercüme faaliyetiyle Çinceye çevrilmiş eserlerden, yani Çinceden, tercüme edilmişti.

765 te Çini zaptetmek istiyen Uygurlar, Tibet sebebiyle bu plânlarını bir müddet tehir ettilerse de, Tibete karşı Çinle yaptıkları ittifaktan sonra Çin devlet merkezinde oturup bir ticari münasebet kurmağa başladılar. Çinin bu iktisadi durumu kuzeydeki Uygur devletinin yıkıldığı 840 tarihine kadar devam etti. Fakat bu Uygurlar Buddhist değil, Maniheist idiler. 80 sene kadar devam eden bu zaman zarfında Uygurlar ticareti öğrenip Çin ve Orta Asyanın ticaret merkezleriyle sıkı münasebetler sağladılar. Yukarıda din ve ticaret adamlarının işlerini birlikte yürüttüklerini söylemiştik. Artık Uzak Doğu ve Orta Asyanın en ileri din ve ticaret adamları Uygurlar olmuşlardır. Uygur devleti yıkılınca Çinde millî bir cereyan meydana gelmiş; büyük ekseriyeti yabancı olan ve millî serveti kendilerinde toplıyan mâbetler aleyhine yeni bir harekete geçilmişti. Bu sıralarda Buddhist rahiplerine geniş katliamlar da yapılmıştı. Bu hareket Uygurların Türkistana göçünden altı sene sonra en hararetli devresini bulur. Turfanda bir Buddhist mâbedinde kazı yapan A. von Le Coq ve arkadaşları, mâbedin ambarlarını Buddhist rahiplerinin cesetleriyle dolu buldular. Uzun zamandan beri yağmur ve rutubet görmemiş, çölde aynen muhafaza edilmiş bu Buddhist ölüleri Çinde ve Orta Asyada Buddhistlere karşı açılmış olan mücadelenin trajık delilleridir.

Uygur B. inin bir dış içtimai cephesi ve bir de hakiki Buddhist çehresi vardır. Uygur B. inin dinî akideler cephesini bize gösteren kaynaklar Uygurcaya tercüme edilmiş eserlerdir. Bu eserler B. in klâsik kitaplarıdır. Bu kitapların muhtevası ile Uygur B. ini anlamak mümkün değildir. Nitekim *Kur'an* tercümesi de bir milletin islâmi karakteri hakkında bir fikir veremez. X. yüzyıl ortalarında Uygur memleketlerinde gezmiş olan Çin seyyahları Turfan civarındaki Buddhist Uygurların esas itibariyle gene göçebe hayatı sürdüklerini kaydetmektedirler. Büyük sürüleri bulunan bu Uygurların B. in et yememe prensiplerine tâbi kalmalarına da pratik olarak imkân yoktur. Uygur hükümdarı bir vâdi içine otağını kurmuş, harb ve at talimleri yapmakla meşgul imiş. Günün muayyen zamanlarında da vâdinin kenarında bulunan Buddhist mağara mabetlerinde ibadet edermiş. Çinli seyyahın yazdıkları bize göstermektedir ki, Uygurlar eski Türk hayat şartlarını tamamen bırakmış vaziyette değildiler. Esasen Kök-Türkler zamanında da Buddhist rahipleri Kök-Türk kağanının B. i kabul etmesi hususunda telkinlerde bulunmuşlardı. Bunun üzerine Kök-Türk ilerigelenleri, Buddhistler et yemiyorlar, biz ise ziratçı bir millet olmayıp yalnız sürülerimizle besleniriz, et yemeden hayatımızı nasıl devam ettirebiliriz diye cevap vermişlerdi. Görülüyor ki, B. in prensipleri ile Türk topluluklarının yaşayış tarzları arasında bir tezat vardır. Uygurlar bu tezadı biraz kendi prensiplerinden ve biraz da B. in ana prensiplerinden feda ederek ortadan kaldırabilmişlerdi. Fakat Uygurların eski Türk hayat şartlarını terk ederek B. e girme nazariyeleri doğru olamaz.

Freskolarda birçok Uygur rahipleri ve prensleri ve prens portrelerinde de B. in sembolü olan lotus çiçeğini görmekteyiz. Bununla beraber eski Türk kıyafetlerinin bir devamı olan unsurları da açık olarak müşahade etmekteyiz. Uygur Buddhist freskolarını iki kısımda mütalâa edebiliriz: Birinciler tam mânasiyle Buddhist olan tablolar, diğerleri ise Uygur Buddhist âyinlerini ve içtimai hayatını gösteren tablolar.

B. Uygur Edebiyatı: Buddhizmle ilgili Uygurca eserler, başlıca Soğd, Uygur ve Mani alfabelerini kullanmış olan Uygurlardan bugüne intikal eden metinlerin büyük bir kısmı, Buddhizm ile ilgilidir. Mahāyāna şeriatinin hâkim olduğu bu eserler, kolofonlardan ve ihtiva ettikleri yabancı kelime şekillerinden anlaşıldığına göre Toḫri, Küşen (Kuça), Toḫar B., Çin, Soğd dillerinden, nadiren de doğrudan doğruya Sanskritçeden tercüme edilmişlerdir. Bu metinler, Türk kültür tarihi bakımından, çok mühimdir. Fakat maalesef, mevcut malzemenin ancak çok az kısmı yayımlanmıştır. Yayımlanmış olan metinler de daha ziyade dil tetkiklerine konu olmuştur.

Buddhizmle ilgili Uygurca metinlerdeki dinî terimler, Uygurların bu din çerçevesi içinde esaslı bir tefekkür hayatı geçirdiklerine kuvvetli bir delildir. Uygurlar, çok girift ve mütenevvi mefhumlarla dolu Buddhizme ait terimleri Türkçeye tercüme etmekte büyük bir başarı göstermişlerdir. Bu hususta ufak bir fikir verebilmek için bazı mühim terimlerin Uygurcada hangi sözlerle karşılandığı aşağıda gösterilmiştir (Bk. R. Rahmeti Arat; *Uygurlarda Istılahlara Dair* [«Türkiyat Mecmuası», cilt VII-VIII, 1940-1942, s. 56-81]). Skr. *tripiṭaka* (= üç sepet) = Uyg. üç ağılıķ nom; Skr. *duḥkha* (= ıstırap) = Uyg. emgek; Skr,

śraddhā (= iman) = Uyg. kirtgünç; Skr. *samādhi, dhyāna* (= istigrak) = Uyg. sakınç, dyan-sakınç; Skr. *prajña* (= hikmet, marifet, idrâk) = Uyg. bilge bilig; Skr. *vimukti* (= kurtuluş) = Uyg. kutrulmak, ozmak; Skr. *ab-dhātu* (= su) = Uyg. suv; Skr. *tejo-dhātu* (= ateş) = Uyg. ot, oot; Skr. *pṛthivī-dhātu* (= toprak) = Uyg. toprak, yir; Skr. *vāyu-dhātu* (= hava) = Uyg. yil, (ıgaç); Skr. *ākāśa-dhātu* (= esir) = Uyg. altun, (temir); Skr. *ālaya-vijñāna* (= mahzen bilgisi) = Uyg. agılık bilig; Skr. *tathātā* (= mutlak hakikat) = Uyg. kirtü öz, çın kirtü töz tüp, çın kirtü yig baştınkı, v. b.; Skr. *lakṣaṇa* (= sıfat, alâmet) = Uyg. belgü, irü belgü; Skr. *vijñana* (= şuur) = Uyg. bilig köyül, köyül bilig.

Buddhist Uygur edebiyatının bugüne intikal eden eser ve eser parçalarından bir kısmı, doğrudan doğruya Uygurca başlıklar taşımaktadır. Bazıları ise, Sanskritçe veya Çince adlandırılmıştır. Başlıcaları şunlardır:

1. *Teyrili yirlide sekiz yükmek yarunmış yaltrımış ıduk darnı tek vip atlıg sudur nom bitig*, 2 *Yitiken sudur nom erdini*, 3. *Altun öηlüg yaruk yaltrıglıg kopda költrülmiş nom iligi atlıg nom* (Skr. *Suvarṇaprabhāsa-uttamasūtra indra-rāja*), 4. *Kşanti kılmag nom bitig*, 5. *Edgü ögli yarlıkançuçı köyüllüg nomluġ orunta yükünç yükünü kılmış kılınç-lar-ıg kşanti kılguluk nom bitig*, 6. *Alku tınlıg-larag kutgar* (*mak*) . . . *timek atlıg nom bitig*, 7. *Alku türlüg tsui ayıg kılınçıg ökünüp kşanti kılmak atlıg nom*, 8. *Adada kutrul-mak etöz-üg köz edmek uk* (?) *yaş uzun kılmak ig agrıg-da kitermek nom bitig*, 9. *Ai teyri etöz-lüg kuanşi-im bodıstv-niy vuusi darnısı*, 10. *Teyri teyrisi burkan yarlıkamış garba barimançani atlıg sudur nom bitig*, 11. *Maitrisimit nom bitig*, 12. *Saddharmapuṇḍarīka sūtra*, 13. *Samyuktāgamasūtra*, 14. *Ari-a raça avavadaka atlıg mkayan sudur* (Skr. *Ārya rājāvavādaka mahāyāna sūtra*), 15. *Ari-a aparimiti ayurnama mkayan sudur-a* (Skr. *Ārya aparamita-āyur* [*jñāna*] *nāma mahāyāna sūtra*). 16. *Makamayur sudur* (Skr. *Mahāyamurī sūtra*), 17. *Amita ayusi sudur* (Skr. *Amitāyus sūtra*), 18 *Tişasstvustik sudur erdini*, 19. *Madhyamāgama sūtra*, 20. *Ekottarāgamasūtra*, 21. *Samyuktāgamasūtra*, 22. *Daşakrmapuda avtanamal* (Skr. *Daśakarmapatha avadānamālā*), 23. *Alku ayıg yavız yol-larıg artukrak uz arıtdaçı uşnisa viçai atlıg darnı* (Skr. *Sarva-durgati pariśodhana uṣṇīsa vijayā dhāraṇī*), 24. *Alku ançulayu kelmis-ler-niy usnir laksan-lar-ıntın önmis adı kötrülmis sitatapadra atlıg utsukmagsız darnı* (Skr. *Ārya* [*sarva*] *-tathāgata-uṣṇīṣa sitātapatrā-nāma-aparājitā dhāraṇī*), 25. *Pançaraks nom?* (Skr. *Pancarakṣa*. Bir *dhāraṇī* parçası), 26. *Abhidharmakośa-śāstra*, 27. *Yogācārabhūmi-śāstra*, 28. *Mahāpranidhānotpāda-gāthā*, 29. *Mahāyānāvatāraka*, 30. *Udānavarga*, 31. *Sinhanata dyan* (Skr. *Siṃhanāda-dhyāna*?), 32. *Kim-og-ki atl g nom erdini* (Skr. *Vajracchedikā prajñāpāramitā*), 33. *Bodistv taito samtso açarı-nıy yorıg-ın ukıtmak atlıg tsi in çün tigme kavi nom bitig*.

Bu zikredilen metinler, muhtelif seriler içinde veya münferiden yayımlanmıştır. Bu yayımlardan başlıcaları şunlardır:

F. W. K. Müller: *Uigurica*: I. «Abhandlungen der Preussischen (Deutschen) Akademie der Wissenschaften, Berlin» [ABAW, 1908], II. [ABAW, 1910], III [ĀBAW, 1920], IV. «Sitzungsberichte der Preussischen (Deutschen) Akademie der Wissenschaften, Berlin» [SBAW, 1931] (A. von Gabain tarafından tamamlanıp bastırılmıştır). Bu derginin ilk hikâyesi *Çaştani*(Caştana) *Bey Hikâyesi* [1945], diğer üç hikâyesi ise *Uygurca Üç Hikâye* (Mukaddes Tavşan, Maymunlar Beyi, ve Dantipāla) [1946] adiyle Türk Dil Kurumu yayınları arasında S. Himran tarafından yayımlanmış ve bugünkü Türkçeye çevrilmiştir.

F. W. K. Müller: *Zwei Phalinschriften aus den Turfanfunden* [ABAW, 1915] (bk. W. Ruben: *Buddhist Vakıfları Hakkında* «Vakıflar Dergisi» II., s. 173 v. d. Bu makalenin sonuna vesikanın Saadet Çağatay tarafından bugünkü Türkçeye tercümesi ilâve edilmiştir.)

W. Radloff: *Tišastvustik, ein in türkischer Sprache bearbeitetes buddhistisches Sūtra* («Bibliotheca Buddhica» XII. Petersburg, 1910).

W. Radloff: *Kuan-ši-im Pusar. Eine türkische Übersetzung des XXV. Kapitels der chinesischen Ausgabe des Saddharmapuṇḍarīka* («Bibliotheca Buddhica» XIV. Petersburg, 1911).

W. Radloff-S. Maloff: *Suvarṇaprabhāsa* («Bibliotheca Buddhica» XVII ve XXVII).

W. Radloff: *Uigurische Sprachdenkmäler* (S. E. Malov tarafından yayımlanmıştır. Leipzig-Leningrad 1928).

S. E. Maloff: *Sitātapatrā-dhāraṇīv uygurskoy redaktsii* («Doklıdı Akademii Nauk SSSR» de, s. 88-94, 1930).

Paul Pelliot: *La Version ouigoure de l'histoire des Princes Kalyāṇaṃkara et Pāpaṃkara* [«T'oung Pao» XV, 1914] (Ayrıca bu hikâyeyi önce Clément Huart, «Journal Asiatique» te [1914 Ocak-Şubat sayısı], daha sonra da bizde Hüseyin Namık Orkun, Türk Dil Kurumu yayınları arasında daha çok Pelliot'dan faydalanarak *Prens Kalyanamkara ile Papamkara Hikâyesinin Uygurcası* adiyle yayımlamıştır, 1940).

W. Bang, A. von Gabain: *Türkische Turfan-Texte*: I. 1929; II. 1929; III. 1930; IV. 1930; V. 1931; VI. (Bang-Gabain-Rachmati: *Das buddhistische Sūtra Säkiz yükmäk*, 1934; I-VI: hepsi SBAW de); VII. (yalnız Rachmati ABAW de 1936); VIII. (yalnız Gabain ABAW de 1954).

W. Bang und A. von Gabain: *Uigurische Studien*: 1. *Das Sündenbekenntnis aus dem Suvarṇaprabhāsa* («Ungarische Jahrbücher» X., 1930, s. 193-210).

A. von Gabain, *Die Uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-Tsangs I. Bruchstücke des 5. Kapitels.* SBAW. VII., 1935 (Bu yayım hakkında Rahmeti Arat'ın «Türkiyat Mecmuası» V. te bir tenkid yazısı vardır).

R. Rahmeti Arat: *Türk Dili Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul 1936 (Bu broşür Altun Yaruk'tan iki parça ihtiva etmektedir).

Saadet Çağatay: *Altun Yaruk'tan İki Parça* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 46, Ankara 1945).

Uygurlarda Buddhist edebiyat için ayrıca bk: Sinor Dénes: *A. középazsiai török buddhizmusról*, «Kőrösi Csoma-Archivum» da, cilt 1/2, 1936 s. 353-390 ve *On Turkish Buddhism in Centsal Asia* (aynı dergi, aynı sayı s. 391-396), A. von Gabain: *Alttürkische Grammatik*, 1941, 2. bas. 1950 ve *Alttürkisches Schrifttum*, SBAW, 1950 W Ruben: *Buddhizm Tarihi*, Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, No. 58; S. E. Malov: *Pamyatkniki drevnotyurkskoy pismennost*, Sovyetler Birliği İlimler Akademisi yayını, Moskova-Leningrad, 1951; bk. UYGUR EDEBİYATI.

BUDÉ [*büdē*], **Guillaume** (1467-1540; Latince adı: **Budaeus**), Fransız filoloğu. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Orléans'da hukuk okuduktan sonra matematik, tarih, ilâhiyat, tıp ve tabiiye ile de uğraşmış, bu arada İstanbulun fethinden sonra Fransada yerleşmiş olan Hermonymos (Hermonyme) adında bir Bizanslı göçmeni yanına alarak ondan Eski Yunanca öğrenmiştir. O zamana kadar Fransada hemen hemen bilinmiyen Homeros dili üzerinde çalışırken meşhur İoannes Laskaris (Jean Lascaris) ten de ders almıştır. XII. Louis ile I. François'nın hizmetinde bulunan B., Rönesans devrinin en büyük Hellenistlerinden biri olup, Fransada humanizmi ve klâsik filolojiyi kurmuştur. Önce saray kâtipliğine tâyin olunan B., sırasiyle Devlet Şûrası raportörü (maître des requêtes), saray kütüphanecisi, Paris belediye reisi (prévôt des marchands) de olmuş, papa X. Leo'nun yanında da Fransa elçisi olarak bulunmuştur (1515) Narbonne piskoposu Jean du Bellay ile birlikte, I. François üzerinde müessir olup, Collège de France'ın nüvesi olan Collegium Trilingue (üç dil [Yunanca, Latince, Fransızca] kolleji) yi (1530), ayrıca da Bibliothèque Nationale'in esasını teşkil eden Fontainebleau kütüphanesini (1534) kurdurmuştur. I. François'yı, Fransada matbaa kurulmasının yasak edilmesi hakkında Sorbonne müessesesinin 1533 teki tavsiyesini reddetmeğe meylettirmiştir. B. nin başlıca eserleri şunlardır: Plutarkhos'tan tercümeler (1502-1505); Roma hukukunun etüdünü teşvik eden *Annotationes in XXIV libros Pandectorum* (Pandektēs [Roma kanunnamesi Corpus Juris Civilis'in icmali] hakkında 24 «kitap» şeklinde haşiyeler) [1508]; Yunan ve Roma sikke ve ölçülerini ele alarak modern metrolojinin temellerini atan *De asse et partibus eius* (As [Roma parası ve tartısı = 1 libra = 327 45 gr] ve bunun bölümleri hakkında) [1514]; ahlâk meselelerini ele alan *De contemptu rerum fortuitarum* (Tesadüfe bağlı şeyleri hakir görme hakkında) [1520]; pedagojik bir eser olan *De studio litterarum recte et commode instituendo* (Edebî etütlerin doğru olarak ve rahatça öğretilmesi hakkında) [1522-1527 arası]; leksikografik notlardan ibaret olan *Commentarii linguae graecae* (Yunan dili hakkında şerhler) [1529-1548]; *De philologia* (Filolojī hakkında) [1530]; *De transitu Hellenismi ad Christianismum* (Hellenizmden Hıristiyanlığa geçiş) [1534]; *De l'institution du prince* (Prens tesisi hakkında) [bas. 1547]. Erasmus ve Thomas Morus gibi zamanının en büyük humanistleri ile mektuplaşan B., hayatının sonuna doğru Katolik kilise adamları ile bozuşmuş, onun Calvinizme doğru meylettiğinden şüphe edilmiş, ölümünden sonra karısı ile oğulları Cenevre'ye göç ederek Calvinist mezhebine geçmişler, oğullarından *Jean Louis B.*, aynı şehirde Doğu dilleri profesörü olmuştur. Bugün Fransada Yunan filolojisine hasredilmiş bir G. Budé Cemiyeti (Association Guillaume Budé) ile G. Budé yayınları vardır. B. nin külliyatı Basel'da basılmıştır (4 cilt, 1557).

BUDEİA (Yun. = öküzleri koşan; *būs* = öküz *deein* = bağlamak, koşmak): 1. Thessalia'da tanrıça Athene nın sıfatı; 2. Yunan efsanesinde Lykos (kurt) un kızı, Klymenos'un karısı ve Erginos'un annesi. Thessalia'nın Phthiōtis bölgesindeki Budeion şehrinin adı B. dan gelir.

BUDËNNIY [*budyonnıy*], **Semën Mihayloviç** (doğ. **1883**), Sovyet mareşali. Don havzasında, Rostov vilâyeti nin Kozyurin nahiyesi (Salsk kazası) nde doğmuştur. Köylü bir ailedendir. Muntazam bir tahsil görmeden, 1903 te orduya girmiş. 1904-1905 Rus-Japon harbine suvâri eri olarak katılmıştır. Harbden sonra çiftliğine dönmüş, Birinci Dünya Harbinde yine süvari olarak Çarlık ordusunda bulunmuş 1917 de başçavuş olmuştur. 1917 de Rus ihtilâli başlayınca komünist fikirlerin propagandacısı olmuş ve o tarihten beri politika sahasında mühim rol oynamıştır. 1918 de Don çevresinde Kızıl Süvari alaylarını teşkil etmiş ve iç harbin cereyan ettiği günlerde orduda bir sıraya terfi etmiştir. 1919 yılının Ocak ayında süvâri tümeni, Haziranda süvari kolordusu, Kasım ayında da I. süvari ordusu (I. Konnaya armiya) kumandanlığına getirilmiş, önce Kafkasyada, Kırımda ve Güney Rusyada Gen. Denikin'in ve Gen. Vrangel''in Beyaz ordularına, 1920 de de Polonya ordularına karşı yapılan harekâta katılmıştır. 1922 de Sovyetler Birliğinin Merkezî İcra Komitesine alınmış, 1924 te süvari müfettişi olmuş. 1928-1932 yılları arasında Moskova Harb Akademisinde okumuş. 1935 te de mareşal liğe terfi etmiştir. 1937 1940 yıllarında Moskova askerî bölgesi kumandanı, 1939-1940 Rus-Fin harbinde de ordu kumandanı olmuştur. 1940 ta Müdafaa Komiserliği birinci yardımcısı olarak vazife görmüş, 1941 de Alman ordularının akını üzerine B., güneybatı cephesi (Pripyat bataklıklarından Karadenize kadar) başkumandanlığına getirilmiş, Ağustos ayında Dnepr nehrinin büyük barajını havaya uçurtmuş, fakat Duman'da (3-12 Ağustos), sonra 70 piyade tümeni, 13 motorlü tümen ve 13 zırhlı tugay ihtiva eden ordusu ile katıldığı Kiev muharebesinde (12-26 Eylül) mağlûp olarak, 600 000 askeri Almanlar tarafından kuşatılmış ve esir edilmiş, kendisi de güçlükle kurtulabilmiştir. Bunun üzerine 23 Ekim 1941 de kumandanlığı alınarak yerine Mareşal S. K. Timoşenko getirilmiş, kendisi de ihtiyat ordularını tanzim etmek üzere Dural'a gönderilmiştir Harbden sonra, B. 1946 da Yüksek Sovyet Şurası Riyaset Divanına âza seçilmiştir.

BUDENZ [*budents*], **József** (1836-1892), Alman asıllı Macar dilcisi ve Fin-Ugristi. Hessen'da Fulda yakınındaki Rasdorf'ta doğmuş, Budapeştede ölmüştür. Marburg ve Göttingen üniversitelerinde yetişmiş, Berlinde W. Schott'tan, Viyanada da A. Boller'dan bilhassa Ural ve Altay dilleri, bu arada Türkçe ve Moğolca hakkında geniş bilgi edinmiştir. 1858 de Macaristanda yerleştikten sonra Székesfehérvár lisesinde öğretmenlik etmiş, 1861 de Macar İlimler Akademisi kütüphanesinde müdür yardımcısı 1863 te de Akademi üyesi olmuş, 1868 de doçent olarak Budapeşte üniversitesine alınmış ve nihayet 1872 de aynı üniversitede Mukayeseli Altay Linguistiği profesörlüğüne getirilmiştir. B., Macar ve Lap dillerinin aynı menşeden olduğunu gösteren J. Sajnovics'ten (*Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*, Kopenhag 1770) ve Macarca ile Fincenin akrabalığını ispat eden G. Gyarmathi'den (*Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammatice demonstrata*, Göttingen 1799) sonra, Fin-Ugor mukayeseli dilbilgisinin kurucusu olmuş ve İndogermanistikte de kullanılan ilmi metotlardan ilham alarak, ana Fin Ugorcanın hüviyetini meydana çıkarmıştır. Yer

J. BUDENZ

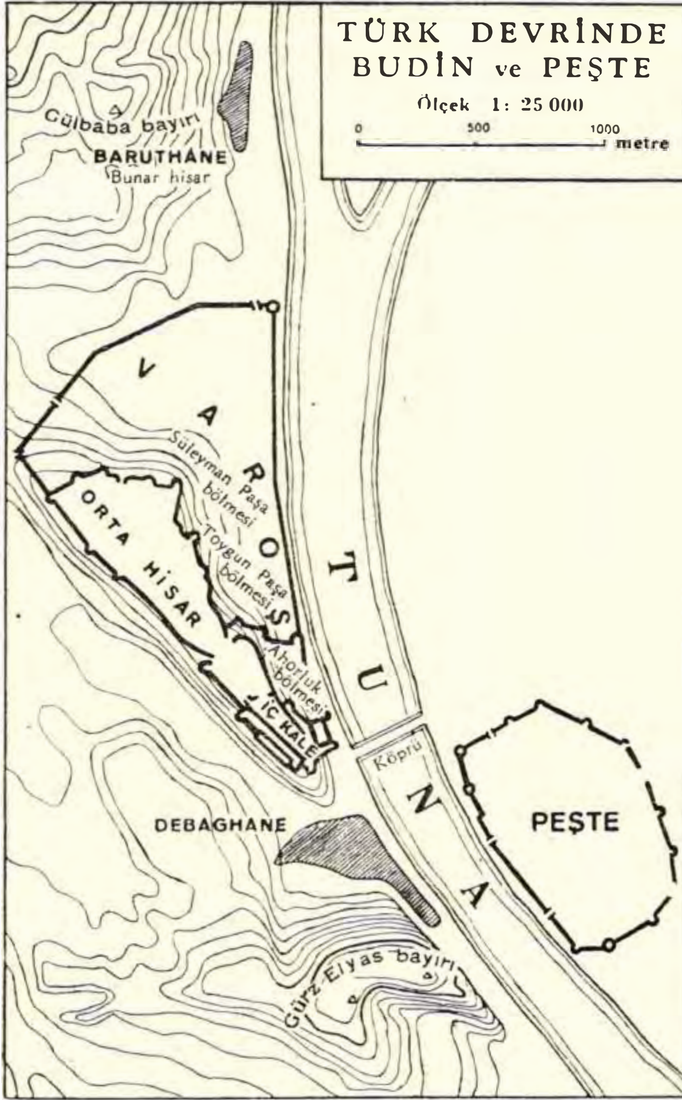
yer Türkoloji sahasına da taşan başlıca eserleri şunlardır: *Csuvas közlések és tanulmányok* (Çuvaşça metinler üzerinde etütler) [1862-1863], *Khivai tatárság* (Hive Tatarları) [Özbekçe metinler ve gramer, 1865], *Cseremisz tanulmányok* (Çeremisçe üzerinde etütler) [1865], *Vocabularium ceremissicum utriusque dialecti* (Çeremisçenin her iki lehçesine de ait sözlük) [1866], *Mordvin közlések* (Mordvince metinler) [1866], *Török (jakut) szófejtegetések birálata* (Yakut Türkçesi etimolojileri tenkidi) [1867], *A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések* (Macar ve Fin-Ugor dillerinde kelime tetabukları hakkında) [1868], *Denominativ igék az ugor nyelvekben* (Ugor dillerinde denominatif fiiller) [1871], *Ugrische Sprachstudien* (Ugor dil etütleri) [2 kısım, 1869-1870], *Türkische und mongolische Elemente im Ungarischen* (Macarcada Türk ve Moğol unsurları) [1873], *Finn nyelvtan* (Fince gramer) [kurduğu «Finnugor Kézikönyvek» = «Fince-Ugorca el kitapları» adlı serinin ilk cildidir, 1873; 3. bas. J. Szinnyei tarafından, 1894], şaheseri olup 996 madde ihtiva eden *Magyar-ugor összehasonlító szótár* (Mukayeseli Macar-Ugor sözlüğü) [3 kısım, 1873-1881], *Mordvin nyelvtan* (Mordvince gramer) [1876], *Über die Verzweigung der ugrischen Sprachen* (Ugor dillerinin dallanması hakkında) [1879], *A mandsu nyelv alak-tana* (Mancu dilinin morfolojisi) [1887], *Rövid mongol nyelvtan* (Muhtasar Moğolca gramer) [1887], *Alaktani egyezések az ugor és szamojéd nyelvekben* (Ugor ve Samoyed dillerinde morfoloji tetabukları) [1891], *Jurák-szamojéd nyelv* (Yurak-Samoyed dili) [2 kısım, 1890-1892]. B., Fin-Ugor dillerinin mukayeseli gramerini de meydana getirmek istemişse de, bunun ancak morfoloji kısmının ilk iki fasikülünü çıkarabilmiş (*Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana*, 1884-1887), Zs. Simonyi, B. in bıraktığı malzemeyi işliyerek 3. fasikülü tamamlamıştır (1894). B., 1867 de Türkolog Á. Vámbéry'nin Ural-Altay akrabalığı hakkındaki görüşlerini tenkid etmeğe başlamış ve bilhassa *Jelentés Vámbéry Ármin magyar-török szóegyezéseiről* (Á. V. nin Macar-Türk kelime karşılaştırmaları hakkında rapor) [1873] ve *Nyelvészeti észrevételek Vámbéry munkájára* (V. nin çalışması hakkında linguistik mülâhazalar) [1883] başlıklı yazılarında, Macarcanın Türk dilinden daha ziyade Finceye yakın olduğunu belirtmiştir. Bu eserlerden başka, B. in «Magyar Nyelvészet», «Nyelvtudományi Közlemények» gibi dergilerde daha birçok yazıları vardır; bu son dergiyi 1879-1892 yılları arasında B. idare etmiş ve yukarda anılan yazılarından bazısı da bu dergide çıkmıştır. B. in bazı görüşleri şimdi eskimiş olmakla beraber, kurduğu esasların sağlamlığı inkâr edilemez. Jübilesi dolayısiyle, Zs. Simonyi'nin idaresi altında 1884 te B. armağan kitabı (*Budenz-Album*) yayınlanmıştır. Gerek Zs. Simonyi, gerek J. Szinnyei, B. in yetiştirdiği değerli Hungarolog ve Fin-Ugristlerdir. B. in talebelerinden Türkolog I. Kúnos'u ve B. Munkácsi'yi de bu arada anmak gerekir.

BUDGE [*bac*], **Sir Ernest Alfred Wallis** (1857-1934), İngiliz arkeologu ve müsteşriki. Cornwall'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Cambridge üniversitesinde Akkadca (Asurca) ve İbranca**ya**, umumiyetle de Samî dillere devam etmiş, mezun olduktan sonra, 1885 ten 1924 e kadar British Museum'un Mısır ve Asur eserleri dairesinin müdürlüğünde bulunmuştur. Mısırda Assuan ile Meroe adasındaki Gebel Barkal mevkilerinde, Irakta da Ninova ve Der harabelerinde (1888-1889) yapılan hafriyatı idare etmiştir. Assuan bendinin yıkılmasiyle Nil sahilindeki eski âbideler sel altında kalmak tehlikesi geçirdikleri sırada Sudan'da da bulunmuştur. Pek velût bir yazar olan B. ın başlıca eserleri şunlardır: tercüme ve yayınlarından, Süryancadan Marga'lı Thomas'ın eseri olan *The Book of Governors* (İdareciler kitabı) [1893], ayrıca *The Book of Paradise* (Cennet kitabı) [1904, yeni bas. 1934], Habeşçeden *History of Tekla Haimanot* (T. H. tarihi) [1888] ile *Life of Alexander the Great* (Büyük İskenderin hayatı) [1889; bu eserler için Habeş imparatoru Menelik'ten nişan almıştır], Kıptçadan *Coptic Homilies* (Kıptça dualar) [1910], *Coptic Martyrdoms* (Din uğruna ölen Kıpt'lar) [1914], *Coptic Apocrypha in the Dialect of Upper Egybt* (Yukarı Mısır lehçesinde Kıptça apokrif kitaplar) [1913]. Eski Mısırcadan *The Book of the Dead* (Ölüler kitabı) [1899, yeni bas. 1909], *Papyrus of Ani* (A. papirusu) [1895, 1913], Am-tuat'ın eseri olan *The Egyptian Heaven and Hell* (Mısır cenneti ile cehennemi) [1925], *The Teachings of Amen-emäpt* (A. ın öğretileri) [1924], Akkadcadan *Assyrian Texts* (Asurca metinler) [1880], *Tell el-Amarna Tablets* (T. tabletleri; ototip faksimile) [1892]; gramer ve sözlüklerden *First Steps in Egyptian* (Eski Mısırcada ilk adımlar) [1895, yeni bas. 1923], *Easy Lessons in Egyptian Hieroglyphics* (Hiyeroglif Mısırcasına ait kolay dersler) [1898, yeni bas. 1922], *An Egyptian Hieroglyphic Dictionary* (Hiyeroglif Mısırcası sözlüğü) [1920; etütlerinden *Babylonian Life and History* (Babil hayatı ve tarihi) [1884, yeni bas. 1925], *Egyptian Ideas of the Future Life* (Mısırlılarda ahiret fikri) [1899], *A History of Egypt* (Mısır tarihi) [1902], *The Book of the Kings of Egypt* (Mısır kıralları kitabı) [1908], *The Rosetta Stone* (R. taşı) [1913], *Egyptian Wall Paintings* (Mısır duvar resimleri) [1914] *The Mummy* (Mumya) [1925], *The Literature of the Ancient Egyptians* (Eski Mısırlıların edebiyatı) [1914], *The Gods of Egypt* (Mısır ilâhları) [1903], *The Egyptian Sudan* (Mısır Sudanı) [1907], *The Nile* (Nil) [1910], *Dwellers on the Nile* (Nil sahillerinde oturanlar) [1926], *The Queen of Sheba and Menyelek* (Saba melikesi ile M.) [1921], *Cleopatra's Needles* (Kleopatra'nın iğneleri) [1927], *By Nile and Tigris* (Nil ve Dicle sahillerinde) [1920], *History of Ethiopia* (Habeşistan tarihi) [1928], *The Rise and Progress of Assyriology* (Asiriyolojinin doğuşu ve inkişafı) [1926], ve British Museum'un Eski Mısır ve Asur bölümlerine ait rehberler. B. a 1920 de şövalyelik («Sir» unvanı) verilmiştir.

BÜDİN (Mac. *Buda*, Sırp.-Hırvat. *Budim*, Alm. *Ofen*, bk. BUDAPEŞTE), Osmanlı İmparatorluğunun Macaristanda kurduğu Budin eyaleti (b. bk.) nin merkezi. Eski Osmanlı kaynaklarında Budun, Budim şekillerine de raslanır.

B., Kanunî Sultan Süleyman tarafından, Macar kıralı II. Lajos'un Mohaç (Mohács) muharebesinde mağlûp edilmesinden (28 Ağustos 1526) sonra işgal edilmiştir. B. de Osmanlı ordusu pek çok ganimet ele geçirmiştir. Bunların arasında Fatihin 1456 da Belgrad önünden çekilirken bıraktığı iki büyük top ile Macar kırallarından Korvin Mátyás'ın kitaplığı ve tunçtan yapılmış Diana, Apollon, Herakles heykelleri ve iki büyük tunç şamdan vardı. İstanbula getirilen bu heykeller At Meydanında dikilmiş, şamdanlar da Ayasofya mihrabının iki tarafına konulmuştur.

Kanunî Sultan Süleyman B. ve Peştede iki hafta kal-

B U D İ N: Mac. Város [Vāroş ok.] = şehir

mış ve Mohaç muharebesinde, vâris bırakmadan ölen II. Lajos'un yerine, Erdel asîllerinden János Szapolyai (Zápolyai) yi Macar tahtına geçirdikten sonra İstanbula dönmüştür. Macaristana böyle yerli bir prensin kıral tâyin edilmesi bir kısım halkı memnun etmişse de, bir kısım halk, ölen kıralın kız kardeşinin zevci ve Habsburg imparatoru V. Karl'ın kardeşi Ferdinand'ı kıral tanımıştır. Arşidük Ferdinand, Kanunî tarafından Macar kırallığına geçirilen Szapolyai'yi kırallığı gaspetmiş bir insan olarak göstermiş ve topladığı bir ordu ile B. i almıştır (20 Ağustos 1527). Kanunî Sultan Süleyman, Osmanlı ordusunun kuvveti ile alınan Macaristanın bu bölgesinin ve B. in Habsburglarda kalmasını uygun bulmadığından kuvvetli bir ordu ile İstanbuldan ayrılmış ve Alman Macar şövalyeleri tarafından müdafaa edilen B. i sarmıştır. Şehir mukavemet edemeden Osmanlı ordusuna teslim olmuştur (7 Eylül 1529).

Szapolyai yeniden Macar tahtına geçirilmiş ve Osmanlı hazinesine alınmış olan Macar tacı da kıralın ricası üzerine Kanunî tarafından kendisine gönderilmiştir. Osmanlı kuvvetlerine karşı bir şey yapamıyacağını anlıyan Ferdinand, İstanbula elçi göndererek Macaristanın kendisine verilmesi için birtakım şartlar koşmuş, ret cevabı alınca B. i muhasara etmiştir. B. de muhafız olarak bırakılan kuvvetlerle B. e yakın olan vilâyetlerden gelen imdat kuvvetleri Avusturya ordularını şaşırtmış ve muhasarayı kaldırmak zorunda bırakmıştır. Alman seferi sırasında da Kanunî Sultan Süleyman'ın orduları Macaristanın bir kısmını çiğnemişlerdir (1532). Osmanlı orduları bundan sonra 1541 yılında B. in Osmanlı ülkesine kesin olarak katılması ile biten sefere kadar Macaristana girmemişlerdir.

Ferdinand, B. i Osmanlılardan alamıyacağını anlayınca Türklere tâbi Macar kıralı Szapolyai ile bir antlaşma imzalıyarak Macar kırallığına ait bazı meseleleri halletmek yoluna girmiştir (1538). Bu sırada Szapolyai, Lehistan kıralının kızı ile evlenmiş ve János Zsigmond adı verilen çocuğunun doğumundan on beş gün sonra ölmüştür (1540). Bunu fırsat bilen Ferdinand bir yandan İstanbula elçiler göndererek Macaristanın kendisine bırakılmasını istemiş, bir yandan da B. i muhasara ettirmiştir. B. muhafızları ve imdada gönderilen Osmanlı kuvvetleri, padişahın ordusu gelmeden Avusturya ordularını dağıtmışlardır. Kanunî Sultan Süleyman B. yakınında kurulan otağında kıraliçeyi ve Macar asîllerini kabul etmiş, Macaristanın Osmanlı ülkesine katıldığını ve János Zsigmond'a Erdel (Transylvania) in verildiğini bildirmiştir.

Bu tarihten sonra B. bir Osmanlı eyaleti merkezi olmuştur. Kanunî Sultan Süleyman İstanbula dönerken şehre bir beylerbeyi ile bir kadı tâyin etmiş ve her sınıfta mühim miktarda muhafız asker bırakmıştır. Osmanlı idaresi kurulduktan sonra B. de de, yeni eyaletlerde olduğu gibi reaya haklarına saygı gösterilmiş, mal, can ve ırz emniyeti sağlanmıştır. Osmanlı idaresindeki yerler halkının eşya, mal, ev ve tarla gibi servetlerinin ne şekilde korunacağı yolundaki hukuk kaideleri B. de de tatbik edilmiştir.

B. çağdaş Hıristiyan kavimlerinin nazarında mühim bir yer tutuyordu. Bütün Avrupa kavimleri bu şehrin Türklere karşı bir «Hıristiyanlık kalesi» olduğunu kabul ediyorlardı. Osmanlı Türklerinin Macaristana yerleşmelerine mâni olamıyan Ferdinand, «Hıristiyan kalesi»nin müdafaası için Avrupa kavimlerinin yardımından istifadeye çalışmıştır. Ferdinand, B. in ehemmiyetini takdir eden Papa III. Paulus'un müzahereti ile Fransa hariç bütün Avrupa hükümdarlarından yardım sağlamış ve topladığı çok kuvvetli bir ordu ve donanma ile karadan ve Tunadan B. üzerine yürümüştür. Bu yürüyüşü haber alan Osmanlı Devleti o sırada ölen B. muhafızının yerine Bâli Paşayı tâyin etmiş ve Balkanlardaki garnizonlarından imdat kuvvetleri göndermiştir. B. deki muhafızlardan on misli kuvvetli olan Avusturya ordusu şehri karadan ve nehirden sarmış ve şiddetli bir top ateşine tutarak surları yıkmağa başlamıştır. Muhasara başlamadan evvel, Avusturya ordusunu kale önünde karşılıyan muhafızlar düşman ordusunun çok kalabalık olduğunu görünce kaleye girmişlerdir. Şiddetli top ateşi altında surlarda açılan gedikleri kapamağa çalışan muhafızlar surların iç tarafına hendekler kazmışlar, metrisler kurmuş-

lar ve tahkimli bir hat mevdana getirmişlerdir. Bunu anlıyamıyan Avusturya kumandanlarının surlarda açılan gediklerden içeri soktukları askerler imha edilmiş ve Avusturya ordusu da fena halde yıpratılmıştır. Yedi gün süren muhasaradan bir netice alamıyan Avusturya ordusu pek çok ganimet bırakmış ve zayiat vermiştir. Bu suretle esas Osmanlı ordusu gelmeden çekilmek zorunda kalan Avusturya ordusu yollarda, kalelerden çıkıp saldıran Osmanlı kuvvetleri tarafından iyice sarsılmıştır.

1592 yılında başlayıp 1606 Jitvatorok veya Jitva Boğazı (Zsitvatorok) antlaşması ile biten uzun Osmanlı-Avusturya harbi sırasında B. birkaç defa Avusturya ordusu tarafından sarılmıştır. Köprülü Fazıl Ahmet Paşanın Uyvar (Ujvár) seferi ile B. yeniden harb sahnesi olmuştur. Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın giriştiği İkinci Viyana muhasarası seferinde de B. ve havalisi esaslı bir savaş bölgesi haline gelmiştir.

Avusturya imparatoru I. Leopold'un Kuzey Macaristan Protestanlarına fena muamele etmesi, imparatora karşı bir ayaklanmaya sebebolmuş ve bu isyanın başına geçen Imre Thököly Osmanlılar tarafından himaye edilmiştir. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Thököly'e Fülek kalesi dolayında taç giydirmiş ve onu Orta Macar Kıralı ilân etmiştir. Bu hâdise Nemçelilerle Osmanlı Devletinin arasını açmış ve İkinci Viyana seferinin sebeplerinden biri olmuştur. 1683 yılında büyük bir ordu ile Viyanayı kuşatan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa uzun süren bir muhasaradan sonra Viyana önünde Haçlı müttefik ordulara yenilmiş ve B. e çekilmiştir. Müttefik Avrupa ordularına kumanda eden Jan Sobieski ile Lorraine'li Karl'a karşı harb eden beylerbeyi Kara Mehmet Paşa da yenilmiş ve Estergon kalesi Avusturyalıların eline geçmiştir. Belgrada çekilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın idamından sonra kumandan olan Tekirdağlı Mustafa Paşa Lorraine'li Karl kumandasındaki ordunun Vişegrad (Visegrád) ı alıp Vaç (Vác) önüne gelmesine mâni olamamış ve bu durum B. i tehlikeye düşürmüştür. Kara Mehmet Paşa kumandasında gönderilen kuvvetler de muvaffak olamamış ve Vaç kalesi Avusturyalıların eline düşmüştür. Avusturya ordusunun Peşte üzerine yürümesi üzerine B. muhafızları, surları harap olan Peşte'yi boşaltmışlar ve B. ile Peşte arasındaki köprüyü yıkmışlardır. Avusturya ordusu Peşteyi almışsa da B. den açılan top ateşi altında tutunamamış ve Lorraine'li Karl şehirde küçük bir kuvvet bırakarak B. i daha elverişli gördüğü bir yerden kuşatmak üzere kuzeye, eski B. dolayına çekilmiştir. Mustafa Paşa B. in kuşatılacağını anlamışsa da, buna mâni olamamış ve elverişli olmıyan arazide giriştiği harblerde, bütün kuvvetlerini kullanamadığından, yenilmiştir. B. Osmanlılar tarafından esaslı surette tahkim edilmiş ve muhafızlarının sayısı artırılmıştır. Bundan sonra sadrazamın maiyetindeki kuvvetlerin Hamza Bey palankasına çekilmesine karar verilmiş ve B. e Divrikli Şeytan İbrahim Paşa muhafız tâyin edilmiştir. Bundan sonra B. i muhasara eden Lorraine'li Karl surları şiddetli top ateşiyle yıkmağa çalışmış, B. surları önünde çok kanlı savaşlar olmuştur. Hamza Bey palankasına çekilmiş olan Mustafa Paşa yapılan harbde Avusturyalılara yenilerek Osek'e çekilmiş, fakat B. e çok ehemmiyet veren Osmanlı Devleti derhal bu kumandana imdat gönderdiğinden Mustafa Paşa, Osek'ten ayrılarak İstölni Belgrad ile B. arasında bir yere ulaşmış ve ordugâh kurmuştur. Bu sırada Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı Peşte önünde bir Avusturya ordusunu bozmuş ve B. muhafızları Bavyera elektörünün teslim olma teklifini reddetmişler ve Avusturya işgali altında bulunan varoşa saldırarak Avusturyalıları B. in Horoz Kapısına kadar kovalamışlardır. Muhasara altında bulunan B. in imdadına koşan Osmanlı orduları daha sonra muhasara kuvvetlerini ağır mağlûbiyetlere uğratmışlar, kaleyi müdafaa eden kuvvetler de sekiz defa çıkış yaparak düşman saflarında mühim gedikler açmışlar ve B. e erzak ve imdat girmesini sağlamışlardır. Bu suretle, Osmanlı ordularının devamlı hücumları ile çok sarsılmış bulunan Avusturya ordusu muhasarayı kaldırmak zorunda kalmıştır. Avusturya ordusunun B. önünden çekilip gitmesi Osmanlıları çok sevindirmiş ve bir ferman ile Şeytan İbrahim Paşanın lâkabı Melek'e çevrilmiş, kendisi Macaristan serdarlığına, Abdi Paşa da B. beylerbeyliğine tâyin edilmiştir (1685).

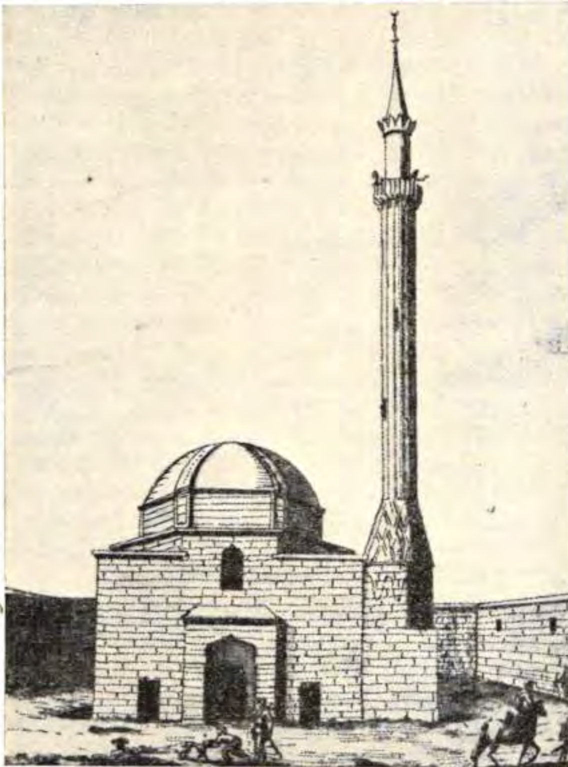
Osmanlı - Avusturya harbi devam edip giderken Uyvar, Solnok, Osek kaleleri Avusturyalılar tarafından alınmış ve B. yeniden muhasara edilmiştir (1686). Bu sefer B. i muhasara eden Haçlı kuvvetleri arasında başta Nemçe olmak üzere bütün Avrupa devletlerinin kuvvetleri bulunduğu gibi, Papa tarafından gönderilen Marco d'Aviano adında bir papaz da bulunuyordu. Muhasara ordusu B. muhafızlarının 5-6 misli olup Lorraine'li Karl ve Bavyera seçmen prensi (elektörü) Max Emmanuel kumandasında iki koldan ilerliyerek kara ve nehir tarafından B. i sarmıştır. Bu sırada B. muhafızı Abdi Paşa tarafından Tuna yoliyle Belgrada gönderilmek üzere yola çıkarılan kadın ve çocuklar Avusturya ordusunun eline esir düşmüş ve kadınların gençleri ordugâhta müzayede ile satılmıştır. Muhasara sırasında çok çetin ve kanlı savaşlar olmuş, sonunda Avusturya ordusu B. in varoşlarından birini almıştır. Muharebe esnasında bir top mermisinin cepaneliğe düşmesi üzerine şiddetli bir infilâk olmuş ve surun büyük bir kısmı yıkılmıştır. Bunun üzerine Avusturyalılar Abdi Paşaya teslim olmasını teklif etmişler ve aldıkları ret cevabı üzerine hücuma kalkmışlarsa da, ağır surette yenilmişler ve geri çekilmişlerdir. Bu sırada Sadrazam Süleyman Paşa kumandasında gelen yardım kuvveti B. e ulaşmadan yenilmiş, fakat 500 kişilik bir kuvveti kaleye sokmağa muvaffak olmuştur. Bir harabe haline gelen B. de pek az kalan Osmanlı kuvvetleri büyük bir cesaretle çarpışmağa devam etmişlerdir. Sonunda Avusturyalılar 2 Eylül 1686 tarihinde yaptıkları umumi taarruzla B. e girmişlerdir. Kanlı sokak boğuşmalarından sonra Osmanlı askerleri iç kaleye çekilip muharebeye devam etmek istemişlerse de, kumandan Abdi Paşanın şehit olması üzerine savaşa son vermişlerdir. Avusturyalılar esir aldıkları Osmanlı askerlerini öldürmüşler, sivil halkı da kesmişlerdir. B. den kaçıp canlarını kurtaranlar da yollarda çapulcular tarafından soyulmuş, açlıktan ve soğuktan ölmüşlerdir. Bütün B. halkından ancak Tuna yolu ile kaçan pek az insan kurtulabilmiştir. 1699 da imzalanan Karlofça antlaşması ile B. Macaristanda kalmıştır.

Şehrin topoğrafyası: B., Osmanlıların elinde bulunduğu sırada Tunaya bakan tepelerde bir kale ile nehir kıyısında surla çevrilmiş ve yukarıdaki kaleye bağlı bir aşağı şehirden ve güney tarafında bulunan bir varoştan meydana geliyordu. Şehrin güneyinden batısına, Ova Kapısına doğru uzanan surları çift, ondan sonraki kısmın surları tekti. Bu surlar kayalık bir yamaç üzerinde birçok kuleler ve tabyalarla tahkim edilmiş olup önünde hendek yoktu. Bu kulelerin içleri asker, silâh, top ve cepane ile doul

Kıral hamamı (Király-fürdő)

bulundurulurdu. Kalenin biri kuzeyde Beç Kapısı, biri Kasım Paşa kulesi dolayında Ova Kapısı, biri de Firengi Kule Kapısı olmak üzere dışarı açılan üç kapısı ve kaleyi aşağı şehre bağlıyan dört kapısı vardı. Kalede binden fazla ev ile kışlalar ve sur üzerinde bir Paşa Sarayı bulunuyordu. Bu saray Kara Murat Paşanın beylerbeyliği zamanında genişletilmiştir. Bu sarayın güneyindeki alanda kumbarahane, dökümhane ve cepanelikler bulunuyordu. Tophane meydanı denilen bu meydandan iç kaledeki Bali Paşa meydanına gidilirdi. Bu meydanın güneyindeki kapıdan da başka bir meydana çıkılır ve Kıral Sarayının önüne varılırdı. B. i gezen Türk ve ecnebi seyyahlar, kubbelerinde birer altın top asılı olan bu saraydan bahsetmişler ve adına Kızıl Elma Sarayı denildiğini bildirmişlerdir. Evliya Çelebi bu sarayda dizdar ile muhafızlardan başka kimsenin oturmadığını ve sarayın mahzenlerinin silâh ve cepane ile

Peşte büyük camisi
(J. B. Fischer von Erlach: «Entwurf einer historischen Architektur» 1726)

dolu bulunduğunu ve her gece saray bahçesinde dokuz defa mehter çalındığını bildirmektedir. Kanunî Sultan Süleyman B. e ilk geldiği zaman bu sarayda oturmuştur.

Osmanlılar B. şehrine millî damgalarını ve medeniyetlerinin izlerini silinmez bir hâtıra halinde vurmuşlardır. Yukarı B. de kiliseden çevrilmiş üç cami ile sonradan Osmanlılar tarafından yapılmış 18 camiden başka 7 medrese, sebiller, sarnıçlar, kuleler, hanlar, hamamlar, kuyular, çeşmeler, bedestenler ve mükemmel çarşılar yer almakta idi. Sokakları kaldırımla örtülü olup dükkânları ve çarşısı mamurdu.

B. in ikinci kısmı olan aşağı şehir de tek katlı bir surla çevrilmiş olup birbirinden ayrı dört kısma bölünmüştü. Burada tabyalar çok önemli bir yer tutmakta olup sur dışında köprü başında bulunan Ali Paşa kulesi en mühimmi idi. Bu kısımda 24 cami, sıbyan mektepleri ve 2 500 ev bulunmakta idi.

Şehrin üçüncü kısmı Debaghane varoşu olup kale ile

Gülbaba türbesi
(Vasárnapi Ujság 1855)

Gürz İlyas (Gellért) tepesi arasında kurulmuştu. Bu kısmın da 9 mahallesi, 11 camisi, sıbyan mektepleri ve debaghaneleri bulunmakta idi. Debaghane mahallesinin adı zamanımıza kadar muhafaza edilmiştir (Tabán).

B. in karşısında ve Tunanın sol tarafında bir düzlükte kurulmuş olan Peşte şehri Tuna tarafı hariç olmak üzere surlar ve geniş hendeklerle çevrilmişti. Peştede 5 cami, 6 mesçit, 2 tekke, birçok sıbyan mektebi vardı. Peşte tombazlar üzerine kurulan ve zincirlerle birbirine bağlanmış, baharda kurulup kışın kaldırılan bir köprü ile B. e bağlanmıştı.

B. de Osmanlılar zamanında meydana getirilen çeşitli büyük yapı ve anıtlar arasında şunlar anılmağa değer: Gülbaba türbe ve tekkesi, Ulama Paşa kulesi, Ova kapısı, Toprak tabya, Kasım Paşa tabyası, Karakaş Mehmet Paşa

BUDİN: Türkler zamanından kalma Yeşildirekli (Rudas) ılıca

tabyası, Kasım Paşa kulesi, Kafesli kapı, Tophane kapısı, Saray kapısı, Hisar kapısı, Paşa Sarayı, Bali Paşa medresesi, Saray meydanı, Soluk kapısı, Fethiye camisi, Sultan Süleyman camisi, Orta cami, Sokullu Mustafa Paşa cami ve medresesi, Ali Paşa kulesi, Horoz kapısı, Yenikapı, Minare kapısı, Osman Bey camisi, Toygun Paşa camisi, Hindibaba tekkesi, Arslan Paşa baruthanesi, Miftah Baba tekkesi, Gürz İlyas Gazi tekkesi, Paşa camisi, Muhtar Baba türbe ve tekkesi.

Bunlardan başka, Türkler B. in kaplıcalarını da tamir ettirmişlerdir. Yazılı kaynaklara göre, bu devirde B. de sekiz kaplıca vardı, Sokullu Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Yeşildirekli ılıca, Açık ılıca, Veli Bey ılıcası, Küçük ılıca veya Debaghane ılıcası, Baruthane ılıcası çok rağbet görüyordu. Bu kaplıcalardan bir kısmında Türk yapıları zamanımıza kadar muhafaza edilmiştir.

BUDIN [*büdẽ*], **Pierre** (1846-1907), Fransız ebe-hekimi. Emencourt-le-Sec (Seine-et-Oise) te doğmuş, Marsilyada ölmüştür «Doğum esnasında çocuğun başının deformasyonunu kolaylaştıran şartlar» mevzuundaki tezini vererek mütehassıs olmuş, 1880 de agreje tâyin edilmiş, iki yıl sonra, hastahanelerin ilk müsabakasında birinciliği kazanmıştır. 1889 da Tıp Akademisi üyesi, 1898 de Paris Fakültesinde ebelik kliniği profesörü tâyin edilmiştir. Ebeliğin bütün kısımları hakkında birçok çalışmalar yayımlamış ve bütün sosyal çocuk yetiştirme müesseselerine bilhassa «Gouttes de lait» (Süt damlası) ile «Consultations de nourrissons» (Memede olan çocuklar hakkında danışma) a B. in adı verilmiştir.

Budin eklemi: Oksipital (artkafa) kemiğinin pullu (squamosa) kısmı ile iki kondiler (condylaris) kısımları arasında, doğuşta müşahede edilen kıkırdaktan bir şerit.

Budin kaidesi: Biberon ile beslenen bir çocuk günde kendi ağırlığının 1/10 inden fazla miktarda inek sütü içmemelidir.

BUDİN EYALETİ, Macaristanın Osmanlı hâkimiyeti altına giren kısmında kurulmuş olan mülkî idare birliklerinden biri. Merkezi Budin şehri olmak üzere Ağustos 1541 sonlarında kurulmuş olan bu eyalet, Macaristan Osmanlı idaresinden çıkıncaya kadar çeşitli değişikliklere uğramış ve bir kısım arazisi sonraları kurulan başka eyaletlere (Temeşvar 1552, Eğri 1596, Uyvar [Ujvár] 1663, Kanije 1600, Varad 1661) bağlanmakla beraber daima önemini ve üstünlüğünü ve özel imtiyazlarını muhafaza etmiştir. Başlangıçta (1545 tarihli bir ahkâm defterine göre) B. E. Paşa sancağından başka Macaristana ait bulunmıyan bazı yerlerle birlikte 1. Semendire (Smederevo), 2. Alacahisar (Kruševac), 3. Osek (Osijek), 4. Mohaç (Mohács), 5. Eğri (Eger), 6. İzvornik (Zvornik), 7. Vulçetrin, 8. Segedin (Szeged), 9. İstolni Belgrad (Székesfehérvár) sancaklarına ayrılmış bulunuyordu. Bu teşkilât zamanla değişmiş ve İzvornik, Bosna eyaletine, Alacahisar (önce (Temeşvar'a) ve Vulçetrin sancakları tekrar Rumeli eyaletine bağlanarak, yeni fetihlerle sınırları genişliyen bu eyalet toprakları üzerinde daha 10. Peçuy (Pécs), 11. Estergon (Esztergom), 12. Sirem (Szerém), 13. Simontornya, 14. Soksar (Szegszárd), 15. Temeşvar (Temesvár, Rum. Timişoară), 16. Kanije (Kanizsa), 17. Solnok (Szolnok), 18. Hatvan, 19. Filek (Fülek), 20. Seçen (Szécsény), 21. Pojega (Požega) [sonradan kanije'ye ve daha sonra Bosna'ya], 22. Sigetvar (Szigetvár), 23. Kopan (Koppán), 24. Nograd (Nógrád), 25. Sekçay (Székcső), 26. Görözsgal, 27. Şikloş (Siklós), 28. Pespirim (Veszprém), 29. Ciğerdelen (Párkány), 30. Çanad (Csanád), 31. Beçkerek (Becskerek), 32. Lipova (Lippa) sancakları kurulmuş ve hattâ bir ara Vidin sancağı bile B. E. ne bağlanmıştır. Ancak bu sancaklardan bir kısmının kısa bir müddet sonra kaldırıldıkları, başka sancağa veya eyaletlere bağlandıkları ve eyaletin uzunca bir müddet 18: 25 sancağı bulunduğu bilinmektedir. 1610 da I. Ahmet zamanında B. E. nin sancakları Paşa sancağı ile birlikte on bire inmiş ve diğer sancaklar da Temeşvar (6 sancak), Kanije (4 sancak) ve Eğri (4 sancak) eyaletlerine bağlanmış bulunuyordu. B. E. sancakbeyleri Budin Paşasına bağlı olmakla beraber devlet merkezi ile de doğrudan doğruya muhabere edebilirlerdi.

Kanunî Süleyman Macaristanı bir eyalet olarak memleketine katmağa karar verince Budine Bağdadın da ilk beylerbeyi olan ve Ramazanoğullarından Kubat Paşa (ölm. 1559) nın oğlu bulunan vezir Süleyman Paşayı ilk beylerbeyi olarak tâyin etmiş ve kadılık vazifesini de Hayreddin Çelebiye vermişti. B. kadısı bu bölgenin başhâkimi vazi-yetinde bulunuyor ve diğer Macar şehir ve kasabalarının adalet işlerini tâyin ettiği «naip» ler vasıtasiyle yürütüyordu. Bu naipler de Macarca öğrenerek yerli halkla doğrudan doğruya teması sağlarlardı. Ayrıca Hıristiyanlar için de başka bir başhâkimlik ihdas edilmiş, bu göreve de 500 akça ödenekle evvelce İstanbula Kıralîçe İzabella'nın elçisi olarak gelmiş bulunan István Verböczy getirilmişti.

Budin beylerbeyi Macar kırallarının sarayında bir hükümdar debdebesiyle oturur, Mısır ve Bağdad paşaları gibi eski bir devlet merkezinin valisi olmak itibariyle koçlu kayığa binmek, rikâbında solak ve peyk yürütmek ve mahlûl timarları tevcihe mezun olmak, kale muhafızlarını tâyin etmek, komşu eyaletlerin komşu devletlerle olan sınır anlaşmazlıklarına hakemlik etmek şeklinde özel imtiyazları vardı. Macar elçilerini doğrudan doğruya kabul eder ve yıllık haracın İstanbula gönderilmesine nezaret ederdi. Erdel Beyliği ve Nemçe Devleti ile olan münasebetleri idare ve tanzime yetkiliydi. Macar kâtipleri vasıtasiyle bir hükümdar gibi Beç kıralı (b. bk.) ile mektuplaşırdı. Tâbi bir devlet sayılan Avusturya İmpatarorluğuna ilk zamanlarda İstanbuldan elçi gönderilmeyip icabeden tebligat Budin valisi tarafından Viyanaya gönderilen bir çavuş vasıtasiyle yaptırılırdı.

Beylerbeyinin maiyetinde bir hazine defterdarı ve kethüdası ile timar defterdarı ve muhtelif maliye memurları vardı. İstanbulda da B. E. için dördüncü defterdarlık (Şikkı Salis) ihdas olunmuştu. Budinde bunlardan başka

defter emini ile kethüdası, mahlûl kâtibi, mukataacı, çavuşlar emini, ruznameci, kıla tezkerecisi, şehir ve gümrük eminleri gibi muhtelif büyük memurlar daha vardı. Büyük zabitler arasında da yeniçeri ağası, dizdar, sipah kethüdası yeri, turnacı başı, cebeciler ağası, topçu, kumbaracı ve barutçu başılar bulunuyordu.

Beylerbeylerinin yıllık sekiz yüz seksen bin ve sancak beylerinin de iki yüz onbin akçalıktan yedi yüz kırk bin akçalığa kadar hâsları olup bütün eyalette iki bin yedi yüz yirmi iki kılıç zeamet ve timar vardı. Beylerbeyi 176 cebelü ve 4 000 asker beslemekle görevli idi. 2 - 3 bin yeniçeri ve 1 000 sipahi, 1 000 martoloz, 500 solaktan mürekkep 5 - 6 bin kişilık bir muhafaza kuvveti Budin'de otururdu. Vidinden yukarıki kısımda bulunan Tunadaki gemilerin «Budin kaptanı» adı verilen komodoru beylerbeyinin maiyeti arasında idi. Tunada ve gerek Tunaya dökülen nehirlerde işliyen gemi ve kayıklarla bunların kaptanları bu komodorun emri ve nezareti altında bulunurdu. 10 firkate ile bin kadar bahriye azabından müteşekkil hafif bir filo ile nehirde güvenliği sağlamakla, Tuna köprülerini kurmak ve korumakla görevliydi.

Önceleri kubbe vezirleri arasından seçilen ve daha sonraları hariç vezirlerden olmak üzere gönderilen Budin beylerbeyilerinin eyaletin ilk kuruluşundan Budin'in elden çıktığı tarihe kadar kimler oldukları ve hangi tarihlerde görevde bulundukları aşağıda gösterilmiştir.

Budin Beylerbeyleri

Adları	Başlayışı		Ayrılışı	
1. Uzun Sleyman Paşa (Ramazanoğlu)	Eylül	1541	Şubat	1542
2. Koca Bali Paşa (Yahya Paşa oğlu), Küçük	Şubat	1542	Mayıs	1543
3. Mehmet Paşa (Yahya Paşa oğlu)	Mayıs	1543	Ocak	1548
4. Gazi Kasım Paşa	Şubat	1548	Mayıs	1551
5. Hadım Ali Paşa	Mayıs	1551	Şubat	1553
6. Toygun Paşa	Şubat	1553	Şubat	1556
Hadım Ali Paşa [2. defa]	Şubat	1556	Şubat	1557
7. Hacı Mehmet Paşa	Şubat	1557	Ağustos	1557
Gazi Kasım Paşa [2. defa]	Ağustos	1557	Kasım	1558
Toygun Paşa [2. defa]	Kasım	1558	Haziran	1559
8. Güzelce Rüstem Paşa	Haziran	1559	Kasım	1563
9. Zal Mahmut Paşa	Kasım	1563	Haziran	1564
10. İskender Paşa	Ekim	1564	Mayıs	1565
11. Arslan Paşa (Yahya Paşazade Mehmet Paşa oğlu)	Mayıs	1565	Ağustos	1566
12. Sokullu Mustafa Paşa	Ağustos	1566	Eylül	1578
13. Kara Üveys Paşa	Eylül	1578	Mayıs	1580
14. Damat Ali Paşa (Kalaylıkoz)	Mayıs	1580	Ekim	1583
15. Sinan yahut Yusuf Paşa (Frenk, Pagren, Cağaloğlu)	Ekim	1583	Mayıs	1586
Damat Ali Paşa (Kalaylıkoz) [2. defa]	Mayıs	1586	Şubat	1587
Sinan Paşa (Frenk, Cağaloğlu) [2. defa]	Mart	1587	Kasım	1588
16. Gazi Ferhat Paşa	Kasım	1588	Eylül	1590
17. Sofu Sinan Paşa	Kasım	1590	Ocak	1592
18. Mehmet Paşa (Sinan Paşa oğlu, Korkak)	Ocak	1592	Ocak	1593
19. Hasan Paşa (Sokullu Mehmet Paşa oğlu)	Ocak	1593	Ağustos	1594
Mehmet Paşa (Korkak) [2. defa]	Ağustos	1594	Mayıs	1595
20. Ahmet Paşa (Mihalıçlı)	Mayıs	1595	Ağustos	1595
Sofu Sinan Paşa [2. defa]	Ağustos	1595		
Ahmet Paşa (Mihalıçlı) [2. defa]	Mayıs	1596	Ekim	1596
21. Ali Paşa (Kadızade)	Ekim	1596	Ocak	1597
Ahmet Paşa (Mihalıçlı) [3. defa]	Şubat	1597	Ekim	1598
22. Dev Süleyman Paşa	Ekim	1598	Ağustos	1599
23. Tiryaki Hasan Paşa	Ağustos	1599	Kasım	1599
24. Lâla Mehmet Paşa	Kasım	1599	Eylül	1600
Tiryaki Hasan Paşa [2. defa]	Eylül	1600	Nisan	1601
25. Mehmet Paşa (Mangırkuşu)	Nisan	1601	Ekim	1601
Lâla Mehmet Paşa [2. defa]	Ekim	1601	Temmuz	1602
Ali Paşa (Kadızade) [2. defa]	Temmuz	1602	Ağustos	1604
26. Bektaş Paşa	Ağustos	1604	Mayıs	1605

Adları	Başlayışı		Ayrılışı	
27. Boşnak Mustafa Paşa	Mayıs	1605	Ekim	1605
Ali Paşa (Kadızade) [3. defa]	Ekim	1605	Kasım	1609
Tiryaki Hasan Paşa [3. defa]	Kasım	1609	Ocak	1614
28. Karakaş Mehmet Paşa	Ocak	1614	Şubat	1914
29. Sefer Paşa (Köse)	Şubat	1614	Ekim	1614
Ali Paşa (Kadızade) [4. defa]	Ekim	1614	Aralık	1616
30. Sofu Mehmet Paşa (Hezargradlı)	Aralık	1616	Haziran	1617
31. Nakkaş Hasan Paşa	Haziran	1617	Mayıs	1618
Karakaş Mehmet Paşa [2. defa]	Mayıs	1618	Şubat	1621
Sofu Mehmet Paşa [2. defa]	Şubat	1621	Aralık	1621
32. Kenan Paşa	Aralık	1621	Şubat	1622
Sofu Mehmet Paşa [3. defa]	Şubat	1622	Ekim	1622
33. Deli Derviş Paşa	Ekim	1622		
Sofu Mehmet Paşa [4. defa]	Ekim	1622	Eylül	1623
34. Bebr «Kaplan» Mehmet Paşa	Eylül	1623	Ekim	1623
Sofu Mehmet Paşa [5. defa]	Ekim	1623	Ağustos	1626
35. Murtaza Paşa	Ağustos	1626	Şubat	1630
36. Acem Hasan Paşa	Şubat	1630	Ekim	1631
37. Bayram Paşa	Ekim	1631		
38. Musa Paşa	Ekim	1631	Haziran	1634
39. Silâhtar Hüseyin Paşa	Haziran	1634		
Bayram Paşa [2. defa]	Temmuz	1634		
40. Cafer Paşa	Temmuz	1634	Mayıs	1635
41. Hüseyin Paşa (Nasuh Paşa oğlu)	Mayıs	1635	Şubat	1637
Musa Paşa [2. defa]	Şubat	1637	Şubat	1638
42. Tabanıyassı Mehmet Paşa	Şubat	1638	Şubat	1639
43. İbşir Mustafa Paşa	Şubat	1639	Şubat	1640
44. Silâhdar Beyceğiz Mustafa Paşa	Şubat	1640		
Musa Paşa [3. defa]	Şubat	1640	Mart	1644
45. Osman Paşa (Mirahur)	Mart	1644	Ekim	1644
46. Deli Hüseyin Paşa	Ekim	1644	Ağustos	1645
47. Nakkaş Mustafa Paşa	Ağustos	1645	Eylül	1646
48. Murtaza Paşa (Mirahur)	Eylül	1646	Kasım	1647
49. Mehmet Paşa (Hamza Paşa oğlu)	Kasım	1647		
50. Fazlı Paşa (Kaptanı Derya)	Kasım	1647		
Mehmet Paşa (Hamza Paşa oğlu) [2. defa]	Kasım	1647	Mart	1648
51. Siyavuş Paşa	Mart	1618	Ağustos	1650
52. Kara Murat Paşa	Ağustos	1650	Eylül	1653
53. Sarı Kenan Paşa (Damat)	Eylül	1653	Eylül	1655
54. Gürcü Kenan Paşa	Eylül	1655	Mayıs	1656
Fazlı Paşa [2. defa]	Mayıs	1656	Kasım	1656
Gürcü Kenan Paşa [2. defa]	Kasım	1656	Kasım	1658
Deli Hüseyin Paşa [2. defa]	Kasım	1658	Aralık	1658
Gürcü Kenan Paşa [3. defa]	Aralık	1658	Mart	1659
55. Seydi Ahmet Paşa	Marc	1659	Mayıs	1660
56. Boşnak İsmail Paşa	Mayıs	1660	Şubat	1663
Gürcü Kenan Paşa [4. defa]	Şubat	1663	Mayıs	1663
57. Sarı Hüseyin Paşa	Mayıs	1663	Ekim	1664
58. Gürcü Mehmet Paşa	Ekim	1664	Mart	1666
59. Cerrah Kasım Paşa	Nisan	1666	Mayıs	1667
60. Sührab Mehmet Paşa	Mayıs	1667	Ekim	1667

Adları	Başlayışı		Ayrılışı	
61. Mahmut Paşa (Mağlaylı)	Ekim	1667	Ekim	1670
62. Uzun İbrahim Paşa (Arnavut)	Ekim	1670	Şubat	1672
63. Hüseyin Paşa (Canbulat oğlu)	Şubat	1672	Nisan	1673
Uzun İbrahim Paşa [2. defa]	Nisan	1673	Haziran	1675
64. Suyolcu Ali Paşa	Haziran	1675	Mart	1677
65. Halil Paşa (Köstendılli)	Mart	1677	Ekim	1677
Uzun İbrahim Paşa [3. defa]	Ekim	1677	Eylül	1683
66. Kara Mehmet Paşa	Eylül	1683	Ağustos	1684
67. İbrahim Paşa (önceleri Şeytan, sonraları Melek)	Ağustos	1684	Kasım	1684
68. Abdurrahman Abdi Paşa (Arnavut)	Kasım	1684	Eylül	1686

BUDİN'LER (Yun. *Budinoi*), İskitlere komşu bulunan kuzey kabîlelerinden biri. Dnyepr ve Don nehirleri arasında, muhtemelen, orta Dnyepr'in sol mansabı Desna mıntakasında yerleşmişlerdir. Adından, bu kabîlenin Finli değil, İslâv olduğu anlaşılmaktadır.

BUDİZM: bk. BUDDHİZM.

BUDLEYA (Buddleia), loganiyase (Loganiaceae) familyasından çoğu sıcak, pek azı da dünyanın mutedil bölgelerinde olmak üzere 100 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar ağaç, ağaççık, nadiren otsu bitkiler olup hemen hepsinin dalları tüylü, hattâ keçe gibi sık tüylerle örtülmüştür. Yaprakları karşılıklı, yaprak ayaları düz veya kertikli kenarlıdır. Çiçekleri umumiyetle küçük olup beyaz, sarı, turuncu, nadiren menekşe veya kırmızı renktedir. Pek çok çiçekten müteşekkil çiçek durumları bileşik şemsiye veya bileşik salkımdır. *Buddleia globosa*, *B. Colvillei*, *B. nivea*, *B. albiflora*, *B. variabilis*, *B. japonica*, *B. Lindleyana* gibi bazı türleri kokulu ve güzel çiçeklerinden dolayı bahçelere dikilen makbul süs bitkileridir. Yurdumuzda birçok parklarda ve bahçelerde, vatanı Hindistan olan güzel menekşe renginde, kokulu çiçekler açan oldukça yüksek boylu (2 metre kadar) *B. variabilis* türüne çok raslanmaktadır. Bunlar bol suyu ve güneşli yerleri severler. İlkbahar veya sonbaharda ana bitkiden ayrılan köklü parçalarla üretilirler.

BUDLEYA: a. Globosa, b. Variabilis

BUDORKAS (Budorcas), boşboynuzlular familyası dağkeçileri (Rupicaprinae) alt familyasından Çinhindinde yaşıyan bir antilop cinsi.

BUDORKAS

BUDOVEC DI BUDOV [*budovets di budov*], Václav (1546-1621), Çek yazarı ve devlet adamı. Prag'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Asil ve Reforma mütemayil bir ailedendir. Gençliğinde Almanya, Danimarka, Fransa ve İtalyada dolaşmıştır. 1572 de Wittenberg'de bulunduğu sırada Théodore de Bèze ile tanışmıştır. 1577 de memleketine dönmüş ve Kont Zinzendorf'la birlikte, Alman imparatoru tarafından elçi olarak İstanbula gönderilmiştir. Orada kaldığı 4 sene zarfında Doğu kültürünü incelemek fırsatını bulmuş ve bilhassa dinî meselelerle ilgilenmiştir. 1614 te Hıristiyanlığı müdafaa etmeğe çalışan *Anti-alkoran* (Kuran'a karşı) adlı polemik bir eser yayımlamıştır. Memleketine dönünce muhtelif vazifeler almış, Bohemyada dinî serbestliğin teminine çalışmış, enerjiyle, fakat başarısız olarak Bohemya kardeşleri (b. bk.) nin dâvasına katılmıştır (1602). Başarı kazanamayınca idari meşguliyetlerden uzaklaşmıştır. 1609 da imparatordan Bohemyalı Protestanlarla Katoliklere eşit haklar veren beratları elde eden Çek asılzadelerinin başında bulunuyordu ve bu devirde Protestan parti ile Bohemya kardeşlerinin hakiki önderi olarak görünür. Dinî haklarının ihlâli üzerine, Bohemyalı Protestanların 1618 deki «défenestration de Prague» (Pencereden sokağa atma) hareketinden sonra Bohemyanın 40 direktöründen biri olan B., II. Ferdinand'a karşı palatinus (b. bk.) Friedrich seçilmesini desteklemiştir. Belá Hora bozgunundan (1620) sonra esir düşmüş ve 21 Haziran 1621 de idam edilmiştir. B. in bıraktığı teolojik eserlerin yazmaları bugün Stockholm'da bulunmaktadır.

BUDÖZ (Boudeuse), dayanılacak bir kısımla bölünmüş olan iki taraflı oturacak yer. Oturanlar birbirlerine sırtını dönerler.

BUDÖZ

BUDUH: bk. BEDUH.

BUDUḪ, Kafkas dillerinin Kuzey kolunun Kuzey-doğu veya Çeçen-Lezgi grupundan bir dil. Grupun Samur veya Kʿüri-Tʿabasaran bölümünün güneydoğu veya Şah Dağ alt-bölümünden olup, kuzeybatısındaki yakın akrabaları olan Cek (Haputli ve Krız lehçeleri) ve Ḫinalug dilleri ile birlikte, Azerbaycanın kuzeydoğu sınırları yakınında, Samur nehrinin güneyi ile Kuba şehrinin kuzeyi arasında konuşulur. Bu dili konuşanların sayısı 2 000 kadardır. Bk. ÇEÇEN-LEZGİ DİLLERİ, KAFKAS DİLLERİ.

BUDUMA: bk. YEDİNA.

BUDUN, eski Türkçede insan topluluğunu ifade eden bir içtimai terim. Türk edebiyatında ilk defa Orhon yazıt-

larında görülür. Çinlilere «Tabgaç budun», Türklere «Türk budun» denildiğine bakılırsa B. teriminin bugünkü «millet», aynı ırktan olan halk topluluğu anlamını ifade ettiğine hükmetmek mümkündür Bununla beraber Tokuz-Oğuz Oğuz, Türgiş (Türkeş), Kırgız, Karluk v. b. Türk boylarına da B. denilmektedir. Buna göre büyük kabîle birliklerine de B. denildiği anlaşılmaktadır. Her halde VIII. yüzyılda B. kelimesi, Oğuzcada kabîle anlamına gelen «boy» teriminden daha geniş mânada kullanılmış olsa gerek. Eserini XI. yüzyılda yazan Kâşgarlı Mahmud B. kelimesini Çigil (b. bk.) lehçesinden diye göstererek şöyle izah ediyor: «B. = reâya, âdi halk(avam-ün-nâs)». Bununla beraber birçok yerlerde «kavim», arasıra «halk» anlamına gelen «en-nâs» kelimesiyle tercüme ediyor. XIV. yüzyılda Altın Ordu ve Harezm'de yazılan Türkçe eserlerde B. kelimesi, *buzun* şeklinde «millet, tab'a, halk» anlamlarında, fakat pek ender olarak, kullanılmaktadır. XIV. yüzyıldan sonra yazılan Türkçe eserlerde bu kelimeye raslanmıyor. Bk. BOY, ve ULUS.

BUDWEIS: bk. ČESKÉ BUDĚJOVICE.

BUDWITS: bk. MORAVSKÉ BUDĚJOVICE.

BUELAU [*bülau*] **METODU,** cerahatli zatülcenbin, bu işe mahsus bir aletle yapılan daimî drenaj yolu ile tedavisi. Hamburg'lu Alman cerrahı Gotthard Buelau (1835-1900) adiyle anılmaktadır.

BUELLİYA (Buellia), buelliyase (Buelliaceae) familyasından, 530 kadar türü yetişen bir asklı liken cinsi. Bunlardan *B. parasema* türüne ağaç kabukları ve odunları üzerinde çok raslanır.

BUELLİYASE (Buelliaceae), bitki sisteminde 800 kadar türü olan bir asklı liken familyası.

BUEM veya **BWEM,** Sudan-Guinea dillerinin Fildişi Kıyısı-Dahomey grupunun Volta bölümünden bir dil. Lepana da denilen bu dil, İngilizlerin Altın Kıyısı sömürgesinin Togo bölümünde Volta nehrinin doğusunda, Fransız Togo'su sınırları yakınında konuşulur. Kuzeyinde Kposo, güneyinde de Krepe dilleri vardır. Bk. FİLDİŞİ KIYISI-DAHOMEY DİLLERİ.

BUENAVENTURA [*buenaventura*] (Bahía del Chocó), Güney Amerikada Kolombiyanın Valle bölümünde Büyük Okyanus kıyısındaki en önemli limanı. Nüfusu 30 000 (1949) dir. B., Batı And dağlarını geçen ana demiryolunun başlangıç yeridir. Panama kanalı ile irtibatı vardır. Buradan kahve, altın ve plâtin ihraç edilir.

BUENO, Ephraim Chiskija, ben Joseph (ölm. 1665), Amsterdam'da yaşamış Yahudi hekim. Museviliğe ait eserler de yazmıştır. 1647 de Rembrandt tarafından resmi yapılmıştır.

BUENOS AIRES [*buenos ayres*] (İsp. = iyi rüzgârlar): 1. Arjantinin başkenti. Nüfusu 3 000 000 (1948) dur. Río de la Plata boyunda ve Pampa düzlüklerinin kenarındaki birikinti ovasında kurulmuş bulunan B. A., nüfus, ekonomi, ticaret, yol, kültür, siyaset bakımından Arjantinin en büyük merkezi ve en canlı yeri ve Güney Amerikanın en büyük şehridir; dünyanın da en büyük şehirleri arasında sayılır. 1535 te kurulmuş bulunan B. A., başlangıçta ağır ağır büyümüş, 1850 de nüfusu ancak 90 000 e yükselebilmiş, fakat bundan sonra hızla gelişen

B U E N O S A I R E S: plân

ekonomik faaliyetlerle ilgili olarak serpilmiş ve nüfusu daha 1880 de 350 000 i bulmuş, bu tarihten sonra durmadan büyüyerek bugünkü 3 milyonluk büyük şehir teşekkül etmiştir. Şehrin yakın çevresiyle birlikte olan nüfusu ise 4 milyonu aşmış, bütün Arjantin nüfusunun beşte biri B. A. ve çevresinde toplanmıştır.

B. A., Arjantinin en büyük endüstri ve ticaret merkezi olmuştur. Şehir ve çevresinde kurulmuş bulunan çok sayıdaki fabrikalarda, memlekette elde edilen ham maddeler (et, tahıl, deri, süt, yün) işlendiği gibi, dışardan getirilen maddeler de (kâğıt, demir, cam) işlenir. Bütün Arjantinde bulunan 18 büyük frigorifik müessesesinin 10 u B. A. te, La Plata nehri kenarındadır. B. A. teki bu müesseselerde yılda 4 000 000 sığır ve 5 000 000 koyun kesilir. Yine bütün Arjantinde bulunan 152 tütün fabrikasından 90 ı B. A. tedir. Denilebilir ki, Arjantin fabrikalarının üçte biri B. A. te toplanmıştır. Bunlar arasında başta gelenleri et müesseseleri, un, şeker, şarap, bira, kebraço (quebracho tanen ihtiva eder ve derileri terbiye etmekte kullanılır) ve sabun fabrikaları ile tabakhanelerdir. B. A. te gittikçe gelişmekte olan bir de gemi tezgâhı vardır.

B. A., Arjantinin birçok yollarının birleştiği, eşya ve yolcu taşıtlarının çok sıkı işlediği bir merkezdir. Sık bir demiryolu ağı, bu merkezden Arjantinin türlü bölgelerine doğru uzanır. Bunlardan biri And dağlarını geçerek Şiliyi Arjantine (Pasifiği Atlantiğe) bağlar. Bir başka demiryolu, Bolivyaya uzanır. Gemi seferleri B. A. i işlek ve büyük bir liman durumuna yükseltmiştir. Şehrin kurulu bulunduğu yer yakınında La Plata nehrinin genişliği 40 km dir. Bu limandan hareket eden gemiler bir yandan Kuzey Amerika ve Avrupa limanlarına işler, öte yandan memleketin iç bölümlerini nehir yollariyle denize bağlarlar.

B. A. te tabiî güzellikler az ise de, şehir birçok park-

BUENOS AIRES: Meclis meydanı

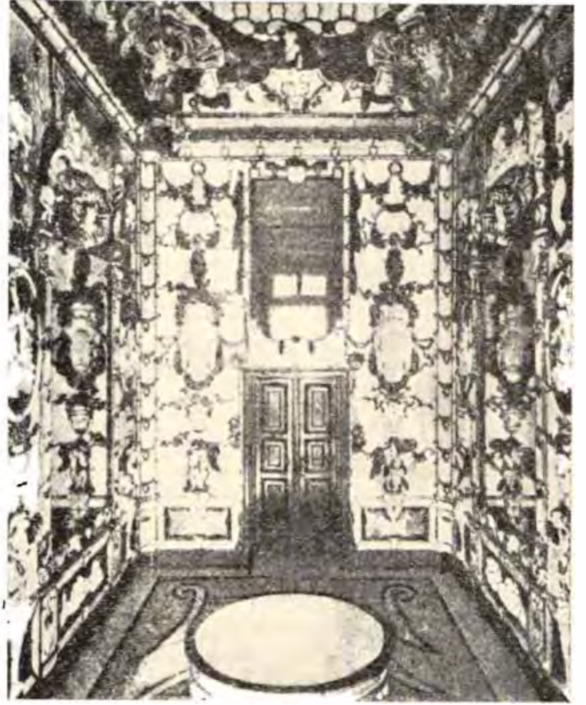
lar, bahçeler güzel yapılarla süslenmiştir. Daha yüz yıl önce orta derecede bir şehir olan B. A., bugün çok serpilerek 192 km^2 lik bir yeri kaplamıştır. Bu büyük genişleme ile ilgili olarak şehir içinde ve yakın çevresinde taşıt işi düzenlenmiş, tramvay, otobüs, otomobil, yeraltı trenleri, şehiriçi trenleri şehrin türlü bölümlerini birbirine bağlamıştır. Şehirde geniş ve birbirine dikey olarak uzanan caddeler yapılmış, mahallelerde düzgün ev sıralarına yer verilmiştir. Bu arada yüksek binalariyle B. A., Kuzey Amerika şehirlerine benzer bir görünüş almıştır.

B. A. te bir üniversite, çeşitli bilim müesseseleri, sanat akademisi, iki yüksek ticaret okulu, endüstri okulları, müzeler ve kütüphaneler vardır.

Tarih: İspanya kıralı V. Carlos, 22 gemi ve 2 000 kişiden müteşekkil bir sefer tertibederek yakın adamlarından olan Pedro de Mendoza'yı yeni bulunan toprakları İspanyaya bağlamağa ve sömürge yapmağa memur etmiş, Güney Amerikaya yönelen kafile La Plata nehri ile Magellan (Magalhães) boğazı arasındaki kıyıları dolaşmış, 1535 te La Plata ağzında bir şehir temeli atarak buna Nuestra Señora de Buenos Aires adı verilmiştir. Yeni kurulan bu şehirdeki İspanyollar, yerlilerin sürekli saldırışlarına uğradıklarından kırılmışlar, hastalık ve açlıktan ölmeğe başlamışlardır. Bu arada Mendoza da hastalanarak öldüğünden idareyi arkadaşı Ayolas ele almış fakat yerlilerin devamlı hücumlariyle harap olan B. A. te tutunamıyan İspanyollar şehri terk ederek (1536), bu keşifler sırasında Ayolas tarafından Paraná ırmağı boyunda kurulan Asunción'a çekilmişlerdir. Ayolas'ın da ölmesi üzerine bu küçük koloninin başına Irala adındaki başarılı bir idareci geçmiştir. Irala, İspanyolları yerli kadınlarla evlenmeğe teşvik etmiş, idarî ve askerî başarılarla sömürgenin sınırlarını genişletmiş, Brezilyadan hayvan getirterek ilk defa memlekette hayvan yetiştirme usulünü kurmuştur. Terk edilmiş olan B. A., 44 yıl sonra, 1580 de Juan de Garay tarafından yeniden kurulmuş, İspanya kırallarının gönderdiği memurlar tarafından idare edilen bu sömürge, XIX. yüzyılın başına kadar bu durumu muhafaza etmiştir. XVIII. yüzyılın Fransız ve Amerikan ihtilâlleri Güney Amerikada da yankılarını gösterdiği zaman B. A. liler de İspanyol idaresinden kurtulmak için her fırsattan faydalanarak uğraşmış, bu şehirde toplanarak memleketin işlerini düzeltme çareleri aranmış, bu arada bugünkü Arjantin (Argentina) in adı (Lat. *argentum* = gümüş) da bu sıralarda B. A. te konmuştur. Böylece 1776 - 1810 arasında İspanyol umumi valilerinin merkezi olmuş bulunan B. A., 1853-1860 arasında bir cumhuriyet halinde idare edilmiş, 1880 de aynı addaki eyaletin merkezi olmuştur. Bugün Arjantin cumhuriyetinin başkenti olan B. A. te, 1910 da ve 1936 da önemli bir Pan - Amerikan konferansı toplanmıştır.

2. Arjantinde bir eyalet. Yüzölçümü 30 800 km^2, nüfusu 4 408 400 (1947) dir. Merkezi, La Plata (Ağustos 1952 - Eylül 1955 arasında bu şehrin adı Eva Perón idi) şehridir. Río de la Plata ve Atlas Okyanusu ile sınırlanmış bulunan B. A., Arjantinin bütün eyaletleri arasında en sık nüfuslu olanı, demiryolu ve şoseleri en çok ve en iyi bulunanıdır. Geniş düzlükler halindeki toprakları çok verimlidir. Hayvancılık ve tahıl başta gelir. B. A. eyaletinin başlıca şehirleri Buenos Aires, La Plata, Bahía Blanca'dır (bk. ARJANTİN, AMERİKA).

BUEN - RETIRO, (İsp. = emin ve rahat melce), Madrid civarında El Retiro parkında bir köşk. XVII. yüzyıl başlarında V. Felipe'nin gözdesi Duka Olivares tarafından inşa ettirilmiş olan bu köşk, 1734 te bütün meşhur tabloları ile birlikte (Tiziano, Velazquez) yanmak suretiyle yok olmuştur. Daha sonra tamir edilerek 1759 - 1808 yılları arasında, III. Carlos tarafından Napoli'den buraya nakledilen kıraliyet porselen ve majolika fabrikası olarak kullanılmıştır. 1808 - 1812 İspanyol - Fransız harbinde parkla birlikte yağma ve tahribedilen bu güzel bina askerî kale haline getirilmiş ve nihayet topçu müzesi olmuştur.

BUEN-RETIRO Sarayı (duvarları çinilerle süslenmiştir)

BUERGER [*bürgir*], **Leo** (1879 - 1943), Amerikan cerrahı. Viyanada doğmuş. New Yorkta ölmüştür. 1901 de Columbia üniversitesi Tıp Kollejini cerrah ve doktor olarak bitirmiştir. Thromboangiitis obliterans diye adlandırdığı kan damarları hastalıklarına ait araştırmalarını 1909 dan itibaren bir seri halinde yayımlamıştır. Bugün bu hastalığa «Buerger hastalığı» adı verilmiş bulunmaktadır.

Histoloji ve patolojide kapsüllerin boyanmasında kullanılan bir boyama metodu da «B. metodu» diye anılır.

Hayatının sonuna kadar New Yorkta hekimlik yapmış olan B. nin 1924 te basılmış en mühim eseri *The Circulatory Disturbances of the Extremities* (Etrafın dolaşım bozuklukları) dır.

B. hastalığı: Tıpta İng. *Presenile spontaneous gangrene* veya Lat. *thromboangiitis obliterans* diye anılan B. H., etrafta ağrı, soğuğa karşı fazla duyarlık, morarma, parestezi ile beliren bir damar hastalığıdır. Erkeklerde kadınlara nazaran daha çok görülür. Hastalık çok defa kan damarlarının intima tabakasının iltihabı ile birlikte bacağın büyük arter veya venalarında başlar. Damarlarda organik, sürekli ve tam tıkanma vardır. Nabız yavaşlar, cildin rengi değişir, hararet azalır, ülser ve gangrene istidat hâsıl olur. Hasta olan kol veya bacak yukarı kaldırılınca solukluk, tekrar sarkıtılınca morluk müşahede olunur. Hastalık çok kere tek taraflıdır ve bacaklarda kollardan fazla görülür. Teşhiste Michel Pachon'un *ossilometre*sinden faydalanılır.

Tedavide istirahat, bol mayi alınması ve damar içine sodyum sitrat veya sodyum klorür zerk edilmesi tavsiye edilir.

BUF (Bouffe): bk. OPERA BUF (Opéra Bouffe).

BUFF [*buf*], **Charlotte** (1753 - 1828), Goethe'nin *Werther*indeki Lotte. Wetzlar'da doğmuş, Hannover'da ölmüştür. Goethe, onu 9 Haziran 1772 de Wetzlar civarında Volpertshausen'da tertibedilen bir kır balosunda tanımıştı. B., o sırada Hannover istinaf mahkemesi kâtibi Joh. Georg Christian Kestner (1741 - 1800) ile nişanlı bulunuyordu (1773 te evlendiler). Goethe ile 1812 de tekrar buluşması, Thomas Mann'ın *Lotte in Weimar* (W. da L.) [1939] adlı eserinde canlandırılmıştır. Hannover'da Kestner müzesi vardır.

BUFFALO [*ba'ilou*], Amerika Birleşik Devletlerinin New York devleti topraklarında bir şehir ve liman. Nüfusu 580 000 (1950) dir. Niagara'nın Erie gölünden çıktığı yerde kurulmuş bulunan B., Niagara - Buffalo endüstri bölgesinin merkezi, demir - çelik fabrikaları, makine, otomobil, uçak endüstrisinin toplandığı bir şehir. Büyük göllerin ikinci büyük aktarma limanı (yılda 20 milyon ton) ve Erie kanalının başlangıç noktasıdır. Şehirde büyük mezbahalar, un fabrikaları vardır. B. demiryolu kavşak yeri olup üniversitesi, kollejleri, kütüphaneleri vardır. B. aynı zamanda tahıl, un, kömür, hayvan, kereste ticareti merkezidir.

BUFFALO BILL: bk. CODY, William Frederick.

BUFFELUS (Bubalus): bk. MANDA.

BUFFER ÇİZELTİ: bk. TAMPON ÇİZELTİ.

BUFFIER [*büfyē*], **Claude** (1611 - 1737), Lehistanda doğmuş bir Fransız rahibi ve filozofu. Polonyada bir Fransız ailesinin çocuğu olarak doğmuş, Pariste ölmüştür. 19 yaşında Jesuit tarikatına girmiş, sonra Pariste Louis - le - Grand Kollejinde öğretmenlik yapmıştır. B., İngiliz sağduyu filozoflarının habercisidir. Ona göre, iç duyumuza dayanarak Tanrı ve hakikatleri ispat etmek bir hayaldir. Bu iç duyu düşüncesidir ki felsefeye birtakım sahte meseleleri sokmuştur. İlk hakikatler, salt mantık hakikatleri olamaz, yani varlıkla doğrudan doğruya ilgileri olmıyan hakikatler, olamaz. En önemli şey, varlıktır, ilk hakikatler de ancak varlık hakkında olabilir. Bu hakikatleri algılıyan insan yetisi ise sağduyudur. B., sağduyuculuğu sayesinde - papaz ve Jesuit olmasına rağmen - Voltaire'in takdirini kazanmıştır. Başlıca eseri: *Traité des premières vérités et de la source de nos jugements* (İlk hakikatler ve yargılarımızın kaynağı hakkında eser) [1717] adını taşır.

BUFFO [İtal. = komik; cemi *buffi*], **Buffone,** İtalyan komik operalarında (*opera buffa*) şarkıcı (*buffo di tenore, buffo di basso*). İyi bir muganni olması gereken B. cantante, daha ziyade komik oyunlar oynıyan B. comico'dan farklıdır. B. adı Fransız ve Alman operası tarafından da kabul edilmiştir. Buffonist terimiyle dar mânada, İtalyan opera heyeti anlaşılır (Tonelli, Monelli, Cosini). Bu heyet 1752 - 1753 arasında Pariste Millî Fransız Opéra Comique'inin meydana gelmesinde büyük rol oynamıştır. Sıfat olarak *buffo* yahut *buffa*, bir müzik parçasının komik hareketini ifade eder; meselâ *duetto buffo* gibi.

BUFFON [*büfō*], **Georges Louis Leclerc, Comte de** (1707 - 1788), Fransız tabiat bilgini. Montbard (Côte - d'Or) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Bourgogne (Burgonya) eyaleti yüksek mahkemesi üyelerinden birinin oğlu olan B., ilkin genç bir lord ile birlikte İngiltere ve İtalyada seyahat etmiş, ayrıca matematiğe ilgi göstermiştir. Sonra, fizik ve tarım ile meşgul olmuş ve bu alanlardaki çalışmaları sayesinde İlimler Akademisine girmişti. 1739 da Hayvanat ve Nebatat Bahçesine müdür tâyin olununca asıl yolunu bulmuş ve tabiiye biliminde çalışmak üzere malzeme toplamağa ve hazırlamağa başlamıştır. 1753 te Fransız Akademisine girmiştir. Üslûba önem vermesi, yaptığı hayvan tasvirlerinin edebiyat antolojilerine girmesi B. u bilim yönünden tanımıyanlar arasında, onun ciddî bir bilgin olmadığı zannını uyandırmıştır. Oysaki, B. daima olaydan hareket eder ve olaya ait bir sonuca varır. Gayesi, modern anlamda tabiat bilimini kurmak olmuştur.

L. de BUFFON

B. un çalışmaları şu alanlara yayılmıştır: Dünyanın tarihi; madenlerin, hayvanların ve insanın tarihi. Bitkilerin tarihi ile uğraşmağa vakit bulamamıştır. Hayvanlar da tamam değildir (bilhassa hayvanlarda kendisine Daubenton gibi bilginler yardım etmiştir).

Canlı nevilerinin değişebileceği düşüncesini ilk defa ortaya atanlardan biri B. dur. Bu bakımdan Lamarck'ın evrimciliği ve dolayısiyle Darwin'in transformizm'inin habercilerindendir.

B. un başarılarının en dikkate değerlerinden biri, dünyanın oluş tarihi hakkındaki görüşüdür. Burada B., müşahede edilebilen fizik ve kimya olayları ile Galilei, Kepler, Newton'un teorilerinden hareket ederek, dünyanın oluşunu yedi devrede tasvir eder. B. un sistemli sınıflamalara önem vermemesi, genel fikirlerle varsayımlara fazla meyletmesi, çalışmalarının bilim bakımından değerini hayli düşürmüştür. Türkçeye «üslûb-ı beyân ayniyle insandır» (Fr. Le style est l'homme même) şeklinde girmiş olan söz, B. un Fransız Akademisine seçilmesi münasebetiyle söylediği nutkun (*Discours sur le style*) hulâsasıdır. Başlıca eseri: *Histoire naturelle générale et particulière* (Umumi ve hususi tabiat tarihi) [36 cilt, 1749 - 1788; C. Lacépède tarafından devam ettirilmiştir] adını taşır. Bunun 1778 de çıkan bir bölümü *Les époques de la nature* (Tabiatın çağları) dür. B. un bütün eserleri birkaç kere basılmıştır. Bunların en değerlisi: A. Richard'ın 1825 - 1828 de yayım-

ladığı *Oeuvres complètes de B., mises en ordre et précédées d'une notice historique* (B. un bütün eserleri; sıraya konmuş ve başına tarihî bir not ilâve edilmiştir) dir.

BUFFONİYA (Buffonia), karanfilgiller (Caryophyllaceae) familyasından, çoğu Akdeniz bölgesinin güney kısımlarında olmak üzere 15 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Türkiyede bilhassa *Buffonia parviflora* türüne raslanır.

BUFFONİYA

BUFO: bk. KARA KURBAĞASI.

BUFONİDE (Bufonidae), kuyruksuz kurbağalar (Anura) takımından kara kurbağalarını içine alan bir familya. Diğer kurbağa familyalarından farklı olarak ağızlarında hiç diş bulunmaz. Ayakları ve ekseriya gövdesi pürtüklü bir deriyle örtülüdür. B. ler bütün dünyaya yayılmışlardır. Sıcak bölgelerde daha zengin çeşitleri vardır. Umumi yavru devresi ve yumurtlama zamanı suda geçen, gelişmiş halde karada yaşıyan gece hayvanlarıdır.

BUFTALMUM (Buphthalmum), bileşikgiller (Compositae) familyasından Avrupada ve Batı Asyada 4 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi uzun ömürlü otsu olan bu bitkilerin *B. salicifolium*, *B. speciosum*, *B. speciosissimum* gibi bazı türleri, sarı veya turuncu renkli büyük, güzel çiçeklerinden dolayı bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Üretilmeleri: Tohumlarının ilkbahar veya yazın bahçeye ekilip sonradan asıl yerlerine dikilmesiyle veyahut dikilmiş yaşlı bitkilerden ayrılan köklü kısımlarla olur.

BUFTALMUM

BUG, Doğu Avrupada iki ırmağın adı: 1. Ukr. Boh (Eskiçağda Hypanis), Ukraynada bir ırmak. Uzunluğu 857 km, çevreği 67 620 km^2 dir. B., kaynağını Volhinyadaki bataklıklardan alır. Ukraynanın dar boğazlarından ve yer yer hızlı akış veren dik eğimli yerlerinden geçer, Karadenize dökülür.

2. Polonyada Vistül ırmağına sağdan karışan büyük bir kol. Uzunluğu 814 km, çevreği 73 280 km^2 dir. Kaynağını Doğu Galiçyada alan ve Varşovanın 25 km kuzeyl asında Vistüle karışan ırmak, ancak bazı bölümlerinde gemi işlemesine elverişlidir. Dnyepr ırmağına Bug-Dnyepr kanaliyle, Memel ırmağına Narew ve Augustowo kanaliyle bağlıdır.

Türk tarihinde Bug: Osmanlı Türklerinin «Aksu» adını verdikleri B. nehri XVIII. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında sınır teşkil etmek bakımından önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti, B. havzası ile ilk defa Kazaklar dolayısı ile ilgilenmişti. XVII. yüzyıl ortalarında bu bölgede oturan Sarıkamış (Jöltıe Vodı) Kazakları, Lehistana tâbi bulunuyorlardı. Fakat bir müddet sonra bunların hatman (başbuğu)ı Doroşenko, Lehlilerden yüz çevirerek Kırım han İslâm Girayla anlaşmış ve bu suretle Osmanlı tabiiyetine girmişti. Buna rağmen Lehistan hükümeti bu kazakları kendi tâbileri sayarak Ukrayna'ya tecavüz edince, Türkiye Lehlilere savaş ilân etmekten çekinmemiş ve 1672 de imzalanan Bucaş Antlaşması (b. bk.) ile Podolya, yani B. nehrinin yukarı bölgesi, Osmanlı topraklarına katılmış ve Ukrayna da Türklerin himayesinde olarak yine Kazakların elinde kalmıştı.

XVII. yüzyıl sonlarından itibaren bu bölgede Osmanlılarla Çarlık Rusyası karşı karşıya geldiklerinden, B. nehri de bundan böyle iki devlet arasında yapılan anlaşmalarda rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında yapılan ilk antlaşmayı teşkil eden 8 Ocak 1681 tarihli Bahçesaray Antlaşması gereğince, her iki devlet Dnepr ile B. arasında kale yapmamayı taahhüdetmişlerdi. Fakat Osmanlı Devleti savaşlardan mağlûp çıkıp her defasında bir miktar arazi kaybetmeğe başlayınca 1774 Kaynarca antlaşması (b. bk.) ile, Dnepr ve B. arasındaki araziyi Rusyaya terk etmek zorunda kalmış, böylece B. nehri iki devlet arasındaki sınırı teşkil etmişti. Bu durum da ancak 18 yıl devam edebilmiş ve 1787 de başlıyan savaşta Osmanlı Devleti yeniden mağlûp olduğu için 1792 Yaş (Iaşi) Antlaşması (b. bk) ile B. ve Dnestr arasındaki bölgeyi Rusyaya bırakmak zorunda kalmıştı. B. nehri o tarihten beri Rus toprakları içinde kalmıştır.

BUGANDA, İngiliz Doğu Afrikasında Uganda protektorasının ortasında bir bölüm. B., Viktoria gölünün kuzeybatı yakasında uzanır. Merkezi, 7 kadar şosenin birleştiği ve demiryolunun geçtiği Kampala şehridir. B. da savanlar geniş yer tutar. Muz, darı, mısır yetiştirilir.

BUGANEZ, bir Amerika Hintlisi ile bir Zenci kadından doğmuş insan.

BUGEAUD [*büjō*], **Thomas Robert** (1784 - 1849), Isly dukası, Fransız mareşali. Limoges'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1804 te humbaracı olarak hassa alayına giren B., I. Napoléon'un yaptığı harblerde albaylığa kadar yükselmiştir. B., Louis Philip'in idaresi altında 1831 de «Kamp mareşali» (maréchal de camp), 1833 te Bordeaux civarındaki Blaye müstahkem mevkiinin kumandanı olmuştur. B., 1836 da Cezayire gitmiş ve burada Abd el Kader'e (Abdülkadir) karşı yapılan savaşlarda kendini göstererek 1840 - 1847 yılları arasında Cezayire genel vali tâyin edildi. Burada askerî teşkilâtı geliştirerek aynı zamanda 1845 te bir sivil idare de tesis etti. 14 Ağustos 1844 te Isly'de Faslılara karşı kazandığı zafere mükâfat olarak mareşallık asâsı ve dukalık payesi ile taltif edilen B., 1848 de Millet Meclisine seçildi. 1849 da başkan Louis Napoléon ona Alp ordularının kumandasını tevdi etti. *Oevres militaires* (Askerî işler) adlı bir eseri 1883 te çıktı.

BUGENHAGEN [*bugënhagën*], **Johann** [**Pomeranus** ve **Dr. Pommer** adlarıyle de anılır] (1485-1558), Alman Protestan ıslahatçısı. Wollin (Pomeranya) de doğmuş, Wittenberg'de ölmüştür. 1520 de Luther'in fikirlerini kabul etmiş, 1525 te Wittenberg'de profesör olmuş, 1528 de Braunschweig'de Protestan kilisesini organize etmiştir. 1529 da Hamburg'da, 1930 da Lübeck'te, 1534 te Pomeranyada, 1537 de Danimarkada, 1542 de de Schleswig-Holstein'de bulunmuştur. 1539 dan sonra Saksonya seçim prensliğinde Generalsuperintendent (başrahip) olmuştur. Luther'e Kitab-ı mukaddes'in tercümesinde yardım etmiş, kendisi de aynı eseri 1533 te Plattdeutsch diline tercüme etmiştir. Melanchthon'la birlikte Leipzig Interim adını taşıyan geçici dinî uzlaşma metnini kaleme almıştır.

BUGENVİLYA (Bougainvillia) [Zool.], sölenterat (Coelenterata) lerin kinitliler (Cnidaria) şubesinin hidrozoa (Hydrozoa) sınıfından bir deniz hayvanı. Şekli küçük bir fidan görünüşündedir. Yarım küre şeklinde kabuklu olan bu medüzler, oseanide (Oceanidae) grupuna bağlanır; tentakülleri doludur; ağız etrafındaki tentaküllerde, küçük avları yakalayıp öldürmeye yarıyan ısırgan şişkinlikler bulunur. Atlantikte yaşarlar.

BUGENVİLYA (Bougainvillea), niktajinase (Nyctaginaceae) familyasından, tropik ve suptropik Amerikada 8 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar dikenli veya dikensiz ağaçlar olup bir kısmı sarılgandır. Bu cinsin bilhassa vatanı Brezilya olan *Bougainvillea spectabilis* ve *B. glabra* türleri, güzel çiçeklerinden dolayı dünyanın her tarafında, hususiyle yurdumuzda birçok bahçelerde yetiştirilen makbul süs bitkileridir. Bu cinsin çiçeklerinin asıl renkli kısmı çiçeğin çanak ve taç yaprakları olmayıp, yüksek yapraklarıdır; asıl taç ve çanak yaprakları çok küçük kalmıştır. B. glabra 4-5 metre yüksekliğinde dikenli dallı, sarılgan bir ağaççık olup yaprakları elips şeklinde uçları sivri ve parlak yeşildir. Bütün yaz çiçek açar. Pembe çiçekli ve çiçekler kırmızı damarlıdırlar. Bir çeşidinin ise (*B. glabra var. Sanderiana*) çiçekleri menekşe rengindedir. Yurdumuzda daha çok yetiştirilen B. spectabilis türünün çiçekleri daha büyük, salkım durumunda ve gül kırmızısı rengindedir. Bu ağaççıkların hepsi sıcak iklim istediklerinden, soğuk memleketlerde bilhassa bodur çeşitleri (B. glabra var. Sanderiana) saksılarda yetiştirilir.

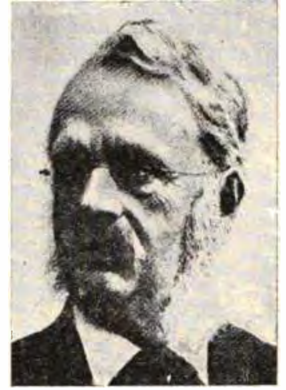

BUGENVİLYA
a. Çiçek açmış dal, b. Çiçek

Yetiştirilmesi: Ocak-Mart aylarında ana bitkiden kesilen pişkin çelikler, sıcak camekânlarda yastıklara dikilerek köklendirilir; sonra kumlu, fundalı topraklı saksılara kaldırılıp, çok güneşli yerlere konur. Güney veya Batı Anadolunun sıcak yerlerinde ise, doğrudan doğruya bahçede asıl yerlerine dikilir. Dikilecek yerin çok güneş görmesi şarttır. Saksıya dikilenler, kışın az sulanmalı ve odanın güneşli, sıcak yerlerine konmalıdır.

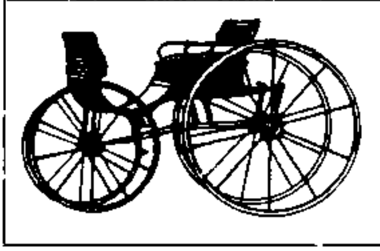
BUGGE, Alexander (1870-1929), Norveçli tarihçi. Kristiania (Oslo) da doğmuş, Kopenhag'da ölmüştür. 1903-1912 yılları arasında Oslo üniversitesinde profesörlük yapan B., Viking'ler devri ve Ortaçağdaki kuzey iktisat tarihi üzerine birçok etütler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Vikingerne* (Viking'ler) [2 cilt, 1904-1906], *Vesterlandenes Indflydelse pao Nordboerne og særlig Nordmæn denes utre kultur i Vikingetiden* (Batının İskandinavya üzerindeki tesiri ve bilhassa Norman [Nordman] ların Vikingler çağındaki dış kültürü) [1905], *Norges historie* (Norveç tarihi) [cilt 1-2, 1910-1916], *Den norske trælasthandels historie* (Norveçin kereste ticareti tarihi) [2 cilt, 1925-1933], *Den norske sjøfarts historie* (Norveç denizcilik tarihi) [1923-1925, R. Tank ile birlikte], *Diplomatarium Norvegicum* (Norveç vesikaları külliyatı)da yayımlamıştır.

BUGGE, Elseno Sophus (1833-1907), Norveçli dilci. Laurvig'de doğmuş, Tønset'te ölmüştür. Oslo (o zamanki Christiania) da, Kopenhagda ve Berlinde okuduktan sonra, 1864 ten 1907 ye kadar Christiania üniversitesinde Mukayeseli Dilbilgisi ve Eski Nord Dili profesörlüğünde bulunmuştur. Dilciliğin birçok şubeleriyle ilgilenmiş olmakla beraber, başlıca, *Edda* şarkılarının ilk tenkidli yayımını *Norroen Fornkvædi*, Christiania 1867) ortaya koymuş olmakla ün kazanmıştır. Eski Norveç mitlerini, halk destanlarını da toplamış, Run yazılarını çözmek için yeni bir metot bulmuştur. Bu alandaki başlıca eserleri şunlardır: *Gamle norske Folkeviser* (Eski Norveç halk şarkıları) [Christiania 1858], *Norroene Skrifter af sanghistorisk Inhold* (Tarihî şarkı konulu Nordca yazılar) [Christiania 1864-1875], *Tolkning af Runeindskriften på Rokstenen i Östergötland* (Östergötland'da Rok taşındaki Run yazıtlarının yorumlanması) [Christiania 1878 ve 1888], *Studier over de nordiske Gude- og Heltesagens Oprindelse* (Eski Nord ilâh ve kahraman destanları hakkında etüdler) [Christiania 1881-1889; Alm. terc.: O. Brenner tarafından, Monaco 1889], *Norges Indskrifter med de ældre Runer* (Eski Run yazısiyle yazılı Norveç yazıtları) [M. Olsen ile beraber, 3 cilt, Christiania 1891-1914], *Bidrag til den ældste skalde digtnings historie* (En eski İskandinav ozan şarkılarının tarihine yardımcı malzeme) [Christiania 1894], *Helgedigtene i den Ældre Edda* (Eski Edda'da Helgi şarkıları) [Kopenhag 1896], *Norsk Sagafortælling og Sagaskrivning i Island* (İslandada Norveççe saga söylenmesi ve saga yazması) [Christiania 1901]. B. nin başka alandaki önemli eserleri de şunlardır: *Altitalische Forschungen* (Eski İtalik dili araştırmaları) [2 kısım, Christiania-Berlin 1875-1878], *Beiträge zur etymologischen Erklärung der armenischen Sprache, I.* (Ermeni dilinin etimolojik açıklanması için yardımcı malzeme, I.) [Christiania 1889],

S. BUGGE

Etruskisch und Armenisch. Sprachvergleichende Forschungen (Etruskça ve Ermenice. Mukayeseli dil araştırmaları) [Christiania 1890], *Der Ursprung der Etrusker durch zwei lemnische Inschriften erläutert* (Etrusklar menşeinin iki Limni yazıtı vasıtasiyle izahı) [Christiania 1886], *Das Verhältnis der Etrusker zu den Indogermanen und der vorgriechischen Bevölkerung Kleinasiens und Griechenlands* (Etrusklarin Hind-Avrupalılarla ve Yunandan önceki Küçük Asya ve Yunanistan halkiyle olan münasebeti) [A. Torp tarafından yayım. Strasbourg 1909], *Lykische Studien* (Lykia etütleri) [2 cilt, Christiania 1897-1901].

BUGGY (İng. *bagi*), çok hafif, iki tekerlekli, çifte okları uzun ve ince olan bir araba çeşidi. Boghei de denir.

B U G G Y

BUGİ DİLİ (Fel. imlâsı: Boegi; y e r l i adı: Vugi), Malezya - Polinezya v e y a Austronezya dil ailesinin İndonezya kolundan Batı bölümü Güney grupunun Batı alt-grupundan bir dil. İndonezyada Selebes (yerli adı: Sulawesi; Batı dillerde: Celebes) adasının güneybatı yarımadasında, Bone körfezinin batı ve kuzey sahillerinde 1 380 000 kişi tarafından konuşulur. Merkezî Selebes'in batı sahillerinde 175 000 kişilik Mandar halkının konuştuğu dil, B. D. ne çok yakın olduğu için, umumiyetle onun bir lehçesi sayılır. B. D. nin müstakil dil olarak en yakın akrabası aynı yarımadanın güney ucunda 630 000 kişi tarafından konuşulan Makasar veya Mangkassar dilidir. Madura (Java'nın kuzeyindeki küçük ada), Bali (Java'nın doğusundaki küçük ada), Sumatra (Açe, Battak veya Batak, Gajō, Minangkabau, Redjang, Lampong v. b. diller) ve bunun yakınındaki Nias, Mentawei, Ergano v. b. adalardaki dillerle, Malakka'daki Malay dili, aynı alt-grup içerisinde B. D. nin yakınlarıdır (Java dili, Borneo [Dayak, v. b.] dilleriyle birlikte, Doğu alt-grupuna girer). Selebes'in kuzey kısmındaki diller (Minhasa, v. b.) Filipin dillerine, merkezdekiler (Toradja, v. b.) le doğudakiler (Loinang, v. b.) ve batıdakiler (Bungku, v. b.) Borneo ve Java dillerine yaklaşır.

B. D. İndonezyanın tarihinde önemli bir rol oynamış, adada eskiden kurulmuş olan Bone, Wadjo, Luwu ve Sopèng devletlerinin dili olmuştur. Şimdi de bir edebiyat dilidir (bk. BUGİ EDEBİYATI). Bugi'ler denizci ve tüccar bir millet oldukları için, dillerini bütün İndonezyaya ve bilhassa Borneo'nun doğu (Kutei mevkii) ve batı (Kapuas ve Sambas nehirlerinin ağızları) sahillerinde, Riouw takımadalarında, kuzey Sumatra'da, küçük Sunda adalarında, Lombok adasının doğu kısmında yaptıkları yerleşmelere yaymışlardır. XVII. yüzyıl başlarında, komşuları Makasar'lardan sonra İslâmlığı kabul ettikleri için, dilleri Arapçanın tesiri altına girmiş, 1669 da adanın Holândalılar tarafından fethi neticesinde de Felemenkçenin tesiri kendini göstermiştir. Hint tesiri, İslâmlığın kabulünden çok evvel başlamıştır. Şimdi bütün İndonezyada resmî dil, yeniden tanzim edilen ve «Bahasa Indonesia» (İndonezya dili) denilen Malay esaslı dildir.

B. D., Malezya-Polinezya dilleri içerisinde, ana dildeki vokal durumunu oldukça iyi muhafaza etmiştir. Kısa ve açık e (imlâda: ĕ; bizdeki ı'ya yakındır) esasına bakılarak «pĕpĕt» (bu terim, Java dilinde ĕ'nin adıdır) şeklinde adlandırılan bu fonetik kanuna göre, Malezya-Polinezya ana dilindeki ĕ vokali Bugi (ve Java) dilinde aynen ĕ olarak kalmış öbür, dillerde a, e, i, o vokallerine çevrilmiştir, meselâ «sırık, baston» mânasına ana şekil **tĕkĕn*, Java *tĕkĕn*, Bugi *tĕkkĕṅ* Makasar *takkaṅ*, Dayak *teken*, Tagal *tikin*, Fiji *itoko*. Bu misalde de görüldüğü gibi, B. D., yakın akrabası olan Makasarcadan ĕ hususunda ayrılmakla beraber, k konsonunu ikizleştirmekte, n konsonunu da ṅ (art-damak n'si) şekline çevirmekte Makasar'la müşterektir. Ana dildeki kelime başı b sesi de B. D. nde yer yer iyi muhafaza edilmiş, fakat kelime ortalarındaki b'ler daima w'ye çevrilmiştir, meselâ «domuz» manasına Malay *bābi*, Bugi *bawi* (krş. Dayak *bawoy*, Alfur *wawi*), «dudak» mânasına Malay *bībir*, Bugi *wiwe*. B. D. çok kere kelime başlarındaki b. (W) konsonunu büsbütün atar, meselâ «çiçek» mânasına Malay *būṅa*, fakat Bugi *uṅa*, «ay» mânasına Malay *būlan*, fakat Bugi *ulĕṅ*. B. D. fonetiğinin bir hususiyeti de y'leri palâtal d (= d') ye çevirmesidir, meselâ «timsah» mânasına Malay *buwāya*, fakat Bugi *buwād'a*, «odun» mânasına Malay *kāyu*, fakat Bugi *ad'u* (krş. Battak *hayu*, Malgaş *hazo*). Ana dilde n'den sonra gelen d konsonu ise, B. D. nde r'ye çevrilmiştir, meselâ «gölge» mânasına Malay *lindun*, Bugi *linruṅ*; ñ'den sonra gelen dž (= bizdeki c) de tš (bizdeki ç) ye kaymıştır, meselâ «vaad» mânasına Malay *djandji* (canci ok.), Bugi *djantji* (canççi ok.). Birçok İndonezya dilleri ana dildeki üvüler r (damak gerisindeki küçük dilden söylenen r; fonetik işareti: R) konsonunu başka seslere çevirmiş olmalarına karşılık, Bugi ve Makasar dilleri (ilâveten Malay ve Tobo-Battak) bu sesi aynen muhafaza etmişlerdir, meselâ «toplardamar» mânasına Bugi, Makasar ve Malay *uRat*, fakat Tagal *ugát*, Dayak *uhat*, Paṅasinan *ulát*, Lampong *uyat*, Malgaş *úzatra*, Tontemboan *o'at*. Kelime sonlarında konson düşürmek, vokal eklemek gibi hadiselerde de Bugi ve Makasar dilleri müşterektirler, meselâ «konuşmak» mânasına Malay *tūtur*, fakat Bugi, Makasar *tutu*, «ödemek» mânasına Malay *bāyar*, fakat Bugi ve Makasar *bayara*. Ana dildeki kelime başı d'leri belli şartlar altında r'ye çevirmekte ise (krş. yukarıdaki d > r değişimi), Makasar dili B. D. nden ayrılır, meselâ «iki» mânasına ana İndonezya **dua*, Bugi ve Malay *dūwa*, fakat Makasar *rūwa* (krş. Tagal *dalawa*, Bisaya *duha*, Ilocan *dua*, Pampaṅo *adua*, Ibanag *due*, Battak *duwa*, Dayak *duā*; Formoza *roa*, Malgaş *roa*, Alfur *rua*, Java *ro*). B. D. nin öbür fonetik hususiyetleri ve morfolojisi için bk. MALEZYA - POLİNEZYA DİLLERİ.

Yazı: Son zamanlara kadar, B. D., Makasar dili ile müşterek olarak, hususî bir alfabe ile yazılırdı (Holândalılar zamanında Latin asıllı alfabe kabul edilmiştir). 23 harf ihtiva eden ve soldan sağa yazılan bu alfabe Hint asıllı olup, İslâmlığın kabulünden evvel, Battak yazısının aracılığiyle Java alfabesinden adapte edilmiştir. Bugi'lerin Müslüman olmalarına rağmen Hindu asıllı alfabe kullanmalarının sebebi budur; Malay'lar Arap asıllı alfabe kullanır; Java alfabesinin esası da Hindistana bağlıdır. Bugi-Makasar alfabesi çok iptidaî bir şekil almış olup, Hint Brāhmī alfabesinin yayılışında Pasifikteki son bitim noktasını temsil eder. Örnek için bk. ALFABE, örnekler levhası II. Ayrıca bk. B. F. Matthes: *Boegineesche Spraakkunst*, 1875; aynı yazar: *Boegineesch- Hollandsch Woordenboek* (etnografa atlası ve ilâve ile birlikte 3 cilt, 1875-1889); A. F. Schut: *Iets over de Boegies van Zuid Celebes*, 1905.

BUGİ EDEBİYATI, İndonezyada Selebes adasının güneybatı yarımadasında, Bugi dili ile yazılı edebiyat; bir kısmı sözlüdür. Bugiler, örnek olarak Malezya - Polinezya ailesinin Java ve Malay gibi daha büyük dillerindeki edebî eserleri ve kalıpları göz önünde bulundurmakla beraber, orijinal sanat eserleri de verebilmişlerdir. Arap ve Hint tesiri her yerde kendini gösterirse de, yerli ilhamla yazılmış eserlere sık sık tesadüf edilir. Meşelâ, kanun dergileri İslâmdan önce veya sonra tedvin edildiklerine göre ikiye ayrılır: İslâmdan öncekilere *latcıva* (Makasar: *rapang*), sonrakilere de *âdat* denir; Gua Wadjo, Boni, Mandar topluluklarının âdat'ı, Bugi kanunnamelerinin başında yer alır. *Kur'an* parafrazlarını bu araya katmak gerekir.

B. E. şiir ve şarkı bakımından oldukça zengindir ve bütün İndonezyada şöhret kazanmıştır. Bugiler kafiyeyi pek geliştirmemiş, şiir sanatında daha çok ahenge ve ritme önem vermiştir. Malay'ların bir nevi açıklamalı bulmaca olup *pantun* denilen dörtlü nazmı Bugilerce taklit edilmemiş, buna karşılık, manzum vecize türü geliştirilmiştir. Bugi şiiri *sinrilik* ve *kēlon* olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi, paralelizm sistemine uyan bir nazımla yazılmış uzunca, epik şiirlere ve mersiyelere verilen umumi bir isimdir. İkincisi de kısa manzumeleri ve aşk şiirlerini adlandırmak için kullanılır. Hikâyelerle sinrilik'lerde, umumiyetle Malay örneklerine göre, İslâmî konular ele alınmıştır: Miracı nebi, hazreti Ali ile Fatime'nin evlenmeleri, Şeyh Zeyna hikâyesi, Emir Hamza hikayesi v. b. gibi. Bunlardan bazısı tarihî vakalara uymayıp hayalidir; meselâ, Peygamberin amcası Emir Hamza, Bugi hikâyesine göre Şah Kubad zamanında doğmuş, oğlu Husrev Nuşirvan zamanında da Sasanî sarayına davet edilerek orada İslâmiyeti yaymıştır (ki İslâmiyetin kuruluşundan 60 küsur sene evvel demektir). Sasanîlerin şöhretini perdelemek maksadiyle Arapların ortaya koydukları bu hikâyelere, bütün İndonezya halkı gibi Bugiler de inanmışlardır (bk. Ph. S. van Ronkel: *De Roman van Amir Hamza,* Leiden 1896).

B. E. ndaki bazı hikâyeler, Türk - Moğol kaynaklarına dayanır. Meselâ *Hikâyat-ı Bahtiyar*da Ekber Şahın oğlu, haremi ile birlikte harice kaçmak zorunda kalır. Yolda bir erkek çocukları doğar, fakat bunu ormanda bırakarak yollarına devam ederler. Bir eşkıya reisi, Sabatihara adındaki bu çocuğu bulup büyütür ve onu da şaki yapar. Yıllar sonra, Ekber'in oğlu vatanına dönerek tahta çıkar, eşkıyalar sarayı basarlar, Sabatihara yakalanır, güzel olduğundan affedilerek saraya alınır ve sonunda sır çözülür. Bāwang (Bāyan Budīmān) kuşu ile iki Hindu fakirinin hikâyesi, Hindistanın *Şukasaptati* denilen «papağan kitabı» (krş. Fars. *Tutiname*) ile Araplārın «kuş dili» (*mantık - ut tayr*, Kur'an Nemil suresi 16; ayrıca Farsçada Feridüddin Attar'ın bu başlığı taşıyan eseri) hikâyesine bağlı bulunmaktadır (bk. H. Clifford: *The Hikayat Raja Budiman,* Singapur 1896), «Kıral Indjilai» hikâyesi Malay'ların «Hikâyat Puspa Wiradja» adlı eserinden alınmış olmakla beraber, yine Hint menşelidir. «Wadjo (Paupau Rikadong) nun kuruluşu» adlı tarihî efsane ise yerli malı sayılır (bk. R. Brandstetter: *Malaio - polynesische Forschungen*: IV. *Die Geschichte von König Indjilai, eine bugische Erzählung,* Luzern 1895, V. *Die Gründung von Wadjo, eine historische Sage aus Südwest - Celebes,* Luzern 1896). Bir kelebek kılığına girerek, Prenses Sīti Bunga - Bunga ile sevişen yağmur ilâhı Karaēnna - bosīyo'nun masalı, Prens Pabuwākkang'ın haremi prenses Āna - gīling - ganrāya'ya âşık olup, onun ölümünden sonra cesedini mezardan çıkararak canlandıran ve onunla evlenen kıral Nākku - palīyari - Lūwu'nun hikâyesi ve nihayet sevdiği güzel Āna - Isamīndara - baīne'yi sihir kuvveti ile kendine bağlamak istiyen, fakat onun ölümüne sebep olan Āna - Ikūn - Djung - barāni'nin hikâyesi gibi eserler öz Bugi malıdır. «Sīti Tjīna ri - Bantāeng» başlıklı eser bir sīnrilik olup, kıskançlık ve poligami unsurlarını ihtiva eder. Güneş prensinin oğlu I - Kāre - badji ile gurub kıralının kızı prenses I - Sāre - budang'ın aşk hikâyesi, İslâmî unsurlarla karışmış bir halk masalıdır. Yine masallar serisinden olan «Sūrabāle» (= «balık şiiri»), balıklar prensinin aşk maceralarını ve «balık düğünleri» ni anlatır.

Tōlo denilen hamasî şiirler, B. E. nda nispeten muahhar devirlerde ortaya konmuştur. Bunlar bilhassa Holândalılarla vuku bulan çarpışmaları ve bunların kahramanlarını terennüm ederler: 1824 - 1825 harbi, Holândalıların yardımı ile Tanette prensesi Iyolle'nin kendi kocasiyle çarpışarak onu kaçırmasını, yine Holândalıların yardımı ile Prens Aru - Palākka'nın, Makasar'ların Gōwa devletini fethetmesi ve bilhassa Daëng Kalaba'nın 1855 te Holândalılara karşı yapılan harbde şehit düşmesi v. b. Bu son hâdiseyi terennüm eden eser, Labakang naibinin emriyle Bugi şairi Abd - ür Reşid tarafından yazılmış, birkaç yıl sonra Felemenkçeye tercümesi ile birlikte basılmıştır (bk. B. F. Matthes: *Het Epos van Daëng Kalaba,* Makassar 1858).

B. E. nın şaheseri *La Galigo* adlı büyük destandır. Mitoloji ve kahramanlık efsaneleriyle karışmış olan ve halkça çok sevilen bu eserde, Bugi ilâhlarının ve kahramanlarının hayatı, İndonezya halkının yaşayış tarzına göre anlatılmıştır. Destanın esas kısmı, 12 bölüme ayrılır; bunun işlenerek genişletilmiş şekilleri de vardır. Destan 5 er heceli vezinle yazılmış, kafiyeler sondan evvelki hecelere isabet ettirilmiştir. La Galīgo, başilâh Batāra gūru'nun gökten enmesi, yeraltı ilâhesi We - Njīlitīmo'nun da yerüstüne çıkmäsı ve bunların birleşmesinden Batāra - lattu'nun doğmasiyle başlar, bunun ahfadı olan Sawēri - gāding'in Odysseus gibi maceralar geçirdikten sonra, La - Galīgo adında bir oğlu olup, beşerî aile hayatının bununla başlaması ile sona erer.

Bk. B. F. Matthes: *Kort Verslag aangaande alle mij in Europa bekende Makassarsche en Boegineesche Handschriften,* 1875; aynı yazar: *Boegineesche Chrestomathie,* 1883 . A. C. Wollheim - Fonseca: *Buginesische Literatur* («Die National - Literatur sämtlicher Völker des Orients» adlı eserinde, I, 1873, s. 657 - 664). A. Baumgartner: *Bugi - Dichtungen*) («Die Literaturen Indiens und Ostasiens» adlı eserinde, 4. bas. 1902, s. 629 - 637).

BUGIARDINI [*buçardīni*], **Giuliano** (1475 - 1554), İtalyan ressamı. Floransada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Çok tesir altında kalmış bir sanatkârdır. Hocaları olan Ghirlândaio ve Mariotto Albertinelli'nin tesirinden başka, yardımcısı ve arkadaşı olan Michelangelo ile Leonardo da Vinci'nin tesirlerini de gösterir. Başlıca eserleri: «Aziz Catharina'nın şehadeti» (Santa Maria Novella, Floransa), «Aziz Catharina'nın nişanlanması» (Pinacoteca, Bologna); Madonna'lar (Berlin ve Leipzig), «Bir rahibenin portresi» (Palazzo Pitti, Floransa). Bu son eserin B. ye ait olduğu şüphelidir.

BUGİ'LER, Selebes (Célèbes) adasının güneyinde Malaya ve Daya'larla birlikte yaşıyan başlıca üç zümreden biri. Yerli dilde kendilerine Tau - Vugie (= Vugi [Vadjo'da bir yer] insanları) derler. B., etnik bakımından Malayo -

Polenezi grupuna g i r e r l e r, 500 000 kişi kadardırlar. Eskiden korsanlıkla geçinen B. bugün fevkalâde gemicidirler. Başlıca i ş l e r i, geçimlerinin temelini teşkil eden balıkçılık ve gemiciliktir. Borneo'da da bir nevi koloni tesis etmişlerdir. Çok cesur, çalışkan ve faal insanlardır. Holândalılar Selebes üzerindeki hâkimiyetlerini devam ettirebilmek için B. le çetin mücadeleye mecbur olmuşlardır. Evvelce kısmen Hindulaşmış olmakla beraber halen Müslümandırlar. Ok ve yay kullanırlar. Hemen hemen çıplak gezerler.

B U G İ tipi

BUGOTU, Melanezya dillerinden biri. Bir adı da «Bush dialect» (İng. = çalı lehçesi) tir. Pasifikte, Britanya Solomon takımadalarına dahil Y s a b e l (Isabelle) adasında konuşulur. Yakın akrabaları, Malait adasındaki Saha, Lau, Fiu, Malu, ve Guadalcanar'daki Maru ve Vaturanga dilleridir. Bk. MELANEZYA DİLLERİ.

BUGRAN (Fr. Bougran, eski şekli: Bouqueran; Buhara şehrinin adı ile ilgili olarak), muhtelif cins kumaşlara verilen ad. Ortaçağda, önce Yunanistanda ve Doğuda, bilhassa Buharada imal edilen bir nevi keten kumaşa B. adı veriliyordu. Patiska inceliğinde olan bu B., Haçlı seferleri yazarlarının «byssus» (>Türk *bez*) dedikleri kumaştır. Bu kumaşın, gittikçe daha kaba olmak üzere, taklitleri yapılmış, nihayet pamuklu bir pike haline getirilmiştir. B., elbisenin muhtelif kısımlarını dik tutmaya yarayan, zamkla sertleştirilmiş, parlak ve kalın kumaş halini XVI. yüzyılda almıştır.

BUGRE. Amerika Kızılderili dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Kaingán ailesinden bir dil. Yakın akrabaları olan Aveicoma, Choqueren veya Choqueleng dilleri ile birlikte, Güney Brezilyanın Santa Catarina bölümündeki ormanlarda, Piquirí ve Iguassú nehirleri arasında, Itajaí, Palmas ve Blumeau şehirleri yakınlarında konuşulur. Bk. KAINGÁN.

BUGU, IV. yüzyılda Hunların kuzeyinde yaşıyan bir kavim. Çin kaynaklarında muhafaza edilen yegâne Hun cümlesindeki «bugu» okunan kelime bu kavmin adı sanılmaktadır. Bu kavim daha çok Kök - Türk İmparatorluğu çağında tanınmıştır. Çin kaynaklarına göre B. 30 000 çadır aileden mürekkep bir kavim olup Dolange'lerin doğusunda göçüp konarlardı. Kök - Türklere bağlı olup bir tümen asker çıkarırlardı. Cesur ve inatçı idiler. Kök - Türk Devletinin dağılışından sonra Tarduş'lara tâbi oldular. Tarduş'ların sukutundan sonra Çine itaat ettiler. 713 yılından sonra B. adına bir kavim olarak raslanamıyor. Kırgız'ların «solkol» u içinde bulunan ve Issıkköl'ün doğusunda, Tekes ırmağı boyunda yaşıyan B. ların bu eski B. Türklerinin kalıntısı olabileceği tahmin edilmektedir (bk. KIRGIZ).

BUGULA: bk. BRİYOZOA.

BUĞA (VII. yüzyıl), Hırvatların kadın başbuğu. B. adı Türkçe olduğundan, B. nın bir Avar - Türk prensesi olması ihtimali vardır. Bk. J. Mikkola: «Archiv für slavische Philologie», cilt XLI, 1927, s. 159; F. Šišić: *Geschichte der Kroaten*, I, Zagreb 1927, s. 388; Gy. Moravcsik: *Byzantinoturcica*, II, Budapeşte 1943, s. 94.

BUĞABAY, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın imamı. Kırk bin baş mandası olduğundan kendisine bu ad takılmış ve evliyalığına inanılmış bir kimsedir. Rumiye'de, türbesi ziyaret yeri olarak tanınmıştır.

BUĞA - El - Kebir [Büyük Buğa] (ölm. 862), Abbasîler zamanında yaşamış büyük Türk kumandanların dan. B. da diğer birçok Türk kumandanları gibi Halife Mu'tasım zamanında belirmiş şahsiyetlerdendir. İlk başarısı, yine bir Türk kumandanı olan Afşin ile birlikte, Hurremî reisi Bâbek'in Azerbaycan ve civarında çıkardığı isyanı bastırmaktır. Göçebe Arapların Medine civarında isyan çıkararak buranın valisini mağlûp etmeleri ve bundan sonra kendilerine iltihak edenlerle kuvvetlerini artırarak Hicaz bölgesinde ciddî bir tehlike teşkil etmeleri üzerine, Halife Vâsık Billâh tarafından bu isyanı bastırmağa memur edilen B., maiyetindeki Türk askerleri ile Hicaza gidip üç sene uğraştıktan sonra, isyancı Arap kabîlelerini tedibederek burada emniyet ve asayişi sağlamıştır.

851 yılında Ermeniler Abbasi kumandanı Yusuf'u ve askerlerini öldürerek büyük bir isyan çıkarmışlardı. Halife bu isyanın bastırılmasına B. yı memur etmiştir. B. âsi Ermenileri tedibetmiş ve bu bölgede işini bitirdikten sonra Tiflis'e gitmiştir. Şehrin hâkimi olan İsmail oğlu İshak müstakil bir hükümdar gibi hareket ederek halifenin emirlerini dinlemiyordu. B. Tiflisi kuşatarak, halkın şiddetli bir müdafaa göstermesine rağmen şehre girmiştir. İshak, oğlu ile beraber yakalanarak derhal öldürülmüştür. Bundan sonra Tiflis civarında bazı kaleleri de zapteden B., Samarra'ya dönmüştür.

858 yılında Samarra'dan Şam'a gelen Halife Mütevekkil buradan B. yı Bizanslılara karşı göndermiştir. B. bu seferde de muktedir bir kumandan olduğunu göstermiş ve Samla adlı şehri zaptetmiştir. B. üç yıl kadar Bizans sınırında kalmıştır. 861 yılında Halife Mütevekkıl öldürüldüğü sırada Sümeyrat şehrinde bulunuyordu Bu hâdiseyi duyar duymaz Samarraya avdet eden B., el - Muntasırın çok kısa süren halifeliğinden sonra 862 yılında el - Mustaîn'in hilâfet makamına geçmesinde başlıca âmil olmuştur. Fakat kendisi de fazla yaşamıyarak aynı yıl içinde vefat etmiştir. Ölümünde yaşı doksanı geçmişti.

B., dindar ve herkese iyilik yapmayı seven bir insandı. O kadar cesurdu ki, bulunduğu ve idare ettiği sayısız savaşlarda asla zırh kullanmaz ve «ölüm zırhın içindedir» derdi.

BUĞA - es - Sağir (Küçük Buğa) [Şarabî] (ölm. 868), Abbasî halifelerinin Türk hassa askeri kumandanı. Küçük B. adaşı Büyük B. gibi, Halife Mu'tasım devrinde tanınmağa başlamış ve Mütevekkil zamanında en büyük hassa askeri kumandanlarından birisi olmuştur.

848 yılında Samarra'dan kaçan Muhammed b. el Baîs Azerbaycandaki Merend şehrinde tekrar isyan bayrağını kaldırmıştı. Azerbaycan valisinin bu isyanı bastıramaması üzerine Halife Mütevekkil, kumandanlarından birkaç kişiyi göndermişse de, bunlar da hiçbir şeye muvaffak olamamışlardır. Mütevekkil 'en sonunda isyanın bastırılmasına Küçük B. yı memur etmiştir. Maiyetindeki Türklerle Sa-

marra'dan hareket eden Küçük B., Merend'e gelerek şehri şiddetli bir muhasara altına almış ve kısa bir zamanda Baîsoğlunu teslime mecbur etmiştir. Galibiyetini bizzat mektup yazarak halifeye bildiren Küçük B., âsi Baîsoğlunu yanına alarak 849 da Samarra'ya dönmüştür. Bundan sonra halife imparatorluğunun idaresi Küçük B. a ile yine Türk olan Vasıf'ın eline geçmiştir. Halife Mütevekkil, Küçük B. ve arkadaşlarının tahakkümünden bıkarak onlardan kurtulmak çarelerini araştırmış ve ilk iş olarak Vasıf'ın malikânelerini müsadere ettirerek bunları nedimine vermiştir. Halifenin haklarındaki tasavvurunu öğrenen Küçük B. ve arkadaşları daha evvel davranarak bir gece Mütevvekkil'i öldürerek yerine oğlu el Muntasır'ı halife yapmışlardır.

Bu suretle Küçük B ve müttefiki Vasıf, Muntasır ve Müstaîn devirlerinde de idareyi ellerinde tutmak imkânını elde etmişler ve 866 yılında yine Vasıf ile birlikte Mustaîn'i hilâfetten çekilmeğe mecbur ederek yerine Mu'tez'i getirmişlerdir. Küçük B., Vasıf öldükten sonra da yeni halifeye tahakküm etmeğe devam etmiştir. Başarılariyle büyük bir gurura kapılmış olan Küçük B., ihtiyatsızca hareketlerde bulunmağa başlamıştı. Bir gece silâhsız bir halde Samarra'da dolaşırken, halifenin adamları tarafından yakalanmış ve onun emri ile derhal öldürülmüştür.

Küçük B. cesur ve dirayetli bir kumandandı. Fakat son zamanlarda kendini kaptırdığı aşırı gurur, en sadık adamlarının kendinden yüz çevirmelerine sebebolmuş ve bu hareketi de hayatına mal olmuştur.

BUĞDAN (Tarih), Rumanyanın, Moldavya (Moldova) eyaletine Osmanlılarca verilen ad. Rumencede Bogdan, Moldova'da hüküm sürmüş olan bir boyar (Rum. boier, boer) ailesinin adıdır. Bu ad, Buğdan voyvodalığını kuran Kuzey Transilvanyalı Bogdan'dan gelmedir. B. a, Avrupa kaynaklarında «Ulahlar ülkesi» mânasına Valachia denilmektedir. B. nın tarihten önceki zamanlarda da meskûn olduğu anlaşılmaktadır. İlkçağda ise burada İskitler ve Thrak soyundan Daklar oturmuştur. Daha sonra buraya Gotlar, Alanlar, Islâvlar ve birçok Türk kabîleleri gelmiştir. Türklerden Hunlar (IV. yüzyıl) ve Avarlar (VI. yüzyıl) buradan Macaristana geçmişler ve orada yerleşmişlerdir. Volga boylarından gelen Bulgarlar (VII yüzyıl) ile Macarlar da buradan geçerek sonradan kendi adlarını verdikleri ülkeye yerleşmişlerdir (IX. yüzyıl). Daha sonra B. a, Peçenekler (IX - XII. yüzyıl). Kumanlar (XI. - XIII. yüzyıl) ve nihayet Moğollar gelmişlerdir (XIII. yüzyıldan sonra).

Bu kavimler yerli halk ile kaynaşıp erimişler ve kendilerinden yalnız bazı hâtıralar ve yer adları kalmıştır. Bunlar içinde varlıklarını bugüne kadar koruyabilenler Gagavuzlar ile Katarlar'dır. B. nın Rumen aslından olup Islâv ve Türklerle karışmış halkına XI. yüzyıldan sonra Ulah (Valah; Rum. Valahi, Vlachi, Valachi, krş. Türk Eflâk) adı verilmiştir.

Altın - Ordu Devleti çökmeğe başlayınca, XIV. yüzyılda, Anjou sülâlesinin elinde bulunan Macar krallığı, doğudan gelen hücumlara karşı, Karpatların doğusunda bir askerî garnizon (marche) kurmuştur. Batu Han bu garnizonun güneyinde yaşıyan Ulahlar ile putatapan Kumanları Hıristiyanlaştırmak için Papanın kurduğu (1227) piskoposluğu, yıkmıştır (1241). B. da müstakil bir devlet kuran Ulah ailesi, daha evvel kuzey Transilvanya (Transylvania, Rum. Ardeal, Türk. Erdel) da Maramureş (Rum. Maramureş) te yaşıyan küçük ve asil bir ailedir. Bu aile, Macar kıralı I. Lajos'a karşı isyan ederek memleketinden ayrılmış ve B. a giderek müstakil bir devlet kurmuştur. B. Devleti kuruluşundan Osmanlı hâkimiyeti altına girinceye kadar memleketi Leh, Macar ve Altın - Ordu devletlerinin hücumlarına karşı korumakta çok güçlük çekmiştir. XV. yüzyılın başından beri B. a yakın olan yerlerde Osmanlı kuvvetleri göründüğünden B. voyvodası Alexandru cel Bun, Lehistan ve Macaristan devletleri arasında paylaşılmaktan korktuğu için Lublin antlaşmasına (1412) katılmış ve Türklerin taarruzuna karşı onlara yardımda bulunmayı yahut bu devletler, Osmanlılara saldırırlarsa birlikte harekete geçmeyi kabul etmiştir. Osmanlılar, Eflâk voyvodası Mihail'i yenerek Dobruca'yı ve aşağı Tuna kalelerini almışlar ve ilk defa B. topraklarına girerek Akkerman kalesini sarmışlardır (1420). II. Murat devrinde Osmanlıların kuzeye doğru baskıları artmış ve Fatih II. Mehmet zamanında B., Osmanlı idaresini kabul etmek zorunda kalmıştır (1455). II. Mehmet, bu ülkeyi yalnız vergiye bağlamış, iç işlerine karışmamış ve başında yerli beyleri bulunan imtiyazlı bir eyalet halinde bırakmıştır. Bundan sonra B., Eflâk beyliği ile birlikte gelişmiştir. B. voyvodası III. Ştefan cel Mare (1457 - 1504), vergisini ödemekle beraber Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak için bazı hareketlere girişmiş ve üzerine gönderilen Osmanlı öncü kuvvetlerini yenmişse de, Kefe'yi Cenevizlerden almış olan Fatih, B. üzerine yürümüş ve her türlü mukavemeti kırarak bütün ülkeyi kati bir şekilde tekrar devletine bağlamıştır. II. Bayezid zamanında B. nın iskelesi ve en önemli gelir kaynakları olan Kili ve Akkerman kalelerinin Osmanlılar tarafından zaptedilmesi voyvodaların istiklâl ümitlerini ve kuvvetini büsbütün kırmıştır. Osmanlılara karşı kazandığı ilk neticesiz zaferden sonra B. voyvodası, Lehistan ve Macaristan kırallarından ve Hıristiyanlık âleminden yardım istemişse de, umduğu yardımı görememiştir. Olaylar kendisine Osmanlıların yenilmez bir kuvvet olduğunu anlattığından bu ünlü voyvoda, ölürken oğluna B. ı, kuvvetli olan Türklerden başka hiçbir millete teslim etmemesini vasiyet etmiş ve bu vasiyeti hemen bütün B. beyleri benimsemiştir. Bu voyvodanın ikinci oğlu Petru Rareş, Osmanlılara karşı ayaklanmak istemiş, fakat ezilmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Mohaç (Mac. Mohács) ta Macar ordularını yok etmesinden (1526) sonra bu havalide Türklere karşı durabilecek tek bir kuvvet kalmamıştı. Erdel (Transilvanya) voyvodası János Szapolyai (Zápolyai), Osmanlı hükümdarını metbu tanımak şartiyle yerinde kalmak imkânını bulmuştu. Kanunî'nin B. üzerine yaptığı seferde Yaş alınmış, âsi voyvoda kaçmış ve devlete sadık bir yerli bey, yanında 500 yeniçeri muhafız bırakılarak voyvodalığa geçirilmiş, Tighina şehri alınarak burada Bender kalesi kurulmuştur. B. halkının bu yeni voyvodayı öldürmesi üzerine, yerine geçen yeni voyvoda, Kili, Akkerman, Bender kalelerine saldırmışsa da, yenilerek kaçmıştır. Bu olaydan sonra Osmanlı hükümdarı, eski voyvada Petru Rareş'i huzuruna çağırtarak elini öptürmüş, oğlu Iliaş'ı rehine olarak İstanbulda alıkoymuş ve vergisini 121 000 dukaya yükselterek ona eski tahtını vermiştir. Petru Rareş, B. ın istiklâli fikrinden vazgeçmiyerek tekrar bir haçlı kuvvete katılmak için gizli ve neticesiz teşebbüslere girişmiş ve bu uğurda paralar sarf etmiştir. Bundan sonra B. voyvodası olan Ilie, Müslümanlığı kabul etmiş, ordularını Avusturya imparatoru Ferdinand'ın taraftarları ile çarpışmak üzere Erdel'e göndermiştir.

II. Selim zamanında da B. voyvodaları istiklâl arzusiyle ayaklanmışlarsa da, neticede ya yenilerek idam edilmişler yahut memleketi bırakıp kaçmışlardır.

XVI. yüzyılın sonlarında voyvoda olan Aron, Avusturya ve Erdel ile anlaşarak Papa VIII. Clemens'ın himayesinde kurulan Mukaddes İttifak'a girmiş ve bu yoldan istiklâle kavuşmak istemiştir. Bu hareket de bir netice vermemiş ve Aron bir müddet sonra Erdel beyi Báthory tarafından öldürülmüştür. Onun yerine geçirilen voyvodayı da Osmanlılara dost olan Lehlilerin adamları öldürmüştür. Eflâk voyvodası Mihail'ın önce kazandığı harbden de bir netice çıkmamış ve bu prensin Avusturya kumandanı tarafından öldürülmesi üzerine bu hareket de durmuştur. XVII. yüzyılda B. da idare ve siyaset bakımından bir değişme olmamıştır. Yalnız bu yüzyıl da, kültür alanında ilerlemeler görülmüş ve birçok manastırlar açılmıştır. Bu yüzyılda Lehistan, B. işlerine karışmağa başlamış ve Hotin kalesini almıştır. Osmanlı hükümdarı II. Osman bu kaleyi sarmış, fakat yeniçerilerin itaatsizliği yüzünden alamamıştır (1620). Yine bu yüzyılda B. ın İstanbula bağlı bulunan kilisesine birçok Rum papazları gönderilmiş ve B. da Rum nüfuzu artmıştır. XVII. yüzyılda B. da en önemli olay, IV. Mehmet zamanında Kameniçe (Ukr. Kamenets) kalesinin alınması (1672) ve ertesi yıl Jan Sobieski ile yapılan harblerden sonra Köprülü Fazıl Ahmet Paşanın duruma düzen vererek Hotin ve dolaylarını B. a bıraktıran Bucaş (Rus. Bucac) antlaşmasını (b. bk.) yapmasıdır.

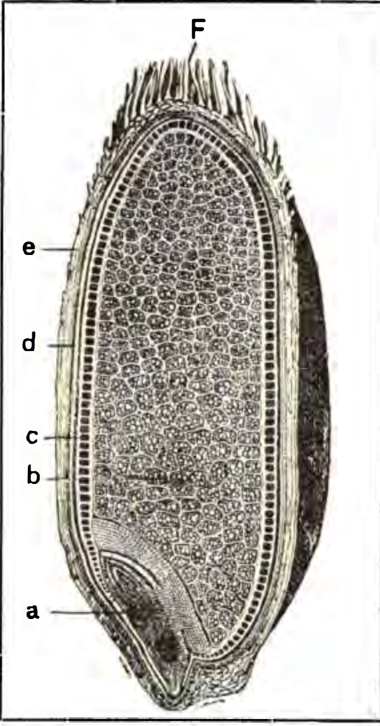
Osmanlı ordularının Viyana önlerinde bozguna uğramasından sonra (1683) Sobieski orduları B. a girmişler fakat Voyvoda Constantin Cantemir, Leh ordularının fütuhatına engel olmuştur. Karlofça (Sırp-Hırv. Srijemski Karlovci, Mac. Karlóca, Alm. Karlowitz) antlaşması ile Lehistan, B. ın kendisine verilmesini istemiş, fakat Osmanlılar buna razı olmamışlardır. Bu voyvodanın oğlu Dimitrie Cantemir İstanbulda uzun zaman kalmış olup Türk kültürü ve sanatı ile yakından ilgilenen bir devlet adamı idi. İstanbulda Küçük Kantemir oğlu adiyle tanınan Dimitrie Cantemir Osmanlı tarihine dair önemli bir eser yazmış, *Kitabu ilmi'l-musiki alâ vechi'l-hurufât* adlı eserini de II. Ahmede takdim etmiştir. Cantemir'in İstanbulda Halice inen Sancaktar yokuşunda yaptırdığı köşk, sonradan III. Ahmedin kızlarından birine verilmiştir. Fakat Cantemir'in Rus çarı Petro ile bir antlaşma imzalaması Rusların B. işlerine karışmasına sebebolmuştur. Bu antlaşma şatları Rusların Prut kıyılarındaki mağlûbiyeti (1711) üzerine tatbık edilememiştir. Cantemir bundan sonra Rusyaya kaçmış ve orada ölmüştür. Cantemir'in ve ondan sonra Eflâk voyvodası Brâncoveanu'nun ihanetleri üzerine Devlet Eflâk ve B. a yerli bey tâyin etmek politikasından vazgeçmiş ve bu eyaletlere Fenerli Rum beylerinden, üçer yıl müddetle voyvoda göndermeğe başlamıştır (1711-1821). Bu devir her iki memleket için de ilerletici bir devir olmamıştır. Yalnız serflık kaldırılmış, köylünün şahsî hürriyetleri tanınmıştır. Küçük Kaynarca antlaşmasından (1774) sonra Ruslar B. ve Eflâkta Ortodoks tebaanın menfaatlerini korumak bahanesiyle konsolosluklar açmışlardır. Bu arada Osmanlı Devleti yararına ve Rusya zararına hareket ettiğini savunan Avusturya da B. ın kuzey taraflarını alıp Bukovina adlı bir eyalet kurmuştur. 1787 Osmanlı-Rus harbi Yaş (Rum. Iaşi) antlaşması (b. bk.) ile bitmiş ve Rusya bu antlaşmada elde ettiği arazi ile B. a çok yaklaşmış, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Dnyestr nehri sınır olmuştur. Rus çariçesi II. Ekaterina da, Eflâk ve B. ı bir Rus komutanı idaresinde birleştirip yeni bir Daçya (Rum. Docia) devleti kurmak ve bu devleti zamanla sınırları içine almak istemiştir. 1806-1812 harbleri sonunda imzalanan Bükreş antlaşması (b. bk.) ile de Rusya, Kili, Akkerman, Bender kalelerini içine alan Besarabyayı almıştır. Eflâk ve B. da Fenerli Rumlara karşı bir ayaklanma olması üzerine, bu memleketlerin Rum beylerini istemediğini daha önceden anlamış bulunan II. Mahmut, artık buraya Rum beyi göndermemiş, tekrar yerli beyler tâyin etmiştir (1821). Akkerman antlaşması (1826) ile de bunların yedi yıl müddetle vazife görmeleri kararlaştırılmıştır. Edirne antlaşması (1829) ile biten Osmanlı-Rus harbinde Ruslar tekrar Osmanlıların Memleketeyn dedikleri Eflâk-B. a girip Tuna ağızlarını almışlar ve harb masrafları ödeninceye kadar Memleketeynde kalmışlar, bu sırada kurdukları teşkilât ile de işleri karıştırmışlardır. 1848 yılında Yaş şehrinde vuku bulan küçük bir ayaklanma, Rus ordularının tekrar buraya girmelerine sebebolmuştur. Baltalimanı antlaşmasından (1849) sonra iki devlet, B. da, Grigore Ghica'yı (1849-1854) prens tâyin etmişlerdir. Bundan sonra Eflâk-B. da, milliyet fikirleri ve bu iki eyaletin birleştirilmesi temayülü büsbütün kuvvetlenmiştir. Paris antlaşması (1856) ile biten Kırım harbinden sonra Rusya, Memleketeyn işlerinden uzaklaştırılmış ve bu eyaletlerin bütünlüğü Fransa, İngiltere, İtalya tarafından garanti edilmiştir. Fransanın Eflâk-B. eyaletlerini birleştirme politikası. Osmanlı ve Avusturya devletlerinin muhalefetiyle karşılaşmış, fakat yapılan plebisit halkın birleşmeyi istediğini göstermiş ve Alexandru Ion Cuza (1859-1866) her iki eyalette de prens seçilmiştir (24 Ocak 1859). İstanbula giden Cuza, Küçüksu kasrında misafir edilmiş ve Osmanlı hükümdarı I. Abdülaziz. Memleketeynin Rumanya adı ile birleşmesini kabul etmiştir. Cuza'dan sonra Hohenzollern-Sigmaringen soyundan Prens Carol seçilmiştir. 1877 Osmanlı-Rus harbinde Rumanya, Ruslardan, istiklâl için teminat alarak harbe girmiştir. Rumanyanın istiklâli önce Ayastefanos, sonra da Berlin antlaşması (1878) ile tanınmış ve Rumanya 1881 yılında krallık haline gelmiştir. Rusya Besarabyayı tekrar almış ve Birinci Dünya Harbinden sonra burası yeniden Rumanyaya verilmiştir. Sovyet S. Cumhuriyetleri, İkinci Dünya Harbinden sonra Besarabyayı ilhak etmiştir. Bk. BESARABYA.

BUĞDAY (Fr. Blé, İng. Wheat, Alm. Weizen, Lat. Triticum), buğdaygiller (Gramineae) familyasından Triticum cinsine ait senelik bir bitki.

Dış görünüşü: Kökü saçaklı, yaprakları şerit gibidir. Köklerin büyük kısmı toprağın 30 cm kalınlığındaki üst katında yayılmakla beraber bazıları 1,5-2 m ve hattâ daha derinlere de inerler. Bir taraftan B. kökleri toprak içinde yayılıp saçaklanırken, öte yandan da toprak içinde dışa yakın boğum topluluğundan birinci, ikinci ve başka dereceden saplar çıkarak kardeşlenir.

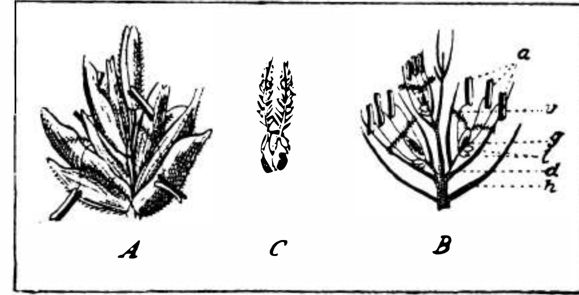
Tohum ve fizyolojisi: Bitkinin yetiştirildiği tohum, bir caryopse, yani çatlamıyan tek taneli bir meyvadır. Yemişin ince kabuğu, yani perikarp (péricarpe)ı ile tohum tanesinin kabı, meyvada birbirine o kadar sıkı sıkıya bağlıdır ki ayrılmaları mümkün değildir. Tohumun rengi umumiyetle açık kremi andırır, bazan da kırmızıya çalar. Bazı Habeşistan buğdaylarında ise erguvanîdir. Kıllarla kaplı olan ucundan başka bütün yüzeyi düzdür. Arkası (dorsal kısmı) bir çıkıntı teşkil eder (Konvekstir); karnı (ventral

kısmı) ise uzunlamasına bir çığır gösterir. Tohumun kaidesinde, dorsal kısımda, oval, buruşuk bir saha görülür: tohumun embriyonu bunun altında saklıdır. Emb riyonun birkaç rudimenter kökçükleri ve ucunda da bir koncası vardır. Plumula denilen bu uç koncadan bitkinin gövdesi ve yaprakları hâsıl olur. Üst deri (épiderme)nin altında meyva kabuğu (péricarpe) na ait olan birkaç hücre tabakası vardır. Bunların içersinde tohum kabuğu (testa) ve besidoku (endosperme) adlarını taşıyan kısımlar bulunur. Tohum kabuğu, embriyonun etrafını saran kısım; besidoku ise tohumun unu andıran muhtevasıdır. Besidokunun dış tabakası, kübik hücrelerden ibarettir. Bu hücreler, başlıca maddeleri protein olan pek küçük alöron (aleurone) tanelerinden ibarettir. Geri kalanı, ki bu besidokunun en büyük

Buğday tanesinin kesiti

a. Embriyon, b. Endosperm, c. Alöron katı, d. Tohum kabuğu (testa), e. Meyva kabuğu (pericarp), f. tüyler

A. Buğday başakçığı, *B.* Başakçık diyagramı, *C.* Dişi organ, a. Ercikler, v. Dişi organın tepecikleri, g. Dişi organ yumurtalığı, l. Pulcuklar, d. Kavuz, h. Kapçık

kısmını teşkil eder, ince cidarlı hücreler yığınıdır. Bu hücrelerin içerisinde çok büyük sayıda kola tanecikleri bulunur. Bu tanecikler, proteinlerden müteşekkil bir kalıbın içinde yerleşmişlerdir. Bu proteinlerin başlıcası, süngerimsi delikli ekmeğin imali için elzem olan glüten'dir.

Faydaları ve üstünlüğü: İnsanlarca besin olarak kullanılan en önemli üç dört cins tahıl arasında B. (Triticum) en başta gelir. En iyi ekmek B. dan yapılır ve ekmek şeklinde dünyanın en medenî bölgelerinde de istıhlâk edılir. B. ın tarihten önceki devirlerden beri insan ve hattâ kısmen hayvan besini olarak kullanılagelmiş olması başlıca şu sebeplere dayanır: 1. İçindeki protein nişasta ve vitaminler bakımından mükemmel bir gıdadır, 2. Başka mahsullere kıyasla daha uzun zaman ve kolayca muhafazası mümkündür, 3. Ziraat usulleri daha basittir, 4. Hemen her iklimde ve toprakta yetişir; soğuk, kurak yerlerde de yetiştiği için dünya üzerinde geniş bir şekilde yayılmıştır, 5. Düşük kaliteli B. lar ve değirmencilik, sanayi artıkları mükemmel hayvan yemi olur, 6 Sanayide bilhassa nişasta ve alkol sanayiinde kullanılan bir ham maddedir.

B. ın menşei: Bu kadar önemli olan B. ın menşei, ilk ziraatının nerede yapıldığı ve intişar ettiği yerin tesbiti hususunda bugüne kadar pek çok araştırmalar yapılmıştır: 1. Avrupada Cilâlıtaş devrinde B. ve arpa ziraatına başlanmıştır. Nitekim yapılan kazılarda, *Tr. vulgare. Tr. compactum* cinsleri ile kaplıca bulunmuştur, 2. Türkistan'da Anav (b. bk. ; Anau)da 1904 te yapılan kazılarda *Tr. vulgare* bulunmuştur. Raphael Pumpelly bunların milâttan 8 000 sene evveline ait olduğunu, aynı hafriyatta bulunmuş olan H. Schmidt ise milâttan 3 000 sene evveline ait olduğunu tahmin etmişlerdir. 3. M. Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender tarafından İran sarayında bulunan bir kâğıtta askerler için sarfedilen B. unu, irmik, arpa ve germikten bahsedilmektedir, 4. 1935 - 1936 yılında memleketimizde Alacahöyük (b. bk.) te yapılmış olan kazılarda da *Tr. vulgare, Tr. compactum. Tr. durum* bulunmuştur. Burada dikkat edilecek bir nokta vardır. Durum (sert) B. ı, sadece Alacahöyük'te bulunmuştur, 5. Mısır mezarlarında da kaplıca, germik ve az miktarda B. a raslanmıştır. 6. Yazarların bir kısmı da buğdayın menşei olarak eski Mezopotamya üzerinde durmaktadır. Bunlara göre burası ilk medeniyetin ve ziraatin beşiği telâkki edılmektedir. Halbuki Mezopotamya'nın ilk sâkinleri olan Sumerlilerin O.ta Asya Türk yurtlariyle olan ilgileri bilinmektedir. Görülüyor ki belirli bir yer zikredilmemekle beraber bütün araştırmalar B. ın menşeini Ön ve Orta Asyaya bağlamaktadır (bk. Plânj).

Biyolojik araştırmalar: Tarih çalışmalariyle paralel olarak, B. ın menşeini tesbit bakımından biyolojik araştırmalar da yapılmıştır. Bir tesalüp mahsulü olan B. ın, hangi türlerin birleşiminden meydana geldiği, nebatî vasıfları üzerinde durulmak suretiyle araştırılmış, bir tasnif toblosu meydana getirilmiştir. 1. August Schulz'a göre (*Die Geschichte der kultivierten Getreide* [Ziraati yapılan tahılın tarihi], Halle 1913) B. ın şeceresi şöyledir (bk. Cetvel I.).

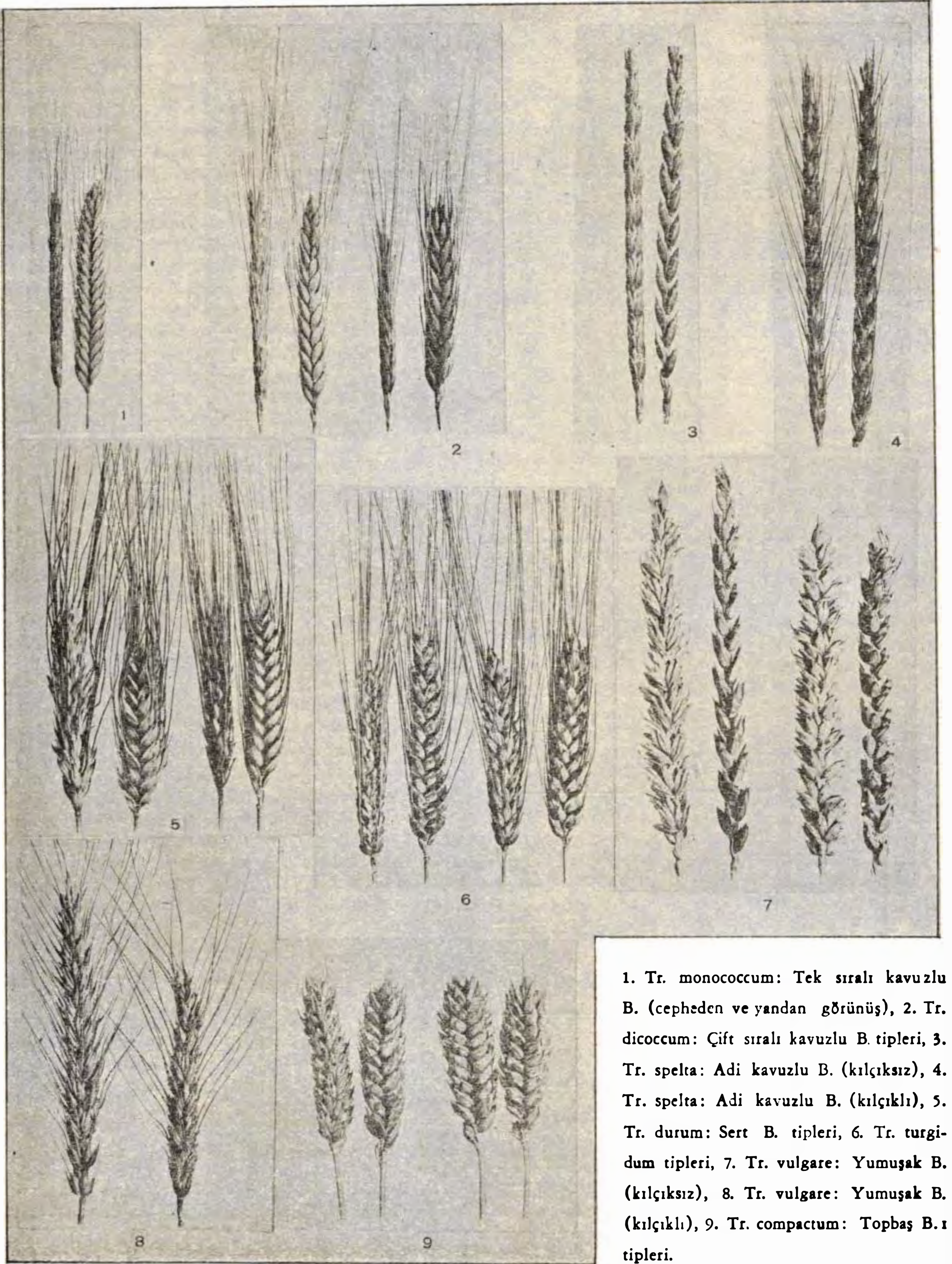
Bu tablo B. ların tasnifinde oldukça işe yaramış, birçokları tarafından benimsenmiştir. Bundan sonra bazı araştırıcılar tarafından yapılan çalışmalara göre mezkûr tablo teyidedilmiş ve hattâ sitolojik araştırmalar neticesinde birinci serinin 14 kromozomlu, ikinci serinin 28 ve üçüncü serinin 42 kromozomlu olduğunun anlaşılması üzerine Schulz'un tablosu kuvvet kazanmış ve B. ları buna göre tasnif etmek âdet olmuştur.

2. Dünya B. monografisini hazırlamış bulunan John Percival, *The Wheat Plant* (B. bitkisi) [Londra 1921] adlı eserinde Schulz'un sistemini kabul etmekle beraber bazı tadiller yapmaktadır.

3. İngilizlerden H. Peake (*The Origins of Agriculture* [Ziraatın menşei], Londra 1928) de B. ın ana yurdunu Orta Asya ve Türkistan olarak gösteriyor (bk. Şecere).

Ancak vulgare B. ının aegylops'la dicoccoides'in tabiî tesallübünden meydana geldiği henüz ispat edilememiştir.

4. Üçüncü nazariye Dr. K. A. Flaksberger tarafından kurulmuştur. Bu araştırıcı da (*Pşeniţsa* [Buğday] monogra-

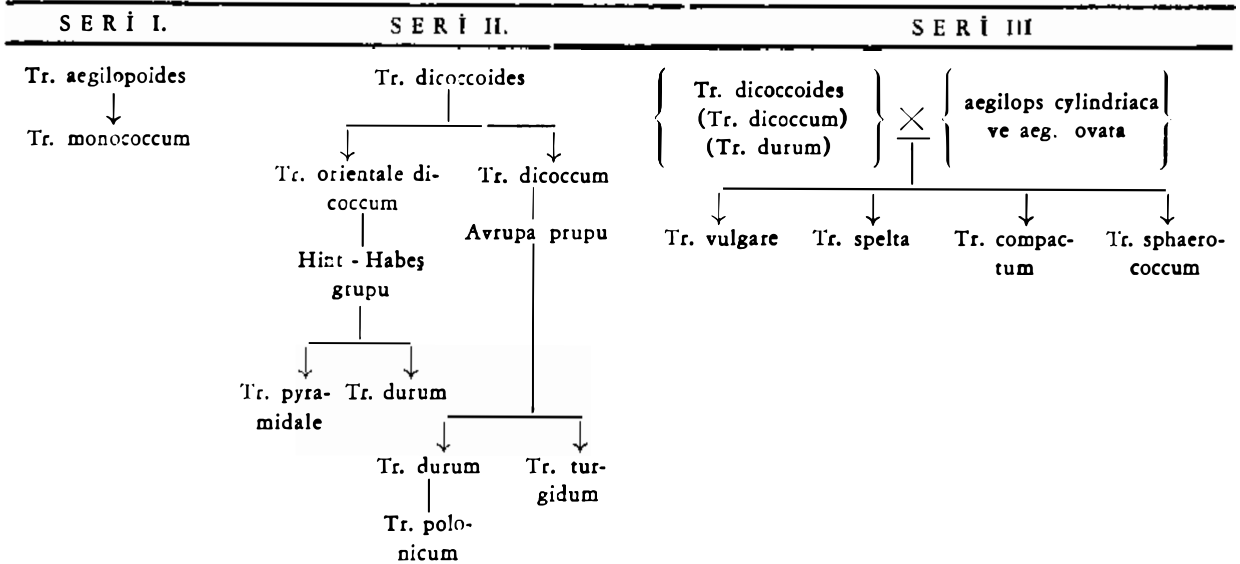

1. Tr. monococcum: Tek sıralı kavuzlu B. (cepheden ve yandan görünüş), 2. Tr. dicoccum: Çift sıralı kavuzlu B. tipleri, 3. Tr. spelta: Adi kavuzlu B. (kılçıksız), 4. Tr. spelta: Adi kavuzlu B. (kılçıklı), 5. Tr. durum: Sert B. tipleri, 6. Tr. turgidum tipleri, 7. Tr. vulgare: Yumuşak B. (kılçıksız), 8. Tr. vulgare: Yumuşak B. (kılçıklı), 9. Tr. compactum: Topbaş B.ı tipleri.

August Schulz'a göre B. ın şeceresi (I.)

Ecdadı	Kapalı B. şekli	Ziraatı yapılan gruplar	Çıplak B. şekli — Normal	Çıplak B. şekli — Gayri muntazam
1. Tek taneli kaplıca şekli	Tr. aegilopoides	Tr. monococcum	Yetiştirilmiyor	Yetiştirilmiyor
2. Gernik grupu (sert buğday serisi)	Tr. dicoccoides	Tr. dicoccum	Tr. durum Tr. turgidum	Tr. polonicum tanınmıyor
3. Spelta (yumuşak buğday serisi)	Malûm değil	Tr. spelta	Tr. vulgare Tr. compactum Tr. vulg. X Tr. compactum = Tr. capitatum	Tanınmıyor

Percival'a göre B. ın jenetik şeceresi

fisi, Moskova 1938) B. ın menşeinin yabani formlar olduğunu, ilk teşekkül edenin 14 kromozomlu ve müteakip B. ların kromozom adetlerinin bir misli artmak suretiyle meydana geldiğini ve buna göre B. ın menşeinin Ön Asya, Batı İran ve Kuzey Arabistan olduğunu kabul ediyor.

Yukardaki dört maddede belirtildiği üzere yumuşak B. (vulgare) ın ecdadı ve yabani formları henüz bulunamamıştır.

Bu bakımdan her dört görüş de henüz nazariye halindedir.

5. Rus alimi N. İ. Vavilov: (*Tsentrı proishojdeniya kul'turnıh rasteniy* [Kültür bitkilerinin menşe merkezleri], «Trudı po prikladnoy botanike i selektsii» adlı dergide, cilt XVI, fasikül 2. Leningrad 1926; İng. olarak *Studies on the Origin of Cultivated Plants* [Kültür bitkilerinin menşei üzerinde incelemeler], Leningrad 1926) meseleyi başka bir zaviyeden, biyolojik - coğrafya yönünden ele almaktadır.

Buna göre, yabani formlarının ve fazla adette çeşitlerinin bulunduğu yer B. ın menşeidir. Menşe yerinden coğrafî olarak uzaklaşıldıkça yabani çeşitlerinin adedi azalacaktır.

Ancak her çeşidin coğrafî dağılışını ve bittiği sınırları tesbit etmek, bulunan çeşitleri birbiriyle mukayese etmek, oldukça uzun bir araştırmayı icap ettirmektedir. Bu araştırma yapılmış ve yapılmaktadır.

Son olarak B. türlerini şu üç grupta toplamak mümkündür:

I. Diploid grupu = 14 kromozomlu:

1. *Tr. spontaneum* = yabani kaplıcalar:
   - a. *Tr thaudar* = iki kılçıklı yabani kaplıca
   - b. *Tr. aegylopoides* = tek kılçıklı yabani kaplıca

2. *Tr. monococcum* = ekilen kaplıca = siyez: Trakya ve Anadoluda yabani kaplıcalara raslandığı gibi Çorum, Sinop, Samsundan itibaren Batı Karadeniz, Marmara ve Trakya bölgelerinde geniş mikyasta kaplıca ziraati yapılmaktadır.

II. Tetraploid grupu nevileri = 28 kromozomlu:

1. *Tr. durum* = sert B.:
   - a. *Tr. durum abyssinicum*:
   - b. *Tr. durum expansum*:
     - aa. Tr. durum commune
     - bb. Tr. duro-oblongum
     - cc. Tr. duro-compactum

Tr. durum abyssinicum: Habeşistanda bulunduğu için bu ad takılmıştır. Hattâ Vavilov kendi nazariyesine göre bu çeşidi durum'ların menşei telâkki etmektedir. Halbuki Tr. durum expansum'un dünyada tesbit edilmiş bulunan

109 çeşidinden 102 sinin Türkiyede bulunduğu tesbit edilmiştir. Diğer 7 nev'in-de bulunması ihtimali vardır. Ayrıca, durum'ların yabanisi telâkki edilen dicoccoides'lere Toroslarda raslandığına göre, durum'ların menşeinin Anadolu olması ihtimali daha kuvvetlidir.

2. *Tr. turgidum* = kaba tahıl: Daha çok Akdeniz havzasına yayılmıştır. Akdenizden Habeşistana gitmiştir. 72 çeşidinden şimdiye kadar 48 i Türkiyede bulunmuştur.

3 *Tr. polonicum L*: Iki grupa ayrılmaktadır: a. Habeşistan grupu, b. Akdeniz grupu.

Şimdiye kadar a grupundan 6, ve b grupundan 32 çeşit tesbit edilmiştir. Türkiyedeki Tr. polonicum'lar Akdeniz grupuna dahildir. Başakları kısa, sık ve geniştir. Türkiyede şimdiye kadar 12 çeşidi bulunmuştur.

4 *Tr. persicum vavi*: Adı İranlı olmakla beraber Güney Kafkasyada bulunmuştur. Haricî şekli yumuşak buğdaylara benzer. Bu çeşide başka bir yerde raslanmadığına göre menşei Güney Kafkasyadır.

5. *Tr. dicoccum*: Gerniktir. Kazılarda daima arpa ile bulunduğuna göre eskiden önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu önem gittikçe kaybolmaktadır. Kastamonu - Bolu havalisinde bir miktar ekilmektedir.

6. *Tr. timoteevi zhuk*: Bu çeşit de yalnız Gürcistanda bulunmuştur 2 formu tesbit edilebilmiştir.

III. **Hexaploid grupu = 42 kromozomlu:** Bu grupa dahil B nevilerinin yabani şekillerinin henüz bilinmediği ve menşelerinin de malûm olmadığı yukarıda belirtilmişti. Ancak Vavilov bu grupun menşeinin Batı Asya (Pamir), Afganistan, Kuzey Hindistan ve İran olduğunu ileri sürüyor.

Bu grupun, Tr. sphaerococcum, Tr. vavilof, Tr. macha, Tr. spelta gibi türleri varsa da ekimleri bir iki yere inhisar etmiş olup hiçbir iktisadî kıymetleri yoktur. Bu grupun iki mühim türü vardır: a. Tr. compactum, Anadolu, Güney Kafkasya, Afganistan ve Kuzey Amerikada ekilir Az olmakla beraber Avrupada da ekilmektedir. 137 çeşidi vardır. Bunlardan 100 tanesi Anadoluda bulunduğuna göre, Vavilov'un nazariyesi gereğince compactum'ların menşei Anadoludur. b. Tr. vulgare dünyada en fazla ekilen ve üzerinde durulan bir çeşittir. Bu çeşitlere en fazla Afganistan, İran ve Türkiyede raslanmaktadır. Dünyada 270 çeşidi tesbit edilmiş ve bunun 223 tanesine Türkiyede raslanmıştır.

Netice: Yukarıdaki izahata göre B. ın menşei hakkında henüz tam bir mutabakata varılamamıştır. Ancak, Ön Asya ve bilhassa Anadoluda: 1. Tarih ve arkeoloji araştırmalarında belgelerine raslanması, 2. Bu toprakların ilk medeniyetin beşiği olması, 3. Yabani formlarına ve ecdadına, 4 Bol miktarda çeşitlerine tesadüf edilmekte olması dolayısiyle buğdayın vatanının buraları olması ihtimali kuvvetlidir.

B. ın coğrafî dağılışı: B. ın yetişmesi toprak, suhunet, rutubet bakımından güçlük göstermez. Bu bakımdan dünyada gayet geniş bir ziraat sahası kaplar. Kuzey yarımküresinde 18 - 67, bazılarına göre 30 - 60 ve Güney yarımküresinde 20 - 40, bazılarına göre 27 - 40 enlemleri arasında, Alpler'de 1 200. Meksikada 3 000 ve Tibette 5 000 metreye kadar buğday ziraatı yapılabilmektedir. Türkiye 35° 49′ ile 42° 05′ 56″ enlemleri arasında bulunduğuna göre, her tarafında B. ziraati yapılabilir.

Iklim ve toprak şartları: B., soğuğa mukavimdir. Ancak yıllık ısı ortalaması 3,75° C den aşağı olan yerlerde B. yetişmez, yani kemale ermez. Normal olarak yıllık ısı ortalaması 7 - 18° C olmalıdır. Bir bitme devresinde 2 000-3 050° C ısıya ihtiyacı vardır. Iklim bakımından Tr. vulgare en geniş sahayı, ikinci derecede Tr. compactum, üçüncü derecede ve kısmen mutedil yerlerde Tr. durum çeşitleri yetişir. Türkiye iklimi çok müsait olduğundan her üç nevi de bol bol yetişmektedir. B. fazla yağışlı, ratıp, münhat, bataklık yerlerden hoşlanmaz. Ağır killi, çorak topraklar hariç, her türlü toprakta yetişir.

B. hastalıkları: B. a musallat olan asalaklar ve bunların doğurduğu pas (kınacık), sürme (kör), rastık gibi hastalıklar (kara pas [Puccinia graminis], sarı pas [Puccinia glumarum], sürme mantarları [Tilletia tritici, Tilletia levis], B. rastığı [Ustilago tritici] v. b.) için bk. BİTKİ HASTALIKLARI ve aynı maddede levha VI; ayrıca bk. BUĞDAY BİTİ, BUĞDAY SOLUCANI, PAS HASTALIKLARI, RASTIK HASTALIKLARI, SÜRME HASTALIKLARI.

B. ın terkibi: B., neslinin idamesini ve yeryüzünde üremesini sağlamak için bazı maddeleri kendinde toplamaktadır. B. tanesi, çimlenme esnasında bu maddelerden istifade ettiği gibi bunlardan insanlar da faydalanmaktadır.

Yetiştirme şartları ve yetiştirildikleri yerin tabiat şartlarına göre nisbetler değişik olmakla beraber B. tanesi kabuk, alöron (aleurone), rüşeym ve besidoku (endosperme) olmak üzere dört kısımdan müteşekkildir. Kabuk: Tanenin % 5 ini teşkil eden kabuk, çoğunluğu sellüzoz olmak üzere hemi'sellüloz, pentozan ve hekzozlardan müteşekkildir. Bunlar unun kepeğini teşkil eder. Alöron: Nisbeti % 7 - 9 dur. Azotlu maddelerden, yağ, kül ve vitaminlerden müteşekkildir. Besidoku: Tanenin % 83 - 85 idir. Öz protein ve nişastadan müteşekkildir. Rüşeym: Tanenin canlı kısmıdır. Müsait vasatta çimlenir.

Bu katlarda ayrıca su ve madenî maddeler vardır: Önemli maddeler: Nişasta: Tanenin % 60 - 70 idir. Besidoku tabakasında tanecikler halinde öz proteinle beraber bulunur. Diğer önemli maddelerin nisbetleri şöyledir: Sellüloz: % 0,4 - 3 72, Şeker: % 0 90 - 3,02, Yağ: % 2,18, Su: % 6 - 23, Kül: % 1,35 - 2,94, Azotlu maddeler: % 12 - 13. Proteinin miktarı ve kalitesi ekmeğin evsafı üzerinde birinci derecede müessirdir. Proteini fazla ve evsafı yüksek B.-lardan sünger gibi kabarık, pişkin ekmek yapılabilir.

Vitaminler: Bugüne kadar B. tanesinde suda münhal B_1, B_2, P_6P, yağda eriyen A ve D nin provitamini ve E vitaminleri tesbit edilmiştir. Bu vitaminler insanları hastalıklara karşı korudukları gibi büyümeyi de sağlarlar.

İnsanların beslenmesinde B. ın yeri: Başlıca memleketlerde nüfus başına yılda sarfedilen buğday miktarları aşağıdadır(bk. Cetvel II.).

En çok B. yetiştiren memleketlerin 1948 - 1950 ekim ve istihsâl ortalamaları ile 1952 - 1953 yılları ekim ve istihsalleri, Gıda ve Tarım teşkilâtı Haziran 1955 bültenine göre aşağıda gösterilmiştir (bk. cetvel III.).

Bir milyon hektardan az eken ve bir milyon tondan aşağı istihsal eden memleketlerle Sovyetler Birliği ve nüfuzu altındaki memleketler bu cetvele dahil edilememiştir. Bu memleketlerden B. ihracatcılığı bakımından Kanada birinci, Avustralya ikinci, Amerika Birleşik Devletleri üçüncü ve Arjantin dördüncü derecede gelir.

İktisadî bakımdan B. ve B. piyasaları: B., besin mahsulleri arasında ticareti en geniş olan bir maddedir. Gerçekten yılda 120 - 150 milyon kental B. alış veriş konusu olmaktadır. Kömür, petrol, hattâ demir ve demir

B. Sarfiyat Cetveli (II.)

Fazla B. sarfeden memleketler	Kg.	Orta derecede B. sarfeden memleketler	Kg.	Az B. sarfeden memleketler	Kg.
Fransa	220	Danimarka	145	İsveç	95
Türkiye	201	İsviçre	145	Portekiz	79
İtalya	189	Yunanistan	139	Almanya	73
Belçika	188	Holânda	125	Norveç	71
İspanya	177	Amerika B. Devletleri	109	Finlandiya	46
İngiltere	158				

Ekim ve İstihsal Cetveli (III.)

Memleketin adı	EKİM 1 000 hektar			İSTİHSAL 1 000 ton metrik		
	1948 - 1950	1952	1953	1948 - 1950	1952	1953
Amerika B. Devletleri	28 319	28 702	27 381	30 960	35 352	31 829
Çin (22 eyalet)	21 414	—	—	21 875	21 770	21 700
Kanada	10 586	10 520	10 324	11 063	18 723	16 710
Hindistan	9 078	9 471	9 828	5 930	6 183	7 501
Arjantin	4 706	5 579	4 996	5 380	7 634	6 200
Avustralya	4 922	4 131	4 351	5 381	5 313	5 388
İtalya	4 707	4 682	4 770	7 000	7 876	9 056
Türkiye	4 443	5 533	6 547	3 848	6 577	8 130
Fransa	4 258	4 296	4 219	7 806	8 421	8 981
Pakistan	4 238	4 142	3 8[illegible]2	3 8[illegible]2	3 112	2 456
İspanya	3 976	4 320	4 312	3 244	4 114	3 041
İran	2 030	2 642	—	1 825	2 041	2 245
Yugoslavya	1 822	1 837	1 889	2 292	1 680	2 510
Batı Almanya	948	1 193	1 155	2 346	3 291	3 180
Dünya ekim ve istihsali	131 800	136 400	137 0[illegible]0	143 100	164 000	164 000

mamulleri alış verişine göre bu miktar ehemmiyetli değildir. Fakat, et, şeker, yağlı maddeler ve öteki gıda mahsullerine nispetle ehemmiyetlidir. B.. Amerikada büyük ticaret teşebbüsleri, yahut büyük kooperatif ortaklıkları tarafından yaptırılan istasyon elevatörlerinde toplanır. Oralardan mahallî piyasaların elevatörlerine gönderilir. Kanadada Manitoba'da Vinnipeg piyasası, eski ve kuvvetli bir piyasa olarak tanınmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde Saint Paul Chicago, Minneapolis, Saint Louis şehirleri de tanınmış piyasa merkezleridir. Buralarda kurulmuş olan B. borsaları büyük iş görürler; Avrupadan fiyat alırlar, nümune gösterirler, tahlil ve ekspertiz yaptırırlar. Avustralyada ihracat, Sydney, Melbourne, Adelaide iskelelerinden yapılır. Avustralya piyasası nispeten yeni, fakat iyi teçhizatlı bir piyasa sayılır.

Eski zamanlarda dünya kıtlık korkusu içinde yaşardı. Hattâ bazı memleketlerde bu korku yüzünden bir ilden ötekine B. ihracına bile müsaade edilmediği olurdu. Fakat zamanımızda tarım usullerinin ıslahı, kıtlık tehlikesini ortadan kaldırmıştır. Deniz seferlerinin, demiryolları ulaştırmasının ilerleyişi, yeni ziraat makinelerinin icad edilmesi, yeniden birçok toprakların ekilmesine imkân vermiştir.

Birinci Dünya Harbi sonunda yeni bir istihsal artışı olmuştur. Avrupada tahribedilmiş veya boş kalmış olan toprakların işletilmesi ve bu yüzden Avrupanın az B. satın alması, 1929 da ilk buhranı doğurmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, bu buhrandan zarar görmüş ve bundan ötürü Cumhurbaşkanı H. C. Hoover, fiatları düşmekten kurtarmak maksadiyle çok miktarda satınalma tedbirine başvurmuştur. Onun yerine gelen F. D. Roosevelt de 1933 te çıkardığı bir kanunla B. ekimini tahdidetmeğe gitmiştir. Fakat bu hususta milletlerarası anlaşma bulunmadığı için Amerika Birleşik Devletlerinin tahdit tedbiri, başka memleketlerce bunun zıddı tedbirlerle çatışarak tesirsiz kalmıştır. Gerçekten, buhrana sebebiyet vermemek maksadiyle Amerika Birleşik Devletlerinde B. ekimi azaltılmakta iken İngiliz dominyonlarında istihsal artırılıyor ve bu istihsale ana vatanda, yani İngilterede de tercih hakkı veriliyordu. Öte yandan birkaç yıl iyi mahsul alınamadı. Bundan dolayı Amerika Birleşik Devletlerinde istihsal yeniden artırıldı ve 1938 de istihsal, o zamana kadar ulaşılmıyan en yüksek dereceye vardı. İkinci Dünya Harbi. istihsal buhranını ağırlaştırdı. Bundan dolayı buhranı gidermek için harb yılları içinde ve daha sonra bazı tedbirler alınması gerekti.

Türkiyede B.: İnsanların beslenmesi hayvanî menşeli gıdalara doğru gitmekle beraber B., ehemmiyetini kaybetmemektedir. Diğer memleketlerde B., ekmek, makarna, nişasta ve pasta şeklinde istihlâk edilmektedir.

Türk halkının beslenmesinde B. ın taşıdığı önem daha büyüktür. Zira bilhassa Orta Anadolu halkının - burada yalnız tahıl ziraati yapılır - gıdasının % 80 - 90 nı tahıl teşkil eder. Nüfus başına köylerde 300 ve şehirlerde 200 kilo tahıl sarfedilmektedir. Türkiyede B., ekmek, makarna, bulgur, kuskus, hamur işleri ve nişasta olarak istihlâk edilir. Köylümüz % 100 randımanlı undan ekmek ve B. dan, en üst ince kabuğu soyulmak suretiyle, bulgur yapmaktadır. B. ın terkibinden bahsederken kabuğa yakın kısımların vitamince zengin olduğunu belirtmiştik. Köylümüz bulgurdan ve siyah ekmekten aynı zamanda vitamin ihtiyacını da temin etmektedir.

Türkiyede B. ekim ve istihsali

Y I L L A R	Ekim sahası hektar	İstihsal 2 ton metrik
1926 - 1934 ortalaması	2 867 433	2 340 148
1946 - 1950 ortalaması	4 206 121	3 629 963
1951	4 789 800	5 600 000
1952	5 450 000	6 500 000
1953	6 390 000	8 000 000
1954	6 420 000	4 900 000
1955	7 070 000	7 970 000

1. 1926 - 1934 devresinde umumî ekim 6 287 356 hektar, tahıl 5 509 933 hektardır. Nispet % 87,7 dir. B. ın tahıl içindeki mevkii ise % 52 dir. 1946 - 1950 de umumî ekim 8 874 581 hektar. tahıl 7 735 057 hektardır. Genel ekim içinde tahıl % 85, tahıl içinde B. ın yeri ise % 54 tür, 2. 1954 teki düşük istihsal, o yıl hava şartlarının çok gayrı müsait olmasından ileri gelmiştir.

Türkiyede B. ziraati: 1. *Yağış*: B. 500 - 1500 mm yağışı olan yerlerde en iyi bir şekilde yetişmektedir. Türkiye yağış ortalaması 5'0 mm den fazladır. Ancak bölge olarak mütalâa edilirse durum değişmektedir. Nitekim Orta - Doğu, Güney - Doğu ve geçit bölgelerinin yağış ortalaması 350 - 400 mm arasındadır. Bu bölgelerde B. ya sulanmak veya iki yılın yağışını toprakta biriktirmek suretiyle ekilebilmektedir.

Fazla ratıp ve yağışlı yerlerde B., mantar hastalıklarına tutulmaktadır. Bu bakımdan Doğu - Karadeniz bölgesi B. ziraatına az elverişlidir.

2. *Suhunet*: Mevziî yerler hariç, Türkiyenin her tarafı B. ziraatına elverişlidir. Yalnız Doğu bölgesinin yüksek (2000 - 2500 metre) yerlerinde B. ziraatı yapılamamaktadır. Vertikal sınır olan Erzurum yaylasında ancak yazlık olarak veya dondurma usulü ile ekim yapılmaktadır. Rutubet olduğu takdirde sıcaktan müteessir olmaz.

3. *Toprak*: B. ağır, killi, su basan topraklardan hoşlanmaz. İyi mahsul kaldırmak için tınlı ve iyi topraklara ekilmesi tercihedilir.

4. *Toprak hazırlığı* Yağış miktarı 500 mm den az olan Orta - Doğu, Güney - Doğu Anadolu ve geçit bölgelerinde toprak hazırlığı ve ekim bir hususiyet arzetmekte olup bu bölgelerde kuru ziraat (Dry farming) sistemi tatbik edilmektedir. Tarla, Mart ayında pullukla sürülür ve müteakip aylarda otlandıkça otlar kültivatör ve diskaro gibi aletlerle imha edilir. Bu suretle yılın yağışı depo edilmiş ve nitratların teşekkülü için vasat hazırlanmış olur. Bu şekilde nadas yapılmadığı takdirde mahsul çok düşük olmaktadır. Diğer bölgelerde ise münavebeye başvurulmaktadır.

5. *Ekim vakti*: Kuru ziraat sistemi tatbik edilen yerlerde ekime, Ekim ayınının başında başlanması ve en geç Ekim ayının sonuna kadar bitirilmesi lâzımdır. Diğer bölgelerde Kasım ayının sonuna kadar ekim yapılabilir. Yüksek Doğu yaylasında ise fazla soğuk ve don olduğundan Mart ayında yazlık ekim yapılır. Bazı yerlerde ise dondan biraz önce ekim yapılmakta ve tohumlar çimlenmeden kışa girmekte ve baharda çimlenerek çıkmaktadırlar. Buna «dondurma» denilmektedir. Esas tahıl bölgesi olan Orta Anadoluda yazlık da ekilebilir. Ancak yazlık ekim emniyetli olmadığı gibi kışlıktan % 50 daha az mahsul vermektedir. Bu sebepten Ekim ayı gelir gelmez yağmur yağmamış olsa da nadas üzerine mibzerle ekim yapılır.

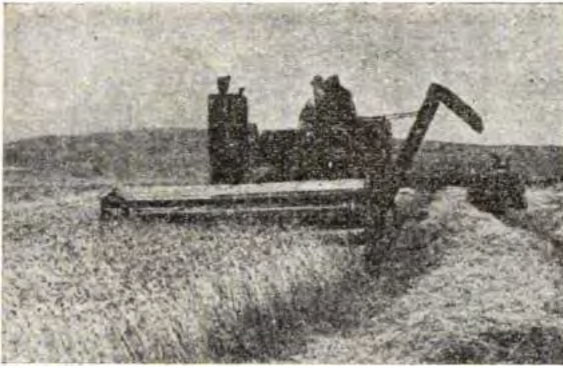
6. *Tohum miktarı*: Makarnalık sert B. tohumları için metrekareye 380 adet ve ekmeklik yumuşak B. lar için 350 adet hesaplanır. Serpme yazlık, kışlık ekildiğine ve bölgelere göre tohumluk miktarı 15 - 22 kilo arasında değişmektedir.

7. *B. ın gübrelenmesi*: Orta Anadolu gibi kuru ziraat tatbik edilen yerlerde tohumla beraber 6 süperfosfat (30 kg) verilir. Sulanan yerlerde ise 4 - 8 - 0; Trakyada ise 5 - 10 - 0 miktarında gübre verilir.

8 *Tohum ıslahı ve denemeleri*: 1925 yılından itibaren kurulmasına başlanan müesseselerde tohumların ıslahına başlanmıştır. Bu maksatla halen Ankara, Yeşilköy, Adana, Nazilli Ziraî Araştırma Enstitüleri, Adapazarı, Antalya, Eskişehir, Erzurum ve Samsun Tohum Islah ve Deneme İstasyonları çalışmaktadır. Bu müesseselerde elde edilmiş bulunan yeni çeşitler yurdun muhtelif bölgelerinde tesis edilmiş bulunan Devlet Üretme Çiftliklerinde üretilerek çiftçilere tevzi edilmektedir. Çiftçiler tohumlukları Ziraat Vekâleti tarafından yurdun her tarafında tesis edilmiş bulunan Tohum Temizleme Evlerinde meccanen selektörden geçirtmekte ve ilâçlatmaktadır.

Islah edilmiş çeşitler: Türkiyede şimdiye kadar 500 den fazla B. çeşidi tesbit edilmiştir. Ancak ticari maksatla ekilen çeşitler mahduttur. Bu çeşitlerin dağıldığı bölgeler önem sırasına göre: a. Tr. durum (makarnalık sert B.) çeşitleri; Trakya - Marmara, Güney - Doğu ve Orta Anadoluda yayılmıştır, b. Tr. vulgare (yumuşak ekmeklik B.) çeşitleri; Orta ve Doğu Anadoluda. c. Tr. compactum (topbaş ekmeklik B.) çeşitleri ise; Orta ve Doğu Anadolu geçit bölgelerinde yayılmıştır.

Bu çeşitlerin tâli kolları da şunlardır: a. Tr. durum çeşitleri: Mahallî adlarla anılan çeşitleri pek çoktur. En fazla rağbet bulanları, karakılçık, akbaşak, kunduru, şahman, üveyik ve sorgül gibi çeşitlerdir. Bunlar arasında ilk üçü ıslah edilmiştir, b. Tr. vulgare çeşitleri: Yüzlerce çeşit vardır. En meşhurları ve kaliteleri dünyada şöhret yapmış olan, Manitoba ayarındaki çeşitler şunlardır: köse, zeren, akyumuşak, kırmızı yumuşak, çomak. Bunlar arasında köse, ıslah edilmiş olup 220/39 No. altında Orta ve Doğu Anadoluya yayılmıştır, c. Tr. compactum çeşitleri: Halen geniş ölçüde ekimleri yapılan iki çeşit vardır (sertak 52; ve 111/33). Bu grupa mensup çeşitler verimli olmakla beraber kaliteleri daha düşük olduğundan ekimleri azalmaktadır.

BUĞDAY (Hasat)

9. *Devşirme ve harman*: B. hasadına Haziranda başlanır. B. sarı ve tam olgunluk devresinde olmalıdır. Fazla bekletilirse taneler dökülür. Orak, tırpan, biçer ve biçer-bağlarlarla biçilir. Biçilir biçilmez demet yapılır ve dokurcun halinde kurumaya bırakılır. Boylanmamış B., ya yolunur veya orakla biçilir. Bk. BİÇER-DÖVER.

Harman Eylülde bitirilir. Büyük işletmelerde hasat ve harman makineleriyle, küçük işletmelerde ise hayvan gücü ve döven, harman taşı gibi el aletleriyle yapılır. Dekardan alınan B. mahsulü 50-400 kg arasında değişir. Sap verimi tanenin iki mislidir: a. B. sapı ve samanı: Dövenle ve harman taşı ile yapılan harmanda saplar ezilip kırıldığı için, bir taraftan tane, bir taraftan da saman elde edilir. Harman makinesinden ve biçer-döverden ise tane ile sap alınır. Saman hayvanlara yataklık olarak kullanılır. Samanın besi değeri düşüktür, b. B. yığını: Yaz aylarında yağışı olmıyan Orta Anadolu gibi yerlerde devşirilen B. lar demet ve dokurcun yapılmaz; tarlanın içinde öbek öbek toplanır, bunlara B. yığını denir. Daha sonra bunlar harman yerine taşınarak büyük bir yığın yapılır, c. B. çuvalı: Harmanda elde edilen B., ambarlarda veya çuvallarda saklanır. B. çuvalları kanaviçeden veya kıldan yapılır. Çokluk 100 kiloluk olur. Kıl çuvallar fazla dayanır.

Türkiyede B. ticareti ve Toprak Mahsulleri Ofisi: 1928 de başlıyan büyük dünya iktisadi krizi dolayısiyle diğer memleketlerde olduğu gibi Türkiyede de ziraat mahsulleri fiyatları şiddetle sukut etmiş, bu arada B. da 14 kuruştan 3-5 kuruşa kadar düşmüştür. Bu durum, Türkiye nüfusunun hemen hemen % 80 ini alâkadar eden B. ziraatini zor duruma düşürdüğü gibi bu ziraatle ilgili halk Ziraat Bankasına olan borçlarını ve vergilerini ödeyemez bir hale düşmüştür. Bu vaziyet karşısında hükümetçe B. mübayaasına müdahaleden başka alınacak bir tedbir kalmamıştır. Nitekim 1932 yılında çıkarılan 2056 sayılı kanunla Ziraat Bankası vasıtasiyle B. mübayaa ve satışı için hükümete yetki verildi. Fakat aradan geçen zaman sade B. ın değil, diğer tahılların da gelişemediğini ve güç durumdan kurtulamadığını, buhranın da geçici olmadığını gösterdi; bunun üzerine 1938 yılında 3491 sayılı kanunla Toprak Mahsulleri Ofisi adı altında bir umum müdürlük kuruldu.

Toprak Mahsulleri Ofisinin başlıca vazifeleri şöyle hulasa edilebilir. 1. Tahıl fiyatlarının normalin altına düşmesini önlemek için her yıl hükümetçe tesbit edilen fiyatlarla memleketin her tarafında tahıl satın almak suretiyle müstahsili korumak, 2. Tahıl fiyatlarının müstehlik halkı tazyik edecek şekilde yükselmesine mani olmak için gerekli şehir ve kasabalarda tanzim satışları yaparak müstehliki korumak, 3 İcabında dış piyasalardan tahıl ithal etmek, 4. Dış piyasalara tahıl ihraç etmek, 5. Memlekette herhangi bir tahıl buhranına mani olmak üzere stoklar tesis etmek, 6. Tahıl muhafaza, temizleme, ayırma muamelelerini yapmak.

B. alımı ve primler: Fiyat mekanizması ile daha iyi mahsul elde edilmesini temin ederek dünya pazarlarında kabul edilen standardizasyon esaslarına uymak maksadıyla iyi kalite buğday için müstahsile primler ödenir. 1954 yılından beri ödenen bu primler, topbaş (compactum) buğdaya verilen baş alım fiyatına ilâveten vulgare B. lar için bir, durum B. lar içinse üç kuruş olarak tesbit edilmiştir. Alım yılı, her senenin 1 Haziranında başlayıp 31 Mayısında sona eser.

Silolar: Ofis B. yı silolar, hangar, depo ve emsali yerlerde muhafaza eder. 1954 yılında Ofisin, yekûn kapasitesi bir milyon tonu bulan 1663 muhafaza yeri vardı. Önümüzdeki yılların icraat proğramına alınmış olan Haydarpaşa, İzmir, Trabzon, Ankara, Konya, Mersin ve Tekirdağ betonarme silolarıyla memleketin çeşitli yerlerinde yapılacak cem'an 490 000 ton kapasitede çelik siloların inşası

BUĞDAY (Polatlı silosu)

tamamlandıktan sonra tahıl muhafaza yerlerinin yekûn kapasitesi 1 800 000 ton civarında olacaktır.

B. ithalâtı: Türkiye 1930 yılına kadar ticari mahiyette ve geniş ölçüde B. ve unu ithalâtında bulunmuştur. 1929 yılında 123 846 ton B. ve 16 746 ton buğday unu ithal edilmiş ve bunun için 13 033 987 ve 1 953 641 lira ödenmiştir. Bundan sonraki ithalât cüz'idir. Yalnız 1942 de büyük miktarda ithalât yapılmıştır. 56 594 ton B., 9 588 ton un ithal edilmiş, bu suretle 5 676 258 ve 1 338 262 lira döviz ödenmiştir. 1928-1942 ithalât ortalaması 15 199 ton B., 2 447 ton un olup değerleri 1 596 552 ve 294 595 liradır.

B. ihracatı: Yukarıdaki ithalâta mukabil yapılan ihracat şöyledir (bk. cetvel IV.).

1953 teki genel ihracatımız 1108 milyon olduğuna göre genel ihracatımızda B. ın yeri % 16 dır.

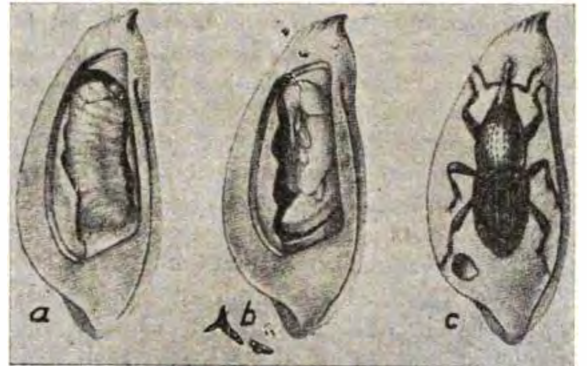
B. İhracatımızı Gösterir Cetvel (IV.)

YILLAR	BUĞDAY TON	LİRA	BUĞDAY UNU TON	LİRA
1928 1942 (ortalama)	38 130	2 072 880	6 20,4	31 437
1944	600	168 000		-
1945	6 112	1 879 508		
1946	30 101	13 356 000		
1947	169 820	69 315 000		
1948	—	—		
1949	—	—		
1950	—	—		
1951	24 055	8 413 218		
1952	482 800	171 237 718		
1953	603 170	179 161 670		
1954	966 412	259 719 865		

BUĞDAY, eskiden kullanılan ağırlık ölçülerinden dirhemın pek küçük bir parçası olan ölçü. Dirhem okkanın 1/400 idir. 1,5 dirheme miskal denir. Dirhemin 1/4 ine denk, denkin 1/4 ine kırat, kıratın 1/4 ine B. denilmektedir. B. ın 1/4 ine fitil, fitilin yarısına nakir, nakirin yarısına kıtmir, kitmirin yarısına da zerre denilir.

BUĞDAY BİTİ (Calandra granaria = Sitophilus granarius), kınkanadlı (Coleoptera) böcekler takımının hortumlu böcekler (Curculionidae) familyasına bağlı bir tür. Buna ambar biti de denir. Depo. ambar ve silolardaki tahıl tanelerinin en önemli bir düşmanı olup dünyanın her tarafına yayılmıştır. Böceğin zararı, eğer tedbir alınmazsa milyonlarca lirayı bulur. Hele üzerinden bir yıl geçmiş tanelerde zarar daha çok olur. 1947 yılında yapılan bir incelemeye göre ambarlanmış pirinç ve öteki tahıl tanelerinde farenin, ambar biti ve öteki ambar böceklerinin zararı dünya yüzünde 33 milyon tonu bulmuştur. Bu miktar dünya ticaretine büyük etki yapabilecek bir derecede olup bir yıl içinde 150 milyon insanı yaşatabilecek besin maddesidir. Bu zararın Türk parası ile karşılığı takriben 10 milyar liraya yaklaşır.

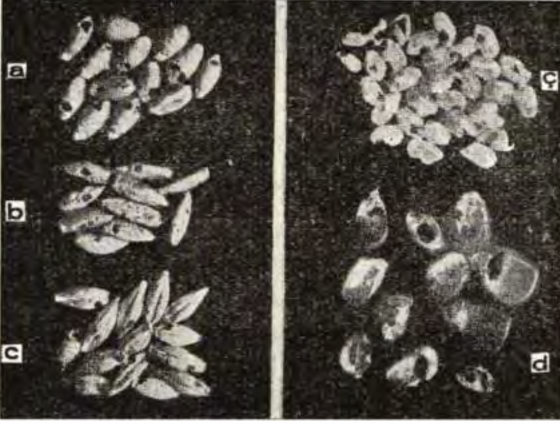
Halk arasında yanlış olarak buğday yeya ambar biti denen böcek aslında baş biti, bitki biti gibi bitlerden olmayıp 3,5 - 4 mm boyunda kara veya koyu esmer renkli bir böcektir. Başı hortum gibi uzamış olup ağzı bu hortumun ucuncadır. Sırtındaki noktalar derin ve ovaldir. Kanadları üzerinde uzunlamasına çizgiler vardır. Kanadı iki çift olmadığı için uçamaz. Bundan dolayı yalnız ambarlarda yaşar. Tahıl, çuval ve başka araçlarla etrafa ve başka memleketlere kolayca yayılır. B. B. leri kışı uyuşuk bir halde, ambarın delik, çatlak, aralık, köşe ve benzeri yerlerinde geçirirler. İlkbaharda sıcakların başlamasiyle, dişileri, çiftleştikten sonra hortumu ile taneyi deler. sonra vücudunu çevirip yumurtalarını koyar ve deliğin ağzını kapatır; yumurtlama dönemi günlerce, aylarca sürer. Yumurtanın çapı ortalama 0,7 mm, rengi beyazdır. Böceğin yumurta sayısı sıcaklığa ve tanenin çeşidine göre değişir. Ortalama 100 kabul edilir. Yumurtalardan birkaç gün sonra çıkan larvalar tanelerin içini yerler. Bir tanede yalnız bir larva bulunur. Rengi beyaz, başı açık esmer, vücudu tombul, ayaksızdır. Tane içinde başı karnının ucuna yakın olarak kıvrılmış bir halde bulunur. Tamamiyle geliştiği vakit boyu 2,5 - 3,5 mm dir. Sonra tane içinde krizalit ve ergin haline geçer. Krizalitin boyu 3,5 - 4, genişliği 1,75 mm dır. Rengi önce süt gibi beyaz, sonradan açık esmer olur. Larva, krizalit ve ergın böceklerin ömrü tamamiyle sıcaklığa bağlıdır. Böcek sıcak ambar ve sıcak memleketlerde yılda 6 - 7, soğuk bölgelerde ve ısıtılmıyan yerlerde 1 - 2 döl verir. Sıcaklık yüksek ise kışın dahi ürer. Yumurta dönemi 15 derecede 20 gün, 25 derecede 4 gün sürer. Larvaların gelişme dönemi 18 derecede 55 gün. 25 derecede 27 gün sürer. Krizalit dönemi ise 27 - 28 derecede 7 gündür. Böceğin ömrü besin maddelerinin bolluğundan başka, sıcaklık ve neme bağlıdır. Sıcaklık 8 dereceden aşağı ise böceğin etkisi çok azalır ve 5 derecede böcek uyuşur. Yüksek sıcaklık ve kuru havalar da gelişmeye uygun değildir. Böceğin üremesi ve döllerin gelişmesi için sıcaklık 11 ile 30 derece arasında bulunmalıdır. Böceğin yaşamasına en uygun nispî nem derecesi % 85 civarında olmalıdır. Tanelerin su miktarı da önemlidir. Eğer tahıl tanelerindeki su % 10 dan aşağı ise böceğin larvaları bu tanelerde yaşamaz. B B. leri buğday tanelerinden başka arpa, mısır, darı, çavdar taneleriyle kepek, kırma ve bisküvit, makarna gibi un mamullerini, nişasta, un ve baklagil tanelerini, bazen kuru meyvaları da yerler. Böcekler, taneleri dış taraftan kemirir. Kenarı düzgün olmıyan delik ve yaralar açar, B. B. açlığa uzun müddet dayanıklıdır, ışığı hiç sevmez her zaman ambarın karanlık yerlerinde yığın içinde gizlenirler. Bu böceğin bir özelliği de vücudunu sert şeylere sürtmekten hoşlanmasıdır. Bu sebeple yığın içinde, köşelerde boş ambarda ise her zaman daracık

Buğday bitinin. buğday tanesinde gelişmesi
a. Larva, b. Krizalit, c. Buğday biti

delik ve yarıklarda, tahta ve taş aralarında ve benzeri yerlerde bulunurlar. Tazyik ve itilmeye karşı derileri çok dayanıklıdır. Böcekler rahatsız edilirse uzun zaman kımıldamaksızın ölü gibi dururlar. Yığınlar karıştırılırsa karanlık yerlere gider ve hareketsizce bir müddet kalır. Suya atılırsa günlerce, haftalarca ağır ağır teneffüs ederek yaşayabilir.

B. B. ve larvaları birçok bakımlardan zararlıdır. Böcekler taneleri dıştan, larvaları içten kemirirler; tanelerin ağırlığı, çimlenme kuvveti azalır. Unlarından iyi ekmek yapılamaz. Bazen tane hiç işe yaramıyacak kadar zarar görür. Bundan başka buğday bitlerinin yaraladığı tanelere ambarda yaşıyan öteki bir sürü böcekler de musallat olarak zararı çok artırırlar. Tanelerin içinde B. B. ile larvalarının meydana getirdiği rutubet dolayısiyle tanelerin içi küflenir. Tane yığınları kızışır, taneler kokar. Bu gibi yığınlarda un örümcekleri de çok ürer, taneler daha çok bozulur. B. B. ile bazen beraber bulunan, şekli, yaşayışı,

Buğday bitinin çeşitli tahıl tanelerinde yaptığı zararlar
a. Buğday, b. Çavdar, c. Arpa, ç. Pirinç, d. Mısır

zararı ve savaşı B. B. ne benziyen iki tür daha vardır, bunlar da pirinç biti (b. bk.) ve mısır biti (b. bk.) dir.

Korunma çareleri ve savaşı: B. B. lerinin zararını önlemek için alınacak tedbirler ve bunlarla savaş usulleri çoktur. Ambar, depo ve siloların yapılış tarzına, tanelerin depolanma usullerine ve miktarına, ambarların ufaklığına, ve büyüklüğüne v. b. göre çok değişir. Öte taraftan her zaman yeni yeni savaş ilâçları piyasaya çıkmakta ve savaş usulleri de öteki böceklerde olduğu gibi yenilenmekte ve değişmektedir. Koruyucu tedbirler, yine diğer böceklerde olduğu gibi ilâçlarla yapılacak teknik savaş usullerinden daha kolay ve masrafı da daha azdır. Bugün için uygulanan korunma çareleriyle, tahıl tanelerinin saklanma ve teknik savaş usulleri şunlardır:

1. Boş ambarları esaslı olarak temizlemelidir. Önceden tanelerin depo edildiği ambarlar, depolar, vagon ve vapur ambarları, silolar, araba ve öteki nakil araçları yıkanmalı, delik, aralık, çatlak ve köşelerde eskiden kalmış taneleri çıkartıp yakmalı, ambarları süpürüp süprüntüleri yok etmeli: çünkü buralarda kalan tanelerdeki B. B. leri ambara yeni konan temiz ve sağlam tanelere bulaşarak ürerler. Temizliğin türlü şekilleri vardır: ambarlar bol sabunlu sularla yıkanır kireçle badana edilir, kapı ve pencereleri açılıp havalandırılır. Bozuk yerler onarılır, delik ve çatlakları çimento ile kapatılır. Boş ambarları dezenfekte etmek için pek çok ilâçlar vardır ve her zaman yeni

Buğday bitlerinin, buğday tanelerinde yaptığı zararlar (taneleri kemirip kenarları düzensiz delikler açarlar)

nileri çıkmaktadır. Eskiden su ile % 10 oranında karıştırılmış meyva ağacı karbolineumu ve başka katran yağları veya % 3 lizol veya kreozol kullanılırdı. Bugün boş ambarların temizlenmesinde D. D. T., Benzenhexachlaride (Gammexane), Chlordane v. b. gibi ilâçlar ve bunların preparatları kullanılır. Bunlar ya toz halinde veya tarifnamelerine göre belirli oranlarda sulandırıldıktan sonra ambarların her tarafına bolca püskürtülür, veya ambarlar birçok ilâçlarla gazlanır. Bugün piyasada adı geçen yeni ilâçların bu iş icin kullanılmak amaciyle pek çok preparatları vardır. Bu hususta ilgili uzman ve kurumlara başvurmalıdır.

2. Boş çuvalları temizlemeyi de asla unutmamalıdır. Zira tahıl taneleri doldurulmuş çuvallarda pek çok B. B. leri veya bitli taneler gizlenir Çuvalları süpürmeli, tozlarını temizlemeli, bol su ile yıkamalı ve adı yukarıda geçen yeni ilâç veya preparatlardan biri ile ilâçlamalıdır.

3. Depo, ambar veya silolara konulacak taneler serin, kuru olmalı, tane konan yerlerde süprüntü ve kalıntı bulunmamalıdır. B. B. leri uzun zaman kendi haline bırakılmış tahıl yığınlarında, eski tanelerde, hayvan yemlerinde ve tahıl süprüntülerinde çok fazla ürerler ve etrafa yayılırlar.

4. Tahıl yığınları arasıra kürekle iyice karıştırılmalı, bir taraftan diğer tarafa aktarılmalı. Böylece yığın havalanır, rutubeti ve sıcaklığı azalır, B. B. leri gelişemez, yığınların yüksekliği az olmalı, 1,5 m yükseklik kâfidir.

5. Tahılın depo ve ambarlarda muayenesi çok önemlidir. Taneler depoya, ambara, siloya, vagona, vapura, çuvallara konunca hemen bunları dikkatlice muayene etmeli, böcekli taneler, eski taneler varsa bunları temiz tanelere bulaştırmadan hemen çıkarıp temizlemeli, sarf etmeli, hiç olmazsa uzaklaştırmalı. İkinci muayene tahılın ambara konulmasından birkaç hafta sonra yapılır. Öteki muayenelerin zamanı yığınlardaki böceklerin ve yığındaki sıcaklık ve nemin durumuna v. b. na göre değişir. Yığın içindeki ısı 20 dereceden fazla ise muayene her ay tekrarlanır, eğer yığınlarda böcekler üremiş veya böcek salgını başgöstermiş ise yığının sıcaklığı ve nemi yükselir. Böcekler yığın üzerinde, karanlık yerlerde veya duvarlarda görülür. Yığın içine özel termometre veya çıplak kol sokularak sıcaklığın dışarıya göre fazla olup olmadığını anlamak mümkündür. Yığınlarda böcekler çoğalmış ise yığının nemi de yükselir.

6 Tahıl çuvallarda saklanacaksa önce çuvallar temizlenmeli, sonra doldurmalı ve çuvallar ambarın duvarlarından 50 cm uzaklıkta istif edilmelidir.

7. Afrika, Hindistan ve bazı yerlerde taneler eskiden

beri toprak kuyularda saklanır. Bu kuyular her nekadar ideal bir ambar değilse de, tanelerin böceklerden korunmasına elverişlidir. Kuyunun dibi ve duvarları hayvan tezeği, saman ve kuru materiyellerle sıvanır. Taneler doldurulduktan sonra üzeri yine kuru saman, ot v. b. ile, sonra toprakla kapatılır. Böceklerin havasızlıktan ve kuyuda meydana gelen karbondioksit (CO_2) gazından öldüğü sanılmaktadır. Bizde de Güney ve Orta Anadolu çiftçileri eskiden beri taneleri böyle toprak kuyularda saklarlar. Kuyunun dibine taneler dolduruldukça duvarları, kuru saman ile sıvanır, kuyunun ağzı saman ve üzeri de toprakla kapatılır, yağmur sularının çabuk akıp gitmesi için bu toprağa balık sırtı şekli verilir. Taneler doldurulurken böceklerin ölmesi için tarlanın üstünden alınan ince ve kuru toprakla karıştırılır. Kuyularda taneler bozulmadan, bitlenmeden, böceklenmeden uzun zaman kalabilir. Kuzey Afrika ve İspanyada mazbut, itina ile yapılmış kuyularda taneler bozulmadan uzun yıllar (50 yıl) saklanabilmektedir. Bazı memleketlerde tahıl, yerden yüksekte direkler üzerine yapılmış ambarlarda veya dal ve sazlardan örülmüş çitlerin içinde saklanır. Bizde Karadeniz doğu bölgelerinde mısır koçanları bu şekilde yıllarca bozulmadan ve böceklenmeden saklanmaktadır.

8. Böcekleri öldürmek veya böceklenmeye engel olmak amaciyle taneler, maden tozları veya toz ilâçlarla karıştırılır. Maden tozları çok eskiden beri kullanılır. Taneler bu tozlarla karıştırılıp saklanır. Tozlar ucuz ve kullanılması kolaydır. Taneler değirmene gönderilmeden önce bu tozlar temizlenmeli veya yıkanmalıdır. Taneleri temizlemek için bunları kalburlamalı veya savurmalıdır. Tozlar ince ve kuru olduğundan böceklere yapışır ve böceklerin nemini çekerek onları kurutmak suretiyle öldürür Bu hususta kullanılan maden tozlarının başlıcaları: Silisyum dioksit, Magnezyum karbonat, Magnezyum oksit, Kalsiyum karbonat, Bakır karbonat v. b. dır. Yurdumuzda çok bulunan Kütahya silisinden tozlar hazırlanıp kullanılmıştır. 100 kilo taneye 100 - 1000 gr maden tozu karıştırılır. Bu miktar, tozun çeşidine göre değişir. Nemli ambarlarda tozların böcek öldürücü tesiri uzun zaman sürmediğinden alınan neticeler iyi değildir. Eğer tanelerin nemi % 12 den fazla ise maden tozlarının öldürme tesiri çok azdır.

Tahılı B. B. ve öteki böceklerden korumak için D. D. T. li ve Gameksan (Gamma B. H. C.) gibi yeni ve tesiri sürekli ilâçlar kullanılır. Bunlar zehirli oldukları için insan ve hayvan besini olarak sarf edilecek tanelere karıştırılamaz. Yalnız ekilecek tanelere karıştırılır. D. D. T. ve Gameksan tozları, tanelerin nemini azaltmaz. D. D. T. maddesi 15: 1 000 000 (milyonda on beş), içinde Gameksan (Benzenhexachloride) bulunan Gamma isomer 1: 1 000 000 (milyonda bir) oranında kullanılır. Bu her iki madde saf halde tesirli olmadığından talk, sokak tozu, kil v. b. gibi taşıyıcı ince maddelerle iyice karıştırılarak hazırlanır, sonra tanelere karıştırılır. Meselâ içinde % 3 D. D. T. bulunan bir toz ilâçtan 100 litre tohumluk taneye karıştırılacak miktar 40 - 50 gr dır. Kullanma oranı içinde bu ilâçlar tanelerin evsafını ve hayatiyetini (dirimliliğini) bozmaz.

9. Gazlama (Fumigation): Böceklenmiş taneleri gazlamak kolay değildir. Bu iş, iyi inşa edilmiş, mazbut ambarlarda ve özel gazlama sandıklarında, silolarda özel şartlarla yapılır. Yahut da tahıl gazlama yığınlarının veya dolu çuvalların her tarafı gazı kaçırmıyan bir örtü ile kapatıldıktan sonra yapılmalıdır. Binaların iç duvarları sağlam kâğıt ve benzeri örtüleri yapıştırılarak gazı geçirmiyecek bir hale getirilir, çuvallar ise gevşek olarak istif edilir. Gazlanmış taneler havalandırılıp gazları giderildikten sonra insan ve hayvan besini olarak kullanılabilir. Gazlar böcekleri tamamen öldürür ve tanelerin çimlenme kuvvetini bozmaz. Gazlama en çok 24 saat sürer. Gazlama için pek çok maddeler kullanılabilir. Bunların verdiği gazlar havadan ağır olmalı ve yığının her tarafına iyice girmelidir. Bu maddelerin bir kısmı çok zehirlidir. Bazıları karbon sülfür gibi yanıcı ve patlayıcıdır. Bundan dolayı gazlama esnasında birçok tedbirlere başvurulur ve gazlama, yetiştirilmiş kimseler tarafından yapılır. Gazların yoğunluğu, kullanma şartları ve özellikleri, çeşitlerine göre değişir. Hele yoğunluk ambarların sağlamlığına, düzenine, gazlama esnasındaki hava basıncına, gazların nüfuz (girme) kabiliyetine, tanelerin istiflenme, anbalaj usulüne göre ayarlanır. Tahıl silolarında gazların uygulanması için özel tertibat (düzen) vardır. Gazlama esnasında gaz maskesi takılır. Sıcaklık 18 - 20 santigrattan yüksek olmalıdır. Buğday ve öteki ambar böceklerinin gazlanmasında kullanılan gaz verici maddelerin başlıcaları şunlardır: Asit hidrosiyanik, Klorpikrin, Metil bromid, Etilen oksit, Etilen diklorit, Karbon sülfür (Karbon disülfid), Karbon tetraklorid, Metilformiyat (Areginal) Tetrafume v. b. dır. Bu maddelerden her birinin kullanma şekli başka başkadır ve çeşitli yoğunluklarda kullanılır.

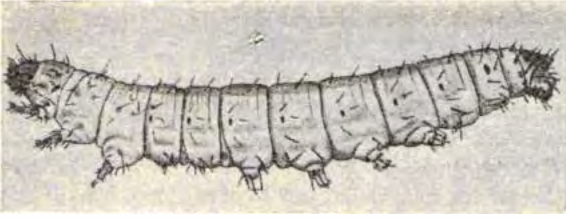
Asit hidrosiyanik insanlar ve hayvanlar için çok tehlikelidir. Derinlere kadar girer. Lâkin B. B. bu gaza oldukça dayanıklıdır. Karbon sülfür gazının tesiri yüksektir, fakat yanma ve patlama tehlikesi vardır. Hava ile karışan buğusu, alev, kıvılcım, yanmış sigara, yanmış kibrit v. b. ile patlar. Bir metre küp için 250 gr karbon sülfür sıvısı alınır, gazlama 24 saat sürmelidir. % 20 Karbon sülfür, % 80 Karbon tetraklorit ile karıştırılırsa tehlikesi azalır. Metilbromit maddesi aşağı derecelerde (4,5 C°) buğu haline geçer. Yanma ve patlama tehlikesi yoktur. Derinliklere kadar girer. Etilen oksit renksiz, güzel kokulu bir sıvıdır. İnsanlara tehlikesi Asit hidrosiyanikten azdır. Klorpikrin açık sarı renkli yanmıyan, patlamıyan bir sıvıdır. Tetrafume, adı geçen maddelerden daha yenidir. 40 yıldan beri Amerikada ve dünyanın birçok yerlerinde depo, ambar ve silolardaki pek çok böceklerin öldürülmesinde kullanılmaktadır. 4 ton buğday için bir litre kullanılır; çabuk uçar; yanma, patlama, insan ve hayvanları zehirleme tehlikesi yoktur. Gazlanan taneler takriben 40 saat sonra havalandırılmalıdır.

BUĞDAY NİŞASTASI [Tıp] (Kodeks, Lat. Amylum tritici, Fr. Amidon de blé), *Triticum sativum* Lamarck endospermasının nişastası, beyaz, ince, kokusuz ve lezzetsiz parmaklar arasında ovalanınca gıcırdayan bir toz. Tıpta nişastalı lavman yapılmasında kullanıldığı gibi. salisilik asitli talk tozunun ve gliserin merheminin terkiplerine de girer. Bk. NİŞASTA.

BUĞDAY PASI: bk. PAS HASTALIKLARI.

BUĞDAY RASTIĞI: bk. RASTIK HASTALIKLARI.

BUĞDAY SAP TIRTILI (Hadena secalis), kelebekler (Lepidoptera) takımının noktuide (Noctuidae) familyasına bağlı bir tür. Bunlar Temmuz ve Ağustosta uçarlar. Rengi esmer sarı ile esmer gri arasındadır. Lâkin rengi çok değişir ve yabani otlara uyar. Kanadları üzerinde açık renkli böbrek şeklinde lekeler vardır. Kanadları gerildiğin-

BUĞDAY SAP TIRTILI (Hadena secalis)

de uzunluğu 3 - 3,5 mm dir. Yumurtalarını tarla içindeki ve çevresindeki ayrık, yabani buğdaygillere ve öteki yabanı otlara koyarlar. Bir hafta sonra çıkan tırtıllar bu bitkileri delerek içlerine girer ve oralarda genç tırtıl halinde kışlarlar. Tırtılların kışlık ekin sapları içine girdikleri de olur. Bunlar, ilkbaharda zarara başlar. Buğday, çavdar ve öteki kışlık ekinlerle, yabani buğdaygiller ve otların taze saplarını kemirir, bunları kurutur. sonra başakları, sap ile sapı saran yaprakların arasını ve sapların içini yer. Başaklar beyaz olur ve tane bağlamaz; tırtıl bir bitkiden ötekine de geçerek zararına devam eder. Tamamiyle geliştiği vakit boyu 25 - 30 mm dir. Üst yüzünde, ikisi ortada kırmızı renkli ve birer de iki yanında sarı renkli uzunlamasına çizgiler bulunur. Başı esmer sarı, vücudun alt yüzü yeşildır. Bazı yıllarda Orta Anadolu buğdaylarında zararı göze çarpar.

Çare: Bu böceğe yataklık ettiği için tarla içinde ve çevresindeki yabani buğdaygilleri, ayrık ve öteki yabani otları yoketmelidir.

BUĞDAY SOLUCANI (Anguillula tritici), solucanlar (Vermes) dalının aşelmintes (Aschelminthes) sınıfının Nematodes takımının anguillulide (Anguillulidae) familyasına bağlı bir tür. Vücudu iplik gibi ince, rengi beyaz, iki ucu sivri, boyu takriben birkaç mm dir. Larvaları buğday tanelerinin içinde uyuşuk bir halde kuru olarak 10 yıl kadar yaşıyabilirler Taneler suya atılınca veya toprağa ekilince çimlendikten sonra solucanlar dışarı çıkarlar; genç buğday bitkilerine, sonra bunların çiçeğine ve taze tanelerinin içine girerler, gittikçe gelişirler, durmadan ürerler. Bir tanenin içinde binlerce sayıda solucan bulunur. Orak zamanında solucanlı buğdayların sapları ve başakları kısalır, renkleri değişir. Buğdaylar tamamiyle erdiği vakit solucanlı taneler çok sertleşir, rengi kararır, şekli de kısalır ve kalınlaşır. Sürme hastalığına yakalanan taneler de kararır ise de, bunlar parmaklar arasında kolayca ezilir ve parmakları kara tozlarla kirletir. Lâkin solucanlı buğday taneleri sert olduğundan ezilmez. Bazı yıllarda solucanlı kara tanelere yurdumuzda da raslanır. Salgın bir hale gelmez.

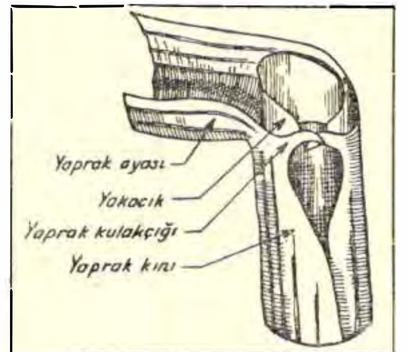

Buğday Solucanı (Anguillula tritici)
a. hastalanmış buğday başağı, b. hastalanmış taneler, c. büyütülmüş buğday solucanları

Çare: İçinde solucanlı taneler bulunan buğdayları tohum olarak kullanmak doğru değildir. Çünkü hastalık artar, tohumluk buğdayları bu hastalığın çıkmadığı bölgelerden almalıdır. Eğer tanelerin arasında solucanlı buğdaylar varsa, bu taneleri selektör veya kalburdan geçirmeli; solucanlı buğday taneleri sağlam tanelerden daha ufak olduğundan deliklerden geçer, bunları alıp yoketmelidir. Lâkin solucanlı tanelerin iri olanları kalburun deliğinden geçemiyeceğinden bu usul ile hastalıklı taneleri tamamen ayırmak mümkün değildir. İçinde solucanlı buğday taneleri karışmış tohumluk buğdaylar 24 saat müddetle asit sülfürikli su içinde tutulur, bir kilo asit sülfürik 150 litre suda eritilir. Bu müddet esnasında solucanlar tanelerden suya geçerek ölürler ve solucanlı tanelerin pek çoğu suda yüzeceğinden toplanıp yokedilir. Bu asit sülfürikli suda tohumların çimlenme kuvveti de bozulmaz. Tohumları 50 derece sıcak suda yarım saat bırakırsak solucanların hepsi de suya geçerler. Böylece solucandan temizlenmiş buğdaylar tarlalara ekilir. Solucanlı taneleri yem olarak hayvanlara yedirmek doğru değildir. Çünkü bu solucanların hayvanların bağırsaklarını bozmak ihtimali vardır.

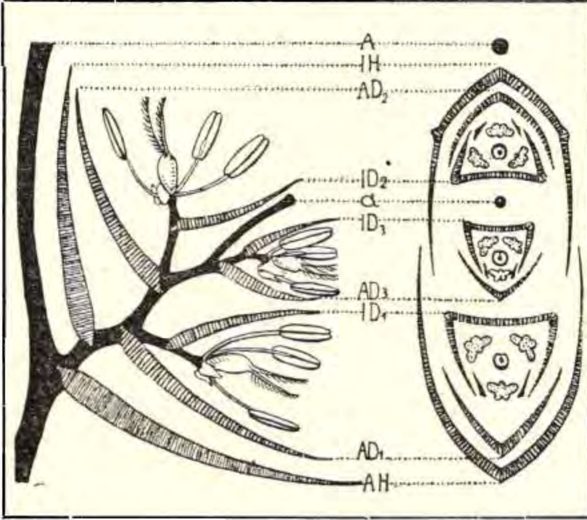
BUĞDAY SÜRMESİ: bk. SÜRME HASTALIKLARI.

BUĞDAYCIL (Luscinia svecica cyanecula), kuşlar sınıfı ötücü kuşlar (Passeres) takımı karatavuklar (Turdidae) familyası (Luscinia) cinsinin svecica türünden bir ırk. Uzunluğu 140 mm, ağırlığı 17, 5 - 19 gr, sırt tarafı esmer gri, kuyruğu pas kırmızısı, erkeğinde mavi gerdan üzerinde beyaz bir leke mevcut, dişisinin gerdanı beyazımsıdır. B. bilhassa söğüt ağaçları bulunan nemli ve bataklık yerlerde, nehir ve ırmak kenarlarında, çayırlarda, ilkbaharda sazlıklarda, sonbaharda pancar ve patates tarlalarında bulunur. Buralarda bulduğu böcekler, kurtlar, meyvalar ve bilhassa mürver, çilek v. b. ile geçinir. Yuvasını toprak üzerinde yapar. B. göçücü bir kuştur. Avrupada yaşar. Kışı Anadolu, Filistin ve Kuzey Afrikada geçirir.

BUĞDAYGİLLER (Gramineae), bitki sisteminde 400 cinsi ve 5 000 kadar türü bulunan büyük bir bitki familyası. Bunlar bir veya iki yıllık veyahut uzun ömürlü, hemen hepsi otsu bitkilerdir. Yalnız Bambus gövdeleri odunlaşır. Gövdeler umumiyetle yuvarlak ve tüysüz olup içleri çok defa boştur. Bazı türlerde, gövdelerin alt tarafında, yassılaşmış ve kalınlaşmış yapraklardan hâsıl olma, oldukça belirli büyüklükte soğanlar teşekkül eder. Dallanmalar umumiyetle boğumlardan olur. Sürgünlerin iletken damar demetleri, kolleteral durumda olup paralel olarak uzunluğuna seyreder. Fakat yatık kesitteki sıralanışları muntazam değildir. Yapraklar paralel damarlı olup, şekilleri umumiyetle uzunca, sivridir. Her bir yaprak yaprak kını yaprak kulakçığı (auricula), yaprak ayası (lamina) olmak üzere üç kısımdan mürekkeptir. Yalnız bazı tropik otlarda (Pharus, Bambus gibi) gerçek yaprak sapı bulunur. Yaprak kulakçığı ayrık, kamış

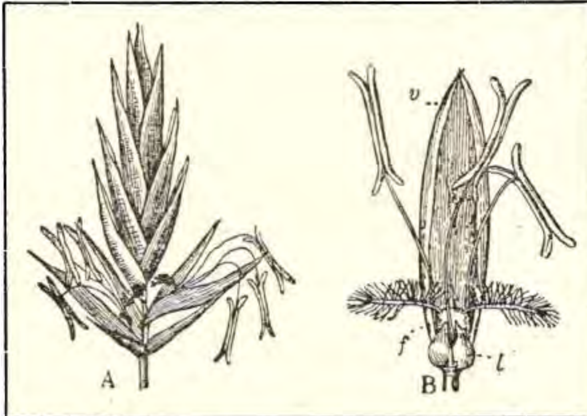

BUĞDAYGİLLER

BUĞDAYGILLER: Başakcığın şema ve diyagramı
A. başakcık dalı, IH üst dışkavuz. AD2. iç dışkavuz, ID2. kapcık, a. başakcığın dal ucu, ID8 kapcık, AD3. içkavuz, ID1 kapcık, AD1 içkavuz, AH. alt dışkavuz

gibi bazı türlerde yoktur, eğer varsa, hemen daima sürgüne sarılmış vaziyette bulunur. Yaprak ayası ile yaprak kını arasındaki sınırda, yakacık (ligula) adı verilen vazıh bir çıkıntı görülür ki, bu, yaprak kınının bir büyümesinden meydana gelmiştir. Çiçekler, bileşikbaşak, salkım veya bileşiksalkım durumunda olup her bir başakcık (spicula) da bir veya birkaç çiçekten müteşekşildir. Bir başakcığın en dışını (ekseriya 2 tane) dış kavuzlar (glumae = glumae steriles = valvae = valvae calycinae) örter. Bunlardan, başakcığın en altında bulunana altdışkavuz (gluma inferior), üstünde bulunana üstdışkavuz (gluma superior) denir. Bundan sonra çiçekler gelir. Bir çiçeği de alttan ve üstten 2 veya daha çok sayıda kavuzlar (glumae floriferae = valvae inferiores = palea inferior) örter ki, bunlardan altta bulunanlara içkavuz (palea inferior), çiçeğin üstünü örtenlere ise kapçık (= palea superior = valvula superior) denir. Kapçık bazı bitki türlerinde olmaz veya bir kısmında (Agrostis'te olduğu gibi) çok küçüktür. Çiçekler erselik, nadiren bir cinslidir. Çiçekörtüsü (perigon) çok küçülmüş, çiçekler çıplaktır. Nitekim perigon'un dış halkası (yani çanak yaprakları) nı teşkil edenler hemen daima kaybolmuştur, iç halkadakilerden (= taç yapraklarından) ise sade yan yana bulunan iki tanesi gayet küçük birer teşekkül halinde kalmıştır, bunların adına pulcuk (lodicula) denir. Pulcuklar, çiçeklenme zamanında (anthesis) çok fazla şişerek iç kavuz ile kapçığı itmek suretiyle birbirinden uzaklaştırır ve bu suretle çiçek açılmış olur. Bazı türlerde pulcuk 3 (Stipa), bazılarında 8, bir kısmında ise 1 tane (Melica) olur. Erkek organlar, umumiyetle 3 tanedir. Nadiren 1, 2, hattâ 6 tane (pirinçte) olur. Açılmış çiçekte, uzun ipçiğinden dolayı, erkek organlar dışarı sarkar, bu suretle rüzgârlarla başçıklar kolayca sallanarak çiçek tozlarını dökerler. Dişiorgan umumiyetle 1 meyva yaprağından yapılmıştır. Dişiorganın boynu umumiyetle kısa, tepecik (stigma) ise pek çoğunda püskül gibi dallı budaklı olduğundan rüzgârlarla diğer çiçeklerden gelen çiçek tozları tepeçiğe kolayca takılıp kalır ve bu suretle tozlaşma olur. Bu familya bitkilerinin çiçek formülü genel olarak S 5 C 5 A 3 G 1 şeklinde yazılabilir. Meyva birçok hallerde buğdaysımeyva (Caryopse) dır. Buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, pirinç gibi tahıl ve birçok çayır otları, bunlardan başka Bambus, bahçe kenarlarındaki kargı kamışları (Arundo). bataklık kamışları (Phragmites) hep bu familya bitkileridir.

B U Ğ D A Y G İ L L E R
A. bir çimenin başakcığı, B. bir tek çiçek, v. kapcık, f. dişi organ, l. pulcuk

BUĞDAYLI (eski adı: Kavak), Balıkesirin Gönen kazasına bağlı nahiye. B. nahiyesinin merkezi olan Kavakköy, Bandırma - Gönen şosesi üzerinde 998 (1950) nüfuslu bir köydür. Buradan hemen her gün otobüs, kamyon geçer. B. nın hemen doğusunda Manyas gölü, batısında Erdek körfezi vardır. Halk, ekincilik ve sebzecilikle geçinir.

B. nahiyesinin nüfusu 4 168 (1950) dir. Nahiyenin 9 köyü vardır.

BUĞDAYSIMEYVA (Caryopse). sert ve kuru meyva kabuğu (Pericarp), tohum kabuğuna sıkı bir surette bitişmiş, kaynaşmış olan meyvalara verilen ad. Buğdaygiller (Gramineae) familyası bitkilerinin (buğday, arpa, mısır, çimen v. b. gibi) meyvaları, halk dili ile tohumları, B. dır.

BUĞRA HAN, X. yüzyılın başlarında Orta Asyada kuvvetlenen Yağma boyundan çıkan ve ilk Türk İslâm devletini kuran sülâleye mensup Türk hakanlarının birçoklarına verilen unvan. Bu sülâleye Karahanlılar yahut İlighanlar sülâlesi denir.

1. **Buğra Han, Satuk, Abdülkerim** (ölm. 955), Karahanlıların müessisi olarak Satuk Buğra Han kabul edilmektedir. Müslüman olduktan sonra Abdülkerim adını almıştır. Satuk Buğra Hanın saltanat devri ve İslâm dinini kabul etmesi hakkında, şimdiye kadar, vazıh malûmata sahip değiliz. Kesin olarak bilinenler, İslâm dinini ilk kabul eden Türk hakanı olması, ölümünden (344 - 955) dört, beş yıl sonra Türk göçebeleri arasında İslâmiyetin yıldırım süratiyle yayılması (İbn al - Asir, VIII, 396, 349 yılında 200 000 çadırdan ibaret Tükler İslâmiyeti kabul ettiler) hakkındaki haberlerdir. Son yıllarda Karahanlılar tarihi üzerine yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre bu sülâlenin ileri gelenleri X. yüzyılın başlarında Müslüman olmuşlardır. Karmatlar, Alevîler ve başka Batınîlerin isyanlariyle sarsılmakta olan Abbasîler devleti, bütün ümidini doğudaki Türklere bağlamıştı. Batınîler de Türkleri kendi taraflarına çevirmek için dâ'îlerini gönderiyorlar ve Türklerin yardımıyle hâkimiyeti ellerine almak istiyorlardı. Batınîler Samanoğullarının sarayına kadar nüfuz etmiş, Satuk Buğra Hanın çağdaşı olan Samanoğullarından emîr

Nasr b. Ahmed (914-943) bunların nüfuzu altında kalmıştı. Bu emîrin zamanında Horasanda çıkan büyük Alevî isyanı ancak B. H. ın yardımiyle bastırılabildi. Bu B. H. ın Satuk Buğra Han olması mümkündür (A. Z. Velidî Togan, *Ibn Fadlān's Reisebericht*, mukaddeme, s. XXIV). Satuk Buğra Han Türkistan folklorunda derin izler bırakmıştır. Onun menkıbelerini anlatan *Tezkire-i Buğra Han* adlı eser ona dair folklor dergisidir. Türkistan bakşı (kam) larının ilâhilerinde de o takdis edilir (bk. L. ÂNSARI, *Uygur il edebiyatı*, s. 128).

2. **Buğra Han Harun B. Musa** (ölm. 993), islâm dinini ilk kabul eden Türk hakanı Satuk Buğra Hanın torunudur, 992 (H. 382) tarihli sikkelerine göre «şahab-ud-devle» unvanını taşımıştır. Hükümet merkezi Balasagun (b. bk.) idi. Maverâünnehr'i ve Buhara'yı ilk defa fetheden Karahanlı hakandır. Samanoğullarının kudreti X. yüzyılın ortalarından itibaren dahilî ihtilâl ve isyanlar yüzünden sarsıntılar geçirmekte idi. Nuh b. Mansur zamanında (977-999) bu sarsıntı ve çözülme son haddini bulmuştu. Bir taraftan Selçukoğullarının birleştirdikleri muazzam Oğuz-Türkmen aşiretleri, diğer yandan Karahanlı sülâlesine mensup hanların Samanoğulları ülkesine gâh dostça, gâh düşmanca girmeleri bu sarsılan devletin ergeç bu Türklerin eline geçeceğini gösteriyordu. 990 yılında B. H., Balasagun'dan hareket ederek Samanoğulları devletinin kuzeydoğu sınırındaki İsficab (b bk.) şehrini işgal etti ve hiçbir mukavemet görmedi. Bu şehir Nuh b Esed (827-842) devrinde müşrik Türklerden alınmış ve, Karahanlılar Müslüman oluncaya kadar, İslâm devletinin en uzak kuzeydoğu sınırını teşkil etmiş idi. İsficab ve çevresinin Karahanlılar eline geçmesine karşı Samanoğulları ülkesinde kötü bir tepki görülmemesi B. H. ın Buhara seferini çabuklaştırdı. 992 yılının ilkbaharında Samanoğullarının başkenti Buhara, B. H. tarafından alındı. Fakat, bozkır havasına alışkın olan bu hakan Buhara'nın havasına dayanamıyarak hastalandı; şehri boşaltmağa ve memleketine dönmeğe mecbur oldu (Ağustos 992). Nuh b. Mansur (976-997) Buhara'ya avdet etti. B. H. memleketine dönerken yolda Koçharbaşı denilen yerde vefat etti.

İbn-ül-Esir'e göre (IX, 70) B. H. dindar, iyi kalbli, âdil, iyi ahlâk sahibi idi. Âlimleri ve adamlarını sever, hürmet ederdi. Kendisine «*mevlâ-yi resul-i Allah*» demeyi severdi.

3. **Buğra Han Muhammed b. Yusuf** (1032-1057), Satuk Buğra Hanın torunu. Kâşgar'da saltanat süren babası Kadir Han Yusuf'un sağlığında Yıgan Tegin unvanını taşıyordu. Babasının ölümünden ve büyük kardeşi Arslan Han Süleyman (hük. 1032-1056) ın tahta çıkışından sonra Buğra Han unvanını alarak Taraz ve İsficab haslarını almıştır. Buhara ve Semerkand hanı İlig Han Alı Tigin (? - 1034) i Maveraünnehirden koğmağa çalıştı ise de, muvaffak olamadı 1025 yılında Gazneli Sultan Mahmud'un ülkesinde bulunan Balh'e kadar gelerek sultanın kızını istedi, fakat ret cevabı aldı. Mahmud'un ölümünden sonra Mesud'a müracaat ederek aynı talepte bulundu ise de, tekrar ret cevabı aldı. Gaznelilere ve aynı zamanda büyük kardeşi Arslan Han ile de düşman olarak Selçukoğullariyle müttefik oldu. 1035 yılında Selçukoğullarının Gaznelilere karşı muvaffakiyetlerini işitip B. H. çok memnun oldu. Tuğrul Beyle eskiden beri dostluğu vardı. 1037 de Gazneliler, Amuderya sahilinde B. H. tarafından Selçukoğullarına gönderilen bir casusu yakaladılar. Casusun yanında bulunan mektuptan anlaşıldığına göre Gazneliler devletinin geleceği için büyük ve tehlikeli bir ittifak kurulmakta idi. Sultan Mesud buna karşı tedbir olmak üzere B. H. dan şikâyet için Arslan Han'a elçi gönderdi. B. H. ile sulh yapmak için arada vasıta olmasını rica etti. Bu elçi zamanının maruf imamlarından Ebu Sadık Tabanî idi. Elçi ve arkadaşları Türkistanda bir buçuk yıl kaldı; iki kardeşi barıştırmaya muvaffak oldu. İmam Ebu Sadık Tabanî'nin ilmine hayran olan B. H. «Bu zat ilmî münazara ve münakaşalardaki derin vukufu ile Ebu Hanife'yi gölgede bırakır» demişti. Maveraünnehir'de bu devirde Fatimîlerin propagandası önemli başarılar kazanmış, 1044 yılında Alevîleri ayaklandırmağa muvaffak olmuşlardı B. H. bu Alevî isyanını çok kanlı bir şekilde bastırdı. Ölümünden bir müddet önce kardeşi Arslan Hanı koğup ülkesini eline geçirdi.

4. **Buğra Han Ebu Ali Hasan b. Arslan Han** (hük. 1074-1103), önce kardeşi Tuğrul Kara Hanın naibi olarak Kâşgar, Hoten, Balasagun'da 16 yıl, sonra müstakil olarak 29 yıl saltanat sürmüştür. Türk dili yadigârlarından olan *Kutadgu Bilig* kitabını Balasagunlu Yusuf, B. H. nın naipliği zamanında (462 H., 1069) yazmış ve bu hükümdara sunarak Uluğ Has Hacip unvanını almıştır. Bu hükümdarın ünvanı *Kutadgu Bilig*ın Fergana nüshasında «el-hakan-ül-ecel el-muzaffer el-mueyyid nasır-ül hak ve d din Tavgaç Uluğ Buğra Kara Han aba Ali Hasan b. Arslan Han» diye yazılmıştır. B. H. ın devri Müslüman Türklerin İslâm kültürü içinde muazzam bir kalkınma devrinin başlangıcı olmuştur Büyük Selçuklular devletinin kuruluşu, Bağdad'da *Divanü-Lûgat-it-Türk* gibi Türk filolojisine dair muazzam bir eserin meydana getirilişi, Alp Arslan'ın cihanşümûl mahiyetteki fütuhatı hep bu B. H. zamanına raslamıştır. Selçukoğullarına ilk defa itaat eden de bu B. H. olduğu tahmin edilmektedir.

BUĞRALAR, Ankaranın Kızılcahamam kazası Çamlıdere nahiyesine bağlı köy. Nüfusu 711 (1950) dir. B., Sakaryanın kollarından Kirmir çayına Çeltikçi yakınında karışan derelerden birinin üzerinde ve Ardıç, Benli. Arkut dağlarından inen 6 kadar derenin genişlettiği küçük bir düzlüğün kenarındadır. Yakın çevresi meşelik uzak çevresi düzgün ormanlarla kaplıdır. Halk az miktarda çiftçilik yapar, davar yetiştirir. Arazi dar olduğu için halkın bir kısmı Ankaraya mevsimlik olarak iş bulmağa gider, bu arada bir kısmı eskicilik yaparak geçinirler. İçme ve kullanma suyu olarak dere ve kaynaklardan faydalanılır. Çamlıdere kasabasına ve oradan da ana şoseye araba yoliyle bağlıdır.

BUĞU VE BUĞULANMA, Suyun gaz haline B. denir. Suyun veya bir madde içindeki suyun gaz haline gelmesi de buğulanmadır. Ateşten yeni indirilmiş bir yemek B. lanır. Isıtma ile meydana gelen fazla B., çevresindeki havayı çabucak doyurduğu için B yu görmek mümkündür. Açık bir kabda, su üzerinde bir şey farketmediğimiz halde birkaç gün sonra bu suyun azaldığını hattâ tükendiğini görürüz. Bu kabdaki su B. lanmıştır. Açık havadaki su bitinceye kadar B. lanır, halbuki bir yerde sıkı sıkıya kapalı olan su, çevresindeki havayı doyuruncaya kadar B. lanır. Su yüzeyinin geniş olması, çevredeki havanın kuru ve hareketli bulunması B. lanmayı artırır. B. lanmadan günlük hayatta çok çeşitli şekillerde faydalanılır. Ter-

liyen testilerde suyun soğuması, sıcak günlerde etrafa su serperek havanın serinleştirilmesi, deniz suyundan tuz elde edilmesi hep B. lanmanın neticesidir. Bk. BUHAR.

1. **B. ile mikropların öldürülmesi** (dezenfeksiyon), *böceklerin öldürülmesi* (dezensektizasyon): 1. B. ile dezenfeksiyon, etüvler: Bunun için dezenfeksiyon etüvleri kullanılır. Bu cihazın esası, suyu kaynatılan bir kazandan çıkan B. nun (en aşağı 100 derece), mikroplu elbise, çamaşır, yatak takımları, v. b. gibi eşyanın konduğu, silindir şeklinde (ekseriyetle saçtan yapılmış) bir büyük kazana sevkedilerek mikropların öldürülmesidir.

Bir kısım etüvlerde, kazandan çıkan 100 derecelik B. dezenfeksiyon silindirinin bir tarafından girer ve içindeki eşyayı yalıyarak diğer tarafındaki delikten çıkar. B. nun basınç altında bulunmadığı bu vasıtalara «tazyiksiz B. etüvleri» derler. Bunlar içindeki ısı, termometrelerle kontrol edilerek ısının 100 dereceden aşağı düşmemesi sağlanır. Bu cihazlarda silindir içindeki çamaşır ve eşyanın mikropları 30 - 45 dakikada ölürler.

Diğer bir kısım etüvlerde ise B., dezenfeksiyon silindirinin içini doldurduktan sonra, çıkma deliği kapatılarak içeriye mütemadiyen B. sevkedilir ve basınç artırılır. B. nun ısı derecesi de yükselir. Bu şekilde, dezenfeksiyon silindiri içinde 115 - 117 derecelik bir ısı sağlamak şartiyle buraya konmuş olan elbise ve eşyadaki mikroplar 15 - 20 dakikada öldürülür. Bu vasıtalara «tazyikli B. etüvleri» derler.

Tazyikli ve tazyiksiz B. etüvleri hem mikropları, hem de bütün böcekleri ve yumurtalarını tamamiyle öldürür.

2. **B. ile dezensektizasyon:** Isı derecesi daha düşük B. ile, yalnız böceklerin öldürülmesi mümkündür. Bunun için daha basit ve daha ucuz vasıtalar kullanılır. Esas, kaynar bir kazandan çıkan B. yu. içinde bit veya başka böcekler bulunan çamaşırların konduğu fıçılara, sandıklara, bidonlara, vagonlara veya su geçmez kalın torbalara göndererek buradaki böcekleri öldürmektir. Dikkat edilecek noktalar: a. Elbise ve çamaşırların bulunduğu kısımda hararet 100 dereceyi geçmemeli ve 75 ten aşağı düşmemelidir. b. Çamaşırlar gevşek olarak konulmalıdır. c. Bu şartlar altında elbise ve çamaşırlar, vasıta içinde 75 - 100 derece arasında en aşağı yarım saat tutulmalıdır.

Bu tip cihazların en çok kullanılanı B. bidonu ve B. sandığıdır.

B. bidonu: Ocak üzerine yerleştirilmiş bir bidondan ibarettir. Bidonun 1/5 kısmı kazan vazifesini görür, su ile doldurulur. Bunun üzerine eşyaların konması için bir ızgara yerleştirilir. Bidonun üst kısmı kapak şeklinde kesilir. Kapağın, üst kenar ile temas eden kısmı çuha, salmastıra veya birkaç kat bez ile kaplanır. Kapak mümkün olursa kelebekler vasıtasiyle gevşek olarak bidona tesbit edilir veya üstüne ağırlık konur.

B bidonları kullanış itibariyle B. sandıklarından daha pratiktir. B. çıkarma tertibatı olmadığından kapak sıkıca kapatılacak olursa içindeki basınç yükselerek patlama tehlikesi göstermesi. başlıca mahzurudur.

B. sandığı: İlk defa 1914 - 1918 Birinci Dünya Harbi sırasında Dr. Ahmet Fikri ve General Dr. Hüseyin Hüsnü tarafından ordumuzda kullanılmış, bundan sonra İstiklâl ve İkinci Dünya Harbi esnasında memleketimizde ve ordumuzda geniş tatbik sahası bulmuştur. B. sandığı her yerde kolaylıkla yapılabilecek iyi bir tebhir cihazıdır. Cihazın esas bölümleri şunlardır:

Sandık: 1/2 - 2/3 m^3 hacmında, 90 - 100 cm boyunda, 60 - 70 cm genişliğinde, 70 - 75 cm yüksekliğinde, kalınlığı 2 cm den aşağı olmayan budaksız ve kuru tahtadan yapılır. Kapak kısmı deliksiz olup sandığın üst kenarı ile temas eden kısmı çuha veya birkaç kat bez ile kaplanır. Sandıktaki su buharının kaçmaması için kapak, sandığa kelebekli vidalarla tesbit edilir veya üzerine ağırlık konur. Sandık içindeki harareti ölçmek için kapağa bir termometre yerleştirmek doğru olur. Konan çamaşırların kazana düşmemesi için, sandığın içine bir ızgara koymak lâzımdır. Sandığın alt tarafında kazan deliğine uygun şekilde açılmış bir delik vardır.

Kazan: Vereceği B. ile sandığı tamamiyle dolduracak büyüklükte bakır saç veya tenekeden yapılabilir. Yalnız ağız kısmının sandığın deliğine iyice uyması ve aradan B. kaçırmaması lâzımdır. Kazana içindeki su seviyesini gösteren bir müş'ir ve üstünden sandık kaldırılmadan, azalan suyun tamamlanması için musluklu bir huni ilâve edilebilir.

Ocak: Kazanın oturtulabileceği şekilde olmalıdır. Yaz aylarında açıkta olabilirse de, kış aylarında kapalı bir yerde olması tercih edilir.

B. sandığında dezensektizasyon yapmak için evvelâ kazana kâfi miktarda su konur. Ocak yakılır. Sandık içerisi tamamiyle su buhariyle doldurulduktan sonra elbise ve çamaşırlar gayet gevşek olarak yerleştirilir. Kapak kapanır, sandık üzerinde termometre varsa 75 dereceye çıktıktan sonra, termometre yoksa kapağın kenarından su buharı çıkmaya başladığından itibaren yarım saat tutulur.

Bu cihazda pamuk, yün ve ketenden yapılmış bütün iç çamaşırlar, elbiseler, yatak takımları gibi eşyaların dezensektizasyonu yapılabilir. Kayış, kürk, deri ve ipekli eşyalar ile kan, balgam ve cerahatle bulaşmış eşyanın dezensektizasyonu yapılamaz.

BUĞU ALETİ, buğulanmayı ölçmeye yarıyan bir alet. Bu alet, esas itibariyle içinde su bulunan yayvan bir kaptan ibarettir. Bu su, ne kadar çabuk azalırsa çevrenin buğulandırma kabiliyeti de o kadar fazla demektir. Üstü açık bir havuz en basit bir B. A dir. Dolu havuzun su seviyesi belirli zamanlarda ölçülür ve serbest su yüzünde meydana gelen buğulanma mm ile ifade edilir.

Meteoroloji istasyonlarında terazili B. A. (buğu terazisi) kullanılır. Terazinin kefesindeki su azaldıkça kefe hafifler ve buna bağlı olan bir ibre buğulanan suyun miktarını gösterir. Bundan başka, mesameli bir satıhta meydana gelen buğulanmayı göstermek için de B. A. leri yapılmıştır.

BUHÂGANA, Amerika Kızılderili dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Tucáno (veya Betoya) ailesinden bir dil. Ailenin Doğu grupundan olup, yakın akrabaları Tuyúca Bará, Ömöa, Sára ve Tsölá dilleri ile birlikte, Brezilyanın kuzeybatı, Kolombiyanın da güneydoğu sınırları dolaylarında, Tiquié nehrinin kaynakları bölgesinde konuşulur. Bk. TUCÁNO.

BUHAR (Fr. Vapeur), buharlaşma (b. bk.) olayında hâsıl olan gaz halindeki madde. B. esas itibariyle bir gazdır ve bütün bilinen gazların sıvılaştırılması kabil olduğundan, oksijen gibi âdi bir gazla su B. ı gibi bir B. arasında fiziksel bir farktan bahsedilemez. Halbuki günlük hayatta B. ve gaz terimleri farklı anlamda kullanılmaktadır; âdi sıcaklık ve basınç şartları altında B. halinde bulunan

bir maddeye gaz, normal şartlarda sıvı veya katı halde bulunan, fakat basıncın düşürülmesi veya ısıtılmakla gaz haline geçmiş maddelere B. denir (bk. GAZLAR).

Doymuş B. ve kuru B., B. ların teşekkül ve özellikleri için bk, BUHARLAŞMA.

Buhar yoğunluğunun ölçülmesi: Mutlak ve bağıl diye iki çeşit B. yoğunluğu vardır. Mutlak yoğunluk normal şartlarda 1 litre B. ın gram olarak kütlesidir. Bağıl yoğunluk eşit sıcaklık ve basınç şartları altında alınan B. kü lesinin aynı hacimdeki hava kütlesine oranıdır. Bugün umumiyetle bağıl yoğunluğun havadan ziyade hidrojene göre ölçülmesi tercih edilmektedir. Geçen yüzyılın ortasında Avogadro teorisinin genel olarak kabul edilmesinden sonra maddelerin molekül ve atom ağırlıklarını bulmak için buhar yoğunluğunun ölçü metotları geliştirildi. Bu metotların en önemlileri J. B. Dumas (b. bk.) ve Victor Meyer (b. bk.) metotlarıdır.

BUHAR MAKİNESİ (Fr. Machine à vapeur, İng. Steam Engine, Alm. Dampfmaschine), su buharı basıncının mekanik enerjiye çevrilmesi ile işliyen makine. Sıcaklık 100° C ı aştığı zaman su buharının basıncı atmosfer basıncından daha büyük olacağından, su buharı bir piston veya herhangi bir mâni'i itmek suretiyle mekanik iş yapabilir. B. M nin gayesi, su buharının dönüşümlerinden faydalanarak, ısı enerjisini mekanik enerjiye çevirmektir. Bu makinelerde mekanik iş elde etmek için, su buharlarının basıncı yahut kinetik enerjisi kullanılır. Su buharının sahip olduğu kinetik enerji, meselâ bir türbinin kanadlarını döndürür veya bir pistonu hareket ettirir, bu hareket de sonradan makinenin çeşitli organlarına intikal ettirilir. B. M. nde üç esaslı kısım ayırdedilir:

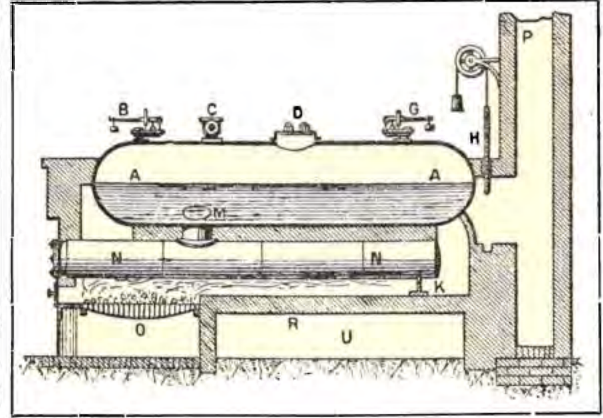
1. *Buhar jeneratörü yahut kazan*: Kapalı ve gayet dayanıklı madenî bir hazne olup bunun içindeki su ısı yardımiyle belli bir sıcaklıkta, doymuş buhar haline getirilir. Su ile buhar arasındaki denge gerçeklendiği zaman, kazandan bir miktar su buharının çekildiğini farzedelim; aynı basınç yeniden teessüs edene kadar bir miktar su yeniden buhar haline geçer. Kazana mütemadiyen su ve ocağa yakıt temin etmek şartiyle, jeneratör, belli basınç altında su buharı veren bir buhar kaynağı teşkil eder. Silindir içinde pistonu hareket ettiren buhar, buradan gelir.

2. *Silindir*: İçinde buharın sırayla iki yüze tesir ederek basınç kuvvetleri sayesinde pistonu harekete getirdiği silindir şeklindeki kısım.

3. *Mekanik bir sistem*: Pistonun doğrusal gidip gelme hareketi bu sistem yardımiyle düzgün dairesel harekete çok yakın bir dönme hareketine dönüşür ve makinenin anamiline geçirilir.

I. Buhar jeneratörleri: Buhar jeneratörlerini başlıca iki esas tipe ayırmak mümkündür:

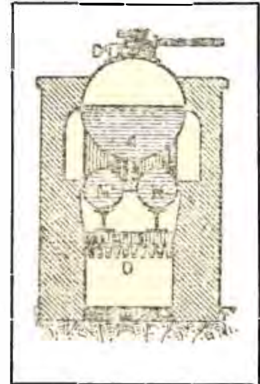
1. *Kaynama yerleri olan kazanlar*: Kaynama yeri olan kazan, saçtan yapılmış, yatay durumda A A silindiriyle bunun altına yerleştirilmiş ve yan yana konulmuş N N gibi diğer iki silindir yahut kaynatıcıdan teşekkül eder. Kaynatıcıların çapı, asıl kazan çapının hemen hemen yarısı kadardır. Kazanla kaynama yeri arasındaki irtibat geniş M borulariyle temin edilir. Su, kaynatıcıları ve kazanın da hemen hemen üçte ikisini doldurur. O ocağı, kazanın uç larından birinin altına yerleştirilmiştir (şek. 1). Isıtma yüzeyini arttırmak için umumiyetle şöyle hareket edilir: kaynatıcılardan ekserisinin biraz üstüne kurulmuş olan yatay

Şekil: 1

R. beton destek, U. bölme. K. kaynatıcının dayanağı, H. bacaya giriş düzeni (diğer harflerin izahı için metne bk.)

bir kubbe, bütün fırını iki kata böler (şek. 2), üst kat, düşey bir bölme ile iki galeriye ayrılmıştır; bu galeri, ocağa en yakın olan kısmında kesilmiştir. Ocaktan gelen alevler ve sıcak gazlar, alt katta bütün fırını önden arkaya doğru dolaştıktan sonra, üst katın galerilerinden biriyle geriden öne dönerler; nihayet öbür kompartıman yoliyle P bacasına varırlar.

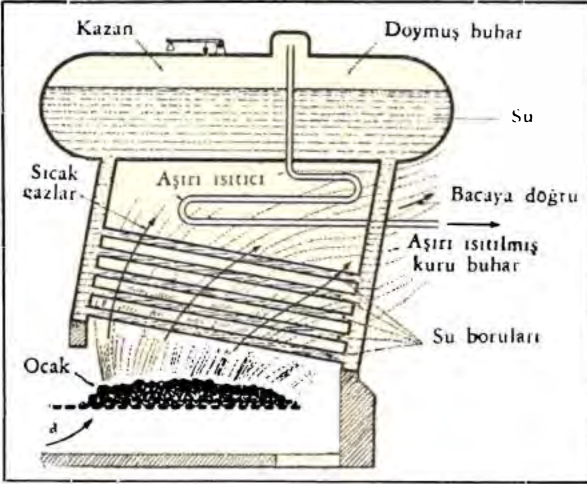

Şekil: 2

Elde edilen buhar, A A kazanının üstünde açılmış D yerinden alınır; manometre ve supap gibi ölçü ve emniyet cihazları da kazanın üstüne konmuştur (B, C, G). Bu tip bir kazanda buhar istihsali saatte, ısıtılan yüzeyin metrekaresi başına 15 kg kadardır.

Kaynama yeri olan kazanın başlıca kusuru, çok yer işgal etmesidir; bundan dolayı daha ziyade sabit tesislerde kullanılır. Bugün bu kazanlar az kullanılmaktadır; yeni tesislerde, çok borulu ve çabuk buharlaşmalı kazanlar onun yerini almaya başlamıştır.

2. *Borulu kazan*: Şekil 3, su borulu ve aşırı ısınmalı bir kazanı göstermektedir; ocaktan gelen gazlar, su ile dolu olan ve büyük bir ısınma yüzeyi arzeden boruların etrafında dolanır. Bu tip kazanlarda buharlaşma çok çabuktur ve saatte elde edilen buhar miktarı da çok fazladır (bazı ısı santrallerinde saatte 110 tonu bulur). Buhar lokomotiflerinde alev borulu kazanlar kullanılır, bunlarda ocağın hâsıl ettiği alev ve gaz kazanın alt tarafına yerleştirilmiş borular içinde dolaşır, saatte 25 ton buhar hâsıl olabilir. B. M. yle çalışan gemilerde kazanlar su boruludur.

Kazandan çıkan buhar, doymuş buhardır. Böyle bir buharın basıncı sıcaklıkla beraber çok çabuk yükselir. Duperray, 100° C la 200° C arasındaki sıcaklıklar için basıncın değerini veren şu ampirik formülü bulmuştur: $P\ kg/cm^2 = \left(\frac{t}{100}\right)^4 \cdot$ 200° C da $P = 16\ kg/cm^2$ bulunur. Umumiyetle $t = 240°$ C ın üstüne çıkılmaz. $t = 240°$ C için formül $P = 35\ kg/cm^2$ verir. Silindire doymuş buhar kabul edilecek yerde, çok defa kuru buhar veren *aşırı ısın-*

Şekil: 3

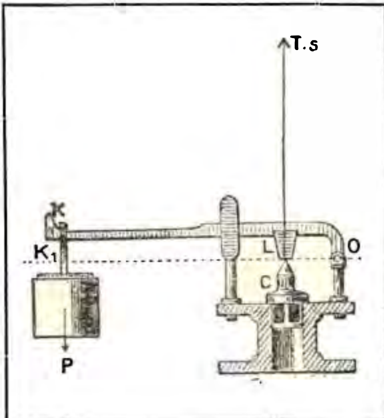
maya baş vurulur. 220° C da doymuş buhar, şekilde görülen aşırı ısıtma tertibatiyle 400° de kuru buhar haline geçirilir. Aşırı ısıtmanın en büyük faydası, buharı doymuş halden uzaklaştırarak boru cidarlarındaki yoğunlaşmaya ve dolayısiyle ısı kaybına mâni olmaktır.

Herhangi bir ihmalden yahut yanlış manevradan hâsıl olacak kazaları mümkün olduğu kadar önleyebilmek için her jeneratör emniyet cihazlarına sahip olmak zorundadır. Bu cihazlar şunlardır:

a. *Seviye göstergesi*: Saç levhanın doğrudan doğruya ateşe maruz kalmaması için, kazandaki su seviyesinin aşağı düşmemesi lâzımdır. Aksi halde saç levha, çok geçmeden akkor haline gelebilir; ayrıca kazana yeniden bir miktar su ilâve edilirse, âni olarak büyük bir su miktarı buhar haline geçiverir ve patlama tehlikesi belirir. O halde, kazanın içindeki su seviyesini her an bilmek zarureti vardır. Üst ve alt kısımları musluklarla kazana bağlanan kristalden yahut pyrex camından yapılmış bir tüp, birleşik kablar esasına dayanarak, bu hizmeti görür.

b. *Manometre*: Her anda kazan içindeki basıncı ölçmek için madenî hattâ kaydedici manometreler kullanılır. Şoför, manometreye bakarak, ateşi düzenler ve basıncı belli sınırlar arasında tutar.

c. *Emniyet supapları*: Her kazanda en az iki tane emniyet supabı bulunur. Supabın esası, bronzdan bir yuvaya dayanan yine bronzdan bir C klapesidir (şek. 4). Üçüncü neviden bir OK_1 manivelâsı yardımiyle, bu klape yuvasına girmiş durumdadır. Klape deliğinin alanı S cm^2, kazanın dayanacağı basınç sınırı T ise, kolun ucundaki P ağırlığı. $P \cdot OK_1 = T \cdot S \cdot OL$ formülüne uygun olarak seçilmelidir. Kazan içindeki buhar basıncı T yi aşarsa, supap kalkar ve buhar dışarı kaçar.

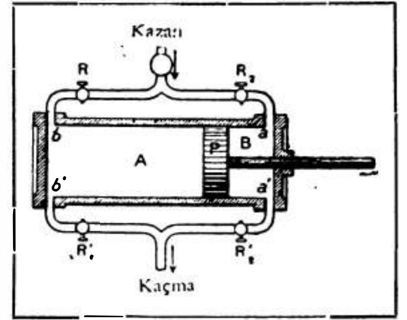

Şekil: 4

Bu cihaz, sabit kazanlar için iyi olmakla beraber lokomotif kazanlarında kullanılamaz; o zaman manivelâ kolu yerine pirinçten muhafaza içine tesbit edilmiş kuvvetli bir yay kullanılır.

II **Silindir:** *Buharın dağıtılması*: Jeneratörde hâsıl olan buhar, bir boru yardımiyle, silindire getirilir. Silindirin içinde, hareket edebilir bir piston vardır. Bu pistonun sıra ile iki yüzüne buhar basıncını tesir ettirerek pistona bir gidip gelme hareketi verilir; bu maksatla dağıtma mekanizması kullanılır.

Şekil 5, bugün birçok makinelerde kullanılan bir dağıtma tertibini şematik olarak göstermektedir. Silindir çok dayanıklı çelikten yapılmış bir gövdedir, içinde hareketli bir P pistonu yer almıştır. Silindirin dip kısımlarında R_1, R_2, R'_1, R'_2 vaflariyle teçhiz edilmiş a, b, a′ b′ delikleri vardır. a ile b jeneratörle, a′ ile b′ de bir eşapman tüpü sayesinde dışariyle iştirak etmektedir. Pistonun şekilde gösterilen durumda bulunduğunu; R_1 ve R'_2 vaflarının açık, R_2 ve R'_1 in kapalı olduğunu farzedelim: pistonun A yüzü, b deliğinden serbestçe gelebilen buharın yaptığı basıncın tesiri altında olacak, B yüzü ise eşapman açık hava ile irtibatta ise, atmosfer basıncına maruz bulunacaktır; santimetre kareye isabet eden iki basınç farkına T diyelim. Dolayısiyle piston soldan sağa doğru $T \cdot S$ ye eşit bir kuvvetle itilecektir; burada S, pistonun yüzeyidir. Meselâ $T = 16\ kg/cm^2$ farzedelim, pistonun da yüzeyi 2 500 cm^2 olsun (çapı yaklaşık olarak 56 cm kadar), pistonu iten kuvvet $2\,500 \times 16$ yahut 40 000 kg olacaktır. Bu, çok büyük bir kuvvettir, dolayısiyle böyle bir kuvveti nakledecek olan organların da ne kadar dayanıklı olması lâzımgeldiği kolayca anlaşılır.

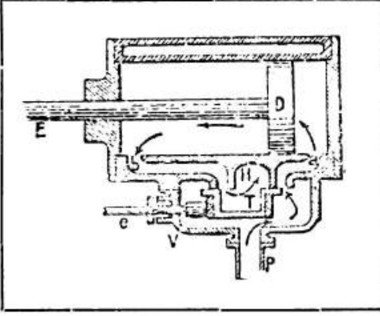

Şekil: 5

Bu kuvvetin tesiri altında şekildeki durumdan itibaren piston soldan sağa hareket edecektir. Pistonun silindirin sağ ucuna vardığı anda R_1 ve R'_2 vaflarının kapandığını R'_1 ile R_2 nin açıldığını düşünelim, hareket ettirici kuvvet yön değiştirecek, deminkine eşit bir kuvvetle itilen piston bu sefer ters yönde hareket edecektir. Vafların açılıp kapanması bu şekilde devam ettikçe piston da bir gidip gelme hareketi yapacaktır. Kabul ve eşapman vaflarının açılıp kapanması işi, bizzat makinenin kendi hareketiyle kumanda edilir.

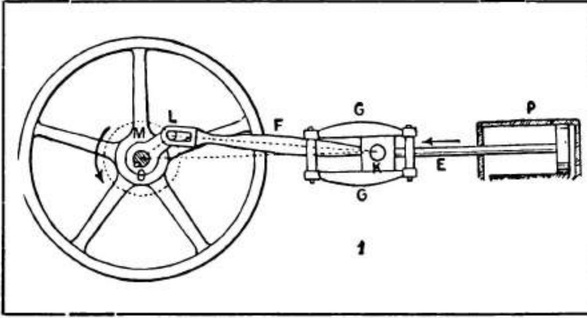
Çekmeceli dağıtma: İkinci bir dağıtma tarzı «çekmeceli» dağıtma olup sadedir, uzun ömürlüdür ve çok kullanılır. Kazandan gelen buhar, önce silindire bitişik olan bir V buhar kutusu (şek. 6) içine alınır. Bu kutu içine, biri silindirin sağ ucunda diğeri sol ucunda nihayet bulan iki a, b yolu girer. Bu iki giriş deliği arasında silindirin etrafını çevirerek atmosfere açılan başka bir H borusunun deliği yer almıştır (şekilde bu borunun, şeklin arkasında kaldığı farzediliyor). Nihayet şekil itibariyle «çekmeceyi» andıran hareketli bir T parçası bu delikleri kapatma durumuna gelebilir. Çekmecenin boyu o şekilde hesaplanmıştır ki, bu deliklerden ancak ikisini örtebilir, ötekisini dışarıda bırakır.

Makine hareket halinde iken, D pistonu şekilde görüldüğü gibi yolunun sağ nihayetinde bulunduğu zaman, V buhar kutusu içinde e çubuğu ile sürüklenen T çekmecesi, sola doğru yer değiştirir ve böylece a kanalının giriş deliğini açık bırakır: bu halde buhar silindirin sağ tarafına dahil olur ve D pistonunu sola doğru iter. Bu sırada silindirin sol tarafında kalmış olan buhar, b kanalı yoliyle H yerine ve oradan da açık havaya çıkar. D pistonu, yolunun sol nihayetine vardığı sırada, çekmece sağa doğru kayacak ve b kanalını açık bırakacaktır: o zaman kazandan gelen buhar, silindirin sol nihayetine dahil olacak, pistonu sağa doğru itecek, bu esnada da silindirin sağ tarafında kalmış olan buhar a kanalı yoliyle H yerine, oradan da açık havaya çıkacaktır. Hareket böylece devam eder.

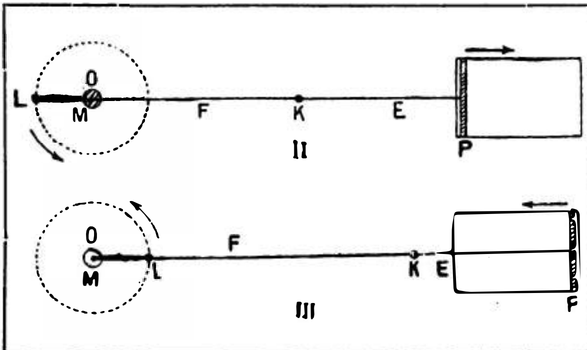

Şekil: 6

III. **Piston hareketini makinenin ana miline intikal ettiren sistem:** *Biyel kolu ve manivelâ:* Pistonun gidip gelme hareketinin sürekli bir dönme hareketine çevrilmesi «biyel kolu» ve manivelâ yardımiyle yapılır (şek. 7). Piston çubuğunun G G madenî kayma yuvaları arasında

Şekil: 7 (I)

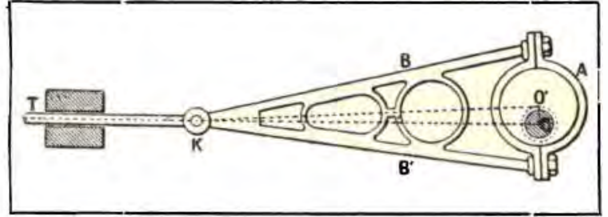
tutulan E ucu, biyel kolu adını taşıyan başka bir F çubuğuna K da mafsallanmıştır; biyel kolunun öteki ucu ise L de M manivelâsına mafsallıdır. M manivelâsı kendi ekseni etrafında dönebilen ufki bir anamiline uydurulmuş durumdadır (bu anamili şekil düzlemine diktir). Piston tarafından ileri veya geri yönde harekete geçirilen F biyel kolu, M manivelâsına ve dolayısiyle anamiline sürekli bir dönme

Şekil: 7 (II ve III)

hareketi yaptırır. Pistonun bir gidip gelmesinde anamili bir devir yapar. Piston, yolunun uçlarından herhangi birinde iken (şek. 7, II ve III), biyel kolu, manivelâ ve piston çubuğu aynı doğru üzerindedir; bu takdirde yine bu doğrultuda tesir etmekte olan buhar basıncı hiçbir tesir hâsıl edemez; bu halde intikal organları *ölü noktadır* denir; demek oluyor ki, manivelânın her devrinde iki ölü nokta vardır. Eğer makine bir ölü noktada duraklıyacak olursa, kendiliğinden harekete geçmez. Bu mahzuru gidermek için, anamiline, birbiriyle 90° lik açı yapan iki manivelâ kolu raptedilir. Böylelikle kollardan biri ölü noktadayken, diğeri maksimum tesir durumunda olacaktır. Lokomotifleri harekete geçirmek için ayrı ayrı iki makinenin akuple edilmesi bu ihtiyaçtan doğar.

Çekmece kumanda mekanizması: (dairesel eksantrik): Biyel kolunu ve manivelâyı anlatırken, çekmecenin, pistona

Şekil: 8

bağlı bir gidip gelme (alternatif) hareketine sahip olması lüzumuna işaret etmiştik. Bu maksada varmak için, dairesel eksantrik adını taşıyan bir mekanizma kullanılır. Makinenin anamili üzerine, O' merkezi milin O merkeziyle üst üste olmıyan bir disk tesbit edilmiştir (eksantrik). Bir A çemberi bu diski çevrelemekle beraber hafif bir sürtünme ile onun üzerinde kayabilmektedir (şek. 8). Bir katı cisim teşkil eden B ve B' gibi iki kol çembere tesbit edilmiştir, kolların müşterek K ucu da çekmecenin T çubuğuna mafsallıdır. T çubuğunun doğrusal hareket yapması ancak kayma yuvalariyle temin edilir. Eksantrik anamille birlikte döndüğü zaman O' merkezi, OO' yarı çaplı bir daire çizer; k noktası, sanki OO' bir manivelâ kolu, O'K doğrusu da yeni bir biyel koluymuş gibi hareket eder. Eksantriğin durumu o şekilde yapılmıştır ki. şek. 7 de görülen M manivelâsının doğrultusu OO' ile 180° ye yakın bir açı meydana getirir. Bu takdirde, piston meselâ soldan sağa giderken çekmece sağdan sola gidecek veya bunun aksi olacaktır. Buharın piston üzerine uygun bir yönde tesir etmesi için de lâzım olan budur.

Hareketi düzenleyen organlar: *Volan, Küreli regülâtör:* Bir makinenin yenmesi gereken dirençler, çok defa oldukça âni bir şekilde her an değişir; meselâ bir atölyenin çeşitli aletlerini çalıştırmakta kullanılacak bir buhar makinesi, çalıştırdığı aletler sayısının az veya çok oluşuna göre, yahut bir aletin az veya çok dayanıklı maddeleri işlemesine göre çok değişik dirençlere maruz kalacaktır. Fazla olarak, pistonun alternatif bir hareket yapması intikalin biyel kolu ve manivelâ yardımiyle yapılmasından ötürü, anamili üzerinde meydana gelen kuvvet çifti de sabit değildir. Gerçekten, *ölü noktalarda,* hareket ettirici tesir sıfırdır. Hareketin devamı evvelce kazanılan kinetik enerji sayesindedir; aksine, biyel kolunun manivelâ ile dik açı yaptığı durumda motör işin tesiri maksimumdur.

Anamiline, dönme hareketini düzenlemek için, ağırlığı az veya çok olabilen bir volan (düzenteker) tesbit

edilir. Volan, kütlesi daha ziyade jant kısmında toplanmış olan bir tekerlektir. Vazifesi anamilinin hareketini mümkün olduğu kadar düzgün hale getirmektir.

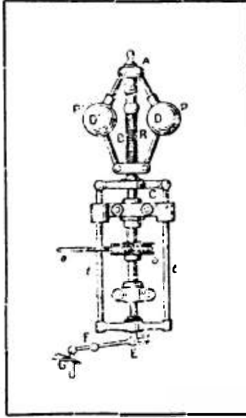
Eğer B. M. nın her devrinde motör iş, az da olsa, karşı işten üstün olmaya devam ederse, makine daimî bir pozitif ivmeye sahip olacak demektir: bu takdirde makine durmadan hızlanıp a m b a l e olabilir. Bu mahzuru da önlemek için regülâtör kullanılır (şek. 9). Regülâtör, düşey bir B çubuğunun A ucunda mafsallı iki madenî çubuğa tesbit edilmiş P ve P′ gibi iki küreden teşekkül eder. Makine anamilinin dönme hareketi, a kordonu ve b makarası yardımiyle kendi etrafında dönebilen B çubuğuna ve taşıdığı kürelere intikal etmektedir. O halde, B nin etrafındaki dönme hareketi sırasında P maddî küreleri iki ivmeye maruz bulunur: biri yer çekiminin g ivmesi, diğeri $\omega^2 r$ santrifüj ivmesi (şek. 10; ω, B etrafındaki d ö n m e n i n açısal hızıdır, r de P ağırlık merkezinin çizdiği dairenin yarı çapıdır). l uzunluğundaki AP çubuğunun AB çubuğuna göre bağıl dengede olması, yani α açısının dönme hareketi sırasında sabit kalması için bileşke ivmesinin AP yönünde olması lâzımdır; bu takdirde bağıl denge şartı,

$$tg\alpha = \frac{\omega^2 r}{g} = \frac{\omega^2 l \sin\alpha}{g} \quad (r = l \sin\alpha).$$

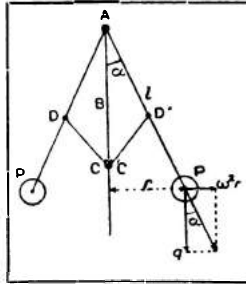
$$\text{buradan } \cos\alpha = \frac{g}{l\omega^2} \text{ çıkarılır.}$$

α nın var olması, yani kürelerin yerlerinden ayrılmaya başlayabilmesi için

$$\cos\alpha < 1 \text{ yahut } \omega > \sqrt{\frac{g}{l}} \text{ olmalıdır.}$$

Şekil: 9

Şekil: 10

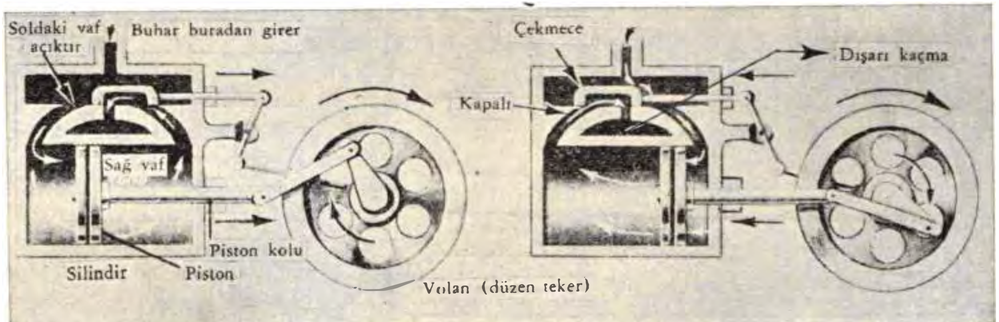
Açısal hız büyüyünce, küreleri taşıyan çubuklar gittikçe daha fazla düşeyden ayrılır; o zaman, DC, D′C gibi başka iki mafsallı çubuğun sayesinde, küreler, B çubuğu boyunca kayabilen bir C yüzüğünü yerinden kaldırırlar; bu yüzük yine B boyunca kayabilen dikdörtgen şeklinde bir çerçeveye bağlıdır (t, t′). Çerçevenin aşağı kısmında, bir F noktası etrafında hareketli bir manivelânın ucuna yerleştirilmiş bir E çatalı mafsallıdır. Buhar kutusunda kabul vafını az veya çok kapamak için bu EFG manivelâsının hareketinden faydalanılır; o zaman makine kendiliğinden durur. A k s i n e anamil hareketi çok yavaşlarsa, küreler, ağırlıkları sebebiyle B çubuğuna yaklaşır, C yüzüğü aşağı iner, buharın gelişini ayarlayan anahtar daha fazla açılır, hareketin hızı da artar.

Kondansör kullanılması: Buraya kadar, silindirin sağ tarafına buhar girerken sol tarafın ihtiva ettiği buharı atmosfere bıraktığını kabul ettik: lokomotiflerde böyle oluyordu. Kazandaki basıncı 10 kg farzedelim. Bu basınç, pistonun sağ tarafına tesir ederken, aşağı yukarı 1 kg değerinde olan atmosfer basıncı da sol yana tesir edecek ve dolayısiyle piston 9 kg a eşit bir bileşke kuvvetin tesirine maruz bulunacaktır. İşte kondansör kullanma sayesinde bu kuvvet kaybının hemen tamamiyle önüne geçilebilir.

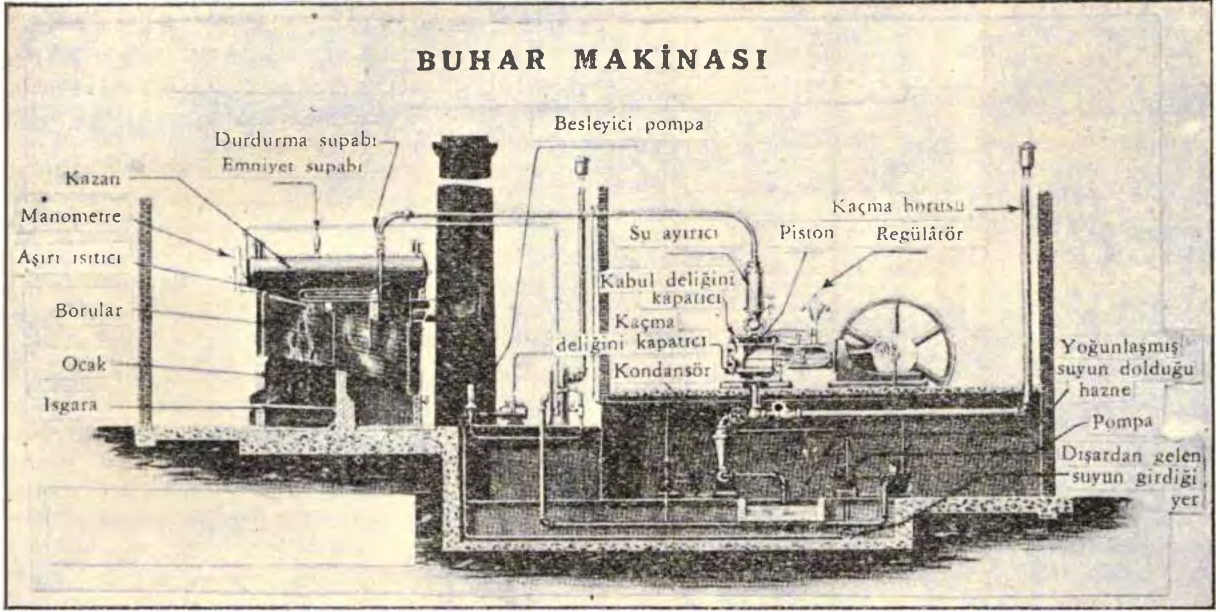
Kondansör, içine daima, yağmur zerreleri halinde su püskürtülerek soğutulan, havası boşaltılmış madenî bir kaptır. Silindirden dışarı atılacak buharı taşıyan boru, açık havaya değil, kondansöre bağlıdır. Halbuki kondansörün sıcaklığı, meselâ 45° olsa, burada buhar basıncı sadece 0,1 kg kadar olacaktır: bu şartlar altında buhar durmadan silindirden kondansöre doğru hücum edecek, orada basıncı 0,1 kg oluncaya kadar sıvılaşacaktır. Zaten bu basınç düşmesi olayı o kadar ânidir ki, silindir içinde karşı basıncın daima onda bir kg a eşit kaldığı düşünülebilir. O halde kondansörün faydası söz götürmez.

Makinenin kendisi iki tane tulumba çalıştırır: bunlardan biri kondansöre soğuk su püskürtür, diğeri bu su ısındıkça onu geri alır. *Buharlaşma ısısı* çok büyük olduğu için suyun bu şekilde durmadan yenilenmesi bir zarurettir. Esasen kondansörden çıkan sıcak suyun bir kısmı kazanı beslemekte kullanılır. Kondansör büyük mikyasta su kullanılmasını icabettirdiğinden lokomotiflerde kullanılmaz. Çok defa kondansör, bir akar suyun kenarına yerleştirilir. Görülüyor ki bir B. M. nde su şöyle bir kapalı devre çizer: kazan - silindir - kondansör - kazan (şkil: 11 - 12).

Bir B. M. nin gücü: Önce bir tesirli makineyi düşünelim. Kazandan gelen buhar, p basınciyle silindir içine kabul edilir; buhar pistonu iter, fakat umumiyetle atmosfer basıncına eşit bir p′ karşı basıncı pistonun öteki yüzüne tesir etmektedir. Piston, yolunun sonuna vardığı zaman kabul durdurulur ve silindir atmosferle temasa geçirilir. Volanın biriktirdiği kinetik enerji sayesinde piston ilk durumuna döner ve buharı dışarı atar. Pistonun bu dönüş hareketi sırasında mekanik iş olmaz, çünkü iki yüze de aynı basınç tesir etmektedir. Böyle bir makineye «*bir tesirli makine*» denir.

Şekil: 11

Şekil: 12

Pistonu hareket ettiren kuvvet: $F = (p - p')\,S$. Burada S pistonun yüzeyidir (şek. 13).

Pistonun bir gidişinde yapılan iş:

$W = (p - p') \cdot S \cdot l$, l piston yolu

yahut $W = (p - p') \cdot v$, v silindir hacmı.

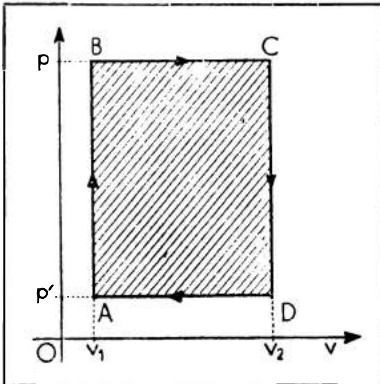
Bu iş, şek. 13 te görülen dikdörtgenin alaniyle ölçülür. Eğer makine saniyede n devir yaparsa, makinenin gücü: $P = (p - p') \cdot v \cdot n$ olacaktır. Bu gücü artırmak için:

1. *İki tesirli makine kullanılır*: İki tesirli makinelerde buhar sıra ile pistonun önce bir yüzüne sonra öbür yüzüne kabul edilir; böylece, hız değişmezse, güç iki kat artmış olur. Bugün bir tesirli makineler sadece şahmerdanlarda kullanılmaktadır.

2. *Buharın* p *basıncını yükseltmek lâzımdır*: Kazandan gelen buhar doymuş haldedir. Silindir içine doymuş buhar kabul edecek yerde (225° C), *aşırı ısınmaya* tâbi tutulmuş buhar (400° C) kabul edilir.

3. P′ *karşı basıncını azaltmak lâzımdır*: Evvelce gördüğümüz gibi kondansör kullanılmakla bu netice sağlanmış olur. Meselâ $p = 16$ kg/cm² lik basınca karşı $p' = 0{,}1$ kg/cm² yapılırsa, güçten % 6 kadar bir kazanç sağlanır.

Buhar ve yakıttan tasarruf; gevşey kullanılması: Tekmil piston yolu boyunca buhar kabul eden bir makine için, pistonun temin ettiği iş: $W = (p - p')\,v$ dir; sarfedilen buhar hacmı v dir. Bu takdirde makinenin teorik diyagramı şek. 13 teki gibi bir dikdörtgendir. A da piston, yolunun sonundadır, arada küçük bir v hacmı kalmıştır; kazanla irtibat kurulur, basınç birdenbire p′ den p ye yükselir (AB). B den C ye kadar basınç p ye eşit kalır ve buhar hacmı $v = v_2 - v_1$ kadar artar. C ye varınca piston, yolunun sonundadır, silindir dış çevre ile (yahut kondansörle) iştirak ettirilir; basınç yeniden p′ değerini alır (CD); nihayet piston tekrar A ya doğru itilir, bu esnada basınç daima p′ ye eşit kalır.

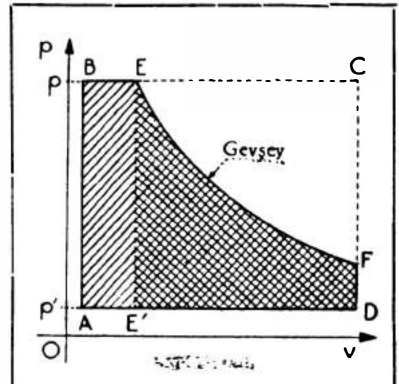

Şekil: 13

Buharı ancak piston yolunun bir kesri (1/5 yahut 1/10) kadarlık bir süre içinde kabul etmekle buhar sarfiyatı çok azaltılmış olur. Böyle p′ karşı basıncından daha yüksek bir p basıncı altında silindir içine kapatılmış olan buhar, pistonu itmekte devam eder, fakat bu esnada hacmi yükselir ve basıncı azalır (şek. 14): işte buna *gevşey* denir ve EF eğrisiyle gösterilir.

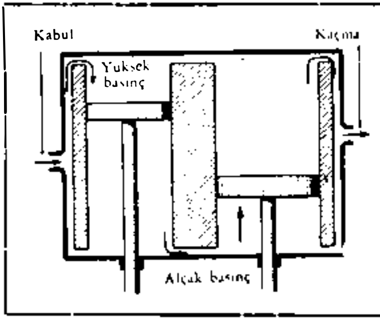
Şekil 14 teki diyağramın incelenmesi gösteriyor ki, bir çevrim zarfında, gevşeyli makinenin yaptığı iş gevşeysiz olarak çalışan makineye nazaran daha düşüktür; fakat aynı buhar sarfiyatı için (meselâ $\frac{V}{5}$ için), bu $\frac{V}{5}$ hacımla çalışan gevşeysiz makineye göre iki defa taranmış kısma tekabül eden iş kazanılmış olur. Gerçekten kenarı V/5 olan bir çevrimde, gevşeysiz yapılan iş sadece A B E E′ dikdörtgeninin alanı kadar olacaktır.

Gevşeyin bir mahzuru, buharın yoğunlaşmasına sebebolması ve böylece işin azalmasıdır; aşırı ısınma bu mahzuru mühim miktarda giderir. Gevşey sonunda buharda arta kalan kuvveti maksimum derecede kullanmak için, çapça daha büyük olan başka silindirler içinde ardıl gevşey-

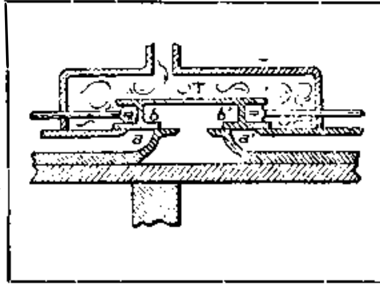

Şekil: 14

ler hâsıl edilebilir (p — p′ azalmıştır; Fitme kuvvetini artırmak maksadiyle S büyültülür). Bu gibi mükerrer gevşeyler kullanan makinelere «kompund makineleı» denir (şek. 15).

Şekil: 15

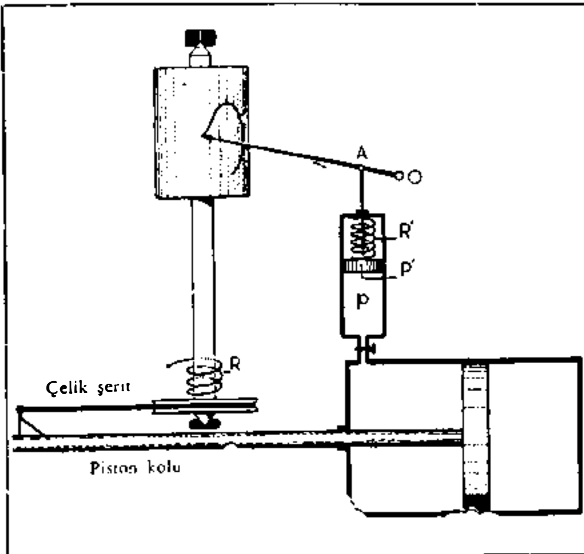
Gevşeyi temin etmenin birçok yolları vardır; bunlardan bir tanesi T çekmecesine b, b′ gibi iki paten eklemektir (şek. 16). Bu iki paten, çekmecenin uçlarında bir nevi bordür teşkil ederler. Çekmece meselâ sağa doğru kayarken, a kabul aralığı, b patenini ihtiva etmeyen çekmeceye nazaran daha erken kapanır. Çekmece sola doğru kayarken á de aynı şey olur. Paten genişliklerini uygun şekilde ayarlamak suretiyle, buharın piston yolunun istenilen kesri zarfında a ya girmesi temin edilmiş olur.

Şekil: 16

Watt göstericisi: Watt göstericisi, grafik yoliyle, buhar makinesinin diyagramını otomatik olarak çizen bir alettir. Bilindiği gibi, böyle bir diyagram, buhar hacmını apsislere ve basıncını da ordinatlara naklederek bulunur.

Watt göstericisi (şek. 17), alternatif bir dönme hareketine sahip bir silindirle düşey hareketler yapabilen sivri uçlu bir kurşun kalemden teşekkül eder. Silindirin alternatif dönme hareketi buhar hacmının değişmesiyle; kalemin aşağı yukarı hareketi, buhar basınciyle orantılıdır.

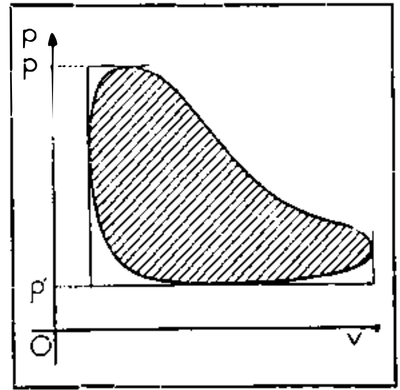
Silindirin dönebilmesi, bu silindire yapışık bir makaraya sarılmış bir çelik şeritle temin edilir. Şerit bir taraftan da piston çubuğuna tesbit edilmiştir. Bir R yayı, şeridi daima gergin tutar ve piston tekrar sağ tarafa geldiği zaman silindiri ilk durumuna doğru çeker. Böylece, silindir üzerine sarılmış bir kâğıdın ufki yer değiştirmesi, pistonun yer değiştirmesiyle ve netice olarak buharın hacmiyle orantılı olur.

Şekil: 17

Kalemin düşey hareketi, yaylı bir manometre ile temin edilir: basıncı p olan buhar, küçük bir düşey silindir içine gelir ve küçük bir P′ pistonu üzerine basınç yapar, neticede R′ yayının uzunluğunda değişiklik olur. P′ ye yapışık olan bir çubuk, bu uzunluk değişimlerini dolayısiyle p basıncını gösterir; sonradan ucunda kalem taşıyan bir manivelâ, bu uzunluk değişimlerini daha genişletir.

Watt göstericisi diyagramı, buharın silindir içinde hâsıl ettiği gücü hesaplamaya yarar. Buna «*kaydedilen güç*» denir. Şekil 18 de böyle bir diyagram görülmektedir; böyle bir diyagram, şekil 14 teki teorik diyagramdan oldukça farklıdır. Sebebi de basınç değişikliklerinin âni olmamasından ve kabulün eşapmandan biraz önce vukua gelmesindendir. Elde edilen çevrim, kenarlar op, ov eksenlerine paralel bir dikdörtgen içine çizilebilir. Eğer aynı makine gevşeysiz çalışsaydı, sözü geçen dikdörtgen, makinenin teorik diyagramı olurdu (şek. 13). O halde bu dikdörtgenin en alt ve en üst ordinatları, kondansörle kazanın bilinen p′ ve p basınçlarına tekabül eder. Ordinatların hangi nispet içinde küçülmüş olduğu bundan çıkarılır. En uçlara ait apsisler de pistonun ilk ve son durumlarına tekabül eder: bu iki apsis arasındaki fark da piston yolu ve silindir kesidi bilindiğine göre, hacım eşelini kurmaya yarar.

Şekil: 18

Bir gidiş esnasında buharın temin ettiği iş, çevrimin alaniyle orantılı olduğundan, bu alanı ölçmek suretiyle yapılan işi hesaplayabiliriz. Bu iş W olsun; eğer makine çift tesirli ise, pistonun bir gidip gelişinde yahut ana milin bir dönmesinde elde edilen iş 2 W dir. Eğer mil, saniyede N devir yapıyorsa aranan güç: $P = 2\ NW$ olacaktır.

Diyagram alanının ölçülmesi, diyagramı milimetre bölümleri ihtiva eden şeffaf bir levha ile örterek yapılır; aranan alan mm^2 cinsinden kolayca hesaplanır. Bu alan, eksenler üzerinde kullanılan eşeller yardımiyle tâyin edilen sabit bir katsayı ile çarpılınca pistonun bir gidişi esnasında yapılan işin kgm cinsinden değeri çıkar.

Diyagram makinenin çalışmasındaki bazı kusurları da meydana çıkarmakta kullanılır: buhar dağıtımındaki kusurlar, v. b. gibi.

Faydalı güç: Buhar tarafından hâsıl edilen güç, anamiline olduğu gibi intikal etmez. Bu gücün bir kısmı, makine pistoniyle anamili arasında bulunan çeşitli organlarda kaybolur; bir kısmı da buhar dağıtma sistemini, kazan ve kondansörü su ile besleyen pompalara harcanır. *Faydalı güç diye, anamilinden elde edilen güce denir.* Bir buhar makinesinin hakikî karakteristiği, faydalı güçtür.

Faydalı gücün ölçülmesi için birçok metotlar vardır. Bunların arasında en çok kullanılan Prony freni metodudur.

Prony freni: Bu cihaz (şek. 18 a), prensip itibariyle, M. M' gibi iki çeneyle V, V vidalarından teşekkül eder. Bu vidalar, buhar makinesinin O anamiline tesbit edilmiş bir A makarasını sıkıştırmaya yarar. Çevrelerden

Şekil: 18 a

birine bağlı bir B manivelâ kolu, bir terazi kefesi taşımaktadır. İki sağlam takoz, kolun aşırı inip çıkmasına mâni olur.

Prony freniyle B. M. gücü şöyle ölçülür:

1. Hangi dönme hızı için makinenin gücü ölçülecekse, vidalar sıkıştırılmak suretiyle, boşta iken çok hızlı dönerek ambale olan makara o hıza getirilir; frenin kolu o zaman üst takoza dokunur. Saniyedeki N devir sayısı bir takimetre ile yahut bir devir sayaciyle ölçülür.

2. Kol üst takozu terkedinceye kadar kefeye ağırlık konur; tam bu anda frenin dengede olduğu kabul edilebilir. Denge halindeyken ağırlık p, kolun uzunluğu l olsun; p ağırlığının momenti: $M = P.\ l$ dir. Denge sebebiyle M, aynı hızda normal çalışan makinenin yarattığı kuvvet çiftinin de momentidir ve bu deneyde tekmil sürtünme kuvvetlerinin de momenti sayılır. Ana mili saniyede N devir yaparsa saniyede $2\pi N$ radyan dönmüş demektir. O halde bir saniyedeki işin yahut faydalı gücün değeri:

$$P_f = 2\ N.\ p.\ l \text{ olacaktır.}$$

Prony freninin emdiği iş, sürtünmelerde tamamen ısı haline geçer; bundan dolayı çevrelerin ve makaranın enerjik bir şekilde durmadan soğuk su ile soğutulması lâzımdır.

Piston, biyel kolu, manivelâ, çekmece gibi organların büyük ataleti (eylemsizlik) dolayısiyle buhar makinesi bugün için ağır ve yavaş bir makine sayılmaktadır. Onun hızı hiçbir zaman saniyede 5 devri yahut dakikada 300 devri aşmaz. Lokomatiflerde kullanılan B. M. sinin faydalı gücü 100 km/saatlik hızlar için 3 000 beygir civarındadır. En modern Amerikan buhar lokomotiflerinin güçleri 8 000 - 9 000 beygir arasındadır.

Bugün Avrupada kullanılan en son sistem lokomotifin watt göstericisiyle ölçülen gücü 5 000 beygirdir.

Isı santralleri son yıllarda B. M. sinden ziyade, türbinleri kullanmayı tercih etmektedir. Gerçekten türbinlerin hızı 1 500 - 3 000 devir/dakika arasındadır ve büyük alternatörleri çevirmeye daha elverişlidir. Böyle olmakla beraber, bugün serviste bulunan gemilerin % 50 si hâlâ B. M. leriyle işler durumdadır.

B. M. lerinin teorisi: İyi şartlar içinde kurulmuş bir B. M., beygir - saat başına iyi cinsten 1 kg kadar maden kömürü sarfeder, bu ise 270 000 kgm lik bir işe denktir. Halbuki iyi cins maden kömürünün 1 kg ı yanmakla 8 500 kalori verir. Bu kalorinin, tamamen mekanik enerji haline geçmekle $8\,500 \times 425 = 3\,612\,000$ kgm lik iş temin etmesi gerektir. O halde elimizin altında 3 612 000 kgm vardır, biz bunun sadece 270 000 kgm sini kullanabiliyoruz; demek oluyor ki, iyi bir makinede, yakıt enerjisi ancak % 7,5 nispetinde kullanılabilmektedir. Alelâde makinelerde çok defa bu nispet % 4 veya 3 e düşer. Verimin böyle zayıf olmasının sebebini açıklamak kolaydır; gerçekten kazanı 6 kg lık bir basınca göre damgalanmış bir makine alalım, bu şartlar içinde buhar sıcaklığı 164° kadardır, kondansör sıcaklığını 40° farzedelim; makinenin mükemmel olduğu kabul edilirse, Carnot prensibine göre, makinenin randımanının değeri:

$$\frac{t - t_0}{273 + t} = \frac{164 - 40}{273 + 164} = 0{,}28 \text{ olmalıdır.}$$

Demek oluyor ki, mükemmel bir makinede bile, yakıtın verdiği ısının ancak 1/4 ü kullanılabilir, geri kalan kısmı kondansörde kaybolur. Fakat randımanı düşüren daha başka sebepler vardır: kazan mükemmel değildir, yakıtın verdiği ısı tamamen buhara intikal etmez, kazan bu ısının ancak % 60 ını kullanır. Motörde buhar Carnot çevrimini kesin olarak takip etmez, silindirde birtakım kayıplar olur. Bütün bu sebeplerden ötürü buharın kazandan getirdiği enerjinin ancak % 50 sinin kullanıldığını kabul edelim. Nihayet pistonun hareketinin anamiline intikal sırasında, sürtünmeler dolayısiyle iş kaybı olur; anamilinden elde edilen işle piston üzerine tesir eden basınç kuvvetlerinin işi sırasındaki oran 80/100 kadardır (organik randıman). Neticede görüyoruz ki, yakıtın temin ettiği enerjinin anamili üzerinde kullanılan kesri $0{,}60 \times 0{,}56 \times 0{,}80 = 0{,}269$ dur. Halbuki yakıtın makineye temin ettiği enerji, sarfedilen tekmil enerjinin 0,28 i idi; o halde anamili üzerinde bu tekmil enerjinin ancak $0{,}269 \times 0{,}28 = 0{,}075$ kesri yahut % 7,5 u kullanılabiliyor demektir.

Randımanı artırmak için sıcak kaynağın t sıcaklığını artırmak lâzımdır; zira kondansörün t_0 sıcaklığını 30° den aşağı düşürmek mümkün değildir. Fakat t artarsa, buhar basıncı da süratle artar; meselâ 200° de basınç 16 kg/cm² değerine erişir; bu bir maksimumdur, daha öteye gidilemez. Sebebi de kazanların dayanıklığı değil, contaların geçirmezlik hassalarını kaybetmesidir. Her ne kadar buharı aşırı ısıtma sayesinde, basıncı değiştirmeden, 200° yi aşmak mümkünse de o zaman da makineyi yağlama zorluğu karşımıza çıkar. Yüksek sıcaklıklarda yağlar yanacağından sürtünen organlar birbirine kaynar. Belli güçte bir buhar motoru projesi yapmak istendiği zaman önce ortalama basıncın P_m değeri hesaplanır:

$$P_m = \frac{P_1}{K}\ (1 + \log k) - P_0 \text{ formülünden faydalanılır.}$$

$$K = \frac{V_1}{V} = \frac{\text{kabuldeki hacim}}{\text{silindirin tekmil hacmi}}$$

P_1 = kabuldeki buhar basıncı

P_0 = kaçma basıncı

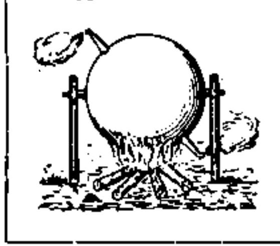
Bu formül, buharın silindir içinde Maryot kanununa uyarak gevşemesine göre kurulmuştur. Bundan sonra belli bir N gücü elde etmek için, hızın ve silindir boyutlarının hesaplanmasına geçilir. Bunun için de elimizde

$$N = \frac{\pi d^2}{4} \cdot \frac{2l\ n}{60 \times 75} \cdot P_m \text{ bağıntısı vardır. } \frac{d^2}{4} \cdot l$$

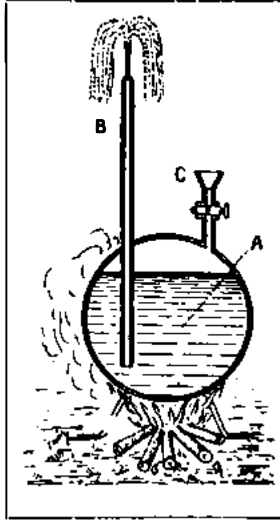
silindir hacmıdır; l silindir boyu; n anamilinin dakikadaki devir sayısı.

Makine elemanlarını böylece seçtikten sonra, saatte beygir basına ne kadar buhar sarfedileceği hesaplanır.

Tarihçe: Milâttan 120 yıl önce, İskenderiyeli Heron tarafından zikredilmiş olan éolipyle cihazı (şek. 19), içi boş madenî bir küreydi. Bu küre etrafına, oldukça dar ve ucu kıvrık bekler konmuştu ve dik bir eksen etrafında dönebiliyordu. Yuvarlağın içi su ile dolduruluyor, sonra ateşe tutuluyordu. İçerdeki su çabucak buharlaşıyor ve hâsıl olan buhar, beklerden çıkmakla alete bir dönme hareketi kazandırıyordu. Bu cihaz aslında bir oyuncaktan başka bir şey değildi. XVII. yüzyılın başında Napoli'li G. B del'a Porta, su buharının bir sıvı üzerine basınç yapmakla, onu kendi seviyesinden daha yukarıya çıkarabileceğini biliyordu. Aynı devirde (1615), François Salomon de Caus, suyu kendi seviyesinden daha yukarı bir seviyeye çıkaracak bir cihaz tasavvur etmişti. Bunun esası, B ve C gibi iki tüp ihtiva eden bakır bir A balonuydu. B tübü, bir yere dokunmaksızın ana kabın hemen hemen dibine kadar iniyordu C tübü bir huni ve bir muslukla mücehhezdi (şek. 20). Huni yardımiyle olan b dörtte üçüne kadar su ile dolduruluyor, sonra musluk kapanıyor ve ateş yakılıyordu. Su kaynıyor ve buharlaşıyordu, fakat buhar dışarı çıkmadığı için sıvı üzerine basınç yapıyor ve onu B tübünden bir fıskiye şeklinde dışarı çıkmaya zorluyordu. Fakat su buharının elâstiki kuvvetinin muharrik kuvvet olarak kullanılması, ilk defa 1650 de Blois'da doğmuş, Denis Papin adlı bir Fransız tarafından gerçekleştirilmiştir.

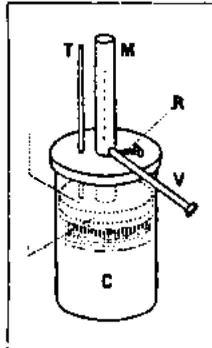

Şekil: 19

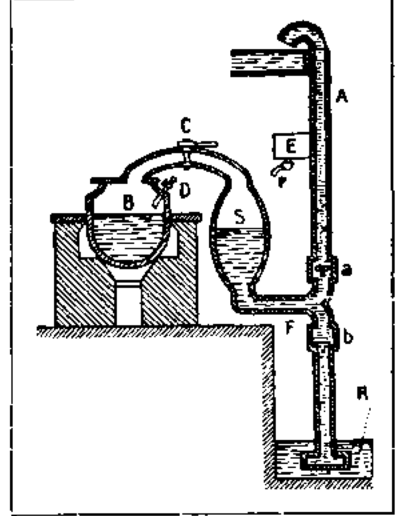

Şekil: 20

Daha 1681 de, Papin, *digesteur*, adlı cihazını imal etmekle, çok ince düşünülmüş bir emniyet supabı mekanizması icat etmiş oluyordu. Birkaç sene sonra, 1680 de, aynı zat, *«ucuza mal olan çok büyük muharrik kuvvetler elde etmenin yolu»* nu bulduğunu yazıyordu. Altı kapalı, üstü açık (şek. 21) bir C silindiri, aşağı yukarı hareket edebilen bir P pistonu ihtiva etmektedir. Pistonun üzerinde, piston suya dokunacak kadar aşağı indiği zaman arada kalan havanın kaçmasına imkân verecek bir O deliği vardır. Bu delik T çubuğiyle kapanır. Sonra, hâsıl olan su buharının basıncı atmosfer basıncını aşıncaya kadar su ısıtılır. Piston yükselir, fakat tam silindirin yukarısına varınca, M piston kolunda açılmış bir oyuğun içine bir R yayiyle idare edilen V çubuğunun girmesiyle pistonun hareketi durur. Ateş kaldırılır, silindir soğur, buhar yoğunlaşır. Oyuğa girmiş olan V çubuğu çekilirse, alttaki buhar basıncından mukabele görmeyen atmosfer basıncı pistonu yeniden su seviyesine indirir. Hareket istenildiği kadar tekrarlanabilir ve böylece aşağıdan yukarı veya yukarıdan aşağı bir gidip gelme hareketi elde edilmiş olur. Görülüyor ki bu cihazda buhar motörünün hem prensibi hem de esas organı yer almıştır. Yazılarında da görüleceği gibi, Papin, bu yeni motörden ne gibi kuvvetler elde edilebileceğini ve onun tatbikatını anlamış bulunuyordu.

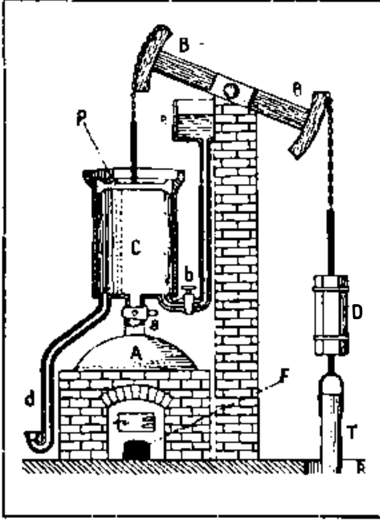

Şekil: 21

Bugün işleyen B. M. lerinin temel mekanizmasının icadı bir Fransızın eseri olmakla beraber, faydalı olarak çalışan ilk buhar motörünü 1698 de İngiliz Th. Savery yapmıştır. Savery suyu daha yükseğe çıkaracak bir makine yapmak istiyordu. Onun bulduğu makine Papin'den değil Salomon de Caus'tan mülhemdir. Savery buharı doğrudan doğruya bir boru içinden sıvı üzerine tesir ettirmeyi düşünmüştür. Su, bu borudan dışarı taşıyordu. B kazanı(şek. 22), C musluğunu ihtiva eden bir boru yardımı ile bir S sarnıcı ile iştiraktedir. Bu sarnıçtan itibaren, yükseltilecek suyun içine gömülen bir FR borusu aşağı inmekte, üstteki bir hazneje nihayet bulan bir F A borusu da yukarı çıkmaktadır. Bir D borusu yardımiyle kazana su akıtılır, C musluğu kapanır ve ateş yakılarak bu su kaynayıncaya kadar ısıtılır. O zanan C musluğu açılır, buhar S sarnıcına girer ve kendisiyle beraber havayı da sürükleyerek A borusu ile dışarı çıkar. Hava dışarı atıldıktan sonra, C musluğu kapanır, başka bir e musluğu açılır. A borusu ile beslenen bir E haznesi sayesinde, bu e musluğundan S sarnıcının dış cidarları üzerine soğuk su akar, sarnıcı soğutur ve içindeki buharı yoğunlaştırır, böylece boşluğun teşekkülü tamamlanmış olur. Bundan sonra suyunu boşaltmak istediğimiz R kuyusundan FR borusu yardımiyle ve atmosfer basıncının tesiriyle, su yukarı çıkar, b supabını açıp a supabını kapamak suretiyle S haznesine dolar. S haznesi iyice dolduktan sonra, C musluğu açılır; o zaman buhar kazandan S sarnıcına geçer, üst tabakayı ve cidarları ısıtır, su üzerine basınç yapar ve onun A borusunda yükselmesini sağlar. Suyun çıkabileceği yükseklik buharın gerilimine bağlıdır. Birçok kusurlarına rağmen bu makine bazı maden ocakları sahipleri tarafından kullanılmış ve buharın mekanik özelikleri üzerine dikkati çekmeye vesile olmuştur. Çok geçmeden Th. Newcomen ve J. Cawley bu motörü tekemmül ettirmeye çalışmışlardır. Onlar Savery ile işbirliği ederek, 1705 te, bir motör brövesi almışlardır. Bu motör 1690 da Papin tarafından tasavvur edilen modelin daha büyüğüydü, yalnız bazı değişiklikleri ihtiva ediyordu. Bu makine çok geçmeden, suların

Şekil: 22

boşaltılması gayesiyle, maden işletmelerinde kullanılmaya başlanıştır. Bu motöre sonradan *Newcomen makinesi* adı verilmiştir. Böyle bir makine, esas hatlariyle, şekil 23 te görülmektedir: A yarım küre şeklinde bir kazandır, F fırını üzerine otuıtulmuştur ve (şek. 23) bir emniyet supabiyle mücehhezdir. Kazanda hâsıl olan buhar, a musluğu açılınca, C silindirine girer, silindir içinde hareketli bulunan P pistonu bir zincir yardımiyle BB kolunun uçlarından birine asılıdır. Kolun öteki ucunda ikinci bir zincir vardır. Uzun bir T çubuğu bu zincire asılır. T maden kuyusu içine iner ve pompaları harekete geçirir. a musluğu açılınca, buhar kazandan dışarı kaçar, pistonun altına dolar ve onu silindirin yukarısına kadar yükseltir. Bu takdirde T çubuğu, kendi ağırlığiyle ilâve D ağırlığı sayesinde, aşağı iner. O zaman A musluğunu kapayıp silindir içinde kapalı bulunan buharı yoğunlaştırmakla, atmosfer basıncı yeniden pistonu silindirin aşağısına indirir, aynı zamanda, bir çeşit baskül hareketi sayesinde, T çubuğunu da yukarı kaldırır. O zaman kuyuda su üzerinde bir emme tesiri hâsıl olur. Prensip bakımından buharın C silindiri içinde yoğunlaşması, Savery makinesinde olduğu gibi, dış yüzeye bolca dökülen soğuk su yardımiyle temin ediliyordu, fakat bunun tesiri kendisini çok yavaş hissettiriyordu. Sonraları soğuk su püskürtmek suretiyle buharı yoğunlaştırmak çaresi arandı; bu maksatla, e ye bir soğuk su haznesi konuldu, öyleki b musluğunu açmakla soğuk su doğrudan doğruya silindirin içine fışkırıyor, oradan da, piston aşağı inince, d borusu yardımiyle dışarı akıyordu. Piston yukarı çıkarken içeri hava girmemesi için d borusunun ucuna bir kapak konmuştur. İşte bu cihaz *kondansör* kullanmanın başlangıcını teşkil etmiştir. İlk Newcomen makinelerinde a, b musluklarının manevrası elle yapılıyordu. Muslukların uygun zamanlarda makine tarafından kendi kendine kapanmasını sağlayan mekanizmanın icadı, Humphrey Potter adında bir çocuğa atfedilmektedir. Söylendiğine göre, çocuk, tam BB kolu aşağı inme hareketini bitirirken musluklardan birinin açıldığına, buna mukabil hareketi yaparken de kapanması gerektiğine dikkat etmişti; ikinci musluğun işlemesi bunun tersineydi. Bunun üzerine Potter, iki sicimin birer ucunu iki musluğun manivelâ kollarına bağlamayı düşündü. Öteki uçlar BB koluna raptedilince, bunun alçalıp yükselmekle hâsıl ettiği çekme tesiri, muslukları açıp kapama için elle sarfedilen emeği karşılamış oluyordu. Mühendis H. Beighton, BB koluna dirsekli bir düşey çerçeve tesbit etmek suretiyle bu ilk fikri geliştirdi. Bu mafsallı dirsekler sırası gelince, icabeden musluğu açıyordu. Newcomen makinesi *bir tesirlidir*, zira kuvvet silindir yüzlerinden yalnız birine tesir etmektedir. Yukarıda verilen misaller, buhar motörü üzerinde yapılan ilerlemelerin ne kadar yavaş olduğunu bize gösterir. Fakat sanayi bir kere Papin tarafından çizilen yola girdikten sonra, bu yol süratle ilim ve tekniğe açılıvermiştir. Bununla beraber, B. M. sinin bütün imkânlarını ve bütün teferruatını bir bakışta kavrayıp görmek, üstün dehalı bir insana, James Watt'a nasip olmuştur. Gerçekten Watt, B. M. problemini bütün şümuliyle ortaya atmış ve yüksek basınçlı motörleri yaratmak suretiyle de problemin tam bir çözümünü bulmuştur.

Şekil: 23

1758 de, Keane Fitherald, Watt'ın buluşlarına volan'ı eklemiştir; 1801 de Murray çekmecenin bir eksantrik yardımiyle manevre edilmesini düşünmüştür. 1781 de Jonathan Hornblower, daha sonra 1804 te Arthur Woolf, Kompund (Compound) sistemini gerçekleştirmişlerdir.

Fransız mühendisi E. Clapeyron, gevşey hâsıl etmek maksadiyle Watt'ın icadı olan çekmecenin kenarlarında gerekli değişiklikleri yapmıştır.

Buhar makinelerinin lokomotife tatbikini ilk gerçekleştiren Joseph Cugnot adlı bir Fransızdır (1769). Fakat Cugnot'nun kazanı ancak 10 - 12 dakika müddetle buhar verebiliyordu; sonra durmak ve kazanı yeniden ısıtmak gerekiyordu. Cugnot'dan 13 yıl önce İngilterede Robinson'la James Watt da buharlı bir taşıt yapmayı düşünmüşlerse de bunu başaramamışlardır.

George Stephenson, 1810 da bir Newcomen makinesini tamir ederken hakiki yolunu bulmuş ve lokomotifi icadetmiştir. Bk. LOKOMOTİF.

B. M. sinin gemilerde kullanılması, Denis Papin'in, 1695 te «rüzgâra karşı gitmek için makine»si ile başlar. 1707 de İngiltereye dönmek üzere bindiği gemi, Münden kayıkçıları tarafından parçalanmıştır.

1781 de Marquis de Jouffroy, Lyon'da, Saône nehri üzerinde, «ateş pompası» ile hareket eden 150 tonluk bir geminin tecrübesini yapmıştır.

Amerikalı mühendis Robert Fulton, 1803 te Pariste Sen (Seine) nehri üzerinde yandan çarklı bir buhar gemisini ilk defa yüzdürmüştür. Napoléondan yardım göremeyince, tecrübelerine 1806 da Amerikada devam etmiş, 10 Ağustos 1807 de Hudson nehri üzerinde New York'la Albany arasında muntazam bir gidiş - geliş servisi kurmuştur.

Bu sırada Charles Dallery (1803) uskurlu gemiyi icadetmiştir. Bercy'de ilk tecrübelerini yaparken, hükümetten gerekli yardımı göremediği için, karşısından Fulton'un gemisi geçtiği sırada, yeise kapılarak kendi makinesini tahrip etmiştir. Bk. VAPUR.

Buharı, birçok kanadlar ihtiva eden bir çark üzerine tesir ettirmek suretiyle devamlı bir dönme hareketi meydana getirmek fikri oldukça eskidir. Fakat bu düşüncenin sanayie tatbiki ancak yakın zamanlarda mümkün olabilmiştir. Gerçekten İsveçli mühendis Gustaf de Laval ile İngiliz Ch. Parsons, ancak 1884 - 1886 da ilk türbinleri hizmete koymuşlardır. Fakat o zamandan beri buhar türbinleri büyük bir hızla ilerleme kaydetmiştir.

Türbinde buhar, ya kendi zinde kuvvetiyle ($1/2\ m\ v^2$), hareketli bir çarkın kanadlarını döndürür; bu halde türbine etkili türbin (*turbine à action*) denir (Laval, Curtis, Rateau, Zolley türbinlerinde olduğu gibi); yahut çarkın kanadları arasında gevşeyip basınç yapmak suretiyle tesirini duyurur, bu halde buharın zinde kuvveti kadar genişleme gücü de bir rol oynar; bu tipte türbine tepkili türbin (*turbine à réaction*) adı verilir (Parsons, Brown - Boveri türbinlerinde olduğu gibi).

Hareketli çark, çok defa çevresi yakınına yerleştirilmiş borulara buharı gönderen özel bir enjektörle beslenir. Bk. TÜRBİN.

BUHARA: 1. Orta Asyada, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin bir bölümü (oblast'). Yüzölçümü 126 930 km², nüfusu 484 000 (1939) dir. Merkezi, B. şehridir. Nüfusun büyük bir kısmını Özbekler teşkil eder; bunların yanıbaşında Tacikler, Türkmenler, Kazaklar ve B. Yahudileri de vardır. Hive'nin doğusunda ve Afganistanın kuzeyinde, Amuderyanın orta ve yukarı bölümleri boyunca uzanan B. nın eski merkezi Semerkand şehri idi.

XVI. yüzyılın başından 1868 e kadar eğemen, bu tarihten Birinci Dünya Harbinin sanuna kadar Rusyanın himayesi altında yarı eğemen bir Türk hanlığı olan B., 1918 - 1924 te bir Sovyet Cumhuriyeti haline gelmiş, 1924 te ise Özbekistana ve Tacikistana katılmıştır (bk. BUHARA HANLIĞI).

2. Özbekistan Cumhuriyeti topraklarında, Zerefşan vâdisinde Şahrud kanalı üzerinde tarihî değeri ve ekonomik önemi olan bir şehir. Nüfusu 50 400 (1939) dür. B. hanlığının eski merkezi olan B. şehri, eski kervan yollarının birleştiği canlı bir pazar yeridir ve bu itibarla tam bir doğu şehri simasını taşır. Etrafı, kerpiç tuğlalardan yapılmış ve hâlen enkaz halinde bulunan surlarla çevrilidir. Şehrin alçak ve yassı damlı kerpiç evleri arasında yükselen Mir-Arap Camisinin yüksek, renkli kubbesi, etrafı ile orijinal bir tezat teşkil eder. Bu kubbe yakınında bulunan bir minarenin tarihî önemi vardır: 1871 tarihine kadar siyasi suçlular, 62 m yükseklikteki bu minarenin tepesinden aşağı atılmak suretiyle idam edildiği rivayet edilir.

Şehrin birçok çarşı, cami, türbe, namazgâh ve medrese gibi tarihî yapıları ve eskiden kalma bir de esir pazarı vardır. B., Hazer kıyılarını Amuderya ve Sırderya ile

BUHARA: umumi görünüş

Balkaş gölü çevrelerine bağlayan Trans - kaspiyen (Aşkabad) demiryolu boyunda işlek bir istasyondur. Kagan'dan geçen bu ana hatta 13 km lik bir şube hattıyla bağlıdır. Türlü yolların kavuştuğu bir yerde kurulmuş bulunan B., Ortaçağda İslâm âleminin bilim merkezi olmuştur. Halıları ünlüdür. 1924 e kadar B. hanlığının başşehri olan B., bugün aynı addaki idare bölümünün merkezi haline gelmiştir. B. şehri nüfusunun % 82 si Türk, % 8 i Tacik'tir. Az sayıda Türkleşmiş Arap da vardır. Eski ve tarihî B. nın birkaç km göneydoğusunda, Trans - kaspiyen demiryolu üzerinde, Kagan veya Yeni B. adıyla bugün yeni bir şehir kurulmuş bulunuyor; buranın nüfusunun çoğunluğunu Ruslar teşkil eder.

B., yalnız Özbekistanın değil, bütün Orta Asyanın en önemli ekonomik merkezlerindendir. Burada büyük panayırlar kurulur. Bu panayırlara gelen mallar, en çok, ağaçtan yapılmış eşyalarla, kumaş, buğday, pirinç, şeker ve petrol idür. B. dan çıkan mallar ise kuru üzüm, pamuk, yün, astragan derileri, yerli dokumalar ve hususiyle halı ve ipekli kumaşlardır.

Tarih: Prehistorik devirlerdeki B. şehri hakkında bir şey bilmiyoruz. Bu bölge, daha ziyade, Orta Asyadaki göçebelerle İrandaki meskûn halkın bir sınır noktası idi. Bu sebeple Semerkand ve B. nın eski yerlerinde yer yer dağılmış İran kolonilerine raslıyoruz. B. civarında bulunan Çarşanba-i Rametan denen bir köyün eski B. olduğu bilhassa eski Arap coğrafyacıları tarafından zikredilmektedir. Yapılan kazılarda bu bölgede birçok heykel ve duvar bakiyeleri bulunmuştur. B. nın bulunduğu bölge hakkında Çin kaynaklarında, ancak V. yüzyıldan itibaren bilgi verilmeğe başlanır. Çinliler B. nın bulunduğu yere Nu-mi derlerdi. Sonradan burası Arap kaynakları tarafından Numickas veya Numickend olarak isimlendirilmiştir. VII. yüzyılın ortasından itibaren Çin kaynakları şehrin esas adının transkripsiyonu olan Pu-ho kelimesini kullanmaktadırlar. «Buhara» kelimesi nereden geliyordu? Bu suale cevap bulmak biraz güçtür. Sanskritçe *vihāra* (= manastır) kelimesi ile ilgili olduğu söylenmektedir. VII. yüzyılın ortalarında buraya gelen Çinli seyyahlar Sogdiana'da ve dolayısiyle B. da birçok Buddhist mâbetleri bulunduğunu yazarlar. Bu sebeple B. adının da Buddhist olması çok muhtemeldir. X. yüzyıla kadar B. hakkında bilgilerimiz dağınıktır. Fakat 943 - 944 te Muhammed Nerşahî adlı bir şahsın yazdığı *Buhara tarihi* sayesinde bilgilerimiz gerçekleşip çoğalmaktadır. İslâmdan evvel B çevresinde «Kempir duval» (= eski duvar) denilen sur vardı. Bu duvar yalnız B. şehrini değil, çevresindeki şehir, kasaba ve köyleri de içine alıyordu. Şimdi bu duvarın kalıntıları bulunmaktadır (Samanoğlu İsmail zamanında, bakımsız bırakılmış bu sura artık ihtiyaç kalmamıştı). İslâm orduları İranı zaptedip Orta Asya eyaletlerine akınlar yapmak için hazırlandıkları zaman B. ve Semerkand civarında karargâh kurmuşlardı. Arap ordusu ilk olarak 674 senesinde B. önlerinde görülür. Kumandanı Ubeydullâh b. Ziyâd tarafından gönderilen Sait b. Osman idi. Bu sırada B. bir kadın tarafından idare ediliyordu. B. nın bu kadın emîrinin adı Kabac Hatun idi. Bilindiği üzere «hatun» bir Türk unvanıdır. Fakat B. emîrlerinin Türklüğü şüphelidir. VI. yüzyılın sonunda B. her ne kadar Kök - Türk hâkimiyetine girdiyse de, bu bölge halkının tamamiyle Türkleşmesi mümkün olmadı. Kök - Türkler eski prenslerin çoğunu yerlerinde bıraktılar. Bu prenslerin de Kök - Türklere karşı büyük bir sadakat gösterdiklerini görüyoruz. Bu sadakatla yetinen Kök - Türkler bu prenslere kısmî bir istiklâl tanımışlardır. Böylece Türk adları ve unvanları da geniş bir şekilde nüfuz etmiştir. İşte «hatun» unvanı bu nüfuzun bir örneğidir. B. bölgesinde Kök - Türk hikâmiyeti VIII yüzyılın birinci yarısında sona erer. Arap orduları B. önlerine geldiği zaman bu prenslikler kendilerini yalnız başlarına müdafaa etmek zorunda kalmışlardı. Arap istilâsı sırasında B da şehirler ayrı köyler de ayrı emîrler tarafından idare ediliyordu. Yani şehir emîrinin, köyler emîri üzerinde bir nüfuzu yoktu. Eski devirlerde Maveraünnehirin başkentleri Baykend ile Semerkand idi. Arapların geldiği devirde başkent olarak Baykend'i görüyoruz. İkinci başkent de Cemkend idi ki bu şehir, tarihçi Nerşahî'ye göre, sonra B. adını almıştır. Araplar, Baykend'i 672 de, B. yı da 709 da zaptetmişlerdir. Meşhur Emevi kumandanı Kuteybe b. Müslim B. da İslâm nüfuzunu tam olarak yerleştirmeğe muvaffak oldu. İslâm ordula-

rının işgali sırasında B. emîrlerinin, işgal ordularına kolaylıkla uyduklarını da görüyoruz. Meselâ VIII. yüzyılın ortasında B. da emîrlik eden Tugşada, Müslümanların hoşuna gitmek için sûreta Müslüman oluyor. Emîrin böyle din değiştirmekteki maksadı kendi mevkiini muhafaza edebilmekti. Nitekim bu zat 30 sene B. emîri kalabilmişti.

Bu sırada Maveraünnehir'de bulunan Türklerin Arap istilâsına karşı mukabil hücumlara geçtiklerini de görüyoruz. Bir ara B. muvakkaten Türkler eline de düşer. VIII. yüzyılın ikinci yarısında B. emîrlerinin Müslüman kumandanlara yaranmak için yalnız din değiştirmekle kalmadıklarını, isimlerini de değiştirdiklerini ve meselâ adlarını Kuteybe koyduklarını da görüyoruz. B.lıların bu fevkalâde intıbak kabiliyetlerine rağmen dalkavukluk ve ikiyüzlülükleri sık sık belli olarak Arapları kızdırıyordu. Meselâ 785 te B. emîri bu yüzden öldürülüyor.

Bu zamanda B. emîrlerine B. Hudai derlerdi. Arap hâkimiyeti sırasında B. emirleri Merv şehrinde bulunan bir umumî valiye bağlı idiler. IX. yüzyıldan sonra bu valilık Merv'den Nişabur şehrine kaldırıldı. Ve bu sebeple B. da Nişabur'a bağlandı. B. 874 senesinde Tâhirîlere bağlı idi. Fakat Samanoğullarının nüfuzunun yavaş yavaş çoğalması ve yayılması üzerine B. da Samanoğulları nüfuzunu tanımağa mecbur oldu. Esasen bu sırada Tâhirîlerin de hükmü kalmamıştı. Samanoğulları zamanında İsmail, B. emîri tâyin edildi. Samanoğulları devri B. için bir refah ve saadet devri oldu. İsmail 892 den sonra bütün Maveraünnehir'i hâkimiyeti altına almış ve bu suretle buraların serveti merkez olan B. ya akmıştı. B. nın gelişmesinde İsmail'in rolü çok büyük olmuştur. B. eski yerini hiçbir zaman değiştirmemişti. Bu keyfiyet B. şehrinin tarihini tetkikte çok önemli bir noktadır. Orta Asya şehirleri birbiri ardından birçok istilâlara uğradıklarından şehirler düşman orduları tarafından yıkılıyor ve şehrin yıkılan bu kısmı ikinci bir defa yapılmıyordu. O civarda ayrı bir yerde yeni bir şehir inşa ediliyordu. Halbuki B. da imar aynı temel üzerine yeniden yapılmıştır.

B. şehri, diğer Ortaçağ şehirleri gibi bir iç hisara sahipti. İçhisar daha ziyade emîrin sarayını, mescitlerini, daha doğrusu şehrin merkezini ve idare yerlerini ihtiva ediyordu. İkinci olarak eski şehrin bulunduğu yerdeki iskân sahası, üçüncü olarak da Arap istilâsı ve Sâmânîler devrinde şehrin iktisaden gelişmesiyle meydana gelen yeni kısımlar geliyordu. Bu kısımlar da bir sur ile çevrilmişti. B. nın Karahanlılar devri bir imar ve genişleme çağıdır. 1165 te B. nın surları da tamir edilmektedir. B. nın İslâmiyeti tam olarak kabul etmesi biraz güç olmuşsa da İslâmî ilimlerin en fazla revaç bulduğu ve büyük tekâmül gösterdiği yer burasıydı. Meselâ memleketimizde *Sahîh al- Buhârî* adiyle meşhur olan kitap B. da yazılmıştı. Buhârî bu kitabını yazarken her hâdisin en doğru şeklini bulmuştu.

1141 senesinde Katvan muharebesinden sonra B. Karahıtayların eline düştü. Bu sırada B. yı ellerinde tutan Sadır'lar Karahıtaylara karşı B. yı cesaretle müdafaa etmişlerdi. XIII. yüzyılın ilk senelerinde Sadır'lar bir isyan neticesinde B. dan koğuldular. 1207 senesinde B. Harezmşah Muhammed b. Tekiş'in hükmü altına giriyordu. Bu sırada B. nın Harezmşahlarla Karahıtaylar arasında birkaç defa el değiştirdiğini görüyoruz. 1220 senesinde Harezmşahlar Çingiz Hanın taarruzuna uğramış ve B. süratle Moğolların eline düşmüştü. B. nın içkalesinde Moğollara karşı çetin savaşlar yapıldı. Harezmşahlar B. nın imarı için çok gayret göstermişlerdi. Fakat Moğol istilâsında B. da çıkan büyük bir yangın iki mescitten başka bütün şehri ve kitaplıkları ortadan kaldırmıştır. 1239 da B. da Moğol idaresine karşı bir isyan da çıkmıştır. Bu isyan daha ziyade köylüler ve küçük esnaf tarafından çıkarılmıştı. Bu sırada B. da Çince paralar da basılırdı. Çünkü Moğollar B. ya bir Çinliyi vali tâyin etmişlerdi. B. nın İslâm üleması ve mollaları daima Moğollara karşı muhalefet etmişlerdi. Moğollar bu zümreyi elde edebilmek için hepsini vergiden muaf tuttular. Moğollar B. da büyük medreseler kurup ilmi teşvik ettiler. Meşhur Hânîya ve Mesûdiye medreseleri bunlardandır. Gene İslâm âleminin tanınmış âlimlerinden Seyfeddin Bâharzî bu medreselerde müderrislik etmişti. İran Moğolları 1273 senesinde B. yı istila edip halkı kılıçtan geçirdiler. Bu hâdise B. nın uğradığı felâketlerin en büyüğüdür. Bu sırada B., Çağatay hanedanı ile İran Moğolları arasında birkaç defa el değiştirmişti. Timur ve Timuroğulları devrinde B. eski ehemmiyetini yeniden kazanamadı. Maveraünnehir üzerinde Semerkand daha fazla önem kazandı. 1316 tarihi B. nın ikinci tahrip tarihidir. Bu tarihte B. halkı zorla kendi yerlerinden çıkarılarak Ceyhun'un güneyindeki araziye nakledilmişlerdi. Bundan sonra çok sönük bir şehir olarak kalan B., Uluğ Bey zamanında yeni imar hareketlerine sahne olmuştu. (Bundan sonraki hâdiseler için bk. BUHARA HANLIĞI).

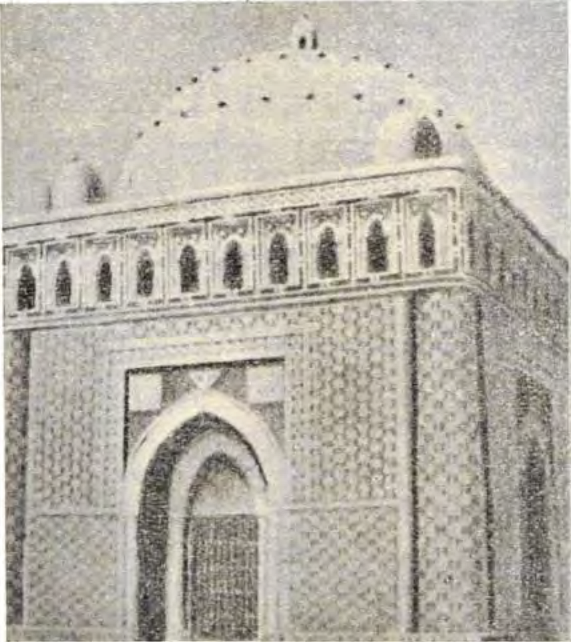
B. da tarihi eserler: X. yüzyılda eski Buhara şehrinin plânı, Eski Şehir, Yeni Şehir ve bir de İç Hisar olmak üzere üç kısımdan müteşekkildi. Her üç kısım da surlarla çevrilmişti. İç Hisarın başlıca iki kapısı vardı. B. emîrlerinin sarayı, bu İç Hisar içinde bulunurdu. Samanoğulları devrinde emîrler bu kısımda oturmuyorlardı. Bu sur 1165 te yıkılmış ve yeni surların inşasında kullanılmıştı. X. yüzyılda B. da sık sık namazgâh ve benzerlerinin de inşa edildiğini görüyoruz. Fakat bugün B. da X yüzyıldan kalan tek tarihî eser Samanoğullarından İsmail'e ait türbedir. Dört köşe bir plân üzerine kurulmuş bu tür-

BUHARA: XII. yüzyıldan kalma büyük minare (Minare-i Kelân)

benin kubbesi dört sütun tarafından desteklenmiştir. Eserde hâkim unsur tuğla inşaatıdır. Tezyinat da tuğla ile yapılmıştı. Biraz da Hint üslûbunun tesirleri ile meydana gelen bu eserin 1127 de yapılmış olan Kelân (= büyük) minaresi üzerinde tesirleri olmuştur. Karahanlılardan Arslan-Han tarafından yapılan bu minarenin tezyinatı ve bilhassa şerefenin altındaki nişler İsmail'in türbesini andırmaktadır. Ulu cami esas itibariyle XII. yüzyılda yapılmıştı. Sonradan harabolan bu bina, plânına göre 1540 ta yeniden yapılmıştı Fakat Timur ve oğullarına ait eserler B. mimarisinde parlak bir yer tutar. Bayan Kulu Han'ın türbesi 1395 tarihinde yapılmıştı. XV. yüzyılın içinde ise Uluğ Beyin medresesi inşa edilmiştir (1417-1418).

XVI. yüzyılda, 1535-1536 yıllarında yapılan Mîr Arap medresesi ile Çor-Bakr medreseleri bu devrin mimarisini temsil ederler. Abdülaziz-Han medresesi ise 1651-1652 yıllarında yapılmıştır. XV. yüzyılın sade üslûbu, yerini mübalâğalı bir çiçekli üslûba bırakmıştı. B nın bilhassa bu yüzyıla ait eserleri, kendisini klâsik İran üslû bundan kurtararak, temiz ve güzel Timurî üslûba bürün-

BUHARA: Samanoğullarından Emîr İsmail'in türbesi

müştü. Azametli kapılar, B mimarisinin karakteristiğini teşkil eder. XVI. yüzyılın sonundan itibaren artık B. mimarissindeki hususiyet ve azamet kalmamış ve gerilemeğe doğru gitmiştir. B. ananevî mimarisini en son temsil eden eser 1807 de Niyaz Kul tarafından inşa edilen dört kuleli medrese idi. Eski B. surlarından da bazı kalıntılar günümüze kadar gelmiştir.

BUHARA HANLIĞI, XVI. yüzyılın başından 1868 yılına kadar müstakil ve sonra 1920 ye kadar Rusyanın himayesinde yarı müstakil bir Türk hanlığı. Orta Asyada, Maveraünnehir bölgesi üzerinde kâh daralan, kâh genişliyen sınırlar içinde B. H., Şibanoğulları (1500-1599), Canoğulları veya Astrahan hanları (1599-1785) ve Mangıtlılar (1785-1920) tarafından idare edilmiştir.

Şibanoğulları sülâlesi, büyük kolları Kıpçak bozkırlarında kalmış olan Cengizlilerden Muhammed Şaybak (Şibanî) tarafından kurulmuştur. Buhara 1500 yılında Şaybak Hanın kumandası altındaki Özbekler tarafından zaptedildi. Özbekler Timuroğullarını devirerek Türkistanda bir Özbek devleti kurdular; bu devlet sonraları Buhara ve Hive hanlıkları halinde yüzyıllarca yaşadı. İlk devirlerde Semerkand başkent olarak kaldı. Şibanoğullarından Ubeybullah b. Mahmud (ölm. 1539) ve Abdullah b. İskender (ölm. 1598) zamanında devlet merkezi olan Buhara, gerçek bir siyaset ve fikir merkezi haline geldi. Şibanoğulları yüz yıl hüküm sürdüler. Canoğulları, Şibanoğullariyle ana tarafından akraba idiler. Doğu Avrupada Altın Ordu devletinin çöküntüleri üzerine kurulmuş olan hanlıklardan, Kazan Hanlığını müteakip Astrahan Hanlığı da Ruslar tarafından zaptolundu. Buradan kovulan reislerden Yar Muhammed ile oğlu Can, Şibanlı İskender ile birlikte Buharaya sığındılar. İskenderin kızı ile evli bulunan Can'ın oğlu, Baki Muhammed, Şıbanlıların Buhara kolunda bulunan dayısı II. Abdullah'a vâris olup XVI. yüzyılın sonlarında Canoğulları sülâlesini kurdu. Bunlar da memleketi Buharadan idare ettiler. Canoğullarından Abdülaziz devri (1645 1680) B. H. nın en son parlak devri diye tanınır. Bundan sonra iktidar, «atalık» denilen vezirlerin eline geçerek, B. H. zayıfladı ve bu durumda 1740 ta Nadir Şah tarafından zaptedildi. Nadir Şahın ölümünden sonra B. H., tekrar eğemenliğine kavuştu ise de, Canoğulları sülâlesi de sona erdi. Canoğullarının yerini alan Mangıt sülâlesinin kurucusu Mir Ma'sum Şah Murad, ilkin han unvanını aldıysa da, oğlu Haydar kendi kendisine emîr dedirtti. Şah Murad ve Haydar şeriatın tatbikinde pek sert davranıyorlardı. Onların zamanında «Buhara-yi Şerif» bir İslâm ve şeriat merkezi diye meşhur oldu. Haydar'ın halefi, Nasrullah (1827-1860) B. H. nın sınırlarını genişletmek başarısını gösterdi. 1842 de Hokand şehrini de zaptederek Maveraünnehirin tamamını hükmü altına aldı.

XVI. yüzyıldan itibaren Orta Asya ile Ruslar arasında münasebetler başlamıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Ruslar Tobol bölgesine kadar ilerliyerek buralarda koloniler kurdular. Mangıtlardan Muzafferüddin zamanında (1860-1885) Sırderya nehrinin aşağı mecrasında yerleşmiş bulunan Ruslar Türkistanın içerilerine doğru ilerliyorlardı. Emîr buna mani olmak üzere savaşlara girişti ise de yeni silâhlar karşısında mağlûp oldu. 1868 de son defa Zire-Bulak'ta tamamiyle mağlûp olunca hacca gitmek bahanesiyle memleketi terk etmek istedi. Fakat İngiliz rekabetini göz önünde tutan Rusya buna müsaade etmedi ve B. H. nı yarı eğemen halde yaşatmayı daha uygun buldu, hattâ B. H. nı Rus silâhına dayanarak komşu memleketlere yayılıp genişlemeye teşvik etti. Böylelikle yüzyıla yakın bir zamandan beri B. H. emîrinin hâkimiyeti dışında bu'unan Şehr-i Sebz, Hisar ve Dervaz bölgeleri de B. H. na katıldı. 1873 te Hive Hanlığından alınan toprakların bir kısmını da Ruslar B. H emîrinin idaresine verdiler. İlk sıralarda Emîrlik eğemen sayılıp Rusyaya yalnız dostluk antlaşmasiyle bağlı idi. Emîr, Taşkent'teki genel Rus vâlisi ile değil doğrudan doğruya Petersburg ile münasebette bulunuyor, aynı zamanda Türkiyeye de hususi bir elçi gönderiyordu. Fakat çok geçmeden Türkistanda Rusya Hariciye Vekâletine bağlı bir ajanlık tesis edildi ve B. H. emîrliğinin işleri, bu ajanlığa terk edildi. Hanlığın siyasi eğemenliği gibi askerî istiklâli de kaldırıldı. Muzafferüddin'in oğlu Abdül'ahad (1885-1910) Rus Kazak askerî teşkilâtına alınarak kendisine «general-adyutant» (yaver paşa) rütbesi verildi. Bu devirde Rusya, Hanlıktaki imtiyazlarını genişletti: B. H. topraklarından geçen demiryolu üzerinde Rus kasabaları yapıldı ve buralara Rus halkı iskân edildi. Bu-

hıra - Afganistan sınırının savunmasiyle gümrük işleri Rusların eline geçti. 1901 de para kesmek hakkı da B. H. ndan alındı.

Çarlık Rusyası B. H. nda her türlü ıslahat ve ilerleme teşebbüslerine engel oluyordu. Bu hal, Abdül'ahad Hanın halefi, Mir Alîm Han devrinde de (1910 - 1920) devam etti. B. H. nda başlıyan yenilik hareketi gittikçe kuvveileniyordu. Nihayet «Genç Buharalılar Cemiyeti» (Cedidciler) kuruldu. 1917 de patlıyan Büyük Rus İhtilâli üzerine endişeye düşen Emîr, Genç Buharalılar Cemiyetine karşı şiddet hareketlerine girişti. Bu Cemiyet aleyhine, zecri tedbirler almak üzere mürteci bir hükümet kurdu. Mart 1918 de Rus bolşevikleri B. H. na başarısız bir sefer açtılar. Bu vesile ile B. H. nda birçok aydınlar öldürüldü. Eylül 1920 de B. H. Rus bolşevikleri tarafından işgal edildi ve Emîr Mir Alîm Han o gece Doğu B. H. na ve oradan da 1921 Şubatında Afganistana sığındı. Böylelikle B. H. nda Mangıt sülâlesi sona erdi.

Buhara Halk Cumhuriyeti: 1920 Eylülünde Buhara Emîrliğinin sona ermesi üzerine, Buharada «Genç Buharalılar Cemiyeti», düşen Emîrlik yerine eğemen millî bir hükümet kurmak istiyorlardı. Bu hususta bolşevik ordusundan yardım umuyorlardı. Bolşevik ordusu da ilk sırada bu umudu takviye ediyordu. Yeni hükümete Buhara Halk Cumhuriyeti (Buharskaya Narodnaya Sovetskaya Respublika) adı verilmişti. Yeni hükümet 1 Ekim 1920 de Umumî Buhara Kurultayını topladı: Kurultay yeni rejimi ve Sovyet Rusya ile sıkı münasebeti tasdik etti. Yeni hükümet para kesmek hakkını muhafaza ediyor, Ankara, Kâbil ve Bakûya birer elçi (kasıd) gönderiyordu. Fakat askerî kuvvet eskiden olduğu gibi, gene Rusların elinde kalıyordu. Doğu Buharada çıkan isyanı bastırmak için bu kuvvetten faydalanılıyordu. B. H. C. Türkistandaki Basmacılık (bk. BASMACI) hareketi süresince yaşadı. B. H. C. 1924 te ortadan kaldırıldı ve toprakları o sırada kurulan Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında bölüştürüldü. 178 750 km^2 lik araziyi kapsıyan B. H. C. nin 3 000 000 a yakın nüfusu vardı.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmaili'l - Cûfî, el - Buhârî (810 - 869), hadîs bilgini. Buharada doğmuş ve bu yüzden «Buhârî» diye şöhret bulmuştur. Ceddinin adı Bardizba (h) [Berdizbe] idi; Arapça *Kamus* (Türk. terc., cilt I. s. 77) bu adı *berdizbe* vezninde göstererek Farsçadan bir alıntı saymakta ve ona «zürra, çiftçi» mânasını vermektedir(krş. Pehlevi. *pattēz*, yeni Fars *pālēz* = bahçe, [<Avest. *pairidaēza* = bahçe; sonra Yun. *paradeisos*, Arap. *firdaws* = cennet], **pardēzpān* = bahçıvan; ayrıca krş. yeni Fars. *pardāz* = işliyen). Bardizba adı bu şekilde izah edilmekle B. nin İranlı olduğu ileri sürülmüşse de, milliyetini tâyin etmek için bu husus kâfi bir delil sayılmamıştır.

B., babasını çocukluğunda kaybetmişti. Daha küçüklüğünden itibaren hadîs ile meşgul olmağa başlamış, hadîs bilgini ed - Dâhilî'nin meclisine devam ettiği gibi Buharanın diğer bilginlerinden de ders almıştır. Bu ders ve meclislerde hocalariyle münakaşaya girişebilecek kadar bir kabiliyet göstererek herkesin takdirini toplamıştır. 16 yaşında iken annesi ve kardeşi ile birlikte hac için Mekkeye gitmiş, hacdan sonra annesi ve kardeşi Buharaya döndükleri halde kendisi orada kalmış ve Abdullah b. üz - Zübeyr b. il - Hâmidî'den Şâfiî fıkhını öğrenmiştir. Hadîs toplamak ve aynı zamanda ders vermek için 6 yıl Hicazda kalan B., diğer İslâm memleketlerini de dolaşmağa başlamış, Mısıra gitmiş, oradan Iraka geçerek 5 yıl Basrada kalmış ve İran üzerinden Buharaya dönmüştür. Buhara valisi Halid b. Ahmed'in, kendi sarayında çocuklarına hadîs okutması için yaptığı teklifi kabul etmeyince vali ile arası açılmış ve şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Semerkand halkı, kendisini memleketlerine davet ettiklerinden oraya gitmek için Buharadan ayrılmış, fakat bu davet yüzünden Semerkandlılar arasında anlaşmazlık çıktığını haber alınca Hartenk (Semerkand yakınında) de kalmağa mecbur olmuş ve kısa süren bir hastalıktan sonra orada ölmüştür.

Eserleri şunlardır: 1. *El - Câmi'ü's - sahîh*: Doğruluğu bütün bilginlerce kabul edilmiş olan hadîsleri bir araya toplıyan bu eser, B. nin en meşhur eseridir ve ona bütün İslâm âleminde büyük bir şöhret sağlamıştır. *El - Câmi'ü's - sahîh*, doğruluğu kabul adilen «altı kitap» (el - Kütübü's - sitte) arasında yer almış ve Kur'andan sonra en sahih kitap olarak tanınmıştır. B. nin bu eseri meydana getirmek için 16 yıl uğraştığını ve 1000 kişiden toplamış olduğu 600 0 0 kadar hadîsi karşılaştırarak kitabına aralarında ihtilâf bulunmıyanlarını aldığını söylediği rivayet edilmektedir. Eserdeki hadîslerin sayısı mükerrerleri ile birlikte 7275, mükerrerler hariç 4000 dir. B., hadisi rivayet edenleri geriye doğru sıralamak suretiyle hadîsin menşeine kadar inmiş ve ayrıca metinler arasına fıkıh meselelerini de yerleştirmiştir. Böylece hadîslerin tatbikattaki yerini göstermek suretiyle eserini daha faydalı bir hale getirmiştir.

*El - Câmi'ü's - sahîh*in basımlara esas olan metni, XIII. yüzyılda Ali el - Yuninî tarafından, muhtelif nüshaların karşılaştırılması suretiyle meydana getirilmiştir (el - Yuninî'nin kendi el yazısı ile olan nüsha Kahirede Akboğa Medresesi kütüphadesinde bulunmaktadır). Eserin birçok basımları vardır (Bulak, Kahire, Bombay). İstanbulda da 1312 de el - Yuninî nüshası esas olmak üzere 9 cilt halinde ve 1315 te de el - Kastellanî şerhinden istifade edilerek harekeli olarak 8 cilt halinde basılmıştır.

*El - Câmi'ü's - sahîh*in birçok bilginler tarafından şerh edilmiş ve ayrıca hülâsaları da yapılmıştır. Bunlar arasında, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekri'l - Kastellânî'nin *İrşâdü's-sârî fî şerhi'l Buhârî* [Bulak ve Kahirede basılmıştır], İbn Hâceri'l - Askalânî'nin *Fethü l - bârî fî şerhi'l - Buhârî* [14 cilt, Bulak 1300/1] ve Bedrü'd - din Mahmud b. Ahmedi'l-Aynî'nin *Umdetü'l - kârî fî şerhi'l - Buhârî* [Kahire ve İstanbulda basılmıştır] şerhleri ile Abdullah b. Ebû Cemre'nin (*Cem'ü'n - nihaye fî bed'i'l - hayr ve'l - gâye*) ve Ahmed b. Ahmedi'l - Zebidi'nin (*Et - Tecrîdü's - sarîh li - ahadîsi'l Câmi'i's - Sahîh*) [2 cilt, Bulak ve Kahirede basılmıştır] hülâsaları önemlidir. *Et - Tecrîd*, Diyanet İşleri Reisliği tarafından Ahmed Naim Beye tercüme ettirilmeğe başlanmışsa da bunun ancak iki cildi basılabilmiş (*Tecrid-i Sarîh tercümesi*, Evkaf Mat. 1928), fakat sonradan bu tercüme Kâmil Miras'a tamamlattırılmıştır (İstanbul, Matbaa-i Ebuzziya 1938 - 1940).

2. *Es - Sülâsiyât*: Peygambere kadar ulaşan hadîsleri ihtiva eder (Hindistanda yayımlanmıştır).

3. *El - Edebü'l - müfred*: hadîse ait bir eserdir.

4. *Et - Târîhü'l - kebîr*: hadîs rivayet edenlerin hayatlarından bahseden biyografik mahiyette bir eserdir (yazma nüshası Ayasofya Ktb. No. 3069 ve 3071). B., sonradan bu eserini *Et - Târîhü's - sagîr* adı ile hülâsa etmiştir ki, bu hülâsa, B. nin *Ez - Zuafaü's - sagîr* adlı eseriyle bir arada 1325 te Hindistanda basılmıştır.

5. *Halku ef'ali'l - ibâd*: B., Buhara valisi Halid b. Ahmed ile aralarında başgösteren anlaşmazlık üzerine yazmış olduğu bu eserinde insanların fiil ve hareketlerinin Allah tarafından tâyin edilmiş olduğundan bahsetmektedir. Eser, 1306 da Delhi'de basılmıştır.

Bunlardan başka, *Tefsîrü'l - Kur'an*, *Tenvîrü'l - ayneyn bi - def'i'l - yedeyn* (Kalküta'da Ordu diline tercümesi ile birlikte basılmıştır, 1256) ve *Hayrü'l - kelâm fi'l - kıraati halfi'l - imâm* (1320 de Mısırda basılmıştır) adlı eserler de B. ye mal edilmiştir.

BUHARİN, Nikolay İvanoviç (1888 - 1938), Rus ihtilâlcisi ve Marxist nazariyatçısı. Moskovada doğmuş, aynı şehirde idam edilmiştir. Daha okulda iken, ihtilâlci faaliyete başlamış, 1905 ihtilâli esnasında da bir talebe grevinin elebaşısı olmuştur. Bir zaman Moskova üniversitesine devam ederek orada felsefe okumuştur. 1906 da Rus sosyaldemokrat işçi partisinin bolşevik koluna katılarak beş yıl propagandacı ve teşkilâtçı olarak çalışmış ve ihtilâlci faaliyetinden dolayı iki defa hapsedilmiştir. Ertesi yıl Lenin ile karşılaşmış ve «Pravda» nın redaktör komitesinde onunla beraber çalışmıştır. 1912 nin sonuna doğru Viyanaya çekilerek Birinci Dünya Harbinin başına kadar orada kalmıştır. Harb başlayınca Avusturya makamları tarafından Rus casusu olarak hapsedilmiş, fakat Avusturyalı sosyalistler tarafından tanınarak, İsviçreye sürülmüştür. 1915 te sahte pasaportla İsveçe gitmiş, fakat orada da ihtilâlciliğinden dolayı polis tarafından tevkif olunarak Norveçe sürülmüştür. 1916 da B. Danimarkaya geçmiş, oradan New York'a giderek «Noviy Mir» (Yeni Dünya) başlıklı Rusça günlük gazeteyi çıkarmıştır. Mart 1917 ihtilâlinden sonra Japonya ve Sibirya yolu ile Rusyaya dönerek orada bolşevik partisi Moskova sovyetinin icra komitesi âzalığına seçilmiştir. Aralık 1917 de komünist parti organı «Pravda» nın redaktörü olmuş ve 1928 e kadar bu işte devam etmiştir. 1926 da komünist enternasyonalın başkanı olarak Zinovyev'in yerine geçmiş, fakat 1928 de Marxizmi tahrif etmek ithamiyle bu mevkiinden atılmış ve partiden kovulmuştur. 1929 da «hata» larını itiraf ettikten sonra B. tekrar komünist partiye alınmış ve «Pravda» muharrirliğinden gayrı, bütün memuriyetleri kendisine iade olunmuştur. Şubat 1934 te, Sovyet hükümetinin resmî organı olan «İzvestiya» nın muharriri olmuş, fakat Mart 1937 de, Troçkiycilik ithamiyle, tekrar bütün memuriyetlerinden ve partiden kovulmuştur. Moskovada vuku bulanmeşhur «temizleme» muhakemelerinin sonuncusu olan ve 2 Marttan 13 Mart 1938 e kadar Moskovada cereyan eden Sovyet Yüksek Mahkemesinin askerî şubesince, ileri gelen diğer 20 eski bolşevikle beraber suçlu bulunarak ölüm cezasına çarptırılmış ve 13 Mart 1938 de idam olunmuştur.

BUHARLAŞMA (Fr. Vaporisation), bir sıvının gaz haline geçmesi olayı. B. ile meydana gelen gaz halindeki maddeye, buhar adı verilir. Su buharı, eter buharı, alkol buharı gibi. . . B. terimi umumidir ve: 1. açıkta bulunan sıvının sadece yüzeyinde olan ve sıvının yavaş yavaş uçmasına sebebolan olayı, 2. bütün sıvı kütlesi içinde buhar kabarcıkları meydana getiren kaynama ile B. yı, 3. bir maddenin katı halde iken sıvı hale gelmeksizin doğrudan doğruya B. sı olayını içine alır.

B. her sıcaklıkta olur ve sıvı bitinceye veya sıvı üzerindeki mekân buhara doyuncaya kadar devam eder. Buharlaşan sıvı, yüzeyinden moleküller kaybetmek suretiyle yavaş yavaş buhar haline geçer. Sıvı molekülleri devamlı ve düzensiz bir hareket (termik hareket) halinde bulunurlar. Yani moleküller her tarafa doğru farklı hızlarla uçarlar, birbirlerine ve bulundukları kabın çeperlerine çarparlar. Sıvı moleküllerinden bazıları sıvının yüzeyine yeteri kadar bir hızla gelip çarpacak olurlarsa, geride kalan moleküllerin çekim tesirinden kurtularak dışarı çıkabilirler. Dışarı çıkan ve serbest hale gelen bir molekül buhar molekülüdür.

B. nın bu şekilde açıklanmasına göre yüzeyden kaçan moleküller hızı en büyük olan moleküller olacaktır. Geride küçük hızlı moleküller kalacağı için, sıvının termik (ısı) enerjisi alçalır. Bu ise sıvının sıcaklık derecesinin düşmesine sebebolur. Günlük gözlemlerimiz de bunun doğru olduğunu göstermektedir. Dışına su sızdıran ve dış yüzeyden suyu buharlaşan testiler suyu serin tutar. Ter, vücudun üzerinde kurursa insanı üşütür. Yazın ortalığı serinletmek için su serperiz.

Doymuş buhar: Doymuş buhar, bir sıvıyı kapalı bir kabta buharlaştırmak suretiyle elde olunur. Sıvı kapalı bir yere konulunca bir kısım molekülleri, yüzeyinden kurtularak buhar haline geçerler ve üstteki hacmı doldurmağa başlarlar. Böylece gittikçe daha fazla sayıda molekül sıvıdan ayrılacaktır. Buhar molekülleri de hareket halindedirler ve bunlardan bazılarının sıvı yüzeyine gelip çarpınca yeniden içeri girmeleri mümkündür Buhar moleküllerinin sayısı çoğaldıkça geri dönen moleküllerin de çoğalacağı tabiîdir. Sonunda öyle bir durum hâsıl olur ki, belli bir zaman içinde, kaç tane sıvı molekülü sıvıyı bırakarak buhar molekülü haline geçti ise, o kadar buhar molekülü gelip sıvı haline döner; yani bir denge kurulmuş olur. İşte bu halde sıvının üzerindeki kapalı hacım buhara doymuştur denir. Pek nemli havalarda serbest atmosfer gibi sınırsız bir hacım da buhara hemen hemen doymuş olabilir. Fakat umumiyetle doymuş buhar hâsıl olması için: 1. buharın kendini meydana getiren sıvı ile temas halinde olması, 2. kapalı bir hacım içinde bulunması gerekir.

Bir hacmı doyuran buharın basıncına, doymuş buhar basıncı denir. Meselâ 20° C de su buharı için buhar basıncı 1,75 cm yüksekliğinde civa basıncı kadardır. Buhar basıncı, buharın doyurduğu hacım içinde başka gazların bulunmasına veya bulunmamasına bağlı değildir. Meselâ 20° de su vakum (boşluk) da buharlaşırsa basınç 1,75 cm civa yüksekliğine eşit olur. Fakat kabta normal basınç altında (76,0 cm civa basıncı) kuru hava varsa, doymuş buhar ile birlikte basıncın değeri $76{,}0 + 1{,}75 = 77{,}75$ cm civa basıncını bulur. Burada 76,0 cm kuru havanın, 1,75 cm ise buharın basıncıdır. Demek ki, B., hacım içinde bulunabilecek gazlara bağlı olmaksızın, buharın basıncı o sıcaklıktaki doymuş buhar basıncını buluncaya kadar devam eder.

Doymuş buharın meydana gelişinde, sıvının içinde bulunduğu kabın büyüklüğü önemli değildir. Yalnız büyük bir kabı doymuş hale getirmek için daha uzun zaman gerekir; demek ki, doymuş buharın basıncı, içinde bulunduğu kabın hacmına bağlı değildir. Eğer B. bir piston yardımiyle hacmını değiştirebileceğimiz bir silindir içinde yapılmış olsa idi, pistonu yukarı çekerek hacım büyütülünce basıncın değişmediği görülürdü. Silindirin hacmı küçültülürse, bir kısım buhar sıvı halinde yoğunlaşır, fakat basınç aynı kalır. Hacım artırılırsa bir kısım sıvı buharlaşır, basınç yine değişmez. Doymuş buharın basıncı sadece sıvının cinsine ve sıcaklık derecesine bağlıdır. Doymuş buhar basıncının

sıcaklık derecesine bağlı olduğu, bu basıncın muhtelif sıcaklıklarda ölçülmesi ile ortaya çıkar. Meselâ. suyun doymuş buhar basıncı 20° C de ölçüldüğü vakit 1,75 cm civa basıncı kadardır. Bu basınç 30° de 3,17 cm, 50° C de 9,25 cm, 100° C de ise 76 cm civa basıncı kadardır. Bu basınçların sıcaklığa bağlılığı cetvelde gösterilmiştir.

Birkaç sıvının muhtelif sıcaklıklardaki buhar basınçları (mm civa basıncı cinsinden)

Sıcaklık	Alkol	Eter	Karbon sülfür	Kloroform	Su
0°	12,7	184	128	—	4,6
20°	44,5	433	298	160	17,4
50°	220	1 265	857	535	92,0
65°	437	1 999	1 348	890	187
80°	815	3 023	23 032	1 408	535
100°	1 697	4 953	3 325	2 428	760

Açık havada B. : Açık havadaki B. nın tetkiki için, derinliği az geniş bir kab içine konulan su açık havaya bırakılır. Deneyden önce ve belli bir müddet sonunda kabın tartılması ile aşağıdaki sonuçlar elde edilir:

1. *Yüzeyin tesiri*: Açık havada buharlaşan sıvının kütlesi B. yüzeyinin yüzölçümü ile orantılıdır. Bu maksatla, deniz suyunun B. sını çabuklaştırmak için deniz kenarı tuzlalıklarına geniş bir yüzey verilir.

2. *Sıcaklığın tesiri*: Açık havadaki B., sıcaklığın yükselmesi ile hızlanır. Meselâ, 50° deki B. 20° dekinden 5-6 kere daha çabuktur. Suyun, yazın kıştan daha çabuk B. sı ocak başında çamaşır kurutulması.

3. *Havanın nemli olmasının tesiri*: Açık havadaki B., bu buharla havanın az doymuş olması nispetinde hızlıdır. Meselâ, çamaşırların, nemli havada, kuru havadakinden daha geç kurumasının sebebi.

4. *Rüzgârların ve hava cereyanlarının tesiri*: Açık havadaki B., hava cereyanları ile hızlandırılır (nemli hava tabakalarının kovulması). Bir yazının çabucak kuruması için kâğıdın sallanması. Büyük çamaşırlıklardaki kurutucular.

5. *Dış basıncın tesiri*: Görüldüğü üzere boşluktaki B. ânidir. Açık havada ise, basıncın azlığı nispetinde daha çabuktur.

Kaynama: B. sıvı moleküllerinin sıvı yüzeyinden kurtularak serbest hale geçmesi demektir. Kaynama, sıvının bütün kütlesi içinde olan B. dır. Bu sırada sıvı içinde doymuş buharla dolu birtakım kabarcıklar meydana gelir. Bu kabarcıklara gittikçe daha çok molekül karıştığı için gittikçe irileştikleri ve sıvının yüzeyine doğru çıktıkları görülür.

Kaynama olabilmesi, yani sıvı içinde buhar kabarcıkları meydana gelebilmesi için, kabarcık içindeki buhar basıncının dış basıncı yenmesi, yani ondan büyük olması gerekir. Kabarcığa tesir eden dış basınç, açık hava basıncı ile kabarcık üstündeki sıvı kitlesinin statik basıncı toplamıdır. Kabarcığın içindeki basınç ise, sıvının sıcaklığındaki doymuş buhar basıncıdır.

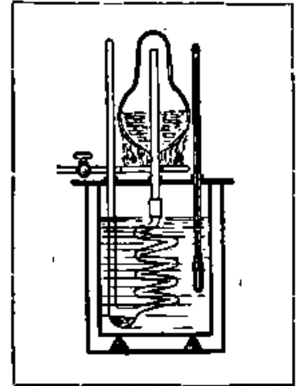
O halde bir sıvının kaynıyabilmesi için ya sıcaklığını yükselterek buhar basıncının sıvı üzerindeki basıncı yenebilecek bir değere kadar çıkmasını, veya sıvı üzerindeki basıncı düşürerek sıvının buhar basıncından daha aşağı inmesini sağlamak gerekir. Meselâ sıcaklığı 50° C olan suyu ele alalım Bunu açık havada ısıtırsak 100° C de kaynar. Çünkü bu sıcaklıkla doymuş su buharının basıncı 76 cm civa basıncı veya atmosferdir. Aynı suyu. sıcaklığını 50° C tutmak ve üzerindeki hava basıncının 9,25 cm civa basıncına indirmek suretiyle kaynatabiliriz.

Bir sıvının normal basınç altındaki kaynama sıcaklığına o sıvının *kaynama noktası* denir. Suyun kaynama noktası 100° C, alkolün 78,50° C, civanın 356,4° C, demirinki ise 3 000° C dir.

Bir sıvı içinde yabancı maddelerin bulunması kaynama noktasını yükseltir. Deniz suyu 100° C nin üstünde kaynar.

Sublimleşme: Ara yerde sıvı halden geçmeksizin, bir billûrun B. sı ve gazın bir billûr üzerinde tekrar yoğunlaşması olayına denir. Misal olarak, iyodun erime sıcaklığı 114° C olduğu halde bu sıcaklıktan oldukça düşük sıcaklıklarda bile iyot hızla buharlaşır ve bu olayın yapıldığı kabın daha soğuk kısımlarında tekrar yoğunlaşan iyot billûrları görülür.

BUHARLAŞMA ISISI (Fr. Chaleur de vaporisation), bir gram sıvıyı, kaynama sıcaklığında sıvı halinden buhar haline geçirmek için gereken ısı enerjisi. Cisim, buhar halinden sıvı haline geçerken (aynı sıcaklıkta) B. I. nı geri verir. B. I. gram başına kalori veya mol başına kalori olarak verilir. B. I. nın ölçülmesinde muhtelif tipte kalorimetreler kullanılır (bk. KALORİMETRE). Bunun için tutulan yol, B. I. ölçülecek sıvıyı (meselâ suyu) kaynatmak suretiyle elde olunan buharları, bir boru ile, kalorimetre içinde bulunan suyun içine göndererek orada yoğunlaşmasını sağlamaktır. Yoğunlaşan buharların verdiği ısı, kalorimetre içindeki suyu, termometreyi, kalorimetrenin kabını ve karıştırıcıyı ısıtır. Bu ısınmada alınan ısı miktarı basitçe hesaplanır. Bu ısıyı veren buharın miktarı da deneyden önce ve sonra yapılan birer tartı ile bulunur. Hesaplanan ısı miktarını buhar mıktarına bölerek B. I. elde edilir.

BUHARLAŞMA ISISI

Bazı maddelerin normal basınç (yani 76 cm civa basıncı) altındaki kaynama noktalarında buharlaşma ısıları

MADDE	Buharlaşma ısısı Kal / gr
Su	538,9
Amonyak	321
Alkol	202
Benzol	92
Eter (sülfürik)	80
Karbon sülfür	85
Kloroform	61
Çinko	400
Gümüş	517
Kurşun	175
Civa	68
Hidrojen	114

Suyun B. I. öteki sıvılardan büyüktür (suyun kaloriferlerde kullanılması bundandır).

BUHAYRE veya **BUHAYRA** (Behera), Mısırın kuzeybatı vilâyetlerinden biri. Nil'in Raşid (Rosetta) kolunun batısındaki havalidedir. Kuzey sınırı denizdir. Merkezi Damanhûr'dur.

B. nin nüfusu 1 061 596 (1937), yüzeyi 4452 km² dir. Abu Hummuş, Subra Hit, Damanhûr, Kafr al - Davar, al - Nagila, Raşid, Etyai ve al - Barud isimli 7 kazaya ayrılmıştır. B. nin bu 7 kazasında 365 şehir ve köy, 2582 oba vardır.

Tarih: B., Fatimîlerden Mustansır zamanından beri mevcuttur. Mustansır Mısırı vilâyetlere taksim ettiği zaman da vardı. Mısır Mustansır'dan evvel de 11 kazaya taksim edilmişti ve bu 11 kazadan birinin ismi de al - Buhayra idi. Kalkaşandî, Buhayra isminin Bukis gölüne izafeten konduğunu söyler.

Ortaçağlarda B., Fuvva kazasını da içerisine aldığı için daha genişti.

Son vilâyet taksiminden sonra Damanhûr B. nin merkezi olmuştur. Kıpti dilinin B. lehçesi için bk. BOHEYRÎ.

BUHDUNNASIR (Arap. Buht - naşar, Buhtanaşşar): bk. NABÛ - KUDURRÎ - USUR.

BUHL [*bül*], **Ludwig von** (1816 - 1880), Alman doktor ve fizyolojisti. Münihte doğmuştur. Patolojik anatomi profesörü ve patoloji enstitüsü müdürü olmuştur.

Buhl hastalığı: Yeni doğan çocuklarda görülen bir hastalık. Deriye, mukozaya ve karın deliğine kan boşanır (hemoraji) ve aynı zamanda siyanoz ve sarılık da müşahede edilir. İç (intestinal) organlara da kan boşanır. Bu hastalığa «hemorajili had sepsis» adı da verilir. Bu hastalığı ilk defa B. tarif etmiştir.

BUHRAN (Fr. Crise, Yun. *krisis* = mülâhaza, hüküm), çeşitli mânalarda kullanılan bir terim: 1. Umumi olarak: B., bir iş veya hâdisenin seyir ve devamı sırasında, birdenbire, mevcut şeklin iyi veya fena surette değişmesiyle hâsıl olan durumu ifade eder. Tıpta, bu mânaya uygun olarak, hâd derecedeki hastalık halini ifade için kullanılır. Mecazi olarak B., tehlikeli, vahim ve şiddetli bir halin veya iş ve hareketin tepkileri mânasına gelir. 2. İktisadi mânası: Sosyal münasebetlerin iktisadi cephesiyle meşgul olan iktisat ilminde B., daha hususi bir mânada kullanılmaktadır. İktisadi hayat ve münasebetlere, kısaca «iktisadi faaliyet» adı verilir. Filhakika, iktisadi faaliyet, iktisadi fiiller neticesinde meydana gelen iktisadi hâdiselerin heyeti umumiyesini teşkil eder. İktisadi fiil ve hareketler ise, beşerî ihtiyaçlarla bunları giderecek vasıtalar arasında devamlı bir uygunluk temini için sarf edilen gayretleri içine alır. Bu itibarla, iktisadi faaliyet mekanizması, o cemiyetin istihsalâtı ile ihtiyaçlarını gidermeğe mahsus iktisadi fiillerin hepsine şâmildir. İstihsal ile ihtiyaçlar arasında ise, daima leh ve aleyhte bir fark zuhur edebilir; bu farkı, mübadele mekanizmasının nâzımı olan arz ve talep kanunu, fevrî surette gidermeğe çalışır. Fakat, leh ve aleyhteki bu muvazene kendiliğinden teessüs edinciye kadar, muhakkak, bir zaman için sarsıntı husule getirir; sarsıntı, şiddetli olursa B. adını alır. Şu halde, B. lara, tabiî bir hâdise nazariyle, yani iktisadi teşkilâta sıkı sıkıya bağlı ve bir ahenk kanunu gereğince devir devir zuhur ve tekerrür eden bir darbe nazariyle bakmak daha uygun olur.

I. **B. ın neticeleri:** İktisat tarihinde B. a dair bazı tahlil ve izahlar mevcuttur. Eski devirlerden beri istihsal, tedavül ve servetin inkisamı sahalarında birtakım muvazenesizliklerin belirtileri sezilmiş ve iktisadi bünyede bu belirtilerin esaslı tahribat yaptığı görülmüştür. Filhakika kıtlık, kredi mekanizmasının sıkıntılı bir duruma düşmesi, vâdesi gelmiş borçların ödenmemesi veya borçluların ödeme iktidarını kaybetmesi, istihsal olunan malın piyasalara sürümünde güçlük çekilmesi, spekülâsyon hareketlerinin ve iflâsların başgöstermesi ile B. hissedilir ve bu fiilî tezahürler neticesinde, iktisadi hayat ve faaliyet felce uğrar.

II. **B. ın nevileri:** B. devresinde, iktisadi fiil ve hareketlerde göze batacak derecede bir durgunlaşma olması, doğacak neticenin önceden kestirilememesi, beşerî ihtiyaçlarla bunları giderecek vasıtalar arasında devamlı bir uygunluk temini için sarfı lâzım gelen gayretlerin de tereddüt ve endişe altında akim kalması ve nihayet istihsal ile istihlâk arasındaki muvazenenin mevcut olmaması karşısında, bir kısım müellifler, B. ları, oluş sebeplerine ve neticelerine göre nevilere ayırmak ve isimlendirmek istemişlerdir.

B. lara, müessir olduğu mekân itibariyle «mahallî ve mevziî B. lar» veya «umumi ve iktisadi B. lar» adı verilmektedir. Bu umumi tasnif yanında, daha hususi olarak şu B. tipleri sayılmaktadır: Konjonktür B. ları, bünye B. ları, zirai B. lar, sermaye B. ları, kredi B. ları, istihsal B. ları, borsa ve spekülâsyon B. ları, sınai B. lar, sürüm B. ları.

B. ların mevziî ve mahallî olanları, bazen bir bölgeye de şâmil olabilir. Bazen de bir defaya münhasır kalabilir. Bir kısmı da, muayyen sebepler vuku buldukça az çok, muntazam devreler içerisinde, intizamla daima vuku bulabilir. Çünkü, her B. nevinin kendine mahsus sebepleri, şümul ve tesir derecesi mevcuttur. B. ları, iktisadi devrelerin ilmî etüdleri içerisinde ele almakta ve hepsinde müşterek olan umumi karakterleri bir sistem altında tesbit etmekte fayda vardır.

III. **İktisadi devreler:** Bugün, iktisadi hâdiselerin, dalgalar (cycles = devreler) şeklinde ve hareketler halinde cereyan etmekte olduğu, konjonktür tetkikleriyle anlaşılmaktadır. Modern konjonktür araştırmalarında, «konjonktür» terimiyle, iktisadın hareket vetiresi ifade edilmektedir. İktisadi hareketlerin birbiriyle olan münasebetlerini araştırmak ve bunların seyir tarzlarını tahlil ve intizamını teşhis etmek, modern konjonktür araştırmalarının konusudur.

Konjonktür, iktisat ilminin en yeni bir şubesini teşkil etmekte ve bununla iktisadi faaliyetlerin heyeti umumiyesi, muayyen bir nizam ve usul altında ele alınmakta ve iktisadi fiillerin tetkiki yapılmaktadır. Yani, iktisadi fiiller arasındaki muvazenesizliğin doğurduğu neticeler, konjonktür tetkiklerinde muayyen bir usule istinaden araştırılmaktadır. Konjonktür devrelerinin muhtelif safhaları arasında B., muayyen bir safhadır. Nitekim, konjonktür devresinin muhtelif safhaları ilk defa, Fransız iktisatçısı Clément Juglar tarafından, 1860 yılında, şu şekilde tesbit edilmiştir:

1. Yükseliş ve inkişaf (Refah devresi; bk. BOOM), 2. Buhran (B. devresi), 3. Tasfiye (Tasfiye devresi).

Juglar, nazariyesini bankaların bilânçoları üzerinde yaptığı inceleme neticelerine göre kurmuş ve kredinin suiistimal edilmesi halinde eşya fiyatlarının yükseleceğini, kredi yatırımlariyle piyasa ve iş hacminin, istihsalin ve

dolayısiyle istihlâkin artacağını, bankaların cüzdanların daki senedat ve iskonto miktarının yükseleceğini; buna mukabil, kasalarında para miktarının azalacağını, işte böyle bir zamanda, B. ın vuku bulacağının anlaşılabileceğini, aksi vaziyetler hâsıl olunca da B. ın sona ereceğini iddia etmiştir. Bu, Juglar'ın şahsi görüşüdür; bu görüşe katılmıyanlar da vardır.

Cleveland Trust Company mensuplarından Leonard P. Ayres, 1790 yılından beri, ticari faaliyetin arz ettiği alçalıp yükselmeleri bir tablo halinde, grafiklerle tesbit etmeğe muvaffak olmuştur. Bu tablodan, üzerinde önemle durulacak şu vakalar istidlâl edilmektedir: Normal denilebilecek bir sene hemen hemen mevcut değildir; iktisadi faaliyetler, aşağı yukarı, müsavi bir surette B. ve refah devrelerine tekabül eder, nihayet harb seneleri, başlangıçta bir refah ve daha sonra da B. devresi ile neticelenmektedir.

İktisadi ve içtimai hayat için çok ciddî ve tehlikeli olması ve vahim neticeler doğurması bakımından B., devreleri itibariyle, yani dalgaları bakımından, tetkiklere tâbi tutulmuştur. Bir kısım iktisatçılara göre (meselâ Stanley Jevons), B. devrî olup her 10 yılda bir muntazaman zuhur etmektedir. Filvaki, son yüzyılın başından beri B. lar, şu yıllarda olmuştu: 1815, 1827, 1836, 1839, 1847, 1857, 1866, 1873, 1882, 1891, 1900, 1907, 1920 ve 1929. Fakat B. ların sebepleri ve 10 yılda bir tekerrürleri bugün henüz tam bir kesinlikle ispat edilememiştir. Ancak, B. dalgalarının veya diğer bir tâbirle konjonktür devresinin devam müddetinin ortalama olarak, aşağı yukarı 7 - 8 yıl sürdüğü tesbit edilebilmektedir.

Cemiyetlerin, iktisadi refah devrelerini müteakip, umumiyetle B. devresine muntazam bir surette girmeleri, yani «iyi zamanları kötü zamanların kovalaması», iktisatçıların, ticari hayat ve münasebetlerdeki bu temevvücata «iktisadi devreler» (Business Cycles) adını vermelerine sebebolmuştur. İktisadi devrelerin tezahürlerine verilen adlar ne olursa olsun, bu devrelerin açık ve seçik ârazlariyle bazı muayyen safhalar göstermesinde yine iktisatçılar hemen hemen müttefiktirler.

Wesley C. Mitchell, iktisadi devreleri, refah, gerileme, buhran ve kalkınma safhalarına ayırmaktadır. Bugün, bu devrelere müteallik olarak B. (Crisis), panik (Panic), iktisadi canlılık (Boom) gibi tâbirler, gerileme ve kalkınma safhalarının diğer surette ifade edilmek istenmesi için kullanılmaktadır. İktisadi devreler, zincirleme olarak devam ettiğinden, incelemeye, kalkınma safhasından başlamakta mahzur yoktur.

1. *Kalkınma safhası*: Bu devrede istihsal artar, yeni iş sahaları açılır, işsizlik de tedricen zail olmağa ve fiyatlar yükselerek ticari teşebbüsler yavaş yavaş kazanç temin etmeğe başlar. Sermayedarlara istihsal sahasında yeni birtakım fırsat ve imkânlar zuhur eder. Mevcut emtia stokları yüksek fiyatlarla satılır, keşide edilen bonolara (bk. BONO) muhatap olan kimselerin, tediyeden imtina etmelerine nadiren raslanır. Bankaların açtıkları ticari kredilerin hacmı gittikçe genişler.

2. *Refah safhası*: Kalkınma devresinin daha bâriz ve şümullü bir şekilde hissedildiği devredir. Müstehlik talepleri artar, bunun neticesinde ağır endüstride bir canlılık baş gösterir. Fiyatlar yükselmektedir. İşsizlik asgari bir seviyeye inmiştir. Kâr hadleri azami seviyeyi bulmuştur. İşçi ücretleri de artmıştır. Esham ve tahvilât fiyatları yükselişler kaydetmektedir. Bu yüzden de spekülâsyon büyük ölçüde artmıştır. Borsa muamelelerinde dikkate değer bir canlılık hissedilir.

3. *Gerileme safhası*: Kalkınma neticesinde, bir an gelir ki, istihlâk istihsali karşılayamaz olur. Emtia cirolarında tedricî surette yavaşlamalar, kendisini belli eder. Sürümün azlığı, ileri devreler için hazırlıklar yapılmasına ve stokları azami derecede artırmağa temayül ettirir. Beri taraftan, sermaye yatırımı için artık fırsat ve imkânlar azalmıştır. Kalkınma devresinde girişilen teşebbüsleri ve istihsali, birdenbire durdurmağa imkân kalmaz, fabrikatörler ve toptancılar emtia cirosunu artırabilmek için bu defa, evvelce yığın halinde yapmış oldukları stoklarını düşük fiyatlarla elden çıkarmağa koyulurlar. Zira, fiyatlar, artık istihsal masraflarını korumadığından, istihsal de durmağa başlar. Müstehlikin yaptığı talepte, istihsal masraflarının arzettiği artış nispetinde bir çoğalma olmayınca gerileme safhası da artık kendini göstermiş demektir. Müstehlik, ihtiyaçlarını, güçlükle gidermektedir ve zaruret derecesinde hissettiği eşyaya yapacağı fedakârlığı, ihtiyaçlarının nevini değiştirmek suretiyle ve ikame kanununa uyarak, başka ihtiyaçları için ihtiyar etmek yolunu tutar.

Hülâsa, müstahsil duraklama devresine girmiştir. Müteşebbisin faaliyet sahası son derece daralmıştır. İnşaat durmuştur. Borçlular güçlükle taahhütlerini yerine getirebilmektedirler. Sermayedarlar ve spekülâtörler, ellerindeki esham ve tahvilâtları borsada (bk. BORSA) satmağa çalışırlar, bu yüzden yani arzın artmasiyle borsada fiyat alçalmaları süratle baş gösterir. Bankalarda ikrazat durur. Buna mukabil, bankalar ikraz ettikleri paraları geri çekmeğe çalışır,neticede bankaların ihtiyatları da muntazam bir artış göstermeğe başlar.

4. *Buhran safhası*: Artık gerileme safhasının bu tezahürleri karşısında ticari faaliyetlerde durgunlaşma ve azalma olur. İş sahası daraldığından umumi işsizlik de artmıştır. Bunun hâd devresi, B. (Depression) safhasiyle sona erer. B. ın neticesi ve hükmü, ya mevziî olur, yani sadece bankaları ve ticari teşebbüsleri istihdaf eder; yahut umumi olur, bu takdirde, bütün iktisadi hayat âlemi temelinden sarsılmış, ticari faaliyetler tam mânasiyle durmuştur. Bu halin belirli sezintileri şunlardır: Emtia cirosu yavaşlamıştır. Fiyatlar süratle düşmüştür. Borsa muamelâtı artık çökmüştür. İflâslar baş göstermiştir. Bankaların bazıları kapılarını kapamıştır. Ağır sanayi ve inşaat faaliyeti hareketsizdir. İşsiz sayısı süratle artmıştır. Kredi muamelâtı tamamen durmuştur.

Ayırıcı vasıflarına temas edilen bu safhalar, hakikatte birbirine tamamen zincirleme bağlı olduğundan, B. ın şiddeti, kudret ve nüfuzu azalmağa yüz tuttuğu bir sırada, istihsal usullerinde tasarrufu sağlıyacak yeni imkânlar aranmağa başlanır. Böylece, bir veya birkaç madde üzerinde, büyük ölçüde yeniden istihsal faaliyetine girişilir. Beri taraftan, düşük fiyat karşısında, emtia stoklarında yeniden hareket olur. Faiz haddi inmeğe başlar, dolayısiyle banka kredilerinden faydalanma imkânı artar. Bu şekilde kalkınma safhasına doğru yeniden bir yönelme başlamış olur.

IV. B. ın psikolojik izahı: Psikolojik davranışların iktisadi faaliyetler üzerinde iyi veya fena tesirler yarattığı eskiden beri kabul edilmekte idi. John Stuart Mill, hissî âmillerin ekonomi politikasına müessir olduğunu ilk defa sistemli bir şekilde inceliyen bir iktisatçıdır. Onun izahına göre, ticari faaliyetlerin iyi gitmesi nikbinliği artırır; nikbinlik ise, faaliyette cüret ve pervasızlık doğurur. Pervasızlığın sonu da felâkettir. Felâketten de bedbinlik doğar.

Teşebbüs ve istihsal kabiliyeti ile cüreti bedbinlik içinde gevşer ve kösteklenir. Bu da, umumi surette ekonomik faaliyetlerde tereddüt ve hareketsizliği mucibolur.

Psikolojik âmiller, iş adamının, muayyen bir andaki ruh haleti üzerine kendi dikkatini teksif etmesini izaha elverişlidir. Arthur C. Pigou, nikbinlik hatası (= The error of optimism) adını verdiği halette, iş adamlarının B. dan önceki zamanlarda, ticaret hayatında mevcut şartlara bakarak müstakbel kazançları için lüzumundan fazla bir nikbinlik havası içinde faaliyete giriştiklerini; buna mukabil, sermayedar ve müteşebbislerin ümidettiklerini elde edemiyeceklerine dair kâfi kanaat hâsıl ettikleri zaman da ruhi bir reaksiyon içinde, bedbinlik hatası (= The error of pessimism) na düşeceklerini ifade etmektedir. Gerek nikbinlik ve gerekse bedbinlik havasının, B. ı takibeden iflâsların ve ticari faaliyetlerde mevcut müşkülâtın devamlılığına delâlet eden kuvvetli tezahürlerin varlığı halinde kısa süreceğine güvenilebilir.

V. **İktisadi doktrinlerde B. ları** A. *Merkantilist görüşün B. ı izahı*: İktisadi devrelerin ilmî ve sistematik bir şekilde izahı, muasır iktisatçılarla başlamıştır. Fakat bugünkü terimleri kullanmadıkları halde, merkantilist mütefekkirlerden beri birçok fikir adamları, ticari ve iktisadi faaliyetlerin müşkül safhalarını, para ile fiyatlar ve ticari faaliyetteki temevvüçler arasındaki münasebetlerde aramışlar ve bu mevzularda neşriyatta bulunmuşlardır.

1. John Hall, *A Discourse of the Common Weal of this Realm of England* (İngiltere Kırallığının müşterek menfaatlerine dair bir mübahase) adlı kitabında, XIV. yüzyılda, İngilterede yapılan Enclosure (müşterek toprakların paylaşılması veya çit çevirme siyaseti) ile ilgili, bünyevi mahiyette bir B. dan bahsetmektedir.

O devirde yapağı fiyatlarının son derece yükselmesi neticesinde toprak, ziraatten ziyade hayvan yetiştirmeğe tahsis ediliyordu. Asılzadeler, topraklarını bu maksada tahsis ve arazilerinin sınırlarını tahdidedince, köylüler (ziraat erbabı) topraksız kalmış, ziraat faaliyeti çok daralmış, âdeta durmuştu. Bunun neticesi olarak gıda maddeleri fiyatları artmış ve umumi bir fakirleşme baş göstermişti. Amerikadan da Avrupaya altın akını fazlalaşınca fiyatlar büsbütün yükselmiş, gündelikçiler, fiyat artışına muvazi olarak ücret talebetmeğe başlamışlardı. Fakat taleplerinin karşılanamaması neticesinde işsizlik umumileşmişti. Bir taraftan ithal malları fiyatlarının yükselmesi, diğer yandan ve bilhassa, ziraatte ve sanatta işsizliğin çoğalmış olması, iktisadi faaliyeti felce uğratmış, neticede piyasa hacmı daralmış ve para B. ı doğmuştu. İnşaat tatil edilmiş; evler, sokaklar, köprüler tamirsiz kalmış; teberruların arkası kesilmiş ve nihayet üniversiteler dahi boşalmıştı.

2. Edward Misselden (1608 - 1654) in *Free Trade* (Serbest ticaret) ve *The Circle of Commerce* (Ticaret muhiti) adlı eserleri, 1620 - 1624 yıllarında, İngiltere endüstrisini şiddetle sarsan B. sırasında yayımlanmıştı. Yazar, kitaplarında «maceracı tacirler» (marchant adventurers) adını verdiği bir grup tüccarın yarattığı B. dan bahsediyor. Bu grup, Holândaya boya ve apre işleri ikmal edilmemiş kumaş ihracediyordu ve Holânda tacirleriyle bu şekilde kuvvetli bir ticari münasebet de tesis etmiş bulunuyordu. Rakîpleri ise, boya ve apre işleri İngilterede tamamlanmış olan kumaşları ihracetmek istiyorlardı. Bu tezi, Yeni Tüccarlar Birliği de desteklediği halde, mücadeleyi «maceracı tacirler» kazanmıştı. Bu muvaffakiyetsizlik neticesinde, Avrupa piyasalarına mamul kumaş satamamak yüzünden İngilterede B. hâsıloldu. Misselden, *Free Trade, or the Means to make Trade Flourish* (Ticaret serbestisi, yahut ticari faaliyetleri artırma yolları) adlı broşüründe, bu vaziyete bir çare olmak üzere, merkantilist prensiplere riayet edilmesi tavsiyesinde bulunuyordu.

3. Daniel Defoe, *A Plan of the English Commerce* (İngilterenin ticari faaliyetlerine dair bir proje) adlı kitabında, tacirlerin aşırı derecede mal talebinde bulunmaları neticesinde. birden fırlıyan fiyatların, ticari faaliyetlerin inhitat devresinde doğurduğu sefalet ve sıkıntıları tasvir ve ticari ârızalar dediği beklenmedik talep artışlarını, B. için bir sebep olarak kabul etmektedir. Kanaatine göre, tüccar ve sermayedarlar istikbali, piyasa ve pazarları iyice etüd etmeden aşırı istihsale girişirler ve stoklar tesis etmeğe hız verirler. Fakat talep hacminin üstünde olan bu istihsalât karşısında fiyatlar düşer ve malı, değeri pahasından aşağı fiyata satmağa mecbur olunca da iflâslar başlar.

B. *B. nazariyeleri*: 1. *Mahreçler teorisi* (Ing. Theory of Markets; Fr. Théorie des Débouchés): Bu teori, Jean Baptiste Say'ye atfedilir. Filhakika Say, iktisadi devreleri (cycles économiques) sistemli bir şekilde tetkik mevzuu yapan ilk iktisatçıdır. Say, iktisadi faaliyette daima karşılaşılan refah ve B. devrelerine karşı hususi bir alâka göstermiştir. Bununla beraber Say, iktisadi B. ların mevcut olmadığını iddia eder.

Kanaatine göre, eşya, mübadele edilebildiğinden, istihsal edilen her mal diğer mallara karşı olan bir talebin ifadesidir. Bu sebeple, istihsal artışı, emtia talebinin artması demek olacağından, umumi bir istihsal fazlalığının varlığı bahis konusu değildir. Mallardan bazılarının diğerlerine nazaran fazla olarak arzı mümkün ise de, mübadele mekanizması icabı, bu fazlalık, umumi mahiyette bir istihsal fazlalığı doğurmuş olmaz. Yani herhangi bir emtia mevcudunun diğerlerine nazaran fazla olmasından mütevellit sıkıntıları bertaraf etmek lâzım gelir. Bunun da çaresi, piyasada serbest mübadeleyi frenliyen bütün takyidatı bertaraf etmektir.

Para ancak bir mübadele vasıtasıdır, derhal elden çıkarılmak ve kendisiyle başka bir mahsul mübadele olunmak için kazanılır. Mübadele bittikten sonra görülür ki, mahsul, mahsul ile mübadele olunmuştur. Bu suretle emtia, mütekabilen yekdiğerine mahreç vazifesini görmüş olur. Binaenaleyh, çok istihsalâtta bulunan bir memleketin menfaati, diğer memleketlerin dahi hiç olmaz ise kendisi kadar istihsalâtta bulunmasındadır. İstihsalât için vukubulan taleplerin mecmuu, arzların mecmuu ile zaruri olarak müsavidir. Çünkü, talebin mecmuu istihsal olunan mahsulâtın heyeti umumiyesinden başka birşey değildir. Bu hal, sırf servetin umumi bir surette arttığını gösterir. Ancak, vukuu mümkün olan bir şey varsa, o da, yalnız istihsal vasıtalarının kötü idaresi ve netice olarak şu veya bu mahsulün fazlalığı, başka bir tâbirle kısmî (partiel) bir artışıdır.

Say'in B. ları inkâr ettiği yolunda hâsıl ettiği kanaatin sebebini, sanayiin inkişafına zararlı olabilecek her türlü neticeden ihtiraz etmeğe azmetmiş olmasında aramalıdır. Say, B. ları esas itibariyle geçici (passager) bir hâdise gibi görüyor ve çalışma serbestliğinin, bunların önünü alabilmeğe kâfi olduğunu iddia ediyordu. O, mahzurun fazla istihsalden değil, münasip olan şeyin istihsal edilmemesinden ileri geldiğini söyler. Eşya fiyatlarının düşmesinden bir müddet müteessir olanlar, bilâhara sanayiin inkişafından en evvel istifade edecek olanlardır, der.

2. *İstihsal fazlalığı ve istihlâk noksanlığı teorisi*: B. mekanizmasının illetlerinden biri olarak kabul edilen, ticari faaliyetlerin ritmik bir şekilde azalıp çoğalması hâdisesi üzerinde klâsik iktisatçılar çok durmuşlardır. Onlar, daha ziyade iktisat ilmi bakımından, esas itibariyle uzun bir devrede tesirini gösteren, yahut normal denilen durumlara tatbik edilebilen prensipler üzerinde incelemeler yapmışlardı. B. veya iktisadi devreler mevzuunda yeni izahları ve tekâmül safhalarını tesbit etmek için XIX. yüzyılın klâsik iktisatçılarının teorilerinden uzaklaşmak veya onları tenkidedenlerin ve muasır iktisatçıların fikirlerini ve tezlerini incelemek icabeder.

a. Robert Malthus, iktisadi B. ların kapitalist ekonomi sistemindeki bazı hususiyetlerden doğabileceği fikrini ileriye süren ilk mütefekkirdir. B. telâkkisi şöylece hülâsa edilebilir:

Gerçekten istihsal faaliyeti, hakiki talep (effective demand) in devamlı olmasına dayanır. Bu mânada hakiki talep, müstahsilin bütün masraflarını karşılayan ve ayrıca, onun bir miktar temettü alabilmesini mümkün kılacak fiyatı temin eden taleptir. İstihsal edilen maddeler, maliyetine dahil işçilik ücretinden daha fazla bir fiyatla satılır. İşçi zümresinin aldığı ücret, sâyinin değerinden fazla olmayınca, yüksek fiyatla satılan malları, sâyinin değerinden fazla bir fiyatla satın almasına ve netice olarak talep artışına âmil olmasına imkân yoktur. Bu bakımdan, müstahsil için işçi zümresi temettü temin edebilecek bir talep kaynağı olamaz. Müstahsilin beklediği talep kaynağını bu zümrenin haricinde aramak lâzımdır. Sermayedarlar da daha ziyade tasarruf erbabından olduklarından, bunları da hariç tutmak icabeder. O halde, müstahsilin beklediği ve kendisine maliyetten üstün olan satış fiyatını ödeyerek kâr temin eden talep sahibi müstehlikler kimler olabilir? Malthus'e göre, bunlar akim sınıfa giren toprak sahipleri, ev hizmetçileri, devlet adamları, askerler, hâkimler, avukatlar, doktorlar ve din adamlarından müteşekkil sosyal gruplar olabilir. İşte akim sınıf denilen ve gayrimüstahsil olan bu zümre istihlâk taleplerini artıracak yerde kısar; müstehlik olmaktan ziyade tasarruf ve teenniyi tercih edecek olursa, istihsal edilen maddelere karşı talep, derhal azalır ve düşer. Bu takdirde, müstahsil, beklediği talebi bulamaz, düşük fiyatlar karşısında kendi kârını riske eden imalât ve faaliyetini azaltır ve bir zaman gelir ki tamamen durdurur; piyasada mal fıkdanı baş gösterir, stoklar artar. Sermaye yatırımı için fırsatlar ve imkânlar azalır. İkrazat durur. Müstehlikler bu defa ihtiyaçlarını gideremez olurlar. İktisadi faaliyetin her şubesinde bir sıkıntı çekilir ve B. kendisini hissettirir. Böylece ilk defa Malthus, B. ve sıkıntı devirlerini istihlâk noksanlığının bir neticesi olarak izah etmiş olmaktadır.

b. Malthus'ın B. a dair bu fikrini ele alıp üzerinde daha ilmî ve tatminkâr bir etüd yapmış olan İsviçreli iktisatçı J. C. L. Sismonde de Sismondi'dir. İktisadi devreler, iktisadi faaliyetlerin heyeti umumiyesini içine alır. İktisadi fiil ve hareketlerin anormal telâkki edilebilecek her safhasında B. ı müşahede etmek kabil olacaktır. Zira, iktisadi faaliyet zincirleme esasına göre birbirini ikmal ve itmam eden birtakım hâdiselerin mütekabil tesirlerine daima mâruzdur. Bir safhada normal görünebilen bir faaliyet, seyyal oluşu ve tesiri itibariyle diğer bir safhada anormal tezahürler gösterebilir ve zincirleme faaliyeti inkıtaa uğratabilir. Bu da o faaliyet şubesinde, nevi ve mahiyetine göre B. doğurabilir.

Sismondi'nin B. ları izahı, iktisadi faaliyet safhaları üzerinde yaptığı dört ayrı ve zincirleme müşahedeye istinadediyor. Bu müşahedenin ilki, müstahsilin piyasa etüdü yapmaması ve piyasanın istiap hacmını ölçecek bilgiden mahrum kalarak istihsalde bulunmasıdır. İkincisi, cemiyetin umumi gelirinin müsavi ve mütevazin bir surette dağıtılmış olmaması ve gelir tefavüdünün istihlâk taleplerini lüzumsuz arttırmasıdır. Üçüncüsü, alım kabiliyetine tekabül eden yıllık iradın azlığı; dördüncüsü de, istihsal faaliyetinin müstehlik noktai nazarına göre değil, sermaye miktarına göre geliştirilmesidir. Bu müşahedeler topluca şöyle hülâsa edilebilir:

Müstahsil, piyasa etüdünden mahrum olduğuna göre, istihsalini artırıp artırmamak hususunda zaruri olarak fiyatların kendi istihsal maliyetine nazaran vadettiği imkânlara tâbi olacaktır. Beri taraftan, müstahsil istihsalini ne derecede artırmış olduğunu da bilmek imkânından mahrumdur. Bu bakımdan, bazı muayyen mallardan dolayı istihsal fazlalığı (over-production) daima görülen bir hal olacaktır. Gelirin gayrimüsavi dağılışının sebebi, hususi mülkiyet müessesesi icabıdır. İşçilerin geliri daima asgari geçinme seviyesine doğru yaklaştırılmaktadır. Geriye kalan iştira kuvvetleri zaruri olarak zenginlerin elinde toplanmış olur. Zengin bu suretle lüks eşya da alabilecek kudrettedir. Yabancı memleket lüks eşyası daima yerliden cazip görünür ve talep mevzuu olur, bu suretle yerli müstahsil dış pazarlar bulmak zorunda kalır. Haddizatında ise bu iş zordur, rekabeti bertaraf etmek icabeder. Bundan dolayı işçi işini kaybeder, satılmayan stoklar teraküm eder ve netice de B. doğar.

c. Robert Owen, sınai istihsalde makinelerin kullanılması neticesi husule gelen aşırı istihsal hacminin B. lara sebebiyet verdiğine kanidir. Bu husustaki fikirlerini 1817 yılında yayımladığı *A Report to the Committee of the Association for the Relief of the Manifacturing Poor* (Sanayi şubelerindeki muhtaçlara yardım birliği komitesine rapor) adlı eserinde açıklamaktadır.

Makineler vasıtasiyle yapılan aşırı istihsalle elde edilen mallar, piyasalarda tamamen satılamamaktadır. Bunun da sebebi, müstehlikler arasında satın alma kabiliyetinde bir muvazene olmamasında, yani servet dağılışının gayriâdil bulunmasındandır. Bu yüzden artan istihsal, arttığı nispette satışı için mahreç bulamıyor.

Kanaatine göre, «dünya pazarları sadece çalışan sınıfların emekleri mukabilinde almalarına müsaade edilen gelir hissesine göre kurulmuştur. Bu pazarların darlığı, yahut genişliği ve kazançlı olma derecesi de işçi sınıfının emeği karşılığında aldığı bedelin iyi veya fena olmasına tâbidir. Halbuki cemiyetin bugünkü nizamı, çalışanların emekleri mukabilinde lâyık oldukları mükâfatı görmelerine imkân bırakmamakta ve bu sebeple de bütün pazarlar akamete uğramaktadır».

ç. Johann Karl Rodbertus'da, Sismondi ve Owen'in iktisadi devrelere dair düşüncelerine uygun düşen bir görüşe sahiptir. Ancak o, iktisadi devrelere dair düşüncelerinde servetin bölünüşünden hareket etmektedir. B. lar, ona göre, servet inkisamının mütevazin olmamasından ileri gelmektedir. Çünkü sermayedarlar ve toprak sahipleri, mübadele mekanizmasını, sây unsurunun meşrû hissesi olan ücretten bir kısmını kendilerine mal edecek şekilde tanzim etmektedirler.

Halbuki, nazari olarak, istihsal faktörlerinin (toprak,

sây, sermaye) istihsal faaliyetine masruf olan ve değeri piyasada tekerrür eden kendi hizmet payları nispetinde birer karşılık almalarını icabettirir. Gelirin tevziinde daima zarar gören işçilerdir. Toprak sahipleri ve sermayedarlar işçiye, asgari geçinme seviyesini muhafaza ve idame ettirecek kadar hisse, yani ücret vermektedirler. İşçilere, istihsal faaliyetinde iştirakçi olanların yaptığı bu haksızlık yetmiyormuş gibi, bir de bu faaliyette hiçbir rolleri bulunmıyan, fakat mülkiyet hakkına istinaden umumi gelirden hisse verilen mal sahipleri de ayrıca zarar vermekte; işçinin istifade payını daha da daraltmış olmaktadırlar.

İşçi ücretleri, asgari haddini muhafaza ettiği halde, sermayedarlar, istihsal hacmini daima çoğaltmak suretiyle umumi gelirdeki hisseleri nispetini yükseltmeğe çalışmaktadırlar. İşçi, gelirden aldığı hisse (ücret) ile ancak geçimini tanzim etmeğe mecbur olurken, diğer gelir sahipleri, iratlarının çoğunu ya tasarrufa veyahut da münhasıran lüks eşyaya harcamakta; böylece, istihsal fazlalığı ergeç kendini hissettirmektedir. B. devrinde ise, fazla mal elden çıkarılmakta, arz ve talep arasında muvazene tesisi sağlanmaktadır.

d. Karl Marx, iktisadi B. ların kapitalist esaslara dayanan bir cemiyette, periyodik bir şekilde tekerrür etmekte olduğu hususuna dikkati çeken ilk müelliflerden biri sayılmaktadır.

Marx, B. a dair tahlil ve izahlarına, klâsik iktisatçıların arz ve talep kanunundan başlıyor. Klâsikler, piyasanın normal durumunu, emtia arziyle buna tekabül eden talebin birbirine müsavi olduğu muvazenede görüyorlar, diyor. O halde, arz ve talepten birine müessir olan bir âmil, normal piyasanın muvazenesini bozacaktır. Demek ki, B. emtia arzının mevcut talebi tecavüz etmesiyle baş gösterecektir. Bu ise, kapitalist ekonomi sistemine has bir tezahürdür. Zira, herkesin ihtiyacı olan maddeleri bizzat istihsal eden bir toplulukta bu şekilde bir B. bahis konusu olmıyacaktır. Fakat iş bölümü ve ihtısaslaşmaya dayanan ve dış pazarlar için çalışan bir cemiyette arz ve talep arasındaki muvazene, daima bozulmaya meyyaldir. Kendi kendine kifayet etme esası güden ve emtia piyasası muayyen ve müstakar bir mahiyet arz eden ortaçağ toplulukları birinciye, işbölümü ve ihtısaslaşmayı benimsiyen cemiyetler de ikinciye misal teşkil eder ki, bu da B. ları, kapitalist ekonomi rejiminin mahiyeti icabı saymanın bir hata olmayacağını gösterir.

Bu ciheti tesbitten sonra Marx, kapitalist rejimin B. ları tevlidetmesi sebebini iki âmil üzerinde toplamaktadır. Birincisi, istihsal faaliyetini tanzim eden, müstehlikin ihtiyacı değil, müstahsillerin ihtiyaçlarıdır. Müstahsil ise bu ihtiyacını, iş bölümü ve ihtısaslaşma neticesi istihsalde zincirleme çalışma yapmak zoru ile çalışma gücüne (işçi) işvermek ve onu daima faal tutmak zorunda olmasına göre tesbit edecek, ayarlıyacaktır. Bu da ister istemez istihsal hacminin piyasa ihtiyaçlarını aşmasına yol açacaktır. Müstahsil, azami randımanı muhafaza etmek zaruret ve düşüncesiyle, işçiye de yol veremiyecek, buna mukabil, fazla istihsalâtı için yeni yeni pazarlar yaratmağa gayret edecektir. Bu suretle artan istihsal hacmi, başlangıçta mevcut olan müstehlik talebinin çok üstünde olacak ve ister istemez, arz ve talepteki muvazene de bozulmuş bulunacaktır.

Marx, B. ı doğuran âmillerden ikincisini, gelirin tevziindeki mevcut müsavatsızlığa atfetmektedir. Sermayedarın, işçinin yarattığı kıymet fazlasını (plus - value), istihsal fazlası olarak kendine alıkoymasına ve bu fazla ile istihlâk hacmini ve nev'ini genişletmek veya yeni tesisler kurmak suretiyle kendi gelirini artırmak imkânına sahip bulunmasına mukabil, işçilere istihsal kudretleri ne nispette olursa olsun, ancak geçinmelerine yetebilecek bir ücret tediye edilmesi sebebiyle, piyasada kazanç getirecek bir bedelle -hattâ maliyet fiyatına- satılamıyan bir fazla, yani emtia terakümü meydana gelmiş ve iç pazarda istihlâkin azalmasiyle B. da başlamış olur, diyor. Böylece B. ın işçi zümresinin satın alma kabiliyetindeki zayıflıktan doğduğu söylenmektedir:

Prof. Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri, 1952 tarihinde neşrettiği *Sosyalizm* (cilt I) adlı eserinde, Marx'ın, B. fikrini gayet realist ve ilmî bir görüşle incelemekte ve şu noktalardan onu tenkid etmektedir:

Determinist Marx, krizleri, iktisadi ve içtimai determinizmin gerçekleşmesi için vasıta olarak mülâhaza etmektedir. Halbuki, insan denen unsuru, içtimai determinizmin parçası olarak düşünmemek, hâdiselerin determinizmi içinde işçinin satın alma kabiliyetini artırma imkânını da bir «illet» gibi gözönüne almamak için bir sebep yoktur.

Gerek mahreçsizlik, gerek türöstleşme yolu ile komünist istihsal rejimine kavuşulacağını kabul edelim. Marx, istihsalin birbirine ayak uyduramadığını, komünist istihsalde ise bunun mümkün olacağını, bu yüzden krizlerin görülemiyeceğini söylüyor. İktisadi zihniyeti ve ince hesapçılığı söz götürmez olan «kapitalist insan»ın hesaplıyamıyacağı bir şeyi, istihsalin kollektivite tarafından idare edildiği bir cemiyette kim düşünecektir? İstihsalin idaresinde biri iktisadi, diğeri teknik ve ticari olan iki çeşit direksiyon olduğuna göre, komünist rejimde bunlardan birincisi, «devlet» e (yani muazzam, merkeziyetçi, bürokrat bir kapitaliste), ikincisi de, «memur» a (yani devlet merkezindeki iktisat bakanından, köydeki devlet mağazası memuruna kadar olan ve şüphesiz işçinin fazla kıymetinden tufeylî olarak geçinecek maaşlı, ücretli memurlar zümresine) verilecektir. İstihsal vasıtalarına malik olan bu muazzam «kapitalist»in, yani devletin iktisadi zekâsı ile bu muazzam memur şebekesinin idare zekâsı, kapitalist rejimdeki müteşebbisler zümresinin, bunlarca kullanılan ve kalite seçiminden geçirilmiş olan müstahdemlerin iktisadi ve idari zekâlarından daha mı üstün olacaktır? Bu suretle bu üstünlük sayesinde komünist rejim, kapitalist nizamın düştüğü krizlerden mi kurtulacaktır?.

e. John A. Holson, B. nı izah ederken istihlâk azlığı (underconsumption) fikrine dayanmaktadır. Kanaatine göre, B. ların âmili, ilk nazarda lüzumundan fazla tasarrufta bulunmak şeklinde görünür. Tasarruflar, yatırım şeklinde istihsal faaliyetine tahsis edildiği zaman, bir taraftan piyasadaki emtia arzını çoğaltır, diğer taraftan da sermayedarların iratlarının bir miktar daha artmasında âmil olur. Hakikat şudur ki, gelir dağılışı bakımından zenginler ve fakirler arasında mevcut büyük müsavatsızlıklar tasarrufa âmil olmakta ve zenginlerin fazla kazancı, tasarruf faaliyetini otomatik bir şekilde tahrik etmektedir. Tasarruf neticesinde piyasada müstehlik talebi azalır; kârla satılamıyan malların stokları artar; kalkınma hareketinin başlıyabilmesi, piyasa fiyatlarının bu mal bolluğunu ortadan kaldıracak bir seviyeye yükselmesiyle kabil olur. Bu suretle B. tasarruf ve sarfıyatın muvazeneli bir gelişme göstermesine bağlı olarak gelişir, muvazene bozulduğu zaman da B. hâsıl olur.

f. John W. McConnell, B. ın izahında esas olarak alınan istihlâk azlığı fikrinin çeşitliliğine işaret etmektedir. Kanaatine göre, zamanımızdaki sosyalistlerle beraber, daha birçok müellifler, servetin gayrimüsavi bir şekilde dağılması fikrinden az veya çok mülhem olarak bazı mütalâalar ortaya atmışlardır. Son senelerde bu zümreye dahil teorilere «lüzumundan fazla tasarruf» (over-saving) yahut «iştira kuvveti yokluğu» (lack of purchasing power) gibi adlar verilmektedir. Aynı fikir, Amerikadaki «new deal» politikasına da birçok bakımlardan fikrî mesnet vazifesini görmüştür. İstihlâk azlığı fikirlerinden biri, istihlâk azlığını, iştira kabiliyetinin ziyaı hâdisesiyle izah etmektedir. Diğeri ise, lüzumundan fazla tasarruf teorisidir. Bu teoriye göre, yapılan tasarruflar istihlâk malları talebinde bir azalma, istihsal faaliyetinde ise bilâkis bir artış yaratmakta; neticede, fiyatların düşmesi ve ticari faaliyetlerin azalmasiyle B. lar doğmaktadır.

İstihlâk azlığına ait diğer bir izah tarzı da, şudur: Ücret seviyeleri iktisadi faaliyetlerin kalkınma devrinde beliren fiyat artışı nispetinde bir inkişaf göstermediğinden, teşebbüs sahiplerinin büyük kazançlar temin etmelerine âmil olmakta, kazanç devrini tehlikeli bir kredi enflâsyonu takibetmekte ve ücretlerin elde edilen temettülerle mütenasip normal bir seviyeye vâsıl olmasiyle istihsal maliyetlerinin yükselmesi neticesinde B. devresi başlamaktadır.

3. *Para bolluğu ve para darlığı nazariyesi* (İng. Too much money and too little money) : Bu grupa, para ve kredinin miktar ve hacim itibariyle iktisadi faaliyet üzerinde yapmış olduğu tesirlerle, fiyatlardaki temevvücatın B. lara sebebiyet verdiğini kabul eden fikirler dahildir.

a. Irving Fischer, fiyat seviyesi temevvüclerinden dolayı B. ların vukubulduğuna kanidir. Telâkkisine göre, cemiyette istihsal faaliyetleri daimî surette çoğalan bir seyir takibeder, fakat para hacmi sabit kalır, bu yüzden de fiyatlar düşer, neticede B. olur. Bu itibarla, piyasada tedavülde bulunan para miktarını ve kredi mekanizmasını istihsal faaliyetinin seyrine göre ayarlamalıdır.

b. Alvin H. Hansen, Fischer'ın aksi kanaattedir. Yani aşırı para bolluğunun B. ı doğuracağını söyler. Yüksek fiyat ve geniş bir kredi, istihsali teşvik eder. Çünkü, bir memleketin iştira kudreti, tedavüldeki para miktariyle mevcut krediden terekkübeder. Bankalar, fiyatların yükseldiği bir sırada kredi hacmini genişletirlerse, mevcut emtia miktarında hiçbir tebeddül olmadığı halde, memleketin iştira kudretini artırmış olurlar. Bankaların bu hareketi fiyat yükselmesini büsbütün hızlandırır; müstehlikin satın alma kudreti ise hakikatte azalmış olur. Yüksek fiyat, müstahsile kâr getireceğinden o, istihsalâtını artırmağa başlar. Bankaların ikrazatı durdurmaları, fiyatların inmesine, ticari faaliyetin asgari seviyeye düşmesine sebebolur. Bu durgunluk devresini eski minval üzere kalkınma safhası takibeder ve bu iki devre arasında B. hissedilir.

c. Ralph G. Hawtrey de, iktisadi devreleri para hâdiseleriyle izah eder. Ona göre, ticari faaliyetlerdeki azalıp çoğalmalar, müstehlikin iradına göre yaptığı sarfiyatın arzettiği değişmelerden ileri gelir. Müstehlikin sarfiyatındaki tebeddüller ise, esas itibariyle para miktarına bağlıdır. Para hacmi azsa, müstehlik talebi azalır, iktisadi faaliyet de durgunlaşır, neticede stok terakümü olur. İstihsal tahdidedilir, ücret seviyesi düşer, işsizlik artar. Para hacmi çoğalınca da aksi haller hâsıl olur. Müellifin getirdiği yenilik, banka kredisini, para miktarındaki tebeddüllerde âmil olan bir kudret haline yükseltmiş bulunmasındadır.

4. *Fazla yatırım teorisi* (Over-investment): Makine ve tesisat imal eden sanayi şubelerinin, istihlâk eşyası imal eden sanayi şubelerine nazaran daha seri bir inkişaf göstermekte olduğu iddiası, bu teori için temel bir fikirdir.

Gottfried von Haberler, *Prosperity and Depression* (İktisadi refah ve sıkıntı) adlı eserinde, bu teoriye dair yapılan izahları üç zümrede toplamaktadır: Birincisi, para ve kredi hacminde vâki değişmeler neticesinde beliren fazla yatırım; ikincisi, keşif ve ihtiralar ve yeni pazarların açılmasından ileri gelen fazla yatırım; üçüncüsü ise, istihlâk eşyası talebindeki tebeddüllerden mütevellit fazla yatırım.

Fazla yatırımı para hâdiseleriyle izah eden, Friedrich A. von Hayek, Ludwig von Mises ve İsveçli Knut Wicksell'dir. Bu müellifler, faiz haddini, kredi genişleme ve daralmasında anahtar saymakta ve kredi hacminin de fiyatlara ve emtia talebine müessir olduğunu kabul etmektedirler. Düşük faiz, talebi artırır, fiyat seviyesinin yükselmesine âmil olur ve sermaye yatırımlarını fazlalaştırır, beri taraftan da müstehlikin talebini azaltır. Bankalar istihlâk maddelerinin artan maliyetine tekabül edecek olan krediyi kestikleri zaman faiz hadleri yükselir, yeni istihsal vasıtaları imlâtı tamamiyle durur, ticari faaliyet yavaşlar, gerileme safhasına girilmiş olur.

Gustav Cassel, B. ı, para ile ilgili âmillere göre izah ederse de, umumi olarak, iktisadi devreleri, para hâdiselerinden ileri gelmiyen fazla yatırım faaliyetine istinadettirmeğe mütemeyildir. Aşırı yatırımın sebebi, tasarrufun artmasındadır. B. a ve sıkıntılara sebebolan hâdiseler, aslında tasarruf edilecek olan bir miktar paranın işçi ücretlerinin tediyesinde kullanılmasından ileri gelmektedir. Kalkınma safhası, istihlâk mallarının süratle el değiştirmesi neticesinde değil, ticari teşebbüslere yatırılmış olan sermaye miktarındaki artıştan doğar. İstihsal maliyeti unsurları olan ücretler, ham madde fiyatları, faiz hadleri düştüğü vakit sermaye yatırımları fazlalaşır.

Fazla yatırım teorisini, müstehlikin taleplerindeki vâki değişmelere göre izah eden iktisatçı profesörler, J. M. Clark, Thomas N. Carver ve A. C. Pigou'dur. Bu müellifler, tezayüt prensibi (acceleration principle) adı verilen kaideye istinadediyorlar. Bu kaideye göre, müstehliklerin mamul emtiaya karşı olan taleplerindeki değişmelerin hâsıl edeceği tesirler, geriye doğru (nâtamam, fakat devamlı eşya istihsal eden daha ağır sanayi şubelerine) gidildikçe artar. Bu durum, yeni istihsal vasıtaları imalâtının kredi ile idame edildiği hallerde iktisadi B. lara sebebiyet verir.

5. *Fazla borçlanma teorisi* (Too much debt): Bu teorinin, fazla yatırım teorisiyle esasta bir farkı yoktur. Ancak izah tarzları itibariyle hususiyeti haizdir. I. Fisher'in, benimsediği bu teori için yaptığı izaha göre: iktisadi refah safhasında istihsal vasıtalarına yapılan yatırımlar ikrazatla temin edilmiştir. Müteşebbisin, eğer yaptığı yatırımlardan kâr temin edemiyorsa, borçları azalmıyacak; belki de cüzi kazancı bile borcun faizini ödemeğe imkân vermiyecektir. Bu durum ise, ticari faaliyetlerin gerileme hareketini hızlandıracaktır. Fiyatlar düştükçe borç yükü de ağırlaşacak; müteşebbisler borçlarını karşılıyabilmek için satışa devam edecek ve nihayet fiyatlar, bir miktar daha düşecek ve B. baş gösterecektir.

Kaliforniya üniversitesi profesörlerinden W. C. Mitchell, bu teoriyi başka bir şekilde izah ediyor. B. devrinde müteşebbisler istihsal masraflarının azalmasından cesaret alarak faaliyetlerini artırmak isterler, istihsallerini, ellerin-

deki vasıtalarını en randımanlı şekilde çalıştırmak suretiyle azamiye çıkarırlar. Tabiî, işçi talebi artar. Fakat randımanın düşmesine mukabil ücretler, rant, faiz ve hammadde fiyatları yükselir. Bu yükselme nispeti, çok kere, mamul madde fiyatlarındaki artışa nazaran, daha seri olur. Nihayet kredi mekanizması, fiyatların daha fazla yükselmesine imkân vermeyince ticari faaliyetlerde gerileme ve B. safhası başlamış olur.

C. *B. ın meteorolojik âmillerle izahı*: B. ı iktisat dışı âmillere dayanarak izah edenlerin başında William Stanley Jevons (1835 - 1882) gelir. Bu müellif, B. ların zuhuruna, güneş devreleri (solar cycles)nin sebebolduğunu iddia eder. Teorisini, 1721 - 1878 yılları arasında ticari temevvüçlerin tarihçesi ve İngilterede güneş lekelerinin görülme tarihleri üzerinde yaptığı etüdlere istinaden kurmuştur. Fikrine göre, güneş lekeleri, güneş şualarının fazlalaşmasına ve bol yağmurun yağmasına sebebolmakta neticede bol zirai mahsül de B. tevlidetmektedir. Kolombiya üniversitesi profesörlerinden H. T. Moore ve Jevons'un oğlu, güneş lekeleri devresinin süresini 3, 5, 8 ve 10 sene olarak kabul etmişlerdir.

Bunların fikrine göre, ziraatin iyi ve kötü hâsılatı, sermaye talebine, faiz hadlerine ve halkın haleti ruhiyesi üzerine birtakım tesirler yapacak, bu sebeple zirai istihsalattaki temevvüçler B. ları doğuracaktır.

D. *John Maynard Keynes'in (1883 - 1946) B. teorisi*: Kanaatine göre, müteşebbisin gayesi kâr temin etmektir. Bu sebeple âzami hâsıla temin edecek şekilde çalışır. Çalışmasında, mütehavvil şu üç unsuru: müstehlikin meylini, yeni sermaye yatırımlarınının muhtemel verimini ve faiz hadlerini etüd etmek zorundadır. Umumi olarak, gelir arttıkça masraflar da çoğalır, ancak bu çoğalma, gelirin artışı nispetini tecavüz edemez. Gelir ise, iş sahalarına yapılacak yatırımla artabilir. Yatırım faaliyetine de, istihlâkte bir artış olmadıkça gidilemez, gidilirse fazla istihsal edilen mallar için talep bulunamıyacaktır. Böyle bir talebin olması, tasarrufun mevcut bulunmasına bağlıdır. Müteşebbis bu vaziyette parasını faiz haddine göre ayarlıyacaktır. Faizde yükselme olunca istihsal faaliyetine yatırılan sermaye miktarında azalma ve iş sahalarında bir daralma olur. Faiz haddi düşünce, aksi neticeler doğar. Zira faiz hadleri, paraya olan talebin şiddetine göre değil, âdet ve ananelerin tesirlerine tâbi olarak tekerrür eder.

Keynes'in kanaatine göre, yüksek bir faiz seviyesi, sermaye yatırımlarını azaltır ve nakit halinde saklanan para miktarını (hoarding) çoğaltır. Keynes, büyük ölçüde bayındırlık projelerini ve faiz hadleri ile beraber para politikasının da yeni esaslara göre ayarlanması lâzımgeldiği fikrini kuvvetle desteklemektedir.

BUHRAN [Tıp] (Fr. Crise), bir hastada ateşin birkaç saat içinde süratle düşmesi. B. halinde, sıcaklık derecesinin düşmesiyle birlikte nabız sayısı da azalır ve hasta terler. Zatürree gibi birçok intanî hastalıklarda ateş ekseriyetle B. halinde düşer. B. dan önce az süren bir hararet yükselmesi ve sayıklama hali görülür ki buna «buhran bozuklukları» denir.

BUHRAN VERGİSİ, Türkiyede devlet bütçesi ihtiyaçları için 30 Şubat 1931 tarihli ve 1890 sayılı kanun gereğince «iktisadi buhran vergisi» adiyle ihdas edilen bir vergi. Resmî ve hususi müesseselerde aylık ve ücretle çalışanların almakta oldukları paralardan müterakki şekilde ve yüzde 10 - 24 nispetinde alınmış olan ve sonradan kazanç vergisinin öteki mükellefleri ile bina vergisine de muhtelif nispetlerde teşmil edilen bu vergi, 3 Haziran 1949 tarihli ve 5421 sayılı kanunla konan gelir vergisinin 1950 ve 1951 de kısım kısım uygulanmağa başlaması üzerine ücretlerle kazanç vergisine tâbi öteki kazançlar üzerinden kaldırılmış ve bugün bina vergisine munhasır ek bir vergi halinde kalmıştır.

Vergiye «iktisadi buhran vergisi» adı verilmesi, bu verginin 1931 de kendini gösteren iktisadi buhranın devlet bütçesi müvazenesinde açtığı gediği kapatmak maksadiyle ihdas edilmesinden ileri gelmiştir. Fakat sonradan iktisadi buhranın hafiflemesine rağmen bu verginin alınmasına 20 sene devam edilmiştir.

Bugün 31 Mayıs 1932 tarihli ve 1996 sayılı kanun gereğince bina vergisi üzerinden «buhran vergisi zammı» adı altında alınmasına devam edilen vergi, sahibinin oturduğu meskenlerde, bunlardan alınmakta olan bina vergisinin altıda biri; kiraya verilen evlerle diğer yapılarda üçte biri nispetindedir. Bina vergisi, binaların hükümetçe yapılan tahririnde takdir edilen yıllık gayrisafi gelirlerinin yüzde on ikisi nispetinde olduğuna göre, bu zam, vergi nispetini, sahibinin oturduğu evlerde yüzde on altıya ve öteki binalarda yüzde yirmiye yükseltmektedir.

BUHTURÎ, Ebû Ubâdet-il - Velîd b. Ubeyd (takr. 819 - 897), Abbasîler devrinde yetişmiş Arap şairi. Tay kabîlesinin Beni Buhtur aşiretindendir. Menbic'de (veya Menbic yöresindeki Zerdefne köyünde) doğmuş, yine orada veya Halepte ölmüştür. Bir kaside şairi olarak ün almış bulunan ve kabîlesinin ileri gelen kişilerine kaside yazmakla işe başlıyan B., ilkin Halife El-Vâsık'ın veziri Muhammed b. Abdülmelik b. iz-Zeyyât tarafından korunmuştur. B. nin, Mütevekkil'in saltanatı zamanında (847 - 861), ilk defa olarak, saray şairliğine getirilmiş olması muhtemeldir. Önemli sayılabilecek her olay vesilesiyle hükümdara ve el-Feth b. Hakan, v. b. gibi devrin ileri gelenlerine medhiye yazmayı meslek edinmiş bulunan B., Mütevekkil'in ölümünden sonra Muntasır, Müstaîn, Mu'tez, Mühtedi ve Mu'temid devirlerinde de (861 - 892) saray şairliği vazifesine devam etmiş, hususiyle Mu'tez'in çok gözüne girmiş, fakat Mu'temid'in saltanatının son yıllarında eski nüfuzunu kaybetmiş görünmektedir. B., saray şairi olması dolayısiyle, vezir, komutan, vali, divan ve saray ileri gelenleri ile ilim ve edebiyat adamları gibi devrin ileri gelen kişilerinden ve birtakım olaylardan bahsetmiş olduğu için, şiirleri tarih bakımından da önemlidir. Bir kaside şairi olan B., birtakım şahsî menfaatler temini maksadiyle yazdığı medhiyeleri kabul edilmeyince, bu yolda çalışan diğer şairler gibi, aynı kimse hakkında hicviye de yazmıştır. Ölürken, hicviyelerinin yok edilmesini vasiyet etmiş ise de, bunların çoğu saklanabilmiştir.

Divanı (İst. 1300) ve *Hamâsesi* (Leiden 1909) vardır.

BUHUR [veya Behur; = tütsü] (Fr. Encens, İng. Incense, Alm. Weihrauch), bir tören maksadiyle ateş üzerine atılarak yakılan kokulu maddeler. Hoş kokulu şeylerin dinî merasimlerde yakılması bir âdet haline gelmişti. Bütün dünya milletlerinde görülen bu âdet, folklorda önemli bir yer tutar. B. için çeşitli cisimler yakılabilir: ağaç parçaları, kabuklar, otlar, kokulu bitkiler, tohumlar, çiçekler, meyvalar ve hattâ kokulu topraklar. Ahd-ı Atik'te ve başka kutsal kitaplarda adı geçen B. lar şunlardır: 1. **Ağaçlar**: öd ağacı ve şeker kamışı sapı, 2. **Kabuklar**: tarçın ve Çin tarçı-

nı, 3. Bazı kökler, 4. Reçineler: balsan yağı, melisa veya oğul otu dediğimiz nebatlar, pelesenk ve mürrüsâfi denilen reçineler, 5. Çiçekler: safran, hintsümbülü, 6. Hayvanlar: yumuşakçalar sınıfından bazı hayvanlar.

Öd ağacı, bu B. lar arasında en çok kullanılandır. Bu da bir nevi ağaç reçinesi olup Somali'den gelirdi. Eski Mısır ve Babil kitabelerinde geçtiği gibi Yunan kaynaklarında da görülür. Türklerde en çok rağbet gören B. lar öd, günlük, sandal ağaçları idi. Öd ağacının Musevilik ve İslâmiyette de çok kullanıldığını unutmamalıyız. Öd kelimesinin aslı Arapçadır (Fars. *ūd girih* = öd ağacı). Mütercim Asım Efendi bu ağacın toprağa gömülerek bir müddet saklandığını ve ondan sonra yanınca kokmağa başladığını kaydeder. Bu makbul öd ağacına *ûd-i kemârî* denir ve Hindistandan gelir, aynı ağaca Arapçada *alwî* veya *alwa* denir. Avrupa dillerindeki *aloe* kelimesi buradan gelmektedir. Hint ticaret yolunun Orta Doğudan geçmesi sebebiyle bu kelime Avrupa dillerine Arapçadan geçmişti. Araplar da kelimeyi Yunancadan almışlardır. Çinliler aynı ağaca *lu-wei* demektedirler ki, bu sözün de Uzak Doğuya, Orta Doğu vasıtasiyle gittiği anlaşılıyor. Bu ağacın Latince adı *alœ vulgaris*tir.

Türklerde günlük de çok revaçta idi. Günlüğün Arapçası *luban*dır. Tevratta bilhassa çok geçer. Latincesi *olibanum* veya *libanus* olan bu ağaç daha ziyade Somaliden gelirdi. Araplar buna *luban-ı cavî*, yani Cava veya Sumatra günlüğü de derlerdi. Bu kelimeden İsp. *benjui*, Port. *benjoim* ve Fransızca *benjoin* kelimeleri doğmuştur. Günlük ağacının Farsçası *kundur*dur. Ta Pehlevi metinlerinde bile bu kelimeye raslıyoruz. *Kundur-i rûmî* kelimesi Farsçada «sakız» mânasına gelmektedir. İranlıların bu tip sakızı Anadoludan öğrendikleri anlaşılıyor. Günlük kelimesinin nereden geldiğini bilmiyoruz.

Sandal ağacı da Türklerde B. olarak çok kullanılmıştır. Uygurlar sandal ağacına *çından* derlerdi. Bu kelime Sanskritçe *çandana* sözünden gelmiştir. Fakat Kaşgarlı Mahmud da sandal ağacına *çından* demektedir. Uygur ananesinin XI. yüzyıla kadar devam ettiği görülüyor. Farsçada da bu ağaca *çendân* denir. İran metinlerinde bazan *çandal* şeklinde de yazılır. Arapçadaki *sandal* kelimesi ile bu söz birbirleri ile ilgilidir. Osmanlıcadaki *sandal* ağacının da beyaz ve kırmızı tipleri vardır. Osmanlılarda mevzubahis olan sandal *lignum santalinum*dur.

Safran da B. maddesi olarak çok kullanılır. Safranın Asurcası *karkuma*, İbrancası *karkom*, Arapçası *karkum*dur. Görülüyor ki, Sami dillerde bu kelimenin menşei çok eskidir. İran kültür çevresinde Pehlevicede *kulkem* ve Farsçada *kurkum* ve *karkam* şekillerinin de Sami menşelere dayanması gerekir. Sanskritçede safran demek olan kelime bu şekle oldukça uzaktır. Uygurlar da safrana *kürküm* derlerdi. Bu kelimenin Uygurlara Sanskrit yolundan ziyade İran kültür tesirleri ile gelmiş olması daha muhtemeldir. Soğdcada *kurkumba* ve Toharcadaki *kurkama* kelimeleri bu fikri kuvvetlendirir. Kaşgarlı Mahmudun da aynı kelimeyi kullanması bu kelimenin Türklerce uzun zaman bir kültür sözü olarak kullanıldığını gösterir. Safran kelimesi ise Arapçadan bütün dünya dillerine yayılmıştır.

Anlaşılıyor ki, eski kültürlerde B. olarak kullanılan maddeler, çok eski devirlerden beri Türklerin âdetleri içine girmiştir. İran ve Uzak Doğu âlemlerinin ortasında kalan Türkler bu hususta her iki âlemden de istifade etmişlerdir. İslâmiyete girişten sonra da İranla bağlarını kaybetmediklerinden Türk ve İran kültürlerindeki B. lar birbirlerine çok benzemektedir. Türklerin Orta Doğuda yerleşmelerinden sonra ve bilhassa Osmanlı devletinde B. maddelerinin adları Arapça olarak kullanılırdı. Bunun da sebebi Hindistandan gelen bu maddelerin Orta Doğu transiti ile Türkiyeye ve Avrupaya geçmiş olmasıydı. Bu Arapçalaşmanın sebebi dinî olmaktan ziyade ticari idi. Bu maddeler Avrupaya da Arap istilâsı ve Haçlılar seferi yolu ile gitmişti.

B. niçin kullanılırdı: En eski devirlerde ve iptidai kabîlelerde bile güzel kokular insanları celbetmiş ve dolayısiyle bu kokular büyük insanlara ve ilâhlara armağan edilmek istenmişti. Âyinlerde, kabul merasimlerinde, kralların güzergâhlarında B. lar kullanılırdı. Tek tanrılı dinler içinde bilhassa Filistindeki eski Yahudilerde çok önemli bir yer tutan B. merasimleri Tevratta da çok geçer. B. maddesi olarak günlük başta gelirdi. İbadet yerlerinde sabah ve akşamları; ziyafetlerde ve ilk meyvanın çıkış zamanlarında, sunaklarda B. lar yakılırdı. Eski Mısırlılar B. dumanı ile ruhların göğe çıktığına ve bu suretle gökle yer arasında B. ile münasebet tesis edildiğine inanırlardı. Mısırda mürrü sâfi ve reçineler yakılırdı. Günlüğün B. olarak kullanıldığına dair kayıtlar da bulunamamıştır. Eski Yunanlılarda, Homeros'a kadar B. yapıldığına dair bir kayıt yoktur. Homeros'tan sonraki kaynaklar evlerde sedir ağacı ve bazan limon yakıldığını kaydeder. Günlük, Euripides'te geçer. Günlüğün Kıbrıs yolu ile Fenikeden geldiği anlaşılmaktadır. Bilhassa Aphrodite âyinlerinde bu madde yakılırken ekseriyetle et ve yemek sunguları da yapılırdı. Romalılar B. a *tus* derlerdi. B. bilhassa ilâhlara et ve yemek sunma merasimlerinde önemli bir yer tutardı. Burada da günlük başta gelmekte idi. Bundan başka mürrü sâfi ve safran da yakılmaktadır. Asya milletlerine gelince, bunlar hoş kokuları Avrupadakilerden daha makbul tutarlardı. Yemeklerinin de türlü baharatla süslenmiş olması, bunun bir delilidir. Yalnız garip olan cihet şudur ki, Arap yarımadasındaki halk toplulukları tütsülerinde Hindistandan gelen ağaçları kullanırlarken, Hintliler de Arap yarımadasından gelen ağaçları kullanmakta idiler. Eski Hindular arasında B. olarak en çok kullanılan ağaç sandal ağacı idi. Modern Hindularda ise bilhassa Siva âyinlerinde B. yakmak hemen günlük bir âdet hükmünde idi. Krişna'nın karşısında kâfur ağacı da yakılırdı. Buddhizmin ilk devrelerinde B. a ait kayıtlar pek geçmemektedir. Fakat sonraki bilhassa Türkistan, Çin ve Moğolistan Buddhizm mezheplerinde B. yakmak âdeti haddinden fazla çoğalmıştı. Tibet Buddhizminde göğü B. ile karartmak bir âdet haline girmişti. Herhalde B. un dünyada en mübalağalı şekline Tibette raslanır. Japonların millî dini olan Şintoizmde B. âdeti yoktu. Fakat sonradan geçen tesirlerle burada da görülmeğe başladı. Çinde gerek yerli dinlerde ve gerekse Buddhizm mâbetlerinde B. birinci derecede yer tutardı. Fakat Tibet B. ları kadar da mübalâğalı değildi. Bilindiği üzere İran dini ateş ibadetine dayanan ve ona tapan bir dindi. İbadet maksadı ile günde beş defa ateş yakılırdı. Yunan tarihçileri yanan ağaçların lâlettayin odun olmayıp günlük olduğunu da kaydederler.

Eski Türk dinlerinde B. un mevcudiyetine dair bir kayıt bilmiyoruz. Yalnız bir Çin kaynağında bahar bayramlarında Türklerin ateş yaktıklarını ve göğe ok attıklarını görüyoruz. Köktürklere giden Bizans elçisinin de ateş üzerinden geçirilerek temizlendiğini biliyoruz. Bu hususta elimizde daha fazla kayıt yoktur. Şamanizmde de B. yakmak suretiyle yapılan âyin ve tedavileri biliyoruz. Uygur

kaynaklarında da tedavi maksadı ile yakılan B. dan haberdarız. Fakat bu sonuncularda kuvvetli Buddhi t tesirleri bulunduğu muhakkaktır.

Şamanizmde bilhassa hastayı tütsülemek çok yayılmış bir âdettir. Hasta tütsülendikten sonra bir tuğ etrafında döndürülürdü. Bu sırada bakşı ve diğer şamanlar ellerindeki davulları çalarlardı. Ortada da bir ateş yakılırdı. Bazan da yanan ateş içinde kokulu ağaçlar veya muhtelif şeyler atılır ve bunlar yanarken hasta ateşin üzerinden geçirilirdi.

Anadoluda B. ların pek muhtelif nevilerine raslanır. Anadolu B. larını iki cepheden mütalâa etmek lâzımdır. Birincisi İslâmî kaideler çerçevesinde camilerde, mevlûtlarda kullanılan B. lar; ikincisi ise halk arasında kullanılan ve muhtelif sebeplerle yapılan B. lardır. İslâmî B. ları ön plâna almak gerekmektedir. Bu maddelerin iktisadi ehemmiyeti ve Türk dillerinde görünüş tarzları Türklerin B. maddelerini nerelerden aldıklarını göstermeğe kâfidir. Şimdi Anadoluda hastaların şifa bulması, evlerdeki zararlı böcek ve hayvanların öldürülmesi, zirai mahsullerin korunması için muhtelif B. lar yapılmaktadır. Bu B. ların ne derece müessir olduklarını incelemeler gösterecektir.

Eski Türkçede *tütsü* kelimesi *tütsük* ve *tützük* şeklindedir. Türklerde İslâmî kaideler iyice yerleştikten sonra camide yakılan tütsülere *buhur* denmiş ve tütsü biraz da sihrî mahiyet almıştır. Bununla beraber bu iki kelime birbirinin eşanlamlısıdır.

BUHUR SUYU, yalnız Osmanlı sarayında imal edilmiş ıtriyat nev'inden bir su. B. S., diğer kokulu maddeler gibi halk arasında tanınmış ve kullanılmış değildir. B. S., «kırmız» maddesiyle Enderun odalarından «Seferli odası» gılmanı tarafından imal edilir ve suyun süzülmüş beyaz kısmı her yıl Ramazanın on beşinci günü geçtikten sonra padişaha, diğer kısmı vezirlere ve devlet ricaline sunulurdu.

B. S. verileceği yerin rütbesine göre yaldızlı ve yaldızsız Venedik şişeleriyle, nakışlı ve nakışsız tablalara konularak dağıtılırdı. Dışarıya gönderileceklerin dağıtımına Ramazanın beşinci gününden itibaren başlanırdı.

Bir nevi imbik kazanlarında yapılan B. S. nun terkibinde şu maddeler bulunurdu: Sarı sandal (Lignum santali), buhur-u Meryem (Cyclamen Europaeum), ödağacı (Lignum aquilariae), asilbend (Benzoe), kırmız (Coccinellae), lotur (Symplocos racemosa), çöğen tohumu (Anthocnemum glaucum), susam kökü (Rhizoma iridis) ve ıslah-ı misk, ıslah-ı çiçek.

BUHURDAN, buhurun yakıldığı kab. Türk B. ları esas itibariyle ayaklı kadehler şeklinde yapılırdı. Bunun üzerinde de dumanın çıkması için ya delikler ya da tezyinî bir şekilde oyulmuş kafesli kapaklar bulunurdu. B. lar geniş bir taban üzerine oturur ve yandan da süslü ve büyük bir kulpla tutulurdu, yahut B. ın ayağı geniş bir tabla üzerine konurdu. Bu tablaya B. tablası denirdi. Daha büyük Türk B. larında ayakla gövde arasına müteaddit kulplar ilâve edilerek eserde bir tevazün meydana getirilmiştir. B. tablalarının da üç veya daha fazla, küçük ayakları bulunurdu. B. kapaklarının bazısı sivri, bazısı gemi teknesi, bazısı kubbe şeklinde yapılırdı. Bazı kapakların tepesine sıcak kapağı kaldırmayı kolaylaştırmak için güzel alemler de ilâve edilmiştir. Üzerine vurulmuş civa yaldızı da bizim B. lar için ayrı bir hususiyettir.

Eski Şam ve Yemen B. ları ise gümüş savatlarla işlenmiştir. Etrafı necef taşları ile süslenmiş B. lar da bu katagoriye girer. Araplardaki B. lar biraz da kandil biçimindedir. Ayrıca, buhurlar kandilde de yakılmakta idi. Bunlar zincirlerle asılırlardı. Kapakları bizimkilere benzerse de alt kısımları çok büyük, köşeli ve biraz da binayı süsleyen şekle sokulmuştur. Zincirle asılan B. a Türkçede asma B. denir.

Çin B. ları M. Ö. ki devirlerde bronzdan yapılırdı. Daha sonra porselen B. lar yayılmıştır. İlk Çin B. ları üç ayaklı idi. Daha sonra dört köşe ve daha fazla ayaklı B. lar da görüyoruz. Çin B. larının içine konduğu, bizimkiler gibi ikinci bir B. tablası vardı. Geniş ağızlı ve alt kısmı kupa şeklinde Çin B. ları da vardı. Bunların yanlarında iki de kulpları bulunurdu.

Avrupa ve Hıristiyan âlemindeki B. lar eski Ön Asya milletlerinden alınmış ve Hıristiyanlığın ilk zamanlarından itibaren kullanılmağa başlanmıştır. Hıristiyan B. ları da Türklerinki gibi ayaklı bir kupaya benziyen buhur yeri ile delikli bir kapaktan teşekkül ederdi. Avrupada zincirle taşınan B. lar çok yayılmıştır. Kulp yerine zincir kullanılırdı. Kilise hazinelerinde Hıristiyanlığın ilk devirlerine ait B. lar muhafaza edilmiş ve zamanımıza kadar gelmiştir. Dinî törenlerde B. ların kullanılışını gösteren en eski vesika M. S. XI. yüzyıla ait bir kabartmadır. Avrupada B. lara XIII. yüzyıldan itibaren pencereli bina veya kule şekli verilmeğe başlandı. Rönesans devrinde gene eski tipler moda oldu. XVI. yüzyıldan sonra tezyinat çok mübalâğalı bir şekle girdi. Gene bina ve kule figürleri görülmekle beraber yeni motifler eskilere göre daha fazla idi.

BUHURU MERYEM: bk. TAVŞANKULAĞI (Cyclamen).

BUICK [*bjuik*], **David Dunbar** (1854-1929), Amerikan otomobil imalâtcısı. İskoçyada doğmuş, Detroit'ta ölmüştür. B., 1885 te banyo küvetleri için çok önemli olan porselenin madene tesbiti metodunu buldu. 1890 sıralarında motorlar üzerinde denemelerini yapan B., 1902 de «ön motor supapı» (Ventil-im-Kopf-Motor) yaptı. B., 1903 te Buick Motor Car Company'yi tesis etti; bu firma sonradan General Motors Company'ye intikal etti.

BUİN, Papua dil topluluğu içerisinde bir aile. Pasifikte, Melanezya bölgesinde, Britanya Solomon takımadalarına dahil Bougainville adasının güney kısmında konuşulur. Adada yakın akrabaları, güneydoğuda Nasioi (Koromira lehçesi), batıda İapa (Buruve lehçesi) aileleri ile içerlerdeki Tiob dilidir. Hepsi Melanezya dilleri ile çevrilidir. Bk. PAPUA DİLLERİ.

BUİNİA (veya Bwinia), Afrikadaki Bantu (b. bk.) ailesinden bir dil. Kuzey bölümden olup, Belçika Kongosunda Kongo nehrinin kavsi içerisinde, merkez bölgenin güneyinde, Çuapa (Tchouapa) nehrinin yukarı kısımlarında konuşulur. B. Samba, buna çok yakın olan B. Mveko, ayrıca da B. Lu Bundu olmak üzere üç şekli vardır. «Kongo kavsi» (cuvette) grupunun Kutu denilen eski tabakasındandır.

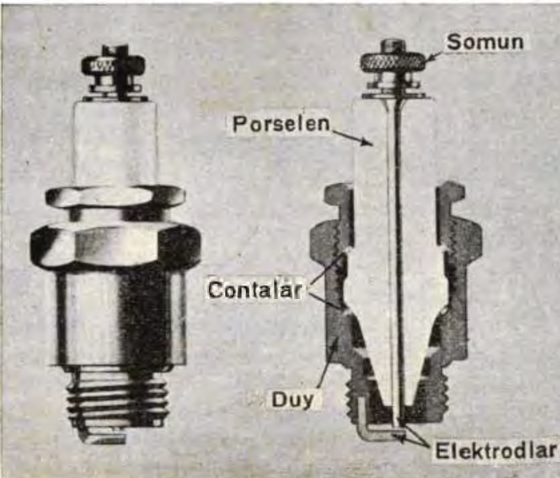
BUISSON [*büisõ*], **Ferdinand** (1841-1932), Fransız pedagogu ve politikacısı. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Protestandır. Liberal lâikliğin ve pasifizm (sulh severlik) in müdafilerindendi. B., ilk zamanlar müfettişlik, umumi müfettişlik yapmış, 1897 de de ilk öğretim müdürü olmuştur. Dinî olmıyan ilk tahsilin mecburi

olması için Jules Ferry ile işbirliği yapmıştır. 1891 de Calvin devri toleransının hararetli müdafilerinden Sébastien Castellion'un hayatına dair bir tez hazırlamıştır. 1896 da Sorbonne'da eğitim kürsüsünü işgal eden B., 1902 de siyasi hayata atılmış, 1924 e kadar mecliste radikal-sosyalistlerin safında kalmıştır. B., bilhassa kilise dışı öğretimi, kadınların oy hakkına sahip olmalarını ve insan haklarını müdafaa etmiştir. B., 1927 de Nobel sulh mükâfatını kazanmıştır. Başlıca eserleri *Dictionnaire de pédagogie* (Pedagoji sözlüğü) [7 cilt, 1882-1893], bu eser *Nouveau dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire* (Yeni pedagoji ve ilk öğretim sözlüğü) [1911] adı altında genişletilmiştir; *Le vote des femmes* (Kadınların reyi) [1911], *La foi laïque* (Laik inanç) [1912], *Condorcet* (ad) [1929]; seçme yazılar, *Un moraliste laïque, Ferdinand B., pages choisies* (Laik bir ahlâkçı, F. B. den seçme yazılar) [1933].

F. BUISSON

BUITENZORG [*böyİinzorh*] (Fel. = kedersiz), yerli dilde *Bogor*, Cava adasının batı bölümünde, Cakarta (Fel. Djakarta; Batavia) nın güneyinde bir şehir. Nüfusu 66 000 (1931) dir. Denizden yüksekliği 266 m dir. B. 1949 a kadar Felemenk Hindistanı genel valisinin oturduğu yerdi. Şehrin çevresi çok güzel manzaralı, havası iyi olduğundan Djakartalıların dinlenme yeridir. Meşhur bir bitki bahçesi, biyoloji istasyonu ve ziraat enstitüsü vardır. B. İkinci Dünya Harbinde, Japonlar tarafından işgal olunmuş, 1945 Ağustosunda kurtarılmış, 27 Aralık 1949 da İndonezya Birleşik Devletlerinin sınırları içinde yer almıştır. Bugün B., bu yeni cumhuriyetin nüfus bakımından dokuzuncu büyük şehridir.

BUJİ (Bougie, Fr. = mum), patlamalı motorlarda gaz karışımını alevlendirmeğe yarıyan alet. B. nin esası, merkezî kısımda yer alan ve elektrotlardan birini teşkil eden madenî bir iletken çubuktur. Bir manyeto yahut bobin tarafından hâsıl edilen yüksek gerilimli elektrik akımı, gerekli anlarda bu çubuğa gelir (şek). Madenî iletken, porselenden veya mikadan bir mücerrit yardımiyle, öteki elektrottan (duy; Fr. douille) tecridedilmiştir. Duy, madenî bir parça olup silindirin cidarına vidalanabilir ve dolayısiyle madenî kısma bağlanmış bulunur. B. bir veya birkaç tane sivri uçla nihayetlenmiştir. Gaz karışımı içinde, iki elektrot arasından çıkan kıvılcım, bu karışımı ateşler. B. nin iyi çalışması için, iki elektrot uçları arasında uygun bir uzaklığın bulunması şarttır (0,5 mm kadar). Sivri uçlar kurum bağladığı veya bir yağ tabakasiyle örtüldüğü zaman, B. tutukluk yapar.

B U J İ

BUJİ [Hek.], yemek borusu, idrar yolu gibi tabiî kanalların muayenesi ve darlıkların yerlerini tesbit veya darlıkları genişletmek için kullanılan kapalı tüp. Yemek borusunun muayene ve genişletilmesi çeşitli büyüklükte B. lerle yapılır. Önce en büyük genişleticilerin geçmesi denenir. Onların durduğu mesafe birinci darlığın yerini gösterir. Gittikçe daha küçük genişleticilerle diğer darlıklardan geçilmeğe çalışılır. Bazı vakalarda daha başlangıçta ancak filiform bir B. geçebilir. Darlık fazla olduğu zaman çok ihtimamla hareket edilmelidir. Bu metot eski bir muayene metodu olup, röntgenolojik ve özofagoskopik muayene metotlarının gelişmesiyle kıymetini kaybetmiştir. Çünkü yeni metotlar tehlikesiz ve neticeleri daha emindir.

İdrar yolunda kullanılan B. ler yumuşak veya sert olur. Lâstikten yapılmış olan yumuşak B. lerin kalınlığı milimetrenin üçte biri ile numaralanmıştır. Bunlar muhtelif şekillerde bulunur. Zeytin uçlu olanlar daha kullanışlıdır. İçi gayet küçük kurşun yuvarlaklariyle dolu olanlar tercih edilir. Zira bu yapılışta olan B. ler eğilip bükülerek idrar yolunun inhinalarına intıbak etmekle beraber herhangi bir tazyikle çabucak ezilmez.

Madenî olan sert B. ler nikelli pirinç veya gümüşlü maden halitalarından yapılmış olup, tedrici genişletmenin daha yavaş yapılabilmesi için milimetrenin altıda biri ile derecelendirilmiştir.

İdrar yolunu genişletmek için, kalınlıkları gittikçe artan B. ler birbirini takiben idrar yoluna sokulur ve bir müddet içerde bırakılırlar.

BUKA, Altın Ordu Hanlığının ilk devirlerinde Moğol aristokrasisine mensup bir zat. Nogay Yarguçi adlı bir hâkimin oğludur. Nogay Yarguçi Bayagutlardandır.

B. hakkında bazı bilgilerimiz vardır. Fakat Moğol hanedanında birkaç B. isimli asılzade bulunduğundan kaynaklar bu şahısları birbirlerine karıştırmışlardır. Altın Ordu devletindeki B. ya mukabil bir de Hülâgu ahfadından ikinci bir B. vardır. Kaynaklar, B. nın Abaka Hanın yakın akrabalarından Melike Hatun'la evlendiğini de kaydediyorlar. Fakat bu izdivacı hangi B. nın yaptığı şimdilik münakaşalıdır.

BUKA ADASI, Orta Melanezya adalarından Solomonlar grupunda bir ada. B., Bougainville adasından Buka boğazı ile ayrılmıştır. 1920 den beri Avustralya mandasındadır. Limanı Carola'dır. B. nın sık nüfuslu olan güney bölümünde, yüksekliği 400 m yi bulan volkanik bir yüksek bölüm vardır.

BUKAĞI, serbest harekete mâni olmak üzere, eski zamanlarda, insanın el ve ayaklarına vurulan demir zincir, daha doğrusu halka. Eski çağlarda mahpus ve harb esirlerine B. vurmak âdetti. B. dünyanın her tarafında esaret sembolü sayılmıştır. Latincede *vincula* «bukağı, zincir» anlamına geldiği gibi, B. vurulanların yeri olan zindana da

Vincula denirdi. XI. yüzyılda Karahanlılar ve Uygurlarda hırsızlara B. vurulurdu. Kâşgarlı Mahmut B. kelimesini «hırsızlara vurulan zincir» diye açıklamaktadır. XIV.-XV. yüzyıllarda Anadolu Oğuzlarının da esirlere vurulan zincire B. dedikleri anlaşılmaktadır (*Kitab-ı Dede Korkut*, Kilisli neşri, s. 83). Osmanlılar devrinde B. yerine kelepçe ve lâle kelimeleri kullanılmağa başlamıştır. Bugünkü Anadoluda B. ancak atların ayaklarına vurulan zincirli kilide denilmektedir.

BUKAĞI, hayvanlarda topuk ekleminden tırnağa kadar giden bölgeye verilen isim. B. yeri köstek bağlanan mahal demektir. Atlarda B. lık geniş, kalın, yeter derecede uzun ve kuru olmalı ve yatay hatla 60 derecelik bir açı meydana getirmelidir. Açı fazlalaşırsa B. dikleşir, aksi halde yatıklaşır. Her ikisi de kusurdur. Yatık B. lıkta veterler çok yorulur. Normal olarak B. lıkla incik arasında 130 - 140 derecelik bir açı bulunmalıdır. B. lığın formu, kemik çıkıntılarının verdiği formdur.

Sığırlarda, B. lıkla incik arasında 150 - 160 derecelik bir açının bulunması, yapılışın normal olduğunu gösterir. Dik B. lıkta kemikler çok yorulur. Yatık B. lık veterleri yorar. Alçak yerlerde, ovalarda yaşıyan sığırlarda B lık biraz yatık, dağlık yerlerdekilerde ise biraz diktir. Boğalar, ineklere nispetle daha dik B. lıdırlar. Koyun ve domuzda B. lık ne dik, ne de yatık olmalıdır.

BUKALEMUNLAR (Chamaeleontidae), kertenkelelerden bir familya. B. ın özelliklerinden başlıcaları şunlardır: Vücut yanlardan basık olup yüksekliği genişliğinden fazladır. Kuyruk, bir tutunma organı olarak vazife görür; arboreal (ağaçta yaşıyan) olan bu hayvanlar hareket etmedikleri zaman kuyruklarını yanlarındaki dala sarıp istirahat ederler. Ağaçlarda tutunmaya göre şekil değiştirmiş olan parmaklardan ikisi bir tarafta ve üçü diğer tarafta birbiriyle birleşmiştir. Umumiyetle başın arka tarafında miğfer şeklinde bir çıkıntı bulunur. Dilleri şaşılacak derecede uzun olup uç tarafı topuzlu ve yapışkandır, hayvan takriben 20 cm kadar ötedeki bir böceği, dilini avı üzerine fırlatıp tekrar çekmek suretiyle yakalar; bu hareket o kadar âni olur ki, bir saniye bile sürmez. Gözlerin yapısı ve hareket tarzı gayet karakteristiktir; alt ve üst göz kapakları birleşmiş olup ortada yalnız küçük bir delik kalmıştır; her göz ötekinden ayrı olarak arkaya öne, yukarıya aşağıya hareket ettirilebilir. B. çok yavaş hareket ederler. Renk değiştirme kabiliyetleri fevkalâde inkişaf etmiştir. H. Gadow, *Chamaeleo chamaeleon*un renginden bahsederken şöyle diyor: «Bu hayvanın renginin ne olduğunu söyliyebilmek güçtür; çünkü aynı numune birkaç gün içinde yarım düzineden fazla elbise değiştirebilir; hattâ birkaç ay müşahade altında bulundurup gösterebileceği bütün renkleri öğrendikten sonra aynı hayvanın bambaşka bir renk kombinezonu ile karşılaşabiliriz». G. H. Parker'in aynı müelliften naklettiğine göre âdi B. da renk, yeşil, sarı, kahverengi, siyah ve beyazın muhtelif karışımları ile hemen hemen hudutsuz bir şekilde değişir. R. L. Ditmars B. daki renk değişimi olayında ışık ve hareket tesirlerinin, muhitin tesirinden daha fazla olduğu kanaatindedir. B. da renk değişmesi müddeti fertlere göre de değişebilir: bazı numuneler aynı görünüşü uzun zaman muhafaza ettikleri halde diğerleri sık sık renk değiştirirler.

BUKALEMUN

Hepsi insektivor olan B., vivipar olan birkaç tür müstesna, umumiyetle ovipardırlar. Bu hayvanlar takriben 50 kadar türe ayırdedilmiştir. Bunların çoğu Afrikada yaşar ve takriben yarısından fazlası Madagaskar'da bulunur. Memleketimizde bulunan tür, Kuzey Afrika memleketlerinde, İspanya, Suriye ve Filistinde de yaşıyan *Chamaeleo chamaeleon*dur. Türkiyede bu türün yayılışı İzmir dahil olmak üzere güneybatı bölgeleri ve Amanos dağlarına inhisar etmektedir.

BUKANANİYA (Buchanania), antepfıstığıgiller (Anacardiaceae) familyasından, Hindistan Malayasında 20 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

BUKASEN: bk. BOKASEN.

BUKEFALUS (Bucephalus): 1. Yassı solucanlar sınıfı sestod (Cestodes) takımı gasterostomide familyası solucanlarının serkari denilen larvalarına, kuyruklarının derince yarılmış olmasından dolayı verilen ad (*Bucephalus polymorphus*).

2. Yılanların aglifes (Aglyphes) grupuna giren bir cinsi.

BUKELLARİON THEMASI (Yun. *thema tōn Bukellariōn*), Bizans İmparatorluğunda bir askerî idare bölgesi. V. Konstantinos (741 - 775) zamanında, ikiye bölünen Opsikion theması (b. bk.) nın, Sangarios (Sakarya) un doğusundaki kısmında kurulmuştur. B. T. nın strategos (askerî vali)u ilk defa 767 de zikredilmektedir. Bukellarion adı, bu bölgeye yerleştirilmiş olan bukellerios'lar (b. bk.) dan alınmıştır. B. T. takriben Sakarya - bugünkü Konya vilâyetinin kuzey parçası - Halys (Kızılırmak) - Kargı - Sinop - Karadeniz Ereğlisi arasındaki toprakları içine alıyordu. Merkezi Ankyra (Ankara), başlıca şehirleri de Klaudiopolis (Bolu), Herakleia (Karadeniz Ereğlisi) ve Amastris (Amasra) idi. Galip bir ihtimalle Theophilos (829 - 842) zamanında B. T. nın takriben Filyos ağzı - Çankırı - Kızılırmak hattından doğuya düşen kısmı ayrılmış ve Paphlagonia adiyle yeni bir thema olarak teşkilâtlandırılmıştır. 900 sıralarında VI. Leon Sophos zamanında ise B. T. nın Balbadon, Akarkus ve Aspona topoteresia (kaza) ları Kappadokia themasına katılmıştır (bk. BALBADON, BİZANS İMPARATORLUĞU, idare bölgeleri).

BUKELLARİOS'LAR (Yun. *bukellarioi*, tekili *bukellarios*, Lat. *buc(c)ellarius* = hassa muhafızı, *buc(c)ella* = tayın ekmeği), Bizans İmparatorluğunda askerî şeflerle büyük arazi sahiplerinin hizmetindeki hususi askerler. Kanunen yasak olmasına rağmen, bilhassa V. yüzyılda, B. tutmak umumi bir âdet haline gelmişti. İustinianos tahta çıkmadan önce Belisarios (b. bk.) da onun bukellerios'u idi. Belisarios'un hizmetinde 7000 atlı bukellarios vardı. Bunlar rütbesiz erler, ve rütbeli kalkanlılar (*hypaspistai*) ile mızraklılar (*doryphoroi*) olmak üzere üç katagoriye ayrılıyorlardı. Belisarios'un B. ı İustinianos'a sadakat yemini ederek kanuniyet ve kendi bayraklarını kullanmak hakkını kazanmışlardır. VII. yüzyıldan sonra B. ilga edilerek Sakaryanın doğusundaki araziye yerleştirilmişlerdir.

BUKEPHALA [*bukęfala*], eski Hindistanda, Poros kırallığında, Indus'un kollarından olan Hydaspes (şimdiki Cihlam) kıyısında şehir. Şimdiki Daraspur yakınında bulunuyordu. Kıral Poros'a karşı kazandığı zaferin hâtırası olmak üzere Büyük İskender tarafından kurulmuş (M. Ö. 326) ve bu şehre savaşta ölen sevgili atı Bukephalas'ın adı verilmiştir.

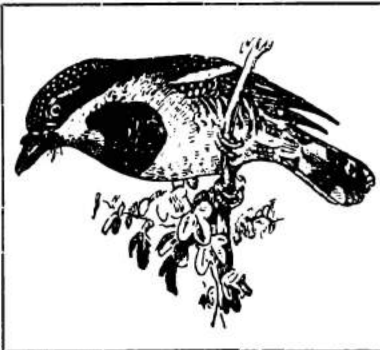
BUKEPHALAS [*bukęfalas*] (Yun. *bus* = öküz, *kephalē* = baş, yani «öküz başlı»; Makedon Yunancasında *Bukęphalos*), Büyük İskender'in çok sevdiği savaş atı. Rivayete göre, bir gün Thessalialı bir adam Kıral Philippos'un sarayına bir at getirmiş ve onun için çok yüksek bir fiyat istemiştir. Fakat sarayda bu ata binebilen kimse yoktu. Çünkü at, şaha kalkarak binicisini yere atardı Nihayet, o zaman 15 yaşında olan İskender de binmeyi denemiştir. Atın, gölgesinden ürktüğünü anlıyan İskender, yüzünü güneşe karşı çevirerek yavaşça üzerine binmiş ve onu usulü dairesinde kullanarak tam bir emniyet içinde hareket ettiği yere geri getirmiştir. Bunu gören babası çok sevinerek: «Oğlum, sana lâyık başka bir kırallık bul, Makedonya sana kâfi gelmiyecektir» dedi. İskender'e bütün seferlerinde refakat eden B., Poros'a karşı yapılan savaşta ölmüştür. İskender, Hydaspes sahilinde B.ın şerefine muazzam bir cenaze töreni tertiplemiş ve mezarı üzerinde Bukephala şehrini kurmuştur.

Eskiçağda Thessalia (Yunanistan) da yetiştirilen sâf ırk atlara da B. denirdi.

BUKEY ORDASI (İç Orda da denir; kendileri «kişi cüs»ismini kullanır), Kazakların bir kolu, Ural ırmağının batısında, Sovyetlerin Astrahan, Kuybışev ve Çkalov eyaletlerinde oturan, takr. 250 000 kişilik B. O. Kazakların 4 ordasından birini teşkil eder. B. O. 1801 de Bukey'in önderliği altında Küçük Orda'dan ayrılarak batıya doğru hicret etmiş ve Bukey'in hanlığı altında İç Orda olarak teşkilâtlanmıştır.

BUKH [*buk*], Niels (1880-1950), Danimarkalı jimnastikçi. B., 1919 da Ollerup'ta bir jimnastik yüksek okulu (Dan. Gymnastik hoyskole) kurmuştur. Başlıca eseri *Grundgymnastik* (Temel jimnastik) adını taşır. B. metodu hareket jimnastiği (Dan. Bevæ gelsesgymnastik) ne dayanır.

BUKKO (Bucco), kuşların gugukgiller (Coccygomorphae) takımı, galbulide (Galbulidae) familyasından bir cins. Gaga, kuvvetli ve sivridir. Gaga tabanı püsküllü olduğundan sakallı guguk adını da alır. Güney Amerikada yaşar, böceklerle geçinir.

B U K K O

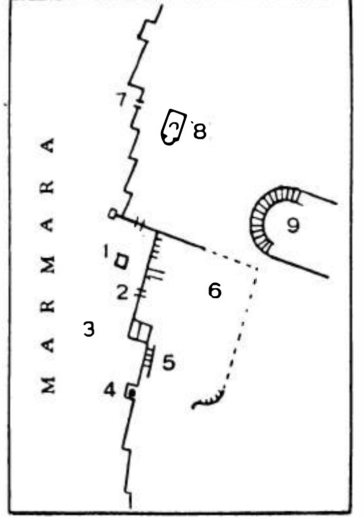
BUKKOJİ, Japonyada Buddha tarikatı. Buddha rabibi Shinbutsu tarafından XIII. yüzyılda kurulmuştur.

BUKLANDİYA (Bucklandia) hamamelidase (Hamamelidaceae) familyasından, Güneydoğu Asyada 3 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

BUKLÖE (Buchlöe), buğdaygiller (Gramineae) familyasından, Kuzey Amerikada bir türü (*Buchloe dactyloides*) yetişen bir bitki cinsi.

BUKOLEŌN (Yun. *bus* = öküz, *leōn* = arslan), Bizans devrinde İstanbulda Bukoleon limanı (b. bk.) nda, küçük bir ada üzerinde, bir heykel. İki sütun üzerinde, bir boğayı parçalıyan bir arslanı tasvir ediyordu. B. adı bundan alınmıştır. 21 Kasım 1532 depreminde yıkılmış ve denize dökülmüştür.

BUKOLEŌN LİMANI (Yun. *Limēn tu Bukoleontos*), Bizans devrinde İstanbulda Marmara kıyısında küçük bir liman. Adı, buradaki Bukoleon (b. bk.) heykelinden alınmıştır. Bizans imparatorlarının hususi limanı olan B. L., bugünkü Çatladıkapının yakınında bulunuyordu. Rıh-

1. Bukoleon adası, 2. İmparatorluk deniz kapısı, 3. Bukoleon limanı, 4. Eski fener, 5. Büyük saray, 6 Deniz sarayları, 7. Çatladı kapı, 8. Sergios ve Bakkhos kilisesi (Küçük Ayasofya), 9. Hippodromos (Atmeydanı)

B U K O L E O N limanı

B U K O L E O N İmparatorluk Deniz Kapısı

tım ve Bukoleon sarayına götüren geniş merdiven, mermerden yapılmıştı. 1170 te İmparator Manuel Komnenos Kudüs kıralı I. Amaury'yi bu limanda karşılamıştır. Bk. BÜYÜK SARAY.

BUKOLEON SARAYI: bk. BÜYÜK SARAY.

BUKOLİK ŞİİR (Yun. *bukolos* = sığırtmaç, *bukolikos* = çobanlığa, kır hayatına ait, pastoral), pastoral şiire verilen adlardan biri. Eklog (b. bk.) ve idil (b. bk.; Yun. *eidyllion* = resimcik, tablocuk) kelimelerinin sinonimi olarak da geçer. Menşei, eski Sicilyada kaval refakatiyle okunan halk türkülerinde aranmaktadır. Yunan edebiyatında B. Ş. in ilk temsilcisi Sicilyalı Stesikhoros'tur. Bu şair M. Ö. 600 sıralarında *melē bukolika* (çoban türküleri) adlı manzumelerinde Daphnis adında bir çobanın hayatını terennüm etmiştir. B. Ş. nev'inin klâsik şairi ve hakiki kurucusu M. Ö. III. yüzyılda yaşıyan Theokritos'tur. Eski gramerciler bu şairin kır hayatını canlandıran küçük şiirlerine *eidyllia bukolika* (pastoral tablocuklar) veya sadece *bukolika* (çoban şiirleri) adını vermişlerdir. Theokritos'un şiirleri Roma şairi Vergilius üzerinde büyük bir tesir bırakmıştır. Vergilius'un on tane çoban şiirini içine alan *Bucolıca* adlı kolleksiyonu meşhurdur. Rönesans devrinde yeniden keşfedilen B. Ş. XV. yüzyılda İtalyada, XVI. yüzyılda da Fransada büyük bir rağbet görmüştür. Buradan XVIII. yüzyılda Alman, Macar, Çek, Leh edebiyatlarına da geçmiş ve çok sevilmiştir.

BUKOLİKON, Herodotos'a göre, Nil deltasının orta kolu. Bugünkü Dimyat (Damietta) koludur.

BUKOL'LAR (Yun. *Bukoloi* = sığırtmaçlar. Lat. *Bucoli*), eski Mısırda çobanlık ve akıncılıkla geçinen bir kavim. B. Nil deltasının kuzeybatı bölgesinde, Aleksandreia (İskenderiye) ve Herakleion civarında oturuyorlardı. Eskiçağ yazarları B. ı dış görünüş, ahlâk ve âdetler bakımından Mısırlılardan farklı bir kavim olarak vasıflandırmaktadırlar. Romalılar, vahşi B. ı yola getirmek için birçok neticesiz seferler yapmışlardır. Nihayet M. S. 172 de Avidius Cassius B. a kesin bir darbe indirmeğe muvaffak olmuştur. B. Diocletianus zamanında bir daha ayaklanmışlarsa da yenilmişlerdir. Bundan sonra tarihî kaynaklarda B. ın adı geçmemektedir.

BUKORVUS (Bucorvus, Bucorax), kuşların guguk-giller takımı buserotide (Bucerotidae) familyasından bir cins. Bu cinsi temsil eden *Bucorvus abyssinicus* türü, Habeşistanda yaşar.

BUKOVİNA (Bucovina), Orta Avrupanın doğu kısmında, Moldavyanın kuzeyinde bulunan tarihî bir bölge. Kuzeydoğu Karpatlarla onların önünde uzanan toprakları içine alır. Ormanlarla kaplı, dağlık ve tepelik bir bölge olup kuzeye doğru Podolya step yaylasına, doğuya doğru da Besarabya step yaylasına gider. Yeraltı servetleri çok değildir: buna rağmen hatırı sayılır miktarda tuz, biraz da petrol çıkarılır. Sovyet jeologları ise, İkinci Dünya Harbinden sonra, burada işletilmesi ticari bakımdan verimli manganez, demir ve bakır yataklarının mevcut olduğunu ilân etmiştir. Kaplıcaları çoktur. Mavi-kahverengi bir kum (veya küfeki) taşı mimari maksatlarla işletilir.

Iklim tipik olarak Doğu Orta Avrupa iklimidir; kışlar soğuk, yazlar sıcaktır. Yağmurlar daha çok yazın yağar. Toprak çok münbittir. Memleket birçok küçük ırmaklarla sulanır. Başlıca ırmakları Dnyester, Prut, Suceava, Siret ve Moldova'dır. Bölgede çok kayın ağacı ormanları vardır ve ismini bunlardan almıştır (Alm. Buchenland). B. nın % 60 ı ormanlık, küsuru çiftlik, çayır ve otlaktır. Hem zirai hem de kereste yetiştiren bir bölgedir.

Bölgenin başkenti ve kültür merkezi: Çernovtsı (Rusca), Cernăuţi (Rumence), Czernowitz (Alm.). Buna Avusturyalılar Cernowitz de derlerdi. Bu şehrin nüfusu 1937 de 110 357 idi. Burada 1875 te en doğuda konuşulan Alman dili ile öğretim yapan bir üniversite kurulmuştur. B. nın 1910 daki nüfusu 795 000 olup, 305 000 i Ruten, 273 000 i Rumen, 169 000 i Alman (veya Almanca konuşan Yahudi), 36 000 i Macar, 10 000 i de Polonyalı idi. Yüzeyi 10 442 km² dir. B. Romalıların Dacia eyaletinin bir kısmını teşkil ederdi. IV. yüzyılda Hunlar tarafından istilâ edilmiştir. VI. yüzyılda bölgede İslâvlar yerleşmiştir. XIV. yüzyılda B. Moldavya Prensliğinin bir kısmı olmuştur.

İlk defa XIV. yüzyılda B. adı altında tarihe girmiştir. Güney kısmı (Suceava) ötedenberi Rumenlerle meskûn idi. Bu kısımda Moldova prensleri otururdu. 1512 de bu bölge Türklerin eline geçmiş, 1775 te Avusturyaya terk edilmiştir. Avusturya bakımından B. nın ehemmiyeti, 1772 de Avusturyaya geçen Galiçyayı, Erdel (Transylvania) e bağlamasında idi. B., 1786 da Avusturya Galiçyası ile birleştirilmiş ve Czernowitz bölümünü teşkil etmiştir. 1849 da da müstakil taç memleketi (Kronland) olmuştur. Alman köylü ve şehirli unsuru memleketin iktisadi ve kültürel inkişafına yardım etmiştir. Saint Germain muahedesi 1919 da B. yı genel olarak Rumanyaya vermiş, bunun 4 nahiyesini Polonyaya bırakmıştır. 1940 ta Rumanya, Kuzey B. yı Cernăuţi ile birlikte Rusyaya (Ukrayna) vermiştir. Güney B. ise Rădăuţi ve Suceava şehirleriyle Rumanyada kalmıştır. 68 000 den ibaret kalan Almanlar Almanyaya sevk edilmiştir. 1941-1944 yıllarında B. tekrar Rumen idaresi altında yaşamıştır.

BUKRAN (Fr. Bucrane; Yun. *bus* = öküz, *kranion* = kafatası), mimarî tezyinat olarak kullanılan öküz kafatası şekli. Bu tezyinatın önce, tanrı veya tanrıçayı tebcil etmek için kurban olarak kesilen sayısız hayvanları hatırlatmak üzere, mâbetlerin ve kurban kesilen yerlerin inşasında kullanıldığı sanılmaktadır. B. lara bazan dorik tarzı frizde olduğu gibi basit şeritler, bazan da çelenk ve çiçekler eklenir, Fransada B. bilhassa, antik çağın aynen taklidedildiği devirlerde görülmüştür.

BUKRAT: bk. HİPPOKRATES.

BUKSBAVMİYA (Buxbaumia), buksbavmiyase (Buxbaumiaceae) familyasından birkaç türü yetişen bir karayosunu cinsi. Bunlardan *Buxbaumia aphylla* türüne orman yollarında, *B. indusiata* türüne de kesilmiş ağaç kütükleri üzerinde raslanır.

BUKSBAVMİYASE (Buxbaumiaceae), bitki sisteminde karayosunlarından (Musci) birkaç türü olan küçük bir bitki familyası.

BUKSİNİDE (Buccinidae), yumuşakcalar (Mollusca) şubesi karındanbacaklılar (Gastropoda) sınıfı önsolungaçlılar (Prosobranchia) takımından bir familya. Familyayı temsil eden *Buccinum undatum* bütün Atlantik sahillerin-

BUKSİNİDE

de görünür. 12 cm uzunluğunu bulan kabuğu, kıvrımlı ve dalgalı kırışıklarla kaplıdır. Balıkçılar tarafından ekseriya olta yemi olarak kullanılır. Boş kabukları denizde yaşıyan yumuşak karınlı bir yengeç cinsine (Pagurus) meskenlik yapar. Yumurtaları sarı renkli yassıca birer kapsülle örtülü olup ana hayvan tarafından taş, midye ve yengeç kabukları üzerine yapıştırılır.

BUKUETA, Amerika Kızılderili dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Chibcha (Çibça) ailesinden bir dil. Murire, Bonkota, Sabanero da denir. Dorasque - Guaymi grupundan olup, eskiden Panamanın kuzeybatısında, Chiriqui bölümündeki ovalarda konuşulurdu. Bk. CHIBCHA.

BUKVA (veya Bukwa), Afrikadaki Bantu (b. bk.) ailesinden bir dil. Kuzeydeki «Kongo kavsi» (cuvette) grupunun Kutu denilen eski tabakasından olup, Belçika Kongosunun batı kısmının merkez bölgesinde, Kasai nehrinin havzasında konuşulur. Bukva Mputu ve Bukva Luntu denilen iki şekli vardır.

BULACAN [*bulakạn*], Filipinlerin Luzon adasında bir eyaletin ismi. Yüzölçümü 2 644 km², nüfusu 332 807 dir. Başkenti Malolos'tur. B. ın batı kısmı, merkezî Luzon ovasındadır; doğu kısmı, tepelik ve dağlıktır. En yüksek yeri güneydoğuda olup Oryod dağıdır: 1 228 m yüksekliğindedir. Pampanga'nın büyük bir ayağı olan Angat tarafından sulanır. Angat'ın deltası, bölgenin güneybatısında, Manila körfezi kıyısında uzanan büyük bir bataklık saha teşkil eder. Başlıca mahsulleri buğday, pirinç, şeker, meyvadır. Başlıca şehirleri şunlardır: Malolos, Hagonoy, San Migule.

İspanyolların işgalinden önce bölgede büyük şehirler vardı. Burası, İspanyollar tarafından ilk olarak 1578 de eyalet haline getirilen bölgelerden biridir. 1762-1763 yıllarında İngilizlere karşı yapılan mukavemetin merkezi olmuştur. Bu tarihi takibeden yüzyıl boyunca, nüfusu ve ticareti artmıştır. 1897 ihtilâlinde geçen mühim hâdiselerin birkaçına sahne olmuştur. Şubat 1901 de Amerikalılar sivil hükümet kurmuşlardır. Burası, İkinci Dünya Harbinde Japonlar tarafından Ocak 1942 de zaptetmiş, fakat Ocak-Şubat 1945 te tekrar kurtarılmıştır.

BULAÇABAN (IX. - X. yüzyıl), Peçenek Türklerinin altıncı kabîlesi. Macar Türkologu Németh Gyula (*Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós*, «Bibliotheca Orientalis Hungarica» serisinde, cilt II, Budapest-Leipzig 1932, s. 50) ye göre, Konstantinos Porphyrogennetos'ta *Bulatzopon* ve *Bulatzospon* şeklinde kayıtlı olan B. adının anlamı «alaca atları olan Çaban kabîlesi» dir. Fuat Köprülü (*Eski Türk unvanlarına ait notlar*, «Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası», cilt II, 1939, s. 30) B. kabîle adının ikinci kısmı olan *Çaban* (veya *Çoban, Çopan*) kelimesinin bir unvan olacağı fikrini ortaya atarak, onu meselâ Oğuz beylerinin sıfatı olan *Çapar* (= kahraman, alp) kelimesiyle bir araya getirmiştir. Árpád hanedanı (b. bk.) zamanında Macaristanda yerleşen Peçenekler arasında da bir *Çaban, Çoban* kabîlesinin mevcudiyetini Macaristanda raslanan bugünkü *Csabony* [*çọbony* ok.], *Csopány* [*çọpāny* ok.] ve *Csopánzug* [*çọpānzug* ok.] gibi yer adları ispat etmektedir (bk. Györfty György: *Besenyők és magyarok* [Peçeneklerle Macarlar], «Kőrösi Csoma-Archivum» dergisinde, I. Ergänzungsband, 1939, s. 441).

BULAK, Amasyanın Gümüşhacıköy kazasının Alıcık nahiyesine bağlı köy. Nüfusu 586 (1950) dır. B. Merzifon-Çorum şosesi yakınındadır. Alıcık nahiye merkezinin 3 km batısındadır. Çevresi düzlük ve kısmen tepeliktir. Tahıl, kendir, pancar ve sulanabilen yerlerde sebze yetiştirilir. Hayvan beslenir. Köyde yakın zamanda yapılmış küçük bir hamam varsa da ekonomik güçlükler yüzünden işletilmemektedir. B. adı, Bulak Bey adında bir Türk kahramanından alınmıştır. Bu şehit kahraman, köyün kenarında biraz yüksekçe bir tepede gömülüdür. Türbe halinde olan mezar, civar halkı tarafından ziyaret edilir.

BULAK (Bûlâķ), Mısırda, eski Kahirenin 2 km kuzeybatısında, Nilin batı sahilinde bir kasaba ve Kahirenin iskelesi idi. Nüfusu 112 000 kadardır ve şimdi Kahirenin bir kısmını teşkil eder. Demiryolu kavşağıdır. Nil üzerinde güzel bir köprüsü, büyük konakları, fevkalâde güzel yayınlariyle (Türkçe dahil) şöhret kazanmış büyük bir basımevi, mükemmel bir kütüphanesi, resim okulu, hendesehanesi, sanat okulu, büyük bir iplikhanesi ve tersaneleri vardır. 1863 te Fransız Egiptologu A. E. Mariette tarafından kurulan meşhur müze şimdi Kahireye taşınmış bulunmaktadır. B., Napoléon harbleri sırasında 1799 da Fransızlar tarafınan yakılmışsa da Mehmet Ali Paşa burasını yeniden imar etmiştir. Bk. KAHİRE.

BULAM: bk. SARI HUMMA.

BULAMA, üzüm şırasından yapılmış pekmezin dondurulmuş ve ağartılmış şekli. Bu haldeki pekmeze Zilede *Zile pekmezi*, Gaziantepte *Antep pekmezi*, Kırşehirde *çalma*, Balıkesirde *bulama*, Burdurda *masara* denir. B. nın tatlısı ve ekşisi vardır; ekşi olanına Gaziantepte *tah pekmezi*, başka yerlerde *ravanda, nardenk* denir. Güneşte koyulaştırılana *gün balı* adı verilir. B., kara ve cıvık pekmeze göre çok dayanıklıdır, şekerlenmez, kesilmez. B. da % 65-83 şeker vardır. Pişirilirken üzüm suyunun asidi, pekmez toprağı ile kesildiğinden pekmezin asidi azdır. Türkiyede üzümlerin % 37 si pekmez veya B. şeklinde değerlendirilmektedir. Böylece her yıl 100 000 tona yakın pekmez elde edilir. Ancak bu miktarın % 20 kadarı B., diğerleri kara pekmez olarak sarfedilir. Türkiyede görünüşü, terkibi, gıda değeri itibariyle en iyi B. Zilede yapılır, en fazla B. yapan yer de Gaziantepdir. Gaziantep pekmezinin son zamanlarda gördüğü rağbet üzerine piyasa ihtiyaçlarını karşılamak için Gaziantepte kuru üzümden de pekmez yapılmakmadır. Pekmez pişirmede daha çok şırası bol ve geç olgunlaşan pekmezlik üzüm çeşitleri kullanılır. Bandırma, malnabaşı, dökülgen, narince, karaburun, misket, yediveren, şıralak, dirmit, kabarcık gibi üzümlerin cenderelerden çıkarılan şırası pekmez toprağı ile kaynatılarak ekşiliği kesildikten ve durulaştırıldıktan sonra kazanlarda pişirilir; pekmez karıştırılarak köpürtülmek suretiyle ağartılır ve donmak üzere tenekelere, kutulara konur. Ağartmada pekmeze sabunotorukotu, çöğenotu gibi bitkilerin kaynatılmış suları veya yumurta akı katılmakta ve B. yapılırken maya olarak eski B. da kullanılmaktadır.

BULAMAÇ (Fr. Bouillie), ziraatte böcekleri öldürmek için veya mantar hastalıklarına karşı kullanılan sulu ilaçlâra verilen ad. Meselâ zabolon (bir müstahzar tuz) B. ı, 200 gr zabolon, 100 kg su ile karıştırılarak yapılan bir B. tır. Bazan zabolon, Bordeaux [*bordo*] B. ı ile karıştırılarak hem haşerata, hem de mantara karşı kullanılır.

Kaliforniya B. ı: Doğrudan doğruya ne böceklere ne mantarlara tesir etmiyen kükürt, kireçle karıştırılarak kalsiyum monosülfür veya polisülfür B. ı yapılmak suretiyle

böceklere karşı öldürücü olarak kullanılır. Bu B. a Kaliforniya B. ı denir. Bu B., bir kısım kireç, iki kısım kükürt, on üç kısım suda eritilerek yapılır.

Bourguignon (*Bourgogne*) *B. ı*: Bu B. da kireç yerine sodyum karbonat, yani soda kullanılarak yapılır. Terkibi 1 kg göztaşı, 9 gr karbonat sodyum, 100 kg sudan ibarettir.

Peptonlu B. : B. lara yapışkanlık özelliği vermek için içerisine pepton katılır. Meselâ, 100 kg Bordeaux B., 20 gr pepton gibi.

Bordeaux B. ı: bk. BORDEAUX, Bordeaux bulamacı.

BULA - MATARİ, Afrikada Kongo nehrinin ağzı dolaylarında konuşulan bir «karışık dil» (langue mixte). Fiote de denilen bu dilin esasını Bantu (b. bk.) ailesinin Kongo grupuna giren diller teşkil eder; Fransızcadan ve Portekizceden alınma birçok unsurlar da vardır. Zencilerle Beyazlar (Fransız, Belçikalı, Portekizli, v. b.) arasında bir anlaşma vasıtasıdır. Bantu ailesi içerisinde öbür başlıca karışık diller şunlardır: Kamerun'da Pidgin English, Orta Kongo'da Ngala, Kwango'da İkeleyve, Kasai'de Kituba, Aruvimi'de Ngvana, Güney Afrika madenlerinde de «Kitchen - English» (mutfak İngilizcesi»). Bk. KARIŞIK DİLLER, SABİR, KREOL DİLLER.

BULAN [Türk. *bulan, pulan* v. b., Çuvaş. *pälan* = geyik] (VIII. yüzyıl), Hazar kağanı. Hazarların Museviliği kabulü onun saltanatı zamanına raslar. Hazar kağanı Yosef'in 960 ta, İspanyalı Yahudi tabip ve devlet adamı Ḥasday b. Şaprut'a yazdığı mektuba göre, 340 yıl önce, yani 620 de B., Azerbaycan başşehri Erdebil üzerine yaptığı başarılı seferden sonra, Hıristiyan, Müslüman ve Musevi din adamları arasında cereyan eden bir tartışma neticesinde öteki dinlerden üstün olduğuna kanaat getirdiği Museviliği, milliyeti ile birlikte kabul etmiştir. Bu mektupta gösterilen tarih şüphelidir. Çünkü Bizans, Arap ve Süryani vekayinamelerinde Erdebil seferinin 731 de vuku bulduğu kaydedilmiştir. Bundan başka meşhur Yahudi filozofu Yahuda Halevi (Arap. Abul - Hasan Allâvi) de *Kusārî* (Arap. *Al - Ḫazārî*) adlı eserinde Hazarların Museviliği 740 ta kabul ettiklerini kaydetmektedir. 731 sıralarında Hazar başşehri İtil'de Bizans İmparatoru III. Leon'un gönderdiği elçilik heyeti bulunuyordu. Bu heyet âzalarından olan Bizanslı papazın, B. ın emriyle yapılan din tartışmalarına iştirak ettiği düşünülebilir.

BULANCAK (Eski adı: Akköy), Giresun ile Ordu arasında bir kasaba ve kaza merkezi. Nüfusu 5 322 (1950) dir. Deniz kıyısında olan B. ın yüksekliği 4 - 260 m arasında değişir ve kasaba yemyeşil yamaçlara serpilmiş bir durum gösterir. Kasaba iki dere arasındadır. B. ta 6 mahalle, 1 000 kadar ev vardır. İmar plânı yapılmıştır. Kasabanın doğu ve batısında iki köprü vardır. B. fındık bahçeleriyle çevrilidir.

Deniz kıyısı boyunca uzanan ana şose B. ın içinden geçer. Kasabanın hemen güneyinde 2 000 - 3 000 m yüksekliğinde dağlar sıralanır. Güneydeki şehir ve kasabalarla olan bağlantı Giresun - Şebinkarahisar yoliyle sağlanır. Kasabaya haftada 1 defa posta vapurları uğrar. 65 m uzunluğunda, 6 m genişliğinde bir iskelesi vardır ki, buraya 100 tonilâtoluk deniz taşıtları yanaşabilmektedir. Kasabaya üç kilometre mesafede Acısu denen bir maden suyu vardır.

B. da toprak dar, nüfus kalabalıktır. Kazada ortalama nüfus sıklığı 70 i geçer, deniz kıyısına yakın yerlerde ise bu miktar 150 yi bulur. Halk fındık istihsali, çiftçilik, balıkçılık ve deniz nakliyeciliği ile geçinir. Yetiştirilen mahsuller arasında bilhassa fındık, bundan sonra da patates ve tereyağı önemli yer tutar. Yılda elde edilen 8 milyon kilo fındığın çoğu yabancı memleketlere satılır. Kasabada 5 fındık kırma fabrikası vardır. Dağlık yerlerdeki yaylaklarda davar ve sığır beslenir. Kasabada 1 ortaokul, 3 ilkokul, 2 otel, 2 gazino, 2 lokanta, 8 fırın bulunmaktadır. Yaz başlarında kasaba halkı güneydeki Bektaş yaylasına, Temmuz ve Ağustos gibi sıcak aylarda ise yüksekliği 3 000 m yi bulan Karagöle çıkar ve yazı buralarda geçirir.

B. kazası Giresuna bağlı olup yüzölçümü 637 km², nüfusu 45 529 (1950) dur. Kazaya bağlı Pir Aziz nahiyesi ve 50 köy vardır.

BULANCAR (Bulandshar, Bulandshahr, Bülendşehr), Hindistan Cumhuriyetinin Uttar Pradesh (Eskiden: United Provinces [Birleşmiş Vilâyetler]) bölümündeki Meerut kısmında bir şehir. Yeni Delhi'nin 72 km güney doğusunda, Kali Nali nehri üzerindedir. Nüfusu 24 898 dir. Başlıca ürünleri buğday, baklagiller, mısır, darı ve pamuktur. Eskiden Hindistanda Ganga ve Jamua nehirleri arasında B. adını taşıyan bir idare bölümü de vardı (yüzölçümü 1 milyon km²).

BULANDA: bk. BALANT.

BULANIK (Eski adı: Kop), Muş vilâyetinde, Muş ile Malazgirt arasında kaza merkezi. Nüfusu 3 991 (1955) dir. Denizden yüksekliği 1 480 m dir. 1 550 - 1 600 m yüksekliğindeki düzlük ve tepeliklerle çevrilmiştir. 8 km güneyinde Haçlı gölü vardır. B. düzlüğünden ve kasabadan geçen Murat ırmağının bir kolundan tarlaları sulama ve değirmenleri çevirme işinde faydalanılır. Hınıs taraflarından gelen bir başka çay (Hınıs çayı) da B. ovasının batı bölümünden geçer.

B. kasabasına, Erzurum - Horasan, Kurtalan - Bitlis - Mus şoselerinden gidilir. B., Erzuruma 400, Kurtalana 280 km uzaklıktadır. B. ta 3 mahalle, 350 ev vardır. Evlerin çoğu tek katlı, düz ve toprak damlıdır. Belediyesi 1930 da kurulmuştur. Halkın başlıca geçim kaynağını çiftçilik ve hayvancılık teşkil eder. Buradan çevredeki şehirlere yağ yün, deri, buğday, arpa ve peynir satılır.

B. kazasının nüfusu 32 656 (1955), yüzölçümü 1 494 km² dir. Kazaya bağlı 2 nahiye (Karaağıl, Liz) ve 63 köy vardır.

BULANIK ŞİŞME, toksik ve mikroplu hastalıklarda, organizmada protein metabolizmasının bozulması neticesi, kalb, karaciğer, böbrek gibi organlarda görülen patolojik bir bozukluk. B. Ş. ye duçar olan organın hacmı biraz büyümüş, kıvamı yumşamış, rengi soluk ve donuk bir hal almıştır; organ, sanki pişmiş gibi gözükür. Mikroskopik olarak organın ince yapısını teşkil eden parankim hücrelerinde, bozukluğun sitoplazmaya ait olduğu bunun granüle bir manzara aldığı ve çekirdeğin sağlam kaldığı görülür. Bu değişiklik böbrekte, karaciğerde, kalbde ve adelelerde, bilhassa adele liflerinde olur. Patolojik mahiyeti itibariyle bu bir dejenerasyondur. B. Ş. ye sebebolan hastalık veya intoksikasyon geçince, organ evvelce hiç hastalanmamış gibi normal halini alır. Aksine olarak, sebep devam ederse sıra ile yağ dejenerasyonu husule gelir ve nekrobiyoz ve hattâ nekroz (hücrenin ölmesi) a kadar ilerler.

BULANJERİT (Fr. Boulangerite), mavimsi gri renkte madenî görünüşlü bir antimon kurşun sülfürü. Adını, Fransız mühendis ve minerolojisti Charles Louis Boulanger (1810 - 1849) den almıştır. Formülü: $Pb_5 Sb_4 S_{11}$. Çok zaman tüyümsü kitleler halinde bulunur. Magnetik alan kuvveti 2,5 - 3; özel ağırlığı 5,75 - 6,0.

BULANTI (Fr. Nausée), tıpta sübjektif bir semptom. Objektif olarak kusma ile neticelenir. Belirtileri fenalık hissi, renk solukluğu, soğuk terleme, nabızda yavaşlama, dil kuruluğu ve tansiyon düşüklüğüdür. Bunları ekseriya kusma takibeder.

B. nın sebepleri muhteliftir. Hissî sinirlerin muhiti uçlarının tenbihi ve medulla oblongata'daki kusma merkezinin iştirak etmesiyle meydana çıkar. Midenin çok veya uygunsuz şekilde dolmasiyle (Nervus vagus yolu), boğazın tahrişi veya fena lezzetli bir maddenin ağza alınmasiyle (N. glossopharyngeus yolu), nahoş bir koku duymakla (N. olfactorius yolu), öğürtü sesi gibi hoşa gitmiyen seslerin duyulmasiyle (N. vestibularis yolu) B. hissi uyanır. Bunlardan başka dimağ tazyikinin yükseldiği zamanlarda (menenjitlerde olduğu gibi) humoral yol ile direkt olarak kusma merkezinin tahrişinde (intoksikasyonlarda, üremide olduğu gibi) nihayet beyin korteksinden gelen tenbih ile (B. veren fena şeylerin tasavvuru ile) B. hissi meydana gelir.

Tedavi daima sebebe göredir. İlâç olarak basit vakalarda maden suyu, soda, setliç (veya Potion de Rivière) gibi ilâçlar, daha ileri vakalarda belladon mürekkepleri ve atropin kullanılır. Müzmin B. larda B_6 vitamininden istifade edilir.

BULARKHOS (M. Ö. VII. yüzyıl), Lidyalı Yunan ressamı. Kendisinden bahseden Plinius, Magnesia (Manisa) nın zaptını (M. Ö. 716) tasvir eden bir tablo yaptığını bildirir. Lidya kıralı Kandaules'in bu tabloyu, ağırlığınca altınla satın aldığı rivayet olunur. Küçük Asyadaki resim okulunun Peloponnesos Harbinden önce kurulmuş olması muhtemeldir, çünkü uzun zamandan beri renklerle uğraşan Fenikeliler oraya yakın idiler. B., tabiatiyle tempera usulünü kullanmış ve ancak sade renklerle çalışmıştır; çünkü yeni renkler elde etmek için mevcut renkleri karıştırmak sanatı Yunanlılarda az inkişaf etmiştir.

BULAŞICI HASTALIKLAR (Fr. Maladies infectieuses; Es. Ter. Emrazı intaniye), hastalık yapan mikropların herhangi bir yoldan vücuda girerek bir organda yerleşme sonucunda, dokularda kendi cisimleri veya zehirleri (toksin) ile husule getirdikleri bazı belirtiler ile tezahür eden ve insandan insana, hayvandan hayvana veya hayvandan insana bulaşabilen hastalıklar grupu.

İnfeksiyon - İntan tâbiri canlı mikropların yaptığı bütün hastalıklar için kullanılmaktadır. Fakat tıpta infeksiyon hastalıkları denince, insanlar arasında kolaylıkla yayılabilen ve bir grup halkın hastalanmasına sebebolan hastalıklar anlaşılır ki; bundan da B. H. mânası çıkar. B. H. ın yayılmasında bünyeye, mikroba ve dış tesirlere ait bazı faktörler rol oynar. Elverişli şartları bulan mikroplar sür'atle yayılır, hızla ve birbiri ardınca aynı belirtileri veren hastalıklar yapar. B. H., eski ve yakın çağlarda milyonlarca insanın hayatına malolan salgınlar (épidémie) yapmışlardır. Buna sayısız misaller verilebilir. Napoléon'u Moskova önlerinden çeviren, ordusunu mağlûp ve perişan eden, hattâ kendisini tahtından indiren bir bulaşıcı hastalık vardır ki, bu tifüs (lekeli humma) tür. Birinci Dünya Harbinde, Sırp ordusunda 300 000 kişinin ölümüne sebebolan hastalık da yine budur. Aynı savaşta doğu cephesinde ordumuzu, Ruslardan aldığımız lekeli humma bozmuştur. Bu salgın onbinlerce er ve subaydan başka 380 Türk doktorunun da hayatına malolmuştur. Kolera, veba, sıtma, grip ve daha birçok B. H. geniş ölçüde salgın yapar ve hayatı tehdidederler. Salgınlar bir memleketten başlıyarak diğer memleketlere ve hattâ kıtalara yayılabilir. O zaman salgına pandemi (pandémie) adı verilir. Veya bir şehirde birbiriyle alâkası olmıyan birkaç yerde, tek tük olmak üzere aynı hastalık görülebilir ki, buna da sporadi (sporadie) denir.

B. H. ın âmilleri çok çeşitlidir. Bunlar arasında virüsler, riketsiya (rickettsia), bakteri, mantar, protozoer ve metazoerler vardır (bk. BAKTERİYOLOJİ). Bu hastalık âmillerinin en küçükleri virüsler, en büyükleri de metazoerlerdir.

B. H. ın hâsıl olması çeşitli faktörlere tâbidir. Bu faktörler şunlardır: 1. Mikrobun hastalık yapma kudreti (pathogénicite), 2. Mikrobun salgın kabiliyeti (infectivité), 3. Mikrobun vücut içinde yayılma kudreti (invasion), 4. Hastalık âmilinin tipindeki değişikliklere ait olmak üzere şiddetli veya hafif hastalık yapma kabiliyeti (virulence). Diğer faktörler de dış tesirler ve hastalanan vücuda ait olanlardır. Sefalet, iklim, mevsim, yaş, cinsiyet, ırk, harbler, toplu yaşama (okul, hapisane, ordu gibi) şartları dış tesirler arasında yer alır. Bünyeye ait faktör onun hassasiyet derecesi ile ilgilidir. Hastalık âmilinin bir vücuda girmiş olması onun mutlak surette hastalık yapmasını icabettirmez. Hastalığın meydana gelebilmesi için vücudun hassas olması bilhassa ehemmiyetlidir. İnsanlar veya hayvanlar doğduğu günden itibaren mikroplarla karşılaşır ve vücut kendisine zarar verecek olan bu mikrop âlemine karşı bir mücadele kabiliyeti kazanır. Vücutta mikroplara karşı koyucu bazı cisimcikler (antikor; Fr. anticorps) teşekkül eder. Bunlar vücudun koruyucu silâhlarıdır. İşte bu antikorların vücutta bulunmasına bağışıklık (muafiyet; Fr. immunité) denir. Bağışık olmıyan canlılar hassas demektir ve hastalığa yakalanır. Bağışık olanlar yakalanmaz veya yakalansalar da hastalığı hafif geçirirler. Her hastalığın bağışıklığı kendine hastır (bk. MUAFİYET).

Hastalık yapan mikroplar muhtelif kaynaklarda bulunur. Bunlar insan veya hayvanlardır. Mikroplar parazit hayatlarını devam ettirmek için alışık oldukları bir canlıya muhtaçtırlar. Bunlara rezervuar (réservoire) adı verilir. Bu terim hayvanlar için kullanılır. İnsanlar için ise portör (porteur) ve basilifer (bacillifère) terimleri kullanılır. Portör, başkasından aldığı mikrobu kısa veya uzun bir müddet hastalanmadan taşıyan ve sağlamlara bulaştıran insanlara denir. Basilifer ise hastalığı geçirdikten sonra o hastalığın mikrobunu vücudunda taşıyan ve zaman zaman dışarı atan insanlardır. İşte bu hasta, rezervuar, portör, basiliferde mikrop yerleştiği uzva göre değişik yollardan dışarı atılır. Ağız, boğaz, burun ve solunum sistemi hastalıklarında mikrop balgam ve tükrükle dışarı atıldığı gibi; hazım kanalına yolu olan organlar için dışkı, bazı kan ve böbrek hastalıklarında idrar mikrop kaynağı vazifesini görür. Meselâ verem mikrobu, grip, kızamık virüsleri balgam, ağız ve burun ifrazlariyla dışarı atılırlar. Tifo basili dışkı, Malta humması âmili idrarda bulunur. Bazı hastalıklarda da mikrobu dışarı atacak hiç bir salgı yoktur. Bu hastalık mikroplarını sağlamlara nakledecek vasıtalar sadece aracı insektlerdir. Sıtma (malaria) buna iyi bir örnektir. Sıtma-

lının kanında dolaşan paraziti sağlam kimseye nakleden vasıta sivrisineklerdir. Adı geçen mikrop kaynağı balgam, tükrük, dışkı, idrarın yiyecek ve içeceklerimize karışmaşiyle gıdalarımızda ayrıca hastalık kaynağı olabilirler. Hasta hayvanların eti, sütü de aynı şekilde rol oynar.

Hastalık âmili, vasıtasız (direct) veya vasıtalı (indirect) olarak bulaşır. Her iki halde de ortada bir verici bir de alıcı vardır. B. H. ı daima verici ile alıcı arasında dönen bir daire teşkil eder. Vasıtasız bulaşmada alıcı ve verici karşı karşıyadır. Portörden çıkan mikrop solunum yolundan havaya ve oradan sağlamın solunum yoluna veya temas ile deriye aşılanır. Bu tip bulaşma yapanlara Kontakt İnfeksiyon (infection par contagion maladies contagieuses) adı verilir. Meselâ tifoluya bakan şahıs, hasta bakımı esnasında elleri ile dışkı ve idrara temas eder ve parmak, tırnakları arasında yerleşen tifo mikrobunu ağız yolu ile alarak hastalığa tutulur. Dizanteri de böyle bulaşır.

Vasıtalı bulaşmada, canlı (küçük hayvanlar bilhassa haşarat) veya cansız (yiyecek, içecek, hava, toprak v. b.) vasıtalar rol oynar. Tifüs, bit; veba, fare ve fare piresi; sıtma, sivrisinek gibi canlı vasıtalarla geçen hastalıklara misâldir. Cansız vasıtalardan ilk hatıra gelen besin maddeleridir. Bunlardan da süt en başta gelir. Sütle verem, Malta humması, tifo, besin zehirlenmeleri v. b. gibi birçok hastalıklar geçer.

Bulaşma hangi vasıta ile olursa olsun, mikrobun vücuda giriş yolu, deri, ağız, hazım yolu, burun ve solunum organlarıdır. Mikrop vücuda girdikten sonra vücutta yayılmak için kan, lenfa, sinir yollarından istifade eder. Bu yolların aracılığı ile her hastalık âmili mikrop sevdiği organa ulaşır ve orada, hastalık belirtilerini verecek sayıyı buluncaya kadar ürer. Meselâ yayılmada sinir yolunu seçenler; sinire alâkası çok olan mikroplar veya bunların toksinleridir (nörotrop [neurotrope] mikroorganizmler ve toksinler). Bunlar beyine veya sinir köklerine ulaşarak hastalık belirtilerini orada yapmaktadırlar (kuduz, uçuk, çocuk felci gibi). Nörotrop toksin olarak da kazıklı humma(tetanos) toksini zikredilebilir.

B. H. da başlangıçtan şifaya kadar birçok safhalar görülür: Mikrop vücuda girdikten hastalık belirtileri çıkıncaya kadar geçen zamana kuluçka devri (incubation) denir. Bunun nihayetinde mikrop vücutta yayılır ki bu da envazyon (invasion) devridir. Envazyon devrinde hastada bazı başlangıç belirtileri görülür. Bundan sonra hastalık tam teşekkül eder, semptomlar âşikârlaşır. Buna da fastigium (acme) devri denir. Her hastalıkta envazyon ve fastigium devirlerinde beliren semptomlar ve bunların devam müddeti değişiktir. Şifaya yüztutan hastalarda belirtilerin çözülmesine tekabül eden devre (défervescence) ya âni veya yavaş yavaş sonlanır. Bundan sonra da nekahat (convalescence) devri başlar. Bu vücudun tamir zamanıdır. Hasta bundan sonra şifaya kavuşur. Fakat bazan hastalık yeniden görünür ki buna nüks (rechute) denir.

B. H. da ateş, baş ağrısı, iştihasızlık, halsizlik, sırt ve bacak ağrıları, mide bulantısı, kusma, bazan ishal, genel belirtiler arasında yer alır. Bunun dışında her hastalığa ait özellikler gösteren belirtiler vardır.

Belsoğukluğu (gonorrhée), firengi (syphilis), lenfogranuloma venereum (lymphogranulomatose inguinale subaiguë; maladie de Nicolas-Favre) gibi bazı hastalıklar temasla hastadan sağlama bulaştıkları halde, B. H. arasında yer almayıp tıpta zührevi hastalıklar (maladies vénériennes) adı altında mütalâa edilir.

B. H. dan başlıcalarının grupları ve adları:

Virüs hastalıkları: Kızamık (Rougeole), Kızamıkcık (Rubéole), Dördüncü hastalık (Filatov-Dukes hastalığı), Beşinci hastalık (Mégale érythème épidémique), Altıncı hastalık (Roséole infantile), Çiçek (Petite vérole), Beyaz çiçek (Alastrim), Su çiçeği (Varicelle), Herpes zoster (Zona zoster, Ganglionite aiguë postérieure), Uçuk hastalığı (Fièvre herpétique), Febris miliaris (Suette miliaire), Molluscum contagiosum, S ğil (Verrues).

Virüs ansefalitleri: Amerikan ansefaliti (Encéphalite de St. Louis), Japon B ansefaliti (Rus sonbahar ansefaliti), Rus uzakdoğu ansefaliti (Rus ilkbahar - yaz ansefaliti), Avustralya X ansefaliti, Ansefalomiyokardit (Encéphalo myocardite), Beygir ansefalomiyelitleri (Encéphalo myélite équine épizootique), Akut primer hemorajik menengoansefalit (Leucoencéphalite aiguë épidémique), Koyun titremesi hastalığı (La tremblante mouton), B virüs infeksiyonu, Batı Nil ansefaliti.

Virüs menenjitleri: Akut lenfositli koriomenenjit (Maladie d'Armstrong), Kâzip-lenfositli koriomenenjit, Domuz çobanı menenjiti (Maladie des porchers), Selim ekzantemili lenfositli menenjit, Epidemik kas ağrılı menenjit (Myalgie épidémique), İnfeksiyöz polinevrit (Guillain-Barré hastalığı), Uyku hastalığı (Epidemik ansefalit; Encéphalite léthargique, von Economo hastalığı), Epidemik çocuk felci (Poliomyélite, Heine-Medin hastalığı), Kuduz (Rage, Lysse), Yalancı kuduz (Aujeszky hastalığı), Epidemik sarılık (Hépatite infectieuse), Homolog serum sarılığı (Transfüzyon sarılığı; Hépatite postvaccinale), Sarı humma (Fièvre amarilla), Rif vâdisi humması (Hépatite épizootique), Mançurya humması, Tatarcık humması (Üç gün humması), Dank (Dengue), Kolorado kene humması (Colorado tick fever), Pretibia humması (Fort Bragg humması), Kabakulak (Oreillon), Ukte humması (Lymphoblastose bénigne aiguë), Kedi tırmalaması hastalığı (Lymphoréticulose bénigne), Paçavra hastalığı-Grip (Influenza), Soğuk algınlığı-Nezle (Rhinite), Primer atipik pnömoni (Pneumonice atipique primaire), Papağan hastalığı (Psittacose).

Riketsiya (*Rickettsia*) *hastalıkları*: Epidemik tifüs (Typhus exanthématique), Fare tifüsü (Typhus murin), Kayalık dağlar humması (Rocky Mountain spotted fever), Marsilya humması (Fièvre exanthématique de Marseille), Güney Afrika kene humması (Kenya tick fever), Riketsiya çiçeği, Çuçugamuşi humması (Çalılık humması; Rickettsia tsutsugamushi), Q humması (Balkan gripi), Siper humması (Beş gün humması; His-Werner hastalığı).

Bakteri hastalıkları: Yılancık (Érysipèle), İntanlı anjin (Angine infectueuse), Kızıl (Scarlatine), Septisemi (Septicémie), Salgın menenjit (Méningite épidémique), Kuşpalazı (Diphtérie), Boğmaca öksürüğü (Coqueluche), Malta humması (Dalgalı humma; Brucellose, Fièvre ondulante), Tularemi, Veba (Kara ölüm, Taun, Peste), Ruam (Morve), Cüzzam (Miskin hastalığı, Lèpre), Kolera (Choléra), Basilli dizanteri (Dysenterie bacillaire), Tifo (Kara humma; Fièvre typhoïde).

Besin zehirlenmeleri: Paratifo (Paratyphoïde; besin zehirlenmeleri), Stafilokok (Staphylocoque; besin zehirlenmeleri), Streptokok (Streptocoque; besin zehirlenmeleri), Botulizm (Botulisme), Kazıklı humma (Tétanos), Şarbon (Çoban çıbanı; Charbon), Hummai racia (Fièvre récurrente), Weil hastalığı (Typhus bilieux), Çamur humması (Mud

fever), Fare ısırığı hastalığı (Sodaku), Haverhill hastalığı (Érythème arthritique épidémique), Reiter sendromu (Syndrome de Reiter), Oroya humması (Bartonellose).

Mantar hastalıklarından bazıları: Histoplazmoz (Histoplasmose), Trikofiton (Trichophytone), Kel (Favus), Pamukçuk (Maniliase).

Protozoer hastalıkları: Sıtma (Malaria; Paludisme), Amipli dizanteri (Dysenterie amibienne), Balantidium dizanterisi, Jıyardiyaz (Giardiase). Tokzoplazmoz (Toxoplasmose), Kala-azar (Splénomégalie tropicale), Afrika uyku hastalığı (Maladie du sommeil). Chagas hastalığı (Güney Amerika trypanosomiase'ı).

Metazoer hastalıkları: Barsak solcanı (Ascaridose), Abdesbozan (Teniose), Oksiüriyaz (Oxyuriase), Filariyaz (Filariase), Trişinoz (Trichinose), Şiştozomiyaz (Schistosomiase), Ekinokok hastalığı (Kyste hydatique), Kancalı kurt (Ancylostomiase), Medine kurdu (Dracunculus Medinensis).

Yalnız hayvanlarda olan bulaşıcı hastalıklar: Su sakağısı (Adenitis contagiosa equorum), Salgın bronşit (Bronchitis contagiosa), Yanı kara (Gangraena emphysematosa bovum), Salgın mide ve barsak yangısı (Gastro-enteritis epidemica), Anzark (Morbus maculosis), Sığır, at ve keçi ciğer ağrısı (Pleuropneumonia contagiosa bovum, equorum, caprae).

(Huk.) 1. **Umumi olarak:** Sosyal hayatta B. H. çok önemlidir. Sağlık problemleri, her cemiyette ön plânda mütalâa edilir. Fertlerin sağlık bakımından umumi bir himayeye mazhar bulunmaları ve bu maksat için gerekince bazı mükellefiyetlere tahammül etmeleri, cemiyetin umumi sağlığının devamını temin bakımından zaruridir. Bu sebeple, her memlekette, kanun koyucular ve idare, sağlığı temin için, konusuna göre birtakım kanunlar, nizamnameler çıkarırlar.

Memleketimizde toplumun sağlığını korumak gayesiyle çıkarılmış çeşitli kanunlar vardır. Bu kanunlardan umumi mahiyette olanlar 1593 sayılı umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 4871 sayılı Sıtma Savaş Kanunu, 5368 sayılı Verem Savaşı Hakkında Kanun, 743 sayılı Türk Kanunu Medenisidir. Bunlardan başka B. H. la ilgili birçok kanunlar ve hükümler de vardır. Meselâ, 1234 sayılı, Hayvanların Sağlık Zabıtası Hakkında Kanun ve buna ait Nizamname; 2906 sayılı, Nebatları Hastalık ve Zararlı Böceklerden Koruma Kanunu ve 1528 sayılı, Yabani Ağaçların Aşılanması Hakkında Kanunlar anılabilir.

B. H. dan korunmak için gereken tavsiye veya mükellefiyetler, âmme hayatı ile ilgili olduğundan bütün devletlerde halkın istifadesi için, devlet bütçesinden ayrılan ödeneklerle bazı sağlık müesseseleri kurulur. B. H. hakkındaki kanunun ve nizamnamelerin emrettiği hükümlere uymamak, mecburiyetleri ve mükellefiyetleri yerine getirmemek, cezai sonuçlar doğurur.

2. **Medeni kanunda B. H.:** Aile birliği, kanun nazarında evlenme ile teşekkül eder. Aile gerek cemiyet ve gerekse fertler için pek büyük bir önem taşır. Bunları gözönünde bulunduran ve evlenmede şahsi menfaatleri, doğacak çocukları, dolayısiyle cemiyetin istikbalini düşünen Medeni Kanunumuz, evlenme şartları arasında evleneceklerin sıhhatte olmalarını ve B. H. taşımamalarını emretmiştir.

B. H., evlenmeye mutlak olarak mâni teşkil etmez. Evlenmeden önce yapılması şart olan tıbbi muayene esnasında verem, frengi gibi B. H. tesbit edilmişse, bu hastalıklar tedavi edilmedikçe, bu insanların evlenmelerine müsaade edilmez. Şayet bu hastalıkları taşıyanlar evlenmişlerse B. H la malûliyet evlenme aktinin bozulması için bir sebep teşkil eder.

3. **B. H. dan korunma ve bunlarla mücadeleye dair mevzuat:** A. Teşkilât: Adı geçen Hıfzıssıhha Kanununa göre, memleketin sıhhî şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıkla veya sair muzir hallerle mücadele etmek, müstakbel neslin sıhhatli olarak yetişmesini temin ve halka tıbbi, içtimai yardımlarda bulunmak umumi devlet hizmetlerinden biridir (mad. 1).

Devlete ait olan bu hizmetin ifasiyle Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti vazifelidir. Memlekete B. H.ın girmesine mümanaat etmek ve memleket dahilinde, her nevi intani B. H. la mücadelede bulunmak bu Vekâletin asli vazifelerinden biridir. Vekâlet teşkilâtı içersinde mülhak bütçe ile finanse edilen (mad. 5) Hudutlar ve Sahiller Sıhhat Umum Müdürlüğü, milletlerarası seyrüsefer ve ticaret sebepleri ile geçen B. H a karşı millî hudutları ve sahillerimizi koruma vazifesiyle mükellef kılınmıştır (mad. 29).

Memleket içinde husule gelmiş olan B. H. la bütün vatandaşlar, mahallî sıhhat teşkilâtiyle beraber mücadeleye mecbur tutulmuşlardır.

Kanunun 57. maddesinde sayılan B. H. dan kolera, veba, lekeli humma, kara humma, paratifoit humması, çiçek, difteri, sari beyin humması, uyku hastalığı, dızanteri, lohusa humması, ruam, kızıl, şaıbon, çocuk felci, kızamık, cüzzam, hummai racia ve malta humması hastalıklarından birisi görülür veya bunların birinden şüphe edilir veyahut bu hastalıklardan ölüm vukua gelirse, hattâ ölümün bu haslalıklardan birisi sebebiyle husule geldiğinden şüphe edilirse her vatandaşın hâdiseyi ilgili teşkilâta haber vermesi kanuni bir vazifedir.

B. H.ı ilgili makamlara haber vermek mecburiyetini kanun şu şekilde ifade etmektedir: İcrayı sanat eden bütün tabipler, hastane baştabipleri, mektep, fabrika, imalâthane, hayır müesseseleri, ticarethane ve mağaza, otel, pansiyon han, hamam, hapisane sahip veya müstecirleri ve müdürleri, apartman kapıcıları bulundukları mahallede, köy ihtiyar heyetleri köylerinde zuhur eden ve eczacılar, diş tabipleri ve ebeler, hasta bakıcılar, ölü tabutlıyan ve yıkıyanlar sanatlarını icra sebebiyle muttali oldukları vakaları hemen alâkadar makamlara tebliğ ve ihbara mecburdurlar (mad. 61).

B. H.dan gerek fertlerin, gerekse cemiyetin sağlığını korumak maksadiyle kanunun tâyin ettiği müddet ve şartlar içinde aşılanmamak ve gereken tedbirlere riayet etmemek, çalışma hürriyetini kayıtlamakta ve bir kısım maddî müeyyidelerin tatbikini mucip olmaktadır. Bilhassa kanuni mühlet zarfında aşılandağını vesikalarla ispat etmiyenlerin devlet, belediye hizmetlerinde veya hususi ve umumi ticaret ve sanayi müessesesinde ve büyük çiftliklerde hizmet görmesi veya mekteplere kabulü menedilmiştir (mad. 94).

Cezai müeyyideler: B. H. dan korunmak maksadi le sıhhi tedbirlerin alınmasına karşı gelenler hakkında Türk Ceza Kanununun bazı hükümleri uygulanır, gerek şüphe üzerine ve gerekse B. H. vakasının müşahedesi neticesinde olsun ilgili resmî memur ve tabiplerin, vaka ile ilgili tetkikleri yapmasına veya tedbirleri almasına karşı koyanlar hakkında Ceza Kanununun 263. maddesi uygulanır.

Keza, hususi kanundan istifade eden şahıslarla Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince tesbit edilecek resmî müessesatın dışında, laboratuarlarında kolera, veba ve ruam mikropları kültürleri bulunduranlar hakkında 100 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası kesilir ve kültürleri imha edilir.

Ne şekilde tezahür ederse etsin B. H. dan frengi, belsoğukluğu ve yumuşak şankra müptelâ olanların, kendilerini tabibe tedavi ettirmeleri şarttır. Bu hastalıklarla malûl çocukları tedavi ettirmek, ana ve babaları veya bu gibi çocuklara bakan veya himaye eden kimselerle müesseseler için mecburidir. Şayet, bu kimseler kanuni olan bu mükellefiyetlerine riayet etmezlerse haklarında Türk Ceza Kanununun 526. maddesi hükümleri uygulanır (mad. 101, 102, 287).

BULAVA, XVII. yüzyılda Ukrayna hetmanlarına, hâkimiyet sembolü olarak, Lehistan kıralı veya Osmanlı sultanı tarafından verilen asâ. Uzunluğu 3/4 arşın olup bir ucunda topuz bulunurdu. Ukraynanın meşhur hetmanı Bohdan Chmielnicki (Rus. Ḫmelnitşkiy) Türk himayesini kabul ettiği sırada ona IV. Mehmet tarafından B. gönderilmişti. Bu B. kıymetli taşlarla süslenmiş çok kıymetli bir sanat eseri idi.

BULAVİN, 1707 yılında Don ırmağı boyunda Rusyaya karşı ayaklanan Kazakların başbuğu. B. idaresinde ilk önce Aydar ırmağı kıyısında başlıyan bu isyan hareketi, az bir zaman içinde bütün Don ve Terek Kazaklarını sardı. 1705 - 1706 yıllarında Evliya Sultan adlı bir başbuğ idaresi altında isyan eden Başkurtların büyük bir kısmı, Ruslar tarafından bastırıldıktan sonra, Kırım hanından ve Osmanlı devletinden yardım istemek üzere Terek ve Kuban boylarına gelmişler, Terek boyunda Ruslarla savaşmışlardı. İşte bu Başkurtlar da B. i desteklemişler ve Osmanlı devletinden yardım iştemişlerdi. Fakat Bab-ı Âli Rusya ile mevcut barış anlaşmasına riayet ederek B. e ve Başkurtlara yardım etmedi. B. isyanı I. Petro (Pëtr)nun muntazam ordulariyle bastırıldı.

BULAWAYO veya **BULUWAYO** [*bulīwayo*], Güney Afrikada. Güney Rhodesia'nın en büyük şehri ve Matabeleland bölümünün merkezi. Deniz seviyesinden yüksekliği 1355 m, nüfusu 52 723 (1946; 17 541 Avrupalı). Yüksek bir bozkırda. 1893 yılında kurulmuş, 1923 e kadar Güney Rhodesia'nın başşehri olarak kalmıştır. Çevresinde altın ve kömür alanları vardır. Geniş bir ziraat alanı içinde. demiryolu kavşağında kurulmuştur elverişli bir iskân merkezi olduğu için hızla gelişmiştir. Birçok resmî binalardan baska müzesi, kütüphanesi, kiliseleri, yüksek okulları, tiyatrosu ve hareketli bir sosyal hayatı vardır.

BULBİNE zambakgiller (Liliaceae) familyasından Afrikada 30 dan fazla türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkilerin gövdelerinin bir kısmı etlimsi ve toprak altındadır.

BULBOFİLLUM, (Bulbophyllum), salepgiller (Orchidaceae) familyasından, sıcak bölgelerde 1000 den fazla türü yetişen bir bitki cinsi. Üstbitgen bitki (épiphyte) olarak yaşıyan bu bitkilerin sürüngen bir gövdesi (rhizom) vardır ve çiçekler bu sürüngen gövde üzerindeki yalancı soğancıklardan çıkar. Çiçekler teker teker veya birkaçı bir yerde bulunur *Bulbophyllum barbigerum, B. cocoinum, B. Ericnonii, B. grandiflorum, B. Lobbii, B. platyrachis, B. suavissimum* gibi bazı türleri bol çiçekli salkım durumundaki güzel çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak serlerde, ağaç kabuğu saksıları üzerinde yetiştirilir.

BULBOKETE (Bulbochetae), yeşilsuyosunları (Chlorophyceae) ndan, ödogoniyase (Oedogoniaceae) familyasından 50 den fazla türü yetişen bir ilkel bitki cinsi.

BULBOKODİYUM (Bulbocodium), zambakgiller (Liliaceae) familyasından, Güney Avrupa ve Doğu memleketleri çayırlarında sadece bir türü (*Bulbocodium vernum*) yetişen bir bitki cinsi. Soğanlı bir bitki olan bu tür, ilkbaharda erkenden çiğdeme benziyen çiçekler açtığından, bazı yerlerde süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

BULBULCUS: bk. ÖKÜZ BALIKÇILI.

BULBUS (= Soğanilik), arka beyinin ilk bölümü (bk. ANATOMİ, Lev. 7, şek. 4 ve 5). Varol köprüsü ile omurilik arasındadır. Aşağısı omurga kanalı içinde, yukarı kısmı kafatası boşluğundadır. Sekiz gr ağırlığında, 3 cm boyunda, tabanı yukarda, dört yüzlü bir piramide benzer. Ön yüzünde orta bir oluk, oluğun yanlarında ise içinde beyin kabuğundan omuriliğe giden hareket ettirici ipliklerin geçtiği *piramit* isimli kabartı, piramitlerin dışında 10 - 12 iplik halinde *dilaltı büyük sinirin*in çıktığı diğer bir oluk vardır Yan yüzlerinin üst bölümünde bulunan kabartıya *soğanilik zeytini* denir. 9., 10 ve 11. kafa çiftleri sinirleri de B. tan çıkar. B un içinden oynatıcı ve duyurucu yollar geçer.

BULBUS FELCİ (Paralysie bulbaire), dili, yutağı (pharynx), gırtlağı, teneffüs ve kalb vazifelerini idare eden hayati fonksiyonlara ait sinir çekirdeklerinin merkezi olan bulbus (soğanilik)un had ve kronik iltihaplarına (polioencéphalite) bağlı ve en sonunda ölümle neticelenen bir felç. Dılde incelme ve hareket güçlüğü, bol salya akması, yutkunma güçlüğü, ses kısıklığı, nabız hızlanması ve nihayet güç nefes alma krizleri görülür.

BULBUS SCILLAE: bk. ADASOĞANI.

BULCA, Afyonkarahisarın Sincanlı nahiyesine bağlı bir köy. Nüfusu 520 (1950) dir. B., Afyon - Uşak demiryolu boyundaki Balmahmut istasyonunun 1 km güneyinde, Akarçayın kollarından Bacak deresi üzerindedir. Sincanlı kasabasına ve Afyonkarahisar şehrine şose ile bağlıdır. Çevresinde çayırlıklar ve zaman zaman su altında kalan çukur düzlükler vardır Ziraat yapılır, hayvan yetiştirilir. 9 km kuzeydoğusunda Ömerhamamı adlı bir kaplıca vardır.

BULCSU [*bulçu*], Bizans kaynaklarında *Bultzus*, eski Alm. *Pulszi* (ölm. 955), Macar başbuğu. Babası Kál'dır. B 947 950 sıralarında Bizansa gitmiş ve Hıristiyanlığı kabul etmişse de. yurduna dönünce tekrar pagan olmuştur. Macarlar için feci bir hezimetle biten Augsburg meydan savaşına (955) Macar komutanlarından biri sıfatiyle katılan B., Almanlara esir düşmüş ve Regensburg'ta asılmıştır.

BULDAN MADENSUYU, Denizlinin Buldan kasabası yakınındaki (2 km) maden suları Kasaba ile kaynak arasında bağlar ve ağaçlıklar vardır. Denizden yüksekliği 600 m dir Oligometalık gazlı maden sularından olan bu su, granitler arasında açılmış bir vadide. üç yerden kaynar. Soğuk olan bu sular şişelerle Buldana götürülür. Buraya yılda 1000 - 1500 kadar ziyaretçi gelir. Bu madensuyu hazım yolu rahatsızlıklarını iyileştirmektedir.

BULDOG (İng. Bulldog = boğa köpeği; 1835 te İngilterede kanunen yasak edilen boğa üzerine köpek saldırtma oyununda kullanıldığından), geniş ve kuvvetli alt ve üst çene kemikli, yassı burunlu kısa ve ağır bedenli bir cins köpek B. un alt çene kemiği öne doğru uzanmış olup hayvan ısırınca, üst çene kemiği ile mengene gibi sıkışır. B. un ağırlığı takriben 25 kilodur. Kırmızı ile kara benekli beyaz arası hemen her renkte olabilir. Çoban köpeği (samsun), teryer ve pug dog (kısa burunlu ufak köpek) un kaynaşmasından doğan bir cinstir. Söylendiği gibi sırtlandan türemiş değildir. B. un cesareti ve atılganlığı çoban köpeği ve teryerden gelir. Kısa sırtı da teryere benzer. Munisliği ise pug dog'dan gelir. B. çocuklar için iyi bir oyun arkadaşıdır. B. un şu cinsleri çok yetiştirilir: Boston teryeri, boxer (Alman B. u), bull - mastiff ve Fransız B. u. Fransız B. u 10 - 13 kilo ağırlığında olup, İngiliz B. undan daha biçimlidir. Burnu aynı derecede kısa olmakla beraber, çene kemikleri ile göğsü daha zarif ve kulakları diktir.

İngiliz Buldog'u

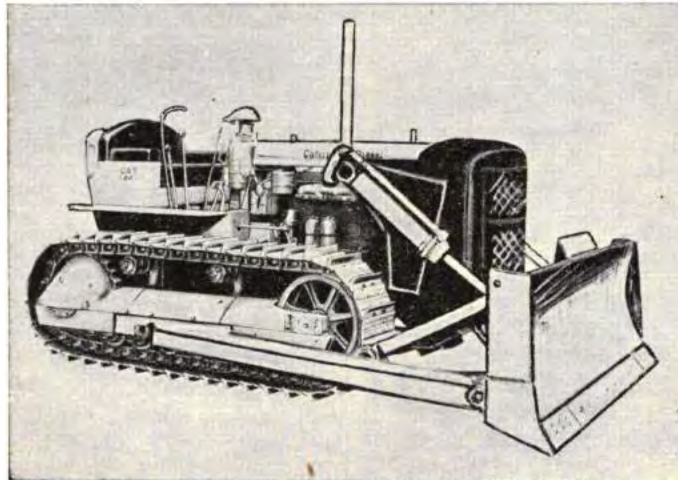
BULDOZER (İng. Bulldozer; *to bulldoze* = korkutarak zorlamak, *bull* = boğa, *to doze* = uyuşuk hale getirmek, sersemletmek), bir traktör önüne tesbit edilmiş kürek şeklinde büyük bir çelik levha (bıçak). Halk dilinde, levha ile üzerine tesbit edildiği traktörün hepsine birden B denir. B. bıçağı, bir tırtıl zincirli traktör üzerine monte edilir Traktörün şoförü bıçağın aşağıya yukarıya doğru hareketini makineli bir cihaz ile ayarlıyabilir.

Büyük B ler küçük ağaçları kesip geçebilir. B. ler ağaç kütüklerini yarabilir, araziye muayyen bir meyil verebilir.

B., İkinci Dünya Harbinde önemli bir rol oynamıştır. B. şoförleri birçok hallerde bıçakları yükseğe kaldırarak bunları kurşunlara karşı siper gibi kullanmışlar ve bu suretle traktörleri makineli tüfek yuvalarına sürmüşlerdir. B. ler, Pasifik adalarına geçirilmiş, ormanlık yerlerde yol açmak ve uçak alanları hazırlamak için kullanılmıştır. Harb esnasında B. bıçakları bazen tanklara da takılmıştır. Bu tanklarla düşman pilboks (pillbox = küçük istihkâm)larına hücum ederken, bıçak bir toprak duvarı meydana getirerek pilboksları gömerdi.

1942 de yüzlerce B. Amerikada Alaska Highway adı verilen yolu yapmıştır. 1928 de B. ler, Mıssısipı'nin taşmasına karşı set yapmak için kullanılmıştır. B. aynı zamanda federal toprak muhafaza projelerini tahakkuk ettirmek için de kullanılmıştır.

B., umumiyetle inşaatlarda kazma, itme, boşaltma, tesviye ve yayma gibi işlerde kullanılır. B. ler hareket esnasında bıçağın önünde biriken toprağın kazılması ve 80 - 100 metrelik mesafeye taşınmasında bilhassa çok işe yararlar. Bıçak, kullanma esnasında traktör eksenine dik değilse B. yerine engıldozer (angledozer. İng. *angle* = açı, zaviye) veya tiltdozer (tiltdozer; İng. *to tilt* = yana yatmak, eğilmek) terimleri kullanılır. Bk. EKSKAVATÖR.

BULDOZER

BULE (Yun. *bulē* = müzakere, karar, *buleuomai* = müzakere etmek, karar vermek), eski Yunan şehir devletlerinde idare meclisi. Kırallık devrinde kıralla asılzadeler meclisine yardımcılık eden B., bilhassa demokrasi devrinde büyük bir önem kazanmıştır. Çeşitli Yunan şehir devletlerindeki B. lerin durumu iyice bilinmemekle beraber, Atina B. si hakkında elimizde yeter malûmat vardır. Bu şehirde Solon (M. Ö. 600 sıralarında), asîller meclisi olan Areopagos (b. bk.) yanında, âzaları dört eski *phylē* (kabîle) arasından seçilen bir «dörtyüzler meclisi» kurmuştur. Bu meclise, kendi savaş teçhizatını bizzat temin edebilen her Atina vatandaşı âza olabilirdi. Kleisthenes, Atina anayasasını değiştirerek, bütün halkı 10 phyle'ye taksim etmiş ve her phyle'nin 50 şer âza ile temsil edildiği «beşyüzler meclisi»ni meydana getirmiştir (M. Ö. 507). 30 yaşını doldurmuş olan her Atina vatandaşı, resmî bir *dokimasia* (tahkikat) dan geçtikten sonra, bir sene için kura ile bu meclise seçilebilirdi. Ancak hiç kimse iki kere *buleutēs* (meclis âzası) olamadığı için, hemen her Atinalı hayatında bir kere meclis âzası olurdu. Perikles zamanından itibaren hemen her gün yapılan toplantılar için hakkı huzur ödenirdi. B. işlerinin idaresi, senenin onda biri müddetince, birer phyle'yi temsil eden 50 kişilik murahhas grupu (*prytaneia*)nun elinde idi. Bunlardan iş başına geçen başkan (*prytanis*)ın vazifesi sadece 1 gün, buna mukabil sekreter (*grammateus*)inki o grupun idare devresinin sonuna kadar sürerdi. Birçok komisyonlara ayrılan B., daha sonraki radikal demokrasi devrinde de hükümet vazifesini görürdü. Halk meclisinde verilen kararlar da ancak B. nın tasdikinden geçtikten sonra yürürlüğe girerdi.

BULEUS, Yunan mitolojisinde Herakles ile Thespis'in kızı Eleukeia'nın oğlu.

BULEUTERİON, eski Atinada meclis (bule) binası. Agora (büyük meydan) nın güney kısmında, Tholos veya Skias adlı dairevi binanın yakınında bulunuyordu (bk. ATİNA, Topografya: Agora ve yöresi). Bule'nin umumi toplantıları burada yapılırdı. B. un girişinde küçük bir ibadet yeri vardı. Toplantıya giden buleutes'ler (meclis âzaları), iyi telkinler vermeleri için, burada bulunan Zeus Bulaios ve Athene Bulaia'nın ağaçtan yapılmış heykelleri önünde dua ederlerdi. Asıl toplantı salonunda hatipler için bir kürsü (*bēma*),

âzalar için de sıralar vardı. Salonun bu kısmı, dinleyiciler, (*idiôtai*)e mahsus kısımdan bir tahta perde ile ayrılmıştı. Duvarlar Apollon'un, Demos'un ve başka meşhur adamların tasvirleriyle bezenmişti. Kararnameler ve toplantı zabıtları B. da muhafaza edilirdi. Buna mukabil devlet arşivi (*ta arkheia*) vazifesini gören bina, B değil, kuvvetli bir ihtimalle B. yakınındaki Metroon adlı bina idi.

BULEUTES, eski Atinada Bule (b. bk.) âzası. Lat. *senator* kelimesinin karşılığı olarak da kullanılmıştır.

BULEUTİKON, eski Yunan tiyatrolarında buleutes'lere (meclis âzalarına) mahsus şeref yerlerini içine alan kısım.

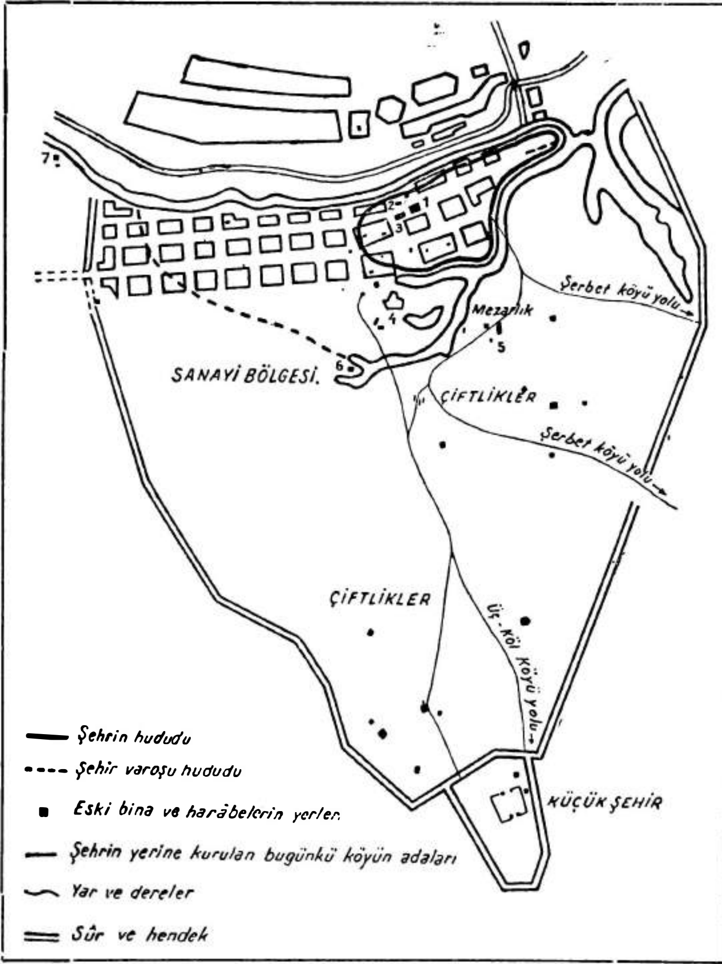
BULFINCH [*bulfinç*], **Charles** (1763 - 1844), Amerikalı mimar. Boston'da doğmuş aynı şehirde ölmüştür. 1785 - 1787 de Avrupayı gezmiş ve klâsik mimari hususunda R. Adam ile Th. Jefferson'un teorilerinin tesiri altında kalmıştır. 1791 de Boston Board of Selectmen (Seçilmiş adamlar meclisi) üyeliğine seçilmiş ve 1799 da bunun reisi olmuştur. Belediye reisliği demek olan bu memuriyette 19 yıl kalmıştır. Boston'da birçok bina yapmış ise de, bunların birçoğu sonradan yıktırılmıştır. 179‹ te yapılan Federal Street Theater (Yeni İngilterenin ilk tiyatrosu) bunlar arasındadır. Başlıca âbidevi eserleri durmaktadır. Bunlar Boston'daki State-House (1799), Harvard üniversitesinde University Hall binası (1815), Massachusetts Umumi Hastahanesi (1820) dir. 1818 - 1830 yıllarında B., Washington'da Capitol üzerinde çalışmış ve bunu bitirmiştir. Capitol'un kendisinin yaptığı kısım batıdaki ravak ile ona giden teras ve merdiven hâlâ mevcuttur. Bu eserde olduğu gibi Massachusetts State-House'da da, sonradan Birleşik Amerikanın bütün devlet kapitolları için kullanılan bir kompozisyon icadetmiştir. Bacon Hill üzerinde sütun şeklinde bir âbide (1789), Massachusetts devlet hapishanesi (1803), birtakım Massachusetts mahkemeleri ve Boston'daki Franklin Crescent evleri (1793) B. in eserleridir. Bu son bina, Robert Adam ve başkalarının İngilterede yaptıkları birbirine benzer evler silsilesinden ilham alınarak yapılmış, 16 evden mürekkep iğri bir bloktur. Mass'ın Lancaster şehrinde yaptığı First Church of Christ kilisesi (1816 - 1817), yaptığı birçok kiliselerin hâlâ mevcut olanlarından biri olup, B. in en mükemmel eserleri arasındadır. B. in eserleri Erken Amerika mimarisi katagorisine konur, fakat orijinal bir üslûp gösterir. Zarafetleri, verdikleri sükûnet ve teferruatın işlenişinde gösterilen incelik, onları Amerikanın ilk millî mimari devresinin en yüksek eserlerine katar.

BULGAKOV, Mihail Afanasieviç (1891 - 1940), Rus romancısı ve piyes yazarı. Hiciv hikâyeleri (*Dyavoliada* [Şeytanname], 1924), komediler *Bĕlaya gvardıya* (Beyaz muhafız alayı) adında uzun bir roman (1925) yazmıştır. Bu son eserde Kiev'de yaşıyan ve ihtilâlden nefret eden bir aile hoş bir şekilde tasvir olunur. Bu roman *Dni turbinıh* (Türbinler günü) adı ile sahneye konulmuş (1926) tur.

BULGAKOV, Sergey Nikolaeviç (1871 - 1927), Rus ilâhiyatçı ve filozofu. Livnı (Orel) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1906 da Moskova üniversitesinde iktisat okutmuş, 1907 de Duma meclisine girmiş, 1917 ihtilâlinden sonra Kırıma çekilmiş (1918), Marksizmi terk ederek idealist felsefeyi kabul etmiş, Rus mütefekkiri V. Solovëv'un tesiri altına girmiş, 1918 de papaz olmuş, Simferopol üniversitesinde felsefe okutmuş, 1923 te Rusyadan kovulmuş, 1925 te Paris Ortodoks İlâhiyat Enstitüsünde profesör olmuştur. Burada, kilise dogmatiğinde münakaşalara yol açan felsefi-teolojik nazariyelerini inkişaf ettirmiştir. N. Berdyaev (b. bk.) ile birlikte «Allahı arıyanlar»ın başlıca temsilcisidir. Bunlara göre *Sophia* (hikmet) hilkatin prototipi (ilkel örnek) dir. B., Allahın hikmeti, Doğudaki Hıristiyanlık, Ortodoks kilisesi, «felsefenin facia»sı gibi gibi konular hakkında yazmıştır. *Na piru bogov* (Allahların ziyafetinde) [1918] ile Fransızca olarak çıkan *Du verbe incarné* (Tecessüm etmiş kelâm) [1943] adlı eserleri bunlar arasındadır. Birçok eserleri Batı dillerine tercüme edilmiştir.

BULGANİN, Nikolay Aleksandroviç (doğ. 1895), Sovyet devlet adamı ve mareşali. Nijniy-Novgorod (şimdi: Gor'kiy) da doğmuştur. 1917 de Komünist (bolşevik) partisine girerek emniyet teşkilâtında vazife almış. 1927 de Moskova elektrik makineleri fabrikası müdürü 1931 - 1937 de Moskova Sovyeti, yani Moskova bedediyesi reisi olmuş, 1934 te de Komünist partisi Merkez Komitesine âza seçilmiştir. 1937 de Rus Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyetinin hükümet reisi, 1938 den 1941 e kadar da Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Şûrasının ikinci reisi (başvekil yardımcısı) ve Sovyet Devlet Bankasının müdürü olmuştur. Birinci Dünya Harbinde, 1941 - 1943 yıllarında Batı Cephesi Askerî Şurasında âza olarak bulunmuş, sonra aynı vazife ile Baltık ve Beyaz Rusya cephelerine nakledilmiştir. 1942 - 1944 yıllarında Mareşal Jukov'un ordusunda korgeneral rütbesiyle siyasî komiser olarak çalışmış, 1944 te Devlet Müdafaa Komitesine âza seçilmiş ve Müdafaa Komiserliği ikinci reisi olmuştur. 1947 de, mareşal rütbesiyle. Silâhlı Kuvvetler Vekilliğine ve Vekiller Heyeti ikinci reisliğine (başvekil yardımcısı) getirilmiştir. 1948 de Politbyuro âzalığına seçilmiş, Stalin'in ölümünden sonra, 1953 te, Müdafaa Vekilliğine geçmiş, 8 Şubat 1955 te de, istifa eden Malenkov'un yerine Vekiller Heyeti reisi (başvekil) olmuştur.

BULGAR veya BOLGAR (Rus. *Bolgar Velikiy* = Büyük Bolgar), X. - XVI. yüzyıl Volga B. larının başkenti. Yıkıntıları, Tatar Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyetinin Kuybışev bölgesinde, Kazan şehrinin 115 km güneyinde Volga'dan 6 km mesafede, Bolgarı köyünde bulunuyor. Şehir, çevresi 10 km olup 3,5 km² kaplamaktadır. Üç taraftan hendek ve meşeden bir duvar toprak tabya ile çevrilmiştir. Şehrin 50 000 kadar nüfusu olduğu tahmin edilmektedir. B. adına eski paralarda ilk olarak 976 da rastlıyoruz. B. hakkında ilk bilgiyi burayı 922 tarihinde ziyaret etmiş olan İbn Fadlân vermiştir. Daha o zamanlarda şehir, milletlerarası pazar yeri olarak tanınmıştı. B. ismi, şehre 1399 da verilmiştir. X. yüzyılın ortalarında, üstünlüğünü muhafaza etmek için, diğer bir büyük şehir olan Suvar (bk BULGAR'LAR)la mücadeleye girişmiş ve muzaffer olmuştur. Bastırılmış sikkeler de şehrin büyük ekonomik değerini gösteriyor. XII. yüzyılda feodal çekişmeler yüzünden şehir ehemmiyetini bir müddet kaybetmiştir. Moğol istilâsı bu inhitatı daha da derinleştirmiştir. XIII. yüzyılın 80 küsur senelerinde yeniden gelişmeğe başlıyan şehir, XIV. yüzyılda tekrar eski parlaklığını bulmuştur. Bügüne kadar muhafaza edilmiş olan mimari anıtlar bu devre aittir. Bu anıtlardan «Dörgen» camisi, «Sv. Nikolay kilisesi» (Tserkov Svyatogo Nikolaya), «Manastır bodrumu», «Han türbesi» adlarını taşıyan üç türbe v. b. zikredilmek-

BULGAR ŞEHRİNİN PLÂNI

tedir. «Kara saray» denen cami, Küçük minare, hamanlar, «Ak saray» ve «Kızıl saray» diğer anıtlardan daha iyi muhafaza edilmiştir. «Kara saray» camisinde yapılan kazılarda bulunan defineler arasındaki kıymetli eşya, XIV. yüzyıldaki yüksek kültürü göstermektedir. Sovyet arkeologları tarafından yapılan kazılarda eşyası, tesisatı, istihsal aletleriyle esnaf evleri; su yolları bulunan taş döşenmiş kaldırımlar, su taksimi için yapılan havuzlar meydana çıkarılmıştır.

BULGAR ŞEHRİ: Karasaray (XIV. yüzyıl)

B. şehri kazılarında bulunan büyük dökme kazanlar, çanak çömleği pişirmeğe mahsus sobalar da bulunmuştur. Şehrin batısında, o zamanlar mevcut olan Ermeni kolonisi toprağında XIV. yüzyıla ait «Yunan sarayı»nın yıkıntıları bulunuyor. Buradaki mezarlıkta yapılan kazılarda türlü hayat sahnelerini canlandıran nakışlar görülmüştür. B. da sikke basılırdı, bunların en eskileri X., yenileri XV. yüzyılın 20 küsur senelerine aittir. B., 1431 tarihinde Moskova prensi Kör Vasil (II. Vasiliy Tëmnıy) in askerleri tarafından yıkılmış, bundan sonra Volga havzasının merkezi Kazan şehri olmuştur. B. hakkındaki tetkikler I. Petro (Pëtr Velikiy) zamanında başlamıştır. Onun zamanında eski binalar takviye edilmiş, Bulgar mezar taşları toplanarak tetkik edilmiştir. 1938 den 1940 a kadar ve 1945 ten sonra, Moskova ve Kazan ilim ocakları tarafından, A. P. Smirnov'un idaresi altında B. de sistematik kazılar yapılmıştır.

BULGAR DİLİ (yerli dilde: *Bilgarski ezik*), Bulgaristanda, dağınık olarak da, Balkan yarımadasının Bulgarlarla meskûn olan bazı yerlerinde konuşulan bir İslâv dili. Bu dil, Sırpça - Hırvatça ve Slovence ile birlikte, İslâv dillerinin Güney kolunu meydana getirir (öbür kollar: 1. Doğu: Büyük Rusça [Velikorusskiy], Ukraynca veya Küçük Rusça [Malorusskiy], Beyaz Rusça [Bělorusskiy]. 2. Batı: a. Lehit bölüm: Polabca [ölü], Polca, Pomorenya dilleri [Kaşubca, Slovintsçe, Zaborca]; b Çehit bölüm: Wendce [veya Sorabca veya Lusatsça] Çekçe, Slovakça); bk. İSLÂV DİLLERİ, BATI İSLÂVCA, DOĞU İSLÂVCA, GÜNEY İSLÂVCA.

Adı ve yayılma sahası: «Bulgar» (yerli dilde Bãlgar, Bılgar/Fülgar; Eski Kilise-İslâvcası: Blĭgar, Sırp.-Hırv.: Bugar, Rus.: Bolgar, Pol.: Bułgar, Çek.: Bulhar) adı, Türkçe bir kökten türemiş, ve Hazar, Subar/Suwar, Kabar, Balkar adlarında da olduğu gibi, -ır/-ar ekiyle gelişmiş bir kelime olup, bazılarının zannettiği gibi «Volga [İdil] adamı» (İ. D. Şişmanov v. b.; Bulgar, Bolgar ∾ Volgar) veya «âsi» (Á. Vámbéry v. b) mânasına değil, «karışık, melez» mânasınadır (krş. Kök - Türk, Uygur, Hakanî, Koman, Çağatay *bulğa-* = karıştırmak, bulamak, *bulğan-* = karışmak, bulanmak, *bulğak* = karışıklık, bulak, *bulğaştur-* = birbiriyle karıştırmak bulaştırmak, Türkiye Türk. *bula*-mak, *bulan*-mak, *bulaştır*-mak; bu etimolojiyi ilk defa ortaya koyan W. Tomaschek: *Bulgaroi* maddesi [A. Pauly-G. Wissowa «Real - Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft» ta, cilt V, Stuttgart 1897, sütun 1040], bunu kabul edenler: Bulgarlardan V. N. Zlatarski: *İstoriya na Bilgarítě ot poyavata im v Evropa do osnovavane na Bilgarsko Tsarstvo na Balkanskiya poluostrov* [«Godişnik na Sofiyskiya Universitet» cilt X - XI, Sofya 1915, s. 15, not 5] ve *İstoriya na Bilgarskata Dirjava prěz Srědnitě Věkove*, cilt I, Sofya 1918, s. 37, not 7, St. Mladenov: *Ezika na Asparuhovite Bãlgari* [«Godişnik na Sofiyskiya Universitet», cilt XVII, Sofya 1921, s. 208 - 210] ve *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin - Leipzig 1929, s. 17, Macarlardan J. Németh: *La provenance du nom «bulgar»* [«Symbola Grammatica in honorem Ioannis Rozwadowski»

adlı kollektif eserde, cilt II, Kraków 1927, s. 217-222]). Bazılarına (V. F. Miller, J. Markwart, A. Zeki Velidi Togan v. b) göre Bulgar ve Balkar adları birbiriyle ilgilidir; bk. BALKAR TÜRKÇESİ.

Türklerin Batı veya Ogur (Çin. Ho-kut; yani Şaragur, Onogur, Kuturgur, Uturgur v. b: krş. r-z karşılaşmasiyle Türklerin Doğu veya Oğuz kolu) kolundan olan Bulgar Türklerinin Uturgur kabîlesi VII. yüzyıl başlarında Kuzey Kafkasyanın Kuban bölgesinde Onogur-Bulgarlarının hakanı olan Kowrat veya Kubrat'ın üçüncü oğlu İsperih veya Esperüh (İslâv Bulg Asparuh) ün idaresi altında 678-679 yılında Tuna'yı aşarak Moesia'ya ve sonradan Bulgaristan denilen arazive girmeden evvel, elde bulunan tarih vesikalara göre, V. yüzyıldan itibaren kuzey Kafkasyada ve Karadenizin kuzey sahillerinde, Batı Türkçesinin bir lehçesini konuşmuşlar; Oğuz kolundan olan Hunların imparatorluğu V. yüzyıl ortalarında dağılırken, Karadenizin kuzey sahillerinde Hun hâkimiyeti altına giren Bulgarlar bunlarla karışarak melezleşmiş (adları bundandır) ve İsperih'le birlikte Moesia'ya girdikten sonra da bir müddet karışık Bulgar Türkçesini (Batı Türkçesine bağlı: Bulgar Türkçesi I; Doğu Türkçesine bağlı: Bulgar Türkçesi II) konuşmuş ve bu dilden epey yadigâr bırakmışlardır. Bu mânadaki Bulgar dili için bk. BATI TÜRKÇE maddesinin Yayılış, ve Tuna Batı Türkçesi veya Bulgar Türkçesi bölümleri, oradaki bibliyografyaları ile beraber.

Bulgarların, Bulgar Türkçesini konuştukları halde İsperih'le birlikte Tunayı geçmeyip kuzeyde kalan kısmı, o zamanki Ukrayna'ya, Moldavia'ya ve Transylvania'ya dağılmış, ve zamanla ana dilini kaybetmiştir. Tunayı aşanlar, şimdi Bulgaristan denilen araziyi, kendilerini Slověn şeklinde adlandıran İslâvlarla meskûn bulmuşlardır; Slověn adı, şimdi Yugoslavyanın kuzeybatı kısmındaki Sloven halkına münhasır olmayıp, o devirde «İslâv» (Slav) mânasiyle bütün Balkan İslâvları (Moesia, Thrakia, Makedonia; Yun. Sklavēnia) ve umumiyetle İslâvlar için kullanılmıştır; bk. İSLÂV'LAR. Bu mânadaki Slověn'ler (bunlara bazen Slovenobulgar da denmiştir), Güney İslâvlarının bir kolunu teşkil ediyordu; bunlar VII. yüzyıl başlarında, kısmen Hellenleşmiş, kısmen de Romanlaşmış olan Thrak'ların oturduğu memlekete akın etmiş ve buralara «jęzık slověnsk» (Slověn [İslâv] dili) denilen dili yaymışlardır. Memlekete giren Bulgar Türkleri 678-679 da bu dille karşılaştılar ve iki yüz sene içerisinde kendi ana dillerini bırakarak İslâvlaştılar. Böyle olmakla beraber, buradaki İslâv dilinin henüz yazısı olmadığı için, ilk Bulgar hanları kendi kitabelerini Yunanca olarak yazdırmışlardır. Krum Han (hük. 802-814). Kuzeydoğu Bulgaristanın Madara denilen mevkiinde meydana getirdiği zafer anıtı (Bulg. Madarski konnik = Madara atlısı) nın etrafına Yunanca bir yazıt da kazdırmış, oğlu Omortag Han (hük. 814-831) da Tırnova yakınında aynı dilde bir yazıt bırakmıştır. Zamanla yazılır hale gelen Bulgaristan İslâvcası, göçmenler tarafından tamamiyle benimsenmiştir. Bugünkü B. D. işte, eski «jęzık slověnsk» in, İslâvlaşan Bulgar Türkleri tarafından konuşulan şeklidir.

Bu dil bugün Bulgaristandan başka, dağınık olarak, Batı Trakya'da, Makedonya'da, Dobruca'da, Valakya'da, Besarabya'da, Ukrayna'da, Banat'ta, göçmen olarak da Amerikada konuşulmaktadır; B. D nin oldukça toplu bir şekilde konuşulduğu Dobrucanın güney kısmı 1947 de Bulgaristana ilhak edilmiştir; Makedonyadaki durum için aşağıda, lehçeler kısmına bk. Bugün B. D. bütün dünyada 7 1/2 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır; bugünkü Bulgaristanda B. D. ni konuşanların sayısı 6 433 000 kadardır.

Devirleri ve hususiyetleri: B. D. nin tarihi, Eski (IX.-XI. yüzyıllar), Orta (XII.-XV. yüzyıllar) ve Yeni (XVI. yüzyıldan beri) olmak üzere üç devire ayrılır Bulgar Türkleri yerleştikleri yeni yurtlarında İslâvlaşmak üzere iken, Selânik (Yun. Thessalonikē, Bulg. Solun) Yunanlılarından Kyrillos (Bulg. Kiril, ölm. 869) ve Methodios (Bulg. Metodiy, ölm. 885) adında iki rahip kardeş 863 te İstanbul (Byzantion) dan Ortodoks misyoneri olarak Bulgaristana gelmiş, halk arasında Hıristiyanlığı yaymağa başlamış ve ertesi yıl Çar (Tsar') I. Boris (ölm. 907) e Ortodoksluğu kabul ettirmişlerdir. «Öğretmen» (Bulg. Uçitel') adı verilen bu kardeşler, o devrin Yunan alfabesi üzerine tertipledikleri İslâv alfabesiyle (bk. aşağıda yazı kısmı), «Kitab-ı Mukaddes» in bazı kısımlarını, yukarıda anılan Slověn dili (jęzık slověnsk) nin Selânik lehçesi (solunsko nareçie) ne çevirmişlerdir. O tarihten XI yüzyıl sonuna kadar devam eden bu dinî edebiyatın (bk. BULGAR EDEBİYATI) yanı başında, Çar Samuil'in 993 tarihli bir kitabesini de buluruz. Bu metinlerin diline bazıları Eski Bulgarca (Bulg. Starobălgarski, Alm Altbulgarisch) adını vermişler; başkaları, Kiril ve Metodiy kardeşler bir aralık Pannonia (Morava) da çalıştıkları için, bu dili Eski Pannonca (Altpannonisch) şeklinde adlandırmış daha başkaları da Slověn adına dayanarak Eski Slovence (Altslovenisch) ve Pannonca-Slovence (Pannonisch-Slovenisch) terimlerini kullanmışlardır. Bu tecrübelerden sonra bugün bu dil umumiyetle Eski Kilise İslâvcası (Bulg. Starotsĭ kovnoslavyanski, Alm. Altkirchenslavisch, İng. Old Slavonic. Fr. Vieux-Slave) adiyle tanınmaktadır. Bu dil, Ortodoks İslâv memleketlerine yayıldıktan sonra, onun işlenme tarzı memlekete göre değişerek üç şekil almıştır: 1. Bulgar Kilise İslâvcası (Bulgarisch-Kirchenslavisch) veya Orta Bulgarca (Bulg. Srědnobălgarski, Alm. Mittelbulgarisch), ki sadece bir kilise dili değil, aynı zamanda bir şansöliyelik (Tırnova Bulgar devleti) dili de olmuştur, 2. Sırp-Hırvat Kilise İslâvcası (Serbokroatisch-Kirchenslavisch), 3. Rus Kilise-İslâvcası (Russisch-Kirchenslavisch) Bu memleketlerin yerli dilleri Kilise-İslâvcası üzerine tesir yaparak bu dilde türlü değişiklikler meydana getirmiştir: meselâ «yer. arz» mânasına Bulg. Kl-İsl. *zemlya* (Yeni Bulg. *zemya*), Rus Kl-İsl. *zemlę* (Yeni Rus., Sırp. *zemlya*); «idiler» mânasına Bulg. Kl.-İsl *bě ha* (Yeni Bulg. *běha*, Sırp *behu*), Rus Kl.-İsl. *bęhu* (Yeni Rus *bili*); «ıstırap» mânasına Bulg. Kl.-İsl. *mąka* (Yeni Bulg *măka*, Sırp. *muka*) Rus Kl.-İsl. *muka* (Yeni Rus *muka*) Bk ESKİ KİLİSE-İSLÂVCASI. B. D. ancak Yeni Bulgarca (Bulg. Novobălgarski, Alm. Neubulgarisch) devrinde modern bir edebiyat dili olmağa başlamış ve XIX yüzyıl ortalarında bu mertebeye erişebilmiştir.

Fonetik: Eski olmakla beraber, Eski Bulgarca veya Eski Kilise-İslâvcası Ana İslâvca (Urslavisch) yı temsil etmez, sadece onun en eski bir âzası olarak Güney İslâv grupunda yer alır Bu kolda başlıca hususiyet olarak, palatal zasyonun mahdut oluşu ile konsonlar arası **or > ra*; **ol > la*; **er > rě*; ve **el > lě* değişimleri göze çarpar: meselâ «sakal» mânasına Eski ve Yeni Bulg. *brada*. Sırp. ve Slov. *brâda*, Hırv. *brāda*, fakat Rus (Doğu İsl) *boroda*, Pol. (Batı İsl.) *broda* Ana İsl **borda*; «kafa» mânasına Es. ve Yn. Bg. *glava*, Sırp., Slov. *glâva*, Hırv. *glāva*, fa-

kat Rus *golova*, Pol. *głowa* Ana İsl. **golva*; «kıyı» mânasına Es. ve Yn. Bg. *brĕg*, Sırp., Slov *brég*, Hırv. *brijeg*, fakat Rus *bereg*, Pol. *brzeg* Ana İsl **berg* «süt» mânasına Es. ve Yn. Bg. *mlĕko*, Sırp., Slov. *mléko* Hırv *mlijéko*, fakat Rus *moloko*, Lusats *mloko*, Ana İsl. **melko*. Bk. İSLÂV DİLLERİ.

Güney İslâv grupu içerisinde, Eski ve Yeni Bulgar dilleri birçok hususlarda öbür arkadaşlarından ayrıldıkları gibi, Doğu ve Batı gruplara karşı da özel bir durum alırlar. Meselâ. Ana İslâvcadaki *t′ (*ti) sesi, *tχ′ > *χt χ′ > *šts′ istihalesiyle Bulgar kolunda št′ şeklinde, *d′ (*di) sesi de *dź > *zdź > *ždž′ istihalesiyle žd′ şeklini almıştır (c = ts; č = bızdeki ç; š = bizdeki ş; ž = bizdeki j; χ = h′). Misal: «mum» ve «sınır» mânalarında Ana İsl. **svĕt′a* ve **med′a* Es. ve Yn. Bg. *svĕšta* ve *mežda*, Sırp. *svéća* ve *medja*, Hırv. *svijéća* ve *međa*, Slov. *svéča* ve *mèja*; Rus *svĕča* ve *meža*, Beyaz Rus. *svyača* ve *myaža*, Ukr. *svičа* ve *medža/meža*; Çek. *svíce* ve *meze*, Slovak. *svieca* ve *medza*. Lusats *svjeca* ve *mjeza/mjaza*, Pol. *świeca* ve *miedza*, Polab. *sv ĕca* ve *midza*.

Yine aynı Güney İslâv grupu içerisinde Bulgar kolunu Sırp.-Hırv.-Slov. kolundan ayıran daha birçok hususiyetler vardır, meselâ: Ana İslâvcadaki nazal ą vokalinin Eski Bulgarcada aynen ą kalmasına Yeni Bulgarcada da ı ile u arasında bulunan ă ya çevrilmesine karşılık Sırp.-Hırv.-Slov. kolunda u/o olmuştur «erkek» mânasına Ana İsl. ve Es. Bg *mąžŭ* (krş. Pol. *mąż*), Yn. Bg. *măž* fakat Sırp. *múž* Hırv. *mûž*, Slov. *mož*. Ana İslâvcadaki ĭ ve ŭ yarı vokallerin Eski Bulgarcada aynen kalmasına, Yeni Bulgarcada da e ve ŭ şekillerinde vokalleşmesine karşılık, bunlardan her ikisi de Sırp.-Hırv.-Slov. kolunda a olmuştur, meselâ «rüya» ve «gün» mânalarına Ana İsl. ve Es. Bg. *sŭnŭ* ve *dĭnĭ*, Yn. Bg. *săn* ve *den*, fakat Sırp. *sàn* ve *dân*, Hırv. *san* ve *dān*, Slov. *sân* ve *dàn*. Ana İslâvcadaki y (= aşağı yukarı bizdeki ı) sesi Eski Bulgarcada aynen muhafaza edilmiş, fakat Yeni Bulgarcada ve Sırp-Hırv.-Slov. kolunda i ye çevrilmiştir, «oğul» mânasına Ana İsl. ve Es. Bg. *synŭ*, fakat Yn. Bg. *sin*. Sırp., Slov. *sín*, Hırv. *sīn*, gibi. Bulgarcada iyi muhafaza edilen kelime içi l sesi, belli şartlar altında Sırp.-Hırv. (Slov. müstesna) kolunda düşer, meselâ «gözyaşı» mânasına Bulg. *sŭlza/sălza*, Slov. *suza* fakat Sırp. *sùza*, Hırv. *suza*; «kurt» mânasına Bulg, *vŭlk/vălk*, Slov. *volk*, fakat Sırp. *vûk*, Hırv *vūk* Kelime başı j (= bizdeki y) hususunda Eski Bulgarca ile Sırp.-Hırv.-Slov. kolu yer yer Yeni Bulgarcaya karşı birleşirler, meselâ «dil» ve «bir» mânalarında Ana İsl. ve Es. Bg. *językŭ* ve *jedinŭ*, Sırp. *jèzik* ve *jèdan*, Hırv. *jezik* ve *jedan*. Slov. *jézik* ve *èden*, fakat Yn. Bg. *ezik* ve *edin*; daha yukarıdaki misallerden de görüldüğü gibi, Sırp-Hırv.-Slov. kolu içerisinde Sloven dili birçok hususlarda Bulgarcaya yaklaşır. Daha başka fonetik farklar, ayrıca da morfolojik hususiyetler için bk. GÜNEY İSLÂVCA; Eski Bulgarca için ayrıca bk. ESKİ KİLİSE-İSLÂVCASI B. D., yer yer, vokaller yerine sonant seslere dayanan bazı İslâv dillerine karşılık, hecelerini vokallerle destekliyen bir dildir. meselâ «parmak» mânasına Çek., Sırp., Hırv., Sloven. *prst*, Yn. Bg *prăst*, Es. Bg. *prŭstŭ*, Ana İsl. **perstŭ*.

Bulgar kolundaki en önemli fonetik hâdiseler, Ana İslâvcanın boğuk yarım vokal değerindeki ĭ (palatal) ve ŭ (sert) sesleriyle nazal ǫ ve ę, palatal ĕ (= ie, ye) ve velar y (= bizdeki ı ya yakın) vokallerinin gelişmesi sahasın da vuku bulmuştur. Bunlardan ĭ ile ŭ, Es. Bg. da umumiyetle hafif ı (= ə; ĭ için palatal, ŭ için sert) değerini muhafaza etmekle beraber. yer yer birer tam vokal haline gelme temayülü başlamış (meselâ «toplamak» mânasına *bĭrati*, «toplarım» *berą*; «ne zaman» mânasına *kŭgda* ve *kogda*) ve Yn. Bg. ile lehçelerinde «birinci vokalızasyon» denilen ĭ > e ve ŭ > o değişimleri meydana gelmiştir, meselâ Es. Bg. *dĭnĭ* (= gün) > Yn. Bg. *deń*; Es. Bg. *dŭždĭ* (= yağmur) > Yn. Bg. *dăžd*, Orta Bulg. ve yeni lehçelerde *dožd*. Birinci vokalizasyonda o. e ye çevrilmiyen ĭ ile ŭ lar ŭ₂ > a (e > ı) oldular; buna da «ikinci vokalizasyon» denilmektedir (öbür İslâv dillerinde yalnız bir vokalizasyon vardır, meselâ Ana İsl. **dĭnĭ* > Rus. *deń* = gün), meselâ aynı *dŭždĭ* (= yağmur) kelimesinin bazı lehçelerdeki karşılığı olan *daš*; «dışarı» mânasına Es. ve Yn. Bg. *vŭnka* (Yn. Bg. okunuşu *vănka*), Orta Bg. *vonka*, yeni lehçelerde *vanka*; «yulaf» mânasına Yn. Bg. *oves*, Kuzeybatı lehçelerinde *otĭs*. Bugünkü B. D. nde eski ĭ başlı başına bir ses olmayıp, sadece kendinden evvel gelen konsonu palatalize eder: eski ŭ sesi ise kelime sonunda konsonları sertleştirmeğe yarar (şimdi imlâdan kaldırılmıştır), kelime içlerinde de ı (Yn. Bg. transkripsiyonumuzda: ă) değerindedir.

Ana İslâv. nın nazal ǫ (= õ) vokali Es. Bg. da ą (= ã) olmuştur; krş. Polcada ą ların õ okunuşu; Yn. Bg. da da, şimdi umumiyetle ĭ okunan ve yazıda ĭ sesine has olan harfle de gösterilen ă değerine geçmiştir, meselâ «yol» mânasına Ana İsl. **pǫtĭ*, Es. Bg. *pątĭ*. Yn Bg. *păt* (*pĭt* ok.); Bulgaristanın adı olarak hem *bălgariya* hem *bĭlgariya/bŭlgariya* (*bĭlgariya* ok.). Aynı şekılde nazal ę sesi de nazallik vasfını kaybederek Yn. Bg. da düz e (bazen de a) olmuştur, meselâ «dil» mânasına Es. Bg. *ję̨zykŭ* (krş. Pol. *język*, Rus. *jazyk* [*yazık*]), Yn. Bg. *ezik*, lehçelerde *jazik*; «hasat» mânasına Es. Bg. *žętva* Or. Bg. *žątva*, Yn. Bg. *žetva*, Doğu Bg. lehçesi *žĭtva*; «susamış» mânasına Es. Bg. *žędĭnŭ*, Or. Bg. *žądenŭ*, Yn. Bg. *žaden*, Doğu Bg. lhç. *žĭden*. Ana İsl. da bulunduğu tahmin edilen nazal ŭ (= ų, ı̨) sesi, Es. Bg. alfabesinde gösterilmemiştir. Orta Bulgarcada, ayrıca, «nazal değişimi» (Nasalwechsel) denilen hâdiseyi de görürüz meselâ: «dil» mânasına Es. Bg. *ję̨zykŭ*, Or. Bg. *ązykŭ* ve *ęzykŭ*; «çocuk» mânasına Es. Bg *čęto*, Or. Bg. *čąto*, Yn. Bg *čado* ve *čedo*; «ip, bağ» mânasına Es. Bg. *ǫže*, *ąže*. Or. Bg. *ąže* ve *ęže*, Yn. Bg. *văže*. Orta Bulg. da nazal olmıyan bazı vokaller de değişmiştir. meselâ «kum» mânasına Es. Bg. *pĕsŭkŭ*, Or. Bg. *pĕsokŭ*, Yn. Bg. *pĕsăk* (*pesăk* ok.). Eski Bulg. y sesi Yeni Bulg. da umumıyetle i, yer yer de ĭ olmuştur, meselâ «oğul» mânasına Es. Bg. *synŭ* Yn. Bg. *sin*, lehçelerde *sĭn*; «peynir» mânasına Es. Bg. *syrŭ*, Yn. Bg. *sirene*, lehç. *sĭrne*.

Ana İslâv da ie şeklinde tam bir diftong olmıyan ĕ sesinin istihalesi pek çeşitlidir. Eski Bulg. da ĕ, geniş bir sesti, ä (= Türk. açık e) ye yakındı ve kendinden evvel gelen konsonu palatalize (ea. ia) ederdi; meselâ, *Devol* nehrinin adı Yun. metinlere *Deabolis* ve *Diabolis* şekillerinde geçmiştir. Bu değer, B. D. nde ve bugünkü lehçelerde pek iyi muhafaza edilmemiş ve ĕ sesi, Sırpçada da olduğu gibi, düz e ye çevrilmiştir (Hırvat. ĕ > ije, e, i. je), meselâ «çağ» mânasına Es. Bg. *vĕkŭ*, Yn. Bg. *vĕk* (telâf., ve yeni imlâ: *vek*), Sırp. *vêk* (*vek* ok), Hırv. *vijek* (lehçelerde: *vek* *vık* *vjek*), Slov. *vêk*, Rus. *vĕk* (telâf. ve yeni imlâ: *vek*). Beyaz Rus. *vek*, Ukr. *vik*, Pol. *wiek*, Çek. *vĕk*. B. D. lehçelerinde bu ses nadir olarak a ya da çevrilir; meselâ. müennes olarak «beyaz» mânasına Es. Bg. *bĕla*, Yn. Bg. *bĕla* (telâf. ve yeni imlâ: *bela*), Kuzeydoğu Bg.

lhç *b'ala*: «yarıyor» mânasına Es. Bg. *tsěpiti*, Yn. Bg. *tsěpi* (telâf. ve yeni imlâ: *tsepi*), Batı Bg. lhç *tsapi*. Bu ě > a değişimine Polcada da raslanmaktadır, meselâ «yaz mevsimi» mânasına Es. Bg. *lěto*, Yn. Bg. *lěto* (telâf. ve yeni imlâ: *leto*), Sırp. *lëto*, Hırvat. *ljeto* (lehçelerde *leto*, *lito*, *lıjeto*), Slov. *léto* Rus. *lěto* (telâf. ve yeni imlâ: *leto*), Beyaz Rus. *leta*, Ukr. *lıto*, Çek. *léto*, fakat Pol. *lato*. Yukarıdaki misallerden de anlaşıldığı gibi, bugün B. D. nde raslanan e lerin bir kısmı aslî olup, öbürleri eski ę ve ě den değişmiştir.

Konsonlar, B. D. nde oldukça iyi muhafaza edilmiştir; Eski Bulg. da mevcut olup alfabede de hususi bir işareti bulunan dz sesi, Yeni Bulg. da z olmuştur; meselâ «prens» mânasına Es. Bg. *kŭnędzĭ*, Yn. Bg. *knyaz*, «menfaat» mânasına Es. Bg. *polĭdza*, Yn. Bg. *polza*. Bu dz sesi bugün bazı lehçelerde görülmektedir, meselâ «mesut» mânasına Es. Bg. *bladzě*, Yn. Bg. *blazě*, lehçelerde *bladze*, «yıdlız» mânasına Es. ve Yn. Bg. *zvězda*, lehçelerde *dzvezda*. Ana İslâv. da bulunduğu halde Eski Bulg. ya geçmiyen dž (= bizdeki c) sesine, ž (= bizdeki j) den bozma olarak, bazı lehçelerde raslanmaktadır, meselâ «dudak» ve «demir» mânalarına Yn. Bg. *žuna* ve *železo*, lehçelerde *žuna* ve *dželezo* (*cuna* ve *celezo* ok.). Bulgarcada bulunan h (χ), š (= bizdeki ş), ž (= bizdeki j) ile ts, č (= bizdeki ç) sesleri, Ana İslâv. da mevcut sızıcı ve affrike konsonlardır. B. D. nde vurgu sabit olmayıp yerini değiştirebilir.

Morfoloji ve sintaks: Es. Bg. da gramatikal cinse (müzekker, müennes ve nötr) ve sayıya (müfret, tesniye, cemi) göre, 7 halli (nom., gen., dat., akk., inst., lok. ve vok.) sintetik bir isim çekimi sistemi vardı; meselâ, «kadın» mânasına müf mns. *žena* gen *ženy*, dat. *ženě*, akk. *ženą*, inst. *ženoją* lok. *ženě*, vok *ženo*, cemi nom. *ženy* v. b Orta Bulg. da bazı çekim halleri şekil bakımından birbiriyle birleşmişler, umumiyetle bütün sistem basitleşmiş, ve yazıda hakikî telâffuz değil, sadece ananevi şekil muhafaza edilmiştir. Bu imlâ ve telâffuz tereddüdü en çok Orta Bulg. halk dilinde yazılmış olup Yeni Bulg. ya bir geçiş teşkil eden «Troyanska prıča» (Troyan şehadeti) denilen eserde görülmektedir. Yn. Bg da isim çekimi sistemi büsbütün yıkılmış, yalnız bir «umumi hal» (casus generalis) kalmış, tesniye bir iki iz bırakmış (Yn. Bg. *răka* = el, *rătsě* = eller; *oko* = göz. *očı* = gözler, v. b.), ve cemi nom. müstesna (kısmen de vokatifler), bütün öbür haller, öne konan edatların yardımiyle analitik bir şekilde teşkil edilmeğe başlamıştır; meselâ, «kadının» ve «kadına» mânasına, yani harfi tarifli gen. ve dat. olarak *na ženata*, cemi *na ženıtě* (Es. Bg. müf. *ženy*, *ženě*, cemi *ženŭ*, *ženamŭ*), «kadınla» mânasına *s ženata*, cemi *s ženitě* (Es. Bg *ženoją*, cemi *ženami*); Es. Bg. da bulunmıyan ablatif dahi Yn. Bg da edatla yapılabilmektedir (*ot ženata*, cemi *ot ženıtě*). Eski sintetik çekim şimdi kısmen zamirlerde muhafaza edilmiştir, meselâ müzekker «kim» mânasına *koy*, dat *komu*, akk. *kogo*; bunlardan *komu*, şimdi arkaik sayılmakta ve *na kogo* analitik şekil tercih edilmektedir (krş. Es. Bg «kim» *kŭto*, gen. *kogo*, dat. *komu*, akk. *kogo*, inst. *tsěmĭ* lok. *komĭ*). Yn. Bg. da, Rumen ve Arnavut dillerinde de olduğu gibi, bazı Balkan dillerinin bir müşterek vasfı olarak (bk. BALKAN DİLLERİ), ismin sonuna bitişen bir harfı tarif vardır, ki gramatıkal cinse göre üç çeşittir: müz -ĭt. mns. -ta, nötr -to, cemi umumiyetle -tě, -ta, meselâ *gradĭt* (şehir, cemi *gradovetě*), *ženata* (kadın. cemi *ženitě*), *seloto* (köy, cemi *selata*). Es. Bg. da harfı tarif yoksa da, sona bitişen -t unsurunun izlerine raslanmıştır, meselâ «şu esir» mânasına bitişik olarak yazılmış *rabotŭ* = *rabŭ tŭ* (*rabŭ* = esir, *tŭ* = şu; krş. Yun. *o doulos ekeinos*). Sıfatlar cins ve sayı bakımından isimle ayarlanır. meselâ «yeni» mânasına müz. *nov*, harfı tarifle *no-ĭt*, mns. *nova*, *novata*, nötr *novo*, *novoto* cemi *novi*, *novıtě* (Es. Bg. *novŭ*, *nova*, *novo*, belirli olarak müz. *novŭjĭ/novyjĭ*. mns. *novaja*, nötr. *novoje*, cemi *novyję*); krş. *novata kniga* = yeni kitap, *knigata e nova* = kitap yenidir. Sıfatların üstünlük dereceleri şimdi analitik olarak *po* ve *nay* edatlariyle yapılır, meselâ *nov*, *po-nov*, *nay-nov* (= yeni, daha yeni, en yeni; Es. Bg. *novŭ*. *novějıs*, *najĭ-novějĭ*). Yn. Bg. da şahıs zamirleri şöyledir: müf. 1. *az*, 2. *ti*, 3. *toy* (müz.), *tya* (mns.), *toy* (nötr), cemi *nie*. *vie*, *tě*; bunlar da çekime tâbidir, meselâ *az* (ben), *mene* (bana; kısası *mi*), *mene* (beni; kısası *me*), v. b. Mülkiyet zamirleri de cinse göre değişir, meselâ «benim» mânasına müz. *moy*, mns. *moya*, nötr. *moe* (harfı tarifle birlikte: *moyat*. *moyata*, *moeto*). Fiilde, Yn. Bg., Balkanlarda Yeni Yunanca ve Arnavutçada da olduğu gibi, eski infinitif şeklini kaybetmiştir; bunun yerine *da* edatı ile indikatif kullanılır, meselâ *da vidam* (= görmek; Es. Bg. inf. *viděti*), *da sedya* (= oturmak; Es. Bg. inf. *sěstı*). Fiilde olduğu gibi, B. D., sintaks bakımından da epey değişiklik geçirmiştir. En çok göze çarpan hâdise, şimdi cümlede şahıs zamirlerinin hem uzun hem kısa akk. ve dat şekillerinin birbirini takviye ederek bir arada kullanılmasıdır, meselâ «annem bana vermiyor» mânasına *mene me mama ne dava* (*mene* ve *me* = bana). Es. Bg. da mevcut olan Hind-Avrupa kalıplarına göre dativus absolutus, accusativus cum infınito, v. b. şekilleri ihtiva eden nominal cümleler, Yn. Bg. ya geçmemiştir. Yn. Bg. da cümle, altasıralı (tetabulu, hypotactique) tümcelerden daha ziyade, yanasıralı (tertipli, paratactique) tümcelerle kurulur.

Kelime hazinesi: Es. Bg. kelime hazinesi oldukça iyi muhafaza edilmiştir. Böyle olmakla beraber, birçok kelimeler kaybolmuş, bazıları arkaikleşmiş veya değer değiştirmiş, ve yeni kaynaklardan, hele Türkçeden B. D. ne birçok unsurlar katılmıştır. Meselâ «açmak» mânasına Es. Bg. *vrěsti* yerine bugün *da otvaryam*, «bilmek» mânasına *vědědi* yerine de *da znaya* kullanılmaktadır; *zna-* kökü Es. Bg. da da vardı ve *znati* «bilmek» demekti, buna karşılık *vět-/věd-* kökü Yn. Bg. da artık fiil olarak kullanılmayıp, ondan isim yapılmaktadır, *vědenie* = bilgi, gibi. Yine, meselâ «nereye gidiyorsun?» sualinin Es. Bg. şekli *kamo grędeši?* iken, şimdi *kădě* (veya *gdě*) *otivaš?* şeklini almıştır. Bugünkü kelime hazinesinde lehçelere göre değişen unsurlar da vardır; meselâ bir kelime coğrafyasına göre, «ördek» için şunlar kullanılmaktadır: Edebî Bulg *patitsa*. halk dilinde *patka*, Vidin *plofka* Köstendil *ša ka* Berkovitsa *biba*, başka lehçelerde *yurdečka* (< Türk. *ördek*).

Alıntı Türk asıllı kelimeler iki tabakaya ayrılır: eski Bulgar Türkçesinden kalma bazı kelimeler, ve Osmanlı devrinde girenler. Aynı kelimenin her iki tabakadan da alındığı olmuştur, meselâ «bacanak» mânasına Bulg. Türk. *pašenog* ve Osm. > Bulg. *badjanak* (*bacanak*). Eski alıntıların listesi için bk. BATI TÜRKÇE maddesinin Tuna Batı Türkçesi kısmı. Bugün *yatak*, *döşek* (*dyušek*, cemi *dyušetsi*) ten *tavana* ve *dükkân* (*dyukan*) a kadar, günlük hayatta kullanılan birçok Türkçe kelimeler B. D. nde hâlâ kullanılmaktadır; bu arada -ci, -li, -lik eklerimiz de vardır, *furnadjiya* (fırıncı, ekmekçi; Bulg. «ekmekçi» = *hlěbar*). Halk dilinde Türkçe fiil temalarına birer Bulgarca

ek getirmek suretiyle yapılan infinitifler de mevcuttur, «beğenmek» mânasına *begendisvam* gibi. Bu arada, Türkçe yolu ile B. D. ne girerek asıl Bulgarca karşılığını gölgede bırakan Farsça kelimelere de raslanmaktadır, meselâ «güzel» mânasına *hubav* (< Türk. < Fars. *hub*; Bulg. karşılığı *krasen*).

B. D., Yunancadan birçok din, kültür ve ticaret kelimeleri de almıştır, meselâ *tetradka* (defter), *hartiya* (kâğıt), *moliv* (kurşun kalem), *episkop* (piskopos), *evtin* (ucuz), v. b. Rumenceden ve Arnavutçadan B. D. ne geçen az sayıda kelimeler de vardır. B. D. nden komşu dillere geçen kelimelere misal olarak «bitirmek» mânasına Rumen. *săvîrşi* (< Bulg. *svrîšvam*), «elbise aksamı» mânasına Yeni Yun. *rukha*, *rukhika* (< Es. Bg. *rubo*) «mahmuz» mânasına Arnavut. *osten* (< Es. Bg. *ostę*, Yn. Bg. *osten*) zikredilebilir. Eski Bulgarca devrinde Macarcaya geçen bazı kelimeler de olmuştur. Bize, adiyle beraber gelen bazı Bulgar mahsullerine de raslanmaktadır, *çuşka* (biber) gibi.

Lehçeler: Lehçe bakımından bugünkü Bulgaristan, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölünür. Aradaki sınır, kuzeyde Niğbolu (Nikopol) dan başlar ve güneybatıya sarkarak Petriç'in doğusunda memleketin güney sınırına varır. Memleketin büyük kısmı Doğu Bulgarca sahasındadır. Bugünkü edebî Bulgarca Sofya lehçesi üzerine değil, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ediblerden Petro Slaveykov tarafından Tırnova (Doğu Bulg. nın merkezi) lehçesi üzerine kurulmuştur. Bu lehçenin başlıca üç alt-bölümü vardır: en arkaik karakter taşıyan Güneydoğu lehçesi (Tatar-Pazarcık-Çırpan-Karapça-Burgaz hattının güneyi-Rodop lehçesi sahası hariç), ki eski ě sesini muhafaza etmiştir. Daha geniş bir saha işgal eden Kuzeydoğu daha az arkaik ve ě hususunda mütereddittir; meselâ «yaz mevsimi» mânasına Güneydoğu ve Kuzeydoğu *l'ato* (Batı: *leto*, klâsik *lěto*), fakat «yazlık» mânasına Güneydoğu *l'aten* (*liaten*), Kuzeydoğu ve Batı *leten*. Doğu Bulg. nın üçüncü alt-bölümü güneybatıda Orta Rodoplar (Stanimaka'nın batısından çevreleyin güneye doğru inerek) lehçesidir, ki eski ą (Yn. Bg. ă) ları açık o ya çevirir, «içeri» mânasına *vătrě* yerine *votre*, gibi. Batı Bulg. nın büyük alt-bölümleri yoktur; ě sesi umumiyetle düz e ye çevrilir. Yalnız, Bulgarca ile Sırpça arasında Kuzeybatı Bulg. sı bir geçiş teşkil eder (Rakovitsa'nın batısında güneyde Ribaritsi'nin doğusuna kadar); bu bölgede a sesi çok kere u ya çevrilir, «kadını» mânasına *ženata* yerine *ženutu*, gibi. Doğu ile Batı arasında Orta Rodoplar lehçesi bir geçiştir.

Makedonya lehçeleri, Bulgarca ile Sırpça arasında yer alır, meselâ «ben» = Bulg. *az*, Sırp. *ya*, Maked. *yaz*; «bugün» = Bg. *dneś*, Sp. *danas*, Mk *denes*; «uyku» = Bg. *sĭn*, Sp. *san*, Mk. *son*; «karanlık» = Bg. *tĭmno*, Sp. *tamno*, Mk. *temno*; «verdiler» = Bg. *dadoha*, Sp. *dadoše*, Mk. *dadoe*; «görürüm» = Bg. *viždam*, Sp. *vidim* Mk. *vidam*; «güneş» = Bg. *slĭntse*, Sp. *suntse* Mk. *sontse/sluntse*. Eskiden Makedonya «lehçesi» denilen bu dil, şimdi Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyetini teşkil eden 6 cumhuriyetten biri olan Makedonya'nın resmî dilidir ve Orta Makedonya lehçeleri üzerinde kurulmuştur; bk. MAKEDONYA İSLÂVCASI.

Yazı: IX. yüzyılın ilk yarısında Bulgarlar (Bulgar Türkleri) Yunan harflerini kullanmışlardır (Madara kitabesi, Tırnova kitabesi). Eski Bulgarca önce Glagolit (glagolitsa), sonra Kirilik (kirilitsa) alfabeleriyle yazılmıştır. Her ikisi de Bizans menşeli olan bu yazıların ilkini 863 sıralarında Selânikli rahip Kyrillos ile Methodios kardeşler İstanbulda Bizans minüskül yazısı üzerinden tertiplemişlerdir. İkincisini de, Kiril'in talebelerinden Kliment Ohri civarında Bizans unkial yazısını örnek alarak meydana getirmiştir. Her ikisi için bk. ALFABE yayılış ve örnekler levhası II; ayrıca bk. GLAGOL TSA, KİRİLİTSA. Bugünkü Bulg. alfabesi Kirilik yazının istilize edilmiş bir şeklidir. Bulgarcanın imlâsı İkinci Dünya Harbinden sonra fonetik esaslara göre ıslah edilmiştir (değerini kaybetmiş olan ě nin kaldırılması, sonda okunmıyan ĭ [eski ü] nın kullanılmaması, v. b.).

Gramerler ve Sözlükler: Halil Ali Yaver: *Bulgarca Tahsil* İst. 1905 (eskiden İstanbulda Mekteb-i Mülkiye'de, Mercan İdadisinde, Edirnede v. b. Bulgarca öğretilirdi). B. Tsonev: *İstoriya na bîlgarskiy ezik* 2 cilt 1919-1934. S. Mladenov: *Geschichte der bulgarischen Sprache*, 1929. W. Vondrák: *Altkirchenslavische Grammatik*, 2. bas. 1913. A. Leskien: *Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*. 3. bas. 1919. L. Miletič: *Starobîlgarska gramatika*, 1912. S. Mladenov ve İ. G. Bakalov: *Kratka gramatika na tsîrkovnoslavianskiya ezik*, 1924. P. Diels: *Altkirchenslavische Grammatik*, 2 cilt, 1932 - 1934. A. Vaillant: *Manuel du vieux-slave*, 1948. G. Weigand: *Bulgarische Grammatik*, 2. bas. 1917. D. Gawrijsky: *Bulgarische Konversations-Grammatik*, 2. bas. 1923. L Beaulieux: *Grammaire de la langue bulgare*, 1933. G. Nurigian: *Grammatica bulgara*, 1929. S. Mladenov ve S. P. Vasilev: *Gramatika na bîlgarskiya ezik* 1939. A. Teodorov-Balan: *Nova bîlgarska gramatika za vsyakogo*, I. 1954. L. Miletič: *Das Ostbulgarische*. 1903. Bîlgarska Akademiya na Naukite: *Bîlgarska Ezik* (dergi, 1950 den itibaren) ve *İzvestiya na İnstituta za Bîlgarski Ezik* (dergi, 1952 den itibaren). N. Gerov: *Rěčnik na blîgarskiy yazik*, 5 cilt 1895-1904, T. Pančev tarafından ilâve cildi 1908. S. Mladenov ve A. Teodorov-Balan: *Bîlgarski tălkoven rěčnik*, I. 1930-1935 S. Romanski ve akademi arkadaşları: *Rečnik na sîvremenniya bîlgarska knižoven ezik* (1954 ten itibaren). I. A. Miladinov: *Bulgarisch-deutsches Handwörterbuch*, 2. bas. 1920; aynı yazar *Neues deutsch bulgarisches Taschenwörterbuch*, 1915. N. Marcoff: *Dictionnaire de poche bulgare-français et français-bulgare*, 2 cilt, 2. bas. 1929. S. Romanski'nin idaresinde N Vançev. G. Gîlîbov G. Klasov, T Popov ve V. Şanov tarafından: *Tursko-bîlgarski reçnik*, 1952.

BULGAR EDEBİYATI, IX. yüzyılın ikinci yarısından bugüne kadar Bulgar diliyle meydana gelen edebiyat. B. E. başlıca iki büyük bölüme ayrılır: 1. Menşelerden Bulgar rönesansının başladığı XVIII. yüzyılın ortasına kadar, 2. 1762 den zamanımıza kadar.

XVIII. yüzyıla kadar: I. Bu bölüm dinî bir karakter gösterir. Başlıca Bizans tesiri altında gelişmiştir. Sayıca zengin, fakat değer bakımından fakirdir. Üç devre ayrılır:

1. *İlk Bulgar Krallığı devri* (IX.-XII. yüzyıllar): Kiril (ölm. 869) ve Metodiy (ölm 885) adında Selânikli iki rahip kardeş, 863 te «Kitab ı Mukaddes»in bazı parçalarını (İnciller, Resuller ve Mezamir) ve bazı dua ve ilâhileri, Eski Bulgarca veya Eski Kilise İslâvcası denilen dile (bk. BULGAR DİLİ) çevirmişlerdir. Büyük bir kısmı Yunancadan tercüme olmak üzere, gerek bu kardeşlerin, gerek başka din adamlarının meydana getirdiği edebiyat umumiyetle el yazmaları halinde muhafaza edilmektedir (1. Glagolitsa alfabesiyle: Codex Zographensis, Codex Marianus, Codex Assemanianus, Glagolita Clozianus, Psalterium Sina-

iticum, Euchologium Sinaiticum, Kiev yazması. 2. Kiriliţsa alfabesiyle: Savina Kniga, Codex Suprasliensis. Hilendar yazması, Undolski yazması, Makedonya kiril tsa yazması, v. b.). Kiril ve Metodiy'nin talebelerinden Kliment (ölm. 916) ile Naum (ölm. 910) başlıca Ohri civarında edebî faaliyette bulunmuşlar, ayrıca Kliment hocalarının biyografyasını yazmıştır. Piskopos (Episkop) Konstantin'in *Pouçi telno Evangelie* (Öğretici İncil) de geçen *Azbuçra molitva* (Alfabetik dua) adlı yazısı, Eski Bulgarcada ilk şiir denemesini teşkil eder. Çar Boris'in oğlu Simeon (ölm 927) zamanında, dine ve çeşitli konulara ait yazıları içine alan iki *Sbornitsi* (Derlemeler) meydana getirilmiş, Ekzarh İvan felsefî-teolojik yazılar toplamış ve tercümeler yapmış, «Siyah gömlekli» (Çernorizets) Hrabîr millî yazıyı ve edebiyatı müdafaa eden yazılar yazmış. papaz (Prezviter) Kozma vaızlar yazarak Çar Petîr devrinde Bogomillık (b. bk.)e karşı mücadele etmiştir. Papaz Grigoriy de bu devrin yazarları arasındadır

2. *İkinci Bulgar Krallığı devri* (XII.-XIV. yüzyıllar): Bu devrin eserleri Orta Bulgarca ile yazılmıştır. Bunlar da başlıca dinî bir karakter gösterir.

Anonim eserler (başlıca vakayinameler ve apokrifler), kıralların yazdırdığı kitaplar (Çar Boril'in, kilise konularını ihtiva eden *Sinod.ki*, 1211, v. b.) ve XIV. yüzyılda Patrik Evtimiy ile talebelerinin eserleri bunların arasındadır.

3. *Türk hâkimiyeti devri* (XIV.-XVIII. yüzyıllar): Bu devrin eserleri Yeni Bulgarca ile yazılmıştır. «Tırnova okulu» nun kurucusu Teodosiy (ölm. 136?) adında bir keşiş olup Bulgaristanın Türkler tarafından fethi sırasında B. E. nın hâkimi de, Tırnova Patriki Evtimiy (1320-1402) dir. Grigoriy Tsamblak (1364-1450) ın bugün ancak 25 kadar eseri bilinmektedir. Hemen hepsi yortu günlerine mahsus vaızlardır. *Pohvalno slovo za Evtimiya* (Evtimiy övgüsü)da Türklerin Tırnovayı nasıl aldığını edebî bir dille anlatır. Kostenets'li Filozof Konstantin'in en mühim eseri *Jitie na despota Stefana* (Despot Stefan'ın hayatı) adını taşır. Despotun ölümünden sonra yazılan bu eser alelâde bir biyografya olmayıp XIV. yüzyıl Türk tarihiyle ilgili bilgileri de havi geniş bir Sırp tarihidir. Despotun hayatı münasebetiyle Türk tarihini ele alan müellif, Sultan Orhan zamanından Fatih Sultan Mehmet zamanına kadar olan tarihimizi anlatmaktadır. Gramerci Vladislav'ın da Türklerle ilgili eserleri vardır. Eserlerinden birinde Türklerin Rumeliyi fethinden 1470 e kadar olan tarihi, Rila manastırını ve İvan Rilski'nin hayatı anlatılır.

XVIII. yüzyıldan itibaren *Damaskin* denilen mecmualara raslanır. Bunlarda türlü fıkralar, hal tercümeleri, güzel sözler, tarihî vakalar bulunmaktadır. Bugün Damaskin edebiyatından kalan örnekler, otuzu geçmez. Canlı bir dille yazılan bu kitaplar, evlerde okunurdu. Bunların bazısı Fatihin İstanbulu fethi gibi cihanşümul bir olayı hikâye eder.

II. **1762 den zamanımıza kadar:** Bu bölüm dünyevi konuları işliyen eserleri ihtiva ettiği için lâyik bir karakter taşır. Başlıca iki devre ayrılır:

1. *Millî rönesans devri* (1762-1878): Bu devir yine Türk hâkimiyeti altında geçtiğinden siyasi bakımdan bir öncekinin devamıdır. Fakat Aynaroz'daki Hilendar manastırında Rus tesiri ile yetişen Paisiy (Otets Paisiy: 1722-?) adlı bir papazın *İstoriya slavenobolgarskaya* (İslâv-Bulgar tarihi, 1762) adlı kitabın tesiriyle Bulgaristanda millî bir rönesans hareketi başladığından bu devri, kültür ve edebiyat bakımından öncekinden ayırmak gerektir. Aynaroz'daki Zograf manastırı da B. E. nda önemli bir rol oynamıştır.

Daha çok Vraçalı Sofroniy adı ile tanınan Piskopos Vladislavov (1739-1813) Bulgar rönesansı fikrinin elebaşılarından biridir. Bu eserlerde eski Damaskin edebiyatının tesirleri görülür. En mühim eseri, *Jitie i stradaniya greşnago Sofroniya* (Günahkâr Sofroniy'nin hayatı ve ıstırapları) dır. Bu kitapta, Osman Pazvantoğlu isyanı da anlatılmaktadır.

Viyana, Budapeşte, Belgrad, İbrail, İstanbul gibi şehirlerde basılan yeni kitaplar ve gazetelerin bol bol okunuşu, millî propagandaya yardım etmiştir. Bu sahada çalışanlardan Dr. Petîr Beron denilen Petîr Hacıberoviç (1795-1871) çıkardığı resimli *Ribniya bukvar* (Balıklı alfabe, 1824) da çocuklara din ve tabiat bilgisi dersleri verir, hikâye ve masallar anlatır, aritmetik ve geometri öğretir. Az sonra Bulgar kilisesinin istiklâli için mücadeleye atılan keşiş (Neofit) Bozveli (1785-1848) nin *Slavyanobolgarskoe dětovodstvo* (İslâv-Bulgar pedagojisi), *Mati Bolgariya* (Anne Bulgaristan). *Prosteşteniy evropeets* (Münevver Avrupalı) v. b. gibi bazısı telif, bazısı tercüme olan eserlerine raslanır. Diyalog tarzındaki bu eserler, her şeyden önce okullara, öğretmenlere hitabeder ve bunlarda zamanın heyecanı görülür. Rila manastırının keşişi Neofit Rılski (1793-1881) de edebî dil ile meşgul olmuştur. En mühim eseri *Bolgarska gramatika* (Bulgar grameri 1835) dir. 1835 te Bulgar orta okulu ve öğretmen okulunu açan Vasiliy Aprilov (1789-1847) un dil ve yazı münakaşalarında, mühim bir yeri vardır. Konstantin Fotinov (1800-1858) Bulgar dergiciliğinin babasıdır. Birçok da okul kitabı, makale, hikâye yazmıştır. *Lyuboslovie* (Filoloji) adı ile çıkardığı ilk Bulgar dergisinde (1842) edebî dil münakaşalarına karışmıştır. *Tsarigradski Vestnik* (İstanbul gazetesi) adındaki Bulgar gazetesini 1848 de İvan Bogorov (1818-1892) İstanbulda çıkarmıştır. Bir grameri (1844) ve sözlükleri de vardır. İlk Bulgar gazetesi olan *Bîlgarski Orel* (Bulgar kartalı) Leipzig'de, 1846 da, yine Bogorov'un redaktörlüğü ile çıkmıştır.

Bulgar folklorunun ilk kaynakları da bu sırada yayımlanmıştır: Lirik, epik halk türküleri masalları toplanmış, bu toplamaların tesiri derhal görülmüş şairler ve yazarlar, ferdî duygularından ziyade, millî duyguları ifade etmeğe başlamış ve bir çeşit ihtilâl romantizmi doğmuştur. Bunun doğuşunda Dobri Çintulov (1822-1886), Nayden Gerov (1823-1900), Georgi Rakovski (1821-1867), Lyuben Karavelov (1837-1879) v. b. rol oynamışlardır. Marin Drinov (1836-1906) bu devrin en büyük tarihçisidir.

2. *Son devir* (1878-1956): Son devir Bulgar edebiyatında da şiir ve roman türlerinde daha ziyade millî ve içtimaî temalar işlenmiştir. Bu devrin ana hatlarını, edebî türlere göre gözden geçirmek daha doğru olur.

Şiir: Modern Bulgar şiiri Petko R. Slaveykov (1828-1895) ile başlar. Bir devlet adamı olan şairin eserleri millî, siyasi, kültürel mahiyettedir. Şiirlerinin bir kısmı Türkçe ve Rumcadan tercümedir. Hristo Botev (b. bk. 1848-1876) siyasi ve lirik şiirler yazmıştır. Bulgarlarca millî şair sayılır. İvan Vazov (b. bk., 1850-1921) Bulgar şiir ve edebiyatının çok önemli bir simasıdır. Eski ile yeni devir arasında bir köprü vazifesi gören şair milletinin mazisini ve yurdunu tasvir ve terennüm etmiştir Konstantin Veliçkov (1855-1907) ile Stoyan Mihaylovski (1856-1927) ideolojilerinin yakınlığı itibariyle Vazov ile o derece samimi bir dostluk kurmuşlardır ki, bunlar «Vazov müselles!» diye anılırlar. Her ikisi de tahsillerini İstanbul'da Galatasaray Sultanisinde yapmış olduklarından Fransız edebiyatı

eserlerinde derin izler bırakmıştır; Veliçkov'un *Tsarigradski soneti* (İstanbul soneleri 1899) adlı bir eseri vardır. Vazov müsellesi, B. E. nda Fransız romantizminin mümessilidir. «Milli şair» denilen Vazov'un çığırından yürüyen şairler. Vazov okulunu daha ileriye götürmüşlerdir: Kiril Hristov (1875 - 1945) v. b bunlar arasındadır. Kuvvetli bir muhayyileye sahip lirik bir şair olan Hristov, ince ve hissî şiirleri ile tanınmıştır. Penço P. Slaveykov (1866 - 1912) un etrafında toplanan bazı şairler Bulgar nazmını yeni hedeflere götürmek istemişlerdir. Batı tahsil ve kültürünü almış olan bu zümre, B. E. nı Rus nüfuzundan uzaklaştırarak ona yeni ve kendinin olan bir ruh aşılamağa başlamıştır. Emanuil Pop-Dimitrov (1887 - 19 2) en çok sembolist aşk şiir leri ile tanınmıştır. Pěyu K. Yavorov (1877 - 1914) Rus şairi Lermontov ile Fransız sembolistlerini takibetmiştir. Lirik şiirlerinde sosyal, psikolojik temalar kuvvetle hissedilir. Yepyeni bir teknik yaratmıştır. Kendine mahsus dinamik bir ritmi vardır. B. E. nın en büyük şairlerinden biri sayılır. Teodor Trayanov (1882 - 1944) Bulgar sembolistlerinin önemli bir simasıdır; *Eî garski baladı* (Bulgar balladları, 1921) ile *Pěseñ na pěsniě* (Şarkılar şarkısı, 1923) başlıca eserleridir. Nikolay Liliev (doğ 1885) ve Trifon Ku nev (1885 - 195) de sanat bakımından aynı inceliği arzeden şairlerdir. Nikola V. Rakitin (1886 1934) tabiatı sevmiş ve güzel şiirler vücuda getirmiştir. Dimço Debelyanov (1887 - 1916) Birinci Dünya Harbinde genç yaşında öldüğü halde iyi şiirler bırakmıştır. Hissî. mistik eserler yazan kadın şair Dora Gabe (doğ. 1886) de aynı nesildendir. Şiir tekniğinin ustası olan diğer bir şair de Lyudmil Stoyanov (doğ. 1888) dur. Nikolay Raynov (doğ. 1889) da filozof bir şair dır. Facialı hikâyeler de yazan Dimitĭr Podvĭrzaçov (1881-1937) aynı zamanda gam ve kasavet şairi olarak da tanınmıştır.

Birinci ve İkinci Dünya Harbleri arasında yetişen en genç, en yeni şairlerden bazıları şunlardır: Geo Milev (1895 - 1925), Hristo Yasenov (1889 - 1925), İvan Hristov (doğ. 1895), İvan Mirçev(doğ. 1897), Yordan Stubel(doğ. 1897), Nikola Furnadjiev (doğ 1903). Atanas Dalçev (doğ. 1904), Asen Raztsvetnikov (1897 - 1951), Dimitĭr Panteleev (doğ. 1901), Hristo Smirnenski (1898 - 1923), Hristo Radevski (doğ. 1903), Vladimir Rusaliev (doğ 1899), Atanas Duşkov (doğ. 1908), Slavço Krasinski (doğ. 1907), kadınlardan Elizaveta Bagryana (doğ. 1893), Mara Bělçeva (1868 - 1937), Lyuba Kasărova (doğ. 1887). Blenika (doğ. 1899), Mariya Grubeşlieva (doğ. 1900) Magda Petkanova (doğ. 1900), Yana Yazova (doğ. 1911) v. b. Bu genç neslin şiirleri sembolizm ve empresyonizmden uzaklaşma temayülü göstermektedir. Son nesil konularını günlük siyasi ve sosyal mücadele hayatından seçiyor.

Hikâye ve roman: Modern hikâyecilik, tercümeler ile başlar. İlk telif hikâyeyi Vasil Drumev (1841 1901) yazmıştır: *Neştastna familya* (Bedbaht aile, 1860). Bu uzun hikâye, üç Bulgar genci ile Yeniçeri ağası Cemal Beyin başından geçenleri anlatır. İkinci hikâyeci İliya Rayko Blĭskov (1839 1913) dur. *İzgubena Stanka* (Kaybolmuş Stanka) isimli millî bir hikâye ile *Zloçesta Krist nka* (Zavallı Kristinka) gibi hikâyeleri vardır. Kahramanları daha gerçektir. Deliorman'ın tabii güzelliklerini ilkin bu yazar tasvir etmiştir. Lyuben Karavelov(b. bk.; 1837 - 1879) hikâyecilikte Bulgar realizminin babasıdır. *Maminoto detentse* (Anasının körpe kuzusu) adlı bir büyük hikâyeden başka *Bĭlgare ot staro vreme* (Eski devir Bulgarları), *Voyvoda*, *Turski paşa* (Bir Türk paşası) adlı hikâyeleri ile *Hadji Dimitĭr* (Hacı D.) adlı 5 perdelik bir dram yazmıştır.

İvan Vazov, şiir de yazmış olmakla beraber daha ziyade, hikâyeci ve romancıdır. *Çiçovtsi* (Amcazadeler, 1885) yazarın kendi sözü ile «ne hikâye, ne romandır fakat Türk devrinde Bulgar âdetlerini ve tiplerini gösteren bir galeridir». Yazarın 30 cildi aşan kitapları arasında en meşhuru, gene Bulgarların Türk devrindeki hayatını anlatan üç bölümlük *Pod igoto* (Boyunduruk altında, 1894) adlı romanıdır. Bunun devamı sayılan *Nova Zemya* (Yeni toprak, 1896), Bulgar istiklâlinin ilk devirlerini anlatır. *Kazalarskata tsaritsa* (Kazalar kıraliçesi, 1903), Bulgar kadınının sosyal durumunu ele alan romantik bir romandır.

Mihalaki Georgiev (1854 - 1916), Konstantin Veliçkov (1855 - 1907), Aleko Konstantinov (1863 - 1897) İvan Vazov'un etrafında toplanmış hikâyecilerdir. Bunlardan Konstantinov'un geçen yüzyılda yaşamış bir Bulgar olan Ganyu'nun başından geçen güldürücü olayları anlatan *Bay Ganyu Balkanski* (Balkanlı B. G , 1895; Türk. terc Bay Ganyu, 1941) adlı eseri dış ülkelerde bile şöhret kazanmıştır. Georgi P. Stamatov (1869 - 1942) tam bir realisttir; *Malkiyat Sodom* (Küçük Sodom), *Skitsi* (Krokiler), *Razkazi* (Hikâyeler) başlıca eserleridir. Anton Straşimirov (1872-1937), konularının çoğu yakın tarihten alınmış şu hikâye ve romanlariyle tanınmıştır: *Esenni dni* (Güz günleri), *Horo* (Horo), *Zmey* (Ejder) *Ramadan - begovi saray* (Ramazan beylerin sarayı), *Koçalovskata kramola* (Koçalov isyanı), *Na krĭstopăt'* (Dörtyol ağzında), *Robi* (Esirler) v. b. Kiril Hristov *Tĭmni zori* (Karanlık fecirler, 1920) romanında, aşk psikolojisinin esaslı yönlerinden birkaçını keşfetmek ister. *Meçtateli* (Hülyacılar). *Razkazi* (Hikâyeler) adlı eserleri de vardır. Stoyan Zagorçinov (doğ 1889) un XIV. yüzyıl Bulgaristan hayatından alınma *Den posleden - Deñ Gospoden* (Son gün - Allahın günü, 3 kısım, 1932 - 1934) adlı eseri, B. E. nın en başarılı tarihî romanları arasındadır.

Tsanko Tserkoski (1869 - 1926), İvan Kirilov (1876-1936), Todor G. Vlaykov (1865 - 1943), Elin Pelin takma adı ile yazan Dimitĭr İvanof (1878 - 1949), Yordan Yovkov (1884 - 1937), Dobri Nemirov (1882 - 1945), Stiliyan Çilingirov (doğ. 1881) Konstantin Petkanov (1891 - 1952) köy hayatını tasvir eden hikâyeler ve romanlar yazmışlardır. Bunlardan Elin Pelin (b. bk.), B. E nın en mükemmel nesircisi olarak tanınır Hikâyeleri *Razkazi* (Hikâyeler) adlı ciltte toplanmıştır. *Zemya*(Toprak)adlı bir nuveli Türkçeye çevrilmiştir. Çilingirov'un *Hlěb naş nasuştnıy* (Günlük kuru ekmeğimiz) adlı eseri çok tanınmıştır. Nemirov'un şaheseri *Bratya* (Kardeşler) adını taşır. Yovkov. *Staroplaninski legendi* (Koca balkan efsaneleri), *Veçeri v Antimovskiya han* (Antımova hanında geceler) adlı eserlerini de vermiştir. Türkiyede doğan Konstantin N. Petkanov pitoresk tabloların bulunduğu kır epopeleri yazmıştır. Köyü, köylüyü anlatmıştır. *Bez detsa* (Çocuksuz, 1927) ilk romanıdır. *Bejantsi* (Göçmenler), *Zvezda kĭrvava* (Kanlı yıldız), *Staroto vreme* (Eski zaman) de tanınmış eserleri arasındadır. Dimitĭr Şişmanov (1889 - 1945) un eserleri kuvvetli müşahedeleri ihtiva etmektedir İlk eseri, parlâmento usullerini anlatan bir nuveldir: *Deputat Stoyanov* (Mebus Stoyanov, 1920). Daha sonraki hikâye ve romanları *Hay - layf* Haylayf), *Buntovnik* (Asi), *Stranni hora* (Garip adamlar) başlıklarını taşır. Topıakhisarlı Georgi Rayçev (1882 - 1948) eserlerinde reel, sosyal, psikolojik unsurlardan bir sentez yapmıştır *Veseli razkazi* (Şen hikâyeler, 1918). *Mĭniçek svět* (Minicik dünya), *Tsaritsa Neranza* (Kıraliçe Neranza) gibi hikâye kitaplarından başka

Gospodin̄ît i momiçeto (Bay ve genç kız) adlı uzun bir romanı ve *Pěseñ na gorata* (Orman şarkısı) adlı bir eseri de vardır. Edirneli Damyan Kalfov (doğ. 1887) un hikâyeleri birçok mükâfatlar kazanmıştır. Keskin bir görüş, pürüzsüz bir dil ile anlattığı hikâyeleri caziptir: *İndiyskiyat pětel'* (Hint horozu, 1928) *Vaşitě poznati* (Tanıdıklarınız), *Vîprosît izçerpan* (Mesele halledilmiştir). Konstantin Konstantinov (doğ. 1890), kahramanlarına karşı duyduğu sıcak insani hissi ve temiz, canlı üslûbu ile öteki yazarlardan ayrılır. *Lyubov'* (Aşk, 1925), *Sîrdtseto v kartonenata kutiya* (Mukavva kutudaki kalb), gibi hikâye ve romanları en önemli realist, sosyal eserler sayılmaktadır. Çocuklar için yazdığı ufak bir eser, *Başıbozuklar alayı* adiyle dilimize çevrilmiştir (1939). Makedonyalı Panço Mihaylov (doğ. 1897) un eserleri çoktur: *Çervenıyat karamfil* (Kırmızı karanfil, 1926), *Çověkıt ot krayniya kvartal* (Kenar mahalle adamı) bunların başlıcalarıdır. Vladimir Polyanov (doğ. 1899) Bulgarların Mahmut Yesari'sidir. En çok, *Deteto* (Çocuk) adlı bir nuveli ile tanınmıştır. Fani Popova-Mutafova (doğ. 1902), yaratıcı muhayyile bakımından enteresan tarihî roman ve hikâyeler yazar. *Jenata s nebesnata roklya* (Semavi elbiseli kadın), *Jenata na priyatelyami* (Arkadaşımın karısı), *Nedělka Stamatova* (ad) bunlardandır. Svetoslav Minkov (doğ. 1902) çok orijinal bir yazardır. *Ognenata ptitsa* (Ateş kuşu), *Avtomati* (Otomotlar), *Kăştata pri posledniya fener* (Son fener dibindeki ev), *Damata s rentgenovitě oçi* (Röntgen gözlü kadın) v. b. adlı hikâye kitaplarını çıkarmıştır. Türkiyeyi bir heyet başında ziyaret etmiş olan Angel Karaliyçev (doğ. 1902) in ilk hikâye kitabı *Rîj'* (Çavdar, 1925) dır. Bu yazarın samimî ve şairane bir üslûbu vardır. Büyüklere ve küçüklere mahsus kitaplarından bazıları: *Bogorodiçna sîlza* (Meryem Ananın göz yaşı), *Lîjoven svět* (Yalan dünya), tanınmış eserleri arasındadır; Krum Han, Çar Şişman, Nasreddin Hoca da hikâyelerine konu olmuşlardır. Pek güzel lirik romanları ile tanınmış bir kadın yazar, Ana Kamenova (doğ. 1894) dır. Kahramanlarını hep kadınlar teşkil eder. Hikâye ve romanlarında taşra hayatını, taşra kızlarını pek başarılı bir şekilde tasvir eder. *Pet momiçeta* (Beş kız), *Haritininiyat grěh* (Haritina'nın günahı), *Gradît e săştiya* (Şehir hiç değişmedi) v. b. gibi romanları ve birçok hikâyeleri vardır. Çavdar Mutafov (doğ. 1889), hikâye ve roman sahasında *Marionetki* (Kuklalar, 1920) ve *Diletant* (Dılетant. 1926) adlı eserleriyle tanınmıştır. İliya Volen (doğ. 1905) ile Stoyan Daskalov (doğ. 1909) da son neslin yazarları arasındadırlar. A. Karaliyçev, D. Nemirov. P. Mihaylov, St. Daskalov ve Elin Pelin'den beş hikâye «Birimiz hepimiz için» adiyle dilimize çevrilmiştir (1944).

Tiyatro: Bulgar tiyatro hayatı daha Türk idaresi zamanında başlamış ve ilk dramı V. Popoviç yazmıştır: *Monolog ili misli na vladıkata İlariona* (Piskopos İlarion'un monoloğu yahut düşünceleri, 1859). İlk komediyi Teodosiy İkonomov (1836-1871) meydana getirmiştir: *Lovçanskiyat vladıka* (Lofça piskoposu, 1863). P. R. Slaveykov'un *Malakov* adlı komedisi de bu sırada yazılmıştır. Asıl tiyatro eserleri Dobri P. Voynikov (1833-1878) ile başlamıştır *Voyvoda Stoyan* (Stoyan Voyvoda, 1866) adlı dramı XIV. yüzyılda yaşamış Türk kumandanı Sinan Paşa'yı konu olarak almıştır *Pokrıştenie na Preslavskiya dvor* (Preslav sarayı nasıl Hıristiyanlaştı?, 1868) *Velislava* (ad, 1870), *Vîztsaryavaneto na Kruma strașniy* (Müthiş Kurum'un saltanatı, 1871) gibi dramlarının konusu hep tarihîdir. Yazar *Poevropeyçvane na Turçina* (Türkler Avrupalılaşıyor), *Krivorazbranata tsivilizatsiya* (Yanlış anlaşılmış medeniyet) v. b. gibi komediler de yazmıştır. Vasil Drumev (1841-1901) in *İvanko* (ad, 1872) dramı birçok bakımdan Shakespeare'in «Macbeth» ine benzer. İvan Vazov'un 6 piyesinden ancak ikisine (*Borislav* [ad, 1910] ile *İvaylo* [ad, 1911]) dram denilebilir. Ötekiler, meselâ *Kîm propast'* (Uçuruma doğru, 1910) hep tiyatrolaştırılmış epopelerdir. Konstantin Veliçkov yazıcılığa ilkin bir dram ile başlamıştır. *Nevenka i Svetoslav* (Nevenka ile Svetoslav), *Oteçestvo* (Vatan; konusu Tahsin Paşa adında bir şahıs). *Na morskiya brěg* (Deniz kıyısında; konusu, İstanbul saraylarında yaşıyan Ayşe adında bir kız), başlıca piyesleridir. Tsanko Tserkovski de *Pod staroto nebe* (İhtiyar gök altında) adlı epik bir dram yazmıştır. Kiril Hristov bu sahada başlıca *Boyan mag'osnıkît* (Büyücü Boyan, 1914) adlı piyesiyle tanınmıştır. Pěyu K. Yavorov *V polině na Vitoşa* (Vitoş eteklerinde, 1911) ve *Kogato grîm udari* (Yıldırım çarpınca, 1912) adlı lirik piyeslerinde psikolojik bakımdan ahlâk meselelerini ele almıştır. Anton Straşimirov'un da çok tutulmuş psikolojik dramları ile başarılı komedileri vardır: *Vampir* (Cadı, 1912), *Svekîrva* (Kaynana, 1906), v. b. Petko Todorov (1879-1916) Ibsen'ın tesiri altında yazdığı *Zidari* (Duvarcı ustaları, 1902), *Samodiva* (Peri kızı, 1904), *Strahil strașen hayduti̇n* (Müthiş haydut Strahil, 1905), *Pîrvitě* (Birinciler, 1907), *Nevěsta Boryana* (Boryana gelin, 1910) ve *Zmeyuva svatba* (Ejder düğünü, 1910) adlı dramları ile tanınmış bir tiyatro yazarıdır. İvan Kirilov (1876-1936) un *Çuçuliga* (Tarla kuşu), *Silata na krîvta* (Kan kuvveti), *Çujdi* (Yabancılar) v. b adlı dramlarında Ibsen ve Maeterlinck'in tesirleri görülür. En güzel Bulgar dramlarını vücuda getirmiş olan Yordan Yovkov taşra hayatını sahneye koymuştur: *Albena* (ad, 1930), *Boryana* (ad, 1932), komedi olarak da *Milionerît* (Milyoner, 1930). Dobri Nemirov'un da *Tîmni duşi* (Muammalı ruhlar, 1930) adlı bir dramı ve çocuk piyesleri vardır. Vladimir Polyanov üç dram yazmıştır: *Dvetě strani na medala* (Madalyonun iki yüzü), *Baști i sinove* (Babalar ve oğullar) ve *Eroyka* (ad); Raço Stoyanov (doğ. 1883) halk âdetlerini gösteren *Maystori* (Ustalar, 19 7) dramını yazmıştır. Georgi M. Rayçev'in *Elenovo tsarstvo* (Geyik krallığı, 1934) lirik bir piyesi, T. G. Vlaykov'un *Dve se mladi zalıbılı* (İki genç seviştiler, 1929) adlı eserleri de bu arada anılabilir. Stefan L. Kostov (1870-1939) örf komedileriyle tanınmış büyük bir tiyatro yazarıdır: *Zlatnata mina* (Altın madeni, 1925). *Skakaltsi* (Çekirgeler, 1931), bilhassa *Golemanov* (ad, 1928) en güzel Bulgar komedileri arasındadırlar; bu son komedide, yazar, meşhur Bay Ganyu tipini sahneye çıkarmıştır. Kostov'un *Simeon* (ad, 1929) adlı tarihî bir piyesi de vardır. Konstantin Mutafov (doğ. 1879) un *Omortag Han* (1925) ı da tarihî piyesler arasındadır. Şair İvan Grozev (doğ. 1872) tiyatro sahasında *Semele* (ad, 1922) adlı dramatik şiiri ve *Yov* (Eyub, 1923) piyesiyle tanınmıştır.

Tenkid ve Edebiyat tarihi: Krîstyo Krîstev (1866-1919), İvan Şişmanov (1862-1928), Boyan Penev (1882-1927), Vasil Pundev (1892-1930), Yordan İvanof (doğ. 1872), Mihail Arnaudov (doğ. 1878), Boris Yotsov (doğ. 1894) tanınmış tenkidcilerdir. Edebî dergilerden sembolistlerle Trayanov'un *Hiperion*u Vladimir Vasilev (doğ. 1883) in *Zlatorog* (Altın boynuz) u, Aleksandîr Balabanof (doğ. 1879) un *Razvigor* (Yenilik) u, Mihail Arnaudov'un *Bîlgarska*

Misil (Bulgar düşüncesi)'i başlıca anılmağa değer olanlarıdır. Stefan Minçev (1873 - 19 2), Bojan Angelov (doğ. 1873), Georgi Konstantinov (doğ. 1902), Malço Nikolov (doğ. 1883), ve Tsvetan Minkov (doğ 1891) da edebiyat tarihçisi olarak tanınır Bulgarlar için bir yenilik olan edebî deneme (essai) sahasında, bu türün kurucusu sayılan Konstantin Gilăbov (doğ. 1892) ile Kiril t'o Kiïstev anılabilir. Tanınmış nesirciler arasında Dimo K'orçev (1882 - 1929), Nikolay Nikolaev (doğ. 1887), Todor Konstantinov (1894 - 1945) da vardır. İlim adamları arasında, tarıhçi Gavril Katsarov. Vasil Zlatarski, arkeologlardan Bogdan Filov (1883 - 1945; başvekil), coğrafyacı - etnograflardan Atanas İşirkov, folklorculardan Hristo Vakarelski, bibliyograflardan Nikola Mihov, dilci ve filologlardan da Lyubomir Miletiç, Beño Tsonev, Aleksandîr Teodorov - Balan, Stefan Mladenov, ve Stoyan Romanski, ileri gelen simalardır.

Halk edebiyatı: Halk edebiyatı mahsulleri geçen yüzyılın başlangıcına kadar, toplanmış değildi Bu işe ilk teşebbüs eden Sırp Vuk Karaciç (Karadž ć) tir; 27 Bulgar halk şarkısını toplamıştır (1822). O tarihten sonra Bulgarlar halk edebiyatı mahsullerini endileri toplamağa başladılar. Bu sahada başlıca çalışanlar şunlardır: İvan Bogoev veya Bogorov (1842), Georgi S. Rakovski. Dimitîr ve Konstantin Miladinov kardeşler, Lyuben Karavelov, V. Çolakov, Atanas İliev, K. A. Şapkarev, Petko Slaveykov, Penço Slaveykov, v. b. Fakat, halk edebiyatı materyalleri için başvurulacak en mühim eser, Bulgar Maarif Vekilliğinin 1889 dan beri muntazaman çıkardığı folkloristik *Sbornik* (Dergi) dir.

Bulgar halk türkülerinin lirik ve epik çeşitleri vardır. Bütün Bulgar halk edebiyatında Türk motifleri pek çoktur. Kahramanlık türkülerinde en çok terennüm edilen simalar hep Türklerin Bulgaristanı fethi sırasında yaşamış olarak gösterilmektedir. Masal, hikâye, fıkra ve atasözlerinde de bu izler barizdir. Bulgar halk şarkılarına kahramanlık konuları (haydut şarkıları), övgüler, yergiler, ailevî, dinî, mizahî ve aşkî konular girmiştir. Bunlardan birçoğu müzik (aletler: gayda, kaval, v. b.; millî dans: horo) refakatinde söylenir.

1944 ihtilâlinden sonra, yeni ideolojiye göre yazanlar arasında P. Mateev, O. Vasilev, S. Daskalov, P. Vejinov, V. Georgiev, K. Zidarov, B. Dimitrova, N. Stefanova, K. Kyulyavkov, M. İsaev, G. Karaslavov, Lamar (Lalyu Marinov), G. Belev v. b. yer almışlardır. Dimitîr Blagoev (1855 - 1924) ve Nikola Vaptsarov (1909 - 1942) gibi ihtilâlci eski yazarlar da itibar kazanmışlardır. Bilhassa 1948 den sonra, Bulgar hükümeti edebiyata ve yazarlara karşı, bunları parti kontrolü altına alan ve «Jdanov hattı» denilen siyaseti gütmektedir.

Bibliyografya: Hayri Rüştü (Prof. Boyan Penev'den tercüme): *Bulgar edebiyatında realizm* («Varlık» dergisi, No. 84, Ankara, 1937), T. Acaroğlu: *Bugünkü Bulgar edebiyatına bir bakış, Osmanlı Türkleri ve Bulgar edebiyatı* («Varlık» dergisi. No. 138, 183, 208, Ankara, 1939-1943). T. Acaroğlu: *Bulgar halk edebiyatında Türk motifleri* («Yücel» dergisi, No. 82, 84, 88, 91. İstanbul, 1942), Georges Hateau: *Panorama de la littérature bulgare contemporaine* (1937). Georges Konstantinov: *La nouvelle littérature bulgare* (1937), Georges A. Dzivgov: *Poètes bulgares* (1927). Valérie D. Dumas: *Conteurs bulgares d'aujourd'hui* (1937), Malço Nikolov: *İstoriya na bîlgarskata literatura ot Petko Slaveykov do naşi dni* (1943), B. Angelov: *İstoriya na bîlgarskata literatura* (1933), K. Gîlăbov: *Novata bîlgarska literatura* (1936), Boyan Penev: *İstoriya na novata bîlgarska literatura* (1930 - 1936); aynı yazar: *Bîlgarska literatura* (1946), E. Nikolov: *Bîlgarska drama* (1936), aynı yazar: *Stara bîlgarska literatura* (1937), Ts. Minkov: *Oçerki po bîlgarska literatura* (1946), G. Konstantinov: *Nova bîlgarska literatura* (1943); aynı yazar: *Bîlgarski pisateli* (1947), T. Pavlov: *Bîlgarski poeti i pisateli* (1949).

BULGAR ELÇİLERİ LİSTESİ, 869 - 870 te VIII. İstanbul umumi ruhani meclisine katılmış olan Bulgar Türk papazlarının adlarını gösteren bir liste. Bu listenin Yunanca aslı kaybolmuş. fakat bu mecliste hazır bulunmuş olan kütüphaneci Anastasius'un papa II. Hadrianus için hazırladığı Latince tercümesi bize kadar gelmiştir. B E. L. 4 satırlık bir metin olup birkaç Tuna Bulgar - Türk kelimesi (*içirgü* [= iç, içerdeki] *boyla, bagatur, kan tegin* [veya *kan tarkan?*], *sampsēs* [= *samçı* «kâhya», *sam* = sayı], *Hunol*; son kelimenin anlamı açık değildir) ni içine almak bakımından çok önemli bir Türk dil yadigârıdır. B. E. L. nin metni ve bu meseleye ait bibliyografya için bk. Gyula Moravcsik: *Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, Budapeste 1943, s. 298 - 299.

BULGAR HÜKÜMDARLARI (HANLARI) **LİSTESİ** (Alm. *Bulgarische Fürstenliste*, Bulg. *İmennik na bîlgarskitě hanove*, Rus. *İmennik bolgarskih knyazey*), efsanevi Avitohol (b. bk.) dan Umor'a kadar (765) Bulgar Türk hanlarının kısa kronolojik listesi. Aynı zamanda Bulgar Türkçesinin mühim bir dil yadigârı olan bu liste, *Ellinskiy lĕtopisets* (Hellen kronikçisi) adlı Rus kroniği ile zamanımıza kadar gelmiştir. Bizans Rumcasından Eski Kilise İslâvcasına çevrilmiş çeşitli parçalardan müteşekkil bir dünya kroniği olan «Hellen kronikçisi», birincisi (yazma A, Moskova Devlet Tarih Müzesi Uvarov Kolleksiyonu No. 10) XV. yüzyılın sonunda ikincisi (yazma B, Moskova Devlet Tarih müzesi No 280) XVI. yüzyılın başlangıcında, üçüncüsü de (yazma C, Leningrad Genel Kitaplığı Pogodin Kolleksiyonu No. 114) XVI. yüzyılda meydana getirilen üç yazma mecmua içinde bulunmaktadır. B. H. L. «Hellen kronikçisi»nde, Tevrattan tercüme edilen «IV. (başka bir sayma usulüne göre II.) Kırallar» bölümünden, âdeta onun devamı olarak gelmektedir. Bu liste ilk defa, eski Rus kronikleri üzerinde çalışan Rus tarihçisi Andrey Nikolaeviç Popov (*Obzor hronografov russkoy redaktsii*, cilt I. Moskova 1866, s. 25 - 27) tarafından ortaya çıkarılmıştır. Onun izahı ile çeşitli milletlere mensup tarihçi ve türkologlar meşgul olmuşlardır. Bunlar arasında, B. H. L. ile ilgili meselelerin halli bakımından, bilhassa Jooseppi Mikkola'nın *Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren* («Journal de la Société Finno Ougrienne»de, cilt XXX / 33, Helsinki 1915, s. 1 - 25; Türkçe tercümesi: «Türk Yurdu», 1930 Nisan, Mayıs, Haziran sayıları) ve Omeljan Pritsak'ın *Die Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren* («Ural - Altaische Bibliothek» serisinde, cilt I, Wiesbaden 1955, 101 s.) adlı eserleri mühimdir.

B. H. L. nin zamanımıza kadar gelmiyen Yunanca aslı, kuvvetli bir ihtimalle, silindrik bir sütuna kazılmış bulunuyordu. B. H. L. çeşitli devirlere ait 2 kısımdan ibarettir. Birinci kısım, 679 ile 691 arasında tertibedilmiş olup, Avar hâkimiyetinden kurtulduktan sonra «Büyük Bulgaristan» (Lat. Magna Bulgaria = Azak denizi ile Ku-

ban bölgesi) da hükümdarlık eden üç Bulgar Türk hanının adını (*Gostun* = Bizans kaynaklarında *Orgānas*; *Kurōt* = Biz. *Kobratos*; Bezmĕr = Biz. *Batbaian*) içine almaktadır. Bundan başka, Dulo sülâlesinin iki efsanevi atası yani Avitoḫol ve İrnik (= Attilâ'nın oğlu İrnek) in isimleri de listenin başına konmuştur. İlk sekiz Tuna Bulgar Türk hanının ismini kaydeden ikinci kısım ise, galip bir ihtimalle, VIII. yüzyılın ikinci yarısında (765 ten sonra) meydana gelmiştir.

B. H. L. nin tertibi şöyledir: 1. hanın ismi, 2. hükümdarlık müddeti, 3. sülâlesi, 4. on iki hayvanlı takvime göre tahta çıkış yılı.

B. H. L. nin tercümesi (bk. O. Pritsak: *anılan eser*, s. 76-77): Birinci kısım:

1. Avitoḫol: 300 yıl yaşadı (?); sülâlesi Dulo ve (tahta şıkış) yılı *dilom tvirem* («yılan yılının 9. ayı») dir.

2 İrnik: 150 yıl yaşadı (?) sülâlesi Dulo ve (tahta çıkış) yılı *dilom tviremdir*.

3. Naip Gostun: 2 yıl hükümdarlık etti; sülâlesi Ermi ve (tahta çıkış) yılı *doḫös tvirem* («domuz yılının 9. ayı» = takr. 603)dir.

4. Kurōt: 60 yıl hükümdarlık etti; sülâlesi Dulo ve (tahta çıkış) yılı *šägor veçem* («sığır yılının 3. ayı» = takr. 605) dir.

5. Bezmĕr: 3 yıl (hükümdarlık etti), sülâlesi Dulo ve ve (tahta çıkış) yılı *šägor veçem* (= 665) dir.

Bu beş han, saçları kesilmiş olarak, Tunanın ötesinde 515 yıl hükümdarlık etmişlerdir. Ondan sonra İsperiḫ Han Tunanın beri tarafına gelip bugüne kadar hükümdarlık etmektedir.

İkinci kısım:

6 Esperiḫ Han 61 yıl (yasadı); sülâlesi Dulo ve (doğum) yılı *bö ĕn elĕm* («böri [= kurt, yani «kaplan»] yılının 1. ayı» = 630/631) dir.

7 Tervel': 28 yıl (hükümdarlık etti); sülâlesi Dulo ve (tahta çıkış) yılı *dval'an šĕḫtĕm* («tavşan yılının 8. ayı» = 6..) dir.

8. Tŏvi ĕm: 2 yıl (hükümdarlık etti); sülâlesi Dulo ve (tahra çıkış) yılı *tekü citĕm* («teke yılının 7. ayı» = 719) dir.

9. Sev'ar (belki Sever): 17 yıl (hükümdarlık etti); sülâlesi Dulo ve (tahta çıkış) yılı *tuḫ altom* («tavuk yılının 6. ayı» = 721) dur.

10. Kormisoş: 17 yıl (hükümdarlık etti); sülâlesi Vokil' ve (tahta çıkış) yılı *šägor tvirim* («sığır yılının 9. ayı» = 737) dır. Bu hanla Dulo sülâlesi yerine Bıḫtun sülâlesi geçmiştir.

11. Vineḫ: 7 yıl (hükümdarlık etti); sülâlesi Ukil' ve (tahta çıkış) yılı *ime šägor elĕm* («at-sığır yılının 1. ayı» = 754/755) dır.

12. Telets: 3 yıl (hükümdarlık etti); sülâlesi Ugain ve (tahta çıkış) yılı *somor altäm* («sıçan yılının 6. ayı» = 760) dır. Bu han da (Dulo sülâlesinden) başka bir sülâleden (idi).

13. Umor: 40 gün (hükümdarlık etti); sülâlesi Ukil' ve (tahta çıkış) yılı *dilom töütöm* («yılan yılının 4. ayı» = 765) dür.

Bu listenin kimin tarafından ve kimin emriyle hazırlanmış olduğu malûm değildir Elimizdeki metni de noksandır. Bunun sebebi olarak, eski İslâvca tercümenin aslı olan Yunanca kitabenin hasara uğramış olduğu bu yüzden mütercimin onu yalnız Umor'a kadar okuyabildiği düşünülebilir.

B. H. L. nin basımları (fotokopileri): Mikkola ve Pritsak'ın anılan eserlerinde yazma B ve C nin fotokopileri; Gy. Moravcsik: *Byzantinoturcica* II. Budapest 1943, s. 296-297; M. Tiḫomirov: *İmennik bolgarskiḫ knyazey* («Vestnik Drevney İstorii»de, Moskova-Leningrad 1946, s. 81-90, yazma A ve B), v. b.

B H. L nin dili için bk. BATI TÜRKÇE: Batı Türkçenin lehçeleri ve vasıfları 3.

BULGAR KÜRÜ, parkinsonlu (titremeli felç = paralysis agitans) hastalarda kullanılan bir nevi atropin tedavisi. En basit şekli atropinin bol olarak bulunduğu güzelavrat otu (Atropa belladonna) yapraklarının, hergün miktarı artırılmak üzere ekmekle yenilmesiyle yapılanıdır. Bunun biraz daha tekâmül etmiş şekli, aynı bitkiden elde edilen ve Bulgar şarabı (Vin de Bulgarie) ismi verilen bir nevi içkiden her gün miktarı biraz artırılmak suretiyle yapılır. Her iki usulde de Atropa belladonna'nın bütün alkoloitleri müşterek olarak alındığı için esas müessir madde olan atropinin doze edilmesine imkân yoktur.

Bugün de halen kullanılan usul şudur: Yüzde yarım gramlık atropin eriyiğinden ilk gün 3 damladan başlamak ve her gün bir damla artırılmak suretiyle yapılan tedavidır. İlâcı alan şahıs ağzında kuruluk hissetmeğe başlayıncaya kadar miktarın artırılmasına devam edilir Bundan sonra her gün bir damla eksiltmek suretiyle başlangıç miktarına gelinir. Birkaç günlük istirahat devresinden sonra aynı şekilde yeni bir küre başlanır.

BULGAR SANATI, Proto-Bulgar (Bulgar Türkleri) sanatının önemli âbideleri arasında Krum Hana (ölm. 814) ait tabiî insan büyüklüğündeki taş kabartma («Madara atlısı») vardır. Bu eser, Sasânî sanatını andırır. Buna mukabil Aboba civarında eski Bulgar payitahtı Pliska sarayları (şimdi yalnız temel duvarları mevcuttur) Bızans imparator saraylarından mülhemdir.

İlk Bulgar Devleti zamanına ait B S. ndaki İran unsurları, Bizans tesirine göre çok zayıftır. Yeni payitaht Preslav'ın yapıları arasında Büyük Simeon'un saray kilisesi bilhassa anılmağa değer. Bu kilise, iki katlı. yanda iki kulesi bulunan dış dehliz (narthex) den ve rengârenk tezyinatla süslenmiş yassı ve sırlı kil döşeme levhalarından yuvarlak bir yapıdır. Buna komşu bulunan ve aynı zamanlarda yapılmış olan Patleyna manastır kilisesinde de aynı tarz seramık tezyinatı görülmektedir. Bizans hâkimiyeti sıralarında, Bızans'a göre, buralarda bazilika tipi mü-

Bulgar Türklerinden kalma Madara atlısı (Krum Han)

him rol oynar. 1000 yılları civarında Batı Bulgaristandaki Prespa'da kubbesi, fil(pilum) ayakları üzerine oturan üç sahınlı Aḫiley bazilikası meydana gelmiştir. XI. yüzyılın ortalarına doğru Ohri (Oḫrid) de inşa edilen üç sahınlı Sofiya kilisesi, bütün sahınları aynı yükseklikte olan kilise tipinin inkişafı bakımından önemlidir. İkinci Bulgar Devleti devrinde haçvari plânlı kilise tarzı hâkimdir. Bunun yanında tek sahınlı tonoz-kemer salonlu kilise şekli de göze çarpar (meselâ 1186 civarında yapılan, Tırnova'daki Sv. Dimitriy katedralı). Bundan başka iki katlı kiliseler de vardır: Stanimaka kale kilisesi (XIII. yüzyılın ilk yarısı), Boyana çift kilisesi (XIII. yüzyılın ikinci yarısı). Bütün kiliselerde ekseriya renkli ve kısmen de seramik tezyinat görülür.

Boyana kilisesinde vakıf sahibi karı-kocanın resmi (1259)

Kitap tezyinatı ve minyatürler ancak İkinci Bulgar Devleti zamanından itibaren bilinmektedir. İçerisinde Orta Bizans örneklerine çok benziyen ve metinle ilgili resimler bulunan Çar İvan Aleksandïr'ın İncil'i (1356; Londrada British Museum'dadır) çok önemlidir. Bizans idaresi altında Baçkovo ve Ohri'de meydana gelen (XI. yüzyıl) duvar resimleri de aynı şekilde Orta Bizans sanatı ile yakından ilgilidir. Bulgar resmi, meşhur Boyana (1259) ve Zemen (1354) freskolarında istiklâlini kazanır. Daha eski çağa ait resimler ise Ohri'de bulunmaktadır. Türk hâkimiyeti yıllarında bir taraftan millî özelliğin, öbür taraftan da durgun addolunan Athos sanatına sıkı bağlılığın birbiriyle karışması, bu devrin bâriz vasfıdır. Kilise inşasında küçük, tek kubbeli tip hâkimdir. Yalnız resim sanatı gelişme imkânını bulabilmiştir. Oldukça geniş Poganovo fresko serisi (1500 sıralarında) daha sonraki Athos üslûbunu gösterir.

Bulgar sanatının XIX. yüzyılda yeniden doğmasında Rila manastırı (yeniden inşası 1833) önemli bir rol oynamıştır. Türk hâkimiyetinden ayrıldıktan sonraki ilk çeyrek

Rila manastırının ana kilisesi (1834)

yüzyılda, gerek Orta ve Batı Avrupadan akın eden çeşitli tesirler (Sofyanın plânı), gerekse Doğu Avrupa tesiri (Aleksandïr Nevski katedrali) dikkati çeker. XX. yüzyılda millî özellik kendini daha kuvvetle gösterir. Yeni resmin başlıca mümessilleri arasında, Bulgaristanda yerleşmiş olan Çek J. Mrkvička (1856-1938) ve Münihte yetişmiş fakat daha çok ecnebi memleketlerde çalışmış olan N. Miḫaylov (doğ. 1876) anılmağa değer. Bunlardan başka, köy hayatını tasvir eden ressamlardan İ. Angelev, Neo-empresyonist P. Morozov, ekspresyonist H. Kavanaliev, neo-realist İ. Penkov vardır. Manzaracı A. Mutofov, portreci N. Marinov, ekspresyonist portreci D. Uzunov ile natürmort ressamı El Konsulova-Vazova bu arada anılabilir. A Bojinov grafik sanatlarda, A. Nikolov da heykel sanatında ileri gelen şahsiyetlerdir.

Tatbikî sanatlardan, bilhassa manastır ve kilise kapılarında görülen tahta oymacılık ve azizlere ait duvar resimleri başta gelir. Millî özellik, büyük anıtlardan ziyade bu tarz eserlerde kendini gösterir. Çeşitli kab şekilleri, tezyinat ve başka hususlar ise daha ziyade Türk idaresi altındaki zamanda gelişmiştir.

Müzik sahasında kompozitör P. Vladigerov, opera kompozitörü maestro G. Atanasov, viyolonist S Popov, opera sanatkârlarından da P. Rayçev ile Kristina Morfova, ve dansöz Sonya Georgieva bu arada anılabilir.

BULGAR TÜRKÇESİ: bk. BATI TÜRKÇE maddesinin Volga Batı Tükçesi ve Tuna Batı Türkçesi kısımları.

BULGARDAĞ: bk. BOLKAR DAĞLARI.

BULGARĒS [*vulgaris*], **Dēmētrios** (1802-1877), Yunan devlet adamı. Hydra'da doğmuş, Atinada ölmüştür. Yunan istiklâl savaşına katılmış, 1831 de Yunanistan naibi İoannēs Antonios Kapodistrias'ın düşürülmesinde rolü olmuştur. Kıral Othon (hük. 1832 1862)un saltanatı zamanında Senato üyesi olarak muhalefetle mücadele etmiş, 1848-1849 da Kanarēs hükümetinde maliye vekilliği 1862-1863 te naiplik 1865, 1872, 1874 ve 18 5 yıllarında da başvekillik yapmıştır.

BULGARİN, Faddey Venediktoviç (1789-1859). Rus yazarı. Polonyalı ecdattan Litvanyada doğmuştur. Fransaya karşı harbe katılmış, sonradan Napoléon'un Polonya ordusuna girmiştir. 1820 ye doğru Petersburgda yerleşmiştir. 1823 te «Severnıy arḫiv» (Kuzey arşivi), 1825 te de yeni bir şekilde «Severnaya pçela» (Kuzey arısı)yı çıkarmağa başlamıştır. Buradaki hiciv yazıları acılığından dolayı çok dikkat çekmiştir. Mutlakiyet partisi üyelerinden olup, gizli polisle yakın temasta idi Başlıca eserleri (roman) şunlardır: *İvan Vıjigin* (ad) veya Rus «Gil Blas»ı [1829], *Pëtr İvanoviç Vıjigin* (ad) [1830] *Dmitrıy samozvanets* (ad) [1830], *Mazepa* (ad) [1833].

BULGARİSTAN (resmî adı: Narodna Republika Bïlgariya = Bulgaristan Halk Cumhuriyeti), Balkan yarımadasında bir halk cumhuriyeti Yüzölçümü 110 842 km^2, nüfusu 7 310 000 (19 1), nüfus sıklığı ortalama 65 tir. Başşehri Sofyadır (Sofiya, nüfusu 437 000 [1951]).

Durumu, sınırları: B. Balkan yarımadasının doğu bölümündeki devletlerdendir. Kuzeyde Tuna boyuna ve Dobrucaya uzanır, buradaki sınırını Rumanya teşkil eder; batıda dağlık bir bölgede Yugoslavya ile, güneyde bugün Yunanistana ait bulunan Makedonya ve Batı Trakya ile, güneydoğuda Türkiyenin Trakya bölgesiyle sınırlanır. Do-

ğu sınırını teşkil eden Karadeniz boyunda 150 km kadar uzunluğunda kıyısı vardır. Yaklaşık olarak 41 - 44° kuzey enlemleriyle. 22 - 28° doğu boylamları arasında uzanan ve ana çizgileriyle yatık bir dikdörtgeni andıran B. ın uzunluğu 450. genişliği 300 km kadardır.

Yerşekli, yapı: B., Balkan dağlariyle Sofya ve Doğu Rumeli çevreklerini, Rodop dağlarının çok yerini içine alır. Kuzey bölümü (Tuna Bulgaristanı), Tunaya doğru hafif eğimli, löslerle örtülü bir Kretase masasıdır. Burası akarsularla derin bir şekilde yarılmıştır. Tuna kıyıları, bu plâtonun çok yarılmış olması dolayısiyle yüksek ve dağlık yerleri andıracak şekildedir (kıyıların ortalama yüksekliği 100 m). Altta Kretase kalkerlerinden. üstte Pliyosen tabakaları ve 30 m kadar kalınlıktaki löslerden meydana gelmiş bulunan bu dik kıyıların önünde yer yer genişleyip daralan Tuna boyu ovaları uzanır. Burada Tuna yatağından 7, 20, 50, 80 m yükseklikte üstüste dört seki vardır.

Balkan dağlarının kuzey eteğinden Tunaya kadar uzanan masa yapılı plâtolar (altta düz duruşlu Kretase tabakaları. üstte Tersiyer ve Dıluvyum teşekkülleri), aşınma ve oyulmalarla derin plâto görünüşü almıştır. Bu plâtonun doğu bölümünde bulunan Deliorman. karst yer şekilleri kanyon biçimli vâdileri, löslerle dolmuş eski akarsu yatakları bulunan bir yöredir ve ormanlıktır.

Plâtoların güneyinde batı - doğu doğrultusunda ilerliyen ve Alp kıvrım sisteminin bir bölümü olan Balkan dağları, İsker boğazından Karadenize kadar uzanır. Batı bölümündeki Stara - Planina'da (birkaç safha halinde yükselmiş bir kubbeleşme alanı) yükseklik 2 000 m yi bulur, burada dağ geçitlerinin yüksekliği 1 200 m den aşağı düşmez. Daha doğudaki Orta Balkanlar da yüksektir. Burada Balkan dağlarının en yüksek yeri olan Yumrukçal doruğu (2 375 m) bulunmaktadır. Bu dağlık bölgede 1 100 - 1 600 m yükseklikte birçok geçitler (araba ile geçilebilen 30 kadar geçit) vardır. Bu geçitler dağın kuzey ve güneyi arasındaki gidiş gelişi kolaylaştırır. Bunlar arasında Gabrovo ile Kızanlık şehirleri arasında bulunan 1 330 m yüksekliğindeki Şipka geçidi, Türklerin Ruslara karşı kahramanca göğüs gerdikleri bir yerdir. Bir de Osmanpazarı ile İslimiye arasında Kazan geçidi vardır. Orta Balkanların güney yamacı dik ve çok yeri çıplaktır. Doğuda, Demirkapı geçidinden sonra, Emine burnuna kadar olan bölgede Balkan dağları genişler, kollara ayrılır, yükseklikleri azalır, tepelik bir görünüş gösterirler. Ormanlarla örtülü tepelikler arasında, oldukça geniş ovalar uzanır. Kamcık ırmağı bu ovalık ve tepelik yerlerden geçer, buraları sular.

Balkan dağlarının hemen güneyinde, eski yontukdüzlerin bükülerek çukurlaştığı uzunlama bir çöküntüden sonra, Balkanlara paralel uzanan bir sıra alçak dağlar görülür: Ortadağ (Sredna Gora 1 570 m), Karadağ (Çerna Gora 1 440 m) bunlardandır. Bunun güneyinde doğu - batı doğrultusunda uzanan bir sıra çukur çevrekler vardır. Yüksekliği yaklaşık olarak 150 - 200 m olan ve yukarı Meriç (Maritsa) buyundan Karadenize kadar uzanan bu çukur kuşak, yeni çöküntüler ve yer yer boşalmalarla meydana gelmiştir. Buralarda kara renkli çok verimli topraklar vardır. Bunlardan biri de Sofya çevreğidir.

Karlovo'da eski köprü ve cami

B. ın güneybatısında, Meriç'in sağ yakası boyunca uzanan kristalin Rodop kütlesi vardır. B. in en yüksek yeri olan Musalla doruğu (yeni adiyle Vřh Stalin; 2 925 m) buradadır.

İklim, bitki: Ana çizgileriyle kara iklimi özelliği bulunan B. da, kuzeyde ve dağlık yerlerde sert ve soğuk,

Sofyanın merkezinde Banya başı camısı adıyle tanınan tarihî cami

güneyde ve çevreklerde mülâyim, fakat yazları kurak ve sıcak bir iklim hüküm sürer. Balkan dağlarının boydan boya uzanışı B. iklimi üzerinde önemli etki yapar. Öyle ki bu dağların kuzeye ve güneye dönük olan yamaçları arasında bu bakımdan çok fark vardır. Denizlere karşı kapalı bulunan çevrelerde Doğu Avrupa kara iklimi hüküm sürer (Sofyada Ocak ortalaması 2°, 7). Tuna boyundaki çukur bölge soğuk kuzeydoğu rüzgârlarına iyice açıktır. Dağlık yerlerdeki yıllık yağış tutarı 900 - 1 000 mm yi bulursa da, geri kalan çukur ve kapalı bölgelerde bu miktar 400 - 600 mm ye iner. Yağmurlar en çok ilkbahar sonu ile yaz başında yağar, Şubat ve Eylül en kurak geçen aylardır. Kışın dağlara çok kar yağar.

Bitki örtüsü, ana çizgileriyle, şu özelliği gösterir: Dağlık yerlerde Orta Avrupa ormanlarına benziyen ormanlar, kuzeydeki plâtolarda çalılık ve otluk bozkırlar, güneydeki çukur bölgelerde yer yer Akdeniz bitki örtüsiyle karışık gür tarım bitkileri alanı. Memleketin % 27 si ormanlık, % 5 i fundalık, % 34 ü otlak, % 28 i tarla ve bahçedir. Dağların 700 m ye kadar olan yerlerinde meşelikler, 1 300 m ye kadar yükselen yamaçlarında kızılkayın

BULGARiSTAN

Maarif Basımevi

ağacı ormanları vardır. 1 100 ile 1 300 m arasında iğne yapraklı ormanlar başlar, bunların yukarı sınırı 1 900 m yakınında bulunur. Çukurca düzlüklerde çalılık ormanlarla fundalıklar geniş yer tutar. Trakyanın birçok yerleri için karakteristik olan ceviz ağacı, karaağaç, meşe, kestane B. ın da türlü bölgelerinde görülür. Hususiyle meşe ağaçları kuzeyde geniş ormanlar teşkil eder.

Yaban hayvanları bakımından B. ın çok yeri Orta Avrupa hayvan topluluğuna, güneydeki bir kısım bölgeleri de Akdeniz hayvan topluluğuna benzer. Dağlık yerlerde yırtıcı hayvanlar oldukça çok ise de, genel olarak av hayvanları azalmış bulunmaktadır. Ayı, kurt, tilki, çakal, yaban kedisi, kartal, akbaba en çok raslananlardır.

Sular: B. ın kuzey bölümündeki başlıca akarsular, Tunanın sağ kollarından olan İsker, Osma, Yantra'dır. Bunlar 150 - 250 km arasında uzunlukları olan küçük ırmaklardır. Bu arada Balkan dağlarının kuzeyinde, kuzey - güney doğrultusunda Tunaya yönelen daha birçok çaylar vardır. Bunların en büyüğü olan İsker ırmağı, Sofya ovasının sularını toplar ve Tunaya dökülür. Güneyde 450 km uzunluğundaki Meriç ırmağının yalnız yukarı bölümü B. topraklarından geçer. Bu ırmağın bir kolu olan Tunca, Yanboluya kadar Kızanlık vâdisinde akar, buradan güneye dönerek Türkiye topraklarından geçer, Edirne ovasında Meriç'e karışır. B. ın en batı bölümünden geçen Struma ırmağı ise Sofya güneyinden çıkar, kuzey - güney doğrultusunda akarak Yunanistan sınırına varır, buradan geçerek Orfani körfezine dökülür.

Genel olarak sık olan akarsular, gemi işlemesine yeter derecede elverişli olmadığı halde, buralardaki vâdiler ve boğazlar ulaşımı kolaylaştırmıştır. Bu arada Varna ve Burgaz gibi deniz limanları da genişlemiş akarsu ağızlarındadır. Bu akarsuların akışı düzenli değildir. Karların erimesi ve yağmur mevsimlerinde kabarır, kurak zamanlarda çekilir.

Nüfus, şehirler: Nüfusun çoğunluğunu Bulgarlar teşkil eder. Yabancı milletlere ait azınlıklar arasında Türkler nüfusun % 10 uyla en fazla sayıda bulunmakta idilerse de, bunların büyük bir kısmı 1952 de Türkiyeye hicret etmiştir. Geri kalan yabancı nüfus Çingene, Rumen, Ermeni ve Yunanlılardan ibarettir.

Nüfusun dağılışı pek nispetsizdir. Bilhassa Kuzey B. (Tuna bölgesi), Sofya havzası ile Meriç havzası en kalabalık, güneybatıdaki dağlık mıntaka ise en seyrek nüfuslu bölgelerdir.

Sofyada Alexander Nevski katedrali

B. da doğum çok olduğundan, pek fazla çocuk ölümü olduğu halde, nüfus gittikçe artmaktadır. Nüfusun 1/5 kadarı Tuna boyundaki ve Balkan dağlarının eteklerindeki şehirlerde toplanmıştır. En sık nüfuslu yerler Tuna güneyindeki plâtolar bölgesiyle Sofya, Kızanlık, Köstendil çevrekleridir. Birinci Dünya Harbine kadar, dışarıya olan göçler B a gelenlerden çoktu, Birinci Dünya Harbinden sonra Yunanistan ve Yugoslavyadan B. a birçok Bulgar göçmenler gelmiş (1920 - 1925 arasında 1/4 milyon kadar), bunlar türlü güçlüklerle yerleşebilmişlerdir.

1946 rakamlarına göre B. da, nüfusu 100 bini aşan iki (Sofya, Filibe). 50 bini aşan iki (Varna, Rusçuk) şehir vardır. 1947 de, memleketin endüstri merkezinde Dimitrovgrad adiyle yeni bir şehir kurulmuştur.

1952 idarî taksimata göre B. 7 bölge (oblast') ye ayrılmıştır: Sofya (Sofiya), Vraça (Vrattsa), Plevne (Plĕven), Şumnu (Şumen, şimdi Kolarovgrad, ki 1947 de ilhak edilen Güney Dobruca'yı da ihtiva etmektedir), Filibe (Plovdiv), Eski Zağra (Stara Zagora), ve Burgaz (Burgas).

1946 sayımına ve daha sonraki tahminlere göre, başlıca Bulgar şehirlerinin nüfusu şöyledir: Sofya (Sofiya) 437 000; Filibe (Plovdiv) 127 000; Varna (Stalin) 78 000; Rusçuk (Ruse) 54 000; Dimitrovgrad 50 000; Burgaz (Burgas) 44 000; Plevne (Plĕven) 39 000; Eski Zağra (Stara Zagora) 37 000; İslimye (Sliven) 36 000; Şumnu (Kolarovgrad) 31 000; Dobriç (Tolbuhin) 31 000; Yanbolu (Yambol) 31 000; Tatar - Pazarcık (Pazardjik) 30 000; Pernik (Dimitrovo) 29 000; Hasköy (Haskovo) 27 000; Gabrovo 21 000; Vidin 19 000; Vraça (Vrattsa) 18 000; Tırnova (Tĭrnovo) 17 000; Yukarı Cuma (Blagoevgrad) 14 000; Eski Cuma (Tĭrgovişte) 11 000.

Nüfus hareketleri	1930 1000 kişide	1947 1000 kişide
Doğum	31,4	24
Ölüm	16,2	13,4
Bir yaşından küçük çocuklarda (ölü doğanlar hariç) ölüm	138	129

Nüfusun mesleklere taksimi (1934 rakamlarına göre)

% 73,2	çiftçi
% 0,4	madenci
% 10,1	endüstri ve küçük sanatlar erbabı
% 2,3	ulaşım işlerinde çalışanlar
% 3,6	tüccar ve bankacı
% 2,8	ev hizmetleri spor, sağlık işlerinde çalışanlar
% 1,3	ilim ve güzel sanatlar erbabı
% 2,7	idari işlerde çalışanlar
% 3,6	başkaca meslekler erbabı

Ekonomi: B. 1945 ten itibaren Sovyet Rusyanın tesiri altında sosyalizme ve plânlı ekonomiye doğru gitmiştir. Endüstri, ulaşım, bankalar ve dış ticaret devletleştirilmiş, iç ticaretle zanaat sendikalaştırılmış, ziraat kollektif işletme şekline sokulmuştur. Ekonomik kalkınma devletçe iktisadi plânlara bağlanmıştır (1947 - 1948 için iki yıllık, 1949 - 1953 için beş yıllık plânlar). Ekonomik plânlaştırmanın gayesi B ın sanayileştirilmesidir. Ancak, memlekette iptidai madde azlığı, iç pazarın darlığı, sermaye ve tecrübe noksanı yüzünden bu gaye pek az gerçekleşebilmektedir. Bugün dahi B. tam mânasiyle bir ziraat memleketidir.

Ziraat: B. nüfusunun 3/4 ü çiftçidir. Bereketli bir toprak ve elverişli bir iklim sayesinde memlekette tropik bitkilerden başka her türlü bitki yetişir. Birinci Dünya Harbinden sonra gül yağının sentetik usullerle elde edilişine kadar B. gülyağı imalinde dünyada başta gelen memleketti. Bugün gülyağcılık önemini kaybetmiştir. İki Dünya Harbi arasında B. gittikçe artan bir hızla entansif bahçeciliğe ve modern usullerle yapılan ziraate yönelmişti. Kuzeyde bağcılık, meyvacılık, ay çiçeği, soya, buğday ve mısır ziraati yapılır; güneyde gül bahçeleri, üzüm, meyva, pamuk ve pirinç yetiştirilir. Meriç vâdisinde ise çilek ve domates elde edilirdi. 1946 yılında bir toprak reformu yapıldı. Dobrucada 30 diğer yerlerde 20 hektar ve daha fazla olan çiftlık arazisi (devlet işletmeleri hariç) taksime uğradı. 1948 de ziraatte kollektif işletmecilik kuruldu.

Sofyada ticaret merkezinde bir cadde

1952 yılı ortalarına kadar bütün köylü çiftliklerinin % 52 si üzerindeki arazinin % 51,35 i 2 738 kollektif işletme şeklinde teşkilâtlandırıldı. Bunların dışında 103 tane de devlet çiftliği vardı. Sulama işleri için kanallar açılmaktadır.

İstihsal

Mahsul verimi	1934 - 1938 Bin ton hesabiyle	1950 - 1951 Bin ton hesabiyle
Ekmeklik buğday	1 957	1 750
Yemeklik tahıl	1 400	1 104
Patates	112	80
Şeker pancarı	115	300

Ormanlar memleketin dörtte birini kaplar. En geniş ormanlar Rodop ve Balkan dağlarının kuzey bölümlerindedir. En sık raslanan ağaçlar meşe, dişbudak, kayın, gürgen ve çamdır.

Hayvan mevcudu

Hayvanın cinsi	1938 1000 hayvan	1948 1000 hayvan
Beygir	532	449
Sığır	1 498	1 918
Keçi ve koyun	9 753	8 995
Domuz	901	1 957

B. yeraltı serveti bakımından fakir bir memleket olduğundan madencılik ileri gitmemiştir. Pernik (Şimdi Dimitrovo) civarında linyit kömürü, Rodop dağlarında kurşun ve kalay, Plakalnitsa dolaylarında bakır, Yambolu'da demir madenleri işletilmektedir.

Makine endüstrisi her ne kadar 1945 ten beri hayli inkişaf etmişse de istihlâk malları endüstrisi B. sanayiinde en başta gelir. Faaliyette bulunan başlıca endüstri kolları şunlardır: dokumacılık, dericilik, kauçuk eşya, çimento, cam, kimya, madenî eşya, şeker, gübre endüstrileriyle, yağhaneler, çeltik fabrikaları ve un değirmenleri.

Endüstrinin kesafet merkezi Sofya, Plovdiv (Filibe), Dimitrovgrad, Rusçuk, Pazarcık ve Gabrovo'dur.

Akar su kuvvetlerinin ve işletilmesi kolay aşağı kalitedeki kömür servetinin bolluğu, elektrik sanayiinin gelişmesi için pek müsait şartlar arz etmekte ise de B. ancak küçük çapta birkaç akarsu santralı ile birkaç buharlı elektrik santraline sahiptir. Elde edilen enerji akımı 1949 da

Ekim sahası (1000 hektar hesabiyle)

Ekim sahası	1939	% olarak	1948	% olarak
Sürülmüş arazi	3 284	76,6	3 514	74,9
Tahıl	2 636	80.3	2 647	75,3
Teknik ziraat	304	9,2	386	11,0
Hayvan yemi	196	6,0	209	5,9
Sebze, patates, kavun	83	2,5	151	4,3
Baklagiller	65	2,0	121	3,5
Boş arazi	520	12,1	706	15,1
Tabiî çayır	293	6,8	258	5,5
Münavebeli ziraat	194	4,5	212	4,5
Bağ	132	68,0	149	70.3
Meyva	47	24,2	52	24,5
Tütün	4	2,1	5	2,4
Çilek	5	2,6	4	1,9
Gül bahçesi	6	3,1	2	0 9
Genel ekim sahası	**4 291**	**100**	**4 690**	**100**

568 milyon kilovat saat idi. Bu miktar 1953 te 1 800 milyon kilovat saate yükseltilecekti.

Filibenin eski kısmında bir sokak

Ulaşım: Kuzey sınırları Tunaya ve doğu yanı Kara denize dayanan B., Orta Avrupa ile bütün dünya memleketlerine ulaşan su yollarına sahiptir. En önemli limanları Tuna üzerinde Vidin Lom. Rahove (O ěḫovo)N ğbolu (Nikopol), Ziştovi (Svištov), Rusçuk (Ruse). Tutrakan Karadeniz üzerinde ise: Varna (şimdi Stalin) ile Burgaz limanlarıdır. İç ırmaklar seyrüsefere elverişli değildir. Belgrad - Sofya-Meriç vâdisi yoliyle İstanbula ulaşan Simplon Orient Express hattı B. ı boydan boya kateder. Rusçukta feribotla Tunayı geçip Giurgiu üzerinden Bükreşe ulaşan hat da milletlerarası ehemmiyettedir. En önemli iç hatlar şunlardır: Sofya - Varna (541 km), Sofya - Filibe - Burgaz (449 km), Rusçuk - Varna (225 km), Rusçuk - Yukarı Rahova [Gorna Oıěḫ ıvitsa] Yeni Zağra [Nova Zagora] - Dimitrovgrad.

1948 rakamlarına göre B. ın demiryolları 3 870 km uzunluğundadır.

Kara yolları oldukça sık bir ağ teşkil ederse de ancak bir kısmı motorlu vasıtaların geçmesine müsait olarak inşa edilmiştir. 1941 istatistikleri şoselerin uzunluğunu 33 000 km olarak gösterirse de bunlardan ancak 21 000 km lik kısmı tamir ve ıslah edilmiştir. En önemli şehirler arasında iç hava seferleri mevcut olduğu gibi dış memleketlere de bilhassa doğu bloku memleketlerinin Bükreş, Moskova, Prag ve Varşova şehirlerine ve Skandinav memleketlerine uçak seferleri vardır.

Sofya dolaylarında çobanlar

Dış ticaret: B., tam mânasiyle bir tarım memleketi olduğundan tütün, sebze. meyva, hayvan mahsulleri, tahıl gibi tarım ürünleri ihraç eder ve makine, ziraat aletleri, madenî eşya ve ev eşyası gibi endüstri malları ile pamuk, yün, deri gibi ham maddeler ithal eder. İkinci Dünya Harbinden önce ihracat ve ithalâtta Almanya, B. ın başta gelen ticaret ortağıydı. Harbten sonra bu münasebet tamamiyle doğu, bilhassa Sovyetler Birliğiyle kuruldu (1951 rakamlarına göre ithalât ve ihracatın % 80 ı). B. ın dış ticareti devlet elindedir. Sermaye yatırımı mallarının çoğunluğunun gümrüksüz girmesine mukabil istihlâk malları yüksek gümrük ücretlerine tâbidir.

1947 istatistiklerine göre ithalât yekûnu: 21 416 000 leva tutarında idi. Bundan: madenî yağlara % 6,7, madenî eşyaya % 20 9, dokumalara % 15,9. kimyevi maddelere % 6,3, makinelere % 14,1. taşıtlara % 10 isabet etmektedir. İhracat yekûnu olan 24 533 000 levanın ise % 80 ini tütün % 2,1 ini kurşun bileşikleri, % 2,4 ünü şarap ve ispirtolu maddeler, % 0,8 ini ham demir, % 1,3 ünü domates ezmesi, % 1 ini hayvan derileri teşkil eder. Devamlı ticari münasebetler kurduğu memleketler arasında bilhassa Sovyetle Birliği, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Rumanya, Yugoslavya, Almanya, Avusturya ve İtalya sayılabilir.

Gül rekoltesi

Para, maliye ve bütçe: Resmî para birimi levadır. İkinci Dünya Harbinden sonra son derece değerini kaybeden leva, 1 dolara 84 levadan 288 levaya kadar düşmüştür. 11 Mayıs 1952 tarihli para reformu neticesinde leva, Sovyetler Birliği parası rubleye bağlanmak suretiyle 1 ruble = 1,7 leva, yani 1 dolar 6 8 leva olarak tararrür etti. Emisyon bankası Sofyadaki Millî Bankadır. Devlet kapitalizminin kabulünden sonra devletin gerek geliri gerek gideri yükselmiştir Devletleştirilen işletmeler kazançlarını devlete bırakırlar; bu işletmelarin bütün envestismanlariyle diğer her türlü tahsisatını devlet sağlar. Envestismanları karşılamak için başka imkânlar arasında iç istıkrazlara da başvurulur. Devlet bütçesi 1948 den beri her yıl devamlı surette bir miktar gelir fazlası kaydetmektedir.

Devlet bütçesi 1947 de 67,5 milyon leva gelir ve 67,4 milyon leva gider olarak tesbit edilmiş iken 1952 bütçesinde gelirler bölümü 370,1 milyon, giderler bölümü ise 343 9 milyon levaya çıkmıştır.

Esas Teşkilât (Anayasa): 4 Aralık 1947 tarihli Esas teşkilât kanunu ile B., cumhuriyet rejimini kabul etmiştir. Devletin en yüksek organı teşrii vazifeyi tek başına ifa eden «Narodno Sobranie» dir. Umumi seçimler her dört senede bir yenilenir ve her 30 000 nüfusa bir milletvekili çıkar. «Narodno Sobranie» mutlak ekseriyet usulu ile bir başkan, iki başkan vekili, bir kâtip ve 15 âzadan müteşekkil «Presidium» u seçer. «Presidium», meclise karşı sorumlu olup her zaman azledilebilir. Kanun teklif etmek hakkı, mebuslara ve hükümete aittir. İcra kuvveti başvekil ve vekillerden müteşekkil bir organ tarafından ifa edilir. Mebus olmıyan bir kimse dahi hükümete âza olabilir. Meclis hükümet âzalarını bizzat tâyin eder. Bundan başka Esas teşkilât kanununda değişiklik yapmaya, yeni vekâletler kurulmasına, arazi ilhak ve terkine, millî ekonomiyi tanzime, mülkiyeti millîleştirmeye, harb ilânına ve sulh akdine, umum af, bütçeyi tasdik ve vergileri tesbit işlerine salâhiyetlidir. Presidium'un vazifeleri şunlardır: Meclisi toplantılara davet, umumi seçimlerin tarihini tesbit, kanunları ne-

şir, unvan tevcihi, elçileri tâyin, milletlerarası münasebetlerde Cumhuriyet hükümetini temsil, andlaşmaları tasdik, hükümetin talebi üzerine örfi idare ilânı, seferberlik ilânı, Esas teşkilât kanununa aykırı bulduğu hükümet kararname ve nizamnamelerini iptal, erkânı harbiye reisini ve yüksek komutanları tâyin, azil. Hükümet, meclis toplu bulunduğu zaman ona karşı, bulunmadığı zaman Presidium'a karşı sorumludur.

Kazai kuvvet halk tarafından seçilen yargıçlar vasıtasiyle kullanılır. Mahkemelerin ve hâkimlerin kontrolü, azaları Narodno Sobranie tarafından seçilen Yüksek Temyiz Mahkemesi tarafından ifa edilir. Esas teşkilât kanunu hükümetin ve mebuslardan en az dörtte birinin talebi üzerine değiştirilebilir. Değişiklik için 2/3 ekseriyetin kararı lâzımdır.

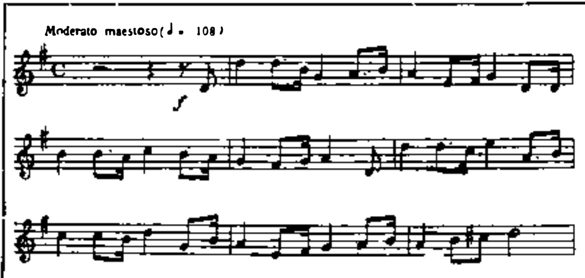
Arma, Bayrak, Millî marş: B. çarlık armasının esasını, kırmızı zemin üzerinde, sola bakarak şahlanmış, taçlı, altın renginde bir aslan teşkil ederdi. Şimdi B. Halk Cumhuriyeti armasının esasını yine bu aslan teşkil etmektedir. Yalnız, taç yoktur ve aslan mavi zemin üzerindedir. Aslanı, üçer sıralı başaklardan müteşekkil bir çelenk çevrelemiş, çelengin üst uçları bir yayla birleştirilmiş, bunun yukarısına da kızıl bir yıldız konmuştur. Her iki tarafta, çelengin alt uçlarına doğru, beyaz - yeşil - kırmızı olmak üzere, millî renkler görülmektedir; çelengin en alt kısmında bir bant üzerinde, ilk Vatan cephesi hükümetinin kuruluş tarihi olan 9.IX.1944, bu rakamlarla yazılmıştır. Bu bantla aslanın ayakları arasında, dişli bir çarkın yarısı, kavis şeklinde görülmektedir.

Bulgaristan arması

B. bayrağının esasını, çarlık devrinde de olduğu gibi, ufkî beyaz - yeşil - kırmızı üç renk teşkil eder. Eskiden, harb bayrağının sol üst köşesine kırmızı zemin üzerine çarlık aslanı konurdu. Şimdi, bayrağın sol üst köşesinde, gönderden biraz sağa olmak üzere, Bulgar Halk Cumhuriyeti arması yer almaktadır. Bk. BAYRAK, renkli levha.

Çarlık devrinde Nikola Şişkov(1847 - 1901) tarafından yazılan marş, «Şumi Maritsa okîrvavena» (Kanlı Meriç gürlüyor) mısraı ile başlardı. Bulgar Halk Cumhuriyeti-

Bulgar marşının (1950) başlangıcı

nin, 1950 de Nikola Furnadjiev, Mlada İsaev ve Elisabeta Bagryana tarafından yazılan ve Georgi Dimitrov, Georgi Zlatev - Çerkin, Svetoslav Obretenov tarafından bestelenen marşı. «Bîlgario mila, zemya na geroi» (Sevgili Bulgaristan, kahramanlar diyarı) diye başlar.

Maarif: B. da öğretim 1950 yılında Sovyet sistemine göre yeniden teşkilâtlandırıldı. 7 ile 15 yaş arasındaki çocuklar için okul mükellefiyeti mevcuttur. 1952 de memlekette 5300 çocuk yuvası 6223 ilk 243 ortaokul. 226 sanat okulu (ziraat okulları hariç), 13 yüksek okul ve üniversite vardı. Millî azınlıklardan Türkler kendi azınlık okullarında okurlar (1951 de 83 845 talebesi bulunan 1011 Türk okulu) 1904 yılında kurulmuş olan Sofya üniversitesinden başka 1945 te Filibe (Plovdiv) ve Varna şehirlerinde de iki üniversite açıldı. Sofyada ayrıca bir ziraat akademisi ile bir teknik yüksek okul, Ziştovi (Sviştov) de bir iktisat akademisi vardır. Okuma yazma bilmiyenlerin yekûnu 1934 te erkeklerde % 20, kadınlarda ise % 43 nispetinde iken bu nispetler gittikçe küçülmektedir. Memlekette 8 günlük gazete, 5 radyo istasyonu mevcuttur. Film endüstrisi yoktur. En fazla basan gazete «Rabotniçestvo» amele gazetesidir (380 000 nüsha basar). Bu gazete Komünist partisi organıdır. Sofyadan gayrı dört şehirde daha gazete çıkar. Bulgar haberler ajansı dışişleri vekâletine bağlıdır.

Din: 24 Şubat 1949 tarihli kiliseler hakkındaki kanuna göre din serbesttir, lâkin kiliseler devlet mürakabesi altındadır. Halkın % 75 inin bağlı bulunduğu Bulgar Ortodoks Kilisesi «Bulgar milletinin ananevî kilisesi» olarak kabul edimiştir. Bu kilisenin başında din işlerini idare eden. Sofyadaki Mukaddes Sinod'un başkanı ekzarh bulunur. 11 Ortodoks metropolidi vardır. Latin Katolikler, doğrudan doğruya Papalığa bağlanmış olan Nikopolis piskoposluğiyle Sofya ve Filibedeki Papalık temsilcilerine tâbidirler. Rum kilisesine bağlı Bulgarlar ise Sofyada bulunan bir ruhani reise tâbidir. 1949 yılında Protestan kilisesi, 2952 de de Katolik kilisesi devletçe kanunî takibatına uğradı ve hayli hırpalandı.

Bunlardan başka B. da 23 000 Ermeni, 680 000 Müslüman Türk ve 120 000 Müslüman Bulgar ile 20 000 Musevi vardır.

Ordu: 10 Şubat 1947 tarihli barış antlaşmasına göre B., silâh altında en fazla aşağıdaki sayılarda askeri tutabilir: Sınır muhafazası da dahil olmak üzere kara kuvvetleri mevcudu: 55 000 er, uçaksavar kuvvetleri: 1 800, donanma uçakları da dahil hava kuvvetleri: 90 uçak (bunlardan en fazla 70 i avcı uçağı olabilir) ve 52 000 havacı Donanma tonajı: 7 250 ton ve 3 200 er.

Lâkin, Sovyetler Birliği himayesinde B., teşkilât teçhizat ve talim terbiye bakımından Sovyet ordusunun geniş yardımiyle bir «halk ordusu» meydana getirmiştir. Bu ordu 7 piyade, 3 zırhlı, 1 bindirilmiş piyade ve 3 topçu tümeniyle 3 süvari tuğayından müteşakkildir. Hava kuvvetleri 3 tuğayla 3 uçaksavar alayından mürekkeptir. Deniz kuvvetleri emrinde 1 muhrip, 6 hücum botu ve 12 mayın tarayıcı vardır. Bunlardan ayrı olarak sınır muhafazası, polis ve emniyet teşkilâtı 100 000 kişiyi bulur. Askerlikte fiilî hizmet iki yıldır. Askerlik çağı 18 ile 50 yaş arasındadır.

DİL. 1951 istatistiklerine göre, B. nüfusu (7 310 000) nun % 88 (1926: % 83) i, yari 6 433 000 kişi Bulgarca konuşur. Bu rakama, ana dillerini bırakarak Bulgarca konuşanlar, ayrıca da 120 000 Pomak (Müslüman Bulgar) lar dahildir. Azınlık dillerini konuşanların şayısı 1 100 000

olup, bunların başında daha ziyade memleketin güneybatı ve kuzeybatı (Deliorman ve Dobruca dahil) bölgelerinde konuşulan Türkçe gelir. İstatistiklere göre Türkçe konuşanların sayısı nüfusun % 9 - 8 ini teşkil eder (680 000; 1920 rakamlarına göre 542 904, 1926 ya göre 607 763; 1950 de 250 000 kadar Türk memleketten çıkarılmıştır); Gagauzca (Hıristiyan Türklerin dili) Türkçe bölgesinde ayrı bir topluluk teşkil eder; istatistiklere göre birkaç bin kişi de «Tatarca» (1920 de 4445) konuşur Çingenece (Romany) konuşanların sayısı 80 000 kadardır (1920: 61 555; 1926: 81 996). Rumencenin durumu (1920: 76 065), 1947 de Güney Dobrucanın ilhakiyle değişmiştir. Yunanca ile Sırpça arazi kaybetmişlerdir (Yunanca: 1920 de 46 759, 1926 da 12 782; Sırpça: 1920 de 1259, 1926 da 647). Yahudi İspanyolcası ile Ermenicenin durumu da böyledir (Yah. İsp. şimdi 20 000, 1920 de 41 927, 1926 da 41 563; Ermen. şimdi 23 000, 1920 de 11 102, 1926 da 25 402). Buna karşılık Rusça arazi kazanmıştır (1920 de 9247, 1926 da 19 590; Bulgar gimnaziyalarında Rusça eskiden beri okutulmaktadır; İkinci Dünya Harbinden sonra memlekette Rusçaya daha önem verilmeğe başlanmıştır). Bu dillerden başka, B. da az sayıda Arnavutça, Almanca, Çekçe ve Slovakça konuşanlar da vardır. Makedonca, şimdi Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyetinin bir cüzü olan Makedonya Cumhuriyetinin resmî dilidir. Bk. BULGAR DİLİ.

Tarih: *Bulgar Devletinin menşeleri*: Bulgar milletinin takriben 1500 yıllık bir tarihi vardır. Bulgar millî varlığını meydana getiren esas tarihî âmiller: 1. Güney İslâvlarının Balkan yarımadasına göç edip yerleşmesi, 2. Yarımadanın kuzey ve doğusunda yerleşmiş olan bu İslâvların, Türk soyundan fatihler tarafından bir devlet halinde teşkilâtlandırılması, 3. Hıristiyanlık ve Bizans kültürünün nüfuzu.

Eskiden Polonyada ve Batı Rusyada oturmakta olan Güney İslâvları, IV. yüzyılda Karpatların güneyine inmişler ve Got istilâsından sonra Doğu Roma İmpatorluğunun Balkanlardaki za'fından istifade ederek nüfusu azalmış olan yarımadanın zengin ovalarına ve vâdilerine sızmağa başlamışlardı. VI. yüzyıl başlarında başlıyan bu göç ve yerleşme hareketi VII. yüzyıl ortalarına kadar devam etti ve yarımadanın her tarafına, Ege denizine, Mora'ya, Arnavutluğa kadar yayıldı.

Bu suretle Yarımadada yerleşen İslâvlar burada Trak-Yunan - Roma medeniyetini buldular ve bu medeniyetin tesiri altına girdiler. Bilhassa Bizans İmparatorluğu bu yeni unsuru temsil etmek için her vasıtaya baş vurmakta idi. Fakat bu sırada (680 tarihine doğru), Karadeniz kuzeyinden Bulgar Türklerinin gelmesi, hakikî mânada Bulgar tarihinin başlangıcı oldu.

Türklerin On - ogur grupundan sayılan Bulgar Türkleri, Hun İmparatorluğu içinde mühim bir rol oynadılar ve bu imparatorluğun yıkılmasından sonra Karadeniz kuzeyindeki memleketlerde kaldılar. Onların ilk defa Bizans kaynaklarında, 482 de Bulgar adiyle zikredildiklerini görüyoruz. Bulgarlar Utigur, Kutrigur adiyle iki ayrı topluluk halinde idiler. Bunlar Avar istilâsı sonucunda Avarlarla birlikte Avrupada fütuhat harekâtına iştirak etmişler ve sonra Avarlar zayıflayınca onlardan ayrılarak 583 yılına doğru Dulo ailesinden Kubrat Han idaresinde, Karadeniz kuzeyinde birleşmiş, kuvvetli bir hanlık kurmuşlardır. Bulgar birliğine dahil bulunan esas kitle Kubrat'ın ölümünden sonra, Hazarların baskısı yüzünden, oğlu Asparuh (İsperih) un idaresi altında batıya doğru yürümüşlerdir.

İlk Bulgar Hanlığı: Karadenizin kuzeyinden gelen bu Bulgarlar (Proto Bulgarlar) ilkin Bizans İmparatorunun müsaadesiyle ve tâbi sıfatiyle Kuzey Dobrucada yerleştiler (660); bunların sayısı 10 - 25 bin arasında tahmin olunuyor. Bunlar, sonra Bizansın zayıflığını görerek güneye doğru ilerlediler ve bir Bizans ordusunu bozguna uğratarak (679) Tuna ırmağiyle Balkan dağları (Stara Planina) arasındaki bölgeyi işgal ettiler. Burada yerleşmiş bulunan İslâv kabîlelerini, hâkimiyetleri altında birleştirdiler. Bizans ile yaptıkları antlaşmaya göre yeni devletin sınırları Karadenizden İsker ırmağına ve güneyde Balkan dağlarına kadar uzanmakta idi. Başşehir Pliska (Yenipazar civarındaki Aboba adlı köyden 2 km uzakta) idi. Bu suretle kurulmuş olan birinci Bulgar Kırallığı yalnız siyasi bakımdan değil, kültür bakımından da Bizans karşısında tamamiyle bağımsız bir durum muhafaza ediyor, eski Türk ananelerine bağlı kalıyordu. Bulgar Devleti, ilk zamanlarda, Asparuḫ Han (681 - 701) ile Terbel Han (701 - 718) devirlerinde, Bizans'ın içişlerine karışacak kadar bir kudret gösterdi ve batıda devletin sınırlarını Timok ırmağına kadar genişletti. Bulgar Devleti, Tunanın öbür tarafında Rumanyada da araziye sahipti. Dulo hanedanı sonraki hanların za'fı yüzünden devrildi ve fatih zümre arasında iktidar için kanlı bir iç mücadele başladı. Bizans bundan istifade etmek istediyse de Kardam Han'la (777 - 802) Bulgar hanlığı yeniden kendini toplıyarak Balkan İslâvları üzerindeki hâkimiyetini genişletmeğe başladı. Kardam Han'dan sonraki yarım yüzyıl, Bulgar Hanlığının en parlak devri olmuştur. Krum Han'ın kurduğu yeni hanedan (803 - 972), her şeyden evvel boyarlar (b. bk.) ı itaat altına alarak hanlığın otoritesini kurdu. Krum ve bilhassa ondan sonra gelen Omortag Han (814 - 831) zamanında kazanılan parlak zaferler sayesinde hanlığın sınırları çok genişledi. Tuna, Tisa, Dnyestr, Karpatlarla Struma ve Vardar vâdileri arasındaki geniş saha, yeni Balkan yarımadasının hemen bütün kuzey kısmı Bulgar hanlığının idaresi altına girdi. Filibe, Sofya ve Morava bölgeleri gibi anayolların geçtiği bölgeler de hanlığın sınırları içerisinde kalmakta idi. Bu parlak devir Omortag tarafından yaptırılan büyük âbidelerde ifadesini buldu. Onun zamanında Preslav kalesi, Tuna üzerinde bir saray, su kemerleri, köprüler, yollar inşa edildi. Büyük tarihî değer taşıyan Madara'daki âbide ve kitabeler yine bu devre aittir. Birçok arkeolojik buluntular, ilk Bulgar Hanlığının, Türk millî dinini, yani şamanizmi, kendilerine mahsus alfabeyi, 12 hayvanlı takvimi ve Bizansınkinden tamamiyle ayrı millî bir mimariyi muhafaza ettiğini ispat etmiştir. Fakat genişleme ile beraber Bulgar Hanlığı kendi ananelerini zayıflatan dış

Şumnu'da Tombul camisi

tesirlere açılmış oldu. Yeniden fethedilen memleketlerde kısmen Hıristiyan olmuş büyük İslâv kitleleri vardı. Az sonra devletin içinde İslâv unsurunun ve Hıristiyanlığın nüfuzu arttı. Omortag Han oğullarına İslâv adları verdi. Hıristiyanlık ve İslâvlık, Bulgar Hanlığı içinde gittikçe kuvvetlenen iki esas âmil olarak hanlığın bünye ve karakterini derin bir şekilde değiştirdi. İslâvlar, Türk-Bulgar aristokrasisi yanında yer almak istiyorlardı Bununla muvazi olarak Hıristiyanlık gittikçe kuvvetlenmekte idi. Her taraftan Hıristiyan devletleri tarafından sarılmış bulunan hanlık, varlığını korumak için Hıristiyanlığı resmen kabul etmenin ve tebaası olan İslâvlarla uzlaşmanın zaruri olduğunu gördü. Boris (Bogoris) Han, 865 tarihinde, devlet dini olarak Hıristiyanlığı kabul etti. Hıristiyanlığın kabulü ile beraber İslâvlara da devlet kapısında aynı haklar tanındı. Bu suretle Türk-Bulgar aristokrasisi ve kültürü benliğini kaybetmeğe başladı. Bununla beraber Türk-Bulgar boyarların ayaklanması hanlığın girdiği bu yeni istikametin uyandırdığı şiddetli tepkiyi gösterir. Boris, bu isyanları bastırmağa muvaffak oldu. Diğer taraftan, Romadaki papayı mı, yoksa İstanbuldaki patriği mi dinî reis olarak tanımak lâzım geldiği hakkında bir tereddüt devresi geçirdi. Başlıca kaygusu Bizansın nüfuzuna alet olmıyan muhtar bir kiliseye sahibolmaktı. Nihayet Bizans'ın başpiskopos adıyle gönderdiği İoseph'i Bulgar kilisesinin başı olarak tanıdı. İslâvların havarisi olan Kyrillos ile Methodios'u memleketine kabul ederek bunlar sayesinde İslâv dilinde bir dinî edebiyatın kurulmasına ve İslâv rahiplerinin yetişmesine önem verdi. Tahtından vazgeçen Boris, oğlu Vladimir'in eski rejime dönmek istediğini görünce ikinci oğlu Simeon'u tahta çıkardı (893). Boris, Bulgar Devleti içindeki ikiliği kaldırarak Hıristiyan kültürü sinesinde fatih zümre ile İslâv büyük kitlesini kaynaştırdı ve bu suretle Bulgar milleti teşekkül etti.

Simeon devri (893-927), birinci Bulgar Krallığının en yüksek seviyesini bulduğu devirdir. Bizans'ta yetişmiş olan Simeon, babasının siyasetine devam ettı. Hıristiyanlık kesin olarak yerleşti. Devletin İslâvlaşması tamamlandı. İslâv-Bulgar edebiyatı çok gelişerek diğer İslâv milletleri arasında yayıldı ve bütün İslâv âleminde mühim bir kültür tesiri yaptı. Simeon, bilhassa Bizans'a karşı şiddetli bir mücadele açarak önemli başarılar kazandı. Bizans onu «Bulgarların Hükümdarı ve Çar [tsar']» olarak tanımağa mecbur oldu (918). Fakat Simeon'un ölümünden sonra krallık çökmeğe başladı. Evvelâ onun oğlu Petır, memleketi Bizans nüfuzuna fazla açtığından içeride bir kısım boyarlar ona karşı cephe aldılar. Sırp Jupan (başbuğ) ı isyan ederek memleketini Bulgar hâkimiyetinden kurtardı. Bizans feodal sisteminin memlekete sokulması köylüler arasında hoşnutsuzluk doğurdu. Nihayet bu siyasi-içtimai huzursuzluk Bogomil adında bir rahibin önderliği altında dinî-içtimai bir harekete yol açtı. Bogomillık (b bk.) dini. cemiyeti ve devleti ıslah etmek gayesini güden ihtilâlci bir karakter taşımakta idi. Bu buhranlı devirde Bulgar Krallığı, Tuna ötesindeki topraklarını Macarlara ve Peçeneklere bırakmak zorunda kaldı. Diğer taraftan da Bizans, mukabil taarruzlara geçti.

969 yılında Bulgar Krallığının bütün batı kısmı Kief Rus prensi Svetoslav'ın eline geçti. Fakat Bizans imparatoru İoannes Tzimiskes bu Rus prensini B. dan kovmağa ve Doğu B. ı Bizans hâkimiyeti altına sokmağa muvaffak oldu. Bizans imparatoru, «Bulgaroktonos» (Bulgar kıran) lâkabını alan II. Basileios yaptığı 5 büyük sefer neticesinde bütün B. ı hâkimiyeti altına aldı. Bulgar Krallığı tamamiyle ortadan kalkarak Tuna nehri tekrar Bizans İmparatorluğunun sınırları haline geldi (1018).

Bizans hâkimiyeti ve II. Bulgar Krallığı: B. da Bizans hâkimiyeti devrinde (1018-1186) Bizans kültürü memlekette tamamiyle yerleşti. Yalnız Ohri (Ohrida) de muhtar bir Bulgar Başpiskoposluğu bırakılmıştı. Bu devirde son Bulgar kralının oğulları tarafından çıkarılan iki isyan hareketi (1040-1072) de bir netice vermedi.

XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkan yarımadasına, bilhassa B. a Türk soyundan Peçenek, Guz ve Kumanların yeni istilâları vuku buldu; bu yeni Türk unsurları B. a yerleştiler ve yerli halk ile karıştılar. Bilhassa Tuna nehrinin kuzeyinde büyük bir hanlık kurmuş olan Kuman (Kıpçak) lar, B. da Bizans'a karşı beliren hareketleri destekliyerek Asen hanedanı idaresinde İkinci Bulgar Krallığının kurulmasında başlıca rolü oynadılar Aslında Kuman olan Asen ve kardeşi Petır Tırnova (Tirnovo) beyleri idiler. İsyan ederek B. ın siyasi ve dinî bağımsızlığını ilân ettiler (1186). Bizans'ın, Anadoluda Selçuk Türkleriyle uğraşmak zorunda bulunması bunların işini kolaylaştırmakta idi. Asen ve kardeşi, eski Bulgar başşehri Preslav'ı (daha önce Boris burasını başşehir yapmıştı) zapta muvaffak oldular. Kumanların yardımı sayesinde Asen ve kendisinden sonra Bulgar tahtına çıkan iki kardeşi, Bizans'ı, kendileriyle sulh yapmağa mecbur ettiler. Bizans'a karşı yapılan savaşlara Kuman kuvvetleri büyük ölçüde katılmakta idiler. Bizans'ın Latinler eline düşmesinden sonra İstanbul Latin İmparatorluğunun yeni Bulgar Krallığına açtığı savaş da Edirne civarında tam bir bozgunla neticelendi. Bizzat imparator, Bulgar kralına esir düştü (1205). Asen'in ikinci kardeşi Kaloyan, bir taraftan Latinlerle, diğer taraftan Macarlarla mücadele ederek krallığı daha kuvvetlendirmeğe muvaffak oldu. Bu devirde Bulgar Krallığı güneyde Filibe (Plovdiv) yi, Makedonyanın büyük kısmını, batıda Nış'i ve Sofya'yı sınırları içine almaktaydı. Kaloyan 1204 te Bulgar kilisesinin Roma kilisesi ile birleşmesini kabul etti ve Papa III. Innocentius'tan krallık tacı aldı. Bu suretle İkinci Bulgar Krallığı, Avrupa devletleri arasında varlığını resmen tanıtmış oluyordu. Bununla beraber dahilde Bulgar aristokrasisinin infiratçı istekleriyle uğraşmak lâzım geldi. Öteki kardeşler gibi Kaloyan da, nihayet, voyvodalarından Kuman asıllı biri tarafından katledildi (1207). Bulgar tahtını, suçlulardan biri olan Boril işgal etti. Bu gâsıp, ölen kralın Kuman olan karısiyle de evlendi. Komşu devletlere toprak bırakmağa mecbur kalan Boril bir müddet sonra tahttan indirildi ve eski Asen hanedanından

Dupnitşa'da eski köprü

II. Asen tahta çıkarıldı. Bulgar krallarının en büyüklerinden sayılan II. Asen (1218 - 1241) komşulariyle ve bilhassa Sırp kıralı ile sıkı dostluk münasebeti kurdu. Güneyde, Epir'deki Komnenos'lara karşı kazandığı zaferle (Klokotnitsa savaşı, 1230) kırallığın sınırlarını her zamankinden ziyade genişletti Edirne ve Dimetoka dahil olarak Meriç nehri ağzına kadar Trakyayı, Makedonyanın ve Arnavutluğun tamamını kırallığa kattı. Kuzeyde Tunanın ötesinde Banat da onun ülkeleri arasında idi. Roma ile birleşme siyasetinden vazgeçerek İznik Rum İmparatorluğu ile anlaştı ve Bulgar kilisesini patriklik haline getirdi.

II. Asen İstanbulda zayıf Latin İmparatorluğunun bulunmasından istifade ederek Bulgar Kırallığını Balkanların en kuvvetli devleti haline getirdiği bir sırada, 1241 de, Doğudan gelen Moğol orduları B. ı çiğneyip geçtiler. Onun oğulları zamanında B. çökmeğe başladı. Evvelâ dış durum değişmişti. Her şeyden evvel kuzeyde Bulgar Kırallığının kuvvet ve kudretini sağlıyan Kumanların yerine Moğollar gelmiş ve Asen'in oğlunu Büyük Han'ın metbuluğunu tanımağa zorlamışlardı (1243). Öbür taraftan kırallık güneydeki fetihlerini, Arnavutluğu ve Makedonyayı Epirlilere bırakmağa mecbur kaldı. Trakya kaybedildi. Bunun arkasından kanlı iç mücadeleler de yeniden başgösterdi. Mahallî Bulgar boyarları dışarının tesirlerine tâbi olarak sık sık isyanlar çıkardılar. Bir aralık tahta İvaylo adında bir çoban çıktı (1277 - 1279). Bu kargaşalık devresinde Terter adında bir Kuman boyarı nihayet Tırnova'da kendini çar ilân ettirdi (1279) ve Terter hanedanını kurdu. 1241 den beri B., Doğu - Avrupada hâkimiyet kuran Moğolların gittikçe artan baskısı altında bulunuyordu. Terter, Moğol kağanını metbu tanımak zorunda kaldı; fakat Bizans'ın nüfuz ve müdahalelerine kesin olarak son verdi. Terter zamanında Kuman (Kıpçak) boyarları devleti tamamiyle ellerine aldılar ve Kuzey B. da yerleşerek Moğol (Tatar) hanlığına, daha doğrusu Altın Ordunun batısına hâkim büyük Moğol kumandanı Noğay'a dayandılar. B. ın hakıki hâkimi Noğay'dı. Hükümdarları o indirip çıkarmakta idi. Noğay'ın himayesi altında Şişman adlı bir Kuman, Vidin'de ayrı bir beylik kurmuştu Terter'in kardeşi Eltimir, Kızanlık civarında yerleşmişti. Daha sonraları başka bir Kuman boyarı olan Balık da, Dobruca'da hâkim oldu. Asıl Bulgar boyarları ancak Güney B. ve Rodoplar bölgesine hâkim olabildiler. Hakikatte bu devirde Bulgar Kırallığı birliğini kaybetmişti. Noğay'ın Altın Ordu hanı tarafından ortadan kaldırılması üzerine oğlu Çaka, Tırnova'ya gelerek bizzat Bulgar tahtına oturdu (1300). Fakat kayınpederi olan Svetoslav Terter onu öldürttü ve tahtı geri aldı. Onun oğlunun kısa süren kırallığından sonra B. tam bir anarşiye düştü (1323). Tırnova'da toplanan bir büyük mecliste Vidin'de hâkim bulunan Kuman boyarı Şişman, çar ilân edildi. Şisman, devletin birliğini kurmağa çalıştı, Filibe'yi Bizanslılardan geri aldı, fakat Sırp kıralı ile bozuştu. Sırplar bu esnada Bulgarlar aleyhine genişlemeğe çalışıyorlardı. Şişman, Köstendil'de Sırp kıralı tarafından ezici bir mağlûbiyete uğratıldı. Bu mağlûbiyetten sonra İvan Aleksandır zamanında (1331 - 1371) B. siyasi bakımdan ikinci plâna çekildi. Fakat bu devirde fikrî - dinî büyük bir faaliyet görüldü. Yüzyılın ortalarına doğru Sırp kıralı Stefan Duşan Balkanlarda üstünlüğünü kurmuştu. Bu sırada Osmanlıların Balkan fütühatı da başladı Balkanların güneyindeki bütün Bulgar toprakları daha I. Murat devrinde (1362 - 1389) fethedilmişti.

İvan Aleksandır'dan sonra, B. ın kalan kısmı da birbirine rakîp üç parçaya bölündü: Vidin Beyliği, Tırnova Kırallığı ve Dobruca Beyliği. Bu üçü de esasen Osmanlılara tâbi olmayı kabul etmişlerdi. Bulgar kıralının Sırplarla beraber Türk hâkimiyetine karşı cephe alması üzerine Yıldırım Bayezid devrinde Tırnova da işgal edilerek (1393) kırallığa son verildi. 1396 da Niğbolu (Nikopolis) zaferinden sonra Vidin, 1400 de Dobruca zaptolunarak Bulgar kırallığının son bakiyeleri de ortadan kaldırıldı (son Bulgar kıralı İvan Şişman'ın oğullarından biri, İskender Bey unvaniyle Samsuna sancak beyi tâyin edilmiştir).

İkinci Bulgar Kırallığında da Kuman Türkleri (Kıpçaklar) büyük rol oynamışlar, gerek kıral hanedanları, gerekse yüksek aristokrasi onlardan olmuştur. Moğolların kurduğu Altın Ordu Devleti süratle Kıpçaklaştığı için Noğay devrinde Tatar hâkimiyeti sırasında da bu Kuman (Kıpçak) üstünlüğü devam etmiştir. Bu tarihe kadar B. ın, Kuzey Karadenizden gelen Türk kavimlerinin idaresinde bulunduğunu gördük. Bu kavimlerin güttüğü umumi siyaset, Bizans nüfuzunu bertaraf ederek B. da bağımsız bir devlet kurmak ve diğer Güney İslâvlarını, bilhassa Sırpları idare altına almaktı. XIV. yüzyıl ortalarında Karadenizin kuzeyindeki Türk kuvvetleri zayıfladığı gibi Bizans da harekete geçemiyecek kadar âciz bir halde idi. Bir aralık Sırplar üstünlük kuracak gibi oldular. Fakat asıl Balkanları hâkimiyeti altına almağa namzet büyük kuvvet olarak Macar Kırallığı görünüyordu. İşte bu tarihte, bu sefer, Karadeniz kuzeyinden değil, güneyden, Anadoludan gelen kuvvetli bir Müslüman Türk devleti B. ı tekrar Türk hâkimiyeti altına soktu. Osmanlı Türkleri geldiği zaman B. birçok mahallî feodal beyler (boyarlar) arasında parçalanmış başsız karışık bir durum gösteriyordu. Bizzat Bulgar tarihçilerinin de itiraf ettiği gibi Osmanlılar bu ülkeye birlik, merkezilik ve muntazam bir idare getirdiler ve kuzeyden gelen istilâcıları püskürttüler. Osmanlı idaresi B. da 500 yıl sürdü. Eski Bulgar boyarları kısmen savaş meydanında yokedilmişler, kısmen Osmanlı Devletinin askerî kadroları arasına katılmışlardı. Memleket, en ücra köylerine kadar nüfus ve vergi kaynakları itibariyle il - yazıcıları tarafından defterlere geçirilmiş ve bu esasa göre timarlı sipahiler yerleştirilmişti. (Sonradan tekrar yapılmış olan bu gibi tahrirlerin defterleri bugün Başbakanlık arşivinde bulunmaktadır.) Bu esnada Anadoluda rahat durmıyan unsurlar da büyük askerî yollar boyunca sürgün olarak getirilip buraya yerleştirilmiştir. Bu yerleşmelerin mühimlerini Tokat havalisinden Filibe bölgesine getirilen Tatarlar ve Batı Anadoludan getirilen Türkmenler teşkil eder. Bunlar, sonradan «Evlâd - ı fâtihân» adı verilen Rumeli yörük ve müsellemlerini teşkil etmişlerdir. Türklerin buraya gelip yerleşmeleri, bütün Osmanlı tarihi boyunca devam edecek ve B. tam mânasiyle bir Osmanlı memleketi halini alacaktır. B., doğrudan doğruya Osmanlı idaresi altına alınarak Rumeli Beylerbeyiliğine bağlı sancaklara ayrılmıştır. Bu sancaklar şunlardır: Silistre, Niğbolu, Sofya, Çirmen sancağının batı kısmı. (Beylerbeyi Sofya'da otururdu.) Bu sancaklar Rumeli eyaletinin sol kolunu ve orta kolunu içine almaktadır. B daki bu yerler XVII. yüzyılda sol koldaki başka sancaklarla beraber ayrı bir eyalet halinde teşkilâtlandırılmıştır. 1864 te Avrupa kanunları gözönünde bulundurularak meydana getirilen vilâyet kanunu, ilk defa B. da tatbik olundu. Teşkil olunan Tuna vilâyeti şu sancakları içine almakta idi: Rusçuk (Ruse), Varna, Vidin, Tolci (Tulca), Tırnovi.

Bu idare, 1878 de B. Prensliği kuruluncaya kadar devam etti. Bu tarihten sonra Osmanlı idaresinde, yalnız «Rumeli-i Şarkî vilâyeti» adiyle Meriç vâdisi (Filibe) kaldı.

B., imparatorluk merkezinin hemen yanında ve Avrupa tarafında yapılan seferlerin ana yolu üzerinde olduğu için Osmanlılar zamanında inkişaf etti, yeni şehirler kuruldu ve eski şehirler umumiyetle daha büyüdü. B. ticaretinde Ortaçağlardan beri çok mühim rol oynıyan ve hemen belli başlı bütün Bulgar şehirlerinde tüccarları bulunan Ragusa (Dubrovnik) lıların ticari imtiyazlarını Osmanlılar da tasdık ettiler. B. ın hayvan ve toprak mahsulleri, İstanbul ve Edirnenin en mühim iaşe kaynaklarını teşkil ediyordu. Bulgar tarihçilerinin de itiraf ettikleri gibi, XVI. yüzyıl ortalarına kadar gelen devir, Bulgar halkı için o zamana kadar görülmemiş bir sükûn ve refah devri oldu. Sancak beyleri, subaşılar ve sipahiler memleketin asayişi ile meşgul oluyor ve kadılar kanunî bir idarenin mümessili sıfatiyle nizam ve adaleti koruyorlardı. B. XV. yüzyılın ortasından XVII. yüzyılın sonlarına kadar hiç bir düşman istilâsına uğramadı.

Osmanlılar hiçbir zaman bir islâmlaştırma veya temsil politikası gütmediler. Ancak yeniçeri ocağı için devşirme oğlanı toplanan belli başlı bölgelerden biri B. dı. Bundan başka, eski Bulgar askerî gruplarından bir kısmı voynuk (Bulgarca «muharip» mânasına *voynik* kelimesinden) adiyle Osmanlı askerî kadroları içine alındılar. Ayrı bir sancakbeyine ve ikinci derecede çeribaşı denilen Türk Müslüman zabitlere tâbi bulunan bu Hıristiyan Bulgar askerleri sonradan yalnız saray atları hizmetine ve ordunun ağırlıklarını taşımağa verilmişlerdir. Voynuk köyleri Balkan dağları üzerinde şu köylerdir: Koprivştitsa, Panagyurişte (Otlukköyü), Kotel, Gabrovo. Diğer Bulgar reâyasına göre imtiyazlı olan ve mahallî otoritelerin müdahale edemedikleri bu köyler, XIX. yüzyılda birer isyan merkezi haline geleceklerdir. Diğer taraftan derbentlerin, köprülerin muhafazası gibi bazı hizmetler karşılığında bir kısım Bulgar reayasının da derbentçı v. b. adiyle vergiden muaf zümreler teşkil ettiğini görüyoruz. Bulgarlar, umumiyetle Osmanlı İmparatorluğunda hangi dine veya ırka mensup olursa olsun «reaya» adını taşıyan vergiye tâbi çiftçi sınıfları halinde kaldılar. Onların Müslümanlardan fazla olarak ödedikleri yegâne vergi, bütün Hıristiyanların ödemek mecburiyetinde oldukları cizye idi. Osmanlı Devleti, Ortodoks Hıristiyan tebaasının reisi olarak İstanbul Rum patriğini tanıdığı için, Bulgar kilisesi de buraya tâbi oldu. Bu, Osmanlı merkeziyetçi sisteminin bir neticesinden başka bir şey değildir. Ancak Fener Rum Patrikliği bu dinî salâhiyetlerini sonradan Bulgarları istismar etmek ve onları Rumlaştırmak için bir vasıta olarak kullanmak istedi. Hattâ 1767 de bağımsız Bulgar kilisesinin bakiyesi olan Ohri başpıskoposluğu da kaldırıldı. Osmanlılar kiliseye yalnız dinî değil, idari bazı salâhiyetler de tanımışlardı. Bu suretle Bulgar halkı, iç işlerini kilise vasıtasiyle veya köylerde knez adı verilen muhtarları vasıtasiyle hallederdi. İşte bu idare, Bulgar milletinin beş asır varlığını korumuş ve ona beş asır sonra tekrar meydana çıkmak imkânlarını hazırlamıştır.

Bulgar isyanları: Bulgarlar, Osmanlı idaresinde XIX. yüzyıldan önce de bazı isyan hareketlerinde bulunmuşlardır. XV. yüzyılda Macarların, 1683 ten sonra Avusturyalıların Balkanlara girişlerinde bir kısım Bulgar reayası silâhlanarak düşmanla birleşmiştir. 1443 kışında Macar kıralı ve Hunyadi János kumandasındaki ordu İzladi (Zlatitsa) derbendine kadar ilerdediği zaman Sofya ve Radomir Bulgarları ayaklandılar ve düşmanla birleştiler. Sofya'ya onlardan bir vladıka yerleşti. Fakat Osmanlı kuvvetleri vladıka'yı yakaladıkları gibi düşmana yardım eden Bulgarları da tedibettiler. XVI. yüzyıl ortalarında Balkanlarda «hayduk» (haydut) lar türedi. Bu eşkiya grupları arasında Bulgar çeteleri mühim bir miktara vardı. 1595 te Bulgarların ilk büyük isyan hareketi görüldü: Doğu B. da Tunaya yakın bölgeler ahalisi Transilvanya ve Eflâk voyvodalarının tahrikiyle silâhlanıp düşmanla birleştiler. İsyan merkezi Tırnova idi. Sinan Paşa, bu isyanı bastırdı. Binlerce Bulgar, Eflâk beyinin arazisine kaçtı. 1683 ten sonra düşman orduları Batı B. na kadar geldikleri zaman da Kutlovitsa merkez olarak Şehir-köyü (Pirot) havalisinde bir kısım Bulgar reayası düşmanla birleştiler. Fâzıl Mustafa Paşa, bu bölgeyi Avusturyalılardan geri alınca halkı insanî tedbirlerle yatıştırdı. Âsilerden bir kısmı Eflâk'a ve Banat bölgesine kaçıp orada yerleştiler. Bununla beraber XVIII. yüzyılda diğer Balkan milletleri uyanırken Bulgarlar hiçbir canlılık eseri gösteremiyorlardı. Bu devirde Bulgar adı tamamiyle unutulmuştu. Balkanlarda böyle bir milletin varlığı akla bile gelmiyordu. B. da gezen yabancı seyyahlar, bu memleketin Rumlarla ve Türklerle meskûn olduğunu yazıyorlardı. Bu devirde meşhur İslâv âlimi Šafařík bile, Bulgarların ancak 600 bin nüfuslu ufak bir İslâv halkı olduğunu kaydetmiştir. B. da, şehirlerde yerleşmiş ve ticareti tamamen ele geçirmiş olan Rumlar, kiliseye ve büyük dinî makamlara da sahip oldukları için, memleketi benimsemek istiyorlar, Bulgar milletinin izlerini sistematik olarak kaldırmağa çalışıyorlardı. İşte ilk Bulgar millî tepkisi, bu Rumlaştırma faaliyetine karşı Bulgar rahipleri arasında görüldü. En büyük millî mübeşşir sayılan Hılander manastırı keşişlerinden Paisiy, Rumların ve Sırpların istihfaflarına karşı bir Bulgar sıfatiyle «Bulgar milletinin, çarlarının ve azizlerinin tarihi» adlı eseri yazdı. Onun arkasından Pazvandoğlu İsyanı sırasında Bulgaristanın uğradığı kargaşalıkları gören ve tasvir eden Sofroniy adlı bir papazın yazıları mühim bir akis uyandırdı. Bu sırada Rus orduları Balkanlara birkaç defa girmiş bulunuyor ve istilâyı kolaylaştırmak için buradaki Ortodoks Hıristiyanları ayaklandırmağa çalışıyorlardı. Bu politikanın bir neticesi olarak Bulgarlarla ilgilendiler. Bilhassa 1828 de Rus orduları tekrar Balkanlara girmeğe hazırlandıgı bir sırada G. Venelin adında bir Ukraynalı «Eski ve yeni Bulgarlar» adlı eserini yazarak Rus efkâr-ı umumiyesinde Bulgar halkı lehine kuvvetli bir cereyan uyandırdı. 1828-1829 Rus-Türk harbinde birçok Bulgarlar Rus ordusuna katıldılar. Barıştan sonra da İslimye (Sliven), Yanbolu (Yambol), Kotel, Eski Zagra (Stara-Zagora), Yeni Zagra (Nova-Zagora) dan birçok Bulgar düşmanla beraber çekilip Eflâk ve Bugdan'da yerleşti. Bunlardan birçoğu sonra yurtlarına dönmek üzere Osmanlı hükümetine müracaat etti ve bu dilekleri kabul edildi. Fakat B. artık Bulgarları ayaklandırmak için çalışan Rus casuslarının bir faaliyet sahası haline gelmişti. Beri taraftan Bulgarlar arasında da millî varlıklarını tanıtmak için ciddî bir hamle görüldü. Bulgar ticaret adamlarının yardımı ile Bulgar mektepleri açılmağa, Bulgarca gazete ve kitaplar yayınlanmağa başladı. 1835-1845 arasında 53 okul açılmıştı. Osmanlı İmparatorlu-

ğunda ilk Bulgar gazetesi (Tsarigradski Vestnik) 1848 de İstanbulda çıkmağa başladı. Tanzimat devrinin müsamahakâr havası içinde gelişen bu kültür faaliyetinin en mühim neticesi Bulgar millî şuurunun uyanması, Rum tesir ve nüfuzuna karşı mücadelenin şiddetlenmesidir. Rumların dayandıkları başlıca vasıta Patrikhane olduğu için Bulgarlar az zaman içinde mücadelenin ağırlık merkezini kilise meselesinde topladılar ve bağımsız bir Bulgar kilisesi kurulması için faaliyete geçtiler. Rum rahiplerin Bulgar şehirlerinden koğulmasiyle başlıyan bu mücadele (1825), 1870 tarihine kadar sürdü. Bu mücadele, Bab-ı Âliyi endişeye düşüren şiddetli safhalar gösterdikten sonra, 1870 te padişahın bir fermanı ile muhtar Bulgar kilisesinin, yani Bulgar eksarhlığının resmen kurulmasiyle neticelendi. Rumların aşırı isteklerini kırmak için Bab-ı Âli, Bulgar eksarhlığına geniş bir saha vermiştir. Kilise mücadelesi altında Rum-Bulgar milliyetleri mücadele halinde idi. Rumlar bir umumi ruhani meclis toplıyarak Bulgarların şizmatik olduklarını ilân ettiler (1872). İki kilise arasındaki bu şizma (ayrılık) son zamanlara kadar devam edecektir.

Millî şuurlarını kazanan Bulgarlar, bilhassa Rusyanın istilâ maksatlariyle yaptığı daimî tahrikler yüzünden 18›5 ten itibaren mühim isyan ve komite faaliyetlerine giriştiler. Başlangıçta Sırbistanda ve bilhassa Eflâkta kurulan ve Rusyadan yardım gören bu komitelerin gayesi Sırp Beyliği gibi bir Bulgar Beyliği kurmaktı. Takibedilen yol şu idi: Çeteler halinde memlekete girerek dağlık bölgelere sığınmak ve buradan Bulgar köylerini isyana teşvik etmek, sonra büyük devletlerin müdahalesiyle ortaya bir Bulgar meselesi çıkarmak.

1835 te Rus subayı üniforması taşıyan Georgi Mamarçev'in idaresinde Tırnova'da bir isyan hareketi görüldü ve bastırıldı. 1841 de Niş ve havalisinde Sırbistandan gelen komitecilerin tahrikiyle oldukça mühim bir ayaklanma oldu. Bu da yatıştırıldı. Aynı zamanda Eflâkta İbrail (Brăila) de, Tunayı geçmek istiyen bazı çeteler tedibolundu. 1850 de Sırbistandan gelen komiteciler, Vidin bölgesinde 10 bin köylünün katıldığı büyük bir isyan çıkarmağa muvaffak oldularsa da, bu da yatıştırıldı. Kırım Harbi esnasında (1854-1856) iki bin kişilik bir Bulgar gönüllü kıtası Rus ordusuna katıldı. 1856 da Tırnova'da yeni bir isyan hareketi görüldü.

Osmanlı hükümeti bu komiteci faaliyetlerine karşı B. da idareyi ıslah edecek bazı tedbirler aldı. Bulgar çorbacılarını teşkilâtlandıran ve onlara bazı salâhiyetler veren bir «çorbacı nizamnamesi» yaptı, bir isyan bölgesi halini alan Vidin-Niş bölgesinde, köy ağaları karşısında köylünün durumunu ıslah edecek kanunlar çıkardı, vilâyet meclislerine Bulgarların da iştirakini sağladı. B. da büyük köylü kitlesi ve çorbacıların büyük kısmı komitecilerin tahrikâtına uymuyorlar ve hükümete sadık kalıyorlardı. Bununla beraber Rumanyadan ve Sırbistandan gelen çeteler memleketi karıştırmak için her çareye baş vurmaktan geri kalmadılar, komitelerin faaliyeti gittikçe genişledi. Bükreşte «Bulgar merkezî ihtilâl komitesi» kuruldu. Başı Lyuben Karavelov idi. Bu komite, bütün B. da ihtilâl komitelerinden mürekkep bir şebeke meydana getirerek umumi bir ayaklanma hazırlamağa karar verdi (1869). Bu tarihlere doğru Bab-ı Âli, B. a ehemmiyet verdiğini göstererek «Tuna vilâyeti» ni teşkil etmiş ve başına Midhat Paşayı getirmişti. Geniş salâhiyetleri haiz bulunan bu değerli idare ve devlet adamının bu memlekete yaptığı iyilikler, bizzat Bulgar halkı tarafından unutulmamıştır. İmparatorluk dahilinde ilk demiryollarının da B. da yapılmış olduğunu kaydetmeliyiz Memleketin umumi seviyesi bu tedbirlerle yükselmekle beraber Midhat Paşa ve halefleri komitecilerle daimi surette uğraşmak zorunda kalmışlardır. 1868 de Hacı Dimitr'ın kumandasındaki çete Rumanyadan Tunayı geçtiyse de, bir iş yapamadı. Fakat 1875 te Bosna-Hersek ihtilâli ile Balkanlarda ateş saçağı sardığı zaman Bulgar komitecileri de daha cüretkâr teşebbüslere giriştiler. Şair Hristo Botev ve Stefan Stambulov tarafından yeniden kurulan «İhtilâl merkez komitesi» tarafından isyan hareketi daha önce teşkilâtlandırılmış, her bölge için isyan reisleri tâyin olunmuştur. İlk ayaklanma 20 Nisanda Koprivştitsa ve Panagyurişte (Otlukköy) de patlak verdi. Beklendiği gibi isyan B. ın her tarafına yayılmadı. Devletin çok müşkül anında yapılan bu isyan hareketi şiddetle bastırıldı. Fakat komiteciler ve hakikatte Osmanlı İmparatorluğunu parçalıyarak Balkanlarda kendi hâkimiyetini kurmak istiyen Rusya maksadına erişti: 1876 Aralık ayında İstanbulda bir toplantı yapan büyük devletler elçileri B. da iki muhtar bölge teşkilini istediler. Bab-ı Âli diğer teklifler gibi bunu da kabul etmedi. Rusya harb ilân etti (24 Nisan 1877). Bir gönüllü Bulgar alayı Türklere karşı savaşmak üzere Rus ordusuna katıldı. İstilâ karşısında dehşete düşen Türk ahalisi şehirlerden evlerini barklarını bırakıp kaçıyorlardı ve Türk mahalleleri Bulgarlar tarafından ateşe veriliyordu. İstanbul önüne kadar ilerliyen Rus başkumandanının dikte ettiği Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşmasına göre (3 Mart 1878) muhtar bir büyük B. meydana getirilmekteydi. Muhtar bir Bulgar prensi idaresinde bulunacak olan bu beylik şu bölgeleri içine almakta idi: asıl B. dan başka batıda Üsküp (Skoplje), Ohri (Ohrida), Manastır (Bitolj), Göriçe (Koritsa), güneyde Kavala (Kavalla) ve Serez (Serrai). Fakat diğer büyük devletler Rusyanın, böyle büyük bir B. vücuda getirmesine razı olmadılar. Az sonra Berlin kongresinde alınan kararlara göre (13 Temmuz 1878) Dobruca Rumanyaya, Niş bölgesi Sırbistana veriliyor ve Trakya ile Makedonya çıkarıldıktan sonra, ancak Balkanlarla Tuna arasında muhtar küçük bir Bulgar Prensliği teşkil olunuyordu. Bu prensliğin merkezi Sofya olacak, ahali tarafından seçilen ve Bab-ı Âli tarafından tasdik olunan bir Hıristiyan prens tarafından idare edilecek, bir meclisi ve bir milis ordusu bulunacaktı. Balkanların güneyinde başka bir kısım da Filibe merkez olmak üzere «Rumeli-i Şarki vilâyeti» adiyle idari bakımdan muhtar bir Osmanlı eyaleti olarak teşkilâtlandırılmakta idi. Bu eyaletin valisi Bab-ı Âli tarafından tâyin olunan bir Hıristiyan vali olacak, yerlilerden bir jandarma kuvveti ve hususi bir idaresi bulunacaktı. Muhtar Bulgar prensliğinin nüfusu 1 800 000, yüzölçümü 62 776 km^2 idi. Çarın gönderdiği Prens Dondukov-Korsakov, Tırnova'da bir kurucular meclisi topladı; demokratik ruhta bir anayasa kabul eden bu meclisin dağılmasından sonra 29 Nisan 1879 da ilk Bulgar Parlâmentosu (Sobranie) toplandı ve Bulgar prensi olarak Rus çarının yeğeni Aleksandır Battenberg'i seçti. 22 yaşında tecrübesiz bir genç olan bu prens, yanında birçok Rus generalleriyle gelerek memleketin idaresini ele aldı. Sobranie'de komiteci ruhunu bırakmıyan partiler, prensin hükümetine karşı cephe aldılar. Prens, meclisi kısa bir zaman sonra dağıttı (Aralık 1879). Yeni Bulgar Prensliği, bir taraftan Rusyanın generalleri vasıtasiyle memleketi istediği gibi idare etmek istemesi yüzünden, öbür taraftan partilere hâkim olan ko-

miteci ruhu sebebiyle daimî bir istikrarsızlık içinde bocalamağa başladı. Memlekette derhal iki aykırı siyasi cereyan belirdi: Birisi Batı taraftarı demokratik cereyan, ötekisi Rus taraftarı cereyan.

Prens Aleksandır Battenberg, memleketi başlangıçta daha ziyade Rusyaya dayanarak idare etmek istedi. Bulgar hükümetinin en mühim mevkilerini Rus generalleri işgal etmekte idiler. Fakat Avusturya, İngiltere ve tabiî Osmanlı hükümeti, prensliği, Rusyanın tahakkümü altında bırakmak istemiyorlardı. B. büyük devletler arasındaki nüfuz mücadeleleri sahası haline geldi. Nihayet Bulgar prensi de yeni Rus çarı III. Aleksandr ile bozuşmakta gecikmedi. Anayasayı tekrar yürürlüğe soktu. Hükümeti seçim neticelerine göre Karavelov'a verdi Rus generalleri tehdit makamında B. ı bırakıp gittiler (1884). Bulgar Prensliği. öbür taraftan gizli komite faaliyeti ile «Şarkî Rumeli vilâyeti» ni kendisine katmak için çalışıyordu. 18 Eylül 1885 te komiteciler bir hükümet darbesi yaptılar. Valiyi tevkif ettiler ve Şarkî Rumeli vilâyetinin B. la birleştiğini ve Aleksandır'ı prens seçtiklerini ilân ettiler. Aleksandır, Filibeye gelerek bu birleşmeyi kabul etti Rusya, kendi rızası alınmadan yapılan ve Bulgar prensini kendisine karşı kuvvetli bir hale getiren bu oldu bittiyi tanımadı ve durum daha gergin bir hal aldı. Buna mukabil Batı devletleri Rus nüfuzunu geriletmek için bu birleşmeyi tasvibediyorlardı. Osmanlı hükümeti, Berlin muahedesine aykırı olan bu harekete karşı fevkalâde tedbirler almayı düşündü. Serasker Gazi Osman Paşa Osmanlı kuvvetlerini Şarkî Rumeliye göndererek bu tecavüzü püskürtmek lâzım geldiği fikrinde idi Fakat umumi siyaset icapları karşısında Sultan II. Abdülhamid bunu kabul etmedi, sadrazam istifa etti ve yeni hükümet, Prens Aleksandır'ı «Şarkî Rumeli eyaleti»nin valisi tanımakla zevahiri kurtardı ve birleşmeyi tasdik etti. Bu esnada Avusturyanın tahriki ile Sırp prensi muvazenenin kendi aleyhine bozulduğunu öne sürerek Bulgar Prensliğine karşı harb açtı Fakat Slivnitsa hattında Bulgarlar düşmanı durdurdular ve püskürttüler. Sırp prensi harbden önceki durum esas olmak üzere bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı (3 Mart 1886) Bu zafer, dışarıda ve içeride Bulgar prensinin durumunu kuvvetlendirdi. Fakat Rusya çarı onu devirmek için her zamankinden daha çok ısrar ediyordu. Rus taraftarı D. Tsankov dahilde Rusyasız B. ın himayesiz kaldığı propagandasını yapıyor ve Karavelov'u devirmek istiyordu. Nihayet 20-21 Ağustos 1886 gecesi bir baskın ile Rus taraftarları Aleksandır'ı prensliği bırakmağa zorladılar. Aynı ay içinde mukabil bir ihtilâl ile geri dönen Aleksandır, Rusyanın muhalefeti karşısında nihayet kesin olarak tahtından vazgeçmek zorunda kaldı (7 Eylül 1886). Bir niyabet heyeti seçildi. Sonra 25 Haziran 1887 de Ferdinand von Coburg-Koháry (hük. 1887 - 1918) Bulgar prensi seçildi Daha önce niyabet heyetinin en mühim âzası olan Stefan Stambulov iktidarı ele alarak memleketi demir bir elle idare etti. Siyasetinin temeli, B. ı her türlü dış baskıdan ve himaye teşebbüsünden kurtarmaktı. Bu maksatla Rusyanın düşmanca tavrına karşı Avusturya - Almanya ittifakına yanaştı ve Osmanlı hükümeti ile samimî ve sıkı münasebetler kurdu. Rusya yeni prens Ferdinandı tanımamakta ısrar etmekle beraber büyük devletler yavaş yavaş onu tanıdılar. Ferdinand 1893 te İtalyaya giderek prenses Mariya - Luiza ile evlendi. Bu izdivaçtan Boris dünyaya geldi (1894). Stambulov, Sofya üniversitesinin açılması (1891). maliye ve ordunun ıslahı, demiryolları gibi mühim işler yapmakla beraber rakiplerini şiddetle ezmekten çekinmiyor ve memleketi bir diktatör gibi idare ediyordu Nihayet Ferdinand'la arası açılarak istifaya mecbur oldu (1894). Az sonra da katlolundu. Stambulov'un düşmesinden sonra yeni çar II. Nikolay ile uzlaşma işi de imkân dahiline virdi ve bu münasebetler gittikçe daha samimîleşti. Sırbistanla Türkiye aleyhinde bir anlaşma imzalandı (190?). Fakat Avusturya ağır bastığından bu politika fiilî neticelerini gösterememiştir. B. iç idaresinde, 1899 da Stoylov kabinesinin istifasından beri, gittikçe şiddetlenen bir iktisadi ve mali buhran hâkimdi 1899 da köylü ayaklanmaları olmuş ve 1901 de şiddetli bir mali buhran kendini göstermiştir. Öbür taraftan daha 1893 te kurulan Bulgar Makedonya ihtilâl komitesi Makedonyayı, bütün dünyayı meşgul eden korkunç bir karışıklık bölgesi haline getirmeğe muvaffak oldu. Rusya ve Avusturya arasında bu bölge dolayısiyle nüfuz ve rekabet mücadelesi şiddetlendi; fakat neticede Bulgarlar maksadı elde ederek Makedonya meselesini bu kanlı tecavüzler pahasına bir milletlerarası mesele yapmağa muvaffak oldular. Bu buhran içerisinde Osmanlı payitahtında 1908 Meşrutiyet inkılâbı yapılmıştır. Bu inkılâbın neticesinde iktidara geçen Osmanlı hükümeti 100 milyon mark karşılığında «Rumeli-i Şarkî eyaleti» nden tamamiyle vazgeçti (Nisan 1909, Türk-Bulgar antlaşması). 3 Ekim 1908 de Tırnova'da B. ın tam bağımsızlığı ilân edildi ve Prens Ferdinand «çar» ünvanını aldı. Fakat çok geçmeden B. ın Rusya ile münasebetleri yine sıklaştı ve Rusyanın tahriki ile Türkiye aleyhinde bir Balkan ittifakı kurulmağa başladı. Bu arada Makedonya meselesinin halli gayesiyle 1912 Martında B. ile Sırbistan arasında gizli bir siyasi ve askerî ittifak antlaşması yapıldı. Bu teşebbüs az zamanda B., Sırbistan, Yunanistan ve Karadağdan mürekkep bir Balkan ittifakı halini aldı. Bu devletler, Türkiyeye karşı harb ilân ettiler (Ekim 1912). Bulgarlar birbiri arkasından Kırkkilise, Lüleburgaz muharebelerini kazandılar, fakat Çatalca hattını aşamadılar. İstanbul tehlike altında idi. Bulgar çarı Bizans kayzeri olmayı tahayyül ediyordu. Fakat Çatalca önünde Bulgarlar 3 Aralıkta mütareke imzalamak zorunda kaldılar. Balkanlıların zaferi Balkan meselesini ve milletlerarası siyasette rekabetleri birden bire alevlendirdi. Bir taraftan Avusturya Sırbistanı tazyik etmeğe, öbür taraftan Rusya Balkanlıları daha kuvvetle himaye ve teşvik etmeğe ve İstanbul üzerine donanmasını göndereceğini söylemeğe başladı. Nihayet Londrada müzakerelere girişildi. Bulgarlar Edirnenin teslimi gibi aşırı isteklerde bulundular. Bu esnada İstanbulda hükümet değişti ve büyük devletlerin teklifleri reddolundu. Savaş yeniden başladı Bulgarlar Edirneyi aldılar (26 Mart 1913). Durum daha gerginleşti; Avusturya B. ı, Rusya Sırbistanı kanadları altına aldılar. Nihayet Türkiye ile B. arasında Londrada barış imzalandı: Osmanlı hükümeti Enez - Midya hattını sınır olarak kabul etti. Kendini fazla kuvvetlenmiş gören B aşırı istekler peşinde idi. Buna karşı Rumanya, Balkan muvazenesi adına Dobrucada sınır değişikliği istiyordu. Makedonyanın bölüşülmesi ve Selânik meselesi nihayet Balkanlı müttefikler arasında savaş doğurdu (Haziran 1913). Sırplar Bregalnitsa'da Bulgar taarruzlarını püskürttüler. Rumenler Dobrucaya girdiler. Büyük Rumen orduları Sofya üzerine yürümeğe başladı Osmanlılar Edirneyi geri aldı (20 Temmuz 1913). Bunun üzerine B. barış istemek zorunda kaldı. Bükreşte Balkanlılar arasında imzalanan antlaşma ile (10 Ağustos 1913). Bulgarlar Makedonyayı bırakıp Dobrucayı Rumenlere vermeyi kabul et-

tiler. Ayrı bir antlaşma ile (29 Eylül, İstanbul muahedesi) Osmanlılar Edirneyi ve Dedeağaç demiryolunu geri aldılar. B., aşırı isteklerini terk etmek zorunda kalmakla beraber Balkan savaşlarından yine büyümüş olarak çıkıyor ve 400 bin nüfus kazanmış oluyordu. Fakat komşularının yağmada daha fazla kazanmış olmalarından dolayı bir intikam hissi içinde idi. Birinci Dünya Harbi başladığı zaman B müttefik devletlere yanaştı ve 14 Ekim 1915 te harbe girdi. Almanya, B a Makedonya ile Arnavutluğu vadetmişti. Selânık'e asker çıkaran İtilâf devletleri B. a karşı bir cephe kurmağa muvaffak oldular. Başlıca harekât Sırplara ve İtilâf kuvvetlerine karşı Makedonyada cereyan etti. 1916 ilkbaharında Makedonyaya yapılan büyük Bulgar - Alman taarruzu netice vermedi. 1917 sonbaharında Yunanistan da B. a karşı harekete geçti. Bulgar halkı ve ordusu arasında mânevi bir çökme başladı. Alman taraftarı Rodoslavov kabinesi düştü. Dobropolje'de Bulgar - Alman cephesi yarıldıktan (15 Eylül 1918) sonra Bulgar hükümeti mütareke yaptı (29 Eylül Selânik). Ordunun bir kısmı Sofya üzerine yürüyerek cumhuriyet ilân etmek istedi. Çar Ferdınand, oğlu Boris lehine tahttan vazgeçmek zorunda kaldı (3 Ekim). Balkan ve dünya barışını bozmakla suçlandırılan B a Neuilly antlaşması imzalatıldı (27 Kasım 1919). Bu antlaşmaya göre B. Güney Dobrucayı Rumanyaya veriyor, Sırplar lehine sınırda ufak bir değişikliği kabul ediyor, Batı Trakyayı Yunanlılara bırakıyordu. Yunanistan «B ın Ege Denizi üzerinde ekonomik mahreç serbestliğini» sağlamayı taahhüdetmekte idi. B. bundan başka 2 milyar altın frank harb tazminatı ödemeyi. hiçbir yabancı memlekete iktisadi bakımdan imtiyazlı bir mevki vermemeyi kabul ediyor ve Tuna nehri milletlerarası bir Avrupa komisyonunun idaresine veriliyordu. Barıştan sonra Aleksandir Stamboliyski tam mânasıyle bir köylü hükümeti kurdu. Bir sıra toprak kanunlariyle küçük köylülerin isteklerini gerçekleştirdi. Eski başbakanları hapse gönderdi ve muhaliflerini ezdi. Bu bir köylü diktatörlüğü idi. Fakat ona karşı gizli bir komite kurulmakta gecikmedi ve A. Tsankov'un idaresinde bir hükümet darbesi ile ortadan kaldırıldı (Haziran 1923). Bundan sonra komünist ayaklanma teşebbüsleri ve tethiş hareketleri (1924), Makedonya ihtilâl komitesinin iki düşman grupu arasında karşılıklı suikastlar, bunun arkasından gelen şiddetli ekonomik buhran (1932) memleketi daimi bir huzursuzluk içinde bıraktı. Kimon Georgiev kabinesi (1934 - 1935) bazı idari tedbirler aldı. Makedonya komitesini kaldırdı. Siyasi partileri dağıtarak B. da otarşi idaresini yerleştirmeğe çalıştı. B 1938 yılına kadar parlâmentosuz idare edildi. Sırp kıralı Aleksandar tarafından kuvvetle desteklenen dostluk ve yaklaşma siyaseti semeresini verdi ve 1937 de B. ile Yugoslavya arasında bir ebedi dostluk ve işbirliği muahedesi imzalandı; fakat B. Balkan milletleri arasında barışın temeli olacak bir anlaşmaya, Balkan Paktına girmedi.

21 Nisan 1935 te kıral Boris, şahsen kendine bağlılık gösteren A. Toşev kabinesini tâyin etmekle, şahsi monarşik-otoriter rejim devresini açtı. M. Köse - İvanov (1935 1940) ve Bogdan Filov (1910 - 1945) hükümetleri idaresinde B., Mihver devletlerinin tarafına geçti (Berlin üçler paktına katılması I Mart 1941). B., bunlardan, bir taraftan Sovyetler Birliğinin mutaarrız talepleri (Molotov'un Kasım 1940 ta yaptığı Berlin ziyareti) ne karşı askerî himaye, diğer taraftan da millî arzuları (Dobruca, Makedonya, Trakya) nı yerine getirmek için yardım bekliyordu. B., Balkan Paktının kendisine zorla kabul ettirdiği (1938) askerî tahditlerin kaldırılmasını elde etmişti. Mihver devletlerinin baskısi le Rumanya Eylül 1940 ta Güney Dobrucayı B. a terketti. B. 1941 de Üçler Paktına girdikten sonra Nisan 1941 de Alman ordularına topraklarından geçmek hakkını vermiş ve Almanlar Balkan seferini bitirince B., Makedonya ve Trakyada Yugoslav ve Yunanlılara karşı ilerlemiş ve bunlardan arazi zaptetmiştir. 22 Haziran 1941 de Alman - Rus harbi başlayınca, B. Sovyetlere harb ilânını reddetmiş, fakat Anti - Komintern Paktına katılmıştır (25 Kasım 1941). Japonyanın yaptığı Pearl Harbor baskınından bir hafta sonra da, 12 Aralık 1941 de B.. Amerika Birleşik Devletlerine ve İngiltereye harb ilân etmiştir. Kıral III Boris'in ölümünden (23 Ağustos 1943) sonra. oğlu II. Simeon (doğ. 1937) için, amcası Prens Kiril, Gen. Mihov ve başvekil B. Filov'dan müteşekkil bir naiplik konseyi kurulmuştur. Bu konsey de Mihver devletlerine sadakat göstermişse de, Alman orduları geri çekilmeğe başlayınca, B. Müttefiklere yanaşmağa çalışmıştır.

Tahran Konferansında (28 Kasım - 1 Aralık 1943) İngiltere ile Amerika B.ın Sovyetler nüfuz bölgesine alınmasına müsaade etmişlerdir. 1944 te Almanların Balkan cephesi bozguna uğrayınca, Filov kabinesi istifa etmiş, önce 1 Haziran 1944 te İ. Bagryanov tarafından mutedil bir kabine kurulmuş, sonra 2 Eylül 1944 te K. Muraviev başvekilliğe getirilmiş ve tarafsızlığını ilân eden B., Türkiye vasıtasiyle Müttefiklerle anlaşmağa çalışmıştır. Fakat 5 Eylül 1944 te Sovyetler Birliği B. a harb ilân etmiş, askerlerini B. topraklarına sokmuş, 9 Eylülde hükümet darbesi yolu ile bir köylü - komünist - askerî hükümet kurulmuştur. Vatan Cephesi (Oteçestven Front) adı verilen bir idareye Kimon Georgiev riyaset etmiştir. Komintern'in eski umumî kâtibi olup 9 Eylül 1944 teki ayaklanmadan sonra B a dönen Georgi Dimitrov'un idaresinde 15 Ekim 1944 te B. Halk Cumhuriyeti (Narodna Republika Bîlgariya) ilân edilmiş, bu idare 28 Ekim 1944 te Moskovada Sovyetler ve Batı devletleriyle bir mütareke imzalamağa muvaffak olmuş ve 14 Ağustos 1945 te Sovyetler Birliği ile diplomatik münasebetleri kurmuştur. Bu arada komünistler iktidarı ele geçirmek için açıkça çalışmağa başlamış yeni bir seçim kanunu kabul ettirmiş, birtakım harb suçluları mahkemeleri vasıtasiyle, yalnız eski siyasi hasımlarını değil, yeni koalisyon arkadaşlarını da yok etmiş, ve bir komünist toprak dağıtımı kanunu çıkarmışlardır. Aralık 1945 te Moskovada toplanan Hariciye Vekilleri Konferansında, B. kabinesine demokrat muhalefet partilerinden iki temsilci alınması tavsiye edilmiş, Amerika bu hususları 22 Şubat 1946 da tekidetmiş ve nihayet bu tavsiyeye uyulduğu için, B. Batı devletleri tarafından da tanınmıştır. 8 Eylül 1946 da millî referendumla monarşi resmen ilga edilmiş, Çar II. Simeon, kızkardeşleri ve ana kıraliçe İoanna memleketi terk ederek Mısıra sığınmışlar, 27 Ekim 1946 seçimlerini de Komünist Partisi kazanmış ve 4 Aralık 1947 de Sovyet esaslı yeni bir esas teşkilât kanunu kabul edilmiştir.

10 Şubat 1947 de Pariste B. ile Müttefikler arasında imzalanan barış antlaşmasında B. Güney Dobrucayı muhafaza etmiş, fakat Makedonya ile Batı Trakyadan çekilmiş ve Yunanistana 45 milyon, Yugoslavyaya da 25 milyon dolar harb tazminatı ödemeyi taahhüdetmiştir. B., 9 Temmuz 1947 de Marshall plânından istifade etmeğe başlamıştır. Bundan sonra hükümet bütün gayretlerini

memleketin sovyetleştirilmesine hasretmiş, muhalefet lideri Nikola Petkov 19 Ağustos 1947 de, Müttefiklerin protestosuna rağmen, idam edilmiş. 26 Ağustosta Çiftçi Partisi dağılmış, 1948 de Zveno partisi de dağılmış, Sosyalist Partisi de İşçi Partisine katılmıştır. B. ın dış siyaseti tam olarak Moskovanın nüfuzu altına girmiş, fakat Dimitrov'un B. ile Yugoslavyayı bir federasyon halinde birleştirmek istiyen plânı Moskova tarafından reddedilmiştir. Buna karşılık B. 1948 de Sovyetler Birliği (18 Mart 1948), Rumanya, Çekoslovakya, Polonya ve Macaristanla bir dostluk ve karşılıklı yardım paktı imzalamıştır. Mareşal Tito, Moskova Blokundan ayrılınca B. onunla olan 27 Kısım 1947 tarihli ittifakını bozmak zorunda kalmıştır (1 Ekim 1949). 2 Nisan 1949 da Barış antlaşmasındaki bazı şartlara ve bilhassa insan haklarına riayet etmediği için B. ı Büyük Britanya protesto etmiş, bu protesto 19 Eylül 1949 da yenilenmiş ve mesele Birleşmiş Milletlere ve Milletlerarası Adalet Divanına aksetmiş (30 Mart ve 18 Temmuz 1 50), 21 Şubat 1950 de Amerika Birleşik Devletleri B. la diplomatik münasebetlerini kesmiştir.

Dimitrov'un ölümünden (2 Temmuz 1949) sonra, başvekilliğe Vasil Kolarov getirilmiş (20 Temmuz 1949). Dimitrov'un muhalefete geçen eski arkadaşı, eski başvekil yardımcısı ve Bulgar Komünist Partisinin umumi kâtibi Trayço Kostov'un idamından (19 Aralık 1949) ve Kolarov'un ölümünden (23 Ocak 1950) sonra, Dimitrov'un «kızıl kurt» diye anılan damadı Vĭlko Çervenkov (lûgat mânası: Bulg. *vĭlk* = kurt, *çerven* = kırmızı) 1 Şubat 1950 de başvekilliğe getirilmiştir. Bir kaynağa göre 1950 de 250 000 Türk memleketten çıkarılmıştır (Türkiyeye gelenlerin sayısı: 160 000).

14 Aralık 1955 te, Birleşmiş Milletler Teşkilâtına toptan kabul edilen 16 devlet arasında B da yer almıştır.

BULGARİYA (Bulgaria); askhmantarların senanjiyase (Cenangiaceae) familyasından, kesik meşe ve kayınlar üzerinde birkaç türü yetişen bir bitki cinsi.

BULGAR'LAR, Aslen Türk olan, biri İdil (Volga) bölgesinde ve Türk olarak kalmış, öteki Tuna güneyinde ve sonradan İslâvlaşmış iki halk topluluğuna verilen ad.

1. **İdil (Volga) veya Kazan Bulgarları:** Bugün Balkan yarımadasında yaşıyan ve Islâv dillerinden birini konuşan halka verilen *Bulgar* adı, esasında İdil (Volga) bölgesinde yaşamış olan bir Türk kavminin buralarda VII - XV. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş olan bir Türk devletinin ve bu devletin başkenti olan bir şehrin ismidir. Bu Bulgar devletinin çökmesinden sonra Bulgar adı da ortadan kalkmış, buradaki Türk halkı da bazan Kazan veya Kuzey Türkleri, ve bazan da Tatar ismi ile anılmış veya anılagelmiştir.

Tarih: Ural dağları ile Orta İdil arasında, çok eskiden beri Çeremis, Mordvin ve Votyak (Udmurt) gibi Fin-Ugor kavimleri yaşarlardı. «Kavimler kapısı»nın kuzey bölgesini teşkil eden bu yerlere, doğudan türlü Türk boyları da gelip yerleşmişlerdir. Meselâ, B. ın ceddi sayılan Ogur grupuna mensup Türk boyları ile II - IV. yüzyıllarda İdil - Çolman arasında oturmuş olan Hunlar bu cümledendir. Ogur zümresinden Onogurların Milât sıralarında Batı Sibiryayı ellerine geçirerek İdil bölgesine kadar yayıldıkları ve sonra büyük Hun kitlesi içine karıştıkları tahmin olunmaktadır. Avrupadaki büyük Hun İmparatorluğunun yıkılmasından sonra Hunların bir kısmı doğuya çekilmiş ve Ogur kabîleleri ile karışarak Kafkas ve Karadenizin kuzeyinde yeni bir birlik meydana getirmişlerdir. 460 tan sonra Karadenizin kuzeyinde (Pontus) Ogurlardan: Ogur, Onogur, Şaragur (Sarı Ogur), Utigur veya Uturgur (Otuz Ogur) ve Kutrigur veya Kuturgur (Dokuz Ogur) gibi kabîleleri görüyoruz. Hunlarla karışma neticesinde ortaya çıkan yeni birliğin adı *Bulgar* (bazı tarihçilere göre «karışık» anlamında) dır. Bu isme ilk olarak imparator Zenon zamanında 482 de rastlıyoruz. İdil B. nın, menşe bakımından bu birlikten bilhassa Utigurlarla ilgileri olduğu sanılıyor. Utigurlar Azak denizinin doğusunda ve Kutrigurlar da batısında bulunuyorlardı. 552 de Kök - Türklerin baskısı altında Avarların Avrupada görünmesi, yeni göçlere sebeboldu. Bu yüzden Utigurlar daha kuzeye, Orta İdil sahasına, Kutrigurlar da batıya göç etmişlerdir. Bilhassa Macar - Bulgar dil münaseletlerine ait araştırmaların neticesine dayanılarak, B. ın Orta İdil bölgesine VI. yüzyılın sonlarında geldiği tahmin olunmaktadır. Kutrigur B. ı ise Avar boyunduruğundan kurtulduktan sonra, 679 da Asparuh (b. bk.) un idaresinde, Balkanlarda bir devlet kurdular.

Utigur B. ı İdil boyunda, Suvar gibi eskiden kalan bazı Türk boyları ile karışmışlar ve Fin - Ugor kavimlerini de itaatleri altına alarak Kök - Türk Devletine tâbi olmuşlardır.

Bizans kaynaklarında İdil B. ından bahsedilmediği için bunlar hakkında en eski bilgiyi Arapça eserlerden alıyoruz. Bundan dolayı B. ın VII. - IX. yüzyıl arasındaki tarihi oldukça karanlıktır. B. ı anlatan en eski İslâm tarihçilerinden biri İbn Rüste'dir, *Kitabü'l - alâk'in - nefîse* adlı eserinde onların memleketi, hayatları ve komşuları hakkında bilgi vermektedir. IX. yüzyıla ait olan bu bilgilerden anlaşıldığına göre, B. o zaman artık Müslümanlığı kabul etmişlerdi. Oturdukları ülkenin zengin ve ticarete müsait oluşu, memleketlerinin, güneydeki Hârezm ve Samanoğulları toprakları gibi İslâm ülkeleri ile kuzeydeki iller arasında bir transit merkezi haline gelmesine sebebolmuştur. İbni Fadlan'ın eserine göre, B. ın İslâmiyeti resmen kabul edişleri 922 yılına raslar.

Şelkey (Şilki, Silki?) oğlu Almuş (Almas?) adındaki Bulgar hükümdarı 920/921 yılında Bağdad halifesi Muktedir Billah'a elçi yollıyarak İslâm dinini öğretecek bilginlerle cami yapacak ustalar gönderilmesini rica etmişti. Bulgar hanının bu dileği halife tarafından kabul edilmiş ve Sevsenü'r - Râsî'nin başkanlığında bir elçi heyeti gönderilmiştir. Halifenin yazısını okumakla ve hediyelerin teslimi ile vazifelendirilen Ahmed İbni Fadlan da bunların içinde idi. Heyet 12 Muharrem 310 (12 Mayıs 922) tarihinde Bulgar iline varmış ve bizzat han tarafından karşılanmıştır. İbni Fadlan Bağdada döndükten sonra, bu seyahati üzerine bir eser yazıp bırakmıştır.

İbni Fadlan'dan öğrendiğimize göre o zaman Bulgar ili resmen Hazarlara tâbi idi; bununla beraber iç ve dış siyasetlerinde bağımsız oldukları anlaşılıyor. O zamanki Bulgar Devletinin sınırları açık olarak bilinmemekle beraber, doğuda Şuşma, güneyde Kinel kuzeyde Kazan nehrine ve batıda da İdilin sağ sahilinde Züye'nin öte tarafına kadar uzandığı tahmin olunmaktadır. Kürk tedariki ve ticaret maksadiyle B. ın kuzeyde koloniler kurdukları ve hattâ bugünkü Arhangelsk'e kadar gittikleri anlaşılmaktadır. Bulgar ilinde, eskiden olduğu gibi bu devirde de Türklerle birlikte Fin - Ugor kavimleri yaşıyorlardı. Türk ahaliyi, İslâm kaynakları başlıca Bulgar, Barsula ve Aşgıl

diye üç grup altında zikretmektedirler. B. ın en yakın komşuları olarak şunları biliyoruz: Hazar'lar, B. ı kısmen kendi nüfuzları altında bulunduruyorlardı. Burtaslar, İdil ile Don arasında yaşıyorlardı. Ruslar doğrudan doğruya komşu olmasalar bile. ticaret için gelen yabancılar arasında gözüküyorlardı. B. ın Kıpçak (Kuman), Başkırt, Oğuz gibi diğer Türk boyları ile münasebette bulundukları da malûmdur. İslâm memleketleri ile olan münasebetlerin İslâmiyetin kabulünden sonra arttığı ve bilhassa IX-XII yüzyıllarda çok sıklaştığı görülüyor. Bilhassa Harizm ve Türkistanın diğer ülkeleri ile sıkı münasebet mevcuttu. Bulgar-Rus münasebetlerine gelince, bu konuda ilk bilgiyi Rus letopis (vekayiname) lerinden öğreniyoruz ki, o da Kiev knezi Vladimir'in 985 yılında B. a karşı yaptığı sefer hakkındaki rivayettir. Vladimir, Tork (Oğuz) larla birlikte B. ı yenmişse de, sonunda onlarla barış yaparak memleketine dönmüş ve bundan sonra aralarında tekrar normal münasebet başlamıştır. Meselâ 986 da B. Vladimir'e elçi göndererek onu İslâmiyete davet etmişlerdir. 1006 yılında ise B. la Ruslar arasında bir ticaret anlaşması yapılmıştır. Fakat bunun geçici olduğu, Rusların artık yavaş yavaş doğu ve güneydoğuya yayılmağa çalıştıkları ve az zaman sonra bu maksatla seferlerini sıklaştırdıkları görülüyor. Bunlardan bilhassa 985, 1120, 1164, 1184, 1186, 1205 ve 1220 yıllarında yapılan savaşlar mühimdir. Mordvin ve Çuvaş gibi zayıf unsurlar Rus hücumlarını durduramamışsa da, Ruslar B. ı yenememiş ve daha öteye sarkamamışlardır. Bu suretle İbrahim ve Oşel gibi Bulgar şehirleri yıkılmakla beraber, neticede 1230 yıllarında tekrar Bulgar-Rus sulhü kurulmuştur.

Türk-Moğol İmparatorluğunun kurulmasından sonra, yeni akıncılar Bulgar sınırında da göründüler. Bunlardan öncü mahiyetinde ilerliyen ilk kuvvetler, 1223 te Kıpçak ve Rusları bozguna uğrattıktan sonra Bulgar ilinin güneyinde B. tarafından pusuya düşürülerek yenildiler. 1229 da gelen ikinci dalga Kumanlara ve Saksın şehrine karşı yöneltilmişti. Esas büyük Moğol hücumu 1237 de Batu Hanın idaresinde yapıldı. Bu darbe ile Bulgar Devleti yıkıldı. Altın Ordu kurulduktan sonra Bulgar Hanlığı onun hâkimiyeti altında devam etmiş ise de. Bulgar şehri ve ili eski önemini kaybederek gittikçe küçülmüştür. Bununla beraber burasının, birçok Rus ve Moğol saldırmasına rağmen, şehir olarak XIV. yüzyılın ortasından sonra da mevcut olduğu biliniyor. Altın Ordu hanı Uluğ Muhammed'in 1427-1428 de Bulgar şehrinde para bastırmasından sonra artık bu isme raslanmıyor. Uluğ Muhammed, 1437 de Kazan şehri merkez olmak üzere Kazan Hanlığını kurduktan sonra Bulgar devri kapanmış oldu.

Bulgar hanlarının şeceresi iyi bilinmiyor. İslâm kaynaklarında verilen bilgiye ve mevcut paralara dayanılarak meydana getirilen şecere'şudur:

1. Tokı (?), 2. Aydar (?), 3. Zübeyr (?), 4. Şelkey Yaltavar (?, IX. yüzyılın sonu), 5. Almış Yaltavar (Müslüman adı Ca'fer b. Abdullah, X. yüzyılın başı), 6. (bilinmiyor), 7. Ahmed (948 den önce), 8. Tâlib (948 ?-958 ?), 9 Mü'min (9 6 yıllarında), 10. Hasan (?), 11. Yaltavar (?), 12. Muhammed, 13. İbrahim (1024-1025 yıllarında ?), 14. İshak (?).

Bu şecere bazı tarihçilere göre değişmektedir. Meselâ Mercanî şu isimleri de sayıyor: Selim, İlham (1227-1228), Pulad Temür (1360-1361), Abdullah. Hasan (1368, 1374 ve 1376 tarihli paraları vardır), Mahmud ve Abdullah (Timur tarafından öldürülmüştür).

Şehirler ve arkeolojik buluntular: B. şehir ve köy hayatı yaşarlardı. Tanınmış ve büyük şehirlerinden en önemlisi Bulgar (Bk. BULGAR) dır.

İkinci büyük şehir, Bulgar'ın 40 km güneydoğusunda bulunan Suvar idi. Paralarda adına ilk olarak 337 (948)de raslanıyorsa da, ne zaman kurulduğu belli değildir.

Bundan sonra mühim şehir olarak Kama mansabının karşısına kurulmuş olan Oşel gelir. Burası kuvvetli bir kale haline getirilmiş olup bilhassa Rus akınlarını durdurmak amaciyle yapılmıştı. Esasında Asgıl (İsgil) veya Eskil kavminin başşehri olsa gerektir. Bunlardan başka kaynaklarda İbrahim (Brahimov), Biler veya Büler (Bilyarsk), Merha, Subekul, Çalmat, Kaşana, Nokrat, Basov, Ernas gibi şehirler de zikredilmektedir. Bugünkü Cüke-Tavı, Kazan, Layış, Mamadış, Kirmençik, Tetiş, Ükek v. b. gibi şehirlerin de Bulgar devrinde meskûn merkezler olduğu sanılmaktadır.

Bulgar şehirlerinin bulundukları yerlerde, onlardan kalma birçok malzeme vardır. Bilhassa Bulgar, Suvar, Biler gibi şehirlerde yapılan kazılarda çıkarılıp Kazan müzesine konmuş olan zengin kolleksiyon, İdil B. ının maddî kültürü hakkında bir fikir verebilecek durumdadır. Madenî eşya arasında döküm kalıpları, potalar, örülmüş demir sap, demirci aletleri, gümüş teller, kuyumculuk aletleri, bakırcılıkta kullanılan çekiçler, kilitler, anahtarlar ve demir çakmak gibi şeyler vardır. Bunlardan başka koyun kırpmakta kullanılan gayet iyi bir makas, yapağı tarağı ve av okları ile sapan demiri ve bıçağı, kazma, tırpan ve orak gibi ziraat aletleri bulunmuş, terazi ve tartı dirhemleri ile bakırdan veya topraktan yapılma kab, testi ve tencere gibi ev eşyası da meydana çıkarılmıştır.

Ekonomik hayat: B. çiftçi ve tüccar bir kavim idiler. Onların, göçebeliği çok eskiden bırakarak toprağa bağlandıkları ve ziraat usulünü «demir aletler» kullanmak suretiyle çok ilerlettikleri (N. Poppe, Rusların ziraati B. dan öğrendiğini söyler), hattâ dış memleketlere bile hububat gönderdikleri anlaşılıyor. Meselâ, kıtlık yıllarında Ruslar tahıllarını Bulgar ilinden temin ederdi. İbn Rusta, Gardizi, İbni Fadlan v. b. gibi İslâm tarihçilerinin de belirttiği gibi, Bulgar ili ziraat için çok elverişli mümbit kara toprağa malik idi. Yine aynı tarihçilerin zikrettiğine göre B. buğday, arpa, darı ve başka her cins tahıl ile kabak, mercimek ve bezelye de ekerlerdi.

Doğu-İslâm ticaretinin IX-X. yüzyıllarda çok ilerlediği malûmdur. Türkistanın türlü şehirlerinde, İran, Irak, Suriye ve Mısırda kuzey memleketlerden gelen mallar (bilhassa kıymetli kürkler) çok seviliyordu. Kuzeyden gelen bu malların çoğu Bulgar ilinden çıkıyor veya İslâm pazarlarına onlar tarafından sürülüyordu. Mukaddesî, B. ın alıp sattıkları mallar arasında samur, sincap, kakım kürkleri, çiriş, balık dişi, kunduz göbeği, kehribar, sahtiyan, bal, fındık, av köpeği, kılıç, zırh, kayın kabuğundan yapılan eşya, İslâv köleleri koyun ve boynuzlu hayvan gibi nesneleri saymaktadır. B. kürklerin bir kısmını (meselâ kara veya gümüş tilkı), kuzeydeki Viso (Ves) ların memleketinden getirtirlerdi. Bilhassa deri işleme sanatında ve işlenmiş deri ihracında B. çok ileri gitmişlerdir. Bulgar meşin ve derileri Bulgarî adı ile şöhret kazanmıştı.

Devlet teşkilâtı, sosyal ve kültürel hayat: B. ın başlarında bir hükümdar sülâlesi bulunur, bu sülâle mensupları adına hutbe okunur ve para basılırdı. B., hükümdarlarının geleneklerine bağlı idiler ve sade bir hayat yaşarlardı. Meselâ, hükümdarın tek başına çarşıda dolaştığı rivayet edil-

mektedir. Hükümdar ile karşılaşan herkes ayağa kalkar, başını açardı. Kabul resimlerine hükümdarın karısı da iştirak ederdi. Kadın ve erkek münasebeti serbest, fakat ahlâkî idi. Adam öldürmek, fuhuş veya hırsızlıkla suçlandırılan kimse ölüm cezasına çarptırılırdı. Türlü istilâ yolları üzerinde bulunan Bulgar ülkesi çok tahribat görmüş ve bu yüzden hem tarihî hem de fikir hayatını ilgilendiren belgeler kaybolmuştur. Bununla beraber, türlü kaynaklarda rasladığımız kişi adları, onların fikir hayatı hakkında bilgi edinmemize yardım etmektedir. Bunlardan, Bulgar şehrinin kadısı ve tarihçi Nu'man oğlu Yakub Bulgarî (ölm 559), İdrisoğlu Ebu'l-'Ala Hâmid Bulgarî, Davud oğlu Süleyman Saksînî gibiler zikredilebilir.

Dilleri için bk. BATI TÜRKÇE.

2. **Tuna Bulgarları**: Prehistorik devirlerde, paleolitik ve neolitikte Bulgaristanın meskûn olduğunu Balkan dağları üzerindeki mağaralarda bulunan kalıntılar ispat etmektedir. M. Â. tan 2 bin yıl önce Tuna nehri ve Balkan dağları uzunluğunca Trakların oturduğu ve bunlardan bir kısmının Roma hâkimiyeti devrine kadar burada kaldığı bilinmektedir. Traklar burada maddi ve mânevi zengin bir kültür mirası bırakmışlardır. M. Ö. I. yüzyılda, Balkan yarımadasında Romalılar görünmüşler ve Trakları hâkimiyetleri altına almışlardır. Roma hâkimiyetiyle beraber Roma kültürü de memlekette yerleşmiş, hattâ burada VII. yüzyıla doğru, bugünkü Rumen dilinin esasını teşkil eden mahallî bir Latin dili dahi teşekkül etmiştir. Bu devirden sonra karakteristik hatlariyle Bizans kültürü gelmiştir.

İslâvların istilâsından önce memleket harabolmuş ve nüfus azalmış olmakla beraber İslâvlar, burada, eski Trak kabîlelerini, Yunanlıları ve şehirlerde Romalı ve Romalılaşmış ahaliyi buldular. Bu eski sekenenin bir kısmı yerlerinden atılmakla beraber büyük kitle, yeni gelen İslâvlarla karıştı. V. yüzyılın sonlarından VII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden İslâv istilâları, bilhassa nehir vâdilerini takibederek hemen hemen bütün Balkan yarımadasına dalgalar halinde yayıldı. Bu İslâv kabîlelerinin adları bazı nehir adlarında yaşamaktadır: Tımok havzasında Timoçaniler; Morava ırmağı boyunca Moravatsi'ler, Rodopların güney yamaçlarında Strumtsi'ler gibi. Bütün bu kabîleler Güney İslâvlarının doğu grupunu temsil eden And'lardandır. Halbuki Sırplar ve Hırvatlar Güney İslâvlarının batı grupunu teşkil ederler. Türk ırkı da Bulgar milletinin bünyesine bir maya gibi girmiştir. Evvelâ VII. yüzyılın ikinci yarısında 10-25 bin tahmin olunan Bulgar Türkleri geldiler ve İslâvların üzerinde bir hâkim tabaka olarak IX. yüzyıla kadar varlıklarını korudular. Bunlar, gerek İslâvlardan, gerek Bizanstan tamamiyle ayrı, kuvvetli bir kültür sahibi idiler. IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu unsur yerli İslâvlarla kaynaştı. Fakat onlara adlarını ve bazı maddi ve mânevi kültür unsurlarını ve bilhassa devlet ananesini bıraktı. Ortaçağda bugünkü Batı Bulgaristanın dağlık bölgelerinde Rumen milleti teşekkül etti ve Peçenek baskısı altında Karpatla da ve küçük bir kısmı da Tesalyada yerleşti. Ortaçağda sahil şehirlerinde ve içeride bazı şehirlerde Yunan unsuru mühim miktarda idi. XI. yüzyıldan itibaren yeni Türk göç dalgaları Türk mayasını kuvvetlendirdi. Bizans imparatorları Peçenek Türklerini Niş, Sofya ve Ovçepole bölgelerine yerleştirdiler. Sonra Guzlar ve nihayet Kumanlar (Kıpçaklar) oldukça büyük kitleler halinde Bulgaristana gelip yerleştiler. Bilhassa Kuman yerleşimi B. ın Bizans hâkimiyetinden kurtularak yeniden kuvvetli bir devlet halinde teşkilâtlanmasını sağladı. Sonra Moğol istilâsı sırasında (1241) yeni Kuman dalgaları geldi. Bulgaristanda Bizans imparatorlarının getirip iskân ettikleri Ermenilere de bütün mühim şehirlerde raslanır. Osmanlı Türkleri gelmeden önce Dobrucada, Selânik ile Vodina arasında ve Ohri dolaylarında Türklüklerini muhafaza etmiş kitleler vardı. Ayrıca XIII. yüzyılda Selçuklulardan II. İzzü'd-din Keykâvus ve sonra Sarı Saltuk'la beraber Dobrucaya bir miktar Türk gelip yerleşti. Osmanlı hâkimiyeti bilhassa başlangıçta Bulgaristanın etnik çehresinde mühim değişiklikler yaptı. XIV. yüzyıl sonlarında ve XV. yüzyıl başında Filibe ve Eski Zağra bölgelerine Türk nüfusu getirilip yerleştirildi. Keza kuzeyden Altın Ordunun iç kargaşalıkları yüzünden Bulgaristana küçük Türk grupları gelmekte devam ediyordu. Keza Kırcaali ve Mestanlı merkez olarak Doğu Rodoplar bölgesine Anadoludan kuvvetli bir Türk kolonisi gelip yerleşti. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Türkler Bulgaristanın kuzey ve batısını kolonize ettiler. Keza büyük askerî yollar boyunca, mühim merkezlere umumiyetle şehirlere Türkler büyük miktarda gelip yerleştiler. Yalnız Batı Bulgaristan bu yerleşmelerden nispeten uzak kaldı. Nihayet Bulgaristanın kuzeydoğu kısmında Gerlovo bölgesinde İslâmiyeti kabul eden B. Türk unsuru ile kaynaştılar. Fakat XVI. ve XVII. yüzyıllarda Orta ve Batı Rodoplarda ve XVIII. yüzyılda Balkan dağlarında Müslümanlığı kabul etmiş olan B. dillerini ve millî ananelerini muhafaza ettiler, ki bunlar Pomatsi (Pomaklar) adıyle tanınırlar.

BULGARLAR: kadın tipleri

İlk İslâv istilâsı sırasında eski sekene dağlık bölgelere çekildiği gibi Osmanlı fütühatı sırasında da yerli halk kısmen dağlara çekildi. Bir kısmı kuzeye, Tuna ötesine geçti. En zengin ve mümbit ovalarda Türkler yerleştiler ve bu hal XVIII. yüzyıla kadar artarak devam etti. Bu tarihten sonra B. yüksek bölgelerden tekrar inmeğe ve çoğalıp yayılmağa başladılar. Bugünkü etnik sınırlara gelince, B. ın Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki diğer Balkan milletleri gibi gruplar halinde Bursaya kadar gelmiş olmaları etnik bakımından bir mâna taşımaz. Bugünkü siyasi sınırlar dışında bulunan Bulgar unsuru hakkında verilen bilgiler daima siyasi düşüncelerle karışmıştır. B. Makedonyada Arnavutluğa, kuzeyde Timok vâdisine kadar yayılmış oldukları ve sâf Bulgar milletinin 6,5 milyona yükseldiği iddiasındadırlar.

Bulgaristanda asıl ahali B. la Türklerden mürekkeptir. Bulgaristanda çeşitli etnik unsurların yayılış sahaları şöyledir: Türkler bilhassa Bulgaristanın kuzey doğusunda

ve Rodopların ortasında; çingeneler, Bulgaristanın hemen her tarafında aynı nispette; Rumenler Tuna nehri boyunda; Yahudiler şehirlerde yerleşmişlerdir.

Bulgar antropoluğu S Vatev'in incelemelerine (1904) göre B. umumiyetle öbür Avrupalılardan daha uzun boylu (1,665 m) olup, % 65 i bu vasfı gösterir. B. çok kere uzun kafalı (dolichocéphale) olup, nüfusun % 25 i kısa kafalı (brachycéphale) dır. Buna göre batı komşuları (kısa kafalı dinarikler) ile pek az karışma ihtimalleri vardır. Burun karinesine göre B. ın burnu orta genişlikte (mésorrhinien) dir; bütün Balkan yarımadasında yalnız B. da ve Sırplarda bu vasıf görülür. B. ın gözleri ve saçları çok kere açık renktedir: gözleri % 25 i gri, % 12.5 da mavi. Açık renkli gözlere sarışınlarda raslanır. Bütün bu müşahedelerden B. ın karışık bir ırk olduğu anlaşılmaktadır.

B. 5 hususi grupa ayrılmışlardır: Şopi'ler (Şop'lar), Balkantsı'ler, Ruptsı'ler, Polyantsı'ler, Makedonyalılar. Bu gruplar bilhassa kıyafetlerine, bazı maddi ve mânevi kültür farklarına ve dil hususiyetlerine göre ayrılmıştır. Fakat bu ayrılış her zaman kesin değildir.

BULGARLAR: kaval ve gayda ile hora dansı

1. *Şop'lar*: Bulgaristanın kuzeybatısındadırlar. Şop adının Zopon (doğrusu: Çoban veya Çaba) adlı bir Peçenek kabîlesinin adından geldiğini öne sürenler de vardır. Şop'ları ayırdeden hususiyet, bilhassa erkeklerin giydiği beyaz renkli elbiselerdir. Pantolon dardır. Bu giyim tarzına Karpatlardan Arnavutluğa kadar raslıyoruz. Çobanların, *komarnitsi* denilen, sazdan yapılmış taşınabilir kulübeleri dikkati çeker. Maddî kültürleriyle mânevi ve sosyal kültürleri terim bakımından diğer gruplardan ayrılır. Dilleri Bulgarcanın Batı lehçeleri arasındadır. Zadruga adiyle tanınan büyük aile topluluklarına bunlarda son zamanlara kadar raslanırdı. Şop'lar ananelerine fevkalâde bağlıdırlar, yabancı kültür tesirlerinden ve bılhassa Türk tesirinden kendini en çok koruyabilmiş bir grup teşkil ederler. Şop'lar esas itibariyle çiftçidirler. Fakat. hemen hemen, aynı derecede hayvan yetiştirmekle de uğraşırlar.

2. *Balkantsi* (*Balkanlı*) *ler*: Bunların büyük kısmı Balkanlarda, yanı Stara - Planina'da oturdukları için bu adı almışlardır. Fakat Sredna - Gora halkı da her bakımdan bu grupa girer. Balkantsı'ler doğuda Karadeniz kıyılarına, kuzeyde Tuna nehrine kadar yayılmışlardır. Batı sınırları Şopi'lerin bölgesiyle birleşir. Güneyde ise Trakyaya kadar yayılmış olup Rutsı'lerle karışmışlardır. Balkantsi'ler doğu lehçesini kullanırlar. Elbiselerinin rengi siyahtır ve bol bir pantolon giyerler. Kadınları *sukman* denilen koyu renkli,

BULGARLAR: gadulka ve gayda çalan erkekler

önden kapalı bir elbise giyerler. Bunların en büyük kısmı ziraatle uğraşır. Balkantsi lerde hayvancılık Şopi'lerden daha ziyadedır. Kotel'deki çobanlar, Doğu Balkanlarda ve Dobrucada meşhurdu. Onlarda dericilık, dokumacılık, kerestecilik gibi faaliyetler de çok gelişmiştir. Fakat fabrikalar bugün bu faaliyetleri geriletmiştir. Bununla beraber Bulgaristanın yine sanayi bakımından en ileri olan yerleri, yani Gabrovo, İslimiye (Sliven), Kızanlık onların bölgesindedir. Umumiyetle köylerde iki katlı, kasabalarda daha çok katlı evler dikkati çeker. Balkantsi eski Zadruga şekillerinden daha erken kurtulmuş olup daha ziyade ferdiyetçidirler. Diğer B. a göre çok enerjik ve müteşebbistirler. Bulgaristan Beyliğinin kurulmasından sonra kütleler halinde gidip Tuna ovasını işgal etmişlerdir. Seyahati sevdikleri için aralarında yabancı kültür tesirlerine raslanır.

3. *Ruptsi'ler veya Rupalani'ler*: Rodop dağlariyle bu dağların kuzeydoğu ve güneyinde oturmaktadırlar. Adları Rupços ırmağından gelmektedir fakat mânası açık değildir. Ekonomik çalışmaları bakımından bunlar da Balkantsi'lere çok benzer. Fakat lehçeleri bazı hususiyetler gösterir. Bunların da elbiseleri karadır. Kadınlar önü açık elbise giyerler. Mimarileri Egedenizi adalarının tesiri altındadır. Fakat Rupts'ler ovalara indikten sonra bu mimari muhafaza edilememiştir. Araba Rodoplarda ancak 20 - 30 yıldan beri kullanılmaktadır. Burada naklıyat at, katır ve eşeklerle yapılır. Hattâ Kircaali ve Kavaklı (Topolovgrad) da deve kullanılmaktadır. Umumiyetle Rupts'lerin kültürü üzerinde Türk tesiri çok açıktır. Fakat batı köylerinde bazen iptidai karakterini saklıyan eski kültür şekillerine de raslanır. Ruptsı'ler arasında Zadruga son zamanlara kadar vardı. Masal ve efsanelerinde eski Traklardan gelen unsurlar yaşamaktadır. Onlarda gayda çok kullanılan bir müzik aletidir. Ruptsi'ler bilhassa dinî mistisizmleriyle diğer Bulgar gruplarından ayrılırlar. Müslüman Pomaklar arasında birçok Hıristiyan âdetleri hâlâ yaşamaktadır.

4 *Polyantsı'ler* (eskiden Erlii [=Yerli] veya Hırtsoy'ler deniyordu), Tuna ovasının kuzey doğusunda yayılmışlardır. Her tarafta Balkantsi'lerle ve doğuda Ruptsi'lerle karışmışlardır. Polyantsi sayı itibariyle gruplar içinde en az olanıdır. Bunlar evvelce beyaz elbiseli gruptan idiler. Kadınların elbiseleri daima iki eteklidir. Dilleri bazı hususiyetleri ile Doğu lehçesine girer. Türk dilinin büyük tesiri altında kalmış olmakla beraber bilhassa maddî kültür sahasında çok eski kelimelere sahiptirler ve bu bakımdan Batı Bulgaristan ahalisine, Şop'lara yaklaşmaktadırlar.

5. *Makedonyalılar*, Bulgaristan dışında, Makedonyada yaşamıktadırlar. Bu grup tamamiyle batı lehçesiyle konuşur ve kültür hususiyetleri itibariyle pek çok farklar gösterir. Makedonyalılar kara elbiselilerdendirler. Kadın elbiseleri Ş'p'larınkine ve Ruptsi'lerinkine benzer. Bunlar Akdeniz kültür çevresine mahsus çengel şeklindeki sapanı kullanırlar (Makedonyalılar için ayrıca bk. BULGAR DİLİ).

Maddî kültür: a. Yerleşme yerleri ve meskenler: İstatistiklerin gösterdiğine göre B. umumiyetle köylerde oturmaktadırlar (% 80). Bu köylerden büyük bir kısmı, bilhassa dağlık bölgelerde basit kulübe topluluklarından ibarettir. Bu kulübelerden bazıları, bilhassa Stara Planina'da tamamiyle ayrı olup bunlara *dîrjavi* derler.

Mesken şekillerine gelince Bulgaristanda en çok yayılmış mesken, iki odalı köy evidir. Bunlara *kolivi* denir. Daha eski bir tip olan tek odalı evlere oldukça seyrek raslanır. Bu tek odadan ibaret kulübeler dairevi ve dört köşe olup damları ağaçtan bir iskelet üzerine konmuş ot ve sazdan ibarettir. Umumiyetle evler bir katlı ve toprak üzerindedir; ormanlık bölgelerde iki katlı evlere de raslanır. İstanbul, İtalya ve adaların tesiriyle Bulgaristana daha karışık ev tipleri de girmiştir. Toprakaltı meskenlere son zamanlara kadar kuzeydeki Tuna ovasında çok raslanırdı. şimdi bu tarz bırakılmaktadır. İnşa malzemesi olarak ovalarda ağaç, çalı ve killi toprak, damlar için bilhassa saz; dağlık bölgelerde ise taş, ağaç, damlar için düz taşlar veya saz kullanılır.

b. Tarım: Esas itibariyle çiftçi olan Bulgar halkı dağlık bölgelerde dahi bu esas meşgalesini bırakmamıştır. Modern usuller ve aletler XIX. yüzyılın sonlarına doğru başlangıçta Kuzey Tuna bölgesine girmiştir; oradan da güneye yayılmıştır. Bununla beraber iptidai şekiller hâlâ her tarafta hâkimdir. 1934 istatistiğine göre bütün Bulgaristanda 457 413 ağaç sapan sayılmıştır. Tırmık, hasatta kullanılan palamarka da ağaçtandır. Akdeniz bölgesine mahsus *dikanya* denilen döven kullanılır. Bu aletler Batı Bulgaristanda görülmez. Çeşitli oraklar arasında Bulgaristanın güneydoğusunda *kavrama* denilen büyük bir orak kullanılır.

Bulgar köylüsü bilhassa koyun ve keçi yetiştirir. ondan sonra öküz, domuz, kümes hayvanları ve at gelir. Hayvancılık ve süt mamulleri çok çeşitli bir tekniğe ve zengin terimlere sahiptir. Avcılık da vardır. Kadınlar evde başlıca yün, keten, pamuk, kendir ve ipek imalâtı ile uğraşırlar ve *mahabo* denilen basit bir mekik ile evlerini süsliyen ince dokumalardan kaba halılara kadar herşey dokurlar. Bu ev imalâtı B. ın giyim ihtiyaçlarını mühim ölçüde karşılar. Erkeklerin dokuduğu keçi yününden mutaf işleri de halı imalâtı gibi Türklerden geçmiştir. Çanak çömlek işçiliği bilhassa Tıfn ve Troyan'da toplanmıştır. Bulgar çanak çömlekçiliği Akdeniz tesirinin izlerini taşımaktadır. Evvelce çok gelişmiş olan kuyumculuk, Avrupa fabrika mamulâtının rekabeti karşısında ölmek üzeredir. Bu sahada, Bizans ananesi devam etmekle beraber Türk tesiri büyüktür. Hattâ kemer, kopça gibi madenî eşya tezyinatında Karadenizin kuzeyinden gelen eski Türk sanatının izleri görülmektedir. Ağaç, mesken inşaatında kullanılan başlıca malzeme olduğundan ağaç işçiliği ve kerestecilik önemini muhafaza etmektedir.

Giyim tarzına gelince, Bulgar erkeklerinin giyimi, birincisi dar pantolon ve beyaz renkte üst elbisesi, ikincisi geniş pantolon ve siyah üst elbisesi olmak üzere başlıca iki çeşit gösterir. Birincisi Kuzeybatı B. da, ikincisi memleketin diğer kısımlarında hâkimdir. Kadın elbiseleri daha çeşitlidir. Başlıca üç nevi göze çarpar: 1. Tuna düzlüğünde ve kuzeybatıda iki etekli elbise giyerler ve kışın üstlerine *kılaşnık* denilen beyaz bir manto alırlar; 2. Önden tamamiyle kapalı, boğazı parçalı olan ve umumiyetle *sukman* denilen elbise kuzeyde Tunaya, batıda Radomir'e, güneyde Filibe ve Harmanlı'ya kadar yayılmıştır. Kışın üstlerine *saltamarka* denilen uzun kollu bir manto giyerler; 3. *Saya* denilen üçüncü çeşit, önden tamamiyle açık olup sukman bölgesinin güneyinde giyilir.

Bütün bu elbiselerin etekleri, kolları, göğüs ve omuzları ekseriya zengin bir şekilde işlendiği için işleme sanatı da Bulgar kadınları arasında çok gelişmiştir.

Mânevi kültür: V. ve VII. yüzyıllar arasında İslâv kabîleleri Balkan yarımadasına indikleri zaman burada Romalılaşmış Trakları buldular ve Bizanslılarla temasa girdiler. Bu iki kaynaktan İslâv B. a birçok şey geçmiştir. İlk Bulgar devletini kuran Bulgar Türkleri ve sonra gelen diğer Türk boyları da şüphesiz birçok kültür unsurları bıraktılar Fakat XIV. yüzyıldan itibaren Bulgar dili, inanışları, folklor ve âdetleri üzerinde Türk tesiri çok daha kuvvetli olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlarda sınırları kaldırdığından B. la Sırplar, Rumenler ve Yunanlılar arasındaki karşılıklı tesirler çok artmıştır. XIX. yüzyıl başlarından itibaren burada Batı kültürü kendini hissettirmeğe ve gittikçe kuvvetlenmeğe başladı. Batı kültürü geç girdiğinden bugün eski ve ortaçağlara ait birçok âdetler, inanışlar ve motifler hâlâ yaşamaktadır.

Trakyada, Filibe ve Dobruca bölgelerinde *kukeri* denilen ve eski Yunan bayramlarını hatırlatan bir halk temsili, eskiçağdan intikal eden ananeler arasında sayılabilir. Yakın zamanlara kadar Sozopol - Malko - Tırnova ve İstranca'lar istikamet nde otuz kadar köyde *nestinari* denilen garip bir âdet yaşamakta idi. Aziz Kostantin ve Aziz Helena yortusunda bazı köylüler ateş üzerinde çıplak ayakla dans eder ve vecit haline gelerek kehanetlerde bulunurlardı. Bu âyinin yapılmamasının köye uğursuzluk getireceğine inanırlardı. Bu nestinariler aynı zamanda kâhin ve hekimdirler, mukaddes sayılırlar. Bu oyun Türk şamanizm bakiyelerini taşıdığı gibi bizi Yakın Doğudaki eski Mıktaizm âyinlerine de götürür

Makedonya ve Trakya B. iyle Kuzey Bulgaristanda *usalii* (veya *kavuçarı*) âdeti de dikkate değer bir mahiyet gösterir: Delikanlılardan mürekkep gruplar «kötü ruhlar günleri»nde eski İstanbuldaki goygoycular gibi kapı kapı gezerler, hasta tedavi ederler. Para, erzak gibi bağışlar alırlar. Başlarında *baltacı* ve *keseci* denilen iki kişi vardır. Tuna düzlüğündeki köylerde ayrıca bir *kavalcı* bulunur; reislerine *vataf* denir ve delikanlılar *kalpak* giyerler. Bunların birtakım yasakları vardır: aralarından geçilemez, konuşmazlar v. b. Bu âdetin menşei terimlerin de gösterdiği gibi Türkler olmalıdır.

Rodoplar bölgesinde. Nevrekop etrafında her evi koruyan ve iyilik veya kötülük yapan görünmez bir efendi olduğu inancı vardır. Bu efendi umumiyetle atalardan birinin ruhudur ve bazen yılan şeklinde görünür. Bu ruha Furies veya Talasami adı verilmektedir. Menşei eskiçağdaki familiaris'ler kültüne ve totemizme bağlanabilir. B. arasında birçok varyantları bulunan «Mahpus zevce» hikâyesi de esas itibariyle bu inanışa bağlıdır. Hastalıklardan

korunmak için ateş üzerinden geçirmek âdeti, ateşin iyileştirici hassası inancına dayanmaktadır. Gerek bu ve gerek karnavalda delikanlıların bir ateş yakarak üstünden atlamak âdeti Anadoludaki sin - sin âdeti ile aynı menşee bağlanır.

Bulgar halk şarkıları da çok zengindir. Şimdiye kadar otuz bin halk şarkısı toplanmıştır. Büyük Bulgar şairleri de bu kaynaktan faydalanmışlardır. Bu şarkılar lirik, dinî motiflerle beraber Türk devrine ait birçok hâtıraları muhafaza etmektedir. Hikâye motiflerinde Türk unsurları bilhassa hâkimdir.

BULGAROPHYGON (Yun. *Bulgaros* = Bulgar, *phygon* = kaçış), VIII. - XIII. yüzyıllarda Bizans İmparatorluğunun Thrake bölgesinde bir istihkâm ve piskoposluk merkezi, şimdiki Babaeski. 812 de Bulgar Çarı Krum, B. u zaptetmiş ve yıkmıştır.

BULGUDU (540 sıralarında), Bizans'ta hizmet gören bir Massaget (= Hun - Türk) hassa muhafızı.

BULGUR, kaynatılıp kurutulduktan ve kabuğu çıkarıldıktan sonra kırdırılmış buğday. Gluteni bol olan sert buğday (Triticum durum; bk. BUĞDAY) dan yapılır. Kalburlanan, temizlenen ve yıkanan sert buğday kazanda iki misli su ile haşlanır (haşlanmada buğday taneleri suyu emer, şişer, yumuşar, hararet 80° - 85° ye çıkar ve sonunda su kalmaz), sonra güneşte kurutulur ve dibeklerde döğülerek dış kabukları çıkarılır değirmenlerde kırılır. B. da, buğday tanesindeki E, B vitaminleri bulunduğundan sağlık ve beslenme için yararlıdır. B. yapmakla buğdayın bileşimindeki maddelerde, miktar itibariyle fazla bir değişme olmaz yalnız bu maddelerin şekli değişir. B memleketimizde, bilhassa köy ve kasabalarda çok kullanılan bir yiyecektir. B. dan pilâv, çorba, dolma ve bilhassa güney illerimizde etle yoğrulmak suretiyle çeşitli köfteler yapılır. Memleketimizde B. ticaret konusu değildir Her ev kendi ihtiyacı olan B. u kendisi hazırlar. Son yıllarda büyük şehirlerde B imalâthaneleri kurulmuştur.

BULİAS (X. yüzyıl), Bizans kaynaklarına göre bir Bulgar Türk komutanı. B. adının Türk *boyla* (b bk.) rütbe adiyle aynı olması ihtimali vardır G. Balaşçev, («İzvestiya Russkago Arheol. İnst tuta v Konstantinopole», cilt IV 2, 1899 s. 219) B adının rütbe adı değil, kişi adı olduğunu ispat etmeğe çalışmıştır.

BULİMİ (Fr. Boulimie, Yun. *bous* = öküz, *limos* = açlık), aşırı bir iştah (hyperorexie, Lat. *hyper* = üstün, Yun. *oreksis* = iştah) sebebiyle sık sık yemek ihtiyacı duyma hali. Polifaji (polyphagie, Yun *polys* = çok. *phagein* = yemek) ile oreksimani (oreximanie, Yun. *oreksis* = iştah *mania* = delilik) den ayrıdır: B ye yakalanan bir hasta ekseriya birkaç lokma şey yemekle yetinir. Halbuki tam bir oburluk olan polifajide yenen miktar çoktur. Oreksimani ise bir ruh hastalığıdır; zayıflama korkusu hastanın iştahını marazî olarak artırır. Her üçü de, nekahet devrine giren hastalarda görülen ve marazi olmıyan iştahtan ve şeker hastalığından ileri gelen fazla yemeden farklıdır. Ekseri doymak bilmemek ve bir saplantı halinde daima yemek hakkında düşünmek şeklinde beliren ruh hastalığına fagomani (phagomanie) denir Bunun zıddı olan yemekten kaçma anomalisinin adı da fagofobi (phagophobie; Yun. *phagein* = yemek *phobos* = korku) dir. Pika (Lat. *pica* = saksağan [her şeyi yediğinden]), tebeşir, kül, kömür gibi tabiî gıda maddeleri olmıyan şeyleri yemek arzusu şeklinde beliren anomal iştahtır; bunun bir şekli bilhassa histerik, klorozlu veya hamile kadınlarda görülür delilik hallerinde de kendini gösterir; jeofaji (*géophagie* = toprak yemek), skatofaji (*scatophagie* = dışkı ve pislik yemek) v. b. şekilleri de vardır. Bunların hepsi tıpta iştah ve yemek bahsi olan fagoloji (phagologie) nin konuları arasındadır.

BULİMİNA, birhücrelilerden kökbacaklılar (Rhizopoda) sınıfı delikliler (Foraminifera) takımının tekstularide (Textularidae) familyasından bir cins.

BULİMİNUS, yumuşakçaların akciğerli salyangozlar (Pulmonata) takımı pupullide (Pupullidae) familyasından bir cins. B lar çok kıvrımlı, uzun ve saydam kabuklu küçük boyda salyangozlardır. Bu cinsin *Buliminus detritus* türü Orta ve Güney Avrupada yaşar.

BULİMUS, yumuşakçaların akciğerli salyangozlar takımı (Pulmonata), basommatofora (Basommatophora) bölümüne giren tropik bölgelerde tatlı sularda yaşıyan bir cins.

BULKLEY [*balkli*], **Lucius Duncan** (1845 - 1928), Amerikalı deri hastalıkları hekimi. New York'ta doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Tahsilini Yale üniversitesinde yaptıktan sonra Avrupaya giderek tıp okumuştur. New York deri hastalıkları ve kanser hastanesinin kurulmasında en mühim rolü oynamıştır. Bu müessesenin müşavir doktorluğunu yaptıktan sonra, New York Hospital (N. Y. Hastanesi) ve buna benzer mühim müesseselerde buna benzer mevkiler işgal etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Eczema and its Management* (Ekzema ve bakımı) [1881], *Manual of Diseases of the Skin* (Deri hastalıkları el kitabı) [1898], *Compendium of Diseases of the Skin* (Deri hastalıkları özeti) [1912], *Cancer, its Cause and Treatment* (Kanser, bunun sebepleri ve tedavisi) [1915 - 1917]. *The Medical Treatment of Cancer* (Kanserin tababet yolu ile tedavisi) [1919] *Cancer and its non - surgical Treatment* (Kanser ile bunun gayri - cerrahi tedavisi) [1921], *Cancer of the Breast* (Meme kanseri) [1925].

Bulkley rejimi (B. diet): Pirinç, ekmek tereyağı ve sudan ibaret bir rejim. Bir nevi deri hastalığı olan Erythema multiforme'da tatbik olunur.

BULL [*bul*], **Jacob Breda** (1853 - 1930), Norveçli şair Rendalen'de doğmuş, aynı yerde ölmüştür B., Østerdal'ın insanlarını ve oradaki tabiatı tasvir etmiştir; bundan başka vatani ve dini şarkılar, hikâyeler ve tarihî romanlar yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Fra skog og fjeld* (Ormandan ve kayadan) [1894], *Folk fra Dalen* (Vâdiden gelen halk) [1897], *Eline Vangen* (ad) [1906], *Glomdalsbruden* (Gelin alayı) [1908] *Hr. Samuel* (Bay S.) [1920]. *Hr. Samuels Rike* (Bay S. in ülkesi) [192·], *Ættens Øde* (Neslin çölü) [1928]. Halk hayatına ait 5 ciltlik hikâyeleri 1914 te yayımlanmıştır.

BULL, John: bk. JOHN BULL.

BULL [*bul*], **John** (1563 - 1628), İngiliz musikişinas ve bestekârı. Somersetshire'de doğmuş, Anvers'de ölmüştür. 1582 de Hereford büyük kilisesinin orgcusu olmuş ve 1585 te Chapel Royal'a kabul olunmuştur. Gresham kollejinin ilk musiki profesörü ve Prens Henry'nin müzikçisi idi. 1613 te İngiltereyi bırakarak kıtaya geçmiş ve Bruxelles'de saray orgcusu, 1617 de de Anvers büyük kilisesinde orgcu olmuştur. *God save the King* (Allah

kıralı korusun) millî marşını B. un meydana getirdiği sanılır. Piyanoya mahsus parçalar, madrigaller ve ilâhiler yazmıştır. Piyano musikisinde İngiliz Virginalist hareketinin başlıca mümessilleri arasındadır,

BULL [*bul*], **Olaf** (1883 - 1933), Norveçli lirik şair, hikâye ve piyes yazarı. Jacob Breda'nın oğlu. Oslo'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. İndividüalizme ve problematiğe olan temayülü onu, insanlardan uzak derin bir inzivaya götürmüştür. Öyle ki, B. un eserlerinde münzevi insan, çok şiddetli ve acı bir şekilde reaksiyon göstererek selâmeti ancak ölümde bulur. Başlıca eserleri şunlardır: *Digte* (Şiirler) [1909], *Digte og noveller* (Şiirler ve hikâyeler) [1916], *Stjernerne* (Yıldızlar) [1924], şaheseri olan *Metope* (M. [Yun. = alın]) [1927], *De hundrede oar* (Yüzyıllar) [1928], *Oinos og Eros* (O. [Yun. = şarap] ile E. [Yun. = aşk]) [1930], *Samlede Digte* (Toplanmış şiirler) [1. cilt, 1942].

BULL [*bul*], **Ole Bornemann** (1810 - 1880), Norveçli keman üstadı. Bergen'de doğmuş, Bergen civarında ölmüştür. Spohr ve Paganini'nin talebesi olan B., dünya ölçüsünde bir virtüoz olarak bütün Avrupa ve Amerikayı dolaşmıştır. B., keman için çok kuvvetli parçalar ve Kuzey temaları için fantaziler bestelemiştir.

BULL MASTIFF: bk. MASTİF.

BULL TERRIER [*bul terilr*; İng. = boğa teryeri], orta boyda bir köpek cinsi. Bull-dog ile eski beyaz İngiliz teryeri birleştirilerek İngilterede elde edilmiştir. B. T. ler teryerler gibi biçimli ve çevik, fakat çok kuvvetlidir. Ortalama ağırlığı 23 - 25 kilo arasıdır. B. T. nin başı uzun ve yassı olup kama şeklindedir. Temiz kanlı olanları ekseriya bembeyazdır. Fakat bazen de kırmızımtırak kahverengi ve portakal renginde olur. Kuvvetli bir vücuda sahip olup, kulakları sivri ve diktir; kuyruğu da ince ve düzdür. Tüyleri kısa olup derisi düz bir satıh halindedir. B. T. eskiden İngilterede köpek döğüşleri, porsuk döğüşleri ve «baiting» adı verilen zalimce bir oyun (bir büyük hayvan bir sırığa bağlanır ve köpekler bunun üzerine saldırırlardı) için kullanılırdı. B. T. cesur bir mücadele köpeğidir. Bununla beraber saldırıcı olmayıp efendisine karşı sevgi ile bağlıdır. B. T. iyi bir bekçidir.

BULL TERRIER

BULLA (Lat. = kılıf, mahfaza), çeşitli mânalarda kullanılan bir terim:

1. Eski Romada çocukların boynuna asılan yuvarlak veya kalb biçiminde nazarlık. Zengin çocuklarının B. sı altından, fakirlerinki deriden yapılırdı. Oğlanlar erginlik çağına, kızlar da evleninceye kadar B. taşırlardı. Bazı vesilelerle, meselâ zafer geçitlerinde *fascinatio* (göz değme) ya karşı erkeklerin de B. takmaları âdetti. Genç Romalıları tasvir eden birçok heykellerde B. görülür.

2. Avrupada bazı mühim vesikalarda kullanılan madenî asma mührün mahfazası, sonra mührün kendisi. Bir kordona asılı olan mühür (bulla) ler, kullanılan madene göre «altın B.» (Lat. *B. aurea*, Yun. *khrysobullon*), «gümüş B.» (Lat. *B. argentea*, Yun. *argyrobullon*) veya «kurşun B.» (Lat. *B. plumbea*, Yun. *molybdobullon*) olmak üzere üç grupa ayrılır. İlk defa Bizansta kullanılan B., Avrupada da yayılmış ve bilhassa Ortaçağda büyük rağbet görmüştür. Bugün B. yalnız bazı papa fermanlarında kullanılır (aş. bk.).

3. Muhteşem bir şekilde tanzim edilen kurşun mühürlü papa fermanı. Bu, Katolik kilisesini ilgilendiren mühim işlerde çıkarılır. XII. yüzyıldan beri mührün bir tarafında fermanı yayımlıyan papanın resmi, öbür tarafında da adı görülür. B. nın metni Latince olarak sağlam ve sarımtırak parşömen kâğıda yazılırdı. Eskiden hususi bir Gotik alfabe (*bullaticum gothicum* veya *b. teutonicum*) kullanılırdı. Papa XIII. Leo'nun 29 - XII - 1878 tarihli *Motu proprio* (Kendi kararımla) adlı B. sından itibaren, zor okunan Gotik alfabe yerine Latin alfabesi geçmiştir. Bugün, bazı mühim işler müstesna, kurşun mühür yerine kırmızı mürekkepli damga kullanılmaktadır. B. Vatikan kardinal müsteşarı, nadiren bizzat papa tarafından imzalanır. B. ların üslûp ve ifade tarzı kalıplaşmıştır. Meselâ başlangıcı şöyle olur: (Papanın ismi) *servus servorum Dei dilecto filio* (hitabedilenin ismi) *salutem et apostolicam benedictionem* («Allahın kölelerinin kölesi... sevgili oğlu... a selâm ve havarilik takdisini sunar») veya *In perpetuam rei memoriam* («İşin ebedî hâtırası olarak»). B. lar, asıl metinlerinin ilk kelimelerine göre adlandırılır, meselâ VIII. Bonifatius'un Kilisenin hâkimiyeti hakkında yayımladığı *Unam Sanctam* (Tek mukaddes Kiliseyi) [1302] B. sı. Bk. BREVE.

BULLA AUREA (Lat. = altın mühür, altın bulla), Ortaçağda bazı Avrupa memleketlerinde anayasa fermanına verilen ad. İsmi, bir kordona asılı olan altın mühründen alınmıştır. En tanınmışları şunlardır:

1. Alman kıralı II. Friedrich'in Bohemya kıralı I. Ottokar Přemysl'e verdiği imtiyaz beratı (1213).

2. Macar kıralı II. András tarafından 1222 de yayımlanan ve Macaristanın en eski anayasasını içine alan hürriyet beratı (Mac. *Aranybulla*). En mühim maddesi, kıral veya halefleri tarafından bu vesikada tesbit edilen hürriyetlere dokunulduğu takdirde vatandaşların toptan veya teker teker, sadakatsızlık suçu ile itham edilmeksizin, kırala karşı koyabilmek hakkının tanınmasıdır. Daha sonra Habsburg hâkimiyeti devrinde Macarların Habsburg'lara karşı yaptıkları hürriyet savaşları B. A. nın bu maddesine dayanıyordu.

3. Almanların B. A. sı. İmparator IV. Karl zamanında 1356 da Nürnberg ve Metz meclislerinde kabul edilen anayasa fermanı 1806 ya kadar yürürlükte idi. Alman kıralının, çeşitli imtiyazlara sahip olan 7 seçici prens (Alm. *Kurfürst*) tarafından seçilmesi usulü bu fermanla tesbit edilmiştir.

BULLA REGIA (Ptolemaios'ta *Bullaria*), Roma İmparatorluğunun Africa eyaletinde, Numidia hududunda bir şehir. Plinius burayı «serbest şehir» diye zikretmektedir. Antonius'un *Itinerarium* (Yol kılavuzu) una göre B. R. Hippo (Cezayirde bugünkü Bône) dan Carthago (Kartaca) ya giden yol üzerinde bulunuyordu. Hıristiyanlık çağında piskoposluk merkezi idi.

BULLANT [*bülā̃*], **Jean** (1500 - 1510 arası - 1578), Fransız mimarı. Amiens'de doğmuş, Ecouen'de ölmüştür. Tahsilini Romada yapan B., oradaki antik örneklerden, bü-

yük ve aşağıdan yukarı doğru uzanan sütun tarzını almış ve ilk defa Fransız mımarisinde kullanmıştır. B., 1537 den itibaren devamlı olarak memleketinde, bılhassa Pariste çalışmıştır. Birçok Fransız rönesans yapılarında (kiliseler, saraylar) ve bilhassa Hôtel Carnavalet (1546 sıralarında), Tuileries (1570 - 1571) de. Fontainebleau ve Chambord saraylarının inşasında büyük hizmeti vardır. B., ayrıca birçok eserler de yazmıştır. Başlıca eseri: *Règle générale d'architecture des cinq manières de colonnes* (Beş sütun tarzı mimarisinin umumi kaidesi) [1564 - 1568].

BULLARIUM (Lat.), Katolik kilisesi kanunları külliyatında bulunmıyan veya bu külliyatın kapanmasından sonra yayımlanan papa fermanlarının (bk. BULLA, BREVE) külliyatı. Yalnız Papa XIV. Benedictus'un yayımladığı B. un I. cildi (1754 - 1758) resmîdir. Hususi mahiyette olan diğer B. lardan şunlar anılmağa değer: Roma hukukçusu Cherubinus Laertius'un derlediği *B. romanum* (Roma B. u) [1586 - 1588], Hieronymus Mainardus: *B. magnum* (Büyük B.) [19 cilt, 1739 - 1768], Charles Coquelines: *B. privilegiorum et diplomatum amplissima collectio* (B., imtiyaz ve diplomaların mufassal kolleksiyonu) [13 cilt, Roma 1739 - 1762].

BULLDOG: bk. BULDOG.

BULLİA, salyangozların buksinide (b.bk., Buxinidae) familyasına bağlı, Hint denizinde yaşıyan bir cins.

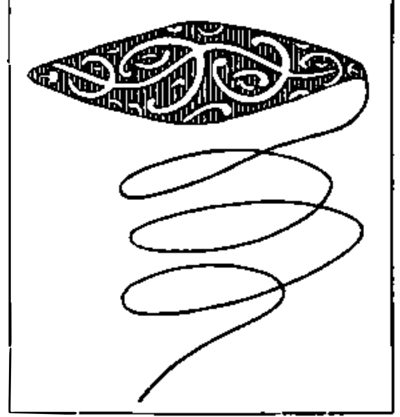
BULLINGER [*bulingîr*], **Henrich** (1504 - 1575), İsviçreli Protestan reformatör. Aargau civarında Bremgarten'de doğmuş, Zürich'te ölmüştür. Başlangıçta vaiz olarak Kappel ve Bremgarten'de çalışan B., 1531 den itibaren Zwingli'nin halefi olarak Zürich'te kilise işleri idaresinde bulundu. B., Alman - İsviçre reformasyonunu Batı İsviçre reformasyonu ile birleştirdi ve bu suretle İsviçrede Protestanlığın birliğine geniş ölçüde yardım etti (bu arada Calvin ile 1549 da yapılan Consensus Tigurinus [T. anlaşması] ile «akşam yemeği âyini» [bk. EUKHARİSTİA, MISSA, PROTESTANLIK] mevzuunda bir anlaşmaya vardı). Bundan başka B., geniş ölçüde muhabereleri ile, reformasyonun bütün Avrupada yayılmasında müessir oldu. Başlıca eseri: *Reformationsgeschichte* (Reformasyon tarihi) [J. Hottinger ve H. Vögeli tarafından yayımlanmıştır, 3 cilt, 1838 - 1840].

BULLIT [*bulit*], **William Christian** (doğ. 1891), Amerikalı diplomat ve yazar. Philadelphia'da doğmuş, Yale üniversitesinde okumuştur (1912). Gazetecilik yapmış ve Amerikan hariciyesinde çalışmıştır (1917 - 1918). 1919 da Paristeki Barış Komisyonu üyelerindendi. 1919 da Sovyetlere, gizli bir misyonla gönderilmiş ve sonra Amerikanın ilk Moskova büyük elçisi olmuştur (1933 - 1936). 1936 - 1940 yıllarında Fransada büyük elçilik etmiştir. 1941 - 1942 de Yakın Doğuda hususi komiser olmuş, 1942-1943 te Bahriye Vekâletinde çalışmış, 1944 - 1945 te Fransız ordusunda çarpışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Report to the American People* (Amerikan halkına rapor) [1940], *The Great Globe itself* (Büyük kürenin kendisi) [1946].

BULLOCK [*bulîk*], **Charles** (1826 - 1900), Amerikan eczacısı. Wılmington (Delaware) de doğmuş ve aynı şehirde ölmüştür. John B. un oğludur. B., 1847 de Philadelphia Eczacılık Kolejini bitirmiş ve 1857 de girdiği Amerikan Eczacıları Birliğinin 1859 a kadar, iki yıl müddetle, sekreterliğini yapmış ve 1876 da bu birliğe başkan seçilmiştir. B. aynı zamanda Amerikan Felsefe Kurumunun mühim bir âzası idi. B. un veratrum (bk. VERATRİN) alkaloidi üzerindeki incelemeleri mühimdir.

BULL - PRITCHETT [*bul - priçet*] **Antitoksini** veya **Serumu**, gaz basili enfeksiyonlarına karşı kullanılan bir antitoksik serum. New Yorklu hekim Carroll Gideon Bull (doğ 1883) ile Rockefeller Institute'a mensup Ida W. Pritchett'in adlariyle anılır.

BULL - ROARER (*bul - rorîr*; İng. = boğa gibi böğüren), Avustralya yerlilerinin kullandıkları merasim aleti. Bu alet bir sırımın ucuna bağlanarak döndürülen mekik şeklinde ortası şişkin, uçları sivri, üzerinde mistik amblemler çizilmiş bir ağaç parçası veya çomaktır Avustralyalılar bu aleti erdirme (initiation) törenlerinde kullanırlar. Erdirilecek şahsın etrafında döndürülen bu alet boğa böğürtüsüne benziyen korkunç sesler çıkarır, heyecan ve dehşet içinde kalan gence, Avustralya cemiyetinde bilinmesi gereken sosyal ve cinsî telkinler yapılır, aynı zamanda kadınlar ve ergin olmıyan çocuklar da uzaklaştırılır. Gençler kendilerinden geçerek telkinleri dikkatle dinlerler. Bu alet Yeni Gine'de, Amerikada ve Batı Afrıkada da vardır ve umumiyetle rüzgâr ve yağmur celbetmek için bir sihir vasıtası olarak kullanılır. Sumatra yerlileri ile Güney Afrikadaki Buşmanlar arasında bu alet davar sürülerini idare etmek için kullanılır.

BULL-ROARER

BULL - RUN [*bul ran*], Amerika Birleşik Devletlerinin Virginia bölümündeki Potomac nehrinin küçük bir ayağı. Amerika Ayrılma Harbinde iki muharebe bu nehre yakın ve Washington'un güneybatısında, bir yerde olmuştur: 1. 21 Temmuz 1861 de Mc Dovell'in kumandasındaki Kuzeyliler, Beauregard kumandasındaki Konfederelere yenilmişlerdir, 2. 29 Ağustos 1862 de Pope kumandasındaki Union ordusu, Potomac hattını muhafazaya çalışırken Lee kumandasındaki Konfedereler tarafından. Jakson kuvvetlerinin yardımiyle yenilmiştir.

BULNES, Manuel (1799 - 1866), Şilili general. Concepción'da doğmuş, Santiago'da ölmüştür. B., 1838 de Peru'ya bir sefer yaptı ve Yungay civarında 20 Ocak 1839 da kazandığı zaferle Santa Cruz'un Peru ve Bolivyadaki hâkimiyetine son verdi. B., 1841 de ve 1846 da devlet başkanlığına seçilmiştir.

BULNESİYA (Bulnesia), yabanikimyongiller (Zygophyllaceae) familyasından, Arjantinden Peru ve Şileye kadar olan bölgede 8 den fazla türü yetişen bir bitki cinsi. Hemen hepsi kurak bölgelerde yetişen kurakçıl (xérophyte) ağaç ve ağaççıklar olup ağaç olan bazı türlerinin odunu (*Bulnesia Sarmienti*) sert ve sıkıdır, içerisinde bulunan güzel kokulu eterik yağ, parfümeri sanayiinde kullanılır.

BULOK GÖLÜ (Acıtuz gölü), İç Anadoluda Cihanbeyli kasabasının 12 km kadar güneyinde bir göl. Yüzölçümü 8 km², uzunluğu 7, genişliği 1 km den fazladır. Az derin ve tuzlu bir göldür. Gölün suları klorür, sulfat de sodium, potasium ve magnezyumca zengindir. Yaz sonuna doğru gölün kapladığı birçok yerler tuzlu bir arazi haline gelir.

BULOM, Sudan - Guinea ailesinin Senegal - Guinea grupundan bir dil. Şerbro ve Mampwa da denir. Batı Afrikada, Sierra Leone sahillerinde Freetown ile Sherbera adası arasında konuşulur. Bk. SENEGAL - GUINEA DİLLERİ. Başka bir tasnife (A. Drexel, 1923 - 1924) göre, bu dil, Bantuid ailesinin Kuzey kolunun Temne - Bullom grupundandır. Ayrı bir dil sayılan Mampwa ile birlikte aynı yerde konuşulur. Bk. BANTUİD DİLLER.

BULON: bk. CIVATA.

BULOZ [*bülo*], **François** (18?3 - 1877), Fransız yazarı. Vulbens (Haute - Savoie) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Önce matbaa mürettibi ve müsahhihi olarak çalışmış, 1831 yılında da Ségur - Dupevron ile Mauroy tarafından 1829 da kurulmuş olan «Revue des Deux Mondes» un başyazarı olmuştur. Bu dergiyi çok önemli bir peryodik haline getirmiş ve Sainte - Beuve, Victor Hugo, Alfred de Vigny, Alfred de Musset, George Sand Balzac, Alexandre Dumas père ve daha sonra Octave Feuillet, About, Taine, Renan, Havet v. b. gibi seçkin Fransız yazarlarını bu dergide toplamağa muvaffak olmuştur. 1838 den 1848 e kadar Comédie - Française'in müdürlüğünü yapmış, «Revue des Deux Mondes» a, 1850 den 1868 e kadar «Annuaire des Deux Mondes» başlığı altında çıkan en mükemmel dünya tarihi hülâsalarından birini eklemiştir.

BULPONARA, Avustralya dil ailesinin Güney kolunun Doğu bölümü içerisinde Kokoyimidir dili ile birlikte bir grup teşkil eden bir dil. Adanın Queensland bölümünün doğu sahillerinde Wearybay koyu civarında Bloomfield vâdisinde konuşulur. Bk. AVUSTRALYA DİLLERİ.

BULTHAUPT [*bulthaupt*], **Heinrich** (1849 - 1905), Alman tiyatro münekkidi ve yazarı. Bremen'de doğmuş ve orada ölmüştür. Önce avukatlık yapmış, sonradan şehir kütüphanesi müdürü olmuştur. Yazı hayatına tiyatro, opera ve oratoryo metinleri yazarak atılmıştır. Bilhassa tiyatro yazarlığına dair eserleri ve tenkidleri vardır. Başlıca eserleri şunlardır: *Dramaturgie der Klassiker* (Klâsiklerin dramatürjisi) [2 cilt. 1881 - 1882], *Dramaturgie des Schauspiels* (Sahne eserleri yazarlığı) [4 cilt, 1893 - 1901, 2. bas. 1922], *Dramaturgie der Oper* (Opera eserleri yazarlığı) [2 cilt, 1887, 3. bas. 1925].

BULTMANN [*bultman*], **Rudolf Karl** (doğ. 1884), Alman Lutherci ilâhiyatcısı. Wiefelstede (Oldenburg) de doğmuştur. 1916 da Breslau ve Giessen'da, 1921 den itibaren de Marburg'ta profesör olmuştur. Yazılarında. İsanın bir tarihî şahsiyet olarak mevcudiyetini inkâr eder. Başlıca eserleri şunlardır: *Geschichte der Synoptischen Tradition* (Sinoptık geleneğinin tarihçesi) [1921], *Jesus* (İsa) [1926], *Das Evangelium des Johannes* (Yuhanna İncili) [1941], *Das Urchristentum im Rahmen der antiken Religionen* (Eski zaman dinleri çerçevesi içerisinde en eskı Hıristiyanlık) [1949].

BULU, Güney Afrikadaki Bantu ailesinden bir dil. Ailenin Kuzeybatı kolunun Fang - EWondo grupundan olup, İspanyol Ginesinde konuşulan en önemli yerli dildir. Río Muni denilen değişik bir şekli de vardır. Bk. BANTU DİLLERİ.

BULUMEA (Blumea), bileşikgiller (Compositae) familyasından tropik Afrika, Asya ve Avustralyada 60 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Güneydoğu Asyada yetişen *Blumea balsamifera*dan Ngai kâfuru çıkarılır.

BULUMENBAHİYA (Blumenbachia), loazase (Loasaceae) familyasından Amerikada 3 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bir yıllık bir bitki olan *Blumenbachia insignis* türü yakıcı tüylü, karşılıklı yapraklı ve beyaz çiçekli bir tırmanıcı bitkidir.

BULUNMUŞ EŞYA: bk. LUKATA.

BULUT, atmosferdeki su buharının yükseklerde yoğunlaşmasiyle hâsıl olan çok küçük su damlacıkları kümesi. B. teşkil eden mikroskopik su damlacıklarının çapı 0,02 mm kadardır ve bir B. un taşıdığı su miktarı son derece azdır; metreküp başına birkaç gramı geçmez. B. ların atmosferde durması, su damlacıklarının düşme hızlarının son derece küçük olmasiyle izah edilebilir. Aynı zamanda, B. ların düşey hareketsizliği de zahirî bir olaydır. Ekseriyetle B. lar çok yavaş olarak düşerler; fakat alçalan bir B. un alt kısmı, içine düştüğü çok sıcak hava tabakalarında devamlı olarak buharlaşır ve kaybolur. Tersine olarak, B. un üst kısmı, daima yoğunlaşan yeni su buharının ilâvesi ile artar ve neticede B. sabit bir yüksekliği muhafaza ediyormuş gibi gözükür.

B. ların teşekkülü aynı olmakla beraber, yükseklikleri, hacimleri ve şekilleri bakımından aralarında büyük farklar mevcuttur. B. ların bu özellikleri, atmosferin halini ve değişimini kestirme hususunda çok önemlidir.

B. ların teşekkülü: B. ların teşekkülüne muhtelif sebepler yardım eder: 1. Atmosferin yüksek tabakalarının alçak sıcaklıkta olması. Güneşin tesiriyle zemini terk eden su buharı, yoğunluğunun azlığı sebebiyle atmosferde yükselir ve gitgide soğuk hava tabakalarına rasılıyarak son derece küçük su damlacıkları halinde. yoğunlaşır; 2. Atmosferde yükselen sıcak ve nemli hava cereyanları neticesinde yükselen su buharı. basıncın az olduğu yüksek hava tabakalarında adyabatik (adiabatique) genişlemeye uğrar ve ehemmiyetli miktarda soğuyarak yoğunlaşma başlar; 3. Çok soğuk bir hava ile karışan sıcak ve nemli havadaki su buharının yoğunlaşması ile.

B. ların sınıflanması: Howard, 1803 te B. lar için dört tip kabul etmiştir: *sirüs* (Lat. *cirrus* = saç kıvrımı), *kümülüs* (Lat. *cumulus* = küme), *stratüs* (Lat. *stratus* = tabaka, katman) ve *nimbüs* (Lat. *nimbus* = bulut, yağmur). 1891 de milletlerarası bir bölümleme yapıldı ve 1896 da milletlerarası bir *B. lar atlası* yayımlandı. Genel olarak kabul edilen bölümleme şudur:

1. *Yüksek B. lar*: sirüs, siro - stratüs.

Sirüs (Cırrus; Tüybulut) ler: en yüksek B lardır. Şekilleri bârizdir. Tek ince, yapıları lıfli, beyaz ve gölgesizdir. Manzaraları muhtelıftir. İnce buz pulları (veya iğneleri) ndan yapılmıştır. Ortalama 8 - 12 km yüksekte teşekkül ederler. Sirüs B larının görünmesi, depresyonların yaklaşmasına ve mühim hava değişimine delâlet eder. Bundan dolayı bunlara *rüzgâr ağacı* adı da verilir.

Siro - stratüs (Cırro - stratus; Tülbulut) ler: oldukça yüksek B. lardır ve buz pullarından müteşekkildir. Yükseklikleri 8 km kadardır. Süt renginde yayılmış bir örtü gibi

B u l u t t i p l e r i

1-2. Sirüs, 3. Siro-stratüs, 4. Siro-kümülüs, 5. Alto-kümülüs, 6. Alto-stratüs, 7. Kümülüs, 8. Kümülo-nimbüs, 9. Strato-kümülüs, 10. Nimbüs, 11. Stratüs

semaya dağılmıştır. Sirüs ve siro - stratüs B. ları küçük buz iğnelerinden yapılmış oldukları için güneş ve ay etrafında hale hâsıl olmasına sebebolurlar (güneş ve ay ışınlarının buz ibrecikleri üzerinde yansıması ve kıvrılması ile).

2. *Ara (mutavassıt) B. lar*: Siro - kümülüs, alto - kümülüs ve altostratüs.

Siro - kümülüs (Cirro - cumulus; Yumakbulut) ler: birbirlerinden net olarak ayrılmış, gölgesiz, küçük ve beyaz

Ara (mutavassıt) bulutlar

yumakların teşkil ettikleri gruplardan ibarettir. Yükseklikleri 6 km kadardır ve sirüsler gibi, küçük buz iğnelerinden müteşekkildir.

Alto - kümülüs (Alto - cumulus; Üst - kümebulut) ler: siro - kümülüslere benzerler; bunları teşkil eden yumaklar ötekilerden çok büyüktür. Yumaklar gölge yapar. Yükseklikleri azdır ve 4 km yi aşmaz. Tamamen veya kısmen su damlacıklarından müteşekkildirler. Koyun tüyünü andıran (moutonné) ve beyazlı grili B şekilleri siro - kümülüs ve alto - kümülüsleri karakterize eder.

Alto - stratüs (Alto - stratus; Üst - katman bulut) ler: sincabî veya mavimtırak renkli örtüler halindedirler. Hale vermez; fakat güneş ve ay etrafında taç hâsıl eder. Su damlacıklarından yapılmıştır ve yükseklikleri 3 - 4 km kadardır. Bu bulutların bulunduğu semaya kapalı denebilir.

3. *Alçak B. lar*: kümülüs, strato - kümülüs, nimbüs, kümülo - nimbüs.

Kümülüs (Cumulus; Kümebulut): pamuktan mermiler biçimindedir (bir lokomotifin bacasından çıkan su buharının havada husule getirdiği girdaplı manzara gibi). İyi hava bulutlarıdır. Genel olarak tabanı 1 km yüksekte, tepesi ise 3 km yi aşar.

Strato - kümülüs (Strato - cumulus; Yığınbulut): çarşaf cinsi ondüleli olan karışık bir B. tur. Geniş gölge ve çok açık kısımlar gösterir. Yüksekliği 2 km etrafında değişir.

Nimbüs (Nimbus; Yağmurbulutu): çok alçak, düz koyu renkli ve karakteristik bir biçimi olmıyan B. tur. Yağmur ve kar hâsıl eder.

Kümülo - nimbüs (Cumulo - nimbus; Boranbulut): büyük kitleler halinde ve dağ manzarasında fırtına B. udur.

Farklı şekildeki B ların ayırdedilmesi, başlangıçta zor görünürse de, başlıca tipleri tanıyabilmek için biraz mümarese kâfi gelir.

B. ların bölümlenmesinde raslanan, stratüs B. u, bir B adı olmaktan ziyade diğer B. ları karakterize etmekte kullanılır.

B. ların, yükseklik, kalınlık ve hareketlerinin tetkiki ile cinslerinin dağılma tarzı hakkındaki bilgiler ve bu bilgilere dayanılarak havanın kestirilmesi meteoroloji bakımından çok önemlidir.

B. ların yükseklikleri, çok değişmekle beraber, her cins B. için ortalama bir yükseklik verilebilir. Yapılan gözlemler aşağıdaki neticeleri vermiştir (Fransada).

Sirüs	:	9 450	metre
Siro - stratüs	:	6 900	»
Siro - kümülüs	:	6 150	»
Alto- kümülüs	:	3 700	»
Alto - stratüs	:	2 500	»
Strato - kümülüs	:	1 800	»
Nimbüs	:	1 600	»
Kümülo - nimbüs	:	2 000	»
Stratüs	:	500	»

B. lar devamlı olarak hareket ederler. B. ların hareket doğrultularını ve yönlerini tâyin etmek ve hızlarını ölçmek için, nefoskop (néphoscope) veya bulut aynası adı verilen birçok aletler kullanılır. Bu aletler, esas itibariyle, yatay bir levha üzerine konmuş bir aynadan ibarettir; üstüne bir rüzgâr gülü şekli çizilmiştir. Açık bir yerde yöneltilmiş olan bu ayna içinde, B. un keskin bir noktasının ayna içindeki görüntüsünün aynanın merkezi ile çakışması beklenir. Bundan sonra, aynanın merkezinden kenarına doğru hareket eden B. un, hareket doğrultusu ve yönü (dolayısiyle bulut yüksekliğindeki rüzgârın esme doğrultusu) anlaşılmış olur.

BULUT AYNASI: bk. BULUT.

BULUTLULUK (Bulutluluk derecesi; Eski terim: *sehabiyet*, Fr. *nébulosité*, Alm. *Bewölkung*), belirli bir anda göğün bulutla örtülü bölümünün bütün göğe olan oranı. B. tahminle bulunur ve 0 ile 10 arasındaki sayılarla ifade edilir. 0 göğün iyice açık olduğunu, 10 ise bulutlarla tamamen kapalı bulunduğunu gösterir. Meselâ: B. derecesi 5 tir, denildiği zaman, göğün yarısı bulutlarla kapalı demektir. B. derecesi 8 dir denilince, bundan havanın 8/10 i kapalıdır, mânası çıkarılır.

Güneşlenme (insolation) müddeti ile B. arasında sıkı ilgi bulunduğundan, her günkü güneşlenme müddetini bulmak suretiyle B. hakkında bir fikir edinilebilir. B. olayını tâyin için nefometre denilen aletten faydalanılır. B., yeryüzünün türlü bölümlerinde günlük, aylık, yıllık değişiklikler gösterir. B. un yeryüzündeki değişmelerini ve durumunu incelemek üzere isonef (eşbulutluluk) haritaları çizilmiştir. Bu haritalar, aynı ortalama B. u gösteren noktalardan eğriler geçirilerek çizilir. Böyle bir haritaya bakıldığı zaman B. un en az olduğu yerlerin Kuzey Afrika, Büyük Sahra, Mısır, Arabistan Güney Afrika, Avustralyanın mühim bir kısmı; en çok bulunduğu yerlerin ise Kuzey Atlantik, Kuzey Buzdenizi, Büyük Britanya adalar topluluğu, Norveç, İslanda, Grönland olduğu görülür.

BULVAR (Fr. Boulevard, Alm. Bollwerk), aslında tabya ve kalelerle korunan müstahkem mevki, toprak tabyalar üzerine yapılmış geniş cadde. Dilimizde büyük şehirlerde geniş, ortası ağaçlıklı veya yeşil sahalı, iki taraflı ana cadde. İstanbulun en eski bulvarı Taksim meydanından Harbiyeye doğru olan kısa caddedir, en meşhuru da Unkapanından Yenikapıya kadar uzanan Atatürk bulvarıdır. Ankarada Ulus meydanından başlıyan Atatürk bulvarı şehrin en mamur ana caddesidir.

BULWER [*bulwïr*]. **Edward Robert,** birinci **Earl Lytton** (1831 - 1891), İngiliz devlet adamı ve şairi. Romancı I. baron Bulwer-Lytton'un oğlu. Amcası Lord Dalling'in Washington ve Floransa elçiliklerinde hususi kâtibi olarak hayata atılmıştır. Sonradan Lahey ve Viyanada ataşelik etmiş, 1862 de Viyana elçiliğinin 2. kâtibi olmuş, Kopenhag (1863), Atina (1864), Lisbon (1865), Madrid ve Viyana (1868 - 1872) da çalıştıktan sonra 1872 de Paris büyük elçiliği kâtibi olmuştur. 1873 te babasının baron payesini miras alarak, umumi vali (viceroy) vazifesi ile Hindistana gitmiş (1876 - 1880), 1877 de orada Kıraliçe Victoria'yı imparatoriçe ilân etmiştir. İngiltereye dönünce kont (earl)luğa yükseltilmiştir. 1887 - 1891 yılları arasında, Pariste büyükelçi idi. Bütün Lytton'lar gibi edebiyata ilgisi vardı. Owen Meredith takma adı ile *Clytemnestra and other Poems* (C. ile başka şiirler) [1855] *The Wanderer* (Yolcu) [1852], *Lucile* (isim) [1861], *Chronicles and Character* (Vekayinameler ve mizaç) [1868], *Orval, or the Fool of Time* (O. veya zamanın delisi) [1869] adlı eserleri çıkarmıştır. Şiirleri, lirizminden dolayı çok beğenilirdi. Bununla beraber uzunca şiirlerinin bazıları sıkıntılıdır. Ölümünden sonra çıkan *King Poppy* (Kıral Haşhaş) [1892] şaheseri sayılır.

BULWER [*bulwïr*], **John** (1650 sıraları), İngiliz hekimi. İngilterede sağır - dilsizleri eğitme yolunda ilk çalışanlardan biridir. Hususi hayatı hakkında ancak sağır - dilsizlere hocalık etmiş olduğunu biliyoruz. Başlıca eserleri şunlardır: *Chirologia, or the Naturall Language of the Hands* (Kiroloji veya ellerin tabiî dili) [1644], *Philocophus, or the Deaf and Dumb Man's Friend* (Fılokof veya sağır - dilsiz adamın dostu) [1648], *Pathomyotomia, or a Dissection of the Significative Muscles of the Affections of the Mind* (Patomiyotomi veya zihnin duygulanmalarını ifade eden kasların teşrihi) [1649], *Anthropometamorphosis, or Man Transformed* (Antropometamorfoz veya insanın şekil değiştirmesi) [1650].

BULWER [*bulwïr*], **Sir William Henry Lytton Earle, Baron Dalling and Bulwer** (1801 - 1872), İngiliz diplomatı ve yazarı. İngiliz yazarı Edward Bulwer, Lord Lytton (b. bk.) un büyük kardeşi. 1824 te, Yunan harbi sırasında, Londradaki Yunan komitesi tarafından gizli vazife ile ve Aleksandros Mavrokordatos (b. bk.) a verilmek üzere toplanan 80 000 İngiliz lirasını hamilen Mora'ya gönderilmiştir. 1829 da İngiliz hariciyesine giren

H. L. BULWER

B., Berlin (1829), Viyana (1830), Bruxelles (1830) ve Lahey (1931) gibi merkezlerde elçilik kâtibi olarak bulunmuş, ve 1830 da Wılton'dan milletvekili olarak parlâmentoya seçilmiştir. Sonradan Coventry milletvekili olarak da parlâmentoya girmiş ve 1835 - 1837 yıllarında Marylebone'u temsil etmiştir. Parlâmentoda daima liberal mebus olarak bulunmuştur. 1837 de İngilterenin İstanbul büyükelçiliği kâtipliğinde bulunmuş, Türkiye ile önemli bir ticaret anlaşması imzalamış, sonra aynı derece ile Petersburg'a ve Parise (1839) nakledilmiş, 1843 te de büyükelçi olarak Madride gönderilmiş ve 1848 e kadar bu vazifede bulunmuştur. Burada İspanya başvekili Ramón Narvaez'le anlaşamamış, bu zat da B. ın bazı suikastlere iştirak ettiğini iddia ederek geri çağrılmasına muvaffak olmuştur (1846). 1849 da Washington'a gönderilmiş ve burada Clayton-Bulwer muahedesi (1850) nin müzakerelerinde İngiltereyi

Sir Henry Bulwer'ın Yassı Ada'daki deniz köşkü

temsil etmiştir. Toskana büyükdukalığı nezdinde, Floransa'da üç yıl (1852 - 1855) elçi olarak bulunduktan sonra, Mayıs 1858 de tekrar İstanbula gönderilmiş ve Ağustos 1865 e kadar büyükelçi olarak Türkiyede kalmıştır. Romantik bir adam olan B., İstanbul açıklarındaki Yassı Adanın doğu sahillerinde kendisi için muazzam bir deniz köşkü yaptırmıştır. 1851 de kendisine şövalyelik («Sir» unvanı) tevcih edilmiş, 1871 de de lord (Baron Dalling and Bulwer) olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Autumn in Greece* (Yunanistanda sonbahar) [1826], *France, Literary, Social and Political* (Fransa, edebî, içtimaî ve siyasi bakımdan) [2 cilt, 1834], *The Monarchy of the Middle Classes* (Orta sınıfların monarşisi) [2 cilt, 1836], *Historical Characters* (Tarihî karakterler) [1868 - 1870], *Life of Viscount Palmerston* (Vikont P. ın hayatı) [1870].

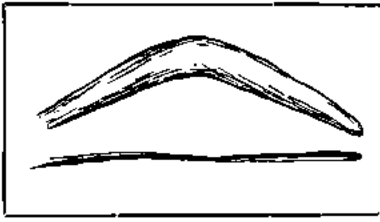
BULWER - LYTTON, Edward George Lytton: bk. LYTTON, Lord.

BUMADUS: bk. BUMŌDOS.

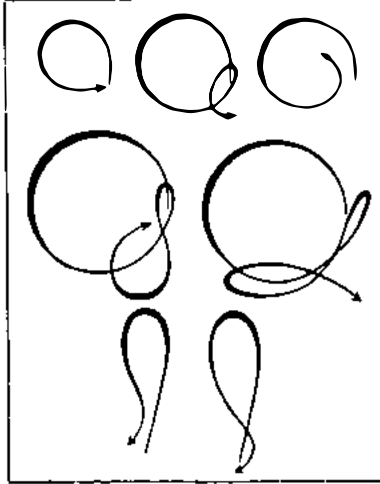
BUMELİYA (Bumelia), plumbajinase (Plumbaginaceae) familyasından Kuzey Amerikada birkaç türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlardan *Bumelia lyciorides* ve *B. lanuginosa* türleri, bazı memleketlerde bahçelerin güneşli, sıcak yerlerinde süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir.

BUMERANG (İng. Boomerang), Avustralya yerlilerinin bir nevi av silâhı. Bu isim Avustralya yerlileri dilinde «pervane» (propulseur) mânasına gelen *wumera* kelimesinden çıkmıştır. Esas itibariyle orak şeklinde bükülmüş sert ve yassı bir ağaçtan ibarettir (şek. 1). B., şekil ve malzemesi bakımından çok basit olmakla beraber, tekniği ve gördüğü iş itibariyle dikkate değer bir silâhtır. Genel olarak 8-15 mm kalınlığında akasya veya ökaliptüs dalının genişçe bir çatalından kesilerek 40-90 cm boyunda ve 5-7 cm genişliğinde, daima biri diğerini takibeden farklı plânlarla uçları içten oyulmak suretiyle yapılır

Böylece hâsıl olan helezon ona b a z ı hususiyetler kazandırır. Bu silâhın hususiyeti, atıldığı zaman havada büyük bir daire çizmesi ve bu dairenin sınırı içine giren nesneyi (uçan bir kuş v. b.) düşürmesidir. Eğer hedefe isabet etmiyecek olursa, tekrar atanın yanına döner. Ustalıkla kullanıldığı takdirde havada birçok defalar devrederek muhtelif mahrekli daireler vücuda getirdiği ve 100 metre kadar uzaklaştıktan sonra atıldığı yere döndüğü görülmüştür.

Şekil: 1

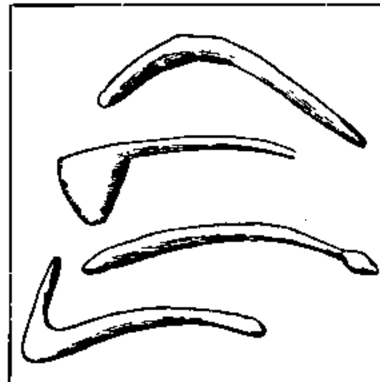
Şekil: 2

Howitt isminde bir araştırıcı. iyi yapılmış ve usuliyle atılmış olan bir B. ın en az beş daire çizdiğini ve 100 metre kadar uzaklaştıktan sonra tekrar atıldığı yere dönmüş olduğunu söylemektedir. Şekil 2 de bir B. ın havada vücuda getirdiği mahrekler görülmektedir (G. Montandon: *Traité d'ethnologie, culturelle*, 1934, s. 391). Bundaki hız, ağacın bükülme tekniğine ve kullanma ustalığına bağlıdır.

B. sayesinde Avustralyalıların çok mühim bir av vasıtasına sahip oldukları şüphesizdir. Bunun içindir ki, müellifler haklı olarak bu silâhın kullanıldığı bölgeleri B. kültür sahası diye adlandırmışlardır.

B. umumiyetle yukarıda anlatıldığı şekilde yapılırsa da aynı maksatlarda kullanılan başka çeşitleri de vardır. Bunlar tokmak gibi kullanılır; bu yüzden bunlara yalancı B. adı verilmektedir (şek. 3).

B. dünyanın birçok yerlerinde eskiden beri biliniyordu. Eski Mısırlılarla, Dekkan ahalisinden bazı topluluklarda mevcudiyeti tesbit edilmiştir. Bununla beraber Avustralyalılar arasındaki öneminden ve bugüne kadar yaşamasından dolayı vatanının Avustralya olduğu kabul edilebilir. Eski Avustralya kültüründe mühim rol oynıyan hakiki B., bugün ancak bir oyun ve gösteri aletidir. Bununla beraber halen Avustralya yerlileri arasında şekil değişikliklerine rağmen eski tekniği devam ettiren B. bulunmakta ve kullanılmaktadır.

Şekil: 3

BUMİN KAGAN (ölm. 552). Kök - Türk devletinin kurucusudur. Bumın adını Kök - Türk kitabelerinin yardımı ile öğreniyoruz. Bu kaganın Çin kaynaklarındaki adı Tu-men'dir. İsminin sonuna bir de «İlig» ilâve edilmiştir. Sonradan da Türk hükümdarlarının adlarının yanında geçen bu ünvan Bumin'in hakiki ve büyük bir kagan olduğunu göstermektedir. B. K. ın Çin kaynaklarında ismi ilk defa Töles'lere yaptığı taarruz münasebetiyle geçer. Bu sırada Kök - Türk kabîleleri Juan - Juan devletine tâbi bulunuyor ve bu devletin hizmetinde demircilik yapıyorlardı. Yavaş yavaş kuvvetleren Kök - Türkler Juan - Juan hâkimiyetinden kurtulma yollarını aradılar. Bu yolların basında Orta Asyadaki diğer Türk boylarından hiç olmazsa bir kısmını kendilerine tâbi kılarak kuvvetlenmek geliyordu. Bu sebeple, Orta Asyada dağınık bir şekilde bulunan ve gene Kök - Türkler gibi Türk aslından gelen Töles'leri kendilerine tâbi kılmak için Kök - Türk kaganı Bumin'in faaliyete geçtiğini ve yaptığı askerî bir hareket neticesinde bu gayesine nail olduğunu görüyoruz. Kök - Türk ve Töles'lerin kaganı Bumin bu muvaffakiyetinden sonra Çin ile de iyi münasebetler kurarak o taraftan emniyette olmak emelindeydi. Esasen bu sırada Çinde hüküm süren karışıklıktan Kök - Türkler istifade etmesini bilmişlerdi. 551 de B. K. ın, haremine Cinden bir Çinli prensesi getirdiğini ve bu emelinde de muvaffak olduğunu görüyoruz. Artık sıra, Kök - Türklerin efendileri bulunan Juan - Juan'ların hâkimiyetine son vermeğe gelmiştir. Nitekim B. K. Juan - Juan'ları 552 de mağlûp etmiş ve az sonra da ölmüştür.

B. K., Orhon nehri kıyılarındaki Ötüken dağında bulunan devlet merkezinden devletin hakiki hâkimi olarak memleketi idare ederken, kardeşi İstemi Kagan da batıda, Tanrı dağlarında, bir anda Rusya bozkırlarına kadar uzamış olan Kök - Türk devletinin batı kısımlarını idare etmekte idi. Kendisi «kagan» ve kardeşi İstemi de «yabgu» ünvanını taşıyordu. B. K. ın babası Çin kaynaklarına göre yarı efsanevi bir şahıs olan Na-du-lu idi. B. K. ın, Türkleri bir araya getirerek Türk adını taşıyan ilk Türk devletini kurmakla Türk tarihindeki mevkii çok büyüktür.

BUMKE, Oswald (1877 - 1950), Alman ruh hastalıkları hekimi. Stolp (Pomerenya) ta doğmuş, Münihte ölmüştür. 1924 ten itibaren Münihte profesör bulunan B nin sinir ve ruh hastalıkları sahasında birçok yazıları vardır, ayrıca popüler eserler de yazmıştır.

Bumke hadekası: Bir ruhi tenbihi takibeden hadeka açılması. Dementia praecox (erken bunama) ta görülmez.

BUMM [*bum*], **Ernst** (1858 - 1925), Alman hekimi. Würzburg'ta doğmuş Münihte ö'müştür. B., 1894 te Basel, 1900 de Halle ve 1904 te Berlinde doğum ve kadın hastalıkları profesörü olmuştur. Çalışmaları bilhassa, antiseptik faaliyetler, lohusa humması, insan meşimesinde (placenta) kan dolaşımı, doğum evlerinin gelişmesi v. b. üzerinedir. Başlıca eserleri şunlardır: *Der Mikroorganismus der gonorrheischen Schleimhauterkrankungen* (Belsoğukluğu ile ilgili gışa hastalıklarının mikroorganizmi) [2 bas. 1887], *Grundriss zum Studium der Geburtshilfe* (Doğum bilgisinin ana hatları) [11. bas. 1917], *Über Wundinfektion* (Yara enfeksiyonu üzerine) [1906].

BUMODOS (Lat. *Bumadus*, *Bumodus*), Eskiçağda Assyria'da Tigris (Dicle) e soldan karışan bir nehir, bu günkü Büyük Zab. Büyük İskenderin M. Ö. 331 de Persleri yendiği Gaugamela bu nehrin yakınında idi.

BUMSUZ (bazı haritalarda Burunsuz şeklinde geçer), Ankaranın Haymana kazası Yenice nahiyesine bağlı köy. Nüfusu 634 (1950) tür. B. Haymana kasabasının 35 km güneydoğusunda Burunsuz dağının güney eteğindedir. Bu köyün 10 km kadar güneyinde Bumsuzşereflisi (bazı haritalarda Burunsuzşereflisi) adlı 250 nüfuslu bir köy daha vardır. Halk davar yetiştirmekle ve kısmen de çiftçilikle geçinir.

BUNA, Okyanusyadaki Papua dillerinden biri. Aile nin Yeni Gine bölümünden olup, eski Alman Yeni Ginesı (Kuzeydoğu Yeni Gine Kaiser-Wilhelms Land. şimdi Avustralya vesayetinde Territory of New Guinea) nin ku zey sahillerinde, Sepik ile Berlinhafen arasında konuşulur Bk. PAPUA DİLLERİ.

BUNA KAUÇUĞU, sentetik kauçukların en önemlisi. Butadien ile stirenin ko polimerizasyonu ile elde edilir. XIX. yüzyılda endüstrileşme hareketine paralel olarak kauçuk endüstrisi ismi altında büyük bir endüstri gelişmiştir (bk. KAUÇUK) 1915 yılından itibaren Birinci Dünya Harbinin zorladığı şartlar altında Almanlar sentetik kauçuk üzerine geniş araştırmalar yapmışlar ve ilk önce metil kauçuğunu geliştirmişlerdir. Birinci Dünya Harbinden sonra sentetik kauçuk endüstrisinin ekonomik olmadığı düşünülerek istihsalıne son verilmiştir. Almanyada, butadienin çok pratik yollarla elde edilmesi (bk. BUTADİEN) 1927 yılından itibaren kauçuk üzerinde yeni araştırmalara hız vermiştir.

1942-1944 yıllarında sentetik kauçuk endüstrisi büyük bir hızla gelişmiştir Bilhassa Amerika Birleşik Devletlerinde sentetik kauçuk istihsali beş tip üzerinde toplanmıştır: Buna-N (GR-A), Buna S (GR-S), Neopren (GR-M), Butil (GR-I) ve Thiokol 1944 te Amerika Birleşik Devletlerinin yıllık sentetik kauçuk istihsali 800000 tona yükselmiştir.

Kauçuk özelliği gösteren polimerik yapıda (bk. POLİMERİZASYON) başka maddeler de bulunmaktadır. Kauçuk gibi hem eğilip bükülebilme ve hem de bir miktar esneklik gösteren maddelere elastomer denir. Böyle maddeler termoplâstik özellikler de gösterebildiklerinden daha ziyade reçineler (bk. REÇİNE) grupuna girer. Poli-izobutilen, poli-vinil alkol, poli-vinil klorür bu çeşit maddelerdir.

Kauçuk özelliği gösteren bütün maddelere sentetik kauçuk denilemez, çünkü bunların çoğu bileşim ve özellikleri bakımından tabiî kauçuğa hiç benzemezler. Bunun gibi klorlandırılmış kauçuklar da sentetik kauçuk olarak sınıflandırılamazlar.

Plâstik endüstrisinin (bk. PLÂSTİKLER) en önemli iki molekülü olan stiren ve butadien B. K., (GR-S) içine 1/6 oranında girer (ağırlıkça stiren 73 P yüzde 25, butadien yüzde 75). Polimerizasyon sulu emülsiyonlar içinde cereyan ettirilir, stabilizör olarak sabun kullanılır. Potasyum persulfat gibi suda çözünen bir katalizör polimerizasyonu başlatmak için kullanılır. Polimer maddenin moleküllerinin büyüklükleri, regülatör denilen bir madde ile kontrol edilir.

B. K. nun ilkel maddelerinden butadien, ham petrolün karakinglenmiş fraksiyonlarından elde edilir. Stiren ise maden kömürünün damıtılması ile ele geçer. Bir memlekette sentetik kauçuk endüstrisinin kurulması için kömür ve petrol bulunmalıdır.

B. K., tıpkı tabiî kauçukta olduğu gibi, kükürtle vulkanizasyona tâbi tutulabilir. Atmosfer etkilerine karşı tabiî kauçuktan daha dayanıklıdır. Aynı makinelerde işlenebilir. Otomobillerin ve küçük kamyonların lastikleri B. K. dan yapılmaktadır. Endüstride kullanılırken içine bir miktar tabiî kauçuk karıştırılmaktadır.

Buna-N kauçuğu, butadien ve akrilonitrilden (veya vinilsiyanid) muhtelif oranlarda yapılan ko polimerizasyonlarla elde edilir. Bu sentetik kauçuğun ilkel maddeleri yalnız petrol rafinelerinden elde edilebilir.

Butadien ile akrilonitrilin, akrilonitril konsentrasyonunu değiştirerek verdiği ko-polimerlere butapren denilir.

BUNAK, Burdurun Tefenni kazasına bağlı köy. Nüfusu 844 (1950) tür. B., Tefenni ile Söğüt gölü arasında Dalaman çayının kaynak kollarından bir derenin boyundadır. Güneyinde 2000 m den yüksek Rabat dağı vardır Başlıca geçim kaynağı ziraat ve hayvancılıktır. Çevresinde yaylalar vardır. Dere ve kaynak sularından faydalanılır.

BUNAK, Okyanustaki Papua ailesinden bir dil. Ailenin merkezinden uzakta tecrıdedilmiş bir adacık olarak, Kemak dili ile birlikte, İndonezyada Timor adasının İndonezya-Portekiz sınırı boyunca konuşulur. Adanın Portekiz kısmında konuşulan Makasai, Waimaha ve Dagado dilleri en yakın akrabalarıdır, Bk PAPUA DİLLERİ.

BUNAMA (Fr. Démence), beyin organının vazife yetersizliği. Nasıl ki, fonksiyon itibariyle yetersiz kalb, asistoli; yetersiz böbrek, üremi ile kendini belli ederse, yetersiz dimağ da kendini B. ile gösterir. Psikolojik ifadesi ile B bütün zekâ fakültelerinin ve moral hislerin daha ziyade bir bütünlük halinde zayıflaması, ruh varlığının sosyal münasebetler bakımından çözülmesidir.

B. o ana kadar belirli bir hastalığı olmıyan bir şahısta âni veya sinsi olarak ve nihayet kısa süren bir «ruh konfüzyonu» ndan sonra belirir. Bu iptidai B. dır. Bazı erken ihtiyarlık B ları, veya modern terimi ile şizofreni dediğimiz B. lar, bu nevidendir. Bir kısım B. lar da frengi deliliği paranoia kronik alkolizm kronik esrar iptilâsı veya beyne ait bir ur (bilhassa alın beyin urlarında) ve nihayet dimağ damarları katılaşması gibi hastalıklar esnasında tedricî bir surette kendini gösterir; bu da tâli B. dır. B bu şekli ile belli başlı bir hastalık olmaktan ziyade o hastalığın bir âkıbeti veya mevcut ana belirtiler arasında bir halidir. Bazı ailelerde elli yaşına doğru B istidadı görülmektedir. Bu, bilhassa erken ihtiyarlık B. sı psikozlarını teşkil eder.

B. budalalıktan farklıdır; meşhur Fransız ruh hekimi Esquirol: «Bunak insan, vaktiyle sahip olduğu nimetlerden mahrum olmuş ve fakirleşmiş bir zengindir; halbuki budala zekâ fukarası olarak doğmuştur» der. Genel olarak B bütün zekâ melekelerini ilgilendirir ve bilhassa hâfıza çabuk müteessir olduğu için hastada bidayette kısmi unutkanlıklar görülür B ile beraber, başlangıçta daha ziyade affektif ve heyecanî küntleşmeler dikkati çeker; muhitle olan sosyal bağlantılar, hayata karşı ilgi kaybolur; ana estetik ve moral hisler silirmeğe başlar; gitgide, yeni şeylere karşı olan unutkanlıklar. (Ribot kanununa göre) eski şeylere karşı da vaki olur; artık hasta yol istikametini, evini dahi kaybeder ve nihayet son zamanlarında tamamiyle çocuklaşır ve birtakım organik belirtilerle de yatalak bir hasta halini alır.

Tedavi sebebe göredir. B. belirtileri gösterenleri istirahat ettirmek, herkes için gençlikten itibaren umumi sağlık koruma tedbirlerini ihmal etmemek hastalığın husulünü veya kötüleşmesini durdurur.

Medeni hukukta B.: Medeni hukukta akıl hastalığı teriminin esanlamlısı. Hukuk terimi olarak B., akli fonksiyonun haricî âlemle olan münasebetlerinde dikkate alınır ve şahsın hukuki ehliyetinin tâyin ve tesbitinde müessir olur.

B. ile malûl olan kimseler, Medeni Kanunumuzun 10, 13 ve 14. maddelerine göre temyiz kudretini (b. bk.) haiz olmıyacaklarından, medeni haklarını tam olarak kullanamazlar. Bu sebeple, B. ile mâlûl bir kimsede temyiz kudretini tesbit etmek için, o kimsenin o muameleyi yaptığı sırada temyiz kudretini haiz olup olmadığına bakılır.

Medeni Kanunumuzun 89. maddesine göre temyiz kuddetini haiz olmıyan bunamış ve mâlûl kimseler evlenemez; 355. maddeye göre de B. hali bir hacir sebebi teşkil edebilir.

B. ile mâlûl olan kimselerin cezai ehliyetleri için bk. AKIL MÂLÛLLÜĞÜ.

BUNĀN, Çin - Tıbet ailesinin Tibet - Birman koluna bağlı Tibet - Himalaya bölümünden «sınır dilleri» denilen grupa giren bir dil. Grupun «pronominalize» denilen Himalaya alt - bölümündendir (öbürleri: Karen, Miao - tseu). Bu diller, fiilin gövdesine ön - ek veya son - ek halinde şahıs zamirleri soktukları için «pronominalize» (pronominalisé) denilmektedir. Bunān dili, Kanaurī, Kanāchī, Manchātī, Chamba - lāhulī v. b. dillerle birlikte, alt bölümün Keşmir ile Nepal arasında konuşulan (100 000 kişi) Almora kümesine girer (öbür küme: Nepal'in doğusunda, Hindistandaki Darjeeling şehri civarında konuşulan Dhīmāl, Limbu, Khamtu, Bāhing, Vāyu v. b. dillerden müteşekkil Kirāntī kümesi, 200 000 kişi). Bk. PRONOMİNALİZE DİLLER.

BUNCHE [*banç*], **Ralph Johnson** (doğ. 1904). Amerikalı profesör, siyaset bilgini ve Birleşmiş Milletler namına beynelmilel arabulucu. Zenci aslındandır. Detroit (Michigan) ta doğmuştur. California üniversitesinde ve Harvard'da tahsil gören B., 1937 de Harvard üniversitesi siyasal bilgiler şubesinin dekanı olmuştur. İkinci Dünya Harbi esnasında 1941 de Office of Strategic Services (Stratejik servisler bürosu) ile State Department (Hariciye Vekâleti) da çalışmış, 1946 da Birleşmiş Milletler Teşkilâtı hizmetine girmiş, bu teşkilâtın Filistindeki arabulucusu İsveçli Kont Folke Bernadotte 17 Eylül 1948 de öldürülünce, B. onun yerine tâyin olunmuş ve 1949 da Filistindeki sulhün başlıca amili olmuştur. Amerikaya dönerek Birleşmiş Milletler Vesayet Konseyinin başmüdürü vazifelerini tekrar üzerine almıştır. Birleşmiş Milletler arabulucusu olarak gösterdiği muvaffakiyetten dolayı 1950 Nobel Barış Mükâfatını elde etmiştir. Bir Nobel mükâfatı kazanan ilk zencidir. 1950 de Harvard üniversitesinde hükümet idaresi profesörü tâyin olunmakla beraber kendisine Birleşmiş Milletler Teşkilâtında çalışmak üzere gayrı muayyen bir süre için mezuniyet verilmiştir.

R. J. BUNCHE

BUNCİ, Güney Afrikadaki Bantu ailesinden iki dilin adı: 1. Ailenin Güney Merkez kolunun Chona grupunun TchiMaNyika denilen Doğu bölümünden bir dil. Güney Rhodesia'nın doğu bölgelerinde konuşulur. 2. Ailenin Batı kolunun «Nehir kıyıları» (Riverain) grupunun Batı bölümünden bir dil. Batı - Bunci ve EMate de denir. Belçika Kongosunun kuzeybatı bölümünde, Nouvelle - Anvers şehrinin batısında, Kongo nehrinin kuzey kıyılarında konuşulur. Bk. BANTU DİLLERİ.

BUND (Alm. = birlik), Rusyada Yahudi ihtilâlcilerinden müteşekkil parti. Çarlık idaresi tarafından Yahudilere zorla tatbik edilen ayrı rejim yüzünden doğan bu teşkilât, Rusyada sovyet rejiminin tesisinden sonra önemini kaybetmiştir.

BUNDA: bk. MBUNDU.

BUNDEHİŞN, Pehlevi (Pahlavīk) edebiyatının önemli eserlerinden biri. Eskiden, yanlış olarak, Bundeheş de denirdi. Dili, «Kitap Pehlevicesi» nin Süryanca ideogramlarla dolu bulunan ve Huzvārişn denilen çeşididir (yalnız İran yazısı kullanan çeşidi: Pāzand). Sasāniler devri (226 - 652) nin son yüzyılına ait olup, Zarathustra (Zerdüşt) dinine göre yaratılışı anlatır. *Avesta* kitabının *Vendīdād* (doğrusu: *Vidēvdēd*) bölümüne dayanır. Asıl kozmogoniden başka, coğrafya ve tabiat bilgisi konularını da içine almıştır. Bundehişn kelimesi zaten «yaratılışın esası, ana prensipi» demektir (Pah. *bun* [< Avesta. *būna* = esas, ana prensip Yeni Fars. *bun*], *dahişn* = yaratılış [< *dātan-* < Avesta. ve Eski Fars. *dā-* = yapmak, Yeni Fars. *dāden*).

B., Avrupada ilk olarak Ferdinand Justi tarafından yayımlanmıştır (*Der Bûndehesh*, Leipzig 1868, metin, tercüme, sözlük). Dastur Tîrandâz tarafından İrandan Hindistana getirilen bir nüshayı da Bombay Parsi'lerinden Ervad Tahmuras Dinshaji Anklesaria ilim dünyasına sunmuştur (*The Bûndahishn*, Bombay 1908). Pazand (Pazend) yazısiyle yazılmış üçüncü, fakat oldukça bozuk ve eksik bir nüsha da Ervad Edalji Kersâspji Antiâ tarafından yayımlanmıştır (*Pâzand Texts*, Bombay 1909). Örnekler için bk. H. S. Nyberg: *Hilfsbuch des Pehlevi*. I. Uppsala 1928. Ayrıca bk. PEHLEVİ EDEBİYATI.

BUNDELA'LAR, Hindistanda Ganga nehri bölgesinin güneyindeki Bandelhand (Bandelkhand) halkı. B., 2 500 000 kadar olup oldukça karışıktırlar. Konuştukları dil Hintçe ile Farsçanın karmasıdır.

BUNDELḪAND: bk. BANDELḪAND.

BUNDERSREPUBLİK DEUTSCHLAND: bk. BONN ESAS TEŞKİLÂT KANUNU.

BUNDESRAT (Alm. = federasyon şûrası), Alman Reich'ında, Federal Alman Cumhuriyetinde, Avusturyada ve İsviçrede, federasyon şûralarına verilen ad.

1. Alman Reich'ında, 1871 - 1918 yılları arasında, esas teşkilât kanunu bakımından en yüksek Reich organı. B., Kaiser ile Reichstag'a göre önemini gittikçe kaybetmiştir. B. bir parlâmento olmayıp, Reich'ın egemenlik organı idi. 14 oy ile, Reich esas teşkilât kanununda herhangi bir değişikliği reddedebiliyordu. B. da oyların nispeti nüfusa göre değil, Alman federasyonunda olduğu gibi, memleket-

lerin büyüklüğüne göre idi: Prusya 17 (1866da ilhak edilen devletlere ait oy sayılariyle beraber), Bavyera 6, Saksonya ile Württemberg 4 er, Hessen (1911 den itibaren Elsass-Lothringen) 3 er, Mecklenburg-Schwerin ile Braunschweig 2 şer, geri kalan 17 devlet 1 er oy sahibiydi (hepsi 58 oy; 1911 den sonra 61 oy). B. üyeleri oylarını, hükümetlerinden aldıkları talimata göre kullanırlardı. Reich şansöliyesi (Reichskanzler) B. un başkanı idi. Bütün Reich kanunları, Kaiser tarafından alınan bazı tedbirler (Reichstag'ın dağıtılması, harb ilânı) B. ın tasvibine sunulurdu. B., Reich'ın, icra kuvveti hakkında karar vermek hakkını haiz olduğu gibi, birçok idari fonksiyonlara da sahipti. Keza, üye devletler arası ihtilâflar ile bir üye devlet içinde görülen kanunu esasi ihtilâfları da B. a sunulurdu.

2. Federal Alman Cumhuriyeti için bk. BONN ESAS TEŞKİLÂT KANUNU.

3. Avusturya B. ı için bk. AVUSTURYA, Anayasa.

4. İsviçre B. ı (Fr. Conseil fédéral; İtal. Consiglio federale) için bk. İSVİÇRE, Esas Teşkılât Kanunu.

BUNDESTAG, 1939-1945 harbinden sonra Almanyanın Batı ve Doğu Almanya isimleri altında ikiye bölünmesi üzerine, Batı Almanyada kurulan Federal Alman Cumhuriyeti (Bundesrepublik Deutschland) nin Federal Millî Meclisi (Federal Memleketler Meclisi = Bundesrat). Bk. BONN ESAS TEŞKİLÂT KANUNU.

BUNDUK (Funduk), fındık şeklinde mermi. Sonraları bu ad, bu mermiyi atan tatar oku ve fitilli tüfekler için de kullanılmıştır. Osmanlılarda ok, mancınık ve tüfek kullananlara askerlere, bundukçı denildiği gibi Memlûklerde hükümdarın maiyetinde giderken torba veya zembil içinde B. mermileri taşıyan askere de bu ad verilmiştir. Yeniçerilerde de fındık serpmek tâbiri kullanılmıştır. Savaşta, düşman karşısında bulunan yeniçerilerin birinci safı ateş edip diz çöker ve silâhlarını tekrar doldururdu. Bu sırada ikinci saftaki yeniçeriler ateş eder ve bu hal böylece devam ederdi.

BUNDUKÎ (Bunduki), bir altın paranın adı. Türkçede *fındık altını* denilen B. adı Venedik şehrinin Arapça adı olan *Bundukiye*den gelmiştir.

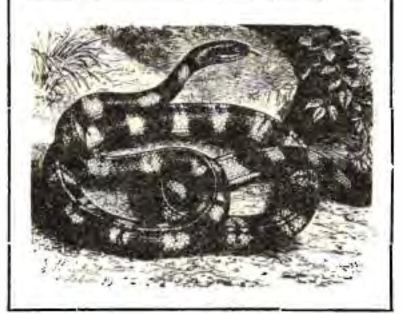
BUNDUKİYE, Tatar oku. Bunduk kelimesinden gelen bu ad, Arapçada ve bazı Türk şivelerinde yaşamış olup daha ziyade Arap âleminin doğu bölgelerinde kullanılmıştır.

BUNDYİL, Avustralya dil ailesinin Güney kolu Doğu grupunun bir alt-bölümü. Gruptan pek uzakta, ana kitleden tecridedilmiş bir halde, kuzeyde, Queensland bölümünde, Carpentaria körfezinin güneyinde, bir adacık olarak yaşamaktadır. Başlıca üyeleri şunlardır: kuzeybatıda Mikadun; doğuda Miape, Mykulun, Mitakudi, Wunamurra. Bk. AVUSTRALYA DİLLERİ.

BUNGALOW [*bąŋgīlou*; İng. < Hindustani. *bangla* = Bengallı], İngiliz idaresi zamanında Hindistanda bir çeşit eve verilen ad. B. alçak (ekseriya bir katlı) olup umumiyetle ahşap ve etrafı verandalarla çevrilmiştir. Damı saz saman, bazen de kiremitle örtülmüştür. Hükümet başlıca yollar üzerinde yolculara mahsus B. lar yaptırmıştır. Bunlara *dak* adı verilirdi. Amerika Birleşik Devletlerinde bu kelime, ekseriya bir katlı, köy evleri için kullanılır. B. ların bazan da çatı pencereleri bulunan bir ikinci katı vardır.

BUNGALOW

BUNGARUS, sürüngenler (Reptilia) sınıfı yılanlar (Ophidia) alt takımı kolubride (Colubridae) familyasının zehirli dişliler bölümünden bir cins. Hindlilerin Bungarum veya Bungar adı verdikleri B. yılanları memleketlerinin en büyük, en tehlikeli zehirli yılanlarındandır. Hindistanın doğusunda, Çinin güneyinde 12 B. türü yaşamaktadır. Hepsinde müşterek vasıf: Baş ufak, oval ve boyun genişliğinde, burun kısa ve küt. Boğaz genişleme kabiliyeti yok. Gövde silindir veya küt üç köşeli, kuyruğa kadar aynı kalınlıkta.

BUNGARUS

BUNGE, Aleksandr (1851 - ?), Rus hekimi, zoolog ve Sibirya seyyahı. Dorpat'ta doğmuştur. Aleksandr Bunge'nın oğludur. B., 1882-1884 ve 1885-1886 yılları arasında Kuzeydoğu Sibirya bölgesine (Lena mansabı, Jana bölgesi, yeni Sibirya adaları) yapılan tetkik gezisine katılmış ve bu geziye ait yazılar yazmıştır.

BUNGE, Aleksandr Andreeviç (1803-1890), Rus botanikçisi ve seyyahı. Kiev'de doğmuş, Ass (Dorpat) ta ölmüştür 1826-1829 yıllarında hocası Ledebour ile beraber Sibiryayı, sonradan Kuzey Çini ve ikinci bir seyahatte de Altay'ı, Volga istepini, Rusyanın içerisini ve Orta Asyayı gezmiştir. 1833 te Kazan'da, 1836 da da Dorpat'ta profesör olmuştur. Gezdiği memleketlerin bitkilerine dair yazılar yazmıştır. Başlıca eseri *Flora Altaica* (Altay florası) [4 cilt, 1829 1833, ilâve cildi 1835] adını taşır.

BUNGE, Friedrich George von (1802-1897), Alman hukuk tarihçisi. Kiev'de doğmuş, Wiesbaden'da ölmüştür. 1831 de Dorpat'ta profesör, 1842 de Reval şehri belediye reisi olan B., 1856 da Kaiser kitabet kaleminde üye olarak 1865 te Almanyaya göç etmiştir. B., Alman hukuk tarihinin bir şubesi olarak Baltık hukuk tarihini kurmuştur. Yerli hukukun koditikatörü olarak tanınır. Başlıca eserleri şunlardır: *Beiträge zur Kunde der liv-, est- und kurländischen Rechtsquellen* (Letonya, Estonya ve Kurland hukuk kaynakları üzerine araştırmalar) [1832], *Das liv- und estländische Privatrecht* (Letonya ve Estonya hususi hukuku) [2 kısım, 1883, 2. bas. 1847-1848]. Ayrıca birçok dergi ve vesikalar yayımlamıştır.

BUNGE. Gustav von (1844-1920), Alman fizyologu. Rus seyyah ve botanikçisi Aleksandr A. Bunge'nin oğlu. Dorpat'ta doğmuş ve Basel'da ölmüştür. 1885 yılından itibaren Basel'da fizyoloji ve fizyolojik kimya profesörü idi. Neovitalizmin başlıca mümessillerindendir. Eserleri arasında *Lehrbuch der physiologischen und pathologischen Chemie* (Fizyolojik ve patolojik kimya el kitabı) [1887, 4. bas.

1898] *Lehrbuch der Physiologie des Menschen* (İnsan fizyolojisi el kitabı) [2 cilt. 1901. 2. bas. 1905], *Lehrbuch der organischen Chemie für Mediziner* (Hekimler için organik kimya el kitabı) [1906, 2. bas. 1913] v. b. vardır.

BUNGE, Nikolay Hristiyanoviç (1823 - 1895), Rus millî ekonomisti ve nazırı Kiev'de doğmuş, Petersburg'da ölmüştür Kiev üniversitesinde profesör olan B., 1851 den 1887 ye kadar maliye nazırlığı yapmıştır. B., maliye nazırlığı sırasında malî reform, endüstri ve zirai kredinin gelişmesinde büyük bir başarı göstermiştir. B., kredi, iktisadi politika ve istatistik konuları üzerine eserler yayımlamıştır. 1871 de Adolph Wagner'in Rus kâğıt parası üzerine yazdığı eseri de tercüme etmiştir.

BUNGE KAŞIĞI, göz yuvarlağının içerisini boşaltmak için kullanılan bir alet. Alman göz hekimi Paul Bunge (1853 - 1926) nin adiyle anılır.

BUNGEA, yüksükotugiller (Scrophulariaceae) familyasından, birkaç türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkilerden *Bungea tripida* türüne yurdumuzda raslanmaktadır.

BUNGO (Bun. go), Japoncanın klâsik yazı dili şekline verilen ad (Jap. *bun* = edebiyat, *go* = dil) Halk diline *kō go*. standard dile *hyō. žun. go*, millî dile *koku. go*, umumiyetle Japan diline de *ni. hon. go* denir (*ni hon* = Japonya, Çin *ži. pen* [*ji pen* ok.] ki bunu Marco Polo Avrupaya *Zi pan* şeklinde tanıtmıştır; *Japon* adı bundandır). Bk. JAPON DİLİ Japon yazısı için bk. KATAKANA, HİRAGANA ve RŌMAJIKAI.

BÛNÎ, Muhyî'd-din Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali (ölm. 1225), «ulûm u gaybıyye» (kehanet ve fal bilimi) ile uğraşan meşhur Arap yazarı. En mühim eseri *Sırrü'l-hikem*dir; tılsım ve faldan bahseden bu eserden başka besmele, «esmâ-i hüsnâ» (= Tanrının sıfatlarını bildiren isimler) ve ebced (b. bk.) harflerinin hassaları hakkında birkaç risalesi vardır; bu risalelerde sihirli dörtgen, ışıklı harfler, v. b. gibi tılsımlardan bahsedilir.

B. nin eserleri İslâm dünyasında sihir ve muskacılıkla uğraşanların bugün dahi kullandıkları kitaplardır.

BUNİN (Fr. Bounine), **İvan Alekseeviç** (1870 - 1953), Rus romancısı ve şairi. Voronej'de doğmuş Pariste ölmüştür. Köylü asılzade bir ailedendir. Küçük yaşta nesir ve şiir yazmağa başlamış, fakat kimseye tâbi olmıyan bir mizaçta olduğundan, hiçbir mektebe intisabetmemiştir. Umumiyetle şehirlerden uzak yaşamış ve Avrupaya, Afrikaya, Asyaya birçok seyahatler yapmıştır. Rus Akademisi B.i 1909 da fahri üye kabul etmiştir. Psikolojisi, ferdiyetçiliği, estetizmi ve realizmi ile en çok Rus Neo-Realistlerine yaklaşır. Kendisinde Turgenev'in, Gonçarov'un ve Çehov'un tesirini görmek kabildir. B Mayıs 1918 de Moskovayı, sonra 1920 de Rusyayı terk etmiştir. 1933 te Nobel edebiyat mükafatını kazanmıştır. 1891 den itibaren şiir yazmağa başlıyan B. sonra bilhassa roman ve hikâyeleriyle tanınmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Derevnya* (Köy) [1910], *Noçnoy razgovor* (Gece sohbeti) [1911] *Suhodol* (Kuru vâdi) [1912], *Budni* (Mesai günleri) [1913], *İoann rıdalets* (Hıçkıran İ.) [1913] *Brat'ya* (Kardeşler) [1913 - 1914], *Çaşa jızni* (Hayat kupası) [1914] en tanınmış romanı olan *Gospodin iz San Frantsisko* (San Francisco'lu efendi) [1915], *Roza İeriħona* (Eriha [Er-Rıha, Yeriho] gülü) [1923], *Mitina lyubov'* (Mityanın aşkı) [1924 - 1926], *Solneçnıy udar* (Güneş çarpması) [1927], *Snı Çanga* (Çang'ın rüyaları) [1927], *Osvobojdenie Tolstovo* (Tolstoy'un kurtuluşu) [1927], Otobiyografi şaheseri olan *Jizñ Arseñeva* (Arseñev'in hayatı) [1928 1933], *Boj'e drevo* (Allahın ağacı) [1931], *Tëmnye allei* (Karanlık ara-yolları) [1943], *Vospominaniya* (Hâtıralar) [1950]

I. BUNİN

BUNİYAS (Bunias), turpgiller (Cruciferae) familyasından Akdeniz ve Batı Asyada 5 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunların hepsi bir veya birkaç yıllık otsu bitkiler olup yurdumuzda bilhassa *Bunias Erucago* türüne raslanmaktadır. Yunanistanda, bu türün yaprakları ve kökleri yenir. *B. orientalis* türü yem bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

BUNİYAS (Erucago): A. meyva, B. meyvalı dal

BUNİYUM (Bunium), maydanozgiller (Umbelliferae) familyasından Akdeniz, Batı Avrupa, Batı ve Kuzey Asyada 30 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu ve uzun ömürlü olan bu bitkilerin toprak altı gövdeleri etlimsi bir şekilde boğumlu, yaprakları bileşiktir. Bunlardan Avrupada çok raslanan *Bunium bulbocastanum* türünün yumrulu kökleri pişirilerek veya çiğ olarak salata halinde yenir; yaprakları maydanoz, meyvaları da baharat gibi kullanılır. Vatanı, Doğu Akdeniz memleketleri olan *Bunium ferulaceum* türü Doğu memleketlerinde *topana* adı altında istihlâk edilir. Yurdumuzda, Güneydoğu bölgelerinde *Bunium elegans* türüne raslanmaktadır.

BUNİYUM (bulbocastanum)

BUNKER HILL [*bąnkır hil*], Amerika Birleşik Devletlerinde Boston'ın kuzeyindeki Charlestown'da bir tepe (Massachusetts). Buna yakın olan Breed's Hill tepesi

üzerinde 17 Haziran 1775 tarihinde cereyan eden İngiliz-Amerikan muharebesi bu adla anılır. Bunker Hill Âbidesi (1825 te, yani muharebenin 50. yıldönümünde başlanan, 17 Haziran 1843 te Reisicumhur John Tylor tarafından açılan bir dikilitaş) Breed's Hill'de dikilidir. Bu isim Illinois'ın güneybatısındaki Alton şehrinin kuzeydoğusunda bulunan 1082 nüfuslu bir kasabaya da verilmiştir.

Bunker Hill Muharebesi (17 Haziran 1775), Amerika ihtilâlinin ilk çarpışmalarından biri. Hakıkatte muharebe Boston'a biraz daha yakın bulunan Breed's Hill üzerinde yapılmış, fakat B. H. in daha büyük stratejik ehemmiyetinden dolayı halk ona, bu adı vermiştir. İngiliz generali Thomas Gage 1775 yılının yaz mevsimi boyunca Boston'da muhasarada kalmıştı. Amerikalılar, şehrin kuzeyindeki B. H. ile güneyindeki Dorchester Heights'i tahkim etmeyi ihmal etmişti. Gage'in bunları almağa hazırlandığı rivayet edilince, Amerikalı Albay William Prescott 1000 den fazla askerle 16 Haziranı 17 ye bağlıyan gecede Breed's Hill'i işgal edip sabaha kadar tahkim etmiş, bunun üzerine Amerikan generali Israel Putnam da B. H. i tahkime başlamıştı. Charles River'deki İngiliz gemilerinin topları himayesi altında 3000 kadar İngiliz, General Sir William Howe'ın kumandası altında Bostondan Breed's Hill'e yürümüş ve iki defa Amerikalıların ateşi karşısında gerilemek zorunda kaldıktan sonra üçüncü teşebbüslerinde muvaffak olmuş, Amerikalılar da, Charleston Neck ricat yolunu açık tutan general John Stark sayesinde kaçabilmişti. Bu muharebede Amerikalılar, çok fena taktiklerine rağmen, kendilerinin 400 kaybına mukabil tam mânasiyle muntazam İngiliz ordusuna 1000 den fazla kayıp verdirdiklerinden, muharebe Amerikalıların bir mânevi zaferi olarak kabul edilmiştir. Muharebenin 50. yıldönümünde, 17 Haziran 1825 te, âbidenin temeli atılırken, Daniel Webster'ın söylediği nutuk (Bunker Hill Oration) Amerikan hitabet sanatının şaheserlerindendir.

BUNKU (Bungku), Malezya-Polinezya ailesinin İndonezya kolunun Selebes (Celebes; yerli dilde: Sulawesi) grupundan bir dil Adanın güneydoğu kısmında konuşulur (güneybatı kısmında: Bugi ve Makasar). Bk. SELEBES, Dil; İNDONEZYA DİLLERİ, MALEZYA-POLİNEZYA DİLLERİ.

BUNODONT (Yun. *bunos* = tepe, höyük. *odōn* = diş), taçları üzerinde yassı çıkıntılar bulunan azı dişlerine verilen zoolojik ad, zıddı *lofodont* (b. bk, *lophodont*, Yun. *lophos* = ibik, sorguç, *odōn* = diş) tur. B. tipindeki dişlere domuz, maymun ve insan gibi omnivor (hem hayvansal, hem de bitkisel besinleri yiyen) hayvanlarda raslanır.

BUNODONTİA, memeli hayvanların toynaklılar (Ungulata) takımı, çiftparmaklılar (Artiodactyla) alt takımının geviş getirmiyenler (Nonruminantia) bölümüne verilen diğer bir ad. Domuzlarla suaygırları (hippopotame) buna dahildirler.

BUNONE, Okyanusya dillerinin Melanezya kolundan bir dil Peta veya Petats dili ile birlikte, Solomon takımadalarının Bougainville adasında konuşulur. Panuni, Panone de denir. Bk. MELANEZYA DİLLERİ.

BUNOS, Yunan mitolojisine göre Korinthos'un kıralı, Hermes ile Alkidameia'nın oğlu. Helios, memleketini oğulları arasında taksim ettiği zaman, Arkadia Aloeus'un, Korinthos da Aietes'in hissesine düşmüştür Fakat Aietes, Aia'dan döndükleri takdirde kendisine veya haleflerine iade edilmek şartiyle Korinthos'u B. a teslim etmiştir. Akrokorinthos'a giden yol üzerinde Bunaia adındaki Hera tapınağının B. tarafından inşa ettirildiği söylenmektedir.

BUNOSTOMUM, solucanlar (Vermes) şubesi, yuvarlak solucanlar (Nematodes) takımının strongilide (Strongylidae) familyasından, sığır ve koyunların barsaklarında yaşıyan bir solucan cinsi.

BUNSEN [*bunzin*] **Christian Karl Josias, Freiherr** [= Baron] (1857) **von** (1791 1860), Prusyalı diplomat, tarihçi, filolog ve ilâhiyatçı Korbach (Waldeck) ta doğmuş, Bonn'da ölmüştür 1824-1839 yıllarında B. Niebuhr'un halefi olarak Papalık nezdinde Prusyayı temsil etmiş ve 1829 dan itibaren Romadaki Arkeoloji Enstitüsü genel sekreteri olmuştur. 1830 da Papalıktan Katoliklerin başka mezheplerden kimselerle izdivaçları hakkında bir breve (karar) elde etmiştir. Köln Kilise münakaşası esnasında Almanyaya geri çağrılmıştır. Kıral IV. Friedrich Wilhelm'in samimî dostu olmuş ve 1842 de elçi olarak Londraya gönderilmiştir. 1852 de, Schleswig-Holstein'a ait Londra protokolunu imzalamıştır. Kırım Harbi esnasında, mutedil liberal olarak, Prusyanın Batı devletleriyle iş birliği yapması lehinde bulunmuştur. İlmî sahada da (arkeoloji, Egiptoloji, tarih) çalışmıştır. Başlıca eserleri: *De iure Atheniensium hereditario* (Atinada veraset hukuku) [1813], *Die Basiliken des christlichen Roms* (Hıristiyan Romanın bazilikleri) [1843] *Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte* (Mısırın dünya tarihindeki yeri) [1844-1857], *A Memoir of Baron Bunsen* (Baron B. un bir hâtırası) [1868] Alman asıllı İngiliz dilcisi Friedrich Max Müller B. a Kırım Harbi sırasında Turanî (Türk) diller v. b. hakkında uzunca ve önemli bir mektup yazmıştır: *Letter to Chevalier Bunsen: On the Turanian Languages* (Şövalye Bunsen'a Turanî diller hakkında mektup).

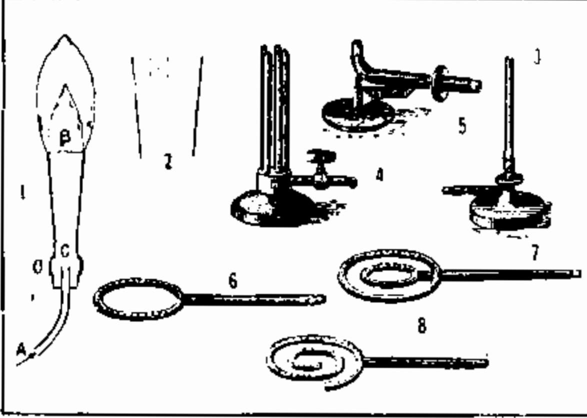
BUNSEN [*bun.zin*], **Robert Wilhelm** (1811-1899), Alman fizikçisi ve kimyacısı. Göttingen'da doğmuş. Heidelberg'te ölmüştür. 1833 yılında Göttingen'da doçent olarak üniversiteye giren B., 1838-1851 yılları arasında Marburg'da, 1852 den itibaren Heidelberg'de fizik profesörü olarak bulundu. İlk önemli araştırmaları kakodil bileşikleri üzerinde idi. Kassel'da 1837 de başlayıp altı yıl süren çalışmaları sırasında bir patlama neticesi bir gözünü kaybetmişti. Bundan başka arsenik zehirlenmesi ile az kalsın ölüyordu. Bu çalışmalar, organik metalik bileşikler üzerinde yapılan ilk denemeler olarak bilinmektedir. Bu çalışmaları yaparken bir taraftan da fırın gazlarının yanma şartlarını inceliyordu. Bu maksatla gazları volümetrik olarak ölçmek için bir metot geliştirdi. 1841 de kendi ismi ile bilinmekte olan bir pil keşfetti ve bu pili bir elektrik arkı elde etmekte kullandı. Magnezyumu metalik halde ilk defa B. elde etti. 1846 da Islandaya giderek gayzer'leri inceledi.

İncelemelerinin en önemlisi 1859 yılında G. R. Kirchhoff ile birlikte geliştirdiği spektral analizdir. Bu metot B. e, alkali grupundaki sezyum ve rubidyum metallerinin keşfini sağlamıştır 1855-1863 yılları arasında yaptığı fo-

R. W. BUNSEN

tokimyasal ölçüler üzerindeki araştırmalar, fizikokimyasal incelemeler için ilk örnekler olarak gösterilmektedir. *B. beki, buz ve buhar kalorimetresi* gibi bazı laboratuvar aletlerini de yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Gasometrische Methoden* (Gazometri metotları) [1857], *Volumetrishe Methoden* (Volumetri metotları) [1854], *Gesammelte Abhandlungen* (Makaleler külliyatı) [3 cilt, 1904].

B. beki: Havagazının rasyonel bir tarzda yakılmasında kullanılan alet. Beklerin tipi, yakılan maddenin gaz halinde veya pülverize olduğuna göre değişir. Gaz karışımı havagazı + havadır. Kullanılan beklerin en basiti ve en çok

Bunsen beki ve diğer bekler
1. Bir B. bekinin şeması, 2. Mecker beki, 3. B. beki, 4. B. bekleri grupu, 5. Kemer biçimi bek, 6. Taç şeklinde bek, 7. Çifte taç şeklinde bek, 8. Helezon şeklinde bek

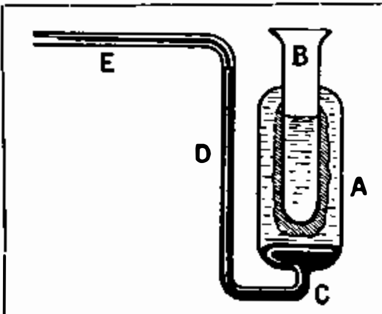
kullanılanı B. bekidir. Yanıcı gaz A borusu vasıtasiyle gelir (şek. 1) ve ayarlanabilen O deliklerinden hava emilir. Ayarlama, delikleri az veya çok kapıyabilen madenî bir halka yardımiyle olur. Havagazı ve hava C ve B de karışarak B de yanar.

Havagazı ile karıştırılan havanın nispetini iyi ayarlamak gerektir. Havanın nispeti düşük olursa, bek, uzun sarı bir alevle yanar ve sıcaklığı o kadar yüksek değildir, is yapar ve söner. Hava miktarı artırılırsa alev parlaklığını kaybeder, fakat sıcaklığı çok daha yüksektir. Hava miktarı çok artırılırsa, bekin içinde gaz ve havanın patlama sınırına erişilebilir. Bekin içinde küçük bir patlama olur, bek içinden yanmağa başlar.

Çok sıcak bir alev elde etme metotlarından birisi de bekin nihayetini bölmelere ayırmaktan ibarettir (Mecker beki) [şekil 2].

Lâboratuvarlarda kullanılan B. bekleri ve bunlardan türiyenler, şekilde görülmektedir.

B. buzlu kalorimetresi: Buzun erimesinden faydalanılarak ısı miktarlarını veya özgül ısıları ölçmekte kullanılan bir cins kalorimetre. Bu kalorimetre buzun erimesi esnasında vukua gelen hacim küçülmesi olayına dayanır. 1 gr buz 0° C de 1 gr sudan 0 0917 cm^3 kadar fazla bir hacim

B. buzlu kalorimetresi

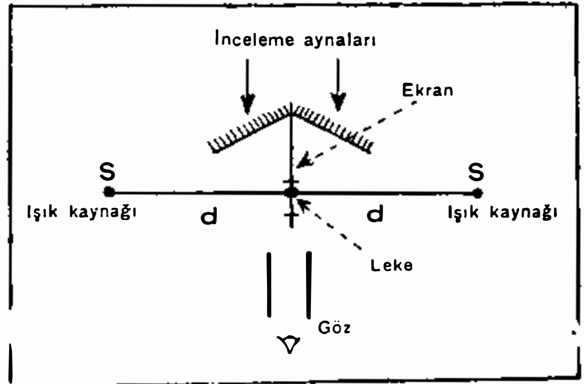
alır. Bu kalorimetre, camdan bir A haznesi ile üstü açık bir B kalorimetre tüpünden ve U biçiminde bükülmüş CD ve yatay E borusundan ibarettir (bk. şekil). E kılcal borusunun, eşit hacimli bölmeleri vardır. Geniş A haznesine arı su ve alt kısmından E tüpüne kadar cıva konmuştur. Dereceli yatay tüp hariç, bütün alet 0° de erimekte olan bir buz banyosu içinde oturtulmuştur. B kalorimetre tüpü içinde etil eteri veya karbon dioksit, karı buharlaştırmak suretiyle bu tüpün dışında bir buz tabakası teşkil edilir.

Önce bölmeli tüpü kalori cinsinden ayarlamak için, A haznesi içine t sıcaklığı bilinen m gr su konur. Buz tabakası ile temas eden bu su kütlesi 0° ye kadar soğur ve mt kadar kalori terk eder. Bu kalori bir miktar buzu eritir ve neticede n bölmelik bir sıkışma (hacim azalması) görülür. Buna göre tüpün bir bölmesi $m\,t/n = k$ kaloriye karşılık olur; k ya, *aletin sabiti* denir ve yalnız bir kere tâyin edilir.

Göz önüne alınan bir deneyde terk edilen veya alınan ısı miktarının incelenmesi için bu olay A tüpü içinde tekrar edilir ve cıva sütununun n yer değiştirme bölmesi okunur. Buna göre göz önüne alınan deneyde hâsıl olan kalori k n ye eşit olur. Cıva sütunu gerilemiş ise cisim kalori terk etmiş, ilerlemiş ise kalori almış olur.

Kalorimetre tüpüne atılan cismin kütlesi m, özgül ısısı c ve sıcaklığı t olursa $mct = k\,n$ olur. Bu kalorimetre çok hassastır ve az miktardaki cisimler üzerinde seri ölçmeler yapmak mümkündür.

B. fotometresi (veya yağlekeli fotometre): İki ışık kaynağının ışık şiddetlerini mukayese etmeğe yarıyan en basit fotometre (b. bk.) tipine verilen ad. Bu fotometre,

B. fotometresi şeması

ışık kaynakları arasına konulan ve merkezinde bir yağ lekesi bulunan bir beyaz kâğıt ekrandan ibarettir. Yarı şeffaf olan bu yağ lekesine, az aydınlık tarafından bakılırsa parlak (aydınlık), çok aydınlık tarafından bakılırsa karanlık gözükür. Ekranın her iki tarafı da eşit surette aydınlatılmış olduğu vakit, yağ lekesi hemen hemen gözükmez olur. Mukayese edilen ışık kaynaklarının ışık şiddetleri I, I′ ve bu kaynakların ekrandan olan uzaklıkları d ve d′ olursa, eşit aydınlanma halinde $I/d^2 = I'/d'^2$ formülü yazılır (bk. şekil).

Fotometrede yağ lekesinin tetkiki inceleme aynaları yardımiyle yapılır (bk. şekil).

B. pili: İki sıvılı pillerden birisi. Bu pilin elektrolik sıvısı sulu sulfürik asit (% 10), kutuplaşmaya mâni olan (depolarizan) sıvısı nitrik asittir. Kuvvetli bir oksit-

leyici olan nitrik asit ile temasa gelen hidrojen, su halinde bertaraf edilir ve kutuplaşma olayı önlenmiş olur. Pozitif elektrot bir kömür levhası (veya silindir) dır ve nitrik asidi ihtiva eden poröz bir kaba daldırılmıştır. Negatif elektrot, amalgamlı çinkodan açık bir silindirdir ve içinde sülfürik asit bulunan bir kavanoza batırılmıştır. Elemanın e. m. k. (elektromotor kuvveti) 1,8 volt kadardır. B. P. nin büyük mahzuru, azot oksit buharları neşretmesidir ve bu yüzden yalnız kapalı yerlerde kullanılır (bk. PİL).

BUNTE, Karl (1878 - 1944), Alman teknik kimyageri. Münihte doğmuş, Baden - Baden'de ölmüştür. B., 1908 den itibaren gaz endüstrisi müdürü ve 1919 dan sonra da Karlsruhe Teknik üniversitesinde gaz tekniği profesörü olmuştur. Gaz tekniğinin bütün bölümlerini geliştiren B., gazdan tecritte bilhassa yakıt maddelerinden istifade edilmesi üzerinde araştırmalar yapmıştır.

BUNU, Okyanusyadaki Papua dillerinden biri. Ailenin Yeni Gine bölümünden olup eski Alman Yeni Ginesi (Kuzeydoğu Yeni Gine, Kaiser - Wilhelms - Land; şimdi Avustralya vesayetinde Territory of New Guinea) nin kuzeydoğu sahillerinde, Friedrich - Wilhelmshafen (Madang) ile Hatzfeldhafen arasında, Mis, Kemba, Nupanob, Bawaipa ve Rempin dilleriyle birlikte karışık olarak konuşulur. Bk. PAPUA DİLLERİ.

BUNUM, Malezya - Polinezya ailesinin İndonezya kolunun Formoza (Çin., Jap. Taiwan) grupundan bir dil. Yerli Tayal, Saisat, Şecik, Çu, Amiş, Tsarisen, Payuma, Paiwan, Niitaka, Sau, ve Rukai dilleriyle birlikte adanın doğu kısmında (batı kısmında: Çince) konuşulur. Bk. FORMOZA, Dil, İNDONEZYA DİLLERİ, MALEZYA - POLİNEZYA DİLLERİ.

BUNYAN [*bạnyîn*], **John** (1628 - 1688), İngiliz din yazarı ve romancısı. Elstow (Bedfordshire) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Okuyup yazmayı bir köy okulunda öğrendikten sonra kalaycı veya bakırcı olan babasiyle beraber bir zaman çalışmıştır. 1644 te anası ölünce, babasını terk ederek iç harblere katılmıştır. 1647 de Elstow'a dönerek evlenmiştir. Karısının çeyiziyle birlikte getirdiği iki kitabı okumuş ve bunlar din ilgisini kuvvetlendirmiştir. Zamanındaki Puritan heyecanlarının da tesiriyle B., kendi günahkârlığı hakkında dehşet ile dolu bir hassasiyet duymuştur. Küfretmekten, dans etmekten, çan çalmaktan ve tipcat (tipket = çelik çomak oyunu) oynamaktan vazgeçmiş, gene de günahkârlık hissinden ve cehenneme gitme korkusundan kurtulamamıştır.

Ancak Bedford'da Non - conformist (yeni resmî kiliseye uymıyan) bir kiliseye katıldıktan sonra mânevi huzura kavuşmuştur. Bu şehre 1655 te naklinden az zaman sonra karısı ölmüş ve dört küçük çocuğu ile yalnız kalmıştır. 1659 da tekrar evlenmiştir. Birkaç yıl müddetle, resmî müsaadesi olmaksızın, civardaki Non - conformist cemaatlere vaız verdiği için, 1660 ta, kırallık tekrar kurulunca (Restoration) tevkif ve hapsedilmiştir. Bedford hapishanesinden kısa zamanda çıkmak elinde iken, vaız

J. BUNYAN

etmiyeceğine dair söz vermek istemediğinden, 1672 ye kadar hemen hemen daimî surette hapiste kalmıştır. 1672 de II. Charles'ın Declaration of Indulgence (umumi af) i B. i hapisten kurtarmıştır. Hapishanedeki gardiyanlar ona kötü muamele etmemiş ve hayatını dantelâ yapmakla kazanmasına, arkadaşları olan mahpuslara vaız vermesine, Kitab-ı Mukaddesi ve Fox'un *Book of Martyrs* (Şehitler kitabı) nı okumasına ve yazmasına müsaade etmişlerdir.

Bu zamana ait yazılarının en çoğu polemik şeklindedir. Aynı zamanda *Grace Abounding to the Chief of Sinners* (Günahkârların en büyüğüne bahşolunan ilâhî lûtuf) [1666] adlı bir eser de yazmıştır. Bu eserde ruhunda cereyan eden mücadeleleri anlatırken başlangıçtaki kendi günahkârlığını çok mübalâğalı bir şekilde tarif eder. Muhtemel olarak, kısaca *The Pilgrim's Progress* (Hacının seyahati) olarak anılan (tam başlık: *The Pilgrim's Progress from this World to that Which is to Come* = (Yeryüzü misafirinin ahirete yolculuğu), en meşhur eserini 1675 te kısa bir hapis cezası esnasında yazmıştır. 1678 de çıkan bu eser, dindar halk sınıfı arasında derhal büyük şöhret kazanmıştır. Bununla beraber bu eser, ancak XIX. yüzyılın ortalarında bir edebî klâsik olarak, kabul edilmiştir. O zamandan beri tenkidciler, bunu karakterize eden açık üslûbun bilâvasıta, modern İngiliz nesrinin inkişafında büyük bir rol oynadığına ve sade vakası, realist teferruatı ile ilk roman tarihinde bir yer aldığına işaret etmişlerdir. Roman gibi okunan bu allegorik eser, Christian (= Hıristiyan) adını taşıyan hacının City of Destruction (Harap olacak şehir) dan yola çıkarak ve Slough of Despond (Ümitsizlik batakhğı), Valley of Humiliation (Zillet vâdisi), Valley of the Shadow of Death (Ölüm gölgesi vâdisi), Vanity Fair (Batıllık fuarı), Delectable Mountains (Nefis dağlar), House Beautiful(«Güzel» adlı ev) ve Beulah Land (B. [Kitab - ı Mukaddesten alınma bir isim] diyarı) dan geçerek Apollyon, Giant Despair (Yeis devi) gibi engelleyici şahıslarla çarpışarak, Mr. Worldly Wiseman (Dünya işlerinde kurnaz), Mr. Obstinate (Bay İnatçı) gibi kimselerle münakaşa ederek ve Hopeful (Ümitvar), Faithful (Sadık) gibi kimselerden de teşvik görerek, Celestial City (Semavî şehir) ye yaptığı seyahati anlatır. Eserin ikinci kısmı da 1684 te çıkmıştır. Bunda, Christian'ın karısı Christiana'nın yaptığı aynı seyahat tasvir edilir. *Pilgrim's Progress,* saf, Kitab - ı Mukaddes'inkine benzer üslûbu, karakter ve hâdiselerin canlı bir şekilde tasviri ve umumi tatbik kabiliyetinden dolayı dikkate değer bir eserdir. Dünya edebiyatının büyük eserlerinden biri olup birçok dillere tercüme edilmiştir. 1864 te Türkçe konuşan Ermeniler için «Kristianın yolculuğu» başlığı altında Türkçeye tercüme edilerek Ermeni harfleriyle İstanbulda basılmıştır; Türk harfleriyle terc.: Hac yolunda. Bu dünyadan öteki dünyaya, 1932.

B. ın diğer eserleri şunlardır: *The Holy War* (Mukaddes harb) [1862], *The Life and Death of Mr. Badman* (Bay Fenaadam'ın hayatı ve ölümü) [1680; konuşma şeklinde yazılı olup bir küçük şehrin hayatını müşahhas bir şekilde tasvir eder ve orada bulunan delilik, eşkiyalık ve fenalık üzerinde durur].

BUNZLAU: bk. BOLESŁAWIEC.

BUOL - SCHAUENSTEIN [*buol - şaụlnştayn*], Avusturyalı asîl aile. Bu aile, kendilerine Graubünden'de 1739 da Devlet Kontluğu ünvanı tevcih edilen ve 1742 de kont ailesi Schauenstein'ı tevarüs eden Buol'lerden gelmedir.

BUON veya BON AİLESİ, aslen Bergamo'lu olup Venedikte yaşamış olan bir İtalyan mimar ve heykeltıraş ailesi. **Giovanni B.** (adı ilk olarak 1382 de anılır; takriben 1443 te ölmüştür) ile oğlu ihtiyar **Bartolomeo B.** (adı ilk olarak 1442 de anılır; 1467 den önce ölmüştür) Venedikte, geç gotiği erken rönesansa bağlıyan devrenin başlıca heykeltıraş ve mimarları olmuştur. Başlıca eserleri: Cà d'Oro'nun mimari süslemesi (1424 ten itibaren); Doce'ler sarayının Porta della Carta'sının gotik üslûpta inşası (1438 den itibaren). Santa Maria dell' Orto kilisesinin heykellerle süslenmesi. Bundan başka birçok kuyu tekneleri, şömineler, kapı ve pencere çerçeveleri.

Genç **Bartolomeo B.** (takriben 1440 ta doğmuş, Venedikte 1529 da ölmüştür) Venedik erken rönesansı üstadı Moro Caducci'nin halefi olarak şöhret bulmuştur. 1505 te Venedik Cumhuriyeti mimarı tâyin olunmuştur. Başlıca eserleri: Santo Zaccaria kilisesinin cephesi; Scuola di San Rocco (S. R. okulunun) alt katı (1515); Palazzo dei Camerlenghi ve Procurazie Vecchie'nin plânını çizmis ve San Marco kilisesinin Campanile (çan kulesi) sini tamir etmiştir.

BUONAIUTI [*buonayūti*], **Ernesto** (1881 - 1946) İtalyan Katolık papazı. Romada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1903 te Katolik vâiz olan B.. felsefe profesörü olmuş, sonra da Roma Papaz seminerinde 1908 e kadar Kilise tarihi profesörlüğü etmiştir. B., 1914 - 1932 yılları arasında Roma üniversitesinde Hıristiyanlık tarihi profesörü idi. B., Kilisedeki mevkiini İtalyan modernizmine feda etmiş ve bu cereyanın hem edebî ve hem de çok verimli ilmî önderi olmuştur. (1921 - 1944 te Kiliseden tardedilmiştir, 1926 Vitandus.) 1924 te ve 1944 te bütün neşriyatı Kilise tarafından yasak edılmiştir. B.. faşizme muhalif kaldığından profesörlüğünü de kaybetmişti. *Storia del Cristianesimo* (Hıristiyanlık tarihi)[3 cilt, 1942 - 1943] adlı eseri Almancaya tercüme edilmiştir (Bern 1948).

BUONARROTI, MICHELANGELO: bk. MICHELANGELO BUONARROTI.

BUONCOMPAGNI veya BONCOMPAGNI [*buonkompañi, bonkompañi*], Polonyalı Roma asilzade ailesi. Papa XIII. Gregorius bu ailedendi 1700 de Ludovisi'lerden evlenme suretiyle Piombino prensliğini de almıştır. O zamandan beri bu ailenin adı Buoncompagni - Ludovisi'dir.

BUONDELMONTI, Cristoforo, XV. yüzyılın ilk yarısında Ege ve Yunan Adaları ile İstanbulu dolaşmış olan bir İtalyan rahibi ve seyyahı. B. Floransanın eski ve tanınmış ailelerinden birine mensup olup doğum ve ölüm yılları kesin olarak bilinmemektedir. Çok genç yaşında yurdundan ayrılan B., Yunancayı öğrenmek gayesi ile 1410 dan 1420 ye kadar Rodos adasında kalmış ve burada rahip sınıfına geçmiş, Ege ve Yunan adalarını dolaşmış, bunların krokilerini çizmiş belli başlı özelliklerini not etmiştir. B. 1417 de, Niccolò Niccoli'ye ithaf ettiği *Descriptio insulae Candiae* (Girit adasının tavsifi) adındaki eseri ni meydana getirmiş, 1422 de aynı kitabı daha genişletmiş tir. B., 1420 ye doğru, umumiyetle *Liber insularum Archipelagi* (Ege denizi adaları kitabı) adıyle tanınmakla beraber, bazı eski yazmalarda *Descriptio insularum Maris Aegaei Cycladum aliarumque insularum descriptio* (Ege denizi Kiklad adaları ile başka adaların tasviri) veya *De insulis Archipelagi* (Ege denizi adaları hakkında) gibi isimler de taşıyan ve Kardinal Virginio Orsini'ye ithaf olunan ana

BUONDELMONTI: İstanbulun plânı, 1420

eserini hazırlamıştır ki. yazar 1422 de bu eserini kısaltmıştır. Doğu Akdeniz bölgesindeki adalara dair değerli bilgiler ihtiva eden bu kitabın içindeki küçük krokiler, anlatılan adaların, şehirlerin ve kasabaların XV. yüzyıl başlarındaki görünüşleri ve en eski kartografya örnekleri hakkında bilgi vermek bakımından bir değer taşımaktadır. Bu kroki ve kuşbakışı manzaralar, sık sık kopya edilerek bilhassa o devirde çok yayılmıştır. Bunların arasında İstanbulun Bizans devrindeki yegâne plânını teşkil eden perspektif bir kroki de vardır ki, bütün iptidailiğine rağmen hâlâ birçok hususlarda eşsiz bir vesika olarak kullanılmaktadır. Bu eserinde B., İstanbulun topografyası ve binaları hakkında da bilgi vermekte ve böylece Fetihten kısa bir zaman önce şehrin iç görünüşünü tanıtmaktadır. B. nin hazırladığı kitabın, başta İtalya olmak üzere, birçok Avrupa kitaplıklarında elyazmaları bulunmakla beraber, kitap ancak mahdut yazmalardan istifade edilerek 1824 te G. R. L. de Sinner tarafından yayımlanmıştır (*Cristophori Buondelmontii Florentini Librum insularum Archipelagi...*, Lipsiae 1824). İstanbulda Topkapı sarayı kitaplığındaki Hıristiyan elyazmaları arasında bu eserin XV., XVI yüzyıllara ait, Yunanca ve resimsiz bir nüshası da bulunarak, B. Legrand tarafından yayımlanmıştır (*Description des îles de L'Archipel par Chr. Buondelmonti*, Paris 1897). Bunlardan başka 1836 da, Bonn'da basılan büyük Bizans külliyatı içinde B. nin bu eseri de yayımlanmakla beraber, şimdiye kadar eserin iyi ve etraflı bir tenkidlı tab'ı yapılmamıştır. Yalnız G. Gerola, B. nin İstanbul resminin çeşitli nüshalarını karşılaştırarak etraflı bir etüt yazmıştır.

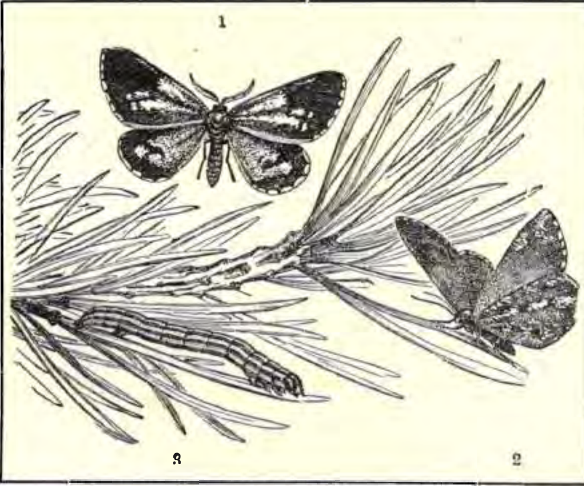
BUONOPARTE: bk. BONAPARTE.

BUONTALENTI, Bernardo [lâkabı: *della Girandole*] (1536 - 1608), İtalyan sanatkârı. Floransa'da doğmuş, orada ölmüştür. Salviati, Bronzino Vasari ve Michel Angelo'nun atelyelerinde yetişen B., Uffizi (Floransa), Palazzo Reale (Siena) saraylarında, Boboli bahçelerini, Pratolino şatosunu, kiliseler ve saraylar inşa etmiş, tahkimat plânları hazırlamış ve hem mekanikte, hem de sanatta büyük bir şöhret kazanmıştır.

BUOZZI [*buotstsi*], **Bruno** (1881 - 1945), İtalyan işçi teşkilâtçısı. Pontelagoscuro (Ferrara) da doğmuş, La Storta (Roma civarı) da Almanlar tarafından öldürülmüştür. Sendikalist hareketlerinde rol oynamıştır.

BUPALOS (M. Ö. 540 sıralarında). Yunan heykeltıraşı, heykeltıraş Arkhermos'un oğlu. Khios (Sakız) adasında doğmuştur. Zamanımıza kadar gelemiyen eserlerinin bir kısmını kardeşi Athenis ile müştereken meydana getirmiştir. B. un, şair Hipponaks'ın hicivlerinden kurtulmak için intihar ettiğine dair rivayetler mevsuk değildir.

BUPALUS, böcekler (Insecta) sınıfı, kelebekler (Lepidoptera) takımının geometride (Geometridae) familyasından bir cins. Cinsin başlıca türü olan *B. piniarius* ormancılar tarafından çok zararlı olarak tanınan bir parazittir. Mayıs ve Haziran aylarında, ormanlarda güneşli havalarda uçuşur. Kelebeğin erkek ve dişisi renkçe farklıdır. Erkek koyu esmer, dişi pas kırmızısı rengindedir. Dişi, bir yıl evvel çıkan çam yapraklarının alt yüzüne, yedişer tane, oval, açık yeşil renkte yumurta bırakır.

BUPALUS (piniarius): 1. Erkek, 2. Dişi, 3. Tırtıl

Bunlardan bir ay sonra çıkan beyaz sarı çizgili yeşil tırtıllar çam yapraklarını yemeğe başlarlar. Yaprakları evvelâ sathi olarak, sonra kenarlarından orta damara kadar derince yerler. Yalnız yaprak orta damarı kalır. Bu suretle parazitin tahribine uğramış olan ağaçlarda tahrip eserini görmek mümkün olur. Tırtılların yaprakları yemesi uzun müddet devam eder. Soğuğa ve yağmura karşı hassas olmıyan B. tırtıllarını Kasım, hattâ ılık geçen Aralık aylarında da ağaç üzerinde görmek mümkündür. B. ların seçtikleri çam ağaçları ekseriya 20 - 70 yıllık ağaçlardır. Kış aylarında da tırtıllar ağaçları terk ederek çam yapraklariyle örtülü zemin üzerinde yapraklar altında krizalit haline geçerler. Burada 2 cm kadar derinlikte kışı geçirirler. Krizaliti kahverengindedir. Onun için insan kolaylıkla göremez. Buna karşılık tavuklar tarafından kolayca fark edilir. Bu maksatla kullanılan 500 tavuk günde bir hektar orman altını tamamen temizliyebilir. B. parazitlerinin düşmanları olan zarkanadlılardan *Pimpla instigator*, *Tachine* sinekleri bakteri ve mantar hastalıkları, bunların yayılmasını azaltmaktadır.

BUPHAGOS (Yun. = öküz yiyen, *bus* = öküz, *phagein* = yemek), Yunan mitolojisinde çeşitli mânalarda geçen bir ad:

1. Arkadialı bir kahraman, İapetos ile Thornaks'ın oğlu. Artemis tarafından Pholoe dağında öldürülmüştür. Başka bir rivayete göre, B. ve karısı Promne, Herakles'in, Molionid'lerle yaptığı savaşta yaralanan kardeşi İphikles'i evlerine götürüp ona bakmışlar, ölümünden sonra da Pheneos'ta cesedini defnetmişlerdir.

2. Arkadiada, Heraia ve Megapolis sınırında Alpheios'a sağdan karışan kollardan biri. Kıyısında Buphagion kasabası bulunuyordu. Adı, yukarda anlatılan kahramanın adından alınmıştır.

3. Herakles'in lâkabı. Herakles, çift süren Theiodamas'ın öküzlerinden birini zorla alarak onu kesmiş ve yemiştir. Başka bir rivayete göre, Herakles, Lapith kahramanı Koronos'un evinde, Koronos ve Lepreos'la bahse girerek bir öküzü yeyip bitirmiştir.

4. Koronos'un ve oburluklariyle tanınan başka kahramanların lâkabı.

BUPHONAS, Yunan mitolojisinde Sicilyalı bir kahraman. Geryon'un sığırlarını kaçıran Herakles'e karşı koyduğu için, onun tarafından öldürülmüştür.

BUPHONİA (Yun. = öküz kesme, *bus* = öküz, *phoneuein* = öldürmek, kesmek), eski Atinada Zeus Polieus şerefine kutlanan Dipolia bayramında bir kurban merasimi. Tok öküzler, üstünde bayramlık çörek ve arpa ekmeği bulunan bir sunağın yanına götürülürdü. Genç kızlar (*hydrophorai* = su getirenler), bir balta ile bir bıçağı bilemek için bileği taşının oluğuna su getirirlerdi. Baltayı bileyen kişi baltayı bir başkasına, o da bir başkasına verirdi. Bu iş, hayvanlardan biri sunaktaki yemeklere dokununcaya kadar devam ederdi. Hayvan çörek veya ekmekten yiyince balta *buphonos* (öküzü kesen rahip) a verilir, bu da hayvanı kesip görünüşte dehşetle baltayı atarak kaçardı. Orada hazır bulunanlar öküzü pişirip yerler fakat bu yüzden suçlu olarak mahkemeye verilirlerdi. Suyu getiren kızlar suçu baltayı bileyene yüklerler, bu kendisine baltayı sunanı, o da hayvanı keseni suçlandırırdı. Amma başsuçlu olan rahip kaçmış olduğu için nihayet balta, suçlu ilân edilip ceza olarak denize atılır, hayvanın derisi doldurulur ve bu suretle görünüşte diriltilen hayvan bir pulluk önüne koşulurdu.

BUPHONOS (Yun. = öküz kesen *bus* = öküz, *phoneuein* = öldürmek, kesmek) veya **BUTYPOS** (Yun. = öküz vuran, *typtein* = vurmak), eski Atinada Buphonia merasiminde öküzü kesen rahip. Bu, daima Thaulonind'ler soyundan seçilirdi. Bk. BUPHONİA.

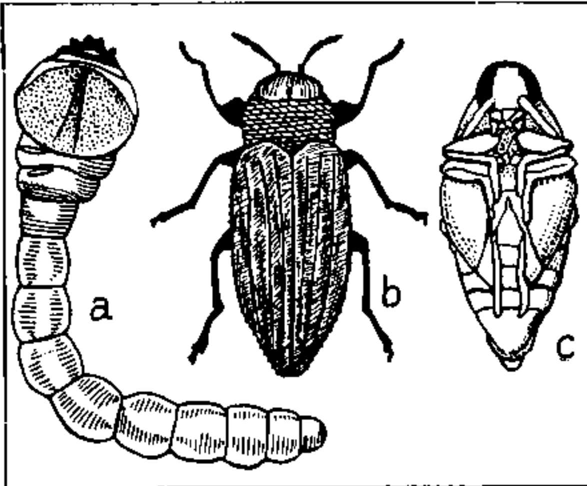
BUPLEVRUM (Bupleurum), maydanozgiller (Umbelliferae) familyasından, Avrupa, Asya, Kuzey Afrika ve Amerikada 70 ten fazla türlü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi bir yıllık veya uzun ömürlü otsu bitkiler olup, çiçekleri bileşik şemsiye durumundadır ve renkleri çok defa yeşilimtırak sarıdır. Bunların *B. croceum*, *B. falcatum*, *B. fontanesii*, *B. glumaceum*, *B. heldreichii*, *B. odontites*, *B.*

olympicum, B. perfoliatum, B. sulphureum, B. tenuissimum gibi birçok türleri yurdumuzda, kıraç veya sulu yerlerde çok rasla nan yabani otlar arasında bulunur.

BUPLEVRUM: a. Bileşik şemsiyeden bir tek şemsiyecik, b. Meyva, c. Tek bir çiçek

BUPRESTİDE (Buprestidae) [Süslüböcekler], kınkanadlı böcekler (Coleoptera) takımına bağlı 20 cinsi, 800 kadar türü olan bir familya. Vücutları yassı olup karın ucuna doğru gittikçe daralır. Anteni kısadır. Renkleri yeşil, mavi, kırmızı olup madenî parıltılı güzel böceklerdir. Tropik, subtropik ve ormanlık bölgelerde yaşarlar. Zararları daha çok sıcak ve güneşli havalarda görülür. Çiç ek tozu, yaprak ve filiz yerler. Yumurtaları beyaz, ufak ve yuvarlaktır. Çifleştikten sonra, dişileri yumurtalarını ağaçların kabukları arasına koyar. 10 gün sonra çıkan larvalar kabuk ile odun arasından düzensiz, yılankavi galeriler açarlar. Galerileri dalgalı ağaç tozlariyle dolar. Dinlenme halinde kıvrık bir halde bulunur. Gelişmeleri birkaç yıl sürer. Renkleri beyaz, şekli silindir gibi ve uzunca olup vücudu birçok boğumlara ayrılmıştır. Ayakları ve gözleri yoktur. Birinci göğüs halkası çok iri olduğundan tanınması kolaydır. Bunların, birçok orman ve ziraat ağaçlarına, hele fidan ve genç ağaçlara çok zararı dokunur. Ergin böcekler oval bir delik açıp uçar. Erginlerin zararı önemli değilse de larvaların zararı çoktur. Herhangi bir sebepten zayıflamış veya bazen sağlam ağaçlarda yaşarlar. Ağaçları bunlardan korumak için kesin bir usul yoktur. Koruyucu bir tedbir olarak fidan ve ağaçları kuvvetlendirmeli, çok zarara uğrıyan ağaçları böcekleriyle yoketmelidir. Ağaç gövdelerine sürülen meva ağacı karbolineumu ve öteki keskin kokulu ilâçlar böceklerin buralara yumurta koymalarına engel olur. Küçük işletmelerde, fidan veya ağaçların gövde ve kök boğazındaki deliklerine demir tel sokup larvaları öldürmelidir. Türleri çoktur. Bunlardan *Chalcophora mariana* 24 - 30 mm dir: renkleri esmer madenî bronzdur. Kanadında sarı bakır renkli leke ve çizgiler bulunur. Larvaları zayıflamış çam ağaçlarının gövdesinde veya dip kütüğünde, kabuk ile odun arasında, galeri açar. Başka bir tür olan *Chrysobothrys femurata*, orta çapta, yassı ve güzel bir böcektir; kanad kınlarına gömülü olarak, madenî parlaklıkta küçük benekler vardır.

BUPRESTİDE(Süslüböcek)lerden, Chrysobothrys femurata: a. Larva, b. Ergin böcek, c. Krizalit

BUR (eski İskandinav dilinde «doğmuş»), İskandinavya mitolojisinde Odin, Vili ve Ve adlı tanrıların babası (bk. AUDHUMBLA). B. un babası da Buri («doğuran») dir.

BURA, eski Yunanistanda Akhaia'nın Peloponnesos bölgesinde şehir. M. Ö. 373 te yakınındaki Helike şehri ile birlikte deprem neticesinde yıkılmış, fakat daha sonra tamir edilmiştir.

BURABİNYA, Avustralya yerlileri dillerinden biri. Ailenin Güney kolunun Wiradyuri - Kamilaroi grupundan olup, adanın New South Wales bölümünün kuzeydoğu kısımlarında konuşulur. Wiradyuri, Wongaibon, Ngeumba, ve Wailwun dilleriyle birlikte, grupun güney bölümünü meydana getirir ve bu bölümün en kuzeyde bulunan üyesidir. Kamilaroi ile Yualeai dilleri kuzey bölümdendirler. Bk. AVUSTRALYA DİLLERİ.

BURAK, Miraç gecesinde Muhammed Peygamberin bindiği hayvan. *Kuran*ın bir yerinde, Tanrının Muhammed'i geceleyin Mescid - i Harem'den, Kudüs'te çevresi mübarek kılınan Mescid - i Aksâ'ya götürdüğü (İsrâ' [XVII] 1), başka bir yerinde de, Muhammed'in Tanrıyı en uzak Sidre'nin yanında gördüğü (Necm [LIII] 13 - 18) yazılıdır, fakat B. tan hiç bahsedilmemiştir. Nereden çıktığı kesin olarak bilinmiyen B. adına ancak tefsirlerde raslanır. B. a, gözleri çok parlak olduğu, yahut da çok hızlı gittiği için, *berk* (= şimşek) kelimesinden alınarak B. dendiği sanılıyor. Başka bir etimolojiye göre, bu kelime Farsça *bāra* (= at) ve *ak* (= sıfat eki) unsurlarına bağlanmaktadır. Bazı minyatürlerde insan başlı, tavus kuyruklu bir kısrak olarak tasvir edilen B., genel olarak eşekten büyük, katırdan küçük, uzunca, beyaz renkli ve kanadlı bir hayvan şeklinde tasavvur edilmiştir. O kadar hızlı gider ki, bir adımı gözün ufukta gördüğü en uzak yere varır. Anlattıklarına göre, Muhammed Mekke'de, Beyt - i Mukaddes (Kâbe) te iken Cebrail, Tanrının emriyle ona B ı götürmüş, Muhammed B. a binerek Mescid - i Aksâ'ya gitmiş, orada iki rekât namaz kıldıktan soura Cebrail'in kılavuzluğu ile göğe yükselmiştir.

B. ve Miraç konusu şairler tarafından da sevilen ve çok işlenen bir konu olmuştur. Türk edebiyatında bu konuda yazılan en başarılı ve en ünlü şiir, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*indeki Miraca ait bölümdür.

B U R A K: Burak'a binmiş olan Muhammed Peygamber, Allah'ın huzuruna çıkarken Âdem'le karşılaşıyor [halk tasavvuru] (XV. yüzyıla ait Türkçe bir el yazmasından, «Bibliothèque Nationale», Paris)

Mevlid'e göre, Kadir gecesine raslıyan bir pazartesi gecesi Tanrı, Cebrail'e, cennete gitmesini, «muteber» bir B. alıp «habib» (= sevgili, yani Muhammed) ine götürmesini, Muhammed'in ona binerek Arş (b. bk.) ı ve kendisini görmesini söyler. Cebrail cennete varınca kırk bin B. ın otlamakta olduğunu, fakat içlerinden bir tanesinin yemeyip içmeyip ağladığını görür; B a, yoldaşları gibi niçin yiyip içip gezmediğini sorar; B. da, kırk bin yıl önce kulağına Muhammed diye ses geldiğini, o zamandan beri Muhammed adına âşık olduğunu, onun visaline ermek istediğini yana yakıla anlatır; Cebrail kendisini sevgilisine götürüp yarasına merhem süreceğini söyler ve alıp Muhammed'e götürür. Muhammed B. a biner, göz açıp kapayıncaya kadar Kudüse gider, Mescid-i Aksâ'da iki rekât namaz kılar ve o gece durmadan ilerliyerek Sidre'ye erişir ve ilâhî vuslat ve emirler ile müşerref olur. Bk. MİRAÇ.

BURAK HACİP: bk. BARAK HACİP.

BURAK (BARAK) REİS (ölm. 1499). Venedik savaşlarında gösterdiği kahramanlıkla ün almış Türk denizcisi. Kaynakların çoğunda adının, harekeli olarak «Barak» diye kaydedildiği görülmektedir Bundan, Türkçede, «tüylü çuha» ve «bir nevi av köpeği» mânalarına gelen şahıs ve kabîle adı olarak da kullanıldığı bilinen Barak'ın, XVI. yüzyıla kadar devam ettiği anlaşılmaktadır Buna göre, bu kahraman denizcimizin asıl adının «Barak» olduğunu ve herhalde harekesiz yazılmasından dolayı Arapçadaki «Burak» a benzetilerek bu şekilde okunup tanındığını kabul etmek gerekir.

B. R. in doğduğu yer ve hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Sadece 1488 Mısır seferinde kadırga reisliği yaptığı görülmektedir. Adı daima, 1494 te devlet hizmetine girmiş olan büyük Türk denizcisi Kemal Reis (b. bk.) le birlikte anıldığına göre, bu tarihlerdeki donanma seferlerine katıldığı da düşünülebilir.

Bununla beraber B. R. in tanınmasına, 1498 de başlıyan Venedik savaşları sebebolmuştur. Denizcilikte zamanının kuvvetli devletlerinden olan Venedikle savaşa karar verilince büyük bir donanma hazırlanmasına başlanmıştı. Bu ara Osmanlı tarihinde ilk defa olmak üzere, biri İzmitte, diğeri de Sinopta 2 büyük guke (b. bk.) de yaptırılmıştı. Uzunlukları 70, genişlikleri 30 zira (b. bk.) olan ve 2 500 tonilâtoluk olduğu anlaşılan bu büyük gemilerden her biri 20 000 filorine mal olmuştu. Mürettebatla birlikte 1 000 kişi taşıyan bu guke'lerden biri Kemal Reis'in, diğeri de B. R in emrine verilmişti.

1499 baharında II. Bayezid karadan, o sırada Venediklilerin elinde bulunan İnebahtı (Lepanto) üzerine hareket etmiş ve Küçük Davud Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması da Ege denizine açılmıştı. Fakat donanma yolda büyük bir fırtınaya tutulmuş, gemilerden altısı batmış ve bu yüzden de donanma hayli gecikmişti. Bu arada Antonio Grimani kumandasındaki Venedik donanması, İnebahtı körfezinin methalini, yani Navarin ile Brodano adası arasındaki kanalı kapamıştı.

Davud Paşa ile Kemal ve B. Reisler, Porto Longo limanından hareket edince Venedik donanması ile karşılaşmışlar ve derhal savaş nizamına geçmişlerdi. Bu sırada B. ve Herek Reislerin gemileri, Osmanlı donanmasının önünde yer almıştı. Venediklilerin öncü kumandanı Armenio, içinde Yenişehir hâkimi Kemal Bey de bulunan B. R. in gukesini Kemal Reisin gemisi sanıp üzerine saldırmış, Korfu valisi Loredano da ona yardıma koşmuştu. 20 kadar düşman gemisi B. R in gukesini araya almışlar, Antonio sancak tarafından rampa etmiş, Loredano da iskele tarafından aborda olmuştu. Venedikliler, gemiyi çengel ve kancalı halatlarla bağlıyarak güvertesine sıçramışlardı. Gemisinin zaptedilmek üzere olduğunu gören B. R., büyük bir cesaretle gemilerin yakılmasına karar vermişti. Venedik gemilerinden birinin yelkenine atılan kumbara ile başlıyan yangın, şiddetli rüzgâr sebebiyle kısa zamanda her 3 gemiyi de sarmıştı. B. R., son bir gayretle kendi gukesini düşman gemilerinin kancalarından kurtarıp yangından uzaklaşmak istemiş, fakat buna muvaffak olamamıştı. Böylece birbirine bağlı olan Antonio Loredano'nun gemileriyle B. R. in gukesi, alevler içinde sulara gömülmüştü (12 Ağustos 1499).

Osmanlı donanması B. R. gibi korkusuz bir denizciyle birlikte en büyük gemilerinden birini kaybetmişti. Mürettebattan da ancak 90 kişi kurtulabilmişti. Diğer taraftan Venedikliler de 2 amiral ve 2 büyük gemi kaybetmişlerdi.

Zenşiyo veya Brodano deniz savaşı adını alan bu savaş B. R. in adını ebedileştirmiştir. Türk denizcileri, Brodano adasına «Burak (Barak) Reis adası» adını vererek kadirbilirliğin bir örneğini göstermişlerdi.

BURAK REİS ADASI, Mora yarımadasında Modon limanının güney tarafında bulunan Sapienza (Oenussae) adasına, 28 Temmuz 1499 da bu ada önünde Venediklerle yapılan deniz savaşında kahramanca çarpışarak şehit düşen Burak Reisin hâtırasını yaşatmak için, Türk denizcileri tarafından verilen ad.

BURAK TASVİRİ, kadın başlı, tavus kuyruklu bir karagöz göstermesi olarak da kullanılan resim. Başı etrafında bir ışık halesi ve bunun devamı şeklinde, ucu çatal kanad vardır. Bu tasvir Peygamberin miracını anlatan eserlerdeki minyatürlerden taklidedilmiş olmalıdır.

BURAN, Afrikanın batı kıyılarında sihirbazlar tarafından kullanılan zehirin elde edildiği bir nebat kabuğu. Bu kabuk, baklagillerden *Erythrophaeum guineense* adlı ağaçtan elde edilir ve çok zehirli olan erythrophéine maddesini ihtiva eder.

BÛRÂN (807-884), Abbasî halifelerinden Me'mûn'un eşi. B., halifenin sarayında büyük bir nüfuz ve itibar ashibi olan Hasan b. Sehl'in kızıdır. Asıl adının Hatice olduğu rivayet edilir. B., 10 yaşında iken, halifeye nişanlanmış ve 18 yaşında iken, masrafları babası tarafından ödenen, çok ihtişamlı bir düğünle evlendirilmiştir.

BURAN (Coğ.): bk. BORAN.

BURANA: bk. CARMINA BURANA.

BURATTINO (XVI. yüzyıl sonu), İtalyan komedi aktörü. 1600 de Parise giden Gelosi trupunda idi. Aldatılan ve homurdanan uşak rolleri yapardı.

BURATTINO (İtal. *buratto* = kalın aba, etamin; Burattino [b. bk.]adından gelmesi ihtimali de vardır), İtalyan kuklası. Başı tahta veya kartondan olup, kollarının ucunda tahtadan elleri bulunur; vücut kısmı kumaştan bir cep halindedir, kuklayı oynatan kimse bunu eline geçirir, baş parmak ve orta parmak ile kollar, işaret parmağı ile de baş hareket ettirilir.

BURBAGE [*bïrbic*], **James** (1530-1597), İngiliz aktörü. Bazı eserlerde, Stratford-on-Avon'da doğduğu söylenmektedir. Oğlu Cuthbert'in bıraktığı vesikalara göre, aslen Hertfordshire'li idi. Marangoz olarak hayata atılıp muvaffak olamayınca aktör olmuş ve 1574 te Earl of Leicester's Men (L. Kontunun adamları) adını taşıyan tiyatro trupuna katılmıştır. İki yıl sonra, Londrada, Finsbury Field adlı yerin yanında bir arazi kiralıyarak burada Londranın ilk umumi tiyatrosunu kurmuştur. Bu tiyatro sadece «The Theatre» adını taşıyordu. Helen veya Ellen adındaki kızkardeşini aldığı John Brayne adındaki zengin bir bakkal, B. in bu teşebbüsünü finanse etmiştir. Aynı tarihe doğru B. ailesini, tiyatro hayatının merkezine yakın olan Shoreditch'te yerleştirmiştir. 1585-1592 yıllarında B. ikinci bir tiyatronun idaresiyle de meşgul olmuştur. «The Curtain» (perde) adındaki bu tiyatro 1577 de inşa edilmişti. 1596 da B., Blackfriars civarında, buranın sakinleriyle uzun bir mücadeleden sonra bir açık hava tiyatrosu kurmağa muvaffak olmuştur. B. in ölümünden sonra burası kıraliçe I. Elizabeth zamanı tiyatro hayatının önemli bir merkezi haline gelmiştir.

BURBAGE [*bïrbic*], **Richard** (1567?-1619), İngiliz aktörü, James B. (b. bk.) in oğlu. Blackfriars tiyatrosu kendisine miras olarak kalmıştır. Keza babasından kalan «The Theatre» i 1598 ve 1599 da Shoreditch'ten Bankside'a naklederek orada meşhur «Globe Theatre» i kurmuştur. Zamanının en büyük aktörü olan ve günün Roscius (Quintus Roscius [ölm. M. Ö. 62], Romalı meşhur bir aktördü) diye tanınan R. B., gerek Lord Chamberlain's Men adını taşıyan tiyatro trupunda, gerek yakın dostu William Shakespeare'in trupunda âza idi Shakespeare ölürken ona dostluk nişanesi olarak bir yüzük bırakmıştır. B., muhtemel olarak Shakespeare'in rollerinin birkaçını (Shylock, III. Richard v. b.) oynamıştır. Keza, B. in büyük tiyatro yazarına, kahramanlarının karakterizasyonu ve konu seçimi bakımından tesir etmiş olması muhtemeldir. B., Ben Jonson'ın *Everyman in His Humour* (Herkes keyfine göre) [1598], *Sejanus* (ad) [1603] ve *The Alchemist* (Simyager) [1610] adlı piyeslerinde olduğu gibi Beaumont ve Fletcher'in 1611-1618 yıllarında sahneye konulan piyeslerinde de baş rolleri oynamıştır. Aktörlüğünden başka muvaffakiyetli bir yağlıboya ressamı olan B., muhtemel olarak Shakespeare'in Felton portresinin ressamıdır. Bunun dışında da bazı resimler kendisine atfolunur.

R. BURBAGE

BURBANK [*bïrbæŋk*], Los Angeles (Amerika Birleşik Devletl rinin California devleti) varoşlarından. Nüfusu 78 577 (1950) dir. B., merkezden 20 km kuzeybatıda önemli bir hava limanıdır. Uçak fabrikaları ve fılm stüdyoları vardır.

BURBANK [*bïrbæŋk*], **Luther** (1849-1926), Amerikalı bahçıvan ve bitki yetiştiricisi. Lancaster (Massachusetts) de doğmuş, Santa Rosa (California) da ölmüştür. Rasyonel bir çalışma ile, bitkileri birbirleriyle melezleştirip elverişli mahsulleri seleksiyona tâbi tutarak yeni bitkiler elde eden ziraatçilerin öncüleri arasındadır. Santa Rosa'daki çalışmalarına 1875 te başlamıştır. Meselâ dikensiz ve beyaz yemişli böğürtlenler, dikensiz kaktuslar, çekirdeksiz erikler gibi bitkiler ve «Burbank patato» adiyle meşhur olan bir patates cinsi yetiştirmeğe muvaffak olmuştur. Tecrübe istasyonu, Santa Rosa (California) da «Sebastopol» çiftliğindedir. Otobiyografisi, *The Harvest of the Years* (Yılların mahsulü) [1927] başlığını taşır.

BURBAS, Fransız işgalinden evvel Cezayirde basılan küçük bir para (Burbat veya Burbe da denir). İki yüzünde Cezayir beyinin isminin başharfleri bulunurdu ve takriben santimin dörtte biri değerindeydi.

BURBURE DE WESEMBECK [*bürbür dï vezâbèk*], **Léon Philippe Marie, Chevalier de** (1812-1889), Belçikalı arkeolog ve kompozitör. Termonde'da doğmuş, Anvers'de ölmüştür. Belçika Kıraliyet Akademisi üyesi idi. Anvers müzesi idarecilerinden biri olarak bu müzenin mükemmel bir katologunu meydana getirmiştir. Müzik aletlerinin yapılış tarihi hakkında kısa yazıları ve muhtelif tarihî çalışmaları vardır. Belçikada koro cemiyetleri hareketinin uyanmasına sebebolmuştur. Birçok orkestra, dinî müzik veya oda müziği eserleri yazmıştır.

BURBURY [*bïrbïri*], **John**, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğunda yapılmış bir seyahatin notlarını yayımlamış olan İngiliz yazarı. Alman İmparatoru I. Leopold tarafından fevkalâde elçi olarak IV. Mehmed'e gönderilen Walter Leslie'nin yanındaki kalabalık heyetin arasında bulunan Lord Henry Howard'ın, 1664 yılında Viyana ve Belgrad üzerinden İstanbula yaptığı seyahat, B. tarafından kaleme alınmıştır. Bu kitap, *A Relation of a Journey of the right honourable my lord Henry Howard from London to Vienna and thence to Constantinople in the compagny of His Excellency Count Lesley* (Londradan Viyanaya ve oradan İstanbula kadar Ekselâns Kont Lesley'in refakatinde sayın lordum Henry Howard'ın seyyahatinin ruznamesi) adı ile 1671 de Londrada basılmıştır.

BURCHIELLO [*burkiello*], **Domenico** [**Dominico di Giovanni** diye de anılır] (1404 - 1449), İtalyan berberi ve halk şairi. Floransada doğmuş, Romada ölmüştür. B., çeşitli mânalara gelen soneler yazmış ve bunlarda zamanının olaylarını hicvetmiştir. «Rimare alla burchia» veya «rimare alla burchiellesca» (= Burchiello tarzında şiir yazmak) tâbiri bundan çıkmış ve bu tarz birçok kimseler tarafından taklidedilmiştir.

BURCÎ, Hamî - Samî dillerin Hamî kolunun Kuşî bölümünden bir dil topluluğu. Kuşî dillerin Güneybatı veya Sidama denilen grupunun Doğu alt - bölümünün Doğu alt - grupundandır. Habeşistanın güneybatı kısımlarında, kuzeyde Abbay nehri, güneyde de Rodolphe gölü arasında sınırlanan bölgenin güneydoğu kesimlerinde konuşulan ve bazı hususiyetleriyle Galla diline yaklaşan bu dil topluluğuna Amaro Bambala da denir; batıya doğru sıralanan Konso Gidole, Arbore, Gelebe, v. b. diller bu topluluktandırlar. Aynı alt - grup içerisinde, B. topluluğundan başka, biraz kuzeyde bulunan Camcam, Sidamo ve Darasa dilleri de vardır. Bk. SİDAMA, ve KUŞÎ DİLLERİ.

BURC - I EVLİYÂ, Osmanlı kaynaklarında Bağdad şehrine verilen unvan. Bu unvanın, Bağdadda İslâm âleminin en büyük velilerinin kabirleri bulunduğu için verildiği anlaşılmaktadır.

BURCİYE, 1382 - 1517 yılları arasında Mısırda hüküm süren Memlûk (b. bk.) hükümdarlarına verilen ad. Memlûkler (Kölemenler), Eyyubî hükümdarı Es - Salih Necmeddin (1240 - 1249)in hassa ve saray muhafız alayından yetişmişlerdi. Bunlardan Aybeg (b. bk.), 1250 de Eyyubî sülâlesine son vererek yerine yeni bir Türk devleti kurmuştu. Aybeg'le iş başına gelen bu ilk Memlûklere, «Türk Memlûkü» (Mülûk - ı Etrâk) denildiği gibi, kışlalarının Nil üzerindeki Ravza adasında bulunmasından dolayı da «Memâlik - i Bahriye» (b. bk.) veya kısaca «Bahriyûn» adı verilmiştir.

Bahriye Memlûklerinin hâkimiyetleri 1382 ye kadar devam etmiş ve bu tarihte saltanat, aslen Çerkes olan kölelerin eline geçmişti. Çerkes Memlûklerinin (Mülûk - i Çerakise) kışlaları, Kahire kalesi burçlarında bulunduğu için bunlara da «Memâlik - i Burciye» veya sadece «Burciyûn» denilmiştir. Bu kışlalar Sultan Kalavun (1279 - 1290) zamanında yaptırılmıştır.

İlk defa II. Baybars (b. bk.), Burciye Memlûklerine dayanarak 1309 da bir hükümet darbesi ile tahtı ele geçirmeğe muvaffak olmuşsa da, hâkimiyeti ancak bir yıl kadar devam edebilmiş ve saltanat tekrar Bahriye'den En - Nâsır'a geçmişti. Bundan dolayıdır ki, Burciye Memlûklerinin silsilesi, II. Baybars'la değil de, Berkuk (b. bk.) la başlatılmaktadır. Berkuk (1382 - 1398), Bahriye Memlûklerinden II. Es - Sâlih Salâhaddin Hacı'yı tahttan indirerek hükümdarlığını ilân etmişti. Bununla beraber Hacı, bir ara 1389 da ikinci defa olarak tahtı ele geçirmeğe muvaffak olmuştu. Ancak onun bu saltanatı çok sürmemiş ve Berkuk 1390 da Hacı'yı bertaraf ederek hâkimiyeti yeniden eline almıştı.

Berkuk'tan II. Tuman - Bay'a kadar iş başına gelen 23 hükümdardan, birkaçı müstesna olmak üzere hemen hepsi de Çerkes aslından idi. Bahriye Memlûklerinde olduğu gibi bunlarda da saltanat nadiren babadan oğula geçmekte olup, hükümdarlar umumiyetle ümera tarafından seçilerek tahta çıkmakta idiler. Hattâ bazen hükümdar olabilmek için aslen Burciye Memlûklerinden olmağa bile bakılmıyordu. Nitekim Mısırdaki Abbasî halifelerinden olan el - Mustain'i - billâh (hılâfeti: 1406 - 1414), 1412 de baş gösteren bir karışıklıkta ümera tarafından sultanlığa seçilmiş, fakat çok geçmeden aynı yıl içinde azledilmişti. Bundan dolayı Burciye Memlûkleri için bir sülâleden bahsedilemediği gibi bir soy cedveli de düzenlenemez.

Burciye Memlûklerinin 135 yıl süren devirleri, genel olarak iç karışıklıklar ve saltanat mücadeleleri ile geçmiştir. Bunda, belirli bir saltanat sisteminin bulunmayışının da büyük rolü olmuştur. Bu yüzden, hükümdarların pek azı devirlerini sükûn içerisinde tamamlıyabilmiş, ekserisi bir ihtilâlle iş başına geldiği gibi, gene bir karışıklıkla tahttan indirilmiştir. Meselâ bunlardan el - Müeyyed'in saltanatı (865/1461) 4 ay, el - Azizi'nki (841 - 42/1438) 94 gün ve I. Tuman - Bay'ınki ise (906/1501) ancak 5 gün sürmüştür.

Burciye Memlûk sultanları ile Osmanlılar arasında münasebet, daha bu kolun kurucusu olan Berkuk zamanında başlamıştı. I. Murad ve Yıldırım Bayezid'le Berkuk arasında gayet dostane bir şekilde başlıyan bu münasebetler, Fatih Mehmed'in saltanatının sonlarına kadar aynı hava içinde devam etmişti. Meselâ Seyfeddin İnal (1453 - 1461), İstanbulun fethi münasebetiyle Fatihi hararetle tebrik etmişti. Fakat Kaytbay (1468 - 1496)dan itibaren, bilhassa Dulkadıroğulları üzerinde çarpışan menfaatler dolayısiyle iki devletin arası açılmağa başlamış ve bu gerginlik, Karamanoğulları ve Hicaz su yolları meseleleri gibi yeni hâdiselerin de sebebiyle II. Bayezid zamanında uzun savaşlara yol açmıştı. Nihayet Yavuz Selim'in Mısır seferi sırasında Kansugavri'nin ölümü ve onun yerine tahta çıkan II. Tuman Bay'ın esir edilerek Kahirede idam edilmesi (13 Nisan 1517) üzerine Memlûk saltanatı tarihe karışmış ve onların hüküm sürdükleri yerler Osmanlı ülkelerine katılmıştır.

BURCKHARDT [*burhart*], **Carl** (1878 - 1923), İsviçreli heykeltıraş. Lindau (Zürich) da doğmuş, Ligornetto (Tessin) da ölmüştür. İlk zamanlar ressam olan B., sonradan heykeltıraşlığa heves etmiştir. Büyük ve sade şekilleriyle temayüz etmiş olan heykeller yapmıştır.

BURCKHARDT [*burhart*], **Jacob** (1818 - 1897), İsviçreli sanat ve medeniyet tarihçisi. Basel'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Önce ilâhiyat, sonra da Berlin ve Bonn üniversitelerinde, bilhassa Ranke ve Kugler'in talebesi olarak tarih ve sanat tarihi tahsil etmiştir. İlk çalışmaları Almanyanın Ortaçağ tarihi üzerindedir. İki defa İtalyaya seyahatten sonra tetkiklerini Rönesansı incelemeye hasretmiştir. 1855 te Zürich üniversitesine, 1858 de Basel üniversitesine profesör olmuş ve bu son üniversitede 1893 yılına kadar öğretim görevine devam etmiştir. İleriki eserlerine bir giriş teşkil edecek olan *Zeit Konstantins des Grossen* (Büyük Konstantinos devri) [1853] isimli kitabında layikliğin içten yıkılışiyle antik çağın sona e r d i ğ i n i

J. BURCKHARDT

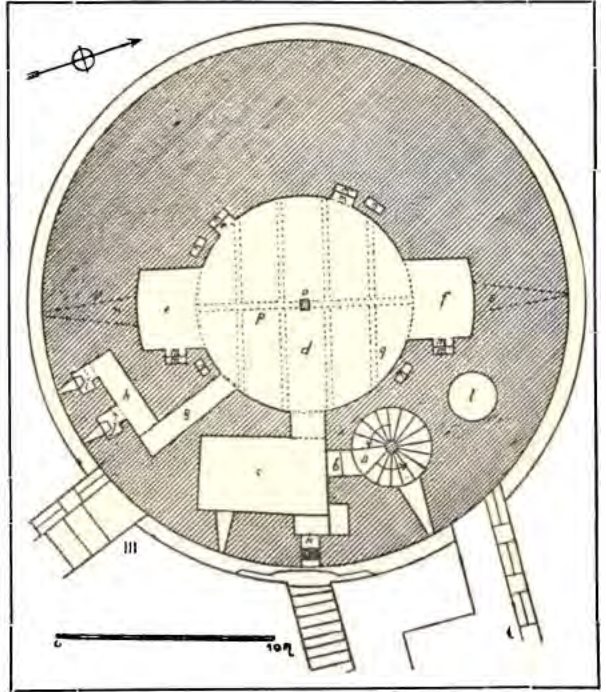
işaret eder. *Cicerone* (1855) adlı kitabında İtalyan sanat eserlerinin inceleme yollarını gösteren bir rehber vardır. En önemli eseri olan *Kultur der Renaissance in Italien* (İtalyan rönesans medeniyeti) [1860] kitabında XIV. ve XV. yüzyıllarda fert anlamının doğuşunu çok bariz bir şekilde gözümüzün önüne serer. Mimariye dair olan *Geschichte der Renaissance in Italien* (İtalyan rönesansı tarihi) [1867] adlı eserinden sonra B., hiçbir şey neşretmemiş, fakat dersleri ve konferanslariyle geniş tesirler yaratmıştır. Yeni görüşlerle mükemmelleştirilmiş olan dört ciltlik *Griechische Kulturgeschichte* (Yunan medeniyet tarihi) [1898 - 1902] ve *Die Weltgeschichtlichen Betrachtungen* (Dünya tarihi üzerine düşünceler) [1905], ölümünden sonra elde edilen yazılarından meydana gelmiştir. B., kendi zamanına, bilhassa Nietzsche'ye kuvvetle tesir etmiş olmakla beraber asıl derin tesirleri ölümünden pek çok yıllar sonra başlamıştır. Kötümser bir görüşe dayanan medeniyet tenkidlerinde, kuvvet zararlı telâkki edilmekte, gerçek medeniyet ancak devletsiz bir dünyada mümkün görülmektedir.

BURCKHARDT [*bürhart*]. **John Lewis** [Alm. **Johann Ludwig**] (1784 - 1817), İsviçre aslından İngiliz seyyah. Babası albay B., Fransız ihtilâline katılmış, idam edilmekten güç kurtulmuştur. İyi bir talim ve terbiye görmüş ve yüksek bir Basel'li aileye mensup olduğu için çocukluk hayatında, büyük ilerleme ve yükselme ümitleri beslemiştir. African Association (Afrika Birliği) üyelerinden Sir Joseph Banks'in Afrikanın hinterland'ını tetkik etmek için bir teklifini kabul etmiştir. Sonradan Müslüman kıyafetine girerek Asyada iki yıl geçirmiş, Arapça ve *Kur'an*ın muhteviyatını o derece iyi öğrenmiştir ki, yerliler arasında da şeriatı lâyikiyle incelemiş bir bilgin olarak tanınmıştır. Tadmor (Palmyra), Şam ve Lübnanı gezmiş ve Kahireye gitmiştir. 1812 de Nil'i Mahass'a kadar takibederek Nubya çölünü aştıktan sonra bir Suriyeli tüccar kıyafetinde hacılara karışarak Cidde yolu ile Mekkeye gitmiş Turisina'ya da gitmiş, fakat Fizan'a gidecek kervana katılacağı sırada ölmüştür. Maksadı Fizan'dan yola çıkarak Niger'ın kaynaklarını tetkik idi. Seyahatlerinin neticeleri Association for Promoting the Discovery of the Interior Parts of Africa (Afrikanın iç kısımlarının keşfini teşvik birliği) tarafından yayımlanmıştır. Bu eserleri şunlardır: *Travels in Nubia* (Nubya'da seyahatler) [1819], *Travels in Syria and the Holy Land* (Suriye ve Arz-ı Mukaddes [= Filistin] te seyahatler) [1822]. *Travels in Arabia* (Arabistanda seyahatler) [1829], *Arabic Proverbs or the Manners and Customs of the Modern Egyptians* (Arapça darbımeseller, veya bugünkü Mısırlıların örf ve âdetleri) [1830], *Notes on the Bedouins and Wahabys* (Bedevilerle Vahabiler hakkında malûmat) [1830].

BURÇ (Fr. Bastion, Tour; Arap. *burc* < Süryan. *burgus* < Aşağı Lat. *burgus*, Yun. *pyrgos* [> Türk. *borgos*, *burgaz*], yer adı: *Pergamon* [> Türk. *Bergama*], krş. Sanskrit. *bṛhant*, Avesta. *bərəzand*, Fars. *burz* = yükseklik, Got. *baurgs* Alm. *Burg* [> Aşağı Lat *burgus*], Kelt. *brig* = kule ve kalelerle çevrili şehir, İslâv. *brĕkŭ* = yüksek kıyı, Hind - Avrupa. **bherĝh* = yüksek), kale duvarları üzerlerinde müdafaa için yapılmış yüksek ve çıkıntılı kule. Kulelerle çevrilmiş, tahkim edilmiş yer mânasına da kullanılmıştır. Mütercim Asım Efendi *Kamus* tercümesinde, göz bebeğini çevreliyen göz akına da *beyaz burç* dendiğini söyler ve eskiden «rükn», yani kök ve esas mânasına kullanıldığını da kaydeder. Kozmoğrafyadaki *burc* kelimesi de bu mânadan gelmiştir.

Kuzey Afrikadaki Arap lehçelerinde, bahçe içindeki taş binalara veya kır ortasındaki tek yapılara bu ad verilir. Beyrutta büyük ev mânasına kullanılır. Aynı bölgelerde küçük güvercinliklere de aynı ad verilir. Yeni Arap sözlüklerinde, bu kelime güvercinlik mânasına çok gelmektedir. Hattâ Memlûkler devrinde güvercinlik bekçilerine *barrāc* denmekte idi. Bu kelimenin muhtelif kalıpları varsa da, bizi ilgilendirmemektedir. Eski Arap sözlüklerinde «köşk» mânasına da kullanılmakta idi. Türkçede, kalelerin dışarıya doğru çıkmış olan kulelerine *burç* denir.

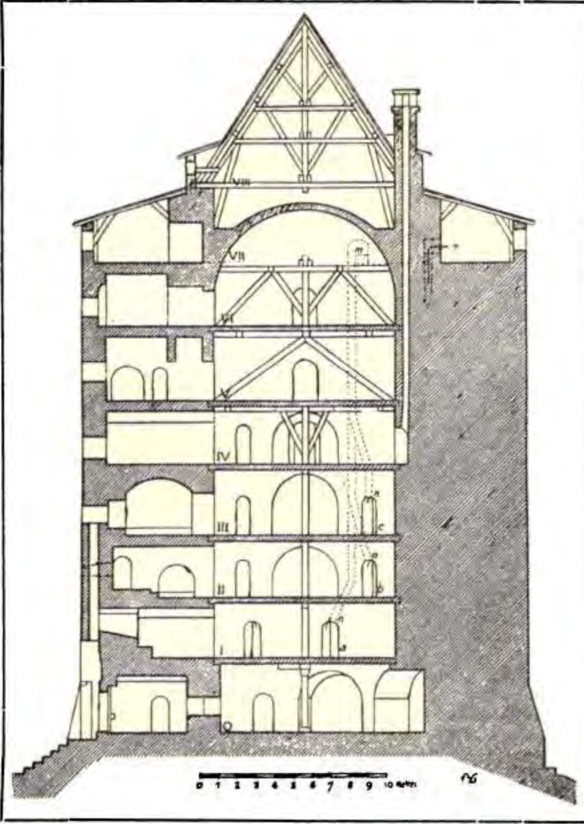
Doğuda en karakteristik B. lar Çin seddinde bulunurdu. Esas itibariyle sıkıştırılmış çamurdan yapılmış olan bu B. ların ekserisi tek katlı müdafaa kuleleri idiler. Karakol kuleleri iki kattan müteşekkil idi. Alt kat sur seviyesinde idi ve pencerelerle aydınlatılmıştı. Üst kat ise mazgal siperleri ile çevrilmiş bir dam idi. Eni, boyu ve yüksekliği

Rumelihisarda Saruca Paşa burcunun kesiti:
a, b. Merdivenler ve sahanlığı, c. İç odalardan birisi (Fatihe ait olduğu rivayet edilir), e, f. Yan hücre, o, p, d, o. Orta koğuş, h, g, i, j. Mazgal deliklerine giden koridor

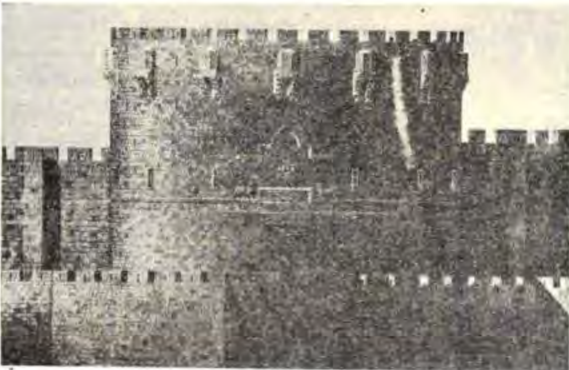
takriben yirmişer metre kadardı. Sonradan Türk aslından gelen Hazar ve Bulgarların da bu tip kulelere ehemmiyet verdiklerini görüyoruz. Aynı anane Tuna Bulgarları ile Balkanlara gelerek Aboba - Pliska ve Madara harabelerinde devam eder. B. lar ve surlar büyük bir su hendeği ile çevrilmişlerdi. İranda, gerek Sasanîler devrinde ve gerekse İslâm çağlarında çok büyük ve yüksek B. lar bir anane haline gelmişti. Ekseriyetle sert ve sivri köşelerle süslenmiş olan bu B. lar tuğlalarla yapılırdı. Anadoludaki Türk hâkimiyeti devrine ait B. lar ayrı bir hususiyet gösterirler. Burada Artukoğulları devrine bir misal olmak üzere Diyarbakır B. larını, Osmanlı devri için de Rumeli Hisarından Saruca Paşa B. unu kısaca izah edeceğiz.

Diyarbakır B. ları, dörtgenli, çokgenli ve yuvarlak olmak üzere üç kısma ayrılırlar. B. ların pencereleri 10-20 cm genişliğinde yarıklardan müteşekkildir. Bu yarıklar içe

Rumelihisarda Saruca Paşa burcunun kesiti

doğru genişlerler. B. un ortasındaki dehlizden her üç taraf da kolay olarak görülebilirdi. Fakat dışarıdaki düşman içeridekileri göremediği gibi pencerenin küçüklüğü ve darlığı dolayısiyle isabet de ettiremezdi. İkinci kat, yani dam kısmı daha genişti. Etrafı mazgal siperleri ile çevrilmişti. Ekseriyetle bu üst katın ortası boştu. Muharipler yalnızca duvarın iç kısmına yapılmış bir seki içinde bulunurlar ve bu sekiye alt kattan bir merdivenle çıkılırdı. Diyarbakırdaki «Ulu Beden» B. u beş kattan müteşekkil idi. Her B. un önünde ikinci bir alçak sur ve surun önünde de bir su hendeği bulunurdu. Ulu Beden B. unun etrafında kitabeler ve ortasında da taşlar üzerine oyulmuş çift başlı bir kartal bulunmaktadır. Her B. ta bu tip armalara raslanır. Bunlar da göstermektedir ki, B. lar tahkimatın kalbi ve merkezleri mahiyetinde idiler. «Yedi Kardeş» B. u plân itibariyle Ulu Bedene benzerse de, biraz daha küçük tiptedir. «Kiçi Burç», tip itibariyle daha değişiktir. Biraz da araziye uydurulmuştur. Etrafı sarp kayalık olduğundan diğerlerine göre daha alçaktır ve ileriye doğru uzamıştır. Bununla beraber üst üste iki mazgal hücresi yapılmıştır. Umumiyetle arazi yalçın ve dik olunca kulelerdeki katların sayısı azalmaktadır. Meselâ Bayburt ve Kemah kalelerindeki B. ları bu arada sayabiliriz. Hattâ Bayburt kalesinde arazi şekillerine göre B. lar yuvarlak, üç köşe veya dört köşe yapılmıştır. Bu kalede Bizans ve Türk devri B. larını kolaylıkla tefrik edebiliriz.

Diyarbakırda Yedikardeş burcunun rölövesi

Osmanlı devrinin en güzel ve karakteristik B. ları Rumeli Hisarındadır. Bunlara eski B. lardan farklı olarak birer sivri çatı da ilâve edilmiş ve daimî bir müstahkem mevki haline konmuştu. Burada da B. lar, çok köşeli ve yuvarlak olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Küçük B. ların üzeri çatı ile kaplanmamıştır. Saruca Paşa B. u esas itibariyle yedi kattır. Bu katlara alt ve üst mazgal katları da ilâve edilirse, dokuz kat olmaktadır. Bunlar, yazın ve kışın kullanılmak üzere yapılmış, bir nevi kışla mahiyetini de haiz kulelerdir. Baca v. b. nın mevcudiyeti bize bunu göstermektedir.

Almancadaki *Burg* kelimesi de Doğu ile ilgilidir. Yalnız bu kelime Doğudakilerine göre daha şümûllüdür. Müstahkem mevkiin tümünü ifade eder. Avrupada'da B. ları yuvarlak ve köşeli olmak üzere iki grupa ayırabiliriz. Bilhassa Ortazamanlarda kulelerin üzerinde sivri bir çatı da bulunurdu. Ortazaman derebeylerinin esas ikametgâh ve nüvesini teşkil eden bu şatolarda, ikamet ve harb kuleleri olmak üzere iki tip kule tefriki de doğru olabilir. Çünkü mesken olarak kullanılan binaların da kuleleri vardı. Avrupadaki B. lar da Doğuda olduğu gibi birkaç kattan müteşekkildi. Surların ortalarında ve bilhassa köşelerinde bulunan bu B. lardan, ileriye doğru birkaç çıkma çıkartılarak muhariplerin görüş sahaları genişletilmişti. Ekseriyetle bindirmelik konsonlar üzerine yapılmış olan bu çıkma mazgal yerleri karakteristiktir. Bazan köşe kuleleri de kaldırılmış ve bu çıkma kulelerle iktifa edilmiştir. Avrupa B. larını Doğudan ayıran en karakteristik taraf bu çıkma kulelerdir, kulelerin etrafına bazan istinat duvarları da yapılmıştır. Bunlara Doğuda da raslanır.

BURÇ, bir astronomi terimi. 1. Gökte, durumları birbirine göre aynı kalan yıldız topluluğu, Fr. Constellation. bk. TAKIMYILDIZ, 2. Ekliptik dairesinin iki yanında bir yıl içinde güneşin içinden geçtiği farzedilen gök kuşağı, zodyak (Zodiaque). Ekliptik dairesi, ilkbahar noktasından itibaren ve herbiri 30° uzunluğunda, on iki bölgeye ayrılmış olup bunlardan herbirine zodyak işareti adı verilir. Bu on iki B. un teşkil ettiği kuşağa B. lar bölgesi denir.

On iki B. un sırası, başlangıçlarının boylamları, güneşin B. lara girdiği tarihler, Türkçe, Latince ve Türkçede kullanılan eski terimleri ile her B. u gösteren işaret ve nihayet mevsimlerin astronomik başlangıçları aşağıdaki tabloda yazılmıştır.

B. lar aynı adı taşıyan ve aynı sırada olan on iki takımyıldıza tekabül eder. Fakat B. lar bu takımyıldızlara göre 36°, yani bir B. kadar kaymış ve bugün Koç (♈) burcu, Balıklar (♓) takımyıldızı üzerinde bulunmaktadır. Bu kayma Koç (♈) noktasının ve böylece bütün B. ların yılda 50″ kadar geriye doğru hareketi ile meydana gelmiştir. B. ların adları takımyıldızlarla çakışık bulundukları

Burçlar

Burcun sırası	Boylamı	Güneşin burca girdiği tarih	Burcun işareti	Türkçe adı	Latince adı	Türkçedeki eski terim
I	0°	21 Mart	♈	Koç	Aries	Hamel
II	30°	20 Nisan	♉	Öküz	Taurus	Sevir
III	60°	21 Mayıs	♊	İkizler	Gemini	Cevza
IV	90°	22 Haziran	♋	Yengeç	Cancer	Seretan
V	120°	23 Temmuz	♌	Aslan	Leo	Eset
VI	150°	23 Ağustos	♍	Bakire	Virgo	Sünbüle
VII	180°	23 Eylül	♎	Terazi	Libra	Mizan
VIII	210°	23 Ekim	♏	Akrep	Scorpius	Akrep
IX	240°	22 Kasım	♐	Nişancı	Sagittarius	Kavs
X	270°	22 Aralık	♑	Teke	Capricornus	Cedi
XI	300°	22 Ocak	♒	Saka	Aquarius	Delv
XII	360°	19 Şubat	♓	Balıklar	Pisces	Hut

zaman verildiğine göre B. lar aynı adlı takımyıldızların adları ile bundan yaklaşık olarak 2600 sene önce adlandırılmışlardır.

Güneş gökyüzünde B. ların sırasını takibederek hareket eder; 21 Martta Koç (♈) B. una girer ve o gün gündüz, geceye eşit olur. 21 Martta astronomik ilkbahar başlar. Bu sebepten ♈ noktasına ilkbahar noktası da denir. Bundan sonra güneş yoluna devam ederek üç ay sonra 22 Haziranda Yengeç B. una girer; o gün, gündüzün en uzun ve gecenin en kısa olduğu gün olup yazın başlangıcıdır. Bundan sonra gece uzamağa başlar ve bu değişme 23 Eylüle kadar devam eder. 23 Eylülde güneş Terazi (♎) B. una girer ve o gün, gündüz ile gece yine eşit olur ve sonbahar başlar. Güneş, hareketine devam ederek 22 Aralıkta Teke (♑) B. una girer; o gün gece en uzun, gündüz en kısa olur ve kış başlar. Bundan sonra tekrar gündüzler uzamağa başlar ve bu hal ilkbahar (♈) noktasına kadar devam eder. Bundan sonra aynı olaylar tekerrür eder.

BURÇ (Bot.): bk. ÖKSEOTU.

BURÇAK (Fr. Vesce, Lat. Vicia ervilia), baklagillerden Vicia cinsine bağlı her yıl tohumdan yetişip kuruyan (annuel) bir yem bitkisi. Doğu Anadoluda buna «küşne» derler. Oldukça derine giden bir kazık kökü vardır, yan kökleri bir piramit şeklinde toprak içinde yayılır. Kökleri üzerinde «nodozite» denen kabarcıklar bulunur. Bu habarcıklar içindeki azot bakterileri bitki ile ortaklaşa yaşarlar ve havanın azotunu doğrudan asimile ederler.

Dalları köşelidir, 25-30 cm kadar boylanır; yaprakları 8-10 çift yaprakçıklardan müteşekkildir, uç yaprakları iğne ucu şeklindedir. 2-4 çiçek bir salkım meydana getirir. Çanak yapraklarının rengi sarımtıraktır. Taç yaprakları beş adettir ve kayıkçık, kanadcık ve bayraktan ibarettir. Çiçeğin 9-10 adet erciği ve bir tane dişi organı vardır. Döllenme kendi kendini tozlama ve yabancı tozlama iledir. Dişi organ döllenip gelişince baklayı (meyvabadıç) meydana getirir. Her baklada 1-4 tohum bulunur. Tohumları kırmızımtırak ve üç köşelidir. 1000 tanesinin ağırlığı 20-60 gr dır. Tanesinin büyüklüğüne ve renklerine göre birçok çeşitlere ayrılır.

B. yeşil veya tane olarak hayvanlara yedirilir. Suda bırakılacak olursa tanelerindeki acılık gider. Yem değeri yüksektir. Büyüme devresi kısadır (3 ay). Hafif topraklarda yetişir. Sonbaharda veya Mart ve Nisanda 25-30 cm aralıkla ekilir. Tanesi için ekilince dekara 7-10 kg, otu için ekilirse dekara 10-14 kg tohum atılır. Dekardan 100 kg tane, 100-200 kg sap alınır.

BURDACH [*burdah*], **Karl Friedrich** (1776-1847), Alman fiziyologu. Leipzig'te doğmuş, Königsberg'te ölmüştür. 1811 de Dorpat'ta, 1814 te Königsberg'te ordinaryüs profesör olan B., bilhassa merkezî sinir sistemi anatomisi sahasında çalışmıştır. Onun adına izafeten omuriliğin arka kısmında hassas sinire (habl) kama habl (Keilstrang) veya Burdach habli (Burdachsche Strang; Latin. fasciculus cuneatus) adı verilmiştir.

BURDACH [*burdah*], **Konrad** (1859-1936), Alman edebiyatçısı. Germanist Friedrich Burdach'ın torunlarındandır. Königsberg'te doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1887 de Halle'de profesör olan ve 1902 de de Berlin İlimler Akademisi üyeliğine seçilen B., dil ve edebiyat araştırmalarında tefekkür tarihini esas tutan metodun başlıca mümessilidir. Başlıca eserleri şunlardır: *Vom Mittelalter zur Reformation* (Ortaçağdan Reforma) [11 cilt, 1893-1937] *Walther von der Vogelweide* (şair adı) [1900], *Über den Ursprung des mittelalterlichen Minnesangs* (Ortaçağ Alman aşk şiirinin menşei hakkında) [1918].

BURDETT-COUTTS [*bîrdet-küts*], **Right Honorable Angela Georgina** [Baroness] (1814-1906), İngiliz yardımsever kadın. Londrada ölmüştür. 1837 de, müteveffa büyük babası bankacı Thomas Coutts'un dul karısı Saint Albans düşesi (eski sanatkâr Miss Mellon) ölünce, Thomas Coutts'un mülkünün büyük bir kısmı kendisine kalmıştır. Kilise ve mektepler yaptırmak veya bunların bakımına yardım etmek maksadiyle büyük meblâğlar sarf etmiş ve Cape Town (Güney Afrika), Adelaide (Avustralya) ve British Columbia (Kanada) sömürge piskoposluklarına yardımlarda bulunmuştur. Güney Avustralyada yerlilerin ıslahına matuf bir müessese ve İrlandadaki Baltimore adlı balıkçı köyünde bir balıkçılık mektebi kurmuştur (1887). Londra şehrine, fakirlerin oturduğu bir semtte balık satışını sağlamak üzere, Columbia Market (Betnal Green) i (1870) ve buna ilâveten birkaç çeşme hediye etmiştir. 300 kadar aileye mahsus ucuz ikametgâh temin maksadiyle Columbia Square nümune apartmanını inşa ettirmiştir. Shepherd's Bush (Londra) ta yaptırdığı Home bir-

çok bedbaht kadınları kurtarmıştır. People's Palace'a büyük yardımlarda bulunmuştur. 1871 de Baroness B. - C. adı altında Lady (Peeress) payesini almıştır. 1877 de, Türk köylülerinin ıstıraplarını kısmen gidermek için Turkish Compassionate Fund (Türkiye Yardımsever Fonu) u teşkilâtlandırmış bu yardımdan dolayı padişahtan Mecidiye nişanını almıştır. 1881 de William Ashmead - Bartlett ile evlenmiştir. Bu zata, 1882 de karısının adını alması için lâzımgelen resmî müsaade verilmiştir.

BURDİGALİYEN (Burdigalien; Lat. Burdigala = Bordeaux şehri) [Geol.]. Alt - Miyosen'in kısımlarında bulunan tabaka. B. de zengin fauna göze çarpmaktadır. Güney Almanyada, Alt Helvesyen ile birlikte olarak kalınlıkları birkaç yüz metreye yaklaşan kumtaşlarından ve içlerinde zengin çeşitli fosiller bulunan kong'omeralardan ibaret olarak görülmektedir. Bilhassa insan biçimi maymunlar ve auchiterium'lar B. için karakteristiktirler Bunlar ile birlikte, Mastodon turicensis, Dinotherium'lar da fazladır. Akitaniyen (Aquitanien) ile B. arasında memelileri ve tatlı su mollüsklerinin sınırları pek kesin olarak tesbit olunamamıştır.

BURDUR (halk arasında Buldur şeklinde de telâffuz edilir. Batı kaynaklarında da Buldur olarak geçer; bu ad muhtemel olarak Ortaçağda buraya verilen Polydorion'dan gelmedir), Akdeniz bölgesinin Göller Yöresinde bir şehir ve aynı addaki vilâyetin merkezi. Nüfusu 19 235 (1955) dir. Denizden yüksekliği 915 m dir. B., aynı addaki gölün hemen güneydoğusunda, göl kıyısından 5 km kadar içeride, Kurna deresi boyunda ve gölyüzünden 80 - 100 m yüksekte kurulmuştur. B. un Eskiçağda Limobrama (Limnobria = göl şehrinden bozma) adiyle anılan şehir olması muhtemeldir.

B. da evler kerpiç, tuğla, taştan yapılma olup çoğunun üzeri çatılı ve kiremitle örtülüdür. Şehrin imar plânı 1948 de yapılmıştır. Cumhuriyet meydanı, 10 000 m² lik bir park, 1 750 m² lik bir çocuk bahçesi, 27 000 m² lik fidanlık ile şehir ve çevresindeki gül bahçeleri, meyvalıklar ve bağlar B. u güzelleştirmiştir. Şehre içme suyu getirilmiştir. Bağ ve bahçeleri sulamak için başka bir su da vardır. B. da elektrik santrali de kurulmuştur. Devlet hastanesi vardır. Şehrin 1 km yakınında bir mezbaha yapılmıştır. Belediye teşkilâtı 1872 de kurulmuştur.

BURDURun umumi görünüşü

Son çeyrek asırdan beri B. un nüfusu hafif bir artış göstermiştir (1927 de 12 848 nüfuslu idi). B. şoselerle Antalya, Denizli, Afyon Karahisar ve İspartaya bağlıdır. 1936 da Burdur - Baladız demiryolunun yapılmasiyle B., demiryolu ağlarına da bağlanmıştır. B. ile çevresindeki şehir ve kasabalar arasında otobüs ve kamyonlar işler.

B. halkının başlıca geçim kaynağını dokumacılık, çiftçilik, gül yağcılığı, keçecilik, tabaklık, marangozluk, bakırcılık teşkil eder. Bunlardan bilhassa dokumacılık çok gelişmiştir. Evvelce halıcılık da ileri durumda iken son zamanlarda gerilemeğe başlamıştır. Şehirde un fabrikaları, Toprak Mahsulleri Ofisine bağlı çelik silo ve ambarlar, Ziraat Bankasının ve Ankara Halk Sandığının birer şubesi vardır. B. da 870 dükkân ve bir pazar yeri bulunmaktadır. Her hafta pazartesi ve salı günleri (yazın cuma günü) pazar kurulur. B. pazarına şehrin içinden ve çevresinden alıcı ve satıcılar gelir. Burdur gölü kenarında belediyeye ait plaj ve bir köşk bulunmaktadır. Şehirle göl kıyısı arasında çeşitli taşıtlar işler.

B. da lise, sanat okulları, 1 kütüphane vardır. Eski Türk eserleri arasında, Hamidoğulları zamanından kalma Muzafferiye medresesi vardır. 1327 de buraya gelmiş olan İbn Batuta, B. u bol sulu, bağlık bahçelik küçük bir belde olarak tasvir etmiş ve kalesinden bahsetmiştir. B. uzun müddet Anadolu eyaletinin Hamideli (İsparta) sancağına bağlı bir kaza olarak kalmış bu kaza sonraları Konyaya bağlanarak sancak haline getirilmiş, daha sonra vilâyet olmuştur.

Tarih: XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk idaresine geçen B., Selçuklular zamanında uç, yani sınır şehirlerinden birisi sayılıyordu XIII. yüzyılda diğer uç bölgelerinde olduğu gibi burada da Türkmenler yaşıyorlardı. Bu Türkmenler bir taraftan sınırı geçip Bizans toprağına akınlar yaptıkları gibi diğer taraftan da imal ettikleri halı ve kilimleri Mısır ve Suriyeye götürerek bu ülkelerde satıyorlardı. XIV. yüzyılın başlarından itibaren bu şehrin Hamidoğulları beyliğinin idaresinde olduğu görülüyor. B. da Hamidoğullarına ait Muzafferiye medresesi ve diğer bazı eserlere tesadüf edilmektedir. 1333 yılında B u ziyaret eden İbn Batuta, buranın birçok ırmak ve bostanları olan küçük bir şehir olduğunu söylemektedir. Yine aynı seyyahın sözlerinden, B. da da, o devir Anadolusunun diğer şehir ve kasabalarında olduğu gibi, Ahîlerin bulunduğu görülüyor. B. XIV. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına doğru, Hamidoğullarının diğer şehirleri gibi Osmanlı idaresine geçmiştir. Osmanlı devrinde B., Hamid (İsparta) sancağının bir kazası halinde idi. Bu kazanın «alaca» denilen dokumaları da, halıları gibi tanınmıştı. Aynı zamanda bu şehirde tabaklık da ilerlemiştir. Altmış, yetmiş yıl önce, şehirde otuz dört tabakhane vardı. B. ve civarında, İsparta havalisinde olduğu gibi, gül bahçeleri vardı. Bu sebeple XIX. yüzyılın sonlarında şehirde gülyağı çıkaran yedi yağhane bulunduğu görülüyor.

BURDUR GÖLÜ (Buldur Gölü, Eskiçağdaki adı muhtemel olarak Ascanius Lacus), Anadolunun güneybatı bölümündeki büyük göllerden biri. Yüzölçümü 176 km² (yeni ölçmelere göre 180 km²) dir. Bu genişliği ile B. G., (Van, Tuz, Beyşehir, Eğridir,

İznik, Manyas göllerinden sonra) Türkiyenin yedinci büyük gölüdür. Gölün kuzeydoğu - güneybatı istikametindeki uzunluğu 30, en geniş yeri 6 km kadardır; denizden yüksekliği 845 m dir.

B. G., denize akışı bulunmıyan göllerdendir. Gölün sularını boşaltan bir dere bulunmadığı gibi, yeraltından (tabandan) da sularının başka bir yere aktığı şimdiye kadar tesbit olunmuş değildir. Göle dökülen başlıca akarsular güneyden gelen Bozçay (b. bk.) ile diğer yönlerden gelen Bayındır, Kurna, Keçiborlu dereleridir. Bu akışsızlığından ötürü gölün suları tuzludur. Bir litre göl suyunda 6,9 gr sodyum, 0,6 gr kalsiyum, 0 6 gr magnezyum, 7,3 gr SO_4 ve 5,3 gr Cl bulunduğuna göre, gölün suyunda klorid ve sodyum sulfat önemli miktardadır.

B. G. nün çanağı ve yakın çevresi Tersiyer flişleri ile Neojen marnları ve püskürük kültelerden müteşekkil bir jeolojik yapı gösterir. Gölün uzak çevresinde ise kalker kütleleri yükselir. B. G., tektonik bir çöküntü alanında meydana gelmiştir. Göl çevresinde yer yer kırıklar (faylar) vardır. Bugünkü gölün kuzey ve doğusunda dar ovalar (Keçiborlu ovası, Burdur ovası) ve güneyinde Bozçay düzlükleri vardır. Gölün batısında Söğüt dağları (1 800 m), doğusunda Katrancık ve Akdağlar (2 000 - 2 300 m) yükselir. Bu dağlar arasında kalan ve içerisine B. G. çanağını da alarak uzanan çukur düzlükler, kuzeydoğudaki İğdecik eşiği yoliyle İsparta çöküntü alanına birleşir.

Iklimin bugünküne göre daha bol yağışlı olduğu yakın bir jeoloji devrinde (Dördüncü Zamandaki Pluvial devrede) gölün yüzü bugünkünden daha yüksekte bulunuyor ve B. G. daha geniş bir yer kaplıyordu.

B. G. nün doğu kıyılarına yakın yerlerden şoseler, Burdur şehrine kadar da demiryolu geçer. Göl çevresinin başlıca yerleşme yeri Burdur (b. bk.) dur.

BURDUR VİLÂYETİ, Göller Bölgesinin güneybatı bölümünü ve bu arada Burdur ve Kestel göllerini içine alan, Antalya, Afyon Karahisar, İsparta, Denizli vilâyetleri arasında uzanan yönetim bölümü. Yüzölçümü 7 450 km², nüfusu 158 302 (1955) dir. Ortalama nüfus sıklığı 21 dir. Merkez kazası ile birlikte 5 kaza meydana gelmiştir: Bucak, Gölhisar, Tefenni, Yeşilova. Bütün vilâyette, merkez nahiyelerden başka, 7 nahiye, 206 köy vardır.

B. V. merkez kazasının yüzölçümü 1908 km², nüfusu 63 929 (1955) dur. Merkez nahiyeleri Çeltikçi ve Sertaç'tır. B. V. merkez kazasına bağlı 69 köy vardır.

BURDWAN (Bardwan), Hindistan Cumhuriyetinin Bengal bölgesinin güneybatısında bir yöre. Nüfusu 10 290 000 (1941) dir. Doğusundan, bataklık bir alan boyunca uzanan Hooghly nehri ile sınırlanmıştır. Batısında dalgalı ve tepelik bir bölüm vardır. Kışın ılık (Ocak ortalaması 17°), baharda çok sıcak (Nisan ortalaması 27°), yıllık yağış tutarı 1 300 mm dir. Bataklık bölümleri çok sıtmalıktır. Kolera gibi salgınlar görülür. Başlıca ürünleri baklagiller, yağlı tohumlar ve yumrulu bitkilerdir. Kömürün bulunması endüstrinin önemli ölçüde gelişmesini sağlamıştır. Önemli Raniganj kömür madenleri, yörenin batı kısmındadır. Demir, kâğıt, deri, toprak eşya endüstrisi ileridir. Merkezi, Damodar nehri boyunda ve Kalkutanın kuzeybatısında bulunan B. şehri (1941 de 62 900 nüfuslu) olup diğer büyük şehirleri Asansol ve Raniganj'dır. B. şehrinin yakınında 108 tane Siva linga mabedi (1788) vardır. Şehir başlıca nebati yağ endüstrisi ve bıçakçılıkla geçinir.

BUREAU INTERNATIONAL DU TRAVAIL: bk. MİLLETLERARASI ÇALIŞMA BÜROSU.

BUREAU OF AMERICAN ETHNOLOGY [*byū̩rou ıv ımerikın ethnolıii* = Amerikan Etnoloji Bürosu], Amerika kongresi tarafından 1879 da kurulan ve Washington'daki Smithsonian Institution'a katılan, Amerikanın yerlileri ve bunların kültürlerinin tetkikine mahsus bir enstitü. 1907 - 1950 yıllarında Kuzey ve Güney Amerikanın eski yerlilerine, bunların dillerine ve eserlerine dair 11 cilt kitap çıkarmıştır.

BUREN, MARTIN VAN: bk. VAN BUREN, MARTIN.

BURESCH [*bureş*], **Karl** (1878 - 1936), Avusturyalı politikacı. Gross - Euzersdorf (Aşağı Avusturya) da doğmuş, Viyanada ölmüştür. Asıl mesleği avukatlıktı, 1919 dan itibaren Millî Mecliste Hıristiyan sosyalist olarak bulunmuştur. 1922 - 1931 yılları arasında Aşağı Avusturya bölgesi valiliğine getirilen B., 1931 - 1932 de Federal hükümetin başbakanı, 1933 - 1935 te maliye nazırı ve sonra da posta idaresi tasarruf başkanı olmuştur.

BURG (Alm. Burg, Fr. Bourg = hisar, kale), Almanya ve Fransada çok raslanan şehir ve kasaba adları. Meselâ: Magdeburg'un 15 km kuzeydoğusundaki 25 000 nüfuslu ve deri, makine, mobilya endüstrisi merkezi Burg bei Magdeburg gibi.

BURGAZ (Bulg. Burgas): 1. Bulgaristanın Karadeniz kıyısında bir liman ve Burgaz bölgesi (oblast') nin merkezi. Nüfusu 44 000 (1946). Şehir, Burgaz koyunun içinde yassı bir dil üzerinde kurulmuştur; dilin kuzeyinde Ludza, güneyinde de Kara Yunus deniz kulakları vardır. Nispeten yeni bir şehir olan B. (XIV. yüzyılda, buralarda bir müstahkem mevki [Yun. *pyrgos* > *burgaz*] vardı), 1853 te 50 haneli bir köydü, 1879 da da nüfusu 2 950 kadardı. Şimdi bir endüstri merkezi ve işlek bir liman haline gelmiştir. Yalnız Güney Bulgaristanın en büyük limanı değil, aynı zamanda Sofyanın da deniz mahrecidir. Liman olarak bilhassa Birinci Dünya Harbinde önem kazanmış, ondan sonra da ithalât - ihracat bakımından Varna'yı geçmiştir. Liman tesisleri ve rıhtımlar şehrin güneyindedir. Koy ve deniz kulakları balıkçılığa çok elverişli olduğu için, B., Bulgaristanın en önemli balıkçılık merkezi olmuştur; ayrıca tuzlaları da vardır. Şehir, demiryolu ile Eski Zagra'ya, Filibeye ve Sofyaya bağlıdır. Makarna, sabun, şeker, nebati yağ, madenî eşya, balık konservesi fabrikaları vardır; Bulgaristanın en büyük un fabrikalarından biri buradadır. Ayrıca, tahıl, tütün, gülyağı, süt ürünleri, yumurta, hayvan, deri, yün ve meyva ihraç edilir.

2. Bulgaristanın Karadeniz kıyı bölgesinde bir idare bölümü (oblast'). Yüzölçümü 13 621 km², nüfusu 685 000 (1952) dir. On kazası (okolıya) vardır: Ahiyolu (Pomorë), Aytos, Burgaz (Burgas), İslimiye (Slivën), Karabunar (Srëdets), Karnobat, Kızılağaç (Elhovo), Kotlen, Küçüktırnova (Malkotırnovo) ve Yanbolu (Yambol).

BURGAZ ADASI (Eski adları: Elaea, Antigone, Antigonea, Antigonia; yabancılarca söylenen şekli: Antigoni), Marmara denizinin kuzeydoğu bölümünde, İstanbulun 13 - 22 km güneydoğusundaki adalar topluluğunun dört büyük adasından biri (bk. ADALAR) B. A., Kınalı ve Heybeliada arasındadır. Galata köprüsünden 17 km uzaklıktadır. En uzun yeri 1 900 m, en geniş yeri 1 300 m kadardır. Yüzölçümü 1,5 km² kadar olup, Büyükada (b. bk.) ve Heybeliadadan sonra üçüncü büyüklüktedir. Heybeliada ile B. A. arasında 700 m genişliğinde bir boğaz vardır.

B. A., yakınındaki diğer adalar gibi tepelik olup yer yer çamlık ve fundalıktır. Zengin bir florası vardır. En yüksek yeri 170 m dir. Ada, derli toplu olmakla beraber, küçük koyları ve çıkıntıları (Kalpazankaya, Karpuzdankaya) vardır. Adanın jeolojik yapısı, 6 km kuzeydoğusundaki Kocaeli yarımadasına benzer. Burada en çok üst Silur devrine ait arkoz ve kuvarsitler, doğu kenarındaki daha alçak bölümde ise alûvyonlu yerler vardır.

B. A. nın doğu tarafında güzel görünüşlü, küçük bahçelerle süslü bir kasaba gelişmiştir. Adanın iskelesi, çarşısı, başlıca caddeleri buradadır. Adanın diğer tarafları ise orman, fundalık, turistik gezinti yerleridir. Kasabanın devamlı nüfusu 1 500 kadardır. Bunlar balıkçılık, otelcilik, lokantacılık yaparak ve serlerde çiçek yetiştirerek geçimlerini sağlarlar. Her yıl yaz mevsiminde adaya dinlenmek

BURGAZ ADASI

üzere gelenlerin sayısı 2 000 kadardır. Bu ziyaretçiler pansiyonlarda ve evlerde yer bulurlar. Kasabanın üç lokantası, gazino ve kahveleri, gezinti yerleri (kıyı boyundaki Gezinti caddesi, İsatepesi, Çamlık..), postahanesi vardır. İstanbula sık sık vapur işler. B. A., İstanbul vilâyetinin Adalar kazasına bağlı bir nahiyedir.

Tarih: B. A. nın İlkçağdaki adı hakkındaki bilgiler çok karanlıktır. Romalı yazar Plinius'un kısaca bildirdiği Antiokheia veya Erebinthos adasının B. A. sı olması ihtimali üzerinde durulmakta ise de, bu hususda kesin bir sonuca varılamamaktadır. Yine İlkçağın sonlarında «emin liman» anlamına gelen Panormos adlı ada olduğu tahmin edilen B. A. sı Ortaçağda Antigonē adiyle şöhret bulmuştur. Antigoneia veya Antigonos da denen B. A. nın günümüze kadar yerli azınlıklar ve yabancılar tarafından Antigoni adı ile tanınmasına karşılık, Fetihden sonra Türkler buraya, Yunanca kale burcu anlamına gelen *pyrgos*dan bozma Burgaz (Pirî Reisin *Kitabü'l-Bahriyye*sinde: Burgazlu) adını vermişlerdir. Antigonē'nin Yunanca kişi adı olan Antigonos'dan geldiği düşünülmekte, fakat bu adın B. A. na niçin verildiği kesin olarak anlaşılamamaktadır. Bugün artık değerini kaybetmiş eski bir faraziyeye göre bu ad, Büyük İskenderin generallerinden Antigonos (bk. ANTIGONOS)-dan gelmektedir. Başkalarına göre ise, IX. yüzyılda Kaisar Bardas'ın oğlu Antigonos'un B. A. nın sahibi olmasından dolayı adaya onun adı konmuştur. Bu son faraziye daha yaygın ve akla yakındır. B. A. nın tepesinde 1860 yılına doğru bulunan ve şimdi kayıp, Hellenistik devre ait bir dikili sin taşı (Stèle) ile Roma devrinin bir mezar kitabesi, buraya başka bir yerden getirilmedikleri takdirde, B. A. nın İlkçağda meskûn olduğunu belirten yegâne delillerdir. A. B. nda evvelce bir Zeus tapınağı bulunduğu yolundaki rivayet de dayanaksızdır. Bizans devrinde B. A. diğer adalar gibi bir sürgün yeri olmakla beraber, öteki adalar derecesinde bir şöhret kazanmamıştır. Buraya sürüldüğü bilinen en tanınmış kimse, Ortodoks azizleri arasına giren Methodios Homologethos'dur. Teferruatı sonradan uydurulan bir efsaneye göre, İkonoklast İmparator Mikhaēl (bazı kaynaklarda: Theophilos) resim taraftarı Methodios'u B. A. ndaki bir mezar hücresine iki eşkiya ile birlikte hapsettirmiştir. Bu zindanda güya yedi sene kalan Methodios, Theophilos'un 842 de ölümü ile İkonoklazm (resim düşmanlığı) ın sona ermesi üzerine İstanbul patriği olmuş ve rivayete göre, İmparatorun dul karısı Theodora, Methodios'un kapatıldığı zindanın üstüne Hagios İoannes Prodromos adına bir kilise yaptırtmıştır. Yine Resim düşmanı İmparatorlar zamanında birçok defa sürgüne yollanan, Studios manastırı başrahibi Theodoros'un Nikephoros zamanındaki ikinci sürülüşünde hapsedildiği Studio kalesinin B. A. kalesi olduğuna dair son zamanlarda dayanakları çok zayıf bir faraziye ortaya atılmıştır. Romanos Lekapenos, 921 de kendisi aleyhinde bir ayaklanmaya teşebbüs eden saray mabeyncisi Stephanos Kalomeris ile Pavlos ve Theophanes adlarındaki yardımcılarını B. A. na sürdürmüş, VII. Konstantinos Porphyrogennetos da 944 te aynı Romanos'un oğlu Stephanos'u yine B. A na sürgün ettirmiştir. B. A kalesinin ne zaman yapıldığı ve İstanbulun fethi esnasındaki rolü bilinmemektedir. Osmanlı idaresinde, bütün adalar gibi B. A. da Kaptan Paşa hassı idi. Evliya Çelebi 1640 ta B. A na geldiğinde buraya adını veren, deniz kenarında yalçın kayalar üzerinde dört köşe «şeddadî» küçük kale henüz duruyordu. Burada devleti bir yeniçeri yasakçısı temsil ediyordu. Üçyüz kadar evden mürekkep olan kasaba ahalisi tamamen Rum olup, bunlar Evliya Çelebiye göre zengin reislerdi. Bazı yabancı seyyahların (Grelot, Le Bruyn) yazdıklarına göre B. A. XVII. yüzyıl sonlarında yerli Rumlar ile yabancıların sayfiye yeri olmuş. Bu sıralarda Türklerden de gizlice içki içmek üzere buraya gelenler görülüyormuş. 1894 depremi B. A. nda büyük hasarlara sebebolmuştur.

B. A. nın bugün önemli bir eski eseri yoktur. Evliya Çelebinin bahsettiği kaleden hiçbir iz kalmadığı gibi, evvelce mevcut olduğundan dahi şüphe edilmektedir. Geçen yüzyılın ortasına kadar, B. A. nın 165 m yüksekliğindeki tek tepesinde eski ve büyük bir kilise ile manastırın ve kulenin kalıntıları görülüyordu. Halkın kısaca *tu Khristou* (= İsa) dediği ve aslında *Metamorphōsis tu Sōtēros* adını taşıyan bu ibadet yerinin, son zamanlarda bulunan bir vesikaya göre 1063 yılında yapıldığı anlaşılıyor. Zaten geçen yüzyılda burada bulunan İmparator Aleksios (1081-1118) devrine ait altın sikkeler de aynı hususu desteklemektedir. 1158 tarihli bir fermanda B. A. nda yalnız bu manastırın adı geçmektedir. 1545 e doğru İstanbula gelen Fransız seyyahı P. Gyllius B. A. nda tepede yalnız bir kilisecik ile bir sarnıç görmüştür. Yine rivayetlere göre, gece meşaleler ile yapılan bir ayin yüzünden XVII. yüzyılın ilk yarımı içlerinde bu manastır yıktırılmış ve harabeleri uzun zaman B. A. nın pitoresk bir unsuru olarak ziyaret edilmiştir. 1828 Yunan ihtilâlinde elebaşılık yapan B. A. lı H. Khurmuzes (1804-1882), manastırın kalıntıları ile buraya bir ev yaparak, aynı yerde yeni bir kilise ve bir de mektep kurmağa çalışmıştır. Devrin Padişahından 27 500 liralık yardım sağlayan Khurmuzes, eski kilisenin enkazı ile aynı yere daha küçük bir şapel yapmış, B A. na karşı ilgi uyandırmak için *Antigonē adası* (*H nēsos Antigonē*, İstanbul

1869) adında bir monoğrafya bastırmış ve ölümünde de kilisenin yanına gömülmüştür. Etrafta eski manastırdan kalma birçok mimari parçalar, işlenmiş sütun başlıkları, keşiş mezarları ve bazı mahzenler bulunmuştur. Bunlardan 8 X 8 m ölçüsünde, dört kubbeli olan bir tanesi, Rum mezarlığının buraya taşınması esnasında meydana çıkarılmış, ve Methodios'un zindanının burası olması ihtimali üzerinde durulmuştur. Metamorphosis kilisesi, Heybeli Rahipler mektebinin idaresindedir. B. A. nın zirvesi ile kuzey sahili arasında, yarı yolda, tonozları altı sütuna dayanan güzel ve su dolu bir sarnıç da bulunmuştur. B. A. nın ikinci manastırı kuzey sahilinde kurulmuş olup Hagios Georgios Garip adını taşımaktadır. XVII. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen bu manastırın büyük bir kısmı, 1920-1923 yıllarında Beyaz Rus mültecileri tarafından kullanıldığı sırada yanmıştır. Kasabanın Rum halkının kullandığı kilise ise Hagios İoannes Prodromos adını taşımaktadır. Bu kilisenin Methodios'un mezarı üzerinde yapılmış olduğuna dair rivayeti kuvvetlendirecek hiçbir delil yoktur. Yalnız avluda, içine dar bir merdivenle inilen 1,70 X 3,85 m ölçüsünde bir hücre vardır ki meşhur zindan olarak gösterilmektedir. Bu kilise 1759 da yeni baştan yapılmış, bir kitabeye göre, 1817 de tekrar tamir görmüş, 1894 depreminden sonra üçüncü defa inşa edilmiştir. Bu kilisedeki bazı ahşap işler çok eski olmamakla beraber bir sanat değeri taşımaktadır.

Zamanımızda günden güne Türk nüfusu artan B. A. nda, Belediye ve halkın yardımiyle küçük bir cami yaptırılarak, 24 Temmuz 1954 te açılmıştır. Uzun zaman B. A. nda oturan hikâyeci Said Faik Abasıyanık, birçok yazılarında bu adayı çevre olarak almıştır.

BURGDÖRFER, Friedrich (doğ. 1890), Alman istatikçi ve nüfus politikacısı. Neuhensbach (Pfalz) ta doğmuştur. B., Berlinde, 1939-1945 arasında da Münihte profesörlük yapmış ve Bavyera İstatistik Dairesinin reisliğinde bulunmuştur. 1945 ten beri Arjantindedir. B. nüfus istatistiğinin biyolojik metodunu geliştirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Der Geburtenrückgang und seine Bekämpfung* (Doğum azalmaları ve buna karşı savaş) [1929], *Volk ohne Jugend* (Gençliği olmıyan millet) [1932, 3. bas. 1935], *Zurück zum Agrarstaat?* (Ziraat memleketine doğru mu?) [1932, 2. bas. 1935], *Aufbau und Bewegung der Bevölkerung* (Nüfus tabakaları ve nüfus hareketleri) [1936], *Krieg und Bevölkerungsentwicklung* (Harb ve nüfus gelişmesi) [1940], *Geburtenschwund, die Kulturkrankheit Europas* (Doğum fıkdanı, Avrupanın kültür hastalığı) [1942], *Bevölkerugsdynamik und Bevölkerungsbilanz* (Nüfus dinamiği ve nüfus bilânçosu) [1951].

BURGENLAND [*burgīnland*], Federal Avusturya Cumhuriyetinde, Macaristan sınırı boyunca federal bir bölüm (Land); 1921 e kadar Macaristanın bir kısmını teşkil ediyordu. Yüzölçümü 3970 km², nüfusu 276 000 (1951). Merkezi: Eisenstadt (Mac. Kismarton). Tepelik olan bu yöre tahıl ve çapa bitkileri ziraati ve bağcılık alanı olup ayrıca kaplıcaları ve linyit yatakları vardır. Nüfusunun % 85 ini Alman asıllı Heanz'lar, % 10 unu Hırvatlar, kalan kısmını da Macarlarla çingeneler teşkil eder.

BURGENLAND: Schlaining şatosu

Anayasa: Anayasa, 15 Ocak 1926 4 Ekim 1930, 24 Kasım 1931, 4. Ocak 1946 kanunlarından müteşekkildir. Buna göre B., millet tarafından 4 sene için genel, eşit haklı, gizli ve tek dereceli nispî seçim ile teşekkül eden 32 üyeli bir eyalet meclisi (Landtag) ne sahiptir. Bu meclis teşriî kuvveti haizdir. En yüksek icraî kuvvet, meclis tarafından seçilen bir başkan ve muavini ile 4 müşavir âzadan mürekkep hükümetin elindedir. B., Viyana temyiz muhakemesine bağlıdır, yedi mahkemesi vardır.

Tarih: Macaristanın Vas, Sopron ve Moson eyaletlerinin Almanca Eisenburg, Ödenburg ve Wieselburg adlarındaki Burg (= kale) kelimesiyle teşkil edilen B. adı ancak 1919 dan beri kullanılmaktadır. Bu adın verildiği bölge, IX. yüzyılda Doğu Frank imparatorluğunun Pannonia mark (sınır eyaleti) ına mensuptu. 900 sıralarında, Karpatlar havzasında yerleşen Macarlar, bu bölgeyi de işgal ettiler. Sonraları Almanlar burasını ele geçirmeyi defalarca denemişlerse de, muvaffak olamamışlardır. XI. yüzyılda, Macar kıralları, Macaristana sığınan Peçenek Türklerinin bir kısmını, sınır muhafızları olarak bu bölgeye yerleştirdiler. Bundan sonra bu bölge, Birinci Dünya Harbinin sonuna kadar tarihte ayrı bir rol oynamamıştır. Yalnız, bilhassa Habsburg idaresi devrinde, buraya yavaş yavaş Almanlar yerleşmişlerdir. Birinci Dünya Harbinden önce Almanlar artık bu bölge ahalisinin çoğunluğunu teşkil ediyorlardı. Bu sebeple, Saint-Germain barış antlaşmasında (1919) bu bölgenin Avusturyaya ilhakı kararlaştırılmış, Yalnız Macar çetecilerinin faaliyeti üzerine 1921 de yapılan bir plebisit neticesinde Macarlarla meskûn olan Sopron (Alm. Ödenburg) şehri ve civarı Macaristana iade edilmiştir. Avusturya Almanyaya geçtikten (1938) sonra, B. ın kuzey kısmı Aşağı Avusturya, güney kısmı da Steiermak eyaletine katıldı. 1945 te yeniden ihya edilen B. eyaleti, 1955 e kadar Rus işgali altında kalmıştır.

BURGER [*burgīr*], **Fritz** (1877-1916), Alman sanat tarihçisi. Münihte doğmuş, Verdun'de ölmüştür. Münih üniversitesinde profesör olan B., «Handbuch für Kunstwissenschaft» (Sanat ilmi el kitabı) serisini kurmuştur. B., modern sanatın öncülerindendir. Başlıca eserleri şunlardır: *Geschichte des Florentinen Grabmals* (Floransa mezar âbidesi tarihı) [1904], *F. Laurana* (1907), *Die Villen des A. Palladio* (A. Palladio'nun villaları) [1909], *Die deutsche Malerei vom ausgehenden Mittelalter bis zum Ende der Renaissance* (Ortaçağ sonlarından Rönesans sonuna kadar Alman resmi) [2 cilt, 1913-1917], *Einführung in die moderne Kunst* (Modern sanata giriş) [1917], *Cézanne und Hodler* (C. ve H.) [1918].

BURGERS [*bırgırs*], **Thomas François** (1834-1881), Transvaal'ın cumhurreisi. Kap sömürgesinde doğmuştur. Holânda Protestan Kilisesi rahiplerindendir. Boer'lar (b. bk.) tarafından 1872 de, Transvaal'ın en buhranlı bir devresinde, cumhurreisliğine seçilmiştir. B. in siyasetine Kruger sistematik bir şekilde muhalefet etmiştir. Neticede Boer'lar vergi vermeyi reddetmiş ve yerli bir önder olan Secocoeni ile birlikte Transvaal'a karşı harb açmıştır Transvaal aynı zamanda Zulu'lar tarafından da tehdit olunuyordu. Bu buhranlı anda İngiltere, meseleyi tetkik etmek üzere Sir Theophilus Shepstone'u görevlendirdi. B. istifaya mecbur kalmış, Transvaal da 1877 de resmen ilhak olunmuştur.

BURGESS [*bırces*], **Giovanni Ernest Watson** (doğ. 1886), Kanadalı-Amerikalı bir sosyolog. Tilbury (Ontario, Kanada) de doğan B. doktorasını 1913 te Chicago'da yapmıştır. 1945 ten beri Chicago üniversitesi sosyoloji şubesinin müdürüdür. Suçluluk, ailenin bozulması, delilik, cemaat organizasyonu hâdiselerini tetkik ve tahlil etmek için yeni teknikler icadetmiştir. Çalışmaları, sosyolojinin bir müspet ilim olarak kurulmasında önemli bir adım teşkil eder. Başlıca eserleri şunlardır: *The Function of Socialization in Social Evolution* (Sosyallaşmanın sosyal inkişaftaki rolü) [1913], *The Belleville Survey* (B. e ait bir araştırma) [J. J. Sippy ile beraber; 1915], *Lawrence Social Survey* (L. a ait sosyal araştırma) [F. W. Blackmar ile birlikte], *Introduction to the Science of Sociology* (Sosyoloji ilmine giriş) [Robert E. Park ile beraber; 1921]. 1936-1940 yıllarında «American Journal of Sociology» yi çıkarmıştır.

BURGESS [*bırces*], **Hugh** (1850 sıraları), İngiliz mucidi. Arkadaşı Charles Watt ile beraber, kâğıt imalinde kullanılacak tahta ununu soda ile hazırlamak usulünü icadetmiştir (1851-1854); 1854 te Amerikaya giderek bu usulünü tatbik etmek için, Roger's Ford (Pennsylvania) da, kâğıt imaline mahsus tahta unu fabrikası kurmuştur.

BURGESS [*bırces*], **James** (1832-1917), İngiliz İndologu. Kirkmahoe (İskoçya) da doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. B., 1885-1891 yılları arasında Kalkuta'da «Archaeological Survey» in umum müdürü idi. Başlıca eserleri şunlardır: *The Archaeological Survey of Western India* (Batı Hindistan arkeolojisi araştırmaları) [5 cilt, 1875-1883], ayrıca 1872 den itibaren «Indian Antiquary» (Hindistan antikaları meraklısı) ve 1888 den itibaren de bunun ilâvesi olan «Epigraphia Indica» (Hindistan epigrafisi) ve 1881 den beri de «Archaeological Survey of Southern India» (Güney Hindistan arkeolojisi üzerinde araştırmalar) dergilerini yayımlamıştır.

BURGHART ARAZI, akciğerin ön alt kenarında beliren hafif kırıltılar. Bu araz, ciğer vereminin erken beliren bir işaretidir. Alman hekimi Hans Gerny Burghart (1862-1932) adiyle anılır.

BURGHER [*burgır*; Afrikaans Felemenkçesi = vatandaş], XIX. yüzyılın son yıllarında Güney Afrika Transvaal Cumhuriyeti ve serbest Orange Devleti vatandaşlarına verilen ad. Transvaal'de yalnız B. lar siyasi haklara sahip olup devlet reisi ve kurultay üyeleri seçimine iştirak ederlerdi. Yine sadece B. lar âmme hizmeti hakkına sahip bulunuyorlardı. Buna mukabil, 18 yaşından 60 yaşına kadar askerlik vazifesi yapmakla mükelleftiler ve devletin her çağırışında, mücehhez olarak hazır bulunmak mecburiyetindeydiler.

BURGHLEY veya **BURLEIGH** [her iki şekil de: *bırli*], **William Cecil, Lord** [1571](1520-1598), İngiliz devlet adamı. Bourne (Linconshire) da doğmuştur. 1550 de müsteşar olan B. e Kıraliçe I. Elizabeth 1558 de İngiliz siyasetinin idaresini tevdi etmiştir. B. İngiliz tarihinin en parlak ve en uzun süren bu nazırlığını 40 yıl başarı ile ifa etti. B., enerjik faaliyet ile ihtiyatkârlığı, ihtiras derecesine varan vatan sevgisi ile dinî meselelerde soğuk kanlı davranmayı birbirleriyle telif etmesini bilmiştir. İngilterenin papalık nüfuzundan katî olarak kurtulması ve memlekette Reformasyonun tutunması bilhassa onun eseri olmuştu. B., büyük Armadanın inkırazivle son bulan İspanya harbine, ancak İngilterenin durumu kâfi derecede kuvvetlendikten sonra girmiş ve bu harbte kendi plânını tatbik ederek, aynı zamanda, Batı Hindistan ile Holândaya, İspanyanın bu son cenahlarına da taarruz etmiştir. B., İngiliz Katoliklerini, sert ceza kanunlariyle siyasi haklarından mahrum etmiş ve onları dinî bakımdan da tazyik altında tutmuştur.

BURGİBA, Habib Ben Ali (doğ. 1903), Tunuslu hukukçu. B., genç yaşta Tunus millî hareketine katılmış ve 1934 te Yeni-Destur (bk. DESTUR) u kurmuştur. B., müteaddit defa tevkif edilmiş, nihayet 1949 da tekrar Tunusa dönerek Yeni-Destur teşkilâtının başkanı sıfatiyle Tunusun, Fransız Birliği (Union Française) dahilinde kendi kendisini idare etmesini sağlamıştır (1956).

BURGKMAIR [*burkmayr*], **Hans** (1473-1531), Alman ressam ve gravürcüsü. Albert Dürer'in dostu, ihtitiyar Holbein'ın de kayınbabası idi. Şöhreti tahta üzerine hakkettiği resimlerden ileri gelir. 700 e yakın olan bu resimler, devrin hayatını tam bir sadakatle ve büyük dramatik kuvvetle tasvir etmeleri bakımından dikkate değer. Bilhassa değerli gravürleri: «Maximilian'ın zafer töreni» ile Petrarca'nın *De remediis utriusque fortunae* (İyi ve fena bahta karşı devalar) adlı Latince eserindeki gravürlerdir. Gravürlerinde kuvvetli, mücadeleci ve ıslahatçı bir çağın ateşini, atılganlığını aksettirmektedir. Kendisini karısiyle birlikte gösteren bir portresi Viyanada bulunmaktadır. Münih, Berlin ve doğum yeri olan Augsburg'ta bazı freskoları saklanmıştır.

BURGONYA (Fr. La Bourgogne, Alm. Burgund, İng. Burgundy): bk. BOURGOGNE.

BURGOS: 1. İspanyada, Eski Castilla'da aynı adı taşıyan eyaletin merkezi. Nüfusu 73 000 (1950). Derin oyulmuş Arlanzon vâdisinde, güzel manzaralı, taşına elve-

BURGOS: Şehrin umumi görünüşü (ön plânda Burgos Katedrali)

rişli ve bir tepe ile korunmuş bir yerde kurulmuştur. Mahallî bir endüstri merkezidir Gotik katedrali meşhurdur.

Tarih: M. S. 880 yılında, Araplara karşı ilerliyen İspanyollar tarafından kurulan bir müstahkem mevki olarak tarihe girer, sonradan eski Castilla kontluğunun başkenti ve Castilla kontlarının taç giyme şehri olur. B., Cid[*sid* ok.] adı ile bilinmiş İspanyol millî kahramanının doğum yeridir. Bu zat 537 yılında yapılmış San Pedro de Cardeña manastırında gömülüdür. Yine B. a yakın bir mevkide De las Huelgas manastırı da yükselir. Bu, XII. yüzyılda yapılan eski bir Castilla sarayıdır. B., Ortaçağda, Castilla yün ticaretinin merkezi ve en mühim dış ticaret kavşak noktası (Consulado de B.) olarak büyük bir refaha kavuşmuştur. Eski şehrin Ortaçağdan kalma dar ve iğri büğrü sokakları üzerinde 1221 de başlanan ve İspanya gotik mimarisinin en mükemmel şaheserlerinden biri olan katedral (büyük kilise) yükselir. Bundan başka, daha birkaç gotik kilise, asîlzade sarayları ve kapılar vardır. Katedralin cephesindeki taştenteneli kule başlıklarını 1442 - 1458 yıllarında Kolonyalı Hans adındaki Alman mimarı, Anna ve Condestable kilisecıklerini ise bu zatın oğlu yapmıştır. Her ikisi, beraber çalışarak, 1454 ten sonra, B. un güney doğusundaki Chartreuse manastırı (Miraflores)nı yapmıştır. Modern çağın başlarında B. ehemmiyetini kısmen kaybetmiş ve bir taşra şehri seviyesine düşmüştür. İspanya iç harbinde B., Madridin fethine kadar, millî hükümetin başkenti olmuştur.

2. İspanyada Eski Castilla'da eyalet. Yüzölçümü 14 196 km², nüfusu 402 000 (1950) dir. Kuzeyde Kantabrik sıradağlarına erişir, güneye doğru da Duero ırmağını geçer. Doğu sınırı, Sierra de la Demanda adını taşıyan sıradağları geçer. Treviño anklavı, her nekadar B. eyaletine dahil ise de. Alava eyaletinin içerisine uzanır ve etrafı bu eyalete ait topraklarla çevrilmiştir. B. eyaletinin en büyük kısmı dağ kolları ile Castılla mesetasını teşkil eden hafif dalgalı ovalardan mürekkeptir. Kuzey kısmının suları. Ebro ırmağının kaynağına yakın kısmına; eyaletin orta kısmının suları, Pisuerga ve Arlanzón ırmaklarına; güneyin suları ise Duero ırmağına akar. Iklimi (kışlar soğuk, yazlar ise kuru ve sıcaktır) entansif ziraat için elverişli değildir. Geniş ölçüde tahıl yetiştirilir, fakat kullanılan usul iptidaidir. Çok sayıda sığır ve koyun yetiştirilir. Köylerin nüfusu azdır. Toprakların büyük bir kısmında çam veya yaprağını döken ağaçlar yükselir. Bunlar, mahallî marangozluk ve kerestecilikte kullanılır. Yeraltı servetinin büyük ehemmiyeti yoktur. Eyaletin demiryolları kâfi değildir. Esasen kuzeyden güneye giden hat da yoktur. B. şehrinden başka ancak iki mühim şehir vardır: Miranda de Ebro (nüfusu 15 116 [1947]) ile Aranda de Duero (9 168).

BURGOYNE [*birgoyn*], **John** (1722 - 1792), İngiliz generali, politikacısı ve yazarı. Genç yaşta orduya girmiş fakat borçlarını ödemek için mevkiini satmak zorunda kalmıştır. Ordudan uzaklaştıktan sonra bir yıl İngiltere dışında yaşamış, fakat 1758 de kayınbabasının nüfuzu ile tekrar orduya girmiştir. 1759 da, İngiliz ordusunda ilk hafif piyade kumandanı olmuştur. 1761 de Avam Kamarasına seçilmiş ertesi yıl da tuğgeneralliğe terfi etmiştir. Yedi Yıl Harbi sonunda zamanını siyaset ve tiyatroya hasretmiş, ilk piyesi 1775 te oynanmıştır. Amerika sömürgeleriyle harb başlayınca, kendisine bir tümen verilmiş, Kanadadan bir taarruza geçmek istemiş, fakat Saratoga'da general Gates ve Amerika ordusu tarafından sarılarak 3500 asker ile teslim zorunda kalmıştır. Bütün rütbelerini kaybetmiş, fakat 1782 de bunlar kendisine iade edilmiştir. Buna rağmen resmî hayattan çekilerek kendisini tiyatroya hasretmiştir En sevilen eseri *The Heiress* (Mirascı kadın) [1786] dır. Şiirleri, hâtıraları da vardır. 1808 de şiir ve piyesleri çıkmıştır.

BURGRAV (Fr. Burgrave, Alm. Burggraf, Lat. Burggravius), Ortaçağ Almanyasında devletçe veya bir piskoposlukça idare edilen müstahkem şehirlerle kırallık veya piskoposluk şehirlerinde kıral veya piskopos adına hareket eden idare âmirliği ve bundan türeme bir memuriyet. B., Güney ve Batı Almanyada bir hisar veya şehirde sadece askerî kumandandı; Doğu Almanyada hâkimlik de yapardı; Nürnberg'te ise hâkimlik ve mal müdürlüğüyle birlikte sadece oranın kale kumandanlığı görevini ifa ederdi. Çoğu zaman B. a bir kontun görevi de eklenirdi (meselâ Köln ve Regensburg'ta olduğu gibi). B., umumiyetle asîl olmıyan soylardan seçilirdi

Sonraları B. lık, müstahkem şehir idare eden müstakil beyliklere de gördükleri vazife icabı, veya doğrudan doğruya paye olarak verildi. Saltanat fasılasından (1254 - 1273) itibaren B. lık, şehrin hükümdariyle halkı arasında bir anlaşmazlık konusu haline geldi.

BURGTHEATER [*burgteatîr*; asıl adı: Theater an der Burg], Viyanada Saray tiyatrosu (Hofburgtheater); B. adını 1814 te almıştır. 1888 e kadar temsiller «Ballhaus» (Balo evi) de verilirdi. Ring'de inşa edilen yeni bina 1944 te yanmışsa da tekrar inşa edilmiştir. B., ilk defa 1741 de Maria Theresia tarafından kurulmuş, 1776 da II. Joseph

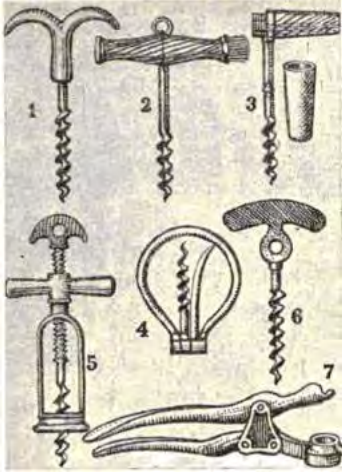

BURGTHEATER

onu millî tiyatro haline getirmiştir. Tiyatroya mânevi değeri kazandıran hakiki kurucu Joseph Schreyvogel'dir. Schreyvogel 1814 - 1832 arasında tiyatroyu idare etmiş, klâsik eserler oynatmış ve Sophie Schröder, Heinrich Anschütz gibi artistleri tiyatroya çekmiştir. 1849 - 1867 arasında Heinrich Laube'nin idaresi altında B., bütün Alman tiyatrolarına rehberlik yapmıştır. Laube de değerli artistler yetiştirmiş, söze, konuşmaya bilhassa dile çok önem vermiştir. Laube'nin idaresi altında Hebbel'in dramları oynanmıştır. 1870 - 1881 arasında tiyatroyu Franz Dingelstedt idare etti. Dingelstedt, dekora önem veriyordu, daha çok Shakespeare'i oynattı. B., en önemli Alman tıyatrolarından biridir. İtinalı bir dil B. ın mümeyyiz vasfıdır. 1926 dan beri her yıl en liyakatlı bir artiste veya dram yazarına verilen «Burgtheaterring» adında bir tiyatro mükâfatı vardır.

BURGU, silindir veya koni şeklinde metalik bir parça. Üzerinde bir spiral oyulmuştur. Bu suretle meydana gelen yüzey bir erkek B. teşkil eder. Buna benzer bir ikinci spiral de silindir biçimindeki bir deliğin içinde oyulur. Bu ise bir dişi B. dan ibarettir. B. üzerindeki spiralin çizgileri arasındaki tümsek kısma B. dişi ve iki diş arasındaki mesafeye bir devir denir. Bugün çeşitli memleketlerde

imal edilen B. ların birbirlerine uymalarını sağlamak için bütün B. lar standartlaştırılmıştır. B. dişlerini standartlaştırmak için ilk çalışmalar 1841 yılında Sir Joseph Whitworth tarafından yapılmıştır. Ancak Whitworth'un sistemi metrik sisteme dayanmayıp İngiliz ölçü birimlerine dayandığından ve fazla olarak Amerikan sanayii İngiltereye tâbi olmak istemediğinden bugün B. lar iki farklı sisteme göre standartlaştırılmış bulunmaktadırlar. B. dişlerinin şekline ve büyüklüğüne bağlı olmak üzere sekiz standart B. tipi bilinmektedir.

BURGU ÇEŞITLERİ
1. Madenî burgu, 2. Fırçalı burgu, 3. Cep burgusu, 4. Katlanabilir burgu, 5. Vidalı ve somunlu burgu, 6 ve 7. Manivelalı burgu

BURGU FİŞEĞİ, küçük tahripler için kullanılan ve avcıların çifte fişekleri çapında olan tahrip vasıtası.

BURGUND: bk. BOURGOGNE, ve BURGUND'LAR.

BURGUND DİLİ, Burgund (Lat. Burgundiones) topluluğunun dili olup, Hind-Avrupa ailesinin Germen kolunun Doğu bölümündendir (öbür bölümler: Kuzey [İskandinav], ve Batı). Aynı bölümde, Got (Ostrogot, Visigot, XVIII. yüzyılda ölen Kırım Gotçası, aynı zamanlarda ölen Kafkas'ın Taman yarımadasındaki Tetrax [Trapezid] dili), Bastarn, Skir, Rugi, Lugi (Vandal: Asding, Siling bölümleriyle, Buri), Gepid, ve Herul dilleriyle akrabadır. Bunlardan, IV. yüzyılda gelişmiş olan Gotçadan başkası, yazı yadigârı bırakmamış gibidir.

B. D., Milâdın ilk yüzyıllarında eski Almanya (Germania Magna) da teşekkül ve inkişaf etmiş olmakla beraber, anayurdu güney İskandinavya olsa gerek. Bu dili M Ö. II. yüzyılda Baltık denizindeki Bornholm adasında görüyoruz. Adaya verilen adın eski şekli olan *Burgundarholm*, Burgund adına bağlı olup, «yükselen, sivrilen» demektir. Burgund adının etimolojisi de zaten budur:-Hind-Avrupa ana dilinde **bhergh*, Sanskrit *bṛhant*, Avesta *bərəzand-*, Fars. *buland* (bülend), *burz* (= yükseklik), *bāl-ā* (bâlâ), Ermen. *berç*, hep «yüksek, ulvi» mânasınadır; Got. *baurgs*, Alm. *Burg*, Kelt. *brig* = kule, kalelerle çevrili şehir, Alm. *Berg* = dağ, İslâv. *brěkŭ* = yüksek kıyı, Yun. *pyrgos*, Aşağı Lat. *burgus*, Süryan. *burgus*, Arap. *burc*, Türk. (< Yun.) *burgaz* kelimeleri de bununla ilgili olsa gerek; has isim olarak da *Burgundī*, Kelt. *Briganti* İr. *Brigit* vardır.

BURGUND DİLİ
Charnay broşu ve kitabesi

Milât sıralarında Bastarn ve Skir dilleri Vistula (Pol. Wisła, Alm. Weichsel) nehrinin mansabından aşağı Tunaya çekildikten (II. yüzyıl) sonra, Vandal dili, arkasından da Burgund ve Rugi, daha sonra da Gepid ve Got dilleri Doğu Almanyaya girdiler. Bunlardan B. D., orta Vistula ile Oder arasında (bugünkü Polonyada Poznań [Alm. Posen] bölgesi) yerleşti; doğusunda Got, kuzeyinde Rugi, güneyinde de Vandal (Lugi dilinin bir bölümü) dilinin Asding şekli bulunuyordu. Plinius'a göre, zaten Burgund'lar Vandal'ların bir kolunu teşkil etmişlerdir. Batıda ise, Batı Germenceye dahil olan Semnon dili yer almıştı. Daha sonra, bir kısmı güney Rusyaya dağılan, fakat kitle halinde batıya doğru göç eden bu dil, IV. yüzyıl sıralarında Batı Germence (b bk.) sahasındaki Main nehri, V. yüzyıl başlarında da Ren (Rhein) nehri civarlarında göründü. Aynı yüzyıl ortalarında Helvetia (İsviçre) ya girerek, bir aralık Leman gölünün güneyindeki Sapaudia (Fr. Savoie, İtal. Savoia) da, sonra da Rhône nehri ile Akdeniz ve Alpler arasındaki arazide (ki Burgund adından Fr. Bourgogne dendi), Lyon civarında yerleşti. Bu göç esnasında Batı Germence (bilhassa Alemanni'lerin dili) ile karışan B. D., nihayet VI. yüzyılda, yine Batı Germenceden olan Frankların diline karıştı. Aynı yüzyılda Burgundlar Katolikliği kabul ettiklerinden, tamamiyle Romanize edilerek, Aşağı Latinceye bağlandılar, konuştukları Aşağı Latinceden de daha sonra Fransızcanın Bourgogne lehçesi (Bourguignon) çıktı; bu lehçe için bk. BOURGOGNE, dil.

B. D. nin kalıntıları pek az olup, başlıca has isimlerden ibarettir. Bunlar umumiyetle kıral (birçoğu Hunlarla çarpışan) adı olup Latince metinlerde, kısmen de Almanların *Nibelungen* destanında muhafaza edilmiştir. *Gibich* (Burgund. *Gibikung*, Eski Nord *Gjuki*, Lat. *Gibica*), bu destanda adı geçen üç Burgund kıralının (1. Attila'dan yenilen *Gunnar* [Alm. *Gunther*, Burg. *Gundahar* veya *Gundikar* < Germen. *gund* = harb], 2 *Gernot* 3. *Giselher* [Lat. *Giselharius* < Germen. *gisal* > Alm. *Geisel* = asilzade çocuk, *hari* > Alm. *Heer* = ordu]) babasıdır. Gundikar'ın halefi *Gunderik*in adı (*gund* = harb, *rik* = servet, devlet) Germencenin (Lat. [*rex*] ve Kelt. [*rí*, *rix*] dillerinde de vardır) aynı «servet ve devlet» mânasına olan meşhur *-rik/-ric* unsurunu ihtiva etmektedir: Got. *reiks/reiki*, Vandal. *-rich*, Langobard. *-ri*, Eski Nord. *rīkr*, Ana Nord. **rīkaR*, Ana Germen. **rīkaz*, **rīks*, Batı Germen. **rīch*, **rīx*, Eski Yük. Alm. *rīhhi*, Anglo-Saks. *rīce*, Alm. *reich*, İng. *rich*, Fel. *rijk*, İsveç. *rik*, Dan. *rig*, v. b. *Gundobad* (yanlış olarak *Gundebald* ve *Gundobald*; 473-516), VI. yüzyıl başlarında Aşağı Latincede meşhur «Burgundlar kanunu» (Lex Burgundionum veya Lex Gundobada, Fr. Loi Gombette) nu yazdıran Burgund kıralının adıdır; kardeşinin adı da *Godigisel*di (*god* [*i*] = Allah, *gisel* = asilzade çocuk). *Gundiok*, *Hilperik* (Frank. *Chilperich*) *Godomar* veya *Gundimar* aynı tipte olan Burgund adlarıdır. Metinlerde son olarak geçen Burgund adlarından *Sigismund*, *Rudolf*, *Konrad*, *Heinrich* v. b., umum Germenceye ait isimlerdir. Burgund dilinden Fransızcaya geçen hiçbir vesikalı kelimeye raslanmamış olmakla beraber, «ahır» mânasına gelen Fr. *écurie* (Eski Fr. *escuerie*) kelimesinin Burgundcadan mı, yoksa Eski Yüksek-Almancadan (*scūra*,

sciura, Yeni Yük. - Alm. *Scheuer/Scheune* = üstü örtülü yer, samanlık; krş. Lat. *scūra*, Eski Provençal *escura*) mı laıntı olduğu meselesi hâlâ münakaşa edilmektedir.

Fransadaki eski Burgund kırallığı sahasında, Saône-et-Loire departmanının Charnay mevkiinden, V. yüzyılın son yıllarına ait, Burgund «run» (b. bk.) yazısiyle bir kitabe ihtiva eden gümüş bir broş meydana çıkmıştır. Frank kıralı Clovis'e mağlûp olan bir Burgund şefine ait olan bu broş, Charnay muharebe meydanında, silâh ve süs eşyası arasında bulunmuştur. Üzerinde, sahibinin adından başka, Germenlere ait «run» denilen eski alfabenin (= futharc) ilk 19 harfi bir abecedarium şeklinde yazılmıştır. Bk. DOĞU GERMENCE; ayrıca bk. O. Jahn: *Geschichte der Burgundionen und Burgundiens*, 2 cilt, 1874, L. Schmidt: *Die Ostgermanen*, 2. bas. 1941.

BURGUND KAPISI (Alm Burgundische Pforte, Fr. Trouée de Belfort), takrıben 30 km genişliğinde deniz seviyesinden 350 metre yükseklikte, kuzeyde Vogesen'ler ile güneyde Jura arasında Ren (Rhein), Ron (Rhône) su bölümü hattında bir geçit. Eskiden beri birçok kavimlerin ve orduların geçit yolu olan B., bugün de münakale bakımından çok önemlidir.

BURGUND MUHAREBELERİ, 1476-1477 seferleri. Bu harblerde İsviçre konfederasyonu Burgund dukası Cesur Karl (Karl der Kühne) i yenmiştir.

BURGUND'LAR (Lat. Burgundiones), Eskiçağda yaşamış bir doğu Germen kavmi, Plinius'a göre Vandal'ların bir kolu. İskandinavyadan gelen B., M Ö. II. yüzyılın sonlarında Bornholm (Burgundarholm) da, daha sonra da Vistül'ün orta bölümü ile Oder ırmağı arasında oturuyorlardı. B. ın bir kısmının Güney Rusyaya göçmüş olması ihtimali vardır. M. S. 278 de B. Alemann'ların rakîpleri olarak Main ırmağının yukarı bölümünde göründüler. 406 da Ren'e kadar ilerliyen B., Roma hâkimiyetini kabul ederek bugünkü Worms ve Mainz bölgesinde yerleşmişlerdir. 436 da, kıral Gundaharın idare ettiği B., Aetius'un hizmetinde olan Hun akıncılara yenilmişler, Gundahar (Alm Gunther) ailesi ile beraber ölmüştür (bu hâdise Nibelungenlied destanına da aksetmiştir). Aetius esir ettiği B.ı Sapaudia (Savoie'da yerleştirdi (443). Merkezleri Lugdunum (Lyon) idi. Kıral Gundobad ilk defa olarak Burgund hukukunu derletip zaptettirdi. B. önce Areiosçuluğu, daha sonra VI. yüzyılda Kıral Sigismund zamanında Katolikliği kabul ettiler. Son Burgund kıralları Katolik idiler. B. ın Romalılaşması kısa bir zamanda tamamlandı. Kıral sarayında ve yüksek tabakada Latince konuşulurdu. Zengin mezar buluntuları, B. da sanatların gelişmiş olduğunu göstermektedir. 523 te Kıral Sigismund, 532 de ise kardeşi Godomar Merovinglere yenilmişlerdir. B. ın toprakları 534 te Frank devletine katılmıştır.

BURHAN, İmâd·Şah (1560-1572), Berar'da hükümet süren İmâd-Şahlar soyunun son hükümdarı. B. çocukken hükümdar olduğu için, veziri Tufâl Han, onu Narnala kalesine kapatmış ve idareyi zorla ele geçirmiştir. Fakat Ahmednagar hükümdarı Murtaza Nizam Şah 1572 de bu kaleyi almış ve B. ile vezirini öldürtmüştür.

BURHAN AİLESİ (Âl-i Burhân), XII. yüzyılda Buhara şehrini idare eden ve Hanefîlerin reisliğini yapan ulema zümresine mensup bir aile. Bu ailenin bütün âzasına sadr-ı cihan unvanı verilmiştir. Bu unvan Moğollar devrinde Buhara ve Semerkant şehirlerinin idare işlerine bakan memurlara da verilirdi.

B. A. nin Buharadaki hâkimiyetini XII. yüzyılın başlarında «Burhan ul mille ve'd din» lâkabını taşıyan Abdülaziz b. Ömer tesis etmiştir. Zengin bir ailenin evlâdı olan Abdülaziz, iyi bir tahsil görmüş azim ve irade sahibi bir insandı. Kendisine sadr-ı cihan (Arapça cemi sudur) unvanı verilmiş olan bu zat aynı zamanda Buharadaki Hanefîlerin reisi idi. Ölümünden sonra, yerine, oğlu Hüsameddin Ömer geçmiştir. 1141 yılında Kara Hıtaylar Buharaya bunun zamanında hücum etmişlerdir. Buhara halkını etrafına toplıyan Hüsameddin Ömer, şiddetli bir müdafaa göstermiş, fakat şehrin zaptı sırasında Kara Hıtaylar tarafından öldürülmüştür. Bununla beraber bu aile nüfuzunu Kara Hıtaylar zamanında da devam ettirmeye muvaffak olmuştur. Bu devirde ilk sadr olan İmam Ahmed b. Abdülazizin Hüsameddinin kardeşi olduğu sanılmaktadır. İmam Ahmedin şehirdeki Kara-Hıtay valisi nezdinde büyük bir itibarı olduğu da söylenmektedir. Bundan sonra Hüsameddinin oğlu ve İmam Ahmedin yeğeni Burhanüddin Muhammedin sadr'lık makamına geçtiği görülüyor. Gerek bu zat gerek halefleri Seyfüddin Ahmed ve II. Abdülaziz, XII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamışlardır. XIII. yüzyılın başında sadr, Burhanüddin Muhammed idi. Bunun zamanında, Buharada bir kalkan tüccarının oğlu esnafın başına geçip bir isyan çıkararak şehre hâkim olmuştur. Melik Sancar adını alan bu şahıs, şehrin ileri gelenlerine her türlü zulmü yapmış ve bunun üzerine B. A. de Buharayı terk edip Kara-Hıtayların yanına gitmiştir. Fakat, Melik-Sancar Buharada pek az tutunabilmiş ve 1207 yılında şehri zapteden Harizmşah Muhammedin eline düşmüştür. Bunun üzerine Kara Hıtayların yanına gitmiş olan sadr Burhanüddin Muhammed Buharaya dönmüştür.

Şehirdeki Hanefîlerin reisi ve hatibi mevkiini yeniden eline alan Burhanüddin Muhammed, bir müellife göre, eskisi gibi ihtişam içinde yaşamaya başlamış ve hattâ altı bin fakire maaş vermiştir. Fakat, bir müddet sonra Harizmşah Alaüddin Muhammed, onu reislikten azledip Harizm'e getirerek orada ailesinden bazıları ile beraber hapsettirmiştir. Harizmşah'ın annesi Terkere Hatun, Moğolların Harizm'e gelmesi üzerine şehri terk ederken, sadr Burhanüddin Ahmed'i kardeşi ve oğulları ile Amuderya (Ceyhun) nehrine attırarak onları feci bir şekilde öldürtmüştür.

Buna rağmen B. A nin Buharadaki mevcudiyet ve nüfuzu büsbütün kaybolmıyarak Moğollar zamanında da devam etmiştir. Fakat bu aile eski şöhretini muhafaza edememiş ve bir müddet sonra da tamamiyle unutulmuştur.

B. A., Buharanın XII. ve XIII. yüzyıllarda büyük bir inkişafa mazhar olmasında mühim bir rol oynamıştır. Bu aile zamanında Buhara, İslâm âleminin en büyük ilim ve kültür merkezlerinden birisi haline gelmişti.

BURHANEDDİN, Ahmed, Kadı (1345-1398), Sivas hükümdarı (hük. 1382-1398). Özel tarihi sayılan *Rezm-ü Rezm*e göre Oğuzların Salur boyundandır. Sülâlesinden Mehmed adlı biri, XIII. yüzyılın başlangıcında Harezmden gelerek Kastamonuya yerleşmiştir. Babası, Kayseri kadısı Şemseddin Mehmeddir.

B. Kayseride doğmuş, bir buçuk yaşında iken annesini kaybetmiş dört yaşında ilk tahsiline başlamış, Arap ve Fars dillerinden başka o devrin başlıca bilgilerini öğrenmiş, bir aralık babası ile Şama gidip orada dört ay kalmıştır. 1359 da gene babasiyle Mısıra gidip Sargıtmış medre-

sesinde fıkıh, usul, hadîs ve tefsir okumuş, Şamda Kutbeddin Razî ile, Medinede Fahreddin Akşehrî ile görüşmüş, Hicazdan Anadoluya dönerken Maarra (Kuzey Suriye) da babası ölmüş, kendisi bir yıl Halepte kaldıktan sonra Kayseriye gelmiştir. Kayseride her taraftan gösterilen rağbet üzerine medresede ders vermeğe başlamış, bu arada fakir talebelerin geçimini de vakıf yolu ile veya bizzat üzerine almak suretiyle sağlamıştır. 21 yaşında iken Kayseri kadısı olmuştur (1366). Kadılıkta çok iş görmüş, bilhassa evkafı ıslah edip mütegallibe elinden kurtararak, mescit, medrese, zaviye ve hastaneleri ehliyetsiz kimselerin elinden alıp eski durumlarına getirmiştir.

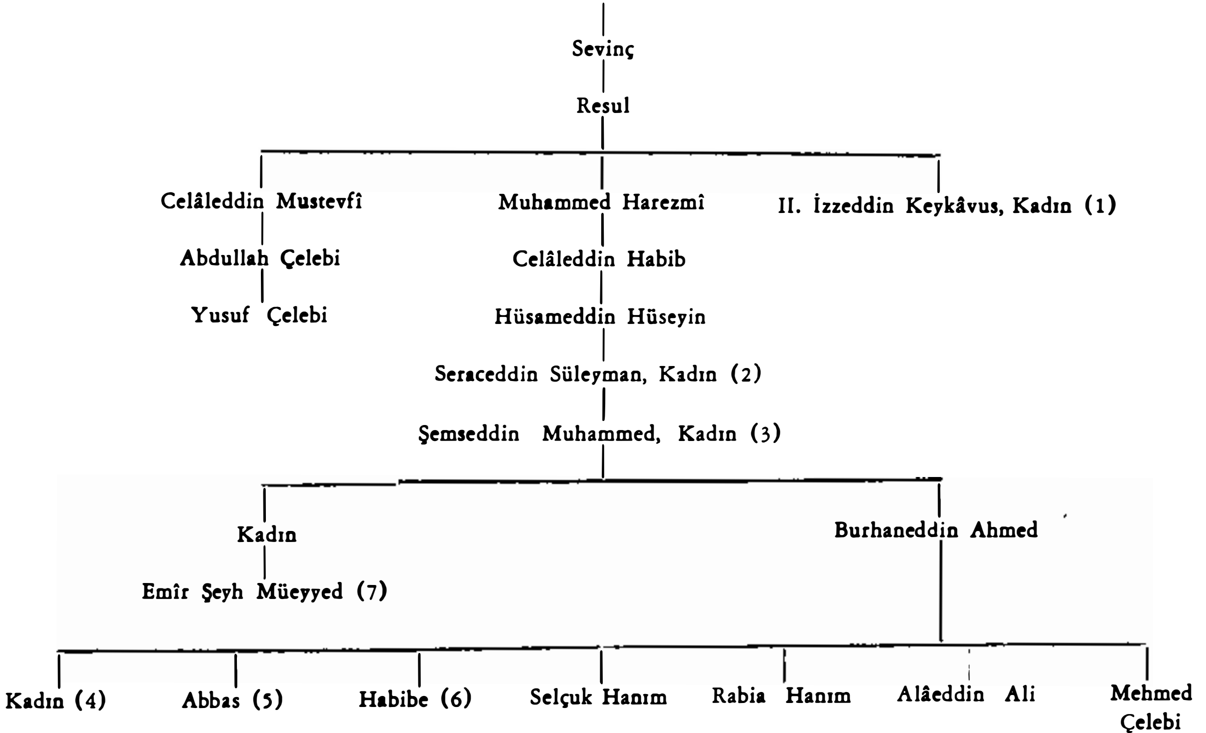
B., karışıklık içinde bulunan Ertana beyliğinin bu durumundan faydalanmak için genç hükümdar Alâeddin Ali Bey aleyhine ümera ile gizlice birleşmiştir. Karamanlıların Kayseriye hücumlarında Alâeddin Ali Bey Sıvasa kaçmış, B. ise Moğol beylerinin yardımiyle Karaman askerlerini Kayseriden çıkarmağa muvaffak olmuştur. Diğer taraftan Sıvas valisi Hacı İbrahim ile birlikte Alâeddin Ali Beyi ortadan kaldırmağa çalışmışlar, fakat B. den şüphelenen İbrahim Bey, onu hapsettirmiştir. 51 gün hapiste kalan B., aşiret beyleri sayesinde buradan kurtulmuş, Hacı İbrahimin katledilmesinden sonra Alâeddin Ali Beyin veziri olmuştur (1378). Fakat Alâeddin Ali Beyi de ortadan kaldırıp kendi başına bir beylik kurmayı tasarladığından, onu Amasya emîri Hacı Şadgeldi üzerine harbe teşvik etmişti. Alâeddin Ali Bey, Amasyaya yaptığı son seferde veba hastalığına tutularak ölmüştür (Ağustos 1380). B. derhal Sıvasa gelip, Alâeddin Ali Beyin yedi yaşındaki oğlu Mehmedi babasının yerine geçirmiştir. Umumi bir toplantı yapılıp ümera arasından birinin naip seçilmesi kararlaştırılarak, söylentiye göre, B. naip olmuş, fakat hakkından vazgeçip Selçuklu hanedanına mensup Kılıç Arslanı bazı şartlarla kendi yerine tâyin etmiştir. B. in şartlarını inceleyince Kılıç Arslanın elinde pek az bir selâhiyet kaldığı görülür. B. bir müddet sonra Kılıç Arslanı da öldürüp Sıvasta saltanat naipliğine geçmiş (9 Şubat 1381) ve küçük hükümdarı hiçbir işe karıştırmamış, onun divanda bulunmasına bile lüzum görmemiştir. Aynı zamanda kendisine rakîp olabileceklerini zannettiği ümeranın bazılarını merkezden uzaklaştırmış, bazılarını vaitlerle avutmuştur. Devlet ve din işlerini nizama koymuş, Kılıç Arslanın taraftarlarına ve onu tutan aşiretlere çok iyi muamele ederek onlardan gelecek tehlikeleri önlemeğe çalışmış, halkın işlerinin askıda kalmaması için her gün divanın toplanmasını emretmiştir. Bu kayıtlar B. in iyi bir devlet adamı olduğunu da göstermektedir. Ancak, isyanlardan ve suikastlardan anlaşıldığına göre halkı kendisine tam mânasiyle ısındıramamıştır. Bir kısım hasımlarını zamanla teker teker ortadan kaldıran B., saltanatı elde edebilmek için çoktan beri öldürmek fırsatını aradığı Amasya emîri Hacı Şadgeldi'yi de bir muharebede pusuya düşürüp ortadan kaldırmış (29 Kasım 1381) ve 1382 yılı başında her tarafa elçiler gönderip saltanatını ilân ettiği gibi, namına hutbe okutup para bastırmıştır. Lâkin mesele bununla bitmemiş, fırsat buldukça isyandan ve suikasttan çekinmiyen diğer muhalifleri (Ertana'nın kardeşi oğlu Feridun, Erzincan hâkimi Mutahharten, ümeradan Seydi Hüsam, Tokat hâkimi Şeyh Necib, Şarkîkarahisar hâkimi Melik Ahmed, Şadgeldi'nin oğlu Emîr Ahmed) ile on sekiz yıl uğraşmıştır. Birkaç defa büyük felâketlere uğramış, saltanatı ve hattâ hayatı tehlikeye düşmüştür. B. bu arada Osmanlı, Karaman ve Mısır devletleri gibi kuvvetli hasımlarla çarpışmaktan çekinmemiştir. Mısırlılar daha evvel Malatyayı almışlar (1360) ve Mısır sultanı Berkuk, buraya Mintaş'ı emîr olarak tâyin etmişti. Fakat Mintaş kendi vaziyetinden emin olmadığı için B. ile birleşmek lüzumunu hissetti; üzerine Mısır ve Suriye askeri gelecek olursa Malatyayı B. e verecekti. Mintaş'tan gelen elçiler, B. in Malatyaya hareketini istiyorlardı. Bunun üzerine B. Malatya şehri haricinde Mintaş ile buluşmuş, arada çıkan bir ihtilâftan dolayı, Mintaş'ı bağlatarak Sıvasa getirmiştir. B., Malatya karşılaşmasında Niksarı Mintaş'a vermeyi vadediyordu. Muhalifleri de Suriyede bulunan Yelboğa'yı bu sebeple onun aleyhine harbe teşvik ediyorlardı. Emîr Yelboğa, Mısır meliki Berkuk'tan müsaade alarak Sıvas üzerine yürüyüp şehri muhasara etti (1388). Mısır askerleri Sıvas kalesini kırk gün sardıktan sonra burasını zaptedemiyeceklerini anladıklarından muhasarayı kaldırdılar ve B. Mısır tehlikesinden kurtuldu (1389). Sıvasın muhasarası sırasında Emîr Ahmede geçen birtakım kaleler, B. tarafından geri alındı.

B. in Osmanlılarla münasebeti I. Murat zamanında başlar. Yıldırım Bayezidin Konyayı kuşatması sırasında Karamanlılar B. den yardım istemişlerdi. Karamanlıların Osmanlılarla anlaşmaları üzerine B. yardımdan vazgeçti. Onun gittikçe gelişen nüfuzu karşısında Osmanlılar çekinmeğe başlamışlardı. Bayezid B. e tehdit mektupları göndererek onu harbe davet ediyordu. İkisi arasında Çorumlu ovasında vuku bulan harb üç gün devam etti ve B. tarafından kazanıldı. B., Amasyanın Osmanlılar tarafından işgalinde, Sıvas kalesini müdafaa için tedbirler aldı (1393). Bu sırada Timur, Anadolu seferine hazırlanıyordu. Bunu duyan B., Sıvas kalesini tahkim ettirdi ve etrafına hendek kazdırdı. Dulkadırlılar, Karamanlılar ve Erzincan hâkimi, Timurla ittifak ettiler. B., âdeta muhasara edilmiş bir duruma düştü. Fakat metanetini kaybetmedi. Mısır hükümdarına haber gönderip ittifak teklif etti. Mısır hükümdarı ona güvenemiyordu. B., Timur'un elçisini bağlatarak Mısıra gönderdi. Fırsattan istifade eden Karamanlılar Kayseriyi yağma ettiler. Timur'un, Anadolu seferini geri bırakması üzerine Mısır ve Osmanlı hükümdarları B. aleyhine birleştiler. Timur'un Anadoluya ikinci defa hareket edeceği haberi yayılınca, bu iki devlet, B. ile ittifak etmeyi kararlaştırdılar. B., sıkışık zamanında memleketini yağma eden Karamanlılardan intikam almak için Aksaray, Zincirli ve Kale-i Salme'yi zaptetti. Hasandağında Karaman ordusunu bozarak Niğdeyi kuşattı ise de zaptedemedi. B., bu sırada hemşirezadesi Şeyh Müeyyedi Kayseri valisi yapmıştı. Müeyyed, bir müddet sonra Karamanlıların tahriki ile B. e isyan etti. B. bu isyanı kanlı bir şekilde bastırdı (1396). Aynı yıl içinde, Karayülük Osman Beyin sözü üzerine hapsettiği Müeyyedi bu fikre sadık kalmıyarak öldürttü ve bu yüzden de Karayülük ile arası açıldı. B. in Şarkîkarahisar sınırında bir kale yapmağa memur ettiği Karayülük Osman Bey, 600 süvarisiyle Sıvastan uzaklaşarak ona isyan etti ve Divriği tarafına doğru çekildi. Bunu duyan B., Karayülük'ü takip için kendi kuvvetinden ayrıldı, az bir kuvvetle ona yetişti. Sıvas ile Divriği arasındaki Karabel mevkiinde geri dönen Osman Bey, bir hücumda B. i yaralı olarak esir etti ve Şeyh Necibin ısrarı üzerine öldürttü.

Kadı B. Ahmed bir bilgin olmakla beraber, azimkâr, metin ve cesur bir insandı. Hunharlığından ve şüphelendiği kimseleri derhal öldürmek gibi fena hareketleri olduğundan bahsedilebilir. Fakat içinde bulunduğu şartlar da umumiyetle ağır olmuştur. Sırasına göre, öldürmek fırsatını elde ettiği hasımlarına karşı af ve müsamaha ile hareket

ettiği de görülür. Kadılıktan vezirliğe, naipliğe ve hükümdarlığa geçerken en müşkül ve tehlikeli vakalarda metanetini muhafaza etmesi onun büyük meziyetlerindendir. Parasız kaldığı bir sırada zengin bir tüccar malının müsadere edilmesi teklifini reddetmiş ve tüccar mallarını yağma edenlere karşı düşman olmuştur. Rakîpleri arasında Osmanlılar, Mısırlılar ve Karamanlılar gibi büyük devletler bulunduğu halde saltanatını devam ettirebilmesi ve Timura baş eğmemesi, nefsine itimadının ve siyasi kabiliyetinin derecesini gösterir. Gençliğini ok atmak, ata binmek ve ders vermekle geçiren, daima asker kıyafetinde gezen B., askerî işlerde de mahir bir kumandandı. Ayrıca saltanatı müddetince devam eden gaileler arasında, *İksir üs-seadet fi israr il-ibadet* ve *Tercih üt-tavzih* adlı iki ilmî eser telif etmiştir. Birinci eser Vücud, ve Hükûmet bahislerini ihtiva etmektedir. İkinci eserinde Sa'deddin-i Teftazanî'nin, fıkıh usulüne dair *Telvih* adlı eserini tenkid etmekte ve kitabın 1393 (H. 796) tarihini taşıdığına göre bunu B. in görmüş olması lâzım gelir. Büyük bir itina ile tezhip ve teclit edilmiş olan bu tek nüsha, Selçuk neshinin mütekâmil bir şekliyle harekeli olarak yazılmıştır (Bazı yerlerinde sesli harflerin de gösterildiği göze çarpmaktadır). Kitap, her sahifesinde 16 satır bulunmak üzere 608 sahife tutmaktadır. 1500 kadar gazeli, 20 rubaiyi, 119 tuyugu ve birkaç müfredi ihtiva eden bu divanda alfabetik sıra gözetilmemiş ve şiirlerde mahlas da kullanılmamıştır. Çoğu aruzla yazılmış olan bu şiirlerde, aruz vezinlerinin hemen her türlüsü denenmiştir. Türkçe kelimelerin aruz kalıplarına intibakında, bu asrın diğer şairlerinde olduğu gibi başarı gösterilememiştir.

Anadolulu bir şair olmakla beraber, B. in divanı Azerî lehçesi hususiyetlerini de taşımaktadır. Çünkü, sonradan Azerî lehçesini vasıflandıran hususiyetler o devirde genel Batı Oğuzcanın çerçevesi içerisinde henüz karışık bir durum-

1. Moğol ümerasından ismi bilinmiyen bir zatın zevcesi, 2. Seraceddin Süleymanın zevcesi, 3. Burhaneddinin anası, 4. Dulkadıroğlu Nasreddinin zevcesi, 5. Burhaneddinin künyesi (belki de bu isimde bir çocuğu vardır), 6. Tokat'ta gömülüdür, 7. Burhaneddinin hemşirezadesi.

başında, İran tesiri altında kalan Sa'deddini, Türk irfanı adına muaheze etmektedir. B., ilgililerce, Hanefi mezhebinin yüksek fakihlerinden sayılır.

*Bezm-ü-Rezm*den anlaşıldığına göre B., Turhalda bir imaret, Zilede bir medrese ve yine Turhal civarında bir kale yaptırmıştır. Fakat mücadeleli hayatı sırasında memleketin imarına lâyikiyle bakamamıştır.

Edebî şahsiyeti: Arapça ve Farsçayı iyi bilen ve üç dilde şiirler yazmış olan B. in, bilhassa Türkçe şiirleri önemlidir. Divanının bugün bilinen yegâne nüshası, British Museum'dadır. Bu nüshanın bizzat B. için hazırlandığı ve sahife kenarlarında görülen bazı düzeltmelerin kendisi tarafından yapıldığı tahmin olunmaktadır. Hiç değilse, nüsha da idi. Binaenaleyh B. i münhasıran Azerî lehçesi çerçevesi içerisinde mütalâa etmek doğru değildir.

B. divanı, bilhassa dil hususiyetleri ve kelime zenginliği bakımından XIV. ve XV. yüzyıl dil yadigârları arasında hususi ve önemli bir mevki işgal etmekte ve ihtiva ettiği 119 tuyugla ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır.

B. in şiirlerinde dil ve teknik bakımından göze çarpan ihmallere rağmen, samimî, canlı ve hususi bir eda vardır. Şair, tasavvufî duygulardan daha çok beşerî sevginin türlü tezahürlerini, haşin, mağrur ve hareketli bir hükümdar mizaciyle serbestçe aksettirmiştir.

B., bir ilim ve siyaset adamı olarak daha geniş bir şöhret kazanmıştır. Şair olarak edebiyatımızın tekâmülü üzerinde etraflı ve devamlı bir tesiri olmamıştır.

B. divanından ilk defa, şiirlerinden metin ve tercümeler veren Gibb (*History of Ottoman Poetry*, I, 204 v. d.; 214 v. d.; VI, 16) ve 1895 te («Vostoçnıye Zametkî», s. 131 v. d.) 20 rubaisi ile 12 tuyugunu Rusçaya tercümeleri ile beraber neşreden P. Melioranskiy bahsetmişlerdir. L. Levonyan'ın British Museum'daki nüshadan istinsah ettiği şiirlerden bir kısmı «Kadı Burhaneddin gazel ve rubaiyatından bir kısmı ve tuyugları» adı altında basılmıştır (İstanbul, 1922, Cenab Şahabeddin Bey'in mukaddemesi ile). F. Köprülü (Türkiyat Mecmuası, II, 220, not 2) bu tab'ın tuyuglar kısmını itimada değer bulmamaktadır. B. in divanı foto-lito usulü ile, Türk Dil Kurumu tarafından, 1944 te İstanbulda bastırılmıştır (bk. *Kadı Burhanettin divanı*, I, tıpkıbasım, İstanbul 1944, önsöz s. VI).

B. in musikiye de merakı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda güzel bir kütüphaneye de sahipti.

BURHANEDDİN İLYAS ÇELEBİ (ölm. 1394), Mevlevi şeyhi ve şair. Mevlâna soyundan Celâleddin Ergun'un oğludur. Kütahya Mevlevi dergâhına şeyh olmuştu. Sakıp Dede'nin *Sefine-i nefise-i Mevleviye*de yazdığına göre, B., bütün «ulûm-i akliye ve keşfiye» de, hele «ilm-i tâbir» de devrinin tek kişisi idi ve «Lisanü'l-gayb», «Tercemanü's-sır», «Şeyh-i ledün» gibi sanlarla vasıflandırılmıştı. Pek çok müridi olan B. in ünü daha sonraki devirlere kadar sürmüştür.

Farsça ve Türkçe şiirler yazdığı anlaşılan B., şiirlerinde Burhan adını kullanmıştır.

BURHANEDDİN KUT'BÜL-ÂLEM (ölm. 1453), Hindistanın ünlü evliyalarından biri. B. K., kendisi gibi ünlü bir evliya olan Şeyh Celâl Mahdum-i Cihanyan'ın torunudur. Gücerat hükümdarı I. Ahmedin sarayında yaşamış ve orada ölmüştür. B. K. e büyük bir türbe yaptırılmıştır. Oğlu Şah-ı Âlem de burada bir camide gömülüdür.

BURHANÎ. Hâce Abdülmelik Burhanî-i Nîşaburî (1018-1072), Selçukluların ilk zamanlarında yaşamış şairlerden biri. Muizzi (b. bk.) nin babası olmakla tanınmıştır. Hayatı hakkında bütün bildiklerimiz, Muizzî dolayısiyle bize kadar gelmiş fıkralardan Muizzî'nin divanında bulunan kayıtlardan ibarettir. Bunlardan anlaşıldığına göre, B., başta Ebû Müslim-i Râzî olmak üzere devrinin ünlü kişileri yanında bulunmuş, sonradan büyük Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın hizmetine girmiş (455-465/1063-1072), Melikşah'tan da muayyen bir aylık ve tahsisat almıştır.

Oğlunu Melikşah'a tavsiye için yazdığı ileri sürülen şiirin, gerçekten kendisine ait olduğu kabul edilirse, on gün hastalıktan sonra Kazvinde, 56 yaşında ölmüştür.

Çeşitli edebî kaynaklarda B. in şiirlerinden ancak bazı parçalar mevcuttur.

BURHAN-I KA'TI: bk. Asım, Ahmet (Mütercim).

BURHANİYE (bazı kaynaklarda Bürhaniye, eski adı Kemer), Ege bölgesinde, Edremit körfezinin doğusundaki ovada kasaba ve kaza merkezi. Nüfusu 6775 (1955) tir. B., denizden 4 km içerde, aynı addaki ovanın güney kenarına yakın bir yerdedir. Balıkesir-Ayvalık-İzmir şosesi buradan geçer. Evler 1 veya 2 katlı, temelden 1-2 m yukarıya kadar taştan, geri kalan yerleri kerpiç veya tuğladan yapılmış, çatılı ve üstleri kiremitle örtülmüştür. Son zamanlarda kâgir ve beton evlerin sayısı artmıştır. Kasabanın yeni taraflarında sokaklar geniş, eski bölümünde ise dardır. Meydanı, parkı, çevresinde fidanlığı, sebze ve meyva bahçeleri, zeytinlikleri vardır. Su ihtiyacı kasabaya 5 km mesafedeki Kulfak mevkiinden kapalı kanalla getirilen su ile, kuyulardan ve civardaki dereden temin olunmaktadır. 1927 den beri, kasaba elektrikle aydınlatılmaktadır. Belediyesi 1868 de kurulmuştur. İmar plânı 1936 da yapılmıştır.

Kasaba halkının başlıca geçim kaynağını zeytincilik teşkil eder. Yılda 25 000 ton zeytin, 4 000 ton zeytinyağı elde edilir. Pirina yağı ve sabun imali de önemli yer tutar. Bütün kazada 23, yalnız kasaba içinde 6 zentinyağı fabrikası vardır. Bundan başka beyaz peynir, yağ gibi hayvan mahsulleriyle palamut, sebze, meyva da önemli gelir kaynaklarındandır. Ziraat Bankasının bir şubesi mevcuttur. Haftada 1 gün (pazartesi) pazar kurulur. Bu pazara kasaba halkından başka civar köy ve kasabalardan da alış verişe gelirler. B. nin 12 km güneybatısında Ayvalık şosesi üzerinde Zeytinpınar veya Pelit köyü içmesi vardır. Burası, deniz kenarında, zeytinlikler arasında, güzel manzaralı bir yerdir. Bu içmece, içimi ve lezzeti çok mükemmel bir müshildir. Denizin sakin zamanlarında bu kaynaktan rahat rahat istifade edilirse de, denizin coşkun zamanlarında sular buraya sokulduğundan istifade zorlaşır. B., Ayvalık ve çevreleri halkı bu içmeye çok rağbet ederler. B. nin 12 km doğusunda, Dutluca köyünde de bir maden suyu vardır ki, burası Dutluca ekşisuyu adiyle anılır. Bu su çok asitlidir ve idrar yolları bozukluğuna şifa verici bir hassası vardır. Bu çevrenin halkı bu suya da çok rağbet gösterir.

B. kazası Balıkesir vilâyetine bağlı olup yüzölçümü 796 km^2, nüfusu 28007 (1955) dir. Kazada nüfus sıklığı 35 tir. Merkez ve Armutova nahiyeleri ile 44 köyü vardır.

BURHANİYE OVASI (Edremit-Burhaniye ovası, Edremit Ovası adiyle de anılır), Ege bölgesinde Edremit körfezinin doğusunda mümbit bir ova. Doğudan batıya en geniş yeri 20 km, kuzeyden güneye en geniş yeri 25 km dir. Ova doğuya doğru daralır. Havran kasabasının doğusunda birkaç km ye iner. Ovanın yüzölçümü 120 m^2, ortalama yüksekliği 10-20 m dir. Kuzeyinde Kaz dağı (1600 m), güneyinde Şapla dağı (1 000 m) yükselir. B. O., doğudaki İvrindi ovasından 400 m yüksekliğindeki tepelik bir arazi ile ayrılmıştır. Batıda Edremit körfezi uzanır. Ovanın ortası ve deniz kıyısı geniş düzlükler halinde olup dağ eteklerine doğru hafif bir şekilde yükselir. Burhaniye çevresindeki düzlüklerle Edremit çevresindeki ova birbirinin devamından başka bir şey değildir.

B. O. nın yeri bir tektonik çöküntü sahası olup akarsuların getirdiği alûvyonlarla dolmuş yeni bir ovadır. Bugün bu ovadan geçerek denize dökülen ve etraftaki dağlardan inen çaylar (Havran Çayı, Edremit Çayı, Karadere) getirdikleri alûvyonları biriktirerek yavaş yavaş bu ovayı meydana getirmişlerdir. Bu sebepten B. O. kalın kum, çakıl, kil tabakalariyle örtülüdür. Doğudaki İvrindi ovası da bu çöküntünün bir devamıdır Deniz kıyısı umumiyetle düzdür. Bu düzlüklerin güneyinde, Burhaniye iskelesi yanında 40 m kadar yükseklikte bir tepe vardır ki, burası bir höyük olup eski Adramyttion (eski Edremit) un yeridir. Bunun güneyinde neojen tabakalarının (kalker, marnlı kalker) kıyıda teşkil ettikleri çıkıntılar (Bağlarburnu, Bozburun) uzanır ve burada 50-100 m yüksekliğindeki tepeleri vücuda getirir. İşte bu tepelerden sonra daha güneydeki başka bir kıyı ovasına girilir ki, buraya Armutova denir.

B. O. nda kışlar ılık, yazlar sıcaktır (Ağustos 29°, Şubat 5°). Ancak kışın sıcaklığın 7° ye kadar indiği de olur, Akdeniz ikliminden asıl farkı da budur. Ova, kuzeyden esen soğuk rüzgârlara karşı Kaz Dağı tarafından korunmuştur. Bu sebepten sıcaklığın 0° nin altına düştüğü günler, sadece bazı yıllarda, 2 - 3 günü geçmez. Buna karşılık, etrafı dağlarla çevrili ve yalnız bir yanı denize açık çukur bir çanak biçimi gösteren ovada bilhassa kış geceleri soğuk havanın yığılması yüzünden zaman zaman don hâdisesi olur; ovadaki bazı bitkiler bundan zarar görür. Fakat bu hal her zaman olmaz. Çünkü hava çok zaman nemlidir ve Kaz Dağından inen rüzgârlar ılıkçadır. Ovada yıllık yağış tutarı 600 mm dir, 8-9 ay yağmurlu geçer. Yağmurlar en çok kışın yağar ve sağnak halinde düşer. Yazın gündüzleri öğleden önce başlıyan ve denizden karaya doğru esen inbat rüzgârlarını halk sabırsızlıkla bekler.

Tarihin pek eski devirlerinden beri işlenmiş bulunan B. O. nda tabiî bitki örtüsü silinmiş, yerini ziraat bitkileriyle tarla ve bahçeler almıştır. Tabiî bitki örtüsünü, ziraat yapılmıyan deniz kıyılarında ve dağlarda görmek mümkündür. Dağlar tamamen ormanlıktır. Çam, gürgen, pırnar meşesi, kestane, zeytin başlıca ağaç nevileridir.

B. O. Türkiyenin sık nüfuslu yerlerindendir. Km² ye 50 kişi düşer, etraftaki dağlarda ise bu miktar 20 dir. Bugün yakın çevresiyle birlikte ovada 60 000 nüfus bulunmaktadır. Ancak bu nüfus köylerden ziyade birkaç merkezde Edremit (12 700), Burhaniye (6 300), Havran (5 600) ve ovanın kenarlarında toplanmıştır. Ovanın kıyı boyunun önceleri daha sık nüfuslu olduğu, oralardaki harabelerden anlaşılmaktadır. Ovada yerleşmiş bulunan nüfus buranın eski halkı (yörükler) ile sonradan (Balkan Harbinden önce ve sonra) Balkanlardan gelmiş göçmenlerden müteşekkildir. Burada toprak çok verimli, mahsuller çeşitli, münakale kolay olduğundan B. O. daha fazla nüfusu besliyecek durumdadır.

Ovadaki köy evlerinde taş, kerpiç, ağaç başlıca yapı malzemesidir. Evlerin çoğu tek katlıdır; ahır evden ayrıdır. Kasabalarda ayrıca kâgir ve beton binalar da çoğalmıştır. Ovadaki üç büyük kasaba elektrikle aydınlatılmaktadır.

Ovanın dağ eteklerinden 500 m yüksekliğe varan yerlerinde zeytinlikler geniş yer tutar. Burhaniyenin güney doğusu ise otlaktır. Deniz kıyısına yakın yerler bataklık olduğundan ekilen kısımları azdır. Bunların dışında kalan ova toprakları tamamiyle ekili ve bahçelerle doludur. B. O. ve yakın çevresinde arazinin % 35 i zeytinlik, % 20 si sebze ve meyvalık, % 25 i tarla, % 12 si çayır ve otlak, geri kalanı boş veya bataklıktır. Bilhassa Edremitin doğusunda ve batısında, Burhaniyenin güneyinde pek sık zeytinlikler vardır (Edremit ve Burhaniye kazalarında 2,5 milyon zeytin ağacı). Zeytinlikler her yıl genişlemektedir. Her aile, zeytinlerini kendisi toplar. Fabrikatörler, mahsulü tabiî tesirlerden korumak ve zamanında toplamak için evvelden amele tutarlar. Zeytinler sırıkla çarpmak suretiyle düşürülür ve toplanır. Çarpma işini erkekler, toplama işini kadınlar yapar. Bir kadın günde 6 saat çalıştırılır, bu müddet içinde 100 kilo (1 çuval) zeytin toplar. Eski bir geleneğe göre yevmiye, 1 kilo zeytinyağı üzerinden tesbit olunur. Zeytinin hasat zamanı Aralık ayıdır. Bu faaliyet Marta kadar sürer.

Çevrede zeytinyağı fabrikacılığı 70 yıl önce başlamıştır. Eski fabrikalarda insan kuvvetiyle işliyen mengenelerden, yeni fabrikalarda ise elektrikle işliyen preslerden faydalanılmaktadır. (Bir mengene günde 100 kilo, orta bir fabrika presi 4 000 kilo zeytinyağı çıkarabilir.) Fabrikalar sayesinde istihsal artmış ve zeytinler çürümekten kurtarılmıştır. B. O. ve çevresinden elde edilen 18 - 20 milyon kilo zeytinden 4 milyon kilo kadar zeytinyağı çıkarılır. Edremit kazasında 28 zeytinyağı fabrikası, 2 pirina fabrikası (posadan tekrar yağ çıkaran) ve 2 mengene vardır. Fabrikalar 12 - 72 beygir gücündedir. Burhaniye kazasında 21 zeytinyağı fabrikası, 2 mengene ve 3 pirina fabrikası vardır. Bu fabrikalarda çalışan amele miktarı 500 ü geçer, zeytinyağı istihsalinin tabiî bir sonucu olarak sabunculuk da ileri gitmiştir. Edremitte 2, Burhaniyede 4 sabunhane vardır. 1 sabunhanede günde 10 - 15 ton sabun yapılır.

Ovada sebzecilik ileridir. Her çeşit sebze yetiştirilir. Yazlık sebzelerin yerine kışlıkları ekilir. Ovanın kuzey taraflarında sebzeciliğe daha geniş yer verilmiştir. Bilhassa Edremit çevresinde çok miktarda ekilen domatesin iktisadi değeri büyüktür. Domatesler daha yeşilken kasalara konur ve turfanda olarak pazarlara gönderilir. Meyvalardan bilhassa incir ve dut önemlidir. Armut, ayva ve buraya mahsus Bekiroğlu ve şeker erikleri çok makbuldür. Yine iktisadi değeri olan bağlar, ovada sebze bahçeleriyle karışıktır. İyi çeşit üzümler yetişir. Elde edilen üzümün yarısı kurutulur, kalanından şarap ve pekmez çıkarılır. B. O. ve çevresindeki bağlardan yılda 600 - 800 ton üzüm elde edilir. Tahıl, bu mahsuller arasında ikinci derecede kalır ve mahallî ihtiyacı bile karşılıyamaz.

Hayvancılık kış mevsiminde ovada, yazları ise çevredeki yaylalarda toplanır. Ova, tarla ve bahçelerle kaplı olduğu için otlaklar azdır. Bununla beraber hemen her ova köyünün bir otlağı vardır. Hayvancılık daha ziyade çevredeki dağlarda görülür. Bilhassa peynircilik gelişmiştir. Ekşimikada, Kazdağı peynirleri bu civarın pazarlarında çok arandığı gibi İstanbul ve İzmire de sevk olunur. Bu arada Kadıköyünün inek yoğurdu, Biller köyünün keçi yoğurdu, Çıkrıkçı köyünün koyun yoğurdu bu çevrede meşhurdur.

B. O. ndan işlek şoseler geçer ve bunlar Balıkesiri İzmire bağlar. Ovadaki diğer yollar da düzgündür. Buralarda yolcu ve yük taşınır. Deniz yolu ise daha çok ticari maksatlara yarar. Zeytin mahsulünün taşınması ihtiyacından dolayı deniz nakliyatı kışın canlı olur. Ayrıca ovanın kuzey bölümünden geçen ve Havran ile Edremiti Akçay iskelesine bağlıyan bir dekovil hattı vardır.

B. O. nın başlıca ihraç malı zeytinyağıdır ve ihraç limanı Akçaydır. Akçay iskelesinin liman tesisleri bulunmadığından kışın yükleme işi zorlaşır. Ovadaki kasaba ve köylerin ihtiyacını karşılıyan mahallî pazarlar arasında Edremit, Burhaniye, Havran pazarı vardır. En işlek pazar olan Havranda pazar, bir çeşit panayır hususiyeti gösterir, uzak yerlerden alıcı ve satıcı çeker.

BURḪANİZM (Uygur. *Burḫan* [Moğol. *Burḳan*] < Çin. *fo*³ < Sanskrit. *Buddha*, bk. BURKAN, BURḪAN), XIX. yüzyılın sonlarında eski Şamanlığı ıslah etmek maksadiyle, Altay Şamanist Türkleri arasında beliren dinî ve siyasi hareketi ifade için Rus etnoğrafya edebiyatında kullanılan terim. Bu hareketin taraftarları eski Şamanizmi «kara din» savarak şiddetle tenkid ederler, kendi dinlerine «ak yaŋ» (beyaz din) derlerdi. Bunlara göre kara ve şeytani kuvvet olan Erlik Han'a tapmak, ona kanlı kurbanlar vermek büyük günahtı. Arı tanrıya ve arı ruhlara ancak kansız kurbanlar verilmeliydi. Rus mezalimi ve Altaylıların çektiği sefalet ve felâketler bu karanlıklar

dünyasının kara ruhlarına tapmanın ve kanlı kurbanlar vermenin cezasıydı, şaman cüppeleri, davulları ve «tös» (put) ler ateşte yakılmalıydı. Arı tanrı ve arı ruhlarla birleşmenin ve onların yardımına mazhar olmanın yolu, ilâhî din olan «ak yang»a bağlanıp tövbe etmekti. Bütün Altaylılar «ak yang» ı kabul edince beyaz ata binmiş Oyrat Han gelip Rusları koğacak, Altay dağlarını cennete çevirecekti.

B. in esasları bundan ibaretti. Rus - Japon savaşı sıralarında bu hareket çok kuvvetlendi. Bu hareketin «peygamberi» olarak Kan ırmağı boyunda yaşıyan Çet Çelpen adlı bir fakir Altaylı meydana çıktı. Ateşli nutukları ve ilâhileriyle «ak yang»ın propagandasını yapmağa başladı, bilhassa onun on dört yaşındaki kızının ilâhileri ve hitabeleri on binlerce Altaylının Kan ırmağı boyundaki «peygamber» in çadırı çevresine toplanmasına sebeboluyordu. Kurtarıcı Oyrat Hanın geleceği zamanın yaklaştığına inanan Altaylılar, Çet Çelpen'in âyinlerine iştirak ediyorlardı. Bu hareketin siyasi cephesi Çarlık hükümetini kuşkulandırdı. 20 Haziran 1904 tarihinde 1500 silâhlı Rus kuvveti Altaylılar üzerine saldırdı. Sibirya piskoposu (sonra Moskova metropoliti) Makariy bu Rus kuvvetlerini takdis ederek dinî âyinler yaptı. Altaylılar öldürüldü, malları mülkleri yağma edildi. Çet Çelpen, ailesi ve 24 e yakın arkadaşı tevkif edilerek mahkemeye verildi. «Burhanizm» dâvası Sibiryanın en gürültülü muhakemelerinden biri oldu. Petersburg'un en meşhur avukatları Burhanist'lerin müdafaasını fahrî olarak aldılar. Çet Çelpen Sibirya zindanlarından birinde öldü. Böylece B. hareketi bastırılmış oldu.

BURHANPUR, Hindistan Cumhuriyetinde Madhya Pradesh (eskiden: Merkezî Vilâyetler [Central Provinces]) devletinin Nimar bölümünde bir şehir. Nüfusu 53987 (1941). Bombay'ın 500 km kuzeydoğusunda, Topti nehri üzerindedir. Kuzeyde Satpura sıradağları, güneydoğuda da Gawilargh tepeleri ile çevrilidir. Çevresinin pamuk alım satım merkezi ve işlek bir demiryolu uğrağıdır.

Tarih: B., Farukî sülâlesinin ilk bağımsız meliki Nâsır Han tarafından kurulmuştur (1400). Bu sülâleye ait toprakların Türk İmparatorluğuna katılmasından (1600) sonra, Ekber ve Ekberden sonra gelen hükümdarlar B. u güzelleştirmişler ve Dekkan'ın önemli merkezlerinden biri haline getirmişlerdir. B. önemli yollara açılan kapıları olan bir sur ile çevrilmiştir. 1588 de Ali Han tarafından yontma taştan yaptırılan cami ile XVII. yüzyılda, Cihangir devrinde yapılıp son zamanlarda onarılan ve hâlâ kullanılan su kemerleri önemlidir.

BURHANÜDDİN ANEVÎ, Kadı Ebû Nasr b. Mes'ût (doğ. 1143), Selçuklular devrinde Anadoluda yaşıyan şair. Ani'nin Alp Arslan tarafından ele geçirilişinden sonra bu şehre yerleşen bir Türk ailesine mensup olan B., küçük yaşından beri edebî sanatlarla ilgilenmiş, ayrıca kendi ifadesine göre «kâfir dillerini ve Hıristiyan ilâhiyatını» öğrenmiştir. 18 yaşında iken (1160) Gürcü kıralı Grigor, Ani'ye girince Anadoluya geçmiş, bu ülkede sıkıntılı bir hayattan sonra tekrar doğu bölgelerine dönmüştür. Bu arada tefsir, hadîs ve fıkıhta bilgisini ilerlettikten sonra Tebriz'e yerleşmiş, bilinmiyen bir tarihte Ahlat'taki Ermenşah'lar sülâlesinin hizmetine girmiştir. Elçilikle Bağdada da giden B., bu sülâlenin eğemenliği sona erince Konyaya gelerek Selçuklu hükümdarı I. İzzüddin Keykâvüs (1210 - 1219) ün sarayına intisabetmiştir. B. Konyada daha 1166 da yazmağa başladığı *Enîsü'l - kulûb* adlı büyük eserini tamamlamış ve 1211 de Selçuklu hükümdarına sunmuştur. B. in ele geçen biricik eseri olan *Enîsü'l - kulûb* Farsçadır ve 28 000 beyittir. Dinî - ahlâkî bir gaye gözetilerek, peygamberler kıssalarını anlatmak üzere yazılmıştır. Biricik yazma nüshası İstanbulda (Ayasofya Ktb. No. 2984) dır. Sonunda Emevî ve Abbasî halifelerine ait birer bölüm bulunmaktadır. Abbasî halifelerine ait bölümde Türk ve Selçuklu tarihi bakımından önemli bilgiler verilmektedir. Bunlar Prof. Fuat Köprülü tarafından mükemmel bir şekilde yayınlanmıştır (bk. M. Fuat Köprülü: *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları I. Anis al - kulûb.* Belleten VII / 27, 1943, s. 459 - 522).

BURHAVİYA (Boerhavia, Holândalı hekim H. Boerhaave [b. bk.] nin adiyle anılır), niktajinase (Nyctaginaceae) familyasından sıcak memleketlerde 24 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

BURİ, Bengal ırmaklarında gemilerin tahmil ve tahliyesinde kullanılan bir çeşit sandal.

BURIAN, Emil František (doğ. 1904), Çekoslovak tiyatro ve film rejisörü. Aynı zamanda piyes yazarı, şair, opera, bale, senfoni ve film musikisi yazarıdır. Plzeň'de doğmuştur. Prag (Praha) daki «Kurtarılmış Tiyatro» da çalışmış (1928 - 1929), Brno ve Olomouc'ta rejisörlük etmiş (1930 - 1933), 1933 ten sonra Pragda kendine ait bir sahne kurmuş ve bunu idare etmiş, kollektif inşaya dayanan «Voice Band» korosunu kurmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Esther* (ad) [komedia], *Láska, vzdor a smrt* (Aşk, inat ve ölüm), sahneye konmuş bir şarkı, fagot ve flüt balesi 1925, *Maryša* (ad) [opera 1938].

BURIÁN [*buryān*], **István** (Alm. **Stephan**), **Rajecz** [*royets*] **kontu** (1851 - 1922), Macar devlet adamı. Stomfa (Macaristan, Pozsony eyaleti; şimdi Slovakya) da doğmuş, Viyanada ölmüştür. İlk ve orta tahsilini Macaristan okullarında, yüksek tahsilini de Viyana Doğu Ticaret Akademisinde bitirmiştir. İskenderiye, Bükreş, Belgrad, Moskova, Sofya, Stuttgart ve Atinada sırasiyle konsolosluk, maslahatgüzarlık ve elçilik vazifelerinde bulunduktan sonra 1903 te Avusturya - Macaristan Monarşisi maliye vekilliğine tâyin edilmiş ve 1912 ye kadar bu vazifesinde kalmıştır. 1915 te Monarşi hariciye vekilliğine getirilen B., ne İtalyanın ne Rumanyanın Monarşi aleyhine harbe girmelerine mâni olamamıştır. Polonya meselesinde, Kongre Polonyası (b. bk.) nın Avusturya ile birleştirilmesine çalışmıştır. Aralık 1916 da B. ikinci defa maliye vekili, 1918 de de ikinci defa hariciye vekili olmuştur. Eserleri şunlardır: *Erinnerungen* (Hâtıralar) [1919], *Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Krieg* (Harb zamanında vazife görmemin üç yılı) [1923].

I. BURIÁN

BURIDAN [*büridą̈*], **Jean** (doğ. 1300 den önce, ölm. 1358 den sonra), Fransız iskolâstik filozofu ve bilgini. Béthune (Artois) de doğmuştur. 1327 de Paris üniver-

sitesi rektörü olmuştur. Paristeki Fransız Nominalist filozofların şefidir. Altmış yıldan fazla yaşadığı sanılmaktadır. Usta bir mantıkçı olan B., bilhassa, en mükemmel üstad olarak tanıdığı Aristo'nun eserlerine şerhler yazmakla ve mantıkla meşgul olmuştur. Occam'ın nominalizm doktrini üzerinde ders veriyordu. Teolojik meselelerle hiç ilgilenmemiş, serbestlik üzerinde çalışmıştır. Bir nominalist olarak, insanda serbestliğin varlığını kabul edemiyen B., determinizm doktrini ile Duns Scotus'un ilgisizlik (indifférentisme) doktrinini reddediyordu; seçme, en iyi görünen eşya üzerine teveccüh eder. (Aynı derecede aç ve susuz olup bir ölçek yulaf ile bir kova sudan eşit mesafede bulundurulan eşek hakkında B. a atfedilen misale, onun yazılarında raslanmaz. B., bu misalle «ilgisizlik serbestliği» [liberté d' indifférence] nin varlığını ispat etmek istemiş olabilir. Eşek, bu serbestliğe sahiptir, böyle olmasaydı açlıktan veya susuzluktan ölmiyecekti.)

B. ın asıl değeri başka yöndedir: Zinde kuvvet ve atalet kavramlarını, ilk defa ortaya atmış olması bir ihtimal dahilindedir. B. der ki: Bir taşı hızla attığım zaman ona bir *impetus*(zinde kuvvvet)[bir teşebbüse hız veren kuvvet] veririm. Bu impetus, havanın direncine ve çekme kuvvetine üstün oldukça taş, hareketine devam eder. Bu sonuncular impetus'tan daha kuvvetli olunca taş tabiî yerine doğru yol alır. Gök cisimlerine karşı koyacak böyle bir çekim ve hava direnci olmadığından, bunlar Tanrının, onlara verdiği ilk impetus ile hiç durmadan hareket ederler. Bu düşüncelerinden ötürü B., bazı ilim tarihçileri tarafından Yeniçağ gök mekaniğinin mübeşşiri sayılmıştır (bk. DUHEM, Pierre). B. ın bu fikirlerinin Lehistana girmiş ve böylece Kopernik'e tesir etmiş olması muhtemel görülmektedir. Bu mekaniği Leonardo da Vinci'nin de tanımış olduğu kabul edilmektedir.

BURIGNY [*bürini*], **Jean Lévesque de** (1692 - 1785), Fransız bilgini. Reims'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Kitabeler ve Güzel Yazılar Akademisi üyeliğine seçilmiştir (1756). En mühim eserleri şunlardır: *Traité de l'autorité du pape* (Papanın nüfuzuna dair ana kitap) [1720], *Théologie païenne* (Paganizm ilâhiyatı) [1724], *Histoire générale de Sicile* (Sicilya umumi tarihi) [1745], *Histoire des révolutions de l'Empire de Constantinople* (Bizans İmparatorluğu ihtilâlleri tarihi) [1749].

BÛRÎNÎ, El-Hasan b. Muhammedi'd Dımışkîyyi's-Saffûrî Bedrüddin (1556 - 1615), Arap şairi ve biyografya yazarı. Celil'de Saffûrîye'de doğmuş, öğrenimini Şam ve Kudüste yapmış ve Şamın birçok medreselerinde müderrislik etmiştir. En önemli eseri, 205 zat hakkında uzun fasılalarla topladığı malûmatı havi, *Terâcimü'l-a'yân min ebnâ'i'z-zamân* adlı biyografya kitabı olup 1614 te tamamlanmıştır. Divanı İstanbuldadır (Köprülü kütüp., No. 1287). Bir de Ömer b. Fâriz divanına bir şerh yazmıştır. *Tâ'iye el-sugrâ* tefsirini 1593 te bitirmiştir.

BURJON (Fr. Bourgeon) [Tıp], bir yaranın sathında hâsıl olan kırmızı renkte ve tomurcuklar halindeki tamir edici doku.

BURJUVA (Fr. Bourgeois, Alm. Bürger), çeşitli mânalarda kullanılan bir terim: 1. [Tarih ve sosyoloji], eskiden «Burjuvazi şehirleri» nde yaşıyan, genel olarak şehirli; şimdi: Burjuvazi sınıfına mensup, 2. [Edebiyat, kültür ve günlük hayat], maddî, dar kafalı, rahatına düşkün, ahmakça muhafazakâr, sanattan ve güzelden anlamaz insan (misal: Burjuvaca peşin yargılar [dilimizde az kullanılır]). Kelimenin başka anlamları dilimize girmemiştir.

BURJUVAZİ (Fr. Bourgeoisie, Alm. Bürgerschaft, Bürgerstand, Fr. *bourg* = kasaba [Alm. *Burg*]), çeşitli mânalarda kullanılan bir terim. İlkin Ortaçağda Fransada bourg'larda yaşıyanların bütününe denirdi. Az sonra, Avrupaya yayılarak birkaç mâna almıştır:

1. Burjuva (b. bk.) ların yaşadıkları ülke. Bu anlamda «B. şehirleri» nden söz edilir. B. şehirleri, kırallar yahut büyük derebeylerden, vergiden muafiyet ve idarede otonomi gibi bazı imtiyazlar alan şehirlerdir. Bunları belde (commune) lerle karıştırmamak gerekir. Beldeler, feodal sistem (bk. FEODALİZM) in içinde, otonomiye, hattâ hükümranlık haklarına erişmiş, tam imtiyazlı şehirlerdir. Halbuki B. şehirleri, bu ölçüde hür ve kudretli değildir. Bunlar bir dereceye kadar imtiyazlı olup, hükümdarın haklarını belirli bir tarzda sınırlandırmağa muvaffak olmuşlardır. Hükümdarlar. beldelerden çekinir, şehirlerini ise himaye ve teşvik ederdi. Hattâ beldeleri B. şehirlerine kalbetmeğe uğraşırlardı.

2. Bu anlamdaki B. nin menşeini, Ortaçağ Avrupası ve bilhassa Fransasında toplanan tacirlerin teşkil ettikleri gruplarda aramak gerekir. Bu gruplar, zamanla, B. şehirlerinin ve beldelerin sakinlerini teşkil etmiş, bu şehirlerin idaresini tamamen yahut kısmen ellerine almış, böylece de belirli hak ve salâhiyetlere sahip, ayrı bir sosyal sınıf olmuşlardır. B sınıfı, Fransız devriminden önce asılzadelerin bütün imtiyazlarını hiçbir zaman elde edememiştir, fakat hak ve imtiyazları pek dar olan alelâde halka nispeten daima üstün kalmıştır. Bu sınıf teşekkül çağı olan XII. yüzyıldan Rönesansa kadar ticaret yoliyle servet toplamıştır, o kadar ki, ona «ticaret asaleti, tüccar asaleti» de denmektedir.

3. Ortaçağ feodal sisteminin çökmesi ile B. nin para ve nüfuz kudreti daha da artmıştır. Bunun sebeplerinden biri şudur: Rönesansın ferdiyetçiliği, onun kişiliğe verdiği önem, B nin teşebbüs ve kazanç zihniyetine uygun düşmektedir. Vakıa o zaman teşekkül etmeğe başlıyan mutlak hükümdarlıklarda asılzadeler sınıfı, kıralın etrafında saray ve ordu ile rahiplik mesleklerinin en mümtaz mevkilerini işgal ediyordu, fakat devlet mekanizmasının en önemli sivil mesnetleri, daha doğrusu devlet idaresinin en can alıcı mevkileri B. nin elinde idi. Bundan başka, bilim ve sanat da hemen hemen B. nin imtiyazı idi. O yüzyılların büyük bilgin ve sanatçılarının çoğu ya B. sınıfına mensup, yahut da B. den neşet eden küçük asalettendi. Fransada Corneille, Racine, Boileau, Descartes, İngilterede Harvey, Newton, Almanyada Leibniz, İtalyada Galilei v. b. bu hususta parlak birer misaldir. B. nin Avrupada gelişmesinin klâsik seyri, en açık olarak Fransada takibedilebilir, fakat başka memleketlerde de buna benzer bir yükselmeye şahidiz. Ortaçağda İtalyada denizci tüccar şehirlerin gelişmesi, B. nin gelişmesi ile bir gider, hattâ İngilterede B. sınıfı, başka memleketlerden daha da erken yükselmiştir: daha XII. yüzyılda bu sınıf o kadar kuvvet ve kudrete erişmiştir ki, baronlarla birleşerek Kıral Topraksız John(John Lackland) dan, İngiliz demokrasisinin temeli ve çıkış noktası olan Büyük Ferman (Magna Charta) ın ısdarına muvaffak olmuştur ki, henüz bu yüzyılda bu sınıfın politik ve sosyal alanda böyle bir başarısını başka hiçbir Avrupa memleketinde görmüyoruz. XVII. yüzyılda Cromwell'in devrimi, ve daha kuvvetli bir ölçüde, Orange hanedanının İngiltere tahtına çıkması ile gerçekleşen «Şanlı devrim» (Glorious Revolu-

tion) [1689] B. nin birer zaferi sayılabilir. Bu son iki olayın birer naziresine Avrupanın öteki memleketlerinde bu çağda henüz raslanamamaktadır. XVII. yüzyılın İngiliz filozofu John Locke B. idolojisinin ilk şuurlu mütefekkiridir.

4. Kavramın sonra alacağı mâna bakımından Fransadaki gelişme belki daha da önemlidir. Bu memlekette mutlak kırallığın kötü idaresine ve bu kötü idareden başlıca sorumlu tutulan asılzadeler sınıfına karşı XVIII. yüzyılda savaşa girişen B. olmuştur. Fransız devriminin hürriyet, eşitlik, kardeşlik umdeleri, B. nin ana fikirleridir. Ta menşeinden beri servete, fakat servetin şahsi teşebbüsle kazanılmasına önem veren B. asılzadelerin hâlâ pek fazla olan imtiyazlarını devrim yoliyle ortadan kaldırarak amacına erişmeyi kendine iş edinmiştir. B. böylece Fransız devriminden büyük bir zaferle çıkmıştır, fakat bu devrim sayesindedir ki, o, vergi ve idare bakımından iyice belirlenmiş hak ve imtiyazlara sahip, yetkileri ve ödevleri iyice sınırlanmış bir sınıf olmaktan çıkıp 5 teki mânayı kazanmıştır.

5. Kelimenin, Fransız devriminden hemen sonra kazandığı mâna: mülkiyete dayanan ve onu temsil eden orta sınıf. Asaletin elinden imtiyazlarını alan devrim B. nin ülkülerinin gerçekleşmesine yol açmış ve bu sınıfı hayli genişletmiştir. Artık, menşei ne olursa olsun, kim mülkiyeti toplumun temeli olarak alır ve onun muhafazası ve fazlalaştırılması için hürriyeti, şahsi teşebbüsü, bazan da demokrasiyi savunursa o, B. sınıfındandır. Fakat burada ön plânda olan hürriyet yahut demokrasi değil, mülkiyettir; zira öyle B. toplumları vardır ki, hürriyeti savunmadığı, diktatöre boyun eğdiği halde burjuvadır. Sonra, Ortaçağın iyice sınırlanmış sınıflarının aksine, zihniyetine ve servet durumuna göre, bir işçi B. den olabilir.

6. Sermayenin toplanmasını istemesi ile bu sınıf, kapitalizm (b. bk.) i doğurmuştur. Fakat B. ile modern kapitalizm birbiriyle uzun zaman bağdaşmış olmakla beraber birbirinin tamamen aynı değildir. Kapitalizmin menşeinde B. vardır, fakat sermaye bir kere temerküz ederek kendi başına bir kudret olduktan sonra, onun mutlaka B. ye dayanması zorunlu değildir. Misal: Sovyet Rusyadaki devlet kapitalizmi.

7. B. ilkin devrimci idi, fakat her alanda isteklerinin yerine gelmesi anından itibaren, elde ettiklerini muhafaza etmek için kapitalizmin ve işverenlerin dayanağı, dolayısiyle de muhafazakâr olmuş ve devleti eline almak yoliyle haklarını savunmak istemiştir. Bu sebeple, modern sosyalizm de, daha ilk çağlarında(meselâ Saint-Simon), B. kavramını kendine göre genişletmiştir: Sosyalistler, B. nin sermayeyi el-emekçilerine karşı tek taraflı bir tarzda savunan ve elinde tutan bir hâkim sınıf olduğunu iddia etmektedirler. B., bugün artık kapitalizmin tek dayanağı olmaktan çıkmakla beraber, sosyalist ve komünist demagojisinde proletarya'nın düşmanı kapitalist sınıf olarak vasıflandırılmaktadır. B. nin bundan sonra nasıl bir şekil alacağı, ne gibi değişmelerden geçeceği kesin olarak söylenemez. Şurası muhakkaktır ki, bu sınıfın en parlak çağı olarak XIX. yüzyıl gösterilebilir.

BURKAMP, Wilhelm (1879-1939), Alman filozofu. Stöckle'de doğmuş, Rostock'ta ölmüştür. Rostock'ta profesörlük yapmış olan B. ın başlıca eserleri şunlardır: *Die Kausalität des psychischen Prozesses und die unbewussten Aktionsregulationen* (Ruhi vetirenin illiyeti ve şuursuzca faaliyet ayarlanmaları) [1922], *Begriff und Beziehung* (Kavram ve münasebet) [1927], *Naturphilosophie der Gegenwart* (Zamanın tabiat felsefesi) [1930], *Logik* (Mantık) [1932], *Wirklichkeit und Sinn* (Hakikat ve düşünce) [1938].

BURKAN, BURḪAN (Uygur yazısiyle *burḫan*, Brāhmī yazısiyle *burhām*), Uygur Türklerinde Buddha'nın adı. Kelimenin ilk yarısı Çinceden bir alıntıdır; ikinci yarısı olan *ḫan* ise «han, kağan» mânasına gelen Türkçe bir kelime olup, tazim maksadiyle («efendimiz» mânasına) Çince kelimeye eklenmiştir. *Bur* unsuru Çincede Buddha mânasına gelen *fo*[8] (< Eski Cince **b'i̯uat* < Skrt. *buddha*) kelimesinden olmadır. Bu ad Kök-Türkçe (Orhon kitabeleri) de geçmez. XI. yüzyılda Karahanlıların Hakaniye Türkçesi (Divanü Lûgat-it-Türk) nde, sonra da Çağataycada yine *Burḫan* şeklinde fakat «put, Buddha» mânasiyle kullanılmıştır. Aynı kelimeye yeni Türkçenin Altay (Teleüt, Şor, Koybal, v. b.), Kıpçak (Kazak, Kırgız, v. b.) ve Orta Asya (Hive, v. b.) lehçelerinde de raslanmıştır.

BURKE [*bırk*], **Edmund** (1729-1797), İrlanda aslından İngiliz devlet adamı, yazarı ve hatibi. Dublin'de doğmuş, Beaconsfield'de ölmüştür. 1748 de Dublin'deki Trinity College'i bitirerek 1750 de Londrada Middle Temple'da hukuk tahsiline başlamıştır. Fakat bunda sebat etmiyerek kendini edebiyata vermiştir. 1756 da iki küçük eser neşrederek epeyce şöhret kazanmıştır: *Vindication of Natural Society* (Tabiî cemiyetin müdafaası) ile *The Philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas on the Sublime and the Beautiful* (Ulvilik ve güzellik hakkındaki fikirlerimizin kaynağına dair felsefi araştırma). Bunların birincisi Lord Bolingbroke'un yazılarının hicivli bir taklididir. Diğer taraftan B. otuz yıl, «Annual Register» (Yıllık kayıt defteri) adlı mecmua için yazı yazmıştır. 1759-1765 yıllarında William Gerad Hamilton («Single Speech [= tek nutuk sahibi] Hamilton» takma adiyle bilinmiştir) a hususi sekreterlik etmiştir. 1765 te başvekil Rockingham marki'sinin hususi sekreteri olmuş, bu zat da B. a Parlâmentoya seçilmesi için yardım etmiştir. Rockingham'ın Whig partisine B., gerek mükemmel münazara ve münakaşa tekniği, gerek parti siyaseti ve ıslahat meselelerinde müşavir olarak büyük yardımlarda bulunmuştur. 1770 te *Thoughts on the Present Discontents* (Şimdi hüküm süren memnuniyetsizliklere dair düşünceler) başlıklı yazısında, Whig'lerin siyaset bakımından takibetmesi icabeden prensipleri ilân ederek hükümeti umumi efkârı susturmakla itham etmiştir. Neticede bazı nüfuslu Whig liderlerinin gazabını çekmiştir. 22 Mart 1775 te, Avam Kamarasında B. *Conciliation with America* (Amerika ile uzlaşma) hakkında bir nutuk söylemiştir. Bu nutku, bazılarınca hayatının en önemli nutkudur; bu arada, 1774 te söylediği *American Taxation* (Amerikalılardan vergi alma) konulu nutuk da zikredilebilir. 1771 den beri New York sömürgesinin Londradaki mümessili olan B., Amerikalı sömürgecilerin dâvasını kuvvetle desteklemiştir. 1782 de Rockingham'ın idaresinde ve tekrar 1783 te Portland'ın idaresinde ordu mutemedi olmuş ve hesapların kontrolunda önemli ıslahat yapmıştır. 1783 te,

E. BURKE

Charles James Fox'un arz ettiği Doğu Hindistan Şirketinin ıslahına dair *India Bill* (Hindistan Kanunnamesi) i B. kaleme almış, 1786 dan 1790 a kadar B., Warren Hastings'in Hindistanda halka karşı aşırı derecede sert davrandığından dolayı divanı âlideki muhakemesiyle meşgul olmuş ve müddeiumumilik namına en mükemmel nutuklarından bazılarını (*The Impeachment of Warren Hastings* = W. H. in divanı âlide itham edilmesi, 1788) burada söylemiştir. Buna rağmen 1795 te Warren Hastings beraat etmiştir. Bu sıralarda B. ıslahatçı arkadaşları Charles James Fox, Richard Brinsley Sheridan ve diğerleri ile bozuşmuş ve müfrit bir muhafazakâr tavrı takınmıştı. Bu sebepten dolayı «loving liberty only in the guise of order» (hürriyeti ancak intizam altında sevmek) le ittiham edilmiştir. 1790 da *Reflections on the Revolution in France* (Fransadaki ihtilâl hakkında fikirler) adlı eseri çıkmış, neticede İngilterede bir Fransa aleyhtarı parti vücuda gelmiştir. Fakat diğer taraftan *Appeal from the New to the Old Whigs* (Yeni Whig'lerden eski Whig'lere bir hitap) başlıklı 1791 tarihli yazısına rağmen eski arkadaşlariyle barışamamıştır. B. siyaset âleminde hürmet ve sevgi kazanmıştı. 1796 da *Letters on a Regicide Peace* (Bir kıralın katli ile neticelenen bir sulh hakkında mektuplar) adlı eseri ile Fransa ihtilâline karşı yeniden taarruza geçmiştir. B. un nutukları alâka ve zevk ile okunur, fakat B. büyük bir hatip değildi. Bilhassa son yıllardaki nutuklarında üslûp fazlasiyle süslü, dil fazlasiyle karışık ve birçok hallerde fazla şiddetli idi. Bu nutuklar fazlasiyle uzun olup ağır bir Irlanda telâffuzu ile söylenmiştir.

BURKE [*bïrk*], **Robert O'Hara** (1821 - 1861), Avustralyalı seyyah. St. Cleram (Galway, İrlanda) da doğmuş, Avustralyada ölmüştür. Belçikada tahsil etmiş, 20 yaşında yüzbaşı rütbesiyle Avustralya ordusuna girmiştir. 1848 de Royal Irish Constabulary (İrlanda Kıraliyet Polis teşkilâtı) ye, 1853 te de Melbourn'e giderek polis teşkilâtına girmiştir. 1860 ta Avustralyanın içerisinde dolaşacak bir tetkik grupuna başkanlık etmiş, fakat bu heyet güçlüklerle karşılaşmış, seyyahların yardımına gidecek olan diğer bir grupun yola çıkması bazı fikir ayrılıklarından dolayı gecikmiş ve B., neticede, arkadaşları Wills ve Gray ile feci bir şekilde ölmüştür. Üçüncü arkadaşı King yalnız olarak kurtulmuş ve facianın hikâyesini, yani arkadaşlarının açlıktan ve soğuktan nasıl öldüklerini, kendisinin de bunların ölümünden sonra nasıl yerlilere sığınarak günlerce oralarda barındığını anlatmıştır. B., Avustralyayı güneyden kuzeye doğru geçen ilk Avrupalıdır (1860 - 1861).

BURKHARDT [*burhart*], **Arthur Hermann** (doğ. 1881), Alman gemi inşaatçısı. Glashütte'de doğmuştur. B., 1934 ten sonra harb gemileri inşasına memur edilmiştir. B., perçinle imal edilmiş gemi yerine kaynakla yapılmış gemi inşa etmeğe ve büyük harb gemilerinde su içinde daha iyi koruyucu zırh kısmı imaline muvaffak olmuştur.

BURKHOLDER [*bïrkholdïr*], **Paul Rufus** (doğ. 1903), Amerikalı botanikçi ve mikrobiyolog. Orrstown (Pennsylvania) da doğmuştur. Cornell (1929), Harvard (1932 - 1933) ve Columbia (1933 - 1934) üniversitelerinde yetişmiş, Connecticut College'de (1937 - 1938), Missouri (1938 - 1940) ve Yale (1940 - 1943) üniversitelerinde profesör olmuş, 1944 te Yale'de ordinaryüslüğe yükselmiş, 1950 de aynı üniversitede Bitki İlmi (Plant Science) şubesinin başkanlığına getirilmiştir. Tümörler, bitki vitaminleri, bitki hormonları, mikrobiyoloji ve aktinomiçet (actinomycète) lerdeki antibiyotikler hakkında yazıları vardır. İkinci Dünya Harbinden sonra bilhassa antibiyotikler üzerinde çalışmış, 1947 de Yale üniversitesinin Osborn botanik laboratuvarında iken, Venezuela'nin Caracas şehrindeki bir tarladan getirilmiş toprakta kültürü yapılan *Streptomyces Venezuelae* adlı mantarın bir çeşidinde (A 65) kloramfenikol (chloramphénicole = $C_{11} H_{12} O_5 N_2 Cl_2$; 1949 da Kloromisetin [Chloromycetin] ticari adiyle piyasaya çıkmıştır; sentetiği: Synthomycétine) denilen antibiyotiği tecridetmiştir (Illinois'daki Zırai tecrübe istasyonu profesörlerinden D. Gottlieb de 1948 de aynı mantarın başka bir çeşidinde [8 · 44] aynı antibiyotiği bulmuştur). Tıpta büyük faydaları görülen bu antibiyotiğin çıkarıldığı *Streptomyces* türü, streptomisin (streptomycine) ihtiva eden *S. griseus*tan streptotrisin (streptothricine) in kaynağı olan *S. lavendulae*den, oksitetrasiklin (oxytétracycline; ticari adı: Terramycin) in çıkarıldığı *S. rimosus*tan, tetrasiklin (tétracycline) ihtiva eden *S. aureo - faciens*ten ve eritromisin (érythromycine) in kaynağı olan *S. erythreus*tan farklıdır. Bk. KLOROMİSETİN, AKTİNOMİÇET ve STREPTOMİSES.

BURKITT [*bïrkit*], **Francis Crawford** (1864 - 1935), İngiliz müsteşriki ve kilise tarihçisi. Londrada doğmuş, Cambridge'de ölmüştür. 1905 ten beri Cambridge üniversitesinde profesördü. İhtısasını Eski Süryanca üzerinde yaptıktan sonra, bu dildeki en eski İncil tercümelerini yayımlamıştır. Eski kilise tarihini de iyi bilen B., İsa'nın biyografyasına kaynak olabilen yazılar üzerinde çalışmış ve başlıca şu eserleri vermiştir: *Early Eastern Christianity* (En eski Doğu Hıristiyanlığı) [1904], *Evangelion da - Mepharreshe* (Süryanca Mepharreşe İncili) [3 cilt 1904], *Christian Beginnings* (Hıristiyanlığın başlangıcı) [1924]. B., Oxford'da hazırlanan Yunanca «Ahd - ı Cedid» metninin neşrine (*Novum Testamentum secundum textum Westcotto - Hortianum*, 1935 te devamı) de büyük ölçüde yardım etmiştir.

B. in oğlu **Miles Crawford B.** (doğ. 1890, Cambridge), Cambridge'de tarih profesörü olup, bilhassa Avrupadaki ve Güney Afrikadaki Yontmataş devri tarihini incelemiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Prehistory* (Tarih öncesi) [1921, 2. bas. 1925], *South Africa's Past in Stone and Paint* (Güney Afrikanın mazisi: taş ve resim tarihi) [1928], *The Old Stone Age* (Eski Taş çağı) [1933, 2. bas. 1949].

BURKULMA (Fr. Torsion, Alm. Verrenkung, İng. Sprains), insanlarda ve hayvanlarda oynaklar civarında veya oynakta hâsıl olan travma (Yun. *trauma* = yara, bere) lardan ileri gelen hâdiselerin hepsine birden verilen ad. B., doğrudan veya dolaylı sebeplerle meydana gelebilir. Eğer oynakta herhangi bir şekil bozukluğu (düz tabanlık, eğri bacaklık v. b.), evvelce geçirilmiş bir travma, oynak civarındaki kaslarda erime, doğuştan veya sonradan olma oynak bağları gevşekliği varsa, B. kolaylıkla husule gelir.

B., ayağın sürçmesi, boşa gitmesi, kaymalar, düşmeler ve bir mafsal üzerine vurma sebebiyle husule gelebilir; şiddetli ve pek âni olan adale toplanmalarından da meydana gelebilir.

B. en çok ayak bileği, diz, el bileği, dirsek ve omurga oynaklarında olur. B. yı meydana getiren travma, kuvvetli ise B. kırık (b. bk.) veya çıkık (b. bk.) ile neticelenir. Meselâ omuz ve kalça oynakları gibi, oynak hareketleri fazla olan mafsallardaki B. lar daha ziyade çıkıkla neticelenir. Çıkığın B. dan farkı, mafsal yüzlerinin, yerlerini tam ve devamlı bir şekilde değiştirmiş olmasıdır.

B., oynağı çevreliyen bağlarla, kaslar ve oynak kapsülü gibi birtakım dokularda bozukluklar ve yırtılmalar husule getirebilir. Travmanın şiddetine göre bağlarda gerilme, yırtılma, kopma, mafsala ıslaklık veren kesecikte ve bazen diz oynağı gibi yerlerde kemiklerin oynak yüzeylerini örten kıkırdaklarda yırtılma ve parçalanmalar olur. Bu parçalanan kıkırdak oynak boşluğu içine düşecek olursa «mafsal faresi» dediğimiz yabancı cisimlerin verdiği devamlı rahatsızlıklar meydana gelir. Travmanın şiddetine ve oynak civarındaki kıl damarların reaksiyonuna veya kopup kopmadığına göre ödem (œdème, Yun. *oidēma* = şiş) ler, ekimoz (ecchymose = damardan kaçan cilt altında toplanması) lar meydana gelebilir. Oynağı çevreliyen zarın yırtılması veya oynağa yakın bir damarın kopması neticesi, oynak içerisine su toplanması (hydrarthrose) ve kan toplanması (hémarthrose) gibi ârızalar ortaya çıkabilir. Şiddetli B. ları bazen kas erimeleri, kemiklerde kireç azalmaları da takibeder.

B. belirtileri hâdisenin şiddetine ve oynağın yerine göre, ağrı, şiş, cilt altında kan toplanması, oynak hareketlerinde güçlük gibi ârızalardır. Ağrı ilk zamanlarda çok şiddetlidir, sonra hafifler. Elleme ile oynak üstünde ve travmaya uğramış bağlarda ağrı meydana gelir. Oynağı örten cilt üzerinde de ağrı mevcut olabilir.

Tedavide en mühim mesele ilk anda yapılacak tedbirlerin yerinde ve makul bir şekilde yapılmasıdır. B. ya uğrıyan oynak, alçı veya sıkı elâstik bir bandaj ile sarılmalı ve o oynağı hareketten menetmelidir. Eğer oynak içerisinde çok su toplanmış ise, suyun ince iğne ile itinalı bir şekilde boşaltılması doğru olur. B. ya uğrıyan oynağın vücut seviyesinden yukarıya kaldırılması şişliğin ve ağrının azalmasında büyük bir rol oynar. İlk zamanlarda sıcak tatbikat yapılması doğru değildir. Daha sonraları sıcak tatbikat ve masajlardan istifade edilir. B. larda Leriche tedavisi faydalı olabilir. Bunun için % 0,5 - 2 prokain (procaïne) eriyiğinden oynak etrafındaki nesiçlere 10 - 15 cc zerk edilir. Bu şekilde bir tedavi ile hastalığın şifa müddeti çok kısaltılmış olabilir. Kısa bir müddet tesbitten sonra hemen hareket tedavilerine başlanır. Eğer hastada şikâyetler görülürse, tekrar istirahat veya oynak civarına novokain (novocaïne) eriyiği zerk etmek uygun olur.

BURLA HATUN, Dede Korkut hikâyelerinde Hanlar Hanı Bayındır Han (b. bk.) ın kızı. Dış - Oğuz boylarının hanı Kazan Han'ın karısı olarak adı geçen kahraman B. H, Beyrek'in karısı Banı Çiçek gibi, Oğuzların ünlü kadınlarından biri olarak, *Dede Korkut* kitabından başka rivayetlerde de zikredilir. Hikâyelerde her zaman, «boyu uzun B. H.» diye vasıflandırılır. Hikâyenin vakalarına birinci plânda karıştığı epizod, kitabın ikinci hikâyesidir. Burada, Kazan'ın yokluğunda, yurdunun kâfir baskınına uğraması, yağmalanması, yurdu bekliyen oğlu ile bütün kızların, kadınların esir edilip götürülmesi anlatılır. Konakladıkları bir yerde kâfirler B. H a, içki sofralarında sâkilik ettirmek isterler; fakat kadınlardan hangisinin B. H. olduğunu bilemezler; kimse de bunu söylemek istemez. Bunun üzerine oğlu Uruz'un etini kesip kebap etmeğe ve bütün kadınlara bundan yedirmeğe karar verirler. İçlerinden bu eti yemeğe razı olmıyacak kim ise onun B. H. olduğunu anlıyacaklardır. Bu tasavvuru duyan kadın, oğlu Uruz'a danışır: Oğlunun ölümüne ve etinden yemeğe mi razı olsun, yoksa kâfirler meclisinde sâkilik etmeğe mi? Uruz anasına, her ne pahasına olursa olsun, kendini tanıtmamasını, namusunu kirletmemesini tavsiye eder. O sırada Kazan adamlariyle yetişip oğlunu, karısını ve bütün yurttaşlarını kurtarır.

Dede Korkut destanında B. H., sadık eş, kahraman kadın ve şefkatli ana tipinin canlı örneklerinden biri olarak gösterilir.

BURLAMAQUI [*bürlamaki*], **Jean - Jacques** (1694-1748), İsviçreli gazeteci ve hukukçu. Cenevrede doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1723 ten 1740 a kadar tabiî hukuk profesörlüğü yapmış, sonra ölümüne kadar Cenevre Devlet Şûrası üyeliğinde bulunmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Principes du droit naturel* (Tabiî hukuk prensipleri) [1747], *Principes du droit politique* (Siyasi hukuk prensipleri) [1751], *Les principes du droit de la nature et des gens* (Tabiî hukuk ve devletler hukuku prensipleri) [1760].

BURLEIGH [*bi̇rli*], **Walter** (1275 - takr. 1345), İngiliz İskolâstik filozofu. Oxford ve Pariste hocalık etmiştir. Duns Scott'un tilmizidir. Aristo'nun *Organon*unu, *Physikē*sini, *Ethika*sını şerh etmiştir. P. Duhem (b. bk.) ın iddiasına göre eserlerini Saksonyalı Albertus'tan intihal etmiştir. Thales'ten Seneca'ya kadar gelen bir felsefe tarihi bırakmıştır. Bunda Cicero ile Diogenes Laertius'u mehaz olarak kullanmıştır. Başlıca eseri *De puritate artis logicae* (Mantığın sâflığı hakkında) [Ph. Boehner tarafından yayımlanmıştır, St. Bonaventure, New York 1952] adını taşır. B., bu eserinde, ilk defa olarak İskolâstik mantığın tam bir sistemini vermiştir.

W. BURLEIGH

BURLESK (Fr. Burlesque; İtal. *burlesco* = tuhaf, gülünç, *burla* = kaba şaka, soytarılık), komikliğe dayanan bir sanat nevi. B. e her zaman ve her yerde olduğu gibi, her sanat kolunda da raslanır; meselâ resimde karikatür (caricature) bunun tam bir ifadesidir; müzikte (bk. BURLESKA [Burlesca]), dansta ve kıyafette (Karnaval, maskeli balo, maskara kıyafetleri) de görülür. Fakat B. klâsik örneklerini bilhassa edebiyatta vermiştir.

Geniş hatlariyle B., güldürmek için, tahrif ve mübalâğa yoliyle, meselâ belâgati saçmalığa, acıklığı da yapmacıklı hissîliğe çevirmek eşya ve olayları tabiîlikten çıkararak onları ekstravagan (extravagant) ve grotesk (grotesque) lik derecesinde acayip, tuhaf ve gülünç kılmak ve bilhassa konu ile üslûp arasında gülünç bir tezat yaratmak, ilâhları insan, insanları da ilâhlar gibi konuşturmak suretiyle, ciddî bir sanat eserini taklit ederek komikleştirmek veya ciddî bir konunun ruhunu yererek karikatürize etmekten ibarettir. Bunun için, klâsik B. lerin çoğunda, fareler, kediler, kurbağalar, sinekler, pireler ve karıncalar Homeros ve Vergilius kahramanları gibi konuşur ve döğüşürler.

B. in, alaya ve yermeye dayanan hiciv (satire) den farkı, herhangi bir ahlâk kaygısiyle ilgili olmamasıdır. Güldürücü olma bakımından komedi (comédie) ve bunun hafif bir çeşidi olan fars (farce) ile bazı müşterek vasıfları varsa da, komedi insanlığın gülünç taraflarını karikatüre çevirmeden sahnede hoş bir şekilde gösterir; en âdi

farsta dahi karikatür değil, maskaralık hâkimdir. B., taklit bakımından parodi (parodie), pastiş (pastiche) ve travestisman (travestissement) ile de ilgilidir; fakat parodi, taklitte her bakımdan - konu, şekil, dil, v. b - eseri çok yakından takip eder, B. in etkisi ise daha geniş ve daha kabadır; pastiş'te daha ziyade bir yazarın üslûbu, zevk ve sanatı taklit edilir, yerme ve alay şart değildir, alelâde bir nazire de olabilir; travestisman'da da sadece bir «kıyafet değiştirme» vardır; parodi ile travestisman'da umumiyetle belli bir eserin hafif alaylı bir benzetisini görürüz, B. te ise belli bir esere dayanmak şart değildir, karikatürize edilen bir konu, bir tema da olabilir. Alaylı kahramanlık destanı (Fr. poème héroï-comique, İng. mock-heroic poem) denilen tür, umumiyetle B. in bu çeşidindendir.

B. kelimesinin aslı ilk defa İtalyanca olarak XVI. yüzyıl başlarında Francesco Berni'nin *Opere burlesche* (B. eserler) adlı yazılarında kullanılmışsa da, B. in esasına eski Yunan edebiyatında da raslanmaktadır. Bunun en eski örneğini Homeros'un *İlias* destanının bir travestisi olarak yazılan *Batrakhomakhia* (b. bk.; Kurbağalarla fareler harbi) adlı [M. Ö. III. yüzyıl; Pigres'e atfedilir] ve müellifi bilinmiyen destan benzetisi teşkil eder. Tiyatroda da Aristophanes'in bazı komedileri bu karakterdedir; meselâ Kokalos hurafesini gülünç bir şekle sokan *Kokalos* ve Euripides'in *Aiolos* (ad; = «alacalı») trajedisini B. e çeviren *Aiolosikon* (Alacalı resim) adlı komedileri gibi, ki ikisi de şimdi kayıptır. Aristophanes, büyük komedilerinde de meselâ *Hippēs* (Atlılar) te, demagog Kleon'u sucuk satıcısı olarak ortaya çıkarmakla, *Nephelai* (Bulutlar) de de Sokrates'i gökyüzünü tetkik etmek üzere balona bindirmekle, B. sahneler yaratmıştır. Latin edebiyatında da B. vasfını taşıyan piyesler vardır; meselâ Plautus'un *Amphitruo* (Amphitryon) su, mükemmel ve mitolojik bir B. tir. Tanrı Bakkhos (Dionysos) un şerefine, eski Atinada Bakkheia (b. bk.), Romada da daha sefih bir şekilde Bacchanalia adı altında kutlanan vahşi ve mistik yortu esnasında tertip edilen resmî geçitler, birçok B. manzaralara sahne olmuştur. Aynı şey, eski Romada tanrı Saturnus'un şerefine kutlanan Saturnalia yortusu için de söylenebilir ki, bundan da Ortaçağ Hıristiyanlığında başlayıp günümüze kadar devam eden Karnaval (Fr. carnaval, İtal. carnevale, İng. carnival, Alm. Karneval < Lat. *carnem levare* = eti kaldırmak, et kesimi; halk etimolojisi: Aşağı Lat. *carne vale* = ete veda; bazılarına göre Lat. *carrus navalis* = gemi arabası) yortusundaki B. kıyafet ve gösteriler çıkmıştır. Eski Yunanistanda ve Romada âdi oyunlar oynıyan B. mukallit (Yun. mimos, Lat. mimus) ler de vardı.

B. in anayurdu olan İtalyada bu edebiyat türü, hemen hemen şiire inhisar eder. Tiyatroda buna tekabül eden commedia dell'arte (b. bk.; bir nevi İtalyan tulûatı), opera buffa (Fr. opéra bouffe, bk. OPERA BUF) gibi türler vardır; böyle olmakla beraber XVIII. yüzyılda B. İtalyan tiyatrosunda da gelişmiştir. Burlesco, İtalyada poesia giocosa (şakalı şiir) denilen türün bir bölümü olup, umumiyetle, capitolo denilen 11 heceli terzetto (b. bk.) nazmında yazılır, mahiyeti bakımından da lirik veya epik olabilir. Bu memlekette B., burlesco adını taşımamakla beraber, Berni'den çok evvel başlamış, en eski örneğini de Fr. Sacchetti'nin *La battaglia delle vecchie con le giovani* (İhtiyarlarla gençlerin muharebesi) [1354] adlı eserinde vermiştir. 1430 sıralarında Burchiello'nun yazdığı şiirlerin tarzı olan burchiellesco da bir nevi B. sayılabilir. Lorenzo il Magnifico'nun terza rima (b. bk.) nazmında meydana getirdiği *Il simposio o i beoni* (Ziyafet veya ayyaşlar) [1475] adlı eser, Dante'nin *Divina Commedia*sı ile Petrarca'nın *I Trionfi*sinin B. inden başka birşey değildir. Ariosto'nun *Orlando furioso* (Delirmiş O.) [1516] adlı romantik epopesinde, mübalâğalı ve grotesk sahnelerinden dolayı, şövalyeliğin bir nevi B. i görülür, tıpkı Fransız romanında Rabelais'nin *Pantagruel* (ad) [1532] ile *Gargantua* (ad) [1534] sı da bazı hicivli ve grotesk sahnelerinden dolayı beşeriyetin bir B. i sayılabildiği gibi. İtalyan B. nin öbür örneklerinden, Girolamo Amelonghi'nin *Gigantea* (Devname) [1547] başlıklı eseri sonradan Fransız şairi Scarron tarafından taklit edilmiştir. Luigi Pulci'nin *Il Morgante maggiore* (Dev Morgante) [1485] adlı «ciddî-mizahî» (sério-comique) destanı da «bernesque» ve B. vasıflar taşımaktadır. Alaylı kahramanlık destanı (İtal. eroicomico) türünün en eski örneklerinden olan *Viaggio di Parnaso* (Parnassos seyahati) [1580] ile *Vita di Mecenate* (Maecenas'ın hayatı) [1591] adlı eserlerin müellifi Cesare Caporali de bu arada zikredilebilir. Giambattista Lalli'nin *Eneide travestita* (Kıyafet değiştirmiş *Aeneis*) [1633] sı, Vergilius'u taklit eden B. lerin en eskilerindendir. Lalli, aynı zamanda, frengi hastalığını (*Franceida*, 1629) ve Roma imparatoru Domitianus'un muhayyel «sinek harbi» ni (*Moscheida*, 1630) de birer B. konusu yapmıştır. İtalyan şiirinde asıl B., Berni'nin «bernesco» denilen tarzıdır ve pek çok taklitçileri (bernescacci bastardi = bernesco piçleri) olmuştur. Böyle olmakla beraber, Giovan Battista Marini'nin *Adone* (Adonis) [1623] adlı manzumesinin obartılı ve grotesk kısımlarında mitolojik B., Giuseppe Parini'nin *Il giorna* (Gün) [1763-1801] adlı uzun manzumesinin alaylı ve hicivli parçalarında içtimaî B., Gaspare Gozzi'nin *Sermoni* (Vaazlar) [1794] başlıklı hicviyesinde de dinî B. vasıfları görenler vardır. İtalyan şiirinde, makaronik (b. bk.; Fr. macaronique, İtal. maccheronico; *maccherone* = makarna [maccheroni, maccaroni] yiyen aşağı halk tabakasından olan kimse) denilen, İtalyanca ve Latince (veya Yunanca) ile karışık olarak yazılan alaycı şiir tarzında meydana getirilmiş B. ler, ayrı bir bülüm teşkil ederler. Bunun ilk örneğini, Tifi degli Odasi'nin *Maccharonea* (Makarnacılar) [1490] adlı yazısında, şaheserini de Teofilo Folengo'nun romantik epopeyi B. bir şekilde yeren *La macaronea* (Makarnaname) veya *Il Baldus* (ad) [1517] adlı makaronik B. i ile aynı konuda olan *Orlandino* (Küçük Orlando) [1526] başlıklı eserinde görüyoruz; Folengo'nun karınca-sinek harbini anlatan bir B. olan *Moschaea* (Sinekname) [1520] adlı eseri de meşhurdur. Carlo Gozzi'nin 10 grotesk *Fiabe* (Masallar) [1761-1765] si, Carlo Goldoni'nin de Venedik lehçesinde yazılı *I rusteghi* (Hoyratlar) [1760] adlı piyesi, İtalyan sahne B. lerine misal olarak gösterilebilir; Gozzi ile Goldoni, «versi burleschi» (B. şiirler) leriyle de tanınmışlardır. Commedia dell'arte denilen tiyatronun simaları olan Pantalone, Capitano, Dottore, Balorda, Pulcinella, Arlecchino, Brighella, Tartaglia, Scapin, Isabella, Colombina, v. b., birer B. tiptirler.

İspanyol edebiyatında, B. komedi (comedia burlesca) türü, dünya çapında büyük eserler verememiştir. «Comedia de capa y espada» (kap ve kılıç komedisi) denilen türde de bazı B. unsurlara raslanır. İspanyol B. inin şiir sahasındaki başlıca örneklerini, José de Villaviciosa'nın İtalyan Folengo'dan mülhem olan *Mosquea* (Sinekler harbi) [1615], Lope de Vega'nın da *Gatomaquía* (Kediler harbi) [1634]

adlı B. epopeleri teşkil ederler. Cervantes, *Don Quixote* (ad) [1605 - 1612] adlı romaniyle, şövalyeliğin ve egotistik aşırı idealistliğin bir B. ini meydana getirmiştir. Bu edebiyatın icadlarından olan «pícaro [serseri, hırsız] romanı» türünde de maceracı aşağı tabakaların B. ini görürüz. Diego Hurtado de Mendoza'ya atfedilen *La vida de Lazarillo de Tormes* (L. de T. in hayatı) [1554] i, Quevedo'nun *El Buscón* (Ufak - tefek hırsızı; *El gran Tacaño* [= Büyük hilekâr] da denir) [1626] u, Mateo Alemán'ın *Guzmán de Alfarache* (ad) [1599 - 1604] si, Vicente Espinel'in *Don Marcos de Obregón* (ad) [1618] u, İngilizlerde Th. Nash'in *Jack Wilton* (ad) [1594] ı, Daniel Defoe'nun *Moll Flanders* (ad) [1722] ı, Smollett'in *Humphry Clinker* (ad) [1771] ı, Holândalılarda G. A. Brodero'nun *De spaansche Brabander* (İspanyol Brabandlısı) [1617] ı, Almanlarda Grimmelshausen'ın *Simplicissimus* (ad; = çok saf bir kimse) [1669] u, Fransızlarda da Le Sage'ın *Gil Blas* (ad) [1715] ı, bu türün başlıca örnekleridir (krş. Arap edebiyatında Hemedanî'nin [995] ve Harirî'nin [1110] *Makamat*larında, kurnazca para koparan [kudye] tipler, meselâ Harirî'deki Suruç'lu Ebu Zeyd, gibi); bk. PİKARESK (Fr. Picaresque, İspan. Picaresco).

Fransız edebiyatında, XII. yüzyıla ait aşırı realist *Le roman de renart* (Tilkinin romanı), XIII. yüzyıla ait olup Guillaume de Lorris ile Jean de Meung tarafından yazılan aşırı idealist *Le roman de la rose* (Gülün romanı), XV. yüzyılın (1464?) malı olup bazılarınca Guillaume Alecis'e atfedilen *Maistre Pierre Pathelin* (Avukat P. P.) adlı fars, Rabelais'nin de yukarıda zikredilen romanları, yer yer aşırılık ve grotesklik gösterdikleri için bazen B. türüne yaklaştırılırsa da, bu memlekette tam mânasiyle B. denilebilen ilk eserleri, özentili, şatafatlı mecazlarla fazla yüklü ve süslü üslûp demek olan Fransız «préciosité» (İngilizlerdeki muadili: Euphuism; İspan. Cultismo, Gongorismo, Conceptismo; İtal. Marinismo) sinin mümessillerinden J. F. Sarrasin'in bazı B. şiirleri teşkil eder. Fransız B. i, şiirde ve romanda, daha ziyade alaylı ve hicivli «burlesk parodi» (parodie burlesque) şeklinde inkişaf etmiştir. Bu memlekette B. adı o kadar tutundu ki, 1649 da yayımlanan ciddî bir piyese bile *La passion de Notre Seigneur en vers burlesques* (İsa'nın haça gerilmesi, B. nazımla) başlığı konmuştur. Fransada B. parodi 4 kola ayrılmıştır: 1. Portre parodisi: Charles Sorel, *Description de l'Île de Portraiture* («Kalem portresi» adasının tarif ve tasviri) [1659] adlı eseriyle bu türün başlıca örneğini vermiştir. 2. Çoban ve macera romanlarının parodisi: Bu sahada başlıca yazar yine Sorel'dir; *Le berger extravagant* (Çığırdışı çoban) [1627] adlı eseriyle, D'Urfé'nin *L'Astrée* (ad) başlıklı çoban romanının alaylı ve hicivli bir taklidini meydana getirmiştir. 3. Destan parodisi: XIV. Louis'nin saltanatı zamanında bu tür çok rağbet görmüş, B. *İlias*lar, *Odysseia*lar, *Aeneis*ler, *Pharsalia*lar (Lucanus), *Metamorphoses*ler (Ovidius), Musa, Davut, Yunus, St. Paulus, Alarik, Büyük Karl (Charlemagne), Clovis, St. Louis, Jeanne d'Arc destanlarının B. taklitleri ortaya konmuştur. Bunlardan, Pierre Scarron'un *Le Typhon ou La Gigantomachie* (Typhon veya devler döğüşü) [1644] ile *Virgile* veya *L'Enéide travestie* (Kıyafet değiştirmiş Vergilius veya *Aeneis*) [1648 - 1653] si, kendisini «B. şairlerin imparatoru» diye ilân eden D'Assouci'nin de *Le jugement de Pâris* (Paris'in hükmü) [1648] i ve *Le ravissement de Proserpine* (Proserpina'nın kaçırılması) [1664] i, bu türün en önemli örnekleridir. 4. Trajedi parodisi: Başlıca örneği, 1664 te Boileau'nun arkadaşlariyle meydana getirdiği *Chapelain décoiffé* (Perukası elinden gitmiş Chapelain) adlı piyestir, ki Corneille'in *Le Cid* (Seyyid) inde geçen bazı sahnelerin B. inden ibarettir. Fransız edebiyatının klâsik çağında, Boileau, «B. şiir» (poème burlesque) yerine, ciddî tonu yapmacıklı bir şekilde taklit eden «alaylı kahramanlık destanı» (poème héroï - comique) türünü ortaya koymuş, ve İtalyan Alessandro Tassoni'nin *La secchia rapita* (Kovanın kaçırılması) [1622 - 1624] adlı alaylı destanından mülhem olarak *Le lutrin* (Rahle) [1674-1683] başlıklı eserini bu tarzda yazmıştır. XIX. yüzyılda B. şarkıcı ve piyes yazarı Jean Joseph Vadé, B. in bir bölümü olarak, «poissard» (balık satıcılarına ait) denilen türü icadetmiştir; bu sahadaki şaheseri, *La pipe cassée, poème épi - tragi - poissardi-héroï - comique* (Kırılmış pipo, epiktrajik - poissard - destanî - komik şiir) [1856] başlığını taşır. Bu eser, bütün memleketlerde umumiyetle Romantizm devri başlarında ölmüş olan B. türünün son bir kalıntısı sayılır.

İngiliz edebiyatında, Chaucer'ın Ortaçağ şövalyelik destanlarını alaya alan *The Rhyme of Sir Thopas* (S. T. şiiri) [«Canterbury Tales» adlı eserinde, 1388] ı B. türünün en eski örneğini teşkil eder. Yine şiir sahasında, Samuel Butler'ın *Hudibras* (ad) [1663 - 1678] ı, «Don Quixote» tarzında ve siyasi maksatla yazılmış bir şövalyelik B. idir. Alexander Pope, Boileau'nun «poème héroï - comique» inin İngilizce muadili olan «mock - heroic» (yapmacıklı destanî) tarzında, kadınları yeren *The Rape of the Lock* (Buklenin kaçırılması) [1712 - 1714] adlı B. i yazmıştır. Bernesk şiirin son bir örneğini de Byron'ın Türk dünyasına da temas eden *Beppo* (ad) [1818] başlıklı eserinde buluruz. B. in roman sahasındaki örnekleri arasında, yukarıda zikredilenlerden başka, Henry Fielding'in *Joseph Andrews* (ad) [1742] unu da anmak gerekir, ki Samuel Richardson'ın *Pamela* (ad) [1740] sında ortaya konulan «aşırı fazilet» in bir B. idir. İngiliz edebiyatında B. in en güzel örneklerine tiyatro sahasında raslarız. Beaumont ve Fletcher'ın sapık şövalyeliği yeren *The Knight of the Burning Pestle* (Kalkanında alevli bir havan eli bulunan şövalye) [1613] ı, Lord Buckingham'ın «destanî dram» (heroic drama) ı yeren *The Rehearsal* (Temsil provası) [1672] ı, R. B. Sheridan'ın yine bir tiyatro yergisi olan *The Critic* (Tenkitçi) [1779] i. John Gay'in de dilenci ve hırsız hayatından alınma *The Beggar's Opera* (Dilenci operası) [1727] sı, bu türün şaheserlerini teşkil ederler. B. tâbiri, İngilterede ve Amerikada müzikli, danslı ve biraz açık - saçık sahne gösterileri için de kullanılmıştır. 1830 da Londra'daki Olympic Theatre'da Madame Vestris B. e benziyen fakat konuları daha ziyade mitolojiden alınan «extravaganza» türünü geliştirmiş, J. R. Planché de bu tarzda 5 ciltlik *Extravagances* (Aşırı garabetler) [1879] i yazmıştır; Planché'nin «burletta» da dediği bu piyeslerin ilham kaynağı, o devirde Paris sahnelerinde görülen ve İngiliz «pantomime» (pandomima) inin en yakın muadili olan «féerie folie» (açık - saçık peri oyunu) gösterileri olmuştur. XIX. yüzyıl sonlarında, B. adı Londradaki Gaiety Theatre'da oynanan müzikli dramlara da verilmiştir, ki az sonra yerini «müzikli komedi» (musical comedy) ye, daha sonra da «revü» (revue) ye bırakmıştır. Ciddî piyeslere serpiştirilen kısa B. lere veya komik iskeç (sketch) lere İngilizcede «skit» denir. Amerikada «burlesque» (B oyunu) tâbiri 1860 yıllarında, bayağı, danslı ve açık - saçık komediler için de kullanılmıştır. Ch. M. Barras'ın *The Black Crook* (Kara

madrabaz) [1866] adlı piyesi bu türün klâsik örneğidir. Gitgide ahlâk mefhumundan uzaklaşan bu tür, polis murakabesi altına alındı tan sonra, yerini müzikli komediye, revüye ve sinemaya bırakmış, 1937 de B. tiyatroları hükümet tarafından kapatılmıştır.

Almanyada B. in en eski örnekleri, XV. yüzyıl başlarında, Karnaval yortusunu takip eden Salı akşamı (Çarşamba gecesi; Alm. Fastnacht Fr. Mardi-gras) kıyafet değiştirmiş gençler tarafından şakalı ve kaba-saba tulûat veya fars şeklinde oynanan oyunlarda (Fastnachtspiele) görülür. XVI. yüzyıl sonuna kadar bilhassa Nürnberg'de yaşamış olan bu türü edebiyatta geliştirenler arasında, XV. yüzyılda Hans Rosenplüt ile Hans Folz, XVI. yüzyılda da büyük Alman edibi Hans Sachs yer almışlardır; misal olarak Sachs'ın *Der fahrende Schüler im Paradies* (Gezici talebe cennette) [1550], *Das heiss Eisen* (Buna demir derler) [1551], ve *Der Bauer im Fegefeuer* (Köylü arafta) [1552] gibi piyesleri gösterilebilir. Reform yıllarında Nürnberg'li Pamphilius Gengenbach ile Bern'li Niklaus Manuel, tarafından siyasete alet edilen bu oyunlar, Jakob Ayrer ile XVI. yüzyılda sona ermiştir. XIV. yüzyılda yaşamış olan grotesk bir köylü uşağın acemiliklerini anlatan *Till Eulenspiegel* (ad) [1483] adlı ve müellifi bilinmiyen eser, Alman edebiyatında şiir olarak yazılan B. lerin ilk örneğidir. Yine şiir sahasında, Sebastian Brant'ın *Das Narrenschiff* (Deliler gemisi) [1494] adlı allegorik satiri, B. vasıfları taşımaktadır. Fakat Alman B. inin ilk klâsik örneğini, Rabelais'in tesiri altında bulunan büyük Alman satiristi Johann Fischart vermiştir: *Flöhhatz* (Pire savaşı) [1573] adlı bu komik epope, kadınlarla pireler arasında vuku bulan muhayyel bir harbi tarif eder. Aynı yüzyılda, kendini Floilandia (Pireistan) lı Gripholdo Knickknackio takma adiyle tanıtan bir edip, Latince-Almanca karması bir dilde, *Flohiade* (Pirename) adlı makaronik B. i yazmıştır. XVII. yüzyılda da Abraham a Santa Clara'nın *Judas, der Ertz-Schelm* (Baş-serseri Yuda) [1686-1695] adlı B. biyografyasını buluruz. Rönesans'tan sonra Alman edebiyatında B., «soytarılık oyunu» (Possenspiel) denilen piyeslerle de devam etmiştir. Eşhas arasında, Pickelhering, Hanswurst v. b. bu piyeslerin B. komikleridir. Bu türün şaheserini, XIX. yüzyılda, Ernst Niebergall'ın Darmstadt'ın ağzından yazdığı *Datterich* (ad) [1841] başlıklı B. traji-komedi teşkil eder.

Rus edebiyatında B. in ilk klâsik örneğini Valerian Maykov, *Elisey ili razdrajënnıy Vakh* (Eliseus veya hiddetlenmiş Bakkhos) [1771] adlı eseriyle vermiş, bunu N. Osipov'un *Vergilieva Eneida vıvroçennaya naiznanku* (Tersine çevrilmiş olarak Vergilius'un *Aeneis*i) [1791-1801]su takip etmiştir. Daha sonra büyük şair Vasiliy Jukovskiy'nin *Voyna mışey i lyaguşek* (Farelerle kurbağıların harbi) [1845] i gelir. İvan Kotlarevskiy de *Eneida* (Aeneis) [1842] adlı eserinde, Vergilius'u Ukrayna jargonuna çevirmiştir.

B. e öbür Batı edebiyatlarında da raslanmaktadır. Portekizde, A. da Cruz e Silva'nın *O Hissope* (Kilisede su serpme aleti) [1772] başlığını taşıyan alaylı kahramanlık destanı; Danimarkada, Ludvig Holberg'in aynı türden olan ve günün talim terbiyesini yeren *Peder Paars* (ad) [1719] ı; Polonyada, Ignacy Krasicki'nin *Monachomachia* (Keşişler harbi) ile *Myszeida* (Fareler harbi) [ikisi de 1778] adlı hicivli epopeleri; Macaristanda da Mihály Csokonay'ın *Dorottya* (ad; Dorothea) [1804] başlıklı komik epopesi, misal olarak gösterilebilir.

Pre-romantizm devrinde, İngilizlerden H. Walpole'un *The Castle of Otranto* (O. şatosu) [1764] su, W. Beckford'ın *Caliph Vathek* (Halife Vesik) [1786] i, Ann Radcliffe'in *The Mysteries of Udolpho* (U. nun esrarı) [1794] su, M. G. Lewis'in *The Monk* (Keşiş) [1796] ı, Mary Shelley'nin *Frankenstein* (ad) [1816] ı, C. R. Maturin'in de *Melmoth the Wanderer* (Gezgin M.) [1820] ı gibi «dehşet romanları» (novel of terror, Gothic novel), romantizm devrinde Almanlardan A. von Chamisso'nun *Peter Schlemihl* (ad) [1814] i, E. T. A. Hoffmann'ın *Die Elixiere des Teufels* (Şeytanın iksiri) [1815-1816] ı, Amerikalılardan E. A. Poe'nun *Tales of the Grotesque and Arabesque* (Grotesk ve arabesk hikâyeler) [1840] i, Fransızlardan Ch. Nodier'nin (*La fée aux miettes* = Ekmek kırıntılariyle geçinen peri kadın, 1832), Th. Gautier'nin (*Le roman de la momie* = Mumyanın romanı, 1858), P. Mérimée'nin (*La Vénus d'Ille* = I. Venus'u, 1837), G. de Nerval'ın (*Sylvie* [ad], 1854; *Aurélien* [ad], 1855), Ruslardan A. S. Puşkin'in (*Pikovaya dama* = Maça kızı, 1834), N. V. Gogol''in (*Viy* = Dev, 1835), İ. S. Turgenev'in (*Podporuçik Bubov* = Teğmen B., 1860), daha sonraki devirlerde de Fransızlardan H. de Balzac'ın (*La peau de chagrin* = Tılısımlı deri, 1831; *Contes drolatiques* = Güldürücü hikâyeler, 1833), Barbey d'Aurevilly'nin (*Les diaboliques* = Şeytanlı hikâyeler, 1874), Villiers de L'Isle-Adam'ın (*Claire Lenoir* [ad], 1883; *Le secret de l'échafoud* = Darağacının esrarı, 1888), J. K. Huysmans'ın (*A rebours* = Tersine, 1884; *Là-bas* = Orada, 1891), Lautréamont'un (*Les chants de Maldoror* = M. un şarkıları [mensur şiir], 1890; ve bundan ilham aldıkları söylenen kübizm, fütürizm, dadaizm, sürrealizm, v. b. cereyanları), İngilizlerden R. L. Stevenson'ın (*Dr. Jekyll and Mr. Hyde* = Dr. J. ile Bay H., 1886), O. Wilde'ın (*The Picture of Dorian Gray* = D. G. ın portresi, 1891), H. G. Wells'in (*The First Men in the Moon* = Aydaki ilk insanlar, 1901; *A Modern Utopia* = Modern bir Utopia, 1905; ve dolayısiyle edebiyat tarihindeki bütün utopia'lar) «tabiat üstü romanları» (İng. supernatural story) da bazı bakımlardan B. vasfını taşımaktadırlar.

Argos, Kyklops, Typhon, Khimaira gibi mitolojik grotesk yaratıklar; eğlence için yazılmış saçma şiir (İng. nonsense verses); çocuk kitapları (Ch. Perrault: *Contes de la mère l'oye* = Kaz annenin masalları, 1697, J. ve W. Grimm kardeşler: *Kinder- und Hausmärchen* = Çocuk ve aile masalları, 1812-1815, H. Ch. Andersen: *Eventyr, fortalte for Børn* = Çocuklara masallar, 1835, v. b.) ndaki cin, peri ve dev masalları; L. de Guevara'nın *El diablo cojuelo* (1641, Fr. naziresi: Le Sage'ın *Le diable boiteux*sü = Topal şeytan, 1707) su, ve J. Swift'in *Gulliver's Travels* (G. ın seyahatleri) [1726] ı gibi satirik, Cyrano de Bergerac'ın *Les états et empires de la lune et du soleil* (Aydaki ve güneşteki devletlerle imparatorluklar) [1657 ve 1662] i ve D. Defoe'nun *The Adventures of Robinson Crusoe* (R. C. nun maceraları) [1719] su gibi maceralı, C. Collodi'nin *Pinocchio* (ad) [1882] su ve L. Carroll'ın da *Alice's Adventures in Wonderland* (A. in harikalar diyarındaki maceraları) [1865] i gibi eksantrik roman ve hikâyeler; umumiyetle bütün destan ve hikâyelerdeki, zihni çelen tabiatüstü şahıs ve olaylar; kukla oyunları (Fr. marionettes, İng. puppet show, Alm. Puppenspiel) ndaki Guignol (Fr.), Punch (İng.), Kasperl (Alm.) gibi tipler, hattâ Walt Disney'nin sinema cartoon'larında 1928 den beri görülen Micky

Mouse (Miki fare), Donald Duck (Vakvaka kardeş) v. b. gibi canlandırılmış karakterler, geniş mânasiyle alınan B. türü ile ilgilidirler.

Türk edebiyatında B.: Türk edebiyatında B. nev'i bakımından henüz bir araştırma yapılmamıştır. Fakat bu hususta gerek Halk Edebiyatından, gerekse Divan Edebiyatından bazı eserler hatıra gelmektedir. Mutasavvıf halk şairleri, arasıra, manâsız ve alaydan ibaret görünen şiirler yazmışlardır (Kaygusuz Abdal'ın «Cümle kaplumbağalar - Kanatlanmış uçmağa; Kertenkele dirilmiş - Kırım suyun geçmeğe» diye başlıyan manzumesi). Şathiyat denilen bu şiirlerde alay yoliyle ifade edilmiş hikmetler bulunduğu iddiası da vardır. Ayrıca, B. nev'i bakımından Halk Edebiyatının mizahî destanlariyle tekerlemeleri de tetkike şayandır («Bak bekçinin iz'anına - Açlık değmiş de canına; Paça yaptırmaya varmış - Paçacının dükkânına» diye başlıyan destan ve Levni'nin «Çiçeğe arı, arıya asel; Aptala boru, boruya gazel; Şaire türkü, türküye güzel; Güzele seyran, ne güzel uymuş!» diye başlıyan tekerlemesi).

Karagözle Hacivat'ın birçok muhaverelerinin de bu yönden ele alınması mümkündür.

Divan Edebiyatına gelince: Hezlâmiz kıtalar ve beyitler, muhtelif şekillerde yazılmış hezlgûne manzumeler (Mesnevi, gazel, kaside v. b. şekillerde yazılan bu tip manzumeler bazı divanlarla yazma mecmualarda ve «Edebiyat» adını taşıyan eserlerde bulunur. Sürurî'nin «Hezliyat» ı bunlar arasında en meşhurudur). Nâme, adiyle anılan eserlerden bazıları (Ebubekir Kâni'nin kedi ağzından mensur olarak yazdığı *Hirrenâme* ve Şeyhî'nin manzum olarak yazdığı *Harnâme*), başkalarının eserleriyle yapılan hezlâmiz manzumeler, bazı mizahî şerhler (İzzet Ali Paşa'nın bir kadın ağzından Nedim için yazdığı *Nigârnâme*ye Nedim'in yaptığı şerh, Ebubekir Kâni'nin *Münşea*tındaki mektup şerhi, Ziya Paşa'nın Âli Paşa hakkında yazdığı *Zefername ve şerhi*), nazire olarak yapılan tehziller B. nev'i içerisinde mütalâa edilebilir. Nazire olarak yapılan tehzillere mizah dergilerinde, bugün dahi tesadüf edilmektedir.

BURLESKA (İtal. Burlesca; *burla* = soytarılık. *burlesco* = tuhaf, gülünç; Fr. ve İng. Burlesque; Alm. Burlesk), dans sanatında lâtife yollu bir dans olan humoreska (b. bk.) ya nispetle kaba, güldürücü bir dans çeşidi. J. S. Bach'ın A minör Partita 3 ü, beşinci parça olarak bir *Burlesca* ihtiva eder; Schumann'ın op. 124 ünde de bir *Burla* vardır. Modernlerden Richard Strauss'un piyano ve orkestra için bestelediği *Burleske* zikredilebilir.

BURLESQUE: bk. BURLESK.

BURLINGAME [*bırlingeym*], **Anson** (1820 - 1870), Amerikalı hukukçu ve diplomat. Amerika Kongre (Congress) üyesi olmuştur (1855 - 1861). Çin elçisi olmuş (1861-1867), Çin hükümeti onu, 1868 de, Amerika Birleşik Devletlerini ve Avrupayı gezerek mukaveleler akdetmekle görevli Çin delegasyonunun reisi tâyin etmiştir. B., 28 Temmuz 1868 de, «B. mukavelesi» adını taşıyan Amerika Birleşik Devletleri - Çin mukavelesini yapmıştır. Bu mukavelede, iki memleket vatandaşlarının birbirinin memleketinde haiz olacakları haklar tesbit edilmiştir.

BURLINGTON [*bırlingtın*]: 1. Amerika Birleşik Devletlerinin Iowa devleti topraklarında bir şehir. Nüfusu 30 600 (1950) dür. Mississippi kenarındadır. Tütün ticareti yapılır ve bıçkıhaneler vardır.

2. Amerika Birleşik Devletlerinin Vermont devleti topraklarında bir şehir ve liman. Nüfusu 33 200 (1950) dür. Champlain gölünün doğu kıyısındadır. Önemli bir endüstri merkezidir. Bir üniversitesi vardır.

3. B. adı altında, Amerika Birleşik Devletlerinin Kansas, Pennsylvania ve Wisconsin devletlerinde ayrıca da Ontario (Kanada) da birer küçük şehir vardır.

BURLINGTON HOUSE [*bırlingtın haus*], Londra merkezinde bir saray. B. H., 1667 de inşa edilmiş, 1695-1743 ve 1854 te tâdil edilmiştir. 1872 de genişletilmiş olan B. H. da birçok önemli İngiliz ilmî cemiyetleri (Royal Society, British Academy, Linnean Society v. b.) ve Kırallık Sanat Akademisi yerleşmiştir.

BURMA: Bk. BİRMANYA.

BURMA (Fr. Bistournage), hayvanın (boğa, koç ve teke ile bazı güçlüklerine rağmen tek tırnaklılar) husye torbalarını kesmeksizin husye kordonunu burmak suretiyle yapılan kansız bir eneme usulü. Artık kanla beslenmiyen husye, yavaş yavaş dumura uğrar ve hayvan iğdiş edilmiş olur. Menşei pek eski olan B., yurdumuzun birçok bölgelerinde elân burucular tarafından yapılmaktadır. Haşarı, huysuz, saldıran tek tırnaklılarla (aygırlar), ergin yaşa gelmiş olan boğalar, muhitlerinde yaşıyan insanlar ve diğer hayvanlar için korkunç ve tehlikelidir. Bunlar ekseriya vahim kazalara ve hattâ ölümlere sebebiyet verdikleri gibi, işe yaramaz ve terbiye kabul etmez bir hal alırlar. Koç ve tekeler, bilhassa kızgınlık zamanlarında, ekseriya saldırgan olup bağlanmağa tahammül etmezler. Bu hayvanların etleri sert, lezzetsiz, fena kokulu olup güç pişer ve hazmı da zordur. Burulan tek tırnaklılarla (aygır) boğalar itaatli, sevk ve idareleri kolay ve işe daha elverişli bir hal alırlar. Bu munisleşme burulan koç ve tekelerde de kendini gösterir. Boğa, koç ve teke gibi et, yün ve kıllarından istifade edilen hayvanlarda, B. nın bu faydalanılan maddeler bakımından müsbet tesiri büyüktür. Burulmuş boğalar, koçlar ve tekeler çabuk yağlanırlar, ağırlıkları artar, etleri lezzetli ve gevrek olur, et ve derilerine sinmiş olan fena ve keskin koku tamamiyle kaybolur. Erkek kuzular erken burulursa boynuzları çıkmaz yünleri sıklaşır, uzar, ince ve daha yumuşak olur, etleri miktar ve kalite bakımından kıymetlenir. Damızlığa elverişli olmıyan tek tırnaklılarla, boğa koç ve tekelerin burulmaları yetiştiricilik bakımından da faydalıdır. Binek hizmetlerinde kullanılacak erkek tayları iki yaşından evvel. araba ve çift işlerinde kullanılacak tayları iki buçuk - üç yaşında, kasaplık erkek danaları bir aylık, iş hayvanı olarak kullanılacak boğaları onsekiz aylıkken, erkek kuzu ve oğlakları ise on beş günlükken burmalıdır. Burulmuş atlara «iğdiş», boğalara «öküz», koçlara «toklu» veya «öveç», tekelere «çebiş» veya «seyis» denir.

BURMALI SÜTUN (Yılanlı sütun da denir), İstanbulda Atmeydanında Örme sütun ve Dikilitaş arasında bir tunç sütun. İstanbulun antik devre ait bu en eski âbidesi, Yunanlıların Themistokles ve Pausanias'ın idaresinde Salamis (M. Ö. 480) ve Plataiai'da (M. Ö. 479) Perslere karşı kazandıkları zaferlerin hâtırası olarak, ganimetten elde edilen tunçtan döktürülüp, savaşlara katılan 31 müttefik Yunan şehri tarafından Delphoi'daki Apollon tapınağına sunulmuş sütundur. Aslen Apollon tapınağının önünde duran bu sütun, Büyük Konstantinos tarafından Yunanistandan Byzantion (İstanbul) a getirtilerek Hippod-

rom (Atmeydanı) da diktirilmiştir. Eski kayıtlara göre, bu sütun, eşkenarlı bir üçgenin üç köşesini meydana getirecek şekilde üç yılan başiyle nihayetleniyordu. Yılan başlarına bir altın sehpa. onun üstüne de bir altın vazo oturtulmuştu. Vazo ile sehpa daha Hıristiyanlık devrinden önce, yılan başları da XVIII. yüzyılın başlarında kaybolmuştur. Bugün yılan başlarından yalnız bir tanesinin bir parçası mevcuttur; bu, Âsarı Atika Müzesinde saklanmaktadır. Aslen 8 m yüksek olan B. S., bugün 5 m yüksektir. Burmaların sayısı 29 dur. 3 - 13. burmalara, 31 müttefik şehrin adları kazılmıştır.

BURMAN veya **BURMANN, Pieter** [«İhtiyar» P.] (1668 - 1741) Holandâlı klâsik filolog. Utrecht'te doğmuş, Leiden'da ölmüştür. Quintilianus (2 cilt, 1720) ve Ovidius (4 cilt, 1727) gibi Latin yazarlarının eserlerini yayımlamış, *Sylloge epistolarum a viris illustribus scriptarum* (Meşhur adamların yazdıkları mektuplardan bir toplama) [5 cilt, 1727] adlı eseri ilim tarihine bir hizmettir. Romalıların medeniyetine dair eserleri de vardır.

BURMANNİYA (Burmannia), burmaniyase (Burmanniaceae) familyasından tropik memleketlerde 20 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

BURMANNİYASE (Burmanniaceae), bitki sisteminde birkaç cinsi ve 60 kadar türü bulunan küçük bir bitki familyası. Bu familya bitkilerinin hemen hepsi dünyanın tropik bölgelerinde yetişmektedir.

BURMEISTER [*burmaystır*], **Hermann** (1807 - 1892), Alman tabiiyecisi ve Güney Amerika seyyahı. Stralsund'da doğmuş, Buenos Aires'te ölmüştür. B., 1861 den beri, Buenos Aires'te kendisinin kurduğu Tabiîye müzesinin müdürü idi (heykeli 1900). Başlıca eserleri şunlardır: *Reise nach Brasilien* (Brezilyaya seyahat) [1853], *Landschaftliche Bilder Brasiliens* (Brezilyanın tabiat manzaraları) [resimli atlas, 1853], *Systematische Übersicht der Tiere Brasiliens* (Brezilya hayvanlarının sistematik tablosu) [3 kısım, 1854 - 1856], *Reise durch die La Plata - Staaten* (La Plata devletlerinde bir seyahat) [2 cilt, 1861].

BURNABURİAŞ, Babilonya'nın 24. hanedanında iki kıral:

1. **Burnaburiaş, I:** Kasit'lerin kıralıdır. Metinlerde B. a verilen Akkadca ünvan «Kidin Bel Matati» dir. Bunun da mânası «memleketlerin koruyucusu» dur. «Abad» Akkad dilinde, «Teşup» de Hurri dilinde fırtına tanrısıdır. Kasit dilinde de Buriaş fırtına tanrısı demektir. Diğer bazı metinlerde ise B. ismi Burraburiaş olarak geçer. Babillilerin yapmış olduğu «A» kıral listesinde bu isim geçmez. Asur - Babil kıral listesinde de bu ismin bulunduğu yer kırılmıştır. 24. hanedan listesinde B. 10. kıral olarak geçer. Bu listede babasının ismi görülmemektedir.

Metinlerde birinci hanedan Hammurabi hanedanı, ikinci hanedan Deniz Memleketleri Ülkesi hanedanı, ve üçüncü hanedan da Kasit hanedanı olarak görülür. B. Kasit hanedanının 10. kıralıdır. Bazı muharrirler B. ı 13. kıral olarak zikrederler.

Elde mevcut Asur - Babil kıral listesinde 10. kıral olarak gösterilen B. zamanında güneyde Deniz Memleketleri Ülkesi bulunuyordu. B. un oğlu Ulam Buriaş bu ül kenin kıralı ve Kasit hanedanının da 13. kıralı idi. Metinlerden ve senkronik tarihten B. ın Asur kıralı IV. Puzur Assur ile, Assur ve Babil hudutları üzerinde anlaşma yaptığını öğreniyoruz.

2. **Burnaburiaş, II:** Metinlerde ve kıral listelerinde I. Kadaşman Enlil'in oğlu ve III. Kurigalzu'un babası olarak görülür. Amarna mektuplarında Amenhotep ve I. Asuruballit ile aynı devirde yaşamış olduğu görülür. Kasit hanedanının 21. kıralıdır. Mısır firavunlarından IV. Amenhotep ile dostluk kurmuş ve Asur kıralı I. Asurüballit ile iyi komşuluk yapmıştır

B. ın Mısır kıralı IV. Amenhotep'e yazdığı altı tane Amarna mektubu vardır. 14. Amarna mektubu IV. Amenhotep'in II. B. ya gönderdiği hediye listesidir. B. zamanından kalma birçok hususi vesikalar vardır. Bu vesikalardan B. ın en az 25 - 27 yıl hükümdarlık ettiği anlaşılmaktadır. Nabur Naids'e ait kitabelerden «eski bir kıral olan Burnaburiaş'ın Mezopotamyadaki Larsa şehrinde bir Ebarra mâbedi yaptırdığı» anlaşılmaktadır. Bu mâbed Hammurabi'den 700 sene kadar sonra yapılmıştır. Larsa şehrinde yapılan hafriyatlarda B. ismini havi tuğlalar meydana çıkarılmıştır ki, bunlardan da B. ın burada bir mâbet yaptırdığı anlaşılabilir.

B. ın IV. Amenhotep'e gönderdiği bir mektupta «Asurların Mısıra elçi gönderdiklerini duyduğunu ve elçiyi geri göndermesini Amenhotep'ten istediğini» yana yakıla yazmaktadır. O zamanlarda B. Asurları kendi tabiiyetinde görmektedir. Fakat Mısır kıralı Amenhotep B. ın bu isteğini yapmamıştır. Diğer bir mektubunda ise Mısır kıralının tabii olan Kenan ili (Filistin) in, kendisinin Mısıra gönderdiği heyet Kenan ilinden geçerken, bu heyetin fena muameleye tâbi tutulmasından ve hattâ birkaçının öldürülmesinden şikâyet etmektedir.

24. hanedan kıral listesi

9 — II. Agum	16 —
10 — I. Burnaburiaş	17 —
11 —	18 — I. Kadaşman - harlu
12 — II. Kasitiliaş	19 — II. Kurigalzu
13 — Ulamburiaş	20 — I. Kadaşman Enlil
14 —	21 — II. Burnaburiaş
15 —	22 — III. Kurigalzu

I. ve II. Burnaburiaş zananındaki Asur ve Mısır kıralları

Asur	Babil	Mısır
IV. Puzur Assur	I. Burnaburiaş	?
I. Assur Uballit	II. Burnaburiaş	IV. Amenhotep

BURNABY [*bîrnîbi*], **Frederick Gustavus** (1842 - 1885), İngiliz seyyah ve askeri. Bir İngiliz rahibinin oğludur. Harrow'da doğmuş ve 1859 da Royal Horse Guards alayına girmiştir. 1874 te «The Times» in Carlist muhabiri olarak çalışmış ve sonradan Gordon'ın Sudan seferi hakkında makaleler yazmak üzere Hartum'a gitmiştir. Sibirya'yı 1875 te at sırtında geçmekle şöhret kazanmıştır. Bu seyahatini *A Ride to Khiva* (Hive'ye at sırtında seyahat) [1876] adlı eserinde anlatır. 1876 da Anadoluyu da gezen B., aynı yılda *On Horseback through Asia Minor* (At sırtında

F. BURNABY

Anadolu seyahatı) adlı eserini yayımlamıştır. Macera sevgisi onu birtakım balon seyahatlerine sevk etmiş, bunların birisinde Manş denizini aşmıştır. El Teb'de çarpışma esnasında yaralanmış, İngilizlerin, Hartum'u hedef tutan Nil seferinde, Ebu Tlih (Abu Klea) de çarpışırken ölmüştür.

BURNAND [*bīrnīnd*], **Sir Francis Cowley** (1836-1917), İngiliz mizahçısı ve dram yazarı. Londrada doğmuş aynı şehirde ölmüştür. Eton ve Cambridge'de öğrenimini yapmış, 1862 de avukat olmuş, çok geçmeden kendini dram yazmağa vererek bürosunu terk etmiştir. 120 ye yakın, hafif komedi ve operet yazmıştır. Bunların arasında en önemlileri: *Cox and Box* (C. ve B.), *Black Eyed Susan* (Kara gözlü Suzan) [1866] adlılarıdır. 1863 tarihinde «Punch» gazetesiyle işbirliği yapmış, 1880 den 1906 ya kadar da bu gazetenin müdürlüğünde bulunmuştur. Gazetesinde değişik konularda önemli makaleler, bu arada *Happy Thoughts* (Mesut düşünceler) [1863-1864] serisini yayımlamıştır.

BURNE-JONES [*bīrn counz*], **Sir Edward** (1833-1898), İngiliz ressam ve desinatörü. Birmingham'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Gal (Wales) asıllıdır. W. Morris, J. Ruskin'in dostu ve D. G. Rossetti'nin öğrencisidir. Rossetti ile birlikte İngiliz Preraphaelite (b. bk.) resim mektebini temsil edenler arasında en gayretlisi ve daha çok refah sağlamış olanıdır. B. Birmingham'daki King Edward's College'de yedi yıl tahsil yaptıktan sonra, ilâhiyata çalışmak üzere Oxford Exeter College'e girmiştir. Buradaki İtalyan resimleri ve Dürer'ın gravür ve desenleri, Rossetti'nin yapmış olduğu fresko resimleri, genç yaşta olan B. un yetişmesi üzerinde büyük faydalar sağlamıştır.

E. BURNE-JONES

O zamana kadar küçük suluboya resimlerinden başka hiç bir artistik çalışmaya devamlı olarak kendini vermemiş olan B. un çizdiği desenlerin şiirle dolu bir ifade kudreti taşıması, Rossetti'nin ilgisini çekmiş ve onu resme çalışmaya teşvik etmiştir. 22 yaşında Rossetti'nin samimî dostluğunu kazanan B. ilâhiyat çalışmalarını bırakarak resmi bir meslek olarak seçmiş ve hocasının tavsiyesi üzerine üniversitenin münazara salonuna resimler yapmıştır. Bundan sonra Oxford'da Christ Church katedralinin

BURNE-JONES: «Harabeler içinde aşk»

renkli camları için desenler çizmiştir (1859). 1864 ten sonra Kırallık Akademesinde resimler teşhir etmişse de hiç bir ilgi uyandırmamış, hattâ bazı resimleri taşıdığı şehevi ifade yüzünden tenkidlere uğramış ve hoş karşılanmamıştır. Bu sebepten birçok yıllar Kırallık Akademesinde eser vermekten vazgeçmiştir. Sanatçılara akademinin dışında da eser teşhir etme imkânını hazırlamak maksadiyle 1877 de açılan ressam Sir Coutts-Lindsay'in Grosvenor galerisi, B. un yeniden eser teşhir etmesine ve zamanının şöhreti olarak itibar kazanmasına yol açmıştır. B. Ruskin ile birlikte İtalyaya seyahat yapmıştır. Eserlerinde Pompei ve Ravenna'daki freskoların, Etrüsk vazolarının, Perugino'nun resimlerinin ve hususiyle Mantegna ve Botticelli'nin tesirleri açık olarak görülür. Eserlerinde kendine has bir görüşle, sert bir mistisizm ile idealizmin birleştiği görülür. Yalnız klâsik antikiteden değil, İncilden ve Hıristiyan lejandlarından da ilhamlar almıştır. Bazı resimlerinde fikirden çok, hususiyle kompozisyon, zarif ve kararlı bir çizgi, nadir ve ince renkleri ve tavırların güzelliğini aramıştır. Detaylı bir görüş şekillerin dalgalanışı, elbise kıvrımlarının bol şekilde gösterilişi, çekici ve kuvvetli renklerin işlenişi, eserlerinde görülen özelliklerdir. B. Romadaki İngiliz kilisesi için Bizans üslûbunda zengin dekorasyonlar da yapmıştır. B. vitray sanatında da bir üstat olarak yer almıştır, ayrıca mozayik ve halı desenleri için karton resimler de yapmıştır. B. un eserlerinden birçoğu İngilteredir. Çok sayıda eser vermiştir, başlıcaları şunlardır: «Yaradılışın yedi günü» (1877), «Aşk şarkısı»,«Altın merdiven» (1880), «Amor ve Psyche», «Harabeler içinde aşk», «Kıral Cophetua ve dilenci kız»(1884), «Denizin derinlikleri» (1890), «Servet yolu», «Venus'un aynası», «Dört mevsim», «Pan ve Psyche», dekoratif eserlerinden de «Yabangülü çalısı» (1890).

BURNES [*bīrnz*], **Sir Alexander** (1805-1841), İngiliz asker, seyyah ve kâşifi. Montrose'da doğmuş, Kâbil'de linç edilmiştir. Çok genç iken Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) nin hizmetine girmiştir. Kuzeybatı eyaletinde istikşaf yapılmasını teklif etmiş (bunlar o zaman hemen hemen hiç bilinmiyorlardı), 1831 de hususi bir misyonla Lahore'a gitmiştir. Ertesi yıl, bir seyahate çıkarak Hindukuş'u aşmış, Buharaya ve İran'a gitmiştir. İngiltereye döndüğü zaman neşrettiği kitapla İngiltere ve Fransa coğrafya cemiyetlerinin takdirini kazanmıştır. Hindistana döndükten sonra, hususi bir vazife ile Kâbil'e gitmiş ve sonradan orada siyasi ajanlık yapmıştır. 1841 de bir Afgan halk kitlesi tarafından öldürülmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Travels into Bokhara* (Buharaya seyahatler) [1834], *Cabool* (Kâbıl) [1842].

BURNET [*bīrnet*], **Gilbert** (1643-1715), İngiliz piskopos ve tarihçisi. Edinburgh'da İskoçyalı ana-babadan doğmuştur. Glasgow'da ilâhiyat profesörü (1669-1674); şiddetli Katolik düşmanı, II. Charles'a ahlâksızlıklarından dolayı çatmıştır. II. James tahta çıkınca, Holândaya kaçmış ve memlekete girmesi yasak edilmiştir (1687). William ile Mary'ye müsteşarlık etmiş, onlarla birlikte İngiltereye gelmiş (1688) ve taç giyme merasiminde vaız vermiştir. Salisbury piskoposu (1689) olmuştur, Kıraliçe Mary'nin hayatında sarayda nüfuzu büyük idi. 1699 da yayımladığı *Exposition of the Thirty-nine Articles* (39 maddenin arz ve izahı) adlı eseri kilise meclisi tarafından heterodoks (sapık) olarak reddedilmiştir. Mary'nin ölü-

münden sonra, münhal kilise memuriyetlerini doldurmak için kurulan komisyonun bir üyesi olarak 1704 ten sonra Queen Anne's Bounty (Kıraliçe Anne'in iyilik severliği) adiyle bilinen plânı hazırlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *History of the Reformation* (Reformasyon tarihi) [3 cilt, 1679-1714], *History of My Own Time* (Kendi zamanımın tarihi) [2 cilt, 1723-1734].

BURNETT [*bîrnet*], **Frances Eliza** [kızlık soyadı: **Hodgson**] (1849-1924), Anglo Amerikan kadın yazar. Manchester (İngiltere) de doğmuş, Long Island (New York) da Plandome'da ölmüştür. 1865 te ailesiyle beraber Knoxville'e taşınmış, 1873 te Dr. L. M. Burnett ile evlenmiş ise de 1898 de ayrılmıştır. B., çocuklar ve yeni gençlik çağına girenler için verimli bir yazardır. İlk defa Lancashire'in hayatının hikâyesi olan, *That Lass O'Lowrie's* (Köylü O'L. nın kızı) [1877] adlı eseriyle tanınmıştır. Birçok romantik hikâyeler yazmış olan B. in en tanınmış eseri *Little Lord Fauntleroy* (Küçük lord F.; Türk. terc. Küçük Lord, 1944)[1886; piyesi 1888 de]dır. B., bu eseri ve *Sara Crewe* [1888], *A Little Princess* (Küçük bir prenses)[1905] gibi hikâyelerini sonra piyes haline koyarak iyi bir sahne yazarı olarak da tanınmıştır. Diğer iki piyeşini de bir İngiliz cerrahı olan ikinci kocası Stephen Townsend ile birlikte yazmıştır. Otobiyografisi, *The One I Knew Best of All* (En iyi tanıdığım birisi)[1893] adını taşır. *The Dawn of a To-morrow* adlı küçük hikâyesi de «Bir yarının şafağı» başlığı ile dilimize çevrilmiştir (1934).

BURNETT [*bîrnet*], **James, Lord Monboddo** (1714-1799), İskoçyalı hâkim, filozof ve dilci. Monboddo (Kincardinshire) da doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. Aberdeen ve Edinburgh üniversitelerinde hukuk ve felsefe okuduktan sonra hâkim olmuş, 1767 de kendisine Lord Monboddo unvanı tevcih edilmiştir. Felsefe sahasında Locke'a ve Newton'a karşı yazdığı *Ancient Metaphysics* (Eski metafizik) [4 cilt, 1779-1799] adlı eserinde B., insanın hayvan seviyesinden kendi gayretiyle yükseldiğini, insan zekâsının da bu gayret sayesinde maddilikten kurtulup bedenden müstakil olarak çalıştığını iddia etmiştir. B., dilcilik tarihinde *A Dissertation on the Origin and Progress of Language* (Dilin menşei ve ilerlemesi üzerinde bir disertasyon) [1773-1792] adlı 6 ciltlik eseriyle tanınmıştır. Darwinciliği ve Yeni-Kantçılığı (Neo-Kantianizme) andıran birçok ileri görüşleri ihtiva eden bu kitapta, aynı yüzyılda başkaları dilin bir Allah vergisi (J. G. Hamann, 1763; J. P. Süssmilch, 1766), veya suni bir icat olarak (J. B. D. de Maupertuis, 1754), veya tabiî ve mihanikî bir şekilde (J. Harris, 1751; J. J Rousseau, 1754; C. de Brosses, 1765; J. G. Herder, 1772; Court de Gébelin, 1774; J. H. Tooke, 1786, v. b.) meydana geldiğine inanırken, B., dili insanda tabiî bir varlık saymıyarak, bunun düşünce, mesai ve sosyal yükselişle elde edildiğini ve insan zekâsının bir ifadesi olduğunu söylemiştir. Böyle olmakla beraber, B., dillerin sınıflandırılması bahsinde pek isabetli görüşler ortaya koyamamıştır.

BURNETT [*bîrnet*], **Sir John James** (1857-1938), İngiliz mimarı. İskoçyalı mimar John B. in oğludur. Paristeki Ecole des Beaux Arts'da tahsil etmiş ve babasının Glasgow'daki bürosuna girmiş, daha sonra Londrada kendi firmasını kurmuştur. En çok dikkati çeken eseri British Museum'da Kıral VII. Edward adına inşa edilen Memorial Galleries'dir. Bunun en güzel kısmı kuzey cephesidir. Londra ve Glasgow'da olduğu gibi, Filistin ve Mısırda da eserleri vardır.

BURNEY [*bîrni*], **Charles** (1726-1814), İngiliz orgcusu ve musiki tarihçisi Shrewsbury'de doğmuş, Londrada ölmüştür. Kadın romancı Fanny Burney (b. bk.) nin babasıdır. Drury Lane tiyatrosu için *Alfred* (ad), *Robin* (ad) ve *Queen Mab* (Kıraliçe M.) adlı üç eseri yazmıştır (1745-1750), Chelsea hastanesinde orgcu olarak çalışmıştır (1783-1814). Tarihî eseri, *History of Music* (Musiki tarihi) [4 cilt, 1776-1789] adını taşır.

BURNEY [*bîrni*], **Fanny** [*Madame d'Arblay*](1752-1840), İngiliz kadın romancısı. Musikişinas ve musiki tarihçisi Charles B. nin kızı. King's Lynn (Norfolk) de doğmuş, Londrada ölmüştür. Fevkalâde hassas olan bu kadın, Mayıs 1768 de başladığı hâtıra defterinde yaşadığı olayları ve hislerini samimiyet ve zarafet ile ifade etmiştir. Bu yazı, ölümünden sonra *Early Diary* (İlk hâtıra defteri) [1889-1913] ve *Diary and Letters 1778-1840* (Hâtıra defteri ve mektuplar, 1778-1840)[1842-1846, 1904-1905] adları ile çıkarılmış ve en güzel romanları kadar beğenilmiştir. Bu yazıların konusu çok caziptir. 1786-1791 yıllarında İngiltere kıral ailesi yanında yaşamış ve çağın birçok mühim şahsiyetlerini tanımıştır; bunlar arasında Samuel Johnson, David Garrick ve Benjamin Disraeli vardır. 1793 te evlendiği Fransız generali Alexandre d'Arblay servetini tekrar eline geçirmek üzere Fransaya gidince orada birçok mühim şahsiyetlerle de tanışmıştır.

F. BURNEY

Madame d'Arblay'nin en güzel romanı *Evelina* (ad) dır. Bu eser 1778 de, yazarın adı bildirilmeksizin çıkmıştır. *Cecilia* (ad) [1782] her ne kadar lüzumundan fazla uzun ve yeknesak, ve inandırıcı değil ise de, müşahedeleri, şahısların karakteri ve zamanı aksettirmesi bakımından ilgi çeker. Diğer romanları garip şekilde tumturaklı bir üslûpla yazılmış olup, bu sebepten dolayı az sevilir. Yazdığı dört piyesin ancak biri oynanmıştır. *Memoirs of Dr. Burney* (Doktor B. nin hâtıraları) [1832], gülünç bir zarafet arzusu ile yazılmış ise de, kıymetli tarihî malûmat ihtiva eder. Son yılları, kocasının ve yegâne oğlunun ölümünden duyduğu keder içinde geçmiştir.

BURNHAM [*bîrnîm*], **Daniel Hudson** (1846-1912), Amerikalı mimar. Henderson (New York) da doğmuş, Heidelberg (Almanya) da ölmüştür. John W. Root ile birlikte «B. and Root, Architects» firmasını kurmuştur (1873). Root'un ölümünden sonra (1891), «G. H. B. and Company» firmasını kurmuş, Chicago Dünya Fuarında (1893) inşaat şefliği etmiş, Washington (D. C.) ın genişlemsini plânlamak için kurulan ihtısas komisyonunun reisi olmuş (1901) tur. Cleveland, San Francisco, Manila şehirlerinin genişleme plânlarında müşavirlik etmiştir. 1909 da bir Chicago Plânı teklif etmiştir, bu da daha sonra tatbik olunmuştur. Mimarî eserleri arasında şunlar zikrolunabilir: Chicago'da Montauk Building, New York'ta Flatiron Building, Washington'da Union Railroad Station (gar).

BURNHAM [*bîrnîm*], **Frederick Russell** (1861 - 1944), Amerikalı kâşif. Tivoli (Minnesota) de doğmuştur. 1893 te ilk defa olarak Güney Afrikayı gezmiş ve Rhodesia'da eski bir medeniyetin harabelerinde bir define bulmuştur. Derhal, Matabele'lerle harb halinde bulunan British South African Company'nin hizmetine girmiş. Aynı aşiretin açtığı ikinci harbte bu ayaklanmaya sebep olan (Kâfir) Kaffre kabîlesinin yüksek rahibi M'limo'yu öldürmekle dikkati çekmiştir. 1899 da Boer harbinde hizmet görmüş; 1900 de, Broadwood konvoyunun muhasara edildiği Sanna's Post adlı yerde esir düşmüş, fakat kaçmağa muvaffak olmuştur. Pretoria ile Johannesburg arasındaki demiryolu hattını tahribetmiştir. Bu bölgedeki son hareketi Pretoria'nın doğu hattını tahribetmek olmuştur. Bunu yapmaktaki maksadı, İngiliz esirlerinin nakline mâni olmak idi. İngiliz ordusu gözcüleri başı olmuş ve birkaç nişan almıştır. Batı Afrikadaki Volta nehrinin seyrini tetkik etmiş (1902), Kongo havzasını gezmiştir (1903 - 1904). 1908 de Meksika'da Maya medeniyetini tetkik etmiştir.

BURNHAM [*bîrnîm*], **James** (doğ. 1905), Amerikan sosyologu. Chicago'da doğmuştur. B., 1929 dan beri New York üniversitesinde profesördür. Fikir ve dünya görüşü bakımından Marxizm ve Trotskiyizm tesiri altında 1930 sıralarında «The New International» dergisini yayımlamıştır. «Manager cemiyeti» teorisiyle Marxizmden yüz çeviren B., bugün Amerikada Komünizmin en sert muhaliflerinden biri olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *The Managerial Revolution* (İdare ihtilâli) [1941], *The Macchiavellians* (Macchiavelli'ciler) [1943], *The Struggle for the World* (Dünya için savaş) [1947], *The Coming Defeat of Communism* (Komünizmin istikbaldeki hezimeti) [1950].

BURNITZ [*burnits*], **Karl Peter** (1824 - 1886), Alman ressamı. Frankfurt a. M. da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1850 - 1860 yılları arasında Pariste Barbizon okulunun tesiri altında yetişen B., sonraları Kronberg ressamlar cemiyetinin üyesi olmuştur.

BURNLEY [*bîrnli*], Orta İngilterenin Lancaster yönetim bölümünde endüstri merkezi. Nüfusu 85 000 (1951). B., 514 m yükseklikteki Boulsworth tepesinin batısında ve deniz seviyesinden 88 m yükseklikte, demiryolu kavşağındadır. Müzesi, pamuklu ve yünlü kumaş dokumacılığı, çevresinde kömür ocakları vardır.

BURNONİT (Bournonite), bir mineral. Bileşimi = Pb Cu PbS_3; sistemi, rombik holoeder, a : b : c = 0,938 : 1 : 0,897 dir. Kalın ve kenarları yontuk levhalar halinde olanlarına çok raslanır. İkizleri de çoktur. Sertliği 3, yoğunluğu 5,9 - 5,7 dir. Kırılan yeri sedef parlaklığı gösterir. Çizgisi gri veya demir karasıdır. Üfleçte kolay erir ve siyah bir bilya bırakır. Bileşiminde % 19,8 S, 24,6 Sb, 13 Cu, 42 Sb bulunur. İri kristallerine Cornwall, Peru, Şili, Harz (Almanya) ta da raslanmaktadır.

BURNOUF [*bürnuf*], **Emile Louis** (1821 - 1907), Fransız müsteşriki ve edibi. Valognes'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Eugène B. un amcazadesidir. École d'Athènes'de okuduktan sonra, bu müessesenin müdürü olmuştur. Sanskritçe, Yunanca, ve mitoloji üzerindeki başlıca çalışmaları şunlardır: *Méthode pour étudier la langue sanscrite* (Sanskrit dilini inceleme metodu) [1859], *Essai sur le Véda* («Veda» üzerinde bir deneme) [1863], *Dictionnaire classique sanscrit - français* (Sanskritçeden Fransızcaya klâsik sözlük) [Leupol ile birlikte, 1863 - 1864], *Histoire de la littérature grecque* (Yunan edebiyatı tarihi) [1869], *La légende athénienne. Étude de mythologie comparée* (Atina efsanesi. Mukayeseli mitoloji üzerinde bir inceleme) [1872], *La science des religions* (Dinler ilmi) [1872], *La mythologie des Japonais* (Japonların mitolojisi) [1875], *La ville et l'acropole d'Athènes aux diverses époques* (Muhtelif devirlerde Atina şehri ve akropolisi) [1877].

BURNOUF [*bürnuf*], **Eugène** (1801 - 1852), Fransız dilcisi ve müsteşriki. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1832 de Collège de France'ta Sanskritçe profesörü olmuş, Kitabeler ve Güzel Yazılar Akademisine üye seçilmiştir. İranistiğin kurucularından biridir. A. H. Anquetil-Duperron (b. bk.) tarafından 1761 de Fransaya getirildiği halde tamamiyle çözülemiyen *Avesta* metinlerini, Sanskritçenin yardımiyle çözmüş ve Bibliothèque Nationale'deki *Avesta* yazmalarından bir kısmını *Vendidad - Sadé, l'un des livres de Zoroastre* (Zarathuštra [Zerdüşt] nın kitaplarından biri olan V. - S.) [1829 - 1843] başlığı altında yayımlamıştır. Bunu, *Commentaires sur le Yaçna, l'un des livres liturgiques des Parses* (Parsî'lerin litürjik kitaplarından biri olan Yasna üzerinde mütalâalar) [1833 - 1835] adlı eser takibetmiştir. B. un Sanskrit ve Pāli dilleriyle Budhizm hakkında da yazıları vardır. Bu sahadaki başlıca eserleri şunlardır: *Essai sur le Pâli* (Pāli dili üzerinde bir deneme) [Christian Lassen ile birlikte, 1826], *Observations grammaticales sur quelques passages de l'essai sur Pâli* (Pāli dili üzerindeki denemede geçen bazı parçalar hakkında gramer müşahedeleri) [1827], *Bhâgavata - Purâna ou histoire poétique de Krichna* (Bhāgavata - Purāṇa veya Kṛṣṇa'nın şairane tarihi) [Sanskritçe metin ve Fr. tercüme, 3 cilt, 1840 - 1849], *Introduction à l'histoire du Bouddhisme indien* (Hindistan Buddhizminin tarihine giriş) [1844], *Le lotus de la bonne loi* (İyi kanunun lotüs'ü) [1852].

B. un babası **Jean Louis B.** (1775 - 1844) da tanınmış bir filologdur. Urville (Normandie) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1817 de Collège de France'ta Latince hitabet profesörü olmuş, 1836 da da Kitabeler ve Güzel Yazılar Akademisine üye seçilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Méthode pour étudier la langue grecque* (Eski Yunancayı inceleme metodu) [1814], *Méthode pour étudier la langue latine* (Latin dilini inceleme metodu) [1840].

BURNS [*bîrnz*], **John** (1858 - 1943), İngiliz işçi lideri. Battersea (Londra) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Otodidakt olarak yetişmiş olan B., 1889 daki dok işçileri grevinin lideri sıfatiyle büyük bir şöhret kazanmıştır. B., 1892 - 1918 yılları arasında liberal işçi mebusluğu yaptı ve ilk defa, bir işçi mebus olarak nazır oldu: 1905 - 1914 arasında dahiliye ve 1914 de de ticaret nazırlığı yaptı. B., 1914 Ağustosunda bir pasifist (harb aleyhtarı) olarak nazırlıktan istifa etti, ve harbden sonra da işçi partisine girmekten kaçındığı için bu partinin şiddetli hücum ve takibine uğradı.

BURNS [*bîrnz*], **Robert** (1759 - 1796), İskoçyalı şair. Alloway (Ayrshire) de doğmuş, Dumfries'te ölmüştür. Bir çiftçinin oğlu idi. Babası fakirliğine rağmen oğluna kısa bir İngiliz edebiyatı tahsili temin etmiş, annesi ise, okuma yazma bilmemekle beraber, oğluna öğrettiği birçok ananevi şarkı, şiir ve ata sözleriyle, onun sonraki şiirleri üzerinde derin bir etki yapmıştır. Esasen B., bu çeşit eser-

leri sonradan büyük alâka ile tetkik de etmiştir. B., on iki yaşında iken, çiftlikte yetişkin bir adam gibi çalışıyor ve birçok hallerde kâfi gıda alamıyordu. Neticede bu hayat tarzı sıhhatini bozmuştur. 1784 te babası ölünce B., aile reisi olmuş, bunun üzerine kardeşi Gilbert ile beraber Mauchline civarında Mossgiel Farm adını taşıyan çiftliği kiralamıştır. B. ilk şiirlerini 1781 de yazmıştı. Fakat 1784 te Robert Fergusson'un şiirlerini okuyunca, bunlara rekabet arzusu duymuştur. Bu yeni ilhamın ilk mahsulleri, mahallî kilise dedikoduları ve kavgaları hakkında hicviyeler olmuştur. Bu şiirler halkı eğlendirmiş, fakat kiliseyi kızdırmış ve çok geçmeden kilise B. ı, Betty Paton adında bir köylü kızı ile olan münasebetlerinden dolayı tedibetmiştir. 1785 in sonlarında, Jean Armour adında başka bir kızla olan macerası, daha üzücü bir şekilde meydana çıkarılınca, şair Jamaica'ya kaçmayı göze alarak, ancak *Poems, Chiefly in the Scottish Dialect*(Başlıcaları İskoçya lehçesinde yazılı şiirler) adlı ilk eserini abone yolu ile çıkarıncaya kadar (1786) seyahatini tehir etmiştir. Bu eser Glencairn kontu Dugald Stewart ile başka nüfuzlu şahısların dikkatini çekmiş ve bunlar şairi, İskoçyada kalarak şiirlerini tekrar Edinburgh'da çıkarmağa teşvik etmiştir. Bu ikinci neşir (1787) B. e 500 sterling kazandırmıştır. Bu paranın bir kısmını kardeşine ödünç vermiş, büyük kısmını da Dumfries civarında Ellisland çiftliğini kiralıyarak burasını tanzime hasretmiştir. Merkezde geçirdiği zamanda ve Border (İngiltere ile İskoçya arasındaki topraklar) ve Highlands (İskoçyanın kuzeyindeki dağlık bölge) inde yaptığı geziler esnasında B. sosyete tarafından çok iyi kabul edilmiştir. Bununla beraber asılzadelerin bazıları, şairin düşündüğünü söylemek nezaketsizliği ve sosyete şekillerine vukufsuzluğu dolayısiyle B. e küsmüştür. Edinburgh'da geçirdiği ikinci kış (1787 - 1788) esnasında, evvelki yıl kendisine çok iyi kabul göstermiş olanların bile yüz vermediklerini görmüştür. Bununla beraber şair o kış Mrs. Agnes M. Lehose ile tanışmış ve sevişmiştir. 1788 ilkbaharında B., satış ve istihsal vergisi tahsildarlığına hazırlanmak için talimat almış, Jean Armour ile evlenmiş ve Ellisland'de çalışmağa başlamıştır. Çiftlikte muvaffak olmıyan B., Kasım 1791 de Dumfries'e taşınarak orada tahsildar olarak çalışmağa başlamış ve bu tarihten itibaren ölümüne kadar tahsildarlık biricik kazanç kaynağı olmuştur. Şiirlerini 1793 te üçüncü defa bastırmıştır. Fakat telif haklarını satmış olduğu için bundan hiç kazancı olmamıştır. Giriştiği başka iki edebî teşebbüs de verdiği emeği karşılıyacak bir kâr temin etmemiştir. Edinburgh'da B. James Johnson adında bir gravürcü ile tanışmıştı. Bu zat, *The Scots Musical Museum* (İskoçya musukisi müzesi) adı altında, İskoçyanın ananevi şarkılarını ve bunların bestelerini ihtiva eden bir eser hazırlıyordu. B. hayatının sonuna kadar kendini bu işe vermiş, güfte ve besteler toplamış ve uygun bir güftesi olmıyan besteler için güfteler yazmış veya adapte etmiştir. Gerek «Museum» da, gerek bundan sonra çıkan ve buna benzer «Select Collection»(Seçilmiş parçalar dergisi)da (bu eser George Thomson adındaki Edinburgh'lı bir meraklının teşebbüsüdür) B. üç yüzden fazla lirik şiir neşretmiştir. Edinburgh'dan ayrıldıktan sonra yazdığı biricik büyük eseri, 1790 da Captain Francis Grose için yazılan *Tam O' Shanter* (ad) başlıklı uzunca şiiridir. Bu zat, çıkardığı *Antiquities of Scotland* (İskoçya eski eserleri) [1791] başlıklı eserde Alloway Kirk kilisesinin harabelerini tasvir eden gravür için cinli perili bir hikâye istemişti. B. ın şiiri bu konudadır.

R. BURNS

B., Fransa İhtilâline karşı beslediği dostane hisleri hiç saklamadığından 1793 te tahsildarlık memuriyetini kaybetmek tehlikesine düşmüştü. Buna rağmen terfi edeceği esnada endokarditten hastalanmış ve 21 Temmuz 1796 da ölmüştür. Ölümünden sonra karısı ve beş çocuğu sefalet içinde kalmıştır. B. ın şiirlerini neşrederek bunlara yardım etmek için bir abone açılmış ve kitabın başına şairin biyografyasını yazmak vazifesi Liverpool'lu Dr. James Currie'ye verilmiş ve malî maksat sağlanmıştır.

İskoçyalı şairlerin en büyüğü olan B. ın, yukarıda anılan toplamadaki en meşhur şiirleri, *Tam O' Shanter*-dan ve yine uzunca bir şiir olan *The Cottar's Saturday Night* (Köy evinde Cumartesi gecesi)[1787]tan başka, kısa parçalardır: *The Jolly Beggars* (Şen dilenciler), *Address to the De'il* (Şeytana hitabe), *Hallowe'en* (Bütün azizler yortusu [31 Ekim]), *To a Mouse* (Bir tarla faresine), *The Twa Dogs* (İki köpekler), *To a Louse* (Bir bite), *To a Mountain Daisy* (Bir dağ papatyasına), *The Brigs of Ayr* (Ayr'in köprüleri), *To Mary in Heaven* (Gökteki Mary'ye [ölmüş sevgilisi]); şarkılarından şunlar zikredilebilir: *Auld Lang Syne* (Eski günleri anış), *John Anderson* (ad), *My Heart's in the Highlands* (Kalbim İskoçya dağlarındadır), *Ae Fond Kiss and then we Sever* (Sıcak bir buse ve ayrılalım), *Highland Mary* (İskoçya dağlarından Mary), *A Red Red Rose* (Kırmızı kırmızı bir gül), *Bonnie Doon* (Canım Doon), *A Man's a Man for a' that* (Her şeye rağmen insan insandır), vatan şarkılarından da *Scots wha ha'e with Wallace Bled* (Wallace'la birlikte kanlarını dökmüş olan İskoçyalılar).

Çoğu İskoç İngiliz lehçesinde (Scottish) yazılı olan bu şiir ve şarkılarında aşktan başka, tabiat sevgisi, vatan aşkı ve bilhassa insanlık duygusu o kadar kuvvetlidir ki, B., insanlık haklarını hayvanlar için de tanımaktadır. «Fareler ve insanlar» (B. daki mısralar şöyledir: «The best-laid schemes o' mice an' men, Gang aft agley» = Farelerin de, insanların da en iyi kurduğu plânlar, çok kere suya düşer;. J. Steinbeck'in *Of Mice and Men* adlı romanı, 1937 [Türk. terc. Fareler ve İnsanlar, 1951], piyes 1938 [Türk. terc. Farelere ve İnsanlara Dair, 1945]) tâbiri ile «Kalbim İskoçya dağlarındadır» (W. Saroyan: *My Heart's in the Highlands* adlı piyesi, 1939) başlığı, B. ın şiirlerinden(*To a Mouse*, ve *My Heart's in the Highlands*)alınmadır.

BURNSIDE [*bırnsayd*], **Ambrose Everett** (1824-1881), Amerikalı askerî şef. Liberty (Indiana) de doğmuş, Bristol (Rhode Island) da ölmüştür. West Point'daki United States Military Academy (Birleşik Amerika Harb Akademisi) yi bitirmiş (1847), tuğgeneral (1861), tümgeneral (1862), Potomac ordusuna kumanda etmiş (Ekim 1862), Fredericksburg seferinde başarısızlığa uğramış, 1863 te vazifesinden affedilmiştir. 16 Kasım 1863 e kadar Ohio bölümüne (Department of the Ohio) tâyin olunmuştur. Grant'ın kumandası altında, Potomac ordusunda Petersburg önünde hizmet görmüş (1864), fakat bir mayının patlamasiyle hâsıl olan durumdan lâyikiyle istifa-

de edememiş ve tahkikat sonunda mesul edilmiştir. İstifa etmiş (1865), Rhode Island valisi (1866-1869), Amerika Birleşik Devletleri Senatosu üyesi (1875-1881) olmuştur. Yan sakal bıraktığı için, bu sakala adı verilmiştir (burnsides).

BUROW [*bųrō*], **Karl August** (1809-1874), Alman cerrahı. Elbing'de doğmuş, Königsberg'te ölmüştür. B., bilhassa açık yaraların tedavisinde, şaşılık ameliyatında ve oftalmoskop (ophthalmoscope = göz aynası) un imalinde büyük hizmetler de bulunmuştur.

B. operasyonu: urların iz bırakmaksızın alınması için bir plastik operasyon.

B. mahlülü: aluminyum asetat mahlülü.

B. damarı: iki alt epigastrik (mide üstü) damarlar ile mesanenin bir dalı tarafından teşkil edilen bir damar: portal damarla birleşir.

BURR [*bĩr*], **Aaron** (1756-1836), Amerikalı ihtilâlci subay ve siyaset adamı. Newark (New Jersey) ta doğmuş, Staten Island'da ölmüştür. Tahsilini büyük babası ve babasının reisliğini etmiş oldukları Princetown College'inde yapmıştır. Vatanseverler ordusuna iltihak etmiş (1775) ve iki yıl sonra yarbaylığa terfi ederek cesaret ve becerikliliğinin mükâfatını kazanmıştır. 1779 da istifa etmiş, baroya kabul edilmiş ve orada kısa zamanda parlak bir mevkie yükselmiştir. 1788-1790 yıllarında baş müddeiumumi, 1791-1797 yıllarında da senatör olmuş; 1801-1805 yıllarında reisicumhur muavinliğine yükselmiştir. New York valiliğini elde etmesine engel olan Alexander Hamilton ile düello ederek onu öldürmüştür (1804). Bunun üzerine, umumi heyecan yatışıncaya kadar güney Carolina'ya kaçmış, sonra geri gelmiştir. Texas'ta bir ihtilâl çıkararak orada bağımsız bir cumhuriyet kurmak istemiş, neticede tevkif edilmişse de beraat etmiş (1807), fakat içtimai bakımdan lekeli kalmıştır. Fransa ve İngiltereye yaptığı bir seyahatten sonra tekrar avukatlık etmek için giriştiği teşebbüste muvaffak olamamıştır. Son yıllarında bir arkadaşının yardımiyle yaşamış ve sefalet içinde ölmüştür.

BURRIANA, İspanyanın Akdeniz kıyısında bir şehir ve liman. Castellón de la Plana idare bölümündedir. Nüfusu 18473 (1948) tür. Valencia'nın 50 km kuzeyindedir. Akdeniz ıkliminde yetişen çeşitli meyva (bilhassa portakal) ların ihraç limanıdır. Şarap, zeytinyağı, ve tahıl ticareti de vardır.

BURRITT [*bĩrit*], **Elihu** (1810-1879), Amerikalı bir poliglot ve beynelmilel sulh için mücadeleci. New Britain (Connecticut)da doğmuş ve yine orada ölmüştür. 16 yaşında iken bir demirciye çırak olarak verilmiştir. Burada çalışırken umumi ve lisan bilgisini gittikçe artırarak «the learned Blacksmith» (bilgin demirci) lâkabını kazanmıştır. Beynelmilel sulh için mücadele gayesiyle «Christian Citizen» (Hıristiyan Vatandaş) adlı bir haftalık mecmua kurmuş (1844) ve bunu 1851 e kadar bizzat çıkarmıştır. Bruxelles Sulh Kongresini organize etmiş (1848), gerek Amerikada, gerek dış memleketlerde beynelmilel sulh dâvası lehine konferanslar vermiştir(1851-1861).

BURROUGHS [*bĩrouz*], **Edgar Rice** (1875-1950), Amerikalı yazar. Chicagoda doğmuş, Los Angeles'te ölmüştür. Bazı maceralı işlerde çalışmış, sırası ile maden işçisi, cowboy ve polis olmuş, ömrünün sonuna doğru California'da bir çiftlik sahibi hayatı sürmüştür. İngiliz yazarı Sir Rider Haggard'ın tesiri altında yazdığı romanlarının çoğu Afrika ormanlarında cereyan eder ve vahşi muhitte beyaz adamın kahramanlığını anlatır. B. en ziyade «Tarzan» romanlariyle şöhret kazanmıştır. Bunların en sevileni şunlardır: *Tarzan of the Apes* (Maymunlar Tarzanı) [1914], *The Return of Tarzan* (T. ın dönüşü) [1915], *The Beasts of Tarzan* (T. ın canavarları) [1916], *The Son of Tarzan* (T. ın oğlu) [1917], *Tarzan the Terrible* (Müthiş T.) [1921), *Tarzan and the Golden Lion* (T. ile altın aslan, Türk. terc. 1944) [1923], *Tarzan and the Ant Men* (T. ile karınca adamlar) [1925], *The Tarzan Twins* (T. ikizleri) [1927], *Tarzan and the Lost Empire* (T. ve kaybolmuş imparatorluk) [1929], *Tarzan and the Lion Men* (T. ile aslan adamlar) [1934], *Tarzan and the Forbidden City* (T. ve memnu şehir) [1938], *Tarzan the Magnificent* (Muhteşem T.) [1940], *Tarzan and the Foreign Legion* (T. ve müstemleke ordusu) [1947]. «Tarzan» romanlarından ufak parçalar da Türkçeye tercüme edilmiştir («Tarzan'ın resimli orman hikâyeleri», 1945). Bunlar dışında şu romanı da kayde değer: *The Chessmen of Mars* (Marsın satranç taşları) [1922].

Tarzan, Afrika ormanlarında yaşıyan hayvanlarla büyümüş ve onların biri imiş gibi bunları anlıyan ve bunlara önderlik eden bir beyaz çocuktur. Çok kuvvetli olup büyük bir maharete sahip olduğundan, sayısız maceraları seyrinde birçok düşmanlariyle zekâsını kullanarak başa çıkar. Filmlerde Tarzan rolünü ekseriya Johnny Weissmuller oynamıştır.

BURROUGHS [*bĩrouz*], **John** (1837-1921), Amerikalı yazar ve tabiiyeci. Roxbury (New York) de doğmuş, Kingsville (Ohio) de ölmüştür. Köyde babasının çiftliğinde büyümüş, sonra birer sömestir Ashland ve Cooperstown seminerlerinde tahsil etmiştir. Köy okulu öğretmenliğinde, maliye memurluklarında bulunduktan sonra West Park (New York) ta bir yemişliğe çekilmiş ve münzevi bir hayat içinde bütün ömrünü tabiat konularını halka tanıtıcı eserler yazmakla geçirmiştir. Gençliğinde Walt Whitman'ı tanımış ve onun tesiri altında kalmıştır. İlk eseri, *Notes on Walt Whitman as Poet and Person* (W. Whitman'ın şairliği ve şahsiyetine dair notlar) [1867] bu şaire ithaf olunmuştur. B., 1865 te «Atlantic» dergisi için tabiat üzerine denemeler yazmağa başlamış, ilk tabiata dair kitabı *Wake-Robin* (Danaayağı [bitki]) 1871 de çıkmıştır. Dar mânada bir tabiiyeci olmamakla beraber, tabiatı derin bir dikkatle inceler ve güzelliklerini uzun uzun tarif eder. Başlıca eserleri şunlardır: *Birds and Poets* (Kuşlar ve şairler) [1877], *Locusts and Wild Honey* (Çekirgeler ve yaban balı) [1879], *Leaf and Tendril* (Yaprak ve tutunma filizi)[1908], *Time and Change* (Zaman ve değişme) [1912], *The Summit of the Years* (Yılların zirvesi) [1913], *The Breath of Life* (Hayat nefhası) [1915], *Under the Apple-Trees* (Elma ağaçları altında)[1916]. B. un tabiata ait yazıları, 1850 sıralarında Amerikada Massachusetts'in Concord mevkiinde bir mahfil kurmuş olan transcendentalist (b. bk.) tabiat severlerden Henry D. Thoreou'nun *Walden or Life in the Woods* (W. veya ormanlarda hayat) [1854] adlı eserinin tesiri altındadır; kendisi de, bu mahfile dahil olmamakla beraber, onun ruhunu aksettirmiştir.

BURRUS veya **BURRHUS, Sextus Afranius** (ölm M. S. 63), Romalı general. Livia, Tiberius ve Claudius'un adamı. Gallia'da doğmuştur. Praetorian adiyle bilinen muhafız alayına kumanda etmiştir (52). Seneca

ile birlikte Nero'ya hocalık yapmış ve Claudius'un ölümünden sonra, Nero'yun mukavemetsiz imparator ilân olunmasını sağlamak için praetorianlar nezdindeki nüfuzunu kullanmıştır. Nero'ya müşavirlik etmiş ve imparatorun öldürtmek istediği bazı şahısların katlini tasvibetmemiştir. Füc'eten ölmüştür. Nero tarafından zehirlendiği muhakkak değilse de, ihtimal dahilindedir.

BURS (Fr. Bourse, Lat. *bursa* = kese), vücudun bilhassa birbirine sürtünen organları arasında, ezcümle oynaklarda bulunup, aşınmalarına engel olan kese. Ayrıca bk. HUSYE TORBASI (Fr. Bourses, Lat. Scrotum).

BURS (Bourse), bir kimseye, resmî teşkilât, hakiki veya hükmi şahıs tarafından, eğitim masrafı karşılığı olarak verilen para. B. alana, bursiye (boursier, - ère) denir. Bursiye ile B. veren arasında, ekseriya akdî bir münasebet kurulur, sözlü veya yazılı bir sözleşme ile durum, taraflarca tesbit olunur. Umumiyetle bursiye, B. verenin önceden tesbit ettiği bir statüye göre tâyin edilen objektif esas ve şartları kabul etmiş sayılır. Tarafların, B. anlaşmasiyle elde etmek istediği menfaat ve fedakârlık, B. un şartlarını teşkil eder. B., netice olarak, kalifiye elemanın, *hizmet borcu*nu garanti etmektir.

B. verenin umumi eğitim siyasetinin ancak muayyen bir kısmını teşkil eden «B. yolu ile eğitim», daha ziyade, akdî münasebetlere bağlı bulunması sebebiyle, diğer eğitim yollarından farklı olabilir. Bu fark aynı zamanda, B. yoliyle eğitimin, B. verenler tarafından muayyen bir plâna bağlanmasını da zarurî kılar. Bu plân, teşkilâtın gaye ve ihtiyacına uygun surette eleman yetiştirilmesini istihdaf eder.

B. veren resmî veya hususi sektör, tatbikini derpiş ettiği böyle umumi bir eğitim plânında, B. yoliyle eğitimi, kısa veya uzun vadeli (meselâ, aylık veya yıllık devrelere göre) olarak, gerek memleket içi, ve gerekse dışındaki eğitim müesseselerine veya merkezlerine teşmil edebilmektedir. Bunun vüs'at ve şümulü B. verenin mali vaziyetine ve kalifiye elemana olan ihtiyacına göre tâyin olunur.

Türkiyede B.: İstanbulda Tophane'nin II. Sultan Bayezit tarafından kuruluşu ile ve bunu takibeden diğer askerî tesis ve fabrikalarla o devrin «harb gücü» ne ait lüzumlu vasıtaların imaline başlandıktan sonra, buralarda çalışacak teknik elemanın yetiştirilmesi bir zaruret halini almıştı. Bu sebeple Osmanlı Devleti, sayısı pek mahdut olmak üzere Avrupaya B. lu talebe gönderdi. Ancak, harb sanayii ile beraber memleketin bu sanayi dışında kalan diğer sanayi şubelerinde çalışacak teknik personelin yetiştirilmesi meselesi, geniş ölçüde Cumhuriyetten sonra ele alınmıştır.

Öteden beri devlet müesseselerine memur ve okullara öğretmen temin etmek ihtiyaciyle parasız yatılı öğrenci alınması usûl ittihaz edilmiş, bilhassa «Muallim Mektepleri» ne ve diğer resmî okullara «leylî meccani» öğrenci alınagelmiştir. Bu türlü öğrenim, ayrı bir rejime tâbi olmakla beraber aslında bir B. sayılabilir. Bk. OKULLAR.

Bunun dışında bugün Türkiyede kalifiye eleman yetiştirmek gayesiyle: 1. Üniversitelerce, 2. Çeşitli devlet dairelerince, 3. İdarei hususiyelerce, 4. Belediyelerce, 5. Bankalarca, 6. Hususi sanayi müesseselerince, 7. Hususi ve mahallî okutma derneklerince B. verilmektedir.

18 Mart 1926 tarihinde kabul edilen 788 sayılı Memurin Kanununda, memleket içinde veya dışında devlet veya hususi idarelerle, belediyeler hesabına öğrenim görecek öğrencilerin tâbi olacağı şartlar belirtilmiştir. Bu gibiler umumiyetle belirli bir müddet mecburi hizmetle mükellef tutulmakta, bu hizmetten kaçanlarsa, öğrenim masraflarını faizleriyle ödemeğe zorlanmaktadır. Bu kanuna göre öğrenimini tamamlıyan her mükellef, devlete resmî müracaatla, bir vazifeye tâyinini istiyecek, üç ay içinde tâyin edilmiyenlerin mecburi hizmetleri sakıt olacaktır. Önceleri memur temini gayesiyle konulmuş olan bu son hüküm, kadrolar doldukça tâyin zorluğu belirmesi ve mecburi hizmetlilerin elden kaçırılması karşısında, 1936 yılında 2919 sayılı kanunla değiştirilmiş ve müracaat edenlerin, kadro olmasa dahi, kadro karşılığı ücret olarak ödenmek ve kendileri «stajiyer» (stagiaire) adını almak şartiyle, kadro açılıncaya kadar istihdamları lüzumu emredilmiştir.

Maarif Vekâleti hesabına üniversitelerimizde okuyan B. lu öğrenciler, yönetmeliği gereğince, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak, otuz yaşını bitirmemiş olmak, herhangi bir yerde görevli bulunmamak v. b. gibi bazı şartlara tâbidirler. Kendilerine hâlen 125 lira aylık B. verilirse de bu para, günün yaşama şartlarına göre Vekâletçe değiştirilebilir. Öğrencinin üniversite harçlariyle, imtihan ve laboratuvar ücretleri, bütün öğrenim süresince bir yılı geçmemek şartiyle hastalıklarının tedavi masrafları ayrıca B. tertibinden ödenir. Böyle bir hastalık süresince öğrenci aylık B. unun yarısını alır.

Bu para ile öğrencilerin geçinmesi kolay olmıyacağını düşünen hükümet, 5375 sayılı kanunla (25 Nisan 1949) yalnız yüksek okul öğrencilerine (Ankarada Gazi Terbiye Enstitüsü ve Konservatuvar gibi yüksek okullar hariç) mahsus olmak üzere Maarif Vekâletince öğrenci yurtları ve öğrenci aşevleri açılarak öğrencilerin ucuz yiyip yatması sağlanmıştır. B. usulünün devletçe uygulanmış olan bu şekline, yatılı okulların bir nevi okul dışında yedirip yatırma şeklidir denilebilir.

Yabancı memleketlere öğrenim için gönderilenlerin B. miktarları da her yıl Vekâletçe tesbit olunur. 1955-1956 ders yılı için muhtelif memleketlere göre B. miktarları, aşağıda gösterilmiştir:

	Tl.		Tl
Amerika	400	İngiltere	325
Almanya	260	İsveç	250
Avusturya	240	İsviçre	350
Avustralya	360	İtalya	290
Belçika	390	İran	200
Danimarka	200	Irak	200
Fransa	390	Norveç	250
Finlandiya	275	Mısır	150
Holânda	390	Suriye	200

Bu B. lar dışında, öğrencilerin öğrenimiyle ilgili masraflarını karşılamak üzere her yıl iki defa 200-300 lira arasında ek tahsisat ödenir.

Üniversiteler hesabına okuyan öğrencilerin durumu ise 4936 sayılı kanun ile tâyin edilmiştir. Bu kanunun 60. maddesine göre, üniversite senatoları, bütçesindeki ödenekten lisan ve doktora öğrencilerine yapılacak her türlü yardımlarda uygulanacak esasları koymağa ve haklarında 2919 sayılı kanunun 4. maddesi hükümleri uygulanmak şartiyle lisan öğrencileri için ayda 75, doktora öğrencileri için ayda 100 liraya kadar fakülteler emrine B. lar ayırmaya yetkili kılınmaktadır.

B a, sanayi teşekküllerinde kalifiye personel temininde de yaygın bir şekilde başvurulmaktadır. Memleketimizde mesleki eğitim mevzuu, mevzuatımız bakımından, beş muhtelif cepheden mütalaa edilmektedir. Şöyleki: 1. İşveren tarafından sağlanan mesleki eğitim ve B. lar, 2. Devlet tarafından sağlanan mesleki eğitim ve B. lar, 3. Münhasıran mesleki teşekküller tarafından sağlanan mesleki eğitim ve B. lar, 4. İşverenlerle Devletin işbirliğine dayanan mesleki eğitim ve B. lar, 5. İşverenlerle Devletin müştereken istifadelerine sunulan ve milletlerarası teşekküllerin yardımlariyle sağlanan mesleki eğitim ve B. lar.

Gerek B. ile, ve gerekse doğrudan doğruya okulda okutarak teknik elemanın yetiştirilmesi işi, yurdumuzda 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu ile ele alınmış, bundan sonra, hariçte bu maksatla öğrenci yetiştirilmesini temin için 8 Ağustos 1929 tarihli ve 1416 sayılı «Ecnebi memleketlere gönderilecek talebeler hakkında kanun» çıkarılmıştır. Bu kanuna göre, lüzumlu sanayi kollarında yetiştirilecek öğrencilerin müsabaka imtihanı ile seçilmesi (madde 2), öğrenim masraflarının hükümetçe döviz tahsisi suretiyle karşılanması, bunun muntazam bir programa bağlanması (madde 13), öğrenimini bitirmiş personelin kendi ihtısaslarına uygun sanayi branşlarında çalıştırılması esası konmuştur.

27 Aralık 1937 tarihli ve 3293 sayılı «Sınaî Müesseselerle, Sigorta Şirketlerinde Kullanılan Ecnebilere Mukabil, Türk Memur ve Mütehassıs Yetiştirilmesi Hakkında Kanun» ile, hususi veya sermayesinde Devlet iştiraki bulunan veya Devlet sermayesiyle kurulan imtiyazlı veya imtiyazsız bütün sınaî müesseselerle sigorta şirketleri, herhangi bir işte istihdam edecekleri her ecnebi mütehassıs için, Hazineye muayyen bir yetiştirme ücreti ödemeğe mecbur tutulmuştur (madde 1). Bu paralar Hazinece Sümerbank'a verilir; banka, biriken paralar ile «memleket sanayiinin muhtaç olduğu anâsırı yetiştirmek üzere ecnebi memleketlere öğrenci göndererek bunların iyi bir surette yetişmelerini (madde 2)» sağlamakla vazifeli kılınmıştır. Gönderilecek öğrencinin hangi meslek ve sanatta, ne derece yetiştirileceğini de, İktisat Vekâleti tâyin ve tesbit eder.

1926 tarih ve 789 sayılı kanun, eleman yetiştirme işini merkezî bir organa bağlamış, yani bunun bir plâna göre ele alınmasını Maarif Vekâletine vermiş, diğer Vekâletlerin muayyen öğrenim dereceleri dışında kendi memur ve teknik personelini yetiştirebilmelerine, kurslar açmalarına, resmî öğrenim müesseselerinde okutacakları öğrencilere B. lar vermelerine müsaade etmiştir.

Beynelmilel B. münasebetleri ve B. ların sosyal mahiyeti: B., gayesi itibariyle, tamamen sosyal bir yardımlaşma mahiyetindedir ve bu bakımdan, bilhassa kültür münasebetlerinin gelişmesinde ve kalkınmasında, içtimai zaruretler icabı kabul edilmiş ve muasır devletler arasındaki münasebetlerde kendisine fazlaca önem verilmiş bir müessesedir. Filhakika, devletlerarası kültür anlaşmaları vasıtasiyle kültür ve teknikte az gelişmiş veya geri kalmış memleketlere bu sahada ileri inkişaf gösteren devletler tarafından «teknik yardım» (assistance technique) adı altında geniş ölçüde, tek taraflı yardımlar sağlanmaktadır.

Yurdumuzda, bu nevi yardımları koordine etmek ve bir plân dairesinde tedvir etmek üzere 31 Mayıs 1949 tarihli ve 5412 sayılı kanunla «Milletlerarası İşbirliği Teşkilâtı» adı altında müstakil bir teşkilât kurulmuştur. Bu teşkilât Avrupa İşbirliği Teşkilâtının muhtelif adlar altındaki projelerini tahakkuk ettirmekle vazifelendirilmiştir. Bundan başka, hükümetimizle, Birleşmiş Milletler Teknik Yardım Bürosu arasında 5 Eylül 1951 tarihinde imzalanmış olan Teknik Yardım Esas Anlaşması'na müsteniden, Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı (B. İ. T.) ve Birleşmiş Milletler Teşkilâtı ile muhtelif tarihlerde akdedilen ek anlaşmalarla yurdumuza birçok mütehassıslar getirilmiş ve yurdumuzdan da bu teşkilâtlar tarafından verilen B. lardan istifade suretiyle yabancı memleketlere staj yapmak üzere birçok elemanlar gönderilmiştir.

BURSA, Marmara denizi güney çevresinin en büyük şehri ve B. vilâyetinin merkezi. Nüfusu 131 336 (1955) dır. B., İstanbul, Ankara, İzmir ve Adanadan sonra Türkiyenin beşinci büyük şehridir. Eski Türk eserleri, ünlü kaplıcaları, doğal güzellikleri ile tanınmıştır.

Yeri, doğal durumu: B. Uludağ (2 543 m) ın kuzeybatı eteğinde, Bursa ovasının güney kenarında kurulmuştur. Denizden yüksekliği, istasyon yakınında 150 m, yamaçta ise 300 m kadardır ki, şehrin aşağı ve yukarı mahalleleri arasında 150 m lik yükseklik farkı var demektir. Dağ eteği boyunca güneydoğu - kuzeybatı istikametinde uzunlama büyümüş olan şehrin boyu 4 km yi bulur, genişliği ise 700 - 1 000 m arasında değişir. B. şehri, Uludağdan inen Cilimboz deresiyle Gökdere arasında, ovadan dağ yamacına doğru sıralanan etek düzlükleri ve daha yüksekçe olan seki biçimindeki düz yerler üzerinde gelişmiştir. Uludağın eski kültelerine dayanan travertenlerin meydana getirdiği B. kalesinin tepesini (260 m), derin kazılmış ve çok eğimli iki vâdi (Cilimboz, Gökdere) sınırlar; daha doğuda Işıklar Lisesi sekileri (300 m) ve Yıldırım tepesi bulunur, batıda Muradiye ve Çekirge'nin küçük sekileri uzanır. Böylece B., yer yer birikinti konileri şeklinde meydana gelmiş dağ eteğindeki alçak düzlükler ve birbirinden basamaklarla ayrılmış türlü genişlikteki traverten düzlükleri üstünde büyümüştür.

B. da sıcaklık Ocaktan Temmuza kadar düzenli olarak artar, Temmuz ve Ağustosta aynı kalır, Aralık ayına kadar yine oldukça düzenli şekilde azalır. B. da ilk iki güz ayı (Eylül, Ekim), ilk iki bahar ayından (Mart, Nisan) daha sıcak geçer. Bunun sebebi, baharda, çevredeki dağlardan kar örtüsünün henüz kalkmamış olması ve bu karlı yerlerden B. ya soğuk rüzgârların esmesidir. B. da kış ve bahar aylarının çok günleri bulutlu, sisli geçer; bahar sonu ile yaz ve güz ayları açıktır (iklim için bk. BURSA OVASI).

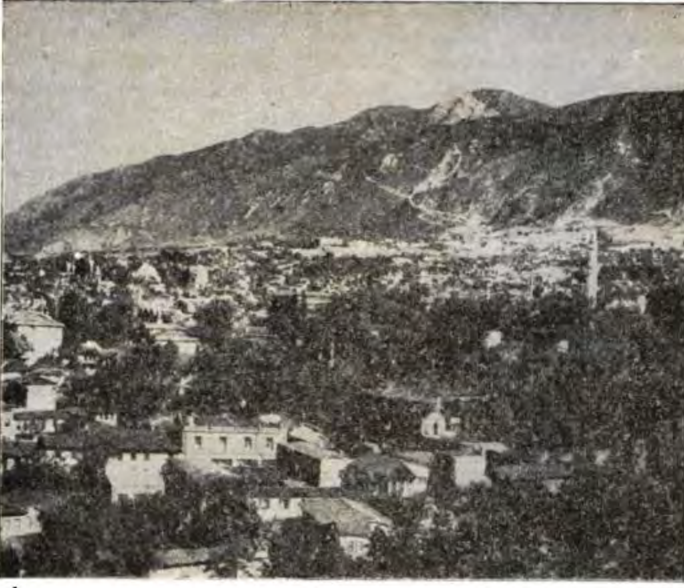
Umumiyetle nemli iklim şartları gösteren B. ve çevresinde selvi ve kavak ağaçları, zeytinlikler, meyvalıklar, sebzelikler, bağlar geniş yer tutar; dağ yamaçları çam ağaçları ve fundalıklarla örtülüdür. Yeşil rengin her türlüsünün görülebildiği bu çevrede bulunan B. çok vakit «Yeşil Bursa» adiyle anılır. B. bu yeşilliği ve çeşitli güzellikleriyle, buraya gelen birçok gezginlerin hayranlığını çekmiştir.

Şehrin bölümleri: Uludağdan inen derelerin açtığı derin vâdilerle şehrin kurulu olduğu düzlükler enine parçalara ayrılmış olduğundan, B. da başlıca 4 semt vardır:

1. Şehrin doğu bölümü (300 m yükseklikte), Işıklar Lisesi yüksekliğinin gerilerine doğru uzanır.

2. Aşağı bölümünde Yeşil camiyi içine alan semt ki, bu da batıdaki mahallelere göre yüksekçe olup derin Gökdere vâdisiyle buralardan ayrılır.

3. Şehrin geniş yer tutan orta bölümü, doğuda Ulu cami, Bedesten, çarşı ve bugün yalnız bazıları kalmış eski

1

2

3

4

5

6

1. Umumi manzara, 2. Emir sultan camisi, 3. Ulu caminin dış görünüşü, 4. Bursa vâdisi, 5. Ulu caminin iç görünüşü, 6. Yeşil türbe.

hanlarla hükümet konağını içine alan mahallelerle, bunun batısında B. nın eski iç kalesi, Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri, Saat kulesi ile Hisar meydanını içine alan semttir.

4. En batıda, Hisar mahallesinden Cilimboz deresinin derince vâdisiyle ayrılan Muradiye semti bulunur.

Bundan sonra, ana gövdesi sona ererse de şehir, 1 km kadar kuzeybatıdaki kaplıca semti olan Çekirge (b. bk.) ye ve kuzeydoğudaki istasyona doğru genişlemekte, aradaki boşluk günden güne dolmaktadır.

B. nın ilk kurulduğu yer olan Hisar mevkii ovanın kenarına 60 m lik dik bir yamaçla inen genişçe bir düzlüktür. Burası Cilimboz ve Gökdere arasındadır. Şehir, ilk çekirdeği olan ve bugün yer yer eski yapı kalıntılarına raslanan Hisar mevkiinden etrafa doğru büyümüştür. Buradaki evlerin çoğu iki katlı olup alt kat kiler olarak kullanılır; küçük pencereli, tavanları oymalı olan üst katta oturulur. Burada sokaklar dar ve evler mahdut bir alana sıkışmış durumdadır. Bundan sonra B. bir yandan Çekirge semtine, öte yandan da doğuya (Gökdere vâdisi doğusuna) doğru etek boyunca genişlemiştir. Eski Hisar mevkiinin doğusunda şehrin çarşısiyle hükümet daireleri, ipek yapım evleri, camiler, eski medreseler ve başka kültür yerleri serpilmiştir. Burada evlerin çoğu iki katlı ve ahşap olup, bahçeleri taş duvarlarla çevrilidir. Bu evlerin her iki katında da oturulur. Bu ahşap evler arasında yeni yeni beton ve tuğla evlerin de sayısı çoğalmıştır. Hisar mevkii ile Çekirge arasındaki düzlükte, önceleri otlak, çayırlık, meyvalık, sebzelik, dutluk olan yerlerde şimdi merinos, ipek, un, elektrik, deri fabrikaları kurulmuştur. Bunun doğusundaki meyva, sebze ve dut bahçeleri ortasında dağınık bir halde tek katlı ahşap evler çoğalmıştır. Zaman zaman yangın ve şiddetli depremler (meselâ 1855 teki deprem) le yer yer yıkılmış bulunan B. son yıllarda birçok yeni yapı, anıt ve caddelerle güzelleşmiş, temiz, konforlu otelleri ve kaplıcalariyle bir turistik şehir olma yoluna girmiştir.

Şehrin ortasında Atatürk'ün heykeli bulunan bir meydan (Cumhuriyet meydanı) ile Zafer, Altıparmak, Gençlik meydanları, Süleyman Çelebi ve İtfaiye parkları vardır. 1946 da istimlâkine başlanan Yağcılar Pınarı - Stadyum ve Çelik Palas arasındaki alanda «Kültür Park» ın düzenlenmesine başlanmıştır; burada bir de çocuk bahçesi yapılacaktır. Şehirde 14 hamam, 5 kaplıca, 14 banyolu otel, bulunmaktadır. Şehirde kanalizasyon tesisleri yapılmıştır. 150 yataklı Ahmet Vefik Paşa Hastanesinden başka, son yıllarda büyük ve modern bir hastane daha yaptırılmıştır.

BURSA: Şehir içinde Cumhuriyet meydanı

BURSA: Süleyman Çelebi türbesi

Elektrik, su: B yı aydınlatan elektrik enerjisi, mazotla işleyen dizel motorlariyle sağlanmakta, cereyan gece ve gündüz sürekli olarak verilmektedir. Evvelce bir yabancı şirket tarafından kurulan elektrik tesisleri 1946 da, belediyeye devredilmiştir.

B. ya iki ayrı yönden su getirilmiştir. Tesisleri 1908 de yapılan Gökdere suyu, filtre ve depolardan 72 km uzaklıktadır. Uludağdaki kaynak suları betonarme kanal ve çelik borularla getirilmektedir. 1946 da başlanan Uludağ Kırkpınar kaynak sularının getirilmesi ile 1947 de başlanan Gökdere suyunun getirilmesi işi bitmiştir. Genel olarak, şehre gelen suyun derecesi 5 tir. Ayrıca kullanma suları da bulunmakta, bunlar künk borularla evlere verilmektedir. Yaz aylarında sular oldukça azalır.

Nüfus: Suyun bol bulunduğu bir yerde, çok bitek bir ovanın kenarında, türlü yönlere uzanan işlek yolların uğrağında, tahkime elverişli bir alanda bulunan B. eskiden beri kalabalık bir şehir özelliği göstermiş, zaman zaman çok gelişmiştir. Evliya Çelebi'ye göre XVII. yüzyılda B. nın yalnız iç kalesinde 7 mahalle, 2 000 ev, aşağı şehirde ise 198 mahalle, 23 000 ev, 9 000 dükkân, yüzlerce cami ve mescid vardı. Son yüzyılda B. nın nüfusu hakkında kesin sayılar bulunmamakla beraber, Cuinet'ye göre, şehrin nüfusu XIX. yüzyıl sonunda 76 000 kadardı. 1927 sayımında elde edilen ilk kesin sayılara göre B. nın nüfusu 61 690, 1935 te 72 187, 1940 ta 77 598 dir; 1945'te ise 86 000 e yaklaşmış, 1955 te ise 131 000 i geçmiştir. 70 000 kadar artış göstermiş, ekonomik ve kültürel durumu da bununla birlikte gelişmiştir.

B. da halkın, % 50 kadarı fabrikalarda ve küçük sanatlarda çalışır, % 20 si toprak işleriyle (meyvacılık, sebzecilik, ekincilik) uğraşır; geri kalanı da ticaret, nakliye işleri ve memurlukla geçimini sağlar.

Endüstri, ticaret: B. Türkiyenin belli başlı endüstri merkezlerinden biridir. Şehir ve yakınlarında büyük küçük birçok fabrika ve imalathaneler vardır. Şehir ve çevresinin başta gelen ürünleri koza, meyva, sebze, tütün olup bunlara dayanan endüstri de gelişmiştir. Bugün B. da havluculuk (3 00 tezgâh), örgücülük, her türlü ipek ve dokuma işleri gelişmiştir. İpek istihsali ve satışı bakımından B. nın, Türkiye çapında, önemli bir yeri bulunmakta, dışarı ülkelere de ipek gönderilmektedir. Şehirde ipek, iplik ve dokuma, pa-

BURSA: Osman Gazi türbesinin içi

B. nın, memleket içi ticaretinde İstanbul, Ankara, İzmirle alış verişi önemli yer tutar. İthal mallarının çoğu (pamuk, kumaş, makine,...) İstanbuldan gelir. Eskişehirden, Karaköy yoliyle, zahire getirilir. B. ve çevresinin ürünleri (tütün, koza. ipek, meyva,...) zaman zaman türlü yabancı memleketlere de gönderilir. B. aldığından çok satar.

B. da bir sebze hali, ayrıca tahıl pazarları vardır. Yılın belirli mevsimlerinde hayvan panayırı ve sergiler kurulur. Şehirde Ziraat, İş, Osmanlı, Yapı ve Kredi, Emlâk ve Kredi bankalariyle Adapazarı Emniyet Bankası ve Türk Ticaret Bankası'nın şubeleri vardır. Şehre 2 km uzakta bir

muklu dokuma yün iplik ve dokuma, süt tozu, buz, kiremit-tuğla, kereste, deri-kösele, un, konserve fabrikalariyle araba ve karoseri, demir atelyeleri vardır. B. ya mahsus ürünler arasında önemli yeri olan şeftali ile kestane (hususiyle kestane şekeri) her yerde tanınmıştır. B. nın bıçakcılığı (yılda 1 milyondan çok bıçak imali), kebapcılığı meşhurdur. Bu arada ipek endüstrisi ve alım satımiyle uğraşanlar çoktur. Eskiden beri ünlü olan ve şehrin gelişmesinde önemli yer tutmuş bulunan B ipekleri, bu çevredeki dutluklardan elde edilen kozaların işlenmesiyle sağlanır. Bugün şehirde bu işle uğraşan 50 den çok ipek müessesesi ve yüzlerce el tezgâhı vardır. Yün ipliği yapan Merinos fabrikası, ham maddesini Karacabey'deki koyun ıslah istasyonunun yetiştirdiği merinosların yünlerinden elde eder. Süt tozu fabrikası da, ham maddesini şehrin çevresinden sağlar. Buralarda yetişen meyva ve sebzeler yaş ve kuru olarak başka yerlere gönderildiği gibi, konserve de yapılır. B. ya gelir getiren ürünlerden biri de tütündür.

BURSA: Çelik Palas

BURSA: Yeşil caminin içi

mezbaha (yılda 70 000 hayvan kesilir) bulunmaktadır. 1937 de yapılmış bir soğuk hava deposu (45 tonluk) vardır.

Eski bir kültür ve yönetim merkezi olan B. da bugün birçok okullar, birkaç kütüphane, 1904 te açılmış bir müze vardır. Şehrin yanındaki Uludağ (b. bk.), Türkiyenin kış sporları merkezi olmuştur.

Nakliye ve çevresine bağlantısı: Şehrin türlü bölümleri arasında otobüsler işler.

Önemli yollar üzerinde bulunan, fakat Anadolunun demiryolu ağına henüz bağlanmamış olan B., İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük merkezler arasında bulunmakla beraber İstanbul ile bağlantısı daha fazladır. İstanbul ile B. arasındaki sıkı bağlantı Mudanya, Gemlik, Yalova iskeleleri yoliyle sağlanır. Şehir ve çevresi, İstanbul ile B. arasında bir aktarma yeri olan Mudanyaya bir demiryolu (40 km) ve bir asfalt yol (33 km) ile bağlıdır. Yakın vakitlere kadar, B. yı denize bağlıyan bu küçük ve ana demiryollarına bağlantısı bulunmıyan dar demiryolu işletmesi 1948 de kapatılmış, bunun yerini, düzenli otobüs seferlerinin bulunduğu asfalt yol tutmuştur. Kuzey ve kuzeydoğu rüzgârlarına açık bulunan bu iskele ile İstanbul arasında düzenli va-

Maarif Basımevi

BURSA ŞEHİR PLÂNI

200 100 0 200 400 m

K

G

Tatarlı caddesi

Cumhuriyet cad.

Atatürk caddesi

Setbaşı

Işıklar

Maksem

Umurbey

Mollaarap

Türk Ansiklopedisi

BURSA: Uludağ ve eteği

pur seferleri vardır. B Gemlik'e (34 km), buradan da Yalovaya (75 km) şose ile bağlıdır. Bu yolda otobüsler işler. Her iki iskele ile İstanbul arasında sık vapur seferleri vardır. B. nın Mudanya ve Gemlik'e olan uzaklıkları aynı olduğu halde, Mudanya yolu daha düz ve bakımlı olduğundan, şehrin İstanbul ile bağlantısı, daha çok, bu yolla olur. Bundan başka, Mudanyadan İstanbula hergün (hattâ yazın, bazan, günde iki defa) vapur işler, ayrıca sık sık mavna ve yük vapurları da kalkar. Bir aralık, Yalova-İstanbul arasında geceli gündüzlü işliyen vapurlar, B. dan İstanbula giden yolcuları, bu yolu seçmeğe sevketmiş ise de, bugün Mudanya yine B. nın iskelesi olarak kalmıştır. Gemlik-Orhangazi-Yalova - Karamürsel - Gölcük - İzmit üzerinden İstanbula karadan da gidilebilir.

B. nın Ankara ile olan bağlantısı, İnegöl üzerinden Karaköy demiryolu istasyonuna uzanan şose ile sağlanır. Ayrıca, B. nın Eskişehir üzerinden de Ankara ile bağlantısı vardır. B. Balıkesir üzerinden İzmire de bağlıdır. B. nın, bütün kazalariyle olduğu gibi, Balıkesir, Eskişehir, Bilecik, Bandırma ile düzgün şose bağlantıları vardır (bk. BURSA OVASI).

Tarih: Eski çağlarda Bithynia adı verilen bölgenin başşehri olan B., Prusias adiyle anılan Bithynia kırallarının kurdukları ve kendi adlarını verdikleri üç büyük şehirden biridir. Bursa ismi, bunlardan Uludağın eteğindeki şehrin adı olan Prusa (ad) Olympum sözlerinin tahrif edilmiş şeklidir. Strabon, şehri kuran hükümdarın İran hükümdarı Kyros ve Lydia hükümdarı Kroisos ile aynı yüzyılda yaşadığından bahsettiğine göre B. nın kuruluş tarihi M. Ö. VI. yüzyıla kadar çıkıyor demektir. Halbuki Plinius, B. nın M. Ö. 202 tarihinde Romalı Scipio'ya mağlûp olarak Bithynia kıralı I. Prusias'a sığınan Kartacalı Hannibal'ın teşebbüsü ile kurulduğundan bahseder. Eski şehir şimdiki Hisar yerinde kurulmuş olmalıdır. Bugün de B da eski şehir surlarının kalıntıları mevcuttur; bu kalıntılar üzerine evler yapılmıştır.

B. tarihine ait sarih bilgiler M. Ö. I. yüzyıldan itibaren başlar. Bu yüzyılın sonunda (M. Ö. 74) Bithynia kıralı Nikomedes Philopator ölümünden önce bütün Bithynia'yı vasiyetnamesiyle Roma halkına miras bırakmıştı. Buna razı olmıyan oğlu Pontus kıralı Mithradates'e başvurmuştu. Mithradates Bithynia ile beraber B. yı da ele geçirmişse de az sonra Roma kumandanı L. Licinus Lucullus tarafından Kapıdağı yarımadasında yenilerek çekilmek zorunda kalmıştır (M. Ö. 73). Bundan sonra B. Traianus tarafından kuşatılıp zaptedilmiştir. Böylece Romalıların eline geçen ve merkezi Nicomedia (İzmit) olan ve Bithynia eyaletine bağlanan B. Bizans İmparatorluğu zamanında şöhret kazanmağa başlamıştır. İmparator Traianus zamanında B. ya Plinius adında bir vali tâyin edildi. Bu zamanda şehrin bir âyan meclisi (Senatus) vardı. Bu meclisin kararları valinin hüküm ve iradesine bağlı idi. Plinius'un bilgi ve fazilete dayanan idaresi sayesinde B. refaha kavuştu; muhteşem binalarla süslü mamur bir şehir haline geldi. Plinius İmparator Traianus'a yazdığı bir mektubunda şehirde büyük bir hamam yaptırdığından bahseder. Yine Plinius'un mektuplarından, bu devrede, B. da bir jimnas ile hamamlar, çarşılar, umuma mahsus revaklar, içinde Traianus'un heykeli bulunan büyük bir ketima bulunduğu anlaşılıyor. Fakat bu mektuplarda şehirden oldukça uzakta bulunan kaplıcalardan bahsedilmemektedir. Pythia (Çekirge) kaplıcalarının ismi ilk defa Bizans devrinde geçiyor. Prokopios, Bizans halkının hastalıklarını bu kaplıcalarda tedavi ettiklerini söyler. İmparator İustinianos burada güzel bir saray ve umuma mahsus bir hamam yaptırmıştır. VII. Konstantinos Porphyrogennetos zamanında (913-959) Çekirge, kurtarıcı şehir mânasına Soteropolis adını almıştır. Bizanslılar devrinde imparator ve asılzadeler Çekirge kaplıcalarına taşınırlardı; bu ziyaretler zenginliklerini göstermelerine vesile olurdu. İmparator İustinianos'un karısı Theodora buraya dört bin kişilik maiyetiyle gelmiş ve günlerce eğlenmiştir.

Bugün şehirde Roma ve Bizans devrine ait eserlere raslanmaz. Bu halin, daha sonraları, haraba yüz tutan bu eserlerin yıkıntılarından yeni yeni binaların inşasında istifade edilmiş olmasından ileri geldiği söylenebilir.

İstanbulu kuşatan ve Marmara bölgelerini zapteden Arapların B. şehrini ele geçirmek için teşebbüste bulunup bulunmadıkları belli değildir. Süleyman Şah İznik'i zaptedip merkez yaptığı sırada B. da Türklerin eline geçmiştir (1080). Fakat 1097 de İznik tekrar Bizanslıların eline geçtiği zaman B. nın da Türklerin elinden çıkmış olması muhtemeldir. Selçuk emîrlerinden Mengülük, Gündoğmuş, Mehmet ve Oğrat idaresindeki Türk kuvvetleri 1113 yılında Marmaranın güney kıyılarını, bu arada B. yı ele geçirmişlerse de, Anadoluya geçen Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos'a mağlûp olarak şehri bırakmışlardır. Bunun üzerine imparator Philadelpheia (Alaşehir) ya giderek Sultan ile bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşma ile Marmara kıyıları ve bu arada B. Bizans imparatoruna bırakılmıştır.

Haçlıların İstanbulu zaptetmeleri üzerine İmparator Theodoros Laskaris İznik İmparatorluğunu kurmuş ve B. yı da zaptetmiştir (1204). Latinlerin B. yı zaptetmek için yaptıkları teşebbüs muvaffak olamamış, kuvvetli bir kaleye sahip olan şehir kendisini müdafaa edebilmiştir.

Theodoros Laskaris'in kurduğu İznik İmparatorluğunun arazisi küçük, ordusu kuvvetsiz olmakla beraber bütün Rum vatanseverleri Bizanstan İznik'e koşuyorlardı. Bizans patriki de İznik'te yerleşmişti. Theodoros Laskaris ayrıca Selçuk Türkleriyle anlaşmıştır.

XIV. yüzyıl başından itibaren B. ve dolayları, Kuzeybatı Anadolu bölgesinde yerleşmiş olan Osmanlı Türklerinin devamlı saldırışlarına uğramağa başladı. Bizans tarihçilerinin bildirdiklerine göre B. tekfuru, Osman Beyle müzakereye girişerek onunla sulh yapmıştır (1308). Osmanlı tarihçileri ise Osman Beyin B. etrafında iki kale yaptırdığını, birine yeğeni Aktimür'ü, diğerine emîrlerinden Bala Bancık'ı muhafız tâyin ettiğini ve şehri devamlı olarak kuşattığını yazarlar (1315). Bu kuşatma on yıl sürdüğü

halde şehir Osman Bey tarafından ele geçirilememiş, ancak oğlu Orhan Bey zamanında teslim olmak zorunda bırakılmıştır (1326). Bu tarihte şehrin tekfuru Bursuk adında biri idi. Bursuk'un Bizanslılar hizmetine girmiş Türk soyundan gelme bir Hıristiyan olması muhtemeldir. Bizans tarihçileri İmparator II. Andronikos'un B. yı kurtarmak istiyen torununa izin vermemesi yüzünden şehrin Türkler eline düşmüş olduğundan bahsederler. Gerçekte, bu bölgede hızla gelişen Türk hâkimiyeti karşısında şehir için bu âkıbet mukadderdi.

Türkler B. yı ele geçirdikten sonra hükümet merkezi yaptılar. Şehir Romalılar ve Bizanslılar zamanında o derece imar edilmemişti. Burasını bayındır bir şehir haline koyan Türklerdir. Orhan Bey zamanında B. ya gelen İbn-Battuta şehrin büyük çarşılarından, güzel sokaklarından, şifalı kaplıcalarından bahsediyor. Hakikaten Osmanoğulları zamanında şehir Devletin bütün servetinin toplandığı bir yer oldu. Şehire her taraftan ahali nakil ve iskân edildi. Orhan Bey iç kalede bir cami ve imarethane yaptırdı; Hisardaki manastırı medreseye çevirdi. Ayrıca karısı Nilüfer Hatun da kendi adiyle anılan suyun üzerine bir köprü yaptırdı. Bu tarihte iç kalenin sokakları taş döşeli idi. Buradaki evlerin bir kısmı Bizanslılar devrinden kalma idi.

Orhan Bey kale içindeki sarayda otururdu. Burada Aya Elia adında eski bir Bizans manastırı vardı, buna Türkler Gümüşlü künbet adını takmışlardı. B. alındıktan sonra devletin kurucusu Osman Beyin nâşı vasiyeti üzerine Söğütten getirilip buraya defnedilmişti.

B. Orhan Beyden sonra gelen padişahlar zamanında daha fazla gelişti. I. Murat zamanında Çekirge'de bir cami, ayrıca imaret, medrese ve bir han yapıldı. Yıldırım Bayezid devrinde şehir büyük bir kültür ve siyaset merkezi haline geldi. Anadoludan ve komşu İslâm memleketlerinden gelen şeyhlerin toplandığı, komşu devlet elçilerinin sık sık ziyaret ettikleri bir yer oldu. Yıldırım Bayezid'in yaptığı Ulu cami ile şehir bir kat daha güzelleştirildi.

Ankara savaşından sonra B. Timurun eline geçti ve yağma edildi. Timur çekilip gittikten sonra tekrar Osmanlılara geçti. Çelebi Sultan Mehmedin, kardeşi Musa Çelebi ile uğraştığı sırada Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından kuşatıldı ise de ele geçirilemedi. Çelebi Sultan Mehmet zamanında şehrin en güzel eserlerinden olan Yeşil cami, imaret ve türbesi yaptırıldı. İkinci Murat devrinden itibaren, padişahların çokluk Edirnede oturmaları yüzünden, B. önemini kaybetmeğe başladı. İstanbulun zaptından sonra ise siyaset ve ilim merkezi olarak değerini tamamen kaybetti.

II. Murat B. da kendi adiyle anılan bir cami, medrese ve imaret yaptırdr. Bu padişah zamanında B. yı görmüş olan Bertrandon de la Brocquière şehirde kale içinde 1 000 ev bulunduğundan, padişah sarayının kale içinde olduğundan, çarşılarda ipekli kumaşların ve kıymetli taşların ucuz fiyatla satıldığından, pazar yerlerinde Venedik, Cenova ve diğer Batı Hıristiyanlarının alışveriş yaptıklarından bahseder.

II. Bayazid devrinde B. yı ele geçiren Cem, burada 18 gün kalarak padişahlık yapmış ve adına para bastırmıştır. Ölümünden sonra Cem'in cesedi Avrupadan B. ya getirilmiş ve Muradiye türbesine gömülmüştür.

Anadolu isyanları sırasında Celalilerden Kalenderoğlu tarafından yağma edilen B., Abaza Hasan Paşa gailesinde oldukça sıkıntılı günler geçirmiştir. 1855 yılında vuku bulan bir zelzelede kıymetli âbidelerinin çoğu hasara uğramıştır.

İdarî taksimatta B., İstanbulun zaptından sonra merkezi Kütahyada olan Anadolu beylerbeyiliğine bağlı bir sancak beyliği halinde idare edilmiş, 1841 tarihinden sonra da mühim bir vilâyet (Hüdavendigâr vilâyeti) merkezi olmuştur. Buraya tâyin edilen valilerden Ahmet Vefik Paşa zamanında şehirde bir tiyatro binası yapılmıştır.

Birinci Dünya Harbinden bir müddet sonra B., Yunan askerî kuvvetleri tarafından işgal edildi (9 Temmuz 1920). Bu işgal iki yıl sürdü. Bu müddet içinde B. lılar çok acı günler yaşadılar. Şehir 12 Eylül 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti orduları tarafından kurtarıldı.

BURSA OVASI, Marmara denizinin güney çevresinde, Uludağ'ın kuzeyindeki ova. Doğu-batı istikametinde uzanan B. O., doğuda Gölbaşı adı verilen yerden başlar, batıda Beşevler çevresine kadar devam eder, daha batıda Hasanağa deresinin yardığı sırtların eteğine kadar uzanır. B. O. nın güneyinde 2 543 m yüksekliğindeki Uludağ, kuzeyinde Katırlı Dağı ve uzantıları (500 - 1 000 m) yükselir. Ovanın, Gölbaşı ile Beşevler arasındaki uzunluğu 35 km (Gölbaşı - Hasanağa deresi arası ise 46 km), Bursa-Demirtaş arasındaki en geniş yeri 10 km dir. Ova, doğuya doğru dar uzantılar gösterir. Yüzölçümü 180 km², denizden yüksekliği ortalama 70 - 100 m olan B. O., Türkiyenin verimli ovalarından biridir.

Ovayı çeviren dağ ve plâtolardan ortaya doğru sokulan birtakım yükseklikler, kenarlarda birçok çıkıntılar ve yer yer küçük tepelikler yapmış; ovaya inen akarsular boyunda da girintiler belirmiştir. B. O. nın kenarlarında uzanan ve ovadan daha yüksekte bulunan etek düzlüklerinin ekonomik değeri yüksektir. Ovanın, Gölbaşı'ndan Kazıklı köyü yakınına, buradan da Bursa şehrinin kuzeyine kadar uzanan bölümünde sazlık ve bataklıklara imkân verecek çukurluklar sıralanır. Nilüfer çayının doğudan gelen kollarının geçtiği bu çukur çanaklar bölümü 70 m kadar yükseklik gösterir. Böylece ova, kenarlarındaki birikinti düzlüklerinden 20 - 30 m aşağıda bulunur. Burası, kabarık zamanlarında derelerin taştıkları yerlerdir. B. O. nın batı bölümünde, Hamitler köyünün bulunduğu tepelik ve hafif dalgalı bir yerden sonra, Nilüfer çayı ile Hasanağa deresi arasında az yarılmış alçak plâtolar (Neojen tabakalarından meydana gelmiş; yüksekliği 100 - 150 m), Beşevler çevresi kabartısının batısından, batıya doğru da çanak biçimli çukur düzlükler (yüksekliği 90 m) vardır.

B. O., İznik gölünün güneyinden Bandırmaya kadar uzanan Mudanya dağları (700 - 900 m) ile Balya ve Bozüyük arasında yer yer yükselen dağlar (Alaçam, Eğrigöz, Uludağ...) arasında kalmış, birbirine bağlı, çöküntü çanaklarından biridir. Bu çanaklardan ikisi bugün göl halindedir (Manyas, Apolyont gölleri); üçü ova durumundadır (Bursa, Yenişehir, İnegöl ovaları). Birbirine yakın özellikler gösteren bu ovalardan B. O., alüvyonlarla yeni dolmuş bir çukur düzlük olup, Yenişehir ovasından, Dimboz köyünün kurulu bulunduğu Jura kalkerleri ve Paleozoik kütlelerden meydana gelmiş bir eşikle (250 m), Apolyont gölünden de yine Jura kalkerleri ve Neojen tabakalarının bulunduğu Hasanağa vâdisi çevresindeki yüksekçe yerlerle (100 - 150 m) ayrılmıştır. Kuzey ve güneyindeki dağlık yerler Paleozoik ve Mezozoik kütlelerden meydana gelmiştir. İşte B. O., kuzey ve güneyinde horst biçiminde yükselmiş dağlara karşılık, bir çöküntü hendeği şeklinde meydana gelmiş uzun bir çukurluk olup, en yakın jeoloji de-

virlerinde kalın alûvyon örtüleriyle dolmuş bir ovadır. Bu ovada alûvyon kalınlığının, Bursa merinos fabrikası yanında bir su bulma sondajı sırasında 98 m yi geçtiği öğrenilmiştir. Ovanın güney kenarında, çukur olan orta bölümden biraz yüksekte geniş dağ eteği düzlükleri uzanır. Burası birçok derelerin dağlardan sürükleyip getirdikleri kum, çakıl, kil yığılmasından doğan birikinti konilerinin birleşme ve kaynaşmalarından meydana gelmiştir. Ovanın güney kenarında yer yer kırıkların bulunmasiyle ilgili olarak Çekirge semtinde birçok sıcak su kaynakları çıkmıştır.

B. O., kuzey ve güneydeki dağlardan (hususiyle Uludağ'dan) inen akarsuların (güneyden Deliçay, Kaplıkaya, Karasu, Akçadere, Balıklıdere, Sobransu, Göksu, Cilimboz deresi, kuzeyden Kelesen çayı. . .) birleştiği çukur bir yer olup, bu sular, Bursa şehrinin kuzeybatısında Nilüfer çayına karışır; B. O., bu yolla Marmaraya açılır. Nilüfer çayının en büyük kollarından olan, kaynağını Uludağ'dan alan ve baharda bu dağın eriyen karlariyle beslenen Deliçay, ilkbaharda 1 - 2 m derinlik, 6 - 10 m genişlik gösterir, yaz aylarında çekilir, sürekli yağmurlardan ve kar erimelerinden sonra coşar, ovadaki çukur yerleri basar, bu sıralarda aşağı bölümünde genişliği 30 m yi bile bulur. B. O., çevresindeki dağlardan inen dereler, hemen hemen bu özelliği gösterir, hepsi de sürükledikleri kum ve çakılları ovanın kenarlarına biriktirir, fazla taşkın zamanlarında çukurdaki ova köyleri için tehlikeli olurlar. Ovanın bütün sularını toplıyan Nilüfer çayı, ovadaki bir taş köprünün altından geçer, fakat suların kabarık zamanında yatağına sığmaz, tıkanmalar olur, köprünün bulunduğu yerden geriye doğru sular şişer, bu yüzden ovanın bir bölümünün su altında kaldığı olur. Kabarık zamanında Nilüfer çayı saniyede 250 m^3 su geçirecek kadar büyür, yazın cılızlaşır (saniyede 3 - 5 m^3 su).

Ovadaki su basmalarını önlemek için 60 yıl kadar önce Bursa belediyesince türlü teşebbüslere girişilmiş ise de bu iş başarılamamış, ancak 15 yıl kadar önce esaslı projelerle akarsuların basmalarına engel olmak, mevcut bataklıkları kurutmak, ovayı sulamak işine başlanmıştır. Bunun için B. O. nın kuzey bölümünde, doğu - batı doğrultulu bir sıra çukurlukların sularını toplamak ve düzenlemek üzere bir ana kanal açılmış, böylece Serme, Iğdır, Kazıklı, Kelesen, Nilüfer boyu bataklıklarının kurutulması yoluna gidilmiş, ayrıca doğuda Gölbaşı yakınında bir kanal ve biriktirme havuzu ile bent, batıda Kelesen ve Nilüfer kanalları yapılmıştır.

B. O., Akdeniz ve Karadeniz iklim bölgeleri arasında bulunmakla beraber, daha çok, Akdeniz ikliminin özelliklerini taşır. Burada en sıcak ay Temmuz (24°), en soğuk ay Ocak (5°) tır. Yıllık sıcaklık ortalaması 15° dir. Bununla beraber, yaz aylarının bazı günlerinde sıcaklığın 35 dereceyi bulduğu, kış aylarının bazı günlerinde de −12° ye düştüğü olur. B. O. nda yaz mevsimi uzun sürer (yılın üçte biri), kışlar kısa ve mülâyim geçer. Ovada yılda ortalama olarak 20 - 30 gün kadar don olur; don, en çok kış aylarında, biraz da Martta hâsıl olur. Ancak bunlar çok hafif geçer, şiddetli donlu günler hemen hemen görülmez. B. O. nda yıllık ortalama yağış tutarı 700 mm dir. Yılın her ayı az veya çok yağışlıdır. Yalnız bazı yıllarda Haziran, Temmuz yahut Ağustos aylarının yağışsız geçtiği olur. Yağışın en bol olduğu zamanlar kış mevsimi ile güz sonu ve bahar (bu arada en yağışlı ay Aralık), en az yağışlı zaman yaz ile Eylül (bu arada en az yağışlı ay Ağustos)dür. Yağışlı mevsimlerde, her ayın on, on beş günü yağışlı geçer, kurak aylarda bile bir ay içinde hiç olmazsa birkaç gün yağmur yağdığı olur. B. O. nda kar nadir yağar. Yıl içinde karla örtülü günlerin sayısı bir haftayı pek geçmez, kar yerde uzun müddet kalmaz. Burada kırağı da çok düşmez. Kırağılı günler Kasımda başlar, en çok Aralıkta görülür, Martta biter. B. O. nda nemlilik fazlacadır.

Iklimin elverişli şartlar göstermesi, toprağın bitekliği ve tarlaları sulama imkânının bulunması, B. O. nın zengin bir meyva - sebze ve dut ağacı alanı olmasına imkân vermiştir. Nilüfer'in, eski bataklıklar dışında kalan yerleri meyvacılık, sebzecilik, ipek böcekçiliği alanlarıdır. Fazla tarlası olan köylerde tütün, tahıl, patates, kavun, karpuz da yetiştirilir. İpek böcekçiliği hemen bütün köylerde vardır. Bunlara karşılık, hayvancılık ikinci derecede kalır; bu köylerde az sayıda koyun ve sığır bulunur. Hayvanlar, ekilmiyen otlak ve çayırlarda otlatılır. Önceleri bataklık ve sazlık iken, şimdi kurutulmuş bulunan yerlerde de meyva ve sebze yetiştiren köyler sıralanmıştır. B. O. nda ekilen çok çeşitli sebzeler arasında domates, patlıcan, bezelye, kereviz, lâhana, fasulye ve patates, türlü meyvalar arasında da önemi sırasiyle şeftali, kestane, kiraz, armut, vişne, ayva vardır. Köylü, ürününü Bursaya ve Karaköy yoliyle Ankaraya gönderir. Buradaki köyler kendilerine gereken tahılı ya başka köylerden alır yahut Bursadan sağlarlar. Bazı köylerde haftanın belirli bir gününde pazar kurulur (İsabey köyü gibi), bu pazarlarda köylüler karşılıklı ihtiyaçlarını, ya para ile temin ederek yahut mal ile değiştirerek alırlar.

Bursa - Gemlik yoluna doğru sebze ve meyva bahçeleri azalır, çayırlıklar artar; burada çiftlikler önemli yer tutar. Bu topraklarda köylüler ortakçılık suretiyle ziraat yaparlar. Toprak sahibi, tarlalarının çoğuna buğday, arpa, yulaf, mısır ektirir; ekilmiyen yerlerdeki çayırlıklarda kira ile hayvan otlatıldığı gibi, çayırların bir kısmı da her yıl biçilerek satılır. Bu çiftlik ve çayırlıkların batısında yine sebzelik, meyvalık, dutluk alanlar uzanır.

Beşevler eşiğinin batısında kalan ve Hasanağa deresine kadar uzanan çukur killi düzlüklerde ise, meyva ve sebze bahçeleri azdır. Burada yaz sıcaklarından killi topraklar yarılır, fazla yağışlardan sonra su altında kalan yerlerde zararlı otlar biter. Bu çukur yerde don ve kırağı gibi olaylar da bahçeciliğe engel olur. Buradaki çayırlıklarda en çok sığır ve manda yetiştirilir. Bu çukur yerin çevresindeki yüksekçe yerlerde ise durum daha elverişlidir. Burada buğday, mısır, arpa ekimi başta gelir, hayvancılık (koyun), kozacılık da önemli yer tutar. Köylerin çevresinde meşeliklerle ceviz, dut ağaçları çoktur.

B. O. ve çevresinde toprak bitek, iklim çeşitli ürünlerin yetişmesine elverişli, yer şekilleri türlü bölgeleri birbirine bağlıyan işlek yolların geçmesine uygun olduğundan burada nüfus sık, köyler çoktur. B. O. nda nüfus sıklığı km^2 ye 50 - 100 kişiyi bulur (çevresindeki dağlık yerlerde ise 20 - 30). Köyler, birkaç kilometre aralıkla ovanın her yerine serpilmiş ise de, çoğu ovanın yüksekçe olan ve su baskınlarından uzak kalmış bulunan yerlerinde sıralanmıştır. Sayıları 120 yi geçen bu köyler gelişmiş, büyümüştür. Bunların yarıya yakını 500 den çok nüfuslu, 10 u 1 000 den çok nüfuslu, 2 si 2 - 3 bin nüfuslu (Demirtaş, Gürsu) dur. Ovada 250 den az nüfuslu köyler pek azdır. B. O. ve yakın çevresindeki nüfus tutarı, ovanın güney kenarındaki 131 bin nüfuslu Bursa (b. bk.) ile birlikte 200 000 i aşar.

B. O. nda her köy ve çevresinde yeter derecede su (kaynak suları) vardır. Köylerin hemen hepsinde çeşmeler bulunduğu gibi, kuyu yatağı da, çok yerde yeryüzüne yakın olduğundan, derinliği birkaç metreyi geçmiyen kuyular da açılmıştır. Bazı yerlerinde artezyen kuyuları da vardır. B. O. nın hemen her yerinde nadas usuliyle ekin ekilir.

B. O. ndaki köylerin çoğu eski, küçük bir kısmı da yenidir (30-50 yıllık ve daha yeni). Ovanın eski köylerindeki ev tipleri, Bursa şehrinin eski evlerini andırır: bir yahut iki katlıdır; tahta bölmelerin arası kerpiçle doldurularak duvar yapılmıştır; damları çatılı ve çoğu kiremitle örtülüdür. Ahır, ya evin yanında yahut alt katındadır. Evlerin etrafı kerpiçten yapılmış yahut çitlerden örülmüş bahçe duvarlariyle çevrilidir. Büyük bataklıklar kurutulduktan sonra, B. O. köylerinde önceleri çok yaygın olan sıtma tehlikesi önlenmiş, kurutulan bataklıkların yerinde yeni yeni köyler gelişmeğe başlamıştır.

B. O. nın güney bölümünden, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve Karacabey, Bandırma, Balıkesir çevrelerini Yenişehir, Bilecik üzerinden demiryoluna bağlıyan işlek bir şose geçer. Deliçayın doğusundan ayrılan bir kol İnegöl ve Bozüyük'e uzanır. Ovanın batı bölümünden geçen yollar arasında Bursa-Gemlik şosesi ile Gündoğduya uzanan yol, Bursa-Mudanya asfaltı ve bugün artık sönükleşmiş bulunan Bursa-Mudanya demiryolu vardır. Çoğu geniş ve düzgün olan şoselerde, düzenli otobüs ve kamyonlar işler. Köyler arasındaki gidiş geliş yazın kolayca (çok vakit at arabalariyle) olursa da, kışın fazla çamurlar yüzünden bağlantı güçleşir.

BURSA VİLÂYETİ, yüzölçümü 9 959 km^2, nüfusu 613 263 (1955) tir. Merkez kazasından başka Gemlik, İnegöl, İznik, Karacabey, Keles, Mudanya, Mustafakemalpaşa, Orhaneli, Orhangazi, Yenişehir kazaları vardır. B. V. nin merkez kazasının yüzölçümü 1 673 km^2, nüfusu 227 816 (1955), nüfus sıklığı 136. Merkez nahiyesinden başka Çalı, Demirtaş, Gürsu, Soğukpınar nahiyeleri vardır. Merkez kazasına bağlı 131 köy bulunmaktadır.

BURSALI DERVİŞ ALİ (ölm. 1614), Türk bestecisi. Bursada doğdu. Kebapçızade Bostan Efendinin oğludur. Fazla esmer olduğundan Esved lâkabiyle anılır. Pek küçük yaşta musikiye başlamıştır. Az zamanda gelişen kabiliyet ve istidadı sayesinde dinî ve gayrıdinî mahiyette birçok eserler besteliyerek geniş bir şöhret kazanmıştır.

B. D. A., tarikat müntesibi bir bestekâr ve iyi bir hanende olduğundan, Bursalı Şeyh Hayreddin Efendinin zakirbaşılığını da yapmıştır. Genç yaşında ölmüştür. Muradiyede Beşikçiler Kapusu civarında gömülmüştür. B. D. A. nin kızkardeşi de Bursanın ünlü kadın bestecilerinden idi.

BURSALI EBUBEKİR ÇELEBİ (1596-1666), Türk bestecisi. Bursada doğdu. Babası zengin bir tüccardı. Genç yaşında Şeyh Yakub Efendiye intisabetti. Tamamiyle dinî bir musiki terbiyesi aldı, bu sahada büyük başarı gösterdi. Tekkelerde zakirbaşılık ve Bursa camilerinden birinde şeyhlik ve imamlık yaptı. B. E. Ç. bestelemiş olduğu zikir ve savtlariyle dinî müsiki sahasında şöhret kalanmıştır.

BURSALI, Şefik (doğ. 1905), Türk ressamı. Bursada doğmuştur. Sanayii Nefise Mektebi Âlisi (şimdi Güzel Sanatlar Akademisi) nden mezun olmuştur. Eserlerinde kuvvetli valör kontrastları yer almıştır. Hususiyle Konya,

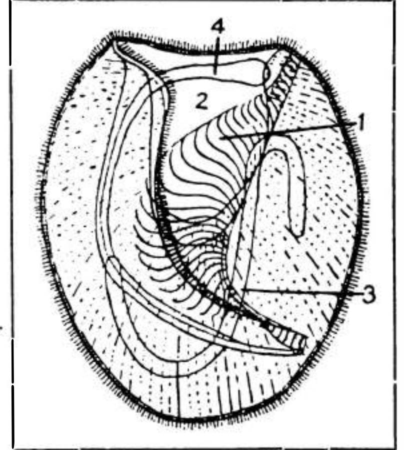

Ş. BURSALI: «İnce minare-Konya» (Devlet Resim ve Heykel Galerisi)

Bursa ve İstanbulun tarihî ve turistik manzaralarını işlemiştir. Şahsiyeti bu tarzdaki eserlerinde daha iyi belirmiştir. Devlet Resim Galerisi (Beşiktaş-İstanbul) nde eserleri vardır. Şimdi resim öğretmenidir.

BURSALI TAHİR: bk. TAHİR, Mehmet [Bursalı].

BURSARİİDE (Bursariidae), bir hücreli hayvanların kirpikliler = haşlamlılar (Ciliata = Infusoria) sınıfı Heterotricha takımından bir familya. Vücut yassı ve şekli sabittir. Ağıza yakın olan (adoral) bölgede, ağız alanı (peristom) ön tarafta üçgen şeklinde bir girinti halindedir. Familyanın başlıca iki cinsi, Bursaria ve Balantidium (b. bk.) dur. Bursaria Truncatella türünde peristom çok büyüktür. Boyu 1 mm yi bulur. Kokmuş sularda yaşar.

BURSARİİDE
1. Adoral bölge, 2. Peristom, 3. Makronukleus (büyük çekirdek), 4. Kontraktil vakuol (büzülür boşaltım organeli)

BURSARİYA (Bursaria), pitosporase (Pittosporaceae) familyasından bir bitki cinsi. Avustralyada 3 kadar türü bulunan

BURSARİYA (Bursaria), bursariide (b. bk.; Bursariidae) familyasından bir cins.

BURSCHENSCHAFT [*burşînşaft*] (Alm. *Bursche* = talebe; delikanlı Lat. *bursarius* = talebe yurdu mensubu, burslu), XVIII. ve XIX. yüzyılları birleştiren senelerde Almanyada, ilk önce 1791 de, bir üniversiteye mensup talebelerin heyeti umumiyesine B. denilmişken 1815 ten sonra bu deyimin mânası daralarak talebe topluluğuna yeni bir ruh aşılamak, eski kaba âdetleri bırakmak, din ve vatan ideallerini canlandırmak ve Alman milletinin tek bir devlet

idaresi altında birleşmesi için mücadele etmek gayelerini güden belirli bir talebe hareketine B. adı verildi. Daha sonraları B. lar, talebe içinde özel gruplardan ibaret kaldı. B. sembolünden (siyah - kırmızı zemin üzerine altın rengi meşe yaprağı) sonraları, Alman millî hareketi alâmeti olan üç renkli bayrak meydana gelmiştir.

B. mensupları 1848 - 1849 ihtilâllerinde, bilhassa Viyanada, «Akademi lejiyonları»nın çekirdeğini teşkil etmiştir. B., ileriki yıllarda ve zamanımıza kadar çeşitli adlar altında çeşitli istihaleler geçirdi, Nasyonal Sosyalizm rejimi altında lâğvedildikten sonra 1950 yılında Alman Burschenschaft'ı (D. B.) adı altında yeniden kuruldu. B., yüksek tahsil gençliğinin politik ve sosyal faaliyetler alanında birleşip yetişmesine hizmet etmiştir. Meselâ 1933 yılında Alman B. ının, gençlerden 9849 faal ve yaşlılardan 32490 eski üyesi vardı. Paskalyanın ellinci «Ruhulkudüs» günü B. üyelerinin, aralarında, başkanlık karariyle ve çıplak meçle mübarezeler (Alm. Mensur) yapmaları âdetti. Yüzün, vücudun yırtılıp yaralanmasiyle neticelenen bu dostça mübarezelerin gayesi, gençliği gözü pek ve mücadeleci yetiştermekten ibaretti.

BURSERA, burserase (Burseraceae) familyasından tropik Amerikada 100 den fazla türü yetişen bir bitki cinsi. Antiller'de yetişen *Bursera simaruba* ve diğer bazı türlerinden Gomart reçinesi elde edilir.

BURSERASE (Burseraceae), bitki sisteminde 18 cinsi ve 600 kadar türü bulunan ve hemen hepsi dünyanın tropik memleketlerinde yetişen bitkilerden ibaret küçük bir bitki familyası. Hepsi ağaç ve ağaççık olan bu bitkilerin dal ve gövde kabuklarında reçine ve balzam kanalları bulunur. Çoğunun yaprakları bileşiktir. Çiçekler genel olarak bir eşemli, nadiren erseliktir. Bazı türlerinin kıymetli odun ve reçinelerinden faydalanılan Protium, Aucoumea, Boswellia, Bursera, Commiphora, Canarium cinsleri bu familyadandır.

BURSİT (Boursite), burs (b. bk.) ların iltihabı.

BURSLEM [*bö̇rzlīm*], Orta İngilterenin Stafford kontluğu (vilâyet) nda bir endüstri şehri. Eskiden kaza merkezi idi. Şimdi Stoke - on - Trent kazasına bağlıdır. Nüfusu 42 000 kadardır. B. de XVII. yüzyıldan beri bilhassa çanak çömlek, ayrıca da cam ve boya endüstrisi gelişmiştir. Kömür ve demir işletmeleri vardır.

BURSUK TEKFUR, Osmanlı muhasarası sırasında Bursa şehrini müdafaa eden Bizanslı kumandan. Osmanlı tarihlerinde, adı, başta Bursuk olmak üzere Bersak, Barşak, Busak, hattâ Baras şekillerinde de yazılan bu kumandanın, Bizans hizmetine girmiş bir Hıristiyan Türk olduğu tahmin edilmektedir. B., Bursayı, Nisan 1326 da Orhan Gaziye teslim etmiştir.

BURTAM: bk. AKALİFA.

BURTAS'LAR, Kafkasya dağlarından kuzeydeki ovalarda yaşamış, fakat sonradan kaybolmuş bir kavim mensupları. Genceli Nizamî, Rusların Kafkasyaya akınlarından bahseden *İskendername*sinde B. ları bunların müttefiki olarak gösterir.

BURTE, Hermann [asıl soyadı: **Strübe**] (doğ. 1879), Alman ressam ve yazarı. Maulburg (Baden) da doğmuştur. Aleman lehçesi ile yazan şair Friedrich Strübe'nin oğludur. B., *Wiltfeber der ewige Deutsch* (Wiltfeber ölümsüz Alman) [1912] romaniyle edebî şöhretine ulaşmıştır. Bu eser İmparator Wilhelm Almanyasının çöküntü alâmetleri karşısında müstakbel ilâhî insanın şahsında yeni bir Alman devletinin romantik tablosunu çizmekte ve sâf Alman kanından gelen «Sâf İsa» (reiner Christ) ile bu devletin icraatçısı kahraman önder tipini tasvir etmekteydi. Diğer eserleri şunlardır: *Patricia* (soneler, 1910), *Ursula* (1930), *Anker am Rhein* (Ren'de gemi demiri) [1917]; dramları: *Katte* (Prusya dramı, 1914, müteaddit kereler oynanmıştır), *Simson* (1917), *Apollon und Kassandra* (A. ile K.) [1926], *Warbeck* (1935); nesilleri: *Mit Rathenau am Oberrhein* (Yukarı Ren'de R. ile birlikte) [1925, 1949].

BURTON [*bö̇rtın*], **Henry** (1799 - 1849), İngiliz doktoru. Müzmin kurşun zehirlenmesinin diş etlerinde tevlidettiği karakteristik mavi çizgiyi (Burton çizgisi) keşfetmiş ve buna ismini vermiştir.

BURTON [*bö̇rtın*], **Robert** (1577 - 1640), İngiliz yazarı. Lindley Hall (Leicestershire) de doğmuş, Oxford'da ölmüştür. İlkin Sutton Coldfield'de bir okulda ve Nuneaton'da Grammar School'da okumuş, 1593 te Oxford'da Brasenose College'e girmiş, 6 yıl sonra da Christ Church'a kaydedilmiştir. 1616 da Oxford'da St. Thomas'a papaz, 1630 da da Leicestershire'da Seagrave'e rector (mıntaka papazı) olmuştur. 1606 da, *Philosophaster* (Safsatacı) adlı bir komedi yazmıştır; Latin komedileri tarzında kaleme alınmış olan bu eser 1617 de Christ Church öğrencileri tarafından oynanmıştır. Eser bir ara kaybolmuşsa da, sonradan bulunarak 1862 de basılmıştır.

R. BURTON

B. ın asıl önemli eseri, *The Anatomy of Melancholy* (Melânkoli anatomisi) [1621] dir. B., bunu Democritus Junior («Genç» Demokritos) takma adiyle yayımlamıştır. XVII. yüzyıl İngiliz nesrinin en güzel örneklerinden olan bu eserin altıncı basımı, yazarın son tashihleriyle, onun ölümünden sonra, 1651 de yayımlanmıştır. Yazar bu kitabında önce melânkoliyi tarif eder, onun çeşitlerini söyler, sonra melânkolinin sebeplerini inceler, daha sonra da tedavi metotlarını öğretir. Son bölüm dinî melânkoliye ayrılmıştır. B., düşüncelerini mizahla anlatan bir pesimisttir. B., Yunan ve Latin klâsikleriyle diğer bilgi kaynaklarına sık sık atıflar yaptığı için, eseri bir tıp kitabından daha ziyade bir bilgi dağarcığına benzer. Zaten B., *The Compleat Angler. The Contemplative Man's Recreation* (Mükemmel olta balıkçısı. Düşünce ile dolu bir insanın eğlencesi) ın muharriri ve çağdaşı olan Izaak Walton'la birlikte bu devrin «eksantrik» (eccentric) lerinden sayılır.

BURTON [*bö̇rtın*], **Sir Richard Francis** (1821 - 1890), İngiliz seyyah ve kâşifi. Barham House (Hertfordshire) da doğmuş, Trieste'de ölmüştür. Çocukluğunun büyük bir kısmını İtalya ve Fransada geçirmiştir. Trinity College (Oxford) da tahsil etmiş ve 1842 de Hindistan ordusuna girmiştir. Hindistanda ilk önce coğrafyacı olarak

çalışmış ve aynı zamanda Doğu dillerini mükemmel bir şekilde öğrenmiştir. Sind'in haritasını hazırlıyan teşkilâtta asistan olarak çalışmış, halka karışarak pazarlarda kendisini bir yerli zanneden halkın âdet ve yaşayışlarını tetkik edebilmiştir. İngiltereye döndükten sonra dört kitap yayımlamıştır. Bunlardan Sind hakkında olanı bilhassa mühimdir. 1853 te Kahire yolu ile Medine ve Mekkeye bir Hindli Pathan kıyafetiyle, hacılarla birlikte seyahat etmiş, bu seyahatine dair *The Pilgrimage to El-Medinah and Mecca* (Medine ve Mekkeye hacılık) [3 cilt, 1855-1856] adlı bir kitap yayımlamıştır. Bundan sonraki seyahatini 1854 te Speke, Herne ve Stroyan ile birlikte Somali başkenti Harar'a yapmıştır. Henüz hiçbir beyaz tarafından görülmemiş olan bu şehirde 4 gün kalmış ve sonra çöle açılarak 4 ay kaybolmuştur. Bu seyahatine dair çıkardığı kitap şu başlığı taşır: *First Footsteps in Eastern Africa* (Doğu Afrikada ilk adımlar) [1856]. 1855 te Kırım Harbinde general Beatson nezdinde çalıştıktan sonra, Speke ile birlikte tekrar Doğu Afrikaya gitmiştir. 1858 de Zengibar (Zanzibar) dan yola çıkarak Tanganyika gölünü bulmuş, Speke ise, B. un Tabora'da hastalığı esnasında Ukerewe (Victoria Nyanza) gölünü bulmuştur. Bu seyahat hakkında çıkardığı eserler şunlardır: *The Lake Region of Central Africa* (Orta Afrikanın göller bölgesi) [2 cilt, 1860]; *Zanzibar; City, Island and Coast* (Z., şehir, ada ve kıyı) [2 cilt, 1872]. 1860 ta Amerika Birleşik Devletlerini ziyaret etmiştir. 1861 de Fernando Po'da İngiltere konsolosu olmuştur. Aynı yılın Aralığında botanikçi Gustav Mann ile birlikte ilk olarak Kamerun dağlarına çıkmış ve Batanga'dan yola çıkarak içeri doğru ilerlemeğe çalışmıştır. Bu seyahate dair eseri: *Abeokuta and the Cameroon Mountains* (A. ile Kamerun dağları) [1863] adını taşır. Sonradan Batı Afrikanın başka kısımlarını da ziyaret etmiş ve bunlara dair şu eserleri yazmıştır: *A Mission to Gelele, King of Dahomey* (Dahomey kıralı Gelele'ye bir misyon)[2 cilt, 1864]; *Two Trips to Gorillaland and the Cataracts of the Congo* (Gorillaland ve Kongo nehrinin şelalelerine iki seyahat) [2 cilt, 1875]. Gerek İngiltere konsolosluk hizmetinde, gerek hususi seyahatleri esnasında Güney Brazilyayı, Suriyeyi (bilhassa Midyaniler memleketini) ve İzlandayı da gezmiş ve bu memleketler hakkında kitaplar yazmıştır: *Explorations of the Highlands of Brazil* (Brezilya dağlık bölgelerinin keşfi) [1869], *Gold Mines of Midian and the Ruined Midianite Cities* (Midyan altın maden ocakları ve Midyani şehirlerin harabeleri) [1878]. Bunun haricinde Binbir gece masallariyle Camões'in *Lusiad*larını İngilizceye tercüme etmiştir: *Arabian Nights* (Binbir gece) [1885-1888], *The Lusiads of Camoens* (Camões'in «Os Lusiadas» adlı eseri) [1881]. Karısı, Mortlake'de ona taş ve mermerden yapılmış bir Arap çadırı şeklinde bir âbide dikmiştir.

R. F. BURTON

BURTON-UPON-TRENT [*bırtın ıpan trent*], Orta İngilterede Staffordshire Kontluğunda bir şehir ve kaza merkezi. Birmingham'in 42 km kuzeydoğusundadır. Nüfusu 49 200 (1951) dür. Bira endüstrisi vardır.

BURTSCHEID [*burtşayd*], Aachen (b. bk.) şehrinin güney bölümü; 1897 ye kadar ayrı bir şehir idi.

BURTSEV Vladimir L'voviç (1862-1936), Rus inkılâpçısı. Aleksandrovsk'ta doğmuş, Pariste ölmüştür. 1885 te Sibiryaya sürülen B., sürgünden kaçtıktan sonra 1889 dan 1915 e kadar Pariste yaşamış ve burada sosyal revolusyoner «Bıloe» (Mazi) dergisini ve «Buduşçee» (İstikbal) ve «Obşçee delo» (Müşterek iş) gazetelerini yayımlamıştır. 1918 de yeniden Parise hicret eden B., bolşevikliğe karşı savaşmıştır.

BURU (Felemenkçe Boeroe, Fr. Bourou), İndonezya cumhuriyetinde, Molük takımadalarından biri. B., Selebes (Celebes) adasının batısında ve Ceram adası yakınındadır. Yüzölçümü 9 710 km², nüfusu 20 000 dir. Ekvatoral kuşakta bulunan ada, gür ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlarda çok kıymetli ağaçlar vardır. Yerliler, en çok, sagu (sago veya Hint irmiği), karabiber, şekerkamışı, mango (Hint kirazı), kahve, kakao ve Hint cevizi yetiştirirler. Merkezi, adanın doğu kıyısında, havası iyi olmıyan Kajeli kasabasıdır.

BURÛC-I İSNA-AŞER, on iki burç. Bir burcu teşkil eden yıldızların araları birer mefruz hatla birleştirilince meydana gelen şekiller bir şeylere benzetilmiş ve böylece her burca bir ad verilmiştir. Batlamyus mesleğine göre bu burçlar, dünyayı kaplıyan göklerin sekizincisindedir. Bundan dolayı eski heyetçiler, sekizinci göğe, sabit yıldızlar ve burçlar göğü anlamlarına gelen «Felek-i sevâbit» ve «felek-al-burûc» adını vermişlerdir. Onlarca bu gökte bulunan on iki burcun adları şunlardır:

Hamel (kuzu), sevr (öküz), cevza (ortası ak koyun), seretan (yengeç), esed (aslan), sünbüle (başak), mîzan (terazi), akrep, kavs (yay), cedi (oğlak), delv (kova), hût (balık). Bk. BURÇ.

Divan şairleri, bilhassa kasidelerde bu on iki burcun adlarının anlamlariyle çeşitli kelime oyunları ve mâna sanatları yapmışlardır.

BURUCİRD (Burujird), Batı İranda bir şehir. Luristan bölgesinin hemen doğusunda, Irak-ı Acemî vilâyetinde, Hamedan'ın 113 km güneyindedir. Nüfusu 25 000 (1942) dir. Zağros dağlarının doğu bölümündeki Silahor vâdisinde, 1 655 m yükseklikte kurulmuştur. Şehirde halı tezgâhları ve yün dokuma yerleri vardır.

BURUCU MADDELER (Fr. Astringents), hücrenin ve hücre ifrazlarının albuminli maddeleriyle temasa gelince onları pıhtılaştırarak az çok dayanıklı ve elastikî, kolloidal bir mahsul yapan cisimler. Bu cisimler dile dokundurulduğu zaman dilin üstü buruşuyormuş hissini verir, «astringent = burucu (kaabız)» tâbiri bu hassalarından ötürü yanlış olarak konmuştur. Burucu cisimler iltihaplı bir mukoza sathı üzerine konursa oradaki iltihaplı hücrelerin ifrazlarını pıhtılaştırarak bir tabaka yaparlar. Bu tabaka, altındaki hücreleri tahriştan korur. Burucu cisimlerin bu hassalarından, barsakların hafif iltihaplarında faydalanılır.

Birçok bitkilerin kabuklarında, köklerinde, çiçeklerinde veya meyvalarında burucu hassa vardır. Bu, ihtiva ettikleri tanenden ileri geliyor. Tanen, iki gallik asit çekirdeğinin birleşmesiyle hâsıl olur. Hekimlikte tanen doğrudan doğruya kullanılmaz, fakat tanenli mürekkepler kullanılır: tannalbin, tannijen, tannoform, v. b. Bundan başka birçok maden tuzları: şap, kurşun asetat, bazı bizmut ve kalsiyum tuzları da bu sınıfa girer.

BURUE (veya Buruen), Amerika Kızılderililer dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Katukina ailesinden bir dil. Brezilyanın batı kısmında, Amazon nehrinin güneyinde, Peru sınırı yakınında, Jutaí nehri ile bunun sağ ayaklarından olan Biá nehri dolaylarında konuşulur. Bk. KATUKİNA.

BURUGUND'LAR (IV. - VI. yüzyıl), Bizans kaynaklarına göre Hun Türk ulusuna bağlı bir kavim. B. ın aynı kaynaklarda anılan Urugund'lar olduğu, fakat Germen Burgund'larla hiçbir ilgisi bulunmadığı genel olarak kabul edilmektedir.

BURUHUS (Bruchus): bk. BRUKUS.

BURULLUS GÖLÜ (Burlus, Burlo, yahut Borollos gölü), Nil nehrinin deltasında, içinde birçok adaların da bulunduğu bir deniz kulağı. Yüzölçümü 1930 km². Nil'in ayaklarından Reşid (Rosetta) in doğusundadır. Kuzeyde dar bir kıyı kordonu ile denizden ayrılmıştır; güneyinde geniş bir bataklık vardır.

BURUM, Sudan - Guinea ailesinin birbirinden farklı gruplarından olan iki dilin adı: 1. Ailenin Fildişi Kıyısı - Dahomey grupunun Çi alt - grupundan bir dil. Bu, daha ziyade Kuahu adiyle tanınmıştır; Doğu Abron, Trubi, Quako, Okwahu, Boron, Bron da denilmiştir. Bk. BORON.

2. Ailenin Niger - Çad grupundan bir dil. İngiliz Nigeria'sının kuzeydoğu kısımlarında Bauchi şehrinin batısında konuşulur. Bk. NİGER - ÇAD DİLLERİ.

BURUN (Fr. Nez, Lat. Nasus), alınla üst dudak arasında, çıkıntılı, koklama ve solunum organı.

(Anat.). B. un dış kısmı deri, kemik ve kıkırdak (cartilage) tan müteşekkildir; resim için bk. ANATOMİ, levha 3, şekil 11. B. un dış yüzünün yukarı kısmı, her iki tarafta B. kemiği (os nasal) nin yan parçalarından, aşağı kısmı ise B. delikleri (narines) ni ve kanadları (ailes) nı sınırlıyan ve bunlara destek vazifesini gören çeşitli kıkırdak parçalarından teşekkül eder. B. un kemik ve kıkırdaktan yapılmış olması, solunum yollarının ilk kısmı olan bu organın daimî surette açık kalmasını temin eder.

B. boşluğu (fosses nasales), «B. bölmesi» (Fr. cloison, Lat. septum nasi) denilen bir bölme ile, anatomik teşekkülâtı bir birine benziyen fakat ekseriya simetrisiz olarak, ikiye ayrılmıştır. B. un kaşlar arasındaki bitim noktasına «B. kökü» (racine) denir. B. bölmesinin yapısı kemik ve kıkırdaktan ibarettir. Ön kısmını dörtköşe kıkırdak, arka kısmını ise, kalbur kemik (ethmoïde) in orta safihası (lame médiale) ile kama kemik (sphénoïde) in gaga (rostre) sı teşkil eder. Dörtköşe kıkırdak, aşağıda «B. ön dikeni» (épine nasale antérieure) ile sapan kemik (os vomer) in ön kenarına eklenir. B. bölmesinin kıkırdak kısmı, kıkırdak zarı (périchondre), kemik kısmı da kemik dışzarı (périoste) ile örtülü olup bunların üzeri ve bütün B. boşluğu, «sümüksü» (Fr. muquese, Lat. mucosa) denilen ince bir zar ile kaplanmıştır.

B. boşluğunun dış duvarında, kendi üzerine kıvrılan inçe kemik levhalarından yapılmış ve sümüksü zar ile örtülü, «boynuzcuk» (Fr. cornet. Lat. concha) denilen çıkıntı, altında da oluk tarzında girintiler vardır ki, bunlara «mecra» (méat) ismi verilir. B. boşluğunun içerisinde bulunan boynuzcukların vazifesi, boşluğun yüzeyini genişletmektir. Böylece, buradan geçen havanın ısınması, temizlenmesi, rutubetlenmesi temin edilir. Boynuzcuklar, üst (supérieur), orta (médian) ve alt (inférieur) olmak üzere üç tanedir. Alt boynuzcuk, B. boşluğunun dış duvarına yapışan ayrı bir kemiktir. Orta ve üst boynuzcuklar ise kalbur kemiğe aittir. Boynuzcukların üzeri tüyleri silindir şeklinde olan epitelyum (épithélium) ile örtülüdür. Alt boynuzcuğun alt kenarı, ön ve arka uçları ile orta boynuzcuğun ön ucu, diklenir (érectile) bir dokudan müteşekkildir.

Mecralar, çevrelerindeki kanal (sinus) ağız (Fr. orifice, Lat. ostium) larının açıldıkları bölgeler olmak bakımından önem kazanırlar. Üst mecraya arka yüz kanalları, orta mecraya ön yüz kanalları, alt mecraya da B. - gözyaşı borusu (canal naso - lacrymal) açılır. Orta mecranın anatomik yapılışında bazı özellikler vardır. Ön kısmında, kalbur kemiğin arkaya doğru ve «çengelsi çıkıntı» (procés unciné) ismini alan bir uzantısı vardır. Bunun biraz gerisinde diğer bir çıkıntı vardır ki, bu kalbur kemik labirenti (labyrinthe ethmoïdal) ndeki hava hücrelerinden bir tanesinin mecraya doğru kabarmasından husule gelmiş olup, «kalbur kemik kabarcığı» (bulle ethmoïdal) ismini alır. Normal B. da bu kısım nadiren görülür. Bu iki kabartı arasındaki yarığa «yarımay yarığı» (hiatus semi - lunaire) adı verilir.

B. boşluğunun sınırları: Altta, B. boşluğunun tabanını, üst çene ve damak kemiklerinin ufki çıkıntıları teşkil eder. B. boşluğunun tavanını ise, en arkada kama kemiğin cismi, daha önde kalbur kemiğin «kalbursu safiha» (lame criblée) sı, en önde de B. kemiklerinin yan kanadları teşkil eder. Kalbursu safihanın deliklerinden «koku siniri iplikleri» (filets nerveux olfactifs) denilen sinir iplikleri geçer.

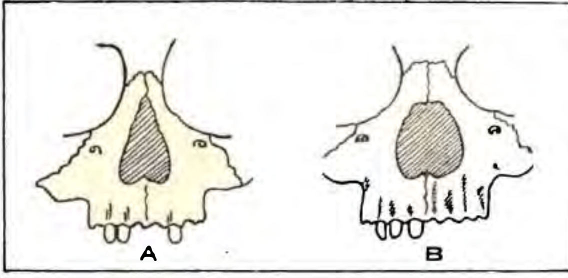
B. delikleri: B. boşluğu önde dışarıya, arkada ise üst yutak (naso pharynx) a iki delikle açılır. Öndekilere «B. deliği» (narines), arkadakilere de «kovan» (choannes) ismi verilir.

B. sinirleri: Duyu sinirleri, kafadan sağa, sola çift çift ayrılan «kafa çiftleri» (paire crânienne) sinirlerden beşinci çiftin ikinci dalından kanadsı kemik - damak (ptérygopalatin) düğüm (gaglion) ü yoliyle gelir. Üst ve ön kısımlara kalbur kemik sinirleri yayılır. Sempatik sinirler, «şahdamar örgüsü» (plexus carotide) nden ve «derin kayası sinir» (nerf pétreux profond) vasıtasiyle kama kemik - damak (sphéno - palatin) düğümünden gelir. Özel siniri olan koku siniri (nerf olfactif) iplikleri, B. tavanından kalbursu safihadaki deliklerden B. a girer ve B. bölmesinin üst kısımlariyle üst boynuzcuğun iç duvarına yayılır. Bu sahaya «koku bölgesi» (région olfactive) denir.

B. damarları: B. damarları, kanadsı kemik - damak damarı (artére ptére ptérygo - palatine) ndan, damak damarı (artére palatine) ndan ve dudak - üst çene damarı (artére labiale maxillaire) ndan gelir. B. bölmesinin ön tarafındaki kıkırdak bölgesinde «Kiesselbach sahası» denilen ve birçok damarların birbiriyle birleştikleri bir kısım vardır.

Akkan (lymphe) damarları: Akkan yolları arkaya doğru gider, derin boyun akkan düğümlerine boşalır.

(Anthrop.). Antropolojide alın - burun kenetlenmesi (suture frontonasale) nin orta noktasına «naziyon» (nasion) denir. B. un şekli beden bilgisi (somatologie) ve ırkların tasnifi bakımından önemlidir. B. un genişliği (sağ ve sol kanad arasındaki mesafe pergelle ölçülür) ile yukarıdan aşağı uzunluğu arasındaki nispet esas tutulur ve bu nispete «B. karînesi» (indice nasal) denir. İskelette bu nispet, B. menfezi (ouverture nasale) üzerinde ölçülür. Bu nispeti düşük olan B. a «darburun» (leptorrhinien; Yun. *leptos* =

A. Darburun tipinde B. menfezi, B. Genişburun tipinde B. menfezi

ince, dar, *rhis* = B.), nispeti yüksek olanına da «genişburun» (platyrrhinien; Yun. *platys* = yassı, geniş) denir. Ara derecelerle, tablo şöyledir:

B u r u n   k a r î n e s i

	İskelette (Broca)	Canlıda (Deniker)
Darburun (leptorrhinien)	47,9°den aşağı	70° den aşağı
Ortaburun (mésorrhinien)	48 52,9° arası	70-84,9° arası
Genişburun (platyrrhinien)	53° den yukarı	85-99,9° arası
Çok genişburun (ultraplatyrrhinien)	—	100°den yukarı

Anadoluda yerleşen Türkler, Kafkas halkı ve umumiyetle Avrupalılar, Araplar «darburun», Sarı ırktan olanların çoğu, Kuzey Amerika Kızılderilileri «ortaburun», Zencilerle Avustralya yerlileri de «genişburun» ludurlar.

Yandan görünüş (profil) e göre de, şekil bakımından B. lar «düz» (droit), «yayvan» (épaté), «kemer» (busqué), «çengel» (tombant), «basık» (camard), «kartal» (aquilin), «gaga» (bourbonien), «kalkık» (retroussé) gibi kelimelerle vasıflandırılır.

(Fizyol.). B. un solunum görevi, diğer görevleri arasında en önemlisidir. Vücudun muhtaç olduğu hava, B. un ön deliklerinden girer ve iki istikamete ayrılır. Bunlardan «solunum bölgesi» (zone respiratoire) dediğimiz B. boşluğunun alt kısmını teşkil eden kısımdan geçen hava, gırtlak (larynx) ve akciğerlere gider. Diğeri de B. un üst bölgesine (zone olfactive) doğru yayılır. B. içinin büyük bir bölgesi ile temas eden hava, birçok damarlar bulunan B. boşluğunu döşeyen sümüksü zara temas ettiğinden ısınır ve seröz bezlerin salgısı (sécrétion) ile rutubetlenir.

B. un koku duyusunun, organizmada mühim bir yeri vardır. Ayrıca koku ve tat duyuları arasında bir bağlılık bulunmaktadır. Besindeki kokuları, havadaki toksik gazları tanımaya da yarıyan B., hoşa gitmiyen veya yukarı solunum yollarını tahriş eden bir sebebe, aksırıkla karşı koymağa çalışır.

B. p r o f i l i

1. Düz, 2. Yayvan, 3. Kemer, 4. Çengel, 5. Basık, 6. Kartal, 7. Gaga, 8. Kalkık

Evlerini, eşlerini, yavrularını yalnız koku duyusiyle tanıyan hayvanlar vardır.

B. un rezonans (résonance; tannanlık) vazefesini yapabilmesi ancak oda tarzında teşekkülâtiyle mümkün olmaktadır. Hava akciğerden gırtlağa geçerken ses kirişlerini harekete getirir ve sonra dil, diş ve damakta tam şeklini alabilir. B. sinüs boşlukları da rezonansa yardım ederek sesi olgunlaştırırlar.

Bakteriyostatik (*bactériostatique*) *vazifesi*: B. dan giren hava, önce ön delikler çevresindeki kıl (vibrisse) lara çarpar; bu kıllar bir kısım ufak yabancı cisimleri tutar. B. içindeki sümüksü zarın rutubeti de geriye kalan tozları yakalamağa yardım eder. Sümüksü zar üzerindeki kıllar da içten dışa doğru bir süpürge gibi çalışır. Göz kanalından alt yola akan göz yaşının da bu temizleme işinde çok yardımı olur. Bütün bu mekanizmalar esnasında B. sümüksü zarı üzerinde mikroplar hücreler tarafından tutularak (fagositoz [phagocytose] = hücre yutarlığı) bunların zararlı etkileri önlenir. Sümüksü zarın Ph [6 kadar] durumunun (asit veya kalevî reaksiyon vermesi hali) bakterilerle savaşmada ayrıca önemli bir rolü vardır.

B. un diğer vazifeleri: Aksırma, B. sümüksü zarındaki sinir uçlarının yabancı cisimle tahrişinden ileri gelen bir müdafaa reaksiyonudur. Bundan başka birçok refleks yollarının menşe ve alanı B. sümüksü zarı üzerinde bulunmaktadır. B., etrafındaki «kanal» (sinus) denen boşlukların açıldığı bir kovuk olması bakımından ayrıca önemlidir. Ödevini yapabilmesi için B. da, aşağıdaki faktörlerin tamlığı lâzımdır: 1. B. un içinde büyük yüzeyler (turbinatlar), 2. Sağlam sümüksü zar, 3. Bez ve kıllar, 4. Normal hava geçiş yolu, 5. Vazifesini görecek durumda damar sistemi.

B. hastalıkları: Bir şahsın iyi solunum yapabilmesi, B. dan nefes almasiyle kabildir. Çünkü teneffüs edilen hava ancak böylece ısınır, rutubetlenir, filtre ve kısmen sterilize edilir. O halde B. un en önemli hastalıklarından başlıcası havanın geçişine mâni olan durumlardır ki, bu da B. un ön ve arka deliklerinin doğuştan kapalı bulunmasıdır. Bugün az görülmekle beraber belsogukluğu etkeninin yaptığı B. iltihabı (rhinite gonococcique) ve frengiye bağlı nezle (coryza syphilitique), süt çocuklarının önemli hastalıklarıdır. Çocukların B. tıkanıklıklarında geniz bademciğinin büyümesi, âni olarak tek taraflı nefes tıkanıklığında ise yabancı cisim sokulmuş olması ihtimali düşünülmelidir. Erginlerin solunum zorluğunda B. sümüksü zarının kalınlaşmasına bağlı iltihap (rhinite hypertrophique), B. bölmesinin çarpılması (déviation de la cloison) ve yapışması (synéchie) ayrıca da urlar, belli başlı sebeplerdir. B. un dışında görülen hastalıklar impetigo B. vestibülü iltihabı (rhinite vestibulaire), egzama (eczéma), kan çıbanı (furoncle) ve ön deliklerin kapanması (atrésie) dir. B. un en çok görülen hastalıklarından başlıcası akut nezle (coryza) dir. Sebebinin çeşitli virüslar olduğu kabul edilmekle beraber, üzerinde çok durulan bulaşma âmilleri, diplococcus coryza, micrococcus catarrharalis'tir. Grip nezlesi (coryza grippal) ve B. difterisi (coryza diphtérique) mühim B. hastalıklarıdır. Ozena (= rhinite atrophique foetide = ozène = puraisie), B. sümüksü zarının ileri derecede incelmesi ve iyi vazife görememesi, B. boşluğunu dolduran yeşil ve yapışkan kabuklar ve fena koku yayılmasiyle karakterize edilebilir. Dıştan gelen veya vücut içinde mevcut herhangi tahriş edici bir maddenin, B. sümüksü zarı ve

vücut üzerine genel tesirine bağlı olduğu kabul edilen ve muntazam devreli (périodique) nöbetler şeklinde (saman nezlesi = Ehum de foin) veya intizamsız nöbetlerle (apériodique) gelen (coryza spasmodique) nezlelerde de aksırık, B. tıkanıklığı, göz kanlanması ve yaşarması, bazen de bronşiyal (bronchial) astma şeklinde nöbet, genel yorgunluk ve hafif ateş görülebilir. B. boşluğunda görülen selim (bénigne) tümörlerden polip (polype), fibrom (fibrome), anjiyon (angiome), osteyom (ostéome), ankondrom (enchondrome); habis (maligne) tömürlerden de gençlerde sarkom (sarcome), yaşlılarda kanser (cancer) zikre değer. Çeşitli verem (tuberculose) şekillerinden, lupus, tüberkülom (tuberculome), ülsero-kazeyöz (ulcéro-caséeuse), tüberküloz ossöz (tuberculose osseuse) B. da görülür. Frenginin (syphilis) B. da ilk ve ikinci devirlerine ait hastalıkları oldukça azdır. Buna mukabil öçüncü devir belirtisi olan gom (gomme) ile doğuştan frengi (syphilis héréditaire) B. da çok görülür. Kiesselbach bölgesi denilen, B. bölmesinin ön alt kısmında ve diğer çevre sümüksü zar damarlarında dış kanamalara fazla raslanır. Rino-sklerom (rhino-sclérome) ve cüzam (lèpre) B. da az görülen enfeksiyonlardır. Koku duyusu bozukluklarına da raslanır: koku almamaya anosmi (anosmie), çok koku almaya hiperosmi (hyperosmie), normalin altında koku duymaya hiposmi (hyposmie), herkesin duymadığı kokuları hissetmeye oksiozmi (oxyosmie), fena kokuları hoş bulmaya parosmi (parosmie), iyi kokuları çok fena duymaya da kakosmi (cacosmi) denir.

B. kanaması (Épistaxis, Hémorragie nasale), B. içini örten ve sümüksü zar denilen ince zardaki damarlardan B. içine veya buradan dışarıya kan akmasıdır. Gelen kan değişik miktarlarda olabilir. Az kanamalar vücut için bir tehlike teşkil etmezse de fazlası vahim neticeler husule getirebilir. B. kanaması çok zaman B. bölmesinin önünde Kiesselbach bölgesi denilen yerden vukua gelir. Kan B. un ön deliklerinden dışarı aktığı gibi, arka deliklerinden boğaza ve oradan da mideye inebilir. Mideye inen kan miktarı fazla olduğu takdirde ekseriya kusma ile dışarı atılır.

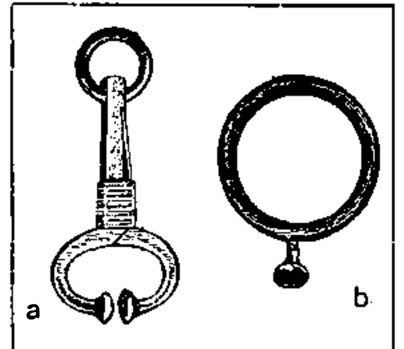
B. kanaması sebepleri: B. kanamasının en basit sebebi B. un bir yere çarpma veya B. üzerine vurmadır. Şiddetli öksürük, kuvvetli aksırmak veya sümkürmekle de B. dan kan gelebilir. B. içinde mevcut olan yara ve yırtıklar bu şekildeki kanamaları kolaylaştırır. Geniz bademciği bulunan çocuklarda B. kanamalarına daha sık raslanır. Yüksek kan tazyiki, kalb zaafı, bazı karaciğer ve böbrek hastalıklarında B. kanaması görülebilir. Kan tazyiki yüksek olanlarda B. kanaması hastanın ekseriya menfaatine olup bu duruma «emniyet musluğu» (soupape de sureté) açılması denir. Kansızlık (anémie), purpura, lösemi (leucémie), hemofili (hémophilie) gibi kan hastalıklarında da B. dan kan gelir. C ve K vitaminlerinin organizmadaki noksanlıklarında, B. frengisi ile B. vereminde, B. yabancı cisimlerinde, hava tazyikinin azalma veya çoğalmasında kanamalar görülür. İntan hastalıklarından sıtma, enflüanza (influenza), tifo, boğmaca, kızıl ve kızamıkta ekseriya B. kanaması olur. Bazı kadınlarda aybaşı zamanlarında B. dan kan gelir. B. boşluğu içinde teşekkül eden iyi veya fena tabiatlı damar bakımından zengin olan urlarda da kanamalar görülür.

Tedavi: B. kanamasını durdurmanın en basit şekli, kanayan saha B. dış deliğine yakın ise, kanın geldiği taraftaki deliği dıştan tazyik ederek beklemektir. Şiddetlice kanamalarda B. un içine solution épinéphrine veya hydrogène peroxde mahlûlüne batırılmış pamuk veya gaz bezi ile tampon yapılırsa kanamayı durdurmak kabil olur. Ayrıca B. un üzerine buzlu suya batırılmış kompres veya iki kaş arasına içinde buz bulunan bir lâstik torba yerleştirmek faydalıdır. B. içinde kanama noktası tâyin edilebiliyorsa cehennemtaşı (nitrate d'argent) kaleminin ince bir tel üzerine yapıştırılmış ufak parçasiyle (nitrate d'argent incisi) kotorize edilir. Aynı maksatla elektro-koagülasyondan da istifade edilebilir. Şiddetli kanama hallerinde B a önden ve arkadan tampon yapmak icabeder. Kan dindirici ilâçlar ancak kanama noktası kapatıldıktan sonra faydalı olabilir.

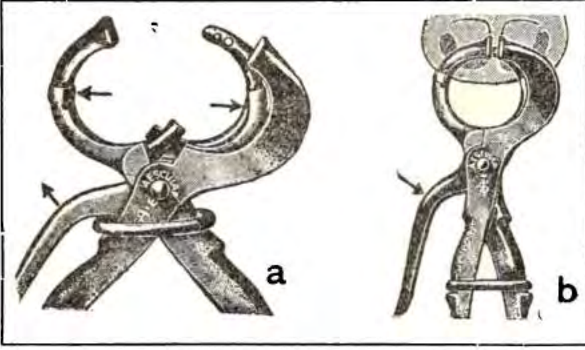
Burnu kanayan bir hastaya sükûnet temin edici ilâçların verilmesi çok yerinde bir hareket olur. Fazla kan kaybı olursa kan nakli tavsiye edilir.

BURUN, karanın denize doğru uzanmış ucu. Meselâ: İnceburun, Bafra Burnu. Karaburun, Anamur Burnu, Kuzey Burnu, Ümit Burnu gibi. B., Batı dillerindeki *cap*, *cape*, *kap* sözlerini karşılar. Denize doğru uzanan kara parçasının şekline göre, Batı dillerinde, bilhassa İngilizcede, B. için türlü terimler kullanılmaktadır. *Cape* (Lat. *caput* = baş), gerek büyük bir yarımada, gerek küçük bir çıkıntı halinde olan bir B. dur; denize uzanan kara veya kaya parçası oldukça yüksek ise, buna *head*, *headland* (İng. = başa benziyen kara) veya *promontory* (Fr. *promontoire* < Lat. *promunturium* veya *promontorium* = dağlık çıkıntı) denir, ki bizde *dağlık burun* terimiyle karşılanabilir; küçük ve sivri B. lara İngilizler *point* (Lat. *punctum* = nokta) derler, biz de *sivri burun* diyebiliriz; dar ve uzun çıkıntılar için bizde zaten *dil* (İng. *tongue*, Fr. *langue de terre*) terimi kullanılmaktadır. Bazı B. lar, «kara sonu, ucu, müntehası» mânasına gelen ve zamanla has isim şeklini alan tâbirlerle adlandırılmışlardır, meselâ İngilterenin güneybatı ucunda Lands End, Fransanın kuzeybatı ucunda Finistère (Finisterre, Lat Finis terrae = karanın sonu), İspanyanın kuzeybatı ucunda da Cabo Finisterre (eski Nerium Promontorium), gibi.

BURUN KISKACI, boğaları zaptetmek ve yedmek için kullanılan muhtelif şekillerde yapılmış halkalara verilen ad. Bu halkalar diğer hayvanlarda kullanılmaz. Çok haşin olan boğalar, bu halkalar sayesinde canı acıtılmak suretiyle zaptedilir ve yedilir. Bu kıskaçların bir kısmı, burun perdesini delmeden vidalar vasıtasiyle; bazıları ise, burun perdesini delerek burna tutturulur. Her ikisinin de türlü şekilleri vardır.

BURUN KISKACI
a. Boğaların zaptı ve sevki için burun perdesi üzerine tazyik yapmak suretiyle tesir eden B. K., b. Burun perdesini delerek tatbik edilen ve bir ucu sivri diğer ucu oyuk resimde kapalı bir halde görülen ikinci nevi B. K.

B U R U N K I S K A C I

Burun perdesini delmek suretiyle tatbik edilen B. K. larının sıkıştırılmasına mahsus pens, a. Pens açık bir halde, b. Burun perdesine tatbik edilmek üzere iken kapatılmış bir şekilde

BURUN ÜSTÜ, hayvanlarda, burnun genişçe bir satıh halindeki dış üst kısmı. B. Ü., anatomide ehemmiyeti haiz ise de, üzerinde meydana gelen nişaneler dolayısiyle, zooteknide daha mühimdir. Rengi (donu) koyu (yağız ve doru) olan hayvanlarda alından burna doğru uzanan, beyaz kıllardan müteşekkil nişanelere akıtma adı verilir. Akıtmanın tam ve yarım şekilleri mevcuttur. Bu gibi nişaneler, bütün tek tırnaklılarda bulunabilir.

BURUN ÜSTÜ: Tam akıtmalı bir at başı

BURUÑGİ: bk. MBULUNGE.

BURUNOTU: bk. E N F İ Y E.

BURUŞASKĪ DİLİ, Hindistanın kuzeybatı köşesinde, Keşmir'in kuzeyinde, Hindukuş ve Karakoram sıradağlarının bitiştiği bölgede, Hunza (merkezi: Baltit) ve Nagir veya Nagar bölümleriyle Ghizr ve Yasīn vâdilerinde konuşulan bir dil. Buruşaskī, Burūşo'ların dili demektir; Burişki, Kʿacuna (Khajuna) ve Kancūtı (Khunjūti) aynı dilin başka adlarıdır. Bu dili konuşanların sayısı 21 000 (Hunza: 11 000; Nagir: 10 000) kadar olup, bunlar Burūşo'ların Hunza (İsmailî) ve Nagir (Şiî) boylarına ayrılır. B. D. nin bir lehçesi olan Werçikwār veya Werşikwār, batıdaki Yasīn vâdisinin bir kısmını teşkil eden Werşegūm'da 7 500 kişi tarafından konuşulur. Her ikisi de yazılı dillerden değildir. Hind - Avrupa (Hind - Arya ve İran), Türk ve Çin-Tibet dil ailelerinin birleştiği sınır (Hintçeden: Shiṇā, İrancadan: Pāmir veya Gālça kolundan Wakhī, Türkçeden: Sart - Tacik, Tibetçeden: Baltī) üzerinde konuşulan bu dil, bugünkü bilgimize göre, hiç bir aile ile akraba sayılamaz; Drāviḍī ve Muṇḍā ailelerine yaklaştırma tecrübeleri ikna edici olmamıştır; Rus Yafetidoloji (b. bk.) nazariyesinin kurucusu olan Nikolay Y. Marr 1920 de, Kafkasolog R. Bleichsteiner da 1930 da, yine kâfi delillere dayanmadan bu dili Yafetid, yani Yafesî, aileye bağlamak istemişlerdir. Fakat, batı dünyasına ancak 1877 de tanıtılan bu dil, şimdi göçmüş bulunan bir ailenin kalıntısı olsa gerek.

B. D. nin fonetik sistemi, oldukça Hind - Arya sistemini andırır. Ö ve ü seslerini ihtiva etmiyen vokaller sisteminde a, e, i esaslı birçok fonemler, bu arada ı sesi de vardır. Konsonlar serisinde, k, g damak seslerinden başka, ḳ, ġ art - damak, χ, γ gırtlak sesleri de mevcuttur; t, d, n, ŋ, p, f, b, w, m, y, r, l den başka ıslıklı s, z, fışırtılı ş, j, ve affrike ç, c, ts, pf seslerine de raslanır. Hint dillerindeki kh, th, ph, čh, ǰh gibi soluklu (aspiré) seslerle, ç̣, j̣, ṣ̌, ẓ̌, gibi damak tepesi (cérébrale, cacuminale) sesler bu dilde de vardır; hattâ aynı seriden ẏ ye bile raslanmıştır; ayrıca Werçikwār lehçesinde damak tepesi ḷ sesi de mevcuttur (meselâ, «ağır» mânasına Wer. *tsuḷum*, Bur. *tsūm*). Bazı ön - eklerden sonra, kelime başlarında g, d, b, γ ve w sesleri sırasiyle k, t, p, ḳ ve p seslerine çevrilir: meselâ *dīmi* (= geldi), fakat nefi eki *a* dan sonra d > t değişimi ile *atīmi* (= gelmedi), *gārslas* (= koşmak), gerundium eki *nu* dan sonra g > k değişimi ile *nukāris* (= koşunca); bu değişim alıntı kelimelerde de görülür: Hindustanı *tēl* (= zeytinyağı) > Bur. *del*, gibi.

B. D. nin başlıca morfolojik hususiyeti, isimlerde «sınıf» denilen kategoride görülür. İsim ve fiil çekimleriyle, sayılama, bu sisteme dayanır. Bu dilde isimler dört sınıfa ayrılır: 1. erkekler, 2. kadınlar, 3. erkek ve dişi hayvanlarla, ruh sahibi oldukları sanılan bazı eşya, 4. ruhsuz sanılan ve ferdiyetleri olmıyan eşya. Meyva, tahta ve tahtadan yapılmış eşya, ve umumiyetle her türlü mamul eşya ve insanın karnı üçüncü sınıfa girerler; mayiler, tozlar, plâstik ve ince bölüntüleri olan maddelerle ağaçlar (asma hariç), madenler, zaman bölümleri, mücerret fikirler, gayrimaddî varlıklar ve hayvanların karnı dördüncü sınıftandırlar. İsimlerde (bazen sıfatlarda da) cemi eki, işaret sıfatları ve zamirler, fiillerin müfret ve cemi üçüncü şahısları, bu sınıflara göre değişik şekiller alırlar: meselâ, «bu» mânasına erkeklerle kadınlar için *kine*, ruhlular sınıfı için *guse*, ruhsuzlar için de *gute*; «bir» sayısı insanlar için = *hin* (meselâ *hin hir* = bir adam), hayvanlar için = *han* (meselâ *han haγur* = bir beygir); sayısı pek çok olan cemi eklerinde, *dasin* (= kız), cemi *dasiwants*, *huk* (= köpek), cemi *hukāi*, *basi* (= bahçe), cemi *baseŋ*; fiilde «... dır» mânasına erkekler için *bai*, kadınlar için *bo*, hayvanlar için *bi*, mayiler için *bila*; «almak» fiili, insanlar için *yanas*, ruhsuzlar için *ganas*, v. b.

İsim çekimi son - eklerle ve son - takı (postposition) larla yapılır, meselâ «oğlan» mânasına nom., vok., akk. *bilēs*, transitif nom. ve agent. *bilēse*, gen. *bilēse*, dat. *bilēsır*, abl. *bilēstsum*, «ile» mânasına (komitatif) da son - takı olarak *ka*. Bazı isim ve fiillerin başına zamir ekleri katılır; isimlerde bunlar mülkiyet, geçişsiz (intransitif) fiillerde faili, geçişli (transitif) fiillerde de ekseri mefulü, nadiren de faili, gösterir; meselâ, **-riŋ* = el, *arıŋ* = elim, *gurıŋ* = elin, *iriŋ* = eli (erkek), *muriŋ* = eli (kadın); *ōşami* = beni büyüttü, *gūşami* = seni büyüttü, *yūşami* = onu bü-

B u r ū ş o t i p i

yüttü, v. b. Birçok fiillerde bu zamir ekleri başa gelen bir *d* sesinden sonra iç-ek (infixe) olarak kullanılır, meselâ **-manas* = olmak, *amanam* = oldum, *gumanuma* = oldun, *d*-manas* = doğmak, *dukūmanuma* = doğdun, v. b.

İsim tamlamasında genitif ilk unsurdur, meselâ *basie yatkūin* = bahçenin muhafızı (bahçe = *basi*). Attributif sıfat isimden evvel konur, meselâ *matum huk* = siyah köpek, fakat *huk matuman bi* = köpek siyahtır (*-an* son-eki ile; *huk* = köpek). Şahıs zamirleri şunlardır: müfret 1. *ce*, 2. *ūv*, 3. insanlar için *īne*, ruhlular için *īse*, ruhsuzlar için *īte*, cemi 1. *mi*, 2. *ma*, 3. insanlar için *ūe*, ruhlular için *itse*, ruhsuzlar için *īke*; beni = *ce*, benim = *ca*, bana = *cār*, benden = *cātsum*, benimle = *cāka*, v. b.

Fiil çekiminde morfoloji bakımından iki esas taban vardır: şimdikilik-geleceklik ve geçmişlik; çekim ve şahıs ekleri bu tabanların sonuna katılır, meselâ «etmek» mânasına geçmişlik tabanı = *et-*, masdar = *etas*, emir = *eti*, geçmiş zaman (praeteritum) = *etan*, tamamlanmış zaman (perfectum) = *eta ba*, geçmişlik öncesi (plusquamperfectum) = *eta baiyam*, aktif geçmişlik partisipi = *netan*, statik partisip = *etum*; şimdikilik tabanı = *eç-*, şimdiki zaman (praesens): *eça ba*, gelecek zaman (futurum) = *eçam*, şart (conditionalis) = *eçam tse*, şimdikilik partisipi = *eçume*. Fiilin geçişli ve ettirimli (causatif) binaları geçişsiz binaya bir ön-ek getirmekle yapılır; bu ön-ek, baştaki zamir ekinden sonra gelir, meselâ *gutsıras* = yürümek, **-agutsıras* = yürütmek, *bāltas* = yıkamak, **-abaltas* = yıkatmak, geçişsiz fiil olarak *galas* = kırılmak, geçişlisi *yalas* = kırmak.

Sayı sistemi 2 ve 20 (vigésimal) esasına göredir (2, 4, 8, 20, 40 sayı adları arasında etimolojik birlik vardır: 2. *ālt-*, 4. *wālt*, 8. *āltam-*, 20. *āltır*, 40. *āltuwaltır*); 10 a kadar öbür sayılar şöyledir: 1. *hi-*, 3. *īsk-*, 5. *tsundo*, *tsindi*, 6. *mişīn*, 7. *tal-*, 9. *hunt*, 10. *törm-*; meselâ 95 şöyle sayılır: 2 × 40 + (10 + 5). 1-3 arasındaki sayılar isim sınıflarına göre değişir.

Çekim sisteminde olduğu gibi, B. D. nin kelime hazinesi de nev'ine münhasırdır. Hint, İran ve Dārdū (bilhassa Shinā ve Khōwār; Dārdū, Hint-İran arasında bir geçiş teşkil eden Hint koludur) dillerinden, bu arada Türkçeden de bazı alıntılara raslanmaktadır: meselâ «demir» mânasına Bur. *çumar*, Khōwār. *çumur* < Türk. *timur*, *temir*.

B. D. nin esas şekli Hunza Buruşaskī'sidir; Nagiri Buruşaskī'si bundan biraz ayrılır; meselâ a: æ farkı ile «şapka» mânasına Hun. *pfırtsin* veya *pfārtsin*, fakat Nag. *phærtsin*; u: o farkı ile «iş» mânasına Hun. *dūro*, fakat Nag. *doro*. Werçik lehçesi ile Hunza Buruşaskī'si arasında daha büyük farklar vardır; meselâ, «kuş» mânasına Wer. *çen*, Hun. *çin*, «kız» mânasına Wer. *dasen*, Hun. *dasin*, «iki» mânasına Wer. *halto*, Hun. *ālto*, «düşmek» mânasına Wer. *dohōras*, Hun. *dōras*, «köprü» mânasına Wer. *bırč*, Hun. *baš*, «dizgin» mânasına Wer. *tamav*, Hun. *tabav*, «direk» mânasına Wer. *šeni*, Hun. *sinč*, v. b. Bk. D. L. R. Lorimer: *The Burushaski Language*, 3 cilt 1936-1938; İ. Zarubin: *Verşikskoe nareçie Kandjutskovo yazıka* («Zapiski Kollegii Vostokovedov», Akademii Nauk SSSR, cilt II. 2, 1927. s. 275-364).

BURŪŞO'LAR: bk. BURUŞASKĪ DİLİ.

BURUT, Kalmuklar tarafından Kırgız Türkçesine ve bu dili konuşanlara verilen ad. Buna Kara-Kırgız da denirdi. Şimdi sadece Kırgız (Kazak Kırgızlarına da sadece Kazak) denmektedir. Bk. KIRGIZ TÜRKÇESİ.

BURUVE, Okyanusyadaki Papua dillerinden biri. Melanezyadaki Solomon takımadalarından Bougainville adasındaki dört Papua grupundan biri olan (öbürleri: Nasioi, Buin, Tiob) ve adanın batı kısımlarında konuşulan İapa veya Yapa grupunun başlıca lehçesidir. Büyük ölçüde Melanezya dilleri ile karışmıştır. Bk. PAPUA DİLLERİ.

BURY [*beri*], Kuzeybatı İngilterede, Lancashire kontluğunda, kaza merkezi. Manchester yakınındaki Lancashire kömür bölgesinde bir endüstri şehridir. Nüfusu 58 800 (1951) dir. Dokuma tezgâhları da vardır.

BURY [*beri* veya *bıuri*], **John Bagnell** (1861-1927), İrlandalı tarihçi. Monaghan (İrlanda) da doğmuş, Romada ölmüştür. B., 1893 ten itibaren Dublin'de ve 1902 den sonra da Cambridge'de profesör olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Life of St. Patrick* (St. P. in hayatı) [1905], *History of Later Roman Empire* (Roma İmparatorluğunun son devri tarihi) [2 cilt, 1922].

BURY [*beri*], **Richard de,** aslında **Ricahrd Aungervyle** (1287-1345), İngiliz kilise adamı. Saint Edmunds'da doğmuş, Durham'da ölmüştür. Durham piskoposu olan B., hakiki bir kitap dostu idi. B., kitap sevenlerin el kitabı olan *Philobiblon* (Kitapsever) adlı Latince bir eser yazmıştır (İngilizce tercümesiyle birlikte E. C. Thomas tarafından 1888 de yayımlanmıştır).

BURY SAINT EDMUNDS [*beri sınt edmındz*], Doğu İngilterede Suffolk kontluğunda Batı Suffolk kazasının merkezi. Nüfusu 20 000 (1951) dir. Lark ırmağı üzerinde olan şehirde eski kiliseler ve XI. yüzyıldan kalma bir manastır harabesi, Kıral Edmund'ın mezarı, Normanlardan kalma büyük bir kule (XII. yüzyıl) vardır. Zirai mahsuller pazarıdır.

BURYAT DİLİ, Moğol dillerinin başlıca kollarından biri. Konuşulduğu yerler şunlardır: Güney Sibirya'da Baykal gölünün doğu sahilindeki Buryat-Moğol Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Buryat-Mongol'skaya Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika; nüfus [569 713] un % 43,8 i = 250 000 kişi), bunun güneydoğusundaki Agin Buryat-Moğol Millî Çevresi (Aginskogo Buryat-Mongol'skogo Natsional'nıy Okrug), gölün batısındaki Ust'-Orda Buryat-Moğol Millî Çevresi (Ust'-Ordınskogo Buryat-Mongol'skogo Natsional'nıy Okrug), dağınık olarak yine gölün batısındaki İrkutsk vilâyeti (oblast'), Agin'in kuzeyindeki Çita vilâyeti, kısmen Moğolistan Halk Cumhuriyeti (Buγut Nayramdah Mongol Arat Ulus; buradaki Buryatlar: 20 000 kişi), adacık halinde de kuzeydoğu Mancurya'da Haylar bölgesi. Yer yüzünde B. D. ni konuşanların sayısı 300 000 kadar tahmin edilmektedir.

Buryat (yerli dilde: Buriaad) dili, Moğol dil ailesinin kuzey üyesidir (edebî Moğolcadan başka, öbür başlıca kollar: 1. esas kitle olarak, Halha grupu, ki Moğol Halk Cumhuriyetinin resmî dilidir, 2. batıda Oyrat veya Kalmuk grupu; Kalmukça, 1935-1943 yılları arasında Kalmuk Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti [Kalmıkskaya Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika] nin resmî dili idi, 3. güneydoğuda Çahar, Ordos, v. b., 4. arkaik diller: Dahur, Monguor, v. b.).

B. D. nin başlıca fonetik hususiyetleri şunlardır: 1. ts, dz, ç, c affrike seslerin asli olarak bulunmaması, ve umumi Moğolcanın bazı konsonlarını şu şekilde değiştirmesi: s > h; ts > s; c > j; dz > z; ç > ş. Meselâ, edebî Moğol. *dabasun*, Kalmuk. *dawsun*, Buryat. *dabahun* (Man-

cu. *dabsu*, Türk. *duz, tuz*); Kalm. *tsakılγan*, Moğol. *çakılγan*, Bury. *sakılgan* (Çağatay. *çakın* = şimşek); Moğol. *cil*, Kalm. *cil*, Bury. *jil, jel* (krş. Kırgız Türk. *cıl*, Kazak Türk. *jıl*, Türkiye Türk. *yıl*); umumi Moğol. *adzırga*, edeb. Moğol. *acirga*, Kalm. *acırγa*, Bury. *azırga* (Uygur. *adγır*, Hakanî Türk. *aδgır*, Koybal Türk. *askır*, Türkiye Türk. *aygır*); Moğol. *çiken*, Kalm. *çiken*, Bury. *şikin* (= kulak, krş. Çağatay. *çikin, çiken* = boyunla omuz arasındaki kısım). 2. Çok kere mâna farkı yapan uzun vokallerin mevcudiyeti. Meselâ kısa u ile *ula* (= ayakkabı tabanı, krş. Moğol. *ula*, Kalm. *ulu*), uzun ū (yeni imlâda: uu) ile *ūla* (= dağ, krş. Moğol. *aγula*, Kalm. *ūla*), uzun ā (yeni imlâda: aa) ile *ulā* (= araba, krş. Moğol. *ulaγan*, Kalm. *ulā*). Bu misallerde de görüldüğü gibi, Buryat ve Kalmuk dillerindeki uzun vokaller, γ sesini ihtiva eden hecelerin düşmesi veya derilmesini telâfi etmek üzere meydana gelen vokal genişlemeleridir, meselâ yukarıda görüldüğü gibi, «dağ» mânasına Moğol. *aγula*, baştaki *aγ*'ın düşmesi ile Buryat ve Kalmuk *ula*, yine «araba» mânasına Moğol. *ulaγa*, sondaki *aγ*'ın düşmesiyle Bury. ve Kalm. *ulā*; aynı şekilde de «kırmızı» mânasına Moğol. *ulaγan* > *ula'an*, Bury. ve Kalm. *ulān*. Bu hâdisenin Altay dilleri (meselâ, Ana Altay **tobus*, **towus*, edebî Moğol. *toγosun*, Halha *t'ōs*, Ana Türkçe **toiz*, Eski Türkçe **tōz* = toz) sahasındaki münakaşası için bk. ALTAY DİLLERİ VE ALTAYİSTİK ve oradaki bibliyografya. B. D. nde, sert ve palatal konson farkı da mâna farkı yapan bir âmildir, meselâ *harū* (= cimri, krş. Moğol. *karaγu*, Kalm *harū*), fakat palatal r' ile *har'ū* (= cevap, krş. Moğol. *kariγu*, Kalm. *här'ü*, *härü*). Bu ve başka misallerden de anlaşıldığı gibi, Buryatça birçok hususlarda Kalmukçaya yaklaşmaktadır: edebî Moğolcanın k (q) sına karşılık h, çok kere γ'sına karşılık da düz g, meselâ «iki» mânasına Moğol. *koyar*, Kalm. *hoyar*, Bury. *hoër*, «üç» mânasına Moğol. *γurban*, Kalm. *gurwan*, Bury. *gurban*, fakat «altı» mânasına Moğol. *ciryuγan*, Kalm. *zurγān*, Bury. *zurgan*; vokalizmde de farklar vardır: meselâ «bir» mânasına Moğol. *nigen*, Kalm. ve Bury. *negen*, «7» mânasına Moğol. *doluγan*, Kalm. *dolān*, Bury. *dolōn*, «sekiz» mânasına Moğol. *nayiman*, Kalm. *nämen*, Bury. *nayman*, «dokuz» mânasına Moğol. *yisün*, Kalm. *yisen*, Bury. *yihun*; b'leri muhafaza edip bunları w'ye çevirmemek hususunda B. D. Moğolca ile birdir, meselâ «beş» mânasına Moğol. *tabun*, Kalm. *tawun*, Bury. *tabun*, «on» mânasına Moğol. ve Bury. *arban*, fakat Kalm. *arwan*, «oğul» mânasına Moğol. *kübegün*, Kalm. *köwün*, Bury. *kobun*.

B. D. umumiyetle vokal ahengine uyan bir dildir, meselâ *ulāgşamnay garanhay* = sarı ineğimiz kaçtı. Fakat *zagahan* (Moğ. *caγasun*, Kalm. *zaγasun*) *baga* (= küçük, Moğ. ve Kalm. *baγa*), *myahan* (= et, Moğ. *mikan*, *mahan*), *esege* (= baba, Moğ. *eçege*, Kalm. *etsıgı*), *şono* (= kurt, Moğ. *çinua*, Kalm. *çono*), *uhan* (= su, Moğ. ve Kalm. *usun*), *hamagan* (= kocakarı, Moğ. *samuγan*, Kalm. *samaγan*), *gaşūn* (= acı, Moğ. *γakuγun*, Kalm. *gahūn*) gibi vokal ahengini, edebî Moğolcaya rağmen, muhafaza etmiş olan kelimelere karşılık, Moğolcadaki ahenksizliğe uyarak *morin* (= beygir, Moğ. *morin*, Kalm. *mörin*) gibi kelimeler de bu dilde mevcuttur; bazı ahenksizlikler ise kendi icadıdır, meselâ «demir» mânasına *tumer* (Moğ. *temür*, Kalm. *tömür*).

Bu dilde, bütün Altay dillerinde de olduğu gibi, tamamlıyan unsur tamamlanandan evvel gelir, meselâ *hayhan ger* (= güzel ev), *under hada* (= yüksek ağaç), *tumer hargı* (= demir yol), *ulān yabana* (= yavaş yürüyor), *minī hoyno* (= benden sonra), *ger sō* (= evin içinde), *minī yabaha morin* (= bindiğim at). Fiil umumiyetle failden sonra gelirse de, bazı devrik cümlelere de raslanır, meselâ *gerte hūhan Oçıroy ehe* (= evde oturuyor Oçir'in annesi). Umumi Moğolcada mülkiyet eki yoktur; isim çekiminde şahıs zamiri refakat etmediği takdirde, mülkiyet 3. şahsa atfedilir, meselâ *köbegüntegen* (= onun oğluna; *köbegün* = oğul, *-te-gen* = mülkiyet datifi); başka şahıslar için mülkiyet eki değiştirilmez, yalnız isime müstakil şahıs zamirleri refakat eder, *köbegün minu* = oğlum (*minu* = benim), *bi köbegüntegen* = oğluma (*bi* = ben), gibi. B. D., bu esastan mülhem olarak, mülkiyet ekleri türetebilmiştir, ki bu dilin bir hususiyetini teşkil eder. Meselâ, «ağabeyim», «ağabeyin» mânasına *ahham*, *ahhaş* (krş. Moğ. *aka*, Kalm. *aha*, Bury. *aha* = ağabey). Bu şahıs ekleri, Türkçedeki durumun tersine olarak, çekim eklerinden sonra gelir. Çekim, umumiyetle çekim sonekleriyle yapılır, *aha* (= ağabey), *ahın* (= ağabeyin), *ahada* (= ağabeye), *ahatay* (ağabeyle), v. b. Cemi eki umumiyetle -d unsuruna dayanır, *şono* (= kurt), cemi *şonod*. Gerek morfoloji, gerek sintaks, gerek kelime hazinesi bakımından B. D. oldukça arkaiktir, meselâ «şeytan» mânasına Bury. *okudel* kelimesi (Moğ. *çidkür*, Kalm. *çütkür*). B. D. ne birçok Rusça kelimeler de girmiş bulunmaktadır: *porhot* (= vapur, Rus. *parohod*), *vagōn*, *kinō*, *elektriçestvo*, gibi.

B. D. nin ayrıldığı türlü lehçeleri şöyle gruplamak mümkündür. Güneyde sınırdaş olduğu Halha Moğolcasına yakın olup, onun gibi ts, dz, ç, c, s seslerini kullanan Selenga lehçesi: meselâ umumi Bury. *hara*, Selen., Halh. ve Kalm. *sara* (= ay), umumi Bury. *zaha*, Selen., Halh. ve Kalm. *dzahha*, *cahha* (= yaka), umumi Bury. *şulūn*, Selen. *çolū*, Moğ. *çilaγun*, Kalm. *çolūn* (= taş, krş. Çuvaş. Türk. *ç'ul*), umumi Bury. *jorō*, Selen., Halh. *corō*, edeb. Moğ. *ciruγa*, Kalm. *corā* (Türk. *yorga*, *yorıga*), umumi Bury. *sagān*, Selen. ve Kalm. *tsaγān*, Moğ. *çaγan* (= beyaz). Tsongōl ve Sartūl alt-lehçelerine ayrılan Selenga lehçesi, Halha diline en yakın olanıdır; asıl Hori lehçesine Kijingin denir. Yine Buryat-Moğol Muhtar Cumhuriyetinde konuşulan lehçelerden, hükümet merkezi Ulan Ude (eski Verhnıudinsk) bölgesi ile doğudaki Hori lehçesi, ki bugünkü edebiyat dili (bk. BURYAT EDEBİYATI) nin esasını teşkil eder. Agin millî çevresinde konuşulan Agin alt-lehçesi de Hori lehçesine bağlıdır. Doğuda, Hori'den başka daha iki lehçe bulunmaktadır: XVIII. yüzyılda batıdan buraya göç etmiş olan Barguzin lehçesiyle, buna yakın olan Kudarin lehçesi. Yine Buryat-Moğol Muhtar Cumhuriyeti içerisinde konuşulan Kaban, Tunkin ve buna bağlı Okin (memleketin batı köşesinde) alt-lehçesi, B. D. nin batı lehçeler grupuna girerler. Baykal gölünün batı kıyısındaki Ust' Orda millî çevresinde konuşulan Balagan, Kapsal, Kudin lehçeleri de batı grupundandırlar. Buryatların idaresinde bulunmıyan İrkutsk vilâyetinde konuşulan lehçeler, batı grupunun ağırlık merkezini teşkil ederler: en kuzeyden başlıyarak, Nijneudinsk, Alar, Ungin, Bohan, Ehirit (merkez ve Ol'hon alt-lehçeleriyle birlikte), ve Bulagat lehçeleri. Bunlardan Ehirit lehçesiyle yukarıda anılan Barguzin lehçesinde, kelime başı j sesi y olur, meselâ «yorga» mânasına umumi Bury. *jorō* yerine *yorō* (Türkçede de y ile *yorga*). Kuzeydoğu Mancurya'daki Bargu lehçesi adacığında, Halha dilinde de olduğu gibi, c sesi muhafaza edilir, meselâ umumi Bury. *jorō*, fakat Bargu Buryat. *corō*.

Bk. MOĞOL DİLİ. Ayrıca bk. M. Castrén: *Versuch einer burjätischen Sprachlehre*, 1857. A. Orlov: *Grammatika mongolo-buryatskogo razgovornogo yazıka*, 1878. İ. A. Podgorbunskiy: *Materialı dlya grammatiki razgovornogo buryatskogo yazıka*, 1910; aynı müellif: *Russko-mongolo-buryatskiy slovar'*, 1909. N. N. Poppe: *Buryat-mongol'skoe yazıkoznanie*, 1933; aynı müellif: *Grammatika buryat-mongol'skogo yazıka*, 1938; aynı müellif: *Die burjätischen Mundarten* («Mémoires de la Société Finno-Ougrienne» de, cilt 67, 1933, s. 331-335). G. Ts. Tsıbikov: *Grammatika buryat-mongol'skogo pişmennogo yazıka*, 1924. D. Abaşev ve M. İmhenov: *Samouçitel' novogo buryat-mongol'skogo yazıka*, 1934. D. Dugar-Zabon: *Buryat-mongol heleney grammatika*, I, 1949. G. D. Sanjeev: *Grammatika buryat-mongol'skogo yazıka*, 1941. K. M. Çeremisov: *Buryat-mongol'sko-russkiy slovar'*, Moskova 1951. A. D. Rudnev: *Hori-buryatskiy govor*, 1914. Ts. B. Tsıdendambaev'in idaresinde M. N. İmhenov, Ts. D. Tsıbikov, D. Ç. Çernikov: *Russko-Buryat-mongol'skiy slovar'*, Moskova 1955.

BURYAT EDEBİYATI, Buryat'lar tarafından kendi ana dillerinde veya komşu yabancı dillerde yazılan edebiyat. B. E., Moğol ailesi içerisinde, edebî Moğolcaya, Halha ve Kalmuk Moğolcalarına bakarak, çok muahhar, oldukça da fakirdir. XIII. yüzyılda Moğollar, Uygur alfabesinden millî bir alfabe türetmişler, bazı değişikliklerle Mancu'lar XVI. yüzyıl sonunda, Kalmuklar da XVII. yüzyılda bunu kendi dillerine tatbik etmişler, fakat Buryatlar uzun zaman yazıdan mahrum kalmışlardır. Buryat dili de zaten, Çingiz Han devrinden sonra, ancak XIV.-XV. yüzyıllarda teşekkül etmiş bir dildir.

Buryatlarda eskiden Şamanlık hâkim olduğu için, halk edebiyatı da uzun zaman bu dine göre gelişmiştir. B. E. bu bakımdan oldukça zengin sayılabilir; bilhassa merkezden uzak olan kuzeybatı bölgelerdeki (İrkutsk vilâyeti) lehçelerde, Ehirit ve Bulagat Buryatçalarında kahramanlık destanları, halk edebiyatının önemli bir nev'ini teşkil eder; bunların bir kısmı Rusça olarak meydana getirilmiştir. Şaman dua ve ilâhilerine yer yer Buddhizm unsurlarının karışmış olduğu görülüyor.

Merkezdeki yani Moğolistana ve Çine yakın olan bölgelerdeki Buryatlar, Buddhizm kültürünün sahasına girmişlerdir; XVII. yüzyıla kadar bunlarda da Şamanlık hâkimdi. Bunlarda da halk edebiyatı gelişmiş, masallar ve aşk şarkıları bu edebiyatın ileri gelen nevilerini teşkil etmiştir. Fakat Çingiz Han bütün Orta Asyaya olduğu gibi Buryatlar arasına da Moğolcayı yaydıktan sonra, bu dil, Buryatlarca da kullanılmış, ayrıca Buddhizm tesiri ile Hint, Çin ve Tibet dilleri de rağbet görmüş, bütün bu dilleri öğretmek için gramer ve sözlükler meydana getirilmiş ve geniş ölçüde tercümeler yapılmıştır: *Vikramāditya, Vetālapañcaviṁśati* bunlar arasındadır; Moğolcadaki «Bogda Geser Han» hikâyesi de çok işlenen konulardan birini teşkil eder. Ayrıca Çinceden hikâye ve romanlar da tercüme edilmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Buryatlarda Buddhizm kuvvetlenmiş, 1712 de Buryat memleketine 150 Tibetli misyoner gelerek faaliyete başlamışlar, Buryatların sosyal hayatı feodal esaslara göre gelişmiş ve dinî, didaktik, felsefî, hattâ tıbbî eserler meydana getirilmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru, Buryatlarda kabîle tarihleri ile vakayinameler yazılmağa başlamıştır. Bunlardan ilkini 1830 da Hori Buryatlarından Erhetuev meydana getirmiş, aynı kabîlenin büyük tarihini 1839 da Dordji Tarbaev yazmış, 1844 te de Ayuşi Sahiev üçüncü bir tarih ortaya koymuştur. Bugün, Hori Buryatlarının üç vakayinamesi basılmış olarak elde bulunmaktadır: Tugultur Toboev'in 1863 teki, Vandana Yumsunov'un da 1875 teki (ikisi birlikte bas. N. N. Poppe: *Letopisi horinskıh buryat, I. Hroniki Tugultur Toboeva i Vandana Yumsunova*, 1935), Şiral-Nimbo Hobituev'in de 1887 deki (bas. V. A. Kazakeviç: *Letopisi horinskih buryat II. Hronika Şirab-Nimbo Hobitueva*, 1935) vakayinameleri. Selenga Buryatlarının vakayinamesini Ubaşi Dambi Djaltsan Lombo Tserenov, 1868 de meydana getirmiştir (bas N. N. Poppe: *Letopisi selenginskih buryat, I. Hronika Ubaşi Damdi Djamtsan Lombo Tserenova*, 1936). Barguzin Buryatları, batıdan göç ederek 1740 ta doğudaki Barguzin nehrini geçmiş ve doğuda yerleşmişlerdir. Bu kabîlenin 1740-1887 yıllarına ait vakayinamesini, 1887 de Nikolay Tsıvan-jab Saharov yazmıştır (bas. A. İ. Vostrikov ile N. N. Poppe: *Letopiś barguzinskih buryat*, 1935). Umumiyetle tayşı (= kabîle reisi, prens) ların emriyle meydana getirilen bu eserler, mahallî lehçe ile karışık Moğolcada yazılmış, bazılarına Rusça da eklenmiştir.

Buryat yazarları zamanla Moğolcayı bırakarak ana dillerini edebiyat dili seviyesine yükseltmeyi düşünmüşler, bunun için de millî bir alfabe meydana getirmek ihtiyacı duyulmuştur. Buddhizm kültürüne bağlı bulunan Agvan Dorjiev, XIX. yüzyılda Moğol alfabesi üzerinden kendi adiyle anılan Buryat yazısını tanzim etmiştir. Batı Buryat yazarlarından N. Amagaev ile Alamji-Mergen, 1910 da alfabe sahasında ıslahat yapmışlar, bu konuyu 1911 de Almas Narnay yeniden ele almış, nihayet, 1905 ten beri Latin esaslı bir Buryat alfabesi üzerinde çalışan Badzar Baradin'in çizdiği esaslara göre, Sovyetler devrinde, 1923 te Buryat-Moğol Muhtar Cumhuriyeti kurulduktan sonra, 1926 da millî bir alfabe kabul edilmiş, fakat 1939 da, bütün Sovyet topluluklarında olduğu gibi, Buryatlarda da Latin esasından vazgeçilerek Rus (Kirilik) alfabesi esasına dönülmüştür.

Alfabenin kabulünden ve edebiyat dilinin Hori lehçesi (bk. BURYAT DİLİ) üzerine ayarlanmasından sonra Buryatlarda gazete (resmî organ: «Buriaad-Mongoliin Ynen», 1931) ve Sovyet ideolojisine göre edebî eserler çıkmağa başlamış, aynı zamanda Rusçadan da geniş tercümeler yapılmıştır. Önce şiir ve piyes nevileri, sonra da roman gelişmiştir. Yeni B. E. nin en büyük siması Hotsa Namsarov (doğ. 1889) dur; şiir, hikâye ve piyes yazarıdır. Şiir sahasında Apollon Toroev (doğ. 1900), Bavasyan Abiduev (1909-1940), Bato Bazaron (doğ. 1907), Dol'en Madason (doğ. 1911), Tsotko Nomtoev (doğ. 1910), Tseden Galsanov (doğ. 1917), Şirab Nimbuev (doğ. 1910), roman sahasında Jamso Tumunov (doğ. 1916), Çimit Tsıdendambaev (doğ. 1918), piyes sahasında da Gombo Tsıdınjapov (doğ. 1905), Namjil Baldano (doğ. 1907), Apollon Şadaev (doğ. 1902) ileri gelen ediblerdir. Bk. A. Narnay: *Sbornik mongolo-buryatskoy narodnoy poezii*, 2 cilt 1911-1912. Ts. Z. Şamtsarano: *Proizvedeniya narodnoy slovesnosti buryat*, 2 cilt, 1913-1930. İ. İ. Malkov: *Mongolo-buryatskoe çtenie*, 1922. N. N. Poppe: *Buryatmongol'skiy fol'klornıy i dialektologiçeskiy sbornik*, 1936. J. Tumunov ve S. Servinskiy: *Poeziya sovetskoy Buryat-mongolii*, 1950. Ts. Galsanov: *Antologiya buryat mongol'skoy sovetskoy poezii*, 1950. M. Hamaganov: *Buryat-mongol'skaya sovetskaya literatura*, 1948.

BURYAT'LAR, Güney Sibiryada Moğol ulusunun kuzey şubesini teşkil eden bir topluluk. Bugün B. ın başlıca yurdu Buryat-Moğolistan, yani Buryat-Moğol Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (b. bk.) ise de bunlar şu yerlerde de yaşamaktadır: 1. Toplu olarak bu cumhuriyetin güney doğusundaki Agin Buryat-Moğol Millî Çevresi ile Baykal gölünün batısındaki Ust'-Orda Buryat-Moğol Millî Çevresi. 2. Dağınık olarak, bu gölün batısındaki İrkutsk vilâyeti, Agin'in kuzeyindeki Çita vilâyeti ve güneyde Moğolistan Halk Cumhuriyeti (20 000 kişi). 3. Adacık halinde de Kuzeydoğu Mançurya'nın Haylar bölgesi. B. ın sayısı 300 000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Beden yapısı: Moğol ırkının tam karakteristik tipi olan B., kısa boylu, sarı ciltli, siyah ve sert saçlı, seyrek sakallı, yuvarlak başlı, elmacık kemikleri çıkık, geniş bir yüz üzerinde kısa, yassı burunlu ve çekik gözlü kimselerdir.

Yaşayış: Moğolların en medeni zümresini teşkil eden B., sakin ve yumuşak huylu insanlardır. Umumiyetle kabîle halinde yaşarlar. Kabîleler oymak ve uluslara ayrılırlar. Oymakların başında yakın zamana kadar soydan prensler «tayça» (Çince: büyük oğul, prens) lar bulunurdu. Baykal gölünün doğusundaki B. «yurt» adını verdikleri keçe çadırlarda göçebe halde yaşarlar, Baykal'ın batısında yerleşik halde bulunanlarsa Rus mimarî tarzındaki blok evlerde veya uzun ağaç gövdelerinden yapılmış kulübelerde otururlar.

Buryat tipi (genç kız)

Bu kulübelerin damındaki dörtköşe bir delik, evin hem penceresi hem de bacasıdır. B. ın kıyafetleri Moğollarınki gibidir; başlarında daima kenarı kadife çevrilmiş, tepesi sivri ve kırmızı püsküllü yassı bir kalpak vardır. B., büyük ölçüde at, koyun ve keçi üretirler. Bahardan güze kadar sürüleriyle bozkırda dolaşırlar. Göçebe olmıyan batılı B. çukur ovalarda çayır yetiştirirler. B., posta işlerinde at, taşıt olarak da deve kullanırlar. Avcı ve iyi binicidirler. Deve tezeği «argol» başlıca yakıtlarıdır. Evlenme, erkeğin karısını satın almasiyle olur.

Menşe ve tarihçe: B., bulundukları bölgelere göre iki kısma ayrılır: 1. Baykal'ın kuzeyinde yaşıyan Tunkin, Kitoy, Kudin, Alar, Babağan, Barga v.b. B. ı, 2. Baykal'ın doğu ve güneyindeki B., ki bunlara işgal ettikleri ırmak havzalarına veya eski boy adlarına göre Barguza, Kudar, Selenge, Hori, v.b. denir. B. ın menşei hakkında birçok faraziyeler ortaya atılmış ve münakaşa edilmiştir. Asıl Moğolistandaki Ḫalḫa-Moğollara birçok bakımdan benzemedikleri bu faraziye ve münakaşalara sebep olmuştur. Bu meyanda B. ın Amerika Kızılderilileriyle akraba olduğu birçok etnologlarca kabul edilmiştir. Baykal gölü bölgesinde yapılan kazılarda, Kâhta şehri civarında Selenga nehri boyunda ilerlemiş paleolitik, Baykal kıyısı ile Selenga, Uda ve Çikay ırmakları boyunda da pek çok neolitik meskenler bulunmuştur. M. Ö. II. yüzyılda türlü göçebe kabîlelerin birleşmesiyle Hun devleti teşekkül etmişti. Güney Sibiryayı da içine alan bu devlet Altaylardan Çin içerisine Sarı Nehre kadar uzanıyordu. M. S. II. yüzyıla doğru Hun devleti parçalanmış ve Güney Sibirya H'yen-bi (Si en-pi) kabîle birliğinin eline geçmiştir. III. yüzyılda ise devleti Ju-juan (Juan-juan) milleti tarafından itaat altına alınmıştır. 522 tarihinde Tu-cüe (Tu-küe) Türkleri, Ju-juan'ları mağlûp ederek merkezleri Selenga nehri havzasında olan bir devlet teşkil etmişlerdir.

Buryat tipleri

Son yıllarda yapılan arkeoloji, etnografya ve lisaniyat tetkikleriyle elde edilen bilgilere dayanan Tokarev («Sovetskaya etnografiya» dergisi 1953, No. 2) B. ın VIII. yüzyılda Kök-Türk devletine tâbi ve Orhon yazıtlarında «Kurıkan» diye anılan Türk boyunun kalıntısı olduğunu ispata çalışmıştır. Ona göre bu Türk-Kurıkanlar X.-XI. yüzyıllarda Moğollaşmışlar ve XII.-XIII. yüzyıllarda Baykal bölgesine hicret etmişlerdir. Gerçekten de B. ın ziraat ve çobanlık gibi istihsal sahasına ait kelimelerinin Türkçe olması lisaniyatçıların dikkatini çekmekte idi. B. ın işgal ettikleri sahada VII.-VIII. yüzyıllarda Türklerin yaşadığı, son yıllarda yapılan arkeolojik araştırmalarla kesin olarak anlaşılmıştır. Baykal adının da Türkçe «Bayköl» olduğu ve civarında eski Türk harfleriyle yazılı ufak tefek şeyler de bulunduğu bilinmektedir. 840 tarihinde Yukarı Yenisey havzasından gelen Ḫakaslar Uygurları yenerek Orhon nehri kıyılarında başkentlerini kurmuşlar, fakat 1207 de Çingiz Hanın hâkimiyeti altına girmek mecburiyetinde kalmışlardır.

B. tam yüz yıl (1628-1718) Rusların ilerlemesine göğüs gerdiler. Buryat ülkesi 1618 yılında ilk defa Rus akıncıları tarafından yağma edildi; 1620-1630 senelerinde ise tamamiyle Rusya sömürgesi haline geldi. Rus istilâsından sonra B. kütle halinde Çin idaresindeki Moğolistana göç ettilerse de orada da kargaşaklıklar devam ettiği için tekrar vatanlarına döndüler.

Kültür: İstilâdan sonra Buryat ülkesindeki Buddha manastırları aynı zamanda mektep vazifesi görüyor, Ruslaştırma siyasetine karşı mukavemet merkezlerini teşkil ediyordu. Fakat bir Ortaçağ kültürü ocağı olan Buddha Lamaizm manastırlarının Çarlık Rusyanın Ruslaştırma siyasetine karşı çok zayıf bir dayanak olduğunu anlıyan Buryat aydınları,

Buryat tipi (Baykal gölü ötesi)

Rusların aracılığiyle dahi olsa, Batı kültürü ile cihazlanma gerektiğini propagandaya başladılar. Bu propaganda neticesiz kalmadı: az bir zaman içinde B. Dorji Banzarov, Galsan Gambuy, Hangalov, Agvan Dodcı gibi bilginler yetiştirdiler. Bunların feyiz verdiği milliyetçi nesil, Rus inkılâbından sonra Moğolistanla birleşerek bağımsız büyük bir Moğolistan kurmak için savaştı. Fakat bu savaşlarda kazanılan, «Moğolistan Halk Cumhuriyeti» ile «Muhtar Buryat Cumhuriyeti» oldu.

Din: B. Şamanist idiler. Moğolistanda yayılmakta olan Lamaizm henüz Baykal çevresine nüfuz etmemişti. Rus papazları Buryat topraklarında Hıristiyanlığı yaymağa çalıştılar. Fakat istilâcıların dini B. ın hoşuna gitmedi. Irkdaşları olan Moğolların dini ve Buddhizmin Tibetli şekli olan Lamaizmi Hıristiyanlığa tercih ettiler. Bu din, B. arasında, Rusların aldığı sıkı tedbirlere rağmen, süratle yayıldı. Nihayet Rus hükümeti Lamaizmi Buryatların dini olarak kabule mecbur oldu. Buryat ülkesinde birçok Buddha manastırları inşa edildi.

Bununla beraber B. ın Lamaizmi Şamanlık ile çok karışık bir din olmuştur. Resmen Lamaist sayılan, hakikatte Şamanist olan Buryat boylarına son zamanlara kadar raslanıyordu.

BURYAT - MOĞOL MUHTAR SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ (Buryat - Mongol'skaya Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialisticeskaya Respublika), veya **BURYAT-MOĞOLİSTAN,** Sovyetler Birliğinin Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetine bağlı muhtar bir cumhuriyet. Güney Sibiryadadır. Yüzölçümü (Baykal gölünün yüzölçümü [37 000 km²] hariç) 351 400 km², nüfus 569 713 (1941). Başşehri Ulan - Ude (eski adı Verhneudinsk) dir. Baykal gölünün büyük bir kısmını da içine alan bu cumhuriyet, güneybatıda Moğolistan Halk Cumhuriyeti, güneydoğu ile doğuda Rus Sovyet F. S. Cumhuriyetinin Çita vilâyeti (oblast'), kuzeydoğuda Vitim nehri, kuzeyde Kuzey Baykal dağları, batıda Baykal gölü ile Rus Sovyet F. S. Cumhuriyetinin İrkutsk vilâyeti ile çevrilidir; batıda, Angara nehrinin ayaklarından İya ile Oka'nın, kuzeyde de Hena'nın ayaklarından Çaya, Çuya ve Mama'nın kaynakları bu cumhuriyetin sınırları içindedir.

Tabiat ve iklim: Memleketin yüzeyi dağlıktır, en yüksek noktası Sayan dağlarında bulunan ve buzullarla örtülü olan Mengü - Sardık'ın doruğudur (3 491 m), en alçak noktası ise Baykal gölünün yüzeyidir (453 m).

Deniz yüzeyinden çok yüksek ve denizlerin yumuşatıcı tesirinden uzak olan bu memleketin iklimi, bâriz iklim vasıflarını taşımaktadır. Ocak ayında ortalama ısı derecesi sıfırın altında 19 ile 27° arasında olup bazen 50° ye kadar düşer. Bununla beraber buranın soğuklarına, Sovyet ülkesinin kuzeybatı bölgesinin ısı derecesi daha yüksek, fakat rutubetli deniz havasının tesirine maruz olan yerlerinkinden daha kolay tahammül edilir. Martın sonuna doğru pek hafif olan kar örtüsü kalkar ve rüzgârlı, kurak bir bahar gelir. Temmuz ayının ısı derecesi, mevkiin yüksekliğine ve Baykal gölüne olan yakınlığına göre + 8 ile + 20° arasında değişir. Yağmurlar ekseriya yazın sonuna doğru yağar. Yıllık yağış miktarı 203 - 330 mm olup bunun 2/3 ü kısa süreli ve çok güneşli geçen yaz mevsimine raslar. Baykal gölü yakınlarında hava kışın daha ılık, yazın daha serin olur.

B. M. C. den geçen nehirlerin çoğu Baykal gölüne, bir kısmı da Yenisey ve Lena nehirlerine akar. Baykal gölüne akan nehirlerin başlıcası Selengadır. 415 kilometresi memleketin içinden ve ortasından geçen bu nehir Moğolistan Halk Cumhuriyeti ile irtibat temin eder, muhtelif kolları da sulama işine yarar. Memleketin % 70 i ormanla, % 3 ü fundalıkla, % 15 i kayalık ve kumla örtülü olup ancak % 12 si step ve mera halindedir. En sık nüfus Cumhuriyetin güney kısmına, Selenga nehrinin ve kollarının vâdilerine (1 km² ye 7 - 8 kişi), en seyrek nüfus dağlık kısmına (1 km² ye 0,3 kişi) düşmektedir. Ahalinin büyük kısmını Buryat ve Ruslar teşkil etmekte (% 44 Buryat, % 52 Rus)dir, bunlardan başka Evenk (Tunguz), Soyot (Tuva) ve diğer milletler de vardır. Buryatlar ekseriya Selenga nehrinin sol kıyılarında, Uda, Barguzin ve İrkut nehirlerinin vâdilerinde yaşarlar. Ruslar umumiyetle şehirlerde, sanayi merkezlerinde ve Selenga nehrinin sağ kıyısındaki köylerde çoğunluktadırlar. 1939 istatistiklerine göre ahalinin % 30 u şehirlerde oturmaktadır.

Ziraat, ticaret, sanayi: B. M. C. ülkesinin halkı geçim vasıtalarını bilhassa hayvan yetiştirmekle temin etmektedirler. Hayvancılıkta bu cumhuriyet Sovyetler Birliğinde en başta gelir. Bu arada Buryat koyunlariyle atları pek meşhurdur. Ziraat, hayvancılığa nispetle daha az inkişaf etmiştir. Kürk sanayii de memleketin iktisadiyatında ehemmiyetli yer tutar. Kürk istihsalinin % 60 ını sincap kürkü teşkil eder. Baykal gölünün kuzeydoğu kıyılarında dünyanın en iyi samur cinsi yetişmektedir.

Kuzeyde altın madenleri vardır, Dzide adı altında bilinen güneyde ise volfram elde edilir. Hepsi işler halde bulunan kalay, petrol, kömür, bakır, grafit, manganez, kurşun ve molibden yatakları da mevcuttur. Baykal gölü üzerinde birkaç balıkçılık tesisi kurulmuştur. Aynı bölgede bir kereste endütrisi de inkişaf halindedir. Bütün cumhuriyet topraklarındaki henüz bâkir kereste istihsal sahası 24 300 hektar olarak tahmin ediliyor.

İdari taksimat, şehirler: Memleket 23 «oymak» a ayrılmış olup içinde 4 şehir ve 10 kasaba vardır.

Ulan - Ude aynı zamanda endüstri merkezi de olup Selenga nehri kenarındadır. Burada, Trans - Sibirya hattı için çalışan büyük bir lokomotif ve vagon fabrikası, Sibiryanın en büyük et konserve fabrikası, bir cam fabrikası, tuğla ve kireç ocakları, un değirmenleri ve enerji santralleri vardır. Şehrin nüfusu 1925 - 1940 arasında üç misli artmıştır. Diğer şehirleri: Babuşkin, Kyahta ve Gorodok.

Kültür: Buryat Cumhuriyetinde okur yazarların nispeti % 70 olduğu iddia edilir. Vaktiyle erkek nüfusunun üçte birini teşkil eden rahiplerin (lamalar) sayısı çok azalmış ve eski nüfuzları kırılmıştır.

Buryat - Moğollar, Sovyetlerin en yüksek teşrii iki organından biri olan Milliyetler Sovyet (Şûra) inde 8 mebusla temsil edilmektedir.

BUS, Byzantion (İstanbul) da iki yer:

1. **B.** (Yun. *ho bus* = öküz) veya *Boos agora*, Lat. *Forum Bovis* (=Öküz meydanı), Kserolophos ve Amastrianon meydanları arasındaki meydan. Bugünkü Aksarayda bulunduğu kabul edilmekle beraber, tam yeri ancak ilerde yapılacak kazılar neticesinde belli olabilecektir. Adı, bu meydanda duran, bir öküz başı ile süslü muazzam bir tunç fırından alınmıştır. Bizans rivayetlerine göre, Iulianus Apostata'nın emriyle bu fırında birçok Hıristiyanlar yakılmıştır. 610 da, ayaklanan Bizans halkı İmparator Phokas'ın cesedini yerde sürükledikten sonra yine bu fırında yakmıştır. Bazı kayıtlara göre, Herakleios Pontos'a giden askerle-

rinin ücretlerini bu fırının tuncundan bastırdığı para ile ödemiştir. Fakat bu haber mevsuk olmasa gerektir. Zira II. [Iustinianos'un nazırlarından Theodoros ve İoannes, 695 isyanı münasebetiyle bu fırında yakılmak suretiyle öldürülmüşlerdir.

B. meydanı heykel ve kabartmalarla süslü revaklar (*hapsides*) ile çevrili idi. Bunlar 562 de yanmıştır. Bu meydanda, büyük, yaldızlı bir gümüş haç, iki yanında da elleriyle bu haçı tutan Büyük Konstantinos ile Helene heykelleri duruyordu.

2. **B.** (Yun. *hē bus* = inek), Anadolu kıyısında Khrysopolis (Üsküdar) ve bugünkü Salacak arasındaki burun. B. adı, Atinalı general Khares tarafından, burada ölen sevgilisi Boidion hâtırasına diktirilmiş ve bir inek resmi ile süslenmiş beyaz taş sütundan alınmıştır. Başka bir rivayete göre, bu taş Boidion'un değil, Khares'in karısı Damalis'in hâtırasına dikilmişti. Buranın Damalion, Damalios, Damale ve Damalis adları da bundan gelir. Bizanslıların, Spartalı Philippos'un muhasarasından şehri kurtaran Atinalıların şerefine diktirdikleri üç büyük heykel de burada duruyordu. Polybios, B. adını İo (b. bk.) efsanesine bağlıyarak, inek haline getirilen İo'nun buradan hareket ederek Bosporos'u geçtiğini kaydetmektedir. Eskiçağda B., Avrupa sahiline geçmek istiyenlerin hareket yeri idi.

BUS [*büs*], **César** (1544 - 1607), Fransız Katolik papazı, tarikat kurucusu. Cavaillon'da doğmuş, Avignon'da ölmüştür. Gençliğinde sefih bir hayat süren B., 1574 te papaz olmuş ve kendini fakir çocukların terbiyesine vermiştir. 1592 de L'Isle (Vaucluse) de «Doktrinerler» (Fr. Doctrinaires) veya «Hıristiyan doktrini papazları tarikatı» (Congrégation des pères de la doctrine chrétienne) nı, daha sonra da «Hıristiyan doktrini rahibeleri tarikatı» (Congrégation des filles de la doctrine chrétienne) nı kurmuştur.

BŪSA, Sudan - Guinea ailesinin Niger - Senegal grupundan bir dil. Bisa (Bisan), Bison, Boka da denir. İngiliz Nigeria'sının doğu sınırındaki Busa şehri dolaylarında konuşulur, Fransız Dahomey'sinin Borgu bölümüne de taşar. Sudan - Guinea dillerinin Volta grupunun sahası içerisinde yabancı bir adacık teşkil eden bu dil, Busan (b. bk.) dili ile birlikte, Niger - Senegal grupunun güneydoğu bölümünü meydana getirir. Bk. NİGER - SENEGAL DİLLERİ.

BUSAN, birbirinden farklı ailelerden olan iki dilin adı: 1. Sudan - Guinea ailesinin Niger - Senegal grupundan bir dil. Başka bir adı da Motsan'dır. İngilizlerin Altın Kıyısı sömürgesinin Kuzey Araziler (Northern Territories) bölümünün kuzeydoğu ucundaki Gamboga şehri ile Fransız Togo (Dahomey) sunun kuzeybatı ucundaki Sansanné - Mango şehrinin kuzeyinde, Busansi veya Motsantse kabîlesi tarafından konuşulur. Yakın akrabası olan Būsa (b. bk.) dili gibi, bu dil de Sudan - Guinea ailesinin Volta grupunun işgal ettiği arazinin içinde yabancı bir adacık halinde yaşamaktadır. Bk. NİGER - SENEGAL DİLLERİ. 2. Busań, Malezya - Polinezya ailesinin İndonezya kolundan bir dil. Kalimantan (Borneo) adasının içlerinde konuşulan Dayak dilinin başlıca bir lehçesi sayılır (öbür başlıca lehçe: birçok alt - lehçelere ayrılan Tidcń). Bk. DAYAK, ve MALEZYA - POLİNEZYA DİLLERİ.

BUSBECQ [*bübę* veya *büsbę* veya *büzbęk*], **Ogier Ghislain de** (1522 - 1592), Flaman aslından Avusturyalı diplomat ve âlim. Comines (Flandra) de doğmuş, Fransada Rouen yakınında Maillot'da ölmüştür. Soyadı Busbeck, Bousbecq, Bousebecque şeklinde de yazılmıştır. Busbecq senyörünün gayrimeşru oğludur. Louvain, Paris, Venedik ve Padova üniversitelerinde okuduktan sonra, 1540 ta Mukaddes Roma İmparatoru V. Karl'ın emrine girmiş, 1544 te hariciyeye alınarak İngiltereye gönderilmiş, daha sonra Karl'ın küçük kardeşi ve «Romalılar kıralı» (Macaristan, Bohemya ve Almanya kıralı) Avusturya Habsburg hanedanından Ferdinand'ın hizmetine girerek, Avusturya elçisi sıfatiyle ve Erdel (Transylvania) harbine son vermek için sulh talebiyle, 1555 te Türkiyeye gönderilmiştir. B., o sıralarda Amasyada bulunan Kanunî Sultan Süleyman tarafından 15 Nisan 1555 te kabul edilmiş, fakat sulh yerine ancak altı aylık bir mütareke elde edebilmiştir. 1556 yılı başlarında, Ferdinand'ın imparator ilân edildiği sıralarda, B. yine İstanbula gelmiştir. B. nin ifadesine göre, İstanbuldaki Fransız elçisinin münafıklığı yüzünden Türkiyede kendisine iyi muamele yapılmamış, ve yine kendi ifadesine göre, B. Türkiyeyi rahat bırakmamak için İran şahını daima kışkırtmıştır. B., nihayet üçüncü seferinde Türkiyeyi sekiz yıllık bir barışa ikna edebilmiş, antlaşma 1 Haziran 1562 de Frankfurt'ta imzalanmış, imparator Erdel üzerindeki iddialarından vazgeçerek Türkiyeye haraç ödemeğe devam etmiş, bundan sonra da B. Viyanaya dönmüştür. Viyana sarayında B., Ferdinand'ın torunları (II. Maximilian'ın oğulları) na mürebbi tâyin edilmiş, 1570 te İspanya kıralı II. Felipe ile evlenecek olan Avusturya arşidüşesi Anna'yı İspanyaya götürmüş, 1574 te de Fransa kıralı IX. Charles'ın ölümü üzerine, Avusturya arşidüşesi olan dul kıraliçe Elisabeth'in malî işlerini tedvir etmek için Parise gönderilmiştir. Son olarak da, II. Maximilian'ın oğlu II. Rudolph'un zamanında, 1582 - 1592 yılları arasında, elçi olarak Pariste bulunmuştur.

B., Türkiyede bulunduğu sırada topladığı 250 kadar Yunanca el yazmasını Viyana millî kütüphanesine hediye etmiş, birçok Yunan meskûkatı ve kitabelerini toplamış, Ankaradaki meşhur Augustus âbidesi (Monumentum Ancyranum, bk. AUGUSTUS VASİYETNAMESİ) ni ortaya çıkarmış, Kırım yarımadasının doğu köşesinde hâlâ Gotça (Kırım Gotçası [b. bk.]; bu dilden 80 kadar kelimeyi kaydetmiştir) konuşan ufak bir topluluk bulmuş, ve lâle, leylâk, atkestanesi gibi süs bitkilerini Avrupaya götürerek batıya yaymıştır. Türkiyede gezdiği sırada yanında daima bir ressam bulundurarak nadide hayvan ve bitkilerin resimlerini yaptırmış ve bunları Viyanaya götürmüştür.

B nin, Türkiyenin siyasi ve askerî tarihi bakımından çok önemli olan ve o devirde Avrupaya dehşet salmış bulunan Türkiyenin azametini batıya tanıtan Latince şaheseri şu başlığı taşımaktadır: *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum et de re militari contra Turcos instituenda consilium* (İstanbul ve Amasya seyahatnamesi ve askerî işlerde Türklere karşı alınacak tedbirler hakkında tavsiye) [Anvers 1581 ve 1582, ki sonra 1589 da Pariste, 1605 te de Hannover'da *A. G. Busbequii Legationis Turcicae Epistolae Quatuor* = A. G. Busbecq'nin Türkiyeden yazdığı dört elçilik mektubu başlığı altında çıkmıştır, Türk terc. Hüseyin Cahit Yalçın, 1939; Alm. terc. W. von den Steinen, 1926; İng. terc. E. S. Forster, 1927]. B. nin Paris elçiliği zamanına ait olan ve Fransa sarayını tasvir eden *Epistolae ad Rodolphum II., imperatorem e Gallia scriptae* (İmparator II. Rudolph'a Fransadan yazılmış mektuplar) [Louvain 1630] adlı bir eseri de vardır. Birkaç eseri de kayıptır. B. nin külliyatı *Omnia quae extant opera* (Mevcut bütün eserleri) [Leiden 1633, Basel 1740] başlığı altında çıkmıştır. Ayrıca

bk. C. T. Forster ve F. H. B. Daniell: *Life and Letters of O. G. de Busbecq*, 1881; A. Viertel: *Busbecqs Erlebnisse in der Türkei*, 1902.

BUSC [*büsk*] (Fr. eski imlâsı: *busque*; İtal. *busco*), bir korsaj veya korseyi dik tutan çelik veya balina kemiğinden mamul sert levha. XVI. yüzyılda erkek ve kadın elbiselerinde içi doldurulmuş, şişkin ve sert kısma B. denilir, meselâ «B. lü bir ceket» tâbiri kullanılırdı.

BUSCH [*buş*], **Adolf** (1891 - 1952), Alman kemancısı, Fritz Busch'un kardeşi. Siegen'de doğmuş, Brattleboro (Amerika Birleşik Devletleri) da ölmüştür. 1918 de Berlin Yüksek Müzik Okulunda, 1926 da Basel'de profesör olan B., 1940 ta Birleşik Amerikaya gitmiştir. B., kıymetli bir yaylı sazlar kuvartet şefi ve keman literatürü izahçısı idi.

BUSCH [*buş*], **Ernst** (1885 - 1945), Alman feldmareşalı. Bochum'da doğmuş, İngiliz esaretinde ölmüştür. B., İkinci Dünya Harbinde Batı ve Doğuse ferlerinde XVI. Ordunun kumandanı idi, 1944 te Doğu cephesi merkezindeki ordular grupunu ve 1945 Martından itibaren de Schleswig-Holstein'da bakiye birlikleri sevk ve idare etmiştir.

BUSCH [*buş*], **Fritz** (1890 - 1951), Alman orkestra şefi, Adolf Busch'un kardeşi. Siegen'de doğmuş, Londrada ölmüştür. 1918 - 1922 yılları arasında Stuttgart, 1922 - 1933 te Dresden operalarının müdürü olan B., 1933 ten sonra da İngilterede, Birleşik Amerikada ve Güney Amerikada faaliyette bulunmuştur (Arjantin vatandaşlığına girmişti). Otobiyografisi *Aus dem Leben eines Musikers* (Bir musikişinasın hayatından) [Zürich 1949] başlığını taşır.

BUSCH [*buş*], **Hans** (doğ. 1884), Alman fizikçisi. Ren (Rhein) havalisindeki Yüchen'de doğmuştur. 1930 da Darmstadt Teknik Üniversitesinde uzak haberleşme tekniği profesörü olmuştur. 1926 da geometrik elektrotekniği tesis eden B., E. Brüche ile birlikte «Beiträge zur Elektronenoptik» (Elektron optiği araştırmaları) adlı bir dergi yayımlamaktadır.

BUSCH [*buş*], **Johann Joachim** (1720 - 1802), Meklenburg'lu saray mimarı. Schwerin'de doğmuş, Meklenburg'taki Plau'da ölmüştür. B., Meklenburg'taki Ludwigslust şehrinin plânını yapmıştır.

BUSCH [*buş*], **Wilhelm** (1832 - 1908), Alman ressam ve şairi. Hannover'da Wiedensahl'da doğmuş, Harz'ta Mechtshausen'de ölmüştür. Düsseldorf, Anvers ve Münih akademilerinde okuyan B., sonra doğduğu şehre gitmiş ve 1899 da Mechtshausen'e yerleşmiştir. B un ekserisi ölümünden sonra meydana çıkan tablolarında Holânda tesiri (Rubens, Hals, Brouwer) önemle kendini gösterir. O, bu tablolarda bilhassa renk sanatkârı olarak temayüz etmiştir. «Fliegende Blätter» (Uçan yapraklar) adlı 1859 da yayımladığı resimleri, 1848 inkılâbından sonraki zamanı ve reaksiyon devrinin sonlarını canlandırır. Şiir ve çizgi üslûbu, bilhassa parodik mizaha yeni bir ufuk açmıştır. B., resimli blokları ve resimli hikâyeleri sayesinde Almanyanın meşhur ve halk tarafından çok sevilen bir mizahçısı olmuştur. B. un yalnız kendini haklı görme, sahte dürüstlük, sahte sofuluk (*Hl. Antonius* [Aziz A.], *Pater Filucius* [Papaz F.], *Fromme Helena* [Dindar H.]) gibi «Kültür savaşı» (Katolik aleyhtarlığı) devrinin (1870 - lerde) koyu Katoliklere karşı takındığı tavırları belirten resimli hikâyeleri, mizahtan ziyade birer hicviyedir. Büyük şakacının maskesi ardında bir filozofun bedbinliği görülür. B. un hayat felsefesi üzerine söylediği birçok mısraları, atasözü halinde nesilden nesile intikal etmiştir.

W. BUSCH

Başlıca eserleri şunlardır: *Max und Moritz* (M. ile M.) [1858], *Schnurrdibur oder die Bienen* (Vızvızlar veya arılar) [1869], *Der heilige Antonius* (Aziz A.) [1870], *Die fromme Helena* (Dindar H.), *Jobsiade* (Jobs destanı), *Pater Filucius, Hans Hucklebein* (1872), *Abenteuer eines Junggesellen* (Yaşlı bir bekârın maceraları) [1875], *Herr und Frau Knopp* (Bay ve Bayan K.) [1876], *Fipps der Affe* (Maymun F) [1879], *Plisch und Plum* (P. ile P.) [1882], *Maler Klecksel* (Ressam K.) [1883]. Nesir hikâyeleri: *Eduards Traum* (Eduard'ın rüyası) [1891], *Der Schmetterling* (Kelebek) [1895]. Şiir antolojileri: *Kritik des Herzens* (Kalbin kritiği) [1874], *Zu guter Letzt* (Sonunda) [1904]. O. Nöldeke tarafından bütün eserlerinin yeni yayını (8 cilt 1942 - 1944).

BUSCHAN [*buşan*], **Georg** (1863 - 1942), Alman hekimi, etnologu ve etnografı. Frankfurt - an - der - Oder'da doğmuş, Stettin (bugün Pol. Szczecin) de ölmüştür. Aslen bahriye hekimi idi. Kamerun'a (1911), Bosna - Hersek'e (1914), ve Doğu Asyaya (1925 - 1926), v.b. yaptığı seyahatlerde antropolojik incelemelerde bulunmuştur. Bilhassa etnografya sahasında tanınmış bir âlimdir. Başlıca eserleri şunlardır: *Menschenkunde* (Beşer ilmi) [1909, 2. baş. 1921], *Illustrierte Völkerkunde* (Resimli etnografya) [1910, 2. bas. 3 cilt, 1922 - 1926], *Die Sitten der Völker* (Milletlerin örf ve âdetleri) [3 cilt, 1914 - 1930], *Das Weib im Spiegel der Völkerkunde* (Etnografya aynasında kadın) [1924], *Über prähistorische Gewebe und Gespinste* (Prehistorik dokuma ve örgüler hakkında) [1889], *Germanen und Slawen* (Germenler ve İslâvlar) [1890], *Die Bulgaren* (Bulgarlar) [1907], *Gehirn und Kultur* (Dimağ ve kültür) [1906]. Ayrıca, «Zentralblatt für Anthropologie» dergisini çıkarmış (1896 - 1913), 1926 dan ölümüne kadar da «Ethnologischer Anzeiger» ve «Erdball» dergilerinin idare heyetlerinde bulunmuştur.

BUSCHE [*buşe*], **Hermann von dem** [**Pasiphilus** diye anılır] (1468 - 1534), Alman humanisti. Münster civarında Sassenberg sarayında doğmuş, Dülmen'de ölmüştür. Heidelberg'te Agricola'nın talebesi olan B., uzun müddet gezginci bir hayat sürdükten sonra Marburg'ta profesör olmuştur. B., Reuchlin ile Dominiken rahipleri arasındaki tartışmalarda Reuchlin tarafını tutmuş, sonraları da Luther taraftarı olmuştur. Latince olarak yazdığı edebî eserlerinden başka en önemli eseri, humanizmi müdafaa eden *Vallum humanitatis* (Beşeriyetin siperi) [1518] tir.

BUSCHMANN [*buşman*], **Johann Karl Eduard** (1805 - 1880), Alman dilcisi. Magdeburg'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1832 de Berlin Kıraliyet Kütüphanesine memur olarak girmiş, 1853 te bu müessesenin müdürlüğüne getirilmiştir. Meksika'ya yaptığı bir seyahatten sonra Humboldt kardeşlerin yardımcısı olmuş, ve Wilhelm von Humboldt'un yarıda bıraktığı Kawi (Java) dili incelemesini ya-

yımlamıştır. 1862 de Alexander von Humboldt'un meşhur *Kosmos* adlı eserinin 5. cildini, bütün eserin bir fihristi ile ilim dünyasına sunmuştur. Kendisinin, Amerika yerlileri dilleri üzerindeki araştırmaları, Berlin Akademisinin yayınları arasında çıkmıştır. Ayrıca, *Über den Naturlaut* (Tabiî ses [onomatope] hakkında) [1853] adlı bir eseri de vardır.

BUSELİK, Türk musikisinde kullanılmakta olan bir basit makam. B. makamının dizisi, pest tarafta bir B. beşlisinin beşinci sesinden itibaren tiz tarafa doğru bir hicaz dörtlüsünün ilâvesiyle teşkil edilir. B., çıkıcı bir makamdır; yani melodinin seyir ve hareketi pest seslerden tiz seslere doğrudur. Makamın dominantının beşinci derecesi olan hüseynî perdesi, tonitası, yani karar perdesi de birinci derecesi olan dügâh perdesidir.

B. makamının pest taraftaki dörtlü veya beşlisi diğer makamların pest taraflarına getirilmek suretiyle birtakım mürekkep makamlar yapılır. Meselâ tahir B., mahur B., evic B., hicaz B., v. b. gibi.

BUSEMANN [*buzîman*], **Adolph** (doğ. 1901), Alman makine mühendisi ve yüksek süratli uçak mütehassısı. Lübeck'te doğmuş, Braunschweig Technische Hochschule (Teknik Üniversite) sinde okumuştur. 1925 te Göttingen'e giderek supersonik hava akışını tahkik etmiştir. 1931 de Dresden'da profesör olmuş, 1936 da Braunschweig'te, İkinci Dünya Harbinden sonra da Amerika Birleşik Devletlerinde, Langley Field (Virginia) hava kuvvetleri üssünde çalışmıştır. Malzeme mukavemeti ve elâstikiyeti, aerodinamik, termodinamik ve yüksek süratle uçuş problemleri alanında birçok buluşları vardır. 1931 de çıkan *Handbuch der Experimentalphysik* (Tecrübi fizik el kitabı) in gazlar dinamiğine dair faslını yazmış, 1933 te de Berlinde, ısının moleküler mahiyeti hakkında bir araştırma neşretmiştir.

BUSENBAUM [*buzînbaum*], **Hermann** (1600-1668), Alman Jesuit ilâhiyatçısı. Nottun'da doğmuş, Münster'da ölmüştür. B. ın, *Medulla theologiae moralis* (Ahlâk teolojisinin özü) adlı kitabı (1650 - 1776 ya kadar 200 defa basılmıştır), yanlış olarak hükümdar katlini tavsiye eder mahiyette görüldüğünden 1757 de Toulouse'da alenen yakıldı. Bu kitapta şöyle bir cümle vardı: Her hangi bir gayeye ulaşmağa izin verilmişse, ona ulaşmak için her vasıtaya başvurmağa da izin verilmiş demektir. İşte bu cümle, Jesuitlerin «gaye vasıtaları meşru kılar» iddia ettiklerine dair ileri sürülen yanlış inanışa yol açmıştır.

BUSENGOTİT (Boussingaultite), İtalyada Toscana'da Travalle yer yarıklarından çıkan buhar kütleleri (suffioni) içinde bulunmuş olan tabiî amonyum - magnezyum sulfat. Fransız kimyacısı J. - B. - J. - D. Boussingault (b. bk.) nun adiyle anılır.

BUSENGOTİYA (Boussingaultia), Basellaceae familyasından tropik Amerikada 14 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu, yüksek gövdeli, sarılgan bitkiler olup toprakaltı gövdeleri yumruludur. Yaprakları helisel durumda, şekilleri yumurta, elips veya kalb gibi, kenarları düz, yaprak ayaları kalınca, etlimsidir. Çiçekleri küçük, kısa saplı, renkleri beyaz ve pek çoğu bir arada salkım veya bileşik salkım durumunda, dal uçlarında bulunur. *Boussingaultia baselloides*, *B. rufescens*, *B. filamentosa*, *B. tomentosa* gibi bazı türleri bol yapraklarından ve beyaz veya kırmızı renkli büyük çiçek salkımlarından dolayı parklarda duvar veya kafeslere sardırılan makbul süs bitkileridir. Bunlardan yurdumuzdaki parklarda da raslanan B. baselloides türü, patatese benziyen ve yenen yumrularından dolayı vatanı olan Amerikada ekilmektedir.

BUSENTO, Güney İtalyada Calabria'da küçük bir nehir. B., Cosenza civarında Crati'ye dökülür. Platen'in şiiriyle meydana çıkan bir efsaneye göre 410 senesinde Vizigot kıralı Alarich'i bu nehrin yatağına gömmüşlerdir.

BUSEROS (Buceros), kuşların gugukgiller (Coccygomorphae) takımının gergedan kuşları (Bucerotidae) familyasından bir cins. Kargaya benziyen bu garip kuşların çok büyük gagaları ve gagalarının üzerinde de gergedan boynuzunu andıran iri bir çıkıntı bulunur. B. lar memleketimize ait olmıyan kuşlardandır. Familyanın tipik örneğini Malakka'da ve Sunda adalarında yaşıyan *Buceros rhinoceros* türü teşkil eder. Gagasındaki boynuzdan dolayı gergedan kuş da denilen bu kuşlar yuvalarını ağaç kovuklarında yaparlar. Dişi B. kuluçka zamanını gaga kısmına kadar örülüp sarıldığı yuvasında hapsedilmiş vaziyette geçirir. Bu müddet içinde erkek kuş tarafından beslenir.

BUSEROS (Rhinoceros)
Erkek kuş dişisini beslerken

BUSEROTİDE (Bucerotidae), gergedan kuşları. Kuşların gugukgiller takımından bir familya. Bk. BUSEROS.

BUSH [*buş*], **Vannevar** (doğ. 1890), Amerikalı elektrik mühendisi. Everett (Massachusetts) de doğmuştur. Massachusetts Teknoloji Enstitüsünde ve Harvard üniversitesinde tahsil ettikten sonra, aynı enstitüde elektroteknik kürsüsüne intisabetmiş (1916), sonra bu enstitünün mühendislik kısmı dekanlığına ve rektörlük muavinliğine getirilmiştir (1932 - 1938). 1939 da da Washington'daki Carnegie Enstitüsünün müdürlüğüne geçmiştir. Birinci Dünya Harbi sırasında, münhasıran, denizaltıların bulunmasına yarıyacak bir alet üzerinde çalışmıştır. 1941 de, İlmî Araştırma Bürosu müdürü olmuştur. Differansiyel denklemlerin halli için muhtelif hesap makineleri ve bir elektron makinesi meydana getirmiştir (1942). Gazlar ve iletken olmıyan cisimlerdeki iletkenlik üzerinde de çalışmaları vardır. Atom bombasının keşfedilmesiyle neticelenen araştırmalarda büyük rolü olmuştur.

BUSHÂK [asıl adı: **Ahmed Ebu İshâk**] (ölm. 1427), Fars şairi. Şiraz'da doğmuş, İsfahan'da ölmüştür. Uzun zaman, İsfahan'da, Timur'un torunu İskender b. Ömer Şeyh'in sarayında yaşamıştır. B., şiirlerinde hep yemeklerin vasıflarından bahsetmiştir; bu yüzden, kendisine «Bushâk-i et'ime» lâkabı takılmıştır. Tam mânasiyle bir yemek meraklısı olan B. ın divanı şu bölümlere ayrılır:

«Kenz-ül-iştiha» (= iştiha haznesi): kasideler ve diğer şiirler; «Esrar-ı çengal» (= çöreklerin esrarı): safranlı pilâv ve börek hikâyesi (mizahî destan), pilâv ve börek (nazım, nesir karışık), rüya (şair kendini yemeklerden yapılmış bir türbede görür); «Münâzara» (ekmekle helva arasında rekabet). Eserin sonunda yemeklerin tariflerini veren bir liste vardır. Küçük şiirlerinin hemen hepsi, Sadi, Hafız ve Selma'nın şiirlerinin tehzil yoliyle tanzirinden ibarettir.

BUSI (Hırvat. Biševo), Yugoslavyanın Split bölgesine dahil Vis (Lissa) adasının güneybatısında küçük bir Dalmaçya adası. 240 m ye kadar yükselen tepeleri ve adanın her yanı fundalıkla kaplıdır. Halkı meyvacılık, bağcılık ve balıkçılıkla uğraşır. Adada birçok denizaltı mağaraları vardır. Bunlardan 1884 te keşfedilmiş olan Mavi Mağara (Hırv. Modra Spilja), İtalyada Capri adasındaki Mavi Mağara (İtal. Grotta Azzura) ile tabiat benzerlikleri arz eder. Mağaraların en uzunu, Ayı Mağarası (Hırv. Medvjedina, 150 m) dır.

BUSİDA (Bucida), kombretase (Combretaceae) familyasından, Batı Hindistan ve Güney Amerikada yetişen bir bitki cinsi. Ağaç olan bu bitkilerden, *Bucida buceras* türünün Antillerden ihraç edilen kerestesi, ticarette Fransız meşesi adı altında satılır.

BUSİM, Okyanusyadaki Papua dillerinden biri. Ailenin Yeni Gine bölümünden olup, eski Alman Yeni Ginesi (Kuzeydoğu Yeni Gine, Kaiser-Wilhelms-Land; şimdi Avustralya vesayetinde Territory of New Guinea) nin doğu ucundaki Fischhafen'ın kuzeyinde, yakın akrabası olan Kai veya Katedong dili ile birlikte konuşulur. Bk. PAPUA DİLLERİ.

BUSİOS (Mpusios), **Georgios** [Türk. **Yorgi Anderya Boşo Efendi**] (1876-1929), önceleri Osmanlı, sonra Yunan politika adamı. Osmanlı idaresinde iken Manastır vilâyetinin Serfice sancağının Grebene (Grevena) kasabasında doğmuştur. Heybeli adadaki Rum ticaret okulundan yetişmiş ve 1906 Yunan Makedonya ihtilâl teşkilâtı gizli cemiyetinin bir üyesi olarak Osmanlı idaresi aleyhinde siyasi faaliyetlere girişmiş, çetecilik yapmış ve yakalanarak üç yıl hapse mahkûm olmuştur. İkinci Meşrutiyetten sonra serbest bırakılan B., ilk toplanan Meclisi Mebusana Serfice mebusu olarak katılmış ve Mecliste Osmanlı birliğini bozmak için yapılan gizli veya açık her harekette Rum mebusların en faali olarak dikkati çekmiştir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurulduktan sonra bozguncu faaliyetini artıran ve bu partiye müzahir görünen B., Meclis müzakerelerinden birinde «ben ancak Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım» diyecek kadar cüretini ileri götürmüştür. Balkan Harbi arifesinde Yunanistana giderek Atinada faaliyetine devam etmiş, 1914 te Kuzey Epir'de Arnavutlara karşı Görice mücadelesini teşkilâtlandırmış, bu bölgeye vali tâyin edilmiş ve 1915 ten itibaren Yunan Millet Meclisine Kozanis mebusu olarak katılmıştır. 1915-1920 yılları arasında Dragumis kabinesinde nazırlıklarda bulunmuş, sonra mecliste müstakillerin lideri olmuş ve 1922 de Triantaphyllakos kabinesinde bir müddet hariciye nazırlığı yapmışsa da, Yunanistanda cumhuriyetin kuruluşundan sonra yıldızı sönmüş ve sahneden çekilmiştir.

BÛSİRÎ, Şerefüddin Muhammed b. Said b. Hammâd b. Muhsin (1213-yaklaşık olarak 1296), Arap şairi. Aslı Berberî'dir. Bazı yazarlara göre, Dilâs yöresinde doğmuştur, bu yüzden «Dilâsî» diye de anılır. Bilbîs'te oturmuştur. Hattatlığı ve hadîs ilminde bilgisiyle de ün almıştı. Bir kaside şairi olan B. nin en ünlü kasidesi Türkçeye de *Kasîde-i Bürde* adiyle tercüme edilen *Bürde* (b. bk.) dir.

BUSİRİS, Yunan mitolojisinde Poseidon ile Epaphos'un kızı Libye veya Lysianassa'nın oğlu, Busiris şehrinde hüküm süren zalim bir fıravun. B., memleketine gelen bütün yabancıları Zeus tapınağında kurban ederdi. Bir rivayete göre, Mısırda dokuz seneden beri kuraklık hüküm sürüyordu. Kyproslu kâhin Thrasios, bu felâketten kurtulmak için, B. e senede bir yabancının Zeus'a kurban edilmesini tavsiye eder. B. ilk kurban olarak bizzat kâhini öldürtür, bunun üzerine hemen yağmur yağmağa başlar. Mısıra gelen Herakles, kurbanlık bir hayvan gibi çelenklerle süslü olarak sunağın yanına götürülmesine razı olur. Fakat merasim başlayınca bir tutam saçını kesmek istedikleri zaman B. i, oğlu İphidamas'ı, yaveri Khalbes'i ve bütün uşaklarını öldürür. Bu sahne eski vazolarda sık sık tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerde burlesk-komik unsur hâkimdir. Yunan komedya yazarları bu mevzudan geniş ölçüde istifade etmişler, Euripides ise bu hikâyeyi bir «satyros dramı» şeklinde işlemiştir. Buna mukabil sofistler, B. ten bütün faziletlere sahip, ideal bir hükümdar tipini yaratmışlar, hattâ İsokrates, vaktiyle Mısırlılar hakkında söylenen medihleri toplıyarak *Apologia Buseiridos* (B. in müdafaası) adlı bir eser meydana getirmiştir. İsokrates, Herakles'in B. ten on bir nesil sonra yaşadığını, bu sebeple onun B. le bir araya getirilmesinin imkânsız olduğunu söylemektedir.

B. efsanesinin başka bir şekli de vardır. Buna göre B., Hispaniada hüküm süren zalim bir kıraldır. Memleketine gelen yabancıları Zeus'a kurban eder. Atlas (b. bk.) kızlarının güzelliği ve zekâsı hakkında dolaşan rivayetleri duyunca, korsanlara kızları kaçırtır, fakat Herakles korsanları öldürür, kızları kurtarır, ondan sonra da Hispaniaya giderek B. i de öldürür.

BUSİRİS (eski Mısır dilinde *Per-Usīre* = Osiris'in evi), eski Mısırda birkaç şehrin adı:

1. Nil deltasının ortasında, Nil'in Busiritikos potamos (Dimyat kolu) denilen kolunun kıyısında bir şehir, Busirites nomos (B. eyaleti) un merkezi. B. eski Mısırlıların ölü kültünde mühim bir yer tutmakta idi. Efsaneye göre Osiris'in mezarı burada bulunuyordu. Ayrıca, burada Osiris'i defneden İsis'in de büyük bir tapınağı bulunduğunu Herodotos kaydetmektedir. B. te bulunmuş paralarda, mukaddes hayvanı olan teke ve bir yılan ile birlikte Osiris resmi görülür. Bu iki hayvanın burada kültü yapılmış olması ihtimali vardır. Romalılar devrinde B. askerî karargâh, Bizans devrinde de Aegyptus secunda eyaletinin başşehri ve piskoposluk merkezi idi. Bugünkü Abusir köyünün yakınındaki harabeleri daha ortaya çıkarılmamıştır.

2. Letopolis eyaletinde, Cize ehramları yakınında bir yer. Bugünkü Sakkara'nın kuzeyinde bulunuyordu. Memphis yolcuları, ehramları ziyaret etmek için, burada kılavuzlar tutarlardı.

3. Thebais eyaletinde, Koptos (şimdi Kuft) yakınında bir yer. M. S. 292 de, bir isyan yüzünden, Koptos ile birlikte, Diocletianus tarafından tahribedilmiştir.

4. Arsinoites eyaletinde, bugünkü Fayyum'un yakınında bir yer. Taş ocakları vardı.

BUSKEN HUET [*büskīn hüīt*], **Conrad** (1826-1886), Holândalı ilâhiyatçı ve yazar. Lahey'de doğmuş, Pariste

ölmüştür. 1851 - 1862 yıllarında Haarlem'de Zwingli ve Calvinus kilisesine mensup bir vaızcı olarak çalışmıştır. 1862 - 1868 yıllarında «Haarlemer Courant» gazetesinin redaktörlerinden biri olarak çalışmış, 1862 - 1865 yıllarında da ayrıca «De Gids (Rehber)» adlı gazete nezdinde aynı işi görmüştür. 1868 - 1876 yıllarında Batavia'da redaktörlük etmiş, sonradan Pariste yerleşmiştir. İlâhiyatçı olarak rasyonalisttir: *Brieven over den Bijbel* (Kitab-ı Mukaddes hakkında mektuplar) [1858], *Kanselredenen* (Vaızlar) [1861]. Roman ve kısa hikâyeci olarak realisttir: Trasybulus takma ismi altında şu eserleri (eskizler) neşretmiştir: *Rijo en groen* (Olgun ve yeşil) [1853], *Schetsen en verhalen* (Eskizler ve hikâyeler) [1858], *De familie Bruce* (B. ailesi) [1875 - 1877]; bunun devamı olan *Josefine, Robert Bruce's leerjaren* (J., R. B.un talim ve terbiye yılları) [1898], ki bu roman Zola'nın *Rougon - Macquart*'ının bir taklididir. Tenkidci ve denemeci olarak H. 1880 - 1890 yıllarında görülen yeni hareketin öncüsüdür. Bu bakımdan mühim eserleri şunlardır: *Litterarische fantasiën en kritieken* (Edebî muhayyile mahsulleri ve tenkidler) [10 kısım 1868 - 1880, 25 kısım 1881 - 1889], *Nederlandsche belletrie* (Holânda edebiyatı) [3 kısım, 1876], *Oude romans* (Eski romanlar) [1877]. Avrupaya döndükten sonra seyahat kitapları yazmıştır: *Van Napels naar Amsterdam* (Napoli'den Amsterdam'a) [1877], *Paris en omstreken* (Paris ve civarı) [1878], *Het land van Rubens* (R.in memleketi) [1879], *Het land van Rembrandt* (R.ın memleketi) [1882 - 1884].

BUSKERUD [*buskîrü*], Norveçte bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 14 863 km^2, nüfusu 148 500 (1946) dür. Batı bölümü fjeld'ler (seyrek çalılık ve cılız otlukların uzandığı çıplak kayalık ve yüksek yerler) den meydana gelmiştir; güneydoğu bölümü ise ormanlarla kaplı tepelikler ve mümbit vâdilerden müteşekkildir. Merkezi Drammen'dir.

BUSLEY, Karl (1850 - 1928), Alman gemi inşa mühendisi. Neustreliz'te doğmuştur. En büyük başarısı 1899 da kurduğu *Schiffbautechnische Gesellschaft* (Gemi inşaat şirketi) tir. B., gemi inşaatçılığı tarihi üzerinde de çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Die Schiffsmaschine* (Gemi makinesi) [3 cilt, 1883 - 1886. 3. bas. 1901], *Die Entwicklung des Segelschiffs* (Yelkenli geminin gelişmesi) [1920].

BUSNOYS veya **BUSNOIS** [*büsnua*] **(De Busne), Anthoine** (ölm. 1492), Holândalı bestekâr. Picardie'li olduğu sanılmaktadır. Brugge (Bruges) de Salvator kilisesi müzik şefi iken ölmüştür. 1467 - 1482 yıllarında Cesur Charles (Charles le Téméraire) in sarayında müzik direktörü idi. *Messe*leri, *motette*leri ve *chanson*lariyle milletlerarası şöhret sağlamıştı. Bir kısmının güfteleri de kendisinin olan chanson(şarkı) ları, bu çeşidin Dufay'den Josquin'e kadar en mükemmel eserleri arasındadır.

BUSOLT [*buzolt*], **Georg** (1850 - 1920), Alman tarih araştırıcısı. Insterburg civarındaki Keppurren'de doğmuş, Göttingen'da ölmüştür. 1879 dan itibaren Kiel üniversitesinde, 1897 den sonra da Göttingen üniversitesinde tarih profesörü idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Griechische Geschichte* (Yunan tarihi) [1. 1893, 2. 1895, 3. 1897-1904, İsadan evvel IV. yüzyıla kadar uzanır], *Griechische Staatskunde* (Yunan devlet idareciliği), *Griechische Staats und Rechtsaltertümer* [Eski Yunan devlet ve hukukuna ait bilgiler adındaki eserinin üçüncü baskısıdır, 1. 1920, 2. H. Swoboda tarafından 1926 da hazırlanmıştır].

BUSONI [*buzoni*], **Ferruccio** (1866 - 1924), İtalyan bestekârı. Floransa civarındaki Empoli'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. Müzik tahsilini Viyana ve Graz'ta yapmıştır. Daha dokuz yaşında bir çocukken Viyanada verdiği bir konserde büyük başarı kazanmıştır. Daha sonraları birçok memleketler dolaşarak konserler vermiş, bir yandan da Helsinki, Moskova, Boston ve Berlinde öğretmenlik etmiştir. Zürichte geçirdiği 1915 - 1919 harb yılları sayılmazsa, 1894 ten itibaren devamlı olarak Berlinde otururdu. B., Liszt ve Rubinstein'den sonra en teknik piyano icracısı, üstün bir musiki yaratıcısı ve ses sihirbazı olarak tanınır. Bach ve Liszt, hayatının son yıllarında da Mozart, yaratıcılık sanatında örnek tuttuğu üstatlardı. B., orkestra şefliği mesleğinde hemen sadece modern eserlerden mürekkep konserleri idare etmiştir. O da Liszt gibi, virtüoz icracılıkta kendini tatmin edemiyerek gitgide bestekârlık mesleğine yönelmiştir. Eserlerinde üslûp bakımından gayet iyi beliren üç devre ayırdedilir: İlk devre(1877 - 92): klâsik tarzda yazılmış gençlik eserleri (piyano besteleri, yaylı sazlar için iki kuvartet, bir keman sonatı ve lidler) bu devreye girer. Orta devre olgunluk çağıdır ki, final koroları ihtiva eden konsertant piyano eserleri bu devre mahsulüdür. Yeni ifade yol ve imkânlarını arama ve yoklama devresi olan üçüncü devre, en ilhamlı çalışmaları (*Turandot* [b. bk. opera], *Berceuse élégiaque, Nocturne sinfonique, Indianisches Tagebuch, Indianische Fantasie, Rondo arlecchinesco*) içine alır ve bir neoklâsisizme ulaşır (piyano sonatinleri, oskestra refakatinde flüt için divertimento, *Dr. Faust* için yazılmış *Sarabande und Cortège* gibi).

F. BUSONI

Operalarında da aynı gelişme göze çarpar. E. T. A. Hoffmann'dan mülhem olan *Brautwahl* [1912], Gozzi'nin eserinden *Turandot* ve *Arlecchino* (her ikisi de eski İtalyan commedia dell' arte'sinin yeni şekli olarak düşünülmüştür. - 1918) ve nihayet bitiremeden öldüğü operası *Dr. Faust* ki, Ph. Jarnach tarafından tamamlanarak ilk defa 1925 te Dresden'de temsil edilmiştir. B., eski musiki eserlerini (Bach) ihtiva eden birçok istifadeli basılar ve aranjmanlar da yayımlamıştır. *Entwurf einer neuen Ästhetik der Tonkunst* (Yeni bir müzik estetiği projesi) [1907] adındaki kitapla *Von der Einheit der Musik* (Musikinin birliğine dair) [1923] başlığı altında diğer yazılarını ihtiva eden kitap, telifleri arasındadır.

BUSRA veya **BOSRA**: bk. BOSTRA.

BUSSARD [*büsâr*] veya **BUSSE** [*büs*], takriben 268 litre karşılığı olan ve eskiden Fransanın bazı departmanlarında kullanılan hacım ölçüsü.

BUSSE [*busî*], **Hermann Fris** (1891 - 1947), Alman yazarı. Freiburg (Breisgau) da doğmuş ve orada ölmüştür. Önceleri öğretmen olan B., 1930 da profesörlüğe yükselmiştir. Memleket ilhamlarını aşarak genel bir hüviyet gösteren ve Karaorman (Schwarzwald) dan ilham alan bir şiir cereyanının mümessili idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Schwarzwaldtrilogie* (Karaorman trilojisi): *Das schlafende*

Feuer (Uyuyan ateş) [1929], *Markus und Sixta* (M. ile S) [1929], *Der letzte Bauer* (Son köylü) [1930], bu son üç eser *Bauernadel* (Köylü aristokrasisi) adiyle 1933 te yeniden yayımlanmıştır; *Mein Leben* (Hayatım) [1935].

BUSSE [*busî*], **Karl** (1872-1918), Alman yazarı. Lindenstadt'ta doğmuş, Berlinde ölmüştür. Şiirleri, hikâyeleri, denemeleri ve edebiyat tarihine ait eserleri vardır. Başlıca eserleri şunlardır: *Jugendstürme* (Gençlik fırtınaları) [1896], *Jadwiga* (ad) [1999], *Die Referendarin* (Hukukçu kadın) [1906], *Das Gymnasium zu Lengowo* (Lengowo lisesi) [1907], *Die Hoermanns* (Hoermann'lar) [1909], *Geschichte der deutschen Dichtung im 19. Jahrhundert* (XIX. yüzyıl Alman şiiri tarihi) [1900], *Geschichte der Weltliteratur* (Dünya edebiyatı tarihi) [1902 - 1912], *Neuere deutsche Lyriker* (Son Alman lirik şairleri) [4 cilt, 1902 - 1909].

BUSSE [*busî*], **Ludwig** (1862 - 1907), Alman filozofu. Braunschweig'da doğmuş, Halle an der Saale'de ölmüştür. Önce Tokyoda, sonra da sırasiyla Königsberg Münster ve Halle' üniversiteleri felsefe profesörlüklerinde bulunmuştur. Birçok hususlarda Lotze'nın tesirinde kalmış olan B., Ampirizm ve Kantizm cereyanlarına muhalif ve metafizik (b. bk.) bir görüşün mümessilidir. Psikolojide, psikofizik parallelizm nazariyesini reddeder. Başlıca sistematik eserleri şunlardır: *Philosophie und Erkenntnistheorie* (Felsefe ve bilgi teorisi) [1894], *Geist und Körper, Seele und Leib* (Zihin ve beden, ruh ve vücut) [1903].

BUSSE [*busî*], **Walter** (1865 - 1933), Alman botanikçisi ve kâşifi. 1865 te Berlinde doğmuş, Romada ölmüştür. Önceleri eczacı idi, 1900 - 1905 tarihleri arasında Doğu ve Batı Afrika ile Malezya takımadalarına, 1909 da Rusya Türkistanına ve Kafkas ötesine, 1910 da da Türkiyeye tetkik seyahatlerine çıktı. 1908 de Müstemlekeler Dairesine tâyin edilerek Alman protektorası altında bulunan memleketlerde tecrübe ziraati usulünü tesis etti. 1927 den itibaren Romadaki Milletlerarası Ziraat Enstitüsünde Alman Devletinin daimî delegeliğini ifa etmişti. B., *Bewässerungswirtschaft in Turan* (Turan'da sulama işleri) [1915] adındaki kitaptan başka bitki ziraatine ve bitki haşerelerine dair birçok yazılar yazmış, 1922 - 1927 yılları arasında *Tropenpflanzer* (Tropik memleketler ziraatçisi) adındaki eserini, 1925 ten sonra da *Monographien zur Landwirtschaft warmer Länder* (Sıcak memleketler ziraatine dair monografyalar) adlı yazılarını yayımlamıştır.

BUSSINE [*büsin*], **Romain** (1830 - 1899), Fransız şarkıcısı. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Garcia ile Damoreau - Santi'nin talebesidir. Konservatuar'da şan öğretmenliği yapmıştır. 1871 de, Saint - Saëns ile birlikte Millî Musiki Cemiyetini kurmuştur.

BUSSY [*büsi*], **Antoine Alexandre Brutus** (1794-1882), Fransız kimyageri. Marsilyada doğmuş, Pariste ölmüştür. Orduya girmek üzere Paris École Polytechnique'inde tahsil ettikten sonra, ordudan vazgeçerek kendisini eczacılığa vermiş ve Paris École de Pharmacie'sinde kimya profesörü olmuştur. 1831 de, magnezyum klorürünü potasyum ile ısıtarak, tatmin edici miktarda madenî magnezyum imal etmek için bir usul bulmuştur. 1828 de Wöhler'dan ayrı olarak madenî berilyum imal etmiştir.

BUSSY - RABUTIN [*büsi - rabütẽ*], **Roger, kont** (1618 - 1693), Fransız generali ve yazarı. Epiry (Nièvre) de doğmuş, Autun'de ölmüştür. Madame de Sévigné'nin kuzeni olan B. - R., 1659 da saraya intisabetmişse de 1665 te neşrettiği ve birçok saray kadınlarını içyüzleriyle teşhir eden *Histoire amoureuse des Gaules* (Gaule ülkelerinin aşk tarihi) [P. Boiteau'nün yeni bas. 4 cilt, 1856 - 1876] adlı kitabı yüzünden saraydan uzaklaştırılmıştır. B. - R., *Mémoires* (Hâtıralar) [2 cilt, 1696, yeni Lalanne bas. 1857] adiyle enteresan hâtıralar da yazmıştır.

BUSTA, Christine (doğ. 1915), Avusturyalı kadın yazar. Viyanada doğmuş olup ince duygulu şiirler yazmıştır. 1950 Avusturya Devlet Şiir mükâfatını kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Jahr um Jahr* (Yıldan yıla) [Viyana 1950], *Der Regenbaum* (Yağmur ağacı) [1951].

BUSTA GALLORUM, eski İtalyada Umbia'da Perusia (Perugia) yakınında bir şehir. Ostrogot kıralı Totila, Narses'e karşı yapılan bir savaşta burada ölmüştür (M. S. 552). Bk. BUSTUM.

BUSTAN, Fars şairi Sadi (b. bk.) nin ünlü eseri. Manzum olan bu eser, bahr-i mütekarip ile yazılmıştır. «Adalet, ihsan, sevgi, tevazu, rıza, kanaat, terbiye, şükür, tövbe, münacat, hâtime» olmak üzere 10 bölüme ayrılmıştır. Sadi, *Gülistan*dan bir yıl önce, 1257 de yazdığı bu eserinde, kendinden önceki şairlerden faydalandığı gibi, bazı yerlerde kendi başından geçen olayları da anlatmıştır. B., Türkiyede çok eskiden beri Farsça öğrenmek için okunan bir kitap olarak kullanılmıştır. B. ı Türkiyede Sürûrî (ölm. 1561), Şem'î (ölm. 1591), Bursalı Havâyî (ölm. 1608) v. b. şerhetmiştir. Avrupa dillerinden İngilizce, Almanca ve Fransızcaya da çevrilen B., son yıllarda Türkçeye de çevrilmiştir (çev. Rifat Bilge: *Bustan*, 1934, Hikmet İlaydın: *Bostan*, 1950). B. ın seçme beyitlerinden meydana getirilen *Ferhengnâme-i Sadi* adlı eseri *Süheyl ü Nevbahar* şairi Mesut b. Ahmet, Türkçeye manzum olarak çevirmiştir [1354; bas. *Ferhengnâme-i Sâdi yahut Muhtasar Bustan tercümesi*, 1924].

BUSTÂNÎ, birçok yazar yetiştirmek suretiyle Arap dil ve edebiyatına hizmet eden meşhur bir Marunî ailesi. Bu aileye mensup en tanınmış şahsiyetler şunlardır:

1. **Butrus** (1819 - 1883), Sayda ile Beyrut arasındaki Dibbiya'da doğmuştur. 1840 ta Beyruttaki Amerikan misyonerleri ile tanıştıktan sonra Protestan olmuş, iki yıl kadar Abeyh'teki bir okulda öğretmenlik etmiş, sonra Beyruta giderek *Kitab ı Mukaddes* tercümesinde çalışmış, bir yandan da *Muhitü'l - Muhit* (1867 - 1869) adlı Arapça bir sözlük hazırlamış, sonra, bunun kısaltılmış şekli olan *Katrü'l - Muhit* (1869) i bastırmıştır. «El - Cenne» (1870), «El - Cüneyne» ve «El - Cinân» adlı dergiler yayımlıyan B., nihayet, oğlu Salim B. ve diğer çalışma arkadaşları ile birlikte 1875 te *Dairetü'l - maarif* adlı Arapça bir ansiklopedi hazırlamış ve V. Murad'a ithaf ettiği bu ansiklopediyi 1876 da yayımlamağa başlamıştır. Eserin 7. cildi basıldığı sırada ölmüştür (1883).

2. **Salim** (ölm. 1884), Butrus B. nin oğlu. Babasının ölümünden sonra *Dairetü'l - maarif*in yayımını idare etmiştir. (Salim B. nin ölümünden sonra eser Süleyman B. ve başkaları tarafından çıkarılarak 1898 de tamamlanmıştır.)

3. **Süleyman** (1856 - 1925), Butrus ve Salim B. nin akrabası, Lübnanın Şûf kazasının Bkaştîn köyünde doğmuş, New Yorkta ölmüştür. Hattâr el - Bustânî adlı bir çiftçinin oğlu olan B., 7 yaşında iken gittiği Beyrutta öğrenimini bitirdikten sonra (1871) Butrus B. nin çıkardığı «El-

Cenne», «El - Cüneyne» ve «El - Cinân» dergilerinde yazılar yazmış, 1876 da bir okul ve gazete kurmak üzere Basra'ya gitmiş, ertesi yıl ticarete başlamış, bir ara Bağdatta ticaret mahkemesine üye olmuş, sonra Arabistanda uzun seyahatler yapmış, 1885 te Beyruta dönerek *Dairetü'l ma arif*in idaresini eline almış, eserin daha önce Salim B. tarafından başlanan Türkçe tercümesinin basma iznini almak için üç ay kadar İstanbula gitmiş, izni alıp da eseri basmağa başladığı zaman Beyrut sansürünün çıkardığı zorluklar karşısında gücenerek 1887 de Mısıra gitmiş, 1888 de yeniden seyahate çıkarak Hindistan yoliyle gittiği İranda, daha sonra da Bağdatta ikişer yıl kalmış, Bağdatta evlenmiş ve tamamlıyamadığı bir Arap tarihi yazmağa başlamış, İstanbula gidince, Chicago'da açılan serginin Türk şubesinin hükümet komiseri yanında 1893 te Chicago'ya gönderilmiştir. İstanbula dönüşünde Irakta sulama işlerine dair bir proje hazırlamış, 1898 de, doğduğu köye çekilerek siyasi havanın değişmesini beklemiştir. Meşrutiyet ilân edilince, devletin eski idare altındaki durumunu anlatan *İbre ve Zikrâ* (1908) adlı kitabını yayımlamış, İttihat ve Terakki Partisi namzedi olarak 1908 de Beyruttan mebus seçilmiş ve reis vekili olmuş, 1910 da Meclis-i Ayana üye olmuş, 1913 te Said Halim paşa kabinesinde Ticaret-Ziraat - Orman - Maden Nezaretine getirilmiş, kabinenin güttüğü dış siyaseti uygun bulmadığı için ayrılarak Birinci Dünya Harbi başlangıcında İsviçreye çekilmiştir. Orada hastalanmış, vatandaşlarının daveti üzerine 1924 te New Yorka gitmiş, büsbütün kör olunca münzevi bir hayat yaşamağa başlamış ve orada ölmüştür. Beyrutta B. için bir anıt dikilmiştir.

B. nin en önemli eseri, *İlyâzat Homiros mücerrebe* (Kahire, Matbaa-i Hilâl, 1904) adiyle yayımladığı *İlias* tercümesidir. Yazar, eserin çok etraflı olan önsözünde Homeros hakkında bilgi verir, tercümeyi nasıl yaptığını anlatır, Arap edebiyatında destan bulunmayışına esef eder. Çok defa asıldan ayrılmakla beraber, metnin mânasına elinden geldiği kadar bağlı kalmıştır.

BUSTELLI, Franz Anton (1723 - 1763), Alman porselen heykeltıraşı. Locarno'da doğmuş, Münihte ölmüştür. Viyanada bulunduktan sonra Münihe geldiği tahmin edilen B., Nymphenburg porselen imalâthaneleri baş heykeltıraşı olarak 1754 - 1763 yılları arasında rokoko üslûbunda pek çok porselen figür ve gruplar meydana getirmiştir.

F. A. BUSTELLI: İtalyan Komedisinden Giulia tipi

BUSTI, Agostino [**Bambaja** diye de anılır] (1483-1548), İtalyan heykeltıraşı. Certosa di Pavia'nın yetiştirdiği sanatkârlardandır. Milano'da doğmuş ve orada ölmüştür. 1512 de h a r b d e ölen Gaston de Foix'nın mezarı, eserleri arasındadır. (1521 de yapılmış olan bu mezarın parçaları Milanodaki Sforza müzesiyle Torino, Madrid ve Londra müzelerindedir.)

BUSTO - ARSIZIO [*busto-arzitsio*], Kuzey İtalyada, Milano'nun 30 km kuzeybatısında bir endüsti şehri. Nüfusu 52 500 (1951) dür. Pamuklu dokuma endüstrisi gelişmiştir.

BUSTRONİOS veya **BUSTRONES, BUSTRUS, Georgios** (XV. yüzyılın ilk yarısı - yaklaşık olarak 1501), Bizans tarihçisi. Eski Fransız Bustrone ailesine mensup, Yunanlaşmış bir Fransız olan B., son Kıbrıs kıralı II. İakobos'un dostu ve mutemet adamı idi. Kıbrıs Yunan lehçesiyle yazılmış ve 1456 - 1501 arasında geçen Kıbrısla ilgili hâdiselere ait *Diēgēsis kronikas Kypru* (Kıbrıs kroniğinin anlatılması) adlı bir tarihi vardır. Her şeyden önce yazarın kendi işittiklerine ve gördüklerine dayanan bu eser, Kıbrıs tarihiyle ilgili olarak Mısır Memlukîleri hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Basımı: K. N. Sathas: «Mesaiōnikē Bibliothēkē», cilt II, Venedik 1873, s. 413-543.

BŪSTROPHĒDON (Yun. *būs* = öküz, *strephein* = dönmek), eski yazı sistemlerinde, alt alta gelen satırları birbirlerine aksi istikamette, yani bir sağdan sola, bir soldan sağa, veya bir soldan sağa, bir sağdan sola yazma tarzı; Alm. Furchenschrift. B. yazıda, satır bittiği zaman, ara verilerek kalem yine üstteki satırın başladığı noktanın altına getirilmeyip, hemen, biten satırın son noktasının altına getirilerek yeni satır aksi istikamette dizilir. Bu tarz, adını, «öküz dönüşü» nden, yani sabanın açtığı çığırların kesiksiz ve yılankavi olarak birbirini takibedişinden almıştır. «Hitit» ve Girit hiyeroglifleri, Kıbrıs yazısı, eski Samî, Yunan (meselâ, VI. yüzyılda Solon'un kanunları) ve Hint yazıları, Etrusk, İtalik ve Latin yazıları, Germenlerin Run yazısı, iptidai devirlerinde çok kere, iptidai topluluklara ait bazı yazılar (Amerika yerlileri, Okyanusyadaki Paskalya adası, v. b.) da daima bu şekilde yazılmışlardır. Kök-Türklerde, Uygur Türklerinde, Moğollarda, Mancularda, ve 1 Ocak 1956 ya kadar da Çinde kullanılan yukarıdan aşağıya doğru yazma usulüne *khamaiphoros* (Yun. = yere doğru) denir. Bk. ALFABE, ve YAZI.

BUSTUARİ'LER (Lat. *bustuarii*, tekili: *bustuarius*), eski Romada ateşte yakılan ölülerin şerefine ateş yanında (Lat. *ad bustum*) dövüştürülen gladiator (b. bk.) lar. Ölünün ateşte yanan cesedi yanında B. in dövüştürülmesi, eski insan kurban etme âdeti yerine geçmiş bir âdet olup Roma Cumhuriyetinin ilk devrinden sonra terk edilmiştir.

BUSTUM (Lat. = ölüleri yakmaya mahsus odun yığını; *comburere* = yakmak), eski Romalılarda bir cesedin yakıldığı ve küllerin gömüldüğü yer. Küller ekseriyetle bir kül kabı (urna) içinde, bazen de kabsız gömülürdü. Romada Busta Gallica adlı yerde M. Ö. 390 da şehrin muhasarasında maktul düşen Gall askerlerinin külleri gömülmüştü.

BUSURMAN: bk. BESERMAN.

BÛŞENC veya **BÛŞENG, FÛŞENC** (İslâmiyetten önce Fûşenc telâffuz edilmiş olması muhtemeldir), Herî-Rûd'un güneyinde Herat'ın güneybatısında ve bu şehirden bir günlük mesafede (Yakut'a göre 10 fersah [5 250 m]) bir şehir. Muîni'd - dîn İsfizârî'nin Herat tarihinde, B. in Horasan'da en eski şehir olduğu ve efsanevî Peşeng b. Efrâsiyab (İran destanlarında Peşeng, Efrâsiyab'ın oğlu değil, babasıdır) tarafından kurulduğu hikâye edilir; bu rivayetin sadece, iki adın benzerliğine dayandığı âşikârdır. İran şehirleri cedvelinde B. in kuruluşu Sâsânî hükümdarlarından I. Şâpûr'a atfolunur.

B., Horasan'ın başka tarafları gibi, hicretin ilk yüzyılında Araplar tarafından zaptedilmiştir. Benî Tahir dev-

letinin kurucusu Tâhir b. Hüseyn, B. den gelmiştir. Şehir, X. yüzyılda Herat'ın yarısı kadar büyüktü. Nişâpur'dan Herat'a giden ve İbn Rûsta tarafından anlatılan cadde, B. den geçerdi. İbn Rûsta, B. in müstahkem bir kale olarak da ehemmiyetinden bahseder. Şehrin civarındaki arazi münbitliğiyle meşhurdu; şehir bir kereste ticareti merkezi olup oradan birçok yerlere kereste ihracedilirdi.

B., Moğol istilâsından kısa bir zamanda kurtularak Kurt sülâlesi (1245 - 1389) zamanında yeniden refah ve umrana kavuşmuştur. 1381 yılının Mart ayında B., Timur tarafından muhasara ve bir hafta sonra zaptedilerek tahribolunmuşsa da yeniden inşa edilmiştir. B., en sonra Özbek ve Türkmenlerin akınlariyle tahribedilmiş olması mümkündür. Önasya milletleri tarihiyle uğraşmış olan W. Tomaschek'e göre B., bugünkü Gûriân'dır.

BUŞİDO (Japonca = yiğitlik yolu), Japon Buşilerinin (yiğitlerinin) ahlâk sistemi ki, Konfüçyüs ve Buddha anayasası uyarınca başbuğa sadakat, silâhşorluk, ölümü istihkar, nefis hâkimiyeti ve zayıflara şefkat gibi şartlara dayanır. Bu prensipler, bütün milletin ahlâk ideali haline gelmiştir.

BUŞİR (Bûşîr, Bender - Buşir, Bûşehr), İranın güneybatı bölümünde, Basra körfezinin doğu kıyısında şehir ve liman. Nüfusu yaklaşık olarak 25 100 (1950) dür. İranın başlıca limanlarından olan B. bir yarımadanın kuzey ucunda yer almakta ve karaya zaman zaman sular altında kalan bataklık bir kıstak ile bağlı bulunmaktadır. Bu yarımadanın güney ucunda ve B. in yakınında eski Reyşehr harabeleri vardır. Şehrin çevresi, seyrek hurmalıkların bulunduğu kurak ve çorak bir yerdir. Liman çok sığ olduğundan, gemiler 6 km açıkta demirlemek zorunda kalırlar.

B. ancak son yüzyıllarda gelişebilmiş ve Reyşehr'in yerini tutmuştur. B., Hindistan ticaret yolu üzerinde, toptan alışverişin yapıldığı bir limandır. Başlıca ihraç malları, afyon başta gelmek üzere, yünlü kumaş, buğday ve tütündür. İthalâtı ise, pamuklu kumaşlar, cephane, çay, çivittir. B., Şiraz'a işlek bir kervan yoliyle bağlıdır.

Modern şehrin temeli Nadir Şah tarafından atılmıştır. Bu hükümdar, 1736 da B. i İran donanmasının üssü haline getirmek istemiştir. Bu gayeye erişememiş ise de, bu şehre olan ilgisi, bütün İran körfezinin ticaretini oraya çekmek gibi bir netice doğurmuş ve bu yüzden Bender-Abbas ticari üstünlüğünü tedricen kaybetmiştir. 1759 da British East India Company (İngiliz Doğu Hindistan Şirketi) İrandaki ticari faaliyetlerini Bender - Abbas'tan B. e nakletmiştir. O zamandan beri B. in ehemmiyeti gittikçe artmıştır. İran - İngiltere Harbi (1856 - 1857) esnasında B. bir İngiliz ordusuna teslim olarak birkaç ay İngilizlerin işgali altında bulunmuştur. Birinci Dünya Harbi esnasında Ağustos 1915 te B. yarımadası tekrar İngiliz kuvvetleri tarafından kısa bir zaman için işgal olunmuştur.

BUŞİRİ, 1888 de Alman Doğu Afrikasında patlak veren Arap ayaklanmasının ele başısı. Usiguha sultanı Bvana Heri ile anlaşarak başlangıçta önemli başarılar elde ettiyse de, Alman Devlet Komiseri von Wissmann tarafından arka arkaya yenildi ve sonunda esir edilerek 14 Aralık 1889 da Pangani'de asıldı. 1890 Nisanında Bvana Heri de teslim oldu.

BUŞMAN DİLİ, güney Afrikada konuşulan Buşman - Hotentot veya Ḫoin (Khoin; bk. BUŞMAN - HOTENTOT DİLLERİ) dillerinden biri. Millî adı Masarwa (MaSarwa) olup, «çalılık halkı» mânasına gelen Buşman (Afrikaans Felemenk. Bosjesman [*bosje* = çalılık, İng. *bush*; *man* = adam], İng. Bushman, Alm. Buschmann, Fr. Bochiman) adı, Boer (b. bk.) lar tarafından, bu dili konuşanlara verilmiştir; Buşman'lara Hotentot'lar San, Bantu'lar da Abatua derler. Ḫoin dillerinin alt - tabakasını teşkil eden bir dildir. Eskiden Güney Afrikada daha geniş bir sahaya yayılmış bulunuyordu: bütün Kap vilâyeti (Cape Province), Basutoland, Orange devleti ve doğu Transvaal; Hotentot dilinin, sonra da Avrupadan göçmen olarak gelen dillerin (Afrikaans Felemenkçesi ve İngilizce) baskısı altında, kuzeye ve kuzeybatıya çekilmiştir: Kalahari çölü, Bechuanaland protektorası, Ngami gölü (Ngamiland) ile Makari - Kari bataklıkları, kuzeybatı köşedeki KauKau Veld ve Okawango nehri deltası bölgeleri, güney Angola, Güneybatı Afrika vesayet ülkesinin de Sand Veld Omaheke, Ovamboland, Damaraland, Namaqualand, ve sahildeki Namib bölgeleri.

B. D. nin bugünkü bölümleri şu tabloyu meydana getirir (lehçe adlarındaki majüskül C, Z, Q, X harfleri için aşağıdaki fonetik kısmına bk.): 1. Güney grup (14 lehçe; başlıcaları: Kap vilâyetinin kuzeybatı kısmındaki Bushmanland bölgesinde Kham [C*Gam* - *ka*Q*ke*], Griquatown civarında X*Ng*Q*ke*, Transvaal'daki Chrissie gölü civarında *Batwa*, Güneybatı Afrikanın güney kısmında Q*Auni* ile C*Nu*X*en*, aynı ülkenin sahildeki Namib bölgesinin güney kısmında *Ganin*, *Huini*, *Koma*, *Obanen*, Kalahari çölünün güney sınırında *MaSarwa* - *Kakwa* Britanya Bechuanaland'inde Z*Khomani*, doğuda da Orange Buşmancası, v. b.). 2. Orta grup (19 lehçe; başlıcaları: Güney Rhodesia'nın kuzeybatı köşesinde *MaSarwa* - *Tati* veya *Hu* - *Kwe* veya *Hiechware*, Ngami gölü ve Makari - Kari bataklıklarında *MaKoba*, *MaDenasena* veya *Gali* - *Kwe*, *MaThethe*, *MaTsere*-*Kwe*, *Tanne* - *Kwe*, *Au* - *Kwe*, *Ai* - *Kwe*, Bechuanaland protektorasında *Kai* - *Kai*, *Naron Ai* - *Kwe*, v. b.). 3. Kuzey grup (12 lehçe; başlıcaları: Güneybatı Afrikanın ortadoğu kısmında *Auen* [X*K'au*X*en*], kuzeydoğudaki KauKau Veld bölgesinde *Kung* [Q*Kung*], güney Angola'da birçok alt-lehçeleri bulunan QOQ*Kung*, Güneybatı Afrikanın sahildeki Namib bölgesinin kuzey kısmında Z*Auin*, Namaqualand'de Naukluft bölgesi Buşmancası, Ovamboland ve Sand Veld Omaheke bölgelerinde Etosha - Pan ve Natakanako - Pan Buşmancaları ve Heikum [*Hei*X*om*], Damaraland'de de Z*No* - C*gan*, v. b.).

Ovamboland'deki lehçeler, Bantu ailesinden olan Ova-Herero diliyle, kuzeydoğudaki ve merkezdeki lehçelerin bazısı (Naron Ai - Kwe, Tanne - Kwe, v. b.) da, yine Bantu ailesinden olan Okawango Bantucasiyle, Güney Rhodesia ile Bechuanaland protektorasında bulunanlar (MaSarwa-Tati, MaDenasena, v. b.) BeChuana Bantucasiyle, Namaqualand ile Damaraland'dekiler (HeiKum, ZNo - Cgan) Nama (Hotentot) ve Dama dilleriyle karışmıştırlar; bu son iki bölgedeki Buşmanlar, Hotentot dilini de konuşurlar. Buşman dilinin en temiz şekli, kuzeybatıdaki KauKau Veld ve Sand Veld Omaheke bölgelerindeki lehçelerde mahfuzdur, bilhassa Auen ve Kung lehçeleri. Orta gruptan Naron Ai - Kwe lehçesi, Buşmancadan Hotentot diline bir geçiş teşkil eder.

Fonetik: Konson sisteminde b, w, t, d, g, k, k' (= soluklu k) patlayıcıları, m, n, *ŋ* (= sert damak ñ'si) nazalleri, s, ş, z, j sızıcıları, kelime başlarında p, sızıcı *b*, kelime sonlarında y konsonu bulunabilir; f, v, l, birçok lehçelerde de r sesinin bu sistemde yeri yoktur. Buna kar-

şılık, h, ḫ (= x) dan başka, sonu hemzeli ve çift hemzeli k sesleri (k', k'') ve kˣ, k'ˣ, k''ˣ gibi parazitli affrike'-ler bu dilin hususiyetini teşkil eder. Bazı lehçelerde c, ç, ţ (= ts) gibi affrike konsonlar da vardır. Vokal sistemi de aynı derecede mudil olup, i, e, a, ı, o, u esaslı vokallerin açık, kapalı, uzun, ve kısa, bazılarıın da nazal çeşitleri vardır; diftongların bazı unsurları da nazal olabilir. B. D. fonetiğinin asıl hususiyetini, havayı ağzın içine doğru çekmek suretiyle çıkarılan, öpme, araba atlarını teşvik etme seslerine benziyen ve Ḫoin dillerine has olan «şakırtı sesleri» (b. bk., Fr. clic, İng. click, Alm. Schnalz; bk. BUŞMAN - HOTENTOT DİLLERİ) teşkil eder. B. D. nde bunlardan esas olarak 6 çeşit mevcuttur: çift - dudak (bilabial; yalnız Güney lehçeleri grupunda), diş (dental), diş yuvası (alvéolaire), damak tepesi (cérébral), dil yanı (latéral), çevrik (rétroflexe; dil ucunu sert damağa doğru geri çevirmek suretiyle çıkarılır; Güney grupta yoktur, öbür gruplarda mevcuttur); bazılarına göre, gırtlak (guttural) çeşidine de raslanmıştır. Birçok Afrikanistler bu 6 çeşidin değişik şekillerini de hesaba katarak, B. D. ndeki «şakırtı sesleri» nin sayısını yükseltirler: A. dudak (1. çift - dudak, 2. dudak - diş [labio - dental]), B. diş (1. dişler arası [interdental], 2. diş arkası [postdental], 3. hususi bir diş click'i [particular dental]), C. diş yuvası, Ç. damak tepesi, D. dil yanı (1. geniş, 2. yuvarlak, 3. sert damak yanı [vélaire - latéral]). Çeşit sayısını 16 ya çıkaranlar da vardır. Zaten, 6 yı kabul edenler bile, bunların ötümlü (sonore), ötümsüz (sourd), soluklu (aspiré), genizden (nasal) ve hemzeli (éjectif) gibi değişik şekiller de gösterdiklerini hesaplıyarak, tür sayısının 28 olduğunu söylemektedirler. Umumiyetle kelime ve hece başlarına gelen bu «şakırtı sesleri», fonetik yazıda hususi işaretlerle gösterilir; biz burada bilabial için majüskül BB, dental için C, alvéolaire için Z, cérébral için Q, latéral için de X harflerini kullandık. Vurgu sahasında, ton farkı mâna farkı da yapabilir. Bazı lehçelerde (meselâ Kung), yüksek, alçak, orta, yükselen, ve alçalan olmak üzere 5 ton vardır. Meselâ yüksek tonla söylenen *ŋ* (ṅ), «oturmuş olmak», alçalan tonla söylenen çeşidi de «tane, tohum» mânasına gelir.

Morfoloji: B. D. nde ön - ek yoktur; gramer mekanizmasında bütün ağırlık son - eklerin ve bölücük (particule) halinde bulunan edatların üzerindedir. İsim halleri umumiyetle edatlarla, fiil çekiminde devam, siga, mutavaat, müşareket fikirleri son - eklerle, zaman ise fiil kökünden evvel gelen edatlarla belirtilir, illî (causatif) ve müteaddi (transitif) fiillerde kökü tekrarlama (réduplication) usulüne baş vurulur. Fiil kökü aslâ değişmez.

Hotentotçaya yakın olan Naron lehçesinde, müzekker, müennes ve nötr olmak üzere 3 gramatikal cins vardır; öbür lehçelerden bazılarında da bunun izlerine raslanır. İsim çekiminde meful hali yoktur, buna karşılık fail halinin «tumturaklı» (nominatif emphatique) denilen bir çeşidi mevcuttur; Hotentot dilinde durum bunun tam aksidir. Sayıda, Hotentotçada da olduğu gibi, bilhassa Naron lehçesinde tesniye (duel) ye raslanır. Cemi, bazı lehçelerde bir son - ekle (meselâ ZKhomani lehçesinde C*kwi-si* = kuş, cemi C*kwi-çe*), bazılarında da tekrarlama (réduplication; meselâ Kham *tu* = ağız, cemi *tu - tu*) ile yapılır; bunu iç vokal değişimi ile yapan lehçeler de vardır. İsim tamlamasında, Hotentotçada da olduğu gibi, genitif ilk unsurdur, meselâ Naron *kwem di* Q*nuşa* = adamın evi (*kwem* = adam, *di* = genitif edatı, Q*nuşa* = ev); bazı lehçelerde bu edat *ka, ga, ta* şeklindedir, Kham *gwai ka* X*neing* = adamın evi. Sıfat çok kere isimden sonra gelir, meselâ Kung lehçesinde Z*k ha psgo* = sağ kol (*psgo* = sağ); sıfatı öne alan lehçeler de vardır. Bazı lehçelerde sıfatlar, tavsif ettikleri ismin çeşidine göre değişik şekiller alırlar. Birçok lehçelerde, büyük, geniş ve kuvvetli şeyler bir sınıf, küçük, dar ve zayıf şeyler de başka bir sınıf teşkil ederler, alacakları son - ekler de buna göre değişir. Şahıs zamirlerinde, bazı lehçeler fail ve meful şekillerini, bazen de cinsi ayırdıkları gibi, muhatabın dahil olup olmadığını (inclusif, exclusif) da belirtirler, meselâ ZKhomani *i* = biz (sen dahil), *sa* = biz (sen hariç). Birçok lehçelerde rabıt zamiri ile soru zamiri arasında fark yoktur, meselâ Hiechware *nare* = kim?, ki.

Bazı lehçelerde, meselâ Naron'da, cümleler çok kısa olur, rabıt edatı (conjonction), hattâ fail de bulunmaz; anlatılışta çok kere zımnen 1. şahıs anlaşılır. Bazı lehçelerde (Kham, v. b.) fail ve rabıt edatı bulunur. Cümlede kelime sırası umumiyetle fail - fiil - meful ise de, bazı lehçelerde (Naron meful - fiil - fail veya fiil - fail - meful veya fail - meful - fiil şeklinde çevrik cümlelere de raslanır. Datif hali akkusatif'ten evvel gelir. İsim ile fiil, ve ismin halleri arasında şekil farkı gözetmiyen lehçelerde (meselâ Hiechware), mâna kelime sırasına dayanır.

Sayı adlarından, bir eldeki parmak adedine göre, 5 e kadarı mevcuttur, meselâ (1 - 5) Kham Q*kwāi*, Q*kū*, BB*hō*. *kogn, sehano*; Auen C*nee*, *ţa*, Q*gāi*, X*kei*, Q*gou*; Hiechware *kwiye*, C*kamnye*, *yii*, *cubesani*, *eçowe*. Bu misallerden de anlaşıldığı gibi, kelime hazinesi lehçeye göre değişir. Böyle olmakla beraber, bazı mefhumlar için müşterek bir kelime hazinesi vardır, meselâ «erişmek» mânasına Güney gruptan Kham *s'i*, Auni *see*, Orta gruptan Naron *şi*, Kuzey gruptan Auen *ţi* veya *çi*, Kung *şe*; krş. Hotentot *si*.

Bk. Dora F. Bleek: *The Distribution of Bushman Languages in South Africa* («Festschrift Meinhof» adlı eserde, 1927. s. 55 - 64); aynı yazar: *Comparative Vocabularies of the Bushman Languages*, 1929; aynı yazarın Angola (1927), Naron (1928), Kham (1929 - 1930) ve Auni (1937) Buşmancaları hakkındaki incelemeleri. W. Planert: *Über die Sprache der Hottentotten und Buschmänner* («Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen» adlı dergide, Berlin, cilt VIII, kısım 3, s. 104 - 196); aynı yazar: *Die Schnalzsprachen* («Bibliotheca Africana», cilt II, 1927). H. Vedder: *Grundriss einer Grammatik der Buschmannssprachen* («Zeitschrift für Kolonialsprachen», cilt I, 1910. s. 5 - 24, 106 - 117). W. H. I. Bleek ve L. C. Lloyd: *Specimens of Bushman Folklore*, 1911.

BUŞMAN ÜLKESİ (İng. Bushman Land), Güney Afrikada Kap ülkesinin kuzeybatısında, geniş bir kurak bölge. Denizden 800 - 1 000 m yükseklikteki plâtolardan ve yayvan çanaklardan meydana gelmiş bulunan B. Ü. nde yağmurlar çok düzensiz yağdığından, ancak belirsiz zamanlarda derelerde su bulunur, yer yer tuzlu göller ve bataklıklar uzanır. B. Ü. nin batı bölümü yağmurlardan sonra Hotantot'larla Boer'ların hayvan otlattıkları yerler haline gelir. B. Ü. nin doğu bölümü ise, Buşman'ların çekilerek sığındıkları yerlerdir.

BUŞMAN - HOTENTOT DİLLERİ, Afrikanın güneybatı kısmında, bölgenin eski dil tabakasını teşkil eden bir dil topluluğu. Şimdi bunlara toplu olarak Ḫoin (Khoiń) dilleri denmektedir; Alm. Khoin - Sprachen, Fr. Langues khoinides. Bu ad, Hotentot dilinde «insanlar» (*k'oi - n*,

k'oi = insan, *-n* = cemi eki) mânasına gelir. Dilcilikte bu terimi 1921 de ilk olarak kullanan Avusturyalı Albert Drexel (*Die Gliederung der afrikanischen Sprachen* = Afrika dillerinin sınıflandırılması, «Anthropos» dergisi, cilt XVI - XVII, 1921 - 1922, s. 97 - 108) e göre, Ḫoin dilleri, San (Hotentotlarca Buşmanlara verilen ad; millî adları Masarwa'dır; Buşman adı için bk. BUŞMAN DİLİ) ve Nama (Hotentotların en önemli topluluğu; «kekeme» [*hot* + *tot*; krş. Felemenk. *hateren, tateren* = kekelemek, pepelemek] mânasına olan Hotentot adı, dillerindeki «şakırtı sesleri» [aşağıya bk.] nden dolayı, bunlara Boer'ler tarafından verilmiştir; millî adları Ḫoi - Ḫoin [insanlar insanı] dir) olmak üzere iki büyük kola ayrılır. San kolunun başlıca alt - bölümleri Aukwe ile Aikwe'dir. Nama kolunun ise, Damara ve Sandawe olmak üzere iki bölümü vardır; bunlardan birincisi Hom - Damara (veya Dağ Damarası, Alm. Berg - Damara) ve Gam - Damara (veya Su Damarası, Alm. Wasser - Damara) şubelerini ayrılır, ikincisi de Wachwa (veya Kindiga) ve Hatsa olmak üzere yine iki şubeye bölünür. Avusturya dilcilik ekolünün şefi Wilhelm Schmidt 1926 da (*Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde* = «Yeryüzünde dil aileleri ve dil çevreleri» adlı eserinde, s. 82 - 84) Ḫoin terimini kullandıktan sonra, bu ad dilcilikte yerleşmiş, antropologlar da Buşman - Hotentot ırkı için Khoi - San, Khoisanıde gibi terimler ortaya koymuşlardır.

Son araştırmalara göre, Ḫoin dillerinin tasnifi şöyledir: 1. Güney Afrika Birliğinin Griqualand, Koranaland bölümleriyle Güneybatı Afrika (eski Alman sömürgesi) nın Namaqualand ve civar bölümlerinde Hotentot dili (25 000 kişi, bunun 20 000 i Nama), 2. Bechuanaland, Ngamiland, Kalahari çölü, Güneybatı Afrika, kısmen de güney Angola'da Buşman dili (7 500 kişi), 3. Güneybatı Afrikanın Damaraland bölümünde Dama dili (25 000 kişi), 4. Kuzeyde, Tanganyika ülkesinin Kilimatinde vilâyetinde Sandawe (veya Wachwa, Hatsa, 21 000 kişi) dili, 5. Tanganyika ülkesinin Iraku - Usukuma bölgesinde Kindiga (veya Hadzapi, birkaç bin kişi) dili, ve alt - grup olarak buna bağlı bulunan WaNege ile WaHi dilleri.

Bu topluluk eskiden çok daha kuzeyde, Doğu ve Kuzey Afrikanın çayırlı ovalarını işgal ediyordu, menşe itibariyle de tropikal ormanlardaki zenci Cüce (Pygmé) ve Cücemsi (Pygmoïde) halk topluluklarının konuştuğu dil tipine akraba idi; şimdi, Ḫoin dilleri içerisinde menşee en yakın olanını, yani en arkaik ve iptidai tipi Buşman dilinde görürüz. Zamanla, büyük Bantu (b. bk) dil ailesinin kuzeyden yaptığı baskı üzerine, Ḫoin dilleri güney Afrikaya çekilmek zorunda kaldılar. Felemenk asıllı Boer (b. bk.) ların ve Fransız asıllı Huguenot'ların gelişi (XVII. yüzyıl) nden evvel, bu diller hemen bütün güney Afrikayı kaplıyordu. En alt - tabakayı Buşman dili teşkil ediyor, Hotentot dili de daha muahhar bir dalga olarak, Buşman dilini batıya ve kuzeye doğru sürüyordu. Avrupalı göçmenler bu istikametlere doğru yapılan baskıyı bir kat daha artırmış, Hotentot dili güneydoğuda Avrupalı dillere (Afrikaans Felemenkçesi, İngilizce) mağlup olarak kendisi de batıya çekilmiş, ana kitleden ayrılan Sandawe - Kindiga grupu da çok daha kuzeyde, Tanganyika bölgesinde kalmıştır.

Ḫoin dillerini, komşuları olan Bantu dillerinden ayıran hususiyet, bunların «şakırtılı dil» (langue à clics) sınıfından olmalarıdır. Emme sesler (Avulsivae, Alm. Sauglaute; bk. AVULSİF) den olan «şakırtı sesi» (Fr. clic, İng. click, Alm. Schnalz), bir şeyi kuvvetle öperken (clic labial, Alm. Kusslaut) veya araba atlarını teşvik ederken (clic latéral) çıkarılan sese benziyen ve hava ağzın içine doğru çekilmek suretiyle meydana getirilen bir sestir (bk. ŞAKIRTI SESLERİ, ayrıca bk. R. Stopa: *Die Schnalze: ihre Natur, Entwicklung und Ursprung*, Kraków 1935). Mahreçlerine (dudak, diş, damak, gırtlak, v. b.) göre birçok çeşitleri vardır. Ḫoin dillerinden Buşmancada esas olarak 6 (türevleriyle 28), Hotentot dilinde 4, Sandawe'de de 3 şakırtı sesi tespit edilmiştir: çift - dudak (bilabial, diş (dental), diş yuvası (alvéolaire), damak tepesi (cérébral), ve dil yanı (latéral); bunlar kelime ve hecelerin başına gelir ve fonetik yazıda hususi işaretlerle gösterilir. Bk. BUŞMAN DİLİ, HOTENTOT DİLİ, DAMA, KİNDİGA, SANDAWE. Ayrıca bk. G. van Bulck: *Les langues khoin* (A. Meillet - M. Cohen: «Les langues du monde» adlı kollektif eserde, 2. bas. 1952, s. 905 - 940); J. Schapera: *The Khoisan Peoples of South Africa*, 1935.

BUŞMAN'LAR (Güney Afrikada konuşulan Felemenk dilinde *Bosjemans* [= çalı adamları], İng. *Bushmen*, Fr. *Boschimans* veya *Bochimans*), iptidai, fertleri ufak yapılı avcı bir kavim. B., Güneybatı Afrikanın güç dolaşılabilen kuru step ve çöl bölgelerinde (Kalahari ve Namip) ufak

BUŞMAN'LAR: erkek ve kadın

gruplar halinde yaşarlar. Bunların bazı küçük grupları Portekiz Angolası'nda bulunur. B., şimdiki halde aşağı yukarı 8 - 10 bin kişi kadar kalmışlardır. Yeni tetkiklere göre B., Zencilerin ve Hâmilerin buralara gelmesinden önce Güney ve Batı Afrikada, belki de bütün Afrika kıtasında step avcıları olarak yaşamışlardır. Fakat, eskiden zannedildiği gibi hiçbir yerin otokton halkını teşkil etmemişlerdir. B. ı, Bantu Zencileri, XVII. yüzyıldan beri de Boer'lar Güney Afrikadaki av bölgelerinden kovmuşlar ve kanlı çarpışmalarla onları yok etmişlerdir. Afrikanın geri kalan kısımlarında B., ya küçük kabîleler halinde, az veya çok sâf bir şekilde kalabilmişler (Doğu Afrikada Kindiga ve Sandawe'de) veya diğer Zencilerle karışarak kaybolmuşlardır. Fakat bu Zencilere, kendi avcı kültürlerinin unsurlarını vermişlerdir. Güney Afrikada ise büsbütün yok olmuşlardır.

B. ın ırkî özellikleri şunlardır: boy kısa (erkekler takriben 1,50 m, kadınlar 1,40 m), deri soluk sarı ve buruşuk, kıçta yağ birikme istidadı, gözlerde sahte Moğol katmeri. B., bu hususiyetleriyle Zenciler ve Orta Afrika orman bölgelerinde yaşıyan Pigme'lerden tamamen ayrılır-

BUŞMAN'LARın kaya üzerinde yaptıkları renkli resimlerden

lar. Buna mukabil bazı dil benzerliği yüzünden çok defa bir sayıldıkları Hotentotlarla yakın akrabadırlar.

B., çok iyi avcıdırlar. Kadınlar, küçük hayvanları avlar ve yabani meyvalar toplarlar. Hava değişikliklerine karşı korunmak için dal ve yapraklardan rüzgâr siperleri yaparlar. Bazan mağaralarda ve kaya kovuklarında barınırlar. Başlıca silâhları ve av aletleri yay ve taş uçlu zehirli oklardır. Sosyal organizasyonları büyücek av gruplarından öteye geçmez.

Fakir maddî kültürlerine mukabil Avrupanın İspanyada ve Güney Fransadaki paleolitik mağara resimlerine çok benziyen, belki de menşede bunlarla bir olan mütekâmil B. sanatı dikkate değer. Kısmen çok renkli olarak yapılan bu resimler, bazan mitolojik şekillerden, en çoğu da Afrika ovalarında avlanabilen hayvanların tek tek veya av manzaraları içindeki tasvirlerinden ibarettir. B. da sanat, dinle çok yakından ilgilidir. Dinleri büyü ve ruhlara inanışı, yıldızlara tapmayı ve «en yüksek bir varlık» tasavvurunu ihtiva eder.

BUŞON (Bouchon, Fr. = tıpa), dış kulak yolunu tam veya yarı vaziyette tıkayan, yavaş yavaş birikmiş ifrazların (cerumen'in) hâsıl ettiği sarı-sincabî veya siyah-sincabî renkli tıkaç. Her yaşta ve bilhassa çocuklarda sık raslanır.

B., yol ağzına yakın ise kolayca teşhis olunur. Tam tıkaç şeklindeki B., devamlı az işitme ile kendini belli eder. İkinci şekil (tam olmıyan tıkaç) ise, B. un arasıra ve bilhassa banyolardan sonra su emerek şişmesiyle yolu tıkadığı zamanlarda az işitmeye sebep olur. Bu hal bir müddet sonra geçer.

Tedavi: B. u, kulak sondası ile veya kulak şırıngası ile lâvaj yaparak çıkarmaktan ibarettir. Çıkmadığı takdirde, B., karbonatlı gliserin damlalariyle iki üç gün yumuşatılır. Fazla zorlamak ve basınçlı yıkama şekilleri kulak zarını patlatır.

Az sert B., kulağa oksijenli su damlatıp 5 dakika bekledikten sonra kulağı yıkamak metodiyle de temizlenebilir. B. lâvajla çıkarıldıktan sonra, dış kulak yolu iyi kurulanmalı ve kulak, dış tesirlerden korunmak için, 1-2 gün pamukla sıkıca tıkanmalıdır.

BUŠTĚHRAD [*buştiehrad*], Bohemyada Prag idarî bölgesine bağlı 3100 nüfuslu (1948) bir şehir. Kladno-Buštěhrad taş kömürü havzası, senelik 2 milyon ton randımaniyle Çekoslovak taş kömürü istihsalinde ikinci derecede önem taşır.

BUT, Okyanusyadaki Papua dillerinden biri. Put da denir. Ailenin Yeni Gine bölümünden olup, eski Alman Yeni Ginesi (Kuzeydoğu Gine, Kaiser-Wilhelms-Land; şimdi Avustralya vesayetinde Territory of New Guinea) nin kuzeybatı sahillerinde, Ualib nehri dolaylarında konuşulur. Batısında Sisano, Valman veya Lemin, doğusunda da Nor veya Murik dilleri vardır. Bk. PAPUA DİLLERİ.

BUTA, Belçika Kongosunda Uelle idare bölümünde bir kasaba. B., Rubi ırmağı boyunca işliyen gemilerin sokulabildiği son nokta ve Nil boyuna uzanan otomobil yolunun başlangıcıdır. Nüfusu 10 000 kadardır.

BUTA, Sudan-Guinea dillerinin Niger-Çad grupundan bir dil. İngiliz Nigeria'sının kuzeydoğu kısmındaki Bauchi şehri dolaylarında, Tangale, Uadja (Vaca), Rone, Djaraua (Carava) dilleriyle birlikte, Komadugu vâdisinin güneyinde konuşulur. Bk. NİGER-ÇAD DİLLFRİ.

BUTADİEN, renksiz bir gaz. Amerika Birleşik Devletlerinin İkinci Dünya Harbinde sentetik kauçuk endüstrisi için hazırladıkları bir madde olduğundan bol ve ucuz olarak temin edilmektedir. Başlıca kaynakları, petrol gazları ile etil alkoldür. Sentetik kauçuğun (bk. BUNA KAUÇUĞU) bir bileşeni olması ve birçok bileşiklerin sentezinde rol oynaması B. i önemli bir kimya maddesi haline getirmiştir.

BUTAK, Behzat Hâkî (doğ. 1891), Türk aktörü. Bursada doğmuştur. O tarihlerde Bursada sürgün bulunan gazeteci Halil Hâkî Beyin oğludur. Babasının ölümü üzerine İstanbula giderek Mercan İdadisinde okumağa başlamış (1906), o devirde yasak sayılan kitaplardan birini okula soktuğu için kovulmuş, bir ara Ticaret Okuluna gitmiş, bu arada ressam Muazzez Beyin yanında çalışmağa başlamış, İkinci Meşrutiyet (1908) ilân edildikten sonra bir yandan Sanayi-i Nefise Mektebine gitmiş, bir yandan da Sahne-i Heves adlı tiyatro trupunda çalışmağa başlamıştır. Sonra elektrik mühendisliği öğrenimi için İtalyaya gönderilmiş, orada iki ay kadar kaldıktan sonra İstanbula dönerek Mürebbi-i Hissiyat, Dârü't-temsil-i Osmanî, Şırk Dram Kumpanyası gibi sık sık kurulup dağılan kumpanyalarda çalışmış ve Balkan Harbine gönüllü olarak katılmıştır (1908-1912). İstanbul Belediye Başkanı operatör Cemil Paşa (Cemil Topuzlu) nın Dârülbedâyi-i Osmanî adlı konservatuvarı kurmak için Fransadan getirttiği rejisör Antoine (b. bk.) ın açtığı giriş imtihanını kazanmış (1914), bu sırada başlıyan Birinci Dünya Harbine katılmış, İstanbula dönüşünde (1918) Dârülbedâyie girerek orada oynadığı *Kayseri Gülleri* komedisindeki Bodos Ağa roliyle birdenbire şöhret kazanmış, bir anlaşmazlık yüzünden bazı arkadaşlariyle birlikte Dârülbedâyiden ayrılarak Yeni Sahne, Türk Tiyatrosu, Millî Sahne gibi tiyatro teşekküllerinde çalışmış, 1928 de tekrar Dârülbedâyie girmiş, sonradan adı İstanbul Şehir Tiyatrosu olan bu kurumda bugüne kadar çalışmıştır.

B. BUTAK

Komik karakter rollerinde, hususiyle Molière komedilerinde üstün başarı gösteren B. ın, 1933 te sanat hayatının 25 inci yıldönümü kutlanmıştır.

BUTAN (Coğ.): bk. BHUTAN.

BUTAN (Butane): bk. HİDROKARBONLAR.

BUTAN'LAR, Formoza adasının güney kısımlarında yerleşip koloni kuran Çinli Çin-uan kabîlelerinden biri. Tipleri ve birçok âdetleri bakımından İndonezyalıları andırırlar. Nitekim kelle avcılığı (chasse à tête), dövme (tatuage) ve kulak süslemesi, müşterek evler (Palankan) B. da da vardır. Bazıları çiftçilikle uğraşırsa da çoğu avcılıkla geçinir.

BUTANOL veya **BUTİL ALKOL** (Alcool butylique), $C_4 H_9 OH$, zehirli, keskin kokulu renksiz sıvı. Sentetik olarak etil alkol veya asetondan elde edilir. Bugün daha çok melas'ın fermantasyonundan elde edilmektedir.

BUTANOLİD (Butanolide): bk. BUTİROLAKTON.

BUTANTAN, São Paulo (Brezilya) şehri civarında serum hazırlıyan enstitüsüyle meşhur bir banliyö. Bu enstitüde bilhassa zehirli yılanlarla tropiklerde yaşıyan bir çeşit devörümceğin (Avicularia) sokmasına karşı serumlar imal edilmektedir. 1900 tarihinde kurulmuştur.

BÛTE, rüzgârla tepesi eğilmiş servi şeklinde bir motif. B., Türk halı, kumaş ve seramiklerinde, Hint ve İran kumaşlarında kullanılmıştır. B. ye bilhassa şallarda çok r a s l a n ı r. Türkler buna *badem* veya *servi* de derler.

B Û T E

Menşei tamamen bilinmemekle beraber, Çinden geldiği zannedilmektedir. Çinlilerde kâinatın ve hayattaki ikiliğin remzi sayılan bir şeklin, Tai-kih (b. bk.) in istihalesi neticesinde meydana geldiği sanılıyor.

B., kumaş v. b. gibi şeyleri süslemekte kullanılırken içine, bazen bir yaprağın damarları örnek alınarak, bazen de motifin ortasına çizilen bir sapın kenarlarına demet şeklinde hatlar veya iğri çizgiler çizilerek süsler yapılır. Türkistanda bu şekillerle süslenmiş halılara *kaliçei-bûtei* (bûteli halı) denir. Bk. PALMET (Palmette).

BUTE [*byut*], **John Stuart, Earl of** (1713-1792), İngiliz devlet adamı. Edinburgh'da doğmuş, Luton (Bedfordshire) da ölmüştür. III. George'un güvenini kazanarak 1761 de meşhur W. Pitt'in yanında Hariciye müsteşarı olmuştur. İngilterenin müttefiki bulunan Prusyayı feda etmek pahasına, Yedi Yıl Harbinin bitmesini sağladıktan sonra Pitt'in ve başvekil Newcastle'ın çekilmeleri üzerine 1763 te Fransa ve İspanya ile Paris barış antlaşmasını imzalamıştır. Etrafının sevgi ve güvenini kazanamıyan B. 1763 te vazifesinden çekilmiştir.

BUTEA, baklagiller (Leguminosae) familyasından Doğu Hindistanda 3 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlardan *B. monosperma* türünün çizilmiş kabuklarından akan ve sonunda rubin kırmızısı renkte donan, peklik verici bir tesiri olan bir balsam, ayrıca bu sıvıdan kan kırmızısı bir renk maddesi, ağacın kabuğundan da dokumacılıkta kullanılan lifler elde edilir.

BUTELUA, buğdaygiller (Gramineae) familyasından, bilhassa Kuzey Afrikada 30 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar makbul çayır otlarını teşkil ederler.

BUTENANDT [*buıinant*], **Adolf Friedrich Johann** (doğ. 1903), Alman kimyageri. Wesermünde'de doğmuş, Wesermünde, Marburg ve Göttingen'da (1924-1927 yıllarında Al. Windaus'un talebesi olarak) tahsil etmiştir. B., 1927-1931 yıllarında Göttingen'da kimya asistanlığı ve 1931-1933 yıllarında da Göttingen Kimya Enstitüsündeki organik-tıp-biyokimya şubesinin müdürlüğünü yapmıştır. Sonra, Danzig organik kimya enstitüsünde profesör olmuş ve 1937 de Berlinde Kaiser Wilhelm Institut für Biochemie müdürlüğüne getirilmiştir. 1945 ten beri Tübingen'da Max-Planck Biyokimya Enstitüsü ile Tübingen üniversitesinin Fizyoloji-Kimya Enstitüsünde profesördür. Cinsî hormonlar üzerinde çalışmaları ve bilhassa androsteron'un tecridi (1929 ve 1931) ve progestin'in tahlili (1935) nden dolayı 1939 da Kimya Nobel mükâfatını İsviçreli-Hırvat kimyager Leopold Ružička ile paylaşmış, Nazi idaresinin yasağından dolayı 1939 da bu mükâfatı fiilen alamamış, fakat harbden sonra bunu kabul etmiştir. B. ın araştırmaları şöyle hülâsa edilebilir: 1929 da Amerikada E. A. Doisy ile aynı zamanda, gebe kadın idrarından, folikülin (folliculine) adı verilen estrojen (estrogène) bir tepkime gösteren ve billûrlaşabilen bir maddeyi tecridetmiştir. Bu maddenin formülü $C_{18} H_{22} O_2$ olarak tesbit olunmuştur. Folikülin ismi sonradan estron (estrone) olarak değiştirilmiştir. Üç yıl sonra gerek estron'un, gerek o aralık G. F. Marrian tarafından tecridolunmuş olan diğer bir dişi hormon (estriyol [estriol; $C_{18} H_{24} O_3$]) unun konstitüsyon (bünye) formülünü tesbit etmiştir. 1934 te B., kimyaca sâf bir şekilde projesteron (progestérone; $C_{21} H_{30} O_2$) u hazırlamıştır. Bu madde corpus luteum'dan çıkarılmış bir hormondur. B. aynı zamanda, bu hormonu, pregnandiyol (pregnanediol) a bağlıyan münasebeti de göstermiştir. Pregnandiyol, müstakil olarak B. ve Marrian tarafından gebe kadın idrarında bulunan alkol özelliğinde, fizyolojik bakımdan gayrifaal bir maddedir. B. önce pregnandiyol'u projesteron'a tahvile muvaffak olmuş ve sonradan, kolesteron (cholestérone) dan hareketle her iki maddenin sentezini başarmıştır. Keza, androsteron (androstérone; bu adı B. vermiştir)un konstitüsyon formülünü ($C_{19} H_{30} O_2$) ve androsteron ile testosteron (testostérone; $C_{19} H_{28} O_2$) arasında münasebetler hakkında bilgimizi B. in araştırmalarına borçluyuz. A n d r o s t e r o n, estron'dakinden başka, bir metilik grup ile 5 hidrojen atomu ihtiva eder; testosteron ise, hayalardan çıkarılan bir faal hormondur. 1935 te B. ile Ružička, birbirinden ayrı olarak, androsteron'un bir türevinden hareketle testosteronu elde edebilmişlerdir.

Foto: F. Eschen
A. B U T E N A N D T

BUTEO: bk. ŞAHİN.

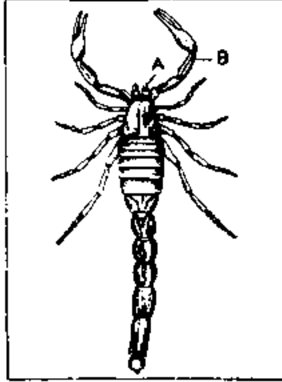
BUTEONİNE (Buteoninae), kuşların kartalgiller (Falconidae) familyasından bir alt familya. B. 50 kadar türü ihtiva eder. Okyanuslar hariç bütün dünyaya yayılmıştır. Görünüş bakımından kartallara benzerler. Fakat kartallarda bacağın alt kısmı (tarso-metatarsus) çepeçevre tüylü olduğu halde B. lerde bu tüy ya yalnız önde bulunur veya

hiç bulunmaz. Bu alt familyanın başlıca cinsleri: Archibuteo, Buteo (şahin), Geranoaëtus, Pernis, Elanus, Milvus (çaylak), Elanoides.

BUTES, Attike (Yunanistan) efsanesinde Eteobutad'lar (Yun. *Eteobutadai*) rahip sülâlesinin kurucusu. Bu sülâleye mensup erkekler Poseidon Erekhthonios'un, kadınlar da Athena Polias'ın hizmetinde ömür boyunca rahiplik yapmakla mükelleftiler.

BUTHROTON, Eskiçağda Korfu adasının karşısında bir şehir. Harabeleri bugünkü Butrinto (Arnavutluk) nun yakınında hâlâ görülmektedir.

BUTHUS, eklembacaklılar (Arthropoda) şubesi, örümcekgiller sınıfı (Arachnoidea), akrepler takımının (Scorpionidea) butide (Buthidae) familyasından bir cins. Boyu 10 cm yi bulan B. un sternum'u öne doğru sivrilerek üçgen şeklini alır. Başla göğüs bileşiğinin (cephalothorax) her iki kenar gözleri 3 er veya 5 er tanedir. Çene dokunaçının (pedipalpus) kıskaçı yuvarlaklaşmıştır. Bu cinsin *B. occitanus* türü Akdeniz sahillerinde, Arabistanda, *B. quinquestriatus* türü de Anadoluda yaygındır.

BUTHUS (Occitanus)
A. Çene duyargası (chelicera)
B. Çene dokunacı (pedipalpus)

BUTİL (Butyle), butan molekülünden bir hidrojen atomunun ayrılması ile geri kalan radikal (C_4H_9). Âdi şartlar altında serbest halde bulunmaz. Dört çeşit izomeri vardır: normal B. $CH_3CH_2CH_2CH_2$ (butyle normal); izo B. $(CH_3)_2CHCH_2$ (isobutyle); sekonder B. $CH_3(C_2H_5)CH$ (butyle secondaire); tersiyer B. veya yalancı B. $(CH_3)_3C$ (butyle tertiaire veya pseudo butyle).

BUTİL ALKOL (Alcool butylique): bk. BUTANOL.

BUTİL KAUÇUK (Caoutchouc butyle), bir çeşit sentetik kauçuk (bk. KAUÇUK, Sentetik). Ham petrolün tasfiyesindeki kraking (İng. cracking) ameliyesinde meydana gelen dienlerle olefinlerin birlikte polimerizasyona tâbi tutulması ile elde edilir. 1940 ta Standard Oil Development Co. tarafından yapılmıştır. Çok plastik bir kauçuk olup tabiî kauçuk yerine kullanılabilir. Oksidasyona veya kimyasal tesirlere karşı çok mukavimdir. Vulkanizasyonu zor olduğundan âdi sıcaklıklarda sert bir yapı gösterir.

BUTİL KLORAL (Butyl chloral), $C_3H_4Cl_3 \cdot CHO$, renksiz, akışkan, yağımsı bir sıvı. Tatlı ve keskin bir kokusu vardır. Bir molekül billûr suyu ihtiva eden B. K. hidrat, müsekkin ve uyutucu olarak tıpta kullanılır. Asetaldehidin klorlandırılması ile elde edilir.

BUTİL KLORÜR (Butyle chlorure), berrak, renksiz bir sıvı. Asit klorürlerinin tipik ısırıcı kokusunu gösterir. Suda ve alkolde çözünür, eterde çözünürlüğü sonsuzdur. Organik sentezlerde butiril grupunu moleküllere sokmak için kullanılır.

BUTİLİK ESTER (Ester butylique) veya **BUTİRİK ESTER,** butirik asidin alkollerle verdiği bileşikler. Metil ve etil gibi alçak alkollerin B. E. leri, alevlenme noktaları pek düşük renksiz sıvılardır. Meyva kokuları hazırlamakta ve parfümeride kullanılır.

BUTİLİN (Butyline) veya **BUTİRİN** (Butyrine), bir kimyevi madde. Tributirin, gliserin tributiratıır. Gliserinin her üç alkol grupunun butirik asit ile esterleşmesinden meydana gelmiştir. Renksiz, yağımsı bir sıvı, suda çözünmez fakat alkol ve eterde pek fazla çözünür.

BUTİRAMİD (Butyramide) veya **BUTANAMİD** (Butanamide), butirik amid ($C_3H_7CONH_2$). 116° C de eriyen ve 216° C de kaynıyan rombik billûrlar. Suda ve eterde az, alkolde oldukça çok çözünür.

BUTİRAT (Butyrate), butirik asidin tuzları. Bk. BUTİRİK ASİT.

BUTİRİK ASİT (Acide butyrique), ekşi kokulu renksiz bir sıvı. Homolog sırada kendisine tekabül eden butil alkolün oksidasyonu, şeker veya nişastanın fermentasyonu ile elde edilir. Tereyağının bozulması ile meydana gelen koku B. A. kokusudur. Vücut terinde ve bazı böceklerin salgılarında serbest halde bulunur. Bir asit olduğundan tuz teşkil edebilir ve tuzlarına Butiratlar denir. B. A. in esterleri hoş, meyva kokulu maddelerdir.

BUTİRİL (Butyrile), $CH_3CH_2CH_2CO$, butirik asidin karboksil grupundan bir hidroksil çıkınca geriye kalan grup. İzobutiril [isobutyrile; $(CH^3)^2CH \cdot CO$] in izomeridir.

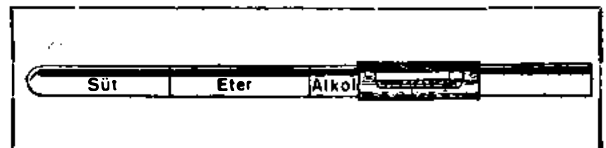
BUTİRİN: bk. BUTİLİN.

BUTİRİT (Butyrite), **BUTİRAT** (Butyrate), butirik asidin tuzları (bk. BUTİRİK ASİT). Bir cins fosil bakiyesi, sarımtırak beyaz renklidir. Turba yağı (beurre des tourbières) da denir.

BUTİROİN (Butyroïne), $C_3H_7CHOHCOCH_3$, 180° C de kaynıyan bir keton - alkol. Etil butirat üzerine sodyumun tesiri ile elde edilir.

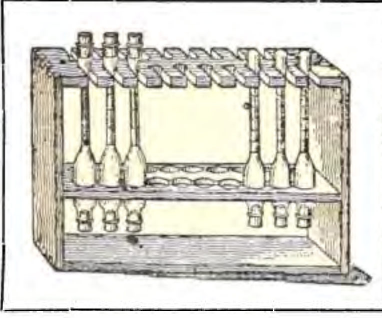
BUTİROLAKTON (Butyrolactone), 206° C de kaynıyan bir yağ $(CH_2)_3CO_2$. Başka bir adı da butanolid (butanolide) dir. γ -oksi- butirik asitten bir molekül suyun ayrılması ile teşekkül eder (bk. LAKTONLAR). Bu reaksiyon tersinir bir reaksiyon olup seyreltik sulu çözeltide 100° C de % 75 lakton teşekkül lehinedir.

BUTİROMETRE (Butyromètre) veya **BUTİLOMETRE** (Butylomètre), sütteki yağ miktarını tâyinde kullanılan alet. Tabiî halde istihlâk edilen veya tereyağı, kaymak, peynir imalinde kullanılan süt, sulandırılmak yahut yağı alınmak gibi hilelere elverişlidir. Bu sebeple sütün saflığını kontrola yarıyan aletlerden biri de B. dir. Çeşitli B. ler ve bunlara göre de ölçme usulleri vardır. Ölçme işinin dayandığı prensip, meselâ Marchand laktobutirometre- (lactobutyromètre) sinde görüldüğü üzere, eter gibi bazı kimya maddeleriyle muamele ederek sütün yağını ayırmak, yahut da sütteki kazeini, potas eriyiği, amonyak, sülfürik asit, alkollu potas eriyiği, fosforasitli, salisilasitli sodyum

Marchand butirometresi

gibi kimya maddelerinde inhilal ettirdikten sonra santrifüjden geçirip yağı ayırmaktan ibarettir. Bu usullerin en eskisi, santrifüjün bulucusu de Laval'in 1886 da gösterdiği ve Lindström'ün tekâmül ettirdiği usûldür. Kazeinin inhilali için kullanılan asetik asit yerine, Babcock, 1890 da sülfürik asit, Thörner de 1892 de alkollü potas mahlülü kullandı. Fakat herkesçe rağbet gören, Gerber'in asitli B. si olmuştur. Bu bir cam ölçektir; içine 11 cm^3 süt, 10 cm^3 1,810 yoğunlukta konsantre sülfürik asit ve 1 cm^3 de nişasta ispirtosu konarak karışıncıya kadar salladıktan sonra ölçek santrifüje yerleştirilir, muameleden sonra yağ yüzdesi cam ölçeğin üstündeki taksimatta aynen okunur. Daha yeni usuller de tatbik edilmekte ise de bunlar da pek ehemmiyetsiz farklarla aynı değerdedir.

Gerber butirometresine ait dereceli tüpler

BUTİRON (Butyrone), 4-heptanon, di-n-propil keton ($(CH_3CH_2CH_2)_2CO$), suda çözünmiyen, keskin kokulu, 144° de kaynıyan bir sıvı. Kalsiyum butiratın damıtılması ile elde edilir. İzomeri olan izobutiron (isobutyrone) [$(CH_3)_2 \cdot CH \cdot CO \cdot CH(CH_3)_2$] 124° de kaynar.

BUTİRONİTRİL (Butyronitrile), 118° de kaynıyan bir sıvı. Butil iyodürün potasyum siyanür ile muamelesinden elde edilir (bk. NİTRİLLER). İzobutironitril (isobutyronitrile) 107° de kaynar.

BUTİROSPERMUM (Butyrospermum), sapotase (Sapotaceae) familyasından 2 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi ağaç olan bu bitkilerden tropik Afrikada yetişen *Butyrospermum Parkii* tohumlarından Shea [*şī*], Galam veya Karitu adı verilen bir çeşit katıca yağ elde edilir. Bu yağ, yenir veya mum yapmakta kullanılır. Kahverengi kerestesi güzel cilâ kabul eder.

BUTİROSPERMUM

BUTİYA (Butia), hurmagiller (Palmae) familyasından, Güney Amerikada birkaç türü yetişen bir bitki cinsi.

BUTLAN (Fr. Nullité, İng. Invalidity, Alm. Nichtigkeit), hukuki bir terim.

I. **Umumi olarak:** Hukuki münasebetlerde, hakların normal surette doğumu, hukuki muameleler (negotium) ile olur. Herhangi bir hareketin hukuki bir muamele mahiyetinde olup olmadığını anlamak için, bu hareket ile güdülen gayenin ne olduğunu incelemek icabeder. Şayet, bu gaye, hukuki neticeler istihsaline matuf ise o zaman «hukuki muamele» mevcuttur, denir.

Hukuki muamele ferdin iradesine istinadeder. Ferdin iradesinin ise, hukuki bir netice tevlidedebilmesi için şu üç esaslı unsuru ihtiva etmesi gerekir: 1. İradenin hukuki bir netice istihsaline matuf bulunması, 2. İradenin, hata, hile ve ikrah gibi Borçlar Kanununun 23. ve müteakip maddelerinde temas edilen bazı fesat sebepleriyle malûl bulunmaması, 3. Umumiyetle diğer bir iradeye teveccüh etmiş olması.

Hukuki muameleler kanunda sarahat olmadıkça, şekle tâbi değildir. Bu esası, Borçlar Kanunumuzun 11. maddesinde buluruz. Ancak bazı hukuki muamelelerin muayyen bir şekle tâbi tutulmasını kanun emretmiştir. (Borçlar Kanununun 163, 213, 238, 350 ve 484. maddeleri, Türk Medeni Kanununun 53, 74. 97. f. 2, 100, 173, 256, 291. f. 2, 324, 493. f. 1, 611, 612, 634, 657, 705, 771. f. 2, 855, 869, 872, 922 ve 923. maddeleri.)

Cemiyetin umumi ve kollektif menfaatlarını ihlâl etmemek kaydiyle, bir hukuki muamelenin ihtiva edeceği mevzu, tarafların serbest iradeleriyle tâyin olunur, yani taraflar, menedilmiyen her şeyi akde mevzu olarak intihabedebilirler.

İşte, bir irade beyanının hukuki netice meydana getirebilmesi için yukarıda sayılan şartlara, yani akitte esas şekil ve mevzu şartlarına riayet olunmaması, o irade beyanının hükümsüzlüğünü intaceder. Hukukta bu hükümsüzlük, yerine göre, bazen «mutlak B.» (nullité absolue), bazen «nispî B.» (nullité relative) ve bazen de «iptali kabil» (des actes annulables) şeklinde ifade olunur.

İptali kabil muamelelere Borçlar Kanunumuzda tesadüf edilmez, ancak bunu İdare Hukukunun bazı «idarî tasarruflarında» ve Medeni Kanunun 112., 124. (son fıkra), 499. ve 500. maddelerinde görmek mümkündür.

Eski hukukumuzda, merhum Ali Haydar'ın *Mecelle Şerhi* ve Prof. E. Arsebük'ün *Medeni Hukuk* [Ankara, 1938] tarihli eserlerinde belirtildiğine göre, B. tâbiri fesat kelimesi ile, mutlak B. tâbiri ise sadece *butlan* kelimesiyle ifade olunmakta idi. Şu hale göre, hem aslen, hem de vasfen sahih olmıyan akitler bâtıl, aslen sahih olup da yalnız vasfen sahih olmıyan akitler ise fasittir.

II. **Medeni hukukta B.:** Mevzuatımızda, varlığı olduğu halde neticeten bir hüküm tevlidetmiyen akitlere *bâtıl akit* denir; yani burada akdin iradeye matuf olan esaslı üç unsuru tamamen mevcut olduğu halde, hukuki muamele, bir hüküm meydana getiremiyecek kadar hasta ve sakattır. İşte, nispî ve mutlak B. tefrikinde, hukuki muameledeki sakatlıkların ehemmiyet derecesine ve vüsatine itibar olunur. Filhakika, akitlerde lüzumlu şartlardan biri mevcut olmadığı zaman böyle bir akde «hükümsüz yahut meydana gelmemiş» denir. Vücuda gelmiyen bir akit karşısında mutlak B. dan bahsedilmez.

Umumi mahiyette olmak üzere iptali kabil muameleler, taraflardan birinin veya üçüncü şahısların itirazı üzerine mahkeme kararı ile hükümsüz bir hale getirilmiş olabilir. B. ın mahiyeti ve mevzuun ehemmiyetini kavramak bakımından şu üç sual akla gelmektedir: 1. B. hakkındaki hükümlerin bir tasnife tâbi tutulmasının faydası nedir? 2. B. iddiasından feragat edilebilir mi? 3. Bâtıl olan bir muamelenin hüküm tevlidetmemesi kanun icabından mıdır, yoksa hâkimin kararıyle mi B. meydana gelir?.

Bu sualleri, Prof. Arsebük şu şekilde cevaplandırmaktadır: 1. B. hakkındaki hükümlerin bir tasnife tâbi tutulması, her şeyden evvel hukuki muamelenin bâtıl olduğunu iddia salâhiyeti bakımından büyük bir ehemmiyeti haiz bulunmasından ileri gelir. Filhakika, mutlak B. her alâkadar tarafından iddia olunabileceği gibi hâkim tarafından dahi re'sen yani hiçbir talebe hacet kalmaksızın nazarı itibare alınabilir. Herhangi bir varlığa sahip olmıyan bir akdin dahi evleviyetle (à fortiori) aynı hal tarzına tâbi tutulması lâzımgelir. Çünkü, hukuki bir hayata mazhar olmıyan ölü bir muameleye başka suretle bir netice izafe edilmesine imkân yoktur. Halbuki, nispî B., isminden de anlaşılacağı üzere, yalnız bir şahsın veya hukuki muamelede alâkadar olan muayyen bazı kimselerin menfaatleri bakımından, gözönünde tutulması lâzımgelen kaidelere riayet edilmemekten doğan bir neticedir. Bu itibarla, hâkim kendiliğinden bunu nazarı itibara alamaz, 2. B. iddiasından feragat meselesinde dahi, varlığa sahip olmıyan akitlerle, mutlak B. la malûl olan akitler birbirinden ayrılmazlar. Yani bu gibi hukuki muamelelerdeki B. iddiasından feragat hükümsüzdür. Filhakika, kanun bazı haklardan feragat edilemiyeceğini tasrih eder (M. K. 23. f. 1, 784. f. 1, 807 son fıkra ve B. K. 34. f. 2, 249 son fıkradaki maddelerin tedvir ettiği ahvalde olduğu gibi). Bu maddelerin taallûk ettiği hallerde feragati tazammun eden mukaveleler mutlak surette bâtıldırlar. Fakat bunlardan, sırf hususi hukuk sahasına giren hâdiselerde, alâkadar olan kimse B. iddiasında bulunmıyabilir ve hattâ, ilk zamanda bâtıl olan bir akde sonradan muvafakat etmesi de mümkündür, meselâ M. K. nun 863. maddesi, borçlunun vade hulûlünden sonra muvafakat etmesiyle muteber bir hale girer. Fakat nispî B. la malûl olan bir hukuki muamelenin B. ını ileri sürmemek bunu iddiaya hakkı olan tarafın elinde olan bir şeydir (B. K. madde 31), 3. Nispî B. la sakat olan bir muamele kendiliğinden bâtıl sayılmaz. Çünkü, alâkadar olan kimse itirazda bulunmadıkça sahih bir muamelenin bütün hükümlerini meydana getirir. Fakat itiraz neticesinde, mahkeme muamelenin B. ına karar verirse, kaideten bu hüküm, makable, yani akdin yapıldığı âna kadar şâmil olur. Demek ki mahkemenin B. hakkında verdiği karar mevcut bir vaziyeti tesbit etmez, belki yapılan hukuki muamelenin mukadderatını tâyin eyler. Hiçbir varlığa sahip olmıyan, yani meydana gelmemiş olan hukuki muamelelerde bir mevcudiyet tasavvur edilemez. Bunlar kanunen gayri mevcut sayılırlar. Bu neticenin, yani söz konusu hukuki muamelelerin bir varlığa sahip olmadığının tesbiti zımnında dâva açılmasına lüzum yoktur. Böyle bir muameleye kanun hiçbir suretle hukuki mahiyet izafe etmez. Mutlak B. la malûl olan akitlere gelince, burada kanunumuzun bazı hususiyetlerine tesadüf ederiz. Kaideten bâtıl olan bir muamele hiçbir hüküm meydana getirmez ve bâtıl olan bir akit müruru zamanla sahih bir hale gelmez, fakat kanunun hükümleri icabı olarak bazen B. iddiası müruru zamanla sakıt olur. M. K. un 501. maddesi bu ihtimale bir misâl teşkil eder. Bazen B., yeni birtakım hâdiselerin zuhuru ile ortadan kalkar, M. K. un 114. maddesinin son fıkrasındaki durumda olduğu gibi, bazen de B. kararı, makable şâmil olmaz, bu hale evlenmede tesadüf edilir. Ve nihayet bazen de üçüncü şahısların hüsnüniyetini himaye kaygusu bâtıl olan bir muameleye sıhhat izafe eder, B. K. nun 18. maddesinin son fıkrası ile Ticaret Kanununun 557. maddesinin 2. fıkrası bu ihtimalin misalidir.

1. *Evlenmede B.*: M. K. un 89. maddesine göre evlenmeye yalnız mümeyyiz, ehildir. Bu itibarla, gayri mümeyyizler evlenemezler. Evlenmişlerse, M. K. un 112. maddesinin 2. fıkrasına nazaran bu evlenme mutlak B. la bâtıldır. Ancak evlenmenin B. ı, hâkimin kararıyle tamam olur ve evlenme mutlak B. la malûl olsa bile, hâkimin kararına kadar sahih ve muteber bir evlenmenin bütün neticelerini doğurur. M. K. un 125. maddesi hükmüne göre böyle bir evlenmeden doğan çocukların nesebi sahihtir; hulâsa, gayri mümeyyizin yaptığı evlenme, B. kararına kadar muteber bir netice doğurur.

2. *Vasiyette B.*: Ölüme bağlı tasarruflardan vasiyet, ancak 15 yaşını bitiren ve temyiz kudretini haiz olan bir kimse tarafından (M. K. mad. 449) yapılabilir. Vasiyetçi temyiz kudretini haiz değilse, onun yaptığı vasiyet iptal olunabilir (M. K. mad. 449/1) ve bu iptal dâvası müruru zamana tâbidir (M. K. mad. 501). Böyle bir halde iptal dâvası müruru zamana uğrarsa, ölüme bağlı tasarruf artık iptal ettirilemiyeceğinden sahih bir tasarruf gibi netice doğurmuş olur.

3. *Kan hısımlığında B.*: Evlenme memnuiyetinde tabiî hısımlığın rolü mühimdir. M. K. un 92. maddesinde evlenmenin, hısımlık derecelerine göre, kimler arasında memnu olduğu sayılırken «nesebi sahih olsun, olmasın» kaydı nazarı dikkati çeker. Kanun, bu kaydı koymak suretiyle bu husustaki tabiî kan rabıtasını hukuken nazarı itibara almaktadır. Bu itibarla, nesebi sahih olan bir çocuk nesebi sahih olmıyan kardeşiyle evlenemez; evlendiği takdirde, M. K. un 112. maddesinin 3. fıkrası gereğince bu evlenme, mutlak B. la bâtıldır. Kaldı ki, bâtıl olan evlenmeler hakkında açılacak B. dâvası bir hususi hukuk dâvası olduğu halde, mesele âmme intizamını alâkadar ettiğinden, kanun, bu dâvanın açılmasında müddeiumumiyi dahi vazifelendirmektedir (M. K. mad. 112 ve 113).

III. **Borçlar hukuku bakımından B.:** Hukuki tasarrufların, sıhhat şartını kanun tâyin ve tesbit eder. B. dediğimiz hükümsüzlük, kanunun aradığı sıhhat şartının mevcut olmaması veya o hukuki tasarrufta eksik bulunmasiyle belirir. Bu sebeple, bir akdin muteber olabilmesi kanunun tâyin ettiği hükümlere riayete bağlı bulunuyorsa, bu hükümlere «emredici hükümler» (prescriptions impératives) denir. Emredici hükümlere muhalefet, akdi iptal eder. B. K. nun 11. maddesine göre, akdin sıhhati, kanunda sarahat olmadıkça, hiçbir «şekle» (forme) tâbi değildir. Kanunun emrettiği şeklin şümulü, tesiri ve derecesi hakkında başkaca bir hüküm tâyin olunmamış ise, akit, bu şekle riayet olunmadıkça, sahih olmaz. Temyiz Mahkemesinin «kefalet senetlerinde kefilin ödiyeceği muayyen miktarın hâkim tarafından re'sen nazarı itibara alınması lâzımgeleceği» hakkındaki 12 Nisan 1944 tarih ve 14/13 sayılı tevhidi içtihat kararı (bk. Resmî Gazete, 25 Temmuz 1944, sayı 5765) ile «mülkiyeti muhafaza şartiyle yapılan ticari satış akdinin de noterlikçe tasdik ve sicilli mahsusuna kaydedilmedikçe muteber olmadığına» dair 19 Nisan 1944 tarih ve 34/14 sayılı tevhidi içtihat kararı (bk. Resmî Gazete, 28 Ekim 1944 tarih, sayı 5843), bu hususa birer misaldir.

Kanunun intizami hükümlerine riayet etmemek hukuki tasarrufu bâtıl kılmaz. Yani âmir hükümler tarafların hukuki salâhiyetini, intizami hükümler ise mânevi salâhiyetini tahdidederler. Bu sebeple B. ı, âmir hükümlere muhalefette aramak lâzımgelir.

Bir hukuki tasarruf, tarafların elde etmek istedikleri

hükmü tevlidetmediği, yani iradelerin karşılıklı bağlamından beklenilen neticeyi sağlamadığı takdirde, o tasarrufa (muameleye) hükümsüz veya sakat nazariyle bakılır.

1. *Sakat muameleler*: Derece, mahiyet ve şümullerine göre şu şekilde bir tefrike tâbi tutulmaktadır: a. Tekemmül etmemiş veya eksik muameleler: Bunlar hükümlerini meydana getirmemiş ve fakat aktin noksan kalan yapıcı unsurları kendilerine iltihak edince tekemmül edecek olan muamelelerdir. Meselâ, mülkiyetin nakli tesçil veya teslime kadar eksik bir muamele sayılır. Kezalik, şarta bağlı bir muamelede şartın tahakkukuna kadar tamam sayılmaz. Bir muamelenin eksik sayılması için tarafların buna vâkıf olmaları lâzım da gelmez. Filhakika mümessille akde girişen taraf, mümessilin vekâleti bulunduğuna ve binaenaleyh temsil olunan kimse namına tasarruf salâhiyetinin mevcudiyetine zahip ve kani olabilir. İşte icazette olduğu gibi bazen muamelenin hükmü makable şâmil olur. Eğer muamelenin tamamiyeti için husulüne lüzum görülen hâdise meydana gelmezse - şarta bağlı borçlarda şartın tahakkuk edememesi gibi - akit tamamen hükümsüz kalır. Hâdisenin husulüne kadar ise muamele âdeta askıdadır, b. İfakat bulamıyacak olan hükümsüz muameleler bâtıldır. B. ın sebepleri pek muhteliftir. Meselâ, T. K. nun 769. ve M. K. un «rehnin paraya tahviline» dair olan 788. ve «mürtehinin merhuna malik olamaması» keyfiyetine müteallik 863. maddelerinde merhuna malikiyete dair mukavelede yapılacak şartı kanun bâtıl addetmektedir. Kezalik, B. K. nun 311. maddesine göre, ödünç alan kimseye taahhüdedilen nakit yerine kıymetli evrak yahut emtia verildiği takdirde, borcun miktarı teslim zamanında ve mekânında bu evrak veya emtianın haiz oldukları borsa rayicinden veya cari fiyattan ibaret olur, bunun hilâfına mukavele bâtıldır. Keza aynı kanunun 541. maddesi bazı mukavele şartlarının bâtıl olduğunu tasrih etmektedir.

Mevzuu imkânsız veya haksız olan veyahut ahlâka mugayir bulunan mukaveleleri B. K. 20, 155. ve 317. maddeleriyle bâtıl addetmektedir. Bundan başka kanunda B. tâbiri kullanılmamakla beraber, şu muameleler de bâtıldırlar: Temyiz kudretinden mahrum olan bir kimsenin muamelesi (M. K. mad. 15), muvazaalı akitler, kanunun tâyin ettiği şekilde yapılmıyan muameleler (B. K. mad. 11, 16. ve M. K. mad. 634, 705, 771. fıkra 2 ve Ticaret Kanunu mad. 773), şarta tâliki mümkün olmıyan muamelelerin şarta bağlı olarak yapılması (T. K. mad. 284, fıkra 1) ve hâkim tarafından B. ına hükmedilen muameleler. Bâtıl olan bir muamele hiçbir hüküm tevlidedemiyeceği cihetle, B. sebebine resmen ıttilâ halinde hâkim bu noktayı res'en nazarı itibara alır ve diğer tarafın bir itiraz dermeyan etmesine veya B. def'inde bulunmasına lüzum kalmaz (B. K. mad. 226 ve 235 fıkra 3 ve M. K. mad. 99, 106, 925), bâtıl bir tasarruf muamelesi mevcut veya âtiyen husule gelecek bir hakkı tâdil edemiyeceği gibi bâtıl bir mukavele dahi bir anlaşmaya vücut veremez. Bir mukavelenin B. ı halinde taraflar verdiklerini haksız mal iktisabı esaslarına göre (B. K. mad. 61 ve devamı) geri alabilirler. Ayrıca dâvacı hukuki muamelenin B. ını da tesbit ettirebilir, fakat buna mukabil, bâtıl bir muamelenin mevcut olmıyan hükümlerini ortadan kaldırmak için bir dâva açılamaz. Bu mahiyetteki dâvaların istisnası evlenme akitlerinde vârittir, c. B. mutlaktır. Bâtıl bir akde istinaden bir hak iddiasında bulunan herkese karşı dermeyan edilebilir. Bu sebeple B. iddiasında bulunmak bâtıl bir muamelenin yalnız taraflarına veya onların haleflerine ait bir hak değildir. Muamelenin B. ında menfaatleri bulunan kimseler dahi bu hakka malıktirler, meselâ, alacaklı, hukuki muamelenin B. ını iddia ederek borçlusu tarafından temlik edilmiş olan bir malı haczettirebilir. B. K. nun 20. maddesine göre, «akdin muhtevi olduğu şartlardan bir kısmının B. ı, akdi iptal etmeyip yalnız şart lâğvolur. Fakat bunlar olmaksızın akdin yapılmıyacağı meczum bulunduğu takdirde, akitler tamamiyle bâtıl addolunur». B., akdin bir kısmında olursa, kaideten iki tarafın iradelerini nazara almak ve böyle sakat bir mukavele yapıp yapmıyacaklarını araştırmak lâzım gelecektir. Faraza bâtıl olan şart taraflardan birine bir menfaat temin etmekte ise, araştırılacak cihet, işbu tarafın bu şart olmaksızın dahi akde girişip girişemiyeceği hususudur. Bunun da istisnalarına B. K. nun 189. maddesi 3. fıkrasında ve 349. maddesinde raslamak mümkündür, ç. Yeni hukukta, bâtıl bir muamele sahih ve muteber bir akde çevrilebilmektedir. Böyle bir vaziyet karşısında aranılacak husus tarafların yapmış oldukları muamelenin bâtıl olduğunu bilip bilmediklerini araştırmaktır. Faraza, miras mukavelesi yapabilmek için babanın reşit olması şarttır (M. K. mad. 450). Şayet baba reşit değilse, miras mukavelesi bâtıl olur, ancak miras mukavelesi yapan kimsenin ölüme bağlı bir tasarrufta bulunmak istediği kabul ve istidlâl edilirse, o zaman muamele vasiyete tahvil edilir, d. Roma Hukukunun «Quod ab initio vitiosum est, tractu temporis convalescere non potest» (başından veya esasından bozuk olan bir muamele zamanla hüküm tevlidetmez) kaidesine ve eski hukukumuzun kaynağı olan Mecelle'deki «İzâ batale'şşey'e batala mâfi zımnihî» (bir şey bâtıl oldukta onun zımnındaki şey dahi bâtıl olur), diyen 52. maddesindeki esasta olduğu üzere, B. ı ortadan kaldırmak veya düzeltmek mümkün değildir. Yani bir müddetin geçmesiyle veyahut B. sebeplerinin zevali ile hukuki muameledeki sakatlık bertaraf edilmiş olmaz. Meselâ, kasırın irade beyanı bâtıldır, ehliyetsizlik zail olsa da, B. bertaraf edilemez. Keza, önceden mevzuu imkânsız olan bir akdin esası sonradan mümkün bir hale gelse, akdin B. ı devam eder. Sebepsiz yapılan bir fesihten sonra, fesih sebebi meydana gelse, evvelki feshin hüküm ifade etmesi mümkün olmaz. Bu sebepler tarafların iradi olarak akdin hükmünü yerine getirmeleri, bâtıl akde sıhhat vermez, e. Bâtıl muameleler iptal ettirilebilen muamelelerden farklıdırlar. Bir muamelenin bâtıl olmadığı tesbit edildikten sonra fesih kabiliyetinin mevcut olup olmadığı üzerinde durulabilir. Şahsi bir hak mevcut bulunduğu takdirde, bir hukuki muamelenin meydana getirdiği hükümlerden rücu kabil olabilir.

2. *Akdin muhtevası bakımından B.*: Borçlar Kanununun 20. maddesi hükmüne göre mevzuu «haksız» (illicite) olan akitler bâtıldır. Borçlunun eda mükellefiyeti gayrikanuni bir faaliyeti, diğer bir tâbirle, cezayı icabettiren hareketleri tazammun ediyorsa, akdin mevzuu bâtıl olur, akit hüküm ifade etmez. Meselâ hiçbir fert, bir malı tahribetmeği, bir başkası üzerinde cismani zararlar husule getirmeği, kaçakçılık yapmağı taahhüdedemez ve böyle bir taahhüde girmek suretiyle diğer taraftan ücret, masraf veya tazminat gibi herhangi bir mukabil ivaz dahi istiyemez. Binaenaleyh, borçlunun eda mükellefiyeti, muhtevası kanunsuz olan bir mukavelenin yapılmasını tazammun edemez, ederse akdin mevzuu yine bâtıl sayılır. Medeni hukuk bakımından memnu olan bir mukavelenin hükmü, tarafların bu memnuiyete vâkıf olmamalarına veya yaptıkları muameleyi kanuni addetmelerine bağlı değildir; bu itibarla, taraflar memnuiyeti bilmeseler veya yaptıkları muameleyi meşru

addetseler dahi, akit, memnu olan mevzu yönünden bâtıl olur. Kanun taraflarca istihdaf olunan gayeyi menetmişse, mukaveleye ne şekil verilmiş olursa olsun, mukavele bâtıl olur; eğer bu memnuiyet bilhassa kanunun tesbit ettiği muayyen bir hâdiseye taallûk ediyorsa, kanunun hükümleri tahrif edilmiş olmaz, yani memnuiyet kullanılan vasıtaya sârî bulunmaz, mukavele muteber olabilir (bk. İcra İflâs Kanunu 306. maddesi). Âdaba ve ahlâk kaidelerine muhalif mukavele hükümleri de bâtıl sayılır.

3. *İrade fesadında B.*: Borçlar Kanununun 23., 28. ve 29. maddeleri hükümlerine göre bir şahsın iradesi hata, hile ve ikrah gibi sebeplerden biriyle fesada uğrarsa, iradesinde fesat bulunan tarafın bir beyanda bulunması lâzım gelir. Aksi halde mukavele bâtıl olmaz. Binaenaleyh fesih sebeplerinin diğer tarafa bildirilmesi lâzımdır. Fesat sebebiyle bir mukavele ile verilmiş olan şeyin istirdadı için dâva açılabilir ve eda veyahut teselllümden imtinada bulunulabilir. Bu gibi hallerde mukavele sakatlanmış olur. Akdin hükümsüzlüğüne dair yapılan beyan, yani sakatlama, mukavelenin katî surette hükümsüzlüğünü intaceder ve bu bu beyan geri alınamaz.

IV. **İdare hukukunda iptali kabil tasarruflar:**

A. Esas bakımından: Devletin tasarruflarının hukuki kıymeti bu faaliyetlerin illet ve maksadı ile ölçülmektedir. Prof. Hauriou'ya göre, idari tasarruflarda illet unsuru mevcuttur ve bu illet maddi bir hâdisedir, şayet Devlet elindeki salâhiyeti, bu salâhiyetin kendisine verilmesindeki maksat ve saike uygun bir tarzda kullanmıyarak bir tasarruf yaparsa, gene tasarruf sakat olur ve iptali lâzım gelir.

Devlet Şûrası Kanunumuzun 23. maddesinde açıkça sebep veya saik şeklinde bir unsurdan bahsedilmemekte ise de, bunu salâhiyet unsuru içinde farzetmek mümkündür. Binaenaleyh, sebep ve saik denilen unsur, pozitif Türk idare hukukuna da girmiş ve mahiyeti de tamamen belirmiş bulunmaktadır.

Türk hukuk sisteminde sebep unsuru bakımından üç muhtelif vaziyet mevcut bulunmaktadır: 1. Tasarrufun sebebi kanunda veya diğer bir hukuk kaidesinde gösterilmiş, yani objektif bir surette tâyin ve tesbit olunduğu halde, tasarrufa sebep teşkil edecek maddi hâdise, mevcut olmadığı veya bu hâdise objektif hukukun kabul ettiği sebepler arasına girmediği takdirde tasarruf iptal edilmek icabeder (bk. Devlet Şûrası V. Dairesinin 22. Nisan 1948 tarih ve 48/278 E, 48/1097 K sayılı kararı), 2. Tasarrufun sebebi, objektif bir kaide ile tâyin ve tesbit edilmekle beraber objektif hukuk idareyi bir sebep göstermekle mükellef kıldığı ahvalde İdare, kendisini böyle bir karar almağa sevkeden sebebi göstermek mecburiyetindedir. Bu durum, birkaç ihtimal içerisinde mütalâa edilebilir: a. İdare, mecbur olduğu halde sebep göstermemiştir. Bu takdirde tasarrufun gene sebep unsuru bakımından iptali lâzımgelir (bk. Devlet Şûrası Deavi Dairesi Hususi Heyetinin 38/122 Esas sayılı kararı), b. Devlet Şûrasının içtihatlarına nazaran, kanunun tâyin ettiği sebep tasarrufun mevzuu ve hükmünü, gireceği katagoriyi de tesbit edeceğinden, tasarruf, sebeple mevzu ve hüküm arasındaki intibaksızlıktan dolayı iptal edilmek icabeder (bk. Devlet Şûrası Deavi Dairesi Umumi Heyetinin 37/27 Esas ve Deavi Dairesinin Hususi Heyetinin 37/682 ve 35/394 sayılı kararları). c. İdarenin, sebep göstermesi lâzım geldiği hallerde, idare böyle bir sebep göstermiş olmak ve işbu sebebe terettübeden muayyen bir hüküm bulunmamakla beraber bu sebebin mevcut olmadığı anlaşıldığı takdirde, gene tasarrufun iptali lâzımgelir (bk. Devlet Şûrası V. Dairesinin 23 Haziran 1948 tarih ve 48/297 Esas, 48/1112 Karar sayılı kararı).

B. Salâhiyet bakımından: Âmme hukuku tasarruflarının ikinci unsurunu salâhiyet teşkil etmektedir. Tasarrufun idareye atfında aşağıdaki şartlar aranır: 1. İdare tarafından, diğer bir uzvun fonksiyon sahasına giren bir tasarruf yapıldığı zaman, bu tasarruf salâhiyet dışı olmak itibariyle sakat sayıldığı gibi, idareden başka bir uzuv tarafından yapılan bir idari tasarruf da aynı suretle sakattır, 2. İdari tasarrufların muteber ve hattâ mevcut olabilmesi için iradenin, idare namına irade izharına salâhiyetli olan bir makam tarafından izhar edilmiş olması gerekir. Salâhiyetsizlik, olan tasarrufu sakat kılar, 3. İdari iş bölümüne rağmen bir makamın veya teşkilâtın vazife ve salâhiyetinin, diğeri tarafından gasbı, o tasarrufu yoklukla malûl eder.

C. Şekil ve usul bakımından: Âmme hukuku tasarruflarında şeklin ve usulün ehemmıyeti büyüktür. Şekilden maksat şudur: tasarrufun oluşu ve tekemmülü, iradenin hazırlanması, izharı ve tesbiti için takibedilecek usul, merasim ve vesikalar malûl olmamalıdır.

Şekil unsurunu şu haller içerisinde mütalâa etmek gerekir: 1. Devlet ve idare tasarrufları yazılı şekle tâbidir. İcrai kararlar, yazılı şekilde ortaya çıkmadıkça hukuki varlıklarını bile iktisabedemezler, bu şart idarenin tanzimi, objektif tasarrufları için de vârittir, 2. İdari bir kararın verilmesi, yani iradenin izharı ile tasarrufun tekemmül etmiş olması için birtakım hazırlıklara, diğer bazı makamların rey ve mütalâasına ihtiyaç olan ahvalde, bu mütekaddim muamelelerin yapılmamış olması, tasarrufu, usul ve şekil bakımından sakatlar, 3. Meclis ve heyetlerden sâdır olan kararlarda müzakere usullerine, nisaplara, zabıtlar hakkındaki kaidelere riayet edilmemesi tasarrufu sakatlar, 4. Alâkalıların dâvet edilmesi lâzımgelen hallerde bu dâvetin usulüne uygun olarak muayyen müddeti içerisinde icra ve ilânı gerekirken buna riayet edilmemesi, aleni olması lâzımgelen tasarruflarda alaniyete itibar olunmaması gibi ahval de birer sakatlık sebebi teşkil eder.

Ç. Hukuki tasarruflardaki sakatlıkların müeyyideleri: 1. Yokluk: İdare hukukunda yokluk medeni hukuktakinden daha büyük bir ehemmiyet arz eder. Medeni hukukta tasarruf yok olunca hukuk âleminde bir tesiri görülemez. Devlet namına yapılan ve fakat unsurlarındaki sakatlıklardan dolayı yokluk müeyyidesine maruz kalan bir tasarruf, idareye izafe edilecek hiçbir hukuki veya fiilî durum husule getirmez; idare mahkemesinin vazife sahasına giren, onun tetkik edeceği hukuki bir vaziyet ve netice yoktur.

Yokluk iddiası bir iptal dâvası mahiyetinde olmadığı için böyle bir iddianın gerek dâva ve gekse def'i şeklinde dermeyanı da bir müddetle mukayyet değildir. Hukuki tasarrufun muhtelif unsurlarını nazarı itibara alarak yokluk müeyyidesinin tatbiki şu haller için vârittir: a. Sebep ve saik unsurlarındaki sakatlık nadir olmakla beraber yokluk doğurabilir (bk. Devlet Şûrası Dâva Daireleri Genel Kurulunun 11. 7. 1947 tarih ve 47/74 sayılı kararı), b. Yokluk müeyyidesine salâhiyet unsurundaki sakatlıklarda daha çok bâriz bir şekilde raslanır. Salâhiyet gasbı hallerinde de ortaya çıkan hukuki tasarrufun yok sayılması icabeder. c. Şekil unsurunda da yokluk müeyyidesini icabettirecek sakatlıklar bulunabilir. Maddi varlıkları muayyen bir şekle bağlı olan tasarruflar bu şekli almadıkça yok sayılmaları icabeder, ç. Mevzu ve esas unsurundaki sakatlığın da bazı hallerde yokluk doğurabileceği kabul edilmektedir. İdare

hukukunda yokluk ve B. gibi müeyyidelerin tatbikinde sert ve değişmez kıstaslar koymak mümkün ve doğru olmaz; bu itibarla idare hukukunda müeyyidelerin, yokluk ve B. meselesinde de sair hususlarda da bir dereceye kadar empirique bir surette tesbiti zaruridir, 2. Bazı hallerde sakatlık sadece iptal dâvası açmak imkânını verir. Bu hallerde hukuk nizamı, âmme intizamı, bâriz surette ihlâl edilmemiştir. Bununla beraber tasarrufta kanuna aykırılık, sakatlık mevcuttur; bundan menfaatleri muhtel olanlar iptal dâvası açarak sakat tasarrufun iptalini istiyebilirler, 3. İdare hukukunda nispî B.: Hususi menfaatlerin ve irade muhtariyetinin korunması bakımından konulmuş olan nispî B. ın idare hukukunda tatbik sahası yoktur. Nispî B. yoluna gitmekten ziyade tasarrufun geri alınması yoluna gidilir, 4. Prof. Onar'ın kanaatına göre, bazı hallerde bir unsurdaki sakatlık, tasarrufun yokluğunu veya iptalini icabettirmez, ancak onun mahiyeti üzerinde tesir ederek başka mahiyette bir tasarruf haline koyar. Zira, bir tasarruf, doğumu ve sıhhati için mevcudiyeti lâzım gelen şartlara uymamakla beraber, mevcut unsurlar benzeri muameleye uygun olduğu takdirde o tasarrufu bâtıl saymıyarak bu ikinci muameleyi «conversion» mahiyetinde muteber bir tasarruf saymak mümkündür, 5. Bazı hallerde sakatlık tasarrufun bazı fertlere karşı dermeyan edilmemesi gibi daha hafif ve nispî bir müeyyidenin tatbikini icabettirir, 6. Birtakım noksanlar ise, tasarrufun hukuki kıymeti üzerine asla tesir etmiyerek sadece tasarrufu icra edenlerin mesuliyetini intaceder. Nihayet hiçbir müeyyide tatbik edilemiyen sakatlıklar da mevcuttur. Meselâ parlâmentoların tasarruflarında raslanacak birtakım sakatlıklar gibi.

BUTLER [*bątlīr*], **Joseph** (1692 - 1752), İngiliz piskoposu ve ilâhiyatçısı. Wantage'de doğmuş, Bath'ta ölmüştür. Londrada vaız vermiş (1719 - 1726) ve 1726 da *Fifteen Sermons* (15 vaız) başlıklı eserini çıkarmıştır. 1738 de Bristol piskoposu, 1740 ta St. Paul (Londra) dekanı, 1750 de de Durham piskoposu olmuştur. Cömertliği ile maruf idi. Adı geçen kitabı dışında en büyük eseri *The Analogy of Religion, Natural and Revealed to the Constitution and Course of Nature* (Tabiî ve vahyedilmiş dinin, tabiatin yapı ve seyri ile mukayesesi) [1736] adlı kitabıdır. XVIII. yüzyıl İngiliz nesrinin önemli eserlerinden biri sayılır.

BUTLER [*bątlīr*], **Josephine Elizabeth** [Grey] (1828 - 1906), İngiliz sosyal ıslahatçı kadını. Kocası George Butler'ın yardımiyle fahişeleri kurtarmak için çalışmağa başlamış ve Liverpool'da bunlara mahsus bir yurt açmıştır. 1869 da, kanunca tanınan, tıbbi murakabeye tâbi umumhaneler hakkındaki «Contagious diseases acts» (sari hastalıklar kanunları) in lağvi için propagandaya girişmiştir. Bu kanunlar 1883 te Parlâmento tarafından takbih edilmiş, 1886 da da kaldırılmıştır. B. keza, W. T. Stead'in yardımiyle 1885 te beyaz esirler ticareti aleyhinde de çalışmıştır. Fuhşa karşı mücadele ve kadınların terbiyesiyle ilgili yazılarından şunlar anılabilir: *The Constitution Violated* (Çiğnenen anayasa) [1871], *Personal Reminiscences of a Great Crusade* (Büyük bir haçlı seferine ait şahsi hâtıralar) [1896].

BUTLER [*bątlīr*], **Nicholas Murray** (1862 - 1947), Amerikalı gazeteci ve profesör. Elizabeth (New Jersey) te doğmuş, New Yorkta ölmüştür. Columbia (New York) üniversitesinde tahsilini yaptı, Avrupada (Berlin, Paris 1884 - 1885) tahsiline devam etti. Columbia üniversitesine önce felsefe ve pedagoji profesörü, sonraları reis (1902 - 1945) tâyin edildi. 1923 ten itibaren Institut de France'ın muhabir âzası ve Sorbonne fahri doktoru oldu. 1920 de Amerika Birleşik Devletleri reisicumhurluğuna namzet gösterildi, kendi devleti New York'tan yüzde yetmiş rey kazandı. Mütaaddit üniversitelere ait ve pedagojik mecmualar idare ettiği sıralarda birçok felsefi, siyasi ve içtimai eserler vücude getirmiştir. Bu eserlerinde kendi geniş liberalizmini, büyük demokrasilerin - Amerika, Fransa - zaruri ittifakı hakkındaki nikbin görüşünü izah etti. Başlıca eserleri şunlardır: *True and False Democracy* (Hakiki ve sahte demokrasi) [1907], *Education in the United States* (Birleşik Devletlerde eğitim) [1910], *The International Mind* (Beynelmilel zihin) [1913], *A World in Ferment* (Karışık dünya) [1918], *The Faith of a Liberal* (Bir liberalin inanı) [1924], *Building the American Nation* (Amerikan milletinin kuruluşu) [1924], *Path to Peace* (Barışa götüren yol) [1930], *The Family of Nations* (Milletler ailesi) [1938], *Liberty, Equality, Fraternity* (Hürriyet, eşitlik, kardeşlik) [1942],

BUTLER [*bątlīr*], **Richard Austen** (doğ. 1902), İngiliz siyaset adamı. Hindistanda Attock Serai'da doğmuştur. 1929 da Muhafazakâr Partisinden mebus çıktı. 1941 - 1945 yıllarında Maarif nazırı iken Education Act (Maarif Kanunu) veya Butler Act (Butler Kanunu) adiyle anılan ve İngilterede maarif sistemini yeniden düzenliyen 1944 tarihli kanunun çıkmasını sağladı. 1951 de Maliye nazırlığına (Chancellor of the Exchequer) getirilmiştir.

BUTLER [*bątlīr*], **Samuel** (1612 - 1680), İngiliz hiciv şairi. Strensham (Worcester) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Evvelâ sulh mahkemesi zabıt kâtibi, sonra (1660) Bedfordshire valisi Sir Samuel Luke'ın kâtibi olmuştur. *Hudibras* adlı alaylı (burlesk) kahramanlık şiirinden dolayı şöhret kazanmıştır. Üç kısımdan ibaret ve 9 canto'lu bu eserin birinci kısmı 1663 te intişar etmiş, diğer iki kısmı 1664 ve 1668 de çıkmıştır. Rabelais ve Scarron'un tesiri görülen ve heyeti umumiyesiyle *Don Quixote*nin taklidi olan bu eser, Puritanlar aleyhine yazılmış, kâh nükteli, kâh sıkıcı uzun bir hicviyedir. Eserin baş kahramanı Sir Hudibras ve uşağı Ralph, tıpkı Don Quixote ve uşağı Sancho Pansa gibi, dünyayı gezip birçok tuhaf maceralar geçirirler. B. ın *The Elephant in the Moon* (Aydaki fil) adlı şiiri de meşhurdur. Bir nevi akademi olan Kıraliyet Cemiyetini (The Royal Society) ni hicveden bu eserdeki fil, tesadüfen teleskopun içine girmiş olan ve âlimlere fil gibi görünen bir faredir. B. halk tarafından sevilmekle beraber saray tarafından ihmal edilmiş ve yoksulluk içinde ölmüştür.

S. BUTLER

BUTLER [*bątlīr*], **Samuel** (1835 - 1902), İngiliz yazarı. Langar (Notts) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Babası ve büyük babası, ileri gelen rahiplerdendi. Ressam olmak istediği için 1859 da rahip olmağı reddederek Yeni Zelandaya gitmiş ve orada kurduğu bir koyun ağılının gelirinden birkaç yıl içinde küçük bir servet edinmiştir; ay-

nı zamanda makaleler de yazmağa başlamıştır. İlk eseri *A First Year in Canterbury Settlement* (Canterbury Settlement'te ilk yıl) [1863] babası tarafından bastırılmıştır. 1864 te İngiltereye dönen B. kendini resim, musiki, edebiyat ve biyolojiye vermiştir. 1868 den 1876 ya kadar Royal Academy'de sergiler açmıştır. Müzik sahasında ise, Henry Festing James ile birlikte birkaç eser bestelemiştir. Bunlar arasında Händel üslûbundaki *Narcissus: a dramatic cantata* (N.: bir dramatik kantat) [1888] adını taşıyan eser, bilhassa dikkati çekmiştir. Edebiyat sahasında B. ın ilk mühim kitabı *Erewhon or over the Range* (E. veya sıradağlar ötesi) [1872] adlı utopik eseridir; *Erewhon* adı, İngilizcede «hiçbir yer» manâsına gelen *nowhere* kelimesinin anagramıdır. Konusu, muhayyel Erewhon memleketinin bir genç İngiliz seyyahı tarafından keşfidir. Bu memleketin örf, âdet ve müesseseleri Victoria İngilteresi ile alaylı bir şekilde mukayese olunur. Meselâ Erewhon'da cürüm bir hastalık olarak telâkki olunur, hastalık ise bir cürüm sayılır. Din, bir banka sisteminden ibaret olup buna Erewhon sakinleri dudaklariyle ibadet ederler (yani candan değil). Hakiki tanrıları Ydgrun ([Mrs.] Grundy'nin anagramıdır ki, basma kalıp taassubu temsil eden bir hayali şahsiyettir. Bu tanrıça içtimai usul ve âdetlerin hakemidir. O memlekette makine kullanılmaz; çünki Erewhon'lular, başlangıçta kendilerine tahakküm etmelerinden korkarak bunları kırmışlardır. *Erewhon Revisited* (E. a ikinci bir seyahat) [1901] bu esere bir zeyildir. B. ın ikinci mühim eseri Hıristiyanlıkta mucizeler hakkında alaylı bir savunma olan *The Fair Hawen* (Güzel Hawen) [1873] dir. *Evolution Old and New* (Eski ve yeni inkişaf telâkkisi) [1880] adlı eseriyle Darwin'in tekâmül nazariyesini reddetmiştir. Bu konuda diğer eserleri şunlardır: *Life and Habit* (Hayat ve alışma) [1877], *Unconscious Memory* (Şuuraltı hafıza kuvveti) [1880], *Luck or Cunning as the Main Means of Organic Modification?* (Organik değişmenin başlıca vasıtası olarak talih mi?, kurnazlık mı?) [1886].

S. BUTLER

B., *İlias* ile *Odysseia*nın Homeros tarafından yazılmadıkları düşüncesini ortaya atmıştır. Bu konudaki görüşlerini, *The Humour of Homer* (Homeros'ta mizah)[1892], *Trapanese Origins of the Odyssey* (Odysseia'nın Trapani'de meydana gelmesi) [1893], *The Authoress of the Odyssey* (Odysseia'nın kadın yazarı) [1897] adlı kitaplarında açıklamıştır. B., ayrıca *İlias* ve *Odysseia*yı mensur olarak İngilizceye çevirmiştir (*Iliad* [1898], *Odyssey* [1900]).

B., Shakespeare'in sonelerine dair *Shakespeare's Sonnets* (Sh. in soneleri) [1890] adlı eseri de yazmıştır. 1873 - 1885 arasında yazdığı ve şaheserlerinden biri olan *The Way of All Flesh* (Etten kemikten yaratılmış her mahlûkun tuttuğu yol) [1903] ölümünden sonra yayımlanmıştır. Bu otobiyografik eserde, ana baba ve çocuklar arası münasebetler, Anglikan kilisesinin dar görüşleri, talim ve terbiyeye dair XIX. yüzyılda hüküm süren fikirler tenkid edilmiştir. Bu romanın kahramanı Ernest Pontifex genç B. ın kendisini temsil eder. Bu genç, bütün ailesi, yaşadığı köy muhiti, gittiği okullar ve bilhassa müstebit bir papaz olan babası Theobald ve anası Christina tarafından baskı altında tutulur; buna rağmen, namuslu bir kıza sataştığı için hapse girer, âdi ve sarhoş bir kız olan hizmetçileri Ellen ile evlenir, fakat bunun zaten evli olduğunu öğrenince ondan ayrılır. Halası ölürken servetini kendisine bırakması üzerine, Ernest ailesini terkeder ve yeni bir hayata başlıyarak baskıdan kurtulur. Bu sonucu, birçok İngiliz yazarları üzerine derin bir tesir yapmıştır.

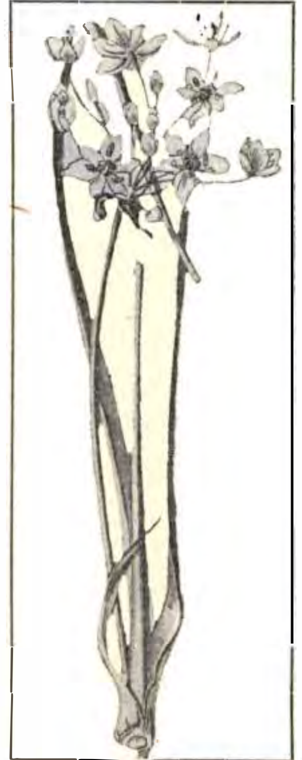
BUTLEROV, Aleksandr Mihayloviç (1828 - 1886), Rus kimyageri. Kazan (Çistopol) da doğmuş, Biarritz'te ölmüştür. 1858 de Kazanda, 1868 den itibaren de Sankt Petersburg'da kimya profesörü idi. Kimyevi birleşimlerin izomerisi ve yapısı üzerinde çalışmaları vardır. 1861 de hegzosların sentezini yapmaya, 1864 te tersiyer alkolün formülünü bulmaya muvaffak olmuştur. Başlıca eseri: *Vvedenie k polnomu izuçeniya organiçeskoy himii* (Organik kimyanın tam olarak öğrenilmesine giriş) [1864 - 1866, 2. bas. 1887], Alm. terc. *Lehrbuch der organischen Chemie* (Organik kimya ana kitabı) [1868].

BUTMIR [*butmir*], Bosnasarayı (Yugoslavya) civarında bir köy. Cilâlıtaş devrine ait önemli bir iskân bölgesi. B. de taş ve kilden binlerce eski eser bulunmuştur.

BUTO (= Uto'nun evi), Eskiçağda Aşağı Mısırda bir şehir, bugün Tell el - Farain. Burada aynı adı taşıyan bir tanrıçaya tapılıyordu. Bu tanrıçanın Mısır dilinde adı Uto idi ve kendisine bazan kanadlı, kırmızı taçlı bir yılan, bazan da insan şekli verilirdi. Çok geçmeden, bu tanrıça, Horus'un annesi Isis ile karıştırılmıştır. Onun Yunanlılar tarafından Apollon'un annesi Leto'ya benzetilmesi de buradan gelmektedir.

BUTOMASE (Butomaceae), bitki sisteminde 4 cinsi ve 7 kadar türü bulunan küçük bir bitki familyası. Hepsi otsu olan bu bitkilerin Butomus cinsine yurdumuzda, göl ve bataklık kenarlarında çok raslanır.

BUTOMUS, butomase (Butomaceae) familyasından Avrupa ve Asyanın mutedil bölgelerinde sade bir türü (*B. umbellatus*) yetişen bir bitki cinsi. Otsu olan bu bitkilere göl, bataklık ve ark kenarlarında çok raslanır. Bunlar, şemsiye biçimindeki oldukça büyük çiçeklerinden ve ince uzun yapraklarından dolayı süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir.

BUTOMUS

BUTON (Bouton), sivilceye benziyen, fakat uç vermiyen, cerahatlenmiyen ve bir müddet sonra kaybolan yuvarlak deri kabartısı. Türlü sebeplerden meydana gelir. Bununla daha ziyade bir papül (papule = deri üzerinde çıkıp kuruyan sert kabarcık) kasdedilirse de, bazı hallerde

vezikül (vésicule = şeffaf sıvı ihtiva eden kesecik) ve püstül (pustule = irinli kabarcık) şeklinde olan kabartılara, kızamık, çiçek gibi döküntülü (éruptif) hastalıklarda deride, ergenlikte de yüzde görülen belirtilere ve bilhassa Fransızcada şark çıbanı (bouton d'Orient, bouton d'Alep)na da bu isim verilir. bk. SİVİLCE ve ŞARK ÇIBANI.

BUTRIUM (Yun. *Butrion*), eski İtalyada Gallia Cispadana'da Ravenna'ya bağlı bir yer. Ravenna yakınında, Altinum'a giden yol üzerinde bulunuyordu. Plinius'a göre Umber'ler (Lat. *Umbri*) e aitti.

BUTT [*bat*], **Dame Clara** (1873 - 1936), İngiliz kontralto muganniyesi. Southwick (Sussex) te doğmuş, North Stoke (Oxford) ta ölmüştür. Burslu olarak Royal College of Music'e girmiş ve orada Henry Blower'in talebesi olmuştur. 1892 de Albert Hall'da Arthur Sullivan'ın *Golden Legend* (Altın efsane) adlı eserinde Ursula rolünde ilk defa sahneye çıkmış, sonra Pariste tahsiline devam etmiştir. Konser muganniyesi olarak büyük şöhret kazandığı gibi bilhassa oratoryum ve festivallerde söylediği şarkılar çok beğenilirdi. 1899 ve 1913 te Amerikayı gezmiştir. 1913 te ve 1914 te, kocası bariton R. Kennerley Rumford ile birlikte dünyayı dolaşmıştır. 1920 de B. a Dame of the British Empire (şövalyelik «Dame» ünvanı) payesi verilmiştir. B. için birçok kompozisyonlar yazılmıştır. Başlıcaları şunlardır: Edgar Elgar'ın *Sea Pictures* (Deniz manzaraları) i, Herbert Bedford'ın *Romeo and Juliet* (R. ve J.) i, Frederick Cliffe'in *Triumph of Alcestis* (Alkeste'nin zaferi) i. B., XX. yüzyıl başlarında belirmiş olan İngiliz muganniyelerinin en ileri gelenlerindendir.

C. BUTT

BUTT [*bat*], **Isaac** (1813 - 1879), İrlanda Home Rule (muhtariyet) partisinin lideri. Glenfin (Donegal) de doğmuş, Dublin (Baile Atha Cliath) de ölmüştür. Trinity College'i 1835 te büyük başarıyla bitirdikten sonra 1836 da ekonomi profesörü tâyin edilmiş, 1838 de de baroya girmiştir. Siyasette muhafazakârdır. 1852 - 1865 yıllarında Youghal'dan mebus seçilmiştir. Siyasi kanaatlerini değiştirerek 1871 deki Limerick seçimlerinde muhtariyet partisinin lideri olmuştur. B. ın tesiriyle Home Rule League (Muhtariyet taraftarları birliği) kurulmuş, fakat uzun sürmemiştir. Arkadaşlarının itimadını kaybeden B. hain diye vasıflandırılmıştır. Halefi C. H. Parnell, onun takibettiği kanunu esasi politikasından ayrılmıştır.

BUTTE [*byūt*], Amerika Birleşik Devletlerinin Montana Devleti topraklarında bir madenci şehri. Nüfusu 33 300 (1951) dür. Kayalık Dağlarda ve Clark Fork ırmağı boyundadır. B., Birleşik Amerikanın başlıca bakır istihsal merkezidir. Ayrıca gümüş, altın, çinko, kurşun da çıkarılır. 1864 ten beri buradan çıkarılan maden cevherleri değerinin 2 - 3milyar doları bulduğu tahmin olunmuştur. B. de devlete bağlı bir de madencilik okulu vardır. Ana demiryolu boyunda işlek bir istasyondur.

BUTTERFIELD [*ba'tırfiild*], **William** (1814 - 1900), İngiliz mimarı. Londrada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Worcester'da okumuştur. Eserlerinin çoğu gotik üslûbundadır. Mimaride renk hakkında çok orijinal fikirlere sahipti: malzemedeki tabiî renklerin herhangi bir şekilde birbiriyle birleşmesinin daima güzel neticeler verdiğini iddia etmiştir. İlk önemli eseri Canterbury'de St. Augustine kilisesi olmuştur. Kendisine şöhret kazandıran eseri ise, All Saints kilisesidir (Londra). Başka küçük kiliselerle birçok restorasyonları da vardır.

BUTTERICK [*batirik*], **Ebenzer** (1826 - 1903), Amerikalı mucit. Elbise imalinde kullanılan standard kâğıt patronları icadetmiştir. Sterling (Massachusetts) de doğmuştur. Terzi ve gömlekçi olarak hayata atılmış, 1859 a doğru B. veya karısı, işleri kolaylaştırmak için numaralı gömlek patronlarını ilk defa kullanmıştır. 1863 te kartondan yapılmış patron ilk defa olarak piyasaya çıkarılmıştır. Bundan sonra çocuk elbiseleri, en sonra da kadın elbiseleri için patronlar vücuda getirilmiştir. 1864 ten itibaren bütün bunlar ipek kâğıttan yapılmağa başlanmıştır. B., 1869 da Brooklyn'de bir fabrika kurmuş ve sonradan «Delineator» adını alan moda mecmuasını çıkarmağa başlamıştır. Fabrikasının Londra, Paris, Berlin ve Viyanada şubeleri vardır.

BUTTI, Enrico Annibale (1868 - 1912), İtalyan şair ve tenkidcisi. Tiyatro eserlerinde, felsefe problemlerinin dramatik şekil içinde ifade ve halline çalışmıştır. Bu çeşitten olmak üzere: *Frutto amaro* (Acı meyva) [1893], *Il vortice* (Girdap) [1895], *Utopia* (Ütopi) [1896] ile *Corsa al piacere* (Zevkler peşinde) [1900], *Lucifero* (İblis) [1900], *Una tempesta* (Bir fırtına) [1901] trilojisi ve gene sahne eserlerinden *Giganti e pigmei* (Devler ve cüceler) [1903] ve *Fiamme nell'ombra* (Gölgede alevler) [1904] sayılabilir. *Automa* (Otomat) [1892], *Anima*(Ruh) [1894], *L'immorale* (Ahlâksız) [1895], *La Sirena* (Siren) [1897] isimli romanları, piyeslerine nispetle daha az başarılıdır.

BUTTLAR, Eva von (1670 - 1717 den sonra), Alman Pietist (b. bk.) kadını. Eschwege'de doğmuş, Altona'da ölmüştür. İlkin Eisenach'ta bir saray kadını iken Pietistler (bk. PİETİZM) le tanışarak kocasından kaçmış ve 1702 de Allendorf (Hessen) ta *Philadelphische Sozietät* (Kardeşsever Cemiyet) adiyle bir cemiyet kurmuştur. Her türlü kanunu, hattâ evlilik bağlarını reddeden bu tarikat, tam bir cinsî disiplinsizliğe kaymış ve her tarafta kanunun takibine uğramıştır. Bir ara Katolikliği kabul edip sonra Luther mezhebine geçen B. ın, sonunda evlendiği ve namuslu bir hayat sürdüğü söylenir.

BUTTLAR, Rudolph, Freiherr von (1802 - 1875), Alman ormancısı. Kassel'de doğmuş, Elberg (Fritzlar yakınında) de ölmüştür. Buttlar bitki demiri (Buttlarsches Pflanzeneisen) [1845] ni bulmuştur.

BUTTMANN [*butman*], **Philipp** (1764 - 1829), Alman klâsik filologu. Frankfurt am Main'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Asıl soyadı olan Boudemont, sonradan Almancaya çevrilmiştir. 1789 da Berlin kıraliyet kütüphanesi müdürlüğünde bulunmuş, 1800 de Joachimsthal gymnasium'unda profesör olmuş, 1811 de de Berlin akademi kütüphanesi müdürlüğüne getirilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Lexilogus, Beiträge zur griechischen Worterklärung, hauptsächlich für Homer und Hesiod* (L., bilhassa Homeros ve Hesiodos metinleri için Yunanca kelime izahlarına yardımcı malzeme) [2 cilt, 1818 - 1825], *Mythologus, gesammelte Abhandlungen über die Sagen des Altertums* (M.,

Eskiçağ efsaneleri üzerinde yazılmış makaleler toplaması) [2 cilt, 1828-1829], *Griechische Grammatik* (Yunanca gramer) [1792], *Griechische Schulgrammatik* (Yunanca okul grameri) [1812]; bu son eser, Georg Curtius tarafından 1852 de yayımlanan gramere kadar, Alman gymnasium'larında okutulan en iyi Yunanca grameri idi.

BUTTON [*bạtīn*], **Sir Thomas** (ölm. 1634), İngiliz denizcisi. 1589 da donanmaya girmiş, 1612 de şöhret kazanmıştır. Bu tarihte kendisine, «Kuzeybatı geçidi» (Northwest Passage, yani Amerikanın kuzeybatısında Pasifiğe inen denizyolu)ni aramak üzere tertiplenen bir deniz seferinin kumandası verilmiştir. İlk defa bilhassa Kanada'daki Hudson körfezinin batı kıyılarını keşfetmiş ve aranılan geçidin mevcut olmadığını ortaya koymuştur. Kanadadaki Nelson nehrine ve Button körfezine isimlerini, B. vermiştir. Pasifikteki Marshall Adalarına dahil bir ada grupu bugün B. ın adiyle anılmaktadır. Bir müddet sonra B., İrlanda açıklarındaki İngiliz donanmasına amirallik etmiş ve korsanlığı iyice ezmiştir.

BUTTON [*bạtīn*] **ADALARI,** Büyük Okyanusta, Marshall Adalarında, Ratak adalar topluluğu içinde birkaç adaya verilen ad. Bk. MARSHALL ADALARI.

BUTUKU, Sudan-Guinea dillerinin farklı gruplarından iki dilin adı. 1. Ailenin Volta grupunun Kulango alt-bölümünden bir dil. Buna, Kulan, Ngoran, Kulango, Kulamwo, Kparala, Pakalla, Gaman da denilmiştir. Bk. KULAN. 2. Ailenin Fildişi Kıyısı-Dahomey grupunun Çi alt-bölümünden bir dil. Buna, Abron, Bron, Boron, Abonon, Abonu (veya Batı Abron), Gaman, Boğa (asıl Abron ile Doma veya Domna, ve Ntakima lehçeleri) da denmiştir. Bk. BORON.

BUTUNG (Boetoeng, veya Buton, Boeton), İndonezya Cumhuriyeti adası. Muna ile birlikte Selebes (Sulawesi) adasının güneydoğusundaki yarımadanın güneyinde olup bu yarımadadan Tioro boğaziyle ve Muna adasından Buton boğaziyle ayrılmıştır. Yüzölçümü 9582 km², başşehri Bau-Bau (Baoebaoe) dır. Doğu sahilinde Raha limanı vardır. Sarp ve deniz seyrü seferine elverişsizse de tabiat güzellikleri çoktur. Makassarlarla Bugilerden mürekkep yerli halk 106 000 (1930) kadar olup, bir zamanlar korsanlık ederdi. Kıyılar Müslüman Bugilerle meskûnsa da içerlerde oturanlar putperesttir. Halk en çok balıkçılık ve gemicilikle geçinir. Mercan kalkerlerinden meydana gelen B. toprakları sık ormanlarla örtülü, bugün tarıma elverişli bir hale getirilmiştir.

BUTZBACH [*butsbah*], **Johannes** (1478-1516), Alman humanisti. *Libellus de praeclaris picturae professoribus* (Meşhur resim hocaları hakkında küçük bir kitap) [1505] adındaki eseriyle Almanyanın ilk sanat tarihçisi vasfını kazanmıştır. *Chronica eines fahrenden Schülers* (Gezgin bir öğrencinin gördükleri) [Becker tarafından 1869 da, Latinceden Almancaya çevrilmiştir].

BUTZE-BEERMANN [*butsī bērman*], **Nuscha** (1860-1913), Alman aktrisi. Berlinde doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Çocukluğunda salonlarda alkışlanmıştır. Bundan sonra Leipzig tiyatrosuna girmiş, orada önce mizahî ve hissî, sonra da büyük trajik rollerde kendini göstermiştir. Nihayet, Wiesbaden'da ve Berlinde temsiller vermiş, burada Neues Theater'in idaresini üzerine almıştır. En çok başarı kazandığı roller arasında Lessing'in Minna von Barnhelm'i, Schiller'in Maria Stuart'ı, Shakespeare'in Portia'sı (*Venedik taciri*nde) ile Katharina'sı (*Hırçın Kız*da), ve Molière'in Dorine'i (*Tartuffe*te) anılabilir.

BUTZER, Martin: bk. BUCER, Martin.

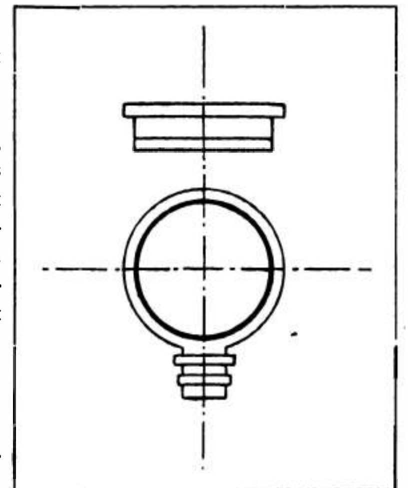
BUVARDİYA (Bouvardia), kökboyasıgiller (Rubiaceae) familyasından Orta Amerikada 30 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Çoğu ağaççık olan bu bitkilerin yaprakları karşılıklı, 3-4 ü bir boğumda olmak üzere halkalı durumda, yumurta şeklinde veya sivri uçludur. Çiçekleri oldukça büyük, dal uçlarında, şemsiye veya bileşik şemsiye durumundadır. Renkleri çeşitlidir. *Bouvardia angustifolia, B. hirtella, B. linearis, B. splendens, B. ternifolia, B. leiantha, B. multiflora, B. chrysantha, B. flana, B. mollis, B. versicolor, B. longiflora* ve bilhassa *B. leiantha, B. longiflora* ve *B. ternifolia* türleri arasındaki birleştirmeler sonucunda elde edilen *B. hybrida* türünün katmerli veya katmersiz çiçek açan birçok çeşitleri, bodur süs ağaççıkları olarak saksı veya bahçelerde gruplar halinde yetiştirilmektedir.

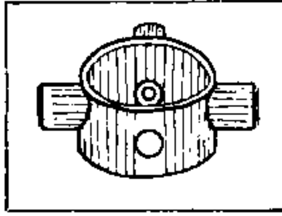
BUVARDİYA: a. Çiçekli dal, b. c. Tek çiçek

BUVAT (Fr. Boite = kutu) [Tek.], elektrikle aydınlatma döşemelerinde kullanılan ve gördükleri işlere göre türlü şekiller ve isimler alan bir elektrik tesisat malzemesi. Bunlar elektrik devrelerini, uygun noktalardan binaların içerisine sokmağa ve buralardan katlara, odalara, odalar içinde muhtelif istikametlere akım dağıtımını sağlamağa yararlar. Bu kutunun içerisine gelen bir ana elektrik kol devresi, kutu içerisinde tertiplenmiş bulunan bağlantı düğmelerine vida ile tesbit edilir. Bu vidaların, tesbit edildiği madenî kütleler üzerinde dağıtma için ayrıca madenî vidalar bulunur. Bu ikinci vidaların çift miktarı, bağlanacak akım devresinin sayısına göredir. Elektrik akımının, kutunun iç veya dış kütlelerine geçerek insan hayatını tehlikeye koymaması için genel olarak iki türlü tedbir alınmaktadır:

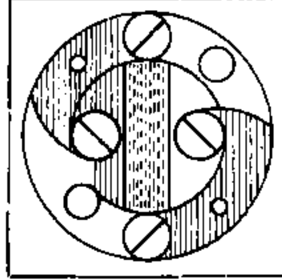
Bağlantılar, porselen veya plâstik bir kütle üzerinde yapılmak suretiyle elektrik akımının madenî kutu gövde-

Şekil 1

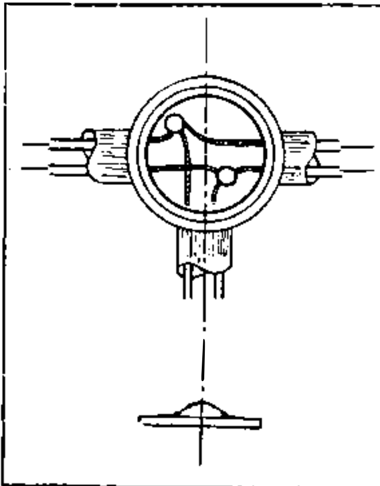
sine geçmesi önlenir veyahut bu kutunun kendisi, porselen veya plâstik bir malzemeden yapılmak suretiyle insan hayatı emniyete alınır.

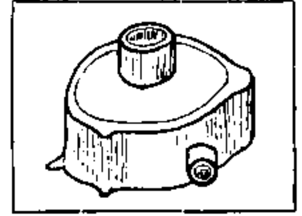

Şekil 2

Bunlar, ana elektrik devrelerinin iki veya daha ziyade kollara taksiminde kullanıldığı gibi, bu devrelerin bir anahtar yardımı ile veya fişler kullanmak suretiyle istenen devrelere bağlanmasında v e y a ilerde akım çekilmesi muhtemel olan yerlerde devrenin izole edilmesi maksadı ile uygun tiplerde yapılmışlardır.

Şekil 3

Şekil 1 de devrenin izole edilmesi i ç i n kullanılan bir kutu tipi, şekil 2 de bir dallama kutusu, şekil 3 te porselen bir kütle üzerinde bir dallama levhası, şekil 4 te tamamiyle porselenden yapılmış bir dallama kutusu, şekil 5 te porselenden su geçmez bir dallama kutusu görülmektedir. Bunların tavan ve duvar tipleri de vardır. Dökme demirden yapılmış *dallama kutuları*, iki parça halinde yapılmış ve tesisat sırasında birleştirilen tipleri veya pirinç kapaklı olanları da vardır. *Köşe tipi kutular*, devrenin 90 derecelik açıları dönmesinde kullanılır. Kutuplandırılmış devrelerde kutup değişikliği yapmak için kullanılan vidalı veya fişli tip kutulardan faydalanılır. Üzerinden geçirmesi gerekli akım değerinin aşması halinde devre kesicilerinin erimesi neticesinde değiştirilmek suretiyle devrenin tekrar tesisini sağlıyan *sigortalı tip kutular* vardır. *Ara bağlama kutusu*, devam etmekte olan bir devrenin ileride belirli bir noktasına devre bağlamak maksadı ile konur. Duvar veya tavana asılarak kullanılan *askı tipi kutular* da vardır. Bina katlarına akım vermek için faydalanılan kutu tiplerinin yapısı, oda içindeki dağıtım için kullanılanlardan farklıdır. Bu kutulardan bir kısmının üzeri yalıtılmıştır. Devrelerin, muayyen yerlerindeki elektrikî muayenelerinin yapılması maksadı ile kullanılan *muayene kutuları*, daha ziyade büyük tesislerde kullanılmaktadır. Borular içerisinde gelen elektrik devrelerinin yumuşak kablolara bağlanarak devrenin dışarıalınması için kullanılan *kablo dallama kutusu*, diğerlerinden farklı yapılmıştır. Bunlardan başka, yeri belli olmıyan elektrik ütüsü, masa veya el lâmbası ile radyo gibi elektrik cihaz ve aygıtlarına akım vermek için kullanılan ve dilimize priz (Fr. prise) olarak geçmiş bulunan kutular da vardır. Bunun iç ve dış düzenleri, diğer bağlama kutularına benzer; yalnız elektrik akımının dallanması, v i d a l ı bağlama yerine fişli bağlama tarzında yapılır. Bunların fişli çıkış devreleri 1, 2, 3, 4 o l a b i l i r. D ö r t t e n fazlası p r a t i k d e ğ i l d i r.

Şekil 4

Şekil 5

Bunlar genel olarak 250 volt gerilim altında 6 veya 10 ampere dayanabilecek şekilde yapılır. Memleketimizde genel olarak Avrupa tipi kutular kullanılmaktadır. Amerikan tipi prizler, 110 volt esasına göre yapılmış olup, şekil ve bağlantı fiş ve yuvalarının biçimleri de Avrupa tipi malzemeden tamamen farklıdır.

BUXACEAE: bk. ŞİMŞİRGİLLER.

BUXTEHUDE [*bụkstĭhudĭ*], Batı Almanyanın Aşağı Saksonya (Niedersachsen) bölümünde, Stade kazası içinde gemilerin işlemesine elverişli olan Este ırmağı kenarında ve bu ırmağın Elbe nehrine döküldüğü yerden 7 km beride, 13 900 (1950) nüfuslu bir şehir. Şehrin nüfusu 1939 da 7 400 iken % 90 bir artış kaydetmiştir. Gotik üslûpta inşa edilmiş Petrus kilisesi, sulh mahkemesi, lisesi, devlet mimarî ve ressamlık okulu, memleket müzesi, makarna, deri, araba ve değirmencilik sanayii, hayvan pazarları ve denizyolları teşkilâtı vardır.

BUXTEHUDE [*bụkstĭhudĭ*], **Dietrich** (1637 - 1707), Alman bestecisi ve organisti. Helsinborg'da doğmuş, Lübeck'te ölmüştür. 1668 de Lübeck'te Marienkirche (Meryem ana kilisesi) organisti olmuştur. Org bestecisi ve ve organist olarak J. S. Bach üzerinde derin bir tesir yaratmıştır. Bach onun orgunu dinlemek için, yaya olarak 200 millik bir mesafe katetmiştir. Org için birçok eserler bestelemiştir. Bunlardan başka keman, gamba ve continuo için triosonata'ları ve bir de kilise kantatası vardır.

BUXTON [*bạkstĭn*], İngilterenin Derby kontluğunda bir ılıca şehri. Nüfusu 19 600 (1951) olan B. nın resmî ve hususi çok güzel binaları, romatizma, damla, sinir, deri ve kalb hastalıklarında şifalı radyoaktif su kaynakları vardır. Romalılar devrinde de bu kaynaklardan istifade edilmiştir. B., İngilterede rakımı en yüksek (350 m) olan şehirdir.

BUXTON [*bạkstĭn*], **Leonard Halford Dudley** (doğ. 1889), İngiliz antropologu ve etnologu. Londrada doğmuştur. 1912 den itibaren Sudanda, Kıbrısta, İç ve Doğu Asyada arkeolojik ve antropolojik araştırmalarda bulunmuştur. Oxford üniversitesinde (Exeter College) fizik antropoloji okutmuştur. En çok, *The Peoples of Asia* (Asya halkları) [1925] adlı eseriyle tanınan B., Asya Alpinleri ile Avrupa Alpinleri arasında esaslı bir fark görmemiş, «Mongoloid» denilen ırk hakkındaki eski nazariyeyi reddederek, Alpin alt - tabakasının Turanlılara karışmış olduğunu söylemiştir. B. ın öbür başlıca eserleri şunlardır: *Primitive Labour* (İlkel topluluklarda mesai) [1924], *The Eastern Road, China: the Land and People* (Doğu yolu, Çin: memleket ve halkı) [1929].

BUXTON, Sir Thomas Fowell (1786 - 1845), İngiliz filantropu ve politikacısı. Hedingham (Essex) de doğmuş, Aylsham yakınında ölmüştür. Elisabeth Fry'ın eniştesi

olan B., Spitalfields düşkünlerinin kalkındırılması, hapishane teşkilâtının ıslahı için çalışmış ve mebusluğu esnasında (1818 - 1837) zenci esareti aleyhinde Avam Kamarasında büyük gayretler göstermiş ve bu çalışmaları başariyle neticelenerek 1833 te zenci esareti usulü, bütün İngiliz sömürgelerinde menedilmiştir. Eserleri arasında, *The African Slave Trade* (Afrikada esir ticareti) [1893] adlı kitabı vardır. Hâtıratı, *Memoirs and Correspondence* (Hâtıralar ve mektuplar) adiyle oğlu Charles B. tarafından 1848 de yayımlanmıştır.

BUXTORF [*bukstorf*], **Johannes**, «**İhtiyar**»(1564-1629), Alman dilcisi ve Semitisti. Kamen (Westphalia) da doğmuş, Basel'da ölmüştür. Basel üniversitesinde Hebraistik kürsüsünü nesillerce işgal eden meşhur bir Protestan ailesinin ilk üyesidir. İlkin Marburg ve Herbon üniversitelerinde okumuş, Herbon'da iken teoloji profesörü J. Piscator'a yardım ederek birlikte «Ahd-ı Atik» i İbrancadan Latinceye çevirmişlerdir. Daha sonra Doğu dillerini ve İbrani Rabbinik edebiyatını Heidelberg, Basel, Zürich ve Cenevre üniversitelerinde öğrenmiştir. 1589 da Basel üniversitesinde İbranca öğretmeğe başlamış, 1591 de profesörlüğe yükselmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Manuale Hebraicum et Chaldaicum* (İbrani ve Kildani dilleri el kitabı) [1602, 7. bas. 1658], Yahudilerin inançları ve dinî âdetleri hakkında geniş bilgi veren *Juden Schül* (Yahudi sinagogu) [1603; Alm. bu eseri sonradan genişleterek *Synagoga Judaica* başlığı ile 1604 te Latinceye çevirmiştir], *Lexicon Hebraicum et Chaldaicum, cum breve lexico rabbinico philosophico* (İbrani ve Kildani dilleri sözlüğü, kısa rabbinik felsefe sözlüğü ile birlikte) [1607], *Biblia Hebraica cum paraphrasi Chaldaica et commentariis rabbinorum* (İbranca «Kitab-ı Mukaddes», Kildani dilinde parafraz ve rabbinlerin şerhleriyle birlikte) [4 cilt, 1618 - 1619].

J. BUXTORF (İhtiyar)

BUXTORF [*bukstorf*], **Johannes**, «**Genç**» (1599 - 1664), Alman dilcisi ve Semitisti. Basel'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. «İhtiyar» B. un oğludur. Basel üniversitesinde okumuş, 16 yaşında iken Magister pâyesini almıştır. Ayrıca Heidelberg, Dort ve Cenevre üniversitelerine de devam etmiştir. Lausanne üniversitesinde mantık okutmak için yapılan daveti kabul etmemiş, 1629 da babasının ölümu üzerine Basel üniversitesinde İbranca kürsüsünü işgal etmiş, 1654 te, ilâveten, «Kitab - ı Mukaddes» izahı (exégèse) profesörü de olmuştur. Zamanının âlimleri ile «Kitab-ı Mukaddes» metni üzerinde uzun münakaşalarda bulunmuş, babasının yarıda bıraktığı şu eserleri tamamlamıştır: *Lexicon Chaldaicum, Talmudicum et Rabbinicum* (Kildani, Talmud ve Rabbinik metinleri sözlüğü) [1632 - 1639; yeni neşri Fischer tarafından, 2 cilt, 1866 - 1874], *Concordantiae Bibliorum Hebraicorum* (İbranca «Kitab-ı Mukaddes» teki müşterek parçalar fihristi) [1639; yeni neşri Bär tarafından, 10 cilt, 1862 - 1863]. *Lexicon Chaldaicum et Syriacum* (Kildani ve Süryani dilleri sözlüğü) [1622] kendi eseridir. B., XII. yüzyıl İspanya Yahudi filozoflarından Moşeh ben Maymon (Maimonides) un *Moreh Nebuhim* (Şaşkınların rehberi) ve yine İspanyalı Yahudi filozof şair Yudah Ha - Levi (Arap. adı: Ebül - Hasan) nin Hazar Türklerinin Museviliği kabul etmelerini konu alan *Al - Kuzari* (Hazarlar; önce Arapça yazılmış, sonra Yudah ibn - Tibbon tarafından İbrancaya çevrilmiştir) adlı felsefi eserini İbrancadan Latinceye tercüme etmiştir.

B. un ölümünden sonra, Basel'daki İbranca kürsüsü, oğlu **Jakob B.** (1645 - 1704), bunun ölümünden sonra da amcazadesi **Johannes B.** (1663 - 1732) tarafından işgal edilmiştir.

BUXUS: bk. ŞİMŞİR AĞACI.

BUYNAKSK (eski adı *Temir - Han - Şura*), Kafkasyanın kuzey kıyısında Dağıstan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin müstahkem şehri Mahaçkala (eski Petrovsk) nın 40 km güney batısındadır. B., birçok yolların kavşağındadır ve iç bölgeye bir tren hattı ile bağlıdır. Nüfusu 15 897. B. de meyva konserveciliği ve deri sanayii gelişmiştir. Başlıca ticareti kuru meyva, bal üzerindedir; civarında petrol damarları vardır.

BUYOT (Bouillotte), Brelan (b. bk.) oyununun değişik bir şekli olan iskanbil oyunu. Umumiyetle dört oyuncu ile ve bir piket takımiyle yedililer çıkarılarak oynanır. Her oyuncunun miz (mise) i beş markadır. En büyük kâğıt birlidir, fakat, papaz çeken oyuncu ilk önce kâğıt verir. Her oyuncu oyuna bir marka koyar, kâğıt veren markasını en sonra koyar. İlk önce kâğıt atan oyuncu, oyuna, evvelce mevcut markalardan bir fazla koyarak üstünlük temin edebilir (se carrer). İkinci oyuncu, mizi iki mislini çıkarıp bir fazlasiyle birinci oyuncudan üstünlüğü alabilir. Bütün oyuncular oynamayıp pas derse, miz ve oyun, faikiyeti temin edene ait olur.

BUYOTU (Trigonella foenum Graecum), baklagiller (Leguminosae) den bir bitki türü. 10 - 15 cm yüksekliğinde, dik gövdeli ve çok kuvvetli kokulu, bir yıllık otsu bir bitkidir. Yaprakları şekil ve büyüklük itibariyle yonca yaprağına benzer, fakat yan yapraklar oldukça büyüktür. Çiçekleri 0,8 - 1,8 cm uzunluğunda, oldukça büyük olup renkleri umumiyetle açık sarıdır ve yaprak koltuklarında teker teker veya ikisi beraber bulunur. Meyvası 2,5 - 10 cm uzunluğunda, 0,5 - 1 cm genişliğinde, düz veya hafif eğri bir bakladır. Baklanın ucunda az çok uzunca bir gaga vardır. Her bir meyvada 4 - 20 tane yassı ve kahverengi tohum bulunur. B., bütün Akdeniz bölgesi, Ukrayna, Anadolu, Ön Hindistan ve Çin'e, güneyde Habeşistana kadar yayılmıştır. Yurdumuzda bilhassa Kayseride B. tohumları öğütülerek pastırmalara sürülen çemen adlı hamurun yapılmasında kullanılır. Bu un, hamurun miktar itibariyle takriben % 11 ini teşkil eder. Nitekim bir inek eti için lâzım olan çemen hamuru 1,5 kg kırmızı biber, 5 kg B. tohumu unu,

BUYOTU: a. İçi açılmış meyva, b. Tohum

4 kg sarımsak, 20 - 25 litre su ile yapılır. B. nun bu hamurdaki rolü, hamurun pastırmaya yapışmasını sağlamaktır.

BUYRULDU, Osmanlılarda sadrazamların, kaptan paşaların, vezir rütbesinde valilerin, defterdarların bir iş hakkındaki veya kendilerine arz edilen mesail ile ilgili arz tezkirelerinin üzerine yazılan kararlar. Sadrazam B. suna buyruldu-i sâmi denirdi.

Reis-ül küttap, dairesine ait evraka, sadrazam namına B. koymağa mezundu. Sadaret makamına arz edilen evrak üzerine, Sadaret kethüdası sadrazamın B. sunu kor ve fakat sadrazam bu B. yu gördüğü zaman sıhhat ve tasvibine işaret olmak üzere, üzerine ya bizzat «sah» işaretini koyar veya huzurunda koydururdu. Mühim işlere ait B. ların mektupçu dairesinde yazılması usul ittihaz edilmişti. İmparatorluğun son zamanlarında ise dairelerde iş takibedip çıkarmağa elden buyurtma tâbiri kullanılmıştır.

BUYS - BALLOT [*bōys bạlot*], **Christoph Heinrich** (1817 - 1890), Holândalı meteorolog. Kloetinge'de doğmuş, Utrecht'te ölmüştür. 1847 den 1887 ye kadar Utrecht üniversitesinde profesörlük etti. 1849 dan itibaren Holândanın meteoroloji servisini teşkilâtlandırdıktan sonra 1854 te Utrecht'te kurulan Holânda Kıraliyet Meteoroloji Üniversitesine müdür oldu. 1857 yılında, Buys - Ballot kaidesi adiyle meşhur olan hava cereyanları basıncı kanununu buldu. Bu kanun sayesinde 1 Haziran 1860 yılından itibaren fırtınalar her gün hesaplanarak telgrafla her tarafa bildirilmektedir. Milletlerarası bir meteoroloji servisinin meydana gelmesinde büyük hizmeti olmuştur. *Suggestions on a Uniform System of Meteorological Observations* (Yeknesak bir sisteme bağlı meteorolojik rasatlar için teklifler) [1872 - 1873].

Buys - Ballot kaidesi yahut *Hava cereyanları basıncı kanunu*: Buys - Ballot tarafından ilk önce 1857 de kesin olarak ifade edilen bu kanuna göre, yüksek basınca mâruz yerlerin havası alçak basınçlı yerlere doğru cereyan eder; ancak, dünyanın, ekseni etrafında dönüşü sebebiyle bu cereyan istikametinde bir inhiraf hâsıl olur. Bu inhiraf kuzey yarım kürede sağa, güney yarım kürede sola doğrudur.

BUYSSE [*bọ̈ysĭ*], **Cyriel** (1859 - 1932), Flaman romancısı ve piyes yazarı. Gent (Fr. Gand) civarında Nevele'de doğmuş, yine Gent yakınında Deurle'de ölmüştür. İlkin babasının dokuma fabrikasında çalışmış ve bu iş için 1885 - 1886 yıllarında Amerikada bulunmuştur. Avrupaya dönerken vapurda yazdığı *Biezenstekker* (Kamış biçicisi) başlıklı ilk hikâyesi, Holândadaki «De Nieuwe Gids» (Yeni rehber) adlı büyük dergide 1890 da yayımlanmıştır. Flaman'ların en büyük romancılarından olan B., Emile Zola'nın ve aynı natüralizm çığırına mensup Belçikalı Camille Lemonnier'nin tesiri altında kalmış, üslûp bakımından Maupassant'a yaklaşmış, fakat son eserlerine romantiklik çeşnisini vermiştir. Romanlarında, başlıca Scheldt ve Leie nehirleri arasındaki arazide yaşıyan Flaman çiftçilerin, işçilerin, köy ve kasaba halkının hayatı realist ve oldukça kötümser bir şekilde anlatılmıştır. Roman ve hikâye sahasındaki başlıca eserleri şunlardır: *Het recht van den sterkste* (En kuvvetlinin hakkı) [1893], *Vroeging* (Nedamet) [1896], *Schoppenboer* (Maça bacağı) [1898], *Uit Vlaanderen* (Flandra'dan) [1899], *'n Leeuw van Vlaanderen* (Flandra aslanı) [1900], *Te Lande* (Kırda) [1900], *Van arme Menschen* (Fakir insanlar) [1902], *Daarna* (Sonra) [1904], *Tusschen Leie en Schelde* (L. ile S. arasında) [1904], *Het Leven van Roseke van Dalen* (R. v. D. ın hayatı) [1906], *'t Bolleken* (Mermi) [1906], *Lente* (Mercek) [1907], *Zoo als 't was* (Olduğu gibi) [1908], *Het volle Leven* (Ömür boyunca) [1908], *Het Ezelken* (Eşekçik) [1910], *De vroolijke Tocht* (Neşeli seyahat) [1911], *De nachtelijke Aanranding* (Gece hücumu) [1912], *Van hoog en laag* (Yüksekten ve alçaktan) [1913], *Zomerleven* (Yaz hayatı) [1915], *Oorlogsvisionen* (Harb görüntüleri) [1915], *De roman van den Schaatsenrijder* (Patinajcının romanı) [1918], *Tantes* (Teyzeler, halalar) [1924], *Typen* (Tipler) [1926], *Uleken* (ad) [1927], *Kerels* (İnsanlar) [1927], *De Schandpaal* (Ceza direği) [1928]; piyeslerinden de *Het gezin Van Paemel* (V. P. ailesi) [1903] ile *De plaats ver van gende vrederechter* (Sulh hâkimi vekili) [1930]. B. 1893 te «Van Nu en Stroks» (Bugün ve yarın) adlı edebî dergiyi, bunun kapanmasından sonra da, Holândalı ediplerden Louis Couperus ve W. G. van Nouhuys ile birlikte, 1903 te «Groot Nederland» (Büyük Holânda) yı kurmuş ve edebiyat sahasında Flaman - Holânda birliğini sağlamağa çalışmıştır. 1929 da Belçika kıralı B. ye Baron van Deurle pâyesini tevcih etmiştir.

C. BUYSSE

BUYTENDIJK [*böytĭndayk*], **Frederik Jacobus Johannes** (doğ. 1887), Holândalı hayvan ruhiyatcısı. Breda'da doğmuştur. 1925 ten beri Groningen üniversitesinde fizyoloji ve histoloji profesörüdür. Modern hayvan ruhiyatçılığında fenomenolojik hareketin kurucusudur. Başlıca eserleri şunlardır: *Psychologie der dieren* (Hayvanların psikolojisi) [1920], *Het spel van mensch en dier* (İnsan ve hayvanda oyun) [1932], *Psychologie van den hond* (Köpeğin psikolojisi) [1932], *Methoden zur psychologischen Untersuchung der Tiere* (Hayvanların psikolojik tetkiki için metotlar) [Fischel'le birlikte, 1932], *Wege zum Verständnis der Tiere* (Hayvanları anlamak için yollar) [1938].

BUYU, Güney Afrikadaki Bantu ailesi içerisinde bir dil topluluğu. Buna Katanga da denir. Ailenin Kuzey Merkez koluna bağlı bir grup olup, Belçika Kongosunun güneydoğu kısmında, Tanganyika gölünün batı sahili ile Kongo nehri arasındaki araziyi işgal eder. MaNyema, «Tanganyika balıkçıları», ve Katanga olmak üzere üç alt - grupa ayrılır. Asıl B. veya Buyi dili, MaNyema alt - grupundandır ve Baluba bölgesinde, Kongo nehrini Mweru gölüne bağlıyan ayaklardan Luapula'nın kuzey kesimlerinde, Ankoro ile Kiambi kasabaları arasında konuşulur. Bk. BANTU DİLLERİ.

BUYYON (Fr. Bouillon) [Tıp], mikropların üremeleri için, bakteriyoloji lâboratuvarlarında hazırlanan onların sevdiği, birçok suni besi yerlerinin esasını teşkil eden maddelerden biri. Türlü besi yerlerinin yapılmasında bir esas madde ve buna ilâve olarak başka maddeler kullanılmaktadır.

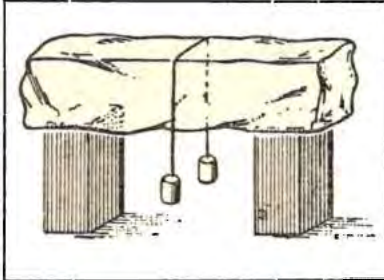
Âdi B. (et hulâsası) şöyle hazırlanır: Yağ ve sinirlerinden ayrılan sığır eti, et makinesinde çekilir. Yarım

kilo ete bir kilo sâf su (arık su) ilâve edilerek ocak üstünde pişirilir. Uçan su tamamlandıktan sonra süzgeç kâğıdından süzülür. Bu et suyuna 10 gr pepton ezilerek katılır, sonra 5 gr âdi sâf mutfak tuzu ve 2 gr sodyum fosfat ilâve edilir ve yeniden buhar kazanında kaynatılır. Tekrar süzülerek balonlara taksim edilir. Yarım saat 106 derecelik otoklavda sterilize edilir ve alkaliliği tâyin edilerek kullanılır.

Bu âdi B. a bazı özel ilâveler yapılarak, karaciğerli B., Maggi taneli B. u, Hottinger B. u, Liebig B. u, asitli, serumlu, kanlı ve şekerli B. lar ve daha birçok besi yerleri hazırlanabilir.

BUZ (Fr. Glace), suyun katı haline verilen ad. Bir miktar su soğutulduğu vakit sıcaklığı 4° C a ininceye kadar devamlı surette hacmı azalır (yoğunluğu artar) ve bu sıcaklıkta yoğunluğu maksimum olur. Soğutma ameliyesine sıcaklık sıfır derece oluncaya kadar devam edilirse su kütlesi genişlemeğe başlar ve yoğunluğu biraz azalır ve normal atmosfer basıncı altında sıcaklık sıfır derece olunca donmağa başlar. Suyun bu özel durumu, göl ve havuzların dipten değil, yüzeyden donmağa başlamalarına sebebolur.

B. un atmosfer basıncı altındaki erime noktası 0° C veya 32° F tır. Bu erime noktası dışarıdan yapılan basınç ile değiştirilebilir. Su ve diğer birkaç madde istisna edilirse, erime noktası, basınçla değişir. Su için, *erime noktası - basınç eğrisi* çok enteresandır. 2200 kg/cm² ye kadar basınçlar için, basıncın artması erime noktasını düşürür. Fakat 2200 kg/cm² basınçta B. un yeni bir billûr şekli hâsıl olur. B. un, muhtelif sıcaklık ve basınç şartları altında birbirlerinden farklı altı billûr şekli bulunmuştur. Basınç artmasının, B. un erime noktasını düşürmesi, klâsik *J. Tyndall* veya *tekrar donma deneyi* ile gösterilir. Bu deneyde uçlarına ağırlıklar asılmış olan ince bir tel bir B. kalıbı üzerine konur. Tel, yolu üzerindeki B. u yavaş yavaş eritir ve hâsıl olan su tekrar donar. Buzulların altından erimesi, üst B. tabakalarının yaptığı basınç tesiriyle olur. B. erirken dış basınç 1 atmosfer arttırılırsa B. un erime doktası 0,0075° C kadar alçalır. Erime sıcaklığını 1° C alçaltmak için 135 atmosferlik bir basınç gerekir. Suyun B. halinde katılaşması esnasında, hacmen % 9 kadar bir genişleme görülür. Bunun neticesinde B. parçaları su üstünde yüzer, yani B. un yoğunluğu suyunkinden küçüktür. Donmakta olan suyun çatlatıcı tesirleri bu hacım artmasına dayanır: Taş ve kayaların çatlıyarak parçalanması gibi.

Tyndall deneyi

B., termometrelerin sabit noktalarından *B. noktası*nın tesbitinde pek elverişlidir. Yiyeceklerin muhafazası bakımından ilk soğuk temin edici vasıta B. olmuştur.

B. un erime ısısı: Kütlesi 1 gr olan bir cismin sıcaklığı yükseltilmeksizin, katı halden sıvı hale geçirilmesi için gereken - kalori cinsinden - ısı miktarına cismin erime ısısı denir. Deneyin gösterdiğine göre bu şartlar altında eriyen bir gram B. 80 kalori (tam 79,67 kalori) alır ve tersine olarak, sıfır derecede 1 gr su da donunca 80 kalori terk eder.

Eğer cisim erimekte iken kendisine ısı verilmiyecek olursa, etrafından ısı almağa mecburdur; bundan dolayı erime, bazan, bir soğutma vasıtası olarak kullanılır. Bütün cisimler arasında B. en yüksek erime ısısına sahiptir.

Dr. H. C. Urey tarafından 1932 de keşfedilmiş olan *ağır hidrojen*in oksijenle husule getirdiği *ağır su* B. unun erime noktası 3,8° dir.

Buz (Tıp): B. vücudun bazı organlarında herhangi bir sebeple husule gelen kanamaları durdurmak, bazı iltihapları dağıtmak ve ağrıları azaltmak maksadı ile tatbik edilir.

B. un, binnetice soğuğun, vücut üzerine bazı tesirleri vardır. İlk temas halinde damar sıkışması olur ve sinir sisteminde şiddetli bir tenbih yapar. Bu suretle sinir sistemi yeni bir kuvvet ve kudret kazanır. Daha sonra B. un tatbik edildiği deri sahasında bir kanlanma (damar genişlemesi = vasodilatation) husule gelir, cilt kızarır. Bu, o nahiyede kan deveranı faaliyetinin arttığını ifade eder. Bu suretle derindeki organların kanlanması azalır. B. tatbik edilen bazı hastalıklarda, işte bu mekanizma ile ağrı ve iltihaplar hafifler. Organların kanlanması da azalarak, kanamalar durur.

B., buz keseleri içine doldurularak kanama veya iltihap olan organa komşu vücut bölgesine konur (baş, boyun, kalb, göğüs, karın gibi). Buz keseleri doğrudan doğruya cilt üzerine tatbik olunamazlar. Ciltle kese arasına bir havlu konulur. Beyin kanamalarında başa, mide ve onikiparmak barsağı (duodenum) ülserlerinin kanaması halinde mide bölgesine, barsak kanamalarında karına, apandisitte karnın sağ alt kısmına v. b. buz kesesi tatbik edilerek kanamaların durmasına ve iltihabın dağılmasına yardım edilir. Mide ülseri kanamalarında ve bazı hastalıkların seyrinde olan bulantı halinde hastalara buz yutturulmasında fayda vardır.

Hernekadar B. un yukarda anlatılan mekanizma ile iyi tesir ettiği kabul edilirse de, ayrıca hasta, buz kesesi yardımı ile sabit bir vaziyette hareketsiz yatmaya mecbur edilerek (tespit) daha çok faydalı olabileceği söylenebilir. Bilhassa kanamalarda, hastanın hareketi kanamanın devamına ve çoğalmasına sebebolur. Hastaya B. tatbik edilir ve bunu yerinde tutması tenbih edilirse, hasta da arzu edilen vaziyette hareketsiz kalacak olursa, hareket ve zorlamadan doğacak kötü ihtilâtlar önlenmiş olur.

BUZ DAĞI, Malatyanın 35 km güneybatısında, Doğanşehir istasyonunun hemen doğusunda bir dağ. Yüksekliği 2 612 m dir.

BUZ SİRKESİ, buzlu sirke veya donar asetik asit, sâf asetik asit. 17° de donarak buza benzer beyaz, billûri bir hal alır (bk. ASETİK ASİT).

BUZ TEKNİĞİ (Ask.), buzlu bölgelerde harekât yapacak birliklerin muvaffak olmaları için derlenmiş teknik bilgiler.

Buz kazması: Dağ birliklerinin buzları kırmak için kullandıkları özel kazma.

Buz mahmuzu: Buzlu yerlerde topun mevzide kaymaması ve buza saplanabilmesi için topların kundak kuyruklarındaki normal mahmuzun altına ilâve edilmiş olan keskin mahmuz.

Buz merhemi: B. yanıklarına karşı kullanılmak üzere dağ kıtalarına verilen merhem.

Buz nalçası: Buzda kaymamak için dağ ayakkabılarına takılan nalça.

Buz şeridi: Islanmış kara, rüzgârın vurması suretiyle bazı yerlerde, şerit halinde meydana gelen buzlu mıntakalar.

Buz çukurları: Karların erimesi ile hâsıl olan suların dolduğu çukurlarda meydana gelen buzlar.

Buz mıhı: Buzda hayvanların kaymaması için kullanılan keskin sivri uçlu mıh. Bunlar nalların arka uclarındaki yuvalara vidalanmak veya normal nallarda âdi mıhın yerine çakılmak suretiyle kullanılır.

BUZ YAPIMI, buzun natürel veya mekaniksel metotla elde edilmesi. Natürel buz, kış mevsiminde suyun soğuk etkisiyle donmasından hâsıl olur.

Natürel buz, ihtiyaç duyulduğu zaman, kış olan ve olmıyan memleketlerde başka başka usullerle temin edilmektedir.

Kış olan mıntakalarda buz veya sıkıştırılmış karın, saman ve otlardan ibaret basit tecrit maddeleri ile ambalajlanıp yaz mevsiminde sarf edilmek üzere kuyularda saklanması, pek eski zamanlardan beri bilinmekteydi. Bu hususta Çinlilerin *Shi Ching* destanlarında Milâttan bin sene evvel bu şekilde karlık (bk. KARLIK) ların kullanıldığına dair kayıtlar vardır.

Eski milletler, hassaten Romalılar ve Yunanlılar buna benzer saklama kilerleri kullanmışlardır. Romalı ünlü tarihçi Plinius 37 ciltlik tabiat tarihinde bu konuya da dokunmuştur. Yüzyıllardan beri Osmanlı saraylarının buz ihtiyacı Uludağda açılmış karlıklardan, Bursa kadılığı marifetiyle temin edilmiştir.

Kış olmıyan Mısır, Irak ve Hindistan gibi memleketlerde ise, mesamatlı açık çömlek kablara konulan sular, toprak üzerine kazılmış çukurlara akşamlayın bırakılınca sabaha kadar ısısını, kısmi buharlaşma ve radyasyon (bk. RADYASYON) yoliyle kaybederek buz olur (şekil 1). Bu metoda dair Mısır hükümdarı IV. Amenofis (M. Ö. 1375 - 1358)in Tel el - Amarna sarayı yıkıntılarında kayıtlar vardır.

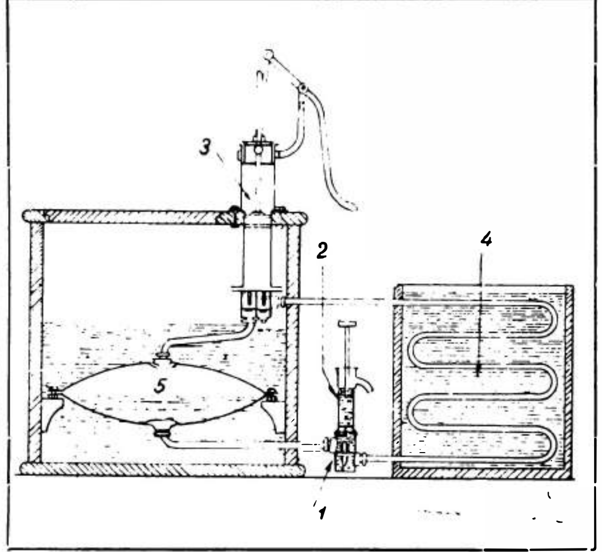
M. S. IV. yüzyıla ait Batı Hun kaynaklarında su içerisinde tuz eritilince mahlûlün derhal soğuduğu ve bundan hekimlikte faydalanıldığı yazılıdır.

Mekaniksel olarak ilk su buzu, Jacob Perkins tarafından icadedilen kompresyon sistemiyle çalışır basit bir makineyle 1834 yılında İngilterede imal edilmiştir. Bu cihazda, soğutucu madde olarak, eter $(C_2H_5)_2O$ kullanılmıştır. Müteakip yıllarda buz yapımında soğutucu madde olarak hava kullanılmışsa da, geniş hacımlı tesisatı icadettirdiğinden yerini amonyağa terk etmiştir. Amonyak, evvelâ absorpsiyon ve sonraları kompresyon sisteminde birinci derecede soğutucu madde olarak yıllardan beri kullanılmaktadır.

Şekil 1
Milâtdan binlerce yıl önce, kurak mıntakalarda kısmi buharlaşma ve radyasyon metodiyle buz yapımı

Bugün mekaniksel yolla biri sudan, diğeri de karbondioksitten olmak üzere iki ayrı kimyasal bünyede buz yapılmaktadır. Birincisine sadece buz, ikincisine de kurubuz denir.

Şekil 2
1834 yılında Jacob Perkins tarafından imal edilen kompresyon sistemiyle çalışır ilk buz makinesi: 1. Sıvı akımını düzenleyen valf, 2. Eter doldurma borusu, 3. Kompresör, 4. Kondansör, 5. Soğutucu kısım (evaporatör)

Buz, genel olarak kompresyon, absorpsiyon ve jet gibi üç ana sistemle imal edilmektedir. Buz endüstrisinde soğutucu madde olarak en fazla amonyak, karbondioksit, freon — 11, 12, 21, 22, 113 ile sülfürdioksit, metilklorür, etilklorür ve izobütan kullanılır. Bu sonuncu bilhassa frigorifik (bk. FRİGORİFİK VAGON VE KAMYONLAR, FRİGORİFİK GEMİ) kamyonlar için pek elverişlidir. Bu maddeler, gerekli soğutma işini yaptıktan sonra, kamyonun motoruna sevk edilerek, orada yanmak suretiyle benzin veya mazot gibi akaryakıt vazifesini de görür.

Her üç sistemde de B. Y. için gereken soğukluk, kaynama dereceleri düşük soğutucu maddelerin, sıvı halinden buhar haline geçerken civarından emdikleri ısılarla sağlanır (bk. SOĞUTMA TEKNİĞİ).

Kompresyon sistemiyle çalışan bir buz fabrikası kompresör, kondansör, toplayıcı, ekspansiyon valfı, evaporatör, tuzlu su (salamura) ve buna ait havuz, pompa, buz kabları ve bunları otomatik harekete geçiren tertibat, buz dinlendirme odası, bağlama boruları, basınç ve ısı ölçme aletleri ve kontrol valflarını ihtiva eder.

Absorpsiyon sisteminde motor ve kompresör yoktur. Jeneratör, analizör, rektifiye, kondansör, toplayıcı, evaporatör, salamura ve tankı, pompa, basınç ve ısı kontrol aletleriyle bağlama boruları bulunur (bk. BUZDOLABI).

Jet sisteminde gerekli soğutma, kinetik enerji sayesinde, evaporatörün basıncı düşürülerek elde edilir. Bu sis-

temle işliyen bir buz fabrikasında kazan, üfleçler, evaporatör, salamura ve tankı, pompa, kademeli kondansörler, basınç ve ısı kontrol aletleri vardır (bk. SOĞUTMA TEKNİĞİ, Jet sistemi).

Kompresyon sisteminde, ısı ve basıncı düşük gaz halinde bulunan soğutucu madde, kompresörün silindirinde sıkıştırılmak suretiyle basınç ve ısısı yükseltilip gaz halinde kondansöre sevk edilir. Bu sıcak gaz. kondansörden geçerken boruların etrafında akan su ile soğur, basıncı aynı kalmak şartiyle sıvı haline gelerek toplayıcıda birikir. Sonra, ısı düşürücü (İng. subcooling) de taşıdığı sıcaklıktan 5 derece daha kaybederek ekspansiyon valfına gelir ve basıncını düşürüp evaporatöre girer. Burada, sıvı halinden buhar ve gaz haline geçtiği için, gerekli soğutmayı civarından emdiği ısı ile sağlamış olur (şekil 3). Evaporatör boruları, salamura tankının ekseriya alt ve bazen de kenarlarına sarılıdır. Soğutucu madde, evaporatörde gaz haline geçtiği için salamuranın ısı derecesini düşürür, bu suretle, salamuraya daldırılmış kablar içerisinde bulunan su da buz haline gelir. Kompresyon sistemiyle çalışan bir buz fabrikasında, soğutucu maddenin geçirdiği termodinamik safhalar şekil 4 te gösterilmiştir.

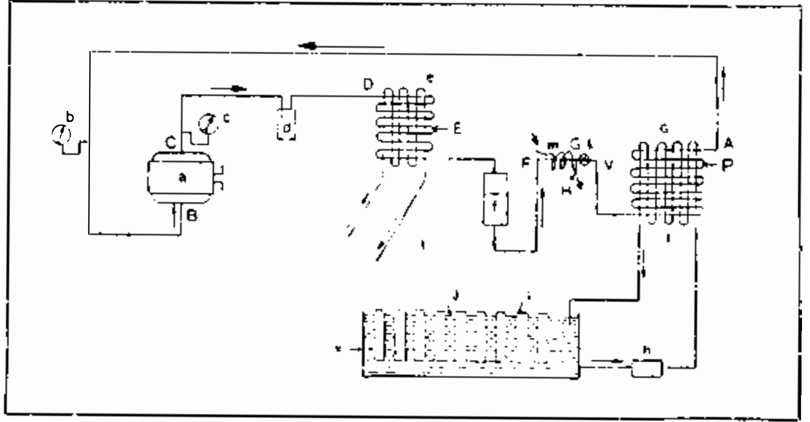
Kompresörler: Büyük buz fabrikalarında, maliyet fiyatlarını düşürmek için kompresörler elektrik yerine direkt olarak istimle çalışırlar. Silindirlerinin duruşlarına göre, yatay veya dikey olmak üzere iki tiptirler. İşleme tarzlarına göre de tek veya çift tesirli olurlar (bk. KOMPRESÖR).

Kondansörler: Kompresörden yüksek basınç ve ısılı gaz halinde gelen soğutucuyu, sıvı haline getirmeğe yararlar. Çift borulu, üstüvaneli ve atmosferli olmak üzere üç tipi vardır.

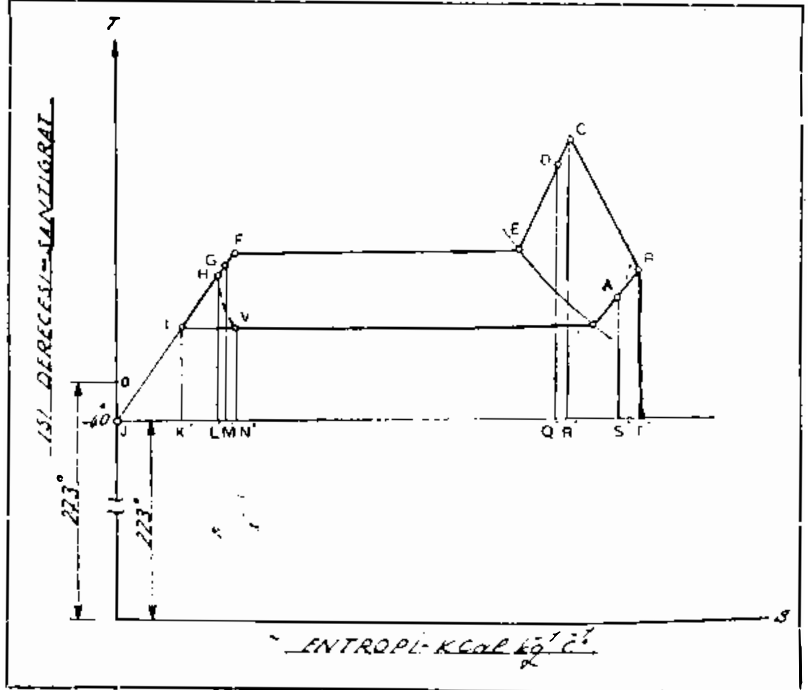
Toplayıcılar: Kondansörden gelen sıvıya depo vazifesini görürler. Kondansörle ekspansiyon valf arasına, çok defa yatay olarak konulur.

Ekspansiyon valfları: Soğutucu sıvının basıncını düşürmekte kullanılır. Otomatik olarak kullanıldıkları zaman, evaporatöre geçecek sıvı miktarını da kontrola yararlar.

Evaporatörler: Bir buz fabrikasında soğutmayı yapan esas kısımdır. İçerisinden geçen soğutucunun haline göre sulu, doymuş ve kuru diye üç tipe ayrılır. Soğutucu, sıvı veya kaynamakta olan sıvı halinde geçerse sulu, tamamen doymuş buhar halinde ise, doymuş, ve gaz halinde olursa kuru evaporatör denir. Evaporatör boruları, soğutacağı sa-

Şekil 3
Kompresyon sisteminde basit buz yapımı şeması: a. Kompresör, b. Basma manometresi, c. Emme manometresi, d. Yağ toplayıcı, e. Kondansör boruları, f. Sıvı toplayıcısı, g. Soğutma boruları (evaporatör), h. Salamura pompası, i. Buz kalıpları, j. Salamura, k. Salamura havuzu, l. Ekspansion valf, m. Isı düşürücü. Büyük harflerin anlamları için bk. şekil 4.

Şekil 4
Kompresyon sisteminde soğutucu maddenin geçirdiği termodinamik değişimler. Soğutucu maddelerin termodinamik (ısı derecesi, basınç, hacım, yoğunluk, entalpi, entropi ve iç enerji) değişimleri —40° C sıfır noktası kabul edilerek hesaplanır, TBCRT alanı — Kompresör çalışırken silindirini soğutan suya verdiği enerji, RCDQR — Atmosfer tarafından emilen enerji, SABTS—Evaporatörden kompresörün emme subabına gelinceye kadar havaya verilen enerji, VASNV — Evaporatör enerjisi (soğutmayı sağlar), QDE FGMQ—Kondansörün aldığı enerji, GMLHG—Kondansörden çıkan sıvının ısı düşürücüye verdiği enerji, BCDEFGHIVPAB—Kompresörün yaptığı iş, A. Soğutucu madde kuru gaz halinde evaporatörden çıkar, B. Kompresöre girer, C. Kompresörden çıkar, D. Kuru gaz halinde kondansöre girer, E. Kondansör basıncında doymuş buhar haline gelir, F. Aynı basınçta doymuş sıvı olur, G. Kondansörden sıvı halinde çıkar, H. Ekspansion valfına gelir, I. Evaporatör basıncında sıvı olur, V. Ekspansion valfından evaporatöre girer, P. Evaporatör basıncında doymuş buhar haline gelir

lamura tankının alt veya kenarlarından dolaştırılmışsa, direkt evaporatör adını alır. Şekil 3 te olduğu gibi önce borulardan geçen salamurayı soğutursa, indirekt evaporatör denir.

Salamura tankları: Buz kablarının içerisine daldırıldığı salamuraya havuzluk vazifesini görürler. Büyük B. Y. ı tesislerinde zemine gömülüdürler. Alt ve cidarları ısının geçmesine karşı kalın mantar tabakalariyle izole edilmişlerdir. İçinde, soğuk salamurayı karıştıracak tertibat vardır.

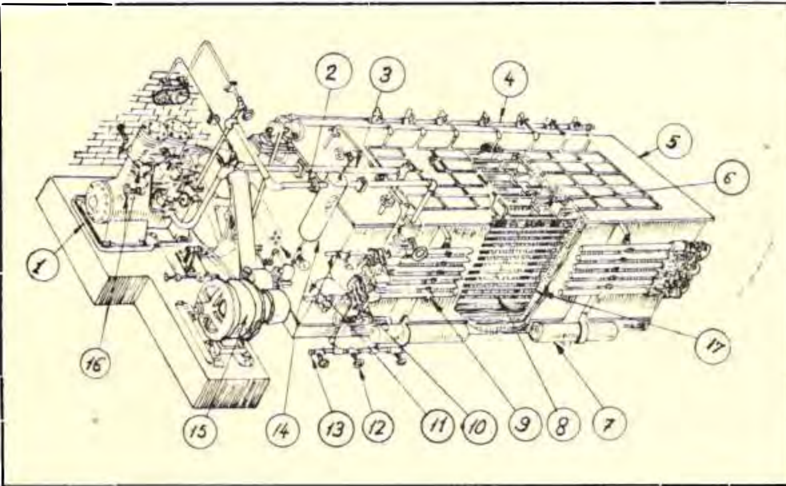
Salamuralar: Suda, tuz veya klorlu kalsiyum ($Ca\ Cl_2$) eritilerek elde edilir. Ağırlık itibariyle % 23,5 tuzu ihtiva eden salamura — 18° ve % 29 klorlu kalsiyumla yapılan da — 5° de donar. Her iki salamura, ancak bu derecelerin üstünde kullanılmağa elverişlidir. Klorlu kalsiyum salamurada korozyon (bk. KOROZYON) u önlemek için ayrıca salamuranın beher metre küpüne bir kg sodyum kromat katmak lâzımdır.

Buz kabları: Buz yapılacak temiz su, bunların içerisine konarak salamura tankına daldırılır. Muhtelif ölçülerde olurlar. Kalıp veya levha biçimindedir. Salamura tankında ısının düşmesiyle, kablar içindeki sular buz haline gelir. Salamura tankı ve buz kabları, her üç sistemdeki B. Y. nda vardır. Buz kablarını, salamura tankına daldırıp çıkartmak için, dişli iletme tertibatı kullanılır. Eğer şehir suyu, temizlik bakımından B. Y. na uygun değilse, tasfiyesine mahsus ayrıca, yardımcı bir tesisata lüzum vardır. Tamamiyle otomatik çalışan bir buz fabrikası şekil 5 te görülmektedir.

Kuru buz: Karbon dioksit gazının katılaşmasıdır. Erimeksizin doğrudan doğruya buhar haline geçtiği için kuru buz denir. Çok düşük soğukluk elde etmek maksadiyle, suni yağmur yağdırmada, bazı gıda ve kimya maddelerini buzlaştırmada, frigorifik nakliyatta ve dondurma imâlinde kullanılır. Özgül ağırlığı 1,36 ile 1,53 gr arasında değişir. Kalın ambalâj kâğıtlarına sarılmış olarak 25 × 25 × 0,6 cm ölçülük dilimler halinde satılır. 60 günden fazla saklanamaz. 1 kg kuru buz 0° sıcaklıkta iken buhar haline geçtiği zaman 151,8 Kcal emer ve civarın sıcaklığını — 78,5° ye düşürür. Aynı şartlar altında 1 kg su buzu, 80 Kcal emer ve 0° de bir sıcaklık sağlar. Kuru buz, yalnız kompresyon sistemiyle çalışan 3 kademeli kompresörlerle elde edilir. Su buzundan ortalama 6 misli daha pahalıdır.

Birimler: Buz yapımında kullanılan makinelerin soğutma kapasiteleri ton - soğutma adı verilen bir birimle ölçülür. Bu birimin değeri, metrik sistemi kullanan memleketlerle İngiliz ve Amerikalılarda birbirinden farklıdır. 1 ton - soğutma, 0° de 1 ton buzun, 24 saatte eriyip 0° de su haline gelebilmesi için civarından emdiği ısı miktarıdır. Bu ise 80 000 Kcal/Gün, veya saniyede 0,9259 Kcal demektir. İngilizlerde 1 ton - soğutma, saniyede 1 Kcal veya 24 saatte 86 400 Kcal dir. Amerikalılarda bu miktar, saniyede 0,9072 Kcal veya 24 saatte 72 576 Kcal ifade eder. Bu duruma göre, İngiliz ton - soğutması, metrik sistemden % 7,41 ve Amerikan biriminden de % 9,28 fazladır.

Bir ton buz yapmak için sıcaklığı + 25° olan suyu 0° ye getirmek, sonra 0° de katılaştırıp — 10° ye kadar dondurmak icabeder. Bu işler için sırasiyle 25 000, 80 000 ve 5 000 Kcal ye ihtiyaç vardır. Ayrıca, salamura tankı, buz dinlendirme deposu, hava v. b. kaçan zayiat da katılırsa, 120 000 Kcal ye ihtiyaç bulunduğu anlaşılır. Bu 80 000 e bölünürse 1,5 çıkar. O halde 1 ton buz yapacak makinenin kapasitesi 1,5 metrik ton - soğutma biriminde olmalıdır. Çok defa, buz yapma makineleri ton - soğutma biriminin, kompresör beygir gücüne oraniyle, yani $\frac{\text{ton-soğutma}}{\text{HP}}$ ile ifade edilir.

Şekil 5

Otomatik bir buz fabrikası: 1. Kompresör, 2. Kompresör basma borusu, 3. Kompresör emme borusu, 4. Hava borusu, 5. Salamura tankı, 6. Buz kapları, 7. Sıvı toplayıcı, 8. Soğutma boruları (evaporatör), 9. Çift borulu kondansör, 10. Kondansör suyunun giriş ve çıkış boruları, 11. Salamurayı karıştırmağa mahsus dişli tertibat, 12. Ekspansion valfı, 13. Amonyak şarj borusu, 14. Yağ toplayıcı, 15. Motor, 16. Kompresör bağlantıları, 17. İzolatör madde (mantar)

BUZABA (ölm. 1147), Selçuklular zamanında Fars eyaleti valisi. B. Fars valisi Mengü Bars'ın emîrlerinden olup onun adına Huzistan eyaletini idare ediyordu. Mengü Bars, Selçuk hükümdarı Mes'ud'a karşı ayaklandığı zaman B. da Mengü Bars'ın emrinde savaşmıştır. Bu savaşta Mengü Bars esir edilerek asılmıştır (1138). Savaş kazanıldıktan sonra Selçuk kuvvetleri Mengü Bars'ın karargâhını bastığı sırada B., karargâhı şiddetle müdafaa ederek Selçuk emîrlerinden bazılarını esir almış, Selçuk hükümdarı ağır bir mağlûbiyetten Atabeğ Kara Sungur'un yardımı ile güçlükle kurtulabilmiştir. B., Mengü Bars'ın asılmasına çok kızmış ve içlerinde Kara Sungur'un oğlu da bulunan tutsakları öldürmüştür. Oğlunun öcünü almak istiyen Kara Sungur ertesi yıl Fars eyaletine saldırmıştır. Kal'atü'l - Beyzâ'ya çekilmiş olan B., meydana çıkarak Kara Sungur tarafından Fars eyaletine getirilmiş olan Selçuk Şah'ı yakalamıştır (1140) Bu olay üzerine Selçuk hükümdarı Mes'ud, Fars eyaletini B. ya bırakmıştır. B. Mes'ud'a karşı durumunu kuvvetlendirmek için iki emîr ile antlaşmalar yapmışsa da, bir müddet sonra bu arkadaşlarının hükümdar tarafından öldürülmesi üzerine ayaklanmıştır. B., Hemedan'a bir günlük uzaklıkta bulunan Merc-i Karatigin savaşında yenilmiş ve elegeçirilerek asılmıştır.

BUZAĞI, ineğin ortalama 284 gün gebelikten sonra doğurduğu erkek veya dişi yavru. Buzağılık çağı, bir yaşına kadar devam eder.

İki günlük bir buzağı, emzikli kovadan süt emerken

B. beslenmesi: B. beslenmesine, doğmadan önce anasının beslenmesiyle başlanır. Beslenmede, B. dan sağlanacak fayda göz önünde bulundurulmalıdır. Damızlıkta kullanılacaksa yağ yapmıyan kuvvetli yemler yedirilmesi; semirtilecekse, doğmadan önce anasının iyi beslenmesi lâzımdır.

Kâhilleştiği zaman 500 kg canlı ağırlığa ulaşan bir sığırın doğumundan sonra artış miktarları şöyledir:

	Ağırlığı kg	Artan ağırlığı kg	Son ağırlıktan aldığı miktarın yüzdesi
Doğduğu zaman	36	—	—
Bir yıl sonra	300	264	60
İki yıl sonra	400	100	80
Üç yıl sonra	470	70	95
Dört yıl sonra	500	30	100

Bu cetvelin tetkikinden anlaşılır ki, dört yılda 500 kg canlı ağırlığa ulaşan bir sığır, ağırlığının % 60 şını ilk yılda alır. Bu durum da gösteriyor ki, B. nın beslenmesi üzerinde, önemle durulması gerekir.

B. beslenmesi iki döneme ayrılabilir: 1. Sütle besleme, 2. Sütten kesildikten sonraki besleme. Birinci dönem, dişi B. lar için 3, erkek B. lar için 4 - 5 ay olmalıdır. Sütle besleme ya emzirme veya süt içirme tarzında olur. Emzirmede B. nın ne kadar süt içtiği bilinemiyeceği için ihtiyacının karşılanıp karşılanmadığı da belli olmaz. Bundan dolayı emzirme yerine içirme tarzı tercih edilmelidir. Bu tarzda beslemede, B. nın günlük süt ihtiyacı hesap edilir ve süt 3 - 4 porsiyona ayrılarak ya emziklerle veya temiz kablarla verilir. B. lara verilecek süt, ineğin vücut hararetinde olmalı; soğumuşsa ısıtılarak verilmelidir.

Doğumdan sonraki ilk hafta içinde B. nın kolostrum (colostrum) denilen ana sütünü emmesi lâzımdır. Bu süt hafif müshil tesirli olup B. nın sindirim organında toplanan mekonyum (méconium) un atılmasını sağlar. B. nın günlük süt ihtiyacı canlı ağırlığının 1/7 si veya 1/9 u kadardır. B., ortalama her 10 kg süte karşılık 1 kg canlı ağırlık kazanır.

B. lar sütten tedricen kesilmelidir. B. lar 4 - 6 haftalık oldukları zaman sütün her gün yarım kg ı kesilerek bunun yerine aynı miktarda yağı alınmış süt (imansız süt) verilmeli ve böylece imansız süt miktarı artırılmalıdır. Bu suretle eksilen yağ, yarım litre süte 25 - 30 gr nispetinde keten tohumu veya yulaf unu, daha sonra yerfıstığı, hindistan cevizi, hurma çekirdeği veya keten tohumu küsbesi, arpa, nohut unları, malt filizi ve kepek verilerek telâfi edilmelidir. Eksilen yağ miktarı ayrıca B. nın tahammül gösterebileceği yağlardan, meselâ yerfıstığı yağından, bir litre imansız süte 20 gr ilâve edilmek suretiyle de telâfi edilebilir. Yalnız bu yağ, süt sıcakken konulmalı ve yağ zerreleri dağılıncaya kadar da karıştırılmalıdır.

B. lar sütten kesilirken, verilen süt tedricen azaltılır, onun yerine taze hazırlanmış ot çorbaları verilir; B. ya 3. ayın sonunda iyice parçalanmış pancar ve havuç, ince samanla yulaf ezmesi, arpa kırması veya ufalanmış küspe ve malt filizleri verilir. B. lara verilecek kuruot buğdaygiller (Gramineae) familyasına mensup bitkilerden olmalı, asla yonca verilmemelidir. B. lar 4 - 5 haftalık oldukları zaman bir miktar iyi kalitede kuruot ve 1,5 - 2 kg yulaf kırması verilmelidir.

B. lar bir yaşını bitirdikten sonra kâhil sığırlar gibi beslenirler. B. lara, mineral madde tuzları da verilir. B. ların bulundukları yer temiz, rutubetsiz ve aydınlık olmalıdır. B. lara hareket imkânları sağlandığı takdirde kemik ve adale yapısı daka iyi inkişaf eder, bünyeleri sağlamlaşır ve hastalıklara karşı mukavemetleri artar.

BUZAHA, Necid'te Beni Esed kabîlesine ait ünlü bir kaynak. Halife Ebubekir zamanında B. da Tuleyha b. Huveylidi'l - Esedî, peygamberlik iddiasında bulunmuş ve halife tarafından üzerine gönderilen Halid b. Velid, Tuleyha'yı burada yenmiş ve kaçmak zorunda bırakmıştır. Bu savaşın yapıldığı güne Yevm-i B. adı verilmiştir.

BUŽAN'LAR (Bujan'lar), XII. yüzyılda, Vistül'ün kollarından olan Bug ırmağının kıyılarında yaşıyan bir islâv kabîlesi.

BUZĂU [*buzəu*], (Macar. Bodza): 1. Sereth ırmağının, sağdan aldığı önemli kollarından biri. B., Karpatların güneydoğudaki büklüm alanından doğar ve enlemesine bir vâdiden akarak Eflâk düzlüğüne ulaşır. Transilvanya (Erdel) yı Tuna limanlarına bağlıyan ve B. geçidinden aşan demiryolu B. nehrinin vâdisini kovalar.

2. Rumanyada Karpatların dış yanında ve B. ırmağının iki tarafında bir yönetim bölümü (4 836 km²; nüfusu 300 000 kadar) ve merkezi. B. nehri boyunda ve bir demiryolu kavşağında bulunan B. şehrinin nüfusu 20 000, denizden yüksekliği 11 m dir. Çevresinde zengin petrol yatakları vardır; tahıl ziraatı ve bağcılık önemlidir. Şehir canlı bir ticaret ve değirmencilik merkezidir.

BUZAVA, Moğol dillerinin Batı kolunu teşkil eden Oyrat veya Kalmuk grupundan bir lehçe. Kolun Volga-Don-Ural Oyratçası denilen bölümdendir (öbür bölümler: 1. Kobdo Oyratçası, 2. Torgut [Kuku-Nor'da] ile Ölöt [İli vâdisinde]). Don havzasında konuşulan B. lehçesi, Büyük-Derbet lehçesi ile birlikte, bölümün Derbet alt-bölümüne bağlıdır (öbür alt-bölümler: 1. Volga Oyratçası veya asıl Kalmukça, 2. Torgut: Ural Kalmukçası, Orenburg [Çkalov] Kalmukçası; bu Torgutça, Kuku - Nor'daki ve Altaylardaki Torgut lehçelerinden ayrıdır). Bk. KALMUK DİLİ.

BUZDAĞI (İng. ve Fr. Iceberg, Alm. Eisberg), dedenizde yüzen, yüksekliği en fazla, deniz yüzünden 100 m kadar yukarıda bulunabilen, yüzölçümü birkaç km² yi geçen büyük buz parçaları. Böyle bir buz parçasının 1/10 - 1/8 kadarı suyun yüzünde, geri kalan büyük bölümü ise denize batmış bulunur. Kutuplardaki türlü buzullardan ve bilhassa Grönland fiordlarındaki buzullarla Antarktika düz buzullarından kopup denizde yüzmeğe başlıyan bu kütleler, Ekvator doğrultusunda hareket eder ve meselâ Atlas Okyanusunda 36° kuzey enlemine kadar sürüklenirler. Bunlar sıcak denizlere yaklaştıkça erir ve nihayet ortadan kaybolurlar. Antarktika menşeli B. larının 50 mil uzunluğa kadar olanları görülmüştür. Bunların Hint Okyanusu veya

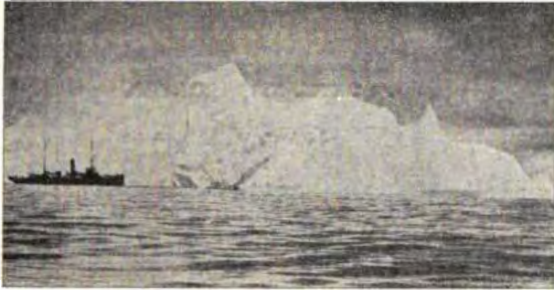
güney Pasifikteki gemi seyrü seferini tehlikeye düşürecek kadar kuzeye çıktıklarına pek nâdir raslanmıştır; mamafih Avustralyanın 100 mil güneyinde görüldükleri vakidir.

Güney Atlantikte B. ları Falkland akıntısına kapılarak Horn burnundan Ümit burnuna sürüklenir. Bering boğazının teşkil ettiği dar temas sahasından başka, Kuzey Pasifik Okyanusu ile Kuzey Buz Denizi arasında hiçbir temas sahası bulunmadığından, Pasifikte B. larına raslanmaz. Batı Grönland buzulları, denize, her yıl 10 000 - 15 000 B. döker. Doğu Grönland ve Kanadanın kuzeydoğusundaki Arktika topraklarından gelen mühim sayıdaki B. ları da bunlara katılır. Labrador akıntısı bütün bu B. larını Newfoundland kıyısı boyunca güneye doğru sürükler. Sonra bunlar Gulf Stream'e kapılır ve bu akıntı tarafından Atlantik'te kuzey - doğu - kuzey istikametinde dağıtılır. Kuzey Atlantiğin çok gemi geçen bölgesinde Nisan ile Ağustos arası en çok B. larına raslanan mevsimdir. 43. enlemin kuzeyinde her mevsimde bunlara raslanır. Bazen B. ları Asor adaları civarı gibi çok güneyde kalan bir bölgede bile görülmüştür.

Bir B. nın denizin yüzünde ve altında bulunan kısımlarının nispeti

Parıldadıkları için B. ları açık havada uzaktan görülebilir. Geceleyin B. larına çarpıp köpük saçan dalgalar, B. nın kaidesi boyunca göze çarpan beyaz bir çizgi teşkil

Kuzey Atlantikde bir B.

eder. Sisli havalarda ancak 90 metrelik bir mesafeden seçilebilirler. Daha uzakta bulunanlar, radardan önce, ancak gemi borusunun yankısiyle keşfedilebilirdi. İlk seferini yapan lüks yolcu gemisi Titanic'in 1912 deki kaybı bir ihmal neticesi olup o zamanki emniyet tedbirlerinin kifayetsizliğini gösterir. 14 - 15 Nisan gecesinde, mehtap olmadığı halde, gemi, buz kitlelerinin mevcudiyetine dikkati çeken beş telsiz haberine rağmen, 22 mil süratini azaltmadan seyretmekte idi. Gemi, B. nı gördükten 40 saniye sonra buna çarpmış ve 2 saat 40 dakikada batarak 1 489 kişinin ölümüne sebebolmuştur. Gemilerde tatbik edilen sıkı tedbirlerle Amerika Birleşik Devletleri sahil muhafazası ve Hidrografi Bürosunun buz vaziyetine dair yayımladığı günlük raporlar, bu cins felâketlerin tekerrürünü hemen hemen imkânsız bir hale getirmiştir.

BUZDAĞLARI: bk. BUZDAĞI.

BUZDENİZİ, her vakit kalın buz örtüleri (buzla) ile kaplı yahut yüzen buzların (bk. BUZDAĞI) çok bulunduğu kutup denizleri. Bu gibi denizlerden, ancak, buzkıran gemilerin yol açmasiyle gidiş geliş sağlanabilir.

Bu denizler iki grupta toplanır: 1. Avrasya ile Kuzey Amerika arasında uzanan ve Kuzey kutbunu kaplıyan Kuzey B., 2. Antarktika karasını çevreliyen ve her üç okyanusun birer bölümünden meydana gelmiş bulunan Güney B.. Bu denizlerde buz teşekkülü olayı, deniz suyunun tuzluluk derecesine göre değişir (‰ 10 tuzluluktaki sularda donma noktası — 0,5° de, ‰ 30 tuzluluktaki yerlerde — 1,6° de olur).

BUZDOLABI (Fr. Réfrigérateur, İng. Refrigerator, Alm. Kühlschrank), içerisine konulan küçük mikyasta yiyecek ve içecek maddelerinin kalite ve tazeliklerini, kısa bir süre için muhafaza ve idameye yarıyan cihaz. Ev, lokanta, eczane v. b. gibi yerlerde kullanılır.

Gıdaların bozulmadan saklanması, insan zekâsının, üzerinde en fazla durduğu bir konudur. Bu itibarla, soğutmacılığın tarihi, mağara adamı ile başlıyacak kadar eskidir. Mevsiminde topladığı fazla meyva ve tahılı veya avladığı hayvan etlerini istihlâk edeceği kış mevsimine kadar çürüyüp kokmadan muhafaza etmek, ilk insanın başlıca kaygusu idi.

Yüzyıllar boyunca edindiği sayısız tecrübelerden sonra, paleolitik adamın bu hususta yapacağı iş, sahip olduğu gıda maddelerini eğer müsait ise, loş mağarasının serin bir köşesine yığmak veya çukur kazıp zemine gömmekten ibaretti. Halen patates ve benzerlerinin bazı mıntakalarda kuyularda saklanması bu iptidai âdetin bir devamıdır.

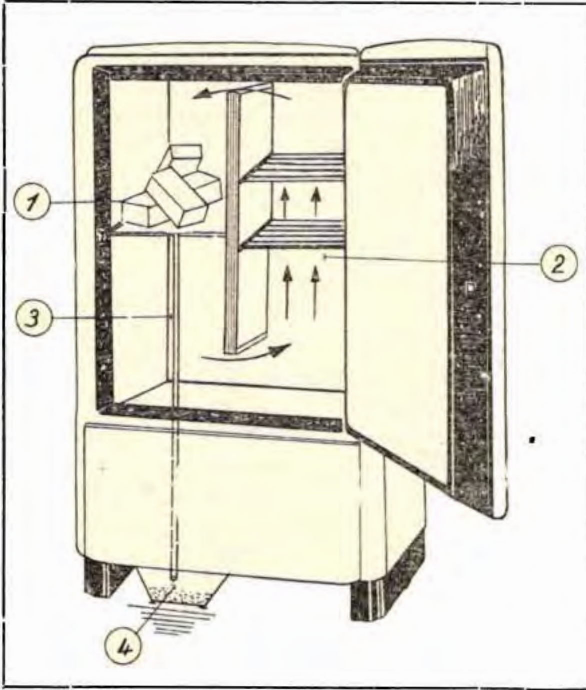
Zamanla kültür seviyesi yükselmiş bulunan kalkolitik devri insanları, artık güneşte kurutma, tütsüleme, kavurma, tuzlama ve turşu yapma gibi usullerle gıdalarını uzun zaman bozulmadan saklamayı öğrenmişlerdi. Bu metotlar bugün bile kullanılmaktadır.

Fakat, bu usullerle saklanan gıdalar tabiî tazeliklerini muhafaza edemezler. Koku ve usarelerinde önemli miktarda azalma olur, sonra haiz olduğu vitaminlerden mühim bir kısmını kaybederler. Bu bakımlardan besleme kabiliyetleri düşüktür. B. ları ve bunların endüstriyel sahalardaki benzerleri olan soğuk hava depolariyle buz tesisleri, bu çeşit mahzurları ortadan kaldırmak için yapılmıştır.

Bugün kullanılmakta olan B. ları pek kısa bir maziye sahiptirler. İlk B. 1910 yılında imal edilmiştir. Otomatik olarak çalışanlar ancak 1918 de piyasaya arz edilebilmiştir. Fakat modern şekilde olanlarının imali ve bunların halk tarafından sıhhi bir zaruret olarak kabul edilip, geniş miktarda satın alınması, 1932 yılından sonra başlar.

Genel olarak, bütün B. ları biri kabinet veya kasa, diğeri soğutmayı sağlıyan cihaz, yani makine olmak üzere iki kısmı ihtiva eder. Kullanma ve görünüş bakımından muhtelif ölçü, şekil ve tertibatta olan kasa kısmı, birbiri içerisine geçmiş iç ve dış yüzleri emayeli iki sacdan ibaret olup, arası sıcağın geçmesini ziyadesiyle güçleştiren 6 - 8 cm kalınlığında, esmer renkli bir pişmaniyeyi andıran cam lifi adlı bir izalatör madde ile doldurulmuştur.

Soğutma cihazı bulunmayıp içerisine konulan buzla soğutulan dolaplara *buzluk* denir (şekil 1). Maliyet fiyatlarının, diğerlerine göre çok ucuz olması bakımından bir hayli revaçta olan buzluklar, her ne kadar İkinci Dünya Harbinde, endüstrinin topyekûn harb mamulleri istihsaline yöneltilmesinden ötürü, bugün kullanılmakta ise de yerini hızla B. larına terk etmektedirler.

Şekil 1

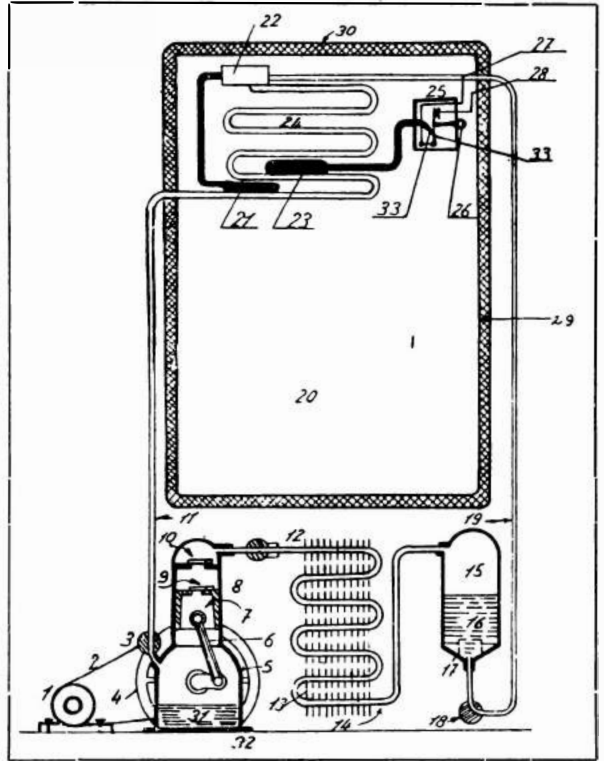
Buzluk: 1. Buz ve konulacağı yer, 2. Gıda rafları, 3. Erime borusu, 4. Su toplama kabı. Oklar, sıcak ve soğuk hava akımlaını gösterir

B. larında soğutmayı sağlıyan cihazlar, sistem bakımından, biri kompresyon, diğeri absorpsiyon olmak üzere ikiye ayrılırlar: Kompresyon (sıkıştırma) sistemindekiler elektrik enerjisiyle çalışırlar. Absorpsiyon (emme) sisteminde olanlar ise ısı enerjisi, yani petrolle işlerler, bunlara *elektrolüks* de denir. Her iki sistemdeki B. ları, konulduğu yerlere, gördüğü işlere ve cüsselerine göre adlandırılır. Soğutma esası bakımından, her ikisi de bir olup, şu prensiplere dayanır: 1. Bütün soğutucu maddeler sıvı halinden gaz haline geçince cıvarından ısı alırlar ve gaz halinden sıvı haline geçerken ısı verirler, 2. Bir halden diğer bir hale geçerken ısı derecesi sabit kalır. Bu ısı derecesi basınçla orantılıdır, 3. Isı daima yüksek sıcaklıktan düşük sıcaklığa doğru akar, 4. Madde değişmelerine sahne olan kondansör ve evaporatör malzemesi fazla ısı ileten bakır ve emsali metallerden yapılır.

Kompresyon sistemiyle çalışan bir B. nda soğutma cihazı, ekseriyetle dolabın alt tarafına ve metal bir taban üzerine oturturulmuş motor, kompresör, kondansör, toplayıcı, kurutucu ile daima dolap içinin üst kısmında bulunan dondurucu kompartman cidarlarındaki bakır borulardan teşekkül eden evaporatör gibi ana kısımları ihtiva eder (şekil 2). Tâli olarak da, B. nın iç sıcaklığını ve dolayısiyle çalışıp durmasını sağlıyan termostat, soğutucu maddenin evaporatör ve kondansörde akımlarını düzenliyen otomatik valflar evaporatör cidarında teşekkül eden buzu eritecek defrost tertibatı ve motora kumanda eden kontrol ile ekseriya vitrin dolaplarında kondansörün hava cereyaniyle soğutmasına mahsus vantilâtör ve buna ait motor vardır.

Motor, aldığı cereyanla kompresörün pistonunu harekete geçirir. Kompresör, düşük basınç ve sıcaklıkta gaz halinde bulunan soğutucu maddeyi, silindirinde sıkıştırmak suretiyle basınç ve sıcaklığını yükseltir, sıcak gaz halinde kondansöre sevk eder. Bu sıcak gaz, tabiî veya vantilâtörle meydana getirilmiş hava cereyanına mâruz kalan kondansörün boruları içinden geçerken, basıncı aynı kalmak şartiyle yavaş yavaş soğuyarak sıvı haline gelir. Buradan çıkarak toplayıcı denilen kısımda birikir, sonra kurutucuda, içerisinde bulunması arzu edilmiyen su buharından tamamen temizlenmek suretiyle ya kapilleri boruya veya otomatik ekspansiyon valfa gelir. Burada haiz olduğu basıncı düşürerek evaporatöre girer. Böylelikle sıvı halinden gaz haline geçtiği için gerekli harareti, dolaba konan gıda maddelerinden almak suretiyle onları soğutmuş olur. Evaporatörden basınç ve sıcaklığı düşük bir gaz halinde çıkarak tekrar kompresörün emme supapı içinden silindire girer ve bu suretle devreyi tamamlamış olur.

Her soğutma devresi basınç bakımından ikiye ayrılır: 1. Kompresörün içindeki basma valfından, ekspansiyon valfına kadar olan kısmına devrenin yüksek tarafı, 2. Ekspansiyon valfından kompresördeki emme valfına kadar uzanan kısmına da, devrenin düşük tarafı denir. Devrenin yüksek

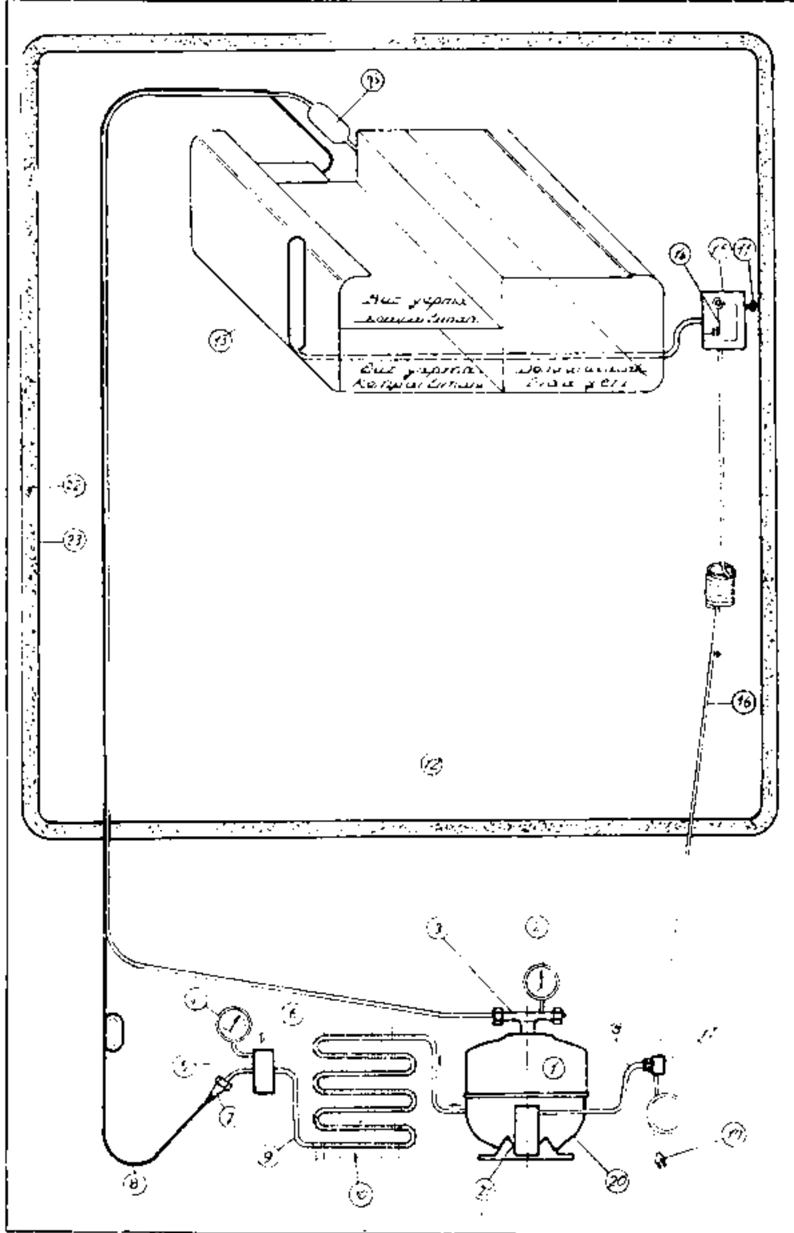

Şekil 2

Açık tip B. şeması: 1. Motor, 2. Döndürücü kayış, 3. Kompresör emme servis valfı, 4. Kasnaklı volan, 5. Krank mahfazası, 6. Krank kolu, 7. Piston, 8. Silindir, 9. Emme valfı, 10. Basma valfı, 11. Emme borusu, 12. Kompresör basma servis valfı, 13. Kondansör kanadcıkları, 14. Kondansör, 15. Toplayıcıda gaz kısmı, 16. Sıvı kısmı, 17. Toplayıcı, 18. Toplayıcı servis valfı, 19. Kondansör borusu, 20. Dolap boşluğu, 21. Ekspansiyon valfına ait hassas uc, 22. Ekspansiyon valfı, 23. Termostat hassas ucu, 24 Evaporatör (soğutma boruları), 25. Termostat, 26. Termostat ayar düğmesi, 27.-28. Motora giden iletkenler, 29. İzolatör madde, 30. Dolap cıdarı, 31. Yağ rezervesi, 32. Kompresör tabanı

tarafı kompresör, kondansör, toplayıcı ve sıvı borusunu; düşük tarafı da ekspansiyon valfı, evaporatör, motor ve ısı kontrolları ile emme borusunu ihtiva eder.

Kompresyon sistemiyle çalışan B. larındaki soğutucu cihazlar, tip bakımından biri açık, diğeri kapalı olmak üzere ikiye ayrılırlar: Açık tiplerde kompresör ile motor birbirinden ayrıdır. Kompresör, hareketini bir kayış yardımiyle motordan alır (şekil 2). Kapalı tipte ise, motor ve kompresör bir arada ve bir mahfaza altındadır. Bu tipe *hermetik* veya *ekovat* da denir. Kompresör, hareketini direkt olarak motordan alır ve sessiz çalışır (şekil 3).

Şekil 3

Hermetik (ekovat) tipi B. şeması: 1. Komple olarak motor ve kompresör, 2. Emme manometresi, 3. Emme servis valfları, 4. Basma manometresi, 5. Basma servis valfları, 6. Basma servis valfları düzenleme kolu, 7. Süzücü, 8. Kapilleri boru, 9. Kondansör, 10. Kondansör kanadcıkları, 11. Termostat ayar düğmesi, 12. Dolap boşluğu, 13. Termostatik hassas uc, 14. Kontak manivelâsı, 15. Termostat, 16. Motora giden iletkenler, 17. Priz, 18. Kordon, 19. Fiş, 20. Kompresör ve motor mahfazası, 21. Elektrik akımı tevzi buvatı, 22. İzolatör madde, 23. Dolap cidarı, 24. Kolektör

Gaz kaçırma imkânları ve ekspansiyon valfı yerine kapilleri tüpü kullanıldığı için ârıza yapmak ihtimalleri de az olduğundan, halen kapalı tipler, daha fazla taammüm etmektedirler. Yegâne mahzurları, motor veya kompresörde vukubulacak ârızaların, ancak fabrikası tarafından giderilebilmesidir.

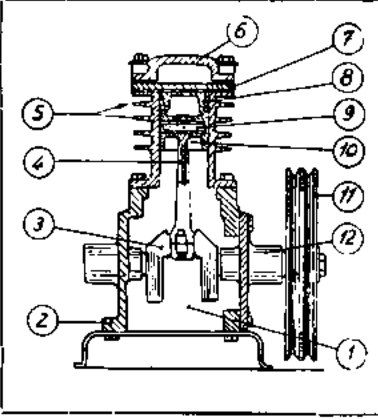
Kompresyon sisteminde pistonlu (şekil 4), rotatif (rotative; şekil 5), dişli ve santrifüj olmak üzere 4 çeşit kompresör kullanılmaktadır. Bunlardan dişli kompresörler, terk edilmiş gibidir. Rotatif ve hassaten santrifüjlü kompresörlere, spesifik hacmı fazla soğutucularla işliyen B. larında ve havalandırma tesisatında raslanır.

Her sistemde kullanılan kondansörün vazifesi, yüksek basınçlı sıcak gaz halinde kompresörden çıkan soğutucu maddeyi, basıncı sabit kalmak şartiyle, soğutup sıvı haline getirmektir. Bu soğutma işini hava veya su ile yapar. Hava ile soğutma bazen vantilâtör yardımiyle ve ekseriya da natürel şekilde olur.

Kondansörleri su ile soğuyan büyük B. larına ancak kasap dükkânlariyle, lokantalarda tesadüf edilir. Kondansörler şekil bakımından iki türlüdür: Soğutma alanını çoğaltmak maksadiyle kondansör boruları üzerine kare biçiminde ince bakır tabakalar geçirilmiş olanlara *kanadcıklı kondansör* denir ve ekseriya vantilâtörlerle vücuda getirilmiş hava cereyaniyle soğutulur. Kondansör boruları B. nın arkasına, dik olarak monte edilmiş iki ince levha arasından geçirilmiş ise, *levha kondansör* adını alır. Levha kondansörle, dolap arasında kalan boşluk, bir baca gibi hava akımını sağladığından, ayrıca bunlarda vantilâtör kullanmağa lüzum yoktur. Kondansör boruları evaporatör borularından çap itibariyle daima incedir.

Evaporatör: B. larında soğutmayı sağlıyan kısımdır. Bu ödevini gerek dolap kenarlarından sızan, gerekse dolap kapağının açılmasiyle giren, veya içerisine konan gıdaların sıcaklığını emmek suretiyle yapar. Kondansörler gibi, kanadcıklı ve levhalı olmak üzere iki tip arzederler. Bunlardan birincisine vitrin, ikincisine de ev frijiderlerinde raslanır. Evaporatörler, içerisinden geçen soğutucunun haline göre de sulu veya kuru olmak üzere ikiye ayrılırlar. Sulu tiplerde soğutucu madde kondansör basıncından evaporatör basıncına düştüğü zaman, gene sıvı veya kaynamakta olan sıvı halinde evaporatör borularından geçer ve ancak sona doğru gaz haline gelir. Bu tip evaporatörlerle birlikte kollektör de kullanılır (şekil 3). Kuru evaporatörlerde ise, soğutucu, buhar halinde girer ve gaz halinde çıkar. Soğutulacak maddeyle doğrudan doğruya temasa gelenlere direkt evaporatör denir. İndirekt evaporatör ise, tuzlu su karışımını veya

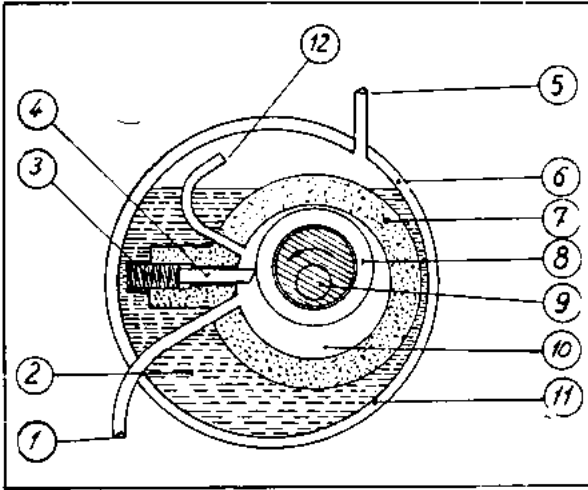
havayı soğutur, sonra bunların yardımiyle esas soğutmayı yapar. Tek kompresörle çalışan büyük B. larında ve aynı kabinet içerisinde bazen birbirinden daha soğuk, çift veya daha fazla sayıda evaporatörler bulunabilir. Bu evaporatörlerdeki suhunetleri kontrol için, termostatik selenoid valflar kullanılır.

Şekil 4

Pistonlu kompresör: 1. Krank mahfazası, 2. Taban, 3. Krank şaft, 4. Piston kolu, 5. Soğutma kanadcıkları, 6. Silindir başı, 7. Valf levhası, 8 Piston bilezikleri, 9. Piston pimi, 10. Piston, 11. Kasnaklı volan, 12. Krank şaft yatağı mahfazası

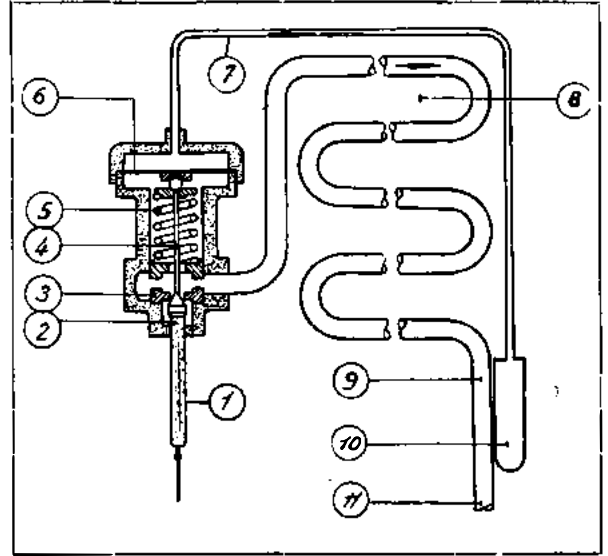
Kompresyon sistemiyle işliyen B. larında kondansörden gelen soğutucu maddenin, ihtiyacı karşılıyacak miktarda, evaporatöre geçişini otomatik olarak sağlamak için, çalışma bünyeleri birbirinden farklı şu beş çeşit kontrollardan biri kullanılır: 1. Kapilleri tüp: 1 mm çapında 3 - 6 m uzunluğunda ince bir bakır borudur. Uzunluğu dolabın soğutma kapasitesine bağlıdır. Kondansörden gelen sıvı bunun içerisinden geçerek doğrudan doğruya evaporatöre girer. Bu miktar, kompresörün emme ve basma basınçlarının farkları nispetinde, çok veya az olur. Basitlik bakımından valflara tercih edilir. Yegâne mahzuru, çok ince olmasından tıkanmaya fazla müsait bulunmasıdır. Kompresör çalışmadığı zaman, bütün devredeki basınç, kapilleri tüp sayesinde biribirine eşittir. Kompresör harekete geçince daha az basınçla karşılaşır. Ev frijiderlerinde bu tip halen pek revaçtadır, 2. Yüksek yüzücü valf: Soğutma devresinin kondansörle, evaporatör arasındaki yüksek basınçlı kısmına

Şekil 5

Rotatif kompresör: 1. Emme borusu, 2. Yağ, 3. Kanadcık yayı, 4. Kanadcık, 5. Kondansöre gider, 6. Yağ seviyesi, 7. İç sabit mahfaza, 8. Eksantrik halka, 9. Döndürücü şaft ve eksantrik, 10. Emme boşluğu, 11. Dış mahfaza, 12. Basma borusu

konulduğu için bu ad verilir. Perfeksiyonlardaki yüzücü valfa benzer. Soğutucu maddeyi evaporatöre, kompresör tarafından emilen miktar nispetinde geçirir. Mûtat olarak bu valfla, evaporatör arasına, devredeki tazyiki muhafaza etmek için, ayrıca bir sıvı basınç valfı veya aynı işi görecek ince bir boru da ilâve edilir. Bu çeşit valflar, piston veya rotat.f çeşitli açık veya kapalı tiplerdeki ev frijiderlerinde kullanılır, 3. Düşük yüzücü valf: Evaporatöre bağlanmış hacımlı bir tüp içerisindedir. Soğutucuyu, sıvının buharlaşma kabiliyetine göre ayar ederek evaporatöre geçirtir, 4. Termostatik ekspansiyon valfı: Kondansörden gelip, evaporatöre girecek sıvıyı, evaporatörden çıkan soğutucu buharın ısı derecesi nispetinde geçmesine müsaade eder (şekil 6). Hassas uc ve buna bağlı ince boru içerisinde ya aynı soğutucudan veya çok uçucu bir madde vardır. Evaporatörden çıkan soğutucu buharın sıcaklığı yükselince, hassas uctaki uçucu maddenin basıncı artar. Bu da

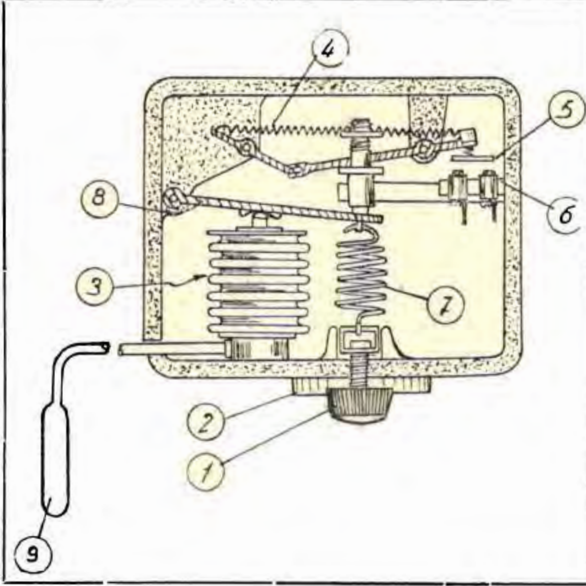

Şekil 6

Termostatik ekspansiyon valfı: 1. Kondansörden gelen sıvı borusu, 2. Valf iğnesi, 3. Valf yatağı, 4. İtme kolu, 5. Spiral yay, 6. Hassas diyafram, 7. Hassas ucun ince borusu, 8. Evaporatör, 9. Kuru soğutma buharı, 10. Hassas uc, 11. Emme borusu

diyaframı ve dolayısiyle kolu iterek valfı açar ve evaporatöre soğutucu madde girmeğe başlar. Gerekli soğutma temin edilince, hassas ucdaki maddenin basıncı düşeceğinden evvelce itilmiş olan kol, yay kuvvetiyle yukarı kalkarak sıvının geçeceği deliği kapar. Termostatik ekspansiyon valfı, hassas uc basıncı, yay kuvveti ve evaporatör tazyiki gibi üç faktörün etkisiyle çalışır. Vitrinli B. larında, ekspansiyon valfı geniş ölçüde kullanılmaktadır, 5. Otomatik ekspansiyon valfı: Soğutucu maddenin geçiş miktarını, evaporatör basınciyle kontrol eder. Bunlarda hassas uc yoktur. Diyaframın üst alanı hava basıncına mâruzdur. Sıvının geçeceği delik, bu atmosfer ve evaporatör basınçlarının etkisine bağlı olarak açılıp kapanır. Bu sebeple, otomatik ekspansiyon valfı, ancak miktarı hassas olarak tâyin edilmiş soğutucu madde ile işliyen B. larında kullanılır.

Sıvının akımını düzenliyen bu kontrollardan 1, 2, 3, 4 No. lular sulu ve 2, 4, 5 No. lular da kuru tip evaporatörlerle kullanılır.

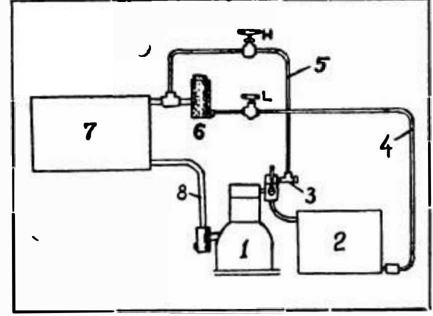
B. nın iç sıcaklığı ve dolayısiyle çalışıp durması, termostatla kontrol edilir. Piyasada muhtelif tip ve mekanizmada termostat vardır. Bunların hepsi, dolap sıcaklığı yükselip alçaldıkça, elektrik devresini açıp kapamak suretiyle, motoru işletip durdurmak esasına dayanır (şekil 7). Hassas uc, evaporatörün son kısmiyle temas halindedir. Sıcaklık yükselince, uc ve ona bağlı olan ince metal körük içindeki maddenin basıncı artacağından, manivelâ kolunu yukarıya kaldırıp devreyi kapar ve motor çalışır. Sıcaklık belli miktara düşünce, körük içindeki basınç da azalacağından, yay kuvvetiyle kontak manivelâ kolu açılır ve motor durur. Termostatın kadranı üzerinde, muhtelif ısı derecelerini gösteren taksimat vardır. Düğmeyi çevirmekle, dolap sıcaklığı istenilen dereceye ayar edilir.

Şekil 7

Körüklü tip termostat: 1. Termostat düğmesi, 2. Ayar kadranı (taksimatı), 3. İnce metal körük, 4. Yatay yay, 5. Kontak levhası, 6. Motora giden iletkenler, 7. Spiral yay, 8. Manivelâ kolu, 9. Hassas uc

Defrost (İng. Defrost = buz erimesi): Evaporatörde teşekkül eden buzun eritilmesine denir. Evaporatör cidarlarında husule gelen buz 4 - 6 mm kalınlığa gelince temizlenmelidir. Aksi takdirde, B. nın soğutma kapasitesi azalır. Bunu telâfi için fazla çalışacağından erken yıpranır. Bazen de, termostat ve ekspansiyon valfının, evaporatör cidarındaki hassas uclarını sıkıştırarak ezebilir. Eski model B. larında defrost tertibatı yoktu. Elektrik akımı kesildikten sonra B. ya kendi haline bırakılır veya sert bir cisimle buzlar parçalanarak temizlenirdi. Külfet ve zedeleme tehlikesinden ötürü bu tarz bugün terkedilmiştir. Yeni tiplerde buz, elektrik ısısı, sıcak su ve sıcak gaz gibi başlıca üç metotla eritilir. Şekil 8 de sıcak gazla çalışan bir defrost şeması görülmektedir. Kompresörün basma tarafından alınmış ince bir H kolu, direkt olarak evaporatöre bağlıdır. Evaporatörü defrost için, L valfı kapatılarak kompresör çalıştırılır ve H valfı açılır. Kompresörden çıkan sıcak gaz, ekspansiyon valfına veya kapilleri borusuna uğramadan evaporatöre girer ve civarından hararet alarak kondanse olur. Buz tabakası eridikten sonra H valfı kapatılır ve L valfı açılarak soğutma devresinin faaliyetine müsaade edilir. Modern B. ları tam otomatik defrost tertibatiyle teçhiz edilmişlerdir. Bunlar belli bir buz kalınlığına göre ayar edildiklerinden ya soğuk ve sıcak devre valflarını kendi kendine açıp kapamak veya elektrik ceryanının sağladığı ısı ile evaporatör cidarında mevcut buzları eritirler.

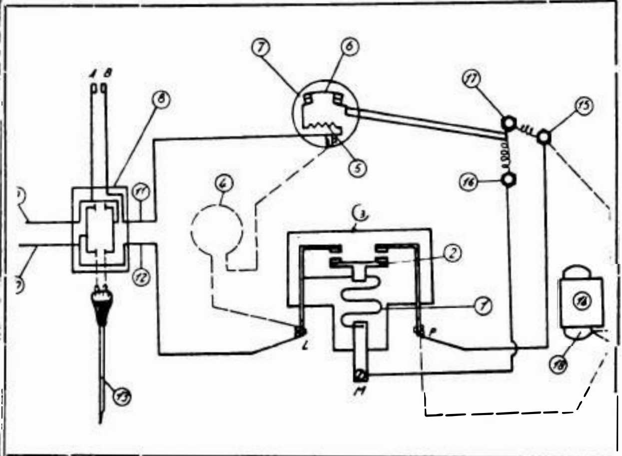

Şekil 8

B. defrost şeması: 1. Kompresör, 2. Kondansör ve toplayıcı, 3. Basma tarafı servis valfı, 4. Sıvı borusu, 5. Sıcak gaz borusu, 6. Ekspansion valfı, 7. Evaporatör, 8. Emme borusu

Kompresyon sistemli B. larında, genel olarak 4 tip motor kullanılır: 1. Split fazlı endüksiyon motoru: Kalın ve ince sargılıdır. Kalın sargı, motoru normal hıza getirmek için gerekli torku (bk. TORK) sağlar, sonra kendi kendine devreden çıkar, 2. Az akımlı endüksiyon motoru: Dönüş sayısı belirli, başlangıç torkları yüksek ve akımları düşüktür. Bunlara daha çok ev frijiderlerinde raslanır, 3. Kapasitörlü motor: Split fazlı bir endüksiyon motoru olup, ayrıca devreye seri halinde bir kondansatör bağlanmıştır. En fazla hermetik tiplerde kullanılır, 4. Direkt akımlı motor: Alternatif akımı olmıyan mıntakalarda çalışacak B. ları için yapılmıştır. Motorlar en çok A. C. 110 volt ve 60 frekansa göre yapılmışlardır.

Motor çalışması: Bu, starter ve otomatik koruyucu ile kontrol edilir. Starter, motor normal hareketinin % 75 ini geçtikten sonra kalın sargıyı devreden çıkarmağa yarar. Bu işi mıknatıslı bir bakır telle yapar (şekil 9). Otomatik

Şekil 9

B. larında elektrik enstallasyon şeması: A ve B Termostat iletkenleri, L, M ve P. Starter bağlama kolları, 1. Starter sargısı (manyetik), 2. Starter kontak levhası, 3. Starter, 4. Kondansör vantilâtörü motoru, 5. Otomatik motor koruyucusu direnç teli, 6. Kontak çubuğu, 7. Koruyucu mahfazası, 8. Buvat, 9 ve 10. Besleyici cereyan, 11 ve 12. Motora giden iletkenler, 13. Kordon ve fiş (dolap içinde yanan ampul için), 14. Kondansatör (kapasitör), 15. Motor kalın sargısı, 16. Motor ince sargısı, 17. Kompresör ucları, 18. Kondansatör yatağı

Soğutucu Maddelerin Fizik ve Termik Hassaları Cetveli

A d ı	K i m y a s a l bileşimi	+ 15° de durumu	C° olarak Kaynama	D o n m a
Amonyak	N H_3	Gaz	— 33,3	— 77,8
Diyelen	C_2 H_2 Cl_2	Sıvı	+ 47,8	— 56,7
Freon - 11	C Cl_3 F	Sıvı	+ 23,7	— 111,1
Freon - 12	C Cl_2 F_2	Gaz	— 29,8	— 157,8
Freon - 21	C H Cl_2 F	Gaz	+ 8,9	— 135
Freon - 22	C H Cl F_2	Gaz	— 40,7	— 160
Karren	C H_2 Cl_2	Sıvı	+ 39,8	— 96,7
Klorlu metil	C H_3 Cl	Gaz	— 23,7	— 98,9
Sülfür dioksit	S O_2	Gaz	— 10,1	— 72,7

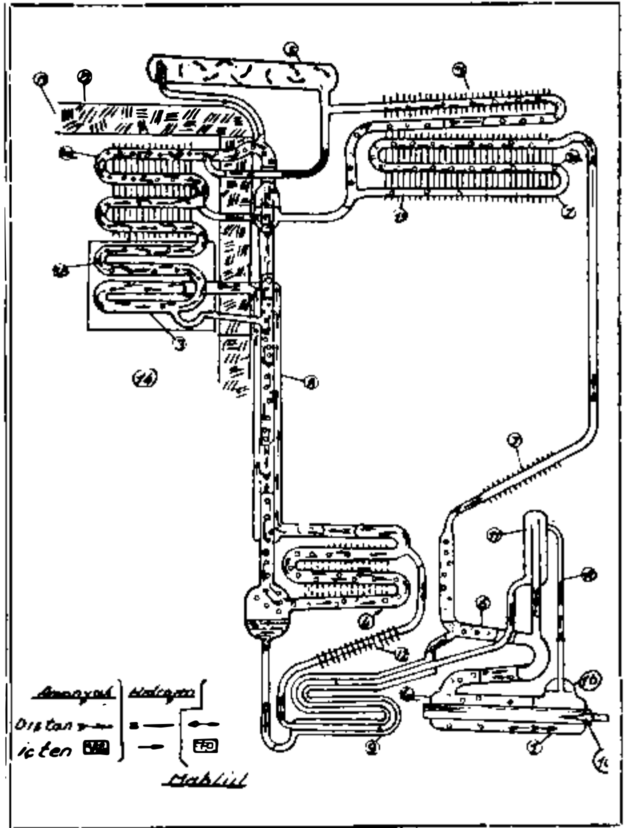
motor koruyucusu, herhangi bir sebeple anormal ısınan motoru, yanmasına meydan vermeden devreden çıkartır.

Kompresyon sisteminde kullanılan soğutucu maddelerin fizik ve termik hassaları aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir.

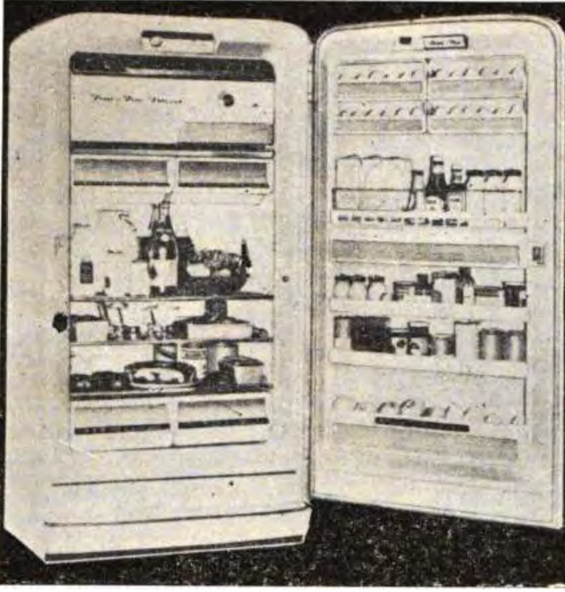
Absorpsiyon sistemi: Absorpsiyon sistemiyle çalışan B. ları ilk defa 1925 yılında İsveçli Munters - Platen'in belirttiği esaslara göre İsveç Electrolux Firması tarafından yapıldı. Bunlara verilen elektrolüks adı da, bu firmadan gelmektedir. Bu sistemde kompresör, motor ve valf kullanılmaz. Bu sebepten ârıza yapma ve gaz kaçırma ihtimalleri daha azdır. Yağlamaya da lüzum yoktur. Az soğutucu madde ile sessiz ve emniyetle çalışırlar. Petrolle işlediklerinden elektrik olmıyan yerlerde de, kullanılmağa elverişlidirler.

Bu sistemde soğutucu madde olarak amonyak kullanılır. Prensip itibariyle amonyak evvelâ suda eritilir, ısıtılınca daha çok uçucu olduğundan, derhal buhar haline geçer. Buhar, kondansörde soğutularak sıvı haline getirilip evaporatöre sevk edilir. Burada civarından hararet emmek suretiyle buhar haline gelirken, soğutmayı sağlar. Evaporatörden çıkan buhar, tekrar suda eritilince devre tamamlanır.

Modern bir elektrolüks B. nda, şekil 10 da görüldüğü üzere kuvvetli ve zayıf amonyak mahlûllerini ihtiva eden, iki kısımdan ibaret bir jeneratör vardır. Jeneratör ısıtılınca, zayıf kısımdan bir miktar amonyak ve su, buhar halinde pompa borusundan geçerek *ayırıcı*ya gelir. Burada amonyak, su buharından ayrılarak *analizör*e girer. Direkt olarak kuvvetli kısımdan gelen amonyak gaziyle burada birleşir, ve *rektifiye*ye geçerler. Halen bu karışım gene pek cüzi miktarda su buharını ihtiva ettiğinden, rektifiyede soğumak suretiyle, su buharından tamamen tecridedilirler. Sonra analizör ve rektifiyede kondanse olan su, bir miktar amonyağı ihtiva ettiğinden tekrar jeneratöre döner. Amonyak, sıcak gaz halinde rektifiyeden çıkarak, iki kompartmanlı kondansöre girer. Amonyakın çoğu alt kısımda sıvı olur ve buradan evaporatöre geçer. Alt kısımda kondanse olmıyan amonyak gazı da, üst kompartmanda sıvı haline geçerek ikinci bir boruyla evaporatöre girer. Burada amonyak buhar haline geçerken, esas soğutma vazifesini yapar. Hidrojen rezerve tüpü de, amonyak buharının evaporatörden, emiciye geçmesini sağlıyan basınç farkına sebep olur. Buharlaşan amonyak, bir kısım hidrojen gazına raslıyarak nispeten soğuk ve ağır bir karışım halinde, evaporatörden çıkarak gaz ısı değiştiriciden geçip, emiciye kadar iner. Burada su akımına mâruz kalan karışımdaki amonyak, suda eriyerek hidrojenden ayrılır. Hidrojen, dış borulardan yükselerek evaporatöre döner, bu esnada haiz olduğu bir kısım ısısını da kaybederken iç borudaki karışımı soğutur. Emicide, hidrojenden ayrılmış amonyak mahlûlü, ikinci bir sıvı ısı değiştiriciden geçerek jeneratöre gelir ve bu suretle soğutma devresini tamamlamış olur.

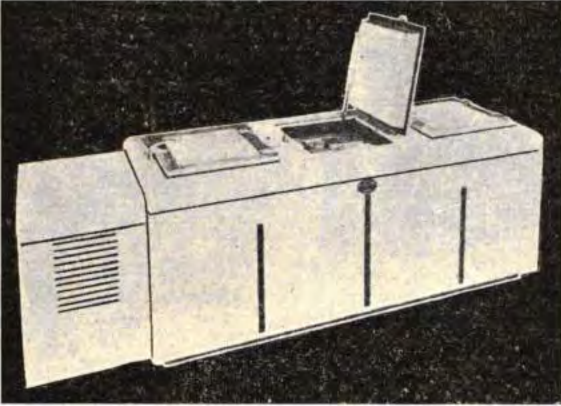

Şekil 10
Elektrolüks (absorpsiyon) sistemiyle çalışan B. şeması: 1. Jeneratör, 1a. Kuvvetli mahlûl, 1b. Zayıf mahlûl, 2. Kondansör, 2a. Alt kompartman, 2b. Üst kompartman, 3. Evaporatör, 3a. Az soğutucu kısım, 3b. Dondurucu kısım, 4. Emici (Absorbör), 5. Hidrojen rezerve tüpü, 6. Analizör, 7. Rektifiye, 8. Gaz ısı değiştiricisi, 9. Sıvı ısı değiştiricisi, 10. Pompa borusu, 11. Ayırıcı, 12. İlk soğutucu, 13. İzolatör madde, 14. Dolap boşluğu, 15. Dolap cidarı, 16. Alev

BUZDOLABI (ev için)

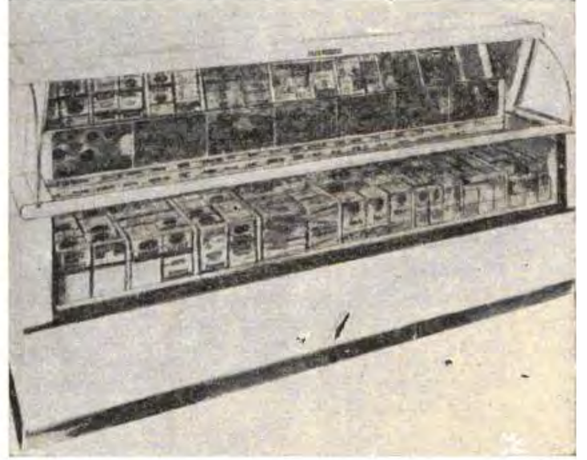
B. yapımında genel şartlar: 1. B. standart olarak 80 cm genişliğindeki kapılardan sığacak ölçüde yapılmalıdır, 2. İzolatör madde, su buharından müteessir olmıyacak ve 10 cm kalınlığındaki mantarın ısı geçimine karşı gösterdiği dirençten daha aşağıya düşmiyecektir, 3. B., + 50° lik bir yere konulduğu zaman, içerisinde — 15° soğutma yapacak kabiliyette olmalıdır, 4. Buz kompartmanında ısı derecesi, — 15° nin altına düşebilmelidir.

Dondurucu dolaplar: Bunlara dip frizer (İng. Deep freezer = derin dondurucu) de denir. Soğutucu madde olarak, çok defa freon - 22 kullanılır. Gıdaları dondurmak suretiyle uzun zaman bozulmadan sakladıkları için, bir soğutma mahzeni vazifesini görürler. Genel olarak B. larından daha büyük ölçüde yapılırlar (bk. SOĞUK HAVA DEPOLARI).

Ev için dondurucu B. (deep - freezer)

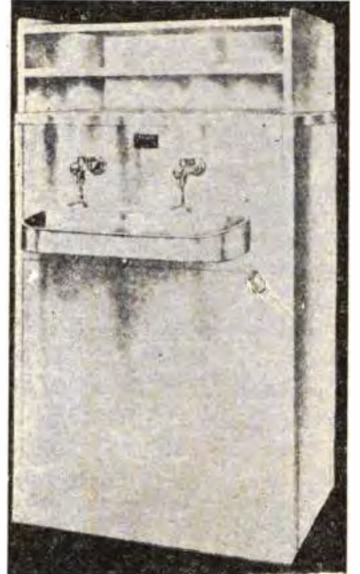
Vitrinli B. ları (İng. Refrigerated display cases): Gıda maddelerinin bozulmasını önlemek ve daha cazip şekilde teşhirini sağlamak için bakkal, lokanta ve benzeri yerlerde kullanılır. Vitrinler, dolapların ön kenarlarında, bazen de üst kapaklarında bulunur. Genel olarak üç tipi vardır: 1. Yüklük (Upright) biçiminde olanlar, dar yerlerde döşeme alanından faydalanmak veya içine konulacak maddenin durumu gözönünde tutulmak suretiyle dikine yapılır. Kapak büyük olduğundan her açılışında çok miktarda sıcak hava içeri girer. Bu hal, dolabın lüzumundan fazla elektrik sarfetmesine sebebolur. Ekseriya kasap dükkanlarında kullanılır, 2. Sandık (Chest) tarzındakiler imalleri nispeten basit ve ucuzdur. Az elektrik yakar, gıda maddelerini teşhire diğerlerinden daha elverişlidir. Bazılarında üst kapak da vitrinlidir. Bakkal ve muhallebicilerde bulunur, 3. Girilir (Walk in) tipte olanlar, diğerlerinden daha hacımlıdır ve birçok bölümleri vardır. Yiyecek maddeleri dolabın içerisine girilmek suretiyle yerleştirilir. Bunlar, gıda maddelerini teşhirden ziyade saklamağa yarar. Ekseriya, servisi müşteri tarafından yapılan büyük lokantalarda kullanılır. Her üç tipin büyük çapta olanları, çok defa, sıcaklık dereceleri biribirinden farklı müteaddit evaporatörleri ihtiva eder.

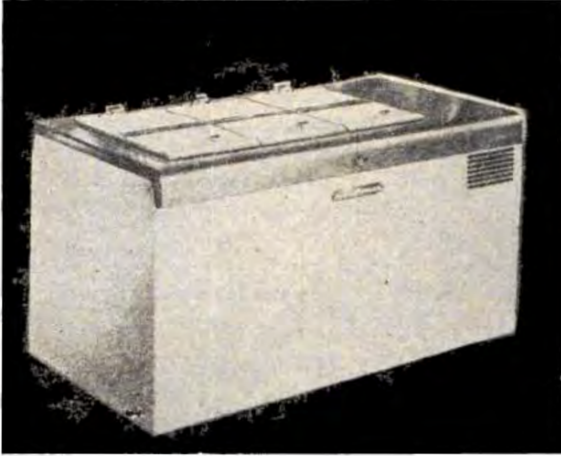
Vitrinli buzdolabı

İçme suyu soğutan dolaplar (İng. Drinking water cooler): Bunlara şerbetçi dolapları da denir. B. esaslarına göre çalışırlar ve içine konulan içme suyu veya şerbetleri soğutmağa yararlar. Gördüğü vazifelere göre, ayrıca musluk veya fiskiye tertibatı ilâve edilmiştir.

Birimler: B. larında ayak ve beygir gücü olmak üzere iki türlü birim kullanılır. Ayak, B. larında gıda maddelerinin konulduğu iç kısmın hacmını ifade eder. Ayak, İngiliz ölçü sisteminde, hacım birimi olan kadem küpünün kısaltılmış şeklidir. Bir ayak 28,32 litre veya desimetre küpüne eşittir. B. nın, ayak sayısı arttıkça hacmı da büyür. Genel olarak B. ları 2,5 ilâ 100 ayak (İng. 1 foot^3 = 28,317 dm^3) küp arasında yapılır. Beygir gücü, kompresörü çalıştıran motorun takatıdır. Evlerde en fazla 1/10 ilâ 1/5. ticari sahada (lokanta, çiftlik, laboratuvar, v. b.) da, en çok 5 beygir gücüne kadar olan B. ları kullanılır.

Su soğutan buzdolabı

Dondurma için buzdolabı

Bakım: B. ları, imalâthanelerde 14 testden geçirilir. Piyasaya, fişi prize takıldığı zaman kusursuz çalışacak bir halde sevkedilir. Bir B. nın ârıza göstermeden uzun zaman çalışabilmesi için kullananların şu hususlara riayeti gerekir: B. ları, kuru ve serin yerlere konulmalı; güneş ve ateşe maruz bırakılmamalı, dolabın ufkiliğine hassaten dikkat edilmelidir. Dar yerlerde kullanılması halinde, sıcak havalarda pencere veya kapı açılmak suretiyle hava cereyanı sağlanmalıdır. Duvardan en az 15 santimetre uzakta olmalıdır. Dolap kapağı, mümkün olduğu kadar seyrek ve az aralıklı açılmalıdır. Termostat ve defrost ayarları sık sık değiştirilmemelidir. İçerisine konulacak gıda maddeleri bir haftadan fazla bekletilmemelidir. Her hafta dolap, içi boşaltılıp sabunlu su ile temizlenmelidir. Bu, hassaten kokuların izalesi için sağlık bakımından lâzımdır. Kapı menteşeleri daimî olarak hafif yağlı bulundurulmalıdır. Otomatik defrost tertibatı olmıyanlarda, evaporatör cidarındaki buzlar, en fazla 6 mm kalınlığa gelince cereyan kesilip dolap kapağı açılarak kendi kendine eritilmeli ve ıslaklık kuru bir bezle silinmelidir. Buzları demir veya sert bir cisimle parçalamak hassas uc ve bakır boruların zedelenmesine sebebolabilir. Voltaj, dolap etiketinde yazılı değerden yüzde on daha az veya daha çok olduğu zaman B. çalıştırılmamalıdır. Ceryanın, aynı frekansta olmasına da dikkat edilmelidir. Altı ayda bir makine kısmındaki tozlar kuru bir bezle temizlenmelidir. Nakil esnasında dolabın daima dik tutulması lâzımdır. Aksi takdirde, silindir içine sıvı kaçarak kompresör bozulur. Bir ârıza vukuunda ancak bir teknisyene gösterilmelidir.

BUZHANE: bk. SOĞUTMA TEKNİĞİ ve SOĞUK HAVA DEPOLARI.

BUZKAR (Fr. Névé, Alm. Firn; dilimizde «neve» şekli de kullanılmıştır), yüksek dağların her vakit karla örtülü yerlerinde, kar örtüsünün yarı buzlaşmış, kardan daha katı, fakat buzdan daha yumuşak olan ve devamlı olarak yerde kalan bölümü. B. evvelce yağmış karların sık sık erimesi ve yeniden donması (buzkarlaşma olayı) ile meydana gelir, kara beyaz rengini veren hava yavaş yavaş kurtulur, kar billûrları birbirine bitişir ve yuvarlaklaşır. Ağırlığı 500 - 800 kg/m^3 kadardır.

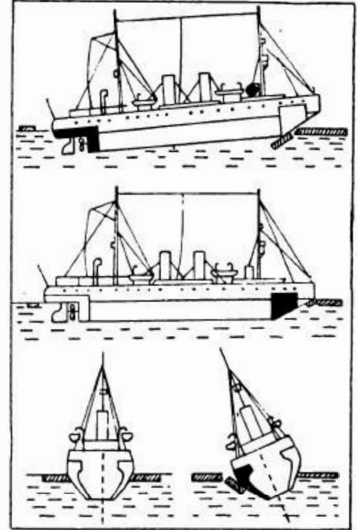
B. alanı (buzulların beslendiği yer): Yüksek dağların az eğimli yamaçlarındaki B. birikinti yerleridir ki, buzuldan her yıl kaybolan miktarı burası her yıl artan hacmıyle yeniler; böylece buzul beslenir.

B. çizgisi (kar sınırı): B. alanı bölgelerini, daha aşağıdaki erime (ablation) bölümünden ayırdeder

BUZKIRAN (Fr. Brise-glace, İng. Icebreaker, Rus. Ledokol), denizi kaplıyan buz tabakalarını kırıp geçmek üzere yapılmış gemi. Kuzey memleketleri (meselâ Rusya, Kanada ve Amarika Birleşik Devletleri) B. lar olmasa, kışın su üzerinden yapılan seyrüseferlerini tatil etmek zorunda kalırlar. Böyle bir durumun önüne geçmek için tek çare, kalın bir buz tabakasının teşekkülüne mâni olmaktır. Bu ise bir B. ın mütemadiyen gidip gelmesiyle mümkün olur. B. lar, hem ağırdırlar, hem de gayet kuvvetli makinelerle mücehhezdirler. Ancak bu suretle, seyir esnasında aldıkları hızla buzları kırabilirler.

B. ın bordalarına, eğer gemi buz tutan bir sahada kalırsa, ezilmiyecek ve yukarı doğru kalkacak bir şekil verilmiştir. Buz kıracağı zaman gemi, bütün süratiyle buz tabakası üzerine yürür. Çok meyilli olan pruvası, buz tabakasına çarpınca, onun üzerine çıkar ve geminin ağırlığı buzu kırar. Daha kalın buz tabakaları için bu gidiş gelişin birkaç kere yapılması gerekir. İyi inşa edilmiş bir B., 10,5 m kalınlığında bir buz tabakasını yarabilir.

B. lar su geçmez bölümlerle de techiz edilmiştir; çünkü, dibinin ve yanlarının ezilmesi veya delinmesi tehlikesi vardır. Kaburgaları sık, dış plâkaları çok kalın ve sağlam olup, içinde geminin ağırlığını artırmak maksadiyle su ile doldurulan depolar da vardır. Geminin pruva ve kıç taraflariyle iki yanında bulunan bu sarnıçlardan biri icabına göre doldurulur, gemi o tarafa yatar ve bu ağırlık, buz tabakasını kırmağa yardım eder (bk. kroki). Gemi, geri giderken de buzu kırabilmesi için tertibat alınmıştır. Dümen, kırılmaması için muhafazalı bir çukura yerleştirilmiştir.

Buzkıranlarda sarnıç tertibatı krokisi: siyahla işaret edilen yerler su doldurulan sarnıçları gösterir

Bu cins gemilerin önemlilerinden en eskisi, Kronstadt ile Petersburg arasında su nakliyatını mümkün kılan «Pilot» (1870) adlı B. idi. Yine en eski ve en mühimlerinden biri de Sir William Armstrong and Company tarafından Rus hükümeti için inşa olunan «Ermak» [*yermak* ok.] B. ı idi. Bunun uzunluğu 97,5, eni 21,5 m, su hacmı da 8 000 ton olup, makineleri 8 000 beygir kuvvetinde, sürati de 15 mil (deniz mili = 1 853 m) idi. «Ermak», 3,5 - 4 m kalınlığındaki buz tabakalarını kolayca kırar geçerdi. 10,5 m lik bir buz tabakasını da yarabilmiştir. Bir defasında buz ara-

Bir Buzkıran

sında kalmış dokuz geminin sekizini kurtarmağa muvaffak olmuş, dokuzuncusu da kurtarılmak üzere iken batmıştır. 1917 de, yine Armstrong şirketi Rus hükümeti için «Ermak» tan daha büyük ve kuvvetli B. lar yapmıştır. Bu gemiler, bütün geceyi buzlar içinde geçirdikten sonra 5 dakikada yola çıkabiliyordu. Finlandiya hükümeti için de bunlara benzer, fakat daha küçük olan «Sampo» adında bir gemi inşa edilmiştir. Armstrong Whitworth and Company, Nova Scotia (Kanada) da Canso boğazından Port Mulgrave'e gidip gelen, «Scotia» adlı, tren nakline mahsus B. feribotunu ve bunun eşlerini inşa etmiştir. 1906 da Vickers, Maxim and Company de, Kanada hükümeti için «Lady Gray» adında bir B. inşa etmiştir. Aynı firma 1909 da buna benzer, fakat fevkalâde süratli «Earl Grey»i yapmıştır. Bu tarihten beri Kanada limanları arasında ve St. Lawrence nehri üzerinde işliyen gemi bu prensiplere göre yapılmıştır. Amerikan donanmasına mensup ve dünyanın en büyük B. ları olan «The Northwind», «The Eastwind» ve «Mackinaw» gemileri üçer uskurlu olup fevkalâde kuvvetli Diesel motörleriyle mücehhezdirler.

«Ermak» buzkıranı Kara denizinde

İkinci Dünya Harbinden sonra uranyum ve kömür yatakları bulunduğu anlaşılan Antarktika kıtasının önem kazanması üzerine, 10 devlet (Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Avustralya, Büyük Britanya, Fransa, Japonya, Norveç, Sovyetler Birliği, Şili, Yeni Zelanda) arasında paylaşılan bu kıtada da üsler kurulurken, B. gemileri kullanılmağa başlanmıştır. Bu sahada bilhassa Amerika Birleşik Devletleri esaslı bir faaliyet göstermiş, ve 1955 sonlarında Antarktika kıtasının buzlarla kaplı Ross denizinde, hususiyle de Ross Buz Sığlığı (Ross Ice Shelf) nda, Amiral R. E. Byrd (b. bk.) ın kumandasındaki heyetin emrinde çalışmak üzere, uçak, helikopter, kızak, radar ve bütün modern alet ve tertibatla techiz edilmiş «Glacier» (Buzul) adlı zırhlı ve silâhlı B. gemisini hususi surette inşa ettirerek bu kıtaya göndermiştir. Atom enerjisi ile çalışan B. larda yapılmaktadır.

Antarktikada Amerikan «Glacier» buzkıranından malzeme indirilirken (1955)

BUZLA (Fr. *banquise*, İng. *icefield*, Alm. *Eisfeld*), deniz suyunun donmasından meydana gelen ve kutuplardaki karalara bitişik bulunan buz alanları. Geniş yerler kaplıyan bu buzlar biraz tuzludur. Kutuplara yakın enlemlerde B. lar, devamlı olarak kalırlar. Kutuplardan uzakça olan denizlerde B. lar, yalnız kış mevsiminde teşekkül eder, baharda karalardan ayrılarak akıntılarla sıcak denizlere doğru sürüklenir, zaten pek kalın olmıyan (8 - 10 m) bu buzlar, yol boyunca erir ve engine fazla açılmadan ortadan kalkarlar (bk. BUZDENİZİ, BUZDAĞI).

BUZUL (Fr., İng. Glacier, Alm. Gletscher, Lat. Glacies = buz, Norveç. *Brae*, Eski terim: Cumûdiye), yüksek dağların ve kutup bölgelerinin erimezkar (b. bk.) ve buzkar (b. bk.) lariyle beslenerek dağ yamaçlarından aşağı doğru ağır ağır inen buz ırmağı ve buz alanları. B. lar, bol yağan karları eritebilecek sıcaklığın yeter derecede bulunmadığı yerlerde (yüksek dağlar, kutuplar) sürekli olarak yerde kalan karlardan meydana gelmiş ve düzlükleri örtmüş yahut çukurlukları doldurmuş bulunan buzkarlarla beslenirler. Yüzden eriyip kar içerisine sızan suların etkisi ve yeni yağan karların gittikçe artan yığınlarının ağırlığiyle karlar, taneli buzkar ve bu da yeni etkilerle iri taneli ve mavi renkli «B. buzu» haline girer. B. buzu, bir veya birkaç cm kalınlığında ve kat kat görülür. Yağışlı mevsimlerde beyaz ve temiz, erime mevsimlerinde ise mavimtırak ve kirli buz katları teşekkül etmiştir. Erimezkar sınırının aşağısında B., erime alanına girer ve güneş ışınları ile havanın sıcaklığı, yağmurların etkisi, aynı zamanda aşağıdan gelen ve buza vuran toprak ısısının tesiriyle buradan erir. Burası B. un «erime alanı» dır. Alplerin büyük B. larında, erimezkar sınırının 400 m aşağısında, erimeler sonunda dışbükey bir çıkıntı yapan kubbe biçimli bir dil ile huni biçimli çukurluklar, B. masaları meydana gelmiştir. B. un bu dil bölümünde eriyen sulardan B. dereleri doğar. Bu arada B. un önünde oyuklar açılmış bulunur; B. deresi, yüksekliği 20 m ye varabilen B. kapısından çıkarak aşağıya iner.

İsviçrede Aletseh buzulu

Büyük B. lar çok kalın olur: Meselâ Rhône B. unun kalınlığı 170 - 190 m, Konkordia meydanı adı verilen yerinde Aletsch (b bk.) B. unun kalınlığı ise 500 - 800 m dir. B. ların hareketi (plastik akış, kayarcasına hareket), Alplerin büyük B. larında yılda 40 - 200 m kadar olur, Grönland içbuzulunun dil bölümünde ise 6 km ye yaklaşır.

B. un yolu boyunda bir kabartı bulunursa yahut türlü yerlerindeki hareket farkı artarsa, B. da gerilmeler olur; böylece B. doğrultusuna dikey uzanan çatlaklar belirir ki bunların derinliği çok vakit, 100 m yi bulur. B. un yerleşmiş bulunduğu arazi basamaklı ise enine çatlaklar meydana gelir, eğer B., birbirine karışmış buz yığınları (séracs) halin-

1. Orta Asyada Pamir Dağlarında Fedçenko B. u, 2. Alplerde bir asma B. u (Mont-Blanc), 3. Brenva B. u (Mont-Blanc), 4. Buzul kapısıyle-buzul çayı (Mittelbergfermer), 5. Büyüme esnasında husule gelen bir B. taş (Moren), Pré de Bar B. u (Mont-Blanc), 6. Bir Pamir B. u üzerinde eğrilme şekilleri

de ayrılıp parçalanmamış ise B. çatlağının aşağısında yeniden kaynaşırlar. B. un genişlediği yerlerde yahut yatağın kabartılı yerlerinde uzunlama çatlaklar doğar, B. un dil bölümünde, ortada hızın daha çok olmasından ötürü yan çatlakları belirir.

B. un üstüne kenarlardan yuvarlanıp düşen kaya parçaları, yan buzultaşları (yan morenleri) teşkil ederek vâdiden aşağı taşınır, yeni yağan karlarla örtülerek yahut çatlakların içine düşerek iç buzultaşları halinde yine aşağı doğru sürüklenirler. İki ayrı B. un birleşmesiyle de yan buzultaşları birbirine yanaşır ve orta buzultaşlarını meydana getirirler. Yer değiştiren bu buzultaşlardan başka, B. un dipten sıyırdığı dip buzultaşları vardır. B. dilinin aşağısında üst ve iç buzultaşlarının sivri köşeli molozları ile dip buzultaşlarının cilâlanmış ve çizilmiş parçaları ön buzultaşları seddini meydana getirirler. Bu arada B. dereleri bulanık akarak daha aşağılarda kum ve çakıl birikintileriyle dolu düzlükleri (sanderleri) teşkil ederler. Bu çeşitli buzultaşlarla bugünkü B. lardan çok uzaklarda kalmış sapkın kayalar, evvelce B. ların bugünkünden çok daha yaygın bulunduğunu ve iklim değişikliği yüzünden bunların gerilemiş olduğunu gösterir. Genel olarak, nemli-serin geçen devrelerde B. lar ilerlemekte (1600, 1815, 1850 de olduğu gibi), kurak-sıcak devrelerde ise gerilemektedirler.

Önceleri B. larla örtülmüş bulunan bölgelerde, B. ların yer şekli meydana getiren işlemeleriyle (aşındırma,

biriktirme) eski dağılış alanları bulunabilmektedir: B. cilâlama ve çizmesi, hörgüçkayalar, buzultaş yığınları bu eski B. yayılışını göstermektedir. Öte yandan, B. oyma sıyırması, yüksek dağlardaki buzkar alanlarını buzyalağı (b. bk.) biçimine getirmiş, asıl B. geçtiği yeri uzunlamasına oyup U biçimli oluk vâdileri ve yer yer basamakları teşkil etmiş, yanlardan katılan kol B. ların daha derin oyamadıkları vâdiler, bu derin olukvâdi yanında asılı kalmış, evvelce mevcut basamaklar daha da sarp bir biçim almıştır. Önceleri yaygın bir şekilde bulunan B. ların çekilmesinden sonra, buzların oyduğu kayalık çanaklarda ve ön buzultaşları yığıntısının gerisinde kalan B. dili teknesinde sular birikerek sıra sıra göller (Alplerin eteğindeki göller gibi) meydana gelmiştir.

Yaz mevsiminde akarsuları beslediklerinden, B. ların, yağışları düzenleme bakımından büyük ekonomik değerleri su gücünden elektrik elde etmesi, ırmaklarda gemi işliyebilmesinde, sulama işlerinde çok önemli yerleri vardır.

Türlü özellikleri gözönüne alınarak B. lar, 5 tipte toplanmıştır: 1. Türkistan tipi: Bu tipte buzkar alanı yoktur. B. çığlar ve yuvarlanan buzlarla beslenir, 2. Alp tipi: Bu tipte bir veya birkaç buzkar alanında toplanan buzlar, bir yerde birleşir, vâdi B. larında bir ırmak görünüşü alarak vâdiler boyunca aşağılara doğru uzanırlar. Bu tipin örnekleri çoktur: Alplerin en uzun B. u olan 24 km boyundaki Aletsch B. u kutuplar dışındaki B. ların en uzunu olan 77 km boyundaki Fedçenko B. u (Transalay dağlarında), Kafkas, Himalaya, Karakurum, Yeni Zelanda'daki B. larla Hakkâri yanındaki Cilo dağlarının dört B. u (Reşko B. u 5 km) bu tiptendir. Burada ana B. a katılan yamaç B. ları da vardır ki, bunlar ikinci dereceden kollardır, 3. Alaska tipi: Bu tipte dağlardan inen ve vâdiler boyunca uzanan birçok B. lar, dağların eteğinde birleşerek yayılırlar. Meselâ: Alaska'da 3 900 km² lik bir yeri kaplamış bulunan Malaspina B. u bunlardandır, 4. Norveç tipi: Bu tipte üstü düz yahut hafif dalgalı bir yüksek plâtoyu veya dağı örtmüş bulunan B. dan (buna plâto B. u yahut kalkan B. da denir) aşağılara doğru, vâdiler boyunca, B. lar diller halinde uzanır. Meselâ: 24 dil ile aşağılara sarkan Jostedalsbrä B. u gibi, 5. İçbuzul (Eski terim: Takye cumûdiyesi, Alm. Inlandeis, Fr. inlandeis) tipi: Bu tip B. lar, Güney ve Kuzey Kutbunu örter (bk. ANTARKTİKA, ARKTİKA). Hepsinin yüzölçümü 15 milyon km² yi bulur.

Türkiyede de bugün B. lar vardır. Bunlar memleketimizin en yüksek dağlarında bulunmaktadır. Bu dağlar şunlardır: Hakkâri yakınındaki Cilo Dağı (4 170 m), bunun hemen doğusunda Sat Dağı (3 811 m), İç Anadoluda Erciyes Dağı (3 916 m), Doğu Anadoluda Ağrı Dağı (5 156 m), Süphan Dağı (4 430 m), Kuzey Anadolu dağlarının doğu bölümünde Kaçkar Dağı veya Kavron Dağı (3 937 m) gibi. Bu dağların yüksek yerlerinden aşağılara doğru B. lar sarkar. Bu B. lar, renkleri, çatlakları, uzanış şekilleriyle Alplerdeki B. ları andırırlar. Cilo Dağlarında herbiri 2 - 5 km boyunda, yerine göre birkaç yüz metre eninde dört B. vardır. Türkiyenin bilinen en büyük B. ları buradadır. Uzaktan, donmuş birer ırmağı hatırlatan bu B. ların kalınlığı, arazinin topoğrafik özelliklerine göre değişmekle beraber, birçok yerlerde 20 - 40 m, bazı yerlerde daha da fazladır. Burada B. ları teşkil eden ve açık maviden açık yeşile kadar renk renk olan buzlar, birçok yerlerde iyice belli katlar halindedir. Bu katlar arasında kahve renginde ince ara tabakaları bulunur ki, bunlar buz yığınlarının teşekkülü sırasında buzların üstünü kaplamış olan toz örtüsüdür. Cilo Dağlarındaki B. lar, türlü yükseklikterdeki uzun çukurluklar (B. vâdileri) içine gömülmüş, oralarda yatıklanmıştır. Meselâ: Bunlardan Reşko B. u 3 350 - 3 500 m, Suppa Durek B. u 3 100 3 500 m yükseklikteđir. Bazıları bundan da aşağıdadır.

Erciyes Dağındaki B. bunlara göre küçüktür: Boyu 700 m, eni 200 - 400 m kadar. Bu B. un dili yani eridiği yerin yüksekliği 3 250 m dir. Bu B., Erciyes Dağının kuzeybatı yamacında ve büyük doruğun hemen önündeki bir uzunca çukurluk içindedir. B. un üstü, kenarlardan yuvarlanmış iri kaya parçalariyle örtülüdür.

Türkiyenin bir kısım B. ları da Doğu Karadeniz sıradağlarının en yüksek bölümü olan ve Pazar kasabası gerisinde uzanan Kaçkar Dağlarındadır. Bu B. lar, Kaçkar Dağlarının kuzeybatısındaki buzyalaklarından (cirque) doğar ve buralardan beslenirler. Bunlar da zamanımızdaki dağ B. larının çeşitli hususiyetlerini gösterirler. Uzunlukları 1 - 2 km kadar olan yanyana üç B. vardır. Bunların dil bölümleri 3 000 m aşağılara kadar sarkar, hattâ bazıları daha da aşağı (2 850 m) uzanırlar. Süphan Dağının üzerinde küçük bir plâto B. u vardır. Ağrı Dağında B. lar, daha ziyade, yığınlar teşkil edecek şekildedir. Bunların dilleri o derece uzun değildir.

Bugün Türkiyede, tipik B. ları sayılı yerlerde görmekteyiz. Fakat B. Devirlerinde memleketimizin birçok yerlerinde şimdikilerden çok daha fazla gelişmiş B. lar uzanıyordu. Bunların o zaman bu derece gelişmiş bulunduğu, bıraktıkları morfolojik şekillerden (buzyalağı, B. vâdisi, göller, moren yığınları. . .) anlaşılmaktadır. Bu şekiller gösteriyor ki, Türkiyenin daha birçok yüksek dağında buzullaşma olmuştur: Toroslarda Aladağ, Bolkar Dağı, Antalya çevresinin bazı yüksek dağları, Barla Dağı, Kuzey Anadoluda Köroğlu Dağı, Erzincan ovasını çevreliyen yüksek dağlar. . . O zamanlar uzunluğu 5 - 10 km yi bulan B. lar teşekkül etmiş, bunlar sonraları gerilemiş ve körelmişlerdir.

Sekizinci Cildin Sonu

SEKİZİNCİ CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
2	2	19 (aşağıdan)	hağlanmış	bağlanmış
11	2	59 (yukarıdan)	düd n	düden
29	2	19 (aşağıdan)	İâhî	İlâhî
40	1	32 (yukarıdan)	*Cam'üt -*	*Camî'ü't -*
48	1	38 »	(Ölü tabiat)	bu ibare kalkacak
67	2	28 »	Raphaele	Raphaello
85	1	16 »	Wiemar'dan	Weimar'dan
91	2	11 (aşağıdan)	*hvostah*	*ḫvostaḫ*
92	1	16 (yukarıdan)	Elektricitats – Gesell – schaft	Elektrizitäts · Gesell · schaft
98	2	14 (aşağıdan)	prags	Prags
102	2	13 »	eskeri	askeri
119	2	2 (yukarıdan)	külteler	kütleler
119	2	4 »	külte	kütle
119	2	7 »	külte	kütle
121	1	32 »	20 25	20 - 25
122	2	16 »	roxa	rossa
135	2	28 »	«Kızıl Firavunun	«Kızıldenizde Firavunun
145	1 (başlık)		**BRIKMANN**	**BRINKMANN**
152	1	46 (yukarıdan)	gabrointrusion	gabro intrusion
247	1	52 »	«velur	«kadife
269	2	8 »	Ofiş	Afiş
302	2	40 - 41 »	Buddhizmle ilgili Başlıca eserler	bu ibare kalkacak
310	liste	1 »	Uzun Slyman Paşa (Ramazanoğlu)	Uzun Süleyman Paşa (Ramazanoğulla-rından Kubad Paşaoğlu)
387	1	13 »	O čḫovo	O.čḫovo
387	2	17 »	tararrür	takarrür
389	2	18 »	Terbel	Tervel
390	1	5 (aşağıdan)	batı	doğu
391	1	4 (yukarıdan)	Klokotinitsa	Klokotnitsa
396	2	16 »	münaseletlerine	münasebetlerine
396	2	30 »	*aluk'in -*	*a'lâkı'n -*
424	2	11 »	Burdachsche	Burdachscher
427	2	5 »	Homologethos'dur	Homologetēs'tir
427	2	1 (aşağıdan)	*H nēsos*	*Hē nēsos*
428	2	8 »	*Florentinen*	*Florentiner*
442	1	20 (yukarıdan)	*Batrakhomakhia*	*Batrakhomyomakhia*
442	2	31 »	*giorna*	*giorno*
444	2	26 »	*échafoud*	*échafaud*
445	1	25 »	«Edebiyat»	«Hezliyat»